

31.639

DICȚIONAR ENCICLOPEDIC

vol. VII
T-Z

BIBLIOTECA ȘTIINȚIFICĂ
31.720

EDITURA ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 2009

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Dicționar enciclopedic / [coord. generală: Marcel D.

Popa, Anicuța Tudor, Alexandru Stănciulescu, ...]. -

București: Editura Enciclopedică, 2001—2009

7 vol.

ISBN 973-45-0143-7

Vol. 7: T-Z / Marcel D. Popa (coord. generală),
Nicolae C. Nicolescu, Alexandru Stănciulescu, Anicuța
Tudor, ... - 2009. — ISBN 978-973-45-0578-4

I. Popa, Marcel D. (coord.)

II. Nicolescu, Nicolae C.

III. Stănciulescu, Alexandru

IV. Tudor, Anicuța

030=135.1

© Editura Enciclopedică, 2009

Comercializarea lucrării în afara granițelor țării fără acordul editurii este interzisă

ISBN: 973-45-0143-7

978-973-45-0578-4, vol. VII (T-Z)

COORDONARE GENERALĂ

MARCEL D. POPA

COORDONARE

RODICA CHIRIACESCU
ALEXANDRU STĂNCIULESCU

NICOLAE C. NICOLESCU
ANICUȚA TUDOR

AU COLABORAT

Corneliu Almășanu
Marin Andrei, prof. univ., dr.
Mircea Anghelescu, prof. univ., dr.
Marin Bălan, dr.
Gheorghe Buzatu, prof. univ., dr.
Ion Calafeteanu, prof. univ., dr.
Rodica Chiriacescu
Florin Constantiniu, membru al Acad. Române
Cristina Corciovescu
Costin Feneșan, prof. univ., dr.
Gheorghe Firca, dr.
Mihai Alin Gherman, prof. univ. dr.
Luciana Ghica, dr.
Dan Ghinea
Eliza-Daniela Ghinea
Dinu C. Giurescu, membru al Acad. Române
Dan Grigorescu, membru al Acad. Române
Ladislau Gyémánt, prof. univ., dr.
Angela Hondru, prof. univ., dr.
Gabriel-Florin Matei
Horia C. Matei
Mihai Maxim, prof. univ., dr.
Carmen-Maria Mecu, dr.

Nicolae Mecu, prof. univ., dr.
Adela Motoc
Cristina Muică, dr.
Ileana Muică
Ion Nicolae, dr.
Nicolae C. Nicolescu
Ludmila Patlanjoglu, dr.
Mircea Păcurariu, pr., m. coresp. al Acad. Române
Irina Ruxandra Popa
Marcel D. Popa
Constantin Rezachevici, prof. univ., dr.
Bujor T. Rîpeanu
Dorina Rusu, dr.
Sorin V. Stan, dr.
Alexandru Stănciulescu
Gruia Traian Stoia
Stan Stoica
Oltea Șerban-Pârâu
Willy Tauwinkl
Șerban Toader
Anicuța Tudor
Carmen Zgăvârdici, ing.

**Tehnoredactare
și paginare computerizată:** Mihaela Tudor

Copertă și supracopertă: Gheorghe Baltoc **Cartografie:** Vasile Mărgărit

Corectură: Mihai Grigorescu

Secretariat

de redacție: Vanda Anghel
Cătălin Macovei
Danny Maryvonne Moldovan
Dumitru-Dorel Popa
George-Cătălin Baba

Culegere și corectură computerizată:

Diana Tatu
Cornelia Năstase Marcela Popa

ÎNDRUMĂRI PENTRU FOLOSIREA DICȚIONARULUI ENCICLOPEDIC

Structura articolelor

Definiția explicativă largă (urmată de informații enciclopedice) figurează de obicei la un singur reprezentant al familiei lexicale, cel mai răspândit.

La cuvintele cu mai multe sensuri, prezentarea explicativă pleacă de la sensul general, uzual, către cele speciale, filiația semantică făcându-se pe baza relațiilor logice. Contextele, exemplele au fost folosite pentru clarificarea sau completarea definiției. În interiorul unui articol, sensurile înrudite explicit sunt numerotate cu cifre arabe, iar cele mai îndepărtate cu cifre romane. Unitățile frazeologice care nu se subordonează unui sens principal figurează ca sensuri independente.

Definițiile sunt urmate de sinonime, când acestea există.

La numele de plante și de animale, definiția este urmată de numele științific (în latină) al speciei.

Semnul ✧ în interiorul unui articol marchează unitățile frazeologice (locuțiuni, expresii compuse etc.) subordonate unui sens principal, precum și unele schimbări stilistice sau gramaticale din cadrul unui sens, care nu cer o nouă definiție.

Semnul ◆ în interiorul unui articol marchează sensurile subordonate unui sens principal (notat cu cifre), pe alocuri și unitățile frazeologice mai îndepărtate de un sens principal.

Trimiterile pentru completarea informației se fac în două moduri: a) printr-un v., urmat de termenul la care se trimite, plasat la sfârșitul definiției unui cuvânt sau al unui sens; b) prin redarea unui termen (sau a unor termeni) din definiție cu caractere cursive.

Toate abrevierile folosite în cuprinsul lucrării sunt explicate în *Lista de abrevieri*. Se abreviază, de asemena, cuvântul-titlu în cuprinsul definiției ori în formularea unităților frazeologice dependente.

Accentul normativ este indicat printr-un punct plasat sub vocala respectivă din cuvântul-titlu (**TALPĂ**). La cuvintele compuse care figurează ca articole independente este indicat numai accentul principal (**TOP-MODEL**).

Numărul de ordine al omonimelor sau al omografelor este notat printr-un exponent pus după cuvântul-titlu (**VĂRSTĂ**¹).

Formele concurente sunt înregistrate (în paranteză) alături de forma considerată recomandabilă. Variantele lexicale cu circulație mai restrânsă nu figurează în lucrare. Parantezele au funcția de a izola elementele facultative sau explicative, dând definiției un plus de claritate. În cazul adjectivelor, definiția este precedată de indicația („despre lucruri“), („despre persoane“), arătând natura numelui al cărui calificativ este. Etimologiile sunt, în genere, cele admise în lucrările de specialitate. Câteva precizări se impun:

a) la cuvintele moștenite și la cele împrumutate este indicată limba (sau limbile) din care termenul provine în română;

b) la unele cuvinte recent împrumutate este menționată și circulația internațională a termenului respectiv {i}, crearea lui în terminologia de specialitate {s} ori formele etimologice originare (cu explicarea lor), atunci când ele sunt utile pentru înțelegerea cuvântului românesc;

c) la cuvintele provenite prin derivare, compunere, regresivitate etc. pe teren românesc este consemnat termenul de proveniență prin semnul < („provine din...“).

Semnul * se folosește (la indicațiile etimologice) înaintea etimoanelor neatestatate în texte (reconstituite).

Unitățile frazeologice figurează în principiu la termenul cel mai semnificativ din punct de vedere semantic (*acid tiosulfuric* — la **TIOSULFURIC**, *sistem tetragonal* — la **TETRAGONAL** etc.).

Personalitățile aparținând aceleiași familii (ex.: membrii familiilor Teodoreanu, Văcărescu, Taviani, Teleki ș.a.), regi (ex.: Valdemar — regi ai Danemaricii, William — regi ai Angliei ș.a.), papi (ex. Urban — numele a 8 papi), precum și denumirile geografice (ex.: Vaslui — râul ~, municipiul ~, județul ~), ziare și reviste (ex.: *Viata românească* — la Iași: 1906–1916, 1920–1929; și *București* — 1930–1940, 1944–1946 și din 1948), cu același nume sunt coordonate într-un singur articol.

Organizațiile, instituțiile etc. mai cunoscute prin forma lor abreviată sunt înregistrate în ordinea alfabetică a acestei forme și tratate sub denumirea integrală (ex. **UNESCO** v. **Organizația Națiunilor Unite**). Numele de organizații, societăți, periodice străine care nu au un corespondent în limba română sunt tratate cu numele lor original (**TIMES**, **The ~**).

Denumirile unor unități geografice care se găsesc pe teritoriul a două sau mai multe state au fost consemnate în formele oficiale corespunzătoare; ex.: **TICINO (TESSIN)**.

Numirile oficiale duble ex. **WALES (CYMRU)** au fost înregistrate cu ambele forme.

Denumirile geografice, recent schimbate, sunt tratate la numele actual; ex.: **TOŞKENT (TAŞKENT)**, **VIANGCHAN (VIENTIANE)**, **YANGON (RANGOON)**.

Scrierea numelor proprii

În principiu, numele proprii străine apar înregistrate ca articole-titlu, în forma sub care au intrat în circulație în limba română.

Când limba română nu dispune de o formă consacrată, numele străine sunt scrise în forma lor originală sau într-o formă cât mai apropiată de aceasta, după sistemele de transcriere și transliterare recomandate de statele respective și de Academia Română, după cum urmează:

1 — Numele străine din limbile care folosesc grafia cu alfabet latin (ex.: limbile albaneză, cehă, croată, franceză, germană, poloneză, portugheză, spaniolă, suedeză, turcă, maghiară, vietnameză etc.) se scriu cu ortografia limbilor respective, folosind semnele diacritice specifice, iar, între paranteze drepte, se înregistrează pronunția.

2 — Numele străine din limbile cu alfabet nelatin sunt scrise astfel:

a) numele proprii din greaca veche (denumiri mitologice, alte denumiri din istoria antică, personalități etc.) sunt înregistrate în forma indicată de *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație, Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române (DOOM)* întocmite de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” al Academiei Române și publicate la Editura Univers Enciclopedic, în 1995 și 2005, iar, în paranteze rotunde, este menționată transliterarea formei originale în alfabet latin;

b) numele proprii de persoane din limbile care folosesc alfabetul chirilic (ex.: rusa, bulgara) sunt consemnate în dicționar potrivit indicațiilor de transcriere cuprinse în *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*. Pentru denumirile geografice se dă și o a doua formă, reprezentând transliterarea din „The World Atlas”, Moscova, 1967, „Britannica Atlas”, Londra, Chicago, 1994;

c) numele proprii de persoane din statele care utilizează alte alfabetice (chinez, japonez, arab, persan, ebraic etc.) se redau în alfabet latin folosind sistemele internaționale de transliterare și transcriere (ISO, Hepburn, Pin-yin).

În cazul numelor proprii înregistrate cu două variante grafice, dintre care prima reprezintă transcrierea fonetică românească a celei de a doua, nu se mai indică pronunția (ex. *Şahî—Şachty*).

Pentru redarea pronunției (atât pentru numele proprii, cât și pentru cele comune) se folosesc, pe cât posibil, semnele grafice din limba română. Pentru sunetele străine limbii române se apelează la următoarele semne speciale din scrierea fonetică internațională:

ã redă un *a* nazal, atunci când acesta este urmat de un *n* sau un *m* care nu se articulează; ex. **TALLEYRAND-PÉRIGORD** [talrã-perigõ:r]

ẽ redă un *e* nazal în aceleași condiții ca și ale lui *a*; ex. **TESSIN** [tesẽ]

æ redă un *e* foarte deschis; ex. **TARANTINO** [tærentino]

õ redă un *o* nazal în condițiile lui *a* și *e*; ex. **TOMBALBAYE** [tõbalbaj]

ö și ü reprezintă sunetele cunoscute în limbile germană, maghiară ș.a.; ex. **THÖKÖLY** [tõkõli], **UBAC** [übək]

ø redă un sunet asemănător cu *a* românească, dar mai închis; ex. **UEBERSBERGER** [u:bærsbergør]

j sunet asemănător cu *i* românească, palatalizat, folosit înaintea vocalelor, ex.: **VIGÉE-LEBRUN** [vije læbrø]

ʒ sunet asemănător cu *j* românească, ex.: **WAŁBRZYCH** [uaubʒh]

k sunet asemănător lui *c* românească, ex. **WEICHSELBAUM** [vaiksəlbaum]

ʎ redă un *l* muiat; ex. **TAGLIAVINI** [taʎiaviɲi]

ɲ redă un *n* muiat; ex. **VIGNOLA** [viɲɲola]

ŋ sunet rostit ca *n* românească din cuvintele *încă*, *lângă*, în care *n* nu se pronunță dental, ci își are punctul de articulație în vâul palatului; ex. **WESTINGHOUSE** [uęstɪŋhaus]

θ sunet specific limbii engleze și spaniole, pronunțat ca un *s*, cu vârful limbii între dinți; ex. **THACKERAY** [θækəri]

ð sunet specific limbii engleze, pronunțat ca un *z*, cu vârful limbii între dinți; ex. **WEATHER REPORT** [uęðə rɪpõ:t]

ʃ sunet care redă un *ș* românească, ex.: **XINGÚ** [ʃiŋgu:]

tʃ sunet asemănător cu *ci* românească, dar mai aspru; ex. **WINCHESTER** [uintʃistee]

dʒ sunet asemănător cu *gi* românească, dar mai aspru; ex. **VIAREGGIO** [viareddʒo]

: indică lungimea vocalei precedente; ex. **VÁC** [va:ts]

Semne convenționale*

- orașe cu peste 1 mil. loc.
- orașe cu populația cuprinsă între 500 mii și 1 mil. loc.
- orașe cu populația cuprinsă între 100 mii și 500 mii loc.
- orașe sub 100 mii loc.
- limită de graniță statală
- limită de diviziune ad-tivă (stat, provincie, regiune, land, district etc.)
- ++ ++ căi ferate
- → canale
- ~ ~ ~ ~ ~ ueduri
- deșerturi
- ∨ ∨ ∨ mlaștini

* Cu excepția hărților județelor României

LISTA DE ABREVIERI*

absol.	= absolut	bg.	= limba bulgară; bulgar	DR.	= drept
acad.	= academie; academician	BIBL.	= bibliologie	dr.	= (referitor la un rău) pe dreapta
ad.	= adâncime	BIOCHIM.	= biochimie	dr. doc.	= doctor
adj.	= adjectiv	BIOGEOGR.	= biogeografie	DRUM.	= doctor docent
adj. dem.	= adjectiv demonstrativ	BIOL.	= biologie	DRUM.	= drumuri
adj. inter.-rel.	= adjectiv interogativ-relativ	BIOL. CEL.	= biologie celulară	ebr.	= ebraică
adj. nehot.	= adjectiv nehotărât	BIOL. MOL.	= biologie moleculară	EC.	= economie
adj. pos.	= adjectiv posesiv	BIS.	= biserică	ELECTR.	= electricitate
ad-tiv	= administrativ	BOT.	= botanică	ELT.	= electrotehnică
adv.	= adverb	brit.	= britanic	EMBRIOL.	= embriologie
afl.	= afluent	c.	= circa	engl.	= limba engleză; englez
AGR.	= agricultură	C.	= (urmat de un nume propriu) câmpie	ENTOM.	= entomologie
AGRON.	= agronomie	cap.	= capitală	et. nec.	= etimologie
alb.	= limba albaneză; albanez	c. f.	= căi ferate	ETNOGR.	= etnografie
alim.	= alimentară	CHIM.	= chimie	ETOL.	= etologie
alt.	= altitudine	CIB.	= cibernetică	Ev. Med.	= Evul Mediu
ANAT.	= anatomie	CINEMAT.	= cinematografie	ex.	= (de) exemplu
Antic.	= Antichitate	com.	= comună	expl.	= exploatări
ANTROP.	= antropologie	concr.	= concretizat	expr.	= expresie
APIC.	= apicultură	conf.	= confecții	EXTR.	= extracție; extractiv
arg.	= termen (sau sens) de argou; argotic	confl.	= confluență	f.	= feminin
arh.	= arhipelag	conj.	= conjuncție	fam.	= familial
ARHEOL.	= arheologie	CONSTR.	= construcții	FARM.	= farmacie, farmacologie
ARHIT.	= arhitectură	constr. mașini	= construcții de mașini	fig.	= (sens) figurat; (folosire) figurată
art.	= articol; articulat	CONT.	= contabilitate	FILAT.	= filatelie
art. adj.	= articol adjectival	COREGR.	= coregrafie	FILOL.	= filologie
ARTE DEC.	= arte decorative	cuv.	= cuvânt	FILOZ.	= filozofie
ARTE PL.	= arte plastice	dan.	= limba daneză; danez	FIN.	= finanțe; financiar
art. hot.	= articol hotărât	dat.	= dativ	FITOPAT.	= fitopatologie
art. nehot.	= articol nehotărât	DEMOGR.	= demografie	FITOTEHN.	= fitotehnie
art. pos.	= articol posesiv	depr.	= depreciere	FIZ.	= fizică
ASTR.	= astronomie	deprec.	= depreciativ	FIZIOL.	= fiziologie
AV.	= aviație	d. Hr.	= după Hristos	fl.	= fluviu

* Nu au fost incluse în această listă abrevierile curente — nume de unități de măsură, de puncte cardinale etc. — și nici numele abreviate ale unor organizații, asociații, instituții etc.

FOLC.	= folclor	tăți frazeologice)	p. analog.	= prin analogie
fr.	= limba franceză; francez	localit.	PARAZIT.	= parazitologie
G.	= golf	LOG.	PEDAG.	= pedagogie
gen.	= (urmat de un nume propriu) general	long.	PEDOL.	= pedologie
GENET.	= genetică	m.	peior.	= peiorativ
GEOCHIM.	= geochimie	M.	pen.	= peninsulă
GEOFIZ.	= geofizică	m. al Acad.	pers.	= persoană (verb, pronume)
GEOGR.	= geografie	m. coresp. al Acad.	PESC.	= pescuit și instrumente de pescuit
GEOM.	= geometrie	Acad.	PETROGR.	= petrografie
GEOMORF.	= geomorfologie	magh.	p. ext.	= prin extensie
germ.	= limba germană; german	MAT.	p.f.	= punct de fierbere
gr.	= limba greacă (veche); grecesc	m. at.	p. gener.	= prin generalizare
GRAM.	= gramatică	mat. de constr.	piel.	= pielărie
gr. sp.	= greutate specifică	max.	pl.	= plural
HIDROTEHN.	= hidrotehnică	MED.	pod.	= podiș
HIST.	= histologie	MED. VET.	POLIGR.	= poligrafie
HORT.	= horticultură	METAL.	pol.	= limba poloneză; polonez
id., idem	= același	METEOR.	POLIT.	= politologie
IHT.	= ihtiologie	METR.	pop.	= popular
Imp.	= Imperiu (atunci când este urmat de alt cuvânt)	MICROBIOL.	port.	= limba portugheză; portughez
impr.	= impropriu	mii.	pr.	= principal
ind.	= industrie; industrial	milen.	pref.	= prefix
INFORM.	= informatică	MILIT.	prelucr.	= prelucrare
ins.	= (urmat de un nume propriu) insulă, insulele	min.	prep.	= prepoziție
interj.	= interjecție	MINER.	p. restr.	= prin restricție
intrans.	= intransitiv	MITOL.	prim.-min.	= prim-ministru
invar.	= invariabil	m-ții	prod.	= producție
ir.	= ironic	MUZ.	prof. univ.	= profesor universitar
IST.	= istorie	n.	pron.	= pronume
it.	= limba italiană; italianesc	n.	pron. dem.	= pronume demonstrativ
izv.	= izvor; izvorăște	NAV.	pron. inter.	= pronume interogativ-relativ
î. Hr.	= înainte de Hristos	ngr.	-rel.	= pronume de întărire
încălt.	= încălțăminte	nr.	pron. întăr.	= pronume nehotărât
înv.	= învechit	nr. at.	pron. pers.	= pronume personal
jud.	= județ	num.	pron. pos.	= pronume posesiv
L.	= (urmat de un nume propriu) lac	num. adv.	pron. refl.	= pronume reflexiv
lat.	= limba latină; latinesc	num. card.	prov.	= provincie
lat.	= (precedat de o cifră) latitudine	num. col.	PSIH.	= psihologie
lat. m.	= latină medievală	num. multipl.	p. ț.	= punct de topire
lat. pop.	= latină populară	num. nehot.	refl.	= reflexiv
lb.	= limbă	num. ord.	refl. pas.	= reflexiv pasiv
LINGV.	= lingvistică	Oc.	refl. recipr.	= reflexiv reciproc
LIT.	= literatură	onomat.	reg.	= (cuvânt) regional
livr.	= livresc	op.	reg.	= regiune
loc.	= (după cifre) locuitori	op. pr.	REL.	= religie
loc.	= (înaintea unei uni-	ORNIT.	rep.	= republică
		PALEONT.	reșed.	= reședință
			REZ. MAT.	= rezistența materialelor
			rom.	= limba română; român
			rus.	= limba rusă; rusesc
			săs.	= săsesc

SCULPT.	= sculptură		me propriu) străm-	tranz.	= tranzitiv
sec.	= secolul, secolele		toare	t.r.b.	= tone registru brut
Sf.	= Sfântul, Sfânta	STRAT.	= stratigrafie	ucr.	= limba ucraineană;
s.f.	= substantiv feminin	subst.	= substantiv		ucrainean
sg.	= singular	suf.	= sufix	unipers.	= unipersonal
SILV.	= silvicultură	supr.	= suprafață	URB.	= urbanism
sin.	= sinonim	tăt.	= limba tătară; tătä-	v.	= vezi
sl.	= limba slavă; slav		resc	vb.	= verb
s. m.	= substantiv mascu-	tc.	= limba turcă; tur-	vf.	= (urmat de un nu-
	lin	t.d.w.	cesc		me propriu) vârf
s. n.	= substantiv neutru	TEHN.	= tone deadweight	VITICULT.	= viticultură
SOCIOI.	= sociologie		= tehnică și tehnolo-	vol.	= volum, volumele
sp.	= limba spaniolă;	TELEC.	logie	v. sl.	= limba veche slavă;
	spaniol	temp.	= telecomunicații		vechi slav
STATIST.	= statistică	terit.	= temperatură	ZOOL.	= zoologie
stg.	= (referitor la un râu)	TOPOGR.	= teritoriu	ZOOTEHN.	= zootehnie
	pe stânga		= topografie și geo-		
STIL.	= stilistică	TRANSP.	dezie		
str.	= (urmat de un nu-		= transporturi		

HĂRȚI

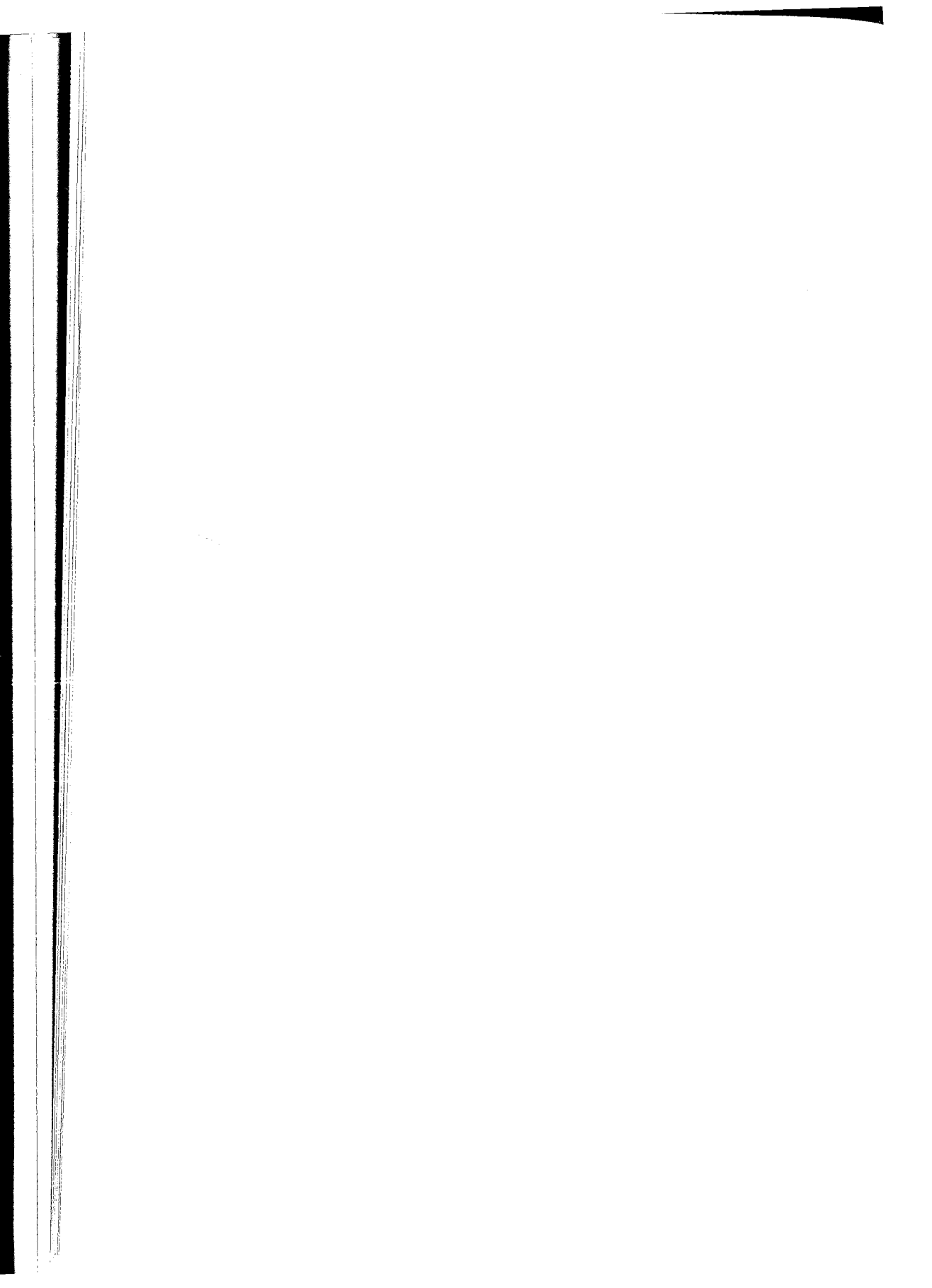
Tadjikistan	5	Uganda	254
Tanzania	22	Ungaria	268
Teleorman (jud.)	64	Uruguay	296
Thailanda	91	Uzbekistan	306
Timiș (jud.)	108	Vanuatu	328
Timorul de Est	113	Vaslui (jud.)	340
Togo	131	Vâlcea (jud.)	352
Tonga	141	Venezuela	368
Trinidad și Tobago	188	Vietnam	396
Tulcea (jud.)	206	Vrancea (jud.)	440
Tunisia	212	Yemen	495
Turcia	219	Zambia	508
Turkmenistan	224	Zimbabwe	529
Tuvalu	231		
Ucraina	248		

**TABELE CU ÎMPĂRȚIREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ
A STATELOR INDEPENDENTE**

Tadjikistan	5	Uganda	255
Tanzania	23	Ungaria	269
Thailanda	92-93	Uruguay	297
Timorul de Est	112	Uzbekistan	307
Togo	130	Vanuatu	329
Tonga	141	Venezuela	369
Trinidad și Tobago	187	Vietnam	398
Tunisia	213	Yemen	496
Turcia	217-218	Zambia	508
Turkmenistan	225	Zimbabwe	530
Tuvalu	232		
Ucraina	250		

DESENE, GRUPAJE, PLANȘE, SCHEME, TABELE

taler	13	untul-vacii	284
talpa-gâștii	15	unțșor	284
tamburină	16	urangutan	286
tangente	19	urechelniță	289
tapir	25	urzica moartă	298
taragot	25	usturoiță	301
tarantulă	26	uvertură	304
tarpan	28	vals	322
tatu	32	vanilie	327
tămâioară	39	varga-ciobanului	332
tămâiță de câmp	39	Vatican (planul ~)	342
Vechea Mitropolie de Târgoviște	45	văcălie-de-fag	346
teasc	55	vătămător (2)	350
tei	59	vâsc	360
Temis și Zeus	67	vectorsi	361
terier	79	Vega Carpio, Lope Félix de ~	362
Teseu (Theseus, Tezeu)	85	verigel	375
tetradrahmă	87	Verlaine, Paul	376
tilișcă	106	verticil	380
timoftică	111	viermi	395
titani	123	viespar (2)	395
tomahawk	137	vinariță	405
topuz	146	vindecea	405
traista-ciobanului	163	vineriță	406
tremurătoare	178	vioară (3)	407
trestie de zahăr	180	virginal ¹	409
trifoi roșu	185	viziere	419
triglif	186	volbură	430
trombon	195	volută	434
trompetă	195	vuietoare	443
troscot	197	xilofon	489
tubă	201	yin și yang	498
turta-vacii	228	zambilă	509
tutun	230	zamites	510
țambal	236	zălog ²	515
țigănuș (3)	241	zermacup	523
ulm	259	zigurat (reconstituire)	528
umbelă, tipuri de ~	263	zlot turcesc	533
unghia-găii	272		
Uniunea Europeană.			
Statele membre și data admitterii lor	279		

T

T s. m. invar. 1. A douăzeci și patra literă a alfabetului limbii române; sunet notat cu această literă (consoană oclusivă dentală surdă). 2. (METR.) Simbol pentru *tesla*. 3. *Limfocit T (celulă T)*, celulă a sistemului imunitar, din categoria leucocitelor (globulelor albe) a cărei maturare are loc în timus. Sunt răspunzătoare de imunitatea mediată celular. Există mai multe subtipuri, cu rol diferit în răspunsul imun: limfocite T helper (care recunosc antigenele străine și eliberează substanțe cu rol în coordonarea activității diferitelor categorii de leucocite, substanțe numite interleukine), limfocite T citotoxice (efectoare) și limfocite T supresoare.

t (METR.), simbol pentru *tonă*.

Ta, simbol chimic pentru *tantal*.

TAAFFE [ta:fe], **Eduard, conte von** (1833–1895), om politic austriac de origine irlandeză. Ministru de Interne (1867, 1870–1871, 1879) și al Apărării (1867); prim. min. (1868–1870 și 1879–1893). S-a sprijinit pe forțele conservatoare din administrație și cler. A făcut mici concesii naționalităților din Austro-Ungaria.

TAAL, lac în Filipine, în SV ins. Luzon, la c. 50 km S de Manila. 243 km². Este situat într-o imensă caldeiră (30 km lungime) formată cu 500 000 – 100 000 de ani în urmă prin puternice erupții succesive. În partea centrală a lacului se află insula Vulcano, rezultată prin supraunerea mai multor conuri vulcanice; în mijlocul ei există un alt lac, de 2 km lungime. Pe ins. se află vulcanul Taal, care în decursul timpului a provocat frecvent victime omenești. În lac trăiesc diverse specii endemice de pești.

TAB s.n. Transportor auto blindat. **Lacul Taal**

TABAC¹ (< ngr., germ., fr.) s. n. Frunze de tutun măcinate, care se aspiră pe nas.

TABAC² (< tc.) s. m. Tăbăcar.

TABACHERĂ (< ngr., it.) s. f. 1. Cutiuță prevăzută cu capac, de diferite forme și materiale pentru păstrarea tutunului sau a țigărilor. Folosită în Europa din ultima parte a sec. 16. 2. Fereastră mică, înclinată, executată în panta acoperișului unei construcții.

TABAGIC, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la tabagism; care provine din tabagism; caracteristic unui fumător vechi. ♦ (Și subst.) Intoxicat cu tutun.

TABAGISM (< fr.) s. n. Stare toxică cronică a organismului datorată fumatului. T. poate determina o gamă largă de afecțiuni, de la bronșite cronice, care pot evolua spre emfizem pulmonar și insuficiență respiratorie la cancer pulmonar, bucal, laringeal etc., dar și la boli cardiovasculare și ulcer. La femeile gravide t. crește riscul de avort spontan și determină nașterea de copii subponderali. Femeile fumătoare prezintă un risc crescut de osteoporoză. Organizația Mondială a

Sănătății estimează că anual au loc la nivelul Globului c. 3 mil. de decese ce pot fi atribuite t.

TABAI, Ieremia T. (n. 1950), om politic din Kiribati, Președinte al Rep. Kiribati (1979–1982, 1983–1991).

TABANIDE s.f. (La pl.) Familie de insecte din ordinul Diptera, asemănătoare cu muștele; se caracterizează prin dimensiuni mari (11–25 mm), corp gros, lipsa perilor, antene scurte, ochi voluminoși, aparat bucal foarte puternic, adaptat pentru înțepat. Femelele fecundate sunt hematofage, atacând animalele (bovine, cabaline, cervidee) și uneori omul, în zilele calde de vară. Sunt vectori pentru numeroși agenți infecțioși (bacterii, virusuri) și parazitari. Există peste 2 000 de specii; la noi sunt cunoscuți sub numele de *tăuni*.

TABARÎ, AT (pe numele complet **ABŪ JA'FAR MUHAMMAD IBN JARIR** ~) (c. 839–923, jurist, istoric și cleric musulman. A trăit mai ales la Bagdad. Contribuții privind istoria Islamului („Istoria profeților și a regiilor”, „Comentarii asupra Coranului”).

TABARIN [tabarê], **Antoine GIRARD**, zis ~ (1584–1663), saltim-

banc în bălciuri și autor de farse franceze. Personajele jucate de trupa sa au fost cunoscute sub numele de „tabarin”. Este considerat unul dintre precursorii introducerii modelului teatrului italian în cel popular francez.

TABARLY [tabarlij], **Éric** (1931–1998), navigator francez. A realizat cu navele „Pen Duick” II și VI două traversări solitare ale Oc. Atlantic, în 1964 și 1976. A dispărut în timpul unui voiaj în M. Irlandei.

TABASCO, stat în SE Mexicului, cu ieșire la G. Campeche; 25,3 mii km²; 1,9 mil. loc. (2005). Centrul ad-tiv: Villahermosa. Zăcămintă de petrol și gaze naturale, puse în valoare începând din deceniul 7 al sec. 20. Expl. forestiere. Porumb, trestie de zahăr; plantații de bananieri, arbori de cafea și de cacao ș.a. Pescuit. Creșterea animalelor. Explorat în 1518 de Juan de Grijalva. A devenit stat federal în 1824.

TABĂRĂ (< sl.) s. f. 1. Loc de dispunere temporară a trupelor, amenajat în afara localităților, în scopul instruirii soldaților în condiții de campanie. 2. Așezare vremelnică în corturi. ♦ Așezare (în aer liber) în locuri pitorești, amenajată special pentru copii, elevi, studenți, în perioadele de vacanță. ♦ (SPORT) Cantonament. 3. Grup de căruțe în mers sau în popas. V. caravană. 4. Oaste; p. ext. multime, gloată. 5. Fam. Grupare politică; grup al unui partid, al unei asociații sau organizații constituit în opoziție cu un alt grup.

TABEL (< lat., germ.) s. n. Sistem de centralizare sau de prezentare a datelor, a unor termeni, valori numerice, simboluri etc. introduse în rubrici (de obicei sub formă de coloane) cu diferite specificații, pentru un anumit scop; tabelă, tablă¹ (4), tablou (5).

TABELA (< tabelă) vb. I tranz. A construi o tabelă.

TABELAR, -Ă (< fr.) adj. În formă de tabelă (1), care are caracteristicile unei table.

TABELĂ (< lat.) s. f. 1. Tabel. 2. T. matematică (pentru diverse funcții) = tablou în care sunt date valorile unei funcții pentru anumite valori ale argumentelor. T. trigonometrică = t. matematică în care sunt cuprinse valorile funcțiilor trigonometrice elementare pentru anumite argumente ale acestora. T. de logaritmi = t. matematică în care sunt cuprinse valorile funcțiilor logaritmice pentru anumite argumente ale acestora. T. de adevăr = tablou în calculul propozițional, care prezintă toate combinațiile posibile ale valorilor de adevăr

pentru componenții unei propoziții simple sau propozițiile simple aflate în legătură; folosit și în scopul testării validității raționamentelor.

TABERNACOL (TABERNACUL) (< lat.) s. n. 1. Cort portabil, susținut de coloane din lemn aurit, care servea ca sanctuar la vechii evrei, până la zidirea Templului din Ierusalim (sec. 9 î.Hr.). În el se păstrau tablele legii, toiagul lui Moise și cutia cu mană. 2. (La catolici) Dulăpior sau cutie, uneori în formă de biserică, în care, se păstrează obiecte de cult și împărtașania. Uneori t. se află în altar sau este săpat în grosimea zidului bisericii.

TABES (< fr.); {s} lat. *tabes* „sfârșeală, epuizare”) s. n. (MED.) Stadiu tardiv de neurosifilis caracterizat prin leziuni degenerative ale măduvei spinării, care se manifestă prin: tulburări ale sensibilității profunde, lipsă de coordonare a mișcărilor, puternice dureri viscerale, modificări pupilare, atrofie optică, tulburări trofice, sfinteriene etc.

TABIET (< tc.) s. n. Gust, plăcere pe care și-o satisface cineva cu regularitate și meticulozitate; deprindere, apucătură, obișnuință; p. ext. manie. ♦ Totalitate a micilor deprinderi plăcute care însoțesc o viață liniștită și confortabilă.

TABINET (după fr. *table nette*) s. n. Numele unui joc de cărți.

TABINSHWEHTI (1512–1550), rege birman (1531–1550) din dinastia Toungoo. I-a succedat lui Minkyinjo, fondatorul dinastiei. A început unificarea țării cucerind Pegu (1539), Prome (1542) și partea centrală a Birmaniei (1544). A mutat capitala la Pegu. Asasinat.

TABLA s.f. Instrument muzical indian format din două tobe, care sunt lovite cu degetele sau podul palmei.

TABLA BUTII, pas în Carpații de Curbură, între masivele Ciucaș (la V) și Siriu (la E), în zona de izvor a râului Buzoel, la 1 075 m alt., la S de vf. Zăganu. În sec. trecute, prin acest pas, unde se afla și un punct de vamă, se efectua un intens trafic cu cereale și vinuri spre Brașov. În prezent este puțin circulat.

TABLĂ¹ (< lat., fr.) s. f. 1. Foaie de oțel sau de metal neferos, executată prin laminare, folosită la acoperișuri, la fabricarea unor ambalaje, rezervoare metalice etc. 2. Placă de lemn, de piatră sau de metal, pe care se scriu (sau se gravează, se zugrăvesc) anumite date, indicații, firme etc. sau care este

folosită ca element de construcție. ♦ T. Legii (T. lui Moise) = două lespezi de piatră pe care erau săpate cele zece porunci primite de Moise de la Dumnezeu pe muntele Sinai. T.L. origineare se păstrau în „Sfânta Sfințelor” din Templul din Ierusalim. T. cerată = placă de lemn acoperită cu un strat de ceară, pe care se scria prin zgâriere cu stilul (III) și care era folosită în Antic. de romani. Pe terit. României au fost descoperite t.c. în minele de aur de la Roșia Montană; erau scrise în greacă și latină și conțineau acte cu caracter juridic. T. de argilă = t. de lut pe care se scria în Antic. mai ales în Mesopotamia, Grecia, Creta. 3. Placă de lemn (dreptunghiulară), vopsită în negru sau verde, pe care se poate scrie cu creta (folosită în special în școli). 4. Tabel. 5. T. de materii = sumar (I 2). 6. (MAT.) Formă de prezentare a unei legi de compoziție (ex. t. adunării, t. înmulțirii etc.).

TABLĂ² (< ngr.) s. f. (Mai ales la pl.) Joc cu două zaruri și câte 15 piese (pului) pentru fiecare din cei doi jucători, care se mută în spațiile marcate pe fețele interioare ale unei cutii speciale; partidă dintr-un astfel de joc.

TABLETĂ (< fr.) s. f. 1. Formă farmaceutică solidă, plată, rotundă sau pătrată; sin. pastilă, comprimat. 2. Specie publicistică, de mici dimensiuni, pe teme de actualitate, abordând o mare varietate de subiecte (note personale, atitudini de critică socială sau literară, evocarea unor personalități sau a unui eveniment etc.); de obicei cu accente parrifletare. Creată și impusă în literatura română de T. Argezi.

TABLIER (< fr.) s. f. Ansamblul grinzilor care formează scheletul de rezistență al unui pod și care susține calea de circulație a acestuia.

TABLOID (< engl.) s.n. s.n. Publicație cotidiană, de format redus, de mare tiraj, bogat în ilustrații și punând accentul pe știrile de senzație (îndeosebi sex și violență).

TABLOU (< fr.) s. n. 1. Pictură pe suport de lemn, pânză, carton etc. ♦ P. ext. Pictură, desen, gravură, fotografie înrămate, care se pun în scop decorativ pe pereții unei încăperi. T. votiv v. votiv. ♦ Expr. (Fam.) A rămâne tablou = a rămâne surprins, înlemnit, uluit. 2. Priveliște din natură, care impresionează prin pitoresc. 3. Fig. Descriere expresivă a unei priveliști, a unor fapte etc., făcută oral sau în scris (mai ales într-o operă literară). ♦ Prezentare

sistematică și globală a unor date, cifre etc. 4. Diviziune a unei piese de teatru sau subdiviziune a unui act însoțită uneori de schimbarea decorului. ♦ Grupare a personajelor în scenă în anumite atitudini pe care le păstrează câteva momente. 5. Tabel. ♦ (CHIM.) *Tabloul periodic al elementelor* = sistemul periodic al elementelor. V. *periodic*. 6. (TEHN.) Element al unei instalații constituit din panouri sau pupitre, pe care sunt montate dispozitive tehnice de comandă sau de control. ♦ *T. de bord* = t. pe care sunt fixate aparatele și instrumentele necesare controlului și manevrării unui vehicul.

TABOR (în ebraică: *Har Tavor*), deal cu pante abrupte în Israel, în Galileea, la 8 km SE de Nazareth. 588 m alt. Menționat documentar în sec. 13 î.Hr. Potrivit „Noului Testament”, pe acest „munte” a avut loc Schimbarea la Față a lui Iisus Hristos. În 1799, Napoleon I a reperat aici o victorie asupra turcilor și arabilor. Aici se află o biserică ortodoxă și o mănăstire romano-catolică cu o bazilică construită în sec. 4, distrusă de musulmani în 1263 și reconstituită în 1924. Ruine ale fortificațiilor cruciaților.

TÁBOR, cetate în S Cehiei, în apropiere de râul Lužnice, la 88 km S de Praga. Construită în 1420 de adepții lui Jan Hus; a fost una dintre principalele fortărețe ale partizanilor săi. De aici vine numele membrilor aripii radicale a mișcării husiților (taboriți). În prezent oraș cu 35,8 mii loc. (2006). Primărie (1440–1515). Biserica (1512) cu un turn de 77 m. Fortificații (sec. 15–17).

TABORA, oraș în partea central-vestică a Tanzaniei, în Platoul Central, la 1 200 m alt.; 127,9 mii loc. (2002). Centru comercial. Prelucr. tutunului și a produselor agricole. Orașul modern a fost construit de arabi (1820). Vechea denumire: *Kazeh*.

TABORIȚI (< fr. {i}; {s} n. pr. *Tábor*) s. m. pl. (IST.) Grup al husiților extremiști, grupați în jurul lui Jan Žižka la Tábor, care reprezentau interesele țăranilor și meșteșugarilor. Învinși în 1434 de catolici și de husiții moderați la Lipany.

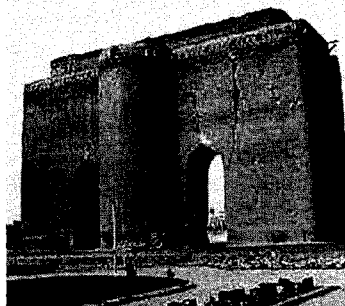
TABRİZ, oraș în NV Iranului, situat pe pantele m-ților Sahand, la 1 348–1 367 m alt., pe râul Aji, într-o zonă seismică; 1,3 mii. loc. (2006). Aeroport. Stațiune climaterică de vară. Centru comercial. Ind. constr. de mașini (tractoare, motociclete), petrochimică, textilă, de prelucr. a lemnului, cimentului, piel. și alim. Covoare manuale celebre din sec.

16. Artizanat (articole din piele și argint). Bazaruri. Universitate (1946). Moscheea albastră sau Masjed-e Kabūd (1465–1466), cu frumoase mozaicuri; Moscheea Ali Shah (sec. 14). Citadela (sau Ark) construită ca moschee înainte de 1322. În sec. 14–16, la T. a funcționat o școală de miniaturisti fondată și sprijinită de cărmuitorii *Ilhanizi*. Distrus de cutremurele din 791, 858, 1041, 1721, 1780, 1927 și reconstruit de tot atâtea ori. Denumirea antică *Tauris*. Cucerit de Timur Lenk în 1392 care și-a stabilit aici capitala. Disputat între Iran și Imp. Otoman, și din sec. 19 de Rusia. Aici a fost executat, în 1850, reformatorul islamic Mirza Ali Muhammad, fondatorul *babismului*, împreună cu c. 40 000 dintre adepții săi. A suferit mari distrugerii în Războiul iraniano-iraqian (1980).

TABU (< fr. {i}; cuv. polinezian „sacru”) s. n. 1. (În societățile primitive) Interdicție absolută cu caracter sacru, privind o ființă, un obiect, un proces sau un fenomen a cărei încălcare atrage automat sancțiuni severe. Termenul a fost introdus în Europa de exploratorul James Cook, care l-a întâlnit (1777) în ins. Tonga. T. este un concept paralel cu *mana* având unele caracteristici negative, atunci când se referă la persoane sau locuri cărora le dă o semnificație de „pericol”. ♦ Fig. Persoană, obiect, chestiune a căror discutare este interzisă. 2. Interdicție socială și morală. 3. (LINGV.) Interdicție de vocabular care determină înlocuirea unui cuvânt cu un alt cuvânt sau cu o perifrază, de obicei metaforice, ori cu o variantă formală care îl face de nerecunoscut (ex. „ucigă-l toacă” pentru „drac”).

TABULAR, -Ă (< fr., lat.) adj. 1. Înscris într-un registru, pe o listă etc. 2. (Despre o formă de relief) Care

Tabriz. Ark-e Tabriz

este axat pe o structură geologică orizontală ce prezintă o alternanță de orizonturi cu durități diferite (ex. m-ții t. din Sahara). Relieful t. este relief relief podișurilor sau platourilor structurale sau uneori al câmpiilor înălțate peste talveguri.

TABULA RASA (< lat. „tablă ștearsă”) Expresie folosită de scolastici (Toma d'Aquino) și mai frecvent de J. Locke pentru a descrie intelectul uman la naștere pe care nu s-a imprimat nicio senzație. ♦ Expr. *A face t.r.* = a renunța ia tot (pentru a relua totul de la început).

TABULATA (< lat. *tabullatum* „scândură, strat”) subst. (PALEONT.) Subclasă de celenterate antozoare fosile, caracterizată prin forma tubulară a calicilor și prin prezența pereților despărțitori transversali; au trăit din Silurian până în Cretacic.

TABULATOR (< fr., germ.) s. n. Dispozitiv al unei mașini de scris care permite ca, odată fixată lungimea unui rând, aceasta să poată fi automat menținută și pentru rândurile următoare.

TABULA TRAIANA, inscripție latină încastrată în stâncă, descoperită în defileul de la Cazane (pe Dunăre). Menționează construirea drumului roman de pe malul drept al fluviului, în vremea împăratului roman Traian (98–117). Ca urmare a construirii barajului de la Porțile de Fier I, locul respectiv a fost inundat de apele lacului de acumulare, T. T. fiind mutată cu c. 30 m mai sus pe versant.

TABULATURĂ (< germ.) s. f. 1. Sistem de notație muzicală constând în utilizarea unor combinații de litere și cifre, folosit în sec. 15–17, în vestul Europei, pentru instrumentele polifonice (orgă, laută, clavicin, chitară ș.a.) 2. Tratat care cuprinde regulile artei componistice a meistersăngerilor.

TABUN (< ucr., tăt.) s. n. 1. (ZOOT.) Grup de cai ținuți în libertate, pe pășune. 2. Derivat al acidului cianofosforic folosit ca gaz de luptă.

TABURET (< fr.) s. n. Scaun fără spătar.

TAC (< ngr.) s. n. Baston care se utilizează în jocul de biliard sau de snooker pentru lovirea bilelor.

TACĂM (< tc.) s. n. 1. Totalitatea obiectelor de metal folosite de cineva când mănâncă; p. ext. serviciu de masă complet care se așază în fața unui mesean. 2. Totalitatea obiectelor, uneltelor necesare unei operații, unei îndeletniciri. ♦ Harnașament. 3. (Mai ales la pt.) Aripi și gâturi de pasăre ambalate pentru consum.

TACHELAJ (< germ., rus.) s. n. 1. Ansamblul parâmelor folosite la fixarea arborilor (3) (t. fix) sau la manevrarea pânzelor și a vergilor (t. curent) pe o navă. 2. Construcție din bare de lemn folosită la susținerea tendelor pe o navă.

TACHET (< fr.) s. n. 1. Element component al mecanismului de distribuție cu supape al unui motor cu ardere internă, care face legătura între cama de comandă și țija supapei, direct sau prin intermediul unui galet. 2. (IND. EXTR.) Fiecare dintre cele patru piese care susțin, într-o mină, colivia (2) la nivelul rampelor puțului de extracție în timp ce se execută introducerea sau scoaterea vagonetelor din colivie.

TACHINA (< fr.) vb. I tranz. A supăra, a necăji în glumă pe cineva.

TĂCHIRA [taț'ira], stat în V. Venezuelei; 11,1 mii km²; 1,1 mil. loc. (2006). Centrul ad-tiv: *San Cristóbal*. Zăcăminte de cărbuni, cupru, magnezii și plumb. Cafea, tutun, trestie de zahăr. Creșterea animalelor.

TACIT (Publius Cornelius Tacitus) (c. 55–120), istoric și om politic roman. Scriitor rafinat, maestrul al construcției dramatice, a fost unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai istoriografiei romane. Dintre numeroasele sale lucrări, cele mai importante sunt „Istoriile” (în 12 cărți) și „Analele” (în 8 cărți, păstrate fragmentar), în care înfățișează evenimentele din prima parte a Imperiului, de la moartea lui Augustus până la căderea lui Nero și de la acesta până la moartea lui Domițian (14–96) de pe pozițiile aristocrației senatoriale, deși își afirmă de la bun început obiectivitatea, susținând că scrie „fără ură și părtinire” (*sine ira et studio*). Alte opere: „Despre viața și moravurile lui Iulius Agricola”, „Germania”, „Dialog despre oratori”.

TACIȚ, -Ă (< fr., lat.) adj. Care nu este exprimat formal, dar care se subînțelege și se admite ca atare.

TACITURN, -Ă (< fr., lat.) adj. (Livr.) Tăcut din fire, închis în sine, posac.

TACLALÉ (< tc.) s. f. pl. Taifas, palavre, flecăreală.

TACLOBAN, oraș în Filipine, situat pe țărmul NE al ins. Leyte, în G. San Pedro, la intrarea în str. San Juanico; 178,6 mii loc. (2000). Port (din 1874). Aeroport. Centru comercial și de pescuit. Universitate (1946). Institut tehnologic (1966). A fost temporar (1944) capitala Filipinelor. Turism.

TACNA, oraș în SSE statului Perù, situat la poalele Cordillerei Occidental din m-ții Anzi, pe râul Caplina, în apropiere de granița cu Chile; 230,1 mii loc. (2005). Aeroport. Piață agricolă pentru cereale, fructe, tutun, trestie de zahăr ș.a. Prelucr. tutunului și a bumbacului. Ind. alim. (conserve de fructe, vin, lichior, zahăr ș.a.). Catedrală (sec. 19) construită de Gustave Eiffel.

TACOMA [takouma] 1. Mount ~ v. Rainier, Mount ~. 2. Oraș în NV S.U.A. (Washington), la poalele V ale prelungirilor m-ților Cascadelor, pe țărmul G. Puget Sound, la 42 km S de Seattle; 196,5 mii loc. (2006). Port. Aeroport. Nod feroviar. Constr. navale și de automobile. Ind. metalurgiei feroase și neferoase (aluminiiu, cupru), chimică, de prelucr. a lemnului, celulozei și hârtiei, textilă, alim. Pod peste Puget Sound (1950). Muzeu de istorie și de artă. Universități (1888, 1890). Universitate luterană (1890). Fortul Lewis (1860). Fundat în 1852; oraș din 1884.

TACT (< germ.) s. n. 1. (FIZIOL.) Simț tactil. 2. Simț al măsurii și al fineței în comportare, determinând adoptarea unei atitudini corecte și convenabile în orice situație. ♦ P. ext. Abilitate. 3. (MUZ.) Măsură; p. ext. ritm al unei melodii. ♦ Ritm al mersului, al vorbei; cadență.

TACTIC, -Ă (< fr., germ.) adj., s. f. I. Adj. Care ține de tactică, privitor la tactică. II. S. f. 1. (MILIT.) Parte componentă a artei militare care se ocupă cu studiul, pregătirea și ducerea luptei în vederea îndeplinirii cu maximum de eficacitate a scopurilor fixate de eșaloanele superioare. 2. Știința de a determina, pentru o perioadă relativ scurtă, linia de conduită a unei mișcări sociale sau a unui partid politic, în funcție de împrejurările social-politice din acea perioadă și pentru realizarea unui obiectiv fundamental. 3. Totalitatea mijloacelor utilizate de cineva pentru a izbuti într-o acțiune.

TACTICIAN -Ă (< fr.) s. m. și f. Specialist în probleme de tactică.

TACTICOȘ, -OASĂ (< ngr.) adj. Cumpănit, echilibrat; cu mișcări lente, domoale.

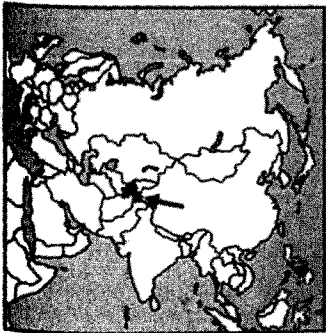
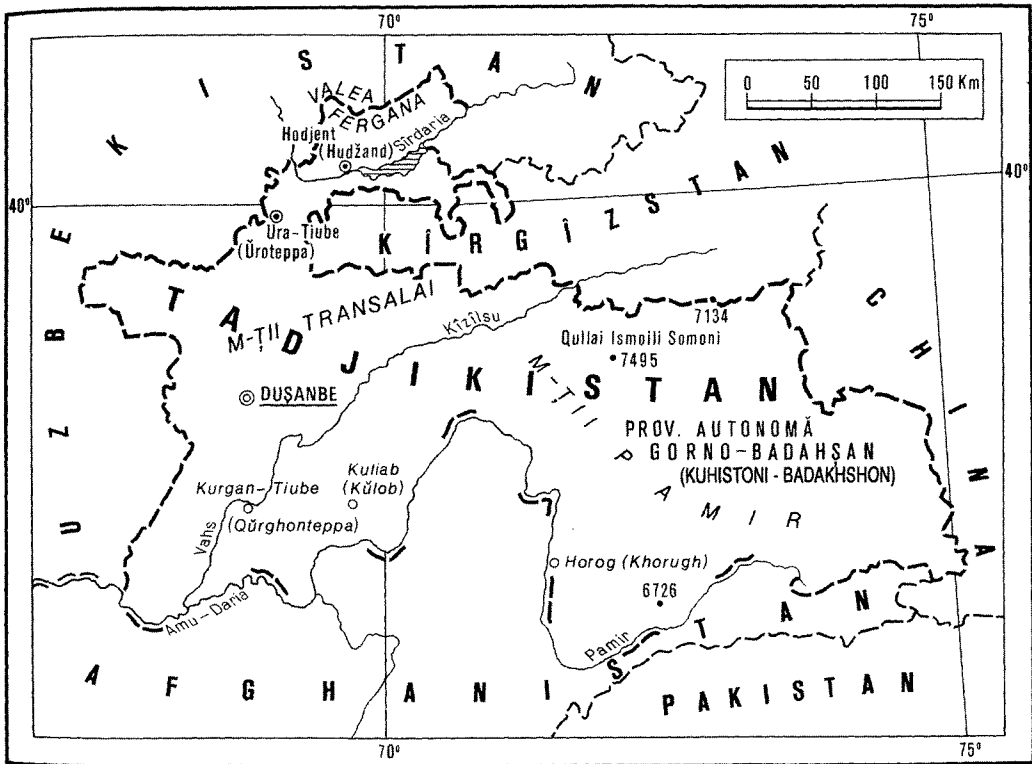
TACTIL, -Ă (< fr., lat.) adj. (FIZIOL.) Simț tactil (simțul pipăitului); tact. Simț care se referă la senzațiile provocate de excitarea receptorilor din piele și mucoase, sensibili la acțiuni mecanice (atingeri, compresii, tracțiuni, vibrații). Informează asupra greutății, consistenței, formei, dimensiunilor, suprafeței și mișcării

obiectelor. ♦ *Corpuscul t. v. corpuscul.*

TACTISM (< fr.; {s} lat. *tactus* „atingere”) s. n. (BIOL.) Mod de deplasare a unui organism liber asupra căruia acționează unilateral o sursă de excitație, în direcția acesteia (t. pozitiv) sau în sens contrar (t. negativ). Ex. *phototactism, chemotactism*. Sin. *taxie*.

TADJIC, -Ă (< rus) s. m. și f., adj. 1. S. m. și f. (La m. pl.) Popor care s-a constituit ca națiune în Tadjikistan. Mai trăiesc în Uzbekistan, Kirgizstan și Kazahstan, precum și în NE Afghanistanului, în E Iranului, China (c. 11 mil.). De religie musulmană. ♦ Persoană care aparține acestui popor sau este originară din Tadjikistan. 2. Adj. Care se referă la Tadjikistan sau la populația sa. ♦ (Substantivat, f.) Limbă din familia iraniană cu numeroase elemente turcice vorbită de tadjici.

TADJIKISTAN, Republica ~ (Jumhuri Tojikiston), stat în Asia Centrală, fără ieșire la Oc. Planetar; 143 100 km²; 6 920 300 loc. (2006) (65% tadjici, 26% uzbeki, 3,5% ruși, 4,5% alții). Limba oficială: tadjica. Religia: islamică 90% (sunniti 85%, šiiti 5%), creștină (ortodocși) 2,1%, iudaică 0,1%, alte credințe și ateii 7,8%. Capitala: *Dușanbe*. Orașe pr.: Hodjent/Huğardn, Kuliab/Külöb, Kurgan-Tiube/Qürghonteppa/Kürgonteppa. Este împărțit în patru provincii (viloyati) (una autonomă) și capitala cu statut similar. T. este un stat muntos prin excelență, cu alt. ce trec de 7 000 m în jumătatea răsăriteană în m-ții Transalai (7 134 m, la granița cu Kirgizstan) și în m-ții Pamir (7 495 m, Qullai Ismoil Somoni, fost Pik Kommunizma) și se situează în jurul a 4 000–5 000 m în jumătatea apuseană. Sectoare mai coborâte sunt depr. Fergana (în NV, pe care T. o împarte cu Uzbekistan și Kirgizstan) unde, la V de Hodjent se află alt. minimă din țară, 300 m, și valea Zeravšan (în partea central-vestică). Clima este temperat-continentală cu ariditate puternică în E Pamirului (100 mm/an) și în depr. (sub 200 mm/an). Reg. premontane vestice primesc o cantitate mai mare de precipitații (600–800 mm/an). Apele curgătoare (Sirdaria, Zeravšan, Amu-Daria – format prin unirea râurilor Vahș și Piandj) prezintă un important potențial energetic, valorificat prin hidrocentrala Nurek (de pe râul Vahș); cu un baraj de ancoramente de 300 m, în spatele căruia s-a format un lac (supr. 98 km²). În reg. înalte există mai multe lacuri tectono-glaciare și peste 1 000

hullă și lignit, petrol, gaze naturale, antimoniu (3 mii t, locul 3 pe Glob), tungsten, aur și argint, uraniu, bismut, sare, gips, mercur, pietre prețioase ș.a. Energia electrică ieftină (produsă 98,1% în hidrocentrale) este folosită în metalurgia aluminiului (pe baza aluminei importate), uzina de la Regar fiind între cele mai mari din lume, iar aluminiul fiind pr. articol de export al țării. Ind. prelucrătoare este destul de diversificată: energie electrică, aluminiu, mașini-unelte, frigider, amoniac, acid azotic și

îngrășăminte azotoase, fire de bumbac, țesături de bumbac, ciment hidraulic, încălț., produse textile și de piel., produse alimentare, țigarete, vin, bere, ulei de bumbac. Cultura plantelor se practică pe 7,5% din terit. (în depr. și reg. premontane din V) cu o importanță supr. irigată și are ca specific cultura bumbacului. Se mai cultivă cerealele (grâu, porumb, orz, orez, sorg), cartofi, legume, pepeni verzi, arahide, tutun, piper, fructe, citrice și viță de vie. Se cresc bovine (1,3 mil. capete, 2005), ovine

de ghetari, între care *Fedcenko*. Vegetația dominantă este cea de stepă, semiaridă în zonele mai joase, și stepa montană în restul țării; pădurile, prezente în pâncuri pe versanți, ocupă doar 2,8% din terit. și sunt formate predominant din conifere. Fauna include arharul (oala sălbatică), iepurele, șacalul, leopardul de zăpadă, reptile și numeroase păsări (inclusiv dropii, în zonele joase). Peisajul, flora și fauna sunt ocrotite în peste 23 de rezervații naturale. Țara dispune de o serie de resurse naturale (în general fără rezerve notabile) parțial valorificate:

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Provincie/Oraș*	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc., 2005)	Centrul ad-tiv
Dușanbe*	100	646,4	—
Khatlon	24 800	2 463,3	Qurghontepa
Kuhistoni			
Badakhshon ⁽¹⁾	62 400	218,4	Khorugh
Nohijahoi tobei			
Gumhuri	28 600	1 531,3	—
Sughd	25 400	2 060,9	Huğand

Notă ⁽¹⁾ provincie autonomă

(1,78 mii. capete, 2005) (în parte de rasă karakul) și caprine; se cresc de asemenea cămile, iar în E țării iaci. Sericicultura este o activitate tradițională. Infrastructura căilor de comunicații este influențată de masivitatea reliefului. Căi ferate: 482 km; căi rutiere: 27 767 km. Conductele magistrale însumează c. 600 km (94% gazoducte). Aeroporturile (18 modernizate, două – între care al Capitalei – putând primi orice tip de aeronavă) suplinesc în unele zone absența căilor terestre. Turismul este slab dezvoltat. Pr. zone și obiective: reg. montan din E, cu m-ții Pamir (relief glaciari, ghețari și lacuri glaciare) în special pentru alpinism; capitala țării, Dușanbe, cu muzee reprezentative pentru istoria și cultura țării și clădiri monumentale. Moneda: 1 Somoni = 100 Dinari. Export (2004): aluminiu (62,6%), fire de bumbac (17,7%), energie electrică (6,6%). Pr. parteneri (2006): Olanda (40,7%), Turcia (31,7%), Iran (5,4%), Uzbekistan (4,8%), Rusia (4,7%). Import (2004): alumina (26,8%), produse petroliere (8,2%), energie electrică (5,3%), cereale și făină (4,3%), gaze naturale (2,7%) ș.a. Pr. parteneri (2006): Rusia (24,6%), Uzbekistan (10,2%), Kazahstan (10,8%), China (8,6%), Azerbaidjan (8%).

– *Istoric.* Terit. T. face parte în Antic. din Imp. Persan (sec. 6–4 î.Hr.); este cucerit de Alexandru cel Mare (331 î.Hr.), fiind inclus apoi în Regatul Seleucid, iar în sec. 3–2 î.Hr. în cel al Bactriei elenistice. Stăpânit de kușani, heftaliti, turci apuseni, devine, la începutul sec. 8, după cucerirea arabă, parte a lumii islamice. Tadjicii, semintje turcică, vorbind o limbă iraniană, se constituie ca grup etnic distinct, sedentar, după sec. 8. T. aparține Imp. Mongol al lui Genghis-Han (sec.13), apoi al lui Tamerlan (sec. 14–15), fiind înglobat, în sec. 16, în emiratul independent Buhara. În prima jumătate a sec. 19, este împărțit între Hanatul Kokand (NE) și Emiratul Buhara (SV), iar în 1868 intră în stăpânirea Rusiei. După izbucnirea revoluției bolșevice, T. de Nord este încorporat, în 1918, în R.A.S.S. Turkmenistan. La 14 oct. 1924, este constituită R.A.S.S. Tadjikă, ca parte componentă a R.A.S.S. Uzbece, pentru ca, la 16 oct. 1929, R.S.S. Tadjikă să devină o republică unională distinctă în cadrul U.R.S.S. În 1989, limba tadjică este declarată limba de stat a republicii, iar alfabetul arab îl înlocuiește pe cel chirilic. La 25 aug. 1990, Sovietul Suprem din Dușanbe adoptă declarația de suveranitate, iar

la 9 sept. 1991 proclamă independența Republicii Tadjikistan, care, la 21 dec. 1991, semnează, la Alma Ata, declarația de constituire a C.S.I. În primele alegeri prezidențiale de la proclamarea independenței, Rahman Nabijev, fost prim-secretar al Partidului Comunist din T., este ales, la 14 nov. 1991, președinte al noului stat. Demonstrațiile prin care adversarii noii conduceri cer retragerea președintelui degeneratează în lupte de stradă, apoi, în 1992, într-un sângeros război civil, în care se înfruntă autoritățile guvernamentale (sprijinite de Rusia) și opoziția anticomunistă aliată cu cercurile islamiste. Numai în primul an, luptele fac peste 20 000 de victime. La 28 aug. 1992, se încheie un acord de staționare a trupelor C.S.I. pe terit. T. Membru al O.N.U. (2 mart. 1992). În locul lui R. Nabijev, care se retrage (7 sept. 1992), Parlamentul alege ca președinte pe Imomali Rahmonov, un alt reprezentant marcant al fostului Partid Comunist din T. (confirmat președinte în alegerile din nov. 1994). În pofida repetatelor tratative purtate la Moscova și în capitalele statelor vecine T., a încheierii unor efemere armistiții sub egida misiunii ONU, care staționează în țară, luptele între armata guvernamentală tadjică, sprijinită de armata rusă (care numără 40 000 soldați staționați pe terit. T.) și rebelii islamisti continuă până în iun. 1997, când se încheie la Moscova, la 27 iun. 1997, un acord de pace între guvern și Opoziția Tadjică Unită (o coaliție de forțe islamice și democratice seculare), care pune capăt războiului civil, soldat cu 60 000 de morți și 500 000 de refugiați. În nov. 1999, președintele Imomali Rahmonov este reales pentru un mandat de 7 ani, beneficiind chiar și de sprijinul opoziției islamice, ceea ce contribuie la normalizarea situației interne. La 30 oct. 2000 T. introduce noua monedă somoni care înlocuiește rubla tadjică. După atentatele de la 11 sept. 2001, T. se aliază coaliției internaționale antiteroriste inițiate de S.U.A. Un referendum organizat la 22 iun. 2003 permite președintelui dreptul de a deține două mandate de șapte ani. Partidul Democrat-Popular sprijinit de președinte obține în alegerile din febr.-mart. 2005 o victorie concludentă. Republică prezidențială.

TAEBÆK-SANMAEK, lanț muntos în NE pen. Coreea, extins pe direcție NV-SE, de-a lungul țărnutului M. Japoniei, pe c. 500 km lungime. Alt. max.: 1 638 m (vf. Kūmgang-san). Nod hidrografic. Zăcăminte de fier, cărbune, tungsten ș.a.

TAEJU [teju] (**DAEJU**), oraș în SSE Rep. Coreea, situat la confl. fl. Naktong cu râul Kūmgang, la 90 km NNV de Pusan, la 1 100 m alt.; 2,46 mil. loc. (2005). Aeroport. Nod feroviar. Expl. de min. de cupru și wolfram. Ind. constr. de mașini, chimică, electrotehnică, textilă, hârtie și alim. Important centru al învățământului coreean. Universitatea Kyongbuk (1946). Templu budist (802 d.Hr.). Fortăreața Talsong. Fundat în anul 366, a cunoscut o amplă dezvoltare în timpul dinastiei Yi (1392–1910).

TAEJŌN [tedʒon] (sau **DAEJEON**), oraș în V Rep. Coreea, la 95 km S de Seul; 1,44 mil. loc. (2005). Nod rutier. Ind. constr. de mașini, chimică, textilă (țesături de bumbac), de preluc. a lemnului (mobilă), ceramicii și alim. Piață agricolă. Universitatea Chungnam. În perioada războiului coreean (1950–1953), când a fost capitala temporară a Coreii de Sud, a fost distrus în proporție de 70%. La T. a avut loc (aug.–nov. 1994) Expoziția internațională de tehnologie.

TAFARI, Makonnen v. Haile Selassie I.

TĂFĂLILT (TAFILELT, TAFILALET sau **TAFILET**), oază în deșertul Sahara, în SE Marocului, în apropiere de granița cu Algeria; 1 380 km². Curmali. În anul 757 berberii au întemeiat aici un stat independent cu capitala la Sijilmāssa, aflată pe ruta caravanelor dintre fl. Niger și țărnutul M. Mediterane. El s-a menținut până în 1274, când a fost cucerit de *Marinizi*. Din această reg. era originar Moulay Mohammed, care a devenit stăpânitor în E Marocului (din 1638/1640) și a fondat dinastia Filaliilor (sau a Alaouitilor), care domnește și astăzi în Maroc.

TAFONI (GEOGR.) s.n. pl., invar. Scobituri cu forme caracteristice care apar în roci neomogene (îndeosebi granite sau gresii silicioase) ca urmare a dezagregării diferențiate și a corozionii. Se întâlnesc mai ales în reg. cu climat mediteranean; termenul provine din Corsica.

TAFRALI, Orest (1876–1937, n. Tulcea), istoric român. M. coresp. al Acad. (1936), prof. univ. la Iași. Specialist în istorie veche, arheologie și bizantinologie („Tesalonica în sec. al XIV-lea”, „Cetatea pontică Callatis”, „Mélanges d'archéologie et d'épigraphie byzantines”). Autor al unui manual de „Istoria artelor”. Inițiator (1916) al înființării Muzeului de Antichități din Iași. M. coresp. al mai multor societăți științifice străine.

TAFT [tæft], William Howard (1857–1930), jurist și om politic

american. Republican. Prof. univ. la Yale. Președinte al S.U.A. (1909–1913). Președinte al Curții Supreme (din 1921).

TAFTA (< tc.) s. f. Țesătură din fire de mătase colorată, calandrată, lucioasă și cu țușeu special, care produce în mișcare un foșnet caracteristic.

TAGALOG, subst. Limbă austro-nezeană vorbită în Filipine de c. 60% din populație (peste 51 mii. vorbitori); face parte din familia de limbi indoneziene. Declarată limbă națională (1937) a devenit limbă oficială, alături de engleză, din 1946. Limbă standard numită *pilipino* din 1959. Limba **t.**, cu alfabet latin, este folosită în literatură preponderent din sec. 16.

TAGANROG, oraș în SV Federației Ruse, situat pe țărmul de N al golfului omonim al M. Azov, la 72 km V de Rostov pe Don; 268,6 mii loc. (2006). Port comercial. Șantier naval. Ind. siderurgică, a constr. de mașini, mat. de constr., chimică, de prelucr. a lemnului, piei și pescuit. Muzeu memorial „Anton Pavlovici Cehov”. Teatru. Palatul imperial al lui Aleksandru I. Așezarea s-a dezvoltat în jurul fortăreței construite de Petru cel Mare în 1698. T. s-a aflat sub stăpânire otomană în perioada 1730–1769. Bombardat de flota anglo-franceză (1855) în *Războiul Crimeii*, a fost teatrul unor lupte grele în al Doilea Război Mondial.

TAGLIIVINI [ta.li.i.vi.ni], Carlo (1903–1982), lingvist și filolog italian. Prof. univ. la Bologna și Padova. Romanist de mare autoritate. A studiat limba română („Gramatica limbii române”, însoțită de o antologie); a întemeiat și condus revista „Studii rumeni”, consacrată problemelor de limbă, literatură și folclor românesc. A editat (1930) un dicționar latin-român-maghiar, datând din jurul anului 1700, sub titlul „Lexiconul

marsilian”. Autor al unei valoroase lucrări despre limbile romanice în care a acordat limbii române un spațiu egal cu al celorlalte limbi romanice („Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică”). M. coresp. al Acad. Române (1928).

TAGLIONI [ta.llo.ni] 1. **Filippo T.** (1777–1871), dansator italian. Considerat creatorul baletului romantic. Maestru de balet la Teatrul Regal din Stockholm. Montări spectaculoase, în special pentru fiica sa Maria („Silfida”, „Revolta din Serai”). 2. **Maria T.** (1804–1884), balerină italiană. Fiica lui T. (1). Solistă a Operei Marii din Paris și la Scala din Milano. Între 1837 și 1842 a dansat cu Baletul imperial rus din Sankt-Petersburg. S-a retras în 1847. A dansat pe muzică de Rossini, Meyerbeer, Adam.

TAGMA (< gr.), s. f. Porțiune a corpului la artropode formată prin fuziunea unor segmente corporale (ex. cefalotoracele la crustacei).

TAGMĂ (< ngr.) s. f. Totalitatea persoanelor care fac parte din aceeași categorie profesională sau socială; breasla; ceată.

TAGORE 1. **Debendranāth T.** (1817–1905), filozof și reformator religios de limbă bengali. Conducătorul sectei *Brahma Samaj*, căreia i-a fixat forma de organizare. S-a opus religiei hinduiste („Brahma-Dharma”). Supranumit „Marele Înțelept”. 2. **Sir Rabīndranāth** (pe numele adevărat *Rabīndranāth Thākur*) (1861–1941), scriitor și filozof indian de limbă bengali și engleză. Fiul lui B.(1). Supranumit „Sufletul Bengalului” și „Profetul Indiei moderne”, militant pentru independența țării. Lucrările sale filozofice (T. și-a caracterizat propria poziție „religia unui poet”) conțin discuții privind încercarea de unire a tradițiilor orientală și occidentală și descrierea lumii ca armonie între divinitate și

om, în această înțelegere imaginația fiind mai importantă decât rațiunea („Sādhanā. Calea desăvârșirii”, „Religia omului”). Lucrări dramatice („Fachirul”, „Jertfa”, „Oleandrii roșii”), pătrunse de un generos suflu umanistic. Nuvele („Pietre flămânde”, „Ghirlanda dragostei”), romane („Naufragiul”, „Goră”, „Căminul și lumea”). Lirică meditativă, muzicală, influențată de marile epopei indice, cultivând motivul comuniunii cu natura, sentimentul prieteniei, al dragostei și al bucuriei de a trăi („Mănasī”, „Luntrea de aur”, „Grădinarul”, „Gītāñjali”). Eseuri („Drumul împlinirii”), memorialistică („Amintirile vieții mele”). Autorul cuvintelor și melodiei imnului național al Indiei. A întemeiat la Sântiniketan o școală de educație liberă, devenită universitatea internațională Vișva Bhārati. Premiul Nobel pentru literatură (1913).

TAGULA (TACUTA), ins. vulcanică aparținând statului Papua-Noua Guinee, situată în arh. Louisiade, în SV Oc. Pacific, la 280 km SE de Noua Guinee; 800 km² (cea mai mare ins. din acest arh.); lungime: 80 km; lățime max.: 24 km; alt. max.: 914 m (Mount Rattlesnake). Înconjurată de recifi coraligeni. Vechea denumire: *Sud-est Island*.

TĀHĀ [ta.ha], **Hussein** (1889–1973), scriitor și filolog egiptean. Prof. univ. la Cairo. Nevăzător. Spirit umanist, militant pentru înnoirea culturii arabe. Studii („Despre literatura preislamică”, „Conversații de miercuri”); povestiri autobiografice („Zilele” – prima operă arabă contemporană cu ecouri în Occident, „În lumea chinuților”), romane („Poemul nefericirii”); traduceri din tragicii greci.

TAHÂN (< tc.) s. n. Făină de semințe uleioase (susan, floarea-soarelui, nuci, arahide, migdale dulci) prăjite, întrebuițată la prepararea halvaiei.

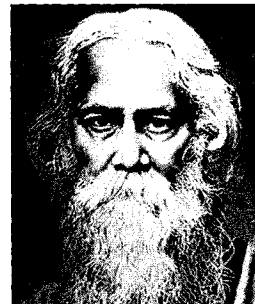
Orest Tzafra

Carlo Tagliavini

Sir Rabīndranāth Tagore

TAHAT, cel mai înalt vârf al masivului Ahaggar (Sahara algeriană). Alt.: 2 908 m. La poalele sale se află o imensă hamadă.

TAHI- (< fr.; {s} gr. *tachys* „iute, repede”) Element de compunere cu sensul „iute, referitor la viteză”, care servește la formarea unor substantive.

TAHICARDIE (< fr. {i}; {s} *tahi-* + gr. *kardia* „inimă”) s. f. Accelerare fiziologică (în timpul unui efort fizic, în emoții etc.) sau patologică (în unele afecțiuni cardiace, în boala Basedow etc.) a frecvenței contracțiilor cardiace (peste 90–100 de bătăi pe minut).

TAHIFAGIE (< fr.; {s} *tahi-* + gr. *phag* „a mânca”) s. f. Faptul de a mânca repede.

TAHIMETRIE (< fr. {i}) s. f. (TOPOGR.) Stadimetrie.

TAHIMETRU (< fr. {i}; {s} *tahi-* + gr. *metron* „măsură”) s. n. 1. Instrument topografic care permite ridicarea topografică rapidă a planurilor și hărților prin măsurarea distanțelor pe cale optică; este derivat dintr-un teodolit, în luneta căruia s-au adăugat fire stadimetrice. Inventat de tipograful și opticianul italian Ignasio Porro (1801–1875). 2. Aparat folosit pentru măsurarea vitezei curentului cursurilor de apă.

TAHION (< fr.) s. m. (FIZ.) Particula elementală ipotetică, neidentificată experimental, cu o viteză superioară celei a luminii. Termenul a fost introdus de G. Feinberg în 1967.

TAHIPNEE (< fr. {i}; {s} *tahi* + *pneinen* „a respira”) s. f. Accelerare a ritmului respirator peste 16–20 de respirații pe minut. Apare în boli ale aparatului respirator și cardiac, în nevroze etc.

TAHISTOSCOP (< fr. {i}; {s} gr. *takhistos* „foarte repede” + *skopein* „a examina”) s. n. (PSIH.). Aparat utilizat pentru studierea proceselor psihice (percepție, atenție etc.). Subiectului i se prezintă timp de fracțiuni de secundă anumiți stimuli (litere, cuvinte, imagini etc.). Se măsoară modul în care el prelucrează (observă, reține, înțelege etc.) informația primită.

TAHITI [taiʃi], ins. vulcanică în partea central-sudică a Oc. Pacific din grupul Insulelor Vântului (Îles du Vent) din Ins. Societății (Polinezia franceză); 1 042 km² (cea mai importantă din acest arhipelag); 53 km lungime. Localit. pr. și centrul ad-tiv al întregii posesiuni: *Papeete*. Relief vulcanic (doi vulcani uniți printr-un istm) și câmpii litorale. Alt. max.:

2 241 m (Mt. Orohena). Târm cu lagune, însoțit de recifi coraligeni. Climă tropicală umedă. Expl. de fosfați. Cocotieri, bananieri, culturi de vanilie și de cafea, lămâi, trestie de zahăr. Pescuit. Turism. Vizitată pentru prima oară de portughezi în 1606, apoi de căpitanul englez Samuel Wallis în 1767, care a numit-o *King George III Island*, de Louis Antoine de Bougainville în 1768, care a revendicat-o pentru Franța, de James Cook în 1769 și de William Bligh în 1788. Prima colonizare permanentă în T. a fost cea din 1797 a misionarilor englezi. În 1880, regele Pomare V (din 1877) a fost constrâns să-și abandoneze tronul și stăpânirea în favoarea Franței, care a declarat ins. colonie. Repetatele teste nucleare din reg., efectuate de autoritățile franceze în a doua jumătate a sec. 20, au condus la protestele vehemente ale băștinășilor. Azi ins. are statutul de terit. de peste mări al Franței. Vechea denumire: *Otaheite*.

TĂHMĂSP, numele a doi cărmuitori persani. Mai important: T. I. șah (1524–1576) din dinastia Sefevizilor. A purtat trei războaie cu Imp. Otoman (1534, 1538, 1543) soldate cu însemnate pierderi terit. Confruntat și cu disputele profunde dintre șiiți și sunniți.

TAHOGENERATOR ({s} gr. *takhos* „iuteală” + *generator*) s. n. (TEHN.; ELT.) Tahometru electric.

TAHOGRAF (< rus.; {s} gr. *takhos* „iuteală” + *graphein* „a scrie”) s. n. Tahometru înregistrator.

TAHOMETRU (< germ. {i}; {s} gr. *takhos* „iuteală” + *metron* „măsură”) s. n. Instrument cu care se măsoară viteza unghiulară, respectiv turația unui corp solid (arbore, rotor etc.) în mișcare de rotație. ⇨ (TEHN., ELT.) *T. electric* = t. constituit, în esență, dintr-un microgenerator electric și dintr-un voltmetru electric, a cărui scală este gradată în unități de viteză unghiulară, respectiv de turație; tahogenerator.

TAHTAWI [tahtaʊi], *Rifaa Rafi at* ~ (1801–1873), învățat egiptean. Susține că Dumnezeu a stabilit o ordine socială, iar cei care conduc pe Pământ trebuie să promoveze bunăstarea supușilor prin educație. Progresul material poate fi atins printr-o guvernare armonioasă cu ajutorul tehnologiei occidentale. Pentru ideile sale, în timpul domniei lui Abbas I Hilmi (1848/1849–1854), a fost exilat la Kartoum

TAI (TAI, THAI), subst. Subgrupă de limbi din familia sino-tibetană,

folosită de populația t. din Vietnam, China, Thailanda, India, Laos, Cambodgia, Uniunea Myanmar; c. 80 mil. vorbitori, majoritatea budisti.

TAI, Parc Național în SV statului Côte d'Ivoire, extins de-a lungul râului Cavally, la granița cu Liberia; 3,3 mii km². Păduri tropicale primare; faună bogată (leopardzi, hipopotami pitici, elefanți, bivoli, zebre ș.a.). Declarată rezervație naturală în 1926 și Parc Național în 1972. Inclus (din 1982) în Patrimoniul natural universal.

TAIBEI v. *Taipei*.

TAIEB, Maurice (n. 1935), paleontolog francez. A condus expediții de cercetare în zona Marelui Rift african (1972–1977). A descoperit resturile a patru hominizi fosili.

TAIERI, fl. în Noua Zeelandă, în SE Insulei de Sud (South Island); 288 km. lzv. din m-ții Lammerlaw, curge mai întâi pe direcție S-N, dar în amonte de localit. Hyde se arcuiește puternic și, schimbându-și direcția de la N la S, se varsă în Oc. Pacific, la 32 km SSV de orașul Dunedin.

TA'IF, AT ~, oraș în V Arabiei Saudite, situat în pod. Mecca, la 1 630–1 879 m alt., la 80 km SSE de Mecca; 521,2 mii loc. (2004). Ind. textilă și alim. Stațiune climaterică de vară. Mormântul lui 'Abd Allah ibn 'Abbas, vărul Profetului Mahomed.

TAIFAS (< ngr.) s. n. Conversație familiară, intimă; fleacăreală, pălăvrăgeală, taclale.

TAIFUN (< germ.) s. n. (METEOR.) Cyclon tropical cu rază mică de deplasare, cu mare putere de distrugere, care se manifestă în special în E Asiei.

TAIGA (< iakută) s. f. Pădure de conifere situată în Siberia și în partea europeană a Federației Ruse, extinsă între tundră la N, stepie și păduri de foioase la S. Este formată din molid și pin, iar în Siberia, din molid siberian, zadă și pin siberian, pe un sol în general mlăștinos; în Siberia Orientală predomină pădurile luminoase de zadă. În extremitatea SE se adaugă bradul de Mancuria, bradul de Sahalin și alte conifere. *p. ext.* denumire a subzonei pădurilor de conifere din N zonei temperate a emisferei boreale (din Eurasia și America de Nord). În faună se remarcă elanul, glotonul (volverina), iepurele alb, ursul, zibelina, nevăstuica siberiană, cocoșul de munte, ciocăniștii și forfecuțele.

TAIHANG [thaihang], lanț muntos în NNE Chinei extins pe 400 km lungime de la N la S. Alt. max.:

3 058 m (vf. Wutai). Zăcăminte de cărbuni.

TAIHU [thaihu], lac de natură fluvială în partea de E a Chinei; 2,2 mii km²; lungime: 71 km; lățime max.: 59 km. Bogat în pește. Irigații. În E sunt numeroase insule, pe unele dintre ele aflându-se locuri de cult ale preoților budisti și daoști. Lacul T. este legat prin canale cu fl. Yangtze și cu Marele Canal.

TAILLEFERRE [taiʃe:r], **Marcelle-Germaine** (1892–1983), compozitoare franceză. A făcut parte din „Grupul celor Șase”. Compoziții teatrale („Mica sirenă”); balet („Căsătorii din Turnul Eiffel”, text de J. Cocteau), muzică pentru film, orchestră și de cameră („Omagiu lui Rameau”).

TAILLIBERT [taiibe:r], **Roger René** (n. 1926), arhitect francez. Folosind o tehnică de construcție îndrăzneată, s-a dedicat realizării, în special, a marilor complexe sportive (piscina din Deauville, Stadionul Parc des Princes, Centrul olimpic din Montréal).

TAIMİR 1. Pen. în extremitatea de N a Asiei (Federația Rusă), între fl. Enisei și M. Kara la V și râul Hatanga și M. Laptev la E; c. 400 mii km². În S și V sunt câmpii joase, slab ondulate, formate din depozite cuaternare, iar în partea centrală și de N, m-ții Bîrranga (roci paleozoice metamorfizate). Alt. max.: 1 146 m. Drenată de fl. Taimîr. Climă aspră cu precipitații puține. Vegetație de tundră. Ghetari pereni. Se termină la N prin capul Celiuskin. 2. Lac tectonic în partea central-estică a pen. cu același nume; 4,6 mii km². Lungime: c. 200 km. Ad. max.: 26 m.

TAIMÜR, Mahmud (1894–1973), scriitor egiptean. Unul dintre principalii reprezentanți ai prozei realiste egiptene. Povestiri de inspirație rurală („Șeicul Giurma și alte povestiri”, „Flica diavolului”), drame istorice („Antara”), comedii satirice („Bombe”). Eseuri.

TAJN (< tc.) s. n. 1. Rație de alimente sau de băutură care se dă cuiva pentru un timp determinat în schimbul unor servicii prestate. ♦ Sumă de bani corespunzătoare unei rații alimentare. 2. (ZOOT.) Rație de nutreț care se dă animalelor într-o unitate de timp. 3. Parte, porție care revine cuiva ca rezultat al unei împărțeli, al unei repartizări etc.

TAINAN (T'AI-NAN), oraș în SV ins. Taiwan; 756,8 mii loc. (2005). Aeroport. Ind. siderurgică feroasă și neferoasă (aluminiiu), chimică (mase plastice, cauciuc), textilă, electrotehnică, alim. (zahăr, conserve de

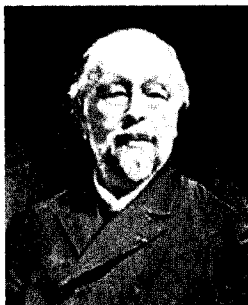
pește). Piață agricolă pentru trestie de zahăr, orez, fructe, arahide ș.a. Artizanat (obiecte din aur și argint). Muzeu de istorie naturală. Universitate (1956). Unul dintre cele mai vechi orașe ale ins. Templu budist (sec. 17). Fortul olandez Zeelandia (sec. 17). Fundat în 1590. Ocupat de olandezi (1623–1661). Capitala Taiwanului c. 200 de ani (de la începutul sec. 17 până în 1885).

TAINARON, ÁKRA ~ v. **Matapan**.

TAINĂ (< sl.) s. f. 1. Lucru, fapt etc. nepătruns, neînțeles, nedescoperit de mintea omenească; mister, enigmă. ♦ (Pop.) Miracol, minune; poveste minunată. 2. Secret. ♦ Loc. (Inv.) *De taină* = intim; particular. 3. Loc ascuns, tănuț; ascunzătoare, tainiță. 4. (REL.) Act ritualic de comunicare cu realitatea divină, care pecetluiește legătura dintre divinitate și om. Tainele sunt atestate în cele mai diferite religii, cu excepția Islamului. În creștinism, ele sunt lucrări sfinte ale harului, izvorând din umanitatea îndumnezeită a lui Hristos, care se împărtășește printr-un rit de sfințire săvârșit de slujitorii bisericești. Biserica ortodoxă are șapte taine: botezul, mirungerea, împărtășania (euharistia), pocăința (spovedania), hirotonia, nunta și maslul; în biserica romano-catolică, numărul tainelor a fost stabilit, după multe dispute, tot la șapte, în locul mirungerii fiind confirmarea; protestanții recunosc numai două taine: botezul și împărtășania.

TAINÉ [ten], **Hippolyte Adolphe** (1828–1893), critic, gânditor și istoric francez. Lider al mișcării pozitivistice, empiriste și anticlericale din sec. 19. T. a sperat că metoda științei poate fi aplicată și chestiunilor privitoare la om, dar rămânând fidel imperativului raționalist al lui Spinoza și Hegel de a demonstra lumea ca sistem, ca necesitate („Filozofia artei”, „Istoria literaturii engleze”). Studii despre La Fontaine, Balzac, Zola, Flaubert, Stendhal („Eseuri de critică și

Hippolyte Adolphe Taine

Taipei. Vedere generală

istorie”). Cercetări de psihologie („Despre inteligentă”), de istoria filozofiei („Filozofi francezi din sec. al XIX-lea”) și de istorie națională („Originile Franței contemporane”). Romane.

TAINIC, -Ă (< sl.) adj. 1. (Și adv.) Plin de taină (1); misterios. 2. Nesciut, necunoscut, neînțeles, secret. ♦ Intim. ♦ (Despre locuri) Ascuns, ferit; (despre oameni) singuratic. 3. Discret, tăcut, închis.

TAINIȚĂ (< taină) s. f. Denumire dată spațiilor sau încăperilor ascunse (în pământ), destinate păstrării unor bunuri sau refugului; *p. ext.* ascunzătoare. În arhitectura moldovenească denușește în mod special încăperea aflată deasupra gropniței și accesibilă numai din aceasta.

TAIQR (< fr.) s. n. Costum femeiesc compus dintr-o fustă și o jachetă, confecționate din același material (de obicei din stofă).

TAIPEI [thaipei] (**TAIBEI**), oraș în SE Chinei, centrul ad-tiv al prov. Taiwan, situat pe fl. Tanshui, la 25 km de țărmul str. Taiwan; 2,61 mil. loc. (2005). Port. Aeroportul „Chiang Kai-Shek” (CKS) pentru curse externe, situat la 40 km V de oraș, și aeroportul „Sung-Shan” pentru curse interne. Important centru comercial, financiar-bancar, industrial, de transport și turistic. Șantier naval. Ind. siderurgică, chimico-farmaceutică, constr. de mașini, electronică, de prelucr. a lemnului, hârtiei, textilă, încălț., cimentului, cosmeticii, poligrafică, alim. Muzeu național de istorie. Universitatea Națională Taiwan (1928); Universitatea Chengchi

(1927). Grădină botanică. Templu confucianist. Templul „Lung-Shan”. Clădirea „Taipei Financial Center” („Taipei 101”) (2004), cea mai înaltă din lume (509 m). Turism. Fundat de imigranți chinezi în 1708. De la mijlocul sec. 19 a devenit un important centru al comerțului cu ceai. Odată cu proclamarea Taiwanului provincie a Chinei (dec. 1885), T. a devenit centrul ei ad-tiv, calitate pe care și-a păstrat-o și în timpul dominației coloniale japoneze (1895–1945).

TAIPINI s. m. pl. Denumire dată participanților la războiul țărănesc (1850–1864) antifeudal și de eliberare de sub dominația dinastiei manciuriene Qing din China. Socotit ca un eveniment de maximă importanță, războiul a afectat 17 provincii și s-a soldat cu peste 20 mil. morți.

TAIROV [təiɨrəf], **Aleksandr Iakovlevici Kornblit**, zis ~ (1885–1950), regizor și actor ucrainean. Preocupat de studiul mișcării, de investigația plastică și de muzicalitatea actului teatral („Sakuntala”, „Opera de trei parale”). Lucrări de estetică teatrală („Teatrul descătușat”). Fondator al Teatrului de Cameră.

TAIȚA, râu în N Dobrogei, pe terit. jud. Tulcea; 52 km. Izv. din zona de contact a m-ților Măcin cu pod. Niculițel, de la 200 m alt., drenează mai multe depresiuni intracolinare și se varsă în lacul Babadag. Afl. pr.: Pârâul Alb, Tăița (sau Techea).

TAIWAN [thaiuan] 1. Insulă chineză în V Oc. Pacific, despărțită de țărmul continental prin str. cu același nume; 36,2 mii km²; lungime: 394 km (de la N la S); lățime: 144 km. Orașe pr.: Taipei, Kaohsiung, Taichung, Tainan. Relief predominant muntos, cu alt. max. de 3 997 m (vf. Yu Shan). Traversată de Tropicul Racului. Culmea centrală are versantul estic abrupt, iar cel vestic domol, coborând în trepte către o câmpie litorală. Seismicitate ridicată. Climă tropicală musonică, umedă, cu taifunuri. Vegetație tropicală și subtropicală, cu numeroase endemite. C. 50% din supr. T. este acoperită cu păduri tropicale, subtropicale, de conifere. Expl. de petrol, gaze naturale, cărbuni, min. de fier, aur, cupru și bauxită. Vechea denumire portugheză: *Formosa*. 2. Strâmtoare între țărmul SE al R.P. Chineze și ins. Taiwan, care unește M. Chinei de Est cu M. Chinei de Sud. Lungime: 360 km; lățime: 130–185 km; ad. min.: 60 m. 3. Prov. chineză T.; 36,2 mii km²; 22,73 mil. loc. (2005). Centrul ad-tiv: *Taipei (Taipei)*. Expl. forestiere, de cărbuni, petrol și gaze naturale, de min. de

fier, cupru, sulf, azbest, zinc etc. Cafea, trestie de zahăr (1/3 din supr. cultivată), arahide, iută, citrice, ananas, bumbac, ceai, tutun și orez. Pescuit. Creșterea animalelor. Ind. alim., textilă, chimică, de celuloză și hârtie, de prelucr. a petrolului. Șantiere navale. Menționată în izvoarele scrise chineze de la începutul milen. 1 d.Hr. (cunoscută sub numele de T. abia din 1599), din sec. 7 stabilește relații permanente cu Imp. chinez continental, în componența căruia intră oficial în sec. 12, ca parte a provinciei Fujian. La sfârșitul sec. 16 și începutul sec. 17 au fost respinse încercările seniorilor feudali și a piraților japonezi de a se înstăpâni în ins., la Keelung, Kaohsiung și Hualien, iar în 1590 ins. este vizitată de navigatori portughezi, care au numit-o *Ilna Formosa* („insula preafrumoasă”). Ins. a fost disputată, în prima jumătate a sec. 17, de olandezi și spanioli. Stăpânirea colonială olandeză a luat sfârșit în 1662 în urma victoriilor comandantului chinez Zheng Chenggong (*Koxinga*). În 1684 ins. a reintrat în componența Imp. Chineze (prov. Fujian). Din dec. 1885 T. devine prov. de sine stătătoare. În urma înfrângerilor suferite în războiul cu Japonia (1894–1895), Imp. Qing, prin Tratatul de la Shimomoseki (1895), a fost obligat, între altele, să cedeze T. învingătorilor – care devine astfel prima colonie niponă. Noii stăpâni au impus populației un dur regim colonial și au transformat ins. într-o bază a politicii lor agresive. După înfrângerea Japoniei în al Doilea Război Mondial, la 25 oct. 1945, în conformitate cu hotărârile Conferințelor de la Cairo (1943) și Potsdam (1945) și a Actului de capitulare a Japoniei, T. a revenit Chinei, devenind o prov. a acesteia.

Taizong

După 1949 prin victoria comuniștilor în China continentală armata Naționalistă chineză a lui *Jiang Jieshi* (Chiang Kai-Shek), împreună cu numeroși refugiați au venit în T. luând puterea în ins. și proclamând secesiunea prov. Între 1950 și 1971 creația statală separatistă taiwaneză „Republica China” a ocupat, în mod conjunctural, locul Republicii Populare Chineze la O.N.U. și în Consiliul de Securitate al Națiunilor Unite. În 1979 S.U.A. au recunoscut guvernul R.P. Chineze ca singurul guvern legal al Chinei, iar T. ca parte componentă a R.P. Chineze. S.U.A. au rupt relațiile diplomatice cu T., dar „Republica China” a refuzat reîntegrarea într-un stat unitar chinez și a făcut mari eforturi ec. și diplomatice pentru a obține recunoaștere internațională. R.P. Chineză consideră T. drept prov. chineză rebelă.

TAI XU [thai sū] (pe numele laic *Lü Peiliu*) (1890–1947), călugăr budist chinez. A organizat o asociație pentru promovarea budismului (1912). Influențat de ideile Revoluției lui Sun Zhongshan (Sun Yat-sen) (1911), a întreprins turnee de misonarism (1925–1941) pentru promovarea budismului în Japonia, Europa, Statele Unite ale Americii și în SE Asiei.

TAIYUAN [thaiüen], oraș în E Chinei, centrul ad-tiv al prov. Shanxi, situat pe râul Fenhe, la 426 km SV de Beijing; 1,97 mil. loc. (2003). Nod de comunicații. Aeroport. Expl. de cărbuni. Ind. metalurgică (oțel), constr. de mașini (utilaj minier, mașini grele, mașini-unelte), electrotehnică, chimică, ciment, textilă și alim. Muzeu de istorie. Universitate. Pagode și temple din sec. 17. În apropierea orașului este o bază de lansare pentru sateliți de recunoaștere, teledetecție și meteorologici. La 6 sept. 1988 de aici s-a lansat primul satelit meteorologic chinez. Atestat din Antic., din timpul dinastiei Zhou (c. 1066–256 î.Hr.), a avut un important rol strategic, comercial și ad-tiv în sec. 12–14. Populația orașului a participat, în 1900, la răscoala Boxerilor (Yihetuan). Temple din perioadele Tang (618–907) și Yuan (1271–1368). Vechea denumire: *Yangku*.

TAIZHONG [thaidjung] (**TAICHUNG**), oraș în V ins. Taiwan, situat la 135 km SV de Taipei; 1,03 mil. loc. (2005). Nod de comunicații. Aeroport. Prelucr. lemnului și a camforului. Ind. hârtiei, textilă și alim. Piață agricolă pentru orez, banane, zahăr ș.a. Centru religios.

TAIZONG [thaiŋung] (LI SHIMIN [li ŝimin]), al doilea împărat (629–649) al dinastiei Tang, moștenitor al lui Gaozu. S-a distins prin priceperea în arta militară și prin capacitatea de a înțelege situația în care se află supușii săi, dobândind respectul împăraților care i-au succedat și al unor oameni de stat din Coreea și Japonia. S-a înconjurat de demnitari capabili. În vremea sa au fost ordonate și comentate scrierile canonice confucianiste, acestea devenind materie de examinare pentru candidații la funcțiile oficiale. Autor, spre bătrânețe, al unei cărți („Grădina imperială”), în care rezumă experiența politică de o viață, analizându-și propriile merite și erori.

TA'IZZ (TAIZ), oraș în SV Yemenului, situat în zona m-ților Šubr, la 1 370 m alt.; 450 mii loc. (2001). Centrul ad-tiv al provinciei omonime. Aeroportul internațional „al-Ganad”. Ind. aluminiului și alim. (biscuiți, băuturi răcoritoare). Universitate islamică. Moscheile Al-Muzaffariyah (Jami') și Ash-Sharifayah. Citadelă. În perioada 1948–1962 a fost reșed. imamului și centrul ad-tiv al Federației Arabiei de Sud.

TAJIN, El ~, sit arheologic în E Mexicului (Veracruz), la S de orașul Poza Rica de Hidalgo. Vestigii din perioada cuprinsă între sec. 9 și 13. Celebru datorită piramidei cu șapte trepte suprapuse, cu nișe și panouri sculptate. Monument important al civilizației prehispanice (totonaci), este inclus (din 1992) în Patrimoniul cultural universal.

TĀJ MAHAL, celebru mausoleu, capodoperă a artei hinduse, construit la Āgra între 1632 și 1652, pe malul sudic al râului Jumna, de împăratul mogul Shāh-Jahān I în memoria soției sale, Mumtāz-Mahal (decedată în 1631). Este construit din marmură albă, decorat cu intarsii de marmură colorată și cu versete din Coran. Acest edificiu uriaș, aflat într-o grădină, de plan octogonal, este dominat de o cupolă imensă, cu un diametru de 47 m. Inclus (din 1983) în Patrimoniul cultural universal.

TAJO [taho] (port. **TEJO** [teju]), fl. în Spania și Portugalia; 1 007 km; supr. bazinului hidrografic: 81 mii km²; cel mai lung curs de apă din Pen. Iberică. Izv. din partea central-estică a Spaniei, din Serrania de Cuenca (m-ții Universales), de la 1 600 m alt., străbate pod. Castilia Nouă și se varsă printr-un estuar (cunoscut sub numele Mar da Palha) în Oc. Atlantic, în apropiere de Lisabona. În cursul superior are o

vale sinuoasă și adâncă, de tip canion. În anii 1960–1980, pe cursul său superior și mijlociu s-au construit 60 de baraje cu tot atâtea hidrocentrale cu o putere instalată totală de 1,2 mii. kW. Cele mai mari și mai importante lacuri de acumulare sunt Buendía (132 km²), cunoscut și sub numele de Marea Castiliei, și Alcántara, de 92 km lungime. În aval de orașul Alcántara, T. formează, pe o porțiune de 40 km, granița între Spania și Portugalia, după care traversează terit. Portugaliei de la NE către SV pe 179 km lungime. Navigabil pentru vase maritime până la Santarém (Portugalia). Trece prin Toledo. Irigații în cursul inferior. Afl. pr.: Guadiela, Gallo, Henares, Alagón, Salor, Zézere.

TAJUMULCO [tahumulko], vulcan stins în V Guatemalei, cel mai înalt vf. din America Centrală istmică, în culmea Sierra Madre. Alt.: 4 220 m. Ultima erupție a avut loc în 1863.

TAKAKAW sau **TAKKAKAW FALLS**, cascadă în V Canadei, în SE prov. Columbia Britanică, pe cursul superior al râului Yoho, în cadrul Parcului Național Yoho. Apa provine din ghețarul Daly din m-ții Waputik. Cascada constă în trei căderi de apă, distincte, apropiate, având o prăbușire spectaculoasă de la o înălțime totală de 366 m, fiind a doua mare cascadă din Canada și a cincea ca mărime din America de Nord.

TAKAMATSU [takamatsu], oraș în Japonia (Shikoku), cel mai mare port la Mediterana Japoneză (Setonaikai); 337,9 mii loc. (2006). Nod de comunicații. Constr. navale. Ind. chimică, a celulozei și hârtiei, textilă, a ceramicii, de prelucr. a lemnului (mobilă) și alim. Pescuit. Artizanat. Tumuli (sec. 4–6). Centru de ceramică din sec. 17. Muzeu. Galerie de artă. Grădină zoologică. În perioada 1642–1868 a fost oraș-fortăreață al fam. *Tokugawa*.

TAKAOKA, oraș în V Japoniei centrale (Honshū), în apropierea G. Toyama al M. Japoniei; 181,2 mii loc. (2006). Ind. metalurgiei neferoase (aluminiiu), chimică, farmaceutică, a constr. de mașini, de prelucr. a lemnului, textilă și alim. Artizanat (lacuri și obiecte din bronz). Muzeu. Templul budist Zuiryu. Fundat în 1609.

TAKARAZUKA, oraș în Japonia (Honshū), situat în zona m-ților Rokkō, la 21 km NV de Ōsaka; 220,2 mii loc. (2006). Stațiune balneară cu izv. de ape termale. Operă (1914).

TAKASAKI, oraș în Japonia (Honshū), pe râul Karasu, la 100 km NV de Tōkyō; 340,8 mii loc. (2006). Prelucr. mătăsii și a lemnului; constr. de mașini-unelte. Ind. alim. Statuia foarte popularei zeițe budiste Kannon.

TAKATSUKI, oraș în Japonia (Honshū), pe râul Yodo, la 21 km NNE de Ōsaka; 354,2 mii loc. (2006). Produse electrice și farmaceutice. Castel fortificat (1573).

TAKEMITSU [takemitsu] Tōru (1930–1996), compozitor japonez. Stil eclectic și suplu în care îmbină instrumentele occidentale cu cele tradiționale japoneze și muzica electroacustică. Muzică de cameră, simfonică („November Steps” I și II, „Texturi”), de film, gen în care lucrează cu celebri regizori de film de la *Kobayashi* („Harakiri”) și *Kurosawa* („Ran”) la *Oshima* („Imperiul pasiunii”) și *Teshigahara* („Femeia nisipurilor”).

TAKHT-I-SULAIMĀN („Tronul lui Solomon”), cel mai înalt vârf din m-ții *Sulaimān* (3 441 m) din Pakistan. Numit și *Kaisargarh*. A fost inclus (în 2003) în Patrimoniul natural universal.

TAKIS (pseud. lui *Panayiotis Vassilákis*) (n. 1925), artist experimentalist grec. Stabilizat în Franța (1954). Sculpturi în care folosește forța câmpurilor magnetice ce modifică

El Tajin.
Piramida în șapte trepte

formele; altele combină efectul cinetic cu cel luminos și muzical. Aceste lucrări, de o mare varietate, au un mare impact emoțional.

TAKIJUQ, lac în NNV Canadei, în partea de V a prov. Nunavut, în apropiere de Cercul Polar, pe râul Coppermine, la 381 m alt.; 1 080 km²; lungime: 60 km. Descoperit de Samuel Hearne în mai 1771.

TAKIZAWA Okikuni (pseud. lui *Kyokutei Bakin*) (1767–1848), scriitor japonez. Povestiri și romane în care relevă influența confucianismului (*Istoria celor opt câini ai lui Satomi din Nanso* – 104 vol.). A avut o puternică influență asupra scriitorilor ce i-au urmat.

TAKİR (cuv. turcic) subst. (GEOGR.) Denumire a terenurilor argiloase salinizate din Asia Centrală, a căror suprafață crapă în perioadele secetoase, desfăcându-se în plăci poligonale; deșert de argilă.

TAKLIMAKAN (TAKLA MAKAN) SHAMO, deșert nisipos în V Chinei, în bazinul râului Tarim, extins pe 965 km lungime de la V la E și pe c. 400 km lățime; 323,8 mii km². Relief predominant de dune (85% din supr. este acoperit de dune). Alt.: între 800 și 1 500 m. Climă continentală uscată, cu precipitații foarte reduse (c. 38 mm/an) și vânturi puternice. Vara, temp. este în jur de 39°C, iar iarna de c. -20°C. Partea centrală este lipsită complet de vegetație. În oaze și de-a lungul râului Tarim se practică agricultura. T.M. se divide în deșertul T.M. propriu-zis în V și SV și deșertul Qarqan (*Cherchen*) în E.

TAKORADI, oraș în SV Ghanei, pe țărmul G. Guineii, la 170 km VSV de Accra; 175,4 mii loc. (2000). S-a dezvoltat cu precădere după construirea portului (în anii 1923–1928). Fabrici de ciment, scule, țigarete, plăci de lemn ș.a. În 1963 s-a unit cu orașul Sekondi formând orașul *Sekondi-Takoradi*.

TAKŞAŞILÄ v. *Taxila*.

TAKSIN (PHYATAK SIN), rege în Siam (1767–1782). Conducător al luptei pentru eliberare împotriva dominației birmane. A unit cele cinci principate thai într-un regat cu capitala la Thon Buri.

TAL (gr. *thallos* „germen, mlădiță”) s.n. Corp vegetativ al plantelor inferioare, lipsite de rădăcină, tulpină și frunze. Poate să fie uni- sau pluricelular, heteromorf, de dimensiuni variabile. La talofitele superioare este diferențiat în *rizoid*, *cauloid* și *filoid*. În aceste situații t. este alcătuit din țesuturi veritabile.

TALA, s.f. Denumirea unității monetare din Samoa.

TALAMUS (< fr.; {s} lat. *thalamus*) s. n. Formațiune anatomică nervoasă de substanță cenușie aparținând *diencefalului*, care are rolul de a integra excitațiile senzitive și senzoriale și de a le proiecta pe scoarța cerebrală.

TALANGĂ (onomat.) s. f. Clopot care se atarnă la gâtul vitelor și al berbecilor. ♦ Sunet produs de acest clopot.

TALANT (< sl.; cuv. gr.) s. m. (în Grecia antică). 1. Unitate de măsură a greutatei, cu valoare diferită de la o cetate la alta. 2. Monedă de aur sau de argint cu valoare variabilă de la o cetate la alta și de la o epocă la alta. (În Biblie) Cantitate mare de aur sau argint.

TALASEMIE (< it., fr.) s.f. Anemie ereditară cauzată de anomalia genetica care duc la perturbarea sintezei de hemoglobină. Se manifestă prin diminuarea numărului de globule roșii, prin crize de hemoliză etc.; prezentă mai ales la populațiile din bazinul mediteranean, Africa subsahariană, India și Asia de Sud-Est; se mai numește și anemie mediteraneană.

TALASOCRAȚIE (< fr {i}; {s} gr. *thálasa* „mare” și *kratein* „dominație”) s. f. Putere întemeiată pe supremația pe mare.

TALASOTERAPIE (< fr.; {s} gr. *thálasa* „mare” + *therapeia* „tratament”) s. f. Utilizare a tratamentului cu băi de mare, asociate cu aerul marin, în boli ca hipotiroidism, reumatism cronic, sinuzită etc.

TALAȘ (< tc.) s. n. Așchii lungi și subțiri care rezultă ca deșeu la prelucrarea lemnului cu rindeaua sau cu alte unelte tăietoare; cele uniforme, obținute la preluarea cu mașini-unelte speciale, constituie *lâna de lemn*, utilizată ca semifabricat pentru producerea plăcilor aglomerate și fibroleinoase, ca material termoizolant, etc.

TALĀT PAȘA, Mehmed (1874–1921), om politic turc. Lider al partidului „Junii turci”. După revoluția din 1908, de mai multe ori ministru; mare vizir (1917–1918). Asasinat.

TALAVERA, Hernando de (1428–1507), prelat spaniol. Episcop de Avila (1485) și arhiepiscop de Granada (1492). Confesor al reginei Isabela I Catolica. A condus o comisie care a avizat negativ (1490) proiectul lui Cristofor Columb. După cucerirea Granadei (1492), a inițiat proiectul de convertire a evreilor și maurilor la creștinism.

TALAZ (< tc.) s. n. Val mare format pe mări și pe oceane în timpul furtunii.

TALBOT [tɔːlbət], **William Henry Fox** (1800–1877), fizician și literat britanic. Inventator. Autorul procedurii fotografice denumit „calotipie” și bazat pe utilizarea negativului și a hârtiei (1839), care a prefigurat procedeele moderne. În ultima parte a vieții a avut preocupări în domeniul matematicii, astronomiei și a fost cel dintâi care a descifrat inscripțiile cuneiforme de la *Ninive*.

TALC (< fr., germ.) s. n. Silicat natural hidratat de magneziu, cristalizat în sistemul monoclinic. Este la melar, solzos, verde-deschis sau albicios, moale și cu luciu gras. Se utilizează în ind. hârtiei, a cauciucului, textilă, a mat. refractare, în vopselărie, în ind. farmaceutică, în cosmetică etc.

TALCA, oraș în Chile, situat pe râul Claro, la 248 km S de Santiago; 193,8 mii loc. (2002). Ind. siderurgică, chimică, de prelucr. a lemnului și a cauciucului, hârtiei, încălț. și alim. (biscuiți, ciocolată, alcool ș.a.). Tăbăcărie. Universitate (1981). Distrus aproape în întregime de cutremurul din 1742 și de cel din 1928, când a fost complet re construit. Fundat în 1692.

TALCAHUANO [talkaʊano], oraș în partea central-vestică a statului Chile, port pe țărmul SV al G. Concepción al Oc. Pacific; 249 mii loc. (2002). Nod de comunicații. Șantier naval. Ind. siderurgică, de prelucr. a lemnului și a peștelui, textilă, pielăriei și alim. Rafinărie de petrol. Pescuit. Universitate și Academie Navală Chiliană. Bază militară.

TAL-COAT (pe numele adevărat *René-Pierre Louis Jacob*) (1905–1985), pictor francez. Picturi pline de forță evocând tragedia Războiului Civil din Spania („Masacrele”), într-un stil amintind de Picasso. Influențat apoi de peisajul chinezesc, opera sa va căpăta o profundă vibrație mistică, amintind de abstracționismul liric.

TALDĪ-KURGAN (TALDYKORGAN), oraș în SE Kazahstanului, pe stg. râului Karatal, la poalele m-ților Djungarskii Alatau, la 225 km NE de Almatî; 100,5 mii loc. (2004). Ind. mat. de constr. și alim.

TALEA, com. în jud. Prahova, situată la poalele de SE ale m-ților Bucegi, în zona de obârșie a râului Provița; 1 133 loc. (2008). Satul T. a luat ființă în 1790, după cum reiese dintr-o inscripție de pe stâlpul bisericii

de lemn. În satul T. se află biserica de zid Sf. Nicolae (1878).

TALENT (< lat., fr., germ.) s. n. Îmbinare de aptitudini care favorizează realizarea unei activități creatoare în domeniul artei, științei, tehnicii etc.; *p. ext.* persoană care posedă astfel de aptitudini.

TALENTAT, -Ă (< talent) adj. Care are talent; înzestrat, dotat.

TALER¹ (< bg.) s. n. 1. Vas întins de lemn, de pământ ars etc. din care se mănâncă; talger (1). 2. Disc². 3. (TEHN.) Piesă de metal, de lemn etc., de forma unei farfurii plate, cu diferite întrebuințări (în poligrafie, în ind. chimică). ♦ Fiecare dintre cele două discuri sau vase ale unei balanțe, în care se pun fie obiectele de cântărit, fie greutatea; tas. 4. Talger (2). 5. Țintă mișcătoare care imită vântul, confecționată dintr-un material casabil și utilizată în tirul sportiv. ♦ (La pl.) Probă sportivă din cadrul tirului, care constă în trageri cu arme de vânătoare cu aluce în talere¹ (5).

TALER² (< germ.) s. m. Monedă de argint (austriacă) care a existat și în Țările Române. Inițial a fost emisă de arhiducele Sigismund al Tirolului (1486); a circulat în Imp. Habsburgic. ♦ Expr. *Taler cu două fețe* = om ipocrit, prefăcut, fățarnic.

TALES (THALES) din Milet (625–545 î.Hr.), filozof și matematician grec. Unul dintre cei șapte înțelepți ai Greciei antice. Socotit de către Aristotel primul filozof grec care a pus problema substanței unice a lumii (identificată cu apa) și, de aceea, întemeietorul științei fizicii. I se atribuie teorema care îi poartă numele și precizarea eclipsei de soare din anul 585 î.Hr.

TALGER s. n. 1. Taler¹ (1). 2. Instrument muzical de percuție format din două discuri de alamă, ușor concave, care, lovite unul de altul, produc sunete puternice, de înălțime nedefinită; taler¹ (4).

TALHÎȘ (< tc.) s. n. (În Imp. Otoman) Raport prezentat de marele vizir sultanului pentru numirea sau

destituirea unui conducător al statelor vasale.

TALIA (THALIA) (în mitologia greacă), fiica lui Zeus și a Mnemosinei, muza comediei, reprezentată cu o mască comică și cu o cunună de iederă pe frunte. Ulterior, *p. ext.* a devenit muza teatrului.

TALIBAN (pl. cuvântului *talib* – „cel care studiază Coranul”) s. m. pl. Membrii unei mișcări ultraconservatoare și integriste islamice, care a luptat cu succes împotriva forțelor sovietice și a regimului instalat de ele în Afghanistan (1979-1989). În prezent, în cooperare cu organizația Al-Qaeda, desfășoară un război de gherilă împotriva autorităților de la Kabul și a forței N.A.T.O. din aceeași țară.

TALIE (< it., fr., rus.) s. f. 1. (ANAT.) Trunchi (2). 2. (Impr.) Circumferința celei mai subțiri părți a trunchiului; mijloc (1 2), brâu (2). ♦ Parte a unui obiect de îmbrăcăminte care acoperă mijlocul; *p. ext.* corsaj. ♦ Loc. *În talie* = îmbrăcat numai în rochie sau în costum (fără palton sau pardesiu). 3. Statură, înălțime, mărime.

TALION (< lat., fr.) s. n. Pedepsă impusă unui vinovat, corespunzând prejudiciului pe care l-a comis. ♦ *Legea talionului* = formă primitivă de pedeapsă, aplicată în toate societățile antice (prezentă în Tablele lui Moise sau în Codul babilonean) și într-o formă mai aspră de multe ori în Ev. Med. bazată pe ideea de răzbunare („ochi pentru ochi” sau „dinte pentru dinte”), constând în faptul de a cauza celui vinovat un rău identic sau similar cu acela pe care acesta l-a provocat victimei.

TALISMAN (< fr., germ.) s. n. Amuletă.

TALITHA-KUMI, expresie în limba aramaică însemnând: „Copilă, fie îți zic, scoală-te!”, rostită de Iisus Hristos când a readus la viață pe fiica lui Iair, mai-marele sinagogii.

TALIU (< fr. {i}; {s} gr. *thallos* „ramură”) s. n. Element chimic (Ti); nr. at. 81, m. at. 204,38, p.t.

303,6°C, p.f. 1 457°C, gr. sp. 11,85). Este un metal alb-albastrui, moale. Se extrage din minereurile de sulfuri și este folosit, între altele, alături de staniu și plumb, pentru producerea unor aliaje cu grad ridicat de rezistență. A fost descoperit de W. Crookes în 1861 prin analiză spectrală în reziduurile de fabricație a acidului sulfuric. Izolat de Claude Lamy în 1862.

TALKIE-WALKIE v. *walkie-talkie*.

TALK-SHOW [to:k fou] (< engl. *to talk* „a vorbi” + *show* „spectacol”) s.n. Emisiune de televiziune și radio care constă într-o conversație dintre un animator (*moderator*) și unul sau mai mulți invitați pe o anumită temă.

TALLAHASSEE [tælehæsɪ], oraș în SE S.U.A., centrul ad-tiv al statului Florida, situat la 40 km N de Țărmlu G. Apalachee al G. Mexic; 158,5 mii loc. (2005). Aeroport. Constr. de computere, de aparatură de laborator, de material rulant și de mașini tipografice. Ind. chimică (insecticide), de prelucr. a lemnului și a tutunului. Universități (1857, 1887). Muzeu de istorie a Floridei; Muzeu de științele naturii. Biserică presbiteriană (1838). Capitoliu (1845). Columnă (1830), cea mai veche construcție din oraș. Ruinele fortului San Luis (construit în 1633 și distrus în 1704 de forțele guvernatorului James Moore din Carolina). Inițial sat indian, locul asezării a fost ales de conchistadorul *Hernando de Soto* în 1539.

TALLCHIEF [tælfɪtʃ] 1. **Maria T.** (n. 1925), balerină americană de origine indiană. Maestră a dansului clasic, a creat roluri de excepție, alături de soțul său (între 1946 și 1952) G. Balanchine („Somnambula”, „Serenadă”). Carieră internațională („Pasărea de foc”, „Orfeu”). S-a alăturat, în 1948, lui „New York City Ballet”, devenind primă balerină a acestei companii, pe care a părăsit-o în 1965, pentru a deveni director la „Lyric Opera Ballet” din Chicago, iar în 1980 a fondat „Chicago City Ballet”. 2. **Marjorie T.** (n. 1927), balerină americană de origine indiană. Soră cu T. (1). A dansat în Rusia, apoi la Marele Balet al marchizului de Cuevas (1947–1956), creând roluri remarcabile („Annabel Lee”, „Prizonierul din Caucaz”, „Idilă”, „Romeo și Julieta”). Între 1957 și 1962 a dansat la Opera din Paris.

TALLEMANT DES RÉAUX [talmã de reo], **Gédéon** (1619–1692), scriitor francez. Culegerea sa de „Istoriaire”, apărută postum, reprezentând portrete și anecdote, se constituie

taler²

Charles Maurice de Talleyrand-Périgord

Într-un important document precis și pitoresc privind moravurile și obiceiurile din sec. 17.

TALLEYRAND-PÉRIGORD [talra-perigo:r], **Charles Maurice de**, **prinț de Bénévnt** (1754–1838), diplomat și om politic francez. Episcop de Autun (1788). Ministru de Externe în timpul *Directoratului*, *Consulatului*, *Imperiului* și *Restaurației*. Reprezentând Franța la Congresul de la Viena (1814–1815), a reușit să frâneze tendințele de expansiune teritorială ale Prusiei, Spaniei și Rusiei, pe baza afirmării „principiului legitimității”, potrivit căruia statele trebuie să revină suveranilor lor legitimi.

TALLIEN [taliē], **Jean-Lambert** (1767–1820), om politic francez. Participant la Revoluția franceză (1789–1794). Deputat montagnard, membru al Comitetului Salvării Publice. Unul dintre conducătorii loviturii de stat de la 9 thermidor 1794 (27 iul.), care marchează sfârșitul Revoluției.

TALLINN, capitala Estoniei, situată pe țărmul golfului omonim al G. Finic, vizavi de Helsinki; 396 mii loc. (2006). Port. Aeroport. Nod feroviar. Șantiere navale. Ind. siderurgică; constr. de mașini, de aparataje și echipamente electrice, electrotehnice și electronice; ind. chimică, textilă, a cimentului, sticlăriei, celulozei și hârtiei, încălț., de prelucr. a lemnului și alim. Centru comercial, cultural-științific, financiar-bancar și turistic. Institut Politehnic; Academie de științe; Conservator. Teatre. Catedrală (sec. 13); Primărie (sec. 14-15); Casa breslelor (1410). Palatul Kadriorg, baroc (1725, azi muzeu). Biserici (sec. 13-15). Ruinele unor ziduri medievale de apărare. Centru istoric („orașul vechi”) al orașului a fost inclus (din 1997) în Patrimoniul cultural universal. Fondat în sec. 10 și menționat documentar în 1154.

Capturat de danezi în 1219; comerțul orașului a cunoscut o amplă dezvoltare după aderarea lui, în 1285, la Liga hanseatică, în 1346 a intrat sub controlul Ordinului Teutonic. În 1561 a fost preluat de Suedia, iar în 1710 de Rusia, devenind bază navală militară. Între 1918 și 1940 a fost capitala Estoniei independente; între 1940 și 1991 a fost capitala R.S.S. Estone (cu excepția anilor 1941–1944, când a fost ocupat de trupele germane), iar din 1991, capitala Republicii Estonia. Între 1219 și 1918 s-a numit *Reval*.

TALLON [talō], **Roger** (n. 1929), designer francez. Contribuții în domeniile esențiale ale producției industriale: material electrocasnic, mobilier casnic (sistemul modular „Cryptogamme”) sau urban, mașini-unelte, material de transport (șine de metrou), mașini, T.G.V. Atlantic.

TALMA [talma], **François Joseph** (1763–1826), actor francez. Tragedian celebru prin măiestria sa (dicție, joc de subtilă nuanțare), interpret preferat al lui Napoleon. Roluri din teatrul clasic francez și tragediile lui Shakespeare, prin care a impus modelul unei roștii mai aproape de firesc. Lucrări teoretice („Memorii despre Lekain și despre arta dramatică”).

TALMADGE, **Norma** (1897–1957), actriță americană de film. Campioană de boxoffice a cinematografului mut hollywoodian, interpretează eroine de melodramă, victime ale societății și destinului („Panthea”, „Dama cu camelii”).

TALMEȘ-BALMEȘ s. n. (Fam.) Amestecătură, îngrămadire confuză, dezordonată.

TALMUĐ (ebr. *lamad* „studiu”) s. n. 1. Culegere de tratate juridice și

religioase având ca izvor de inspirație lucrările lui Jochanan den Nappcha. 2. Carte religioasă iudaică, consemnând întreaga tradiție cultă; scrisă între sec. 3 î.Hr. și 5 d.Hr.; există două redactări: T. din Palestina, numită din Ierusalim, datând din sec. 4–5, scris în aramaica occidentală și T. din Babilon care a cunoscut o răspândire foarte mare, scris în aramaica orientală, terminată în sec. 6 și având la bază lucrările lui Rab Ashi. Are două părți: *Mišna* (Repetarea legii), cuprinzând șase porunci, ca reglementări ale vieții sociale, și *Ghemara* (Completarea legii), comentarii la tratate în prima parte.

TALMUĐIC, -Ă (< fr. *ii*) adj. Care ține de *Talmud*, privitor la *Talmud*, care este conform prescripțiilor acestuia.

TALMUĐISM (< *Talmud*) s. n. 1. Studiu *Talmudului*. 2. Fig. Tendință de a privi lucrurile rigid, scolastic, dogmatic. 3. Fig. Exces de subtilități și distincții formale în interpretarea unei probleme, a unui text etc.

TALMUĐIST, -Ă (< fr. *ii*) s. m. și f. 1. Persoană care cunoaște *Talmud* și știe să-l interpreteze. 2. Fig. Persoană care face abuz de subtilități și de distincții artificioase, formale.

TALOFITE (< fr. *ii*; {s} fr. *thal* „tal” + gr. *phyton* „plantă”) s. f. pl. Plante inferioare al căror corp vegetativ este un *tal* și care se înmulțesc prin spori, prin diviziune sau prin gameți (*Thallophyta*); multe dintre ele trăiesc în apă sau în locuri umede. Sunt incluse aici algele, bacteriile, ciupercile, lichenii și briofitele.

TALŢON (< fr.) s. n. 1. Parte care rămâne la cotorul unui chitanțier, al unui bonier etc. după ce s-au rupt

Tallinn. Orașul vechi

partile detaşabile. 2. Partea întărită este călcâi a unui ciorap. 3. Fiecare dintre marginile îngroşate și întărite ale unei anvelope.

TALONA (< fr.) vb. I tranz. 1. A urma pe cineva îndeaproape la un concurs, într-o cursă. 2. (La rugbi) A trage mingea cu piciorul din grămadă. 3. (La fotbal, handbal etc.) A urmări îndeaproape adversarul pentru a-l împiedica în acțiunile sale.

TALONETĂ (TALONET, s. n.) (< fr.) s. f. Piesă de carton fixată între brânși și glenc, în dreptul călcâiului, pentru a asigura rezistența îmbinării la încălziminte. 2. Plăcuță de plută fixată în interiorul pantofului în dreptul scobiturii tălpii piciorului în scop ortopedic.

TALOS (în mitologia greacă), gigant de aramă făurit de Hefaiistos sau Dedal. După unii ar fi fost dăruit de Zeus Europei; după alții era păznicul (ocrotitorul) Cretei. Monstrul avea puterea de a se încălzi atât de puternic, încât își ardea adversarii strângându-i la piept.

TALOȘ, Ion (n. 1934, sat Prodănești, jud. Sălaj), folclorist și etnolog român. Stabilizat în Germania (1986). Prof. univ. la Köln. Contribuții fundamentale la interpretarea comparatistă, monografică („Meșterul Manole. Contribuție la studiul unei teme de folclor european”) și lexicografică („Gândirea magico-religioasă la români”), a miturilor și gândirii arhaice românești. A editat „Anuarul de folclor”, 1-4 (1980-1984). Colaborări la sinteze internaționale („Enciclopedia religiilor”, coord. M. Eliade ș.a.). Alte op.: „Cununia fraților și Nunta Soarelui. Incestul zădărnicit în folclorul românesc și universal”, „Rituri arhaice de înmormântare în Chanson de Roland”. Traduce în germană „Antologia de poezie populară” a lui L. Blaga (în colab.).

TALPA, com. în jud. Teleorman, situată în câmpia Găvanu-Burdea, pe râul Cianița; 2106 loc. (2008). Reșed. com. T. este satul *Talpa-Ogrăzile*. Nod rutier. Bisericele Sf. Nicolae (1822) și Cuvioasa Parascheva (sec. 19), în satele Talpa-Băscoveni și Talpa-Ogrăzile.

TALPĂ (cf. magh. *talp*) s. f. I. 1. Partea inferioară aabei piciorului, care vine în atingere cu pământul; pe ext. laba piciorului. ♦ *Talpa-gâștii* = plantă erbacee perenă, meliferă și medicinală, din familia lamiacee (labiate), cu tulpina înaltă de 50-100 cm, frunze opuse, pețiolate, palmat-sectate și flori roz dispuse în verticile multiflore (*Leonurus cardiaca*). Părțile aeriene ale plantei au numeroase

utilizări în medicină, fiind sedative, hipotensive, antiastmatice, vaso-constrictoare, diuretice, cicatrizante, antiinflamatoare etc. *Talpa-ursului* = plantă erbacee perenă din familia acantaceelor, cu flori mari, roz, dispuse în spic terminal, și frunze al căror dinți și lobi sunt terminați cu spini (*Acanthus longifolius*). *Talpa stancei* = mică plantă erbacee din familia brasicacee (crucifere), cu frunze lung pețiolate, penat-sectate și flori albe dispuse în raceme (*Coronopus procumbens*); are proprietăți antiscorbutive și diuretice.

2. Piesă componentă a încălzimintei, fixată pe partea inferioară a acesteia, care protejează talpa piciorului; partea de dedesubt a ciorapului. 3. Sortiment de piele pentru talpă (I 2). ♦ *T. artificială* = material fabricat, prin aglomerare cu lianți, din fibre de piele (provenite din deseuri), fibre de celuloză și fibre textile și folosit ca înlocuitor pentru talpă (I 3), branturi, ștaifuri, bombeuri și glencuri. II. 1. Piesă sau ansamblu de piese așezate între două elemente ale unui sistem tehnic sau între o piesă și sol, servind pentru reazem sau pentru transmiterea forțelor. ♦ Partea de dedesubt a corăbiei. ♦ Partea care formează fundul unui scoc de moară, de joagă etc. ♦ Partea rindelei care alunecă pe lemn. ♦ Parte a unui pat de pușcă pe care se sprijină aceasta când stă vertical. ♦ Partea de dedesubt pe care se clădește o clăie sau un stog. ♦ Baza unei excavatii miniere (ex. t. galeriei) sau a unei găuri de sondă. *Talpa plugului* (PEDOL.) = hard pan. 2. Planul de rezemare pe sol a unui element de construcție (ex. t. de fundație). ♦ *Talpa iadului* = a) (în mitologia românească) temelia iadului; mama căpeteniei dracilor cămulând atributele cele mai nefaste: răutatea, perfidia, răzbunarea, lașitatea; b) om rău, păcătos; babă

talpa-gâștii

rea, vrăjitoare. 3. Fiecare dintre cele două grinzi de lemn horizontale ale scheletului războiului de țesut țărănesc. 4. Fiecare dintre piesele de lemn sau oțel, curbate la capătul din față, pe care alunecă sania (1).

TALPIDE s.f. (< fr.) (La pl.) Familie de mamifere insectivore răspândite în zona temperată a emisferei nordice și în Asia de Sud-Est. Include *cârțițele* și *desmanii*.

TALPINĂ (< *talpă*) s. f. Material sintetic folosit ca înlocuitor de piele pentru talpă (I 2).

TALUS (cuv. lat. „călcâi”) s. n. (ANAT.) Astragal (1).

TALUZ (< fr.) s. n. Suprafață înclinată care mărginește lateral un *rambleu* sau un *debleu*. ♦ *T. natural* = înclinare maximă pe care o poate avea taluzul executat într-un teren fără ca granulele de pământ care-l formează să alunecă. ♦ *T. continental* = povârniș continental.

TALVEĞ (< germ.) s. n. Linia care unește punctele de cea mai mare adâncime din albia minoră a unui râu sau din lungul unei văi uscate.

TAMALE, oraș în N Ghanei, în câmpia fl. Volta, la 440 km N de Accra; 269,2 mii loc. (2002). Aeroport. Nod rutier. Constr. de mașini de transport. Ind. textilă (bumbac) și alim. Piață agricolă (bumbac, arahide, orez).

TAMAN (< tc.) adv. 1. Tocmai, chiar, exact. ♦ În special, mai ales. 2. Abia, într-un târziu.

TAMAN NEGARA, Parc Național în Malaysia, în pen. Malacca (4 343,4 km²). Cuprinde una dintre cele mai bine conservate păduri tropicale umede din Asia. Faună foarte bogată: gaurul malaezian, cerbul sambur, tigru indochinez, elefantul asiatic, tapirus indian, rinocerul bicorn de Sumatra, leopardul, numeroase specii de maimuțe, crocodili, șerpi, peste 1 000 de specii de fluturi. În peșteri se adăpostesc specii rare de lilieci. Terit. este locuit de populația batek, vânători și culegători seminomazi. Ecoturism. A fost declarat în 1938 (pe locul unei foste rezervații de vânătoare), sub numele de King George V, luându-și actualul nume după ce țara și-a dobândit independența.

TAMANZA [tama:ntsa], Tomaso (1705-1789), arhitect, inginer și istoric italian al arhitecturii. Reprezentant al neoclasicismului (fațada bisericii St. Maria Maddalena - Venezia, St. Maria Margherita - Padova). Lucrarea sa „Viața celor mai cunoscuți arhitecți și pictori”

constituie un important document privind arta sec. 16.

TAMARICACEE s.f. (La pl.) Familie de plante dicotiledonate cuprinzând îndeosebi arbuști și semiarbuști cu frunze mici, scvamiforme sau aciculare, cu flori mici grupate în raceme spiciforme. Se întâlnesc în Asia Centrală și de Sud-Vest, Africa de Nord, iar în Europa preponderent în lunci și pe nisipuri litorale. În România are ca reprezentanți cățina roșie (*Tamarix ramosissima*) și cățina mică (*Myricaria germanica*).

TAMARIN (TAMARIND) (< fr.) s. m. Arbore exotic din familia fabacee, de talie înaltă, cu frunze compuse din foliole alungite, cu flori galbene-roșietice și păstăi dehiscențe (*Tamarindus indica*). Răspândit în Asia Centrală și Africa tropicală, în prezent cultivat și în alte regiuni. Din boabele sale se prepară unele băuturi răcoritoare și sosuri. Scoarța este utilizată în medicină. Lemnul de t. este rezistent și se lucrează ușor.

TAMARIN (< fr.) s. m. Numele mai multor specii (c. 25) de maimuțe platirine pitice din America de Sud și Centrală, din familia cebide. Au blana foarte deasă, stufoasă, 220-900 g greutate, iar lungimea corpului variază între 18 și 30 cm (la care se adaugă o coadă lungă de 25-44 cm). Sunt animale arboricole, diurne, care trăiesc în grupuri de 3-9 (uneori până la 40) de indivizi, hrănindu-se cu fructele pădurilor tropicale, cu bromeliacee, păianjeni, insecte, mici vertebrate și ouă de păsări. Mai răspândiți sunt cei din genul *Saguinus*, cu 17 specii, printre care t. negru și t. cu mantie. O specie foarte periclitată este t. leu auriu (*Leontopithecus rosalia*), numit și t. mătăsoș. Numele provine de la blana lungă care îi acoperă capul, obrații și gâtul, asemănându-se cu o coamă de leu. Acesta este legat de un habitat specific, pădurile litorale din E Braziliei, care au fost intens defrișate, astfel că micile grupuri de t. au rămas izolate unele de altele în pălcurile de păduri care s-au mai păstrat local (chiar foarte aproape de Rio de Janeiro). Totuși, datorită unor eforturi susținute de conservare și a unor programe reușite de reintroducere în natură a unor exemplare crescute în captivitate s-a înregistrat un început de redresare a efectivelor.

TAMASIDAVA, localit. în Dacia situată, potrivit coordonatelor lui Ptolemeu, pe malul stâng al Siretului. Identificată ipotetic cu așezarea geto-dacică de la Răcățau de Jos (com. Horgești, jud. Bacău).

TAMAȘI, com. în jud. Bacău, situată în lunca și pe terasele de pe stg. râului Siret, la marginea de V a colinelor Tutovei, vizavi de vărsarea Bistriței în Siret; 3 256 loc. (2008). În satul T., atestat documentar în 1433, se află biserica Sfinții Voievozi (1792) și o biserică catolică (1836), iar în satul Chetriș o biserică din 1833. În satul Gioseni există biserica Sfinții Voievozi-Lilieci, ctitorie din 1811 a fam. Sturdza.

TAMATAVE v. Toamasina.

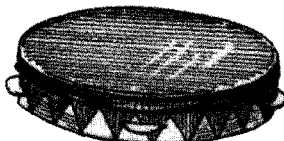
TAMAULIPAS, stat în NE Mexicului, cu ieșire la G. Mexic; 79,4 mil km²; 3,02 mii. loc. (2005). Centrul ad-tiv: *Ciudad Victoria*. Expl. de petrol și de gaze naturale. Trestie de zahăr, citrice, bumbac și tutun. Creșterea animalelor. Turism.

TAMAYO [tamaio], **Rufino** (1899-1991), pictor mexican. Prof. univ. la Ciudad de Mexico și la New York. Influențat de cubism și expresionism, a îmbinat tradițiile artei populare mexicane cu o stilizare modernă (compoziții murale pentru Sala de conferințe UNESCO, Paris). Nume-roase portrete, nuduri, naturi moarte și scene rituale ale indienilor mexicani. Gravuri și sculpturi gigantice în bronz și fier („Cucerirea spațiului” la Aeroportul internațional din San Francisco). A colecționat artă prehispanică, pe care a donat-o muzeului de artă din Oaxaca, orașul său natal.

TAMBORA, vulcan în N ins. Sumbawa (Indonezia). Ultima erupție violentă, care a avut loc în apr. 1815 (când a cauzat moartea a peste 50 000 de persoane) a distrus partea superioară a conului vulcanic, reducându-l de la 3 960 m la 2 850 m alt.

TAMBOV [tambof], oraș în V Federației Ruse, pe cursul superior al râului Tsna, la 480 km SE de Moscova; 284,5 mii loc. (2006). Nod feroviar. Constr. de automobile, de tractoare și de utilaj industrial. Ind. chimică (îngrășăminte, cauciuc), piel.

tamburină

și încălț., alim. Muzeu. Galerie de artă. Catedrală (sec. 17). Fundat în 1636 ca fortăreață împotriva atacurilor tătarilor.

TAMBUCHI (< sp.) s. n. Deschidere în puntea unei nave prin care se asigură accesul la încăperile de sub punte; este prevăzută cu un capac pentru a o feri de intemperii.

TAMBUȚ (< fr.) s. n. 1. (TEHN.) Organ de mașină de forma unui tub scurt, pe a cărui suprafață exterioară sunt trasate gradații pentru măsurare sau sunt fixate alte organe de mașină active, tăietoare, de mărunțire, carne etc.; tobă (3). ♦ *T. gradat* = t. constituind o piesă componentă a anumitor instrumente de măsurat de precizie și care are suprafața exterioară prevăzută cu gradații la unul dintre capete (ex. t. unui micrometru).

2. (ARHIT.) Porțiune prismatică sau cilindrică a unei turle, cuprinsă între bază și cupolă. 3. Vestibul cilindric în interiorul căruia se învârtte o ușă pivotantă. 4. (CINEMAT.) Cilindru dințat aflat în alcătuirea aparatelor de filmat, de proiecție și de montaj, și destinat transportului fără alunecare a peliculei sau a benzii magnetice perforate. 5. (MUZ.) Tobă. 6. S.m. Persoană care bate la tobă. 7. (INFORM.) *T. magnetic* = periferic care permite operații de intrare și ieșire.

TAMBUȚĂ (< tc.) s. f. Vechi instrument muzical cu coarde metalice, asemănător mandolinei.

TAMBURINĂ (< fr., it.) s. f. Vechi instrument muzical, folosit pentru acompanierea ritmică a dansului în Spania, Italia și Orient, având forma unei mici tobe cu pielea întinsă pe o singură parte, cu mici talgere sau cu clopoței împrejur. Cunoscută din Antic. în Mesopotamia, în lumea grecească și romană, în special în contexte religioase. Foarte răspândită în Orientul Mijlociu, de unde a fost adusă în Europa, în timpul Cruciaților.

TAMERLAN v. Timur Lenk.

TAMIL NADU, stat în SE Indiei; 130,1 mil km²; 65,3 mil. loc. (2006); cu deschidere la G. Bengal. Centrul ad-tiv: *Madras*. Zăcămintă de cărbuni, magnezit și bauxită. Unul dintre cele mai industrializate state indiene; se produc mașini, echipamente electrice și are o dezvoltată ind. chimică. Orez, mei, arahide, bumbac, trestie de zahăr, cafea și mirodenii. Pescuit. Vechea denumire: *Madras*.

TAMILĂ, adj. Limbă din familia dravidiană vorbită în India, Sri Lanka, Singapore, Malaysia, Indonezia,

Vietnam, Uniunea Myanmar, Mauritius, Africa de Sud, Tanzania, Guyana, Trinidad de peste 70 mil. oameni. Este limbă oficială în Tamil Nadu (India), Singapore (alături de malaeză, chineză și engleză) și Sri Lanka (alături de singhaleză). Are scriere proprie (primele inscripții datează din anii 200 î.Hr.) și numeroare dialecte regionale. În Sri Lanka populația t. este angajată din 1978 într-un război civil sângeros cu majoritarii singhalezi.

TAMISA (THAMES [təmz]), fl. în Marea Britanie (Anglia), cel mai mare din țară; 338 km (351 km de la izv. afl. Seven Springs). Izv. din dealurile Cotswold prin două izv. (Churn și Isis), curge spre E, traversează o câmpie cu relief accidentat, separă culmile Chiltern de dealurile White Horse și se varsă în Marea Nordului, printr-un estuar cu o lățime max. de 16 km. Nivele maxime iarna și minime vara. Marea de 6-6,5 m în cursul inferior. De la Londra este navigabil pentru nave maritime. Legat prin canale navigabile cu G. Bristol și M. Irlandei. Trece prin Oxford și Londra. În Antic. a purtat numele de *Tamesis* sau *Tamesa*.

TAMM, Igor Evghenievici (1895-1971), fizician rus. Prof. univ. la Odessa și Moscova. Contribuții în mecanica cuantică, la teoria nucleului atomic și în domeniul reacțiilor termonucleare controlate. A formulat (1930) teoria cuantică a împrăstierii luminii pe cristale, introducând excitațiile rețelei - *fotonii*. Lucrând cu I. M. Frank, a elaborat teoria matematică a efectului Cerenkov. A descoperit (1932) nivele speciale în metale (*nivelele T.*). Împreună cu D.D. Ivanenko, a pus bazele teoriei forțelor nucleare specifice. A prevăzut (1934) existența momentului magnetic al neutronului. Premiul Nobel pentru fizică (1958), împreună cu I.M. Frank și P.A. Cerenkov.

TAMMERFORS v. Tampere.

TAMMUZ, zeul fertilității la babilonieni, întruchipat de un păstor-rege, care se unește cu zeita Iștar într-un ritual străvechi al căsătoriei. Moartea anuală a vegetației înseamnă coborârea lui T. în Infern pentru a renaște după un timp.

TAMPA [tæmpə], oraș în SE S.U.A. (Florida), situat la gura de vărsare a râului Hillsborough în G. Tampa (G. Mexic), la 274 km SV de Jacksonville; 325,9 mii loc. (2006); împreună cu St. Petersburg și Clearwater, formează o conurbație de 2,64 mii. loc. (2005). Aeroport (din 1980). Port.

Igor Evghenievici Tamm

Rafinărie de țitei. Șantier naval. Constr. de echipamente electronice, de aparate de radio și de baterii pentru automobile. Ind. siderurgică, chimică (îngrășăminte fosfatice), textilă și alim. Piață pentru tutun, creveți și citrice. Muzeu de artă. Acvariu. Parc de distracții cu grădina zoologică. Universități (1931, 1956). Stațiune balneoclimaterică. Așezarea a fost întemeiată în 1823 de pionierul newyorkez Robert J. Hackley.

TAMPERE [tampere] (sued. **TAMMERFORS**), oraș în SV Finlandei, situat pe interfluviul dintre lacurile Näsi și Pyhä, pe râul Tammer, la 160 km NV de Helsinki; 206,3 mii loc. (2006). Nod feroviar. Aeroport. Hidrocentrală. Ind. siderurgică, a constr. de mașini (material rulant feroviar, turbine), chimică (cauciuc sintetic), a celulozei și hârtiei, textilă (tricotaje), de prelucr. a lemnului, încălț. și piel., alim. Centru cultural. Institut de Științe sociale. Teatrul. Muzeu de istorie (1804). Institut Tehnologic (1965). Universitate (1966). Galerie de artă. Catedrala Sf. Ioan (1902-1904, completată în 1907), cu fresce de Magnus Enckell. Fondat în 1779.

Tampere.
Primăria orașului

TAMPICO, oraș în NE Mexicului (Tamaulipas), situat pe râul Pánuco, la 10 km de vărsarea acestuia în G. Mexic, la 338 km NE de Ciudad de Mexico; 295,4 mii loc. (2000). Port fluvio-maritim. Nod feroviar. Aeroport. Expl. și chimizarea petrolului. Șantier naval. Rafinărie de petrol. Ind. textilă și alim. (conserve). Universitate. Stațiune balneară. Fondat de spanioli în 1532. Jefuit și distrus de pirați în 1683 și repopulat în 1823. Aici, în 1829 forțele spaniole au fost înfrânte de generalul *Santa Anna*.

TAMPON (< fr.) s. n. 1. Piesă elastică fixată pe traversa frontală a unui vagon sau locomotivă de cale ferată, care are rolul de a menține o anumită distanță între vehiculele cuplate, de a amortiza șocurile dintre acestea în timpul mersului etc. ♦ Fig. Ceea ce împiedică sau intermediază contactul brutal, direct dintre două entități. 2. Bucată de vată sau de tifon steril, care se aplică pe o rană pentru a opri hemoragia. Sin. *compresă*. 3. (CHIM.) *Soluție tampon* v. *soluție*. 4. Accessoriu de birou format dintr-o placă curbată pe care se fixează hârtie sugativă.

TAMPONA (< fr.) vb. I 1. Refl. A se ciocni, a se lovi. 2. Tranz. A efectua un tamponament.

TAMPONADĂ, s. f. Totalitate a tulburărilor date de prezența unui lichid sub presiune (sânge, exsudat, transudat) în interiorul sacului pericardic. Este o urgență medicală, deoarece poate provoca moartea. O situație cu consecințe similare este reprezentată de apariția de aderențe între cele două foite ale pericardului.

TAM-TAM (< fr.; cuv. creol) s. n. 1. Instrument de percuție asemănător gongului, dar de dimensiuni mai mari și cu un sunet mai grav. 2. Instrument muzical african asemănător tobei; a avut și rol de semnalizare.

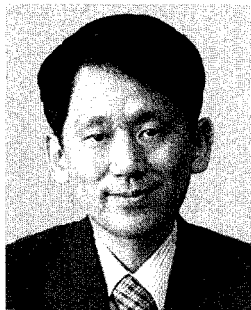
Muzică executată cu un astfel de instrument. ♦ Fig. Zgomot mare, gălăgie, vacarm.

TANA 1. Lac tectono-eroziv în Africa Orientală (Ethiopia), la 1 830 m alt.; 3,6 mii km²; lungime: 76 km; lățime max.: 71 km; ad. max.: 72 m. Din lacul T. izv. Nilul Albastru, care, pe terit. Ethiopiei, poartă numele Abay. Pescuit. Pe insulele Dek și Dega se află mănăstiri copte datând din Ev. Med. 2. (fini. **Teno**) Fl. în Pen. Scandinavă, care formează granița între Finlanda și Norvegia; 304 km. Izv. din N Finlandei (Laponia) și se varsă în fiordul cu același nume al Oc. Arctic. 3. Fl. în Kenya, cel mai lung din țară; 800 km. Izv. din m-ții Aberdare și se varsă în Oc. Indian. În sezonul ploios, navigabil în cursul inferior pe 240 km. Pe cursul superior a fost construit barajul Sasumua.

TANABE Hajime (1885–1962), filozof japonez. Prof. univ. la Kyoto. Discipol al lui Kitarō Nishida (1870–1945) și Husserl. Ceea ce i-a adus reputația de gânditor original este încercarea de reorganizare a „logicii speciilor” în lumina experienței „metanoetice” („Filozofia ca metanoetică”, „Dialectica creștinismului”).

TANACU, com. în jud. Vaslui, situată în SE Pod. Central Moldovenesc, pe râul Burghina; 2 313 loc. (2008). În satul T. se află bisericile de lemn Sfinții Voievozi (ante 1809, refăcută în 1826) și Sf. Nicolae (ante 1809, refăcută în 1819 și reparată în 1892), iar în satul Benaști, biserica de vâltuci Sf. Nicolae (1860–1862). Rezervația naturală botanică „Coasta Rupturile” (6 ha).

TANÁGRA¹, localit. în SE Greciei centrale (Beotia, în N Aticiei), la NV de Atena; c. 600 loc. Celebră în Antic. pentru atelierile de figurine din

tanagra²

Tanaka Koichi

ceramică, policrome, executate cu o mare finețe, reprezentând mai ales femei în atitudini din viața cotidiană. În sec. 4–2 î.Hr. exportul figurinelor de T. a cunoscut o mare amploare, îndeosebi în ținuturile mediteraneene.

TANÁGRA² (< fr.) s.f. Nume dat statuetelelor din ceramică care s-au găsit în necropolele de la Tanagra-Grecia și mai apoi în toată lumea greco-romană.

TANAJ (< fr.) s. n. (IND. PIEL.) Tăbăcire.

TANAKA Giichi (1863–1929), general și om politic japonez. Prim-min. și ministru de Externe (1927–1929). Autorul **Planului** ~ (1927) care prevedea extinderea dominației militare japoneze în Asia și Australia. Planul a stat la baza politicii agresive a Japoniei în deceniile patru și cinci, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

TANAKA Koichi (n. 1959), chimist japonez. Cercetător științific la Institutul Shimedzu. Studii privind analiza spectrometrică a macromoleculilor biologice și determinarea structurii lor tridimensionale. Premiul Nobel pentru chimie (2002), împreună cu J.B. Fenn și Kurt Wuthrich.

TANAMI, reg. aridă în partea centrală a Australiei (în Teritoriul de Nord), cuprinzând întinse câmpii nisipoase alternând cu dealuri stâncoase, cu vegetație dispersă de semidesert și tufărișuri xerofile ghimpoase. De mare interes pentru conservarea biodiversității, adăpostește numeroase specii de plante și animale endemice, rare și periclitate, printre care diverse specii de marsupiale și de șopârle, toate ocrotite într-o rezervație naturală de 37,52 mii ha (f. 1967).

TANANA, râu în S.U.A. (Alaska), principul afluent al fl. Yukon; 885 km. Se formează prin unirea a două pâraie care izvorăsc din ghețarii din

m-ții Wrangell și este orientat preponderent spre NV. Navigabil pe 230 km.

TANANARIVE v. Antananarivo.

TANANT (< fr.) s. m. Substanță chimică, anorganică sau organică, naturală sau sintetică, utilizată la tăbăcirea pieilor crude.

TANASOȚA, Nicolae-Șerban (n. 1941, București), filolog și istoric român, prof. univ. la București, director al Institutului de Studii Sud-Est Europene (din 2008). Specialist în studii clasice, bizantinologie și balcanologie („Fontes Historiae Daco-Romaniae”, în colab., „Platon. Menexenos”, trad. comentată, „Balcanologi și bizantinologi români”, „Bizanțul și românii”, „Unitate romanică și diversitate balcanică”, în colab.).

TANATOS v. Thanatos.

TANATOFOBIE (< fr.; {s} gr. *tanatos* „moarte” + *phobos* „teamă”) s. f. Teamă irațională și continuă de moarte.

TANATOLOGIE (< fr.; {s} gr. *tanatos* „moarte” + *logos* „studiu”) s.f. Disciplina științifică care are ca obiect de studiu toate aspectele privind moartea: perioada premergătoare morții, cauzele și mecanismele care au dus la instalarea ei, modificările apărute post-mortem (modificări cadaverice). Are aplicabilitate în medicina legală și anatomia patologică.

TANC (< fr.) s. n. 1. Mașină de luptă blindată, montată pe șenile, având armament puternic (tunuri și mitraliere) instalat în turelă și în partea din față a vehiculului. Primele t. au fost folosite în luptă de către trupele britanice în Primul Război Mondial în 1916. Folosite în al Doilea Război Mondial în special de trupele germane, au revoluționat tehnica și tactica purtării operațiilor militare. După al Doilea Război Mondial t. s-au perfecționat, au devenit tot mai mari (ajung până la 55 t greutate) și se deplasează mult mai rapid (ating 50–70 km/h). ♦ *T. amfibiu* = t. care se poate deplasa și pe apă. 2. Rezervor din tablă de oțel, pentru depozitarea sau transportul lichidelor. ♦ *T. petrolier* = navă comercială folosită pentru transportul țițeiului și a produselor petroliere.

TANCHETĂ (< fr.) s.f. (MILIT.) Tanc mic cu blindaj ușor.

TANCHIST, -Ă (< fr.) s. m. și f. Militar instruit pentru a servi un tanc sau pentru a lupta într-o formație de tancuri.

TANCRED (c. 1078–1112), print român din Sicilia. Participant la Prima Cruciadă (1096–1099) unde s-a distins la asediul Niceii și al Antiohiei și la cucerirea Ierusalimului. Principe de Galileea și regent al Antiohiei (1101–1112) și Edessei (1104–1108). Este înfățișat de Tasso ca un model desăvârșit al virtuților cavaleresti în poemul său „Ierusalimul eliberat”.

TÂNCICS [tã:nt[ít] Mihály (1799–1884), om politic, democrat revoluționar ungar. S-a situat în aripa radicală a Revoluției de la 1848–1849 din Ungaria. După 1867 s-a alăturat mișcării muncitorești, devenind președintele Uniunii Generale a Muncitorilor.

TÂNDAVA (cuv. sanscrit) subst. Dansul cosmic al lui Șiva prin care el creează și distruge Universul.

TANDEM (< fr. *tandem*) s. n. 1. (TEHN.) Sistem tehnic (dispozitiv, mașină etc.) acționat din mai multe puncte situate pe direcția mișcării întregului sistem sau pe direcția mișcării elementului conducător al mecanismului motor al sistemului (ex. bicicleta-tandem acționată de două perechi de pedale). 2. Fig. Grup de două persoane (nedespărțite).

TANDREȚE (după fr. *tendresse*) s. f. Afecțiune delicată, plină de gingășie.

TANDRU, -Ă (< fr.) adj. Care maniștă sau denotă tandrețe; dragăstos.

TANEEV [taniéief], **Serghei Ivanovici** (1856–1915), compozitor, pianist și pedagog rus. Prof. și director la Conservatorul din Moscova. Elev al lui Nikolai G. Rubinstein și Ceaikovski. Opere („Orestia”), lucrări corale și coral-simfonice, simfonii, muzică pentru formații de cameră, piese pentru pian, lieduri. Printre elevii săi: Skriabin, Rahmaninov.

TANG [thang], importantă dinastie chineză (618–907), fondată de către Li Yuan (Tang Gaozu) și Li Shimin (Tang Taizong), tată și fiu, cu capitala de Apus la Chang'an (astăzi Xi'an, prov. Shaanxi), iar cea de Răsărit la Luoyang (partea de E a Luoyang-ului de astăzi, prov. Henan). În timpul din. T., mai multe domenii, ca dreptul, arta, economia, filozofia, știința și diplomația au înflorit, influențând decisiv și țările vecine. S-a pus accent pe sistemul de guvernare centrală și locală, acordându-se atenție modului de recrutare a funcționarilor. S-au dezvoltat agricultura și lucrările hidrotehnice. Prin dezvoltarea manufacturilor și a tehnicii agricole, comerțul a cunoscut

o mare dezvoltare, conducând la o mare prosperitate în mediul urban. A apărut pentru prima dată sistemul de transfer monetar. Gândirea confucianistă și cele două religii, budismul și daoismul, s-au bucurat de o atenție specială la Curte. La nivel central și local s-au creat școli de pregătire a viitorilor funcționari. Literatura, muzica și artele vizuale au cunoscut și ele o mare înflorire. Praful de pușcă, ceasornicul astronomic și cărțile tipărite au apărut pentru prima dată în timpul acestei dinastii. Epoca T. se remarcă prin numărul mare de vizitatori străini – studenți, comercianți și misionari. În 755 a izbucnit revolta condusă de către An Lushan, suprimată în cele din urma, însă conducând la sporirea puterii comandantilor militari locali. În 907, comandantul militar Zhu Wen l-a înlăturat pe Ai Di, ultimul împărat (din 904) din dinastia T., și a întemeiat dinastia Liang Târzie (Houliang). Dinastia T. a avut 21 de împărați.

TANGA, oraș în NE Tanzaniei, port pe țărmul canalului str. Pemba al Oc. Indian; 179,4 mii loc. (2002). Aeroport. În apropiere de T. se expl. mică, gips și min. de cupru. Ind. chimică (îngrășăminte), textilă, de preluc. a lemnului, a hârtiei, cosmeticii și alim. Fundat în sec. 14.

TANGAJ (< fr.) s. n. Mișcare oscilatorie în plan longitudinal a unui aparat de zbor, a unei nave sau a unui vehicul feroviar, efectuată în jurul unei axe transversale.

TANGANYIKA 1. Reg. în Africa de Est, parte a Rep. Unite Tanzania. Reg. de coastă a T. s-a aflat, în sec. 10–18, în sfera de influență arabă. În sec. 16, pe litoral și-au făcut apariția portughezii, care au fost alungați definitiv în a doua jumătate a sec. 17. În 1856 reg. de coastă a intrat în componența Sultanatului Zanzibar, iar în 1884, terit. T. a fost cucerit de germani, transformat în colonie (1885) și inclus, în 1890, în colonia germană Africa Germană de Est. În timpul Primului Război Mondial. T. a fost ocupată de trupele engleze (1917). După război, a trecut în administrația Marii Britanii (1920), ca terit. sub mandatul Ligii Națiunilor, iar din 1946 ca terit. sub tutela O.N.U. Sub presiunea mișcării de eliberare națională, în 1961 T. a devenit stat independent, membru în Commonwealth; în 1962 s-a proclamat republică. În apr. 1964 s-a unit cu Rep. Zanzibar și Pemba (devenită independentă în 1963), formând Republica Unită Tanganyika și Zanzibar (din oct. 1964, Republica Unită Tanzania). V. Tanzania. 2. Lac tectonic în Africa

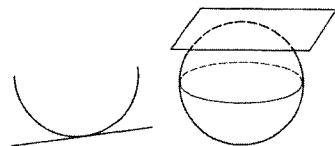
Orientală, situat la 773 m alt., în zona Marelui Graben Est-African, între Tanzania la E, Zambia la S, R.D. Congo la V și N și Burundi la NE; 32,9 mii km² (al doilea ca mărime în Africa, după L. Victoria); lungimea de la NV la SE: 660 km; lățime: 16–72 km; ad. max.: 1 436 m (al doilea în lume, ca adâncime, după lacul Baikal). Comunică cu lacul Kivu prin râul Ruzizi. Din el izv. râul Lukuga (afl. al râului Luababa). Faună ihtiologică endemică. Navigabil (porturile Kalemie, Bujumbura, Kigoma). Descoperit în 1858 de exploratorii britanici Richard Burton și John Hanning Speke și redescoperit de H. Stanley și D. Livingstone la 3 nov. 1871, aceștia din urmă stabilind că lacul T. nu aparține sistemului hidrografic al Nilului.

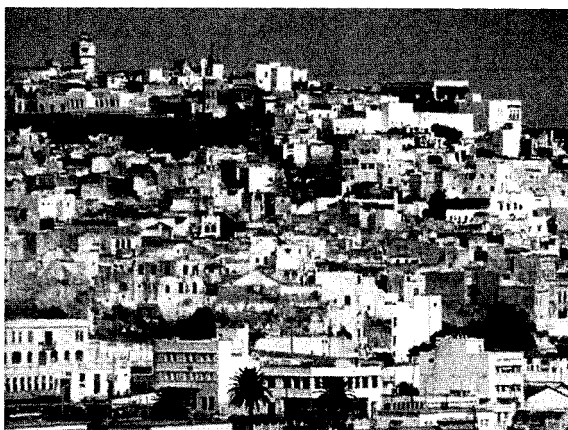
TANGÂRU, sat desființat, azi în com. Stoenesti (jud. Giurgiu). Aici s-a descoperit o așezare din Neoliticul mijlociu (milen. 4 î.Hr.) și din Neoliticul târziu (milen. 4–3 î.Hr.), aparținând culturilor Boian și respectiv Gumelnița.

TANGE [tanġe] **Kenzo** (1913–2005), arhitect și urbanist japonez. Prof. univ. la Tōkyō. Promotor al tendințelor de adaptare ale arhitecturii tradiționale din țara sa cerințelor vieții moderne („Muzeul memorial al Păcii” de la Hiroshima, Prefectura din Kagawa, Centrul sportiv Yoyogi din Tōkyō, Expoziția mondială de la Osaka, Clădirile guvernamentale de la Shinjuku-Tōkyō, Catedrala romano-catolică Sf. Maria – Tōkyō). După planurile lui (1965) s-a reconstruit orașul Skopje și Universitatea din Bahrain (1998). Premiul Pritzker (1987).

TANGENT, -Ă (< fr., germ.) adj., s. f. 1. Adj. Dreaptă tangentă la o curbă = dreaptă care atinge curba într-un singur punct. ♦ Plan tangent la o suprafață = plan care atinge suprafața într-un singur punct. 2. S. f. Funcție trigonometrică egală cu câtul dintre funcția sinus și funcția cosinus. ♦ Tangentă hiperbolică = funcție egală cu raportul dintre sinusul și cosinusul hiperbolic.

tangente

Tanger.
Vedere
generală

TANGENȚĂ (< fr.) s. f. Atingere, contact. ♦ (MAT.) *Punct de t.* = punctul în care tangenta la o curbă atinge curba respectivă sau în care un plan tangent la o suprafață atinge suprafața.

TANGENȚAL -Ă (< fr.) adj. Privitor la tangență. ♦ Fig. (Adverbal) în treacăt; printre altele.

TANGER [fr. tãŋʒe] (în arabă **TANJAH** [tãndʒa]), oraș în N Marocului, port la str. Gibraltar; 669,6 mii loc. (2004). Aeroport. Centru comercial, bancar și turistic. Ind. constr. de mașini, electrotehnică, piei., ceramicii, de prelucr. a tutunului, alim. și textilă. Export de produse agroalimentare. Din 1962 porto-franco. Muzeu de arhitectură. Marea moschee (1684, restaurată în 1920). Palatul sultanului „Dar el-Makhzen” (1732, cu adăugiri ulterioare); în prezent aici se află Muzeul de artă modernă marocană (1932). Întemeiat la sfârșitul milen. 2 î.Hr. de coloniști fenicieni, stăpânit de cartaginezi, a fost cucerit de romani (sec. 1 î.Hr.), devenind *colonia* cu numele de *Tingis*, iar în anii '40 ai sec. 1 d.Hr. capitala provinciei romane *Mauritania Tingitana*. Cucerit de vandali (sec. 5), bizantini (sec. 6) și arabi (sfârșitul sec. 7-începutul sec. 8); din această vreme și până în sec. 15, a fost unul dintre cele mai importante orașe ale formațiilor statale arabo-berbere care s-au constituit succesiv pe terit. Marocului. Cucerit de portughezi (1471 sau 1437), a rămas în stăpânirea acestora până în 1661 (sau 1662), când, fiind prezent în dota infantei Ecaterina de Braganza, a revenit soțului ei, Carol II, regele Angliei. În 1684, după un îndelungat asediu (pornit în 1679), puternicul sultan marocan Moulay Ismail, având și sprijinul francezilor, a cucerit T. În 1912, ca urmare a Convenției franco-spaniole, care

stabilea împărțirea stăpâniilor marocane, T. cu terit. înconjurător (c. 380 km²), dobânda un statut special; prin Convenția anglo-franco-spaniolă de la Paris (18 dec.1923) T. era declarat zonă internațională, cu statut permanent de neutralitate, condus de o adm. internațională. Acest regim s-a menținut până în 1956 - cu excepția anilor 1940-1945, când a fost ocupat și administrat de Spania - după care a revenit Marocului (1 ian. 1957). De-a lungul sec. 20, statutul T. și a terit. înconjurător s-a aflat permanent în atenția organismelor diplomatice internaționale. Reșed. regală de vară (din 1962).

TANGGULA SHAN sau **TANGKULA SHAN**, lanț muntos în V Chinei, în Tibet, cu mai multe vârfuri ce depășesc 5 000 m alt. Alt. max.: 6 096 m (vf. Basatongwula). Zăcăminte de min. de fier, cărbune, grafit, azbest ș.a.

TANGIBIL, -Ă (< fr., lat.) adj. Care poate fi perceput prin simțul pipăitului; fig. a cărui realitate este evidentă.

TANGOU (TANGO) (< fr.) s. n. Dans modern (la origine dans popular argentinian) în măsură binară și mișcare moderată; melodia corespunzătoare acestui dans. Lansat la Buenos Aires (1880). Primele melodii realizate de compozitori au fost scrise pe la 1910. După Primul Război Mondial a căpătat rapid o mare răspândire în toată lumea.

TANGSHAN [tãŋʃãŋ], oraș în NE Chinei (Hebei), la 160 km SE de Beijing; 1,5 mii. loc. (2003). Nod de comunicații. Termocentrală. Centru de expl. a cărbunelui (din 1879). Ind. siderurgică, coccchimică, a constr. de utilaj minier, de mașini agricole și vagoane, chimică (îngrășăminte), a mat. de constr. (ciment), textilă,

ceramicii, hârtiei și alim. Distrus în mare parte de cutremurul din 28 iul. 1976 (7,8 grade pe scara Richter) când au murit peste 750 000 de persoane. Reconstruit după 1980.

TANGUȚI, s. m. pl. Etnie aflată în S reg. autonome Nei Monggol (Mongolia Interioară) (R.P. Chineză), la extremitatea estică a „Drumului mătăsii”. Practică agricultura cu irigații și creșterea animalelor. Au adoptat religia budistă și au creat un sistem de scriere propriu. În 1038 au proclamat regatul *Xi Xia*, care s-a menținut aproape două sec., fiind cucerit în 1227 de către mongoli.

TANGUY [tãŋgi], **Yves** (1900-1955), pictor american de origine franceză. Stabilizat în S.U.A. (1939). Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai suprarealismului. Peisajele sale, în nuanțe de gri, reprezentând, de obicei, întinderi de pământ pustiu ca o priveliște lunară sunt populate de forme stranii, cu detalii tratate naturalist („Compoziție”, „Multiplicarea arcurilor”).

TANIŢ (< fr.) s. n. Produs vegetal cu structură complexă, toxic, astrin-gent, solubil în apă; este utilizat la tăbăcirea pieilor și la fabricarea cemerurilor negre. T. este larg răspândit în diverse organe ale plantelor (având rolul de a le apăra de diverși consumatori animalii și de microorganisme). În concentrații mari se întâlnește în scoarța de stejar, anin, molid, brad, plop, în galele de stejar, boabele de cafea și cacao, frunzele de ceai. Conține fenoli și glicozide.

TANITH (TINITH), zeiță care, împreună cu Baal, alcătuiesc perechea divină protectoare a Cartaginei. Venerată ca mamă a Lunii și zeiță a fertilității. Cultul ei a fost importat din Orient. Asimilată cu *Hera* sau cu *Junona*. Reprezentarea ei schematică (semnul T) apare frecvent pe stele votive.

Yves Tanguy. „Divizibilitate nedefinită”

TANIZAKI Junichirō (1886–1965), scriitor japonez. Influențat de cultura occidentală, creația sa, cu tematică predominant erotică, prezintă conflictele lumii moderne și civilizația japoneză tradițională („Patru surori”, „Povestea unui orb”, „Viața secretă a seniorului Bushu”, „Cheia”, „Elogiul umbrei”, „Jurnalul unui bătrân nebun”). Tradus în numeroase limbi occidentale.

TANNENBERG [tanenberk], denumirea germană a localit. poloneze *Stebark* din NE Poloniei, în apropiere de Olsztyn. În 1410, în apropiere de T. a avut loc o puternică confruntare armată, cunoscută în istoriografie și ca lupta de la *Grünwald*, care a marcat începutul declinului puterii militare a Ordinului *Teutonic*. În timpul Primului Război Mondial, aici a avut loc o mare bătălie (26–30 aug. 1914), în care armata germană, condusă de mareșalul *Paul von Hindenburg*, a provocat grele pierderi celei ruse, conduse de generalul *Aleksandr Vasilevici Samsonov* (1859–1914) care s-a sinucis.

TANNER [taner], **Alain** (n. 1929), regizor, scenarist și producător elvețian de film. Autorul unui cinematograful destul de alambicat și de pesimist ale cărui personaje în derivă existențială se zbat fără mare succes să evadeze din cotidian, apelând la vise și soluții utopice („Charles mort sau viu”, „La mii de ani lumină”, „În orașul alb”).

TANNER, Väinö (1881–1966), om politic și etnograf finlandez. Prof. univ. la Helsingfors. Președinte al Partidului Social-Democrat (1930–1963). Prim-min. (1926–1927) și ministru de Externe (1939–1940). Condamnat pentru crime de război (1946), a fost eliberat (1948) și amnistiat (1949). Ministru al țării sale la București. Cercetări etnografice asupra Laponiei. M. coresp. al Acad. Române (1935).

TANNHÄUSER [tanhoizer] (c. 1205–c. 1268), poet german. Minnesänger rătăcitor, autor de poezii și cântece lirice. Erou al unor povestiri populare și al operei omonime de R. Wagner.

TANOVICANU, Ioan (1858–1917, n. Glodu, azi Țuglui, jud. Dolj), jurist român. M. coresp. al Acad. (1897), prof. univ. la Iași și București. Specialist în drept penal și drept procesual penal („România sub raportul moral”, „Tratat de drept și procedură penală”). Adept al pozitivismului juridic.

TANSA 1. Culme deluroasă, larg bombată, extinsă pe direcție NV-SE în

partea de V a Pod. Central Moldovenesc, între văile râurilor Șacovăț (la E) și Bârlavăț (V), având lățimi de 4–5 km. Alt. max.: 466 m (cea mai mare din Pod. Central Moldovenesc). Alcătuirea petrografică (gresii, calcare oolitice, argile, marne, nisipuri) și structura monoclinală a stratelor au determinat dezvoltarea unui larg platou structural mărginit de cuestas. Păduri de gorun în amestec cu tei, carpen s.a. 2. Lac antropoc situat pe terit. jud. Iași, construit pe râul Bahlui, în perimetrul com. Tansa. Supr.: 352 ha; volum: 13,1 mii. m³. Folosit pentru irigații, alimentare cu apă și piscicultură. 3. Com. în jud. Iași, situată la poalele culmii Tansa, pe stg. văii Mânăstirea; 2 917 loc. (2008). Hăită de c.f. (în satul Suhuleț). Centru de ceramică populară, de rotărit și de prelucr. artistică a pietrei (în satul T.). În satul T., atestat documentar în 1469, a fost descoperit un depozit de seceri din bronz, datând din Epoca bronzului. În satul Suhuleț se află biserica de lemn Sfintii Voievozi (1698, refăcută în 1780), iar în satul T., biserica de zid Sf. Nicolae (ante 1809).

TANTAL (TANTALUS) (în mitologia greacă), fiu al lui Zeus și al nimfei Pluto, tatăl lui Pelops și al Niobei; rege al Frigiei (sau al Lidiei). După unii autori, osândit la foame și sete veșnică în Infern pentru vina de a fi dezlăuit muritorilor secrete ale Olimpului sau de a fi furat nectarul și ambrozia zeilor, după alții de a-și fi servit propriul fiu drept bucate la un ospăț dat zeilor. Expresia „chinuri tantalice” se referă la suferințele unei strădăni care dă mereu greș, chiar atunci când este pe punctul de a reuși.

TANTAL (< fr. {}); {s} n. pr. *Tantal*) s. n. Element chimic (Ta; nr. at. 73; m. at. 180, 948; p.t. 3 010°C; p.f. c. 4 100°C; gr. sp. 16,7). Metal rar, cenușiu, lucios, dur, ductil în stare pură și foarte rezistent din punct de vedere chimic. Se găsește în natură în tantaliți în pământurile rare. Formează combinații în treptele de valență 2, 3, 4 și 5. Se folosește în metalurgie (component al aliajelor refractare, solide și rezistente la coroziune), în energetica nucleară, ind. constructoare de mașini, chimică, electronică, în medicină (aplicarea suturilor, fixarea oaselor și vaselor), pentru fabricarea bijuteriilor (în locul platinei). A fost descoperit de A.G. Ekeberg în 1802.

TANTALIT (< fr. {}); {s} n. Minereu (tantalat) natural de fier și mangan care formează o serie izomorfa împreună cu niobitul. Cristalizează în sistemul rombic, este negru, are

urma roșie-brună și lucii semimetalic. Se utilizează pentru extragerea tantalului, a niobiului și a altor elemente rare.

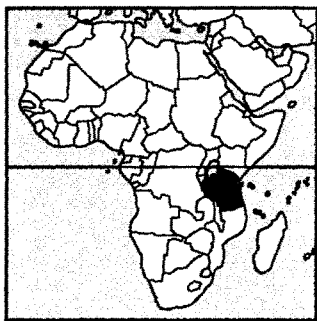
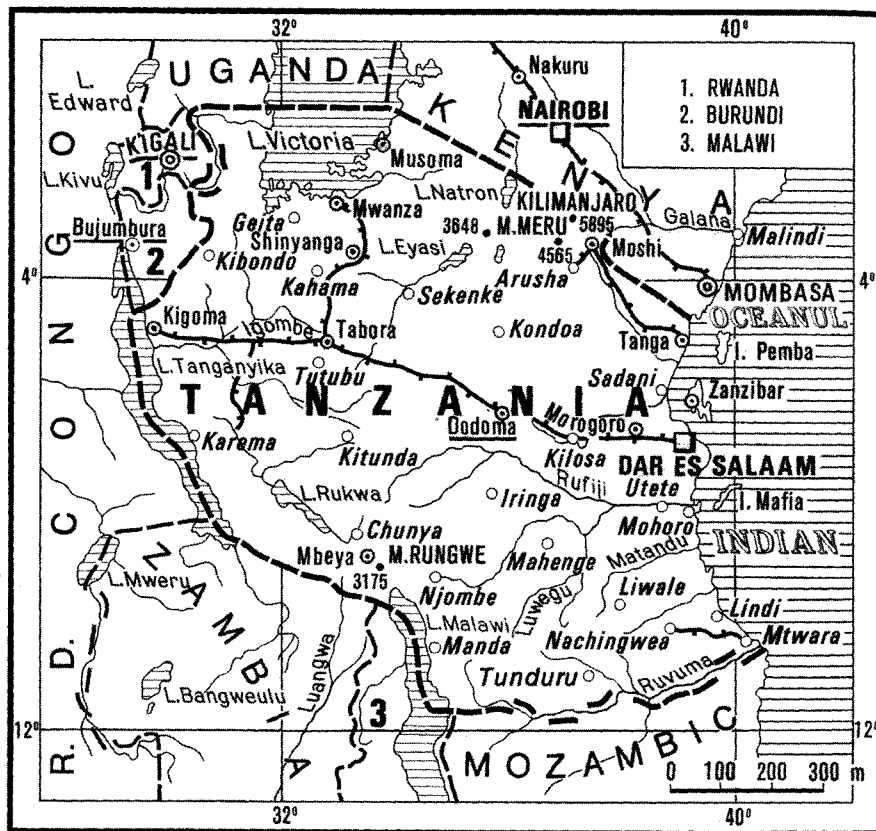
TANTIEMĂ (< fr. s. f. 1. Sumă încasată de membrii unui consiliu de administrație al unei societăți (3), din beneficiul acesteia, pentru participarea la conducerea ei. ♦ Comision procentual acordat mijlocitorilor de afaceri; 2. (leșit din uz) Onorariu acordat unui autor dramatic sub forma unei cote din încasărilor obținute la reprezentarea piesei sale.

TANTRA, grup de texte sacre indiene scrise în jurul sec. 10, dar redând credințe mult mai vechi; sub forma unor dialoguri între zeu și zeiță ele propovăduiesc o complicată cale de mântuire prin asceză („calea mâinii drepte”) și erotism („calea mâinii stângi”). În concepția tantrică Universul există cât este activate psihică, iar apoi se revine la „golul inițial”.

TANTRIȘM (< fr. {}); {s} sanscrit *tantra* „doctrină”) s. n. Curent religios întemeiat pe scrierile *Tantra*. Doctrinar, t. afirmă existența, alături de fiecare zeu, a unei puteri feminine (*shakti*), prin care el acționează și care, în mitologie, este prezentată drept soția sau fiica sa. Din faptul că zeița este aceea care acționează, iar zeul rămâne inactiv, rezultă necesitatea celebrării feminismului sub toate formele și cu toate implicațiile imaginabile, mai ales erotice; anumite secte practică raporturi sexuale rituale în timpul ceremoniilor religioase. Teologic, interesul față de sexualitate este justificat prin faptul că fericirea cea mai înaltă este aceea a cuplului Șiva-Parvati în unire continuă; or, microcosmosul fiind analog macrocosmosului, este evident că divizarea ființelor vii în masculi și femele trebuie să fie utilizată pentru a obține mântuirea. T. are un riguros caracter ezoteric.

TANUMAFILI II, Malietoa v. Malietoa Tanumafili II.

TANZANIA, Republica Unită ~ (Jamhuri ya Muungano wa Tanzania; United Republic of Tanzania), stat în Africa de Est, cu largă ieșire la Oc. Indian; 945 090 km²; 38 180 000 loc. (2006). Limbi oficiale: swahili și engleza. Religia: creștină (30%), islamică (35,8%), credințe tradiționale (35%) s.a.; în Zanzibar, islamică (98%). Capitale: *Dodoma* (oficială), *Dar es Salaam* (de facto). Orașe pr.: Arusha, Mbeya, Mwanza, Morogoro, Zanzibar. Este împărțit în 23 reg. Desfășurat între Oc. Indian (în E) și linia marilor lacuri africane Malawi/Nyasa, Tanganyika și Victoria, terit. tanzanian

are un relief predominant de podişuri etajate (alt. medie 900 m, mai înalte fiind cele din partea apuseană). Câmpia litorală, lagunară, mai extinsă în partea sudică (până la 400 km) este însoțită de recifi coraliari sau de ins. de origine continentală (mai mari fiind Zanzibar, Pemba și Mafia). În N țării spre granița cu Kenya și în S spre granița cu Malawi se află masive muntoase în general de natură vulcanică între care Kilimanjaro (5 895 m, alt. max. din Africa), Meru

(4 565 m) și craterul Ngorongoro, toate în N țării și Rungwe (3 175 m), component al m-ților Livingstone (în S). Climă tropicală cu umiditate ridicată în reg. câmpiei litorale, ceva mai uscată în reg. podişurilor și moderată de alt. în spațiile montane (în partea superioară a masivului Kilimanjaro, situat în apropierea Ecuatorului, se întâlnesc zăpezi permanente în prezent în curs de restrângere datorită efectelor încălzirii climatice globale). Precipitațiile înregistrează 1 000–1 500 mm/an în zona litorală și trec de 2 500 mm/an în arile muntoase; în restul țării precipitațiile sunt mai reduse (sub 1 000 mm/an); în ultimii ani s-au semnalat perioade prelungite de secetă. Pr. ape curgătoare sunt Pangani (cu izv. în masivul Kilimanjaro și o importanță centrală hidroelectrică), Rufiji (cu afl. sau Luwegu) și Ruvuma, ultimul formând pe o lungime apreciabilă granița cu Mozambic, toate vărsându-se în Oc. Indian. În V țării se întâlnește o rețea hidrografică endoreică formată din râurile Ugalla, Igombe și Malagarasi,

ale căror ape se îndreaptă către L. Tanganyika; în extremitatea de NV, la granița cu Rwanda și Uganda, curge râul Kagera, considerat unul din izv. Nilului. Toate râurile dispun de un potențial energetic apreciabil, parțial valorificat (hidrocentralele asigură peste 85% din producția de energie electrică). Vegetația naturală alcătuită din păduri tropical-umede și ierburi înalte de savană a făcut loc doar în mică parte plantelor de cultură (culturile agricole ocupă 4,2% din supr. țării). În spațiul montan se întâlnește o vegetație specifică. Faună extrem de variată și bogată; 25% din efectivele de elefanți ai Africii, crocodiil, lei, rinoceri, diferite specii de antilope, c. 1 000 specii de ășari. T. dispune de numeroase arii protejate (parcuri naționale și rezervații naturale) faimoase în întreaga lume, constituind pr. atracții turistice ale țării. Resurse de subsol: gaze naturale (c. 11 miliarde m³ rezerve în largul ins. Songo Songo), minereuri de staniu, fier, nichel, diamante pentru bijuterii și industriale, aur (52 t, 2006), argint, fosfați naturali, sare,

pietre prețioase (safire, granate, smaralde, rubine), cărbune, gips, grafit. Ind. prelucr. produce: energie electrică, laminate și țevi de oțel, îngrășăminte azotoase, anvelope, produse petroliere, celuloză și hârtie, ciment, încălț., cărămizi, cherestea, mobilă, țesături de bumbac, conf., piei tăbăcite, produse alimentare: lapte, brânzeturi, unt, carne, zahăr, ulei de palmier și palmist, ulei de cocos și de arahide, margarină, bere, țigarete. Agr. rămâne pr. activitate economică antrenând aproape 78% din pop. activă. Se cultivă: porumb (o treime din sup. cultivată, locul 4 în Africa), orez, mei, sorg, grâu, manioc, cartofi, batate, igname, tutun, bumbac, alune caju (100 mil t, 2005), sisal (23,5 mil t, 2005, locul 2 pe Glob), piretrum (2,5 mil t, 2003, locul 2 pe Glob), susan, cafea, cacao, ceai, arahide, cocotieri (nuci de cocos, 350 mil t, 2005, locul 4 în Africa), banane, ananas, mango, legume, viță de vie. Ins. Zanzibar și Pemba sunt principalul producător mondial de cuișoare. Se cresc efective însemnate de bovine (17,8 mil. capete, 2005), caprine (12,5 mil. capete, 2005), ovine, porcine. În ultima vreme, se cresc crocodi în ferme specializate pentru marochinărie ș.a. Pescuitul (în lacurile interioare și în Oc. Indian) contribuie la aprovizionarea pieței interne; se culeg, de asemenea, scoici perliere.

Apicultura, reprezentativă la nivelul continentului, valorifică bogata bază meliferă. Producția agricolă s-a redresat după abandonarea experienței socialiste „ujamaa” (un fel de cooperative de producție), dar sporul natural ridicat a anulat cea mai mare parte a acestei creșteri de producție, impunând sporirea importurilor de produse alimentare. Infrastructură în curs de dezvoltare: căi rutiere: 78,9 mii km (dintre care doar 8,6% pavați și 4,2% modernizați), căi ferate: 3690 km (cu ecartament îngust, între care c.f. Tazara/Tanzania – 969 km ce face legătura cu Zambia). Portul Dar es Salaam este folosit în tranzitul mărfurilor pentru țări fără ieșire la mare (Zambia, Rwanda, Burundi, Uganda, Malawi). T. dispune de 124 de aeroporturi, dintre care doar 10 sunt modernizate (două dintre ele Dar es Salaam și Arusha putând primi orice fel de aeronavă). Obiective incluse în Patrimoniul cultural universal: orașul „de piatră” Zanzibar (cu Palatul Sultanului/Beit-et-Ajaib, fortul portughez 1698–1701, mai multe moschei); ruinele orașelor Kilwa Kisiwani (cu cea mai impunătoare moschee din Africa Orientală) și Songo Mnara. Alte obiective turistice: Dar es Salaam (fosta capitală până în 1990) cu Karimje Hall, catedrala St. Joseph, muzeele Satului și Național ș.a. O serie de arii protejate sunt incluse în Patrimoniul

natural universal: Parcurile Naționale Kilimanjaro și Serengeti (1951, 1,48 mil. ha); rezervația faunistică Selous, cu 50% din efectivele de elefanți din T., rinoceri negri, antilope gnu, zebre, girafe și c. 350 specii de păsări; aria de conservare a faunei Ngorongoro (cu cea mai mare caldeiră vulcanică de pe Glob – 24 km diametru și adâncime 600 km). Alte zone protejate: Parcurile Naționale Arusha, cunoscut pentru peisajele montane spectaculoase și punct de plecare în circuitele turistice din N țării, Ruaha, Lake Manyara, loc de cuibărit a sute de mii de păsări flamingo. Moneda: 1 Shilling T. = 100 Cenți. Export (2002): minerale – mai ales aur, diamante și pietre prețioase (42,4%), alune caju, tutun, cafea, ceai etc. Pr. parteneri (2002): Marea Britanie (18,5%), Franța (17,4%), Japonia (11%), India (7,3%), Olanda (6,2%). Import (2002): bunuri de consum (31%), dintre care alimente (8,8%), mașini și echipamente (22,2%), echipament de transport (13,2%), țiței și petrol rafinat (11,8%). Pr. parteneri (2002): Africa de Sud (11,4%), Japonia (8,4%), India (6,5%), Rusia (6,1%), Emiratele Arabe Unite (5,9%), Marea Britanie (5,7%).

– *Istoric.* Terit. T. (la Oldoway, în N țării, au fost descoperite cele mai timpurii vestigii ale antropogenezei), este populat, în milen. 1 d.Hr., de triburi bantu, care alcătuiesc majoritatea pop. de astăzi. Din N pătrund, în sec. 15–16, triburi masai (de origine niloto-hamită), iar din NV, triburi de păstori tutsi. Reg. de coastă este colonizată din sec. 7 de arabi, întemeind, în sec. 10, Sultanatul *Kilwa*, iar în sec. 16–17, de portughezi. În 1856, reg. de coastă este inclusă în componența Sultanatului Zanzibar, devenit (1890) protectorat britanic. În 1885, Tanganyika devine colonie germană, inclusă, în 1890, în Africa Germană de Est, care mai cuprindea (din 1899) și regatele tutsi Rwanda și Burundi. În cursul Primului Război Mondial, Tanganyika este ocupată de trupe engleze (1917), iar prin Tratatul de Pace de la Versailles, devine (1920) terit. sub mandat al Societății Națiunilor (din 1946 sub tutelă a O.N.U.), administrat de Marea Britanie. În 1960, Tanganyika obține autonomia internă, iar la 9 dec. 1961, își proclamă independența în cadrul Commonwealth-ului, pentru ca, un an mai târziu, la 9 dec. 1962, să se proclame republică. Membru al O.N.U. (14 dec. 1961). *Julius Nyerere*, autoritarul lider tanzanian, prim-min. (1961–1962), apoi preșe-

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Regiuni în partea continentală	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc. 2005)	Centrul ad-tiv
(Tanganyika)			
Arusha	36 486	1 433,0	Arusha
Dar es Salaam	1 393	2 809,0	Dar es Salaam
Dodoma	41 311	1 792,0	Dodoma
Iringa	56 864	1 559,0	Iringa
Kagera	28 388	2 214,0	Bukoba
Kigoma	37 037	1 917,0	Kigoma
Kilimanjaro	13 309	1 441,0	Moshi
Lindi	66 046	820,0	Lindi
Manyara	45 820	1 145,0	Babati
Mara	19 566	1 466,0	Musoma
Mbeya	60 350	2 211,0	Mbeya
Morogoro	70 799	1 887,0	Morogoro
Mtwara	16 707	1 180,0	Mtwara
Mwanza	19 592	3 207,0	Mwanza
Pemba	906	384,0	Chake Chake
Pwani	32 407	947,0	Dar es Salaam
Rukwa	68 635	1 256,0	Sumbawanga
Ruvuma	63 498	1 197,0	Songea
Shinyanga	50 781	3 070,0	Shinyanga
Singida	49 341	1 154,0	Singida
Tabora	76 151	1 894,0	Tabora
Tanga	26 808	1 722,0	Tanga
Zanzibar	1 154	689,0	Zanzibar

dinte al statului (1962–1985), este, până în 1990, și președinte al Partidului Revoluționar din Tanzania, rezultat în 1977, în urma unirii celor două partide de guvernământ, Uniunea Națională din Tanganyika (T.A.N.U.) cu Partidul Afro-Shirazi din Zanzibar. La 10 dec. 1963, Zanzibarul își proclamă independența și, la 26 apr. 1964, se unește cu Republica Tanganyika, formând Republica Unită Tanzania. În cadrul noului stat, Zanzibarul își păstrează o largă autonomie (vicepreședintele T. este totodată președinte al Zanzibarului), tensiuni între cele două părți componente atât de diferite manifestându-se însă periodic. Spirit autoritar, dar moderat, catolic de religie, președintele Julius Nyerere este adeptul unui socialism african pragmatic, care împrumută, în domeniul politicii agrare, unele idei de inspirație chineză, impunând partidul unic ca forță diriguitoare în societate și statul în economie. Pe plan extern, pledează în favoarea politicii de nealinierie și a unui panafricanism militant, impunându-se ca un adversar al regimului de apartheid din Republica Africa de Sud și al celui al minorității albe din Rhodesia de Sud (Zimbabwe). Retragerea sa din fruntea statului în 1985 și din fruntea partidului (1990), lăsând să-i succedă ca președinte Ali Hassan Mwinyi (1985–1995), originar din Zanzibar, încheie o întreagă epocă. În 1992, T. consacră sistemul politic pluralist și adoptă măsuri în direcția liberalizării economiei naționale. Prin semnarea la Arusha (30 nov. 1999), de către președinții T., Ugandei și Kenyei, a Actului de înființare a Comunității Africii de Est, s-a instituit (2004), o uniune vamală și un spațiu economic comun pentru 85 de mil. de locuitori. Alegerile parlamentare și prezidențiale (29 oct. 2000) reconfirmă partidul aflat la putere și pe președintele în exercițiu, Benjamin William Mkapa. Alegeri parlamentare și prezidențiale au loc, din nou, la 14 dec. 2005 și sunt câștigate de aceleași forțe politice. Stabilitatea politică asigură țării o evoluție economică ascendentă. Republică prezidențială.

TANZIMAT (cuv. turc care în lb. arabă înseamnă „reorganizare”, „reformă”), perioadă în istoria Imp. Otoman (1839–1876), în care s-a implementat un ansamblu de reforme destinate modernizării țării și reducerii influenței clerului musulman.

TAO (DAO) (în chineză „drum”, „cale”) subst. Principiu fundamental în

filozofia chineză (v. *Taoism*), indicând originea și principiul inerent al tuturor lucrurilor și ființelor aflate într-o alternanță opozițională, de forțe complementare și inseparabile, *yin și yang*.

TAO HONGJING [thao hungjing] (456-536), învățat daoist, alchimist și farmacist chinez din timpul Dinastiilor de Sud și de Nord (420-589). Născut într-o familie de aristocrați, are din copilărie preocupări neobișnuite, citind cărți despre sihaștri și sfinți. Înainte de a se iniția în practicile daoiste, a deținut funcții oficiale imperiale, fiind solicitat chiar și în timpul sihaștriei ca sfetnic imperial. Este cunoscut ca promotor al noțiunii de unitate a celor trei religii – Confucianismul, Daoismul și Budismul. A contribuit la ordonarea scripturilor daoiste. De asemenea, contribuții în domenii ca botanica și calculul calendarului.

TAOISM (DAOISM) (< fr.; {s} chinez *tao, dao* „cale”) s.n. Religie constituită în China sub dinastia Han (206 î.Hr.–220 d.Hr.), deși originile sunt mai vechi și comune până la un punct cu cele ale *Confucianismului*; bazată pe învățăturile lui Lao Zi și cartea atribuită lui „Dao de jing”. Prin mistică, exorcism, divinație, alchimie etc. omul încearcă să ajungă la starea ideală caracterizată prin simplitate naturală și armonie cosmică. T. și-a organizat un panteon al cărei ierarhie o imita pe aceea a statului, iar în sec. 5 a adoptat elemente din *Budism*, imitând panteonul și sistemul monastic al acestuia; Lao Zi este zeificat și identificat cu imaginea antropomorfă a principiului TAO (DAO). Devenit religie de stat în anul 440, t. a început să-și piardă influența din sec. 14; azi a redobândit o mare influență în viața spirituală.

TAORMINA, localit. în Italia, în E Siciliei, la 48 km S de Messina; 10,7 mii loc. (2006). În antic. renumită stațiune balneară. Turism. Ruinele unui teatru grec din sec. 3 î.Hr. restaurat de romani (sec. 2 î.Hr.); catedrală din sec. 13, refăcută în sec. 14-15; Palatele Corvaia (sec. 15) și Ciampoli (1412); palatul ducilor de San Stefano (sec. 14–15). Anticul *Tauromentum*, populat de vechii locuitori ai ins. *sicilii*. Ocupat (392 î.Hr.) de tiranul Siracusei, Dionysios cel Bătrân, la T. a fost fondat orașul grecesc (358 î.Hr.). A trecut (210 î.Hr.) sub influența romană ca oraș aliat intrând în primele sec. d.Hr. într-un ușor declin. Distrus de arabi (902) și reconstruit de creștini, a fost recucerit de arabi (962), luându-și numele de Mu'izziyah. Cucerit ulterior de normanzi (1078), cunoaște o adevărată

prosperitate. A suferit mari distrugerii în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

TAOS, localit. în S.U.A. (New Mexico), la 88 km NNE de Santa Fe; 5 193 loc. (2006). Așezare a indienilor *pueblos* care s-au revoltat împotriva stăpânirii spaniole (1680). Comunitatea actuală este vestită prin artizanat tradițional (în special ceramică și țesături). Turism.

TAO TE KING (DAO DE JING) [tao tă ting]), „Cartea despre Dao și De”, cunoscută și sub denumirile de „Lao Zi” sau „Cele cinci mii de cuvinte”, unul dintre principalele texte canonice ale religiei daoiste. Înainte de unificarea Chinei sub Imp. Qin, T. era un text reprezentativ al gândirii daoiste. Potrivit „Însemnărilor istoricului” aparținând lui Sima Qian, autorul este Li Er (cunoscut ca „Lao zi”), istoric și custode din epoca Primăvara-Toamna (770-476 î.Hr.). Textul are o formă aforistică și o structură nesistematică, din care nu lipsesc ritmul și rima, noțiunile despre care se discută fiind „Dao” (intraductibil, desemnând principiul suprem care sustine toate ființele și lucrurile) și „De” (virtuțile lui Dao, proiecția lui Dao în lumea care se manifestă). Cu trecerea vremii, importanța textului a sporit, în special în epoca Tang (618-907), iar interpretările textului T. sunt numeroase și din perspective variate, cum ar fi alchimia internă, guvernarea politică sau strategia militară.

TAO YUANMING [thao uenming] (**TAO JIAN**) [thao tien] (365–427), poet chinez. Supranumit „poetul sihastru”. Lirica sa, de profundă sensibilitate și autenticitate, inițiază, în literatura chineză, poezia câmpiilor și a grădinilor („Citind Cartea munților și mărilor”, „Însemnări de la Izvorul cu Piersici”).

TAPA (< fr.) vb. I tranz. 1. A aranja părul, pieptănându-l în răspăr. 2. (Fam.) A împrumuta, a lua bani de la cineva prin insistențe, prin minciuni, viclesuguri etc.

TĂPA (din sancrită *tāpe* „auto-flagelare, suferință”) s.f. Ritual indian consacrat căinței.

TAPAE, localit. în SV Daciei, unde în anii 88 și 101 d.Hr. au avut loc două importante lupte între daci și romani. Identificată prezumtiv în zona pasului Poarta de Fier a Transilvaniei, pe cursul superior al Bistrei, la V de Sarmizegetusa.

TAPAJ (< fr.) s. n. 1. Zgomot violent și confuz de glasuri omeneste sau de lovituri; gălăgie, scandal. 2.

Mare vâlvă făcută în jurul unei persoane, întâmplări, a unui eveniment etc.; publicitate de scandal.

TAPAJÓS [tapajos], râu în Brazilia, afl. dr. al Amazonului în amonte de Santarém; 1 992 km; supr. bazinului: 487 mii km². Format prin confl. râurilor Juruena și Teles Pires (São Manuel), care izv. din Sierra dos Parecis (pod. Braziliei) și Serra Azul (pod. Mato Grosso). Navigabil în cursul inferior pe 280 km; cascade în cursul superior.

TAPET (< it., germ.) s. n. 1. Hârtie, țesătură sau piele imprimată cu desene care se aplică pe pereții unei încăperi pentru a înlocui zugrăveala. ♦ Expr. *A pune (sau a aduce) pe tapet* = a aduce în discuție. 2. (ANAT.) Strat pigmentar al retinei.

TAPETA (< tapet) vb. I tranz. A acoperi cu tapet pereții unei încăperi. ♦ A acoperi interiorul unui vas de bucătărie cu grăsime, cu aluat, cu pesmet etc.

TAPETUM LUCIDUM (loc. lat.), strat cu proprietăți reflectorizante situat în spatele retinei. Prezent la multe mamifere, are rolul de a reflecta lumina pe retină, îmbunătățind astfel vederea în condiții de luminozitate redusă.

TĂPIES, Antoni (n. 1923), pictor spaniol. Reprezentant al avangardei catalane din anii '50 ai sec. 20; membru al grupului „Dau al Set”. Lucrează într-o tehnică mixtă, realizând o operă originală, lucrări în care folosește resturi de materiale: hârtie, sfoară, cârpe („Pictură gri și verde”), iar mai târziu fragmente de mobilier („Argilă cenușiu închis”, „Pahar”). Ulterior, reia (în diverse maniere) tema crucii, care va deveni omniprezentă în opera sa. Numeroase eseuri de artă („Nimic nu e prea puțin important”).

TAPIO (în mitologia finlandeză), spirit al pădurii, invocat de vânători, al căror patron este.

TAPIŢŢA (< fr., it.; cuv. tupi-guarani) s. f. Fâină extrasă din rădăcini de manioc, folosită în alimentație, bogată în amidon și zaharuri ușor asimilabile.

TAPIR (< fr. cuv. tupi-guarani) s. m. Mamifer imparicopitat din familia Tapiridae, cu corpul relativ masiv, picioare scurte, groase, pielea netedă, având buza superioară și nasul contopite într-o trompă scurtă. Lungime c. 1,8–2,5 m și greutate c. 300 kg. Locuitor al pădurilor tropicale umede, reprezentat în America de Sud prin

genul *Tapirus*, de culoare cafenie, iar în SE Asiei prin genul *Acrocodia*, la care jumătatea anterioară a corpului și picioarele sunt negricioase, iar jumătatea posterioară albă. În Anzii din Columbia și Ecuador există o specie de t. de munte, cu corpul acoperit de peri groși; poate fi întâlnit până la 4 500 m alt.

TAPISA (< fr.) vb. I tranz. A îmbrăca o mobilă, după capitonare, cu stofă, pânză sau mătase ornamentală.

TAPISERIE (< fr.) s. f. 1. Țesătură decorativă din lână sau din mătase, lucrată manual sau la război, folosită mai ales la împodobirea pereților sau a unor mobile. Renumite t. au fost executate în atelierile flamande din sec. 15–16 (Arras, Bruxelles). În sec. 17 devin celebre t. din Franța (Fontainebleau, Aubusson, Beauvais, Gobelins). În sec. 18 apar ateliere de t. în Rusia și Marea Britanie. În sec. 20 renaște interesul pentru t. ♦ Tehnica și arta executării unor asemenea țesături. 2. Lucru de mână cusut pe o canava cu lână, mătase etc.

TAPIȚER (< it., germ.) s. m. Meseriaș specializat în tapisarea mobilei.

TAPIȚERIE (< tapițer) s. f. 1. Meseria tapițerului. 2. Atelier în care se efectuează lucrări de tapisare a mobilei.

TĂPTI (sau **TAPI**), fl. în India central-nordică; 702 km. Izv. din pod. Deccan și se varsă în aval de orașul Sūrat în G. Khambhāt al M. Arabiei. Navigabil pentru vase mici pe ultimii 50 km.

TAPURĂ (< fr.) s. f. Fisură în interiorul unei piese metalice, cauzată de tensiunile interne care apar în piesă la turnare, la tratament termic etc.

TĂRĂ, cea mai importantă zeiță budistă („Salvatoarea”, „Steaua”), venerată mai ales în Tibet. Întru-chipează zeitatea feminină în sine și

poate fi adăugată ca apelativ altor zeițe. În total există 21 de reprezentări ale zeiței. Cea mai importantă este T. verde (Shyāmātārā), venerată ca protectoare împotriva tuturor pericolelor.

TARABĂ (< tc., scr., bg.) s. f. Masă improvizată, în târguri, piețe și pe străzi, pe care este etalată marfa.

TARABŢŢES (cuv. lat.) s. m. pl. Denumire dată (de latini) aristocraților geto-daci; pileați.

TARĀBULUS AL-GHARB v. Tripoli (1).

TARĀBULUS ASH-SHAM v. Tripoli (2).

TARAC (< ucr.) s. m. Stâlp de lemn care se înfige în pământ, servind ca element de susținere pentru un pod, un zăgaz, un gard etc.

TARAȚ (< tc.) s. n. Mică formație de lăutari.

TARAGOT (< magh.) s. n. Instrument muzical popular de suflat, format dintr-un tub conic de metal cu ancie simplă, asemănător clarinetului.

taragot

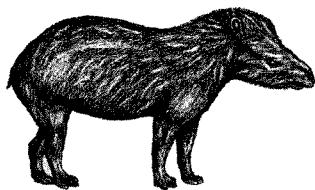
TARAŢ (< fr.) s. n. Armă alcătuită dintr-un trunchi de copac lung și gros, prevăzut la un capăt cu un vârf greu de metal; folosit de popoarele antice pentru dărâmarea cetăților asediate.

TARANTEĒĂ (< it.) s. f. Dans popular napolitan, cu caracter pasionat, în măsură ternară și mișcare foarte rapidă; melodia după care se execută acest dans.

TARANTINO [tarentino], **Quentin** (n. 1963), regizor, scenarist, actor și producător american de film. Băiatul teribil al Hollywoodului anilor '90, specialist în parodiarea filmului negru într-o formulă originală, plină de violență și umor și care nasocotește deliberat logica spațială și temporală („Pulp Fiction”, „Kill Bill”).

TARANTO 1. Golf al M. Ionice pe țărmul de SE al Pen. Italice, larg deschis între pen. Calabria și Salentina. Lungime: 140 km; lățime max.: 133 km; ad. max.: 2 657 m. Porturi: Taranto, Gallipoli, Crotone. 2. Oraș în

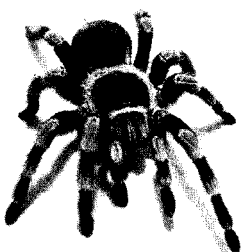
tapir

SE Italiei (Apulia), port la golful cu același nume, situat pe țărmul pen. Salentina, la 251 km SE de Napoli; 196,3 mîr loc. (2006). Șantier naval. Ind. siderurgică (oțel), chimică, a cimentului, textilă și alim. (conserve de pește). Institut de biologie marină (1931). Bază a marinei militare. Observator geofizic (1905). Muzeu național cu vestigii romane. Monumente: catedrala San Cataldo (1170), cu fațadă barocă (din 1713) și abside bizantine; biserica San Domenico Maggioro (1302), cu portal impozant; castelul Aragonese (1480); clădirea Arsenalului (1803); vestigii romane (amfiteatru, mozaic floral ș.a.); fortăreață bizantină, reconstruită în 1481. Așezare întemeiată în c. 700 î.Hr. de coloniști greci originari din *Laconia*, într-un terit. locuit de iapigi. Orașul, numit în Antic. *Tarentum*, înconjurat de puternice ziduri, s-a constituit în prima jumătate a sec. 5 î.Hr., pentru ca un sec. mai târziu, ca urmare a rolului avut în schimburile dintre lumea egeeană și Mediterana occidentală, să devină unul dintre cele mai puternice centre din Grecia Magna. Culmea înfloririi economice, culturale și militare a fost atinsă în timpul cărmuirii învățatului pitagorician Archytas (prima jumătate a sec. 4 î.Hr.). Cucerit de Roma (în 272 î.Hr.). A fost aliatul lui Hannibal în cel de-al doilea Război punic, dar a suferit mari distrugerii în urma înfrângerii pe care i-a provocat-o în 209 î.Hr. generalul roman *Fabius Cunctator*. În Ev. Med. multă vreme s-a aflat în stăpânirea bizantinilor (între 546 și 1063, cu unele întreruperi); în 1063 T. a fost cucerit de căpetenia normandă *Robert I Guiscard*, devenind reședința Principatului de T., care s-a menținut până la mijlocul sec. 15, când s-a unit cu Regatul de Napoli, căruia i-a împărțit destinul istoric până în 1860, când a intrat în componența Italiei unificate. Principala bază italiană a marinei militare.

TARANTULĂ (< n. pr. *Taranto*) s.f. Păianjen veninos, din fam. *Lycosidae*, cu corpul brun, păros, lung de 3-4

tarantulă

cm, cu patru ochi mari și numeroși ochi mai mici, care își sapă galerii în pământ (*Lycosa tarentula*); originar din S Italiei. Denumirea este frecvent utilizată, prin extensie, și pentru păianjenii de mari dimensiuni (corp de 2,5-10 cm lungime, iar lungimea totală, inclusiv picioarele 8-30 cm), cu opt ochi din fam. *Theraphosidae*, răspândiți din SV S.U.A. până în America de Sud. Au peri lungi, iritanți, pe corp și pe picioare, pe care îi pot arunca în aer pentru a se apăra de agresori. Prezintă o mare variabilitate coloristică. Sunt prădători nocturni; unele specii sunt veninoase dar mușcătura lor, deși durează, este în general nepericuloasă pentru om. Pe lângă insecte, care constituie hrana lor obișnuită, pot să consume ocazional șopârle, șoareci și păsări mici. Speciile nord-americane își fac cuibul în pământ iar unele specii sud-americane sunt arboricole. Câteva specii, printre care t. roz chiliană (*Grammostola rosea*) și t. mexicană cu genunchii roșii (*Brachypelma smithi*) sunt apreciate ca animale de companie și crescute în terariu. Uneori, denumirea este folosită și pentru păianjeni mari, păroși, din alte familii, care trăiesc în Africa, Asia tropicală și Australia.

TARAPANĂ (< tc.) s. f. (în Ev. Med. în Țara Românească și în Moldova) Denumire a monedăriei.

TARAR (< fr.) s. n. Mașină folosită în ind. morăritului pentru a curăța cerealele de impurități prin cernere și antrenare într-un curent de aer.

TARAS [țaras], **John** (n. 1919), dansator și coregraf american de origine rusă. Interpret al repertoriului clasic. Coregraf pentru Marele Balet al marchizului de Cuevas (1948-1959). Din 1972, unul dintre maestrul de balet de la „City Ballet” din New York.

TARAWA, atol în partea central-vestică a Oc. Pacific, în arh. Gilbert, la 145 km N de Ecuator; 31 km²; lungime: 35 km; lățime max.: 21 km. Orașe pr.: Bairiki (capitala statului *Kiribati*), Abaokoro, Bikinebeu, Betio. Ins. T. a fost explorată în 1788 de britanicul Thomas Gilbert și a devenit protectorat britanic în 1892, colonie în 1916, iar în 1979 a devenit parte a Rep. Kiribati. Lupte sângeroase în al Doilea Război Mondial (1942-1943) între japonezi și americani.

TARĂ¹ (< ngr., tc.) s. f. 1. Dara. 2. Greutăți nemarcate, de forma unor alice din metal sau din sticlă, utilizate în anumite cântăririi de laborator, de obicei pentru a compensa greutatea unui picnometru, a unui vas etc.

TARĂ² (< fr.) s. f. Anomalie, defect anatomic, fiziologic sau psihologic ireversibil, care de obicei are repercusiuni asupra calității vieții sau, în cazul animalelor domestice, asupra productivității indivizilor afectați; meteahnă, viciu, cusur. ♦ *T. ereditară* = t. determinată de anomalii genetice.

TARBELA, baraj în N Pakistanului, construit pe fl. Ind în anii 1967-1976, situat la 65 km NV de Rawalpindi și 50 km NV de Islamabad. Barajul, unul dintre cele mai impozante de pe *Terra* (148,5 mil. m³ - cu cel mai mare volum din lume), are 143 m înălțime și 2 743 m lățime, în spatele lui formându-se un lac de acumulare cu un volum de 13,6 miliarde m³, care asigură reglarea debitelor și a fluctuațiilor fl. Ind. Hidrocentrala are o putere de 2,1 mil. MW.

TARBES, oraș în SV Franței, la poalele nordice ale m-ților Pirinei, pe râul Adour, la 771 km SSV de Paris; 46,2 mil loc. (1999). Ind. constr. de mașini, aeronautică. Artizanat tradițional în piele, vechi centru de creșterea cabalinelor. Catedrala romanică Notre-Dame-de-la-Sède (sec. 13-18), schitul Saint-Sever-de-Rustan în parcul Massey; muzeu de artă. Centru turistic. Cunoscut din Antic., a devenit, în sec. 5, sediul unui episcopat, devastat, în sec. 9, de către normanzi. De-a lungul Ev. Med. a fost centrul reg. Brigrorre; în 1607 a revenit domeniului regal francez.

TARCĂU 1. Munții ~, masiv muntos în Carpații Orientali, între văile Bicazului la N și NV, Tarcăului și Asăului la E, Troțușului la S și aliniamentul văilor Bicăjeli și Lavardi la V, care face trecerea între zona internă și cea externă a fișului. Constituiți mai ales din gresii paleogene (gresia de Tarcău), dar și din alte roci aparținând fișului crețacic și paleogen (șisturi, marne, argile, conglomerate). Sunt munți joși, cu alt. medii de 1 100-1 300 m, dar prezintă și unele culmi mai înalte, dezvoltate pe gresii (Măgura Tarcăului 1 492 m, Glodu 1 439 m). Alt. max.: vf. Grindușu sau Tărhăuș (1 664 m). Culmile sunt separate de bazinele depresionare (Ața, Brateș ș.a.) și înșeuări dezvoltate pe mamă-argile. Sunt acoperiți cu păduri de rășinoase și de fag. În sens larg, includ și m-ții Gosmanu (întinzându-se până în valea Tazlăului). Constituie cadrul peregrinării lui Calistrat Hogas („În munții Neamțului”, „Pe drumuri de munte”). 2. Com. în jud. Neamț, situată la

poalele de NE ale m-ților Tarcău și cele de NV ale m-ților Goșmanu, în zona de confl. a râului Tarcău cu Bistrița; 3 526 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul T.). Expl. de gresii. Expl. și prelucr. lemnului (cherestea). Pepinieră piscicolă și păstrăvărie (1902). În satul Schitu Tarcău se află mănăstirea Tarcău (de călugări) cu biserica Duminică Tuturor Sfinților, ctitorie din 1832–1833 a ieromonahului Avramie, cu pridvor adăugat în 1926. Turn-clopotniță din 1868. Chiliaile au fost reconstruite în 1967–1968. Mănăstirea Tarcău are în subordine schitul Brateș cu biserica Sfinții Trei Ierarhi, ctitorie din 1940 a călugărului Veniamin Talpău. Rezervațiile naturale: forestieră Gosmanu, cu arborete seculare de fag, brad și molid (175 ha) și Brateș, faunistică (30,7 ha).

TARCEA, com. în jud. Bihor, situată în C. Ierului, pe râul Ier; 2 605 loc. (2008). Satul T. apare menționat documentar în 1163 cu numele *Villa Thorsa*. În satul Adoni, atestat documentar în 1237, se află biserica romano-catolică Sf. Treime (1786), iar în satul Galoșpetreu, menționat documentar în 1291, conacele „Draveczyk” (1846) și „Frater” (1860).

TARDE [tard], **Jean Gabriel de** (1843–1904), sociolog și criminalist francez. Fondator al școlii franceze de criminalistică și de psihosociologie. Considerând că esența vieții sociale este de natură psihică, a pus la baza proceselor sociale fenomenul imitației cu formele lui principale, tradiția și moda („Legile imitației”, „Logica socială”).

TARDIEU [tardiö], **Jean** (1903–1995), poet, dramaturg și eseist francez. Opera sa, de orientare suprarealistă, expresie a unei neliniști existențiale determinată de obsesia realității efemere, se înscrie pe linia literaturii absurdului. Poeme („Intunericul zilei”, „Fluviul ascuns”, „Margeries”); piese de teatru („Poeme de jucat” și „Teatru de cameră”).

TARDIGLACIAR (< fr.) subst. Etapă din perioada Cuaternarului, situată la sfârșitul ultimei glaciațiuni pleistocene (Würm), când s-au mai înregistrat oscilații climatice, scăderile de temperatură fiind totuși mai puțin pronunțate și de scurtă durată. Analizele de polen sugerează că în t., în reg. joase de pe terit. României predomina pinul, alături de care, în perioadele de încălzire a climatei, se extindea molidul. Deși termenul este mult utilizat, în literatura de specialitate, există mari neconcordanțe în ceea ce privește durata și

încadrarea acestei etape; în general se apreciază că după ultima oscilație rece (Dryasul recent) încălzirea rapidă ce a avut loc acum c. 10 300 ani marchează trecerea la Holocen.

TARDIGRAD (< fr.; lat. *tardigradus* „care merge încet”) adj., s. n. 1. Adj. (Despre un animal) Care merge încet. 2. S. n. (La pl.) Filum de animale nervertbrate, de talie foarte mică (0,1–1,2 mm), care se deplasează greoi pe cele patru perechi de picioare (*Tardigrada*); trăiesc în nisipul de pe fundul mărilor și apelor dulci sau în pelicula de apă care aderă la mușchi, licheni, ierburii; (și la sg.) animal care face parte din acest grup. 3. S. m. (ZOO.) Leneș (2).

TARDINI, Fanny (1823–1908, n. Trieste), actriță română. A jucat în trupele conduse de C. Caragiale, Matei Millo și M. Pascaly. Foarte admirată de M. Eminescu. În 1860 a înființat o trupă proprie. Ca interpretă, s-a remarcat în drame romantice și în melodrame.

TARDIV, -Ă (< fr., it.) adj. Care apare, care are loc cu întârziere; (adverbial) prea târziu.

TARE (lat. *talem*) adj., adv. I. Adj. 1. Care are o consistență solidă, care își menține coeziunea și nu poate fi desfăcut sau strâpuns cu ușurință; care opune rezistență la apăsare, la atingere; lipsit de moliciune, solid. ♦ Care este mai consistent decât în mod obișnuit, vârtos, dens; (despre pâine) uscat; (despre ouă) răscopt. ♦ Fortificat, întărit. 2. Care se îndoiește cu greu, care este lipsit de elasticitate, de suplețe; (despre pânză) scrobrit, apreat. ♦ *Pânză t.* = pânză rară, foarte scrobrită, folosită în croitorie. 3. Rezistent, viguros; cu forță fizică. ♦ Fig. Care este în stare să țină piept, să facă față neajunsurilor, vicisitudinilor; ferm, energic, dărz; (despre colectivități) puternic. ♦ (Fam.) Care are cunoștințe temeinice într-un anumit domeniu; care are multă îndemânare în practicarea unui sport, a unui joc. 4. (Despre argumente) convingător, concludent, edificator, probant. 5. (Despre fenomene ale naturii) care se desfășoară, se manifestă cu violență; intens, energic. ♦ (Despre cuvinte, afirmații) care jignește, supără; aspru, dur, insultător, injurios. 6. A cărui intensitate are o acțiune puternică asupra organelor de simț; intens; (despre sunete) ridicat, răsunător; (despre mirosuri) pătrunzător, excesiv, greu; (despre aer) tăios, răcoros, ozonat; (despre substanțe alimentare sau chimice) care este foarte concentrat; picant; (despre băuturi alcoolice)

care conține un grad ridicat de alcool. ♦ (Despre culori) bătător la ochi; țipător, strident, viu, aprins, intens. II. Adv. 1. Foarte mult; extrem, grozav, teribil de... ♦ Cu forță, cu intensitate, cu violență. 2. Cu glas ridicat; intens, pătrunzător. 3. Lute, repede, grabnic.

TARENTEM v. Taranto (2).

TARGĂ (< germ., it.) s. f. 1. Pat portabil cu care sunt transportați bolnavii. 2. Mică platformă de scânduri portativă, folosită la transportul unor materiale de construcție (var, cărămidă etc.) pe șantiere.

TARGUM, traducerea „Bibliei” în aramaică. Însoțește textul ebraic în majoritatea editurilor, ca interpretare tradițională. Cel mai vechi t. datează din sec. 2 î.Hr.

TARHON (< tc.) s. m. Plantă erbacee, perenă, aromatică, din familia Asteraceae (compozite), înaltă până la 70 cm, cu frunze liniare, lanceolate, bogate în uleiuri eterice, utilizate în alimentația pentru aroma deosebită (*Artemisia dracunculus*). În medicina tradițională este folosit ca stimulent digestiv. Originară, probabil, din Siberia, crește spontan în Asia și America de Nord. O varietate franceză este cultivată, îndeosebi în Europa și în America de Nord, pentru frunze și lăstarii tineri.

TARIF (< fr., germ., it.) s. n. 1. Preț (stabilit oficial) pentru prestările de servicii, transportul de mărfuri și de persoane, servicii poștale, telefonice, telegrafice, pentru radio și TV, consum de energie electrică etc. ♦ Retribuție oficială stabilită pentru o anumită muncă. 2. Listă cuprinzând prețurile unitare sau specifice pentru diferite servicii, de obicei publice, și condițiile stabilite pentru aplicarea acestora. 3. *T. vamal* = listă în care sunt înscrise mărfurile cu taxele vamale corespunzătoare pentru fiecare tip de produs.

TARIFA, cap în S Pen. Iberice, la str. Gibraltar, la 36° lat. N și 5°37' long. V, cel mai sudic punct al Europei vestice. Își trage numele de la Târiq ibn Ziyād, general care a condus prima flotă musulmană care a debarcat în Spania (711).

TARIFAR, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la tarif. (despre prețuri, taxe, retribuții) stabilite prin sau pe bază de tarif.

TARIK (Târiq ibn Ziyād) (?–c. 720), comandant militar musulman. Sub conducerea lui, detașamente arabe și berbere trec pentru prima oară în Spania (711), înfrâng la Rio

Barbate (iul.) pe regele vizigot Roderic și pun stăpânire, în anii următori, pe aproape întreaga Pen. Iberică.

TARIM 1. Bazin depresionar în partea de VNV a Chinei, extins pe 1 500 km de la V la E și 480 km de la N la S, înconjurat de m-ții Tian Shan la N, Pamir la V, Kunlun la S și Altîn Tagh la SE; supr.: c. 530 mii km². Jumătatea sudică a acestui bazin depresionar este ocupată de deșertul Takla Makan – una dintre cele mai uscate reg. ale Terrei. Zăcăminte de petrol. **2. (Talimu Ho) Râu** în VNV Chinei, cel mai important din reg. endoreică a Asiei Centrale, format prin unirea râului Aksu cu râul Yarkand, care izvorăsc din m-ții Tian Shan și, respectiv, Karakorum. Traversează partea de N a bazinului depresionar omonim și se pierde în nisipurile din E deșertului Takla Makan; 2 030 km; supr. bazinului hidrografic: 951,5 mii km². Are debite mici în perioada oct.-apr. și mai mari în mai-sept. Bogat în pește. Până în anul 1924, râul T. se vărsa în L. Lop Nur.

TARKOVSKI [tarkoŋski], **Andrei Arsenievici** (1932–1986), regizor și scenarist rus. Autor original și profund al unui cinematograful mistic, profetic și auster, expresie a sufletului său chinuit și a interogațiilor sale existențiale. Filmele sale pe care el le dorește a fi „un act moral purificator” („Andrei Rubliov”, „Oglinda”, „Călăuza”, „Nostalgie”) constituie obiecte de studiu, dar și de cult pentru cineștii și cinefilii de pretutindeni.

TARLA (< tc.) s. f. (AGR.) Solă; porțiune de teren agricol cu caracter omogen.

TARLALIȚĂ (< *tarla*) vb. I tranz. A împărți o suprafață de teren sau o pășune în tarlale.

TARLÉ, Evgheni Viktorovici (1875–1955), istoric rus. Prof. univ. la Sankt-Petersburg și Moscova. Lucrări privind istoria Franței, politica externă a Rusiei („Blocada continentală”, „Talleyrand”, „Napoleon”, „Războiul Crimeii”).

TARN, râu în S Franței, afl. dr. al fl. Garonne în aval de Moissac; 375 km. Izv. de pe versantul sudic al masivului Lozère (m-ții Cévennes), de la 1 575 m alt., și străbate platourile calcaroase Sauveterre și Méjean din S Masivului Central Francez, formând chei impresionante. Navigabil în cursul inferior. Hidrocentrale. Trece prin Albi și Montauban.

TARNA MARE, com. în jud. Satu Mare, situată la poalele de NV ale m-ților Oaș, la granița cu Ucraina; 3 895 loc. (2008). Expl. de andezit și de min. complexe (pirită, plumb, zinc, cupru, argint). Centru pomii-viticol. Izv. minerale. Satul T.M. apare menționat documentar în 1430 cu numele *Torna*.

TARNAVSCHI, Vasile (1859–1945), n. sat Mihoveni, jud. Suceava), teolog român. Contribuții în teologia veterotestamentară („Arheologie biblică”, „Introducere în sfințele cărți ale Testamentului Vechi”).

TARNIȚA 1. Lac de acumulare realizat în 1974, în scop hidroenergetic pe râul Someșu Cald, situat în arealul com. Gilău, jud. Cluj. Supr.: 270 ha; vol.: 74 mii. m³; lungime: 7 km; lățime max.: 3 km. Zonă de agrement pentru locuitorii municipiului Cluj-Napoca. **2. Schitul** ~ v. *Jitia*.

TARNIȚĂ (< ucr.) s. f. 1. Șa tăărănească de lemn. 2. (Geogr.) șa.

TARNOPOL v. *Ternopil*.

TARNÓW [tarnuf], oraș în SE Poloniei, situat în apropiere de confl. râului Biala cu Dunajec, la 72 km SE de Cracovia; 117,1 mii loc. (2006). Nod feroviar. Ind. siderurgică, a constr. de mașini, chimică, textilă, a mat. de constr., de prelucr. a petrolului și a lemnului, ceramicii, alim. Muzeu. Monumente: vestigii ale unor fortificații din sec. 14-16; biserica Sf. Maria (sec. 6); catedrala Nașterea Maicii Domnului (sec. 15, amplificată în sec. 19); clădirea Primăriei (sec. 16), în stil gotic; biserici din lemn (sec. 16-17); case renaștiste și baroce. Oraș fortificat fundat în 1330 de familia Tarnowski. Complet distrus de un incendiu în sec. 15 (a fost refăcut ulterior). Stăpânit de Austria (1772–1919).

TARO (< fr.; cuv. polinezian) s. m. Nume generic dat unor plante tropicale din familia Araceae, cultivate în Oceania și în Asia (*Colocasia esculenta*, *Alocasia macrorrhiza* ș.a.) pentru rizomii lor comestibili. O serie de specii ale genului *Xanthosoma*, din aceeași familie, sunt cultivate în America Centrală și de Sud pentru tuberculii bogați în amidon; adesea, li se atribuie și lor, prin extensie, numele de t.

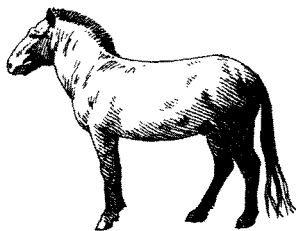
TAROD (< fr.) s. m. Sculă pentru filetarea găurilor înfundate sau străpunse, realizate în prealabil în piese.

TARODA (< fr.) vb. I tranz. A fileta o piesă cu ajutorul unui tarod.

TAROT (< fr.) subst. Set de cărți de joc utilizate în prezent în special

pentru ghicit. Originea sa este incertă; a fost semnalat în Italia și Franța încă din sec. 14, iar acum se cunosc numeroase tipuri de t. Setul cuprinde 78 de cărți de joc („lame”), dintre care 22 constituie Arcanele Majore, iar 56 Arcanele Minore. Arcanele Majore sunt imagini (Nebun, Magician, Marea preoteasă, Roata destinului, Spânzuratul, Moartea, Diavolul, Turnul, Luna, Soarele, Lumea etc.) cărora li se atribuie semnificații ezoterice. Dintre acestea 21 sunt numerotate, iar Nebunul, care are un rol aparte (diferit de la un tip de t. la altul) este nenumerotat. Arcanele Minore sunt asemănătoare cu cărțile de joc moderne și cuprind patru suite de câte 14 cărți (cu numerele de la 1 la 10 urmate de figuri: valet, cavalier, regină, rege): băte (corespunzătoare cărților de treflă din jocul de cărți modern), spade (pică), cupe și monede sau discuri (caro); semnificația lor se modifică în funcție de poziția în care ajung atunci când ghicitoarea etalează cărțile.

TARPAN (< fr.) s. m. Cal sălbatic care trăia în trecut în stepele de la E de Marea Neagră, de culoare brună, cu cap scurt și gros și cu coamă scurtă (*Equus gmelini*).

tarpan

TARPEA (TARPEIA), tânără romană, fiica regelui Sempronius Tarpeis, apărătorul Capitolului împotriva sabinilor. Potrivit legendei, îndrăgostită de regele sabin, le favorizează cucerirea în schimbul promisiunii de căsătorie (sau fiind atrasă de bogatele bijuterii), dar este ucisă chiar din ordinul acestuia. Numele ei a fost dat stâncii de pe care erau aruncați cei condamnați pentru delictul împotriva statului.

TARQUINIUS SUPERBUS LUCIUS (sec. 6 î.Hr.), ultimul dintre cei șapte regi legendari ai Romei. Înălțat de la domnie de o răscoală populară condusă de Lucius Iunius Brutus, care a proclamat Republica (510/509 î.Hr.).

TARRAGONA, oraș în NE Spaniei (Catalonia), situat la gura de vărsare a râului Franco în M. Mediterană, la 80 km SV de Barcelona; 133,1 mii loc. (2006). Port. Rafinărie de petrol. Ind. siderurgică, chimică, textilă și alim. Constr. de echipament electric. Centru turistic. Universitate pontificală. Sediul unei arhiepiscopii. Muzeu paleocreștin cu colecții de documente din sec. 4-5. Monumente: vestigii romane (amfiteatru, necropolă, forum, circ, apeducte, palatul lui Augustus); catedrală (1171-1331), în stil romanic și gotic; mănăstire (sec. 12-13). Arc de Triumf. Ansamblul arheologic al orașului a fost inclus (în 2000) în Patrimoniul cultural universal. Veche așezare iberică, cu numele de Kese (datând din sec. 6 î.Hr.), a fost cucerită (218 î.Hr.) și fortificată de romani, care au numit-o *Tarraco*. Curând a devenit cea mai importantă bază romană din Pen. Iberică. Ridicată la rangul de *colonia* (*Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco*), probabil în timpul lui Cezar, odată cu reorganizarea Imp. Roman de către August - care a rezidat aici în 26-25 î.Hr. - T. a devenit capitala imensei provincii *Hispania Citerioris*. Renumită pentru bogăția sa, în c. 260 (sau 264) T. a fost devastată de franci, dar s-a refăcut rapid. Din timpul împăratului roman Dioclețian (284-305), în urma unei noi împărțiri active a Imp., T. este capitala unei noi provincii, *Hispania Tarraconensis*. Cucerit de vizigoți (469), iar apoi de arabi și berberi (713), a rămas în stăpânirea acestora până în 1119, când a fost recucerit de creștini în cadrul Reconquistei. Ca parte a Regatului de Aragón, în 1479 a intrat în componența statului spaniol unificat. Atacat de francezi în anii 1640 și 1811.

TARRASA (TERRASSA), oraș în NE Spaniei (Catalonia), la 23 km NV de Barcelona; 199,8 mii loc. (2006). Ind. textilă, constr. de aparataj electrotehnic, chimică, a faianței, sticlăriei și alim. (ulei de măsline). Covoare. Turism. Muzeul Soler y Paillet, faimos prin colecțiile de picturi și sculpturi medievale și prin colecțiile de ceramică; Muzeul Biosca, cu exponate textile. Monumente: bisericile Santa Maria și San Pedro (sec. 12), în stil romanic; Baptisterialul San Miguel (sec. 6, reconstruit în sec. 11-12); biserica Santo Espiritu (1575); castelul Valparadis (sec. 12).

TARS (< lat., fr.; {s} gr. *tarsos* „împietitură, taba piciorului”) s. n. 1. (ANAT.) Partea posterioară a scheletuluiabei piciorului, formată din cinci oase scurte, dispuse pe două

rânduri: t. anterior (scafoidul, cuboidul și cele trei cuneiforme) și t. posterior (astragalul, calcaneul). 2. *T. palpebral* = lamelă de țesut conjunctiv dens, în formă de semilună, care constituie scheletul fibros al pleoapelor. 3. (ZOO.) Parte terminală a piciorului insectelor, formată din 1-5 articole și terminată de obicei cu una sau cu două gheare.

TARSIAN, -Ă (< fr.) adj. Care aparține tarsului, care se referă la tars, al tarsului.

TARSOIDEE (< lat.) s. f. pl. Subordin de primat primitiv arboricole, nocturne, insectivore sau carnivore, de mărimea unor șobolani, cu ochii foarte mari, așezați în față, cu picioarele posterioare lungi, datorită alungirii tarsului, cu degetele terminate cu ventuze (*Tarsoidea*). Cuprinde un singur gen, *Tarsius*, cu 4 specii, răspândite numai în Asia SE (unele insule indoneziene, Malaysia și Filipine).

TARSKI, Alfred (1902-1983), logician, filozof și matematician polonez. Stabilit în S.U.A. (1939). Prof. la Universitatea Berkeley. Reprezentant al Cercului de la Viena. Contribuții influente în matematică (teoria mulțimilor și algebră) și logica matematică (metamatematică). Cercetări de pionierat în semantica logică (metoda de formalizare a relațiilor dintre expresii și obiectele denotate, conceptul de adevăr în limbajele formalizate) și în știința computerelor (îndeosebi privind sistemele axiomatice decidabile și indecidabile). Lucr. pr.: „Introducere în logică și metodologia științelor deductive”, „Conceptul de adevăr în limbajele științelor deductive”, „Logică, semantică, metamatematică”.

TARSUS (TARS), oraș în S Turciei, situat în C. Ciliciei, pe râul omonim, la 20 km de țărmul M. Mediterane; 216,4 mii loc. (2000). Piață pentru bumbac. Ind. petrochimică, textilă, alim. Unul dintre cele mai vechi orașe din Asia Mică. Universitate renumită în Antic., îndeosebi pentru filozofie. Vestigii neolitice (milen. 5 î.Hr.). Ocupat de hitiți în sec. 14 î.Hr., de asirieni în 850 î.Hr., de Alexandru Macedon în 333 î.Hr. și de romani în anul 67 î.Hr., care l-au inclus în nou creată prov. *Cilicia*, devenind principalul ei oraș. În timpul stăpânirii bizantine aici a fost, între 965 și 1084, sediul unei arhiepiscopii. Capturat de turcii selgiucizi, s-a aflat apoi în stăpânirea mamelucilor (din 1359) și a turcilor otomani (de la începutul sec. 16). La T. s-au întâlnit, în anul 41 î.Hr.,

Antoniu și Cleopatra. La T. s-a născut Sf. Apostol Pavel. Turism.

TARTAGLIA [tartaʎa], **Niccolò FONTANA zis ~** (1499-1557), matematician italian. A descoperit formula de rezolvare a ecuației de gradul al treilea, pe care a publicat-o însă după G. Cardano. Lucrări de algebră și de geometrie elementară („întrebări și născociri diferite”, „Tratat general despre numere și măsuriri”). Aplicații matematice la arta militară și la operațiuni comerciale.

TARTAN (< fr.) s. n. 1. Țesătură de lână cu carouri mari, divers colorate, folosită în Scoția. Combinațiile de culori și modul de dispunere a dungiilor erau specifice diferitelor clanuri. 2. Pled, șal, haină confecționate din t. (1). 3. Material special din *maistic* sintetic, elastic, folosit pentru amenajarea pistolului terenurilor sportive în vederea impermeabilizării și a rezistenței lor la intemperii.

TARTANĂ (< fr., it.) s. f. Ambracție cu pânze prevăzută cu un catarg și cu bompres, folosită pe M. Mediterană.

TARTAR¹ (< fr.) adj. (În sintagmă) Sos ~ = maioneză picantă preparată cu mult muștar (și capere).

TARTAR² (în mitologia greacă), ținut situat la ultimul nivel al infernului, unde generațiile succesive de zei își încheiau adversarii învinși (ex. Zeus și olimpienii pe *Titanii* și *Giganții* înfrânți). Mai târziu a fost identificat cu Infernul în genere.

TARTĂ (< fr.) s. f. Prăjitură făcută dintr-un strat de aluat fraged, acoperit cu cremă și cu fructe.

TARTINĂ (< fr.) s. f. Felie de pâine unsă cu unt, acoperită uneori cu brânză, mezeluri, icre etc.

TARTINI, Giuseppe (1692-1770), compozitor preclasic, violonist și teoretician italian. Unul dintre creatorii școlii violonistice moderne. A fondat,

Giuseppe Tartini

în 1728, la Padova, o școală pentru studierea vioarei, renumită în Europa. Autor a peste 100 de concerte și sonate pentru vioară („Trilul diavolului”), muzică de cameră. Lucrări didactice și teoretice („Tratatul muzicii”, „Arta arcușului”).

TARTOR (< n. pr. *Tartar*²) s. m.

1. (În basme și în credințele populare) Căpetenia dracilor, Scaraotchi. 2. Drac. ♦ (Fam.) Capul răutăților. ♦ Fig. Căpetenie a unui grup, a unei tagme, care conduce cu severitate, despotic.

TARTORITĂ (< *tartor*) s.f. Drăcoaică; p. ext. femeie afurisită, diavoliță.

TARTRAT (< fr., engl.) s. m. Sare sau ester al acidului tartric. ♦ *T. mixt de sodiu și potasiu* = sare Seignette.

TARTRIC (< fr., engl.) adj. *Acid* ~ = substanță organică, optic activă, cristalină, cu gust acru și solubilă în apă, izolată din tartru. Este utilizată în ind. alim. (sare de lămâie), în vopșitoria textilă, în medicină etc.

TARTRU (< fr.) s. n. Sediment depus pe fundul vaselor în care se păstrează vinul; conține tartrat acid de potasiu, tartrat neutru de potasiu și alte substanțe; piatră (4) ♦ *T. dentar* = depunere de culoare gălbuie sau cenușie, ce se acumulează pe coletele dinților, la nivelul gingiilor. Se formează pornind de la placa dentară; piatră (5).

TARTU, oraș în ESE Estoniei, pe râul Emajõgi, la 160 km SE de Tallinn; 101,7 mii loc. (2006). Nod feroviar. Constr. de mașini și de instrumente de precizie. Ind. poligrafică, textilă, a mat. de constr., piei, și încălț., de prelucr. a lemnului și alim. Universități (1632, 1802). Academie agricolă. Teatrul de dramă și de estradă. Muzeu de artă. Grădina botanică. Observator astronomic. Ruinele unei catedrale din sec. 13; biserica Sf. Ioan (sec. 14). Fundat în 1030 de cneazul Kievului, Iaroslav cel Înțelept, cu numele de *Luriev*, capturat de cavalerii teutoni în 1224, care l-au numit Dorpat (sau Derpt); a devenit membru al Ligii hanseatice (sec. 13–16); cucerit de către ruși (1558), apoi de poloni (1582), suedezi (1600), din nou de poloni (1603), suedezi (1625) și de ruși (1704). În 1775 mare parte din oraș a fost distrusă în urma unui puternic incendiu. A revenit Estoniei independente (din 1991). Până în 1893 s-a numit *Dorpat*, iar între 1893 și 1919, *Luriev*.

TARTŪS, oraș în V Siriei, la 68 km S de Latakia; 136,8 mii loc. (2005). Port la M. Mediterană.

Pescuit. Terminal de pipe-line care vine de la câmpul petrolifer Karaciuk. Muzeu. Catedrala Maica Domnului construită de cruciați. Fundat în Antic. (*Antaradus*) și reconstruit în anul 346. În Ev. Med. a purtat numele *Tortosa*. Cucerit de arabi (1291), apoi de otomani (din 1516), care l-au stăpânit până la Primul Război Mondial, după care a revenit vittoarei Sirii.

TAS (< tc.) s. n. Taler de balanță.

TASA (< fr.) vb. I 1. Refl. (Despre materiale pulverulente, granulare) A-și reduce volumul sub acțiunea propriei greutatei. 2. Tranz. A compacta.

TASARE (< *tasa*) s. f. 1. Faptul de a (se) tasa; compactare (îndesare). 2. Fenomen de deformare naturală a terenurilor alcătuite din roci poroase, ca urmare a îndesării lor sub acțiunea greutății proprii, a apelor din infiltrație, uneori și sub presiunea unor sarcini externe. Prin ț. loessului au luat naștere *crovuri*, găvane și padine. ♦ *Tasarea construcțiilor* = coborâre pe verticală a construcțiilor cauzată de îndesarea terenului de fundație sub acțiunea greutății și a încărcărilor construcției.

TASMAN [tazman] 1. **Abel Janszoon** (1603–1659), navigator olandez. Între 1634 și 1639 a efectuat voiaje comerciale și a explorat E și SE Asiei. A cercetat mările australe (1642–1643), descoperind (la 24 nov. 1642) ins. care astăzi îi poartă numele (Tasmania), numită de el Țara lui Van Diemen, în cinstea guvernatorului general al Companiei Indiilor de Est olandeze, Anton Van Diemen (1593–1645), în serviciul căruia se afla, Insula de Sud a Noii Zeelande (13 dec. 1642) și G. Golden (19 dec. 1642); în a doua expediție a descoperit Tonga și Ins. Fiji (1643) și G. Carpentaria (1644). 2. Mare în SV Oc. Pacific, între Australia, Tasmania, Noua Zeelandă, ins. Norfolk și Noua Caledonie, care comunică prin str. Bass cu Oc. Indian; 2,3 mii. km². Lățime max.: 1 930 km. Ad. max.: peste 5 200 m. Salinitate: c. 35‰. Maree max.: 5,3 m; temperatura apei: 10–23°C (după anotimp și latitudine). Descoperită de T. (1) în 1642. 3. Ghețar montan în Noua Zeelandă, în Alpii Neozeelandezi; lungime: 29 km; lățime: 2 km; 138 km² (cel mai mare din țară). 4. Golf pe țărmul de N al Insulei de Sud (South Island), Noua Zeelandă, cu o lățime de 72 km de la E la V și o lungime de 48 km de la N la S. 5. Pen. în SE ins. Tasmania, cu o lungime de 42 km și o lățime de

32 km, înconjurată de G. Storm la V, G. Norfolk la NV și M. Tasmania la E; 520 km². Alt. max.: 460 m. Explorată în 1642 de T. (1). Colonizată în 1830.

TASMANIA, ins. situată la 240 km SE de Australia, de care este separată prin str. Bass, constituind un stat al Australiei; 68,3 mii km² (împreună cu insulele din jur), din care 67,9 km² ins. T. propriu-zisă; 476,4 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Hobart*. Ins. T. prezintă un platou central alcătuit din roci vulcanice, cu alt. medie de 1 220 m, terminat cu abrupturi spre N și E de 600 m. Alt. max.: 1 617 m (vf. Ossa). Expl. de cupru, nichel, plumb, zinc, min. de fier, cărbune, aur, argint. Climă umedă subtropicală în N și temperată în S. În faună s-au păstrat unele specii primitive, dispărute de pe continentul australian, cea mai cunoscută fiind o specie de carnivor marsupial, „diavolul tasmanian”. În schimb lupul numit și „tigr” marsupial a dispărut în prima parte a sec. 20. Creșterea ovinelor și a bovinelor. În V ins. se află *Tasmanian Wilderness*, un grup de parcuri naturale și rezervații naturale ce însumează peste 1 mii. ha, care cuprinde cea mai extinsă pădure temperată umedă din emisfera sudică la peste 40° lat. S. Inclusă (din 1982–1989) în Patrimoniul natural universal. Descoperită în 1642 de Abel J. *Tasman* și numită până în 1856 Țara lui Van Diemen. Anexată de britanicii din New South Wales (Australia) în 1803, ea a fost folosită inițial ca loc de detenție. A devenit colonie în 1825, iar din 1855 a primit denumirea de T.; din 1 ian. 1901, a devenit al șaselea stat al Commonwealth-ului australian.

TASMANIENI s.m. pl. Populație australoidă, azi dispărută, care a populat ins. Tasmania în c. 10 000 î.Hr., venind de pe continentul australian prin str. Bass. Se estimează că la colonizarea englezilor în 1803, existau c. 4 000 de t., care au pierit în mare parte în războiul din 1804. Puținii rămași în viață au fost mutați pe ins. Flinders, dar nu au putut supraviețui, ultimul t. murind în 1876.

TASŌN (cf. friulanul *tasson*) s. n. Punct de concentrare a materialului lemnos în exploatarea forestiere, apropiat de căile de transport (drumuri, funiculare).

TASS (Telegrafnoe Aghenstvo Sovetskogo Soiuza), agenție centrală de presă a U.R.S.S. Înființată în 1925, cu sediul la Moscova. În 1992 a fuzionat cu agenția RIA-Novosti, formând ITAR (Agenția de Informație Telegrafică din Rusia).

Torquato Tasso,
portret de Alessandro Allori

TASSILI (TASSILI-N-AJER, sau TASSILI N'AJJER), platou muntos în Sahara centrală algeriană, la NE de Ahaggar, lung de 640 km, fragmentat în masive izolate, fărâmițat de ravene, alcătuit din formațiuni nisipoase și grezoase străbătute de conuri vulcanice stinse. Alt. max.: 2254 m (Djebel N'Isser). Are aspect selenar, cu un peisaj arid, „păduri” de stânci și pietre erodate, canioane gigantice, chei adânci etc. Importante descoperiri (începând cu 1956) de artă rupestră din mezolitic și neolitic (c. 15 000 imagini gravate sau pictate) datorate exploratorului francez Henri Lhote (1903–1991). Imaginile constituie dovezi ale unei arte rupestre de excepție și atestă existența unui climat mai ploios care permitea creșterea bovinelor și o faună bogată. Oaza Djaret. Picturile sunt incluse (din 1982) în Patrimoniul cultural universal.

TASSO, Torquato (1544–1595), poet renescentist italian. Creatorul epopeii naționale „Ierusalimul eliberat”, în care îmbină fantasticul lumii cavaleresti cu extazul religios și cu meditația spirituală, prevestind, prin lirismul exaltat, romantismul. Lirică erotică în stil petrarchist („Canzonierul”); poeme pastorale („Aminta”), inspirate de eposul medieval („Rinaldo”) sau religioase („Muntele măslinilor”, „Cele șapte zile ale Facerii Lumii”). Scrisori („Epistolar”); proză eseistică („Dialogurile”); tragedii („Torrismondo”).

TASSONI, Alessandro (1565–1635), poet și critic literar italian. Poeme eroicomiche, parodiind eposul cavaleresc („Găleata răpită”). Unul dintre întemeietorii criticii literare italiene („Considerații asupra rimelor lui Petrarca”).

TASTATURĂ (< germ.) s.f. Claviatură (în special de computer).

TASTĂ (< it., germ.) s. f. Clapă (2).

TASTER (< germ.) s. n. (POLIGR.) Dispozitiv mecanic al mașinii de cules monotip, prevăzut cu o claviatură care fixează, în ordinea textului, felul și poziția literelor pe o bandă de hârtie, prin perforații diferite combinate.

TASTIERĂ (< it.) s. f. 1. Mecanism prin care este făcut să sune un tub de orgă sau coarda unui instrument cu claviatură. 2. Plăcuța de lemn („limba”) deasupra căreia se întind coardele unor instrumente.

TAȘAUL, liman fluvio-maritim, situat pe țărmul Mării Negre, la N de Năvodari; 23,35 km². Ad. max.: 3,5 m; vol.: 57 mil. m³. Lungime: 10 km; lățime max.: 4 km. Salmastru. În el se varsă râul Casimcea. La niveluri mari comunică cu marea prin intermediul lacului Gargalac, cu care este legat prin canale. Folosit pentru piscicultură și irigații.

TAȘCA, com. în jud. Neamț, situată la poalele SE ale m-ților Ceahlău și cele N ale m-ților Tarcău, pe râul Bicaz; 2 707 loc. (2008). Fabrică de ciment.

TAȘCĂ (< ucr.) s. f. Geantă de piele sau de pânză. ♦ Pungă de piele pentru tutun, pentru bani etc.

TAȘCĂ, Gheorghe (1875–1951, n. Bălăbănești, jud. Galați), economist român. Prof. univ. la București. M. coresp. al Acad. (1926). Carieră didactică, unul dintre organizatorii structurilor Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale, al cărei rector a fost. Ministru al Industriei și Comerțului (1932). Lucrări: „Starea financiară a României după război”, „L'espace économique roumain”. Deținut politic. Mort în închisoare la Sighet.

TAȘISM (< fr.) s.n. Stil al picturii abstracte, foarte popular în deceniile 5 și 6 ale sec. 20, caracterizat prin pete neregulate de culoare (numele mișcării < fr. *tache* „pată”) conform

Gheorghe Tașcă

principiului „automatismului psihic”. Principali exponenți: Georges Mathieu, Jean Fautrier, Pierre Soulages, Hans Hartung și Wols (A.O. Wolfgang Schultze).

TAȘKENT v. Toșkent.

TATABÁNYA [toːtoːbaːɲo], oraș în Ungaria, la 56 km NV de Budapesta; 71,1 mii loc. (2005). Expl. de lignit. Metalurgia aluminiului; constr. de utilaj minier; produse chimice; ciment. Termocentrală. Castel medieval.

TATAMI (cuv. jap.) s.n. Rogojină japoneză din paie de orez, cu dimensiuni standard (în general 90 pe 180 cm). În locuințele tradiționale acopereau podeaua camerei; asociate cu ceremonia ceaiului, se păstrează de obicei și în locuințele moderne în una din camere și servesc și pentru practicarea artelor marțiale.

TATANIR, lac în N Deltei Dunării, în arealul com. Chilia Veche, între brațul Chilia și canalul Pardina; 700 ha. Legat cu canalul Pardina prin gârla Gotca.

TATARSKII PROLIV (TĂTARĂ, STRĂMȚOAREA ~), str. în NV Oc. Pacific, între ins. Sahalin la E și țărmul continentului asiatic la V, care unește M. Japoniei la S cu M. Ohotsk la N. Lungime: 632 km; lățime: 7–342 km; ad. max.: 210 m. În ea se varsă fl. Amur. Îngheață în perioada nov.-mai.

TATARSTAN, republică în Federația Rusă, în bazinul mijlociu al Volgăi; 68 mii km²; 3,76 mil. loc. (2006) din care, peste jumătate tătari, urmași de ruși (40%), ciuvași, udmurți, ucraineni, mordvini și mari. Limbi oficiale: tătara și rusa. Cap.: **Kazan**. Mari expl. de petrol, gaze naturale și forestiere; imp. lacuri de acumulare (Kuibșev, Nijnekamskoe) pe Volga și Kama. ind. energetică, chimică, constr. de mașini, preluc. lemnului, ușoară, a mat. de constr.; culturi de cereale și plante tehnice. Legumicultură. Pomicultură. Creșterea animalelor. De-a lungul sec., terit. actualei republici s-a aflat în componența a diferite formații statale: Kaganatul turcic (sec. 6-7), Bulgaria de pe Volga-Kama (sec 9-10), iar din 1236, după cucerirea mongolo-tătarilor lui Batu Han, a devenit parte a **Hoardei de Aur**. În cadrul procesului de destrămare a acestui mare stat, la 1438 s-a constituit **Hanatul de Kazan**, care a avut o existență de sine stătătoare până în 1552, când a fost cucerit de țarul Ivan IV și anexat Imp. Rus (1558). La 27 mai 1920 s-a constituit R.S.S. Autonomă T. care a existat, până în 1990, în

cadru U.R.S.S., iar din aug. 1990 are statut de republică în cadrul Federației Ruse. Mai apare și sub numele de *Tataria* sau *Tataristan*.

TATĂ (lat. *tata*) s. m. 1. Bărbat considerat în raport cu copiii săi; nume pe care i-l dau acestui bărbat copiii săi când i se adresează sau când vorbesc despre el și pe care și-l dă el însuși când vorbește cu aceștia; taică, (pop.) tătân. ♦ *T. de familie* = cap de familie. *T.-mare* sau *tata-moșu* = bunic. *T. vitreg* = soțul unei femei în raport cu copiii ei dintr-o căsătorie anterioară. ♦ Loc. *Din tată în fiu* = transmis din generație în generație. 2. Nume dat de ginere sau de noră socrului. ♦ (Pop.) Nume dat unui bărbat matur în semn de respect. ♦ (Urmat de un nume de persoană) Fondator al unui neam, al unei dinastii; strămoș. 3. (În religia creștină, cu valoarea de n. pr.) Dumnezeu; Creatorul. 4. Fig. Creator, făuritor, fondator.

TATĂL NOSTRU (În religia creștină) Dumnezeu; creatorul. *Tatăl nostru* = rugăciune indicată chiar de Iisus ca modelul ucenicilor săi, cuprinzând, în varianta mai lungă, după Matei, șapte „cereri”, iar în cea scurtă, după Luca, cinci. *T.n.* exprimă posibilitatea de a vorbi cu Dumnezeu așa cum vorbește fiul cu părintele său și arată felul în care Dumnezeu înțelege creația sa și mântuirea.

TATE GALLERY [teit gæləri], muzeu național de artă din Londra, deschis în 1897. Nucleul muzeului l-a constituit colecția de pictură și sculptură a industriașului Sir Henry Tate (1819–1899), donată statului britanic în 1889, aflată într-o construcție edificată în stil neoclasic, proiectată de Sidney R.J. Smith. Cuprinde opere de artă britanică și străină, modernă și contemporană. În 1897, o galerie specială – Clore Gallery – a fost construită pentru colecția operelor lui J.M.W. Turner.

TATE [teit], **Jeffrey** (n. 1943), dirijor englez. Carieră de dirijor de operă (Metropolitan, Covent Garden), dirijor șef al Orchestrei Engleze de Cameră (înregistrările integralei simfoniilor lui Mozart). Dirijează așezat (în urma sechelelor unei poliomielite).

TATE [teit], **John** (n. 1925), matematician american. Prof. univ. la Princeton. Lucrări importante în domeniul teoriei numerelor și cea a corpurilor.

TATE [teit], **John Orley Allen** (1899–1979), poet și critic literar american. Prof. la univ. din Minnesota și Princeton. Fondator al direcției cunoscute sub numele de „noua critică”.

A întemeiat, alături de J.C. Ransom, R.P. Warren și alții revista „The Fugitive”. Opera sa abordează frecvent tema opoziției dintre vechea societate tradițională agricolă și noua societate tehnologizată factor de alienare. Versuri („Domnul Pope și alte poezii”, „Marea, iarna”), eseuri („La limitele poeziei”).

TATE-YAMA, masiv muntos vulcanic în partea centrală a ins. Honshū (Japonia), în culmea Hida-Samun-yaku. Alt.: 3 015 m.

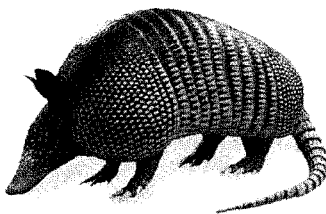
TATI [tati], **Jacques** (1907–1982), regizor și actor francez. Creatorul unui antierou burlesc, zăpăcit, stângaci și nonconformist (dl Hulot) în jurul căruia se articulează un univers obsedat de ordine, organizare, mecanizare și modernizare. Gagurile inteligente și discrete constituie tot atâtea argumente în pledoaria sa pentru salvarea poeziei vieții („Zi de sărbătoare”, „Vacanța domnului Hulot”). Premiul Oscar (1958): „Unchiul meu”.

TATLAGEAC, liman fluvio-maritim, situat pe țărmul Mării Negre, în arealul com. 23 August, jud. Constanța; 1,78 km²; vol.: 14 mil. m³; ad. max.: 2,5 m; lungime: 4,4 km; lățimea medie: 200 m. Limanul T. este separat de apele Mării Negre printr-un perisip lat de c. 80 m și înalt de c. 2 m, pe care se află linia de c.f. Constanța-Mangalia. Până în 1965, apele limanului T. comunicau cu cele ale Mării Negre printr-un emisar a cărui gură de vărsare a fost ulterior astupată pentru a împiedica scurgerea apei lacului în mare, deoarece nivelul apei lacului este cu 95 cm mai ridicat față de nivelul Mării Negre.

TATLIN, **Vladimir Evgrafovici** (1885–1953), pictor și sculptor ucrainean. Fondator al *constructivismului*. Autor al proiectului „Monumentul Internațional al III-a”.

TATONA (< fr.) vb. tranz. A face încercări în diferite direcții pentru a cunoaște o situație, pentru a găsi o soluție; a sonda; a investiga; a proceda cu ezitare, cu nesiguranță.

tatu

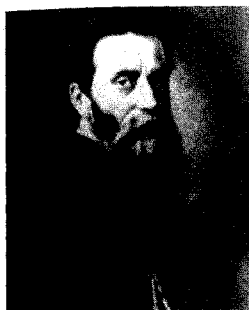
TATOS (CHALIS) (sec. 11), căpetenie feudală din Dobrogea. Menționat de Ana Comnena în „Alexiada”. Originea lui etnică, pecenegă sau românească, este controversată.

TATOS, Alexandru (1937–1990, n. București), regizor român de film. Cu discreție, sobrietate și cumpătate, el aduce pe ecran povești (cu predilecție drame) caracterizate prin acuratețea observației sociale și a sondării psihologiei personajelor („Duios Anastasia trecea”, „Secvențe”, „Fructe de pădure”).

TATRA (TATRY), masiv muntos situat în V lanțului Carpat, la granița Poloniei cu Slovacia, extins pe 65 km lungime și 14–24 km lățime, separat printr-o depr. tectonică în două compartimente: *T. Înaltă (Vysoké Tatry)*, aflată în zona de frontiere dintre Slovacia și Polonia, cu relieful înalt (alt. max.: 2 655 m în vf. *Gerlachovka*) și urme ale glaciației cuaternare, inclusiv numeroase lacuri glaciare dintre care cel mai cunoscut este Morskoe Oko (34,5 ha). Păduri de molid, jnepenișuri, vegetație alpină și de stâncărie, incluzând și endemite ale Carpaților Vestici. În faună se remarcă capra neagră, marmota alpină, șoarecele de zăpadă, cocoșul de munte. Parc Național bilateral (cel polonez f. 1954 – 22,1 mii ha, cel slovac f. 1978 – 81,1 mii ha). Turism și sporturi de iarnă. Pe versantul de N renumita stațiune poloneză Zakopane. *T. Joasă (Nizke Tatry)* în Slovacia. Alt. max.: 2 043 m (vf. Dumbier).

TATTARESCU, George (1820–1894, n. Focșani), pictor român. Studii la Roma. Compoziții alegorice cu subiect revoluționar („Deșteptarea României”), patriotic („Unirea Principatelor”) sau religios („Agar în deșert”); portrete de personalități („N. Bălcescu”, „Gh. Magheru”) și portrete de gen („Țărâncă din Viasca”), peisaje („Peștera Dâmbovicioara”), picturi de icoane și picturi murale bisericesti (la Mitropolia din Iași, biserica Sf. Spiridon din București) de factură academică, dar cu grijă pentru amănuntul semnificativ. Întemeietor (1864), alături de Th. Aman, al Școlii de Arte Frumoase de la București, punând astfel bazele învățământului artistic românesc.

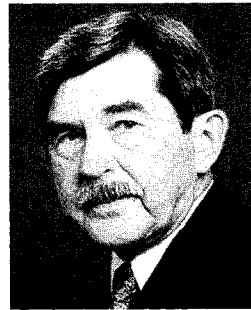
TATU (< fr.; cuv. tupi) s. m. Denumire dată mai multor genuri de mamifere din familia Dasypodide, care face parte din ordinul Edentate. Sunt mamifere primitive, omnivore, nocturne, cu dentiție nediferențiată, cu corpul acoperit de plăci cornoase transversale sub care se află plăci osoase, între care se află fășii de

Gheorghe Tattarescu. „Autoportret”

Edward Lawrie Tatum

Henry Taube

piele flexibilă, ceea ce conferă mobilitate corpului. Trăiește în America Centrală, de Nord (Mexic) și de Sud, unele specii s-au răspândit în timpul din urmă și în partea de sud a SUA, inclusiv în cartierele marginase ale orașelor.

TATUA (< fr.) vb. I refl. și tranz. A(-și) imprima pe corp și pe față diferite figuri (în culori) care nu se pot șterge.

TATUAJ (< fr.) s. n. 1. Faptul de a (se) tatua; desenul care rămâne pe piele după tatuare. 2. Marcarea a animalelor cu semne imprimate în piele pentru recunoaștere și identificare. 3. (REL.) Semn distinctiv al adepților unui cult, pentru recunoașterea între ei sau de către divinitate; are și funcții apotropaice și magice.

TATUM, Art (pe numele adevărat *Arthur*) (1910–1956), pianist de jazz american. Nevăzător din naștere. Carieră solistică și în trio. Virtuoz remarcabil, fantezie melodică și armonică, improvizator autentic. Celebră serie de discuri „The Genius Of Art Tatum”.

TATUM [teitəm], **Edward Lawrie** (1909–1975), biochimist și genetician american. Prof. la univ. Stanford, Yale și Rockefeller Institute. A descoperit mutația biochimică și fenomenul de recombinare genetică. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1958), împreună cu G. W. Beadle și J. Lederberg.

TAȚIAN ASIRIANUL (c. 120–c. 173), apologet creștin. Autorul unei critici violente a culturii grecești vizând îndeosebi filozofia și mitologia („Cuvânt către grecii”) și întemeietor al sectei encratiților, care respingeau căsătoria, plăcerile vieții, carnea și vinul.

TAUBE [to:bi], **Henry** (n. 1915), chimist american de origine canadiană. Prof. univ. la Stanford. Contribuții fundamentale în domeniul reactivității chimice și al transferului de electroni în complexii metalici. A descoperit

(1972) complexul Creutz-Taube (complex pentaaminic de ruteniu II–III). Cercetările sale privind mobilitatea electronilor în ionii metalici au dus la explicarea mecanismelor reacțiilor biologice ce întrețin viața. Premiul Nobel pentru chimie (1983).

TAUERN [tauərn], masiv muntos în Alpii Orientali (Austria), cu orientare generală V–E, cuprins între frontiera italiană (în V) și râul Mur (în E). Din punct de vedere morfologic se împart în *T. Înălți* (Hohe Tauern) alt. max.: 3 797 m. (vf. *Grossglockner*), cu urme glaciare (inclusiv ghetari montani) și *T. Josi* (Niedere Tauern), în E, cu alt. mai reduse (alt. max. 2 863, vf. Hochgelling). Resurse hidroenergetice. Important obiectiv turistic.

TAUFA'AHAU TUPOU IV (n. 1918), rege în Tonga (din 1965; încoronat în 1967; din 1970, al regatului independent Tonga).

TAULER, Johannes (c. 1300–1361), mistic și predicator german. Călugar dominican. Elev al lui *Eckart*; reprezentant al misticii speculative. Predicile sale au fost folosite de Martin Luther.

TAUMATŪRG (< fr.; {s} gr. *thauma* „minune” + *ergein* „a face”) s. m. (în concepțiile religioase) Persoană înzestrată cu capacitatea de a face miracole, cum ar fi învierea morților sau vindecarea prin atingerea cu mâinile (Iisus Hristos, unii apostoli).

TAUNGGYI, oraș în partea central-nordică a Uniunii Myanmar, în pod. Shan, la 1 436 m alt., centrul ad-tiv al statului Shan; 151,4 mii loc. (2004). Centru comercial. Ind. de prelucr. a lemnului. Universitate de Științe și Arte.

TAUNUS, culme muntoasă în VSV Germaniei, extinsă pe 80 km lungime și 8–16 km lățime pe dr. Rinului, între văile râurilor Lahn și Main, constituită

din depozite paleozoice. Alt. max.: 878 m (vf. Grosser Feldberg). Păduri de conifere. Numeroase izv. cu ape minerale și stațiuni balneare. La poale sunt întinse podgorii. Ruinele unor castele medievale și ale unor fortificații romane.

TAUR (lat. *taurus*) s. m. 1. Mascul necastrat din specia taurinelor; are capul mare, pielea groasă și părul de pe frunte lung, adesea încrețit. Sin. *buhai* (1). ♦ Expr. *A lua* (sau *a prinde*) *taurul de carne* = a se apuca cu mult curaj de o treabă dificilă. 2. (Și art.) Una dintre cele 12 zodii ale anului, cuprinsă între 21 apr. și 20 mai. ♦ Unul dintre cele 12 semne ale zodiacului reprezentând un taur. Simbolul puterii de procreație mai ales în Egipt (t. Apis) și Asia Mică. Preluat de greci și romani. ♦ Persoană născută în această zodie.

TAURIDA, nume dat de ruși Pen. Crimeea după cucerirea Hanatului crâmlean de către Imp. rus (1783); denumirea vine de la numele dat în Antic. părții de S a Pen. Crimeea care era locuită de triburile taurilor.

TAURIN, -Ă (< it., fr.) adj., s. f. 1. Adj. Care aparține taurului (1), privitor la taur; din specia taurului. 2. S.f. (La pl.) Specie de rumegătoare mari din familia bovidelor (*Bos taurus*).

TAURINĂ (< fr.) s. f. Acid organic (2-aminoetansulfonic) care se întâlnește în unele țesuturi animale, vegetale și în unele celule bacteriene. La om este prezent în bilă și, în cantități reduse, în țesutul pulmonar și în mușchi. Prin conjugare cu acizii biliari formează săruri biliare. T. este implicată și în alte procese fiziologice (transmiterea neuronală, metabolismul lipidic, homeostazia calciului etc.).

TAURISCI (< lat.) s. m. pl. Triburi celtice care populau regiunea Alpilor, Austria și N Ungariei. T. din NV Daciei au fost înfrânți în sec. I î.Hr. de Burebista.

TAUROCEFĂL (< fr.) s.m. Monstru mitic care avea cap de taur.

TAUROCOLIC (< fr., engl.) adj. *Acid* ~ = acid biliar rezultat prin conjugarea acidului colic cu taurina, implicat în emulsificarea grăsimilor; prezent în bila mamiferelor, ajunge și în sânge în stări patologice (ex. în icter). Se folosește în diferite preparate farmaceutice cu rol coleretic și colagog.

TAUROMAHIE (< fr.; {s} gr. *tauros* „taur” + *makhe* „luptă”) s. f. Artă de a lupta cu taurii în arenă.

TAURUL (*Taurus*), constelație din emisfera boreală. Cuprinde două roiuri de stele, Pleiade și Hyade; în Hyade se află cea mai strălucitoare stea a constelației, Aldebaran.

TAURUS (TOROS DAĞLARI), lanț muntos în partea sudică a Turciei, paralel cu țămul M. Mediterane, între M. Egee și S. pod. Armeniei, alcătuit din calcare și roci metamorfice. Lungime: 1 500 km. Genetic aparține sistemului alpino-carpato-himalayan. Versanți cu pante rezeși spre M. Mediterană. Alt. max.: 3 734 m (vf. Aladağ). Climă mediteraneană cu precipitații bogate pe versantul sudic și uscată pe cel nordic. Vegetație de maquis și păduri de conifere mediteraneene (în S), de stepe montane și de semipustiu (în N). Expl. de crom, plumb, zinc, cupru. Se împarte în *T. Occidental* (Lycian). *T. Central* (Cilician și Antitaurus) și *T. Oriental* (Armean). Sunt străbătuți de defilee (Poarta Ciliciei, în cursul superior al Eufratului).

TAUSOGI s. m. pl. Populație musulmană din ins. Jolo, arh. Sulu (Filipine). Fac parte din familia austro-neozaniană grupul malaezo-polinezian, fiind cultivatori de orez și taro, comercianți; în trecut războinici de temut, deținători de sclavi. În prezent o parte dintre ei sunt implicați în mișcarea islamistă rebelă Abu Sayyaf.

TAUT 1. Bruno T. (1880–1938), arhitect și urbanist german. Exponent al expresionismului. Susținător al unei arte totale. Lucrări teoretice: „Arhitectura alpină”, „Disoluția orașului”. Edificii publice la Magdeburg, cartiere rezidențiale la Berlin (Siedlungen Berlin–Britz și Berlin–Zehlendorf), în colab. cu fratele său, Max. 2. Max T. (1884–1967), arhitect german. Frate cu T. (1). Inițial adept al expresionismului, evoluează spre funcționalism (Clădirea sindicatului general al muncitorilor germani și Primăria din Berlin), participă la construcția cartierului experimental Interbau.

TAUTOCRONĂ (< fr. {i}; {s} gr. *tauto* „același” + *khronos* „timp”) s. f. (FIZ.) *Curbă t.* = curbă (de obicei cicloidală) situată în plan vertical, cu convexitatea în jos, pe care un punct material greu ajunge în punctul cel mai de jos în același interval de timp din orice poziție ar porni, fără viteză inițială. *Mișcare t.* = mișcare a mai multor puncte materiale grele care pornesc simultan, fără viteze inițiale, din diferite puncte ale unei *curbe t.*

TAUTOCRONIȘM (< fr.) s. n. Proprietate a mișcării unui punct material care, pornind fără viteză inițială, descrie o curbă tautocronă.

TAUTOLOGIC, -Ă (< fr. {i}) adj. Care are caracter de tautologie, referitor la tautologie.

TAUTOLOGIE (< fr., lat.; {s} gr. *tauto* „același” + *logos* „vorbire”) s. f. l. 1. (În logica simbolică) Expresie care în cadrul unui sistem formal este adevărată în orice interpretare (ex. „dacă X este roșu, atunci X este colorat”). Se mai numește *lege logică*, *expresie validă*, *expresie identic-adevărată*; *teză logică*. ll. 1. (LINGV.) Pleonasm. 2. Fenomen sintactic (figură de stil) care constă în repetarea unor cuvinte cu același sens, dar cu funcțiuni diferite, marcate de obicei prin deosebire de intonație sau de formă și care, exprimând identitatea celor doi termeni, are rolul de a sublinia o calitate sau o acțiune.

TAUTOMERIE (< fr. {i}; {s} gr. *tauto* „același” + *meros* „parte”) s. f. (CHIM.) Formă de izomerie caracterizată prin ușurința cu care izomerii trec unul în celălalt, datorită, în general, deplasării unei duble legături și a unui atom de hidrogen. Acest fenomen poate induce mutații genetice spontane.

TAUT 1. Lac de acumulare creat pe valea superioară a râului Cigher, în zona dealurilor Cigherului, în arealul com. Tauț; 240 ha; vol.: 14,3 mii. m³ (dispune de o rezervă de încă 11,8 mil. m³ pentru atenuarea viiturilor). Lungime: 5 km; lățime max.: 2 km. 2. Com. în jud. Arad, situată la poalele nordice ale dealurilor Cigherului, pe râul Cigher; 1 967 loc. (2008). Expl. de diatomit (Minișu de Sus). Satul T. este atestat documentar în 1496.

TAVAN (< tc.) s. n. 1. Suprafața interioară a planșeului superior al unei încăperi; plafon. ⇨ *T. casetat* = t. alcătuit din panouri pătrate sau dreptunghiulare, confecționate din scânduri, separate prin baghete de lemn; uneori sunt decorate. Folosit mult în arhitectura religioasă. 2.

Partea superioară a unei peșteri sau a unei excavații subterane.

TAVĂ (< tc.) s. f. Obiect plat de diferite forme și dimensiuni, de obicei din metal, pe care se aduc la masă cele necesare pentru servit. ♦ Vas cu marginile ridicate, de obicei de formă dreptunghiulară, în care se coc prăjituri, mâncăruri etc.

TAVERNĂ (< fr., germ.) s. f. Cărciumă (sărăcicioasă), instalată mai ales în subsoluri.

TAVERNIER [tavernier], **Bertrand** (n. 1941), regizor, scenarist și critic francez de film. Singurul cineast francez care face în același timp un cinematograful de reflecție, de investigație socială și de divertisment deși subiectele sale sunt grave, primordiale; comunicarea dificilă, obsesia morții, conflictul dintre generații etc. („Ceasornicarul din Saint-Paul”, „Curățenia la sânge”, „Momeala”, „Căpitanul Conan”).

TAVIANI, frații **Vittorio** (n. 1929) și **Paolo** (n. 1931), regizori și scenariști italieni de film. Situându-se între realismul rossellinian și teatralitatea viscontiană, el abordează într-un mod special subiecte social-politice (în care problemele Sudului italian au întâietate) și fac din factologie suportul pentru niște meditații pe teme abstracte („Padre padrone”, „Noaptea Sfântului Lorenzo”, „Kaos”).

TAVOY (DAWEI), oraș în S Uniunii Myanmar, port la M. Andaman, centrul ad-tiv al prov. Tenasserim; 139,9 mii loc. (2004). Export de cositor și cauciuc natural. Prelucr. lemnului.

TAWARA [tauara] **Sunao** (1873–1952), anatomist și anatomopatolog japonez. A studiat nodul cardioconecator atrioventricular (*nodul Aschoff–T.*).

TAXA (< fr., lat., germ.) vb. I tranz. 1. A supune unei taxe, unei impuneri. 2. A califica, a considera pe cineva drept...

TAXACEE (< fr.; {s} lat. *taxus* „tisă”) s. f. pl. Familie de gimnosperme, dioice, lemnoase, nerășinoase, cu frunze aciculare persistente, cu flori unisexuate, cele masculine grupate în mici conuri globulare, cele femele solitare sau pereche cu sămânță acoperită cu un înveliș cărnos numit aril (*Taxaceae*). Singurul reprezentant în Europa este *tisa*.

TAXAȚIE (< fr., lat.) s. f. (SILV.) ~ *forestieră* = dendrometrie.

TAXĂ (< fr.) (FIN.) Suma plătită de o persoană fizică sau juridică, de regulă, pentru serviciile prestate

acestea de către un agent economic, o instituție publică sau un serviciu public. ≈ *T. pe valoarea adăugată* = impozit indirect, datorat bugetului de stat, care se aplică pe fiecare stadiu al circuitului de producție al unui produs final, baza de calcul constituind-o valoarea adăugată, realizată de producătorii intermediari și de producătorul final, inclusiv distribuția până la înstrăinarea produsului/serviciului către consumatorul final. Este considerată un impozit pe consum, fiind suportată de consumator. *Taxe obligatorii* = plăți obligatorii impuse persoanelor fizice și juridice pentru serviciile prestate de diferite organisme ale administrației de stat sau pentru susținerea financiară a acestora. *T. o.* se referă îndeosebi la *t.* percepute de organele administrației locale, care se constituie în venituri ale acestora (de ex. *t.* asupra mijloacelor de transport, *t.* pentru folosirea locurilor publice, *t.* pentru eliberarea certificatelor, avizelor și autorizațiilor în domeniul construcțiilor, *t.* pentru folosirea mijloacelor de reclamă și publicitate, *t.* hotelieră, alte *t.* locale). *T. vamală* = impozit perceput de autoritatea vamală, abilitată prin lege, asupra mărfurilor care trec frontierele vamale ale unei țări, în scopul creșterii veniturilor bugetare și a protejării firmelor autohtone împotriva concurenței externe. Pot fi *t.*: *de import, de export și de tranzit.* Nivelurile *t.v.* sunt conținute în tariful vamal al unei țări. *T. de timbru* = sumă de bani percepută de stat de la persoanele fizice sau juridice care promovează o acțiune în justiție sau care solicită prestarea unor servicii materiale.

TAXI (< fr.) s. n. Taximetru.

TAXIARH (< fr.; cuv. gr.) s. m. (În Antic. greacă) Comandant al unui dintre cele 10 batalioane care formau infanteria ateniană.

TAXIDERMIE (< fr. {i}; {s} gr. *taxis* „aranjare” + *derma* „piele”) s. f. Arta împăierii vertebratelor în vederea expunerii în muzee; naturalizare (4).

TAXIE v. *tactism*.

TAXILA (sau **TAKŞAŞİLĂ**), oraș antic în NV Indiei, ale cărui ruine se află azi la 35 km SV de orașul Rawalpindi (Pakistan). Tradiția atribuie întemeierea sa legendarului Bharata, fratele mai tânăr al lui Râma. Capitala statului Gandhara, apoi unul dintre centrele ad-tive ale statului *Magadha*; condus de dinastia *Maurya*, a cunoscut o epocă de strălucire în timpul domniei lui *Aśoka* (273–235 î. Hr.). Situat la înțrăierea a trei importante căi comerciale, a

Elizabeth Taylor

avut o înfloritoare viață economică, care i-a atras dușmănia vecinilor și repetate invazii străine. Oraș cosmopolit, *T.* a fost, de-a lungul existenței sale, un puternic centru al științei și învățământului, ce se desfășurau într-un climat cultural în care coexistau elemente ale culturilor indiene, elenistice, iraniene și central asiatice. A cunoscut mari distrugereri de pe urma atacurilor hunilor heftaliți (a doua jumătate a sec. 5), după care a decăzut treptat, fiind abandonat în sec. 7. Vestigiile sale au fost incluse (în 1980) în Patrimoniul cultural universal.

TAXIMETRU (< fr.) s. n. Autovehicul care efectuează, contra plăți, transporturi de persoane sau de mărfuri, în general în interiorul orașelor; este prevăzut cu un aparat care înregistrează costul transportului în funcție de distanța parcursă; taxi.

TAXODIACEE (< fr.) s. f. pl. Familie de gimnosperme, lemnoase, rășinoase, cu frunze solzoase sau aciculare dispuse spiralat, persistente sau căzătoare. Plante monoice; florile femele devenind conuri globuloase, cu solzi valvați (*Taxodiaceae*). Familie larg răspândită în Terțiar; în prezent este reprezentată numai prin 10 genuri, cele mai multe cu caracter relict, cu areal restrâns la mici porțiuni din V Americii de Nord (*Sequoia* și *Sequoiadendron*), din SE S.U.A. și Mexic (*Taxodium* – chiparosul de baltă) și din regiunea chino-japoneză (*Metasequoia*, *Cryptomeria*). Unele specii sunt cultivate ca plante ornamentale.

TAXON (< fr.) s. m. Unitate a clasificării botanice sau zoologice, indiferent de rangul ei taxonomic (familie, gen, specie, subspecie, varietate).

TAXONOMIE (TAXINOMIE) (< fr. {i}; {s} gr. *taxis* „aranjare” + *nomos* „lege”) s. f. 1. Știința legilor de clasificare. 2. (BIOL.) Studiul unei

grupe de plante sau de animale sub aspectul clasificării și descrierii speciilor, pe baza criteriilor de asemănare și înrudire între ele.

TAY, fl. în N Marii Britanii, cel mai lung din Scoția; 193 km. Izv. de pe pantele N ale înălțimilor Ben Lawers, trece prin lacul Tay (24 km lungime) și se varsă printr-un lung estuar în Marea Nordului, în aval de Dundee. Bogat în somoni. În cursul superior poartă numele *Fillan* și *Dochart*.

TAYLOR [teila], **Brook** (1685–1731), matematician englez. Unul dintre creatorii teoriei diferențelor finite. Lucrări privind ecuațiile diferențiale (autor al primului tratat de calcul diferențial) și dezvoltarea în serie a funcțiilor (*seria T.*).

TAYLOR [teilar], **Cecil Percival** (n. 1933), pianist de jazz american. Remarcabil improvizator, puternic influențat de muzica contemporană occidentală. Considerat precursor al *free jazz*-ului.

TAYLOR [teilar], **Elizabeth** (n. 1932), actriță americană de film de origine britanică. Ultima reprezentantă a star sistemului hollywoodian în accepția lui clasică, frumoasa cu ochi vioarii rămâne în istoria cinematografului în primul rând prin tribulațiile vieții sale private și abia apoi prin cele câteva roluri cu adevărat valoroase: „Pisica pe acoperiș încins”, „Hammersmith a plecat”; I-a avut ca soț și pe Richard *Burton*. Cele opt mariaje și viața personală ale actriței au fost mereu în atenția presei. Și-a consacrat anii din urmă unei intense campanii de susținere a cercetării în domeniul SIDA. Premiul Oscar: 1991 („Venus cu vizon”); 1966 („Cui i-e frică de Virginia Woolf”).

TAYLOR [teilar], **Frederick Winslow** (1856–1915), inginer și inventator american. Unul dintre întemeietorii conducerii și organizării științifice a

Frederick Winslow Taylor

Joseph Hooton Taylor Jr.

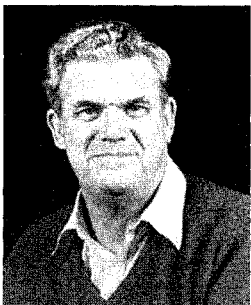
muncii; fondatorul *taylorismului* („Principii și metode ale conducerii științifice”).

TAYLOR [teiler], **Joseph Hooton, Jr.** (n. 1941), astrofizician american. Prof. univ. la Harvard, Massachusetts și Princeton. Împreună cu R. A. Hulse, a descoperit (1974) un pulsar binar, cu ajutorul căruia a putut stabili indirect existența undelor gravitaționale. Premiul Nobel pentru fizică (1993), împreună cu R. A. Hulse.

TAYLOR [teiler], **Paul (Belville)** (n. 1930), dansator și coregraf american. Pionier al avangardei coregrafice din S.U.A. („Trei epitafuri”, „Big Bertha”, „Orhite”), pe care a promovat-o prin propria sa companie, înființată în 1957.

TAYLOR [teiler], **Richard Edward** (n. 1929), fizician canadian. A demonstrat experimental (1978) violarea conservării parității în interacțiunea dintre electroni și nucleoni. Conducător al colectivului care a descoperit experimental structura de quarkuri a nucleonilor (quarkurile *u*, *s*, *d*). Premiul Nobel pentru fizică (1990), împreună cu J. I. Friedman și H.W. Kendall.

Richard Edward Taylor

TAYLORISM [teilorism] (< fr., engl.; {s} n. pr. *Taylor*) s. n. Teorie privind organizarea științifică a muncii (managementul științific), formulată de *F. W. Taylor*, care fundamentează un sistem de organizare a muncii bazat pe descompunerea ei în cele mai simple operațiuni, cronometrarea și filmarea acestora în vederea înlăturării mișcărilor inutile și adoptarea unui sistem stimulativ de remunerare. Are ca scop: elaborarea celor mai bune metode de muncă, folosirea maximă a zilei de muncă, utilizarea optimă a utilajelor, crearea celor mai bune sisteme de evidență și control etc.

TAZIEFF [tazieř], **Haroun** (1914–1998), geolog francez. Unul dintre fondatorii (1948) Institutului internațional de cercetări vulcanologice. Renumit vulcanolog, investighează cu mult curaj craterelor vulcanilor în plină erupție obținând date noi despre temperatura lavei și componența gazelor („Vulcanii și tectonica”, „Previziunea cutremurelor”). Fotografiiile și documentarele sale („Întâlnire cu diavolul”, „Vulcanul interzis”) contribuie la înțelegerea de către publicul larg a fenomenelor tectonice.

TAZLĂU 1. Râu, afl. stg. al Troțușului la c. 5 km aval de municipiul Onești; 85 km. izv. din E m-ților Goșmanu, de sub vf. Pintenu, de la 1 120 m alt., având o direcție generală de curgere de la NV spre SE, cu pante medii ce variază între 25% în zona montană și 3,4% la vărsare. Străbate longitudinal depr. subcarpatică Tazlău (70 km lungime), bazinul său hidrografic având o dezvoltare mai mare pe partea dr., spre munți, de unde primește și cei mai importanți afluenți (Geamăna, Șoimi, Frâsinș, Solonț, Tazlău Sărat, Cernu ș.a.). Pe cursul inferior la c. 5 km amonte de gura de vărsare, s-a construit lacul de acumulare Belci, format în 1963, cu un vol. de 12,5 mii. m³, dezafectat în 1991, ca urmare a colmatării. 2. **Subcarpații Tazlăului** sau **Troțușului**, subunitate a Subcarpaților Moldovei (Subcarpații Orientali), situată între văile râurilor Bistrița (la N) și Troțuș (la S) și între culoarul Siretului (la E) și prelungirile m-ților Goșmanu și Berzunț (la V). Cuprinde depr. T., culmea Pietricica Bacăului și piemontul Pâncești. 3. **Depresiunea** ~, depresiune subcarpatică situată în Subcarpații Tazlăului, între culmea Pietricica Bacăului (la E) și prelungirile m-ților Goșmanu și Berzunț (la V), comunicând spre N cu depr. Cracău-Bistrița prin șaua Nechitului

aflată la 450 m alt. Supr.: c. 800 km². Extinsă longitudinal de o parte și alta a văii Tazlăului, sub forma unui uluc de 70 km lungime și 10-15 km lățime, depr. T. este una dintre cele mai tipice depresiuni subcarpatice din România, prezentând o limită clară spre V, la contactul cu munții, printr-o denivelare accentuată (200-300 m), care corespunde liniei de încălecare a pânzei marginale a fișului serie formațiunile miocene ale depresiunii. Relieful depr. T. este format dintr-o câmpie aluvială etajată, cu lunci și terase bine dezvoltate în lungul văilor Tazlău și Troțuș. În N depr. T. este mai îngustă, evidențiindu-se cinci niveluri de terase, precum și culmi cu înălțimi de 600-650 m, iar în S se lărgeste, fiind alcătuită din lunca largă a Tazlăului (c. 1 km lățime), din șapte niveluri de terase și mai multe culmi de 450-550 m alt. Din cauza unor diferențieri locale, depr. T. a fost împărțită de unii geografi în trei compartimente: unul în partea de N (*depr. Frumoasa*), până în apropiere de Tețcani, cu aspect de sinclinal disimetric, larg deschis, cu relief colinar și de terase; altul mijlociu (*depr. Livezi-Helegiu*), între culmile Berzunț (la V) și Pietricica Bacăului (la E), cu relief complex (lunci, terase, culmi cu pante accentuate); altul sudic (*depr. Cașin* sau *Oituz-Cașin*), în zona de confl. a Troțușului cu râurile Tazlău, Oituz și Cașin, prelungit la S de Troțuș pe culoarele văilor Cașin și Oituz, cu relief de luncă largă (peste 1 km lățime), de terase marginale extinse pe c. 10 km și de dealuri cu înălțimi de 300-400 m. În unele lucrări de specialitate, depr. Oituz-Cașin este considerată o unitate aparte în cadrul ulucului subcarpatice al Subcarpaților Tazlăului. Clima depr. T. este moderată (temp. medie anuală: 6-8°C), cu precipitații medii de 700-800 mm anual. Vegetație de pășuni și fânețe naturale în alternanță cu păcuri de păduri de gorun și faș. Este o zonă intens populată (inclusiv municipiile Onești, Moinești și orașul Tg. Ocna), cu bogate zăcăminte de subsol (petrol, gips, sare). Depr. T. mai este cunoscută și cu denumirea de ulucul depresionar *Tazlău-Cașin*. 4. Com. în jud. Neamț, situată în N depr. Tazlău, la poalele m-ților Goșmanu, pe cursul superior al râului Tazlău; 2 979 loc. (2008). Expl. de petrol, gaze naturale, sare gemă, săruri de potasiu și de gresii. Expl. și prelucr. lemnului (cherestea). Biserica fostei mânăstiri Tazlău, cu hramul Nașterea Maicii Domnului, ctitorie din anii

1496-1497 a lui Ștefan cel Mare. Are pridvor adăugat în 1596. Picturile murale interioare au fost executate în 1859. Biserica este înconjurată de un zid de incintă cu metereze și două turnuri de pază datând din 1497. Turn-clopotniță distrus de incendiul din 1879 și reconstruit în 1902.

TAZLĂU-CAȘIN, v. Tazlău (3).

TĂBĂCAR (< *tabac*²) s. m. Persoană specializată în tăbăcitul pielilor; (inv.) *tabac*².

TĂBĂCĂRIE (< *tăbăcar*) s. f. 1. Meseria tăbăcarului. 2. Atelier sau secție industrială în care se tăbăcesc piele.

TĂBĂCĂRIEI, Lacu ~, v. Lacu Tăbăcării.

TĂBĂCI (< *tabac*²) vb. IV tranz. A supune pielea brută procesului de tăbăcire. ♦ Fig. (Fam.) A bate foarte tare pe cineva.

TĂBĂCIRE (< *tăbăci*) s. f. Proces tehnologic de transformare a pielii brute într-un produs cu anumite proprietăți fizice, proces care cuprinde: a) operațiile pregătitoare prin care pielea brută este transformată în piele-gelatină; b) t. propriu-zisă, prin care pielea-gelatină este tratată cu substanțe tanante pentru a coagula anumite substanțe proteice și a o face imputrescibilă și rezistentă la îmbibarea cu apă și c) finisarea, care cuprinde operații ca neutralizarea, vopsirea, uscarea, ungerea, ștoluirea, călcarea etc., prin care pielii i se conferă proprietățile fizice caracteristice; tanaj.

TĂBĂCIT, -Ă (< *tăbăci*) adj. (Despre piele) Care a fost supusă procesului tehnologic de tăbăcire. ♦ (Despre pielea sau corpul omului) Asprit, ars de vânt și de soare; bățuit.

TĂBĂRI (< *tabără*) vb. IV intrans. A se arunca asupra cuiva cu intenții dușmănoase; a se repezi, a se năpusti, a da năvală. ♦ Fig. A se adresa cuiva brusc și nepolitic; a interveni cu vorba în mod stăruitor, insistent; a sări cu gura (la cineva).

TĂBLIE (< ngr.) s. f. 1. Fiecare dintre panourile de lemn, de metal, de material plastic etc. care sunt fixate pe scheletul unei piese de mobilier (dulap, paravan etc.) sau de tâmplărie (ușă, oblon etc.). 2. Partea activă a unui cilindru de laminor.

TĂBLIȚĂ (< *tablă*) s. f. Diminutiv al lui tablă. ♦ (leșit din uz) Placă dreptunghiulară de ardezie, înrămată în lemn, pe care scriau, cu condei de piatră, școlarii începători.

TĂBLUJ (< *tablă*) vb. IV tranz. A acoperi o casă cu tablă.

TĂCEA (lat. *tacere*) vb. II intrans.

1. A se abține să vorbească, a nu vorbi. ♦ Loc. *Pe tăcute* = în tăcere; pe ascuns. ♦ Expr. A *tăcea chitic* (sau *molcom*, *mâlc*, *ca peștele*, *ca pământul*, *ca melcul*) = a nu spune nimic. ♦ A nu reposta, a nu răspunde la o întrebare, la o provocare. 2. A înceta să vorbească, să plângă etc. 3. A nu spune, a nu mărturisii, a nu divulga ceva.

TĂCERE (< *tăcea*) s. f. Faptul de a tăcea; *p. ext.* liniște, calm. ♦ Întrerupere, pauză în discuție. ♦ Faptul de a ascunde, de a nu vorbi despre ceva. ♦ Indiferență, uitare. ♦ Expr. *A trece sub tăcere* = a nu lua în seamă, a omite (în mod intenționat).

TĂCIUNE (lat. **titionem*) s. m. 1. Rămășiță dintr-o bucată de lemn care nu a ars complet; cărbune sau lemn care arde fără flacără. 2. (FITOPAT.) Boală infecțioasă a plantelor, mai ales a cerealelor, provocată de ciuperci din ordinul *Ustilaginale* și manifestată prin distrugerea parțială sau totală a organelor atacate și prin apariția, în locul acestora, a unei cantități foarte mari de spori cu aspect de pulbere de culoare neagră; cărbune (II 3). Aceste ciuperci sintetizează micotoxine care pot produce intoxicații grave în cazul ingerării plantelor contaminate.

TĂCUȚ, -Ă (< *tăcea*) adj. Care tace, care nu vorbește; *p. ext.* care nu face zgomot. ♦ Care nu obișnuiește să vorbească prea mult, taciturn; rezervat, timid.

TĂCUTA, com. în jud. Vaslui, situată în Pod. Central Moldovenesc, pe râul Rediu; 3 404 loc. (2008). Expl. de gresii. În satul T., atestat documentar în 1503, se află bisericile Adormirea Maicii Domnului (1790) și Sf. Gheorghe (1833-1839), și conacul „Sturza” (sec. 19). Bisericele Sf. Nicolae (1802) și Sfinții Voievozi (1834), în satele Protopopești și Mircești.

TĂGĂDĂ (< *tăgădui*) s. f. Tăgăduială. ♦ (DR.) *T. de dreptate* v. *denegare* de dreptate.

TĂGĂDUJ (< magh.) vb. IV tranz. A pune la îndoială, a contesta o afirmație, a nu recunoaște; a nega.

TĂGĂDUIALĂ (< *tăgădui*) s. f. Contestare, negare, tăgadă.

TĂGĂRȚĂ (< ngr.) s. f. (Pop.) Traistă, sac.

TĂIA (lat. **taliare*) vb. I I. 1. Tranz. A separa (un obiect solid) în bucăți cu ajutorul unui obiect tăios sau prin diferite procedee fizice ori chimice; a despică, a diviza, a scinda, a fragmenta, a îmbrucătăi. ♦ Expr. *A(-și) tăia drum* (sau *cale*, *cărare*) = a îndepărta piedicile care-i stau în cale, a-și croi drum. *A-și tăia craca* (sau *creanga*) *de sub picioare* = a-și primejdiu singur situația printr-o acțiune negândită. 2. Tranz. A suprima un text (parțial sau total). 3. Tranz. A lăsa urme în profunzime, a imprima, a brăzda. ♦ A executa, de obicei prin așchiere, una sau mai multe adâncituri (formând dinții unui angrenaj, dinții unei pile, un filet etc.) la suprafața unui obiect. ♦ A săpa, a sculpta. ♦ A croi un obiect de îmbrăcăminte. 4. Tranz. (Despre drumuri sau râuri) A trece prin mijlocul sau de-a curmezișul unui spațiu; a străbate. ♦ Refl. A se întretăia. 5. Tranz. A lua drumul cel mai scurt. 6. Intrans. (Despre obiecte) A fi tăios, a răni. ♦ Fig. A produce impresia de tăiere, a provoca o senzație dureroasă. II. 1. Tranz. A omorî. ♦ A (se) răni cu un obiect ascuțit. 2. Tranz. A înjunghia (un animal). 3. Refl. (Despre țesături) A se uza până la rupe. 4. Refl. (Despre lapte) A se brânzi; (despre alte mâncăruri fluide) A căpăta aspectul laptelui brânzit prin alterare sau dintr-o greșală de preparare. 5. Tranz. (Despre vin sau alte lichide pure sau concentrate) A amesteca cu alt lichid (pentru a-l dilua). 6. Tranz. *A tăia pe cineva* = a i-o lua cuiva înainte; a întrece. III. 1. Tranz. și refl. A (se) întrerupe, a (se) opri, a (se) curma. ♦ Expr. *A tăia drumul* (sau *calea*) *cuiva* = a ieși înaintea cuiva spre a-l împiedica să înainteze, a-l opri din drum. 2. Tranz. A face să înceteze, a suprima. ♦ A domoli, a atenua, a modera, a micșora.

TĂIERE (< *tăia*) s. f. (SILV.) Extragere a arborilor de pe o anumită suprafață de teren. Legal se realizează în mod organizat, conform prevederilor amenajamentelor silvice. În funcție de scopul urmărit, de starea arboretelor și de condițiile de mediu se practică diverse tipuri de t. ♦ *T. de igienă* = extragere a arborilor uscați sau pe cale de uscare și a celor cu vitalitate slabă, atacați masiv de putregai, insecte, microorganismele. *T. grădinară* = extragere selectivă a arborilor de anumite dimensiuni; în acest fel se urmărește menținerea unei structuri complexe a pădurii (apropiată de cea naturală), cu arbori de diferite vârste și înălțimi. *T. progresivă* = extragere neuniformă a arborilor (doar de pe anumite

parcele) în funcție de capacitatea de regenerare (abundența puiștilor în parcelele respective). În practică se realizează de obicei în „ochiuri” (deschideri în masivul pădurii de formă și mărime diferită, în scopul stimulării regenerării naturale). *T. rasă (în ras)* = exploatarea în totalitate a arborilor de pe un teren. Este de obicei urmată de plantare de puiști sau de regenerare naturală, din care rezultă arborele cu structură simplificată (cu arbori de aceeași vârstă și similari ca dimensiuni). *T. succesivă* = exploatare a arborilor în 2-4 etape eșalonate în timp.

TĂIETOR, -OARE (< *tăia*) adj., subst. **1.** Adj. (Înv. și pop.) Tăios. **2.** S. m. Muncitor industrial care taie diferite materiale sau care sacrifică animale la abator. **3.** S. n. Buștean pe care se taie lemne de foc.

TĂIETURĂ (< *tăia*) s. f. **1.** Locul unde s-a produs o tăiere. ♦ Rană rezultată prin tăiere. ♦ Suprafața rezultată într-un corp după ce a fost tăiat. ♦ Mod, fel în care se taie ceva. ♦ Text suprimat din ceva; ștersătură. ♦ Adâncitură săpată de o apă; povârniș prăpăstios, perete stâncos. **2.** Croiala unei haine. ♦ Fig. Trăsătură, contur; linie. **3.** Loc despădurit (în care au rămas buturugile). **4.** (Pop.; la pl.) Durere ascuțită (ca cea provocată de o tăiere); junghiuri.

TĂIFĂSUJ (< *taifas*) vb. IV intrans. A sta la taifas; a pălăvrăgi.

TĂINUJ (< *taină*) vb. IV **1.** Tranz. A păstra, a ține un secret; a ascunde. ♦ (DR.) A săvârși o tăinuire. **2.** Intrans. (Pop.) A purta o conversație (în intimitate).

TĂINUIRE (< *tăinuș*) s. f. Acțiunea de a tăinui. ♦ (DR.) Infrațiune care constă în fapta unei persoane, cu excepția soțului sau a unei rude apropiate, de a primi sau de a transfera un bun ori de a înlesni valorificarea acestuia, cunoscând că bunul provine din săvârșirea unei fapte sancționate de legea penală și urmărind obținerea pentru sine ori pentru altul a unui folos material.

TĂINUJ, -Ă (< *tăinuș*) adj. Ascuns, tainic. ♦ Secret, necunoscut.

TĂINUITOR, -OARE (< *tăinuș*) adj., s. m. și f. **1.** Adj. Care tăinuiește. **2.** S. m. și f. (DR.) Persoană care săvârșește o tăinuire.

TĂIOS, -OASĂ (< *tăia*) adj. **1.** (Despre obiecte) Care este ascuțit, putând despică un corp solid; care taie. ♦ Fig. Care dă senzația că taie, care provoacă o senzație dureroasă. **2.** Fig. (Despre privire, glas etc.) Aspru, pătrunzător. ♦ Caustic, întepător, necruțător.

TĂIȘ (< *tăia*) s. n. Parte activă, tăioasă a unei scule, cu care aceasta taie sau desprinde fragmente din ceva. ♦ Muchia tăietoare a unei scule sau unelte. ♦ Expr. (*Cuțit*) *cu două tăișuri* = situație, rezolvare care se poate întoarce împotriva celui care a creat-o.

TĂITEI (< *tăia*, după it. *tagliatelli*) s. m. pl. Preparat alimentar în formă de șuvițe lungi și subțiri, tăiate din foi de aluat nedospit, care se fierbe și se consumă ca adaos la supă ori se gătesc cu brânză, nuci, sosuri etc. ♦ *T. de sfeclă* = sfeclă tăiată mărunt, din care s-a extras zahărul și care este folosită ca hrană pentru animale (mai ales pentru vaci).

TĂLMACI, -CE (TĂLMACI, -CE) (< magh.) s. m. și f. Traducător, interpret; dragoman. ♦ Tâlcuitor.

TĂLMACIU, oraș în jud. Sibiu, situat în SE depr. Sibiu, la 350 m alt., la poalele de NE ale m-ților Lotrului, în zona de confl. a râului Sadu cu Cîbin, în apropiere de pasul Turnu Roșu; 7 410 loc. (2008). Stație de c.f. Expl. de petrol. Microhidrocentrală pe râul Sadu, intrată în funcțiune în 1987. Întreprinderi de expl. și prelucr. a lemnului (cherestea), textile (filatură de bumbac, ață de cusut), de producere a uleiurilor eterice și de produse alim. (dulceturi, gemuri, vinuri tonice, panificație). Produse diverse din răchită. Rezervația naturală Suvara Sașilor (20 ha). În perimetrul orașului T. au fost descoperite vestigiile materiale datând din Neolitic, din perioadele dacică și romană. Această străveche așezare situată pe anticul drum ce ducea spre Apulum și la capătul de N a liniei romane de fortificații, cunoscută sub numele de *Limes Aituanus*, a fost colonizată la mijlocul sec. 12 cu populație germană (sași). Localit. T. apare menționată documentar în 1318 cu numele *Thoimach*, în 1369 este consemnată cu denumirea *Civitas Thoimash*, iar în 1854 sașii o numeau *Gross-Talmatsch*. În timpul Primului Război Mondial, zona T. a intrat în perimetrul de operațiuni militare în care s-au purtat lupte crâncene. T. a fost

declarat oraș la 18 apr. 1889, având în subordine ad-țiva satele Boița, Colonia Tălmăci, Lazaret, Lotrioara, Paltin și Tălmăcel. În 2004 din el s-a desprins com. Boița cu satele Boița, Lazaret, Lotrioara, Paltin. Monumente: bisericile Cuvioasa Parascheva (sec. 18, cu fresce din 1786) și Adormirea Maicii Domnului (1812-1822), în satele Tălmăcel și Boița; casa parohială a bisericii evanghelice (1719), la T. În satul Boița, în zona de intrare în defileul Oltului, pe malul dr. al Oltului, se află castelul Turnu Roșu (sec. 19) și ruinele unui turn de pază, numit Turnu Roșu sau Turnu Spart, datând din sec. 13-14, care, în sec. trecute, avea menirea să vegheze asupra drumului de legătură dintre Sibiu și Râmnicul Vâlcea. Cetatea T., aflată în apropiere, numită *Landeskrona*, construită în anii 1370-1371 cu contribuția coloniștilor sași făcea parte dintr-un vast sistem defensiv, organizat de orașul Sibiu. Cetatea avea ziduri de 10 m înălțime și închidea un perimetru de 600 de pași. Această cetate a fost demantelată în 1453 din ordinul lui Iancu de Hunedoara.

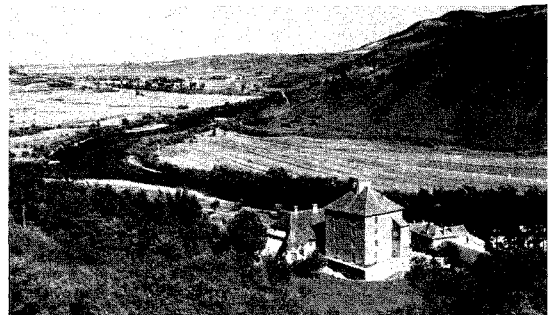
TĂLMĂCI (< sc.) vb. IV tranz. **1.** A traduce un text dintr-o limbă în alta. **2.** A interpreta. ♦ A lămuri, a explica. ♦ Refl. recipr. A se lămuri, a se înțelege, a se explica cu cineva. **3.** A manifesta, a exterioriza.

TĂLMĂCITOR, OARE (< *tălmăci*) adj. Tălmăci, traducător. ♦ Comentar, tâlcuitor.

TĂLPĂȘ, com. situată în extremitatea nordică a jud. Dolj, în dealurile Amaradiiei, pe râul Plosca; 1 486 loc. (2008). Pomicultură. În satul T. bisericile Sf. Nicolae (1837-1840) și Înălțarea Domnului (1850), iar în satul Nistoi biserica de lemn Sf. Dumitru (1814). A devenit com. în 2004, desprinzându-se din com. Fărcaș.

TĂLPĂȘ (< magh.) s. m. (Înv.) Pedestras, infanterist.

TĂLPIG (< *talpă*) s. m., s. n. **1.** S. m. Încălțăminte rudimentară formată dintr-o talpă de lemn și o bareță de

Tălmăci.
Vedere generală

piele petrecută peste laba piciorului. 2. S. n. Fiecare dintre tălpile unei sănii. 3. S. n. Fiecare dintre pedalele de la războiul de țesut cu ajutorul cărora se schimbă itele; iapă (2). 4. S. n. Piesă de lemn sau de piatră care se fixează sub stăpîi unei galerii de mină.

TĂLPUȚ (< *talpă*) vb. IV tranz. A fixa (prin coasere, prindere, lipire sau vulcanizare) talpa și celelalte detalii ale părții de dedesubt a încălțămîntei. ♦ A pune o șină de fier la tălpile unei sănii.

TĂMAȘ, masiv deluros în muscelele Argeșului, între râurile Topolog (la V) și Argeș (la E). Alt. max.: 1 104 m. Acoperit cu pășuni, fânețe și livezi.

TĂMĂDĂU MARE, com. în jud. Călărași, situată în C. Vlăsiei, pe râul Mostiștea; 2 317 loc. (2008). Muzeu sătesc (Călăreți). Iaz piscicol și pentru irigații. Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. T.M. a făcut parte din jud. Ilfov. În satul T.M. se află biserica Sfinții 40 de Mucenici (1810, reparată în 1890).

TĂMĂDUȚ (< magh.) vb. IV tranz. și refl. A (se) face sănătos, a (se) vindeca.

TĂMĂDUȚOR, -OARE (< *tămăduț*) adj. Care tămăduiește.

TĂMĂȘENI, com. în jud. Neamț, pe Siret; 9 314 loc. (2008). În satul T. se află biserica romano-catolică Sf. Ioan (sec. 17).

TĂMĂȘEU, com. în jud. Bihor, în C. Barcăului; 1 953 loc. (2008). Este o comună nou înființată (28 ian. 2003), alcătuită din satele T. (atestat documentar în 1219), Niuved (1200), Parhida (1219) și Satu Nou (1828), desprinse din com. Biharia. Biserica din sec. 13, cu transformări din sec. 18, în satul Parhida.

TĂMĂIA (< *tămâie*) vb. I 1. Tranz. și intranz. (în practicile religioase) A răspândi fum de tămâie, a afuma; a cădelnița. 2. Tranz. Fig. A copleși cu

Constantin Tănase

Maria Tănase

laude pe cineva, a linguși. 3. Refl. (Fam.) A se îmbăta, a se chercheli.

TĂMĂIE (lat. **thymanea*) s. f. Suc lăptos obținut prin incizii făcute în scoarța *livanului*, care, în contact cu aerul, se solidifică în mase globuloase de culoare gălbuie. Prin ardere produce un fum gros cu miros plăcut și aromat. Folosită în practicile religioase ca simbol al rugăciunii către Dumnezeu, precum și dorinței credincioșilor ca rugăciunea să se înalțe la Ceruri așa cum se înalță fumul. În Antic. și în Ev. Med. a existat un frecventat și renumit „drum al t.”, ce străbătea Pen. Arabia, din Oman până în Yemen, trecând prin oazele cu arbori de t. Acest drum, cu principalele sale etape, a fost inclus (în 1997) în Patrimoniul cultural universal.

TĂMĂIOARĂ (< *tămâie*) s. f. Denumire dată unor specii de plante erbacee din genul *Viola*, familia violaceelor (*Viola jooi*, *Viola hirta*, *Viola odorata*), precum și unor plante din alte familii, ca *Artemisia annua*, specii de *Chenopodium* etc.

TĂMĂIOS, -OASĂ (< *tămâie*) adj., s. f. 1. Adj. (Despre unele fructe, în special despre struguri) Cu aromă asemănătoare celei de tămâie. ♦ (Despre vin) Făcut din struguri tămăioși (1). 2. S. f. *T. românească* = soi autohton de viță de vie, cu

ciorchini cilindrici și boabe îndesate, verzi-gălbui, cultivat pentru producerea vinurilor albe superioare, demiseci sau dulci licoroase. *T. de Bohotin* = soi autohton de viță de vie, cu boabe violet-roșcate, cultivat pentru producerea vinurilor superioare, aromate; busuiocă de Bohotin. ♦ Vin făcut din varietățile de tămăioasă (2).

TĂMĂIȚĂ (< *tămâie*) s. f. 1. Denumire a două specii de plante erbacee anuale din genul *Chenopodium*, familia chenopodiaceelor, cu miros aromatic și flori verzui (*C. ambrosioides*) sau verzi-gălbui (*C. botrys*) dispuse în glomerule. 2. Denumire dată unor specii de plante ca *Daphne cneorum*, *Artemisia annua*, *Ajuga reptans* etc. ♦ *T. de câmp* = mică plantă erbacee anuală din familia lamiacee, păroasă, cu flori galbene cu miros de rozmarin (*Ajuga chamaepitys*).

TĂMBĂLĂU (< magh.) s. n. (Fam.) Gălăgie, zgomot; *p. ext.* petrecere zgomotoasă.

TÂNASE, Constantin (1880–1945, n. Vaslui), actor român. Elev al lui C.I. Nottara. Strălucit reprezentant al genului revuistic în România. Fondează Teatrul „Cărăbuș” din București (1919), unde impune un personaj și o atitudine prin culetele sale satirice la adresa moravurilor și personajelor politice ale epocii interbelice. Itinerarea spectacolelor de succes („Într-un ceas bun”, „Tănase are cuvântul”, „De lemn Tănase” etc.) sporește popularitatea actorului. Pe ecran apare în „Visul lui Tănase” (1932).

TÂNASE, Maria (1913–1963, n. București), cântăreață română de folclor. A știut să personalizeze folclorul românesc, însuflându-i o vibrație inegalabilă. Voce inconfundabilă, ce îmbina forța cu autenticitatea. A consacrat modul de interpretare în concert al doinei. Culegătoare de folclor, poetă. A

tămăioară

tămăiță de câmp

cântat folclor românesc și în limba franceză. Numeroase înregistrări radiofonice și pentru disc. Turnee în străinătate.

TĂNĂSESCU, Ion (1892–1959, n. București), chimist român. Acad. (1955), prof. univ. la Cluj. Cercetări în domeniul chimiei sterolilor („Despre sterioide”); a descoperit reacții fotochimice însoțite de transportul molecular. Contribuții importante la chimia heterociclicurilor, mai ales a acridonelor („Despre acridone”). Manuale universitare („Curs de chimie organică”).

TĂNĂSESCU, Tudor A. (1901–1961, n. București), inginer român. M. coresp. al Acad. (1952), prof. univ. la București. Lucrări teoretice fundamentale în electrotehnică și electronică. Contribuții de seamă în promovarea radiofoniei în România. Lucrări: „Asupra soluționării tehnice a problemei radiodifuziunii în România”, „Circuite electronice”, „Introducere în electronica industrială”, „Amplificatorul de audiofrecvență”.

TĂNĂSOAIA, com. în jud. Vrancea, situată în SV colinelor Tutovei, pe râurile Zeletin și Berheci; 2 263 loc. (2008). În satul Galbeni, atestat documentar în 1593, se află biserica Sf. Nicolae (ante 1809, refăcută în 1840 și reparată în 1890, 1916, 1935). Bisericile de lemn Intrarea în Biserică a Maicii Domnului (1776) și Sfinții Voievozi (ante 1809), în satele Nănești și Călimăneasa.

TĂPȘAN (< *tăpși*) s. n. 1. Teren plan, ușor înclinat, care face trecerea între baza unui versant sau povârniș și fundul văii adiacente, format din materialul rezultat din eroziunea pantelor; *p. ext.* povârniș. 2. Loc mai ridicat, necultivat; loc neted.

TĂPȘI (< scr.) vb. IV tranz. (Reg.) A bățori.

TĂRĂBOI (cf. alb. *tërboz*) s. n. Tâmbălu, scandal, zarvă.

TĂRĂGĂNA (TĂRĂGĂNI) vb. IV (< *trăgăna*, reg. „a trage”) vb. I 1. Tranz. A amâna de pe o zi pe alta rezolvarea unor probleme, săvârșirea unor acțiuni; a întârzia, a țena, a tergiversa. ♦ A vorbi rar, lungind cuvintele. 2. Refl. impers. (Despre timp) A se prelungi. 3. Intrans. A cânta alene; a doini.

TĂRĂGĂNAT, -Ă (< *tărăgăna*) adj. (Despre acțiuni) Săvârșit cu încetineală; amânat. ♦ (Despre voce,

Ion Tănăsescu

vorbire etc.) Încet, domol; prelungit; (despre o melodie) executat rar și cu modulații prelungite.

TĂRĂȘENIE s. f. (Pop.) Întâmplare, pățanie, încurcătură.

TĂRĂM (< tc.) s. n. 1. Regiune, ținut, meleag. ♦ Expr. *Celălalt* (sau *alt*) *tărâm* = (în basme și credințe populare) Ținut nepământean, dincolo de lumea reală, populat de ființe mitice, fabuloase. 2. Domeniu, sector de activitate.

TĂRĂȚE (< bg., scr.) s. f. pl. Produs secundar obținut la măcinarea cerealelor, separat de făină prin cernere, și compus din particule provenite din coaja boabelor, cu un conținut mare de celuloză, proteine și fosfor. Folosite în alimentația omului și animalelor datorită conținutului în fibre și vitamine din grupul B. ♦ Rumeșug.

TĂRCA (< *tărcaț*) vb. I tranz. A vopsi ceva în dungi sau pete colorate diferite; a dunga, a vărğa; a bălța; *p. ext.* a păta.

TĂRCAIA, com. în jud. Bihor, situată în depr. Beiuș, pe cursul superior al râului Crișu Negru; 2 033 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul T.). Muzeu etnografic (T.). Satul T. apare menționat documentar în 1332. Bisericile de lemn cu același hram – Adormirea Maicii Domnului, în satele Totoreni (1696–1697, pictată în 1818 de Simion Darabant) și Mierag (1756, cu iconostas pictat în 1783 de Teodor din Kasa) și cu hramul Pogorârea Duhului Sfânt (1796, pictată în 1816 de Simion Darabant), în satul Tărcăița.

TĂRCAȚ, -Ă (cf. magh. *tarka*) adj. Dunga, vărğat; împeștriat; *p. ext.* bălțat.

TĂRHAT (< magh.) s. n. Unelele necesare ciobanilor la stână, care

sunt transportate de la o pășune la alta pe măgar. ♦ Sarcină, povară; bagaj, calabalăc.

TĂRIE (< *tare*) s. f. 1. Putere fizică; vigoare. ♦ Forță morală; dărzenie, fermitate. 2. Trăinicie, durabilitate. 3. Înaltul cerului; văzduh. ♦ Înălțime. 4. Grad (maxim) de concentrație (a unei arome, a alcoolului etc.) 5. Mărime care caracterizează intensitatea unui sunet.

TĂRLUNG, râu, afl. stg. al Râului Negru; 51 km. Izv. din N m-șilor Grohotiș, de sub vf. Grohotiș, de la 1 440 m alt., curge pe direcție S-N, străbătând mai întâi zona montană, unde panta medie este de 30‰, iar apoi, în aval de Săcele, drenează piemontul Săcele și, în continuare, partea de E a depr. Brașov. Pe cursul său mijlociu, în apropiere de Săcele, a fost construit un lac de acumulare pentru alimentare cu apă, cu o supr. de 123 ha și un vol. de 13,8 mii. m³.

TĂRLUNGENI, com. în jud. Brașov, situată în E depr. Brașov, pe râurile Tărlung și Zizin; 8 103 loc. (2008). Nod rutier. Fabrică de cărămidă. Muzeu etnografic. Stațiune balneoclimaterică, în satul Zizin (v.). Satul T. este atestat documentar în 1484. Biserica Sf. Treime (sec. 18), în satul Zizin. Punct fosilifer (Purcăreni) cu calcare recifale jurasice bogate în corali și crustacei (0,2 ha).

TĂRTĂCUȚĂ (< *tătarcă*) s. f. Plantă erbacee anuală din familia cucurbitaceelor, cu tulpina târătoare sau agățătoare, frunze mari, cordiforme, flori albe și fructe comestibile în stare tânără (*Coccinia indica*). ♦ Fructul acestei plante. ♦ (Fam.) Cap. ♦ (Fam.) Ființă mică, bondoaică.

TĂRTĂȘEȘTI, com. în jud. Dâmbovită, situată în C. Titu, pe râul Ilfov; 5 012 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul Băldana). Legumicultură. Fermă avicolă. Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. T. a făcut parte din jud. Ilfov. În satul T. se află biserica Sf. Nicolae (1853).

TĂSLĂUANU, Octavian C. (1876–1942, n. Bilbor, jud. Harghita), publicist și om politic român. Membru al conducerii Partidului Național Român din Transilvania, secretar al „ASTRA” (1906). Ministru al Industriei și Comerțului (1920) și Lucrărilor Publice (1920–1921). Coeditor al revistei „Luceafărul”. După 1918, a aderat la Partidul Poporului, condus de Alexandru Averescu. Cronici și

articole („Informațiuni literare și culturale“), memorialistică („Amintiri de la «Lucașfăruș»“).

TĂȘADULUI, Dealurile ~, partea de NNE a dealurilor Pădurea Craiului; formează cumpăna de ape între bazinul Crișului Repede și cel al Crișului Negru. Sunt alcătuite din argile, nisipuri și pietrișuri pleistocene, pliocene și cu unele intercalații de depozite sarmațiene (conglomerate, gresii, marne nisipoase). Alt.: 411 m (cea mai mare din întregul complex al dealurilor Pădurea Craiului). Rețeaua hidrografică are caracter radial.

TĂȘNAD 1. Câmpia Tășnadului, câmpie în partea de NV a României, parte componentă a C. Someșului, situată între râul Crasna (la E), dealurile Silvaniei (la S) și râul Ier (la V și N), având forma unui evantai. Este o câmpie înaltă (140–180 m), subcolinară, cu caracter de acumulare piemontană, în care văile râurilor s-au adâncit cu 70–80 m. Acoperită cu soluri argilo-iliuviale, propice culturilor agricole, precum și pentru pomicultură și viticultură. **2.** Oraș în jud. Satu Mare, situat în zona de contact a C. Tășnadului cu dealurile Silvaniei, pe râul Cehal; 9 472 loc. (2008). Stație (în orașul T.) și haltă de c.f. (în satul Cig). Nod rutier. Expl. de argilă. Construcții metalice diverse. Prelucr. lemnului, piese de schimb pentru utilaje chimice, de conf., încălț., obiecte de uz casnic și cărămidă. Prelucr. primară a fructelor. Produse de panificație. Centru pomi-viticol. Fermă de creștere a porcinelor. Muzeu de istorie și etnografie cu specific local (din 1978). Localit. apare menționată documentar în 1246, iar în 1456 este consemnată cu numele *oppidum Thasnad*. În 1474, episcopul Ardealului a cerut regelui Matia Corvin dreptul de a construi o cetate la T., menționată ulterior în documentele anului 1570. Ocupată de turci în 1660, așezarea a rămas sub stăpânirea acestora timp de peste trei decenii. În 1709 și 1739, populația T. a fost decimată de epidemia de holeră. În anii 1757–1758, la T. au fost colonizate mai multe familii de șvabi. La 17 febr. 1968, localit. a fost declarată oraș. Monumente: biserică în stil gotic, datând din 1476 (azi biserică reformată), cu unele modificări din 1776 și 1867; biserica ortodoxă (40 m lungime, 20 m lățime, 45 m înălțime) construită în 1893, cu fresce în stil neobizantin; conac în stilul Renașterii târzii (1771), care găzduiește Muzeul de istorie și

etnografie; biserica Sf. Grigorie Teologul (1777), în satul Sărăud. În perimetrul orașului T. se află două lacuri de agrement construite în anii 1968–1969, unul cu o supr. de 9 515 m² și altul de 8 419 m².

TĂȚAR, -Ă (< tc.) s. m. și f., adj. 1. S. m. și f. (La m. pl.) Denumire generică a triburilor mongole din sudul Siberiei și mai târziu din hanatele și ulusurile formate în urma cuceririlor lui Genghis-han și ale urmașilor săi. În 1241–1242, t. au efectuat o mare invazie în Europa Sud-Estică și Centrală, care a cuprins și terit. românesc, unde li s-a opus o dâră rezistență. Cu toate efectele dezastruoase pentru dezvoltarea societății românești, această invazie, precum și instaurarea timp de un sec. a dominației politice a t. asupra unei părți din terit. românesc, a oprit expansiunea ungară la S și E de Carpați. După moartea marelui han Ogodai (1241), pe terit. din Asia Centrală și Europa Răsăriteană hanul Batu a întemeiat statul *Hoarda de Aur* a cărei populație s-a convertit la Islam (sec. 14). În sec. 15, în urma decăderii acestui stat, s-au constituit hanatele Kazan, Astrahan și Crimeea, care au fost cucerite treptat de statul rus. În tot cursul Ev. Med., t. singuri sau ca aliați ai turcilor otomani au făcut numeroase campanii devastatoare în Țările Române. Tătarii din Crimeea au fost deportați în condiții dramatice în 1944 în Siberia, Asia Centrală și pe cursul mijlociu al Volgăi; ulterior, o parte au revenit în Crimeea. Sunt estimați la c. 10 mil., majoritatea fiind musulmani sunniți. Trăiesc alături de populațiile majoritare în Federația Rusă (îndeosebi în Republica Tatarstan), în Ucraina, Uzbekistan, Kazahstan, Bulgaria, România (în special în Dobrogea), Turcia, China. ♦ Persoană care aparține acestui popor. **2.** Adj. Care aparține t. (1) care se referă la t.; tătareasc. ♦ (Substantivat, f.) Limbă turcică din familia altaică vorbită de t. (1). Din 1920 a fost decretată limbă oficială în fosta R.S.S.A. Tătară, actuala Republică Tatarstan.

TĂȚARĂ, strămoșoara ~ v. *Tatarskii proliv*.

TĂȚARCĂ (< *tătar*) s. f. 1. Tățaroaică. 2. Haină lungă îmblănită, purtată de tătari. 3. Iapă de rasă tățoarească. 4. (reg.) Femela cocoșului de munte.

TĂȚARU 1. Munții ~, masiv muntos în Carpații de Curbură, situat între aliniamentul văilor superioare ale Buzăului și Teleajenului (la V) și

cursul superior al râului Bâsca Chiojdului (la E), fiind strâns sudat de prelungirile m-ților Siriu spre NNE. Prezintă o culme principală, cu direcție NE-SV, din care se desprind mai multe culmi secundare spre VNV și ESE. Culmea pr. este dominată de mai multe vârfuri (Tătaruțu 1 412 m, Mănăilă 1 465 m, Vârful lui Crai 1 473 m) despărțite de înșeuări largi. Alt. max.: 1 477 m (vf. Tătaru Mare). M-ții T. sunt alcătuiți din filii șistoso-gresos, cu intercalații de gresii masive. **2.** Vârf în m-ții Giurgeu, reprezentând alt. max. a acestora (1 634 m). **3.** Braț secundar în N deltei Dunării, desprins din brațul Chilia. Lungimea: 25 km; lățimea: 400–800 m; ad. max.: 20 m. **4.** Lac în V Deltei Dunării, la N de brațul Tulcea; supr.: 220 ha. **5.** Ostrov în N Deltei Dunării, la N de brațul Tulcea; supr. 220 ha situat între brațele Chilia și Tătaru, pe terit. com. Chilia Veche, jud. Tulcea. Supr.: 400 ha. **6.** Com. în jud. Prahova situată la poalele dealului Istria; 1 158 loc. (2008). Centru pomi-viticol. În satul Podgoria se află schitul rupestru La Chilia (sfârșitul sec. 16 – începutul sec. 17).

TĂȚĂIȘĂ s. f. Plantă erbacee perenă din familia asteracee (compozite), înaltă de 25–70 cm, cu frunze sesile, păroase și cu flori galbene aurii în capitule numeroase (*Pulicaria dysenterica*). Numită și *tățăiș*.

TĂȚĂNEAȘĂ s. f. Plantă erbacee perenă din familia boraginacee, cu rizom scurt, gros, ramificat, cu tulpina acoperită cu peri aspri, cu frunze alterne cu pețiol aripat, aspru-păroase și cu flori tubuloase, roșii-vioace (*Symphytum officinale*). Răspândită în Europa, V Asiei și N Africii, crește la marginea apelor, în șanțuri, fânețe umede, locuri mlăștinoase, uneori ca buruiună în culturi. Este mult folosită în medicina tradițională, rizomii, rădăcinile și frunzele având proprietăți antiinflamatorii, antiidiareice, hemostatice, antitumorale. Unele specii se cultivă ca plante decorative. Numită și *iarba lui Tatin*.

TĂȚĂRANI, com. în jud. Dâmbovița, situată în zona de contact a Subcarpaților Ialomiței cu piemontul Căndești, pe cursul superior al Dâmboviței; 5 516 loc. (2008). Confecții. Sere legumicole. Pomicultură. Bisericile cu același hram – Înălțarea Domnului, în satele Priboiu (1831, pictată în 1835) și T. (1848) și cu hramuri duble – Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul și Sf. Nicolae (1805–1810) și Adormirea Maicii

Domnului și Sf. Nicolae (1820), în satele Căprioru și Gheboieni.

TĂTĂRANU, com. în jud. Vrancea, situată în C. Siretului Inferior, pe râul Râmnic; 4 906 loc. (2008). Nod rutier. Stație (în satul Bordeasca Nouă) și haltă de c.f. (în satul T.).

TĂTĂRĂNI, com. în jud. Vaslui, situată în E Pod. Central Moldovenesc, pe râul Crasna; 2 460 loc. (2008). Viticultură. Iaz pentru piscicultură. În satul T., atestat documentar în 1438, se află biserica Adormirea Maicii Domnului (ante 1809) și o pădure de ploi seculari, declarată rezervație forestieră, iar în satul Stroiești biserica Adormirea Maicii Domnului (1854–1857). Bisericele de lemn Sfinții Apostoli Petru și Pavel (ante 1809), Sfinții Voievozi (1818 sau 1823) și Sf. Nicolae (1865–1866), în satele Valea lui Bosie, Giurgești și Crăsnăseni.

TĂTĂRĂȘTI, com. în jud. Bacău, situată în SV colinelor Tutovei, pe stg. văii Siretului; 2 568 loc. (2008). În satul T. se află bisericele Sf. Nicolae (1798, reparată în 1851 și 1878 și căzută în ruină în 1909) și Intrarea în Biserică a Maicii Domnului (ante 1809), iar în satul Ungureni, bisericele Sfinții Voievozi (ante 1809, refăcută în 1926) și Schimbarea la Față (1842). Biserică de cărămidă cu hramul Sf. Dumitru (1854, reparată în 1873), în satul Gherdana și biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului (1770, ruinată în 1936 și reconstruită în 1948), în satul Drăgești.

TĂTĂRĂȘTII DE JOS, com. în jud. Teleorman, situată în C. Găvanu-Burdea, pe râul Teleorman; 3 982 loc. (2008). Expl. de petrol. Prelucr. lemnului. Viticultură. Satul T. de J. este atestat documentar în 1741. În perioada 1870–1876 a fost unit cu Tătărăștii de Sus. În satul Slăvești se află ruinele bisericii Zlătești (sf. sec. 18) și o casă țărănească din 1800.

TĂTĂRĂȘTII DE SUS, com. în jud. Teleorman, situată în C. Găvanu-Burdea, pe râul Teleorman; 2 999 loc. (2008). Satul T. de S. este atestat documentar în 1741. În perioada 1870–1876 a fost unit cu Tătărăștii de Jos. În satul T. de S. se află un complex fortificat format din casele boieresti ale fam. Bălăceanu și o biserică din 1798. Zidul de incintă este înalt și prevăzut cu turnuri rotunde de colțuri. În satul Udupu se află biserica Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1846).

TĂTĂRESC, -EASCĂ (< *tătar*) adj. Tătar (2).

Gheorghe Tătărescu

TĂTĂRESCU, Gheorghe (1886–1957, n. Craiova), om politic român. Național-liberal. M. de onoare al Acad. (1937). Secretar general (din 1931) al P.N.L. și liderul grupării „tinerilor liberali”. Ministru în mai multe rânduri. Prim-min. (1934–1937, 1939–1940). A susținut instaurarea regimului de autoritate regală. Vicepreședinte al Frontului Renașterii Naționale (23 ian. 1940). Resp. de liderii partidelor tradiționale, T. a luat inițiativa constituirii, împreună cu grupările politice de stânga, a Coaliției Naționale-Democrate (26 mai 1944), iar în dec. 1944 pune bazele grupării disidente Partidul Național-Liberal (Tătărescu). După intrarea sa în guvernul dr. Petru Groza (6 mart. 1945), ca vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru al Afacerilor Străine, a condus delegația română la Conferința de Pace de la Paris (1946). Manifestându-și dezacordul cu politica cabinetului dr. Petru Groza, T. este demis din guvern (6 nov. 1947), iar la 3 dec. 1947 se retrage de la conducerea partidului. Arestat (1950) și închis la Sighet, de unde a fost eliberat (1955).

TĂTĂROAICĂ (< *tătar*) s. f. Femeie din neamul tătarilor; tătarcă (1).

TĂTĂRUȘI, com. în jud. Iași, situată în SE pod. Fălticeni, pe râul Conțeasca; 5 667 loc. (2008). Expl. de gresii și de lemn. Centru de piei., de cojocărit și de prelucr. artistică a lemnului. În satul T., atestat documentar la 2 iul. 1398, se află bisericele Sf. Vasile (1827) și Sf. Nicolae (1842), iar în apropiere o pădure declarată rezervație naturală forestieră (49,9 ha).

TĂTÂN (< *tată*) s. m. (Pop.) Tată (1).

TĂTULEȘTI, com. în jud. Olt, situată în partea centrală a piemontului Cotmeana, pe cursul superior al râului Vedea; 1 195 loc. (2008). Bisericele cu

același hram – Cuvioasa Parascheva, în satele T. (1812), Mircești (1859–1862) și Momaiu (sec. 19). În satul Bărbălai se află o biserică având dublu hram – Cuvioasa Parascheva și Sf. Nicolae (1864).

TĂU¹ (< magh.) s. n. (GEOGR.) Lac glaciar; iezer; (pop.) ochi de apă. ♦ Apă stătătoare puțin adâncă, baltă.

TĂU², **TA** (lat. *tuus*) pron. pos., adj. pos. I. Pron. pos. (Precedat de art. „al”, „a”, „ai”, „ale”) Înlocuiește numele obiectului posedat și numele celui căruia i se adresează vorbitorul; *a ta e casa*. ♦ (La f. pl.) Indică preocupările, deprinderile, opiniile etc. persoanei căreia i se adresează vorbitorul. ♦ Expr. (În legătură cu verbe ca „a rămâne”, „a fi” etc.) *Pe-a ta = așa cum vrei tu, cum dorești tu*. ♦ (Pop., la sg.) Indică soțul sau soția persoanei căreia i se adresează vorbitorul. ♦ (La m. pl.) Indică familia persoanei căreia i se adresează vorbitorul. ♦ (La m. sg.) Indică proprietatea, avutul persoanei căreia i se adresează vorbitorul. II. Adj. pos. 1. Care aparține celui căruia i se adresează vorbitorul; *cartea ta*. 2. Indică subiectul, autorul unei acțiuni: *greșeala ta agravează lucrurile*.

TĂUL AGĂȚAT, lac glaciar în m-ții Retezat, situat la 2 208 m alt. Supr.: 0,49 ha; ad. max.: 4,3 m.

TĂUL ASCUNS, lac glaciar în m-ții Retezat, situat la 2 180 m alt. Supr.: 0,38 ha; ad. max.: 1,7 m.

TĂUL FĂRĂ FUND, lac glaciar în m-ții Parâng, situat la 1 978 m alt. Supr.: 3,76 ha; ad. max.: 17,6 m. Este cel mai mare și mai adânc lac din m-ții Parâng.

TĂUL NEGRU, lac glaciar în masivul Retezat, la V de vf. Bucura, la 2 036 m alt. Supr.: 4 ha; ad. max.: 24,8 m (unu dintre cele mai adânci lacuri glaciare din Carpații Românești).

TĂUL ȘTIRBUL, lac glaciar în m-ții Retezat, situat la 2 090 m alt. Supr.: 0,95 ha; ad. max.: 8,7 m.

TĂUL sau LACUL ȘTIUCII (ȘTIUCIOLOR), lac natural cu apă dulce, situat în C. Fizeșului, pe valea Bonțului, într-o zonă de cute diapire, în arealul satului Săcălaia (com. Fizeșu Gherlii, jud. Cluj); 68,7 ha; ad. max.: 12,7 m. Pe malurile lacului se dezvoltă o vegetație higrofilă abundentă în care predomină trestia, pipirigul, poroinicul, roșateaua, broscarița s.a. În perimetrul lacului poposec pentru hrană și cuibărit numeroase păsări migratoare de baltă, cum sunt călifarul alb,

cu fundacul, corcodelul, stârcul, barza ș.a. Declarat rezervatie naturală ornitologică (26 ha).

TĂUL ȚAPULUI, lac glaciar în m-ții Retezat, situat la 2 160 m alt. Supr.: 2,28 ha; ad. max.: 5,9 m.

TĂUL ZĂNELOR, lac în NV m-ților Călimani, la poalele vf. Țiganca, format prin baraj natural în spatele unei acumulări de grohotișuri prinse într-un material argilos impermeabil. C. 75 m lungime și 50 m lățime, ad. max. 4 m. Înconjurat de pădure de molid. Rezervatie naturală (15 ha), în raza localității Bistrița Bărgăului (jud. Bistrița-Năsăud).

TĂUJ (lat. **tabonem*) s. m. v. **tabanide**.

TĂUREAN (< *taur*) s. m. Taur tânăr.

TĂURENI, com. în jud. Mureș, situată în colinele Ludușului, pe Pârâu de Câmpie; 1 019 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul T.). Iazuri și heleșteie. Satul T. este atestat documentar în 1454.

TĂUȘAN, Grigore (1878–1956, n. București), filozof român. M. de onoare al Acad. (1939). Lucrări de istoria filozofiei și de etică („Filozofia lui Plotin”, „Evoluția sistemelor de morală”, „Filozofi români și străini”). Traduceri.

TĂUȘOARE-ZALION, complex carstic în partea de SV a m-ților Rodnei, cuprinzând peșterile *Izvorul Tăușoarelor* și Jghiabul lui Zalion.

TĂUTEU, com. în jud. Bihor, situată în zona de contact a C. Barcăului cu dealurile Barcăului, pe râul Bistra; 4 474 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul Chiribis). În arealul satului T. a fost descoperit un depozit de bronz (topoare, seceri, 12 brățări, doi butoni) și de aur (cinci verigi din aur ș.a.) aflat într-un vas ceramic de dimensiuni mari, datând de la începutul primei Epoci a fierului (Hallstatt) și a fost identificat un moment de înhumare (sec. 4) în care s-au găsit două oenochoe din argint, decorate „au repoussé”. În satul T., atestat documentar în perioada 1291–1294, se află o biserică din sec. 15, azi biserică reformată.

TĂUTU, Ion (?–1511), mare logofăt (1475–1510) al Moldovei sub Ștefan cel Mare și apoi sub Bogdan III. Misiuni diplomatice la poloni și turci. Cătorul bisericii din Băinești.

TĂUTU, Ionică (1795–1830, n. Gerchejeni, jud. Botoșani), boier român. Inițiatorul mișcării „cărvunilor” din Moldova (1822). I se atribuie redactarea memoriului „cărvu-

narilor”, prin care mica boierime revendica egalitatea în drepturi cu marea boierime. Discursuri și pamflete cu caracter social și politic. A tradus din *Volney*.

TĂUȚII-MĂGHERĂUȘ, oraș în jud. Maramureș, situat în N depr. Baia Mare, la poalele S ale m-ților Gutâi, pe râul Băița; 7 178 loc. (2008). Aeroportul municipiului Baia Mare, situat la 10 km V de oraș. Stație de c.f. (în satul Bușag). Expl. de min. complexe (în satele Băița și Nistru) și de pirite cuprifere (Nistru). Pomocultură. Pădure de castan comestibil. Viticultură. Creșterea bovinelor (Bușag). Centru de confecționare a lăzilor de zestre cu veche tradiție (c. 200 de ani), în satul Băița și centru de ceramică populară (în satul T.-M.), în care s-au lucrat până nu demult vase de uz casnic, smălțuite. Izvoare minerale. În satul T.-M., atestat documentar în 1490, se află o biserică din sec. 14-15 (azi biserică reformată), una romano-catolică (1875) și două biserici ortodoxe cu hramurile Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1560, refăcută în 1630) și Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1885). Declarat oraș în 2004.

TĂVĂLEALĂ (< *tăvăli*) s. f. 1. Faptul de a (se) tăvăli. 2. Trănteală, bătaie; rostogolire.

TĂVĂLI (< bg., scr., ucr.) vb. IV 1. Refl. și tranz. A (se) răsuci, învârti pe o parte și pe alta pe pământ, pe iarbă etc.; a (se) rostogoli. 2. Tranz. A bate pe cineva trântindu-l și târându-l pe jos. 3. P. ext. Tranz. și refl. A (se) mânji, a (se) murdări. 4. Tranz. A culca la pământ (cereale, iarbă, flori etc.).

TĂVĂLUȚ (< *tăvăli*) s. m. 1. Unealtă agricolă compusă dintr-unul sau din mai mulți cilindri de lemn sau de fier, care sfărâmă bulgări, netezesc și tasează solul înainte sau după semănat. 2. Corp cilindric greu, folosit la unele mașini pentru sfărâmarea sau nivelarea materialului.

TĂLC (< sl.) s. n. 1. Semnificație, înțeles, rost. ♦ Loc. *Cu tălc* = cu un anumit rost, cu socoteală; cu subînțeles. ♦ Interpretare, tâlcuire. 2. Glumă exprimată alegoric; pildă. ♦ Expr. *A vorbi în tălcuri* = a vorbi în pilde, alegoric.

TĂLCUIJ (< sl.) vb. IV tranz. 1. A interpreta sau a explica tălcul, noima unor vorbe, atitudini sau fapte; a tălmăci. 2. A traduce.

TĂLCUITOȚ, -OARE (< *tălcui*) s. m. și f. Persoană care interpretează, explică tălcul unor vorbe, al unor fapte, al unor scrisori etc.; tălmăci.

TĂLHAR s. m. (din *tălhă* „pădure deasă”) 1. Persoană care săvârșește acte de tălhărie; hoț, bandit. ♦ Individ fără scrupule; ticălos, nemernic. 2. (Fam.) Ștrengar.

TĂLHĂRIE (< *tălhar*) s. f. Hoție, furt. ♦ (DR.) Infrațiune constând în furtul săvârșit prin violență sau amenințări ori prin punerea victimei în stare de inconștiență sau neputință de a se apăra, precum și în furtul urmat de recurgerea la astfel de mijloace pentru păstrarea lucrului furat sau pentru înlăturarea urmelor infrațiunii ori pentru ca făptuitorul să-și asigure scăparea; banditism.

TĂLMACI, -CE s. m. și f. v. **tălmăci, -ce**.

TĂLV s. m. 1. Plantă anuală din familia cucurbitaceelor, cu tulpina agățătoare, cu flori albe și fructul alungit, cu o umflătură ovoidă la un capăt și gățul scurt, cilindric (*Lagenaria siceraria*, forma *gourda*); înainte de maturitate, fructul se consumă ca legumă; la maturitate devine lemnos, gălbui, putând fi folosit ca recipient; varietate de țigvă (2). 2. Teavă lungă (formată din fructul de t. 1), cu care se scoate vinul sau țuca din butoi.

TĂMBOEȘTI, com. în jud. Vrancea, situată în zona de contact a C. și glaciului Râmnicului cu Subcarpații Vrancei, la poalele dealului Căpățâni; 3 054 loc. (2008). Centru viticol și de vinificație. În satul Slimnic se află biserica de lemn Sf. Nicolae (1717), iar în satul T. biserica de zid Cuvioasa Parascheva (1720).

TĂMNA, com. în jud. Mehedinți, situată în zona piemontului Bălăcei, pe râul Hușnița; 3 366 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul T.), inaugurată la 5 ian. 1875. Nod rutier. În satul T. se află biserica Sf. Nicolae (1808), iar în satul Valea Ursului, biserica de lemn Sf. Gheorghe (1776).

TĂMP, -Ă (sl.) adj. 1. (Înv. și reg.) Tocit, bont. 2. (Despre oameni) Prost; înapoiat mintal.

TÂMPA, masiv muntos (ramificația nordică a masivului Postăvaru), care domină dinspre SE municipiul Brașov, situat între văile Schei și Răcădău. Alcătuit predominant din calcare tihtonice pe care s-au dezvoltat unele fenomene carstice. Alt.: 957 m. Vârful masivului este legat prin telecabină cu municipiul Brașov. Rezervatie naturală complexă (188,2 ha), cu specii de plante ocrotite de lege, printre care lăleaua peștită (*Fritillaria montana*), papucul doamnei (*Cypripedium calceolus*), plante endemice cum sunt crucea

voinicului (*Hepatica transsylvanica*), obsiga (*Bromus barcensis*) și plante rare (*Coronilla coronata*), precum și printr-o bogată faună reprezentată prin urși, veverițe, vipere, gușteri, șorecarul comun, corbi ș.a. Aici se întâlnesc și câteva rarități faunistice, printre care două specii de lepidoptere (*Colias erate*, *Argynis pandora* var. *dacica*), cât și alte 17 specii și varietăți de nevertebrate rare în România, cum sunt *Apechthis rufata*, *Ichneumon fulvidactylus*, *Amblyteles astrata*, *Hoplitophrys brisquei* ș.a. Pe versantul de S al masivului T., mai înșorit și mai uscat, vegetează câteva specii de stepă, între care colilia (*Stipa pulcherrima*), iacintul sălbatic (*Hyacinthella leucophaea*) – plantă rară în România, originară din stepele pontice, miruța (*Anchusa barrelieri*), iarba șarpelui roșie (*Echium rubrum*) ș.a. Versanții masivului T. sunt acoperiți de arborete rezultate în mare parte din plantații, în care pr. specii sunt pinul și lăricele (*Larix decidua*), alături de care vegetează specii spontane ca fagul, gorunul, carpenul, teiul și ulmul. Subarboretul este alcătuit din alun, soc, sânger, corn, crușin (*Rhamnus frangula*) ș.a. T. este un important obiectiv turistic.

TÂMPENIE (< *tâmp*) s. f. Stare a celui lipsit de inteligență; faptă, comportare, vorbă care denotă o astfel de stare; prostie, idiotenie; negliobie.

TÂMPIT, -Ă (< *tâmp*) adj. Prost, idiot; stupid, mărginit, tâmp. ♦ (Fam.) Neplăcut, rău.

TÂMPLAR (< *tâmplă*) s. m. Meseria care confecționează mobilă și alte obiecte din lemn.

TÂMPLĂ¹ (lat. **templa* [= *tempora*]) s. f. (ANAT.) Fiecare dintre cele două părți laterale ale capului, cuprinde între frunte, ochi, urechi și obraz.

TÂMPLĂ² (lat. *templa* [= *templum*]) s. f. Peretele despărțitor dintre naos și altar într-o biserică ortodoxă; (impr.) catapeteasmă; iconostas.

TÂMPLĂRIE (< *tâmpelar*) s. f. 1. Meseria tâmplarului. 2. Obiecte confecționate de tâmplar. 3. Atelier în care se confecționează obiecte de tâmplărie.

TÂNĂR, -Ă (lat. *tenerum*) adj. 1. (Și subst.) Care este ca vârstă între copilărie și maturitate. ♦ (Despre animale) Care abia a ajuns la maturitate. ♦ Care este propriu, caracteristic unei ființe neajunse încă la maturitate. 2. (Despre plante; p.

ext. despre părți ale lor) Care a răsărit sau s-a ivit de curând, care se află la începutul dezvoltării.

TÂNDALĂ, personaj comic din snoavele românești.

TÂNDĂLI (< germ.) vb. IV intranz. A-și pierde vremea umblând încoace și încolo fără rost; a lucra încet, fără spor, a se mocăi.

TÂNGUI (< sl.) vb. IV. 1. Refl. A se văicări, a se jeli, a plânge. ♦ Fig. A scoate sunete triste, plângătoare, asemănătoare unui vaiet. 2. Tranz. A jeli, a deplânge pe cineva.

TÂNGUIRE (< *tângui*) s. f. Acțiunea de a (se) tângui; jelire, lamentare. ♦ Sunet prelung și jalnic; vaiet.

TÂNGUIȚOR, -OARE (< *tângui*) adj. (Mai ales despre sunete, glasuri) Care se tânguieste, care este plin de jale, de durere.

TÂNJALĂ (< sl.) s. f. Un fel de protap folosit pentru a înjuga a doua pereche de vite, pentru a lega de jug unelte ca plugul, grapa etc. ♦ Expr. *A se lăsa pe tânjală* = a face ceva încet, a se delăsa, a neglija sau a amâna ceva.

TÂNJI (< sl.) vb. IV intranz. 1. A se afla într-o stare de slăbiciune fizică, de moleșală; a lăncezi. ♦ (Despre plante) A nu se dezvolta bine; a se ofili, a se vesteji. 2. Fig. A suferi din punct de vedere moral, a se mâhni adânc. ♦ A dori mult ceva, a suferi de dorul cuiva.

TĂRĂRE (< *tări*) s. f. 1. Acțiunea de a se târi; târâș. 2. (HIDROL.) Transport de aluviuni grosiere pe fundul abiei unui râu sau fluviu la debite mari.

TĂRĂȘ (< *tări*) adv. Târându-se (spre a nu fi văzut); târând după sine. ♦ Mergând cu mare greutate, mișcând anevoie picioarele din cauza slăbiciunii, oboselii etc. ♦ Fig. Anevoie, cu greu. ♦ Expr. *Tărăș-grăpiș* = cu greutate, anevoie.

TĂRĂȚOR, -OARE (< *tări*) adj. Care se târăște. ♦ *Plantă t.* = plantă repentă (a cărei tulpină se întinde pe pământ). ♦ (Substantivat, f.) Animal care se târăște (ex. șerpil).

TĂRCOL (< bg.) s. n. A *da târcol* (sau *târcol*) = a umbla de jur împrejur, a ocoli; *fig.* a se învârti prin preajma cuiva, căutând să-i câștige simpatia.

TĂRG (< sl.) s. n. 1. (În Ev. Med., în Țările Române) Denumire a așezărilor orașenești, cu funcții comerciale și meșteșugărești, subordonate domniei. 2. Piață comercială organizată periodic, într-un anumit loc

unde se vând anumite produse sau se oferă unele servicii; p. ext. activitate de vânzare și cumpărare; tocmală; târguia 3. Oraș. ♦ Orașel.

TĂRGOVEȚ, -EAȚĂ (< bg.) s. m. și f. (În Ev. Med., în Țara Românească și în Moldova) Persoană care locuia într-un târg (1).

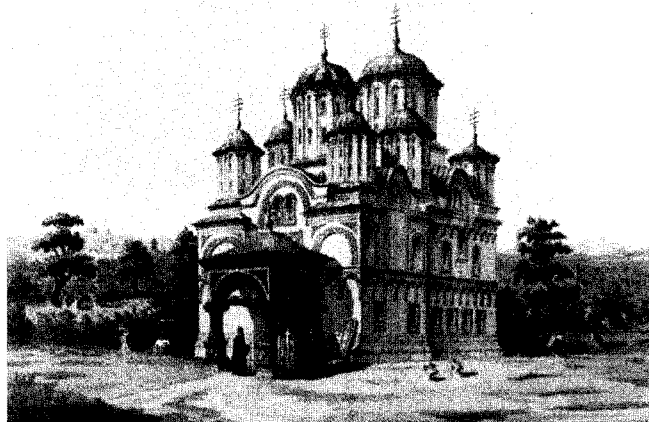
TĂRGOVIȘTE 1. Câmpia Târgoviștei, câmpie piemontană înaltă (alt. medie 200 m), rezultată din unirea conurilor de dejecție și teraselor Dâmboviței și Ialomiței, situată în partea central-nordică a Câmpiei Române (fiind parte componentă a acesteia), între Subcarpații Ialomiței (la N), râul Ialomița (la E), C. Titu (la S) și, respectiv piemontul Căndești (la V). Limita cu Piemontul Căndești este trasată de unii autori pe valea Dâmboviței, alții incluzând însă în C.T. și sectorul vestic numit C. Pcior de Munte, plasând limita de V a câmpiei pe râul Cobia. Este constituită predominant din depozite aluviale aparținând Pleistocenului superior (îndeosebi pietrișuri și nisipuri), care apar pe terasele râurilor, peste care s-au format diferite categorii de soluri argiloaluviale. C. T. este fragmentată de văile unor râuri (Ursoaia, Șuța, Dâmbovița, Ilfov, Ialomița ș.a.), care pe anumite porțiuni s-au deplasat în diagonală, pe direcție NV-SE. În trecut acoperită de păduri de stejar, în prezent, preponderent de culturi cerealiere. lazuri piscicole. 2. Municipiu în partea central-sudică a României, reșed. jud. Dâmbovița, situat în C. Târgoviștei, pe râul Ialomița; 89 225 loc. (2008). Nod feroviar (stația de c.f. a fost inaugurată la 2 ian. 1884) și rutier. Oțeluri aliate, laminate, utilaj petrolier, mașini-unelte, diverse conf. metalice, becuri electrice, mobilă, chereștea, lacuri și vopsele, conf. textile, produse alim. Tipografie. Teatrul „Tony Bulandra” și teatrul de păpuși „Neghiniță” (1983). Universitatea de stat „Valahia” (1992). Centru de învățământ cu veche tradiție: în 1640 a fost înființată o școală slavonă, care în perioada 1646–1652 a funcționat ca „schola graeca e latina”, în 1741 este atestată Școala Domnească și Școala grecească de pe lângă biserica Stelea, în 1842 existau trei școli particulare în care se predeau limbile română, franceză și greacă, iar în 1874–1875 se întemeiază prima școală de tip secundar, transformată în liceu în 1921. Biblioteca județeană „Ion Heliade-Rădulescu” (1944). Numeroase muzee: Complexul muzeal județean, cu colecții de

arheologie, istorie, arte plastice, etnografie, documente literare, cărți vechi, manuscrise ș.a.; Complexul național muzeal „Curtea Domnească” include obiecte de artă bisericească din epoca brăncovenească, veșminte preoțești, tipărituri vechi, mobilier, ceramică, arme, podoabe etc.; Muzeul de Artă (picturi, mobilier de epocă, țesături orientale, podoabe ș.a.); Muzeul de Istorie și Arheologie; Muzeul Scriitorilor Dâmbovițeni; Muzeul Tiparului și al Cărții Vechi Românești (aici se află, printre altele, „Cazania lui Varlaam”, 1643, „Noul Testament”, 1648 ș.a.); Casa-atelier „Gheorghe Petrașcu”, în care a trăit și creat marele pictor în perioada 1922–1944; casele memoriale „Grigore Alexandrescu”, „Ion Heliade-Rădulescu”, „I. Al. Brătescu-Voinești”. La T. are loc anual (din 1967), toamna, Festivalul „Crizantema de aur”, devenit (din 1992) Festivalul internațional de interpretare a romanțelor, șansonetelor și canțonetelor. Post local de televiziune. Parcul Chindia (6 ha), cu grădina zoologică. Săpăturile arheologice efectuate în perimetrul orașului și în satele din apropiere au scos la iveală vestigii materiale din Neoliticul târziu, aparținând Culturii Gumelnița, și din Epoca bronzului. Localit. apare menționată documentar, prima oară, în 1396, într-o notă de călătorie a cruciatului bavarez Johann Schiltberger (participant la bătălia de la Nicopole din 25 sept. 1396), care amintește că la acea dată T. era cea de-a doua reședință domnească. În vreme ce Mircea cel Bătrân rămâne la Curtea de Argeș, T. devine înainte de 1396 reședința lui Mihail, fiul și asociatul său la tron, fiind construite aici Curtea Domnească și paraclisul, împrejmuite cu palisadă și pământ bătut. La sf. sec. 14, T. avea o structură urbană bine definită, cu o rețea stradală și locativă armonios încheată pe zone, întregită (la începutul sec. 15) cu definitivarea ansamblului Curții Domnești. Ajuns domn, Mihail I (1418–1420) își stabilește la T. reședința principală, emițând la 22 iun. 1418 primul document domnesc păstrat de aici. Însă numai din 11431, sub Alexandru Aldea T. devine statornic reședință domnească principală, pentru aproape două veacuri și jumătate. Situat la încrucișarea unor importante drumuri comerciale și aflat pe drumul comercial continental care asigura legăturile între Europa Centrală și țările Orientului Apropiat, T. a îndeplinit funcția de reședință principală până la 1626 când Alexandru Coconul o mută oficial pe

aceasta la București, unde rămâne până la 1636. Rolul activ de reședință domnească principală a Țării Românești reiese și din faptul că în perioada 1459–1545, la T. au fost emise majoritatea actelor cancelariei domnești păstrate (peste 230). În 1443 și 1737 orașul a fost jefuit și incendiat de turci, iar în vara anului 1462 în împrejurimile T. s-au dat lupte crâncene între oastea lui Vlad Țepeș și armatele invadatoare otomane, comandate de Mehmed II, care, însă, nu au asediat cetatea T. În timpul domniei lui Radu cel Mare (1495–1508), T. ajunsese un însemnat centru cultural al Țării Românești, prin înființarea celui mai vechi tipar chirilic din spațiul românesc, cu existență neîntreruptă de 350 de ani, începând cu cel slavon înființat sub Radu cel Mare, la 1508–1512 de călugărul sârb Macarie, venit de la Veneția, care imita manuscrisele moldovenești din vremea lui Ștefan cel Mare. Următoarele etape importante ale tiparului târgoviștean au fost ilustrate de Dimitrie Liubavici (1544–1547), diaconul Coresi (1557–1558), iar în vremea lui Matei Basarab (tipărirea de la mânăstirea Dealu, 1644–1652), tipăriturile târgovișene, inclusiv cele din sec. 18, circulând în tot spațiul românesc. La întărirea rolului de capitală a Țării Românești, o importanță majoră a avut-o aducerea de către Neagoe Basarab, în 1517, a sediului Mitropoliei Țării Românești de la Curtea de Argeș la Târgoviște, menținut aici până în 1671, în ciuda frecventelor oscilații ale reședinței voievodale (în 1570, la T. a fost inaugurat ansamblul Mitropoliei Țării Românești). În 1532, italianul *Francesco della Valle*, consemna

într-o notă de călătorie că „...Târgoviște este un oraș nu prea mare, așezat în șes și înconjurat de ziduri, iar castelul din el, în care locuiește domnul țării, este împrejmuit cu pari din stejar, foarte groși”. În 1581, călugărul venețian Geronimo Arsegno afirma că „...la Târgoviște există 1 000 de case”. La 16 oct. 1595, la T., oastea lui Mihai Viteazul a înfrânt trupele turcești comandate de Sinan Pașa, iar la sfârșitul anului 1610, armata lui Gabriel Báthori, venită să-l prindă pe voievodul Radu Șerban, a ocupat timp de trei luni (ian.-mart. 1611) orașul T., jefindu-l. În 1639, în urma unui conflict cu turcii, Matei Basarab readuce reședința principală la T., iar la 1644–1645 reface Curtea Domnească și zidul ei de incintă. Tot lui Matei Vodă i se datorește faptul că în 1645, T. a fost fortificată cu val de pământ și șanțuri de apărare, străjuite din loc în loc de bastioane, devenind o adevărată cetate, numită *Cetatea Târgoviștei*. În a doua jumătate a sec. 16 și prima jumătate a sec. 17, T. a cunoscut o intensă dezvoltare urbană, comercială și meșteșugărească, căpătând aspectul unui oraș mare. Astfel, la mijlocul sec. 17, clericul Pietro Deodato Bakšić consemna că orașul T. număra c. 20 000 de locuitori, iar *Paul de Alep*, originar din Siria, făcea o asemănare între T. și orașele siriene Alep și Damasc. În sec. 17, la T. au fost construite multe biserici și case boierești, au fost pavate străzile cu trunchiuri de copaci, au apărut noi ateliere meșteșugărești și prăvălii, iar meșteșugarii și negustorii s-au organizat în bresle (tăbăcari, cojocari, cavafi, abagii, șelari, croitorii, zugrăvi, săpunari, teslari, zarafi etc.).

Vechea Mitropolie din Târgoviște,
după Carol Popp de Szathmari

În 1628 și 1636, T. a fost distrus în mare parte de cutremure, în 1655 puștiți de seimenii răsculați, iar în 1658 de Constantin Șerban în retragere înaintea lui Mihnea III, iar după aceasta de turci și de tătari. În 1660, domnul Gheorghe Ghica mută definitiv reședința Țării Românești la București, după ce în perioada 1668–1671 a fost mutată Mitropolia Țării Românești la București. Între 1694 și 1714, cu acordul Porții Otomane, Constantin Brâncoveanu a refăcut Curtea Domnească, ca reședință de vară. În perioada fanariotă, T. și-a pierdut definitiv rolul de reșed. domnească (domnii rămânând *de jure* stăpâni Curții Domnești părăsite) și, totodată, aspectul urban. În 1802, orașul a fost puternic afectat de cutremurul devastator din 14 oct. Forificațiile T. au fost refăcute de eteristul Alexandru Ipsilanti în vederea unei rezistențe antiotomane, fiind dezafectate de noi construcții abia în a doua jumătate a sec. 20. În noaptea de 26 spre 27 mai 1821, lângă T. a fost ucis Tudor Vladimirescu, în urma complotului organizat în tabăra de la Golești. După o îndelungată perioadă de stagnare și chiar de decădere (din a doua jumătate a sec. 18 și până în primele decenii ale sec. 19), orașul T. a devenit în 1832 reșed. jud. Dâmbovița, cunoscând, după această dată, o dezvoltare permanentă (mai ales în perioada interbelică) și apoi o nouă perioadă de înflorire în a doua jumătate a sec. 20. În apropiere de T. au fost prinși, în seara zilei de vineri, 22 dec. 1989, soții Elena și Nicolae Ceaușescu, care fugiseră din București cu un elicopter și apoi cu un autoturism. După trei zile de la prinderea lor, Elena și Nicolae Ceaușescu au fost judecați, condamnați la moarte și executați prin împușcare, la 25 dec. 1989, în curtea unei cazărni militare din T. Trecut în categoria municipiilor la 17 febr. 1968, T. a fost declarat oraș-martir la 15 dec. 1994 cu prilejul împlinirii a cinci ani de la evenimentele din dec. 1989. La 14 ian. 1995, la T. a fost inaugurată prima linie de troilebus, în lungime de 4,2 km. T. are în subordine ad-tivă localit. componentă Priseaca. Monumente: *ansamblul Curții Domnești, cu bisericile Domnească Mare și Domnească Mică și ruinele Palatului Domnesc* (sec. 14–17), dominate de silueta *Turului Chindiei*, înalt de 27 m, în formă de cilindru cu diametrul de 9 m, construit ca turn de apărare în a doua jumătate a sec. 15. Înfățișarea actuală a Turului Chindiei datează din perioada

1847–1851, când a fost restaurat prin grija domnului Gheorghe Bibescu. *Biserica Domnească Mare* (30 m lungime și 14 m lățime), cu hramul Adormirea Maicii Domnului, a fost construită în anii 1583–1585, din inițiativa domnului Petru Cercel, ca paraclis al Curții Domnești, și reparată și pictată în 1697–1699 prin osărdia lui Constantin Brâncoveanu. Biserica Mare, care a fost renovată în 1745 și restaurată în 1961–1966, păstrează un remarcabil tablou votiv care îi înfățișează pe Neagoe Basarab, Matei Basarab, Petru Cercel și Constantin Brâncoveanu în chip de ctitori, precum și frumoase picturi murale executate de o echipă de meșteri zugravii condusă de Constantin Zugravul; *Biserica Domnească Mică*, cu hramul Sfânta Vineri, a fost construită în 1517 prin strădania clucerului Manea Perșanu și a soției sale Vlădoaia, fortificată cu ziduri de incintă în 1595 și restaurată în 1654, 1731–1732, după incendiile din 1712 și 1756, după cutremurul din 14 oct. 1802, apoi în anii 1850–1852, 1907–1910 și 1969–1973. În pronaosul bisericii se află mormântul Doamnei Bălașa, soția lui Constantin Brâncoveanu; *Biserica Mitropoliei* este ctitoria din 1515–1518 a lui Neagoe Basarab, terminată de Radu Paisie la jumătatea sec. 16, reconstruită în 1708 de Constantin Brâncoveanu și demolată în 1888 deoarece căzuse în ruină. Pe locul bisericii dărâmate a fost construită, în 1890–1923, o nouă biserică cu hramul Înălțarea Domnului, de plan bizantin, după proiectul arhitectului francez Émile André Lecomte du Noüy. Picturile murale interioare au fost executate în 1930–1933; *biserica Stelea*, cu hramul Învierea Domnului, este ctitoria lui Vasile Lupu din anii 1644–1645, zidită în stil moldovenesc pe locul unei biserici ce data din 1580. Turnul-clopotniță a fost ridicat în 1580, iar zidul de incintă în 1645. Prădată și jefuită de turci și de tătari în 1658, biserica a fost reparată ulterior, iar în sec. 18–20 a fost supusă unor reparații repetate (1715, 1780, 1813, 1865, 1879, 1943–1946, 1970–1980); *biserica Sfinții Împărați Constantin și Elena*, ctitorie din 1650–1651 a lui Matei Basarab, cu învelişul refăcut în 1731–1732 și picturi murale interioare din 1753, a fost incendiată de turci în 1821, dar refăcută ulterior; bisericele *Sf. Gheorghe*, ctitorie din 1512–1521 a lui Neagoe Basarab, *Sf. Nicolae-Andronești*, zidită în 1527 prin osărdia marelui vornic Manea Perșanu (puștiită în 1595 de turci, reparată ulterior, avariata de cutremurul din

1636 și reparată în 1653–1655 de Doamna Elena, soția lui Matei Basarab), *Adormirea Maicii Domnului-Crețulescu*, zidită în 1638–1640 prin strădania lui Dragomir Crețulescu, pictată în 1863 de Gheorghe Tattarescu, *Sf. Dumitru* (1639, repictată în 1865), *Adormirea Maicii Domnului* (1654, pictată în sec. 18), *Sf. Nicolae-Sinuleasa* (1654), *Sf. Ștefan-Stolnicu*, ctitorie din 1704–1705 a stolnicului Constantin Cantacuzino, *Sfinții Trei Ierarhi-Albă* sau *Biserica județului* (20 m lungime și 7 m lățime) datează dinainte de anul 1632, *Cuvioasa Parascheva* (1800), *Izvorul Tămăduirii* sau *Oborul Vechi* (1832–1833), *Sf. Haralambie* (1842); *Biserica Târgului*, ctitorie din 1653–1654 a cărturarului Udriște Năsturel, restaurată în 1974–1976; *Biserica romano-catolică Sf. Francisc* (de 28,5 m lungime și 8,25 m lățime) datează din sec. 16, reparată în 1897–1898; Sinagogă (1880). Printre clădirile laice monumentale se evidențiază *casa stolnicului Constantin Cantacuzino* (sec. 18, refăcută la sf. sec. 19), *Arsenalul Armatei* (1869), casa „Poenaru Bordea” (1885–1890), liceul „Ienăchiță Văcărescu” (1892), Primăria Veche (1897, arhitect Giovanni Baltasare Vignossa), fosta Prefectură județeană (1895), Tribunalul vechi (1910, azi Muzeul de istorie), Poșta veche (1906, arhitect Al. Clavel), Muzeul de Arheologie (1938, arhitect Nicolae Ghika-Budești). Numeroase statui și busturi: statuia lui Mircea cel Bătrân, busturile lui Grigore Alexandrescu, Ienăchiță Văcărescu, Vasile Cârlova, Ion Heliade-Rădulescu ș.a. La 4 km N de T., se află mănăstirea *Dealul și mănăstirea Viforăta*.

TÂRGȘORU VECHI, com. în jud. Prahova, situată în C. Ploieștilui, pe stg. râului Prahova și pe ambele maluri ale râului Leaotiu; 9 182 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul Zahanaua). Reșed. com. T.V. este satul *Strejnicu*. Muzeu sătesc inaugurat în 1969, în casa „Moruzzi”. Pe terit. satului T.V. a fost descoperit (1956 și ulterior) un vast complex arheologic care cuprinde mai multe așezări și cimitire (c. 800 morminte de înhumatie și de incineratie) ce se succed din Paleolitic și până în Ev. Med. Aici au fost identificate vestigiile unor așezări neolitice, aparținând culturilor Criș, Boian și Gumelnița, cu ceramică tipică acestor culturi, a unora din Epoca bronzului și din prima Epocă a fierului, cu ceramică hallstattiană, o extinsă așezare de bordeie aparținând geto-dacilor (sec. 2 î.Hr. – 1 d.Hr.), cu ceramică bogată și variată, precum și urmele unei

ășezări romane (sec. 2) și ale unui castru roman în care și-a avut sediul *Legiunea a XI-a Claudia*. Tot aici au fost scoase la iveală urmele unei așezări dacice și o necropolă de tip Chitila (sec. 3) cu morminte de incinerare, precum și o necropolă, birtuală, de tip Sântana de Mureș (sec. 4), cu inventar bogat și variat (ceramică fină, piepteni din os, aplice, fibule, pahare din sticlă, catarama din bronz și argint, mărgelă din sticlă, arme, lame de plug etc.). Rezervație arheologică. Satul **T.V.** apare menționat documentar, la 1413, sub Dan II, ca loc de vamă internă pe drumul Brașovului, fiind considerat până spre sfârșitul sec. 16 printre primele orașe ale Țării Românești, după care și-a pierdut însemnătatea din cauza afirmării orașului Ploiești din apropiere. În satul **T.V.** se află ruinele Curții Domnești, a cărei biserică a fost înălțată de Vlad Țepeș, fiind reclădită de Antonie din Popești (1669–1672), care avea moșii în apropiere. Vechea curte, devenită mănăstirea Sf. Nicolae spre sfârșitul sec. 15, a primit danii și scutiri de la Vlad Călugărul (1482–1495) și fiul acestuia Radu cel Mare (1495–1508), respectiv fratele și nepotul lui Țepeș. Tot la **T.V.** se află și, ruinele Bisericii Roșii (1570–1579) și ruinele bisericii ctitorite de Mihnea Turcitul (începutul sec. 17). Bisericele Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1874), Sf. Nicolae (1884–1886), în satele Stăncoști și Strejnicu. În pădurea de la marginea satului Strejnicu a fost asasinat de către legionari (nov. 1940) Nicolae Iorga.

TÂRGU BUJOR, oraș în jud. Galați, situat în pod. Covurlui, în zona de confl. a râului Covurlui cu râul Chineja; 7 606 loc. (2008). Stație de c.f. Nod rutier. Centru viticol și de vinificație. Fabrici de confecții, de prelucr. a lemnului și de produse alim. Fermă avicolă și de creștere a porcinelor. Stațiune de cercetări viticole. Localit. apare menționată documentar în 1491, într-un hrisov emis de Ștefan cel Mare, în care se consemnează că domnul Moldovei „miluiește pe Neagoe Orbescul cu satul Cătelești pe Covurlui” (acesta era vechiul nume al așezării de astăzi, toponimul actual fiind atribuit mai târziu). La 21 iul. 1776, localit. este amintită într-un hrisov al domnului Grigore III Ghica, în care acesta pomenește de „moșia Bujor din ținutul Covurlui, care aparține bătrânilor Houran, Baniță și Lupu Bujor”. În anii 1838–1950 **T.B.** s-a numit *Golăești*, cu excepția unei scurte perioade de timp din anul

1934, când a purtat numele *I.G. Duca*, în memoria fostului prim-ministru asasinat de legionari. Declarat oraș la 17 febr. 1968, prin unificarea sateilor Bujor și Bujor-Sat din fosta com. Bujor, și numit **T.B.** Popas turistic.

TÂRGU CĂRBUNESTI, oraș în jud. Gorj, situat în Subcarpații Olteniei, în E depr. Târgu Jiu-Câmpu Mare, la poalele E ale dealului Bran, în zona de confl. a râului Blahnița cu Gilort; 9 053 loc. (2008). Stație de c.f. (inaugurată la 16 ian. 1888). Nod rutier. Expl. de petrol și de balast. Constr. de utilaj minier. Fabrici de conf., tricotaie, cărămizi refractare, ambalaje din lemn și de produse alim. Fermă de creștere a ovinelor. Centru de ceramică populară roșie (în satul Ștefănești). Parcul natural Stejeret. Așezarea, atestată documentar în sec. 14 cu numele *Târgu Gilortului* sau *Târgu Bengăi*, și-a schimbat ulterior denumirea în *Petrestii de Sus*, iar din 1912 poartă numele actual. În 1864 apare consemnată ca importantă așezare rurală, cu renumite târguri de vite și cereale, iar la 17 febr. 1968 a fost trecută în categoria orașelor. În prezent, orașul **T.C.** are în subordine aditiv satele Blahnița de Jos, Cărbunestii-Sat, Cojani, Crețești, Curteana, Floreșteni, Măceșu, Pojogeni, Rogojeni, Ștefănești. Monumente: biserica Sf. Ioan Botezătorul (1780). În satul Cojani se află o biserică cu trei hramuri – Sf. Ioan, Sf. Nicolae și Sf. Gheorghe (1824–1825, cu fresce originare). Bisericele de lemn Sfinții Împărați Constantin și Elena (1746), Nașterea Maicii Domnului (1777), Sf. Nicolae (1836), în satele Curteana, Floreșteni și Ștefănești. În satul Cărbunestii-Sat se află bisericile de lemn Cuvioasa Parascheva (1698) și Adormirea Maicii Domnului (1832), iar în satul Pojogeni există două biserici de lemn, una cu hramul Înălțarea Domnului (1796) și alta cu dublu hram – Sf. Gheorghe și Înălțarea Domnului (1834–1838).

TÂRGU FRUMOS 1. Oraș în jud. Iași, situat în zona de contact a C. Jijiei cu colinele Ruginoasa, pe stg. râului Bahlueț și cursul superior al râului Bahlui; 13 505 loc. (2008). Stație de c.f. (inaugurată la 1 iun. 1870). Nod rutier. Expl. de balast. Fabrici de mobilă, conf., tricotaie, stofe, încălț., ceramică și de produse alim. Abator de păsări. Centru viticol și de vinificație. Muzeu etnografic și de arheologie. În arealul orașului au fost descoperite vestigii materiale datând din Neolitic, din Epocile bronzului și fierului, din perioada

dacică și din timpul Ev. Med. Întemeiată ca târg la sf. sec. 14, așezarea apare menționată documentar ca atare la 6 oct. 1448 într-un act prin care Petru II, fiul lui Alexandru cel Bun, dăruiește mănăstirii Probota, din Poiana Siretului, între altele, „...toată ceara care se va strânge din **T.F.**”. La jumătatea sec. 15 figura ca „oraș vechi” și punct vamal interior cu o intensă activitate comercială. În sec. 15–17 aici a fost o Curte Domnească e ținut. În anii 1426–1834, **T.F.** a fost reședința ținutului Cărligătura și unul dintre cele mai mari târguri de miere și ceară de albine din Moldova, cu 12 iarmaroace pe an. După invazia tătarilor din 1512 și cea a polonilor din 1686, târgul medieval a decăzut pentru o perioadă de timp, revenindu-și însă de fiecare dată. Misionarul apostolic Fra Antonio Giorgini consemna în 1688 că la **T.F.** nu mai existau „...decât vreo douăzeci de case de oameni săraci”. Prin măsurile de repopulare luate de domnia Moldovei în a doua jumătate a sec. 18 și începutul sec. 19, orașul **T.F.** a renăscut treptat. Astfel, privilegiul acordat în 1815 de domnul Scarlat Callimachi oferă o organizare deosebită a orașului (se pavează străzile cu lemn, se înființează serviciile de pază și de pompieri etc.), se înregistrează o creștere demografică și o dezvoltare comercială și meșteșugărească, aici stabilindu-se, alături de români, numeroși evrei și lipoveni. În a doua jumătate a sec. 19 orașul a intrat în declin, fiind trecut în categoria comunelor urbane, statut menținut până în 1950, când a fost declarată comună rurală. Localit. a fost trecută din nou în categoria orașelor la 17 febr. 1968, prin contopirea satului **T.F.** cu satul Jora din fosta com. **T.F.** Monumente: bisericele Sf. Cuvioasă Parascheva-Domnească, ctitorite din 1535–1541 a lui Petru Rareș, cu unele transformări din 1814 și reparații din 1926 și pictată în 1906, Pogorărea Duhului Sfânt (1593, reclădită în 1853–1856) și Sf. Nicolae (1801, cu transformări din 1848); Școala de fete (1842–1859). Bisericele Sf. Nicolae (1826) și Sf. Treime (1854–1857), în satele Dădești și Buznea. Biserica de lemn Sfinții Voievozi (1777), în satul Costești. Gară, declarat monument de arhitectură. 2. Denumire, până în anul 2004, a com. Ion Neculce din S jud. Iași, situată în apropierea orașului **T.F.**; 5 683 loc. (2008). Stație de c.f. Viticultură. Bisericele cu hramurile Sf. Nicolae (1826), Sfânta

Treime (1854–1857) și Sfinții Volevozi (1777)

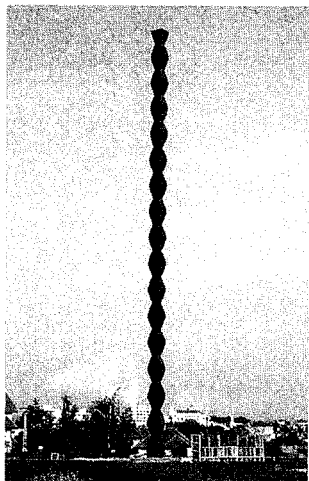
TÂRGUJ (< sl.) vb. IV (Pop.) 1. Tranz. A face cumpărături; a cumpăra. 2. Refl. A se tocmi, a se învoi; p. ext. a se ciorovăi, a se ciondăni.

TÂRGUIALĂ (< târgui) s. f. 1. Faptul de a se târgui, tocmeală; p. ext. ciorovăială. 2. (Concr.) Cumpărătura.

TÂRGU JIU, municipiu în SV României, reșed. jud. Gorj, situat în depr. Târgu Jiu – Câmpu Mare, pe ambele maluri ale Jiului, la c. 20 km S de ieșirea Jiului din defileul carpatic; 95 614 loc. (2008). Stație de c.f. (inaugurată la 1 iul. 1888). Nod feroviar și rutier. Centrală electrică și de termoficare. Constr. de mașini, industrializarea lemnului, articole tehnice din cauciuc, ciment (în localit. componentă Bârsești), var (Preajba Mare), prod. ceramice refractare, conf., sticlărie pentru menaj, prod. alim. (preparate din carne și lapte, băuturi alcoolice, țigărete, bere, dulciuri, panificație ș.a.). Teatrul de stat „Elvira Godeanu” (1993), Universitatea „Constantin Brâncuși” (1991). Biblioteca județeană „Christian Tell” (1934). Muzeul județean „Alexandru Ștefulescu”, cu secții de istorie și arheologie (între exponate există o colecție de documente vechi referitoare la istoria Gorjului, strânse, cercetate și publicate de istoricul Alexandru Ștefulescu), etnografie și artă; Muzeul municipal de istorie, cu colecții de arheologie și istorie din preistorie și până în 1918; Muzeul de Artă, cu colecții de icoane, sculpturi în lemn din sec. 17–18 și picturi din sec. 19–20; casa memorială „Ecaterina Teodoroiu”. Parc natural amenajat

în 1856, în cadrul unui zăvoi secular. La T.J. activează ansamblul artistic profesionist „Doina Gorjului”. T.J. s-a dezvoltat pe vatra unei așezări geto-dacice, care se afla pe drumul roman ce lega municipiul Drobeta de Buridava (?), iar peste m-ții Vâlcău cu Sarmizegetusa. În arealul orașului T.J. a fost descoperit un tezaur dacic din argint, datând din sec. 2, alcătuit dintr-un inel cu pandantiv și două verigi duble cu pandantiv. Așezarea apare menționată, prima oară, cu numele *Jiul*, într-un act emis la 23 nov. 1406 de Mircea cel Bătrân care amintește pe jupân pe jupan Brata sudețul (județul) orașului. Denumirea *Târgu Jiului* apare consemnată la 20 mart. 1429 într-un hrisov al domnului Dan II, prin care acesta întărea stăpânirea mănăstirii Tismana asupra unor mori din *Târgu Jiului*. Până în 1597 a fost menționat ca târg de desfăcere a mărfurilor, iar la 22 iun. 1597 este amintit ca oraș. Într-un act din 29 iun. 1604, domnul Radu Șerban confirma autoritatea fraților Preda și Radu Buzescu asupra orașului Târgu Jiu. În sec. 17–19, orașul a fost vestit pentru târgurile de mărfuri organizate toamna, iar din sec. 17 îndeplinește funcția de reșed. a Gorjului. În 1716, lângă T.J., oastea trimisă de Nicolae Mavrocordat, primul domn fanariot, a fost învinsă de gruparea boierească, filoautriacă, condusă de Staico Bengescu. La 10/21 iul. 1718, Banatul Craiovei (inclusiv Târgu Jiu) au fost cedate de Imp. Otoman Austriei (Tratatul de la *Passarowitz*), intrând în stăpânirea Imp. Habsburgic până în sept. 1739. În 1719, un grup de 66 de boieri au adresat o petiție principelui Eugeniu de Savoia în care se plâneau împotriva boierilor Băleanu și Știrbei, partizanii politicii turcești, pe care îi considerau dușmanii țării lor și vinovați de moartea tragică a domnului Constantin Brâncoveanu. Totodată, ei mai cereau să fie conduși de Gheorghe Cantacuzino, fiul fostului domn Șerban Cantacuzino. În 1739,

orașul T.J. a devenit teatrul luptelor dintre austriece și turci, în urma cărora Oltenia, prin Tratatul de la *Belgrad*, a fost realipită Țării Românești; în 1788 orașul a suferit din nou de pe urma războiului turco-austriac. În 1792 a fost înființat la T.J. primul așezământ școlar. În anii 1800, 1801 și 1806 cetele de cârjalii ale lui Pasvan-Oglu (pașă de Vidin în perioada 1797–1807) au prădat și incendiat orașul, provocând pagube uriașe. În 1860 a luat ființă Oficiul telegrafic, iar în 1880, o tipografie. După cucerirea independenței de stat a României (1877), orașul a cunoscut o oarecare dezvoltare, iar după anul 1900 a înregistrat o stagnare. În timpul Primului Război Mondial, în arealul orașului T.J. și împrejurimi s-au desfășurat două bătălii puternice între armatele române și cele germano-austro-ungare: la 10/23 – 16/29 oct. 1916, trupele române, comandate de generalul Ion Dragalina, au respins puternica ofensivă a inamicului (în această luptă a murit generalul Ion Dragalina) și s-a remarcat, prin vitejia ei, Ecaterina Teodoroiu (numită și „Eroina de la Jiu”), iar la 29 oct./11 nov. – 4/17 nov. 1916, armatele române au cedat în fața celor patru divizii germane, orașul T.J. fiind ocupat de acestea. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, lângă T.J. a existat un lagăr de concentrare în care au fost închiși (1940–1944) numeroși antinaziști. În perioada postbelică orașul s-a refăcut treptat, cunoscând o intensă dezvoltare economico-socială și urbanistică după 17 febr. 1968, când a fost declarat municipiu. În prezent, municipiul T.J. are în subordine ad-tiv 8 localități componente: Bârsești, Drăgoeni, Iezureni, Polata, Preajba Mare, Romanesti, Slobozia și Urșati. Monumente: ansamblul monumental sculptural, în aer liber, creat de Constantin Brâncuși în anii 1936–1938, în cinstea eroilor căzuți în Primul Război Mondial, format din Coloana

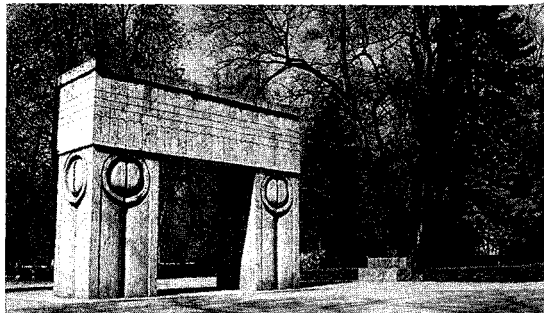

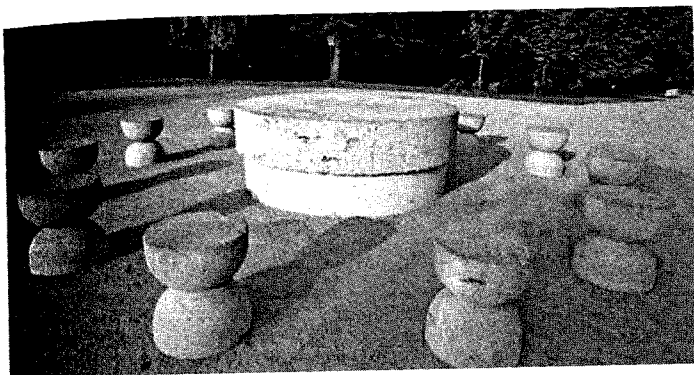
1

Târgu Jiu.
Constantin
Brâncuși.

1. „Coloana Infinitului”
2. „Poarta sărutului”

2

Târgu Jiu. Constantin Brâncuși. „Masa tăcerii”

infinutului, Poarta sărutului și Masa tăcerii și Aleea scaunelor, declarate bun de utilitate publică de interes național prin Hotărârea de guvern din 12 febr. 1996. *Coloana infinutului* este un monument înalt de 29,33 m, realizat din elemente (module) romboidale din fontă arămită (asamblate pe un stâlp metalic de susținere) a căror succesiune amintește de arhitectura stâlpilor de susținere a pridvoarelor caselor țărănești din Oltenia. La 23 mai 1996, Coloana infinutului a fost inclusă (la World Trade Center din New York) pe lista celor mai importante 100 de monumente ale lumii propuse pentru restaurare; restaurarea a început la 14 sept. 1996 și s-a încheiat în anul 2000, inaugurarea având loc la 17 dec. 2000; *Poarta sărutului* este un monument sub forma unui Arc de Triumf, înalt de 5,30 m, lung de 6,60 m și gros de 1,70 m, construit din travertin gălbui de Banpotoc, amintind prin silueta sa de porțile monumentale din lemn existente în satele Gorjului. Pe fețele celor două coloane de susținere sunt sculptate siluetele stilizate ale unui bărbat și unei femei contopite într-o îmbrățișare (Sărutul), sugerând tema nunții țărănești; *Masa tăcerii* sau *Masa dacică*, realizat tot din travertin gălbui de Banpotoc, sub forma unei mese rotunde cu diametrul de 2,18 m și 43 cm grosime, susținută de un picior central cu diametrul de 1,50 m, are înfățișarea unei străvechi mese țărănești înconjurată de 12 scaune cioplite în piatră de Câmpulung, fiecare scaun având înălțimea de 55 cm și diametrul de 45 cm. Întreg ansamblul monumental a fost inaugurat în 1938; Biserica Negustorilor sau Catedrala Domnească Sfinții Volevozi a fost construită în anii 1748–1764 pe locul unei biserici de

lemn din 1717. Biserica a fost renovată în 1863 și pictată în stilul Renașterii de către Mișu Popp și Iosif Keber în 1854–1855. Biserica a fost supusă unor ample lucrări de restaurare în 1933–1940. Turn-clopotniță din 1792; bisericile Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1746–1747, restaurată în 1852–1853 și reconstruită în anii 1927–1938), Sf. Nicolae (1810, pictată în 1812 de preotul Mihail), Sf. Treime (1853), Sfinții împărați Constantin și Elena (1820–1830), Adormirea Maicii Domnului (1839); ansamblul arhitectural „Cornea Brăiloiu” format din biserica Adormirea Maicii Domnului (1694–1700) și casa baronului Cornea Brăiloiu (1699–1710), înconjurată de o incintă fortificată cu ziduri; clădirile Prefecturii vechi (1875), azi sediul Muzeului Județean și Primăriei vechi (1898, arhitect Petre Antonescu), casa pitarului Dimitrie Măldărescu (1710), azi sediul Școlii de Artă Populară, casa slugerului Barbu Gănescu (sec. 18) în care a locuit Constantin Brâncuși în anii 1937–1938; podul din fier de peste Jiu, construit în 1894–1895 din piese aduse din Franța, intrat în istorie prin luptele de apărare ce au avut loc aici în oct. 1916; fântâna „Sâmboteanu” (sec. 18); mausoleul Ecaterinei Teodoroiu, realizat în 1933 de Milița Petrașcu; statuile lui Tudor Vladimirescu (operă din 1898 a sculptorului C. Bălcescu) și Constantin Brâncuși (operă a lui Ion Irimescu); busturile lui Alexandru Ștefulescu (realizat în 1940 de Vasile Bleande) și generalului Ion Cuicer; ceasul solar polonez (1940) ș.a.

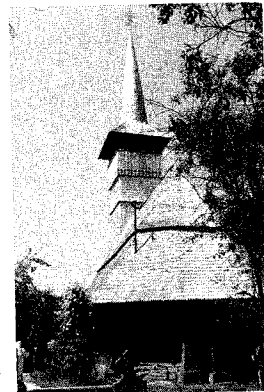
TÂRGU JIU – CÂMPU MARE, depr. intracolinară situată în V Subcarpaților Gorjului, extinsă pe c. 60 km lungime de la V la E, respectiv între văile râurilor Tismana și Gilort, și pe c. 12 km lățime max.

La N, depr. este delimitată de o serie de dealuri subcarpatice, axate pe anticlinale, cu înălțimi de 348–563 m (Săcelu 563 m, Măța 543 m, Mogoș 486 m, Copăcioasa 433 m, Bălan 348 m, Stroiești 400 m, Câmpu Fomii 375 m, Sporești 402 m), iar spre S de dealurile Bran (425 m) și Bujoreșcu (416 m). Această depr., cea mai mare din Subcarpații Getici, are aspectul unui vast câmp, cu o netezime remarcabilă, cu lunci și terase marginale extinse, acoperite de depozite groase de pietrișuri, nisipuri și luturi nisipoase peste care s-au format soluri compacte cu fertilitate scăzută, pe alocuri înmlăștinite. Depr. T.J. – C.M. este formată din două compartimente (Târgu Jiu la V și Câmpu Mare la E), separate prin șaua de la Copăcioasa. Mișcarea locală de subsidență a determinat atât formarea în mijlocul depr. a unei zone de mare confl. a râurilor, cât și frecvente schimbări de direcție a cursurilor de ape dintre Tismana și Gilort. În zona centrală a depr., pe cursul văii Jiului, a fost creată incinta îndiguită de la Ceauru. Exploatarea de cărbuni și țitei.

TÂRGU LĂPUȘ, oraș în jud. Maramureș situat în depr. Lăpuș, la 280–360 m alt., pe râul Lăpuș; 13 050 loc. (2008). Expl. de min. de mangan, de mică, bentonite și argile bentonitice (în satul Răzoare) și expl. de marmură (în satul Cufoaia). Fabrici textile, de prelucr. a lemnului și de produse alim. Centru pomicol, de cusături și țesături populare, în trecut și de ceramică smălțuită (din sec. 18). Muzeu etnografic. Izv. minerale carbogazoase, clorurate, sodice, alcaline (în satul Stoiceni). Vechi centru de învățământ (în 1662, la T.L. a luat ființă prima școală

Tg. Lăpuș.

Biserica Sf. Arhangheli din Rogoz

primară, iar în 1860 o școală de curs superior. Rezervația naturală Cheile Lăpușului (25 km). Localit. apare menționată documentar ca sat în 1291, iar în 1315 este consemnată ca centrul zonei „Terra Lopus” (Tara Lăpușului). Între 1467 și 1552 s-a aflat în posesia domnilor Moldovei, în 1602 a fost sub stăpânirea lui Giorgio Basta, iar în 1607 era în proprietatea lui Sigismund Rákóczi, după care s-a aflat succesiv în posesia altor familii nobiliare. Declarat oraș la 17 febr. 1968. Monumente: biserică reformată (sec. 18); biserică romano-catolică (1831); biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1868). Monumentul eroilor căzuți în timpul Primului Război Mondial. În satul Rohia se află mănăstirea cu același nume. În satul Rogoz, atestat documentar în 1488, se află bisericile de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1600), incendiată de tătari în 1661 (refăcută în 1663) și din nou în 1717 (refăcută imediat), cu picturi pe pereții interiori datând din 1785, și Cuvioasa Parascheva (sec. 18).

TÂRGU MUREȘ, municipiu în partea central-nordică a României, reșed. jud. Mureș, situat în pod. Transilvaniei, pe cursul mijlociu al râului Mureș; 145 470 loc. (2008). Aeroport situat în satul Recea (com. Ungheni), la 13,5 km SV de oraș. Stație de c.f. Nod rutier. Expl. de gaze naturale. Centrală electrică și de termoficare. Constr. de mașini și utilaje, articole electrocalorice (radiatoare și plite electrice, sobe electrice, fiare de călcat etc.), echipamente electrice și piese de schimb pentru autovehicule și tractoare, aparate tehnico-medicale, cabluri etc. Combinat chimic (îngrășăminte azotoase, amoniac, acid azotic, oxigen tehnic, filme și substanțe fotografice, hârtie fotosensibilă etc.). Fabrici textile, de piel., încălț. și marochinărie, de prelucr. a lemnului, mat. de constr.,

Tg. Mureș.

Catedrala Înălțarea Domnului

de sticlărie, de produse farmaceutice, de jucării și de produse alim. Morărit. Tipografie. Fermă avicolă. Sere legumicole. Filială a Academiei Române. Teatrul Național cu secții în limbile maghiară (din 1946) și română (din 1962); Teatrul de păpuși; Filarmonică de Stat (1950); filiale ale Uniunii Compozitorilor și ale Uniunii Artiștilor Plastici din România; Stațiune de cercetare și producție a animalelor pentru blană. Universitatea de Medicină și Farmacie (1945), Universitatea Tehnică „Petru Maior”, Academia de Artă Teatrală. Post local de radio-emisie, care emite programe în limbile română, maghiară și, din 1990, germană. Post local de televiziune (din 15 apr. 1996). Biblioteca județeană „Teleki” (în anii 1799–1804 și reorganizată în 1913) cu peste 800 000 de volume, între care 65 de incunabule și peste 200 de cărți vechi românești și maghiare. Muzeul județean Mureș, cu colecții de istorie, arheologie, etnografie, științele naturii; Muzeul de

nizat în apr. 1934); Muzeul de Artă (1 oct. 1913); Muzeul de Etnografie și Artă populară. Festivalul internațional „Constantin Silvestru” (din 1990). Grădină zoologică. Vestigii neolitice de tip „crâng”, aparținând Culturii Criș (milen. 4 î.Hr.). Vestigii materiale romane (ceramică, *terra sigilata* de producție locală). În sec. 10–11 aici s-au stabilit o parte din triburile maghiarilor care pătrunseseră în Transilvania. Un document din anul 1300 atestă pentru prima oară existența în această zonă a unei așezări cu numele *Forum Syculorum*, iar apoi un alt document menționează (1332) existența unui târg numit *Novum Forum Syculorum* (Noul târg al securilor), unde se aduceau, din întreaga Secuime, dările către stăpânire. Caracterul de târg pe care l-a avut la începuturi, intra chiar în denumirea așezării și a determinat atribuirea unor nume diferite, dar cu același înțeles, de „târg”. Astfel, românii i-au spus Târgu Mureș, negustorii germani îl numeau *Neumarkt* (Târgu Nou), cei greci i-au zis *Agropolis* (Târgul cerealelor), iar ungurii l-au numit *Marosvásárhely* (Târgul de pe Mureș). În sec. 15, prin contribuția breslelor meșteșugărești, au fost construite fortificațiile (sub forma unei cetăți-castel), bastioanele, care și astăzi le poartă numele, biserica din 1442 s.a. În prima jumătate a sec. 16, localit. figura printre „orașele libere regale”, bine fortificat, cu drept de autoadministrare și cu multe privilegii. În 1599, locuitorii orașului s-au supus lui Mihai Viteazul, bucurându-se de privilegii. În 1601–1602, orașul a fost jefuit și incendiat de trupele generalului imperial Giorgio Basta, precum și de cetele de otomani și tătari care l-au distrus aproape în întregime, majoritatea locuitorilor refugiindu-se în cetatea Brașovului. În timpul principelui Gabriel Bethlen, orașul a înregistrat o dezvoltare însemnată, fiind ridicat la rangul de municipiu (29 apr. 1616). În perioada 1430–1707, la T.M. s-au ținut 33 de diete ale Principatului Transilvaniei. În 1757 orașul a devenit pr. centru judecătoresc al Transilvaniei și sediul instituției juridice „*Tabula regia iudiciario*” (Tabla regească). În 1786 a început să funcționeze prima tipografie, iar în 1791 a fost fondată prima societate lingvistică, care a funcționat până în 1810. În anii 1799–1804, Samuel Teleki, cancelar al Transilvaniei, a înființat o bibliotecă ce-i poartă numele și care astăzi cuprinde numeroase incunabule, manuscrise și cărți rare din sec. 15–18. În urma

Tg. Mureș.

Ziduri și bastioane ale cetății medievale

Dictatului fascist de la Viena, din 30 aug. 1940, T.M. împreună cu partea de NV a Transilvaniei a intrat sub controlul Ungariei horthyste până în 1944, când a fost eliberat (28 sept. 1944) de către armatele române. La 17 febr. 1968, T.M. a fost declarat municipiu și reșed. jud. Mureș.

Monumente: cetatea construită în anii 1602–1653 pe locul uneia din sec. 15, cu o centură de ziduri din cărămidă, în lungime de 900 m, străjuită de șapte bastioane de c. 10 m înălțime, purtând numele vechilor bresle (Bastionul tăbăcarilor 1620, Bastionul dogarilor 1633, Bastionul croitorilor 1640 ș.a.). În incinta cetății se află o biserică a cărei construcție a fost terminată în 1442 (inițial biserică franciscană, iar din 1559 reformată), având frumoase portale în stil gotic și un turn-clopotniță de 66 m înălțime (forma actuală datează din 1885). Incendiată în 1601 de trupele generalului austriac Giorgio Basta, biserica a fost refăcută ulterior, pictată în 1610 (repictată în 1693) și restaurată în 1790–1791. În biserică se află o orgă instalată în 1788. Biserica romano-catolică a fostei mănăstiri a lezuiților construită în perioada 1728–1750 în stil baroc, refăcută în 1933–1935 în stil neorenescentist; biserica unitariană (sfârșitul sec. 13 cu unele transformări și renovări din 1743, 1796, 1842, 1891, 1904, 1960); biserica romano-catolică a fostei mănăstiri a Minorităților (sec. 18–19); bisericile ortodoxe Înălțarea Domnului (1750, refăcută în 1794 după incendiul din 1780) și Buna Vestire (1926–1936); catedrala ortodoxă Înălțarea Domnului (1925–1934; pictarea completă a interiorului s-a finalizat în 1986); biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1793) cu picturi pe pereții interiori executate în 1814 de meșterii zugravi Popa Nicolae și Ban Vasile; biserica reformată (1815–1827); Sinagogă (1938); palatul „Tholdalagi” (1759–1762), în stil baroc cu elemente rococo, construit după planurile arhitectului ungar Schmidt Pál; clădirile fostei Prefecturi (1748) și fostei Procuraturi (1789, în stil baroc). Palatul „Teleki”, care adăpostește biblioteca omonimă, este o clădire în stil baroc, cu elemente neoclasiche (Empire), construită în anii 1797–1803, după planurile arhitectului Ugrai László, cu unele modificări din sec. 19 și 20; în acest palat și-a avut sediul, în 1848, generalul Bem Józef. Palatul „Apollo” (1820, cu unele modificări din sec. 20); casele „Kendeffy” (1789), „Haller” (sec. 19), „Görög” (sec. 19); hanul „La calul alb” (sec. 19) în care a

poposit (1886) Mihai Eminescu; Palatul Culturii (1911–1913) construit după planurile arhitecților Dezső Jakab și Marcell Komor; Monumentul secuilor martiri realizat de sculptorul Izsák Martin (deputat în 1874); Monumentul lui Farkas și János Bolyai, operă din 1957 a sculptorilor Csorvász István și Izsák Martin; statuia ecvestră a lui Avram Iancu, operă a lui Florin Codre (dezvelită în 1978).

TÂRGU NEAMȚ, oraș în jud. Neamț situat în depr. Neamț, la poalele de S ale culmii Pleșu, pe râul Neamț (numit local Ozana); 20 880 loc. (2008). Expl. forestiere și de balast. Prelucr. lemnului, ind. textilă și alim. (preparate din carne și lapte, conserve de fructe, panificație). Centru de piel. și cojocărit. Muzeu de istorie și etnografie (1957); casele memoriale „Veronica Micle” și „Ion Creangă” (la Humulești). Localit. apare consemnată pentru prima oară cu denumirea de „Neamțul în munți” pe o listă rusească cu orașele din Moldova, întocmită în perioada 1387–1392. În timpul domniei lui Petru I fiul Margaretei (Mușata) (c. 1375–c. 1391) a fost un important punct de vamă pentru comerțul cu vite între Moldova și Transilvania, precum și un activ centru meșteșugăresc. Cetatea Neamț apare menționată documentar la 3 febr. 1395, iar așezarea T.N. într-un document emis în 1408 de Alexandru cel Bun. Situată pe o stâncă în S culmii Pleșu, pe locul unei probabile cetăți mai vechi (dacică sau româno-slavă), cetatea Neamț (47x38 m) – importantă fortificație din sistemul de apărare al Moldovei în Ev. Med., a fost refăcută, amplificată și întărită de Ștefan cel Mare în 1475–1476, când zidurile vechi au fost înălțate până la 20 m și îngroșate până la 3–4 m. Tot atunci s-au construit bastioane

semicirculare și s-a săpat un șanț adânc în jurul cetății, peste care s-a realizat un pod de acces, din piatră, de 8 m înălțime, susținut de nouă stâlpi puternici. În 1645–1646, Vasile Lupu a întreprins noi lucrări de refacere și transformare a cetății, declarată mănăstire. Datorită putericei sale fortificații și a poziției greu accesibile, cetatea Neamț nu a putut fi cucerită niciodată (în 1395 a fost asediată fără succes de trupele lui Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei; în 1476 oștile turcești comandate de Mehmed II au încercat în zadar s-o cucerească, iar în 1691 cetatea-mănăstire, apărată de un steag de pușcași, care locuiau în T.N. de la poale, a rezistat o zi unei armate polone conduse de comandantul artileriei Coroanei. În 1718 cetatea a fost incendiată de domnul Mihai Racoviță din ordinul Porții Otomane, după care a căzut în ruină, iar orașul a început să decadă din cauza mutării centrului de greutate de la T.N. la Piatra Neamț. În anii 1749–1870 orașul T.N. s-a aflat în proprietatea mănăstirii Neamț, perioadă în care și-a pierdut funcția ad-tivă, rămânând într-o stare de izolare. În 1866, cetatea Neamț a fost declarată monument istoric, iar după 1960 s-au efectuat ample lucrări de restaurare și consolidare ce i-au redat măreția de odinioară. T.N. are în subordine ad-tivă 3 localit. componente: Blebea, Humulești și Humuleștii Noi. Monumente: ruinele cetății Neamț; bisericile Sf. Dumitru-Domnească (ctitorie din 1634 a lui Vasile Lupu, terminată în 1661 de fiul său, Ștefăniță Lupu) și Sf. Gheorghe (1808); biserica romano-catolică Sf. Treime (sec. 17); sinagogă (începutul sec. 19); clădirea fostei școli domnești (1852). În satul Blebea se află biserica de lemn Sf. Gheorghe (1836–1841). Punct de acces în Parcul Natural Vânători-Neamț. Turism.

Târgu Neamț.
Ruinele
Cetății Neamț

TÂRGU OCNA, oraș în jud. Bacău, situat în NV depr. Cașin, la poalele S ale m-ților Berzunți, pe râul Trotuș; 12 959 loc. (2008). Stație de c.f. (inaugurată la 22 iun. 1884). Nod rutier. Expl. de petrol, sare, săruri de potasiu, gips și gresii. Rafinărie de petrol. Fabrici de mobilă și cherestea, de încălț., sticlă, porțelan, tricotaje din lână, conf. și de produse alim. Centru pomicol (meri). Muzeu de artă. Stațiune balneoclimaterică de interes local, cu funcționare permanentă (din 1894), cu izv. de ape minerale clorurate, sulfuroase, sodice, slab bicarbonatate, recomandate pentru tratarea afecțiunilor tubului digestiv și

Târgu Ocna.

Biserica Buna Vestire

ale aparatului locomotor. Stațiunea mai are ca profil și tratamentul bolnavilor de astm alergic, care se efectuează în cadrul sanatoriului subteran amenajat în interiorul salinei. Vestigii neolitice de tip Cucuteni (vase ceramice tipice acestei culturi) descoperite în 1959 pe platoul Podei. În cartierul Tișești, pe înălțimea Titelca, au fost identificate urmele unei cetăți dacice (sec. 1 î.Hr. – sec. 1 d.Hr.) cunoscută sub numele de *Utida*. Prima mențiune documentară a localității datează din 1580, când apare consemnată ca un mic sat care aparținea de Târgu Trotuș. În 1646, Marco *Bandini* consemnează într-o notă de călătorie că acesta era un sat mare (*pagus*) cu c. 300 de case. Într-un hrisov din 3 aug. 1766, semnat de domnul Grigore III Ghica, T.O. apare consemnat ca o așezare bine încheată care, către sfârșitul sec. 18, a fost trecută în categoria de târg. În 1846 a fost recunoscut ca oraș, iar în 1894 a fost declarat stațiune balneoclimaterică. Monumente: biserica mănăstirii Răducanu, cu hramul Buna Vestire, ctitorie din

1664 a marelui logofăt Nicolae Buhus, refăcută și înfrumusețată în 1762–1763 de marele logofăt Radu Răducanu-Racoviță și pictată în 1811. Este un monument reprezentativ pentru barocul târziu moldovenesc și, totodată, singura biserică din România care are pisană cu text în limba franceză (1762). În această biserică se află mormântul lui Costache Negri; mănăstirea Măgura Ocnei (de maici), cu biserica Adormirea Maicii Domnului, construită din piatră brută în anii 1750–1757, pe locul uneia din 1692, renovată în 1860 și pictată în 1929. Biserica a fost demolată de autoritățile comuniste în 1964, iar mănăstirea desființată, aici amenajându-se un complex turistic. Mănăstirea a fost reînființată în iun. 1990, biserica actuală fiind zidită în 1990–1993; bisericile Sf. Nicolae (1752, renovată în 1883) cu forme decorative în stilul barocului moldovenesc, Sfinții Voievozi (sec. 18, reconstruită în 1849–1852), Sf. Treime (ante 1809), Sf. Ioan Botezătorul (1815), Sfinții Împărați Constantin și Elena (1824), Schimbarea la Față (1824); bisericile din lemn Sf. Parascheva-Domnească (1725), Sf. Gheorghe (1761, cu adăugiri din 1895 și pridvor din 1924), cu un frumos brâu în torsadă și picturi pe pereții interiori realizate în stil neobizantin în anii 1862 și 1889–1890, Sf. Născătoare de Dumnezeu (biserică armenească datând dinainte de 1808, reconstruită în 1825), Sf. Dumitru (1813), Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1832).

TÂRGU SECUIESC 1. Compar-timent depresionar intramontan, de formă aproximativ romboidală, aparținând depr. Brașov, delimitat de m-ții Bodoc (NV), Nemița (N), Vrancea (E) și Clăbucetele Întorsurii (S). Supr.: c. 600 m². Depr. T.S., extinsă pe c. 35 km lungime și 15–20 km lățime, este drenată

central de Râu Negru, comunicând cu depr. Sfântu Gheorghe prin culoarul Reci. Relieful depresionar este reprezentat prin piemonturi, câmpii joase (acoperite pe alocuri cu lacuri și bălți), terase și lunci. Prezența nisipurilor a generat o formă specifică de relief pentru această zonă, respectiv dunele cantonate în arealul com. *Reci*, pe o supr. de c. 17 km². Depr. T.S. mai este cunoscută și sub numele de depr. *Brețcu*. 2. Municipiu în jud. Covasna situat în N depr. omonime, pe râul Turia, în apropiere de confl. cu râul Cașin; 20 048 loc. (2008). Stație de c.f. Nod rutier. Expl. și prelucr. lemnului. Fabrici de șuruburi, de piese și accesorii pentru autovehicule, de unelte agricole, articole din material plastic, izolatori electrici de joasă tensiune, produse ceramice și de uz casnic, de conf. și prod. alim. Fermă de creștere a bovinelor. Muzeul breslelor, inaugurat în 1969, cu colecții de artă populară, de istorie a breslelor ș.a. În arealul orașului au fost descoperite (1852) vestigiile unei așezări romane (*Praetoria Augusta*) în care s-au găsit urne funerare, arme, vase ceramice, fragmente de apeducte ș.a. Prima mențiune documentară a localității datează din 24 nov. 1407, fiind consemnată ca așezare rurală cu numele *Toriawasara* (Târgul Turiei), apoi cu denumirea de *Assercull Oppidum* (Orașul din scândură) în 1463. În 1532, orașul figura pe o harta lui *Honterus* cu numele *Neumarkt* (Orașul Nou), iar la 28 iun. 1562 apare consemnat cu numele actual. În 1680 a fost înființată o școală catolică, în 1761 o școală reformată, în 1823 o școală de subofițeri, la 25 dec. 1842 a fost inaugurat un cazinou, în 1873 un orfelinat de fete, iar în 1879 o tipografie. În a doua jumătate a sec. 19 și prima jumătate a sec. 20, T.S.

Târgu Secuiesc.

Biserica romano-catolică

a fost reșed. unui scaun (unitate ad-ivă). Declarat municipiu la 2 nov. 2000. Monumente: biserica romano-catolică (1727-1795), în stil baroc; biserica ortodoxă Adormirea Maicii Domnului (1781-1783, renovată în 1937, 1947, 1978); biserica reformată (1782); mănăstirea Minorilor (1795); clădirile Gimnaziului (1751) și Judecătorei (sec. 18).

TÂRGUȘOR, com. în jud. Constanța situată în SE pod. Casimcea, pe râul Casimcea; 1 680 loc. (2008). Stație (în satul T.) și haltă de c.f. (în satul Casian). Nod rutier. În arealul com. T. se află peșterile La Adam și Gura Dobrogei, rezervații naturale de interes paleontologic (echinoderme, briozoare, lamelibranhiate jurasice) și biospeologic (5+5 ha). În punctul La Adam s-au găsit și fosile de mamifere din Pleistocen. Rezervația naturală complexă Cheia, cu calcare recifale jurasice în formă de turnuri circulare (170 ha).

TÂRGU TROTUȘ, com. în jud. Bacău, situată în V depr. Cașin, pe râul Trotuș; 5 616 loc. (2008). Stație (în satul T.T.) și haltă de c.f. (în satul Vișoara). Satul T.T. apare menționat documentar în 1408, iar apoi în 1580, ca așezare rurală în componența căreia era inclus un sat mai mic numit *Târgu Ocna*. În satul T.T. se află bisericile Sfinții Voievozi (1730) și Sf. Nicolae (1813) și o biserică romano-catolică (sec. 18), iar în satul Vișoara, biserica Sf. Nicolae (ante 1780).

TÂRLĂ (< scr.) s. f. 1. Loc neîngrădit și neacoperit unde se adună și se odihnesc oile în timpul pășunatului; p. ext. stână. 2. Turmă de oi.

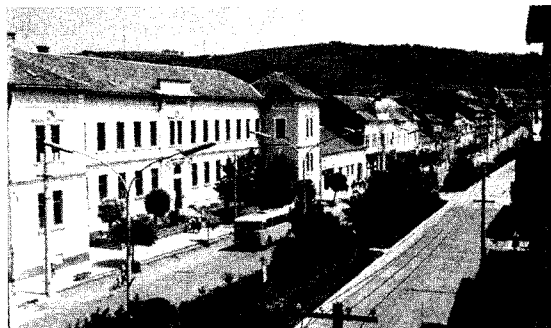
TÂRLIRE (< reg. *târli*) s. f. Îmbogățire a solului în substanțe azotoase ca urmare a acumulării dejecțiilor animale în timpul pășunatului sau al staționării vitelor (îndeosebi ovine). T. moderată este benefică, fiind adesea practică intenționat pentru ridicarea calității terenurilor. T. excesivă este nefavorabilă pentru majoritatea plantelor, ducând la înmulțirea excesivă a buruienilor nitrofile.

TÂRLIȘUA, com. în jud. Bistrița-Năsăud, situată în zona muscelor Năsăudului, la poalele SE ale culmii Breaza, pe râul Ilișua; 3 585 loc. (2008). Muzeu cu colecții de păsări împăiate. În satul T., menționat documentar în 1501, se află casa memorială „Liviu Rebreanu” și bustul romancierului.

TÂRN (< sl.) s. n. Mătură mare din nulele sau mărcini, folosită la măsuratul străzilor sau al curților.

TÂRNAVA 1. Râu, afl. stg. al Mureșului pe terit. com. Mihail, jud. Alba; 249 km (de la izv. Târnavei Mari). Râul T. se formează, de fapt, din confl., la Blaj, a râului Târnavă Mare cu Târnavă Mică – două sisteme hidrografice mari, paralele, cu caracteristici hidrologice de podiș. **Târnavă Mare** (222,9 km) izv. din SE m-ților Gurghiu, de sub vf. Rotund, de la 1 441 m alt., curge mai întâi pe direcție N-S, prin zona montană, unde are o pantă medie de scurgere de 11‰, intră apoi în depr. Odorhei unde, în aval de municipiul Odorheiu Secuiesc, își schimbă direcția de curgere predominant către SV, separând pod. Târnavelor de pod. Hârtibaciului, sector în care bazinul hidrografic este puternic asimetric spre stânga, cursul râului este foarte meandrat, iar panta medie de scurgere are valori între 0,5 și 1,5‰, fapt ce contribuie la depunerea de aluviuni. Afl. pr.: Șicasău, Feernic, Saes, Mălâncrav, Biertan, Vișa, Secaș. T.M. trece prin municipiile Odorheiu Secuiesc, Sighișoara, orașul Dumbrăveni, municipiul Mediaș, orașul Copșa Mică și municipiul Blaj. **Târnavă Mică** (196 km) izv. din partea central-vestică a m-ților Gurghiu, de sub vf. Piatra Ascuțită, de la 1 190 m alt. și drenează zona centrală a pod. Târnavelor, având curs aproximativ paralel cu cel al Târnavei Mari. Panta medie de scurgere scade de la 13‰ în reg. montană, la 3-5‰ în perimetrul dealurilor subcarpatice și sub 1‰ în zona de podiș, unde se lărgiște, iar cursul devine foarte meandrat. Afl. pr.: Sovata, Cușmed, Vețca, Nadeș, Domald, Sântioana. T.M. trece prin orașul Sovata și municipiul Târnaveni. **2. Podișul Târnavelor**, unitate de relief în S pod. Transilvaniei, între valea Mureșului (la V și N), subcarpații Târnavelor și cei

ai Homoroadelor (la E) și aliniamentul văilor Secaș (afl. al Sebeșului) și Oltului (la S). Supr.: 8 090 km². P.T. este constituit din argile marnoase, gresii, nisipuri și pietrișuri, ușor cutate, prezintă un relief de culmi, măguri și creste dezvoltate pe domuri. Interfluviile sunt intens nivelate (creând imaginea generală de podiș) și dominate pe alocuri de gurguie, numite local „picuri”. Culmile principale (cu alt. de 650-750 m în E și 400-450 m în V) sunt orientate aproximativ E-V; din acestea se desprind culmi secundare orientate N-S. Alt. max. 749 m (în Pod. Hârtibaciului). Păduri de carpen și gorun pe culmile dealurilor care alternează cu pajști secundare. În această zonă sunt larg răspândite culturile de viță de vie, care formează renumitele podgorii ale Târnavelor. Importante zăcăminte de gaze naturale. P.T. este format din 3 subunități: *pod. Târnavelor propriu-zis*, între valea Mureșului (la N) și cea a Târnavei Mari (la S); *pod. Hârtibaciului*, între Târnavă Mare (la N), valea Oltului (la S) și râul Vișa (la V); *pod. Secașelor*, între Târnavă (la N), Vișa (la E), râul Secaș, afl. al Sebeșului (la S) și valea Mureșului (la V). Pod. Târnavelor propriu-zis (cunoscut și sub numele de *Dealurile Târnavei Mică*), este afectat de intense procese de eroziune și de alunecări de teren. În cadrul lui se individualizează mai multe subunități: la N de Târnavă Mică Dealurile Lopadei (în V), Dealurile Târnavenilor (în partea centrală) și Dealurile Nirajului (în E), iar la S Dealurile Blajului (în V) și Dealurile Dumbrăvenilor (în E), aici, înregistrându-se alt. max. a acestei unități; 700 m (în vf. Soimușul Mic). **3. Subcarpații Târnavelor**, subunitate a Subcarpaților Transilvaniei cuprinsă între Valea Nirajului (care o desparte de Dealurile Mureșului) și Valea Târnavei Mari (care o separă de Subcarpații Homoroadelor). În E vin în contact cu depr. Praid-Sovata și m-ții

Târnaveni

Gurghiului, iar în V cu pod. Târnavelor. Este alcătuită dintr-o succesiune de dealuri proeminente, resturi ale unor platouri vulcanice distruse de eroziune (dealurile Bicheș 1 080 m, Șiclod 1 028 m, Firtuș 1 060 m), continuate spre S de dealuri de tip subcarpatic (Rez 933 m ș.a.), urmate în partea centrală de depresiuni intracolinare, mărginite de dealuri cu înălțimile de 550–750 m, iar în extremitatea vestică, de mici depresiuni de contact cu pod. Târnavelor. 4. Com. în jud. Sibiu, situată în pod. Târnavelor, pe cursul mijlociu al râului Târnavă Mare; 3 201 loc. (2008). Viticultură. Până la 1 ian. 1965, satul și com. T. s-au numit *Proștea Mare*. În satul T., atestat documentar în 1331, se află o biserică evanghelică (c. 1500, cu unele transformări din sec. 18) și o casă țărănească din 1574 (renovată în 1956).

TĂRNĂ (< bg.). s. f. 1. Coș de nuiete cu două toarte, mai larg la gură decât la bază, cu variate utilizări în gospodăria țărănească. 2. Stup de albine făcut din nuiete împletite. 3. Unealtă pentru pescuit pește mic, făcută din nuiete împletite.

TĂRNĂCOP (< bg., scr.) s. n. Unealtă formată dintr-o bară curbată de oțel, cu capetele ascuțite, fixată pe o coadă de lemn; se folosește în lucrări manuale de săpare, în minerit etc.

TĂRNĂVENI, municipiu în jud. Mureș, situat în pod. Târnavelor, pe râul Târnavă Mică; 26 504 loc. (2007). Stație de c.f. Nod rutier. Expl. de gaze naturale (din 1915), în localit. componentă Botorca. Centrală electrică și de termoficare. Combinat chimic (carbide, sodă caustică, clor, acid clorhidric, insecticide, oxid de zinc ș.a.). Fabrici de confecții metalice, de articole din cauciuc, de mat. de constr., de ceramică fină, de mobilă, de conf. și de produse alim. Centru viticol. Muzeu cu secții de istorie, de artă (colecții de icoane pe sticlă și pe lemn), de etnografie și de științele naturii, inaugurat în 1966. În cartierul Dâmbău au fost descoperite (1921) vestigii neolitice și un tezaur alcătuit din 135 de dinari imperiali și doi bulgări de argint. Prima atestare documentară datează din 1217. În 1278, așezarea apare consemnată cu numele *Dicosânmartin* (sau *Terra Dyceu Sent Martun*), în 1502 a fost recunoscută ca târg, la 23 apr. 1912 a fost trecută în categoria orașelor, iar la 12 nov. 2000 în cea a municipiilor. Monumente: biserică în stil gotic (sf. sec. 13, renovată în 1599), devenită unitariană, cu picturi

murale interioare din 1796 și amvon din 1764; biserică de lemn (1762); palat (1878–1879), azi sediul Primăriei; conacul „Silivași” (1800); casa „Deldy” (1860).

TĂRNĂVENILOR, Dealurile ~, sector al pod. Târnavelor cuprins între Mureș și Niraj (la N), Târnavă Mică (la S), și văile Fărău (NV) și Pânade (SV). Supr: 910 km²; alt. max. dealul Herepei (555 m). Fragmentate de numeroase văi scurte, orientate preponderent N-S. Prezintă numeroase cueste și suprafețe structurale.

TĂRNĂVIȚA, sat în com. Brânișca (jud. Hunedoara), în m-ții Apuseni, renumit centru de ceramică (vase, figurine) smălțuită în verde. Biserica de lemn Cuvioasa Parascheva (sec. 17).

TĂRNOSEALĂ (< *târnoși*) s. f. 1. Acțiunea de a târnosi. 2. Tămăie sau alte substanțe aromate, folosite la sfințirea unei biserici.

TĂRNOSI (< scr.) vb. I tranz. A sfinți o biserică (nouă).

TĂRNOVA 1. Com. în jud. Arad, situată în zona de contact a câmpiei Crișurilor cu dealurile Cigherului, pe râul Almaș; 6 192 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul T.). Nod rutier. Pomicultură. Viticultură. Centru de cusături și țesături populare (în satul Chier). În satul Agrișu Mare, atestat documentar în 1214, se află ruinele unei cetăți datând din anul 1400. 2. Com. în jud. Caraș-Severin, situată la poalele NNV ale m-ților Semenec, pe cursul superior al râului Tău; 1 824 loc. (2008). Pomicultură. Loc fosilifer rezervație naturală (2 ha). Satul T. este atestat documentar în 1495.

TĂRNOVO v. *Veliko Tărnovo*.

TĂRNUJ (< *tărj*) vb. IV tranz. (Pop.) 1. A mătura cu târnul. 2. Fig. A târi pe cineva de păr; a bate, a părui.

TĂRPAŢ (< tc., bg.) s. n. Unealtă asemănătoare cu coasa, utilizată la tăiatul stufului și al cânepii.

TĂRSĂ s. f. Plantă ierboasă perenă din familia poacee (graminee), de c. 1 m înălțime, cu frunze lungi, plane, formând o tufă voluminoasă la baza tulpinii (*Deschampsia caespitosa*). Inflorescența este un panicul răsfrat, cu numeroase spiculete, lungi de 4–7 mm, aristate. Frecventă în rariști și tăieturi de pădure, îndeosebi în etajul montan, pe soluri umede, bogate în humus, formând adesea asociații compacte.

TĂRSĂNĂ (< bg.) s. f. Împletitură din păr de capră sau de cal, din care se fac frânghii, nojițe etc.

TĂRȘ s. m. 1. Copac sau arbust pipernicit, nedezvoltat; *p. ext.* asociație de astfel de copaci, crescute printre rădăcini și cioturi. 2. Suport format din crăci stufoase pe care se clădesc căpițele de fân.

TĂRȘĂ! (onomat.) vb. IV tranz. A târi, a freca de pământ picioarele sau încălțăminte în timpul mersului. ♦ A târi ceva după sine. ♦ Refl. A se târi.

TĂRȘOLȚ, com. în jud. Satu Mare situată în depr. Oaș, la poalele SE ale m-ților Oaș, la granița cu Ucraina; 2 924 loc. (2008). Zăcăminte de lignit.

TĂRTIȚĂ (< bg., scr.) s. f. Partea posterioară a corpului la păsări, în care sunt înfipte penele cozii.

TĂRZIU, -IE (lat. *tardivus*) adj., adv. I. Adj. 1. Care se petrece după trecerea unui (anumit) timp, după ce a trecut momentul potrivit sau timpul dinainte stabilit. ♦ (Substantivat) *Într-un târziu* = după mult timp, după multă așteptare. 2. (Despre anotimpuri și despre alte unități de timp) Care se apropie de sfârșit. 3. (Despre plante, fructe, frunze) Care se seamănă sau ajunge la maturitate după termenul obișnuit. II. Adv. După ce a trecut timpul hotărât sau prevăzut. ♦ Expr. *Mai curând sau mai târziu* = la o dată neprecisă (dar sigură), odată și odată, cândva. *Mai târziu* = după un timp oarecare. ♦ În momentul când un interval de timp este pe sfârșite sau s-a prelungit peste termenul normal.

Tb, simbol chimic pentru *terbiu*.

TBILISI, capitala Republicii Georgia, situată la poalele masivului Mtatsminda, pe râul Kura (Mtkvari); 1,1 mil. loc. (2006). Nod feroviar. Metrou (din 1966). Teleferic. Hidrocentrală. Rafinărie de petrol. Constr. de mașini, utilaj electrotehnic; ind. textilă, piel. și încălț., de prelucr. a lemnului, chimică, mat. de constr. și alim. Producție cinematografică. Universitate (1918). Conservator. Academia Națională de Științe. Grădini botanică. Muzeu. Teatre. Monumente: cetatea Narikala, castelul Metehi (sec.13), care a aparținut regelui georgieni; catedrala Sioni (575, restaurată de mai multe ori) și reconstruită (în sec. 16), mănăstirea Sf. David (panteon georgian), biserica Ancihati (sec. 6), moschee (sec. 18). Turism. Prima atestare documentară datează din sec. 4 d.Hr. Din timpul domniei lui Vahtang I Gorgasal, a

Tbilisi. Vedere generală

cunoscut o importantă dezvoltare, devenind (în 458 sau 455) capitala Regatului georgian, cu numele Tbilii, care în georgiană înseamnă „cald” (termen folosit ca urmare a izvoarelor sulfuroase fierbinți din zonă). Având o importantă poziție strategică și situându-se la întretăierea unor frecventate rute comerciale, orașul a fost expus atacurilor marilor puteri din vecinătate – persanii Sasanizi, bizanții și arabii (din 645). Mai târziu, bogatul oraș, râvnit de migratori, a fost, în sec. 9-11, invadat de khazari, persani și selgiucizi sau de alte seminții musulmane și a fost, între 912 și 1121, capitala unui emirat. Eliberat, în 1122, de regele georgian David III Constructorul, T. a devenit capitala statului georgian unificat și independent. Devastat de oștile pu-ternicilor Horezșahi (9 mart. 1226), T. a cunoscut, în mod succesiv, invazia tătar-mongolilor (1236), a lhanizilor, a lui Timur cel Schiop (sfârșitul sec. 14–începutul sec. 15) și a turcomaniilor statului Ak Koyunlu (4 febr. 1489). De la sfârșitul sec. 15 până în sec. 18 a fost disputat de persani și turcii otomani. Între 1801 și 1917 s-a aflat în componența Imp. Rus. Capitală a statului georgian independent (1918–1921), a două creații statale federative transcaucaziene (între 1917 și 1918 și între 1922 și 1936), precum și a R.S.S. Gruzine (1936–1990). Din 1991 capitala Georgiei independente. Între 1845 și 1936 a purtat numele de *Tiflis*.

Tc, simbol chimic pentru *technetiu*.
tdw (METR.), simbol pentru *tonă deadweight*.

Te, simbol chimic pentru *telur*.

TEACA, com. în jud. Bistrița-Năsăud, situată în zona de contact a dealurilor Lechinței cu colinele Mădărașului, la poalele SE ale culmii Șieu, pe cursul superior al râului Dipsa; 6 001 loc. (2008). Nod rutier. Pomicultură. Viticultură. Creșterea bovinelor. Vechi centru de cojocărit (1580), unde se confecționează cojoace și pieptare decorate cu broderii florale. În arealele satelor Archiud și Viile Tecii au fost descoperite vestigii neolitice, în special ceramică cenușie. În satul T., atestat documentar în 1318, se află o biserică din sec. 13 (azi biserică evanghelică), cu unele refaceri din sec. 15, iar în satul Viile Tecii, menționat documentar în 1332, există catelul „Foldvary” (1753). Biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 17), în satul Budurleni. Rezervație forestieră, în satul Viile Tecii.

TEACĂ (lat. *theca*) s. f. 1. (BOT.) Dilatație a bazei frunzei cu care aceasta se prinde de tulpină. La unele specii (ex. la multe dintre graminee) înconjoară complet tulpina. La multe specii frunzele nu prezintă t. ♦ Păstaie. 2. Îneliș, toc, apărătoare confecționată din metal, lemn sau piele, în care se păstrează lama unei săbii, a unui cuțit etc. sau

anumite instrumente. 3. (ANAT.) T. de mielină, strat de substanță lipoproteică care învelește axonii neuronilor la majoritatea vertebratelor și la unele nevertebrate; este format prin suprapunerea concentrică a membranelor celulelor Schwann. Are rol mecanic (de susținere), trofic și în transmiterea influxului nervos (izolează electric axonii și face posibilă transmiterea mai rapidă a impulsurilor nervoase).

TEAFĂR -Ă adj. Nevătămat.; zdravăn. ♦ Întreg, sănătos la minte, în toate mințile.

TEAM [ti:m] (cuv. engl.) s.n. Echipă (mai ales sportivă); colectiv.

TEAMĂ (< *teme*) s. f. Sentiment de neliniște pe care îl încearcă cineva în prezența sau la gândul unui pericol; frică.

TEANC (< tc.) s. n. Obiecte (de același fel) puse unele peste altele.

TEAPĂ s. f. 1. (Peior.) Soi, fel, fire, caracter. 2. Condiție socială; treaptă, rang.

TEASC (< sl.) s. n. 1. Presă manuală de struguri, sau pentru ulei. 2. Denumire veche a presei de tipar, care, în forma ei arhaică, seamănă cu cea pentru struguri. Primul t. a fost cel al lui *J. Gutenberg*, care s-a menținut până la începutul sec. 19.

teasc

TEASC, com. în jud. Dolj, situată în NV C. Romanaii, pe stg. văii Jiului; 3 248 loc. (2008). În satul Secui, atestat documentar în 1494, se află ruinele bisericii Sf. Nicolae (sec. 18, căzută în ruină în 1909), iar în satul T., biserica Sf. Nicolae (ante 1845).

TEATRAL, -Ă (< fr.) adj. 1. Referitor la teatru (I), de teatru. 2. Afectat, căutat, nesincer, artificial, nenatural.

TEATROLOGIE (< fr.; {s} gr. *theatron*, „teatru“ + *logos* „studiu“) s. f. Știință despre teatru, având ca obiect istoria, teoria și estetica spectacolului și a literaturii dramatice. Inițiată de școala germană de cercetare a fenomenului teatral („Theaterwissenschaft“, știință despre teatru).

TEATRU (< fr., lat.) s. n. 1. Artă a spectacolului, avându-și originea în străvechi rituri primitive, în ceremoniile laice și religioase ale populațiilor arhaice. Adoptând o formulă sincretică de reprezentare (îmbinare de elemente literare, muzicale, plastice și coregrafice), t. s-a dezvoltat într-o mare varietate de genuri, forme și specii, diferențiate în funcție de criterii istorice (t. antic, medieval, al Renașterii etc.), geografice (t. european, t. oriental etc.), stilistice (commedia dell'arte, t. elisabetan, clasic, romantic, naturalist, expresionist, suprarealist, absurd, realist-critic, politic etc.) sau în funcție de specificul reprezentației (t. dramatic, liric, de estradă, de păpuși și marionete, de umbre ș.a.). 2. Clădire special construită și utilată pentru spectacole de t. (1). 3. Totalitatea lucrărilor dramatice ale unui popor (t. românesc) sau ale unui autor (t. shakespearian). 4. Profesiunea actorului, a regizorului. 5. Spectacol, reprezentație dramatică. ♦ Expr. *A face (sau a juca) teatru* = a se prefăce. *Lovitură de teatru* = acțiune bruscă efectuată cu scopul de a impresiona, de a surprinde. ♦ (Fam.) *Discuție aprinsă, ceartă*. II. Loc unde se petrece, unde se desfășoară o întâmplare, un eveniment. ♦ *T. de război* = terit., spațiu maritim sau aerian, unde în timp de război au loc acțiuni militare de o mare importanță politică și strategică.

TEATRUL, revistă lunară de teatrologie, literatură și critică dramatică apărută la București apr. 1956–dec. 1989. O nouă serie („Teatrul azi“) apare din 1990.

TEBA 1. Oraș în Egiptul antic, pe cursul mijlociu al Nilului, pe malul stg., în „Biblie“ numindu-se *No*; capitala statului în timpul Regatului Mijlociu și a Regatului Nou (c. 2000–c. 1100 î.Hr.). În apropiere se află complexul de temple de la Luxor și Karnak care erau sub jurisdicția T. După domnia lui Ramses III urmează declinul acestui magnific oraș. Cucerit și stăpânit de asirieni (la mijlocul sec. 7 î.Hr.), perși (sec. 6–4 î.Hr.) și romani (în c. 30 î.Hr.). Atât ruinele T., cât și cele din apropiere – de la Karnak, Luxor, din Valea Regilor și Valea Reginelor – includ mari temple și morminte, între care Templul lui Amon (c. sec. 20 î.Hr.), mormântul lui Tutankhamon și marile temple mortuare ale lui Ramses II și Hatșepsut. Orașul antic și

necropola sunt incluse (din 1979) în Patrimoniul cultural universal. 2. Oraș-stat (polis) în Grecia antică, cel mai important centru al Beotiei. A cunoscut maxima înflorire între 379 și 363 î.Hr. când, sub conducerea lui Pelopida și Epaminonda, a înlăturat hegemonia spartană, devenind arbitru politic al Greciei continentale. Distrus de Alexandru Macedon în 336 î.Hr., ruinele sale se află lângă actuala localit. *Thivai*. Din remarcabilele construcții antice se mai păstrează zidurile cetății, ruinele palatului mycenian (sec. 15–14 î.Hr.) și ale templului lui Apolo.

TEBALDI, Renata (1922–2004), soprană italiană. Carieră internațională. Muziciană perfectă, voce lirică, elegiacă, frumusețe a frazării și profunzime a interpretărilor. A debutat în 1944, în „Mefistofele“ de A. Boito. Remarcabilă interpretă a lui Verdi și Puccini. S-a retras în 1976.

TEBERDA, rezervație naturală (1936) în Federația Rusă, pe terit. Republicii Karaceaevo-Cerkessă, situată pe versantul de N al Caucazului Mare, la granița cu Georgia, la 1200–4000 m alt.; 85 mii ha. Cuprinde numeroși ghețari, lacuri glaciare, cascade, vegetație alpină, păduri de conifere și foioase caracteristice Caucazului. Dintre arbori se remarcă fagul oriental, carpenul caucazian, bradul de Caucaz (*Abies nordmanniana*), iar în faună capra caucaziană, capra neagră, cocoșul de munte caucazian, specii rare de fluturi. Ape minerale valorificate în stațiunea balneară Teberda. Rezervația a Biosferei.

TECALEMIT (< fr., rus.) s. n. Pompă de mână cu piston, folosită la introducerea la unele mașini a unsoarii consistente între suprafețele de frecare.

TÉCHINÉ [tefiņe], **André** (n. 1943), regizor și scenarist francez de film. Pledoarii nedisimulate pentru alteritatea sexuală, filmele sale tratează dragostea ca pe un sentiment violent, interzis, nimicitor. Excelent regizor de actori („Întâlnire“, „Trestilele sălbatice“, „Hoții“, „Martorii“).

TECHIRGHIOI 1. Liman fluvio-marin cu apă sărată, situat pe țărmul Mării Negre, la 17 km S de Constanța, separat de mare printr-un cordon litoral pe care se află stațiunea balneoclimaterică Eforie. Supr.: 11,61 km²; lungime: 7,8 km; lățime max.: 4,4 km; ad. max.: 9,7 m; vol.: 41,8 mil. m³. În anul 1909, nivelul apei lacului T. era cu 1,5 m sub cel al Mării Negre, iar în 1969 ajunsese la același nivel cu aceasta. În ultimii ani, din cauza unor izvoare proprii, cu debite abundente, lacul T. a depășit cota tradițională cu c. 1,80 m (în 1998), iar salinitatea a

scăzut de la 75-80 g/l în 1975, la 55 g/l în 1998. Primele analize chimice ale apei lacului T. au fost făcute în sept. 1893 de dr. M. Georgescu. Cu toate că apa lacului s-a mai îndulcit în ultimii ani, tipul hidrochimic evident clorosodic și magnezian al acesteia determină un mediu puțin favorabil dezvoltării vieții acvatice, singurele viețuitoare fiind bacteriile (predominant), crustaceul *Artemia salina*, algele verzi *Cladophora fracta* și *C. cristalina*, care se dezvoltă în colonii plutitoare, câteva larve de insecte (*Ephydra californica*, *Haliella taurica* ș.a.), precum și c. 250 de specii de infuzorii, din care 37 sunt specii noi, descoperite de pictorul și biologul Ion Țuculescu. În extremitatea de V a lacului T., mai bogată în izvoare cu apă dulce, trăiesc câteva relicte (amfipodul *Rivuloga muruspulex*, gasteropodul *Pseudamnicola codreani* ș.a.), o formă endemică a ghidrinului (*Gasterosteus aculeatus crenobiontus*), o specie rară de batracian (*Pelobates syriacus balcanicus*) și numeroase specii de păsări de apă. Nămolul săropelic de pe fundul lacului T. (de origine animală și vegetală), estimat la c. 2,5 mil. m³, este bogat în substanțe minerale și hormonale, având calități terapeutice remarcabile, cu eficacitate ridicată în tratarea afecțiunilor reumatismale ș.a. În timpul vânturilor puternice, apa lacului se vâltoare în fâșii ce capătă nuanțe diferite, motiv pentru care el a fost denumit de localnicii tătari T. (în traducere: „Lacul vărgat“; tekir = vărgat; göl = lac). 2. Oraș în jud. Constanța, situat pe țărmul NV al lacului omonim, la 17 km S de municipiul Constanța; 7226 loc. (2008). Expl. de calcar. Produse textile și alim. Cămin-spital pentru boli cronice (din 1992). Orașul are statut de stațiune balneoclimaterică de interes general, cu funcționare permanentă, recomandată pentru tratarea afecțiunilor reumatismale, a celor posttraumatice, neurologice periferice și centrale (paralizi, pareze posttraumatice ș.a.), ginecologice, dermatologice, respiratorii, cardiovasculare, endocrine etc. Sanatoriu balnear pentru adulți și un sanatoriu pentru copii cu deficiențe motorii. Un document turcesc atestă existența localit. T. cu peste 400 de ani în urmă, ca un puternic centru rural în care se afla o instituție judecătorească (kadiat), care a funcționat până în 1930. Com. T. s-a impus ca stațiune balneoclimaterică după anul 1893 și a avut o dezvoltare constantă, fiind declarată ca atare la 29 dec. 1929, iar în 1930 a fost trecută în categoria orașelor. Monumente: schitul Sf. Maria (de maici), cu biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului (construită în jurul anului 1750 de meșteri mureșeni). Biserica a fost adusă în 1920 (din

satul Maiorești, jud. Mureș) la stâna regală Sf. Ana din m-tii Bucegi, iar de aici mutată la T. (în 1951) din inițiativa patriarhului Iustinian Marina. Biserica păstrează pe pereții interiori picturi naive executate în tempera; Monumentul eroilor (turnat în bronz).

TECHNEȚIU (TEHNÉȚIU) (< fr. (i); (s) gr. *tekhnetos* „artificial”) s. n. Element chimic (Tc; nr. at. 43, m. at. 99) din grupa a VII-a a sistemului periodic. Metal alb-argintiu, care se găsește în cantități infime în minereurile de uraniu. Izotopul Tc^{97} a fost primul element obținut pe cale artificială, în 1937, într-un ciclotron. Prin metode spectrale Tc a fost identificat în Soare și în unele stele. Izotopul Tc^{99} este utilizat în medicina nucleară. Necesarul de Tc se obține din deșeurile ind. atomice.

TECHNO, gen muzical apărut în 1988 în Marea Britanie. Muzică de dans, repetitivă, rapidă, devenită fenomen muzical la sfârșitul sec. 20. Creată de disc-jockey prin folosirea unor fragmente din piese cunoscute, pe o ritmică specifică, invariabilă.

TECK (< fr.) s. m. Arbore exotic din familia verbenacee, înalt, cu frunze opuse, întregi și cu flori mici albe în panicule terminale (*Tectona grandis*); cultivat pe scară largă în Asia tropicală, în special în climat musonic, pentru lemnul său dens, dur și foarte rezistent, utilizat mai ales în construcții navale.

TECKEL v. șoricar.

TECLU, Nicolae (1839–1916, n. Brașov), chimist român. Acad. (1879), prof. de chimie generală și analitică la Acad. Comercială din Viena. Cercetări privind arderea, gazele, tehnologia hârtiei. A inventat becul de gaz cu reglare automată, care îi poartă numele. A construit numeroase aparate de laborator (dispozitiv special pentru determinarea rezistenței hârtiei, pentru prepararea ozonului, pentru semnalarea amestecului de metan și aer din mine în

scopul evitării exploziilor. Lucrări: „Însermântarea chimiei”, „Despre elementele chimice”, „Despre caracteristicile flăcării”.

TECNETRON (< fr.; (s) *Te[szner]* + fr. *Centre* Mașional d' *E*(tudes des) *Ţ*(élécommunications] s. n. (ELT.) Triodă semiconductoare constituită dintr-un bastonaș de germaniu, pe care se aplică, într-un șanț practicat transversal, un strat de indiu pentru formarea *joncțiunii p.n.*

TECODONT adj. 1. (PALEONT.) Care aparține ordinului *Thecodontia*. 2. ♦ *Dentiție t.* = tip de dentiție la care dinții sunt fixați în alveole; este caracteristic pentru mamifere și crocodilii. Prezentă și la reprezentanții ordinului de reptile fosile *Thecodontia*.

TECTITĂ (< fr. (i); (s) gr. *tektos* „topit”) s. f. Fragment de rocă spartă și vitrificată (formată în cea mai mare parte din bioxid de siliciu), ca urmare a impactului unui meteorit cu scoarța terestră. În credințele populare sunt considerate „vârful de fulger”.

TECTONIC, -Ă (< fr. (i); (s) lat. *tectonicus* „de arhitectură”) adj., s. f. 1. Adj. Care se referă la tectonică (2), care aparține tectonicii, care este legat de mișcările scoarței Pământului. 2. S. f. Geotectonică. ♦ Structură geologică. ♦ *Tectonica globală* = teorie geologică prin care se explică, la scara Globului, dinamica terestră; provine din alte trei teorii anterioare: a derivei continentelor (emisă în 1912 și reconsiderată în 1966), a expansiunii fundurilor oceanice (1962) și a plăcilor litosferice (1968). Cercetările din deceniile 7 și 8 ale sec. 20 au confirmat *t. g.*, cu ajutorul acesteia putându-se explica în mod unitar caracteristicile geofizice ale Globului (seismicitate, câmp gravitațional și magnetic, flux termic), dinamica lui (vulcanism, sedimentare, metamorfism, orogeneză), precum și înlocuirea substanțelor minerale și distribuția viețuitoarelor. *T. g.* constituie o adevărată revoluție științifică în domeniul geologiei, ea reprezentând astăzi însăși esența geologiei dinamice moderne.

TECTRIȚE (< fr.; (s) lat. *tectus* „acoperit”) s. f. pl. (La păsări) Penele de contur care acoperă corpul (exceptând coada) și aripa (alături de *remige*).

TECUCI, 1. Câmpia Tecuciului, unitate de relief joasă în NE Câmpiei Române (parte componentă a acesteia), situată între văile râurilor Siret la V și S și Geru la E, drenată median, pe direcție N-S, de râul Bârlad. Este formată în întregime din terasele râului Bârlad și cele de pe stg. Siretului, care se evidențiază sub

forma unor câmpuri întinse. Pe terasele inf. de pe stg. Bârladului, între com. Ivesti și satul Hanu Conachi (com. Fundeni), se desfășoară, pe c. 25 km lungime și 4–5 km lățime, o zonă de nisipuri în cadrul căreia predomină dunele, în mare parte fixate de vegetație declarate rezervație naturală (199,3 ha). 2. Municipiu în jud. Galați, în N câmpiei omonime, pe dr. râului Bârlad, la confl. cu râul Tecucei; 42 769 loc. (2008). Nod feroviar (stația de c.f. a fost inaugurată la 13 sept. 1872) și rutier. Expl. de argilă. Fabrici de ambalaje metalice pentru conserve, de mobilă, conf., cărămidă și produse alim. (conserve de legume, carne și fructe, ulei vegetal, spirit ș.a.). Centru de vegetație. Muzeu municipal (1935) cu secții de istorie și arheologie și de științele naturii. Grădina zoologică. Locul fosilifer Rătes (rezervație naturală – 1,5 ha). În 1541, T. figura pe o hartă tipărită la Viena de *Georg von Reichersdorffer*, iar în 1659 este recunoscut ca oraș. Declarat municipiu la 17 febr. 1968. Monumente: bisericile Sf. Nicolae (1825), Sfinții Voievozi (1838), Adormirea Maicii Domnului (ante 1809, restaurată în 1863), Sf. Gheorghe (1813), Sf. Dumitru (1855–1858), Sf. Ioan Botezătorul (1850–1858), Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1866) ș.a.; clădirile fostei Bănci Naționale (1890), Primăriei vechi (1897), Prefecturii (1890) ș.a.

TECUCI, Gheorghe (n. 1954, București), inginer român. Acad. (1993). Director al Centrului de Cercetări Avansate în Învățarea Automată, Prelucrarea Limbajului Natural și Modelarea Conceptuală al Acad. Române (1994–1999). Contribuții la dezvoltarea unor direcții noi în cercetarea robotică, inteligență artificială și învățare automată. A dezvoltat sistemul *Discipol*, unul dintre primele sisteme de învățare multistrategică. Lucrări: „Developing Intelligent Educational Agents With the Disciple Learning Agent Shell”,

Nicolae Teclu

Gheorghe Tecuci

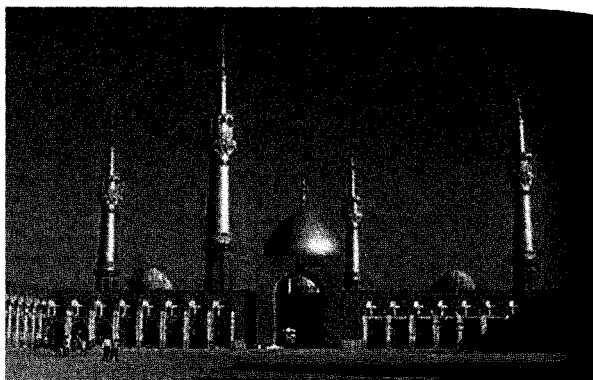
„Development and Deployment of a Disciple Agent for Center of Gravity Analysis“ (ambele în colab.).

TECURI, peșteră în SE m-ților Sureanu, pe versantul stg. al văii Streiului, la 926 m alt., în arealul satului Petros, com. Baru, jud. Hunedoara; lungimea galeriilor: 485 m. Este o peșteră fosilă în care se intră printr-un aven de 12 m adâncime, la baza căruia se deschid două galerii foarte meandrate, cu lățimi de 1–5 m și înălțimi de 1–13 m. Aceste galerii prezintă pe alocuri săli largi, cu diametrul de 15–20 m și înalte de c. 5 m, împodobite cu concrețiuni transparente de calcar, în culori sau colorate în nuanțe ce variază între roz și roșu: scurgeri paretale, monocristale de calcar, domuri de prelingere, stalagmite masive (7 m înălțime), de culoare roz-alb și stalactite roșcat-străvezii. Temp. aerului în peșteră este 5–7°C, iar umiditatea ridicată (90–99%). Aici trăiește o specie endemică de coleopter troglobiont (*Sophrichaeta dacica*). Declarată rezervație naturală (1954) – 2 ha.

TEDDER [tede], Sir Arthur William, baron ~ de **GLENGUIN** (1890–1967), mareșal britanic. A comandat operațiunile aeriene ale Aliatilor în N Africii și în Italia, iar în 1944 a fost numit șef al operațiunilor aeriene ale Aliatilor din V Europei, contribuind major la succesul campaniei din Normandia și la înaintarea spre Germania. Adjunct al generalului Eisenhower (1944–1945). A semnat, din partea Marii Britanii, actul de capitulare a Germaniei (9 mai 1945).

TEDEUM [loc. lat. *Te Deum* [laudamus] „pe tine, Doamne, te laudăm“] s. n. 1. (Cu valoare de n. pr.) Imn în limba latină de preamărire

Tegucigalpa. Biserica Los Dolores

Teheran.
Mausoleul
imamului
Khomeini

a lui Dumnezeu, în formă de psalm. Introdus în liturgia bisericii apusene în sec. 5-6 și atribuit (în mod eronat) episcopului Ambrozie de Milano (sec. 4). Se presupune că ar fi fost creat de Niceta (Remesianul). Sursă de inspirație pentru Haydn, Lully, Berlioz, Bruckner, Verdi. 2. Scurt serviciu religios, oficiat într-o împrejurare solemnă.

TEFLON (< fr.) s.n. 1. Material plastic derivat din etilenă și fluor, foarte rezistent la acțiunea agenților chimici, la foc etc. Datorită calităților sale are o mare diversitate de întrebuințări. 2. Vas de bucătărie confecționat din teflon (1).

TEGUCIGALPA [teguſigalpa], capitala Republicii Honduras, situată în SV țării, pe un podiș, la poalele vulcanului stins El Picacho, la 975–1100 m alt., pe râul Choluteca; 900 mii loc. (2005). Nod de comunicații. Aeroportul Toncontin. Pr. centru economic, comercial, financiar și cultural al țării. Expl. de aur și argint. Constr. de mașini agricole. Ind. textilă, piel. și încălț., alim. Universitatea Autonomă a Hondurasului (1847). Catedrala Sf. Francisc (1592). Bisericile San Miguel (sec. 18) și Los Dolores (sec. 18–19). Întemeiat de spanioli (1578). Cap. Hondurasului independent (1821–1823, 1838–1880, cu intermitențe; din nov. 1880, cap. permanentă a țării).

TEGUMENT (< fr., lat.) s. n. 1. (BIOL.) Totalitatea țesuturilor și formațiunilor care acoperă un organism (ex. pielea, carapacea etc.). 2. (BOT.) Membrană care înconjoară și protejează un organ. ♦ Înveliș al seminței plantelor, care îi dă acesteia culoarea și aspectul exterior.

TEGUMENTAR, -Ă (< fr.) adj. Care aparține tegumentului, referitor la tegument.

TEHERAN (TEHRÂN), capitala Iranului, situată în partea central-nordică a țării, pe un platou de la poalele m-ților Elburz, la 1220–1700 m alt., la 105 km S de țărmul M. Caspice; 7,79 mil. loc. (2006). Nod de comunicații. Aeroporturile Mehrăbād (situat la 10 km V de oraș) și Karaj. Constr. de mașini (autobuze, microbuz, automobile). Ind. petrochimică, a cauciucului, mat. de constr., sticlăriei, tipografică, piel. și încălț., de prelucr. a tutunului, textilă, a hârtiei și alim. Universitatea de științe și tehnologie (1928). Universități (1932, 1934). Centru de cercetări nucleare (1958). Parcuri celebre. Muzeul Național al Iranului (de arheologie). Muzeul Tezaurului Național (cu o bogată colecție de bijuterii și pietre prețioase), muzee de artă și de etnografie. Bazaruri. Monumente: Palatele Golestan (1786), Baharstân sau Palatul Parlamentului (sec. 19), Niavarân (sec. 19) ș.a.; moscheea Agha Muhammad Khan (1794); moscheea Motahari (fostă Sepâhsâlâr, sec. 19). Turnul Shahyad, simbolul Iranului modern. Mausoleul imamului Khomeini. Menționat documentar în sec. 12 de geograful arab Iaqt, T. a devenit, din 1220, unul dintre principalele orașe persane și reședința (în sec. 16–18) unora dintre reprezentanții dinastiei *Safavizilor*. Cucerit de Agha Mohammad, fondatorul dinastiei *Kajarilor*, care l-a făcut capitală (în 1788) a Imp. Persan. Din 1925, și îndeosebi după al Doilea Război Mondial, T. a cunoscut un proces accelerat de modernizare. — **Conferința de la** ~ (28 nov. — 1 dec. 1943), prima conferință a șefilor de stat și de guvern S.U.A., Marii Britanii și U.R.S.S. (F.D. Roosevelt, W. Churchill și I.V. Stalin), la care s-au luat hotărâri cu privire la mersul războiului și la unele probleme referitoare la organizarea postbelică a lumii.

TEHNIC, -Ă (< lat., germ., fr.) adj. s. f. I. Adj. Care aparține tehnicii (II), privitor la tehnică. ♦ *Desen t. v. desen* (3). II. S. f. 1. Ansamblul metodelor, procedeele și regulilor, îmbinate cu o anumită măiestrie personală și aplicate în executarea unei operațiuni ori lucrări sau, în general, în practicarea unei profesii. ♦ *Tehnică producției* = totalitatea uneltelor și mijloacelor de muncă, metodelor practice de lucru, cu ajutorul cărora societatea obține și prelucurează bunurile necesare satisfacerii nevoilor sale. 2. (MILIT.) *T. de luptă* = totalitatea mijloacelor de luptă și auxiliare cu care sunt înzestrate forțele armate: armament, avioane, tancuri, materiale de transmisiuni, de geniu etc.

TEHNICIAN, -Ă (< fr.) s. m. și f. Specialist într-un anumit domeniu al tehnicii (II 1).

TEHNICITATE (< fr.) s. f. Calitate a unor proiecte, lucrări etc. de a fi legate de tehnică (II 1).

TEHNICOLOR, -Ă (< germ.) adj. În culori, colorat. ♦ *Film t.* = film care, printr-o tehnică specială, inventată în 1915, în S.U.A., redă culorile din natură. După o suprațenie absolută în anii '30-'50 ai sec. 20, este abandonată în favoarea unor sisteme mai rentabile.

TEHNO- (s) gr. *tekhne* „meșteșug”) Element de compunere cu sensul „tehnic”, „în legătură cu tehnica”; servește la formarea unor substantive, a unor adjective și a unor verbe.

TEHNOCRAT, -Ă (< fr.) s. m. și f. 1. Adept al tehnocrației. 2. Om de stat sau înalt funcționar care, în deciziile și acțiunile sale, dă prioritate factorilor tehnici și economici în detrimentul factorilor umani.

TEHNOCRATIE (< fr., engl.; {s} *techno-* + gr. *kratos* „putere”) s. f. 1. Doctrină și curent social-politic contemporan, apărut în S.U.A., care supraestimează locul și rolul tehnicienilor, al specialiștilor în diferite domenii și ramuri ale științei, în conducerea societății și minimalizează, totodată, funcțiile politicii și ideologiei (Th. Webber, H. Scott ș.a.). Evoluând spre o variantă a interpretării consecințelor revoluției științifice-tehnice asupra organizării social-economice și politice a societății („tehnicitatea” politicului), t. dobândește, în opera unor reprezentanți ai săi (J. Burnham ș.a.), un caracter apologetic și diversionist, iar ca soluție a viitorului este preconizată așa-numita „revoluție managerială”. 2. Intelectualitatea tehnocratică. 3.

Sistem politic în care rolul decizional aparține tehnicienilor și funcționarilor.

TEHNOLOG (< fr. (i)) s. m. Specialist în tehnologie.

TEHNOLOGIE (< fr. (i); {s} *techno-* + gr. *logos* „studiu”) s. f. 1. Știință a procedeelelor și a mijloacelor de prelucrare a materialelor. 2. Ansamblul proceselor, metodelor, procedeelelor, operațiilor etc. utilizate în scopul obținerii unui anumit produs.

TEHNOREDACTA (< *techno-* + *redacta*) vb. I tranz. A pregăti din punct de vedere grafic un manuscris pentru tipar.

TEHNOREDACTARE (< *technoredacta*) s. f. Operație de proiectare și de pregătire tehnică și grafică a unui manuscris destinat tipării.

TEHNOREDACTOR (< *technoredacta*) s. m. Persoană care efectuează operația de tehnoredactare.

TEHNOREDACȚIE (< germ.) s. f. Serviciu într-o editură care se ocupă de tehnoredactarea manuscriselor.

TEHUANTEPEC 1. Golf al Oc. Pacific care pătrunde în istmul cu același nume în S. Mexicului; 500 km lungime; 160 km lățime. Are numeroase lagune (Laguna Superior, Laguna Inferior, Mar Muerto ș.a.). Port pr.: Salina Cruz. 2. Istm în extremitatea de S a Americii de Nord, pe terit. Mexicului, între G. Tehuantepec la S și G. Campeche la N; lățime minimă: 193 km. Relief de câmpie în partea central-nordică și muntos în cea sudică. Păduri tropicale umede.

TEI (lat. *tilium*) s. m. 1. Denumire dată speciilor de arbori (aproximativ 25) din genul *Tilia*, familia tiliaceelor, cu frunze alterne, cordiforme, lung pețiolate, cu flori gălbui, foarte plăcut mirositoare, melifere și cu fructe achene globuloase. Axul inflorescenței este concreșcut cu o bractee membranoasă *oblongă*. Lemnul este utilizat în tâmplăria fină, iar florile în farmacie, având proprietăți sudorifice, antitermice, emoliente, sedative, decongestive, diuretice etc. ♦ *T. alb* = arbore înalt până la 30 m, cu lemnul alb-roșiatic, ușor, omogen (*Tilia tomentosa*). Frunze acoperite pe partea inferioară cu peri deși, albicioși. Specie balcanico-panonică, larg răspândită în România în păduri de câmpie și de deal, în amestec cu diverse specii de quercinee, uneori chiar dominant. *T. pucios* (*t. roșu pădureț*) = arbore înalt până la 20 m (*Tilia cordata*). Frunze pe partea inferioară verzi, cu smocuri de peri brun-ruginii în axila nervurilor. Răspândit în Europa, în special în păduri de deal. *T. cu trunză lată* =

tei

arbore înalt până la 30 m, cu frunze verzi sau albicioase pe fața dorsală, cu nervuri proeminente (*Tilia platyphyllos*). Specie central-europeană, întâlnită sporadic în România în păduri de deal și de câmpie. *T. roșu* = arbore asemănător cu teiul cu frunză lată, dar cu dinții frunzelor acumițați (*Tilia rubra*). Originar din Caucaz; întâlnit în România în culturi ornamentale. 2. Fibră din scoarța de tei (1), folosită la legat și la fabricat sfori, frângii, rogojini.

TEI 1. Lac antropoc pe valea Colentinei, în N municipiului București; 80 ha. Microhidrocentrală. Pe malul său se află Palatul domnului Grigore Dimitrie Ghica, construit în 1822, ca reșed. de vară, în stil neoclasic italian. 2. Cultură materială (1900–1300 î.Hr.) răspândită la început în zona împădurită a C. Vlăsiei, apoi în fazele sale târzii și în zona de dealuri și munte a Munteniei, până în Țara Bârsei. Numită astfel după așezare descoperită lângă lacul cu același nume.

TEICĂ s. f. 1. Jgheab din care se adapă animalele domestice. 2. Cutie de lemn mobilă, în care curg grăunțele din coș înainte de a cădea între pietrele morii; scuturătoare (II 1).

TEIDE v. Pico de Teide.

TEILHARD DE CHARDIN [teiar de jardē], Pierre (1881–1955), filozof, teolog, paleontolog și geolog francez. Iezuit. Prof. univ. la Institutul Catolic din Paris. Între 1923 și 1945 a efectuat săpături arheologice la *Chou-Kou-tien* în urma cărora a dobândit prestigiu științific, fiind unul dintre descoperitorii *sinantropului*. Principala sa operă filozofică „Fenomenul uman”, o sinteză între evoluționismul cu rădăcini bergsoniene și religie, prezintă un univers material care se dezvoltă conform principiilor non-finalității și creșterii complexității; a fost criticată atât de teologii romano-catolici, cât și de biologi. Alte lucrări: „Grupul zoologic uman”, „Mediul divin”.

TEIŢĂ (< fr.) s. f. Bază purinică asemănătoare cafeinei, care se găseşte în frunzele de ceai; se foloseşte ca stimulente al sistemului nervos central şi al inimii.

TEISM (< fr., engl.; {s} gr. *theos* „Dumnezeu”) s. n. (REL.) Credinţa în Dumnezeu revelaţiei iudeo-creştine. (FILOZ.) Doctrina despre posibilitatea existenţei lui Dumnezeu (spre deosebire de *ateism*), care este unic (spre deosebire de *politeism* şi *dualism*), de altă natură decât lumea pe care el a creat-o (spre deosebire de *panteism*), transcendent deci, dar şi immanent, prezent şi acţionând, nu doar creator, ci şi ca forţă diriguitoare a lumii (spre deosebire de *deism*), ca fiinţa supremă, perfectă şi personală. Formele cele mai riguroase de t. aparţin religiilor bazate pe dogme (iudaism, creştinism, islam).

TEIST, -Ă (< fr., engl.) s. m. şi f. Adept al teismului.

TEIŞANI, com. în jud. Prahova, situată în Subcarpaţii Teleajenului, pe dr. văii Teleajen; 3 915 loc. (2008). Staţie de c.f. (în satul T.). Expl. de nisip cuarţos. Expl. şi prelucr. lemnului. Satul T. apare menţionat documentar în sec. 14, în legătură cu ocele de sare care existau aici. Biserică (1878).

TEIŞOR (< *tei*) s. m. 1. Diminutiv al lui tei (1). 2. (BOT.) Pristolnic¹.

TEIU, com. în jud. Argeş, situată în C. Piteştiului, pe cursurile superioare ale râurilor Mozacu şi Dâmbovnic; 1 561 loc. (2008). Vestigii neolitice (vase ceramice, figurine feminine). Casa memorială „Vladimir Streinu”.

TEIUŞ, oraş în jud. Alba, la poalele dealurilor Aiudului, pe dr. văii Mureşului şi pe râul Geoagiu; 7 375 loc. (2008). Nod feroviar şi rutier. Expl. de balast. Ind. alim. şi de mat. de constr. Centru pomicol. Menţionat documentar în 1290, cu numele *Villa Spinarum*, într-un registru al dijmelor papale, în 1293 apare consemnat cu denumirea *Thyues*, în 1346 cu aceea de *Tyuis*, iar în 1820, *Tius*. Declarat oraş regesc în 1464, într-un act emis de Matia Corvin; la 22 iul. 1994, fosta com. T. a fost trecută în categoria oraşelor. Monumente: biserică din sec. 13 (azi biserică reformată), iniţial în stil romanic, cu unele transformări de factură gotică din sec. 15; două biserici romano-catolice, una construită în stil gotic, în anii 1442–1446, prin grija voievodului Iancu de Hunedoara, şi alta zidită în prima jumătate a sec. 16 (terminată în 1560); biserica ortodoxă Intrarea în Biserică a Maicii

Domnului (1606, cu picturi murale interioare executate în 1790–1791).

TEIXEIRA [teifeira], Pedro (1575–1640), explorator portughez. Guvernator al coloniei Pará (1620–1621). A condus o expediţie de cercetare a fl. Amazon (1637–1639) până la izvoare (având ca pilot pe Bento Acosta). Ajunge la Quito (Ecuador) şi reface călătoria în sens invers.

TEJGHEA (< tc.) s. f. 1. Masă lungă pe care sunt expuse mărfurile şi sunt servii cumpărătorii sau consumatorii 2. Masă de lucru a unui meseriaş.

TEJO v. Tejo.

TE KANAWA, Dame Kiri (n. 1944), soprană neo-zeelandeză, jumatate maori. Iniţial repertoriu de mezzo-soprană, apoi roluri celebre de soprană de operă (excelează în Mozart şi Verdi). Voce de mare distincţie. Carieră şi în muzica vocal-simfonică. După studii la Londra (din 1966), a debutat la Coven Garden (în 1970), apoi la Metropolitan Opera (în 1974)

TEL (< tc.) s. n. 1. Obiect de sârmă folosit în bucătărie pentru bătut ouăle, crema, frişca etc. 2. Arc de sârmă folosit la somiere, canapele, fotolii etc.

TELAL (< tc.) s. m. Negustor ambulant (de haine vechi).

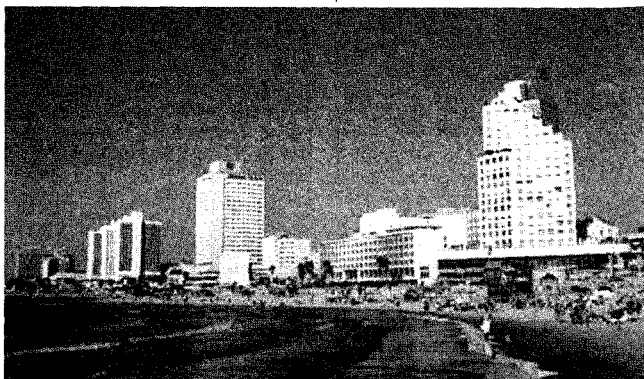
TELANGIECTAZIE (< fr.; {s} *tele-* + gr. *aggeion* „vas” + *ektasis* „dilatatie”) s. f. Dilataţie permanentă a unui vas mic (arteriolă, capilar, venulă) situat în derm. Apare de obicei pe nas şi pe pomeţii obrazilor sub forma unor linii fine roşii şi violete, rectilinii sau sinuoase, adesea sub formă de reţele. Poate fi ereditară sau dobândită (prin traumatisme, radioterapie, tratamente locale îndelungate cu cortico-

steroizi, lupus eritematos, insuficienţă venoasă cronică).

TEL AVIV-YAFO sau **TEL AVIV-JAFFA** [telavi:f-iafa], oraş în V Israelului, situat pe ţărmul M. Mediterane, în G. Sharon, la 56 km NV de Ierusalim; 371,4 mii loc. (2006). Nod de comunicaţii. Aeroportul „Ben Gurion” situat în oraşului Lod, la 14 km SE de T.A.-Y. Suburbia Yafo sau Jaffa (cu un port maritim deschis în 1936) a fost înglobată în oraşul Tel Aviv în 1950. Constr. de automobile, maşini-unelte, de aparataj electronic şi electrotehnic, de echipament de transport şi echipament electric. Ind. chimico-farmaceutică, poligrafică, textilă, de preluc. a lemnului şi a tutunului, mat. de constr., piel., sticlăriei şi alim. Prelucr. diamantelor. Export de citrice. Două universităţi (1953). Teatru Naţional „Habimah” (1945). Orchestra filarmonică. Teatru de Operă. Teatrul „Cameri”. Centrul artistic „Golda Meir”. Muzeu municipal. Galerie de artă. Sala de concerte „Mann”. Pavilionul muzeal „Helena Rubinstein”. Muzeul „Haaretz” cu exponate tehnologice, sticlărie, monede, arheologie, folclor ş.a. Muzeul „Diasporei” (1979). Grădină zoologică; Grădină botanică. Turnul „Shalom Meir” (1956) cu 37 de etaje, cel mai înalt din Israel. Incluz (din 2003) în Patrimoniul cultural mondial. Fundat în 1909, T.A. a devenit, mai ales datorită emigranţilor evrei veniţi din 1936, cel mai important oraş din Palestina; desemnată de O.N.U. capitala guvernamentală a ţării în perioada 1948–1950. Deşi ulterior cap. a fost mutată la Ierusalim, o serie de state şi-au menţinut ambasadele la T.A. Vezi şi Jaffa.

Tel Aviv-Yafo.

Verdere dinspre mare

TELCIU, com. în jud. Bistrița-Năsăud, situată în N muscelor Năsăudului, pe râul Sălăuța, la confl. cu Telcișor; 6 250 loc. (2008). Halte de c.f. (în satele T. și Fiad). Expl. de argilă. Expl. și prelucr. lemnului (cherestea). Păstrăvărie (în satul Fiad). Satul T. apare menționat documentar în 1440.

TELE¹ (cf. gr. *tele* „departe”) Element de compunere cu sensul „la (sau din) depărtare” care servește la formarea unor substantive, adjective sau verbe.

TELE² (< fr.) Formă abreviată pentru televiziune, care servește la formarea unor substantive și a unor adjective.

TELEAGĂ (< sl.) s. f. 1. Căruță mică, cu două roți, folosită pentru transportul persoanelor sau al unor poveri ușoare. 2. Ansamblul celor două roți pe care se reazemă grindeul plugului.

TELEAJEN 1. Subcarpații Teleajenului, subdiviziune a Subcarpaților Prahovei, situată în E acestora, între văile râurilor Prahova la V și Teleajen și Cricovu Sărat la E. În cadrul lor se evidențiază mai multe aliniamente de anticlinale și sinclinale care corespund în mare parte culmilor și, respectiv, depr. În această zonă se individualizează un șir de depr. mari, modelate în depozite mio-pliocene (Slon, Măneciu, Vălenii de Munte, Slănic, Telega, Doftana-Câmpina, Mislea-Podeni ș.a.) și o serie de dealuri cu înălțimi până la 800 m, acoperite cu păduri (dealurile Lazuri 770 m, Priporului 823 m, Cosminele 815 m, Bucovel 406 m ș.a.). Zăcăminte de petrol, gaze naturale, sare, sulf și gips. 2. Râu, afl. stg. al Prahovei în C. Gherghiței; 113 km. Izv. din m-ții Ciucaș, de la 1 600 m alt., traversează zona subcarpatică, trecând prin stațiunea Cheia și prin orașul Vălenii de Munte, iar la ieșirea din reg. subcarpatică, în aval de Boldești-Scăeni, suferă o ruptură de pantă, după care râul formează un vast con de dejecție. Afl. pr.: Telejnel, Drajna, Bucovel, Vărbilău, Mislea, Dâmbu. Hidrocentrala Măneciu-Ungureni (10 MW), construită pe cursul superior, dată în folosință în 1989. Pe malurile râului T. a existat o cetate de lemn și pământ, cucerită de Ștefan cel Mare la 1 oct. 1474.

TELEAST (< fr.) s. m. 1. Realizator sau autor de emisiuni de televiziune. 2. Amator de programe de televiziune (de calitate).

TELECONFERINȚĂ (< fr.) s. f. Procedu modern de telecomunicație

care permite desfășurarea unor reuniuni la care participă interlocutori din diferite locații ale unui oraș sau chiar din orașe diferite.

TELEAUTOGRAF (< germ.; {s} *tele¹*- + gr. *autos* „însuși” + *graphein* „a scrie”) s. n. Instalație cu ajutorul căreia mișcările unui creion condus cu mâna în punctul de emisie se transmit fidel, prin mijloace de telecomunicație, unei unelte de scris aflate în punctul de recepție.

TELEBUSOLĂ (< *tele¹*- + *busolă*) s. f. Busolă ale cărei indicații sunt transmise pe cale electrică, pneumatică etc. la instrumentele indicatoare, situate în diferite puncte ale unui avion (la pilot, la telegrafist etc.).

TELECABINĂ (< *tele¹*- + *cabină*) s. f. Instalație realizată în zonele montane din cablu susținut de stâlpi metalici, având la capete motoare puternice care pun în mișcare cablul, pe care se află cabine suspendate pentru transportul persoanelor.

TELECOMANDĂ (< fr.) s. f. (TEHN.) 1. Transmisie la distanță a unei comenzi prin mijloace de telecomunicație; totalitatea mijloacelor tehnice care permit o astfel de transmisie. 2. Dispozitiv prin care se transmit comenzi unor aparate (ex. televizor).

TELECOMUNICAȚIE (< fr.) s. f. (TELEC.) 1. Transmisie, de obicei la mare distanță, a unor semnale aflate într-o dependență față de un mesaj (vorbă, muzică, imagine, text scris etc.) care se obține la recepție prin decodarea semnalelor. T. se realizează prin diferite procedee (ex. telefonie, telegrafie electrică sau optică, telecomandă etc.) 2. Legătura dintre două puncte între care se realizează telecomunicația (1). ♦ *Sistem de telecomunicații* = totalitatea mijloacelor tehnice de folosire a unui serviciu de telecomunicații, care formează o unitate din punctul de vedere al concepției tehnice (ex. s. de telefonie, de telegrafie etc.). În sensul modern al cuvântului, t. există din sec. 19. Linii de telegraf s-au deschis în Marea Britanie (1843) între Paddington și Slough; telefonie în scop comercial în S.U.A. (1877) între Boston și Cambridge. Satelitul american *Telstar* (1962) a revoluționat t.

TELEDETECTIE (< *tele¹*- + *detectie*) s. f. Complexul tehnicilor legate de perceperea de la distanță a informațiilor de către senzori care pot acționa în diferite zone ale spectrului electromagnetic, de transformarea acestora în imagini fotografice sau în înregistrări digitale, prelucrate electronic și transformate

în imagini vizuale convenționale. ♦ *T. satelitară* = t. realizată prin intermediul aparatului din sateliți, de diverse tipuri, cu ample utilizări științifice și aplicative.

TELEDIAFONIE (< fr.) s. f. (TELEC.) Diafonie percepută într-un receptor telefonic situat în circuitul perturbat, la capătul opus celui din care provine semnalul perturbator.

TELEFERIC (< fr. *tele* + gr. *pherein* „a purta”) s. n. Funicular realizat pentru transportul persoanelor.

TELEFON (< fr. {i}; {s} *tele¹*- + gr. *phone* „sunet”) s. n. (TELEC.) Aparat folosit pentru transformarea electroacustică a semnalelor sonore corespunzătoare vorbirii în semnale electromagnetice (transmisibile pe liniile telefonice) și invers, precum și pentru obținerea legăturii dintre abonații care urmează să comunice între ei. A fost inventat de americanul A. G. Bell, în 1876. Telefonul automat a fost realizat în 1898. În 1953 s-a dat în folosință radiotelefonie prin fascicule hertziene, iar în 1958 prin fascicule troposferice. Din 1962 s-a recurs la legătura între S.U.A. în Europa prin satelitul artificial *Telstar*. Dezvoltarea fără precedent a telefoniei a dus la apariția (1959) în Suedia a radiotelefoniei celulare, realizându-se telefonul de mașină și cel aflat la purtător. În 1992, s-a trecut de la transmisia analogică la cea numerică prin adoptarea unor norme unice europene G.S.M. (*Global System for Mobil Communication*). Telefonie prin celulare a luat o amploare extraordinară, depășind, într-o perioadă scurtă de timp, telefonie clasică. ♦ Chemare telefonică. ♦ Numărul pe care îl poartă telefonul unui abonat.

TELEFONA (< fr. {i}) vb. I intrans. și tranz. A comunica cu cineva prin telefon.

TELEFONIC, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la telefon sau la telefonie.

TELEFONIE (< fr. {i}) s. f. Telecomunicație (1) care constă în transmiterea, de obicei bilaterală, a vorbirii prin semnale intermediare între două puncte determinate. ♦ *T. pe fire* = t. în care semnalele intermediare sunt transmise prin intermediul liniilor telefonice, spre deosebire de radiotelefonie (t. fără fir).

TELEFONIST, -Ă (< fr., germ.) s. m. și f. Persoană însărcinată cu stabilirea legăturilor telefonice într-o centrală neautomată.

TELEFONOMETRIE (< fr. {i}) s. f. Operație de determinare a calităților aparatelor telefonice și a legăturilor telefonice, la emisie și la recepție,

prin comparare cu calitățile anumitor instalații de referință.

TELEFOTOGRAFIA (< fr.) vb. I tranz. A efectua o *telefotografie*.

TELEFOTOGRAFIE (< fr.) s. f. (TELEC.) Telecomunicație care constă în transmiterea pe cale electrică a unor imagini statice (fotografii, desene, texte scrise etc.); fototelegrafie. ♦ Fotografie obținută pe această cale.

TELEGA, com. în jud. Prahova, situată în zona Subcarpaților Teleajenului, în depr. omonimă, pe stg. văii Doftana, pe râul Dâmbu, la poalele dealului Cosminele; 5 973 loc. (2008). Expl. de petrol (în satul Buștenari). Expl. și prelucr. lemnului (cherestea). Centru pomicol. Stațiune balneoclimaterică sezonieră, de interes local (în satul T.), cu izvoare minerale sulfuroase, oligominerale și lacuri cu apă clorurată, sodică, cu efect terapeutic în tratarea afecțiunilor reumatismale, posttraumatice, vasculare, dermatologice ș.a. Satul T. este atestat documentar la 16 nov. 1791 într-un zăpis al domnului Mihai Suțu. În 1856 a încetat expl. sării în ocelele de la T. și a început expl. sării în satul *Doftana*.

TELEGAR (< *teleagă*) s. m. Cal tânăr, folosit la trăsură.

TELEGENIC, -Ă (< fr.) adj. Persoană cu apariție plăcută pe ecranul televizorului.

TELEGHIDA (< fr.) vb. I tranz. A comanda un vehicul, proiectil etc. prin *teleghidare*.

TELEGHIDARE (< fr.) s. f. (AV., NAV.) Dirijarea unui mobil (vehicul, proiectil etc.) pe o traiectorie obligatorie, realizată de la distanță prin diverse procedee (telecomandă, fascicul laser etc.).

TELEGRAF (< fr. *gr.*; {s} *tele*¹ + gr. *graphein* „a scrie”) s. n., s. m. 1. S. n. (TELEC.) Aparat folosit pentru producerea, recepția și transformarea semnalelor telegrafice în scopul transmiterii telegramelor. 2. S. m. (BOT.) v. *Tradescanția*.

TELEGRAFIA (< fr. *gr.*) vb. I tranz. și intrans. A transmite, a expedia un text.

TELEGRAFIC, -Ă (< fr. *gr.*) adj. 1. Care aparține telegrafului (1) sau telegrafiei, privitor la telegraf. 2. Transmis prin telegraf (1). 3. Fig. Concis, laconic, scurt; grăbit.

TELEGRAFIE (< fr. *gr.*) s. f. Telecomunicație care constă în transmiterea mijlocită, prin semnale electromagnetice, optice etc., a unui text scris (telegramă). În 1794, în Franța, inginerul Claude Chappe (1763–1805)

a realizat un telegraf aerian între Paris și Lille. *S.F. Morse* a construit prima linie telegrafică în 1840 cu aparatele electromagnetice inventate de el în 1837 (dată în folos public în 1844). Fizicianul britanic Sir *Charles Wheatstone* a experimentat (1840) transmiterea telegrafică prin cablu submarin. În 1858 a fost dat în folosință primul cablu transatlantic între ins. Terra Nova și Irlanda. Inginerul american *David E. Hughes* a inventat (1855) un telegraf care imprima direct mesajele cu caracterele alfabetului. De la sfârșitul sec. 20, t. bazată pe sistemul inventat de Morse a început a fi înlocuit prin sisteme de transmisiuni bazate pe tehnologia computerizată.

TELEGRAFIST, -Ă (< fr. *gr.*) s. m. și f. Persoană care transmite și recepționează mesaje, manipulând un telegraf.

TELEGRAFUL ROMÂN, periodic cu profil social, cultural și bisericesc, înființat la Sibiu (3 ian. 1853); a apărut (bilunar) cu întreruperi până în dec. 1989. A sprijinit lupta națională a românilor din Transilvania. În 1919 a devenit organ al Mitropoliei ortodoxe a Ardealului. Printre colaboratori: A. Șaguna, I. Rațiu, N. Densușianu, I. Pop-Reteganul, G. Coșbuc, V. Roman, I. Chendi, S. Fl. Marian.

TELEGRAMĂ (< fr. *gr.*; {s} *tele*¹ + gr. *gramma* „scriere”) s. f. Comunicare transmisă cu ajutorul telegrafului. ♦ Formularul pe care este transcrisă această comunicare.

TELEIMPRIMATOR (< *tele*¹ + *imprimator*) s. n. (TELEC.) Aparat telegrafic cu funcționare discontinuă, la care manipularea la emisiune se face pe o claviatură asemănătoare cu a mașinii de scris, iar recepția telegramelor este imprimată pe o bandă sau pe o coală de hârtie în caractere obișnuite; aparatul de recepție este pus în mișcare

Georg Philipp Telemann

discontinuu de semnale produse de aparatul de emisiune. Sin. *telescriptor*.

TELEINDICATOR (< fr., engl.) s. n. Indicator care transmite la distanță valoarea unei mărimi.

TELEJURNAL (< *tele*² + *jurnal*) s. n. Emisiune de știri, de actualități, comentarii etc. la televiziune.

TELEKI, familie de nobili maghiari din Transilvania. Mai importanți: 1. **Mihail T.** (1634–1690), cancelar și conducătorul de fapt al Transilvaniei în timpul principelui Mihail Apafi I. A contribuit la încheierea acordului prin care s-a instituit dominația habsburgică în Transilvania (1688). 2. **Samuel T.** (1739–1822), cancelar al Transilvaniei. Fondator al bibliotecii „Teleki” din Târgu Mureș.

TELEKINEZIE (*tele*¹ + gr. *kinesis* „mișcare”), s.f. Deplasare a unor obiecte (în general mici și ușoare), de la o oarecare distanță, fără a le atinge, realizată de o persoană care posedă capacități considerate paranormale. O explicație a fenomenului ar putea fi faptul că persoana respectivă dezvoltă în jurul ei un câmp electromagnetic extrem de puternic.

TELEMAH (în „Odiseea”), fiul lui Ulise și al Penelopei. Sfătuit de Atena, a plecat în căutarea tatălui său, ajungând la Pylos și Sparta. Întors în Itaca, l-a regăsit pe Ulise travestit în cerșetor și a luat parte la peripețiile răzbunării lui. Întâmplări din viața lui formează subiectul unor legende posthomerice („Telegonia”).

TELEMANN [te:lemən], **Georg Philipp** (1681–1767), compozitor și organist german. Muzică luminoasă. A ilustrat toate genurile practice în epocă. Creație amplă: 100 de oratorii, cantate sacre și profane, 40 de opere („Pimpinone”), 600 de uverturi, concerte, muzică de cameră, piese pentru clavicin. Organizatorul primelor concerte publice în Germania. A cunoscut celebritatea în timpul vieții.

TELEMĂSURARE (< *tele*¹ + *măsurare*) s. f. (TEHN., TELEC.) Efectuare a unei telemăsuri.

TELEMĂSURĂ (< *tele*¹ + *măsură*) s. f. (TELEC.) Transmitere la distanță a valorilor unei mărimi măsurate, după traducerea ei într-o mărime intermediară (de obicei semnale electromagnetice), la recepție urmând să se facă traducerea inversă.

TELEMEA (< tc.) s. f. Brânză provenită din caș ținut în saramură.

TELEMECANICĂ (< fr.) s. f. Tehnică a conducerii de la distanță a proceselor tehnice.

TELEMETRIC, -Ă (< fr.) adj. Privitor la telemetru sau la *telemetrie*; bazat pe utilizarea telemetrului.

TELEMETRIE (< fr.) s. f. Disciplină al cărei obiect îl constituie tehnica măsurării distanțelor cu ajutorul telemetrului (1).

TELEMETRU (< fr. {i}; {s} *tele*¹- + gr. *metron* „măsură”) s. n. 1. Instrument optic utilizat pentru determinarea distanței dintre locul unde este instalat instrumentul respectiv și un punct îndepărtat sau inaccesibil. Primul dispozitiv optic („telemetru cu coincidență”) pentru măsurarea distanțelor a fost realizat în Marea Britanie (1888). În 1905 opticianul german Carl Pulfrich (1858–1927) a inventat „telemetrul stereoscopic”. 2. Dispozitiv auxiliar al unui aparat fotografic, care permite reglarea distanței focale a obiectivului în funcție de depărtarea până la obiectul vizat, realizându-se astfel o punere la punct corectă.

TELENCEFAL (< fr.) s. n. (ANAT.) Segment superior al sistemului nervos central, situat deasupra diencefalului. Cuprinde cele două emisfere cerebrale, separate prin fisura interemisferică și unite la bază prin corpul calos.

TELENGANA, platou în partea central-sudică a Indiei, în V statului Andra Pradesh, parte componentă a pod. Deccan; 148 mii km²; 770 km lungime, de la N la S; 515 km lățime, de la E la V. Alcătuit din gnaisuri precambriene. Puternic peneplenizat, brăzdat de văile râurilor Godavari, Krishna, Penner ș.a. Acoperit cu păduri.

TELENOVELĂ (< fr.) s. f. Film realizat în premieră de televiziunile din America Latină, cu episoade numeroase și bazat pe o intrigă facilă, sentimental, și destinat cu precădere publicului feminin. În ultima vreme se extinde rapid și în Europa.

TELEOBIECTIV (< fr., germ.) s. n. Obiectiv asemănător unei lunete, care se atașează camerelor de luat vederi sau aparatelor fotografice pentru a permite luarea de imagini clare ale obiectelor depărtate.

TELEOLOGIC, -Ă (< fr. {i}) adj. Care aparține teleologiei, privitor la teleologie; care privește finalitatea. ⇨ *Argument t.* = încercare de a dovedi existența lui Dumnezeu, pornind de la regularitatea și frumusețea Universului care pot fi explicate, cel mai firesc, prin planul unui Creator inteligent (*Cicero, Toma d'Aquino, W. Paley*).

TELEOLOGIE (< fr. {i}; {s} gr. *teleos* „scop” + *logos* „studiu”) s. f. 1. Teoria finalității, studiul scopurilor lucrurilor; anumite fenomene par a fi mai bine explicate prin scopuri decât prin cauze antecedente. 2. Doctrină potrivit căreia totul în lume a fost creat de Dumnezeu spre a servi omului; de unde, argumentul teleologic privind existența lui Dumnezeu.

TELEORMAN 1. Râu în S României, afl. stg. al râului Vedea la Smârdioasa (jud. Teleorman); 146 km. Izv. din SE piemontului Cotmeana, de la 339 m alt., străbate C. Piteștiului, trecând prin orașul Costești, și apoi partea centrală a C. Găvanu-Burdea, unde are un curs meandrat. Irigații. Afl. pr.: Bucov, Teleormănel, Clanița. 2. C. Teleormanului, subunitate a C. Române cuprinsă între Piemontul Getic la N, Olt la V, Argeș la E și Dunărea la S; 12 490 km². Este străbătută de râurile Călmățui, Vedea cu Teleormanul, Neajlov și Căiniștea. Subdiviziuni: C. *Piteștiului, Boian, Găvanu-Burdea* și *Burnaz*. 3. Județ în extremitatea de S a României, în partea central-sudică a C. Române, în bazinele râurilor Vedea și Teleorman, pe stg. fl. Dunărea, la granița cu Bulgaria; 5 790 km² (2,43% din supr. țării); 410 288 loc. (2008), din care 34,6% în mediul urban; densitatea: 80,5 loc./km². Reșed.: municipiul *Alexandria*. Orașe: Roșiori de Vede (municipiu), Turnu Măgurele (municipiu), Videle, Zimnicea. Comune: 92. *Relieful* aparține în întregime sectorului central al C. Române, fiind reprezentat prin mari porțiuni din câmpiile Boian, Găvanu-Burdea și Burnaz, acoperite cu depozite groase de loess (5-30 m), în care s-au format microdepresiuni de tasare (crovuri, găvane, padine) ce depășesc uneori 100 ha (Padina lui Gruia – una dintre cele mai mari din țară –, Padina Țiganului, Padina Cobzarului ș.a.). Cele mai mari înălțimi se întâlnesc în NV jud. T., în C. Găvanu-Burdea (147 m), iar cele mai mici în lunca Dunării (20 m alt.). Înclinarea redusă a reliefului determină o meandrare puternică a râurilor și, uneori, modificări ale cursurilor acestora, fapt ce a cauzat apariția marilor de eroziune la nivelul câmpurilor și al teraselor (ex. Măgura Baldovinești 147 m, Măgura Pătrăneștilor 138 m, Măgura Bodurului 131 m ș.a.). Lunca Dunării reprezintă o unitate aparte de relief, cu lățimi de 1-6 km, în mare parte îndiguită și desecată. Soluri cu fertilitate ridicată (cernoziomuri cambice și argiloiluviale, soluri brun-roșcate ș.a.). *Climă* temperat-continentală, cu veri călduroase (uneori toride) și ierni friguroase, bănuite adesea de

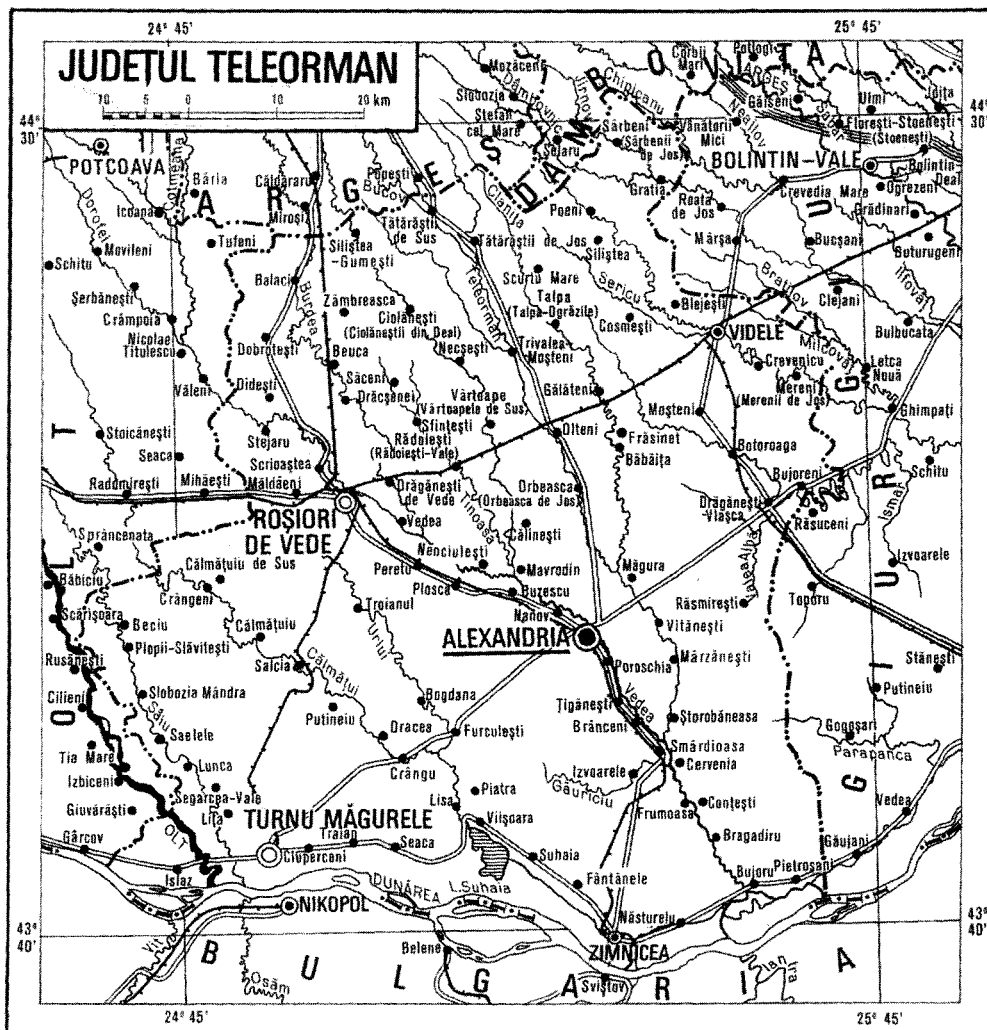
viscole. Cu toate că există o mare uniformitate a reliefului de câmpie, apar diferențieri sensibile ale temp. medii anuale între zona de N și cea de S a jud. T., înregistrându-se 10,5°C în N și 11,5°C în S. Temp. max. absolută (43,2°C) s-a înregistrat la Turnu Măgurele (25 iul. 1987), iar temp. minimă absolută (-34,8°C) la Alexandria (24/25 ian. 1942). Căntățile medii anuale de precipitații însumează 583,7 mm în N și 474 mm în S. Vânturile predominante bat dinspre V (26,8%), E (18,9%) și NE (11%), cu viteze medii anuale între 1,3 și 5,3 m/s. Austrul, care bate dinspre S și SE, afectează culturile agricole, din cauza faptului că este un vânt uscat și fierbinte, provocând secetă. *Rețeaua hidrografică* autohtonă și alohtonă, cu o densitate foarte redusă (0,1–0,3 km/km²), este tributară în totalitate fl. Dunărea, care curge la limita de S a jud. T., pe o distanță de c. 90 km, formând granița cu Bulgaria. Partea centrală a jud. T. este străbătută pe direcție NV-SE de râul Vedea, pe o lungime de 120 km, colectând o serie de afl., cum sunt Tecuci, Burdea, Pârâu Cănelui, Teleorman, Bratcov, Nanov ș.a. Extremitatea de SV a jud. T. este drenată de râurile Călmățui, Sâi și Olt, iar cea de NE de cursurile superioare ale râurilor Dâmbovnic, Glavacioc și Căiniștea. Numeroase iazuri (peste 170), folosite pentru irigații și piscicultură. Lacurile naturale au fost numeroase, dar multe dintre ele au dispărut după 1960, datorită acțiunilor de îndiguire și desecare, rămânând doar câteva (Suhaia, Fațana, Fiștoveanca, Rădulea, Chircanu ș.a.). *Resursele naturale* sunt limitate, subsolul jud. T. conținând numai zăcăminte de petrol și gaze asociate (Videle, Olteni, Blejești, Baciu, Sericu, Preajba, Purani, Cătun, Trivalea-Moșteni ș.a.). Expl. de nisipuri și pietrișuri folosite ca mat. de constr. *Industria*, prezentă în toate centrele urbane și în câteva așezări rurale, produce: utilaj ind., țevi sudate, rulmenți, panouri și tablouri electrice, piese turnate din fontă și oțel, îngrășăminte chimice (Turnu Măgurele, Roșiori de Vede, Alexandria, Zimnicea), mobilă, tricotaje, conf., țesături, prefabricate din beton, cărămidă, produse alim. (Alexandria, Turnu Măgurele, Roșiori de Vede, Zimnicea, Videle, Olteni, Tătărăștii de Jos, Drăgănești-Vlașca ș.a.). *Agricultura*. La sfârșitul anului 2005, fondul funciar al jud. T. însuma 578 978 ha, din care 498 644 teren agricol (arabil 454 387 ha, pășuni 35 142 ha, fânețe 761 ha, vii 9 018 ha, livezi 536 ha). Pădurile ocupă numai 5,7% din supr. jud., mult sub necesar și sub media

pe țară. Se cultivă îndeosebi cereale (grâu, orz, porumb) și floarea-soarelui, jud. T. ocupând unele dintre primele locuri din țară la aceste culturi, însă în unii ani producția a fost afectată de secete prelungite. Alte culturi: plante de nutreț, leguminoase pentru boabe, soia, legume, pepeni; viticultura se practică în perimetrele localit. Zimnicea, Turnu Măgurele, Bragadiru, Suhaia, Peretu, Furculești ș.a. La sfârșitul anului 2005, sectorul zootehnic cuprindea 53 000 capete bovine, 225 000 capete porcine, 123 000 capete ovine, 33 000 capete caprine, 27 000 capete cabaline; avicultură; apicultură; piscicultură. *Căile de comunicație* feroviare, rutiere și fluviale sunt influențate în mare măsură de așezarea jud. T. la granița

cu Bulgaria. În cadrul jud. T. există câteva puncte terminus a unor artere feroviare și rutiere ale țării sau de trecere peste Dunăre. Lungimea rețelei feroviare de pe cuprinsul jud. T. este de 322 km (din care 92 km linii electificate). Traficul fluvial se efectuează prin intermediul porturilor dunărene Zimnicea și Turnu Măgurele. *Turism.* Cu toate că aspectul peisagistic al jud. T. nu prezintă un interes turistic deosebit, meleağurile teleormănene se integrează în circuitul turistic național prin turismul de tranzit rutier. Principalele obiective turistice se află în centrele urbane Alexandria, Turnu Măgurele, Zimnicea, Roșiori de Vede și în unele comune, ca de pildă Tătăraștii de Sus (complexul fortificat și o biserică din 1798), Brânceni (biserica

Sf. Evanghelist Luca, 1850, pictată de Gheorghe Tattarescu), Siliștea-Gumești (centrul memorial „Marin Preda”), Salcia (casa memorială „Zaharia Stancu”). Arii protejate: Balta Suhaia (arie de protecție specială avifaunistică), Ostrovul Gâsca, pădurea Troianul, Ostrovul Mare și Pădurea Pojorâtele.

TELEOSTEENI (< fr.; {s} gr. *teleios* „complet” + *osteon* „os”) s. m. pl. Grup de pești având scheletul complet osificat, corpul acoperit cu solzi osoși și înotătoarea codală împărțită în două părți egale. Cuprinde c. 90% din peștii actuali, răspândiți în apele dulci și marine. ♦ (La sg.) Pește din acest grup (ex. crapul, somnul, știuca etc.).

TELEPATIC, -Ă (< fr. *l*) adj. Care aparține telepatiei, care privește telepatia.

TELEPATIE (< fr. *l*); {s} *tele*¹ + gr. *pathos* „simțire”) s. f. Fenomen psihologic constând în comunicarea la distanță și nemijlocit, de la creier la creier, a stărilor și a informațiilor.

TELEPROMPTER (< fr.) s.n. Sistem ce permite citirea unui text în fața camerei de televiziune.

TELEPUBLICITATE (< *tele*² + *publicitate*) s.f. Publicitate făcută prin intermediul televiziunii.

TELERADIOGRAFIE (< fr.) s. f. Radiografie executată prin plasarea sursei de raze X la mare distanță de subiect (2–3 m).

TELERECORDING (< engl.) s. n. Înregistrarea emisiunilor TV pe peliculă cinematografică printr-o aparată specială, în scopul redifuzării sau al arhivării lor.

TELEREGLARE (< *tele*¹ + *reglare*) s. f. (TELEC.) Transmiere la distanță a unei reglări cu ajutorul unui semnal electromagnetic intermediar.

TELEREPOTAJ (< *tele*² + *reportaj*) s.n. Reportaj transmis de la fața locului la televiziune.

TELESCAJUN (< *tele*¹ + *scaun*) s. n. Teleferic cu cablu unic de care sunt atașate scaune simple sau duble.

TELESCHI (< *tele*¹ + *sch*) s. n. Instalație de teleferic pentru schiori.

TELESCOPE (< fr., germ.) s. n. Instrument optic care utilizează fenomenul reflexiei luminii pe o oglindă concavă, folosit în astronomie pentru observarea corpurilor cerești. V. și *observator astronomic*.

TELESCOPIC, -Ă (< fr. *l*) adj. 1. Al telescopului, privitor la telescop; bazat pe utilizarea telescopului. 2. (Despre mecanisme) Care este alcătuit din tuburi concentrice gisante, putând fi alungit sau scurtat (ex. trepid t pentru aparatul de fotografiat).

TELESCRIPTOR (< fr.; {s} *tele*¹ + lat. *scriptor* „cel care scrie”) s. n. (TELEC.) Telemprimator.

TELESEMNALIZARE (< *tele*¹ + *semnalizare*) s. f. (TEHN.) Transmiere la distanță a unei semnalizări cu ajutorul unui semnal electromagnetic intermediar.

TELESHOPING [teleʃopin] (cuv. engl.) s.n. Sistem de vânzare în care produsele sunt prezentate într-o emisiune TV și sunt comandate telefonic de către cumpărători.

TELESIO, Bernardino (1509–1588), filozof italian. A conceput filozofia naturii ca studiu empiric al naturii,

separat de teologie și metafizică („Despre natura lucrurilor potrivit propriilor lor principii”).

TELESPECTATOR, -OARE (< *tele*² + *spectator*) s. m. și f. Cel care urmărește un program la televizor.

TELEȘTI, com. în jud. Gorj, situată în V depr. Târgu Jiu-Câmpu Mare, la poalele sudice ale dealului Sporești, pe valea Bistriței Gorjene; 2 765 loc. (2008). Expl. de balast. În satul T., atestat documentar în 1483, se află biserica Sf. Nicolae (1747, pictată în 1749 și renovată în 1888) și biserica de lemn Sfinții Voievozi (1838).

TELETERMOMETRU (< *tele*¹ + *termometru*) s. n. (TEHN.) Termometru a cărui citire se efectuează de la distanță; elementul lui principal este în contact cu corpul a cărui temperatură o măsoară.

TELETEXT (< fr.) s.n. 1. Sistem de transmiere prin telecomandă și afișare pe ecranul TV a unor pagini cu informații diverse sub formă de text și grafică simplă. 2. Text transmis prin telemprimator.

TELETIPȘETER (< germ., fr.) s. n. Instalație pentru culegerea mecanică, telecomandată, a literelor în tipografie. T. sunt utilizate în special pentru culegerea unui text la mai multe mașini și în tipografiile diferite.

TELETOP¹ (< fr. *l*) s. n. Instrument topografic compus dintr-o busolă și un telemetru optic cu bază variabilă, folosit la ridicări geologice, geografice sau forestiere.

TELETOP² (< *tele*² + *top*) s.n. Concurs prezentat la televiziune.

TELEVIDA (< fr.) vb. I tranz. A transmite la distanță imagini cu mijloacele televiziunii.

TELEVIZIUNE (< fr. *l*); {s} *tele*¹ + lat. *visio* „spectacol”) s. f. 1. Tehnică a transmierei la distanță, cu mijloace de telecomunicație, a imaginilor. T. constă în captarea imaginilor, în transformarea lor în semnale, în prelucrarea și transmiterea semnalelor, precum și în recepția și transformarea acestora din nou în imagini. Se deosebesc: t. plană și în relief (stereoscopică), t. în alb-negru (monocromă) și în culori (policromă). Inventatorul britanic J.L. Baird a realizat prima emisiune televizată cu un aparat de construcție proprie (1926) și prima realizare în culori (1929). Televiziunea publică și-a început activitatea în 1936 (alb-negru în Marea Britanie și color în S.U.A., 1953). România a realizat primele emisiuni de televiziune în 1957. Din 1962 grație satelitului

american *Telstar* s-a trecut la emisiuni mondiale, iar din 1963 sateliții sincroni aflați pe orbite ecuatoriale au permis legături permanente în toată lumea. După 1995 s-au efectuat primele transmisiuni digitale prin satelit. 2. Instituție care asigură pregătirea și difuzarea emisiunilor prin t. (1). Sigla: TV.

TELEVIZOR (< fr.) s. n. Aparat receptor de televiziune.

TELEX (< fr.) s. n. (TELEC.) Sistem mixt de telefonie și telegrafie în telemprimator, care folosește prin comutare același circuit de transmisiune.

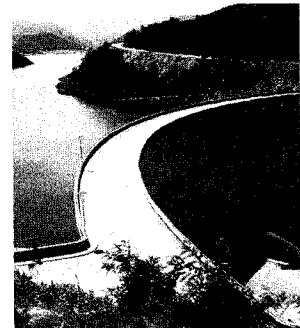
TELFORD [telfed], **Thomas** (1757–1834), inginer britanic. Primul președinte al Institutului de inginerie civilă (1818). Pionier al construcțiilor din beton și fier, de canale (Ellesmere, Caledonian și Göta) și străzi, apeductul de peste Ceirlog, podurile suspendate la Menai Strait și Conway.

TELIȚA, râu în N Dobrogei; 42 km. Izv. din culmea Niculițelului, străbate depr. Nalbant și se varsă în L. Babadag. Se mai numește *Dereaua* și *Râul Morilor*. Afl. pr.: pârâul *Cilic*.

TELIU, com. în jud. Brașov, situată în E depr. Brașov, pe râul Teliu, la confl. cu Târlung; 4 033 loc. (2008). Stație de c.f. pe linia Brașov-Hărman-Teliu-Întorsura Buzăului. Între Teliu și Întorsura Buzăului, se află cel mai lung tunel de c.f. din România (4 370 m). Expl. de gresii. Vestigii ale unui castru roman și ale unei fortificații medievale (*Castrum Cruceberg*) care datează din 1212. Biserica Sf. Dumitru (sec. 18).

TELIUCU INFERIOR, com. în jud. Hunedoara, situată la poalele de E ale m-ților Poiana Ruscăi, pe râul Cerna; 2 473 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de min. de fier, de diatomit și de calcar. Pe terit. com. T.I. se află

Teliucu Inferior. Lacul de acumulare

lacul de acumulare Cinciș sau Teliuc (2,6 km²) folosit pentru regularizarea debitului râului Cerna, pentru alimentarea cu apă a municipiului Hunedoara și pentru sporturi nautice. În timpul lucrărilor de realizare a lacului (1963-1964) au fost descoperite o *villa rustica* și o necropolă datând din sec. 2-3, cu morminte dacice în care s-au găsit două statui din marmură, ceramică romană, fibule, un inel din aur, opaite ș.a. Satele T.I. și Teliucu Superior apar menționate documentar în 1431. Popas turistic (în satul Cinciș-Cerna).

TELL (cuv. arab) s. n. Movilă artificială de pământ, apărută ca rezultat al unei îndelungate locuiri pe unul și același loc sau în urma unor distrugerii succesive ale unor așezări datând din perioade istorice diferite. Numeroase t. de mici dimensiuni se găsesc în C. Română și în Dobrogea, mai cunoscut fiind cel de la Hârșova, aparținând Neoliticului târziu. Frecvente în Orientul Apropiat și Mijlociu, de unde provine denumirea.

TELL, Christian (1808-1884, n. Brașov), general și om politic român. Membru (1837-1838) al Societății Filarmonice, iar, în 1843, împreună cu N. Bălcescu și I. Ghica, fondează societatea secretă „Frăția”. Participant la Revoluția de la 1848 în Țara Românească (susținător și semnatar al Proclamației de la Islaz, redactată de I. Heliade-Rădulescu, membru al Guvernului provizoriu și al Locoteșniei domnești). Revenind în țară din exil (1857), T. ia parte la mișcarea unionistă (deputat în Adunarea ad-hoc din Țara Românească), iar sub domnia lui Al.I. Cuza este numit în Comisia Centrală de la Focșani și ministru, calitate în care a sprijinit politica de reforme a domnitorului, inclusiv lovitura de la 2/14 mai 1864. După abdicarea forțată a lui Al.I. Cuza, T., părăsește treptat ideile liberal-radicală, trecând pe pozițiile conservatorismului. Sub noul regim al lui Carol I, T. devine primar al Capitalei (1870-1871) și ministru în mai multe rânduri (1871-1876, cu întreruperi).

TELL, Wilhelm, erou legendar al luptei elvețienilor împotriva stăpânirii Habsburgilor austrieci în sec. 14. Nesupunându-se măsurilor impuse de Gessler, reprezentantul regelui Albrecht I, T. a fost pedepsit de acesta să doboare cu săgeata un măr așezat pe capul propriului său fiu, ceea ce a reușit. Erou al unei

piese de Schiller și a unei opere de Rossini.

TELL EL-AMARNA v. **Amarna**.

TELL EL-ATLAS (ATLAS TELLIEŢ) sau **Atlasul mic (maritim)**, lanț muntos în N Africii, parte componentă a m-ților *Atlas*, extins pe 1 600 km lungime, de la Ceuta din Maroc, prin Algeria și până la capul Bon (Ras at-Tib) în Tunisia, paralel cu tărmlul M. Mediterane. Alt. max.: 2 308 m (vf. Tamgout de Lalla Khedidja).

TELLER [telər], **Edward** (1908-2003), fizician american de origine ungară. S-a stabilit în S.U.A. (1935). Prof. univ. la Washington și Chicago și la univ. Columbia și Berkeley (California). Lucrări de fizică nucleară, fizică moleculară și mecanică cuantică. A cercetat reacțiile termonucleare, spectrele moleculelor poliatomică și teoria nucleului atomic. A generalizat (1936), împreună cu G.A. Gamow, teoria *dezintegrării beta*. Autorul, împreună cu G. Jahn (1937), teoremei care determină condițiile stabilității configurative simetrice a moleculelor (*teorema Jahn-T.*). În 1941 s-a alăturat lui E. Fermi în efortul de a produce prima reacție nucleară în lanț controlată (dec. 1942), iar în 1943 R.J. Oppenheimer l-a recrutat pentru proiectul construirii primei bombe atomice („proiectul Manhattan”). După al Doilea Război Mondial s-a angajat în crearea bombeii cu hidrogen, pe care a realizat-o și a experimentat-o (nov. 1952), împreună cu matematicianul Stanislaw Ulam (1909-1985); ulterior a perfecționat-o. Anticomunist convins, a fost un promotor al politicii de înarmare a S.U.A. Consultant al președintelui R. Reagan (1982-1983) în proiectul Inițiativei de Apărare Strategică („Războiul stelelor”).

Edward Teller

TELLIER [telje], **Charles** (1828-1913), inginer francez. A construit o mașină frigorifică capabilă să conserve produsele perisabile (1869) și a amenajat prima cală frigorifică (1876), ceea ce a permis transportul cărnii între Buenos Aires (Argentina) și Rouen (Franța).

TELMATOLOGIE (< engl.) s. f. Disciplină care se ocupă cu studiul mlaștinilor.

TELOFAZĂ (< fr.) s. f. (GENETICĂ) Ultimul stadiu al diviziunii celulare, în care cromozomii, situați median în placa ecuatorială, migrează către cei doi poli ai fusului de diviziune. Ulterior, fusul de diviziune dispare și în jurul fiecărui grup de cromozomi se formează membrana nucleară, rezultând doi nuclei-fii. V. *meioză*, *mitoză*.

TELOLECIT (< fr.) s. n. Tip de oul caracteristic peștilor, reptilelor și păsărilor. Vitelusul este în cantitate mare și ocupă întreaga masă a ovulului, în timp ce nucleul, împreună cu o cantitate redusă de citoplasmă, formează discul germinativ.

TELOMERE s. n. pl. (GENETICĂ) Capete terminale ale cromozomilor formate din secvențe de ADN repetitiv, care asigură realizarea completă a fiecărui ciclu de replicare a ADN-ului.

TEL QUEL, revistă literară franceză fondată în 1960 de către Philippe Sollers, Jean-René Huguenin și Jean-Edern Haller. Prieten cu reprezentanții „noului roman”, Sollers a accentuat, începând din 1963, aspectul formalist al revistei; referințele la psihanaliza freudiană, la lingvistică și la structuralism au contribuit la sistematizarea unei doctrine care considera scriitura drept singurul obiect al actului scrierii. Traversând câteva crize interne și externe, T. Q. a evoluat spre un eclecticism care explică apariția ei până în 1982. Revista a avut o profundă influență asupra viziunii critice de la sfârșitul sec. trecut.

TELSON (< fr.; {s} gr. *telson* „extremitate”) s. n. 1. Ultimul segment abdominal la artropode, care formează, împreună cu apendicele segmentului anterior, înotoătoarea codală, lățită ca un evantai. 2. Segmentul terminal al cozii scorpionilor, care poartă țepul veninos.

TELSTAR, primul satelit de telecomunicații lansat de S.U.A. la 10 iul.

1962 la Cape Canaveral, care gravita între 950 și 5 600 km alt. A permis efectuarea de transmisiuni directe deasupra Atlanticului. **T. 2** a fost lansat la 7 mai 1963 cu misiunea de a completa realizările primului. Sateții **T.** au reprezentat o revoluție în telecomunicațiile moderne.

TELUGU, subst. Limbă din fam. dravidiană folosită în S Indiei de peste 66 mil. vorbitori (una dintre limbile majore din India). În statul Andhra Pradesh este limbă oficială. Atestată documentar din anul 633, a fost folosită în numeroase texte literare (păstrate din sec. 11).

TELUR (< fr., germ.; {s} lat. *tellus* „pământ”) s. n. Element chimic (Te; nr. at. 52, m. at. 127,60, p. t. 452°C, p.f. 1 390°C, gr. sp. 6,00), din grupa a VI-a a sistemului periodic, cu caracter nemetalic, alb-albăstrui, cu proprietăți asemănătoare sulfului. A fost descoperit de către mineralogul austriac Franz Joseph Müller von Reichenstein în 1782 în minele de aur din Transilvania. În natură se întâlnește sub formă de telurizi și t. nativ, deseori însoțind sulful și seleniul. Are diferite întrebunări, între care: colorant pentru sticlă și ceramică, compuși săi sunt materiale cu proprietăți semiconductoare, receptori de radiație infraroșie.

TELURIC, -Ă (< fr.) adj. (Livr.) Referitor la Pământ; pământesc, terestru.

TELURUS (în mitologia romană, zeu patronal al pământului roditor.

TEMA, oraș în SE Ghanei, la 32 km ENE de Accra, port la G. Guineii (deschis în 1962); 237,7 mii loc. (2002). Rafinărie de petrol. Ind. metalurgiei feroase și neferoase (aluminiiu), constr. de mașini, chimică, textilă și alim.

TEMAIC, -Ă (< fr.) adj. 1. Care ține de o temă, privitor la o temă; alcătuit pe anumite teme. 2. *Vocală* f. = vocală care, fără a fi sufix, se adaugă la rădăcina unui cuvânt, formând tema acestuia.

TEMAICĂ (< germ.) s. f. Totalitatea temelor (adesea convergente) sau tema esențială care caracterizează creația unui artist, un curent, o epocă etc. sau un grup de opere literare, artistice, științifice etc.

TEMĂ (< fr., lat., germ.) s. f. 1. Problemă, idee care constituie obiectul central sau inițial al unei dezbateri, prelegeri, cercetări, sau al unui studiu. 2. Aspect fundamental de viață în jurul căruia scriitorul

Howard Martin Temin

construiește subiectul unei opere; p. *analog.* subiect de compoziție a unei opere plastice. ♦ (MUZ.) Unitate muzicală caracteristică, reprezentând ideea de bază în dezvoltarea unor creații de proporții mai mari. ♦ *T. cu variațiuni* = compoziție muzicală care constă în enunțarea unei teme și în valorificarea ei în diferite transformări ulterioare. 3. Exercițiu scris, dat școlarilor în vederea aplicării cunoștințelor predate în clasă. 4. (TEHN.) *T. de proiectare* = document care stă la baza executării unui proiect de construcție și în care sunt indicate elementele impuse construcției. 5. (LINGV.) Grupare de elemente din structura unui cuvânt, constituită din rădăcina și prefixe sau sufixe și caracterizată prin faptul că este comună numai formelor unuia și aceluiași cuvânt.

TEMĂTOR, -OARE (< *teme*) adj. Care e cuprins de teamă.

TEME (lat. *timere*) vb. III 1. Refl. A fi cuprins de teamă, a simți frică. ♦ A fi îngrijorat. 2. Tranz. (Pop.) A suspecta pe cineva de infidelitate în căsnicie; a fi gelos.

TEMEI (< sl.) s. n. 1. Ceea ce constituie elementul fundamental, baza a ceva. ♦ Loc. *Cu temei* = cu socoteală; temeinic. 2. Motiv, cauză; prilej. 3. (Pop.) Toi (2), mijloc, miez (al unei acțiuni, al unui interval de timp etc.).

TEMEINIC, -Ă (< *temei*) adj. (Și adverbial) De bază, întemeiat, solid, serios.

TEMEINICIE (< *temeinic*) s. f. 1. Însusirea a ceea ce este temeinic; trăinicie, soliditate. 2. (DR.) Calitate a hotărârii unui organ de jurisdicție de a reflecta realitatea obiectivă a faptelor care interesează soluționarea litigiului.

TEMEIJE (< sl.) s. f. Partea inferioară a unei construcții, executată

din piatră, zidărie sau beton, prin care se face sprijinul construcției pe teren. ♦ Loc. *Din (sau până în) temelii (sau temelie)* = de la (sau până la) bază, cu totul. ♦ Expr. *A pune temelie* = a pune bazele, a întemeia, a înființa, a funda.

TEMENEĂ (< tc.) s. f. Salut făcut după obiceiul musulman, printr-o plecăciune; ploconeală, închinăciune.

TEMERAR, -Ă (< fr., lat.) adj. De o mare îndrăzneală; curajos (peste măsură), cutezător.

TEMERITATE (< fr., lat.) s. f. Îndrăzneală mare; cutezanță.

TEMIN [temin], **Howard Martin** (1934–1994), biochimist american. Prof. la Univ. Wisconsin din Madison. Studii privind interacțiunea dintre virusul tumoral și materialul genetic al celulei. Cercetări privind acțiunea virusurilor în SIDA. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1975), împreună cu D. Baltimore și R. Dulbecco.

TEMIRKANOV, Iuri Hatuevici (n. 1938), dirijor rus. Carieră legată de Filarmonica și Teatrul de operă și balet „Kirov” din Sankt-Peterburg. Dirijează în întreaga lume, cu precădere în Marea Britanie.

TEMIRTAU, oraș în N Kazahstanului, în bazinul carbonifer Karaganda, pe râul Nura; 159,8 mii loc. (2004). Ind. siderurgică (oțel, fontă), a constr. de utilaj minier, chimică (cauciuc sintetic, carbid), alim. Fundat în 1934. Până în 1945 s-a numit *Samarkandski*.

TEMIS (THEMIS) (în mitologia greacă), zeita dreptății, păstrătoare a legilor și a ordinii naturale. Fiica lui Uranus și a Geei. Una dintre soțiile lui Zeus. Poseda arta prorocirii și era sfătuitoarea lui Zeus. Reprezentată fie cu spadă și balanță, fie zăcând pe trepidul delphic.

Temis și Zeus

Themistocle

TEMISTOCLE (THEMISTOKLES) (c. 524–c. 459 î.Hr.), om politic și general atenian. Șef al grupării democratice, devenit arhonte după ostracizarea oligarhului Aristide (482 î.Hr.). A pus bazele puterii maritime ateniene, construind o flotă cu care a obținut victoria de la *Salamina* (480 î.Hr.) asupra celei persane. Ostracizat în 474/473 sau 471 î.Hr. de către oligarhi, s-a refugiat în Imp. Persan, la curtea regelui Artaxerxe I, unde a și murit.

TEMNICER (< *temniță*) s. m. Supraveghetor, gardian într-o temniță.

TEMNIȚĂ (< sl.) s. f. Închisoare, pușcărie. ♦ (DR.) *T. grea* = (în Codul penal) pedeapsă privativă de libertate, care se execută într-un regim de severitate și se aplică pentru unele fapte penale calificate drept crime.

TEMPEA, familie de preoți și cărturari români din Brașov. Mai important: **Radu V T.** (1768–1824, n. Brașov), cleric și filolog. Vicar al Episcopiei ortodoxe din Sibiu. Director (1796–1806 sau 1808) al școlilor naționale ortodoxe românești din Transilvania. Întemeietor a numeroase școli. A colaborat la traducerea unor cărți bisericești; a publicat o „Gramatică românească”, de mare prestigiu în epocă. Reprezentant al *Scolii Ardelene*.

TEMPERA¹ (cuv. it.) s. f. Procedeu în tehnica picturii, care constă din amestecarea culorii cu lianți pe bază de substanțe albuminoide sau gelatinoase (ulei, caseină, albuș sau gălbenuș de ou). Cunoscută din Antic., t. a fost principala tehnică de pictură până la apariția picturii în ulei. ♦ Pictura realizată astfel.

TEMPERA² (< fr.) vb. I tranz. A modera, a potoli, a domoli (un sentiment, o acțiune, o tendință).

TEMPERAMENT (< germ., fr., lat.) s. n. 1. (PSIH.) Ansamblul trăsăturilor neurofiziologice ale unei persoane, care determină diferențierii psihice interindividuale în ceea ce privește mai ales capacitatea energetică și dinamica comportamentului (capacitate de lucru ridicată sau scăzută, vioiciune sau încetineală, stăpânire de sine sau impulsivitate etc.); fire (2). Hipocrat (sec. 5 î.Hr.) a făcut o clasificare a t. (coleric, melancolic, flegmatic, sangvin) pe care le considera corespunzătoare predominanței uneia dintre cele patru umori ale organismului: bilei albe, bilei negre, limfei (flegmei) sau sângelui. V. *umorală*, *teorie*. 2. Energie, impetuozitate, elan.

TEMPERAMENTAL, -Ă (< *temperament*) adj. Privitor la temperament, de temperament; plin de energie, de elan, de pasiune.

TEMPERANȚĂ (< fr., lat.) s. f. Cumpătare, măsură, sobrietate.

TEMPERAT, -Ă (< *tempera*²) adj. 1. Moderat, cumpătat, sobru; potolit, liniștit. V. și *climă t.* 2. (MUZ.) *Sistem t.* = sistem de împărțire a octavei în intervale egale; sistemul european împarte octava în 12 semitonuri egale.

TEMPERATURĂ (< fr., lat.) s. f. 1. Mărime fizică utilizată pentru a caracteriza starea de încălzire a unui mediu, a corpurilor etc.; valoarea ei depinde de scara termometrică în care este exprimată (*Celsius*, *Fahrenheit*, *Kelvin*). ♦ *T. normală* = valoare convențională a t. într-un sistem dat: 0°C (*t. n. fizică*) sau 20°C (*t. n. tehnică*). (METEOR.) *T. aerului* = t. care se determină cu aparate de măsură (termometre, termografe) în condițiile termice ale adăpostului meteorologic. *T. echivalentă* = t. pe care ar avea-o o masă de aer în cazul când vaporii de apă pe care îi conține s-ar condensa în totalitate (datorită proceselor adiabatice) și s-ar răci până la 0°C. *T. de aprindere* = limită inferioară a t. care trebuie atinsă pentru amorțirea și realizarea procesului de ardere a unui combustibil în condiții determinate. *T. de ardere* = t. la care se desfășoară procesul de ardere a unor substanțe sau materiale, respectiv t. produselor arderii. *T. de culoare* = noțiune ce caracterizează calitatea fluxului emis de o sursă de lumină și care se măsoară în grade Kelvin sau în Mired; necesară în cinematografie pentru

alegerea filtrelor de lumină pentru corecție. *T. critică* v. *critic*. 2. (MED.) Constantă fiziologică care reprezintă echilibrul dintre căldura produsă și cea pierdută. *T. normală* la omul adult variază între 36,2°C și 37°C. Creșterea peste aceste limite reprezintă *hipertermie*, care poate fi pasivă (mergând până la șoc caloric), datorită temperaturilor foarte ridicate, sau activă (sindrom febril), datorat reacției organismului la unii factori patogeni, iar scăderea sub aceste limite reprezintă *hipotermie*, fiind consecința acțiunii intense a temperaturilor foarte scăzute, unor hemoragii masive, stări toxice etc. V. și *poichiloterm* și *homeoterm*.

TEMPERLEY [tempelî], **Harold William Vazeille** (1879–1939), istoric britanic. Prof. univ. la Cambridge. Lucrări asupra Primului Război Mondial și asupra Orientului Apropiat („Documente britanice asupra Războiului”, „Istoria Conferinței de Pace de la Paris”). M. coresp. al Acad. Române (1933).

TEMPESTA (pseud. lui *Pieter Mulier cel Tânăr*) (1637–1701), pictor olandez. Fresce și peisaje caracterizate prin luminozitate intensă și cromatică bogată („Furtună”, „Fuga în Egipt”, „Peisaj pastoral”).

TEMPESTA, Antonio (1555–1630), pictor și gravor italian. Celebru datorită gravurilor sale pentru „Metamorfозele” lui Ovidiu și „Ierusalimul eliberat” de T. Tasso. Decorațiuni pentru villa Borghese, Loggia Vaticanului la Roma, Villa d'Este la Tivoli.

TEMPLE [tempî], **Shirley** (n. 1928), actriță americană de film. Celebru copil-vedetă al anilor '30 ai sec. 20, cucerește publicul planetar prin dragălașenie și profesionalism. Joacă de regulă rolul unei micuțe zâne bune capabilă să aplaneze conflicte acolo unde maturii eșuează („Bucle de aur”, „Heidi, fetița munților”, „Visul

Shirley Temple

unei prințese", „Mica prințesă"). Scrieri autobiografice. Premiul Oscar onorific: 1934.

TEMPLIER (< fr.) s. m. (La pl.) Ordin monaho-cavaleresc fundat de Hugues de Payns (1070-1136), în 1119 (*Fratres Militiae Templi*) la Ierusalim, după Cruciada I, pentru apărarea Locurilor Sfinte și protecția pelerinilor creștini veniți aici. S-au remarcat în luptele cu forțele musulmane (1189, 1244, 1250). De-a lungul timpului, ei au avut un important rol în tranzacțiile comerciale ale lumii europene cu Orientul. În 1291 au abandonat musulmanilor Saint-Jean-d'Acre (Acra sau Akko), sediul lor, și s-au stabilit în Cipru; prezenți în mai toate statele catolice din Occidentul european. Marea lor putere și enormele bogății acumulate le-au atras numeroși inamici, printre care împăratul german Frederic II de Hohenstaufen (1212-1250) și Filip IV cel Frumos, regele Franței (1285-1314). În Franța, sub diferite acuzații, Marele maestru al Ordinului T., Jacques de Molay (1243-1314) și numeroși cavaleri t. au fost arestați și târați în fața Inchiziției, unde, sub regim de tortură, neavând posibilitatea să-și dovedească nevinovăția, au fost condamnați la moarte prin ardere pe rug și la confiscarea bunurilor care au fost transferate, parțial, Ordinului loaniților (Ospitalierilor). O bună parte din averile t. au intrat în proprietatea principalului lor adversar, regele Franței. Nu același sfârșit l-au avut t. din alte state europene (de ex. cele spaniole, italiene sau Portugalia), unde ei au fost judecați și achitați. În 1312 Ordinul T. a fost suprimat de papa Clement V (1305-1314) la Conciliul de la Vienne (1311-1312); (și la sg.) persoană care făcea parte din acest ordin.

TEMLU (< fr., lat.) s. n. Edificiu consacrat găzduirii unor divinități și destinat practicării unui cult religios; t. conține un spațiu interior care adăpostește imaginea divinității, cultul fiind săvârșit în altă încăpere sau în curte. Present la unele popoare din

Antic. (egipteni, greci, romani etc.) și astăzi la japonezi, mozaici, la protestanți etc.

TEMPO (cuv. it.) s. n. 1. (MUZ.) Mișcare. 2. Cadență, ritm. 3. (LINGV.) Viteză de succesiune a silabelor unui cuvânt în cursul vorbirii; ritm al vorbirii.

TEMPORAL¹, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la temple, care aparține templelor. ♦ *Os t.* = os pereche situat în partea laterală a bazei craniului constituit din cinci părți: scuamoasă, mastoidă, stânca temporalului, timpanică și procesul stiloid. Participă la delimitarea cutiei craniene, a urechii medii și interne și la articularea cu mandibula.

TEMPORAL², -Ă (< fr., lat.) adj. 1. Care indică timpul, privitor la timp. ♦ *Propoziție circumstanțială t.* (și subst., f.) = propoziție care are funcția unui complement circumstanțial de timp, indicând momentul în care se petrece acțiunea din propoziția regentă. *Conjunctie t.* = conjuncție care introduce o propoziție temporală. 2. (Despre ecuațiile fenomenelor fizice) în care timpul apare în mod explicit sau implicit; care depinde de timp.

TEMPORAR, -Ă (< lat., fr.) adj. Care e de scurtă durată, care nu durează decât un anumit timp; efemer, momentan, vremelnic, trecător.

TEMPORIZA (< fr.) vb. I tranz. (Livr.) A întârzia, a amâna, a tergiversa.

TEMPOROMANDIBULARĂ ((s) lat. *temporalis* „de la tâmplă” + *mandibulă*) adj. f. (ANAT.) *Articulație* ~ = articulație mobilă care unește maxilarul inferior (mandibula) cu osul temporal.

TEMPTATIONS (THE) [temptejnz], grup vocal de soul american constituit în 1961, la Detroit. Formație celebră a anilor '60-'70, cvintet vocal etalon al stilului Tamla Motown („I'm

Losing You", „Papa Was A Rolling Stone", „I Can't Get Next To You").

TEMUCO, oraș în partea central-sudică a statului Chile, pe Río Cautín, la 610 km S de Santiago și 160 km NNE de Valdivia; 232,5 mil loc. (2002). Prelucr. lemnului și a prod. agricole. Bază militară aeriană. Muzeul indienilor araucani. Catedrală (sec. 19). Fundat în 1881.

TEMUGIN v. Genghis-Han.

TEMUȚ, Ț (< *teme*) adj. Care produce, care inspiră teamă.

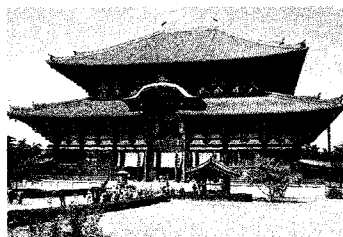
TEN (< fr.) s. n. Culoarea și calitatea pielii obrazului; *p. ext.* pielea obrazului.

TENACE (< fr., lat.) adj. 1. Stăruitor, perseverent, dărz. 2. (Despre materiale solide) Care prezintă tenacitate (2); care este dur, fără a fi însă fragil sau casant; rezistent, tare.

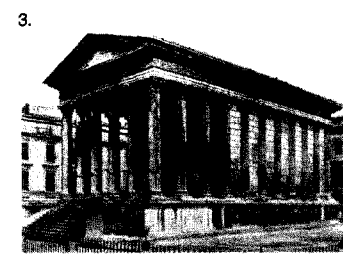
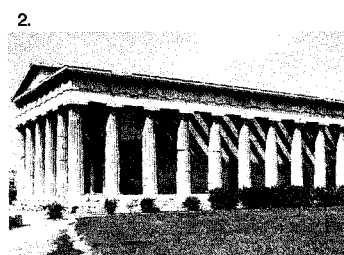
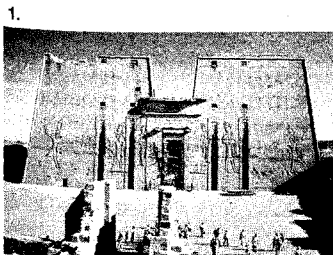
TENACITATE (< fr., lat.) s. f. 1. Însușirea de a fi tenace (1); stăruință, perseverență. 2. (REZ. MAT.) Proprietate a unui material solid de a suporta, până la rupere, deformatii plastice mari, sub acțiunea unor solicitări exterioare.

TENASSERIM (TANINTHARY), stat în S Uniunii Myanmar, la granița cu Thailanda, cu ieșire la M. Andaman, la N de istmul Kra; 43,3 mil km²; 1,2 mil. loc. (1994). Centrul ad-tiv.: *Tavoy (Dawei)*. Expl. de wolfram, cositor și forestiere. Plantații de cauciuc. Culturi de orez. Pescuit de perle.

4.

templi: 1. egiptean 2. grec 3. roman 4. japonez

TENCUI (< ucr.) vb. IV tranz. A acoperi cu tencuială un perete, un tavan etc.

TENCUIALĂ (< tencui) s. f. Strat de material aplicat în stare plastică sau uscată pe pereții și tavanele construcțiilor, cu scop protector și decorativ. Tencuiala din mortar în stare plastică se numește **t. umedă**, iar aceea realizată prin aplicare de plăci, **t. uscată**.

TENDĂ (în it.: *Colle di Tenda*; în fr.: *Col de Tende*), pas în Alpii Maritimi, la 1 871 m alt., la granița dintre Italia și Franța, în apropiere de stațiunea montană Limone Piemonte. Străbătut de două tunele paralele, unul feroviar (8,2 km lungime) și unul rutier (3,2 km) care fac legătura între Nisa (Franța) și Torino (Italia).

TENDĂ (< ngr., it.) s. f. Acoperiș de pânză pentru protejarea de ploaie sau de razele soarelui a punții unei nave.

TENDENȚIONISM (< fr.) s.n. Concept apărut în ideologia și critica literară „științifică” și marxistă din a doua jumătate a sec. 19, care preconizează o literatură militantă, cu finalitate politică și socială. În literatura română, a fost teoretizat și promovat de C. Dobrogeanu-Gherea, fără a fi însă clar delimitat de **tezism** („Tendenționismul și tezismul în artă”). T. se opune polemic conceptului de **artă pentru artă**, care promovează specificul estetic și autonomia operei literare.

TENDENȚIOS, -OASĂ (< fr.) adj. 1. Care are o tendință (ascunsă), care urmărește un anumit scop, care vrea să insinueze ceva; părtinitor, lipsit de obiectivitate. 2. (Despre o operă literară sau de artă) Caracterizată prin tendință (2), căreia îi este proprie o anumită tendință.

TENDENȚIOZITATE (< *tendențios*) s. f. 1. Înșușirea de a fi tendențios. 2. Acordarea unei atenții unilaterale sau exagerate exprimării problematicei sociale în opera de artă, în detrimentul modalităților estetice specifice de transfigurare artistică.

TENDER (< fr., engl.) s. n. Vehicul de cale ferată, atașat la locomotiva cu abur sau făcând corp comun cu aceasta, în care se depozitează și se transportă combustibilul necesar pentru funcționarea locomotivei.

TENDINĂ (< fr.) s.f. Inflamație a unui tendon.

TENDINOS, -OASĂ (< fr.) adj. Care se referă la tendoane, de natura tendonului.

TENDINĂ (< fr.) s. f. 1. Dispoziție firească, înclinare; pornire, acțiune conștientă spre un anumit scop. 2. Dimensiune atribuită de unii teoreticieni operei de artă, constând în finalitatea ei practică, militantă politic și social (v. *tendenționism*). 3. Acțiunea, forța prin care un corp tinde să se miște către un anumit lucru; direcția pe care o are un corp în mișcare. 4. P. ext. Orientare, direcție.

TENDON (< fr.) s. n. (ANAT.) Fascicul subțire, conjunctiv, dens și rezistent, prin care mușchii se fixează pe oase (ex. t. lui Achile).

TENDOR (< fr.) s. n. Dispozitiv pentru întinderea unor cabluri de ancorare, alcătuit din două țije filetate în sens invers și un mașon. Prin rotirea mașonului, țijele se apropie, întinzând cablul.

TENEBRĂ (< fr., lat.) s. f. (Livr.; mai ales la pl.) 1. Întunecime, beznă, obscuritate; întuneric. 2. Fig. Himeră. ♦ Ignoranță.

TENEBROS, -OASĂ (< fr., lat.) adj., s. m. 1. Adj. Sumbrou, întunecat. ♦ Fig. Secret și perfid; misterios, neclar. ♦ Fig. (Despre oameni) Posomorât, închis. 2. S. m. (La pl.) Grup de pictori italieni din sec. 17, influențați de Caravaggio, a căror pictură este caracterizată prin atmosfera întunecată și prin efecte de clarobscur puternic contrastant.

TENERIFE, Isla de ~, insulă vulcanică spaniolă, cea mai mare din arh. Canare; 1 929 km². Oraș pr.: *Santa Cruz de Tenerife*. Relief muntos cu alt. max. de 3 718 m (Pico de Teide). Climă tropicală uscată. Banane, citrice, cartofi, viticultură, cereale. Pescuit. Turism. Parcul Național Teide (1954, 13,57 mii ha) cu specii rare de plante și endemite (arborele zmeilor, palmierul de Canare, pinul de Canare, specii de aloie).

TENEȘME (< fr.; cuv. gr.) s. n. pl. Simptome constând din eforturi inefficiente, neplăcute și uneori dureroase de a urina sau defeca. T. survin în cistite, rectite, fisuri anale etc.

TENGHIZ, lac în partea central-nordică a Kazahstanului, situat într-o zonă de stepă și semideșert (Pod. Kazahstan); 1 590 km²; ad. max.: 6 m.

TENGRI NUR v. *Nam Co*.

TENIAZĂ (< fr.) s. f. Boală comună omului și animalelor, provocată de diferite tipuri de tenii. Sin. *cestodoză*.

TENIE (< fr., lat.) s. f. Vierme parazit, plat, acelomat, cu aspect de panglică, din clasa Cestoda (*Taenia*). Are corpul alcătuit din scolex, gât și strobile (lanț de proglote). Există numeroase specii parazite în intestinul subțire și în alte organe la om și animale, t. produc teniază; panglică (4).

TENIERS [tenj:rs], numele a doi pictori flamanzi: 1. **David T.** (numit și *T. cel Bătrân*) (1582–1649), pictor flamand. Compoziții religioase influențate de Rubens („Sfinții pustnici Pavel și Anton”) și compoziții de gen. 2. **David T.** (numit și *T. cel Tânăr*) (1610–1690), pictor flamand. Fiul lui T. (1). Unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai artei flamande. Tematică variată: portrete, peisaje, compoziții religioase, scene populare și imagini din viața țărănească (chermeze, chefurii, fumători de tutun), scene umoristice, infernale etc. Reprezentat în Muzeul Național de Artă al României.

TENIS (< engl.) s. n. Joc sportiv disputat între două persoane sau două perechi care își transmit alternativ, prin lovire, o minge cu ajutorul unei rachete pe un teren dreptunghiular (din zgură, iarbă, plastic etc.), împărțit în două părți egale de o plasă joasă (91 cm). O partidă de t. se joacă pe seturi, meciul fiind câștigat cu două seturi din trei sau trei seturi din cinci. Se mai numește *t. de câmp*. Prima mențiune scrisă despre tenis apare în revista engleză „Sporting Magazine”, în 1793, dar jocul cu racheta apăruse încă de la sfârșitul sec. 14. Brevetul de invenție al jocului îi aparține maiorului Walter Wingfield (1833–1912), în anul 1874. În 1877 este inaugurat primul turneu de la Wimbledon (Marea Britanie), care se va desfășura, pe iarbă, cu regularitate, în fiecare an. În 1927 se construiește cel mai important teren, pe zgură, în Franța, la Roland Garros. În 1913 a luat ființă Federația Internațională de Tenis (F.I.L.T.). La Jocurile Olimpice apare încă de la 1896 până în 1924, reînclus în 1988. Principala întrecere (masculină pe echipe) este Cupa Davis (Salatierea de argint), care a luat ființă la 17 febr. 1900. Turneele majore ale t. mondial sunt cele patru concursuri: de la Wimbledon, Roland Garros, al Australiei și al S.U.A.; ele alcătuiesc marele slem. În România jocul este cunoscut din 1896, printre cei mai importanți reprezentanți numărându-se Nicolae Mișu, frații Gogu și Marin Viziru, Ion Tiriac, Ilie Năstase (ultimii de trei ori finaliști în Cupa Davis), Andrei Pavel ș.a. Printre cei mai mari tenismeni ai lumii se numără: Rod

Laver, Maureen Connolly, Billie Jean King, Chris Evert, Manuel Santana, Bjorn Borg, J. Connors, J. McEnroe, Martina Navratilova, Virginia Ruzici, Ivan Lendl, Steffi Graf, Monica Seles, Boris Becker, Pete Sampras, Andre Agassi, Roger Federer, Rafael Nadal ș.a. ♦ *T. de masă* = joc sportiv care se dispută între două persoane sau două perechi și care constă în transmiterea alternativă a unei mingi, lovite cu o paletă, pe suprafața unei mese dreptunghiulare (224/152 cm), împărțită în două părți egale de un fileu (la 15,25 cm); ping-pong. Un meci îi revine celui care câștigă două seturi din trei sau trei seturi din cinci. A apărut în Anglia în 1880; cel dintâi club s-a înființat la Londra în 1902. Are șapte probe: simplu, dublu și echipe (toate masculin și feminin) și dublu mixt. Federația Internațională (I.T.T.F.) s-a constituit în 1926, Campionatul Mondial a apărut în 1927; devine sport olimpic în 1992 (Barcelona). Federația Română i-a născut în 1931, iar în 1939 se desfășoară primul campionat național pe echipe. Printre marii sportivi români, cu succese importante în competițiile internaționale se numără: Angelica Rozeanu, Eilla Zeller-Constantinescu, Maria Alexandru, Mihaela Ștef și Otilia Bădescu. În ultimii ani cele mai importante succese în *t. de m.* sunt obținute de sportivii chinezi, japonezi și coreeni.

TENISMEN (< fr., engl) s. m. Persoană care practică tenisul.

TENNESSEE [tenesi:] 1. Râu în E S.U.A., afl. stg. al râului Ohio: 1 050 km (de la izv. râului Holston: 1 450 km). Se formează prin confl. râurilor Holston și French Broad, care izv. din S m-șilor Alegani. Navigabil. Trece prin Knoxville și Chattanooga. Legat cu râul Tombigbee, printr-un canal navigabil de 376 km lungime, construit în anii 1971-1984. Numeroase hidrocentrale: Hales Bar (160 MW; 1913), Wilson (1925; barajul are 63 m înălțime și 2 567 m lungime, iar lacul de acumulare 298 km lungime), Wheeler (1936; barajul Norris are 81 m înălțime și 567 m lungime, iar lacul de acumulare 3,1 miliarde m³ de apă), Pickwick Landing (1938), Guntersville (1939), Nickajak (1968) ș.a. La începutul anului 1933 a luat ființă Autoritatea văii Tennessee (Tennessee Valley Authority) cu scopul de a organiza amenajarea hidroenergetică și de navigație a râului T. S-au construit 9 hidrocentrale pe cursul râului și 45 de afluenți cu o putere totală instalată de 3 000 MW. 2. Stat în SE părții centrale a S.U.A.: 109,2 mii km²; 6,03 mii. loc. (2006).

Alfred Tennyson

Centrul ad-tiv.: Nashville. Expl. forestiere, de cărbuni, min. de cupru și fosfați. Ciment; produse electrotehnice, chimice și textile. Cereale, tutun, soia și bumbac. Creșterea intensivă a animalelor.

TENNŌ (din chin. *t'ien-huang* „împăratul Cerului”) s. n. Denumire a împăratului Japoniei de la începutul perioadei Nara (710); *mikado*.

TENNYSON [tenisn], Alfred, baron ~ (1809-1892), poet englez. Cel mai important reprezentant al liricii victoriene. Versuri de o deosebită muzicalitate și rigoare formală, exprimând cu melancolie contrastul între lumea exterioară și eul poetului. Dezvoltă dialogul interior în poeme de inspirație medievală („Iddilele regelui”, „Balade și alte poeme”), filozofică („In memoriam A.H.H.”), mitologică („Tiresias”, „Demeter”). Monologuri dramatice („Maud”). Drame lirice („Regina Maria”, „Șoimul”, „Becket”).

TENO v. Tana (2).

TENOCHTILÁN [tenot/fitlan], vechi oraș în Mexic, întemeiat, potrivit legendei, în c. 1325, pe o ins. a vechiului lac Texcoco. Capitala Imp. Aztec. Se apreciază că în momentul cuceririi sale (nov. 1519), de către spaniolii conduși de Hernán Cortés, era unul dintre cele mai populate orașe (c. 400 000 loc.) ale Americii prehispanice. Distrus de noii stăpâni, în 1521, în timpul răscoalei antispaniole a aztecilor. Ruinele T., în NE orașului *Ciudad de México*, așezarea urbană care i-a succedat.

TENŌR (< fr., it.) s. m. 1. Voce bărbătească cu registrul cel mai înalt; cântăret care are o astfel de voce. ♦ *T. liric* = voce bărbătească de tenor cu timbru mai deschis. *T. dramatic* = voce bărbătească de tenor cu timbru asemănător baritonului. ♦ P. ext. (Adjectival; despre instrumente de suflat) Al căror registru corespunde

voicii de tenor (ex. trombon t., saxofon t.). 2. Voce în polifonie plasată între alto și bas; în polifonia primitivă t. era principala voce ce purta un *cantus firmus*.

TENOSINOVIȚĂ (< fr.; {s} gr. *tenon* „tendon” + fr. *synovite* „sinovită”) s. f. Inflamație a tecilor sinoviale care învelesc tendoanele; poate apărea în reumatism, traumatisme, infecții bacteriene (ex. tuberculoză) etc.

TENRECIDÉ (TANRECIDÉ) (cuv. malgaș < fr.) s. f. pl. Familie primitivă de insectivore întâlnită numai în ins. Madagascar și în Africa de Vest și Centrală. Sunt preponderent animale nocturne, care păstrează unele caractere arhaice (de ex. cloaca), dar ca aspect exterior s-au diferențiat, astfel că unele seamănă cu aricii, altele cu chițcanii sau cu șoarecii, iar chițcanii-vidră de pe continentul african (genul *Potamogale*), care trăiesc pe malul apelor, sunt asemănători cu vidrele. Unele specii ating dimensiuni destul de mari: tenrecul comun (*Tenrec eucaudatus*), care își sapă galerii în pământ, poate ajunge la 40 cm, iar chițcanul-vidră uriaș atinge 60 cm.

TENSIOMETRU (< fr.; {s} gr. *tensio* „tensiune” + *metron* „măsură”) s. n. 1. (FIZ.) Instrument utilizat pentru determinarea tensiunii superficiale a lichidelor. 2. (FIZIOL.) Aparat care măsoară valorile tensiunii arteriale.

TENSIUNE (< fr., lat.) s. f. 1. Stare a unui obiect care este întins; încordare. ♦ Fig. Situație încordată; zbcium sufletec, nervozitate, surescitare. 2. (FIZ.) Forță care apare într-un mediu continuu (solid, lichid sau gazos) și care se exercită între diferitele părți ale mediului aflate în contact. ♦ *T. internă* = t. care poate exista în corpurile solide chiar în absența solicitărilor exterioare și care poate fi provocată de variațiile de temperatură, de solidificări defectuoase, de umeziri sau uscări etc. *T. de vapori* = presiunea pe care ar indica-o vaporii dacă ar fi separați de moleculele gazului (aerului) cu care se află în amestec; presiune de vaporii. *T. superficială* = forță raportată la unitatea de lungime, care întinde tangential, în toate direcțiile, pătura superficială a unui lichid datorită interacțiunii dintre moleculele de la suprafață și cele din interiorul lichidului. 3. (REZ. MAT.) Forță specifică ce ia naștere în interiorul unui corp supus unui efort (de ex. t. unui resort, t. de tracțiune sau de compresiune în barele unui pod de

cale ferată în timpul trecerii trenului etc.). \diamond *T. remanentă* = *t.* slabă care se menține într-un corp deformabil după încetarea acțiunii forțelor care au lucrat inițial asupra lui. \blacklozenge (Impr.) Efort unitar. 4. *T. electrică* = mărime fizică egală cu suma produselor dintre intensitățile câmpului electric și lungimile liniei de-a lungul căreia se măsoară, considerate în direcția intensităților locale ale câmpului. *Tensiune e. v. electromotor. Cădere de t. v. cădere. T. de contact* = *t.* electrică care se stabilește între suprafețele în contact a două conductoare metalice, a două semiconductoare sau a unui conductor și a unui semiconductor. *T. electrică la borne* = *t.* electrică definită de-a lungul unei curbe normale în toate punctele ei pe intensitatea câmpului electric indus (*curbă sau linie a tensiunii la borne* care unește două borne ale unui circuit electric), egală cu diferența de potențial electric dintre cele două borne. *T. electrică de aprindere* = valoare minimă a *t.* electrice dintre doi electrozi aflați într-un amestec gazos pentru care se stabilește un arc electric. 5. *T. magnetică* = mărime fizică egală cu suma produselor dintre intensitățile câmpului magnetic și lungimile liniei de-a lungul căreia se măsoară, considerate în direcția intensităților locale ale câmpului. *T.m.* definită în lungul unei curbe închise se numește *t. magnetomotorie*. 6. (FIZIOL.) *T. arterială* = forță elastică reactivă a pereților arterelor față de forța exercitată asupra lor de presiunea sângelui impulsionat de inimă. Valoarea normală a *t.a.* este 120–140 mm Hg maxima și 70–90 mm Hg minima. Valoarea maximă este dată de sistolă, iar cea minimă de diastolă. Diferența dintre *t.a.* maximă și *t.a.* minimă reprezintă *t.a. diferențială*. În mod normal, valorile *t.a.* pot varia între limite largi (în funcție de vârstă, sex, alt., climă, individ, activitate). În cazuri patologice, aceste limite sunt depășite mult în plus (hipertensiune arterială) sau mult în minus (hipotensiune arterială); (impr.) presiune arterială.

TENSOMETRIE (< fr.) s. f. Ansamblul metodelor experimentale utilizate pentru determinarea tensiunilor din piesele finite supuse la solicitări, prin măsurarea deformațiilor în câteva puncte de pe suprafața lor.

TENSOMETRU (< fr., germ. *fi*); (*s*) lat. *tensus* „întins” + gr. *metron* „măsură”) s. n. Dispozitiv mecanic, pneumatic sau electric, care se

Teoctist III Arăpașu

fixează pe piesa a cărei deformație se studiază prin metodele tensometriei.

TENSOR (< fr., germ., engl.) s. m. Obiect matematic definit în cadrul algebrei și geometriei, frecvent utilizat în fizică; reprezintă o generalizare a noțiunii de vector.

TENSORIAL, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la tensori, care aparține tensorilor (ex. calculul).

TENTA (< fr.) vb. I tranz. A deștepta o dorință; a ademeni, a ispiți.

TENTACUL (< fr. *fi*); (*s*) lat. *tentare* „a ataca”) s. n. Organ alungit, musculos și sensibil, al unor nevertebrate acvatice, care servește la apucatul pradă, la pipăit și uneori la deplasare.

TENTACULAR, -Ă (< fr.) adj. Cu tentacule, de natura tentaculelor; ca un tentacul.

TENTACULATE (< *tentacul*) s. n. pl. Filum de nevertebrate marine și dulcicole, învelite într-o cuticulă, cu tentaculele dispuse în jurul gurii (ex. *Cristatella*, *Phoronis*, *Plumatella*); majoritatea lor trăiesc fixate de un suport (*Tentaculata*).

TENTATIVĂ (< fr.) s. f. 1. Acțiune întreprinsă în scopul de a realiza ceva, fără a avea siguranța izbândei; încercare (neizbutită). 2. (DR.) Punere în executare a hotărârii de a săvârși o infracțiune, care din diferite motive rămâne fără rezultate. *T.* este pedepsită în cazurile prevăzute de legea penală.

TENTAȚIE (< fr., lat.) s. f. Ispită; dorință.

TENTĂ (< fr.) s. f. 1. Nuanță de culoare obținută prin diluarea unui colorant într-un solvent (apă, terebentină etc.). \blacklozenge Nuanță obținută prin amestecul mai multor culori. 2. Strat de culoare omogen aplicat pe un suport.

TENZIN GYATSO v. Dalai Lama.

TENZING NORGAY (numele original: *Namgyal Wangdi*) (1914–1986), alpinist nepalez, aparținând grupului etnic serpa. Împreună cu Sir E. P. Hillary a cucerit, pentru prima dată în lume, vf. Chomolungma/Everest (29 mai 1953). În 1964 a devenit director al Institutului Himalayan din Dărijiling. Autor al lucrării „Tigrul zăpezilor”, în colab. cu James Ramsey Ullman.

TEOBROMINĂ (< fr. *fi*); (*s*) gr. *theos* „zeu” + *broma* „hrănă”) s. f. Substanță alcaloidă din categoria metilxantinelor extrasă din învelișul semințelor de cacao (*Theobroma cacao*), din nuci de cola sau preparată sintetic. Se prezintă ca o pulbere albă, cristalină. În cantități mici, se găsește în ciocolată. Stimulent al sistemului nervos central, bronhodilatator, cu efecte cardiovasculare. Toxică pentru câini, pisici, cai.

TEOCENTRISM (< fr.; (*s*), gr.) s.n. Concepție potrivit căreia Dumnezeu se află în centrul experiențelor religioase.

TEOCRATIE (< fr.; (*s*) gr. *theos* „zeu” + *kratos* „putere”) s. f. Formă de guvernământ caracteristică lumii antice (mai ales despotismul orientale) și Americii precolumbiene, în care șeful statului fiind și șeful bisericii avea întreaga putere, considerată de origine divină, iar preoțimea deținea și puterea laică.

TEOCRIT (THEOKRITOS) (c. 310–c. 250 î.Hr.), poet grec. Originar din Sicilia. Reprezentant tipic al epocii alexandrine. Creatorul poeziei bucolice („Idile”), a realizat o operă remarcabilă prin nouțatea și virtuozitatea formei și realismul imaginii.

TEOCTIST, numele mai multor prelați români: 1. T. I, mitropolit al Moldovei (1453–1478). 2. T. II,

Tenzing Norgay

mitropolit al Moldovei (1508–1528). 3. T. III (pe numele laic *Teodor Arăpașu*) (1915–2007, n. sat Tocileni, jud. Botoșani), patriarh al României. M. de onoare al Acad. (1999). Episcop al Aradului (1962–1970), arhiepiscop al Craiovei și mitropolit al Olteniei (1973–1977), arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Moldovei și Sucevei (1977–1986) și din 1986 arhiepiscop al Bucureștilor, mitropolit al Ungrovlahiei și patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. S-a preocupat atât de problemele administrative și economice, cât și de restaurarea monumentelor de artă bisericească. Reprezentant al ecumenismului românesc, a primit vizitele unor reprezentanți de seamă ai bisericilor ortodoxe surori, cât și a papei Ioan Paul al II-lea (1999). Autor a numeroase studii, articole și cuvântări strânse în 5 volume, sub titlul „Pe treptele slujirii creștine”.

TEODICEE (< fr.: {s} gr. *theos* „Dumnezeu” + gr. *dike* „dreptate”) s. f. Parte a apologeticii care încearcă să demonstreze că existența răului în lume nu infirmă bunătatea divină; cuvântul derivă din titlul lucrării lui Leibniz, „Încercare de teodicee asupra bunătății lui Dumnezeu, libertății omului și originii răului” unde se pune problema de a demonstra că lumea aceasta este cea mai bună dintre toate lumile posibile.

TEODOLIT (< fr., germ.) s. n. (TOPOGR.) Instrument optic pentru măsurarea unghiurilor orizontale și verticale în lucrările geodezice și topografice. Folosit, se pare, prima dată (1551) de matematicianul englez Leonard Digges (?-c. 1571). Reintrodus ca instrument de măsurare de mecanicul britanic *Jesse Ramsden* (1768).

TEODOR, numele a doi suverani ai Imp. Bizantin de la Niceea; T. I

Pompiliu Teodor

Teodora, împărăteasa Bizanțului, mozaic (detaliu) de la San Vitale (Ravenna)

Lascaris (1204–1222), fondatorul statului, împărat din 1208. A luptat împotriva cruciaților latini, a împăraților din Trapezunt și a turcilor selgiucizi. T. II **Lascaris** (1254–1258). A sprijinit activitatea culturală și a respins un atac al bulgarilor (1256).

TEODOR DIN MOPSUESTIA (c. 350–428/429), teolog sirian, conducător al școlii exegetice din Antiohia, episcop de Mopsuestia. A afirmat că cele două naturi ale lui Hristos sunt unite ca sufletul și trupul. Considerat de nestorienii ca autoritate în materie de credință. Concepțiile lui au fost condamnate de Conciliul din Constantinopol II (553).

TEODOR, Pompiliu (1930–2001, n. Ilia, jud. Hunedoara), istoric român. M. coresp. al Acad. (1990), prof. univ. la Cluj-Napoca. Director al Institutului de Istorie Central-Europeană (din 1993). Specialist în istoria istoriografiei, istoria bisericii și a vieții religioase („Evoluția gândirii istorice românești”, „Interferențe iluministe europene”). Colaborator la mari lucrări de sinteză.

TEODOR STUDITUL (759–826), călugăr bizantin, adversar al iconoclasmului și favorabil independenței Bisericii față de puterea imperială. Canonizat.

TEODORA, împărăteasă bizantină (527–548), soția lui Iustinian (din 527). Inteligentă, cultă și ambițioasă, T. a avut o mare influență politică asupra creării legislației și a conducerii statului, contribuind la grandoaarea domniei soțului său.

TEODORA DE LA SIHLA, Sfânta (c. 1650–c. 1700, n. Vânători, jud. Neamț), călugăriță română. Renumită pentru viața ascetică dusă într-o

peșteră de lângă schitul Sihla. Canonizată în 1992; comemorată la 7 aug. Moaștele ei se află la o mânăstire din complexul Pečerskaia Lavra, Kiev. Este cunoscută și sub numele de *Sfânta Teodora din Carpați*.

TEODOREANU 1. Alexandru O. (Păstorel) T. (1894–1964, n. Dorohoi), scriitor și publicist român. A făcut parte din cercul „Vieții Românești”. Proză fin umoristică, pasișând stilul cronicăresc („Hronicul măscăriciului Vălătuc”); epigrame („Strofe cu pelin de mai contra lorga Neculai”, „Vin și apă”), publicistică („Tămăie și otravă”). Traduceri. 2. **Ionel T.** (1898–1954, n. Iași), scriitor român. Fratele lui T. (1). A profesat avocatura. A făcut parte din cercul „Vieții Românești”. Proză lirică și metaforică, evocând nostalgic universul copilăriei și adolescenței, instituind, prin caracterul liric, nostalgic și metaforic al evocării, un stil („medelenismul”). („Ulița copilăriei”, „La Medeleni”). Memorialistică inspirată de atmosfera culturală a Iașului („Masa umbrelor”). Preocupări de oenologie și gastronomie.

TEODOREANU, Nicolae (1889–1977, n. sat Rădești, jud. Olt), zootehnician român. M. coresp. al Acad. (1952), prof. univ. la București. A

Alexandru (Păstorel) Teodoreanu

Ionel Teodoreanu

Anibal Teodorescu

înființat (1936) Societatea de genetică din România. Lucrări în domeniul selecției și ameliorării ovinelor („Creșterea oilor”); a contribuit la crearea rasei merinos de Palas („Cercetări despre originea merinosului”).

TEODORESCU, Anibal (1881–1971, n. Câmpineanca, jud. Vrancea), jurist român. M. coresp. al Acad. (1945), prof. univ. la București. Considerat fondator al dreptului administrativ modern românesc. Unul dintre creatorii Muzeului Municipal București (1921). Lucrări: „Tratat de drept administrativ”, „Noțiuni de drept administrativ”, „Participarea magistraturii în administrație”).

TEODORESCU, Dimitrie M. (1881–1947, n. București), istoric și arheolog român. Prof. univ. la Cluj. Director al Institutului de Arheologie și Numismatică din Cluj (1921–1928) și al Institutului de Studii Clasice (1929–1941). Specialist în istoria antică și arheologia României („Monumente inedite din Tomis”, „Cetățile antice din munții Hunedoarei”).

TEODORESCU, Dorin (1943–1999), tenor român. Director al Teatrului de operetă „Ion Dacian” (1990–1999). Debut cu „Prințesa circului” (1965).

Nicolae-Victor Teodorescu

Dotat cu un timbru vocal inconfundabil, cu o desăvârșită eleganță și cu capacitatea de a comunica cu publicul, a creat roluri memorabile în: „Voievodul țiganilor”, „Lăsați-mă să cânt”, „Văduva veselă”, „Vânzătorul de pășări”, „Eternele iubiri”, „O noapte la Veneția”.

TEODORESCU, Emanoil (1866–1949, n. sat Călinești, jud. Botoșani), botanist român. Acad. (1945), prof. univ. la București. Contribuții la cunoașterea florei algologice a României, descoperind și două genuri noi: *Gomontiella* și *Dunaliella* („Materiale pentru flora algologică a României”). Fondatorul învățământului și cercetărilor românești de fiziologie a plantelor.

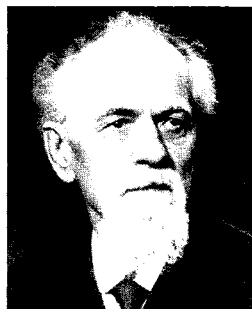
TEODORESCU, G. Dem. (1849–1900, n. București), folclorist, critic literar și publicist român. Contribuții la introducerea criteriilor științifice de culegere și interpretare a folclorului („Cercetări asupra proverbelor române. Cum trebuie culese și publicate”). Culegerea monumentală „Poezii populare române”. Primul biograf și bibliograf al lui Anton Pann. Lucrări asupra literaturii antice („Tratat de versificare latină”). Cronici muzicale și dramatice.

TEODORESCU, Horia-Nicolai (n. 1951, Iași), inginer român. M. coresp. al Acad. (1993), prof. univ. la Iași; profesor invitat în Japonia, Elveția, Spania, S.U.A. Contribuții la dezvoltarea sistemelor fuzzy (a demonstrat primul sistem fuzzy haotic); a descoperit noi aplicații ale sistemelor fuzzy și neuro-fuzzy în medicină și lingvistică; a introdus teoria filtrării și a predicției bazate pe forme (patternuri).

TEODORESCU, Ioan C. (1886–1978, n. Craiova), agronom român. Prof. univ. la București. A organizat primele stațiuni experimentale viticole și prima colecție ampelografică din țară, punând bazele cercetării științifice din acest domeniu. Op. pr.: „Activités viticoles sur le territoire dacique”.

TEODORESCU, Iosif (1885–1961, n. Rucăr, jud. Argeș), general român. Comandant (1941–1942) al Diviziei 11 infanterie, care s-a remarcat pe frontul de la Odessa; comandant militar al Capitalei (1944–1945), contribuind la înfrângerea trupelor germane din București și împrejurimi. Inspector al infanteriei (1945–1946). Arestat și anchetat (1950, 1951–1952) pentru ordinele date în calitate de comandant militar al Bucureștiului.

TEODORESCU, Nicolae-Victor (1908–2000, n. București), matematician român. Acad. (1963), prof. univ. la București. Contribuții în ana-

Emanoil Teodorescu

liza matematică, privind geometrierea ecuațiilor cu derivate parțiale și extinderea noțiunii de derivată areolară („Derivata areolară și aplicațiile ei în fizica matematică”, „Metode vectoriale în fizica matematică”). Lucrări de fizică matematică („Introducere în fizica matematică”, „Ecuațiile fizicii matematice”). Manuale universitare.

TEODORESCU, Paul (1888–1981, n. Bacău), general român. M. coresp. al Acad. (1938), director al Școlii Superioare de Război (1919–1921). Ministrul Aerului și Marinei (1938–1940). Demis de Ion Antonescu pentru atitudine procarlistă, a fost reprimat în armată în 1944. Lucrări teoretice („Divizia în războiul de mișcare. Teme și soluțiuni”, „Ce trebuie să știe orice ofițer din tactica militară”, „Întrebuințarea jandarmeriei teritoriale și operative de război”, „Rolul marinei în viața națiunii”).

TEODORESCU, Virgil (1909–1987, n. Cobadin, jud. Constanța), poet român. M. coresp. al Acad. (1974). A colaborat la numeroase publicații interbelice. Lirică de factură suprarealistă („Blănurile oceanelor”, „Butelia de Leyda”); eseuri cu valoare de program artistic („Armonia contrariilor”). Traduceri.

Horia-Nicolai Teodorescu

Tudor Teodorescu-Braniște

TEODORESCU-BRANIȘTE, Tudor (1899–1969, n. Pitești), ziarist și scriitor român. Redactor la „Adevărul”, „Dimineata”, „Facla”; director (1933–1936) la „Cuvântul liber” și la „Jurnalul de dimineață”. Romane cu tematică socială și politică („Băiatul popii”, „Prințul”). Traduceri.

TEODORET DIN CIR (c. 393–c. 458/466), călugăr și teolog sirian, episcop al Cirului (Kyrrhos), reprezentant al școlii biblice din Antiohia. Suspectată de tendințe nestoriene, teologia sa a rămas controversată.

TEODORIAN, Valentin (1928–1997, n. București), tenor român. Remarcabil prin sensibilitatea interpretării scenice și vocale (roluri în „O noapte furtunoasă”, „Traviata”, „Pelléas și Mélisande” ș.a.). Excelent și în interpretarea liedurilor (M. Jora, Fr. Schubert).

TEODORIC CEL MARE, rege al ostrogoților (474–526). A purtat lupte cu împăratul bizantin Zenon și a pătruns în Pen. Italică, luptând împotriva lui Odoacru, pe care l-a înfrânt la Aquileia și Verona (489). A întemeiat Regatul ostrogot din Pen. Italică cu capitala la Ravenna (493), cel mai puternic regat barbar din acea vreme în apusul Europei. A cucerit Sicilia, Dalmația și alte terit. Urmărind realizarea unui stat de structură romană, a menținut vechile instituții și a atras la conducerea regatului membri ai aristocrației romane (*Boethius, Cassiodor*).

TEODORINI, Elena (1857–1926, n. Craiova), soprană română. Una dintre gloriile teatrului liric românesc; interpretă a principalelor roluri din repertoriul universal.

TEODOROIU, Ecaterina (1894–1917, n. Vădeni, azi inclus în municipiul Târgu Jiu), eroină națională. Participând voluntar la Primul Război Mondial, s-a remarcat în luptele de pe Jiu (oct.–nov. 1916). A căzut

eroic în fruntea plutonului pe care-l comanda ca sublocotenent, în timpul bătăliei de la Muncelu (aug. 1917).

TEODOR TIRON, Sfântul (?– 306), sfânt martir. Soldat roman în Legiunea din Pont, nu și-a renegat credința creștină, lăsându-se ars de viu la Amasia. Comemorat la 17 febr.

TEODORU, Henry (1888–1952, n. București), inginer constructor român. Prof. univ. la București. A proiectat și condus execuția a numeroase construcții, în special de alimentare cu apă (Castel de apă la Târgu Jiu, rezervoare de mare capacitate la Câmpina, halele uzinelor „Semănătoarea” din București).

TEODORU, Horia (1894–1976, n. Ploiești), arhitect român. Prof. univ. la București. Creație în domeniul artelor plastice (grafică) și arhitecturii (Complexul Fundației Dalles din București; proiectul de sistematizare a orașului Constanța). Lucrări de restaurare. Studii privind valorificarea monumentelor vechi românești; autorul unui „Tratat de perspectivă”.

TEODOSIE (?–1708, n. Râmnic), mitropolit al Ungrovlahiei (1668–1672 și 1679–1708). A reprezentat interesele Cantacuzinilor. S-a opus unirii Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Roma; s-a îngrijit de tipărirea unor cărți cu caracter religios. Ctitor al schitului Cetățuia (1677–1680); a restaurat Biserica Sf. Gheorghe din Râmnicu Vâlcea.

TEODOSIU, numele a doi împărați romani: T. I (cel Mare) (379–395), fiul lui *Flavius Theodosius*. În timpul domniei sale a fost realizată pentru ultima dată unirea părților de E și de V ale Imp. Roman. A purtat lupte împotriva vizigoților și a decretat creștinismul ca unică religie în stat, interzicând cultele păgâne. T. II (408–450), fiul și succesorul lui *Arcadiu* pe tronul Imp. Roman de

Răsărit. În timpul domniei lui a fost fondată Univ. din Constantinopol (425) și a fost publicat *Codexul Theodosian* (438).

TEODOSIU, Flavius Theodosius (?–376), general roman. Originar din Hispania. Luptă împotriva picților și scoților în Britannia (368), iar între 369–373 împotriva alemanilor la Rin. Condamnat la moarte de împăratul *Valentinian I* sub acuzația de a fi complotat împotriva sa și executat la Cartagena. Tatăl lui *Teodosiu cel Mare*.

TEOFAN (n. 1959, Corbi, jud. Argeș), arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Mitropoliei Moldovei și Bucovinei (din 2008). Arhiepiscop ortodox al Craiovei și mitropolit al Olteniei (2000–2008). Episcop-vicar patriarhal cu titlatura *Sinaitul* (1991–2000).

TEOFAN GRECUL (c. 1350–c. 1410), pictor și miniaturist bizantin. Emigrat în Rusia, a inițiat școala de pictură bisericească din Novgorod. Fresce (la Arhanghelski Sobor, din Kremlinul de la Moscova) și icoane, realizate într-o viziune dramatică și monumentală, pictate cu spontaneitate, în tușe largi. L-a influențat pe A. *Rubliov*.

TEOFANIE (< fr., gr.) s.f. 1. (Livr.) Orice formă de apariție (revelație, întrupare etc.) a unei divinități în fața oamenilor; v. *epifanie*. 2. Sărbătoare creștină din primele trei sec. în cinstea arătării Sfintei Treimi la râul Iordan, când s-a botezat Iisus Hristos. Prăznuită la 6 ian. V. și *Boboteaza*.

TEOFIL (c. 1580–1648), mitropolit al Ungrovlahiei (1636–1648). Episcop de Râmnic (1619–1636); a sprijinit înființarea tipografiilor de la Câmpulung (1635), Govora (1637), Dealu (1642), unde au fost tipărite primele cărți bisericești din Muntenia.

TEOFILINĂ (< fr.; {s} fr. *thé* „ceai” + gr. *phylon* „frunză”) s. f. Substanță alcaloidă extrasă din frunzele de ceai, cu acțiune diuretică, vasodilatatoare coronariană; stimulează mușchiul cardiac și centrul respiratorii. Se folosește în tratamentul astmului, insuficienței coronariene etc.

TEOFRAS (c. 372–c. 287 î.Hr.), naturalist și filozof grec. Conducătorul *Liceului* după moartea lui Aristotel. Cel mai important botanist al vechii Grecii („Cauzele plantelor”, „Cercetarea plantelor”). Considerații interesante privind natura și posibilitatea metafizicii („Metafizica”),

Ecaterina Teodoroiu

intelectul uman și percepția („Despre simțuri”), logica modală. Tratatul „Despre opiniile filozofilor naturii” reprezintă o sursă pentru cunoașterea presocraticilor. Dar cea mai mare parte din opera sa privind logica, știința, psihologia, etica, politica și religia s-a păstrat doar fragmentar în scrierile arabilor sau numai în surse medievale latine. Schițele sale privind trăsăturile umane („Caracterele”) au avut o puternică influență în sec. 17 și 18, îndeosebi în Franța.

TEOGNIS (THEOGNIS) din Megara (c. 540-? î.Hr.), poet grec. Versuri de factură gnomică și de tonalitate melancolică („Poeme elegiace”). Susținător al aristocrației gentilice, a suferit de sărăcie exilându-se, într-o perioadă de mari frământări sociale.

TEOGONIC, -Ă (< fr. *ti*) adj. Care ține de *teogonie*, privitor la teogonie.

TEOGONIE (< fr.; gr. *theos* „zeu” + *gonos* „generație”) s. f. (În religie politeiste) Genealogia zeilor. ♦ Ansamblul divinităților unui popor.

TEOLOG (< germ., it., fr.) s. m. Persoană care se ocupă cu probleme de teologie, specialist în teologie.

TEOLOGAL (< it., fr.) adj. Care se referă la Dumnezeu. *Virtuți t.* = cele trei virtuți: credința, speranța și iubirea, al căror obiect este însuși Dumnezeu și care îi oferă omului un destin supranatural în viață.

TEOLOGIC, -Ă (< fr., gr.) adj. Care aparține teologiei, privitor la teologie; de teolog.

TEOLOGIE (< lat., fr.; {s} gr. *theos* „zeu” + *logos* „știință”) s. f. În sens larg, disciplina care se ocupă cu expunerea și fundamentarea teoretică a izvoarelor și a dogmelor unei religii. În sens strict, parte a dogmaticii având ca obiect exclusiv pe Dumnezeu, spre deosebire de *soteriologie*. ♦ *T. pastorală* = domeniu al t. având drept scop pregătirea viitorilor preoți în practica bisericească pe baza cercetării „Noului Testament”. *T. liberală* = ansamblul orientărilor teologice, dezvoltate mai ales în sec. 19, propunând toleranța și spiritul critic, științific (sistemată de profesorul german Ernst Troeltsch, 1865-1923). *T. mistagogică* = orientare teologică, inițiată de Pseudo *Dionisie Areopagitul* și *Maxim Mărturisitorul*, vizând unirea omului cu Dumnezeu prin trăiri cultice. *T. dialectică* = mișcare teologică, inițiată de sociologul german K.

Barth, bazată pe ideile lui *Kierkegaard*, accentuând asupra transcendenței absolute a lui Dumnezeu și a depărtării discursului uman (dialectic) de revelația divină. *T. naturală (rațională)* = parte a metafizicii având ca obiect procesele naturale de raționare în legătură cu existența și atributele lui Dumnezeu. *T. revelată* = ramură a teologiei având ca obiect doctrine despre Dumnezeu cunoscute numai prin actul special al revelației, fără ajutorul rațiunii. *T. ortodoxă, v. ortodoxie*. *T. practică* = studiu al activităților instituționale ale unei religii (predicarea, îngrijirea pastorală, liturgica) fundamentată de teologul german *F. Schleiermacher*. *T. eliberării* = mișcare religioasă (mai ales în America Latină) ce îmbină filozofia politică (de obicei de orientare marxistă) cu o t. a mântuirii concepută ca eliberare de nedreptate.

TEORBĂ (< fr.) s.f. Instrument muzical cu corzi ciupite din familia lăutei, utilizat în Franța în sec. 16-18.

TEOREMĂ (< lat., fr., germ.) s. f. Propoziție din matematică al cărei adevăr se stabilește prin demonstrație.

TEORETIC, -Ă (< lat., germ., fr.) adj. Care aparține teoriei, privitor la teorie; care se bazează pe teorie (și nu pe experiment). ♦ Abstract, noțional, conceptual.

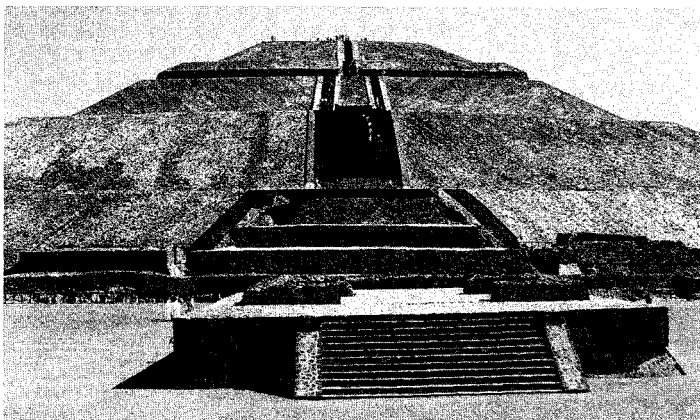
TEORETICIÂN (< *teoretic*) s. m. Persoană care desfășoară o activitate teoretică, care studiază problemele, aspectele teoretice ale unui domeniu de cunoaștere, de reflectare a realității.

TEORETIZA (după fr. *théoriser*) vb. I tranz. A sistematiza ideile generale din datele unei cercetări; a formula principii.

TEORIE (< lat., fr., germ.) s. f. 1. Un răspuns sau o soluție la o chestiune filozofică sau științifică, bazată pe dovezi și coordonată sistematic cu alte răspunsuri într-un întreg doctrinar; pe scurt, o interpretare bine întemeiată și sigură a dovezilor, spre deosebire de ipoteză, care este mai mult sau mai puțin probabilă. ♦ Oricare dintre încercările de a explica același set de fapte sau aceeași problemă (de ex., diferite teorii despre adevăr). 2. Reprezentare rațională sau ideală, implicând faptul că nu corespund întru totul cu *practica* sau fără legătură efectivă cu lumea experienței, precum sistemele ipotetico-deductive (sin. *axiomatică*). 3. *Teoria literaturii (artei)* = ramură a științei literaturii (artei), implicând atât actul critic, cât și cel istoriografic, care studiază trăsăturile generale ale creației literare (artistice), definește *genurile* și *speciile*, curentele și metodele, elementele și particularitățile de stil etc.

TEOTIHUACÁN, metropolă religioasă din epoca precolumbiană (din c. 100 î.Hr.), ale cărei ruine se găsesc la 50 km NE de Ciudad de México. A fost un important centru religios, politic și comercial, înfloritor până în anul 750 (apogeul l-a atins în jurul anului 500) când a fost distrus de un incendiu. La acea dată se extindea pe 21 km² și avea c. 150 000 loc. Constituită din mari piramide, din temple, palate construite în sec. 1 î.Hr.-9 d.Hr.: „Templul lui Quetzalcóatl”, „Piramida

Teotihuacán. „Piramida Soarelui”.

Soarelii" (66 m înălțime), „Piramide Lunii" (43 m înălțime). Fresce bine conservate. Orașul prehispanic, sfânt al populațiilor amerindiene și unul dintre cele mai puternice centre culturale din America Centrală a fost inclus (din 1987) în Patrimoniul cultural universal.

TEOTIM, Sfântul, episcop al Tomisului (c. 390–407). Sfânt făcător de minuni, a fost contemporan cu mării Părinți ai Bisericii (Sf. Ioan Hrisostom, Sf. Grigorie de Nysa). Opera sa literară nu s-a păstrat (scurte fragmente apar în „Paralele sfinte" a lui Ioan Damaschinul); Fericitul Ieronim aduce și el elogii scrierilor sale. Comemorat la 20 apr.

TEOZOIF (< fr.) s. m. Adept al teozofiei.

TEOZOIFIC, -Ă (< fr. {i}) adj. Care aparține teozofiei, privitor la teozofie.

TEOZOFIJE (fr.; {s} gr. *theos* „zeu" + *sophia* „înțelepciune") s. f. Denumire dată diferitelor secte sau doctrine cu caracter esoteric care susțin cunoașterea absolutului (a lui Dumnezeu). cu ajutorul unei iluminări sau intuiții mistice. Aceste doctrine reunesc elemente filozofice, teologice, spiritiste, predominant hinduse; ele susțin că transmigrarea va continua până când pacea universală se va instala pe Pământ și se va realiza *nirvana*. **T.** se regăsește în scrierile unor filozofi și mistici speculativi precum: Paracelsus, J. Böhme, Van Helmont, E. Swedenborg ș.a. În sec. 19, **t.** denumeste teoria „societății teozofice" întemeiate, în 1875, de Henry S. Olcott (1832–1907) și Elena P. Blavatskaia (1831–1891).

TEPALĂ s. f. Element component al perigonului floral (prezent la plantele la care nu există o diferențiere între caliciu și corolă). **T.** pot fi verzi, de tipul sepaletor (ex. la urcă), sau colorate, de tipul petalelor (la ghiocel, lălea, stânjenel ș. a.).

TEPIC, oraș în V Mexicului, centrul ad-tiv al statului Nayarit, situat pe râul omonim, la 50 km de țărnu Oc. Pacific, la poalele vulcanului Sangagüey; 336,4 mii loc. (2005). Aeroport. Piață agricolă. Ind. zahărului, tutunului, piel. și textilă. Centru turistic. Biserica Santa Cruz. Universitate (1969). Institut de Științe și Litere (1930). Teatru. Catedrală în stil colonial. Fundat în 1542.

TEPLICE [teplitse], oraș în NV Cehiei, în apropierea m-ților Metaliferi, în bazinul carbonifer Most, la 80 km NV de Praga și la 11 km de granița cu Germania; 51,1 mii loc.

(2006). Nod feroviar. Expl. de lignit. Utilaj electrotehnic; ind. chimică, textilă, a sticlăriei, ceramicii și porțelanului. Stațiune balneoclimaterică cu ape termale și radioactive. Castel medieval. Fundat în 1158.

TEQUENDAMA, cascadă formată pe cursul superior al râului Bogotá (afi. al fl. Magdalena), în zona Cordillerei Oriental din m-ții Anzi, la 32 km SV de Bogotá; 132 m înălțime.

TEQUILA (< n.pr. al localit. *Tequila*) s.f. Băutură alcoolică preparată din distilarea agavelor, în statul Jalisco (Mexic). Conține c. 50% alcool.

TERA- (< fr.; {s} gr. *teras* „monstru") Element de compunere cu sensul „un milion de milioane de" (10¹²), folosit pentru alcătuirea denumirii multiplilor unităților de măsură; are simbolul T, care se scrie înaintea simbolului unității de măsură (ex. teracalorie = Tcal).

TERACOTĂ (< it.) s. f. 1. Produs ceramic obținut prin arderea argilei la temperaturi joase (200–500°C) și smălțuirea ei, din care se fac plăci pentru sobe, obiecte ornamentale etc. 2. Sculptură realizată în tehnica teracotei.

TERAMICINĂ (< fr.) s. f. Antibiotic extras din *Streptomyces ramosus* sau preparat sintetic; are spectru antibacterian larg, fiind utilizată în tratamentul infecțiilor cu colibacili, rickettsii etc. Sin. oxitetracilină.

TERAPEUT, -Ă (< fr.) s.m. și f. Medic care tratează bolnavul sau specialist care studiază diferite metode de tratament.

TERAPEUTIC, -Ă (< fr.) s. f., adj. 1. S. f. Ramură a medicinei care studiază mijloacele și metodele de tratament ale bolilor; terapie. 2. Adj. Care ține de terapeutică, privitor la terapeutică.

TERAPIE (< fr., gr.) s. f. (MED.) Totalitatea metodelor de tratament aplicate unui pacient pentru tratarea unor maladii somatice sau psihice. ♦ *T. intensivă* = **t.** aplicată în cazul pacienților aflați în stare critică, urmărind reechilibrarea marilor funcții în vederea menținerii organismului în viață. ♦ *T. etiologică* = **t.** care utilizează mijloace sau medicamente ce acționează asupra agenților cauzali ai bolilor (ex. chinina în malarie, antibioticele în infecții etc.) *T. patogenetică* = **t.** care utilizează mijloace sau medicamente care influențează mecanismul de producere a unei boli (ex. tratamentul antiinflamator în cazul reumatismului poliarticular acut

etc.). *T. simptomatică* = **t.** care utilizează mijloace sau medicamente care suprimă sau atenuază simptomele sau semnele unei boli (ex. antipiretice, care reduc febra). (PSIH.) *T. ocupațională*, tratament al unor tulburări mentale, bazat pe activități manuale (ergoterapie), recreative, sportive, artistice etc. Favorizează reintegrarea socială a persoanelor depresive, cu tendințe de refugiere în reverie. V. și *balneoterapie*, *fizioterapie*, *chimioterapie*, *psihoterapie*.

TERARIU (< lat., fr.) s.n. Spațiu, de obicei delimitat cu pereți de sticlă, amenajat pentru creșterea și observarea unor animale de uscat, îndeosebi reptile (șerpi, broaște țestoase etc.).

TERASAMENT (< fr.) s. n. 1. Lucrare executată în pământ în vederea realizării unei construcții, a unei căi ferate, a unui drum etc. 2. Totalitatea construcțiilor, în general din pământ și roci (platforme, săpături, umpluturi etc.), constituind infrastructura drumurilor, a căilor ferate, a canalelor etc.

TERASAȘARE (< *terasă*) s. f. Modificare a profilului versanților prin realizarea unor suprafețe plane, mărginite de taluzuri (înierbate sau fixate prin lucrări de consolidare), sub forma unor trepte succesive. Se execută pentru combaterea eroziunii solului sau pentru utilizarea eficientă a terenurilor în pantă (în general prin plantații pomicele sau viticole).

TERASĂ (< fr.) s. f. 1. Platformă deschisă, uneori acoperită, situată la nivelul unui apartament sau pe acoperișul unei clădiri. ♦ Suprafață plană pe un teren ridicat, într-un parc sau într-o grădină. ♦ Porțiune de trotuar în fața unei cafenele sau a unui restaurant, unde sunt așezate mese pentru consumatori. 2. (GEOMORF.) Formă pozitivă de relief cu aspect de treaptă în lungul versanților văilor sau al țărmurilor marine ori lacustre. ♦ *T. fluvială* = rest al unui vechi fund de vale, rămas suspendat în urma adâncirii cursului de apă respectiv și datorat activării eroziunii pe verticală în urma coborârii nivelului de bază; sunt de obicei etajate. Prezintă o suprafață orizontală (podul terasei) mărginită de o suprafață verticală (fruntea **t.**). Se disting: *t. de acumulare* sau *aluviale* (formate pe acoperirea de aluviuni depuse de râu) și *t. în rocă* (când aluviunile lipsesc, **t.** fiind săpate în rocă). *T. litorală* = **t.** formată în urma mișcărilor eustatice negative sau epirogenetice pozitive.

TERATOGEN, -Ă (< fr.; {s} gr. *teras* „monstru” + *gennēin* „a produce”) adj. (Referitor la un factor fizic, chimic sau biologic). Care acționează asupra embrionului aflat în diferite stadii de dezvoltare, determinând anomalii, malformații congenitale (de ex., dacă virusul ruzelei acționează în primele luni de sarcină, poate determina surditate, stenoză pulmonară, microcefalie).

TERATOLOGIC, -Ă (< fr. {i}) adj. (BIOL.) Care ține de teratologie, privitor la teratologie.

TERATOLOGIE (< fr. {i}; {s} gr. *teras* „monstru” + *logos* „studiu”) s. f. (BIOL.) Știință care studiază malformațiile legate de o perturbare a dezvoltării embrionare sau fetale, în legătură cu cauzele lor.

TERATOM (< fr.; {s} gr. *teras* „monstru”) s.n. Tumoră embrionară (benignă sau malignă) care se dezvoltă pe baza celulelor multipotente, în masa sa coexistând țesuturi epiteliale cu structuri nefuncționale (unghii, păr, dinți, țesut muscular, țesut adipos, epitelium intestinal etc.); se formează în special pe testicule, ovare, mediastin și regiunea sacrococcigiană.

TERAYAMA Shuji (1935-1983), romancier, dramaturg, poet, fotograf, regizor și scenarist japonez de film. Unul dintre cei mai importanți artiști de avangardă niponi, realizator de filme experimentale, adesea în cheie suprarealistă, în care atacă rigiditatea sistemului familial japonez precum și înclinațiile naționaliste („Să aruncăm cărțile și să ieșim în stradă”, „Boxerul”, „Fructele pasiunii”).

TERBIU (< fr. {i}; {s} *Ytterby*) s. n. Element chimic (Tb; nr. at. 65, m. at. 158,92) din grupa a III-a, face parte din lantanoid. Metal alb-argintiu, a fost descoperit de Cari Gustav Mosander (1797-1858), în 1843.

TERBORCH [terborh], **Gerard** (1617-1681), pictor olandez. Portrete și scene de gen, evocând într-o paletă delicată, nuanțată psihologic, aspecte din viața burgheziei („Scrisoarea”, „Vizita”, „Lecție de muzică”, „Grițile materne”).

TERCEIRA [tarseirə], ins. portugheză (arh. Azore); 397 km². Localit. pr.: *Angra do Heroísmo*. Relief muntos cu alt. max. de 1 066 m și cu o îngustă câmpie litorală. Viticultură și pomicultură. Creșterea vinului. Bază aeriană americană.

TERCI s. n. Un fel de mâncare preparată din mălai fiert cu apă; mămăligă foarte subțire.

TERCOT (< *ter[ga]l* + *co[fon]*) s.n. Material textil din amestec de fibre sintetice și naturale.

TEREBENTINĂ (TERBENTINĂ, TERPENTINĂ) (< fr., germ.) s. f. Lichid incolor, cu miros și gust caracteristic, obținut din rășina coniferelor și a altor arbori rășinoși, în special din *terebint*. Se folosește ca solvent pentru lacuri, rășini etc.

TEREBEȘTI, com. în jud. Satu Mare, situată în C. Someșului; 1 590 loc. (2008). Nod rutier. Satul T. este atestat documentar în 1215.

TEREBINT (< fr., lat.) s. m. Arboare rășinos din familia Anacardiacee cu tulpina înaltă, cu frunze mari totdeauna verzi, alungit-eliptice, răspândit pe coastele Mediteranei, din a cărui scoarță se extrag terebentina și unele substanțe tanante (*Pistacia terebinthus*).

TEREFTALIC (< fr., engl.) adj. *Acid* ~ = acid organic dicarboxilic, obținut prin oxidarea paraxilenului sau toluenului. Este o substanță cristalină, insolubilă în apă, alcool, eter. Sublimează la c. 300°C. Se folosește ca materie primă la fabricarea fibrelor sintetice poliesterice de tipul terilen.

TEREGOVA, com. în jud. Caraș-Severin, situată în culoarul Timiș-Cerna, pe cursul superior al râului Timiș, la confl. cu râurile Teregova și Râu Rece, în zona pasului Poarta Orientală; 4 248 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul T.). Expl. de feldspat pegmatitic și de marmură. Centru pomicol. Creșterea bovinelor. Vestigii ale unui castru roman (sec. 2-3) care a aparținut unității *cohors VIII Raetorum* și ale unei așezări civile romane cunoscută sub numele *Ad Pannonios*. În satul T., menționat documentar în 1447, se află biserica Sf. Dumitru (1783, restaurată în 1930).

TEREK, fl. în Georgia și Federația Rusă; 623 km. Izv. din Caucazul Mare, de sub vf. Kazbek și se varsă în M. Caspică printr-o deltă, trecând prin Vladikavkaz. Hidrocentrale. Af. pr.: Ardon, Uruch, Malka, Sunja.

TEREMIA MARE, com. în jud. Timiș, situată în SV C. Mureșului, la granița cu Serbia; 4 371 loc. (2008). Stații de c.f. (în satele T.M. și Nerău). Expl. de petrol și gaze naturale. Centru viticol și de vinificație. Ape geotermale (81°C) folosite local pentru încălzirea serelor, clădirilor și pentru balneofizioterapie. În satul T.M., atestat documentar în 1256, se află o biserică romano-catolică cu hramul Pogorârea Duhului Sfânt (sec. 18, renovată în

1867 și 1928) și monumentul Sf. Treime (1806).

TEREN (< fr.) s. n. 1. Întindere de pământ (delimitată). ⇨ Expr. *A sonda* (sau *a pipăi*, *a tationa*) *terenul* = a examina cu atenție situația sau împrejurările înainte de a întreprinde ceva; a se informa. *A câștiga teren* = a progresa din ce în ce într-o acțiune; a-și consolida poziția. ⇨ *t. viran* = teren situat intravilan, pe care nu se află construcții sau alte dotări. ⇨ Loc delimitat pe a cărui suprafață sunt marcate diferite semne convenționale (linii, cercuri, semicercuri, puncte etc.) în vederea desfășurării unei competiții sau demonstrații sportive. ⇨ Loc, regiune. V. și *degradarea terenurilor*; *utilizarea terenurilor*. 2. (GEOL.) Totalitatea formațiilor geologice dintr-o porțiune a scoarței terestre. 3. Fig. Domeniu de activitate, de preocupări. ⇨ Loc. *Pe teren* = la fața locului; la locul unde se desfășoară o anumită activitate.

TERENGGANU, stat în Malaysia, în E pen. Malacca, cu ieșire la Marea Chinei de Sud; 13 mii km²; 898,8 mii loc. (2000). Centrul ad-tiv: *Kuala Terengganu*. Pescuit. Plantații de arbori de cauciuc. Copra.

TERENȚIU (Publius Terentius Afer) (185- c. 160 î.Hr.), poet dramatic latin. Născut în Cartagina, ca sclav, el a fost dus la Roma, unde a fost educat în casa senatorului Terentius Lucanus, și apoi eliberat. Imitate după modele grecești, comedii sale se impun prin realismul personajelor, nuanțarea vieții lor sufletești, echilibrul construcției și distincția formei („*Fata din Andros*”, „*Cel care se pedepsește singur*”, „*Soacra*”, „*Phormio*”, „*Eunucul*”, „*Frații*”). Folosite ca model al clasicității latine, mai ales de către Molière.

TERENYI Eduard (n. 1935, Târgu Mureș), compozitor român de naționalitate maghiară. Stil ce pornește de la utilizarea folclorului, evoluează spre grafismul muzical, apoi spre valorificarea muzicii vechi autohtone („*În memoria Valentinii Bakfark*”, „*Legenda Transilvaniei*”).

TERES, rege trac (c. 470-c. 431 î.Hr.). Fondatorul primului stat (pe cursul inferior al fl. Hebrus) de pe terit. Traciei, care, potrivit informațiilor lui Tucidide, a ajuns la o mare prosperitate.

TERESINA [terezina], oraș în NE Braziliei, port pe râul Paranaíba, centrul ad-tiv al statului Piauí; 801,9 mii loc. (2006). Nod de comunicații. Aeroport. Ind. textilă, piel. și încălt., a mobilei și alim. (zahăr, rom). Piață agricolă (piei, animale, orez). Fundat în 1852.

TERESTRU, -Ă (< fr., lat.) Care aparține Pământului, privitor la Pământ, de (pe) Pământ; pământesc. ♦ *Ecuador t. v. Ecuador. Organisme t.* = organisme care trăiesc pe uscat (spre deosebire de cele acvatice).

TERESA D'ÁVILA DE JESÚS [teresa daviĵa de hesus] (pe numele laic *Teresa Sánchez de Cepeda y Ahumada*) (1515–1582), călugăriță, prozatoare spaniolă. Reformatoare a Ordinului carmelitelor. A întemeiat aproape douăzeci de mănăstiri în Spania. Alături de Ioan al Crucii, marchează momentul cel mai semnificativ al misticii spaniole. Prima femeie care a dobândit, în 1970, statutul de Doctor al Bisericii. Proză cu caracter autobiografic și ascetic („Calea perfecțiunii”, „Castelul lăuntric” sau „Sălasele” – capodopera sa, „Cartea întemeierilor”), într-un limbaj de mare simplitate și naturalitate. Canonizată (1622).

TEREȘKOVA [tirijkoʋe], **Valentina Vladimirovna** (n. 1937), cosmonaută rusă. Prima femeie din lume care a zburat în spațiu (16–19 iun. 1963), efectuând 48 de rotații în jurul Terrei, la bordul navei „Vostok” 6.

TEREZA DIN CALCUTTA (Maica Tereza) (pe numele adevărat *Agnes Gonxha Bojaxhiu*) (1910–1997), călugăriță albaneză, stabilită în India. A întemeiat, în 1948, la Calcutta „Misiunile carității”, ordin călugăresc dedicat îngrijirii persoanelor aflate în sărăcie extremă (mai ales leproși, surbunzi etc.), azi răspândit în toată lumea, inclusiv în România. Premiul Nobel pentru pace (1979).

TEREZA DIN LISIEUX (Tereza Pruncului Iisus) (pe numele adevărat *Marie-Françoise-Thérèse Martin*) (1873–1897), călugăriță carmelită franceză. Eseuri epistolare publicate sub titlul de „Istoria unui suflet”. Canonizată.

TEREZIE (< tc.) s. f. Cântar format dintr-o părghie mobilă cu două

Teresa D'Ávila de Jesús

Tereza din Calcutta

brațe egale, la capetele cărora se găsesc două talere (unul pentru obiecte și altul pentru greutate); *p. restr.* taler de cântar.

TERFEL! (< *tearfă*, reg. „zdreanță”) vb. IV tranz. A murdări, a mânji, a păta. ♦ Fig. A dezonora, a înjosi.

TERGAL (< fr.; {s}) fr. *terfeptaliqe*] „tereftalic” + lat. *Gallia*) s. n. Una dintre denumirile comerciale pentru politereftalatul de etenă.

TERGIVERSA (< fr., lat.) vb. I tranz. A întârzia rezolvarea unei situații, a unei chestiuni etc. prin amânări repetate; a temporiza, a târăgăna.

TERIBIL, -Ă (< fr., lat.) adj. Care cauzează sau inspiră teroare; groaznic. ♦ (Fam.) Formidabil, extraordinar, grozav. ♦ (Adverbial) Foarte, extrem de...

TERIBILIST, -Ă (< *teribil*) s.m. și f., adj. (Persoană) care sfiidează, care se consideră sau vrea să pară teribilă.

TERIȚOL, -Ă (< fr.; {s}) lat. *terra* „pământ” + *colere* „a locui”) adj. (Despre organisme) Care trăiesc la nivelul solului (animale *t.*, spre deosebire de cele arboricole) sau direct pe pământ. Ex. licheni *t.* (spre deosebire de cei saxicoli sau corticoli).

TERIER (TERRIER) (< fr.) s. m. Grupă ce reunește o mare varietate de rase de câini, cu talii și aspecte diferite, caracterizate însă prin însușiri comune (curaj, inteligență, vioiciune) și prin utilizarea lor la vânătoarea de animale de vizuină. Principalele rase: Airedale *t.*, *t.* scoțian, foxterrier, bullterrier, *t.* irlandez.

TERIFIANT, -Ă (< fr.) adj. (Livr.) Înspăimântător, îngrozitor.

TERIȚEN, -Ă (< fr.) adj. (GEOL.) Provenit de pe uscat; sedimentele *t.* sunt materiale detritice erodate de pe uscat și depuse în mare.

TERILEŢEN (TERILEŢĂ s. f.) (< fr.) s. n. Una dintre denumirile comerciale pentru politereftalatul de etenă.

TERRITORIAL, -Ă (< fr., lat.) adj. Care aparține unui teritoriu, privitor la un teritoriu.

TERRITORIALITATE (< fr.) s. f. 1. (DR.) *Territorialitatea legilor* = principiu potrivit căruia legile unui stat se aplică, cu unele excepții, tuturor persoanelor aflate sau infrațiunilor săvârșite pe terit. său. 2. (ETOL.) Instinct de delimitare, recunoaștere și apărare a teritoriului (2).

TERRITORIILE AUSTRALE ȘI ANTARCTICE FRANCEZE (TERRES AUSTRALES ET ANTARCTIQUES FRANÇAISES), terit. în S Oc. Indian și Antarctica, nelocuit; 395,5 mii km². Cuprinde ins. Saint-Paul, ins. Amsterdam, arh. Crozet, arh. Kerguelen în Oc. Indian și Terre Adélie, în Antarctica. Ins. de origine vulcanică cu relief muntos. Climă variată, temperat-oceanică în Saint-Paul și foarte aspră în Terre Adélie. Floră și faună sărace. Terit. de peste mări (1924) al Franței. Stațiuni de cercetare.

TERRITORIU (< lat., fr.) s. n. 1. Întindere de pământ (delimitată) pe care se exercită o anume autoritate. ♦ (DR.) Parte din suprafața Pământului, alcătuită din uscat, apele interioare, marea teritorială și spațiul aerian, cuprinsă între granițele unui stat și supusă suveranității acestuia. 2. (ETOL.) Suprafață de teren pe care un animal sau grup de animale o apără de pătrunderea altor indivizi din aceeași specie. În general reprezintă aria suficientă pentru a asigura necesitățile de supraviețuire, alimentare, de creștere a puilor și apărare ale acestora.

TERRITORIUL ANTARCTIC AUSTRALIAN (AUSTRALIAN ANTARCTIC TERRITORY), terit. în Antarctica, fără locuitori permanenți, la S de 60° lat. S, între 45° și 160° long. E; 6,04 mii. km² (fără Terre Adélie). Dependentă australiană din 1933. Relief de platou înalt (peste 3 000 m alt.) acoperit de calota glaciară. Aici

terier

se întâlnește cel mai lung ghețar continental de pe Pământ, *Lambert*. Climă deosebit de aspră.

TERITORIUL ANTARCTIC BRITANIC (BRITISH ANTARCTIC TERRITORY), terit. în Antarctica, fără locuitori permanenți, la S de 60° lat. S, între 20° și 80° long. V; 388,5 mii km². Cuprinde ins. Shetland de Sud, Orkney de Sud și Țara lui Graham. Dependent de ins. Falkland (din 1908), devine în 1962 colonie a Marii Britanii. Relief muntos cu alt. max. 4 190 m (Mt. Jackson). Climă aspră.

TERITORIUL BRITANIC DIN OCEANUL INDIAN (BRITISH INDIAN OCEAN TERRITORY), colonie britanică constituită în 1965, care cuprinde arh. Chagos (cu ins. Diego Garcia) și ins. Salomon, Six, Pero Banhos, Egmont și Three Brothers; 46 km² (supr. emerse); 54,4 mii km² (cu apele teritoriale). Bază navală a S.U.A. și a Marii Britanii. Nuci de cocos, copra. Pescuit.

TERITORIUL DE NORD (NORTHERN TERRITORY [nɔ:ðən tɛrɪtɔ:ri], terit. (unitate ad-tivă) în Australia; 1,35 mii. km²; 192,8 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Darwin*. Zăcăminte de aur, cupru, fier, mangan, bauxită și wolfram. Creșterea extensivă a bovinelor.

TERMAL, -Ă (< fr.) adj. (Despre izvoare minerale) Care izvorăște cald din pământ. ♦ *Apă t.* = apă subterană cu temperatura mai ridicată decât cea medie din luna cea mai călduroasă a unei reg. După temperatura pe care o prezintă, a. t. se împart în: *hipotermale* (20–37°C), *mezotermale* (37–42°C) și *hipertermale* (peste 42°C). A.t. pot fi folosite pentru tratament balnear, încălzirea locuințelor și a serelor și în unele cazuri pentru producerea de curent electric. Cel mai mare câmp geotermal din lume, utilizat în producerea de energie electrică, este The Geysers din S.U.A. (California). ♦ (Despre stațiuni) Care au izvoare calde de apă minerală (utilizate în scopuri terapeutice).

TERME (< lat., fr.; {s} gr. *thermos* „cald”) s. f. pl. Băi publice la romani.

TERMEN (< lat.) s. n., s.m. I. S.n. 1. Limită; sfârșit ♦ Dată fixă la care, potrivit unei înțelegeri, unei decizii sau unei dispoziții, se execută sau se realizează ceva; (pop.) soroc. 2. Interval de timp (dinainte stabilit) în limita căruia trebuie să se înlătuiească, să se întâmple ceva. ♦ (DR.) Interval de timp stabilit de lege (*t. legal*), de organul de jurisdicție (*t. judecătoresc*) ori de părți, prin convenția lor (*t. convențional*), pe durata căruia o persoană trebuie să săvârșească anumite acte juridice ori procedurale.

♦ *T. de garanție* = t. scurt acordat de organul de jurisdicție debitorului pentru executarea obligației sale față de care se află în întârziere. *T. de încercare* = durata suspendării condiționate a executării unei pedepse. 3. Eveniment viitor și sigur în ce privește producerea lui, dar care poate fi sigur sau nesigur în ce privește data producerii lui (*t. cert, t. incert*), care întârzie nașterea unui drept subiectiv (*t. suspensiv*) ori provoacă stingerea lui (*t. extinctiv*). 4. (MILIT.) În termen = (despre ostași) Care este în curs de satisfacere a stagiului militar. II. S.m. 1. Cuvânt, vorbă; expresie. ♦ Expr. *A fi în termeni buni* (sau *răi*) *cu cineva* = a fi în relații bune (sau rele) cu cineva. 2. Fiecare dintre elementele unei comparații. 3. (LOG.) (În logica aristotelică) Orice expresie care poate figura ca subiect sau ca predicat într-o propoziție asertorică. (În logica predicatelor) Orice expresie care se referă la un anumit lucru sau o anumită persoană (întotdeauna, t. singular). 4. (MAT.) *Termenii unui polinom* = fiecare din monoamele unui polinom. ♦ *Termeni asemenea* = monoame care au aceeași parte literală. *T. liber* = t. unui polinom care nu conține necunoscute. *T. al unei fracții* = numărătorul sau numitorul unei fracții. 5. (FIZ.) *T. spectral* = mărimea proporțională cu energia oricăreia dintre stările în care se poate afla un atom; diferența a doi t. s. este egală cu frecvența liniei spectrale emise sau absorbite prin tranziția atomului între stările respective.

TERMIC, -Ă (< fr. {i}; {s} gr. *thermos* „cald”) adj. De căldură; privitor la fenomenele de încălzire și de răcire; care poate fi caracterizat de temperatură; care produce sau utilizează căldură. ♦ *Radiație t.* = radiație de natură electromagnetică pe care o emit toate corpurile a căror temperatură este superioară lui zero absolut; frecvența acesteia crește cu temperatura absolută (la temperaturi de sute de grade corpurile emit îndeosebi radiații

infracșii, la temperaturi de mii de grade corpurile sunt incandescente și emit îndeosebi lumină etc.). *Conductibilitate t. v. conductibilitate. Ecuator t. v. Ecuator.*

TERMIDOR (< fr.) s.m. sg. Numele lunii a unsprezecea a calendarului republican francez (de la 19–20 iul. până la 17–18 aug.).

TERMIDORIENI (< fr.) s.m. pl. (În Franța, în timpul Revoluției, 1789–1794) Denumire dată participanților la lovitură de stat de la 9 termidor anul II (27 iul. 1794), care a răsturnat dictatura iacobină.

TERMIE (< fr.; {s} gr. *thermos* „cald”) s. f. 1. Căldura produsă prin transformarea în energie termică a unei unități de lucru mecanic. 2. Cantitate de căldură egală cu un milion 10⁶ calorii (simbol: th).

TERMIER [termie], **Pierre-Marie** (1859–1930), geolog francez. Prof. univ. la St. Etienne și Paris. Considerat părintele studiilor de tectonică și geodinamică modernă. Lucrări privind tectonica Alpilor și Apeninilor („Sinteza geologică a Alpilor”). A elaborat o sinteză asupra tectonicii m-șilor Carpați. M. de onoare al Acad. Române (1928).

TERMINA (< fr., lat.) vb. I 1. Tranz. A face ceva până la capăt; a pune capăt, a sfârși, a isprăvi. 2. Refl. A se încheia, a se sfârși cu.

TERMINAL, -Ă (< fr., lat.) adj., s. n. I. Adj. Care se află la extremitate, la capăt, la vârf. ♦ Care marchează sfârșitul, încheierea. Stadiul t. al unei boli marchează evoluția spre deces, care nu mai poate fi împiedicat prin nicio formă de tratament. 2. S. n. (INFORM.) Periferic (2). 3. Ansamblul instalațiilor de pompare și stocare aflat la extremitatea unei conducte (*t. petrolier* și *t. gazeifer*). 4. Loc într-o gară sau aerogară servind ca punct de plecare sau venire pentru pasageri.

TERMINAȚIE (< lat.) s. f. 1. Parte terminală a unui lucru. ♦ (ANAT.) *T. nervoasă* = extremitate periferică a unei fibre nervoase. *T.n.* pot fi axonale (terminându-se pe o celulă nervoasă sau pe un organ periferic) sau dendritice realizând conexiuni cu axonii altor neuroni. 2. (LINGV.) Parte finală a unui cuvânt, indiferent de valoarea ei morfologică.

TERMINISM (< fr.) s.n. Varianta radicală a *nominalismului* scolastic, susținută de Ockham și ockhamiști, care refuză să interpreteze universalele drept nume de entități distincte de lucrurile individuale denotate de termenii generali.

Pierre-Marie Termier

TERMINOLOGIC, -Ă (< fr. *li*) adj. Care se referă la terminologie, de terminologie.

TERMINOLOGIE (< fr., germ. *li*); {s} lat. *termin* „termin” + gr. *logos* „studiu”) s. f. Totalitatea termenilor (II 1) de specialitate folosiți într-o disciplină, într-o știință, într-o ramură de activitate etc.

TERMINUS¹ (în mitologia romană), zeul hotarelor, ocrotitorul proprietăților particulare și al teritoriului public al Romei. Simbolizat printr-o piatră de marcaj sau printr-un stâlp. Îi era consacrată sărbătoarea *Terminalia* la sfârșitul vechiului an roman.

TERMINUS² (cuv. lat. „capăt”) s. n. invar. Ultimul punct, capătul unei căi de comunicație (al unui traseu de tramvai, autobuz etc.).

TERMISTOR (< fr. *li*) s. n. Rezistor fabricat prin sinterizare din oxizi cu proprietăți semiconductoare, a cărui rezistență electrică variază mult cu temperatura; este folosit în construcția unor stabilizatoare de tensiune, a unor relee termice etc.

TERMIȚ (< fr. *li*); {s} gr. *therme* „căldură”) s. n. Amestec pulverulent de oxid al unui metal (ex. oxid de fier cu un aluminiu, magneziu etc.), care, după aprindere, arde cu degajare mare de căldură; este folosit în metalurgie pentru elaborarea metalelor omogene, la sudarea aluminotermică etc.

TERMITE (< fr. *li*); {s} lat. *termit* „specie de viermi”) s. f. pl. Ordin de insecte din subclasa Pterigote, cu metamorfoză incompletă, cu aripi egale, de dimensiuni relativ mici (0,5-2 mm), incolore și oarbe (*Isoptera*). Ordinul include c. 2 200 specii, foarte răspândite în toată zona tropicală și în cea subtropicală; unele specii se extind chiar dincolo de aceste limite și pot fi întâlnite în S României (ex. *Reticulitermes lucifugus*). Trăiesc în colonii complexe, formate din lucrătoare, „soldați” și reproducători. Sunt xilofage, având un rol important în circuitul materiei în ecosistemele naturale prin capacitatea lor de a digera celuloza, datorită simbiozei cu protozoare sau bacterii, dar pot fi și dăunători importanți, distrugând rapid obiectele și construcțiile din lemn. Unele specii își construiesc termitiere, altele însă își fac cuib în lemnul arborilor și chiar în materialul lemnos din structura clădirilor. Prin procesele specifice de digestie degajă în atmosferă CO₂ și metan, gaze cu efect de seră. Anumite t. africane cultivă în cuiburile lor ciuperci care le

servesc drept hrană. Sin. *furnici albe*.

TERMITIERĂ (< termite) s. f. Adăpost al unei colonii de termite, de formă caracteristică în funcție de specie. În multe cazuri sunt construcții complexe, realizate în sol sau deasupra solului, din pământ întărit sau dintr-o pastă asemănătoare cu hârtia (rezultată din prelucrarea celulozei), în formă de movile, conuri, turnuri, stâlpi sau ciuperci. Au un sistem foarte performant de ventilație și reglare a temperaturii. Unele pot atinge 2-3 m înălțime, dând un aspect aparte peisajului din savane.

TERMO- (< fr.); {s} gr. *thermos* „cald”) Element de compunere cu sensul „referitor la căldură, la temperatură”, care servește la formarea unor substantive și a unor adjective.

TERMOCARST (< *thermo-* + *carst*) s. n. (GEOMORF.) Totalitatea formelor și proceselor ce apar pe supr. gheții, zăpezii și terenurilor înghețate (pâinii de surpare, depresiuni și șei de tasare) prin dezgheț diferențiat și care au similitudini cu relieful carstic. V. și *gelisol*.

TERMOCAUTER (< fr. *li*) s. n. Cauter de platină care acționează prin căldură.

TERMOCENTRALĂ (< *thermo-* + *centrală*) s. f. Centrală termoelectrică.

TERMOCHIMIC, -Ă (< fr.) adj. Care aparține termochimiei, privitor la termochimie, de termochimie.

TERMOCHIMIE (< fr.) s. f. Ramură a chimiei fizice care se ocupă cu studiul efectelor termice ce însoțesc reacțiile chimice și unele procese fizico-chimice (topire, vaporizare etc.).

TERMOINETICĂ (< *thermo-* + *cinetică*) s. f. (FIZ.) Capitol al căldurii (1) care studiază transmiterea energiei termice.

TERMOCOAGULARE (< *thermo-* + *coagulare*) s. f. Metodă de hemostază chirurgicală prin care este oprită o hemoragie cu ajutorul termocauterului sau electrocauterului.

TERMOCOMPRESOR (< fr.) s. n. (TEHN.) Instalație compusă dintr-un schimbător de căldură și un compresor, folosită pentru valorificarea căldurii de condensare a vaporilor secundari, în vederea utilizării ei pentru vaporizarea soluției proaspete, în procesele de rectificare, de distilare, de concentrare etc.

TERMOCONDUȚIE (< *thermo-* + *conducție*) s. f. (FIZ.) Conducție.

TERMOCONVECȚIE (< fr. *li*) s. f. (FIZ.) Mișcare de ansamblu a particulelor unui fluid provocată de diferența de temperatură dintre reg. acestuia.

TERMOCOPIERE (< *thermo-* + *copiere*) s. f. Reproducere pe cale uscată a unor acte sau documente, folosind o hârtie acoperită cu un strat sensibil la acțiunea căldurii.

TERMOCUPLU (< fr.) s. n. Dispozitiv constituit din două conductoare de natură diferită, având capetele sudate, și dintr-un instrument electric de măsurat, intercalat în circuit, utilizat pentru măsurarea temperaturilor pe baza folosirii efectului *termoelectric* Seebeck.

TERMODIFUZIE (< fr. *li*) s. f. (FIZ.) Difuzie a moleculelor unei substanțe între două regiuni cu temperaturi diferite; se produce dinspre regiunea mai caldă către cea mai rece.

TERMODINAMIC, -Ă (< fr. *li*) adj. Care aparține termodinamicii, privitor la termodinamică sau la metodele sale; referitor la transferul de energie termică, la schimbul de căldură.

TERMODINAMICĂ (< fr.) s.f. 1. Parte a fizicii al cărei obiect de studiu îl constituie stările de echilibru ale sistemelor fizico-chimice și proprietățile generale ale proceselor care conduc la astfel de stări, procese în care pot interveni și fenomene termice. Primul principiu al t. (legea transformării și conservării energiei, fundamentat, în forma sa cea mai simplă, de J.R. von Mayer în 1840 și de J.P. Joule în 1843) exprimă conservarea cantitativă a energiei și transformarea ei calitativă; principiul al doilea, elaborat pe generalizarea teoremei lui N.L.S. Carnot (1819) și formularea lui R. Clausius (1850), concomitent cu W. Thomson, afirmă existența unui sens unic pentru transformările sistemelor fizice, iar principiul al treilea enunțat de W.H. Nernst în 1906 și reformulat de M. Planck (1911) afirmă imposibilitatea atingerii temperaturii de zero absolut printr-un număr finit de transformări. 2. Adj. Care aparține termodinamicii (1), privitor la termodinamică sau la metodele sale; referitor la transferul de energie termică, la schimbul de căldură.

TERMOELASTICITATE (< *thermo-* + *elasticitate*) s. f. Capitol al mecanicii corpului solid care se ocupă cu studiul stărilor de tensiune și al deformațiilor produse sub acțiunea unui câmp termic. Domeniul este important la proiectarea

mașinilor care lucrează în regimuri speciale de temperatură.

TERMOELECTRIC, -Ă (< fr. {i}) adj. 1. Care se referă la fenomenele în care energia termică se transformă în energie electrică (ex. centrală t.); privitor la efectele datorate interacțiunii fenomenelor termice cu cele electrice în conductoare și semiconductoare. ♦ *Efecte termoelectrice* = efecte care constau în interdependența dintre mărimile termice și electrice caracteristice fenomenelor respective; ele sunt: *efectul t. Seebeck* (producerea unei tensiuni electromotoare într-un circuit format din două conductoare sau semiconductoare de naturi diferite, sudate la ambele capete și având joncțiunile la temperaturi diferite), *efectul t. Peltier* (degajarea sau absorbția de căldură în regiunea de contact a două conductoare sau semiconductoare de naturi diferite când prin acestea trece un curent electric) și *efectul t. Thomson* (degajarea sau absorbția locală de căldură, care se produce într-un conductor sau semiconductor atunci când este parcurs de curent electric și încălzirea este neuniformă). 2 Referitor la termoelectricitate, care aparține termoelectricității.

TERMOELECTRICITATE (< termo- + *electricitate*) s. f. Capitol al electricității care studiază efectele de apariție a unei tensiuni electromotoare în circuitele neomogene sub acțiunea unei încălziri neuniforme sau efectele de apariție a unui transfer de căldură între punctele acestor circuite sub acțiunea curentului electric care le străbate.

TERMOEMISIE (< termo- + *emisie*) s. f. Emisie termoelectronică.

TERMOFICA (< termo- ,după *electrică, radiofică*) vb. I tranz. A alimenta cu căldură o întreprindere industrială, o instalație, o locuință etc.

TERMOFICARE (< *termofica*) s. f. Sistem de alimentare cu căldură a unor întreprinderi industriale, instalații, grupuri de clădiri pentru locuit etc., printr-o rețea de distribuție specială de la un centru în care se produc concomitent energie electrică și căldură.

TERMOFIL, -Ă (< fr. {i}; {s} *termo-* + gr. *philos* „iubitor”) adj. 1. (Despre organisme acvatice) Care este prezent în apele termale; la care temperatura optimă de dezvoltare este de c. 60° C. Unele nevertebrate și diverse alge pot rezista la temperaturi foarte ridicate, fiind întâlnite în gheizere și alte izvoare fierbinți. Alte organisme t. sunt legate de ape mezo- și chiar hipotermale

(dar care le asigură temperaturi relativ ridicate în timpul iernii), ca de ex. nufărul termal din L. Petea (*Nymphaea lotus* var. *thermalis*). 2. (Despre plante) Care au nevoie de temperaturi ridicate în timpul sezonului de vegetație sau care nu suportă temperaturi scăzute în timpul iernii. Termenul se referă îndeosebi la specii cu exigențe mai mari față de temperatură decât majoritatea speciilor din reg. respectivă. În România sunt considerate plante relativ termofile cărpinița, liliacul sălbatic, mojdreanu, scumpia ș.a.

TERMOFIXARE (< termo- + *fixare*) s. f. Procedeu de stabilizare a dimensiunilor, formei și culorii unor produse textile prin tratare la cald în mediu uscat.

TERMOFOR (< germ.; {s} *termo-* + gr. *phoros* „care poartă”) s. n. Pernă de cauciuc umplută cu apă caldă sau încălzită electric, care se aplică pe o regiune a corpului în caz de crize dureroase (ex. dureri reumatice, nevralgii).

TERMOGEN, -Ă (< fr.; {s} *termo-* + gr. *gennan* „a produce”) adj. Care produce căldură. ♦ Spec. (Despre bacterii) Care, în procesele de fermentație (în general putride), produce o importantă degajare de căldură.

TERMOGENEZĂ (< fr.) s. f. Producere de căldură în organismul animal. Se poate realiza pe două căi: metabolică (prin reacții chimice catabolice intracelulare) și prin activitate musculară (în timpul lucrului mecanic sau prin contracție frisonală).

TERMOGRAF (< fr. {i}; {s} *termo-* + gr. *graphein* „a scrie”) 1. s. n. (METEOR.) Termometru înregistrator. 2. (MED.) Aparat folosit pentru realizarea termografiilor.

TERMOGRAFIE (< fr.) s. f. Tehnică medicală care, prin înregistrarea radiațiilor infraroșii emise de piele, permite detectarea unor zone cu o temperatură mai ridicată (care ar putea fi asociate cu o dezvoltare tumorală sau un proces inflamator). Tehnica este utilizată în special în examinarea glandei mamare pentru a detecta cancerul mamar.

TERMOIIONICĂ (< fr.) s. f. Capitol al fizicii care studiază emisia de electroni sau de ioni de către corpurile incandescente.

TERMOIZOLANT, -Ă (< termo- + *izolant*) adj. (Despre materiale, elemente de construcție etc.) Care îngreunează sau împiedică transmiterea căldurii, permițând izolarea

unei incinte față de influențele termice exterioare. Sin. *calorifug*.

TERMOIZOLARE (< termo- + *izolare*) s. f. Izolare termică.

TERMOLABIL, -Ă (< fr. {i}) adj. (Despre substanțe, materiale etc.) Care este sensibil la acțiunea căldurii; care își modifică însușirile în urma variației temperaturii.

TERMOLIZĂ (< fr.) s. f. Pierdere de căldură de către organismul animal atât prin căi nonevaporative: emiterea de radiații infraroșii, transmiterea căldurii către corpurile reci cu care organismul vine în contact (conducție) și cedarea căldurii către aer sau apă, care formează curenți la suprafața corpului (convecție) cât și prin căi evaporative: transformarea în vapori a apei din secrețiile pielii și de la nivelul tractului respirator.

TERMOLUMINESCENȚĂ (< fr. {i}) s. f. Lumină slabă emisă de unele substanțe în urma unei încălziri moderate, pe baza energiei dobândite anterior printr-o excitare electrică, chimică etc. Procesul este utilizat pentru datarea materialelor ceramice provenite din situri arheologice, având în vedere că numărul de purtători de sarcină prezenți într-un eșantion de ceramică depinde de timpul scurs de la data producerii (arderii) obiectului respectiv.

TERMOMETRIC, -Ă (< fr. {i}) adj. Privitor la termometru sau la termometrie; de termometru sau de termometrie. ♦ *Scară t.* = scară de valori a cărei unitate de măsură se stabilește pe baza alegerii și divizării unui interval cuprins între două temperaturi fixe, acestora atribuindu-li-se câte o valoare convențională; divizarea se face în grade termometrice, dilatarea sau contracția corpului termometric (un fluid) fiind considerată liniară. În s.f. Celsius, temperaturile fixe sunt temperatura de topire a gheții, căreia i se atribuie valoarea zero, și cea de fierbere a apei, căreia i se atribuie valoarea 100. În s.f. Réaumur acelorași temperaturi li se atribuie valorile zero și respectiv 80, în s.f. Fahrenheit 32 și respectiv 212, iar în s.f. Kelvin (absolută) 273,16 și respectiv 313,15.

TERMOMETRIE (< fr. {i}) s. f. Ansamblul metodelor utilizate pentru determinarea temperaturii corpurilor. Există diferite scări termometrice: *Celsius, Fahrenheit, Réaumur, Kelvin*. Termometrele etalon sunt cele cu germaniu și cu platină.

TERMOMETRU (< lat., germ., it., fr. {i}; {s} *termo-* + gr. *metron*

„măsură“) s. n. 1. Instrument utilizat pentru măsurarea temperaturii mediilor sau a corpurilor cu care vine în contact. Printre primele *t.* a fost termoscopul lui *G. Galilei*, perfecționat ulterior în *t.* cu alcool. Termenul *t.* apare în 1636. Cele mai răspândite sunt *t. cu lichid* (mercur, alcool etc.); lichidul este conținut într-un mic rezervor care comunică cu un tub capilar dispus în fața unei scări gradate. Modificarea volumului lichidului în raport cu variația temperaturii duce la modificarea lungimii coloanei de lichid care pătrunde în tubul capilar. ♦ *T. înregistrator* v. termograf. ♦ *T. medical* = *t.* cu mercur, gradat de la 35–42°C, care posedă o șicană (2) între tubul capilar și rezervor cu scopul păstrării aceleiași indicații și după încetarea contactului cu corpul. 2. (GEOL.) *T. geologic* = *t.* mineral cu condiții de temperatură cunoscute și care permite măsurarea temperaturii absolute a formațiilor geologice în care este plasat.

TERMONASTIE (< fr.) s. f. Mișcare provocată de variații ale temperaturii la unele flori (lalea, șofran), care se închid la frig și se deschid la căldură.

TERMONUCLEAR, -Ă (< fr.) adj. *Reacție t.* = reacție de fuziune a nucleelor elementelor ușoare, produsă sau amorsată pe cale termică, prin realizarea unor temperaturi de milioane de grade; această reacție eliberează cantități uriașe de energie, însă inițierea și stăpânirea (dirijarea) sa prezintă mari dificultăți. ♦ Care se referă la reacția termonucleară, care se bazează pe această reacție. ♦ *Bombă t.* = bombă cu hidrogen.

TERMOPILE (THERMOPYLE), defileu în N Greciei, între muntele Kallidhromon și G. Maliakós. Aici a avut loc în anul 480 î.Hr. o bătălie celebră, în care Leonida, regele Spartei, împreună cu 300 de spartani, au pierit până la ultimul, încercând să oprească pătrunderea în Grecia centrală a armatelor persane, conduse de regele Xerxe.

TERMOPLASTIC, -Ă (< fr. {i}) adj. (Despre materiale solide) Care nu-și modifică structura când este încălzit până la înmuiere și apoi răcit (ex. smola).

TERMORECEPTOR (< *termo-* + *receptor*) s. m. (FIZIOL.). Structură specializată (v. *receptor*) pentru recepționarea excitațiilor termice reci (corpusculei Krause situată în dermul pielii și mucoasa conjunctivă, bucală și vaginală) sau calde (corpuscule

Ruffini situată în profunzimea dermului și în hipoderm).

TERMOREGLARE (< *termo-* + *reglare*) s. f. (FIZIOL.) Funcție complexă aflată sub controlul sistemului nervos central prin care temperatura corpului animalelor homeoterme (mamifere, păsări) este menținută constantă, indiferent de variațiile temperaturii mediului înconjurător. Include procese de termogeneză și termoliză.

TERMOREGLATOR (< fr.) s. n. Termostat (1).

TERMORELEU (< *termo-* + *releu*) s. n. Releu (1) a cărui funcționare este comandată fie de modificarea temperaturii mediului ambiant, fie de căldura dezvoltată în urma trecerii curentului electric prin elementul sensibil.

TERMOREZISTENȚĂ (< *termo-* + *rezistență*) s. f. Proprietate a unor materiale de a păstra o anumită rezistență mecanică la creșterea temperaturii.

TERMORIGID, -Ă (< *termo-* + *rigid*) adj. (Despre materiale solide) Care își modifică proprietățile când este încălzit până la înmuiere și apoi răcit, suferind transformări structurale ireversibile în urma acestui proces (ex. bachelita).

TERMOS (< germ.) s. n. Termostat (2).

TERMOFERĂ (< *termo-* + *sferă*) s. f. Ionosferă.

TERMOSIFON (< fr.) s. n. Instalație în care are loc circulația naturală a unui fluid provocată de diferența dintre greutatea specifică a fluidului cald, care se ridică prin conducta de plecare, și cea a fluidului care vine prin conducta de întoarcere la sursa de căldură; se utilizează la încălzirea centrală a clădirilor, la răcirea motoarelor cu combustie internă etc.

TERMOSTABIL, -Ă (< fr.) adj. (Despre substanțe, materiale etc.) Care este stabil la acțiunea căldurii; care nu-și modifică însușirile în urma variației temperaturii.

TERMOSTAT (< fr. {i}; {s} *termo-* + gr. *statos* „stabil“) s. n. 1. Aparat automat pentru controlul și supravegherea temperaturii dintr-o încălțire sau dintr-un sistem tehnic, în vederea menținerii constante a acesteia prin acțiunea asupra sursei de căldură sau prin reglarea circulației agentului termic (sau frigorific); termoreglator. ♦ Regulator automat al temperaturii unui motor cu ardere internă instalat în circuitul apei

de răcire. 2. Incintă în care se menține o temperatură constantă printr-o cât mai bună izolare termică (vas Dewar, sau termos, inventat de J. Dewar în 1898). La temperaturi foarte mari se produc totuși pierderi de căldură, care sunt compensate de la o sursă comandată de la un *t.* (1).

TERMOSTERILIZARE (< *termo-* + *sterilizare*) s. f. Sterilizare realizată prin încălzire. Se poate realiza cu ajutorul căldurii uscate (flambare, încălzire la roșu sau cu aer supra-încălzit în cuptoare electrice) sau al căldurii umede (fierbere, tindalizare, pasteurizare, ultrapasteurizare, autoclavare).

TERMOTEHNICĂ (< germ., fr. {i}) s. f. Ramură a tehnicii care studiază probleme de căldură și de termodinamică, în legătură cu aplicațiile lor în tehnică.

TERMOTROPISM (< fr.) s. n. Mișcare de îndreptare către sursa de căldură a unor organe vegetale (frunze, rădăcini).

TERN, -Ă (< fr.) adj. Șters, mat.; spălăcit. ♦ Fig. Mohorât; monoton.

TERNAR, -Ă (< lat., fr.) adj. Care este compus din trei unități sau din trei elemente. ♦ (STIL.) *Vers t.* = vers alcătuit din trei picioare metrice, toate accentuate. ♦ (Despre compuși, sisteme fizico-chimice sau amestecuri) Care este constituit din trei elemente, trei componente, trei faze sau trei substanțe. ♦ (Despre succesiuni ritmice, măsuri sau forme muzicale) Care se divizează în trei.

TERNAT (< fr.) adj. Format din trei părți aproximativ egale (ex. frunzele de trifoi, formate din trei foliole).

TERNI, oraș în centrul Italiei (Umbria), situat la poalele m-șilor Apenini, pe râul Nera, la 80 km NE de Roma; 109,8 mii loc. (2006). Nod feroviar. Hidrocentrală. Ind. siderurgică; constr. de mașini. Produse chimice, textile și alim. Ind. piel., electrotehnică și sticlăriei. Centru comercial. Muzeu. Ruinele unui amfiteatru roman. Catedrală (sec. 17). Bisericiile San Salvatore (sec. 5-12), San Francesco (sec. 13, cu turn din 1345) și San Pietro (sec. 14). Palatele Mazzancolli (sec. 14) și Spada (sec. 16) în stil renascentist. În apropiere se află Cascata delle Marmore (165 m). Fondat de *umbri* (sec. 7 î.Hr.) sub numele de *Interamna Nahartium*.

TERNOPII (în rus. **TERNOPOL**; vechea denumire: **TARNOPOL**), oraș în V Ucrainei, în pod. Volino-Podolic, la 120 km E de Lvov; 220,7 mii loc. (2005). Ind. piel. și încălț. și alim.

Fundat în sec. 16. Ocupat de Austria în 1772, returnat Poloniei în 1920, anexat de U.R.S.S. în 1939. Din 1991 face parte din Republica Ucraina.

TEROARE (< fr., lat.) s. f. Frică, spaimă violentă. ♦ Groază provocată în mod intenționat prin diverse mijloace de intimidare, prin practicarea sistematică a violenței, a amenințărilor în scopul impunerii unui principiu, a unei puteri (politice) etc. ♦ Asuprire bazată pe intimidare, timorare.

TEROFIȚE (< fr. {i}; {s} gr. *theros* „vară” + *phyton* „plântă”) s. f. pl. Nume dat plantelor erbacee lipsite de capacitatea de a forma organe de iernare (muguri, rizomi) și care se înmulțesc numai prin semințe. În această categorie intră plantele anuale, care se usucă la sfârșitul sezonului favorabil al anului, dar și plantele efemere, care parcurg foarte repede ciclul de vegetație atunci când, ocazional, dispun de condiții favorabile, după care semințele lor pot aștepta mai mulți ani în sol o nouă situație favorabilă. T. anuale se întâlnesc în general în locuri cu o densitate scăzută a covorului vegetal – ex. macul de câmp, scânțeuta (1), iar cele efemere în deserturi.

TERRORISM (< fr., germ. {i}) s. n. Sistem de acțiuni violente comise de o organizație, de o grupare (militară sau paramilitară), de o persoană asupra unor oameni sau instituții în scopul obținerii unor avantaje politice, strategice, economice etc. sau al creării unui climat de insecuritate, anarhic.

TERRORIST, -Ă (< fr. {i}) adj. (și subst.) Care comite acțiuni bazate pe teroare; care este adept al terorismului.

TERORIZA (< fr.) vb. I tranz. A ține pe cineva sub teroare, a inspira groază, spaimă prin diferite mijloace de intimidare; a tiraniza.

TERPANDRU (TERPANDROS) (prima jumătate a sec. 7 î.Hr.), poet și muzician grec. Originar din ins. Lesbos. Inventatorul lirei cu 7 coarde, al nomosului (cântec apolinic cu formă fixă). A întemeiat la Sparta o școală pentru cântăreții din acest instrument.

TERPENE (< fr. {i}; {s} germ. *Terpentin* „terebentină”) s. f. pl. Nume generic dat hidrocarburilor naturale lichide, cu miros plăcut, care se găsesc în diverse uleiuri eterice izolate din plante.

TERPENTINĂ s. f. Terebentină.

TERPEZIȚA, com. în jud. Dolj, situată în zona de contact a piemontului Bălăciței cu C. Desnățuiului, pe râul Terpezița; 1765 loc. (2008). Nod rutier. Satul T. a fost până nu demult un important centru de confecționare a obiectelor din lemn (bărdace, linguri, fuse, darace ș.a.) și a instrumentelor populare (fluiere, cavale, ocarine ș.a.). În satul T. se află biserica având dublu hram – Sf. Nicolae și Sf. Dumitru (1786, renovată în 1899), iar în satul Căciulatu, biserica Adormirea Maicii Domnului (1800–1805).

TERPIN (< fr. *terpène*) s. n. (FARM.) *Hidrat de ~* = substanță chimică utilizată în tratamentul afecțiunilor bronhice, deoarece fluidifică secreția traheo-bronhică.

TERPSIHORA (în mitologia greacă), muza dansului și a cântecului coral. Era reprezentată cu o liră într-o mână și împodobită cu ghirlande.

TERRA v. Pământul (1).

TERRA BLACHORUM (Tara Românilor), denumirea documentară în sec. 13–14 a Țării Făgărașului.

TERRAGNI [terrañi], **Giuseppe** (1904–1943), arhitect italian. Adept al raționalismului; unul dintre fondatorii „Grupului celor 7”. Experiențe figurative influențate de funcționalism și constructivism (monumentul eroilor de la Como). Cu „Casa dell Fascio” a realizat la Como una dintre cele mai semnificative opere ale arhitecturii moderne europene.

TERRAMARE, cultură materială răspândită în N Italiei și în Latium, în Epoca bronzului (2000–1800 î.Hr.).

TERRA NOVA 1. V. Newfoundland. 2. Parc Național (1957) în SE prov. Newfoundland (Canada), pe țărmul G. Bonavista, la 259 km N de St. John's; 396,5 km². Include stânci costiere, fiorduri, golfuri adânci, înălțimi împădurite, lacuri, mlaștini; viața animală cuprinde reni, râși, vidre, urși brun, numeroase specii de păsări acvatice. 3. Rasă de câini de talie mare provenită din ins. T.N. (Newfoundland). Au o constituție robustă, păr lung de culoare neagră; sunt buni înotători, fiind deseori folosiți drept câini-salvamar.

TERRA ROSSA (loc. it. „pământ roșu”) s. f. 1. Depozit rezidual de culoare roșie-brună, constituit din hidroxiizi de fier și aluminiu, silice, unele minerale argiloase, format pe calcare sau pe alte roci, în condițiile alterării acestora într-un climat umed și cald. 2. Tip de sol din clasa

cambisolurilor având un orizont B de culoare roșie; s-a format pe depozite predominant argiloase debazificate provenite din alterarea calcarelor. Răspândit îndeosebi în climat mediteranean; local se întâlnește și în SV României, pe roci calcaroase, considerându-se că în acest caz are caracter rezidual. Sin. *sol roșu*, *cambisol cromatic*, *eutricambosol rodic*.

TERTIP (< tc.) s. n. Șiretlic, stratagemă, viclenie.

TERTULIAN (Quintus Septimius Florens Tertullianus) (c. 160–c. 210), teolog creștin roman. A pus bazele vocabularului creștin în limba latină, creând termenii tehnici ai teologiei: *trinitas*, *persona* etc. În lucrările sale, majoritatea apologetice și polemice, sunt tratate subiecte precum: atitudinea creștinilor față de statul roman, apărarea dreptei credințe împotriva ereziilor, dialogul critic cu filozofia („Apologeticul”, „Împotriva lui Marcion”, „Contra lui Praxeas”, „Despre învierea morților”).

TERT, -Ă (< lat.) adj., s. m. 1. Adj. Care vine în rândul al treilea; al treilea. 2. S. m. (LOG.) *Terțul exclus* = principiu fundamental al gândirii, conform căruia un enunț nu poate fi decât adevărat sau fals în același timp și sub același raport, o a treia posibilitate fiind exclusă (lat. *tertium non datur*); determină raportul dintre propozițiile sau termenii contradictorii.

TERTAROLĂ (< it.) s. f. Porțiune dintr-o velă care se strânge prin înfășurare, pentru a reduce suprafața de pânză expusă vântului.

TERTĂ (< it., germ.) s. f. (MUZ.) Intervalul dintre două sunete la distanță de trei trepte (ex. do–mi).

TERȚET (< it.) s. n. Ansamblu format din trei voci care execută împreună o compoziție vocală; lucrare muzicală (de obicei o parte dintr-o operă) scrisă pentru acest ansamblu. V. *trio*.

TERTIALIZARE (< fr.) s. f. Proces de extindere a activităților din *sectorul terțiar*; este caracteristic în general economiilor dezvoltate și implică o creștere a ponderii populației ocupate în acest sector.

TERTIAR, -Ă (< fr., lat.) adj. s. n. 1. Care reprezintă a treia fază, al treilea stadiu în dezvoltarea unui lucru. ♦ *Sector t.* = sector al economiei unei țări care cuprinde activități de transport și telecomunicații, comerț, finanțe, turism, educație, sănătate etc. 2. (GEOL.) s.n. Interval de timp cuprins între sfârșitul erei Mezozoice (cu c. 65 mil. ani în urmă) și

începutul Cuaternarului (cu c. 1,8 mil. ani în urmă). Cuprinde cea mai mare parte a erei Cenozoice (Neozoice), respectiv Paleogenul (cu subdiviziunile Paleocen, Eocen, Oligocen) și Neogenul (Miocen și Pliocen). În T. flora și fauna au dobândit caractere tot mai apropiate de cele actuale, producându-se o mare diversificare a angiospermelor, păsărilor și mamiferelor. Clima, mai blândă decât cea actuală, a permis existența pe terit. României a unor elemente relativ termofile (strămoși ai elefanților, rinocerilor, iar dintre plante magnolii, sequoia), alături de reprezentanți ai genurilor actuale. Sfârșitul T. este marcat de răcirea puternică a cliimei din prima parte a Cuaternarului. 3. adj. Care se referă la formațiile geologice, flora și fauna din T. (2).

TERTIARI (< fr.) s. m. pl. Membri ai unor ordine catolice pentru mirenii, dintre care cel mai important este cel înființat de Francesco d'Assisi.

TERTIŢĂ (< it., germ.) s. f. Strofă alcătuită din trei versuri, dintre care primul rimează cu al treilea, iar al doilea cu primul și cu al treilea din strofa următoare; poezie alcătuită din asemenea strofe.

TERUEL, localit. în E Spaniei (Aragón), la NV de Valencia; 31,3 mii loc. (2001). Ţesături de lână; prelucr. lemnului; produse alim.; piel. Monumente în stil mudéjar (biserica San Pedro, sec. 13; catedrală, sec. 13-16), turnurile Santa Maria și San Martino, apeductul lui Bedel (sec. 16). Centru de ceramică în sec. 14-17. Fondat de iberi, anticul *Turba* a fost distrus de romani în *Războaiele Punice*. Cucerit de Alfons II al Aragonului (1171). În timpul Războiului Civil (1936-1939), orașul a fost teatrul unor lupte grele, care au marcat începutul ultimei ofensive republicane importante (dec. 1937-febr. 1938).

TERZAGHI, Karl von (1883-1963), inginer american, de origine austriacă. Prof. univ. la Istanbul, Boston, Viena, Cambridge (Harvard) (Massachusetts). Considerat creatorul mecanicii solurilor, domeniu în care a publicat numeroase studii și lucrări teoretice („Mecanica solurilor”). Proiecte de baraje, porturi, aeroporturi, poduri, construcții civile și industriale de mare amploare (barajul de la Assuan).

TESAC (< rus.) s. n. Sabie scurtă și lată, purtată în trecut de infanteriști și de sergenții de stradă. ♦ P. restr. Teacă (de sabie).

TESALIA (THESSALIA), reg. depresionară în Grecia centrală, încadrată de m-ții Pind în V și Olimp în N și drenată de râul Piniós. Relief de câmpie cu alt. sub 100 m. Climat mediteranean. Formată din două compartimente: Lărisa în E și Trikkala în V. Viticultură și pomicultură (citrice). Locuită inițial de pelasgi și apoi de doriieni, a intrat sub dominația Macedoniei (344 î.Hr.) și apoi sub cea romană, odată cu întreaga Grecie antică. A făcut parte din Imp. Bizantin (până în 1348), apoi din Serbia, iar din 1396 din Imp. Otoman. În 1881 a revenit Greciei.

TESALONIC v. Salonic.

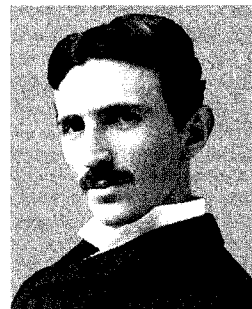
TESALONICENI, Epistolele către ~, scrieri ale „Noului Testament” conștând în două scrisori ale Apostolului Pavel către creștinii din Salonic (Thessaloniki). Prima este cea mai veche scriere a lui Pavel (50-51 d.Hr.). Conțin, pe lângă îndemnuri practice, informații cu privire la soarta morților și la întoarcerea lui Hristos.

TESCOVINĂ (< cf. *tescu*) s. f. Produs secundar rezultat în urma presării strugurilor, compus din resturi de pielțe, semințe, ciorchini, și din care, după fermentare, prin distilare, se obține rachiu de t; boștină.

TESCUJ (< *teasc*) vb. IV tranz. 1. A presa struguri, fructe pentru a extrage mustul; a pune la teasc. 2. Fig. A ticsi, a îndesa.

TESEU (THESEUS, TEZEU) (în mitologia greacă), erou legendar, rege al Aticii, fiul regelui Egeu (după alte versiuni chiar al lui Poseidon) și al Aerthei. I se atribuie numeroase fapte de vitejie, printre care stărpirea tâlharilor de pe drumurile Aticii (cel mai iubit dintre aceștia fiind Procust),uciderea Taurului din Marathon și a

Teseu (Theseus, Tezeu)

Nikola Tesla

Minotaurului din Labirint. Participă la expediția Argonauților în căutarea Lânii de Aur și luptă alături de lăpți împotriva Centaurilor. Coboară în Infern cu intenția de a o răpi pe Persefona pentru a i-o oferi ca soție prietenului său Pirithos, dar este ținut de *Hades* în jilțul uitării, de unde va fi salvat de Herakles. Rege reformator, ridică prestigiul cetății unificând întreaga reg., introduce primele instituții democratice, reorganizează jocurile istmice în cinstea lui Poseidon. Renumit pentru iubiturile sale (Ariadna, Antiope, Fedra ș.a.). Înlăturat de la tron în timpul îndelungatei sale absențe, se retrage la curtea regelui Lycomedes, unde va și muri.

TESHIGAHARA Hiroshi (1927-2001), pictor, sculptor, maestrul de ikebana, regizor de operă, regizor japonez de film. Apropiat de cercurile suprarealiste, a devenit reprezentant al Noului val nipon. Extinde în cinema concepțiile sale avangardiste experimentate în alte arte, găsindu-și suportul dramatic în literatura lui Kobo Abe („Femeia nisipurilor”, „Chipul altuia”, „Omul fără hartă”).

TESLA [teslə], **Nikola** (1856-1943), inventator american, de origine croată. Stabilît în S.U.A. în 1884. Lucrări în domeniul electrotehnicii, al tehnicii tensiunilor înalte și al radiotehnicii. A realizat motorul electric asincron care-i poartă numele, generatorul de frecvență înaltă, 1891, sisteme de radiocomunicații, printre care stația de radioemisiune de la Colorado Springs Falls (1899-1900). A inventat (1891) transformatorul și a descoperit undele terestre staționare (1899-1900). A proiectat centrala electrică de la Niagara (1893).

TESLA (< fr. {}); {s} n. pr. *Tesla*) s. f. Unitate de măsură a inducției magnetice (simbol: T), egală cu inducția corespunzătoare unui flux magnetic.

TESLĂ (< sl.) s. f. Unealtă tăietoare, compusă dintr-un corp de oțel cu un tăiș drept sau curb și o coadă scurtă de lemn, folosită de dulgheri, rotari și dogari la fasonarea lemnului prin ciopliere.

TESLUI 1. Râu, afl. dr. al Oltului în C. Caracalului; 94 km. Izv. din SE dealurilor Amaradiei, de la 250 m alt., străbate N C. Romanaii, unde are un curs meandrat, și se varsă în aval de satul Fărcașele, jud. Olt. Seacă pe anumite porțiuni în timpul verilor aride. Afl. pr.: Schiaua, Brâncoveanca, Frâșinet, Potopin. 2. Com. în jud. Dolj, situată în C. Romanaii, pe râul Teslui; 2 544 loc. (2008). Halță de c.f. (în satul Tărtăil). Nod rutier. Zonă de interes cinegetic (în satul Fântânele). Bisericele Nașterea Domnului (1783), Sf. Nicolae (1830), Sfinții Voievozi (1839, cu picturi murale interioare din 1843) și Sf. Nicolae (1840), în satele Preajba de Pădure, Fântânele, Vișoara-Moșneni și T. 3. Com. în jud. Olt, situată în zona de contact a piemontului Cotmeana cu terasele de pe stg. Oltului, pe stg. lacului de acumulare Strejești; 2 683 loc. (2008). Centru viticol. Până la 1 ian. 1965, satul și com. T. s-au numit *Boșoteni*. Bisericele Sf. Troiță (1767), Sfinții Voievozi (1802) și Sf. Nicolae (1835), în satele Schitu Deleni, Deleni și Comănița.

TESPIS (THESPIS) (sec. 6 î.H.r.), poet grec. Considerat părintele tragediei. A inventat prologul și a introdus actorul în reprezentațiile dionisiace.

TESSIN v. Ticino.

TESSIN [tes:i:n], familie de arhitecți suedezi. 1. **Nicodemus (Cel Bătrân)** (1615–1681). În serviciul Curții suedeze (1676). Capodopera sa este palatul Drottningholm (în stil baroc) de lângă Stockholm. Terminat de fiul său. 2. **Nicodemus (Cel Tânăr)** (1654–1728). Cel mai de seamă reprezentant al barocului suedez (reconstrucția palatului regal al lui Carol IX, a Palatului Tessin din Stockholm, parcul regal de la Drottningholm).

TEST (< fr. *ti*) s. n. Orice procedeu care constituie o acțiune simplă sau o suită de operații destinate să pună în evidență caracteristicile unei substanțe, ale unui organism sau ale unei funcțiuni. ♦ Probă prin care se examinează nivelul dezvoltării intelectuale, aptitudinile, cunoștințele cuiva; materialul folosit în acest scop. Sin. t.

grilă. ♦ (PSIH.) Probă standardizată, comportând aceeași sarcină pentru toate persoanele investigate, prin care se examinează comportamente și trăsături psihice: memorare, învățare, atitudini, aptitudini etc. ♦ *T. Apgar* = metodă de evaluare globală a stării copilului la naștere, bazată pe cercetarea unor semne clinice: aspectul, pulsul, grimasa, activitatea (mobilitatea), respirația. Se notează de la 1 la 10 (cel mai bun rezultat posibil). Numele vine de la Virginia Apgar (1909–1974), medic pediatru american, care a pus la punct acest test.

TESTA (< fr.) vb. I tranz. A supune unui test.

TESTAMENT (< fr., lat.) s.n. 1. (DR.) Act juridic unilateral, personal și solemn, esențialmente revocabil cât timp testatorul este în viață, prin care cineva își exprimă dorințele ce urmează a-i fi împlinite după moarte, mai cu seamă referitoare la averea sa. *Noul T. v. „Noul Testament“*. *Vechiul T. v. „Vechiul Testament“*. 2. Specie a literaturii religioase legată de numele celor mai importante persoane din „Vechiul Testament“ și cuprinzând dezvoltări asupra evenimentelor trecute sau profetii (T. lui Adam, al lui Isaac, al celor 12 Patriarhi etc.).

TESTAMENTAR, -Ă (< lat., fr.) adj. (DR.) Cuprins în testament; privitor la testament (ex. clauză **t.**, executor **t.**).

TESTATOR, -OARE (< lat., fr.) s. m. și f. Persoană care a făcut un testament; autorul unui testament.

TESTEA (< tc.) s. f. Pachet conținând un număr fix (de obicei 12 sau 24) de obiecte de același fel (azi mai ales ace), ambalate împreună în vederea vânzării.

TESTEMEȚ (< tc., bg.) s. n. (Pop.) Basma; năframă.

TESTEMIȚEANU, Nicolae (1927–1986, n. Ochiul Alb, Basarabia), chirurg român. Prof. univ. la Chișinău; rector al Facultății de Medicină din Chișinău (1959–1963). Medic-șef al Spitalului Clinic Republican; ministru al Sănătății din Republica Moldova (1963–1968). Specialist în domeniul chirurgiei generale, traumatologiei, medicinii sociale și al managementului sanitar.

TESTER (< engl., fr.) (IND. EXTR.) Aparat care, introdus în gaura de sondă cu ajutorul gamiturii de prăjini de foraj, permite recoltarea din strate posibil saturate cu

hidrocarburi a unor probe de fluid în vederea unor analize.

TESTIȚUL (< lat., fr.) s. n. (ANAT.) Organ genital masculin pereche, situat în reg. inghinală. Are două funcții: producerea gameților masculini (v. spermatogeneză) și secreția hormonilor androgeni (testosteron).

TESTICULAR, -Ă (< fr.) adj. Care aparține testiculului, care se referă la testicul.

TESTIMONIALĂ (< lat., fr.) adj. (DR.) *Probă* ~ = probă cu martori.

TESTIMONIU (< lat.) s. n. Mărturie, dovadă; *concr.* act, document certicator.

TESTOSTERON (< fr.; {s} fr. *test[ic]ule*] + *stér[ol]*] + [*horm]one*) s. m. Steroid androgen, constituind hormonul sexual masculin, cu rol de a induce și de a menține la bărbat caracterele sexuale secundare; determină dezvoltarea și troficizarea testiculelor și a glandelor anexe ale aparatului genital. Are și rol de favorizare a dezvoltării generale a organismului (efect anabolizant). La bărbat este sintetizat de testicule, iar la femeie, în cantitate mică, de ovare și glandele suprarenale.

TESTUDINIDE s.f. pl. Familie de reptile din ordinul Chelonieni, în care sunt incluse broaștele țestoase de uscat. Se caracterizează prin carapacea foarte bombată și strâns sudată cu plastronul. Se deplasează foarte lent și sunt preponderent ierbivore. În România se întâlnesc două specii, de dimensiuni relativ mici, țestoasa lui Hermann (*Testudo hermanni*) în SV țării și țestoasa dobrogeană (*Testudo graeca iberă*), ambele ocrotite. Există însă și specii de mari dimensiuni, ca broasca țestoasă din arh. Galápagos (care poate atinge o greutate de 270 kg) și țestoasa uriașă din arh. Seychelles, protejată în atolul Aldabra.

TESTUT [testu], **Jean Léo** (1849–1925), medic și anatomist francez. Cercetări în domeniul anatomiei descriptive și topografice, cu aplicații în medicina operatorie. Lucrări didactice („Tratat de anatomie umană”).

TEȘI (< sl.) vb. IV tranz. A tăia pieziș (un lemn, un trunchi de copac etc.). ♦ A rotunji, a nivela muchia sau vârful unui obiect ascuțit. ♦ A turti (într-o parte).

TEȘIRE (< țeș) s. f. Acțiunea de a teși. ♦ (TEHN.) Operație de

formare a unei fețe oblice la muchia unui obiect, având de obicei lățimea mică față de lungime. În industria sticlei operația se numește *bizotate*.
 ♦ Operație de formare a unei porțiuni tronconice la extremitatea unei găuri cilindrice.

TEȘIȚOR (< *teși*) s. n. Unealtă constituită dintr-o tijă de oțel cu una sau ambele extremități tronconice, folosită la țesirea găurilor cilindrice.

TEȘITURĂ (< *teși*) s. f. 1. Tăietură piezică făcută într-un lemn, într-un trunchi de copac etc. ♦ Suprafață țesită a unui obiect. ♦ (TEHN.) Suprafață conică obținută prin operația de țesire. 2. Ciot, buturugă.

TETANIC, -Ă (< fr.) adj. 1. Care se referă la tetanos, care provoacă tetanosul; provocat de tetanos. 2. Care se referă la tetanie.

TETANIE (< fr. *tétanie*) s. f. (MED.) Sindrom caracterizat clinic prin contracturi (contractii puternice și prelungite) ale mușchilor scheletici și viscerali, cauzat de tulburări ale metabolismului fosfocalcic, de insuficiența glandelor paratiroidice, de hipovitaminoză D, hipomagneziemie, hipokaliemie, de tulburările grave gastrointestinale etc.

TETAȚOS (< fr., gr.) s. n. Toxinfecție gravă provocată de toxina bacilului tetanic (*Clostridium tetani*). Poarta de intrare este o leziune cutanată. Poate evolua generalizat sau localizat. Caracterizată prin contractii musculare dureroase și violente, febră mare, tahicardie, accelerarea respirației. Vaccinarea sistematică conferă protecție sigură.

TETHYS, mare uriașă existentă în pre-Terțiar care separa continentele Laurasia și Gondwana, acoperind în mare măsură reg. la țărmul actual al Oc. Atlantic și până la cel de V al Oc. Indian. Prin deplasarea spre N a blocurilor continentale desprinse din Gondwana și înălțarea lanțului muntos alpinocarpatohimalayan s-a restrâns și s-a fragmentat tot mai mult, ultimele resturi fiind reprezentate de mările Mediterană, Neagră și Caspică.

TETLEY [teti] Glen (n. 1926), dansator și coregraf american. Coregrafii cu caracter dramatic sau psihologic („Pierrot lunaire”, „Lecția de anatomie”, „Sfinx”).

TETOIU, com. în jud. Vâlcea, situată în S piemontului Oltetului, pe râul Olteț; 2 788 loc. (2008). Expl. de gaze naturale. Pomicultură. Până la 17 febr. 1968, satul și com. T. s-au numit *Bugiuleşti*. Pe terit. com. T. au

fost descoperite resturi fosile din Villafranchian și urme de activitate a unor hominizi (c. 1 000 000-600 000 î.Hr.) considerate unele dintre cele mai vechi vestigii de pe terit. României. În satul T. se află o biserică având dublu hram – Sf. Nicolae și Adormirea Maicii Domnului (1792), iar în satul Țepești, biserica Sf. Nicolae (1882).

TÉTOUAN [tetuă] sau **TETUÁN**, oraș în N Marocului, la 16 km de țărmul M. Mediterane; 320,5 mii loc. (2004). Exploatarea de min. de fier și antimoniu. Piață pentru cereale și ulei de măsline. Ind. mat. de constr. (ciment), chimică, textilă, piel., cosmeticii (săpun) și alim. Bijuterii. Muzeu național de arheologie. 70 de moschei; biserică romano-catolică, Qasbah (1286). Oraș afirmat încă din sec. 8; după o perioadă de decădere, a fost reconstruit și a cunoscut o perioadă de prosperitate, începând din 1492, îndeosebi datorită refugiaților sosiți din Pen. Iberică ca urmare a politicii religioase a regilor catolici ai Spaniei. Orașul vechi, care se păstrează foarte bine, a fost inclus (în 1997) în Patrimoniul cultural universal. Capitala Marocului Spaniol (1912–1956). Aici s-a semnat, la 26 apr. 1860, Tratatul de pace care pune capăt războiului declanșat de Spania împotriva Marocului.

TETRA- (< fr.; {s} gr. *tetra-* „cu patru, de patru”) Element de compunere cu sensul „format din patru”, care servește la formarea unor substantive și a unor adjective.

TETRACARBONIL (< *tetra-* + *carbonil*) s. n. ~ de *nichei* = nichel carbonil.

TETRACHENĂ (< fr.) s. f. Fruct format din patru achene, care se desfac numai la maturitate (ex. la lamiacee și la boraginacee).

TETRAICLINĂ (< fr.) s. f. Antibiotic produs de o specie de *Streptomyces* sau obținut prin sinteză, având un spectru larg de acțiune, utilizat la tratamentul infecțiilor cu colibacii, rickettsii, unele virusuri etc.

TETRACLORMETAN (< *tetra-* + *clorură*) s. n. Tetraclorură de carbon.

TETRACLORURĂ (< *tetra-* + *clorură*) s. f. ~ de carbon = compus organic lichid, cu p.f. 76°C, cu miros plăcut, greu solubil în apă, ușor solubil în alcool, eter etc.; obținut prin clorurarea directă a metanului sau din sulfură de carbon și clor. Se folosește ca dizolvant, la umplerea unor stingătoare de incendiu etc. Sin. *tetracclormetan*.

TETRACORALIER (< fr.) s. m. (La pl.) Ordin fosil de celenterate antozoare, cu simetrie bilaterală și patru septe principale; au trăit din Silurian până la sfârșitul Paleozoicului; (și la sg.) animal care face parte din acest ordin.

TETRACORD (< fr.; {s} gr. *tetrachordon* „cu patru coarde”) s. n. (MUZ.) 1. (În Antic.) Liră cu patru coarde. 2. Unitate intonațională alcătuită din patru sunete consecutive care intră în componența unui mod.

TETRADRAHMĂ (< fr.; cuv. gr.) s. f. Monedă de argint în Grecia antică, cu o valoare de patru drahme.

TETRAEDRIC, -Ă (< fr.) adj. Privitor la *tetraedru*; în formă de tetraedru.

TETRAEDRIT (< fr.) s. n. Sulfostibiură naturală de cupru și fier, adesea conținând și zinc și argint, care cristalizează în sistemul cubic; are culoarea cenușie de oțel până la neagră, luciu metalic și se utilizează ca minereu de cupru, uneori și de argint, stibiu și mercur.

TETRAEDRU (< fr.) s.n. Poliedru cu patru fețe triunghiulare, patru vârfuri și șase muchii.

TETRAETILPLUMB s.n. (CHIM.) Lichid incolor, toxic, insolubil în apă, solubil în hidrocarburi; (C₂H₃)₄Pb. Întrebuintată ca adaos în benzină, având efect antidetonant. În prezent se tinde însă la utilizarea de benzină fără t. pentru a reduce poluarea cu plumb a mediului.

tetradrahmă

tetraevanghel

TETRAEVANGHEL (TETRAEVANGHELIIAR) (< ngr.) s. n. Carte care cuprinde textul complet al celor patru evanghelii spre deosebire de *evangheliiar*, care de obicei cuprinde pasaje alese pentru duminici și sărbători. Cele mai vechi t. de pe terit. României sunt cel al lui Nicodim (1405) din Țara Românească și cel al lui Gavril Uric (1429) din Moldova (aflat la Biblioteca Bodleiana din Oxford).

TETRAGON (< fr.; {s} *tetra-* + gr. *gonia* „unghi”) s. n. Poligon cu patru laturi; patrulater.

TETRAGONAL, -Ă (< fr.) adj. Care are formă de tetragon. ♦ (MINER.) *Sistem t.* = sistem de cristalizare care prezintă un ax de simetrie de gradul patru. Forme cristalografice simple, caracteristice s.t. sunt: prisma, piramida și bipiramida, tetragonale și ditetragonale, trapezoedrul tetragonal etc.

TETRAGRAMĂ (< fr.) s. f. Grup de patru litere care reprezenta inițial numele ebraic al lui Dumnezeu, y-h-w-h (Yahweh) revelat lui Moise pe muntele Sinai; ulterior, orice grup de patru litere cu sens religios (de exemplu, t. crucii: I.N.R.I. – Iesus Nazarinian Rex Iudeorum); folosită și în sens apotropaic.

TETRAHIDRONAFTALINĂ (< fr.) s. f. (CHIM.) Tetralină.

TETRALINĂ (< fr. {i}) s. f. (CHIM.) Compus organic lichid, incolor, insolubil în apă, solubil în alcool, eter etc., obținut prin hidrogenarea naftalinei; folosit ca solvent. Sin. *tetrahidronaftalină*.

TETRALOGIE (< fr.; cuv. gr.) s. f. Grup de patru piese dramatice, format din trei tragedii și o dramă satirică, pe care poeții tragici greci o

prezentau într-un spectacol teatral complet la concursurile din Antic. (ex. trilogia „Orestia” și drama satirică „Prometeu” a lui Eschil). ♦ P. ext. Grup de patru opere literare sau muzicale, reunite printr-o temă comună.

TETRAMETRU (< fr.) s. m. (În versificația greco-latină) Vers alcătuit din patru unități ritmice trisilabice (ex. dactil, anapest) sau din șase unități ritmice bisilabice (ex. iamb). ♦ Orice vers compus din patru unități ritmice.

TETRAONIDE (< fr.) s.f. pl. Familie de păsări din ordinul Galliforme, de mărime mijlocie sau mare, cu aripi scurte, rotunjite, ciocul scurt și gros; cele mai multe specii sunt sedentare și prezintă un pronunțat dimorfism sexual. Răspândite în Europa, Asia și America de Nord, îndeosebi în păduri de conifere, în munți înalți sau tundră. În România se întâlnesc cocoșul de munte, cocoșul de mesteacăn (ambele fiind specii ocrotite) și ierunca. În tundră sunt răspândite două specii de ierunca cunoscute și sub numele de potârniche albe (de tundră) sau ptarmigan.

TETRAPOD¹ (< fr.) s. n. (La pl.) Supraclasă de vertebrate (amfibieni, reptile, păsări, mamifere) cu patru membre adaptate pentru deplasarea pe uscat sau, în mod secundar, pentru locomoția acvatică ori aeriană (*Tetrapoda*).

TETRAPOD² (< ngr.) s.n. Piedestal cu patru picioare, pe care se așază Evanghelia sau diferite obiecte de cult.

TETRARH (< lat., ngr., fr.) s. m. (În Imp. Roman) 1. Suveran sau guvernator al unui sfert de regat sau al unei provincii. 2. Fiecare dintre cei patru membri ai unei tetraarii.

TETRARHIE (< fr.) s. f. Formă de conducere în Imp. Roman folosită pentru mici entități din provinciile orientale (Galatia, Siria, Palestina, Iudeea ș.a.). Împăratul Dioclețian (284–305) pentru o mai bună administrare și apărare împotriva atacurilor externe, a împărțit Imp. în patru părți conduse de doi auguști și doi cezari, subordonați acestora.

TETRASILABIC, -Ă (< fr.) adj. (Despre cuvinte sau versuri) Format din patru silabe.

TETRTLON (< fr.; {s} *tetra-* + gr. *athlon* „luptă”) s. n. Probă sportivă combinată la care se face adiția punctelor realizate de concurent în patru probe reunite, alese de organizatorii concursului.

TETRAVALENT, -Ă (< fr.) adj. (Despre elemente chimice) Care are valența patru.

TETRODĂ (< fr. {i}; {s} *tetra-* + [electr]ode „electrod”) s. f. (ELT., TELEC.) Tub electronic cu patru electrozi (anod, catod, grilă-ecran și grilă de comandă) situați într-un balon cu vid înaintat.

TETTIUS IULIANUS (sec. 1 d.Hr.), general roman. Comandant de legiune în Moesia (69), guvernator al Numidiei (80–81). Comandantul armatei romane în bătălia cu dacii de la *Tapae* (88), care a încheiat primul război daco-roman.

TETUÂN, v. Tétouan.

TETZEL [tetsəl], **Johann** (c. 1465–1519), călugăr dominican german. Inchizitor pentru Polonia (1509); a primit din partea arhiepiscopului Albert de Mainz (1517) dreptul de a vinde indulgențe provocând violenta reacție a lui *Luther*. Disputa este considerată prima manifestare publică a *Reformei*.

TEU (< fr.) s. n. 1. Instrument compus dintr-o riglă de desen care are la o extremitate o piesă scurtă, numită „cap”, și care alunecă de-a lungul marginii planșetei. Se folosește la trasarea liniilor paralele sau înclinată cu un anumit unghi (cu ajutorul capului reglabil). 2. Armătură metalică cu trei ramificații, așezate în formă de T, folosită la racordarea țevilor. 3. Piesă fasonată din beton, fontă sau bazalt cu trei ramificații, folosită pentru canalizări. 4. Dispozitiv indicator în formă de T, folosit pe aeroporturi pentru a arăta direcția și sensul vântului.

TEUCER (TEUKROS) 1. Fondatorul legendar al Troiei. Fiul zeului fluviu Scamandros și al unei nimfe de pe muntele Ida. 2. Erou al Războiului troian, fiul lui Telamon și al lui Hesione. S-a distins drept cel mai bun arcaș din armata aheilor. După război, alungat de tatăl său pentru că nu a răzbat moartea fratelui său Ajax, s-a refugiat în Siria și apoi în Cipru, unde a fondat noua Salamină.

TEUGĂ (< fr.) s. f. Construcție situată deasupra punții superioare la prora unei nave, în interiorul căreia sunt amenajate magazii și, mai rar, locuințe pentru echipaj.

TEURGIE (< fr.; {s} gr. *theourgia* „act al puterii divine”) s. f. Tip de magie care constă în stabilirea unor raporturi active cu „spiritele cerești”. Invenția ei i se atribuie lui Iulianus (sec. 2 î.Hr.); teurgii antici pretindeau că pot determina apariția zeului și

intrarea sau ieșirea unui suflet în trupul omenesc. T. a renăscut parțial în Ev. Med.; utilizată și în spiritism.

TEUTATES sau **TOUTATES**, zeu în mitologia celților, numele său având semnificația de „Tată al tribului”. Este identificat cu războiul (un fel de Marte sau Mercur galic).

TEUTOBURG, PĂDUREA [toitoburk] (**TEUTOBURGER WALD** [toitoburger vait]), culme cu aspect deluros în N Germaniei, care închide către NE Renania de Nord-Westfalia. Alt. max.: 447 m (vf. Völmerstod). Aici, în anul 9 d.Hr, germanii, conduși de *Arminius*, au nimicit legiunile romane, comandate de *Publius Quinctilius Varus*, guvernator al provinciei Germania. În această vreme, hotărât dintre latini și triburile germanice s-a stabilit pe Rin.

TEUTON, -Ă (< fr., lat.) s. m., adj. 1. S. m. pl. Trib germanic din pen. Iutlanda, de unde în sec. 2 î.Hr. a migrat spre S, invadând Galia. Au fost înfrânți de Marius, la *Aquae Sextiae* (102 î.Hr.). 2. S. m. pl. Denumire a membrilor Ordinului monahocavaleresc german creat în Palestina în 1189–1190 cu denumirea de „Frații Spitalului Sfânta Maria a Teutonilor” având ca preocupare îngrijirea răniților și a bolnavilor din Cruciade. La începutul sec. 13 s-au strămutat în Europa, unde au jucat un important rol politic, religios și militar; în 1211, regele ungar *Andrei al II-lea*, din motive militare și religioase, i-a colonizat în Țara Bârsei, locuită de români; după un violent conflict, în 1225 t. au fost alungați din S Transilvaniei. În c. 1230 cavalerii t. se stabilesc în Prusia, iar în 1237 se unesc cu Ordinul monahocavaleresc al Gladiferilor. Până în 1283 cuceresc controlul asupra Prusiei și fac din Marienburg centrul unei formații statale cu un accentuat caracter militar (1309–1525). Înfrânți în bătălia de la Grünwald (1410), puterea lor a decăzut, iar prin pacea de la Toruń (1466), Ordinul t. a cedat o parte din terit. cucerite și s-a recunoscut vasal regelui Poloniei. În 1525 averile Ordinului au fost secularizate, punându-se bazele ducatului Prusiei. Dizolvat din ordinul lui Napoleon I în 1809, a fost reformat în 1834 de împăratul Austriei, ca un Ordin religios caritabil, cu sediul la Viena. 3. Adj. Teutonic.

TEUTONIC, -Ă (< lat., fr.) adj. Care aparține teutonilor sau Ordinului teutonic, privitor la teutoni sau la Ordinul teutonic; teuton (2).

TEUTSCH [toitf] 1. **Georg Daniel T.** (1817–1893, n. Sighișoara),

Friedrich Teutsch

episcop și istoric sas din Transilvania. Episcop al Bisericii Luterane din Transilvania (din 1867). Preocupări privind istoria sașilor („Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens”, „Die Generalkirchenvisitationsberichte”). 2. **Friedrich T.** (1852–1933, n. Sighișoara), episcop și istoric român de naționalitate germană. Fiul lui T. (1). M. de onoare al Acad. (1919). Episcop al Bisericii Luterane din Transilvania (din 1906). Contribuții la istoria sașilor din Transilvania. A colaborat cu tatăl său la „Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das Sächsische Volk”, pe care a continuat-o. 3. **Juliusz T.** (1867–1936), arheolog și etnograf român de naționalitate germană. Fiul lui T. (1). Întemeietorul (1908) al Muzeului Asociației Colecționarilor Brașoveni. A efectuat valoroase cercetări etnografice și arheologice în Țara Bârsei.

TEUZ, râu, afl. stg. al Crișului Negru în C. Crișurilor; 125 km. Izv. din m-ții Codru-Moma, de la 359 m alt., de sub vf. Ponorăș, drenează depr. Zarand și câmpiile Cermei și Crișurilor, unde are o vale meandrată. Îndiguit în mare parte pe malul stg. Canalul colector Cermei-Tăut captează pe c. 21 km lungime o mare parte din afl. râului T., ferind C. Cermei de inundații. Pe cursul mijlociu al râului T. a fost construit lacul de acumulare Beliu, pentru irigații și piscicultură. Afl. pr.: Valea Nouă, Gropoiu, Groși, Beliu, Sartiș, Frunziș.

TEVATURĂ (< tc.) s. f. sg. Gălăgie mare, zarvă; scandal; p. ext. încăierare. ♦ Neplăcere; deranj.

TEVFIK PAȘA [taufik-pașa], **Ahmed Krimhanzade** (1845–1936), om politic turc. Ginere al sultanului Mehmed VI. Ministru de Externe (1895–1909); mare vizir (1909, 1912, 1918–1919, 1920–1922). A condus delegația turcă la Conferința de Pace de la Paris (1918–1919) și de la Londra

(1921). După 1922 a emigrat în Egipt, funcția de mare vizir fiind desființată.

TEVFIK PAȘA [taufik-pașa], **Mohamed** (1852–1892), khediv al Egiptului (1879–1892). Înfrânt de englezi la Tell el-Kebir (1882), a acceptat protectoratul Marii Britanii (1883) și a renunțat la suzeranitatea asupra Sudanului, cucerit de mahdiști (1884).

TEX (< fr. {i}) s. n. Sistem de măsurare a fineții firelor textile cu unitatea de bază (1 tex) definită ca finețe a firului de 1 000 m și masa de 1 g.

TEXAS [teksəs], stat în SV S.U.A.; 691 mil km²; 20,8 mil. loc. (2006). AL doilea stat ca mărime din S.U.A., după Alaska. Centrul ad-tiv: *Austin*. Mari expl. de petrol (descoperite în 1901), gaze naturale, sulf, sare, de min. de magneziu și cărbuni. Prelucr. și chimizarea petrolului. Metalurgie; constr. de echipament de transport; produse alim. Bumbac, cereale, trestie de zahăr. Pomicultură. Creșterea animalelor. A intrat în Uniune în 1845 ca al 28-lea stat.

TEXCOCO, lac în cea mai mare parte desecat încă din sec. 17, situat în partea centrală a Mexicului, la E de Ciudad de México, la 2 237 m alt. Cuveta fostului lac atinge 19 km lungime și este ocupată în mare parte de mlaștină sărăturată. Pe ins. din partea de S a lacului se afla capitala aztecă *Tenochtitlán*, legată de țarm prin mai multe diguri. Orașul T. de pe malul estic al fostului lac a fost ales în 1521 de conchistadorul Hernán Cortes ca bază pentru atacarea Tenochtitlanului.

TEXOMA, Lacul ~ v. Red River (1).

TEXT (< lat., germ., fr.) s. n. 1. Ceea ce este exprimat în scris; cuprinsul unei opere literare sau științifice, al unei legi etc. ♦ Fragment dintr-o scriere. ♦ Parte care cuprinde comunicarea propriu-zisă, fără titluri, ilustrații, observații etc., a unei lucrări scrise sau tipărite; partea compusă numai din litere și semne tipografice, fără ilustrații, a unei forme de tipar. 2. Cuvinte ale unei bucăți muzicale. 3. Literă tipografică cu corpul de 20 de puncte tipografice. 4. (INFORM.) Date alcătuite numai din caractere standard pentru calculatoare (ASCII = American Standard Code for Information Interchange) fără nici un cod special de formatare.

TEXTIER (< text) s. m. Autor de texte în principal pentru muzică ușoară.

TEXTIL, -Ă (< fr.) adj., s. f. pl. I. Adj. 1. (Despre fibre, materiale,

mașini etc.) Care servește la țesut sau la tricotate; care poate fi folosit în țesătorie. ♦ (Despre plante) Din care se extrag fibre textile (1). 2. Care se referă la țesătorie sau la țesături. II. S. f. pl. Materiale constituite din fibre textile (țesături, tricotate, pânse, danțele, broderii, produse de pasmanterie etc.). ♦ *T. nețesute* = produse constituite din straturi de fibre consolidate cu lăniți din polimeri sintetici, și eventual perforate, pentru a le face permeabile pentru aer.

TEXTILIST, -Ă (< *textil*) adj. (Și subst.) Care se ocupă cu țesătoria, specializat în industria textilă.

TEXTOLIȚ (< fr.; {s}) lat. *textilis* „țesut” + gr. *lithos* „piatră”) s. n. Material în formă de plăci din straturi de țesături impregnate cu rășini de tipul bachelitei, prelucrabil prin așchiere, utilizat ca material electroizolant, pentru fabricarea roților dințate silențioase etc.

TEXTOLOGIE (< rus.; {s}) lat. *textus* „țesut” + gr. *logos* „studiu”) s. f. Disciplină a filologiei care își propune ca, prin studiul comparativ al unor opere (literare sau de altă natură), să ajungă la stabilirea versiunii definitive corecte, autentice, în vederea republicării operelor în ediții postume.

TEXTUAL, -Ă (< fr.) adj. Care este identic cu textul, reproduces cuvânt cu cuvânt după textul original.

TEXTURĂ (< fr., lat., germ.) s. f. 1. Aspectul unei țesături, determinat de finețea și de legătura firelor constitutive. 2. (GEOL.) Modul de distribuire în spațiu și raporturile dintre părțile componente ale unei roci. Cele mai frecvente și mai specifice t. sunt: *masivă* (la rocile eruptive), *sistoasă* (la cele metamorfice) și *stratificată* (la cele sedimentare). 3. *T. solului* = alcătuirea granulometrică a solului, dată de proporția particulelor minerale de diferite dimensiuni: argila, lutul (praful), nisipul, pietrișul. Se disting următoarele categorii principale: *t. fină*, cu conținut de argilă, mai mare de 32%, caracteristică solurilor grele (argiloase sau luto-argiloase); *t. mijlocie* (lutoasă sau luto-nisipoasă); *t. grosieră* (caracteristică solurilor ușoare), cu conținut scăzut de argilă nisipoasă sau nisipo-lutoasă. 4. Mod de dispunere orientată în spațiu a constituenților structurali ai unui metal sau ai unui aliaj (ex. t. granulară, t. fibroasă etc.). 5. Imprimat de dimensiuni mici, care se lipește peste pasajele de rectificat ale unei lucrări tipărite.

TEZĂUR (< lat.) s. n. 1. Cantitate mare de monede, metale prețioase, pietre prețioase și obiecte de preț, acumulate într-un anumit loc; *p. ext.*

avere, bogăție. ♦ Muzeu al unei biserici sau mănăstiri în care sunt păstrate relicve și obiecte prețioase. 2. Totalitatea metalelor prețioase, a efectelor etc. care se găsesc în depozitul unei bănci de emisiune sau de care dispune un stat la un moment dat. ♦ Locul unde se păstrează depozitele de metale prețioase, bani sau efecte aparținând statului sau unei bănci; visterie. 3. Fig. Tot ceea ce este considerat prețios, ceea ce este foarte iubit și prețuit; comoară. ♦ Patrimoniul cultural (material și spiritual) al unei societăți, al unei epoci.

TEZAUURIZĂ (< lat., fr.) vb. I tranz. A aduna, a acumula monede, obiecte din metale prețioase ori valute convertibile (reținându-le din circulație).

TEZAUURUL DE LA PIETROASA v. **Pietroasele**.

TEZĂ (< fr., gr.) s.f. 1. Afirmare expusă și susținută într-o discuție, într-o lucrare etc. 2. Idee formulată concis, susținută ca temelie al unei concepții filozofice, juridice, politice etc. (În triada hegeliană *teză-antiteză-sinteză*). Etapa inițială în cadrul procesului de dezvoltare dialectică, în care afirmația (poziția) inițială, care, prin natura sa, dă naștere propriei sale negații; (la Kant) Primul membru al unei antinomii, afirmând pentru fiecare caz existența unui termen ultim al cercetării, care este, în același timp, primul în ordinea funcției; (în fenomenologie) Simplu act de a pune în gândire, adică de a-și reprezenta, fără ca această „punere” să implice, în mod necesar, afirmarea unui adevăr sau a unei realități. V. *sinteză, triadă*. 3. Idee, concepție, teorie, funcționând ca o schemă prestabilită în care artistul tezist încadrează forțat elementele realității. 4. Lucrare scrisă dată elevilor în clasă la sfârșitul unei perioade de studiu sau la un examen. ♦ *T. de doctorat* = lucrare

științifică prezentată pentru obținerea titlului de doctor. ♦ *Cele 95 de teze* = text redactat de *Martin Luther* și afișat la 31 oct. 1517 pe ușa bisericii Tuturor Sfinților din Wittenberg, destinat organizării unei controverse universitare cu privire la indulgențe. Tradițional, momentul este considerat începutul *Reformei protestante* sau unul din momentele ei decisive.

TEZCATLIPOCA (în mitologia veche aztecă; *tezcoatl*, „oglinză”, *popoca* „fumează”), zeu suprem al toltecilor și aztecilor; era zeul războiului și al nopții, iar animalul său emblematic era jaguarul (amintind cerul cu stele). Pe de altă parte poate fi asimilat cu Soarele. În oglinză se vedea tot ce se petrece pe Pământ.

TEZISM (< *teză*) s. n. 1. Susținerea și propagarea unor teze (4); caracter al unei lucrări, opere, care își propune drept scop ilustrarea sau demonstrarea anumitor teze (3); *p. ext.* didacticism, schematicism. 2. (ESTETICĂ) Caracter al unei opere de artă care își propune ilustrarea sau demonstrarea anumitor teze politice, sociale, etice etc. A fost teoretizat și combătut (ca aparținând artei „de serviciu”) de către C. Dobrogeanu-Gherea (v. și *tendentionism*).

TEZIST, -Ă (< *teză*) adj., s. m. și f. 1. Adj. Care se bazează pe tezism, care aparține tezismului. 2. S. m. și f. Adept al tezismului.

T.G.V. (abreviere pentru *train à grande vitesse* „tren de mare viteză”) Tren automat electric care poate circula cu viteză mare (270 sau 320 km/h), dezvoltat de Societatea Națională a Căilor Ferate Franceze. Termenul a fost generalizat și se referă la totalitatea sistemului feroviar constituit din aceste trenuri și liniile dedicate. Recordul actual de viteză este de 574,8 km/h..

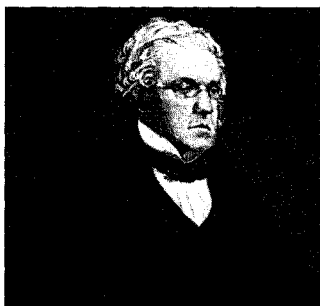
Th, simbol chimic pentru *thoriu*.

THABANA NTLENYANA, vârf în m-ții Scorpiei (Drakensberg), situat pe terit. statului Lesotho, constituind alt. max. a acestora (3 482 m).

THĀBIT ibn QURRAH (c. 836–901), savant arab. Contribuții în matematică, astronomie și filozofie. Astronom al Curții din Baghdad. În lucrările sale a anticipat teoreme generale de geometrie analitică și trigonometrie sferică. A tradus lucrări de medicină din limba greacă.

THACKERAY [θækəri], **William Makepeace** (1811–1863), scriitor englez. Alături de Dickens, reprezentant al romanului englez din epoca victoriană. Schițe satirice („Cartea snobilor”). Romane de moravuri realizând un vast tablou al societății

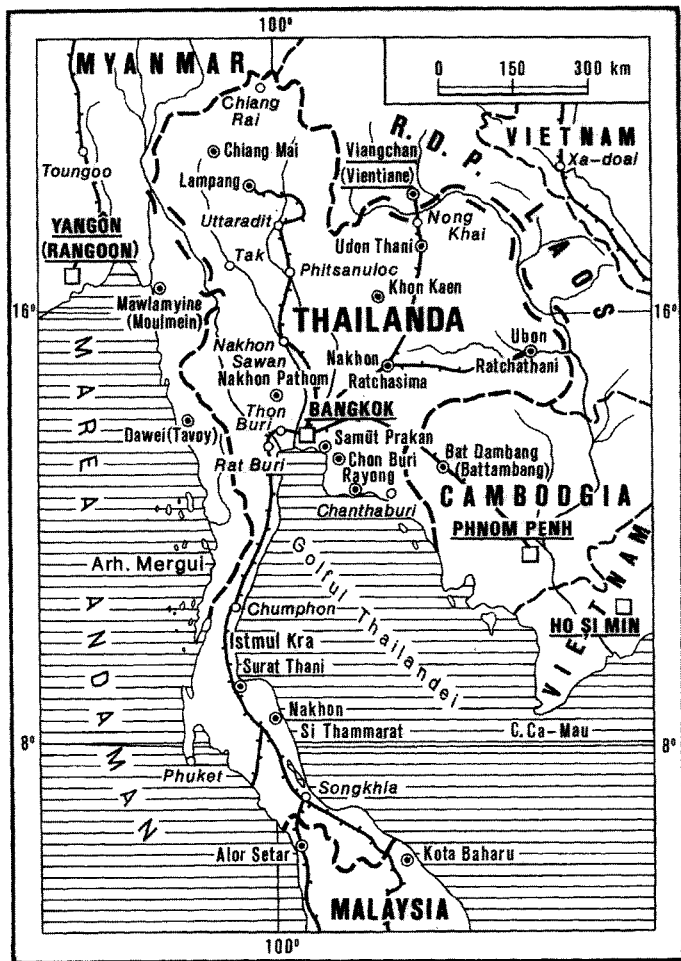
William Makepeace Thackeray

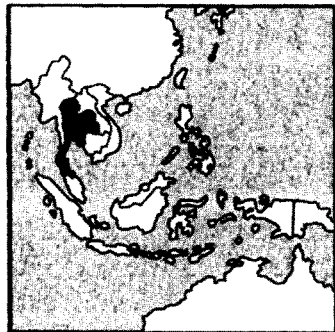
britanice a timpului, vădind un acut simț al observației satirice și subtilitate psihologică („Bâciul deșertăciunilor” – capodopera sa, „Familia Newcome”); proză autobiografică („Povestea lui Pendennis”) sau de inspirație istorică („Memoriile lui Barry Lyndon”, „Henry Esmond”, „Cei din Virginia”). Prelegeri literare („Umoristii englezi din sec. 18”) și istorice („Cei patru George”). Bogată activitate publicistică.

THAER [te:r], Albrecht (1752–1828), medic și agronom german. Prof. univ. la Berlin. A înființat prima școală și fermă experimentală agricolă din Germania (1806). Tratamente („Principii raționale de agricultură”).

THAILANDA, Regatul Thailandei (Muang Thai/Prathet Thai), stat în SE Asiei, în Pen. Indochina, cu largă ieșire la M. Andaman (în V) și la G. Thailandei/Siam al M. Chinei de Sud; 513 115 km²; 65 218 965 loc. (2006). Limba oficială: thai/siameza. Religia: budistă (hinayāna) 85,3%, islamică 6,8%, creștină 2,2% ș.a. Capitala: Bangkok (Krung Thep). Orașe pr.: Samüt Prakan, Nonthanburi, Udon Thani, Nakhon Ratchasima, Hat Yai, Chon Buri. Este împărțit în 76 provincii (*changwats*). Terit. T. este alcătuit din patru reg. naturale: câmpia centrală drenată de fl. Menam/Chao Phraya și afl. săi pr., larg deschisă spre G. Thailandei din S; reg. muntoasă care circumscrie câmpia cu alt. mai mici în E și V (1 000–1 500 m) și mai mari în N (alt. max. Doi Inthanon 2 576 m); pod. Korat dezvoltat pe roci sedimentare (în pr. gresii) cu alt. scăzute, 200–300 m; pen. Malacca (pe care o împarte cu Malaysia) în extremitatea sudică, cu munți orientați N-S bine împăduriți (alt. max. 1 751 m). Litoralul extins pe 3 219 km în lungul G. Thailandei și al M. Andaman (în SV) este adesea însoțit de ins. (Chang, Kut, Phangan, Phuket) muntoase și coraligene ce se constituie în atracții turistice majore ale țării. Climă tropicală și subtropicală musonică cu două anotimpuri bine individualizate: unul ploios (mai-sept.) când terit. T. este afectat de musonul de SV și un altul mai uscat și mai răcoros (nov.–mart.) sub acțiunea musonului „continental” de NE. Ele sunt separate de perioade scurte de tranziție, marcate de furtuni tropicale. Precipitațiile atmosferice sunt abundente în partea sudică (pen. Malacca, 3 000 mm/an) și în zona montană nordică și relativ reduse (500 mm/an) în pod. Korat. Temperaturile medii lunare depășesc, de regulă, 25°–26°C. Rețeaua hidro-

grafică este densă: în E fl. Mekong (formează granița cu Laos) cu afl. său Mun (675 km), iar partea centrală este străbătută de fl. Menam/Chao Phraya, care formează la vărsare o întinsă deltă, intens folosită agricol. Valorificarea potențialului hidroenergetic a dus la apariția unor întinse lacuri de acumulare (ex. Ping, în NV). Pădurile tropicale umede (din S) și cele musonice ocupă 28,9% din terit., oferind o importanță și valoroasă materie primă (teck, yang, santal, sapan, abanos). Savana este specifică pod. Korat, ierburile sale făcând loc în bună măsură culturilor agricole. Faună variată și bogată (două specii de gibbon, leoparzi, elefanți, tigri, bantengi, păsări rare). Numeroase zone de protecție a elementelor valoroase de floră, faună și peisaj.

Două rezervații naturale – Thung Yai (320 mii ha) și Huai Kha Khaeng (257,5 mii ha) din reg. montană nord-vestică alcătuiesc împreună cea mai întinsă arie protejată din partea

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Provincii	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc., 2006)
Amnat Charoen	3 161	558,1
Ang Thong	968	284,5
Buri Ram	10 323	1 599,9
Chachoengsao	5 351	658,1
Chai Nat	2 470	359,2
Chaiyaphum	12 778	1 104,7
Chanthaburi	6 338	531,6
Chiang Mai	20 107	1 604,2
Chiang Rai	11 678	1 305,2
Chon Buri	4 363	1 105,8
Chumphon	6 009	483,5
Kalasin	6 947	990,4
Kamphaeng Phet	8 607	818,1
Kanchanaburi	19 483	884,6
Khon Kaen	10 886	1 645,9
Krabi	4 709	410,2
Krung Thep		
Mahanakhon (Bangkok)	1 565	6 859,0
Lampang	12 534	783,9
Lamphun	4 506	367,4
Loei	11 425	653,4
Lop Buri	6 200	753,4
Mae Hong Son	12 681	252,6
Maha Sarakham	5 292	876,8
Mukdahan	4 340	374,5
Nakhon Nayok	2 122	237,6
Nakhon Pathom	2 168	960,4
Nakhon Phanom	5 512	571,4
Nakhon Ratchasima	20 494	2 686,5
Nakhon Sawan	9 598	975,4
Nakhon Si Thammarat	9 943	1 638,1
Nan	11 472	467,1
Narathiwat	4 475	801,9
Nong Bua Lam Phu	3 859	722,7
Nong Khai	7 332	1 013,5
Nonthaburi	622	1 204,1
Pathum Thani	1 526	755,1
Pattani	1 940	564,3
Phang-nga	4 171	237,1
Phatthalung	3 424	518,1
Phayao	6 335	501,1
Phetchabun	12 668	1 046,6
Phetchaburi	6 225	438,8
Phichit	4 531	457,6
Phitsanulok	10 816	785,9
Phra Nakhon Si Ayutthaya	2 557	734,3
Phrae	6 539	422,2

continentală a Asiei de SE și sunt incluse în Patrimoniul natural universal. Speciile protejate în cele două rezervații naturale reprezintă 77% dintre mamiferele de talie mare (elefanți, tigri ș.a.), 50% dintre păsările mari și 33% dintre vertebratele de uscat întâlnite în această parte a Globului. Unul dintre „tigrii” asiatici din a doua generație (ritmul de creștere economică de 9% între 1985 și 1995 a fost cel mai ridicat din lume) și-a revenit în ultimii ani după criza financiar-bancară ce a zguduit economiile asiatice în anul 1997. Resursele de sol și subsol sunt variate, dar cele energetice au fost puse în valoare abia în ultimele decenii. Se obțin producții mari la lignit și gaze naturale și mai mici la petrol. Se mai extrag zinc (214 mii t, 2005), staniu, antimoniu, tungsten (190 mii t, 2005, locul 2 pe Glob), zirconiu, mangan, fier, ilmenit, plumb, tantalit, fosfați naturali, fluorite, bari-tină, bentonit, gips, sare, talc, caolin, aur, huiă, marmură. T. este cunoscută și prin extracția și prelucrarea pietrelor prețioase (mai ales safire și rubine, 716 mii carate, 2003). Ind. deține o pondere ridicată (45,3% din P.I.B.) și a cunoscut o continuă modernizare și diversificare, trecându-se de la ramurile tradiționale (textile, produse agroalimentare) la metalurgia feroasă și neferoasă, petrochimie, construcții de autovehicule și la domeniul *high-tech* (calculatoare, semiconductori, circuite integrate). Produse ind.: energie electrică, oțel, cadmiu, plumb și zinc, cositor de topitorie, autoturisme și vehicule comerciale (895 mii, 2006), televizoare (6,2 mil., 2006), produse petroliere, frigider, mașini de spălat, clor, acid clorhidric și sulfuric, sodă caustică, fibre sintetice, fire artificiale și sintetice, anvelope, îngrășăminte azotoase și fosfatice, mase plastice, celuloză și hârtie, ciment, produse textile, conf., zahăr brut (locul 5 pe Glob și al treilea exportator mondial, 5,7 mii. t, 2005), lapte, carne, ulei de palmier (670 mii t, 2005, locul 4 pe Glob), ulei de palmist, de arahide și de cocos, bere, țigarete, piei tăbăcite. În domeniul agricol T. se află între primii producători mondiali de cauciuc natural, ananas, orez, manioc, mango, trestie de zahăr, fructe de palmier și primul exportator mondial de orez. Există întinse supr. de cultură (39,8% din terit. țării), cu deosebire în câmpia centrală și pod. Korat; în plus culturile de orez „urcă” în terase pe versanții munților. Se cultivă: orez (27 mil. t, 2005, locul 6 pe Glob), porumb, sorg, manioc (16,9 mil. t,

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE (continuare)

Provincii	Suprafața (km ²)	Populația (mil. loc., 2006)
Phuket	543	300,1
Prachin Buri	4 763	409,2
Prachuap Khiri Khan	6 368	464,3
Ranong	3 298	188,1
Ratchaburi	5 196	851,2
Rayong	3 552	5229,4
Roi Et	8 299	1 379,4
Sa Kaeo	7 195	734,4
Sakon Nakhon	9 606	1 078,4
Samut Prakan	1 004	1 270,7
Samut Sakhon	873	521,3
Samut Songkhram	417	180,5
Saraburi	3 577	687,2
Satun	2 479	285,3
Sing Buri	822	242,3
Sisaket (Si Sa Ket)	8 840	1 523,3
Songkhla	7 394	1 334,5
Sukhothai	6 596	588,5
Suphan Buri	5 358	834,3
Surat Thani	12 891	975,2
Surin	8 124	1 517,2
Tak	16 407	489,8
Trang	4 918	649,4
Trat	2 819	1 725,5
Ubon Ratchathani	15 745	1 451,5
Udon Thani	11 730	302,1
Uthai Thani	6 730	454,7
Uttaradit	7 839	499,7
Yala	4 521	-
Yasothon	4 162	534,2

Notă: toate provinciile au drept centru ad-tiv orașul cu același nume; excepție fac provinciile Nong Bua Lam Phu – cu centrul ad-tiv în orașul Na San – și provincia Phra Nakhon Si Ayutthaya cu centrul ad-tiv în orașul Ayutthaya.

2005, locul 2 pe Glob și primul exportator mondial), taro, trestie de zahăr, (49,5 mil. t, 2005, locul 4 pe Glob), palmieri de cocos și de ulei, soia, arahide, susan, arbori de cauciuc (3,02 mil. t cauciuc, 2005, locul 1 pe Glob), tutun, arbori de cafea, arbuști de ceai, bumbac, iută, sisal, citrice (mandarine, locul 6 pe Glob), viță de vie, ananas (2,05 mil. t, 2005, locul 1 pe Glob), banane, mango (1,8 mil. t, 2005, locul 3 pe Glob), papaya, mirodenii, legume, cartofi, batate, ricin. Cultura plantelor opiacee s-a redus drastic. Se cresc efective însemnate de bovine, bubaline, porcine, ovine și caprine,

cabaline și păsări de curte. Există un anumit număr de elefanți domesticiți folosiți în activități de transport și, de asemenea, ferme specializate în creșterea crocodiilor (pentru marochinărie). Sericicultura este încă semnificativă (locul 5-6 pe Glob la mătase naturală). Pescuitul deține un loc important (3,7 mil. t, 2005, locul 4 pe Glob), inclusiv moluște și crustacee, produsele marine (obținute și prin acvacultură) fiind un articol pr. de export. Infrastructura căilor de comunicații cuprinde 4 071 km c.f. (ecartament îngust), 64 600 km căi rutiere (98% asfaltate și pavați), 4 000 km căi navigabile interne,

4 701 km conducte magistrale (4 381 km gazoducte), o flotă maritimă comercială de 405 nave cu pr. porturi Bangkok și Laem Chabang, 106 aeroporturi (65 modernizate, 7 dintre ele putând opera orice fel de aeronavă). Turismul este de câteva decenii o componentă majoră a ec. thailandeze (10,1 mil. turiști străini/an). Predomină obiectivele de interes cultural-istoric, cărora li s-au adăugat în ultimele decenii practicarea turismului de cură heliomarină sau cel ecologic (gen foto-safari). Pr. zone și obiective: Capitala țării, Bangkok, cu Palatul Regal și cele 300 temple budiste (Phra Kaeo cu o statuie de smarald a lui Buddha, templul Trimțir cu o statuie din 5,5 t de aur a lui Buddha, Templul de Marmură/Benjamoptin ș.a.); fostele capitale Ayutthaya și Sukhothai cu numeroase temple, palate, sanctuare, sculpturi – ambele incluse (din 1991) în Patrimoniul cultural universal; orasele Chiang Mai, Nakhon Ratchasima, Nakhon Pathom, Nakhon Si Thammarat cu diverse monumente istorice și arhitectonice (între ele Palatul Regal de iarnă din Chiang Mai, fortificațiile orașului Nakhon Ratchasima); prov. Kanchanaburi (cu celebrul „pod peste râul Kwai”, peșteri cascade, peisaje montane ș.a.); litoralul G. Thailandei cu numeroase stațiuni balneoclimaterice între care Pattaya Beach, una dintre cele mai importante din Asia, ins. Phuket (în apropierea pen. Malacca în M. Andaman) afectată de tsunami în 2004; rezervațiile de vânătoare și parcurile naționale (Khao Salob, Khao Luang, Khao Yai, Khao Phu Phan etc.); complexul forestier din Dong Phrayayen-Khao Yai inclus (din 2005) în Patrimoniul natural universal; situl arheologic Ban Chiang cu cea mai importantă așezare preistorică din Asia de Sud-Est, inclus (din 1992) în Patrimoniul cultural universal. Moneda: 1 Baht = 100 Satang. Export (2001): produse alimentare (14,9%), dintre care pește, moluște și crustacee (6,2%), computere (12,3%), microcircuite și alte aparate electronice (7,2%), produse chimice (5,7%), confecții (5,6%). Pr. parteneri (2006): S.U.A. (15%), Japonia (12,6%), China (9%), Singapore (6,4%), Hong Kong (5,5%), Malaysia (5,1%). Import (2006): mașini electrice (22,1%), dintre care componente electronice (10,9%), mașini (17,4%), produse chimice (10,3%), petrol brut (9,3%). Pr. parteneri (2006): Japonia (19,9%), China (10,6%), S.U.A. (7,5%), Malaysia (6,6%), Emiratele Arabe Unite (5,5%), Singapore (4,4%).

– *Istoric.* Originare din China meridională, triburile thai și pao populează, începând din sec. 1, terit. T., supun populația khmeră autohtonă și întemeiază, în sec. 13, Regatul Sukhothai (numit de vecini Siam). Începând cu sec. 7, budismul (hinayāna), pătruns din India, devine religia dominantă. În sec. 14–15, Regatul Ayutthaya (cu cap. în orașul omonim) supune statul Sukhothai și se impune ca una dintre principalele puteri ale Asiei de Sud-Est. În urma cuceririi orașului Ayutthaya (1767) de către birmani, cap. statului thailandez este mutată la Bangkok. După respingerea invaziei birmane (1768), în 1782 generalul Chao Phya Mahakasot-mek preia puterea, întemeind, sub numele de Rama I (1782–1809), dinastia Chakri sau Rama, care domnește până azi. La sfârșitul sec. 18 și în sec. 19, Siamul cucerește o serie de terit. laotiene, malaieze și cambodgiene, realizând maxima expansiune terit. Sub presiunea puterilor coloniale (Franța și Marea Britanie), Siamul cedează terit. cucerite, acceptă o serie de tratate înrobitoare, dar, fără tampon între posesiunile coloniale britanice și cele franceze, reușește printr-un abil joc diplomatic să rămână singurul stat din SE Asiei care își menține independența. La sfârșitul sec. 19 și în primele decenii ale sec. 20, sunt luate o serie de măsuri de modernizare a vieții de stat (reforma învățământului, a finanțelor, a justiției). Siamul participă, alături de Antantă, la Primul Război Mondial (1914–1918) și devine, în 1920, membru al Societății Națiunilor. Constituția adoptată în 1932, în urma unei loviturii de stat militare, transformă T. dintr-o monarhie absolută într-o monarhie constituțională; numele de Siam este înlocuit în 1939 cu cel de Thailanda. În cursul celui de al Doilea Război Mondial, T. duce o politică pro-japoneză, declarând, la 25 ian. 1942, război Marii Britanii și S.U.A. După răsturnarea feldmaresalului Luang Pibul-Songgram (iul. 1944), T. abandonează politica filoniponă și impune retragerea trupelor japoneze de pe terit. țării. La 15 dec. 1946, T. devine al 55-lea membru al O.N.U. După cel de Al Doilea Război Mondial, T. cunoaște o instabilitate politică cronică: o duzină de puciuri militare, 11 constituții adoptate după 1932, alternanța unor regimuri de diktatură militară cu scurte guvernări civile, democratice. De la începutul anilor '50 ai sec. 20, T. se afirmă ca un

aliat fidel al S.U.A. În reg., bazele militare de pe terit. său fiind folosite de către aviația americană în operațiunile din Indochina; Bangkokul adăpostește, între 1954 și 1975, sediul pactului militar S.E.A.T.O., trupe thailandeze participă la Războiul din Vietnam. După încheierea acestuia, T. stabilește, în 1975, relații diplomatice cu R.P. Chineză (care încurajase, în anii '60 ai sec. 20, operațiunile gherile comuniste din țară) și impune desființarea bazelor americane (1976). În comparație cu țările vecine, T. este un stat omogen din punct de vedere etno-cultural, peste 80% din pop. fiind de limbă thai și de religie budistă. Soliditatea celor trei stâlpi ai statului – religia budistă, monarhia și limba thai – a făcut ca T. să cunoască, după 1945, o creștere economică durabilă, care transformă țara într-un lider al pen. Indochina. Sutele de mii de refugiați de la sfârșitul anilor '70 ai sec. 20, proveniți din Cambodgia, Laos și Vietnam, ca și minoritarii karen refugiați în anii '90 din Myanmar, tensionează relațiile cu vecinii. În 1997–1998, economia thailandeză, aflată în plină expansiune, este afectată de criza financiară care lovește statele asiatice ale Extremului Orient, înregistrând, în iul.–aug. 1997, un serios seism, când moneda națională, Bahtul, pierde aproape jumătate din valoare. Programul lansat de F.M.I. pentru stabilizarea economiei prevede credite în valoare de 17,2 miliarde dolari, dar T. nu folosește decât 13,5 miliarde dolari. În 1999 se înregistrează deja o creștere de 4% a P.I.B. La 9 febr. 2001, miliardarul populist Thaksin Shinawatra este desemnat prim-ministru de către Camera Reprezentanților, rezultat în urma scrutinului legislativ din 6 ian. 2001. Monarhie constituțională ereditară. Valurile tsunami declanșate de cutremurul devastator din 26 dec. 2004 provoacă pierderi ireparabile (10 000 morți și dispăruți) și devastarea stațiilor turistice de pe litoral. Demarează un program ambițios de reconstrucție în derulare încă. La granița cu Malaysia izbucnesc în 2005 incidente violente cu rebelii islamisti. Alegerile din 2 apr. 2006, boicotate de, partidele din opoziție au consecință demisia premierului Shinawatra și formarea unui guvern *ad-interim* cu scopul pregătirii unor noi alegeri. La 19 sept. 2006 armata regală, sub conducerea gen. Sonthi Boonyaratkalin, dă o lovitură de

stat, suspendă Constituția, elimină orice activitate politică, inclusiv parlamentară, cenzurează media, decretează Legea Marțială și arestează guvernul. Statul este condus de Adunarea pentru Reformă Democratică care permite restabilirea ordinii democratice peste un an. Este numit un guvern condus de gen. în rezervă Surayanda Chulanant (1 oct. 2006–29 ian. 2008). Noi alegeri sunt fixate pentru 23 dec. 2007, partidul fostului premier Shinawatra fiind scos în afara legii. Scrutinul din ian. 2008 este câștigat de Partidul Forța Populară care-l desemnează ca prim-min. pe Samak Sundaravej, 2. Golf al Mării Chinei de Sud, între pen. Malacca și pen. Indochina; 725 km lungime; 560 km lățime max.; ad. max.: 84 m; marea max.: 4 m. În el se varsă fl. Menam. Porturi: Bangkok, Pattani. Vechea denumire: *Siam*.

THAIS (sec. 4 î.Hr.), celebră dansatoare și hetairă ateniană. Lubita lui Menandru și apoi a lui Alexandru cel Mare, pe care l-a însoțit în Asia, influențându-l în unele decizii importante.

THALASSA, satelit al lui Neptun, descoperit în 1989 de „Voyager 2”. Perioada de revoluție siderală 7 h. 26'; diametrul 80 km.

THALBERG (θɔːlbərg), Irving (1899–1936), producător american de film. Una dintre cele mai renumite personalități ale Hollywoodului interbelic, renumit pentru profesionalismul și intransigența sa perfecționistă, face din studiourile MGM fiul marilor vedete (Greta Garbo, Norma Shearer, Lon Chaney) și a producțiilor de anvergură („Ben Hur”, „Parada cea mare”).

THALBERG, Sigismund (1812–1871), pianist și compozitor austriac. Celebru pentru legato-ul său și pentru interpretarea cu virtuozitate. Rival al lui Liszt. Numeroase piese pentru pian.

THALIA v. **Talia**.

THÄLMANN (tɛːlman), Ernst (1886–1944), om politic german. Președinte al C.C. al Partidului Comunist din Germania (din 1925). Membru al Comitetului Executiv al Internaționalei a III-a. Arestat în 1933, a murit asasinat în aug. 1944 în lagărul de la Buchenwald.

THAMES, v. **Tamisa**.

THANATOS (TANATOS) (în mitologia greacă), personificare a Morții, fiul Noptii (Nyx) și fratele Somnului (Hypnos). Locuia în Infern sau, potrivit altor legende, la porțile

U Thant

Margaret Hilda Thatcher

Max Theiler

lui. Identificat cu zeița *Mors* din mitologia romană. Reprezentat ca un tânăr frumos, înaripat, ținând în mâini o făclie lăsată în jos.

THANI, Khalifa bin Hamad at- ~ (n. 1932), șeic din Qatar. Prim-min. (1970–1972) și șef al statului (1972–1995). Detronat de fiul său Hamad ibn Khalifa at-Thani care preia și funcția de prim-min.

THANT, U (1909–1974), om politic birman. Reprezentant al Birmaniei la O.N.U. (1957–1961). Secretar general O.N.U. (1961–1972), primul asiatic în înalta funcție. S-a implicat în rezolvarea unor crize internaționale („Criza rachetelor din Cuba, 1962”, „Războiul de șase zile, 1967” ș. a.)

THAR, reg. deșertică în NV Indiei și SE Pakistanului, între cursul inferior al Indului și m-ții Arăvalli; c. 259 mii km²; 645 km lungime; 360 km lățime. Relief de dune. Lacuri sărate și takire. Climă tropicală uscată cu precipitații reduse (c. 380 mm/annual). Păduri de acacia și ierburii xerofile în V; irigații. Creșterea ovinelor, caprinelor și cămیلilor.

THARP [θa:p], Twyla (n. 1941), dansatoare și coregrafă americană. Balerină în trupa lui Paul Taylor, a devenit una din reprezentantele dansului postmodern. A realizat spectacole în funcție de loc și spațiu, de atmosferă și de public („Energia vine din împingere”). Coregrafie de film („Ragtime”, „Hair”).

THÁSOS, ins. grecească în N M. Egee, separată de continent prin str. cu același nume: 378 km². Localit. pr.: Thásos (*Limín*). Relief muntos cu alt. max. de 1 045 m. Climă și vegetație mediteraneană. Expl. de min. de fier și cupru. Mășini. Pomicultură și viticultură. Ruine antice (agora, temple, teatru).

THATCHER [θætʃə], Margaret Hilda (n. 1925), om politic britanic.

Lider al Partidului Conservator (1975–1990). Prim-min. (1979–1990). Prima femeie din Europa care devine șef al guvernului; a fost supranumită „Doamna de fier”. A impus o politică internă pragmatică rezistând presiunii sindicatelor, iar pe plan extern, alături de S.U.A., s-a opus comunismului.

THEACEAE (gr. {s}, fr. {f}) s. f. pl. Familii de plante care cuprind c. 28 genuri și 520 specii lemnoase tropicale și subtropicale din Asia și America, cu frunze alterne, adesea persistente, pieleose. Flori cu 4–7 sepale și petale și numeroase stamine. Cuprinde o serie de specii ornamentale, cea mai cunoscută fiind camelia (*Camellia japonica*, cu numeroase varietăți horticole), dar cea mai valoroasă specie este arbustul de ceai.

THECODONTIA (cuv. lat.) subst. Ordin de reptile fosile cu dentiție tecodontă din Permianul superior și Triasic, cu structură scheletică gracilă și tendință evidentă spre bipedie. Strămoși ai crocodilienilor, dinozaurienilor și pterozaurienilor.

THEILER [θailər], Max (1899–1972), medic și virusolog american, de origine sud-africană. Prof. univ. la Harvard. A descoperit și aplicat în practică vaccinul împotriva febrei galbene. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1951).

THEMĂ (< gr.) s. f. (în Imp. Bizantin) Unitate militară și apoi circumscripție militar-administrativă în care puterea civilă și militară era încredințată unui strateg numit de împărat. Organizarea terit. în t. a fost introdusă de împăratul *Heracliu* în Asia Mică. Din sec. 9 a fost extins în tot Imperiul (5 în Anatolia, 4 în Europa și o t. maritimă). Din sec. 11 și-au pierdut caracterul militar. În sec. 10 terit. Dobrogei făcea parte din t. *Paristrion*.

THEODORAKIS, Mikis (n. 1925), compozitor grec. Lider (din 1975) al partidului Uniunea Democratică de Stânga (EDA). Creații instrumentale (o simfonie, balet, muzică de cameră), cântece pe versuri din lirica universală (P. Eluard și F. G. Lorca) și națională. Muzică de film („Zorba grecul”).

THEODORESCU, Bazil (1891–1967, n. București), cardiolog român. Acad. (1965), prof. univ. la București. A înființat (1947) Societatea de Cardiologie din România. Contribuții la studiul infarctului miocardic, anginei pectorale, aritmiilor cardiace, care îl situează printre fondatorii cardiologiei române („Cardiologia”).

THEODORESCU, Dan (1899–1948, n. Tulcea), chirurg și stomatolog român. Prof. univ. la București. A pus bazele chirurgiei stomatologice în România. Metode și tehnici operatorii originale în chirurgia maxilofacială.

THEODORESCU, Dem. (1866–1946, n. Roești, jud. Vâlcea), jurnalist și scriitor român. Redactor la ziarul „Dreptatea”, „Adevărul”, „Dimineata”. Romane sociale („În cetatea idealului”, „Robul”).

Mikis Theodorakis

THEODORESCU, Răzvan (n. 1939, București), istoric român. Acad. (2000). Președinte al Radioteleviziunii Române (1990–1992). Ministru al Culturii și Cultelor (2000–2004). Preocupări privind istoria culturii și istoria artelor („Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești”, „Un mileniu de artă la Dunărea de Jos”, „Civilizația românilor între medieval și modern”, „Roumains et Balkaniques dans la civilisation sud-est européenne”). Membru al mai multor societăți științifice din țară și străinătate.

THEODORESCU-SION, Ion (1882–1939, n. lanca), pictor român. Naturi moarte, peisaje și compoziții cu subiecte din folclorul literar românesc, într-o viziune inspirată de cromatica și formele ornamenticii populare („Vara la râu”, „Ciobanii din Munții Apuseni”, „La fântâna Meșterului Manole”, „La izvorul Troiței”).

THEODORIAN, Caton (1871–1939, n. Craiova), scriitor român. Proză socială (romanul „Sângele Solovenilor”), teatru (comedia „Bujoreștii”, capodopera sa).

THEODORICUS din Chartres (menționat între c. 1130–1150), filozof și teolog francez. Inspirat de un matematicism general, a abordat probleme ale artelor liberale („Heptateuchon”) și de cosmogonie, oferind o descriere naturalistă a stadiilor creației („Tratat asupra operei celor șase zile”).

THEODORINI, familie de actori români: 1. **Theodor T.** (1819–1873), animator al mișcării teatrale din Craiova. Studii de actorie în Italia. Interpret cu patos romantic, fantezie, vervă comică („lașii în carnaval”, „Jicnicerul Vadră”). 2. **Maria T.** (1831–1894), soția lui T. (1). Actriță și directoare de trupă. Continuă activitatea inițiată de soțul ei pentru crearea unui teatru național la

Craiova. A excelat în roluri de comedie.

THEODULF de Orléans (750–821), prelat și învățat vizigot. Episcop de Orléans (775) și abate de Fleury (781). I-a succedat lui *Alcuin* ca sfătuitor al lui Carol cel Mare în probleme de religie. Ultimul dintre principalii reprezentanți ai Renașterii carolingiene („De spiritu sancto”, „De ordine Baptismi”). Poemul „Ad Carolum Regem”.

THEOHARI, Anibal (1873–1933, n. București), medic român. Prof. univ. la Iași și la București. Cercetări în terapeutică și balneologie („Tratat elementar de terapeutică”). Studii asupra acțiunii apelor minerale din România. A înființat (1924) Institutul de Balneologie din București.

THEORELL [teurel], Axel Hugo Theodor (1903–1982), biochimist suedez. Prof. univ. la Uppsala și Berlin. Cercetări asupra enzimelor respiratorii. A descoperit natura enzimelor oxidative și modul lor de acțiune. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1955).

THEOTIMOS, numele a doi episcopi ai Scîției. Mai important: T. I (sec. 4–5), probabil autohton, episcop al Tomisului și Scîției (393–402). A predicat creștinismul și printre populațiile migratoare (goti și huni), fiind numit de aceștia „zeul romanilor”.

THERAMENES (c. 455–404/403 î.Hr.), om politic atenian. Orator celebru. Continuator al liniei politice a lui *Nicias*, a devenit conducător al majorității moderate în „Sfatul celor 300”. Strateg în Helespont (411–407 î.Hr.). După instalarea la putere în Atena a regimului politic oligarhic al „celor 30 de tirani” și-a atras condamnarea politică și execuția.

THERAVĀDA (cuv. sanscrit) subst. (REL.) Formă importantă a budismului răspândită în Uniunea Myanmar, Sri Lanka, Thailanda, Cambod-

gia și Laos. Este supraviețuitoarea budismului *hīnāyana*. Considerată a fi cea mai veche, ortodoxă și conservatoare formă de budism. Scriptura fundamentală a T. este „Canonul Pali”. T. nu are o structură ierarhică, însă în comunitatea monastică sunt respectați în mod deosebit cei numiți „venerabili”.

THERMAIKÓS v. Salonic, Goful v. THERMOPYLE v. Termopile.

THEROMORPHA (< fr.; {s} gr. *ther* „animal” + *morphe* „formă”) subst. Ordin fosil de reptile acvatice și terestre care aveau unele caractere comune cu stegocefalii și cu mamiferele; au trăit din Permian până în Triasic, mai ales pe fostul continent sudic Gondwana.

THEROPODA (< fr.; {s} gr. *ther* „animal” + *podos* „picior”), subordon de dinozauri carnivori, bipezi, care au trăit din Triasic superior până în Cretacic. Pe lângă specii de dimensiuni relativ mici (sub 2 m) și mijlocii, subordnul include și unele dintre cele mai mari reptile carnivore cunoscute, ca *Tyrannosaurus rex* din Cretacicul superior din America de Nord, care atingea 12 m lungime și o greutate de 7 t.

THESSALONÍKI v. Salonic.

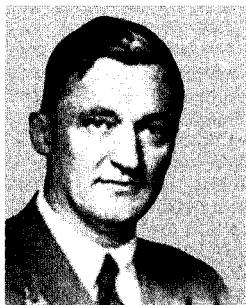
THIBAUD [tibo], Jacques (1880–1953), violonist francez. Amplă activitate pedagogică. Puritate stilistică, interpretare elegantă, sonoritate captivantă, chiar dacă nu foarte puternică. Carieră solistică internațională. Fondează la Paris împreună cu Marguerite Long concursul care le poartă numele (1943). Trio celebru cu Alfred Cortot și Pablo Casals.

THIBAUDET [tibode], Albert (1874–1936), critic literar francez. Prof. univ. la Geneva. Influențat de bergsonism; precursor al „noii critici”. Viziune remarcabilă atât prin valoarea

Răzvan Theodorescu

Axel Hugo Theodor Theorell

Jacques Thibaud

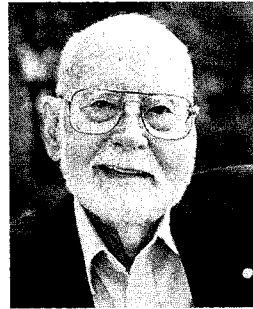

Adolphe Thiers

Kenneth Vivian Thimann

Edward Donnall Thomas

documentară cât și antidogmatică, creatoare, susținută de eruditie și de forța intuiției critice („Poezia lui Stéphane Mallarmé”, „Gustave Flaubert”, „Fiziologia criticii”, „Istoria literaturii franceze de la 1789 până azi”, în care intuiește într-un mod rafinat raportul de continuitate și discontinuitate dintre generații). A avut o influență considerabilă asupra criticii interbelice.

THIERRY [tieri], **Augustin** (1795–1856), istoric francez. Unul dintre creatorii istoriografiei moderne („Istoria cuceririi Angliei de către normanzi”, „Considerații asupra istoriei Franței”, „Expuneri despre timpurile merovingiene”).

THIERS [tie:r], **Adolphe** (1797–1877), ziarist, istoric și om politic francez. De mai multe ori ministru. Prim-min. (febr.–aug. 1836, mart.–oct. 1840, febr. 1848, 1871–1873) și primul președinte al celei de-a treia republici (1871–1873). A condus acțiunea de reprimare sângeroasă a Comunei din Paris. A idealizat, de pe poziții liberale, Revoluția franceză („Istoria revoluției franceze”) și perioada napoleoniană („Istoria Consulatului și a Imperiului”).

THIMANN [θimən], **Kenneth Vivian** (1904–1997), botanist american de origine britanică. Prof. la univ. Harvard și Berkeley. Cercetări de pionierat asupra fiziologiei plantelor („Viața bacteriei”, „Auxinele”). A coordonat lucrările „Vitamine și hormoni” și „Hormonii”. M. de onoare al Acad. Române (1965).

THIMONNIER [θimone], **Barthélemy** (1793–1857), inginer francez. A inventat (1830) mașina de cusut.

THIMPHU (THIMBU), capitala de vară a regatului Bhutan, situată în partea central-vestică a țării; sediul guvernului (din 1962); 50,5 mii loc. (2001). Prelucr. lemnului. Prod.

meșteșugărească. Aici există castelul Tashi Chho, o mănăstire fortificată tradițională, în care se află sediul guvernului regal.

THÍRA v. Santorin.

THÖKÖLY [tőkölj] **Emeric** (1656–1706), mare latifundiar maghiar, principe al Transilvaniei (1690–1691). Unul dintre conducătorii luptei nobilimii maghiare și apoi a curuților împotriva Habsburgilor.

THOM, René (1923–2002), matematician francez. Prof. univ. la Paris. Autorul „teoriei catastrofelor”; lucrări de varietăți diferențiabile și de topologie („Stabilitate structurală și morfogeneză”). Medalia Fields (1958).

THOMAS [toma], **Albert** (1878–1933), om politic socialist francez. Președinte al Biroului Internațional al Muncii (1920–1932) de pe lângă Liga Națiunilor.

THOMAS [toma], **Ambroise** (1811–1896), compozitor francez. Consacrat ca autor de opere, abordează inițial stilul operii comice, apoi stilul serios și grandios („Mignon”, „Hamlet”). Director al Conservatorului din Paris, administrator abil, simbol al conformismului, adversar al compozitorilor inovatori ai epocii (Franck, Lalo, Bizet, Fauré). A scris 20 de opere, trei balet, compoziții vocale profane și religioase, muzică de cameră.

THOMAS [tomes], **Dylan Marlais** (1914–1953), poet și prozator englez de expresie velșă. Lirica sa, apropiată de suprarealism, sondând zonele elementarului și temele fundamentale ale existenței, a evoluat către concentrare și limpezime („Oprezece poeme”, „Harta dragostei”, „Zămisliți și moarte”). Povestiri lirico-fantastice în registru ironic („Portretul tânărului artist”); drame radiofonice; scenarii de film.

THOMAS [tomes], **Edward Donnall** (n. 1920), hematolog american. Prof.

univ. la Seattle. A realizat tehnica de grefe de măduvă osoasă cu tratament și prevenire a reacției de respingere a grefei de către primitor prin iradierea corporală totală și utilizarea de imuno-supresoare. Premiul Nobel pentru medicină și fiziologie (1990) împreună cu J.E. Murray.

THOMAS [tomes], **Sidney Gilchrist** (1850–1885), inginer britanic. A descoperit (1875) procedeul de îndepărtare a fosforului din fier iar în 1878, împreună cu vărul său Percy Gilchrist, procedeul de elaborare a oțelului din fonte fosforoase, care-i poartă numele.

THOMAS A KEMPIS [to:mas a:kempis] sau **THOMAS VON KEMPEN** (pe numele adevărat *Thomas Hemerken*) (c. 1380–1471), scriitor mistic german. Călugăr din Ordinul Sfântul Augustin (din 1413). I se atribuie lucrarea în proză ritmată „Imitatio Christi”, destinată monahilor, dar cu ecou neașteptat printre laici, considerată a fi una din cele mai traduse scrieri.

THOMON [tomō], **Jean François Thomas** (zis *De ~*) (1759–1813), arhitect francez. Neoclastic. Devine, după 1800, arhitectul Curții țarului Aleksandru I din Sankt-Peterburg, unde reconstruiește Bolșoi Teatr și realizează clădirea Bursei maritime, potrivit modelului iluminist francez.

THOMPSON [tompns], **Emma** (n. 1959), actriță și scenaristă britanică de film și TV. Excelează în roluri dramatice, personaje pline de voință și caracter, inteligente, echilibrate, înzestrate cu un umor subtil („Rămășițele zilei”, „Rațiune și simțire”, „Voință”). Premiul Oscar: 1992 („Intoarcere la Howards End”).

THOMPSON [tompns], **John** (n. 1932), matematician englez. Prof. univ. la Cambridge. Lucrări de teoria grupurilor. Medalia Fields (1970).

Sir Joseph John Thomson

THOMPSON [tɒmpsn], **Sir John Eric Sidney** (1898–1975), arheolog britanic. Descoperirile sale au contribuit la descifrarea scrierii maya.

THOMSEN [tɒmsn], **Christian Jürgensen** (1788–1865), arheolog danez. Curator (1816–1865) al Muzeului Național din Copenhaga. Autorul primei lucrări sistematice despre preistoria europeană („Ghidul anticivilizațiilor nordice”, 1836).

THOMSON [tɒmsn], prag submarin situat la 500–600 m adâncime în N Oc. Atlantic, care face legătura între Groenlanda și Arh. Britanic. Este un rest al scutului feno-scandic.

THOMSON [tɒmsn], **Elihu** (1853–1937), inventator american. Contribuții în domeniul aplicațiilor industriale ale electricității. Unul dintre fondatorii (1883) Companiei Thomson–Houston.

THOMPSON [tɒmsn], **James** (1700–1748), scriitor englez, de origine scoțiană. Unul dintre înnoitorii poeziei europene. Poeme de inspirație rustică („Anotimpurile”) și medievală („Castelul indolenței”); tragedii („Tancred și Sigismunda”), prevestind romantismul.

THOMPSON [tɒmsn], **1. Sir Joseph John T.** (1856–1940), fizician britanic. Prof. univ. la Cambridge. Președinte al Societății Regale din Londra (1915–1920). Lucrări de fizică atomică și electromagnetism; studiu al radiațiilor catodice și al radiațiilor canal. A descoperit electronul, determinându-i sarcina și masa (1897) și a inventat (1907) un oscilograf. În 1903 a propus primul model atomic. A propus (1907) principiul de funcționare al spectrometrului de masă și a introdus (1911) metoda parabolilor pentru determinarea maselor relative ale particulelor electrizate și ionilor, ceea ce a permis detectarea izotopilor. A descoperit (1912) izotopii neonului. Unul dintre fondatorii teoriei electronice clasice a metalelor. Premiul Nobel pentru fizică (1906). **2.**

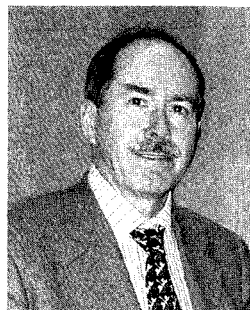
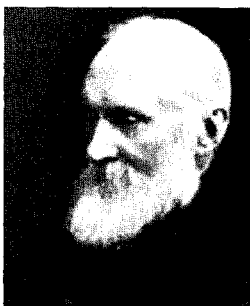

Sir George Paget Thomson

Sir George Paget T. (1892–1975), fizician britanic. Fiul lui T. (1). Prof. univ. la Aberdeen, Londra și Cambridge. A descoperit în 1927, independent de C. J. Davisson și L. Germer, difracția electronilor pe cristale, demonstrând natura lor ondulatorie. Premiul Nobel pentru fizică (1937), împreună cu C. J. Davisson, pentru cercetările sale în domeniul conductivității electrice a gazelor.

THOMPSON [tɒmsn], **Sir William, lord Kelvin** (1824–1907), fizician și matematician englez, de origine irlandeză. Prof. univ. la Glasgow. Președinte al Societății Regale din Londra (1890–1895). Contribuții în termodinamică și în electromagnetism. A introdus (1848) noțiunea de temperatură absolută, a propus scara termometrică absolută Kelvin, a cercetat (1852) variația temperaturii unui corp poros, străbătut de un gaz (*efectul Joule-T.*) și a descoperit (1856) un efect termoelectric (*efectul T.*). A formulat (1850), independent de R. Clausius, al doilea principiu al termodinamicii. A descoperit (1850) modificarea conductibilității electrice a feromagneților la magnetizarea lor în câmpuri magnetice externe. A elaborat teoria circuitelor electrice rezonante, punând bazele telegrafiei; autor al teoriei termodinamice a

Sir William Thomson, lord Kelvin

Gerardus T'Hoof

efectelor termoelectrice. Studii fundamentale asupra mareelor terestre. Coautor al unui „Tratat de filozofie naturală”.

T'HOOF, **Gerardus** (n. 1946), fizician olandez. Prof. univ. la Utrecht. A demonstrat (1972) renormarea teoriilor de câmp cuantic de etalonare (câmpuri Yang-Mills). Premiul Nobel pentru fizică (1999) împreună cu M.J.G. Veltman.

THOR (DONAR sau THUNAR) (în mitologia popoarelor germanice), una dintre cele mai importante divinități, zeu al războiului, al tunetelor și al fulgerelor. Fiul Herthei, zeita pământului fertil și al lui Odin. Intruchipat ca un bărbat de o forță uriașă, luptător de neînving care călătorește într-un vehicul tras de doi țapi. Emblema sa este ciocanul Mjölhnir așezat pe pietrele ciunec.

THORBECKE [tɔrbekə], **Johan Rudolf** (1798–1872), jurist și politician olandez. Președinte al Partidului Liberal. A redactat Constituția din 1848. Prim-min. (1849–1853, 1862–1866, 1871–1872). A introdus numeroase reforme liberale în sistemul electoral, în economie (comerț liber, construcții de canale și poduri) și educație. A abolit sclavia în Indiile Olandeze de Est.

THÓRÐARSON [θɔrdarsn], **Thórgurur** (1889–1974), scriitor islandez. Operă care a dat un puternic impuls literaturii islandeze moderne, prin realismul ei. Poeme satirice („Corbi negri”); proză de critică socială („Scrisoare către Laura”). Proză memorialistică („Noblete islandeză”, „Lunaticul”); biografii.

THOREAU [θɔ:rou], **Henry David** (1817–1862), scriitor american. Proză eseistică și confesivă marcată de filozofia hindusă și idealismul german, în care individualismul („Nesupunerea civică”) alternează cu un „înflăcărat cult” al „întoarcerii la natură” („Walden sau viața în pădure”).

THOREZ [toʁɛs], **Maurice** (1900–1964), om politic francez. Secretar general (1930–1964) și președinte (1964) al C.C. al P.C. Francez. Membru al Comitetului Executiv (1928–1943) și al Prezidiului Comitetului Executiv (1939–1943) al Internaționalei a III-a Comuniste. Între 1945 și 1947 a făcut parte din guvernul Franței.

THORLÁKSON, **Gudbrandur** (1541–1627), ecleziast și umanist islandez. Episcop de Holar (din 1570). A introdus luteranismul în Islanda, promovându-l și în școală. A tradus „Biblia” (1584) și a publicat numeroase lucrări religioase. A determinat poziția geografică a Islandei pe o cunoscută hartă a vremii sale.

THORN [to:ən], **Gaston** (n. 1928), om politic luxemburghez. Președinte al Partidului Democrat. Președinte al Consiliului European (1974–1979) și al Comisiei europene (1981–1985). De mai multe ori ministru și prim-min. al Luxemburgului (1974–1979). Din 1987 președinte al Companiei luxemburghize de televiziune.

THORN [θɔ:rn], **George Widmer** (1906–2004), medic american. Studii și descoperiri în domeniul hormonilor. Autorul unui test de diagnostic pentru insuficiența suprarenală (*testul lui T.*).

THORNDIKE [θɔ:rnɪk], **Edward Lee** (1874–1949), psiholog american. Prof. la univ. Columbia și Harvard. Descrie utilizarea testelor pentru a obține valori numerice ale gradului de inteligență („Măsurarea inteligenței”). Cercetări în domeniul psihologiei comparate și al învățării („Psihologia pedagogică”, „Psihologia învățării”). Pionier al psihologiei animale experimentale („Inteligența animală”) și precursor al *behaviorismului*.

THORS [θɔ:rs], **Ólafur** (1892–1964), om politic islandez. De mai multe ori ministru și prim-ministru (1942, 1944–1946, 1949–1950, 1953–1956, 1959–1961, 1962–1963).

Edward Lee Thorndike

THORSHAVN (TÓRSHVN) [to:rshavn], oraș-port în ins. Strømø, centru ad-tiv al arh. danez Feroe; 12,3 mii loc. (2007). Pescuit. Prelucr. peștelui.

THORVALDSEN [torvalsən], **Bertel** (1770/1768–1844), sculptor danez. Reprezentant al neoclasicismului, alături de Canova. Sculpturile sale, statui și reliefuri, ilustrează preferința pentru idealul artei grecești; subiecte religioase, istorice și mitologice („Hristos și apostolii”, „Mercur”, „Ganimedea”, „Cele trei grații”). A lucrat în Germania și, mai ales, în Italia. La Copenhaga i s-a dedicat un muzeu care-i poartă numele.

THOT (THEUT sau THOUT) (în mitologia egipteană), zeu civilizator al Lunii, calendarului și al calculării timpului. Inventatorul și protectorul scrisului, al matematicii și al magiei. Personificare a cuvântului și a cunoașterii cosmice. Reprezentat cu cap de ibis, cu un instrument de scris sau o nervură de palmier (ca semn al anului). Asimilat de greci cu Hermes Trismegistul.

THOUVENEL [tuvneʃ], **Antoine Édouard** (1818–1866), om politic francez. Filoromân. Ambasador al Franței la Constantinopol (1855–1860) și ministru de Externe (1860–1862). A susținut Unirea Principatelor.

THRILLER [θrɪlɪ] (cuv. engl.) s.n. 1. Roman polițist sau de groază. 2. Gen cinematografic incluzând filme care prin elemente dramaturgice, vizuale și sonore specifice creează spectatorului fiori și emoții tari.

THUKYDIDES, v. **Tucidide**.

THULE 1. (*Ultima Thule*) Denumire antică a celei mai nordice părți a Pământului cunoscută în acea vreme (probabil Islanda, Shetland sau Feroe). Menționată în sec. 4 î.Hr. de navigatorul grec Pytheas din Massalia. Expresia lui Vergiliu „ultima T.” a fost folosită pentru a descrie limita maximă pentru lumea cunoscută. 2. (*Qaanaaq*) Oraș în NV Groenlandei, la 77° 30' lat. N (cel mai nordic oraș de pe Glob); 652 loc. (2007). Punct de escală pentru liniile aeriene comerciale transpolare. Fundat (1910) de K. *Rasmussen*. Bază aeriană americană (1953) și punct de control pentru rachetele strategice (1960).

THULIN [tʉli:n], **Ingrid** (1929–2004), actriță suedeză de film. Notorietatea internațională o datorează filmelor lui Ingmar Bergman, în care interpretează roluri de femei marcate de anxietatea alegerilor ireversibile care adesea le conduc spre

pierzanie („Fragii sălbatici”, „Tăcerea”, „Soapte și strigăte”).

THUN [tu:n], oraș în V Elveției (Berna), pe malul lacului cu același nume; 41,1 mil loc. (2006). Constr. de mașini; ind. textilă, a ceramicii și alim. Centru turistic; stațiune climaterică. Monumente medievale: biserică (sec. 11), castelul Zähringen–Kyburg (sec. 12), azi muzeu, biserică protestantă (reconstruită în 1738). Turism. Fondat în sec. 12. Intră în componența orașului-stat Berna (1384).

THURGAU [tu:rgau] (în fr. **THURGOVIE** sau în it. **TURGOVIA**), canton în NE Elveției: 991 km²; 234,3 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Frauentald*. Expl. forestiere. Creșterea animalelor. Turism. Inclus în Confederația helvetă (1460), a primit statut de canton în 1803.

THÜRINGER WALD (PĂDUREA THURINGIEI), munți scunzi (alt. max. 982 m, vf. Grosser Beerberg) în partea central-estică a Germaniei. Culmea lor reprezintă limita tradițională între vechile provincii istorice Thuringia și Franconia. Alcătuiți din gresii, conglomerate, granițe și porfire. Rezervația naturală Vessertal (1939, 1 384 ha). Stațiuni pentru sporturi de iarnă (Oberhof). Castelul Wartburg.

THURINGIA (THÜRINGEN)¹, reg. istorică în SV Germaniei. Populația sa este menționată în izvoare la c. 350. Cucerită de huni în a doua jumătate a sec. 5. A intrat sub stăpânirea regilor franci Teodorici I și Clotar I (531), până în sec. 8, când s-a divizat în mai multe comitate. Sf. Bonifaciu i-a convertit pe locuitorii creștinism în sec. 8. În 804 s-a constituit o marcă carolingiană. Din sec. 9 aparține ducilor saxoni. Land-grafiat constituit de Lothar III (1130). A suferit în decursul Ev. Med. o fărâmițare puternică provocată de cuceriri și anexiuni ale diversilor principii germani. Din 1871 în componența Imp. German. În 1920, în cadrul statului german, a fost creat landul T. care a fost desființat de autoritățile din R.D.G. (1952) și reînființat după reunificare în 1990.

THURINGIA (THÜRINGEN)², land în partea central-estică a Germaniei 16,2 mii km², 2,33 mil. loc. (2006). Capitala: *Erfurt*. Alte orașe pr. Gera, Jena, Eisenach, Weimar, Gotha. Partea de SV este ocupată de m-ții Thüringer Wald, iar în extremitatea de NV cuprinde un sector al m-ților Harz; în E se întinde o câmpie străbătută de Saale. Economie dezvoltată; ind. constr. de mașini, electronică, de aparatură optică medicală, farmaceutică.

THURÓCZI [turo:tsi] Ioan (sec. 15), cronicar ungar. În scrierea sa „Chronica Hungarorum”, prezintă și informații referitoare la răscoala de la Bóbalna (1437–1438).

THURSTON [θə:rstn], William (n. 1946), matematician american. Prof. univ. la Princeton. Lucrări de geometrie diferențială și de topologie. Medalia Fields (1982).

THURSTONE [θə:rstn], Lewis Leon (1887–1955), psiholog american. Pionier al aplicării metodelor matematice în psihologie și psihologie socială („Analiza multiplu-factorială”). Cercetări în măsurarea inteligenței și a luării deciziilor („Măsurarea atitudinilor”).

THYSEN [tüsən], Fritz (1873–1951), industriaș german. Creator al societății de prelucrare a oțelului „Vereinigte Stahlwerke” (1926). A sprijinit venirea la putere a lui A. Hitler, primind controlul asupra reg. industriale Ruhr. Ulterior, în conflict cu Hitler (1936), s-a refugiat în Elveția (1939). Capturat de germani (1941) pe când încerca să se refugieze în America de Sud și închis la Dachau. În 1948 a fost găsit vinovat ca „nazist minor” de către o curte internațională.

Ti, simbol chimic pentru titan.

TIAHUANACO [tiauanako] (**TWANAKU**), localit. în V Boliviei situată în m-ții Anzi, la 3 660 m alt., în SE L. Titicaca, la SV de La Paz; 18 mii loc. (1995). Important centru arheologic (cu mărturie din milen. 1 d.Hr.) în care se află ruinele unui oraș preînca, datând din anii 500–1000, fiind una dintre cele mai vechi așezări din America de Sud. T. a avut un mare rol politic, militar și spiritual înainte de Imp. Inca și de cucerirea spaniolă deoarece controla o vastă reg. din Perú, Ecuador, Bolivia și partea de N a statului Chile din zilele noastre. Orașul T. a atins apogeul dezvoltării sale în jurul anului 1000. Vestigiile vechiului oraș sunt reprezentate prin: piramida Akapana, Poarta Soarelui, templul Kalasasaya (cu hieroglif), numeroase statui, construcții din piatră, ceramică policromă ș.a. Inclus (din 2000) în Patrimoniul cultural universal.

TIA MARE, com. în jud. Olt, situată în SE C. Romanți, pe râul Olt; 4 826 loc. (2008). Vestigii ale unei așezări rurale romane (*Antonina*) și ale unui castru roman (sec. 2–3). Bisericile Sf. Nicolae (ante 1845) și Sf. Haralambie (1895), în satele Potlogeni și T.M.

TIAMAT (în akkadiană „marea”) (în vechea mitologie mesopotamiană), zeita haosului acvatic primordial, cu

înfățișare de zmeu, din al cărei cadavru învingătorul ei, Marduk, a creat Cerul și Pământul.

TIAMINĂ s. f. (BIOCHIM.) Vitamina B₁.

TIAN'ANMEN [thienanmăn] („Poarta păcii celeste”), piață din Beijing, amenajată în 1651 și lărgită în 1958, loc al unor mari parade. Casa memorială Mao Zedong. În mai 1989 a fost teatrul unor mari manifestații studențești în favoarea democrației, înăbușite în sânge de autorități în noaptea de 3 spre 4 iun. 1989.

TIANJIN [thientjin], oraș (municipalitate) în ENE Chinei (Hebei), cu regim de prov., situat pe râul Hai, la confl. cu Marele Canal (Da Yunhe), la 137 km SE de Beijing și 55 km V de G. Bo Hai; 11,3 mii km²; 4,93 mil. loc. (2003) și 10,43 mii. loc. (cu suburbiile, 2003). Nod de comunicații. Aeroport. Port fluvial. Centru comercial. Constr. navale, constr. de mașini (locomotive, aparataj electrotehnic, utilaj minier, tractoare, biciclete, camioane, instrumente de precizie, ceasuri). Ind. siderurgică, chimică, textilă, mat. de constr., farmaceutică, de prelucr. a tutunului, a hârtiei, alim. Producție de covoare. Trei universități („Nankai” 1919, „Hebei” 1960 și „Tianjin” 1895). Institut politehnic. Conservator de muzică și artă. Teatre. Muzeu de istorie; Muzeu de artă. Orașul s-a constituit în sec. 13, dezvoltat dintr-o așezare de pescari, devenind un important centru comercial și oraș de garnizoană; denumirea actuală datează din sec. 15. La începutul sec. 18, datorită dezvoltării sale, a dobândit importante atribute ad-tive. Din a doua jumătate a sec. 19 orașul T. a fost martorul unor importante evenimente istorice în relație cu ingerințele puterilor occidentale împotriva Imp. chinez. În aug. 1860, în timpul Războiului anglo-franco-chinez (al doilea „război al opiuului”) (1856–1860) a fost cucerit de armatele invadatoare. La 21 iun. 1870 populația chineză din T. a reacționat violent împotriva misiunilor catolice. Locuitorii orașului au luat parte la răscoala Yihetuan („a Boxerilor”) îndreptată împotriva forțelor imperialiste (1899–1901), dar ca represalii orașul a fost ocupat la 14 iul. 1900, după lupte grele, de către forțele intervenționiste a opt state. A cunoscut o mare și rapidă dezvoltare în perioada de după Primul Război Mondial. Între 1937 și 1945 s-a aflat sub ocupația japonezilor. Eliberat de sub dominația forțelor partidului Guomindang (15 ian. 1949), T. a cunoscut o nouă perioadă de

dezvoltare în a doua jumătate a sec. 20, devenind unul dintre primele orașe ale țării. În a doua jumătate a sec. 19 aici s-au semnat numeroase tratate de pace între Imp. chinez și puterile interesate în expansiunea în acest spațiu (de ex. Rusia, S.U.A., Marea Britanie, Franța). A fost capitala prov. Hebei în perioada 1957–1967. Afectat de cutremurul din 1976.

TIANSHAN [tienshan] (în lb. chineză T. înseamnă „munții celești”), vastă catenă muntoasă, caledonohercinică, în Asia Centrală (în Kirgizstan și China), extinsă pe direcție SV-NE, pe 2 500 km lungime și 300 km lățime, limitată la N de depr. Jungaria și de valea Fergana și de depr. Tarim la S. Alt. max.: 7 439 m (Pik Pobedi/Jenghish Chokusu). Alcătuită predominant din roci metamorfice. Sistemul muntos T. reprezintă un mare nod orografic al Asiei Centrale din care se desprind numeroase culmi, între care se află depresiuni, unele dintre ele de origine tectonică. Climă continentală aspră, cu etajare pronunțată, care determină ca limita zăpezilor permanente să se afle la c. 3 700 m pe pantele sudice și la c. 4 400 m pe cele nordice. Numeroși ghețari de vale. Vegetație de pustiu la poalele muntelui, apoi de semipustiu și de stepă montană, urmată de păduri cu frunze căzătoare, de conifere spre înălțimi și apoi de pășuni alpine. Zăcăminte de antracit, petrol, gaze naturale, sare, min. de plumb, zinc, antimoniu, fier, cupru, molibden, tungsten, mercur ș.a.

TIARĂ (< fr., lat.) s. f. 1. Coroană purtată de regii vechilor perși și de către conducătorii altor popoare orientale. 2. Coroană papală din ceramică adoptată inițial de Urban V

țiară papală

în 1370 formată din trei coroane suprapuse, însemn al triplei puteri papale, decorată cu flori de crin stilizate.

TIASON, localit. în Dacia, situată, potrivit coordonatelor lui Ptolemeu, în V Munteniei. Identificată ipotetic cu așezarea geto-dacică de la *Tinosu*.

TIBALDI, *Pellegrino* (zis *il Pelegrini*) (1527–1596), arhitect, pictor și sculptor italian. Emul al lui Michelangelo. A lucrat la Roma, Bologna (fresce la palatul Poggi – „Povestea lui Ulise”), la Milano, în Lombardia. Chemat la Madrid de către Filip II, a participat la decorarea Escorialului.

TIBERIADA (în ebraică: **YAM KINNERET**; în arabă: **BUHAYRAT TABARIYÁ**), lac în NNE Israelului, la N de Marea Moartă, la 212 m alt., străbătut de fl. Iordan; 165 km²; lungime: 21 km; lățime max.: 11 km; ad. max.: 48 m. Pescuit. Irigații. Menționat în „Biblie” cu denumirile *Tiberias*, *Genezareth* sau *Gennesaret* și *Marea Galileei*.

TIBERIAS 1. Denumirea biblică a L. Tiberiada. 2. (în ebraică: **TEVERIYA**), oraș în NNE Israelului, pe țărmul de V al L. Tiberiada, la 50 km E de Haifa; 40 mil. loc. (2006). Stațiune balneoclimaterică cu izvoare termale. Fundat de tetrarhul Irod Antipas în anul 19 d.Hr. și numit în onoarea împăratului roman Tiberius. După distrugerea (în 70 d.Hr.) Ierusalimului de către romani, T. a devenit centrul unor importante școli rabinice. În stăpânirea bizantinilor până în 636, când a fost cucerit de arabi. Capturat de cruciați (1099), a devenit capitala principatului Galileei. Cucerit de *Saladin* în urma bătăliei de la Hattin (1187), recucerit de cruciați (1240), a revenit sub dominație arabă (1247). La începutul sec. 16 a intrat în stăpânirea Imp. Otoman, aici dezvoltându-se o importantă comunitate evreiască. A suferit mari distrugerii în urma cutremurului din 1833. Orașul modern a fost reclădit în 1922 în timpul stăpânirii britanice în Palestina. Din 1948 face parte din statul Israel. T., considerat unul dintre cele patru orașe sfinte ale iudaismului, adăpostește numeroase vestigii evreiești.

TIBERIU (Tiberius Iulius Caesar Augustus) (inițial s-a numit Tiberius Claudius Nero), împărat roman (14–37). Fiu adoptiv și succesor al lui August. Conduce numeroase campanii militare în Orient, Spania, la Dunăre, în Germania ș.a. A consolidat administrația Imperiului și

Tiberiu (Tiberius Iulius Caesar Augustus)

a preimat cu severitate opoziția senatorială.

TIBESTI, lanț muntos în Sahara Centrală (Libia și Ciad) extins pe 480 km lungime și 280 km lățime, format din sisturi cristaline, granite precambriene și gresii paleozoice, parțial acoperite cu lave vulcanice terțiare. Relief de podișuri etajate, intens fragmentate. Alt. max.: 3 415 m (vf. Emi Koussi din Ciad). Climă deșertică cu precipitații foarte reduse (100 mm/an). Vegetație săracă.

TIBET (XIZANG [siŋang]) 1. Podișul ~, cel mai înalt podiș din lume (China și India) între m-ții Kunlun și Nanshan în N și m-ții Himalaya în S; c. 2,2 mil. km². Alt. medie 4 000–5 000 m. Străbătut de numeroase lanțuri montane înalte de peste 6 000 m. Numeroși ghetari de circ și de vale. Suprafața pod. T. este acoperită în mare parte de semideșerturi, deșerturi de piatră și sărături. Climă rece, uscată și aspră (temp. în ian. între –2 și –40°C; în iul. între 5 și 15°C). Precipitații reduse (50–380 mm/an). În SV se resimte influența musonului. Dinspre SV izv. Indul, Brahmaputra, Salween, Chang Jiang (Yangtze), Huang He. Lacuri și izv. termale. Predomină vegetația erbacee. În faună se remarcă iakul (în mare parte domesticit), asinul sălbatic Kiang, maimuța tibetană. Zăcămintă de cărbune, aur, minereu de fier, magneziu, sare. 2. Prov. în V Chinei, în pod. T.; 1,2 mil. km²; 2,7 mil. loc. (2003). Centrul ad-țiv: *Lhasa*. Expl. de min. de fier și aur, de sare și cărbuni. Creșterea extensivă a animalelor. Legumicultură. Culturi de orz, grâu, mei. La începutul sec. 7 conducătorul Srong-bTsan sGam-po a reușit să pună bazele unui regat tibetan independent, care s-a fărâmițat către mijlocul sec. 9. Între 1207 și 1368 T. s-a aflat sub dominația mongolilor care și-au exercitat autoritatea prin viceregi. Între 1368 și 1750 există un al doilea regat. Din 1474 autoritatea este exercitată de

Dalai Lama. Din prima jumătate a sec. 18 asupra T. s-a instituit supremația chineză, iar în 1792 T. a fost inclus în Imp. condus de dinastia Qing. La începutul sec. 20, trupele engleze din India au pătruns în T. (1903–1904), au ocupat Lhasa (3 aug. 1904), iar la 7 sept. 1904 autoritățile tibetane au fost constrânse să semneze un tratat care consemna instaurarea dependenței T. față de Marea Britanie, situație nerecunoscută de guvernul chinez. În febr. 1910 trupele manciuriene au ocupat Lhasa, iar în 1911, cu prilejul Revoluției chineze (1911–1913). T. își proclamă independența. În 1950 T. revine sub autoritatea Republicii Populare Chineze. În mart. 1959, în Lhasa a izbucnit o răscoală a populației tibetane împotriva autorităților comuniste, care a fost reprimată de forțele armate. Cu acest prilej, liderul spiritual al T. Tenzin Gyatso, Dalai Lama (din 1940) s-a refugiat în India (31 mart. 1959), urmat de c. 100 000 de adepți tibetani, instalând un guvern în exil la Dharamsala și de unde reclamă independența T. La 1 sept. 1965 T. a primit statutul de reg. autonomă a R.P. Chineze.

TIBETAN, -Ă (< Tibet) s.m. și f., adj. 1 S.m. și f. Locuitor al Tibetului 2. Adj. Care aparține Tibetului sau populației lui, referitor la Tibet sau la populația lui ⇨ *Limba t.* = limbă sino-tibetană, având peste 5 mil. de vorbitori, în reg. chineze Tibet (Xizang) și Qinghai, în prov. chineze Sichuan și Gansu, în Bhutan, în nordul Nepalului și în nordul Indiei și Pakistanului. Cuprinde numeroase dialecte, răspândite pe un vast terit., însă există o limbă literară unică, atestată în sec. 8. *Budismul t.* = formă a budismului Mahayana, dezvoltată începând cu sec. 7 în Tibet. Cuprinde ritualuri ale budismului timpuriu, dar și practici șamanice autohtone. În ultimele trei secol., secta predominantă a fost Dge-lugs-pa, al cărei lider spiritual este *Dalai Lama*.

TIBIA (< fr., lat.) s. f. 1. Os al piciorului, lung și gros, situat între genunchi și gleznă, care formează, împreună cu fibula, scheletul gambei. 2. Segmentul al patrulea al piciorului la insecte, articulat cu femurul.

TIBIAL, -Ă (< fr., lat.) adj. Care se referă la tibia (1.), care aparține tibiei (ex. arteră t., nerv t.).

TIBISCUM, așezare dacică, apoi oraș în Dacia Romană, identificat pe terit. satului Jupa, care aparține municipiului Caransebeș, jud. Caraș-Severin. Ridicat la rang de municipiu sub Septimiu Sever (193–211).

TIBISCUS, denumirea geto-dacică a râului Timiș, de la care a derivat denumirea localității antice *Tibiscum*.

TIBIȘIR (< tc.) s. n. (înv. și reg.) Cretă de scris pe tablă.

TIBRU (TEVERE), fl. în Pen. Italică; 405 km. Izv. din Apeninii Toscano-Emiliani, din masivul Fumaiolo, de la 1 268 m alt., formând o serie de chei în cursul superior, trece prin Roma și se varsă în M. Tireniană, printr-o deltă, în apropiere de Ostia. Navigabil pe 32 km în cursul inferior. Afl. pr.: Chiascio, Nestore, Paglia, Nera, Aniene. Este al treilea curs de apă ca lungime din Italia, după Pad și Adige.

TIBUL (Albuis Tibullus) (c. 52–19 î.Hr.), poet latin. Versuri erotice și elegiace, remarcabile prin eleganța și puritatea formei („Elegii”).

TIC (< fr., germ.) s. n. 1. Mișcare stereotipă, anormală, involuntară și repetitivă (a pleoapei, buzei, umărului etc.) care survine brusc și este de scurtă durată, și care este provocată de contracția unui mușchi sau a unui grup de mușchi sinergici. Are caracter intempestiv și poate fi stăpânită temporar prin voință. 2. Tabiet; manie.

TICAN-RUMANO, Mihai (1895–1967, n. Berevoești, jud. Argeș), ziarist, scriitor și explorator român. Călător în Europa, Africa, America, Asia, Australia și Noua Zeelandă. Scrieri memorialistice și de aventuri, publicate în limbile spaniolă și română („Viața albului în țara negrilor”, „Lacul cu elefanți”, „Monstrul apelor”, „La vânătoare în Congo”, „Sub soarele Africii răsăritene”).

TICĂ¹ (onomat.) vb. IV intranz. 1. (Despre inimă) A bate repede; a palpa. 2. (Despre ceasornice) A produce un sunet ritmic și caracteristic; a face tic-tac.

TICĂ² (< ticală, înv. „suferință, mizerie”) vb. IV refl. A lucra fără spor, încet; a se mocăi.

TICĂIALĂ (< ticăi) s. f. Migăleală, încetineală în muncă, în lucru.

TICĂIT, -Ă (< ticăi) adj. Mocăit; lenș.

TICĂLOȘ, -OȘĂ (< ticală, înv. „mizerie”) adj., s. m. și f. (Persoană) care face fapte nedemne, reprobabile; nemernic, păcătos. ♦ (înv.) (Persoană) vrednică de milă; sărman, nenorocit.

TICĂLOȘIE (< ticăloș) s. f. Stare de decădere morală; faptă, atitudine josnică, nemernicie. ♦ (înv.) Sărăcie, mizerie.

Mihai Tican-Rumano

TICHET (< fr., engl.) s. n. Imprimat care asigură deținătorului anumite drepturi (la spectacole, călătorii etc.).

TICHIE (< tc.) s. f. Acoperământ pentru cap, fără boruri, din pânză sau din stofă; p. ext. bonetă.

TICHILEȘTI, com. în jud. Brăila, situată în E C. Brăilei, pe stg. Dunării; 3 822 loc. (2008). Ferme de creștere a ovinelor, bovinelor și porcinelor. Pescuit. În satul T., înființat în 1810 și numit inițial *Frumușica*, se află biserica Sfinții Voievozi (1852–1854).

TICINO [it. tiçino] (germ. **TESSIN** [tes:in]) 1. Râu în Elveția și Italia; 248 km. Izvorăște din m-ții St. Gotthard, curge spre S, traversând L. Maggiore și se varsă în fl. Pad. Hidroenergie. Navigabil în aval de L. Maggiore. Pe malul său Hannibal a înfrânt armata romană în anul 218 î.Hr. 2. Canton în Elveția; 2,81 mii km²; 322,6 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Bellinzona*. Creșterea animalelor pentru carne și lapte. Agricultură; pomicultură; viticultură. Stațiuni climatice. Turism. Posesiune a ducilor de Visconti și Sforza (sec. 14–15), cucerită de elvețieni (sec. 16), a devenit canton (1803) prin unirea cantoanelor Bellinzona și Lugano.

Johann Ludwig Tieck

TICLUJ vb. IV tranz. 1. A așeza, a aranja, a înjgheba. ♦ Fig. A pune la cale; a născoci. 2. A scrie, a redacta ceva cu ușurință, la repezeală (și superficial); a improviza.

TICONDEROGA, oraș în NE S.U.A. (New York), pe malul L. George; 5 088 loc. (2006). Centru turistic. Vechiul fort Carillon (restaurat ca muzeu) a fost construit de francezi în 1755. Cucerit de britanici în 1759 – care i-au dat actualul nume. Victorie obținută de trupele americane (10 mai 1775) în timpul Războiului pentru Independența Colonilor Engleze din America de Nord.

TICSJ vb. IV 1. Tranz. A îngrămădi o cantitate mare din ceva într-un spațiu limitat; a înțesa; p. ext. a îmbăcsi. 2. Tranz. și refl. A (se) înghesui.

TICUȘU, com. în jud. Brașov, situată în E pod. Hârtibaciului; 930 loc. (2008). Reșed. com. T. este satul *Ticușu Vechi*. Pomicultură. În satul Cobor, atestat documentar în 1206, se află o cetate țărănească ce are o biserică de incintă din sec. 13, cu unele refaceri gotice din sec. 16 (azi biserică reformată), iar în satul Ticușu Vechi, menționat documentar în 1373, există o biserică evanghelică din sec. 15, cu unele intervenții din sec. 19, situată în interiorul unei cetăți.

TICVANIU MARE, com. în jud. Caraș-Severin, situată în zona de contact a C. Carașului cu dealurile și m-ții Dognecei, pe râul Caraș; 2 018 loc. (2008). Halță de c.f. (în satul T.M.). Expl. de balast. Pomicultură. În satul T.M., atestat documentar în 1437, se află biserica Învierea Domnului (1772–1774, pictată în 1847), iar în satul Cârnecea, menționat documentar în 1597, biserica Adormirea Maicii Domnului (1834, pictată în 1836).

TIDVĂ, v. tîgvă.

TIECK [ti:k], **Johann Ludwig** (1773–1853), scriitor german. Reprezentant, împreună cu frații Schlegel și Novalis, al școlii romantice de la Jena. Inclinații spre elementul fantastic și subiectiv, spre ironia romantică. A abordat numeroase genuri literare: Bildungsromanul („Călătoriile lui Franz Sternbald”), basmul cult („Eckbert cel blond”), parodia romantică („Motanul încălțat”, „Prințul Zerbino”), tragedia („Genoveva”), nuvela („Beșugul vieții”), proza istorică („Vittoria Accorombona”). Cucereri de basme populare; eseuri, traduceri.

TIENTSIN v. Tianjin.

G.B. Tiepolo. „Telemac și Mentor“

TIEPOLO [ti:po:lo], **Giovanni Battista (Giambattista)** (1696–1770), pictor și gravor italian. Influențat de Veronese. Unul dintre marii decoratori ai Italiei, a pictat mai ales fresce în mari palate rezidențiale din Italia, Spania și Germania, subiectele sale preferate fiind apoteozele și triumfurile („Triumful artelor”, „Triumful Veneției”), realizate într-o cromatică strălucitoare și transparentă, folosind perspective infinite și siluete contorsionate, în spirit baroc. Compoziții, portrete, acvaforte („Capricii”, „Jocuri ale fanteziei”).

TIERRA DEL FUEGO v. **Țara de Foc**.

TIFAN (cf. rus dialectal *tifan*) s. n. Năvod mic folosit pentru pescuit în bălți, canale, iazuri etc.

TIFANY [tifi:ni], familie de bijutieri americani. 1. **Charles Lewis T.** (1812–1902), orfevr, a fondat (1837), la New York, casa T., celebră pentru articolele de argintărie de mare fantezie. 2. **Louis Comfort T.** (1848–1933), pictor și designer. Fiul lui T. (1). A fondat (1878) o firmă de arte decorative și sticlărie, care a influențat „Art nouveau” europeană prin vitraliile și vasele de sticlă inspirate din lumea vegetală, cu iradiții speciale; după moartea tatălui a continuat crearea de bijuterii.

TIFDRUC (< germ.) s. n. (POLIGR.) Tipar adânc; calcografie (1).

TIFIC, -Ă (< fr.) adj., s. m. și f. 1. Adj. Care se referă la tifos, care aparține tifosului. 2. S. m. și f. Persoană care suferă de tifos exantematic sau de febră tifoidă.

TIFLĂ (< ngr.) s.f. Gest bațjcoritor făcut cu palma întinsă, cu degetul

mare apropiat de vârful nasului și cu celelalte degete fluturând.

TIFLIS v. **Tbilisi**.

TIFLIȚĂ (< fr.; {s}) gr. *typhios* „închis, fără ieșire”) s. f. (MED.) Inflamație acută sau cronică a *cecumului*.

TIFLOPEDAGOGIE (< fr.; {s}) gr. *typhios* „orb” + fr. *pédagogie*) s. f. Ramură a pedagogiei speciale care se ocupă de educarea și instruirea nevăzătorilor și a persoanelor cu vedere slabă.

TIFOIDĂ (< fr.; {s}) *typhodes* „cu delir, febră”) adj. *Febră* ~ = maladie infecțioasă acută provocată de bacilul tific (*Salmonella typhi*), caracterizată printr-un stadiu septemic cu febră ridicată și cu simptome generale acute, urmată de localizare intestinală cu leziuni ce pot fi însoțite de complicații grave (hemoragii, perforații intestinale etc.); (pop.) lingoare (2). Se transmite direct de la un bolnav sau indirect prin apă sau alimente contaminate. Endemică în Africa, Asia și America de Sud.

TIFON (cf. engl. *tiffany*) s. n. Pânză subțire din bumbac cu țesătură rară, utilizată, în special, la pansamente.

TIFOS (< fr. {i}; {s}) gr. *typhos* „letargie”) s. n. ~ *exantematic* = boală infecto-contagioasă eruptivă, foarte gravă, provocată de o rickettsie (*R. prowazeki*), transmisă de păduchele de corp și caracterizată prin febră, frisoane, dureri musculare, cefalee violentă, tulburări cardiace, nervoase, laringită, congestia fetei și o erupție cutanată pe toată suprafața corpului.

TIGAIE (< bg., scr.) s. f. Vas metalic de bucătărie foarte plat și prevăzut cu o coadă lungă.

TIGHEL (< tc.) s. n. 1. Cusătură vizibilă, cu pași mici, efectuată manual sau cu mașina și constând dintr-o repetare a împunsăturilor

astfel încât fiecare pas să înceapă din locul împunsăturii precedente. 2. Mașină plană de tipar înalt, la care forma de tipar este așezată în poziție verticală.

TIGHEL! (< *tighel*) vb. IV tranz. A îmbina două piese de îmbrăcăminte printr-un tighel.

TIGHINA (BENDER), municipiu în Republica Moldova, pe dr. Nistrului; 97 mii loc. (2004). Catedrală episcopală (1825). Muzeu. Menționat documentar în 1408. Important rol comercial și vamal, fiind situat pe o ramură a marelui drum care lega Marea Neagră de M. Baltică. Cucerit de la Petru Rareș în 1538 de sultanul Soliman Magnificul, care a construit aici o puternică fortificație, prin amplificarea cetății din vremea lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș. Cu acest prilej numele i-a fost schimbat în *Bender* („oraș fluvial”). Centru al raialei cu același nume. Aici s-a refugiat, după lupta de la *Poltava* (1709), *Carol XII*, regele Suediei, aflat în conflict armat cu Rusia în cadrul *Războiului Nordului* (1700–1721). Prin Pacea de la București (1812), este cedat Rusiei. În 1918, s-a unit cu România; în 1940, anexat de U.R.S.S. Eliberat de armata română (1941) și reocupat de trupele sovietice (1944). După 1991, teatru al luptelor între Republica Moldova și secesionistii transnistreni. Cetatea de aici este un valoros monument istoric.

TIGLAT-PALASAR, numele a trei regi ai Asiriei. Mai important: **T. III** (745–727 î.Hr.), reformator al statului. A restabilit stăpânirea asiriană asupra Babilonului și asupra întregii Mesopotamii, a Siriei, Feniciei și Palestinei, Asiria redevenind cea mai mare putere a Orientului antic.

TIGMOTROPISM (< gr. *thigmo-*, „atingere, contact” + *tropism*) s. n., Reacție a unui organ al plantei provocată de atingerea unui obiect.

Tighina. Cetatea

Se referă îndeosebi la cărceii plantelor agățătoare, care în timpul creșterii execută mișcări circulare până când ating un suport, iar atunci când vin în contact cu acesta se înfășoară în jurul lui.

TIGNAFES (< tc.) s. n. (Pop.) Emfizem pulmonar (la animale, mai ales la cai și la păsări).

TIGRAN, numele mai multor regi ai Armeniei. Mai important: **T Il cel Mare** (95–55 î.Hr.). A cucerit Siria, Mesopotamia și o parte a Asiei Mici. Învins de romani în anii 69 și 68 î.Hr., regatul său a devenit vasal acestora (66 î.Hr.).

TIGRAT, -Ă (< tigru) adj. Colorit neuniform, cu dungi transversale de culoare închisă, dispuse după un model caracteristic pe un fond de culoare deschisă. Întâlnit, de ex., la diverse feline, la unele rase de câini, la frunzele sau petalele unor soiuri de plante ornamentale.

TIGRAY (TIGRU), prov. istorică la granița Etiopiei cu Eritreea. Reg. de podiș situată la 3 000 m alt. Vegetație săracă cu o agricultură de subsistență. Aici se găsesc urmele vechiului regat *Aksum*. Disputată (sec. 19) între Italia, Egipt, Marea Britanie și Sudan. Ocupată de Italia în al Doilea Război Mondial și inclusă în Africa Orientală Italiană. În 1975 aici a izbucnit o puternică revoltă împotriva guvernului, soldată cu victoria rebelilor (1991) și instalarea la putere a Frontului de Eliberare al „Tigrilor Poporului”. Confruntată în 1999 cu emigrarea a 300 000 de oameni refugiați din calea conflictului etiopiano-eritreean.

TIGROAICĂ (< tigru) s. f. Femela tigrului.

TIGRU (< fr., lat.) 1. s. m. Mamifer carnivor, din familia felidelor, cu corpul lung până la 3 m și până la 290 kg, cu blana galbenă-roșcată, vărgată cu dungi negre (*Felis panthera tigris*). Animal solitar, preponderent nocturn. Cel mai puternic și mai masiv carnivor din fauna actuală a Globului; doboară cu ușurință ierbivore mari, adesea atacând vitele și chiar omul. Masculii își apără cu îndârjire terit. (care se suprapune adesea cu terit. mai multor femele). Trăiește în păduri și savane; bun înotător. În trecut a avut un areal larg în S și E Asiei dar restrângerea habitatelor și vânărea intensă (atât datorită frecvențelor conflicte cu omul, cât și pentru că diverse organe ale t. sunt foarte prețuite ca leacuri tradiționale și talismane) l-au adus în pragul dispariției. Puținele exemplare rămase sunt adesea protejate în

tigru

rezervații și parcuri naționale, dar și în acest caz se menține pericolul braconajului. Se disting mai multe forme (considerate adesea subspecii), printre care t. de Bengal răspândit în India, Nepal, Bhutan, Bangladesh, Myanmar, cel mai frecvent folosit în spectacole de circ, t. indochinez, de dimensiuni ceva mai mici (în Indochina și China), t. malaez (în S pen. Malacca), t. de Sumatera și t. siberian (de Amur sau de Ussuri), cea mai mare dintre subspecii, cu blana mai groasă, mai deschisă la culoare și cu mai puține dungi, răspândit în taigaua din Extremul Orient al Federației Ruse. Alte subspecii, ca t. japonez și t. persan (întâlnit în trecut și în Asia Centrală) sunt probabil deja dispărute. 2. *T. cu colți de sabie* = nume dat mai multor mamifere carnivore fosile cu canini lungi și curbați, care au trăit în Pleistocen în Eurasia și în America de Nord (*Machairodus*, *Smilodon* ș.a.). 3. *T. tasmanian*, mamifer marsupial carnivor de mărimea unui câine, cu blana cenușie-brună, cu dungi negre în jumătatea posterioară (*Thylacinus cynocephalus*). A trăit în timpuri istorice în Australia și până la începutul sec. 20 în Tasmania (ultimul exemplar cunoscut a murit în 1936 la Grădina zoologică din Hobart). Sin. lup marsupial. 4. Tanc de 56 t celebru în dotarea armatei germane, introdus ca armă de luptă în al Doilea Război Mondial, din 1942, în bătăliile din Africa de Nord. 5. (Fig.) *T. asiatic*, state asiatice care au avut o dezvoltare economică spectaculoasă (ex. Republica Coreea, Singapore, Thailanda ș.a.).

TIGRU (în lb. turcă: **DICLE**; în lb. arabă: **DJLAH** [didʒla:]), râu în Asia (Turcia, Siria și Iraq); 1 899 km; supr. bazinului hidrografic: 375 mii km². Izv. din partea central-estică a

Turciei, din lacul Hazar, aflat în m-ții Taurus Armean; curge pe direcție NV-SE, trecând prin orașul Diyarbakir, iar în aval de localit. Clizre formează granița dintre Turcia și Siria pe c. 50 km lungime, după care pătrunde pe terit. Iraqului, pe care-l traversează pe direcție NNV-SSE, străbatând C. Mesopotamiei și trecând prin Mosul și Bagdad. În aval de orașul Al-Qurnah confl. cu râul Eufrat, formând fl. Shatt al-Arab. În cursul superior s-au construit baraje pentru hidrocentrale (ex. Ilisu), iar în C. Mesopotamiei este folosit pentru irigații. Revărsările T. lasă un sol fertil în C. Mesopotamiei. Între localit. Al-Amārah și Al-Qurnah străbate întinse zone mlăștinoase. Navigabil în aval de Bagdad, iar la ape mari în aval de Mosul. Afl. pr.: Botan, Marele Zab, Micul Zab, Diyala. Pe malurile sale se află ruinele vechilor orașe *Ninive*, *Assur* și *Ctesifon*.

TIGVĂ (TIDVĂ) (< bg., scr.) s. f. 1. (Pop.) Craniu; (deprec.) cap. 2. (BOT.) Plantă agățătoare din familia Cucurbitaceelor, robustă, cu flori mari, albe, cu fructe mari, de obicei bombate, dar la unele varietăți f. alungite, până la 1 m lungime (*Lagenaria siceraria*); la maturitate devin lemnoase și gălbui. La noi este cultivată îndeosebi ca plantă ornamentală (pentru forma deosebită a fructelor); în Africa tropicală și India fructele golite de miez sunt folosite ca recipiente pentru lichide. Una dintre varietăți este numită *tălv*.

TIGVENI, com. în jud. Argeș, situată în V dealurilor Argeșului, la poalele V ale dealului Tâmașu, pe râul Topolog; 3 402 loc. (2008). Nod rutier. Pomicultură. Bisericile Sfintii Voievozi (1816) și Sf. Nicolae (1884), în satele Băiteni și Bârsești de Sus.

TIHA BĂRGĂULUI, com. în jud. Bistrița-Năsăud, situată la poalele de SSV ale m-șilor Bărgău, pe râurile Bărgău și Leșu; 6 386 loc. (2004). În satul T.B., atestat documentar în 1386, are loc anual (din 1986), în luna febr., manifestarea folclorică „Alaiul munților de pe Bărgău”, sărbătoare ce se ține concomitent și în celelalte localități de pe valea Bărgăului.

TIHANY, Parc Național în Ungaria (1952, 1 100 ha) situat pe malul nordic al L. Balaton, în pen. omonimă. Relief marcat de vechi fenomene vulcanice și postvulcanice. Se remarcă îndeosebi un teren cu c. 100 conuri de tuf calcaros rezultate în urma activității izvoarelor fierbinți. Sunt ocrotite aici nevertebrate rare (printre care și numeroase specii de fluturi). Impor-

tant loc de popas și cuibărit pentru păsări acvatice. Turism. În apropiere se află o abație benedictină, întemeiată în 1055, reconstruită în stil baroc în 1754 și restaurată în 1899.

ȚIHNĂ (< *tihni*) s. f. Odihnă, repaus; p. ext. pace, liniște; viață liniștită.

ȚIHNI (< sl.) vb. IV intranz. (Construit cu subiectul logic în dativ) A fi mulțumit de pe urma unui lucru, a se bucura în liniște de ceva; a-i prii.

ȚIHNIȚ, -Ă (< *tihni*) adj. Netulburat, liniștit; pașnic; calm.

ȚIHMIR (TUGOMIR, TOGOMER), conducător (c. 1290-c. 1310) al unei formațiuni statale românești de la S de Carpați. Tatăl lui Basarab I.

ȚIHOIROV, Vasili Dmitrievici (pe numele său adevărat *V. D. Mihailov*) (1876-1956), balerin rus. Între 1893 și 1935 a fost prim-balerin al Bolșoi Teatr pe care l-a și condus între 1924 și 1937. Profesor de prestigiu; a revoluționat tehnica baletului clasic.

ȚIHON (Vasili Ivanovici Belanin) (1865-1925), prelat rus. Patriarh al Moscovei și al întregii Rusii (din 1917); s-a ridicat împotriva decretării separării Bisericii de Stat (proclamată în ian. 1918), lansând anatema asupra comunistilor. Arestat (în 1922) și condamnat pentru activitate antisovietică. Recunoscut (în 1923) puterea sovietică, a fost eliberat din închisoare, dar a fost pus sub arest la domiciliu. Canonizat de Biserica ortodoxă în 1989.

ȚIHOV [Țihonov], **Nikolai Semionovici** (1896-1979), scriitor rus. Lirică baladescă de exaltare romantică a revoluției și a Războiului civil („Hoarda”, „Hidromelul”), proză („Nomazii”, „Omul cutezător”, „Tranzitul etern”, „Povestiri din Leningrad”).

ȚIHUȚA, pas în N Carpaților Orientali, în SE m-ților Bărgău, pe cumpăna de ape dintre văile Dorna și Bărgău, la 1 201 m alt.; face legătura între bazinele Dornei și Bistriței transilvănene. Cunoscut și sub denumirea de *Bărgău*. În apropiere se află complexul turistic „Dracula”.

ȚIĂ (< fr.) s. f. 1. Tulpină aeriană lungă, nefoliată, terminată cu o floare, a plantelor erbacee. 2. Bară de oțel cu secțiune circulară mică în raport cu lungimea, folosită în sistemele tehnice ca organ de legătură.

3. (MED.) Obiect confecționat din aliaje de titan, nichel, aluminiu etc., folosit în ortopedie ca fixator intern în canalul medular. În secțiune transversală au formă de V, U sau treflă,

Heimann (Hariton) Tiktin

conferind o rezistență mare și nepermițând rotirea osului pe axul său.

ȚIJUANA [Țiu:na], oraș în NV Mexicului (Baja California Norte), la S de granița cu S.U.A., la 26 km S de San Diego; 1,41 mil. loc. (2005). Nod de comunicații. Aeroport. Ind. electronică, textilă și alim. Piață pentru bumbac, fructe, legume, cereale. Stațiune balneară. Turism. Numele actual derivă de la Tia Juana (Mătușa Ioana). În 1840 era o mică așezare rurală, dar s-a dezvoltat rapid după 1940, odată cu creșterea numărului de turiști (în special americani).

ȚIKAL, vechi și important oraș (azi sit arheologic) al civilizației Maya, situat într-o pădure tropicală din jungla Petén, din partea de N a Guatemalei, la 300 km NE de Ciudad de Guatemala. Începutul existenței acestui oraș datează din jurul anilor 900 î.Hr. și a atins apogeul dezvoltării sale în jurul anilor 600, când se extindea pe 2,5 km² și avea o populație de c. 100 mii loc. A fost abandonat între anii 800 și 1900. Astăzi există vestigii ale unor temple (ex. Templul Jaguarului de 44 m înălțime), palate și cinci piramide, între care cea mai înaltă (piramida a IV-a) are 64 m, precum și altare din piatră, obiecte din jad ș.a. A fost explorat și studiat de către profesorii de la Univ. din Pennsylvania în anii 1960-1970. Inclus în Parcul Național T. (1955, 576 km²) aflat din 1979 în Patrimoniul cultural universal.

ȚIKTIN, Heimann (Hariton) (1850-1936, n. Breslau, azi Wrocław), lingvist român de origine germană. M. de onoare al Acad. (1919). A trăit mult timp la Iași (din 1878), apoi (din 1912) s-a stabilit la Berlin. Adept al neogramaticilor. Lucrări de lingvistică românească („Studii de filologie românească”, „Gramatică română”, „Manual elementar de limba română”) și de lexicografie („Dicționar român-

german”). A susținut principiul fonetic în ortografia românească.

TILAK, Bal Gangadhar (1856-1920), învățat și om politic indian. Lider al aripii de stânga a partidului Congresul Național Indian. Întemnițat (1897, 1908-1914) de autoritățile britanice pentru activitățile sale naționaliste. Semnatar, alături de Ali Mohammed *Jinnah*, al unui acord de coordonare între hinduși și musulmani (1916) privind lupta comună pentru independență.

TILBURG [tɪlbʊrɪ], oraș în S Olandei, port la canalul Wilhelmina, situat la 55 km SE de Rotterdam și 10 km N de granița cu Belgia; 200,2 mii loc. (2006). Nod feroviar. Centru comercial. Ind. electrotehnică, textilă, constr. de mașini, piel. și alim. Centru de cercetări textile. Muzeu de istorie naturală. Primărie (sec. 19). Oraș din anul 1809. Canalul Wilhelmina a fost construit în 1920, fiind legat de Rin și Maas.

ȚILDĂ (< fr., germ.) s. f. 1. Semn grafic de forma unui „s” culcat (-), folosit pentru a substitui un cuvânt. 2. Semn diacritic de aceeași formă, care se pune deasupra unei litere (ex. ñ, în spaniolă), pentru a da pronunțării sunetului pe care ea îl reprezintă o anumită particularitate (palatal, nazal etc.).

TILDEN [tɪldɪn], **William Tatem** (1893-1953), jucător american de tenis. A dominat tenisul mondial între 1920 și 1930. Câștigător de trei ori al Wimbledonului (1920, 1921, 1930), de trei ori al campionatelor S.U.A. (1920, 1925, 1929) și de șapte ori al Cupei Davis (1920-1926).

TILEA, Viorel V. (1896-1972, n. Sibiu), diplomat și om politic român. Nepot al lui I. Rațiu. Național-țărănist. Întim al regelui Carol II, a făcut parte din mai multe guverne (1930-1933). Ministru al României la Londra. S-a opus alianței României cu Axă și comunizării țării, rămânând în exil.

TILEAGD, com. în jud. Bihor, situată în E depr. Vad-Borod, la poalele S ale dealurilor Popoșului, pe cursul inferior al râului Crișu Repede; 7 129 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul T.). Nod rutier. Expl. de baiaș. Hidrocentrală (18 MW), dată în folosință în 1989. Fabrică de mobilă și chereștea. Viticultură. În satul Poșoloaca, atestat documentar în 1291, se află o biserică din sec. 14 (azi biserică reformată), cu picturi murale interioare și exterioare din sec. 14 și 15. Biserica a fost supusă unor transformări în 1507, iar în 1793 i s-a adăugat un turn în stil baroc. În satul Tilecuș, atestat

documentar în 1552, se află biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1783, cu picturi pe pereții interiori datând din 1793), iar în satul T., menționat documentar în 1256, o biserică din 1507 (azi biserică reformată) și castelul „Teleki” (ante 1848).

TILIACEE (< fr.; {s} lat. *tillia* „tei”) s. f. pl. Familie de plante dicotiledonate, lemnoase, rareori erbacee, cu frunze în general alterne și inflorescențe cimoase, flori cu 5 sepale, 5 petale și numeroase stamine. Există 48 genuri cu 725 specii, cele mai multe trăind în zona tropicală. Dintre acestea cea mai cunoscută este iuta. În zona temperată este reprezentată îndeosebi prin mai multe specii de tei.

TILIMSEN v. **Tlemcen**.

TILINCĂ (TILINGĂ) (onomat.) s. f. Fluier ciobănesc, fără găuri, făcut din scoarță de paltin, răchită sau tei.

TILIȘCA, com. în jud. Sibiu, situată în V depr. Sibiu, în zona Mărginimea Sibiului, la poalele nordice ale m-ților Cindrel, pe râul Tilișca; 1 592 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul T.). Pomicultură. Creșterea ovinelor. Expoziția muzeală „Vasile Dobrian”, în satul Rod, cu colecții de pictură și grafică. Pe terit. satului T. au fost descoperite (1959–1960) vestigiile unei așezări care a fost locuită de la sfârșitul Epocii bronzului (sec. 14–12 î.Hr.) și până în La Tène-ul dacic (sec. 2 î.Hr.– sec. 1 d.Hr.). Cetatea geto-dacică de pe dealul Cățanaș (sec. 2 î.Hr.– sec. 1 d.Hr.) era fortificată cu un val de pământ și cu două turnuri construite din piatră și cărămidă. În perimetrul cetății au fost găsite 14 matrițe monetare din bronz. În apropierea cetății au fost identificate morminte dacice de incinerare, cu inventar alcătuit din piese de argint. În satul T., atestat documentar în 1366, se află biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 17–18).

tilișcă

Paul Tillich

TILIȘCĂ s. f. Numele a două plante erbacee, perene din genul *Circaea*, din familia Onagraceae, cu rizom, cu frunze opuse petiolate și cu flori mici, albe sau roșcate, cu două sepale și două petale, așezate în raceme (*C. lutetiana* și *C. alpina*). Se întâlnesc prin păduri, zăvoaie, pe soluri bogate în humus.

TILLICH [tîlih], **Paul** (1886–1965), teolog și filozof german. Pastor luteran. Prof. univ. la New York, Harvard și Chicago. Stabilît în S.U.A. (1933), ca urmare a accederii lui Hitler la putere în Germania. În perioada germană, predominante au fost preocupările eclesiastice și politice, T. participând la lansarea „socialismului religios” ca alternativă atât la ideologia tradițională bugheză cât și la cele fascistă și comunistă; eseul „Decizia socialistă” este una din primele analize teologice ale pericolului nazist. În S.U.A., trec în prim plan preocupările academice, T. oferind o serie de analize ale credinței în context cultural dintr-o perspectivă penetrată de existențialism, psihanaliză și neoscolastică („Curajul de a fi”, „Teologia culturii”, „Dragostea, puterea și dreptatea”). Opera sa fundamentală este „Teologia sistematică” unde definește religia drept cea mai esențială dintre preocupările umane și tratează limbajul religios ca simbolic.

TILLY [tîli], **Johann T'Serclaes**, conte de (1559–1632), general flamand. S-a remarcat în timpul Războiului de 30 de Ani, comandând armatele Ligii Catolice. Împreună cu Wallenstein i-a înfrânt pe danezi, la Lutter am Barenberge (aug. 1626). Înfrânt și rănit mortal în bătălia de la Rain, pe Lech (apr. 1632).

TILOZĂ (< fr. {l}) s. f. (CHIM.) Metilceluloză.

TILSIT, denumirea până în 1946 a orașului Sovetsk, din reg. Kaliningrad

(Federația Rusă), situat pe malul râului Neman. Aici s-au încheiat tratatele de pace franco-rus (7 iul. 1807) și franco-prusian (9 iul. 1807), în urma înfrângerii Coaliției IV (Rusia, Anglia și Prusia) de către Franța. Potrivit tratatelor, Prusia pierdea aproape jumătate din terit. său; se crea Regatul Westfaliei și Marele Ducat al Varșoviei, iar Rusia și Prusia aveau la Blocada continentală.

TILSON [tîlson], **Joe** (n. 1928), pictor și sculptor britanic. Exponent al artei pop, lucrările sale, foarte inventive, puternic colorate, sunt realizate în tehnici diverse, incluzând gravura în metal, serigrafia, xilogravura („9 elemente”).

TIMAN, grup de coline în partea europeană a Federației Ruse, în V m-ților Ural, alcătuite din depozite cristaline precambriene și paleozoice; lungime: c. 900 km. Alt. medie: 300–350 m. Alt. max.: 463 m. Expl. de petrol. Păduri de foioase.

TIMARIOT (< ngr.) s. m. Denumire a posesorilor de țimăruri.

TIMARURI (< tc.) s. m. pl. (În Ev. Med. în Imp. Otoman) Denumire a loturilor de pământ conferite în proprietate temporară de către sultan oștenilor (uneori și dregătorilor civili, ca salarii), în schimbul obligației de a presta serviciul militar.

TIMBRA (< fr.) vb. I tranz. A aplica un timbru; p. ext. a plăti o taxă de timbru.

TIMBRU (< fr., it.) s. n. 1. Imprimat de valoare, de dimensiuni mici, emis de stat sau de o instituție special autorizată și servind la plata unui impozit sau a unei taxe (reprezentată de valoarea lui). În general, t. sunt folosite pentru francările poștale (v. *marcă*) sau fiscale (t. *fiscal*). T. (sau *sigiliu*) sec. = ștampilă în relief, fără tuș, care se imprimă pe anumite acte. 2. Însușire a sunetelor complexe, determinată de frecvențele și de intensitățile sunetelor (armonicelor) care le alcătuiesc; t. permite să se distingă între ele sunetele cu înălțimi și cu țării egale, produse de surse (instrumente muzicale, voci etc.) diferite. 3. (LINGV.) Particularitate a unui sunet (în special a vocalelor) care face ca să fie deosebit de alt sunet rostit în condiții de durată, de înălțime și de intensitate identice.

TIMBUKTU v. **Tombouctou**.

TIMELEACEE, familie de plante preponderent lemnoase, cu frunze simple, în general lanceolate sau liniare și flori cu caliciu tubular (*Thyme-*

laeaceae). Cuprinde 50 de genuri cu c. 720 specii, răspândite în special în zona tropicală și în reg. mediteraneană. În România se întâlnesc numai câteva specii, printre care mai răspândită este *tulichina* (*Daphne mezereum*). Iedera albă (*Daphne blagayana*), tămâia (*Daphne cneorum*) și specia atlantico-mediteraneană *Daphne laureola*, întâlnită la noi numai în Defileul Dunării, sunt specii exotice.

TIMES [taimz] („The ~”), cotidian englez de mare notorietate, având o orientare conservatoare. Înființat de John Walter, apare, la Londra, din 1785 (până în 1788 sub numele *The Daily Universal Register*). În 1981 a fost cumpărat de magnatul Rupert K. Murdoch.

TIMICĂ, George T. (pseud. lui *Dumitru Georgescu*) (1886–1954, n. București), actor român de teatru și film. Prof. univ. la București. Elev al lui C.I. Nottara. Lungă carieră începută în teatrul de operetă și revistă și încheiată pe scena Teatrului Național din București. Interpretează în cheie comică și cu economie de mijloace personaje simple, uneori sărace cu duhul, dar și roluri de referință din dramaturgia națională și internațională (Conu Leonida, Ipin-gescu, Doolittle, Marmeladov). Expresivitatea chipului său este exploatată și în filme („Maiorul Mura”, „O noapte de pomină”, „Cătușe roșii”).
2. Silvia Dumitrescu-T. (1902–1999, n. Craiova), actriță română. Soția lui T. (1). v. *Dumitrescu-Timică, Silvia*.

TIMID, -Ă (< fr., lat.) adj. (și subst.) (Despre oameni) Lipsit de îndrăzneală, de curaj, de încredere în sine; sfios; p. ext. (despre acțiunile oamenilor) care denotă o astfel de fire. ♦ Fig. Incipient; modest.

TIMIDITATE (< fr.) s. f. Însușirea de a fi timid; lipsă de îndrăzneală, de încredere în sine; atitudine, comportare de om timid; sfială, sficiune, jenă, rușine. Persoanele timide sunt emotive, extrem de impresionabile și reacționează uneori în mod exagerat la emoții (se înroșesc, tremură, se bălbăie, își pierd sirul ideilor etc.). Poate fi combătută prin psihoterapie.

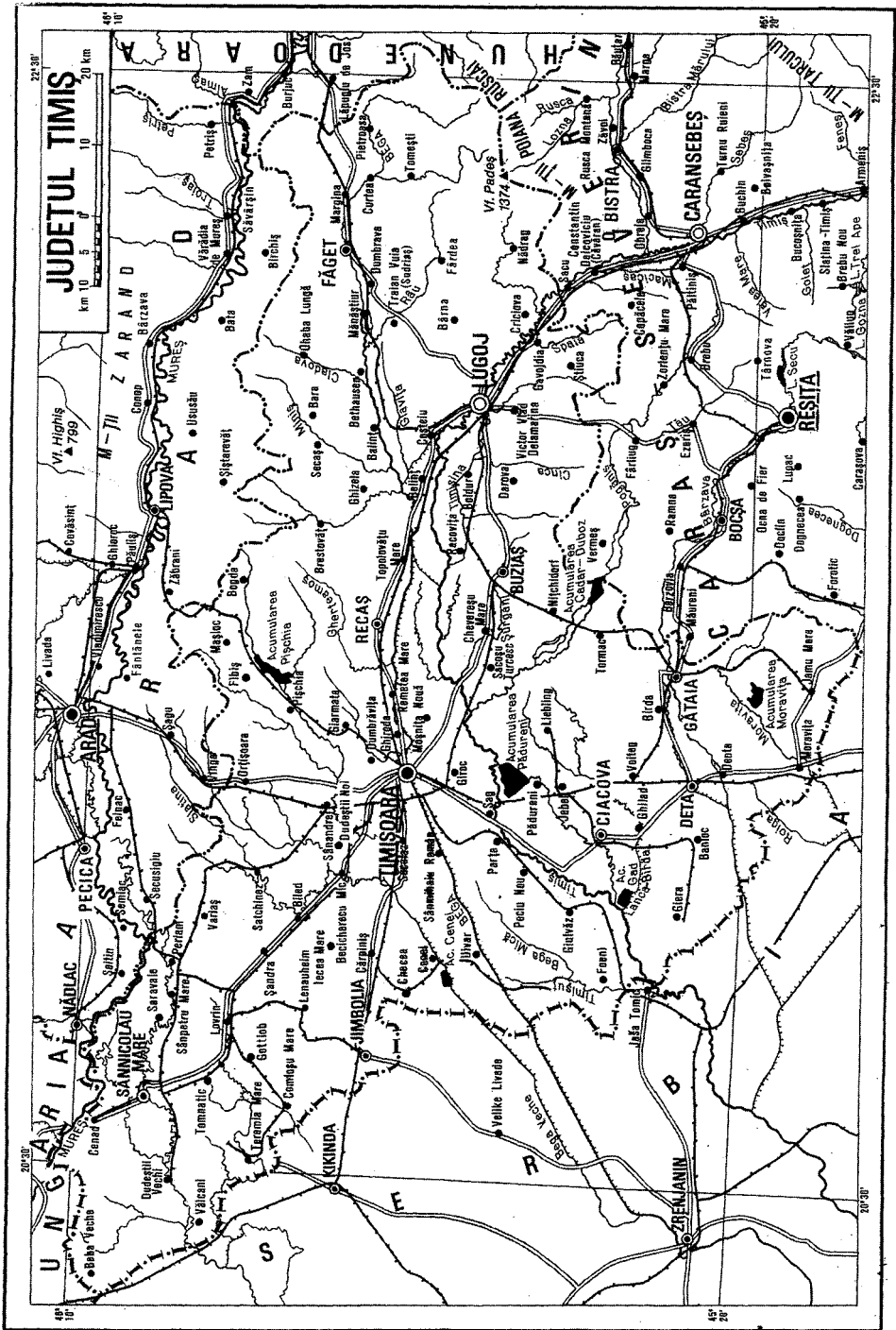
TIMIŢĂ s. f. (BIOCHIM.) Derivat al pirimidinei. Este o bază care intră în constituția acizilor dezoxiribonucleici.

TIMIRIAZEV [timiriazif], **Kliment Arkadievici** (1843–1920), botanist rus. Prof. univ. la Sankt-Peterburg și Moscova. Lucrări de fiziologie a plantelor, consacrate mai ales fotosintezei. A demonstrat experimental rolul fundamental al clorofilei în absorbția radiațiilor solare și în

convertirea energiei radiante în energie chimică. Popularizator al științei și al teoriei evoluționiste („Asimilarea luminii de către plante”, „Viața plantei”, „Rolul cosmic al plantei”). Adept și propagator al darwinismului.

TIMIȘ 1. Câmpia Timișului, unitate joasă de relief (80–95 m alt.), parte componentă a C. Banatului, extinsă sub forma unui triunghi cu vârful spre C. Lugoșului și latura opusă, de-a lungul graniței cu Serbia, străbătută de râurile Timiș și Bega. C.T. se înscrie pe o arie de subsidență puternică, marcată de marea grosime pe care o au aici depozitele cuaternare (862 m în arealul com. Giulvăz). Scufundarea lentă din zonele Timișului inferior explică prezența unor aluviuni vechi (și chiar a unor formațiuni loessoide) sub acoperțura de aluviuni recente, împrăștiate de revărsările râurilor până în vremurile istorice. Mișcările de subsidență din zonele Timișului inferior și panta foarte redusă au generat formarea unor brațe părăsite de râuri, belciuge, meandre și numeroase forme negative care alcătuiesc relieful minor. Această câmpie joasă, inundabilă, cu pânza freatică foarte aproape de suprafață, care în trecut facilita apariția și menținerea nenumăratelor suprafețe mlăștinoase, a fost supusă permanent (începând din sec. 18 și până în sec. 20) unor ample lucrări de ameliorare (construirea canalului Bega, îndiguiri, desecări etc.) care au permis transformarea ei într-un teren agricol roditor. C.T. se subdivide în trei subunități: C. *Timișoarei*, C. *Beregsău* și C. *Banloc*.
2. Râu în Banat, afl. stg. al Dunării pe terit. Serbiei, în aval de Belgrad; 350 km, din care 242 km pe terit. României. Izv. de pe versantul de ENE al m-ților Semenic, de sub. vf. Semenic, de la 1 135 m alt., având în sectorul montan un curs vijelios, cu căderi de pantă ce variază între 20 și 37%. În arealul com. Teregova, valea T. își schimbă brusc direcția de curgere către N, făcând un cot de 90°, înscriindu-se pe o vale de tip „culoar” care, împreună cu valea Cernei, îndreptată către S, formează culoarul Timiș-Cerna separând Carpații Meridionali (în E) de S Carpaților Occidentali (în V). Culoarul T. se termină în aval de Caransebeș unde divagarea se accentuează în condițiile unei pante medii ce scade la 1,6‰ între Caransebeș și Lugoj. În aval de com. Sacu, râul T. își croiește o vale largă printre piemonturile bănățene, după care drenează câmpiile Lugojului și Timișului, cu o

pantă medie ce variază între 0,35 și 0,8‰, fapt ce determină o intensă meandrare. În aval de com. Coșteiu, râul T. a fost îndiguit în sec. 19 pentru a reduce pericolul inundațiilor. Râul T. este legat de râul Bega prin canalele Coșteiu-Chizătău și Topolovău Mare-Hițiaș, care permit reglarea reciprocă a regimurilor hidrologice ale celor două râuri. Afl. pr.: Râu Rece, Fenes, Bistra, Goleț, Valea Mare, Cînca, Pogăniș, Timișu Mort, Bârzava. În Antic. purta numele *Tibiscus* sau *Timeses*.
3. Râu în SE jud. Brașov, afl. dr. al Ghimbășelului (bazinul Oltului); 31 km. Izv. din S masivului Piatra Mare, din apropierea pasului Predeal, și, după ce ocolește poalele de SV ale masivului Piatra Mare, se înscrie pe direcție de curgere N și apoi NV, separând printr-un sector de vale îngustă, foarte pitoresc, masivul Piatra Mare (în E) de masivul Postăvarul (în V). Cunoscut și sub numele de *Timișu Sec. Valea T.* reprezintă o atractivă zonă turistică (aici se află stațiunile climatice *Timișu de Sus* și *Timișu de Jos*, aflate în continuarea către N a ariei turistice Valea Prahovei). Pe cumpăna de ape dintre văile Timișului și Prahovei se află pasul Predeal.
4. Județ în extremitatea de V a României, în Banat, situat în bazinul inf. al râului Timiș, la granița cu Serbia și Ungaria; 8 697 km² (3,65% din supr. țării), cel mai mare județ al României; 673 212 loc. (2008), din care 61,5% în mediul urban; densitatea: 80,5 loc./km². Reșed.: municipiul *Timișoara*. Orașe: Buziaș, Ciocova, Deta, Făget, Gătaia, Jimbolia, Lugoj (municipiu), Recaș, Sănnicolau Mare. Comune: 85. *Relief* predominant de câmpie (peste 85%), în cadrul căruia se evidențiază o zonă de câmpie joasă (80–100 m alt.), cu terenuri umede, în partea central-vestică și NV (câmpiile Timișului, Mureșului, Arcașii și Jimboliei) și o reg. de câmpie mai înaltă, piemontană (100–200 m alt.) în părțile de N, E și SE ale jud. T. (câmpiile Vingăi, Lugojului, Bârzavei). Arealul din NNV jud. T. este ocupat de prelungirile sudice ale pod. Lipovei, iar cel de E și SE de dealurile Lugojului, Pogănișului și Dognecei. În extremitatea de E a jud. T. se află prelungirile m-ților Poiana Ruscă, care culminează în vârfurile Padeș (1 374 m) și Rusca (1 355 m), ce străjuiesc, deopotrivă, jud. Timiș, Caraș-Severin și Hunedoara. *Climă* temperat-continentală moderată, cu veri calde și ierni blânde, datorită influențelor maselor de aer oceanice (dinspre V) și mediteraneene (dinspre S și SV). Temp. medii anuale ating

valori de c. 11°C în zona de câmpie și c. 2°C în munți. Temp. max. absolută (42,5°C) a fost înregistrată la Jimbolia (1 iul. 1950), iar temp. minimă absolută (-35,3°C) la Timișoara (29 ian. 1963). Precipitațiile medii multianuale însumează cantități crescând de la V la E, respectiv 569 mm la Jimbolia, 620,6 mm la Timișoara, 734 mm la Făget și peste 1 200 mm pe crestele m-ților Poiana Ruscă. Vânturile predominante bat dinspre N (16,9%) și E și NV (15%). *Rețeaua hidrografică*, reprezentată prin câteva cursuri pr. (Timiș, Mureș – la limita de NV a jud. T., pe o distanță de 42 km, Bega, Aranca, Bârzava, Bega Veche), se caracterizează printr-o densitate mică (0,1–0,9 km/km²), prin curgere lentă și meandrată, debite mici, dar cu variații mari de nivel, și printr-o stabilitate scăzută a albiei, fapt ce a necesitat un proces continuu de regularizare, canalizare și rectificarea cursurilor (ex. canalizarea râurilor Bega, Bega Veche, Bârzava ș.a.). Lacurile naturale sunt reprezentate atât prin complexul lacustru din com. Satchinez, cât și prin balta Petra din com. Jebel și cele două lacuri din com. Becicherecu Mic. *Resurse naturale*: zăcăminte de lignit (Sinersig), petrol (Teremia Mare, Sandra, Satchinez, Dudeștii Vechi, Variaș, Călacea), min. de fier (Fărășești, Luncani, Jdjoara) și de mangan (Pietroasa). Expl. de argilă (Jimbolia, Biled, Cărpiniș, Deta, Lugo, Sânnicolau Mare, Botești), nisip metalurgic (Coșava, Brănești, Jupânești), nisip cuarțos (Jupânești, Făget, Gladna Română, Groși, Zolt), bazalt (Lucareț, Șanovița), calcar (Luncani, Tomesti). Ape minerale la Buziaș, Călacea, Ivanda, Bogda ș.a. *Industria*. Pr. produse ind. fabricate de întreprinderile timișene sunt: mașini agricole, material ruland feroviar și rutier, motoare Diesel, utilaje ind., sobe de încălzit, aspiratoare, obiecte pentru iluminat, aparate și instrumente optice, materiale fotografice ș.a. (Timișoara, Lugo, Nădrag), mobilă, cherestea, placaje, furnire, chibrituri, rechizite școlare (Timișoara, Deta, Lugo, Sânnicolau Mare, Mânăștiur, Peciu Nou, Gătaia, Făget, Margina ș.a.), încălț., piele artificială, obiecte de îmbrăcăminte din blană și piele, conf., tricotafe, pălării, țesături, ceramică fină, produse cosmetice și de marochinărie, detergenți, lacuri și vopsele, spume poliuretanică, preparate din carne și lapte, conserve, paste făinoase, dulciuri, țigărete, bere, lapte praf, zahăr, ulei vegetal, jucării etc. (Timișoara, Jimbolia,

Lugo, Deta, Făget, Buziaș, Sânnicolau Mare, Periam, Biled, Recaș, Jebel ș.a.). *Agricultura*, favorizată de prezența unor întinse terenuri arabile, furnizează un bogat și variat sortiment de produse agroalimentare. La sfârșitul anului 2005, jud. T. ocupa locul 1 pe țară în ceea ce privește mărirea supr. agricole (701 225 ha) și a terenurilor arabile (532 506 ha). Pădurile acopseau 109 000 ha. Terenurile arabile, cu un potențial productiv ridicat, erau cultivate cu porumb, grâu și seacă, plante uleioase, orz și orzoaică, plante pentru nutreț, floarea-soarelui, ovăz, legume, cartofi, leguminoase pentru boabe, soia, plante textile, plante medicinale etc. Pomicultura, bine dezvoltată în pod. Lipovei și în zona dealurilor Lugoșului și Pogănișului, furnizează diverse sortimente de fructe (prune, mere, piersici, cireșe și vișine, pere, nuc). Viticultura este prezentă în majoritatea comunelor din zonele de câmpie și de dealuri (podgoriile Teremia Mare, Recaș, Buziaș, Giarmata, Silagiu ș.a.), având sortimente dominante din soiurile Riesling italian, Muscat-Ottonel, Muscat-Hamburg ș.a. În sectorul zootehnic la începutul anului 2005, jud. T. dispunea de 57 000 capete bovine, 346 000 capete porcine, 345 000 capete ovine, 6 500 capete caprine. Avicultură; apicultură. *Căile de comunicație* se caracterizează printr-o distribuție relativ uniformă și printr-o densitate mare, la care se adaugă prezența unor segmente ale magistrelor naționale rutiere și a unor puncte de vamă. *Rețeaua liniilor de c.f.*, organizată din a doua jumătate a sec. 19 (linia Jimbolia-Timișoara a fost inaugurată în 1857), măsura 786 km (locul 1 pe țară), cu un dublu al densității medii pe țară. Transportul aerian de mărfuri și călători se realizează prin intermediul aeroportului internațional Timișoara (inaugurat la 1 nov. 1980). Canalul Bega asigură transportul naval ușor de mărfuri sau de agrement. În jud. T. a existat prima școală de pe terit. actual al României, respectiv școala de la Cenad, întemeiată în jurul anului 1020. Tradiția instrucției publice a continuat și în sec. următoare, în forme restrânse, în cadrul unor școli de tindă de pe lângă biserici sau mănăstiri, dezvoltată și amplificată atât în timpul stăpânirii otomane, când la Timișoara funcționa o universitate musulmană, cât și după aceea, prin înființarea în a doua jumătate a sec. 18 a mai multor școli în limbile latină, română, germană sau sârbă sau a unor facultăți

teologice, de drept, filozofie ș.a. *Turism*. Jud. T. prezintă interes turistic îndeosebi prin obiective istorice, arhitectonice și culturale situate în Timișoara, Lugo, Jimbolia, Sânnicolau Mare, Lenauheim, Margina, Surducu Mic, Cenad ș.a. Turismul balnear se practică în stațiunile Buziaș și Călacea. Alte obiective de interes turistic sunt parcul dendrologic (arboretumul) de la Bazoș, rezervația ornitologică de la Satchinez. Alte arii protejate: pădurea Cenad, Lunca Pogănișului, locul fosilier Rădmănești, pădurea Bistra, Bega Veche, mlaștinile Mुरani ș.a.

TIMIȘ-CERNA, culoar depresionar în SV României, între m-ții Tarcului, Cernei și Mehedinți la E și m-ții Semenic și Almajă la V. În NE se prelungește pe valea Bistrei, despărțind m-ții Țarcu de Poiana Ruscă, ajungând până la Poarta de Fier a Transilvaniei. S-a format în Miocen, prin scufundare tectonică. Prezintă un sector mai larg în NNV (depr. Caransebeș), străbătut de râul Timiș, și altul mai îngust în S (depr. Domașnea-Mehadia), drenat de râurile Mehadica și Belareca, separate prin pasul Domașnea sau Poarta Orientală (540 m alt.). La S de confl. Cernei cu Belareca se continuă pe cursul inferior al Cernei printr-un culoar foarte îngust cu aspect de defileu. Considerat de geografi și geologi ca linie de demarcație între Carpații Meridionali și Carpații Occidentali. Climă blândă (media termică anuală 10°C); precipitații bogate (700–800 mm/an). Relief de terase, de coline și câmpii piemontane. Întinse livezi de meri, pruni și peri în alternanță cu spații de pășuni și fânețe. Prin acest culoar se asigură legătura rutieră și feroviară între Banat și Oltenia. Cunoscut și sub numele de culoarul *Caransebeș-Mehadia*. Turism de tranzit.

TIMIȘEȘTI, com. în jud. Neamț, situată în lunca și pe terasele de pe dr. râului Moldova, în zona de confl. cu Ozana; 4 070 loc. (2008). Nod rutier. Depozit de armăsari (în satul Dumbrava). Satul T. este atestat documentar la 24 apr. 1434.

TIMIȘOARA, 1. Câmpia Timișoarei, subunitate a C. Timișului, situată în partea central-estică a acesteia, având aspectul unei câmpii joase, în cadrul căreia se remarcă o scufundare lentă, fapt ce explică prezența unor aluviuni vechi și a unor formațiuni loessoide sub o cuvertură de aluviuni recente rezultate din acțiunea revărsărilor și a divagărilor râurilor care o străbat. Datorită acestor divagări, la 2–3 m deasupra nivelului general al câmpiei s-au format

Timișoara.

Catedrala Sf. Trei Ierarhi

unele înălțimi aluviale cu caracter insular, printre care se remarcă înălțimea pe care s-a construit cetatea Timișoarei (inceputul sec. 13). În sec. trecute, în jurul acesteia se aflau numeroase mlaștini, întreținute și de prezența pânzei freatice foarte aproape de suprafață. În sec. 18–20, aceste zone mlaștinoase au fost supuse unor lucrări complexe (desecări, îndiguiri, asanări, construirea canalului Bega etc.), care au permis transformarea lor în terenuri agricole roditoare. 2. Municipiu în extremitatea de V a României, reșed. jud. Timiș, situat în câmpia omonimă, la 90 m alt., pe canalul Bega, la 45 km E de granița cu Serbia; 312 362 loc. (2008). Este cel mai mare oraș din Banat și al doilea din țară ca nr. de locuitori (2008) după București. Important nod feroviar (8 linii de c.f.) și rutier al țării. Aeroport internațional (inaugurat la 1 nov. 1980). T. este unul dintre cele mai însemnate centre economice, cultural-științifice, de învățământ, bancar, comercial și de transport al țării. Are două centrale electrice și de termoficare și numeroase întreprinderi ind., în cadrul cărora se produc: excavatoare, poduri rulante, tractoare, autocisterne, autovehicule, mașini agricole, material rulant feroviar și rutier, tramvaie, motoare, motopompe, centrale telefonice, coloranți, detergenți, lacuri, vopsele, microcalculatoare, contoare electrice, aparate de măsură și control, acumulatori, baterii, aspiratoare de praf, corpuri de iluminat, aparate și instrumente optice, materiale fotografice, mobilă, rechizite școlare, chibrituri, conf., tricotate, fire din lână și bumbac, țesături din bumbac, lână și mătase, încălț., obiecte de îmbrăcăminte din blană și piele, prod. cosmetice și de maro-

chinărie, jucării, dulciuri (firma „Kandia”, din 1890), preparate din carne și lapte, conserve, ulei, zahăr, bere, țigarete etc. Tipografii. La T. își desfășoară activitatea o filială a Academiei Române, o universitate de stat (fundată la 27 sept. 1962 și numită Universitatea de Vest după 1990) și alte instituții de învățământ superior (Universitatea de Medicină și Farmacie, Universitatea de Științe Agricole a Banatului, Universitatea Politehnică – continuatoare a Institutului Politehnic înființat la 10 nov. 1920, s.a.), trei teatre dramatice de stat (Teatrul Național „Mihai Eminescu”, Teatrul German de Stat, Teatrul Maghiar de Stat), un Teatru de Operă și Balet, un Teatru de marionete și păpuși, o filarmonică de stat („Banatul”, 15 apr. 1947), un ansamblu de cântece și dansuri („Banatul”), un observator astronomic, numeroase biblioteci (între care Biblioteca județeană, fondată în 1904), muzee (Muzeul Banatului, fondat în 1872 și reorganizat în 1949, Muzeul satului bănățean ș.a), galerii de artă, societăți corale („Carmina Dacica”, „Sabin Drăgoi”, „Bártok Bela”, „Sursum-corda”), peste 20 de case editoriale, redacții unor cotidiane ș.a. La T. au loc anual Festivalul internațional de folclor (din 1989) și Festivalul dramaturgiei românești (din 1991). Municipiul T. deține multe priorități pe plan național: primul teatru din T. a luat ființă în 1753, prima linie de tramvai cu cai a fost inaugurată la 8 iul. 1869 (fiind primul oraș din România și al cincilea din lume care a folosit tramvaiele ca mijloc de transport în comun), primul tramvai electric la 27 iul. 1899 și primele linii de troleibuz la 15 nov. 1942. T. este primul oraș din România în care a fost introdus (1855) iluminatul public cu gaz și primul oraș din Europa iluminat public cu electricitate (12 nov. 1884), precum și primul oraș din țară care a beneficiat de o linie de telegraf (1853) între Viena–Timișoara și Sibiu.

Monumente: castelul Minerilor (construit în anii 1307–1318 din inițiativa lui Carol I Robert de Anjou, amplificat de lanca de Hunedoara în 1443–1447 și refăcut din nou în sec. 16, 18 și 19), care găzduiește în prezent Muzeul Banatului; bastionul Cetății și fragmente de ziduri ale cetății (sec. 15–18, restaurate în 1971–1972); casa prințului Eugeniu de Savoia (1717); clădirea Primăriei vechi, restaurată în 1782 și 1935 (i-a fost schimbat complet aspectul inițial prin înlocuirea ornamentațiilor baroce cu altele în stilul Renașterii); catedrala romano-catolică, cu elemente decorative baroce, construită după planurile arhitectului vienez Josef Emanuel Fischer von Erlach. Catedrala păstrează picturi murale interioare executate de Josef Schöf și Michael Unterberger, precum și o orgă cu motor electric, construită în 1906. Clopotul catedralei (1 160 kg) a fost turnat la Buda în 1763; palatul „Deschau” (1735, renovat în 1802), în stil neoclasic; palatul episcopal romano-catolic (1743–1752, renovat în 1809), în stil baroc; claustrul mănăstirii franciscane (1733–1736), azi sediul Școlii populare de artă; biserica sârbă Sf. Gheorghe, în stil baroc (1745–1755), cu picturi murale interioare executate de Constantin Daniel în 1834–1843; biserica romano-catolică Sf. Ecaterina (1752–1755), în stil baroc, cu elemente renascentiste, cu o orgă pneumatică cu 30 de registre; palatul Prefecturii (1754), în stil baroc, azi sediul Muzeului de Artă; biserica Mizericordienilor (1735–1737); biserica greco-catolică Nașterea Maicii Domnului (1763); biserica romano-catolică „Josefin” (1774); biserica sârbă Sf. Nicolae (1792–1796), pictată în 1819–1820 de Nikola Aleksić; palatul Dicasterial (350 de camere), construit în anii 1855–1860 în stilul Renașterii (imită palatul Strozzi din Florența), declarat monument de arhitectură; Sinagoga (1863–1865); clădirea Teatrului Național, construită în 1874–

Timișoara.

Muzeul Banatului

1877 după planurile arhitecților Ferdinand Fellner și Hermann Helmer, cu unele refaceri din 1923 efectuate sub conducerea arhitectului Duliu Marcu; catedrala ortodoxă a Mitropoliei Banatului, cu hramul Sfintii Trei Ierarhi (1936–1946, sfințită la 6 oct. 1946, în prezența regelui Mihai), construită după planurile arhitectului Ion Traianescu, are 63 m lungime, 32 m lățime și 83,7 m înălțime (turla principală). Catedrala păstrează picturi murale interioare originare executate în tempera și ulei de Atanasie Demian. Colectie de icoane pe sticlă, argintărie, mobilier, carte veche. În pronaosul catedralei se află racla cu moaștele Sf. Ierarh Iosif cel Nou adusă în 1956 de la mănăstirea Partoș. Catedrala este înzestrată cu șapte clopote cu o greutate totală de 8 000 kg, armonizate de compozitorul Sabin Drăgoi; monumentul Sf. Treime (1740, restaurat în 1994–1995). Cele mai vechi urme ale activității umane de pe terit. T. datează din Neolitic. În milen. 2 î.Hr. în această zonă exista o așezare locuită de tribul tracilor de nord, iar în milen. 1 î.Hr. o așezare geto-dacică. Descoperirile arheologice și monetare atestă existența pe vatra T. a mai multor așezări rurale romane în actualele cartiere Fabric, Mehala, Calea Aradului. Prima mențiune documentară a T. apare în 1212 cu numele *Castrum Timisiensis*, iar în 1342 este menționat ca oraș. În 1307–1318, Carol I Robert de Anjou, regele Ungariei, a construit la T. un castel, amplificat de Iancu de Hunedoara în 1443–1447 (refăcut în sec. 16, 18 și 1856). Cucerit de turci la 26 iul. 1552, orașul a fost transformat pentru 164 de ani în reșed. pašalâcului T., perioadă în care a devenit un oraș mare, în care funcționau o universitate musulmană și numeroase prăvălii, în care s-au pavat străzile cu lemn, s-au construit băi publice turcești, hanuri, școli ș.a. La 18 oct. 1716, garnizoana otomană a fost alungată de trupele austriece comandate de Eugeniu de Savoia, iar T. a devenit capitala comitatului T., administrat de austrieci ca domeniu al Coroanei habsburgice. În perioada 1723–1730, austrieicii au ridicat o nouă cetate, de tip Vauban (demolată în sec. 19). Între 1727 și 1760 au fost efectuate vaste lucrări de îndiguire și canalizare a râului Bega, de desecare a zonelor mlăștinoase, a fost construită Primăria (1731–1734), în stil baroc, catedrala romano-catolică (1736–1773, cu întreruperi) ș.a., astfel că în 1780 T. a fost declarat oraș regal liber. În prima jumătate a sec. 18, la T. au fost colonizate numeroase familii de

șvabi. La 1 dec. 1918, T. a ieșit de sub autoritatea Imperiului Austro-Ungar și s-a unit cu România. La 12–13 sept. 1944, armata română a desfășurat lupte grele pentru apărarea T. în fața ofensivei hitleristo-horthyste. La mijlocul lunii dec. 1989, T. a fost scena unor puternice manifestații anticomuniste și anticeaușiste, care au determinat (16 dec. 1989) declanșarea unei revolte populare în care au murit 96 de persoane și au fost rănite alte câteva sute, fiind primul oraș din România în care au fost înlăturate autoritățile locale comuniste. La 17 febr. 1968, T. a fost trecut în categoria municipiilor, iar la 12 ian. 1990 a fost declarat oraș-martir.

TIMIȘU DE SUS, localit. componentă a orașului Predeal (jud. Brașov), pe valea Timișului, la 820 m alt. Haltă de c.f. Stațiune climaterică și de odihnă, indicată pentru tratarea afecțiunilor căilor respiratorii, a nevrozelor astenice, a stărilor de surmenaj, debilitate, precum și în convalescență.

TIMMERMANS [timərmans], Felix (1886–1947), scriitor belgian de limbă flamandă. Supranumit „prințul povestitorilor flamanzi”. Romane („Psalm târânesc”, „Familia Hernat”) și povestiri („Crepusul morții”, „Pastorul din via înfloritoare”) de inspirație folclorică și medievală; versuri („Adagio”), biografii romanțate.

TIMMINS [timins], oraș în ESE Canadei (Ontario), pe râul Mattagami, la 547 km NV de Toronto; 42,9 mii loc. (2006). Hidrocentrală. Ind. de prelucr. a lemnului, celulozei și hârtiei, alim. Zonă de pescuit și de vânatoare. Zăcăminte de aur descoperite în 1905 și exploatabile din 1907. Turism. Fundat în 1911 de frații Noah și Henry Timmins, unii dintre proprietarii minei Hollinger (Benjamin Hollinger este descoperitorul zăcămintelor de aur de aici). Declarat oraș la 1 ian. 1912. Biserici romano-catolice și anglicane.

TIMOC (TIMOK), râu în Pen. Balcanică, afl. dr. al Dunării la NV de Vidin; 183 km. Izv. din m-ții Balcani (Serbia), iar în cursul inferior formează granița de stat dintre Serbia și Bulgaria. Considerat ca limită între m-ții Carpați și m-ții Balcani. Valea T. adăpostește o importantă minoritate românească (Românii timoceni).

TIMOȚICĂ (< n. pr. *Timotte*) s. f. Denumire dată speciilor de plante erbacee, anuale sau perene, din genul *Phleum*, familia Poacee (Graminee), cu spiculele uniflore,

grupate în spice false, cilindrice. Se cultiva ca plantă de nutreț (specia *Phleum pratense*).

TIMOȚ (< fr.; {s} gr. *thymon* „cimbru” + fr. [*cré/sol*]) s. n. 1. Substanță care se găsește în uleiurile volatile din unele plante, de ex. cimbru (*Thymus vulgaris*), cimbru de câmp (*Thymus serpyllum*), sovârf (*Origanum vulgare*). Are acțiune antiseptică și expectorantă, fiind folosit în afecțiuni respiratorii (laringită, bronșită, tuse), infecții urinare, infecții gastrointestinale. 2. *Testul t.* (test de disproteinemie) oferă informații asupra echilibrului proteic din serul sanguin. Acesta se modifică (este pozitiv) în numeroase afecțiuni hepatice (ciroză, hepatită, colecistită), boli infecțioase, neoplazice, imunologice. Rezultatul se exprimă în unități Mac Lagan.

TIMOLEON (410–334 î.Hr.), om politic și general grec din Corint. L-a înfrânt pe cartaginezi și l-a izgonit pe Dionysos II, tiranul Siracuzei, restaurând regimul democratic (344–337 î.Hr.).

TIMON DIN PHILIUSS (c. 320–c. 230 î.Hr.) filozof sceptic grec. T. a adăugat *scepticismului*, preponderent moral al lui Pyrrhon, o dimensiune epistemologică. În lucrarea sa „Silloii” sunt satirizați toți filozofii menționați (peste treizeci), cu excepția lui Pyrrhon și a lui Xenophan, care se înscriu în tendința sceptică.

TIMOȚĂ (< ngr.) s. f. Roată cu cavile, de lemn sau de metal, cu ajutorul căreia se comandă mecanismul de acționare a cârmei unei nave.

TIMONERIE (< fr., it.) s. f. Încăpere cu vizibilitate bună, situată la partea superioară a unei construcții de pe puntea unei nave, în care sunt instalate timona și alte aparate pentru manevrarea navei.

timofică

TIMONIER (< fr.) s. m. Marinar însărcinat cu manevrarea timonei; cârmaci.

TIMOR 1. Mare în E Oc. Indian, situată între ins. Timor și o serie de arh. mici indoneziene de la NV și N, și țărmlu de NV al Australiei, în SSE; 615 mii km²; lățime max.: 485 km; ad. max.: 3 310 m (groapa Timor); salinitate: 35‰; marea max.: 4 m. În partea de SV este străbătută de curentul T. M.T. comunică larg cu M. Arafura din ENE. Explorată de navigatorul olandez Abel Tasman în 1644 și străbătută mai târziu de către piratul William Dampier. 2. Curent oceanic de suprafață care curge în apropierea coastei de SV a ins. Timor, alimentând mările Banda și Arafura cu un debit de apă de c. 1,5 mii. m³ pe secundă. Viteza de deplasare: 0,8–1,6 km/h. 3. Ins. în extremitatea de SE a arh. Sondele Mici, la c. 645 km NV de coastele Australiei: supr. = 33 914 km² (cea mai mare dintre Sondele Mici). Relief muntos și câmpii litorale. Acoperită în mare parte cu păduri tropicale cu frunze căzătoare în sezonul secetos. Prezintă o mare diversitate etnică: malaio-polinezieni (în special de limbă tetum), pa-puași, indonezieni ș.a. Partea de E, fostă colonie portugheză, este în prezent stat independent (*T. de Est*), iar partea de V a fost inclusă în sec. 17 în colonia Indiile Orientale Olandeze. În 1950, odată cu proclamarea Republicii unitare Indonezia, intră în componența noului stat ca parte a provinciei Nusa Tenggara Timor, cu centrul ad-tiv Kupang.

TIMORAT, -Ă (< fr.) adj. Dominat de teamă; intimidat.

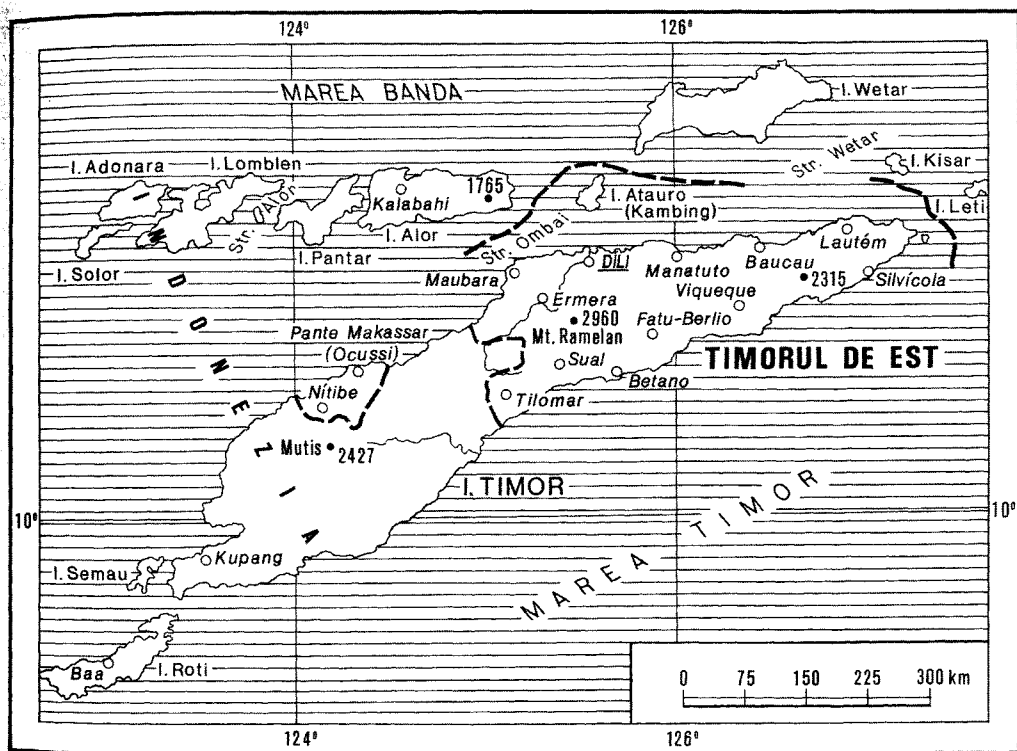
TIMORUL DE EST, Republica Democratică a Timorului de Est (República Democrática Timor Lorosa'e; República Democrática de Timor-Leste), stat insular în V Oceaniei, la NV de Australia, înconjurat de mările Wetar, Timor și Savu și având ca vecin Indonezia; 14 919 km²; 1 007 000 loc (2006). Limbi oficiale: tetum și portugheza; uzuale: indoneziana și engleza. Religia: creștină (romano-catolică 91,4%, protestantă 2,6%) 94%, islamică 1,7%, hindusă 0,3%, budistă 0,1% ș.a. Capitala: *Dili*. Orașe pr.: Baucau, Maliana, Ermera. Este împărțit în 13 districte. Terit. T.E. este reprezentat de jumătatea răsăriteană a ins. Timor, la care se adaugă exclava Ocussi (Oecussi) sau Ambeno din V ins. și câteva alte ins. adiacente, între care Atauro (Kambing) și Jaco (Jako). Relieful este predominant muntos (alt. max. Foho Tatamailau/Ramelau 2 963 m) și deluros, câmpiile ocupând spații

înguste în lungul litoralului (cu excepția părții vestice, unde au o extensiune mai mare). M-ții, în parte vulcanici, ocupă partea axială a ins. Clima tropical-musonică prezintă două anotimpuri, unul ploios și altul secetos. Precipitațiile sunt abundente: 1 500–2 000 mm/an în câmpiile sudice și 2 500–3 000 mm/an în m-ții din centrul țării. Rețeaua hidrografică este alcătuită din râuri scurte (Lois, Laclo, Dilor, Irabere ș.a.), nenavigabile, cu văi adânci și un remarcabil potențial energetic. Vegetația marchează interferența malaeo-australiană. Predomină savana cu iarba-copac și formațiuni de arbuști gen scrub, cărora li se alătură pădurile tropicale cu frunze căzătoare în anotimpul secetos (34,3% din terit.) cu teck, santal, eucalipt și arborele de fier, în reg. înalte și mangrovele în zona litorală. În faună se remarcă maimuțele, cerbul, porcul mistreț, crocodilul de apă dulce, pitonul, marsupialul cuscus, broaște țestoase. Resurse de hidrocarburi (gaze naturale) descoperite în zona offshore din M. Timor, a căror exploatare a debutat în ian. 2004 (zăcămintul Bayu Undan). Există zăcăminte de cărbuni, petrol, mangan, aur și argint, sare; se exploatează și se exportă marmura. Economia este dominată de agricultura de subsistență completată cu mici plantații de cafea, bumbac, ceai, tutun, arahide, vanilie și arbori de cauciuc. Pentru consumul intern se cultivă: orez, manioc, porumb, soia, batate, legume, papaya, cocotieri, citrice. Se cresc bubaline, porcine, ovine și caprine. Pescuitul și apicultura au o

semnificație locală. Ind. prelucr. este concentrată în capitala țării (textile și conf., piel., procesarea cafelei, îmbutelirea apelor minerale, carne, lapte, ulei de cocos, țigarete, mobilă). Nu există căi ferate, iar rețeaua rutieră (c. 6 000 km, 57% pavată) a suferit distrugerii după evenimentele din 1999. Există 8 aeroporturi (trei având piste betonate), mai important fiind cel al capitalei. Turismul este într-o fază incipientă. Pr. zone și obiective: m-ții vulcanici cu o bogată vegetație tropicală și zone de țărmlu cu plaje însoțite de cocotieri și fragmentate de pălcuri de mangrove; orașul Dili cu arhitectură colonială portugheză, în zona sa veche, – clădirea garnizoanei militare (1627), în apropiere statuia masivă a lui Iisus Hristos, ce amintește, păstrând proporțiile, de cea din Rio de Janeiro, pe un promontoriu din apropiere; exclava Ocussi cu orașul omonim (Pante Macassar) cu vechiul fort Fatusuba și Lifan, locul primei debarcări și așezări portugheze pe ins. (1520); orașele de munte Maliana și Ermera, cu un climat plăcut și cu peisaje spectaculoase în împrejurimi. Monedă: 1 Dolar S.U.A. = 100 Centi. Export (2004): cafea (86,1%), produse animaliere, produse alimentare, îmbrăcăminte, santal ș.a. Pr. parteneri: Australia, Japonia, Portugalia, S.U.A. Import (2004): combustibili minerali și uleiuri, vehicule și subansamble, mașini electrice și echipament, cereale. Pr. parteneri: Indonezia, Australia, Singapore, Vietnam, Portugalia.

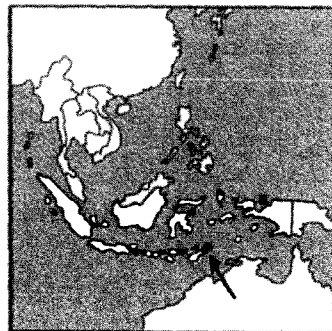
DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Districte	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc. 2004)	Centrul ad-tiv
Aileu	737	37,9	Aileu
Ainaro	804	52,4	Ainaro
Ambeno/Oecusse	814	48,9	Pante Macassar
Baucau	1 506	100,7	Baucau
Bobonaro	1 376	83,5	Maliana
Cova Lima (Covalima)	1 203	53,1	Suai
Dili	367	175,7	Dili
Ermera	768	103,3	Ermera
Lautem	1 813	56,2	Los Palos
Liquiça	549	54,9	Liquiça
Manatuto	1 782	36,8	Manatuto
Manufahi	1 323	45,1	Same
Viqueque	1 877	65,4	Viqueque

— *Istoric.* Locuitorii T.E. sunt rezultatul contopirii unor succesive valuri de imigranți (paleomongoloidi, polinezieni și melanezieni), originari din Asia de Est continentală și insulară. Vizitată de portughezi în 1520, ins. Timor devine, în 1586, colonie lusitană, parte a Indiilor Portugheze. După instalarea lor în arh. indonezian, olandezii ocupă, în 1618, orașul Kupang și devin apoi stăpâni jumătății apusene a ins. Tratatul de delimitare a frontierei dintre posesiunile olandeze și cele portugheze este semnat în 1859. Din 1844, T.E. este administrat împreună cu Macao, iar din 1896 devine prov. de sine stătătoare. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial este ocupat (1942–1945) de trupele japoneze. După proclamarea independenței Indoneziei, Timorul de Vest devine oficial, în 1949, prov. a statului indonezian, în timp ce T.E. rămâne în continuare o colonie a Portugaliei. Prin Legea organică, adoptată în 1963 la Lisabona, T.E. este declarat „provincie de peste mări” a Portugaliei. După victoria revoluției „garoafelor roșii” și instaurarea democrației, în 1974, în Portugalia, Consiliul de Stat al

Portugaliei adoptă (19 iul. 1974), în cadrul procesului de decolonizare, legea privind recunoașterea dreptului la independență a T.E. și hotărăște, un an mai târziu, acordarea acesteia în 1978. Forțele politice din T.E.: Frontul Revoluționar pentru Independența Timorului (FRETILIN), de stânga, solicită acordarea neîntârziată a independenței, Uniunea Democrată a Timorului (U.D.T.) se pronunță pentru o independență progresivă, iar Uniunea Populară Democrată Timoreză (APODETI) militează pentru unirea cu Indonezia. În aug. 1975 izbucnește un război civil între FRETILIN, U.D.T. și APODETI. Reușind să controleze o mare parte a terit., în condițiile retragerii administrației portugheze, FRETILIN declară unilateral independența T.E. și proclamă Republica Democrată a Poporului Timorului de Est. Guvernul indonezian, sprijinit de cel nord-american, neacceptând această decizie a FRETILIN-ului, ordonă trupelor sale să pătrundă în T.E., ocupând (27 iul. 1976) reședința administrativă a acestuia, orașul Dili, iar la 17 iul. 1976, T.E. este declarat provincie a Indoneziei. O.N.U. nu recunoaște această decizie, problema T.E. rămă-

nând înscrisă pe agenda Adunării Generale a O.N.U. Beneficiind de un larg sprijin popular, FRETILIN continuă, timp de peste două decenii, lupta împotriva celor c. 40 000 de soldați indonezieni. Peste 200 000 de oameni, aproape un sfert din populația țării, pierd în timpul acestui conflict, în luptă sau răpusă de boli și foamete ori victimă a represiunii. După 16 ani de negocieri, Portugalia, fosta putere colonială, și Indonezia semnează la New York, la 5 mai 1999, un acord privind organizarea unui referendum asupra statutului

T.E. – autonomie în cadrul statului indonezian sau independentă. În referendumul din 30 aug. 1999 (desfășurat în prezența observatorilor O.N.U.), 78,5% dintre cei 450 000 de loc. cu drept de vot optează pentru independență. După aflarea rezultatului – la 4 sept. 1999, milițiile proindoneziene declanșează, în condițiile unei pasivități totale a armatei indoneziene prezente în terit., o politică a pământului pârjolit, soldată cu distrugerea edificiilor publice și a infrastructurii, cu mii de morți și exodul a 250 000 de persoane, care părăsesc T.E. Rezoluția nr. 1 264 a Consiliului de Securitate al Națiunilor Unite din 15 sept. 1999 aprobă trimiterea unei forțe internaționale de menținere a păcii în T.E. (INTERFET), pentru misiuni umanitare și restabilirea păcii și securității. Majoritatea militarilor și comanda supremă a operațiunii este asigurată de Australia. Parlamentul de la Jakarta recunoaște oficial, la 19 oct. 2001, rezultatele referendumului. Misiunea de asistență a Națiunilor Unite pentru T.E., UNAMET, și o forță militară internațională, de 10 000 de soldați, supraveghează drumul spre independență al T.E. Adunarea Constituantă, aleasă la 30 aug. 2001, dominată de reprezentanții FRETILIN, adoptă la 22 mart. 2002 noua Constituție a țării. José Alexandre Xanana Gusmão, liderul carismatic al luptei pentru independență, care candidase ca independent, este ales președinte al viitorului stat la 14 apr. 2002. 220 000 de refugiați se întorc la casele lor. În prezența noului președinte, a lui Kofi Annan, secretarul general al O.N.U., a lui Jorge Sampaio, președintele Portugaliei, a șefului de stat indonezian, Megawati Sukarnoputri, și a ex-președintelui american, Bill Clinton, la 20 mai 2002 este proclamată în mod oficial, la Dili, independența Republicii Democratice a Timorului de Est. La 27 sept. 2002, T.E. devine al 191-lea stat membru al O.N.U. În aceeași zi, primul ministru, Mari Alkatiri, depune jurământul împreună cu cei 23 de membri ai cabinetului său. T.E., al 46-lea stat al Asiei, este cel mai sărac de pe continent, cu 40% din populație analfabetă, cu 70% din forța de muncă în somaj, cu o infrastructură distrusă în proporție de 80%, iar bugetul de c. 60 mii. dolari este în cea mai mare parte din fondurile oferite de O.N.U. și de alți donatori. La 20 mai 2005 sunt retrase ultimele forțe ale misiunii de menținere a păcii trimise de O.N.U. În 2006 în urma unui conflict cu șeful statului primul ministru este

înlocuit cu José Ramos-Herta. Descoperirea unor resurse de hidrocarburi în M. Timor provoacă o tensionare a relațiilor cu Australia până la reglementările bilaterale din aug. 2004. Republică parlamentară.

TIMOSHENKO [timaʃenkə], **Stepan Prokofievici** (1878–1972), inginer american, de origine rusă. Prof. univ. la Sankt-Peterburg, Zagreb și Stanford. În 1922 s-a stabilit în S.U.A. Lucrări în domeniul rezistenței materialelor și al mecanicii construcțiilor. A aplicat metoda variațională din teoria elasticității la diverse probleme de inginerie. Lucrări: „Teoria elasticității”, „Teoria stabilității elastice”, „Dinamica superioară”.

TIMOȘENKO [timaʃenkə], **Semion Konstantinovic** (1895–1970), mareșal sovietic. Comisar al poporului pentru Apărare (1940–1941). În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a comandat mari unități operative-strategice.

TIMOTEI (?–97 d.Hr.), ucenic al apostolului Pavel, pe care l-a însoțit în misiune. Potrivit tradiției, primul episcop al Efesului. Ucis de păgâni prin lapidare. Canonizat. Sărbătorit de Biserică la 22 ian. ♦ *Epistolele către T.* = scrieri ale „Noului Testament”, constând în două scrisori ale apostolului Pavel către T., alcătuite în c. 65 d.Hr. Cuprind îndrumări pentru organizarea și conduita comunității creștine pe care Pavel i-a încredințat-o.

TIMOTIN, Alexandru (n. 1925, Iași), inginer român. Acad. (1999), prof. univ. la București. Specialist în electrotehnică. Contribuții privind energia și forțele electromagnetice, teoria parametrilor tranzitorii ai circuitelor electrice („An Introduction to Relativistic Dynamics, Without Optic or Electromagnetic Aids”, „Sur les modèles de polarisation électrique temporaire en régime variable”).

Alexandru Timotin

TIMP (lat. *tempus*) s. n., s. m. 1. S.n. Mediu omogen și nedefinit, analog spațiului, în care ne apare succesiunea evenimentelor, fiecare având durata sa proprie. Principala chestiune privind **t** este dacă acesta reprezintă o trăsătură independentă a realității sau numai un aspect al experienței noastre. Filozofii au ridicat o serie de probleme în legătură cu **t**: dacă are sens să vorbim despre el ca având un început; de ce are **t** o direcție și de ce trecutul și viitorul sunt asimetrice; dacă există **t** absolut pe lângă relațiile de succesiune temporală; dacă este posibil să călătorim în **t** etc. Eleații au formulat argumente împotriva posibilității **t**; Augustin a folosit analiza **t**, ca să explice libertatea umană în fața puterii divine; Leibniz a susținut că **t** nu este nimic mai mult decât relații temporale; Newton și Clarke au susținut caracterul absolut al **t**, iar Kant a arătat că **t**, ca și spațiul, reprezintă o formă pură a intuiției sensibile. În 1905 Einstein a introdus un **t** local, asociat cu sistemul de referință al observatorului. 2. S.n. Moment în desfășurarea unei acțiuni, unui eveniment, fenomen sau proces; interval în care se petrece o acțiune, un fenomen etc.; coordonată temporală, oră (2). ♦ *T. local* = timp definit pentru fiecare punct de pe Glob, același pe întregul meridian al locului respectiv. *T. sideral* = timp local determinat de rotația Pământului în raport cu stelele și exprimat în zile siderale; are originea la miezul nopții. *T. solar adevărat* = timp local determinat de mișcarea aparentă diversă a Soarelui și exprimat în zile solare adevărate; are originea la amiază și, din cauza neuniformității rotației Pământului în jurul axei sale, nu se scurge uniform. *T. solar mijlociu* = timp local care se scurge practic uniform, determinat de rotația Pământului în raport cu un Soare mijlociu și exprimat în zile solare mijlocii; are originea la amiază. *T. civil* = timp local decalat cu 12 ore înaintea timpului solar mijlociu, având originea la miezul nopții. *T. universal* = timpul civil al meridianului de origine (care trece prin Greenwich); se notează *T.U. Timpul efemeridelor* = timp apropiat de cel universal, scurgându-se însă riguros uniform și având drept unitate de măsură fundamentală secunda. *V. oră*. *T. de reacție* = perioadă de latență (v. latență). (FIZ.) *T. de înjumătățire* v. înjumătățire. ♦ Loc. *De la un timp* = cu începere de la un anumit moment. *Cu timpul* = cu trecerea vremii; treptat. 3. S.n. Perioadă istorică. ♦ Expr. *Pe timpuri* = în urmă cu multă vreme; odinioară. 4. S.n. (METEOR.) Stare a atmosferei

într-un anumit loc și într-o anumită perioadă, determinată de valorile temperaturii, presiunii, vântului și umidității aerului. **5.** S.m. (MUZ.) Fiecare dintre părțile egale care alcătuiesc o măsură; bătaie. **6.** S.m. Denumire dată fiecăreia dintre fazele unui ciclu de funcționare a unei mașini termice (de ex. a unui motor cu ardere internă), în decursul căreia se realizează o cursă completă a pistonului motor (dus și întors). **7.** S.n. (DR.) *T. de muncă* = *t.* pe care salariatul îl folosește pentru îndeplinirea sarcinilor de muncă. Durata *t.* de muncă pentru salariații angajați cu normă întreagă este stabilită prin lege, respectiv prin Codul muncii. *T. de odihnă* = *t.* exprimat în zile nelucrătoare la care salariatul are dreptul, format din repausul săptămânal, sărbătorile legale și concediul de odihnă anual. *T. liber* = parte a timpului extraprofesional (constituit din odihnă, divertisment, dezvoltarea culturală a personalității). **8.** S.n. (LINGV.) Categorie gramaticală a verbului, care arată momentul când se petrece acțiunea; fiecare dintre formele flexionare prin care este exprimată această categorie.

TIMPAN (< fr., lat., it.) s. n. 1. (ANAT.) Membrană elastică care separă conductul auditiv extern de urechea medie și ale cărei vibrații transmit undele sonore prin oscilațiile acustice la urechea internă. **2.** Instrument muzical de percuție, acordabil, asemănător cu toba. **3.** Suprafață de zidărie cuprinsă între lîntou și un arc de deasupra golului unei uși sau al unei ferestre.

TIMPANIST, -Ă (< *timpan* sau < it.) s. m. și f. (MUZ.) Persoană care mănuiește timpanul (**2**).

TIMPUL, ziar apărut la București (1876-1884; 1889-1900; 1923-1924), ca organ oficial al Partidului Conservator. Primii redactori ai cotidianului au fost I. Slavici, M. Eminescu (care își publică aici majoritatea articolelor politice) și I.L. Caragiale.

TIMPURI NOI, grup rock alternativ și new wave românesc, constituit în 1982 la București. Nucleul trupei e format din Adrian „Artanu” Pleșca, Dan Iliescu și Răzvan Moldovan. Succese în anii '80-'90 („Perfect”, „Tanța”, „Emigrant USA”).

TIMPURIU, -IE (lat. *temporibus*) adj. Care se manifestă, se produce sau apare înainte de momentul prevăzut sau obișnuit.

TIMURIZI, dinastie mongolă, care a domnit în Persia și Asia Centrală, între 1370 și 1506. Întemeiată de *Timūr Lenk*. Ultimul reprezentant a

fost Hussein Baikara (1470-1506), în timpul căruia a avut loc o mare înflorire culturală.

TİMÜR LENK (TAMERLAN) (c. 1336-1405), conducător mongol. Mare emir în Maverannahr (din 1370). Prin numeroase războaie de cucerire a pus bazele unui mare stat, cu capitala la Samarkand. A supus Persia și Asia Centrală, a pătruns în Rusia (1391), a organizat campanii împotriva Hoardei de Aur (1389, 1391, 1394-1395), a pustiit N Indiei (1398-1399), distrugând orașul Delhi, și a luptat împotriva Imp. Otoman (1400-1402), înfrângând lângă Ankara (1402) pe Baiazid I Trăsnetul. A murit în drum spre China, pe care intenționa s-o cucerească. Întemeietorul dinastiei *Timurizilor*.

TİMUS (< fr.; cuv. gr.) s. m. Glandă endocrină, situată în mediastinul anterior (partea superioară a toracelui); foarte dezvoltată în primii ani ai copilăriei, intervine în creșterea organismului și în imunitate, atrofiindu-se la pubertate.

TINBERGEN [tinberhə] **1.** Jan T. (1903-1994), economist olandez. Unul dintre creatorii econometriei, a dezvoltat primul model econometric al unei economii naționale. Contribuții privind aplicarea metodelor statistice în economie, îndeosebi ciclul economic al afacerilor în planificarea economiei („Ciclurile economice în S.U.A., 1919-1939”, „Cu privire la teoria politicii economice”, „Econometria”). Premiul Nobel pentru economie (1969), împreună cu R. Frisch. **2.** Nikolaas T. (1907-1988), etolog britanic de origine olandeză, din 1966 prof. univ. la Oxford. Fratele lui T. **(1)**. Cercetări privind comportamentul animal, care deschid perspective psihiatriei, medicinei psihosomatice și

Jan Tinbergen

Nikolaas Tinbergen

etologiei aplicate („Comportamentul animal”, „Studiul instinctului”, „Comportamentul social la animale”). A aprofundat bazele fiziologice ale reacțiilor organismului, ale dinamicii organelor de simț în timpul variațiilor de comportament. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1973), împreună cu K.Z. Lorenz și K. von Frisch.

TINCA, com. în jud. Bihor, pe Crișu Negru; 7 761 loc. (2008). Stație (în satul T.) și halte de c.f. (în satele Gurbediu și Râpa). Nod rutier. Expl. de balast. Prelucr. lemnului; produse alim. Stațiune balneoclimaterică de interes general, cu funcționare permanentă, cu ape minerale bicarbonatate, calcice, magneziene, sodice, slab carbogazoase recomandate pentru tratarea bolilor tubului digestiv (gastrite cronice hiperacide, ulcere gastrice și duodenale, colite cronice, constipație cronică), a afecțiunilor hepato-biliare, a celor metabolice și de nutriție (diabet) ș.a. În satul T., atestat documentar în 1338, se află biserica de lemn Sf. Nicolae (1743). Rezervația naturală „Poiana cu narcise de la Goroniște” (1 ha).

TINCTORIAL, -Ă adj. (Despre plante) care are proprietatea de a

Mausoleul lui Timur Lenk
din Samarkand

vopsi țesăturile sau firele (de lână, bumbac, mătase etc). În acest scop se folosesc diverse organe ale plantei (rădăcini, frunze, flori, scoarță, fructe); culorile obținute (foarte variate în funcție de specia utilizată și de modul de vopsire) sunt foarte rezistente. Au fost mult folosite înainte de apariția coloranților chimici, uneori fiind chiar special cultivate în acest scop; în prezent se folosesc mai ales pentru produse textile artizanale. Printre speciile cele mai frecvent utilizate la noi se numără nucul, aninul, crușinul, drobița, rechia (rezeda), drobușorul, roiba. Speciile din genul *Indigofera* erau folosite în Orient pentru obținerea colorantului indigo.

TINCTURĂ (< lat., germ., it.) s. f. Preparat farmaceutic lichid obținut prin extragerea principiilor active din plante, minerale sau țesuturi animale cu ajutorul alcoolului, soluțiilor eteroalcoolice sau hidroalcoolice (ex. t. amară, t. de digitalină etc.).

TINDALIZARE (după fr. *tyndallisation*; {s} n. pr. J. Tyndall) s. f. Metodă de sterilizare care constă în încălziri succesive la 60–65°C intercalate la intervale de 24 ore, în care produsul se menține la 37°C. Procedeu se folosește pentru sterilizarea unor substanțe care se denaturează la temperaturi prea ridicate. A fost inventată de fizicianul irlandez J. Tyndall.

TINDĂ (lat. **tenda* „cort”) s. f. 1. Încăpere la intrarea caselor țărănești, în unele zone ale țării. 2. Pronaos.

TINDE (< lat., fr.) vb. III. intranz. A ținti către ceva, a avea ceva drept scop; a aspira, a năzui, a dori.

TINDECHE (lat. *tendicula*) s. f. Stinghie de lemn sau de oțel, prevăzută cu dinți la capete, care se așază la războiul de țesut manual pe toată lățimea pânzei pentru a o menține întinsă. ♦ Mecanism al războiului de țesut mecanizat, care menține țesătura întinsă în lățime.

TINDEMANS, Léo (n. 1922), om politic belgian. Președinte al Partidului Social-Creștin flamand. De mai multe ori ministru și prim-min. (1974–1978). Intensă activitate diplomatică în Parlamentul european.

TINEREȘC, -EASCĂ (< *tânăr*) adj. Care aparține tinerilor, caracteristic tinerilor sau tineretii, referitor la tinerete sau la tineri.

TINEREȘTE (< *tânăr*) adv. Ca tinerii, în felul tinerilor.

TINERET (< *tânăr*) s. n. 1. Totalitatea tinerilor, mulțime de tineri; tinerime. 2. Totalitatea animalelor domestice tinere de aceeași specie dintr-o gospodărie, dintr-o fermă etc.

TINEREȚE (< *tânăr*) s. f. 1. Parte din viața omului între copilărie și maturitate. Este o noțiune relativă; de obicei include perioadele de adolescentă și adult tânăr. ♦ Însușire, stare a omului tânăr caracterizată prin prospețime, vigoare, vioiciune. 2. Oameni tineri; tineret.

TINERIME (< *tânăr*) s. f. Tineret.

TINERIMEA ARTISTICĂ, asociație înființată în 1901 de un grup de artiști, printre care Șt. Luchian, N. Vermont, Șt. Popescu, Fr. Storck. Prima expoziție a grupării este deschisă în 1902; expoziții anuale până în 1947. A avut un rol important în perioada dinaintea Primului Război Mondial, încurajând talentele artei românești din epocă (C. Brâncuși, C. Răssu, Cecilia Cuțescu-Storck ș.a.).

TING [ting], **Samuel Chao Chung** (n. 1936), fizician american de origine chineză. Prof. la Massachusetts Institute of Technology. Lucrări de fizica particulelor elementare. A condus grupul de la Brookhaven care a descoperit (1974) o nouă particulă elementară grea, numită *J* (similară cu particula *psi* descoperită de B. Richter). Premiul Nobel pentru fizică (1976), împreună cu B. Richter.

TINGIRE (< tc.) s. f. Vas adânc, de aramă sau de fontă, în care se gătește mâncarea.

TINGUELY [fr. *tégeli*; germ. *tjēli*] **Jean** (1925–1991), sculptor elvețian. Adept al „Noului realism”. Creația sa, profund ironică, cu ascendențe în dadaism, este reprezentată de sculpturi-mașini acționate de un motor și roboți, mașini pictate în negru sau de inspirație mitologică

Samuel Chao Chung Ting

funebră. Op. pr.: „Meta-Matic”, „Fata morgana (Meta-Armonia IV)”.

TINIAN, ins. vulcanică în V Oc. Pacific (Micronezia), în Ins. Mariane de Nord (S.U.A.), la 5 km SV de ins. Saipan; 109 km²; 21 km lungime; 10 km lățime. Localit. pr.: Tinian. Relief deluros cu alt. max. de 172 m și câmpii litorale. Colonizată de Spania în sec. 17. Ocupată de forțele armate ale S.U.A. (de la japonezi) în iul. 1944, care au instalat aici o puternică bază militară aeriană. De pe această ins. a decolat bombardierul american B-29 care a lansat bombele atomice asupra orașelor japoneze *Hiroshima* și *Nagasaki*.

TINICHEA (< tc.) s. f. Tablă (1) subțire. ♦ (Deprec.) Obiect (de proastă calitate) făcut din tablă subțire.

TINICHIGERIE (< *tinichigiu*) s. f. 1. Meseria tinichigiuului. 2. Atelier în care se confecționează obiecte din tablă subțire.

TINICHIGIU (< tc.) s. m. Muncitor calificat care execută piese sau elemente de construcție din tablă subțire de oțel (rezervoare, caroserii, acoperișuri de clădiri etc.).

TINIRAU (în mitologia polineziană), zeu al oceanului. Reprezentat cu două fețe și cu două trupuri: unui divin (pește) și altul omenesc.

TINOSU, com. în jud. Prahova, situată în zona de contact a C. Ploieștiului cu C. Gherghitei, pe dr. râului Prahova; 2 421 loc. (2008). Nod rutier. Aici au fost descoperite vestigiile unei așezări datând din a doua perioadă a Epocii Bronzului (milen. 2–1 î.Hr.) și ale unei așezări geto-dacice de tip dava (sec. 2 î.Hr. — sec. 1 d.Hr.), identificată ipotetic cu *Tianon*.

TINOV (< *tină*) s. n. Mlaștină oligotrofă; molhaș.

TINOVU MARE v. Poiana Stampei.

TINTOMETRU (< germ.; {s} lat. *tinctus* „vopsit” + gr. *metron* „măsură”) s. n. Colorimetru în care lichidul de cercetat este comparat cu o serie de sticle-etalon colorate diferit.

TINTORETTO (**Iacopo Robusti, zis** ~), (c. 1518 sau 1519–1594), pictor italian. Elev al lui Tiziano. Reprezentant important al școlii venețiene. A pictat mari ansambluri în frescă, la Veneția (la Scuola di San Marco, Scuola di San Rocco, Palatul Dogilor). Arta sa, sinteză a forței desenului michelangelesc și a cro-

Tintoretto. „Buna Vestire”

maticii venetiene, se caracterizează prin mișcarea agitată a personajelor, compoziția pe diagonală, prin tensiunea dramatică și prin puternicele efecte de lumină („Suzana la baie”, „Răstignirea”, „Fuga în Egipt”, „Veneția, regina mărilor”, „Paradisul”); admirabile portrete („Autoportret”, „Jacopo Sansovino”). Reprezentată în Muzeul de Artă Națională al României („Buna Vestire”).

TIO- (< fr., it.; {s} *theion* „sulf”) Element de compunere care intră în denumirea unor combinații chimice în a căror moleculă atomii de oxigen sunt substituiți cu atomi de sulf.

TIOALCOOL (< fr. {i}) s. m. (CHIM.) Mercaptan.

TIOCARAMIDĂ (< fr. s. f. (CHIM.) Tiouree.

TIOCIANAT s.m. (CHIM.) Rodanură.

TIOCIANIC (< fr., engl.) adj. *Acid* ~ = acid instabil care formează săruri numite *tiocianafi*; acid sulfocianhidric, acid rodanhidric.

TIOCOL (< fr., germ.) s. m. 1. Produs macromolecular de tipul polisulfurilor organice, rezistent la uleiuri și la solvenții organici și întrebuințat ca adaos la cauciuc pentru a-i îmbunătăți calitățile. 2. Substanță chimică utilizată în tratamentul traheitelor și bronșitelor acute sau cronice.

TIOFEN (< fr.) s. m. Substanță organică lichidă cu molecula formată dintr-un ciclu de patru atomi de carbon și un atom de sulf. Se găsește în gudroanele cărbunilor de pământ, însoțind benzenul.

TIOFENOL (< fr. {i}) s. m. 1. (La pl.) Derivați organici ai hidrogenului sulfurat. 2. Compus organic lichid, cu miros pătrunzător. Se mai numește *fenil mercaptan*, *mercaptopbenzen*.

TIOQL (< fr.) s. m. (CHIM.) Mercaptan.

TIOMKIN, Dmitri (1894-1979), compozitor american de origine rusă. Unul dintre cei mai apreciați, mai prolifici (125 de filme în 40 de ani de carieră) și premiați (4 premii Oscar) autori de muzică de film („Viața e minunată”, „La amiază”, „Bătrânul și marea”, „Alamo”). Genul său predilect: westernul.

TIOSULFAȚI (< fr. {i}) s. m. pl. Săruri ale acidului tiosulfuric. \diamond *Tiosulfat de sodiu* = substanță cristalină incoloră, solubilă în apă, insolubilă în alcool, folosită în analiza chimică cantitativă iodometrică, ca fixator a imaginilor pe hârtia fotografică etc.

TIOSULFURIC (< fr., engl.) adj. *Acid* ~ = acid necunoscut în stare liberă, instabil; formează săruri stabile, numite *tiosulfafi*.

TIOUREE (< fr.) s. f. Substanță organică cristalină, incoloră, solubilă în apă, obținută prin acțiunea hidrogenului sulfurat asupra cianamidei; se întrebuințează la fabricarea unor medicamente și materiale plastice. Sin. *tiocarbamidă*.

TIP, -Ă (< lat., fr.) s. n., s. m. și f. l. S. n. 1. Model care determină forma unei serii de obiecte ce derivă din el; prototip (1). 2. Individ, exemplar reprezentativ pentru un grup de obiecte, fenomene, ființe (ex. pentru o specie de animale sau de plante, pentru o rasă umană). 3. Totalitatea caracterelor distinctive esențiale ale unui grup; model, schema care întrunește aceste caractere (ex. tipul mediteranean). 4. Clasă, fel, soi, varietate, gen. \diamond *T. de sol*, unitate de bază în sistemul de clasificare a solurilor; grupează soluri care prezintă caracteristici distincte ale orizontului de diagnostică sau ale succesiunii de orizonturi, ceea ce le individualizează în cadrul clasei/subclasei din care fac parte [de ex. clasa cernisolului include următoarele *t. de s.*: kastanoziom, cernoziom, faeozom (sol cenușiu) și rendzină]. În cadrul unui *t. de s.* se individualizează mai multe subtipuri. \diamond (PSIH., FIZIOL.) Categorie de persoane descrisă prin anumite trăsături constituționale, anatomofiziologice sau psihologice comune (ex. tipul astenic, tipul flegmatic). 5. (LOG.) *Teoria tipurilor* = teorie elaborată de B. Russell în scopul soluționării paradoxurilor logice ale teoriei mulțimilor, conform căreia propozițiile sistemului logic formalizat se ordonează după semnificația lor și după nivelul lor de generalitate. 6. Personaj din literatură sau din artă care întrunește în modul cel mai expresiv caracterele esențiale ale indivizilor din categoria pe care o reprezintă. 7. Simbol grafic pentru un

fenomen sau pentru un concept. ll. S. m. și f. (Fam.) lns, individ.

TIPAJ s. n. Concept menit să-i categorisească pe interpreții de teatru și film conform unor modele cu valoare de sinteză tipologică.

TIPAR (< sl.) s. n. 1. Ansamblul procedeelelor de obținere a unor copii identice, cuprinzând texte, ilustrații sau combinații de texte și ilustrații, prin presarea pe hârtie, pe carton etc. a formelor de imprimare acoperite cu cerneală. Primele lucrări tipărite au fost realizate în China, cea mai veche fiind realizată în anul 868 de Van Cieh, cu forme de lemn sculptate; primele tipărituri cu caractere mobile au fost realizate de Pi Sheng în 1041-1048. În Europa t. a apărut și s-a răspândit în sec. 15, la început prin folosirea plăcilor de lemn sculptate. În 1440 a fost elaborat procedeul de imprimare tipografică prin turnarea litemelor de plumb în matrite, compunerea textelor și imprimarea cu prese manuale (teascuri); meritul le revine lui J. Gutenberg și colaboratorilor săi J. Fust și P. Schöffer. Începând de la sfârșitul sec. 18 tehnica tiparului s-a perfecționat continuu (mașina plană de imprimat - 1812; linotipul - 1884; monotipul - 1893 etc.). Ulterior s-a trecut la folosirea unor procedee bazate pe fotocopiere, textul fiind transpus direct pe film sau pe calc tipografic. În prezent, textul și ilustrația sunt generate pe calculator, fiind redată direct pe placa tipografică (*computer to plate*). \diamond *T. adânc* = calcografie (1); tifdruc. *T. înalt* (la care elementele tipăritoare ale formei sunt în relief; a fost cel mai răspândit procedeul tipografic până spre sfârșitul sec. 20; pantografie). *T. plan* (la care suprafața activă a formei nu prezintă o înălțare sau o adâncire sensibilă față de suprafața neutră, netipăritoare). *T. litografic* (cu forme preparate pe substanța hidrofulugă). *T. ofset* v. *ofset*. *T. rotativ* (realizat cu mașini de tipărit rotative). \diamond Acțiunea de a tipări; tipărire. \diamond Presă, ziare. 2. Sablon, model după care se execută diferite obiecte. \diamond *T. linie* = unealtă folosită pentru măsurarea ecartamentului căii ferate. \diamond Formă în care se toarnă diverse materiale. \diamond Totalitatea detaliilor unui obiect de îmbrăcăminte confecționat din hârtie și care constituie modelul primului exemplar al produsului. 3. Ansamblul pieselor care constituie o formă pentru fabricarea elementelor prefabricate de beton, de beton armat sau de ipsos. 4. Fig. Model; clișeu, șablon.

TIPARNIȚA LITERARĂ, publicație literar-artistică lunară, apărută la București în perioada oct. 1928-mai

Nicolae Tipei

1931. Condușă de C. Baltazar și P. Comarnescu. Printre colaboratori: I. Barbu, I. Piliat, I. Vinea, Em. Gulian, L. Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, M. Sebastian, T. Argezi, O.W. Cisek, I. Peltz.

TIPARNIȚĂ (< *tipar*) s. f. (Înv.) Denumire a atelierului de tipografie unde culesul și imprimarea se executau manual.

TIPĂRI (< *tipar*) vb. IV tranz. A reproduce pe un material (hârtie, carton, piele etc.) un text, imagini sau o combinație de texte și imagini existente pe o formă de tipar, folosind o mașină (presă) de tipărit. ♦ A publica, a edita.

TIPĂRIȚ (< *tipări*) s. n. Faptul de a tipări. ♦ *Mașină de t.* (care execută procesul de tipărire). *Mașină de t. plană* (la care se folosesc forme de tipar plane, tipărind hârtia în coli). *Mașină de t. rotativă* (la care se folosesc stereotipi curbe, tipărind hârtia în suluri sau, mai rar, în coli).

TIPĂRIȚURĂ (< *tipări*) s. f. 1. Lucrare tipărită. 2. (La pl.) Imprimare.

TIPEI, Nicolae (1913-1999, n. Călărași), inginer român. M. coresp. al Acad. (1963), prof. univ. la București. Stabilît în Franța (1971), apoi în S.U.A. (1972), unde a lucrat ca cercetător în Laboratorul „General Motors”. Cercetări privind aerodinamica, mecanica avioanelor și a rachetelor, mecanica fluidelor vâscoase („Probleme de aerodinamică și mecanica avionului”, „Hidrodinamica lubrificației”, „Concepții și tendințe actuale în tehnica aerospațială”).

TIPIC¹ (< sl., ngr.) s. n. 1. Formulă obișnuită, stereotipă, obicei, tradiție, normă, regulă. 2. (REL.) Carte care cuprinde rânduiala după care se săvârșesc zilnic slujbele divine în biserică; p. ext. normă, regulă pentru săvârșirea serviciului divin; canon (1).

TIPIC², -Ă (< fr.) adj. Care întru-nește în mod pregnant trăsăturile specifice, esențiale ale unui grup de obiecte sau de ființe; caracteristic, specific. ♦ (Subst., n.) Categorie caracteristică artei, care se referă la întruparea generalului prin individual.

TIPICAR, -Ă (< *tipic*¹) adj., s. m. și f. (Persoană) care dă prea mare importanță unor aspecte exterioare mărunte, neglijând fondul problemelor; (persoană) care manifestă o minuziozitate și meticulozitate exagerată; pedant.

TIPIE (cf. tc. *tepe*) s. f. Colină cu vârful țesit, de forma unui trunchi de con.

TIPIZA (< *tip*) vb. I tranz. A face o tipizare.

TIPIZARE (< *tipiza*) s. f. 1. Reducerea, în vederea reproducerii pe scară largă, a diverselor tipuri de produse destinate aceluiași scop la cele omologate ca fiind cele mai performante. V. *standardizare*. ♦ Stabilirea caracteristicilor principale ale diverselor categorii de construcții și ale detaliilor acestora în vederea elaborării nomenclurii și proiectării tipurilor unificate de elemente și detalii constructive, clădiri și ansambluri de construcții. 2. Procedeu al creației artistice, constând într-un proces complex de generalizare prin care evenimentele, relațiile, personajele etc. sunt relevate în imagini caracteristice, semnificative, generalizatoare.

TIPO- (< fr., it. {s} gr. *typos* „urmă, marcă”) Element de compunere cu sensul „referitor la formă, la caracter”.

TIPOGRAF¹ (< ngr.; {s} *tipo-* + gr. *graphein* „a scrie”) s. m. Muncitor specializat în lucrările de tipărire.

TIPOGRAF² (< germ., fr.) s. n. Mașină care execută operațiile de cules și de turnare a literelor în rânduri întregi.

TIPOGRAFIC, -Ă (< ngr.) adj. Care ține de tipografie, privitor la tipografie.

TIPOGRAFIE (< ngr.) s. f. Atelier sau întreprindere în care se execută lucrări de tipărire de cărți, ziare, reviste etc., având, în general, secții de culegere, corectură, paginație, prepotrivire, prese de tipar și legătorie. ♦ (Înv.) Imprimerie (1).

TIPOLITOGRAFIE (< fr.; {s} *tipo-* + fr. *lithographie* „litografie”) s. f. Procedeu de imprimare a unor texte culese cu litere mobile mai întâi pe hârtie de transport și apoi pe forme de tipar plan (piatră litografică sau placă de metal).

TIPOLOGIC, -Ă (< fr. {i}) adj. Care aparține tipologiei, privitor la tipologie; care privește trăsăturile tipice ale unui fenomen.

TIPOLOGIE (< fr. {i}; {s} gr. *typos* „urmă, marcă” + *logos* „studiu”) s. f. 1. Studiere sau determinare a tipurilor în care se pot clasifica obiectele, fenomenele etc. dintr-un domeniu oarecare; clasificare rezultată în urma acestui studiu; ansamblu de tipuri. 2. Ramură a psihologiei care studiază tipurile în care se pot încadra oamenii, luând ca bază fie un anumit proces psihic (ex. memorie de tip vizual, auditiv și verbo-motorie), fie un grup de însuși ale persoanei (ex. tipuri de temperament). 3. (LINGV.) Studiu al limbilor care urmărește descrierea lor (în funcție de anumite caracteristici alese în prealabil) și clasificarea lor după afinitățile observate; t. permite stabilirea de genealogii (ex. familii de limbi); în funcție de diverse criterii lingvistice au fost definite trei tipuri: izolant, aglutinant, flexionar.

TIPOMETRU (< fr. {i}; {s} *tipo-* + gr. *metron* „măsură”) s. n. 1. (POLIGR.) Instrument pentru măsurarea corpului literelor. 2. Riglă de metal, având una sau mai multe scări gradate în unități de măsură tipografice (puncte, cicero, cuadrați) și o scară gradată în milimetri, care servește la controlul dimensiunilor machetei, la măsurarea textelor etc.

TIPPETT [tipit], Sir Michael (1905-1998), compozitor britanic. Debutază într-o manieră conservatoare, tonală, evoluează spre un atonalism liber, creând o lume sonoră individualizată, poetică și pasionată. Opere, muzică vocal-simfonică („Un copil al timpului nostru”), simfonii, muzică de cameră, melodii.

TIPTIL (< tc.) adv. Fără zgomot, încet, ușor. ♦ Pe furis, pe nesimțite; pe ascuns.

TIR (în mitologia armeană), zeu oracular, patronul scrierii, artelor și științelor.

TIR (< fr.) s. n. Ramură sportivă care include probe de tragere la țintă cu arcul și arma. T. cu arcul este consemnat încă din sec. 5 î.Hr. Ev. Med. a consacrat eroi legendari care trăgeau cu arcul. Primul tratat de specialitate a apărut în anul 1376. La Jocurile Olimpice arcașii sunt prezenți în perioada 1900-1920, apoi reapar la München în 1974. Primul Campionat mondial se desfășoară, în Polonia, în 1931. În România, primele concursuri apar în 1545 la Brașov; Campionatul național este inițiat la Tg. Mureș în 1958. Mai

răspândit decât **t**. cu arcul începe să fie, din sec. 14, **t** cu arma; primul club din lume ia ființă în 1466, la Lucerna (Elveția). În 1887 se constituie Uniunea Internațională de Tir, **t** cu arma fiind inclus în programul primei ediții a J.O. din 1896, la Atena. Primul Campionat mondial are loc în 1897. **T**. cu arma cuprinde mai multe probe la individual și pe echipe, masculin și feminin: armă de vânatoare (skeet și trap), armă cu aer comprimat (pușcă și pistol), pistol (liber, standard, viteză), țintă mișcătoare (mistreț alergător). În România practicarea **t**. cu armă este menționată în 1771 la Reșița. Primul poligon de **t** se construiește la Timișoara în 1858. În 1934 ia ființă Federația Română de Tir. Mulți sportivi români s-au remarcat la Jocurile Olimpice sau la Campionatul mondial în acest sport: Iosif Sârbu, Șt. Petrescu, I. Dumitrescu, I. Corneliu, Dan Iuga, S. Babi I.s.a.

TIR (Transit Internațional par la Route), s. n. Autocamion de mare tonaj, pentru transportul internațional de mărfuri. La Geneva s-a semnat în 1959 și s-a renegociat în 1975 o convenție care reglementa regimul unor astfel de transporturi internaționale. România, alături de peste 60 state, a subscriș acordului.

TIR v. Tyr.

TIRADĂ (< fr.) s. f. 1. Parte a unui discurs în care vorbitorul dezvoltă pe larg o singură idee. 2. Fragment retoric de o anumită întindere dintr-o operă dramatică, debitat neîntrerupt de același personaj și caracterizat prin intensitate afectivă.

TIRAJ (< fr.) s. n. 1. Număr de exemplare în care se tipărește o publicație periodică, o carte sau un film de cinema; seria de exemplare obținute la imprimarea unei lucrări de gravură. ♦ Producție orară normală a unei mașini de tipărit. 2. Operație de executare a copiilor unui film, necesare rețelei cinematografice, pornind de la negativul filmului sau de la contratip. 3. Operație de tragere (turnare) în sticle a vinului pregătit pentru fabricarea șampaniei. 4. Circulație a aerului carburant și a gazelor de ardere într-o instalație de încălzire cu focar (sobă, cuptor industrial, cazan de abur etc.); diferența de presiune prin care se asigură o astfel de circulație. ♦ *T. natural* (obținut prin diferența dintre greutatea specifică a coloanei de gaze fierbinți din coșul de fum și aceea a unei coloane de aer cu aceeași înălțime). *T. artificial* (obținut cu ajutorul unui ventilator).

TIRAN, -Ă (< ngr., fr.) s. m., adj. 1. S. m. Despot (1). ♦ Epitet dat unui conducător de stat foarte aspru, crud; *p. ext.* persoană care abuzează de autoritatea ei, care asupraște pe alții. 2. Adj. Nemilos; despot.

TIRANA (TIRANÉ [tirane]), cap. Albaniei, oraș cu regim de district, situată în partea central-vestică a țării, pe râul Ishmi, la 32 km E de țărmul M. Adriatice; 343,1 mii loc. (2001). Aeroportul Rinas. Nod de comunicații. Pr. centru politic, economic, comercial, de învățământ, financiar-bancar și turistic al țării. Hidrocentrală. Termocentrală. Ind. chimică, textilă, a mat. de constr., piei și încălț., sticlăriei, porțelanului, cosmetică, farmaceutică, de preluc. a lemnului și a tutunului, tipografică și alim. Producție cinematografică. Universitate (1957). Institut național de folclor. Teatrul Național. Sala de concerte „Skanderbeg”. Muzee. Bibliotecă Națională. Moschee (1819). Așezarea a fost întemeiată în anul 1600 de generalul turc Barkinzadeh Süleyman Pașa, care a construit și o moschee. Până în 1920 a făcut parte din Imp. Otoman. Capitala Albaniei din 1920. Ocupată de Italia în anii 1939–1944 (eliberată în nov. 1944 de armata națională albaneză).

TIRANIC, -Ă (< ngr.) adj. De tiran; cu caracter de tiran; crud, despot, samavolnic; arbitrar. ♦ Fig. Chinuitor, obsedant; apăsător.

TIRANIE (< fr. {i}; {s}) s. f. 1. Formă de conducere politică apărută în Grecia antică în sec. 7–6 î.Hr., în condițiile slăbirii aristocrației gentilice și ale afirmării democrației sclavagiste. În sec. 4 î.Hr., ca urmare a crizei orașelor-state grecești, **t.** reapare sub denumirea de „noua tiranie”. ♦ *P. ext.* Orice

guvernare despotică sau instituită prin uzurpare; comportare, atitudine de tiran. 2. (În sec. 13–16 în Pen. Italică) Formă de conducere politică în unele orașe-state.

TIRANIZA (< fr.) vb. I tranz. A se comporta ca un tiran; a asupra; a teroriza. ♦ Fig. A obseda, a chinui, a stăpâni.

TIRANT (< fr.) s. m. Element de construcție cu lungimea mare în raport cu celelalte dimensiuni, executat din cabluri, lanțuri, bare din oțel sau din beton armat, și folosit pentru suspendarea sau ancorarea unor elemente de construcție, fiind solicitat numai la întindere.

TIRASPOL, oraș în E Republicii Moldova, pe Nistru; 158 mii loc. (2004). Constr. de echipament electric. Ind. textilă (covoare), de preluc. a lemnului (mobilă), sticlăriei și alim. (vin, alcool). Universitate. Muzeu. Teatrul. Biserica Acoperământul Maicii Domnului (sec. 19). Între 1924 și 1940 a fost capitala R.S.S. Autonome Moldovenești. „Orașul de pe Nistru” a fost fundat în 1795 în apropierea unei fortărețe ridicată în 1792 de A.V. Suvorov pe locul vechii așezări moldovenești Vechiul Sculeni (arsă de turcii otomani în 1787).

TIRATRON (< fr. {i}; {s}) gr. *thyra* „ușă” + fr. [élec]tron s. n. Tub electronic sau dispozitiv semiconductor cu joncțiuni, având trei electrozi (un anod, un catod și un electrod de comandă), care se poate afla în două stări distincte (de conducție și de blocare), cu durate reglabile; se utilizează ca redresor comandat, ca amplificator de curent mediu în automatizări și acționări electrice etc.

TIRBUȘON (< fr.) s. n. Mică unealtă formată dintr-o spirală metalică cu mâner și folosită pentru scoaterea dopurilor din sticle.

TIREAM, com. în jud. Satu Mare, situată în zona de contact a C. Careilor cu C. Terului, pe dr. râului Ier și pe râul Sânmiclaus; 2 283 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul T.). Satul T. este atestat documentar în 1215.

TIRENIANĂ, Marea ~, parte a M. Mediterane cuprinsă între Pen. Italică, ins. Sicilia, Sardinia și Corsica; 275 mii km². Ad. max.: 3 758 m. Pescuit și navigație intense. Comunică larg cu M. Ligurică prin canalul Corsicii, iar cu M. Ionică prin str. Messina.

TIREO- (< fr.; {s}) gr. *thyra* „ușă”) Element de compunere cu semnificația „(referitor la) glanda tiroidă”, cu ajutorul căruia se formează substantive și adjective.

Tirana. Moscheea lui Ethem Bey

TIREOGLOBULINĂ (< fr. *i*) s. f. Substanță de natură proteică bogată în iod, prezentă în glanda tiroidă, precursor al hormonilor tiroidieni iodați.

TIREOPRIV, -Ă (< fr.) adj. *Sindrom* ~ = sindrom care apare în urma extirpării totale a tiroidei.

TIREOSTIMULINĂ, s. f. Hormon tireotrop.

TIREOTOXICOZĂ (< fr. *i*) s. f. Stare patologică provocată de intoxicarea organismului cu hormoni tiroidieni secretați în exces. T. apare în special la bolnavii cu adenom toxic tiroidian.

TIREOTROP (< fr. *i*; {s}) *tireo-* + gr. *tropē* „întorcere”) adj. *Hormon* ~ = substanță secretată de lobul hipofizar anterior, cu acțiune stimulantă asupra activității glandei tiroide. Sin. tireostimulină, T.S.H.

TIRESIAS (în mitologia greacă), prezicător renumit din Teba, care apare adesea în ciclul legendelor tebane. În tragedia lui Sofocle „Oedip rege” dezvăluie crimele săvârșite involuntar de Oedip și îl sfătuiește pe Creon să-l izgonească din cetate.

TIRFON (< fr.) s. n. Șurub de formă specială utilizat pentru a fixa sinele de traverse.

TIRIDATE, numele a trei suverani ai Armeniei antice. Mai important T. III, rege al Armeniei (c. 287–c. 330). A întărit autoritatea centrală și a respins încercările de cucerire persane. În 301 a proclamat creștinismul ca religie oficială în stat. Sanctificat de Biserica armeană.

TIRINT, oraș în S Greciei antice, în Argolida, în apropierea actualiei așezări Nauplia. Important prin vestigiile sale care datează din milen. 3 î.Hr., cu o perioadă de maximă înflorire între 1600 și 1100 î.Hr. Palat princiar construit în perioada miceniană din ziduri ciclopice. Săpături arheologice efectuate la sfârșitul sec. 19 de H. Schliemann și W. Dörpfeld. Situl arheologic de aici a fost inclus (din 1999) în Patrimoniul cultural universal.

TIRISTOR (< engl., fr.) s. n. Dispozitiv semiconductor cu trei electrozi (anod, catod și electrod de comandă), funcționând ca o diodă semiconductoră cu electrod de comandă și având utilizări asemănătoare cu acelea ale tiratronelor și ignitronelor, pe care tinde să le înlocuiască.

TIRIT s. n. Material obținut din granule de carbură de siliciu și un liant argilos la temperaturi înalte. Se folosește în construcția descărcă-

toarelor electrice cu rezistență variabilă.

TIROCALCITONINĂ (< fr.) s. f. (BIOCHIM.) Hormon secretat de glanda tiroidă cu rol în reglarea metabolismului calciului; calcitonină.

TIROID, -Ă (< fr.; {s}) gr. *thyreooides* „în formă de scut”) adj. Tiroidian. ♦ *Glandă t.* (și subst. f.) = glandă endocrină situată în partea anterioară a gâtului (înaintea traheii) alcătuită din doi lobi uniți printr-un istm. Histologic este formată din două tipuri de celule: celulele C (care secretă calcitonină) și celulele foliculare (care secretă hormoni tiroidieni iodați tiroxină și triiodotironină). V. și *hipotiroidie, hipertiroidie, gușă endemică*.

TIROIDIAN, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la tiroidă (ex. arteră t., insuficiență t.); tiroid.

TIROL (TYROL), land în V Austriei, în m-ții Alpi; 12,65 mii km²; 698 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Innsbruck*. Expl. forestiere, de cupru, magneziu și sare. Culturi de cereale; viticultură. Creșterea animalelor (bovine și ovine). Stațiuni balneoclimaterice. Turism și alpinism. Sporturi de iarnă. Costume naționale specifice.

TIROL (TYROL), reg. istorică situată pe terit. de azi al Austriei (actualul land) și Italiei (zona Alto Adige sau T. de S din N reg. autonome Trentino – Alto Adige); la origine numele de T. aparținea unui castel de lângă Merano (Italia). În Antic. reg. – locuită de *raeti/reți* – a fost cucerită (în 15 î.Hr.) de generalii Drusus și Tiberius și inclusă în Imp. Roman. Mai târziu, în sec. 4–6 aici sunt atestate triburile alamanilor, bavarezilor, slavilor și longobarzilor. Parte a Sf. Imp. Roman (sec. 11–13), pe terit. T. se afirmă episcopatele de Trento (Trient) și Brixen (Briessen) și comitatul T. Din 1248 conții de T. încep să achiziționeze terit. ce aparținuseră episcopatelor vecine, reușind în timpul contelui Meinhard II (1258–1295) să se substituie puterii ecleziastice și chiar să-și asume titlul de duce al Carintiei. În 1342, Margareta Maultash (Margareta de Carintia), nepoata și moștenitoarea lui Meinhard II, s-a căsătorit cu împăratul Ludovic IV de Bavaria; la moartea acesteia (în 1363) T. a rămas Casei de Austria. De-a lungul sec., tirolezii și-au manifestat dorința de independență: în 1525, 1703 și în 1809–1810, când a avut loc răscoala condusă de Andreas Hofer împotriva stăpânirii franco-bavareze; înfrângerea răsculaților și executarea lui A. Hofer de

către francezi (20 febr. 1810), a avut drept consecință împărțirea T. între Bavaria, Regatul italian (care primea partea de S a T.) și Provinciile Iliricului. Revenit Imp. Habsburgic (împreună cu episcopatele de Trient și Briessen, considerate pământuri ale Coroanei ca urmare a secularizării din 1803), prin hotărârile Congresului de la Viena (1814–1815), iar între 1867 și 1918 Imperiului Austro-Ungar. T. a avut o importanță strategică deosebită pentru legăturile dintre statele italiene și cele germane (sec. 16–19). După Primul Război Mondial, prin hotărârile Tratatului de Pace de la Saint-Germain-en-Laye (10 sept. 1919) T. a fost împărțit între Austria și Italia. În sec. 20 s-au înregistrat stări de încordare între Austria și Italia provocate de nemulțumirile manifestate de populația germanofonă din partea de T. ce a revenit Italiei (Tirolul de Sud), de fiecare dată ele fiind rezolvate pe cale diplomatică între guvernele celor două țări (1946, 1969, 1971).

TIRON, Napoleon (n. 1935, Oasele, azi Reditu, jud. Galați), sculptor român. A creat o formă personală de constructivism cu rădăcini profunde în tradiția folclorică, realizând o expresie complexă, care se înscrie autoritar în spațiu. Își semnează lucrările *Napo*.

TIROXINĂ (< fr. *i*) s. f. Hormon foarte bogat în iod, secretat de glanda tiroidă, cu acțiune stimulantă asupra metabolismului bazei. Indispensabilă creșterii și maturării scheletului și sistemului nervos; participă la metabolismul lipidic, glucidic și proteic. Preparat sintetic se utilizează în tratamentul hipofuncțiilor tiroidiene. Sin. tetraiodotironină.

TIROZINĂ (< fr. *i*) s. f. Aminocid, constituent de bază al tireoglobulinei și adrenalinei, foarte răspândit în natură (în stare liberă în grăunțe, cartofi, fructe coapte și sub formă combinată în proteine).

TIRPITZ [tirpits], **Alfred von** (1849–1930), amiral și om politic german. Reprezentant al pangermanismului. Ministru al Marinei (1897–1916) a contribuit decisiv la reorganizarea și întărirea flotei militare germane. În timpul Primului Război Mondial a fost deosebit de activ în războiul submarin total. Memorii.

TIRS (< fr., lat.) s. n. Toiag împodobit cu viță de vie și cu un con de pin în vârf, purtat de zeul *Dionysos* și de cei din suita lui.

TIRSO DE MOLINA (pseud. lui *Gabriel Téllez*) (1584–1648), dramaturg spaniol. Este, alături de Lope de

Vega și de Calderón de la Barca, unul dintre maeștrii teatrului spaniol. Operă de sinteză, situată la răscrucea dintre Renaștere și baroc. Creația sa cuprinde c. 300 de piese, între care: comedii de capă și spadă („Don Gil de ciorap verde”, „Marta cea evlavioasă”), tragedii („Îndrăgostiții din Teruel”), drame („Înțelepciunea femeii”). Creator al personajului Don Juan („Înșelătorul din Sevilla”, „Condamnat pentru neîncredere”).

TIRTEU (sec. 7 î.Hr.), poet grec. Elegii și cântece de război ce constituiau adevărate indemnuri la luptă („Buna rânduială în stat”, „Cântece de război”).

TIRUCHCHIRĀPALLI [tirukʃirapəlli], oraș în SSE Indiei (Tamil Nadu), în pod. Deccan, pe dr. râului Cauvery, la 300 km SV de Chennai; 746,1 mii loc. (2001). Nod feroviar. Aeroport. Constr. de locomotive și de boilere. Ind. electrotehnică, textilă, piel., de prelucr. a tutunului, a mat. de constr. și alim.; artizanat. Piață agricolă. Turism. Loc de pelerinaj. Două grote sculptate adăpostind sanctuare (sec. 7), temple. Vechea denumire: *Trichinopoly*. Situat pe un frecventat și mănos drum comercial T. a deținut un impotant rol în sec. 7-17.

TISA (în lb. maghiară **TISZA**) 1. Râu, afl. stg. al Dunării pe terit. Serbiei, în amonte de Belgrad; 966 km. Izv. din Carpații Păduroși (Ucraina) și formează în cursul superior, pe o distanță de 62 km, granița între România și Ucraina, iar apoi străbate partea de E a C. Panonice de pe terit. Ungariei. Afl. pr.: Vișeu, Iza, Săpânța, Someș, Criș, Mureș, Bega. Pe terit. Ungariei este îndiguit, iar la Tiszalök s-a realizat un lac de acumulare cu o supr. de 127 km², care alimentează o hidrocentrală. Parțial navigabil. Trece prin Seghedin. Între 11 și 28 oct. 1944, pe cursul mijlociu al T., Armata I română a purtat lupte grele, reușind să forțeze cursul râului și silind trupele germano-ungare să se retragă spre V. 2. Cultură materială răspândită în reg. de șes din centrul și S Ungariei, N Serbiei și pe terit. României (în Crișana, Banat și Transilvania). Are mai multe faze de dezvoltare, acoperind în timp întreg Neoliticul (milen. 7-3 î.Hr.).

TIȘĂ (< sl.) s. f. Arbore din familia Taxaceelor, înalt până la 15 m, cu frunze aciculare liniare, moi, asemănătoare cu cele de brad, lungi de c. 3 cm și late de 2 mm, dioic (cu exemplare femele și exemplare mascule), cu sămânța ovoidă cu înveliș cărnos, roșu (numit aril) și cu lemn prețios, utilizat în sculptură și în

Arne Wilhelm Kaurin Tiselius

tâmplărie fină (*Taxus baccata*). Specie atlantico-mediteraneană și central europeană cu mare valoare decorativă, fiind frecvent cultivată în parcuri și grădini. În România era destul de răspândită în păduri de munte (mai ales în cele de amestec de fag cu rășinoase) și pe stânci calcaroase, dar fiind exploatată preferențial este astăzi foarte rară; declarată monument al naturii, este ocrotită prin lege. Este toxică, cu excepția arilului, care este consumat de păsări.

TISĂU, com. în jud. Buzău, situată în Subcarpații Buzăului, în depr. Nișcov, la poalele de S ale dealului Ciolanu și cele de N ale dealului Iștrita, pe râul Nișcov; 4 939 loc. (2008). Reșed. com. este satul *Izvoru*. Expl. de petrol și gaze naturale. Centru de rotărit. Pe dealul Ciolanu se află mănăstirea cu același nume (de călugări), cu o biserică mică, Sf. Gheorghe, zidită în 1590 și pictată la interior în anii 1850-1855 de monahul Elisei, și o biserică mare cu hramul Sfinții Apostoli Petru și Pavel construită în 1828 prin osârdia episcopului Chesarie. Distrusă de un incendiu în 1854, biserica mare a fost refăcută ulterior și repictată în frescă în 1862 de Nicolae Teodorescu Pitarul. În 1934, Nicolae Șolescu a repictat biserica în ulei, această pictură fiind restaurată în 1984 de un colectiv condus de Ioan Neagoe. Muzeu de artă religioasă cu colecții de cărți vechi și obiecte de cult, icoane (trei icoane au fost pictate de Gheorghe Tattarescu în 1886). În satul Grăjdana se află mănăstirea Barbu (de maici) cu biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril, ctitorie din 1668 a lui Barbu Bădeanu, complet modificată în 1890-1895 și restaurată în 1991-1994. Clădirile stăreției datează din 1669. Mănăstirea Barbu a fost desființată în 1959 de autoritățile comuniste și reînființată în 1990.

TISCHBEIN [tɪʃbain], familie de pictori germani. Mai important: **Johann Heinrich Wilhelm T. „cel Tânăr”** (1751-1829), reprezentant al neoclasicismului. Compoziții istorice și mai ales portrete („Goethe în Campagna”). Peisaje.

TISELIUS [tise:lius], **Arne Wilhelm Kaurin** (1902-1971), biochimist suedez. Prof. univ. la Uppsala. Cercetări în domeniul biologiei moleculare și în special al unor metode analitice de separare a amestecurilor complexe (electroforeză, absorbție - metoda refracto-metrică T.-Toepler etc.), cu aplicații la studiul proteinelor (a descoperit natura complexă a seroproteinelor), enzimelor, hormonilor și antibioticelor. Constructor al unui aparat pentru electroforeză ce-i poartă numele. M. de onoare al Acad. Române (1965). Premiul Nobel pentru chimie (1948).

TISEȘTI, fostă localit., contopită cu orașul Târgu Ocna, jud. Bacău, în apropierea căreia, pe înălțimea Titelca, a fost descoperită o cetate dacică (sec. 1 î.Hr. - sec. 1 d.Hr.). Identificată ipotetic cu *Utidava*.

TISMANA 1. Depresiunea Tismana-Celei, depr. submontană în N Olteniei, parte componentă a Depr. Subcarpatice Oltenice, extinsă în lungul văii superioare a râului Tismana, la poalele de SV ale m-ților Vâlcan și cele de N ale dealului Sporești. Subsolvul acestui compartiment depresionar este format din depozite sedimentare de pietrișuri și nisipuri, precum și din argile, iar relieful major este reprezentat prin terase și lunci. Partea centrală a depr. T.-C. are un caracter subsident, în cuprinsul ei remarcându-se o mică zonă de convergență a apelor curgătoare. Clima blândă, de adăpost, justifică prezența aici a castanului comestibil și a mojdreanului. 2. Oraș în jud. Gorj, situat în depr. Tismana-Celei, pe cursul superior al râului Tismana; 7 866 loc. (2008). Expl. de lignit. Două hidrocentrale, una de 106 MW (1983) și alta de 3 MW (1985), care fac parte din complexul hidroelectric și energetic Cerna-Motru-Tismana. Expl. și prelucr. lemnului. Centru de prelucr. primară a lânii și de conf. textile. Păstrăvărie. Zonă de interes cinegetic. Vestit centru de produse de artizanat (covoare oltenesti). La N de satul T., pe culmea Stermina din m-ții Vâlcan se află complexul monahal Tismana (de maici), construit în anii 1377-1378, prin osârdia călugărului *Nicodim*, cu sprijinul domnului *Vladislav I (Vlaicu)*. Biserica inițială, realizată din lemn de tișă (numită Biserica de Tișă, de la care derivă numele actual al mănăstirii), a fost

înzestrată de Vladislav I și sfințită în 1378. În 1383, domnul Radu I a început construirea unei biserici de zid pe locul celei din lemn, pe care a terminat-o fiul său, Dan I, în 1385. Prădată și pustiită în repetate rânduri, biserica mănăstirii T. a fost reconstruită în 1495–1508 prin grija domnului Radu cel Mare, iar în 1540–1542 biserica a fost refăcută în întregime de domnul Radu Paisie. Picturile în frescă din pronaos au fost executate în 1564–1566 de zugravul Dobromir cel Tânăr din Târgoviște. Naosul a fost pictat în 1732 de o echipă de zugravi condusă de Ranițe Grigorie, iar pronaosul repictat în 1766 de Dumitru Diaconu. Iconostasul a fost realizat în 1742 de meșterul Ghenadie. Înfațișarea actuală a bisericii cu hramul Adormirea Maicii Domnului datează din 1844–1849, când domnul Gheorghe Bibescu a transformat-o în stil neogotic, construindu-și alături de biserică un conac pentru reședința sa de vară (conacul a fost distrus de incendiul din 1861, care a afectat și biserica). Reparată după incendiul din 1861, biserica a mai fost supusă unor lucrări de restaurare abia în anii 1955–1956 și 1980–1989. În fața bisericii se află mormântul lui Nicodim, întemeietorul vieții monahale în Oltenia. Muzeu de artă religioasă cu colecții de icoane, obiecte de cult, carte veche românească, veșminte ș.a. De mănăstirea T. aparține și schitul Cioclovina cu biserica Sfinții Voievozi (1715). În satul T. se mai află biserica parohială Buna Vestire (1720, cu fresce originare). În împrejurimile mănăstirii T. există rezervațiile de castan comestibil Tismana (Ieroni) și Pocruia (51,6 ha). În arealul orașului T. se află izvoarele carstice Izvarna (500 ha) cu debit abundent, pădurea de stejar Dumbrava Tismanei, Cornetul Pocruii (70 ha), rezervația de alun turcesc și liliac Cotul cu Aluni (25 ha), peștera Gura Plaiului

(10 ha), rezervația botanică Cioclovina (12 ha), Piatra Andreana (1 ha) și Muntele Ostea (280 ha). Declarat oraș în 2004.

TISO [tiiso], **Josef** (1887–1947), om politic slovac. Lider al Partidului Popular Slovac de orientare fascistă. Președinte al „Republicii Slovace” (1939–1945). Condamnat la moarte pentru înaltă trădare și executat.

TISSANDIER [tisădie], **Gaston** (1843–1899), savant și aeronaut francez. A efectuat mai multe ascensiuni cu balonul la peste 5 000 de m, ajungând (1875) la alt. de 8 600 m. În 1883, aplică pentru prima dată, împreună cu fratele său Albert, electricitatea la navigația aeriană, experimentând cu succes un dirijabil dotat cu o elice pusă în mișcare de un motor electric.

TISSE, Eduard Kazimirovici (1897–1961), operator sovietic de film. Semnează imaginea tuturor filmelor realizate în anii '20-'40 de Serghei Eisenstein. Definitorii pentru arta sa sunt: plasticitatea cadrului, folosirea ingenioasă a lentilelor și a filtrelor pentru obținerea efectelor dramatice, rolul poetic al luminii („Crucișetorul Potiomkin”, „Aleksandr Nevski”, „Ivan cel Groaznic”).

TISSERAND [tisră], **Félix** (1845–1896), astronom francez. Director al Observatorului din Paris (1892). Contribuții privind teoriile despre Lună, perturbațiile planetelor. Lucrări în domeniul mecanicii cerești. A cercetat cometele periodice și petele solare. Continuă catalogul fotografic al Hărții cerului și revizuieste „Istorică cerească franceză” al lui J.-J. Lalande. Autorul unui „Tratat de mecanică cerească”.

TISSOT [tiso], **James Jacques** (1836–1902), pictor și gravor francez. Apropiat al lui Degas. Renumit pentru subiectele sale de reconstituiri istorice. Ilustrator al „Bibliei”.

TISULAR, -Ă (< fr.) adj. (ANAT.) Care se referă la țesuturi.

TISZA v. **Tisa**.

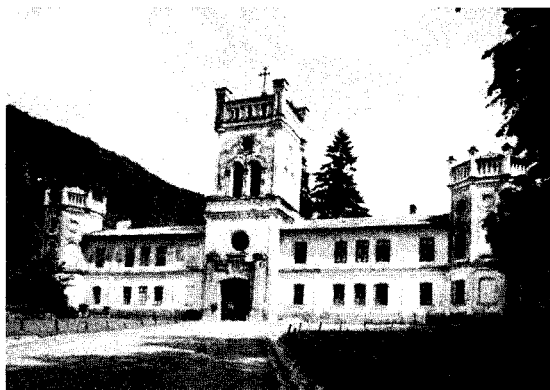
TISZA [tișo], familie de magnați unguri, cu rol politic important în sec. 19 și 20. Mai importanți: 1 **Kálmán T.** (1830–1902), fondator, împreună cu Deák F., al Partidului Liberal (1875). Prim-min. (1875–1890). 2 **István T., conte de** (1861–1918), fiul lui T. (1). Prim-min. (1903–1905 și 1913–1917). A reorganizat vechiul Partid Liberal sub numele de Partidul Național al Muncii (1910). A promovat o politică de maghiarizare forțată a naționalităților, în special a românilor și a slovacilor. Adept al menținerii regimului dualist, a promovat o strânsă colaborare cu Germania. Asasinat de bolșevicii unguri.

TIT (sec. 1 d.Hr.) ucenic al apostolului Pavel. Potrivit tradiției, primul episcop al Cretei. Canonizat. Prăznuit de Biserica la 25 aug. *Epistola către T.* = scriere a „Noului Testament”, conștând într-o scrisoare a apostolului Pavel către T., datând din c. 65 și cuprinzând, ca și *Epistolele către Timotei*, sfaturi privind organizarea comunității creștine.

TITAN¹ (< fr., lat.; {s} gr. *Titan*, fiul cel mare al lui *Uranus*) s. m. (Fig.) Uriș, gigant. ♦ Om cu o putere fizică și spirituală extraordinară; om capabil de fapte excepționale.

TITAN² (< fr. {i}; {s} gr. *Titan*) s. n. Element chimic (Ti; nr. at. 22, m. at. 47,90, p. t. 1 668°C, p. f. 3 260°C, gr. sp. 4,5), destul de răspândit în natură (rar în concentrații mai mari). Metal alb-argintiu ușor, foarte stabil din punct de vedere chimic. Mineralele principale din care se extrage t sunt ilmenitul, rutilul, loparitul ș.a. T. și aliajele lui se folosesc ca materiale de construcții în ind. constructoare de avioane, rachete, nave, în ind. chimică, precum și în pictură sub formă de oxid, ca pigment alb (*alb de t.*). A fost obținut în stare metalică de Berzelius în 1825, combinațiile sale fiind cunoscute încă din 1789.

TITAN³, al șaselea satelit al planetei Saturn; 5 150 km diametru; perioada de rotație egală cu cea de revoluție: 15,9 zile. Temperatura solului: -178°C. Date despre el au fost furnizate de sondele americane „Voyager 1” (1980) și „Voyager 2” (1981) și de sonda „Cassini”, realizată de N.A.S.A. în colab. cu Agenția Spațială Europeană. „Cassini” a intrat în orbita lui T. în 2004 și a lansat sonda „Huygens”, care a aterizat în zona ecuatorială a lui T. (pe 14 ian. 2005). Atmosfera lui T., densă și opacă, conține 98,4% azot și doar

Tismana.
Complexul
mănăstiresc

1,6% metan și alte gaze. Suprafața satelitului prezintă zone netede, care alternează cu un relief mai accidentat și lacuri de metan lichid. Sonda „Cassini” a pus în evidență și existența unei activități vulcanice. Descoperit de Chr. Huygens în 1655.

TITAN⁴ (În mitologia greacă; și ca n. pr.), fiecare dintre cei șase uriași legendari (Ocean, Koios, Krios, Hiperion, Iapet, Cronos), fiii lui Uranus și ai Geei. S-au războit zece ani cu Zeus și cu ceilalți zei olimpici. Fiind înfrânți, au fost aruncați în Tartar. În miturile de mai târziu t. sunt confunziți cu *giganții*.

TITAN⁵, serie de rachete purtătoare americane pentru lansarea navelor cosmice „Gemini”, a sateliților artificiali ai Pământului și a stațiilor automate interplanetare; același nume îl are și programul de elaborare a acestora, în continuă perfecționare (T_I-T_{IV}). Masa de start: c. 850 t, masa încărcăturii utile: c. 10 t.

TITANIA, cel mai mare satelit al planetei Uranus. Diametrul de 1 600 km. Perioada orbitală: 8,16 zile. Descoperit în 1787 de W. Herschel. Date despre el au fost furnizate de sonda „Voyager 2” (1986).

TITANIC, -Ă (< fr. *ti*) adj. De titan¹; uriaș, gigantic.

TITANIC, pachebot transatlantic britanic foarte luxos, construit în 1911. La acea dată era cel mai mare vas maritim din lume (lungime: 271 m, lățime: 28,2 m, viteză: 25 noduri, deplasament: 60 000 t). La primul voiaj, plecând din Southampton (Anglia) spre New York, în noaptea de 14 spre 15 apr. 1912, la S de ins. Newfoundland, s-a lovit de un aisberg și s-a scufundat rapid. Peste 1 500 de persoane (din cei 2 200) aflate la bord au pierit. Localizat abia în 1985, la 4 000 m adâncime, de o echipă de cercetători franco-americană, a fost filmat cu o cameră video robot de pe submersibilul „Alvin”. Cu această ocazie au fost aduse la suprafață numeroase obiecte.

TITANIȚĂ (< fr., lat.) s.f. (În mitologia greacă; și ca n. pr.) s.f. Fiecare dintre cele șase fiice ale lui Uranus și ale Geei (Phoibe, Mnemosyne, Rhea, Theia, Themis, Tethys), surori ale *titanilor*.

TITANIȚ (< fr. *ti*) s. n. (MINER.) Silicat natural de calciu și de titan² de culoare galbenă, verzuie sau brună. În concentrații mari poate forma minereu de titan; sfen.

TITANOMAGNETIȚ (< *titan* + *magnetit*) s. n. Varietate de magnetit care conține titan² până la câteva procente.

titan⁴

TITANOMAHIA (în mitologia greacă), războiul ceresc purtat de Zeus, timp de zece ani, pentru înfrângerea tatălui său, Cronos, și a celorlalți titani. T. este simbolul supunerii timpului, având drept consecință cucerirea Universului de către zeii olimpici.

TITCHENER [tițfner], Edward Bradford (1867–1927), psiholog american originar din Marea Britanie. Prof. la Cornell University, Ithaca (S.U.A.) (1892–1927). Studii și cercetări de psihologie experimentală („Psihologie experimentală”). A întemeiat la Leipzig (în 1890) primul laborator de psihologie experimentală. Alături de W. Wundt, fondator al direcției structuraliste în psihologie: studierea prin introspecție a modului în care se combină ideile, imaginile și trăirile noastre.

TITEL, Sorin (1935–1985, n. Margina, jud. Timiș), scriitor român. Nuvele, schițe („Dejun pe iarbă”, „Valsuri nobile și sentimentale”). Romane realist poetice, cu deschidere către fantastic, asimilând creator tehnica prozei moderne („Țara depărtată”, „Pasărea și umbra”, „Clipa cea repede”, „Femeie, iată Fiul tău”). Eseuri.

TITEȘTI, com. în jud. Vâlcea, situată în depr. Lovișteea, la poalele m-ților Făgăraș; 1 131 loc. (2008). Este o comună nouă, înființată la 23 dec. 2002 prin desprinderea satelor Titești, Bratovești și Cucuoi din com. Perișani. În satul T., atestat documentar la 1 iun. 1526, au fost descoperite vestigiile unui castru roman construit din piatră de râu în sec. 2 pe linia de fortificații *Limes alutanus*. În satul T. se află biserica de zid Sfinții Vioievozi (1761, cu fresce originare), iar în satul Bratovești, biserica de lemn Sf. Nicolae (1808, refăcută și pictată în 1880).

TITHONIC, ultimul etaj al Jurasicului din domeniul alpin, corespunzător *Portlandianului*. Termenul a fost introdus de Albert Opper (1865).

TITICACA, lac tectonic în Anzii Cordilieri, la granița dintre Perù și

Bolivia, la 3 812 m alt.; 8 370 km² (cel mai mare lac de alt. de pe Terra); lungime: 233 km; lățime max.: 97 km; ad. max.: 370 m; salinitate: 5,2–5,5%; temp. apei la supr.: 14°C. Pescuit. Este lacul navigabil situat la cea mai mare alt. din lume. Nivelul apei lacului fluctuează în funcție de sezon, crescând în perioada dec.–mart. În L. T. se varsă 25 de râuri, iar din el izvorăște Desaguadero, care se varsă în L. Poopó. Are mai multe ins., între care mai importante sunt Titicaca, Soto, Isla del Sol. O parte dintre acestea sunt ins. plutitoare, asemănătoare cu plaurul, constituite din *titora*, o plantă înrudită cu papirusul, abundentă pe acest lac. Pen. Copacabana din partea de SSE pătrunde adânc în interiorul lacului, împărțindu-l în două secțiuni, care comunică prin str. Tiquina: la SE de Pen. Copacabana se află secțiunea mai mică a L. T. (numită *Huilayamarca* pe terit. Boliviei și *Lago Pequeño* în Perù), iar la NV de această pen. se desfășoară secțiunea mai mare a lacului T. (numită *Chucuito* în Bolivia și *Lago Grande* în Perù). Porturi pr.: Puno, Copacabana, Desaguadero (pe terit. Perù), Puerto Acosta (Bolivia). Leagăn al civilizației Inca. Turism.

TITIREZ s. n. Partea inferioară, în formă de con, a fusului de tors, care, datorită momentului de inerție, face ca fusul să se învârtăască mai ușor și uniform; *p. ext.* jucărie mică cu această formă care se poate roti pe o suprafață plană; sfârlează (1).

TITLU (< ngr., lat.) s. n. 1. Numele unei lucrări (editate) ori al unei părți (articol, capitol etc.) din lucrare sau totalitatea inscripțiilor așezate înaintea textului unei lucrări. 2. Calificarea dobândită de o persoană pe baza unei specializări (ex. t. științific). 3. (DR.) Act sau fapt juridic constituind temeiul unui drept subiectiv invocat de către o persoană; înscrisul constatator al acestui temei. Înscris constatator al unor valori negociabile la bursă (ex. t. la ordin, t. la purtător). ⇨ *T. executor* = temei juridic al executării silite, constând în hotărârea unui organ de jurisdicție ori a altui înscris prevăzut de lege cu această putere. 4. Proporție de metal prețios (aur sau argint) într-un aliaj, exprimată în părți la mie. 5. (FIN.) *T. de participare* = orice acțiune sau altă parte socială într-o societate în nume colectiv, societate în comandită simplă, societate pe acțiuni, societate în comandită pe acțiuni, societate cu răspundere limitată sau într-o altă persoană juridică și titluri de participare la un fond

deschis de investiții; se mai numesc și titluri de valoare. *T. de stat* = înscrisuri emise de autoritatea financiară (Ministerul Finanțelor), care exprimă o creanță financiară asupra emitentului, garantate în mod expres și necondiționat de stat (bonuri de tezaur, certificate de trezorerie cu scadența de până la un an, obligațiuni și alte instrumente cu scadențe mai mari de un an, care reprezintă împrumuturile statului pe termen scurt, mediu sau lung). *T. de stat* pot fi: cu discount, adică nepurtătoare de dobândă, vândute la un preț inițial mai mic decât valoarea lor nominală, câștigul cumpărătorului fiind reprezentat de mărirea discountului și *t. de stat purtătoare de dobândă*, respectiv cele vândute la valoarea nominală sau cu discount sau primă și pentru care emitentul plătește periodic dobânzi, conform prevederilor din prospectul de emisiune. *T. de stat* se mai numesc și certificate de trezorerie. Vânzarea *t. de stat* se poate face prin subscripție publică sau prin licitație. *T. financiare* v. *valori mobiliare*. **6. T. nobiliar** = numele unui document, act în care e stabilit un drept, o demnitate, o calitate a cuiva.

TITO [tito], **Iosip Broz** (1892–1980), mareșal și om politic iugoslav. Președinte al Uniunii Comunistilor din Iugoslavia (1966–1980; în 1952–1966, secretar general; în 1940–1952, secretar general al C.C. al Partidului Comunist din Iugoslavia). Președinte al R.S.F.I. (1953–1980). Comandant suprem al Armatei naționale de eliberare și al detașamentelor de partizani (1941–1945). Președinte al Vecei Executive Federale (prim-min. 1953–1963; în 1945–1953, al guvernului federal). În timpul său Iugoslavia a traversat o perioadă de securitate, pace interetnică și prosperitate, devenind unul dintre principalii promotori ai mișcării statelor nealiniate.

TITOGRAĐ v. **Podgorica**.

Iosip Broz Tito

Nicolae Titulescu

TITOV, vârf în m-tii Șar Planina; 2 747 m alt. (al doilea ca înălțime după vf. Korab, 2 764 m).

TITRA (< fr.) vb. I tranz. A face o titrare.

TITRARE (< *titra*) s. f. Operațiune folosită în volumetrie pentru determinarea concentrației unei soluții, bazată pe o reacție de neutralizare sau de precipitare; se tratează soluția de analizat cu soluția unui reactiv de concentrație cunoscută până la neutralizarea soluției (evidențiată prin virarea culorii substanței indicatoare) sau până la apariția unui precipitat. Concentrația substanței de analizat se calculează în funcție de cantitatea de reactiv folosită.

TITRAT, -Ă (< *titra*) adj. **1.** (Și subst.) (Persoană) care a obținut un titlu **(2)** în urma absolvirii unei instituții de învățământ superior. **2.** (Despre soluții) a cărei concentrație a fost determinată prin titrare.

TITRU (< fr.) s. n. **1.** Cantitatea dintr-o substanță, exprimată în grame, conținută într-un mililitru de soluție. **2.** Cantitate de anticorpi prezenți într-o probă de ser sangvin.

TITU 1. Câmpia ~, câmpie de subsidență, cu nivel coborât (149–80 m alt.), situată în partea central-nordică a Câmpiei Române, reprezentând un compartiment al acesteia. Este formată din câmpuri interfluviale înguste, cu o netezime remarcabilă, separate de văi cu albi instabile din care râurile ies cu ușurință la niveluluri mari, trecând dintr-un bazin în altul. C. T. are tendința de înmlăștinire atât din cauza revărsărilor numeroaselor râuri care o traversează, cât și din cauza prezenței apelor freatice foarte aproape de suprafață. **2. Oraș** în jud. Dâmbovița, în câmpia omonimă, pe stg. văii Șuța; 10 190 loc. (2008). Nod feroviar (stația de c.f. a fost inaugurată la 13 sept. 1872) și rutier. Expl. de petrol și

de balast. Constr. de aparat electric. Fabrici de cherestea, de fermentare a tutunului și de prod. alim. Abator de păsări. Siloz de cereale. Menționat documentar ca sat în 1634, iar ca târg în 1832. Declarat oraș la 17 febr. 1968. Biserica Adormirea Maicii Domnului (1836), în satul Popu.

TITULAR, -Ă (< fr.) adj., s. m. și f. (Persoană) care îndeplinește în mod permanent o funcție în baza unei numiri legale.

TITULATURĂ (< germ., fr.) s. f. Mod de a se intitula; *concr.* titlu sau totalitatea titlurilor pe care le poartă cineva. ♦ Ansamblu de date legate de numele unei lucrări și al autorului.

TITULESCU, Nicolae (1882–1941, n. Craiova), om politic și diplomat român. Acad. (1935), prof. univ. la Iași și la București. Președinte al Academiei Diplomatice Internaționale de la Paris. Strălucit orator. Unul dintre cei mai mari diplomați europeni din perioada interbelică. T. a militat energic pentru instaurarea unui climat de securitate și cooperare internațională în viața economică, politică și cultural-științifică. Ministru de Finanțe (1917–1918, 1920–1921), Externe (1927–1928 și 1932–1936), delegat permanent (1920–1936) al României la Liga Națiunilor (al cărei președinte a fost în 1930 și 1931). Vie activitate diplomatică pentru întărirea securității și a integrității teritoriale a României, mai ales după instaurarea hitlerismului în Germania. Îndepărtat din guvern (aug. 1936), a emigrat în Franța, unde și-a continuat activitatea de promovare a ideii asigurării și menținerii păcii în întreaga lume.

TITUS (Titus Vespasianus Augustus), împărat roman (79–81) din dinastia Flavia. Fiul lui Vespasian. Proclamat *caesar* (69), a devenit din 71, în calitate de prefect al pretoriului, coregent al Imp. Roman. În timpul domniei tatălui său, a fost comandant suprem al armatelor din Iudeea. A înfrânt războala iudeilor (70) și a distrus Ierusalimul. A acordat mari sume de bani pentru construirea Colosseumului și a altor monumente.

TIUMEN, oraș în Federația Rusă, în SV C. Siberiei Occidentale, pe râul Tura, pe Transsiberian, la 290 km E de Ekaterinburg; 542,5 mii loc. (2006). Port. Nod feroviar. Aeroport. Centru comercial. Expl. de petrol și gaze naturale. Constr. de nave fluviale și de utilaje electrotehnice. Rafinărie de petrol. Ind. chimică, de prelucr. a lemnului, piel. și încălț., tananților, textilă și alim. Fundat în 1586 (primul oraș rusesc în Siberia)

Arcul de triumf al împăratului
Titus din Roma

pe locul unui fort tătar numit *Chimgi-Tura*, menționat documentar pe o hartă din 1546.

TIUTCEV [tiutʃfʲ], **Feodor Ivanovici** (1803–1873), poet rus. Lirică pe linia romantismului german, cu predominarea elementului ritmic, și evocând trăirile sufletești; este considerat unul dintre precursorii simbolismului („Vis pe mare”, „Ultima iubire”).

TIV s. n. Îndoitoră făcută de-a lungul marginii unei țesături și fixată printr-o cusătură, pentru a împiedica destrămarea.

TIVĬ (< *tiv*) vb. IV tranz. 1. A face un tiv. ♦ A înconjura cu o dungă de altă culoare, a împrejmui cu un chenar. 2. A detașa cu ferăstrăul marginile scândurilor brute la tăierea acestora din bușteni.

TIVILICHJE (cf. tc. *tevekkeli*) s. f. Pieptar împodobit cu cusături, purtat la țară de femei.

TIVOLI 1. Oraș în Italia centrală (Lazio), la poalele m-ților Apenini, pe stg. râului Aniene, la 30 km ENE de Roma; 51,8 mii loc. (2006). Ind. chimică, de prelucr. a lemnului, hârtiei și alim. Tăbăcărie. Piață agricolă. Stațiune climaterică de vară. Turism. Numeroase vestigii romane: mozaicuri, templul Vesta (azi biserică), Villa Adriana, vilă imperială construită de împăratul Hadrian în anul 134. Castel construit de papa Pius II în anii 1458–1464 (azi penitenciar); Villa d'Este, construită în 1550 de cardinalul Ippolito d'Este, cu frumoase grădini terasate și fântâni (inclusă din 2001 în Patrimoniul cultural universal); catedrală (sec. 12, cu transformări din sec. 17–18); bisericile San Pietro alla Carità (sec. 5), San Giovanni (sec. 15), Santa Maria Maggiore (sec. 16). Palat

renascentist. În Antic. s-a numit *Tibur*. 2. **Grădinile** ~, celebru parc de distracții și amuzament în centrul orașului Copenhaga (Danemarca), inaugurat în 1843 de scriitorul arhitect Georg Carstensen. Este o zonă de mare atracție turistică în care se află o sală de teatru, o sală de concerte (2 000 locuri), dată în folosință în 1956, restaurante, cafenele, jocuri pentru copii etc. Deschis în perioada mai-sept. Frumos iluminat pe timp de noapte.

TIXOTROPIE (< fr. {i}; gr. {s} *thisis* „atingere” + *trope* „întoarcere”) s. f. Lichefiere reversibilă a unor geluri, în urma unei acțiuni mecanice, a acțiunii ultrasunetelor etc.

TIZ, **Ă** (< sl.) s. m. și f. Persoană care poartă același nume cu o altă persoană, considerată în raport cu aceasta; omonim (2).

TIZANĂ (< lat., fr., it.) s.f. Infuzie din plante sau cereale, indicată în regimul unor boli febrile, după intervenții chirurgicale etc.; ceai de plante.

TIZANOPTERE (< fr. {i}; {s}, gr. *thysanos* „fran” + *pteron* „aripă”) s. f. pl. Ordin de insecte de mici dimensiuni (în general între 0,5–2 mm), albicioase, brune sau negre, cu picioare scurte, aparat bucal conic, asimetric, adaptat pentru supt (*Thysanoptera*). Cuprinde c. 4 500 specii. Multe sunt dăunătoare ai plantelor cultivate (ex. tripiși grâului, tripsul tutunului) și ai pomilor fructiferi, iar unele sunt vectori ai unor boli ale plantelor. Multe specii produc gale (cecidii) localizate pe muguri, frunze sau flori.

TIZANURE (< fr. {i}; {s} gr. *thysanos* „fran” + *oura* „coadă”) s. f. pl. Ordin de insecte apterigote, lungi până la 20 mm, cu trei apendici filiformi la capătul abdomenului (*Thysanura*); trăiesc în reg. calde și temperate, în locuri pietroase, cu mult detritus vegetal, în litieră, pe trunchiul copacilor sau pe stânci. Unele specii trăiesc în locuințe, ascunzându-se în locuri uscate, prin crăpăturile de la tocurele ușilor și ferestrelor, ex. peștișorul de argint (*Lepisma saccharina*).

TIZIANO [titsia:ˈno], **Vecellio** (1488 sau 1490–1576), pictor italian. Elev al lui G. Bellini și Giorgione, influența ultimului resimțindu-se de-a lungul primei sale perioade de creație în compozițiile echilibrate exaltând frumusețea fizică, în cromatismul bogat, senzual și strălucitor („Amorul sacru și amorul profan”, „Madona Pesaro”); portrete de o mare putere de caracterizare („Tânărul cu

mănușa”, „Portretul papii Paul al III-lea”, „Francisc I”). Sub influența lui Michelangelo și a manierismului, opera lui T. câștigă în complexitate și dramatism („Punerea în mormânt”, „Cina din Emaus”, „Pietă”, „Carol al V-lea”). Pictor oficial al Veneției din 1516, a lucrat pentru cele mai de seamă personalități ale epocii. Reprezentat în Muzeul Național de Artă al României.

TIZIČ (< tc.) s. n. Un fel de turtă de formă prismatică, făcută din baligă amestecată cu paie sau cu ogrinji, folosită în trecut de locuitorii din reg. de stepă drept combustibil sau material de construcție.

TI, simbol chimic pentru *taliu*.

TLALOC (în mitologia aztecă), zeu al ploii și al trăsnetului; ocrotitor al munților și al fântânilor. Reprezentat având animale marine la picioare, iar din mâini curgându-i șiroaie de apă.

TLAXCALA 1. Oraș în partea central-sudică a Mexicului, la 2 286 m alt., pe râul Zahuapan, la 115 km E de Ciudad de México, centrul ad-tiv al statului cu același nume; 73,2 mii loc. (2000). Nod de comunicații. Piață agricolă. Ind. textilă. Biserica San Francisco (1521), cea mai veche de pe continent și sanctuarul de la Ocotlán (sec. 18) în stil churrigueresc. Numele întreg *Tlaxcala de Xicohtēncatl*. Cucerit de conchistadorul Hernán Cortes în 1519. 2. Stat în Mexic; 4,02 mii km² (cel mai mic din țară); 1,06 mil. loc. (2005). Centrul ad-tiv în orașul omonim. Expl. forestiere. Cereale. Creșterea animalelor (bovine și ovine).

Tiziano Vecellio. „Autoportret”

TLEMENEN [tlemesen] sau **TILIMSEN** (după 1981), oraș în NV Algeriei situat la poalele m-ților Tell Atlas, la 12 km de granița cu Maroc; 155,1 mii loc. (2004). Nod feroviar. Piață pentru animale. Constr. de mașini agricole; ind. tutunului, piel., textilă (covoare, tapiserii din lână și mătase), de prelucr. a lemnului și alim. (ulei de măsline). Artizanat. Palat medieval; turnuri și minarete. Citadela Méchouar (1145), azi spital militar. Moscheea Sidi Bel Hassan (1296), azi Muzeu de antichități; moscheea Jamaa el Kebir (1136). Oraș berber înfloritor în sec. 13-15, ocupat de turci în 1559. Centru religios musulman.

Tm, simbol chimic pentru *tuliu*.

TOACA, vârf în masivul Ceahlău, alcătuit din conglomerate cretacee. Alt.: 1 904 m (al doilea vârf ca înălțime din masivul Ceahlău, după Ocolasu Mare). Relief ruinos (turnuri, coloane, abrupturi) dezvoltat pe roci conglomeratice și calcaroase. Pe vf. T. se află o stație meteorologică (de la 1 ian. 1964).

TOACĂ (< *toca*) s. f. 1. Scândură de lemn sau placă de metal pe care se bate ritmic cu unul sau două ciocănele, la biserici și mănăstiri, pentru a vesti începerea serviciului divin sau a marca anumite momente ale acestuia; *p. ext.* sunetul produs de bătaia ciocanului. ♦ Placă de metal în care se bate pentru a da anumite semnale pe șantier, în ateliere, la stână etc. 2. Timp al zilei, după răsăritul Soarelui sau înainte de apus, când se bate toaca de utrenie sau de vecernie.

TOADER, Vlad (n. 1972, București), balerin român. Solist al Operei Naționale din București. Larg repertoriu clasic („Lacul lebedelor”, „Don Quijote”, „Baia dera”).

TOALETARE (< *toaletă* (1)) s. f. (ZOO.) Activitate de aranjare a blănișii sau penajului și de curățare a corpului; are și rolul de îndepărtare a paraziților și de impermeabilizare, prin împrăștierea unor substanțe grase produse de glande speciale pe întreaga suprafață a corpului. Unele specii consacră mult timp acestei activități; multe mamifere se toaletesă reciproc, ceea ce contribuie la stabilirea și menținerea relațiilor sociale în cadrul grupului. În literatura engleză de specialitate t. este numită *grooming*, termen preluat uneori și în limba română.

TOALETĂ (< fr.) s. f. 1. Faptul de a se găti (spălându-se, îmbrăcându-se); dichisire. ♦ *De toaletă* = care este utilizat pentru îngrijirea și curățarea corpului. 2. Îmbrăcămintea (mai ales femeiască); *p. restr.* ochie.

3. Mobilă cu oglindă și cu sertare în care se țin obiectele necesare îngrijirii tenului, părului etc. 4. Closet.

TOAMASINA, oraș în E Madagascariului, port la Oc. Indian, la 200 km NE de Antananarivo; 179 mii loc. (2001). Aeroport. Nod rutier și feroviar. Expl. de grafit. Centru comercial. Prelucr. petrolului și a tutunului. Ind. textilă, piel. și alim. (zahăr, rom, conserve de carne). Pescuit. Universitate (1977). Refăcut după uraganul din 1927. Vechiul nume: *Tamatave*.

TOAMNĂ (lat. *autumnus*) s. f. 1. (ASTR.) Perioada de timp cuprinsă între echinocliul de toamnă (c. 23 sept.) și solstițiul de iarnă (c. 22 dec.). 2. (METEOR.) Anotimpul de trecere de la vară la iarnă, care, în emisfera boreală, coincide, în mare măsură, cu toamna astronomică. În România toamna durează mai mult de trei luni; temperatura este moderată, cad însemnate precipitații, arborii își pierd treptat frunzele, plantele ierboase se veștejesc, ziua se micșorează. Calendaristic, t. durează de la 1 sept. la 30 nov. ♦ *Grâu de t.* = grâu care se seamănă toamna. ♦ Loc. adj. *De toamnă* = care se face sau se întâmplă toamna; care este caracteristic acestui anotimp. ♦ (Adverbial, în forma *toamna*) în timpul toamnei. ♦ Loc. *Astă-toamnă* = toamna trecută. *La toamnă* = în timpul toamnei viitoare.

TOANĂ¹ (cf. *tuna*) s. f. 1. (Mai ales la pl.) Capriciu (1). ♦ Loc. *Cu toane* = capricios, răsfățat; consecvent. ♦ Criză. ♦ Expr. *A-i veni cuiva o toană* (sau *toane, toanele*) = a-l apuca pe cineva furia; a-i veni chef, pofta să facă ceva. 2. Stare de spirit, dispoziție (bună sau rea).

TOANĂ² (< ucr., rus.) s. f. 1. Ocol făcut prin desfășurarea largă și completă a unui năvod, care prinde peștele înconjurându-l; loc bogat în pește, unde se aruncă năvodul. 2. Spărtură făcută în gheață pentru a pescui sau a scoate apă; copcă² (1). 3. Perioada când umblă peștele după mâncare.

TOANCE, defileu pe cursul superior al Bistriței moldovenești, sculptat în rocile cristalino-mezozoice din E m-ților Bistriței, extins pe c. 15 km lungime, între satele Crucea și Cotârșeni din jud. Suceava, străjuit de vf. Bârnaru și Grințes. Este o zonă în care valea Bistriței se îngustează foarte mult, în albia râului apar nenumărate cataracte, iar apele sunt involburate și au o viteză mare de curgere. În sec. trecute, când pe râul Bistrita se practica un intens plutărit, Toancele reprezentau reg.

cea mai periculoasă și mai de temut pentru plutași.

TOARCE (lat. *torquere* „a întoarce”) vb. III 1. Tranz. A răsuci cu ajutorul fusului fibrele trase din caier; a fila fibre textile. 2. Intrans. (Despre pisici) A produce un sunet specific, continuu, asemănător cu sfârâitul fusului.

TOARTĂ (lat. *torta*) s. f. 1. Partea ieșită în afară a unui obiect (incovoiată în formă de arc), de care se prinde obiectul respectiv. ♦ Loc. (Fam.) *La toartă* = strânic. 2. Verigă, inel sau belciug cu ajutorul căruia se atarnă un obiect. ♦ Urechea lacătului, care trece prin belciuge. ♦ Cerculeț, cu care se prinde cercelul de ureche; *p. ext.* cercel în formă de inel.

TOAST (< engl., fr.) s. n. 1. Urare care se face la o masă în cinstea unei persoane sau a unui eveniment, când se închină paharul; *p. ext.* mic discurs ținut cu un astfel de prilej. 2. Felie de pâine prăjită.

TOASTA (< fr.) vb. I intrans. A închina un pahar în cinstea unei persoane sau a unui eveniment, a ține un toast.

TOBA, lac tectono-vulcanic situat în m-ții Barisan, la 910 m alt., în N ins. Sumatera (Indonezia), format acum c. 60 000 ani în urma unei puternice erupții; 1 129 km². Are formă ovală; 72 km lungime; 15 km lățime; ad.: 450 m. În centrul lacului este ins. Samosir. Drenat de râul Asahan. Turism.

TOBAGO [toba:go], ins. vulcanică în Oc. Atlantic, în arh. Antilelor Mici, la 34 km NE de ins. Trinidad, împreună cu care formează statul Trinidad și Tobago; 303 km²; 52 km lungime. Alt. max.: 976 m. Localit. pr.: *Scarborough, Charlotteville*. Păduri ecuatoriale umede. Trestie de zahăr, arbori de cacao, cafea, cocotieri, tutun. Expl. forestiere. Descoperită de Cristofor Columb în 1498 și vizitată de căpitanul englez Robert Dudley (1596). Nelocuită până la olandezi, în sec. 17-18 și-a schimbat de 31 de ori stăpânul colonial pentru a deveni colonie britanică. Aici a plasat Daniel Defoe acțiunea romanului „Viața și nemiapomenitele aventuri ale lui Robinson Crusoe”. V. și Trinidad și Tobago.

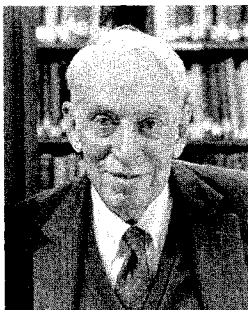
TOBĂ (< magh.) s. f. 1. Instrument muzical de percuție, format dintr-un cilindru de lemn sau de metal, acoperit la ambele capete cu câte o membrană (2), care produce, prin lovire, sunete de înălțime nedeterminată; dubă² (3). ♦ Expr. *A fi* (sau *a ieși*) *tobă de carte* (sau *de învățătură*) = a fi foarte învățat, foarte citit. *A bate toba* = a lansa tot felul

de știri. **2.** (TEHN.) Dispozitiv de formă cilindrică, gol în interior, utilizat ca organ intermediar de transmitere a mișcării de la elementul de acționare la corpul care trebuie acționat (prin mijlocirea unui cablu care se înfășoară pe cilindrul tobei). **3.** (TEHN.) Tambur (1). ♦ *T. de frână* = corp de formă cilindrică servind pentru frânarea unui organ de mașină cu care este montat solidar; frânarea se poate realiza prin apăsare, pe suprafața netedă interioară a *t.* de frână, a unor saboți legați de partea imobilă a dispozitivului. *T. de eșapament* = piesă tubulară montată la țeava de eșapament a unui motor și echipată cu elemente de amortizare, astfel încât să reducă zgomotul acestuia. **4.** Mezel preparat din bucăți mici de carne, de slănină, de măruntaie etc. introduse în pielea care formează stomacul porcului. **5.** Denumire dată unei culori la jocul de cărți; caro.

TOBEY [tɔbi], **Mark** (1890–1976), pictor american. Influențat de calligrafia și filozofia orientală, a creat „scrierile albe”, evocând viața nocturnă urbană, fiind unul dintre reprezentanții de seamă ai expresionismului abstract american („Scris peste câmpii”).

TOBIN [tɔbin], **James** (1918–2002), economist american. A fundamentat teoria structurii portofoliului de active, precum și „rata T.”, conform căreia volumul investițiilor într-o companie este determinat de raportul dintre valoarea de piață prin capitalizare bursieră a capitalului companiei cotate și costul de înlocuire al capitalului („O abordare generală a echilibrului în teoria monetară”, „Politicile monetare și economia: mecanicismul de transmisie”). Premiul Nobel pentru economie (1981).

TOBIT, carte a „Vechiului Testament”, scrisă probabil spre 200 î.Hr. și cuprinzând povestea lui Tobie, fiul lui T. și a Sarei. T. este un evreu credincios, deportat din Galileea la Ninive, care își pierde averea pentru că se îngrijește de săraci și îngroapă, împotriva interdicției suveranului, pe evreii uciși de asirieni. T. este pus la încercare de Dumnezeu; el își pierde vederea. El îl trimite pe fiul său, Tobie, în Ecbatana, la ruda sa Raguel, ca să încaseze de la un anume Gabael, o datorie de 10 talanți și să-și găsească o soție din neamul său. Trimisul Domnului, care se dă drept israelit, îl însoțește pe Tobie, care, sub protecția acestuia, trece cu bine prin toate pericolele călătoriei, reușind chiar să-l alunge pe demonul său, Asmodeu, care îi ucisese în noaptea nunții pe toți

James Tobin

bărbații cu care Sara, fiica lui Raguel, voise să se căsătorească. Tobie o ia pe Sara de soție și se întoarce la Ninive, dar mai târziu revine la socrii săi în Media, unde va duce o viață cucernică. Cartea citează proverbul: „Ceea ce urăști tu însuși, aceea nimănui să nu-i faci”. A inspirat numeroși creatori din domeniile literaturii, artelor plastice și muzicii.

TOBLER [tɔ.bi.ɛr], **Adolf** (1835–1910), filolog elvețian. Prof. univ. la Berna și Berlin. Studii asupra limbii franceze vechi; a studiat texte vechi italiene și alte aspecte ale romanisticii. M. de onoare al Acad. Române (1875).

TOBOGAN (< fr.) s. n. 1. Cale de transport în formă de jgheab, pe care se coboară, prin alunecare sub acțiunea gravitației, materiale ambalate, piese de mașini etc. 2. Construcție în formă de jgheab înclinat cu panta variabilă, pe care se poate aluneca ușor, folosită ca mijloc de distracție pentru copii.

TOBOL, râu în Kazahstan și Federația Rusă, afl. stg. al Irtișului la Tobolsk; 1591 km. Izv. din SE m-ilor Ural (platoul Turgai) și traversează partea de S a Siberiei Occidentale. Afl. pr.: Iset, Tura, Ubagan, Tavda. Navigabil pe 437 km. Cursul inferior mlăștinos. Mari lacuri de acumulare. Îngheată în perioada nov.-apr. Trece prin Kustanai, Kurgan și Tobolsk.

TOBOLSK, oraș în Federația Rusă, în SV Siberiei, port pe dr. fl. Irtiș, vizavi de gura de vărsare a râului Tobol, la 254 km NE de Tiumen; 95 mii loc. (2001). Șantier navale. Stație de c.f. pe Transsiberian. Centru comercial. Rafinărie de petrol. Prelucr. blănurilor și a peștelui. Fundat în 1587.

TOBOȘAR (< *tobaș*, reg. derivat al lui *tobă*) s. m. Persoană care bate toba (1) (într-o orchestră sau într-o fanfară etc.).

TOBRALCO (< germ., fr.) s. n. Pânză de bumbac cu dungi sau carouri formate din combinația unor fire subțiri cu altele groase.

TOBRUK (TUBRUQ), oraș în NE Libiei (Cirenaica), la 120 km V de granița cu Egipt, port la M. Mediterană; 114,6 mii loc. (2003). Aeroport. Terminal al unui oleoduct care pornește de la câmpul petrolifer de la Sarir. Ind. alim. Producție meșteșugărească. Anticul *Antipyrgos*, stăpânit de greci, apoi de romani, a fost pentru sec. un important punct comercial pe drumul caravanier de coastă. Ocupat de italieni în 1911, T. a fost cucerit la 22 ian. 1941 de anglo-australieni, apoi recucerit la 21 iun. 1942 de către germani. La 13 nov. 1942, a fost definitiv eliberat de trupele aliate conduse de mareșalul *Montgomery*. Baza aeriană anglo-americană din apropiere, înființată imediat după al Doilea Război Mondial, a fost evacuată în 1970.

TOC¹ (< magh., scr.) s. n. 1. Cutie mică de lemn, de piele, din materiale plastice etc. în care se transportă sau se păstrează anumite obiecte de uz personal (ex. ochelari), unelte (ex. cuțit), instrumente de măsurat (ex. șubler), instrumente muzicale (ex. flaut) etc. 2. Ustensilă pentru scris sau desenat cu cerneală sau cu tuș, constituită dintr-o tijă prevăzută la un capăt cu un dispozitiv de prindere a peniței; condei. ♦ *T. rezervor* = stilou. 3. Piesă de cherestea cu grosimea de 58–68 mm și lățimea de 15–19 cm, folosită în tâmplărie. ♦ Ramă fixată în golul unei uși sau al unei ferestre, servind ca suport pentru canaturile ușii sau pentru cercevelele ferestrei.

TOC² (< bg.) s. n. Partea de pe talpa încălțăminteii corespunzând călcâiului, formată din bucăți de piele suprapuse sau uneori din lemn, din metal etc.

TOCA (lat. **toccare*) vb. I 1. Tranz. A tăia un material în bucăți foarte mărunte cu ajutorul unui obiect tăios sau al unei mașini speciale. 2. Tranz. Fig. A cheltui fără rost, a risipi bani, bunuri. ♦ A sărăci pe cineva, a-l ruina. 3. In tranz. A flecări, a sporovăi. ♦ Expr. *A toca la verzi și uscate* = a spune, a îndruga fel de fel de fleacuri, de palavre. 4. Tranz. și in tranz. A bate, a ciocăni, a lovi. ♦ In tranz. A bate toaca (1).

TOCANĂ (< magh.) s. f. Mâncare cu sos, preparată din bucățele de carne sau de diferite legume prăjite cu ceapă, cu adaos de cartofi.

TOCANTINS, 1. Râu în Brazilia, unul dintre cei mai mari afl. ai Amazonului; 2 699 km. Izv. din pod. Braziliei, de pe terit. statului Goiás,

Grigore Tocilescu

sub numele de Almas, curge pe direcție generală S-N și se varsă în brațul Pará din delta Amazonului, la 80 km SV de Belém. În zona de vărsare, T. are lățimea de 13 km. Afl. pr.: Araguaia. Navigabil pentru vase de mic tonaj în aval de orașul Carolina (pe c. 350 km) și pentru nave oceanice în cursul inf., în aval de Tucuruí. Numeroase cascade și praguri în cursul superior. 2. Stat federal în partea central-estică a Braziliei, creat în anul 1988; 277,6 mii km²; 1,33 mil. loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Palmas do Tocantins*. Zăcămintele de bauxită, aur, zinc, gips. Păduri tropicale cu lemn prețios. Creșterea bovinelor.

TOCATĂ (< it. *toccare* „a atinge“) Compoziție muzicală scrisă pentru instrumente cu claviatură; *p. ext.* compoziție muzicală de virtuozitate, cu caracter ritmic, scrisă pentru un instrument sau pentru orchestră.

TOCĂ (< fr.) s. f. 1. Pălărie fără boruri, de formă cilindrică, purtată de magistrați și de avocați în timpul exercițiului funcțiunii. 2. Pălărie mică, fără boruri, purtată de femei.

TOCĂTOR, -OARE (< *toca*) adj., subst. I. Adj. Care toacă, care mărunțește, care zdrobește ceva. II. 1. S. n. Cuțit mare sau mașină specială de tocat carne, nutreț etc. 2. S. n. Placă de lemn pe care se toacă carne, zarzavatură. 3. S. f. *T. de furaj* = mașină folosită la mărunțirea furajelor, pentru a ușura consumul lor integral.

TOCĂTURĂ (< *toca*) s. f. 1. Carne tocată mărunț, eventual cu adaos de pâine și de ingrediente. 2. Lucru tăiat mărunț.

TOCI (< sl.) vb. IV tranz. și refl. 1. (Despre muchia tăioasă sau vârful ascuțit al unei unelte etc.) A (se) face mai puțin tăios sau ascuțit, prin întrebuintare, lovire, polizare etc.; a (se) roade. ♦ Tranz. Fig. A slăbi, a slăbi puterile cuiva. 2. Tranz. A da la tociță, a ascuți. 3. Tranz. (Fam.) A-și

Charles Alexis Henri Clérel de Tocqueville

însuși mecanic lecțiile prin învățarea lor pe dinafară.

TOCILAR, -Ă (< *tocilă*) s. m. și f. 1. Persoană care se ocupă cu ascuțitul instrumentelor de tăiat. 2. (Fam.) Persoană care învață ceva în mod mecanic, pe dinafară.

TOCILĂ (< bg., scr.) s. f. Mașină simplă pentru ascuțitul instrumente de tăiat, compusă dintr-un disc abraziv acționat printr-o pedală sau manual cu ajutorul unui mâner.

TOCILĂRIE (< *tocilar*) s. f. Atelierul tociarului (1).

TOCILESCU, Alexandru (n. 1946, București), regizor român de teatru. Fantezie și inventivitate în piese din repertoriul clasic și modern („Nevestele vesele din Windsor“, „Concurs de frumusețe“, „Tartuffe“, „Cabala bigoților“).

TOCILESCU, Grigore (1850–1909, n. Fefelei-Mizii, jud. Prahova), istoric, arheolog, epigrafist și folclorist român. Acad. (1890), prof. univ. la București. Director (din 1881) al Muzeului Național de Antichități din București. S-a ocupat de studiul civilizațiilor preromane de pe terit. României („Dacia înainte de romani“). Ample monografii asupra bisericii episcopale de la Curtea de Argeș și asupra Monumentului de la Adamclisi. Considerat întemeietor al epigrafiei românești; a adunat numeroase ins-

cripții grecești și latine publicate în vol. II din „Corpus Inscriptionum Latinarum“. Întemeietor al „Revistei pentru istorie, arheologie și filologie“, pe care a condus-o între 1882 și 1909. A susținut prioritatea cronologică și valorică a poeziei populare, încercând și o clasificare a ei („Poezia populară a românilor“). A condus lucrările de elaborare a „Marelui dicționar geografic al României“.

TOCIT, -Ă (< *toci*) adj. (Despre obiecte tăioase sau ascuțite) Care nu mai taie, neascuțit. ♦ Ros, uzat, subțiat.

TOCMAI (< sl.) adv. 1. Exact, precis, chiar; deopotrivă, întocmai. 2. Abia, numai; atunci. 3. Chiar așa de..., prea, foarte. 4. Nu mai aproape decât...; taman, hăt.

TOCMEALĂ (< *tocmi*) s. f. 1. Faptul de a se tocmi; discuție purtată pentru stabilirea prețului unei mărfi; târguială. 2. Învoială, acord. 3. *Tocmeli agricole* = învoielii agricole. 4. (Pop.) Condiție.

TOCMI (< sl.) vb. IV 1. Refl. recipr. A discuta prețul unei mărfi, al unui serviciu etc. pentru a cădea la învoială; a se târgui. ♦ Tranz. A închiria obiecte, mijloace de transport etc. 2. Tranz. și refl. (Înv.) A (se) angaja slugă, lucrător; a intra sau a se băga la stăpân. 3. Tranz. (Reg.) A repara.

TOCOFEROL (< fr.; {s} gr. *tokos* „naștere“ + *pherein* „a purta“) s. m. (BIOCHIM.) Vitamina E.

TOCQUEVILLE [tokvil], **Charles Alexis Henri Clérel de** (1805–1859), publicist, istoric și om politic francez. Ministru de Externe (iun.–oct. 1849). Legitimist. A susținut necesitatea descentralizării statului și a acordării de drepturi politice ca alternativă a mișcărilor revoluționare („Democrația în America“, „Vechiul regim și revoluția“).

TODAI-JI (Marele Templu din Răsărit), templu monumental situat în orașul japonez Nara. Construit din ordinul împăratului Shomu în anii

Todai-Ji.
Casa Marelui
Buddha

Sir Alexander Robertus Todd
baron of Trumpington

745–752, cuprinde un ansamblu de clădiri dintre care se remarcă Daibutsuden (Marea Sală a lui Buddha). Deși după reconstrucție și-a păstrat doar 2/3 din suprafața inițială, este și astăzi cea mai mare construcție de lemn din lume (57 m lungime, 50 m lățime, 48 m înălțime). Adăpostește o statuie de bronz a lui Buddha (numit Daibutsu în japoneză) de 16 m înălțime și este centrul spiritual al sectei budiste kegon. T.-J. posedă o bogată colecție de vechi opere de artă și este inclus în complexul „Monumente istorice din vechiul Nara” declarat (în 1998) de UNESCO bun al Patrimoniului cultural universal.

TODD [tɒd], **Sir Alexander Robertus baron of Trumpington** (1907–1997), biochimist britanic. Prof. univ. la Londra, Manchester și Cambridge. Președinte al Societății Regale din Londra (1975–1980). Lucrări fundamentale în domeniul chimiei organice și biologice, în special asupra structurii și sintezei nucleozidelor, nucleotidelor și coenzimelor. A elucidat (1955) structura vitaminei B₁₂; a realizat sinteza vitaminelor E și B₁. A stabilit principiul structurii chimice a acidului ribonucleic (ARN). Premiul Nobel pentru chimie (1957).

TODEA, A. v. Alexandru, T.

TODIRENI, com. în jud. Botoșani, situată în SE C. Jiliei Superioare, pe râurile Jijia și Sîtna; 3 612 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul T.), inaugurată la 1 iun. 1896. Nod rutier. Moară de cereale. Produse de panificație. Centru viticol.

TODIREȘTI 1. Com. în jud. Iași, situată în SE pod. Sucevei, pe râul Hărmanești; 4 891 loc. (2008). Expl. de gresii și argile. În satul T., atestat documentar în 1456, se află biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1775), iar în satul Stroești, o biserică cu același hram, ctitorie de

la sfârșitul sec. 15 a lui Ștefan cel Mare, terminată în 1550 și pictată în anii 1934–1936. 2. Com. în jud. Suceava, în pod. Dragomirnei, pe râul Soloneț, în zona de confl. cu Suceava; 5 908 loc. (2008). Halte de c.f. (în satele Todirești, Părâuți și Soloneț). În satul T. au fost descoperite (1988–1989, 1992–1995) urmele unei așezări din sec. 5–6 în cadrul căreia s-au identificat 30 de locuințe cu vetre de foc, cuptoare, ceramică, obiecte de uz casnic ș.a. În satul Părâuți se află bisericile Înălțarea Sfinței Cruci (1487, cu picturi murale interioare originare și exterioare din sec. 16) și Duminica Tuturor Sfinților (1522, pictată în 1539–1540), iar în satul T., biserica din lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (ante 1782) și biserica de zid Sfinții Împărați Constantin și Elena (1994–1998). 3. Com. în jud. Vaslui, situată în Pod. Central Moldovenesc, pe cursul superior al Bârladului; 3 610 loc. (2008). Halte de c.f. (în satul Rafaila). Satul T. este atestat documentar în 1400. În satul Rafaila se află mănăstirea cu același nume (de călugări), inițial un schit atribuit (după legendă) lui Ștefan cel Mare și atestat documentar în 1599. Biserica Nașterea Maicii Domnului a mănăstirii a fost recondiționată pe alt loc înainte de 1636 și refăcută în 1809. În 1833–1834, în cadrul schitului a fost construită o biserică nouă, restaurată în 1916. Biserica schitului a fost avariată la cutremurul din 10 nov. 1940, reparată în 1943. Desființat de autoritățile comuniste în 1954, schitul a fost redeschis ca mănăstire în 1994. Bisericile de lemn Sfinții Voievozi (1772, restaurată în 1850), Sf. Gheorghe (1784), Sfinții Voievozi (1788), în satele Cotic, Drăgești și Sofronești. În satul Rafaila se află o rezervație forestieră (plopi seculari).

TODORAN, Dimitrie (1908–1996, n. Ibănești, jud. Mureș), pedagog român. Prof. univ. la Cluj și București. Lucrări de pedagogie teoretică și de psihologie pedagogică („Psihologia educației”, „Introducere în pedagogie”).

TODORAN, Eugen (1918–1997, n. sat Comești, jud. Mureș), istoric literar român. Prof. univ. la Timișoara. Monografii („Eminescu”, „Măiorescu”). Studii despre mari scriitori români (Creangă, Slavici, Caragiale, Rebreanu). Editor al operei dramatice a lui L. Blaga.

TODORAN, Romulus (n. 1918, Suatu, jud. Cluj), lingvist și filolog român. Prof. univ. la Cluj-Napoca. Studii de dialectologie și de istorie a limbii române („Contribuții de

dialectologie română”). Colaborator la „Atlasul lingvistic român”.

TODORAN, Tănase (Atanase) (?–1763, n. sat Bichigiu, jud. Bistrița-Năsăud), țaran român. Luptător pentru crearea de regimete grănicerești formate din iobagi români, pe care apoi i-a îndemnat la răscoală, cerându-le să alunge pe trimișii imperiali, în frunte cu generalul Buccow. Condamnat la moarte și executat prin frângere la roata.

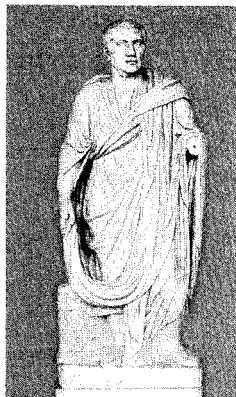
TODOROV [todorof], Petko (1879–1916), scriitor bulgar. Proză ritmică („Idile”) și drame romantice („Zidarii”, „Nunta zmeilor”) influențate de folclorul bulgar și balcanic, prelucrând motivul jertfei omenesti pentru realizarea unei construcții.

TODOROV [todorof], Tzvetan (n. 1932), critic și istoric bulgar al culturii. Stabilit în Franța. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai semiologiei și structuralismului. Întreprinde studiul poeziei pe baza analizei mecanismului discursului literar („Literatură și semnificație”, „Formalștii ruși”, „Literatura fantastică”, „Teorii ale simbolului”, „Critica critică”, „Dicționar enciclopedic al științelor limbajului” în colab. cu O. Ducrot).

TODUȚĂ, Sigismund (1908–1991, n. Simeria), compozitor și muzicolog român. M. coresp. al Acad. (1991), prof. univ. la Cluj-Napoca. Director al Filarmonicii de Stat Cluj (1971–1974). Muzica sa se bazează pe îmbinarea influențelor religioase (gregoriene și bizantine), cu cele folclorice, în cadrul marilor forme europene, într-o scriitură polifonică densă. Inițial de orientare neorenescentistă, neobarocă, este atras ulterior de eterofonie și modalism intens cromatizat. Manifestă o evidentă înclinație spre formele mari (opera „Mesterul Manole”, balada-oratoriu „Miorița”), lucrări orchestrale, muzică de cameră, corală. Lucrări de muzicologie.

Sigismund Toduță

roman purtând
togă

TOF (< fr.; {s} lat. *tofus*, „țuf”) s. m. Nodul de consistență dură și dimensiuni variabile format din depozite de acid uric și urați, care apare la bolnavii de gută la degete, la coate, la pavilionul urechii etc. Sin. tofus.

TOGĂ (< lat.) s. f. Mantie, adoptată de la etrusci, purtată de romani peste tunică, croită în formă de segment de cerc, care înfășura corpul lăsând liber brațul și umărul drept.

TOGHRUL BEG (c. 990–1063), fondator al statului condus de dinastia sunnită a Selgiucizilor (sec. 11–13). Nepot al lui Selgiuk ibn Dudak. Împreună cu fratele său Daud Ceagri-Beg, a condus uniunea selgiucidă a triburilor turcilor oguzi; s-a proclamat sultan la Nishapur (1038), consacrandu-și independența prin victoria (1040) asupra suzeranului său, emirul ghaznavid Masud I. În urma a numeroase campanii a cucerit Horasanul (1038-1044), Horezmul (1043), V Iranului (1042–1051), Azerbaidjanul (1054) și Iraqul, împreună cu orașul Bagdad (1055), unde califul abbasid al-Kaim i-a recunoscut titlul de sultan și l-a numit vicar al său temporal (1058-1059).

TOGLIATTI v. Toliatti.

TOGLIATTI [toʎʎatti], Palmiro (1893–1964), om politic italian. Secretar general al C.C. al Partidului Comunist Italian (1927–1964). Membru al Prezidiului Comitetului Executiv (1928–1943) și secretar (1937–1943) al Internaționalei a III-a Comuniste. Închis în timpul regimului lui Mussolini; în exil, în Franța (1926–1940) și U.R.S.S. (1940–1944). Unul dintre conducătorii insurjecției armate (apr. 1945) din N Italiei. Ministru în guvernele de coaliție (1944–1946). În anii care au urmat morții lui Stalin, s-a pronunțat pentru un grad

sport de independență ideologică față de U.R.S.S. Studii programatice („Gramsci”, „Partidul Comunist Italian”, „Notă memorială asupra problemelor mișcării muncitorești internaționale și ale unității sale”).

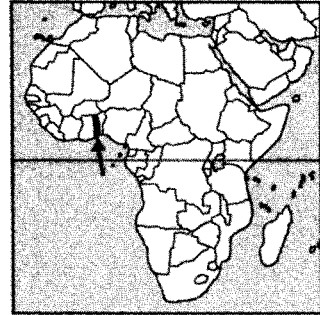
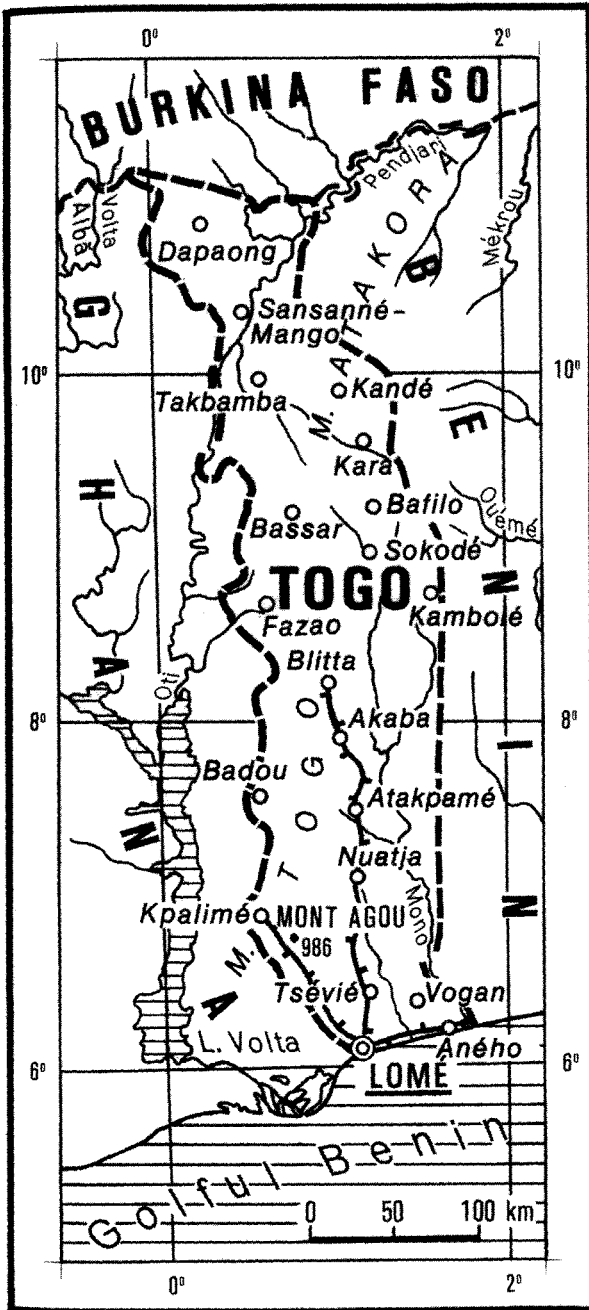
TOGNAZZI [toŋnattsj] **Ugo** (1922–1990), actor italian de teatru și film. Atât pe scenă („Tartuffe”, „Șase personaje în căutarea unui autor”, „Avarul”) cât și pe ecran („Monștrii”, „Roman popular”, „Prietenii mei”, „Tragedia unui om ridicol”) personajele sale se află într-un echilibru instabil între dramă și comedie, actorul știind să mânăiască iscusit comicul grotesc și patetismul dramatic.

TOGO 1. Republica Togoleză (République Togolaise), stat în V Africii, cu o îngustă ieșire (50 km) la Oc. Atlantic (G. Benin, sector al G. Guineii); 56 600 km²; 5 337 000 loc. (2006) Limba oficială: franceza. Limbi uzuale: ewe și mina în S, kabiye și dagomba în N. Religia: creștină 29% (dintre care majoritatea romano-catolici), credințe tradiționale 51%, islamică 20% ș.a. Capitala: *Lomé*. Orașe pr.: Sokodé, Kpalimé, Atakpamé, Kara. Este împărțit în 5 reg. cu 30 de prefecturi. Desfășurat pe c. 600 km (de la N la S) fără a depăși în lățime 120 km, T. prezintă un relief dominat de munți scunzi (m-ții T. cu alt. max. Mt. Agou, 986 m, m-ții Atakora) în partea centrală, cărora li se adaugă un podiș grezos în partea nordică și o câmpie lagunară, mlăștinoasă în partea sudică. Clima tropicală cu temp. medii lunare de 21°C–31°C, prezintă două anotimpuri (cel uscat, nov.–mart.). Precipitațiile atmosferice sunt mai bogate în spațiul montan – c. 1 300 mm/an – și mai reduse – sub 800 mm/an – în zona litorală. Nordul țării se află, în sezonul uscat, sub influența harmatanului, un vânt ce bate dinspre Sahara. Răurile Mono, Anié, Agou, deși scurte, au un potențial energetic ridicat. Vegetația forestieră (7,1% din terit.) este formată din mangrove și

palmieri (în reg. litorală și de câmpie) și din păduri semisempervirescente. În N țării, vegetația dominantă este cea de savană. Faună extrem de variată (specii de antilope, hipopotami, lei, leopardzi, crocodili, maimuțe ș.a.). Economia este bazată pe valorificarea resurselor de fosfați naturali (1,2 mii. t, 2006, important articol de export), a fondului forestier și a culturilor agricole comerciale: cafea (13,5 mii t, 2005), cacao (8,5 mii t, 2005, locul 6 în Africa), palmieri de ulei, bumbac (semințe și fibre), banane, portocale. Pentru consumul intern se cultivă porumb, mei, orez, sorg, manioc, igname (570 mii t, 2005, locul 5 pe Glob și în Africa), taro, fasole, arahide, nuci de palmier și de cocos. În reg. de savană este specifică creșterea extensivă a bovinelor, ovinelor și caprinelor, porcinelor. Activitatea agricolă este afectată serios de secetele frecvente. Pescuitul are o importanță secundară. Procesul de privatizare demarat la începutul anilor '80 ai sec. trecut a fost însoțit de înființarea unor zone economice libere (ex. cea creată în 1991 în jurul portului autonom Lomé). Ind. prelucrătoare, relativ diversificată produce: energie electrică, ciment (1,2 mii. t, 2006, pr. articol de export), bumbac egrenat, textile și conf., ulei de palmier și de palmist, de cocos, produse chimice și petroliere, lapte, carne, piei tăbăcite, bere și băuturi alcoolice, țigarete. Se mai extrag minereuri de fier, mangan, cromite și roci de construcție. Importul de energie electrică din Ghana reprezintă 80% din necesarul de consum. Infrastructura de transport este deficitară. Rețeaua feroviară (568 km cu ecartament îngust) are o capacitate limitată de transport (inclusiv de tranzit pentru țările din interiorul continentului, fără ieșire la mare, precum Burkina Faso). Căi rutiere: 7 520 km (dintre care 32% modernizati). Porturile pr. sunt Lomé și Kpémé; 9 aeroporturi, dintre care două modernizate. Conectată la

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Regiuni	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc., 2006)	Centrul ad-tiv
Centrale	13 317	494,0	Sokodé
Kara	11 738	669,0	Kara
Maritime	6 100	2 342,0	Lomé
Plateaux	16 975	1 222,0	Atakpamé
Savanes	8 470	571,0	Dapaong

Moneda: 1 Franc C.F.A. = 100 Centimes. Export (2002): ciment (26,5%), fosfați (16,6%), alimente (16,6%), bumbac (15,9%), fier și oțel (7,4%). Pr. parteneri (2006): Ghana (16,7%), Benin (9,1%), Burkina Faso (14,4%), Belgia (6,1%), Mali (5,8%), Germania (5,4%) ș.a. Import (2006): alimente (16,1%), dintre care cereale (9,7%), produse petroliere (14,8%), mașini și aparate (10,8%), produse chimice (10,5%), ciment și cărămizi (9,1%), autovehicule (8,2%) ș.a. Pr. parteneri (2006): China (29,8%), Marea Britanie (10,9%), Franța (8,9%), Olanda (6%), Belgia (5,1%) ș.a.

- *Istoric.* Terit. T., locuit de triburi bantu în S și hamite în N, face parte, în Ev. Med., din regatele Dagomba (sec. 11), Gondja (sec. 16), Cotokoli (sec. 19). Coasta T. este explorată în 1481 de navigatori portughezi și adăpostește, din sec. 17, primele factorii franceze. Până în sec. 19, reg. de coastă rămâne o placă turnantă a comerțului cu sclavi destinat continentului american. În 1884, reg. de coastă devine protectorat german (Togoland), granițele hinterlandului fiind delimitate față de posesiunile coloniale franceze în 1897, iar față de cele britanice în 1899. În aug. 1914, la începutul Primului Război Mondial, T. este ocupat de trupe anglo-franceze și împărțit între Franța (E) și Marea Britanie (V), care primesc mandate de administrare în numele Societății Națiunilor (1922), apoi al O.N.U. (20 sept. 1946). Populația din T. Britanică decide, printr-un referendum organizat în 1956, sub controlul O.N.U., unirea cu Coasta de Aur (din 1957, Ghana). T. Francez obține statut de republică autonomă în cadrul Comunității Franceze (1958), iar la 27 apr. 1960 se proclamă republică independentă. După asasinarea primului președinte, Sylvanus Olympio, în cursul unei lovitură de stat (13 ian. 1963), puterea este preluată de Nicolas Grunitzky (1963-1967), iar la 13 ian. 1967, în urma unei alte lovitură de stat militare, de către lt.-col. (apoi generalul)

gazoductul vest-african, inaugurat în 2007. Turismul este în plin avânt. Pr. zone și obiective: litoralul cu orașele Lomé (Muzeul Național, Monumentul Independenței, Palatul Parlamentului ș.a.) și Aného (fostă capitală în

perioadele 1884-1887 și 1914-1920); Koutammakou - ținutul populației batammariba este inclus (din 2004) în Patrimoniul cultural universal; rezervațiile de vânătoare din N țării, Parcul Național Fazao Malfacassa.

Étienne Gnassingbé Eyadéma, ales în 1979, președinte al statului, odată cu revenirea la un regim civil (reales în 1986, 1993 și 1998), conduce în mod autoritar statul, până în 1992, în cadrul unui sistem monopartit. Primele alegeri pluripartite, organizate în febr. 1994, în urma adoptării, printr-un referendum (27 sept. 1993), a unei noi Constituții, sunt câștigate de către opoziție, dar președintele Eyadéma reușește să se mențină în continuare la putere. Alegerile parlamentare din 21 mart. 1999, boicotate de opoziție, sporesc tensiunile din viața politică și represiunea forțelor democratice. Parlamentul, rezultat în urma scrutinului legislativ (27 oct. 2002) câștigat de Uniunea Populară Togoleză, de guvernământ, modifică (dec. 2002) Constituția țării pentru a-i permite președintelui în exercițiu să candideze pentru un nou mandat. Astfel, alegerile prezidențiale (iun. 2003) sunt câștigate tot de Eyadéma. Înainte de a muri (2005) îl desemnează ca succesor pe fiul său Faure Gnassingbé, încalcând constituția țării. Acesta câștigă alegerile din 3 mai 2005. Republică prezidențială. 2. Lagună în S Republicii Togo, pe țărmul G. Benin, între Lomé și Aného, reprezentând un fost estuar al râului Chio; 78 km². Rezerve de fosfați (c. 100 mil. t.). Pescuit.

TÔGÔ Heihachirô, marchiz ~ (1848–1934), amiral japonez. A comandat flota japoneză în timpul Războiului Ruso-Japonez (1904–1905), câștigând bătălia de la *Tushima*. Membru în Consiliul Militar Suprem (1909).

TOHARICĂ (< germ.) adj. *Limba* ~ = limbă indo-europeană, din grupul occidental, vorbită, probabil, între sec. 5 și 10 în Asia Centrală. Este numită după poporul *tokharoi*, menționat de Strabo. A dispărut în cursul Ev. Med. sub presiunea limbilor chineze, mongolă și a celor turcice. La sfârșitul sec. 19 și începutul sec. 20, în Turkestanul chinez, au fost descoperite texte de limbă t. din sec. 5–7, care cuprind proză și poeme religioase, de inspirație budistă, tratate medicale, registre contabile și mănăstirești, permise de liberă trecere a caravanelor. Scriere bazată pe alfabetul indic *brahmi*.

TOHĂNEANU, G[heorghe] (n. 1925, Galați), lingvist român. Prof. univ. la București și Timișoara. Studii de analiză stilistică a textului din perspectivă lingvistică („Studii de stilistică eminesciană”, „Stilul artistic al lui Ion Creangă”). Lucrări punând în valoare principalele funcții artistice ale limbajului („Expresia artistică eminesciană”, „Dincolo de cuvânt”, „Studii de stilistică și versificație”).

TOHOARCĂ s. f. (Pop.) Cojoc mare ciobănesc, făcut din piei cu lăna pe dinafară.

TOHTAMİŞ, han al Hoardei de Aur (1377–1395). A încercat să readucă Hoarda de Aur la rangul de mare putere, ceea ce a provocat nemulțumirea lui Timür Lenk, fostul său protector, care l-a înfrânt decisiv în 1395.

TOI (< tc.) s. n. 1. Punctul culminant în desfășurarea unei acțiuni sau a unui fenomen; miez. 2. Zarvă, ceartă, tărăboi.

TOIAG (< sl.) s. n. 1. Baston pe care se sprijină cineva atunci când merge sau cu care se apără la nevoie; cârjă. ♦ Fig. Sprijin, reazem, ajutor. 2. (Inv.) Baston purtat ca semn distinctiv sau ca simbol al unei anumite demnități sau autorități; scepter. 3. (Pop.) Lumânare care se așază în mâna, pe pieptul sau la capul mortului.

TÔJÔ [todzo] **Hideki** (1884–1948), general și om politic japonez. Șef de Stat-Major al Armatei din Manciuria (1937–1938) și min. de Război (1940–1941). Reprezentant al aripii extremiste în armata japoneză. Ca prim-min. (1941–1944) a ordonat declanșarea atacului de la Pearl Harbor. Criminal de război, a fost judecat, condamnat la moarte de Tribunalul Internațional de la Tôkyô și executat.

TOKAJ [tokaj], localit. în NE Ungariei, pe Tisa, la 48 km E de Miskolc; 5,1 mii loc. (2001). Centrul unei importante zone viticole. Zăcăminte de min. de mercur, cu o concentrație de 15% Hg. Piață agricolă. Ind. chimică și de prelucr. a lemnului. Renumit centru de vinificație și de prod. a lichiorurilor. Cramă de 1,5 km cu labirinturi. Colegiu calvin fundat în 1530–1531. Peisajul cultural și etnografic al reg. viticole T. a fost inclus (din 2002) în Patrimoniul cultural universal.

TOKAMAK (cuv. rus.) s. n. Instalație complexă, cuprinzând capcane magnetice cu anumite configurații spațiale, în care este încercată producerea reacției termonucleare controlate într-o plasmă de deuteriu și tritium. Instalația a fost creată și folosită în U.R.S.S., în cadrul Institutului de energie nucleară „I.V. Kurceatov”.

TOKELAU [toukalau], arh. în Pacificul central, situat între paralelele de 8° și 10° lat. S și între meridianele de 171° și 173° long. V, la 500 km N de Samoa de Vest; 10,1 km²; 1 466 loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Fakaofu*. Ins. pr.: atolii Atafu, Fakaofu, Nukunono. Climă tropicală. Exportă cafea, copra, portocale, sidf.

Descoperit în 1765 de navigatorul britanic John Byron, devenind protectorat al Marii Britanii în 1877 și colonie în perioada 1916–1926. Din 1926 se află sub jurisdicția Noii Zeelande; inclusă ca parte a acesteia (din 1948). Administrată prin Samoa de Vest (până în 1962). Ins. Swains/Olohenga depinde de Samoa Americană. Între 1916 și 1946 s-a numit *Union Islands*, iar din 1976 T.

TOKOROZAWA, oraș în Japonia (Honshû), situat la NV de Tôkyô, fiind una dintre suburbiile acestuia; 337,2 mii loc. (2006).

TOKUDA SHÛSEI (1871–1943), scriitor japonez. Autor reprezentativ pentru miscarea naturalistă japoneză („Menajul tânăr”). Romane foarte populare de expresie intimistă („Măștile”).

TOKUGAWA [tokugaua], familie nobiliară japoneză, ramură a clanului Minamoto. Membri ai acestei familii au fost shoguni între 1603 și 1867, promovând o politică de menținere a rânduielilor feudale și de izolare a Japoniei. În același timp, epoca T. a însemnat pentru Japonia o perioadă de mare stabilitate politică, prosperitate economică și înflorire culturală. Mai importanți: *Ieyasu* (1603–1605/1616), fondatorul dinastiei; *Iemitsu* (1623–1651); *Ienobu* (1709–1712); *Yoshimune* (1716–1745).

TOKUNAGA Sunao (1899–1958), scriitor japonez. Romane pe teme proletare („Cartierul fără soare”, „Tôkyô, orașul șomerilor”), antimilitariste („Dormi liniștit, soția mea”) sau de configurare în frescă a societății nipone („Munții liniștii”).

TOKUSHIMA [tokufima], oraș în Japonia (Shikoku), situat la gura de vărsare a râului Yoshino în str. Kii; 267,1 mii loc. (2006). Port. Ind. chimică, textilă (bumbac), de prelucr. a lemnului (mobilă) și a peștelui. Universitate (1949). Ruinele unui castel distrus în 1875.

TÔKYÔ 1. Golf al Oc. Pacific care pătrunde în interiorul țărmului central-estic al ins. Honshû; 48 km lungime; 37 km lățime. Mărginit la V de pen. Miura și la E de pen. Bôsô. Comunică cu Oc. Pacific prin str. Uruga. Traversat de un tunel subacvatic (1986), la 12 m adâncime, între Kawasaki și Kisarazu și de un pod (1994) care leagă țărmul de o ins. artificială. Porturi: Tôkyô, Yokohama, Chiba, Funabashi, Kawasaki. 2. Capitala Japoniei („Capitala din Est”), una dintre cele mai mari metropole ale lumii, situată în C. Kantô din SE ins. Honshû, pe țărmul de NV al G. Tôkyô, la gura de vărsare a fl. Sumida; supr. orașului

propriu-zis: 618 km²; supr. ariei metropolitane (care include orașele Tōkyō, Kawasaki, Yokohama, Matsudo ș.a., în total 32 orașe și 9 comune): 2 166 km²; 8,53 mii. loc. (2006); 35 mil. loc. (aria metropolitană, 2005), cea mai mare din lume ca număr de loc. Până în 1868 s-a numit **Edo**, **Yedo** sau **Yeddo** („Portul Estuarului”). Cel mai important centru politic, economic, financiar-bancar, bursier (bursa de valori, cu indicele Nikkei, care funcționează din 1878, cu excepția anilor 1945–1949), comercial (centrul comercial Ginza), cultural-științific, de transport și turistic al țării. Port. Aeroporturile Haneda (în S orașului), pentru curse interne, și Narita (la 64 km NE de oraș), pentru curse externe. Nod feroviar și rutier. Metrou. Tren electric de mare viteză, numit „Shinkansen”, care leagă T. de Osaka. Constr. navale, de automobile (firmele „Nissan”, „Honda”), de material rulant feroviar și rutier, de echipament electric. Rafinării de petrol. Ind. siderurgică, petrochimică, de prelucr. a cauciucului, a lemnului și a tutunului, electronică (companiile „Toshiba”, „Sony”, „NEC”), optică (aparate fotografice și de filmat), poligrafică, a mat. de constr., hârtiei, textilă, încălț., alim. ș.a. Produse de artizanat. Producție cinematografică. Sediul Jocurilor Olimpice de vară (1964). Academie de științe. Numeroase universități (Tōkyō, 1877, Meiji, 1881, Waseda, 1882, Nihon, 1903 ș.a.) și institute de învățământ superior. Muzeul Național T. (1871), situat în parcul Ueno, are o colecție de peste 86 mii obiecte grupate în secții de arheologie și istorie, pictură și sculptură, științe, tehnică, ceramică, textile, mobilier ș.a. Între 1889 și 1900 s-a numit Muzeul Imperial T., între 1900 și 1947, Muzeul familiei impe-

Tōkyō.
Vedere generală

riale T., între 1947 și 1950 Muzeul Național și din 1950 denumirea actuală; Muzeul Național de Știință și Artă amplasat în Palatul Imperial; Muzeul Național de Artă Occidentală, cu mari colecții de lucrări aparținând pictorilor și sculptorilor din Occident; Muzeul Național de Artă modernă cu lucrări semnate de artiștii plastici japonezi. Biblioteca Națională a Parlamentului (Dieta). Teatrul Național cu secții ale artei dramatice tipic japoneze (*kabuki* și *noh*) și de păpuși (*bunraku*). Operă. Orchestră simfonică. Festival anual de dans Azuma cu ediții de primăvară și de toamnă. Stadion olimpic cu 72 mii de locuri. Parcul Ueno, renumit loc de recreere, cu săli de concerte, muzee, galerii de artă, grădină zoologică, temple, jocuri pentru copii ș.a. Monumente: Palatul Imperial (începutul sec. 17, reconstruit în 1967); Turnul orașului T. (333 m înălțime) cu două platforme de belvedere și cu antene de emisie radio și

TV; templele budiste Kwannon (sec. 7), distrus în 1641 și reconstruit în 1958 și Sensoji (sau Asakusa, 1649). Orașul T. este afectat de numeroase cutremure, cel mai violent fiind înregistrat la 1 sept. 1923, când au murit c. 120 000 persoane și a fost distrusă complet zona centrală. Locuită din Antic., aici a existat o mică așezare de pescari. Menționată pentru prima dată în prima jumătate a sec. 15, așezarea Edo a fost fortificată în 1457. A cunoscut o importanță dezvoltare de la sfârșitul sec. 16, încă din sec. 18 fiind unul dintre cele mai mari orașe ale lumii. Între 1603 și 1867, una dintre principalele reședințe ale shogunilor din familia *Tokugawa*. În 1868 împăratul își mută reședința de la Kyōto la Edo, care își schimbă numele în T. și devine, în 1869, cap. Japoniei. În timpul celui de al Doilea Război Mondial orașul a avut mult de suferit de pe urma bombardamentelor aviației americane. — **Procesul de la** ~, proces intentat principalilor criminali de război japonezi. S-a judecat la T., între 3 mai 1946 și 12 nov. 1948, de un tribunal militar internațional.

TOLAND, **Gregg** (1904-1948), operator american de film. Nu numai cel mai iscusit artizan al anilor '30-'40, dar un adevărat creator al imaginii cinematografice ca vehicul de limbaj („Profunzimea câmpului”). Contribuție esențială în filmele unor mari regizori ca William Wyler și Orson Welles („La răscruce de vânturi”, „Micile vulpi”, „Cetățeanul Kane”).

TOLAND [toulænd], **John** (pe numele adevărat Junius Janus) (1670–1722), filozof englez, de origine irlandeză. Republican și liber cugetător, T. este asociat cu critica metafizicii creștine și apariției *deismului*, „Creștinismul fără taine” oferind o

Tōkyō.
Palatul
Imperial

dovadă pur rațională despre existența lui Dumnezeu. Alte scrieri: „Scrisori către Serena”, „Viața lui John Milton”, „Pantheistikon”.

TOLĂ (< fr.) s. f. Foaie de tablă tăiată la dimensiunile necesare pentru o anumită lucrare. ♦ (ELT.) Foaie de tablă silicioasă, tăiată prin ștanțare în formele și la dimensiunile necesare confecționării miezurilor feromagnetice pentru mașini și aparate electrice.

TOLĂNI vb. IV refl. A se întinde într-o poziție comodă pentru a se odihni; a se lungi. ♦ Intrans. A sta culcat, a lenevi.

TOLBĂ (TORBĂ) (< gr.) s. f. 1. Geantă sau sac de drum care se poartă atârnat la șold și în care se păstrează merindele, vânatul etc. 2. Toc în care se păstrau săgețile.

TOLBERT [toulbært], **William Richard Jr.** (1913–1980), om politic liberian. Vicepreședinte (1951–1971) și președinte (1971–1980) al Liberiei. Ucis în urma unei lovituri de stat provocate de deteriorarea situației economice și politice în țară.

TOLBUHIN, denumirea orașului bulgar Dobrici între 1949 și 1991.

TOLBUHIN, Fiodor Ivanovici (1894–1949), mareșal sovietic. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a comandat fronturile 3 și 4 Ucrainene și Grupul de Armate Sud.

TOLEDO 1. Oraș în centrul Spaniei, centrul ad-tiv al comunității autonome Castilla-La Mancha, situat pe fl. Tajo, la 67 km SSV de Madrid; 77,6 mii loc. (2006). Producție de arme, de instr. chirurgicale ș.a. Ind. chimică, textilă (mătase), a conf., încălț., ceramicii și alim. (marțipan). Muzeu de artă și de arheologie. Muzeul „El Greco”. Oraș istoric, inclus din 1986 în Patrimoniul cultural universal, adăpostește monumente romane, vizigote, fortificații musulmane și creștine, catedrala gotică (1226–1493); Alcázarul (fortăreața) — edificiu cu patru turnuri patrulatere, construit începând din c. 1531 și reconstruit după distrugerile din 1936; bisericile Santa Maria la Blanca (1180, reconstruită în sec. 13), Santo Tomé (sec. 13, pictată de El Greco în 1586), San Juan de los Reyes (1476); moscheea Bib-al Mardom (sec. 10); sinagogile Mudéjar (sec. 12) și El Tránsito (1357), azi muzeu sefar; Palatul regilor Castiliei (azi Școală militară); castelul San Servando; piața Zocodover, podurile din piatră peste fl. Tajo: Puente de Alcántara (sec. 9, reconstruit în 1258) și Puente de San Martín (1212). În Ev. Med. T. a fost un renumit centru de fabricare a săbiilor de oțel. Turism. Veche fortăreață aparținând tribului carpentinilor iberici,

cucerită de romani (în 193 î.Hr.), care au declarat așezarea municipium (în 192 î.Hr.) și l-au numit *Toletum*. Capitală a Regatului vizigoților (554–711), când a deținut un important rol cultural și ecleziastic. Cucerit de mauri în 711, el a fost, pentru aproape patru sec., un adevărat centru al culturii evreiești și arabe. Ocupat, în 1085, de regele Alfons VI al Castiliei, a devenit, în 1230, capitala Regatului Castiliei și Leónului, iar din 1479 și până în 1561 a Regatului Spaniei. Importanța orașului decade odată cu mutarea capitalei regatului la Madrid. La T., între 400 și 703, s-au desfășurat lucrările a 18 Concilii bisericești, la care s-au luat decizii importante de natură ecleziastică și politică. În 589, la cel de-al treilea Conciliu, regele vizigot Reccared a scos în afara legii arianismul, confesiunea tradițională a vizigoților, asigurând unitatea religioasă și politică a regatului. Biserica vizigotă a acceptat supremația Bisericii romane, care a devenit religie de stat. 2. Oraș în S.U.A. (Ohio), situat la gura de vărsare a râului Maumee în golful Detroit; 301,2 mii loc. (2006). Principalul port din sistemul Marilor Lacuri. Aeroport. Nod feroviar. Centru comercial, industrial și de transport. Siderurgie. Constr. de automobile „Jeep”, de motoare auto, de mașini-unelte, aparataj electrotehnic. Rafinărie de petrol. Ind. chimică, a maselor plastice, sticlăriei, textilă și alim. Universitate (1872). Muzeu de artă (1901) cu colecții de sticlărie și de tablouri semnate de pictorii olandezi și francezi din sec. 17–18. Operă. Orchestră simfonică. Sala de

concerte „Peristyle”. Catedrală romano-catolică cu arhitectură în stil spaniol. Grădină zoologică. Așezarea a luat naștere în 1833 prin unificarea localităților Port Lawrence (1817) și Vistula (1832) și numită T. Oraș din 1837. 3. Oraș în Filipine, situat pe țărmul vestic al ins. Cebu; 141,1 mii loc. (2000). Port. Aeroport. Centru comercial. Expl. de min. de cupru și de cărbuni.

TOLEDO, Francisco de ~, conte de Oropeza (1515–1582), cardinal spaniol. Viceroge în Peru (1569–1581). A introdus *Inchiziția* în viceregat. A fondat mai multe orașe și a promulgat un cod nou de legi.

TOLEDO, Juan Bautista de (c. 1500–1567), arhitect spaniol. Elev al lui Michelangelo. Arhitect al Curții regale spaniole. A proiectat ansamblul El Escorial și mănăstirea San Lorenzo.

TOLERA (< fr.) vb. I tranz. A îngădui un lucru, o situație sau un fapt nepermis; a trece cu vederea. ♦ A admite, a suporta, a răbda.

TOLERABIL, -Ă (< fr.) adj. Care poate fi tolerat; admisibil, suportabil.

TOLERANT, -Ă (< fr.) adj. Care tolerează; îngăduitor, indulgent.

TOLERANȚĂ (< germ., fr., lat.) s. f. 1. Faptul de a tolera; îngăduință, indulgență. (POL., REL., SOCIOL.) Atitudine de reținere față de ceea ce dezaprobăm ori considerăm fals sau opus din punct de vedere politic, religios, social etc. T. a apărut ca idee importantă în sec. 17, în „Scrisoarea despre toleranță” a lui J. Locke. Dezvoltată inițial în contextul încercărilor de restaurare a păcii într-o Europă bulversată de conflicte

Toledo.
Catedrala

religioase, ideea de t. s-a extins în sec. 19 și 20, contribuind la aplanarea disputelor despre diferențele rasiale, sexuale și sociale. T. reprezintă, în prezent, un pilon central al societății libere care promovează pluralismul moral și cultural. T. presupune: un subiect tolerant și unul tolerat (individ, grup, organizație etc.), o acțiune, practică sau credință, ca obiect al t., o atitudine negativă (dezaprobatoare) din partea subiectului tolerant și, corespunzător, un grad semnificativ de reținere. 2. Interval de variație admis pentru o anumită mărime sau dimensiune caracteristică (greutate, volum etc.) a unui material, obiect, exprimând gradul de precizie cu care se impune să se realizeze un anumit produs. 3. Obșinuință sau dispoziție pe care o are organismul de a suporta anumite medicamente sau substanțe. ♦ *T. imunologică* = Lipsă a răspunsului imun față de anumii antigeni. Apare în cazul expunerii la aceștia, în timpul dezvoltării intrauterine. 4. (BIOL.) Capacitatea unui organism (plantă, animal, micro-organism) de a rezista la diverse variații ale condițiilor de mediu. În cazul plantelor cultivate noțiunea implică și capacitatea de a produce recolte satisfăcătoare în condițiile respective.

TOLETUS, Franciscus (Francisco de Toledo) (1533–1596), filozof și teolog spaniol. Oarecum eclectic, dar în mod esențial, tomist; comentarii la lucrările de logică și fizică ale lui Aristotel; un comentariu parțial la *Summa theologiae*.

TOLIATTI (TOGLIATTI), oraș în Federația Rusă situat pe stg. fl. Volga, la 65 km NV de Samara; 704,9 mii loc. (2006). Port fluvial. Hidrocentrată. Constr. navale, de automobile (în colab. cu firma FIAT, din 1970), de motoare și de componente pentru automobile. Ind. chimică (îngrășăminte), electrotehnică, de prelucr. a cauciucului sintetic, a mat. de constr. (ciment) și alim.

Fundat în sec. 18 cu numele *Stavropol* și rebotezat în 1964 cu numele actual, în onoarea liderului comunist italian *Palmiro Togliatti*.

TOLIMA, vulcan în V Columbiei, unul dintre cei mai înalți din Anzii columbieni (Cordillera Central); 5 215 m. Vârful este acoperit cu zăpezi persistente și poate fi văzut de la Bogotă (la 130 km E). Ultima erupție a avut loc în 1829.

TOLKIEN [tolki:n], **John Ronald** (1892–1973), scriitor și filolog englez, originar din Africa de Sud. Prof. univ. la Oxford. Specialist în literatura medievală. Romane de succes, în care reinvie legende medievale („O poveste cu un Hobbit”, trilogia „Stăpânul inelelor”).

TOLLER [tøler], **Ernst** (1893–1939), poet și dramaturg german. Silit să emigreze în S.U.A. (1933), din cauza convingerilor sale politice. Teatru expresionist, de atitudine, reflectând convingerile sale politice și sociale („Masă om”, „Distrușătorii de mașini”, „Hinkemann, mutilatul”). Autobiografia „Am fost german”; corespondență („Privind printre gratii”). S-a sinucis.

TOLLMANN, Alexander (n. 1928), geolog austriac. Prof. univ. la Viena. Cercetări de tectonică alpină, stratigrafie („Sinteza Alpilor Orientali”, „Monografia Alpilor Calcaroși”). M. de onoare al Acad. Române (1992).

TOLMAN [tøulmen] 1. **Edward Chase** (1886–1959), psiholog american. Prof. la Univ. California (Berkeley). Reprezentant al neobehaviorismului, interesat de psihologie comparată (la om și la animal) și de învățare. El ia în considerare modalități specifice ale diferitelor organisme de a răspunde la același stimul („Comportamentul teleologic la animale și la oameni”). 2. **T. Richard Chase** (1881–1948), fizician american. Frate cu T.1. Prof. la Institutul Tehnologic din California. Contribuții în domeniul mecanicii statistice și al termodinamicii relative, cu referiri la

teoria Universului în expansiune („Relativitate, termodinamică și cosmologie”).

TOLOMETRU (< fr. {i}; {s} gr. *tholos* „tulbură” + *metron* „măsură”) s. n. (FIZ.) Aparat folosit pentru măsurarea turbidității apei prin determinarea grosimii stratului de apă, care împiedică distingerea prin transparență a unor figuri standardizate.

TOLSTOI [talstøi], **Aleksei Konstantinovič, conte** (1817–1875), poet, romancier și dramaturg rus. Balade evocând Rusia medievală („Balaurul Tugarin”, „Cântec despre Harold și Iaroslav”, „Iia Muromet”). Teatru poetic, bazat pe o rafinată analiză psihologică (trilogia dramatică istorică „Moartea lui Ivan cel Groaznic”, „Tarul Fiodor Ivanovici”, „Tarul Boris”). Romane istorice („Cneazul Serebreanii”).

TOLSTOI [talstøi], **Aleksei Nikolaevici** (1883–1945), scriitor rus. Proză satirică vizând nobilimea („Oameni ciudați”, „Boierul schiop”); romane de evocare istorică („Petru I”) sau urmând destinele contradictorii ale intelectualității în perioada Războiului civil (trilogia „Calvarul”, romanul „Pâinea”); nuvele autobiografice de factură lirică („Copilăria lui Nikita”); drame („Ivan cel Groaznic”); scrieri științifico-fantastice („Aelita”, „Hiperboloidul inginerului Garin”, „Revolta mașinilor”). Lirică simbolistă („Dincolo de fluviile albastre”).

TOLSTOI [talstøi], **Lev Nikolaevici, conte** (1828–1910), scriitor rus. A participat, ca ofițer, la campaniile din Caucaz și la apărarea Sevastopolului. Natură contradictorie, oscilând între exaltare și luciditate, între seducția misticismului și conștiința cauzelor răului social, protestând împotriva nedreptății și propovăduind salvarea prin nonviolență, autoperfecționare morală și întoarcere la creștinismul primitiv, sintetizează în atitudine și opera sa marile antagonisme și frământările epocii sale. Înființează pe proprietatea de la lasnaia Poliana o școală populară, încercând să pună în

Alexander Tollmann

Aleksei Nikolaevici Tolstoi

Lev Nikolaevici Tolstoi

Constantin Toma

Victor Toma

Toma D'Aquino

practică ideile privind necesitatea desființării iobăgiei și a educării țăranului. A abordat o mare varietate tematică, insistând pe psihologia personajelor și pe reflectarea evenimentelor în conștiința acestora, dând operei sale o semnificație universală. Proză autobiografică („Copilăria”, „Adolescența”, „Tineretea”), romane epice („Război și pace”, capodoperă a literaturii universale), ilustrând fatalitatea iubirii opusă convențiilor social-morale („Anna Karenina”) sau procesul de resurrecție spirituală („Învierea”); drame de analiză („Puterea întunericului”, „Cadavrul viu”), nuvele („Povestiri din Sevastopol”, „Cazacii”, „Moartea lui Ivan Ilici”, „Sonata Kreutzer”), articole protestatare. Personalitate monumentală a literaturii ruse, creația sa epică se impune prin capacitatea de cuprindere, adâncimea viziunii, acuitatea observației sociale și psihologice, sentimentul tragicului și omnescului.

TOLTECI (< fr.) s. m. pl. Populație amerindiană din Mexic, din familia de limbi nahuatl. În sec. 8–13 au dezvoltat o civilizație originală, având ca principale centre Teotihuacán și Tula de Allende.

TOLUCA, Nevado de ~, vulcan stins în partea central-sudică a Mexicului, în lanțul m-ților Sierra Madre Occidental; alt.: 4 392 m (cel mai înalt din acest lanț muntos). Craterul conține un lac, format prin topirea zăpezii. Vulcanul T. se află în Parcul Național cu același nume (1933, 510 km²).

TOLUCA DE LERDO, oraș în partea central-sudică a Mexicului, centrul ad-tiv al statului federal México, situat la 67 km V de Ciudad de México, la 43 km NE de vulcanul Nevado de Toluca, pe râul omonim, la 2 530–2 680 m alt.; unul dintre cele mai înalte orașe din America de Sud; 747,5 mii loc. (2005). Centru comercial. Piață agricolă. Constr. de automobile. Ind. chimică, textilă (țesă-

turi din lână și bumbac), alim. (bere, conserve, băuturi alcoolice). Artizanat (coșuri, oale, broderii). Producție de pături. Una dintre cele mai vechi biserici din America de Sud, reconstruită în 1585. Universitate (1956). Muzeu de arheologie. Fundat în 1530 de Hernán Cortés, a căpătat statut de oraș din 1533. Denumit „de Lerdo” în 1861 în onoarea lui Sebastián Lerdo de Tejada, viitorul președinte (1872–1876).

TOLUEN (< fr.; {s} n. pr. *Tolú*) s. n. Hidrocarbură aromatică din seria benzenului; lichid incolor, cu p.f. 110,56°C, cu miros specific, insolubil în apă, solubil în solvenți organici. Se obține din gudroanele cărbunilor de pământ și din fracțiunile petroliere bogate în hidrocarburi aromatice sau îmbogățite prin aromatizare. Se întrebuințează ca materie primă în ind. coloranților, a produselor farmaceutice, ca solvent etc.

TOLUIDINĂ (< fr. {i}) s. f. Amină derivată din toluen, întrebuințată la fabricarea unor coloranți, a unor medicamente etc. Se cunosc trei izomeri ai t.

TOM (< fr., lat.) s. n. Fiecare dintre volumele care compun o lucrare unitară; *p. ext.* carte, operă.

TOMA, Sfântul ~ (? – c. 53 d.Hr.) unul din cei 12 apostoli. A fost numit și *Necredinciosul*, pentru că s-a îndoit de învierea lui Iisus. A propovăduit Evanghelia în Parția (în actuala provincie Khorāsân, Iran) și India. Prezuit de Biserica ortodoxă la 6 oct.

TOMA, Aurel (1911–1984, n. Babadag), boxer român. Dublu campion european profesionist la categoria cocos (1936 și 1938), multiplu campion național la categoriile muscă, cocos și pană.

TOMA, Constantin I. (n. 1935, sat Gugęsti, jud. Vaslui), botanist român. M. coresp. al Acad. (1991), prof. univ. la Iași. Director al Grădinii Bota-

nice din Iași (1970–1973), director al Institutului de Cercetări Biologice din Iași (1986–1990). Cercetări de floristică, corologie, histologie și embriologie, fenologie, istoria botanicii („Morfologia și anatomia plantelor cultivate”, „Strategii evolutive în regnul vegetal”, „Influența poluării atmosferice asupra structurii plantelor”).

TOMA, Sanda (n. 1956, Ștefănești, jud. Botoșani), canotoare română. Campioană olimpică (Moscova, 1980) și mondială (1979) la schif simplu.

TOMA, Victor (n. 1922, Leova, Basarabia), inginer român. M. de onoare al Acad. (1993). Primul constructor de calculatoare electronice din România; a realizat (1964) un calculator cu tranzistori cu memorie pe ferite. Numeroase invenții (instrumente electronice pentru măsurarea radioactivității, generatorul controlat de impulsuri, sistemul de vot electronic etc.). A construit sisteme de introducere a datelor pe discuri flexibile, multiplicare industrial.

TOMA D'AQUINO [daku:j:no] (1225–1274), teolog și filozof italian. Dominican. Discipol al lui Albert cel Mare. Majoritatea scrierilor sale au legătură cu diferitele funcții ocupate în Ordinul dominicanilor și în serviciul Papei, dar mai ales cu activitatea de profesor la Paris, Roma, Napoli și participarea la controversele teologice și filozofice ale vremii (averroism, platonism). A scris: sinteze teologice („Summa contra gentiles”, „Summa theologiae”); comentarii biblice, un comentariu la „Sentințele” lui Petrus Lombardus, comentarii la Aristotel, Boethius și Pseudo Dionisie; tratate în scopuri polemice și didactice („Despre esență și ființă”, „Despre unitatea intelectului”, „Despre eternitatea lumii”), o serie de dezbateri academice sub titlul „Quaestiones disputatae” pe multiple teme teologice și filozofice (adevăr, libera opțiune etc.). Filozofic, T. se bazează cel mai ade-

sea pe Aristotel, chiar și în discuțiile teologice, și-l invocă mai ales în critica teoriilor asociate cu Platon; totuși, prin scrierile lui Augustin, Boethius și Pseudo Dionisie, a asimilat o doză considerabilă de platonism; în fine, spre deosebire de mulți dintre contemporanii săi, T. a apreciat filozofii și teologii arabi și evrei, în special pe Avicenna și Maimonide. Deși opera sa oferă numeroase discuții raționale asupra unor subiecte teologice, primele trei cărți din „Summa contra gentiles” constituind chiar o încercare de teologie naturală, în ansamblu, ea poate fi caracterizată cel mai bine ca teologie filozofică, o întreprindere care asuma ca axiome atât doctrine filozofice cât și adevăruri relevate „Summa theologiae” fiind paradigmatică în acest sens. (V. *tomism* și *neotomism*). După ce, în 1277, un număr de propoziții ale lui T. au fost condamnate, dominicanii i-au impus în mod oficial învățăturile în cadrul ordinului; în 1323, T. a fost canonizat, în 1567 a fost proclamat doctor al Bisericii, iar în 1879 a fost adoptat ca teolog oficial al Bisericii romano-catolice.

TOMAHAWK [toməhək] (cuv. amerindian) s. n. Armă de luptă (măciucă, iar mai târziu, topor de piatră șlefuită sau de fier) specifică amerindienilor.

tomahawk

TOMASCHEK [tomafek], **Wilhelm** (1841–1901), orientalist și geograf austriac. Lucrări de geografie istorică („Gotii în Taurida”, „Vechii tracii”, „Studii asupra topografiei Asiei Mici în Evul Mediu”).

TOMASI DI LAMPEDUSA [tomazi di lampeduza], **Giuseppe** (1896–1957), scriitor italian. Romanul (postum) „Ghepardul”, bazat pe o fină analiză psihologică, și centrat pe figura principelui Fabrizio Salina, reconstituie, cu subtilă ironie, momentul de derută al aristocrației siciliene, cantonată în imobilism și fatalitate, în anii unificării Italiei. Nuvele; scrieri autobiografice.

Alberto Tomba

TOMA SLAVUL (?–823), comandant militar slav din Asia Mică, conducător al răscoalei populare (820–825) din Imp. bizantin. A asediat fără succes Constantinopolul (821–822). Răscoala, care a continuat și după uciderea sa, a fost înfrântă de autoritățile imperiale cu sprijinul bulgarilor.

TOMASEVSKI, Boris Viktorovici (1890–1957), critic literar rus. Reprezentant al formalismului rus. Lucrări de critică literară („Teoria literaturii”, de metrică („Versul”) și textologie („Scriitorii și cărților”). Un amplu studiu despre Pușkin.

TOMATĂ (< fr., germ.) s. f. Pătălegea roșie.

TOMBA, Alberto (n. 1966), schior italian. A dominat, cu o tehnică impresionantă, schiul mondial între 1988 și 1995. Campion olimpic la slalom special (1988), slalom uriaș (1988 și 1992). Câștigător al Campionatului Mondial la slalom special și uriaș (1996). De cinci ori câștigător al Cupei Mondiale la slalom special (1988, 1991, 1992, 1994, 1995) și de trei ori la slalom uriaș (1988, 1991,

1995). În 1995 a fost campion absolut al Cupei Mondiale.

TOMBAC (< fr.) s. n. Aliaj de cupru (85–90% cu zinc), folosit în special sub formă de sârmă sau de tablă. Din t. sunt confecționate radiatoarele motoarelor pentru autoturisme.

TOMBALBAYE [töbalbai], **François** (1918–1975), om politic din Ciad. Președinte al Partidului Progresist. Președinte al Republicii și șef al guvernului (1960–1975).

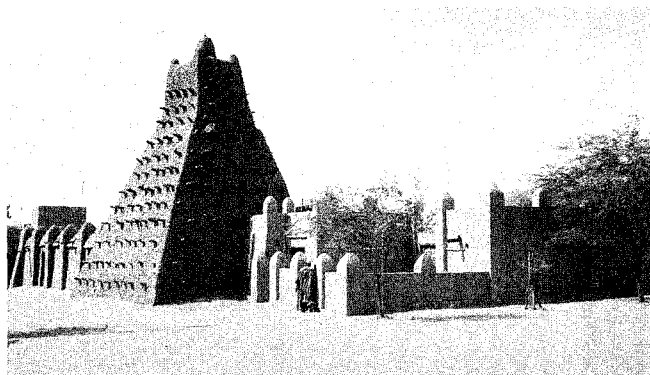
TOMBERON (< fr. *tombereau*) s. n. Cutie de tablă cu fundul rotunjit, montată pe o osie cu două roți mari, folosită pentru transportul pe distanțe scurte al materialelor de construcție, al gunoaielor etc.

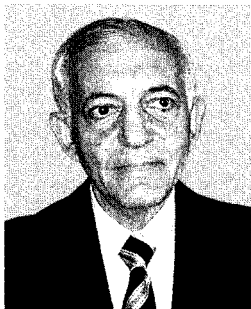
TOMBOLĂ (< it.) s. f. Loterie organizată la diferite ocazii (serbări, baluri etc.) cu câștiguri în obiecte.

TOMBOLO (cuv. it.) s. n. (GEOMORF.) Cordon litoral care unește o ins. litorală cu un țarm. T. poate fi simplu, dublu, triplu etc. V. și *săgeată litorală*.

TOMBOUCTOU [tömbuktu] (**TOMBUCTU, TIMBUKTU**), oraș în partea centrală a Rep. Mali, situat la marginea de S Saharei, la 13 km N de malul fl. Niger; 31,9 mii loc. (1998). Centru comercial. Produse alim. Important nod caravanier și centru islamic. Inclus (din 1988) în Patrimoniul cultural universal. Universitate. Numeroase moschei, între care se remarcă Marea moschee (Djingereyber) datând din 1324. Centru de propagandă islamică, îndeosebi prin Universitatea coranică Sankore din cadrul moscheii omonime. Fundat în jurul anului 1100 de tuaregii nomazi pe o rută importantă transsahariană a caravanelor, a căpătat o dezvoltare deosebită în perioada 1335–1433, când a devenit

Tombouctou. Moscheea Sankore

Ioan Tomescu

parte a Imp. Mali și un activ centru caravanier pentru sare și aur. În anii 1468–1528 s-a aflat în componența Imp. Songhai, apoi în stăpânirea cărmuitorilor din Maroc (1591–1750) și a celor francezi între 1893 și 1960.

TOMENTOS; -OASĂ (< lat.; < fr.) adj. (Despre plante) acoperit cu peri scurți, moi, foarte deși, formând un strat uniform (asemănător cu o pâslă), de obicei de culoare albă, cenușie sau gălbuie. La unele specii (ex. teiul alb sau argintiu, dărmozul) fața inferioară a frunzelor este t., dar în alte cazuri tulpina, inflorescența sau chiar întreaga plantă pot fi tomentoase (ex. la unele specii de *Centaurea* sau de *Hieracium*).

TOMESCU, Ioan (n. 1942, Ploiești), matematician român. M. coresp. al Acad. (2000), prof. univ. la București. Cercetări în teoria grafurilor, în combinatorica și informatica teoretică („Introducere în combinatorică”).

TOMESCU, Vasile (n. 1929, Brazilii, jud. Ialomița), muzicolog român. Lucrări de istoria muzicii („Musica Daco-Romana”), monografiile dedicate compozitorilor români („Paul Constantinescu”).

TOMEȘTI 1. Com. în jud. Harghita, situată în depr. Ciuc, pe cursul superior al râului Olt; 2 620 loc. (2008). Este o com. nouă, înființată la 3 oct. 2003, prin desprinderea satului Tomești din com. Cârța. Satul T. este atestat documentar în 1333; 2. Com. în jud. Hunedoara, situată în NV depr. Brad, la poalele de SV ale vf. Găina din m-ții Bihor, pe râul Obârșa; 1 174 loc. (2008). Centru de ceramică populară (în satul Obârșa) și de prelucr. artistică a lemnului (în satele Dobroț și Leaut). Satul T. este menționat documentar în 1439. În satul Leaut, atestat documentar în 1439, se află biserica Sfinții Arhangheli Mihail și

Gavriil (sec. 19); bisericile de lemn Sf. Nicolae (sec. 19) și Schimbarea la Față (sec. 19), în satele Dobroț și Obârșa. Punct de plecare spre vf. Găina. 3. Com. în jud. Iași, situată în NE Pod. Central Moldovenesc, în partea de E a Coastei Iașilor, pe râul Bahlui; 12 397 loc. (2008). Expl. de gresii și argile. Centru viticol. Sere legumicole (în satul Vlădiceni). Satul T. este atestat documentar în 1469. 4. Com. în jud. Timiș, situată la poalele NV ale m-ților Poiana Ruscă, pe cursul superior al râului Bega; 2 218 loc. (2008). Expl. de calcar (în satele T., Luncanii de Sus și Românești) și de aragonit și bentonit (Luncanii de Sus). Fabrică de sticlărie pentru menaj (pahare, vase de artizanat. Păstrăvărie (Luncanii de Jos). Izvoare cu ape termale, radioactive. Satul T. este atestat documentar în 1597. În satul Românești se află mănăstirea *Izvorul Miron* (de călugări).

TOMILLARES [tomilă'ares] (cuv. sp. *tomillo* „cimbrisor”) subst. pl. Denumire utilizată în Spania pentru formațiuni vegetale deschise, scunde, instalate pe terenuri calcaroase pe locul pădurilor mediteraneene de cvercinee, degradate ca urmare a folosirii îndelungate pentru pășunat (în special cu ovine și caprine). Sunt similare formațiunilor de tip *garigă* din Franța, fiind alcătuite din plante ierboase aromate, semiarbuști și arbuști (de ex. diferite specii de cimbrisor, salvie, levănțică, rozmarin, grozămă, ienupăr ș.a.).

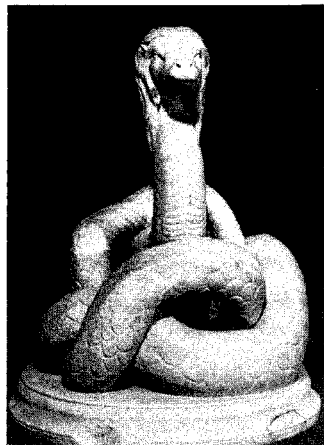
TOMIS, oraș grecesc, întemeiat de coloniștii din Milet în sec. 7 î.Hr. pe terit. actualului municipiu Constanța. În sec. 3 î.Hr. stăpânirea portului a constituit cauza războiului dintre Byzantion și Callatis (262 î.Hr.). La începutul sec. 1 î.Hr. a participat alături de orașele grecești de pe țărmul de V al Mării Negre la războiul cu romanii purtat de regele Pontului, Mitridate VI Eupator (73 î.Hr.), iar după expediția de represalii a lui Marcus Terentius Varro Lucullus (72–71 î.Hr.) a intrat sub dependența romană. În 62–61 î.Hr. a participat la răscoala cetăților grecești dobrogene, aliate cu geții, împotriva romanilor. La mijlocul sec. 1 î.Hr. a intrat în stăpânirea geților conduși de Burebista. În sec. 1–3, pe când era reședința a guvernatorului roman al prov. Moesia Inferior, T. a cunoscut dezvoltarea economică și politică maximă, fiind și centrul federației orașelor grecești din V Pontului Euxin (Pentapolis apoi Hexapolis). În a doua jumătate a

sec. 3 T. a fost atacat dinspre mare de goți și heruli. Puternic fortificat, orașul a ripostat, fiind reîntărit în timpul lui Dioclețian (284–305), când a devenit și capitală a noii provincii Scythia. La T. a fost înființat în prima jumătate a sec. 4 un episcopat (subordonat direct Bizanțului) menționat în documente până în sec. 9. Sub Iustinian (527–565), fortificațiile T. au fost reconstruite din temelii, permițându-i să opună rezistență atacurilor barbare din sec. 6–7, până în 680, când a căzut sub lovirile avarilor, aliați cu bulgarii. În sec. 11, vechiul port al cetății a fost folosit, sub numele de *Constantia*, ca loc de escală pentru flota bizantină. În hărțile nautice medievale este menționat cu numele de *Constanza*, denumire ce s-a păstrat până astăzi. Aici a fost exilat (între anii 8 și 17) și a murit marele poet latin *Ovidiu*. Un bogat material arheologic, arhitectonic și numismatic din sec. 2–4 a fost descoperit în ultimii ani la T. Remarcabile sunt ruinele unui edificiu cu mozaic din sec. 2–3, o statuie a Fortunei cu zeul Pontos, precum și o reprezentare statuară a unui șarpe („Șarpele fantastic”).

TOMIS, revistă social-culturală și literară. Din 1990 serie nouă. Apare lunar la Constanța (iul. 1966–dec. 1989, cu excepția anilor 1975–1982, când apărea trimestrial). Colaboratori: T. Coșovei, St. Aug. Doinaș, C. Regman, Al. Protopopescu, R. Vulpescu ș.a.

TOMISM (< fr.) s. n. Doctrina teologică și filozofică a lui *Toma d'Aquino* și a continuatorilor săi. V. *neotomism*.

Tomis. Reprezentare statuară a „Șarpelui fantastic”

TOMMASEO [tomaze:ɔ], **Niccolò** (1802–1874), scriitor și erudit italian. Romane istorice („Ducele de Atena”) sau pe teme contemporane („Credință și frumusețe”), lucrări de istorie politică („Despre Italia”) și lexicografie („Dicționarul limbii italiene”, în colab., „Dicționar de sinonime”).

TOMMASO DE VIO (1469–1534), cardinal și teolog dominican italian. Magistru general al Ordinului (1508–1518), a cercetat cazul lui Savonarola. Ca legat papal în Germania, a purtat discuții teologice cu Luther, fără să ajungă însă la un acord. Celebru prin comentariul său la *Summa theologiae* a lui Toma d'Aquino.

TOMNA (< *toamnă*) vb. I intranz. A ține vitele sau oile, în timpul toamnei, într-un loc unde se găsește iarbă pentru pășunat.

TOMNATIC, -Ă (< *toamnă*) adj., s. n. I. Adj. 1. Care apare sau are loc toamna; care se referă la toamnă, de toamnă. ♦ (despre soiuri de fructe) care se coc toamna (spre deosebire de alte soiuri ale aceleiași specii, care se coc mai devreme). 2. Fig. Trecut de maturitate. ♦ *Flăcău* (sau *holtei, fecior*) *tomnatic* = bărbat trecut de tinerețe și rămas neînsurat; celibatar, becher, burlac. II. S. n. Loc unde stau păstorii cu animalele în timpul toamnei.

TOMNATIC, com. în NV jud. Timiș, situată în C. Mureșului, la SE de Sănnicolau Mare; 3 127 loc. (2008). Culturi cerealiere, viticultură, legumicultură și pomicultură. Ape termale. Atestată documentar la c. 1750. A devenit com. în 2004, prin desprindere din com. Lovrin.

TOMOGRAF s.n. Aparat folosit pentru tomografie.

TOMOGRAFIE (< fr. *tom*); {s} gr. *tomos* „bucată tăiată” + *graphein* „a scrie”) s. f. (MED.) Metodă de examinare radiologică cu ajutorul căreia se obțin imagini ale structurilor dintr-un singur plan de profunzime (secțiuni fine), eliminând imaginile celorlalte planuri. Se bazează pe deplasarea simultană a filmului și a tubului radiogen în jurul unei axe, realizându-se secțiuni transversale seriate la diferite niveluri ale corpului. T. computerizată, de ultimă oră, colectează sute de astfel de imagini, din diferite unghiuri, care sunt procesate cu ajutorul unui computer și reconstituite, oferind o imagine tridimensională a structurii examinate. Metoda se folosește în evaluarea proliferărilor benigne sau maligne, a traumatismelor craniene, ale coloanei vertebrale sau transabdominale, a

Shin'ichirō Tomonaga

afecțiunilor vasculare, pulmonare, cardiace, ale organelor abdominale etc.

TOMONAGA Shin'ichirō (1906–1979), fizician japonez. A studiat în Germania cu W. Heisenberg. Prof. univ. la Tōkyō. Autor al teoriei moderne a electrodinamicii cuantice, independent de J. Schwinger și R.P. Feynman. A prevăzut existența mezoatomilor (1940); a introdus (1946) formalismul supermultitemporal, pe baza căruia s-a dezvoltat electrodinamica cuantică. Premiul Nobel pentru fizică (1965), împreună cu J. Schwinger și R.P. Feynman.

TOMOZEI, Gheorghe (1936–1997, n. București), scriitor român. Redactor-șef al revistei „Argeș” (1969–1972). Lirică rafinat ceremonială și artizanal calofilă, cu infuzii livrești („Gloria ierbii”, „Ierbar de nervi”, „Catalogul corăbiilor”). Eseuri despre N. Labiș și Nichita Stănescu. Cărți pentru copii; traduceri.

TOMPA, Gabor (n. 1957, Târgu Mureș), regizor român de teatru. Puternică afinitate pentru poezia teatrului absurd, pentru lumi sfâșiate de așteptare și de angoasă. El *umanizează* absurdul, îi conferă o concreteță uluitoare și, în același timp, îi dă forța unui spectru care ne bănuie existența. („Așteptându-l pe Godot”, „Rinoceri”, „Cântăreața cheală”, „Tango”).

TOMPA [tɒmpɔ] László (1883–1964, n. satul Rugănești, jud. Harghita), scriitor român de naționalitate maghiară. Lirică peisagistică și meditativă („Prin munții Ardealului”, „Vânt nordic”, „Unde ești, omule?”, „Poezii”).

TOMSK, oraș în Federația Rusă, situat în V Siberiei, pe râul Tom, la 43 km de confl. acestuia cu fl. Obi, la 200 km NE de Novosibirsk; 489,9 mii loc. (2006). Port. Stație de c.f. pe o ramificație a Transsiberianului. Aeroport. Expl. de petrol și gaze. Constr. de mașini și de componente pentru aviație,

de echipament electric și de ceasuri. Ind. chimică (lacuri și vopsele), de prelucr. a lemnului și a cauciucului sintetic, piel. și încălț., a conf. și alim. Universitate (1888). Fundat în 1604.

TOMȘANI 1. Com. în jud. Prahova, situată în E C. Ploieștiului, pe stg. Cricovului Sărat; 4 597 loc. (2008). Haltă de c.f. (T.). Biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului (1729), în satul Magula. **2.** Com. în jud. Vâlcea, situată în Subcarpații Vâlcei, pe cursul superior al râului Bistrița Olteană; 4 070 loc. (2008). Nod rutier. Centru viticol și de vinificație și de fabricare a rachiuilor. Biserica de lemn Cuvioasa Parascheva (1757) și Sfinții Îngeri (1774), în satele Dumbrăvești și Băltățeni. Biserica de zid Sfinții Trei Ierarhi (1767, refăcută în 1866), în satul Foleștii de Jos.

TOMUȘ, Mircea (n. 1934, Mociu, jud. Cluj), critic și istoric literar român. Prof. univ. la Sibiu. Redactor-șef al revistei „Transilvania” (serie nouă). Monografii docte și sistematice despre Gh. Sincai, I.L. Caragiale, M. Sadoveanu, studii privind lirica („15 poeți”), cronici literare („Răsfrânger”), un roman („Întoarcerea”).

TON¹ (< fr.) s. n. 1. Sunet. ♦ (MUZ.) Interval dintre două sunete apropiate (ex. do-re). ♦ Expr. *A da tonul = a)* a indica notele de început ale unei compoziții scrise pentru voce; *b)* a fi inițiatorul unei mode, al unei acțiuni etc. **2.** (LINGV.) Înlățime a care se pronunță o silabă, care în unele limbi (ex. chineză) are funcție distinctivă similară cu aceea a fonemului; mlădiere, inflexiune a vocii, intonație. **3.** Fel de a spune, de a-și exprima gândurile. ♦ Expr. *Tonul face muzica*, se spune pentru a scoate în evidență importanța modului în care se vorbește cu cineva. ♦ Felul în care se prezintă, în general, o scriere literară; notă dominantă a stilului sau a vorbirii cuiva. **4.** Intensitatea, strălucirea, luminozitatea culorilor (t. închis, deschis). În funcție de zona de spectru în care se plasează t. pot fi calde (portocaliu, roșu, galben) sau reci (violet, verde, albastru). **5.** Fiecare dintre nuanțele unei culori. ♦ Cerneală pentru tipar de fond. **6.** (Inv.) Accent.

TON² (< fr.) s. m. Pește teleostean, răpitor, înrudit cu pălămida, lung până la 4–5 m și cu greutatea de 500–600 kg (*Thunnus thynnus*). Trăiește în Oc. Pacific, în Oc. Atlantic, în M. Mediterană și în Marea Neagră.

TONAJ (< fr.) s. n. 1. Masa sau greutatea unui corp exprimată în tone, respectiv tone-forță. 2. Greutatea totală a vagoanelor care formează un tren. ♦ Greutatea maximă a încărcăturii pe care o poate transporta un vehicul. 3. (NAV.) Volumul interior al unei nave comerciale, exprimat în tone-registru brut.

TONAL (MUZ.) adj. Care se supune principiilor tonalității.

TONALITATE (< fr.) s. f. 1.1. (MUZ.) Raportul dintre sunetele modurilor majore și minore și sunetul principal, denumit *tonică*. 2. (LINGV; în unele limbi) Intonație deosebită a unor cuvinte care se scriu la fel, dar au sensuri diferite. II. 1. Denumire dată ambianței cromatice specifice unei picturi: închisă sau deschisă, caldă sau rece etc. 2. Trăsătură dominantă, notă specifică a unei scrieri.

TONARE (< ton' sau < germ.) s. f. Depunere a unui strat subțire de cerneală pe părțile albe ale unei tipărituri, ca urmare a acoperirii incidentale cu cerneală a suprafeței neutre a formei de tipar.

TONĂ (< fr., germ.) s. f. 1. (FIZ.) Unitate de măsură a masei (simbol: t), egală cu 1 000 kg. ♦ *T.-forță* = unitate de măsură a forței (simbol: tf), egală cu greutatea unui corp cu masa de o tonă. 2. *T.-kilometru* = unitate de măsură folosită pentru exprimarea volumului transporturilor pe o linie de cale ferată, echivalentă cu deplasarea unei greutăți de o tonă-forță pe distanța de un kilometru. 3. (NAV.) *T.-registru brut* = unitate de măsură pentru volumul interior al unei nave comerciale egală cu 2,8316 m³. ♦ *T. deadweight v. deadweight*.

TONDO (< it.) s. m. Denumire dată unui tablou, în general de mici dimensiuni, de formă rotundă sau ovală.

TON (THON) DUC THANG (1888-1980), om politic vietnamez. Membru al Biroului Politic al C.C. al Partidului Comunist din Vietnam (până în 1976, al Partidului Celor ce Muncesc din Vietnam). Vicepreședinte (1960-1969) și președinte (1969-1976) al Republicii Democratice Vietnam. Președinte al Republicii Socialiste Vietnam (1976-1980).

TONEANU, Vasile (1869-1933, n. Târgu Ocna), actor român. Strălucit interpret al personajelor lui Caragiale (Pristanda, Farfuridi, lordache).

TONEGARU, Constant (1919-1952, n. Galați), poet român. Lirică de esență romantică, tradusă însă într-un limbaj modern, de descendență suprarealistă, cultivând gestul nonconformist, viziunea burlescă, sarcasmul, evaziunea în spațiul exotic („Plantatii”, „Steaua Venerii”).

Tonegawa Susumu

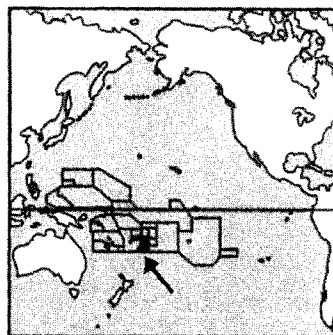
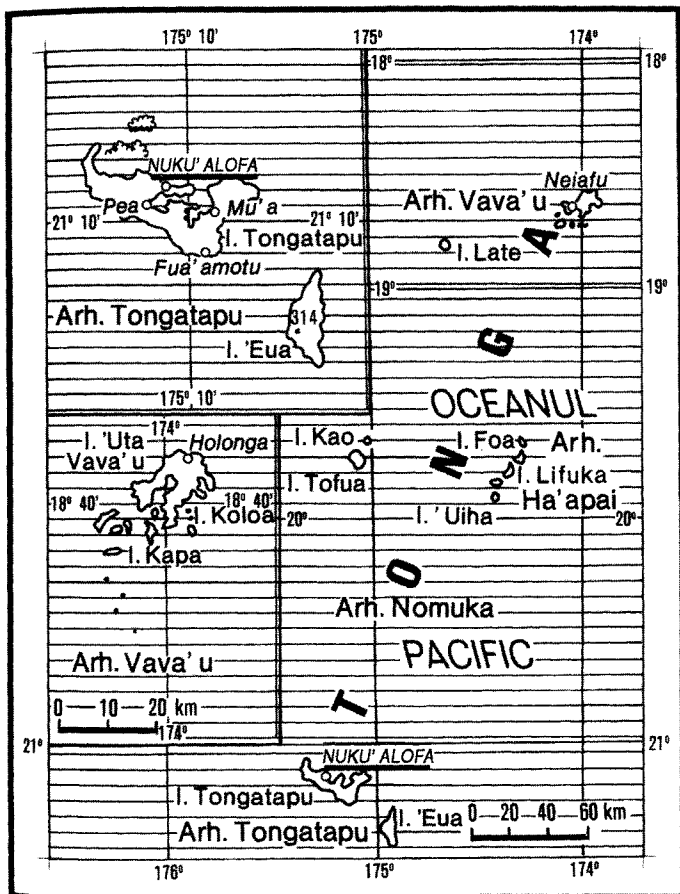
TONEGAWA Susumu (n. 1939), biolog japonez. Prof. la Univ. California (San Diego), Basel și Institutul Tehnologic Massachusetts. Studii de genetică și imunologie. A descoperit mecanismul genetic prin care un număr limitat de gene este capabil să producă un mare număr de anticorpi, fiecare răspunzând la un antigen specific. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1987).

TONER (< engl.) s.n. Cerneală încărcată electrostatic folosită la imprimantele cu laser și la aparatele de fotocopiere. Se aplică pe un tambur încărcat electrostatic, care o depune pe hârtie cu ajutorul unui element de încălzire.

TONETĂ (< fr. *tonnelet* „butoiaș”) s. f. Stand mic amenajat pe stradă și unde se vând cârți sau diverse produse mărunte, dulciuri, răcoritoare etc.

TONGA 1. **Regatul ~ (Pule'anga Fakatu' i 'o Tonga/ Kingdom of Tonga)**, stat insular în SV Oc. Pacific, la c. 3 000 km NE de Sydney (Australia) și 700 km SE de ins. Fiji, la 15°-23° lat. S și 180°-171° long. V; 748 km² (inclusiv lagunele interioare); 101 134 loc. (2006). Limbi oficiale: tongana și engleza. Religia: creștină 92,9% (protestanți-wesleyani c. 44%, romano-catolici 16%, adventiști 19,3, mormoni 13,6%), baha'i 6,7% ș.a. Capitala: *Nuku'alofa*. Orașe pr.: Mu'a, Neiafu, Haveluloto, Pangai. Este împărțit în 5 diviziuni cu 23 districte. Arh. T. se extinde pe c. 800 km lungime și cuprinde 172 de ins. (dintre care 45 sunt locuite) grupate în trei sectoare (grupuri): Vava'u (în N), Ha'apai (în centru) și Tongatapu (în S). Ins. sunt așezate pe două lanțuri vulcanice paralele orientate N-S, cel răsăritean fiind scufundat și acoperit de corali, iar cel apusean emers, cu alt. ce ajung la 1 033 m în ins. Kao (arh. Ha'apai). Cele mai mari ins. sunt Tongatapu (256 km², alt. max. 80 m),

Vava'u (90,5 km², alt. max. 200 m) și 'Eua (88 km²). Vulcani activi (Fonualei, Tofua ș.a.). Clima este tropicală cu temperaturi relativ constante (27°C în N și 23°C în S) și precipitații bogate (Tongatapu 1 600 mm/an, Vava'u 2 200 mm/an, Niuatoputapu 2 600 mm/an). Uneori partea nordică a arh. este afectată de uragane (perioada dec.-apr.). Nu există rețea hidrografică permanentă, ci doar mici pâraie în ins. 'Eua și Niuatoputapu. Pădurile tropicale umede ocupă supr. restrânse, pe ins. coraligene fiind specifice cocotierii și arborii pandanus, iar pe cele vulcanice mangrovele (în zonele litorale), ierburile înalte, ferigile arborescente, araucaria, hibiscus ș.a. (în părțile mai înalte). Faună bogată, dintre mamifere evidențiindu-se o specie de liliac, vulpea zburătoare (pe ins. Tongatapu). Pentru ocrotirea florei și faunei submarine există cinci rezervații naturale marine (în zonele recifilor coralieri). Lipsită practic de resurse minerale (se exploatează doar calcare recifale și nisipuri și unele depozite de guano pe ins. 'Ata). Pr. culturi comerciale sunt: palmierul de cocos, dovleceii, vanilia (locul 7 pe Glob), piperul, citricele, bananierul, ananasul, taro, iar pentru consumul intern ignamele, maniocul, batatele (locul 1 pe Glob la prod./loc.), tomatele. Pescuitul este o activitate importantă, contribuind cu o treime la export. Se cresc porcine, caprine, bovine, cabaline și păsări de curte. Produse alimentare (ulei de cocos, lapte, carne), băuturi, echipament sportiv (inclusiv ambarcațiuni), mici excavatoare, produse chimice, din lemn, textile, îmbrăcăminte, materiale de construcție, hârtie, produse din metal ș.a. În lipsa rețelei feroviare și a celei rutiere restrânse (680 km, 27% modernizată), sunt importante transporturile navale (pr. porturi: Nuku'alofa, Neiafu și Pangai) și cele aeriene (6 aerodromuri, Fua'amotu aflat la 22 km de capitală având și trafic internațional). Turismul este o activitate în plină dezvoltare. T. este vizitată anual de c. 100 mii turiști (în bună parte în cadrul unor croaziere navale) atrași de peisajele specifice ins. Oc. Pacific cu plaje cu nisip fin, lagune, pâlcuri de cocotieri, de facilitățile pentru practicarea înotului subacvatic (Nuku'alofa, Vava'u), a iahtingului (inclusiv prin organizarea a două mari regate pornite din Noua Zeelandă, în lunile mai și iun.), de cultura populară unică, de produsele artistice (sculpturile în lemn, țesăturile „tapa” și „ngatu”). Pr. zone și obiective: ins. Tongatapu cu orașul-capitală Nuku'alofa (cu Palatul Regal, 1867 și biserica wesleyană, sec. 19),

Jakob Le Maire în 1616. Arh. T. este explorat de navigatorii olandezi Willem Corneliszoon Schouten, în 1616, și Abel J. Tasman, în 1643, urmași în 1773 și 1774 de englezul James Cook, care le dă numele de Insulele Prieteniei. Căpetenia Taufa'ahu unește, cu sprijinul britanic, întregul arh. sub autoritatea sa și adoptă ca rege numele de George Tupou I (1845-1893), întemeind dinastia care domnește și astăzi în T. În 1900, în timpul domniei lui George Tupou II, regatul T. recunoaște protectoratul britanic (în politica externă și finanțe), fiind singurul stat din Pacificul meridional care nu a fost transformat într-o colonie europeană. În 1958 și 1967, Tratatul de prietenie și protecție cu Marea Britanie este revizuit în vederea obținerii deplinei autonomii interne. După decesul reginei Salote Tupou III (1918-1965), fiul ei, Tupouto'a Tungi (prim-ministru din 1949), devine rege sub numele de Taufa'ahua Tupou IV. Noul suveran îl desemnează ca prim-ministru pe fratele său, prințul Fatafehi Tu'ipelehake, apoi, după retragerea acestuia în 1991, pe vărul său, Baron Vaea, instituiind o guvernare autoritară. La 4 iun. 1970, T. își proclamă independența în cadrul Commonwealth-ului, iar la 14 sept. 1999 devine al 188-lea membru al O.N.U. În 1994, ia ființă primul partid din T., Partidul Poporului, al cărui obiectiv prioritar îl constituie lupta pentru democratizarea societății și înlăturarea sechelelor feudale. Alegerile legislative (mart. 2002) sunt câștigate de Mișcarea pentru Drepturile Omului și Democrație din T. (7 din cele 9 mandate parlamentare), restul de două revenind independentilor. Monarhie constituțională ereditară. În 2006 George Tupou V devine rege, iar Feleti Sevele, prim-min. 2. Fosă în S Oc. Pacific, în apropierea arh. cu același nume, extinsă pe 1 375 km lungime de la S de Samoa până la NE de arh. Kermadec. Ad. max.: 10 882 m.

Ha'amonga („poarta sacră”) – un megalit din calcar recifal realizat în sec. 13 și „gheizerii” de la Hourma – valuri uriașe care se sparg de fărâmul stâncos ridicând trombe de apă la peste 20 m; recifii coralieri nelocuiți (Kao, Hakauma-mo ș.a.), ins. Tofua (cu vulcanul omonim cu alt. de 580 m). Moneda: 1 Pa'anga = 100 Seniti. Export (2004): dovlecei (36,6%), pește (32,5%), vanilie (14%), taro și rădăcinoase (3,9%). Pr. parteneri: Japonia (27,8%), S.U.A. (39,7%), Noua Zeelandă (8,2%).

Import (2004): alimente și băuturi (30,2%), combustibili minerali și produse chimice (25,8%), mașini și echipament de transport (15,2%). Pr. parteneri (2006): Fiji (30,3%), Noua Zeelandă (27,7%), Coreea de Sud (7,6%), Australia (7,5%), S.U.A. (8,2%), Franța (5,7%).

– *Istoric.* Populat, la începutul milen. 1 d.Hr., de triburi polineziene (tonga) venite din ins. Samoa, polinezienii reprezentând astăzi 98% din populație. Primul european care a vizitat T. a fost navigatorul olandez

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Diviziuni	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc., 2006)	Centru ad-tiv
Eua	87,4	5 165	'Ohonua
Ha'apai	110,0	7 572	Pangai
Niuas	72,0	1 652	Hihifo
Tongatapu	261,0	71 260	Nuku'alofa
Vava'u	119,0	15 485	Neiafu

TONGARIRO, Parc Național în Noua Zeelandă, în Insula de Nord (1894, 762 km²), cu importanți vulcani stinși și activi, păduri de fag austral și de *Podocarpus*. Specii endemice de lilieci și păsări. Inclus (1990–1993) în Patrimoniul natural universal ca peisaj cultural, deoarece m-tii din partea centrală au semnificație culturală și caracter sacru pentru populația maori.

TONGATAPU 1. Grup insular corali- gen în partea central-sudică a Oc. Pacific, parte componentă a Regatului Tonga; 347,9 km². Ins. pr.: Tongatapu, Eua, Eua Iki. Plantații de cocotieri. Vizitat de exploratorul britanic James Cook în 1773. **2.** Ins. corali- genă în Oc. Pacific, cea mai mare din grupul insular T., situată la c. 3 000 km NE de Australia; 256 km². Alt. max.: 80 m. Climă tropicală. Plantații de bananieri, citrice, palmieri de cocos. Pescuit. Pe această ins. se află orașul Nuku'alofa, capitala Regatului Tonga.

TONIC, -Ă (< fr., it.) adj. 1. (Despre vocale sau silabe) care poartă accentul, pe care cade accentul. ♦ *Accent t.* = accent muzical; *p. ext.* accent expirator sau de intensitate. ♦ (MUZ.; substantivat f.) Treapta principală (de obicei întâia) a modurilor majore și minore; acordul acestei trepte. **2.** (Și subst. n.) (Medicament) care stimulează sistemul nervos, cordul etc. (ex. cafeina, digitalicele, compuși ai fierului, unele vinuri medicinale etc.); fortifiant, întăritor.

TONICITATE (< fr.) s. f. (FIZIOL.) Proprietate a mușchilor netezi sau striati de a-și menține un *tonus* permanent.

TONIFIANT (< fr.) adj. Care întărește sau fortifică.

Nicolae Tonitza. „Autoportret”

Vasile Tonoiu

TONIFICA (< fr. *tonifier*) vb. tranz. A întări, a fortifica.

TONIOLO [tofiolo], **Giuseppe** (1845–1918), sociolog și economist italian. Cel mai de seamă reprezentant al școlii etico-crestine. Apărător al sistemului sindical. Din 1906, președinte al Uniunii populare, primul nucleu al Partidului catolic italian. Lucrări: „Democrația creștină”, „Socialismul în istoria civilizației”.

TONITZA [tonițsa], **Nicolae** (1886–1940, n. Bârlad), pictor, grafician și critic de artă român. Prof. univ. la Iași. Primele picturi denotă ecouri impresioniste („Jucătorul de șah”) și predilecție pentru tematica socială în tablouri cu linii aspre („Coajă de pâine”, „Femei în cimitir”, „Convoi de prizonieri”), dar apoi, sub influența lui Luchian, dezvoltă o deosebită forță cromatică, exaltată de lirism, folosind o paletă caldă și o pensulație generoasă. Pronunțată înclinație pentru decorativism. Naturi statice, scene de interior, nuduri, peisaje, portrete de copii („Cătușă lipoveanca”, „Curte de mahala”, „Fetița pădurarului”, „Peisaj din București”). T. a fost unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai graficii de ziar, autor al unor desene ce comentează cu lirism, alteori cu sarcasm, lumea contemporană. Cronică plastice. Fondator al „Grupului celor patru”.

TONKIN (< portughezul *Tonquin*). 1. Pronunțare coruptă în lb. portugheză a denumirii Dong Kinh („Capitala de Răsărit”), unul dintre numele capitalei statului vietnamez medieval Dai Viet. 2. Denumire dată de europeni părții de N a Vietnamului în sec. 16–19. 3. Denumirea părții de N a Vietnamului (aproximativ la N de actuala prov. Thanh Hoa) după cucerirea Vietnamului în 1884 de către colonialiștii francezi; în documentele oficiale franceze era numit „Protectoratul T.”. Acest terit.

vietnamez a intrat în 1887 în componența coloniei numită Uniunea Indochineză (Indochia franceză). Cucerit și stăpânit de japonezi între 1940 și 1945. După proclamarea R.D. Vietnam (2 sept. 1945), terit. din N Vietnamului a fost rebotezat, denumirea de T. fiind abandonată. 4. V. *Bac Bô*.

TONLÉ SAP (în lb. khmeră: *Boeng Tônlé Sab* sau *Marele Lac*), lac navigabil, în partea central-vestică a Cambodgiei, care constituie un rezervor natural pentru fluctuațiile de nivel ale fl. Mekong cu care este legat prin râul omonim. Lacul are o lungime de 140 km. Supr. variază în funcție de sezon, respectiv între 2 600 km² și 24 605 km² (în timpul sezonului ploios), ad. lacului crește de la 1–3 m în anotimpul secetos (dec.–mai), la 9–12 m în timpul ploilor (iun.–nov.), iar lățimea lacului oscilează între 35 km și 105 km, în funcție de anotimp. Pescuit. Orezării. În vechile perioade geologice a funcționat ca braț de mare.

TÖNNIES [tônies], **Ferdinand Julius** (1855–1936), teoretician social german. Prof. univ. la Kiel. Preocupat de elaborarea unei concepții despre modernitate, a dezvoltat ideea a două forme opuse de grupare socială „Gemeinschaft” — comunitatea celor care împărtășesc într-o anumită măsură un mod comun de viață și „Gesellschaft” — asociația, o relație mai limitată, bazată pe voința părților de a realiza un obiectiv particular, de obicei, prin contract („Comunitate și societate”).

TONOIU, Vasile (n. 1941, Corbeni, jud. Argeș), filozof român. Acad. (2003), prof. univ. la București. Lucrări în domeniile filozofiei științei, ontologiei și hermeneuticii („Idoneismul, filosofie a deschiderii”, „Ontologii arhaice în actualitate”, „Despre diferențe, alteritate și dialog intercultural” ș.a.). Proză „filozofică”. Poeme. Antologii. Traduceri.

TONOMAT (< germ.) s. n. Aparat cu discuri muzicale care se declanșează automat prin introducerea unei fișe.

TONOMETRIE (< fr. {i}; {s} gr. *tonos* „încordare” + *metron* „măsură”) s. f. Procedeu utilizat pentru determinarea greutatei moleculare a substanțelor nevolatile, prin măsurarea tensiunii de vapori a soluțiilor acestor substanțe.

TONOU (< fr.) s. n. Evoluție a unui avion în zbor orizontal, care constă dintr-o rotație a acestuia în jurul axei sale longitudinale, fără schimbarea direcției și înălțimii de zbor.

TONSURĂ (< lat., fr.) s. f. Cereemonie a tunderii părului din creștetul capului la consacrarea unui călugăr catolic; locul din creștetul capului, de formă rotundă, rămas fără păr.

TONT, TOANTĂ (cf. it., sp., port. *tonito*) adj. (Și subst.) Prost, nătărău, ♦ Bleg, nătâng.

TONȚINĂ (< fr.) s. f. Asociație ai cărei membri contribuie la crearea unui fond comun, din care li se plătesc anual rente crescânde, dat fiindcă aporturile capitalizate ale celor decedați se repartizează asupra celor rămași în viață; rentă însăși. Termenul provine de la numele napolitanului Lorenzo Tonti (1630–1695), care a inițiat în Franța, în 1653, o asemenea asociație.

TONȚINIAR, -Ă (< *tonțină*) adj. Privitor la tonțină (ex. contract t., societate t.).

TONUS (< fr.; {s} gr. *tonos* „încordare”) s. n. (FIZIOL.) Stare permanentă de activitate în centrii nervoși (*t. nervos*) sau de tensiune (semicontrație) în mușchii striati (*t. muscular*). V. și *hipotonie, hipertonie*. ♦ *T. de postură* (sau *postural*) = contracție susținută, izometrie a mușchilor striati, care asigură păstrarea anumitor poziții ale corpului opunându-se forței gravitaționale. ♦ Energie, dinamism.

TOOROP [to:rop], **Johannes Theodor** (zis **Jan**) (1858–1928), pictor și desenator olandez. Inițial adept al neoimpresionismului, este atras ulterior de simbolism. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai artei noi olandeze („Cele trei soții”). Excelează în domeniul graficii publicitare („Dorință și satisfacție”).

TOOWOOMBA [tuwumba], oraș în Australia (Queensland), la 105 km V de Brisbane; 95,9 mii loc. (2005). Aeroport. Nod rutier. Expl. și prelucr. lemnului. Ind. textilă, cosmetică, a tananților și alim. Fondat în 1849, a devenit oraș în 1858. Stațiune climaterică de vară situată la poalele lanțului muntos Alpii Australieni, la 585 m alt.

TOP¹ (< tc., bg.) s. n. Pachet ambalat de coli de hârtie sau de carton, care cuprinde de obicei 250, 500 sau 1 000 de coli; pachet sau balot care cuprinde o anumită cantitate de obiecte de același fel sau o anumită cantitate dintr-un material.

TOP² (cuv. engl. „vârf, culme”) s.n. Termen folosit pentru a desemna clasamentul vârfurilor profesionale din domeniul muzicii, filmului etc., care la un moment dat au dobândit maximum de popularitate (ex. t.

săptămânii). Clasament al celor mai vândute discuri (single, LP, CD), publicat în reviste de specialitate sau difuzat la radio și televiziune sub forma unor emisiuni (US Top, publicat de „Billboard”, UK Top, publicat de „Melody Maker” și „New Musical Express”).

TOPALU, com. în jud. Constanța, situată în V pod. Casimcea, pe dr. Dunării; 1 836 loc. (2008). Expl. de calcar. Centru viticol și pomicol. Creșterea ovinelor. Pescuit. Centru de țesături populare și de confecționat piese de port popular. Muzeul de artă „Dinu și Sevasta Vintilă”. Rezervație naturală paleontologică (8 ha): calcare recifale cu abundente fosile din Jurasicul Superior (spongierei, corali, amoniți, bivalve ș.a.). Este remarcabilă structura bine conservată a acestor depozite care pun în evidență etapele de formare a recifului. În satul Capidava au fost descoperite (1927–1965) vestigiile unei așezări antice denumită *Capidava*.

TOPANA, com. în jud. Olt, situată în N piemontului Cotmeana, pe cursul superior al râului Vedea; 1 218 loc. (2008). În satul T. se află biserica Adormirea Maicii Domnului (1857), iar în satul Cojgărei, biserica din lemn Cuvioasa Parascheva (1818). În arealul com. T. se află pădurea omonimă (473,6 ha), declarată rezervație forestieră, alcătuită predominant din cer (*Quercus cerris*) și gărnită (*Quercus frainetto*), cu arbori seculari ce depășesc 25 m înălțime și 50 cm diametrul trunchiului.

TOPAZ (< fr., germ., din sanscrită *tapos* „foc”) s. n. Silicat natural hidratat de aluminiu, cu fluor, cristalizat în sistemul rombic. Este transparent, incolor sau colorat (de obicei galben, uneori albastru, violet, roșu), foarte dur și sticlos. Cristalele mari, limpezi, reprezintă pietre prețioase.

TOPCIU (< tc.) s. m. (În Ev. Med. în Țara Românească și în Moldova) Artișter, tunar.

TOPEKA [tɒpɪkə], oraș în centrul S.U.A., centrul ad-tiv al statului Kansas, situat pe râul Kansas, la 97 km V de Kansas City; 121,9 mii loc. (2006). Port fluvial. Aeroport. Nod feroviar și rutier. Expl. de cărbuni și de min. polimetalice. Siderurgie (otel). Constr. de mașini-unelte, automobile și utilaj agricol. Ind. de prelucr. a cauciucului (anvelope pentru automobile), electrotehnică, chimică, textilă, poligrafică, a hârtiei și alim. Producție de medicamente. Universitatea Washburn (1865). Planetariu. Muzeul de artă „Mulvane”, cu exponate de pictură și

sculptură; Muzeu de istorie; Muzeul aviației. Grădina zoologică. Clădirea Capitolului (1866, completată în 1903). Fondat în 1854, a devenit oraș în 1857.

TOPELIUS [topelius], **Zacharias** (1818–1898), scriitor finlandez de limbă suedeză. Prof. univ. la Helsinki. Lirică romantică cu accente patriotice („Buruieni”, „Foi noi”). Întemeietor al prozei istorice finlandeze („Poveștile unui bătrân felcer”, „Seară de iarnă”). Literatură pentru copii inspirată de folclor („Lecturi pentru copii”).

TOP! (< sl.) vb. IV tranz. 1. A face ca un corp să treacă, prin încălzire, din starea solidă în starea lichidă; a lichefia. ♦ Refl. A-și pierde consistența, a se muia (sub efectul căldurii). ♦ Tranz. și refl. Fig. A (se) înmuia, a (se) înduioșa, a (se) îmblânzi. 2. Tranz. și refl. A (se) dizolva într-un lichid. 3. Refl. (Despre lumânări, p. ext. despre alte obiecte supuse acțiunii focului) a se consuma arzând, a se trece, a se mistui. ♦ Fig. (Despre oameni) a slăbi, a se vlăgui. ♦ Fig. A se sfârși, a se prăpădi de fericire sau de dragul cuiva. 4. Tranz. A supune tulpinile unor plante liberiene (inul, cânepa, iuta etc.) acțiunii de descompunere biologică (fermentare) și de înlăturare a substanțelor pectice, prin menținerea lor un anumit timp în apă, în vederea separării fibrelor textile. 5. Refl. A se șterge, a se estompa; a dispărea. 6. Tranz. Fig. A nimici, a desființa (distrugând, consumând etc.). ♦ A irosi bani, avere etc.

TOPI (cuv. afrikaans) s. f. Antilopă africană de dimensiuni relativ mari (1,3–1,8 m lungime, 80–160 kg), cu blana castaniu-roșcată cu pete mai închise pe coapse și în partea superioară a picioarelor. Coarnele, ușor convexe la bază, se curbează spre spate (ceea ce i-a adus supranumele de antilopă-liră). Se

topi

George Topîrceanu

cunosc trei specii: *Damaliscus lunatus*, cu un areal larg în zona de savană, *Damaliscus dorcas* în Africa de Sud și *Damaliscus hunteri* în Kenya și Somalia. În trecut foarte numeroase, au fost vânațe până aproape de dispariție; datorită ocrotirii, efectivele au început să se redeseze.

TOPIC, -Ă (< fr., germ.; {s} gr. *topos*, „loc”) adj. Care se referă la un loc determinat, la o localitate. (MED.) s. n. Denumire a unei substanțe folosite în farmacologie, având acțiune predominant locală (ex. emolient, astringent, adsorbant, revulsiv etc.).

TOPICĂ (< germ., fr., it.) s. f. (LINGV.) Ordine, loc, mod de așezare a cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în frază. ♦ Parte a sintaxei sau a stilisticii care se ocupă cu studiul ordinii cuvintelor în propoziție și a propozițiilor în frază.

TOPIĀ (< bg., scr.) s. f. Groapă naturală sau improvizată, legată printr-un șanț de alimentare și unul de scurgere cu o sursă de apă (râu, iaz etc.), folosită la țară, pentru a topi (4) tulpinile de in și de cânepă.

TOPINAMBUȘ (< fr., germ.) s. m. (BOT.) *Nap* porcesc.

TOPIRE (< *topi*) s. f. Acțiunea de a (se) topi. ⇨ *T. zonară* = metodă de purificare a anumitor materiale solide (ex. semiconductoarele), care constă în crearea unei zone limitate de topitură și deplasarea lentă a acesteia prin masa materialului; impuritățile se acumulează treptat în zona de topitură și pot fi ulterior înlăturate.

TOPITORIE (< *topitor*) s. f. Unitate industrială în care se efectuează procesul de topire a tulpinilor unor plante liberiene în vederea separării fibrelor textile, a unor mineruri (cupru, plumb, zinc) pentru obținerea

metalelor pure, a fierului pentru obținerea fontei etc.

TOPITURĂ (< *topi*) s. f. 1. Lichid obținut prin topirea unei substanțe solide la temperatura obișnuită, 2. (METAL.) Metalul lichid dintr-un cuptor de topit, în timpul ciclului de elaborare.

TOPÎRCEANU, George (1886–1937, n. București), poet român. M. coresp. al Acad. (1936). A făcut parte din cercul „Vieții Românești”. Lirică evocând duos-ironic universul minuscul („Balade vesele și triste”). Mastru al parodiei („Parodii originale”). Proză umoristică („Minunile Sfântului Sisoe”), memorialistică de război („Amintiri din luptele de la Turtucaia”, „Pirin Planina”). Premiul Național (1926).

TOPKAPĪ, palat în Istanbul, reședință a sultanilor otomani. Construit în 1454, a devenit (1924) muzeu de artă islamică. Are una dintre cele mai reprezentative colecții de porțelanuri din lume.

TÖPLER [töplər], **Mihail** (1780–1820), pictor austriac. Stabilit temporar la București (1800). Portrete remarcabile prin eleganța și precizia execuției („Alexandru Moruzi”, „Ioan-Vodă Caragea”, „Zinca Golescu”, „Hătămăneasa Maria Cantacuzino”).

TOPLEȚ, com. în jud. Caraș-Severin, situată în S culoarului Timiș-Cerna, pe valea Cernei, la poalele de ENE ale m-ților Almăj și cele de SV ale m-ților Mehedinți; 2 685 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul T.). Zăcăminte de min. de fier. Expl. de feldspat. Constr. de utilaje ind. și agricole. Expl. și prelucr. lemnului. Pomicultură. Rezervația naturală „Sfinxul bănățean” (0,5 ha). Satul T. este atestat documentar în 1436.

TOPLICENI, com. în jud. Buzău, situată în zona de contact a Subcarpaților Buzăului cu C. Râmnicului, la poalele estice ale dealului Buda; 4 425 loc. (2008). Viticultură. Pomicul-

tură. În satul Băbeni se află biserica Înălțarea Domnului (ante 1682), cu picturi murale interioare din 1703.

TOPLIȚA 1. Municipiu în jud. Harghita, situat în N depr. Giurgeu, în zona de intrare a râului Mureș în defileul Toplița-Deda, la confl. pârâului Toplița cu Mureșul, la poalele de NE ale m-ților Gurghiu și cele de NV ale m-ților Giurgeu; 15 720 loc. (2008). Stație de c.f. Nod rutier. Expl. și prelucr. lemnului. Fabrici de tricotaje, de încălțăminte și de produse de panificație. Păstrăvărie. Muzeu etnografic (inaugurat la 20 iul. 1998). Stațiune balneoclimaterică sezonieră, de interes local, cu izv. minerale carbogazoase, bicarbonatate, clorurate, sodice, calcice, magneziene, cu efecte terapeutice în tratarea unor afecțiuni ale tubului digestiv, ale celor hepato-biliare, ale rinichilor și căilor urinare. În stațiune există un bazin în aer liber, de dimensiuni olimpice, cu apă mezotermală (29°C). Punct de plecare spre rezervațiile naturale L. lezer din m-ții Călimani (322 ha) și cascada cu apă termală (0,5 ha) aflate pe terit. ad-tiv al municipiului. Sectorul Toplița-Deda al văii Mureșului, declarat în 2007 Parc natural („Defileul Mureșului Superior”). În arealul actual al T. se pare că ar fi existat în Antic. (conform coordonatelor lui Ptolemeu) așezarea dacică *Sangidava*, ale cărei urme n-au fost identificate până în prezent. Localit. este atestată documentar în 1400, declarată oraș în 1956 și municipiu la 12 iul. 2002. Monumente: mănăstirea Toplița (de călugări), ctitorie din 1924 a lui Miron Cristea, cu biserica de lemn Sf. Ilie datând din 1842, adusă aici în 1924. Biserica păstrează picturi pe pereții interiori executate în 1927 de Dumitru Belizarie și restaurate în 1988–1989. Ansamblul monahal a fost renovat în 1975–1976 și extins în anii 1985–1992 (s-au construit un paraclis, un depozit pentru obiecte

Toplița.
Vedere
generală

bisericești de patrimoniu ș.a.). Muzeu cu colecții de obiecte de cult, icoane vechi, veșminte, cărți vechi bisericești ș.a. Mănăstirea T. are în subordine ad-tivă mănăstirea Pârăul Doamnei (de călugări) aflată în localit. componentă Moglânești, cu biserica de lemn Intrarea în Biserică a Maicii Domnului, datând din 1658, declarată monument istoric, restaurată în anii 1710, 1747, 1958 și 1985–1986. O parte din clădirile anexe au fost construite în anii 1973–1984. În municipiul T. mai există o biserică de lemn (1867), una de cărămidă (1991–1994, sfântin la 12 iun. 1994), conacul „Lăzăr” (1829) și bustul lui Nicolae Bălcescu (dezvelit la 7 oct. 1973), operă a sculptorului Paul Vasilescu. La T. se desfășoară anual, în luna iul., Festivalul fanfarelor. 2. Com. în jud. Hunedoara, situată în SV depr. Hunedoara, la poalele de E ale m-șilor Poiana Ruscă, pe râul Cerna; 806 loc. (2008). În satul T., atestat documentar în 1482, se află ruinele unui furnal din sec. 18, iar în satul Văləri, menționat documentar în 1482, biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 18).

TOPLIȚA-DEDA, Defileul ~ v. Mureș (4).

TOP-MODEL (cuv. engl.) s.n. Manechin (2).

TOPO- (< fr., it; {s} gr. *topos* „loc”) Element de compunere cu sensul de „loc, regiune”, care servește la formarea unor substantive.

TOPOCLIMĂ (< *topo-* + *climă*) s. f. (METEOR.) Climă influențată de condițiile locale de relief (ex. t. de depresiune, de versant) sau de suprafețele ocupate de construcții (topoclimă urbană); topoclimat.

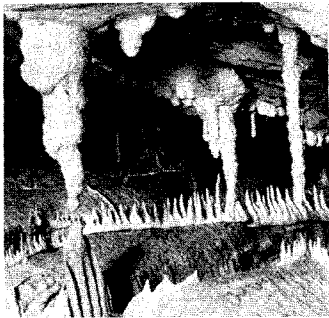
TOPOFOBIE (< fr.) s.f. Frică patologică de anumite locuri; apare în stări astenice.

TOPOGEN, -Ă (< germ.) adj. (Despre miștini) care se formează ca urmare a excesului de umiditate determinat preponderent de configurația locală a terenului și de drenajul insuficient. Sunt alimentate în mare parte de apa freatică aflată aproape de supr.

TOPOGRAF (< fr., germ.) s. m. Specialist în topografie.

TOPOGRAFIC, -Ă (< fr. {i}) adj. Care ține de topografie, privitor la topografie.

TOPOGRAFIE (< fr., germ.; {s} *topo-* + gr. *graphein* „a scrie”) s. f. Ramură a geodeliei care se ocupă cu tehnica măsurătorilor și a calculului unor porțiuni restrânse din

Peștera Topolnița

suprafața Pământului, precum și cu reprezentarea acestora grafic sau numeric în plan orizontal, în scopul întocmirii planurilor și hărților. Se subdivide în *planimetrie* și *nivelment*.

TOPOLNIȚA 1. Peșteră în SV României, situată în pod. Mehedinți, la 400 m alt., pe cursul mijlociu al râului Topolnița, în sectorul său de chei din arealul satului Marga (com. Godeanu, jud. Mehedinți). Lungimea galeriilor: 20,5 km (a treia ca mărime din țară după Peștera Vântului și Peștera Hodobana). Dezvoltată în calcarele jurasice ale dealului Prosăcului, prin acțiunea râurilor Topolnița, Găuriți și Ponorăț, peștera T. este complexă, extrem de ramificată, având o rețea enormă de galerii-labirint, dispuse pe patru niveluri, ce comunică între ele prin nenumerate săli vaste, cu tavane înalte de 30–50 m și de dimensiuni mari (69x36 m – Sala Mare). În aceste săli și galerii se află blocuri de prăbușire, imense depozite de guano, lacuri mari și adânci, numeroase și variate concrețiuni (draperii, baldachine, perle de stâncă, stalagmite de 4–5 m înălțime, stalactite ș.a.), marmite, cascade, sifoane, chei, tunele ș.a. Temp. aerului în interiorul peșterii este constantă (8–10°C) tot timpul anului, iar umiditatea aerului este de 98%. Din cauza celor cinci guri de acces, în peșteră se formează puternici curenti de aer, mai ales vara. Faună de coleoptere. În peșteră s-au găsit resturi scheletice, fosile, de *Ursus spelaeus*. Greu accesibilă. Declarată împreună cu Cheile Topolniței, rezervație naturală (60 ha). 2. **Mănăstirea ~ v. Izvorul Bârzii.**

TOPOLOG 1. Râu, afl. stg. al Oltului în arealul com. Galicea, jud. Vâlcea (în prezent se varsă în lacul de acumulare Băbeni); 95 km. Izv. din V m-șilor Făgăraș, de sub vf. Negoiu, de la 1 880 m alt. Se for-

mează prin unirea pârăului Negoiu (considerat ca obârșie a sa) cu pârăul Scara. După ce străbate vijelios zona montană, având o pantă de 45%, traversează perpendicular muscelele Argeșului, separând dealul Tâmașu (în E) de culmea Runcului (în V), iar apoi drenează partea de NV a piemontului Cotmeana, căpătând aspectul unui semicerc cu convexitatea spre SE, îmbrățișând în interiorul concavității sale imensul masiv al Dealului Negru. Cursul superior al T. a fost captat printr-un tunel de aducțiune a apelor, lung de 7 640 m, care alimentează lacul de acumulare Vidraru. Afl. pr.: Topologel, Cumpăna, Valea Plopilor, Cărpiniș, Bădislava, Ciutești, Șerbăneasa. 2. Com. în jud. Tulcea, situată în pod. Babadag, pe cursurile superioare ale râurilor Topolog și Valea Rostilor; 4 884 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de calcar. Centru viticol și de vinificație.

TOPOLOGIE (< fr. {i}; {s} *topo-* + gr. *logos* „studiu”) s. f. (MAT.) 1. Structură care se definește pe o mulțime de puncte (numită spațiu) cu ajutorul unei familii de părți a acesteia, având următoarele proprietăți: a) reuniunea unui număr oarecare de elemente ale familiei este un element din familie; b) intersecția unui număr finit de elemente ale familiei este un element din familie; în acest caz elementele familiei se numesc mulțimi deschise ale spațiului respectiv (care se numește spațiu topologic). 2. Ramură a matematicii care studiază proprietățile spațiilor topologice și proprietățile invariante la transformările de echivalență dintre spații topologice.

TOPOLOVĂTU MARE, com. în jud. Timiș, situată în V.C. Lugojului, în zona de contact cu prelungirile pod. Lipovei, pe canalul Bega; 2 757 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul T.M.). Expl. de bazalt. Viticultură. Creșterea ovinelor. Satul T.M. este atestat documentar în 1717.

TOPOLOVENI, oraș în jud. Argeș, situat în zona de contact a piemontului Căndești cu C. Piteștiului, pe râul Cărcinov; 10 570 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de petrol. Fabrici de supape și bolturi pentru autovehicule (din 1979), de tricotate și de conserve din fructe. Produse de artizanat (covoare, țesături). Centru viticol și pomicol. T. apare menționat documentar la 19 iun. 1421 într-un hrisov al domnului Radu II Praznaglava. În sec. trecute a purtat numele *Târgul Cărcinov*. Declarat oraș la 17 febr. 1968. Bisericele Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1706) și Adormirea

Maicii Domnului (1745); clădirea Ion Primăriei (1901-1903); bustul lui Ion Mihalache (dezvelit la 23 oct. 1993).

TOPOMETRIE (< fr. {i}; {s} *topo-* + gr. *metron* „măsură”) s. f. Parte a topografiei care se ocupă cu tehnica măsurătorilor și cu efectuarea calculului necesare întocmirii planurilor și hărților.

TOPOMETRU (< *topometrie*) s. m. Specialist în lucrări de topometrie.

TOPONIM (< fr.) s. n. Nume de loc; toponimic. Principalele categorii de t. sunt: *oronimele* (denumiri ale formelor de relief), *hidronimele* (nume de izv., râuri, lacuri etc.) și *oiconimele* (nume de localit.). În funcție de originea lor, se disting antroponime (provenite din nume de oameni, în general ale vechilor proprietari, ale întemeietorilor unor așezări etc.), fitotoponime (provenite din nume de arbori sau, mai rar, plante ierboase, asociații vegetale etc.), zootoponime (provenite din nume de animale sălbatice sau domestice). Numeroase t. indică vechi acțiuni de defrișare, ocupații ale locuitorilor, locuri de târg sau de desfășurare a unor activități tradiționale, studiul lor putând da informații prețioase cu privire la evoluția în timp a unei reg. Alte t. își au originea în bogata terminologie populară legată de configurația reliefului și de diverse fenomene naturale.

TOPONIMIC, -Ă (< fr.) adj. Privitor la nume de locuri, la toponimie, de toponimie. ♦ (Substantivat, n.) Toponim.

TOPONIMIE (< fr.; {s} *topo-* + gr. *onyma* „nume”) s. f. 1. Totalitatea numerelor proprii de locuri ale unei regiuni, ale unei țări. 2. (LINGV.) Ramură a onomasticii care studiază originea, sensul, forma și evoluția numerelor proprii de locuri. Se mai numește și *toponomastică*.

TOPOR (< sl.) s.n. Secure (1). ♦ Loc. *Din topor* = fără finețe, necizelat, necioplit, grosolan.

TOPOR [topoʁ], **Roland** (1938-1997), pictor, ilustrator și scriitor francez. Opera sa, desene în culori, serigrafice și ilustrații de carte, romane și nuvele („Prințesa Angine”, „Verișoara canibală”) e străbătută de un violent umor negru și de accente lirice. A realizat împreună cu René Laloux un film de animație („Planeta sălbatică”).

TOPORAȘ (< *topor*) s. m. 1. Diminutiv al lui topor. 2. (BOT.) Denumire dată plantelor erbacee, spontane sau cultivate, din genul *Viola*, cu frunze simple adeseori

numai bazele și flori zigomorfe, cu un pinten în care se află nectarii.

TOPORIȘCĂ (< *topor*) s. f. Topor cu coadă scurtă.

TOPORIȘTE (< sl.) s. f. Coadă unui topor, (rar) a unei coase etc.

TOPORU, com. în jud. Giurgiu, situată în V. C. Burnaz, pe cursul superior al Văii Porumbenilor; 2 255 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul T.). Nod rutier. Biserică de lemn (1795), în satul Tomulești; conacul „Noica” (1910-1920), în satul T. Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. T. a făcut parte din jud. Teleorman.

TOPPELTINUS, Laurențiu (1641-1670), cronicar german din Transilvania. Lucrarea sa „Origines et occasus Transylvanorum...” cuprinde o scurtă istorie a Ungariei și mai ales a Transilvaniei până în 1662, cu referiri la istoria Moldovei și a Țării Românești.

TOPPILA, Heikki (1885-1963), scriitor finlandez. Romane și nuvele cu caracter umoristic, uneori sentimental, în care aparițiile supranaturale și înapămintătoare se alătură întâmplărilor cotidiene („Omul ții”, „Rachiul de Crăciun al bătrânului Valkola”, „Spre țara soarelui răsare”).

TOPRAISAR, com. în jud. Constanța, situată în E pod. Cobadin; 5 580 loc. (2008). Nod rutier. Creșterea bovinelor. Centru de încercare a soiurilor de plante.

TOP-SECRET (cuv. engl.) s. n. Foarte secret.

TOPSPIN (cf. engl. *top-side*) s.n. (La tenis de masă sau de câmp) Lovitură de atac în urma căreia mingea are o traiectorie neprevăzută, derutantă.

TOPTAN (< tc.) s. n. *Cu top-tanul* = în cantități mari, cu grămada, angro; p. ext. foarte mult, din belșug.

TOPUZ (< tc.) s. n. (În Ev. Med. în Țara Românească și în Moldova) un fel de sceptru, de forma unui buzdugan, bătut cu nestemate și care constituia unul dintre însemnele

puterii domnești. ♦ Măciucă scurtă conferită de domn marilor demnitari; p. ext. buzdugan.

TOR (< fr., lat.) s. n. 1. Suprafața generată de un cerc care se rotește în jurul unei axe din planul cercului care nu-l intersectează. 2. Mulură convexă, folosită în compoziția bazei sau a capitelului unei coloane, la ancadrame etc.

TORA (THORA), denumirea ebraică a *Pentateuhului*.

TORACAL, Ă, adj. Toracic.

TORACE (< it., lat., fr.) s. n. (ANAT.) Segment al corpului la om și la animalele vertebrate și la unele nevertebrate, cuprins între gât și abdomen; piept (1). La om și la alte mamifere, peretele toracic (alcătuit din coaste, stern, vertebre toracice, musculatură și înveliș cutanat) delimitează cavitatea toracică, care este despărțită de cavitatea abdominală prin mușchiul diafragm. Cavitatea toracică conține plămâni și cordul și este străbătută de esofag, trahee și importante structuri vasculare și nervoase. La interior, cavitatea toracică este căptușită de o membrană seroasă (pleura parietală); suprafața plămânilor este tapetată de pleura viscerală. Între cele două foițe pleurale există o peliculă subțire de lichid pleural care împiedică separarea celor două membrane (previne colabarea plămânilor) și asigură glisarea lor reciprocă în timpul respirației. Aceste mecanisme sunt perturbate în cazurile de *pleurezie*, *pneumotorax* sau *hemotorax*. La păsări nu există o delimitare între torace și abdomen, ci o cavitate comună, toracoabdominală. La insecte t. este divizat în trei segmente (protorace, mezotorace și metatorace), la fiecare articulându-se câte o pereche de picioare, iar la ultimele două și câte o pereche de aripi. La arahnide și crustacee t. fuzionează cu capul formând cefalotoracele.

TORACIC, -Ă (< fr., gr.) adj. Care se referă la torace, care se află în torace; toracal.

TORACOPLASTIE (< fr.; {s} gr. *thorax*, *thorakos*, „torace” + *plastos* „modelat”) s. f. Intervenție chirurgicală care constă în rezecția unor porțiuni din coaste în scopul obținerii colabării plămânului bolnav și punerii acestuia în stare de repaus.

TORBĂ s. f. v. tolbă.

TORCĂTOR, -OARE (< *toarce*) s. m. și f. Persoană care lucrează la o mașină de tors; (numai la f.) femeie care se îndeletnicește cu torsul.

topuz

TORCĂTORIE (< *torcător*) s. f. Filatură.

TORCRETA (< germ.) vb. I tranz. A efectua o torcretare.

TORCRETARE (< *torcretă*) s. f. Procedeu de preparare și de aplicare în strat, cu ajutorul aerului comprimat, a unui mortar de ciment sau a unui beton fin, folosit la executarea plăcilor subțiri de beton armat (învelitori, cupole ș.a.), la realizarea unor tencuiele de calitate superioară etc.

TORDESILLAS [tordesiˈlas], localit. în N Spaniei (Castilia-León), pe Duero, la SV de Valladolid. Aici, la 7 iun. 1494, reprezentanții regilor Spaniei și Portugaliei au semnat un tratat menit să înlăture pe viitor conflictele dintre cele două puteri aflate în plină expansiune terit. Puteriv înțelegerii linia de demarcație a descoperirilor și cuceririlor celor două puteri coloniale în „Lumea Nouă” (stabilită la 100 de leghe, la 4 mai 1493, de papa Alexandru VI, prin bula *Inter Caetera*) era deplasată cu încă 270 leghe (în total c. 1 850 km) mai la V de ins. Capul Verde. Pământurile situate la E de această linie erau recunoscute ca fiind în stăpânirea Portugaliei, iar cele de la V de aceasta – Spaniei, în schimbul creștinării populațiilor descoperite în „Lumea Nouă”. Confirmat de papa Iuliu II în 1506, mai târziu a fost anulat în 1777 (prin Tratatul de la San Ildefonso).

TORDEUR [tordör], Jean (n. 1920), publicist și scriitor belgian. Jurnalist la „Le Soir”. Studii asupra centrelor istorice ale unor orașe din Europa (Amsterdam, Bruxelles, Bonn, Luxembourg, Paris și Roma). Romane și nuvele („Ștreangul”, „Lazare”). Critică literară („T. S. Eliot, un clasic”). M. de onoare al Acad. Române (1992).

TORDOKIJANI (TORDOKI-JANI), vf. în lanțul muntos Sihote-Alin, constituind alt. max. a acestora (2 077 m).

TORADOR (< fr., cf., sp. *torero* < *toro*; taur) s. m. Bărbat care se luptă cu taurul într-o *coridă*; torero.

TORELLI, Giuseppe (1658–1709), compozitor și violonist italian. Șef al școlii muzicale din Bologna. Unul dintre primii autori de *concerti grossi* și de piese pentru solo instrumental.

TORELLI-VIOLLIER, Eugenio (1842–1900), ziarist italian. Fondator (1876) al ziarului „Corriere della Serra”, pe care l-a condus până în 1898.

TORËNT (< fr.) s. n. (GEOGR.) 1. Curs de apă temporar (apărut în

urma ploilor torențiale) cu viteză și putere mare de eroziune, care acționează pe pantele înclinate. 2. Formă de relief rezultată în urma eroziunii în adâncime, exercitată pe versanți de apă provenită din precipitații. Prezintă un bazin de recepție (străbătut de ogașe și ravene care se dezvoltă încontinuu), un canal de scurgere (de obicei îngust și puternic adâncit) și un con de dejecție format la baza pantei, unde puterea de transport a apei scade, ducând la depunerea materialului erodat; sin. *organism torențial*. ⇨ *T. noroios* = curgere lentă a unei mase noroioase, de consistența unei paste semifluide sau fluide, în lungul unei văi torențiale. Se mai numește *curgere noroioasă*. *T. de pietre* = curgere de pietre (grohotișuri), în lungul unor văiugi din zona montană; în Asia Centrală sunt numite *kurume*. *T. de lavă* = curgere lentă a masei de lavă în urma unei erupții vulcanice.

TORENȚIAL, -Ă (< fr.) adj. (Despre ploaie) Cu debit mare și cu durată scurtă; vijelios.

TORERO (< fr., sp.) s. m. Toreador.

TOREUȚICĂ (< fr.) s. f. (În Antic. greacă) arta de a sculpta, cizela și asambla lemnul, aurul și fildeșul; *p. ext.* artă a sculpturii în bronz.

TORIANIT s. n. (MINER.) Dioxid de toriu, cristalizat în sistemul cubic, cu luciu semimetalic. Apare asociat cu zircon și ilmenit.

TORID, -Ă (< fr., lat.) adj. Foarte cald; arzător, dogoritor, fierbinte. ⇨ *Zonă t.* = porțiune de pe suprafața Pământului, cuprinsă între cele două tropice, unde temperatura medie este foarte ridicată tot timpul anului.

TORINO, oraș în NV Italiei, centru ad-tiv al reg. Piemonte, situat într-o zonă de câmpie, la poalele de NE ale Alpilor Cocii, la 229 m alt., pe fl. Pad, la confl. cu râul Dora Riparia, la 120 km SV de Milano, în triunghiul industrial Torino-Milano-Genova; 900,5 mii loc. (2006). Nod feroviar și rutier. Aeroportul Caselle. Important centru industrial, comercial, cultural, de afaceri și turistic al țării. Metalurgia fierului (oțel) și a plumbului. Constr. aeronautice, de automobile (FIAT – *Fabbrica Italiana Automobili Torino și Lancia*), de locomotive, de mașini agricole, de utilaj greu ș.a.; ind. cauciucului, electrotehnică, electronică, chimică, farmaceutică, optică, poligrafică, textilă, piei, și încălț., sticlăriei, hârtiei și alim. Tanași. Universitate (1404). Institut politehnic (1859). Conservatorul „Giuseppe Verdi” (1867). Institut de Studii Europene (1952). Academie de Științe (1678). Biblioteca națională (1720) cu colecții de cărți vechi; Biblioteca municipală (1869). Galeria de artă a Academiei Albertina di Belii Arti (1652); Galeria Sabanda; Galeria de artă modernă. Muzeu de antichități; Muzeul automobilului; Muzeu de științe naturale cu secții de paleontologie, zoologie, mineralogie. Târg internațional de mostre; Târg de carte. Salon automobilistic. Centru interna-

Torino. Vedere generală

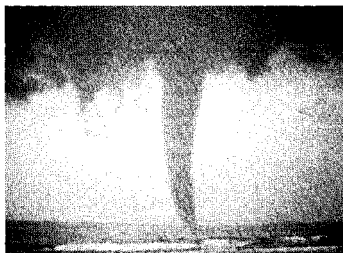

țional de modă vestimentară. Monumente: vestigiile romane; catedrala San Giovanni Bautista sau Domul (1492-1498), în stil baroc, cu capela San Sindone (1668-1694), distrusă parțial de un incendiu în 1997; bisericile San Domenico (sec. 16), în stil gotic, Santa Maria del Monte (sec. 16), Santa Trinità (1606), Santa Teresa (1642-1674), San Lorenzo (1668-1680); basilica Superga (1717-1731); citadela Antonelliana (1863-1888) - emblema orașului. Palatele Madama (sec. 15 cu transformări din 1721), azi sediul Muzeului municipal, Carignano (1679-1685) - sediul primului Parlament și locul unde a fost proclamat Regatul Italiei în 1861; Palazzo Reale/Palatul regal (1646-1660); Palazzo del Lavoro unde în 1961 a avut loc o expoziție deschisă cu prilejul centenarului unificării Italiei; Castel în Parcul Valentino (1630-1660). Numeroase clădiri baroce și neoclasiche. Orașul și împrejurimile (ca reședințele regale ale Casei de Savoia) au fost incluse (din 1997) în Patrimoniul cultural universal. Colonie militară (*Julia Augusta Taurinorum*), întemeiată sub August (27 î.Hr.-14 d.Hr.). În Ev. Med. a fost, între 1485 și 1536 și din 1563, reședința ducilor de Savoia. Între 1720 și 1860 a fost, cu întreruperi, capitala Regatului Sardiniei, iar între 1861 și 1865 capitala Italiei unificate.

TORIT (< fr., s. n. (MINER). Silicat natural de toriu din grupa zirconului, de culoare galbenă, variind până la negru, cu luciu sticlos sau gras. Este puternic radioactiv și apare în pegmatite, granite, sienite etc.

TORIU (fr. {i}; {s} n. pr. *Thor*) s. n. Element radioactiv (Th.: nr. at. 90, n. at. 232,038) din grupa actinoidelor. Este un metal cenușiu, greu, ductil. Se găsește în natură în monazit, în torit și torianit. În combinații este tetravalent. T. natural este primul element al seriei radioactive naturale a toriului. Utilizat la fabricarea sitorilor pentru lămpile de iluminat cu gaz aerian, pentru activarea filamentelor tuburilor electronice etc. Prin bombardarea lui cu neutroni se obține izotopul de masă atomică 233 al uraniului, întrebuit drept combustibil nuclear. A fost descoperit de J.J. Berzelius în 1828.

TORMA [tɔrmɔ] **Károly** (1829-1897), arheolog ungar, Prof. univ. la Budapesta. S-a ocupat de istoria Daciei. A înființat un muzeu de antichități dacice. Op. pr.: „Amfiteatrul de la Aquicum“, „Limes dacicus“. Alte lucrări: „Ceramică romană“, „peceți,

tornadă

inscripții“, „Monumenta Hungariae aevi Romani epigraphica“. M. de onoare al Acad. Române (1882).

TORMAC 1. Câmpia Tormacului, mică unitate de câmpie în S. C. Banatului, parte componentă a C. Bârzavei, formată din depozite aluvionare și loessoide cuaternare pe care s-au format soluri argiloiluviale brune, podzolite slab sau podzolite, pseudogleizate. Prezintă un relief de terase și lunci ce coboară în evantai către C. Timișului. Nenumărate crovuri. 2. Com. în jud. Timiș, situată în C. Tormacului, pe stg. văii Pogăniș; 2 654 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul T.). În arealul comunei T., lunca Pogănișului a fost declarată rezervație naturală (75,5 ha). Satul T. apare menționat documentar în 1828 cu numele *Rittberg*.

TORNADĂ (< fr.) s. f. (METEOR.) Vârtej uriaș cu aspect de pâlnie absorbanță foarte alungită, format de vânt violent cu viteză foarte mare, care are un diametru relativ mic (100-150 m), dar se deplasează pe o traiectorie foarte extinsă. T. sunt frecvente în bazinul fl. Mississippi, în zona preriilor din partea central-sudică a S.U.A. și în America Centrală, fiind însoțite adesea de ploi torențiale, fenomen provocat de pătrunderea maselor de aer rece din V peste aerul cald și umed din zona G. Mexic. Se deplasează cu o viteză de c. 110 km pe oră, distrugând totul în calea lor. S-a estimat că în interiorul vârtejului viteza atinge între 320 și 1 000 km pe oră. Una dintre cele mai puternice t. a avut loc și pe terit. Canadei, în zona orașului Edmonton, la 31 iul. 1987. Se estimează că încălzirea climatică globală ar putea duce la extinderea ariilor în care se produc t. ♦ (În V Africii) furtună puternică, cu efecte catastrofale, de scurtă durată, dar cu extindere mare în suprafață, provocată de întâlnirea maselor de aer cald și umed ale musonului de SV cu aerul uscat provenit din Sahara.

TORNATORE, Giuseppe (n. 1956), regizor și scenarist italian de film. Autorul unui cinematograf poetic și adesea nostalgic, evocări ale universului copilăriei, adolescenței și al Siciliei natale („Povestea pianistului de pe ocean“, „Malena“). Premiul Oscar pentru film străin: 1988 („Cinema Paradiso“).

TORNEÄLVEN [tɔrneːɛlv] (finl. **TORNIOJOKI**), fl. în N pen. Scandinave; 510 km. Izv. din L. Torne din NV Suediei, formează pe o porțiune granița dintre Suedia și Finlanda și se varsă în G. Botnic al M. Baltice.

TÖRÖCSIK [töröːtʃik] **Mari** (n. 1935), actriță maghiară de teatru și film. O prolifică și lungă carieră o consacră drept marea doamnă a scenei (la Teatrul Național din Budapesta) și a ecranului maghiar. În film, partituri dramaturge de excepție sub bagheta multor regizori din toate generațiile („Călușei“, „Tăcere și strigă“, „Iubire“, „Un crepuscul îndelungat“).

TOROIAGA, masiv muntos în SE m-ților Maramureș, format din șisturi cristaline, în NV, din andezite și diorite acoperite marginal de depozite sedimentare cretacice, străpuse de erupții neogene. Alt. max.: 1 930 m (vf. Toroiaga). Relief puternic fragmentat de văi. Expl. de mangan și forestiere.

TOROID (< fr., germ. {i}; {s}) s. n. Suprafață generată de o curbă închisă care se rotește în jurul unei axe din planul curbei și care nu o intersectează.

TORON (< fr.) 1. s. n. Gaz rezultat din dezintegrarea radioactivă a toriului. În condiții naturale se găsește în cantități foarte mici în atmosferă. Prin poluare radioactivă poate atinge însă valori mai ridicate, cu efecte nocive asupra sănătății. 2. Grup de fire sau sârme răsucite în același sens, folosit la fabricarea produselor cablate (frânghii, sfori, ată cablată, cabluri metalice etc.).

TORONTO [tɔrɔntou], oraș în SE Canadei, centru ad-tiv al prov. Ontario, situat pe țărmul de NV al L. Ontario, pe râurile Humber, Don Valley și Rouge; 4,75 mil. loc. (2006); 5,1 mil. loc. aria metropolitană, care include orașele Aurora, Brampton, Markham, Mississauga, Richmond Hill și Vaughan, formând Marele Toronto (5 903 km²). Este cel mai mare oraș al Canadei, un important centru financiar-bancar, comercial, cultural, educațional, turistic și unul dintre cele mai cosmopolite orașe ale lumii, în care locuiesc peste 100 de grupuri

lingvistice, rasiale și cultural-religioase (chinezi, indieni, pakistanezi, ruși, ucraineni, evrei, greci, portughezi, români, unguri, filipinezi, sud-coreeni, latino-americani ș.a.). Vechiul oraș T. a înglobat, la 1 ian. 1998, cinci orașe înconjurătoare care au devenit cartiere (York, East York, North York, Scarborough, Etobicoke). Nod de comunicații. Aeroportul Pearson situat la 27 km NV de oraș. Port. Metrou (1954). Metalurgie. Constr. aeronautice, navale, de mașini, de aparataj electric și electrotehnic; prelucr. și chimizarea petrolului; ind. chimică, a cauciucului, poligrafică, piel. și încălț., hârtiei, cosmeticii, textilă, a conf., de prelucr. a lemnului, alim. Producție de articole de sport. Patru universități (University of Toronto 1827; Victoria University 1836; Ryerson Polytechnic University 1948; York University 1959). Muzeul Regal Ontario cu secții de arheologie, etnografie, paleontologie, mineralogie, colecții de obiecte de artă chineze și egiptene ș.a.; Muzeul ceramicii, Galerie de artă; Planetariu; Muzeul marinei; Ontario Science Center cu exponate privitoare la dezvoltarea științifică și tehnică a omenirii; Black Creek Pioneer Village (Muzeul Satului). Teatru Național de Balet. Orchestră simfonică, Roy Thompson Music Hall. Anual are loc (din 1879) Expoziția națională canadiană (78 ha). Circuit automobilistic de Formula 1. Biblioteca metropolitană. T. are 1 500 de parcuri cu o supr. totală de 8 000 ha, între care se remarcă Island Park (230 ha), Centennial Park (212 ha), High Park (161 ha, deschis publicului în 1890). Parc zoologic. Monumente: C. N. Tower (Canadian National Tower) – turn de telecomunicații, de observații și de belvedere (553 m înălțime – cea mai înaltă construcție de acest

fel din lume), dat în folosință în 1976, reprezintă emblema orașului T.; clădirea Parlamentului prov. Ontario (1886–1892); Forth York (1813–1815); clădirea Primăriei vechi (1890, completată în 1899); clădirea Gării feroviare (1927); clădirea Primăriei noi construită în 1965 după planurile arhitectului finlandez Viljo Revell; Skydome (1989) – stadion ultramodern cu acoperiș rabatabil, cu 52 000 locuri, extins pe 3,2 ha, numit din ian. 2005 Rogers Center; Casa Loma, cu 98 de camere, construcție eclectică sub forma unui castel, ridicată în anii 1900–1914 de bogătașul Sir Henry Pellatt – azi muzeu. Numeroși zgârie-nori în zona centrală (down town). Numeroase biserici catolice, ortodoxe și baptiste, sinagogi, temple, moschei. În T. sunt șapte biserici ortodoxe românești, din care cea mai veche este biserica Sf. Gheorghe datând din 1954 (prima parohie a comunității românești din T.). Pe locul unei vechi așezări aparținând indienilor irochezi, ocupată de francezi în 1749, a fost construit Fort Rouillé (1750). În 1793, loialiștii americani ai Marii Britanii au fondat orașul atribuindu-i numele York. Actuala denumire (care în lb. indienilor irochezi înseamnă „loc de întâlnire”) datează din 1834.

TOROPEALĂ (< *toropi*) s. f. 1. Stare de amorteală, de buimăceală; somnolență. ♦ Lânzezeală, apatie, indiferență. ♦ Visare, reverie. 2. Căldură mare; arșiță, dogoare, zăpușeală.

TOROP! (< ucr.) vb. IV tranz. A aduce în stare de toropeală; a amete, a buimăci, a moleși. ♦ A copleşii, a cuprinde; a năpădi.

TOROS DAĞLARI v. Taurus.

TOROUȚIU, I[lie] E. (1888–1953, n. Solca), editor, critic, istoric literar,

Ilie Torouțiu

folclorist și traducător. M. coresp. ai Acad. (1936). Germanist („Heinrich Heine și heinismul în literatura română”). A strâns într-o monumentală culegere (13 tomuri, în colab. parțială cu Gh. Cardas) corespondența junimiștilor și sămănătorisților („Studii și documente literare”). Alte op.: „Carmen Sylva în literatura română”, „Modernismul”. Traduceri.

TORPEDOU (< fr.) s.n. Perete care separă locul conducătorului de cel al motorului într-un autovehicul și pe care se fixează instrumentele de bord.

TORPILA (< fr.) vb. I tranz. 1. A ataca și a lovi un vas inamic cu o torpilă. ♦ Fig. A submina, a face să eșueze un plan, a acțiune etc. 2. A efectua operația de producere a exploziei comandate de la suprafață în interiorul găurii de sondă, cu ajutorul unei torpile (2), în scopuri diferite (de ex. pentru salvarea garniturii de prăjini prinse accidental la puț).

TORPILĂ (< fr.) s. f. I. 1. Proiectil submarin, prevăzut cu motor propriu și cu încărcătură de exploziv, care poate fi lansat de la bordul unei nave, dintr-un avion sau de pe coastă, în scopul distrugerii navelor inamice. În 1866 inventatorul britanic Robert Whitehead (1823–1905) a brevetat prima t. submarină. 2. Recipient cu exploziv folosit pentru a face o torpilare (2). II. Pește marin răpitor, vivipar, cu scheletul cartilaginios, din familia Torpedinide, ordinul Raiforme, cu corpul turtit dorsoventral, piele nudă, înotoătoare caudală scurtă și două înotoătoare dorsale proeminente, înzestrat cu organe speciale care produc descărcări electrice puternice. Există c. 35 specii răspândite în apele tropicale și subtropicale ale oceanelor Atlantic, Pacific și Indian. ♦ *T. marmorată* are o lungime de 1–5 m (*Torpedo marmorata*). O specie din

Toronto. Vedere generală

Oc. Atlantic poate atinge c. 1,8 m lungime (*Torpedo nobiliana*).

TORPILOR (< fr.) s. n. Navă de luptă de tonaj mic (300–400 t), rapidă, echipată cu instalații de lansat torpile.

TORQUEMADA [torkemada], **Tomás de** (c. 1420–1498), călugăr dominican spaniol. Numit (1483) de regii catolici Ferdinand și Isabela ca prim inchișitor general al posesiunilor spaniole, iar de papa Innocențiu VIII, mare inchișitor (1487). Autor al codului de legi al *Inchișiției*. Simbol al fanatismului religios și al persecuției.

TORR (< fr. *t*); {s} n. pr. E. *Torricelli*) s.m. Unitate de măsură a presiunii, egală cu presiunea exercitată de o coloană de mercur înaltă de 1 mm la temperatura de 0°C.

TORRENS, lac sărat în SSE Australiei, la 345 km NV de Adelaide; 5,78 mii km²; 240 km lungime; 65 km lățime; ad.: 28 m. Descoperit în 1839 de Edward J. Eyre și denumit astfel în onoarea colonelului Robert Torrens, șeful Comisiei de colonizare a Australiei de Sud.

TORRE NILSSON, Leopoldo (1924–1978), regizor, scenarist și producător argentinian de film. Creator foarte personal a cărui operă ambițioasă se articulează în jurul unor teme recurente (incomunicabilitatea, claustrarea, obsesia păcatului, pierderea inocenței) pe care le tratează într-un stil baroc cu inserții expresioniste și simbolice („Casa Îngerului”, „Piele de vară”, „Martin Fiero”, „Piedra Libre”).

TORRENTE BALLESTER, Gonzalo (1910–1999), scriitor spaniol. Drame, eseuri și romane de factură ironică și satirică („Insula zambilelor smulse”, „Cine știe dacă vântul se va tâfî spre infinit”).

TORREÓN, oraș în NE Mexicului (Coahuila), situat pe râul Nazas, la 1 120 m alt.; 577,4 mii loc. (2005); 1,1 mii. loc. (aglomerația urbană). Nod feroviar. Aeroport. Expl. de argint, zinc, cupru, plumb. Constr. de mașini agricole. Ind. metalurgiei ferose (otel) și neferoase, chimică, textilă, alim. Fondat în 1893. Oraș din 1907.

TORRES [torres] 1. **Luis Vázquez de** ~ (sec. 16–1613), navigator spaniol. A explorat pentru prima dată țărmlul Australiei și ins. Noua Guinee (demonstrând că este o ins. uriașă), descoperind (1606) str. care-i poartă numele. A descoperit ins. Tahiti și Arh. Noile Hebride. 2. Str. între pen. York (Australia) și ins. Noua Guinee, care leagă apele M. Coralilor (Oc. Pacific) cu cele ale M. Arafura (Oc.

Evangelista Torricelli

Indian). Lățime minimă: 130 km; ad. maximă: 14 m. Presărată cu numeroase ins. coraligene. Descoperită în 1606 de T. (1) și redescoperită în 1770 de J. Cook.

TORRES BODET, Jaime (1902–1974), scriitor mexican. Carieră diplomatică; director general (1948–1952) al UNESCO. Lirică influențată de simbolismul și suprarealismul francez, cu o imagistică vie și bogată, într-un stil ironic și concis („Fervoare”, „Inima delirantă”, „Frontiere”). Romane experimentale („Educația sentimentală”, „Umbre”). S-a sinucis.

TORRES QUEVEDO [torres kebedo], **Leonardo** (1852–1936), inginer și matematician spaniol. Cercetări privind dezvoltarea inteligenței artificiale. Precursor al calculului automat, a creat mașini capabile să găsească soluții pentru ecuațiile algebrice; a realizat un automat pentru jocul de șah. Unul dintre primii care a folosit undele herțiene pentru telecomandă. A construit un teleferic peste cascada Niagara.

TORRICELLI [torricelli], **Evangelista** (1608–1647), fizician și matematician italian. Prof. la Univ. din Florența. Elev al lui G. Galilei. A pus în evidență existența presiunii atmosferice și a vidului (1643), construind primul barometru (*tubul T.*). Contribuții la studiul curgerii lichidelor (*legea T.*), în geometrie (o metodă de calculare a tangentei într-un punct al unei curbe — „Lucrări de geometrie”).

TORRIJOS HERRERA [torrijhos errera], **Omar** (1929–1981), general și om politic panamez. Conducător al loviturii de stat din 1968, a devenit șef al statului în 1972. A negociat (1977) tratatul privind zona Canalului Panamá cu Jimmy Carter, președintele S.U.A.; în același an s-a

retras de la putere. Mort într-un accident de avion.

TORROJA Y MIRET [torroha i miret], **Eduardo** (1899–1961), inginer constructor spaniol. Prof. univ. la Madrid. Unul dintre principalii promotori ai tehnicii și plasticii betonului armat (Pielele acoperite din Basel și Algeciras, tribunele Hipodromului Zarzuela din Madrid, Clubul Táchira din Caracas). Lucrări teoretice.

TORS¹ (< *toarce*) s. n. Faptul de a toarce (1).

TORS² (< fr., it.) s. n. 1. Partea superioară a trupului omenesc, fără membre (și fără cap); trunchi. 2. Sculptură reprezentând un trup omenesc fragmentat, din a cărei compoziție lipsesc membrele și adesea capul.

TORS³, **TOARSĂ** (< *toarce*) adj. (Despre materii textile) transformat în fire; răsucit.

TORSADĂ (< fr.) s. f. Motiv decorativ care imită o funie răsucită. Este frecventă în plastica arhitectonică românească de lemn sau de piatră; de asemenea era folosit la ornamentarea vechilor manuscrise și tipărituri.

TORSHAVN v. Thorshavn.

TORSIO- (< lat., fr., it) Element de compunere cu semnificația „răsucire”, „torsiune”, cu ajutorul căruia se formează adjective, substantive și verbe.

TORSIOGRAF (< fr.; {s} *torsio-* + gr. *graphein* „a scrie”) s. n. Aparat de măsurat, folosit pentru înregistrarea grafică a deformațiilor barelor supuse la torsiune.

TORSIOMETRU (< fr.; {s} *torsio-* + gr. *metron* „măsură”) s. n. Instrument pentru determinarea torsiunii

torsadă de la Palatul Mogoșoia (1702)

firelor textile prin stabilirea numărului de torsionări pe 1 m de fir.

TORSIONĂ (< *torsione*) vb. I tranz. A prelucra un material prin răsucire.

TORSIUNE (< fr.) s. f. 1. Răsucire. ♦ Indice care arată gradul de torsionare a unui semitor, exprimat prin numărul de răsuciri pe unitatea de lungime. 2. (MAT.) *T. unei curbe (din spațiu) într-un punct (al ei)* = limita raportului dintre unghiul planelor osculatoare (în punctul dat și cel vecin lui) și lungimea arcului de pe o curbă situat între punctul vecin și cel dat. 3. (MED.) Răsucire a unui segment al unui organ alungit în jurul axului său longitudinal (ex: t. intestinală, t. gastrică, t. a cordonului spermatic). Este o urgență chirurgicală datorită faptului că are loc întreruperea circulației sangvine pe segmentul afectat, putând evolua spre gangrenă.

TORSOR (< fr.) s. m. Ansamblu constituit din doi vectori — rezultanta unui sistem de vectori (forțe sau impulsuri) ce acționează asupra unui corp și momentul rezultat al acestora față de un punct — care permite aprecierea efectului sistemului asupra corpului.

TORT (lat. *tortus*) s. n. 1. Fir tors de in, de cânepă etc. ♦ Legătură sau scul din astfel de fire. 2. Tesătură din fire de in sau de cânepă, făcută în gospodăria țărănească.

TORT (TORTĂ s. f.) (< germ.) s. n. Prăjitură făcută din straturi alternante de aluat și de cremă, acoperită cu o glazură și ornamentată.

TORTICOLIS (< fr.; {s} lat. *tortus* „răsucit” + *collum* „gât”) s. n. Simptom caracterizat prin înclinarea și răsucirea laterală a capului, din cauza unor contracturi musculare. Este însoțit de durere și de limitarea mișcărilor. Poate fi congenital sau dobândit (traumatisme, afecțiuni neurologice etc.)

TORTILLA (cuv. sp.) Plăcintă din făină de porumb.

TORTOLA, ins. pr. în arh. Virgine (Virgine Britanice), în E. M. Caraibilor (N. Arh. Antilele Mici); 54,4 km²; 19 km lungime; 5 km lățime. Oraș pr.: *Road Town*. Alt. max.: 550 m (Mt. Sage). Trestie de zahăr, fructe tropicale; creșterea animalelor. Colonie a Marii Britanii (din 1666).

TORTOMAN, com. în jud. Constanța, situată în pod. Carasu, pe râul omonim; 1 759 loc. (2008). Până în 1993 satul T. a făcut parte din com. Siliștea.

TORTONIȘAN, subetaj al Miocenu-lui Superior caracterizat prin depozite

marine și lagunare, prin prezența unei faune de lamelibranhiate, gasteropode etc. și prin alge calcareoase.

TORTOSA v. **Țarțuș**.

TORTUGA 1. v. **La Tortuga**. 2. (*Île de la Tortue*), ins. haitiană în V. Oc. Atlantic, la 8 km N de orașul Port-de-Paix (Haiti); 220 km²; 32 km lungime; 6 km lățime. Alt. max.: 340 m. A devenit faimoasă după anul 1625, când pe această ins. s-au stabilit piratii englezi, de unde plecau în incursiuni de atac asupra navelor spaniole, franceze sau din alte țări.

TORTUOZITATE (< fr.) s. f. Caracteristică a unor rețele de canale capilare, în special din masa rocilor sau din sol, de a prezenta o structură complicată de interconexiuni, astfel încât fluidele care le străbat parcurg drumuri sinuoase și întortocheate.

TORTURA (< fr.) vb. I tranz. A supune la chinuri, la cazne trupești și p. ext. psihice; a schingiui, a chinui. ♦ (Despre stări sufletești) a roade, a frământa, a obseda.

TORTURĂ (< fr., lat.) s. f. Sufe-riță mare fizică sau morală; chin, caznă, supliciu.

TORTĂ (< it., ngr.) s. f. 1. Faclă, făclie. 2. (FIZ.) Tip de descărcare electrică asemănătoare unei flăcări, care apare pe conductoarele de înaltă frecvență.

TORTEL (< *tort*) s. m. (BOT.) Cuscută.

TORTIONAR (< fr.) adj., s.m. (Persoană) care torturează, care chinuie pentru a smulge mărturisiri sau din sadism.

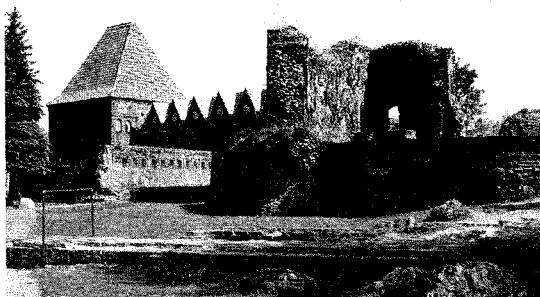
TORUŢ [toruŃ], oraș în partea central-nordică a Poloniei, situat pe Vistula, la 177 km NV de Varșovia; 207,3 mii loc. (2006). Port fluvial. Nod feroviar. Constr. navale și de aparataj electrotehnic. Ind. metalurgică, chimică, textilă, poligrafică, de prelucr. a lânăului, alim. Filatură de lână. Producție de instrumente de

precizie. Centru comercial. Universitatea „Nicolaus Copernicus” (1945). Muzeul și Teatrul „Pomerania”. Primărie în stil gotic (sec. 13-15). Bisericele Sf. Ioan, Sf. Maria, Sf. Iacob (sec. 13-15), în stil gotic. Fragmente de ziduri medievale. Turn de 35 m înălțime, cu înclinare de 1,4 m. Orașul medieval a fost inclus (din 1997) în Patrimoniul cultural universal. Important centru comercial, cedat cavalerilor Ordinului teutonic, care au ridicat aici un castel (1230-1231). Oraș din 1233/1236. Membru al Ligii Hanseatice. În 1454 stăpânirea cavalerilor teutoni a fost înlăturată. Prin Tratatul de Pace din 1466, care punea capăt Războiului de 13 ani (1454-1466) dintre Ordinul teutonic și Regatul Poloniei, T. a fost declarat oraș liber sub administrație poloneză. Alipit Prusiei (1793), apoi a făcut parte din Marele Ducat al Varșoviei (1807-1815); a revenit Prusiei, până în 1919, când a reintrat în componența Poloniei. La T. s-au semnat, în Ev. Med., două tratate de pace între Regatul Poloniei și Ordinul teutonic (1 febr. 1411 și 19 oct. 1466), precum și un Tratat de alianță între Rusia, Polonia și Saxonia (9/20 oct. 1709).

TORY [tɔːri] (cuv. engl.) subst. Denumire dată membrilor partidului politic englez creat în a 2-a jumătate a sec. 17, care la mijlocul sec. 19 a devenit Partidul Conservator englez. În monarhia constituțională engleză a alternat la putere cu partidul *whig*.

TORY [tori], **Geoffroy** (c. 1480-1533), tipograf, gravor și scriitor francez. A revoluționat arta tipografică, folosind accentele, apostroful și sedila; a răspândit în Franța caracterele romane. Autorul unui renumit tratat de caligrafie și imprimare.

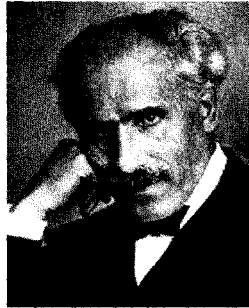
TOSCAN (< it., fr.; {s} n. pr. *Toscana*) adj., s.m. și f. 1. (La m. pl.) Populație care locuiește în Toscana; (la sg.) persoană care face parte din populația de bază a Toscanei sau este originară de

Toruń.
Vestigiile cetății medievale

acolo. 2. Adj. Din Toscana, specific Toscanei. ♦ *Ordin t.* = ordin arhitectonic caracterizat prin coloana cu fus scurt și fără caneluri, prin arhitrava îngustă și prin absența ornamentației. *O.t.* este o reelaborare a ordinului *doric*, folosit în arhitectura Romei antice.

TOSCANA, reg. în Italia Centrală, la M. Tireniană; 23 mii km²; 3,63 mil. loc. (2006). Oraș pr.: *Florența*. Expl. de marmură, de petrol, mercur și metale neferoase. Metalurgie. Constr. navale; produse chimice și textile. Numeroase izv. minerale. Pomicultura, viticultura, cereale. Creșterea animalelor. Turism. În Antic. locuită de etrusci. Cucerită de romani (sec. 5–281 î.Hr.), care au numit-o *Tuscia*. Stăpânită succesiv de goți, heruli, ostrogoți, bizantini, longobarzi (care au creat aici un ducat, 568–774, cu centrul la Lucca) și franci (sec. 5–8). Comitat carolingian (din 812), a devenit marchizat, care și-a încheiat existența odată cu moartea contesei Matilda (1076–1115) fără urmași direcți. Lăsându-și bunurile Papalității, a provocat reaua Sf. Imperiu Roman, care a contestat validitatea testamentului, situație de care au profitat orașele toscane (Lucca, Pistoia, Siena, Florența, Arezzo ș.a.) pentru a se emancipa. De la sfârșitul sec. 13, *Florența* începe să-și dobândească o poziție dominantă în T., iar reprezentanții familiei *Medici* se înstăpănesc la conducerea Republicii florentine (din 1434), prin Cosimo, urmărind să creeze un mare stat florentin, încercând să realizeze unitatea politică a T. După restaurarea lui Alexandru de Medici la conducerea Florenței (1530) cu ajutorul armelor împăratului Carol V, suveranul Habsburg l-a făcut duce ereditar (1 mai 1532), iar succesorul său, Cosimo I cel Mare (1537–1574), reușind să aibă în stăpânire aproape întreaga T., a primit, la 27 aug. 1569, din partea papei Pius V, titlul de mare duce al T. La moartea lui Gian Gastone de Medici (9 iul. 1737), fără urmași direcți, Marele ducat al T. a revenit, în urma tratatelor franco-austriece, lui Francisc de Lorena, soțul Mariei Terezia, întemeietorul dinastiei de Habsburg-Lorena. Remarcabilă a fost domnia marelui duce Leopold I (1765–1790), ce a devenit împărat, ca Leopold II, 1790–1792). În urma conflictului cu Franța, T. a fost invadată în două rânduri de trupele franceze (1799 și 1800), iar prin Tratatul de pace de la Lunéville (9 febr. 1801) Marele ducat al T. a fost transformat în Regatul Etruriei, dependent de Franța (1801–1807). Anexat Franței (1807), la 2 mart. 1809 Napoleon I Bonaparte a reînființat Marele ducat al T., la căma căruia a numit-o, a doua zi,

Arturo Toscanini

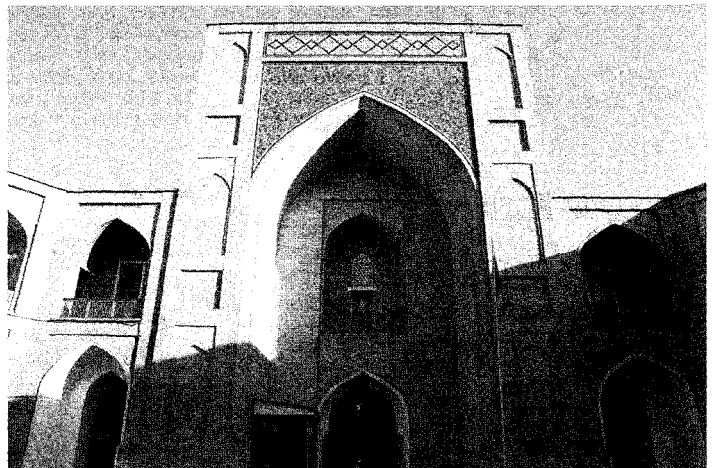
pe sora lui cea mică, Maria Ana Elisa Bacciocchi (până în 1814). În urma Congresului de pace de la Viena (1814–1815), Ferdinand III de Habsburg a fost restaurat (1814/1815–1824); lui i-au succedat Leopold II (1848–1849, 1849–1859), a cărui domnie i-a fost întreruptă de revoluție, ce a instituit Republica Toscana. În urma unui plebiscit, ducatul a fost lichidat, iar T. a fost unită (la 22 mart. 1860) cu Regatul Sardiniei (din 1861, Regatul Italiei). Reg. T. a suferit importante distrugerii în al Doilea Război Mondial, îndeosebi în timpul retragerii trupelor germane (1944) și a marilor inundații din 1966.

TOSCANELLI, Paolo dal Pozzo (1397–1482), astronom și matematician italian. A colaborat cu Brunelleschi la studiul geometriei cupolei Domului din Florența și a realizat (1468) „Gnomonul solstițial” în biserica Santa Maria del Fiore, cu ajutorul căruia poate fi determinată înclinarea eclipticii.

TOSCANINI, Arturo (1867–1957), dirijor italian. Repertoriu deosebit de vast, intransigentă artistică. A dirijat pe mari scene ale lumii, în principal la teatru de operă „La Scala” din Milano (între 1898 și 1929, cu întreruperi), iar în 1929 emigrează în S.U.A., unde conduce, la New York, Filarmonica și teatrul „Metropolitan Opera”. Fondează N.B.C. Orchestra (în 1937), cu care susține numeroase concerte radiodifuzate (până la retragerea din 1954). Dirijor de operă fără rival (mai ales Verdi), rămâne și unul dintre cei mai mari dirijori de muzică simfonică, remarcabil prin intensitatea trăirii, simțul dramatic și claritate.

TOȘKENT (TAȘKENT), cap. Uzbekistanului, situată într-o oază din zona premonitană a m-ilor Tianshan, la 60 km aval de confl. râului Circik cu Sîrdaria; 2,18 mii. loc. (2005). Aeroport. Constr. de mașini, aparataj electrotehnic. Ind. chimică, textilă, de prelucr. a lemnului și a tutunului, piel., cosmetic și alim. Universitate (1920); Academie de Științe (1943). Teatrul de operă și balet „A. Navoi”. Muzeu. Parcuri. Mausoleul Zainudin-Baba (sec. 12–15), medresele Barak-Han și Kukeldash (sec. 16). Atestat din Antic. în sursele chineze din sec. 2–1 î.Hr., a cunoscut de-a lungul sec. mai multe denumiri; în sec. 11 a apărut sub numele de T. („Orașul din piatră”) la învățatul enciclopedist arab al-Biruni. A făcut parte din Kaganatul turcic, iar la începutul sec. 8 a fost cucerit de arabi. În sec. 9 și-a mutat vatra la NV de vechea așezare. S-a aflat, succesiv, sub stăpânirea Samanizilor (sec. 9–10), Karahanizilor

Toșkent. Medresa Kukeldash

și Karaqidanilor (sec. 10–13). Cucerit și distrus (în 1214) de conducătorul Horezmsah Ala ad-Din Muhammad (1200–1221), care a ordonat și strămutarea populației orașului. Reclădit, la sfârșitul sec. 14, de marele cuceritor mongol Timur cel Șchiop. Important centru comercial situat pe unul dintre drumurile care legau Europa de Orient. Cucerit și stăpânit de Șeibanizii uzbeki (sec. 16), apoi de Hanatul Buharei (sec. 16–18), iar de la începutul sec. 19 de Hanatul Kokand. Din 1865 a intrat în componența Imp. Rus. Vatra actualului oraș datează din a doua jumătate a sec. 19, la E de vechiul T. Între 1918 și 1924 a fost capitala R.S.S. Autonome Turkestan, în 1924 a intrat în componența R.S.S. Uzbekistan, a cărui capitală a devenit în 1930. A suferit mari distrugerii în urma cutremurului din apr. 1966, când peste 300 000 de persoane au rămas fără adăpost. Refăcut în deceniul următor. Odată cu proclamarea independenței Republicii Uzbekistan (31 aug. 1991), devine capitala noului stat.

TOT, TOATĂ (lat. *totus*) adj. nehot., pron. nehot., adv., s. n. I. Adj. nehot. 1. (La sg.) Din care nu lipsește nimeni sau nimic, cât există, cât este (de mare), cât durează; întreg, complet, integral, deplin. ◇ Loc. *Cu tot...* = în ciuda..., în pofida... ◇ (Redă ideea de superlativ) Cum nu există (altul) mai mare, mai mult. ◇ Loc. *De tot = cum nu se poate mai mult.* 2. (La sg.) Fiecare (dintre...) *La tot rădvanul, patru cai.* ◇ Determinând un cuvânt care redă o noțiune de timp, precedat de prep. „în” sau pop., „pe”, exprimă ideea de repetare periodică; *În toată săptămâna vine acasă.* ◇ Loc. *De toată ziua sau de toate zilele = de fiecare zi; de purtare, obișnuit. Peste tot (locul) = pretutindeni.* 3. (La pl.) În număr sau în serie completă. ◇ Loc. adv. *În toate părțile = în orice loc, pretutindeni. Cu toate acestea = totuși.* ◇ Alcătuieste, împreună cu un numeral cardinal, un numeral colectiv: *trei, Doamne, și toți trei!* II. Pron. nehot. 1. (La pl., cu nuanță de num. nehot.) Lucrurile sau ființele care intră în discuție sau care sunt de același fel, fără să lipsească vreunul. *Sunterm cu toatele acasă.* ◇ Loc. *Înainte de toate = în primul rând, mai presus de orice considerente. Cu toate că... = măcar că, deși.* ◇ (Precedat de „și” rezumă o enumerare) Celelalte, restul. ◇ Expr. *Toate ca toate, dar... (sau însă...)* = restul ar mai merge, dar... 2. (În formă de sg. *tot, totul*) Lucrurile care, (luate) împreună, formează un ansamblu. ◇ Loc. *Cu totul (și cu totul) sau (pop.) cu totulul tot = a) în*

întregime, pe de-a-ntregul, cu desăvârșire; **b) în total. De tot = a) în întregime, cu desăvârșire; b) pentru todeauna, definitiv; c) extrem de... foarte. Cu tot cu... = împreună, la un loc. ◇ Expr. *Asta-i tot sau atâta(-i) tot = atât și nimic mai mult.* III. Adv. 1. (Exprimă continuitatea, persistența) Și acum, în continuare, încă: *Tot mai plouă:* (în fraze negative) nici (până) acum, nu... *Tot n-a venit.* ◇ Tot timpul, mereu veșnic; întruna, permanent. ◇ Expr. *Să tot aibă...* (sau *să fie...* etc.) = ar putea să aibă... (sau să fie... etc.). ◇ În orice împrejurare sau situație, todeauna. ◇ De repetate ori, adesea. ◇ (Arătând gradarea intensității) Din ce în ce, mai. 2. (Indică identitatea, similitudinea, simultaneitatea) De asemenea, la fel, în același chip. ◇ Expr. *Tot așa (sau astfel, atâta, același) = exact așa (sau astfel, atâta, același), întocmai.* ◇ În corelație cu „așa” sau „atât de...” formează comparativul de egalitate: *se considera tot așa de deștept.* ◇ Expr. *Mi-e tot atâta = mi-e perfect egal, mi-e indiferent.* ◇ (Urmat de substantive sau pronume, arată că ființa sau lucrul respectiv revine, reapare într-o situație similară) Iarăși, din nou, ca todeauna. ◇ În întregime, pe de-a-ntregul, complet. ◇ De fiecare dată, cu regularitate, întotdeauna. 3. Și astfel, și așa, oricum. ◇ Totuși, și încă. ◇ Subliniază o afirmație, o constatare, o concluzie: *vezi, tot florile mele sunt mai frumoase.* IV. S. n. 1. Intreg, unite, totalitate. ◇ Fig. Lume, univers. 2. Fig. (Art.) Lucru esențial (la care se reduce toate celelalte).**

TOTAL, -Ă (< fr.) adj., s. n. 1. Adj. Care cuprinde totul; întreg, complet. ◇ General. ◇ Fig. Cât se poate de mare; deplin, desăvârșit. 2. S. n. Întregul care rezultă din reunirea tuturor părților. ◇ Sumă care rezultă dintr-o adunare. ◇ Loc. *În total = una peste alta, cu totul, în întregime.*

TOTALITAR, -Ă (< fr.) adj. (Despre state, regimuri și concepții politice) care aplică sau preconizează dictatura unei minorități (partid unic), majoritatea populației fiind lipsită de drepturi și libertăți.

TOTALITARISM (< fr.) s.n. Formă de regim dictatorial bazat nu doar pe teroare, ci și pe sprijinul maselor mobilizate printr-o ideologie care preconizează schimbări sociale radicale. T. presupune un control complet al statului și scoaterea în afara legii a opoziției și a oricărei asociații autonome. Adoptat de G. Gentile pentru a descrie statul fascist ideal, termenul este aplicat deoptrivă și regimurilor comuniste. În regimurile

totalitare autoritatea politică este exercitată de partidul unic (partidul stat), conținutul specific al ideologiei fiind mai puțin semnificativ în raport cu preocuparea de a forma gândirea populației printr-un control absolut al comunicării.

TOTALITATE (< fr.) s. f. Numărul complet al lucrurilor sau ființelor despre care se discută, ansamblul lucrurilor sau ființelor care se leagă între ele. ◇ Tot, total; întreg.

TOTALIZA (< fr.) vb. I tranz. A face totalul, a aduna. ◇ A întruni un număr de..., a însuma.

TOTALIZATOR (< fr.) s. n. Aparat care totalizează mecanic o serie de numere.

TOTALMENTE (< it., fr.) adv. Cu totul, în întregime, complet.

TOTDEAUNA (< tot + de + a + una) adv. 1. În tot timpul, în toată vremea; pururea, mereu. ◇ Loc. *Pentru todeauna = definitiv; pentru vecie.* 2. De fiecare dată, în orice ocazie. De obicei, de regulă.

TOTEM (< fr. *totem*); de la cuv. algonkin *ototeman* „el e rudă cu mine”) s. n. Simbol mitic (animal, plantă, mai rar un obiect) al eroului eponim al unei ginți sau fratrini în sistemul organizațiilor tribale; este cultivat spre binele comunității care și-l simbolizează.

TOTEMIC, -Ă (< fr. *totem*) adj. Care ține de totem, privitor la totem. ◇ *Stălp t.* = element caracteristic culturii amerindienilor de pe coasta de NV a Americii de Nord, de la Vancouver până în Alaska. Realizări din arbori de mari dimensiuni (adesea din tuia uriașă), s.t. erau sculptați și pictați cu motive tradiționale: cei care decorau fațadele caselor înfățișau originile mitice ale familiei, iar cei ridicați în

totem

Totò

decursul unor ceremonii speciale erau s.t. funerari, fiind împodobiți cu emblemele familiei defunctului.

TOTEMISM (< fr. *ti*) s. n. Cult al totemului; complex de credințe și ritualuri apărute în comunitățile primitive, legate de credința în legături de rudenie dintre un grup de oameni și unele specii de animale și plante (uneori obiecte și fenomene ale naturii), considerate totem al grupului dat.

TOTEȘTI, com. în jud. Hunedoara, situată în V depr. Hațeg, la poalele de SE ale m-ților Poiana Ruscă; 1 873 loc. (2008). Halte de c.f. (în satele Cârnești și Păclișa). Nod rutier. În satul Păclișa se află un spital de neuropsihiatrie. Pe Râu Mare, în arealele satelor Cârnești, T. și Păclișa, au fost construite hidrocentralele Cârnești I (15,9 MW, intrată în funcțiune în 1988), Cârnești II (11,5 MW, 1988), Totești I (15,9 MW, 1988), Totești II (15,9 MW, 1989), Păclișa (15,9 MW, 1988). Pomicultură. Punct fosilifer (dinozauri pitici) inclus în arealul Geoparcului Dinozaurilor – Hațeg. În satul T., atestat documentar în 1416, au fost descoperite (1889) mai multe brățări din aur datând din perioada dacică, precum și o fibulă din bronz de la sfârșitul Epocii fierului. Castel (sec. 18), în satul Păclișa.

TOTH [to:t] Árpád (1886–1928), poet ungar. Versuri parnasiene și simboliste, de o înaltă virtuozitate stilistică („Serenadă în zori”, „Bucuria se risipește”, „De la suflet la suflet”).

TOTILA (BADUILA), rege al ostrogoților (541–552). Sprijinindu-se pe coloni și sclavi, a luptat timp de un deceniu împotriva armatelor bizantine, comandate de Belizarie și Narses, obținând un șir de victorii și recucerind aproape întreaga Pen. Italică, inclusiv Roma în 546. Înfrânt și rănit mortal în lupta de la Busta Gallorum lângă actualul Gualdo

Tadino (552) împotriva bizantinilor conduși de Narses.

TOTLEBEN, Eduard Ivanovici, conte (1818–1884), inginer militar și general rus. A condus lucrările de fortificare a orașului Sevastopol în timpul asediului din 1854–1855. În Războiul Ruso-Româno-Turc (1877–1878) a comandat operațiunile de asediere a Plevnei.

TOTÒ (pe numele adevărat *Antonio de Curtis Gagliardi Griffo Foccas*) (1898–1967), actor italian de teatru și film. Supranumit „principele comediei”. Format la școala teatrului de revistă și de pantomimă, este creatorul unui personaj care-i poartă numele, un om de cauciuc într-o permanentă agitație, generator de gaguri gestuale. Pe ecran este protagonistul a peste 100 filme, majoritatea brodate în jurul personajului său („Totò contra Maciste”, „Totò sexy” „Totò diabolico” etc.), dar și în comedii unde joacă roluri mai complexe („Aurul Neapolului”, „Vesnicii necunoscuți”, „Păsăroi și păsărele”).

TOTODĂTĂ (< *tot + o + dată*) adv. în același timp, simultan, concomitent.

TOTONACI (cuv. amerindian) s.m. pl. Grup amerindian din E Mexicului, așezați în câmpia litorală a G. Mexic și pe latura externă a m-ților Sierra Madre de Est. Cultivatori de porumb, fasole, cafea și crescători de bovine. Renumiți pentru o ceremonie specifică, dansul acrobatic al „oamenilor zburători”. Vorbesc limba totonacă, din familia totonacan a limbilor

amerindiene. În perioada demaximă înflorire (300–900), au construit complexul de la *El Tajin*. Capitala lor, Cempoala (Zempoala), a fost distrusă și jefuită de H. Cortés.

TOTUNA (< *tot + una*) adv. (Pe lângă verbul a fi) La fel, același lucru.

TOTUȘI (< *tot*) conj. Cu toate acestea, în ciuda celor spuse, fără a ține seamă de cele anterioare.

TOUAMOTOU v. Tuamotu.

TOUBKAL, Djebel ~ [dʒebel tubkal], vf. în masivul Atlasul înalt, cea mai mare alt. din Africa de Nord (4 165 m). Parc Național (360 km², 1942). Situate pe terit. Marocului.

TOUBOUAI v. Tubuai.

TOUGGOURT (TUGGURT), oraș în Algeria, situat într-o oază străbătută de Oued Rhir din NE țării, la 161 km S de Biskra; 113,6 mii loc. (1998). Centru de expl. petrolului. Curmale.

TOULON [tulō], oraș în SE Franței (Provençe), situat pe Coasta de Azur, la 48 km ESE de Marsilia; 166,8 mii loc. (2005); 519,6 mii loc. (1999). (aglomerația urbană). Aeroport. Port și pr. bază navală franceză la M. Mediterană. Arsenal. Constr. și reparații navale, de echipament aeronautic și electronic (laboratoarele „Ifremer”) și de mașini electrice; ind. chimică, tipografică, încălț., hârtiei, ceramicii, cosmeticii (săpun) și alim. (vinuri). Piață pentru pește. Feribot cu ins. Sardinia și Corsica. Plaje. Turism. Muzeu de Artă și Muzeu na-

Toulon. Vedere generală

val. Catedrala Sainte-Marie Majeure (sec. 12-17), reconstruită după distrugerile din timpul celui de al Doilea Război Mondial. Primărie (sec. 17). Henric IV a construit la T. un arsenal (1595). Lucrările lui Vauban în port (între 1679 și 1701) au dus la crearea la T. a bazei fotei franceze în M. Mediterană. *Asediul de la ~* (29 aug. - 19 dec. 1793). Ca urmare a ocupării T. (baza navală și arsenalul) de către flota anglo-spaniolă (aug.), cu ajutorul regaliștilor francezi, forțele militare fidele Revoluției franceze au organizat asediul T., încheiat cu incendierea fotei engleze, eliberarea orașului și portului. Cu acest prilej s-a remarcat tânărul Napoleon Bonaparte, comandantul unei baterii de artilerie, care a fost avansat la gradul de general de brigadă. În dec. 1942, după ocuparea de către Germania a „zonei libere”, flota franceză s-a sabordat.

TOULOUSE [tulu:z], oraș în S Franței (Languedoc), situat pe fl. Garonne, la confl. cu Canal du Midi, la 214 km SE de Bordeaux; 390,4 mii loc. (2005). Port fluvial. Aeroport. Nod feroviar. Metalurgia cuprului și a plumbului. Constr. de avioane și de aparataj electrotehnic; ind. chimică (îngrășăminte), poligrafică, a explozivilor, textilă, a conf., hârtiei, încălț., de prelucr. a tutunului, alim. Universitate (1229). Muzeu de artă; „Académie des Jeux Floraux” (1323), fondată de un consistoriu de șapte trubaduri care premia anual un poem închinat lui Dumnezeu sau Fecioarei. Învingătorul primea o violetă de aur. Observator astronomic. Grădina botanică. Monumente: bazilica Saint-Sernin (1080-sec. 12), în stil romanic; catedrala Saint-Étienne (sec. 12-13), în stil gotic; bisericile Iacobinilor (sec. 13, cu adăugiri succesive) și Notre Dame de la Dabade (sec. 16).

Turism. Anticul *Tolosa*, a fost cucerit de la celți de către romani (106 î.Hr.). Capitală a Regatului vizigot (419-507) a fost cucerit de regele franc Clovis la 507. Reședință a Regatului Aquitaniei (sec. 8) și apoi, din 849 până în 1271, a comitatului T., când a fost integrat Regatului francez

TOULOUSE [tulu:z] (cuv. fr.) s. f. Rasă de găște creată în Franța, cu penajul cenușiu, caracterizată printr-o producție bună de carne, puf și fulgi. Este folosită și pentru obținerea pateului de ficat.

TOULOUSE-LAUTREC [tulu:z-lotre:k], **Henri de** (1864-1901), pictor și litograf francez. Aflat sub influența lui Degas și mai ales a stampelor japoneze, își formează un mod de expresie original. Subiectele sale favorite sunt luate din lumea cabaretelor din Montmartre. Lucrări remarcabile prin arabescul expresiv al desenului incisiv și sintetic, prin coloritul într-o gamă redusă, în tente plate și largi, prin extrema simplificare a siluetelor și a figurii („Dansul de la Moulin-Rouge”, „Yvette Guilbert”, „Jane Avril, dansând”, „La Goulue”, „Femeie tânără sezând”, ciclul „Circul”). Serii de litografii. Contribuție importantă la dezvoltarea artei afișului modern („Artizanul modern”, „Ambasadorii”, „Eldorado”).

TOURAINÉ [ture:n], prov. istorică în NV părții centrale a Franței, cuprinzând mare parte din bazinul Loarei. Oraș pr.: *Tours*. Cereale, plante tehnice și furajere. Viticultură și pomicultură. Legumicultură. Creșterea animalelor pentru carne și lapte. Locuită în Antic. de gallii turoni - de unde provine numele reg. și a capitalei sale -, mai târziu s-a aflat în stăpânirea romanilor, vizigoilor (sec. 5) și francilor (din 507). Parte a Regatului merovingian al Austrasiei, a devenit comitat ereditat (sec. 10),

Henri de Toulouse-Lautrec. „Roșcata”

răvnit și disputat de familiile Blois și Anjou, a devenit, din 1044, fief al contelui de Anjou Geoffroi II Ciocanul (1040-1060). Anexat domeniului Coroanei franceze de către regele Filip II August în 1203-1205, fapt confirmat prin Tratatul de la Paris din 1259 de regele englez Henric III. Începând din sec. 14, T. a devenit ducat și a fost acordat ca apanaj până în 1584, după care a fost o simplă prov. Supranumită „Grădina Franței”, T. s-a bucurat de atenția specială a regilor Franței, îndeosebi în sec. 16, și prin minunatele castele de pe Valea Loarei aparținând Renașterii târzii, este o reg. foarte căutată de turiști.

TOURAINÉ [ture:n], **Alain** (n. 1925), sociolog francez. Lucrări privind intervenția statului în economie, dezvoltarea societății industriale, mișcările sociale („Sociologia acțiunii”, „Societatea postindustrială”, „Producția societății”, „Societățile dependente: studii asupra Americii Latine”, „Cuvânt și sânge. Politică și societate în America Latină”).

TOURCOING [turku:ŋ], oraș în N Franței (Flandra), în conurbația Lille, la granița cu Belgia; 92 mii loc. (2005). Constr. de mașini textile. Ind. textilă (bumbac, lână, in și dantele) și alim. (zahăr). Biserica Saint-Christophe (sec. 19), în stil neogotic.

TOURÉ [ture], **Ahmed Sékou** (1922-1984), om politic din Guinea. Secretar general al partidului Democrat din Guinea (1952-1984). Primul președinte (1958-1984) și prim-min. (1958-1972) al Republicii Guinea. Inițial adept al unei politici prosovietice și pentru o guvernare „socialistă” în țara sa, treptat s-a detașat de U.R.S.S.

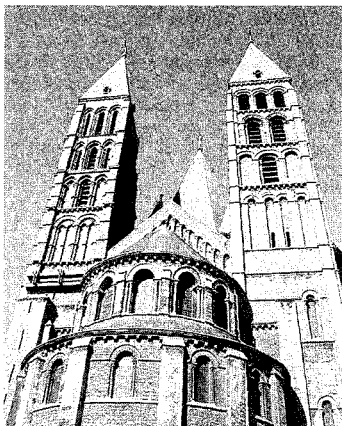

Toulouse.
Bazilica
St. Sernin

TOURNAI [turne] (în flamandă: **DOORNIK** [do:rnik]), oraș în V Belgiei (Hainaut), situat pe fl. Escaut, la 72 km SV de Bruxelles și 11 km de granița cu Franța; 67,5 mii loc. (2006). Nod rutier și feroviar. Ind. siderurgică, a constr. de mașini, chimică (îngrășăminte), a mat. de constr., poligrafică, piel., porțelanului, textilă și alim. Producție de covoare și de broderii. În sec. 14-16, la T. au funcționat ateliere de tapiserie, iar în sec. 18-19 o fabrică de porțelanuri, renumite pentru modelele variate cu motive florale. Muzeu de arheologie, de istorie naturală, de artă și etnografie. Catedrala Notre Dame (sec. 12-13), de dimensiuni impresionante (134 m lungime și 66,5 m lățime în zona transeptului, la care se adaugă grandioasa navă centrală romanică) și cele cinci turnuri masive de deasupra transeptului, total diferite unul de celălalt, cu turn de 72 m înălțime și cor gotic, cu fresce din sec. 12 și vitralii din sec. 15; Primărie în stil renesantist (1513-1516), dominată de un turn; podul Trons (sec. 13). Locuit în Antic. de nervini, apoi de romani (mijlocul sec. 1 î.Hr.), care l-au numit *Civitas Nerviorum*. Cucerit de franci (c. 431 î.Hr.), a devenit prima reședință a regilor Merovingi și un important centru ecleziastic. A făcut parte (din 843) din *Francia Occidentalis*. În Ev. Med. a cunoscut o însemnată dezvoltare economică și artistică, burghezia orașului beneficiind de numeroase privilegii, chiar dacă era *de facto* supusă contilor de Flandra. În 1187 a fost cucerit de Filip August, regele Franței, care l-a anexat domeniilor Coroanei. Cucerit de Carol Quintul (1529) a fost inclus în Țările de Jos. A cunoscut, pentru scurte perioade,

Tournai.

Catedrala Nôtre Dame

Tours. Catedrala Saint-Gatien

ocupatia engleză, franceză și austriacă. Din 1815 în Regatul Unit al Țărilor de Jos, iar din 1830 în componența Belgiei. Orașul a suferit mari distrugerii în urma bombardamentelor din mai 1940.

TOURNEFORT [turne:fort], **Joseph Pitton de** (1656-1708), botanist și călător francez. Prof. la Jardin des Plantes și Collège de France din Paris. Autor al clasificării plantelor după natura florilor („Elemente de botanică sau Metodă de cunoaștere a plantelor”, „Tratat de medicină”). Precursor al lui *Linné*.

TOURNEUR [tø:nø] **Cyril** (c. 1575-1626), dramaturg englez. Piesele sale „Tragedia răzbunării” și „Tragediile ateilor” sunt meditații baroce asupra morții și autodistrugerii.

TOURNEUR [turnør] **Maurice** (pseud. lui *Maurice Thomas*) (1876-1961, regizor, scenarist și producător francez de film. Lucrează în Franța și în S.U.A. De formație plastician, își începe cariera în teatru (peste 400 de spectacole jucate și/sau regizate). Unul dintre cei mai străluciți stilii ai cinematografului mut european și american, se remarcă prin vâna sa poetică („Pasărea albastră”, „Insula corăbiilor pierdute”), și prin știința lucrului cu actorii („Volpone”).

TOURNIER [turnie], **Michel** (n. 1924), prozator francez. Romane ironico-fantastice, analizând miturile sec. 20 și constituind atât o meditație asupra civilizației („Vineri sau Limburile Pacificului”), cât și o întrebare privind voința și puterea de fascinație („Meteorii”, „Gaspard, Melchior și Baithazar”, „Picătura de aur”). Nuvele („Media-căsătorie din dragoste”). O autobiografie și un „Jurnal de călătorie în Canada”.

TOURS [tu:r], oraș în NV părții centrale a Franței (Indre-et-Loire), situat pe fl. Loara, la confl. cu râul Cher, la 208 km SV de Paris; 136,6 mii loc. (2005); 297,6 mii loc. (1999) (aglomerația urbană). Nod feroviar. Port fluvial. Constr. de mașini și de echipament electric. Ind. chimică, electronică, textilă, poligrafică, încălț., a mat. de constr., sticlăriei, farmaceutică, de prelucr. a cauciucului și a lemnului (mobilă), alim. Producție de covoare. Centru viticol și de vinificație. Piață agricolă pentru vinuri și fructe. Centru comercial. Universitate (1952). Muzeu de artă. Bibliotecă cu colecții de manuscrise. Monumente: Catedrala Saint-Gatien (1200-1246, cu fațadele refăcute în perioada 1426-1547), cu vitralii celebre din sec. 13; bazilica Saint-Martin (450, reconstruită în sec. 12-13), distrusă în timpul Revoluției din 1789; biserica Saint-Julien (reconstruită în sec. 13); Palatul arhiepiscopal (sec. 17-18), azi muzeu. Centru turistic. Locuit în Antic. de tribul celtic al turonilor, de romani, iar din c. 507 de franci. Episcopat (din sec. 3), iar din sec. 9 - arhiepiscopat. Din 1204 reședința regilor Franței Carol VI, Carol VII și Ludovic XI, când a cunoscut maxima dezvoltare economică și culturală. A decăzut odată cu emigrarea protestanților calvini francezi (*hughenotii*) după revocarea, în 1685, a Edictului din *Nantes*.

TOUSSAINT-LOUVERTURE [tusē luvørtür], **Pierre Dominique** (1743-1803), general și om politic haitian. Sclav eliberat (în 1777), s-a alăturat revoltei sclavilor (1791), devenind, comandant suprem al forțelor răscolite din Haiti. A abolit sclavia (1794). După ce a alungat pe englezi și pe spanioli din ins., s-a proclamat guvernator general pe viață, promulgând o constituție liberală (1801). În urma răscoalei conduse de el, a apărut prima națiune independentă din America Latină.

Pierre Dominique Toussaint-Louverture

Înfrânt de corpul expediționar francez, condus de generalul Charles V.E. Leclerc (1802), a murit captiv în Franța.

TOVAL (< ucr.) s. n. Piele, de obicei de taurine, tăbăcită cu substanțe vegetale și sintetice, folosită la confecționarea încălț. rezistente.

TOVARĂȘ, -Ă (< ucr., rus.) s. m. și f. 1. Persoană considerată în raport cu alta, de care este legată prin idei, aspirații comune etc. ♦ Termen de adresare (oficial) folosit în partidele comuniste și muncitorești. 2. Asociat (într-o negustorie, într-o întreprindere etc.).

TOVĂRĂȘIE (< tovarăș) s. f. 1. Relația dintre tovarăși. ♦ Companie, societate. ⇨ Expr. *A ține (cuiva) tovarășie* = a sta pe lângă cineva pentru a-i ține de urât. 2. Asociere, participare la o întreprindere (de obicei comercială); întovărășire, asociație.

TOVSTONOGOV, Gheorghe Aleksandrovici (1915–1989), regizor rus de teatru. Spectacole influențate de ideile lui Stanislavski („Barbarii” de Gorki, „Prea multă minte strică” de A. S. Griboedov, „Tragedia optimistă” de Vișnevski).

TOWNES [taunz], **Charles Hard** (n. 1915), fizician american. Prof. la Univ. Columbia și la Institutul Tehnologic Massachusetts. Contribuții fundamentale în electronica cuantică. A cercetat amplificarea radiației electromagnetice prin emisie stimulată. A inventat maserul cu amoniac (1954) independent de N. G. Basov și A. M. Prohorov; a propus (1958), împreună cu A. Schawlow, principiul funcționării laserului. Premiul Nobel pentru fizică (1964), împreună cu N. G. Basov și A. M. Prohorov.

TOWNSEND [taunzənd], **Sir John Sealy Edward** (1868–1957), fizician britanic. Prof. univ. la Cambridge și Oxford. A efectuat (1897), împreună cu J.J. Thomson, prima măsurare a sarcinii electronului. Cercetări privind conductibilitatea electrică în gaze și mișcarea electronilor, descoperind, independent de C.W. Ramsoner, efectul T–R. A formulat (1910) teoria ionizării gazelor prin coliziune.

TOWNSVILLE [taunzvil], oraș în NE Australiei (Queensland), situat la gura de vărsare a râului Ross în G. Cleveland al M. Coralilor, în fața Marii Bariere de Corali; 100,7 mii loc. (2005). Port. Aeroport. Centru comercial. Metalurgia cuprului; siderurgie. Constr. navale. Ind. cimentului,

Charles Hard Townes

chimică, de prelucr. a lemnului și alim. Universitatea „James Cook” (1970). Fundat în 1864 de John Medwin Black; oraș din 1865.

TOXIC, -Ă (< lat., fr., it.) s. n., adj. Care are proprietatea de a intoxica, de a otrăvi.

TOXICITATE (< fr.) s. f. 1. Proprietate a unor substanțe chimice de a produce, după pătrunderea în organism prin ingestie, inhalare sau transcutanat, tulburări ale funcțiilor organismului sau leziuni ale țesuturilor sau organelor care duc la îmbolnăvire sau moarte. T. poate fi exercitată asupra întregului organism (ex. toxice protoplasmice și parenchimatose; toxice care blochează acțiunea unor enzime) sau numai asupra unui țesut sau organ (hepatotoxice, ototoxice, nefrotoxice, neurotoxice). 2. (MICROBIOL.) Proprietate a unor microorganisme de a elibera toxine în mediul lor de viață (ex. toxina botulinică, tetanică, micotoxinele). 3. (PEDOL.) Exces al unui element mineral în sol, care produce perturbări fiziologice la plantele spontane sau cultivate pe terenul respectiv, ca de ex. uscarea frunzelor sau a vârfului ramurilor, sterilitate, nanism, necroze foliare (pătarea frunzelor). Printre cele mai frecvente forme se numără t. de aluminiu, de cupru și de mangan. Poate fi produsă de cauze naturale (de ex. unele soluri tropicale prezintă t. de aluminiu) sau de acidifierea solului (ca urmare a ploilor acide sau a unor tratamente neadecvate) care determină o mobilizare mai mare a elementelor minerale din sol, de poluare industrială etc.

TOXICOLOGIE (< fr. {i}; {s} gr. *toxikon* „otravă” + *logos* „studiu”) s. f. Știință care studiază natura substanțelor toxice, proprietățile lor fizice și chimice, efectele lor asupra organismului, mijloacele de combatere a intoxicațiilor, precum și metodele de

izolare, identificare și dozare a toxicelor.

TOXICOMAN, -Ă (< fr.) s. m. și f. Persoană care suferă de toxicomanie.

TOXICOMANIE (< fr.; {s} gr. *toxikon* „otravă” + *mania* „nebulie”) s. f. Dependență alienantă de a consuma, în cantități progresiv crescând, un drog mai mult sau mai puțin toxic (cocaină, morfina, opiu, eter etc.) care dă senzații și trăiri neobișnuite, euforice. Are consecințe grave pentru echilibrul psihic și fizic al individului (halucinații, delir etc.).

TOXICOZĂ (< fr. {i}) s. f. Stare morbidă, condiționată de acțiunea asupra organismului a toxinelor exogene (de ex. microbiene) sau a substanțelor nocive de natură endogenă (de ex. în toxicoză gravidică, tireotoxicoză).

TOXIINFECȚIE (< fr.) s. f. ~ *alimentară* = boală infecțioasă acută apărută ca urmare a ingestiei de alimente contaminate cu germeni patogeni (ex. *Salmonella*, *Escherichia coli*, *Staphylococcus aureus enterotoxigen*, *Clostridium perfringens*) sau cu toxine produse de acestea. Simptomele sunt: diaree severă, vomă, dureri abdominale, slăbiciune musculară, amețeaală, deshidratare. Poate evolua sporadic sau sub formă de focare, cuprinzând zeci sau chiar sute de indivizi. Alimentele cel mai frecvent incriminate sunt ouăle, laptele, carnea și diverse derivate ale acestora.

TOXINĂ (< fr. {i}) s. f. Substanță de natură proteică sau polizaharidică, de origine microbială (t. tetanică), vegetală (ricina) sau animală (veninul șerpilor), care, introdusă într-un organism, provoacă simptome morbide specifice. V. *endotoxine*, *exotoxine*.

TOXOPLASMOZĂ (< fr.) s. f. Boală provocată de protozoarul parazit *Toxoplasma gondii*. Contaminarea poate fi transplacentară (transmisă fătului în urma unei infecții a mamei), determinând la nou-născut hidrocefalie, convulsii, întârzieri psihomotorii, sau (la copilul mare și la adult) prin ingestie, accidentală, a oocisturilor din fecalele pisicilor infectate sau a cărnii insuficient tratate. Infecția este frecventă, însă, în majoritatea cazurilor, asimptomatică. La unii subiecți determină o stare de oboseală, febră, adenopatii, meningoencefalită, iar la gravide avort.

TOYAMA, oraș în Japonia (Honsū), în apropierea golfului omonim al M. Japoniei, la 200 km NV de

Toyotomi Hideyoshi

Tōkyō; 421,3 mii loc. (2006). Ind. chimică (fibre sintetice), electronică, textilă, de prelucr. a lemnului, farmaceutică și alim. Universitate (1949).

TOYOTOMI Hideyoshi (1536 sau 1537–1598), comandant militar și om de stat japonez, provenit dintr-o familie modestă. S-a remarcat, din 1558, prin calitățile sale războinice, devenind unul dintre locotenenții apropiați lui Oda Nobunaga. În 1585 a fost numit în importanta dregătorie de *kampaku* (regent imperial), iar în 1587 în cea de mare ministru (*dajō daijin*). Prin numeroase campanii victorioase împotriva seniorilor japonezi insubordonați a pus capăt anarhiei feudale, care măcina țara de peste două secol., întregind opera de reunificare națională începută de Oda. Printr-o amplă politică înnoitoare, a dat legi menite să conducă la consolidarea statului centralizat, a efectuat reforme privind clasele și categoriile sociale (agravând în același timp obligațiile țărănimii dependente), privind agricultura, unificarea unităților de măsură și greutate și a. A întreprins măsuri dure împotriva călugărilor ieziști, interzicându-le activitățile misionare și expulzându-i (iul. 1587) din Japonia, iar mai târziu, a ordonat, la 5 febr. 1597, executarea prin crucificare a 26 de creștini la Nagasaki. Între 1592 și 1598 a ordonat efectuarea a două campanii de cucerire a Pen. Coreea care, în cele din urmă, au eșuat.

TOYNBEE [tojnbi], **Arnold Joseph** (1889–1975), istoric și sociolog britanic. Prof. univ. la Londra. Preocupări de filozofia istoriei. A elaborat o teorie ciclică a dezvoltării

societății omenesti, potrivit căreia istoria omenirii este o succesiune de civilizații independente unele de altele. Adversar al tehnocratismului și militarismului. Autor a numeroase lucrări („Civilizația la răscruce”, „Lumea și Occidentul”, „Studiu asupra istoriei”).

TOYOHASHI [toiohași], oraș în Japonia (Honshū), la 61 km SE de Nagoya; 374,1 mii loc. (2006). Ind. textilă (prelucr. mătăsii și a bumbacului), chimică (fibre sintetice), de prelucr. a lemnului și alim. Castel (sec. 16). Vechea denumire: *Yoshida*.

TOYONAKA, oraș în Japonia (Honshū), suburbie a orașului Ōsaka; 387,1 mii loc. (2006). Aeroport. Rafinărie de petrol. Constr. de mașini.

TOYOTA, oraș în Japonia (Honshū), situat pe cursul mijlociu al râului Yahagi, la SE de Nagoya; 415,8 mii loc. (2006). Sericicultură.

TOYOTA (MOTOR COMPANY), grup industrial japonez fondat în 1937, de către Kiichiro T. Unul dintre cele mai mari producătoare mondiale de automobile și subsansamble auto.

TOZZI [tottsji], **Federigo** (1883–1920), scriitor italian. Precursor al romanului modern italian, scrierile sale de influență dostoevskiană și veristă se remarcă printr-un pesimism întunecat fără soluție, chiar dragostea apărând neputincioasă în fața unei realități crude. („Amintirile unui funcționar”, „Trei cruci”, „Ferma”, „Egoiștii”, „Cu ochii închiși”). Versuri („Flautul verde”). Nuvele („Noi povestiri”).

TOZZI [tottsji], **Mario** (1895–1979), pictor italian. Creația sa îmbină, în spiritul noului clasicism, elemente ale artei figurative italiene și franceze. Compoziții cu figuri monumentale („Dimineață”).

TRABECUL (< lat., < fr.) s. m. (ANAT.) Mănunchi fin de fibre conjunctive care se întretes și străbat

parenchimul unor organe, având rol de susținere (schelet conjunctiv). T. corneoscleral tapetează unghiul iridocornean, obturația ochiurilor sale putând cauza glaucomul.

TRABUÇ (< germ.) s. n. Țigară de foi.

TRABZON, oraș în NE Turciei, situat pe țărmul de SE al Mării Negre, la 19 km NV de Erzurum; 215 mii loc. (2000). Port maritim. Aeroport. Ind. de prelucr. a tutunului și alim. Exportă tutun și țigarete. Universitate tehnică (1963). Monumente: ruinele unui fort, ale unor edificii și ziduri bizantine; ruinele palatului Comnen; bisericile Sf. Ana (sec. 8), Sf. Sofia (sec. 13, cu picturi murale originare, restaurate în anii 1957–1963) – azi muzeu, Sf. Eugeniu (1304); mausoleul Gülbahar (al soției sultanului Baiazid II); numeroase moschei; castelul genovez Leontocastron. Fundat în 756 î.Hr. de coloniștii din Sinop. S-a mai numit și *Trapezunt* (*Trebizonda*). Important centru al Imp. Bizantin. Aici s-au retras, în 1204, Alexie și David Comnen, fiii împăratului Andronic I, după ocuparea Constantinopolului de către cruciați și au creat Imp. bizantin de la T., care s-a menținut până în 1461, când a fost cucerit de turci.

TRAC¹ (< fr.) s. n. Emoție, teamă de care sunt cuprinse unele persoane (în special actorii înainte de a apărea în fața publicului).

TRAC², -Ă (< lat. *Thracus*) adj., s. m. și f. 1. S. m. și f. (La m. pl.) Triburi aparținând familiei de limbi indo-europene. Vatra de formare a etnosului trac se situează pe o largă arie geografică cuprinsă între M. Egee (în S), râurile Vardar, Morava și Tisa (în V), Carpații Nordici (în N), Nistrul și Marea Neagră (în E). Începutul procesului de delimitare a etnosului trac în zona menționată este fixat de unii istorici încă din Epoca neolitică (milen 5–3 î.Hr.), de alții la începutul Epocii bronzului (milen. 2 î.Hr.). Menționați pentru prima oară în poemele homerice, t. sunt descriși de Herodot (sec. 5 î.Hr.) ca fiind cel mai numeros neam din lume după cel al izerilor. Se cunosc denumirile a c. 100 de triburi trace. Dintre acestea unele au avut, în diverse momente ale istoriei, un rol mai însemnat, creând în jurul lor puternice uniuni tribale sau ajungând chiar la forme statale incipiente. Se remarcă astfel frigienii și bitinii (care au pătruns în Asia Mică în sec. 12 și respectiv 8 î.Hr.),

Arnold Joseph Toynbee

odriizii, moesii și tribalii, geto-dacii și carpii. Cultura **t.** a fost adânc înrădăcită de civilizațiile egeeană (în Epoca bronzului) și scitică, grecească și persană (mil. 1 î.Hr. și mai ales începând din sec. 6 î.Hr.), macedoneană (sec. 4 î.Hr.), celtică, elenistică (din sec. 3 î.Hr.) și romană (începând cu sec. 2 î.Hr.), influențe mai puternic exercitate (cu excepția ultimei) în zona sudică a lumii trace. Izvoarele antice, studiile lingvistice și descoperirile arheologice atestă faptul că **t.** europeni pot fi împărțiți în **t.** sudici și **t.** nordici (*geto-dacii*), m-ții Balcani și apoi Dunărea reprezentând, în decursul vremii, hotarul dintre aceștia. Împingerea treptată spre N a limitelor statelor elenistice și apoi ale Imp. Roman au determinat cucerirea treptată a terit. **t.** Astfel terit. **t.** sudici vor fi înglobate mai întâi în regatul Macedoniei (sec. 4 î.Hr.), iar, mai târziu, cucerite și transformate în provincii romane: Tracia (46) și Moesia (15). Dacia va fi și ea în cele din urmă transformată în provincie romană (106). Semintii geto-dace au continuat să trăiască însă în afara granițelor Imp. Roman. Dintre aceștia, *carpii* au reușit să alcătuiască o forță redutabilă în sec. 3. În evoluția lor socială, triburile **t.** se aflau, în ansamblu, în ultima etapă a Comunei primitive, caracterizată prin democrația militară. Armele găsite în morminte, precum și în marele număr de cetăți întărite cu valuri de pământ și piatră ilustrează atât stadiul de organizare, cât și spiritul războinic specific **t.** Pentru existența unei aristocrații tribale pledează mormintele princiare și bogatele tezaur de obiecte din aur și argint (Vâlci Trîn și Panaghiuriște în Bulgaria; Agighiol, Peretu, Craiova, Băiceni în România). Așezările **t.** (*dava* la geto-daci și *para* la **t.** sudici) atestă o populație care se ocupa cu agricultura, creșterea vitelor și diferite meșteșuguri (prelucrarea metalelor, olărit etc.). Practicarea unui comerț din ce în ce mai intens cu vecinii le-a impus **t.** mai întâi adoptarea unor monede străine (grecești și macedonene) și în cele din urmă o monetărie proprie. Exercițarea unor puternice influențe economice, politice, culturale grecești și apoi romane, ocuparea celor mai mari părți din terit. trace și traco-geto-dacice de către romani au produs puternice transformări politice, economice, culturale, lingvistice și etnice în sânul populației locale. Semnificativ pentru marile energii intelectuale și fizice ale **t.** este faptul că, deși nu există relatări că ar fi

dezvoltat o literatură și o scriere proprie, ei au dat lumii multe elemente de cultură. Până târziu în epoca elenistică și romano-bizantină **t.** au jucat un rol de seamă. Împărați și generali ca: Maximin Tracul, Aurelian, Claudiu, Galeriu, Decius, Constantin cel Mare, Liciniu, Iulian Apostatul, Aetius, Iustin, Iustinian, Vitalian și Belizarie au avut strămoși traci sau au fost de origine tracă. **2.** Adj. Care se referă la traci sau la Tracia. \diamond *Limbă t.* = limbă indo-europeană, vorbită în Antic., în Dacia și în Pen. Balcanică de o populație numeroasă. Cunoscută numai din ceea ce s-a păstrat în notațiile aproximative din textele latinești și grecești (c. 100 de cuvinte izolate și 2 200 de nume proprii); a constituit substratul limbii române, în al cărui lexic se regăsesc cuvinte de origine tracă (daco-getică), de ex.: balaur, barză, cioară, copil, moș, murg, vatră ș.a.

TRACASA (< fr.) vb. I tranz. A săcăi, a plictisi, a supăra pe cineva.

TRACIA, reg. istorică în E Pen. Balcanice, cuprinsă între mările Egee, Neagră și Marmara. Numele ei provine de la triburile indo-europene ale tracilor, atestați pe acest terit. din mil. 2 î.Hr. În cadrul „marii colonizări grecești” (sec. 7-6 î.Hr.) pe țămurile **T.** au fost întemeiate orașe-colonii, înfloritoare centre economice și culturale. În sec. 5 î.Hr. apare primul stat al tracilor odriși, cucerit și anexat (în c. 341 î.Hr.) de Regatul macedonean. **T.** a fost cucerită de romani (sec. 1 d.Hr.) și s-a aflat în componența Imp. Roman de Răsărit (din sec. 4), apoi în a celui Bizantin. De-a lungul sec. **T.** a fost invadată de goți (sec. 3), huni (sec. 5), slavi și avari (sec. 6) și de bulgari (sec. 7). O parte din reg. a fost disputată de Imp. Bizantin și Primul Țarat Bulgar (680-1018), iar între 1204 și 1261 a fost inclusă în Imp. Latin de Constantinopol. Cucerită de turcii otomani (sec. 14), a fost stăpânită de aceștia vreme de mai multe sec. Între 1877 și 1922, în reg. s-au consumat mai multe conflicte armate - Războiul ruso-româno-turc, Războaiele balcanice, Primul Război Mondial și Războiul greco-turc (1919-1922) -, iar conferințele și tratatele de pace încheiate în urma lor au consemnat împărțirea **T.** între Turcia, Grecia și Bulgaria, situație menținută și după al Doilea Război Mondial.

TRACIC, -Ă (< lat.) adj. Care aparține Traciei sau tracilor² (1); privitor la Tracia sau la traci; trac (2).

TRACO-DAC, -Ă s.m. și f. adj. 1. S.m. și f. Persoană care făcea parte din triburile trace care au locuit în Dacia. **2.** Adj. Care aparține traco-dacilor (1).

TRACOLOGIE (< fr.) s.f. Disciplină având ca studiu cultura și civilizația tracilor.

TRACOMANIE s.f. Exagerare a importanței tracilor în elucidarea unor probleme de istorie, cultură etc.

TRACT (TRACTUS) (cuv. lat. „serie, înlănțuire”) s.n. (ANAT.) Ansamblu de țesuturi sau de organe care se înlănțuie, formând un sistem (ex. **t.** digestiv, **t.** genital).

TRACTA (< *tractat*) vb. I tranz. A exercita o forță de tracțiune asupra unui vehicul pentru a-l aduce și a-l menține în stare de mișcare.

TRACTAT, -Ă (< fr.) adj. Remorcat.

TRACTOR (< engl.; {s} lat. *tractus* „trager”) s. n. 1. Autovehicul care dezvoltă o forță de tracțiune mare, folosit la tractarea și acționarea unor utilaje folosite în agricultură, silvicultură, în construcții etc. Este echipat cu un motor puternic cu ardere internă și poate avea ca organe de rulare fie roți (pneumatice sau metalice), fie șenile. \diamond *T. convențional* = unitate de măsură reprezentând un tractor care dezvoltă o putere de tracțiune de 15 CP. **2.** *T. de sudare* = cărucior auto-propulsat, echipat cu un cap de sudare, un buncăr cu un dispozitiv de presărare a fluxului, o casetă pentru șarma de sudare și un tablou de comandă, folosit pentru sudarea automată cu arcul electric.

TRACTORIST, -Ă (< *tractor*) s. m. și f. Persoană care conduce un tractor; mecanic de tractor.

TRACTUS v. *tract*.

TRACTIUNE (< fr., lat.) s. f. 1. Exercițarea a unei forțe asupra unui vehicul pentru a-l aduce și a-l menține în stare de mișcare. \diamond *Forță de t.* = forța pe care un organ de propulsie (roțile motoare la autovehicule, elicele sau reactoarele la avioane etc.) o exercită asupra unui vehicul pentru a-l pune în mișcare. \blacklozenge Mișcarea vehiculelor sub acțiunea forței de tracțiune. \diamond *T. feroviară* = **t.** efectuată cu vehicule feroviare, în general grupate în trenuri; după felul energiei motrice, se deosebesc; *t. cu abur*, *t. cu motor Diesel*, *t. cu turbine de gaz* și *t. electrică*. **2.** Termen impropriu folosit pentru solicitarea la întindere a unei bare drepte.

Spencer Tracy

TRACY [treisji], **Spencer** (1900–1967), actor american de teatru și film. În cinematograful anilor '30-'60 ai sec. 20, el este întruchiparea americanului de condiție medie, sincer, onest, echilibrat, hotărât să-și atingă telurile simple și dominant pragmatice („Procesul de la Nürnberg”, „Omul și marea”). Pe ecran și în viață formează cu Katharine Hepburn un cuplu devenit celebru la Hollywood („Femeia zilei”, „Coasta lui Adam”, „Ghici cine vine la cină”). Premiul Oscar: 1937 („Căpitanii curajoși”) și 1938 („Oameni de mâine”).

TRADESCANȚIA (< fr. {i}; {s}) n. pr. *Tradescant Jan*, botanist olandez, c. 1567–1637) s. f. Gen de plante erbacee perene din familia Commelinaceae, originare din America Centrală, cu tulpini subțiri și foarte lungi, la majoritatea speciilor agățătoare cu noduri la care se inserază frunze alterne, lanceolate, sesile sau pețiolate. Cultivate ca plante decorative de apartament. Florile sunt în general mici, albe sau roz, efectul ornamental fiind dat de frunzele divers colorate (în funcție de specie și de varietate). Printre cele mai răspândite se numără *Tradescantia albiflora* (*viridis*) cu frunze de un verde lucios, adesea cu dungi longitudinale albe sau galbene, uneori cu marginea violacee; *Tradescantia (zebrina) pendula*, cu frunzele pe față cu dungi verzi, purpurii și argintii, pe dos violet; *Tradescantia pallida*, cu tulpini și frunze roșii-violacee. Numită și telegraf (2).

TRADIȚIE (< fr., lat.) s. f. 1. Ceea ce este transmis, în principal, în ordinea moralei și a spiritualității: practici, credințe, obiceiuri, amintiri și în sens larg, întreg patrimoniul cultural și istoric al grupurilor respective. T. este privită ca având autoritate datorită simplului fapt că vine din trecut. Modernitatea respinge de regulă autoritatea trecutului în

favorearea dezvoltării prezente a rațiunii, neîmpovărată de t. sau prejudecată. 2. (În teologie) Învățătură, inițial orală, apoi consemnată în scris, dar fără a beneficia de statutul cărților sfinte, care, prin însăși continuitatea sa, constituie dezvoltarea firească a mesajului revelat. ♦ Datină, uzanță, obicei. ♦ Informație (cu conținut real, legendar sau semilegendar) privitoare la anumite fapte, evenimente din trecut, transmisă oral de-a lungul timpului.

TRADIȚIONAL, -Ă (< fr.) adj. Care s-a păstrat prin tradiție, bazat pe tradiție, care ține de tradiție.

TRADIȚIONALISM (< fr.) s. n. Atașament față de tradiție. ♦ Tendință de supralicitare a elementelor tradiției ca valori în sine, fără confruntarea lor cu noile valori produse de evoluția social-culturală. În cultura română interbelică, t., ilustrat îndeosebi de revista „Gândirea”, se opune polemic modernismului.

TRADIȚIONALIST, -Ă (< fr.) adj. (Și subst.) Care respectă tradiția; partizan al tradiționalismului.

TRADUCĂTOR, -OARE (< *traduce*) s. m. și f. Persoană care traduce dintr-o limbă în alta; interpret (1).

TRADUCE (< lat., fr.) vb. III tranz. 1. A da corespondentul unui cuvânt într-o altă limbă, a transpune o frază, un text, o carte etc. dintr-o limbă într-alta; (pop.) a tălmăci. ♦ A transpune un text telegrafic după semnalele recepționate. 2. Fig. A exprima (cu mijloace artistice). ♦ Refl. A avea ca efect, a se manifesta. 3. (TEHN.) A efectua o traducere (2).

TRADUCERE (< *traduce*) s. f. 1. Acțiunea de a traduce și rezultatul ei; *concr.* scriere cuprinzând o transpunere dintr-o limbă în alta. ♦ *T. liberă* = t. realizată pentru a capta exact și elegant sensul deplin al textului tradus, fără a se ține seama cu rigoare de particularitățile morfologice, sintactice și lexicale ale acestuia, recurgându-se chiar la omisiuni și amplificări pentru a se reda cât mai complet valoarea artistică a originalului. *T. literală* = t. care respectă riguros structura gramaticală a textului tradus, cu o posibilă neglijare a formei artistice. *T. juxtalinăară* v. *juxtalinăară*. ♦ Interpretare. 2. Transformare a unei mărimi de o anumită natură (viteză, presiune, temperatură etc.), numită *mărire de intrare*, într-o mărire de altă natură (tensiune electrică, curent electric etc.), numită *mărire de ieșire*, în vederea transmisiunii

informației asociate acestora; corespundența univocă dintre mărirea de intrare și cea de ieșire ale unui dispozitiv (traductor) care realizează o astfel de transformare.

TRADUCTIBIL, -Ă (< *traduce*) adj. Care poate fi tradus dintr-o limbă într-alta. ♦ Care poate fi interpretat, explicat.

TRADUCTOR (< fr.) s. n. Dispozitiv care efectuează operația de traducere (2) într-un sistem tehnic de reglaj automat, de telecomunicație, de măsurare pe cale electrică a mărimilor neelectrice etc. (ex. tahogeneratorul, celula fotoelectrică, microfonul, tubul videocaptor etc.).

TRAFALGAR, cap în extremitatea de SV a Pen. Iberice (Spania), la SE de Cádiz, situat la 36°11' lat. N și 6°02' long. V. Aici s-a desfășurat la 21 oct. 1805 o celebră bătălie navală, în care flota engleză, condusă de amiralul H. *Nelson* (care și-a pierdut viața în luptă), a reușit să obțină o victorie completă asupra celei franco-spaniole, comandată de amiralul Pierre de Villeneuve. Victoria de la T. a stabilit supremația navală a Marii Britanii în Europa.

TRAFIC (< fr.) s. n. 1. Frecvența operațiilor de transport efectuate cu anumite mijloace de transport (feroviar, maritime, rutiere, aeriene) în condiții date și într-un anumit interval de timp; ♦ (*prin ext.*) circulație cu aceste mijloace de transport. ♦ *T. greu* = t. de vehicule rutiere destinate transportului de mărfuri cu o capacitate de încărcare mai mare de trei t. ♦ Totalitatea legăturilor de telecomunicație stabilite într-un anumit interval de timp, cu anumite mijloace tehnice și în condiții date. 2. (Înv.) Comerț, negoț. ♦ Comerț ilicit. ♦ (DR.) *T. de stupefiante* = infracțiune care constă în producerea, deținerea sau punerea în circulație a produselor ori a substanțelor stupefiante sau toxice, fără a avea pentru aceasta o autorizație. *T. de influență* = infracțiune care constă în primirea ori în pretinderea de bani sau de alte foloase, săvârșită de o persoană care are sau lasă să se creadă că are influență asupra unui funcționar, pentru a-l determina să facă sau să nu facă un act care intră în atribuțiile sale de serviciu.

TRAFICA (< fr.) vb. I intranz. A face trafic cu mărfuri, realizând profituri ilicite.

TRAFICANT, -Ă (< fr.) s. m. și f. Persoană care face comerț ilicit, în special cu grad ridicat de pericolozitate: droguri, arme ș.a. și prin intermediul unor rețele organizate.

TRAFORA (< it.) vb. I tranz. A executa lucrări de vbrai.

TRAFORAJ (< *trafora*) s. n. 1. Procedeu de ornamentare constând în decuparea unei figuri sau unui motiv decorativ dintr-o placă subțire de lemn, de metal etc.; ajur (3); piesă prelucrată printr-o astfel de decupare. 2. Unelele folosite pentru traforaj (1).

TRAGE (lat. **tragere* [= *trahere*]) vb. III I. Tranz. 1. A face efortul de a mișca, de a deplasa un lucru, apucându-l și îndreptându-l spre sine sau spre o direcție dorită. ♦ *A fi tras de păr* = (despre fapte, situații etc.) a fi relatat, prezentat în mod forțat, tendențios, neverosimil; a fi disimulat cu stângăcie. *A trage pe roată* = a omorî prin tortura frângerii cu roata. *A trage pe sfoară* = a păcăli. *A trage la răspundere* = a cere cuiva să dea socotelă de faptele sale. ♦ (Cu complementul „clopotele”) A face să sune, să bată. ♦ A întinde, a încorda (smucind) o sfoară, un fir. ♦ *A trage sforile* = a conduce pe ascuns (din culise) o acțiune. 2. A duce, a țări după sine. ♦ *A trage targa pe uscat* = a trăi în sărăcie, în mizerie, în lipsuri. ♦ A face ca un vehicul să se deplaseze (ducându-l după sine); a pune în mișcare. ♦ Refl. A merge cu (mare) greutate (până într-un loc); a se țări. 3. A pune sau a scoate un obiect de îmbrăcăminte sau de încălțăminte; a potrivi, a aranja o piesă de îmbrăcăminte pe o anumită parte a corpului. 4. A înfige (în frigare, în teapă), a pune pe... 5. (Pop.) A fricționa în scopuri terapeutice; a masa. 6. (Pop.) A avea greutatea de...; a cântări, a atârna. 7. Fig. a îndura, a suporta, a pătimi. ♦ A suporta consecințele; a ispăși, a plăti. II. 1. Tranz. A dirija și a opri un vehicul sau o ambarcație la locul de urcare sau de coborâre. 2. Intrans. A poposi undeva spre a fi găzduit; a se instala în mod temporar undeva sau la cineva. 3. Refl. și intrans. A se duce (impins de o dorință), a fi mânat, atras spre o țintă. 4. A se da la o parte, a se retrage, a se feri (din cale). III. Tranz. 1. A lua, a scoate; p. ext. a obține. ♦ A extrage un dinte. ♦ A scoate o armă (din teacă), fiind gata de luptă. ♦ A scoate un lichid dintr-un recipient. 2. A lua ceva cu forță; a reține, a obține (cu dificultate) o sumă de bani. ♦ A lua îndărăt, a retrage (o sumă de bani). 3. (Cu complementul „aerul”) A inspira, a inhala; p. ext. a respira. ♦ Expr. *A-și trage sufletul* (sau *răsuflarea*) = a) a respira greu (din cauza oboselii); b) a se odihni

puțin, a avea o clipă de răgaz. A *trage să moară* = a fi pe moarte, a-și trăi ultimele clipe. ♦ A fuma, a priza. 4. A sorbi, a înghiți; a bea. ♦ Spec. A bea mult băuturi alcoolice, a fi bețiv. 5. (Fam.) A face ceva din plin, cu plăcere și pasiune. IV. Tranz. A desena, a trasa o linie, un contur. V. 1. Tranz. A da; a trece prin... *Și-a tras degetele prin păr*. ♦ (Specializat pentru diverse procese de muncă, cu sensul reieșind din determinări) *A trage la rindea* = a rindelui. *A trage la țipar* = a țipări etc. ♦ Expr. *Tras ca prin inel*, se spune despre o persoană subțire și mlădioasă. ♦ (TEHN.) A întinde și a subția un material ductil, trecându-l printr-o filieră. 2. Tranz. A da o lovitură puternică; a plesni; a bate. 3. Intrans. și tranz. A descărca o armă spre țintă, a face ca proiectilul, săgeata etc. să pornească spre țintă. VI. Intrans. 1. (Despre vânt) A bate, a sufla. ♦ Intrans. și tranz. (Despre curent, aer rece etc.) A învăli, a pătrunde organismul producând îmbolnăvire. 2. (Despre sobe, coșuri etc.) A avea tiraj bun. 3. Fig. (în expr.) *A trage cu urechea* = a-și ascuți auzul pentru a auzi zgomote ușoare, cuvinte șoptite. *A trage cu ochiul* (sau *cu coada ochiului*) = a se uita pe furis (pentru a nu fi observat). VII. Refl. 1. A descinde din..., a fi din neamul... ♦ A fi originar din..., 2. A proveni din..., a fi provocat, cauzat de...

TRAGEDIAN, -Ă (< fr.) s. m. și f. Actor consacrat genului tragic.

TRAGEDIE (< fr., it.) s. f. 1. Specie a genului dramatic apărută în Grecia antică și legată inițial de ceremoniile religioase închinat zeului Dionysos. Provenite din *ditiramb*, versurile t. erau, la început, cântate. Acțiunea t., care aducea în scenă personaje celebre ale istoriei sau legendei, însuflețite de o mare forță pasională, angrenate în conflicte puternice cu deznodământ nefericit, trezea în spectatori sentimente de groază și de milă, cu efect purificator (catarsis). Ajunsă la apogeu în sec. 5 î.Hr. (prin Eschil, Sofocle, Euripide), t. a fost cultivată în literaturile europene moderne (Lope de Vega, Shakespeare), dar mai ales în clasicismul francez (Corneille, Racine). Începând cu sec. 18, t., în formele sale tradiționale, se restrânge ca specie în favoarea *dramei*. 2. Fig. Întâmplare nenorocită, eveniment funest; catastrofă. ♦ Zbucium, suferință.

TRAGERE (< *trage*) s. f. 1. Acțiunea de a (se) trage. 2. (Pop.) Atracție, îndemn. ♦ Expr. (Cu

tragere de inimă = (cu) zel, (cu) răvnă. 3. Scoatere, extragere. 4. (TEHN.) Operație de prelucrare în procesul tehnologic de fabricare, la cald sau la rece, a sârmelor, a barelor lungi și a țevilor, care constă în trecerea materialelor metalice printr-o filieră sub acțiunea unei forțe de întindere; etirare (1). 5. Descărcare a unei arme de foc; împușcare.

TRAGIC, -Ă (< fr.) adj., s. m. 1. Adj. Care este propriu tragediei, care evocă o situație în care eroul ia act în mod dureros de destinul său, de o fatalitate care apasă asupra vieții lui. ♦ (Substantivat) Categorie estetică desemnând pieirea unor valori umane, a unor eroi individuali sau a unor categorii sociale, care nu s-au afirmat încă pe deplin sau nu și-au epuizat încă potențialitățile. ♦ Fig. Zguduitor, funest. ♦ (Fam.) Care provoacă neplăceri foarte mari. 2. S. m. (În Antic.) Autor de tragedii.

TRAGICOMEDIE (< fr., lat.) s. f. 1. Specie a genului dramatic, în care desfășurarea conflictului tragic este contrapunctată cu elemente comice, iar deznodământul este fericit. A apărut în Pen. Italică la sfârșitul sec. 16 și începutul sec. 17; poetul Giambattista Giralaldi (1504–1573) este socotit întemeietorul său. 2. Fig. Amestec de întâmplări serioase și amuzante.

TRAGICOMIC, -Ă (< fr.) adj. Referitor la tragicomedie, cu caracter de tragicomedie, care este totodată tragic și comic.

TRAGISM (< *tragic*) s. n. Atitudine gravă; caracter tragic, situație tragică.

TRAGULIDE (< lat.) s. f. pl. Familie de ierbivore paricopitate cu unele caracteristici primitive, răspândite în păduri tropicale din India, Indochina, Indonezia și S. Chinei (genul *Tragulus*, cu trei specii) și din Africa (*Hyemoscus aquaticus*). Sunt animale solitare, nocturne, de mici dimensiuni (c. 0,5–1 m lungime, până la 8 kg la cele asiatice, iar la cele africane până la 15 kg greutate), cu picioare lungi și foarte subțiri, lipsite de coarne, cu stomac tricameral. Incisivii superiori lipsesc, iar caninii de pe maxilarul superior sunt mari, la masculii cu aspect de colți. La majoritatea speciilor blana este cafenie cu pete și dungi albe. Numiți și șevrotini sau cerbi pitici (deși nu fac parte dintre Cervidae).

TRAHEAL, -Ă (< fr.) adj. (ANAT.) Care aparține traheii (1), privitor la trahee.

TRAHEE (< fr.) s. f. 1. (ANAT.) Organ tubular fibrocartilaginosa al căilor respiratorii la vertebratele cu respirație aeriană, cuprins între laringe și originea bronhiilor mari și prin care aerul trece din cavitățile nazală și bucală în bronhii. 2. (ZOO.) Fiecare dintre tuburile chitinoase, deschise la exterior și ramificate în corpul insectelor, păianjenilor și miriapodelor, care servesc drept organe de respirație. 3. (BOT.) Vas lemnos evoluat, deschis, în formă de tub capilar, format din celule suprapuse, lipsite de membrane transversale despărțitoare, cu pereții laterali îngroșați în mod neuniform prin impregnare cu lignină. Se întâlnesc la angiosperme și la unele pteridofite; prin t. circulă seva brută. Au și rol de susținere a tulpinii.

TRAHEIDĂ (< fr. {};) s. f. (BOT.) Element conducător format dintr-o celulă cilindrică, alungită, cu capetele oblice (ascuțite sau rotunjite) cu care se atașează de capetele traheidelor învecinate, alcătuind tuburi discontinui (întrerupte prin pereți transversali). Membranele laterale sunt impregnate cu lignină, prezentând îngroșări inelare, spiralete sau punctate. Seva brută care circulă prin t. traversează lent pereții separatori, prin difuziune. Sunt vase conductoare primitive (imperfecte), închise, întâlnite la majoritatea criptogamelor vasculare și la gimnosperme și foarte rar la angiosperme (ex. la magnoliacee și nuferi). Au și rol de susținere a tulpinii.

TRAHEITĂ (< fr. {};) s. f. Inflamație acută sau cronică a mucoasei traheii (1). De cele mai multe ori evoluează asociat cu o rinofaringită, o laringită sau o bronșită (traheobronșită).

TRAHEOBACTERIOZĂ (< fr.) s. f. (FITOPATOL.) Boală a plantelor, provocată de bacterii care astupă vasele conductoare, împiedicând circulația sevei.

TRAHEOMICCOZĂ (< fr. {};) s. f. (FITOPATOL.) Boală a plantelor, provocată de ciuperci care trăiesc în vasele conductoare, pe care le astupă, cauzând veștejiri totale.

TRAHEOSCOPIE (< fr.) s. f. Explorare vizuală a traheii cu ajutorul endoscopului, care este introdus prin gură sau printr-un orificiu practicat în trahee.

TRAHEOTOMIE (TRAHEOSTOMIE) (< fr. {};) s. f. (s) gr. *tracheia* „trahee” + *tome* „tăiere”) s. f. Intervenție chirurgicală care constă în incizia peretelui anterior al traheii, pentru crearea unui orificiu permanent

Traian (Marcus Ulpius Traianus)

(traheostomă) prin fixarea unei canule, practică în cazul unui obstacol la nivelul faringelui sau laringelui care împiedică pătrunderea aerului în plămâni (ex.: în neoplasmul laringian etc.).

TRAHIT (< fr. {};) s. n. (s) gr. *trakky* „aspru, cu asperitate”) s. n. Rocă vulcanică efuzivă, asemănătoare prin compoziție sienitului, fiind alcătuită din ortoza și mai puțin din plagiociaz, biotit sau hornblendă; are o textură caracteristică fluidală (cu minerale orientate într-o anumită direcție) și o culoare cenușie. Este folosit ca piatră de construcție.

TRAHOM (< fr.) s. n. Chera-toconjunctivită granuloasă cronică, contagioasă, provocată de *Chlamidia trachomatis*. Netratat, t. duce la atrofia pleoapelor, la sinechiile palpebrale grave, uneori chiar la orbire.

TRAI (< trăi) s. n. 1. Viață, existență. ♦ *Mod de t.* = ansamblul condițiilor materiale și culturale în care trăiesc anumite grupuri, categorii sociale sau societăți globale; *p. ext.* mod de a concepe și trăi viața, propriu unor asemenea comunități. *Nivel de t. v. nivel.* 2. Viață bună, îmbelșugată. 3. Conviețuire.

TRAIAN (Marcus Ulpius Traianus), împărat roman (98–117). Fiu adoptiv al lui Nerva și asociat la domnie de către acesta (din 97), a fost primul împărat de origine neitalică. Organizator energetic al vieții militare și civile a Imperiului, a învins în două campanii militare (101–102 și 105–106) pe daci și a transformat cea mai mare parte a Daciei în provincie romană, colonizând-o cu elemente romane și romanizate. În amintirea acestei victorii a ridicat la Adamclisi (109) „Tropaeum Traiani” și la Roma (113) „Columna lui Traian”,

în forumul ce-i poartă numele. A purtat războaie împotriva parților, a cucerit Armenia (transformând-o în provincie romană), Babilonul, Ctesifonul și Seleucia, creând două provincii noi: Mesopotamia și Asiria. În timpul său, Imp. roman a cunoscut maxima sa întindere teritorială (3 300 000 km²).

TRAIAN 1. Com. în jud. Bacău, situată în NV colinelor Tutovei, pe stg. Siretului, la confl. cu Valea Morii; 2 967 loc. (2008). Muzeu etnografic și grădina botanică (în satul Prăjești). Creșterea ovinelor. Pomicultură. Satul T. a luat ființă în 1879. 2. Com. în jud. Brăila, situată în NE C. Brăilei; 3 622 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul Urleasca), inaugurată la 13 sept. 1872. Nod rutier. Creșterea bovinelor. Satul T. a luat ființă în 1880 cu numele *Muftiu*, iar satele Siliștraru și Urleasca în 1828 și, respectiv, 1858. Conacul „Orezeanu” (1908), în satul T. 3. Com. în jud. Ialomița, situată în C. Bărăganului; 3 594 loc. (2008). Este o comună nouă, înființată la 22 apr. 2003 prin desprinderea satului T. din com. Grivița. 4. Com. în jud. Olt, situată în C. Romanat, pe Valea Pârliți; 3 345 loc. (2008). 5. Com. în jud. Teleorman, situată în C. Boian, pe stg. Dunării; 1 930 loc. (2008). Viticultură. Pescuit. Satul T. a luat ființă în 1880 prin înfrumusețarea înșurăteilor.

TRAIAN VUIA, com. în jud. Timiș, situată în zona de contact a C. Lugoșului cu dealurile Lugoșului, pe râul Bega și pe afl. său Săraz; 2 072 loc. (2008). Reșed. com. T.V. este satul *Sudriaș*. Stație (în satul T.V.) și haltă de c.f. (în satul Susani). Nod rutier. Pomicultură. În satul Surducu Mic se află Muzeul memorial „Traian Vuia” și un parc dendrologic cu peste 500 specii de arbori. Satul *Sudriaș* este atestat documentar în perioada 1371–1372, iar satul T.V. în 1364 (denumirea actuală i-a fost atribuită în 1950).

TRAIECT (< lat.) s. n. Traiectorie, traseu, drum.

TRAIECTORIE (< fr., germ.) s. f. Curba descrisă de un punct material sau de centrul de greutate al unui mobil; *p. ext.* reprezentare grafică a acestor curbe sau a lungimii lor. ♦ Drumul parcurs în spațiul de un corp în mișcare; traiect, parcurs. ♦ Fig. Evoluție psihică; destin; dezvoltare.

TRAILĂ (< fr.) s. f. Pod plutitor care se deplasează de-a lungul unui cablu, fiind remorcat de o navă sau purtat de curentul apei.

TRAILER (TREILER) (< engl.) s.n. 1. (TRANSP.) Remorcă de mare capacitate (8, 10, 20 sau 40 t), folosită pentru transportul elementelor de construcții prefabricate din beton armat sau al utilajelor foarte mari. 2. (CINEMAT.) Scurt film publicitar pentru promovarea unei viitoare premiere cinematografice, alcătuit de regulă din secvențe menite să captiveze și să intrigue.

TRAINIC, -Ă (< sl.) adj. Care ține multă vreme, care se păstrează bine; durabil, solid, rezistent.

TRAINING (cuv. engl.) s.n. Antrenament, pregătire.

TRAIȘTĂ (probabil cuv. autohton) s. f. 1. Obiect în formă de sac, confecționat dintr-o țesătură, din piele etc., adesea ornamentat și prevăzută cu o baieră, pentru a fi agățat; utilizat în mediul rural pentru transportul sau păstrarea merindelor și a unor obiecte. ♦ Săculeț de pânză groasă din care se dau grăunțe cailor. 2. Conținutul unei traiste (1). 3. (BOT.) *Traista-ciobanului* = plantă erbacee anuală sau biennială din familia Brassicaceae (Crucifere), înaltă de 5–50 cm, cu frunze bazale dispuse în rozetă, cele tulpinale sesile, cu flori mici, albe și cu fruct siliculă triunghiulară (*Capsella bursa-pastoris*). Folosită ca plantă medicinală cu acțiune uteronică și hemostatică.

TRAJANESCU, Ion D. (1875–1964, n. București), arhitect român. Reprezentant al stilului neoromânesc (bisericele Sfântul Spiridon și Sfintii Petru și Pavel, Palatul Ligii Culturale, cartiere de locuințe – toate în București).

TRAKL [tra:kəl], **Georg** (1887–1914), poet austriac. Lirică de natură expresionistă, interiorizată, dominată de sentimentul tragicului existențial (vina, păcatul, cruzimea și violența), excelând prin sobrietatea și forța expresiei („Poezii”, „Sebastian în

vis”, „Poeme”). Drame („Ziua morților”, „Fata morgana”).

TRAMĂ (< fr., lat., it.) s. f. 1. Fir de mătase naturală obținut prin răsucirea altor două fire și folosit în țesătorie pentru bătătură; p. ext. urzeală, țesătură. ♦ *T. stradală* = rețea de străzi dintr-o localit., având o configurație specifică în funcție de evoluția în timp a localit. în ansamblu și a diferitelor cartiere, de caracteristicile reliefului, planurile urbanistice, centrele de polarizare a activităților etc. Poate fi preponderent radiară, rectangulară sau neregulată. 2. Acțiunea, intriga unei opere artistice (roman, piesă, film) bazate pe narațiune. ♦ Fig. Intrigă, unelțire.

TRAMBALA (< fr. *trimbaler*) vb. I tranz. și refl. A (se) deplasa de colo până colo fără rost.

TRAMBULIŢĂ (< germ., it.) s. f. Aparat ajutător, confecționat din lemn, care servește la ușurarea executării unei sărituri în gimnastica sportivă. T. poate fi dură, semielastică sau elastică. ♦ Instalație specială, ridicată la o înălțime regulamentară, prevăzută cu un postament și un dispozitiv de care se fixează o scândură elastică, servind pentru sărituri artistice în apă. ♦ *T. de schi* = instalație în forma unei panze, servind la executarea săriturii în lungime cu schiurile.

TRAMNER (< germ.) s. m. Soi german de viță de vie cu ciorchini cilindrici, cu boabe mici, roz, cultivat pentru producerea vinurilor superioare de masă; vin obținut din acest soi.

tramvai

TRAMVAI (< engl., fr.) s. n. Mijloc de transport în comun, cu tracțiune electrică (în trecut și cu tracțiune animală), constituit din unul până la trei vagoane (din care unul este vagon motor) care rulează pe două șine metalice. Primele linii de t. cu tracțiune animală au fost instalate la

traista-ciobanului

New York în 1832, iar cu tracțiune mecanică la San Francisco în 1873; primul t. electric la Lichterfelde, lângă Berlin, în 1881. Sfârșitul sec. 20 a adus în exploatare t. sub formă de metrou șor.

TRANCHET (< fr.) s. n. Bară de lemn folosită pentru amortizarea izbiturii corpului navei la acostare.

TRANCHILIZANT (< fr.) s. n. Medicament cu acțiune predominant psihotropă, care liniștește, relaxează, calmează (durerile, frica, starea de tensiune psihică). Ex. diazepam, meprobamat, fenobarbital etc.

TRANCU-IAȘI, Grigore (1873–1940, n. Târgu Frumos), economist și om politic român. Ministru în mai multe rânduri. Inițiatorul legii pentru reglementarea conflictelor de muncă (5 sept. 1920), care prevede limitarea dreptului la grevă, instituindu-se obligativitatea arbitrajului între salariați și patroni în fața unei comisii constituite ad-hoc (*Legea T-I*). Lucrări consacrate domeniului comercial și financiar.

TRANDAFIR (< ngr.) s. m. Denumire dată speciilor cultivate de arbuști pereni din genul *Rosa*, familia Rozaceelor, cu lăstari spinoși, drepti sau arcuiți, și cu flori mari, parfumate, de culori variate. Au frunze alterne, imparipenat compuse, cu stipele întregi sau dințate, flori în raceme, panicule sau solitare la capătul tulpinilor, cu sepale lungi, neregulat crestate, multe petale, mari, dispuse în mai multe cicluri, numeroase stamine, semințe inconjurate de un receptacul cărnos, de obicei roșu-cărămiziu. Ca plante de grădină se cultivă mai multe specii (*R. damascena*, *R. lutea*, *R. odorata*, *R. chinensis*, *R. rugosa* etc.) cu sute de varietăți; prin selecție și hibridare se realizează mereu noi soiuri cu calități decorative deosebite. Foarte pretuiți sunt hibridii din grupul Thea, ca și soiurile Baccara și Bourbon. Există și varietăți de t. urcători (cătărători). Din unele varietăți se extrage ulei de t. (esență de parfum),

traistă (1)

depr. Kazanlık din Bulgaria fiind renumită pentru astfel de culturi. În ultimul timp s-au răspândit și varietăți miniaturale (de 25–30 cm înălțime), cultivate în ghivece ca plante de apartament. Se înmulțesc în general prin butași sau altoire. ♦ *T. de dulceață* = arbust ghimpos cu tulpini neuniforme, frunze imparipenate, serate pe margine și flori roz intens, roșii sau purpurii, parfumate, solitare (*Rosa centifolia*). Petalele sunt folosite în ind. alimentară pentru siropuri, dulceturi, șerbeturi, lichioruri, în ind. parfumurilor și în cea farmaceutică.

TRANDAFIR JAPONEZ (CHINEZESC) = arbust de 1,5–2 m înălțime din familia Malvaceae, originar din Extremul Orient, la noi cultivat ca plantă decorativă de apartament (*Hibiscus rosa-sinensis*). Frunze persistente, ovale, dințate, flori mari, în formă de pălnie larg deschisă sau ca un mic bujor, cu anterele staminelor mai lungi decât corola, de culoare rozu aprins, galben-portocaliu, roz sau roz cu centrul roșu-violet. Înfloreste abundent, aproape pe tot parcursul anului, dacă beneficiază de suficientă lumină.

TRANDAFIRIU, -IE (< *trandafir*) adj. 1. Care are culoarea trandafirului; roz. 2. Fig. Luminos, senin. ♦ Optimist.

TRANS- (fr.; {s} lat. *trans* „dincolo de, peste”) Element de compunere cu sensul „dincolo”, „peste” și care servește la formarea unor adjective și a unor verbe. În chimie indică izomerul geometric în care doi radicali sunt situați de o parte și de alta a planului unei duble legături sau a planului unui ciclu.

TRANSALAI, culme muntoasă în Asia Centrală, în NV m-ților Pamir, extinsă de-a lungul frontierei dintre Kirgizstan și Tadjikistan, pe 240 km de la V la E. Alt. max.: 7 134 m (vf. Oullai Istiqlal „Independenței”). Ghețarii acoperă o supr. de 1 194 km². Străbătută de pasul Kizilart situat la 4 280 m alt. Cunoscută și sub numele de *Zaalai*.

TRANSALPIN, -Ă (< fr.) adj. 1. Aflat dincolo de Alpi. 2. Care străbate Alpii (ex. șosea t.) sau o zonă alpină.

TRANSAMAZONIAN, șosea națională braziliană (construită după 1974) care traversează partea de N a țării de la V la E, pe 4 800 km lungime, de la Cruzeiro do Sul din apropierea graniței cu Peru până la țărmul Oc. Atlantic în E, trecând prin Rio Branco, Porto Velho, Altamira, Marabá, Estreito, Natal.

TRANSAMINARE (< fr. *transamination*) s. f. (BIOCHIM.) Reacție bichimică care se produce în cadrul metabolismului aminoacizilor prin care o grupare amino- (-NH₂) este transferată reversibil de la un aminoacid la un cetoacid pentru a forma un nou aminoacid și un nou cetoacid. Reacția este catalizată de *transaminaze*, având drept coenzime piridoxalfosfatul (derivat al vitaminei B₆). T. are un rol foarte important datorită sintetizării aminoacizilor necesari organismului.

TRANSAMINAZE (< fr.) s.f. pl. Enzime care catalizează transferul unei grupări amino- de pe un aminoacid pe un cetoacid. Glutamat-piruvat t. (G.P.T.; A.L.T.) și glutamat-oxalilacetat t. (G.O.T.; A.S.T.) sunt două t. importante deoarece dozarea lor în sânge poate orienta diagnosticul în afecțiunile hepatice, miocardice etc. Sin. *aminotransferaze*.

TRANSANTARCTIC MOUNTAINS, vastă catenă muntoasă în VSV Antarcticii, extinsă pe 3 200 km lungime, pe direcție NV-SE, de la M. Weddell în NV până la Victoria Land (Țara Victoria) în SE. Alt. max.: 4 528 m (vf. Kirkpatrick). Acoperit de ghețari. Zăcămintele de cărbuni.

TRANSATLANTIC, -Ă (< fr.) adj., s. n. 1. Adj. Care străbate sau traversează Oc. Atlantic. 2. S.n. Vapor mare de pasageri care realizează curse între Europa și America, traversând Oc. Atlantic. *Compania generală* t. fondată de armatori francezi în 1855, a stat la baza *Companiei generale maritime* create în 1977 și care operează prin curse fixe. Termenul s-a extins asupra tuturor navelor de lungă croazieră.

TRANSANGARĂ (< fr., it.) s.f. Tendință picturală neofigurativă manifestată în Italia la sfârșitul anilor '70, anii '80 ai sec. 20, caracterizată prin eclectism și exuberanță formală și cromatică și având ca principalii reprezentanți pe Sandro Chia, Francesco Clemente, Enzo Cucchi, Walter De Maria, Mimmo Paladino, cărora li se alătură americanii Jonathan Borofsky, David Salle, Julian Schnabel, Robert Longo, neoimpresionistii germani Georg Baselitz, Markus Lupertz, Anselm Kiefer și reprezentanții picturii figurative libere franceze: Hervé Di Rosa, Robert Combas. Termenul a fost pus în circulație de criticul italian Achille Bonito Oliva.

TRANSĂ (< fr.) s. f. (PSIH.) Stare de conștientă modificată, caracterizată prin reducerea sensibilității la stimuli, alterarea contactului cu mediul ambiant și chiar o pierdere temporară a acestui

contact, înlocuirea activității voluntare cu un comportament automat. Adesea este însoțită de o stare de exaltare, de euforie, sau de senzația părăsirii propriului corp și a pătrunderii în altă lume. Poate fi indusă prin hipnoză, prin utilizarea unor substanțe psihotrope, prin diverse practici religioase primitive (ex. șamanism, cultul voodoo) etc. Apare și în unele forme de isterie.

TRANSBORDA (< fr.) vb. I tranz. A transfera mărfuri sau persoane dintr-un vehicul în altul.

TRANSBORDOR (< fr.) s. n. 1. Platformă mobilă, echipată cu linii de cale ferată, care servește la mutarea vehiculelor feroviare de pe o linie pe alta (liniile fiind paralele). 2. Navă de mic tonaj care efectuează transbordarea călătorilor sau a mărfurilor.

TRANS-CANADA HIGHWAY, cea mai lungă șosea națională din lume care străbate partea de S a Canadei de la V la E pe 7 821 km lungime, respectiv de la orașul Victoria (Columbia Britanică), în V, până la orașul Sydney (Nova Scotia), în ENE, străbătând opt provincii și trecând prin orașele Vancouver, Calgary, Regina, Winnipeg, Thunder Bay, Sault St. Marie, Toronto, Ottawa, Montréal, Québec, Fredericton, Charlottetown. O linie de feribot asigură prelungirea T. până la St. John's din ins. Newfoundland. Construcția T. a început în 1950 și s-a încheiat la 30 iul. 1962.

TRANSCAUCAZIA, reg. în VSV Asiei (după alți autori în ESE Europei), cuprinsă între m-ții Caucaz la N, Marea Neagră la V, M. Caspică la E, Turcia și Iran la SV și S. În această zonă se află republicile Azerbaidjan, Georgia și Armenia.

TRANSCENDENT, -Ă (< fr., lat.) adj. 1. (FILOZ.) Care depășește, care trece dincolo de orizontul experienței sau al întrebuintării teoriei într-un domeniu dat. ♦ (Substantivat, n.) Realitate superioară inteligenței și experienței obișnuite; modul de a exista al divinității dincolo și independent de lumea creată. ♦ (La Kant) Care se află dincolo de orice experiență posibilă, fie că este vorba de realități (lucruri în sine), fie de principii ale cunoașterii. 2. (MAT.) *Număr t.* = număr care nu poate fi rădăcina unui polinom cu coeficienți raționali (de ex. numărul √2). *Ecuatie t.* = ecuație care nu se poate scrie sub forma unui polinom egalat cu zero. *Funcție t.* = funcție definită pe mulțimea numerelor complexe, cu valori în mulțimea numerelor complexe și care nu poate fi scrisă sub forma unui cât a două polinoame.

TRANSCENDENTAL, -Ă (< fr., germ.) adj. 1. (În gândirea medievală) Termen desemnând predicățile care transcend categoriile lui Aristotel: ființa, în, adevărul, binele, frumosul. 2. (La Kant) Termen desemnând ceea ce trece dincolo de aplicarea corectă a listei sale de categorii și nu poate fi un aspect al vreunei experiențe posibile, condiționând deci *a priori* cunoașterea. ♦ Care are ca obiect de studiu formele apriorice ale cunoașterii (ex. *estetica t.* studiază formele apriorice ale sensibilității). 3. (La Kant) *Eul, subiectul t.* = principiu al activității de cunoaștere. ♦ *Meditație t.*, ansamblu de exerciții și tehnici de sorginte orientală, cu rol de relaxare, combatere a stresului și optimizare a randamentului intelectual și fizic. Introdusă în Occident de Maharishi („Marele Profet”) Manesh Yogi, care a fondat „Mișcarea Regeneratoare Spirituală”. Adepții mișcării consideră că *m. t.* oferă acces la un izvor de energie și inteligență creativă din cele mai profunde straturi ale psihicului. Fiecare participant primește un cuvânt secret („mantra”) pe care trebuie să îl repete în gând timp de 15-20 minute zilnic pentru a se desprinde de grijile cotidiene. Încercarea de introducere a *m. t.* în România în anii '80 ai sec. trecut a dus la o drastică sancționare a participanților de către regimul comunist.

TRANSCENDENTALISM (< fr.) s. n. 1. Filozofia kantiană a transcendentului. 2. Orice filozofie care derivă lumea experienței din activitățile rațiunii (Husserl, Heidegger ș.a.). 3. Doctrina mișcării inițiate de R. W. Emerson sub numele „New England transcendentalism” (1836, Boston), influențată de platonism și idealismul german și caracterizată prin religiozitate panteistă și spirit umanitar.

TRANSCENDENTALIST, -Ă (< fr.) adj., s. m. pl. Adj. Care aparține transcendentalismului, privitor la transcendentalism.

TRANSCENDENȚĂ (< fr.) s. f. 1. Însușirea a ceea ce este transcendent. 2. (În filozofia teiste) Însușire a divinității de a fi dincolo de limitele experienței umane, de a depăși lumea accesibilă omului; aflată deasupra creațiilor sale. ♦ (În existențialism) Situația omului care se ridică deasupra condițiilor alienante și dezumanizante ale vieții cotidiene, ale cadrului social. ♦ P. ext. Condiție a omului care depășește, prin existența sa socială și ca ființă creatoare a culturii și a valorilor, natura. ♦ (În fenomenologie) Rezultat al depășirii datului obiectiv prin actul intențional de conștiință sau prin intuiție;

dezvăluirea pentru gândire a lumii esențelor și semnificațiilor.

TRANSCONTAINER (< *trans-* + *container*) s. n. Container de mare capacitate utilizat în special în transporturile internaționale de mărfuri.

TRANSCRIE (< *trans-* + *scrie*) vb. III tranz. 1. A copia exact un text scris, a face o copie scrisă fără modificări. 2. (LINGV.) A transpune un text scris dintr-un alfabet în alt alfabet pentru ușurarea lecturii. ♦ A nota în scris elementele unui idiom. 3. (DR.) A face o transcriere (2). 4. A prelucra o bucată muzicală scrisă pentru o anumită voce sau un anumit instrument, pentru a fi cântată de o altă voce sau de un alt instrument.

TRANSCRIERE (< *transcrie*) s. f. 1. Acțiunea de a transcrie și rezultatul ei. ♦ (LINGV.) *T. fonetică* = transpunere în scris a sunetelor unui idiom cu ajutorul unui alfabet existent, al unui alfabet convențional sau al unei combinații de semne convenționale și de litere ale unui alfabet obișnuit, pentru a crea posibilitatea de reconstituire a pronunțării reale. 2. (DR.) Trecere într-un registru special (registru de transcripțiuni imobiliare) a elementelor esențiale ale unui act juridic privitor la dobândirea, transmiterea sau stingerea unor drepturi reale imobiliare; transcripție (2).

TRANSDANUBIAN, -Ă (< fr.) adj. Care se află sau locuiește dincolo de Dunăre.

TRANSCRIPTIE (< fr., lat.) s. f. 1. Copie 2. (DR.) Transcriere (2). 3. Proces prin care informația genetică a A.D.N.-ului este transferată într-o moleculă de A.R.N. mesager folosită ulterior în sinteza proteică.

TRANSDUCTOR (< fr.) s. n. 1. (ELT.) Dispozitiv constituit din miezuri feromagnetice pe care sunt dispuse înfășurări electrice cu ajutorul cărora

se poate comanda variația unei tensiuni sau a unui curent de ieșire prin variația unei tensiuni sau a unui curent de intrare, folosind fenomenul de saturație magnetică a miezurilor. 2. (TELEC.) Dispozitiv folosit la transformarea energiei primite de la un sistem tehnic în energie de altă formă, pe care o cedează altui sistem tehnic sau fizic, însoțită de variația unei mărimi caracteristice celui de-al doilea sistem, determinată de variația în același sens a unei mărimi de altă natură caracteristică primului sistem (ex. microfon, difuzor).

TRANSDUCȚIE (< fr.) s. f. (GENET.) Transfer de material genetic între bacterii, de la o celulă donatoare la o alta receptoare, prin intermediul unui bacteriofag.

TRANSECT (< fr. {i}) s.n. Traseu în linie dreaptă care străbate o anumită supr., în lungul căruia se fac observații sau măsurători în mod continuu sau la intervale regulate. Metoda transectelor este foarte larg utilizată în cercetări ecologice și geobotanice pentru a pune în evidență limitele unor biocenoze și tranzițiile între acestea, variația graduală a factorilor de mediu în zone ecotonale etc.

TRANSEPT (< fr., lat. {i}; {s}) *trans-* + lat. *saeptum* „incintă”) s. n. (În arhitectura religioasă) Navă transversală care taie perpendicular nava principală și care separă corul de corpul bazilical, înscrind în plan forma unei cruci latine. Zona de intersecție se numește *careu*. Foarte răspândit în arhitectura romanică.

TRANSFĂGĂRĂȘAN, șosea națională de alt. care traversează m-ții Făgăraș (Carpații Meridionali) în zona lacului Bălea (2 034 m alt.), unde străbate un tunel lung de 887,67 m. Pornind de la Cârțișoara și însoțind văile glaciare Bălea (pe pantele nordice ale m-ților Făgăraș) și Capra (pe pantele sudice),

Transfăgărașanul

șoseaua urmează apoi malul vestic al lacului Vidraru și valea Argeșului până la Arefu. Are o lungime totală de 90 km, trece peste 27 de viaducte și poduri și 550 de podete, asigurând legătura dintre Transilvania (jud. Sibiu) și Muntenia (jud. Argeș). A fost inaugurată la 20 sept. 1974. Nu este practicabilă în timpul iernii.

TRANSFER (< fr. {i}) s.n. Faptul de a transfera; transferare. ♦ (DR.) *T. de drepturi* = transmisiune de drepturi. (FIN.) Orice vânzare, cesiune sau înstrăinare a dreptului de proprietate, precum și schimbul unui drept de proprietate cu servicii ori cu un alt drept de proprietate. (FIN.) *T. bancar* = operațiune bancară prin care, la ordinul unui client, banca sa realizează trecerea sumei de bani indicată, din contul acestuia în contul beneficiarului indicat, deschis la aceeași bancă sau la altă bancă. *T. tehnologic* = transferarea cunoștințelor tehnologice către o terță parte, îndeosebi cu ocazia acordării unei licențe pentru aplicarea unui brevet de invenție, referitor la un produs, o tehnologie sau un proces.

TRANSFERĂ (< fr. {i}) vb. I 1. Tranz. și refl. A se muta sau a muta un angajat (cu consimțământul lui) în altă unitate de muncă; a(-și) schimba locul de muncă. ♦ Tranz. A transmite un drept. ♦ A muta un sportiv de la un club la alt club sau în altă echipă. 2. Tranz. A face un schimb, o trecere, o transmitere de energie, de căldură, de particule etc. de la un sistem fizic sau tehnic la altul.

TRANSFERAZĂ (< fr. {i}) s. f. Enzimă care catalizează transferul unei grupări chimice de la o moleculă la alta (ex. transaminazele).

TRANSFERINĂ (< fr. {i}) s. f. Proteină plasmatică (β-globulină) care leagă fierul adsorbit din intestin și îl transportă în organism.

TRANSFIGURĂ (< fr.) vb. I tranz. și refl. A(-și) schimba expresia feței, înfățișarea, starea de spirit. ♦ Tranz. A face ca un lucru să aibă altă înfățișare, alt aspect, să fie schimbat în mai bine.

TRANSFIGURARE (< fr., lat.) s. f. 1. Faptul de a (se) transfigura; prefacere, transformare. 2. (REL.) Schimbarea la față.

TRANSFOCATOR (< rus.) s. n. Obiectiv cu distanță focală variabilă în mod continuu, folosit în filme pentru apropierea/depărtarea lină de subiect fără mișcarea camerei de luat vederi.

TRANSFORMA (< fr., lat.) vb. I 1. Tranz. și refl. A(-și) schimba, a(-și) modifica aspectul, înfățișarea, forma; a (se) preface, a (se) preschimba ♦ A(-și) schimba caracterul. 2. Tranz. (MAT.) A efectua o transformare (2). ♦ (FIZ.) A efectua o transformare (3).

TRANSFORMARE (< *transforma*) s. f. 1. Acțiunea de a (se) transforma și rezultatul ei. 2. (MAT.) Corespondență, aplicație, funcție între două mulțimi de puncte. ♦ *T. liniară* = funcție existentă între două spații vectoriale care este compatibilă cu structura algebrică a acestora. 3. (FIZ.) Schimbare, în cantități echivalente, a unei forme de energie în altă formă (sau în alte forme) de energie (ex. t. energiei electrice în energie mecanică). ♦ *Transformări de stare* = ansamblul stărilor succesive prin care trece un sistem fizico-chimic când una sau mai multe dintre mărimile care îl caracterizează se modifică. Se deosebesc t. de stare mecanică, termică, electrică, chimică etc. După starea de agregare se deosebesc t. în stare solidă, lichidă, gazoasă. 4. (SPORT) (În rugbi, după un eseu reușit) Trimitere a balonului cu o lovitură de picior între cele două bare. Valorează două puncte.

TRANSFORMATOR, -OARE (< fr.) adj., s. n. 1. Adj. Care transformă, care preface, preschimbă; înnoitor. 2. S. n. (TEHN.) Aparat, instalație sau mașină înăuntru căreia are loc o modificare fie a formei, fie a anumitor caracteristici ale energiei primite. După domeniul de lucru se deosebesc: t. de căldură, t. electric, t. electroacustic etc. ♦ *T. electric* = aparat în care are loc modificarea unor parametri electrici ai energiei primite. Este constituit din două înfășurări (primarul și secundarul), bobinate pe un miez în general feromagnetic. Folosindu-se fenomenul inducției electromagnetice, între cele două înfășurări are loc un transfer de energie cu pierderi foarte mici. După parametrul modificat se deosebesc t. de tensiune, t. de curent, t. de frecvență etc. T. propriu-zis a fost inventat (1884) de savantul francez Lucien Gaulard (1850–1888) care l-a numit generator secundar.

TRANSFORMAȚIONAL, -Ă (< engl., fr.) adj. (LINGV.) *Gramatică t.* = gramatică ce își propune găsirea unor structuri numite „de adăncime” care, prin transformări succesive, să permită obținerea tuturor construcțiilor corecte posibile într-o limbă.

TRANSFORMISM (< fr. {i}) s. n. (BIOL.) Concepție după care speciile de plante și de animale se află

într-un continuu proces de transformare; evoluționism.

TRANSFORMIST, -Ă (< fr.) s. m. și f., adj. 1. S. m. și f. Adept al transformismului. 2. Adj. Care aparține transformismului, privitor la transformism.

TRANSFRONTALIER, -Ă (< fr.) adj. 1. Care se află sau locuiește dincolo de granița unei țări. ♦ *Poluare t.* = poluare produsă de surse de emisie dintr-o țară, care afectează și terit. altor țări.

TRANSFUG (< fr., lat.) s. m. Persoană care își părăsește țara, în special din motive politice. 2. Soldat care trece în tabăra inamică sau persoană care părăsește o organizație, partid politic ș.a., aderând la adversar.

TRANSFUZIE (< fr.; {s} *trans-* + lat. *fusio* „vărsare”) s. f. Administrare pe cale intravenoasă a unei cantități de sânge, proaspăt sau conservat, recoltat de la un donator. În utilizarea t. se ține seama de compatibilitatea între grupa sanguină a primitorului și cea a donatorului.

TRANSGENIC, Ă (< fr. {i}) adj. Termen care se referă la un organism creat prin inginerie genetică; în genomul acestuia sunt introduse gene ale unei alte specii, care vor fi exprimate fenotipic. Se consideră că astfel de organisme t. ar putea avea calități superioare (o productivitate mai ridicată, rezistență la anumite boli etc.).

TRANSGRESIUNE (< fr., engl.) s. f. (GEOL.) Proces de înaintare a apelor mării peste o porțiune de uscat, determinat fie de o creștere a nivelului mării, fie de mișcări de lăsar ale scoarței terestre (epirogenetice negative). O amplă t. a avut loc la sfârșitul Pleistocenului, când nivelul Oc. Planetar s-a ridicat ca urmare a topirii ghetarilor. Antonim: *regresiune*.

TRANSIDROGENAZE s. f. pl. (BIOCHIM.) Dehidrogenaze.

TRANSHUMANȚĂ (< fr.) s. f. Deplasare sezonieră a păstorilor cu turmele de animale (îndeosebi de ovine) primăvara de la șes spre munte sau de la S spre N și toamna, de la pășunile de munte la cele de la șes sau de la N spre S. În trecut larg practicăată atât în Alpi cât și în Carpați. Ciobanii din Transilvania iernau adesea cu oile în lunca și bălțile Dunării, în ariile umede din Banat și în stepele din Bărăgan și Dobrogea, ajungând uneori și în Bugeac și chiar mai departe spre E. Pe măsură ce

terenurile respective au fost luate în calcul, deplasările pentru iarnă s-au restrâns, axându-se îndeosebi pe pășunatul miștilor. Dar în majoritatea cazurilor se practică un sistem mixt: pășunatul de vară în golul de munte alternează cu pășunatul de primăvară și de toamnă pe terenuri utilizate vara ca fânețe, iarna animalele fiind ținute, pe bază de furaje, în gospodărie. Fenomenul t. a contribuit la schimburi de populație între Țările Române, inclusiv la apariția satelor de ungureni din Oltenia și Muntenia. În prezent se mai practică în oarecare măsură în jud. Sibiu, Hunedoara, Gorj, Argeș și Brașov. La nivel european este reglementată prin Carta europeană a transhumanței, semnată în 1997 la Cuenca (Spania).

TRANSILUMINARE (< fr. *transillumination*) s. f. Metodă de examinare a anumitor părți ale corpului (sinusuri, buze, degete) prin luminarea lor cu o lampă electrică într-o cameră obscură.

TRANSILVAN, -Ă (< lat.) adj. Transilvănean.

TRANSILVANIA 1. Depresiunea Transilvaniei (sau **Depresiunea colinară a Transilvaniei**), vastă unitate fizico-geografică (c. 25 000 km²) în partea central-nordică a României, situată în interiorul arcului carpatic, formată la sfârșitul erei mezozoice prin scufundarea unei părți din masa cristalinului, ca urmare a unor mișcări tectonice. Peste fundamentul cristalin s-au depus sedimente paleogene (evidente în partea de NV) și miocen-panoniene (în centru și sud). Predomină marnele, argilele, nisipurile și pietrișurile slab cimentate, la care se adaugă tufuri vulcanice, gipsuri și sare. D.T. este o reg. fizico-geografică complexă, predominant deluroasă, cu o structură aproximativ orizontală a straterelor, deranjate pe alocuri de unele mișcări de boltire a scoarței terestre, care au generat domuri gazeifere și cute diapire salifere. D.T. include în perimetrul său o mare unitate centrală cunoscută sub numele de **pod. Transilvaniei**, precum și mai multe unități marginale cum sunt depr. de contact din S și V (depr. Făgăraș, Sibiu, Săliște, Apold, culoarul Turda - Alba Iulia și Subcarpații Transilvaniei la contactul cu munții vulcanici neogeni din E pe care însă majoritatea autorilor îl includ în pod. Transilvaniei). Geologii o denumesc și **bazinul Transilvaniei**. **2. Pod. Transilvaniei** (care cuprinde câmpia colinară a Transilvaniei, Pod. Târnavelor și Pod. Someșan sau al

Someșelor) prezintă limite evidente, clare, pe cea mai mare parte a contactului său cu reg. care îl înconjură. În interiorul său se remarcă preponderența dealurilor și colinelor, cu flancuri slab înclinate (5-10°), cu aspect domol, ce dau o linie ondulată interfluviilor, precum și o mare varietate de alunecări de teren și aliniamente de cueste. **Alt. pod. Transilvaniei** variază de la 200 m în SV până la 850 m în E, însă cea mai mare parte se menține la 450-600 m alt. Temp. medie multianuală oscilează între 6°C în E și 8,9°C în SV (unde se produc și frecvente manifestări foehnale), iar precipitațiile variază între 550 mm (în SV) și 700-800 mm (în E). Vegetația este reprezentată prin păduri de fag și de gorun în amestec cu fag (în E și NE) și prin păduri de gorun și de stejar (în S). Extrazonal, pe versanții înșoriți, se întâlnește și vegetație xerofilă (colilie, bărboasă ș.a.), iar pe alocuri și vegetație higrofilă și de sărătură. Partea centrală a **pod. Transilvaniei**, respectiv câmpia colinară a Transilvaniei, este în prezent complet despădurită, de aceea a fost considerată de unii autori ca făcând parte din zona de silvostepă. Rețeaua hidrografică majoră, care străbate **pod. Transilvaniei**, este formată din râurile Mureș, Târnavă Mare și Târnavă Mică (cu afl. lor), care prezintă adevărate culoare de vale, precum și din câteva râuri limitrofe (Olt, Someșu Mare, Someșu Mic), care colectează numeroși afl. ce drează **pod. Transilvaniei**. Caracteristic pentru **pod. Transilvaniei**, în special la N de râul Mureș, sunt cuvetele lacustre (Taga, Cătina, Geaca, Zau de Câmpie, Bujor, Tăureni, Lacul Știucii ș.a.) formate în lungul văilor prin bararea naturală (alunecări de teren) sau artificială (iazuri) a acestora, iar alte lacuri s-au cantonat în fosele saline (Ocna Mureșului, Ocna Sibiului). **Pod. Transilvaniei** conține variate resurse de subsol: gaze naturale cu un procent ridicat (peste 90%) de metan, sare gemă, izvoare minerale clorosodice și iodurate, gips, tufuri ș.a. **3. Subcarpații Transilvaniei (Subcarpații interni)**, unitate fizico-geografică situată la contactul pod. Transilvaniei cu grupa m-ților vulcanici din V Carpaților Orientali (în E). Deși sub aspect geomorfologic constituie o unitate distinctă, sunt tratați adesea, din punct de vedere fizico-geografic, doar ca subunități în cadrul celor trei unități majore ale pod. Transilvaniei (Pod. Someșan, C. Transilvaniei și Pod. Târnavelor). Este o unitate

cutată (anticlinale, sinclinale, străpungeri diapire), formată dintr-un complex de culmi deluroase, de tip subcarpatice, cu înălțimi cuprinse între 600 și 1 080 m alt., care închid între ele depresiuni de eroziune și structurale, uneori dezvoltate pe axul unor anticlinale diapire. Șirul depresiunilor submontane Hoghiz-Homoroadă-Odorheiu Secuiesc-Praid-Sovata este mărginit către V de lanțul dealurilor subcarpatice Rez, Plopiș, Șiclod, Bichis, Osoiu. Depr. prezintă terase fluviale și lunci extinse și sunt bine populate, iar dealurile care le străjuiesc reprezintă o reliefare directă a boltirilor anticlinale (Rez, Bădeni) sau apar ca sinclinale ori flancuri de sinclinale suspendate (Șiclod, Bichis). Depr. intracolinare (Reghin, Măgherani-Atid, Șimonești-Cobățești, Archita, Beia ș.a.) formează (împreună cu culoarele de vale) un uluc îngust, iar dealurile mai scunde (400-600 m alt.), care le închid, sunt acoperite cu păduri. S.T. se diferențiază prin unele caracteristici de zona montană din E și de cea de podiș din V, fiind o veritabilă reg. de tranziție între cele două unități fizico-geografice marginale. Contactul S.T. cu pod. Transilvaniei este marcat tectonic de trecerea evidentă de la cutele normale la domuri, iar contactul cu munții prezintă un aspect original determinat de raporturile anormale între formațiunile de bazin și cele vulcanice, respectiv afundarea celor dintâi sub pătura groasă de aglomerate ale platoului vulcanic. Ca urmare, limita dintre munții vulcanici și S.T. este marcată de un abrupt de 300-400 m. S.T., alcătuită în general din depozite sedimentare (argile, gresii, marne, microconglomerate, nisipuri, pietrișuri, sare etc.) de vârstă mio-pliocenă, constituie un tip original de relief care s-a format în condiții geografice asemănătoare (dar nu identice) cu Subcarpații externi. Pr. subdiviziuni sunt: dealurile Năsăudului, dealurile Bistriței (care includ și piemontul Călimanilor), dealurile Mureșului (inclusiv depr. intracolinară Reghin), Subcarpații Târnavelor, depr. Praid-Sovata și Subcarpații Homoroadelor. **4. Câmpia colinară a Transilvaniei v. Câmpia Transilvaniei**. **5. Someșan, Podișul ~ v. Podișul Someșan**. **6. Culoarul Alba Iulia-Turda v. Turda-Alba Iulia, Culoarul ~**. **7. Depr. Sibiu v. Sibiu (1)**. **8. Depr. Făgăraș v. Făgăraș (2)**.

TRANSILVANIA. Prov. istorică românească. Într-un sens mai restrâns sub acest nume se înțelege terit. cuprins între Carpații Orientali, Carpații Meridionali și Munții Apuseni. În ac-

ceptiune mai largă, T. include o suprafață de c. 102 000 km², adică pe lângă zona amintită și Banatul, Crișana și Maramureșul. Numită de români și Ardeal, de maghiari Erdély, iar de populația germană Siebenbürgen, T. a constituit o parte însemnată a Daciei dinaintea de stăpânirea romană și a Daciei romane (106-271 d.Hr.). Aici a continuat să locuiască o populație romanizată și în sec. următoare retragerii romane, în perioada migrațiilor succesive ale goților, hunilor, gepizilor, avarilor, pecenegilor și cumanilor, T. devenind astfel leagănul de formare a poporului român în cadrul procesului de etnogeneză românească. În sec. 9-10 existau în T. mai multe formațiuni politice pomenite, printre alte izvoare de epocă, de cronicarul Anonymus în a sa „Gesta Hungarorum” (voievodatul lui Glad în Banat, al lui Menumorut în Crișana și a lui Gelu în ținutul Someșului). Începând din sec. 10, T. este înglobată în Regatul medieval ungar, care adoptă o politică de colonizare, instalând în răsăritul prov. pe secui, iar în sudul ei și în districtul Bistrița coloniști de origine germană, care vor deveni sașii transilvăneni cu misiunea apărării granițelor și a punerii în valoare a resurselor ec. ale T. constituite ca voievodat autonom în cadrul Regatului ungar. Reorganizată după marile distrugerii provocate de invazia tătaromongolă din 1241, T. a avut de înfruntat și violente conflicte sociale, reprezentate de războala de la Bobâlna (1437-1438) și războiul țărănesc condus de Gheorghe Doja (1514). Pentru consolidarea dominației lor sociale și politice, cele trei Stări privilegiate ale T., anume nobilimea, sașii și secuii, constituie așa-numitul *Unio Trium Nationum* (1438), prin care își propun conservarea stăpânirii lor asupra categoriilor neprivilegiate, în primul rând populația dependentă și necatolică (în marea ei majoritate românească și de religie ortodoxă). T. a fost implicată activ în lupta antiotomană, în colaborare strânsă cu Moldova și Țara Românească, o contribuție strălucită având lăncu de Hunedoara, voievod al T. și guvernator al Ungariei, remarcat de întreaga creștinătate ca „apărătorul Belgradului” (1456), faptă care a întârziat expansiunea otomană spre centrul Europei cu o jumătate de sec. După dispariția Regatului medieval ungar de pe harta continentului în urma bătăliei de la Mohács (1526), T. devine în 1541 principat autonom sub suzeranitatea Imp. Otoman. În perioada 1599-1600 se realizează prima unire politică a T. cu Moldova și Țara Românească sub autoritatea lui Mihai Viteazul, care se intitula „domn al Țării Românești și Ardealului și a

toată țara Moldovei”. În prima jumătate a sec. 17, T. se implică în *Războiul de 30 de ani* ca o componentă importantă a țaberei protestante, antihabsburgice. În urma războaielor austro-otomane de la sfârșitul sec. 17, T. intră în componența Imp. Habsburgic ca principat, iar din 1765 Mare Principat, statut consfințit juridic prin *Diploma Leopoldină* din 1691, iar pe plan internațional prin Pacea de la *Karlowitz* (1699). Părțile apusene ale T. actuale (comitatele Arad, Bihor, Maramureș și Satu Mare) au intrat sub autoritatea ad-tivă a părții ungare a Imp. Austriac, iar Banatul a devenit o prov. separată în cadrul aceleiași Imp., administrată în perioada 1718-1780 de guvernatori militari și civili numiți direct de Curtea de la Viena. Acest terit., înglobat după 1780 tot sub administrația părții ungare a Imp. prin împărțirea în comitatele Caras, Timiș și Torontal, a constituit un teren predilect al experimentelor reformismului austriac în domeniul ec. și ad-tiv, fiind colonizat masiv cu o populație de origine etnică eterogenă, cunoscută sub numele generic de *șvabi* (catolici ca religie și în majoritate de limbă germană). Sec. 18 a adus în T. un proces de modernizare instituțională, ec. și socială prin măsurile reformismului terezian și iosefin, care culminează prin înființarea regimentelor de graniță ardeleni și bănățene, desființarea serviciului personale a țăranilor (1785) și edictele de toleranță religioasă iosefine (1781-1789). În această atmosferă de înnoire și schimbare treptată a structurilor și mentalităților, majoritatea românească a principatului (evidențiată statistic de conscripțiile și recensămintele austriece periodice) își cristalizează programul politic și social de emancipare, care își găsește expresia în marea războală țărănească sub conducerea lui *Horea, Cloșca și Crișan* (1784-1785) și prin mișcarea politică a *Supplexului* (1791-1792) întemeiată pe ideologia națională modernă fundamentată filozofic, istoric și filologic de cărturarii *Scolii Ardeleni* (Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu). Mișcările naționale moderne ale entităților etnice și confesionale din principat, constituite pe deplin în forme instituționale și ideologice în prima jumătate a sec. 19, se confruntă violent în revoluția și războiul civil din anii 1848-1849. În urma înfrângerii revoluției de către armatele imperiale și țariste, se instaurează timp de un deceniu (1850-1860) un regim neoabsolutist centralizator și conservator, urmat de o perioadă de liberalizare coroborată cu grave înfrângeri externe ale Imp. Austriac. Rezultatul este încercarea de ieșire din criza

profundă socială, politică și națională prin încheierea compromisului dualist ce transformă Imp. Austriac într-un Imp. Austro-Ungar în care autonomia T. este înlocuită cu înglobarea ei în partea ungară a statului nou-creat (1867). Nemulțumirea majorității românești a T. se materializează în constituirea Partidului Național Român și în mișcarea politică a Memorandumului (1892). Înfrângerea Puterilor Centrale în Primul Război Mondial și destrămarea Imp. Austro-Ungar (1918) prilejuiește împlinirea aspirațiilor naționale ale românilor din T. care, prin decizia plebiscitară a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia (1 decembrie 1918), intră în componența a ceea ce va deveni, prin hotărârile Conferinței de pace de la Paris, România Mare. După o perioadă de intensă dezvoltare ec., de profunde transformări sociale (reforma agrară din 1921) și progrese culturale evidente, în anii '30 ai sec. 20 se intră într-o criză profundă instituțională și politică, marcată de ascensiunea mișcărilor extremiste de dreapta și de stânga, în contextul „războiului civil european” între nazism și comunism și a prăbușirii sistemului de securitate și stabilitate a Ligii Națiunilor. România Mare cade victimă acestei conjuncturi nefaste, prin dictatul Germaniei naziste și a Italiei fasciste de la Viena (30 aug. 1940) partea de nord a T. (43 492 km² și 2 667 000 loc., din care 50,3% români, 37% maghiari, 5,7% evrei și 2,8% germani) intrând în componența Ungariei. Perioada 1940-1944 este marcată în această parte a T. de atrocitățile antiromânești (Ip, Trăzneu, Moisei), de implementarea unei legislații și practici antisemite cu caracter rasial, care culminează cu deportarea la Auschwitz în mai-iun. 1944 a 131 641 evrei din T. de nord. În T. de sud, rămasă sub autoritate românească, cei 40 937 evrei, supuși persecuțiilor și extorcărilor regimului dictatorial antonescian, supraviețuiesc totuși acestei perioade nefaste a existenței lor, nefiind pus în practică proiectul deportării lor în masă în lagărele morții naziste. Eliberată în sept.-oct. 1944 de armatele române și sovietice de sub stăpânirea nazistohorthystă, T. de nord intră, până în mart. 1945, sub ad-ția militară sovietică, pentru a fi apoi (în 9 mart. 1945) restabilită ad-ția românească. Tratatul de pace de la Paris din 10 febr. 1947 consfințește apartenența T. în ansamblul ei statului român. Traversând împreună cu întreaga Românie avaturile dictaturii comuniste (1948-1989) în versiunile sale staliniste și național-comuniste, T. a adoptat după 1989 modelul democratic parlamentar și al ec. de piață de tip occidental, fiind

astăzi, în cadrul statului unitar român, parte componentă a Europei unite.

TRANSILVANIA 1. Revistă apărută inițial de trei ori pe lună, apoi bilunar, sub redacția lui G. Barițiu, la Brașov (1 ian. 1868—15 dec. 1878) și, cu mai multe intermitențe, la Sibiu (1 ian. 1881 — 1 febr. 1946), ca organ al ASTRA. A avut un rol important în realizarea unității culturale și politice a tuturor românilor. Colaboratori: O. Goga, I. Breazu, S. Dragomir, I. Mușlea, I. Agârbiceanu, I. Pop-Reteganul, E. Hodoș ș.a. **2.** Revistă politică, social-culturală și literară apărută la Sibiu, 1972—1989, ca serie nouă a celei editate de G. Barițiu. Colaboratori: V. Eftimiu, L. Dimov, N. Stănescu, M. Ivănescu, R. Ciobanu, Al. Dima, M. Tomuș, N. Balotă ș.a. Din 1990 apare o altă serie nouă.

TRANSILVĂNEAN, -Ă (< *Transilvania*) adj., s. m. și f. 1. Adj. Care aparține Transilvaniei sau locuitorilor ei, privitor la Transilvania sau la locuitorii ei; ardelen; ardelenesc; transilvan. 2. S. m. și f. Persoană din Transilvania sau originară de acolo; ardelen.

TRANSILVĂNEANĂ (< *transilvănean*) s. f. Femeie din Transilvania; ardelenă.

TRANSIORDANIA, reg. istorică la E de râul Iordan, corespunzând în cea mai mare parte actualei Iordanii. După Primul Război Mondial, terit. sub mandat, încredințat de Societatea Națiunilor Marii Britanii (1920) care a creat aici emiratul autonom T. (1928), condus de Abdullah ibn Hussein. În 1946 Marea Britanie renunță la mandat și T. devine regat independent. În 1950 regatul ia denumirea actuală.

TRANSKEI, fost bantustan în SE Republicii Africa de Sud, cu ieșire la Oc. Indian, creat în 1959; 42,3 mii km². Centrul ad-tiv: Umtata. În 1976 și-a declarat unilateral independența, nerecunoscută de nici un stat al lumii, Republica Africa de Sud recunoscându-i doar independența economică. În 27 apr. 1994 a fost reîncorporat în cadrul prov. Eastern Cape și KwaZulu/Natal din Republica Africa de Sud.

TRANSLA (< *translație*) vb. I tranz. A deplasa ceva din loc.

TRANSLATA (< engl.) vb. I tranz. (INFORM.) A converti un fișier de date al unui computer dintr-un format de fișier în altul sau a converti un program dintr-un limbaj de programare sau sistem de operare în altul.

TRANSLATIV, -Ă (< fr.) adj. (Despre un act juridic) prin care se transferă un drept.

TRANSLĂTOR, -OARE (< lat., fr.) s. m. și f., s. n. 1. S. m. și f. Traducător oficial, atașat unui for diplomatic, administrativ sau judecătoresc; interpret. 2. S. n. (TELEC.) Transformator electric utilizat pe liniile de telecomunicații pentru adaptarea impedanței de intrare a instalației de telecomunicații la impedanța caracteristică a liniei. ♦ Dispozitiv de modulație sau de demodulație, component al unui echipament de telecomunicații cu curenți purtători. 3. S. n. (INFORM.) Compilator (2).

TRANSLAȚIE (< fr., lat.) s. f. 1. (FIZ.) Deplasare (mişcare) a unui corp în decursul căreia toate punctele acestuia au în orice moment viteze egale și paralele și descriu traiectorii identice. *T. continentelor* = deriva continentelor. 2. (MAT.) Corespondență care asociază oricărui punct de pe o dreaptă, din plan sau din spațiu un alt punct, astfel încât punctul asociat să fie cel de-al patrulea vârf al paralelogramului format de originea axelor, punctul inițial și un punct dat. 3. (GENET.) Proces prin care informația genetică codificată în ARN-ul mesager sub forma unei secvențe de trei nucleotide este tradusă într-o secvență de aminoacizi dintr-un lanț polipeptidic. Se defășoară în *ribozomi*.

TRANSLITERAȚIE (< fr.; {s} *trans* + lat. *littera* „literă”) s. f. Transcriere folosită în lucrările filologice, care urmărește să redea în alt alfabet echivalentele semnelor textului copiat, fără a ține seamă de eventualele deosebiri de ordin fonetic dintre semnele celor două alfabete.

TRANSLOCAȚIE (< fr.) s. f. 1. (GENET.) Tip de mutație cromozomială în care o porțiune dintr-un cromozom se rupe și se atașează unui alt cromozom, determinând o pierdere de informație genetică în primul cromozom. 2. (BOT.) Circulație a sărurilor minerale și a substanelor organice rezultate din fotosinteză între diverse organe ale plantei.

TRANSLUCID, -Ă (< fr., lat.) adj. Care lasă lumina să treacă, dar nu permite să se distingă contururile sau detaliile obiectelor (ex. geamul mat, ceața etc.). *V. diafan*.

TRANSLUCIDITATE (< fr.) s. f. Înșusirea de a fi translucid.

TRANSMIGRAȚIE (< fr., lat.) s. f. (În unele religii) concepție potrivit căreia după moarte sufletul dintr-un corp ar trece în alt corp. *V. metempsihoză*.

TRANSMISIBIL, -Ă (< fr.) adj. Care este sau care poate fi transmis. ♦ *Boală t.* = afecțiune cauzată de

pătrunderea și multiplicarea în organismul gazdă a unui agent infecțios (bacterie, virus, fung) sau parazit, care are capacitatea de a se propaga de la un individ la altul pe diferite căi: de ex. sexual (*SIDA*, *sifilis*, *hepatita C* etc.) sau de la animale la om (*v. zoonoză*).

TRANSMISIUNE (TRANSMISIE) (< fr., lat.) s. f. 1. Faptul de a transmite. ♦ Trecere dintr-un loc în altul, de la o persoană la alta etc.; trecere a unui bun spiritual, a unei caracteristici ereditare etc. de la o generație la alta, de la o epocă la alta. ♦ (DR.) *T. de drepturi* = trecere a unor drepturi, prin act juridic sau prin efectul legii, de la o persoană la alta; transfer de drepturi. 2. (FIZ.) Trecere a energiei, a radiațiilor, a undelor etc., dintr-un loc într-altul altfel decât prin deplasarea corpurilor care conțin localizată energia; transmitere. ♦ *Transmisiunea energiei electromagnetice* = transfer al energiei electromagnetice, fără deplasarea unor obiecte purtătoare de energie, de la centralele electrice la centralele consumatoare; se realizează în principiu cu ajutorul liniilor electrice de înaltă tensiune în curent alternativ; transportul energiei electromagnetice. 3. (TELEC.) Proces prin care se realizează trecerea semnalelor purtătoare de informație de la un punct la altul al spațiului. 4. Ansamblu de organe de mașini și de mecanisme care servește la transmiterea mișcării de la un organ de mașină la altul, de la un agregat la altul etc., mișcare însoțită de un transfer de energie. *T.* poate fi: mecanică (cu curea, cu lanțuri, cu roți), pneumatică etc. (MILIT.) *Trupe de transmisiuni* = trupe specializate în executarea și asigurarea legăturilor prin telefon, radio etc.

TRANSMIȚE (< lat., fr.) vb. III 1. Tranz. A comunica ceva prin intermediul unei persoane, al unei scrisori etc. ♦ A spune cuiva un lucru aflat de la altcineva. ♦ A propaga; a împărtăși. 2. Tranz. (DR.) A face transmisiune de drepturi. 3. Refl. (Despre energie, radiații, unde etc.) a trece, a se propaga dintr-un loc într-altul. 4. Tranz. A realiza trecerea energiei sau a semnalelor purtătoare de informație pe o distanță oarecare, printr-unul sau mai multe medii. 5. A comunica prin intermediul unui post emițător de radio sau de telegraf; a emite. 6. Tranz. A comunica o mișcare de la un organ de mașină la altul, de la un agregat la altul etc.

TRANSMIȚĂTOR, -OARE (< *transmițe*) s. n. adj. 1. S. n. Dispozitiv folosit în telegrafia automată

pentru transmiterea telegramelor. 2. Adj. Care transmite ceva de la unul la altul.

TRANSMONTAN, -Ă (< lat.) adj. De dincolo de munți.

TRANSMUTAȚIE (< fr., lat.) s. f. Transformare a unui element chimic în alt element chimic; poate avea loc în urma dezintegrării radioactive sau a reacțiilor nucleare.

TRANSNISTRIA („Dincolo de Nistru”), nume dat de autoritățile române în 1941 terit. cuprins între fl. Nistru la V și Bug la E, mărginit la N de r. Niomja (azi se numește Markovka) și Rov, iar la S de litoralul M. Negre dintre Nistru și Bug. În Ev. Med. au avut loc dese strămutări de populație românească aici, iar în perioada 1681-1683, *Gheorghe Duca*, domnul Moldovei a cărmuit ținutul din însărcinarea Porții Otomane. Terit. T. a fost anexat de Imp. Rus în 1792/1793 în urma Tratatului de pace de la Iași (29 dec. 1791/9 ian. 1792) care pune capăt Războiului din 1787-1791, când hotarul european dintre Imp. Rus și cel Otoman s-a stabilit pe cursul inferior al Nistrului, iar terit. situat în partea superioară a fl. i-a revenit în urma celei de a doua împărțiri a Poloniei (1793). Noii stăpâni au întreprins în T. o colonizare intensă (cu ucraineni, ruși, cazaci, germani ș.a). În timpul celui de al Doilea Război Mondial, după eliberarea Basarabiei de către trupele române (22 iun.-26 iul. 1941) și continuarea ofensivei dincolo de Nistru, potrivit acordului germano-român de la Tighina, 30 aug. 1941, terit. T. (cu o supr. de c. 40 000 km² și o populație de c. 2,9 mil. loc., dintre care 10% erau români) a fost încredințat spre adm. civilă autorităților române, urmărindu-se asigurarea ordinii și reluarea activităților ec. și a sistemului de transporturi. Guvernământul Civil al T., împărțit în 13 jud. și 64 raioane, conduse de prefecti, respectiv pretori, se afla sub autoritatea unui guvernator civil în persoana prof. Gh. Alexianu – cu sediul inițial la Tiraspol, iar din 17 oct. 1941 la Odessa. Guvernul român a înființat în T. lagăre și colonii de muncă, aflate sub adm. directă, supravegherea și paza nemijlocită a armatei române. Adm. civilă și-a încetat existența la 27 ian. 1944 și a fost înlocuită, pe baza ordinului lui Ion Antonescu (29 ian. 1944), cu una militară, la 2 febr. 1944 fiind instalat gen. de divizie Gh. Potopceanu care a cărmuit Administrația Militară a Terit. dintre Nistru și Bug (din 15 febr. 1944). În cadrul politicii de purificare etnică dusă de regimul Ion

Antonescu, între 1941 și 1943 din România, îndeosebi din Basarabia și Bucovina de Nord, au fost deportați în T. numeroși evrei și țigani. Datorită condițiilor inumane de trai la care au fost supuși în ghetouri și lagăre de concentrare, a bolilor (îndeosebi tifosul) și inaniției, precum și a acțiunilor autorităților românești sau ale trupelor româno-germane, și-au pierdut viața în T. o mare parte dintre cei deportați ca și din populația evreiască locală. În fața înaintării armatei sovietice din primăvara lui 1944, românii s-au retras, iar prin recucerirea Odesei (10 apr. 1944) a încetat ocuparea T. de către România.

TRANSOCEANIC (< fr.) s. n. Navă comercială de mare tonaj, folosită pentru transportul de mărfuri sau de călători între porturi situate la ocean.

TRANSOXIANA (< *trans* + *Oxus*, vechiul nume al Amu Dariei) v. *Sogdiana*.

TRANSPARENT, -Ă (< fr., it, engl.) adj., s. n. I. Adj. 1. (Despre materiale) care poate fi străbătut de radiații ondulatorii sau corpusculare. ♦ (Despre corpuri) care lasă să treacă lumina, permițând să se distingă contururile sau detaliile obiectelor; străveziu. ♦ Fig. Diafan, subțire, delicat. 2. Fig. Care este ușor de înțeles, de ghicit; clar, limpede. II. S. n. 1. Foaie de hârtie liniată cu dungi groase paralele, care se așază sub hârtia de scris pentru a înlesni scrierea în rânduri drepte. 2. (INFORM.) Operație sau entitate din cadrul unui program pe care programatorii au făcut-o invizibilă pentru a nu interacționa cu ea.

TRANSPARENTĂ (< fr.) s. f. 1. Înșușirea de a fi transparent. T. apei din râuri, lacuri, mări, prezintă valori diferite în funcție de compoziția chimică, temp., conținutul în suspensii organice și anorganice etc. Se determină prin aprecierea adâncimii până la care poate fi observat un obiect cufundat în apă (în măsurătorile standard este utilizat discul Secchi). 2. (Fig.) Calitatea de a fi ușor de înțeles; clar, limpede.

TRANSPERANT (după fr. *transparent*) s. n. Stor.

TRANSPIRA (< fr.) vb. I intranz. 1. A secreta și a elimina sudoarea prin porii pielii; a asuda, năduși. 2. (Despre plante) a elimina apă sub formă de vapori. 3. Fig. (Fam.; despre o știre, un zvon, un secret) a ajunge să fie cunoscut, a se afla, a se auzi.

TRANSPIRAȚIE (< fr.) s. f. 1. Proces de secreție și de eliminare a sudorii de către glandele sudoripare. T. joacă un rol important în termoreglare, fiind un principal mijloc de termoliză. 2. (BOT.) Eliminarea în atmosferă a apei din părțile aeriene ale plantelor, sub formă de vapori. T. se realizează în special prin stomate și în mai mică măsură prin cuticulă; o cantitate foarte mică de apă se pierde și prin lenticелеle de pe ramuri și tulpini lemnoase. Plantele care trăiesc în reg. aride au diverse adaptări menite să reducă pierderea de apă prin t. (adaptări *xerofile*). Alături de evaporație, t. are un rol foarte important în circuitul apei în natură.

TRANSPLANT (< engl., fr.) s.n. (MED.) 1. Intervenție chirurgicală, la om și la animale, care constă în înlocuirea unui țesut sau a unui organ bolnav, cu alt țesut sau organ, sănătos, preluat de la un alt individ (în cazul organelor vitale, de la o persoană aflată în moarte clinică). Primele t. renale au fost efectuate la Boston și Paris în 1959, iar cel de cord în 1967 în Africa de Sud. 2. Organ, parte dintr-un organ sau țesut luat dintr-un corp pentru a fi greșit în altă parte a corpului sau în alt organism. V. și greșit.

TRANSPLANTA (< fr., lat.) vb. I tranz. 1. A muta o plantă de la un loc provizoriu (răsădnică, seră, pepinieră) la locul de cultură; a răsădi. ♦ Fig. A adapta, a împământenii o instituție, un obicei etc. 2. (MED.) A înlocui printr-o intervenție chirurgicală un țesut sau un organ bolnav, cu alt țesut sau organ, sănătos, de același fel.

TRANSPLANTARE s.f. 1. Acțiunea de a transplanta (1) și rezultatul ei. 2. (MED.) Transplant.

TRANSPORT (< fr., germ. *ii*) s. n. 1. Faptul de a transporta; transportare. ♦ Ansamblu de obiecte (mărfuri) sau de persoane care sunt transportate împreună în condiții stabile (ca traseu, mijloc, efectiv numeric etc.). 2. (GEOGR.) Proces de deplasare a unor particule prin intermediul unui agent (apă, ghețari, vânt) de la locul de unde au fost produse prin dezagregare, alterare și eroziune până la locul de depunere. În cazul apelor curgătoare, t. se poate realiza în soluție, în suspensie sau prin târâre pe fundul apei. 3. (La pl.) Ramură a economiei naționale care are ca obiect activitățile sociale de deplasare a produselor de la producători spre consumatori, precum și deplasarea (transportarea) persoanelor cu ajutorul vehiculelor folosite pentru servirea ge-

nerală a populației; ansamblul mijloacelor folosite pentru a transporta mărfuri și persoane. **4. (TELEC.)** *Transportul energiei electromagnetice* = transmisiunea energiei electromagnetice.

TRANSPORTA (< fr., lat.) vb. I 1. Tranz. A deplasa cu un vehicul mărfuri sau persoane dintr-un loc în altul. **2. Refl. (Rar)** A se duce la fața locului (pentru o anchetă, o inspecție etc.); a se deplasa. **3. Tranz. Fig.** A aduce pe cineva într-o stare de beatitudine, de uitare de sine.

TRANSPORTABIL, -Ă (< fr.) adj. Care poate fi transportat.

TRANSPORTOR (< fr.) s. n., adj. 1. S. n. Utilaj sau instalație automată care permite realizarea transportului continuu al unor materiale, piese, produse etc. pe distanțe relativ scurte, prin intermediul unor cupe, jgheaburi etc. montate pe bandă rulantă. **2. S. n. T. blindat** = autovehicul blindat prevăzut cu armament ușor (mitraliere și puști-mitraliere), destinat transportului infanteriei și al statului-major. **3. Adj.** Care transportă, care duce.

TRANSPOZITIV, -Ă (< fr.) adj. (Despre limbi) care nu are o topică fixă, iar raporturile sintactice sunt exprimate prin terminațiile cuvintelor.

TRANSPOZIȚIE (< fr. {i}) s. f. 1. (CHIM.) Schimbare a poziției unor atomi sau a unor radicali dintr-o moleculă organică în anumite condiții, cu formarea unui compus nou. **2. (MUZ.)** Executarea sau transcrierea unei compoziții muzicale dintr-o tonalitate într-alta, cu păstrarea raporturilor dintre sunete.

TRANSPOZON (< fr. {i}) s. m. Secvență de ADN mobilă care se poate insera în diferite poziții în cadrul cromozomului unei celule, prin procesul numit transpoziție (1) putând determina rearanjări majore ale genelor adiacente.

TRANSPUNE (< trans- + pune; cf. și fr. *transpose* lat. *transponere*) vb. III 1. Tranz. A muta, a schimba dintr-o situație sau dintr-o stare în alta, dintr-un loc în altul. ♦ A transcrie sau a executa o bucată muzicală în altă tonalitate decât aceea în care a fost scrisă. **2. Tranz. Fig.** A da expresie în scris, pe scenă, pe ecran unei anumite realități, a o reda, a o pune pe hârtie în versuri, pe scenă, pe ecran. **3. Refl. Fig.** A se strămuta cu mintea, cu gândul în altă situație sau în alt timp. **4. (INFORM.)** A modifica în cadrul unui program pe computer ordinea în care sunt afișate caracterele, cuvintele sau frazele.

TRANSPUNERE (< *transpune*) s. f. 1. Acțiunea de a transpune și rezultatul ei. **2. Operație** de transbordare a vagoanelor de cale ferată între două căi cu ecartamente diferite, prin mutarea lor de pe un boghiu pe altul. **3. Termen** folosit în cinema și televiziune pentru trecerea imaginilor și a sunetului de pe un suport pe altul.

TRANSSEXUAL, -Ă (< engl., fr.) adj., s.m și f. 1. Adj. Referitor la trecerea de la un sex la altul. **2. S.m. și f.** Persoană care se caracterizează prin transsexualism.

TRANSSEXUALISM (< fr., engl.) s.n. Constituție psihologică particulară, confundată adesea cu homosexualitatea, caracterizată printr-o convingere cvasidelirantă a unei persoane că ar aparține sexului opus și, uneori, de dorința obsedantă de a-și schimba sexul. Prin psihoterapie, tratament endocrinologic și mijloace chirurgicale (prin operația de schimbare a sexului) se creează posibilitatea ca aceste persoane să ducă o viață mai apropiată de constituția lor psihologică.

TRANSIBERIAN, cea mai lungă linie de c.f. din lume care traversează Federația Rusă de la V la E, de la Celeabinsk până la Vladivostok, pe o distanță de 7 416 km. Construcția T. a început în luna mai 1891 de la Vladivostok și în iul. 1892 de la Celeabinsk, terminându-se în 1916. Lucrările s-au desfășurat în condiții foarte grele, determinate de temp. scăzute din Siberia, de existența pământului înghețat timp de mai multe luni pe an, precum și de străpungerea a 38 de tunele prin zonele montane. Trece prin orașele Celeabinsk, Omsk, Novosibirsk, Krasnoarsk, Irkutsk, Cita, Habarovsk, Vladivostok (terminal). De la Celeabinsk se face legătura spre VNV cu Moscova și mai departe cu Sankt-Petersburg.

TRANSUBSTANȚIERE (< fr. {i}) s. f. 1. Schimbare a unei substanțe în alta. **2. (REL.)** (Referitor la Euharistie) Denumire a tainei prefacerii vinului și a pâinii din împărtășanie în trupul și sângele lui Iisus Hristos (în ciuda faptului că rămâne sub înfățișarea de pâine și vin). Această dogmă a fost elaborată pentru prima oară de teologi în sec. 13 și a fost incorporată, în 1551, în documentele Conciliului de la Trento.

TRANSUSDAT (< fr.) s. n. Lichid care trece pasiv, prin peretele capilar din sânge în țesuturi (rezultând edeme) sau în cavități naturale, rezultând acumulări pericardice,

pleurale sau peritoneale în unele stări patologice. T. conține apă, săruri și cantități mici de proteine.

TRANSUDAȚIE (< fr.) s. f. Trecerea pasivă a unor componente ale plasmei sangvine (apă, săruri minerale, cantități mici de proteine) din vasele mici în țesutul interstițial sau în unele cavități naturale ale organismului (pleurală, pericardică etc.).

TRANSURANIAN, -Ă (< fr.) adj. v. elemente transuraniene.

TRANSVAAL, fostă prov. în NE Republicii Africa de Sud (283,9 mil km²), desființată la 27 apr. 1994 și divizată în patru prov. mai mici: Limpopo (Northern Transvaal) (cu centrul ad-tiv la Pietersburg), Gauteng (Johannesburg), Mpumalanga (sau Eastern Transvaal) (Nelspruit) și North West (Mmabatho). Colonizată de buri veniți din prov. Capului și Natal în deceniul patru al sec. 19. În 1852 Marea Britanie recunoaște independența T., iar în 1856 constituie Republica Bură T. cu capitala la Pretoria (1856-1877 și 1881-1902). În 1877-1881 Marea Britanie anexează T. la Colonia Capului. După încheierea Războiului Anglo-Bur (1902) redvine colonie britanică până în 1910 când aderă la Uniunea Sud-Africană.

TRANSVAZA (< fr.) vb. I tranz. A muta un lichid sau un material pulverulent dintr-un vas într-altul.

TRANSVERSAL, -Ă (< fr. {i}) adj., s. f. 1. Adj. Care are direcția perpendiculară pe lungimea unui corp sau a unei suprafețe, care taie ceva de-a curmezișul. **2. Adj., s. f. (MAT.)** (Dreaptă) care taie o figură dată. **3. S. f.** Galerie orizontală în interiorul unei mine care trece de-a curmezișul direcției stratului.

TRANS WORLD AIR LINES (TWA), companie americană de transporturi aeriene, creată în 1929. A realizat prima traversare a continentului american (New York - Los Angeles). A construit, împreună cu Douglas și Lockheed, numeroase aparate de transport aerian. Servește azi S.U.A., Europa și Orientul Mijlociu.

TRANȘA (< fr.) vb. I tranz. 1. A rezolva printr-o decizie categorică o dificultate, o problemă. **2. A separa** carnea (în abator) în porțiuni după sorturi și calitate, în vederea livrării ei sub formă preambalată; a separa anumite porțiuni mari din corpul unui animal tăiat.

TRANȘANT, -Ă (< fr.) adj. 1. Care nu admite, care nu suportă contracții; categoric, hotărât. **2. (Despre**

culori) care se opune puternic una alteia.

TRANSĂ (< fr.) s. f. Fiecare dintre părțile în care este împărțit un lucru sau un grup de lucruri ce se produc sau se distribuie în rate succesive; parte, porțiune.

TRANȘEE (< fr.) s. f. 1. (MILIT.) Șanț îngust cu parapete și locașuri de tragere cu armamentul de infanterie, care oferă protecție împotriva focului inamic. 2. (TEHN.) Șanț de lățime mică în raport cu lungimea, folosit pentru instalarea unor conducte, cabluri, canalizări etc.

TRANZACȚIE (< fr., lat.) s. f. 1. (COM.) Înțelegere intervenită între două sau mai multe părți prin care se stabilește modalitatea transmiterii anumitor drepturi sau a efectuării unor schimburi comerciale. 2. (DR.) Convenție prin care părțile urmăresc evitarea ori stingerea unui litigiu existent între ele, făcându-și în acest scop concesii reciproce; *p. ext.* înțelegere, acord.

TRANZACȚIONAL, -Ă (< fr.) adj. Referitor la o tranzacție, care are la bază o tranzacție sau rezultă din aceasta.

TRANZISTOR (< fr. {i}; {s} engl. *trans[fer resistor „rezistență de transfer”*) s. n. (ELT., TELEC.) Element semiconductor de circuit electric multipolar, solid, cu trei electrozi (emitoar, bază, colector), care are proprietăți și utilizări asemănătoare cu ale triodei; *p. ext.* aparat de radio portativ cu asemenea elemente. *J. Bardeen și W. Brattain* au anunțat în 1948 inventarea t. cu vârf, iar în 1949 *W. Shockley* a expus teoria acestuia și a fundamentat teoria t. cu joncțiune.

TRANZIT (< fr., germ., it.) s. n. 1. (EC.) Trecerea unor mărfuri sau a unor persoane dintr-o țară într-alta prin terit. altei țări. ♦ *Bilet de t.* = document pe baza căruia sunt scutite de vamă unele mărfuri la tranzitul lor printr-o țară. 2. Trecere a unui tren printr-o stație de cale ferată sau printr-o țară cu efectuarea opririlor numai pentru încrucișări sau pentru schimbări de direcție. ♦ *Loc. în tranzit* = (despre călători, vagoane etc.) în trecere. 3. (FIZIOL.) *T. digestiv* = trecerea alimentelor prin tubul digestiv din momentul introducerii lor în gură până la eliminarea resturilor. *V. și digestie.*

TRANZITĂ (< fr.) vb. I tranz. A trece mărfuri în tranzit printr-o țară străină.

TRANZITIV, -Ă (< fr., lat.) adj. 1. (LINGV.; despre verbe) a căru

acțiune se răsfrânge asupra unui obiect, fiind construit cu un complement direct. 2. (LOG., MAT.) *Relație t.* = relație stabilită între elementele unei mulțimi, având proprietatea că, dacă într-un triplet de elemente ale sale primul e în relație cu al doilea, iar al doilea e în relație cu al treilea, atunci și primul e în relație cu al treilea.

TRANZITIVITATE (< *tranzitiv*) s. f. 1. Proprietate a unui verb de a fi tranzitiv (1). 2. Proprietate a unei relații de a fi tranzitivă (2).

TRANZITORIU, -IE (< fr., lat.) adj. Care face trecerea de la o stare la alta; de tranziție; intermediar. ♦ (Despre regimul de funcționare al unui sistem) care este caracterizat prin variația în timp a cel puțin unei mărimi de stare, ca urmare a trecerii sistemului dintr-un regim static, staționar sau permanent într-un alt regim static, staționar sau permanent.

TRANZIȚIE (< fr., lat.) s. f. Trecere de la o stare, de la o situație etc., la alta. ♦ *Loc. De tranziție* = de trecere, intermediar; *p. ext.* provizoriu.

♦ (FIZ.) Trecere (bruscă) a unui sistem fizic dintr-o stare într-alta; transformare. ♦ Schimbare (bruscă) a stării unui atom, ion, nucleu atomic etc., însoțită de obicei de absorbtia sau de emisia unei cuante de energie (ex. saltul unui electron din învelișul atomului de pe o orbită pe alta, însoțit de emisia sau de absorbtia unui foton). ♦ (POLITOL.) (După căderea sistemului socialist) procesul de trecere de la sistemul socialist de organizare socială la un sistem de tip capitalist occidental.

TRANZIȚIONAL, -Ă (< engl.) adj. (CHIM.; despre elemente) care se caracterizează, din punctul de vedere al structurii atomului, prin complementarea cu electroni a unui nivel electronic interior, incomplet (ex. elementele cuprinse între scandiu și zinc, ytriu și cadmiu, lantan și mercur).

TRAORÉ, Moussa (n. 1936), general și om politic din Mali. Președinte al Comitetului Militar de Eliberare Națională (șef al statului: 1968–1979). Președinte al Republicii Mali (1979–1991). Înăturat de la putere în urma unei lovituri de stat (mart).

TRAP (< germ.) s. n. Tip de deplasare a calului și cămelui cu viteză medie, în doi timpi, în care animalul pășeste concomitent cu un picior dinainte și cu piciorul opus de dinapoi; treapăd. ♦ Zgomot făcut de un cal care merge în acest fel.

TRAPĂ (< fr.) s. f. 1. Deschidere într-o podea sau într-un tavan pentru accesul într-o pivniță, sub podiumul unei scene, într-un pod etc.; ușă orizontală a acestei deschideri; chepeng. ♦ Deschidere de control pentru motoarele și aparatura aflate sub podeaua unui teatru, a unui vapor etc. 2. Acoperământ discret, așezat special peste o capcană, pentru prinderea animalelor în stare vie.

TRAPEZ (< fr., lat., germ.) s. n., s. m. 1. S. n. Patrulater cu două laturi inegale paralele, numite baze. 2. S. n. Bară orizontală atârnată de două frânghii sau cabluri fixate în plafon sau de o grindă, pe care se pot executa exerciții de gimnastică acrobatică de pe loc sau în balansare. ♦ Leagăn improvizat pentru animale sau păsări ținute în cuști sau în colivii. 3. S. m. (ANAT.) Mușchi aplatizat, situat în regiunea spatelui, întinzându-se de la vertebrele cervicale și dorsale până la claviculă, acromion și spina scapulei.

TRAPEZĂ (< sl.) s. f. Sală de mese a unei mănăstiri ortodoxe; refectoriu. Uneori are proporții monumentale, poate avea o absidă pe latura de răsărit și poate fi decorată cu picturi murale (ex. mănăstirile Neamț, Hurezi, Cernica, Ciolanu).

TRAPEZNIKOV (Trapeznikoff, **Vadim Aleksandrovici** (1905–1994), inginer rus. Lucrări teoretice în domeniul mașinilor electrice și al automatizării; metode de modelare a sistemelor de reglare automată.

TRAPEZOID (< fr.) s. n. Suprafață generată prin rotirea unui trapez în jurul unei axe din planul său, care nu-l intersectează.

TRAPEZOIDAL, -Ă (< fr.) adj. În formă de trapezoid sau de trapez (1).

TRAPEZUNT (TREBIZONDA) v. Trabzon.

TRAPIȘT (< fr., de la mănăstirea La Trappe din Normandia) s. m. 1. Membru al unui Ordin călugăresc catolic înființat în 1665 de către Jean Bouthilier de Rancé, abatele mănăstirii La Trappe din Normandia, care avea reguli de viață foarte austere (ex. tăcerea perpetuă). 2. Brânză fabricată (inițial de trapiști) după un procedeu special de fermentare.

TRAS! (< *trasa*) s. m. (FIN.) Persoană fizică sau juridică asupra căreia s-a emis o trată pe care este obligată să o plătească la scadență.

TRAS², -Ă (< *trage*) adj. (Despre față sau părți ale feței) slab, supt (de oboseală, de supărare, de boală etc.).

TRASA (< fr.) vb. I tranz. 1. A însemna pe o suprafață linia sau desenul unui plan, al unei figuri geometrice etc.; a însemna prin zgâriere sau punctare pe o piesă brută conturul suprafețelor de prelucrat. ♦ A delimita, a marca un spațiu, un teren etc. 2. A da directive în vederea unei acțiuni sau a unei activități, a arăta, a indica (o cale de urmat); a arăta, prin câteva idei generale, ceea ce este esențial într-o problemă, într-o situație etc.; a schița.

TRASABILITATE (< it.) s. f. Posibilitate de identificare și urmărire a unui aliment sau substanțe încorporate într-un aliment pe parcursul tuturor etapelor (producție, prelucrare și distribuție) în scopul asigurării unui nivel înalt de protecție a sănătății consumatorilor.

TRASAT (< *trasa*) s. n. Faptul de a trasa. ♦ *Ac de t.* = unealtă confecționată dintr-o tijă subțire de oțel ascuțită la capăt, cu ajutorul căreia se trasează (1).

TRASĂTOR (< *trasa*) s. f. Diagramă a mișcării unui tren, înscrisă în graficul de circulație a trenurilor pe o linie de cale ferată.

TRASĂ (< fr.) s. n. *Trasor*.

TRASCĂU, Munții ~, masiv muntos, în SE m-ților Apuseni, cuprins între depr. Iarei și Hășdatelor la N și V Ampoiului la S, format din șisturi cristaline, calcare compacte, conglomerate și gresii mezozoice. Alt. medii reduse (c. 1 000 m). Alt. max.: 1 369 m (vf. Dâmbău). În relief apar suprafețe de eroziune, forme structurale și petrografice realizate prin eroziune diferențială, forme carstice (Cheile Râmețului, Cheile Turzii, Peștera Huda lui Păpară etc.). Subunități: culmea Hășdatelor, culmea Bedeleului, Colții Trascăului, depr. T. și munciei Trascăului. În unele lucrări li se atașează și m-ții Detunatelor, pe care geografii îi includ în general în m-ții Metaliferi. Versanții numeroaselor chei care îi străbat (Cheile Turului, Turzii, Borzeștilor, Vălișoarei, Râmețului, Mănăstirii, Geogelului, Întregalde, Ampoitei ș.a.) și versanții masivelor calcaroase (ex. Pietrele Ampoitei, Piatra Cetii) prezintă o vegetație de stâncărie de mare interes științific, ceea ce a determinat declararea unui număr mare de rezervații naturale. Alte elemente de atracție sunt narcisele de la Tecșești și

Negrileasa, lezerul Ighiel, mănăstirea Râmeți, punctul fosilier Gârbova de Sus.

TRASEU (< fr.) s. n. 1. Drum pe care îl urmează un vehicul, un călător etc. ♦ Distanță marcată care trebuie străbătută de drumeți, de concurenți într-o probă sportivă. ♦ Traiectorie. 2. Proiecție pe un plan orizontal a axei principale a unei lucrări tehnice (de ex. o conductă de alimentare, o linie electrică, un funicular etc.). ♦ Axa unui drum, trasată pe teren.

TRASIBUL (THRASYBULOS) (c. 445-388 î.Hr.), general și om politic atenian. A participat ca strateg la *Războiul Peloponesiac*. Exilat de regimul oligarhic instaurat la Atena (404 î.Hr.), s-a refugiat la Teba, de unde a organizat o campanie victorioasă reușind să restabilească democrația la Atena (403 î.Hr.).

TRASIMENE, lac tectonic în Italia centrală (Umbria), la 259 m alt.; 128 km². Ad. max.: 6 m. În 217 î.Hr., în timpul celui de-al doilea *Război punic*, pe malul lacului T., trupele lui Hannibal au înfrânt armata romană comandată de consulul C. Flaminius. Se mai numește și *Perugia*.

TRASOR (< fr.) s. n. 1. Unealtă de oțel cu mâner de lemn, care servește la trasarea liniilor sau la călcarea falțului (în legatul cărților); trasator. 2. Proiectil care lasă o dără luminoasă în urma sa, marcându-și astfel traiectoria. 3. Izotop radioactiv care permite, prin detectarea radiațiilor emise, urmărirea indirectă a circulației sale într-un sistem oarecare; atom marcat.

TRASS (< engl., germ.) s. n. Material obținut prin măcinarea tufurilor vulcanice și ai cărui componenți sunt bioxidul de siliciu și trioxidul de aluminiu.

TRATA (< it., lat.) vb. I 1. Tranz. A avea o anumită comportare față de cineva, a se purta într-un anumit fel cu cineva sau cu ceva. 2. Tranz. A oferi unui musafir mâncare sau băutură; a ospăta, a cinsti. 3. Tranz. și refl. A (se) supune unei îngrijiri, unei terapii medicale; (pop.) a (se) căuta. 4. Tranz. A duce tratative pentru încheierea unei convenții, a unei înțelegeri etc.; a negocia; a discuta, a dezbate. 5. Tranz. A expune (în scris sau oral) o temă științifică, literară etc.; a dezvolta (un subiect). 6. Tranz. A supune un material, o substanță etc. unui tratament chimic, termic etc., spre a obține modificări în structura lor care să le îmbunătățească calitatea. ♦ A supune semințele și plantele

acțiunii unor agenți chimici sau fizici pentru a combate germeii patogeni și bolile provocate de ei.

TRATAMENT (< it., lat.) s. n. 1. Mod, manieră, fel de a se purta cu cineva sau cu ceva; atitudine, comportare. 2. (LINGV.) Evoluție; modificare, schimbare (a sunetelor). 3. (MED.) Totalitatea mijloacelor medicamentoase, dietetice, balneoclimaterice și igienice folosite pentru vindecarea, ameliorarea sau scurtarea evoluției unei boli. 4. (TEHN.) Ansamblu de operații efectuate asupra materialelor, cu scopul modificării unor calități fizico-chimice, a dimensiunilor, a aspectului etc. ♦ *T. mecanic* = procedeu menit să modifice proprietățile geometrice și mecanice prin operații mecanice de deformare. *T. termic* = ansamblu de operații succesive de încălzire și de răcire, efectuate în condiții precizate de temperatură, cu anumite viteze și în anumite medii, aplicate în scopul obținerii unor piese metalice cu structuri și proprietăți mecanice determinate (ex. călire, revenire, recoacere etc.). *T. termochimic* = ansamblu de operații prin care se modifică compoziția chimică a stratului de la suprafața pieselor metalice, prin difuzarea în el, la temperaturi înalte, a anumitor elemente ca sulf, azot, carbon, crom, aluminiu etc. (carburare, cianurare, sulfurare etc.). 5. *T. superficial* = înveliș asfaltic subțire aplicat pe fața unei îmbrăcăminti rutiere, în scopul protejării sau întreținerii drumului când acesta începe să se degradeze.

TRATAT (< it., lat., germ.) s. n. 1. Înțelegere încheiată între două (*t. bilateral*) sau mai multe (*t. multilateral*) state, prin care se creează, se modifică sau se sting drepturi și obligații, ori se stabilesc norme de conduită ce trebuie respectate în relațiile dintre ele (ex. *t. de pace*, *t. comercial*). 2. Lucrare de specialitate, în care sunt expuse principiile fundamentale ale unei discipline.

TRATATIVE (< it.) s. f. pl. 1. Discuții, negocieri purtate între două sau mai multe părți interesate, în scopul de a ajunge la un acord, la o înțelegere. 2. (DR.) Mijloc de reglementare a problemelor internaționale prin stabilirea unui contact între părțile interesate, expunerea punctelor de vedere și pentru găsirea de comun acord a unei soluții acceptabile pentru părți. *T.* pot avea ca obiect un schimb de păreri asupra unor probleme politice, stabilirea liniilor politice comune în viitor, încheie-

rea de tratate, crearea unor organisme internaționale, reglementarea diferendelor etc. ♦ *T. la nivel înalt* = t și contacte dintre șefii de stat și de guverne sau dintre alte persoane cu funcții înalte.

TRATAȚIE (< *trata* sau < it.) s. f. Servire a musafirilor cu mâncare sau cu băutură fără un protocol deosebit; *concr.* ceea ce se servește cu acest prilej.

TRATĂ (< it., fr.) s. f. *Cambie* prin care o persoană fizică sau juridică (trăgător), în calitate de creditor, dispune unui debitor al său (tras) să plătească o sumă de bani unei alte persoane (beneficiar) la data și la locul stabilit; poliță² (1).

TRATĂ s. f. Element de legătură între timonă și echea cârmei (la unele nave mici), prin care mișcarea de rotație a timonei se transmite la cârmă.

TRAUL (< engl., germ.) s. n. Unealtă pentru pescuitul marin, confecționată dintr-o plasă cu ochiuri de 4-5 cm și având forma unui sac conic sau tronconic (cu lungime până la 50 m și lățime la gură până la 30-40 m).

TRAULER (< engl., germ.) s. n. Navă maritimă de pescuit, echipată cu traule.

TRAUMATIC, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la un traumatism, de natura unui traumatism (ex. hemoragie t.).

TRAUMATIȘM (< fr.) s. n. Ansamblu de manifestări locale sau generale provocate organismului prin acțiunea violentă a unui factor extern (meccanic, fizic sau chimic); traumă. ♦ *T. psihic* = Totalitatea tulburărilor psihice sau psihosomatice provocate prin acțiunea unui factor extern psihogen.

TRAUMATOLOGIE (< fr.; {s} gr. *trauma* „rană” + *logos* „studiu”) s. f. Ramură a chirurgiei care se ocupă cu studiul și cu tratamentul traumatismelor.

TRAUMĂ (< fr.) s. f. V. **traumatism**.

TRAVAȚIU (< it.) s. n. 1. (Livr.) Lucru, muncă. 2. (MED.) Termen prin care este denumită perioada cuprinsă între apariția durerilor de naștere (contractiile uterine) și expulzarea fătului din uter. În primul stadiu se produce dilatarea colului uterin, după care are loc expulzarea fătului. Contractiile continuă, cu o intensitate mai mică, până la eliminarea placentei.

TRAVEE (< fr.) s. f. Spațiul cuprins între axele a două grinzi, a două coloane, a doi stâlpi etc. alăturați ai unei construcții.

TRAVELLING [trævəlɪŋ] (cuv. engl.) s. n. Procedeu de filmare constând în deplasarea pe orizontală sau verticală a aparatului de luat vederi, care se află montat pe un cărucior mobil; *p. ext.* căruciorul pe șine sau pe roțile care poartă aparatul de filmat. ♦ Mișcare, deplasare a aparatului de filmat.

TRAVERS (< fr.) s. n. (NAV.) Direcție perpendiculară pe planul diametral al unei nave.

TRAVERSA (< fr.) vb. I tranz. A trece pe partea opusă (a unui drum, a unui loc, a unei ape); a trece peste. ♦ A străbate, a trece prin munți, ținuturi etc.

TRAVERSARE (< *traversa*) s. f. 1. Acțiunea de a traversa. 2. Manevră de punere la post (în poziție orizontală) a unei ancore de navă. 3. Așezare periculoasă a unei nave, cu axa longitudinală paralelă cu crestele valurilor (între valuri), care poate provoca răsturnarea navei.

TRAVERSĂ (< fr.) s. f. 1. Grindă de lemn, de beton armat sau de metal, utilizată ca element de legătură între șinele de cale ferată și terasament, pentru a menține ecartamentul căii și a transmite solicitările stratului de balast. ♦ *T. dansantă* = grindă rezistentă, mobilă, așezată între grinzi intermediare ale cadrului unui boghiu și pe care se sprijină șasiul unui vehicul de cale ferată, astfel încât acesta să se poată deplasa în raport cu cadrul boghiului fără șocuri. 2. Grindă confecționată din profile de oțel laminat, care face legătura între bordajele unei nave și pe care se sprijină puntea.

TRAVERSINĂ (< fr.) s. f. Traversă din scheletul de rezistență al unei nave, care nu este continuă de la un bord la celălalt; semitaversă.

TRAVERTIN (< fr., it.) s. n. Tuf calcaros compact, dur, dar cu porozitate mare, rezultat din precipitarea carbonatului de calciu din apa râurilor care străbat terenuri calcaroase. Utilizat ca material de construcție și de ornament.

TRAVEȘTI¹ (< fr.) s. n. Termen care desemnează rolurile interpretate de actori de sex opus personajului.

TRAVEȘTI² (< fr.) vb. IV tranz. și refl. A (se) deghiza (pentru un carnaval, pentru un bal mascat). ♦ Refl. (Despre actori) a interpreta

(deghizat) mai multe roluri în una și aceeași piesă.

TRAVEȘTIȘM (< fr.) s. n. Adoptare de către unii subiecți a habituatului vestimentar și social al sexului opus; se întâlnește mai ales la bărbați, care se îmbracă temporar ca femeile.

TRAVOLTA [trævɔlta], John (n. 1954), actor american de film. Unul dintre campionii boxoffice-ului hollywoodian, idol al tinerilor americani din anii '70 ai sec. 20, ca protagonist de musicaluri („Febra de sâmbătă seara”, „Staying Alive”), interpret al unor filme-cult („Pulp Fiction”, „Face-Off”).

TRĂDA (< lat.) vb. I 1. Tranz. A înșela în mod premeditat și cu perfidie pe cineva, pactizând cu dușmanul; a vinde. ♦ (DR.) A săvârși o trădare. ♦ A se abate de la o linie de conduită, de la o concepție etc.; a nu mai sprijini o cauză, o idee. ♦ A înșela sentimentele cuiva, a comite o infidelitate în dragoste sau în căsnicie; a fi neloyal. 2. Tranz. și refl. A (se) da pe față, a (se) da de gol. 3. Tranz. Fig. (Despre facultăți fizice sau psihice) a slăbi, a nu mai funcționa (bine).

TRĂDARE (< *trăda*) s. f. Acțiunea de a (se) trăda. ♦ (DR.) Infracțiune care constă în fapta unui cetățean sau a unei persoane fără cetățenie, domiciliată pe terit. unui stat, de a intra în legătură cu o putere străină sau cu o organizație străină, ori cu agenți ai acestora, cu scopul de a suprima sau știrbi unitatea, suveranitatea sau independența statului, prin acțiunea de provocare de război contra statului sau de înlesnire a ocupației militare străine, de subminare economică și politică a statului, de aservire față de o putere străină sau de ajutare a unei puteri străine pentru desfășurarea unei activități dușmănoase împotriva securității statului.

TRĂDĂTOR, -OARE (< *trăda*) adj. (Și subst.) Care trădează. ♦ Infidel, necredincios.

TRĂGĂCI, -CE (< *trage*) s. n., adj. 1. S. n. Piesă din mecanismul de dare a focului la arme, pe care se apasă cu degetul pentru a elibera percutorul. 2. Adj. (Pop.; despre animale de tracțiune) care trage (bine) în jug, la ham.

TRĂGĂTOR, -OARE (< *trage*) adj., subst. I. Adj. Care trage cu arma. ♦ (Despre animale) cu care se efectuează tracțiuni; de muncă, de povară. II. Subst. 1. S. m. și f. Persoană care trage ceva. ♦ Persoană care trage cu o armă de

foc. 2. S. m. (FIN.) Emitentul unei trate. 3. S. n. Instrument folosit la efectuarea lucrărilor de desen tehnic în tuș pentru a trasa liniile drepte sau curbe. 4. S. f. Șleau². 5. S. f. Un fel de scăunel cu o deschizătură în care se bagă călcăiul cizmei spre a o descălța.

TRĂI (< sl.) vb. IV 1. Intranz. A fi viu; a viețui, a exista. 2. Intranz. A dura în timp, a se menține, a dăinui; a se perpetua. 3. Intranz. și tranz. A-și duce existența. ♦ Expr. (Intranz.) *A trăi cu capul în nori* = a fi desprins de realitate, a rămâne străin de ceea ce se petrece în jur. (Tranz.) *A-și trăi traiul* = a se bucura de viață, a duce un trai bun, fără griji; b) a ajunge la sfârșitul vieții; a îmbătrâni; a se perima. ♦ Intranz. A se stabili, a locui undeva. ♦ A conviețui cu cineva. 4. Intranz. A-și câștiga existența; a se întreține. 5. Tranz. Fig. A simți cu intensitate, a participa cu tot sufletul (la...).

TRĂILESCU, Cornel (n. 1926, Timișoara), dirijor român. Cariera sa este legată de Opera din București, unde dirijează fără întrerupere din 1955, având în repertoriu majoritatea titlurilor jucate pe această scenă. Muzică de scenă, simfonică și de cameră, opera „Motanul încălțat”.

TRĂINICIE (< *trainic*) s. f. Înșușirea de a fi trainic; durabilitate, rezistență; soliditate.

TRĂIRE (< *trăi*) s. f. 1. Faptul de a trăi; viețuire. 2. Proces sufletesc, fenomen al vieții interioare; experiență sufletească.

TRĂIRISM (< *trăire*) s. n. Curent în gândirea filozofică și literară românească dintre cele două războaie mondiale, care propune căutarea autenticului prin experiența „trăirii”, accentuând asupra unor aspecte ca: „trăirea duhovnicească” (N. Ionescu), „sfințenia” (M. Vulcănescu), trăirea ca „disperare” (E. Cioran).

TRĂNCĂNEALĂ (< *trâncăni*) s. f. Acțiunea de a trâncăni; gălăgie, zgomot produs de cei care trâncănesc (1); vorbărie, sporovăială, flecăreală.

TRĂNCĂNI (< *tranc*, onomat) vb. IV 1. Intranz. și tranz. A vorbi mult și fără rost; a sporovăi, flecări, a pălăvrăgi. 2. Intranz. A face zgomot trântind sau lovind.

TRĂPAȘ (< *trap*) s. m. Denumire generică dată raselor de cai specializați pentru mare viteză în mersul la trap; cal antrenat pentru mersul la trap (ex. t. românesc, Orlov, american, rusesc).

Cornel Trăilescu

TRĂSĂTURĂ (< *trage*) s. f. 1. Liniă trasă pe hârtie dintr-o singură mișcare. ♦ *T. de unire* = liniuță de unire. ♦ Expr. *Dintr-o trăsătură de condei* = dintr-o dată, fără încercări prealabile. 2. Contur, linie caracteristică figurii unei persoane. ♦ Fig. Aspect esențial al caracterului sau al personalității cuiva. 3. Fig. Caracteristică generală și esențială a unei opere, a unui fenomen, a unei epoci etc.

TRĂSNAIE (< *trăsni*) s. f. Faptă ieșită din comun; năzbătie, pozună. ♦ Ciudățenie, aiureală.

TRĂSNET (< *trăsni*) s. n. 1. Descărcare electrică în atmosferă, de același tip cu fulgerul, care se produce însă între un nor și un obiect de pe pământ (clădire, copac etc.), de obicei mai proeminent. ♦ Expr. *Lovitură de t.* = întâmplare venită pe neașteptate. 2. Zgomot puternic; detunătură.

TRĂSNI (< sl.) vb. IV 1. Intranz. impers. și unipers. A se produce un trăsnet (1). ♦ Trans. A-l lovi pe cineva trăsnetul (1); a cădea trăsnetul într-un anumit loc. ♦ Expr. *A-i trăsni cuiva ceva (prin cap sau prin minte)* = a-i veni cuiva o idee neașteptată, ciudată. 2. Tranz. și intranz. A izbi, a lovi cu putere. ♦ Intranz. Fig. A-și manifesta zgomotos și cu furie supărarea; a face scandal. 3. Refl. Fig. A-și pierde mințile, a înnebuni. 4. Intranz. (Despre arme de foc) a se descărca cu zgomot; a detuna, a bubui.

TRĂSNIT, -Ă (< *trăsni*) adj. (Și subst.) 1. Lovit de trăsnet (1). 2. Zăpăcit; nebun. 3. Fig. Curios, ciudat; afurisit, blestemat.

TRĂSURĂ (< *trage*) s. f. Vehicul cu patru roți, pe arcui, tras de cai și folosit pentru transportul persoanelor.

TRĂMBĂ (< sl.) s. f. 1. Bucată mare de pânză sau de stofă (de obicei făcută sul). 2. Coloană, vârtej

de praf, de fum, de zăpadă etc. 3. Rând, șir, lanț. ♦ Mulțime, grămadă; grup, ceată, pâlcă.

TRĂMBIȚĂ (< *trâmbiță*) vb. I 1. Intranz. A cânta din trâmbiță. 2. Tranz. Fig. A face ca un lucru să fie cunoscut de toată lumea; a propaga, a difuza o știre, o veste etc.

TRĂMBIȚAȘ (< *trâmbiță*) s. m. 1. Cel care cântă din trâmbiță; gornist, trompetist, trompet. 2. (Inv.) Cel care anunța locuitorilor din sat, prin sunete de trâmbiță, știri de interes general.

TRĂMBIȚĂ (< sl.) s. f. 1. Trompetă, goarnă. ♦ (Reg.) Bucium. 2. Ciupercă comestibilă întâlnită în pădurile de foioase, în formă de trompetă sau pâlnie, de culoare cenușie (*Craterellus cinereus*). Carnea, cu miros de prune, are o mare valoare alimentară. 3. Plantă lemnoasă agățătoare, ornamentală, din familia Bignoniacee, cu frunze penat-compuse, parțial dințate, flori mari (până la 7 cm) roșii-portocalii, mai rar galbene, în formă de trompetă (*Campsis* = *Tecoma radicans*). Originară din S. Americii de Nord.

TRÂNDAV, -Ă (cf. scr. *truntav*) adj. Câruiă nu-i place să muncească, leneș; care se mișcă, acționează greu, în silă; indolent.

TRÂNDĂVI (< *trândav*) vb. IV intranz. A-și petrece vremea fără să muncească, a trăi în trândăvie; a lenevi.

TRÂNDĂVIJE (< *trândav*) s. f. Stare de inactivitate; lăncezeală, lenevie.

TRÂNJI (< sl.) s. m. pl. 1. Plantă perenă saprofită din familia Orhidacee, cu rizom globulos și numeroase rădăcini încălcite în formă de cuib de pasăre. Are tulpina fistuloasă, gălbuie, cu scvame brune și flori palid-brune cu miros de miere (*Neottia nidus avis*). Crește prin păduri umbroase și umede. 2. (Pop.) Hemoroizi.

TRÂNJOAICĂ (< *trânji*) s. f. Plantă erbacee perenă din familia Ranunculacee, alb-mătășos păroasă, cu rădăcini tuberiforme. Înălțate de 20-50 cm, are frunze sectate, cu segmente liniar-lanceolate și flori galben-deschis (*Ranunculus illyricus*). Specie pontico-mediteraneeană. Plantă toxică, folosită în medicina populară la tratarea hemoroizilor.

TRÂNTĂ (< *trânti*) s. f. 1. Formă de luptă sportivă între doi adversari care caută să se doboare unul pe altul numai cu ajutorul brațelor. 2. Trânteală.

TRĂNTEALĂ (< trânti) s. f. Bătaie, încăierare; trântă (2).

TRĂNTI (cf. bg. *tärtia*) vb. IV 1. Tranz. A arunca (cu putere) un obiect, o povară etc. ♦ A culca (la pământ), a răsturna, a doborî. ♦ Fig. (Fam.) A respinge, a nu promova un candidat la examen. ♦ A face să se izbească o ușă, o poartă etc. 2. Refl. A se lua la trântă, a se încăiera. 3. Refl. A se arunca, a se lăsa, a se întinde peste ceva cu toată greutatea corpului. 4. Tranz. A-și pune un obiect de îmbrăcăminte sau de podobață în mare grabă, dezordonat, neglijent. 5. Tranz. (Fam.) A face ceva acționând în mare grabă. ♦ A spune ceva nesocotit, nelalocul lui, a face o gafă.

TRĂNTOR (< sl.) s. m. Mascul fertil dintr-o colonie de himenoptere (în special albine). ♦ Fig. Cel care nu muncește, care trăiește din munca altora.

TREABĂ (< sl.) s. f. 1. Îndeletnicire, ocupație; activitate, muncă, lucru. ♦ Expr. *A se lua cu treaba* = a uita de ceva fiind preocupat, absorbit de muncă. 2. Faptă, ispravă. ♦ Loc. *De treabă* = bun, cinstit; cumsecade. 3. Chestiune, problemă; afacere, interes. 4. Împrejurare, situație. ♦ Expr. *A fi (sau a sta) treaba așa* = a se prezenta lucrurile într-un anumit fel. *Se vede treaba că...* = se pare că..., probabil.

TREACĂT (< trece) s. n. Faptul de a trece; trecere. ♦ Loc. *În treacăt* = a) în trecere, în drum, din mers; p. ext. în fugă, la repezeală; b) pe scurt, în câteva cuvinte; pe deasupra; tangențial.

TREAPĂD (< *trepăda*) s. n. 1. Trap. ♦ Alergătură multă de colo până colo; du-te-vino. ♦ Zgomot produs de un cal care merge în trap sau de o persoană care calcă apăsător cu pași regulați; tropăit, tropăitură. 2. (În Ev. Med. în Țara Românească) taxă sau amendă percepută de slugile domnești de la cei care nu se prezentau de bunăvoie la procese sau care nu-și plăteau datoriile.

TREAPTĂ (lat. *traiecta*) s. f. 1. Fiecare dintre supr. orizontale ale unei scări, situate la înălțimi diferite față de sol. 2. Fig. Grad, nivel; etapă, fază. ♦ Rang, situație. 3. Fig. Categorie socială; pătură, strat. 4. Interval cuprins între anumite valori de referință, pe o scară continuă de valori. ♦ *T. hipsometrică* = supr. cuprinsă între două curbe de nivel cu valori semnificative pentru unitatea de relief analizată (în mod curent, valori din 200 în 200 de m). *T. de relief* =

Vladimir Trebic

complex de forme de relief dintr-o anumită unitate geografică situate aproximativ la aceeași alt. (câmpie joasă, câmpie înaltă, podiș, dealuri joase, dealuri înalte, munți). V. și *geotermic, treaptă geotermică*.

TREASC (< scr.) s. n. Tun mic care se încălzește pe la gura teviilor, folosit în trecut la petreceri, sărbători pentru a produce focuri de artificii și pocnituri; piură (3).

TREASURE [treʒər], ins. artificială în G. San Francisco, la N de ins. Yerba Buena; 162 ha. Construită de armata S.U.A. cu prilejul Expoziției din 1939-1940. În 1941 a devenit bază navală militară.

TREAZ, -Ă (< sl.) adj. 1. Care s-a trezit din somn sau care nu doarme; deștept (2). 2. Care nu este ametit de băutură. 3. Fig. Care este atent la cele ce se petrec în jurul său; vigilent.

TREBĂLUI (< *treabă*) vb. IV intranz. și tranz. A face tot felul de treburi (mai ales pe lângă casă); a roboti.

TREBICI, Vladimir (1916-1999, n. Cernăuți), demograf, sociolog și economist român. Acad. (1992), prof. univ. la București. Director al Centrului de Cercetări Demografice al Acad. (din 1995). Lucrări de statistică, economie, demografie, sociologie („Bazele teoriei generale a statisticii”, „Populația României și creșterea economică”, „Populația mondială”, „Mică enciclopedie de demografie”, „Modele matematice în demografie”, „Demografie mondială”, „Genocid și demografie”). Membru al mai multor societăți științifice din țară și străinătate.

TREBIZONDA v. Trabzon.

TREBLINKA, lagăr nazist în Polonia, la NE de Varșovia. T. I a fost deschis la 1 apr. 1941, iar T. II în iul. 1942. Până în nov. 1943, în acest lagăr au fost exterminate peste 700 000 de persoane, în majoritate evrei. Cele două componente ale

lagărului au fost desființate în iul. 1944 de către trupele sovietice.

TREBNIC (< sl.) s. n. Moltvelnic.

TREBUI (< sl.) vb. IV 1. Intranz. A avea sau a fi nevoie de ceva. ♦ Loc. *Cum trebuie* = conform cu cerințele, cum se cuvine, cum se cade. 2. Tranz. unipers. și impers. Este necesar sau obligatoriu să... 3. Tranz. unipers. sau impers. A fi probabil sau posibil, a se putea presupune.

TREBUINCIOS, -OASĂ (< *trebuiță*) adj. Care servește la ceva, de care este nevoie; folositor, necesar, util.

TREBUIŢĂ (< *trebui*) s. f. Nevoie, necesitate.

TRECĂTOR, -OARE (< *trece*) adj., subst. 1. Adj. Care nu durează mult, care trece repede; temporar, vremelnic. ♦ Care trece printr-un loc fără a se opri (multă vreme); care este în trecere. 2. S. m. și f. Pieton. ♦ Drumet, călător. 3. S. f. (GEOGR.) Loc îngust, în lungul unei văi prin care trece un drum care străbate o reg. cu relief accidentat (ex. Lainici în defileul Jiului, Turnu Roșu în defileul Oitului). Se deosebește de pas (2), care permite trecerea peste cumpăna de ape. ♦ Loc de trecere.

TREȚE (lat. *traicere*) vb. III l. 1. Intranz. A merge printr-un anumit loc, a-și urma drumul fără a se opri. ♦ A merge în rânduri formând un convoi, o coloană; a se perinda, a se succeda. ♦ (Despre vehicule cu rută fixă) a merge pe traseul obișnuit. 2. Intranz. (Despre ape curgătoare, drumuri etc.) a avea cursul, traseul prin... 3. Intranz. A se opri în treacăț pe undeva sau pe la cineva; a se abate. ♦ Tranz. (Pop.) A ocoli. ♦ Expr. *A trece cu vederea* = a) a nu da importanța cuvenită, a neglija; b) a nu ține seama de...; a ierta. 4. Intranz. A depăși (un anumit loc sau un anumit moment), a lăsa în urmă. ♦ Tranz. A păși peste, a depăși un obstacol, o barieră; a traversa. ♦ Expr. *A trece hopul* = a scăpa de o greutate, de o primejdie. ♦ Intranz. A merge pășind peste cineva sau ceva, călcând în picioare. ♦ Expr. *A trece peste cineva* = a nu lua pe cineva în seamă, a-l desconsidera. 5. Tranz. A transporta (dincolo de... sau peste...). 6. Tranz. A atinge un obiect, alunecând ușor pe suprafața lui. 7. Tranz. A petrece prin..., pe drum... sau peste... 8. Intranz. A merge dintr-un loc în altul, a schimba locul. ♦ Expr. *A trece la cineva* (sau *în rândurile cuiva, de partea cuiva*) = a se alia cu cineva. ♦ Fig. (Determinat prin „în cealaltă lume”,

„din viață” etc.) A muri. **9.** Intrans. și tranz. A transmite sau a fi transmis (din mână în mână, din om în om) până la... ♦ Tranz. A da cuiva ceva; a lăsa moștenire. **10.** Intrans. A începe să se ocupe cu altceva, a se îndrepta spre altă activitate. ♦ Expr. *A trece la fapte* = a acționa. **11.** Tranz. A introduce într-o clasificare, a înregistra, a înscrie; a repartiza pe cineva sau ceva undeva. **12.** Tranz. A fi declarat admis la un examen, promovât într-o clasă superioară. **13.** Tranz. și refl. (Despre sisteme fizice, tehnice etc.) a(-și) modifica starea, regimul de funcționare, sistemul de legături sau de conexiuni etc., fie în vederea realizării unui anumit scop, fie ca urmare a schimbării condițiilor externe ori a factorilor perturbatori. **II. 1.** Intrans. și tranz. A înainta, a-și face drum cu greu, a răzbate. ♦ Expr. *A trece prin foc și prin apă* = a răzbate prin multe greutăți. **2.** Intrans. Fig. A avea de îndurat, de suferit; a fi supus la... **3.** Intrans. A pătrunde, a se strecura (cu greu) printr-un spațiu îngust. ♦ Expr. *A-i trece cuiva ceva printre degete* = a scăpa, a pierde ocazia. ♦ Tranz. A supune unei operații de filtrare, de strecurare, de cernere etc. **4.** Intrans. A străbate, a pătrunde (făcând o spătură, o tăietură, o deschizătură); a străpunge. **5.** Tranz. (Despre anumite stări fiziologice) a năpădi pe cineva (fără a putea fi oprit). ♦ Expr. *A-i trece pe cineva cu rece și cu cald* = a fi cuprins de o emoție puternică. **III. 1.** Intrans. (Despre unități de timp) a se scurge, a se desfășura (apropiindu-se de sfârșit). ♦ Refl. A se epuiza, a se sfârși; a nu mai fi actual. **2.** Intrans. A dispărea, a pieri (după un timp). ♦ (Despre suferințe, boli etc.) a înceta să se mai facă simțit, să mai acționeze. **3.** Tranz. A petrece un timp, o perioadă din viață. ♦ Expr. *A-și trece vremea* = a-și întrebuința vremea (fără folos). **4.** Intrans. A depăși o anumită vârstă, o anumită limită de timp. **5.** Refl. (Despre ființe) a-și pierde vigoarea, frăgezimea; a îmbătrâni. ♦ (Despre plante) a se vesteji, a se ofili, a se usca. ♦ (Despre fructe) a fi prea copt. **6.** Refl. (Despre anumite materiale) a se consuma, a se termina. **IV.** Intrans. A fi mai mare sau mai mult decât o anumită mărime, cantitate, valoare; a depăși. ♦ A ajunge până dincolo de... ♦ Tranz. *A se trece cu firea* = a se alarma, a se emoționa foarte tare. **V. 1.** Refl. A fi luat în seamă; a avea crezare, trecere. **2.** Intrans. A fi considerat..., a fi luat drept...

TRECENTO (cuv. it.) subst. Denumire dată culturii și artei italiene a Renașterii dintre anii 1301-1400.

TREČERE (< *trece*) s. f. 1. Faptul de a (se) trece. ♦ Loc. *În trecere* = în treacăt; fugitiv. *Cu trecere* = influent. ♦ Fig. Considerație, stimă, autoritate de care se bucură cineva; influență. ♦ Expr. *A avea trecere* = a) a fi luat în considerație; a fi prețuit; b) (despre mărfuri) a avea căutare, a se vinde bine. **2.** Loc pe unde se poate trece. ♦ *T. izolată* = dispozitiv de izolare a unei conducte electrice la străbaterăa unui perete. ♦ Construcție executată într-un anumit loc pentru a permite unui vehicul sau persoanelor să treacă peste (sau pe sub) un obstacol; pasaj (1). **3.** *T. serie-paralel* = modificare a conexiunii-serie în conexiune-paralel (sau invers) a motoarelor electrice care acționează un vehicul, în vederea schimbării vitezei acestuia. **4.** Parte a unei faze de prelucrare tehnologică efectuată fără schimbarea suprafeței de lucru, a unei țevi sau a regimului de lucru; pasaj (2). **5.** (IND. EXTR.) Produs care se obține după cernerea unui material prin ochiurile unui ciur sau ale unei site.

TRECUT¹ (< *trece*) s. n. 1. Timpul care s-a scurs; starea de lucruri din acel timp. ♦ Loc. *În (sau din) trecut* = (de) altădată, (de) odinioară. **2.** (LINGV.) Denumire dată timpurilor verbale care exprimă o acțiune petrecută înainte de momentul vorbirii sau înainte de un moment de referință (în limba română formele acestor timpuri verbale fiind: imperfectul, perfectul simplu, perfectul compus, mai mult ca perfectul).

TRECUT², -Ă (< *trece*) adj. 1. Din trecut¹ (1), de demult, de altădată. ♦ Care nu mai este actual; învechit, demodat, perimat. **2.** (Despre unități de timp) anterior, precedent, premergător. **3.** (Despre oameni) îmbătrânit. ♦ (Despre plante) ofilit, vestejit.

TREFILA (< fr.) vb. I tranz. A trece un material metalic (mai ales bare, sârmă, țevi) printr-o filieră, sub acțiunea unei forțe, pentru a le micșora secțiunea transversală sau pentru a obține piese de dimensiuni mai precise și cu suprafețe mai netede.

TREFLAT, -Ă (< fr.) adj. (Despre planuri arhitectonice) în forma frunzei de trifoi. ♦ (Despre forma planului unei biserici) care are absida centrală și cele două abside laterale racordate între ele.

TREFLĂ (< fr.) s. f. 1. Numele unei culori la jocul de cărți, reprezentată printr-o frunză de trifoi de culoare neagră. **2.** Cusătură ornamentală din fir de bumbac ori de mătase sau găitan de fir în formă de frunză de trifoi, de triunghi etc., executată la unele haine speciale (ex. la uniforme militare). **3.** (TEHN.) Rozetă cu trei sau patru aripi prin intermediul căreia se realizează antrenarea unui cilindrului de laminor.

TREI (lat. *tres*) num. card., s. n. 1. Num. card. Număr natural mai mare decât doi cu o unitate și care se indică prin cifra 3. ♦ (Adjectival) *Trei oameni*. ♦ (Cu valoare de num. ord.) *Etajul trei*. **2.** Compuse: *Trei-păzește* = dans popular românesc, răspândit în C. Olteniei și jucat numai de bărbați, cu ritm binar și mișcare vicioasă; melodia corespunzătoare acestui dans. *Trei-leșeșile* = dans popular românesc, executat la origine numai de bărbați, răspândit în N. Moldovei, cu ritm binar și mișcare domoală; melodia corespunzătoare acestui dans. **3.** S. n. Semn grafic ce reprezintă numărul trei; *p. ext.* desen, figură de forma acestui semn. ♦ Nota trei. **4.** *Trei frați pătați* = plantă anuală sau bianuală din familia Violaceae, cu frunze inferioare lat ovate, lung pețiolate, frunze tulpinală alungit-lanceolate, cu stipele adânc penat lobate, având segmentul terminal evident mai mare (*Viola tricolor*). Flori cu cinci petale, cele superioare violet, cele laterale galbene, alburii sau violet-albăstrui, cea inferioară, lătită spre capăt, galbenă cu dungi de culoare închisă și pinten ușor îndoii în sus. Frecventă în păjiști, tufărișuri, margini de pădure, stâncării înieberate. Plantă medicinală utilizată în bronșite, afecțiuni renale, dermatite etc. **5.** S. n. Notă muzicală cuprinsă între notele doi și patru. **6.** S. n. Carte de joc sau fațetă a zarului cu trei puncte.

TREI APE 1. Lac de acumulare în NE m-ților Semenic format prin bararea zonei de confl. a pâraielor Semenic, Brebu și Grădiștea. Supr.: 52,6 ha; voi.: 4,8 mil m³. **2.** Stațiune climaterică și de odihnă de interes local, cu funcționare permanentă, situată în NE m-ților Semenic, la 850 m alt., pe malul lacului omonim, în arealul com. Brebu Nou, jud. Caraș-Severin. Climat montan cu ierni friguroase și veri răcoase. Stațiunea este de fapt un complex turistic (alcătuit din hotelul „Treii Ape” și mai multe căsuțe plasate pe malul lacului) în mijlocul naturii, ferit de zgomot și poluare, cu aer curat,

recomandat pentru refacerea capacității de muncă, după stări de surmenaj fizic și intelectual.

TREIER (< *treiera*) s. n. Treierat (1). ♦ Aparat de t. = ansamblu funcțional al unei batoze sau combine în care se efectuează operația de treierat a cerealelor; este constituit dintr-un organ rotitor prevăzută cu șine și un grătar fix.

TREIERA (lat. *tribulare*) vb. I tranz. A separa semințele de restul plantei (în trecut prin batoze, iar în prezent cu ajutorul combinelor sau al batozelor).

TREIERAT (< *treiera*) s. n. 1. Faptul de a treiera; operație de separare a semințelor de restul plantei în vederea valorificării recoltei de cereale; treier, treieris. ♦ *Mașină de t.* = treierătoare. 2. Perioadă de timp în care se treieră; treieris.

TREIERĂTOR, -OARE (< *treiera*) subst. 1. S. m. și f. Muncitor care lucrează la batoză. 2. S. f. Mașină agricolă care separă boabele din spicele, păștile și țiuleții culturilor agricole. Există t. pentru cereale (v. și *combină agricolă*), t. pentru porumb, t. pentru în ș.a.

TREIERIȘ (< *treiera*) s. n. Treierat.

TREI IEZERE, lac în partea central-nordică a Deltei Dunării, la E de satul Mila 23, legat prin canale de gârlele Lopatna și Șontea. Supr.: 5 km². Important bazin piscicol.

TREILEA, TREIA (< *trei*) num. ord. (Precedat de art. „al”, „a”) care urmează după al doilea.

TREILER v. trailer.

TREIME (< *trei*) s. f. 1. Frațiune dintr-un întreg obținută prin diviziunea lui în trei părți egale; a treia parte dintr-un întreg. 2. Unitate formată din trei indivizi. ♦ (În creștinism) sărbătoare creștină prăznuită de ortodocși în Duminica Rusaliilor. *Sfânta t.* v. *sfânt, ă*.

TREISPREZECE (< *trei + spre + zece*) num. card. Număr natural mai mare decât doisprezece cu o unitate; se indică prin cifra 13. ♦ (Adjectival) *Treisprezece volume.* ♦ (Cu valoare de num. ord.) *Locul treisprezece.* ♦ (Substantivat) *În clasă sunt treisprezece.*

TREISPREZECELEA, -ZECEA (< *treisprezece*) num. ord. Care urmează după al doisprezecelea.

TREITSCHKE [traɪtʃkə], Heinrich von (1834–1896), istoric german. Profesor la Kiel, Heidelberg și Berlin. În 1886 el i-a succedat lui L. Ranke ca istoriograf oficial al Prusiei. Adept al expansiunii coloniale germane.

Autor al unei „Istории a Germaniei din sec. 19”.

TREIZECI (< *trei + zece*) num. card. Număr natural mai mare de trei ori decât zece. ♦ (Adjectival) *Treizeci de oameni.* ♦ (Cu valoare de num. ord.) *Volumul treizeci.* ♦ (Substantivat) *Au venit la școală doar treizeci.*

TREIZECILEA, -ZECEA (< *treizeci*) num. ord. (Precedat de art. „al”, „a”) care urmează după al douăzeci și nouălea.

TREMATODE (< fr. *trematode*; {s} gr. *trematodes* „găurit, ciuruit”) s. n. pl. Clasă de viermi paraziti ai animalelor vertebrate (ex. viermele de gălbează) și ai omului, lați, cu corpul turtit dorsoventral, în formă de frunză, acoperit de o cuticulă și cu organe de fixare: ventuze și cârlige (*Trematoda*). Se cunosc c. 1000 de specii și provoacă trematodoze.

TREMĂ (< fr. *trem*; {s} gr. *trema* „punct pe fețele zarului”) s. f. Semn diacritic întrebuințat în ortografia unor limbi, format din două puncte, care, puse orizontal deasupra unei vocale, arată că aceasta trebuie pronunțată fie ca o unitate de sine stătătoare, fie cu o valoare modificată.

TREMOLIȚ (< fr. *tremolo*; {s} *Tremolo*) s. n. Amfibol monoclinic calcic magnezian, alb sau ușor colorat, constituent al unor roci metamorfice și al unor roci eruptive de temperaturi joase.

TREMOLU (cuv. it.) s. n. (MUZ.) Prolungire a unui sunet prin atacul repetat și rapid al acestuia (ex. t. de timpan).

TREMUR (< *tremura*) s. n. 1. (La pl.) Conracții musculare involuntare, ușoare și repetate ale corpului sau ale unei părți a corpului, provocate de frig, de frică, de emoție, de o boală etc.; tremurătură; tremurici (1). 2. Clătinare ușoară și repetată a unui lucru; oscilație. 3. Vibrație a glasului sau a unor sunete.

tremurătoare

TREMURA (lat. *tremulare*) vb. I intranz. 1. (Despre ființe sau despre părți ale corpului lor) a prezenta contracții musculare involuntare, de mică intensitate, scurte și repetate, provocate de frig, de o emoție, de o boală etc. 2. (Despre plante, frunze etc.) a face o mișcare (oscilatorie) ușoară și repetată; a se legăna, a se clătina. ♦ (Despre lumini și umbre) a se mișca (sau a da impresia că se mișcă) repede și intermitent; a juca, a licări. ♦ (Despre ape) a undui ușor; a se încreți. ♦ (Pop.; despre Pământ) a se cutremura. 3. (Despre sunete, melodii) a vibra; (despre glas) a avea variații de ton, oscilații; p. ext. a șovăi. 4. Fig. A fi cuprins de o emoție puternică. ♦ Fig. A se înfiora de spaimă; a se cutremura.

TREMURĂTOR, -OARE (< *tremura*) adj. Care e cuprins de tremur (1); care vibrează. ♦ (Despre ape) care unduiește, care se încrețește ușor.

TREMURĂTOARE (< *tremur*) S. f. Plantă erbacee anuală sau perenă din familia Poacee (Graminee), cu spiculețe aproape rotunde, cordate sau triunghiulare, multiflore, lateral turtite, așezate în panicule răsfirate (*Briza media*). Frecventă în fânețe din reg. de câmpie până în cele montane.

TREMURĂTURĂ (< *tremura*) s. f. Tremur (1).

TREMURIȚI (< *tremura*) s. n., s. m. 1. S. n. Tremur (1). 2. S. m. Ciupercă necomestibilă, gelatinoasă, tremurătoare, cu spini moi pe fața inferioară; crește pe pământ și pe trunchiurile putrede de brazi (*Tremellodon gelatinosum*). 3. S. m. pl. (REL.) Penticostali.

TREN (< fr., it.) s. n. 1. Locomotivă și ansamblul de vagoane pe care aceasta le trage. ♦ *T. subteran* = metrou. *T. blindat* = tren constituit din vagoane blindate, propulsate de o locomotivă blindată, plasată la mijlocul garniturii. Este dotat cu arme automate și cu armament de artilerie. ♦ Expr. *A scăpa (sau a pierde) trenul* = a pierde un prilej sau o șansă. 2. Ansamblu de piese, de dispozitive sau de mașini-unelte care au un rol funcțional comun. ♦ *T. de aterizare* = ansamblu de piese (bare de susținere, roti, amortizoare și frâne) care asigură deplasarea (rularea) pe sol a unui avion. *T. de laminor* = ansamblu format din cilindrul de lucru și de sprijin, precum și din dispozitivele de susținere, de reglaj etc. ale unui laminor. 3. (FIZ.) *T. de unde* = fiecare dintre succesiunile de grupuri de unde întreținute sau amortizate ale

unui mediu, care se repetă în mod asemănător. 4. (ZOOLOG.) Partea din față (t anterior) sau din spate (t posterior) a unui animal.

TRENA (< fr.) vb. I intranz. (Despre acțiuni) a se desfășura cu încetineală, a se prelungi, a se târâgăna, a lăncezi.

TRENĂ (< fr.) s. f. 1. Partea din spate, prelungită, a unei rochii, care se târâște pe jos. 2. (FIZ.) *T. de condensare* = dâră de picături pe care o lasă în urma sa un mobil (ex. un avion) prin condensarea vaporilor suprasaturați din mediul gazos străbătut. 3. (GEOGR.) *T. de grohotiș* = acumulare de grohotișuri la baza unui versant. Se întâlnește frecvent la baza pereților calcaroși ai cheilor.

TRENCI (< engl. *trench*[coat]) s. n. Pardesiu cu croială tip raglan, uneori cu mâneci aplicate, confecționat dintr-o țesătură specială de bumbac impermeabilizată.

TRENČIN [trɛntʃi:n], oraș în V Slovaciei, pe Váh, la 115 km NE de Bratislava; 56,8 mii loc. (2006). Nod feroviar. Hidroenergie. Electrometalurgie; ind. constr. de mașini, textilă, chimică și alim. Biserică (sec. 14); castel (sec. 15).

TREND (cuv. engl.) subst. 1. (EC.) Evoluție, tendință de lungă durată, constantă a pieței, a comerțului. 2. (BIOL.) Tendință evolutivă observabilă statistic.

TRENET [trɛne], Charles (1913–2001), compozitor și cântăreț francez. Autor și interpret de șansonete, gen pe care l-a dezvoltat și îmbogățit prin calitatea textelor și ritmul melodic. („Je chante”, „Y'a d'la joie”, „La vie qui va”, „Mes jeunes années”, „Que reste-t-il de nos amours”).

TRENING (< engl.) s. n. Costum de sport, alcătuit dintr-o bluză și un pantalon de tricou.

TRENK, Henric (1818–1892), pictor și grafician elvețian. Stabilît în Transilvania, apoi la București (1851). Peisaje, târguri și iarmaroace în ulei și acuarelă („Târgul Moșilor”), desene documentare ale monumentelor vechi de artă; caricaturi politice.

TRENT, fl. în Marea Britanie (Anglia); 270 km. lzv. din m-ții Pennini și se varsă în estuarul Humber al Mării Nordului, la 20 km V de Kingston upon Hull. Comunică prin canale navigabile cu Tamisa și Severn și prin canalul T.-Mersey cu Marea Nordului. Navigabil în aval de Nottingham.

TRENTINO-ALTO ADIGE, reg. muntoasă în NE Italiei, la granița cu

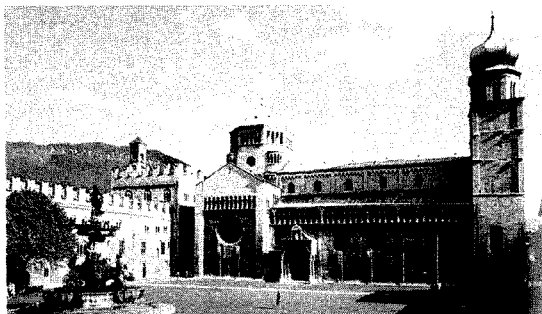
Austria; 13,6 mii km²; 994,7 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Trento*. Expl. forestiere, de zinc și plumb. Hidrocentrale. Culturi de cereale. Creșterea animalelor. Turism. Până în 1947 s-a numit *Venezia Tridentina*.

TRENTO, oraș în N Italiei, centrul ad-tiv al reg. Trentino-Alto Adige, situat într-o zonă de câmpie de la poalele Alpilor Dolomitici, pe râul Adige, la 80 km N de Verona și la 110 km SSV de pasul Brenner; 111,7 mii loc. (2006). Nod feroviar și rutier. Electrometalurgie. Constr. de camioane și de motoare electrice. Ind. chimică, a cimentului, poligrafică, a cauciucului, textilă, piei., sticlăriei, ceramicii, tananților, de prelucr. a lemnului și alim. Universitate. Galerie de artă. Sediul unei arhiepiscopii. Monumente: fragmente ale unor ziduri romane; ruinele unui teatru roman; catedrala romanică/Domul (1145 – amplificată în sec. 16); bisericile San Apollinare și San Lorenzo, în stil romanic; biserica Santa Maria Maggiore (1520); Palazzo Magno (1528–1536), în stil renascentist, azi sediul Muzeului național; castelul Buonconsiglio (sec. 13, extins în sec. 16); Primărie (sec. 16); Fântâna lui Neptun. Turism. Așezare galică, cucerită de romani (222 î.Hr.), care au fortificat-o și au transformat-o în *municipium*, cu numele de *Tridentum*. Din sec. 4 devine sediul unui episcopat, apoi, din sec. 6, reședința unui ducat longobard, care în sec. 8 a intrat în componența statului franc condus de *Carol cel Mare*. În 1027 episcopul de T. a primit din partea împăratului german *Conrad II* titlul de principe, orașul devenind centrul unui principat ecleziastic. Aici și-a desfășurat lucrările (între 1545 și 1563, cu întreruperi) al 19-lea conciliu al Bisericii Catolice. În 1803 principatul ecleziastic a fost secularizat, terit. său intrând în componența *Tirolului*, ce aparținea atunci Habsburgilor austrieci. În perioada Războaielor napoleoniene, în 1810–1814, a făcut parte din Regatul italian, revenind Habsburgilor austrieci prin hotărârea Congresului de

la Viena. După Primul Război Mondial, prin Tratatul de Pace de la Saint-Germain-en-Laye (1919), T. a revenit Italiei, dobândind un important statut ad-tiv. **Conciliul de la ~** (1545–1547, 1551–1552, 1562–1563), conciliu al Bisericii Catolice, convocat de papa *Paul III*, pentru a stabili direcțiile de combatere a Reformei și a reorganiza viața ecleziastică, în noile condiții, create de răspândirea curentelor protestante. Cele mai importante hotărâri ale Conciliului s-au referit la sursele Revelației (oficializarea „Vulgatelor”) și interpretarea lor, valoarea Tradiției, păcatul original, mântuirea și Sfintele Taine. Conciliul a inaugurat **Contrareforma**.

TRENTON [trɛntɔn], oraș în NE S.U.A., port pe Delaware, centrul ad-tiv al statului New Jersey (din 1790), situat la 89 km SV de New York și 45 km NE de Philadelphia; 84,6 mii loc. (2006). Aeroportul Mercer. Ind. siderurgică, a constr. de mașini, electrotehnică, chimică, de prelucr. a cauciucului, a tutunului și a lemnului, textilă, sticlăriei, ceramicii, azbestului și alim. Univ. Rider (1865). Muzeu de științe naturale. Planetarium. Orchestră simfonică. Parcuri. Monumente: casa negustorului William Trent (1719, cea mai veche construcție din oraș); casa Douglas (1766), unde generalul G. Washington a ținut un consiliu de război la 2 ian. 1777; casa Lojei masonice (1793); biserica presbiteriană (1841); catedrala St. Mary's (sec. 19, reconstruită în 1957, după un incendiu); statuia lui G. Washington (45 m înălțime). Fundat în 1679; oraș din 1792. Capitala temporară a S.U.A. în 1784 și în 1799.

TREPAN (< fr., lat.) s. n. 1. Instrument în formă de sfredel, folosit la *trepanație*. 2. Instrument folosit în sculptură, cu ajutorul căruia se pot face perforații adânci în piatră și în marmură. 3. Denumire dată sapei de tip daltă, folosită în forajul prin presiune.

Trento.
Domul și palatul episcopal

TREPANATIE (< fr.) s. f. (MED.) Operație care constă în efectuarea unei deschideri (ferestre) în oasele craniului în scopuri chirurgicale (ex. extirparea unei tumori cerebrale, evacuarea puroiului din sinusuri etc.).

TREPANG (cuv. malaez), subst. Nume sub care se comercializează castraveții de mare (holoturii) în stare uscată; se consumă pe scară largă (în preparate tradiționale) în China, Japonia, arh. Malaez și Filipine.

TREPĂDA (lat. *trepidare*) vb. I intranz. 1. A umbla după treburi reșede și fără astâmpăr; a alerga, a se agita. 2. (Despre cai) a merge în trap.

TREPĂDĂTOARE, s. f. Plantă erbacee anuală din familia Euforbiaceelor, cu tulpini ramificate, înalte până la 40–70 cm, cu frunze opuse, pețiolate, flori mici, verzui, dispuse dioic și fructe capsule (*Mercurialis annua*); brei (2). Părțile aeriene ale plantei au proprietăți laxative.

TREPĂDĂTOR, -OARE (< *trepăda*) adj., subst. I. Adj. Care trepădă (1). II. S. m. și f. Persoană care are anumite atribuții (ex. dă ajutor la masă) la nunțile țărănești.

TREPĂDUȘ (< *trepăda*) s. m. Persoană care se agită, care aleargă în toate părțile; fig. individ fără personalitate și fără demnitate, servil.

TREPETNIC (< sl.) s. n. Carte populară cu caracter divinătoriu, de origine caldeeană și egipteană, pătrunsă pe terit. românesc prin intermediere bizantină și sârbească în sec. 17. Facea preziceri pe baza interpretării unor mișcări involuntare, convulsive, pe care le au uneori pleoapele, buzele sau alte părți ale corpului omenesc.

TREPIDA (< fr.) vb. I intranz. 1. (Despre lucruri) a vibra puternic cu oscilații repezi și scurte. 2. Fig. (Despre oameni) a nu-și găsi astâmpăr, a se agita; a palpita, a fremăta.

TREPIDANT, -Ă (< fr.) adj. Emoționant, palpitant.

TREPIDAȚIE (< fr.) s. f. Vibrație a unui sistem tehnic solid, provocată fie de însăși funcționarea sistemului respectiv, fie de surse perturbatoare exterioare sistemului (ex. t. unei clădiri produsă de circulația unor vehicule grele prin apropiere). ♦ Fig. Agitație, neastâmpăr.

TREPIED (< fr.) s. n. Dispozitiv format din trei picioare articulate, prevăzut la extremitatea de sus cu un stativ pentru fixarea unui aparat topografic, fotografic sau cinematografic, pentru susținerea unei

trestie de zahăr

instalații ușoare de foraj acționate manual etc. ♦ Scaun cu trei picioare.

TREPONEMĂ (< fr. {i}; {s} gr. *trepein* „a răsuca” + *nema* „fir”) s. f. (BIOL.) Microorganism patogen, agent specific al infecției sifilitice (*Treponema pallidum*); are o formă spiralată și se deplasează învârtindu-se în jurul axei sale lungi.

TREPONEMOZĂ (< fr. {i}) s. f. Denumire generică pentru bolile provocate de diferitele specii de treponemă (ex. sifilisul). V. și *spirochetoză*.

TREPTAT, -Ă (< *treaptă*) adj. (Și adv.) Care înaintează sau se dezvoltă progresiv, în etape succesive, în mod gradat.

TRESĂ (< fr.) s. f. 1. Siret din fire de lână sau de mătase ori bandă de metal care se fixează la uniforme, pentru a indica anumite distincții, grade militare etc. 2. Cordon plat, obținut prin împletire din mai multe parâme, folosit la confecționarea chingilor de barcă, a sacșefilor etc.

TRESĂLȚA (< *săita*, după fr. *tressauter*) vb. I intranz. A tresări de bucurie, de emoție; a vibra, a palpita, a fremăta. ♦ (Despre inimă) a zvâcni.

TRESĂRI (< *sări*, după fr. *tresailir*) vb. IV intranz. A face o mișcare bruscă, involuntară, provocată de o emoție puternică. ♦ A se trezi brusc din somn sau dintr-o stare de visare, de neatenție. ♦ (Despre inimă) a-și accelera și intensifica bătăile din cauza unei emoții.

TRESTIE (< sl.) s. f. (BOT.) Stuf. ♦ *T. de zahăr* = plantă perenă din familia Poacee (Graminee), originară din SE Asiei, cu tulpini viguroase, înalte de 3–6 m, cu frunze lungi de 1–2 m și late până la 10 cm și cu inflorescențe în formă de panicul (*Saccharum officinale*); conține 13–20% zahăr. Se cultivă în plantații în diverse reg. tropicale al Globului; mari producătoare

sunt Brazilia, India, țările din Indochina și din Antile (Cuba). Folosită la fabricarea zahărului și a romului.

TRESTIOARĂ (< *trestie*) s. f. 1. Diminutiv al lui trestie. 2. Denumire a trei specii de plante erbacee perene, înalte, din genul *Calamagrostis*, familia Poacee, cu frunze plane și spiculețe uniflore, cu pedunculul pârșos, așezate în panicule mari (*C. arundinacea*, *C. canescens*, *C. pseudophragmites*).

TREȚI (< sl.) adj. invar. (În Ev. Med. în Țara Românească și în Moldova, precedând un titlu sau un rang boieresc) al treilea în grad (ex. treți-vistier).

TREȚIAKOV [tritikoř] (Galeria ~), muzeu fondat (1856) la Moscova de industriașul Pavel Mihailovici T. (1832–1898), adept al așa-numitei „literaturi a faptului”. Inițial colecție privată; în 1892, împreună cu colecția fratelui său, Serghei M. T. (1834–1892), scriitor și critic literar, au fost dăruite orașului Moscova. Mult mărită ulterior, galeria cuprinde în peste 50 de săli panorama artelor ruse începând cu sec. 11.

TREȚIN, -Ă (< sl.) subst. 1. S. f. (În Ev. Med., în Moldova) amendă plătită de hoțul prins asupra faptului conștând în a treia parte din valoarea obiectelor furate. 2. S. m. și f. Animal (mai ales cal) de trei ani.

TREVELYAN [trivilian], **George Macaulay** (1876–1962), istoric britanic. Prof. univ. la Cambridge. Lucrări de istorie modernă și contemporană („Istorie britanică în sec. XIX”, „Istoria Angliei”). O trilogie despre Garibaldi.

TREVES, casă de editură italiană, fondată la Milano (1861), de către Emilio T. (1834–1916). În 1938 s-a unit cu A. Garzanti, luând numele acestuia.

TREVISIO, oraș în NE Italiei (Veneto), situat într-o zonă de câmpie, la confl. râului Sile cu Botteniga, la 27 km NNV de Veneția; 81,7 mii loc. (2006). Nod feroviar. Aeroport. Ind. constr. de mașini, chimică, textilă, a ceramicii, hârtiei, de preluc. a lemnului și alim. Muzeu de arheologie. Monumente: catedrala romanică (sec. 11–16), pictată de Tiziano; bisericile San Vito (sec. 12–16), San Francesco (sec. 13), în stil gotic, San Nicolò (sec. 13–14), în stil gotic, cu numeroase statui de sfinți realizate de Tommaso da Modena, Santa Lucia (sec. 14), San Agostino (sec. 18). Palazzo dei Trecento (1207–1217); Palazzo del Podestà (sec. 13). În Antic. s-a numit

Tarvisium. Comună liberă (din sec. 11), cu drepturi recunoscute, în 1164, de împăratul german *Frederic I Barbarossa*. A cunoscut o importantă dezvoltare ec. și culturală în sec. 12–13. Siniorie a familiilor Romano (1227–1260), Camino (1283–1312) și Scaligeri (1329–1339). A aparținut Veneției (din 1339), Franței (din 1797) și Austriei (1813–1866). Din 1866 se unește cu Italia.

TREVITHICK [trɛviθɪk], **Richard** (1771–1832), inventator englez. Constructor al unui motor cu abur de înaltă presiune (1800), cu care a dotat un tip de locomotivă (patentată în 1802), al unui vehicul propulsat cu abur (1803) și al unei locomotive (1808).

TREZI (< sl.) vb. IV f. 1. Tranz. și refl. A (se) deștepta din somn. 2. Refl. și tranz. A (se) dezmetic dintr-o stare de amețală, de leșin; *fig.* a (se) deștepta din visare, a reveni sau a face să revină la realitate. ♦ A-și reveni sau a face să-și revină din beție. ♦ Tranz. A reduce la viață. ♦ Fig. A deveni sau a face să devină conștient de ceva, a înțelege sau a face să înțeleagă; a (se) lămuri. 3. Refl. și tranz. A lua sau a face să ia ființă, a se ivi sau a face să se ivească, să apară. 4. Refl. A se găsi într-o împrejurare, într-o situație neprevăzută. ⇨ Expr. (Fam.) *Unde te trezești?* se spune unui om a cărui purtare este necorespunzătoare. ♦ A se pomeni (pe neașteptate) cu cineva sau cu ceva. ♦ A se găsi într-un loc sau într-o anumită stare de când se știe, de când își aduce aminte. 5. Refl. (Despre unele alimente) A-și pierde tăria, gustul, aroma; a se răsufla.

TREZIE (< *treaz*) s. f. 1. Starea celui care este treaz (f.), care nu doarme; veghe. 2. Starea celui care este cu mîntea limpede, care nu este amețit de băutură.

TREZIT, **-Ă** (< *trezi*) adj. (Despre mâncăruri, băuturi etc.) Care și-a pierdut tăria, gustul, aroma etc.; răsuflat. ♦ Cu miros greu; intrat în putrefacție.

TREZNEA, com. în jud. Sălaj situată la poalele E ale m-ților Meses; 990 loc. (2008). Centru de cusături populare. Până la 12 iul. 1995, satul T. a făcut parte din com. Agrij, dată la care a fost declarată comună de sine stătătoare și, totodată, localitate-martir. La 9 sept. 1940, o subunitate a trupelor ungare de ocupație a omorât în plină zi, cu barbarie, 86 de locuitori ai satului T. (din care 23 de copii sub 12 ani), printre care și șase evrei.

TREZORERIE (< fr.) s. f. 1. Oficiu al unui stat unde se păstrează și administrează tezaurul public. 2. (FIN.)

Funcțiile și organele statului de casier public și bancă a statului. Atribuțiile principale ale t. publice sunt execuția de casă a bugetului de stat, a bugetelor locale și a bugetului asigurărilor sociale și de stat, constituirea și utilizarea unor fonduri extrabugetare sau cu destinație specială, gestiunea datoriei publice interne și externe, efectuarea de plasamente financiare ale statului, atragerea de disponibilități din economie prin împrumuturi de stat și depozite.

TRI (< fr.; {s} gr., lat. *tri-* „cu trei, de trei”) Element de compunere care înseamnă „trei” și care servește la formarea unor adjective și a unor substantive.

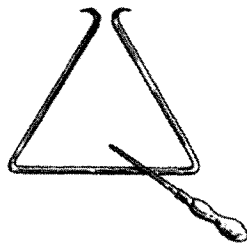
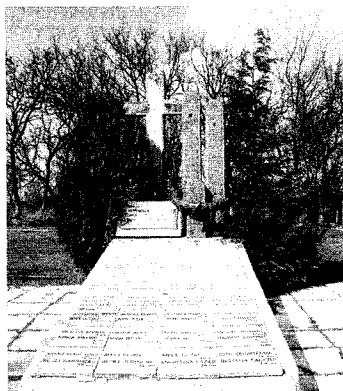
TRIA (< fr.) vb. I tranz. A alege, a separa după anumite criterii; a selecționa; a clasa.

TRIADĂ (< fr., lat.) s. f. 1. Reunire de trei elemente (care formează o unitate). ♦ (În odele lui Pindar) Ansamblul format de strofă, antistrofă și epodă. 2. (FILOZ.) Schemă abstractă hegeliană de explicare a autodezvoltării „ideii absolute”, constând din trei trepte: *teza* (afirmația, poziția), *antiteza* (negația, opoziția) și *sinteza* (negarea negației, compoziția). 3. (REL.) Grup de trei divinități asociate într-un cult comun (în Roma antică). T. *capitolina* = Jupiter, Junona și Minerva care aveau pe Capitoliu un templu unic. 4. (în lb. chineză *sanhehui*, „tripla armonie”) Termen care desemnează, generic, grupurile de crimă organizată din China și din cadrul comunităților chineze din străinătate. Un termen sinonim este *hei shehui* („Societate obscură”), desemnând activitățile subterane.

TRIADIȚA v. Sofia.

Treznea.

Monumentul din Cimitirul comun

trianglu

TRIAJ (< fr.) s. n. 1. Faptul de a tria; triere. 2. *Stație de t.* = stație de cale ferată în care se face descompunerea trenurilor de marfă, trierea vagoanelor și recompunerea trenurilor.

TRIANGLU (< it., fr., lat.) s. n. Instrument muzical de percuție alcătuit dintr-o bară cilindrică de oțel înțoită în formă de triunghi, care, lovit cu o baghetă, produce sunete cristaline, de înălțime nedeterminată; triunghi (3).

TRIANGULAȚIE (< fr., lat.) s. f. (TOPOGR.) Metodă de lucru geodezică prin care se determină coordonatele punctelor de pe teren, prin așezarea acestora pe un plan sub forma unei rețele de triunghiuri (aproximativ echilaterale), în care se măsoară una sau două laturi, restul valorilor determinându-se trigonometric. ♦ Ansamblu de triunghiuri de pe teren care constituie infrastructura oricărei ridicări topografice.

TRIANON [trianɔ̃], numele a două palate de la Versailles; *Marele T.*, construit în 1687, în timpul lui Ludovic XIV, de arhitectul Jacques Hardouin-Mansart, are fațadele de marmură albă, bogat decorate. *Marele T.* a fost reșed. celei de-a doua soții a lui Ludovic XIV, Marchiza de Maintenon. Palatul a fost redecorat în stil Empire de Napoleon I. *Micul T.*, construit în 1762–1768, în timpul lui Ludovic XV, de arhitectul Jacques Ange Gabriel ca reșed. pentru contesa Du Barry, ulterior devenind locul favorit al Mariei Antoinette, care a adăugat o grădină englezească, unde se aflau Pavilionul de Muzică și templul iubirii. *Tratatul de Pace de la ~.* În *Marele T.*, la 4 iun. 1920, s-a încheiat unul dintre tratatele de pace ale sistemului Versailles între puterile Antantei și țările aliate, pe de o parte, și Ungaria, pe de alta. *Tratatul fixa granițele Ungariei cu România, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, Cehoslovacia și Austria.*

Recunoștea pe plan internațional unirea terit. românești Transilvania, Banatul de Est, Crișana și Maramureș cu România, a Slovaciei și a Ucrainei Subcarpatice cu Cehoslovacia și a Croației, Sloveniei și Banatului de Vest cu Serbia; reg. Burgenland (fără orașul Sopron) intra în componența Austriei.

TRIASIC, -Ă (< fr. {i}; {s} gr., lat. *trais* „triadă”) s.n., adj. (STRAT.) 1. S.n. Prima perioadă a erei Mezozoice, caracterizată prin floră de gimnosperme, criptogame vasculare, alge calcaroase, faună hexacoraliere, belemnii. Foarte frecvenți devin ceratiții, lamelibranhiatele, unele crinoide și crustacee. Apar primii dinozauri. 2. Adj. Care aparține triasicului (1), privitor la triasic.

TRIATLON (< fr.; {s} *tri-* + gr. *athlon* „luptă”) s. n. Probă sportivă combinată, a cărei valoare o reprezintă adițiunea punctelor realizate în trei probe pe baza unui sistem special de punctaj (ex. t. clasic cu o probă de natație, o cursă ciclistă pe șosea și o probă de alergare și t. athletic constând dintr-o probă de alergare, o săritură și o probă de aruncare).

TRIATOMIC, -Ă (< fr.) adj. (Despre substanțe) Care are molecula formată din trei atomi. Ozonul este o formă t. de oxigen.

TRIB¹ (< lat., fr.) s. n. 1. Formă de organizare economică și social-politică caracteristică populațiilor aflate în stadiul de dezvoltare primitivă. Constituie o grupare de mai multe ginți sau familii înrudite pe baza comunității teritoriale și supusă autorității unui șef. 2. *Uniune de triburi* = formațiune social-politică grupând mai multe triburi; apare în faza democrației militare. 3. (BIOL.) Grupare care cuprinde genuri de plante sau de animale ce prezintă unele caracteristici comune prin care se disting de alte genuri din cadrul aceleiași familii.

TRIB² s. n. (MAT.) Clasă nevidă de părți ale unei mulțimi, astfel încât diferența a două mulțimi (din clasă) aparține clasei și reuniunea a oricăror două mulțimi (din clasă) aparține clasei.

TRIBADISM (< fr.; {s} gr. *tribein* „a freca”) s. n. Lesbianism, safism.

TRIBAL, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la trib¹, care aparține tribului.

TRIBALI (TRIBALLI) s. m. pl. Populație de origine predominant tragică, atestată în sec. 7-3 î.Hr., la S de Dunăre, pe cursul inferior al râului Morava. La începutul sec. 4 î.Hr., sub

presiunea ilirilor, s-au așezat între mții Haemus (Balcani) și Dunăre, devenind vecini ai getilor. T. s-au opus odrizilor, apoi macedonenilor. *Filip II Macedoneanul* și *Alexandru Macedon*, încearcă să pacifice reg. locuite de t., aflate la hotarele nordice ale regatului. În 335 î.Hr. Alexandru Macedon întreprinde o campanie împotriva t., care-l poartă până la Dunăre și-i oferă prilejul demonstrației de forță de o zi din Câmpia Munteană împotriva getilor care le acordau sprijin acestora.

TRIBAZIC (< fr.) adj. *Acid* ~ = acid care prin disociere pune în libertate trei ioni de hidrogen.

TRIBOELECTRICITATE (< fr.; {s} gr. *tribein* „a freca” + fr. *électricité* „electricitate”) s. f. Electrizare produsă prin frecarea a două corpuri, dintre care cel puțin unul este dielectric.

TRIBOLUMINESCENȚĂ (< fr.; {s} gr. *tribein* „a freca” + fr. *luminescence* „luminescență”) s. f. Emisie slabă de lumină pe care o prezintă anumite substanțe cristaline (ex. zahărul) atunci când sunt zgâriate sau sfărâmate.

TRIBONIAN (TRIBONIANUS) (sec. 6 d.Hr.), jurisconsult bizantin. A condus lucrările de elaborare a „Codului”, „Digestelor” și „Institutilor” lui Iustinian.

TRIBORD (< fr., it.) s. n. Partea din dreapta a unei nave (privind în sensul de deplasare).

TRIBRAH (< lat., germ., fr.) s. n. Picior metric în versificația greco-latină, alcătuit din trei silabe scurte.

TRIBULAȚIE (< fr., lat.) s. f. (Livr.) Zbucium moral, frământare, agitație; mahnire, necaz, chin.

TRIBUN (< lat., fr., it.) s. m. 1. (În Roma antică) Magistrat însărcinat cu funcții militare și civile. < *T. militar* = comandant al detașamentului de cavalerie și infanterie din armata romană; între 444 și 367 î.Hr. a existat, de asemenea, funcția de *t. militar* cu împuterniciri de *consul*. *T. al plebei* = persoană oficială aleasă dintre plebei, având dreptul de a se opune hotărârilor magistraților și senatului. Atestați pentru prima dată în primul deceniu al sec. 5 î.Hr. Aleși în fiecare an la adunările plebeice, inițial câte 2, 4, apoi câte 10. Personalitatea unui *t. al plebei* era considerată inviolabilă. În perioada Imperiului și-au pierdut însemnătatea. 2. P. ext. Orator popular.

TRIBUNA 1. Ziar politic și cultural, apărut la Sibiu (apr. 1884-apr. 1903) fondat și condus la început de I. Slavici. A avut un rol important în lupta de eliberare națională a

românilor transilvăneni. A promovat realismul popular, publicând texte folclorice și literatură inspirată din viața rurală. Printre colaboratori: G. Coșbuc, S. Fl. Marian, V. Onițiu, I. Russu-Șiriana, Z. Boiu, I. Gorun, I. Chendi, A. Bârseanu, J. Bart, O. Goga, I. Agârbiceanu, V. Branște, P. Dulfu ș.a. 2. Săptămânal de cultură apărut la Cluj, începând din febr. 1957 până în dec. 1989, ca serie nouă a ziarului cu același nume. Și-a propus să promoveze tinere talente. Printre colaboratori: D. Stelaru, G. Lesnea, I. Brad, A. Rău, Ana Blandiana, I. Alexandru, Gh. Pituț, Al. Andrițoiu, A. E. Baconsky, I. Agârbiceanu, G. Călinescu, V. Rebreanu, A. Buzura, D. R. Popescu, E. Barbu, V. Carianopol, N. Stănescu, St. Bezdechi, I. I. Russu, C. Daicoviciu ș.a. Între 1970 și 1982, redactor-șef al T. a fost *D.R. Popescu*. 3. Săptămânal de cultură, apărut la Cluj-Napoca din 1990, ca serie nouă a T. (2). Printre colaboratori: Ileana Mălăncioiu, F. Mugur, V. Horia, Florența Albu, D. Tudoran, Gr. Vieru, N. Balotă, M. Sorescu, A. Marino, M. Papahagi ș.a.

TRIBUNAL (< fr., lat., pol.) s. n. 1. Organ de jurisdicție care rezolvă litigiile dintre persoanele fizice sau dintre acestea și persoanele juridice, unele recursuri, precum și unele recursuri extraordinare. 2. Clădirea, edificiul în care se află un tribunal (1). 3. Complet de judecată la un tribunal (1).

TRIBUNAL (< fr.) s. n. 1. Perioada în care se desfășoară activitatea unui tribunal (1). 2. Adunare deliberativă permanentă instituită (1799-1807) în Franța. Este constituită din 100 membri numiți de Senat. Discută proiectele de lege ce aveau avizul Consiliului de Stat și erau supuse spre promulgare Primului-Consul.

TRIBUNĂ (< it., fr.) s. f. 1. Construcție din lemn sau beton în formă de platformă sau cu grade, uneori acoperită, de unde un număr de spectatori pot asista la o întrecere sportivă, la o ceremonie, la o demonstrație etc. 2. Platformă suprînălțată, fixă sau mobilă, pe care stau oratorii în timpul expunerii discursului. 3. Balcon situat deasupra navelor laterale ale unei biserici, suspendată ca un balcon, fie pe latura de vest, fie în lungul zidurilor navei. < *Tribuna orgii* = cafas.

TRIBUȚ (< lat., fr.) s. n. Obligație (de regulă în bani) pe care o putere cuceritoare o impunea unui popor învins și supus și care se plătea la date fixe; bir (2). < Expr. *A-și da* (sau *a-și aduce*) *tributul* = a contribui

(din considerente morale, adesea prin sacrificii) la o acțiune.

TRIBUTAR, -Ă (< lat., fr.) adj. s. m. Care plătește tribut; p. ext. dependent, supus. ♦ Fig. Care datorează ceva cuiva; care este dependent, supus unei cauze, unei idei etc. (GEOGR.) Afluent al unui curs de apă sau al unui lac.

TRICCA v. *Trikala*.

TRICEPS (< fr.; {s} lat. *triceps* „cu trei capete”) s. m. Nume dat mușchilor care au trei capete (corpi musculari distincți inserați pe os) și se termină printr-un singur tendon (ex. t. branhial).

TRICERATOPS (< fr. {i}; {s} *tri-* + gr. *keras*, *keratos* „corn” + *ops* „vedere”) subst. Gen fosil de reptile dinozauriene, lungi de 6-8 m, cu două coarne și o protuberanță nazală. Craniul se continuă cu un guler osos. A trăit în Cretacicul superior.

TRICHINĂ (< fr. {i}; {s} gr. *trichinos* „din fire de păr”) s. f. Vierme nematod din genul *Trichinella* cu lungimea de 1,5-4 mm, parazit la șobolani, la porc, la urs etc. și la om. Stadiul adult se dezvoltă în intestinul subțire, iar larvele în musculatura striată a aceluiași individ. Produce boala numită *trichineloză*, care la om apare în urma consumării cărnii de porc infestate cu *Trichinella spiralis* insuficient tratată termic.

TRICHINELOZĂ (< fr.) s.f. Boală parazită, comună omului și unor animale, provocată de trichină și manifestată la om prin tulburări digestive, febră, dureri musculare etc. Evoluează asimptomatic la animale, însă determină leziuni microscopice tipice în musculatura striată. Datorită gravității t. umane este obligatoriu examenul trichineloscopic (observarea la microscop a unor secțiuni fine din anumite grupe de mușchi) al cărnii de porc, mistreț, urs și cal, înainte de a fi dată în consum.

TRICHINOPOLY v. *Trichchirappalli*.
TRICHINOZĂ (< fr.) s. f. *Trichineloză*.

TRICICLETĂ (< *tri-* + [bi]cicletă) s. f. Vehicul cu trei roți, pentru copii (asemănător bicicletei); (rar) triciclu.

TRICICLU (< fr.) s. n. (Rar) *Tricicletă*.

TRICKSTER, personaj mitologic, mai ales la popoarele arhaice, în ipostaza de erou civilizator, demiurg sau strămoș arhetipal, dar cu dublură negativă, ca șarlatanul divin.

TRICLINIC (< fr. {i}; {s} *tri-* + gr. *kline* „a înclina”) adj. *Sistem* ~ = sis-

tem cristalografic care cuprinde toate formele cristalografice raportabile la trei axe de referință inegale, asimetrice și înclinate una față de alta.

TRICLINIU (< lat.) s. n. 1. Sală de mâncare într-o casă romană. 2. (în baziile creștine) Sală anexă a clădirii principale, în care se primeau pelerinii sau se făceau diverse ceremonii.

TRICLORETIENĂ (< fr. {i}) s. f. Lichid incolor, solubil în apă, neinflamabil, toxic în stare de vapori, întrebuințat ca solvent, ca agent frigorific etc.

TRICLORMETAN (< fr. {i}) s. m. *Cloroform*.

TRIC(O)- (< fr.; {s} gr. *thrix*, *trikhos* „fir de păr, păr”) Element de compunere însemnând „(referitor la) păr”, cu ajutorul căruia se formează substantive și adjective.

TRICOCEFAL (< fr. {s} *trico-* + gr. *kephale* „cap”) s. m. Vierme nematod, din familia *Trichocephalide*, lung de 3-5 cm, parazit în intestin la om și la animale, care se hrănește cu sânge și provoacă boala numită *tricocefaloză* (*Trichuris trichiura*).

TRICOCEFALOZĂ (< fr.) s. f. Boală parazită, comună omului și unor animale, provocată de tricocefal și manifestată prin anemie, enterită, tulburări nervoase etc.

TRICOFITIE (< fr. {i}; {s} *trico-* + gr. *phyton* „plantă”) s. f. Boală de piele la taurine, cabaline și câini, provocată de o ciupercă din genul *Trychophyton*, caracterizată prin căderea părului și formarea de cruste și plăgi. Este transmisibilă la om.

TRICOLOR, -Ă (< fr., lat.) adj. Care are trei culori, în trei culori; tricromatic. ♦ (Substantivat, n.) Drapel care are trei culori. ♦ Spec. Drapelul românesc (roșu, galben și albastru).

TRICOMI, Francesco (1897-1978), matematician italian. Prof. univ. la Torino. Studii privind ecuațiile integrale singulare, funcțiile speciale, ecuațiile diferențiale și ecuațiile cu derivate parțiale de tip mixt care intervin în aerodinamica transonică.

TRICOMONAS (< fr. {i}; {s} *trico-* + gr. *monas* „unitate”) s. m. Gen de protozoare flagelate, cu corpul piriform (*Trichomonas*). Sunt parazite la nivelul organelor genitale la om (*T. vaginalis*, *T. intestinalis*) și la taurine (*T. foetus*), iar la porci, la mânji și la păsări la nivelul tubului digestiv (*T. columbae*). Provoacă boala numită *tricomonoză*.

TRICOMONOZĂ (< fr.) s. f. Nume generic dat unor boli ale omului și animalelor provocate de diverse specii de tricomonas. La om și la bovine se caracterizează prin inflamații urogenitale de diferite intensități, transmiterea fiind în special pe cale sexuală. La păsări și porci apar inflamații ale tubului digestiv.

TRICONC (< fr.; {s} *tri-* + gr. *kogkhos* „cochilie”) s. n. Plan de biserică în care sunt înscrise trei abside opuse intrării (absida altarului pe axa principală și două abside laterale, de o parte și de alta a naosului), racordate între ele prin intermediul unui dreptunghi.

TRICOPTERE (< fr. {i}; {s} *trico-* + gr. *pteron* „aripă”) s. f. pl. Ordin de insecte cu aripile mari, acoperite cu peri mici, mătăsoși sau cu solzi mici; larvele sunt acvatice și își construiesc căsuțe tubulare (*Trichoptera*). Prezența lor indică faptul că apa este nepoluată, bine oxigenată.

TRICORN (< fr.) s. n. Pălărie cu borurile îndoită în trei colțuri, care se purta odinioară.

TRICOT (< fr., germ.) s. n. Produs textil obținut prin formarea de ochiuri din fire textile și înlănțuirea lor, având aceleași utilizări ca și țesăturile.

TRICOTA (< fr.) vb. I tranz. A realiza manual (cu ajutorul unor andrele) sau prin mașini speciale un tricot.

TRICOTAJ (< fr.) s. n. Produs de îmbrăcăminte confecționat din tricot.

TRICOTAȚ (< *tricotă*) s. n. Faptul de a tricota. ♦ *Mașină de t. =* mașină pentru executarea tricotelor sau a tricotelurilor, având ca părți principale un mecanism de formare a ochiurilor și dispozitive de antrenare și de transmitere a mișcărilor.

TRICOU (< fr.) s. n. Cămașă tricotată (din bumbac), purtată mai ales de sportivi. ♦ *T. galben =* tricou de culoare galbenă care se poartă într-o etapă a unei curse cicliste de către sportivul care, în acel moment, conduce în clasamentul general.

TRICREZILFOSFAT (< fr.) s. m. Lichid incolor, inodor, neinflamabil, folosit ca plastifiant la fabricarea materialelor plastice.

TRICROMATIC, -Ă (< *tri-* + *cromatic*) adj. *Tricolor*.

TRICROMIE (< fr.; {s} *tri-* + gr. *khroma* „culoare”) s. f. Ansamblu de procedee fotochimice de reproducere, constând în descompunerea originalului în trei copii corespunzătoare celor trei culori fundamentale (galben, albastru, roșu), realizându-se trei

clisee, care, tipărite succesiv, dau prin suprapunere imaginea policromă a originalului.

TRICUSPID, **-Ă** (< fr.; {s} *tri-* + lat. *cuspidis* „lance”) adj. (ANAT.) Care prezintă trei vârfuri. ⇨ *Valvulă t.* = valvulă a inimii care închide orificiul dintre atriul și ventriculul drept.

TRIDENT (< fr., lat.) s. n. (în mitologia greco-latină) Furcă cu trei dinți, considerată ca armă sau simbol al puterii lui Poseidon (Neptun), zeul mării.

TRIDENTIN adj. Referitor la *Trento* și la Conciliul ținut aici.

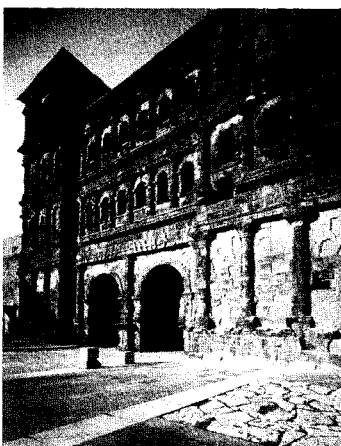
TRIDENTUM v. *Trento*.

TRIDIMENSIONAL, **-Ă** (< fr., engl.) adj. Care are trei dimensiuni.

TRIEDRU (< fr.; {s} *tri-* + gr. *hedra* „bază”) s. n. Figură din spațiu formată din trei semidrepte concurente care nu se află în același plan. ⇨ *T. drăpunghic* = triedru pentru care cele trei semidrepte sunt perpendiculare două câte două.

TRIENAL, **-Ă** (< fr., lat.) adj. Care durează trei ani; care are loc din trei în trei ani.

TRIER [tri:ri], oraș în SV Germaniei (Renania-Palatinat), situat la poalele m-ților Hunsrück, pe dr. râului Mosela, la 93 km SV de Koblenz, la 10 km E de granița cu Luxembourg; 103,5 mii loc. (2006). Nod feroviar și rutier. Renumit centru viticol și de vinificație (vin, șampanie). Ind. siderurgică, a constr. de mașini, textilă, pielăriei, de prelucr. a tutunului și alim. Universitate (1473–1797, refundată în 1950); Universitatea Trier (1970). Monumente: ruinele unui amfiteatru roman (c. 100 d.Hr.); forul roman; terme (sec. 2 d.Hr.); terme imperiale (sec. 4 d.Hr.); *Porta Nigra*/*Poarta cetății* (sec. 3–4); poduri romane din piatră peste Mosela. Catedrală romanică (c. 550, extinsă în sec. 11–13); bisericile *Maica Domnului/Liebfraukirche* (1235–1270), în stil gotic, *Sankt Gangolf* (sec. 13–15), *Sankt Paulin* (1734–1757), în stil baroc; mănăstirea *Sankt Mathias* (1127–1160). Palatele Electoral (1614) cu o frumoasă grădină și *Kasselstatt* (1740–1745); *Fântâna Petersbrunnen* (1595). Vestigiile romane, precum și unele monumente creștine au fost incluse (în 1986) în Patrimoniul cultural universal. Turism. Veche așezare celtică, a fost cucerită de romani în anul 57 î.Hr., care au numit-o *Augusta Treverorum*, pentru o vreme capitala prov. romane *Gallica Belgica* (258–273), una dintre reședințele împăraților romani. A

Trier. *Porta Nigra*

avut de suferit în sec. 5 de pe urma jafurilor migratorilor. Sediul arhiepiscopial (din sec. 7), inclus în Sfântul Imperiu Roman (din sec. 10). Arhiepiscopii de T. au devenit, în 1257, principii electori. Înglobat la Prusia (1815). A fost ocupat de Franța (1918–1930, 1945–1955) după cele două conflagrații mondiale.

TRIESTE 1. Golf interior al G. Venetiei, în NNE M. Adriatice. Ad. max.: 20 m. 2. Oraș în NE Italiei (Friuli-Venezia Giulia), port la gulf cu același nume, situat pe țărmul de NV al pen. Istria, dominat de înălțimile *San Giusto*, la 145 km ENE de Venetia, la granița cu Slovenia; 205,3 mii loc. (2006). Nod de comunicații. Aeroport. Important centru comercial și financiar. Constr. navale.

Rafinărie de petrol. Ind. siderurgică, petrochimică, poligrafică, textilă, hârtiei, farmaceutică, sticlăriei, de prelucr. a lemnului și alim. Pescuit, Universitate (1924). Galerie de artă modernă. Stațiune balneară. Centru turistic. Monumente: Teatru roman (sec. 2 d.Hr.), Arcul de Triumf *Riccardo* (sec. 1 d.Hr.), ruinele unei bazilici din sec. 2 d.Hr. Catedrala *San Giusto* (sec. 9–14) cu baptisteriu și o campanilă masivă; *Castello* (1470–1680), azi sediul unui muzeu medieval; *castelul Miramare* (1856–1860); biserica *San Michele* (sec. 15). Vechi oraș roman (*Tergeste*), atestat în 52 î.Hr., cucerit și stăpânit succesiv de ostrogoți, bizantini, longobarzi și franci (sec. 5–9). În sec. 10–13 în T. au avut loc confruntări pentru autonomie între episcop și adepții comunei, iar între 1202 și 1379 orașul și împrejurimile s-au aflat în stăpânirea Venetiei. Important centru comercial. În stăpânirea Habsburgilor austrieci (din 1382). După o lungă perioadă de declin, împăratul austriac *Carol V* i-a acordat statutul de port-liber (1719), menținut până în 1891. Principalul dețineu maritim al austrieilor, T. și-a redobândit importanța comercială odată cu deschiderea Canalului de *Suez* (1869). T. a fost ocupat (în 1918) de italieni, apoi de trupele germane (9 sept. 1943). Eliberat (1–2 mai 1945) de armata iugoslavă, iar la 9 iun. 1945 în oraș au pătruns trupe anglo-americane; în urma negocierilor dintre Aliați și autoritățile iugoslave (iun. 1945) Venetia Giulia a fost împărțită în două reg. distincte. Prin Tratatul de Pace de la Paris (19 febr. 1947) se crea „Terit. liber T.”, protejat de O.N.U., divizat în două

Trieste. Portul

zone distincte: zona A, cu orașul T., la N, sub control anglo-american, și zona B, la S, sub control iugoslav. La 20 mart. 1948 s-a încheiat un acord anglo-franco-american care preconiza reîntoarcerea T. la Italia. Prin înțelegerea italo-iugoslavă, cu participarea Marii Britanii și S.U.A. (5 oct. 1954), „Terit. liber T.” a fost împărțit: orașul T. cu terit. învecinat (223 km²) trecea la Italia, iar restul (c. 520 km²) revenea Iugoslaviei; aceste prevederi au fost confirmate prin Tratatul italo-iugoslav de la Osimo (10 nov. 1975).

TRIETANOLAMINĂ (< *tri* + *etanol* + *amină*) s. f. Lichid uleios, incolor, solubil în apă, alcool și cloroform. Se întrebunțează la prepararea unor emulgatori, a unor agenți de înmuiere etc.

TRIFAZAT, -Ă (< fr.) adj. 1. (Despre sisteme fizico-chimice) Care are trei faze; trifazic. 2. (Despre circuite electrice de curent alternativ) Care este alcătuit din trei circuite interdependente ale căror tensiuni sunt simetric defazate între ele (diferențele de fază sunt egale cu $2\pi/3$). ◆ (Despre generatoare, transformatoare sau receptoare electrice) Care funcționează în curent electric alternativ trifazat.

TRIFAZIC, -Ă (< *tri*- + *fază*) adj. (ELT.) Trifazat.

TRIFEȘTI 1. Com. în jud. Iași, situată în lunca și pe terasele de pe dr. râului Prut, la granița cu Rep. Moldova; 3 759 loc. (2008). Muzeul memorial „Costache Negruzzi” (în satul Hermeziu), Expl. de grunii și balast. Moară. În satul T., atestat documentar în 1624, au fost descoperite fragmente de vase ceramice datând din Neolitic, precum și 23 de morminte din care 3 din Hallstatt-ul timpuriu și 20 din sec. 13-14. În satul Rădeni se află bisericile Sf. Treime (ante 1750, restaurată în 1890), Sf. Gheorghe (1780, refăcută în 1868 și restaurată în 1895) și Sfinții Voievozi (sec. 18, cu pridvor din 1850), iar în satul Hermeziu (numit inițial Trifeștii Vechi, iar între 1950 și 1996, Lunca Prutului) există biserica Sfinții Împărați Constantin și Elena (1839) și casele fam. Negruzzi (sec. 19), cu parc; biserica Sf. Treime (1848), în satul Vladomira. Pădurea Roșcani (34,6 ha), alcătuită din stejar, gorun, tei, frasin, arțar, cărpiniță, scumpie ș.a., este declarată rezervație naturală. 2. Com. în jud. Neamț, situată la poalele SE ale culmii Corni-Runcu din subcarpații Neamțului, la confl. râului Românești cu Valea Neagră; 5 235 loc. (2008). lazuri pentru

trifoi roșu

piscicultură. În satul T. se află biserica Sf. Nicolae (1798-1799, cu pridvor din 1896), iar în satul Miron Costin, biserica Duminica Tuturor Sfinților (1520, cu exonartex din 1700 și pridvor din 1894, cu picturi murale interioare executate de N. Zarma în 1923-1925).

TRIFIDĂ (< fr.) adj. (Despre frunze) Care este împărțită sau despicată în trei părți, până la mijlocul lățimii sale.

TRIFOI (lat. *trifolium*) s. m. Denumire a mai multor specii spontane și cultivate de plante perene, biennale sau anuale din familia fabacee (leguminoase), cu frunze trifoliolate, dintre care mai cunoscute sunt: *t. alb* = plantă erbacee perenă, cu lăstari culcați și flori albe (*Trifolium repens*), cultivată ca plantă furajeră; *t. mărunt* = plantă erbacee anuală cu inflorescență mică, globuloasă și flori galbene (*Medicago lupulina*); *t. roșu* = plantă erbacee perenă, cu lăstari de 70-100 cm înălțime și flori purpuriu (*Trifolium pratense*), cultivată ca plantă furajeră de calitate superioară, în zonele cu un climat umed și răcoros. Se cunosc c. 300 de specii, răspândite în Europa, Asia și America de Nord.

TRIFOIAȘ (< *trifoi*) s. m. Plantă erbacee din familia fabacee (leguminoase), cu lăstari culcați, frunze despicate în trei lobi și flori galbene (*Trifolium campestre*).

TRIFOIȘTE (< *trifoi*) s. f. 1. Cultură de trifoi; teren cultivat cu trifoi. 2. Plantă erbacee perenă din familia gențianaceelor, cu frunze pețiolate, trifoliolate, lungi de 3-10 cm, pornite direct din rizomi; nu are tulpină aeriană. Flori alb-roșietice în raceme terminale lung pedunculuate, și flori roz, cu unele utilizări în medicină (*Menyanthes trifoliata*). Crește în locuri cu exces de umiditate.

TRIFOLIAT, -Ă (< fr.; {s} *tri*- + lat. *foliatus* „cu frunze”) adj. (Despre frunze) Compus din trei foliole (ex. la trifoi sau de alte leguminoase).

TRIFOLIOZĂ (< fr.; {s} lat. *trifolium* „trifoi”) s. f. Boală a oilor, provocată de consumarea unei mari cantități de trifoi sau de alte leguminoase.

TRIFONOV [trifonɔf], Iuri Valentinovici (1925-1981), scriitor sovietic rus. Se face cunoscut cu romanul „Studentii”. Creația sa ulterioară prezintă teroarea stalinistă („Casa dispărută”) sau este consacrată unei penetrante analize a modului în care mecanismul stalinist și-a pus amprenta asupra intelectualității ruse („O altă viață”, „Casa de pe chei”, „Un lung rămas bun”).

TRIFORIU (< fr.) s. n. (în arhitectura bazilicilor romanice și gotice) Tribună îngustă, susținută de colonete, care înconjură nava centrală, deasupra nivelului navelor laterale.

TRIFONG (< fr. {i}; {s} *tri*- + gr. *phthongos* „sunet”) s. m. Emisie vocalică constituită din trei sunete (două semivocale și o vocală) pronunțate în aceeași silabă, cu o singură tensiune musculară (ex. iau, ie).

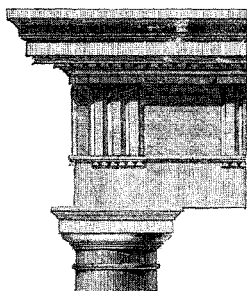
TRIFURCAT, -Ă (< fr.; {s} *tri*- + [b]fura) adj. Care are trei ramificații.

TRIGEMEN (< it.; {s} lat. *trigeminus* „triplu”) adj. Nerv ~ = a cincea pereche de nervi cranieni formată din trei ramuri: oftalmică, maxilară și mandibulară. Inervează o parte a pielii și a mușchilor feței.

TRIGGER [trigɛ] (cuv. engl.) s. n. Triodă cu catod rece, folosită ca releu sau ca tub de amorsare.

TRIGLAV (VELIKI TRIGLAV), masiv muntos în NV Sloveniei, în apropiere de granița cu Italia; 2 864 m (cel mai înalt din Alpii Iulieni și din Slovenia). Parc național.

TRIGLICERIDĂ (< *tri*- + *gliceridă*) s. f. Triester al glicerinei cu acizi grași. T. sunt componente principale ale grăsimilor vegetale și animale și reprezintă o rezervă concentrată de energie în organism. T. simple au toți cei trei acizi grași identici, iar la t. compuse cele trei grupări de hidroxil sunt esterificate cu doi sau trei acizi grași diferiți. Sunt prezente în mod normal în sânge, dar anumite dereglări metabolice, unele afecțiuni (diabet, insuficiență renală, alcoolism, hepatită epidemică etc.) și stresul pot determina creșteri excesive ale concentrației lor (hipertrigliceridemie).

triglif

TRIGLIDE (< fr.) s. f. pl. Familie de pești marini cu capul acoperit de plăci osoase, cu înotătoare pectorale lungi, având ultimele trei radii libere, utilizate pentru a-și depista hrana. Include c. 85 specii răspândite în mări tropicale sau temperate, în general în apropierea țărmului. Unele specii tropicale sunt viu colorate. Cel mai cunoscut reprezentant este *rândunica-de-mare*.

TRIGLIF (< fr.; {s} gr. *triglyphos* „de trei ori cizelat”) s. n. Element decorativ al frizei unui templu doric, de forma unei plăci dreptunghiulare din piatră, ornată cu trei creste în relief. T. se repetă la intervale egale, alternând cu *metopele*.

TRIGONOMETRIC, -Ă (< fr. {i}) adj. Care ține de trigonometrie, privitor la trigonometrie. ♦ *Cerc. t.* = cerc cu raza egală cu înălțimea și pe care sensul de măsurare al arcelor este invers sensului în care se deplasează acele ceasornicului. *Funcții trigonometrice* = funcțiile sinus, cosinus, tangentă, cotangentă, secantă, cosecantă. *Ecuatie t.* = ecuație în care intervin funcțiile trigonometrice. *Relații trigonometrice* = relații în care intervin funcțiile trigonometrice.

TRIGONOMETRIE (< lat., fr. {i}; {s}) gr. *trigonon* „triunghi” + *metron* „măsură”) s. f. Ramură a matematicii elementare care studiază proprietățile funcțiilor trigonometrice și relațiile în care intervin acestea. ♦ *T. plană* = capitol al t. destinat relațiilor trigonometrice care intervin în studiul figurilor geometrice plane. *T. sferică* = capitol al t. care se ocupă cu studiul relațiilor ce intervin între laturile și unghiurile triunghiurilor sferice.

TRIHOM (BOT.) s. m. (< gr. *trichos* „păr”) Păr¹ (3).

TRIIODOTIRONINĂ s. f. (BIOCHIM.) Hormon tiroidian. V. *tiroidă*.

TRIKALA sau **TRIKKALA**, oraș în Grecia centrală (Tessalia), pe stg. văii Pind, la 56 km VSV de Larisa; 51,8 mii loc. (2001). Ind. textilă, pielăriei și alim. Fabrică de țigărete. Piață agricolă. Templul lui Asclepios considerat cel mai vechi din Grecia. Fortificație bizantină. În Antic. s-a numit *Tricka*.

TRIKOUPIS, Kharilaos (1832–1896), om politic grec. Ministru de Externe și prim.-min. (mai–oct. 1875, nov. 1878, mart.–oct. 1880, 1882–1885, 1886–1890, 1892–1895). A promovat măsuri financiare necesare asanării economice în Grecia.

TRIL (< it., fr.) s. n. Ornament muzical constând din alternarea foarte rapidă a unui sunet de bază cu unul alăturat, superior sau inferior; *p. ext.* sunete produse de unele păsări, cu efect sonor asemănător celui de mai sus.

TRILINGV, -Ă (< fr.) adj. 1. Care vorbește în mod curent trei limbi. 2. Scris în trei limbi.

TRILION (< fr., germ.) s. n. Număr egal cu un miliard de miliarde.

TRILIT (< fr.) s.m. Element de arhitectură primitivă format din două blocuri verticale de piatră, deasupra cărora se află un altul așezat orizontal. Întâlnit în monumentele megalitice, arhitectura Egiptului antic, miceniană și greacă.

TRILOBAT, -Ă (< fr.) adj. Cu trei lobi.

TRILOBIȚI (< fr.) s. m. pl. Filum fosil de artropode marine, având corpul divizat în trei părți atât transversal (cefalotorace, abdomen și pygidium), cât și longitudinal. T. au existat din Cambrian până în Permian, atingând maximum de dezvoltare în Silurian.

TRIOLOGIE (< fr., gr.) s. f. 1. (În Grecia antică) Ansamblu de trei

tragedii, prezentate de un concurent la concursurile dramatice. Subiectul lor n-are părți din cele anterioare. După Sofocle fiecare operă era autonomă. 2. Suită de trei opere literare (epice sau dramatice) sau muzicale aparținând aceluiași autor și caracterizate prin unitate tematică.

TRIMAJ (< engl. *trimming* „curățire”) s. n. Operațiune de toaletare specifică raselor de câini cu păr sărmos (Terrier, Schnautzer etc) efectuată în scop igienic și estetic; trimare.

TRIMER¹ (< fr. {i}; {s} *tri-* + gr. *meros* „parte”) s. m. (CHIM.) Moleculă provenită din polimerizarea a trei molecule identice.

TRIMER² (< germ., engl.) s. n. Mașină folosită la încărcarea, prin aruncare în vehicule, a materialelor granulare sau pulverulente.

TRIMESTRIAL, -Ă (< fr.) adj. Raportat la un trimestru; care durează trei luni sau se produce o dată la trei luni.

TRIMESTRU (< lat., fr.) s. n. Fiecare dintre diviziunile de câte trei luni consecutive ale anului calendaristic.

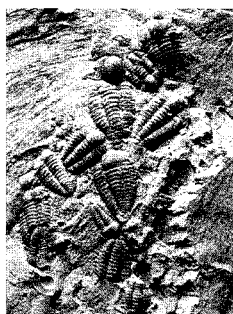
TRIMIȘ (< *trimite*) s. m. Persoană însărcinată cu o misiune specială; delegat, mesager. ♦ *T. extraordinar* = a) șef al misiunii diplomatice însărcinat cu o funcție specială și temporară (participare la un congres, la o ceremonie etc.); b) reprezentant diplomatic cu rang imediat inferior ambasadorului, însărcinat cu conducerea unui oficiu diplomatic cu rang de legatie.

TRIMITE (lat. *transmittere*) vb. III tranz. 1. A dispune (printr-un ordin sau printr-o rugăminte) ca cineva să se ducă undeva. Expr. *A trimite (pe cineva) pe lumea cealaltă* = a omorî, a ucide. ♦ A delega. ♦ A dispune ca un obiect să fie transportat și predat la o anumită destinație; a expedia. 2. A indica cuiva să consulte o lucrare, un text în legătură cu o anumită problemă. 3. A transmite vești, porunci, urări etc.; a face cuiva o comunicare (prin cineva).

TRIMIȚERE (< *trimite*) s. f. 1. Acțiunea de a trimite. ♦ *T. în judecată* = act prin care un procuror trimite un prezumtiv infractor în fața instanței penale spre a fi judecat. 2. Indicație într-un text, care trimite pe cititor la o carte, la un studiu, la o revistă etc. spre confruntare sau consultare.

TRIMIȚĂTOR, -OARE (< *trimite*) adj. (Și subst.) Care trimite, care expediază ceva prin poștă; expeditor.

trilobiți

TRIMONTIUM v. Plovdiv.

TRIMŪRTI (cuv. sanscrit „cele trei forme”) (în hinduism) Marea triadă divină compusă din Brahmă (creatorul Universului), Vișnu (păstrătorul) și Șiva (care îl absoarbe), imagine simbolică a concepției ciclice a lumii, specifică acestei religii. **T.** corespunde în filozofia indiană celor trei principii care guvernează Universul: crearea, păstrarea și distrugerea.

TRINCĂ (< it.) s. f. (NAV.) 1. Pânză pătrată așezată la baza arborelui trinchet al unei nave cu pânze. 2. Vergă care susține trinca (1).

TRINCHET (< it., fr.) s. n. Arbore vertical al unei nave cu pânze, situat la prora; arbore mic.

TRINCOMALEE, oraș în NE Republicii Sri Lanka, centru ad-tiv al ținutului omonim, situat pe un promontoriu din NV G. Koddiyar, la 177 km SE de Jaffna; 115,4 mii loc. (2005). Port. Constr. navale. Ind. alim. Veche așezare tamil, vizitată de portughezi (sec. 17). Cucerită ulterior de olandezi și francezi, a intrat în posesie britanică (1795). Bază navală britanică până în 1957, când a revenit Ceylonului (Sri Lanka).

TRINCU, Athanase (1887–1966, n. Drânic, jud. Dolj), general român. Comandant secund al Diviziei 1 grăniceri (ian. – iul. 1941), apoi comandant al Diviziei 35 infanterie (iul. – sept. 1941) și al Diviziei 21 infanterie (1941–1944) care s-a remarcat pe frontul din Basarabia și pe cel din Odessa. Arestat (1944).

TRINIDAD 1. Ins. în V Oc. Atlantic, în arh. Antilelor Mici, situată în dreptul coastei Venezuelei, de care este separată prin G. Paria și prin strâmtorile Dragon's Mouth și Serpent's Mouth; 4 828 km² (cea mai mare ins. a statului Trinidad și Tobago); 80 km lungime de la N la S și 50–100 km lățime. Orașe pr.: Port of Spain, San Fernando. Târmuri slab fragmentate. Relief de câmpie și dealuri joase, dominate în N de o prelungire a Cordilerei venezuelene numită Northern Range. Descoperite de Cristofor Columb în 1498. 2. Oraș în Cuba, port la M. Carabilor; 41,2 mii loc. (2002). Piață agricolă. Ind. alim. (zahăr, conserve de fructe și pește). Fondat în 1514, a folosit drept cap de pod pentru expedițiile de cucerire a Lumii Noi; prosper în sec. 18–19 în urma comerțului cu zahărul produs pe plantațiile din zonă. A fost inclus (în 1988) în Patrimoniul cultural universal.

TRINIDAD ȘI TOBAGO, Republica ~ (Republic of Trinidad and Tobago), stat în America Centrală insulară

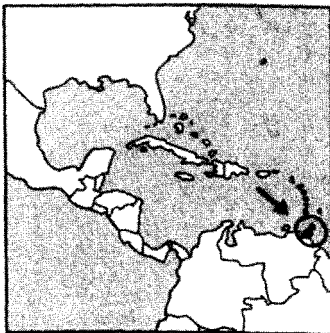
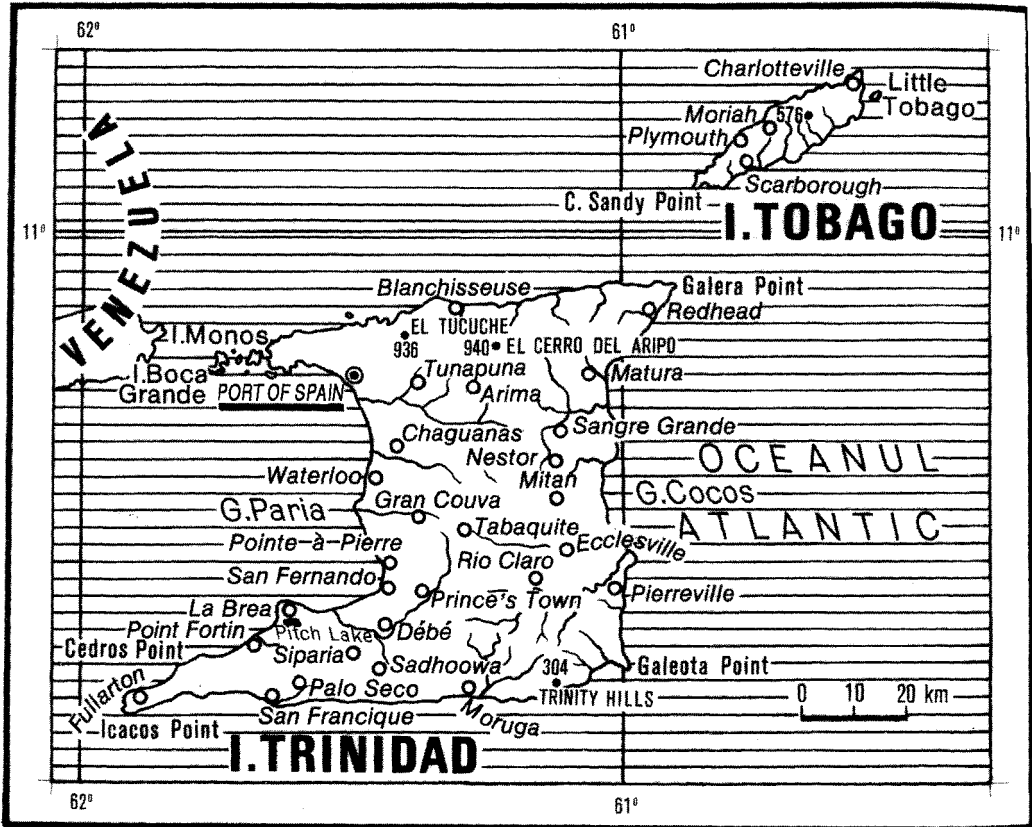
(arh. Antilele Mici), în apropierea țărmului nordic al Americii de Sud; 5 128 km²; 1 066 000 loc. (2006). Limba oficială: engleza. Limbi uzuale: hindi, franceză, spaniolă. Religia: creștină 59,6% (romano-catolici 30,7%, protestanți 25,7%, creștini independenți 3,2%), hindusă 22,8%, islamică 6,8% ș.a. Capitala: *Port of Spain*. Orașe pr.: Chaguanas, San Fernando, Arima, Point Fortin, Scarborough (în ins. Tobago). Este împărțit în 9 districte, două municipalități, trei comitate și o circumscripție. Terit. statului cuprinde două ins. pr. (ce dau și numele țării) și alte 5 ins. mai mici (Monos 4,1 km², Chacachacare 3,9 km², Gasparee 1,3 km², Pequeño (Little) Tobago 1 km², Huevos 0,8 km²). Ins. Trinidad închide G. Paria din N Venezuelei, fiind mai aproape de aceasta în V (str. Dragon's Mouth) și în SV (str. Serpent's Mouth). Alt. max.: El Cerro del Aripo, 940 m. Ins. Tobago are un relief dominant de câmpie, ceva mai înalt în partea centrală (Main Ridge, 576 km). Clima este tropical-oceanică, cu două anotimpuri (cel ploios iun.-dec.) Precipitații abundente (până la 3 800 mm/an pe țărmul răsăritean). Râuri scurte, cu repezișuri și cascade în zona înaltă (ex. Maracas Falls) și debite bogate (ex. Caroni și Ortoire), pe care s-au amenajat mai multe lacuri de acumulare. Pădurea densă tropicală ocupă 44,1% din terit. țării

și are, pe lângă variate esențe de lemn prețios și peste 700 specii de orhidee. Savana ce ocupa odinioară părțile occidentale ale ins. Trinidad a făcut loc în mare parte culturilor agricole. Pe țărmuri mangrovele dau specificul reg. litorale joase, mlăștinoase. Fauna este bogată și variată; se remarcă păsările (c. 400 de specii între care ibisul roșu), reptilele și fluturii (c. 660 specii). Mamiferele sunt mai puțin reprezentate (sub 100 de specii, dintre care 60 sunt specii de lilieci). Economia este complexă, cu un puternic sector ind. și are ca specific ind. energetică și petrochimică și activități financiare importante pe plan regional. **T. și T.** este cunoscut pentru producția ridicată de amoniac (4,2 mii. t, 2005, primul exportator mondial), de îngrășăminte azotoase (285 mii t) și de gaze naturale lichefiate (77% din totalul importurilor americane). Anual se extrag și 16,2 mii t (2004) de asfalt natural din zona Pitch Lake. Alte prod. ind.: energie electrică, oțel și sârmă din oțel, autovehicule, televizoare, produse petroliere (din care 2,1 mil. t benzină, 2005), metanol, uree, textile, zahăr, carne, lapte, ulei de cocos și de arahide, margarină, bere și băuturi alcoolice (rom, lichior de Angostura), țigarete. Agricultură este specializată în culturile comerciale (trestia de zahăr, palmierul de cocos, bananier, ananas, citrice, arborele de cacao, tutun). Pentru

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Districte/ municipalități/comitate ²	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc., 2000)
Arima ²	11	32,3
Chaguanas ²	60	67,4
Couva/Tabaquite/Talparo	720	162,8
Diego Martin	128	105,7
Mayaro/Rio Claro	853	32,1
Penal/Debe	247	83,6
Point Fortin ²	24	19,1
Port of Spain ¹	13	49,03
Princes Town	621	91,9
San Fernando ¹	19	55,4
Sangre Grande	899	65,7
San Juan/Laventille	220	157,3
Siparia	510	81,9
Tunapuna/Piarco	526	204,0
Tobago (circumscripție)	303	54,1

Notă: cu excepția districtului Diego Martin al cărui centru ad-tiv este Petit Valley, restul diviziunilor au aceeași denumire cu centrele ad-tive.

consumul intern se cultivă: porumb, orez, manioc, taro, bătate, cartofi, igname, legume și pepeni verzi. Se cresc bovine și bubaline, ovine și caprine, porcine și păsări de curte. Pescuitul (inclusiv cel de crustacee și produse marine) ca și apicultura au poziții secundare. Infrastructura căilor de comunicații are ca specific rețeaua de conducte (oleoducte 563 km și gazoducte 1 320 km), căile rutiere (8 320 km, dintre care 51% pavați) și porturile maritime (Pointe-à-Pierre,

Point Fortin, Port of Spain, Point Lisas și Scarborough). Există 3 aeroporturi moderne, între care cel al capitalei (Piarco) poate primi orice tip de aeronavă. Turismul este în continuă expansiune, cu deosebire în ins. Tobago (numărul turiștilor sosiți anual depășește 408 mii). Pr. zone și obiective: pe ins. Trinidad – Capitala țării (Port of Spain) cu monumente istorice și arhitectonice coloniale (forturile San Andres și George, sec. 18, catedralele anglicană, 1816 și catolică, 1832, Grădina Botanică, 1820 și Muzeul Național, 1898); plajele din apropierea Capitalei (Carenage, Maracas Bay, Chaquramas), stațiunea balneoclimaterică Mayáro Bay, peșterile Aripo, vulcanii noroiși și Pitch Lake (cel mai mare lac de asfalt din lume) din SV ins., zonele pentru practicarea surfingului Maracas și Las Cuevas Bay; rezervația naturală Caroni Swamp cu mari colonii de păsări ibis, cea forestieră Victoria-Mayáro și cele de vânătoare; pe ins. Tobago – orașul Scarborough, plajele (Store Bay, Mount Irvine Bay), grădinile submarine coraliere Culloden, Arnos

Vale, Pigeon Point și Baccoo/ Bon Accord Lagoon; ins. Little Tobago. Moneda: 1 Dolar T.T. = 100 Cenți. Produsele petroliere, petrolul brut și gazele naturale lichiefiate reprezintă 80% din valoarea exporturilor. Se mai exportă produse alimentare, amoniac, produse siderurgice. Pr. parteneri (2006): S.U.A. (59,8%), Spania (5,3%), Jamaica (5,2%). Import: petrol brut, echipamente ind., docuri plutitoare, produse agroalimentare, produse petroliere. Pr. parteneri (2006): S.U.A. (30,3%), Venezuela (6,8%), Gabon (4,7%), Columbia (4,6%).

– *Istoric.* Numele de „La Trinidad” („Trinitatea”) este dat ins. de descoperitorul ei, Cristofor Columb, la 31 iul. 1498, în timpul celei de-a treia călătorii spre Lumea Nouă. Transformată în colonie spaniolă (prima așezare hispanică datează din 1532), ins. Trinidad este ocupată, în 1797, de englezi, devenind oficial, prin Tratatul de la Amiens (1802), posesiune britanică. Ins. Tobago, vizitată în 1596 de căpitanul englez Robert Dudley, nelocuită până la stabilirea primilor coloniști olandezi

(1632), își schimbă, în sec. 17–18, de 31 de ori stăpânul colonial (spaniol, francez, olandez, englez) pentru a deveni (1814) și ea oficial colonie britanică. După exterminarea triburilor amerindiene (arawak, caribi), pe plantațiile de trestie de zahăr sunt aduși din Africa sclavi negri, iar după abolirea sclaviei (1834), până în 1914, muncitori din India, China, portughezii din Madeira. La 16 apr. 1889, cele două țări sunt puse sub administrație unică, formând, 10 ani mai târziu, unite, o colonie a Coroanei britanice. Între 1958 și 1962, T. și T. fac parte din Federația Indiilor de Vest, obțin, în 1956, autonomia internă, iar la 31 aug. 1962, își proclamă independența de stat în cadrul Commonwealth-ului. Membru al O.N.U. (18 sept. 1962). La 1 aug. 1976, T. și T. devin republică, fostul guvernator general, Sir Ellis Emmanuel Innocent Clarke fiind desemnat primul președinte (provizoriu până în 1977) al statului. Pe plan intern, T. și T. cunosc o relativă stabilitate politică, întreruptă de lovitură de stat islamistă eșuată, din iul. 1980. Exploatarea petrolului, începută în anii '20 ai sec. 20, a asigurat dezvoltarea ec. a țării, dar constituie totodată cauza bulversării fragilelor echilibre demografice, etnice și sociale, inclusiv a raporturilor dintre cele două țări. Tobago considerându-se dezavantajată și amenințând cu secesiunea. Tensiunea dintre populația anglofonă (de origine africană) și dinamica asiatică tinde să se estompeze în ultimii ani. Basdeo Panday, liderul partidului Congresului National Unit, devenit prim-min. la 9 nov. 1995, este primul șef de guvern ai cărui strămoși sunt originari din India. Guvernarea fiind erodată de scandaluri de corupție, se organizează (10 dec. 2001) alegeri anticipate, fiecare din cele două partide obținând câte 18 din cele 36 de locuri în Parlament, ceea ce a dus la blocarea vieții politice. În aceste condiții sunt organizate noi alegeri legislative (oct. 2002), câștigate de Partidul Mișcarea Națională a Poporului, condus de Patrick Manning (prim-min., 1991–1995), care, sprijinit de electoratul de origine africană, obține 20 de mandate în noul Parlament. Republică parlamentară.

TRINITARIENI (< engl.; {s} lat. *trinitas* „treime”) s. m. pl. 1. Nume dat celor care acceptă dogma Trinității. 2. Membri ai Ordinului călugăresc al „Sfinței Treimi” (*Ordo Sanctissimae Trinitatis*), fondat de Jean de Matha și Félix de Valois în timpul celei de a treia Cruciade (1189–1192) pentru eliberarea

creștinilor căzuți în captivitate la musulmani. Confirmat în 1198 de papa Innocențiu III; a decăzut de la sfârșitul sec. 16.

TRINITATE (< fr., lat.) s. f. Sfânta Treime. ♦ Grup de trei persoane, trei lucruri etc. care formează o unitate.

TRINITRAT (< tri- + *nitrat*) s. m. (CHIM.) ~ de glicerină = nitroglicerină.

TRINITROCELULOZĂ (< fr.) s. f. (CHIM.) Fulmicoton.

TRINITROFENOL (< fr. {i}) s. m. (CHIM.) Acid picric.

TRINITROGLICERINĂ (< fr.) s. f. (CHIM.) Nitroglicerină.

TRINITROTOLUEN (< fr.) s. m. Substanță solidă, cristalină, galbenă cu p.t. 81°C, obținută prin nitrarea directă a toluenului, cu amestec sulfonitric. Este un exploziv stabil, care nu prezintă pericol la manipulare. Sin. *tritol*. Descoperit de J. Wilbrand în 1863.

TRINOM (< fr. {i}; {s} tri- + fr. [bi]nôme „binom”) s. n. Polinom format din trei termeni (monoame).

TRINTIGNANT [trētiñă], **Jean-Louis** (n. 1930), actor și regizor francez de teatru și film. Siguranță, inteligență, charismă, distincție sunt atuurile acestui mare actor care în decurs de cinci decenii evoluează de la tinerii timizi, afabili, marcați de o anume fragilitate, la bărbați mature, seducători chiar și atunci când sunt sarcastici și dezabuzați („Noaptea mea cu Maud”, „Un bărbat și o femeie”, „Z”, „Deșertul tătarilor”, „Trei culori. Roșu”).

TRIO (< it.) s. n. 1. Ansamblu format din trei instrumente care execută împreună o compoziție muzicală; lucrare muzicală scrisă pentru acest ansamblu. V. *terțet*. ♦ Partea centrală a unui scherzo, menuet, vals sau marș. 2. Grup de trei persoane.

TRIOȚ (< sl.) s. n. Carte rituală ortodoxă cuprinzând cântările din Postul Mare, care se compun în această perioadă numai din trei ode în loc de nouă.

TRIOȚĂ (< fr. {i}; {s} tri- + gr. *hodos* „drum”) s. f. Tub electronic cu vid, cu trei electrozi (catod, anod și electrod de comandă sau grilă). Creată în 1906 de inventatorul american Lee De Forest (1873–1961).

TRIOLEINĂ (< fr.) s. f. Substanță lichidă (p.t. -4°C), uleioasă, incoloră, răspândită în special în grăsimile vegetale; oleină (1).

TRIOLET (< fr.) s. n. 1. Scurtă poezie din opt (uneori șapte) versuri, de obicei octosilabice, în care primul vers este identic cu al patrulea și al șaptelea, iar al doilea cu al optulea. Apărut în Ev. Med. (călugărul benedictin Patrick Cary, în 1651), e cultivat și în literatura sec. 19 (A. Daudet, Th. de Banville și poeții romantici germani). 2. (MUZ.) Grup de trei note acoperind o unitate metrică de două sau patru note.

TRIOLET [triole], **Elsa** (pe numele adevărat *E. Brick*) (1986–1970), prozatoare și ziaristă franceză de origine rusă. Participantă la Rezistență. Cumnata lui *Maiakovski*; soția lui *L. Aragon*. Romane frescă prezentând anii războiului și ai Rezistenței („Bună seara Tereza”, „Prima ruptură costă două sute de franci” – premiul Goncourt, trilogia „Epoca nailonului”, „Trandafiri pe credit”, „Sufletul”). Proză de metaforă („Marele Niciodată”, „Privighetoarea tace în zori”). Traduceri din *Maiakovski* și *Cehov*.

TRIONIX (< fr.) s. m. Broască testoasă carnivora, de apă dulce, cu carapacea acoperită cu piele moale, vascularizată, lipsită de solzi cornoși, având până la 70 cm lungime; trăiește pe cursurile de apă din regiunile calde din America de Nord, Africa și Asia de Sud-Est.

TRIOR (< germ., fr.) s. n. Mașină agricolă alcătuită din ventilator, site și cilindri, folosită pentru separarea și sortarea semințelor de cereale sau de plante tehnice.

TRIOXID (< fr.) s. m. Oxid care conține trei atomi de oxigen în moleculă. ♦ *T. de arsen* = pulbere cristalină sau masă sticloasă, de culoare albă, cu gust dulce, foarte toxică. Se folosește ca raticid. Sin. *șoricioaică*. *T. de sulf* = substanță solidă, cristalină (p. t. 15°C), de culoare albă. Reacționează energic cu apa, formând acid sulfuric. Se obține industrial prin oxidarea catalitică a bioxidului de sulf cu oxigen din aer, ca produs intermediar la fabricarea acidului sulfuric prin procedeul de contact.

TRIPAFLAVINĂ (< fr.) s. f. Substanță chimică cu acțiune antiseptică, utilizată împotriva bacteriilor și protozoarelor.

TRIPALMITINĂ (< fr. {i}) s. f. Substanță solidă (p. t. 65,5°C), incoloră, răspândită în natură în uleiuri vegetale și în grăsimi.

TRIPANOZOMĂ (< fr. {i}; {s} gr. *trypanon* „burghiu” + *soma* „corp”) s. f. Gen de protozoare flagelate

(*Trypanosoma*) cu corpul fusiform, parazite în sângele și în țesuturile vertebrelor, la care produc bolile numite *trypanosomiaze*. *T. gambiense* este agentul patogen al bolii somnului, transmisă de musca țețe.

TRIPARTIT, -Ă (< fr., lat.) adj. Care este compus din trei părți; în trei părți ♦ (DR.; despre o înțelegere) La care participă trei state sau trei formațiuni politice.

TRIPLA (< fr.) vb. I tranz. și refl. A (se) mări de trei ori; a (se) întrei.

TRIPLA ALIANȚĂ, denumire a blocului politic și militar, constituit în 1882 prin aderarea Italiei la alianța dintre Germania și Austro-Ungaria (încheiată în 1879). S-a caracterizat printr-o politică agresivă. Ascuțirea contradicțiilor dintre statele T.A. și cele ale Antantei a provocat izbucnirea Primului Război Mondial. S-a destrămat în 1915, prin ieșirea Italiei din blocul militar al Puterilor Centrale și aderarea acesteia la *Tripla Înțelegere*.

TRIPLA ÎNTELEGERE (ANTANTA), denumire a blocului militar și politic, format în anii 1904–1907 de Marea Britanie, Franța și Rusia. În cursul Primului Război Mondial i s-au alăturat și alte state. Era îndreptată împotriva *Triplei Alianțe*.

TRIPLET (< fr.) s. n. 1. Al treilea exemplar din trei de același fel. ♦ A treia formă a unor cuvinte de aceeași proveniență, intrate în limbă în epoci diferite. 2. (FIZ.) Multiplet alcătuit din trei linii spectrale. 3. Grup de trei gemeni.

TRIPLEȚĂ (< fr.) s. f. Grup de trei jucători care compun o linie de atac sau de apărare în unele jocuri sportive.

TRIPLEX (< fr.; {s} lat. *triplex* „triplu”) s. n. 1. Material transparent format din două foi de sticlă cu un strat de acetat de celuloză (celon) la mijloc. 2. Produs de papetărie format din trei straturi de materiale fibroase diferite, cel de la mijloc având de obicei calitate inferioară (ex. carton t).

TRIPLU, -Ă (< fr., lat.) adj. De trei ori mai mare; întreit. ♦ Compus, alcătuit din trei părți. ♦ *T. legătură* = legătură chimică covalentă, compusă din trei legături de valență simple.

TRIPLUSALT (< *triplu* + *salt*, după fr. *triple-saut*) s. n. (SPORT) Probă athletică de săritură în lungime alcătuită din trei salturi legate între ele.

TRIPODIE (< fr.) s. f. Vers alcătuit din trei picioare.

TRIPOL (< {s} *tri-* + *pol*) s. m. (TELEC.) Rețea electrică tripolară.

TRIPOLAR, -Ă (< fr.) adj. (Despre rețele electrice, circuite electrice sau elemente de circuit electric, inclusiv generatoare sau receptoare) Care are trei borne de acces spre exterior, fără a prezenta și alte cuplaje cu acesta.

TRIPOLI 1. (Tarābulus al-Gharb/ Tripoli de Vest), capitala Libiei, port la M. Mediterană; 1,1 mil. loc. (2003). Aeroport. Pr. centru politic și economic al țării. Ind. textilă, a confecțiilor, chimică, pielăriei, tananților, de prelucr. a tutunului și a peștelui. Covoare și articole de marochinărie. Pescuit. Universitate (1973). Monumente: Arcul de Triumf (din marmură) ridicat de Marc Aureliu și Lucius Verus în anul 163; fortăreața (1535); moscheile Karamanli (1736) și Gurgi (1883). Veche colonie feniciană (c. sec. 7 î.Hr.), cu numele de *Za*, apoi cartagineză și romană (*Oea*). Cucerită de vandali (sec. 5), a fost stăpânită apoi succesiv de bizantini (sec. 6 î.Hr.), arabi (din 645) și turci (1551). În Ev. Med. a fost un important centru de pirati. În 1911 ocupat de italieni; în ian. 1943 a fost eliberat de trupele britanice conduse de generalul *Montgomery*; orașul s-a aflat sub administrație britanică până la proclamarea independenței. Cap. activă a Regatului Independent Libia (din 1951), a Republicii Arabe Libia (din 1969) și a Jamahiriiei Arabe Libiene Populare Socialiste (din 1977). 2. (*Tarābulus ash-Sham/ Tripoli de Est*), oraș în NV Libanului, situat la gura de vărsare a râului Abū'Alī în M. Mediterană, la 65 km NNE de Beirut; 213 mii loc. (2003). Port petrolier și punct terminus al conductei petroliere ce vine de la Kirkūk din Iraq. Rafinărie de petrol. Ind. siderurgică, chimică, textilă, de prelucr. a lemnului,

a tutunului și a fructelor, tananților, cosmeticii și alim. Pescuit. Monumente: Marea Moschee (1924), moscheea Taylan (1336), castelul Saint-Gilles, construit de cruciați în anul 1200, Turnul leilor (sec. 15). Fundat de fenicieni (c. milen. 2 î.Hr.), s-a aflat în stăpânirea Asiriei, Babilonului, Persiei Ahemenizilor (din sec. 6 î.Hr.). Cucerit de Alexandru Macedon (332 î.Hr.) orașul a cunoscut, succesiv, stăpânirea Regatului seleucid, a Imp. Roman și apoi a celui Bizantin (până în 636 când a fost cucerit de arabi). Cucerit de cruciați (1109), a devenit capitala unui comitat ce s-a menținut până în 1289, când a fost distrus de mamelucii din Egipt. Reconstruit ulterior, pe un alt amplasament, a făcut parte (1517–1918) din Imp. Otoman. În 1920 a fost inclus în Marele Liban, terit. administrat de Franța sub tutela Ligii Națiunilor, iar din 1943 se află în componența statului Liban.

TRIPOLIE (TRIPOLJE), cultură neolitică (milen. 4–3 î.Hr.), răspândită între Prut și Nipru (pe terit. actual al Republicii Moldova și Ucrainei). Caracterizată printr-o ceramică ornamentală în tehnica picturii policrome, strâns legată de culturile *Cucuteni* și *Ariuşd*. Denumită după aşezarea T. din Ucraina, în apropiere de Kiev, unde a fost descoperite, la sfârşitul sec. 19, primele măturii ale acestei culturi.

TRIPOLITANIA (TARĀBULUS), reg. istorică în NV Libiei, în N Africii. În prima jumătate a milen. 1 î.Hr. fenicienii au fondat în reg. litorală trei colonii – *Oea*, *Leptis Magna* (actualul sit Lebda el-Konbra, la 3 km E de orașul Khoms) și *Sabrata* (azi la S de

Tripoli (1).
Palatul poporului

asezarea antică), care, la sfârșitul sec. 6 î.Hr., au dobândit o relativă independență față de metropolă și stăpânitorii lor au constituit împreună T. După dominația Cartaginei (sec. 5-3 î.Hr.), a urmat cea a Numidiei, iar din 106 î.Hr. a fost cucerită de romani. În pofida protecției limesului apropiat de litoral, T. a fost cucerită de vandali (sec. 5), apoi de bizantini (în 534) - care au proclamat-o prov. consulară cărmuită de un duce rezidând la Lepcis Magna, iar din 643 de către berberii și arabi. Începând din sec. 10, T. cunoaște, succesiv și pentru diferite perioade, stăpânirea unor forțe locale sau regionale: Fatimizii (din sec. 10), normanzii (sec. 12), Almohazii (sec. 12-13), Hafsizii (sec. 13-16) ș.a. Cucerită de spanioli (în 1510), T. a fost cedată Cavalerilor de Malta (în 1530), ceea ce a provocat reacția turcilor otomani, care au pus stăpânire pe reg., devenită vilayet cărmuit de o dinastie independentă *de facto*, între 1711 și 1835, după care a fost reinstaurată dominația otomană directă. T. a fost cedată de către Imp. Otoman Italiei, în urma războiului din 1911-1912, iar în 1 ian. 1934 a fost inclusă în colonia italiană Libia, alături de Cirenaica și Fezzan. După lupte în timpul celui de al Doilea Război Mondial, în ian. 1943 T. a fost ocupată de trupele britanice, care și-au menținut administrarea până la proclamarea independenței Regatului Unit al Libiei în 24 dec. 1951. T. s-a menținut ca unitate adm. de sine stătătoare până în dec. 1963, când a fost împărțită în 5 prov.

TRIPOTAJ (< fr.) s. n. (Livr.) Afacere necinstită, murdară.

TRIPŢU (< fr.) s. n. Local, stabiliment cu jocuri de noroc.

TRIPSINĂ (< fr. {i}; {s} gr. *thrypsis* „măcinare”) s. f. (BIOCHIM.) Amestec de enzime proteolitice secretate de pancreas, cu rol în digestia intestinală a proteinelor alimentare.

TRIPSINOGEN (< fr.) s. n. (BIOCHIM.) Precursor inactiv al tripsinei, activat prin intervenția enterochinazei produse de mucoasa duodenală.

TRIPTAZĂ (< fr.) s. f. (BIOCHIM.) Enzimă proteolitică secretată de mastocit și implicată în reacția alergică.

TRIPTIC (< fr.) s. n. Ansamblu compus din trei panouri pictate, sculptate sau gravate cu scene religioase, chipuri de sfinți etc. ori inscripții cuprinzând liste de donatori, ctitori etc. Panourile laterale, numite *aripi* sau *voleuri*, sunt uneori prinse în balamale și se pot închide peste panoul central, acoperindu-l. Este

specific, îndeosebi goticului medieval. ♦ Ansamblu compus dintr-un panou cu trei părți, trei idei etc. (distincte).

TRIPTOFAN (< fr.) s. m. Aminoacid esențial existent în alimentele de origine animală.

TRIPTON s. n. (BIOL.) Abioseston.

TRIPURA, stat federal în NE Indiei; 10,5 mii km²; 3,4 mil. loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Agartala*. Expl. de cărbuni și min. de mangan. Ceai, orez, iută. Creșterea animalelor.

TRIREMĂ (< lat., fr.) s. f. (În Antic.) Ambarcație cu pânze și cu trei rânduri de rame, dispuse pe trei nivele suprapuse.

TRISECTIE (TRISECTIUNE) (< fr.) s. f. Diviziune în trei părți egale. ♦ *Trisectiunea unghiului* = problemă prin care se cere să se împartă un unghi, cu rigla negradată și cu compasul, în trei părți egale (s-a demonstrat că această problemă nu are soluție).

TRISFETITE (< sl.) s. f. pl. Numele popular al sărbătorii creștine care îi prăznuiește la 30 ian. pe sfinții trei ierahii: Vasile cel Mare, Grigorie Teologul și Ioan Gură de Aur.

TRISILABIC, -Ă (< fr.) adj. Format din trei silabe.

TRISMEGIST (< fr.; cf. gr. *trismegistos*) s. m. 1. (La greci) Supranume însemnând „de trei ori mare”, atribuit zeului Hermes. 2. (La egipteni) Denumire folosită pentru identificarea zeului Thot.

TRISMUS (< fr. {i}; {s} gr. *trismus* „scrâșnet”) s. n. Contractie tonică, involuntară și persistentă a mușchilor masețeri, care împiedică deschiderea gurii. T. constituie unul dintre semnele clinice ale tetanosului; apare și în intoxicația cu stricnină, în cazul fracturilor sau luxațiilor de mandibulă.

TRISOMIE (< fr.) s. f. Anomalie genetică provocată de prezența în celule a unui cromozom suplimentar așezat în vecinătatea celor doi

cromozomi omologi de același tip. Clinic, se manifestă prin malformații diverse, complexe, ce variază în funcție de grupul căruia îi aparține cromozomul suplimentar (ex. t. 21 este responsabilă de sindromul Down sau mongolism).

TRISSINO, Gian Giorgio (1478-1550), literat italian. Clasicist, a aplicat regulile cuprinse în „Poetica” lui Aristotel versificației în limba italiană. Dialoguri („Castelanul”, „Portrete”). Comedia „Gemenii” și tragedia „Sofonisba”. Este autorul epopeii eroice (27 de cărți, „Italia eliberată de stăpânirea goților”). A avut un rol important în dezvoltarea limbii literare italiene. A descoperit și tradus în limba italiană tratatul lui Dante „De vulgari eloquentia”.

TRIST, -Ă (lat. *tristis*) adj. 1. Supărat, mâhnit, abătut, deprimat. ♦ (Despre față, ochi, zâmbet, glas; *p. ext.* despre stări, manifestări etc. ale omului; și adv.) Care exprimă tristețe, plin de tristețe; jalnic. 2. Fig. Care provoacă suferință morală, supărare, amărăciune; dureros. ♦ Care sugerează, evocă tristețe; deprimant, dezolant.

TRISTAN DA CUNHA [tristən da ku:ne], arh. vulcanic britanic în S Oc. Atlantic, la mijlocul distanței dintre Africa și America de Sud, la 2 410 km SSV de ins. Sf. Elena; 209 km². Ins. pr.: Tristan da Cunha (98 km²), Gough (93 km²), Inaccessibile (10 km²), Nightingale (2 km²), Stoltenhoff și Middle Isle; 288 loc. Cel mai izolat arh. locuit. Centrul ad-tiv *Edinburgh*. Relief muntos cu alt. max. de 2 060 m (în ins. T. da C.). Pescuit. Ultima erupție a vulcanului Eons a avut loc la 9 oct. 1961 producând pagube majore, marea majoritate a locuitorilor au fost evacuați temporar. Descoperit în 1506 de navigatorul portughez Tristão da Cunha, explorat de olandezi în 1650 și de britanici în 1760. Anexat de Marea Britanie în 1816 și condus din 1938 de un administrator numit de guvernul britanic.

Triptic (sec. 15, biserica mănăstirii Voronet)

TRISTAN ȘI ISOLDA, legendă medievală din ciclul breton. Narează peripețiile dragostei dintre cavalerul Tristan și regina Isolda, soția unchiului său Mark din Cornwall, prezentând conflictul dintre sentiment și datorie. Prelucrată de mai mulți truveri din sec. 12 printre care, în limba germană, de Gottfried von Strassburg. Versiune modernă, în franceză, de Joseph Bédier. A inspirat opera cu același nume de R. Wagner.

TRISTEARINĂ (< fr. (i)) s. f. Substanță solidă (p.t. 71,5°C), de culoare slab gălbuie, răspândită în natură în grăsimi și folosită la fabricarea săpunului.

TRISTETE (< trist, după fr. *tristesse*, it. *tristezza*) s. f. Stare de spirit apăsătoare, durere sufletească; amărăciune, întristare, mâhnire. ♦ Părere de rău, regret.

TRISTIȚH (< it., cf. gr. *tristichos*) s. n. Strofa alcătuită din trei versuri.

TRIȘA (< fr.) vb. I intranz. și tranz. A înșela la jocul de cărți; p. gener. a înșela, a păcăli.

TRIȘCĂ s. f. Vechi instrument muzical popular românesc de suflat, făcut din trestie, asemănător cu flautul, dar fără găuri, care produce sunete puternice și ascuțite.

TRITEISM, orientare desprinsă din învățătura despre *Treime*, potrivit căreia cele trei persoane (Tatăl, Fiul și Sfântul Duh) sunt ființe separate (trei Dumnezei) (Ioan Philoponos, sec. 6), ceea ce ele au în comun fiind doar un cuvânt (*Roscelin din Compiègne*); curente asemănătoare au apărut în teologia neoprotestantă din sec. 19.

TRITENII DE JOS, com. în jud. Cluj, situată în SV C. Sârmașului, pe Valea Largă; 4 908 loc. (2008). Viticultură. În satul T. de J., atestat documentar în 1332, se află biserica Adormirea Maicii Domnului (sec. 17, pictată în 1762).

TRITICALE (< lat. *triticum* „grâu” + *decale* „secară”) subst. Hibrid obținut prin încrucișarea între grâu și secară, care combină productivitatea mai mare a grâului cu rezistența sporită la boli și la condiții nefavorabile de mediu a secarei. Cultivat îndeosebi ca furaj sau pentru alimentația naturistă; se preconizează și utilizarea pentru obținerea de biocombustibil (etanol).

TRITIU (< fr. (i); {s} gr. *tritos* „al treilea”) s. n. Izotop greu, radioactiv, al hidrogenului (T sau ³H), de masă atomică 3. Se obține în reactori nucleari, în special prin reacția de bombardare cu neutroni a litiului. Are

timpul de înjumătățire de 12,32 ani. Se folosește în fuziunea termonucleară și ca traser în biologie. Pus în evidență de Rutherford și echipa sa în 1934.

TRITON¹ (< fr., lat.) s. m. 1. (La pl. și ca n. pr. la sg.; în mitologia greacă) Zeități marine imaginate cu bust de om și coadă de delfin. T. făceau parte din cortegiul lui Poseidon. 2. Batracian din ordinul urodelelor, familia Salamandride, genul *Triturus*, cu corpul cilindric, cu coada comprimată lateral, la majoritatea speciilor mărginită dorsal și ventral de creste. Sunt de culoare închisă (brun sau verde măsliniu) pe spate, dar cu abdomen viu colorat. Masculii prezintă, în general, în perioada de reproducere creste tegumentare dorsale. În perioada de reproducere (c. 4 luni pe an) trăiesc în apă. Există numeroase specii, subspecii și varietăți, răspândite în Europa, Asia și America de Nord, unele cu areale destul de limitate. În România se întâlnesc *t. de munte* (*T. alpestris*), de 7–11 cm lungime (răspândit în Alpi, Carpați și Pen. Balcanică); *t. carpatic* (*T. montandoni*), de 8–10 cm, specie carpată-sudetică, la care masculul nu prezintă creastă dorsală, ci doar o tivitură tegumentară scundă și creastă caudală, iar abdomenul este roșu-portocaliu; *t. cu creastă* (*T. cristatus*), care poate atinge 18 cm lungime, specie cu areal european larg, cu creasta dorsală înaltă, adânc dintată, abdomen cu pete mari negre pe fond galben portocaliu, răspândit la noi în reg. de deal și de munte (inclusiv o varietate din Delta Dunării, *T. cristatus dobrogiicus*) și *t. comun* (*T. vulgaris*), de 6–9 cm, răspândit în Europa, Asia de Vest și Centrală, cu creasta înaltă, vălurită, abdomen cu pete închise pe fond gălbui mărginind o porțiune roșie-portocalie. *T. de munte*, *t. carpatic* și *t. cu creastă dobrogean* sunt incluși pe lista speciilor care necesită ocrotire. Popular numit sălămăzdră.

TRITON², cel mai mare satelit al planetei Neptun, cu diametrul de 2 705 km; perioada de revoluție de 5 zile și 21 ore. Este singurul satelit de mari dimensiuni din sistemul planetar care are o mișcare retrogradă. Atmosfera sa este formată din 99,9% azot și 0,1% metan, iar suprafața sa este acoperită în mare parte de gheață și de zăpadă de azot, dar au mai fost puse în evidență unele porțiuni stâncoase și gheizere care aruncă zăpadă de azot, praf și metan până la 8 km înălțime. Este corpul cereesc cu cea mai scăzută temperatură a suprafeței măsurată până în prezent în sistemul solar

(-240°C). Ca dimensiuni, densitate și compoziție se aseamănă cu planeta Pluto, astfel că s-a emis ipoteza că la origine a fost un corp cereesc similar, format în extremitatea sistemului solar care a intrat ulterior în câmpul gravitațional al lui Neptun. Descoperit în 1846 de W. Lassell. Fotografiat în 1989 de sonda „Voyager” 2.

TRITON³ (< fr.) s. m. Nucleu al atomului de tritium, alcătuit dintr-un proton și doi neutroni.

TRITON⁴ (< it., fr.) s. n. (MUZ.) Interval care cuprinde trei tonuri (ex. fa-si); cvartă mărită.

TRITURA (< fr., lat.) vb. I tranz. A fărâmița o substanță în particule foarte fine.

TRIUMF (< lat.) s. n. 1. Onoare maximă acordată în statul roman de către senat unui conducător militar victorios; procesiunea rituală constă în intrarea fastuoasă a acestuia în Roma, urmat de armata învingătoare, de captivi și de prăzile făcute; sub Imperiu, numai împăratul și membrii familiei sale celebrau t. ♦ Loc. În *triumf* = cu alai, cu pompă. 2. Izbândă strălucită, victorie mare.

TRIUMFA (< lat.) vb. I intranz. 1. A reperuta o mare biruință, a învinge în război. 2. Fig. A ieși victorios într-o anumită împrejurare; a reuși, a se impune. 3. A se mândri în urma unui succes; a jubila.

TRIUMFAL, -Ă (< lat.) adj. De triumf; care vestește un triumf, o biruință; fig. măreț, maiestuos, grandios; solemn, impunător.

TRIUMFĂTOR, -OARE (< *triumfa*) adj. Care triumfă; biruitor, învingător, victorios. ♦ Care are sau a avut un mare succes, care a izbândit. ♦ Fig. Care exprimă mândrie, care arată mulțumire pentru succesul obținut.

TRIUMVIR (< lat.) s. m. Fiecare dintre cei trei membri ai unui triumvirat.

TRIUMVIRAT (< lat.) s. n. (În Roma antică) înțelegere privată, fără fundament legal, între trei persoane, în scopul cuceririi și exercitării puterii politice de stat. Primul t. a fost încheiat între Cezar, Pompei și Crassus în anul 60 î.Hr., al doilea între Octavian, Marc Antoniu și Lepidus în anul 43 î.Hr. Au favorizat instaurarea sistemului monarhic la Roma.

TRIUNGHI (< tri- + unghi, după fr. *triangle*) s. n. 1. Poligon cu trei laturi și trei unghiuri. Se clasifică, în funcție de laturi, în t. scalen, t. isoscel și t. echilateral. ♦ *T. curbiliniu* = triunghi ale cărui laturi sunt arce de curbă. 2. *T. de întoarcere* =

construcție specială la căile ferate pentru inversarea sensului de mers și care înlocuiește sau dublează plăcile turnante. **3.** (MUZ.) Instrument de percuție folosit în fanfare și în orchestra simfonică; triangu.

TRIUNGHUL (TRIANGULUM), constelație din emisfera boreală în care se disting trei stele principale așezate în triunghi. Situată între constelațiile Perseu, Andromeda, Peștii și Berbecul.

TRIUNGHULAR, -Ă (< *triunghi*, după fr. *triangulaire*) adj. în formă de triunghi.

TRIVALE, Ion (pseud. lui *Iosif Netzer*) (1889–1916, n. Pitești), critic literar român. Discipol al lui M. Dragomirescu. Continuator al criticii estetice maioresciene, cu fine disocieri ale valorilor și cu puncte de vedere originale, novatoare în epocă („Cronici literare”). Mort pe front.

TRIVALEA-MOȘTENI, com. în jud. Teleorman, situată în C. Găvanu-Burdea, pe râul Teleorman; 2 934 loc. (2008). Expl. de petrol și gaze naturale. Viticultură. În satul T.M. se află o biserică din 1835, iar în satul Brătășani, biserica Sf. Nicolae (1839).

TRIVALENT, -Ă (< fr.) adj. (Despre elemente chimice) Care funcționează în starea de valență 3.

TRIVANDRUM sau **THIRUVANANTHAPURAM**, oraș în SV Indiei, pe coasta Malabar, centrul ad-tiv al statului Kerala; 744,7 mii loc. (2001). Aeroport. Port la Oc. Indian. Ind. textilă, chimico-farmaceutică, a ceramicii, hârtiei, alim., de preluc. a lemnului și cauciucului. Piață agricolă. Universitate (1937). Observator astronomic. Muzeul Napier (1880). Galerie de artă (1935). Grădină botanică; Grădină zoologică. Templul lui Vișnu situat într-o fortăreață din sec. 18. Palatul maharajahilor (sec. 18). Important centru de pelerinaj. Începând din 1745 a fost capitala principatului Travancore.

TRIVIAL, -Ă (fr., lat.) adj. Vulgar, ordinar; obscen, indecent; scabros.

TRIVIALITATE (< fr.) s. f. Însușirea a ceea ce este trivial; vulgaritate, obscenitate, indecență.

TRIVIUM (< cuv. lat.) s. n. Primul ciclu de învățământ în școlile medievale, care cuprindea gramatica, retorica și dialectica și care, împreună cu ciclul următor, *quadrivium*, forma cele șapte arte liberale.

TRIZAHARIDE (< fr.) s. f. pl. Grup de substanțe organice din clasa hidraților de carbon, care au molecula alcătuită din trei monazaharide.

TRNAVA [trnava], oraș în V Slovaciei, pe râul Váh, la 37 km NE

de Bratislava; 68,8 mii loc. (2006). Nod feroviar. Centrală atomo-nucleară (din 1972) în apropiere, la Jaslovska Bohunice. Constr. de mașini. Ind. chimică, textilă, ceramicii fine și alim. Fabrică de chibrituri. Universitate (1635). Muzeu de istorie. Monumente: ruinele unei fortificații medievale; castelul Smolenice (sec. 13); catedrala Sf. Nicolae (1380), în stil gotic; biserica Sf. Ioan Botezătorul (1637); Turnul orașului (1574). Între 1541 și 1820 la T. a fost sediul unei puternice episcopii, fapt pentru care orașul era supranumit „Roma Slovaciei”. Fundat în sec. 6–7. Declarat oraș în 1238. Sediul episcopatului Esztergom (1541–1820).

TRNKA [trŋka], Jiří (1912–1969), pictor, ilustrator și regizor ceh de animație. Fondator (1936) al unui teatru de marionete. Afirmă pentru prima dată în plan mondial valențele estetice ale filmului cu păpuși și capacitatea acestuia de a se exprima în orice registru: eroic, liric, grotesc, dramatic, politic („Anul ceh”, „Printul Bajaja”, „Visul unei nopți de vară”, „Bravul soldat Švejk”, „Măna”). Numeroase premii internaționale.

TROACAR (< fr.) s. n. Pardesiu sau palton de damă mai scurt.

TROACĂ (< germ.) s. f. 1. Albie. 2. Ladă în care curge făina măcinată la moară. 3. Jgheab din care se adapă vitele la fântână. 4. (Fam.; la pl.) Obiecte uzate, vechi; catrafuse, calabalăc.

TROADA, reg. istorică antică în Asia Mică, situată între Propontida (M. Marmara), Helespont, M. Egee și muntele Ida. Capitala *Troia*.

TROBRIAND, mic arh. în SV Oc. Pacific (Melanezia), la E de ins. Noua Guinee, aparținând statului Papua-Noua Guinee (440 km²). Principalele ins.: Kiriwina, Vakuta, Kitava, Kaileuna. Cocotieri, artizanat (sculptură în lemn), pescuit. Descoperit în 1793 de navigatorul francez *d'Entrecasteaux*. Cunoscut datorită studiilor realizate între 1914 și 1920 de antropologul *B. Malinowski*, care a pus în evidență sistemul social foarte complex al trobriandezilor. Acesta include și un circuit amplu și original de bunuri (*kula*) (mai ales coliere de scoici), care implică și arh. vecine, fiind însoțit de ritualuri complexe și practici magice.

TROC (< fr.) s. n. Schimb în natură; schimb direct de produse fără mijlocirea banilor. V. și barter.

TROCAR (< fr.) s. n. Instrument chirurgical cu care se face punctia rumenului la rumegătoare. Este alcătuit dintr-un stilet cu mâner și o teacă (canulă) metalică. Se introduce

printr-o mișcare bruscă, după care stiletul se retrage, iar teaca rămâne, menținând deschis orificiul creat, prin care se elimină gazele acumulate în rumen.

TROCHILIDE (< fr.) s. f. pl. Familie care cuprinde păsările *colibri*.

TROESMIS, cetate traco-getică (sec. 4 î.Hr.), apoi oraș roman și important castru de legiune pe malul drept al Dunării, la 15 km S de Măcin, pe terit. com. *Turcoaia*. Important punct strategic, a fost sediul *Legiunii a V-a Macedonica*, transferată aici de la *Oescus* de către Traian. Sub Marc Aureliu a devenit municipium. Distruț în urma invaziilor carpo-getice (sec. 3), orașul a fost refăcut în sec. 4, numărându-se printre principalele centre urbane ale eparhiei Scythia (sec. 6).

TROFEU (< fr., lat.) s. n. 1. Denumire a monumentului comemorativ al unei victorii, pe care sunt reprezentate aspecte ale luptelor purtate. La origine, t. era un simplu stâlp sau arbore pe care se atârnav armele învinsilor; mai târziu s-a construit din metal sau din piatră. 2. Monument ridicat în amintirea sau în cinstea unui erou. 3. *T. de vânatoare* = blană, coarne, colți etc. luate de la un animal vânat și păstrate pentru valoarea sau frumusețea lor excepțională.

TROFIC, -Ă (< fr. {i}; {s} gr. *trophe* „hrană”) adj. Care se referă la sursele de hrană. V. și *lanț t.*, *rețea t.*, *piramidă t.*

TROFICITATE (< fr.) s. f. 1. (FIZIOL.) Proprietate a materiei vii (celulă, țesut, organ, organism) de a-și menține structura specifică dependentă de asigurarea necesităților nutritive și de intensitatea activității. Nutriția insuficientă și împiedicarea funcțiunii duc la *distrofie* și *atrofie*. 2. (PEDOL.) Însușire a solului de a conține substanțele nutritive necesare plantelor. În funcție de abundența acestora se disting: soluri oligotrofe (sărace în substanțe nutritive), mezotrofe (cu t. medie), eutrofe (cu t. ridicată până la foarte ridicată) și megatrote (cu abundență mare de substanțe nutritive, unele dintre ele, în special azotații, fiind chiar în exces).

TROFOBLAST (< fr.) s. n. Strat celular care formează peretele exterior al blastului, reprezentând originea placentei.

TROG (< germ.) subst. (GEOGR.) Vale glaciară.

TROGLOBIONT (< fr. {i}; {s} gr. *troglo* „cavernă” + *bios* „viață”) s. f. Animal care trăiește numai în mediul cavernicol, fiind adaptat la condițiile

acestui mediu. Termenul a fost introdus de E. Racoviță.

TROGLODIT, -Ă (< fr.) adj., s. m. și f. 1. Adj. (Despre oameni; și subst.) Care trăiește în caverne; utilizat inițial cu referire la „oamenii cavernelor” din preistorie. Considerați inițial foarte înapoiți, cercetările ulterioare sugerând că ar fi avut o inteligență ridicată. 2. S. m. și f. Fig. Persoană care are un nivel de trai foarte scăzut, care duce o viață primitivă. ♦ Om grosolan, necivilizat, mărginit, bicisnic; înapoiat, retrograd.

TROGUS POMPEIUS (sec. 1 î.Hr.), istoric roman. A scris o istorie universală în 44 de cărți *Historiae Philippicae*, păstrată într-un compendiu al lui Iustin (sec. 3). Cuprinde și informații despre geto-daci.

TROHAIC, -Ă (< fr.) adj. Format din trohei. ♦ *Metru t.* = sistem de versificație care are la bază troheul. *Vers t.* = vers construit în metru t.

TROHANTER (TROCHANTER) s. n. 1. Proeminență osoasă de la nivelul femurului vertebratelor servind ca loc de inserție pentru musculatură. 2. Al doilea segment al piciorului la insecte, situat între coxă și femur.

TROHEU (< fr.; cf. gr. *trochaïos*, lat. *trochaeus*) s.m. Picior metric alcătuit dintr-o silabă lungă și una scurtă (în versificația antică) sau dintr-o silabă accentuată și una neaccentuată (în versificația modernă).

TROIA (ILION), străvechi oraș, situat pe coasta de NV a Asiei Mici, pe colina Hissarlık din antica Troada. Cercetările arheologice întreprinse de H. Schliemann și W. Dörpfeld (în 1870–1890, continuate și în prezent) au arătat că aici s-au succedat, între milen. 3 î.Hr și sec. 6 î. Hr., nouă straturi de cultură, dintre care stratul VII A, datând din c. 1350–1200 î.Hr., aparține T. homerice (cucerită de ahei în urma Războiului troian). Situl arheologic de aici a fost inclus (în 1998) în Patrimoniul cultural universal.

TROIAN¹ s. n. 1. Cantitate mare de zăpadă adusă de vânt și depusă în valuri sau în dune; nămete. ♦ P. ext. Morman, îngrămădire de... 2. Întăritură primitivă, constând dintr-un val de pământ cu șanț de apărare.

TROIAN² -Ă (< n. pr. *Troia*) adj. Care aparține Troiei, privitor la Troia, din (sau de la) Troia. ♦ *Calul t.* = a) (despre care se povestește în „Odissea”) cal uriaș de lemn, construit de ahei după sfatul lui Ulise și primit în cetate de troieni, care l-au considerat un dar. În timpul nopții, războinicii ahei ascunși în el au ieșit și au deschis oastei lor porțile cetății, pricinuind căderea Troiei; b) p. ext. stragemă folosită pentru subminarea

pozițiilor adversarului. ♦ *Războiul t.* = cunoscut război legendar între ahei și troieni, menționat în „Iliada” și „Odissea” – atribuite lui Homer, precum și în tragedia greacă și în literatura romană, încheiat cu victoria aheilor și căderea Troiei. După un prelungit asediu, care ar fi durat zece ani, aheii conduși de Agamemnon, au reușit să cucerească Troia numai după ce în cetate au pătruns, prin înșelăciune, cu ajutorul unui uriaș cal de lemn. Data tradițională a acestui conflict, stabilită de cronografi epocii elenistice, este 1194–1184 î.Hr.

TROIANUL, com. în jud. Teleorman, situată în zona de contact a C. Boian cu C. Găvanu-Burdea; 3 308 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul T.), inaugurată la 12 sept. 1887. Până la 1 ian. 1965, satul și com. T. s-au numit *Belitori*. Rezervație naturală (pădure cu bujori).

TROICĂ (< rus.) s. f. 1. Sanie sau trăsură rusească la care sunt înhămați trei cai unul lângă altul. 2. Asociere (politică) între trei persoane sau trei grupări.

TROIENI (< *troian¹*) vb. IV 1. Tranz. și refl. A (se) acoperi cu troiene de zăpadă. ♦ Refl. (Despre vehicule sau despre călători) A rămâne imobilizat în zăpadă; a se înzăpezi. 2. Tranz. A acoperi un obiect îngrămădind ceva peste el. ♦ A îngrămădi ceva peste el. ♦ A îngrămădi, a face morman, a aduna ceva la un loc.

TROIȚĂ (< sl.) s. f. Monument votiv din piatră sau din lemn, de forme variate, de la o cruce până la construcții de tipul unei mici capele. Reprezintă unitatea celor trei aspecte divine: Dumnezeu-Tatăl, Dumnezeu-Fiul și Duhul Sfânt. T. este așezată la răscruce de drumuri, lângă fântâni, în locuri legate de un eveniment și

se remarcă adesea printr-o bogată decorație (picturi, sculpturi etc.).

TROL (TROLL) (< germ.) s. m. (în mitol. scandinavă) Spiridus care, conform vechilor legende ale popoarelor din N Europei, locuiește în munți și păduri, uneori în adâncul Pământului, ferindu-se de oameni, dar care poate avea o acțiune malefică asupra lor. Sunt imaginați cu înfățișare de om, dar cu un nas foarte lung; pot fi uriași sau pitici, vizibili sau invizibili (adesea trecând după plac de la o stare la alta). Puterea lor magică se manifestă noaptea; se tem de razele soarelui.

TROLEIBUZ (< fr.; {s}) fr. *trolley* „troleu” + [auto]bus) s. n. Vehicul de transport rutier care circulă pe o cale fără șine, echipat cu motoare electrice pentru propulsie. T. este alimentat cu energie electrică de la o linie bifilară cu ajutorul a două trolee. Primele t. au fost folosite în S.U.A. în anii '80 ai sec. 19.

TROLEU (< fr., engl.) s. n. Dispozitiv pentru priză de curent electric de la un fir de contact, instalat pe un vehicul cu tracțiune electrică. ♦ P. ext. Troleibuz.

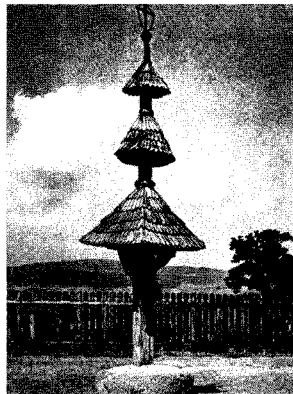
TROLIU (după fr. *treuil*) s. n. 1. Dispozitiv format dintr-o tobă rotativă acționată mecanic sau manual, pe care se înfășoară un cablu și care servește la deplasarea, în general verticală, a unor obiecte. 2. Element component al unei instalații de foraj, compus dintr-un troliu (1) acționat mecanic cu care se operează manevrarea ansamblului macaracăriig încărcat cu diferite sarcini (ex. garnitură de prăjini de foraj), susținerea garniturii de prăjini în timpul săpării etc.

TROLL, Carl (1899–1975), geograf german. Unul dintre fondatorii geografiei botanice și ai geocologiei. A călătorit în America de Nord (1925–1929), Africa orientală și meridională (1933–1934) și în Himalaya (1937).

TROLLOPE [trɒləp], **Anthony** (1815–1882), romancier englez. Romane alcătuite o vastă frescă a societății victoriene („Staretul”, „Parohia Framley”, „Ultima cronică din Barse”, „Doctorul Thorne”). Romane politice („Ferma Orley”, „Phineas Finn”, „Diamantele lui Eustace”). Memorialistică.

TROMBĂ (< fr.) s. f. 1. Vârtej atmosferic care apare într-un nor de furtună și se răspândește în jos, uneori până la suprafața terestră sub formă de coloană cu diametrul până la sute de m. Poate provoca mari distrugerii. ♦ Coloană de fum sau de praf ridicată de un vânt puternic;

troiță

vârtej. ⇨ Loc. În *trombă* = vertiginos, rapid. 2. Tub prin care se ventilează încăperile de jos ale unui vapor.

TROMBINĂ (< fr. {i}; {s} gr. *thrombos* „cheag”) s. f. (BIOCHIM.) (< fr.) s. f. Factorul II al coagulării sangvine. Este o enzimă prezentă în plasmă sub formă de precursor inactiv (protrombină). După activare, catalizează conversia fibrinogenului în fibrină, formându-se cheagul sangvin.

TROMBINOGEN (< fr., engl.) s. n. Protrombină.

TROMBOCHINAZĂ (< fr. {i}) s. f. (BIOCHIM.) Tromboplastină.

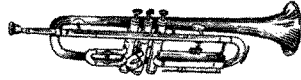
TROMBOCITE (< fr. {i}; {s} gr. *thrombos* „cheag” + *cito-*) s. f. pl. Celule sangvine anucleate, cu rol important în coagularea sângelui; plachete sangvine. Un milimetru cub de sânge conține 200 000-400 000 t.

TROMBOCITOPENIE (< fr.) s. f. Afecțiune caracterizată prin scăderea subnormală (sub 100 000) a numărului de trombocite din sânge. T. are cauze diferite: infecțioase, toxice, imunologice, carentiale, și se manifestă prin hemoragii, purpură, echimoze etc. Se mai numește *purpura Werthof*.

TROMBOFLEBITĂ (< fr.; {s} gr. *thrombos* „cheag” + fr. *phlébite* „flebită”) s. f. Inflamație a peretelui unei vene, însoțită de formarea de cheaguri care pot obtura parțial sau total vena și care se pot detașa, provocând embolii. Poate apărea în caz de dilatare varicoasă a venelor, ca o complicație după nașteri sau în urma unor infecții microbiene și afectează în special venele membrilor inferioare și ale sinusurilor craniene.

TROMBON (< fr., it.) s. n. Instrument muzical de suflat, din alamă, care emite sunete de înălțimi diferite prin deplasarea unei culise care lungeste sau scurtează coloana de vibrație a instrumentului sau prin acționarea unui mecanism cu clape.

TROMBOPLASTINĂ (< fr.) s. f. (BIOCHIM.) Enzimă prezentă în

trompetă

tesuturi, care în contact cu ioni de calciu, activează protrombina, provocând coagularea sângelui; trombochinază.

TROMBOZĂ (< fr. {i}; gr. *thrombos* „cheag”) s. f. Obturație parțială sau totală a unei artere sau vene prin formarea unui cheag sangvin. T. arterială determină tulburări circulatorii grave, care pot merge până la necrozarea țesutului respectiv (ex. t. arterelor coronare ale inimii determină infarctul miocardic).

TROMP, Maarten Harpertzoon (1598–1653), amiral olandez. A înfrânt o flotă spaniolă la Gravelines (1639) și una hispano-portugheză în largul coastei engleze (1639). Înving de britanici la Dover (1652) a revenit și a câștigat victoria asupra lui *Robert Blake*. A murit în luptă.

TROMPĂ (< fr.) s. f. 1. (ANAT.) T. *uterină* = organ pereche tubular lung de 10–15 cm, care prin acțiunea mușchilor și a cililor, transportă ovulele de la ovar la uter; în ea are loc fecundarea. Sin. t. *Fallopio*. 2. *Trompa lui Eustache* (*Eustachio*) = conduct membranos care unește urechea medie cu faringele. 3. Organ muscular tubular provenit mai ales din dezvoltarea musculaturii nărilor și care servește la pipăit și apucat (ex. t. de elefant). ◆ Prolungiri ale capului sau ale armăturii bucale la unele nevertebrate (ex. la viermi, la insecte). II. 1. (FIZ.) T. *de apă* = dispozitiv de laborator pentru evacuarea gazelor din recipiente sau din încăperi, în scopul realizării vidului prin antrenarea moleculelor de gaze de către o vână de apă sub presiune. 2. (ARHIT.) Element constructiv alcătuit dintr-un arc de descărcare diagonal și dintr-o suprafață de racordare, care permite trecerea de la planul pătrat al unei încăperi la planul poligonal sau circular al nasterii unei bolți. T. este plasată în unghiurile formate între arcele mari de sprijin.

TROMPE-L'OEIL (loc. fr.) [tröp löi] s. n. (În decorația murală) Iluzie

optică obținută prin efecte de perspectivă, sugerând adâncimea spațială. Procedeu cunoscut și folosit de grecii antici, apoi de muraliștii romani; pictorii europeni îl folosesc începând din Renașterea timpurie.

TROMPET (< fr.) s. m. Persoană (de obicei militar) care cântă la trompetă; trompetist, gornist.

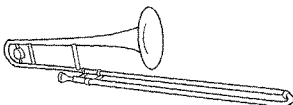
TROMPETĂ (< fr.) s. f. Instrument muzical de suflat, din alamă, format dintr-un tub prelung și un pavilion în formă de pânle, care emite sunete clare și pătrunzătoare; goarnă.

TROMPETIST (< *trompetă*) s. m. Trompet.

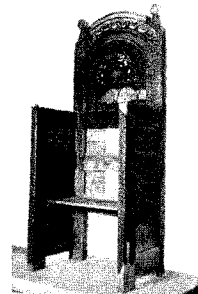
TROMSØ [trumsö], oraș în N Norvegiei, situat pe țărmul de NV al ins. cu același nume (10 km lungime), legată de continent printr-un pod impresionant, la 340 km N de Cercul polar arctic, la 772 km NE de Trondheim; 64,4 mii loc. (2007). Port de pescuit. Aeroport (1964). Centru comercial și punct de plecare pentru expedițiile arctice sau pentru vizitarea arh. Spitsbergen. Constr. și reparații navale. Ind. de prelucr. a peștelui. Fabrică de bere. Pescuit. Universitate (1968). Institut de meteorologie. Observator pentru studierea aurorelor boreale. Stație telemetrică pentru sateliți. Stațiune biologică marină. Muzeu de științe naturale. Muzeu maritim. Catedrală. La T., Soarele este vizibil și la mijlocul nopții în perioada 21 mai–23 iul. (zi polară). Fundat în 1250; declarat oraș în 1794.

TRON (< fr., lat., germ.) s. n. 1. Scaun de ceremonie pentru regi, împărați, suverani; era executat din lemn și decorat cu sculpturi și aplicații din materiale nobile, unele fiind adevărate opere de artă; *p. ext.* simbol al domniei. ◆ Fig. Puterea suverană a monarhilor; domnie. ◆ (În bisericile ortodoxe) Strană monumentală, bogat decorată, situată în naos, destinată prelaților. 2. (REL.)

trombon

tron

La pl. A treia treaptă din prima ceată a ierarhiei îngerilor potrivit lui Dionisie Areopagitul.

TRONA (< fr.) vb. I intranz. A domni peste o țară; a stăpâni, a governa. ♦ Fig. A adopta o poziție de superioritate sau de dominare, a-și da aere, importanță.

TRONCONIC, -Ă (< fr.) adj. În formă de trunchi de con.

TRONDHEIM [trunheim], oraș în partea central-sudică a Norvegiei, pe țărmul de S al fiordului omonim, în zona de vărsare a râului Nid în Trondheimsfjord, la 37 km SE de apele M. Norvegiei; 161,7 mii loc. (2007) – al treilea oraș ca mărime al țării, după Oslo și Bergen. Aeroport. Port. Șantier naval. Expl. de pirite și de min. de fier. Ind. metalurgică, electronică, textilă, a hârtiei, de prelucr. a lemnului, a mat. de constr., cosmeticii și alim. Pescuit. Universitate Tehnică (1900). Muzeu de artă aplicată. Galerie de artă (colecții de pictură și sculptură). Academie regală de științe (1760). Muzeul Societății norvegiene de științe și litere, cu colecții de antichități și din sec. 13; Muzeu de artă populară și folclor, în aer liber; Muzeu de științe naturale. Monumente: catedrală/Domkirke (sec. 12–14), în stil gotic, restaurată în sec. 19 și 20. Până în 1380 și între 1814 și 1957, la această catedrală aveau loc ceremoniile de încoronare a regilor norvegieni; Palat arhiepiscopal/Erkebispegården (sec. 13); Palat regal/Stiftsgården (1774–1778) cu o

supr. de 1 150 m², cea mai mare construcție din lemn din Norvegia; biserica Maica Domnului/Vår Frue Kirke (sec. 18); ruinele mănăstirii benedictine (sec. 17), situate pe ins. Munkholm; fortăreața Kristiansen (sec. 17). T. a fost fundat în anul 997 de către regele Olav I Tryggvesson cu numele *Kaupangr*. Din 1016 și până în sec. 16 și în 1930–1931, a purtat numele *Nidaros* (ceea ce înseamnă estuarul râului Nid), iar până în 1380 a fost capitala Norvegiei. A prosperat în Ev. Med. ca membru al Ligii hanseaticе. Aici se află reședința superintendentului (episcop) luteran.

TRONSON (< fr.) s. n. Parte componentă a unui ansamblu, construcție, instalație etc. caracterizată printr-o formă telescopică (ex. t. unei conducte pentru transportul fluidelor).

TROOSTITĂ (< fr. *it*); {s} n. pr. *Troost* s. f. Constituent structural al otelului, format dintr-un amestec de ferită și de cémentită cu granulație fină.

TROP (< fr., lat., ngr.) s. m. Termen generic dat figurilor retorice în care cuvintele întrebuințate capătă sensuri figurate (ex. metafora, metonimia, sinecdoca etc.); figură de stil.

TROPAEUM TRAIANI 1. Monument triumfal ridicat de Traian la *Adamclisi* (jud. Constanța), în 109 d.Hr., în cinstea victoriei asupra dacilor și sarmaților din timpul primului război dacic (101–102). Format dintr-o structură cilindrică de mari dimensiuni cu un acoperiș

conic din dale de piatră peste care, pe un soclu hexagonal, era amplasată o statuie impozantă a împăratului Traian. Era placat cu o succesiune de metope din calcar sarmatic, cu basorelieful reprezentând scene din viața și lupta localnicilor învinși. Deteriorat în decursul timpului, a fost restaurat. 2. Cetate romană întemeiată de Traian la c. 2 km V de monumentul cu același nume, pe locul unei vechi așezări geto-dacice cu nume necunoscut. Cetatea prezenta o deosebită importanță economică și strategică, T.T. fiind cuprinsă în sistemul limes-ului ofensiv cu care Traian a înconjurat întregul ținut de la Dunărea de Jos. Sub Marc Aureliu, a primit rangul de municipium (c. 170 d.Hr.). Puternic lovită de costoboci (sfârșitul sec. 2 d.Hr.), cetatea este refăcută sub împărații Septimiu Sever, Severus Alexandru și Gordian. După această perioadă, cetatea începe din nou să decadă, în urma atacurilor carpo-getice și a slăbirii apărării militare a limes-ului scitic. Rezidit din temelii în timpul lui Constantin cel Mare și Licinius, orașul cunoaște o ultimă perioadă de înflorire. Distrus de avari în sec. 6 d.Hr. O parte din piesele arheologice recuperate de aici sunt expuse într-un muzeu local, inaugurat în 1977.

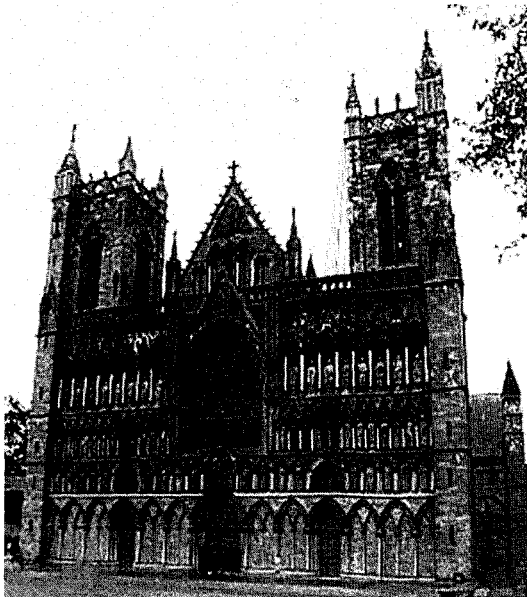
TROPAR (< sl.) s. n. Scurtă cântare bisericească de laudă în cinstea unui sfânt sau a unui eveniment religios; imn.

TROPĂI (onomat.) vb. IV intranz. A face zgomot lovind pământul cu picioarele ori cu copitele (de neastâmpăr sau în mers); a tropoti.

TROPIC (< fr., lat.) s. n. Fiecare dintre cele două paralele (23°27' latitudine nordică sau sudică), unde, la solstițiile de vară (N) și, respectiv, de iarnă (S), razele Soarelui la zenit cad perpendicular pe suprafața Pământului. ♦ *T. Cancerului (Racului)* = paralela de 23°27' latitudine nordică. *T. Capricornului* = paralela de 23°27' latitudine sudică. ♦ (La pl.) Zonă, regiune aflată în jurul celor două tropice; zonă tropicală.

TROPICAL, -Ă (< fr.) adj. Care ține de tropice, care se află în regiunea tropicelor. V. și climă t.

TROPICALIZARE (după fr. *tropicalisation*) s. f. Totalitatea operațiilor efectuate pentru a face ca o piesă, un aparat sau o instalație să reziste la diferențe mari de temperatură exterioară, la umiditate și

Trondheim.
Catedrala

la alte condiții corespunzătoare climei tropicale.

TROPISM (< fr. *trop*; {s} gr. *trope* „întoarcere”) s. n. (BIOL.) Orientare a unui organism fixat sau creștere orientată a unui organ al plantei către direcția din care acționează o sursă de excitație (*f. pozitiv* – tendința florii-soarelui de a se întoarce după soare) sau în sens contrar (*f. negativ* – tendința plantelor de a crește vertical) împotriva forței gravitaționale. Principalele forme: fototropism, chemotropism, geotropism. V. și *ortotropism*.

TROPOPAUZĂ (< fr.; {s} fr. *tropo[sphère]* + gr. *pausis* „încetare”) s. f. (METEOR.) Strat al atmosferei, intermediar între troposferă și stratosferă.

TROPOSFERĂ (< fr. *trop*; {s} gr. *trope* „întoarcere” + fr. [*atmo*]sferă „atmosferă”) s. f. (METEOR.) Strat inferior al atmosferei care vine în contact direct cu suprafața Pământului, cuprinzând c. 79% din masa totală de aer și având o înălțime medie de 10–15 km; constituie domeniul de formare a norilor, a precipitațiilor și a deplasărilor orizontale și verticale ale maselor de aer.

TROPOT (< bg., scr.) s. n. Zgomot de copite sau de picioare încălțate care izbesc pământul.

TROPOTI (< *tropot*) vb. IV intranz. A tropăi.

TROPPAU v. *Opava*.

TROȘCOT (< sl.) s. n. Plantă erbacee anuală, din familia poligonacee, cu tulpina de obicei întinsă pe pământ, cu frunze mici și flori alb-roze (*Polygonum aviculare*); crește în locuri băătorite și prin semănături de la câmpie până în zona subalpină. Utilizat în medicină (în tratamentul tuberculozei pulmonare, în stări de sângerare, pentru normalizarea tractului intestinal etc.).

TROȘNI (< *trășni*) vb. IV intranz. 1. (Despre lemne și obiecte de lemn) A produce un zgomot caracteristic prin

rupere, ardere, izbire etc.; a plesni, a pocni. ♦ A izbi, a lovi cu zgomot. 2. (Pop.) A pocni, a plesni din bici. 3. A pârli. ♦ Tranz. A-și întinde încheieturile și a le face să pârăie.

TROTIL (< germ.) s. n. (CHIM.) Trinitrotoluen.

TROTINETĂ (< fr.) s. f. Mic vehicul pentru copii, pe care se merge împingându-l cu un picior; este format dintr-o scândură montată pe două roți și articulată cu o bară ce servește drept ghidon.

TROTTA, Margarethe von (n. 1942), regizoare, scenaristă și actriță germană de film. Una dintre vocile cele mai puternice ale cinematografului realizat de femei, abordează teme tipic feministe: raporturile dintre sexe, tradiționala dominație masculină, revolta și complicitatea eroinelor, utopia prieteniei dintre femeie și bărbat. („Surorile sau balanța fericirii”, „Anii de plumb”, „Spaimă și dragoste”, „Întoarcerea”, „Promisiunea”, „Cealaltă femeie”).

TROTUAR (< fr.) s. n. Porțiune special amenajată de-a lungul unei străzi, de obicei mai ridicată decât partea carosabilă, rezervată circulației pietonilor. ♦ Expr. *A face trotuarul* = a se prostituă.

TROTUȘ, 1. Râu, afl. dr. al Siretului în aval de Adjud; 162 km. Izv. din culmea Păltiniș din m-ții Ciuc, de la 1 360 m alt., străbate zona montană trecând prin pasul Ghimeș și depr. Ghimeș, iar în aval de com. Asău pătrunde în depr. Dărmănești, pe care o părăsește după 20 km prin îngustarea (defileul) de la Târgu Ocna, după care curge liniștit și meandrat. În arealul municipiului Onești, T. întâlnește o importantă „piață” de adunare a apelor unde primește ca afl. râurile Oituz, Cașin și Tazlău. În continuare, T. traversează zona subcarpatică, separând dealul Oșoru din N Subcarpaților Vrancei de culmea Pietricica Bacăului, trece prin Adjud și apoi se varsă în Siret. Afl. pr.: Bolovăniș, Camenca, Asău, Tazlău (pe stg.), Boroș, Sulța, Ciobănuș, Uz, Doftana, Slânic, Oituz, Cașin, Bogdana, Popeni (pe dr.). 2. **Subcarpații Troțușului** v. **Tazlău (2)**. 3. **Munții Troțușului**, sector al Carpaților Orientali cuprins între valea Bistriței și a Bicazului (la N), valea Oituzului (la S), depr. Brașov și depr. Ciuc (la V) și Subcarpații Moldovei (la E). În acest sector sunt incluși m-ții Tarcău, Goșmanu, Ciuc, Berzunți și Nemira.

TROTȚI, Lev Davidovici (pe numele adevărat *Leiba Bronstein*) (1879–1940), om politic rus. Participant la

Lev Davidovici Troțki

mișcarea revoluționară din Rusia, s-a alăturat, mai târziu, bolșevicilor (1917) și, după venirea lor la putere (1917), a devenit comisar al poporului pentru Afacerile Străine (1917-1918), calitate în care a negociat Pacea de la Brest-Litovsk, apoi comisar al poporului pentru Afacerile Militare și Maritime (1918-1925), fiind creatorul Armatei Roșii. După moartea lui Lenin (1924), în lupta pentru succesiune, l-a avut ca adversar constant pe Stalin. Excluz din Partidul Comunist (bolșevic) în 1927, a fost apoi expulzat (1929). Critic acerb al regimului stalinist, a creat Internaționala a IV-a (1938), fixându-i drept obiectiv conducerea unei mișcări „bolșevico-leniniste”. Asasinat în locuința sa din Mexic. Op. pr.: „Istoria revoluției ruse”, „Revoluția permanentă”, „Revoluția trădată”.

TROTȚISM (< fr., cf. n.pr. *Troțki*) s. n. Ansamblul vederilor politice și ideologice ale lui L.D. Troțki, având ca nucleu teoria „revoluției permanente”, potrivit căreia revoluția burghezodemocratică, vizând răsturnarea țarismului, trebuie să se transforme de îndată, sub conducerea proletariatului, în revoluție socialistă, a cărei supraviețuire, în Rusia, era condiționată de victoria revoluției în principalele țări capitaliste. T. se opune, așadar, teoriei lui Stalin despre posibilitatea construirii socialismului într-o singură țară – U.R.S.S. –, și critică degenerarea birocratică a socialismului sovietic. În prezent, în diverse țări din Europa Occidentală și America Latină există mici grupări troțkiste, dintre care unele sunt angajate în lupte de gherilă (America Latină) împotriva regimurilor existente.

TROVANT (< it.) s. m. Agregat mineral grezos, puternic cimentat, înglobat într-o masă de nisipuri slab consolidate. Are de obicei formă sferică (fiind format prin depuneri concentrice, stratificate), dar uneori și

troșcot

Henri Troyat

formă elipsoidală, discoidală sau neregulată. De dimensiuni variabile, poate ajunge de la câțiva centimetri la câțiva metri. Se întâlnesc în număr mare în unele arii din pod. Transilvaniei (ex. dealul Feleacului), în Subcarpați (ex. la Costești-Vâlcea), fiind uneori folosiți de localnici pentru decoraerea curților.

TROYAT [truaiă], **Henri** (pe numele adevărat *Lev Tarasov*) (1911–2007), romancier, eseist și dramaturg francez de origine rusă. Stabilizat în Franța în 1920. Autorul unor mari cicouri romanești, în stil balzacian, evocând în largi fresce sociale Rusia de la sfârșitul regimului țarist și Franța contemporană și dezvoltând, în paralel, o investigație psihologică de natură dostoevskiană („Cât va dăinui Pământul”, „Păianjenul” – premiul Goncourt, „Cu capul în nori”, „Un drum atât de lung”). Biografiile ale unor mari personalități („Ivan cel Groznic”, „Turgheniev”, „Pușkin”, „Dostoievski”, „Viața lui Tolstoi”, „Flaubert”, „Vertaine”, „Balzac”).

TROYES [trua], oraș în Franța (Champagne), pe Sena, la 148 km SE de Paris; 60 mii loc. (2005). Nod feroviar. Piață agricolă. Constr. de mașini. Ind. alim., textilă și chimică (anvelope). Muzeu de artă modernă. Muzeu de istorie. Școala de sculptură (din sec. 16). Bibliotecă (1651), cu colecții de cărți vechi și manuscrise. Monumente: biserica Saint-Urbain (1262), în stil gotic; catedrala Saint-Pierre-et-Saint-Paul (1208–1640), în stil gotic, cu vitralii; catedrala Saint-Remy (sec. 14–16), cu o turlă de 60 m înălțime; biserica Saint-Jean-au-Marche (sec. 14–17) – la această biserică s-a căsătorit, la 2 iul. 1420, Henric al V-lea al Angliei cu Caterina de Valois; biserica Sainte-Madeleine (sec. 12, restaurată în sec. 16); Primărie (sec. 16).

TRUBADUR (< fr.) s. m. Nume dat poezilor medievali (sec. 11–13)

ale căror versuri, compuse în vechea franceză de sud („langue d'oc”) și recitate cu un acompaniament muzical specific, aveau de obicei un caracter erotic sau pastoral (Guillaume de Poitiers, Jauffré Rudei s.a.). V. și *truver*. ♦ P. ext. Poet peregrin.

TRUBETZKOY [trubetskoi], **Nikolai Sergheevici** (1890–1938), lingvist rus. Prof. univ. la Moscova, Sofia și apoi la Viena. Întemeietor, alături de R. Jakobson, al Cercului lingvistic de la Praga. Specialist în studiul limbilor slave și al celor caucaziene. Unul dintre creatorii fonologiei („Principii de fonologie”); a exercitat influență asupra *structuralismului*.

TRUC¹ (< fr.) s. n. 1. Acțiune abilă de disimulare a realității; șiretlic, artificio, stratagemă. ♦ Spec. Procedeu abil pentru a obține un efect special (ex. t. unui prestidigitator). 2. Mijloc concret, mașină sau dispozitiv scenic, destinat să creeze o iluzie. V. *trucaj*.

TRUC² (< fr., germ.) s. n. Cadru suspendat prin resorturi, pe una sau pe două perechi de roți, pe care se montează cupeul unui vagon de tramvai.

TRUCA (< fr.) vb. I tranz. A folosi trucuri¹ (2).

TRUCAJ (< fr.) s. n. Artificiu spectaculos în tehnica cinematografică și teatrală, urmărind crearea unor efecte speciale optice sau auditive.

TRUCIAL STATES, grup de șapte Țeicats de din pen. Arabia, cu ieșire la G. Persic, aflat sub protectorat britanic din 1882 și până la 2 dec. 1971 când și-au declarat independența sub numele de *Emiratele Arabe Unite*. Acestea sunt: Abū Dhabi, Dubai, Shaḥaj, Ajmān, Al-Fujayrah, Umm al-Qaiwain; cel de-al șaptelea Țeicat, Rās al-Khaimah, s-a unit cu noul stat în febr. 1972.

TRUȚĂ (< trudi sau < sl.) s. f. 1. Efort fizic sau intelectual susținut; muncă grea, obositoare; străduință, caznă. ♦ Oboseală, osteneală. ♦ Chin, suferință, durere, necez. 2. (Concr.) Rezultatul unei munci susținute; agoniseală; câștig, folos.

TRUDEAU [trūdo], **Pierre Elliott** (1919–2000), jurist și om politic canadian. Lider al Partidului Liberal (1968–1984). Prim-min. (1968–1979 și 1980–1984). Partizan al unei depline egalități între cele două comunități lingvistice ale Canadei, a combătut pe separatiștii din Quebec.

TRUDI (< sl.) vb. IV intranz. și refl. 1. A depune eforturi susținute pentru a îndeplini ceva, a-și da toată osteneala; a se sili, a se strădui, a se osteni. 2. A se chinui, a se căzni.

♦ Tranz. A supune la chinuri, la torturi; a schingiui.

TRUȚNIC, -Ă (< sl.) adj. Care reclamă un deosebit efort fizic sau intelectual; foarte obositor, extenuant, epuizant. ♦ (Și adv.) Care exprimă oboseală, truță.

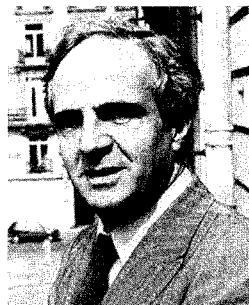
TRUFANDA (< tc.) s. f. Cele dintâi fructe sau legume din fiecare an; p. ext. orice aliment pus în comerț pentru prima oară în cursul unui an.

TRUFAȘ, -Ă (< trufă, înv. „trufie”) adj. (Și subst.) Plin de trufie; mândru, orgolios, arrogant, îngâmfat. ♦ Superb, grandios.

TRUȚĂ (< fr.) s. f. 1. Denumire dată speciilor de ciuperci comestibile din clasa ascomicetelor, având corpul fructifer de forma unor tuberculi care se dezvoltă în pământ. Sunt utilizate pentru prepararea unor specialități culinare foarte prețuite de gastronomi, îndeosebi în Franța. Foarte renumită este *t. de iarnă*, numită și *t. neagră* sau *t. de Perigord* (*Tuber melanosporum*), având corpul fructifer sferic sau ușor alungit, cu diametrul de 3–10 cm, în interior, la maturitate, de culoare brună sau neagră-vioacee, străbătut de vene albicioase, ramificate. *T. de vară* (*Tuber aestivum*), de asemenea foarte prețuită, are, la maturitate corpul fructifer brun în interior. Deoarece se dezvoltă în întregime în sol, găsirea lor cere multă experiență; adesea se folosesc câini special dresați pentru a le depista mirosul. 2. P. analog. Specialitate de bomboane de ciocolată. 3. Nasul carnivorelor; pe suprafața sa se află nările. La câini are culoare neagră sau maronie și formă triunghiulară, nările fiind separate printr-un îngust șant vertical.

TRUFFAUT [trūfo], **François** (1932–1984), regizor, scenarist și critic francez de film. Figură prominentă a „noului val” francez din anii '50-'60 ai sec. 20. Autorul unui cinematograf

François Truffaut

bazat pe referiri autobiografice vădite și voalate, în care vorbește fără să țină seama de conveniențe și tabuuri despre natura umană și manifestările ei pasionale. („Cele 400 de lovituri”; „Jules și Jim”; „Ultimul metrou”). Premiul Oscar pentru film străin: 1973 („Noaptea americană”).

TRUFIE (< *trufă*, înv. „trufie”) s. f. Atitudine disprețuitoare, plină de îngâmfare; aroganță, semeție, înfumurare.

TRUIȘM (< fr., engl.) s. n. Adevăr cunoscut de toată lumea, care nu merită să fie enunțat; banalitate.

TRUJILLO [truhijo] 1. Oraș în NV Perú-ului, situat pe șoseaua Panamericană, la 505 km NV de Lima; 644,5 mii loc. (2005). Nod de comunicații. Aeroport. Expl. min. de cupru. Ind. constr. de mașini, chimică, textilă, pielăriei și încălțăminte, cosmeticii (săpun) și alim. Centru comercial. Universitate (1824). Muzeu arheologic. Catedrală în stil baroc, reconstruită în sec. 17, după cutremurul din 1612. La 6 km V de T. se află ruinele unui oraș preincas, numit Chan-Chan, capitala Imp. Chimú. Turism. T. a fost fondat în 1534 de navigatorul spaniol Diego de Almagro și refondat în 1535 de conchistadorul Francisco Pizarro, care i-a atribuit numele T. după locul său de naștere. Orașul a fost distrus în mare parte de cutremurul din 1612. 2. Oraș în VNV Venezuelei, centrul ad-tiv al statului cu același nume, situat la poalele Cordillerei de Mérida, la 805 m alt., la 95 km E de L. Maracaibo; 40 mii loc. (2001). Nod de comunicații. Expl. de petrol. Prelucr. produselor agricole. Fondat în 1556. 3. Stat în VNV Venezuelei, la poalele Cordillerei de Mérida, cu ieșire la lacul Maracaibo; 7,4 mii km²; 698,2 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Trujillo*. Expl. de petrol și gaze naturale. Plantații de trestie de zahăr și de arbori de cafea. Culturi de cereale. Creșterea animalelor.

TRUJILLO y MOLINA [truhijo molina], **Rafael Leóndas** (1891–1961), general și om politic dominican. Dictator al Republicii Dominicane (1930–1961). Asasinat.

TRUK (vechea denumire până în 1990 a grup de ins. **CHUUK**), arh. din V Oc. Pacific, format din 11 ins. mai mari și 283 de insulețe, parte componentă (din 1986) a Statelor Federative ale Microneziei; 127,2 km². Ins. pr.: Dublin, Weno, Tol, Udot, Fefan, Uman, Moen. Explorat în 1825 de navigatorul francez Louis Duperrey, a intrat sub control spaniol în 1885, după care a fost vândut

Harry S. Truman

Germaniei în 1889. Între 1947 și 1986 a fost administrat de S.U.A.

TRUMAN [tru:mən], **Harry S.** (1884–1972), om politic american. Lider al Partidului Democrat. Președinte al S.U.A. (1945–1953). A ordonat folosirea bombei atomice în Japonia, inițiind o politică externă activă în care s-a opus creșterii influenței U.R.S.S. A implicat armata americană în războiul din Coreea. **Doctrina ~**, doctrină politico-economică preconizată în 1947. A facilitat penetrația capitalului american în unele țări slăbite de război, consolidând o serie de regimuri în dificultate economică (Grecia, Turcia ș.a.). A fost concretizată, începând din 1948, prin „Planul Marshall”.

TRUMBIC [trumbiʃ], **Ante** (1864–1938), om politic croat. Președinte al Comitetului iugoslav de la Londra (1915–1918). A încheiat, iul. 1917, Declarația de la Corfu care a stat la baza constituirii Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Ministru de Externe (1918–1920). Reprezentant al statului nou creat la Conferința de pace de la Paris.

TRUNCAT (< lat.) adj. (BOT.) Cu vârful retezat (ex. foliolele la unele specii de mazărice).

TRUNCHI (lat. *trunculus*) s. n. 1. Porțiune principală a tulpinii arborilor, cuprinsă între rădăcină și nivelul de la care pornesc ramurile. ♦ Tulpină de copac tăiată (și curățată de crengi); bușten. 2. (ANAT.) Parte a corpului omnesc cuprinsă între umeri și șolduri (fără membre); tors. (ANAT.) *T. cerebral* = segment al sistemului nervos central situat la baza craniului, în prelungirea măduvei spinării și alcătuit din bulbul rahidian, puntea Varolio și pedunculii cerebrali. 3. (MAT.) *T. de con* (sau *de piramidă*) = corp geometric obținut prin secționarea unui con (sau unei

piramide) printr-un plan paralel cu baza și cuprins între acesta și bază.

TRUNCHIA (< *trunchi*) vb. I tranz. A clunți, a tăia, a rețeza. ♦ Spec. A supraîna unul sau mai multe pasaje dintr-o lucrare, dintr-o operă literară etc.

TRUP (< sl.) s. n. 1. Corp (1). ♦ Loc. (*Cu trup și suflet* = cu totul, în întregime; din toată inima. 2. Parte principală a unei construcții, a unui obiect etc. 3. (Înv.) Întindere, suprafață mare de pământ (cultivabil sau acoperit de pădure), care alcătuiește un singur lot.

TRUPĂ (< fr.) s. f. 1. Denumire generică pentru ostași până la gradul de sergent. ♦ (La pl.) Armată (t. de geniu, de artilerie etc.) 2. Colectiv permanent de actori.

TRUPESC, -EASCĂ (< trup) adj. Care ține de trup (1), referitor la trup; fizic. ♦ Senzual, sexual.

TRUPEȘ (< trup) adj. Bine făcut, voinic, robust, zdravăn.

TRUPIȚĂ (< scr.) s. f. Organ de lucru al plugului, format din brăzdar, cormană și plaz, prins de cadrul plugului prin intermediul bârsei.

TRUȘĂ (< fr.) s. f. Cutie sau geantă specială în care se păstrează instrumente de primă necesitate pentru exercitarea unei profesii (ex. t. chirurgicală), a unui anumit grup de operații (ex. t. de sudare), obiecte strict necesare într-o deplasare, într-o excursie (t. de voiaj) sau obiecte pentru toaletă; *p. ext.* instrumentele, obiectele dintr-o asemenea geantă sau cutie.

TRUSQU (< fr.) s. n. Lenjerie de corp și de pat, făcută mai ales pentru o fată care se mărită. ♦ Rufărie pregătită pentru un nou-născut.

TRUST (< fr., engl.) s.n. Formă de fuziune a intereselor unor companii, prin integrarea orizontală sau verticală a producției, care duc la îngrădirea concurenței prin împărțirea pieței și a canalelor de distribuție și de aprovizionare, prin practicarea unor discriminări comerciale față de partenerii comerciali, prin impunerea unor preturi neechitabile și prin limitarea producției și distribuției cu efecte defavorabile asupra consumatorilor. În S.U.A. au fost emise legi antitrust iar în Uniunea Europeană există două articole antitrust în Tratatul de asociere.

TRUȘEȘTI, com. în jud. Botoșani, pe Jijia; 5 769 loc. (2008) Stație (în satul T.) și haltă de c.f. (în satul Buhăceni), inaugurate la 1 iun. 1896. Nod rutier. Viticultură. Pe terit. satului

Ionășeni au fost descoperite vestigiile unei așezări fortificate datând din Neolitic (cultura Cucuteni) în care s-au găsit vase ceramice mari cu decor pictat, figurine din teracotă, modele mici de mobilier (masă-altăraș, scaun cu spătar) s.a., precum și o necropolă din Epoca bronzului (milen. 2 î.Hr.). Satul Drislea este atestat documentar în 1432, iar satul Buhăceni în 1491. Bisericile cu același hram – Sf. Nicolae, în satele Trușești (1892) și Ionășeni (1859–1865). Bisericile de lemn Sfintii Volevozi (sec. 17) și Sf. Dumitru (1825), în satele Buhăceni și Ionășeni.

TRUVER (< fr.) s. m. Nume dat poeziilor medievale (sec. 12–13) care își compuneau creațiile în vechea franceză de nord („langue d'oïl”); cultivau o poezie erotică rafinată și o artă savantă a compoziției muzicale. Spre deosebire de *trubadurii* itineranți, **t.** se stabileau la curțile principilor, în orașe etc. Printre cei mai de seamă **t.**: Conon de Béthume (c. 1150–1219), Richard de Fournival (1201–1260) și chiar Thibaud IV le Chansonnier (1201–1253), rege al Navarrei.

TS'AI LUN (CAI LUN) [thai lun] (c. 50 – c. 118), inventator chinez. I se atribuie fabricarea hârtiei (105).

TSALDARIS [tsaldaris], **Konstantinos** (1884–1970), om politic grec. Lider al Partidului populist. Unul dintre conducătorii mișcării de Rezistență din Grecia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Prim.-min. (1946–1947).

TSATSOS [tsatsos], **Konstantinos** (1899–1987), jurist și om politic grec. De mai multe ori ministru (între 1945–1974). Președinte al Republicii Elene (1975–1980). A prezidat Comitetul constituțional, care a redactat noua Constituție a țării. M. de onoare al Acad. Române (1980).

TSAVO, vastă arie protejată în SE Kenyei (21 000 km²) cu vegetație de savană și semidesert, alcătuită din două parcuri naționale, *T. de Vest* și *T. de Est*, separate de traseul căii ferate Nairobi-Mombasa. În partea estică se desfășoară un vast platou de lavă, iar în V, munți vulcanici cu alt. de până la 2 600 m. De sub masa de lavă ies la suprafață izvoarele foarte abundente de la Mzima, formând lacuri înconjurate de palmieri. Importante efective de elefanți, rinocer, lei, leopardzi, hipopotami, girafe, bivoli și numeroase specii de antilopă.

TSH (Thyroid Stimulating Hormone), v. hormon **tireotrop**.

TSIRA v. **Santorin**.

TSONG-KHA-PA (1357–1419), reformator budist tibetan. Fondatorul *lamaismului* și al unui ordin călugăresc („tichii galbene”), având un rol important în organizarea bisericii lamaiste.

TSUBUCHI [tsuboutși] **SHÖYŌ** (zis **Tsubuchi Yuze**) (1859–1935), scriitor japonez. Teoretician al unei noi literaturi, sinteză între tradiție și influențele occidentale (manifestul „Chințenta romanului”) și promovând analiza psihologică, este și inițiatorul unui teatru japonez modern. A tradus în lb. japoneză întreaga operă a lui Shakespeare.

TSUGA (cuv. japonez) s. f. Conifer din familia Pinacee, cu coroana conică, frunze persistente, aciculare, conuri mici, ovoide sau cilindrice, pendule. Crește în condiții de climă temperată relativ umedă. Se cunosc nouă specii, răspândite în America de Nord și în E Asiei. Dintre acestea mai răspândite sunt *T. canadensis* (în E Americii de Nord), *T. heterophylla* (în NV Americii de Nord) și *T. sieboldii* (în Japonia). Speciile americane au fost introduse și în NV Europei, în plantații forestiere.

TSUGARU, str. situată între ins. Honshū și Hokkaidō din Arh. Japonez, prin care Marea Japoniei comunică cu Oc. Pacific. Lățime: 24–40 km. Tunelul feroviar Seikan (53,8 km) care leagă orașul Aomori de Hakodate trece pe sub această str.

TSUNAMI (cuv. japonez) subst. Valuri oceanice uriașe, formate ca urmare a unor puternice cutremure (peste 6,5 grade pe scara Richter) sau a unor erupții vulcanice subacvatice, care au o putere distructivă foarte mare asupra țărmurilor și construcțiilor existente pe acestea. Se formează cu precădere în apele oceanice din apropierea țărmurilor Japoniei și a celor din SSE Asiei. Valurile pot atinge 30 m înălțime și se deplasează cu o viteză de c. 200 m/s. Recordul înălțimii valurilor l-a atins **t.** din 1971 (85 m înălțime), care a spulberat tot ce a avut în cale pe ins. Ishigaki din arh. Ryukyu din Japonia. Un **t.** format în 1703 în apele Mării Harima, situată între ins. Honshū și ins. Shikoku, a devastat ins. Awa, ucigând peste 100 000 de persoane, iar explozia vulcanului Krakatoa, la 26 aug. 1883, a determinat crearea unor valuri de 35 m înălțime, provocând moartea a peste 36 000 de persoane și uriașe pagube materiale în ins. Java și Sumatera (Indonezia). În 1960, un **t.** a cauzat moartea a peste 5 000 de persoane pe coasta pacifică a statului Chile.

La 26 dec. 2004, un puternic cutremur (9,2 grade pe scara Richter), care a avut epicentrul în apele Oc. Indian din apropierea țărmului NV al ins. Sumatera (Indonezia), a determinat formarea unui **t.** care a măturat coastele de NV ale ins. Sumatera, cele ale Thailandei, Indiei, Sri Lankăi, ins. Maldive ș.a., ucigând peste 150 000 de persoane și provocând pagube materiale incalculabile.

TSUSHIMA [tsuși] 1. Arh. japonez în S Mării Japoniei (str. Coreea), între Coreea și Japonia, extins pe 80 km lungime și 16 km lățime, 705 km². Ins. pr.: Kami, Shimo. Alt. max. 664 m. Pescuit. 2. Str. între Coreea și Japonia; lățime max.: 65 km; lățime minimă: 46 km; ad. max.: 92 m. Aici s-a desfășurat la 14–15/27–28 mai 1905, în timpul Războiului Ruso-Japonez (1904–1905), o bătălie navală, în care flota japoneză, condusă de amiralul Togō, a provocat o grea înfrângere flotei ruse, distrugând 33 din cele 35 nave militare, decisiv pentru încheierea războiului. Este considerată ca fiind prima victorie a unei puteri asiatice în fața uneia europene importante, marcând și apariția Japoniei, ca o forță în operațiile militare pe mare.

TU (lat. **tu**) pron. pers. a 2-a sg. 1. La nominativ, ca subiect, înlocuiește numele persoanei căreia i se adresează vorbitorul: *tu vorbești ca un înțelept*. ♦ Cu valoare impersonală: *tu suferi și lor nu le pasă*. 2. La dativ, în forma „te”, „ți”, „îți”, „v-ți”, „i-ți”, „ni-ți cer cartea pentru mine; îți dă totdeauna dreptate”. ♦ Indică posesiunea: **a)** cu funcțiile de complement indirect: *ți-e drumul greu*; **b)** Cu funcție atributivă: *o să-ți vezi curând casa*. ♦ Intră în compunerea verbelor reflexive cu dativul pron. pers.: *ți-aduci aminte*. ♦ Cu valoare impersonală: *ți-ai găsit!* ♦ Cu valoare de dativ etic: *ți-l lua la tot felul de întrebări*. 3. La acuzativ, în forma „te”, „te”, „te-”, „te-”: *sunt hotărât să te înfrunt*. ♦ Intră în compunerea verbelor reflexive: *la ce te gândești?* ♦ Cu valoare impersonală: *ia te uită!* 4. La vocativ: *tu, cel de colo!*

TUAMOTU (TOUAMOTOU), arh. coraligen în S Oc. Pacific (Polinezia Franceză), alcătuit din 80 de ins. dispersate pe direcție NV-SE, pe 1 450 km, sub forma unui lanț dublu; 857 km². Ins. pr.: Rangiroa, Makatēa, Fakarava, Gambier, Anaa, Raroia, Pakapuka (aceasta din urmă a fost semnalată de Magellan în 1521), Mururoa, Fangataufa. Climă tropicală umedă (2 000 mm/an). Se cultivă cocotieri, vanilie și cafea. Pescuit. Expl. de fosforite. A fost vizitat în 1606 de navigatorul portu-

ghez Pedro Fernández de Quirós, aflat în serviciul Spaniei. A devenit protectorat francez în 1842, iar în 1880 arh. a fost anexat. Atolii nelocuiți Mururoa și Fangataufa, au fost fosiți de Franța pentru experiențe nucleare în anii 1960-1975.

TUAREGI (< fr.; cuv. berber) s. m. pl. Populație care locuiește în partea centrală a Saharei, în m-ții Ahaggar, în deșerturile din N Nigerului și în Sahel. În Niger și Mali se află într-un violent conflict etnic cu populațiile negre majoritare. Crescătorii de cămile, oi, capre, în Sahel și de bovine, în trecut în cea mai mare parte nomazi, sunt acum parțial sedentarizați. Musulmani sunniți. Supranumiți „oamenii albaștri” datorită turbanelor de culoare indigo purtate de bărbați. Au puternice tradiții războinice. Limba vorbită de t. face parte din grupa berberă a limbilor hamito-semitice.

TUATARA (cuv. maori), denumire dată de indigeni șopârlei *hatteria*.

TUB (< fr., lat., it., germ.) s. n. 1. (ANAT.) Canal sau conduct natural care se găsește în diferite țesuturi și organe. ♦ *T. digestiv* = parte a aparatului digestiv care cuprinde faringele, esofagul, stomacul, intestinul subțire și intestinul gros și care are funcția de transport, de digerare și de absorbție a alimentelor. Sin. *tract digestiv*. *T. urinar* = parte componentă a nefronului, care cuprinde tubul contort proximal, ansa lui Henle, tubul contort distal și tubul colector (formațiuni din structura rinichilului). 2. (BOT.) Partea inferioară și tubulară a caliciului sau a corolei plantelor gamopetale. ♦ *T. ciuruit* = vas liberian. *T. polnic* = prelungire cilindrică formată prin germinarea polenului ajuns pe stigmat; transportă gameții bărbătești la ovul, fecundându-l. *T. laticifer* = laticifer. 3. (ZOO.) *Tuburile* (sau *tubulii*) lui *Malpighi* = v. *Malpighi*. ♦ *Tuburi protectoare* = formații tubulare caracteristice viermilor sedentari tubicolii; și le secretă singuri, întărindu-le apoi cu diferite particule inerte (nisip, sfărâmături de cochilii, pietricele etc.). 4. (TEHN.) Piesă cilindrică goală în interior; țevă. ♦ Sistem tehnic a cărui carcasă are această formă. ♦ *T. aspirator* = canal divergent (cu secțiune crescătoare), cu axă dreaptă sau curbă, care conduce apa ce iese din rotorul unei turbine hidraulice spre zona din aval a instalației. 5. (ELT.) Corp tubular în care se introduc conductele electrice ale instalațiilor electrice din clădiri, cu tensiuni până la 1 kV, în scopul izolării lor electrice și al protejării lor mecanice. ♦ *T. electronic* = aparat sau dispozitiv format din mai mulți electrozi montați într-un înveliș etans,

cu vid înalt sau cu un gaz rarefiat; în t.e. se stabilesc curenți electrici datorită mișcării electronilor emiși de unii dintre electrozi; lampă de radio. *T. catodic* = t. electronic cu fascicul dirijat echipat cu un sistem de deflexie și cu un ecran fluorescent. *T. electronic indicator* = t. electronic cu fascicul dirijat, utilizat la prezentarea unor informații (indicații) pe un ecran fluorescent. *T. videocaptor* = t. electronic utilizat în televiziune la traducerea informațiilor luminoase conținute de o imagine, supusă unei analizări corespunzătoare, într-un semnal electric. 6. (FIZ.) *T. sonor* = t. drept sau curbat prevăzut la un capăt cu o ancie care intră în vibrație prin suflarea aerului, sunetul astfel produs fiind amplificat și timbrat la vibrarea rezonantă a aerului din t. *T. de curent* = suprafață alcătuită din toate liniile de curent ale unui fluid în mișcare, care se sprijină pe o curbă transversală închisă. 7. (MED.) T. de dren v. *dren* (4).

TUBAJ (< fr.) s. n. Introducere în stomac sau în alt organ cavitat, pe cale bucală, a unui tub de cauciuc, în scop explorator (pentru extragerea și analiza lichidelor de la acel nivel) sau terapeutic. *T. duodenal* este folosit pentru extragerea bilei. ♦ *T. laringean* = introducerea unui tub în laringe în caz de asfixie.

TUBARE (< *tub*) s. f. Operație de alcătuire și de introducerea în interiorul găurii de sondă a unor coloane de burlane (tuburi metalice) în scopul consolidării pereților acesteia.

TUBĂ (< fr., it.) s. f. Instrument muzical de suflat din alamă, format dintr-un pavilion larg, un tub răsucit și un mecanism de pistoane. Este unul dintre instrumentele cu registrul cel mai grav din orchestra simfonică.

TUBERCUL (< fr.) s. m. 1. (BOT.) Tulpină subterană modificată, scurtă și îngroșată, cărnosă, care înmagazinează substanțe nutritive de rezervă; poate servi și ca organ de înmulțire vegetativă (ex. la cartofi). Prezintă mici frunze solziforme care adăpostesc muguri axilari. 2. (ANAT.)

Denumire dată diferitelor proeminențe patologice aflate pe vase, cartilaje, piele, organe etc.

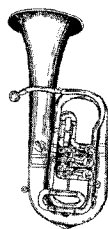
TUBERCULAT, -Ă (< *tubercul*) adj. (Despre plante) Cu tuberculi (1).

TUBERCULINĂ (< fr.) s. f. Lichid steril care conține proteine purificate obținute prin prelucrarea culturilor de bacili tuberculoși, folosit la diagnosticarea persoanelor infectate cu acest germen și pentru selecționarea persoanelor care necesită vaccinarea (intradermoreacția la t.).

TUBERCULOS, -OASĂ (< fr.) adj., s. m. și f. (Persoană) care suferă de tuberculoză; ofticos, fizic.

TUBERCULOZĂ (< fr., germ. (i)) s. f. Boală infecto-contagioasă, comună oamenilor și animalelor, provocată de bacilul *Mycobacterium tuberculosis* descoperit de R. Koch în 1882 (de aceea, la început, a fost numit *bacilul Koch*). Cercetările arheologice au confirmat prezența bolii încă din timpuri vechi (cu incidentă ridicată în Egiptul antic) dar răspândirea masivă a t. în Europa a avut loc în sec. 18-19, când a devenit una dintre principalele cauze de deces, îndeosebi la tineri. Măsurile profilactice și tratamentele moderne au dus la reducerea drastică a numărului de cazuri și a gravității bolii, dar spre sfârșitul sec. 20 s-a produs o recrudescență, datorită apariției unor forme rezistente la tratament, inițial în colectivități trăind în condiții precare (oameni ai străzii, deținuți, toxicomani). Sursa principală de infecție o constituie bolnavul tuberculos, iar calea cea mai frecventă de pătrundere în organism este cea aeriană. În majoritatea cazurilor, răspunsul imun împiedică multiplicarea bacteriilor și apariția bolii, infecția rămânând în stare latentă. Apariția *t. active* este favorizată de scăderea imunității. T. poate afecta aproape orice țesut sau organ: pielea (lupus tuberculos), ganglionii limfatici, oasele, rinichii (maladia lui Pott), articulațiile, meningele (meningita tuberculoasă) sau intestinele, dar localizarea cea mai frecventă este în plămâni. Leziunea anatomică principală a t. este granulomul tubercular (tubercului), care produce distrugerea țesuturilor afectate, dar principalele semne clinice sunt tusea cronică și febra. Infecția tuberculoasă evoluează în organism în trei stadii: a) complexul primar, constituit dintr-un focar bronho-pneumonic și adenopatia satelită; b) formele de generalizare ale infecției tuberculoase; c) formele de t. localizată. Profilaxia t. se realizează prin măsuri de ordin igienic, social și biologic (vaccinarea

tubă

cu B.C.G.), iar tratamentul prin antibiotice, climatoterapie, intervenții chirurgicale etc. Pentru a obține vindecarea este indispensabil un tratament complex și de lungă durată (6-8 luni), nerespectarea acestuia ducând la recidivă și apariția rezistenței bacilului față de antibiotice. La animale se întâlnește mai des la taurine și la păsări. Sin. *baciloză*. ♦ *T. acută* = formă de tuberculoză cu evoluție rapidă, datorată diseminării generalizate a bacililor tuberculoși, având drept rezultat formarea de tuberculi numeroși în diferite organe și țesuturi, cu apariția unor simptome de toxemie (intoxicație) profundă. *T. cronică* = tuberculoză cu evoluție prelungită, prezentând leziuni cu caracter productiv-fibros, circumscrie (ex. granulom, cavernă) sau difuze; fizice. *T. miliară* = granulom.

TUBERIZARE (după fr. *tubérisation*) s. f. Proces de îngroșare a organelor unor plante prin depunerea unor substanțe nutritive de rezervă, în special amidon. Ex. rădăcina principală la morcov și țelină, rădăcinile secundare la dalie, o porțiune a tulpinii la gulie.

TUBEROZĂ (< fr., germ.) s. f. (BOT.) Chiparoașă.

TUBEROZITATE (< fr.) s. f. (ANAT.) Proeminență pe suprafața unui os, pe care se inserează mușchii sau ligamentele.

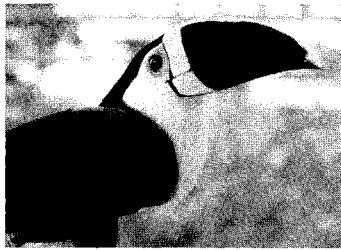
TUBIANA, Maurice (n. 1920), medic francez, oncolog, inițiator al folosirii radioactivității artificiale pentru explorarea și tratarea unor maladii.

TUBIFLORE (< fr.; {s}) lat. *tubus* „tub” + *fior* „floare”) s. f. pl. Ordin de plante dicotiledonate erbacee, rar lemnoase, cu flori tubuloase (*Tubiflorae*). Cuprinde familiile solanacee, boraginacee, convolvulacee și plantaginacee.

TUBIFORM, -Ă (< fr.; {s}) lat. *tubus* „tub” + *forma* „formă”) adj. În formă de tub.

TUBING (< germ., engl.) s. n. (IND. EXTR.) Teavă de extracție.

TÜBINGEN [tju:bingen], oraș în SV Germaniei (Baden-Württemberg), pe Neckar, la 30 km S de Stuttgart; 82,5 mii loc. (1992). Constr. de mașini și de instrumente de precizie. Ind. poligrafică, textilă, hârtiei, de prelucr. a lemnului. Universitate (1477). Observator astronomic. Monumente: biserica Sankt Georg (1470-1490), în stil gotic, cu morminte ale unor duci de Württemberg; mănăstire cisterciană (sec. 12); castelul ducilor de Hohen Tübingen (sec. 11, reamenajat în sec.

tucan

16); clădirea Primăriei (1425). Menționat documentar în 1078.

TUBMAN [tubmən], **William Vacarar** **Shadrach** (1885-1971), om politic liberian. Președinte și șef al guvernului Republicii Liberia (1944-1971).

TUBRUU v. Tobruk.

TUBUAI (TOUBOUAI), arh. vulcanic în S Polineziei Franceze, parte componentă a unui lanț montan subacvatic din S Oc. Pacific, extins pe 1 370 km lungime; 164 km². Ins. pr. locuite: Toubouai (47 km²), Rapa (39 km²), Rurutu (29 km²), Raivavae (16 km²), Rimatara (8 km²). Alt. max.: 435 m. Climă tropicală umedă. Plantații de vanilie și de cafea. Pescuit. Ins. Rimatara și Rurutu au fost observate în 1769 de căpitanul James Cook, iar Raivavae și Toubouai au fost văzute de același explorator în 1777. În 1791, navigatorul englez George Vancouver a zărit ins. Rapa. Întreg arh. este cunoscut și sub numele *Iles Australes* (Insulele Australe).

TUBULAR, -Ă (< fr.; {s}) lat. *tubulus* „tub”) adj. În formă de tub; prevăzută cu tuburi.

TUBULATURĂ (< it.) s. f. Ansamblu de țevi, montat într-un sistem tehnic pentru îndeplinirea unei anumite funcții, de ex. a schimbului de căldură dintre două fluide cu temperaturi diferite.

TUBULOPATIE (< fr.) s. f. Boală renală caracterizată prin afectarea tubulilor uriniferi (necroze ale epitelului tubular) cu etiologie toxică (unele antibiotice, citostatice, plumbul, mercurul etc.) sau asociată cu o stare de șoc. Determină insuficiență renală. Sin. *tubulonefrită*.

TUBULURĂ (< fr.; {s}) lat. *tubulus* „tub”) s. f. Bucată scurtă de țevă, prevăzută cu filet sau având o flanșă, o mufă etc., care se îmbină etanș cu peretele unui recipient sau al unei țevi ori se atașează la extremitatea unei conducte, în vederea realizării unui racord cu o

altă conductă, cu o armătură, cu un aparat etc.

TUCAN (< fr. {i}; cuv. tupi) s. m. Pasăre din familia Rhamphastide, ordinul Piciformis, caracterizată prin ciocul enorm, adesea viu colorat, turtit lateral, mai mare decât capul (la unele specii reprezentând mai mult de jumătate din lungimea totală a corpului). Se cunosc 6 genuri cuprinzând c. 40 specii, răspândite în reg. tropicale ale Americii de Sud și Centrale (până în S Mexicului), în general în păduri. De talie mijlocie până la mare (între 18 și 64 cm), au aripi scurte, rotunjite, coada lungă; la unele specii penajul este viu colorat, la altele predomină culoarea neagră, pe mici porțiuni apărând pete albe, galbene sau purpurii. În jurul ochilor pielea este lipsită de pene. Se hrănesc în special cu fructe, dar și cu insecte și chiar mici reptile. Își fac cuibul în scorburi. Specia *Rhamphastos sulfuratus* este considerată simbol național al statului Belize.

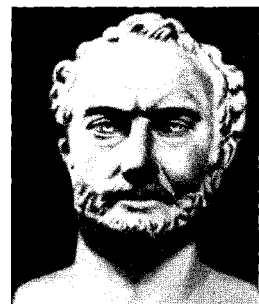
TUCCI, Giuseppe (1894-1984), orientalist italian. Fondator al Institutului italian pentru Extremul Orient. Conducător al unor expediții în Tibet, Nepal, Pakistan. Specialist în religiile indiei, în special în budismul tantric. Lucrări: „Pictura tibetană pe pergament”.

TUCI (< tc.) s. n. (Pop.) 1. Fontă. 2. Ceaur.

TUCIDIDE (THUKYDIDES) (c. 460-c. 396 î.Hr.), istoric și om politic atenian. Admirator și sprijinitor al lui Pericle. Întemeietorul criticii istorice și, prin aceasta, unul dintre precursorii istoriografiei moderne. Opera sa („Istoria Războiului peloponesiac”, în 8 cărți) înfățișează lupta pentru supremație în lumea greacă dintre Sparta și Atena, între anii 431 și 411 î.Hr.

TUCIURIU, -IE (< tuci) adj. (Fam.; despre oameni) Cu pielea feței de culoare închisă, ca tuciul; negricios, brunet, oaches.

Tucidide

TUCO-TUCO (cuv. hispano-american) subst. Rozător din familia *Ctenomyidae* cu corpul compact, urechi mici, picioare scurte cu gheare puternice. Se cunosc c. 26 specii (din genul *Ctenomys*), larg răspândite în S. Americii de Sud (îndeosebi în Patagonia). Își sapă vizuini și întinse rețele de galerii în sol.

TUCSON [tu:soŋ], oraș în SV S.U.A. (Arizona), situat pe un platou din deșertul Sonora, la 735 m alt., pe râul Santa Cruz, la 185 km SE de Phoenix și 130 km de granița cu Mexic; 515,5 mii loc. (2006). Nod feroviar. Aeroport. Constr. de avioane, rachete, aparataj electrotehnic, utilaje miniere și de mijloace de transport. Ind. chimică, a cimentului, încălțăminte, opticii și alim. Piață agricolă. Stațiune climaterică. Universitate (1885). Muzeu de artă. Muzeu mineralogic. Muzeul deșertului cu exponate privitoare la fauna și vegetația deșertului Sonora. Orchestră simfonică. Concurs anual de rodeo (iul.). Biserică (sec. 18). Fundat în 1776; oraș din 1877.

TUCUMÁN, v. San Miguel de Tucumán.

TUCUPITA, oraș în NE Venezuelei, situat pe râul Mánamo din delta fl. Orinoco, centru ad-tiv al terit. federal Delta Amacuro; 54 mii loc. (2001). Nod de comunicații. Expl. petroliere. Fundat în 1885.

TUDJMAN [tʉdʒman], Franjo (1922–1999), om politic croat. Primul președinte al Croației independente (1992–1999). Cosemnatar (1995) al acordului de pace privind Bosnia-Herțegovina.

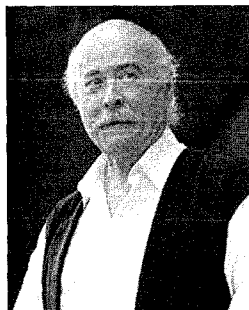
TUDOR [tiu:də] 1. Familie de nobili galezi. Membrii ei au ocupat, între 1485 și 1603, tronul Angliei; *Henric VII* (1485–1509), *Henric VIII* (1509–1547), *Eduard VI* (1547–1553), *Maria I* (1553–1558) și *Elisabeta I* (1558–1603). În timpul dinastiei T. s-a întărit absolutismul regal și s-au pus bazele expansiunii coloniale engleze. 2. Stil în arhitectura și artele decorative engleze, dezvoltat sub dinastia T., înfloritor mai ales în timpul reginei Elisabeta I. Cuprinde elementele goticului târziu și influențe ale Renașterii italiene și germane.

TUDOR [tiu:də], **Antony** (pe numele adevărat *William Cook*) (1908–1987), balerin și coregraf britanic. Stabilit în S.U.A. (1940). Fondator al companiei London Ballet (1938). A introdus în coregrafia contemporană baletul psihologic („Coloana de foc”). Din 1959 director al școlii Operei Metropolitan din New York; din 1974 codirector al Teatrului American de Balet.

TUDOR, Corneliu Vadim (n. 1949, București), om politic, poet și publicist român. Președinte al Partidului România Mare (din 1991). Redactor-șef al revistei săptămânale „România Mare”. Versuri militante, în registrul retoricii imnice sau imprecative, pe teme naționale („Poeme de dragoste, ură și speranță”, „Saturnalii”); poezii de dragoste („Epistole vieneze”); pamflete, aforisme.

TUDOR, Dumitru (1908–1982, n. Isverna, jud. Mehedinți), istoric și arheolog român. Prof. univ. la București. Specialist în istoria Daciei romane („Oltenia romană”, „Orașe, târguri și sate în Dacia romană”, „Podurile romane de la Dunărea de Jos”, „Sucidava”, „Enciclopedia civilizației romane”).

TUDOR, Gheorghe (n. 1945, com. Podari, jud. Dolj), cântăreț, instrumentist și actor român. Repertoriu („Menestrel la curțile dorului”; „Tudore, deschide poarta!”, „Anotimpurile”), prin care realizează un gen de istorie a literaturii române prin cântec (voce cu acompaniament de cobză).

Tudor Gheorghe

TUDOR, Sandu (pseud. lui *Alexandru Theodorescu*) (1896–1963, n. București), poet, ziarist și teolog român. S-a călugărit (1945). Lirică de factură mistică („Comornic”). Lucrări publicate postum: „Imn – Acatist la Rugul Aprins al Maicii Domnului”, „Căiețele preocupărilor Părinte Daniil de la Râșcău”. Deținut politic.

TUDORA 1. Masiv deluros în partea central-nordică a Dealului Mare (pod. Sucevei), alcătuit predominant din marne argiloase, argile și nisipuri sarmațiene, reprezentând alt. max. a acestuia (587 m). 2. Com. în jud. Botoșani, situată la poalele dealului omonim, pe stg. văii Siretului; 5 276 loc. (2008). Expl. de gresii. Pomicultură. În satul T., atestat

documentar la 29 iun. 1400, se află biserica Sfinții Împărați Constantin și Elena (1842). Rezervație forestieră, cu arbori seculari de tisă (*Taxus baccata*), extinsă pe 117,6 ha.

TUDORAN, Dorin (n. 1945, Timișoara), scriitor român. Disident, cere azil politic în S.U.A. (1985), unde conduce revistele „Agora” (1987–1992) și „Meridian” (1990–1991). Lirică evoluând de la confesiunea rafinat-ingenuă și muzicală („Mic tratat de glorie”) la denunțarea, în imagini terifiante, a regimului totalitar comunist („De bună voie, autobiografia mea”). Eseuri, reportaje, interviuri.

Radu Tudoran

TUDORAN, Radu (pseud. lui *Nicolae Bogza*) (1910–1992, n. Blejoi, jud. Prahova), scriitor român. Fratele lui Geo Bogza. Romane de succes, trăind în spirit neoromantic mirajul călătoriei („Toate pânzele sus”) și al iubirii („Anotimpuri”, „Fiul risipitor”, „Maria și Marea”). Nuvele de aceeași factură. Memorialistică („Oglinda retrovizoare”).

TUDOR VLADIMIRESCU 1. Com. în jud. Brăila, situată în NE C. Brăilei; 2 134 loc. (2008). În satul T.V., înființat în 1878 prin împroprietărirea însurățelilor, se află biserica Trei Ierarhi (1884). 2. Com. în jud. Galați, în C. Siretului, pe stg. văii Siretului și a râului Călmățui; 5 448 loc. (2008). Halță de c.f. Nod rutier. Viticultură. Satul T.V. a luat ființă în 1881 prin stabilirea aici a locuitorilor din satul Privalu și din alte sate, veniți în urma inundațiilor catastrofale provocate de râul Siret. Rezervație naturală (Balta Talabasca, 139 ha). Aici se află mănăstirea Vladimirești (de maici), ctitorie din 1938 a călugăriței Veronica Gurău, cu un paraclis construit în 1939, și biserica Adormirea Maicii Domnului, zidită în anii 1941–1943. Cele 50 de chili din

Radu Z. Tudose

cărămidă și atelierul au fost construite în perioada 1940–1954. Biserica, în stil moldovenesc, păstrează picturi murale interioare executate în 1942–1943. Desființată de autoritățile comuniste la 14 febr. 1956, mănăstirea a fost reînființată în mart. 1990 și restaurată în 1991. Colecție de icoane vechi. **3. V. Suceveni.**

TUDOSE, Radu Z. (n. 1928, Grănicești, jud. Suceava), chimist român. M. coresp. al Acad. (1991), prof. univ. la Iași. Cercetări bazate pe studiul fenomenelor și utilajelor de transfer de impuls, căldură și masă („Procese, operații, utilaje în industria chimică”, „Reologia compușilor macromoleculari”, „Fenomene de transfer”). A brevetat noi tipuri de utilaje pentru ind. chimică.

TUF (< fr., germ.) s. n. Rocă sedimentară poroasă. ♦ *T. vulcanic* = rocă vulcanogeno-sedimentară, formată prin acumularea și consolidarea unor produse ale erupțiilor vulcanice (cenușă); *p. ext.* orice depozit piroclastic. ♦ *T. calcaros* = rocă sedimentară calcaroasă, formată prin precipitarea carbonatului de calciu în jurul izvoarelor sau în albia râurilor care străbat terenuri calcaroase; este de culoare albă, cenușie, gălbuie sau brună, poroasă și ușoară. **V. și travertin.**

TUFAN (< *tufā*) s. m. 1. (Reg.) Denumire dată unor specii de stejar (*Quercus petraea*, *Quercus robur* și *Quercus pubescens*). 2. (Pop.) Bătă, ciomag.

TUFĂ (lat. *tufa*) s. f. 1. Denumire generică a plantelor lemnoase (arbuști) cu ramuri dese, crescute direct de la bază; 2. Grup de lăstari, de plante semilemnoase sau ierboase perene, crescute dintr-o rădăcină comună. ♦ Fam. *Tufă* (*de Veneția*) = nimic, deloc. ♦ Fig. Păr mult și des; daie. 3. Smoc de frunze bazale, dese, care înconjoară tulpina și protejează mugurii de regenerare

la multe specii de graminee perene. 4. (Pop.) Bătă, ciomag.

TUFĂNICĂ (< *tufă*) s. f. (HORT.) Denumire dată varietăților rustice de crizantemă (*Chrysanthemum indicum*) cultivate în grădini. Prezintă în general tulpini înalte de 40–100 cm, ramificate de la bază, cu numeroase frunze pețiolate, adânc lobate, pe față verzi, pe dos ușor alburii datorită perilor. Antodiile au dimensiuni mult mai mici decât la crizantelele de seră (în general 2–3 cm în diametru, la unele soiuri până la 5–6 cm), dar sunt foarte numeroase. La unele varietăți antodiile prezintă flori tubuloase galbene în centru și flori marginale ligulate de diferite culori; la altele numai flori ligulate, multiseriate, albe, galbene sau brun-roșcate. Înfloresc toamna până târziu (adesea până la prima zăpadă); dumitriță.

TUFĂRIȘ (< *tufar*) s. n. Asociație de arbuști cu caracter primar, formată în locuri unde condițiile de mediu nu permit dezvoltarea arborilor înalți (pe stâncării, în etajul subalpin, în ținuturi cu un deficit pronunțat de umiditate etc). **T.** cu caracter secundar se formează ca urmare a degradării pădurii (prin tăieri repetate la intervale scurte, pășunat, degradarea avansată a solului); în aceste asociații se întâlnesc uneori și specii de arbori cu port arbustiv (datorită distrugerii tulpinii principale). În etajul subalpin din Carpați în mod natural existau **t.** de jneapăn sau, în locuri mai umede, de arin de munte; acestea au fost în mare parte înlocuite cu pajști subalpine sau t. scunde de ienupăr, afin și merișor. Acolo unde se mai păstrează, jnepenișurile sunt în prezent ocrotite, datorită rolului important de protecție a solului și de regularizare a regimului hidrologic. La alt. mai mari se află tufărișuri scunde de smârdar. Pe stâncării calcaroase din SV României se dezvoltă **t.** xerotermofile de liiac, mojdrean, scumpie, în asociație cu corn, păducel, lemn câinesc și măceș. Pe terenuri foarte degradate din Subcarpații de Curbură sunt caracteristice tufărișurile de câtină albă. Pe locul pădurilor xerotermice din jurul M. Mediterane se dezvoltă **t.** de tip *maquis*. În reg. aride ale Globului, mari suprafețe sunt ocupate de **t.** xerofile de diverse tipuri: *scrub* în Australia, *bruse* în Africa, *chaparral* în California.

TUFENI, com. în jud. Olt, situată în câmpia Boian, pe stg. râului Vedea și pe râul Tecuci; 3 100 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de petrol și de gaze naturale.

TUFESCU, Victor (1908–2000, n. Botoșani), geograf român. Acad.

Victor Tufescu

(1992), prof. univ. la București. Preocupări în domeniul geografiei fizice, umane și aplicate. Lucrări de sinteză („Modelarea naturală a reliefului și eroziunea accelerată”, „Subcarpații”, „România. Natură, om, economie”).

TUFESTI, com. în jud. Brăila, situată în E. C. Bărăganului, pe stg. Dunării; 5 751 loc. (2008). Nod rutier. Pescuit. Muzeu etnografic și de artă populară. Satul **T.** este atestat documentar în 1832.

TUFIȘ (< *tufă*) s. n. Pâlc de arbuști sau de arbori tineri.

TUFIȘ, Dan (n. 1954, București), inginer român. M. coresp. al Acad. (1997), prof. univ. la Iași. Cercetări în domeniul inteligenței artificiale și al prelucrării automate a limbajului natural. Creatorul primului sistem de dialog om-calculator în limba română (1982). A realizat (1994) mediul de programare a dicționarelor, gramaticilor și aplicațiilor lingvistice bazate pe unificare (ECLU). Lucrări: „Limba și tehnologie”, „Limba română în Societatea Informațională – Societatea Cunoașterii.”

TUFIT (< fr., germ.) s. n. Rocă sedimentară-vulcanogenă, alcătuită dintr-o mare cantitate de material detritic mărunț și, parțial, din cenușă vulcanică.

Dan Tufiș

TUFOS, -OASĂ (< *tufă*) adj. Stufos.

TUGEARU, Ioan (n. 1937, com. Babuc, Cadrlater), balerin și coregraf român. Numeroase creații (regia și coregrafia) pe scena Operei Naționale din București.

TUGRA, v. tura.

TUGRIK (< cuv. mongol) s. m. Unitate bănească în Mongolia.

TUHACEVSKI, Mihail Nikolaevici (1893–1937), mareșal (din 1935) și teoretician militar sovietic. Unul dintre organizatorii și comandanții remarcabili ai Armatei Roșii în timpul Războiului Civil. Executat din ordinul lui I.V. Stalin.

TUHUTUM (sec. 9–10), una dintre cele șapte căpetenii ale triburilor maghiare așezate în Panonia. Potrivit lui *Anonymus*, tribul condus de T. a pătruns la începutul sec. 10 în Transilvania, luptând cu voievozii români Menumortu, Glad și Gelu.

TUI (< *tc*) s. n. (în Ev. Med., în Imp. Otoman) însemn al puterii și al rangului ierarhic; era compus din părul unei cozi albe de cal fixat pe o lance terminată în vârf cu o măciucă de metal aurit (uneori cu o semilună). Marele-vizir avea trei t., iar într-o anumită perioadă domnii Moldovei și ai Țării Românești, precum și principii Transilvaniei, câte două.

TUIA (< fr.) s. f. Arbore rășinos, exotic, din familia Cupresaceae, cu lujeri turțiți, cu frunzele persistente, mici, solziforme, de culoare verde-închisă, strâns alipite de lujeri, cu conuri mici, alungit ovoide, cu 3–4 perechi de solzi oblongi, pieșoși (sau la început cărnoși), imbricați. Se cunosc cinci specii, dintre care frecvent cultivate în parcuri și grădini sunt *arboarele vieții* (*Thuja orientalis*), originar din E Asiei și t. occidentală (*Thuja occidentalis*), originară din reg. Marilor Lacuri din America de Nord, care atinge c. 12 m înălțime; are lujerii orientați orizontal sau oblic, având fețele cu nuanțe diferite de verde, solzii conurilor pieșoși, bruni, scurt mucronați (spre deosebire de cei de la t. orientală, care prezintă prelungiri încovoiate în formă de corn). În V Americii de Nord (în Columbia Britanică și în unele sectoare din M-ții Stâncoși) se întâlnește t. uriașă (*Thuja plicata*), care poate ajunge la 60 m înălțime și 6 m diametru; era folosită de amerindieni pentru realizarea stălpilor totemici.

TUIPELEHAKE, Fatafehi (n. 1922), print; om politic din Tonga.

Columnne din Tula de Allende

Prim-min. (din 1965; între 1970 și 1991) al statului independent Tonga.

TUKĂRĂM (1608–1649), scriitor indian. Pelerin din casta „sudura”; unul dintre primii scriitori de limbă marathī. Autor al unor „cântece de pelerinaj” (*abhanga*), într-un stil direct și viguros, împrumutând imagini din viața cotidiană.

TUL (< fr., germ.) s. n. Țesătură foarte subțire, fină, formată din înălțuirea unor ochiuri poligonale, mici.

TULA, oraș în V Federației Ruse, pe râul Upa (afl. al râului Oka), la 177 km S de Moscova; 509 mii loc. (2006). Nod feroviar. Centru minier (expl. de lignit și de min. de fier). Constr. de mașini și de instrumente muzicale. Ind. siderurgică, chimică, a mat. de constr., de prelucr. a lemnului, pielăriei și alim. Catedrala Adormirea Maicii Domnului (1762–1764), biserica Bunei Vestiri (1692). Fabrică de armament construită de Petru cel Mare în 1712. Producție de samovare din aramă. Muzeu de istorie a armelor (1724). La 14 km SV de T. se află casa memorială „Lev Tolstoi” de la Iasnaia Poliana. Kremlin (1514–1521, restaurat în 1784 și 1824), care a rezistat atacurilor tătare din 1552. Menționat documentar în 1146. În 1503 s-a unit cu Marele Cnezat al Moscovei.

TULA DE ALLENDE, oraș în Mexic (Hidalgo), situat pe râul Tuia, la 72 km N de Ciudad de México; 93,2 mii loc. (2005). În apropiere de T. se află un important sit arheologic, extins pe 8 km². Aici a fost capitala Imp. toltec, cu o civilizație înfloritoare în sec. 10–13. În acest areal s-au găsit columne gigant (5 m înălțime) din bazalt negru, o piramidă, temple, statui ș.a.

TULAREMIE (< fr. *tif*; {s}) n. pr. *Tulare*, ținut în California + gr. *haima* „sânge”) s. f. Boală infecțioasă produsă de bacteria *Francisella tularensis* a rozătoarelor, transmisibilă ocazional și la om prin contact direct cu animalele infectate, prin intermediul unor paraziți sau prin apă și alimente contaminate; se caracterizează prin inflamarea persistentă a ganglionilor limfatici regionali, febră, frisoane, grețuri, vărsături etc. Se tratează cu antibiotice.

TULBURĂ (TURBURĂ) (lat. **turbulare*) vb. I 1. Tranz. A face ca un lichid să-și piardă transparența, să devină tulbure. ♦ Refl. (Despre ape) A se agita, a se învolora. ♦ Refl. (Despre cer) A se înnoia; (despre vreme) a se strica. 2. Tranz. și refl. A-și pierde sau a face pe cineva să-și piardă liniștea, cumpătul; a (se) neliniști, a (se) emoționa, a (se) îngrijora. ♦ A (se) enerva, a (se) mânia, a (se) înfuria. 3. Tranz. A stânjeni, a deranja, a incomoda.

TULBURĂRE (TURBURARE) (< *tulbura*) s. f. 1. Acțiunea de a (se) tulbura. ♦ Învolburare a unei ape, a vântului etc.; *fig.* neastâmpăr. 2. Teamă, neliniște, îngrijorare, frământare, zbucium. ♦ Mânie, supărare, furie. 3. Zarvă, tumult, dezordine. ♦ Răzvrătire, răscoală. 4. Dezordine, dezechilibru în funcționarea unui organ, a unei facultăți fizice sau psihice.

TULBURĂTOR, -OARE (TURBURĂTOR, -OARE) (< *tulbura*) adj., s. m. și f. 1. Adj. Care tulbură; răscolitor, emoționant. ♦ (Despre arome, miresme) Care amesteacă, îmbătător. 2. S. m. și f. Turbulent (1).

TULBURE (TURBURE) (lat. **turbulus*) adj. 1. (Despre lichide) Care nu este limpede, lipsit de transparență; cu impurități. ♦ (Despre ape) Agitat, învolburat. ♦ (Despre cer, vreme) Întunecat, cețos, posomorât. ♦ (Mai ales despre lumină) Difuz, vag. ♦ *Fig.* Greu de înțeles sau de urmărit, confuz, încurcat, neclar. 2. (Despre ochi, privire) Lipsit de limpezime, de claritate; împăienjenit. 3. *Fig.* (Despre situații sociale, politice) Neliniștit, agitat, nesigur, incert. ♦ (Despre stări psihice) Frământat, zbuciumat, neliniștit.

TULBUREL (< *tulbure*) s. n. Vin nou care încă nu s-a limpezit.

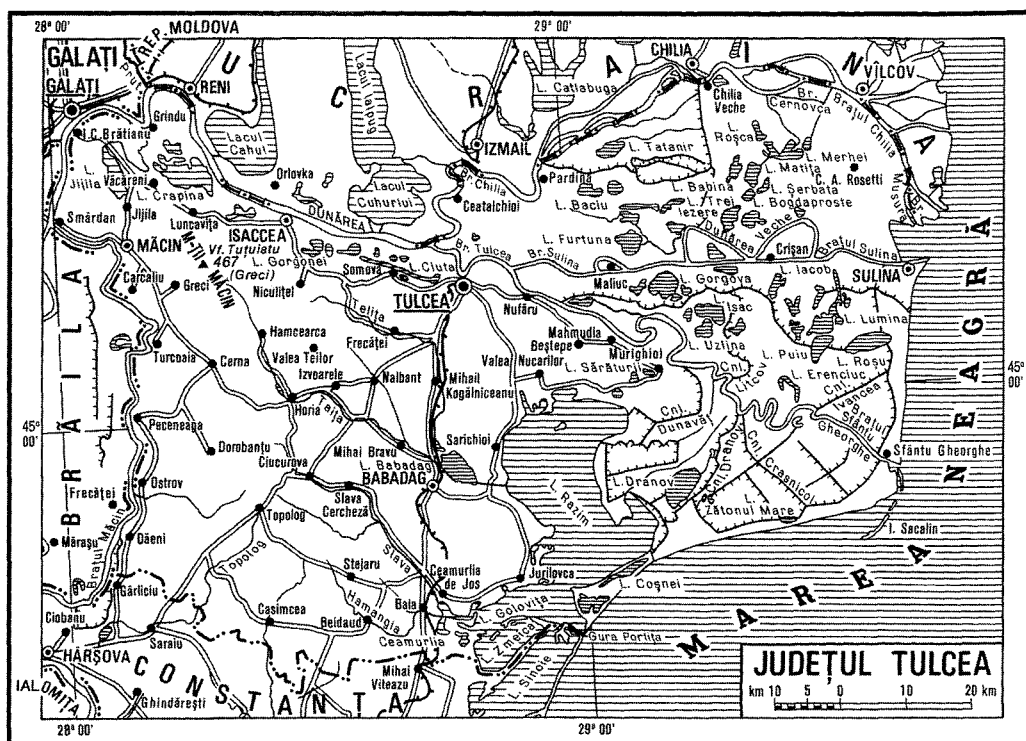
TULCA, com. în jud. Bihor, situată în C. Crișurilor, pe canalele Culișer și Crișurilor; 2 852 loc. (2008).

TULCEA 1. Brațul ~, sector al cursului inferior al Dunării, în extremitatea de V a Deltei Dunării,

cuprins între ceatala Chilie, unde Dunărea se desparte în brațul Chilia și brațul T., și ceatala Sf. Gheorghe; 17 km; lățime max.: 300 m; ad. max.: 47 m (în fața municipiului Tulcea); debitul mediu multianual: 2 600 m³/s. Transportă 38% din apele fl. Dunărea. Coeficient de sinuoșitate: 1,40. Reprezintă pr. cale de navigație fluvio-maritimă a Dunării. În aval de municipiul Tulcea, la ceatala Sf. Gheorghe, brațul T. se bifurcă în brațele Sulina și Sf. Gheorghe. **2. Dealurile Tulcei**, zonă deluroasă în N Dobrogei, parte componentă a pod. Dobrogei de Nord, extinsă la E de aliniamentul văilor superioare ale râurilor Telița și Valea Adâncă, paralel cu valea Dunării. Se prezintă sub forma unei culmi prelungi, domoală, nu prea înaltă (c. 200 m alt.), dominată de mai multe vârfuri izolate (Stânca Mare 205 m, Somova 225 m, Beiu 201 m, Beștepe 242 m ș.a.). Din partea centrală a D.T. se ramifică, spre S, o culme secundară, reprezentată prin dealurile Uzum (222 m), Orta Bair (206 m) și, izolat, dealul Denistepe sau Dealul Mării (270 m), care închid către E și S depr. Nalbant. D.T. sunt constituite din formațiuni paleozoice (cuartite, șisturi

cuartifere, filite) și mezozoice (calcare cenușii-negre, conglomerate, marno-calcare ș.a.). Caracteristica reliefului este dată de insularitatea masivelor deluroase precum și de „încăierea” lor în pătura groasă de loess. Alt. max.: 270 m (dealul Denistepe). Expl. de barită, de minereuri complexe, de dolomit, calcare, gresii ș.a. Viticultură. **3. Municipiu, reșed. jud. cu același nume**, situat în N Dobrogei, la poalele de N ale dealurilor Tulcei, pe malul dr. al brațului Tulcea al Dunării, la 71,3 km V de țămul Mării Negre; 91 841 loc. (2008). Port fluvio-maritim. Aeroport situat în com. Mihail Kogălniceanu, la 21 km S de oraș. Stație finală de c.f. Nod rutier. Expl. de calcar și de gresii cuarțoase. Centrală electrică și de termoficare. Constr. și reparații navale; utaj chimic. Întreprinderi pentru producerea de alumina și de feroaliaje. Fabriци de produse ceramice refractare, de mobilă, textile, de prelucr. a maselor plastice, a marmurei și granitului. Produse alim. Antrepozite frigorifice. Poligrafie. Piscicultură. Institut de învățământ superior (din 1993), filială a Universității „Andrei Șaguna” din Constanța. Institut de Cercetări Eco-Muzeale care grupează patru

muze: Muzeul de Științele Naturii Muzeul de Științele Naturii „Delta Dunării” cu peste 1 900 de piese, în special diorame care înfățișează flora și fauna Deltei Dunării; Muzeul de Artă; Muzeul de Artă Populară și Etnografie; Muzeul de Istorie și Arheologie. Institut Național de Cercetare și Dezvoltare „Delta Dunării”. La T. se află sediul Rezervației Biosferei Delta Dunării, Biblioteca județeană „Panait Cerna” (din 1900) cu peste 230 000 volume. La T. au loc Festivalul internațional al folclorului din țările dunărene (în anii cu soț), Festivalul internațional al folclorului din țările latine (în anii fără soț) și Festivalul național al obiceiurilor de Crăciun, Anul Nou și Bobotează. Monumente: catedrala Sf. Nicolae (1865, reparată în 1897–1900 și pictată de Ștefan Luchian și Constantin Artachino), declarată monument de arhitectură (este singura biserică ortodoxă de pe întreg cuprinsul Imp. Otoman căreia i s-a permis să-și înalțe turlele mai sus decât cele ale geamiilor); biserica Sf. Gheorghe, sau Biserica cu ceas, construită în 1857 și pictată în 1927; biserica grecească Buna Vestire (1848–1854); moscheile „Azzizie” (1899–1924), declarată

monument de arhitectură, și cea a lui Ismail Pașa (1877); Palatul Poștelor, construit în 1870 din inițiativa lui Ismail Pașa (azi sediul Muzeului Delta Dunării); clădirea Primăriei vechi (1870–1872); Monumentul Independenței realizat în 1899–1900 de sculptorii Gheorghe Vasilescu și Constantin Bălăcescu, sub forma unui obelisc, amplasat pe colina Hora; statuia ecvestră a lui Mircea cel Bătrân, operă în bronz a lui Ion Jalea, dezvelită în 1972. Săpăturile arheologice au scos la iveală urme de locuire datând din Neolitic (milen. 4–3 î.Hr.), precum și vestigiile aparținând culturii Gumelnița (milen. 4 î.Hr.) și culturii materiale a traco-geților (sec. 8–7 î. Hr.). Pe colina Hora (sau Dealul Monumentului) a fost identificată vatra unei cetăți construite, se pare, de către celți la sfârșitul sec. 4 – începutul sec. 3 î.Hr., cunoscută sub numele *Aegyssus*. În anul 12 d.Hr. cetatea *Aegyssus* a fost cucerită de daci, dar după puțin timp trupele regelui trac Rhoemetalces, ajutate de o legiune romană adusă din Moesia, au învins pe dacii nord-dunăreni. La începutul sec. 2 d. Hr. cetatea *Aegyssus* a fost inclusă în *limesul* scit. În sec. 3 d. Hr. cetatea a fost pradată de goti, iar în sec. 6 figura pe lista cetăților refăcute de împăratul Iustinian. În sec. 7, așezarea este amintită de geograful anonim din Ravenna cu numele *Aegipsum*, iar în sec. 10 aceasta este citată de împăratul bizantin Constantin VII Porfirogenetul, în lucrarea sa „De thematibus”, printre cele 14 orașe ale Dobrogei. La sfârșitul sec. 14 și începutul sec. 15, orașul T. s-a aflat sub autoritatea lui Mircea cel Bătrân. În 1420, T. a căzut sub stăpânire otomană, care va dura până în 1878. Numele actual al orașului apare în sec. 16 la

umanistul Paolo Giovio, iar apoi, în 1650, într-o descriere a Dobrogei aparținând călătorului turc Evlia Celebi. În 1778, T. este consemnată într-un act domnesc emis de Constantin Moruzi. Până în 1860 T. a fost condusă de un caimacam, iar după această dată a devenit reșed. unui sangeac. Declarat municipiu la 17 febr. 1968. 4. Județ în partea central-nordică a Dobrogei, la gurile Dunării, cu ieșire la Marea Neagră, la granița cu Rep. Moldova și Ucraina; 8 499 km²; (3,56% din supr. țării), locul 4 pe țară după jud. Timiș, Suceava și Caraș-Severin; 249 779 loc. (2008), din care 49% în mediul urban; densitatea: 31,5 loc/km². Reșed.: municipiul Tulcea. Orașe: Babadag, Isaccea, Măcin, Sulina. Comune: 46. **Relieful** se caracterizează prin existența a două unități fizico-geografice distincte: una mai înaltă în partea central-vestică, respectiv podișuri și munți foarte vechi și alta mai joasă și mai nouă în N și NE, respectiv lunca și Delta Dunării. Unitățile mai înalte de relief sunt dispuse în trei fâșii paralele: una în N, constituită din m-ții Măcin (cei mai vechi munți din România), tociți, cu alt. max. de 467 m (vf. Tuțuiatu), pod. Niculițel și Dealurile Tulcei; o fâșie centrală, extinsă între Dunăre la V și lacul Razim la E, reprezentată prin pod. Babadag și o fașie sudică care corespunde compartimentului nordic al pod. Casimcea și face parte integrantă din pod. Dobrogei Centrale, constituit predominant din șisturi verzi paleozoice. Zonele joase de relief includ Delta Dunării, lunca Dunării, precum și câmpia aluvială din preajma lacului Razim. **Climă** temperată, cu pronunțat caracter continental, manifestat prin veri călduroase, ierni reci, marcate adesea de viscole, amplitudini mari de temp. (66,3°C) și precipitații reduse. Zona litoral-maritimă a jud. T. se caracterizează printr-un climat blând (iarna, media termică a lunii celei mai reci este de -0,6°C, la Sulina). Temp. medie anuală pe terit. jud. T. oscilează între 10,7°C la Babadag și 11,1°C la Isaccea. Temp. max. absolută (39,5°C) s-a înregistrat la stația meteorologică Mircea Vodă (20 aug. 1945), iar minima absolută (-26,8°C) la Tulcea (24 ian. 1942). Precipitațiile medii anuale însumează 359 mm la Sulina (cele mai mici din țară) și 445 mm la Isaccea. Vânturile predominante bat dinspre NE (18,3%), NV (17,1%) și E (15,2%). În timpul verii, pe țărmul Mării Negre se manifestă o circulație termică locală a aerului, sub forma brizei marine

(ziua) și brizei de uscat (noaptea) care se resimte pe o distanță de 10–15 km spre interiorul uscatului. **Rețeaua hidrografică**, cu o densitate de 0,1–0,3 km/km² (exclusiv Delta Dunării), cea mai scăzută densitate din țară, se caracterizează prin râuri scurte, tributare Dunării (Valea Roștilor, Topolog, Cerna, Jijila, Luncavita ș.a.) sau care se varsă în cuvele lacustre de pe litoralul Mării Negre (râurile Taița, Tețița, Slava, Hamangia, Casimcea ș.a.). Dunărea, care mărginește jud. T. la V (prin brațul Măcin sau Dunărea Veche) și N (prin brațul Chilia) pe o distanță de 276 km, constituie pr. cale de navigație și sursa cea mai importantă de apă a jud. T. Lacurile fluviale (Peceneaga, Balta Traian, Jijila, Crapina, Gorgonel, Telnicea, Parcheș, Somova ș.a.), deltaice (Furtuna, Gorgova, Merhei, Matiața, Tatanir, Lumina, Puiu, Lacu Roșu, Trei lezere ș.a.) și litorale (Razim, Dranov, Golovița, Zmeica, Ceamurlia, Babadag) au importanță piscicolă și ca baze turistice de agrement. **Resurse naturale**: zăcăminte de pirită cuprifere (în satul Mina Altân Tepe), caolin (carrierele Făcățelu-Cheia și Vițelaru din m-ții Măcin și cariera Epaminonda din dealul Orliga), de pământuri colorate (Garvăn, Mircea Vodă), calcare (Isaccea, Tulcea, Mihail Kogălniceanu, Mahmudia, Sarinasulf), granit, granodiorit și porfir (Valea Nucarilor, Mahmudia, Măcin, Turcoaia, Atmagea), dolomit (Valea Nucarilor, Mahmudia), gresii cuarțoase (Baia, Tulcea), cuarțite (Iacobdeal), șisturi verzi (Casimcea) ș.a. **Industria** tulceană, amplasată în toate centrele urbane (Tulcea, Babadag, Isaccea, Măcin, Sulina) și în unele așezări rurale (Niculițel, Topolog, Mihail Kogălniceanu ș.a.) produce nave, utilaj ind. chimic, alumină și feroalaje, cărămizi refractare, mobilă, mase plastice, confecții, tricotaje, fire de bumbac, conserve de legume și fructe, preparate din carne și lapte, băuturi alcoolice, bere, panificație, tutun fermentat etc. O activitate caracteristică jud. T. o reprezintă pescuitul și prepararea peștelui. **Agricultura**. La sfârșitul anului 2004, fondul funciar al jud. T. era format din 364 015 ha terenuri agricole, 92 938 ha cu păduri, 351 779 ha acoperite cu ape și bălți (locul 1 pe țară). Se cultivă porumb, plante uleioase, grâu, floarea-soarelui, plante de nutreț, orz și orzoaică, ovăz, leguminoase pentru boabe, cartofi, legume ș.a. Natura solurilor, condițiile climatice și expoziția însoțită de un terenuri deluroase favorizează dezvoltarea viticulturii în arealele

Tulcea. Monumentul Independenței

localităților Niculițel, Babadag, Tulcea, Isaccea, Dăeni ș.a. Se cresc bovine, porcine, ovine, caprine. Avicultură; apicultură. O importanță deosebită pentru economia tulceană o au pescuitul fluvial, lacustru și maritim, precum și vânăutul și pescuitul sportiv, practicate în mod special în Delta Dunării. *Căile de comunicație* tulcene asigură întreaga gamă de transporturi (rutiere, feroviare, fluviale, maritime și aeriene). Transporturile fluviale și maritime de mărfuri și călători se realizează prin intermediul porturilor Tulcea, Sulina, Sfântu Gheorghe (Isaccea, Măcin, Chilia Veche), iar cele aeriene prin aeroportul Mihail Kogălniceanu. Pe brațul Sulina al Dunării și în continuare pe Dunăre până la Brăila pot pătrunde și nave maritime, fapt ce favorizează un intens comerț de tranzit. Transportul feroviar este deservit de o singură linie de c.f. (Tulcea – Babadag – Baia – Topraisar – Medgidia), neelectrificată, în lungime de 71 km, fapt ce determină o densitate de 8,4 km/1 000 km² (cea mai scăzută din țară). *Turism* intens determinat de existența numeroaselor locuri istorice și arheologice, cu vestigiile geto-dacice, romane și bizantine, a monumentelor din centrele urbane, a Parcului Național Munții Măcinului și mai ales de prezența *Rezervației Biosferei Delta Dunării*, inclusă în cea mai mare parte în jud. T., care reprezintă unul dintre cele mai interesante și mai atractive obiective turistice ale țării.

TULEI (< scr.) s. n. 1. Cotor al penelor încă nedezvoltate care acoperă corpul puilor de pasăre. 2. Fir de păr abia apărut în mustața sau în barba tinerilor.

TULEŪ (cf. *stiulete*) s. m. *T. gras* = soi românesc de prune cu creștere viguroasă și fruct mare, ovoid-alungit, de culoare vântă-închisă, cu *pruină* albăstrui.

TULGHES, com. în jud. Harghita, situată la poalele de NE ale m-șilor Giurgeu, pe râul Bistricioara, în zona de confl. cu Putna; 3 328 loc. (2008). Nod rutier. Expl. și prelucr. lemnului (cherestea). Moară de apă și joagăr (din 1875) în satul T. Centru de prelucr. artistică a lemnului și de cusături populare. Muzeu etnografic. În satul T., atestat documentar în 1850, se află biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 18) și o capelă din lemn cu hramul Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1922). În arealul com. T. se află masivul calcaros „Pietrele Roșii” (10 ha) declarat rezervație naturală pe plantele căruia vegetează multe

plante rare, printre care se remarcă speciile endemice *Astragalus roemerii* și *Hieracium pojoritense*. Zonă de interes cinegetic.

TULI (< bg., scr.) vb. IV 1. (Pop.; mai ales în expr.) *A o tuli* = a fugi repede, a o lua la fugă, a o lua la sănătoasă. 2. Intrans. (Reg.) A porni, a o lua la drum.

TULICHINĂ s. f. Subarbust din fam. Timeleacee înalt până la 1,5 m, cu frunze lanceolate și flori roz-trandafirii care apar înainte de înfrunzire (*Daphne mezereum*); conține alcaloizi utilizați în farmacologie (antihelmintic, antireumatic). Crește prin pădurile din reg. de munte. Sin. *piperul lupului*, *lilac de munte*.

TULIPĂ (< fr.) s. f. Lalea.

TULIȘA, compartimentul estic al m-șilor Retezat, despărțit de partea principală a masivului prin văile Pilugului (af. al Jiului de Vest) și Râu Bărbat (af. al Streiului). Spre E, se îngustează și coboară treptat până la contactul cu valea Jiului de Est. Alt. max. 1 792 m în vf. Tulișa.

TULIU (< fr. *li*); n. pr. lat. *Thule*, ținut în nordul extrem al Europei) s. n. Element chimic (Tm; nr. at. 69, m. at. 168,93) din grupa lantanidelor. A fost descoperit (1879) și numit astfel de chimistul suedez Per Theodor Cleve (1840–1905).

TULLUS HOSTILIUS, al treilea rege legendar al Romei (672–641 î.Hr.). I se atribuie organizarea militară a Romei și cucerirea cetății Alba Longa.

TULNIC s. n. Instrument muzical popular de suflat, varianta a buciului, de formă tronconică, folosit în Munții Apuseni.

TULNICI, com. în jud. Vrancea, situată în NV depr. Vrancea, pe cursul superior al râului Putna (af. al Siretului); 3 880 loc. (2008). Zăcăminte de sare gemă. Expl. de mame și calcare (în satul Lepșa). Expl. și prelucr. lemnului (cherestea). Păstrăvărie (în satul Lepșa). Pomicultură. Centre de prelucr. artistică a lemnului (în satele T. și Coza). Stație meteorologică (în satul T.). În satul Lepșa se află mănăstirea cu același nume (de maici) cu biserica Adormirea Maicii Domnului (1780). Demolată în 1927, biserica a fost refăcută din lemn în 1930–1936. Desființată în 1959, a fost reînființată în 1990. Bisericile Sf. Ioan Botezătorul (sec. 18) și Sf. Ștefan (ante 1809), în satul Coza și Sfinții Voievozi (ante 1809, reclădită în 1891), în satul T. În arealul com. T. se află rezervațiile Pădurea Lepșa-Zboina (210,7 ha)

Groapa cu Pini (11,1 ha), Râpa Roșie-Dealul Morii (49,6 ha), Strâmura-Coza (15 ha) și Valea Țișței (307 ha), și rezervația floristică și peisagistică cascada Putnei (10 ha). Zonă de interes cinegetic.

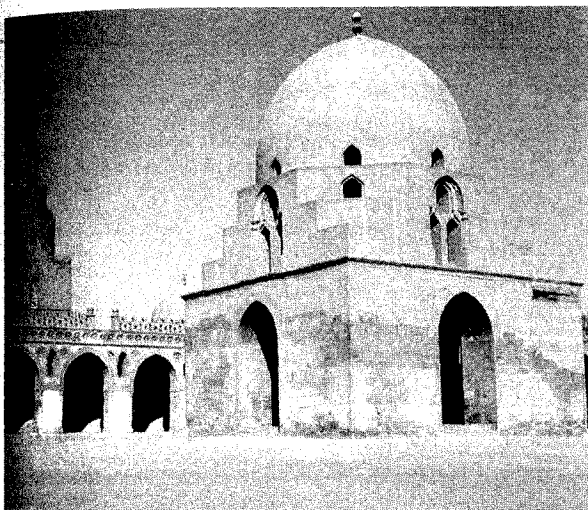
TULPAN (< ngr.) s. n. Pânză subțire de bumbac, de lână sau de mătase. ♦ (Pop.) Basma în trei colțuri, cu care femeile își acoperă capul; năframă.

TULPINĂ (cf. bg., scr. *turpina*) s. f. 1. Organ al plantelor superioare, care are rolul de a susține ramurile, frunzele, mugurii, florile și fructele și de a conduce seva brută de la rădăcină spre frunze și seva elaborată de la frunze spre celelalte organe. Unele t. îndeplinesc și funcția de fotosinteză, altele servesc la depozitarea substanțelor de rezervă. Se cunosc t. *aeriene*, t. *subterane* (ex. rizomii, bulbii, tuberculi) și t. *acvatice* (care pot fi natante, de ex. ca la lîntiță sau submerse ca la brădiș). *T. aeriene* pot fi lemnoase (la arbori și arbuști), ierboase sau cămoase (suculente). În majoritatea cazurilor tulpinile ierboase prezintă noduri și internodii. Frunzele se inseră pe tulpină la noduri, iar ramurile se dezvoltă din mugurii situați la noduri. 2. (MICROBIOL.) Cultură pură de microbi. 3. (DR.) Spiță (2); fig. viță, neam.

TULSA [talsə], oraș la partea central-sudică a S.U.A. (Oklahoma), pe râul Arkansas; 382,4 mii loc. (2008). Port fluvial. Aeroport. Nod feroviar. Expl. de petrol și gaze naturale. Rafinărie de petrol. Constr. aeronautice, de utilaj petrolier, de aparataj electronic și de instrumente de precizie. Ind. siderurgică (otel), chimică, sticlăriei, textilă, de prelucr. a lemnului (mobilă) și alim. Universitate (1894). Muzeu de artă. Conservator, operă, orchestră simfonică. Expoziție internațională a petrolului (o dată la 4 ani). Parcul Mohawk (1 140 ha), cu grădina zoologică. Biserică metodistă (1905), cu un turn de 69 m înălțime. Fundat în 1836.

TULSĪDĀS (c. 1532–c. 1623), scriitor indian de limbă hindi. Autorul epopeii mistice „Rāmcaritmānās” (bazată pe „Rāmāyāna”), inspirată din mitologia hindusă. Este considerat cel mai mare poet al Hindistanului medieval.

TULUCEȘTI, com. în jud. Galați, situată în E câmpiei Covurlui, în lunca și pe terasele de pe dr. râului Prut, pe râul Chineja, la granița cu Rep. Moldova; 7 598 loc. (2008). Stație (în satul T.) și haltă de c.f. (în satul Șivita). Nod rutier. Turmătorie de fontă. Viticultură. Bisericele Adormirea

Moscheea
lui Ibn
Tulun de la
Al-Fustat

Maicii Domnului (ante 1809, reclădită în 1881) și Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 19), în satele Șivița și T. Pădurea Gârboavele (100 ha), declarată rezervație forestieră, formată predominant din stejar pufos (*Quercus pubescens*) și stejar brumăriu (*Quercus pedunculiflora*).

TULŪNIZI, dinastie medievală desprinsă din califatul Abbasizilor, ce a cuprins în hotarele sale terit. de azi al Egiptului, NE Libiei, părți din Arabia Saudită, Israel, Iordania, Liban și V Siriei. Capitala la al-Fustat (Cairo). Întemeietorul dinastiei a fost emirul Ahmad ibn Tulūn (868-884). În 905 și-a încheiat existența ca urmare a recucerii Egiptului de către oștile abbaside, când Șaiban ibn Ahmad, ultimul cărmuitor tulunid (904-905) a fost înfrânt și dus în captivitate la Bagdad.

TULUMBĂ (< tc.) s. f. Furtun; pompă (de incendiu) care funcționează cu un furtun.

TUMANOVA, Tamara (1919-1996), balerină de origine rusă. Debut la Paris în 1929 („Evantaiul Jeanei”). A fost copilul-balerină al Baletelor ruse. Remarcabilă interpretă a rolurilor din „Giselle”, „Lacul lebedelor”, „Don Quichotte”, „Fedra”.

TUMBA, lac în V Republicii Democrate Congo, în bazinul fl. Congo, în apropiere de confl. râului Oubangui cu fl. Congo, la 120 km NV de lacul Mai-Ndombe (fost Léopold II); 500 km²; 37 km lungime; 13-19 km lățime; ad.: 2-6 m. Comunică cu fl. Congo prin canalul Irebu. Navigabil.

TUMBĂ (< ngr.) s. f. Rostogolire a corpului peste cap; salt în care

corpul se rostogolește în aer. ♦ Fig. (La pl.) Giumbuşlucuri, ghidușii.

TUMEFACȚIE (< fr.; {s}) lat. *tumefactus* „umflat”) s. f. Creștere în volum a unei regiuni a corpului, datorită unei infecții, unei tulburări circulatorii etc.; umflătură, tumescență.

TUMEFIA (< fr., lat.) vb. I refl. A prezenta o tumefacție; a se umfla.

TUMEN, fl. în NE Coreei de Nord, la frontiera cu China și cu Federația Rusă; 521 km. Izvorăște de sub vf. Paektu din m-ții Changpai, se îndreaptă spre N și NE, apoi face un cot brusc spre SE, vărsându-se în M. Japoniei. Navigabil pe 85 km.

TUMENOL s. n. Medicament utilizat în tratamentul dermatozelor, al arsurilor etc. Are acțiune antiinflamatoare, keratolitică, antipruriginoasă.

TUMESCENȚĂ (< fr.) adj. Care se umflă.

TUMESCENȚĂ (< fr.) s. f. Tumefacție.

TUMID, -Ă (< lat., fr.) adj. Umflat.

TUMORĂ (TUMOARE) (< fr., lat.) s. f. Masă de țesut nou format, având un caracter neinflamator, dezvoltată în organism dintr-un țesut preexistent care se înmulțește în mod exagerat. T. poartă denumiri variate, în raport cu organul sau țesutul în care s-a dezvoltat și au caracter malign sau benign (ex. fibrom, fibrosarcom, lipom, miom, carcinom etc.); neoformatie. ♦ *T. benignă* = t. caracterizată printr-o structură asemănătoare cu cea a țesutului de origine, prin creșterea lentă, prin absența tendinței de invadare, de metastazare și de recidivare după extirpare. *T. malignă* = t. caracterizată printr-o creștere rapidă, nedelimitată; invadează țesuturile înconjurătoare, produce metastaze în alte organe și țesuturi, recidivează după extirpare; cancer (1), neoplasm.

TUMUL (< lat., fr.) s. m. Movilă de pământ ridicată, în scop de protecție, deasupra unui mormânt destinat membrilor marcanți ai unei comunități. Caracterizând ritualul de înmormântare al multor populații din Antic., t. izolați sau grupați în necropole au fost descoperiți pe terit. României, datând din Neolitic, Epoca bronzului, a fierului, romană și din perioada de început a Ev. Med. (la Bârsești, jud. Vrancea; Ferigile, jud. Vâlcea; Agighiol, jud. Tulcea; Zimnicea, jud. Teleorman; Mangalia, jud. Constanța).

TUMULAR, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la tumul; p. ext. de mormânt, funerar.

TUMULȚ (< fr., lat.) s. n. 1. Zgomot mare, vuiet, gălăgie, larmă, zarvă, vacarm. ♦ Tălăzuire a unor ape, învolburare. 2. Fig. Zbucium sufletesc, frământare, tulburare, agitație.

TUMULTUOS, -OASĂ (< fr.) adj. 1. Zgomotos, impetuos, năvalnic. ♦ (Despre ape) Agitat, învolburat, clocotitor. ♦ Fig. Însuflețit, înflăcărat, entuziasmat. 2. În cantitate mare, abundent, îmbelșugat.

tumul etrusc

TUN (< *tuna*) s. n. 1. Armă de artilerie având o gură de foc, care aruncă proiectilele la distanță; *p. gener.* nume dat tuturor armelor de artilerie. ♦ (Pus pe lângă un verb îi intensifică acțiunea; pe lângă un adjectiv, îi dă valoare de superlativ) *A înghețat tun. Sănătos tun. 2. T. electronic* = parte a unor tuburi electronice, formată dintr-un catod, un sistem de concentrare a electronilor într-un fascicul filiform, un sistem de accelerare a acestora și un sistem de localizare și de deflexie a fasciculului. **3.** (Înv. și pop.) Tunet.

TUNA (lat. *tonare*) vb. I 1. Intranz. impers. A se declanșa un tunet; a se auzi tunetul. **2.** Intranz. A produce un zgomot asemănător tunetului; a bubui. ♦ (Despre voce, cuvinte) *A avea o mare rezonanță.* ♦ Fig. *A vorbi cu vehemență împotriva cuiva sau a ceva.* ♦ Expr. *A tuna și a fulgera* = a fi foarte furios, a face scandal.

TUNAR (< *tun*) s. m. Servant la tun (1). ♦ P. ext. Artilerist.

TUNARE (< engl. *tunning*) s.f. Modificare a caracteristicilor unui autovehicul (care poate viza motorul, suspensia, caroseria) pentru a-i îmbunătăți performanțele sau pentru a-l adapta la cerințele sau stilul personal al posesorului.

TUNARI, com. în jud. Ilfov, în C. Vlășiei, pe râul Pasărea; 3 836 loc. (2008). Fermă avicolă. Pomicultură. Pădure de stejari. Între 23 ian. 1981 și 10 apr. 1997 a făcut parte din Sectorul Agricol Ilfov. Biserica Sf. Nicolae (1754) în satul T.

TUNĂTOR, -OARE (< *tuna*) adj. Care tună; puternic, răsunător.

TUNDE (lat. *tondere*) vb. III 1. Tranz. și refl. A(-și) scurta, a(-și) reteza, a(-și) tăia (până la pielea) părul, barba sau mustața. ♦ Tranz. *A tăia lâna sau părul de pe corpul unui animal; p. analog.* a scurta, a tăia iarba, crengile copacilor etc. **2.** Tranz. (Fam.; în expr.) *A o tunde* = a fugi, a dispărea; a o șterge.

TUNDJA (TUNDZA), râu în Pen. Balcanică (Bulgaria și Turcia), afl. stg. al fl. Marița la Edirne; 405 km. Izv. din m-ții Balcani, străbate depr. Kazanlık și m-ții Sredna Gora și drenează C. Traciei Occidentale. Irigații și hidrocentrale.

TUNDRĂ (< finlandezul *tunduri*) s. f. Zonă de vegetație situată dincolo de limita nordică a pădurilor compacte, până la limita cu zăpezile perene polare, ocupând reg. cu climă rece, unde condițiile specifice ale înghețului peren al solului și perioada foarte

scurtă de vegetație au determinat apariția unor adaptări caracteristice la plante (înălțimi reduse și un sistem radicular superficial); predomină mușchii, lichenii, subarbuștii, arbuștii pitici (salcia polară, mesteacănul pitic etc.). dar se întâlnesc și plante ierboase ca macul galben polar, bumbăcărița, diferite specii de saxifraga ș.a. T. are o mare extindere în Siberia, în America de Nord și în Islanda, pe când în Europa formează doar o fâșie îngustă în N Scandinaviei (îndeosebi în Laponia) și N C. Ruse. Faună caracteristică: vulpea polară, renul, lemingul, iepurele alb, hermelina, ierunca (potârnichea de t.), ciuful alb (bufnița de zăpadă). Boul moscat, în trecut destul de răspândit, se păstrează doar local și a fost reintrodus în arii protejate. Ursul alb este răspândit în zonele litorale ale t. În timpul verii în t. cuibăresc numeroase păsări de apă (diferite specii de găște și rate sălbatice, eideri, lebede etc.), care toamna migrează spre sud (unele dintre ele iernând în Delta Dunării, de ex. găscă cu gâtul roșu din pen. Taimir). V. și *silvotundră*. În emisfera sudică t. apare doar pe arii foarte restrânse și în forme netipice. Uneori se folosește denumirea de *t. alpină* pentru vegetația din etajul alpin al m-ților din zona temperată; deși există numeroase asemănări cu t. propriu-zisă, se constată și o serie de deosebiri astfel că această extindere a termenului poate fi considerată improprie. T. montană în adevăratul sens al cuvântului există doar în N zonei temperate (Pen. Scandinavă, N m-ților Ural, m-ții din Siberia etc.).

TUNEL (< fr., germ. {i}) s. n. 1. Construcție subterană care traversează un obstacol natural (masiv muntos, deal); poate fi și subacvatică, atunci când trece pe sub o apă. Este folosită pentru circulația autovehiculelor, a trenurilor, a pietonilor sau pentru alte scopuri (tunele-apeduct, tunele pentru așezarea rețelei de canalizare etc.). **2.** (FIZ.) *Efectul t.* = trecere a unei particule printr-o barieră de potențial a cărei valoare este mai mare decât energia particulei.

TUNER (< engl.) s.n. Radioreceptor de calitate, fără amplificator de putere, proiectat pentru a fi înglobat într-un sistem audio de înaltă fidelitate.

TUNET (< *tuna*) s. n. Zgomot puternic care se aude la scurt timp după producerea fulgerului sau a trăsnetului; se produce datorită dilatării bruște a aerului din

vecinătatea acestora. ♦ Zgomot sau sunet puternic, răsunător.

TUNG subst. Arbore tropical din familia euforbiaceelor, înalt de 3-9 m, cu frunze alterne, mari, întregi sau lobate, inflorescența racem simplu sau compus, fructul este o drupă indehiscentă mare, rotundă, cu pericarp gros, cărnos și semințe mari, cu coaja foarte dură (*Aleurites fordii*, *Aleurites cordata* etc.). Se cunosc șase specii, răspândite în Asia tropicală și Oceania. Semintele conțin 58-60% ulei gras, care dă cel mai bun lac pentru avioane, submarine, automobile, părțile din lemn ale vaselor marine etc.

TUNGSTEN (< fr.) s. n. (CHIM.) Wolfram.

TUNGUSKA 1. Numele a trei râuri din Federația Rusă, tributare fl. Enisei, care izv. din interfluviiu Lena-Angara. *Podkamennaia T.* (T. pietroasă) drenează SV pod. Siberiei Centrale; 1 610 km. În cursul inferior, pe 250 km, este lărgit și canalizat; *Nijnaia T.* (T. inferioară) străbate centrul și E. pod. Siberiei Centrale; 3 220 km. În cursul superior are numeroase praguri. Navigabil în aval de orașul Tura, străbate bazinul carbonifer Tunguska. Îngheață în perioada oct.-mai; *Verhnaia T.* (T. superioară), mai cunoscută sub numele de Angara; 1 779 km. În 30 iun. 1908 în bazinul râului Podkamennaia T. s-a petrecut un fenomen rămas pentru mult timp neexplicat. Cerul a fost străbătut de un bolid foarte strălucitor, vizibil de la sute de km distanță, care se deplasa de la SE spre NV cu un zgomot asurzitor și care s-a prăbușit într-o reg. nelocuită și greu accesibilă. Inițial s-a crezut că a fost un meteorit („meteoritul tungus”), dar expedițiile care au cercetat locul în anii 1924-1927 nu au găsit nicio urmă a acestuia. Totuși, efectul puternic produs de unda de șoc, care a doborât arborii, radiar față de locul impactului, pe o distanță considerabilă (o rază de 32 km) sugera că nu ar fi fost posibil ca un astfel de corp ceresc să se fi dezintegrat total. De-a lungul timpului s-au emis diverse ipoteze, unele fanteziste (explozia unei nave extraterestre, impactul cu o „gaură neagră” etc.); în prezent, pe baza unor analize chimice, s-a conturat ideea coliziunii cu o mică cometă pătrunsă în atmosfera Pământului. **2.** Bazin carbonifer în partea central-sudică a Federației Ruse, în reg. Krasnoiarisk; c. 1 mil. km²; 2 345 miliarde t. rezerv.

TUNGUȘI (< rusă) s.m. pl. Denumire utilizată în trecut pentru diverse populații siberiene vorbind

lîmbi tunguse (tunguso-manciuriene) (din familia altaică, dar deosebite de cele mongole și turcice). Sunt în special vânători și crescători de reni. Au un artizanat dezvoltat (obiecte din lemn, broderii cu mărgele, prelucrarea pieilor și a fierului). Deși creștinați sub influența coloniștilor ruși, au păstrat o remarcabilă tradiție șamanică. În prezent se preferă utilizarea denumirilor particulare ale populațiilor respective. Mai cunoscuți sunt *evenkii* (c. 50 000 de persoane), locuitori ai taigalei, răspândiți în bazinele fl. Obi și Ienisei, până la țărmul M. Ohotsk și valea Amurului, și *evenii* din tundră (c. 18 000), răspândiți îndeosebi în Siberia Orientală.

TUNICĂ (< lat., fr.) s. f. 1. Haină, de obicei de uniformă, ajustată pe corp și încheiată până la gât. ♦ Bluză lungă și subțire ușor ajustată în talie. ♦ Piesă de îmbrăcăminte purtată în Antic.; t. bărbătească era scurtă până la genunchi, cea femeiască lungă și se purta strânsă în talie. 2. (ZOOLOG.) Membrană, de consistență gelatinoasă sau celulozică, care acoperă corpul unor animale marine (ex. la urocordate). 3. (BOT.) Frunză modificată făcând parte din structura bulbilor tunicăți (ex. la ceapă, lălea, zambilă, vioară). T. se acoperă complet una pe alta, protejând în interior mugurii de regenerare. T. externe sunt membranoase, uscate, de obicei brune. T. interne sunt groase, cărnoase, în ele fiind depozitate substanțe de rezervă.

TUNICIERI (< fr.; {s} lat. *tunica* „tegment, înveliș”) s. m. pl. (ZOOLOG.) Urocordate.

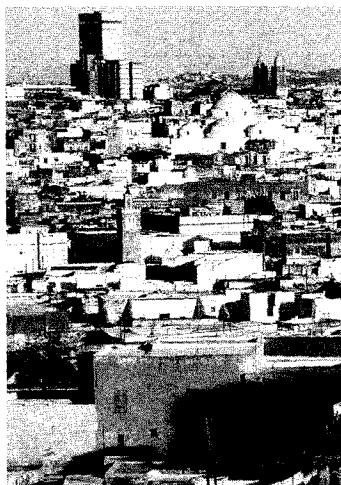
TŪNIS (TŪNUS), capitala Tunisiei, situată în NE țării, pe țărmul golfului cu același nume al M. Mediterane, cunoscut și sub numele de L. Tunis; 728,4 mii loc. (2004). Aeroporturile Al-Uwaynah și Carthage. Deservită de portul maritim La Goulette (sau Halq al-wadi), situat la 10 km NE de oraș. Pr. centru politic, economic, financiar-bancar, comercial, cultural-științific și turistic al țării. Termocentrală. Ind. metalurgiei feroase și neferoase, a constr. de mașini, chimică (îngrășăminte superfosfatice), a mat. de constr. (ciment), textilă, a confecțiilor, încălțămîntei și alim. (ulei de măsline, conserve, paste făinoase s.a.). Artizanat (covoare). Universitate (1960). Teatru. Muzeu de artă islamică; Muzeul Bardo cu colecții de obiecte și mozaicuri cartagineze, romane și bizantine, Lapidariu cu colecții de pietre funerare. Târg internațional de bunuri de consum. Monumente: resturile unui apeduct

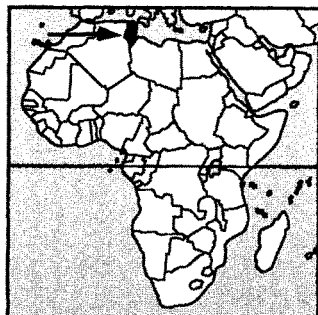
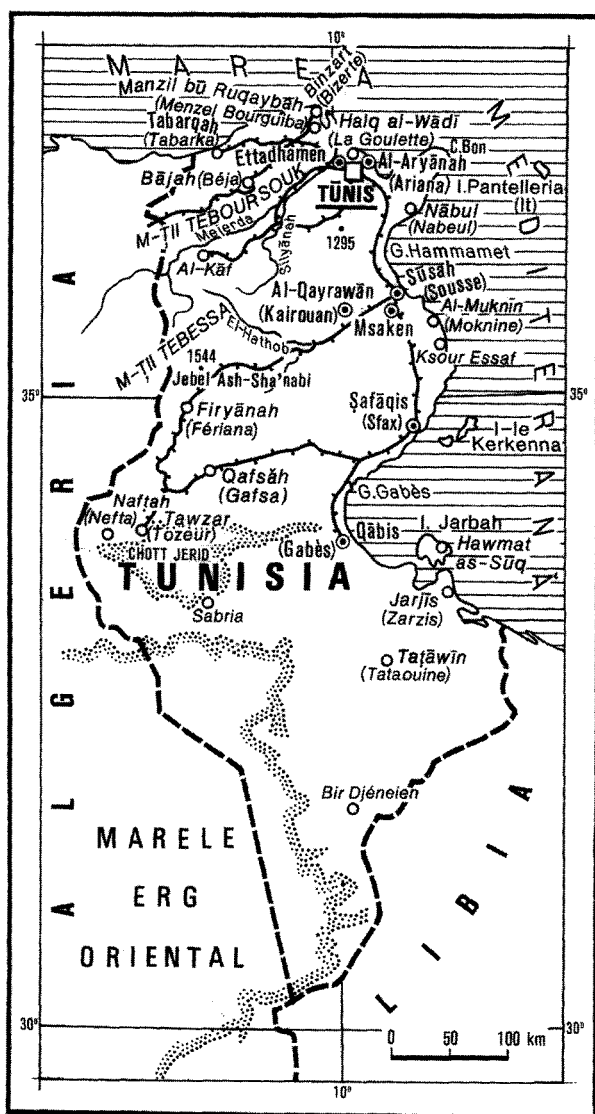
roman; moscheea Az-Zaytunah sau Marea Moschee (732); moscheea Casbah (sec. 13); moscheea Yusuf-Bey (sec. 17); Palatul Dar Hussein (sec. 18). Partea veche a orașului a fost inclusă (în 1979) în Patrimoniul cultural universal. Cunoscut din Antic., a devenit, după cucerirea arabă din 695–698, un important centru economic din N Africii și, de la mijlocul sec. 11, religios. A cunoscut, direct sau indirect, stăpânirea succesivă a Aglabizilor (sec. 9), Fatimizilor, Zirizilor (din 973), normanzilor (1148–1160), Almohazilor, iar din 1236/1237 a fost capitala dinastilor Hafsiți (până în 1574). În pofida atacurilor forțelor creștine (1270, 1284–1335, 1390), precum și a celor două ocupații ale Marinizilor (1348–1350, 1356–1357) T. era un autentic centru comercial mediteranean. Prin sosirea populației musulmane și evreiești din Pen. Iberică, și a stabilirii aici a primelor colonii de negustori europeni, importanta orașului a sporit considerabil, transferând asupra țării numele său. În aug. 1534 *Khair ed-Din Barbarossa* a cucerit T.; recucerit (în iul. 1535) cu ajutorul spaniolilor lui Carol Quintul. După o nouă ocupație (1569–1573), a fost cucerit de turci (în 1574), care au transformat țara în prov. În T. și-au avut reședința reprezentanții puterii suzerane, precum și șefii locali aparținând celor două dinastii de bei: Muradizii (1612–1702) și Husaynizii (1705–1957). În apr. 1881 T. a fost cucerit de trupele franceze, devenind capitala protectoratului instituit la 12 mai 1881. Ocupat de trupele germane (9 nov. 1942) și eliberat de cele

britanice (7 mai 1943). Capitala Tunisiei de la proclamarea independenței (20 mart. 1956).

TUNISIA 1. Republica Tunisiană (Al-Jumhūriya at Tūnisiyah), stat în Africa de Nord, cu largă ieșire la M. Mediterană; 164 150 km²; 10 020 000 loc. (2005). Limba oficială: araba. Religia: islamică (musulmani sunniți) 98,9%, creștină 0,5%, altele 0,6%. Capitala: *Tūnis*. Orașe pr.: Sfax/Şafāqis, Al-Aryānah/Ariana, Ettadhmen/At Tadāman, Sūсах/Sousse, Kairouan/Al-Qayrawān, Bizerte/Binzart, Gabès/Qābis. Este împărțit în 24 de guvernorate. T. are un relief relativ variat, format din m-ți nu prea înalți (alt. max. Jebel Ash-Sha'nabi, 1 544 m, din M-ții Tebessa) situați în partea de NV (prelungire a m-ților Tell Atlas de pe terit. Algeriei), cu culmi discontinue care includ văi și depr. fertile. Spre S sunt continuați cu o reg. mai coborâtă cu alt. sub 500 m (inclusiv cu sectoare aflate sub nivelul Oc. Planetar – Shatt al Gharsah, – 17 m) cu numeroase lacuri sărate (Chott el Jerid). În extremitatea sudică se află o serie de pod. tabulare (alt. medie 600 m) acoperite cu dune de nisip aparținând, sub raport geografic, Saharei (Marele Erg oriental și M-ții Sassour). La granița cu Libia se află un sector al C. Gefara (prelungită de-a lungul țărmului în țara vecină). Litoralul (1 148 km) este mai stâncos, înalt în N (până la capul Bon), jos și nisipos, cu numeroase golfuri și însoțit de ins., în E. Clima este subtropicală, tipic mediteraneană, cu veri fierbinți, lipsite de precipitații și ierni blânde și ploioase (Tūnis, 10°C în ian. și 400–600 mm/an); în S climă aridă, desertică (temp. ating frecvent 45°C, iar precipitațiile coboară la 100 mm/an). Hidrografia reflectă regimul climatic cu râuri doar în treimea nordică muntoasă (mai mare fiind Mejerda, 365 km, cu izv. pe terit. Algeriei) și numeroase ueduri în partea sudică. Vegetația de tip mediteranean (pini, stejar de plută, formațiuni arbustive gen maquis) din N face loc celei ierboase (cu iarbă alfa) devenind discontinuă (plante xerofile) sau chiar absentă în treimea sudică. Fauna specifică, mai bogată în specii în N, este ocrotită în câteva parcuri naționale și rezervații naturale, ce includ și arii situate pe traseele păsărilor migratoare din N Europei. Efect al umanizării îndelungate, milenare, pădurile s-au redus aproape până la dispariție (sub 7% din supr. țării). T. are o ec. diversificată axată pe servicii și ind. și o agricultură tot mai competitivă, dominată de sectorul vegetal. Cultura plantelor se practică

Tunis. Vedere generală

doar în N, pe c. 30% din supr. țării (una dintre cele mai ridicate ponderi din Africa), cu mari supr. irigate. Se cultivă: grâu, orz, măslini (locul 1 în Africa și 4 pe Glob la producția de măslină), curmali, citrice, viță de vie, legume (tomate, ceapă, morcovi, varză ș.a.), pepeni, cartofi, floarea-soarelui, sfeclă de zahăr, tutun, bumbac, in, fructe (mere, piersici, prune, caise ș.a.), piretrum. Se cresc ovine (6,7 mil. capete, 2005), caprine, cămile și bovine. Apicultura are importanță locală, în schimb pescuitul (inclusiv bureți de mare) a

luat amploare, o parte din produsele marine luând calea exportului. Variate resurse minerale: petrol (66,2 mii. t rezerve sigure, 2002), gaze naturale (77,2 miliarde m³ rezerve sigure, 2002), minereu de fier, plumb și zinc, argint, cărbune, sare, baritină, gips, dar mai ales fosfați naturali (8,4 mil. t, 2006, locul 5 pe Glob). Produse ind.: energie electrică, fontă și oțel, produse petoliere, autovehicole comerciale, televizoare, mașini electrice, acid fosforic și sulfuric, îngrășăminte azotoase și fosfatice, anvelope, ciment, hârtie, cherestea, bumbac egrenat, produse textile, conf., piei tăbăcite și încălț., ulei de măsline (150 mii t, 2005, locul 4 pe Glob), zahăr, lapte, brânzeturi, unt, carne, vin, bere, țigarete și tutun de pipă, ceramică și covoare. Rețeaua de transport este diversificată: c.f. 2 153 km; căi rutiere: c. 19 mii km (dintre care 2/3 modernizate, inclusiv 262 km autostrăzi); 30 aeroporturi (El-Aouina/Tunis, Djerba, Monastir ș.a.); gazoducte (2 665 km), oleoducte (1 235 km) și conducte pentru produse rafinate (353 km). O importanță deosebită o prezintă gazoductul „Transmed” (c. 2 500 km, sectorul tunisian 370 km) ce unește marea zăcămint algerian Hassi R'Mel cu N Italiei, subtraversând M. Mediterană. În ultimul deceniu T. s-a transformat într-o destinație turistică majoră în arealul mediteranean, valorificând atât potențialul heliomarinar, cât mai ales cel cultural-istoric. Pr. zone și obiective: Capitala Tunis cu cele c. 700 monumente islamice, partea veche a orașului (Medina) fiind inclusă (din 1979) în Patrimoniul cultural universal; ruine feniciene și romane din vechea Cartagina, azi suburbie a Capitalei, incluse (din 1979) în Patrimoniul cultural universal; stațiuni turistice și balneo-climaterice (Sidi Bou Said, Jebel Oust, Zaghouan ș.a.); zona turistică Bizerte – Coasta de Cristal (îmbinarea peisajului montan cu cel marin, cu plaje frumoase); zona capului Bon (cu orașul-stațiune Nabeul/Nabeul, stațiunea litorală Hammamet); reg. de coastă T. Centrală cu stațiuni (între care Sousse/Susah, cea mai elegantă stațiune din țară și de pe litoralul african mediteranean) și unele orașe cu vestigii (feniciene și romane în Sousse, apoi uriașul amfiteatru roman de la El Djem – 148x122 m, 60 000 locuri, inclus din 1979 în Patrimoniul cultural universal) și monumente (îndeosebi islamice – vechi moschei în Kairouan, datând din sec. 8, Sousse, din sec. 8, Monastir, Mahdia ș.a.); zona Djerba-Zarzis din S litoralului tunisian

(insula-stațiune omonimă și, respectiv, orașul-stațiune de pe continent). Puncte de atracție deosebite sunt monumentele și siturile vechi ale unor orașe incluse în Patrimoniul cultural universal (Kerkouane, orașul cartaginez și necropola sa, Kairouan, partea veche – Medina – a orașului Sousse, Dougga, unul dintre marile centre urbane din N Africii). În NV țării lângă orașul Jundūbah se remarcă vestigiile orașului roman *Bulla Regia*, faimos pentru *villae*-le sale cu demisol (pentru a suporta mai bine verile toride); Parcul Național Ichkeul (1978, 10,78 mii ha), loc de popas pentru sute de mii de păsări migratoare și el inclus în Patrimoniul natural universal. Moneda: 1 Dinar T. = 1000 Millimes. Export (2004): produse textile (37,2%), mașini electrice (13,9%), țigeti și petrol rafinat (9,5%), ulei de măsline (5,9%), produse din piele (5,2%), fosfați și derivate (4,9%). Pr. parteneri (2006): Franța (28,9%), Italia (20,4%), Germania (8,6%),

Spania (6,1%), Libia (4,9%). Import (2004): produse textile (18,8%), mașini electrice (11,9%), petrol rafinat (9,6%), autovehicule (7,3%), fier și oțel (6%), produse alim. (5,2%). Pr. parteneri (2006): Franța (25%), Italia (21,9%), Germania (25%), Spania (4,9%) ș.a.

– *Istoric*. Pe litoralul T., fenicienii întemeiază, începând cu sec. 12 î.Hr., o serie de colonii, între care cea mai strălucită va fi *Cartagina* (814 î.Hr.), fondată în imediata vecinătate a actualei capitale, Tunis, care, în sec. 6–3 î.Hr., reunește sub autoritatea sa toate așezările feniciene din Mediterana Occidentală, erijându-se într-o rivală a Siracuzei, apoi a Romei. Cucerit de romani (146 î.Hr.), vandali (sec. 5), bizantini (sec. 6), apoi de arabi (sec. 7), terit. T. devine, sub numele de Ifriqiyya (derivate din Africa), prov. a Imp. Arab, parte a lumii islamice. În sec. 12–16, T. face parte din terit. cîrmuite, direct sau indirect, de dinastiile

Fatimizilor, Zirizilor, Almohazilor și Hafizilor. În 1574 devine o prov. a Imp. Otoman, dar beilul Husayn Ben Aii transformă T. (1705) într-un stat *de facto* independent, sub o suveranitate nominală turcească. Încercările de modernizare întreprinse în sec. 19 nu pot împiedica instaurarea dominației coloniale. În 1881, T. este ocupată de trupele franceze și devine (12 mai 1881), protectorat francez. Mișcarea de emancipare națională se afirmă odată cu fondarea (1920) Partidului Desturian și desprinderea Partidului Neo-Destur, creat (1934) de Habib Bourguiba. După ce obține, în 1955, autonomia internă, T. își proclamă (20 mart. 1956) independența de stat. Membru al O.N.U. (12 nov. 1956). Habib Bourguiba, șeful guvernului, aboleste monarhia și proclamă (2 mai 1957) Republica T., al cărei președinte devine (1957–1987). Regimul autoritar al președintelui Bourguiba (proclamat, în 1975, președinte pe viață) este continuat și după înlocuirea acestuia (1987) de către prim-min. în funcție, Zine al-Abidine Ben Ali. Noul șef al statului este confruntat, din 1991, cu intensificarea mișcării fundamentaliste islamice. Regimul autoritar al președintelui Abidine Ben Aii (reales în funcție în 1989, 1994 și 1999) reușește să mențină stabilitatea social-politică a țării, blochează ascensiunea mișcărilor islamice extremiste și întreține relații cordiale cu statele vecine. În 1995, T. semnează un acord de asociere la U.E. Atentatul terorist (11 apr. 2002) de la sinagoga din orașul Jerbah (Djerba), inspirat de rețeaua teroristă al-Qaeda, se soldează cu 19 victime, dintre care 14 turiști germani. Republică prezidențială. **2. Canalul ~ v. Sicilia (2).**

TUNISIAN, -Ă (< fr.) s. m. și f. adj. 1. S.m. și f. (La m. pl.) Popor care s-a constituit ca națiune pe terit. Tunisiei. De religie islamică (sunniți). ♦ Persoană care aparține acestui popor. 2. Adj. Care aparține tunisienilor, care se referă la tunisieni. ♦ (Substantivat, f.) Dialect arab vorbit în Tunisia.

TUNJA, oraș în partea central-nordică a Columbiei, la poalele Cordillerei Oriental, pe valea râului Teatinos (sau Boyacá), la 137 km NE de Bogotá; 145,1 mii loc. (2005). Nod de comunicații. Centru comercial. Expl. de aur și de smaralde. Universitate Tehnică (1953). Bisericile Santo Domingo și San Laureano. Fundat în 1539 de Gonzalo Suárez Rendón, cu numele *Hunza*.

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Governorate	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc., 2006)
Al-Aryiānah	498	447,3
Al-Kaf	4 965	257,9
Al-Mahdiyyah	2 966	384,3
Al-Munastir	1 019	475,2
Al-Qasrayn	8 066	419,3
Al-Qayrawān	6 712	550,1
Bājah/Béja	3 558	303,5
Binzart/Bizerte	3 685	533,0
Bin' Arūs	761	531,2
Jundūbah	3 102	419,1
Madanin	8 588	440,1
Manūbah	1 060	346,9
Nābul	2 788	714,3
Qābis/Gabès	7 175	348,7
Qāfsah	8 990	327,9
Qibīlī	22 084	145,5
Safāqis/Sfax	7 545	881,1
Sidī Bū Zayd	6 994	404,1
Siliānah	4 631	233,6
Sūsah/Sousse	2 621	567,9
Tatāwin	38 889	144,1
Tawzar	4 719	99,4
Tunis	346	989,0
Zaghwān	2 768	165,7

Notă: orașele de reședință poartă numele guvernoratelor.

TUNS¹ (< *tunde*) s. n. Acțiunea de a (se) tunde.

TUNS², **-Ă** (< *tunde*) adj. (Despre păr, lână, iarbă etc.) Scurtat, tăiat, retezat; (despre oameni) căruia i s-a scurtaț părul, barba; (despre animale) cu lâna sau cu părul tăiat; (despre copaci) cu crengile retezate.

TUNSOARE (< *tuns*) s. f. Fel, mod de a tunde.

TUPAC AMARÚ, numele a doi conducători de răscoale din Peru; **T.A. I** (c. 1544–1571), conducătorul răscoalei incașilor împotriva dominației spaniole (1571). Executat. **T.A. II** (**José Gabriel Condorcanqui**) (c. 1740–1781), cunoscut ca „ultimul inca”. A condus puternica răscoală a amerindienilor (1780–1781) împotriva dominației spaniole. Prins, prin trădare, a fost ucis.

TUPAMAROS (< n.pr. *Tupac Amaru II*) s.m. pl. Membrii unei mișcări teroriste uruguayene înființată în 1962 care a provocat haos și derută în țară prin acte de gherilă urbană. Armata a purtat acțiuni militare împotriva ei până la distrugerea mișcării în 1973–1976.

TUPEU (< fr.) s. n. Îndrăzneală exagerată, cutezanță; obrăznicie.

TUPI (< fr.; cuv. indigen) s. n., s. m. 1. S. n. Familie de limbi amerindiene din ramura ecuatorială, cuprinzând c. 40 de limbi (multe dintre ele azi dispărute), cu peste un milion de vorbitori în America de Sud. Cea mai importantă dintre ele este *tupi-guarani*, singura din această familie acceptată ca limbă oficială în Paraguay, alături de spaniolă. 2. S. m. Persoană care aparține uneia din populațiile din America de Sud care vorbesc o limbă tupi.

TUPILA vb. I v. **pitula**.

TUPILAȚI, com. în jud. Neamț, pe râul Moldova; 2 315 loc. (2008). Nod rutier. Centru de reparat mașini și utilaje agricole. Vestit târg anual de vite, de produse agricole și de lemnărie. Case vechi, din sec. 19. În satul T. se află biserica Sfinții Voievozi (ante 1811) și casa „Catargii” (1842), iar în satul Hanul Ancuței există celebrul rateș cunoscut sub numele de Hanul Ancuței, construit din cărămidă în 1718, de dimensiuni mari (40x18 m). Ruinat în 1943, hanul a fost refăcut în 1966–1967. Acest han a fost pentru Mihail Sadoveanu sursă de inspirație pentru povestirea „Hanul Ancuței” (1928).

Andrei Nikolaevici Tupolev

TUPOLEV [tupœliif], **Andrei Nikolaevici** (1888–1972), inginer rus. Pionier al aviației ruse. Discipol al lui *N.E. Jukovski*, alături de care a înființat (1918) Institutul Central Hidroaerodinamic. A proiectat și condus lucrările de construcție a numeroase tipuri de avioane: Tu-104 (primul avion de transport civil cu reacție, construit în 1955), Tu-114, Tu-124 și Tu-144 (primul supersonic cu pasageri). În 1937, cu un ANT-25, a executat în premieră zborul Moscova-Vancouver, via Polul Nord, fără escală. Arestat (1937–1941) ca dușman al poporului și condamnat la 5 ani muncă silnică, a fost închis cu alți specialiști; aici a construit bombardierul supersonic TU-22; eliberat în 1941 cu toată echipa de specialiști. Cu avioanele de tip TU s-au stabilit 78 de recorduri mondiale. Lucrări teoretice privind calculul aerodinamic al avioanelor.

TUR (< fr.) s. n. 1. (FIZ) Mișcare cu caracter periodic a unui corp, care începe dintr-o poziție oarecare și ține până la revenirea corpului în poziție inițială; tură¹ (2). 2. *T. de orizont* = a) metodă de cercetare a caracterelor fizice și economico-geografice ale unei regiuni prin observare directă (cu ochiul liber sau cu instrumente optice) în scopul întocmirii unei hărți, schițe panoramice etc; b) privire de ansamblu (asupra unui spațiu fizic sau, fig., asupra unei probleme). 3. Plimbare scurtă, raită. ♦ *Tur-retur* = dus și întors. ♦ (Rar) Acțiune, inițiativă care cere îndemănare, agilitate, putere. *T. de forță* = efort, întreprindere îndrăzneată. 4. (SPORT) Parte dintr-un campionat (de fotbal, rugbi, handbal etc.) cuprinzând jumătate din totalul etapelor. ♦ Parcurs sub formă de circuit care trebuie străbătut de către concurenți într-o competiție sportivă (ciclism, motociclism, caiac-canoe, schi etc.). 5. Ciclu la

unele jocuri de cărți, în care fiecare partener distribuie cărțile pe rând.

TUR, râu, afl. stg. al Tisei pe terit. Ungariei; 70 km. Izv. din V m-ilor Gutâi, de la 950 m alt., străbate versantul acestora pe o pantă accentuată (20‰), intră apoi în depr. Oaș, trecând prin orașul Negrești-Oaș, iar în aval de confl. cu Valea Rea pătrunde în C. Someșului, unde are un curs meandrat și domol determinat de scăderea pantei de scurgere la 0,1‰. În aval de confl. cu râul Turț este îndiguit. În arealul com. Călinești-Oaș, pe râul T. s-a construit lacul de acumulare Călinești (364 ha; 7,4 mil. m³). Afl. pr.: Valea Rea, Valea Albă, Talna, Lechinioara, Turț. În raza com. Călinești, în lungul lui, pe o lungime de 43 km, s-a constituit o arie protejată.

TURA, râu în Siberia Occidentală (Federația Rusă), afl. stg. al Tobolului; 1 030 km. Izv. de pe pantele Uralului de Mijloc, iar în cursul inferior valea este însoțită de zone mlăștinoase. Trece prin Tiumen.

TURA, **Cosimo** (sau **Cosmè T.**) (c. 1430–1495), pictor italian. Elev al lui Francesco Squarione (1397–1468), la Padova; influențat de A. Mantegna, Piero della Francesca și Donatello. Întemeietorul școlii din Ferrara, unde a activat ca pictor de curte al familiei princiere Este. Lucrări cu subiecte biblice, caracterizate prin desenul vigoeros, tratarea sculpturală a volumelor și prin intensitatea coloritului („Bunavestire”, „Pietă”, „Fecioara cu pruncul”). Pictura sa anunță manierismul.

TURA (TUGRA) (< tc.) s. f. Monogramă a sultanului otoman, care se punea pe acte, pentru a le conferi autoritate, și pe monede; *p. ext.* orice emblemă sau efigie; faxă monedei pe care se află această emblemă.

TURAN, vastă reg. depresionară în Asia Centrală extinsă în SSV Kazahstanului, NNV Uzbekistanului și partea central-vestică a Turkmennistanului, între m-ții Kopetdag, M. Caspică, colinele Mugoari și poalele m-ților Tian-Shan și Pamiro-Alai, traversată de râurile Amu-Daria și Sirdaria. Cuprinde semideșerturi și deșerturi argiloase și nisipoase (Kizilkum și Karakum). Alt. max.: 900 m. Climă subtropicală, continentală uscată. Vegetație de stepă, semideșert și deșert argilos.

TURANIC, **-Ă** (după fr. *touranien*; {s} n. pr. persan *Turan* „Asia Centrală”) adj., s. f. pl. I. Adj. 1. Care se referă la popoarele turcice și uralo-altaice. 2. (Despre specii de

plante sau animale). Care provine din reg. deșertice ale Asiei Centrale (în Pleistocen acestea au funcționat ca refugii glaciare pentru flora și fauna de stepă, semideșert și deșert). II. S. f. pl. Denumire a popoarelor turcice și uralo-altaice.

TURATIE (< tur, după rotație) s. f. (TEHN.) Număr de rotații efectuate de un corp rotitor într-o unitate de timp. ♦ Rotație. ♦ *T. critică* = turatie la care un sistem aflat în rotație intră în rezonanță.

TURĂ¹ (< tur) s. f. 1. Serviciu succesiv, alternativ; rând, schimb (3). 2. (FIZ.) Porțiune din mișcarea circulară continuă a unui corp, cuprinsă între două treceri consecutive ale corpului prin același punct; rotație unică, completă (de 360°); tur (1).

TURĂ² (< fr.) s. f. Piesă în jocul de șah care se deplasează numai în linie dreaptă (orizontal și vertical); turn².

TURBA (lat. *turbare*) vb. I intranz. 1. A se îmbolnăvi de turbare (1). 2. Fig. A se mânia peste măsură; a se înfuria.

TURBAN (< fr., germ.) s. n. Acoperământ pentru cap, purtat de bărbați în unele țări orientale, format dintr-o fâșie lungă de pânză, mătase sau stofă subțire, care se înfășoară de mai multe ori în jurul capului. ♦ Acoperământ pentru cap asemănător ca formă cu cel descris mai sus, purtat de femei în loc de pălărie.

TURBANELE GALBENE, denumire a participanților la răscoala țărănească din China antică (184), condusă de Zhang Jiao. După unele succese, răscolajii au fost înfrânți sub zidurile capitalei (Luoyang).

TURBARE (< turba) s. f. 1. Boală infecto-contagioasă, virală, acută, comună animalelor și omului. Cel mai frecvent implicat în diseminarea bolii sunt carnivorele domestice și sălbatică (câine, lup, vulpe, pisică). Se transmite prin salivă, de obicei prin mușcătură, și poate evolua printr-o formă furioasă sau una paralică, ambele finalizate invariabil prin moarte. O manifestare caracteristică este hidrofobia. Poate fi prevenită prin vaccinare, care este obligatorie după mușcarea de către un animal turbat sau suspect. Primul vaccin a fost preparat de L. Pasteur între 1881 și 1889 și aplicat în 1885. La câini vaccinarea antirabică anuală este obligatorie. Sin. *rabie*. 2. Fig. Mânie nestăpănită, furie; înverșunare.

TURBAT, -Ă (< turba) adj. 1. Care suferă de turbare, bolnav de turbare.

2. Fig. Înnebunit (de durere, de spaimă etc.); cuprins de mânie, furios, violent. 3. Care este de o intensitate foarte mare; extraordinar, grozav.

TURBĂ (< fr.) s. f. Rocă sedimentară recentă, cu reacție acidă, de culoare brună, brună-gălbuie sau negricioasă formată prin descompunerea plantelor *in situ* într-un mediu saturat în apă (în mlaștini neaerisite); păstrează resturi de plante, parțial necarbonizate. În stare naturală conține 70-95% apă, iar în stare uscată 40-60% carbon, 28-40% oxigen, 4-7% hidrogen etc. Este utilizat drept combustibil inferior având puterea calorică de 2 000-5 000 kcal/kg, ca material izolant, ca îngrășământ agricol, în tratamente balneare etc. ♦ *mușchi de t.* = mușchi din genul *Sphagnum*. Datorită structurii anatomice specifice, înmagazinează cantități foarte mari de apă (de 18-20 ori mai mult decât greutatea proprie) și se înmulțesc vegetativ foarte rapid, dând naștere sfagnetelor compacte, care se întind centrifug peste terenul din jur. Sunt specii acidofile, extrem oligotrofe.

TURBĂRIE (< turbă) s. f. Mlaștină în care s-a acumulat un strat de turbă; regiune bogată în turbă. V. și *tinov*.

TURBELARIATE (< fr. *îi*); {s} lat. *turbella* < turba „agitație, mișcare”) s. f. pl. Clasă de viermi mici (ex. planaria), cu corpul moale și plat, în formă de frunză și cu tegumentul acoperit pe partea ventrală cu cili folosiți pentru deplasarea prin alunecare pe pietrele de pe fundul apei (*Turbellaria*). Trăiesc în apă sau în soluri umede. Se cunosc c. 3 000 de specii.

TURBIDIMETRU (< fr. *îi*); {s} lat. *turbidus* „tulbure” + gr. *metron* „măsură”) s. n. (FIZ.) Instrument utilizat pentru cercetarea mediilor disperse prin compararea transparenței acestora cu transparența unei probe etalon.

TURBIDITATE (< fr. *îi*); {s} lat. *turbidus* „tulburare”) s. f. (FIZ.) Proprietate a unui mediu dispers (suspensie, emulsie etc.) de a împrăști lumina incidentă. ♦ (HIDROL.) *T. apei* = cantitatea de material în suspensie conținută într-un volum de apă; se măsoară în g/m³.

TURBIFICARE (< turbă) s. f. Proces de transformare a resturilor vegetale în turbă.

TURBINĂ (< germ., fr.) s. f. Mașină de forță, alcătuită în esență dintr-un stator și un rotor format din unul sau din mai multe discuri cu

palete sau cu cupe montate pe un arbore, care transformă energia înmagazinată de un agent motor fluid (apă, gaze, abur) în energie mecanică de corp solid, transmisă apoi arborelui rotorului. ♦ *T. hidraulică* = t. care transformă în energie mecanică de corp solid energia hidraulică disponibilă a apelor, folosind în acest scop amenajări și instalații hidraulice corespunzătoare. Ing. american J. Francis a inventat (1849) *t.h.* cu reacție. *T. cu gaze* = t. care utilizează ca agent motor gazele rezultate, de ex. din procesul de ardere a unui combustibil într-o instalație anexă. Inginerii francezi R. Armand și C. Lemale au construit din 1903 primele *t. cu g. T. cu abur* = t. care folosește ca agent motor vaporii de apă produși într-o instalație de vaporizare sub presiune (de obicei cazane de abur, sau, în ultimul timp, schimbătoare de căldură ale reactorilor nucleare). Prima *t. cu a.* a fost inventată de inginerul britanic Charles A. Parsons în 1884. *T. de foraj* = t. cu diametrul relativ mic, care se introduce în gaura de sondă împreună cu sapa de foraj pe care o acționează; agentul motor (noroii de foraj) se pompează de la suprafață, sub presiune; turbofor, turbobur.

TURBIONAR, -Ă (< fr.) adj. (Despre curgerea unui fluid; în opoziție cu *laminar*) Care este însoțit de apariția vârtejurilor (turbionilor) la contactul fluidului cu corpurile întâlnite sau cu pereții conductelor.

TURBOBUR (< rus.) s. n. Turbină de foraj; turbofor.

TURBOCOMPRESOR (< fr.) s. n. Compresor alcătuit dintr-un stator și un rotor cu palete, cu care se realizează comprimarea gazelor (la presiuni de peste 2,5 atm., de obicei în trepte).

TURBODETENTOR (< rus.) s. n. Turbină de mare turatie, utilizată pentru lichefierea heliului prin detentă adiabatică.

TURBOFOR (< fr.) s. n. Turbină de foraj; turbobur.

TURBOGENERATOR (< germ. *îi*) s. n. Generator electric de putere mare, în general de curent alternativ trifazat, a cărui acționare se face cu ajutorul unei turbine cu abur; se utilizează frecvent în centralele electrice.

TURBOPOMPĂ (< fr.) s. f. Agregat compus dintr-o pompă acționată de o turbină, cu ajutorul căruia se realizează debite foarte mari de pompare (de ex. pentru alimentarea cazanelor cu abur).

TURBOPROPULSOR (< fr.) s. n. Motor aeroreactor la care turbina antrenată de gazele evacuate din camera de ardere pune în mișcare, prin intermediul unui reductor, o elice. Forța de propulsie se realizează datorită elicei și parțial datorită energiei cinetice a jetului de gaze.

TURBOREACTOR (< fr.) s. n. Aeroreactor la care compresorul de aer este acționat cu ajutorul unei turbine antrenate de gazele evacuate din camerele de ardere, forța de propulsie fiind asigurată de energia cinetică a jetului de gaze. Primul t. a fost brevetat de ing. britanic Franck Whittle în 1930.

TURBOSUFLANTĂ (< fr.) s. f. Compresor cu rotor utilizat pentru comprimarea aerului sau a unor gaze (la presiuni cuprinse între 0,1 și 2,5 atm), de obicei de debite mari.

TURBOVENTILATOR (< fr.) s. n. Ansamblu format dintr-un ventilator acționat de o turbină, utilizat pentru realizarea tirajului forțat în anumite instalații.

TURBULENT, -Ă (< fr., lat.) adj. 1. Care provoacă dezordine, neorânduială; gălăgios, zgomotos; tulburător 2. (FIZ.) Care prezintă turbulență; agitat.

TURBULENȚĂ (< fr., lat.) s. f. 1. (Rar) Neorânduială, dezordine; gălăgie 2. (FIZ.) Stare a unui fluid în masa căruia există vârtejuri; agitație.

TURBURĂ vb. I v. *tulbura*.

TURBUREA, com. în jud. Gorj, situată la poalele de SV ale dealurilor Amaradii și cele de SE ale dealului Bran, pe râul Gilort; 4 605 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul T.). Expl. de petrol și de gaze naturale. Pomicultură. Biserica de lemn Sf. Nicolae (1774, refăcută în 1846), în satul T.

TURC, -Ă (< *Turcia*) s. m. și f., adj. 1. S. m. și f. (La m. pl.) Popor care s-a constituit ca națiune pe terit. Turciei. Mai trăiesc în Bulgaria, Bosnia, Macedonia, Albania, Grecia, Cipru ș.a. De religie islamică. ♦ Persoană care aparține acestui popor sau este originară din Turcia. 2. Adj. Care aparține Turciei sau populației ei, privitor la Turcia sau la populația ei. ♦ (Substantivat, f.) Limbă turcică, vorbită de turci. V. limbă *turcice*.

TURCEA, Daniel (1945–1979, n. Târgu Jiu), poet român. Lirică vizionară a abstracțiunilor („Entropia”) sau a altitudinilor spirituale, de transcendere a materiei și mândalului („Epifanii”).

TURCENI, oraș în jud. Gorj, situat în S dealurilor Jiului, pe râul Jițu, în zona de confl. cu Jiul; 8 328 loc. (2007). Stație de c.f. (în satul T.). Centrală electrică și de termoficare, intrată în funcțiune în 1978. Hidrocentrală (9,9 MW) dată în folosință în 1989. Pomicultură. În satul Strâmba-Jiu se află mănăstirea Strâmba (de maici), cu biserica Sf. Treime, ctitorie din 1597–1599 a marelui logofăt Stoica, zidită pe locul unui schit ce data din 1519. Distrusă de un incendiu în 1724, biserica a fost refăcută și pictată în interior și exterior în 1793. Biserica a mai fost restaurată în 1927 și 1983. După Războiul de independență din 1877, mănăstirea a rămas în ruină până în 1923, când a fost refăcută și reînființată. Biserica de lemn Sf. Nicolae (1774, refăcută în 1846), în satul Stolojani. În raza com. se află locul fosilifer Gârbovu (1 ha). Declarat oraș în 2004.

TURCEȘC, -EASCĂ (< *turc*) adj. Care aparține Turciei sau populației ei, privitor la Turcia sau la populația ei. ♦ *Cafea t.* = băutură preparată din cafea, zahăr și apă în care, spre deosebire de filtru, zahărul se fierbe odată cu cafeaua.

TURCEȘTE (< *turc*) adv. Ca turcii, în felul turcilor; în limba turcă. ♦ Expr. *A sta (sau a șede) turcește* = a sta așezat cu picioarele încrucișate sub corp.

TURCIA, Republica ~ (Türkiye Cumhuriyeti), stat în SV Asiei și SE Europei, cu largă ieșire la Marea Neagră și M. Mediterană (inclusiv M. Egee); 779 452 km²; 73 875 300 loc. (2007). Limba oficială: turca. Religia: islamică 97,2% (sunniți c. 67%, șiiți c. 30%), creștină (ortodocși 0,6%), alte credințe 2,2%. Capitala: *Ankara*. Orașe pr.: Istanbul, Izmir, Bursa, Adana, Gaziantep, Konya, Antalya, İçel (Mersin), Diyarbakır, Kayseri, Eskişehir, Urfa (Şanlıurfa), Malatya, Samsun. Este împărțit în 81 provincii (iii), grupate în 8 reg. geografice. Terit. T. este extins pe două continente, Europa și Asia, separate prin M. Marmara cu str. Bosfor și Dardanele. Partea europeană prezintă două siruri de munți, nu prea înalți, Istranca (alt. max. 1 031 m) și Tekirdağ (sub 1 000 m) care închid o câmpie drenată de râul Ergene, afl. al *Maritei*. Partea asiatică, mult mai extinsă (97% din supr. țării), cunoscută sub numele de Anatolia (Anadolu), cuprinde un pod. central rectangular relativ înalt (alt. medie 900 m) înconjurat de lanțuri muntoase care, pe trei laturi, îl separă de mările învecinate: în N, spre Marea Neagră – M-ții Pontici/

Kuzey Anadolu (alt. max. Kaçkar Dağı, 3 937 m); „granită” pe 1 200 km, în S, spre M. Mediterană – M-ții Taurus/Toros (alt. max. Demirkazık, 3 756 m) și Antitaurus/ Antioirosdağ (alt. max. Beydağı, 3 086 m), iar spre V, munții mai scunzi (doar Uludağ în NV depășește 2 500 m) și fragmentați de râurile ce se varsă în M. Egee. Partea de răsărit a țării este reprezentată de un pod. mult mai înalt (1 400–3 000 m) numit Pod. Kars, dominat de enorme conuri vulcanice (între care Ararat, 5 165 m alt. max. din T.). În lungul țărmurilor există înguste câmpii litorale ce capătă amplexare în zonele de vărsare ale râurilor mai importante (Kizil Irmak și Sakarya în N, Seyhan și Ceyhan în S) ce străpung barierele montane amintite. Seismicitate ridicată: cutremurul din 1939 a provocat 40 000 de victime la Erzincan, iar cutremurul din 17 aug. 1999 din NV T. (reg. Izmit), cu o magnitudine de 7,4 grade pe scara Richter, se soldează cu 14 000 de morți, 27 000 de răniți și pagube de peste 20 miliarde dolari. *Clima* este temperat-continentală în cea mai mare parte a terit., cu ierni severe în E (Erzurum, -8,6°C temp. medie a lunii ian.); în reg. litorale clima este subtropicală, temp. medii lunare fiind pozitive și în sezonul rece (Sinop, 7,1°C, Adana 9,3°C, Izmir 8,5°C în ian.). Precipitațiile sunt mai bogate în M-ții Pontici (până la 3 000 mm/an) și mai reduse în cea mai mare parte a terit. turc (Ankara, în inima Anatoliei, 371 mm/an, Izmir 698 mm/an, Kayseri 386 mm/an). Mici ghețari pot fi întâlniți în zona celor mai mari înălțimi. De pe terit. T. izv. cele două mari fluvii ale Asiei de SV – Tigru și Eufrat – ultimul cu mari amenajări hidroenergetice realizate după 1980. Râul Aras/Araks din E țării se îndreaptă spre M. Caspică după ce străbate Armenia și Azerbaidjan. Celelalte cursuri pr. de apă se îndreaptă spre mările învecinate T., formând defilee la traversarea barierelor muntoase: Sakarya, Kizil Irmak spre Marea Neagră, Küçük Menderes și Büyük Menderes spre M. Egee, Gökso, Seyhan și Ceyhan spre M. Mediterană. În Anatolia Centrală există numeroase lacuri, majoritatea sărate, mai mari fiind Tuz, Beyşehir, Egridir, Izmir iar în partea răsăriteană, la 1 662 m alt., L. Van. Vegetația este formată din păduri (azi 13,2% din terit. T.) de pin de Alep, castan, stejar mediteranean (în V) și de mirt, laur și fag oriental (în N). În Anatolia Centrală sunt ierburile de stepă, iar în zonele înalte muntoase și în pod. Kars pajști alpine. Fauna variată cuprinde, între altele, fazani

de Colchida, varani, hiene, șacali, capre ibex, mufloni, urși bruni, vulpi ș.a. Numeroase rezervații și parcuri naționale, dintre care se remarcă: Uludağ, Karatepe-Aslantaş, Pen. Dilek, L. Manyas (loc de cuibărit pentru pelicanul creț, cormoranul mic și alte păsări de apă). Ind. e

specializată în producția de textile și conf., produse alimentare, siderurgie și produse chimice. S-au obținut rezultate notabile și în domeniul constr. de mașini, cu deosebire în domeniul bunurilor electrocasnice și al mijloacelor de transport. T. dispune de variate și valoroase resurse de

subsol: petrol, gaze naturale, uleiă, lignit (61,1 mil. t, 2005), bauxită, minereuri de cupru, fier, plumb, zinc, aur și argint, mangan, antimoniu, cromite (457,9 mii t, 2005, locul 6 pe Glob), magnezit (3,4 mil. t, 2005, locul 2 pe Glob), mercur, molibden, sare, boraiți (1,8 mii. t, 2005, locul 1 pe Glob), fluorite, fosfați naturali, sulf, grafit, caolin, bentonită (900 mii t, 2005, locul 4 pe Glob), gips, baritină, talc, marmură, tufuri vulcanice. Produse ind.: energie electrică, oțel, fontă, cocs metalurgic, alumina și aluminiu, cupru, zinc și plumb de topitorie, autovehicule, motocicletele, nave, tractoare, vehicule comerciale, aparate de radio, telefonice și televizoare (18 mil. buc., 2006, locul 3 pe Glob), mașini de spălat (5,4 mii. buc., 2006, locul 4 pe Glob), frigider (6 mil. buc., 2006, locul 5 pe Glob), benzină, asfalt, acid clorhidric, sulfuric, azotic și fosforic, amoniac, cauciuc sintetic, sodă calcinată și caustică, clor, îngrășăminte azotoase și fosfatice, fibre sintetice, fire sintetice și artificiale, anvelope, superfosfați, celuloză, hârtie și carton, ciment, fibre de bumbac, țesături de bumbac, conf., lână (37,8 mii t, 2006, locul 2 pe Glob), țesături de lână (91 mil. m², 2006, locul 3 pe Glob), fibre de in, ulei de floarea-soarelui și de măsline, unt, lapte, brânzeturi, carne, zahăr, bere, vin, țigarete, tutun de pipă ș.a. Ind. este concentrată în marile aglomerări urbane din V și NV țării (Istanbul, Izmir, Bursa, Izmit) și răspândită în restul terit. sub forma unor centre cu producție complexă (Ankara, Kayseri, Mersin, Samsun) sau specializată (Iskenderun, Seidişehir, Batman, Gemlik, Edirne). Agricultură se practică pe 34,8% din terit. țării. Are ca specific cultura cerealelor (grâu, orz, secară, ovăz, mei, orez, peste 40% din supr. cultivată), a citricelor și a viței de vie (pentru struguri de masă și stafide). T. se numără, de asemenea, printre marii producători mondiali de legume și fructe. În anul 2007 a ocupat locul 1 pe Glob la producția de alune, smochine, caise, cireșe, gutui, rodii; locul 2 la pepeni verzi, năut, castraveți; locul 3 la tomate, vinete, linte, fistic și piper verde. Culturile de bumbac și de tutun sunt de asemenea importante. Se mai cultivă sfeclă de zahăr (locul 5 pe Glob), floarea-soarelui, cartofi, ceai (locul 6 pe Glob), arahide, soia, măsline (locul 4 pe Glob), spanac (locul 3 pe Glob), ceapă, varză, fasole, morcovi, usturoi, conopidă, andive, mere, piersici, pere, prune, nuci, migdale, curmale, banane, vanilie, tutun. Se cresc efective însemnate de ovine (25 mii. capete, 2005), bovine (10

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Provincii	Suprafata (km ²)	Populația (mii loc.,2007)	Centrul ad-tiv
Adana	14 045,56	2 006,3	Adana
Adıyaman	7 606,16	687,0	Adıyaman
Afyon	14 718,63	830,2	Afyon
Ağrı	11 498,67	578,7	Ağrı
Aksaray	7 965,51	430,7	Aksaray
Amasya	5 703,78	349,6	Amasya
Ankara	25 401,94	4 453,5	Ankara
Antalya	20 790,56	2 135,3	Antalya
Ardahan	4 967,63	116,8	Ardahan
Artvin	7 367,10	162,7	Artvin
Aydın	7 904,43	1 006,0	Aydın
Balıkesir	14 472,73	1 104,1	Balıkesir
Bartın	2 080,36	154,7	Bartın
Batman	4 659,21	529,1	Batman
Bayburt	3 739,08	83,1	Bayburt
Bilecik	4 306,77	199,4	Bilecik
Bingöl	8 253,51	243,3	Bingöl
Bitlis	7 094,50	417,7	Bitlis
Bolu	8 323,39	261,9	Bolu
Burdur	7 134,95	243,8	Burdur
Bursa	10 886,38	2 466,3	Bursa
Çanakkale	9 950,43	402,0	Çanakkale
Çankırı	7 491,89	273,3	Çankırı
Çorum	12 796,21	552,8	Çorum
Denizli	11 804,19	888,2	Denizli
Diyarbakir	15 204,00	1 517,7	Diyarbakir
Düzce	2 592,95	331,8	Düzce
Edirne	6 097,91	377,9	Adrianopole = Edirne
Elazığ	9 281,45	599,5	Elazığ
Erzincan	11 727,55	314,1	Erzincan
Erzurum	25 330,90	961,8	Erzurum
Eskişehir	13 902,03	722,2	Eskişehir
Gaziantep	6 844,84	1 452,2	Gaziantep
Giresun	6 831,58	515,0	Giresun
Gümüşhane	6 437,01	192,1	Gümüşhane
Hakkâri	7 178,88	279,1	Hakkâri
Hatay	5 831,36	1 308,0	Hatay
Isparta	8 871,08	553,3	Isparta
Içel	15 512,25	1 893,0	Içel

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE (continuare)

Provincii	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc.,2007)	Centrul ad-tiv
Iğdir	3 587,81	181,8	Iğdir
Istanbul	5 315,33	7 764,9	Istanbul
Izmir	12 015,61	3 769,5	Izmir
Kahramanmaraş	14 456,74	1 039,6	Kahramanmaraş
Karabük	4 108,80	195,6	Karabük
Karaman	8 868,90	253,8	Karaman
Kars	10 139,09	279,5	Kars
Kastamonu	13 157,98	312,3	Kastamonu
Kayseri	17 109,33	1 101,6	Kayseri
Kilis	1 427,76	94,6	Kilis
Kırıkkale	4 569,76	390,6	Kırıkkale
Kırklareli	6 299,78	326,3	Kırklareli
Kırşehir	6 530,32	235,8	Kırşehir
Kocaeli	3 625,29	1 387,1	Izmit
Konya	40 813,52	2 451,2	Konya
Kütahya	12 013,57	688,4	Kütahya
Malatya	12 102,70	935,4	Malatya
Manisa	13 228,50	1 280,6	Manisa
Mardin	8 806,04	793,2	Mardin
Muğla	12 949,21	807,8	Muğla
Muş	8 067,16	495,2	Muş
Nevşehir	5 391,64	310,0	Nevşehir
Niğde	7 365,29	368,8	Niğde
Ordu	5 952,49	890,3	Ordu
Osmanlye	3 195,99	497,9	Osmanlye
Rize	3 921,98	360,0	Rize
Sakarya	4 880,19	776,7	Sakarya
Samsun	9 364,10	1 181,9	Samsun
Siirt	5 473,29	266,3	Siirt
Sinop	5 816,55	178,1	Sinop
Sivas	28 567,34	701,7	Sivas
Şanlıurfa	19 336,21	1 747,4	Şanlıurfa
Şırnak	7 151,57	412,8	Şırnak
Tekirdağ	6 342,30	9 147,0	Tekirdağ
Tokat	10 072,62	876,3	Tokat
Trabzon	4 664,04	1 076,2	Trabzon
Tunceli	7 685,66	73,7	Tunceli
Uşak	5 363,09	331,8	Uşak
Van	22 983,06	1 307,3	Van
Yalova	850,46	188,2	Yalova
Yozgat	14 074,09	735,0	Yozgat
Zonguldak	3 309,86	547,1	Zonguldak

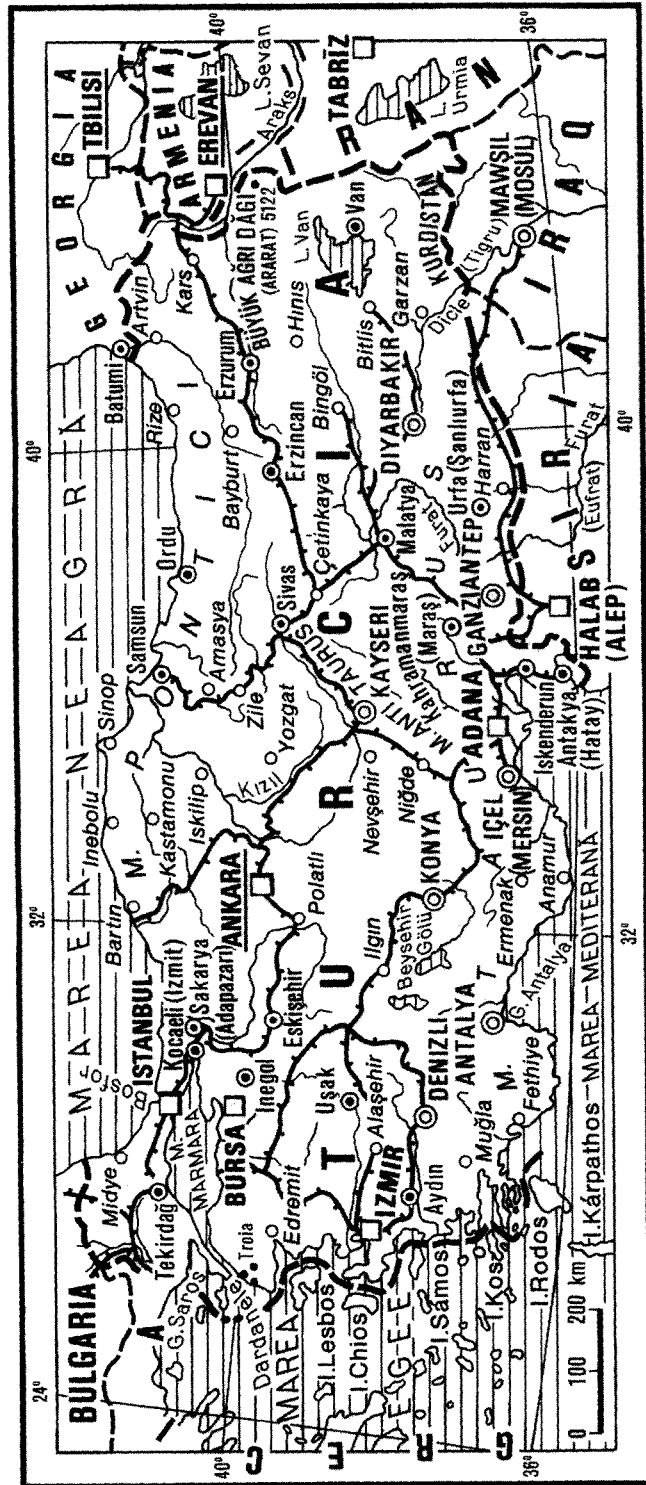
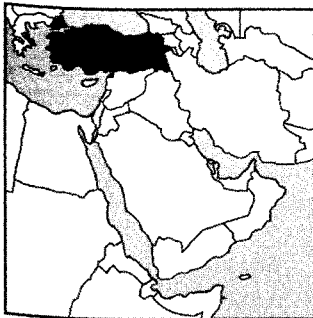
mil. capete, 2005), caprine (6,6 mil. capete, 2005, c. 600 mii capre de Angora), cabaline, asini și catâri, bubaline, păsări de curte. Apicultura este reprezentativă, la fel ca și

sericicultura. Pescuitul a luat amploare în ultimele decenii (inclusiv de bureți) contribuind și la export. Infrastructura căilor de comunicații este complexă: c.f. 8 697 km (25% electri-

ficate), căi rutiere: 426,9 mii km, inclusiv 1 892 km autostrăzi și două mari poduri peste Bosfor care asigură legături continentale; căile navigabile interne măsoară 1 200 km, iar conductele magistrale peste 11 000 km, unele cu semnificație internațională, precum cea care leagă zăcămintele de gaze naturale din N Iraquului de portul Ceyhan/Yumurtalık și oleoductul Baku-Tbilisi-Ceyhan; porturi (Istanbul, Izmir, Mersin, Izmit, Samsun, Kocaeli ș.a.) și o flotă maritimă comercială importantă. Transporturile aeriene dispun de 117 aeroporturi (90 modernizate, 16 dintre ele putând opera orice fel de aeronavă comercială). Turismul s-a consolidat după 1990, T. devenind o destinație preferată de mil. de europeni datorită patrimoniului natural și cultural-istoric de excepție. Pr. zone și obiective: Istanbul, metropola de pe două continente cu Palatul Paleologilor, catedrala Sf. Sofia – sec. 6, ridicată de Justinian și transformată în moschee (1453) și în 1935 în muzeu, Moscheea Albastră cu șase minarete, Moscheea lui Soliman Magnificul din sec. 16, cu patru mari minarete, Turnul Galata (120 m înălțime, genovez), Palatul Topkapı (sec. 15), Palatul Dolmabahce (sec. 19), Muzeul Arheologic cu o bogată colecție de exponate între care celebrul sarcofag al lui Alexandru cel Mare. Din 1985 Istanbul a fost inclus în Patrimoniul cultural universal; litoralul egeean cu Izmir, vestigiile Troiei incluse (din 1998) în Patrimoniul cultural universal, Bergama (anticul Pergam), Sart (anticul Sardes, capitala Regatului lidian al lui Cresus), Efes (vestigiile elenistice, romane, și paleocreștine), Bodrum (anticul Halicarnas, orașul natal al lui Herodot, capitala regelui Mausol cu un castel al cavalerilor de Rodos); litoralul sudic mediteranean cu renumita stațiune de cură helio-marină Antalya, apoi orașele Antakya (Antiohia din Antic. și Ev. Med.), Adana (cu un renumit muzeu arheologic și podul de piatră construit de împăratul Hadrian acum aproape 2000 de ani), stațiunea Kuşadası. Alte obiective turistice: Pamukkale, cu un relief de excepție, unic în lume, realizat de ape termale care au depus travertinul sub forma unor cascade pietrificate, a unor păduri „minerale” și a unor bazine dispuse sub formă de terase, inclus (din 1988) în Patrimoniul natural și cultural universal. În apropiere vestigiile orașului antic Hierapolis, fondat ca stațiune balneară de regii Pergamului și unde a fost martirizat Sf. Apostol Filip (80 d.Hr.). Capitala țării, Ankara cu templul lui August, sec. 1, coloana lui Iulian, sec. 4, mausoleul lui Kemal Atatürk și zona înconjurătoare

cu vestigiile hitite de la Hattuşaş, incluse (din 1986) în Patrimoniul cultural universal; vechiul Gordion, capitala Regatului Frigia, unde Alexandru cel Mare a tăiat nodul „gordian”, oraşul Diyarbakir (cu o fortăreaţă gigant cu ziduri de 5,5 km lungime), L. Van şi muntele Ararat. În partea europeană se evidenţiază oraşul Edirne (Adrianopol) cu moscheile Selimiye (sec. 16), Yıldırım (sec. 14-15) şi Beyazit II. Alte numeroase obiective sunt incluse în Patrimoniul cultural universal: marea moschee şi spitalul din Divriği (din 1985), complexul funerar Nemrut Dağ (din 1987), oraşul Safranbolu (din 1994), situl arheologic Xanthos-Letoon (din 1988) şi Parcul Naţional Göreme şi siturile rupestre din Capadocia (din 1985). Moneda: 1 Liră T. = 100 Kuruş. Export (2005): textile şi confecţii (19%), vehicule (18%), aparatură electrocasnică (10%), maşini-unelte (7%), fier şi oţel (13%), produse chimice şi farmaceutice (9%), fructe şi legume. Pr. parteneri (2006): Germania (11,3%), Marea Britanie (8%), Italia (7,9%), S.U.A. (6%), Franţa (5,4%), Spania (4,4%). Import (2003): produse chimice (16,2%), maşini electrice (11,9%), petrol brut şi gaze naturale (11,3%), vehicule (9,3%), maşini electrice (9,1%), fier şi oţel (6,8%). Pr. parteneri (2006): Rusia (12,8%), Germania (10,6%), China (6,9%), Italia (6,2%), Franţa (5,2%), S.U.A. (4,5%), Iran (4%).

- *Istoric.* Anatolia şi litoralul Asiei Mici adăpostesc în Antic. o succesiune de strălucite civilizaţii. Fondat în milen. 7 î.Hr., Catal Hüyük este considerat unul din primele oraşe ale omenirii. Cetatea Troia are o istorie urmărită de arheologi până în milen. 4 î.Hr. Poporul indo-european al hitiţilor pune în milen. 2 î.Hr. bazele unui înfloritor regat, rival al Egiptului faraonilor şi al Babilonului. Coloniile întemeiate după 1100 î.Hr. de greci pe coasta egeică a Asiei Mici (Milet, Efes, Halicarnas) întretin relaţii

fructuoase cu regatele frigian și lidian din vecinătate. Imp. Persan se impune, până la cucerirea lui de către Alexandru cel Mare (334–323 î.Hr.), drept cea mai impresionantă macroformațiune statală a epocii. Pe ruinele imp. lui Alexandru cel Mare amestecul civilizației grecești cu cele orientale dă naștere lumii elenistice. Cucerită de Roma, Asia Mică devine o neîntreruptă posesiune romană, din 395 d.Hr., pentru mai bine de o jumătate de milen., bizantină și creștină. Originari din Asia Centrală, turcii pătrund, în sec. 11–12, în Asia Mică. Sultanul Osman I (1281–1326) unește triburile turcilor anatolieni, punând bazele unui stat independent. Fiul său, Orhan (1326–1359) stabilește capitala statului la Bursa (Brusa), organizează sistemul ad-tiv (împărțirea în sangeacuri) și creează trupele de ieniceri. Murad I (1360–1389) cucereste toate posesiunile bizantine din Asia Mică, trece în Europa și face din Adrianopol (1365), pentru un sec., reședința sultanilor otomani. Înfrângând, în bătălia de la Kosovopolje (1389), armatele dinaștilor balcanici, pe cele ale cruciaților la Nicopole (1396), la Varna (1444) și din nou la Kosovopolje (1448), turcii cuceresc, în sec. 14–15, Bulgaria, Serbia, Grecia, Albania, Bosnia, Herțegovina. Țările Române sunt constrânse să recunoască suzeranitatea Imp. Otoman, dar își păstrează autonomia. Hanatul Crimeii devine, în 1475, vasal padișahului, ceea ce are ca urmare transformarea Mării Negre într-un „lac turcesc”. Sultanul Mehmed II cucereste, în 1453, Constantinopolul și-l transformă în noua capitală a Imperiului (Istanbul). În timpul domniei sultanilor *Selim I* (1512–1520) și *Soliman Magnificul* (*Suleiman II*, 1520–1566), cucerind Armenia, Mesopotamia, Siria, Egiptul, Tripolitania, Algeria, o parte a Ungariei, Imp. Otoman, devenit o mare putere europeană, ajunge la apogeul expansiunii terit. și al strălucirii sale. Înfrângerea flotei otomane de către coaliția hispano-venețiană, în bătălia de la Lepanto (1571), este un prim semn al crizei, accentuată în sec. 17–18 (îndeosebi după asediul eșuat al Vienei – 1683), când imperiul înregistrează importante pierderi terit.; Persia Safavizilor, Imp. Habsburgic și cel Rus devin principalii săi adversari. Luptele de emancipare națională, războaiele austro-ruso-turce adâncesc criza statală din sec. 19; formarea statelor naționale independente Grecia,

Serbia, Muntenegru, România, Bulgaria, pierderea Algeriei, Tunisului, Egiptului ș.a. sporesc dependența statului turc față de Puterile Europene, îndeosebi față de Franța și Marea Britanie. Revoluția „junilor turci” din 1908 restabilește Constituția liberală din anii 1876–1878. În urma Războiului italo-turc din 1911–1912, Imp. Otoman pierde Cirenaica și Tripolitania, iar în urma Războaielor Balcanice (1912–1913), posesiunile pe care le mai stăpânește în Europa se limitează la orașele Adrianopol (Edirne) și Istanbul. La sfârșitul Primului Război Mondial, la care participă din 1914, de partea Puterilor Centrale, T. pierde Palestina, Siria, Libanul, Iordania, Iraelul, pen. Arabia. În fruntea mișcării de renaștere națională se situează acum *Mustafa Kemal Atatürk*. Victorioasă în Războiul greco-turc din 1919–1922, T. obține, prin Tratatul de la Lausanne (24 iul. 1923), revizuirea clauzelor Tratatului de Pace de la Sèvres (10 aug. 1920), căpătând configurația terit. actuală. La 29 oct. 1923, după desființarea sultanatului, T. este proclamată republică. Din inițiativa președintelui M. Kemal Atatürk (1923–1938), este aplicat un amplu program de reforme vizând modernizarea vieții ec., sociale și politice (separarea statului de religie, introducerea sistemului juridic vest-european, adoptarea alfabetului latin, egalitatea în drepturi a femeii, crearea unei ind. naționale etc.). T. abandonează orice referire la panislamism și panturcism, promovând o politică de neutralitate și bună înțelegere cu toate statele. În 1934 semnează cu România, Grecia, Iugoslavia, Pactul Înțelegerii Balcanice. În cursul celui de-al Doilea Război Mondial, T. rămâne neutră până la 23 febr. 1945, când declară război Germaniei și Japoniei. Membru al O.N.U. (24 oct. 1954). În condițiile Războiului rece, T. este inclusă în sistemul de alianțe vest-european; în 1952 devine membru N.A.T.O., în 1955, al Pactului de la Bagdad (din 1959, C.E.N.T.O., dizolvat în 1979), în 1963, membru asociat al U.E. După introducerea sistemului pluripartit în 1946, Partidul Democrat câștigă alegerile din 1950, desemnând ca președinte al statului pe *Celal Bayar* (1950–1960) și ca prim-min. pe Adnan Menderes (1950–1960). Lovitura de stat militară din 27 mai 1960 îi înlătură pe aceștia la putere (Menderes este executat în 1961), dar în 1961 se revine la o

guvernare civilă. *Süleyman Demirel*, liderul Partidului Dreptății, victorios în alegerile din 1965, formează guvernul; demisia sa din 1971 marchează un rol sporit al militarilor în viața politică după această dată. În perioada 1971–1980, se succed cabinete formate de Partidul Dreptății (lider S. Demirel) sau Partidul Republican al Poporului (condus de Bülent Ecevit), paralel cu recrudescența violenței în viața politică și răbufnirea conflictelor interetnice și religioase. În aceste condiții, puterea este preluată, la 12 sept. 1980, de către armată, Parlamentul este dizolvat, iar activitatea partidelor politice interzisă. Alegerile parlamentare din nov. 1983, câștigate de liderul Partidului Patriei, *Turgut Özal*, marchează revenirea la un guvern civil. În urma loviturii de stat din Cipru (15 iul. 1974), T., invocând calitatea de putere garantă a statului acestei țări, debarcă trupe care ocupă partea de NE a ins., proclamată ulterior, unilateral, la 13 febr. 1975, „stat autonom și federat turc al Ciprului”. Relațiilor cu Grecia, afectate de diferențele legate de problema delimitării platoului continental și a spațiului aerian al M. Egee, li se adaugă acum și complexa problemă cipriotă. Sloganul lui Turgut Özal (prim-min., 1983–1989; și președinte, 1989–1993), „politica noastră economică liberală nu are alternativă”, stă la baza deciziilor guvernamentale din ultimul deceniu, ilustrate de un remarcabil avânt economic. Anii 1996 și 1997 sunt marcați de confruntarea dintre islamişti, care domină guvernul condus de liderul lor, Necmettin Erbakan, și opoziția laică, sprijinită de forțele armate. La 30 iun. 1997, se constituie un guvern laic de centru-dreapta (prim-min.: Mesut Yılmaz), succedat, în ian. 1999, de un nou cabinet condus de Bülent Ecevit, liderul Partidului Stângii Democratice, care câștigă alegerile parlamentare din apr. 1999. Lupta armată kurdă în SE Anatoliei, condusă de Partidul Muncitorilor din Kurdistan – P.K.K. (înființat în 1978), pentru crearea unui stat național, este considerată de T. ca o amenințare la adresa integrității statale, fapt determinând autoritățile centrale să treacă la ample acțiuni represive împotriva luptătorilor kurzi, liderul P.K.K., Abdullah Öcalan, este capturat (febr. 1999) la Nairobi (Kenya), judecat și condamnat la moarte, sub învinuirea de „înlaltă trădare” (sentința nefiind încă

îndeplinită). În dec. 1999, T. este înscrisă pe lista țărilor candidate la aderarea la U.E. La 5 mai 2000, Ahmet Necdet Sezer este ales președinte al statului, succedându-i, la 16 mai 2000, în această funcție lui Süleyman Demirel. Cu o datorie externă de 108 miliarde dolari, T. este marcată, la sfârșitul anului 2000, de o puternică criză financiară, pentru depășirea căreia F.M.I. îi acordă (febr. 2001) un credit în valoare de 10 miliarde dolari. După atentatele de la 11 sept. 2001 din S.U.A., T. este singura națiune musulmană care își anunță sprijinul necondiționat pentru coaliția antiteroristă, inițiată de S.U.A. În alegerile parlamentare (3 nov. 2002) doar două partide reușesc să treacă pragul impus de 10%: Partidul Dreptății și Progresului, de orientare islamist-moderată obține 365 din cele 550 de mandate ale Adunării Naționale și Partidul Republican al Poporului, care ocupă 178 de locuri. Liderul Partidului Dreptății și Progresului, Tayyip Erdogan, devine, în mart. 2003, prim-min., având delicata misiune de a concilia conducerea armatei, garantul laicității statului, cu orientarea islamistă a partidului aflat la putere. T., țară islamică, cu un guvern islamic, devine în nov. 2003, ținta unor sângeroase atentate ale islamistilor radicali care urmăresc izolarea de lumea occidentală. Problema aderării T. la U.E. naște conflicte și dispute atât în cancelariile europene cât și în T. La 3 oct. 2005 tratativele de aderare sunt deschise oficial. Alegerile din 4 nov. 2007 duc la îmbunătățirea susținerii pentru Partidul Dreptății și Poporului. Abdullah Gül este ales președinte al statului. Republică prezidențială.

TURCIC, -Ă (< *turc*) adj. 1. *Limbi turcice* = grupă de limbi din ramura de V a familiei altaice cuprinzând limbi înrudite probabil cu limbile mongolice și tunguse, vorbite pe un terit. întins, din SE Europei până în Siberia și China. Se apreciază că există c. 20 de *l.t.*, cu c. 135 mil. vorbitori. Printre ele se numără turca (osmanliie), azera, diferitele dialecte tătare, turkmena, uzbeca etc. Unele *l.t.*, ca protobulgara (limba vechilor bulgari), pecenegă, cumana nu se mai vorbesc. 2. Privitor la limbile sau populațiile turcice.

TURCINEȘTI, com. în jud. Gorj, situată în N depr. Târgu Jiu, la poalele de SE ale dealului Stroești și cele de V ale dealului Săcelu, pe râul Jiu; 2 293 loc. (2008). Expl. de

balast. Pomicultură. În satul Cartiu se află casa „Cartianu” (sec. 18), o sinteză reușită dintre o culă și o casă țărănească, și biserica Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1817, cu modificări din 1904–1908). În satele Horezu și Rugi se află bisericile de lemn Adormirea Maicii Domnului (1814) și, respectiv, Sf. Gheorghe (1691, refăcută în 1833).

TURCISM (< *turc*) s. n. Cuvânt sau expresie împrumutate din limba turcă de o altă limbă și neadaptate la sistemul acesteia.

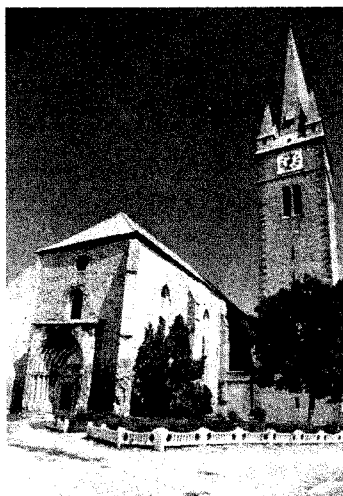
TURCOAIA, com. în jud. Tulcea, situată la poalele de SV ale m-ților Măcin, pe dr. brațului Dunărea Veche (sau Măcin); 3 548 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de granit, cuarțit și porfir. Produse lactate. Pescuit. În arealul com. T., se află locul fosilifer Dealu Bujoarele (8 ha), iar în punctul „Igliața”, au fost descoperite vestigiile unei ample așezări romane, cu două fortificații, identificată cu orașul roman *Troesmis*, construit pe locul unei vechi cetăți traco-getice din sec. 4 î.Hr. În satul T. se află biserica Sf. Nicolae (1862).

TURCOAICĂ (< *turc*) s. f. Femeie care face parte din poporul turc.

TURCOAZ (TURCOAZĂ) (< fr.) adj. invar, s. f. 1. Adj. invar. De culoare albastră-verzuie. 2. Peruzea.

TURDA, municipiu în jud. Cluj, situat în N C. Turzii, pe stg. râului Aries, la confl. cu Valea Racilor; 57 548 loc. (2008). Stație de c.f. Nod rutier. Expl. de balast și de argilă. Constr. de mașini; produse chimice.

Turda. Biserica fortificată și turnul

Fabrici de ciment, cărămidă și țiglă, de geamuri, produse ceramice refractare, ceramică fină (obiecte din porțelan), de carton asfaltat ș.a. Morărit. Centru pomicol și viticol. Muzeu municipal cu secții de istorie și etnografie. Teatru de stat (1948). Parc zoologic. În sec. 18–19 a fost un important centru de ceramică populară, cu cromatică albastru, verde și roșcat. Stațiune balneoclimaterică sezonieră cu ape minerale clorurate, sodice, de mare concentrație, provenite din lacurile sărate existente la 4 km de oraș, cantonate în vechile saline. Nămol de turbă cu efecte terapeutice. Sărăturile de la T. și Ocna Veche au fost declarate arie protejată (10 ha). Monumente: ruinele cetății din piatră (Cetatea securilor) datând din sec. 12; biserica fortificată „Turda Veche” (azi biserică reformată), construită în anii 1400–1494, în stil gotic, cu transformări baroce din anul 1800 și cu un turn alăturat, de 60 m înălțime, de factură gotică, ridicat în anii 1904–1906; biserica romano-catolică (1498–1504), în stil gotic, cu interior reamenajat în stil baroc în 1822; biserica „Turda Nouă” (azi biserică reformată) zidită în perioada 1500–1504, în stil gotic; Palatul Voievodal (sec. 15–16), cu elemente arhitecturale gotice și renașcentiste, în care aveau loc Dietele Transilvaniei (ultima s-a ținut în 1759), azi găzduiește Muzeul de istorie; clădirea vechii Prefecturii (sec. 19); catedrala ortodoxă (1991–2000); Monumentul închinat lui Mihai Viteazul, ridicat la S de oraș, pe locul unde a fost asasinat (9/19 aug. 1601) marele voievod. Săpăturile arheologice au scos la iveală vestigiile unei așezări dacice, cunoscută sub numele de *Potaissa*, devenită ulterior unul dintre cele mai importante orașe romane din Dacia și pr. centru militar al Daciei Superior. În anii 167–168 aici s-a stabilit *Legiunea a V-a Macedonica*, care a construit un castru cu ziduri de piatră, extins pe c. 26 ha, în jurul căruia s-a dezvoltat o așezare civilă. Ruinele castrului roman au dăinuit până în sec. 19. Prima mențiune documentară a localit. T. datează din 1075 (*Castrum Turda*), iar în 1197 apare consemnată cu toponimul *Civitas Tordensis*. Așezarea T. a căpătat caracter urban la începutul sec. 16. Declarat municipiu la 17 febr. 1968.

TURDA – ALBA-IULIA, Culoarul ~, unitate de relief în marginea de V a depr. Transilvaniei, la contactul cu M-ții Apuseni; se întinde între dealurile Feleacului, în N și culoarul Orăștiei, în SV. Se suprapune în mare măsură

cu culoarul Mureșului, cu o treaptă joasă reprezentată de lunca și terasele Mureșului și o treaptă mai înaltă, colinară, cu caracter piemontan, fragmentată de văi paralele ce vin din M-ții Apuseni. Spre N, se continuă pe valea Arieșului, formând depr. Turda (numită și depr. Câmpia Turzii).

TURDAȘ, com. în jud. Hunedoara, situată pe valea Mureșului, în culoarul Orăștiei, la poalele Munților Metaliferi; 1 963 loc. (2008). Stație (în satul T.) și haltă de c.f. (în satul Pricaz). Fabrică de cărămizi (Pricaz). În satul T., menționat documentar în 1332, au fost descoperite vestigiile unei așezări neolitice (milen. 5-4 î.Hr.), așezare după care a fost denumită varianta transilvăneană a culturii Vinča. De aici au fost recuperate vase ceramice modelate cu mâna, figurine feminine, mășute-altar din teracotă ș.a.

TURDEANU, Emil (1911-2001, n. Alba Iulia), filolog român. Stabilii în Franța (1943). M. de onoare al Acad. (1994). Contribuții de referință despre istoria literaturii române vechi (literatura și limba slavonă, texte religioase apocrife, cărți populare) și raporturile culturale interbalcanice postbizantine („Contribuție la studiul cronicilor rimate”, „Apocryphes slaves et roumains de l’Ancien Testament”, „Étude de littérature et d’écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines”).

TURDIȚE (< fr.) s.f. pl. Familie de pășări migratoare de dimensiuni mici sau mijlocii din ordinul Paseriforme, larg răspândite pe Glob (c. 50 de genuri cu peste 300 specii). Sunt foarte diverse sub aspectul coloritului și modului de trai, dar asemănătoare ca aspect general. Din această familie fac parte sturzii, mierlele, pietrarii, măcăleandrii, codroșii, privighetorile de zăvoi ș.a. Dintre speciile de ț. existente în România, în categoria celor care necesită o protecție strictă intră măcăleandru roșcat (*Cercotrichas galactotes*), măcăleandru (*Erithacus rubecula*), privighetorile de zăvoi (diverse specii de *Luscinia*), codroșul (diverse specii de *Phoenicurus*), speciile de măcăcinar (*Saxicola*) și de pietrar (*Oenanthe*).

TUREAC, v. tureatcă.

TUREATCĂ s. f. 1. Carâmb de cizmă. 2. (Inv.) Ciorap fără talpă care îmbracă piciorul de la gleznă la genunchi.

TURELĂ (< fr.) s. f. Locaș blindat în formă de turn mic, acoperit cu o cupolă care adăpostește armament de artilerie. Se folosește la tancuri, nave, cazemate etc.

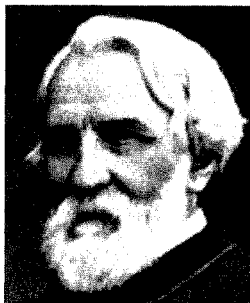
Emil Turdeanu

TURENI, com. în jud. Cluj, situată la poalele de SE ale dealurilor Feleacului, în depr. Tureni, pe râul Valea Racilor; 2 512 loc. (2008). Expl. de calcar. Fabrică de sucuri naturale din fructe (din 1993). Iazuri piscicole. Pomicultură. Satul T. este atestat documentar în 1276, cu numele *Villa Thur*. Biserica Pogorârea Duhului Sfânt (1794), în satul Micești. Rezervația naturală Cheile Turenilor (25 ha).

TURENNE [tūren], **Henri de La TOUR D'AUVERGNE** [tur doverŋ], **viconte de** (1611-1675), mareșal al Franței. Remarcabil comandant de oști. A participat la Războiul de 30 de Ani (1618-1648). A comandat armata regală în timpul Frondei, a luat parte la Războiul de devoluție (1667-1668) și la războiul împotriva Olandei și a Imp. Romano-German (1672-1678), obținând numeroase victorii. A murit în lupta de la Sasbach (iul. 1675).

TURFAN sau **TURPAN**, bazin depresionar în NV Chinei, în E Tianshanului, la 154 m sub nivelul mării; 50 mii km²; lungime: c. 200 km; lățime: c. 70 km. Întinse arii nisipoase, soloncacuri și lacuri sărate. Climat continental excesiv, cu temp. de până la 54°C vara și sub -18°C iarna.

Ivan Sergheevici Turgheniev

Culturi irigate de cereale, struguri fără semințe, bumbac ș.a. în oaze. T. este legat de bazinul Tarim din SV prin culoarul Gansu. Vechea denumire: *Luckchun*.

TURGESCENT, -Ă (< fr.) adj. Umflat.

TURGESCENTĂ (< fr.) s. f. 1. (MED.) Umflare locală a unui țesut datorită acumulării de lichid (sânge, limfă etc.), din cauza unui obstacol ivit pe traiectul vaselor sanguine sau limfatice. 2. (BOT.) Stare a celulei vegetale în care vacuola este plină cu apă, exercitând o anumită presiune asupra peretelui celular. T. asigură desfășurarea corespunzătoare a funcțiilor celulare; în cazul plantelor ierboase contribuie și la menținerea poziției normale a plantei. Pierderea ț. duce la ofilire.

TURGHENIEV [turgheniif], **Ivan Sergheevici** (1818-1883), scriitor rus. Povestiri inspirate din viața satului („Povestirile unui vânător”); romane relevante psihologia intelectualului inadapdat („Rudin”, „Un cuib de nobili”, „Fum”, „În ajun”), conflictul dintre generații („Părinți și copii”) sau caracterul iluzoriu al mișcării revoluționare a narodnicilor („Destelenire”); nuvele străbătute de un lirism romantic („Doi prieteni”, „Un colțșor liniștit”, „Prima iubire”); povestiri fantastice („Cântecul iubirii triumfătoare”, „Visul”); poeme în proză; teatru („Celibatarul”, „O lună la țară”, „Parazitul”). După 1870 a locuit în Franța, unde a și murit.

TURGOR (< lat., fr.) s. n. (MED.) Stare de ușoară tensiune în care se află țesutul subcutanat atunci când gradul imbibitiei lui cu apă și elasticitatea sunt normale. T. este diminuat în caz de deshidratare și la persoanele în vârstă.

TURGOT [tūrɡo], **Anne Robert Jacques, baron de l'Aulne** (1727-1781), economist și om politic francez. Reprezentant al fiziocraților. Îndeplinind între anii 1774 și 1776 funcția de controlor general al finanțelor Franței, a promovat, de pe poziții fiziocrate, măsuri de liberalizare a vieții economice („Reflecții asupra formării și repartiției avuțiilor”).

TURGOVIA v. Thurgau.

TURIA, com. în jud. Covasna, situată în NV depr. Târgu Secuieșc, la poalele m-ților Bodoc, pe pârâul Turia (afl. al Râului Negru); 3 807 loc. (2008). Expl. de argile. În localit. componentă Băile Balványos stațiune balneoclimaterică cu mofete și ape minerale carbogazoase, bicarbonate, clorurate, sodice, feruginoase, magneziene indicată în boli cardio-

vasculare, reumatice, nevroze astenice. În apropiere se află muntele Puciosu-Turia, cu mici peșteri în care se produc emanații de hidrogen sulfurat. Satul T. este atestat documentar în 1307. În satul Alungeni a fost descoperit un tezaur monetar (120 monede romane republicane). Cetatea Bálványos (a Păgânilor) din sec. 10-13 pe dealul omonim la 1 041 m alt. Cetate fărănească (cu biserică de incintă) având zidurile de fortificație străjuite de turnuri de apărare (sec. 15); ruinele castelului Apor (sec. 16).

TURIA v. Guadalaviar.

TURICEL s. m. Plantă erbacee din familia brasicacee, cu frunzele bazale dispuse în rozetă, acoperite cu peri trifurcați, cu flori mici albe-gălbui, în raceme dese, și cu fructe silicve liniare (*Turritis glabra*).

TURING [ti'ʊəriŋ], Alan Mathison (1912-1954), matematician și logician britanic. Prof. univ. la Manchester. Considerat fondatorul cercetărilor în domeniul inteligenței artificiale. În 1936-1937 a introdus noțiunea matematică de echivalent abstract al algoritmului sau funcția calculabilă, care a permis ulterior denumirea de „mașina lui T.". Această teorie a inspirat o descriere funcționalistă a minții, T. propunând și un test practic pentru a stabili dacă este posibil să fie atribuită inteligență unui sistem a cărui performanță nu poate fi distinsă de aceea a unui agent uman („Mașina de calcul și inteligența“, „Logica matematică“). S-a sinucis.

TURINGIA v. Thuringia.

TURINGIAN, etajul superior al Permianului, de facies continental, limitat la vestul Europei.

TURINGIȚ (< fr. {i}; {s}) n. pr. (*Thuringia*) s. n. Silicat natural de aluminiu și de fier din grupa cloritului, care cristalizează în sistemul monoclinic. Este solzos sau pământos, compact, verde-deschis și reprezintă un minereu de fier.

TURION (< lat. *turio* „lăstar“) s. m. (BOT.) Mugure de hibernare acoperit cu frunze solzoase și muclagii, produs de unele plante acvatice (ex. broscariță). T. se desprinde de plantă și se depune pe fundul apei, iar în următorul sezon de vegetație dă naștere unei noi plante.

TURIȘM (< fr. {i}) s.n. 1. În sens restrâns, activitate cu caracter recreativ sau sportiv; constă în parcurgerea unor distanțe, pe jos sau cu diverse mijloace de transport, pentru vizitarea unor reg., localit., obiective culturale, istorice etc. Numit și *t. itinerant*. În sens larg, deplasare

Alan Mathison Turing

în afara locului de domiciliu, în timpul liber (concedii, vacanțe, la sfârșit de săptămână sau în zile de sărbătoare), în scop de odihnă, recreere, lărgirea cunoștințelor, refacerea stării de sănătate (cu excepția situațiilor când această deplasare implică cazarea la prieteni, rude sau în propria casă de vacanță). În acest sens include și *t. staționar* (*de sejur*), cu cazare pe toată durata deplasării într-o singură unitate, ca și *t. balnear* (profilat pe utilizarea unor factori de cură, ex. ape minerale, nămoluri curative, mofete). În ultimii ani *t.* s-a diversificat și a luat o mare amploare în toată lumea. Ca forme deosebite de *t.* se remarcă, *t. de croazieră* (care a dus la revigorarea economică a multor state insulare, ex. din Marea Caraibilor), *t. cultural* (care are ca obiectiv principal vizitarea de muzee, monumente arhitectonice, situri arheologice etc.), *t. rural* (cu cazare în gospodăria țărănească, implicând adesea și consumul de preparate tradiționale specifice, de produse agricole obținute în gospodăria respectivă, participări la diverse manifestări folclorice și la activitățile rurale curente), *t. de aventură* (incluzând trasee montane dificile, coborârea cu bărci pneumatice sau caiace pe ape vijelioase, cățărări etc.), *ecoturism* (cu elemente de ocrotire a naturii), *speoturism* (trasee, cu echipament special, în peșteri). la amploare și turismul ecvestru (adesea în asociație cu cel rural) și cicloturismul (în unele regiuni turistice existând trasee speciale pentru biciclete). 2. (ECON.) Latură a sectorului terțiar al economiei, având ca scop activitatea de organizare și desfășurare a călătoriilor de agrement, de recreere sau a deplasărilor de persoane la diferite congrese și reuniuni; include toate activitățile necesare nevoilor de consum și servicii ale turiștilor.

TURIȘT, -Ă (< fr. {i}) s. m. și f. Persoană care practică turismul (1).

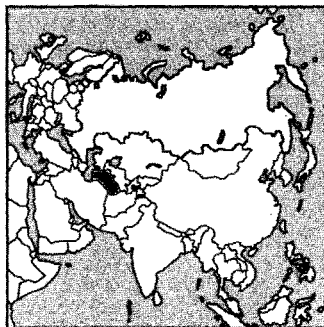
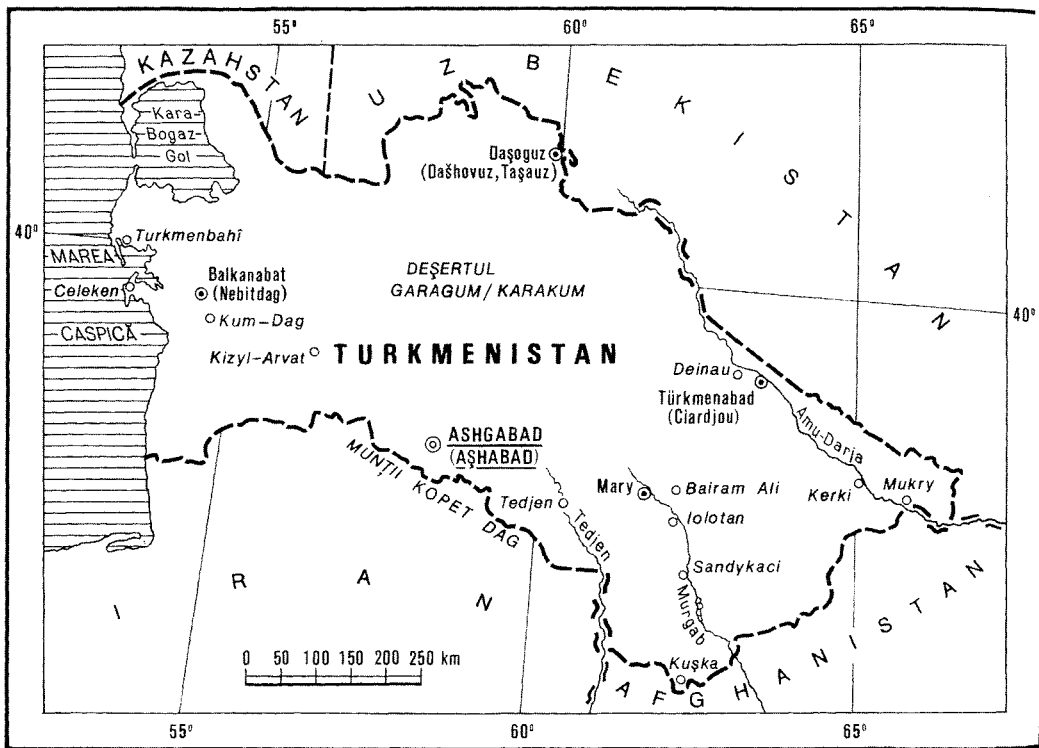
TURITĂ (< scr.) s. f. Plantă erbacee anuală din familia rubiaceelor, cu tulpina în patru muchii, agățătoare, acoperită cu peri rigizi, cu frunze în verticile, cu flori albe sau verzi și cu fructe acoperite cu peri rigizi uncinati, care se agată de haine, de lâna oilor etc. (*Galium aparine*); scai-mărunt. < T. mare = numele a două specii de plante erbacee perene din familia rozaceelor; a) plantă foarte păroasă, cu frunze imparipenate, cu foliole dintate și cu flori galbene-aurii dispuse în raceme spiciforme (*Agrimonia eupatoria*); b) plantă cu frunze imparipenate, dispuse în rozetă bazală și cu flori galbene, câte două, trei în corimb terminal (*Agrimonia agrimonoides*). Au proprietăți antivirale, anticongestive, antireumatice etc.

TURKANA, lac salmastru, de origine tectonică, în E Africii (Kenya și Ethiopia), la 375 m alt.; 6,4 mii km². Lungime: 248 km; lățime: 16-32 km. Ad. max.: 73 m. În el se varsă mai multe râuri, dintre care râul Omo care formează o întinsă deltă. Lipsit de scurgere. Pescuit. Descoperit în 1897 de Teleki și von Höhnel. Până în 1980 s-a numit *Rudolf*. În apropiere s-au găsit urme ale unora din cei mai vechi hominzi.

TURKESTAN (TURCHISTAN) („Țara turcilor“), reg. istorică din Asia Centrală. Partea de V (T. rusec) cucerită de Rusia în sec. 19, a fost divizată în 1924 în rep. sovietice Turkmenistan, Uzbekistan, Tadjikistan, Kirgizstan și în S Kazahstanului, devenite independente după destrămarea U.R.S.S. Partea de E (T. chinez) este parte integrantă a Chinei (în mare parte corespunde cu Xinjiang Uigur). Un alt sector al T. formează astăzi o reg. din NE Afghanistanului (T. afgan).

TURKMEN, -Ă s. m. și f., adj. 1. S. m. și f. (La m. pl.) Popor musulman care s-a format și care locuiește în Turkmenistan; (și la sg.) persoană care face parte din populația de bază a Turkmenistanului sau este originară de acolo. 2. Adj. Care aparține Turkmenistanului sau turkmenilor, privitor la Turkmenistan sau la turkmeni. ♦ (Substantivat, f.) Limbă din familia altaică, ramura turcică vorbită în Turkmenistan; are peste 4,5 mil. de vorbitori.

TURKMENISTAN (TÜRKMENISTAN), stat în Asia Centrală, cu ieșire la M. Caspică; 488 100 km²; 5 770 000 loc. (2006). Limba oficială: turkmena. Religia: islamică (majoritatea sunniți) 89%, creștină (ortodocși) 9%, alte credințe și ateii 2%. Capitala: *Așhabad/Ashgabat*. Orașe pr.: *Türkmenabat/Ciardjou*, *Dasoguz/Dașhovuz*,

Mary, Balkanabat (Nebitdag). Este împărțit în 5 prov. (velayat) și un oraș (capitala) cu statut similar. Situat în SV Asiei Centrale ex-sovietice, T. are ca elemente definitorii ale cadrului natural M. Caspică, deșertul Karakum/Garagum și m-ții Kopet Dag. M. Caspică scaldă partea de V a țării și are un țărm cu golfuri (Kara-Bogaz ș.a.) și peninsule (Celeken) însumând 1768 km. Deșertul Karakum (80% din supr. T.) este o uriașă reg. joasă de câmpie aridă (alt. în jurul a 200 m, alt. min. – 81 m, Depr. Akchanaya) în care sectoarele mai accidentate, cu dune (barcane) alternează cu cele

relativ netede, argiloase (takîre); sărăturile apar în ariile mai coborâte. M-ții Kopet Dag, în lungul cărora se înscrie o mare parte a graniței cu Iranul, sunt alcătuiți din trei lanțuri paralele (alt. max. 2942 m), la poalele cărora se dezvoltă o zonă piemontană, pr. zonă locuită a țării. Alte reg. naturale înalte, mai puțin extinse, sunt m-ții Balhanul Mare (alt. max. 1860 m) și Balhanul Mic (alt. max. 1777 m) dominând partea sudică a litoralului M. Caspice, m-ții scunzi Karabil (alt. max. 980 m) din extremitatea de SE și m-ții Kugitangtau (alt. max. din țară, Aiyrbaba, 3139 m) în E, pe granița cu Uzbekistan. Clima temperat-continentală (cu excepția părții de SV, drenată de râul Atrek, cu un climat subtropical uscat) prezintă caractere pronunțate de ariditate, cea mai mare parte a terit. primind mai puțin de 150 mm/an; doar în reg. montană sudică precipitațiile trec de 300/an. Apele sunt puține, între acestea Amu-Daria formează în parte granița răsăriteană spre Uzbekistan și este sursa pr. a debitului canalului Karakum (c. 1300 km, cel mai mare canal de irigații realizat în timpurile moderne); acest canal intersectează deltele

interioare ale râurilor Murgab și Tedjen, cu izv. în m-ții din Afghanistan. Realizarea acestui canal, în anii puterii sovietice, a „trezit” la viață vaste întinderi aride din T., dar a provocat și o adevărată catastrofă ecologică, prin diminuarea drastică a volumului L. Aral. În V, râul Atrek se varsă în M. Caspică. Vegetația ierboasă xerofilă și discontinuă cu pălcuri de saxaul și câtină este specifică celei mai mari părți a spațiului turkmen; doar în m-ții din S apar pălcuri de păduri (8,8% din supr. T.) alcătuite din ienuperi arborescenți, specii locale de arțar, ulm, fistic și păliur, iar în lunci zăvoaie numite tugai. Fauna specifică cuprinde arharul (oaia sălbatică), gazela cu gușă, kulan (măgar sălbatic), râsul de deșert, pisica de barcană, ariciul urechiat, iepurele tolai, gaïta de saxaul, șopârta de nisip și numeroase păsări migratoare. În reg. Repetek din S deșertului Karakum se află o rezervație a biosferei. Economia T. este dependentă de valorificarea însemnatelor rezerve de hidrocarburi, proces în care sunt implicate în ultimul deceniu și marile companii transnaționale. Identificate în zona M. Caspice (rezerve de petrol de c. 6,5

miliarde t) și în deșertul Karakum (rezerve de gaze naturale de 1 430 miliarde m³, locul 5 pe Glob) hidrocarburile sunt destinate în mare parte exportului. Producția (2004) este de 10,9 mil. t petrol și 58,6 miliarde m³ gaze naturale. În afara hidrocarburilor se valorifică sulf, bentonita, magnezitul, gipsul, mirabilitul, sarea gemă și fosforitele, precum și sărurile de brom, iod și natriu dizolvate în apele G. Kara Bogaz. Se obțin: energie electrică, produse petroliere, acid sulfuric și azotic, amoniac, îngrășăminte azotoase și fosfatice, ciment hidraulic, fire de bumbac și lână, țesături de bumbac, lână și mătase naturală, lapte, brânzeturi, unt, carne, bere și vin, piei tăbăcite ș.a. Agricultură este specializată în cultura bumbacului și creșterea ovinelor (karakul și sarja). Terenurile cultivate (sunt irigate 1,75 mil. ha, 2003) ocupă 3,8% din terit. și sunt concentrate în partea sudică piemontană. Se cultivă: cereale (grâu, porumb, orz, orez), bumbac, sfeclă de zahăr, cartofi, pepeni verzi, susan, tutun, legume (tomate, varză, ceapă, mazăre ș.a.), fructe (mere, prune, caise, pierșici), citrice și viță de vie. Se cresc ovine (14,2 mii. capete, 2005), caprine, bovine, cabaline (inclusiv o rasă proprie, akhal-teke) și asini, cămile. Pescuitul are o importanță locală, apicultura rămâne o activitate tradițională, în schimb sericicultura este foarte dezvoltată (4,5 mil t mătase naturală, 2005, locul 4 pe Glob). Infrastructura căilor de comunicații cuprinde 2 440 km c.f. (cu ecartament larg), 24 000 km căi rutiere (82% modernizate), 1 300 km căi navigabile interne (Amu-Daria,

canalul Karakum), iar pr. port la M. Caspică este Türkmenbași. O importanță deosebită o au conductele magistrale (6 441 km gazoducte și 1 361 km oleoducte). Există 24 aeroporturi modernizate, cel al Capitalei putând opera orice aeronavă. Prin construirea c.f. Tedjen-Mashhad (Iran) s-a finalizat varianta feroviară a celebrului „Drum al mătășii”. Turismul este slab dezvoltat, deși potențialul, mai ales cel cultural-istoric, este remarcabil. Pr. zone și obiective: Capitala, Așhabad, complet reconstruită după cutremurul din 1948 (grădina botanică, numeroase muzee, clădiri monumentale); un obiectiv deosebit îl reprezintă vestigiile vechiului oraș Merv (azi Mary), cel mai bine păstrat dintre orașele-oază aflate în Asia Centrală pe celebrul „Drum al mătășii” (Parcul istoric și cultural de stat este inclus, din 1994, în Patrimoniul cultural universal). Săpăturile arheologice au dezvelit aici ruinele Erk-Kala (sec. 6 î.Hr.) și mausoleul sultanului Sanjar (sec. 12) supranumit „Alexandru Macedon al Khorasan-ului”. Sunt incluse în Patrimoniul cultural universal și vestigiile înfloritorului oraș medieval Kunya-Urgench, capitală a Horezmului și al doilea oraș al Asiei Centrale, după Buhara și situl arheologic de la Nișa, una dintre cele mai vechi așezări ale parților. Moneda: 1 T.–Manat = 100 Tenge. Export (2003): gaze naturale (49,7%), produse petrochimice (18,3%), petrol brut, bumbac. Pr. parteneri (2006): Ucraina (48%), Iran (17%), Azerbaijan (5,3%). Import (2003): mașini și echipament (45,9%), produse de bază fabricată (19,9%), produse chimice (11,1%), produse alimentare (5,3%). Pr. parteneri

(2006): Emiratele Arabe Unite (15,5%), Turcia (11,1%), Rusia (9%), Ucraina (9%), Germania (7,8%), Iran (7,6%), China (6,4%), S.U.A. (4,5%).

– *Istoric.* Populată de triburi nomade de origine iraniană (șaka, sogdieni, choresmi, parți), inclus în Imp. Persan (sec. 6–4 î.Hr.), cucerit de Alexandru cel Mare, parte a regatelor seleucid, apoi greco-bactrian (sec. 3–2 î.Hr.), T. este stăpânit de kușani, heftaliți, fiind împărțit, la jumătatea sec. 6 d.Hr., între Imp. Sasanid și statul turcilor occidentali. La începutul sec. 8, după cucerirea arabă, se răspândește islamul, generalizându-se în sec. 9–10, când statul Samanizilor, desprins din Califatul Arab, controlează întreaga reg. Turkmennii provin din triburile nomade ale turcilor oguzi, stabilite în sec. 10–11 în Asia Centrală, și se afirmă ca o etnie distinctă în istorie din sec. 15. T. este inclus, în sec. 13, în Imp. Mongol al lui Genghis-Han (1219/1220), apoi devine, după 1360, centrul Imp. constituit de celălalt mare cuceritor mongol, Tamerlan. După 1500, T. face parte, pentru un sec., din Hanatul uzbek al Șaibanizilor, apoi este dominat, în sec. 16–17, de hanatele uzbece Hiva și Buhara, partea de S trecând sub stăpânirea Persiei. Între 1869 și 1885, T. este anexat de Rusia, fiind cunoscut sub numele de Regiunea Transcaspică a Turkestanului rus. După preluarea puterii în Asia Centrală de către bolșevici, în 1917, la 30 apr. 1918 este proclamată R.S.S.A. Turkestan, ca parte a R.S.F.S. Ruse. Forțe naționaliste, sprijinite de trupe britanice, cuceresc orașul Așhabad în iul. 1918, dar Armata Roșie îl reocupă în 1920. La 27 oct. 1924 este proclamată R.S.S. Turkmennă – republică unională în cadrul U.R.S.S. În condițiile afirmării sentimentelor naționale în republicile Asiei Centrale, în mai 1990, limba turkmennă este declarată limbă de stat. După adoptarea, la 22 aug. 1990, a declarației de suveranitate, 94,1% din electoratul votant în referendumul național din 26 oct. 1991 se pronunță în favoarea unui T. independent și suveran. La 27 oct. 1991, Sovietul Suprem din Așhabad adoptă declarația de independență și noua denumire a statului – Republica Turkmenistan. La 21 dec. 1991, T. semnează acordul de la Alma Ata, de constituire a C.S.I. Relații externe preferențiale sunt dezvoltate cu Iranul și Turcia (de care T. este legat lingvistic și cultural). Dintre toate fostele republici ale U.R.S.S., T. trapează cel mai mult prin regimul autoritar, reintroducerea sistemului partidului unic în Constituția din 1992 și cultul exacerbat al președintelui Saparmurad Niazov, care conduce cu mână de fier țara din

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

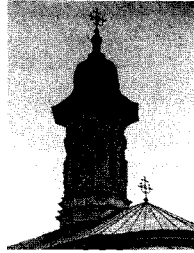
Provincie/ Oraș*	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc., 2002)	Centrul ad-iv
Ahal	97 100 (1)	794,6	Așhabad/ Ashgabat
Așhabad/ Ashgabat*(1)	–	733,1	–
Balkan	138 600	481,3	Balkanabat (Nebitdag)
Dașoguz/ Dașhovuz	72 700	1 203,1	Dașoguz
Lebap	93 200	1 169,1	Türkmenabat (Ciardjou)
Marv (Mary)	86 400	1 291,8	Marv (Mary)

Notă: (1) suprafața capitalei țării este inclusă în cea a provinciei Ahal

1990. Membru al O.N.U. (2 mart. 1992). Noua monedă națională – manatul – introdusă la 1 nov. 1993, reproduce pe bancnote portretul șefului statului, al cărui mandat a fost prelungit, la 1 ian. 1994, printr-un referendum (99,99% din voturi), până în anul 2002. La 28 dec. 1999, Parlamentul îl proclamă pe S. Niazov președinte pe viață al T., numele său fiind însoțit de acum înainte de apelativul Turkmenbashi („Părintele T.”). În 1999, președintele Niazov a lansat un program național de dezvoltare a T., care prevede crearea unei societăți democratice până în 2010, după care se va trece la un sistem pluralist și la o presă liberă, neîngrădită. În cadrul unui program de „turkmenizare” a denumirilor geografice, al doilea oraș al țării, Ciardjou, își schimbă, în 1999, numele în Turkmenabad. În alegerile parlamentare din 12 dec. 1999, alegătorii au putut opta între mai mulți candidați propuși de partidul unic sau de organizațiile obștești. În apr. 2002 muzica și dansurile de factură europeană sunt interzise, iar Teatrul de Operă și Balet din capitală este desființat. O politică restrictivă și față de carte, toate bibliotecile publice, cu excepția celor universitare, fiind desființate. În 2006 a încetat din viață, fiind urmat la conducere de Gurbanguly Berdimuhammedov, care și-a propus să înceapă un program de deschidere față de viața culturală. Republică prezidențială.

TURKS ȘI CAICOS, arh. în V Oc. Atlantic, la SE de arh. Bahamas, formând posesiunea britanică cu același nume, alcătuit din două

Turku. Catedrala

turtă (biserica mănăstirii Dragomirna)

grupuri insulare extinse la c. 145 km N de ins. Hispaniola; 497 km². Cuprinde opt ins. mari și numeroase insule și recifi. Grupul Turks, care este separat de Caicos printr-o str. adâncă, cu o lățime de 35 km, include ins. Grand Turk (10 km lungime și 2,4 km lățime) și Salt Cay, iar grupul Caicos cuprinde ins. North Caicos, East Caicos, South Caicos, West Caicos, Grand (Middle Caicos – 40 km lungime și 19 km lățime) și Providenciales (adesea numită și Blue Hills). Centrul ad-tiv: *Grand Turk* (Cockburn Town). Din tot arh., doar șase ins. sunt locuite. Climă tropical-oceanică. Pescuit de bureți. Fructe tropicale. Descoperit de J. Ponce de León în 1512, arh. nelocuit până la sosirea primilor coloniști englezi (1768), devine posesiune britanică în 1799, dependentă până în 1959 de Jamaica. Fac parte din Federația Indiilor de Vest (1959–1962) devenind apoi colonie separată.

TURKU (în suedeză **ÅBO**), oraș în SV Finlandei, situat la gura de vărsare a râului Aura în G. Botnic al M. Baltice, la 161 km NV de Helsinki; 175,3 mii loc. (2006), al doilea oraș al țării, ca mărime, după capitală. Port. Aeroport. Nod feroviar. Constr. navale și de aparataj electrotehnic. Ind. metalurgică, de prelucr. a petrolului, a lemnului și a tutunului, chimico-farmaceutică, a mat. de constr. (ciment), hârtiei, textilă, a confecțiilor, ceramicii și alim. La T. a funcționat o universitate din 1640, transferată la Helsinki în 1828; în prezent are o universitate cu predare în limba suedeză (din 1918) și alta cu limba de predare în finlandeză (1920). Galerie de artă. Muzeu de istorie naturală. Bibliotecă municipală. Teatrul suedez (1838). Catedrală gotică (1286–1292, modificată în 1460); castel (1280–1318, azi muzeu); biserică ortodoxă (1846). La origine un mic centru comercial finaldez, situat mai la N și care a fost transferat, la începutul sec. 13, pe actualul amplasament. Cucerit de suedezi (la mijlo-

cul sec. 13); sediul unui arhiepiscopat catolic și al unui important centru ad-tiv. A dobândit, în 1525, statut de oraș. Capitala Marelui Ducat al Finlandei (1809–1812/1819 în cadrul Imp. Rus. A suferit mari distrugerii în incendii din 1827, după care s-a refăcut.

TURLĂ (< ngr.) s. f. 1. Element arhitectonic de forma unui cilindru sau a unei prisme poligonale, de înălțime relativ mare, care face parte din sistemul de coronament al unei biserici, înălțându-se deasupra acoperișului. 2. (IND. EXTR.) Instalație de suprafață montată deasupra găurii de sondă, cu scopul de a susține garnitura de prăjini de foraj în timpul avansării sapei în teren, de a permite executarea manevrei de extragere și de introducerea în gaura de sondă a garniturii de foraj, a coloanei de burlane sau a coloanei de extracție etc. În funcție de perioada în care se utilizează, t. poate fi de foraj sau de producție.

TURMALINĂ (< fr. (i)) s. f. Borosiliicat natural hidratat de sodiu, calciu, magneziu și aluminiu, cristalizat în sistemul romboedric. Apare în cristale prismatice sau aciculare, de culoare roz, neagră, verde, roșie, albastră, mai rar în culori, cu luciul sticlos și cu duritatea mare. Varietățile frumoase colorate sunt pietre semiprețioase. Se utilizează în industria optică, radiotehnică ș.a.

TURMĂ (lat. *turma*) s.f. Mulțime de animale de același fel (oi sau alte animale domestice) care trăiesc și se hrănesc în același loc.

TURMENTĂ (< fr.) vb. I 1. Refl. A se îmbăta. 2. Tranz. A ameți, a zăpăci.

TURN (< germ.) s. n. 1. Construcție prismatică sau cilindrică de înălțime mare în raport cu baza sa. T. constituia un element important al fortificațiilor și al ansamblurilor eclesiastice (clopotniță). Astăzi construcțiile t. sunt utilizate în cadrul obiectivelor industriale și la complexe de locuit. ♦ *Turn de fildes*, expresie prin care se arată izolarea de viață, de realitățile înconjurătoare a unui scriitor, artist etc. ♦ *T.-lanternă* = t. de mici dimensiuni, prevăzut cu ferestre, așezat deasupra unei cupole sau deasupra încăperii unei scări ca luminator. 2. (TEHN.) *T. de răcire* = construcție din lemn, beton armat etc., în interiorul căreia se realizează răcirea cu aer, până la o temperatură apropiată de cea atmosferică, a apei care circulă într-o instalație industrială. 3. (IND. EXTR.) *T. de*

extracție = construcție minieră de suprafață, situată deasupra gurii unui puț de mină, în cadrul căreia se află dispozitivele de ghidare (uneori și cele de antrenare) a cablurilor cu care se realizează manevra vaselor de transport din puț, precum și platformele de încărcare și descărcare (la suprafață) a acestora. **T. de săpare** = instalație provizorie de suprafață, montată în vederea săpării unui puț de mină, prevăzută cu dispozitivele necesare de antrenare și de ghidare a cablurilor care fac legătura între trolii de manevră și instalațiile mobile din interiorul puțului.

TURN² (după fr. *tour*) s. n. Tură².

TURNA¹ (lat. *tornare* „a răsuci, a învârti”) vb. I tranz. I. 1. A vărsa un lichid sau un fluid în sau peste ceva. ♦ Intrans. impers. A ploua torențial. **2. (METAL.)** A executa o piesă prin solidificarea metalului topit introdus în cavitățile unei forme anume executate. ♦ (ARTE PL.) A realiza în metal forma definitivă a unei sculpturi după un moulaj în gips. II. 1. (Fam.) A redacta, a compune ceva în grabă. ♦ A spune ceva, verbal sau în scris, pentru a induce pe cineva în eroare. 2. (Fam.) A pări, a denunța pe cineva.

TURNA² (< fr.) vb. I tranz. (CINEMAT.) A înregistra pe o peliculă diferite scene care vor compune un film.

TURNARE (< *turna*¹) s. f. Acțiunea de a turna¹. ♦ **T. literelor** = introducerea a aliajului tipografic topit în matrice cu negativul florii literelor tipografice.

TURNAT (< *turna*¹) s. n. Faptul de a turna. ♦ (METAL.) **Mașină de t.** = mașină de lucru pentru turnarea mecanizată, în forme, a metalelor sau a aliajelor topite.

TURNANT, -Ă (< fr.) adj. Care se învârteste în jurul unui ax central; rotitor (ex. ușă t.).

TURNĂTOR, -OARE (< *turna*¹) s. m. și f. 1. Muncitor calificat din ind. metalurgică, specializat în turnarea metalelor sau a aliajelor. 2. Denunțator, delator.

TURNĂTORIE (< *turnător*) s. f. 1. Ramură a metalurgiei care fabrică piesele metalice prin turnare. 2. Atelier în care se execută fabricarea pieselor prin turnarea în forme a metalelor sau a aliajelor topite. ♦ **T. de litere** = atelier în care se execută literele metalice pentru tipografie prin turnare în matrice. 3. (Fam.) Delațiune.

TURNER [tə:nə], **Henry Hubert** (1892–1971), medic american. Studii de endocrinologie și patologie a

metabolismului. ≈ **Sindromul T.** = anomalie cromozomică reprezentată prin prezența unui singur cromozom X la femeii. Se caracterizează prin fenotip feminin, nanism, infantilism genital, dezechilibre hormonale, malformații interne sau externe, sterilitate.

TURNER [tə:nə], **Joseph Mallord William** (1775–1851), pictor englez. Preocuparea pentru efectele de lumină și atmosferă, pe care o vedește în acuarelele sale, îl situează printre precursorii impresionistilor („Răsărit de soare în ceață”, „Ploaie”, „Soare”, „Incendiu la Parlament”, „Sfârșitul vasului Temerarul”).

TURNER [tə:nə], **Tina** (pe numele adevărat **Anna Mae Bullock**), (n. 1938), cântăreață de soul americană. Carieră lungă (supranumită „Bunica muzicii soul”), voce plină de forță și temperament („What's Love Got To Do With It?”, „What Ever You Want”).

TURNESCU, Nicolae (1819–1890, n. București), chirurg român. Prof. univ. la București. A introdus în țara noastră metodele chirurgiei moderne, antișepsia.

TURNESOL (< fr.) s. n. Substanță colorantă extrasă din unele specii de licheni, folosită ca indicator în chimia analitică.

TURNEU (< fr.) s. n. 1. Deplasare, după un itinerar stabilit, a unui artist sau a unui colectiv artistic pentru un număr de spectacole. 2. Deplasare a unui sportiv sau a unei echipe sportive, pentru a susține o serie de competiții.

TURNIR (< germ.) s. n. (În Ev. Med. în V Europei) Competiție organizată în cadrul unor serbări în care cavalerii se întreceau în mânăuirea armelor.

TURNOVER [tə:nouvə] (< engl.) s. n. (BIOCHIM.) Valoare care exprimă viteza de acțiune a unei enzime; reprezintă numărul de molecule de substrat transformate în produs de reacție, pe minut, de către o moleculă de enzimă.

TURNU v. Turnu Măgurele.

TURNU MĂGURELE, municipiu în jud. Teleorman, situat pe stg. Dunării, în aval de confl. cu râul Olt, la granița cu Bulgaria; 29 420 loc. (2008). Port fluvial și punct de vamă (din 1860). Stație finală de c.f. (inaugurată la 12 sept. 1887). Nod rutier. Expl. de balast. Centrală electrică și de termoficare. Constr. de utilaje. Combinat pentru producerea de îngrășăminte chimice fosfatice și azotoase, de acid sulfuric ș.a. Ind. de mobilă, tricotaje, prefabricate din beton, de produse alim. Muzeu de istorie și artă plastică. În arealul orașului a fost descoperit un tezaur de aur, datând din Epoca târzie a bronzului, alcătuit din trei brățări, mai multe inele și un colier din paiete inelare. Pe terit. de azi al municipiului T.M. se presupune că a existat cetatea romano-bizantină *Turris*, cu un turn circular de apărare, datând din sec. 2–6 și menționată, în sec. 6, într-una din scrierile istoricului bizantin Procopius din Cezareea. Pe ruinele cetății *Turris* (abandonată în sec. 6), domnul Țării Românești, Mircea cel Bătrân, a construit, în anii 1386–1393, o cetate medievală (de fapt un castel fortificat) pe care a numit-o *Turnu* sau *Nicopolul Mic*. Cucerită de turci în 1394, cetatea a fost recucerită de Mircea cel Bătrân în 1395. Așezarea T.M. a fost ocupată de turci în 1417 și stăpânită până în 1829 (din 1545 a devenit centrul raialei turcești Turnu). După Pacea de la Adrianopol (1829), localit. a fost retrocedată de către

Joseph Mallord William Turner. „Canal Grande, Venetia”

turci Țării Românești, devenind oraș la 27 febr. 1836 și un însemnat punct de vamă (în 1860). Declarat municipiu la 17 febr. 1968. Monumente: ruinele cetății lui Mircea cel Bătrân (sec. 14); bisericile Sf. Vineri (1862) și Sf. Haralambie (1905); clădirile Prefecturii (1880), Căpitaniei portului (1880), Băncii de stat (1891), Gării feroviare (1893), Tribunalului (1904) ș.a. Turnul de apă (1915). Statuia Dorobanțului, realizată în bronz de sculptorul italian Raffaello Romanelli, dezvelită în 1907.

TURNURĂ (< fr.) s. f. 1. Schimbare (neasteptată) intervenită în desfășurarea unor evenimente; întorsătură. 2. Înfațișare, aspect (exterior) sub care se prezintă lucrurile, faptele. ♦ Fel în care sunt așezate cuvintele într-o frază.

TURNU ROȘU 1. Com. în jud. Sibiu, în SV depr. Făgăraș, pe stg. Oltului, în zona de intrare a acestuia în defileu; 2 661 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul T.R.). Hidrocentrală (70 MW) intrată în funcțiune în 1982. Expl. de calcar. Centru de prelucr. a pieilor (cojoace, pieptare ș.a.), în satul Sebeșu de Jos. Până la 1 ian. 1965, satul și com. T.R. s-au numit *Porcești*. În satul T.R., menționat documentar în 1364, se află biserica Sf. Nicolae (1653) a fostei mănăstiri Porcești, ctitorie a lui Matei Basarab, iar în satul Sebeșu de Jos, biserica Adormirea Maicii Domnului (1828-1830). Rezervația paleontologică (60 ha) „Calcarele eocene de la Porcești”, bogate în fosile de vârstă eocenă (foraminifere, corali, echinoderme, gasteropode, reptile, pești, între care și o formă de rechin uriaș - *Carcharodon*) ș.a. 2. **Cetatea** ~ v. **Tâlmaci**.

TURNU ROȘU-COZIA, defileu (17 km lungime) situat pe cursul mijlociu al Oltului, în zona Carpaților Meridionali, între m-ții Făgăraș la E și m-ții Lotrului la V, la 400 m alt. Străbătut de o șosea modernizată și o linie de c.f. care asigură legăturile între Transilvania și Oltenia. Începând

din amonte de confluența cu Lotrișor și până la ieșirea Oltului din defileu, ambii versanți sunt incluși în Parcul Național Cozia.

TURNU RUIENI, com. în jud. Caraș-Severin, situată în NE culoarului Timiș-Cerna, la poalele de NV ale masivului Muntele Mic, pe valea râului Sebeș (afl. al Timișului); 3 603 loc. (2008). Expl. de azbest (în satul Borlova). Pomicultură. Centru de prelucr. artistică a lemnului, de țesături și cusături populare (Borlova). Satul T.R. este atestat documentar în 1467. În satul Zervești se află o poiană cu narcise, declarată rezervație botanică (40 ha). Aici are loc anual (în luna mai) manifestarea folclorică „Sărbătoarea narciselor”.

TURNU SEVERIN v. **Drobeta-Turnu Severin**.

TURONIAN (< fr. cf. numele propriu *Turones*, vechiul nume galic al orașului francez Tour), etaj (vârstă) al Cretacicului, caracterizat prin amoniți, belemniti, lamelibranhiate, gasteropode, echinide etc.

TUROW [tʉrəu], **Scott** (n. 1949), scriitor american. Romane de mare succes în care critică corupția sistemului judiciar american („Presupus nevinovat”, „Povara încercării”, „Admiterea culpei”).

TURPAN v. **Turfan**.

TURPITUDINE (< lat., fr.) s. f. (Livr.) Faptă rușinoasă; mârșăvie.

TURRIS, centru fortificat și așezare romană (sec. 2-6) pe malul stg. al Dunării identificat ipotetic cu *Turnu Măgurele*.

TURTĂ (lat. **turta* = *torta* [panis] „pâine rotundă”) s. f. 1. Un fel de pâine rotundă și turtită, făcută din mălai sau din aluat nedospit. 2. *T. dulce* = prăjitură făcută din făină, ouă, miere, mirodenii și glasată cu un sirop de zahăr. În trecut, mai ales în țările din Europa Centrală, figurine de t.d., uneori foarte complicate, se vindeau în târguri și iarmaroace cu prilejul diferitelor sărbători. 3. *T. furajeră* = produs rezultat, după extragerea uleiului, din unele plante oleaginoase. Fiind bogată în substanțe proteice, se utilizează ca hrană pentru animale. 4. Numele a două specii de plante erbacee din genul *Carlina*, familia asteracee, cu tulpina foarte scurtă sau lipsă, antodiul solitar fiind înconjurat de rozeta de frunze penat-lobate sau penat-sectate, spinoase. Antodii mari, înconjurate de foliole involucale extinse, de un alb lucios. Se întălesc în pășuni, adesea pe soluri scheletice sau pietroase, stâncării

înierbate. *C. acaulis* este larg răspândită în pășunile de munte; antodiile ating 6-10 cm în diametru, iar frunzele sunt glabre sau slab păroase pe spate. *C. utzka*, cu antodii mari, uneori până la 15 cm, și frunze pe dos alb sau cenușiu păroase, este o specie submediteraneană întâlnită îndeosebi în SV țării și în Dobrogea, în reg. de deal, podiș și m-ți scunzi. Numite și papavă sau ciurul zănelor. ♦ *Turta-vacii* = ciupercă comestibilă din familia poliporoaceelor, cu pălărie convexă, galben-roșcată sau brună (*Boletus luteus*). Crește în pădurile de pin; are valoare alimentară ridicată.

TURȚI (< *turtă*) vb. IV 1. Tranz. și refl. A (se) lăți (luând forma unei turte) prin apăsare, lovire etc. ♦ Tranz. A strivi cu o lovitură (și a omorî). 2. Tranz. Fig. A distruge, a nimici. 3. Refl. Fig. A-și pierde forțele, a se bleghi. ♦ A se îmbăta foarte tare.

TURTUREA (lat. *turturella*) s. f. Pasăre călătoare, din fam. columbide mai mică decât porumbelul (c. 27 cm lungime), cenușiu-roșcată pe spate, coada neagră cu o dungă terminală albă și cu pete negre tivate cu alb pe laturile gâtului (*Streptopelia turtur*). Răspândită în păduri rare și în locuri cu tufișuri sau pălcuri de arbori.

TURTURICĂ (< *turturea*) s. f. Turturea.

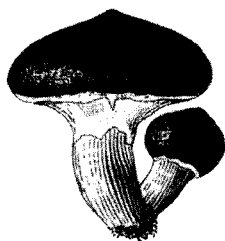
TURȚ, com. în jud. Satu Mare, situată în zona de contact a C. Someșului cu m-ții Oaș, pe cursul superior al râului Turț; 7 561 loc. (2008). Expl. de min. complexe cu conținut de pirită, plumb, zinc, argint, cupru. Fabrică de preparare a minereurilor. Producție de rachiuri. Centru de prelucr. primară a fructelor. Pomicultură. Izvoare minerale feruginoase, sulfatate, alcaline (în satul Turț-Băi) indicate în tratarea afecțiunilor reumatismale. În satul Turț, atestat documentar în 1378, se află biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1836).

TURȚI (onomat.) vb. IV intranz. 1. A vorbi mult și repede (spunând lucruri fără importanță). 2. A face un zgomot puternic; a hurui.

TURUIALĂ (< *turui*) s. f. Faptul de a se turui; debit verbal mare.

TURULUNG, com. în jud. Satu Mare, situată în C. Someșului, pe cursul inf. al râului Tur, în zona de confl. cu râurile Turț și Eger; 3 847 loc. (2008). Expl. de argilă. Pomicultură. În satul T., atestat documentar în 1216, se află un castel (sec. 13, cu

turta-vacii

unele transformări din 1848), o biserică romano-catolică (sec. 18) și o biserică reformată (sec. 18).

TUS- Element de compunere cu sensul de „toți”, „împreună”, „laolaltă”, care, atașat pe lângă unele numerele cardinale („trei”, „patru”), servește la formarea numeralelor colective.

TUSCARORA, denumirea japoneză a fosei oceanice Groapa Japoniei. V. Japonia (3).

TUȘE (lat. *tussis*) s. f. Simptom care constă dintr-o inspirație scurtă, urmată de o expirație bruscă și zgomotoasă, reflexă sau voluntară. Apare în diferite boli ale aparatului respirator (bronșită), în boli cardiace, digestive sau în urma inhalării unor gaze sau pulberi iritante. Poate fi t. *umedă* urmată de expectorație (mecanism de eliminare a secrețiilor din căile respiratorii) sin t. *grasă*. T. *uscată* în care nu există expectorație. ♦ T. *convulsivă* v. *convulsiv*.

TUSHINGHAM [taʃɪŋəm], **Rita** (n. 1942), actriță britanică. A întruchipat pe ecran tipul antieroinii sensibile, vulnerabile, greu adaptabilă la lumea ce o înconjoară („Gustul mierii”, „Șpilul și cum să-l obții”, „Capcana”, „Garsoniera”, „Factorul uman”, „Menajera”, „Căsătorie pe hârtie”, „Dejun în deșert”).

TUSLAMA (< tc.) s. f. Mâncare preparată din burtă și din picioare de vacă.

TUȘOR (< fr.) s. n. Mătase produsă de larvele unor fluturi (originari din Japonia, China și India), folosită pentru confecționarea umbrelor, a parasutelor etc., datorită rezistenței și elasticității deosebite.

TUSSAUD [fr. tʁo; engl. tu:sou], **Marie** (n. **Grosholtz**), cunoscută ca **Madame** ~ (1760–1850), sculptoriță britanică. Fondatoarea (1802) Muzeului figurilor de ceară, cu același nume, de la Londra.

TUSSOCK [tʌsək] (< engl.) subst. Asociație vegetală alcătuită preponderent din graminee caracterizate prin tufe mari (uneori de peste 1 m înălțime) formate de frunzele bazale vechi, uscate, din mijlocul cărora se înalță tulpinile tinere și frunzele noi; dau un aspect caracteristic peisajului de *pampas*. Având valoare furajeră foarte redusă, au fost în mare măsură înlocuite cu ierburii originare din Europa. Unele asociații asemănătoare se mai întâlnesc local în emisfera sudică (Insula de Sud a Noii Zeelande, ins. Kerguelen).

TUȘ (< germ., rus) s. n. 1. Cernelă specială, în general neagră, rezistentă la apă, folosită în lucrări

de desen, în litografie, la aplicarea ștampilelor etc. 2. T. *de China* = compoziție solidă sau lichidă obținută din negru de fum, folosită la desen. ♦ Desen realizat cu tuș.

TUȘA (< fr.) vb. I tranz. A executa operația de tușare.

TUȘARE (< *tușa*) s. f. Operație de verificare a gradului de netezime a unor suprafețe metalice cu ajutorul unor unelte speciale sau cu piesa cu care suprafața verificată ajunge în contact. ♦ *Placă de t.* = placă de fontă cu fața de lucru plană și netedă, folosită ca unelaltă de tușare.

TUȘĂ (< fr.) s. f. 1. Mică piesă metalică pe care este imprimată o literă, o cifră, un semn matematic etc. și care este fixată la capătul unei părghii articulate în mecanismul mașinilor de scris, de cules, de calcul etc. 2. (ARTE PL.) Urmă lăsată de pensulă, caracteristică pentru maniera unui artist. 3. Linie care limitează extremitățile laterale ale unui teren de joc. ♦ Expr. *Aruncare de la tușă* = repunere în joc a mingii ieșite din suprafața terenului de joc prin părțile laterale. ♦ Lovitură dată la scrimă.

TUȘEU (< fr.) s. n. 1. (MED.) Examinare a unor cavități naturale ale corpului prin palparea cu unul sau două degete (ex. t. vaginal). 2. (MUZ.) Modalitate de acționare, ca intensitate și colorit, asupra mecanismului pianului. 3. Calitate de finețe a unui material.

TUȘI (< lat.) vb. IV intranz. A avea un acces (sau accese) de tuse.

TUȘIER (< *tușă*) s. n. Arbitru situat în afara suprafeței terenului, care ajută conducerea unui joc sportiv prin sesizarea abaterilor de la regulament și semnalarea lor arbitrului principal.

TUȘIERĂ (< *tuș*) s. f. Cutie metalică în care se află un fel de perniță îmbibată cu tuș, pe care se apasă ștampila pentru a se umezi.

TUȘINA (lat. **tonsionare*) vb. I tranz. 1. A tunde oile pe sub pânțele și între picioarele dinapoi, pentru a ușura mulsul și suptul mieilor. 2. A reteza părul, barba sau mustața. 3. A tăia ațele sau destrământurile de la marginile unei țesături sau ale unei împletituri. 4. A tunde iarba; a reteza ramurile unui copac.

TUȘINĂTURĂ (< *tușina*) s. f. Lână cu firul scurt, de calitate inferioară, provenită din tușinarea oilor.

TUȘNAD 1. **Defileul** ~, defileu pitoresc pe cursul superior al Oltului,

săpat în rocile eruptive ale m-ților Harghita, despărțind masa masivă principală a acestora de masivul Ciomatu. Lungime: 10 km. Turism de tranzit. 2. Pas de joasă alt. (650 m) situat în zona defileului omonim, străbătut de o șosea modernizată și de o linie de c.f. care asigură legăturile feroviare și rutiere între depr. Brașov și depr. Ciuc-Giurgiu. 3. Com. în jud. Harghita, situată în S depr. Ciuc, la poalele de SE ale m-ților Harghita și cele de NV ale m-ților Bodoc, pe valea Oltului, în amonte de defileul Tușnad; 2 132 loc. (2008). Stație (în satul T.) și haltă de c.f. (în satul Vrabia). Satul T. este atestat documentar în 1421. În satul Tușnadu Nou se află rezervația floristică Valea Mijlocie (4 ha) situată pe pârâul omonim, într-o zonă mlăștinoasă din lunca Oltului. Aici vegetează tufe de mesteacăn (*Betula humilis*), element eurasiatic boreal aflat la cea mai sudică limită din lume, la adăpostul cărora se dezvoltă curechiul de munte (*Ligularia sibirica*). În raza com. T. se află și mlaștinile ocrotite Benes (44 ha), și Baia de stuf (Nadas furdö – 4 ha), Nyirkert (4 ha) și Csemo/Vrabia (5 ha). 4. V. **Băile Tușnad**.

TUTANKHAMON, faraon (1361–1352 î.Hr.), din dinastia 18 în Egiptul antic. Fiul lui Amenhotep IV și al reginei Nefertiti. A restabilit cultul lui Amon la Teba. Mormântul său a fost descoperit (în 1922) de arheologii britanici H. Carter și G.E. de *Carnarvon*. De o bogăție impresionantă, mormântul lui T. este singurul sepulcru al unui faraon care timp de peste 3 milen. a scăpat neprofanat și nejeftuit.

Tutankhamon

TUTĂ (< germ.) s. f. 1. Dispozitiv folosit pentru eliberarea găurii de sondă de burlanele de foraj scăpate accidental. 2. Vas din material refractar, utilizat pentru topirea minereurilor în cazul analizei acestora pe cale uscată.

TUTELA (< *tutelă*) vb. I tranz. A avea pe cineva în grijă; a ocroti, a patrona.

TUTELAR, -Ă (< fr., lat.) adj. (DR.) Referitor la tutelă. ♦ *Organ t.* = denumire dată unui organ al administrației de stat ori al organizațiilor obștești, având în subordine organizații în raport cu care exercită atribuții de organizare, de coordonare și control. *Autoritate t.* v. *autoritate*.

TUTELĂ (< fr., lat.) s. f. (DR.) Instituție de protecție a persoanei și patrimoniului minorului sub 14 ani și a cetățenilor incapabili sau aflați în imposibilitate de a lua o decizie. ♦ *T. internațională* = mod de administrare a unor terit. dependente, care funcționează în cadrul O.N.U. și care înlocuiește sistemul terit. sub *mandat*. ♦ Fig. Ocrotire, sprijin.

TUTMES (THUTMOSIS), numele a patru faraoni egipteni din dinastia 18 (1570–1320 î.Hr.). Mai importanți: 1. T.I (1525–1512 î.Hr.), primul mare cuceritor al Regatului Nou. A cucerit Nubia până la a treia cataractă a Nilului și în Asia Mică până la Eufrat. 2. T. III (1482–1450 î.Hr.), cel mai însemnat faraon al Regatului Nou. A cucerit Siria, a supus orașele feniciene de pe coasta M. Mediterane și a obligat Babilonul și statul hitit să-i plătească tribut. A restaurat numeroase temple la Heliopolis, Memfis și a mărit templul lui Amon din Karnak.

TUTORE, -OARE (< fr., lat.) s. m. și f. 1. (DR.) Persoană care reprezintă pe minorul sub 14 ani și pe interzis în actele juridice și în fața organelor de jurisdicție, exercitând, în general, drepturile și îndeplinind obligațiile care decurg din tutelă. 2. (HORT.) Suport din lemn (țărșu, arac, par, grilaj, care servește la menținerea plantelor tinere sau cățărătoare în poziție verticală.

TUTOVA 1. Colinele sau Dealurile Tutovei, complex de dealuri în E României (subunitate a pod. Bârladului), alcătuite din depozite pliocene, în special nisipuri și argile. Relief specific colinar, evidențiat de aliniamente de cuește în N (Coasta Racovei) și de supr. structurale cu alt. de 400–500 m. Supr. întinse sunt afectate de eroziunea solului cauzată de alcătuirea litologică a terenului și

de faptul că pădurile au fost intens defrișate în sec. 19–20. Alt. max.: 561 m (dealul Dorosanu). Din culmea pr., care se desfășoară pe direcție E–V, se desprind spre S, pe 30–40 km lungime, numeroase interfluvii simetrice, aproape paralele, mai înguste spre N și mai largi spre S, formând platouri largi de 1–3 km, cu înălțimi ce nu depășesc 250 m alt. (în S). Văile care le separă sunt înguste și simetrice, cu versanți abrupti, afectați de procese de eroziune și de năruire. Zonă pomi-viticolă. Local se mai păstrează păduri de gorun și fag. Denumirea de colinele Tutovei a fost introdusă în literatura de specialitate de către geograful Mihai David. 2. Râu, afl. dr. al Bârladului pe terit. com. Tutova; 86 km. Izv. din N colinelor Tutovei, de la 410 m alt. și curge predominant pe direcție NV–SE sub forma unui arc de cerc larg, paralel cu valea Bârladului. Bazinul râului T. are o ușoară asimetrie pe stg. din cauza afl. mai mari pe care îi primește pe această parte (Lipova, lezer, Studineț). Pe cursul inf. al T. a fost construit lacul de acumulare „Cuibul Vulturilor”. 3. Com. în jud. Vaslui, situată în S colinelor Tutovei, pe râul Bârlad, în zona de confl. cu râul Tutova; 3 709 loc. (2008). Centru viticol și de vinificație. Centru de confecționare a covoarelor, lăcărelor, pieselor de port popular ș.a. Satul T. este atestat documentar la 19 sept. 1436. Până la 17 febr. 1968, satul și com. T. s-au numit *Dragalina*. Bisericele cu același hram – Adormirea Maicii Domnului, în satele Sălceni (1737, rezidită în 1850) și Ciortolom (1800, recliădită în 1864). În satul Bădeana se află o pădure (126,7 ha) alcătuită predominant din stejar pufos (*Quercus pubescens* var. *macrocarpa*), declarată rezervație forestieră.

TUTSI (WATUTSI, BATUTSI) s.m. pl. (cuv. autohton) Populație din Africa de E (cu pondere de c. 10–15% în Rwanda și Burundi; în număr mai mic se află și în Tanzania și R. D. Congo). În trecut păstori nomazi, posedând mari cirezi de vite; în prezent parțial sedentarizați. Deși minoritari, au avut un timp un rol dominant în reg.; după obținerea independenței, în Rwanda și Burundi au avut loc conflicte sângeroase cu populația majoritară hutu, mergând până la genocid și emigrări în masă în R.D. Congo și Tanzania.

TUTTI (cuv. it. „toți”) subst. (în concerto grosso) Totalitatea instrumentelor dintr-o orchestră sau a vocilor dintr-un cor cântând împreună. Sin. *ripieno*.

TUTU (< fr.) s. n. Costum purtat de balerine în dansul clasic, format din mai multe fuste suprapuse făcute din material foarte subțire.

TUTU, Desmond Sir (n. 1931), episcop negru sud-african. Secretar general (1978–1984) al Consiliului Sud-African al Bisericilor, episcop anglican de Johannesburg (1984–1986), șef al Bisericii anglicane din Africa Australă (1986–1996). Militant pentru pace; luptător împotriva apartheidului. Premiul Nobel pentru pace (1984).

TUTUI (< tu, după fr. *tutoyer*) vb. IV tranz. și refl. recipr. A se adresa cuiva sau unui altuia cu „tu”; a fi în termeni familiari cu cineva.

TUTUILA, ins. în arh. Samoa, cea mai mare ins. a posesiunii Samoa Americană, situată în partea central-sud-vestică a Oc. Pacific; 135 km²; 40 km lungime; 3–10 km lățime. Oraș pr.: *Pago Pago*. Relief vulcanic, cu alt. max. de 653 m (Mt. Matafao). Banane, nuci de cocos, batate, papaia. Între 1900 și 1951, pe ins. T. a funcționat o bază navală americană.

TUTUN (< tc., ngr.) s. m. Plantă anuală din familia solanaceelor, originară din America, cu tulpina înaltă până la 2 m, cu frunze mari, ovale, rotunde sau lanceolate și cu flori albe, roz sau roșii (*Nicotiana tabacum*). Frunzele conțin un alcaloid foarte toxic, nicotina. În afară de produsele destinate fumatului (tutun de pipă, țigări de foi și țigaretete), t. se folosește la prepararea unor insecticide și a vitaminei PP. În România se cultivă în special în Pod. Transilvaniei și în C. Română. Fumul de t. conține diverse substanțe periculoase pentru sănătate, ca nicotina, gudroanele cancerigene și

tutun

oxidul de carbon; de aceea fumătorii sunt expuși riscului de *tabagism*.

TUTUNĂRIȚ (< *tutun*) s. n. 1. (Rar) Faptul de a cultiva tutun; **indeletnicirea** cultivatorului de tutun, 2. (în sec. 18, în Țara Românească și în Moldova) Dare plătită domniei de către cultivatorii de tutun.

TUTUNGERIE (< *tutungiu* „vânzător de tutun”) s. f. Prăvălie în care se vând țigări, tutun, chibrituri, timbre, ziare etc.

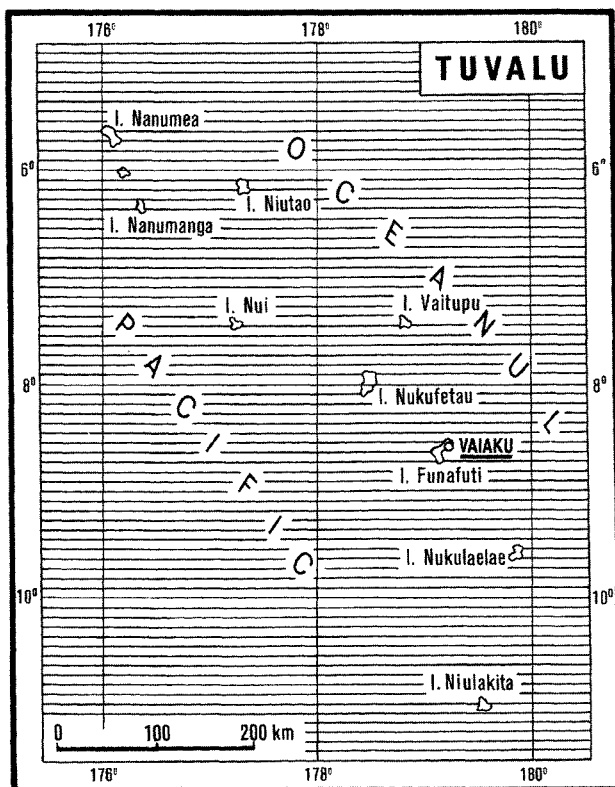
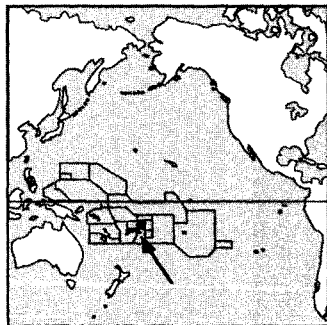
TUTUOLA, Amos (1920–1997), scriitor nigerian de limbă engleză. Romane inspirate din vechile tradiții ale civilizației yoruba („Băutorul de vin de palmier”, „Viața mea în pădurea cu stafii”, „Simbi și satrul junglei întunecate”, „Femeia din junglă acoperită cu pene”).

TUVA, republică în Federația Rusă, în partea central-sudică a Siberiei, în bazinul superior al fl. Enisei, mărginită la S și E de Mongolia; 170,5 mii km²; 308,4 mii loc. (2006). Centrul ad-iv: *Kızil*. Relief depresionar înconjurat de m-ții Saian și Tannu Ola. Climat continental cu temp. extreme și precipitații puține. Expl. de min. de fier, cărbune, uraniu, cobalt, aur, platină, azbest, sare. Creșterea animalelor (reni, cămile, iaci). Culturi de cereale, plante furajere ș.a. Potențial cinegetic. Vechile denumiri: *Tannu Tuva, Uriankai*.

TUVALU, stat insular situat în partea central-vestică a Oc. Pacific, între ins. Gilbert (statul Kiribati) la NV și ins. Wallis și Futuna la S și Arh. Samoa la SE, între 3° și 12° lat. S și 168° long. E – 175° long. V (la limita dintre emisfera E și cea V, pe linia de schimbare a datei); 25,63 km²; 10 100 loc. (2006). Limbi oficiale: tuvaluana și engleza. Religia: creștină (protestanți/congregaționiști 85,4%, adventiști 3,6%, romano-catolici 1,4%, martorii lui Iehova 1,1%), baha' i 1% ș.a. Capitala: *Vaiaku* (*Funafuti*). Arh. T., cunoscut până în 1975 sub numele de *Ellice*, este alcătuit din 5 atoli și 4 ins. recifale, care se desfășoară pe 676 km lungime într-un spațiu oceanic (ape teritoriale) de c. 1,3 mil. km². Atolii – Nukulaelae, Funafuti, Nukufetau, Nui, Nanumea – și ins. recifale – Niulakita, Vaitupu (5,6 km², cea mai mare din T.), Niutao și Nanumanga – au alt. foarte scăzute, alt. max. fiind sub 6 m. Atolul Funafuti (unde se află și capitala țării) a devenit cunoscut în 1897, când geologul australian D. Edgeworth a verificat aici teoria formării recifilor coralieni emisă de Ch. Darwin. Clima tropicală umedă cu temperaturi constant ridicare

(27°–29°C) și precipitații bogate (2 500 mm/an în ins. nordice și peste 3 000 mm/an în cele sudice) este moderată de alizeele ce bat dinspre SE. Uneori, terit. T. este afectat de secete severe sau de cicloni tropicali. Lacurile și apele curgătoare lipsesc. Vegetația este relativ săracă în specii (doar 36) evidențiindu-se cocotierii, pandanus, casuarina și arborele de pâine. Fauna terestră este și ea sărăcăcioasă, în schimb cea marină este abundentă și variată. Lipsit de resurse minerale (excepție calcarul coraligen) și având o poziție geografică în afara marilor rute maritime comerciale, T. are o economie bazată pe agricultura predominant de subzistență (singura cultură comercială este palmierul de cocos), la care se adaugă pescuitul, oceanul oferind singura resursă de valoare a țării. Se cultivă pe spații limitate taro, banane, batate, legume, fructe tropicale și se cresc porcine și păsări (mai ales rate). Surse de venit complementare sunt activitățile artisanale (împletituri, îmbrăcăminte, producția de ulei de cocos și copra și de săpun). Legături aeriene cu Fiji și

Kiribati (un singur aeroport). Pr. port ce asigură și legăturile comerciale externe este pe atolul Funafuti, modernizat spre a permite accesul navelor oceanice. Rețea rutieră: 8 km nemodernizată. Se mai obțin venituri din valorificarea timbrelor poștale, din licențele de pescuit acordate companiilor străine, din trimerile celor aproape 1 000 tuvaluani care lucrează ca marinari pe navele străine, din vânzarea pașapoartelor și din închirierea domeniului său pe Internet „tv.” (din 2000). Turismul apare mai mult ca tendință, dată fiind

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Atoli și insule	Suprafața (km ²)	Populația (2002)
Funafuti	2,79	4 492
Nanumanga	2,78	589
Nanumea	3,87	664
Niulakita	0,42	35
Niutao	2,53	663
Nui	2,83	548
Nukufetau	2,99	586
Nukulaelae	1,82	393
Vaitupu	5,60	1 591

depărtarea de pr. țări de emitență a potențialilor turiști și infrastructura limitată. În același timp oferta – plaje cu nisip fin, pescuit subacvatic – este similară cu cea a altor țări din reg. Pr. zone și obiective: ins. Funafuti, Vaitupu, Nanumea și Nukufetau cu vestigii ale conflictului armat dintre japonezi și americani. Moneda: 1 Dolar T. = 100 Tuvalu (Cents) – la paritate cu dolarul australian. Export: copra, timbre poștale, artizanat. Pr. parteneri (2006): Germania (60,5%), Italia (20,1%), Fiji (6,9%). Import (2003): produse alimentare – inclusiv animale vii (23,2%), mașini și aparate (15,9%), combustibili minerali (12,9%), echipament de transport (10,2%), metale de bază și fabricate (6,7%). Pr. parteneri (2006): Fiji (46,1%), Japonia (18,9%), China (18,2%), Australia (36,2%). – *Istoric.* Cele 9 insulele care formează statul T., cunoscute până în 1975 sub numele de ins. Ellice, sunt populate, în milen. 1, de polinezieni originari din ins. Samoa; în atolii septentrionali, acestora li se adaugă imigranții din Tonga. În sec. 16–18, ins. Ellice sunt vizitate sporadic de europeni, primul fiind navigatorul spaniol Alvaro Mendaña y Neira în 1568. În 1877, intră sub jurisdicția Înalțului Comisar Britanic al Pacificului Occidental. În 1892, ins. Ellice, unite cu ins. Gilbert (astăzi Kiribati) vecine, devin protectorat al Marii Britanii, iar la 12 ian. 1916 primesc statutul de colonie a Coroanei. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial sunt ocupate de trupele japoneze (1941–1943), apoi recucerite de cele americane. La 1 ian. 1972, ins. Gilbert și Ellice dobândesc statutul de colonie separată a Coroanei. Teama polinezienilor din ins. Ellice, minoritari, de a fi subordonați micronezienilor, superiori numeric, din ins. Gilbert, are ca urmare opțiunea a 90% din votanții referendumului din aug.–sept.

1974 pentru un statut separat. Astfel, la 1 oct. 1975, ins. Ellice adoptă numele de T. („cei 8 împreună” – cei 8 atoli), se separă ad-tiv și obțin, în 1977, autonomia internă iar la 1 oct. 1978 își proclamă independența de stat în cadrul Commonwealth-ului (cu statut special). Toalipi Luati (prim-min. din 1975) devine primul șef de guvern al noului stat independent. Din cauza dificultăților economice, peste jumătate din bugetul statului provine din ajutoarele oferite de străinătate. Înălțarea nivelului Oc. Pacific, ca urmare a „efectului de seră”, amenință, în următoarele decenii, existența ins. care se ridică la numai câțiva metri deasupra nivelului mării. La 6 sept. 2000, T. devine al 189-lea stat membru al O.N.U. și, tot în sept. 2000, din asociat devine al 54-lea stat membru cu drepturi depline în Commonwealth. Monarhie constituțională.

TUWIM [tʉvim], Julian (1894–1953), poet polonez. Inventator al „exotismului cotidian”, opera sa îmbină tendințele moderne futuriste și expresioniste cu tradiția poetică națională („Capcană pentru Dumnezeu”, „A șaptea toamnă”, „Biblia țișanilor”, „Socrate dansând”, „Cuvinte în sânge”, „Flori din Polonia”). Poeme pentru copii. Traduceri.

TUXTLA GUTIÉRREZ [tʉstla gutiérés], oraș în partea de SE a Mexicului, în E istmului Tehuantepec, centrul ad-tiv al statului Chiapas, la 390 km ESE de Oakaca; 503,3 mii loc. (2005). Nod de comunicații. Aeroport. Centru comercial. Piață agricolă. Ind. pielăriei, de prelucr. a lemnului, tutunului și cafelei, și alim. Bijuterii din aur. Universitate (1975). Muzeu de istorie și arheologie, și de artă olmecă. Grădină botanică.

TUZ, lac sărat în partea central-vestică a Turciei, situat pe un platou secetos, la 902 m alt.; 1 616 km²;

80 km lungime; 50 km lățime; ad.: 1–2 m.

TUZLA 1. Lagună cu apă sărată situată în SV complexului lagunar Razim, în arealul com. Istria și Săcele (jud. Constanța), anexă a L. Sinoie; 10,5 km²; lățimea max.: 3 km; voi.: 9,3 mil. m³; ad. max.: 1 m. Pe fundul lagunei există un strat de nămol cu calități terapeutice. Cunoscută și sub denumirea *Nuntași-Tuzla*. **2.** Com. în jud. Constanța situată pe țărmul Mării Negre și pe malul de S al L. Techirghiol; 6 662 loc. (2008). Far maritim. Pomicultură (piersici).

TUZLA, oraș în NE Republicii Bosnia și Herțegovina, la 81 km NNE de Sarajevo; 131,3 mii loc. (2005). Nod feroviar și rutier. Expl. de cărbune și sare gemă. Termocentrală. Constr. de mașini. Ind. chimică, de prelucr. a lemnului și alim. Izvoare sărate. În sec. 10 a purtat numele *Soli*. Între 1510 și 1828 s-a aflat sub stăpânire otomană, când a primit actualul nume, apoi sub cea habsburgică până în 1918. Între 1918 și 1929 a făcut parte din Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, apoi, până în 1992, din Iugoslavia.

TVARDOVSKI [tvardoʃskij], Aleksandr Trifonovič (1910–1971), poet rus. Versuri tragice inspirate din viața satului („Drumul”, „Cronică sătească”); poeme evocând eroismul ostașului sovietic și anii sumbri ai stalinismului („Casa de lângă drum”, „Tiorkin în altă lume”, „Cartea combatanților”); poeme de meditație filozofică („Zare după zare”).

TVARTKO [tværtko] (TVRTKO), numele a doi regi ai Bosniei. Mai important: T.I, ban (1353–1377) și rege (1377–1391) al Bosniei, din dinastia Kotromanic. În timpul domniei lui T. I. Bosnia a cunoscut apogeul dezvoltării sale din Ev. Med. A luptat împotriva expansiunii turcilor otomani și a anexat, după 1389, Dalmația (cu excepția Dubrovnikului) și unele terit. croate.

TVER, oraș în V Federației Ruse, situat la confl. râului Tver cu fl. Volga, la 161 km NV de Moscova; 405,6 mii loc. (2006). Port fluvial, legat de Moscova printr-un canal. Constr. de material rulant feroviar. Ind. textilă și alim. Oraș menționat documentar din 1134/1135 (sau 1208/1209), T. s-a aflat în stăpânirea succesivă a Novgorodului și a cnezatului Vladimir–Suzdal. Între 1246–1247 și 1485 a fost capitala cnezatului omonim independent. Ultimul mare-cneaz de T., Mihail III

Borisovici (1461–1485) a fost înfrânt de marele-cneaz al Moscovei Ivan III Vasilievici cel Mare (1462–1505), trupele sale cucerind T. (12 sept. 1485) și terit. cnezatului, care a fost inclus în statul moscovit. În perioada 1931–1990 a purtat numele *Kalinin*.

TWAIN [tuein], **Mark** (pseud. lui *Samuel Langhorne Clemens*) (1835–1910), scriitor american. A pus bazele literaturii moderne din S.U.A. Biografie aventuroasă (ucenic tipograf, pilot pe Mississippi, soldat, miner, jurnalist) cu momente transpuse artistic în opera sa. Viziune realistă, îmbinând umorul și critica socială cu un remarcabil simț al observației exacte. Note de călătorie („Ageamii în străinătate”); proză satirizând politicianismul („Scrisorile unui chinez”, „Candidat la postul de guvernator”, „Epoca de aur”); romane cu elemente autobiografice („Aventurile lui Tom Sawyer”, „Viața pe Mississippi”, „Aventurile lui Huckleberry Finn”) sau de evocare a trecutului, cu aluzii în actualitate („Print și cerșetor”, „Un yankeu la curtea regelui Arthur”, „Amintiri personale despre Ioana d'Arc”).

TWEED [tui:d] (cuv. engl.) s. n. Stofă din fire de lână lungi, de mai multe culori, din care rezultă o țesătură cu un desen stropit; se folosește la confecționarea pardesiilor, a costumelor bărbătești, a taioarelor etc.

TWIST [tu:st] (cuv. engl.) s. n. Dans modern, caracterizat prin răsuciri ale corpului și printr-o balansare foarte ritmică.

TYCHY [tjhi], oraș în S Poloniei, la 16 km S de Katowice; 130,8 mii loc. (2006). Constr. de automobile. Ind. alim. (bere).

TYCHE (în mitologia greacă), zeița soartei oarbe, personificare a întâmplării, Fiica lui Okeanos și a lui Tethys. În mitologia romană îi corespunde *Fortuna*. Protectoare a *Tomisului*.

TYLER [tjailer], **Anne** (n. 1941), scriitoare americană. Romane de succes în care evocă faptul divers în diferitele sale ipostaze („Sofia actorului”, „Restaurantul «Nostalgia»”, „Lecții de respirație”).

TYLER [tjailē], **Wat** (?–1381), meșteșugar englez. Conducătorul răscoalei țărănești din Anglia (mai-iun. 1381). În cursul unei întrevederi, la Smithfield, cu regele Richard II, T. a fost ucis (15 iun.), iar răscoala a fost reprimată.

TYLOR [tjailē], **Sir Edward Burnett** (1832–1917), etnolog și antropolog

Mark Twain

britanic. A elaborat teoria cu privire la originea animistă a religiei. Studii de etnografie a populațiilor mexicane și de mitologie comparată („Cultura comunei primitive”, „Antropologia”).

TYNDALL [tjindl], **John** (1820–1893), fizician englez de origine irlandeză. Cercetări în domeniile căldurii, opticii și asupra curgerii ghețarilor; a descoperit fenomenul de împrăștiere a luminii în mediile disperse (*efectul T.*) care permite observarea laterală a fasciculelor de lumină.

TYNE [tain], fl. în Marea Britanie (Anglia); 128 km. Izv. din m-ții Pennini prin North T. și South T., trece prin Newcastle-upon-Tyne și Gateshead și se varsă în Marea Nordului printr-un mic estuar la South Shields. Navigabil pe 22,5 km.

TYR, oraș-stat în Fenicia, întemeiat, probabil, în milen. 4 î.Hr. pe o ins. stâncoasă din fața litoralului Mediteranei. A devenit, în sec. 14–9 î.Hr., cel mai important și strălucit oraș fenician, vestit prin produsele sale de purpură și din metal și prin îndrăzneala navigatorilor săi. A întemeiat numeroase colonii în Mediterana, printre care *Cartagina* (814 î.Hr.), căreia i-a cedat, începând din sec. 7 î.Hr., rolul dominant în M. Mediterană. Supus de asirieni și de persani, iar în 332 î.Hr. de *Alexandru Macedon*, după un îndelungat asediu, s-a sfințit pe uscat și pe mare (el a transformat ins. în peninsulă, legând-o de continent printr-un dig). În 64 î.Hr. intră sub stăpânirea Imp. Roman, păstrându-și autonomia internă în cadrul provinciei *Siria*; până la cucerirea arabă (din 638), a fost un puternic centru comercial al Mediteranei Orientale. La 7 iul. 1124, după un îndelungat asediu desfășurat pe uscat și pe mare, cruciații latini, susținuți de nave venețiene, au cucerit T., care a devenit un oraș principal în Regatul Ierusalimului. În 29 mai 1291 forțele armate

musulmane ale sultanului mameluc Khalil ibn Kalaun (1290–1293), au recucerit T., care a fost supus devastărilor. Așezarea modernă, Es-Sūr a fost inclusă în Liban (1920). Ruinele antice de aici au fost declarate ca făcând parte (în 1984) din Patrimoniul cultural universal.

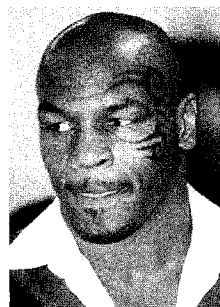
TYRAS 1. Numele antic al Nistrului. **2.** Oraș-stat (*polis*) grecesc situat pe malul vestic al fluviului omonim (actualul Nistru). Fundat de coloniști din Milet (sec. 6 î.Hr.), a devenit un important centru agrar și a întretinut legături comerciale cu orașele de la Marea Neagră, îndeosebi cu *Olbia*. Cucerit de *Burebista* și înglobat vastului său regat (60/55 î.Hr.). Supus Romei din vremea împăratului *Augustus*, a fost atașat, în sec. 2–3 provinciei romane Moesia Inferior, devenind un punct important al apărării graniței de NE a Imp. Roman. Sub numele de Maurocastro, apoi *Cetatea Albă*, T. este unul dintre rarele orașe antice de pe litoralul Mării Negre care înflorește și în Ev. Med. Azi *Belgorod Dnestrovski* (Ucraina).

TYRE v. *Es Sour* (*Sour*, *Șūr*).

TYROL v. *Tirol*.

TYSON [tjaisn], **Mike** (pe numele adevărat *Michael Gerald*) (n. 1966), boxer american. A trecut la profesionism în 1985, iar în anul următor a câștigat titlul de campion mondial la categoria grea în versiunea WBC, după ce l-a învins pe Trevor Berbick, devenind cel mai tânăr campion mondial din istorie (1986–1990); ulterior a devenit campion mondial și la versiunile WBA (1987–1990) și IFB (1987–1990). După ani petrecuți în închisoare (1992–1995), a revenit în lupta pentru titlul mondial, dar a pierdut (în 1996) întâlnirea cu boxerul american Evander Holyfield (n. 1962), iar în 1997, în meciul revanșă cu același boxer, a fost descalificat pentru că și-a mușcat de ureche

Mike Tyson

Tristan Tzara

adversarul, fiindu-i retrasă licența. Abandonând competiția pentru titlu, își continuă viața excentrică.

TYSZKIEWICZ [tüşorqufikievitŝ], **Beata** (n. 1938), actriță poloneză de film. Încă din anii '60 accede la statutul de vedetă națională și mai

apoi internațională datorită filmelor lui Andrzej Wajda („Cenușa”, „Totul de vânzare”) care îi pun în valoare frumusețea statuară și eleganța majestuoasă („Omul cu capul ras”, „Un cuib de nobili”, „Contract”).

TZARA [tsara], **Tristan** (pseud. lui *Samy Rosenstock*) (1896–1963, n. Moinești), poet francez originar din România. Participant la Războiul Civil din Spania și la mișcarea de Rezistență. După debutul la revista bucureșteană „Simbolul”, devine, împreună cu R. Huelsenbeck și H. Arp (la Zürich, în 1916), întemeietor al dadaismului („Manifestul dada”, „Prima aventură cerească a domnului Antipyrine”); ulterior aderă la suprarealism („Omul aproximativ”, „Unde se adapă lupii”).

TZIGARA-SAMURCAȘ, Alexandru (1872–1952, n. București), istoric român al artei vechi românești și al artei populare. M. coresp. al Acad. (1938), prof. univ. la București și

Cernăuți. Fondator al Muzeului Național de artă veche românească. Redactor responsabil (1924–1939) al revistei „Convorbiri literare”. Op. pr.: „Arta poporului român”, „Muzeografie românească”.

Alexandru Tzigara-Samurcaș

T

Ț s. m. invar. A douăzeci și cincea literă a alfabetului limbii române; sunetul notat cu această literă (consoană semioclusivă dentală sonoră).

ȚAGA 1. Lac de origine antropică, realizat pe cursul mijlociu al râului Fizeș, în arealul com. Țaga; 88,2 ha; voi.: 1,4 mil. m³; ad. max.: 3,40 m. Pescuit. **2.** Com. în jud. Cluj, situată în câmpia Fizeșului, pe râul Fizeș, la poalele Dealului Ascuțit (557 m); 2 082 loc. (2008). Iazuri și heleșteie piscicole (Țaga, Sântejude sau Țaga Mică ș.a.). În satul Năsal, atestat documentar în 1215, se află o biserică din sec. 15 (azi biserică reformată) și o biserică de lemn cu hramul Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1804–1808, cu picturi interioare originare); în satul Sântejude există biserica de lemn Sf. Dumitru (1701), iar în satul Țaga, menționat documentar în 1243, castelul „Wass” (sec. 18), cu zid de incintă.

ȚAGLA, Munții ~, ansamblu muntos în extremitatea de NE a Carpaților Meridionali, constituind partea NE a m-șilor Făgărașului despărțit de masivul Făgăraș propriu-zis prin văile Sebeșului și Bârsei Groșetului. Sunt mărginiți la N de depr. Făgăraș, la E de depr. Șinca și M-șii Poiana Mărului și la S de Piatra Craiului. Alcătuiți din sisturi cristaline (micașturi, paragnaise, sisturi sercito-cloritoase). Culmi netezite de eroziune dominate de vârfuri cu înălțimi în jur de 1 600 m. Alt. max.: 1 657 m (vf. Fața lui Sf. Ilie). Mai sunt cunoscuți și sub denumirea de Țaga.

ȚAGLĂ (< germ.) s. f. Semifabricat de oțel având secțiunea dreptunghiulară sau circulară, folosit la laminare în bare, în sârme, în țevi etc., la forjare și la matrițare; biletă.

ȚAIDAM (QAIDAM PENDI), bazin depresionar de origine tectonică în NE Tibetului (China), situat la 2 700 m alt., extins pe 480 km lungime (de la NNV la SSE) și 160 km lățime, cuprins între m-șii Nanshan (în N și NE), Kunlun (în S) și Altın Tagh (în E). Peisaj de deșert nisipos, argilos, cu mlaștini sărăturate. Climă temperat-continentală uscată. Numeroase lacuri sărate mici. Vegetație de deșert și sărătură. Expl. de cărbuni, petrol, sare, min. auroargentifere. Opt luni pe an solul este înghețat.

ȚAI LUN v. Cai Lun.

TAMBAL (< germ., lat.) s. n. Instrument muzical de percuție format dintr-o cutie de rezonanță de formă trapezoidală, așezată orizontal (pe picioare), prevăzută cu coarde de metal care sunt lovite cu două ciocănele speciale. Este folosit de lăutari.

TAMBLAC, Grigore (c. 1367–1419 sau 1420), prelat și scriitor religios de origine bulgară. Egumen al mănăstirii Pantocrator de pe muntele Athos. Sol al patriarhului din Constantinopol (în 1401–1402) în Moldova pentru aplanarea conflictului pricinuit de numirea ca mitropolit a lui Iosif Mușat, s-a stabilit în Suceava, ca dascăl al școlii domnești, apoi ca egumen al mănăstirii Neamț. În 1409 a ajuns la Kiev,

tambal

unde a fost ales (15 nov. 1415) mitropolit; în această calitate a participat, în 1418, la Conciliul de la Constanța. Adept al unirii Bisericii ortodoxe cu cea catolică. I se atribuie „Martiriul Sf. Ioan cel Nou”. A compus muzică psaltică.

TANC¹ s. n. Loc. *La țanc* = exact când trebuie, la timp.

TANC² s. n. Vârf ascuțit de stâncă.

ȚANDĂRĂ (< săs., magh.) s.f. Așchie (de lemn, de piatră etc.). ♦ Expr. *A-i sări țandăra* = a se supăra, a se înfuria.

ȚANTOȘ, -Ă adj. Semeț. Îngâmfat, mândru, fudul; arogant.

ȚAP¹ (cuv. autohton) s. m. Masculul caprei domestice, al caprei negre și al căprioarei (cel din urmă, numit și căprior). ♦ *Ț. ispășitor* = (în „Vechiul Testament”) țap pe care marele preot îl încărca, la sărbătoarea ispășirii, cu toate păcatele neamului lui Israel și care era apoi alungat în deșert; *fig.* persoană asupra căreia se aruncă vina pentru greșelile altora.

ȚAP² (< germ.) s. m. Pahar special de bere, cu capacitatea de 300 ml; conținutul unui astfel de pahar.

ȚAPINAR (< țapină) s. m. Muncitor care manevrează buștenii cu țapina.

ȚAPINĂ (< germ.) s. f. Unealtă pentru manevrarea buștenilor, formată dintr-o piesă de oțel cu vârful ascuțit, fixată la capătul unei cozi lungi de lemn.

ȚAPUL, nume popular al constelației *Capricornul*.

ȚAR (< rus.) s. m. (În Ev. Med. și în epoca modernă, la bulgari, sârbi și ruși) Titlu dat monarhului. În Rusia a

fost preluat din 1547 de Ivan IV cel Groaznic cu accepțiunea de deținător al puterii absolute. În 1721 Petru I a renunțat la titlu în favoarea celui de împărat. Suveranii bulgari l-au adoptat din 917 de Simeon cel Mare.

TARA BASCILOR (PAIS VASCO), reg. autonomă în N Spaniei; 7,08 mii km²; 2,12 mii. loc. (2005). Centrul ad-tiv.: *Vitoria/Gasteiz*. Oraș pr.: *Bilbao*. Expl. de marmură, de min. de fier, cupru și de cărbuni. Creșterea animalelor. Pomicultură. Viticultură, Pescuit. Turism. Locuită majoritar de populația preindo-europeană a *bascilor* (care i-a dat și numele), **Ț.B.** s-a aflat sub dominația Imp. Roman (sec. 1 î.Hr. – mijlocul sec. 5), dar mai târziu și-a păstrat independența față de vizigoții și de cuceritorii musulmani. Chiar dacă s-au aflat în stăpânirea Navarrei, iar apoi a Castiliei, locuitorii **Ț.B.** și-au păstrat individualitatea juridică și privilegiile, menținute și în cadrul statului spaniol, până la abolirea lor în 1876. În timpul Războiului civil din 1936–1939, **Ț.B.** a obținut din nou un regim de autonomie prin statutul din oct. 1936, care însă a fost abrogat odată cu instituirea regimului de dictatură al lui *Francisco Franco Bahamonde*. Lupta pentru autonomie și chiar pentru independența **Ț.B.** a continuat, din 1959 ea fiind condusă de organizația separatistă *E.T.A.*, care a apelat la mari demonstrații de masă, dar și la nenumărate acte teroriste. În cadrul modificărilor produse ca urmare a revenirii monarhiei în Spania, în 1979 a fost acordat un nou statut de autonomie **Ț.B.**, dar acest gest de bunăvoință nu a pus capăt activităților teroriste ale mișcării separatiste basce, în ciuda scurtului armistițiu (1998–1999) intervenit între autoritățile centrale și separatiști. Ca răspuns la suspendarea armistițiului și la reluarea luptei separatiștilor basci, autoritățile spaniole au interzis activitatea partidului basc *Batasuna* (aug. 2002).

TARA BĂRSEI v. Bîrsa (3).

TARA DE FOC (TIERRA DEL FUEGO), arh. în S Americii de Sud, separat de continentul sud-american prin str. Magellan, iar de cel Antarctic prin str. Drake; 73,5 mii km². Partea de E din Isla Grande de Tierra del Fuego (care are în total 48 mii km²) și Isla de los Estados aparțin Argentinei, iar partea de V din Isla Grande de Tierra del Fuego și ins. Clarence, Dawson, Desolación, Diego Ramírez, Gordon, Hoste, Lennox, Londonderry, Navarino, Nueva, Picton, Rieseño, Santa Inés, Stewart, Wollaston ș.a. sunt parte componentă a statului Chile. Pe Isla Grande del Fuego, pe

terit. Argentinei se află *Ushuaia*, cel mai sudic oraș de pe Terra. Arh. T. del F. a fost descoperit de Magellan în 1520, care i-a atribuit acest nume impresionat de focurile văzute prin ceață pe țarm. Relieful este muntos, cu ghețari actuali, cu multe lacuri și morene și cu câmpii litorale. Alt. max.: 2 469 m (vf. Yogan), în Isla Grande de Tierra del Fuego. Climă temperat-oceanică rece, cu precipitații abundente. Zăcăminte de petrol și gaze naturale. Creșterea ovinelor. Pescuit. La venirea europenilor existau aici mici grupuri de vânători-culegători și pescari nomazi (care se deplasau cu bărci primitive de pe un țărm pe altul), reunite sub numele generic de *fuegieni*. În prezent, unele dintre aceste populații au dispărut total, iar din altele au mai rămas doar câțiva supraviețuitori (sub 100 de persoane). În partea argentiniană a arh. se află Parcul Național Tierra del Fuego, cu vegetație adaptată climatului rece, turbării, ferigi și desigur scunde de fag austral (*Nothofagus antarctica* și *Nothofagus pumilio*). În faună se remarcă guanacul, rozătoarele tucu-tuco și o specie locală de vulpe.

TARA DE JOS, denumire dată în Ev. Med. părții de SE a Moldovei.

TARA DE SUS, denumire dată în Ev. Med. părții de NV a Moldovei.

TARA DORNELOR v. Doma (2).

TARA FĂGĂRAȘULUI v. Făgăraș (2).

TARA GALILOR v. Wales (2).

TARA GIURGEULUI v. Giurgue (2).

TARA HAȚEGULUI 1. v. Hațeg (1).
2. Geoparcul dinozaurilor Țara Hațegului, arie protejată (102 392 ha) care ocupă o mare parte a Depr. Hațeg dar și sectoare din rama muntoasă înconjurătoare, inclusiv latura nordică a m-tilor Retezat, până la lacul de acumulare Gura Apei. Altitudini cuprinse între 300 și 2 200 m. Înființat în 2005, pentru protejarea resturilor fosile datând din Mezozoic (îndeosebi sfârșitul Cretacicului), incluzând numeroase reptile, dar și unele mamifere primitive. Se remarcă dinozaurii pitici, cuiburile cu ouă de dinozauri și resturile unor reptile zburătoare uriașe (*Hatzegopteryx*). Cuprinde și câteva rezervații botanice (mlaștina Peșteana, fânețele de la Pui, fânețele cu narcise de la Nucșoara, Vf. Poienii cu vegetație xerofită), rezervația de zimbrî din Pădurea Slivut, vestigiile romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, biserici vechi (Densus, Peșteana, Sânpetru, Sântămăria-Orlea), ruinele cetăților de la Subcetate, Mălăiești, Colț. Are o identitate etnofolclorică remarcabilă.

TARA LĂPUȘULUI v. Lăpuș (2).

TARA LOVIȘTEI v. Loviștea.

TARA MOTILOR, reg. depresionară în bazinul superior al Arieșului (m-ții Apuseni), înconjurată de culmi muntoase scunde. Este o zonă de mare risipire a așezărilor omenești, care se extind pe zeci de kilometri (com. Avram Iancu cuprinde 33 de sate, Albac 16 sate) din axa văii Arieșului până pe culmi.

TARA OAȘULUI v. Oaș (2).

TARA OLTULUI v. Făgăraș (2).

TARA ROMÂNEASCĂ, stat medieval românesc, creat la începutul sec. 14 între Carpați și Dunăre, întinzându-se în NE până la Siret și Milcov. Numită de străini *Valahia* (deci țară romanică, ca și celelalte Valahii de la S și N de Dunăre), de către Patriarhia de Constantinopol *Ungrovalahia* (Vlahia de lângă Ungaria), de către turcii otomani *Iflak*, iar de către poloni *Basarabia* (țara urmașilor lui Basarab I), pentru a nu se confunda cu Moldova, prima Valahie pe care au cunoscut-o la sfârșitul sec. 14 și începutul sec. 15, iar mai apoi *Multania* (Muntenia); autohtonii au numit-o **Ț.R.** (Țara Românească). Fiind prima Țară Românească constituită la N Dunării a fost singura care a beneficiat de acest nume, el fiind de la cel etnic al locuitorilor ei. Primul domn al **Ț.R.** a fost *Basarab I*, care, prin victoria din 9–12 nov. 1330 asupra regelui Ungariei, a consacrat neatrănarea țării, consolidată în timpul lui *Vladislav I (Vlaicu)* și desăvârșită odată cu domnia lui *Mircea cel Bătrân* (1386–1418), când **Ț.R.** cunoaște întinderea terit. maximă. A doua jumătate a sec. 14 și sec. 15 au fost marcate de eroicele lupte duse de *Mircea cel Bătrân*, *Dan II*, *Vlad Tepeș* pentru apărarea independenței amenințate de expansiunea otomană. În prima jumătate a sec. 16 **Ț.R.** a fost nevoită să recunoască dominația otomană, dar a rămas un stat autonom, în schimbul plății tributului. La sfârșitul sec. 16, *Mihai Viteazul* (1593–1601) a reluat războiul antiotoman, obținând un șir de victorii asupra turcilor, dintre care mai importante au fost cele de la Călugăreni și Giurgiu (1595), reușind apoi (în 1600) să unească sub autoritatea lui conducerea celor trei Țări Române (Țara Românească, Transilvania, Moldova). Perioada de la sfârșitul sec. 16 și începutul sec. 17 este marcată de creșterea domeniului domnesc și întărirea autorității voievodale, care a cunoscut stabilite în timpul domniei lui *Matei Basarab*, remarcabilă prin importante realizări

culturale și economice. Lupta împotriva dominației otomane a fost reluată la mijlocul sec. 17 de *Constantin Șerban* și *Mihnea III*, în înțelegere cu *Gh. Ștefan*, domnul Moldovei și cu *Gh. Rákóczi II*, principele Transilvaniei. Acțiunile diplomatice întreprinse de *Șerban Cantacuzino* și *Constantin Brâncoveanu*, care se orientau spre Austria și Rusia, precum și nesiguranța domniilor pământene au determinat Poarta Otomană să instaureze în **T.R.** regimul fanariot (1716–1821), în timpul căruia notabile au fost domniile lui *Constantin Mavrocordat*, inițiator a numeroase reforme, printre care și desființarea *rumâniei* (1746). Prin Pacea de la *Passarowitz* (1718), Imp. Otoman a cedat Austriei *Oltenia*, care a reintrat în hotarele **T.R.** în urma *Păcii de la Belgrad* (1739). Începând din a doua jumătate a sec. 18, în economia țării apar elemente capitaliste (arendășia în agricultură, manufacturile ș.a.), stimulate mai târziu de prevederile păcii de la *Kuciuk-Kainargi* (1774) și *Adrianopol* (1829), în urma cărora, prin slăbirea și apoi înlăturarea monopolului comercial otoman, țara a fost atrasă în circuitul comerțului european. În 1821 a avut loc, sub conducerea lui *Tudor Vladimirescu*, o mișcare revoluționară cu caracter social și național. Deși înfrântă a dus la înlăturarea regimului fanariot și restabilirea domniilor pământene. Semnificația ei internațională este evidențiată, atât prin coincidența în timp cu mișcările revoluționare din Italia, Spania, Portugalia, America Latină, cât și prin legăturile directe cu mișcarea de eliberare a popoarelor din Balcani, mai ales cu revoluția greacă. Între 1828 și 1834 **T.R.** a fost cărmuită de o administrație militară rusă, în timpul căreia a fost alcătuit *Regulamentul Organic*, rămas în vigoare timp de peste două decenii. Creșterea rolului economic și politic al burgheziei, succesele înregistrate pe drumul creării culturii naționale au dat avânt mișcării sociale și naționale, ce a culminat cu *Revoluția de la 1848*. După înăbușirea ei de către trupele turcești și rusești, în **T.R.** s-a instaurat, până în 1856, un regim de ocupație militară turco-rusească, sub oblăduirea căruia a fost reintrodus regimul *Regulamentului Organic*. În anii ce au urmat, viața politică a **T.R.** a fost dominată de lupta pentru *Unirea Principatelor*, care s-a intensificat în anii *Războiului Crimeii* (1853–1856). Ultimul domn al **T.R.** a fost *Barbu Știrbei*. În 1859 s-a realizat în fapt unirea **T.R.** cu *Moldova*. În 1862, Principatele Unite și-au schimbat denumirea în *România*.

TARAT (< *țar*) s. n. Stat cărmuit de un țar.

TARA VLASILOR v. *Vlașca*.

TARA VRANCEI v. *Vrancea* (3).

TARA ZARANDULUI v. *Zarand* (2).

TARĂ (lat. *terra*) s. f. 1. Teritoriul unui stat; statul însuși. ♦ Locuitorii unei țări (1 1); p. ext. oameni, lume. ♦ Expr. *A pune țara la cale* = a) a discuta, a vorbi despre tot felul de lucruri; b) a discuta o chestiune importantă (de ordin politic) fără a avea competența necesară. *Țara nimănui* = a) (în basme) țară fără stăpân; b) zonă neutră (între două fronturi de luptă). *Peste nouă (șapte) mări și nouă (șapte) țări* = foarte departe. 2. Locul în care s-a născut sau trăiește cineva; patrie. 3. Provincie, regiune, ținut. ♦ (În Ev. Med. la români) Denumire generică a unor regiuni în care s-a păstrat multă vreme organizarea social-politică dezvoltată din instituția obștii sătești (ex. Țara Amlășului, Țara Bârsei, Țara Făgărașului, Țara Hațegului, Țara Loviștei, Țara Maramureșului, Țara Vrancei ș.a.). În Moldova se mai numeau *câmpuri și ocoale*. 4. (În opoziție cu oraș; numai în locuțiuni sau expresii) *La țară* = la sat, în mediul sătesc. *De la țară* = de la sat. În trecut și în opoziție cu munte – la șes, loc unde practica cultura agricole.

TARȚ (cuv. autohton) s. n. 1. Loc îngrădit pentru adăpostirea sau închiderea oilor ori a vitelor mari; îngrăditură făcută în jurul unei clăi de fân pentru a o feri de vite; p. ext. suprafață împrejmuțată cu această îngrăditură. ♦ Teren împrejmuțat și prevăzut cu rigole de scurgere, care servește la recepția și la trierea animalelor înainte de tăiere. 2. Mică îngrăditură făcută din stîngii, în care sunt ținuți copiii mici când încep să meargă, pentru a li se limita spațiul de deplasare.

TARȚĂ (< magh.) s. f. (ORNIT.) Coțofană.

TARCU, Munții ~, grup de munți în NV Carpaților Meridionali, alcătuit din șisturi cristaline cu intruziuni de granit și granitoide gnaisice. Alt. max.: 2 192 m (Vârful Pietrii). Separată de M-ții Banatului prin culoarul Timiș-Cerna, de Godeanu Retezat prin valea Râului Mare și a afl. acestuia, Râul Șes, și de M-ții Cerneli prin valea Hidegului. Au ca subunități: m-ții Bloju (în NE), Muntele Mic (NV), Baicu (E) și Țarcu-Căleanu (S). Include și două mici arii depresionare, Poiana Mărului și Plopu. În zona înaltă există circui

și lacuri glaciare (Căldarea Șuculețului, Căldarea Izvorului, Groapa Căleanului ș.a.). Pantele m-ților Ț. sunt împădurite cu fag și molid. Sporturi de iarnă. Stațiuni climatice: Muntele Mic și Poiana Mărului.

TAREVICI (< rus.) s. m. Titlu purtat de fiul țarului, desemnat ca moștenitor al tronului.

TARIGRAD (În Ev. Med.) Denumire folosită în Țările Române pentru orașul Istanbul.

TARINĂ¹ (probabil cuv. autohton.) s. f. 1. Câmp cultivat, ogor. 2. (Pop.) Teritoriul unei comune (cu pământ arabil, pășuni, păduri etc.). ♦ (Înv.) *Poarta tarinii* = poartă făcută la începutul fiecărui drum prin care se intra într-un sat. *Gardul tarinii* = gard care împrejmuește un sat. 3. (Art.) Dans popular românesc de perechi, răspândit în zona m-ților Apuseni și întâlnit sub formele: ț. mocanilor, ț. văsarilor, ț. minerilor etc.; are ritm binar, mișcare moderată și se dansează însoțit de strigături cântate sau recitate; melodia corespunzătoare acestui dans.

TARINĂ² (< fr.) s. f. 1. Soția țarului. 2. Titlu dat împărăteselor Rusiei.

TARISM (< fr., rus. (i)) s. n. Formă monarhică de guvernământ, în care puterea supremă aparține țarului; regimul țarist.

TARIST, -Ă (< fr.) adj., s. m. și f. 1. Adj. Care aparține țarului, privitor la țar. 2. S. m. și f. Partizan al țarului sau al țarismului.

TARSKOE SELO, veche reședință de vară a familiei imperiale ruse din a doua jumătate a sec. 18, în apropiere de Sankt-Peterburg – palat și parcuri la care au lucrat *Rastrelli, Quarenghi* ș.a.

TAȚĂ (< ngr.) s. f. (Pop.) 1. Mătușă. ♦ Termen de adresare către o femeie mai în vârstă sau către o soră mai mare; lele (1), nană. 2. (Peior.) Femeie vulgară, lipsită de finețe, de gust.

ȚĂCĂLIE s. f. Cioc, barbișon.

ȚĂCĂNI (onomat.) vb. IV 1. Intranz. A produce un zgomot ritmic, repetat (prin acționarea unui mecanism). ♦ Tranz. (Fam.) A scrie ceva la mașina de scris. 2. Refl. Fig. A se sminti, a înnebuni, a se țicni.

TÂNDĂREI, oraș în jud. Ialomița, pe stg. Ialomiței, în C. Bărăganului; 12 591 loc. (2008). Nod feroviar (stația de c.f. a fost inaugurată la 21 nov. 1887) și rutier. Expl. de argilă și de balast. Ind. alim. Moară de cereale. Centru viticol și de vinificație.

În apropierea sa se află limanul fluviatilor Strachina, arie de protecție specială avifaunistică. Prima mențiune documentară datează din 1594. În 1864 a devenit com. urbană, iar la 17 febr. 1968 a fost declarat oraș. Biserica Sfinții Voievozi (1839).

TÂNDĂRICĂ (< *țandără*) s. f. Diminutiv al lui *țandără*. ♦ (Și s.m.) marionetă. Fig. Persoană mică de statură; copil.

TĂPOI (< *țepă*) s. n. 1. Furcă (1) mare cu coarneau drepte. ♦ Furcă folosită pentru susținerea unui stog de fân. 2. Căpriorul de la mijloc la casele țărănești.

TĂPOȘICĂ (< *țepos*) s. f. 1. Plantă erbacee perenă din familia poacee (graminee), de culoare verde-cenușie, cu tulpina scundă (10-30 cm), aspră în partea superioară, cu frunze subțiri, rigide, aspre și spicurile uniflore dispuse unilateral într-un spic terminal îngust (*Nardus stricta*); pășiță, părul-porcului (1 b). Răspândită în etajul montan și cel subalpin, pe soluri acide, sărace; formează adesea asociații compacte, monodominante (nardete) sau în asociație cu păiușul roșu (festuceto-nardete). Se extinde masiv pe terenuri suprapășunate, orizontale sau slab înclinate. Nardetele sunt asociații cu biodiversitate redusă, montane, slab productive; acțiunile de ameliorare a pajștilor au în vedere înlocuirea țe. cu alte specii mai valoroase. 2. Plantă erbacee din familia apiacee (umbelifere), aspru-păroasă, cu frunze penate, cu flori albe sau roz și cu fruct acoperit cu peri rigizi (*Tordylium maximum*).

TĂRAN (< *țară*) s. m. Persoană care locuiește în mediul sătesc și care își câștigă existența îndeletnicindu-se nemijlocit cu cultivarea pământului și creșterea animalelor; persoană care face parte din țărănimie.

TĂRANU, Cornel (n. 1934, Cluj), compozitor român. M. coresp. al Acad. (1993). Cu un punct de por-

Cornel Țăranu

nire postenescian, creația sa îmbină orientarea serială cu cea modal-folclorică, rigoarea cu improvizatia. Lucrări orchestrale (patru simfonii) și de cameră („Contraste”), o operă de cameră („Secretul lui Don Giovanni”), muzică de film.

TĂRĂNESC, -EASCĂ (< *țăran*) adj. Care aparține țăranilor, care provine de la țărani, de țăran; rural. ♦ (Substantivat, f. art.) Dans popular românesc răspândit în N Moldovei, cu ritm binar și mișcare vioale; melodia corespunzătoare acestui dans.

TĂRĂNIME (< *țăran*) s. f. Populația din mediul rural care participă direct la producția agricolă și la creșterea animalelor. Până la industrializare, a fost partea cea mai numeroasă a populației, apoi a descrescut ca pondere.

TĂRĂNIȘM (< *țăran*) s. n. Curent de idei și doctrină politică de partid dezvoltate în perioada dintre cele două războaie mondiale (V. Madgearu, C. Stere, M. Ralea, M. Manolescu, I. Mihalache, Gh. Zane): evoluția societăților cu mediu social pregnant agrar țărănesc urmează o cale proprie, bazată pe forma de organizare economică de tip familial, care nu utilizează forța de muncă salariată.

TĂRĂNIȘT, -Ă (< *țăran*) adj., s. m. și f. 1. Adj. Care se face pentru țărani, în interesul țăranilor. 2. S. m. și f. Membru (sau adept) al unui partid țărănesc.

TĂRÂNĂ (< lat. *terra*) s. f. 1. Pământ măruntit, sfărâmat, făcut praf; spec. pământul cu care se acoperă siciul și cu care se umple mormântul. ♦ Stratul de la suprafață al pământului. 2. Fig. Trup neînsuflețit; cadavru; oseminte.

TĂRCUI (< *țarc*) vb. IV tranz. A închide, a adăposti vitele, oile într-un țarc. ♦ A împrejmui, a îngrădi.

TĂRILE DE JOS, denumire dată în Ev. Med., și în Epoca modernă terit. care cuprindea Belgia, Olanda, Luxemburgul, precum și NE Franței. V. *Burgundia; Flandra; Belgia; Olanda; Luxembourg*.

TĂRM (< *țarmur*, înv., probabil < lat. *termulus*) s. n. Zonă marginală a uscatului la limita unei întinderi de apă, asupra căreia se exercită acțiunea valurilor. Se disting: Ț. *înalte* (de obicei stâncoase) și Ț. *joase* (însoțite de acumulări marine); Ț. *de emersiune* (în reg. în care marea se retrage) și Ț. *de ingresiune* (în reg. unde marea înaintează asupra uscatului) care pot fi: Ț. *cu fiorduri*, Ț. *de tip rias*, Ț. *de tip dalmatic* etc. ♦ Fig. ținut, țărâm, meleag.

TĂRUȘ (probabil cuv. autohton) s. m. Par mic, ascuțit la unul dintre capete, care se înfige în pământ și servește pentru a lega ceva de el sau pentru a delimita un perimetru.

TĂFNĂ (< ngr.) s. f. 1. (Pop.) Supărare, bosumflare. 2. Cobe (1).

TĂFNOS (< *țăfnă*) adj. Care e pus pe ceartă; arțăgos. ♦ Îngâmfat, arogant.

TĂNC (< magh.) s. m. Băiețuș, copilandru.

TĂNTAR (lat. *zinzalus*) s. m. Nume dat unor insecte diptere din familia culicide cu antene lungi și cu aparat bucal adaptat pentru înțepat și supt. La majoritatea speciilor larvele sunt acvatice și femelele adulte hematofage. Unele specii sunt vectori pentru agenți patogeni (febra galbenă, filarioza, encefalita virală etc.). Ț. *anotef* transmite malaria. Sunt larg răspândiți pe Terra, din zona tropicală până în cea de tundră.

TĂNTĂRENI, com. în jud. Gorj, situată în lunca și pe terasele Jiului, în zona de confl. cu Gilortul; 5 828 loc. (2008). Stație de c.f. Nod rutier. Muzeul „Mihai Eminescu” (în satul Florești). Biserica Sfinții Voievozi (1583) și castel (sec. 17), în satul T.

TĂPA vb. I tranz. (Reg.) 1. A arunca. ♦ A pune repede pe sine o haină. 2. A alunga, a da afară.

TĂPURI (< *țipa*) vb. IV tranz. (În Maramureș) A însoți un cântec cu strigăt ascuțit și prelungi (de bucurie, de îndemn etc.).

TĂPURITURĂ (< *țapuri*) s. f. (Reg.) Strigătură specifică în cântecele populare românești din Maramureș.

TĂR (< ngr.) s. m. Scrumbie albastră mică, pescuită primăvara și comercializată sub formă uscată. ♦ Fig. Persoană foarte slabă.

TĂRĂ (cuv. probabil autohton) s. f. (Pop.) Ruptură, zdreanță. ♦ Loc. O țără = puțin, un pic.

TĂRĂI (onomat.) vb. IV intrans. 1. A curge câte puțin, intermitent, picătură cu picătură (producând un zgomot specific). ♦ Impers. A bura. ♦ Tranz. A face să se prefire câte puțin, în cantități mici. 2. (Despre unele insecte și păsări) A produce sunete ascuțite, stridente, caracteristice. 3. (Fam.; despre sonerie) A suna.

TĂRĂIȚ (< *țărâi*) s. n. Faptul de a țărâi; concr. sunet, zgomot produs de ceva care curge câte puțin; sunet specific produs de unele insecte și păsări.

ȚĂRCOVNIC (< sl.) s. m. Persoană care are în grijă curățenia și buna rânduială a unei biserici; p. ext. cântăreț, dascăl de biserică.

ȚĂȘNI (onomat.) vb. IV intranz. 1. (Despre lichide, abur) A ieși cu presiune (printr-o crăpătură sau printr-o deschizătură). ♦ A sări, a împroșca. 2. (Despre persoane) A intra (sau a ieși de) undeva brus, pe neașteptate, a sări. 3. A se ivi, a surveni pe neașteptate; a izbucni.

ȚĂȘNITOR, -OARE (< țășni) adj. Care țășnește. ♦ Fântână ț. = fântână arteziană.

ȚĂȚĂ (lat. **tittia*) s. f. 1. (Pop.) Mamelă. ♦ Copil de țăță = sugar. ♦ Expr. A da țăță = a alăpta. 2. (Pop.) Gurguiul urciului. 3. (BOT.) Țăța-mielului = urechelnită (3). 4. Țăța vacii = varietate de struguri, cu boabe lunguiețe, cămoase.

ȚĂȚĂNĂ (lat. **tițina*) s. f. 1. Balama de ușă sau de fereastră. 2. Porțiunea în care cele două valve ale unei școici sunt legate printr-un ligament elastic (la cele mai multe specii cuprinde și un număr de dinți și de fosete).

ȚEAPĂ (cuv. autohton) s. f. 1. Par lung, cu unul dintre capete ascuțit (care se folosea în trecut ca instrument de tortură); partea ascuțită a parului. 2. Prelungirea ascuțită, țepoasă, a spikelele cerealelor. ♦ (La pl.) Resturile tulpinilor unor păioase, rămase în pământ după cosirea lanului.

ȚEAPĂN, -Ă (< sl.) adj. 1. Care nu se mlădiază, care nu se îndoiește; rigid, tare, lipsit de elasticitate. ♦ Înțepenit, anchilozat. ♦ Fig. Increment, înlemnit; p. ext. inert, mort. 2. (Pop.) Solid, trainic. 3. Viguros; voinic, robust.

ȚEASTĂ (< lat. *testa*) s. f. (Pop.) 1. Craniu. 2. Carapace.

ȚEAVĂ (< sl.) s. f. Piesă de metal, de sticlă, de material plastic etc., cilindrică și goală în interior, care se realizează prin deformare plastică, prin sudură sau prin turnare (mai ales din materiale neferoase) și se folosește pentru transport de fluide, în construcții metalice, în termotehnică (cazane) etc.; tub (4). ♦ Ț. de extracție = ț. de oțel, cu diametrul relativ mic, utilizată la sondele de extracție a petrolului în vederea formării unei conducte (coloana de ț. de e.) prin care se realizează curgerea fluidelor de la stratul productiv la suprafață; tubing. ♦ Parte a unei arme de foc în formă de tub, prin care pleacă proiectilul. ♦ Piesă sau organ de mașină constituit dintr-un

Tebea. Casa lui Avram Iancu

segment de tub metalic, rigid, în general fără muchii, căpătând denumirea după funcția pe care o îndeplinește (ex. ț. de admisie, ț. de duș, ț. de eșapament, ț. de fum etc.). ♦ Tub cilindric sau conic, având suprafața netedă sau cu rifluri, folosit în întreprinderile textile ca suport pentru înfășurarea firelor.

TEBEA, sat în com. Baia de Criș, jud. Hunedoara. Aici, potrivit tradiției, se afla gorunul lui Horea, care străjuiește mormântul lui Avram Iancu.

TECHIN (< it.) s. m. Veche monedă de aur arabă sau italiană, având de-a lungul timpului valori variabile.

TEDENBAL, Jumjaaghiin (1916–1991), om politic și de stat mongol. Secretar general al C.C. al Partidului Popular Revoluționar Mongol (1940–1954 și 1958–1984); în 1958–1981, prim secretar. Președinte al Consiliului de Miniștri (1952–1974). Președinte al Prezidiului Marelui Hural Popular al Republicii Populare Mongole (șef al statului: 1974–1984).

TEL (< magh., rus., germ.) s. n. Punct, loc unde vrea să ajungă cineva; p. ext. punct final; scopul, ținta către care năzuiește cineva.

TELINĂ¹ (< ngr.) s. f. Plantă legumicolă bienală, din familia apiacee (umbelifere), înaltă de 80–90 cm, cu frunze mari, penate și cu flori albe (*Apium graveolens*). Cunoscută încă din Antic., se cultivă pentru rădăcina sa tuberizată, în care se depozitează substanțe de rezervă. Folosită în alimentație și în medicina tradițională ca antipiretic, antiseptic, diuretic, afrodisiac, emenagoc etc.

TELINĂ² (< bg., scr.) s. f. 1. Strat situat în partea superioară a profilului de sol, unde densitatea rădăcinilor (mai ales a rădăcinilor fasciculate ale gramineelor) și a altor organe subterane ale plantelor ierboase perene este foarte ridicată, formând o rețea la care aderă particulele de sol, dând naștere unei mase compacte. Formarea ț. (înțeluirea solului) are loc acolo unde se dezvoltă vegetație de pajiste, în urma defrișării pădurii sau a lăsării unor terenuri agricole în pârloagă timp îndelungat. 2. Teren nelucrat, pârloagă.

TELINIȘ (< țelină²) s.n. Teren nelucrat, de obicei înierbat.

TELINOGRAD, vechea denumire (între 1961 și 1990) a capitalei Kazahstanului, *Astana*. Înainte de 1961 și între 1991 și 1998 a purtat numele *Akmola* sau *Akmolinsk*.

ȚEP (cuv. autohton) s.m. Denumire dată unor formațiuni protectoare scurte, subțiri, ascuțite, dure, prezente la unele plante (pe tulpină, frunze, pedunculii floralii, învelișul unor fructe, ex. castane) sau la unele animale (ex. țepii ariciului, care sunt fire de păr modificate, radiile țepoase ale înotătoarelor unor pești). Uneori termenul este folosit ca sinonim al celui de spin.

ȚEPELEA, Gabriel (n. 1916, Borod, jud. Bihor), filolog, scriitor și om politic român. Național-țărănist. M. de onoare al Acad. (1993), prof. univ. la Timișoara și Pitești. Lucrări de filologie și critică literară („Studii de istorie și limbă literară”, „Corelația limbă-literatură. Investigații despre clasici români”); eseistică și memorialistică („Amintiri și evocări”, „Anii nimănui”, „Secvențe din purgatoriu”). Deținut în închisorile comuniste.

ȚEPENEAG, Dumitru (n. 1937, București), prozator român. Stabil în Franța (1972). Fondator (împreună cu L. Dimov) al „grupului oniric” (1966),

Gabriel Țepelea

a cărui estetică o teoretizează. Proză scurtă promovând principiile onirismului („Frig”, „Așteptare”). Romane postmoderne, textualiste, anticipând praza generației '80 („Zadarnică e arta fugii”, „Cuvântul nisiparniță”, „Hotel Europa”).

TEPOȘ, -OASĂ (< *teapă*) adj. Care are țepi, care înțeapă; ghimpos.

TEPOSU, Radu G. (1954–1999, n. Șirnea, jud. Brașov), publicist și critic literar român. Redactor la „Flacăra”, director al revistelor „VIP” și „Cuvântul” (1994–1999). Eseuri despre romanul românesc („Viața și opiniile personajelor”), sinteze („Istoria tragică și grotescă a întunecatului deceniu literar nouă”).

TEPU, com. în jud. Galați, situată în NV C. Tecuci, pe dr. râului Berheci; 2 665 loc. (2008). Expl. de gaze naturale. Viticultură. În satul T., atestat documentar în 1452, se află biserica Sf. Nicolae (1855), iar în satul T. de Sus, biserica Sfinții Voievozi (1845).

TEPUȘĂ (< *teapă*) s. f. 1. Par ascuțit, teapă (mică); vârf ascuțit al unui par. 2. Așchie mică. ♦ Ghimpe, spin.

TESALĂ (< bg., scr.) s. f. 1. Unealtă dintată confecționată din metal, cauciuc sau plastic cu care se curăță pielea și părul vitelor îndeosebi al cailor. 2. Grapă ușoară, cu colți deși și lungi, folosită mai ales pentru curățirea pășunilor naturale.

TESĂLA (< *tesală*) vb. I tranz. A curăța un animal cu țesala (1).

TESĂTOR, -OARE (< *țese*) s. m. și f. Lucrător calificat care lucrează la un război de țesut; persoană care se ocupă cu țesutul.

TESĂTORIE (< *țese*) s. f. 1. Arta, meșteșugul țesutului. 2. Întreprindere industrială sau secție a unei întreprinderi în care se fabrică țesăturile.

TESĂTURĂ (< *țese*) s. f. 1. Produs textil (pânză, stofă etc.) obținut prin împletirea în diverse moduri a firelor de urzeală, dispuse longitudinal, cu firele de bățură, dispuse transversal. ♦ Reparație făcută la un obiect de îmbrăcăminte prin împletirea firelor de ață cu acul. 2. Mod în care este țesută o pânză, o stofă etc. 3. Fig. Structură, tip de compoziție a unei opere, a unui lucru. ♦ Intrigă, uneltire.

ȚESE (lat. *texere*) vb. III 1. Tranz. A realiza o țesătură (1), cu ajutorul războiului de țesut. ♦ A face cu acul o țesătură pentru a cârpi ceva. ♦ A

broda. 2. Tranz. (Despre păianjen) A-și face pânză 3. Refl. Fig. A se întrețea. ♦ A se îmbina. 4. Tranz. Fig. A plânu, a urzi o intrigă, un complot etc.; a unelti.

TEST (lat. **testum*) s. n. 1. Obiect de lut sau de metal, de formă bombată, cu care, după ce se încălzește, se acoperă pâinea, mălaiul etc. puse la copt pe vatra încinsă. 2. (ZOO.) Carapace, schelet extern.

TESTOȘ, -OASĂ (< *țest*) adj. Care are, care este acoperit cu un test (2). ♦ *Broască* t. v. *broască*; ț. *de uscat* v. *testudinide*.

ȚESUȚ (< *țese*, 2, 3 după fr. *tissu*) s. n. 1. Faptul de a țese; meșteșugul țesătoriei. 2. Țesătură (1). 3. (HIST.) Complex de celule, de sinciții și de substanță fundamentală, diferențiat din punct de vedere biochimic, structural și funcțional în vederea îndeplinirii unei funcții comune. Potrivit aspectului generai, al organizării și însușirii funcționale se disting patru tipuri fundamentale de ț. animale: epitelial, conjunctiv, muscular, nervos. Principalele categorii de ț. vegetale sunt: ț. fundamentale (de nutriție: clorenchim, parenchim), ț. de protecție (epiderma, rizoderma, suberul ș.a.), ț. conducătoare (vase lemnoase și liberiene), ț. mecanice (de susținere: colenchim, sclerenchim).

ȚEȚCHEA, com. în jud. Bihor, situată în V depr. Vad–Borod; 3 063 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul Telechiu) și haltă de c.f. (în satul T.). Nod rutier. Bisericile de lemn Sf. Gheorghe (1714), cu picturi interioare de la sfârșitul sec. 18 și din 1889, și Adormirea Maicii Domnului (1770, pictată în 1865), în satele Hotar și Subpiatră. În satul T., atestat documentar în 1256, se află un castel din sec. 19.

ȚETE (< fr.; cuv. bantou) s. f. *Musca* ~ v. *muscă*.

ȚEVUȚ (< *țeavă*) vb. IV tranz. A înfășura firele textile de pe bobine, sculuri etc. pe țevi care se introduc în suveică.

ȚIBANA, com. în jud. Iași, situată în Pod. Central Moldovenesc, pe râul Sacovăț; 7 715 loc. (2008). Expl. de gresii. Fabrică de cărămidă. Satul T. este atestat documentar în anul 1400, iar ca târg în 1855.

ȚIBĂNEȘTI, com. în jud. Iași, situată în Pod. Central Moldovenesc, pe râul Sacovăț, în zona de confl. cu Durăceasa; 8 032 loc. (2008). Expl. de gresii. Țesătorie de bumbac. Fabrici de tricotație, de cărămizi și de preparate din lapte. Tăbăcărie. Centru viticol și de vinificație. Creșterea

bovinelor. În satul T., atestat documentar în 1399, se află conacul lui P.P. Carp (sec. 19) și o biserică din 1834. Bisericile Sfinții împărați Constantin și Elena (1784), Sf. Gheorghe (1819) și Adormirea Maicii Domnului (1844–1845), în satele Griesti, Vălenii și Tungeui; biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului (sec. 18, refăcută în 1813 și reparată în 1921), în satul Jigoreeni.

TIBLEȘ, Munții ~, masiv muntos în NV Carpaților Orientali, alcătuit din filș paleogen (marne și gresii cretacice) străpuns și acoperit parțial de roci vulcanice neogene (andezite, piroclastite, dacite). Alt. max.: 1 839 m (vf. Tibleș). Relief vălurit, digitat, cu mai multe culmi secundare țeșite ce pornesc din zona vf. Tibleș spre N și spre S, cu forme structurale monoclinale și murtori vulcanici (neck-uri despărțite de văi largi) care apar sub forma unor măguri conice. Important nod hidrografic. Pantele sunt acoperite cu păduri de fag și de conifere. Zăcăminte de sulfuri complexe. Prin pasul Botiza (1 050 m alt.), aflat între m-ții T. și m-ții Lăpuș, trece o șosea care asigură legătura între depr. Maramureș și Tara Lăpușului.

TIBUCANI, com. în jud. Neamț, situată în NE Subcarpaților Neamțului, pe râul Umbrari, în zona de confl. cu râul Moldova; 4 475 loc. (2008). În satul T. se află biserica de lemn Intrarea în Biserică a Maicii Domnului (1764, reconstruită în 1859 pe temelie de piatră), iar în satul Davideni, biserica de zid Țăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul (începutul sec. 18, cu transformări din 1937).

ȚICĂU 1. Cartier în E municipiului Iași, pe valea râului Căcaina, unde se află casa în care a locuit, în sec. 19, Ion Creangă, azi Muzeu memorial („Bojdeuca din Țicău”). 2. V. *Prisaca*.

ȚICHINDEAL, Dimitrie (1775–1818, n. Becicherecu Mic, jud. Timiș), cărturar iluminist român. A sprijinit dezvoltarea școlilor naționale în Banat. Autorul primei colecții de fabule românești, traduse și adaptate după cele ale lui D. Obradović („Filosoficești și politicești prin fabule morale învețături”). Traduceri cu caracter didactic și moralizator.

TICLEAN s. m. Pasăre insectivoră cățărătoare, sedentară, din ordinul paseriformelor, familia sițide, puțin mai mare decât o vrabie, cu cioc conic, drept, coadă scurtă și cu penajul cenușiu pe spate și alburii sau roșcat pe pânțe; cu o dungă neagră, lungă peste ochi, țoi (*Sitta europaea*). Se deplasează pe trun-

chiul arborilor coborând cu capul în jos. Răspândită în păduri de foioase, parcuri și grădini. Se mai numește *țiclete*.

ȚICLENI, oraș în jud. Gorj, situat la poalele dealului Bran, pe râul Cioiana; 5 288 loc. (2008). Expl. de petrol și gaze naturale (din 1951). Fermă de creștere a bovinelor. Izvoare cu ape sărate și termale folosite în cură balneară (din iul. 1973). În arealul orașului a fost descoperit un tezaur monetar alcătuit din 240 de monede romane republicane datând din perioada 211–73 î.Hr. Prima mențiune documentară datează din oct. 1597. Declarat oraș la 17 febr. 1968. Case țărănești din lemn, cu două nivele, aparținând lui I. Ungureanu, C.D. Negreanu ș.a., declarate monumente de arhitectură.

ȚICNEALĂ (< *țicni*) s. f. Nebunie, sminteală.

ȚICNI (< scr.) vb. IV refl. (Fam.) A-și pierde puterea de judecată; a înnebuni, a se sminti.

ȚIDLĂ (< ucr., pol.) s. f. (Pop.) Bilet care cuprinde o însemnare scurtă (dovadă, permis, chitanță). ♦ (Inv.) Dispoziție oficială, ordin.

ȚIFEȘTI, com. în jud. Vrancea, situată în zona de contact a Subcarpaților Vrancei cu C. Râmnicului, la poalele de NE ale Măgurii Odobești, pe râul Putna și pe dr. râului Sușița; 5 265 loc. (2008). Expl. de balast. Moară de apă (1615), în satul Vitănești. Centru viticol și de vinificație. În satul T. au fost descoperite (1959) vestigiile unei așezări și ale unei necropole carpice datând din sec. 3 d.Hr. în care s-au găsit un cuptor de ars ceramică, mai multe vase ceramice (amforă, cană, o cătușie dacică ș.a.). În satul Igești se află bisericile Adormirea Maicii Domnului (ante 1809) și Sfinții Apostoli Petru și Pavel (ante 1809), iar în satul Bătinești, conacul „Frunză-Pastia” (sec. 19).

ȚIGAIE s. f. Rasă de oi autohtonă, cu lână semifină (3–5 kg anual) cu o producție anuală de lapte de 70–90 l și cu o greutate corporală de c. 40–50 kg (la berbeci 60–75 kg).

ȚIGAN (< bg., scr.) s. m. (La pl.) Denumire a unei populații originare din India, care a migrat, începând din sec. 5 în Persia, Asia mediteraneană și Imp. Bizantin. De aici, în sec. 14, au pătruns în SE și centrul Europei și în N Africii, în sec. 15 în apusul Europei (în special în Pen. Iberică), iar în sec. 19 și în cele două Americi. Prima mențiune despre ț. în

Țările Române datează din 1385. Limba vorbită de ei *romaneș* face parte din familia de limbi indo-europene. Majoritatea ț. vorbesc și limbile popoarelor în mijlocul cărora trăiesc. Mai sunt numiți și *romi*. ♦ (Și la sg.) Persoană care aparține acestui grup.

ȚIGANCĂ (< *țigan*) s. f. Femeie aparținând neamului țiganilor.

ȚIGARĂ (< germ.) s. f. 1. Tutun mărunțit și rulat într-o foită de hârtie, care se aprinde de la un capăt și printru buze se inspiră fumul; țigaretă. 2. *T. de foi* = sul obținut din frunze întregi de tutun de calitate superioară, supuse unor operații speciale de prelucrare și folosit pentru fumat; trabuc. V. și *havană*.

ȚIGARET (< [port] *țigaret*) s. n. Obiect de forma unui cilindru subțire (îngustat la unul dintre capete), în care se introduce țigara.

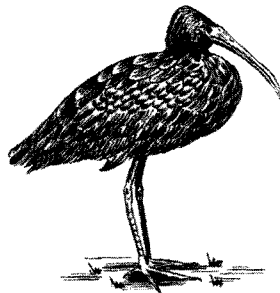
ȚIGAREȚĂ (< germ.) s. f. Țigară (1).

ȚIGĂNAȘI, com. în jud. Iași, situată în C. Jiliei inferioare, pe râul Jijia; 4 472 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de gresii, marne și argile. Creșterea bovinelor. Fermă piscicolă. În satul T., atestat documentar în 1803 cu numele *Căminărești*, se află bisericile Sf. Spiridon (1802, cu pridvor adăugat în 1930) și Adormirea Maicii Domnului (1860), iar în satul Cămineni, biserica Sf. Haralambie (1792).

ȚIGĂNĂRIT (< *țigan*) s. m. Impozit pe care îl plăteau în Moldova proprietarii pentru robii țigani.

ȚIGĂNEȘTI, 1. Com. în jud. Teleorman, situată în C. Boian, pe râul Vedea; 5 404 loc. (2008). Stație de c.f. Expl. de balast. Viticultură. 2. Mănăstire de maici situată în com. Ciolpani, jud. Ilfov, pe malul de SV al L. Țigănești, atestată documentar în 1780 ca schit de călugări cu o biserică de lemn. Biserica actuală, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, a fost construită în 1799–1812 din inițiativa mai multor ctitori, în frunte cu marele ban Radu Golescu. Picturile murale interioare au fost executate în 1853 de egumenul Eftimie, în stil neobizantin, dar refăcut de mai multe ori (numai în pridvor se mai păstrează scene din pictura originală); imaginile iconografice actuale datează din 1929.

ȚIGĂNUȘ (< *țigan*) s. m. 1. Diminutiv al lui țigan. 2. (Zool.) Pește teleostean din familia umbride, lung până la 12 cm, cu spatele negru, cu latările cafenii, burta gălbuie, cu numeroase pete mici, neregulate, negre, pe tot corpul (*Umbră krameri*).

țigănuș (3)

Trăiește în ape mocirloase, în bazinul Dunării; se află pe lista speciilor care necesită măsuri de ocrotire. 3. Păsare călătoare din ordinul ciconiiformelor, cu cioc lung și curbat în jos, cu penne negre cu reflexe ruginii și verzi (*Plegadis falcinellus*). Trăiește în arii umede, pe malul lacurilor și bălților. Specia necesită măsuri de ocrotire.

ȚIGĂRAR (< *țigară*) s. m. Insectă coleopteră, dăunătoare, de 5–9 mm lungime, verde-albăstrui cu reflexe metalice vii; femela depune ouăle în frunzele de viță de vie, de păr, tei, plop etc., pe care le răsucesc în formă de țigară (*Byctiscus betulae*).

ȚIGLĂ (< germ., scr.) s. f. Piesă de argilă arsă, de sticlă sau de mortar de ciment, având forma unei plăci, folosită pentru executarea învelitorilor de acoperiș. Ca formă, se deosebesc două tipuri principale: ț. solz și ț. cu igheab.

ȚIGLĂI s.f. pl. (GEOMORF.) 1. (Reg.) Alunecări de teren de mari dimensiuni, în formă de movile. Se întâlnesc frecvent în Pod. Transilvaniei. 2. Martor de eroziune diferențiată, cu aspect de turn de cetate.

ȚIGLINĂ (< germ.) s. f. Unealtă constituită dintr-o lamă de oțel special, foarte ascuțită, folosită la ajustarea, netezirea sau curățirea pieselor de metal, de lemn, de mase plastice etc.

ȚIHAIU MARE, lac în N Deltei Dunării, în complexul lacustru Pârâna; 344 ha.

ȚIȚOR, -OARE (< *ține*) adj., s. f. I. Adj. (Inv.) Care ține mult; durabil. II. S. f. (Pop.) Concubină. 2. S. f. Loc de pândă unde stă vânătorul; loc de trecere a vânatului.

ȚIMIR (< magh.) s. n. (în Ev. Med., în Țara Românească și în

Moldova) Călăuză sau însoțitor oficial al călătorilor străini.

ȚINCUIRE (< germ.) s. f. Executarea manuală sau mecanizată a dinților pentru îmbinări de colț ale produselor de lemn.

ȚINCAIS (< germ.) s. n. Pigment alb pentru vopsit; alb de zinc.

ȚINE (lat. *tenere*) vb. III I. 1. Tranz. A avea ceva în mână, în brațe etc. (și a căuta să nu-i scape). ✧ Expr. *A-i ține cuiva cununa* = a cununa pe cineva, a-i fi naș la cununie. ✧ (Determinat, de obicei, prin „în brațe”) A cuprinde în brațe; a îmbrățișa. 2. Tranz. A sprijini, a susține (un obiect, o persoană) să nu cadă. 3. Tranz. A cuprinde, a purta; a suporta. ✧ Expr. *A nu-l mai ține pe cineva pământul* = a nu mai putea fi suportat din cauza răutății, a fărâdeleilor etc. 4. Refl. A se agăța, a se prinde de ceva sau de cineva. ✧ A pune mâna pe o parte a corpului (și a apăsa), de obicei pentru a face să înceteze o senzație dureroasă. ✧ A se menține (undevea, pe ceva) fără să cadă; a sta, a rezista. ✧ Intrans. și refl. A fi bine înțepenit; a dura. II. 1. Refl. (Urmărit de determinări introduse prin prepoziția „de”, „după”) A urmări insistent (cu dragostea, cu simpatia etc.) pe cineva; a nu-l părăsi nici o clipă, a-l întovărăși sau a-l urmări pretutindeni. ✧ A lua ca exemplu, ca model (în atitudine, în comportare). 2. Refl. A se lega unul de altul, a se înșirui. 3. Refl. A se îndeletnici cu ceva, a fi (prea mult) preocupat de ceva. 4. Intrans. A face parte, a fi piesă componentă dintr-un tot; (despre unelte) a aparține unui sortiment, unei garnituri. ✧ A aparține, a depinde, a fi legat de... ✧ A fi de competență, de datoria cuiva. 5. Intrans. (Urmărit de determinări introduse prin prep. „la”) A avea o afecțiune pentru cineva sau pentru ceva; *p. ext.* a iubi. ✧ A fi de partea cuiva, a-i da dreptate. 6. Intrans. A dori neapărat, a vrea în mod special. III. Tranz. 1. A face ca o parte a corpului sau corpul etc. să stea (mai mult timp) într-o anumită poziție. ✧ Refl. (Pop.) A fi mândru, încrezut. ✧ A face pe cineva (sau ceva) să stea (mai mult timp) într-un loc, într-o anumită situație, în așteptare etc. ✧ Expr. (Refl.) *A se ține în rezervă* (sau *la o parte, la distanță*) = a) a nu se decide asupra unui lucru; b) a nu participa la ceva, a se abține de la ceva. ✧ A adăposti, a găzdui. ✧ A imobiliza. ✧ A menține. 2. A ține pe loc; a opri, a reține. ✧ Tranz. și refl. A (se) stăpâni, a (se) înfrâna, a (se)

domina. ✧ Expr. (Tranz.) *A-si ține gura* (sau *limba*) = a tăcea. IV. 1. Tranz. A păstra, a conserva. ✧ A opri, a rezerva ceva pentru cineva. ✧ A menține vreme îndelungată o calitate. ✧ Expr. *A-i ține cuiva cald* (sau, intrans., *de cald*) = a încălzi pe cineva; *fig.* (fam.) a-i fi util cuiva, a-i face plăcere. 2. Tranz. A urma o anumită direcție, un anumit drum etc. 3. Tranz. A respecta, a păzi, a urma anumite precepte, legi etc. ✧ A sărbători. ✧ Refl. A nu se abate de la ceva. 4. Refl. A se comporta bine, a rămâne ferm; a rezista. ✧ Intrans. A fi durabil, rezistent. ✧ Refl. și tranz. A (se) menține; a trăi. V. Tranz. 1. A avea în stăpânire ceva. ✧ Spec. A detine pe timp limitat (cu chirie sau în arendă) o proprietate, o întreprindere etc. ✧ A crește păsări, animale. 2. A avea pe cineva în subordinea, în slujba sa. 3. A avea în mod obișnuit, în magazin, o anumită marfă de vânzare. 4. A suporta cheltuielile necesare întreținerii unei case, unei proprietăți etc. ✧ Expr. *A ține casă* (cu cineva) = a fi căsătorit cu cineva. *A ține casă mare* = a duce o viață îmbelșugată, luxoasă. ✧ Tranz. și refl. A (se) întreține; a (se) hrăni. ✧ Refl. (Pop.) A avea relații amoroase (extraconjugale) cu cineva. VI. 1. Intrans. A dura, a dăinui. 2. Tranz. (Despre dureri, boli) A avea un efect de lungă durată asupra cuiva, a nu trece repede. ✧ (Despre organe sau părți ale corpului) A dura. 3. Tranz. A face să dureze o anumită perioadă de timp; a prelungi. ✧ A continua să..., a nu se opri (din)... ✧ Expr. *A ține pas cu vremea* (sau *pasul vremii*) = a fi receptiv la tot ce e nou, a fi la curent cu moda, cu obiceiurile etc. VII. Tranz. A convoca, a face să aibă loc (o ședință, o adunare). VIII. Tranz. și refl. A (se) considera, a (se) socoti, a (se) crede.

ȚINTAR (< țintă) s. n. Joc de societate în care jucătorii mută, după anumite reguli, niște piese pe un suport cu un desen special; moară.

ȚINTAT, -Ă (< țintă) adj. 1. Bătut cu ținte (I. 1). 2. (Despre animale) Cu o pată albă pe frunte.

ȚINTAURĂ (< germ., lat.) s. f. (BOT.) Fierea-pământului (a).

ȚINTĂ (< sl.) s. f. I. 1. Cui scurt cu floarea mare, cu care se ornează diverse piese de pielărie, tapițerie și uneori de îmbrăcăminte. 2. Mică pată albă pe fruntea cailor sau a vitelor; steluță, stea. II. 1. Semnul sau locul în care se ocheste; *p. ext.* țintire, ochire. ✧ Ceea ce este sau devine obiect al atenției, al acțiunii sau privirii cuiva. ✧ Expr. *Cu ochii țintă* =

cu privirea fixă, ațintită. 2. Fig. Loc sau scop către care ținde cineva; scop final, țel, obiectiv. ✧ Loc. *Fără țintă* = fără scop, în neștire, razna. 3. Obiect de ochire, fix sau în mișcare, utilizat în tirul sportiv. 4. Spațiu de deasupra bazei orizontale și dintre barele verticale la jocul de rugbi. ✧ *Teren de ț.* = spațiu care cuprinde limitele laterale ale terenului din spatele stălpilor porții la jocul de rugbi, având o adâncime care variază între 22 și 12 m și în care se marchează încercările.

ȚINTEA, localit. componentă a orașului Băicoi, jud. Prahova, situată în Subcarpații Prahovei, la 300 m alt., pe râul Dâmbu. Stațiune balneo-climaterică sezonieră de interes local, cu ape minerale (de sondă și lacuri) clorurate, sodice, sulfatate, iodurate, magnezice, termale (25–30°C) cu efecte terapeutice. Stațiunea este indicată pentru tratarea afecțiunilor reumatismale, a celor posttraumatice, neurologice periferice (pareze), cardiovasculare (varice în stadiu incipient), dermatologice (psoriazis) ș.a.

ȚINTEȘTI, com. în jud. Buzău, situată în C. Buzăului, pe râul Negreasca; 4 550 loc. (2008). Satul Ț. este atestat documentar în 1575. Pădurea Frasinu (158 ha) alcătuită din frasin cu frunză îngustă (*Fraxinus angustifolia*) și frasin pufoș (*F. pallissae*) în amestec cu stejar. În parterul pădurii se întâlnește lăleaua pestră și alte plante rare.

ȚINTI (< țintă) vb. IV 1. Tranz. și intrans. A ochi un obiectiv cu o armă. ✧ Fig. A viza pe cineva sau ceva printr-o aluzie. 2. Tranz. A-și fixa privirea asupra cuiva; a țintui (2). 3. Tranz. și intrans. Fig. A aspira, a năzui să atingă un anumit scop; a avea în vedere un țel.

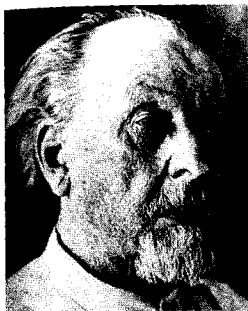
ȚINTIRIM (< magh.) s. n. (Reg.) Cimitir.

ȚINTUI (< țintă) vb. IV tranz. 1. A fixa, a bate ceva în ținte, în cuie; a pironi. ✧ (Pop.) A înfige, a bate ținte sau cuie în ceva. ✧ Fig. A obliga pe cineva să rămână imobilizat, nemișcat. 2. Fig. A ținti (2).

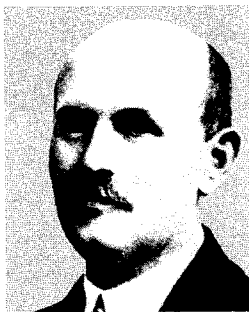
ȚINTAR (< scr.; cf. arom. *țintî* „cinci”) s. m. Nume dat aromânilor (din Macedonia) de către populațiile slave învecinate.

ȚINȚ (< ține) s. n. 1. (În Ev Med. în Moldova) Unitate administrativ-teritorială corespunzătoare județului din Tara Românească. 2. Loc, regiune, cuprins (delimitat prin anumite caracteristici). 3. (Inv.) Țară.

ȚINUTĂ (< ține, după fr. *tenue*, it. *tenuta*) s. f. 1. Poziție a corpului. ✧

Konstantin Eduardovici Țiolkovski

Gheorghe Țițea

Șerban Florentin Țițea

Fel de a fi sau de a se comporta față de cineva sau de ceva; comportare, atitudine. ♦ Manieră de a se prezenta, mod de a se îmbrăca al unei persoane; *p.* ext. îmbrăcăminte, costum, uniformă. ♦ *T. de ceremonie* = îmbrăcăminte, uniformă pentru anumite solemnități. *T. de seară* = îmbrăcăminte de gală, pentru spectacole sau reuniuni care au loc seara. *T. de campanie* = echipamentul unui ostaș în timpul campaniei. 2. (LINGV.) Fază a actului articulator în care organul vocal păstrează o anumită poziție.

TINUTURILE AUSTRALE ȘI ANTARCTICE FRANCEZE (TERRES AUSTRALES ET ANTARCTIQUES FRANÇAISES [ter ostral e âtarktik frâșez]), terit. format din arh. Kerguelen, Crozet, ins. Saint Paul, ins. Nouvelle Amsterdam și Țara Adélie; c. 395,5 mii km². Nelocuit. Stațiuni de cercetări științifice. Din 1958, „teritoriul de peste mări” al Franței.

ȚIOLKOVSKI, Konstantin Eduardovici (1857–1935), savant rus. Unul dintre fondatorii astronauticii. A pus bazele teoriei zborului rachetelor cosmice, a trenurilor de rachete, a sateliților artificiali și a preconizat stațiile extraterestre ca puncte de plecare în călătoriile interplanetare („Explorarea spațiului cosmic cu aparate reactive”).

TIPA vb. I intranz. 1. A scoate strigăte puternice, ascuțite (de durere, de spaimă); a zbiera, a urla. ♦ A vorbi foarte tare, manifestându-și nemulțumirea, enervarea; a se răsti. 2. Fig. (Fam.; despre culori, obiecte colorate) A fi foarte strident, a impresiona neplăcut.

TIPAR (< *tipa*²) s. m. 1. Pește teleostean, din familia cobitide, lung de 18–25 cm, cu corpul foarte alungit, acoperit cu solzi mărunți și cu un strat de mucus, cu 10 mustați la gură (*Misgurnus fossilis*); chișcar. Colorit galben-cafeniu marmorat, cu

pete măslinii și negricioase. Trăiește în râuri cu curgere lentă și în bălți, în Europa Centrală și de SE (până în bazinul Volgăi). Iarna sau pe timp de secetă, când bălțile seacă, se îngroapă în măr. Se hrănește cu nevertebrate de pe fundul apei. Specie care necesită măsuri de ocrotire. Este folosit mult ca nadă. 2. (impropriu) Anghilă.

TIPĂT (< *tipa*¹) s. n. Strigăt puternic și ascuțit; urlet, răcnet.

TIPĂTOR, -OARE (< *tipa*¹) adj. (Despre voce) Strident. ♦ Fig. (Fam. despre culori, lumină) Prea viu, prea intens; violent, strident.

TIPENIE (< *tipa*) s. f. (În construcții negative) Ființă, vietate.

TIPIRIG¹ s. m. Plantă erbacee perenă din familia ciperaceelor, înaltă de 50–150 cm, cu frunze reduse la teci și cu spiculele multiflore, dispuse în inflorescență (*Schoenoplectus tabernaemontani*). Crește prin bălți, lacuri, mlaștini, locuri umede.

TIPIRIG² (< scr.) s. n. (CHIM.; pop.) Clorură de amoniu.

ȚIPLĂ (< ngr.) s. f. Foiță de tipul celofanului, obținută prin prelucrarea seroaselor de bovină.

lon Țiriac

ȚIRIAC, Ion (n. 1939, Brașov), jucător român de tenis. Campion mondial universitar (1965). De trei ori finalist al Cupei Davis (1969, 1971, 1972). Câștigător a numeroase turnee internaționale. Președinte al Comitetului Olimpic Român (1997–2004). Om de afaceri și manager sportiv, considerat în prezent cel mai de seamă organizator de turnee de tenis din lume.

ȚIȘTAR (onomat.) s. m. (ZOO.) Popândău.

ȚITERĂ (< germ.) s. f. Instrument muzical popular, cu coarde, răspândit în Europa Centrală. Sunetele sunt produse prin ciupirea cordelor.

ȚIȚEI (< cf. *tătă*) s. n. Petrol.

ȚIȚEA, I. Gheorghe Ț. (1873–1939, n. Turnu Severin), matematician român. Acad. (1913), prof. univ. la București. Vicepreședinte al Acad. (1924–1925). Inițiatorul unor capitole din geometria diferențială proiectivă și afină („Geometria diferențială proiectivă a rețelelor”, „Introducere în geometria diferențială proiectivă a curbilor”). A descoperit noi categorii de suprafețe, curbe și rețele care îi poartă numele („Rețele derivate”). În ultima parte a vieții a studiat geometria curbilor și transformărilor conforme. Numeroase lucrări de matematică elementară, prin care a contribuit la ridicarea nivelului învățământului matematic din România. Cursuri universitare. 2. **Șerban Florentin Ț.** (1908–1986, n. București), fizician român. Fiul lui Ț. (1). Acad. (1955), prof. univ. la Iași și București. Vicepreședinte al Acad. (1963–1985) și președinte (1975–1976). Director general al Institutului Central de Fizică (1973–1977). Studii și cercetări în domeniile mecanicii cuantice, fizicii statistice, termodinamicii, electromagnetismului, fizicii nucleare și particulelor elementare. A dat o formulare relativist-invariantă a ecuațiilor de evoluție a unor colective de particule

punctuale încărcate cu sarcini electrice, precum și o formulare covariantă a legilor statistice. Creatorul unei școli de fizică teoretică la București, inițiatorul unui seminar de teoria câmpului și mecanică statistică. Lucrări: „Fizica statistică și mecanica cuantică”, „Principiile fundamentale ale mecanicii”, „Elemente de mecanică statică”, „Cercetări interdisciplinare în domeniul atomic și nuclear”, „Termodinamica”, „Mecanica cuantică”. M. al numeroase academii și societăți științifice străine.

TIȚEȘTI, com. în jud. Argeș, situată în V piemontului Căndești; 4 973 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul Bucșenești – Lotași). Pomicultură. În satul Bucșenești – Lotași se află biserica Sf. Nicolae (1531–1534), cu pridvor din sec. 18, iar în satul Valea Mănăstirii există mănăstirea cu același nume, ctitorie din anii 1534–1537 a domnului Radu Paisie, cu biserica Sf. Treime, cu fațadele decorate cu cărămidă aparentă în alternanță cu tencuiată. Picturi murale interioare executate în 1548 și refăcute de mai multe ori. Pridvorul a fost adăugat în 1797. Ciopnită (1846).

TIȚIHAR v. **Qiqihar**.

TIU (onomat.) vb. IV intranz. 1. A produce un sunet ascuțit, metalic, prelungit. 2. (Despre păsări) A scoate sunete caracteristice (stridente).

TOALĂ (< *tol*²) s. f. (Pop.) Obiect de îmbrăcăminte; (deprec.) haină veche, uzată.

TOI¹ s. m. (ORNIT.) Țiclean.

TOI² s. n. Păhărel de forma unei sticlute cu gâtul lung și îngust, din care se bea țuică sau rachiu; conținutul unui asemenea pahar.

TOIU, Constantin (n. 1923, Urziceni), scriitor român. Romane abordând problemele de conștiință și condiția de mator cu obsesia adevărului („Galeria cu viță sălbatică”, roman politic cu dimensiune filozofică, notabil și prin finețea compozițională și stilistică, „Însotitorul”). Eseuri („Destinul cuvintelor”).

TOL¹ (< germ.) s. m. Unitate de măsură pentru lungime folosită în Marea Britanie și S.U.A., egală cu 25,4 mm; se folosește în special pentru fileturi și diametre.

TOL² (< ngr.) s. n. Țesătură groasă de lână piuată, folosită la țară ca pătură sau pelerină.

TOPA, Vladimir (1929–2006, n. Colonia Mărcăuți, Basarabia), fizician român. M. coresp. al Acad. (1993); cercetător la Institutul de Fizică din București. Activitate științifică în

Cristian Topescu

domeniul reacțiilor fotochimice în medii lichide și solide, al cristalelor ionice și oxidice cu aplicații practice. Remarcabil specialist în producerea de monocristale.

TOPĂI (onomat.) vb. IV intranz. A sări lăsându-se când pe un picior, când pe altul; a face salturi dezordonate. ♦ (lr.) A dansa, a juca.

TOPĂIALĂ (< *țopăi*) s. f. Acțiunea de a țopăi; serie de sărituri, de salturi.

TOPESCU 1. Felix Ț. (1906–1999, n. Călărași), călăreț român și ziarist sportiv. Medaliat olimpic cu argint pe echipe, împreună cu H. Rang, C. Zahel, C. Apostol, R. Tudoran (Berlin, 1936). Secretar general al Federației Române de Călărie (1946–1951). Lucrări: „30 de ani în sa”, „Călăreți, obstacole, victorii”, „Afecțiuni reciproce”. 2. **Cristian Ț.** (n. 1937, București), ziarist și comentator sportiv. Senator P.N.L. (din 2008). Fiul lui Ț. (1). În perioada 1964–1999, a realizat cu profesionalism și farnec numeroase transmisiuni sportive ale unor competiții sportive de maximă importanță la Televiziunea Română. Director al cotidianului „Pro Sport” (din 2003). Publicistică („Evenimente, succese, sancțiuni la microfonul TV”).

ȚUCĂRĂ (< germ.) adj. *Fasole* ~ = soi de fasole cu păstăile subțiri, de culoare galbenă.

ȚUCULESCU, Ion (1910–1962, n. Craiova), pictor român. Studii de biologie și de medicină. După perioada debutului, în care a pictat peisaje de viziune expresionistă și interioare țărănești de un colorit strălucitor, a evoluat treptat spre modalități de expresie dominate de prezența unor elemente ornamentale folclorice, cu puternice accente simbolice și de mare intensitate emoțională („Noaptea la Ștefănești”, „Marină cu fluturi”, „Testamentul meu plastic”).

ȚUGLUI, com. în jud. Dolj, situată în NE C. Desnățuiului, pe dr. văii Jiului; 2 838 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul Jiul). Bisericele cu același hram – Sf. Nicolae –, în satele Jiul (1735) și Țuglui (1893).

ȚUGUI s. n. Creștet de formă conică al unui munte, sau al unui deal; pisc; p. ext. capăt ascuțit, îndreptat în sus, al unor obiecte.

ȚUGUIA (< *țugui*) vb. I refl. A se subția spre vârf, a se ascuți, formând un țugui. ♦ Tranz. A face o mișcare de rotunjire și de ascuțire a buzelor.

ȚUGUIATU-PĂMĂNTENI v. **Pogoanele**.

ȚUGUIATU-POGOANELE v. **Pogoanele**.

ȚUGULEA, Andrei (n. 1928, Untești, jud. Ungheni), inginer român. Acad. (1999), prof. univ. la București. Contribuții în domeniul electrotehnicii (a determinat câmpul electromagnetic cvasistationar în conductoare masive, în calculul ecranelor electromagnetice etc.). Lucrări: „Parametrii tranzitorii”, „Câmpul electromagnetic cvasistationar”. Mai multe brevete de invenții. Unul dintre coordonatorii „Lexiconului tehnic român”.

ȚUICĂ (< scr.) s. f. Băutură alcoolică obținută prin fermentarea și distilarea unor fructe (în special prune sau corcodușe), legume (cartofi, sfeclă de zahăr) și cereale.

ȚUNDER (< germ.) s. n. Strat de oxid negru format la suprafața unei piese de oțel în timpul încălzirii la temperaturi înalte (forjare, tratament termic); scorie.

Ion Țuculescu. „Autoportret”

Andrei Țugulea

Ion Țurai

Petre Țuțea

ȚUNDRĂ (< magh.) s. f. Zeghe (1).

ȚURAI, Ion (1907–1970, n. București), chirurg român. M. coresp. al Acad. (1955), prof. univ. la București. În anii celui de-al Doilea Război Mondial a lucrat pe front ca chirurg. Director al Spitalului Colentina. Contribuții în domeniul chirurgiei gastrice, căilor biliare și pancreasului („Mica chirurgie fiziopatologică”, „Chirurgia stomacului”, „Hemoragiile digestive superioare”).

TURCAN, -Ă adj., subst. 1. Adj. (Despre oi) Cu lâna lungă, aspră și groasă; (despre lână) cu firul lung, gros și aspru. 2. S. f. Rasă de oi autohtonă, primitivă, cu lâna lungă, groasă și aspră, având mai multe varietăți: albă, neagră, brumărie. Este supusă acțiunii de ameliorare prin încrucișări; în stare pură se crește numai în zona de munte. 3. S. m. Bărbat din regiunea de munte, care se ocupă cu creșterea oilor (țurcane).

ȚURCĂ (cf. ucr., rus. *țurka*) s. f. Numele unui joc de copii, în care se folosește un bețișor ascuțit la ambele capete, pe care copiii încearcă să-l arunce cât mai departe cu ajutorul unui băț mai lung și mai lat.

ȚURLOI (cf. *surlă*) s. n. (Pop.)

1. Fluierul piciorului; *p. ext.* partea piciorului dintre genunchi și talpă. 2. Conductă prin care curge apa (de la un izvor, de la o cișmea etc.); jgheab. 3. Fiecare dintre piesele cilindrice, sonore, ale cimpoiului. 4. Țurțur de gheață.

ȚURȚUR (ȚURȚURE) (onomat.) s. m. 1. Sloi mic de gheață, prelung și ascuțit la vârf, format prin înghețarea imediată a apei care se scurge (la marginea streșinilor, a ramurilor etc.). 2. Țeavă prin care curge apa (la o fântână).

ȚUȘCȚOV (< scr.) s. m. (IHT.) Obiet mare.

ȚUȚEA, Petre (1902–1991, n. Boteni, jud. Muscel), gânditor și orator român. S-a afirmat drept o conștiință aptă să formeze sau să inițieze adepți mai întâi în închisorile comuniste, apoi, după căderea regimului comunist, într-un cadru democratic, rămânând însă un adept al oralității și peripatetismului în plin sec. 20. Scrierile sale apărute după 1989 conțin reflecții, în manieră socratică, asupra unor teme filozofico-religioase: omul, cunoașterea, iubirea, Dumnezeu („Philosophia perennis”, „Între Dumnezeu și neamul

meu”, „Omul. Tratat de antropologie creștină”). Detinut politic.

ȚUȚORA, com. în jud. Iași, pe dr. râului Prut și pe stg. Jijiei, la granița cu Rep. Moldova; 2 053 loc. (2008). Satul Ț. este atestat documentar ca punct de vamă în 1448, iar ca târg la 30 aug. 1611. Aici a avut loc la 19 sept. 1620 o luptă între oastea moldo-polonă și cea turcă, încheiată cu victoria celei din urmă, care avea și ajutorul tătarilor. În satul Chiperești, atestat documentar în 1603, se află biserica Sf. Nicolae (sec. 18, refăcută în 1835) și un han (ante 1805).

ȚUȚUGAN, Florea (1908–1960, n. Orodul, jud. Dolj), logician român. Contribuții în domeniul silogisticii clasice („Probleme de logică”, „Silogistica judecăților de predicție”).

ȚUȚUIATU, vârf în N m-ților Măcin, alcătuit din granit și granodiorit. Alt.: 467 m (cel mai înalt din m-ții Măcin). Cunoscut și sub numele de *Greci*.

ȚVET (TSVET), Mihail Semionovici (1872–1919), botanist rus. Contribuții importante la studiul pigmenților vegetali; a pus la punct un procedeu foarte eficient de separare a amestecurilor de substanțe, *chromatografia* de adsorbție.

U

U s. m. invar. 1. A douăzeci și șasea literă a alfabetului limbii române; sunetul notat cu această literă (vocală închisă, rotunjită, posterioară). 2. Simbol chimic pentru *uraniu*.

U2, grup rock britanic constituit, în 1978, la Dublin. Conducător Bono Vox, a devenit unul dintre cele mai importante grupuri rock din anii '80 ai sec. 20. Capacitate de a crea piese simple, cu efect sigur și intens („Pride”, „With or Without You”, „I Still Haven't Found What I'm Looking For”).

UAXACTÚN [uaha'tun], oraș maya aflat azi în ruine, situat în actualul departament Petén din N părții centrale a Guatemalei, la c. 20 km N de orașul *Tikal*. Așezarea datează, probabil, din sec. 10 î.Hr. Vestigii (sec. 1–10 d.Hr.) ale unor importante monumente de cult, inclusiv un mare templu aparținând civilizației olmece. Orașul a fost abandonat în sec. 10.

UBANGI v. Oubangui.

UBAC [übak], **Raoul** (1910–1985), pictor și sculptor belgian. Influențat de suprarealism, experimentează diverse procedee de fotografiere. Picturi abstractioniste (reliefuluri cu două fețe din ardezie) și figurative, remarcabile prin autenticitatea culorii („Două personaje”). Proiecte de tapiserie (Noul Palat de Justiție din Lille) și vitralii. Lucrări de grafică și ilustrație de carte.

UB40, grup reggae britanic constituit în 1978. Formație mixtă compusă din muzicieni albi și negri. Succese în anii '80–'90 ai sec. trecut („Red, Red Wine”).

UBERAL, -A (< fr.; {s} lat. *uber* „sân”) adj. Referitor la săni. ⇨ *Fântână u.* = fântână în care apa tâșnește din sânii unei statui.

UBERLÂNDIA, oraș în E Braziliei (Minas Gerais), pe râul Bom Jardim (afl. al râului Araguari), la 854 m alt., la 380 km S de Brasília; 600,3 mii loc. (2006). Centru comercial și agricol. Creșterea bovinelor. Prelucr.

cărnii de vită și a laptelui. Ind. chimică (mase plastice). Universitate federală (1969). Oraș din 1892.

UBICINI [übisini], **Abdolonyme Honoré J.** (1818–1884), istoric și publicist francez. Participă la Revoluția de la 1848 din Țara Românească; secretar al Guvernului provizoriu și al Locotenentei domnești. Reîntors în Franța, a sprijinit, prin presă și prin lucrări istorice („Problema Principatelor în fața Europei”, „Principatele Unite în fața Conferinței”), lupta românilor pentru Unirea Principatelor. M. de onoare al Acad. Române (1871).

UBICO CASTAÑEDA [ubiko kasañeda], **Jorge** (*supranumit Tata*) (1878–1946), general și om politic guatemalez. Ministru de Război (1922–1926) și președinte (1931–1944) al Guatemalei. A promovat măsurile de modernizare a economiei statului și de asanare a corupției.

UBICUITATE (< fr.; {s} lat. *ubique* „pretutindeni”) s. f. (REL.) însușire (atribuită de teologii lui Dumnezeu) de a fi prezent peste tot în același timp; omniprezentă.

UBICVIST, -Ă (< fr.; {s} lat. *ubique* „pretutindeni”) adj. (Despre organisme) Care crește și se dezvoltă la fel de bine în condiții de mediu foarte diferite.

UBSU NUR v. Uvs Nuur.

UCAYALI [ukaiaali], râu în partea centrală și NE a Perului, unul dintre izvoarele fl. Amazon; 1 610 km (după alte surse: 1 960 km); 2 610 km de la izvorul râului Apurímac. Râul U. se formează prin unirea râurilor *Apurímac* (considerat cel mai îndepărtat izvor al fl. Amazon) și *Urubamba*, care izvorăsc din Anzii peruvieni, din Cordillera Oriental, curge către N și NE, trecând prin orașul Pucallpa, străbate partea de V

Uaxactún. Vestigii arheologice

a câmpiei Amazonului și confluează cu râul Maraon în aval de orașul Nautia, formând fl. Amazon. Navigabil pe 1 086 km.

UCAZ (< rus.) s. n. (Înv.) Ordin, ordonanță, decret.

UCCELLO [utʃʃello] (Paolo di Dono, zis ~) (1396/1397–1475), pictor florentin. Elevul lui Ghiberti și Donatello. Preocupat de problemele perspectivei, ale geometriei, a realizat lucrări într-o viziune modernă a spațiului (tripticul „Bătălia de la San Romano”). Opera sa păstrează unele legături cu tradițiile decorative ale goticului târziu („Vânătoarea”). Contraste puternice de umbră și lumină și un original simț decorativ. Fresce la Domul din Florența.

UCEA, com. în jud. Brașov, situată în depr. Făgăraș, pe cursul mijlociu al râului Olt, la confl. cu râul Ucea; 2 240 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul Ucea). Reșed. com. **U** este satul *Ucea de Jos*, atestat documentar în 1307. Expl. de argilă refractară.

UCEA MARE, vârf pe creasta pr. a m-ților Făgăraș, alcătuit din sisturi cristaline. Alt.: 2 434 m.

U CENG-EN v. Wu Chen'en.

UCENIC, -Ă (< sl.) s. m. și f. 1. Persoană (tânără) care învață o meserie sub îndrumarea unui meșter sau urmând o școală profesională (de ucenici), lucrând în producție sub îndrumarea unor persoane calificate; sin. *cafă*. 2. Adept și continuator al teoriilor, principiilor etc. ale unui savant, ale unui filozof etc.; discipol. ♦ P. ext. Începător într-o activitate științifică sau artistică.

UCENIC| (< *ucenic*) vb. IV intrans. A învăța o meserie lucrând la un meșter; a lucra ca ucenic.

UCENICIE (< *ucenic*) s. f. Situație, calitate de ucenic; timpul petrecut ca

ucenic. ♦ Perioada de formare, de pregătire, de instruire într-o meserie, într-o profesiune.

UCI|DE (lat. *occidere*) vb. III tranz.

1. A omorî, a asasina. ♦ Refl. (Rar) A se sinucide. ♦ Fig. A nimici, a distruge. 2. A bate zdravăn, a snopi în bătaie. ♦ (Reg.) A sfârâma, a strivi, a zdrobi.

UCI|DERE (< *ucide*) s. f. Faptul de a (se) ucide. ♦ (DR.) *U. din culpă* = infracțiune care constă în uciderea unei persoane ca urmare a nerespectării dispozițiilor legale ori a măsurilor de prevedere pentru exercițiul unei profesii sau meserii ori pentru efectuarea unei anumite activități.

UCIGAȘ, -Ă (< *ucide*) s. m. și f., adj.

1. S. m. și f. Persoană care a ucis sau care a încercat să ucidă pe cineva; asasin. 2. Adj. Care ucide, ucigător.

UCIGAȘUL v. *Lacu Roșu* (1).

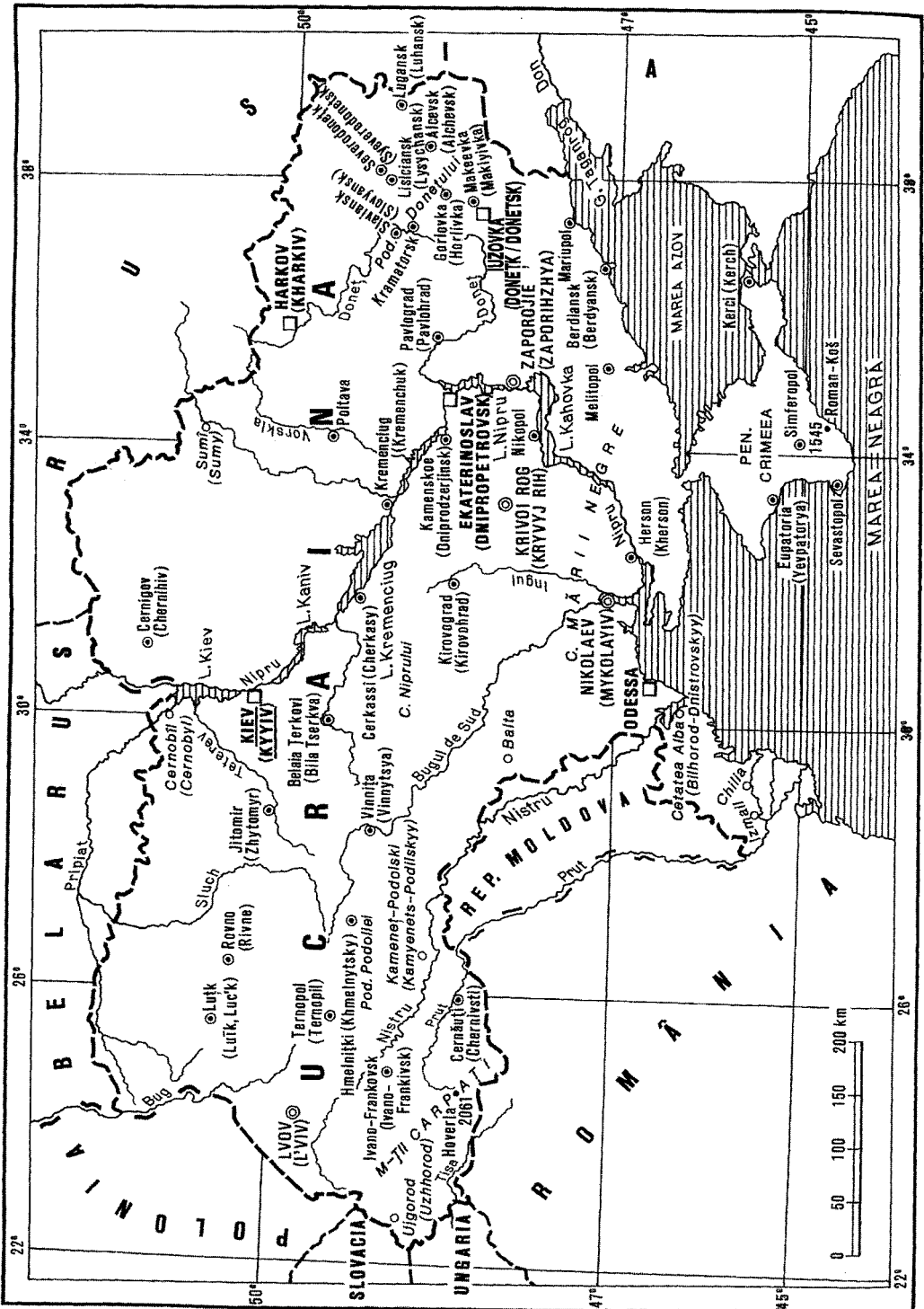
UCIGĂTOR, -OARE (< *ucide*) adj. Care ucide, care aduce moarte; nimicitor, distrugător.

UCRAINA (UKRAYINA), stat în Europa de Est, cu ieșire la Marea Neagră și M. Azov; 603 628 km² (locul 2 în Europa, după Federația Rusă); 47,732 mil. loc. (2004). Limba oficială: ucraineana. Religia (2006): creștină (ortodocși 83,7%, greco-catolici 8%, protestanți 2,2%, romano-catolici 2,2%), musulmană 2%, iudaică 0,6%, nonreligioși/atei 1,2%. Capitala: Kiev/Kyyiv. Orașe pr.: Harkov/Kharkiv, Ekaterinoslav/Dnipropetrovsk, Odessa, Iuzovka/Donetk, Zaporojie/Zaporizhzhya, Lvov/L'viv, Krivoi Rog/Kryvyj Rih, Nikolaev/Mykolayiv, Mariupol, Lugansk/Luhansk, Simferopol. Este împărțit în 24 reg., două municipalități cu rang de reg. (Kiev și Sevastopol) și republica autonomă Crimeea. Cea mai mare parte a terit. **U**. aparține sectorului de

SV al marii C. Est-Europene, zonele mai coborâte (sub 100 m în NV, în Polesia) alternând cu cele mai înalte (sub 200 m în N, în C. Niprului); în S cuprinde o mare parte din câmpia litorală pontică, extremitatea vestică a acesteia constituind C. Bugeacului. Târmlul M. Negre este în cea mai mare parte jos, nisipos, cu limane, cordoane litorale și lagune. Cel mai mare cordon litoral, Arabat, de pe târmlul SV al M. Azov, atinge 120 km lungime, și o lățime medie de 8 km, închizând intrarea în L. Sivaș din NE Crimeii. Porțiunile mai înalte apar atât în V (471 m alt. în pod. Volino-Podolic) cât și în E (367 m alt. în colinele Donețului). În extremitatea apuseană o mică parte a **U**. transcarpatice aparține morfologic C. Panonice. M-ții ocupă spații restrânse: Carpații Păduroși în V (vf. Hoverla 2 061 m, alt. max. din țară) și m-ții Crimeii (Iaila) în S. den. omonime (vf. Roman-Koš, 1 545 m). Clima temperată prezintă un continentalism în creștere de la V la E. Pe litoralul sudic al pen. Crimeea, la adăpostul m-ților Iaila clima îmbracă aspecte subtropicale. **U**. este traversată de importante fl. ale Europei Răsăritene: Nipru (1 095 km în Ucraina), Nistru (care formează pe o porțiune granița cu Republica Moldova) și Bugul de Sud. În E Donețul (afl. al Donului) străbate bazinul carbonifer Donetk, unul dintre cele mai mari ale lumii, iar în V (în Carpați) își au izvoarele Tisa, Siretul și Prutul. În SV, **U**. are ieșire la sectorul maritim al Dunării și ocupă cea mai mare parte a deltei secundare a Chiliei. Cele mai importante lacuri sunt cele ale centralelor hidroelectrice de pe Nipru (Kiev, Kremenciug, Kahovka ș.a.); alte lacuri de acumulare se află pe Nistru, Bug și pe afluenții Donetului. Dintre lacurile naturale se remarcă limanele maritime, dar și limanele fluviatile din extremitatea SV a țării, din lungul Dunării (dintre care cel mai mare, Ialpuș, are 134 km²) și lacurile din reg. Șatsk din NV țării (Polesia). Cuprinde (de la N la S) zonele de păduri de amestec (conifere cu foioase), păduri de foioase, silvostepă și stepă, formațiuni vegetale înlocuite în mare parte cu plante de cultură. Faună variată (urși bruni, cerbi și râși în Carpați, iepuri, dihorni de stepă, popândăi, orbeți în stepă). Există mai multe parcuri naționale între care Askania-Nova, una dintre cele mai vechi arii protejate din Europa (1874, 11 054 ha). **U**. deține și o porțiune din Rezervația Biosferei Delta Dunării. Alte arii protejate: rezervațiile biosferei

Uccello.
„Sf. Gheorghe
ucigând balaurul”

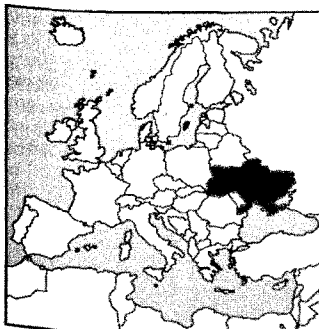

Gernomorskii (a Mării Negre), care protejează numeroase păsări migratoare (87 348 ha) și M-ții Carpați (63 245 ha), L. Sinevir (40 400 ha), care include și cel mai mare lac din Carpații ucraineni, Parcul național Șatskii (32 500 ha), rezervația forestieră a m-ților Iaila (14 523 ha), rezervația Karadag din SE Crimei (2 855 ha), rezervația Stepa ucraineană (2 764 ha), mlaștinile din Polesia (20 104 ha) ș.a. U. dispune de importante resurse de subsol, cărbuni superiori (64,6 mil. t, 2004, locul 3 în Europa), lignit, turbă, minereu de fier (73 mil. t, 2006, locul 2 în Europa), de titan (670 mii t, locul 2 pe Glob), de zirconiu (34,3 mii t, locul 3 pe Glob), mangan (940 mii t, locul 4 pe Glob), ilmenit, uraniu (800 t, locul 2 în Europa), sare, săruri de potasiu, magneziu, mercur, sulf, nichel, grafit, gips, caolin; resursele de hidrocarburi sunt relativ modeste: petrol (3,2 mii. t, 2006) și gaze naturale (19 100 miliarde m³, 2006). Ind. este concentrată teritorial în triunghiul Harkov-Mariupol-Lugansk, suprapus, în parte, bazinului carbonifer Donețk. În prod. de energie electrică o pondere însemnată (43,5%) o au centralele nucleare electrice. Prod. ind.: fontă și feroaliaje (32,9 mil. t, 2006, locul 2 în Europa), oțel (40,8 mil. t, 2006, locul 8 pe Glob și 3 în Europa), cocs metalurgic, alumină, diamante sintetice, nave, autovehicule, tractoare, motociclete, biciclete, televizoare, aparate fotografice, de radio, telefonice, amoniac (locul 2 în Europa), îngrășăminte azotoase (2,6 mil. t, 2006, locul 2 în Europa) fosfatice și potasice, anvelope, sodă calcinată și caustică, fibre artificiale și sintetice, ciment, celuloză și hârtie, cherestea, fire și țesături de bumbac, lână și in, bere, vin, zahăr, ulei de floarea-soarelui (1,29 mil. t, 2005, locul 1 pe Glob), ulei de rapiță, lapte, unt, brânzeturi, carne, țigarete (locul 4 pe Glob 2005). Agricultură este o ramură importantă a ec., cu mari

supr. irigate (2,26 mil. ha, 2002). Viticultura este specifică pen. Crimeea și reg. Odessa-Herson, iar pomicultura (meri, peri, pruni, nuci) reg. subcarpatice și transcarpatice. Se cultivă grâu, porumb, orz, ovăz, secară, mei, orez, floarea-soarelui (4,7 mil. t, 2005, locul 2 pe Glob), sfeclă de zahăr (15,6 mil. t, locul 6 pe Glob), soia, rapiță, cânepă, in, tutun, struguri, cartofi (19,5 mii. t, locul 4 pe Glob în 2005), legume – inclusiv pepeni, și dovleci (locul 3 pe Glob). Se cresc bovine (6,9 mii. capete, 2005), porcine, caprine, cabaline, păsări de curte. Pescuitul este relativ important, iar la producția de miere ocupă locul 2 în Europa. U. dispune de o rețea feroviară importantă (22,5 mii km, dintre care 41% electrificată, 2006), de o vastă rețea rutieră (169,7 mii km șosele, 97% modernizată și 1,8 mii km autostrăzi), de o amplă rețea de căi navigabile (c. 2 253 km) cu Nipru ca principală arteră și Dunărea – cu porturile Reni, Izmail și Chilia – ce asigură U. accesul fluvial către țările Europei Centrale și Occidentale. Porturi importante: Odessa, Ialta, Eupatoria, Herson, Mariupol, Sevastopol (port militar pentru flotele ucraineană și rusă). Transporturi aeriene dezvoltate (437 aeroporturi, dintre care 13 internaționale). Pr. zone și obiective turistice: capitala țării Kiev cu clădiri și monumente ce atestă perioada de glorie a primului stat rus (sec. 10–11) cu catedrala Sf. Sofia (sec. 11) și Kievskaia-Pečerska Lavra, cel mai vechi lăcaș religios din U. (ambele incluse din 1990 în Patrimoniul cultural universal) cu mormintele călugărului-cronicar Nestor, mitropolitului Petru Movilă, cnezului Iurii Dolgoruki, Sf. Iulian și Ilia Muromet; Poarta de Aur (sec. 11, restaurată) și obeliscul care marchează locul unde cneazul Vladimir a creștinat la 988 pe slavi; orașul Odessa cu monumente din sec. 19, orașul Lvov cu biserica Sf. Ioan Botezătorul (sec. 13), mănăstirea bernardină (sec. 17, azi biserică greco-catolică Sf. Andrei), clădiri bogat decorate din sec. 16–18 (centrul istoric al orașului este inclus din 1998 în Patrimoniul cultural universal); pen. Crimeea cu Bahcisarai (reședința hanilor krimleni) cu palatul hanului și Fântâna lacrimilor, orașul Sevastopol, stațiunile balneo-climaterice Ialta, Eupatoria, Alușta, Livadia (palatul țarului Nicolae II) și Alupka (palatul Voronțov – 1812 și o vestită grădină botanică), stațiunile balneare cu ape minerale din aria Carpaților. Moneda: 1 Hrivnă/Hryvnia = 100 kopeiki. Export (2004): metale feroase

și neferoase, prod. alim. și materii prime, mașini, prod. chimice, echipament de transport. Pr. partenerii (2006): Federația Rusă (21,3%), Turcia (7,1%), Italia (6,4%). Import (2004): petrol brut (16,7%), mașini (16,3%) produse chimice (12,6%), gaze naturale (12,4%), echipament de transport (8,6%). Pr. partenerii (2006): Federația Rusă (28,2%), Germania (11,7%), Turkmenistan (5,7%), Polonia (7,6%), China 7%.

– *Istoric.* Terit. U. este locuit, succesiv, în milen. 1 î.Hr. de păstori nomazi indo-europeni – cimerieni, sciți, sarmați, iar în milen. 1 d.Hr. este străbătut de populațiile migratoare în drumul lor spre Apus – goți, huni, avari, bulgari, kazari, unguri, apoi pecenegi, uzi și cumani. În a doua jumătate a milen. 1, U. este populată de triburile slavilor de răsărit, care constituie, în sec. 9, primul stat rus cu centrul la Kiev (Rusia Kieveană) care în vremea domniilor lui *Vladimir I Sveatoslav* (980–1015) și *Iaroslav I cel Înțelept* (1016–1054), atinge apogeul puterii și strălucirii culturale. În 988, Vladimir I se creștinează, credința preluată prin intermediul Bizanțului devenind noua religie de stat. În sec. 12–13, Rusia Kieveană se destramă în mai multe cnezate, facilitând astfel cucerirea țării (1237–1240) de către mongolii, care întemeiază aici Hanatul Hoardei de Aur. În sec. 14–16, centrul de putere al slavilor răsăriteni se va deplasa spre NE, în reg. Moscovei. În sec. 14, Marele Ducat al Lituaniei profită de decăderea Hoardei de Aur pentru a anexa cea mai mare parte a U., iar Polonia ocupă, după 1340, cnezatul Halici-Volfinia. După unirea Poloniei cu Lituania, în timpul domniei lui Vladislav II Jagiełło (1386), practic întregul terit. ucrainean (cu excepția stepelor sudice) se află, pentru mai bine de două sec. și jumătate, între hotarele statului polono-lituanian. În 1475, Hanatul tătar al Crimei se recunoaște vasal Imp. Otoman, permitând extinderea influenței turce și asupra zonelor nord-ponțice. Cazacii apuseni din reg. Niprului, aflați sub autoritatea nominală a Poloniei, ca apărători ai hotarelor de SE de atacurile turco-tătare, se răscoală, în 1648, sub conducerea hatmanului *Bogdan Hmelnițki*, împotriva autorității poloneze. Prin Tratatul de la Pereiaslav (1654), B. Hmelnițki proclamă unirea U. cu Rusia în schimbul recunoașterii unei largi autonomii. Armistițiul de la *Andrusovo* (1667), care încheie Războiul ruso-polon (1654–1667), recunoaște înglobarea terit. de la

răsărit de Nipru (cu orașul Kiev) în Imp. Rus. Anularea treptată a autonomiei cazacilor ucraineni de către Rusia duce la alianța hatmanului ucrainean Mazepa cu Carol XII al Suediei, dar bătălia de la Poltava (1709) pune capăt acestei încercări de emancipare. Prin Sinodul de la Brest (1596), o parte a Bisericii ortodoxe ucrainene din Polonia acceptă unirea cu Biserica catolică; Biserica unită ucraineană (greco-catolică) va fi supusă unor grele persecuții de către autoritățile ruse și apoi sovietice. Prin anexarea Hanatului Crimeii de către Ecaterina II, în 1783, și partea de S a U. este inclusă în Imp. Rus. În urma celor trei împărțiri ale Poloniei (1772, 1793, 1795), U. Apuseană și Volinia sunt anexate de către Imp. Rus, iar Galiția (fostul Halici) revine Austriei. În pofida polițicilor de rusificare sau germanizare, sec. 19 este marcat de afirmarea

unei identități culturale proprii și de avântul mișcării de emancipare națională. În mart. 1917, după abdicarea țarului Nicolae II, puterea este preluată la Kiev de un Parlament național (Rada), care proclamă autonomia (dec. 1917), apoi independența U. față de Rusia (ian. 1918). Bolșevicii constituie la Harkov un guvern provizoriu, care proclamă Republica Ucraineană Sovietică (dec. 1917) și în numele căruia Armata Roșie ocupă, în febr. 1918, o mare parte a U. Prin Pacea de la *Brest-Litovsk* (3 mart. 1918), dintre Puterile Centrale și Rusia Sovietică, aceasta din urmă renunță la U., dar Lenin denunță tratatul la 13 nov. 1918. În anii 1918-1920, U. este unul dintre principalele teatre de luptă ale Războiului civil. Prin pacea de la Riga, care pune capăt războiului dintre Polonia și Rusia Sovietică (18 mart. 1921), partea de apus a U.

(Volinia și Galiția) intră în componența statului polonez. După victoria Armatei Roșii, R.S.S. Ucraineană devine, între 1922 și 1991, parte componentă a U.R.S.S., limba ucraineană fiind recunoscută ca limbă de stat în cadrul acestei republici. După o scurtă perioadă de încurajare a identității ucrainene (1925-1932), Stalin promovează o politică insidi-oasă de rusificare, foametea din anii colectivizării și represiunea stalinistă provocând, în epoca interbelică, 6-7 mil. de victime. După ocuparea (în virtutea Pactului Molotov-Ribbentrop) a Poloniei Orientale de către armata sovietică (sept. 1939), acest terit. este inclus în R.S. Bielorusă și R.S.S. Ucraineană. În 1940, în componența R.S.S. Ucrainene intră Bucovina de Nord și Basarabia nordică (Hotin), meridională (Bugeac), precum și ținutul Herța anexate de U.R.S.S. de la România. În 1945, U. Subcarpatică, care aparținea din 1918 statului cehoslovac, este inclusă în R.S.S. Ucraineană. Teatrul de război și terit. ocupat de trupele germane, U., a pierdut, în anii 1941-1944, peste 6 mil. de vieți omenesti (între care și numeroși evrei), înregistrând c. 50% din toate distrugerile de război suferite de U.R.S.S. în anii celui de-al Doilea Război Mondial. În 1945 R.S.S. Ucraineană devine membru al O.N.U. N.S. Hrușciov, ucrainean de origine, trece, în 1954, Republica Autonomă Crimeea din componența R.S.F.S. Ruse în cea a R.S.S. Ucrainene. Explozia de la centrala atomo-nucleară de la Cernobil (26 apr. 1986) reprezintă cel mai catastrofal accident nuclear al epocii postbelice, de pe urma căruia a avut de suferit o mare parte a Europei (la 15 febr. 2000, centrala a fost închisă). În anii glasnostului gorbaciovian, U. își afirmă identitatea națională, la 16 iul. 1990 fiind votată suveranitatea republicii, iar la 24 aug. 1991 este proclamată independența Republicii U. (primul președinte, Leonid Kravciuk, 1991-1994), sancționată de 90% dintre votanții referendumului din 1 dec. 1991. La 21 dec. 1991, U. semnează actul de constituire a C.S.I. U. independentă, a doua putere ec., demografică și militară după Rusia, rezultată în urma destrămării Uniunii Sovietice, este confruntată, după 1991, cu probleme complexe legate de trecerea la economia de piață, la definirea unei identități naționale și regionale, în contextul noii situații geopolitice din Europa Centrală și de Est. În 1994-1996, U. a dezafectat întregul arsenal nuclear aflat în

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Regiuni (provincii) și municipalități	Suprafața (km ²)	Populația (2004)	Centrul ad-tiv
Cerkassî/Cherkasy	20 900	1 346 850	Cerkassî/Cherkasy
Cernăuți/Chernivtsi	8 097	909 202	Cernăuți/Chernivtsi
Cernigov/Chernihiv	31 865	1 174 299	Cernigov/Chernihiv
Ekaterinoslav/ Dnipropetrovsk	31 974	3 453 646	Ekaterinoslav/ Dnipropetrovsk
Donejk/Donetsk	26 517	4 635 012	Donejk/Donetsk
Ivano-Frankovsk/ Ivano-Frankivsk	13 928	1 390 155	Ivano-Frankovsk/ Ivano-Frankivsk
Jitomir/Zhytomyr	29 832	1 334 786	Jitomir/Zhytomyr
Harkov/Kharkiv	31 415	2 832 206	Harkov/Kharkiv
Herson/Kherson	28 461	1 130 190	Herson/Kherson
Hmelnițki/ Khmelnitsky	20 645	1 378 183	Hmelnițki/Khmelnitsky
Kirovograd/ Kirovohrad	24 588	1 072 371	Kirovograd/Kirovohrad
Kiev/Kyyiv	28 131	1 768 886	Kiev/Kyyiv
Lugansk/Luhansk	26 684	2 417 105	Lugansk/Luhansk
Lvov/L'viv	21 833	2 580 166	Lvov/L'viv
Nikolaev/Mykolayiv	24 598	1 222 737	Nikolaev/Mykolayiv
Odessa	33 310	2 404 786	Odessa
Poltava	28 748	1 558 679	Poltava
Rovno/Rivne	20 047	1 158 114	Rovno/Rivne
Sumi/Sumy	23 834	1 231 551	Sumi/Sumy
Ternopol/Ternopil	13 823	1 114 471	Ternopol/Ternopil
Transcarpatica/ Zakarpatska	12 777	1 246 164	Ujgorod/Uzhhorod
Vinnița/Vinnitsya	26 513	1 707 513	Vinnița/Vinnitsya
Volinia/Volyn	20 144	1 042 045	Luțk/Luc'k
Zaporojie/ Zaporizhzhya	27 180	1 865 420	Zaporojie/Zaporizhzhya
Republică autonomă Crimeea/Krym	26 081	1 986 669	Simferopol
<i>Municipalități</i>			
Kiev/Kyyiv	839	2 675 111	Kiev/Kyyiv
Sevastopol	864	378 934	Sevastopol

posesia sa după dispariția U.R.S.S. (și care o transformase în a treia putere militară nucleară a Globului), a semnat, la 9 iun. 1995, un prim acord cu Rusia referitor la împărțirea flotei din Marea Neagră cu baza la *Sevastopol*, iar la 29 iun. 1996, a proclamat limba ucraineană singura limbă oficială a statului. Trate de prietenie sunt semnate cu Polonia și România (1997). După parafarea, la 28 mai 1997, la capătul unor lungi tratative, a acordului ruso-ucrainean privind împărțirea flotei ex-sovietice din porturile Mării Negre, la 31 mai 1997 este semnat un tratat între Rusia și U., prin care Moscova recunoaște integritatea politică și terit. a U., inclusiv apartenența la U. a pen. Crimeea. Semnarea, la 9 iul. 1997, de către președintele ucrainean, Leonid Kucima (ales în 1994 și reales în 1999), a Parteneriatului pentru Pace cu N.A.T.O. atestă dorința U. de apropiere de statele Europei Occidentale. La 12 ian. 1999 intră în vigoare o Constituție a „Republicii autonome Crimeea, parte integrantă a Ucrainei”, care acordă atribuții sporite acestui terit., locuit în majoritate de ruși, în domeniile dreptului, administrației, finanțelor și exploatarea bogățiilor subsolului. Leonid Kucima, șeful statului, organizează, în apr. 2000, un referendum, contestat de opoziție și de Consiliul Europei, care aprobă extinderea prerogativelor prezidențiale, în detrimentul celor ale Parlamentului. Pe fondul relațiilor tensionate dintre președintele Kucima și opoziție, în urma votului de neîncredere al Parlamentului, primul ministru Viktor Lușcenko demisionează (27 apr. 2001), în locul său fiind desemnat Anatoli Kinah. Între 23 și 27 iun. 2001, U. este vizitată de papa Ioan Paul II. În noul scrutin legislativ (31 mart. 2002), principalele forțe politice: Partidul pentru o Ucraină Unită, al președintelui Leonid Kucima și partidul Ucraina Noastră, al fostului premier Viktor Lușcenko obțin un scor apropiat – 119 și, respectiv, 113 mandate. Anatoli Kinah este înlocuit în funcția de premier (nov. 2002) cu Viktor Ianukovici. Alegerile prezidențiale din nov.-dec. 2004 au fost invalidate de Curtea Supremă ca fiind susceptibile de fraudă. Noul tur, desfășurat la 26 dec. 2004, a fost câștigat de Viktor Lușcenko, care l-a devansat pe contracandidatul V. Ianukovici. Noul președinte a depus jurământul, fiind investit oficial în funcție la 23 ian. 2005. A doua putere a C.S.I. după Rusia. Președinții Federației Ruse, Belarus, Kazahstan și U. reuniți la

lalta (19 sept. 2003) decid crearea unui spațiu economic comun. Pe plan extern țara oscilează între legături mai strânse cu Federația Rusă și apropierea de statele U.E. În campania pentru alegerile prezidențiale din 31 oct. 2004 se angajează V. Lușcenko (39,9%) și V. Ianukovici (39,3%) în primul tur, marcat de numeroase nereguli. În al doilea tur din 21 nov. 2004, inițial oficialitățile îl declară învingător pe Ianukovici cu 49,5% față de 46,5% cât ar fi dobândit Lușcenko. Sub presiunea unor mari demonstrații de stradă („Revoluția Portocalie”) Curtea Supremă invalidează la 3 dec. 2004 rezultatul și solicită repetarea scrutinului la 26 dec. 2004. Victorios este V. Lușcenko care depune jurământul oficial ca președinte la 23 ian. 2005. Iulia Timoșenko este desemnată prim-min. Complexitatea problemelor economice și sociale cu care se confruntă țara ca și exacerbarea rivalităților cu opoziția duc la demisia lui Iulia Timoșenko la 8 sept. 2005. Noul scrutin parlamentar este câștigat de opoziție – V. Ianukovici și Partidul Regiunilor (26 mart. 2006) și duce la patru luni de tratative tensionate cu președintele țării care în cele din urmă îl desemnează în funcția de prim-min. Viața politică agitată și lupta pentru putere între președinte și premier duc la organizarea unor alegeri legislative anticipate la 30 sept. 2007. Partidul Regiunilor obține 175 locuri, Blocul lui Iulia Timoșenko 156, Partidul Ucraina Noastră al președintelui 72, iar Partidul Comunist 27 locuri. Reconstituirea alianței Lușcenko – Timoșenko o readuce pe aceasta din urmă în fruntea guvernului. Republică prezidențială.

UCRAINEAN, -Ă (< n. pr. *Ucraina*) s. m. și f., adj. 1. S. m. și f. (La m. pl.) Popor care s-a constituit ca națiune pe terit. Ucrainei. De religie creștină (ortodocși și greco-catolici). Mai trăiesc în Polonia, Slovacia, Republica Moldova, România, Serbia, Canada, S.U.A., Brazilia ș.a. ♦ Persoană care aparține acestui popor sau este originară din Ucraina. 2. Adj. Care aparține Ucrainei sau populației acesteia, referitor la Ucraina sau la ucraineni. ♦ (Substantiv, f.) Limbă indo-europeană din familia slavă, grupul limbilor slave de răsărit, vorbită de ucraineni. La baza limbii literare contemporane stă dialectul din reg. cursului mijlociu al Niprului, cel mai bine fiind ilustrată de opera lui Taras Șevcenko. Alfabet chirilic. Dialectul hutul este vorbit pe o arie restrânsă în NV Ucrainei și NE României.

UD, -Ă (lat. *udus*) adj., s. n. 1. Adj. Îmbibat cu apă (sau alt lichid), plin de apă; pătruns de umezeală; umed, jilav. ♦ Transpirat, asudat. ♦ (Despre ochi) Scăldat în lacrimi, înlăcrimat. ♦ (Despre copii mici) Care a urinat pe el. 2. S. n. (Pop.) Urină.

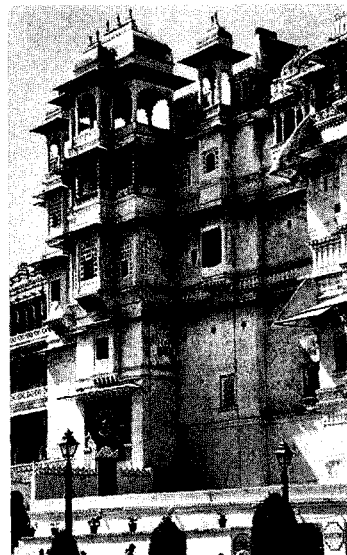
UDA (lat. *udare*) vb. I 1. Tranz. A acoperi cu apă, a face să fie ud; a stropi sau a îmbiba cu apă; a muia ceva într-un lichid. ♦ Refl. (Despre ochi) A se umple de lacrimi, a se umezi. 2. Tranz. (Despre ape curgătoare) A străbate o țară, un ținut (alimentându-l cu apă). 3. Refl. (Mai ales despre sugari) A urina.

UDA, com. în jud. Argeș, situată în NE piemontului Cotmeana, pe cursul sup. al râului Cotmeana; 2 227 loc. (2008). Pomicultură. Bisericile cu același hram – Adormirea Maicii Domnului, în satele Cotu (1820, pictată în 1826), Miercani (1820) și Uda (1830). În satele Gorani și Râjlețu-Govora se află bisericile Buna Vestire (1808) și, respectiv, Cuvioasa Parascheva (1824, pictată în 1828).

UDA-CLOCOCIOV, com. în jud. Teleorman, pe râul Săiu, în C. Boian; 1 892 loc. (2008). Înființată în 2004 prin desprinderea satelor Uda-Clocociov și Uda-Paciurea din cadrul com. Slobozia Mândra.

UDAIPUR, oraș în V Indiei (Rājasthān), la poalele colinelor Arāvalli, la 625 km N de Mumbai; 389,3 mii loc. (2001). Ind. chimică,

Udaipur. Palatul Măharană

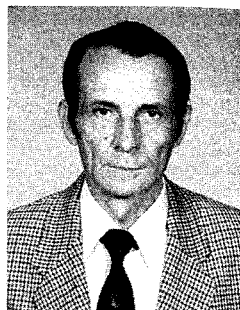

metalurgică, textilă, a ceramicii și alim. Centru agricol. Broderii. Universitate (1962). Turism. Fortificațiile, porțile monumentale, templul Jagannātha (1652), reședințele princiare, pavilioanele, palatul lui Măharānā (din 1570, cu modificări ulterioare) și palatele de marmură durate pe cele două ins. aflate în perimetrul lacului artificial Pichola, sunt mărturii ale activității de excepție în U. a conducătorilor răjuți de la Amar Singh I (1597–1620/1621), până la Singram Singh (1711–1734), în ctitoririle lor manifestându-se stilul mogul (în arhitectură și pictură). U. a fost capitala celui mai important principat răjput din India (1568–1948).

UDEȘTI, com. în jud. Suceava, situată în E pod. Fălticeni, pe stg. văii Suceava; 7 668 loc. (2008). Nod rutier. Muzeul memorial „Eusebiu Camilar”. La 15 oct. 1451, în satul Reuseni, în timpul unor lupte pentru ocuparea tronului Moldovei, Bogdan II (fiul lui Alexandru cel Bun și, totodată, tatăl lui Ștefan cel Mare) a fost ucis de fratele său, Petru Aron. În 1503, în amintirea tatălui său, Ștefan cel Mare a început, la Reuseni, construcția bisericii Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul (asemănătoare bisericii din com. Arbore), terminată în 1504 de către fiul său, Bogdan III cel Chior. În apropierea bisericii, se află ruinele curții feudale din sec. 15. În satul Chilișeni, există biserica Adormirea Maicii Domnului (1812), iar în satul Mânăstioara, biserica de lemn cu hramul Intrarea în Biserică a Maicii Domnului (1700, cu pridvor adăugat în 1848).

George N. Udrișchi

Gheorghe Udubașa

UDINE, oraș în NE Italiei (Friuli-Venezia Giulia), situat la poalele Alpilor Iulieni, la 60 km NV de Trieste și 98 km NE de Veneția, în apropiere de granița cu Slovenia; 96,7 mii loc. (2007). Nod feroviar. Ind. metalurgiei feroase și neferoase (aluminiiu), a constr. de mașini, chimică, textilă, pielăriei, alim. Turnătorie de clopote. Piață agricolă. Turism. Monumente: Domul – catedrala romano-catolică (sec. 13–18), cu turn cu ceas; bisericile Santa Maria di Castello și San Francesco (sec. 13); Primăria (1448–1456), în stil gotic venețian, restaurată în 1876 după un incendiu; palat episcopal (sec. 15–16); castel (reconstruit în 1517) – fostul sediu al guvernatorilor venețieni, azi Muzeu de artă; Loggia San Giovanni (1533–1539). Fundat de romani cu numele *Utina* și reînțeleiat în prima jumătate a sec. 13 de către Berthold, patriarhul Aquileii, a fost sediul unei patriarhii romano-catolice din 1238 și până în 1751 când a fost înlocuit de

arhiepiscopatul de U. și Gorizia. Cucerit de venețieni în 1420 și stăpânit de aceștia până în 1797, când a fost cedat Austriei prin Tratatul de la Campo Formio. A intrat în componența Regatului Italiei în 1866. Orașul U. a suferit distrugerii importante în timpul bombardamentelor din al Doilea Război Mondial și la cutremurul din mai 1976.

UDMURȚIA, republică autonomă în Federația Rusă, la V de m-ții Ural, în bazinul r. Kama; 42,1 mii km²; 1,54 mil. loc. (2006) din care c. 500 000 udmurți, o națiune fino-ugrică. Centrul ad-tiv: *Ijevsk*. Expl. forestiere și de min. de cupru și fier. Metalurgie. Constr. de mașini. Creșterea animalelor (bovine și păsări); culturi de seară, porumb, cartofi, in. Acoperită de păduri pe c. 50% din supr. sa. Limba udmurtă aparține familiei fino-ugrice. Republica creată în 1920, a primit denumirea actuală în 1932.

UDREA (UDREA BĂLEANU) (?–1601), boier român. Mare armaș și mare ban în timpul lui Mihai Viteazul. S-a remarcat în campaniile din Transilvania și Moldova, fiind numit hatman al Moldovei. Luptând împotriva polonilor care îl susțineau pe Simion Movilă la tron, a fost înfrânt și apoi ucis.

UDRIȘCHI, George N. (1867–1958, n. Fălticeni), medic veterinar român. M. de onoare al Acad. (1946), prof. univ. la București. Întemeietorul școlii chirurgicale veterinare din România. Specialist în patologii („Chirurgia modernă sau actuală”). Membru al unor prestigioase societăți științifice străine (Paris, Berlin).

UDUBAȘA, Gheorghe (n. 1938, Ocnele Mari), geolog român. M. coresp. al Acad. (1996), prof. univ. la Baia Mare. Director al Institutului Geologic al României (1996–2003). Contribuții la descifrarea relațiilor paragenetice și structurale în zăcă-

Udine.
Domul

mintele de minereuri cu geneză complexă, la identificarea și clasificarea unui mare număr de minerale („Minerals of the Carpathians”, „International Encyclopedia of Minerals”, în colab.).

UEBERSBERGER [u:bersberger]], **Hans** (1877–1962), istoric german. Prof. univ. la Viena, Breslau și Berlin. Lucrări privind istoria Europei Centrale, Răsăritene și de Sud-Est („Austria și Rusia la sfârșitul sec. XV”, „Politica orientală a Rusiei”). Studii asupra istoriei românilor. M. de onoare al Acad. Române (1939).

UEF (< fr.; {s}) arab *wādi* („curs de apă”) s. n. Vale largă cu scurgere intermitentă caracteristică deșerturilor din Africa de Nord și Pen. Arabia. Se consideră că sunt foste albiile ale unor râuri cu curgere permanentă sau semipermanentă, formate într-o perioadă cu climă mai puțin aridă. În lungul lor o parte din apa ploilor ocazionale se infiltrează în stratul de material detritic nediferențiat care acoperă albia, permițând pe alocuri dezvoltarea unor mici pâlcuri de arbuști xerofili.

UELE, râu în Africa Ecuatorială, în NNE Rep. Democratice Congo care, prin confl. cu râul Mbomou (Bomu), formează râul Oubangui (Ubangi); 1 125 km. Izv. din zona muntoasă din V lacului Albert. A fost descoperit în 1870 de botanistul german Georg August Schweinfurth (1836–1925), cel care a explorat zona cumpenei de ape dintre fluviile Nil și Congo.

U.E.O. v. **Uniunea Europei Occidentale**.

UFA, 1. Râu în Federația Rusă, în Rep. Bașkiria, afl. al râului Belaia; 933 km. Izv. din centrul m-ților Ural și confl. cu râul Belaia, în zona orașului Ufa. Navigabil parțial. 2. Oraș în Federația Rusă, capitala Rep. Bașkiria (Bașkortostan), situat la

confl. râului Ufa cu Belaia; 1,03 mil. loc. (2006). Nod rutier și feroviar. Aeroport. Important centru de expl. și prelucr. a petrolului. Constr. de utilaj petrolier și electrotehnic, constr. aeronautice, de echipament electric și de telecomunicații (telefoane). Ind. siderurgică, chimică, de prelucr. a lemnului, hârtiei, textilă, încălțăminte și alim. Două muzee de artă. Universitate (1957). Institut politehnic. Catedrală. Fundat în 1574 ca fort al trupelor rusești la trecerea peste m-ții Ural, pe ruta Kazan–Tiumen. Oraș din 1586. În 1956 a fost construit orașul satelit Cernikovsk, la NE de U. și înglobat azi în oraș ca centru de rafinare a petrolului și de petrochimie, pentru producția de cauciuc sintetic, ierbicide, polietilenă ș.a.

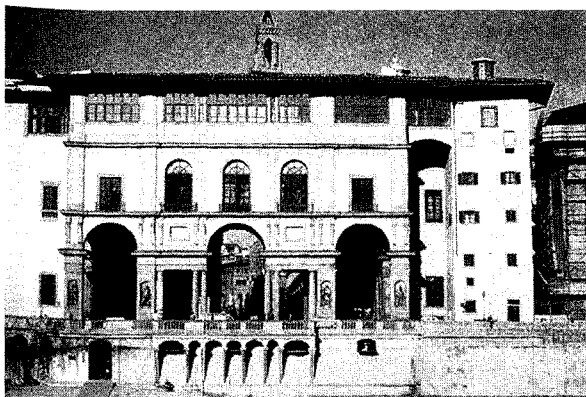
U.F.A., societate germană de producție și difuzare de film fondată în 1917 cu sprijinul guvernului și a marii industriei germane. În anii '20, sub conducerea lui Eric Pommer, monopolizează întreaga producție și asigură expansiunea filmului german pe piața internațională. Compromisă prin colaborarea cu regimul, se desființează în 1945.

UFFIZI [uffittsi]], **Palazzo degli** ~, unul dintre cele mai mari muzee ale lumii, aflat în centrul istoric al Florenței (inclus din 1982 în patrimoniul cultural universal). Inițial, clădirea, construită (între 1560 și 1574) de G. Vasari, la comanda lui Cosimo I de Medici, a avut un scop administrativ. Francesco I de Medici, mare duce al Toscanei (1574–1587), reunește aici colecții de artă, constituind primul nucleu al *Galeriei U*. În 1993, în urma unui atac terorist, numeroase opere de artă au avut de suferit.

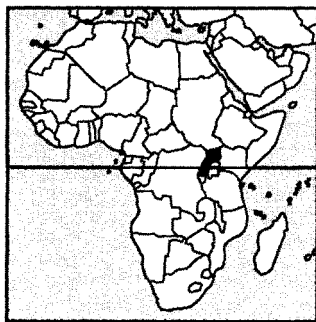
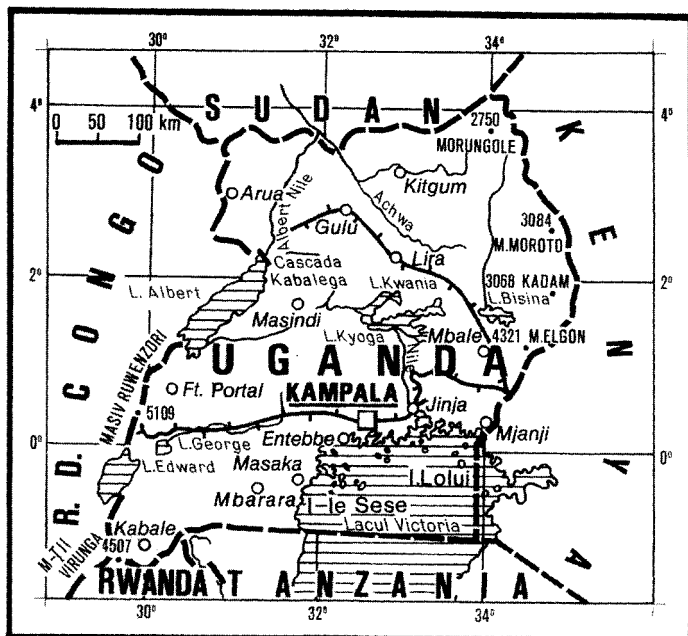
U.F.O. (*Unidentified Flying Object*) v. **O.Z.N.**

UFOLOGIE (< engl.) s.f. Preocupare pentru colecționarea și interpretarea relațiilor cu privire la O.Z.N.-uri. Relatățile despre obiecte zburătoare neidentificate (O.Z.N.) au luat o mare amploare în a doua jumătate a sec. 20. Cele mai multe au fost ulterior explicate ca fiind fenomene meteorologice (de ex. fulgere globale), baloane-sondă sau aeronave observate în condiții atmosferice neobișnuite. Totuși în rândul publicului larg s-a răspândit părerea că ar putea fi vorba de vizitatori extraterestri. Deși nu există nicio confirmare științifică, această idee a alimentat o vastă literatură ufologică.

UGANDA, Republica ~ (**Republic of Uganda**), stat în Africa de Est, 241 038 km² (dintre care 43 989 km² ape interioare inclusiv o porțiune de 30 960 km² din L. Victoria); 28 168 000 loc (2005). Limbi oficiale: engleza și swahili. Religia: creștină (romano-catolici 44,6%, anglicani 39,2%), musulmani 10%, alte religii 5,7%. Capitala: *Kampala*. Orașe pr.: Gulu, Lira, Jinja, Mbale, Masaka. Este împărțită în 56 districte administrative. Situată în inima Africii, pe Ecuator, și lipsită de acces direct la ocean, U. are un relief de podiș înalt (alt. 900–1200 m), care coboară lin spre SE, formând cuveta L. Victoria. În V, spre granița cu R.D. Congo, se desfășoară un sector al Marelui Graben Est-African, marcat de lacurile Albert și Edward și dominat de m-ți vulcanici (m-ții Virunga în SV, alt. max. 4 507 m, m-ții Ruwenzori cu vf. Margherita, 5 109 m alt. max. din U.). Spre granița cu Kenya, în E, se află alte masive vulcanice, între care cel mai semeț este Elgon (alt. max. 4 321 m). Datorită alt. ridicate clima are caracter tropical montan cu temperaturi medii lunare între 20°C (în S) și 30°C (în N), cu două sezoane scurte, mai uscate (dec.-febr. și iun.-aug.), alternând cu sezoane ploioase. Precipitații în jurul a 1500 mm/an (mai ridicate în S și în reg. înalte). În NE climatul devine ușor arid (precipitații 500 mm/an). Pe terit. U. se află izvoarele Nilului; este vorba de Victoria Nile numit după lacul din care izv., care, în traseul său către NV intersectează L. Kyoga, formează spectaculoasa cascadă Kabalega (40 m), ajunge în L. Albert și, sub numele de Albert Nile, părăsește U. pentru a pătrunde în Sudan. Un alt curs de apă, Katonga, izv. din m-ții Ruwenzori și se varsă în L. Victoria. Formațiunea vegetală

Palazzo degli Uffizi, Florența

dominantă este savana, cu pădurigerii în lungul apelor curgătoare. Pădurea tropicală umedă ocupă c. 21% din terit., fiind localizată în reg. muntoase. U. dispune de însemnate resurse naturale (cobalt, columbit, tantalit, cositor, tungsten, casiterit, aur, cupru, apatite, caolin, sare), parțial valorificate. Mari speranțe sunt legate de expl. zăcămintelor de petrol identificate în zona Semliki River și a celor de aur de la Karamojong, estimate ca fiind al doilea perimetru aurifer în lume ca extensie. Agricultură rămâne pr. ramură economică, având o structură diversificată a producției. Se cultivă manioc, batate (2,65 mil. t, 2005, locul 1 în Africa și 2 pe Glob), porumb, palmieri de ulei, orez, legume, cartofi, sorg, soia, bananieri, cafea (186 mii t, 2005, locul 3 în

Africa), cacao, ceai, susan (locul 2 în Africa), tutun (locul 5 în Africa), trestie de zahăr, mirodenii (vanilie, piper ș.a.). Efective însemnate de bovine, porcine, caprine, ovine și păsări de curte. În ferme specializate se cresc crocodii. Pescuitul are o poziție importantă (locul 2 în Africa pentru pește de apă dulce), contribuind și la export. Ind. prelucrătoare include, pe lângă micile unități de prelucrare a materiilor prime agricole (zahăr, bere, țigarete, lapte, carne, țesături de bumbac și alte articole textile) și unități metalurgice (cupru, oțel), fabrici de ciment, îngrășăminte chimice, hârtie, cherestea. Energia electrică este obținută mai ales în hidrocentrale (99% la Owen Falls) existând și un excedent pentru export. Rețeaua de transport este slab dezvoltată. Căi ferate: 1 241 km. Căi rutiere: 70 746 km. Transport naval pe lacurile Victoria, Albert, Edward, George și Kyoga (porturi pr. Jinja și Entebbe pe L. Victoria). Există 27 aeroporturi dintre care trei pot primi orice fel de aeronavă. Pr. zone și obiective turistice: Capitala țării, Kampala (cu vechiul fort, moscheea Kibuli, Arcul Independenței, catedralele catolică și anglicană); în apropiere Mormintele regilor Bugandei de la Kasubi (inclus din 2001 în Patrimoniul cultural universal); orașul Entebbe (reșed. adminis-

trației coloniale în perioada 1894–1962); lacurile din zona Marelui Graben Est-African și marea L. Victoria, o adevărată mare interioară; m-ții Virunga cu orașele-stațiuni Kisoro și Kabale, ultimul situat la 2 000 m alt.; Parcul Național Ruwenzori Mountains cu peisaje alpine, lacuri glaciare, cascade, cu orașele-stațiuni Kasese și Fort Portal, în apropiere de ultimul fiind și valea Semliki cu izv. termale și sate de pigmei și parcul Bwindi Impenetrable, inclus în Patrimoniul natural universal (gorile de munte, cimpanzei); Parcurile Naționale Kabalega, Murchison Falls (desfășurat în zona izv. Nilului), Kidepo Valley și Mount Elgon (care cuprinde unul dintre cei mai mari vulcani stinși de pe Glob). Moneda: 1 U. Shiling = 100 Cents. Export (2004): cafea, pește și produse din pește, aur, tutun, bumbac, ceai. Pr. parteneri: Uniunea Europeană (36,9%), dintre care Olanda (7,4%), țări africane (34,4%), dintre care Kenya (9,8%), Elveția (9%), Emiratele Arabe Unite (4,1%). Import (2004): mașini și echipament de transport, alimente, băuturi și tutun, produse chimice, produse petoliere. Pr. parteneri: Kenya (22,6%), Africa de Sud (8,5%), Japonia (7,1%), India (6,9%), China (5,8%), S.U.A. (5,6%).

– *Istoric.* U. este un ținut de contact între populațiile bantu și cele nilote, între islam, creștinism și animism. În N. L. Victoria, ia naștere (sec. 13–14), Regatul Kitwara, după destrămarea căruia se formează (sec. 16–17), regatele Buganda, Toro, Ankole și Bunyoro. Dintre acestea se impune Buganda, care, sub domnia regelui Mutesa I (1856–1884), cunoaște maxima expansiune terit. Încercarea lui Mutesa I de a impune ca religie de stat islamul declanșează un război civil, care permite Campaniei Britanice a Africii de Est să-și extindă autoritatea în reg. (1890). În 1894, Regatul Buganda devine protectorat britanic, unit, în 1896, cu Toro și Bunyoro în Protectoratul U. După 1900, sunt introduse cultura arborelui de cafea și a bumbacului, care devin principalele produse de export. La 9 oct. 1962, U. își proclamă independența, devenind, de la 9 oct. 1963, republică federală în cadrul Commonwealth-ului. Regele Bugandei, Mutesa II, devine, după proclamarea independenței, președinte al statului, iar Milton Obote, un protestant de origine nilotă, prim-ministru. Cu sprijinul armatei și al col. Idi Amin, M. Obote îl detronizează, în 1966, pe rege, dizolvă structurile sta-

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Districte	Suprafața km ²	Populația (2005)	Centrul ad-tiv
Adjumani	2 947	239 300	Adjumani
Apac	6 488	740 100	Apac
Arua	7 830	950 600	Arua
Bugiri	3 700	487 400	Bugiri
Bundibugyo	2 338	244 700	Bundibugyo
Bushenyi	5 396	759 200	Bushenyi
Busia	743	245 900	Busia
Gulu	11 735	503 800	Gulu
Hoima	5 492	398 200	Hoima
Iganga	9 413	780 800	Iganga
Jinja	734	448 700	Jinja
Kabale	1 827	483 400	Kabale
Kabarole	8 361	373 300	Fort Portal
Kaberamaido	—	135 000	Kaberamaido
Kalangala	5 716	44 300	Kalangala
Kampala	238	1 337 900	Kampala
Kamuli	4 348	776 800	Kamuli
Kamwenge	—	322 000	Kamwenge
Karungu	—	216 400	Karungu
Kapchorwa	1 738	217 400	Kapchorwa
Kasese	3 205	589 200	Kasese
Katakwi	5 114	365 900	Katakwi
Kayunga	1 803	312 300	Kayunga
Kibale	4 718	478 300	Kibale
Kiboga	3 774	259 400	Kiboga
Kisoro	662	226 900	Kisoro
Kitgum	16 136	320 000	Labongo
Kotido	13 208	774 400	Kotido
Kumi	2 861	434 600	Kumi
Kyenjojo	—	420 300	Kyenjojo
Lira	7 251	832 600	Lira
Luwero	5 948	508 300	Luwero
Masaka	8 287	782 400	Masaka
Masindi	9 326	538 400	Masindi
Mayuge	—	358 400	Mayuge
Mbale	2 546	783 600	Mbale
Mbarara	10 839	1 172 800	Mbarara
Moroto	14 113	194 300	Moroto
Moyo	2 059	248 200	Moyo
Mpigi	6 222	429 500	Mpigi
Mubende	6 536	763 000	Mubende
Mukono	12 439	867 300	Mukono
Nakapiripirit	—	180 400	Nakapiripirit
Nakasongola	3 250	131 400	Nakasongola
Nebbi	2 891	464 900	Nebbi
Ntungamo	—	407 400	Ntungamo
Pader	—	327 900	Pader
Pallisa	1 919	569 000	Pallisa
Rakai	4 973	493 300	Byakabanda
Rukungiri	2 753	329 600	Rukungiri
Sembabule	2 324	194 400	Sembabule
Sironko	—	313 500	Sironko
Soroti	4 946	427 300	Soroti
Tororo	1 891	606 300	Tororo
Wakiso	—	1 081 800	Wakiso
Yumbe	—	315 100	Yumbe

tale tradiționale (vechile regate), introducând o administrație centralizată, sistemul dictaturii partidului unic și o politică economică de orientare socialistă. În urma loviturii de stat din 25 ian. 1971, președintele M. Obote se refugiază în Tanzania, iar puterea este preluată de gen. (ulterior feldmareșal) Idi Amin Dada, care instituie un regim dictatorial (forurile internaționale îi atribuie asasinarea a peste 300 000 de ugandezi). În nov. 1978, Idi Amin declanșează un război împotriva Tanzaniei. Opozanții ugandezi, refugiați în Tanzania, sprijiniți de trupe tanzaniene, ocupă, la 11 apr. 1979, capitala țării, iar Idi Amin se refugiază în Libia. După noi frământări interne, Milton Obote redevine președinte al U. (1980-1985) și instituie un regim dictatorial, egalând în cruzime pe cel al predecesorului său (între 100 000-200 000 de victime), fiind confruntat, din 1982, cu un nou război civil declanșat de opoziția condusă de Yoweri Museveni. În urma unui puci militar (27 iul. 1985), Milton Obote este înlăturat, dar războiul civil continuă până în ian. 1986, când puterea este preluată de Yoveri Museveni, care devine noul șef al statului. Noul regim caută să obțină o reconciliere națională între diferitele grupări etnice, să liberalizeze într-o anumită măsură viața politică și să inițieze o timidă privatizare a întreprinderilor de stat. În primele alegeri libere din ultimii 16 ani, Y. Museveni este ales, în 1996, cu 74% din voturi, președinte al statului (reconfirmat de alegerile prezidențiale din 12 mart. 2001). Alegerile parlamentare (26 iun. 2001) sunt câștigate (230 din cele 292 de mandate ale Parlamentului) de candidații sprijiniți de „mişcarea” condusă de președintele Museveni. Reactivarea, în ultimii ani, a unor forțe ostile regimului (așa-numita „Armata Rezistenței Domnului”, condusă de Joseph Kony), care reiau lupta armată, amenință din nou stabilitatea internă și contribuie la accentuarea trăsăturilor autoritare ale regimului. La rândul ei, U. sprijină grupările rebele din Sudan și Republica Democrată Congo. Relațiile cu Rwanda vecină se deteriorează și ele, datorită implicării celor două state în conflictul intern congolez. Extinderea raidurilor armatei lui J. Kony silesc c. 1,5 mil. oameni din N țării să-și părăsească gospodăriile. Președintele Museveni câștigă la 23 febr. 2006 un nou mandat. Opinia publică internațională și organisme internaționale critică fără rezultat autoritarismul său. Republică prezidențială.

Ugarit.

Stelă reprezentând pe zeul Baal

UGARIT, străvechi oraș-stat canaanean, situat pe țărmul estic al M. Mediterane, ale cărui ruine se află pe terit. actualului Ras Shamra (Siria). Locuit din milen. 7 î.Hr., a cunoscut epoca de maximă înflorire în sec. 15–13 î.Hr., când întreținea strânse relații cu lumea egeeană și cea egipteană. Distrus de invazia „popoarelor mării” în jurul anului 1200 î.Hr., nu a mai fost reconstruit. Ruinele orașului U. au fost descoperite începând din 1929 de o misiune arheologică franceză; cu acest prilej a fost dată la iveală o arhivă documentară, scrisă pe plăci de argilă, de la stânga la dreapta, într-o limbă semitică cu un alfabet propriu, conținând informații despre mitologia canaaneană.

UGER (lat. *uber*) s. n. Formațiune anatomică cu rol de secreție a laptelui rezultată prin fuzionarea mamelelor inghinale: două perechi la vacă și una la oaie, capră și iapă. Fiecare mamelă se prelungește ventral cu câte un mamelon.

UGHİ (< pol.) s. m. Denumire dată galbenului (4).

UGRIC, unul dintre cele două grupuri de limbi din familia fino-u. cu peste 14 mil. vorbitori în Europa (Ungaria), Asia (bazinele fluviilor Ural, Obi). Derivă din vechiul nume al Siberiei de Vest – Ugra.

UHDE [u:de], **Fritz von** (1848–1911), pictor impresionist german. Compoziții inspirate din viața țăranilor și muncitorilor, transpuse în scene cu tematică biblică („Lăsați copiii să vină la mine”, „Cei trei magi în drum spre

Bethlehem”). Portrete, pictură de gen. Reprezentat în Muzeul de Artă al României.

UHLAND [u:lant], **Ludwig** (1787–1862), scriitor german. Unul dintre reprezentanții romantismului. Versuri de inspirație folclorică („Poezii”, „Poezii patriotice”), balade istorice („Blestemul bardului”). Unul dintre fondatorii germanisticii („Scrieri despre istoria poeziei și a legendei”, „Walther von der Vogelweide”).

UHLENBECK [u:lənbe:k], **George Eugene** (1900–1988), fizician american de origine olandeză. Prof. la univ. din Ann Arbor (Michigan) și Utrecht. A introdus (1925) împreună cu S.A. *Goudsmit* noțiunea de *spin* pentru electron și a generalizat (1936) (independent de J. Wick) teoria dezintegrării beta la cazul dezintegrării pozitronice.

UHT (abreviere *Ultra High Temperature*). Sterilizare a laptelui prin *uperizare*. Laptele astfel obținut poate fi păstrat 6–9 luni fără refrigerare.

UHTA, oraș în Federația Rusă, în Rep. Komi, în bazinul fl. Peciora, pe râul Ižma; 103,5 mii loc. (2002). Expl. de petrol și gaze naturale. Conductă de petrol către Moscova și Sankt-Petersburg. Constr. de material rulant feroviar. Institut de petrol și gaze. Fundat în 1931, a devenit oraș în 1943.

UHTOMSKI, Aleksei Alekseevici (1875–1942), medic și fiziolog rus. Cercetări în domeniul activității neuroase superioare. Autorul „legii dominante”, cu largi aplicații în biologie, medicină, psihologie, pedagogie.

UHTOMSKI, Dmitri Vasilievici (1719–1774), arhitect rus. În spiritul clasic al arhitecturii lui Palladio și Vignola, a creat „Poarta Roșie” din Moscova și a elaborat o serie de planuri de sistematizare a Moscovei.

UICN v. **Uniunea Internațională pentru Conservarea Naturii**.

UIGUR (**UIGHUR** sau **UYGUR**), popor turcic menționat în izvoarele istorice chineze din sec. 4, iar sub numele de u. ei apar, în inscripțiile runice descoperite pe Orhonul superior, începând din sec. 8. U. din reg. râurilor Selenga, Orhon și Tuul (N Mongoliei) s-au răscolat împotriva dominației Kaganatului turcic și au pus bazele unui stat propriu (744/745–840), cu capitala la Karabalgasun, în apropiere de Karakorum, având în kaganul Tengli Miuy (759–780) pe cel mai de seamă conducător. În 840–846 Kaganatul uigur s-a prăbușit sub loviturile kirgizilor, susținuți de karluci. Lumea

uigură s-a scindat: o parte dintre u. s-au refugiat în E Turkestanului, unde au pus bazele unei noi creații statale (847–1369), iar altă parte s-a stabilit în V provinciei chineze Gansu, fondând un nou stat (847–1036), care însă a fost repede cucerit de *tanguți*. U. au continuat să trăiască în diferite formații statale până astăzi. În sec. 14–17 marea majoritate a u. a îmbrățișat islamul sunnit. Din cei c. 7,7 mil. de u., marea majoritate trăiesc în prov. Xinjiang Uygur din NV R.P. Chineze, iar o mică parte (c. 400 000) trăiesc în Uzbekistan, Kazahstan, Kirgizstan, Turkmenistan, Afghanistan și NV Indiei. Limba uigură face parte din grupul karluc al ramurii de limbi turcice (familia limbilor altaice). În sec. 8–9 a apărut scrierea u., ceea ce le-a permis să realizeze o literatură în limba națională, fiind prima dintre literaturile turce; ei au efectuat, sub influența religiilor pe care le-au frecventat, numeroase traduceri. Pentru u. din R.P. Chineză, în 1976 a fost alcătuit un alfabet bazat pe cel chinez latinizat *pinyin*, utilizat pentru transcrierea hieroglifelor; u. care trăiau în fosta U.R.S.S. foloseau grafia pe baza alfabetului limbii ruse.

UILEACU DE BEIUȘ, com. în jud. Bihor, situată în V depr. Beiuș, pe Crișu Negru, la poalele de S ale dealurilor Vălanului și cele de N ale dealurilor Codru-Moma; 2 317 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul U. de B.). Satul U. de B. este atestat documentar în 1332. Expl. de calcar.

UILENSPIEGEL [u:ilən:pige:l] (**EULENSPIEGEL**), **Tili** ~ („Buho-glindă”), personaj legendar de origine germană, celebru pentru farsele sale. Simbol al rezistenței populației din Țările de Jos împotriva dominației spaniole.

UIMI vb. IV 1. Tranz. A provoca mirare, admirație; a surprinde; a ului. ♦ Refl. A fi cuprins de mirare, de admirație; a se minuna. 2. Tranz. și refl. (Înv.) A (se) emoționa, a (se) tulbura; a (se) zăpăci.

UIMITOR, -OARE (< *uimi*) adj. Care uimește; surprinzător, tulburător. ♦ Nemaipomenit, extraordinar, formidabil.

UIOARA v. **Ocna Mureș**.

UISTITI (< fr.) s. m. Numele mai multor specii de maimuțe de mici dimensiuni din familia Cebide (subfamilia Callitriche), înrudite cu tamarinii. Se cunosc 18 specii, răspândite în America de S, îndeosebi în bazinul Amazonului și în Pod. Brazilian. Au unele caracteristici primitive. Coada lor nu este prehen-

silă, au gheare, iar degetul mare nu este opozabil, ceea ce le deosebește de alte specii de maimuțe sud-americane. **U.** comun (*Callithrix jacchus*) are 14–18 cm lungime, c. 400 g, blana cenușie, iar de-o parte și de alta a capului prezintă smocuri mari de păr alb. **U.** pigmeu (*Callithrix pygmaea*) de 12–15 cm lungime și cu o greutate de 80–120 g este una dintre cele mai mici maimuțe din lume. Majoritatea speciilor sunt periclitate, unele având un areal foarte restrâns. Sin. marmoset.

UITA (lat. **oblitare*) vb. I. I. 1. Tranz. și intrans. A nu-și (mai) aduce aminte, a-i ieși din memorie. 2. Tranz. și intrans. A nu se mai preocupa de cineva sau de ceva, a manifesta indiferență; a neglija. ♦ A nu ține seama de ..., a scăpa din vedere; a omite. 3. Tranz. A lăsa la o parte, a trece sub tăcere. II. Refl. 1. A-și îndrepta privirea spre cineva sau ceva (pentru a vedea, a examina); a privi, a observa. 2. A lua în considerație, a ține seama de ...

UITARE (< *uita*) s. f. 1. Faptul de a uita (I 1). ♦ (PSIH.) Incapacitate de evocare a ceea ce s-a memorat. Are o funcție pozitivă, de eliminare din conștiință a unor date neesențiale și o funcție negativă, de ștergere a unor date necesare. **U.** depinde de întipărire și de relația afectivă dintre amintirea dată și individ. ♦ *U. de sine* = a) visare, reverie; b) indiferență față de propriile interese. 2. Fig. Neant, neființă.

UITĂTURĂ (< *uita*) s. f. Aruncătură de ochi; privire. ♦ Expresie a ochilor; căutătură.

UITUȚ, -Ă (< *uita*) adj. Care uită ușor, care are memoria slabă; *p. ext.* distrat, aiurit.

UIUM (< bg., scr.) s. n. Parte din cereale, din făină etc. reținută la batoză, la moară drept plată în natură pentru serviciul de treierat sau de măcinat.

UIVAR, com. în jud. Timiș, situată în V C. Timișului, pe cursurile inf. ale canalelor Bega și Bega Veche, la granița cu Serbia; 4 302 loc. (2008). Halte de c.f. (în satele Pustiniș și Otelec). Creșterea porcinelor (în satul Iohanisfeld). Satul Otelec a fost acoperit aproape în întregime de apă ca urmare a inundațiilor catastrofale de la sfârșitul lunii apr. și începutul lunii mai 2005.

UIBĂ s. f. Cui de lemn de care se sprijină furca vâslei unei lotci; strapazan.

UJGOROD (UZHGOROD, UŽGOROD), oraș în V Ucrainei, pe râul Uj,

în apropiere de granița cu Slovacia; 117,1 mii loc. (2005). Ind. metalurgică, a constr. de mașini, de prelucr. a lemnului și alim. Universitate (1945). Castel (sec. 14–17); catedrală (1646); biserică catolică, în stil baroc (1757). Muzeu de artă. Menționat documentar în 872. Ocupat de unguri în sec. 11–17 (și numit *Ungvár*), de Cehoslovacia (1919–1938), de Ungaria (1938–1945), Cehoslovacia (1945); în componența U.R.S.S. (1945–1991).

UJJAIN [udžain] sau **UJAIN**, oraș în N Indiei (Madhya Pradesh), pe râul Sipră, la 50 km NV de Indore și 565 km NE de Mumbai; 429,9 mii loc. (2001). Universitate (1957). Important centru al civilizației hinduse și unul dintre cele șapte orașe sfinte ale hinduismului. Centru de pelerinaj. Moschei din perioada 1235–1750, temple hinduse (Māhākāl) și palate. În sec. 6–4 î.Hr. a fost capitala Regatului Avanti, iar în sec. 2–4 a Regatului Malwa. Orașul actual datează din jurul anului 1300. Aici se află ruinele observatorului astronomic înființat și construit la începutul sec. 18 de către maharajahul *Jai Singh II*.

UJUNG PANDANG [u: dʒuŋ pændæŋ] (vechea denumire: *Macassar*, *Makasar* sau *Makassar*), oraș în E Indoneziei, situat în S pen. Celebes, pe țărmul str. Makassar; 1,1 mil. loc. (2003), cel mai mare oraș și port din ins. Sulawesi. Aeroport. Ind. textilă. Important centru comercial și de export pentru cauciuc, cafea, copra, lemn, struguri, gumă arabică și rășini naturale. Universitate (1956). Fondat de portughezi (1545), drept comptoir și fort. Așezarea a intrat sub controlul olandezilor, care au construit aici o stație comercială în 1607 și au intervenit în viața băștinașilor, depunându-l pe sultan (1667). Din 1848 a devenit port liber. De aici, în sec.

16–19, s-au exportat importante cantități de mirodenii. Ocupat de japonezi (1942–1945). Centru al administrației olandeze din Indonezia de Est (1946–1949). Înainte de 1949 a fost divizat în două: partea olandeză, numită Vlaardingen, care includea și portul, și partea indoneziană. Vechiul oraș olandez conține numeroase case din sec. 17.

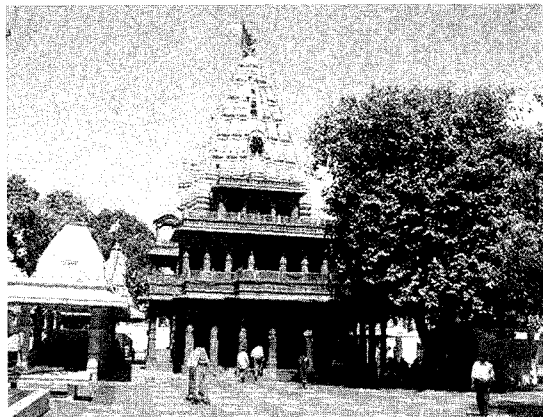
UKIYO-E (cuv. jap.), școală artistică japoneză din sec. 17–19, care s-a manifestat în gravura pe lemn și în pictură. Opusă academismului tradițional, a reprezentat o atitudine inovatoare prin alegerea unor subiecte din viața cotidiană (scene de gen, subiecte mondene, portrete de actori, de curtezane). Printre reprezentanți: *Moronobu*, *Masanobu*, *Harunobu*, *Utamaro*, *Hokusai*, *Hiroshige*. A influențat arta europeană occidentală din sec. 19, în special pe impresionisti.

UKKO (în mitologia finică), zeul suprem, stăpânul cerului, al furtunilor și al tunetului (numit și *Isainen* „Tătuțul”), protector al păstorilor și călătorilor. Străbate cerul cu vehiculul său, iar din potcoavele cailor sar scânteie. Principalele sale atribute erau fulgerul și securea sau sabia.

UKULELE (< engl.; cuv. polinezian) s.n. Chitară mică, cu patru coarde, originară din arh. Hawaii; folosită mai ales în muzica de jazz.

ULAJ (< engl., fr.) s.n. (NAV) s.n. Spațiu lăsat în tancurile unei nave petroliere după încărcare, pentru a asigura loc de expansiune pentru marfa care, la temperaturi ridicate, își mărește volumul.

ULAM [juləm], **Stanisław Marcin** (1909–1984), fizician și matematician american de origine poloneză. Din 1936 s-a stabilit în S.U.A. Prof. univ. la Harvard și la Univ. Wisconsin. Participat la proiectul „Manhattan”

Ujjain. Templul Māhākāl închinat zeului Śiva

de construire a primei bombe atomice. A colaborat cu *E. Teller* la realizarea bombei cu hidrogen.

ULAMĂ (ULEMA) (< tc.) s. f. Denumire dată teologilor musulmani din țările Orientului Apropiat.

ULAN (< germ.) s. m. 1. Ostaș din corpurile de cavalerie mongolotătare din sec. 13–14. 2. Ostaș din regimentele de lăncieri călări care alcătuiau cavaleria ușoară în armata română și în armatele germană, austro-ungară și rusă din sec. 16 până la Primul Război Mondial.

ULAN BATOR (ULAANBAATAR), capitala Mongoliei, cu regim de municipalitate autonomă, situată în partea central-nordică a țării, pe un platou la peste 1300 m alt., pe valea râului Tola (Tuul), la marginea deșertului Gobi; 863 mii loc. (2005). Nod feroviar și rutier. Aeroport. Capitala cu cea mai scăzută medie anuală a temperaturii (–4°C). Pr. centru economic, politic, cultural-științific, de învățământ și turistic al țării. Ind. siderurgică, a constr. de mașini, poligrafică, a mat. de constr., pielăriei și încălțămîntei, tăbăcării, chimico-farmaceutică, electrotehnică, hârtiei, sticlăriei, conf., de prelucr. a lemnului și a părului de cămilă, alim. Universitate (1942); Universitate de Artă și Cultură (1990). Academie de științe (1921); Academie de științe agricole (1998); Academie de științe naturii (1998); Academie de antropologie (1998); Academie de inginerie (1998). Bibliotecile „Gandam” (1938) și Centrală de Stat (1921). Muzeu Național (1924); Muzeu de istorie naturală cu colecții de paleontologie (ouă de dinozauri, resturi de rinoceri giganti ș.a.); Muzeu de artă plastică. Teatru Național, Teatru de operă și balet. Observator astronomic (1961). Grădină botanică. Stadion. Monumente: palatele Nogon-Orgo (1832) și Bogd Khan (1893–1903, azi muzeu); Marea pagodă; Temple budiste; Mausoleu de granit în care sunt înmormântați conducătorii *Suhe-Bator*, *Horloghiin Cioibalsan* ș.a. Întemeiată în 1639 în jurul mănăstirii Da Khure, ca reșed. a șefului suprem al bisericii lamaiste, localit. s-a numit la început *Orgoo* (în literatura europeană a fost cunoscută cu numele *Urga* până în 1924); din a doua jumătate a sec. 18, a devenit un centru comercial pe drumul de caravane dintre Rusia și China; a fost centru politic și ad-tiv al Mongoliei Exterioare. Aici a izbucnit revolta din 1911 care a dus la proclamarea independentei; trupele japoneze au încercat să ocupe *U.B.* dar au fost respinse, în iul. 1921, de Armata

populară mongolă, sprijinită de unități ale Armatei Roșii. Din nov. 1924 și-a schimbat numele în *U.B.* („Eroul Roșu”) și a devenit capitala țării.

ULANOVA, Galina Sergeevna (1910–1998), balerină rusă. Tehnică ireproșabilă, grație și perfectă identificare cu rolurile clasice („Romeo și Julieta”, „Lacul lebedelor”, „Giselle”, „Fântâna din Bahcisarai”).

ULAN-UDE, oraș în Federația Rusă, în E Siberiei, capitala Rep. Buriatia, situat pe râul Selenga, la confl. cu râul Uda, la 235 km E de Irkutsk și 100 km ESE de L. Baikal; 347,8 mii loc. (2006). Port fluvial și stație de c.f. pe Transsiberian. Aeroport. Constr. de nave fluviale, de material rulant feroviar și de utilaje electrotehnice. Ind. chimică, a mat. de constr., de prelucr. a lemnului, pielăriei, sticlăriei, textilă (țesături de in), alim. Centru comercial. Teatre. Filarmonică. Fundat în 1666 ca sat căzăcesc cu numele *Udinskoe*, a fost un important centru comercial pentru ceai în sec. 18. În 1780 a devenit oraș cu numele *Verhneudinsk*. Între 1920 și 1922 a fost capitala Rep. independente Orientul Îndepărtat, iar în 1923 a devenit capitala R.S.S. Autonomă Buriat-Mongolă. Actuala denumire din 1934.

ULBRICHT [ulbrîht], **Walter** (1893–1973), om politic german (R.D.G.). Secretar general al C.C. (1950–1953), prim-secretar al C.C. (1953–1971) și președinte (1971–1973) al Partidului Socialist Unit din Germania. Președinte (1960–1973) al Consiliului de Stat al R.D. Germane (șeful statului). Principalul artizan al construcției zidului Berlinului (1961); a exercitat un control excesiv de rigid asupra R.D.G.

ULCEA -ICĂ (lat. *ollicella*) s. f. Oală (mică) de lut.

ULCER (< fr.) s. n. Leziune a pielii sau a unei mucoase, caracterizată prin pierderea de substanță, tendința de vindecare fiind foarte slabă. Poate avea cauze locale (compresiune prelungită, tulburare de vascularizație etc.) sau generale (sifilis, cancer etc.). ♦ *U. gastro-duodenal* = u. al mucoasei gastrice sau duodenale. *U. peptic* = u. cauzat de acțiunea pepsinei și a acidului clorhidric asupra mucoasei gastrice și duodenale.

ULCERA (< fr., lat.) vb. I 1. Refl. (Despre țesuturi) A căpăta o ulceratie, a deveni ulceros. 2. Tranz. A provoca, a cauza o ulceratie.

ULCERAȚIE (< fr., lat.) s. f. Leziune a pielii sau a mucoaselor, caracterizată prin pierdere de substanță cauzată de un proces distructiv. Poate fi superficială sau profundă.

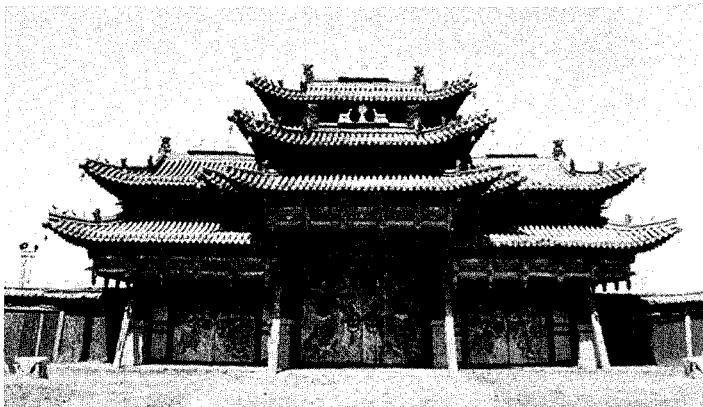
ULCEROS, -OASĂ (< fr., lat.) adj. Care se referă la ulcer; care prezintă un ulcer.

ULCIQR s. n. v. urciqr.

ULEĂBORG v. Oulu.

ULEI (< bg.) s. n. 1. Lichid vâscos de origine vegetală, animală, minerală sau sintetică, nevolatil, insolubil în apă, mai ușor decât aceasta, având proprietatea de a fi onctuos (ex. u. comestibil, u. mineral etc.). Impropropriu se mai numesc u. unele substanțe cu aspect asemănător acestuia (ex. u. eterice). ♦ *U. comestibil* = ulei obținut din semintele sau din fructele unor plante (ex. floarea-soarelui, porumb, măsline etc.) și folosit în alimentație. Sin. *untdelemn*. *U. mineral* = u. de

Ulan Bator. Palatul Bogd Khan

proveniență petrolieră, obținut din fracțiunile cu punct de fierbere ridicat prin distilarea fițeiului. Se utilizează ca lubrifiant, dielectric, agent de transfer de căldură etc. *U. eteric v. eteric. U. sicutiv* = u. vegetal care în contact cu aerul formează o peliculă solidă, lucioasă, ca urmare a procesului de autooxidare și polimerizare (ex. u. de in). Se utilizează pentru producerea de lacuri și vopsele. 2. (ARTE PL.) Culoare preparată pe bază de u. vegetal, folosită în pictură; p. ext. lucrare de pictură executată cu asemenea culori.

ULEIȘ, -OASĂ (< *ulei*) adj. Care conține ulei, impregnat cu ulei; unsores.

ULFILA v. *Wulfila*.

ULIANOV, Mihail Aleksandrovici (1927-2007), actor rus de teatru și film. Fizicul masiv, bolovănos și temperamentul vulcanic îl recomandă pentru personaje puternice, voluntare, cărora cu greu li se poate ține piept, la fel de redutabile când sunt de partea binelui sau de cea a răului. Creații memorabile atât pe scenă („Poveste din Irkuțk”, „Idiotul”, „Antoniu și Cleopatra”), cât și pe ecran („Președintele”, „Tema”, „Viață particulară”, „Fără martori”).

ULIANOVSK v. *Simbirsk*.

ULICI, Laurențiu (1943-2000, n. Buzău), critic literar român. Director al revistei „Lucaefărul” (1990-2000), vicepreședinte (1993) și președinte (1995-2000) al Uniunii Scriitorilor. Eseuri de reinterpretare a mării poezii interbelice („Recurs”), cronici de întâmpinare a debuturilor („Prima verba”), o panoramă a generației '70 („Literatura română contemporană”).

ULIEȘ, com. în jud. Harghita, situată în Subcarpații Homoroadelor, la poalele de E ale dealului Pietriș; 1 257 loc. (2008). În satul Daia, atestat documentar în 1333, se află o biserică din sec. 13 (în prezent biserică reformată), cu fresce din sec. 16, tavan casetat și pictat în 1630 și zid de incintă din 1779; biserici reformate în satele Ighiu (1784-1792) și Ulieș (1798).

ULIEȘTI, com. în jud. Dâmbovița, situată în NE C. Găvanu-Burdea, pe dr. văii Argeșului și pe cursul superior al Neajlovului; 4 430 loc. (2008). Nod rutier. Pădure de foioase. Biserica Adormirea Maicii Domnului (1793), în satul U.; biserici cu același hram – Cuvioasa Parascheva, în satele Jugureni (1840-1844) și Ragu (1844).

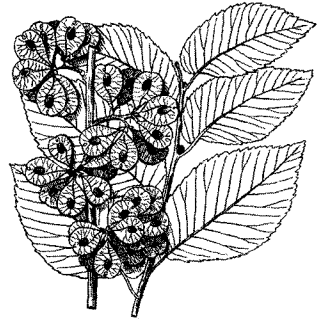
ULIGAN PESCAR s.m. Pasăre răpitoare de zi din familia pandionide, de dimensiuni relativ mari (50-60 cm lungime) (*Pandion haliaëtus*), cu aripi lungi, îngustate la vârf (anvergura de 140-165 cm), gheare lungi și încovoiate. Are spatele maroniu, capul și pieptul albe. Se hrănește cu pește, pe care îl prinde în gheare, plonjând în apă. La noi pasăre de pasaj, foarte rară. Specie ocrotită. Numit popular și *vultur de mare* sau *vultur pescar* (deși nu face parte din aceeași familie cu vulturii).

ULISE, numele latinizat al lui *Odiseu*. Rege al insulei Iliaca, erou grec din Războiul troian, renumit pentru abilitatea, vitejia și istețimea sa. Personaj principal al „Odiseii” lui Homer; menționat adesea în „Iliada”.

ULIȚĂ (< sl.) s. f. Drum îngust, mărginit (pe ambele părți) de case sau de locuri împrejmuite, care străbate un sat.

ULIU (< magh.) s. m. Pasăre răpitoare de zi, de dimensiuni medii, din familia Accipitride, genul *Accipiter*, puternică, bună zburătoare, cu aripi relativ scurte, rotunjite, cu coadă lungă și cu gheare curbate la picioare. Femela este de obicei mai mare decât masculul. În România, mai răspândite sunt speciile: *u. păsărar* (sau *u. păsărilor*) (*Accipiter nisus*) de 30-40 cm lungime, gri-albăstrui pe spate, pe piept alburii cu dungi transversale fine roșcate și *u. porumbar* (sau *u. gănilor*) (*Accipiter gentilis*) de 48-60 cm lungime, cenușiu-brun pe spate, pe piept cu dungi transversale brune.

uliu

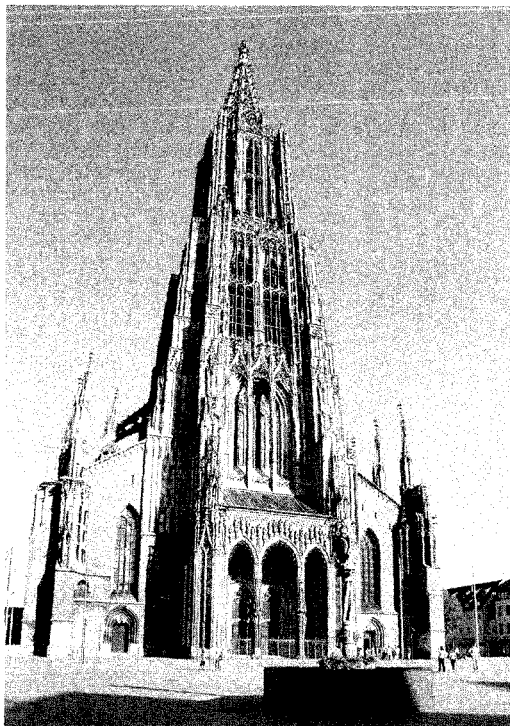

ulm

ULLMAN [u:Iman], *Liv* (n. 1938), actriță și regizoare norvegiană de teatru și film. Temperamentul ei de tragediană este pus în valoare de filmele lui Ingmar Bergman, în care interpretează femei hipersensibile confruntate cu dure crize existențiale („Persona”, „Rușinea”, „Șoapte și strigăte”, „Sonată de toamnă”). Succesele sale scenice („Anna Christie”, „Nora”) se situează în același registru.

ULM (lat. *ulmus*) s. m. Denumire dată mai multor arbori din genul *Ulmus*, familia Ulmacee, cu frunze alterne, mai mult sau mai puțin asimetrice la bază, aspre, cu flori mici, dispuse în buchete, fructificație abundentă sub formă de samare lat aripate (cu aripioara rotundă). ♠ *U. de câmp* = arbore înalt până la 30 m, cu scoarță groasă, adânc crăpată, cu frunze de 5-9 cm lungime, cu baza evident asimetrică, cu lemn rezistent, greu, elastic, utilizat în rotărie, pentru unelte agricole, la fabricarea mobilei din lemn masiv etc. (*Ulmus minor*). Răspândit în reg. de câmpie și de deal, diseminat, în păduri de stejar sau gorun. Adesea pe ramuri prezintă muchii longitudinale de suber cu contur neregulat. *U. de munte* = arbore înalt până la 35 m, cu scoarță subțire, cu crăpături longitudinale fine, frunze mai mari (8-16 cm) adesea ușor tridinte la vârf (*Ulmus glabra*), întâlnit în reg. de deal și de munte, diseminat prin păduri de gorun sau de fag. Ambele specii (ca și hibridii lor) sunt frecvent folosite ca arbori ornamentali, mai ales în aliniamente stradale. V. și **veliniș** ♠ *Ulm de Turkestan*, arbore înalt până la 15 m cu frunze mici (2-6 cm), cu baza aproape simetrică, originar din Asia Centrală, introdus la noi în plantații forestiere, în special în reg. de câmpie (*Ulmus pumila*).

ULM, oraș în S Germaniei (Baden-Württemberg), situat la poalele m-șilor Jura Suabă, pe stg. cursului superior al Dunării, în aval de confl. cu Iller, la 72 km SE de Stuttgart și 113 km NV de München; 118,3 mii loc. (2002). Port fluvial (de aici în aval, Dunărea este navigabilă până la vărsarea sa în Marea Neagră). Nod feroviar și rutier. Constr. de mașini, aparataj electro-tehnic și echipament electric. Ind. siderurgică, textilă, pielăriei, de prelucr. a lemnului și a produselor agricole. Fabrică de bere. Universitate (1967). Muzeul Bread cu exponate din Egiptul antic și din Ev. Med. Monumente: catedrala gotică (1377, restaurată și completată în 1890), cu turn înalt de 161 m – unul dintre cele mai înalte din lume; clădirea Primăriei (1370, extinsă în sec. 20), în stil gotic, cu elemente renașcentiste; Neuer Bau (1585–1593); Schwarhaus (1613); ziduri medievale, porți, fântâni. Fundat în anul 800 și menționat documentar în 854. În componența Bavariei (1803), a fost cucerit de armata franceză a lui Napoleon I în urma victoriei asupra generalului austriac K. von Mack (20 oct. 1805). Distrus în mare parte de bombardamentele anglo-americanilor din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și refăcut ulterior.

Ulm. Catedrala

ULMA, com. în jud. Suceava, situată la poalele de N ale Obcinei Feredeului, pe valea superioară a râului Suceava și pe afl. acestuia, Nisipitu și Brodina, la granița cu Ucraina; 2 221 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul Nisipitu). Pășuni. Creșterea bovinelor.

ULMACEE, familie de arbori, mai rar arbuști, cu frunze simple, alterne, flori mici, grupate în buchete dese, având un periant sepaloid cu 4–6 lobi și ovar bicarpelar. Fruct samară sau drupă. Polenizarea și dispersia semințelor se fac în general cu ajutorul vântului. Există c. 140 de specii, majoritatea răspândite în zona temperată a emisferei nordice. În România cuprinde ulmii, velnișul, sâmbovina.

ULMANIS, Karlis (1877–1942), agronom și om politic leton, lider al luptei pentru independența țării sale. A deținut, în repetate rânduri, funcția de prim-min. (1919–1921, 1925–1926, mart.-nov. 1931, 1934–1940). Obligat de forțele sovietice de ocupație să se retragă (iun. 1940), a fost deportat în U.R.S.S., unde și-a aflat moartea în detenție.

ULMENI 1. Oraș în jud. Maramureș, situat în SV depr. Baia Mare, pe valea râului Someș, la poalele de VNV ale Măgurii Prisaca (sau Țicău); 7 431 loc.

(2008). Nod feroviar și rutier. Expl. de balast. Topitorie de in și cânepă (până în 1998) înlocuită cu o fabrică de blue-jeans (inaugurată la 5 mai 1998). Prefabricate din beton. Pomicultură. Menționat documentar, prima oară, ca sat în 1405. Biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1720) adusă aici în 1895 din satul (astăzi orașul) Șomcuta Mare. Declarat oraș în 2004. **2**. Com. în jud. Buzău, situată în zona de contact a C. Săratei cu dealul Istrita, pe cursul superior al râului Sărata; 3 194 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul U.), inaugurată la 13 sept. 1872. Centru viticol și de vinificație. **3**. Com. în jud. Călărași, situată în S C. Bărăganului; 5 214 loc. (2008). Nod rutier. Prelucr. lemnului. Fabrici de mezeluri și de nutrețuri combinate. Abator. Complex de creștere a porcinelor. Viticultură. Centru de rotărit și de împletituri din papură. Pe terit. com. U. au fost descoperite vestigii materiale (vase ceramice, unelte, obiecte de podoabă și de cult) aparținând Culturii Gumelnița (milen. 4–3 î.Hr.), precum și o necropolă sarmatică. Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. U. a făcut parte din jud. Ilfov.

ULMETUM v. Pantelimon (2).

ULMI 1. Com. în jud. Dâmbovița, situată în C. Târgoviștei, la S de municipiul Târgoviște, pe cursul superior al râului Ilfov; 4 153 loc. (2008). Expl. de balast (în satul Vișoara). Muzeu sătesc cu colecții de istorie și etnografie (Vișoara). Bisericile cu triplu hram – Adormirea Maicii Domnului, Sf. Nicolae și Sf. Dumitru (1850) și Adormirea Maicii Domnului, Sf. Andrei și Sf. Nicolae (1862–1872), în satele Colanu și Ulmi; Biserica Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1821), în satul Nisipurile. **2**. Com. în jud. Giurgiu, situată în zona de contact a C. Găvanu-Burdea cu C. Titu; 7 535 loc. (2008). În satul Poenari se află biserica Adormirea Maicii Domnului (sec. 18) și conacul „Butculescu” (1900). Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. U. a făcut parte din jud. Ilfov.

ULMU 1. Com. în jud. Brăila, situată în SV C. Brăilei, pe râul Călmățui; 4 074 loc. (2008). Expl. de petrol și gaze naturale (în satul Jugureanu). Pomicultură (cași, meri, pruni). Până la 1 ian. 1965, satul și com. U. s-au numit General Poetaș. **2**. Com. în jud. Călărași, situată în S C. Bărăganului, pe malul de E al L. Mostiștea; 1 596 loc. (2008). Cherhana. Pe terit. com. U. au fost descoperite vestigii materiale neolitice, aparținând Culturii Boian (milen. 4 î.Hr.). Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. U. a făcut parte din jud. Ilfov.

ULNA s.f. v. *cubitus*.

ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA (Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa), oraș roman, identificat pe terit. com. Sarmizegetusa (jud. Hunedoara). V. *Sarmizegetusa* (1).

ULRICH [uirih] din **Strasbourg** (**ULRICH Engelbert**) (c. 1220-1277), teolog și filozof german. Dominican. Discipol al lui Albert cel Mare. Cunoscut mai ales pentru lucrarea „De summo bono”, o sinteză a teologiei neoplatonice creștine, care a influențat puternic mistică renană.

ULSAN, oraș în SE Rep. Coreea, pe țărmul G. Ulsan al M. Japoniei, la 72 km NNE de Pusan; 1,04 mii. loc. (2005). Port de pescuit și piață agricolă. Termocentrală. Constr. navale, de automobile și de motoare. Rafinărie de petrol. Ind. metalurgiei neferoase (aluminiiu), chimică, a mat. de constr. (ciment), textilă și alim.

ULSTER [alster] 1. V. **Irlanda de Nord**. 2. Prov. istorică în N ins. Irlanda, împărțită astăzi între Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord și statul Irlanda (prov. Ulster).

ULTERIOR, -OARĂ (< fr., lat.) adj. Care vine sau se petrece mai târziu, după un alt eveniment; care urmează după ceva sau după cineva; posterior.

ULTIM, -Ă (< lat., it.) adj. Care ocupă locul din urmă (dintr-o serie, dintr-o succesiune etc.). ♦ *Ultima oră* = rubrică într-un ziar, într-o emisiune informativă de radio sau televiziune în care se publică sau sunt anunțate cele mai noi știri.

ULTIMATIV, -Ă (< fr., germ.) adj. Cu caracter de ultimatum.

ULTIMATUM (< fr., germ.; {s} lat. *ultimus* „ultimul”) s.n. Hotărâre irevocabilă, ultim cuvânt. ♦ (În dreptul internațional) încușoșinare făcută de un stat altui stat, prin notă diplomatică (scrisă sau verbală) în care i se atrage atenția că, în cazul în care ar săvârși sau, dimpotrivă, s-ar abține de la săvârșirea anumitor acte, se vor aplica anumite sancțiuni (ruperea relațiilor diplomatice, boicotul, blocada ș.a.) sau se va porni război împotriva lui.

ULTRA- (< fr.; {s} lat. *ultra* „peste, dincolo de”) Element de compunere cu sensul de „dincolo de”, „foarte”, „extrem de”, care servește la formarea unor substantive și a unor adjective.

ULTRAACUSTICĂ (< *ultra-* + *acustică*) s. f. Parte a acusticii care se ocupă cu studiul ultrasunetelor.

ULTRABAZIC, -Ă (< fr., germ.) adj. (Despre roci eruptive) Care sunt relativ sărace în silice (c. 45%), fiind alcătuite în special din olivină sau din piroxeni, uneori amfiboli.

ULTRACENTRAL, -Ă (< *ultra-* + *central*) adj. În plin centru.

ULTRACENTRIFUGĂ (< *ultra-* + *centrifugă*) s. f. Centrifugă cu turație foarte înaltă (zeci de mii de rotații pe minut), folosită pentru separarea prin sedimentare a particulelor coloidale, a organitelor celulare, a virusurilor etc. Prima u. a fost construită în 1923 de fizicianul suedez Svedberg Teodor (1884-1971), cu ajutorul căreia a determinat masa moleculară a proteinelor.

ULTRACONDENSOR (< *ultra-* + *condensor*) s.n. Condensator de lumină special, deosebit de cel al unui microscop, cu care sunt dotate ultramicroscopul.

ULTRAFILTRARE (FIZIOL.) s.f. Proces prin care presiunea hidrostatică determină trecerea apei, a moleculelor mici dizolvate și a ionilor printr-o membrană, mișcare orientată împotriva gradientului de concentrație. Prin u. se formează lichidul interstițial și urina primară.

ULTRAFILTRU (< fr. (i)) s.n. Aparat de filtrare prevăzut cu o membrană, care reține particulele coloidale și suspensiile foarte fine. Se folosește la epurarea apelor reziduale, la purificarea sângelui, vaccinurilor ș.a.

ULTRAGIA (< *ultragiū*, după fr. *outrager*) vb. I tranz. A săvârși un ultraj; p. ext. a jigni, a ofensa, a insulta.

ULTRAISM (< sp.) s.n. Mișcare literară de avangardă, inițiată în Spania, în 1919, de către poetul Guillermo de Torre, sub influența experimentelor literare futuriste și dadaiste; răspândită apoi și în literaturile hispano-americane (*Jorge Luis Borges* l-a introdus în 1921). Ulterior, u. se apropie de suprarealism.

ULTRAJ (ULTRAĞIU) (după fr. *outrage*, it. *oltraggio*) s.n. Ofensă, insultă, jignire. ♦ (DR.) Infracțiune care constă în insultă, calomnie, amenințare ori alte acte de violență sau de vătămare corporală săvârșite împotriva unui funcționar care îndeplinește o funcție ce implică exercițiul funcțiunii sau pentru fapte săvârșite în exercițiul funcțiunii. ♦ *U. contra bunelor moravuri și tulburarea liniștii publice* = infracțiune care constă în săvârșirea în public a unor acte sau gesturi reprobabile ori folosirea de cuvinte, expresii sau orice manifestări prin care s-ar aduce

atingere bunelor moravuri sau s-ar produce un scandal public.

ULTRAMARIN (< germ., fr.) s. n. Colorant obținut prin topirea unui amestec de argilă, carbonat de sodiu, cărbune de lemn și sulf. În funcție de condițiile de preparare, are diverse culori, cea mai frecventă fiind culoarea albastră. Produs artificial pentru prima dată (în 1820) în Franța și Germania.

ULTRAMICROANALIZĂ (< germ.) s. f. Capitol al microanalizei care se ocupă cu identificarea și cu dozarea substanțelor în cantități de ordinul microgramelor.

ULTRAMICRON (< fr. sau < *ultra-* + *micron*) s. n. Particulă coloidală cu dimensiunea mai mică decât o zecime de micron, care poate fi observată doar cu ultramicroscopul.

ULTRAMICROSCOP (< fr., germ.) s.n. Microscop foarte puternic, utilizat pentru observarea obiectelor cu dimensiuni aflate sub limita de separare a microscopului obișnuit. În u., iluminarea obiectelor se face lateral, iar în obiectiv pătrunde lumina împrăștiată de acestea. Se folosește la studierea sistemelor disperse, la controlul gradului de puritate al aerului, al apei ș.a. ♦ *U. electronic* = microscop electronic perfecționat, cu mărire unghiulară și putere de separare superioară unui tip obișnuit.

ULTRAMICROSCOPIC, -Ă (< fr., germ.) adj. Care se poate vedea doar la ultramicroscop; care se face cu ultramicroscopul.

ULTRAMICROSCOPIE (< fr., germ.) s. f. Procedeu de cercetare a structurilor foarte mici (organite celulare, virusuri etc.), bazat pe utilizarea ultramicroscopului.

ULTRAMONTAN, -Ă (< it., fr.) adj., s.m. și f. 1. (Locuitor de dincolo de munți). 2. (Adept) al ultramontanismului.

ULTRAMONTANISM (< fr.) s.n. Curent în cadrul catolicismului, opus *galicanismului*; apărut în sec. 15, susținea autoritatea absolută a Papalității și primordialitatea bisericii romane. ♦ În sens strict, ansamblul manifestărilor obediente ale capilor bisericii catolice din țările occidentale față de Roma în sec. 19; p. ext., în sens general, atitudine centralistă din partea bisericii catolice.

ULTRASCURT, -Ă (< *ultra-* + *scurt*, după fr. *ultra-court*) adj. 1. Foarte scurt. 2. *Raze ultrascurte* (și subst., f. pl.) = radiații electromagnetice cu lungimi de undă foarte scurte, utilizate în radiofonie, în medicină etc.

ULTRASONIC, -Ă (< fr.) adj. Referitor la ultrasunete.

ULTRASONOTERAPIE (cf. fr. *ultrason* „ultrasunet” + gr. *thérapsia* „tratament”) s. f. Terapie prin ultrasunete.

ULTRASTRUCTURĂ s. f. Structură submicroscopică a celulelor vii, care poate fi evidențiată numai cu ajutorul microscopului electronic.

ULTRASUNET (< *ultra* + *sunet*) s. n. Vibrație a unui mediu elastic, de aceeași natură cu sunetul, având însă frecvențe superioare acestuia (peste 20 000 Hz), fapt pentru care nu poate fi percepută de urechea omului. Căinii aud vibrații de 40 000 Hz, iar liliecii de 80 000 Hz. **U.** folosite în terapeutică, mai ales în afecțiuni reumatismale, au o frecvență de mai multe sute de mii de Hz. Lampa cu **u.** folosită în scopuri medicale a fost inventată (1900) de către medicul danez *Niels Ryberg Finsen*. **V.** și *ecografie*.

ULTRAVIOLET, -Ă (< fr., germ.) adj. (Despre radiații electromagnetice) Care este situat dincolo de marginea violetă a spectrului luminii, având lungimea de undă mai mică decât cea a luminii și mai mare decât cea a radiației X. ♦ (Substantivat, f. pl.) Radiații ultraviolete. Acționează asupra organismului, fiind principalii factori ai bronzării și ai sintezei vitaminei D. Prin efectul microbicid intervin în decontaminarea aerului și apei. Expunerea excesivă la radiații **u.** poate să provoace cancere ale pielii și cataractă. Stratul de ozon din stratosferă protejează organismele de excesul de **u.**; subțierea acestui strat, datorită poluării, poate avea efecte grave. **V.** și *ozon*.

ULŪA, fluviu în NV Hondurasului; 240 km. Se formează prin unirea râurilor Jicatuyo și Otoro, care izvorăsc din Cordillera de Montecillos

și Cordillera Opalaca; drenează partea de NV a țării și se varsă în G. Honduras al Oc. Atlantic, la ENE de Puerto Cortés.

ULUC (< tc.) s. n. 1. Jgheab (1). 2. Scoc (1). 3. Jilip. 4. Nut (1). 5. (GEOGR.) Formă de relief negativă, alungită, cu aspect de jgheab. ♦ **U. glaciari** = **u.** rezultat în urma acțiunii unui ghețar de vale. **U. depresionar** = șir de mici depresiuni alăturate, dezvoltate la contactul dintre două unități majore de relief (ex. *u.d.* subcarpatice format la contactul dintre Carpații Meridionali și dealurile subcarpatice interne, de la Tismana până la Baia de Fier). Sin. **culoar depresionar**.

ULUCĂ s. f. 1. Scândură groasă. 2. Gard de scânduri.

ULUC! (< *uluc*) vb. IV tranz. A face un șanț de-a lungul unei piese de lemn pentru a permite îmbinarea ei cu altă piesă.

ULŪGH BEG, Muhammed Taragai (1394–1449), cărmuitor timurid în Maverannahr. Astronom, teolog, poet, matematician și istoric, protector al științelor și artelor. A construit un observator astronomic lângă Samarkand și a întocmit „Tabele astronomice” în care expune cunoștințele astronomice ale vremii sale și prezintă un catalog de stele.

ULUG MUZTAGH v. *Muztagh*.

ULUI (cf. rus. *uloviti*) vb. IV tranz. și refl. A (se) mira, a uimi sau a fi uimit peste măsură. ♦ A (se) buimăci, a (se) zăpăci, a-și pierde capul.

ULUIALĂ (< *ului*) s. f. Faptul de a (se) ului, starea celui uluit; zăpăceală, buimăceală.

ULUIȚOR, -OARE (< *ului*) adj. Care uluiește, uimitor; de necrezut, surprinzător, extraordinar.

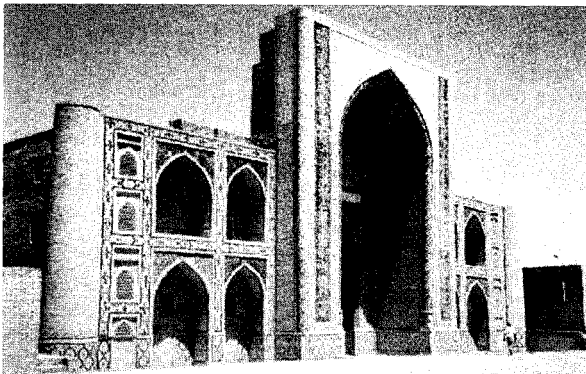
ULURU-KATA TJUTA, Parc Național (din 1987) în partea centrală a

Australiei (în SV Teritoriului de Nord), inclus atât în Patrimoniul natural, cât și în cel cultural universal și declarat rezervație a biosferei (132 566 ha). Uluru (Ayers Rock) este un monolit gigantic, rotunjit, cu o circumferință de 9,4 km, care se înalță cu 340 m deasupra întinsei câmpii deșertice înconjurătoare. Gresia din care este alcătuit este roșie la suprafață datorită procesului de oxidare a fierului, astfel că în bătaia soarelui se creează un joc de lumini care variază pe parcursul zilei, fiind foarte spectaculos la apus. La c. 34 km spre V se înalță un grup de stânci conglomeratice în formă de domuri (pe o suprafață totală de 3 500 ha), numite de localnici Kata Tjuta, cel mai mare (Mt. Olga) atingând 500 m înălțime. Parcul U-K.T. adăpostește unul dintre cele mai interesante ecosisteme aride din lume, cu specii rare de plante, nevertebrate, reptile, păsări și mici marsupiale. Întreaga arie a fost restituită aborigenilor (anagun), care contribuie acum direct la administrarea parcului, fiind asociată strâns cu tradițiile și credințele lor religioase.

ULUS (< rus., germ.) s. n. (În Ev. Med.) 1. Denumire a unui terit. și a populației sale aflate în dependență față de turco-mongoli. 2. Formă de organizare social-politică la popoarele din Asia Centrală.

UMAN, -Ă (< lat.) adj. 1. Propriu omului; referitor la om sau la omenire; omenesc. ♦ *Geografie u.* = antropogeografie. 2. Cu dragoste de oameni, omenos, blând, bun.

UMANISM (< fr., germ.) s. n. 1. (În sens larg) Orice doctrină care are în centru bunăstarea și demnitatea omului, încrederea în rațiunea umană, fără un ajutor exterior; mod de acțiune care decurge din această concepție și care militază pentru dezvoltarea liberă a personalității umane. 2. (În sens restrâns) Mișcare intelectuală europeană din epoca Renașterii (sec. 14–17), care promova studiul literaturii clasice, entuziasmul față de om și natură, celebrarea plăcerilor vieții presupuse ca uitate în Ev. Med. Acest **u.** era însă compatibil cu credința religioasă, considerându-se că Dumnezeu l-a conferit omului poziția centrală în lume. A fost strălucit ilustrat de Petrarca, Boccaccio, L. Valla, Pico della Mirandola, Leonardo da Vinci, G. Bruno în Italia, Rabelais, Montaigne în Franța, Th. Morus, Shakespeare în Anglia, Erasim în Țările de Jos, N. Oľahus, stolnicul Constantin Cantacuzino, D. Cantemir ș.a. în Țările Române. 3. (În sec.

Medresa lui
Ulugh Beg
din Buhara

20). Termen folosit în medii postmoderne cu referință la filozofii care resping orice credință religioasă și afirmă conștiința de sine a oamenilor în lumea reală (de ex. Sartre).

UMANIST, -Ă (< fr., lat. m.) adj., subst. 1. Adj. Care aparține umanismului (1); care se bazează pe umanism sau promovează umanismul. ♦ Care este de domeniul culturii clasice, care se consacră studiului operelor clasice greco-latine; umanistic. 2. S. m. și f. Adept, partizan al umanismului (1). 3. S. m. Artist, gânditor care aparține umanismului Renașterii; cărturar din epoca Renașterii, care studia operele Antichității.

UMANISTIC, -Ă (< germ.) adj. Umanist (1). ♦ *Învățământ u.* = învățământ care se bazează pe studiul limbilor clasice și al științelor umanistice. *Științe umanistice* = științe al căror obiect îl formează omul considerat deosebit față de restul naturii (ex. psihologia, sociologia, psihologia socială, istoria, antropologia culturală, etnologia, filologia).

UMANITAR, -Ă (< fr.) adj. Care urmărește binele omenirii; care este pătruns de iubire față de oameni.

UMANITARISM (< fr.) s. n. Concepție sau atitudine pătrunsă de înțelegere și dragoste față de oameni; umanitate (1).

UMANITARIST, -Ă (< fr.) adj., s. m. și f. 1. Adj. Care aparține umanitarismului, privitor la umanitarism. 2. S. m. și f. Adept al umanitarismului.

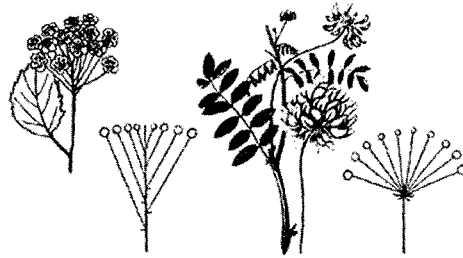
UMANITATE (< fr., lat.) s. f. 1. Sentiment de bunăvoință, compasiune pentru nenorocirile altuia; bunăvoință, omenie; umanitarism. 2. Neamul omenesc; omenire. ♦ Grup, colectivitate de oameni.

UMANIȚĂ (< fr.) vb. I tranz. și refl. A (se) face mai omenos, mai apropiat de oameni; a (se) civiliza. ♦ Tranz. A atribui animalelor, obiectelor, fenomenelor însușiri omenești.

UMANOID, -Ă (< fr.) adj., s. m. (Ființă) cu aspect sau caracter apropiat de cel omenesc.

UMAR v. Omar.

UMĂR (lat. *humerus*) s. n. 1. Regiune a corpului, corespunzătoare articulației scapulohumerale, care leagă brațul de torace. Cuprinde trei zone: axilară, scapulară și delto-idiană. ♦ Expr. *Umăr la umăr* = unul lângă altul, împreună, uniți. *A pune umărul* = a ajuta, a colabora. ♦

tipuri de umbelă

Parte a unui obiect de îmbrăcăminte care acoperă umerii (1). 2. (GEOGR.) Suprafață mică plană sau ușor înclinată care apare ca o treaptă pe versantul unei văi. 3. *Umărul obrazului* (sau *al feței*) = pomete. 4. (TEHN.) Proeminență la suprafața unei piese servind pentru rezemarea acesteia sau pentru a transmite o mișcare unei alte piese. ♦ Parte bombată de lângă gâtul unui vas. 5. Parte a *jugului* care se așază pe gâtul vitelor. 6. Umeraș, portmantou.

UMBELĂ (< lat. *umbella* „umbrelă”) s. f. (BOT.) Tip de inflorescență plană sau convexă, la care pedunculii florali (radiile) pornesc din același punct al tulpinii și se ridică la același nivel (ex. la apiacee). Frecvent, la baza radiilor se află bracteele care formează un involucreu. Se disting *u. simple*, la care radiile se termină cu câte o floare, și *u. compuse*, la care radiile se termină cu câte o umbelulă.

UMBELIFERE (< fr. (i); {s}) lat. *umbella* „umbrelă” + *ferere* „a purta”) s. f. pl. Denumire folosită în trecut pentru o familie de plante erbacee, dicotiledonate, caracterizate prin rădăcini pivotante, frunze în general puternic divizate, cu teaca adesea bine dezvoltată, umflată, flori cu ovar inferior, dialipetale, dispuse în *umbele*, simple sau mai frecvent compuse și fruct uscat, cu coaste longitudinale, desfăcut la maturitate în două semifructe cu câte o sămânță (*Umbelliferae*). Denumirea nouă: apiacee. Cuprinde c. 420 genuri cu peste 3 000 de specii, răspândite îndeosebi în zona temperată a emisferei nordice. Unele sunt folosite în alimentație (morcov, păstârnac, pătrunjel, țelină), ca plante aromatice (mărar, anason, chimen, fenicul) sau medicinale (ex. angelica) în timp ce altele sunt toxice (ex. cucuta). Specia *Athamanta hungarica* (popular, brie) este ocrotită.

UMBELIFORM, -Ă (< fr.; {s}) lat. *umbella* „umbrelă” + *forma* „formă”) adj. (BOT.) În formă de umbelă.

UMBELULĂ (< lat.) s. f. (BOT.). Umbelă secundară, la care pedunculii florali (radiile secundare) pornesc din vârful radiilor primare ale umbelii (în cazul umbelilor compuse). Bracteele de la baza radiilor secundare formează *involutcelul*.

UMBERTO, numele a doi regi ai Italiei: **U. I.**, rege (1878–1900). Fiul și succesorul lui Victor Emmanuel II. A promovat o politică autoritară, intervenind în viața politică pentru creșterea atribuțiilor Coroanei. A murit într-un atentat anarhist. **U. II.**, rege (mai-iun. 1946). Fiul și succesorul lui Victor Emmanuel III. Silit să abdice a emigrat în Portugalia, unde a trăit până la moarte (1983). Ultimul rege al Italiei.

UMBRA (lat. *ambulare*) vb. I intranz. I. 1. A se deplasa (dintr-un loc în altul); a merge. ♦ (Urmă de determinare introduse prin prep. „după”) A se ține în preajma sau în urma cuiva, a urma pe cineva; *fig.* a căuta dragostea cuiva. 2. A străbate, a colinda, a cutreiera un loc, un ținut. ♦ A urma o cale, a circula; a se plimba. 3. (Despre vehicule) A urma un traseu, a circula. 4. A merge cu regularitate undeva; a frecventa. ♦ (Urmă de determinare introduse prin prep. „la”) A avea drept ocupație, a se îndeletnici cu..., a lucra la... *Umbra în cărăușie*. 5. A purta o anumită îmbrăcăminte sau încălțăminte, a avea un anumit port. ♦ A se manifesta, a se comporta într-un fel oarecare. II. 1. (Despre unelte, aparate, mașini) A fi în stare de funcționare. 2. *Fig.* (Despre buze, gură, ochi). A fi în mișcare continuă. 3. (Urmă de construcții de tipul „din mână în mână”) A trece de la o persoană la alta, a fi luat pe rând de mână. 4. A lucra cu ..., a se folosi de..., a manevra. ♦ *Fig.* A face uz de ..., a întrebuința, a utiliza. 5. A scotoci, a cotrobâi. III. *Fig.* (Urmă de propoziții finale) A încerca, a se

strădui să obțină un avantaj sau o situație favorabilă. ♦ Expr. *A umbra (a fugi) după doi iepuri deodată* = a se apuca de mai multe treburi deodată (și a nu isprăvi nici una); a urmări, în același timp, două scopuri diferite. ♦ A tinde să, a intenționa, a vrea să... A fi pe cale, a fi pe punctul de a...

UMBLAT, -Ă (< *umbra*) adj. 1. (Despre drumuri) Pe unde se umblă mult; circulat. 2. Care a călătorit mult; p. ext. trecut prin greutăți, cu experiență, încercat.

UMBLET (< *umbra*) s. n. 1. Faptul de a umbra (I 1); mers, cutreierare, colindare. 2. Mod, fel de a umbra; mers.

UMBONE s. f. (BIOL., PALEONT.) Proeminență rotunjită a unui organ (ex. micile umflături de pe solzii conurilor de pin, protuberanță inițială a valvelor la brahiopode și lamelibranhiate, reprezentând începutul cochiliei larvare).

UMBRAL (< *umbră*) s.n. Colorație a lentilelor ochelarilor de vedere.

UMBRAR (< *umbră*) s. n. Adăpost improvizat, făcut în loc deschis din crengi, scânduri etc. pentru a apăra de soare, ploaie sau vânt.

UMBRĂ (lat. *umbra*) s. f. 1. Regiune întunecată din spațiu sau de pe suprafața unui obiect, razele de lumină ale acesteia fiind oprite de un corp opac. ♦ Loc. *Din umbră* = fără a se face cunoscut; pe ascuns, pe furiș. ♦ Expr. *A sta (sau a fi, a rămâne etc.) în (sau la) umbră* = a sta (sau a fi, a rămâne etc.) retras, neștiut, deoparte. 2. Întuneric, întunecime. 3. Parte întunecată, nuanță închisă, aspect întunecat. ♦ Parte mai întunecată dintr-o imagine plastică. ♦ Fig. Expresie de durere, de tristete etc. pe fața cuiva; întunecare, posomorâre a feței. 4. Conturul de umbră (1) al unui obiect proiectat pe o suprafață luminată. ♦ *Teatrul de umbră* = gen de spectacol teatral cultivat în Orient (China, Japonia). În t. de u. siluetele personajelor, de proveniență folclorică, evoluează în spatele unui ecran transparent. 5. Ceea ce nu se deslușește clar din cauza ceții, a întunericului etc.; imagine neclară a cuiva sau a ceva. ♦ (În superstiții) Stafie, nălucă. ♦ Ființă foarte slabă. 6. Urmă; semn abia perceptibil. ♦ Fig. Păreră, aparență, iluzie. 7. (BOT.) *Umbra-iepurelui* = denumire dată unor plante erbacee perene, spontane, din genul *Asparagus*, familia liliaceelor, cu frunze în formă de solzi, având la subsuoară organe de asimilație aciculară (filocladii), cu

flori galbene-verzui și cu fructe bace roșii sau negre.

UMBRĂREȘTI, com. în jud. Galați, situată în C. Siretului inferior și C. Tecuciului, pe ambele maluri ale râului Bârlad; 7 080 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul U.). Centru viticol și de vinificație. Bisericele Sfinții Voievozi (ante 1809) și Adormirea Maicii Domnului (1840), în satele U. și Siliștea.

UMBRELĂ (< *umbră*, după fr. *ombrelle*) s. f. Obiect destinat să apere de ploaie sau de soare, alcătuit dintr-o pânză care se poate strânge sau întinde prin intermediul unor tije metalice fixate radial pe un baston.

UMBRI (< *umbră*) vb. IV 1. Tranz. și intranz. A ține, a da, a face umbră (1). ♦ Refl. A se așeza, a sta la umbră; a se adumbri. 2. Tranz. și intranz. A da sau a avea o nuanță mai închisă; (refl.) a deveni puțin mai închis la culoare; a (se) întuneca. 3. Intranz. și refl. A apărea ca o umbră (4), ca o linie sau ca o pată întunecoasă; a (se) contura. 4. A eclipsa. 5. Tranz. Fig. A dezona.

UMBRIA, reg. în Italia centrală; 8,456 mii km²; 872,9 mii loc. (2006). Centru ad-tiv: *Perugia*. Hidrocentrale. Ind. chimică și textilă. Grâu, porumb, ovăz, sfeclă de zahăr, cartofi. Viticultură. Pomicultură. Creșterea animalelor pentru carne și lapte. Ovine. Porcine. A intrat în componența Italiei în 1860.

UMBRIEL, satelit al planetei Uranus, cu diametrul de 1 190 km, perioada de evoluție de 4 zile, 3 ore, 28 minute. Descoperit (1851) de astronomul britanic William Lassell (1799–1880). Fotografiat (1986) de sonda „Voyager” 2.

UMBRIRE (< *umbră*) s. f. 1. Faptul de a (se) umbri; umbră (1). Culoare, nuanță întunecată. 2. Procedeul de realizare a unui desen pe o țesătură prin efecte de lumină și umbră cu ajutorul dispozitivului *Jacquard*.

UMBRISOLURI s.n. pl. Clasă de soluri cu profil relativ puțin diferențiat, bogate în humus acid. Prezintă un orizont A umbric, închis la culoare, bine structurat, dar cu conținut relativ redus de cationi bazici (macroelemente), caracteristici care se păstrează și în partea superioară a orizontului subiacent. Principalele tipuri sunt solul negru acid (cambisol umbric), andosolul și solul humicosilicatic (litosol umbric).

UMBRIT, -Ă (< *umbri*) adj. 1. Așezat la umbră (1), cu umbră;

umbros. 2. Întunecos. ♦ Fig. (Despre voce, glas etc.) Scăzut, voalat.

UMBROS, -OASĂ (lat. *umbrosus*) adj. 1. Care dă umbră, care ține umbră; plin de umbră; cu umbră. 2. Întunecos.

UMEĂ, oraș în ENE Suediei, pe stg. fl. Umeälven, în apropiere de gura de vărsare a acestuia în G. Botnic; 111,2 mii loc. (2007). Port fluvial, avanportul orașului Holmsund. Constr. de mașini; prelucr. lemnului (mobilă). Universitate (1963). Menționat documentar în 1622. Reconstruit în urma unor mari distrugerii provocate de incendiul din 1888.

UMEÄLVEN [ümaelven], fl. în N Suediei; 460 km. Izv. din Alpii Scandinavici și se varsă în G. Botnic al M. Baltice, în aval de orașul Umeå. Hidrocentrale. Plutărit.

UMECTA (< fr., lat.) vb. I tranz. A umezi puțin la suprafață.

UMED, -Ă (lat. *humidus*) adj. 1. Care conține un lichid în porii sau pe suprafața sa; jilav, umezit. ♦ (Despre aer) Încărcat cu vapori de apă. 2. (Despre ochi) Înlăcrimat, p. ext. gales.

UMERAȘ (< *umăr*) s. n. Obiect format dintr-o bară de lemn, de plastic etc. (puțin curbată), prevăzută la mijloc cu un cârlig, pe care se păstrează hainele ca să-și mențină forma; umăr (6), portmantou.

UMEZEALĂ (< *umezi*) s. f. 1. Umiditate. 2. Loc umez. ♦ Igrasie.

UMEZI (< *umed*) vb. IV 1. Refl. și tranz. A deveni sau a face să devină umez. ♦ Refl. (Despre atmosferă) A se încălca cu vapori de apă. 2. Refl. (Despre ochi) A se umple de lacrimi; p. ext. a străluci.

UMEZIRE (< *umezi*) s. f. 1. Acțiunea de a (se) umezi. 2. Operație prin care se mărește cantitatea de lichid conținută într-un material (ex. u. hârtiei pentru a o face mai aderentă la cerneală).

UMEZIT, -Ă (< *umezi*) adj. 1. Umez (1). 2. (Despre ochi) Scăldat în lacrimi; înlăcrimat.

UMEZITOR, -OARE (< *umezi*) adj. s. n. 1. Adj. Care umezește (1). 2. S. n. Aparat de umezit hârtia prin stropire. ♦ *U. de aer* = aparat care pulverizează apa și umezește aerul adus prin conducte la o instalație industrială, unde este nevoie de aer condiționat la un anumit grad de umiditate.

UMFLA (lat. *inflare*) vb. I 1. Tranz. A mări volumul unui obiect (cu pereți elastici sau plianți) prin umplere cu aer sau cu un fluid. ♦

Tranz. și refl. A (se) răsfira, a (se) înfoia. ♦ Refl. (Despre ape) A-și mări volumul, a depăși prin creștere nivelul normal. 2. Refl. (Despre piele, țesuturi, organe etc.) A se inflama, a (se) tumefia. 3. Tranz. (Fam.) A înșfăca, a înhăța; a prinde, a lua. 4. Tranz. Fig. (Fam.) A ridica exagerat prețul; a exagera dimensiunile, proporțiile unui lucru, unui fenomen. 5. Refl. Fig. (Fam.) A se îngâmfă.

UMFLAT, -Ă (< *umfla*) adj. 1. (Despre obiecte cu pereți elastici) Cu volumul mărit (la maximum). ♦ (Despre pânzele unei corăbii) Desfășurat, întins, înfoiat de vânt. 2. (Despre ape) Care a depășit prin creștere nivelul normal. 3. (Despre piele, țesuturi, organe) Inflamat. 4. (Despre cifre, prețuri etc.) Mărit, exagerat. ♦ Fig. (Despre felul de exprimare al cuiva) Pretentios, afectat; plin de emfază, bombastic.

UMFLĂTURĂ (< *umfla*) s. f. 1. Inflamație. 2. (FIZ.; rar) Ventru.

UMIDIFICARE (după fr. *humidification*) s. f. Producere sau întreținere artificială a umidității optime a aerului condiționat.

UMIDIFUG, -Ă (< fr. *û*); {s} lat. *humidus* „umed” + *fugire* „a fugi”) adj. (Despre materiale) Care nu poate fi umezit, care nu se umezește.

UMIDITATE (< fr., lat.) s. f. 1. Însușirea, starea a ceea ce este umed; umezeală. 2. (FIZ.) Cantitatea de lichid (în majoritatea cazurilor apa) conținută într-un mediu solid sau gazos. ♦ *Umiditatea atmosferei* = cantitatea vaporilor de apă din atmosferă, exprimată de obicei prin raportul, în procente, dintre tensiunea de vapori reală și tensiunea vaporilor saturați corespunzătoare temperaturii respective.

UMIDOMETRU (< fr. *û*); {s} lat. *humidus* „umed” + gr. *metron* „măsură”) s. n. Instrument utilizat pentru măsurarea umidității gazelor, lichidelor și corpurilor solide (inclusiv a celor friabile); se deosebesc u. higroscopice, electro-chimice (pentru gaze și lichide), higrometrice (v. *higrometru*) s.a. De asemenea, în ultima vreme sunt folosite tot mai des u. bazate pe fenomenul de rezonanță magnetică nucleară.

UMIL, -Ă (< lat.) adj. 1. Cu atitudine supusă, smerită; fără pretenții, simplu; (despre lucruri) care reflectă sărăcie, lipsă. 2. Caracteristic unui om umil (1).

UMILĂ (< sl. sau < *umil*.) vb. IV 1. Tranz. și refl. A (se) pune într-o

situație de inferioritate, a (se) înjosi. 2. Refl. A adopta o atitudine de regret, de smerenie, de supunere (mai ales față de divinitate).

UMILINȚĂ (< *umili*) s. f. 1. Sentiment de inferioritate; atitudine umilă, supunere. ♦ Smerenie pioasă față de divinitate. ♦ Slugărnicie. 2. Ofensă adusă cuiva. ♦ Situație umilitoare impusă cuiva.

UMILIT, -Ă (< *umili*) adj. 1. Care manifestă o atitudine umilă, care are o înfățișare smerită; umil, plecat, supus. ♦ Care are conștiința inferiorității sale; rușinat. 2. (Și subst.) Care suportă umilințe, jigniri. 3. (Înv.) Simplu, modest, sărac.

UMILITOR, -OARE (< *umili*) adj. Care umilește; care aduce jigniri.

UMLAUT (cuv. germ.) s. n. 1. Fenomen fonetic care constă în modificarea timbrului unei vocale accentuate sub influența unei vocale dintr-o silabă următoare. 2. Tremă folosită în unele limbi pentru a nota vocalele devenite anterioare prin fenomenul de mai sus.

UMM AL-QAIWAIN [um æl kiauʔin], emirat în pen. Arabia, în Emiratele Arabe Unite, pe țărmul de SE al G. Persic; 780 km²; 45,7 mii loc. (2005). Centrul ad-tiv: *Umm al-Qaiwain*. Pescuit de perle. Zăcăminte de petrol și gaze naturale. Din 1971 emiratul independent intră în statul federal Emiratele Arabe Unite.

UMNAK, ins. în arh. Aleutine (S.U.A.), în grupul insulelor Fox, la SV de ins. Unalaska; 1 748 km²; 113 km lungime; 19 km lățime. Alt. max.: 2 109 m. (Mount Vsevidof). Localit. pr.: Nikolski.

UMOARE (< fr., lat.) s. f. 1. Lichid biologic, care constituie mediul intern în care trăiesc și își desfășoară activitatea celulele organismului. ♦ *U. apoasă* = lichid transparent care umple camera anterioară a ochiului. *U. vitroasă* = masă gelatinoasă transparentă care umple camera posterioară a ochiului; sin. *corp vitros*. 2. Dispoziție afectivă fundamentală care se exprimă prin stări sufletești agreabile sau dezagreabile; în trecut era explicată prin teoria *umoră*lă, azi depășită.

UMOR (HUMOR) (< fr.) s. n. 1. Înclinare spre glume și ironii ascunsă sub o înfățișare serioasă; manifestare în scris sau în vorbire a acestei înclinații; *p. ext.* veselie, haz. 2. Categorie estetică aparținând sferei comicalului, a cărei esență constă în relevarea nonsensului și a incompatibilității laturilor unor situații sau fenomene considerate, în virtutea

obișnuinței, firești. Uneori u. poate include elemente dramatice sau tragice (u. negru, macabru, absurd).

UMORAL, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la umoare, care se realizează prin intermediul unor substanțe (ex. hormoni), transportate în organism în special prin circulația sangvină. ♦ (FIZIOL.) *Teoria* ~ = teorie a reglării funcțiilor organismului prin intermediul umorilor. Formulată în Antic. de Hipocrat din Kos (care concepea sănătatea și boala ca rezultate ale echilibrului sau dezechilibrului a patru umori: sângele, bila albă, bila neagră și flegma). În concepția medicală actuală, reglarea funcțiilor organismului se realizează prin mecanisme nervoase și umorale în strânsă interrelație. V. *temperament*. ♦ *Răspuns imun u.*, reacție de apărare a organismului prin anticorpi secretați de plasmocite și vehiculați prin sânge.

UMORIST, -Ă (< fr.) s. m. și f. Autor de scrieri sau desene umoristice.

UMORISTIC, -Ă (< fr., it., germ.) adj. Care are, care exprimă umor; hazliu; care aparține genului comic.

UMOV [umɔf], **Nikolai Alekseevici** (1846–1915), fizician rus. Contribuții la fizica corpului solid, optică, mecanică cuantică; a studiat fluxul de energie radiantă (*vectorul lui U.*), polarizarea luminii.

UMPLE (lat. *implere*) vb. III tranz. 1. A face ca o cavitate, un recipient etc. să fie plin; a băga înăuntru (până la refuz); *p. ext.* a face să conțină o cantitate oarecare din ceva. ♦ (Refl.) A *și se umple ochii de lacrimi* = a începe să plângă; a avea ochii înlăcrimați. 2. Fig. A-1 face pe cineva să se simtă cuprins sau apăsător de un sentiment, de o senzație; a coplesi pe cineva. 3. (Despre sunete, zgomote) A cuprinde un loc, un spațiu. ♦ A răspândi sunete, zgomote etc. 4. A acoperi o suprafață, o întindere etc.; a ocupa un spațiu. ♦ Tranz. și refl. A (se) murdări, a (se) mânji. ♦ A (se) contamina, a (se) molipsi.

UMPLUTURĂ (< *umple*) s. f. 1. Preparat culinar care se introduce într-un înveliș de aluat, de legume sau de foi, alcătuind împreună un fel de mâncare sau o prăjitură. 2. Piesă sau strat de material care acoperă sau umple spațiul dintre obiecte tehnice apropiate (două piese, două elemente de construcție etc.). ♦ *Material de u. = a)* material granular folosit pentru nivelarea unei suprafețe, realizarea unui strat izolat între două elemente de construcție etc.; *b)* material de natură anorganică

folosit în amestec cu material fibros la fabricarea hârtiei, pentru a-i îmbunătăți anumite calități sau pentru a-i micșora prețul de cost. **3.** Fig. Ceea ce servește pentru completarea unui gol. ♦ Element lipsit de valoare adăugat unei opere artistice, științifice etc.

UMUAHIA, oraș în S Nigeriei, capitala statului Abia; 264,6 mii loc. (2005). Stație de c.f. Centru comercial și piață agricolă pentru batate, porumb, citrice, ulei de palmier. Fabri de bere și de ulei de palmier.

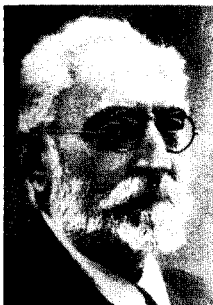
UN, O (lat. *unus, una*) art. nehot., num. card. **1.** Art. nehot. Detașează un substantiv de clasa sa fără să dea o nuanță deosebită noțiunii: *a fost odată un împărat*. ♦ Accentuează noțiunea exprimată de subst.: *i-a cuprins o mare jale*. ♦ Dă sens general substantivului: *un artist poate exprima cele mai înalte sentimente*. ♦ (Înainte de un nume propriu, redă o comparație) *Unul ca...*, unul asemenea cu... ♦ Precedând o altă parte de vorbire, îi dă calitatea de subst.: *un ce; un oarecare*. **2.** Num. card. Expresie a unității; egal cu o unitate. *Un copil, o casă*.

UNA CORDA (loc. it.) (MUZ.) **1.** Expresie care indică utilizarea pedalei-surdină la pian; prin deplasarea mecanismului, ciocănelele lovesc numai o coardă din trei. **2.** La instrumentele cu coarde indică un pasaj cântat pe o singură coardă în scopul obținerii unui efect sonor deosebit.

UNALASKA, ins. în arh. Aleutine (S.U.A.), în grupul insulelor Fox; 2 756 km²; 121 km lungime; 40 km lățime. Alt.: 2 035 m (vulcanul Makushin). Localit. pr.: Dutch Harbor.

UNAMUNO Y JUGO [huɣo], Miguel de (1864–1936), scriitor și filozof spaniol. Prof. univ. la Salamanca. Obsedat de moarte din cauza unei tragedii de familie, **U.** a dezvoltat o concepție bazată pe „sentimentul tragic al vieții”, în care

Miguel de Unamuno y Jugo

sunt reunite elemente din teologia protestantă liberală și din filozofiile lui *W. James* și *S. Kierkegaard*. Ca poet („Christul lui Velásquez”, „Cântece de exil”), romancier („Dragoste și pedagogie”, „Negura”), dramaturg („Celălalt”) și eseist este interesat de contrastul dintre moarte și dorința de nemurire sau de cel dintre credință și rațiune („Despre sentimentul tragic al vieții la oameni și popoare”, „Agonia creștinismului”), opera sa fiind o împletire dintre realism și inspirația fantastică, și reflectând spiritul său polemic și dialectic. A opus mediocrității „ne-bunia sublimă” a eroismului absurd („Viața lui Don Quijote și a lui Sancho Panza după Miguel de Cervantes Saavedra”). Pamflete.

UNANIM, -Ă (< fr.; lat. *unanimus* < din *unus* „un” + *animus* „suflet”) adj. Care exprimă acceptarea tuturor, care aparține tuturor; fără excepție, general.

UNANIMISM (< fr.) s. n. Mișcare literară inițiată în Franța, în 1903, de către *J. Romains* și apoi de către *Dos Passos* în S.U.A.; răspândită și în alte literaturi, u. urmarea reliefarea continuității psihice a grupurilor umane (familia, strada, uzina, orașul) și investigarea conștiinței colective, psihologia individului fiind dedusă din aceea a colectivității umane căreia îi aparține. Printre reprezentanții u. s-a numărat și *G. Duhamel*.

UNANIMITATE (< fr., lat.) s. f. Unitate de opinii, de sentimente etc.; acord, înțelegere deplină (între toți) cu privire la o idee, la un vot, o opțiune etc. ♦ Loc. *În* (sau *cu*) *unanimitate* = cu aprobarea tuturor, în mod unanim. ♦ Totalitatea voturilor. ♦ (DR.) Regină potrivit căreia hotărârile unui anumit organ colegial ori ale unei conferințe diplomatice sau ale unei organizații internaționale nu se pot lua decât cu votul sau cu aprobarea tuturor membrilor ori a tuturor delegaților prezenți.

UNCHI (lat. *avunculus*) s. m. **1.** Fratele sau vărul tatălui ori al mamei (respectiv al socrului sau al soacrei); termen cu care se adresează nepoții acestui bărbat. **2.** Termen de respect cu care o persoană tânără se adresează uneia mai în vârstă.

UNCHIAS (< *unchi*) s. m. Om bătrân, moș, moșneag.

UNCIAL, -Ă (< lat., fr.) adj. (POLIGR.) *Literă u.* (sau *caracter u.*) = literă mare, întrebuintată în inscripții, la titlurile cărților etc., corespunzătoare literii verzale, dar cu forme mai rotunjite.

UNCIE (< lat.) s. f. (METR.) Unitate de măsură engleză, pentru masă (simbol: oz); *u. comercială* = 28,349523 g; *u. monetară* (pentru metale prețioase) = 31,103479 g.

UNCINAT (< fr., lat.) adj. (Despre unele organe ale plantelor) Care are vârful recurbat, în formă de cârlig (ex. dinții calciului, perii de pe tulpină).

UNCROP (< sl.) s. n. (Pop.) **1.** Apă clocotită. **2.** (Reg.) Băutură alcoolică fierbinte oferită nuntașilor a doua zi după cununie; ospățul și datinele obișnuite în această zi.

UNCOPEALĂ (< *uncrop*) s. f. Senzație de căldură, de moleșeală; somnolență, toropeală.

UNDAMETRU (< *undă*, după fr. *ondemètre*; {s} fr. *onde* „undă” + gr. *metron* „măsură”) s. n. Aparat pentru măsurarea frecvențelor oscilațiilor electromagnetice (frecventmetru).

UNDĂ (lat. *unda*, **3.** după fr. *onde*) s. f. **1.** Ondulație care se propagă pe suprafața apei liniștite, val; *p. ext.* apă (curgătoare sau stătătoare). **2.** Masă de aer care se mișcă ușor; *p. ext.* aer, văzduh. **3.** (FIZ.) Formă de propagare a unei oscilații (2), caracterizată printr-o variație spațială care se deplasează din aproape în aproape cu viteză finită. ♦ *Lungime de u.* = (la unde monocromatice) distanța dintre două puncte succesive ale unei unde aflate în aceeași fază de oscilație. *U. mecanică* = vibrație care se propagă într-un mediu solid, lichid sau gazos datorită interacțiunilor cu caracter elastic dintre domeniile învecinate ale mediului (ex. u. sonoră, u. de șoc, u. seismică etc.). *U. electromagnetică* = câmp electromagnetic variabil care se propagă, în substanțe sau în vid, datorită interacțiunilor dintre variațiile câmpului electric și ale celui magnetic. *V. radiație electromagnetică*. *U. radio* = undă electromagnetică a cărei frecvență se situează în domeniul radiofrecvențelor. *U. de Broglie* = undă asociată microparticulelor care determină anumite fenomene legate de comportarea acestora. *V. funcție de undă*. *U. verde* = sistem de circulație care permite autovehiculelor din trafic, care circulă cu o anumită viteză, constantă, să întâlnească numai semafoare cu lumină verde; *fig.* aprobare. **4.** (FIZIOL.) *U. peristaltică v. peristaltism*. **5.** (HIDROL.) *U. de viitură v. viitură* (1).

UNDE (lat. *unde*) adv. **1.** (Interogativ) În ce loc? În care direcție? ♦ (Precedat de prep. „de”) Din ce loc? de la cine? ♦ Expr. *De unde (și) până unde?* = cum? în ce fel? cu ce ocazie? (*Da*) *de unde?* =

imposibil, nici pomeneală. 2. Deodată, când. Il. (Cu valoarea de conj.) 1. (Introduce o propoziție circumstanțială de loc) în locul în care, încotro. 2. (Introduce o propoziție atributivă) în care. 3. Introduce o propoziție completivă: *Știa unde sunt cărțile*. 4. (Pop.; introduce o propoziție circumstanțială causală) Din cauză că, pentru că, deoarece; *bucuria lui era mare unde vedea că fiul său învăța bine*.

UNDERGROUND [andəgraund] (cuv. engl. „subteran”) subst., adj. invar. 1. (Mișcare artistică de avangardă) realizată în afara circuitului obișnuit al difuzării și comercializării. 2. Denumire a metroului în țările anglosaxone.

UNDEVA (< unde + va) adv. Într-un loc, într-o direcție oarecare. ♦ (Precedat de prep. „de”) Printr-un loc oarecare, într-un anumit loc.

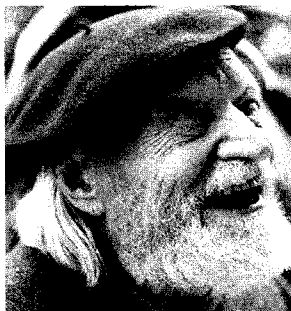
UNDIȚĂ (< sl.) s. f. Unealtă de pescuit alcătuită dintr-o vergea flexibilă de care atârnă o sfoară, un fir de material plastic etc., având la capăt un cârlig de metal, ascuțit și îndoit la vârf, în care se înfige momeala.

UNDO [andu] (cuv. engl. „a desface, a dezlega”) subst. (INFORM.) Comandă de program care readeuce programul și datele de lucru în starea în care erau înainte de a da ultima comandă, care este astfel anulată.

UNDREA s. f. v. *andrea*.

UNDESET [ūnset], Sigrid (1882–1949), scriitoare norvegiană. Atitudine antifascistă. Romane ce abordează situația femeii într-o societate în care emanciparea acesteia, precum și problema dragostei și a fericirii implică diferite aspecte sociale și etice văzute dintr-o perspectivă religioasă și grefate pe fundalul unor concepții tipic medievale („Iubire și sânge”, trilogia „Kristin Lavransdatter”, ciclul „Olav Audunsson”, „Tufișul arzător”); eseuri

Sigrid Undset

Giuseppe Ungaretti

(„Etapă”, „Punctul de vedere al unei femei”); pagini autobiografice („Jenny”, „Unsprezece ani”). Premiul Nobel pentru literatură (1928).

UNDUI (< undă) vb. IV intrans. (Despre suprafața apelor; *p. analog.* despre lanuri etc.) A face unde, a se mișca în valuri.

UNDUIȚOȘ, -OASĂ (< undui) adj. Care se mișcă în valuri, în unde. ♦ (Despre sunete) Modulată, armonios, mlădios.

UNDUIȚE (< undui) s. f. Acțiunea de a undui și rezultatul ei; mișcare în valuri. ♦ Modulare, vibrare a unui sunet.

UNEALTĂ (< une[le] + alte[le]) s. f. 1. Piesă sau dispozitiv cu care se realizează fie prelucrarea mecanică a unor corpuri solide în vederea modulării lor prin modificarea formei și a dimensiunilor, a calității suprafeței etc., fie efectuarea unor operații de manevră, de montaj, de asamblare etc. Partea activă a unei u., care vine în contact direct cu obiectul de prelucrat, de mănuit, de fixat (de extras etc.) se numește *sculă*. 2. (EC. POL.) *Unelte de muncă* (sau de producție) = parte principală a *mijloacelor de muncă*, cuprinzând: scule, instrumente, mecanisme și mașini, de la cele mai simple (ex. ciocanul, dalta etc.) până la mașinile automate cibernetice. 3. Fig. Mijloc folosit pentru atingerea unui scop; persoană sau grup de persoane de care se folosește cineva pentru a-și atinge un scop (reprobabil).

UNELTI (< unealtă) vb. IV tranz. A pune la cale, a pregăti în ascuns o acțiune îndreptată împotriva cuiva; a complota.

UNELȚIRE (< unelti) s. f. Acțiunea de a unelti și rezultatul ei; complot, intrigă. ♦ (DR.) Aranjament fraudulos prin care se creează condiții favorabile săvârșirii unei infracțiuni (ex. în caz de trădare ori de înșelăciune).

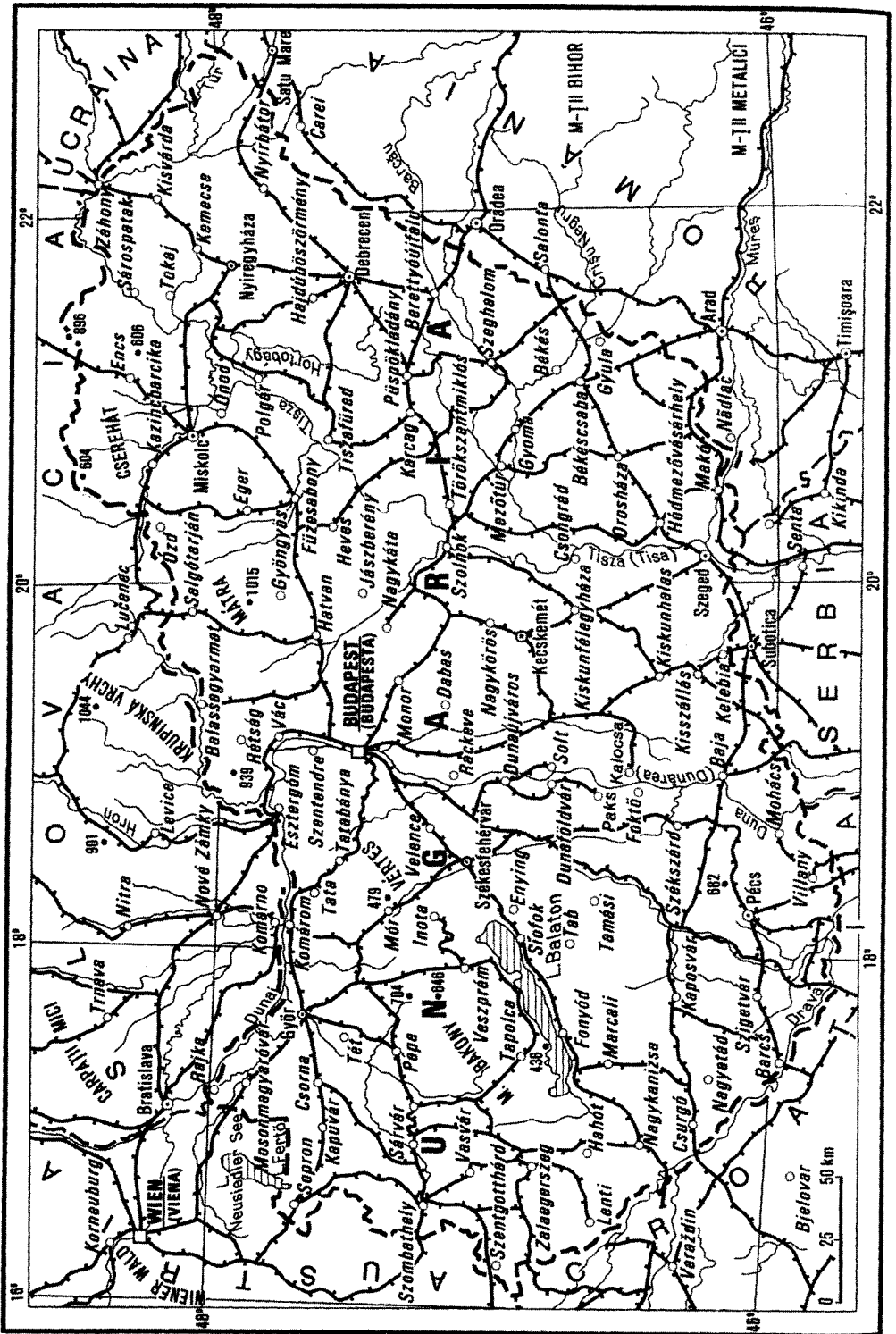
UNEORI (< une + ori) adv. Rareori, câteodată, din când în când.

UNESCO v. *Organizația Națiunilor Unite*.

UNGAR, -Ă (< n. pr. *Ungaria*) adj., s. m. și f. Maghiar.

UNGARETTI, Giuseppe (1888–1970), poet italian. Prof. univ. la Săo Paolo și Roma. Unul dintre principalii reprezentanți ai ermetismului italian, creația lui U. se înscrie pe linia operei lui Petrarca, Tasso și Leopardi. Lirica sa, de mare interiorizare a sentimentelor, prezintă condiția umană din perspectiva trăsăturilor ei esențiale – suferința și bucuria, dragostea și moartea. („Bucuria”, „Sentimentul timpului”, „Durerea”, „Pământul făgăduint”, „Carnetul bătrânului”). Eseuri critice, note de călătorie („Deșertul și apoi”). Traduceri.

UNGARIA, Republica Ungară Magyarorszag, stat în Europa Centrală, în bazinul mijlociu al Dunării; 93 030 km²; 10 076 581 loc. (2006). Limba oficială: maghiara. Religia: creștină (romano-catolici 63,1%, protestanți 25,5%, greco-catolici 2,6%, ortodocși 1%). Capitala: *Budapesta*. Orașe pr.: Debrecen, Miskolc, Szeged, Pécs, Győr, Nyiregyháza, Kecskemét, Székesfehérvár. Este împărțit în 19 comitate și capitala țării cu regim similar. Relief de câmpie (peste 80% din terit. are alt. sub 200 m) și coline. M-ții, care sunt de fapt ramificații ale lanțului carpatic, se întâlnesc în partea nordică având alt. reduse (alt. max. vf. Kékes din m-ții Mátra, 1 015 m). La E de Dunăre se află pr. câmpie, Alföld/Nagyalföld, traversată de cursul extrem de meandrat al Tisei și afl. acesteia pe stg. (Someș, Criș, Mureș). Între Dunăre și L. Balaton se află Mezöföld/Dúnantül, sector ceva mai înalt, vălurit, al mării C. Panonice; împreună cele două unități – Alföld și Mezöföld însumează aproape 60% din supr. țării. La N și NV de L. Balaton, se desfășoară o serie de înălțimi – Bakony (704 m), Vértes și Gerecse-Pilis – la origine masive muntoase vechi (horsturi din calcare și dolomite triasice), care se continuă spre granița cu Austria cu o altă reg. joasă numită Kisalföld (prelungire a șesului dunărean din S Slovaciei). În N țării, se află câteva masive muntoase bine individualizate: Börzsöny (939 m), Mátra, Bükk (958 m) și Zemplén-Tokaj (896 m) cu structură variată (inclusiv vulcanism neogen). Relativ izolat, situat în S țării, este masivul cristalino-mezozoic Mecsek (682 m), ce găzduiește zăcăminte de huiilă. Clima este temperată cu nuanțe continentale, mai evidente în

partea răsăriteană, cu ierni reci (-2,5°C media lunii ian., Budapesta) și veri călduroase (media lunii iul., 23,8°C, Budapesta) și precipitații mai bogate în V (peste 800 mm/an) și în zona montană din N. Pr. ape curgătoare – Dunărea (410 km pe terit. U.), Tisa (600 km în U.) și Drava sunt alohtone. Dunărea traversează țara în partea centrală, de la N la S, este navigabilă; Tisa la rândul ei are un curs în întregime îndiguit. Două lacuri sunt mai importante: Balaton („Marea Ungariei”, 596 km²) legat de Dunăre prin canalul Sió și Fertő/Neusiedler (337 km²), situat la

granița cu Austria. Pădurea de foioase (stejar și fag în special) acoperă 19,9% din supr. țării, concentrându-se în reg. muntoasă și deluroasă. Formațiunea vegetală dominantă odinioară – stepa (pusta) – a fost înlocuită în mare măsură de culturi agricole. Ea s-a păstrat mai bine în bazinul râului Hortobágy (NE țării) unde parcul național omonim, inclus pe lista rezervațiilor biosferei și în Patrimoniul natural universal se constituie în cel mai întins spațiu de stepă protejat din Europa (peste 800 km²) (exceptând spațiul ex-sovietic). Aici sunt protejate și peste 200 specii de păsări (dropii, rațe și găște sălbatice, berze, bătlani, vulturii, șoimi ș.a.). Expl. de bauxită (647 mii t, 2006, locul 4 în Europa), huiilă, lignit, uraniu, petrol, gaze naturale, turbă, mangan, aur, gips, bentonită, caolin și talc. Ind. produce: energie electrică, fontă și feroaliaje, oțel, aluminiu, sulf, autovehicule și vehicule comerciale, aparate de radio și televizoare (3,23 mil. buc., 2006, locul 3 în Europa), frigider (locul 8 în Europa în 2004), aparate telefonice, echipament electric și electronic, mașini și utilaje, mecanică fină, produse petrolere, amoniac, clor, acid clorhidric și sulfuric, îngrășăminte

azotoase și fosfatice, anvelope, medicamente, coloranți, mase plastice și rășini sintetice, fire sintetice, hârtie, ciment, cherestea, țesături, conf., încălț., lapte, brânzeturi, unt, carne, ulei de floarea-soarelui, ulei de rapiță, zahăr brut, vin, bere, țigarete, piei tăbăcite ș.a. Agr. are un pronunțat caracter intensiv. U. având dezvoltată atât producția vegetală (cu cerealele ocupând peste 50% din supr. cultivată), vitipomicolă (renumite fiind vinurile de Tokaj) cât și cea animalieră. Se cultivă grâu (5 mil. t, 2005), porumb (9 mii. t, 2005, locul 4 în Europa și locul 6 la export pe Glob), ovăz, orz, mei, seacă, sorg, orez, sfeclă de zahăr, floarea-soarelui, rapiță, soia, tutun, cartofi, cănapă, legume, pomi fructiferi etc. Efective numeroase de porcine (4,1 mil. capete, 2005), bovine, ovine și mai reduse de cabaline și caprine. Pescuitul are o importanță locală, în schimb apicultura păstrează un loc însemnat. Infrastructura căilor de comunicații este bine dezvoltată și cuprinde 7 950 km căi ferate (2 848 km electrificații), 159 568 km căi rutiere (dintre care 44% asfalțate și 468 km autostrăzi), c. 1 400 km căi navigabile interne (porturi la Dunăre – Budapesta, Győr, Mohács), 5 732 km conducte magistrale (75% gazoducte și 848 km oleoducte) și 43 aeroporturi (16 modernizate, două – inclusiv Ferihegy/Budapesta putând opera curse internaționale). Turismul pune în valoare atât elementele cadrului natural, cât mai ales cele de ordin cultural-istoric și cel balneoclimateric (15,7 mil. turiști străini, 2003, locul 7 în Europa). Pr. zone și obiective: Budapesta, unul dintre marile centre turistice ale Europei Centrale cu numeroase monumente culturale, istorice și artistice; fortificațiile cetății Buda, incluse în Patrimoniul cultural universal (1987), inclusiv faimosul Bastion al Pescarilor, clădirea Parlamentului (o adevărată emblemă a orașului), complexul Millenium (1896), bazilica Sf. Ștefan, biserica franciscană (sec. 18), podurile peste Dunăre (Lanchid – podul cu lanțuri, Margithid – podul Margareta), numeroase statui și monumente comemorative, izvoare termale cunoscute din perioada romană (renumită fiind baza de tratament de la complexul hotelier Gellert), lacul Balaton înconjurat de stațiuni balneoclimaterice (Siófok, cea mai importantă, Balatonszéplak, Balatonföldvár, Balatonszárszó, Fonyód, Balatonjenyese, Balatonalmádi ș.a.), pen. Tihany, L. Velencei (la NE de Balaton) cu stațiunile ce-l înconjoară (Agárd, Kisvelence, Velenceifürdő ș.a.), L.

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Comitate/ oraș capitala*	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc., 2006)	Centrul ad-tiv
Bács-Kiskun	8 445	537,8	Kecskemét
Baranya	4 430	398,3	Pécs
Békés	5 631	385,8	Békéscsaba
Borsod-Abaúj-Zemplén	7 247	725,7	Miskolc
Budapest/Budapesta*	525	1 698,1	–
Csongrád	4 263	423,5	Szeged
Fejér	4 359	428,3	Székesfehérvár
Győr-Moson-Sopron	4 089	441,6	Győr
Hajdú-Bihar	6 211	547,3	Debrecen
Héves	3 637	320,8	Eger
Jász-Nagykun-Szolnok	5 582	407,2	Szolnok
Komárom-Esztergom	2 265	314,7	Tatabánya
Nógrád	2 544	214,8	Salgótarján
Pest	6 394	1 157,5	Budapesta
Somogy	6 036	329,3	Kaposvár
Szabolcs-Szatmár-Bereg	5 937	578,5	Nyíregyháza
Tolna	3 703	242,9	Szekszárd
Vas	3 336	264,3	Szombathely
Veszprém	4 613	365,0	Veszprém
Zala	3 784	294,1	Zalaegerszeg

Hévíz și stațiunea balneoclimaterică omonimă; stațiunea balneoclimaterică Hajdúszonozló din E Alföld-ului, cotul Dunării (Duna-kanyar) cu ins. Szentendre; orașul Vișegrad (cu o cunoscută cetate medievală), orașele istorice Vác și Esztergom situate, de asemenea, pe Dunăre, mănăstirea benedictină Pannonhalma (996) inclusă în Patrimoniul cultural universal (1996); m-ții Pilis, Börzsöny, Mátra (cu stațiunile balneare și turistice Mátrafüred, Mátraháza, Paráfurdó ș.a.), interesante obiective turistice (cetăți, castele, biserici, monumente, muzee ș.a.) se întâlnesc și în alte orașe ungare, precum Miskolc, Győr, Veszprém, Székesfehérvár, Pécs ș.a. Zona viticolă Tokaj; satul tradițional Hollókő (din 1987) și cimitirul paleocreștin de la Pécs (din 2000) sunt incluse în Patrimoniul cultural universal. Moneda: 1 Forint = 100 Fillér. Export: echipament de telecomunicații, mașini electrice, motoare pentru autovehicole, vehicule, computere și mașini de birou. Pr. parteneri (2003): Germania (31%), Austria (6.7%), Franța (5.6%), Italia (5.6%), Marea Britanie (5%). Import (2003): mașini electrice, mașini și utilaje (15.7%), autovehicole (8.4%), echipament de telecomunicații (7.1%), combustibili minerali (5.8%). Pr. parteneri: Germania (28.8%), Austria (8.2%), Rusia (5.7%), Italia (5.4%), Olanda (4.9%).

– *Istoric.* Locuit în Antic. de triburile, trace, iar după 400 î.Hr. și de triburile celtice, terit. U. este transformat (parțial), în anul 10 î.Hr., în prov. romană (Pannonia). În epoca migrațiilor, U. face parte din Imp. hunilor (sec. 4–5), gepizilor (sec. 5–6) și al avarilor (sec. 6–8). Triburile fino-ugrice ale ungarilor, originare din zona centrală a m-ților Urali, stabilite în sec. 5–9 în ținuturile Volgăi mijlocii, părăsesc, sub presiunea pecenegilor, aceste reg. și, conduse de *Arpád*, se stabilesc (896–900), în C. Pannoniei. De aici, ei întreprind, până la înfrângerea lor de către *Otto I*, la Lechfeld, în apropiere de Augsburg (955), incursiuni pustiitoare în Europa Centrală și Imp. Bizantin. *Stefan* (István) / *cel Sfânt* (997–1038) unifică triburile ungarilor, se creștinează și obține de la papa Silvestru II coroana regală (1001), legând astfel U. de lumea creștină occidentală. Consolidarea autorității centrale, ca și slăbirea vecinilor – Sfântul Imp. Roman și Bizanțul –, au ca urmare, în sec. 11–13, o dinamică expansiune a Regatului Ungar, care anexează în N Slovacia, în S Croația, Dalmația și Voivodina, iar în E voievodatul autonom Transilvania. Coloniști germani

sunt instalați ca agricultori, mineri sau comercianți în noile terit. cucerite. Invasia mongolă din 1241 pustiiește întreaga U., regele *Bela IV* fiind înfrânt în bătălia de pe râul Sajó (Mohi). O primă epocă de afirmare cunoaște Regatul Ungar în timpul domniei lui *Ludovic I de Anjou* (1342–1382), devenit, în 1370, și suveran al Poloniei. *Sigismund de Luxemburg* suferă un răsunător eșec în încercarea sa de a stăvilii înaintarea turcilor în Balcani; la Nicopole (1396) armata cruciaților este zdrobită de sultanul Baiazid I. Sub conducerea lui *lanca de Hunedoara*, voievod al Transilvaniei și regent al Ungariei, Regatul Ungar respinge temporar atacurile otomane spre centrul Europei (victoria de la Belgrad, din 1456, asupra lui Mehmed II). Sub fiul lui *lanca de Hunedoara*, *Matiá Corvin* (1458–1490), U. medievală atinge apogeul expansiunii teritoriale, al dezvoltării economice și culturale. Înfrângerea de la Mohács în fața Imp. Otoman (1526) și cucerirea Budei de către turci (1541) au ca urmare destrămarea Regatului Ungar. După moartea lui Ludovic II, ultimul reprezentant al dinastiei, pe câmpul de bătălie de la Mohács (1526), *Ferdinand I de Habsburg* și voievodul Transilvaniei, *Ioan Zápolya*, proclamați regi ai U., își dispută stăpânirea regatului. Prin ocuparea Budei de către Imp. Otoman și transformarea U. Centrale în pašalâc (1541), Regatul Ungar își încetează de fapt existența. Imp. Habsburgic ocupă partea apuseană a U., cu reședința la Bratislava, partea centrală intră în stăpânirea directă a Imp. Otoman, administrată sub forma pašalâcului de la Buda pentru 145 de ani, iar voievodatul Transilvaniei devine principat de sine stătător, sub suzeranitate otomană, asemenea Țării Românești și Moldovei. În cadrul ofensivei inițiate de Imp. Habsburgic, după respingerea asediului Vienei (1683) de către otomani, U. este ocupată în 1686, iar Transilvania în 1687, anexiuni recunoscute prin Tratatul de la Karlowitz (1699). Conflictul dintre nobilimea maghiară și regimul absolutist habsburgic se încheie în 1711 cu un compromis, care structurează raporturile austriaco-ungare. Revoluția izbucnită la Budapesta (15 mart. 1848), condusă de *Kossuth Lajos*, se transformă într-o mișcare de eliberare națională, U. proclamându-și independența (14 apr. 1849) și anexând și principatul Transilvaniei. Intervenția armatelor Rusiei contribuie la înăbușirea în sânge a revoluției ungare (aug. 1849). Înfrân-

gerea Austriei Habsburgice de către Prusia, în războiul din 1866, are ca rezultat încheierea pactului dualist (1867). În urma acestuia, U. devine regat în cadrul Imp. Austro-Ungar nou creat, cu o Constituție proprie și o largă autonomie internă. Împăratul Franz Joseph este încoronat și ca rege al U. Terit. include în Regatul Ungar – Slovacia, Croația, Transilvania ș.a. – sunt ținta unui intens proces de maghiarizare forțată (în 1910, etniile nemaghiare, majoritare în reg. lor – croați, sloveni, ruteni, slovaci, români, ucraineni etc., însumau peste 50% din întreaga populație administrată de Budapesta). U. participă, alături de Austria și Germania, la Primul Război Mondial (1914–1918). După înfrângerea și destrămarea Imp. Habsburgic, la 16 nov. 1918 este proclamată Republica Ungară, iar după crearea Partidului Comunist de către *Béla Kun* (24 nov. 1918) acesta înstituie Republica Socialistă Ungară (21 mart. 1919), cu un regim inspirat după cel creat în Rusia de către Lenin. Tratatul de pace de la *Trianon*, semnat de Ungaria cu Puterile Antantei și țările aliate (4 iun. 1920), consfințește noile frontiere ale statului ungar și recunoștea unirea Slovaciei și Ucrainei Subcarpatice cu Cehoslovacia, a Croației, Sloveniei și a Banatului de Vest cu Serbia, a reg. Burgenland cu Austria, a Banatului de Est, Crișanei, Maramureșului și Transilvaniei cu România. Amiralul *Horthy Miklós*, devenit *de facto* șeful statului (1920–1944), instituie un regim de dictatură personală, apropiindu-se de statele care contestau sistemul de la Versailles – Germania nazistă și Italia fascistă. Politica de revizuire a Tratatului de la Trianon este fructificată în condițiile crizei, când, cu sprijin german și italian, U. anexează, în urma celor două „arbitraje” de la Viena (nov. 1938 și aug. 1940), S. Slovaciei și NV Transilvaniei, în 1939, Ucraina Subcarpată (Rutenia), iar după atacarea Iugoslaviei (1941) de către Germania, la care se realizează și armata ungară, Voivodina de Vest. În mart. 1944, U. este ocupată de trupele germane, iar la 15 oct. 1944 puterea este preluată de guvernul fascist condus de *Szálasi Ferenç*. Între nov. 1944 și apr. 1945, U. este ocupată de armata sovietică. La 1 febr. 1946, U. este proclamată republică, iar la 18 aug. 1949, republică populară. La 10 febr. 1947, U. semnează Tratatul de pace de la Paris, care recunoaște pe plan internațional hotarele statului ungar din 1937. Din 1945, U. cu-

noaște destinul statelor est-europene intrate sub dominație sovietică, implementând noua societate după modelul stalinist. Membru al O.N.U. (14 dec. 1955). În contextul procesului de destalinizare, la Budapesta izbucnește (23 oct. 1956), o revoluție anticomunistă. Trupe sovietice înăbușă în sânge, la începutul lunii nov. 1956, tentativa ungară de respingere a sistemului comunist (c. 20 000 de victime). Peste 200 000 loc. părăsesc în aceste zile țara. La 4 nov. 1956, **Kádár János** formează un nou guvern care, după o perioadă inițial dogmatică, vedește, de la începutul anilor '60 ai sec. 20, tendințe liberale în domeniul politicii economice. **Kádár János**, al cărui nume este legat de programul reformist care transformă U., în deceniile 7 și 8, în cel mai liberal stat al sistemului socialist, se opune, la mijlocul anilor '80 ai sec. 20, adâncirii și extinderii acestuia, fiind înlocuit, în mai 1988, din funcția de conducător al Partidului Comunist. După această dată, țara cunoaște un proces rapid de transformări ec. și social-politice. Conducătorii revoluției din 1956 sunt reabilitați în 1989. Ultimele trupe sovietice părăsesc U. la 19 iun. 1991. În febr. 1989, Partidul Muncitoresc Socialist Ungar (fondat în 1948, prin unirea partidului comunist cu cel socialist) renunță la monopolul puterii și se autodizolvă în oct. 1989, reînființându-se sub numele de Partidul Socialist Ungar. La 23 oct. 1989 se renunță la titlulatura de republică populară, fiind proclamată Republica Ungară (cea de-a IV-a republică). Primele alegeri libere de după 1945, ținute la 25 mart. și 8 apr. 1990, consacră noul sistem multipartit; **Antall József**, președintele Forumului Democrat, devine prim-min. (1990-1993), iar **Göncz Árpád** este ales, în aug. 1990, și reales în 1995 președinte ai republicii. Ca prim stat „ex-socialist”, U. devine, în nov. 1990, membru al Consiliului Europei, în 1995, al O.E.C.D., iar în 1997 începe tratativele pentru aderarea la N.A.T.O. Problema minorităților maghiare din afara frontierelor U. devine un subiect viu disputat al politicii interne și al relațiilor cu statele vecine. Socialistul Horn Gyula, victorios în alegerile parlamentare din mai 1994, formează un nou guvern de coaliție, realizând prima alternanță la guvernare a epocii post-comuniste. Stabilitatea economică și politică atrage în U. cele mai importante investiții străine din toate țările central-europene. La 8 iul. 1997, U. este nominalizată, la Conferința de la Madrid, printre cele trei state foste

comuniste admise să înceapă procedura de aderare la N.A.T.O., iar la 16 iul. 1997 face parte din grupul de state care încep tratativele de aderare la U.E. În alegerile parlamentare din 10 și 24 mai 1998, Federația Tinerilor Democrați – Partidul Civic/ FIDESZ – MPP obține 148 din cele 386 de mandate ale Parlamentului (față de numai 20 de mandate la alegerile din 1994) situându-se astfel pe primul loc, iar Partidul Socialist Ungar /MSZP al lui Horn Gyula ocupă locul al doilea cu 134 mandate. **Orbán Viktor**, liderul Federației Tinerilor Democrați – Partidul Civic, formează un guvern de coaliție de centru-dreapta. La 12 mart. 1999, U. devine, alături de Cehia și Polonia, stat membru al N.A.T.O. În iun. 2000, Adunarea Națională îl alege pe **Mádár Ferenc** ca președinte al țării în locul lui **Göncz Árpád**. La capătul unei campanii electorale furtunoase scrutinul parlamentar din apr. 2002 are ca învingător, la mică diferență însă, forțele de stânga, Partidul Socialist Ungar/MSZP obține 178, iar aliatul său – Alianța Democraților Liberi/ SZDSZ – 20 mandate – asigurând astfel coaliției 198 din cele 386 de locuri ale noului Parlament, care formează noul guvern condus de **Medgyessy Peter**. Printr-un referendum (apr. 2003), 53,8% din alegătorii prezenți la urne se pronunță pentru integrarea U. în Uniunea Europeană (mai 2004). **Sólyom László**, candidat independent este ales președinte (7 iun. 2005), iar după demisia lui **Medgyessy** (19 aug. 2004) **Gyurcsány Ferenc** devine prim-min. (29 aug. 2004), recreditat în urma alegerilor din 23 apr. 2006. Mai multe reforme nepopulare, creșteri de taxe, ca și o declarație controversată a premierului duc la demonstrații de stradă antiguvernamentale. Republică parlamentară.

UNGAVA 1. Golf larg în ENE Canadei, în SE str. Hudson, care pătrunde adânc în țărmul de N al prov. Québec; 320 km lungime; 265 km lățime; ad. max.: 298 m. Țărm dantelat, cu multe estuare și golfulete. În el se varsă râurile Rivière aux Feuilles, Koksoak, Rivière à la Baleine, George ș.a. În NV Golfului U. se află ins. Akpatok (767 km²). În perioada nov.-iun. îngheață. Adeseori în această zonă migrează urșii polari. 2. Peninsula largă în ENE Canadei, mărginită de golfului Hudson și James la V, str. Hudson la N și G. U. la E și NE; c. 350 mii km². Relief vălurit cu alt. de 300-600 m. Zonă de tundră. Zăcămintele de min. de fier, uraniu, nichel, cupru, azbest ș.a.

Locuită pe alocuri de eschimoși și amerindieni băștinași. În 1950, în această peninsulă a fost descoperit un crater făcut de căderea unui meteorit, cu un diametru de 3,4 km și o adâncime de 250 m, azi ocupat de un lac. Se estimează că impactul meteoritului cu solul a avut loc acum c. 1,4 mil. de ani. 3. Vastă reg., în ENE Canadei, în N prov. Québec, cuprinsă între golfului James și Hudson la V, str. Hudson și G. U. la N și NE, pen. Labrador la E și râul Eastmain la S, ocupând pen. U. și zonele ei înconjurătoare; c. 1,6 mil. km². Între 1869 și 1895, această reg. a fost parte componentă a Teritoriilor de NV (Northwest Territories), din 1895 și până în 1912 a fost district separat, iar în 1912 a fost inclus în prov. Québec cu numele New Québec. La sfârșitul anului 1927, reg. U. a fost împărțită în două, cea mai mare parte revenind prov. Québec iar restul prov. Newfoundland.

UNGE (lat. *ungere*) vb. III 1. Tranz. și refl. A (se) acoperi cu un strat de material unsuros; (tranz.) a gresa. 2. Tranz. A investi un monarh sau un arhieru. ♦ A mirui. 3. Tranz. A lipi un perete, a vârui, a spoi, a murui. ♦ Refl. A se murdări, a se mânji. ♦ Fig. A mitui.

UNGERE (< *unge*) s. f. 1. Acțiunea de a (se) unge. 2. (REL.) Ceremonie religioasă de consacrare a unui monarh sau a unei înalte fețe bisericești, în cadrul căreia persoana respectivă era unsă cu mir. În Țara Românească și în Moldova, la înscăunare, de regulă, domnul era uns de către mitropolit. ♦ *Ungerea bolnavilor* = (la catolici) maslu. 3. Operația de introducere a unui lubrifiant (ulei, vaselină etc.) între două suprafețe aflate în contact și în mișcare relativă, pentru a asigura o peliculă continuă de lubrifiant între ele și a reduce frecarea; gresaj. 4. Practică orientală realizată cu scopul împrăspătării și parfumării pielii, împrumutată din ritualuri religioase având un puternic substrat magic. Se ungeau atât ființe vii, cât și unelte, arme sau pietre.

UNGHEANU, Mihai (n. 1939, Slobozia Veche, azi Slobozia), critic, istoric literar și om politic român. Redactor-șef adjunct la revista „Luceafărul” (1974-1990). Comentarii caracterizate prin patos justițiar și nerv polemic, referitoare indeosebi la ideologia literară („Campanii”, „Pădurea de simboluri”, „Adio, d-le Maiorescu”), monografia „Marin Preda, vocație și aspirație”. Adept al protocranismului.

UNGHENI 1. Municipiu în Republica Moldova, situat pe malul stg. al Prutului, reședința jud. cu același nume. Pop.: 35,1 mii loc. (2004). Industree; piață agricolă. Bisericele Sf. Nicolae (1882) și Sf. Alexandru Nevski (1905). Muzeu etnografic. Menționat documentar din 1430. **2.** Oraș în jud. Mureș, situat în zona de contact a pod. Târnavelor cu dealurile Nirajului, pe râul Niraju Mic, la S de municipiul Târgu Mureș; 6 869 loc. (2008). Aeroport (în satul Recea) care servește municipiul Târgu Mureș, aflat la 13, 5 km de acesta. Nod rutier. Expl. de argilă. Prefabricate din beton. Fermă avicolă. Menționat documentar ca sat în 1264. Declarat oraș în 2004. **3.** Com. în jud. Argeș, situată în VNV C. Găvanu- Burdea, pe dr. văii râului Teleorman; 3 378 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul Colțu). Bisericele Sf. Nicolae (1770) și Sfinții Voievozi (1792), în satele Goia și Găujani. **4.** Com. în jud. Iași, în SE C. Jijiei Inferioare, pe dr. Prutului (la granița cu Rep. Moldova); 4 285 loc. (2008). Punct de vamă în satul U. Biserica Sfântul Nicolae (1858) în satul Bosia.

UNGHER (lat. *angularium*) s. n. 1. Porțiune dintr-o încăpere cuprinsă între doi pereți reuniți la extremități; colț, unghi (4). Loc retras, ascuns; cotlon. **2.** (Pop.) Dulap triunghiular care se așază pe colț.

UNGHI (lat. *angulus*) s. n. 1. (MAT.) Figură geometrică formată din două semidrepte (laturile u.) care pleacă din același punct. (vârful u.) După mărime, se clasifică în: u. ascuțite, u. drepte, u. obtuze. Două u. pot fi complementare, suplimentare (după suma lor). ♦ *U. orientat* = u. pe care s-a fixat un sens pozitiv de măsurare. **2.** (ASTR.) *U. orar* = una dintre coordonatele orare. *V. coordonată*. **3.** (ANAT.) *U. facial*. **4.** Ungher (1). **5.** (MILIT.) *U. de tragere* = direcția de descărcare a unei arme de foc. **6.** Direcția a privirii asupra unui obiect, a unei perspective. ♦ *Fig. punct de vedere*. **7.** (CINEMAT.) *U. de filmare* = punctul de vedere al camerei față de subiectul vizat; în plan estetic el este element de limbaj.

UNGHIE (lat. *ungula*) s.f. 1. (ANAT.) Lamă subțire de substanță cornoasă transparentă, flexibilă și rezistentă, care acoperă extremitatea degetelor de la mâini și de la picioare. **U.** este formată din rădăcină, ascunsă sub piele și corpul unghiei. ♦ *U. încarnată* = u. cu marginea laterală înfundată în țesuturile moi vecine; provoacă inflamații, adesea însoțite de supurații. ♦ Expr. *A-și arăta unghiile* = a deveni agresiv.

unguia-găii

2. (BOT.) *Unguia-găii* = plantă erbacee perenă din familia fabacee (leguminoase), cu tulpina întinsă pe pământ, frunze imparipenat-compuse, flori galbene-verzui și fructe păstăii liniare, încovoiate (*Astragalus glycyphyllos*). *Unguia-păsării* = numele a două plante erbacee din genul *Viola*, familia violaceelor (*V. dacica* și *V. declinata*), răspândite în regiunea montană.

UNGHIULAR, -Ă (< *unghi*, după fr. *angulaire*) adj. Care se referă la unghi; care seamănă cu un unghi.

UNGRA, com. în jud. Brașov, situată în E pod. Hârtbaciului, pe dr. râului Olt; 2 153 loc. (2008). În satul U., menționat documentar în 1211, se află ruinele unei cetăți sătești din sec. 16 și biserica Sf. Treime (sec. 18).

UNGROVLAHIA, denumirea Țării Românești în unele acte oficiale din Ev. Med. ale Patriarhiei de Constantinopol.

UNGUȘT (< lat.) s.n. Alifie, pomadă; cremă (de uns).

UNGULAT, adj. (Despre mamifer) Care folosește la mers numai vârful degetelor (de obicei prevăzute cu copite). Principalele grupuri sunt arctiodactilele (numite și paricopitate) și perisodactilele (imparicopitate).

UNGUR (< sl.) s. m. Maghiar.

UNGURĂȘ (< *ungur*) s. m. Plantă erbacee perenă, medicinală și meliferă, din familia labiatelor, cu tulpina păroasă, cu frunze aproape rotunde, puternic nervate, păroase, și cu flori albe dispuse în verticile (*Marrubium vulgare*). Părțile aeriene ale plantei au utilizări terapeutice în medicina umană și veterinară tradițională.

UNGURĂȘ, 1. Dealurile Ungurășului, zonă deluroasă în N pod. Transilvaniei, parte componentă a C. Fizeșului. Prezintă structuri largi de

cute anticlinale din depozite sarmatiene (gresii, argile marmoase, tufuri) deformate de mișcările tectonice. Alt. max.: 624 m (dealul Ungurăș). Sin.: Dealurile Jimborului. **2.** Com. în jud. Cluj, situată în zona dealurilor Ungurășului, pe cursul superior al râului Bandău; 2 973 loc. (2008). Pomicultură. În urma bătăliei de la Feldioara din 22 iun. 1529, în care oastea moldoveană comandată de vornicul Grozav a înfrânt pe partizanii lui Ferdinand I de Habsburg, voievodul Transilvaniei, Ioan Zăpolya, a dăruit domnului Petru Rareș cetatea U. împreună cu 34 de sate, ca semn de recunoștință pentru că îl susținuse pe acesta la tronul Ungariei. În satul U., atestat documentar în 1291, se află o biserică din sec. 14, astăzi biserică reformată.

UNGUREANU, Alexandru (n. 1941, Piatra Neamț), geograf român. M. coresp. al Acad. (1995), prof. univ. la Iași. Studii privind geografia urbană, sistematizarea localităților, geografia resurselor naturale, toponimie geografică („Podișul Moldovei – natură, om, economie”, „Orașele din Moldova – studiu de geografie economică”). Manuale didactice.

UNGUREANU, Ion (n. 1935, jud. Tighina), regizor român. Prim-regizor al Teatrului „Lucaefărul” din Chișinău. Ministru al Culturii din Republica Moldova (1990–1994). Vicepreședinte al Fundației Culturale Române. A montat: „Păsările tineretii noastre” și „Tot ce avem mai sfânt” de I. Druță, „Nora” de Ibsen ș.a.

UNGURENI 1. Com. în jud. Bacău, situată în V colinelor Tutovei, pe cursul superior al râului Răcățău; 3 916 loc. (2008). Până la 1 ian. 1965, satul și com. U. s-au numit *Leca-Ungureni*. În satul Botești se află bisericile Sf. Gheorghe (1825–1827) și Sf. Spiridon (1859–1862); bisericile din lemn Sf. Nicolae (1702, cu unele transformări din 1894),

Alexandru Ungureanu

Adormirea Maicii Domnului (1754) și Sf. Nicolae (c. 1799, cu unele refaceri din 1839), în satele Zlătari, U. și Bibrești. 2. Com. în jud. Botoșani, situată în C. Jijiei Superioare, pe cursul superior al Jijiei, la confl. cu râul Ibăneasa; 7 092 loc. (2008). Stație (în satul U.) și haltă de c.f. (în satul Mândrești), inaugurată la 1. iun. 1896. Nod rutier. Viticultură. În satul Călugăreni, atestat documentar în 1492, se află biserica Sf. Nicolae (sec. 18, recondiționată în 1864–1867). Alunecări de teren (mart. 1999).

UNGURENI s.m. pl. Denumire atribuită locuitorilor români originari din Transilvania (în special din Mărginimea Sibiului) care, practicând păstoritul transhumant, s-au stabilit în decursul timpului în Muntenia și Oltenia (îndeosebi la poalele munților) alături de „pământeni” sau întemeind sate noi. Și-au păstrat în mare parte portul și obiceiurile, ca și legăturile cu ținuturile de baştină. Printre cele mai cunoscute așezări de u. se numără Măneciu-Ungureni, Vaideeni-Vâlcea.

UNGURESC, -EASCĂ (< ungur) adj. Care aparține Ungariei sau populației ei, care se referă la Ungaria sau la populația ei; maghiar. ♦ (Subst., f., art.) Numele unui dans popular și melodia după care se execută.

UNGUREȘTE (< ungur) adv. În limba maghiară.

UNGURIU, com. în jud. Buzău, situată în Subcarpații Buzăului; 2 435 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul U.). Pomicultură. În satul U. s-au efectuat expl. de cărbuni (mina Ojasca) în perioada 1882–1962. Com. U. a fost înființată în 2004 prin reorganizarea com. Măgura.

UNGUROAICĂ (< unghur) s. f. Maghiară.

UNI¹ (< fr., it.; {s} lat. *unus* „unu”) Element de compunere cu sensul de „unul singur” și care servește la formarea unor adjective și a unor substantive.

UNI² (lat. *unire*) vb. IV 1. Tranz. și refl. A (se) aduna la un loc, a (se) împreuna, a (se) îmbina, a (se) lega. 2. Refl. A face o alianță; a cădea de acord, a se înțelege, a se învoi. ♦ Tranz. și refl. Fig. A (se) căsători.

UNI³ [uni] (< fr.) adj. invar. (Despre materiale textile) Care are o singură culoare.

UNIAT, -Ă (< fr.) adj. Greco-catolic.

UNIATISM (< fr.) s.n. Formă de unire cu Roma a unor biserici răsări-

tene, constând în recunoașterea primatului papal și a întregii doctrine catolice, păstrând însă ritul răsăritean (rânduiala slujbelor, calendarul, artă, obiceiuri). În anii 1698–1700, în Transilvania, o parte din români au aderat la unirea cu Roma. Biserica greco-catolică a contribuit la apărarea drepturilor românilor din Transilvania și la promovarea culturii și educației. În 1948, Biserica greco-catolică din România (c. 1,5 mi. creștini) a fost suprimată de guvernul comunist, episcopii ei și numeroși preoți fiind arestați, iar lăcașurile de cult confiscate și trecute în uzul Bisericii ortodoxe. U. a continuat să existe ca biserică în ilegalitate, redobândind recunoașterea oficială după dec. 1989.

UNIAX (< fr.) adj. *Cristal* ~ = cristal care posedă o singură axă optică (după care nu se produce fenomenul birefringenței).

UNIC, -Ă (< lat., fr.) adj. Unul singur, numai unul; într-un singur exemplar. ♦ Care nu se aseamănă cu altul; incomparabil, fără seamăn.

UNICAMERAL (< un¹- + cameră) adj. *Sistem* ~ = Sistem parlamentar în care parlamentul (organul legislativ al statului) este constituit dintr-o singură adunare reprezentativă – cameră (ex. Danemarca, Israel, Noua Zeelandă ș.a.).

UNICAPSULAR, -Ă (< un¹- + capsulă) adj. (Despre fructe) Care constă dintr-o singură capsulă; (despre plante) al căror fruct este format dintr-o singură capsulă.

UNICARPELAR, -Ă (< un¹- + carpelă) adj. (BOT.; despre ovare și fructe) Format dintr-o singură carpelă.

UNICAT (< germ.) s. n. 1. (DR.) Înscris constatator care se întocmește într-un singur exemplar. 2. Carte, publicație, obiect etc. care există într-un singur exemplar.

UNICEF v. **Organizația Națiunilor Unite**.

UNICELULAR, -Ă (< fr.) adj. (BIOL.) Monocelular.

UNICITATE (< fr., it.) s. f. Faptul, însușirea de a fi unic. ♦ (MAT.) *Teoremă de u.* = teoremă prin care se demonstrează unicitatea (ex. u. soluției unei ecuații).

UNICOLOR, -Ă (< fr.) adj. Care are o singură culoare.

UNICORN, -Ă (< fr.) adj. Care are un singur corn (ex. două specii de rinocer asiatic – indian și javanez). ♦ (Substantivat, m.; în basme) Inorog. Folosit ca simbol în reprezentări asiriene.

UNIDIMENSIONAL, -Ă (< fr.), adj. Care are o singură dimensiune.

UNIFICA (< fr., it., lat.) vb. I. 1. Tranz. și refl. A (se) realiza un tot, un întreg din mai multe părți; a (se) uni. 2. Tranz. A face unitar, a uniformiza.

UNIFICARE (< unifica) s. f. 1. Acțiunea de a (se) unifica; unire. 2. (TEHN., EC.) Selecția și fixarea unor caracteristici (de ex. dimensionale) constante pentru toate piesele, sistemele tehnice etc. de același fel, pentru a se putea uniformiza proiectarea și execuția și asigura interschimbabilitatea lor. ♦ Alegerea și fixarea unei terminologii, a unor prescripții de calcul și de proiectare, a unor metode de încercări și de analiză etc. unitare pentru a fi folosite în toate cazurile de același fel, spre a simplifica activitatea, a asigura comparabilitatea și buna circulație a informațiilor etc.

UNIFICATOR, -OARE (< fr.) adj. Care unifică, care contribuie la unificare.

UNIFLORĂ (< fr.; {s} un¹- + flor- „floare”) adj. (Despre plante) Care nu poartă decât o floare.

UNIFOLIAT, -Ă (< un¹- + foliat) adj. (Despre plante) Care nu poartă decât o frunză.

UNIFORM, -Ă (< fr., lat.) adj., s. f. 1. Adj. (Și adv.) Care are permanent aceeași formă, aceeași înfățișare, fără variații; egal, constant. ♦ Monoton. ♦ (Despre mișcare) Care se face cu viteză constantă. 2. S. f. Îmbrăcăminte-tip purtată de membrii unor instituții (elevi, militari etc.).

UNIFORMITATE (< fr., lat.) s. f. Însușirea a ceea ce este uniform. ♦ (FILOZ.) *Uniformitatea naturii* = principiu exprimat prin formula „viitorul va semăna cu trecutul” : în situații asemănătoare se vor produce efecte asemănătoare, care constituie baza inducției și a științei, precum și a acțiunilor vieții cotidiane.

UNIFORMIZA (< fr.) vb. I tranz. A face uniform, a da caracter uniform.

UNILATERAL, -Ă (< fr.; {s} un¹- + lat. *later-* „latură”) adj. 1. (BOT.) Dispus pe o singură direcție, situat pe o singură parte (ex. frunze u.). 2. Care vede numai o singură latură a lucrurilor, un singur aspect al unei probleme, care judecă lucrurile dintr-un singur punct de vedere, care se rezumă la un singur domeniu de cunoștințe. ♦ (Despre o hotărâre, o decizie etc.) Care se ia de către una singură dintre părți. ♦ Care provine de la unul singur. ♦ (DR.; despre un contract) Care dă naștere la obligații

numai pentru una dintre părți. ♦ (Despre un act juridic) Emanat de la o singură persoană.

UNILINGV, -Ă (< fr.; {s} *uni-* + lat. *lingua* „limbă”) adj. Care este scris într-o singură limbă. ♦ (Despre dicționare) Monolingv.

UNILOCLAR, -Ă (< fr.) adj. (BOT.; despre ovare și fructe) Care are o singură lojă.

UNIMAK, ins. în arh. Aleutine (S.U.A.), în grupul insulelor Fox, la V de pen. Alaska (2); 4 144 km²; 113 km lungime; 27–48 km lățime. Alt. max.: 2 857 m (vulcanul Shishaldin).

UNINOMINAL, -Ă (< fr.) adj. Care conține sau indică un singur nume.

UNIONAL (< *uniune*) adj. Referitor la o uniune, care aparține unei uniuni (ex. organ de conducere unional).

UNIONIDE, familie de moluște bivalve dulcicole, acefale, răspândite în râuri și lacuri, îndeosebi în emisfera nordică, dar și în Australia. Numeroase genuri se întâlnesc în America de Nord, îndeosebi în bazinul fl. Mississippi. În România sunt reprezentate prin scoica de lac (genul *Anodonta*) și scoica de râu (genul *Unio*).

UNIONIST, -Ă (< fr.) adj. Care susține și propagă ideea de unire (a unor provincii într-un singur stat). ♦ (Substantivat) Susținător al unirii Principatelor Române (din 1859).

UNIO TRIUM NATIONUM, înțelegere încheiată în sept. 1437, la Căpâna (în Transilvania), între nobilii maghiari, fruntașii secui și patriaiatul săsesc. Potrivit înțelegerii, privilegiatii din Transilvania se obligau să se ajute reciproc împotriva țărănilor răsculați, a turcilor și uneori chiar împotriva regalității. Reînnoită de mai multe ori, a ființat până în 1848, ca un instrument de asigurare socială și națională a populației românești.

UNIPARĂ (< fr.; {s} *uni-* + lat. *parere* „a naște”) adj. f. (Despre mamifere) Care dau naștere de obicei unui singur pui, la fiecare sarcină.

UNIPERSONAL, -Ă (< fr.) adj. (Despre vorbe, forme și construcții verbale) Care se poate folosi numai la persoana a treia singular.

UNIPOLAR, -Ă (< fr.; {s} *uni-* + *polar*) adj. Care are un singur pol.

UNIRE (< *uni*) s. f. Acțiunea de a (se) uni; alianță. ♦ *U. ipostatică* = expresie adoptată la al cincilea sinod ecumenic (Constantinopol, 553) care precizează modul în care natura dumnezeiască și cea omenească

sunt unite într-un singur ipostas, cel al Cuvântului.

UNIUREA 1. Com. în jud. Alba, situată în N dealurilor Aiudului, pe dr. văii Mureșului; 5 270 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul U.). În satul U. se află un obelisc închinat eroilor căzuți în timpul celor două războaie mondiale, dezvelit în 1976. **2.** Com. în jud. Brăila, situată în E C. Brăilei; 2 609 loc. (2008). Nod rutier. Până la 1 ian. 1965, satul și com. U. s-au numit *Osmanu*. **3.** Com. în jud. Călărași, situată în SE C. Bărăganului, pe bratul Borcea al Dunării (arealul com. U. pătrunde și în Balta Ialomiței); 2 798 loc. (2008). Viticultură. Pescuit. Până la 1 ian. 1965, satul și com. U. s-au numit *Socariciu*, iar între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981 com. U. a făcut parte din jud. Ialomița. **4.** Com. în jud. Dolj, situată în NV C. Desnățuiului; 4 094 loc. (2008). Nod rutier. Până la 1 ian. 1965, satul și com. U. s-au numit *Risipiți*. **5.** Denumirea între 1965 și 2000 a actualei com. *General Berthelot* din jud. Hunedoara, situată în partea de V a depr. Hateg, pe cursul inf. al râului Breazova, la poalele SE ale m-ților Poiana Ruscă; 995 loc. (2006). Pomicultură (meri, pruni). În satul Tuștea, punct fosilifer (paleofaună reptiliană), rezervă naturală (0,5 ha). **6.** V. *Jurilovca*.

UNIUREA PRINCIPATELOR, numele sub care este cunoscut în istorie actul politic al unirii *Moldovei cu Țara Românească* (24 ian./5 febr. 1859), care a pus bazele statului național român modern, a deschis drum larg dobândirii independenței de stat și desăvârșirii unității naționale, progresului multilateral al României moderne. **U.P.** a fost impulsionată în sec. 19 de creșterea conștiinței naționale, ca urmare a Revoluției de la 1848, și favorizată de situația politică europeană creată în urma *Războiului Crimeii* (1853–1856) și a *Congresului de la Paris* (1856). Ea este expresia voinței poporului român concretizată în votul *Adunărilor ad-hoc din 1857*. Lupta decisivă s-a dat în jurul constituirii adunărilor electivă, care aveau să aleagă pe viitorii domni. Adunarea electivă din Moldova a ales ca domn al țării la 5/17 ian. 1859 pe candidatul partidei naționale, colonelul Alexandru Ioan Cuza. La 24 ian./5 febr., sub presiunea populației din București, Adunarea electivă din Țara Românească l-a ales pe Al. I. Cuza și ca domnitor al Țării Românești. Astfel Unirea s-a înfăptuit prin alegerea aceluiași domnitor în ambele Principate. Dubla alegere a lui Cuza a fost urmată de

o campanie politică susținută dusă în scopul recunoașterii ei. Sub conducerea lui Al. I. Cuza, în ian. 1862, s-a înfăptuit unitatea constituțională și administrativă, Moldova și Țara Românească, formând un stat unitar sub numele de România, cu o singură adunare și un singur guvern. Unirea Moldovei cu Țara Românească a avut un larg ecou în Transilvania, românii de aici legându-și speranțele de eliberare națională de existența statului național român. Unirea din 1859 a reprezentat prima etapă în procesul de formare a statului național unitar român, creat în 1918

UNISEX (< engl., fr., it.) adj. invar. (Despre îmbrăcăminte, pieptănătură etc.) Destinat deopotrivă femeii și bărbatului.

UNISEXUAT, -Ă (< fr.; {s} *uni-* + *sexuat*) adj. Care are organe sexuale de un singur fel (mascule sau femele). Florile *u.* pot fi dispuse pe aceeași plantă (ex. la pin, stejar, porumb) sau pe exemplare diferite (mascule și femele) (ex. la cânepă, salcie, plop etc.).

UNISON (< fr., lat.) s. n. 1. (MUZ.) Executare simultană a aceluiași sunet de către mai multe voci sau mai multe instrumente. **2.** Acord, concordanță deplină de idei, sentimente, interese etc.

UNIT, -Ă (< *uni*) adj. 1. Împreunat, unificat, reunificat. **2.** Care se află în relații strânse cu cineva având aceleași gânduri, sentimente etc.; solidar cu cineva. **3.** Care aparține confesiunii catolice de rit oriental (ortodox); greco-catolic; unit. ♦ (Substantivat) Adept al confesiunii greco-catolice.

UNITĂ (L), cotidian italian, organ de presă al Partidului Comunist. Înființat la Torino, în 1924, de A. Gramsci, a apărut ilegal între 1926 și 1944. Apare în două ediții (la Roma și Milano).

UNITAR, -Ă (< fr.) adj. Care alcătuiește un întreg; omogen. ♦ (MAT.) *Vector u.* = versor. *Inel u.* = inel ce admite unitate în raport cu a doua lege de compoziție; inel cu unitate.

UNITARIAN, -Ă (< fr., engl.; {s} lat. *unitas* „unitate”) adj. Adept al unitarianismului.

UNITARIANISM (< engl.) s. n. Doctrină susținând unicitatea persoanei și a naturii lui Dumnezeu, și respingând Sfânta Treime. Susținută în biserica de rit vechi, s-a manifestat ca mișcare în sec. 16 sub influența ideilor umaniste. **U.** s-a răs-

pândit în Polonia, Ungaria, Olanda, Anglia și, mai ales, în S.U.A. Biserica unitariană din Transilvania a fost fondată de reformatorul Ferenc David (c. 1510-1579).

UNITATE (< fr., lat.) s. f. 1. (MAT.) Elementul neutru al unui grup multiplicativ (ex. numărul 1 pentru grupul multiplicativ al numerelor reale). \diamond *Inel cu u.* = inel unitar. (METR.) *U. de măsură* = mărime fizică scalară în funcție de care se exprimă toate măsurile de aceeași natură. *U. de m.* sunt grupate în sistem de unități de măsură; în România este adoptat în mod legal și obligatoriu Sistemul Internațional (SI). *U. astronomică* = unitate de măsură pentru distanțe, egală cu semi-axa mare a orbitei Pământului, adică 149 600 000 km. *U. X.* = unitate de măsură pentru lungime (simbol: UX), egală cu 10^{-13} m, folosită în spectroscopia radiației X. 2. Însușire a tot ceea ce constituie un întreg indivizibil. 3. Coeziune; omogenitate, integritate. 4. *U. economică* = parte componentă a complexului economic național, delimitată după specificul activității depuse (producătoare de bunuri, prestatoare de servicii, aprovizionare, desfacere etc.). \diamond *U. de observare statistică* = element component al colectivității statistice, care se înregistrează împreună cu caracteristicile lui principale. 5. (MILIT.) Subdiviziune organizatorică permanentă, administrativă, de instrucție și de educație din forțele armate (ex. regimentul). 6. *U. furajeră* = u. de măsură pentru aprecierea valorii nutritive a furajelor, luând drept etalon pe aceea a unui kg de orz. \diamond *U. nutritivă* = u. de măsură pentru aprecierea valorii nutritive a furajelor luând drept etalon pe aceea a unui kg de ovăz. *U. vită mare* = indicator convențional în zootehnie (o vacă de 500 kg cu o producție de 10 l de lapte zilnic), utilizat în stabilirea necesarului de hrană și a densității animalelor la 100 ha teren.

UNITED ARTISTS [iu:naɪtɪd ˈɑːtɪsts], casă americană de producție și distribuție înființată de Charles Chaplin, Douglas Fairbanks, Mary Pickford și D. W. Griffith în scopul promovării propriilor filme. Treptat această exclusivitate dispare și până la cumpărarea ei de către MGM, în 1981, UA va privilegia filmul independent.

UNITED KINGDOM v. Marea Britanie (2).

UNITED PRESS INTERNATIONAL [iu:naɪtɪd pres ɪntəːnəʃənəl] (UPI), agenție de presă din S.U.A., înființată în 1907, de Edward Wyllis Scripps

(1854-1926), cu denumirea de United Press Associations (U.P.A.). În 1958 a fuzionat cu International News Service (fondată în 1909 de W.R. Hearst), luând actuala denumire. Are sediul la New York.

UNIUNE (< fr., lat.) s. f. 1. Aso-ciere între două sau mai multe persoane, grupuri, societăți etc. determinată de interese, scopuri, revendicări etc. comune. 2. Nume generic pentru diverse organizații politice, economice, obștești etc. (ex. Uniunea Sindicatelor). \diamond *U. internațională* = denumire dată unor organizații internaționale, guvernamentale, înființate între state în scopul cooperării în domeniul tehnic și administrativ (ex. Uniunea Postală Universală). *U. personală* = asociație între state, legate între ele prin persoana șefului de stat, dar păstrându-și fiecare organizarea și calitatea de subiect distinct de drept internațional (ex. Norvegia și Suedia între 1319 și 1363 și Norvegia și Danemarca între 1380 și 1814). *U. reală* = formă de unire mai strânsă a statelor monarhice, care au un șef comun, un sistem monetar unic, armată unică, organe principale administrative unice și duc o politică externă comună. 3. Unire a unor provincii sau state într-un singur stat; p. ext. statul astfel rezultat (ex. fosta U.R.S.S.).

UNIUNEA DEMOCRATĂ MAGHIARĂ DIN ROMÂNIA (UDMR). Organizație a maghiarilor din România, care reunește mai multe platforme politice, organizații culturale și științifice. Deși statutar și legal nu este un partid, UDMR s-a manifestat în toată perioada existenței sale în primul rând ca formațiune politică, participând la alegerile locale și parlamentare, deținând posturi în administrația locală și în Executiv. Înființată la 28 ian. 1990, sub conducerea lui Domokos Géza, UDMR are în programul său, ca principiu general, promovarea intereselor maghiarilor din România. În oct. 1992 a fost lansat *Programul de autonomie și autogovernare etnică*, adoptat la Congresul din ian. 1993, când a fost schimbată și conducerea (este ales președinte Markó Béla). Prin acest program, UDMR își propunea obținerea autonomiei locale și regionale pe criterii etnice. Prin negocieri politice, UDMR a reușit în perioada 1996-2008 atingerea unor obiective concrete precum: inscripționarea și în limba maghiară a denumirilor localităților unde etnicii maghiari reprezintă cel puțin 20% din populație, introducerea limbii materne în justiție și administrație, restituirea

bunurilor confiscate de regimul comunist de la bisericile și organizațiile minorității maghiare. Beneficiind de un bazin electoral sigur (maghiarii reprezentau 7,1% din populația țării în 1992 și 6,6% în 2002), UDMR a obținut rezultate electorale care i-au asigurat mandate de primar și controlul Consiliilor locale și județene în zonele locuite majoritar de populație maghiară, ca și accesul permanent în Parlament. Dacă la începutul perioadei postcomuniste s-a situat în opoziție (membru al CDR în perioada 1991-1995), din 1996 UDMR și-a oferit sprijinul parlamentar fie în schimbul participării efective la guvernare (în 1996-2000 alături de CDR și USD; în 2004-2008 inițial alături de PNL și PD, din apr. 2007 doar cu PNL), fie în schimbul primirii unor posturi în administrația locală sau al unor măsuri de îmbunătățire a situației minorității maghiare (2000-2004, guvernarea PSD).

UNIUNEA EUROPEANĂ (U.E.; în engl.: European Union - E.U.), organizație internațională *sui generis* creată de către 12 state europene, prin semnarea la Maastricht (Olanda) a *Tratatului privind Uniunea Europeană* (7 febr. 1992, intrat în vigoare la 1 nov. 1993), cu scopul de a întări legăturile economice, sociale și politice dintre statele participante în vederea realizării unei uniuni din ce în ce mai strânsă între popoarele europene. Din punct de vedere instituțional, cel mai important proiect pentru istoria U.E. îl reprezintă propunerea de creare a *Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului* (C.E.C.O.), redactată de diplomatul și omul de afaceri francez Jean Monnet și făcută publică de către ministrul de Externe francez Robert Schuman la 9 mai 1950. Inițiativa lui Monnet, cunoscută și sub numele de *Declarația Schuman*, încerca să contribuie la rezolvarea a două probleme extrem de importante pentru pacea Europei - preocuparea S.U.A. și U.R.S.S. pentru dezvoltarea politică a Germaniei și evitarea conflictelor în spațiul occidental prin cointeresarea Germaniei. Metoda cea mai potrivită pentru această întreprindere părea să fie o reglementare care să oprească Germania de la exploatarea reg. ind. ale cărbunelui și oțelului (la acea vreme principalele resurse pentru fabricarea armamentului), fără a menține un sistem de controale unilaterale și discriminatorii, evitând astfel alimentarea tendințelor revizioniste din această țară. Respectiva reglementare ar fi trebuit să pună zăcămintele reg. ind. din Renania-Westfalia și Lorena sub o administrare comună

supranațională, de care să poată beneficia atât națiunile franceză și germană, cât și alte națiuni ale Europei Occidentale. La începutul anilor '50, doar Belgia, Franța, Italia, Luxemburg, Olanda și R.F. Germania au primit favorabil proiectul, restul statelor occidentale fiind descurajate de posibilitatea pierderii unor drepturi suverane. Conferința interguvernamentală a acestor șase state a elaborat *Tratatul de instituire a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului*, semnat la Paris pe 18 apr. 1951 și intrat în vigoare la 23 iul. 1952. Tratatul prevedea un cadru instituțional format dintr-o înaltă Autoritate (instituție supranațională cu puteri executive), Consiliul de Miniștri al C.E.C.O. (instituție ce reprezenta interesele guvernelor statelor membre prin miniștri de resort), Adunarea Comună (adunare parlamentară ce avea rolul de a supraveghea activitatea Înaltei Autorități, fără a dispune însă și de modalități efective de acțiune) și Curtea de Justiție a C.E.C.O. Pe 27 mai 1952, statele care aderaseră la C.E.C.O. au semnat, tot la inițiativa Franței, un tratat pentru înființarea unei Comunități Europene de Apărare (C.E.A.). În baza acestuia, ar fi fost posibilă facilitarea reînarmării Germaniei sub control internațional și ar fi trebuit să se constituie o armată federală cu contingente provenind din toate statele participante, țările membre putând dispune de propriile forțe de atac doar în cazuri excepționale. În același timp, Adunarea Parlamentară a C.E.C.O. a elaborat, la cererea statelor membre, un proiect de statut pentru crearea unei Comunități Politice Europene. În mod surprinzător, Adunarea Națională franceză a respins ratificarea tratatului, ceea ce a dus la eșecul atât al Comunității Europene de Apărare, cât și al Comunității Politice Europene. Din acest motiv, controlul asupra reînarmării R.F. Germaniei, ca și problemele de securitate europeană au fost reglementate în cadrul Organizației Tratatului Atlanticului de Nord (N.A.T.O.) și a Uniunii Europei Occidentale (U.E.O.). O nouă tentativă de relansare a integrării a venit apoi din partea statelor *Benelux*, care propuneau fuzionarea economiilor naționale într-o unică piață internă europeană. Proiectul a fost discutat la Conferința de la Messina (1955), iar ulterior, pe baza unui raport redactat sub președinția ministrului de Externe belgian, *Paul Henri Spaak*, guvernele celor șase state membre ale C.E.C.O. au convenit înființarea Comunității Economice Europene

(C.E.E.) și a Comunității Europene a Energiei Atomice (Euratom). Cele două noi Comunități, create prin două tratate separate semnate la Roma (25 mart. 1957, intrate în vigoare la 1 ian. 1958), dispuneau inițial de instituții similare sau comune instituțiilor C.E.C.O., iar de la 1 iul. 1967, toate instituțiile majore ale celor trei organizații au devenit comune. Sistemul astfel creat a fost desemnat în mod informal drept Comunitatea Europeană. Totuși, cele trei Comunități au continuat să fie entități internaționale independente, cea mai importantă fiind Comunitatea Economică Europeană, din 1992 cunoscută în mod oficial drept Comunitatea Europeană (C.E.). După înființarea C.E.E., principalul obiectiv pe termen mediu a fost construirea pieței comune, ceea ce presupunea renunțarea la unele privilegii naționale și coordonarea unor politici între statele membre. La acestea se adăugau transferul de competențe naționale către Comunități, precum și adoptarea majorității calificate ca modalitate de luare a deciziilor în detrimentul unanimității în unele domenii. Strategia de transfer parțial de suveranitate către o instituție independentă de statele membre, dar care le promovează interesele comune se numește *supranaționalism* și caracterizează în mare parte construcția europeană. Procesul a fost însă dificil și nelipsit de crize. Cea mai gravă dintre ele a avut loc în 1965 și a fost provocată de divergențele dintre Franța și celelalte state membre cu privire la evoluția procesului de integrare. Președintele francez, Charles de Gaulle, prefera votul în unanimitate ca metodă de luare a deciziilor și milita pentru o abordare strict interguvernamentală, care să permită cooperarea între statele membre, cu păstrarea integrală a suveranității, precum și limitarea rolului instituțiilor comunitare. Timp de nouă luni, prin retragerea reprezentanților Franței de la lucrările Consiliului de Miniștri, activitatea decizională a acestuia a fost paralizată, generând așa-numita „Criză a scaunului liber”. În cele din urmă, s-a ajuns la un acord, cunoscut sub numele de „Compromisul de la Luxembourg”, conform căruia majoritatea calificată e permisă doar dacă interesele majore ale statelor membre nu sunt afectate, în toate celelalte cazuri deciziile luându-se prin unanimitate. În acest fel, fiecare stat a dobândit, de fapt, dreptul de veto, ceea ce a dus la o încetinire a procesului de integrare timp de peste două decenii. În tot acest timp, rolul instituțiilor comunitare a fost unul

secundar, cu excepția Curții de Justiție a Comunităților Europene care, prin deciziile sale, a stabilit o relație directă între dreptul comunitar și cetățenii statelor membre și a impus supremația dreptului comunitar în fața legislațiilor naționale, realizând astfel un transfer de suveranitate de la statele membre către Comunitățile Europene. În aceeași perioadă, a avut loc și prima extindere a Comunităților, după ce Danemarca, Irlanda și Marea Britanie au devenit membre ale celor trei organizații, în 1973. În următorul deceniu, acestora li s-au adăugat Grecia (1981), Portugalia și Spania (1986). Tot în anii '80, proiectul comunitar a fost resuscitat din punct de vedere instituțional, economic și, mai ales, politic, însă unele proiecte erau mult prea ambițioase pentru acea perioadă. Așa, de pildă, Parlamentul European a propus în 1984 încheierea unui tratat pentru fondarea U.E., dar la acel moment a fost preferat un acord mai puțin controversat politic (*Actul Unic European*), care, pentru a putea fi ratificat, a necesitat schimbarea unor articole ale constituției irlandeze. Noul acord, semnat în 1986 și intrat în vigoare în 1987, era prima modificare majoră a tratatelor fondatoare și documentul care lansa proiectul pieței unice punea bazele uniunii economice și monetare și înființa fondurile structurale ca modalitate de reducere a diferențelor economice și regionale între statele membre. În 1989, a fost adoptat și un proiect de instituire a Uniunii Economice și Monetare, ce prevedea o strategie pe termen mediu pentru crearea unei monede unice. Etapele acestei strategii presupuneau însă noi modificări ale tratatelor fondatoare și înființarea unor noi instituții, de pildă, Banca Centrală Europeană, către care urmau să fie transferate competențele de politică monetară ale statelor participante la o zonă cu monedă unică. Aceste schimbări au constituit obiectul lucrărilor unei Conferințe interguvernamentale convocate în vederea modificării *Tratatului de instituire a Comunității Economice Europene*. În paralel cu Conferința asupra Uniunii Economice și Monetare, a avut loc și o altă Conferință interguvernamentală al cărei scop a fost dezbaterile măsurilor necesare pentru modificarea tratatelor comunitare în vederea instituirii unei Uniuni Europene. Rezultatele celor două Conferințe au fost aprobate formal, iar la 7 febr. 1992, șefii de stat și de guvern au semnat, la Maastricht *Tratatul de instituire a U.E.* (numit și *Tratatul de la Maastricht*) și

Tratatul de instituire a Comunității Europene (o versiune consolidată a *Tratatului de instituire a Comunității Economice Europene*). Astfel, pe baza instituțiilor și instrumentelor de acțiune comună deja existente a fost înființată Uniunea Europeană, o entitate internațională fără personalitate juridică, ce dispunea de trei domenii de acțiune (așa-numiții *piloni*), diferențiate în primul rând de echilibrul de putere între statele membre și instituțiile supranaționale ale **U.E.** Cele trei domenii de acțiune erau pilonul *comunitar*, pilonul dedicat *politicii externe și de securitate comune* și pilonul dedicat *cooperării în materie de justiție și afaceri interne*. Primul pilon cuprindea inițial domenii de competență exclusivă ale Comunităților sau în care instituțiile lor supranaționale sunt actori principali. Cel de al doilea pilon se referă la cooperare interguvernamentală, și parțial la nivel supranațional, între statele membre, în domeniul politicii externe și de securitate comune. În fine, în cel de-al treilea pilon, dedicat chestiunilor legate de justiție și afaceri interne și redenumit, din 1997, *cooperare polițienească și judiciară în materie penală*, se practică un tip de cooperare interguvernamentală în care instituțiile **U.E.** sunt cel mai puțin implicate. În timp, multe dintre competențele din acest ultim pilon au fost transferate pilonului comunitar și de aceea, în prezent, această terminologie se folosește din ce în ce mai rar. Procesul generat de adoptare a *Tratatului de la Maastricht* nu a fost doar unul de restructurare instituțională și de redefinire sau clasificare a domeniilor de acțiune prin revigorarea strategiilor interguvernamentale, ci și unul de extindere a supranaționalismului și a principiilor de drept care să aducă beneficiile cooperării între statele membre mai aproape de cetățenii lor. Ratificarea acestui tratat, intrat în vigoare în 1993, a fost însă destul de dificilă, fiind necesare unele modificări legislative și derogări, precum și repetarea unui referendum (în Danemarca). Tot în 1993, la insistențele fostelor state comuniste, au fost definite criteriile politice, economice și sociale pe care statele care doresc să devină membre ale organizației trebuie să le îndeplinească (așa-numitele *Criterii de la Copenhaga*). Doi ani mai târziu, **U.E.** a fost, de asemenea, extinsă prin aderarea Austriei, Finlandei și Suediei la cele trei Comunități. În acest nou context, *Tratatul de la Maastricht* necesita deja unele modificări. Dezbaterile la nivel înalt

privind această posibilă reformă au avut loc la o Conferință interguvernamentală, inaugurată la Torino (1996) și încheiată la Amsterdam (1997), prin semnarea unui tratat de modificare și renumerotare a *Tratatului de la Maastricht (Tratatul de la Amsterdam, intrat în vigoare în 1999)*. Însă, acest nou tratat răspundea însă doar parțial așteptărilor și amâna soluționarea principalelor probleme instituționale legate de extindere. Inovația majoră (dar contestată) a *Tratatului de la Amsterdam* consta în posibilitatea de a autoriza un număr restrâns de state membre să instaureze o cooperare întărită între ele, deși doar în anumite condiții precise. Numeroasele probleme rămase nerezolvate au necesitat inițierea unei noi Conferințe interguvernamentale (2000) și semnarea, în 2001, a unui nou tratat de revizuire (*Tratatul de la Nisa*), intrat în vigoare la 1 febr. 2003. Și rezultatele acestui tratat (în prezent principalul act în vigoare referitor la **U.E.**) au fost sub așteptări, principalele nemulțumiri fiind legate de repartizarea locurilor în instituțiile europene după extinderile **U.E.** Au existat însă și noutăți semnificative, precum introducerea, pentru prima dată, în dreptul comunitar, a posibilității sancționării unui stat membru, pentru a preveni și amenda situații ca aceea creată în 2000 de accesul la putere în Austria a liderului ultranaționalist Jörg Haider. În plus, *Tratatul de la Nisa* consemnează în mod oficial decizia statelor de a pune capăt C.E.C.O., conform reglementărilor *Tratatului de la Paris*. Ca și în cazul tratatelor anterioare, procesul de ratificare a fost unul dificil, necesitând unele modificări legislative și repetarea unui referendum (în Irlanda). Datorită tuturor acestor probleme, în 2001, a fost inițiată o amplă dezbateră publică asupra revizuirii tratatelor sub forma unei *Convenții Europene pentru Viitorul Europei* (Consiliul European de la Laeken). Scopul acestei Convenții a fost elaborarea unui proiect de Constituție europeană care să simplifice complexul sistem politic și legislativ, în vederea eficientizării și a unei mai mari transparențe. Printre cele mai radicale reforme instituționale introduse de acest document se numărau înlocuirea tuturor tratatelor majore cu noua Constituție europeană, înființarea postului de președinte al **U.E.** pentru un mandat de doi ani și jumătate, înființarea unui minister european al Afacerilor Externe și acordarea de personalitate juridică **U.E.**, până în prezent doar Comunitățile beneficiind de acest

atribut. Proiectul de Constituție europeană, bazat pe tratatele fondatoare, a fost semnat de statele membre la Roma, în 29 oct. 2004 (după modificarea textului inițial) ca *Tratat de instituire a unei Constituții pentru Europa* (pe scurt *Tratat Constituțional*). La 1 ian. 2002 intră în circulație moneda unică – euro în 12 state (Germania, Franța, Belgia, Olanda, Luxemburg, Italia, Spania, Portugalia, Austria, Finlanda, Irlanda și Grecia). După votul negativ al populației franceze și olandeze în 2005, procesul de ratificare a stagnat, iar în 2006 a fost oprit. Între timp, la 1 mai 2004, **U.E.** a fost extinsă cu zece noi membri (Cehia, Cipru, Estonia, Letonia, Lituania, Malta, Polonia, Slovacia, Slovenia și Ungaria). La 1 ian. 2007, Bulgaria și România s-au alăturat și ele organizației. În prima jumătate a anului 2007, dezbaterile pe marginea proiectului constituțional au fost, de asemenea, reluate și a fost inițiată o conferință interguvernamentală pentru elaborarea unui nou tratat. Acesta a fost semnat la Lisabona la 13 dec. 2007 și deocamdată este în curs de ratificare. Noul tratat reia majoritatea prevederilor *Tratatului Constituțional*, dar nu înlocuiește tratatele anterioare, ci doar le amendează. În prezent, principalele instituții ale **U.E.** sunt: Banca Centrală Europeană, Comisia Europeană, Comitetul Economic și Social European, Comitetul Regiunilor **U.E.**, Consiliul European, Consiliul **U.E.**, Curtea Europeană de Conturi, Curtea Europeană de Justiție și Parlamentul European.

1. *Banca Centrală Europeană* este principalul organism financiar al **U.E.** Cu sediul la Frankfurt am Main, a fost creată în 1998 cu scopul de a gestiona politica monetară a Uniunii și de a coordona băncile centrale ale statelor membre cu care formează Sistemul European al Băncilor Centrale și Sistemul de Bănci Centrale al Zonei Euro (Eurosistem). Ca bancă centrală pentru moneda unică europeană (Euro), cea mai importantă atribuție a sa este să mențină puterea de cumpărare a acestei monede și stabilitatea prețurilor în Zona Euro.

2. *Comisia Europeană* este principalul organism de implementare și administrare a politicilor **U.E.**, precum și principalul inițiator al proiectelor de legislație în cadrul **U.E.** Cu sediul la Bruxelles, dispune de un personal de peste 25 000 de persoane pe întreg terit. **U.E.**, precum și de un sistem amplu de comitete (denumit în jargonul *comitologie*), ce are, în principal, rolul de a discuta impactul adoptării deciziilor la nivel național.

Pe lângă personalul tehnic și administrativ (*eurocraft*), Comisia este compusă și dintr-un Colegiu de Comisari alcătuit în prezent din 27 de membri, câte unul pentru fiecare din statele U.E., dar independent față de guvernele statelor din care provin. De regulă, acest colegiu este denumit tot Comisia Europeană și este condus de un Președinte investit în funcție de Consiliul European, apoi aprobat de majoritatea Parlamentului European pentru un mandat de cinci ani. Fiecare comisar este responsabil pentru gestionarea anumitor domenii, având în sarcina sa servicii aferente, numite Directorate Generale (DG). Ca și în cazul ministerelor din cadrul guvernelor naționale, Directoratele Generale își schimbă, în general, numele cu fiecare nou Colegiu, însă domeniile pe care le acoperă sunt în mare parte aceleași. Toate aceste structuri și atribuții sugerează anumite similități cu modelul organizatoric al guvernelor statelor, în special al celor federale. Din acest motiv, Comisia Europeană este uneori denumită guvernul de la Bruxelles sau de la Berlaymont (clădire din Bruxelles unde Comisia își are sediul). Totuși, Comisia este încă departe de a fi un guvern european, reprezentând mai degrabă o modalitate de gestionare supranațională și, prin delegare a competențelor, la nivel național, regional și local a activităților de administrare presupuse de legislația, politicile și, în general, de viața politică a U.E.

III. *Comitetul Economic și Social European* este un organism consultativ cu sediul la Bruxelles ce reprezintă grupurile economice și sociale în procesul de armonizare și formare a politicilor la nivel european. În prezent, este format din peste trei sute de reprezentanți din toate cele 27 de state membre confirmați în funcție de Consiliul U.E. pentru un mandat reînnoibil de 4 ani. Acești reprezentanți sunt organizați în grupuri (al angajatorilor, al angajaților și al altor interese) și secțiuni. În principiu, Comitetul are rolul de a prezenta opinia sa cu privire la probleme de interes european în domeniul economic și social Consiliului U.E., Comisiei Europene și Parlamentului European.

IV. *Comitetul Regiunilor U.E.* este un organism consultativ cu sediul la Bruxelles ce are rolul de a sprijini procesul decizional din cadrul U.E. prin opinii cu privire la problemele ce pot afecta cetățenii europeni la nivel local sau regional. Membrii Comitetului reflectă balanța regională din statele membre, deși sunt numiți în aceste posturi de guvernele statelor

membre și confirmați în funcție de către Consiliul U.E. pentru un mandat de patru ani reînnoibil. Din 2002, acești membri trebuie să fie reprezentanți ai colectivităților regionale și locale, care au fost aleși prin vot popular în acele funcții. Comitetul își desfășoară activitatea în grupuri de lucru, altele decât cele naționale, examinează propunerile legislative ale instituțiilor de decizie și formulează opinii care sunt adoptate prin majoritate simplă în sesiuni plene. Similar Parlamentului European, Comitetul Regiunilor este organizat și în funcție de grupurile politice cărora le aparțin membrii.

V. *Consiliul European* este principalul instrument de formulare a principiilor, direcțiilor și strategiilor de integrare ale U.E. Pe lângă această funcție, Consiliile Europene, îndeplinesc și rolul de for decizional ultim în cadrul U.E. și oferă acesteia vizibilitate pe plan extern. Fiecare Consiliu European este format din șefii de stat sau de guvern ai statelor membre, președintele Comisiei Europene și Secretarul General al Consiliului U.E., asistați de ministrii de Externe și un membru al Comisiei. La sfârșitul reuniunilor sunt făcute publice concluziile întâlnirilor, cu excepția cazurilor în care acestea nu sunt informale. În afara acestora, mai pot exista reuniuni tematice, dedicate anumitor domenii. Deși nu există un calendar pentru Consiliile Europene tematice, din 2000 se obișnuiește ca întâlnirile din mart. să fie destinate discutării unor probleme economice, sociale și de mediu. Dezbaterile din cadrul oricărui tip de Consiliu European (cunoscute și drept summit-uri europene) sunt conduse de șeful de stat sau de guvern al statului care deține Președinția Consiliului Uniunii. Acesta acționează ca *primus inter pares*, având însă și responsabilitatea de a trasa liniile politice direcționale ale reuniunii, după ce a luat act de pozițiile statelor membre, inclusiv în cadrul vizitelor pe care le-a făcut împreună cu Secretarul General în capitalele europene, pe parcursul celor șase luni de mandat.

VI. *Consiliul U.E.* este principalul organism decizional al U.E. pentru activitatea obișnuită a organizației. Printre atribuțiile sale se numără adoptarea legislației comunitare, coordonarea politicii economice a statelor membre, încheierea de acorduri internaționale între U.E. și unul sau mai multe state ori organizații internaționale, aprobarea bugetului U.E., adoptarea deciziilor cu privire la Politica Externă și de Securitate Comună (P.E.S.C.), coordonarea activităților

statelor membre și cooperarea între instanțele judiciare și forțele naționale de poliție. Din motive de ordin practic, se folosește titulatura Consiliului U.E. (sau pur și simplu Consiliul), deși este vorba de consilii diferite, în funcție de ministrii participanți. Astfel, există un Consiliu al Miniștrilor de Externe (Consiliul Afaceri Generale), Consiliile Miniștrilor Agriculturii, Consiliul Miniștrilor Economiei sau Finanțelor (cunoscut și drept ECOFIN) etc. Toate Consiliile au în comun numărul de miniștri participanți (fiecare stat fiind reprezentat de către ministrul de resort în fiecare Consiliu), precum și un număr de voturi diferit pentru fiecare stat membru, în funcție de dimensiunea teritorială și a populației. Ședințele formale au loc în general la Bruxelles, însă, datorită unui acord încheiat cu guvernul luxembourgeois, întâlnirile din apr., iun. și oct. au loc la Luxembourg. În afara acestora, mai pot exista reuniuni informale ce au loc, de regulă, în statul care deține Președinția Consiliului, funcție conferită prin rotație fiecărui stat pentru șase luni. Transferarea de două ori pe an a acestei funcții în custodia altui stat a făcut necesară existența unui Secretariat General cu atribuții complexe, care să gestioneze activitatea instituției și să permită o oarecare eficiență a lucrărilor. Acesta este condus de un Secretar General, funcție deținută în prezent de Javier Solana. Un al doilea nivel de organizare a Consiliului este Comitetul Reprezentanților Permanenți (COREPER), structură formată din diplomați și funcționari de rang înalt ai statelor membre ce are rolul de a demara și întreprinde o mare parte din negocierile dintre state, acționând ca atenuator al posibilelor tensiuni diplomatice care pot apărea între acestea. În fine, al treilea și ultimul nivel de activitate a Consiliului îl reprezintă diversele grupuri de lucru, organizate în funcție de domenii.

VII. *Curtea Europeană de Conturi* este principalul organism de control financiar al U.E., având rolul de a controla și raporta modul în care sunt cheltuiți banii publici europeni, precum și cele mai importante tipuri de fraudă fiscală. Cu sediul la Luxembourg, Curtea este formată în prezent din 27 de membri (câte unul pentru fiecare stat al U.E.) ce alcătuiesc un Colegiu de Auditori. În plus, Curtea asistă Consiliul U.E. și Parlamentul European în domeniul bugetar și exercită un control permanent al veniturilor și cheltuielilor tuturor instituțiilor comunitare.

VIII. *Curtea Europeană de Justiție* este instituția care protejează drepturile cetățenilor, firmelor și statelor membre, dacă acestea sunt încălcate de instituțiile comunitare, precum și drepturile instituțiilor comunitare în raport cu statele sau unele cu celelalte. Pentru a realiza acest lucru în mod eficient, Curtea a dezvoltat un sistem propriu de drept care prevalează în fața legislațiilor naționale, sistem ce a contribuit în mare măsură la consolidarea procesului de integrare europeană. Sistemul de drept al U.E. este unul complex, de sine stătător, diferit de dreptul internațional și autonom față de sistemele juridice naționale, creat în special în jurul normelor instituțiilor comunitare și jurisprudenței aferente. Aceste norme formează dreptul comunitar, o ordine juridică ce nu poate fi invalidată de sistemele juridice naționale și care este obligatorie atât pentru statele membre ale U.E., cât și pentru cetățenii acestora, instanțele naționale având obligația să asigure respectarea lui. Dreptul comunitar este unic și prin aceea că și-a creat chiar noțiuni juridice proprii, cu sensuri diferite de cele existente în limbajele juridice ale țărilor membre. Unul dintre termenii cei mai cunoscuți introduși de jargonul juridic european este cel de *acquis comunitar*. Expresia, de proveniență franceză și încetățenită în această formă în majoritatea limbilor, se referă în mod strict la normele juridice ce formează dreptul comunitar – legislația primară (tratare de bază) și legislația secundară (acte adoptate de către instituțiile U.E.), iar în sens larg poate cuprinde și alte acte ce nu aparțin doar dreptului comunitar, ci dreptului U.E. în general și dreptului internațional. Curtea Europeană de Justiție are competențe în toate domeniile comunitare, poate fi utilizată ca instanță supremă inclusiv de particulari după ce au epuizat toate mijloacele naționale și poate impune sancțiuni. Cu toate acestea, Curtea are un statut aparte în cadrul sistemului instituțional al U.E.. Spre deosebire de celelalte instituții principale, nici un reprezentant al acestora nu participă la lucrările Curții și nici Curtea nu își trimite reprezentanții la lucrările altor instituții. Totuși, colaborează cu acestea prin intermediul serviciilor juridice din cadrul fiecărui organism al Uniunii, dar cel mai mult contribuie la dezvoltarea instituțională a organizației prin hotărârile sale. Curtea dispune de propria infrastructură administrativă și este formată în prezent din 27 de judecători, câte unul pentru fiecare stat membru.

Aceștia au rolul de a se asigura că dreptul comunitar este interpretat în mod similar și că este aplicat în mod identic în toate cazurile similare în fiecare stat membru. De asemenea, Curtea dispune și de un număr de avocați generali. Aceștia nu corespund niciunei funcții din sistemele obișnuite de drept, ei având atribuții diverse, precum redactarea unei prime opinii sau interpretări în fiecare din cazurile supuse atenției Curții (opinie care nu este obligatorie pentru judecători, însă, de regulă, este acceptată). Atât judecătorii, cât și avocații sunt desemnați de comun acord de către guvernele statelor membre pe o perioadă de șase ani, având posibilitatea de a fi realeși pentru unul sau două mandate suplimentare de trei ani. În general, Curtea trebuie să se asigure de respectarea dreptului comunitar atât în interpretarea, cât și în aplicarea tratatelor constitutive ale Comunităților Europene, precum și de respectarea hotărârilor luate de către instituțiile comunitare competente. De urmărirea propriu-zisă a aplicării legislației comunitare se ocupă însă Comisia Europeană. Nu în ultimul rând, Curtea decide în probleme de natură constituțională sau de importanță economică majoră.

IX. *Parlamentul European* este un organism de control democratic ce monitorizează activitatea tuturor instituțiilor U.E. în special a Comisiei Europene. De asemenea, examinează petițiile cetățenilor, stabilește comisia temporare de anchetă, are dreptul de a respinge bugetul U.E., precum și de a-l amenda. Ședințele în plen sunt în general susținute la Strasbourg (o săptămână pe lună) și uneori la Bruxelles (două zile), deși două treimi din personalul administrativ și secretariatul general se află în Luxemburg și doar o treime în Bruxelles, sediul oficial fiind totuși Strasbourg. O altă particularitate a Parlamentului European este compoziția sa. Spre deosebire de adunările parlamentare ale altor organizații internaționale, membrii săi, în prezent în număr de 785, se reunesc, în funcție de doctrină, în grupări politice – asemănător partidelor politice în parlamentele naționale – și nu în funcție de apartenența națională. În mod tradițional, cele mai importante grupări sunt socialiștii, creștin-democrații și liberalii, dar există și grupări politice mai mici, care acoperă restul spectrului doctrinar – stânga radicală, extrema dreaptă, partide ecologiste și regionaliste, precum și partide eurosceptice. De asemenea, există parla-

UNIUNEA EUROPEANĂ

Statele membre și data admiterii lor

Statul	Data primirii în organizație
Austria	1 ian. 1995
<i>Belgia*</i>	1 nov. 1993 (membru C.E.E. de la 1 ian. 1958)
Bulgaria	1 ian. 2007
Cehia	1 mai 2004
Cipru	1 mai 2004
<i>Danemarca</i>	1 nov. 1993 (membru C.E.E. de la 1 ian. 1973)
Estonia	1 mai 2004
Finlanda	1 ian. 1995
<i>Franta</i>	1 nov. 1993 (membru C.E.E. de la 1 ian. 1958)
<i>Germania</i>	1 nov. 1993 (membru C.E.E. de la 1 ian. 1958)
<i>Grecia</i>	1 nov. 1993 (membru C.E.E. de la 1 ian. 1981)
<i>Irlanda</i>	1 nov. 1993 (membru C.E.E. de la 1 ian. 1973)
<i>Italia</i>	1 nov. 1993 (membru C.E.E. de la 1 ian. 1958)
Letonia	1 mai 2004
Lituania	1 mai 2004
<i>Luxembourg</i>	1 nov. 1993 (membru C.E.E. de la 1 ian. 1958)
Malta	1 mai 2004
<i>Marea Britanie</i>	1 nov. 1993 (membru C.E.E. de la 1 ian. 1973)
<i>Olanda</i>	1 nov. 1993 (membru C.E.E. de la 1 ian. 1958)
Polonia	1 mai 2004
<i>Portugalia</i>	1 nov. 1993 (membru C.E.E. de la 1 ian. 1986)
România	1 ian. 2007
Slovacia	1 mai 2004
Slovenia	1 mai 2004
<i>Spania</i>	1 nov. 1993 (membru C.E.E. de la 1 ian. 1986)
Suedia	1 ian. 1995
Ungaria	1 mai 2004

* Țările scrise cu italice sunt membre fondatoare.

mentari care nu se afliază doctrinar, de obicei aparținând unor partide extremiste fără o ideologie clară, ce se grupează uneori sub formă de grupare parlamentară, datorită avantajelor, în special, financiare pe care le pot obține astfel. Grupările sunt, la rândul lor, organizate în delegații naționale, care sunt și beneficiarele cele mai importante ale fondurilor alocate grupărilor de către Parlament. De regulă, membrii unui partid național care sunt parlamentari europeni aparțin aceleiași grupări parlamentare europene, însă pot exista unele excepții, deoarece, în timpul legislaturii, unii politicieni migrează de la un partid național la altul.

ALTE ORGANISME

AGENȚIA EUROPEANĂ A MEDIULUI (A.E.M.); în engl.: European Environment Agency – E.E.A.), agenție comunitară a U.E. cu sediul la Copenhaga care furnizează informații tehnice, statistice și documentare pe baza cărora sunt create și implementate politicile de protecție a mediului în statele membre și la nivel UE. Înființată în 1990 și operațională din 1994, a fost prima instituție a U.E. care a permis și participarea statelor din afara organizației, în prezent numărul acestora fiind de 32.

AGENȚIA EUROPEANĂ DE SECURITATE (A.E.S.); în engl.: European Defence Agency – E.D.A.), organism U.E. creat pentru a sprijini dezvoltarea Politicii Europene de Securitate și Apărare (P.E.S.A.). Cu sediul la Bruxelles și sub conducerea Consiliului U.E., contribuie, prin expertiză, la dezvoltarea capacităților de apărare ale statelor membre, a cooperării în materie de armament, monitorizare a pieței, precum și la dezvoltarea tehnologiei și cercetării în domeniu.

AGENȚIA EUROPEANĂ PENTRU EVALUAREA MEDICAMENTELOR (A.E.E.M.); în engl.: European Agency for the Evaluation of Medicinal Products sau European Medicines Agency – E.M.E.A.), instituție descentralizată a U.E. cu sediul la Londra, ce are drept scop promovarea sănătății publice și a liberei circulații a produselor farmaceutice în spațiul european. Operațională din 1995, odată cu înființarea sistemului european de autorizare a produselor medicinale, prin care produsele farmaceutice pentru uz uman sau veterinar din spațiul U.E. sunt evaluate și autorizate.

AGENȚIA EUROPEANĂ PENTRU GESTIONAREA COOPERĂRII OPERAȚIONALE LA FRONTIERELE EXTERNE (Frontex), agenție descentralizată cu sediul la Varșovia ce coordonează activitățile de management al frontierelor externe ale U.E. începând din mai 2005. Atribuțiile sale cele mai importante sunt coordonarea cooperării operaționale dintre statele membre în domeniul gestionării frontierelor externe, sprijinirea statelor membre în procesul de pregătire a ofițerilor vamali (inclusiv prin stabilirea unor standarde comune de pregătire), realizarea analizelor de risc și sprijinirea statelor membre în situațiile care necesită asistență tehnică și operațională la frontierele externe ale U.E.

AGENȚIA EUROPEANĂ PENTRU RECONSTRUCȚIE (A.E.R.); în engl.: European Agency for Reconstruction – E.A.R.), instituție descentralizată a U.E. cu sediul la Salonic, ce are rolul de a administra programele de asistență în Balcani ale U.E. Înființată în 1999, cu scopul de a administra programele de asistență ale U.E. în Serbia, Muntenegru și în Fosta Republică Iugoslavă Macedonia, precum și Programul de Reconstrucție și Reabilitare în Kosovo (gestionat în comun de Comisia Europeană și Banca Mondială) dispune în prezent de centre operaționale în Priștina (Kosovo), Belgrad (Serbia), Podgorica (Muntenegru) și Skopje (Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei).

AGENȚIA EUROPEANĂ PENTRU SECURITATEA REȚELOR ȘI A INFORMAȚIEI (E.N.I.S.A.); în engl.: European Network and Information Security Agency – E.N.I.S.A.), instituție descentralizată a U.E. cu sediul (temporar) la Bruxelles și centru operațional la Iraklion (Grecia) ce are rolul de a dezvolta o rețea de informații privind securitatea în interiorul granițelor U.E.

AGENȚIA EUROPEANĂ PENTRU SECURITATE ȘI SĂNĂTATE ÎN MUNCĂ (O.S.H.A.); în engl.: European Agency for Safety and Health at Work – O.S.H.A.), instituție descentralizată a U.E. cu sediul la Bilbao (Spania) ce are drept scop promovarea informațiilor și politicilor ce pot duce la existența unor locuri de muncă mai sigure, mai sănătoase și mai productive. Operațională din 1995, reunește reprezentanți ai guvernelor, organizațiilor patronale și organizațiilor sindicale și are rolul de a colecta, analiza și disemina informații care pot îmbunătăți securitatea la locul de muncă.

AGENȚIA EUROPEANĂ PENTRU SIGURANȚĂ AERIANĂ (A.E.S.A.); în

engl.: European Aviation Safety Agency – E.A.S.A.), instituție descentralizată a U.E. cu sediul la Köln (Germania), ce are ca principale atribuții asigurarea și îmbunătățirea nivelului de siguranță aeriană în spațiul european, precum și promovarea unor măsuri pentru protejarea mediului aviatic. Operațională din 2003, permite asocierea statelor din afara U.E., însă, până în prezent, nu a încheiat decât acorduri tehnice cu Brazilia, Canada, China, Federația Rusă, Israel și S.U.A..

AGENȚIA EUROPEANĂ PENTRU SIGURANȚĂ MARITIMĂ (A.E.S.M.); în engl.: European Maritime Safety Agency – E.M.S.A.), instituție descentralizată cu sediul (temporar) la Bruxelles, ce are rolul de a contribui la sistemul de siguranță maritimă în interiorul U.E. și de a preveni poluarea cauzată de transportul maritim. Operațională din 2003, nu dispune de putere de decizie reală, însă este principalul organism consultativ în domeniu pentru Comisia Europeană și statele membre.

AGENȚIA FERROVIARĂ EUROPEANĂ (A.F.E.); în engl.: European Railway Agency – E.R.A.), instituție descentralizată a U.E., cu sediul la Valenciennes (Franța) pentru reuniuni curente și Lille (Franța) pentru reuniuni internaționale, creată în 2004 cu scopul de a oferi expertiză în domeniul siguranței și interoperabilității feroviare și a coordona grupurile de experți ce au rolul de a pregăti și redacta recomandări tehnice care sunt înaintate Comisiei Europene.

AUTORITATEA EUROPEANĂ PENTRU SECURITATE ALIMENTARĂ (E.F.S.A.); în engl.: European Food Safety Authority – E.F.S.A.), instituție descentralizată a U.E. cu sediul la Parma (Italia), ce are rolul de a furniza Comisiei Europene și statelor membre date și analize privind factori ce pot influența direct sau indirect securitatea alimentară. Necesitatea creării unei astfel de agenții a apărut după câteva incidente de proporții în industria alimentară, în special la sfârșitul anilor '90 (cel mai cunoscut fiind encefalopatia spongiformă bovină, cunoscută publicului larg drept „boala vacii nebune”). Operațională din 2003, oferă expertiză tehnică în domeniul securității alimentare, însă în primul rând urmărește și evaluează procesele de producție și aprovizionare alimentară la nivel european prin intermediul rapoartelor și bazelor de date, evaluează riscurile și recomandă anumite strategii în domeniu.

AUTORITATEA DE MONITORIZARE A SISTEMULUI EUROPEAN DE NAVIGARE GLOBALĂ PRIN SATELIT, instituție descentralizată a U.E. cu sediul (temporar) la Bruxelles, înființată în 2004 pentru a monitoriza Sistemul European de Navigare Globală prin Satelit (Galileo). Eliberează autorizații pentru partenerii privați din programul Galileo, definește specificațiile de securitate ale sistemului și oferă expertiză privind politica de securitate în relațiile cu state terțe referitoare la programele europene de navigare globală prin satelit.

BANCA EUROPEANĂ DE INVESTIȚII (B.E.I.; în engl.: European Investment Bank - E.I.B.), instituție financiară autonomă a U.E. cu sediul la Luxembourg, creată în 1958 pe baza *Tratatului de la Roma* cu scopul de a finanța investițiile în infrastructură, cercetare și dezvoltare în vederea realizării pieței unice, precum și a coeziunii economice și sociale între statele membre ale Comunității Europene. În prezent, poate oferi împrumuturi și altor state decât cele membre ale U.E.

BIROUL EUROPEAN DE POLIȚIE (Europol; în engl.: European Police Office), instituție descentralizată a U.E. cu sediul la Haga, înființată în 1999 pentru a aplica legislația comunitară în vederea combaterii infracționalității la nivel european. Oferă cadrul necesar colaborării între organele de poliție și vamale din statele membre ale U.E. pentru prevenirea și combaterea infracționalității organizate (traficul de droguri, rețelele de imigrație, traficul cu autoturisme, traficul de ființe umane, falsificarea de bani sau a altor mijloace de plată, traficul cu substanțe radioactive și nucleare, precum și terorismul), furnizează date și analize, elaborează rapoarte și expertize și oferă sprijin pentru desfășurarea de investigații și operațiuni.

CENTRUL DE TRADUCERI PENTRU INSTITUȚIILE UNIUNII EUROPENE (C.D.T.; în engl.: Translation Centre for Bodies in the European Union), instituție descentralizată a U.E. cu sediul la Luxembourg, înființată în 1994 cu scopul de a traduce în limbile oficiale ale U.E. proiectele agențiilor comunitare și de a sprijini centrele de traduceri ale celorlalte instituții ale U.E..

CENTRUL EUROPEAN DE MONITORIZARE A RASISMULUI ȘI XENOFOBIEI (E.U.M.C.; în engl.: European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia - E.U.M.C.), instituție descentralizată a U.E. cu sediul la Viena, ce furnizează informații despre actele și manifestările

de rasism, xenofobie, islamofobie și antisemitism de pe teritoriul U.E.. În prezent, militează pentru înființarea unei Agenții a Drepturilor Omului în cadrul U.E., idee ce se află în fază de proiect legislativ.

CENTRUL EUROPEAN PENTRU DEZVOLTAREA FORMĂRII PROFESIONALE (CEDEFOP; în engl.: European Centre for Development of Vocational Training), instituție descentralizată a U.E. cu sediul la Salonic (Grecia), ce furnizează experților Comisiei Europene, statelor membre și partenerilor sociali din Europa informații despre politicile, cercetările în domeniu și practicile de formare profesională din cadrul U.E. Înființată în 1975 ca agenție comunitară, contribuie în prezent la dezvoltarea cercetării în domeniul formării profesionale.

CENTRUL EUROPEAN PENTRU OBSERVAȚII PRIN SATELIT (E.U.S.C.; în engl.: European Union Satellite Centre - E.U.S.C.), organism descentralizat cu personalitate juridică proprie subordonat Consiliului U.E., cu sediul la Torrejón de Ardoz (Spania), ce are rolul de a produce și analiza informațiile obținute de sateliții care monitorizează suprafața terestră, în scopul de a sprijini procesul decizional cu privire la acțiunea externă a U.E. Operațional din 2002, continuă activitatea Centrului pentru Observații prin Satelit al Uniunii Europene Occidentale. Alături de activitățile de cercetare și dezvoltare, pregătește experți în sisteme digitale de informație geografică și în analiza imaginilor. În plus, prin monitorizarea constantă a suprafeței terestre, în acord cu legislația internațională în domeniu, are un rol important în prevenirea și supravegherea crizelor (inclusiv umanitare), conflictelor armate și poluării.

CENTRUL EUROPEAN PENTRU PREVENIREA ȘI CONTROLUL EPIDEMIILOR (E.C.D.C.; în engl.: European Centre for Disease Prevention and Control - E.C.D.C.), instituție descentralizată a U.E. cu sediul la Solna-Stockholm, ce are rolul de a monitoriza și elabora strategii de prevenire a epidemiilor pe teritoriul U.E. și la nivel mondial. Înființată în 2004, urmărește în special dezvoltarea bolilor infecțioase, colaborează cu instituții naționale de coordonare a programelor în domeniul sanitar din statele membre U.E. și din afara Uniunii, și își propune să creeze și să dezvolte un sistem european de prevenire și monitorizare a epidemiilor, inclusiv prin sprijinirea tehnologiilor ce pot descoperi noi forme de boli infecțioase.

COLEGIUL EUROPEAN DE POLIȚIE (CEPOL; în engl.: European Police College), rețea de instituții naționale de pregătire și formare profesională pentru cadrele superioare din polițiile statele membre U.E., înființată în 2002. Coordonată de un secretariat general cu sediul la Hampshire (Marea Britanie), are rolul de a pregăti ofițeri de poliție pentru operațiuni de teren, gestionarea crizelor civile și combaterea infracționalității organizate.

EUROJUST, instituție descentralizată a U.E. cu sediul la Haga, ce sprijină autoritățile competente din statele membre în investigarea și instrumentarea cazurilor grave de infracționalitate organizată transfrontalieră, prin facilitarea cooperării între statele membre în derularea anchetelor la nivel internațional, de pildă prin furnizarea de expertiză legislativă în vederea punerii în aplicare a cererilor de extrădare sau prin furnizarea unor servicii de traducere.

FONDUL EUROPEAN DE INVESTIȚII, instituție financiară a U.E. cu sediul la Luxembourg, înființată în 1994 pentru a stimula creșterea economică a statelor membre și pentru a prelua proiectele cu risc crescut pe care Banca Europeană de Investiții nu le poate finanța.

FUNDAȚIA EUROPEANĂ PENTRU FORMARE PROFESIONALĂ (E.T.F.; în engl.: European Training Foundation - E.T.F.), agenție comunitară descentralizată cu sediul la Torino (Italia), ce are competențe în procesul de reforme educaționale și de formare profesională în regiunile și culturile spațiului european. În prezent, operează și în afara U.E. și asigură asistență tehnică unor programe comunitare din domeniul educațional.

FUNDAȚIA EUROPEANĂ PENTRU ÎMBUNĂTĂȚIREA CONDIȚIILOR DE VIAȚĂ ȘI MUNCĂ (EUROFOUND), agenție comunitară descentralizată a U.E. cu sediul la Dublin, înființată în 1975 cu scopul de a stimula crearea unor condiții optime de viață și de muncă prin proiecte de cercetare și de dezvoltare, precum și prin promovarea dialogului social la nivel european.

INSTITUTUL UNIUNII EUROPENE PENTRU STUDII DE SECURITATE (I.S.S.; în engl.: European Union Institute for Security Studies - E.U.I.S.S.), organism descentralizat sub coordonarea Consiliului U.E., cu sediul la Paris, ce are rolul de a cerceta și dezbate probleme de securitate de interes pentru Uniunea Europeană, precum și de a favoriza dialogul transatlantic în acest domeniu.

MEDIATORUL EUROPEAN (în engl.: European Ombudsman), instituție a U.E. cu sediul la Strasbourg, ce are drept atribuții primirea și investigarea plângerilor cetățenilor europeni cu privire la eventualele încălcări ale legii comise de către instituțiile și organismele U.E.

OBSERVATORUL EUROPEAN PENTRU DROGURI ȘI TOXICOMANIE (O.E.D.T.; în engl.: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction), agenție descentralizată a U.E., cu sediul la Lisabona, care furnizează informații tehnice, statistice și documentare despre problema drogurilor pe teritoriul U.E..

OFICIUL DE VARIETĂȚI VEGETALE (C.P.V.O.; în engl.: Community Plant Variety Office - C.P.V.O.), instituție descentralizată a U.E. cu sediul la Angers (Franta), înființată în 1995 cu scopul de a administra sistemul drepturilor varietăților vegetale din cadrul U.E., asigurând protecția proprietății industriale pentru varietățile nou acreditate.

OFICIUL EUROPEAN PENTRU SELECTIA PERSONALULUI (E.P.S.O.; în engl.: European Personnel Selection Office - E.P.S.O.), instituție a U.E. cu sediul la Bruxelles, operațională din 2003, organizează examene pentru angajarea personalului calificat în instituțiile U.E..

OFICIUL PENTRU ARMONIZARE ÎN PIATA INTERNĂ, MĂRCI ȘI DESIGN (O.H.I.M.; în engl.: Office for Harmonization in the Internal Market - O.H.I.M.), agenție descentralizată a U.E. cu sediul la Alicante (Spania), creată în 1994 cu rolul principal de a gestiona înregistrarea și administrarea titlurilor de proprietate industrială comunitară. În plus, are sarcina de a emite hotărâri judecătorești în privința cererilor de invalidare a titlurilor de proprietate înregistrate, alături de curțile de justiție din cadrul U.E..

OFICIUL PENTRU PUBLICAȚII OFICIALE ALE COMUNITĂȚILOR EUROPENE (în engl.: Office for Official Publications of the European Communities), editura oficială a instituțiilor U.E. și a celorlalte organisme comunitare, produce și distribuie publicațiile acestora.

RESPONSABILUL EUROPEAN PENTRU PROTECȚIA DATELOR, autoritate independentă de monitorizare a proceselor de prelucrare a datelor cu caracter personal de către instituțiile U.E., cu sediul la Bruxelles și operațională din 2004.

TRIBUNALUL DE PRIMĂ INSTANȚĂ AL COMUNITĂȚILOR EUROPENE (în engl.: Court of First Instance), organism al U.E. cu sediul la Luxembourg înființat în 1989 cu rolul de a decide în anumite cazuri, mai ales în

recursurile înaintate de către persoanele fizice și în procesele privind concurența neloială dintre societățile comerciale, permițând astfel Curții Europene de Justiție să se concentreze asupra atribuției sale de bază - interpretarea uniformă a legislației comunitare.

TRIBUNALUL FUNCȚIEI PUBLICE A UNIUNII EUROPENE (în engl.: European Union Civil Service Tribunal), instanță specializată a U.E. cu sediul la Luxembourg, înființată în 2004 cu rolul de a prelua o parte din atribuțiile Tribunalului de Primă Instanță și anume cele care conferă competențe în ceea ce privește judecarea disputelor dintre U.E. și funcționarii săi publici.

UNIUNEA EUROPEANĂ DE FOTBAL ASOCIAȚIE (U.E.F.A.), organism european care dirijează fotbalul european. Este responsabil mai ales de organizarea competițională intercluburi.

UNIUNEA EUROPEI OCCIDENTALE (U.E.O.; în engl.: Western European Union - W.E.U.), organizație guvernamentală regională, cu sediul la Londra, creată în 1955, pe baza acordurilor de la Bruxelles (1948) și Paris (1954), în scopul coordonării politicilor de apărare a statelor membre și cooperării în domeniile politic, social, juridic și cultural. U.E.O. are șase membri fondatori: Belgia, Franta, Germania, Luxembourg, Marea Britanie și Olanda. Italia aderă în 1964, Spania și Portugalia în 1989 și Grecia în 1992. Membri asociați (toți din 1999): Cehia, Ungaria, Polonia. Observatori (toți din 1995): Austria, Finlanda, Suedia. Din 1994 șapte țări (inclusiv România) au statut de parteneri asociați. Principalele organe sunt Consiliul miniștrilor Afacerilor Externe, Adunarea, Agenția pentru controlul armamentelor, Secretariatul și comitetele permanente ale Adunării. Cooperează cu N.A.T.O. și Consiliul European.

UNIUNEA FRANCEZĂ, ansamblu politic, denumit astfel în Constituția Franței din 1946 și existent în perioada 1946-1958. Cuprindea: Rep. Franceză, departamentele de peste mări, colectivitățile teritoriale, teritoriile de peste mări, precum și unele dintre fostele colonii. V. *Comunitatea Franceză*.

UNIUNEA INTERNAȚIONALĂ A COMUNICAȚIILOR v. *Organizația Națiunilor Unite*.

UNIUNEA INTERNAȚIONALĂ PENTRU CONSERVAREA NATURII (IUCN, IUCN), organizație internațională fondată de UNESCO în

1948, având ca scop promovarea acțiunilor menite să asigure menținerea cadrului natural și a resurselor naturale, atât pentru valoarea lor culturală sau științifică, cât și pentru o susținută bunăstare economică și socială a omenirii. Sub egida UICN se realizează *liste roșii* sau *cărți roșii* de plante și animale (care semnalează, pentru fiecare țară sau regiune, speciile periclitate, vulnerabile și rare). UICN stabilește principiile și normele pentru declararea și managementul ariilor protejate, după care se ghidează organele naționale de decizie. Din 1952 se numește *Uniunea Internațională pentru Conservarea Naturii și a Resurselor sale*.

UNIUNEA OCCIDENTALĂ v. *Bruxelles, Tratatul de la ~*.

UNIUNEA POȘTALĂ UNIVER-SALĂ v. *Organizația Națiunilor Unite*.

UNIUNEA REPUBLICILOR SOVIETICE SOCIALISTE (Uniunea Sovietică) (U.R.S.S.), stat federativ care ocupa jumătatea estică a Europei, Asia septentrională și centrală (40% din supr. Asiei), cu capitala la Moscova; 22,4 mil. km² (inclusiv Marea Albă și M. Azov - 130 mii km²), dintre care 5,6 mil. km² în Europa și 16,8 mil. km² în Asia. La Congresul I al Sovietelor (30 dec. 1922) s-a hotărât constituirea U.R.S.S., în care au intrat la început R.S.F.S. Rusă (creată la 25 oct./7 nov. 1917), R.S.S. Ucraineană (creată în dec. 1917), R.S.S. Bielorusă, R.S.F.S. Transcaucazia (creată în 1922). La 31 mart. 1924 a fost adoptată prima constituție a U.R.S.S. În Constituția din 1936 sunt enumerate 11 republici federative. În 1940 sunt anexate Estonia, Letonia și Lituania, precum și Basarabia (viițoarea R.S.S. Moldovenească) și Bucovina de Nord (în componența R.S.S. Ucrainene), astfel că numărul republicilor ajunge la 15. Eșecul politicii de restructurare a președintelui M. Gorbaciov, a dus la destrămarea U.R.S.S. și apariția mai multor state independente. În mart. 1991 un referendum a încercat să dea U.R.S.S. o nouă bază constituțională, dar tentativa de lovitură de stat din 19-20 aug. 1991 organizată de comuniștii conservatori a dus la precipitarea evenimentelor, soldate cu demisia președintelui Gorbaciov, alegerea lui B.N. Elțin în fruntea nou creatii Federații Ruse și autodizolvarea Partidului Comunist la 29 aug. 1991. După 25 dec. 1991, odată cu dizolvarea oficială a U.R.S.S., s-a creat *Comunitatea Statelor Independente*, o asociație a 11 foste republici sovietice. Federația Rusă a moștenit prerogativele internaționale ale fostei U.R.S.S. Statele succes-

rale ale U.R.S.S. sunt: Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Estonia, Georgia, Kazahstan, Kirgizstan, Letonia, Lituania, Republica Moldova, Federația Rusă (care a moștenit drepturile patrimoniale), Tadjikistan, Turkmenistan, Ucraina și Uzbekistan.

UNIUNEA SCRITORILOR, organizație a scriitorilor din România, constituită în mart. 1949, prin fuziunea Societății Scriitorilor Români (înființată în apr. 1909) cu Societatea Autorilor Dramatici. În perioada 1949-1989 a funcționat ca „organizație obștească și profesională de creație”, fiind subordonată și finanțată de stat. După 1989, a devenit o asociație de creatori neguvernamentală, nonprofit și apolitică, întreținându-se prin autofinanțare. Reunește 12 filiale regionale organizate în România și în filiala Chișinău. Include 6 secții, după genurile literare. Susține apariția publicațiilor literare și de cultură (săptămânalele „România literară” și „Luceafărul”, mensualele „Convorbiri literare”, „Vatra”, „Tribuna”, „Apostrof”, „Euphonia”, „Ex-Ponto”, „Viața Românească”, „Memoria”). Are două edituri: Cartea Românească și Ardealul. Organele de conducere sunt Adunarea Generală și Conferința Națională. Între Adunări este condusă de un consiliu, format din reprezentanții filialelor. Acordă anual premii membrilor și debutanților. Președinte, din 2005, N. Manolescu.

UNIUNEA TINERETULUI COMUNIST (U.T.C.), organizație politică a tineretului din România, creată la Conferința generală a Tineretului Socialist din România (17-20 mart. 1922), sub numele de Mișcarea Tineretului Socialist (din 1923, Uniunea Tineretului Socialist, iar din 1924, Uniunea Tineretului Comunist). U.T.C. a fost înființată, cu sprijinul și sub conducerea Partidului Comunist Român. Din mart. 1949 s-a numit Uniunea Tineretului Muncitor (U.T.M.); din 1965, din nou Uniunea Tineretului Comunist. Organul de presă: *Scânteia tineretului*. Dizolvată în 1989.

UNIVALV, -Ă (< fr.) adj. (Despre moluște) Cu cochilia formată dintr-o singură valvă.

UNIVERS (< fr., lat., it., engl.) s. n. 1. Tot ceea ce există, exceptând, pentru cei care admit, pe Dumnezeu Creatorul; cosmos. 2. Spațiul, cu patru dimensiuni (cele trei coordonate spațiale și timpul), ale cărui elemente sunt evenimentele. În cea mai mare parte a spațiului cosmic materia este extrem de rarefiată, fiind reprezentată îndeosebi prin ioni și particule elementare subatomice. Cea mai mare parte a materiei (99,9%) este concentrată în diverse corpuri

cești (stele, planete, quasari, pulsari ș.a.) care, împreună cu norii cosmici de pulberi și nebuloasele de gaze se grupează în galaxii, roiuri de galaxii și hipergalaxii. Întregul u. care a putut fi observat până în prezent (u. observabil) este străbătut de o radiație electromagnetică de fond. Aparatura tot mai perfecționată, ca și utilizarea sateliților artificiali și a sondelor spațiale, au lărgit continuu cunoștințele despre u. În prezent se consideră că u. cunoscut se află într-un proces de expansiune (ce pare a fi confirmat de deplasarea spre roșu a radiațiilor din spectrul heliului venite dinspre alte galaxii, care ar indica o creștere continuă a distanței dintre corpurile cerești). S-a conturat ideea că acum 15-16 miliarde de ani u. observabil era alcătuit din particule și antiparticule comprimate într-un spațiu restrâns, fiind supuse unei presiuni enorme. A urmat o uriașă explozie (*Big Bang*) care a dus la expansiunea u.; a urmat formarea galaxiilor și a sistemelor solare. V. și **galaxie**. 3. *Universul discursului (de discurs)* = lucrurile considerate domeniu al obiectelor studiate în cadrul teoriei date, cu ajutorul mijloacelor respectivei teorii, și la care se referă propozițiile acesteia. 4. Fig. Mediul, cercul în care trăiește cineva.

UNIVERSAL, casă americană de producție fondată, în 1912, de către Cari Laemmle. Prima companie independentă care, în 1915, deține un studio important (Universal City). În existența sa aproape centenară și-a cucerit popularitatea prin mari vedete, mari regizori și cultivarea unor genuri de succes: westernul, comedia și științifico-fantasticul.

UNIVERSAL, -Ă (< fr., lat.) adj. 1. (Și subst.) Care se extinde la întregul univers, care cuprinde tot ce există (ex. gravitația u.). ♦ Care este comun unei entități generale. ♦ Care se referă la toate ființele sau lucrurile luate în considerație în cazul dat. ♦ (LOG.) *Propoziție u.* = propoziție care formulează afirmații despre toate lucrurile ce întrunesc o condiție. 2. Mondial. 3. Vestit, celebru. 4. Care are aptitudini pentru tot, care are cunoștințe din toate domeniile. 5. (Despre unelte, aparate) Care poate fi folosit la mai multe operații, în mai multe situații.

UNIVERSALE (UNIVERSALII) (< lat.) Proprietate care poate fi predicată despre toți indivizii de un anumit fel (precum „roșul”) sau relație (relația de rudenie, cum ar fi cea de frate, relațiile cauzale, relațiile de spațiu sau timp). Introducerea conceptului în filozofie se atribuie lui Socrate. Chestiunea de ordin

metafizic cu privire la u. se referă la natura reală a u., generând așa-numita *cearta (disputa, problema) universalilor*. În Antic., discutată în contradicțoriu de Platon și Aristotel, ea devine centrală în Ev. Med. când s-au conturat trei poziții principale: *realismul* (u. există independent de lucrurile particulare); *nominalismul* (u. nu există independent de lucrurile particulare); *conceptualismul* (u. există numai în minte). În sec. 20 problema u. a renăscut mai ales în tradiția filozofiei analitice (*Frege, Russell, Wittgenstein, Quine*). V. *realism, nominalism, conceptualism*.

UNIVERSALISM (< fr. (i)) s. n. 1. Universalitate (1). 2. Atitudinea celui care acceptă ca valabil numai ceea ce este recunoscut pe plan universal. 3. Tendința oricărei religii de a se extinde și a deveni religie universală mai ales prin misionariat.

UNIVERSALITATE (< fr., lat.) s. f. 1. Caracterul a ceea ce este universal; universalism (1). 2. Totalitate; generalitate.

UNIVERSALIZABILITATE (< fr., lat.) s. f. Termen creat de filozoful englez *R.M. Hare* pentru a desemna acea trăsătură logică a judecăților morale potrivit căreia una din acestea, deși poate fi particulară, implică o judecată universală. U. este folosită în argumentarea morală ca principiu formal.

UNIVERSIADĂ (< universitate sau < it) s. f. Denumire a jocurilor sportive universitare mondiale organizate de Federația Internațională de Sport Universitar (F.I.S.U.) și desfășurate prima dată la Varșovia în 1924. Din 1962 după modelul Jocurilor Olimpice se desfășoară și jocuri de iarnă. Câștigătorii u. sunt declarați campioni mondiali universitari.

UNIVERSITAR, -Ă (< fr.) adj. Care aparține universității, referitor la universitate. ♦ Oraș (sau centru) u. = oraș care are universitate. ♦ Substantivat, m. Profesor universitar.

UNIVERSITATE (< fr., lat.) s. f. Instituție de învățământ superior, organizată pe facultăți și secții, care pregătește specialiști în științele umanistice, tehnice, economice și în științele naturii (prima u., în c. 1088, la Bologna). Pe terit. României, prima instituție de învățământ superior este Colegiul ieșuit de la Cluj (1581); Academia Mihăileană (1835-1847) este prima școală superioară cu predare în lb. română de tip universitar. ♦ *U. populară* = instituție pentru educația adulților, întemeiată în 1898 în Franța de către G. Deherme, extinsă apoi în Marea Britanie și în numeroase alte

țări, având ca principală formă de activitate cicluri de prelegeri în diverse domenii, organizate pe durata unuia sau a mai multor ani de studii. În România, prima *u.p.* a fost creată în 1908 de N. Iorga la Vălenii de Munte. În unele țări, *u.p.* poartă denumirea de *extensivne universitară*.
 ♦ Clădirea, edificiul în care se află asemenea instituții.

UNIVERSUL, ziar de informație, apărut în București (1884–1953, cu întreruperi). Înființat de Luigi Cazzavillan. Primul ziar românesc alcătuit după principiile gazetăriei moderne. În perioada interbelică, sub conducerea lui Stelian Popescu, a atins cea mai mare cotă de receptare. Colaboratori: I.L. Caragiale, G. Coșbuc, Al. Vlahuță, M. Sadoveanu, V. Anestin, N. Iorga, I. Pillat, Camil Petrescu, L. Rebreanu, I. Al. Brătescu-Voinești.

UNIVERSUL LITERAR, săptămânal editat de ziarul „Universul”. A apărut în București, în trei serii: 19 sept. 1888–20 nov. 1916; 31 mart. 1919–28 iun. 1931; 19 febr. 1938–27 mai 1945. Printre directorii s-au numărat Perpessicius și Camil Petrescu. Având un program eclectic, revista găzduiește o amplă paletă de orientări literare.

UNIVITELIN (< uni + *vitelus*), adj. (Despre gemeni) Rezultați dintr-un singur ovul fecundat, prin divizarea acestuia în două părți identice. Se mai numesc *gemeni identici* sau *monozigoți*.

UNIVOC -Ă (< fr., lat.) adj. 1. (Despre un cuvânt sau o expresie) Care are un singur sens; care păstrează același sens în orice context. 2. (MAT.; despre o corespondență între două mulțimi) Care are proprietatea că unui element al primei mulțimi îi corespunde un element și numai unul al celei de-a doua.

UNRUH [unru:], **Fritz von** (1885–1970), scriitor german. La venirea lui Hitler la putere se exilază. Drame în manieră expresionistă, inițial cu inflexiuni eroice, pledând ulterior pentru pacifism și înfrățire universală între popoare („Un neam”, „Înainte de decizie”). Poemul „Marș spre sacrificiu” denunță ororile războiului. Povestiri. Memorialistică.

UNS, -Ă (< *unge*) adj. Acoperit cu un strat unsuros sau lipicios. ♦ Pătat de grăsime; unsuros. ♦ (Substantivat, m.; inv.) Monarh sau arhieru investit printr-o ceremonie religioasă specială ca reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ.

UNSOARE (< *uns*) s. f. 1. Material uleios sau păstos, folosit fie ca lubrifiant, fie pentru protecția suprafețelor metalice contra eroziunii.

♦ Grăsime cu care se gătește. 2. *U. consistentă* = produs obținut prin dispersiunea coloidală a unor săpunuri în produse petroliere în stare solidă sau semisolidă. *U.c.* rămâne în contact cu suprafețele în mișcare fără a curge și fără a fi eliminată prin presare.

UNSPREZECE (< un + spre + zece) num. card., s. m. 1. Număr natural mai mare decât zece cu o unitate. ♦ (Adjectival) *Unsprezece copii*. (Cu valoare de num. ord.) *Locul unsprezece*. 2. Semn grafic care reprezintă numărul unsprezece.

UNSPREZECELEA, -ZECEA (< unsprezece) num. ord. (Precedat de „al”, „a”) Care urmează după al zecelea.

UNSUROS, -OASĂ (< *unsoare*) adj. Acoperit, îmbibat de grăsime; onctuos (1), pătat de grăsime.

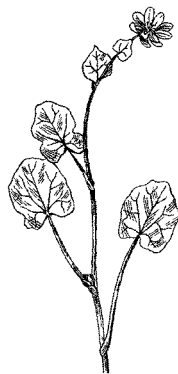

untul-vacii

UNT (lat. *unctum*) s. n. 1. Grăsime animală comestibilă, obținută din smântână prin batere. ♦ *U. vegetal* = grăsime solidă extrasă din semințe sau din miezul fructelor unor plante tropicale (arborele de cacao, palmierul de cocos etc.). 2. (BOT.) *Untul-vacii* = plantă erbacee perenă din familia orhidaceelor, cu doi tuberculi, frunze oblong-lanceolate și flori purpurii, liliachii, roz, rar albe grupate în inflorescențe laxe (*Orchis morio*); bujorel, unțișor (2). *Untul-pământului* = fluiertoare.

UNTELEMN (< unt + de + lemn, după sl. *drěvno maslo*) s. n. v. ulei comestibil.

UNTERWALDEN, fost canton în Elveția (766,5 km²), în prezent divizat în două semicantone: *Nidwalden* (275,8 km²), cu centrul ad-tiv Stans și *Obwalden* (490,7 km²), cu centrul

unțișor

ad-tiv Sarnen. A fost unul dintre cele trei cantone care au pus bazele (1291) Confederației Elvețiene.

UNȚIERĂ (< unt) s. f. Mic vas de sticlă, de porțelan etc. în care se ține și se servește untul (1).

UNȚIȘOR (< unt) s. n. 1. Mică plantă erbacee perenă din familia ranunculaceelor, cu frunze lucioase, întrebunțate ca salată, cu bulbill asemănători boabelor de grâu, situați la subsuara frunzelor și cu flori galbene (*Ranunculus ficaria*); sălățea, grăușor (2). Frecventă în păduri, pe soluri bogate în humus. 2. Untul-vacii.

UNȚURĂ (lat. *unctura*) s. f. Grăsime animală comestibilă. ♦ *U. de pește* = ulei extras din ficatul proaspăt al peștelui *Gadus morhua*; conține vitaminele A și D; utilizată în tratamentul rahitismului, al debilității fizice etc.

UNȚENI, com. în jud. Botoșani, situată în C. Jijiei Superioare, pe râul Burla; 2 931 loc. (2008). Iazuri și heleșteie piscicole. În satul U. se află biserica Duminica Tuturor Sfinților (1833).

UNU, revistă literară lunară, de orientare avangardistă, sub conducerea lui Șașa Pană, cu apariție din apr. 1928 până în dec. 1932 (plus un număr unic în sept. 1935), inițial la Dorohoi, ulterior (din 1929) la București. Colaboratori: Geo Bogza, Ilarie Voronca, Șașa Pană, V. Brauner, M. H. Maxy, Șt. Roiș ș.a.

UNU, UNA (lat. *unus, una*) num. card., s. m. (Când precedă un substantiv are forma *un, o*; când ține locul unui substantiv are forma *unul, una*). 1. Expresie a unității; egal cu o unitate. *Un copil, o casă.* (FILOZ.) Ceea ce este nedivizat în sine și distinct de toate celelalte. La Plotin,

principiul inefabil, ființa unică și indivizibilă, din care emană tot ceea ce există. 2. (MAT.) Primul număr din șirul numerelor naturale, care reprezintă unitatea și se indică prin cifra 1. ♦ (Substantivat) *Am scris un unu.* În corelație cu „doi”, sugerează aproximația. *O zi, două.* ♦ Cu valoare de num. ord. *Volumul unu.* ♦ Loc. *Tot unul și unul* = numai lucruri sau oameni pe ales, de valoare. *Întruna* = necentenit, mereu, permanent. ♦ Expr. *A susține una (și bună)* = a nu ceda, a fi perseverent; a se încâpățâna. 3. (Adjectival) Singur, unic. *Și era una la părinți.* 4. (Adjectival) Același, la fel, identic. *Suntem la un gând.* 5. (Precedat de o negație sau în propoziții negative, cu valoare de pron.) Nimeni. ♦ Precedat de „câte”, formează num. distributiv: *le-a dat câte un măr.* 6. S. m. Semn grafic care reprezintă numărul unu.

UNUL, UNA pron. nehot. 1. Ține locul unui substantiv fără să dea indicații precise asupra obiectului: *să-ți spun una.* ♦ Expr. *Asta-i încă una!* sau *asta încă-i una!* exprimă mirare sau nemulțumire. ♦ Cineva, oarecare. ♦ (În alternanță cu „altul”) Primul, întâiul. 2. (La pi.) O parte din... ♦ (Adjectival) Niște, anumiți. 3. (La f., cu valoare neutră) Ceva. ♦ Expr. *Una pentru alta* = faptă pentru faptă. (Cu) *una, cu alta* = compensându-se, luate împreună.

UNULEA (< unu) num. ord. (Precedat de „al”, „a” în numeralele ordinale compuse) Indică unitatea care urmează după zeci, sute, mii etc.

UNUL-NĂSCUT (gr. *monogenes*, lat. *unigenitus*), expresie folosită în „Noul Testament” cu sensul de unic născut omenesc sau fiu al omului, pentru a accentua filiația divină a lui Iisus Hristos, fiul lui Dumnezeu, existent din veți și întrupat în timp.

UNWIN [anvain], **Raymond** (1863–1940), urbanist britanic. Exponent al mișcării „orașe-grădini”. Reprezentant al curentului organic al urbanisticii moderne (planul orașului New York, 1922, al Londrei, 1929–1933).

UPA, studioul american de film de animație creat la începutul anilor '40 ai sec. 20 de către un grup de artiști plecați de la studiourile Disney, în frunte cu Stephen Bosustow. Creatorii de la UPA (John Hubley, Bob Cannon, Bill Hertz etc.) revoluționează animația mondială negând antropomorfismul și sentimentalismul disneyan și inspirându-se tematic și estetic din banda desenată și caricatură.

UPANIȘADE, culegeri de texte esoterice, în forma comentariilor,

John Hoyer Updike

constituind, împreună cu Brahmanele și Arankaya, scrierile anexe ale Vedelor; cele mai vechi datează din sec. 7 î.Hr. Expun diferite concepții despre lume, om, absolut, spirit universal (brahman). Sunt invocate ca bază teoretică de brahmanism și de școlile tradiționale ale filozofiei indiene.

UPDIKE [apdaik], **John Hoyer** (n. 1932), scriitor american. Nuvele și romane în care realizează o vastă frescă satirică a viselor și fantasmelor americane, analizând cu meticulozitate ambiguitatea morală a unui univers în dezintegrare („Aceeași ușă”, „Pene de porumbel”, „Bazarul azilului de săraci”, „Vrăjitoarele din Eastwich”, „Fugi iepure”, „Iepurele este bogat”, „Centaurul”, „Perechi”). Versuri.

UPEMBA, Parc Național în SE R.D. Congo, în zona pod. Shaba (fost Katanga), creat în 1939; 11,73 mii km². În cadrul parcului U. sunt incluse mlaștinile și lacurile din câmpia Kamolondo, între care lacul U. are c. 500 km². Cuprinde platourile Kibara și Bia și cascadele Kiobo și Lofoi, ultima cu o cădere de 384 m (a doua din Africa). În arealul parcului viețuiesc 115 specii de mamifere (hipopotami, elefanți, bivoli sălbatici, zebre, antilope, lei), crocodili, precum și peste 600 de specii de păsări acvatice.

UPERCUT [apərkat] (< fr., engl.) s. n. Lovitură la box, aplicată adversarului de jos în sus, sub bărbie sau în zona abdomenului.

UPERIZARE (după fr. *upérisation*) s. f. Tratamente termice de scurtă durată (1–2 sec.) și la temperaturi înalte (130–150°C), la care este supus laptele în vederea conservării. Se bazează pe folosirea aburului supraîncălzit sub presiune. Prin u. se distrug microorganismele, păstrându-se integral proprietățile laptelui crud (valoarea lui fiziologică și gustul). V. și UHT.

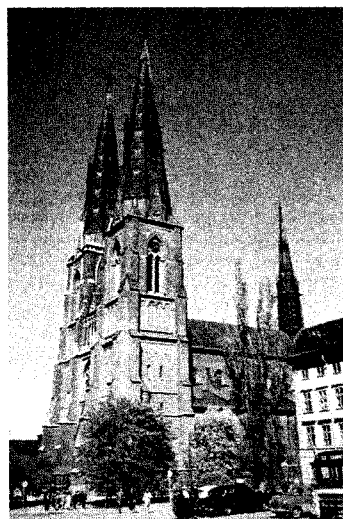
UPERNAVIK, localit. în apropierea țărmului de V al Groenlandei, situată pe o mică ins. din G. Baffin, la 72°47' lat. N; 1 178 loc. (2005). Bază de pescuit pentru balene și foci (1771). Stație meteorologică și de radio. Zăcăminte de grafit.

UPI v. United Press International.

UPOLU, ins. vulcanică în arh. Samoa (statul Samoa), în partea central sudică a Oc. Pacific; 1,13 mii km²; 74 km lungime; 26 km lățime. În partea centrală, lanț muntos vulcanic cu alt. max. de 1 097 m (Mt. Fito). Oraș pr.: *Apia*. Climat tropical umed. Păduri dense, cascade. Mici câmpii litorale cu plaje. Parcul Național O Le Pupu-Pu'e (1978, 2,8 mii ha) cu 42 specii de păsări. Bananieri, cocotieri. Plantații de arbori de cauciu.

UPPSALA [upsa:la], oraș în SE Suediei, situat pe râul Fyris, la 85 km NNV de Stockholm; 185,1 mii loc. (2007). Aeroport. Nod feroviar (stația de c.f. inaugurată în 1860). Ind. constr. de mașini, a mat. de constr., poligrafică, farmaceutică, textilă, a conf., încălțăminte, alim. Vechi centru religios (sediul unei arhiepiscopii din 1164) și de învățământ (universitate înființată în 1477 de arhiepiscopul Jakob Ulfsson, închisă în 1510 din cauza unor dispute religioase și redeschisă în 1595). Biblioteca universitară „Carolina Rediviva” (1841), una dintre cele mai mari din Suedia, cu 2 mil. vol. și 28 mii manuscrise. Muzeul „Victoria” cu exponate din Egiptul antic; Muzeul

Uppsala. Catedrala

de arheologie „Gustavianum”. Grădina botanică. Fondat ca centru comercial și de navigație pe râul Fyris și ca centru politic și religios al vechiului regat Svea, U., cunoscută inițial cu numele Östra Aros a fost capitala țării în timpul vikingilor, devenind în sec. 13 reședință regală și important centru comercial. Până în 1719, la catedrala din U. au avut loc ceremoniile de încoronare a regilor Suediei, dată după care acestea au avut loc la Stockholm. U. a fost distrusă parțial de nenumerate incendii, cel mai violent fiind cel de la mijlocul sec. 19. Monumente: catedrala gotică închinată Sfinților Laurentiu, Eric și Olaf (1273-1435), restaurată după incendiul amintit; lungă de 188 m și înaltă de 28 m, este construcția gotică cea mai importantă din Pen. Scandinavă; castelul construit în 1540 de Gustav I Wasa, reconstruit parțial în sec. 18; biserica Sf. Treime (sec. 12); palat episcopal (azi muzeu).

UPUPIDE, familie de păsări din ordinul coraciiforme, din care face parte pupăza (*Upupa epops*).

UR, oraș antic (milen. 4-3 î.Hr.) în S Mesopotamiei (Caldeea), la 235 km SE de vechiul Babilon și 16 km V de fl. Eufrat. Unul dintre cele mai vechi centre de civilizație urbană din lume. În sec. 23-21 î.Hr., capitala statului sumerian. Abandonat în sec. 4 î.Hr., probabil ca urmare a deplasării cursului Eufratului. Ruinele orașului U., inclusiv vestigiile unui zăgurat, au fost descoperite în anii 1922-1934 de către o misiune britanică condusă de Sir Leonard Woolley. Potrivit tradiției biblice a fost patria lui Abraham. Pe locul anticului oraș U. s-a dezvoltat localit. modernă iraqiană Tall al (Tell el)-Muqaiyir, lângă An-Nāsiriyyah.

URA¹ (< fr. interj., s. n. 1. Interj. Exclamație care exprimă entuziasm, înflăcărare, aprobare. 2. S. n. (în forma *urale*) Strigăt entuziast de aprobare, de adevădare.

URA² (lat. *orare*) vb. I tranz. 1. A exprima o dorință de bine la adresa cuiva, de obicei cu ocazia unui eveniment deosebit; a felicita. 2. A merge cu „Plugușorul” de Anul Nou; *p. ext.* a cânta, a recita colinde.

URACIL (< fr. *i*) s. n. (BIO-CHIM.) Bază pirimidinică prezentă în nucleotide, componentă a acidului ribonucleic.

URAGAN (< fr., cuv. amerindian *huracán*) s. n. 1. Ciclone tropical cu viteze a mare de deplasare (care atinge sau depășește 64 noduri/oră = 118 km/oră) și care se manifestă în

special în M. Caraibilor; *p. gener.* orice vânt care atinge sau depășește 12 grade pe scara Beaufort. 2. Fig. Declanșare bruscă și puternică de sentimente, pasiuni etc.

URAL 1. Fl. în Federația Rusă și V Kazahstanului; 2 428 km; supr. bazinului hidrografic: 231 mii km². Izv. din S m-ților Ural, din masivul Kruglaia, traversează C. Precaspică și se varsă prin două brațe în M. Caspică în aval de Atyraū. Afl. pr.: Or, Ilek. Trece prin Magnitogorsk, Orsk, Oral (Uralsk), Atyraū sau Aterau (fost Guriev). Pe cursul superior a fost construit barajul, lacul și hidrocentrala Irklinski, la S de Magnitogorsk. Navigabil în cursul inferior, de la Oral (Uralsk) până la vărsare. Vechea denumire: laik. 2. Lanț muntos în Federația Rusă și Kazahstan, format cu c. 300 mil. de ani în urmă, extins pe c. 2 500 km lungime, pe direcție N-S, între M. Kara la N și steпа kazahă la S, și c. 400 km lățime, formând granița fizico-geografică și geologică dintre Europa (C. Rusă) și Asia (C. Siberiei Occidentale). Alcătuit din cuarțite, sisturi cristaline, gabrouri ș.a. rezistente la eroziune. În partea de V se dezvoltă un relief carstic (peșteri, bazine etc.), iar pe pantele de E, rocile vulcanice alternează cu cele sedimentare. În zona Nijni-Taghil-Magnitogorsk se dezvoltă cel mai larg sinclinal din U. Alt. max.: 1 895 (vf. Narodnaia). Reprezintă un important nod orohidrografic din care izv. numeroase râuri și fluvii, printre care Ufa, Belaia, Kama, Peciora, Ural ș.a. Climă cu continentalitate ridicată în raport cu latitudinea. În N, este acoperit în mare parte cu păduri amestecate, cu vegetație de tundră, iar în S de stepă și semidesert. Numeroase zăcăminte de subsol: min. de fier și cupru, mangan, bauxită, nichel, crom, platină, vanadiu, magneziu, aur, argint, diamante, potasiu, azbest, sare, petrol, cărbune, gaze naturale ș.a. M-ții U. se împart în U. Polar cu aspect de munți mijlocii, U. Subpolar cu ghețari de circ și alt. max. de 1 895 m, U. Nordic cu alt. de 800-1000 m și U. Sudic, puternic fragmentat de ape.

URALIC, Ă, adj. (Din zona Uralului) Familie de limbi vorbită în Europa și Asia de peste 25 mii. persoane. Include 30 de limbi, între care limbile fino-ugrice, samoeda și lapona.

URALO-ALTAIC (< fr.) adj., s.f. pl. 1. Adj. (Despre populații) care trăiesc în regiunea m-ților Ural și Altai. 2. S. f. pl. Limbi vorbite de populațiile care trăiesc în aceste regiuni. În 1730, F.

J. von Strahlenberg a considerat că ar constitui o familie de limbi. În prezent se acceptă existența a două familii distincte dar înrudite : uralică și altaică.

URALSK, oraș în V Kazahstanului, pe dr. fl. Ural; 195,8 mii loc. (2004). Stație de c.f. Port fluvial. Centru agricol. Ind. textilă (lână), pielăriei și alim. Univ. Muzeu de istorie într-o fostă catedrală. Fundat de ruși în 1613 sau 1622 cu numele *laik* (sau *laitski Gorodok*). Între 1775 și 1991 s-a numit Uralsk, iar din 1991 a adoptat numele *Oral* (forma kazahă a numelui Ural).

URANGUTAN (ORANGUTAN) (< cuv. malaez „orang utan”, *omul pădurii*) s.m. Maimuță antropoidă arboreolă. Masculul poate atinge peste 100 kg și 1,75 m înălțime; are membrele anterioare foarte lungi și blană aspră, roșcată (*Pongo pygmaeus*). Se hrănește cu fructe, frunze, lăstari, insecte etc. Trăiește în ins. Kalimantan și Sumatera. Fiind specie periclitată, este ocrotită.

urangutan

URANIA (în mitologia greacă), muza astronomiei, fiica lui Zeus și a Mnemosinei. În reprezentările plastice apare înfășurată într-un veșmânt amplu, aplecată asupra unui glob cu un compas în mână, ceea ce simbolizează strădania de a măsura bolta cerească.

URANINŢ (< fr. *i*) s. n. (MINER.) Pehblendă.

URANIU (n.pr. *Uranus*) s. n. Element radioactiv (U; nr. at. 92, m. at. 238,03), metal alb-argintiu. Se găsește în natură, mai ales în pehblendă. U. natural este un amestec de trei izotopi, cu masa atomică 238, 235 și 234. Se întrebuințează ca material fisionabil în reactoarele nucleare, la fabricarea bombei atomice, în pilele atomice pentru obținerea elementelor transuranice, precum și la datări în

arheologie. A fost descoperit de chimistul german M. H. Klaproth în 1789. Radioactivitatea u. a fost descoperită în 1896 de către fizicianul francez H.A. Becquerel, iar prima reacție de fisiune nucleară a avut loc în 1938.

URANUS (URANOS) (în mitologia greacă), zeul cerului. Soțul Geei, zeita Pământului și tatăl Titanilor și Ciclopilor. Știind că va fi detronat de unul dintre copiii săi, îi ținea închiși în Tartar. Totuși, fiul său Cronos îl va detrona, castrându-l cu o seceră și luându-i locul de stăpân al Universului. Din sângele său răspândit pe Pământ s-au născut Furiile, iar din cel căzut în spuma mării s-a născut Afrodita. Personaj central în „Teogonia” lui Hesiod și în orfism.

URANUS, planetă a sistemului nostru solar. Strălucirea ei pe cer se află la limita vizibilității cu ochiul liber. Diametrul: 51 120 km. A șaptea planetă de la Soare, situată la o depărtare de c. 2 870 mil. km. Revoluție: c. 84 de ani. Rotație: 17 ore și 54 minute. Magnitudine aparentă: 5,7. Atmosferă de hidrogen (82,5%), heliu și metan; norii de metan absorb radiația roșie, dând planetei un aspect albastrui; se consideră că temperatura medie a suprafeței este de -215°C. Are 21 de sateliți (10 fiind descoperiți de sonda „Voyager”) și 11 inele, situate la o distanță între 40 000 și 55 000 km de planetă. A fost descoperită de W. Herschel (în 1781), și a fost botezată cu numele zeului grec al cerului. La suprafață este fluidă iar interiorul este format din metan înghețat. Axa ei de rotație este paralelă cu planul orbitei (caz unic în sistemul planetar). Are un câmp magnetic foarte puternic. Survolată și fotografiată de sonda „Voyager” 2 în 1986.

URARTU, stat antic, care a cuprins în hotarele sale terit. de azi al Armeniei, E Turciei și NV Iranului. Format în sec. 9 î.Hr. în pod. Armeniei cu reședința în orașul Tușpa pe malul L. Van. A cunoscut înflorirea maximă în sec. 8 î.Hr., sub regele Argiști I (790–766 î.Hr.), când și-a apărut cu succes independența împotriva Asiriei. La începutul sec. 6 î.Hr. a fost cucerit de triburile indo-europene ale armenilor, devenind ulterior prov. a Mediei.

URATI (< fr., engl.) s. m. pl. Săruri sau esteri ai acidului uric. Uratii de sodiu și amoniu pot forma calculi în căile urinare sau pot precipita în țesuturi în caz de gută. Concentrația normală a u. în urină este de 0,3–0,6 g în 24 de ore.

URAWA [uraua], oraș în Japonia (Honshū), la 22 km NV de Tōkyō, inclus din 2001 în noul oraș *Saitama*. Centru industrial și comercial. Universitate (1949).

URĂ¹ (< urî) s. f. Sentiment puternic de ostilitate, atitudine dușmănoasă față de cineva sau de ceva; dușmănie, vrăjmășie.

URĂ² s. f. Denumire dată plantelor erbacee din genul *Gymnadenia*, familia orhidacee, cu frunze lanceolate și flori cu pinte, dispuse în spic.

URĂTOR, -OARE (< ură²) s. m. și f. Persoană care urează (de Anul Nou); colindător.

URĂȚURĂ (< ură²) s. f. Urare adresată cuiva. ♦ Text recitat sau cântat de urători când merg cu „Plugușorul” sau cu colindul.

URĂȚIOS, -OASĂ (< urî) adj. Care inspiră dezgust; scârbos, neplăcut; (despre oameni) ursuz, nesuferit.

URĂȚ¹ (< urî) s. n. Stare sufletească neplăcută, apăsătoare: proastă dispoziție, plictiseală. ♦ Expr. *A-i fi (cuiva) urât* = a se plictisi. *A ține cuiva de urât* = a ține tovarășie cuiva, a-i alunga plictiseala.

URĂȚ², -Ă (< urî) adj., adv., s. n. I. Adj. 1. Care are o înfățișare neplăcută, lipsită de armonie; *p. ext.* pocit, hăd, slut. 2. Care displace, care provoacă repulsie din punct de vedere moral; necuviincios. ♦ Neplăcut; grav. 3. (Despre vreme) Plotos, friguros, închis, posomorât. II. Adv. Într-un mod neplăcut, nepotrivit; imoral. III. S. n. Categorie a esteticii care, în opoziție cu frumosul, reflectă aspecte dizarmonice, dizgrațioase, dezagreabile ale realității, transfigurându-le artistic și declanșând în acest fel emoția estetică.

URĂȚENIE (< urăȚ²) s. f. 1. Faptul de a fi urăȚ², însușirea a ceea ce este urăȚ². 2. Ființă urăȚă, pocitanie.

URĂȚI (< urăȚ²) vb. IV tranz. și refl. A face să devină sau a deveni (mai) urăȚ; a (se) sluți, a (se) poci.

URBAIN [ürbê], **Georges** (1872–1938), chimist francez. Prof. la Univ. din Paris. Cercetări asupra elementelor chimice din grupa lantanidelor. În 1907, independent de *Auer von Welsbach*, a descoperit lutețiul și yterbiul. M. de onoare al Acad. Române (1938).

URBAN, numele a opt papi. Mai importanți: 1. U. II (*Oddo de Châtillon*) (1088–1099). A continuat politica antiimperială promovată de papa Grigore VII, a fost inițiatorul primei

cruciade, predicate în Conciliul de la Clermont (1095) și a susținut eforturile creștinilor de a recuceri de la mauri terit. în Pen. Iberică. 2. U. VI (*Bartolomeo Prignano*) (1378–1389). Alegerea sa a marcat începutul Marii Schisme din Biserica catolică. 3. U. VIII (*Maffeo Barberini*) (1623–1644). A susținut, în cadrul Războiului de 30 de Ani, politica antihabsburgică a Franței. Fondatorul Colegiului „De Propaganda Fide” (1627). A condamnat *jansenismul*. Inițiator al construirii palatului Barberini din Florența.

URBAN, -Ă (< fr.; lat. *urbanus* < *urbs*, „oraș”, „cetate”) adj. Care ține de oraș, privitor la oraș; orașenesc. ♦ Fig. (Despre comportare) Politicos, amabil, bine crescut. ♦ *Topoclimat u.* = topoclimat influențat de condițiile specifice marilor orașe: modificarea bilanțului radiativ datorită ponderii mari a suprafețelor construite sau asfaltate, adăpost față de vânt, existența unei „cupole” de poluare care învaluaie orașul (limitând pătrunderea radiației ultraviolete și determinând existența unui număr mai mare de nuclee de condensare, deci o frecvență sporită a precipitațiilor). În general, orașele apar ca „insule de căldură” în raport cu regiunile învecinate.

URBAN, Charles (1867–1942), producător și inventator american. Unul dintre pionierii industriei cinematografice britanice. Inventator al aparatului de proiectie numit Bioscop (1902) și al procedurii Kinemacolor (1906), produce și realizează numeroase documentare, filme de actualitate, filme de călătorie și științifice.

URBANISM (< fr., it.; lat. *urbanus* „orașenesc”) s. n. Ramură a arhitecturii care proiectează și planifică lucrările de construire, de sistematizare, de reconstruire sau de restructurare a unei așezări omenești (oraș, sat etc.), împreună cu complexul de măsuri social-economice, tehnice, igienice care se iau în vederea satisfacerii necesităților materiale și social-culturale ale noilor așezări; urbanistică. Elementele de sistematizare urbană au existat chiar în orașele antice (inclusiv sisteme de aducțiune a apei și canalizare) și în cele medievale, dar u. și-a definit obiectul îndeosebi de la sfârșitul sec. 19 și în sec. 20 ca urmare a creșterii explozive a populației urbane și a noilor cerințe de aprovizionare, transport, activități recreative etc. legate de viața modernă.

URBANIST (< fr.) s. m. Specialist în probleme de urbanism.

URBANISTIC, -Ă (< *urbanist*) s. f., adj. 1. S. f. Urbanism. 2. Adj. Care ține de urbanism, privitor la urbanism; edilitar.

URBANITATE (< fr., lat.) s. f. Comportare civilizată; politețe, bună-cuviință.

URBANIZARE (< *urbaniza*) s. f. Proces de creștere a ponderii populației urbane în totalul populației unei reg., datorat dezvoltării intense a centrelor urbane deja existente (adesea înglobând și localitățile rurale din jur), transformării unor așezări rurale în orașe și eventual apariției unor orașe noi.

URBARIU (< germ.) s. n. (În Ev. Med., în unele state europene și în Transilvania) Registrul oficial în care erau trecute proprietățile funciare; carte funciară.

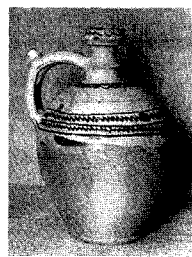
URBE (< lat.) s. f. (Astăzi rar) Oraș.

URBI ET ORBI (lat. „orașului și lumii întregi”) Formulă de adresare a decretelor Sfântului Scaun și a binecuvântării papei, exprimând concepția despre misiunea universală a Bisericii catolice.

URBINO, oraș în partea central-estică a Italiei (Marche), la 32 km SV de Pesaro și de țărnul M. Adriatice, la SE de San Marino; 15,3 mii loc. (2006). Centru comercial. Ceramică (majolică, renumită încă din sec. 16). Ind. textilă și de prelucr. a lemnului (mobilă). Universitate (1506). Institut de Arte. Monumente: bisericile San Francesco și San Domenico (sec. 14–18), castel devenit palat ducal, în stil renascentist, reconstruit în 1460 după planurile arhitectului Luciano da Laurana, în care, în prezent, se află Galeria de artă a prov. Marche; catedrală (dom) reconstruită după cutremurul din

1789. Centru istoric al orașului a fost inclus (1998) în Patrimoniul cultural universal. Turism. Fondat de umbri în sec. 3 î.Hr. cu numele *Urbium Hortense*. Ocupat de etrusci, celți, gali și de către romani (în sec. 3 î.Hr.). Asemeni altor orașe italiene, **U.** a cunoscut în Ev. Med. dominația succesivă a ostrogoților, bizantinilor, longobarzilor și a francilor, iar ca forme de organizare statală signoria, comitatul (din 1355) și ducatul (din 1474). De-a lungul sec., **U.** a fost stăpânit de familiile Montefeltro (din 1234) și Della Rovere (din 1508), iar între 1626 și 1860, a făcut parte din stăpânirile papale, intrând ulterior în componența Regatului Italiei. În timpul cărmuirii lui Federico da Montefeltro (1444–1482) și a fiului și succesorului său Guidobaldo (1482–1508) **U.** a atins apogeul dezvoltării sale artistice și literare, fiind unul dintre renumitele centre ale Renașterii italiene.

URCA (lat. **oricare* [= *oriri*]) vb. I. 1. Refl. tranz. și intrans. A se duce, a merge către un loc mai ridicat; a (se) sui. ♦ Intrans. (Despre drumuri) A fi înclinat, în pantă. ♦ Intrans. și refl. (Despre plante) A se ridica, a se cătara (pe araci, pe ziduri etc.) 2. Refl. tranz. și intrans. A (se) sui și a sta pe ceva mai ridicat. 3. Refl., tranz. și intrans. A (se) ridica în înălțime, a (se) înalta în văzduh. ♦ Refl. și intrans. (Despre temperatură, presiune atmosferică; *p. ext.* despre termometre și barometre) A avea sau a indica valori (de temperatură sau de presiune) mai mari (față de cele precedente sau obișnuite); a se ridica. ♦ Intrans. (Fiz.: despre o mărime scalară) A suferi o creștere a valorii pozitive. 4. Refl. (Despre numere, prețuri, sume) A se ridica la..., a crește, a se mări. 5. Refl. (Despre voce, glas sau ton, *p. ext.* despre cântece) A deveni mai înalt, mai

urcior¹

ascuțit, mai subțire; a se ridica. 6. Refl. și intrans. A merge îndărăt în timp până la..., a data din...

URCĂTOR, OARE (< *urca*) adj. (Despre plante) Care urcă; agățător.

URCEOLAT (< fr.) adj. (BOT.) În formă de sac, umflat la mijloc și îngustat la vârf.

URCIOR¹ (ULCIOR) (lat. *urceolus*) s. n. Vas de lut cu una sau două toarte, cu gâtul strâmt, folosit pentru păstrarea lichidelor.

URCIOR² (ULCIOR) (lat. *hordeolus*) s. n. (MED.) Orjelet.

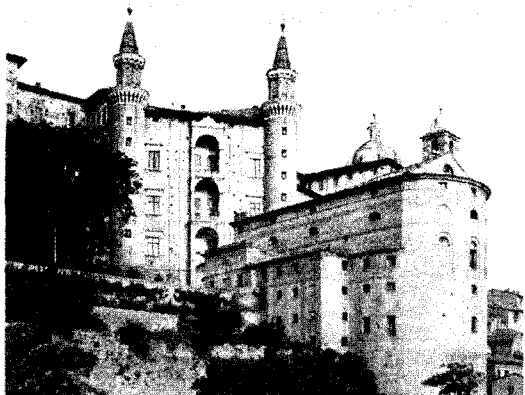
URCUȘ (< *urca*) s. n. 1. Faptul de a urca. 2. Drum sau teren în pantă, care urcă.

URDARI, com. în jud. Gorj, pe dr. văii Jiului; 3 132 loc. (2008). Expl. de lignit. Biserică având dublu hram – Sf. Nicolae și Sf. Ion (1816, cu picturi din 1836), în satul **U.**

URDĂ (cuv. autohton) s. f. 1. Brânză dulce obținută prin fierberea zerului scurs de la prepararea cașului. 2. *Urda-vacii* = plantă erbacee perenă din familia brassicacee (crucifere), înaltă de 20–40 cm, cu tulpina și cu frunzele scurt păroase, cu flori albe, mici, dispuse în corimb, și cu fructe silicule (*Cardaria draba*).

URDĂREANU, Ernest (1897–1962), ofițer și om politic român. Colaborator apropiat al regelui Carol II, membru marcant al camarilei regale. Mareșal al Curții regale (mart. 1937), mare șambelan (oct. 1938), ministru al Casei regale (1938–1940), șef de stat major al Partidului Națiunii (iun.–iul. 1940), ministru de stat (iun.–sept. 1940). L-a însoțit pe regele Carol II în exil.

URDELE, 1. Vârf în E m-ților Parâng, situat pe câmpăna de ape dintre bazinele de ombârie ale râurilor Lotru și Latorița; alt.: 2 228 m. Pe sub acest vârf trece șoseaua alpină Novaci-Sebeș, care în această zonă atinge alt. de 2 125 m. 2. Pas de înălțime în E m-ților Parâng, situat la 1 950 m alt., la poalele vârfului

Urbino.
Palatul ducal

omonim. Acest pas este străbătut de șoseaua alpină Novaci-Oașa-Sebes, care face legătura între Oltenia și Transilvania („Drumul regelui”).

URDINIȘ (< *urdina*, inv., „a merge des”) s. n. Deschizătură a stupului prin care vin și pleacă albinele.

URDOARE (lat. *horridor*, -*oris*) s. f. (Pop.) Secreție gălbuie care se depune pe marginea pleoapelor; puchină.

URDU s. n. Limbă indo-europeană din ramura indo-iraniană vorbită de musulmanii din Pakistan (oficială alături de engleză) și India, fiind una dintre cele 14 limbi oficiale. Este o variantă a lb. hindi, cu dezvoltare separată, deosebindu-se în special prin alfabetul arabo-persan. Are peste 75 mil. de vorbitori.

UREADNIC (< sl.) s. m. (În Ev. Med., în Moldova). 1. Termen prin care era desemnat în unele documente *dregătorul*. 2. Reprezentant al domnului în orașe, care dubla conducerea acestora, aleasă de locuitorii.

UREAZĂ (< fr. *urée*) s. f. (BIOCHIM.) Enzimă care acționează specific asupra ureei, descompunând-o în amoniac și bioxid de carbon.

URECHE (lat. *oricula* [= *auricula*]) s. f. l. 1. Organul auzului și al echilibrului. La om și la mamifere este formată din trei segmente: **u. externă** (pavilionul și conductul auditiv extern, terminat prin membrana timpanului), care captează direcționat vibrațiile sonore; **u. medie** (care comunică cu faringele prin trompa lui Eustachio), care preia și transmite vibrațiile sonore; **u. internă** (labirintul osos și membranos), care conține receptorii acustici și pe cei ai excitațiilor generate de poziția și de deplasarea corpului în spațiu. Pe scara vertebratelor, **u. medie** apare la amfibieni și cea externă la reptile. În viorbirea curentă, prin **u.** se înțelege uneori numai urechea externă (pavilionul). 2. P. ext. Auz, simțul auzului. ♦ Loc. *Până peste urechi* = foarte, extrem de... Expr. *A fi numai (ochi și) urechi* = a fi foarte atent la ceva. *A fi într-o ureche* = a fi cam zăpăcit sau țicnit; a fi distrat. 3. Simț dezvoltat și fin al auzului. ♦ Expr. *(A avea) ureche muzicală* = (a avea) facultatea de a percepe și a reproduce corect sunetele muzicale. *A cânta după ureche* = a reproduce o melodie după auz (nu după note). 3. (Pop.; la pești) Opercul. 4. *Urechea babei* = numele unor specii de ciuperci ascomicete, comestibile, din genul *Peziza*, de forma unei urechi (*P. aurantia*, *P. coccinea*); *urechiușă*

(3). *Urechea-iepurelui* = a) denumire dată unor specii de plante erbacee din genul *Bupleurum*, familia apiacee, cu frunze întregi și cu flori galbene (*B. rotundifolium*, *B. diversifolium*, *B. falcatum*); b) plantă erbacee, perenă, din familia labiatelor, cultivată ca plantă decorativă, uneori sălbătică, cu tulpina și frunzele păroase și florile roz (*Stachys lanata*). *Urechea-porcului* = plantă erbacee perenă, meliferă, din familia labiatelor, înaltă de 30–80 cm, cu tulpina păroasă, frunze ovate, dintate și flori albastrii-violeacee, dispuse în verticile (*Salvia verticillata*). *Urechea-ursului* = mică plantă erbacee din familia primulaceelor, cu frunze cărnoase, dispuse numai în rozetă bazală, și cu flori galbene (*Primula auricula*); crește pe stânci calcaroase în Alpi, Apenini și Carpații Nordici; în SV României pe un areal limitat, se întâlnește subspecia endemică *serratifolia* cu frunze acut sau grosier dintate. Se cultivă ca plantă decorativă. II. P. analog. 1. Gaura acului. 2. Un fel de cheotoare la marginea de sus, din spate, a ghetelor, a cizmelor etc., cu ajutorul căreia se trage încălțăminte pe picior. 3. Toartă; inel, belciug. ♦ Proeminență de forma unui cârlig la capătul de sus al leucii carului, de care se sprijină lanțul sau veriga ce leagă loitrelle de leucă. ♦ Ochi care se face la capătul ștreangului. 4. (La pl.) Porțiune ieșită în afară la o zidărie, amenajată pentru a ușura fixarea unui toc de fereastră sau de ușă, pentru a susține un ornament etc.

URECHE, familie de boieri din Moldova, atestată încă din vremea lui Ștefan cel Mare. Mai importanți: 1. **Nestor U.** (?–1617), mare boier dregător. Posesor al unei importante averi. Mare logofăt sub Aron Vodă; neimpăcându-se cu politica domnului, a fugit în Polonia. Mare vornic în timpul lui Ieremia Movilă. Rol însemnat în timpul lui Constantin Movilă (1607–1611), fiind adevăratul conducător al Moldovei. Cător al mănăstirii Secu (1602). 2. **Grigore U.** (c. 1590–1647), cronicar. Fiul lui U. (1). Studii la școala iezuită din Liov. Cunoștea latina, polona, slavona și, probabil, greaca. Mare spătar (1634–1643), apoi mare vornic (1643–1646). Cronică sa, „Letopisețul Țării Moldovei”, prezintă, cu talent literar, istoria Moldovei de la 1359 până la 1595. Afirmă, pentru prima oară în istoriografia noastră, ideea originii romane a românilor, precum și ideea unității românilor din Moldova, Țara Românească și Transilvania. Cronică sa a parvenit posterității cu interpolări datorate lui Simion Dascălul, Misail Călugărul și Axinte Uricariul.

urecheliță (3)

URECHEA (< *ureche*) vb. I tranz. A trage de urechi (l 1) pe cineva; p. ext. a bate (un copil).

URECHEALĂ (< *urechea*) s. f. Faptul de a urechea; p. ext. bătaie.

URECHEAT, -Ă (< *ureche*) adj. Care are urechi (l 1) mari. ♦ (Substantivat, m., fam.) Nume care se dă iepurelui sau măgarului.

URECHELNIȚĂ (< *ureche*) s. f. 1. Insectă omnivoră nocturnă, de culoare castanie, lungă de 9–15 mm, cu elitrele scurte și cu un clește mare la capătul abdomenului (*Forficula auricularia*). 2. Miriapod lung de 19–35 mm, cu capul mare și cu 15 perechi de picioare și o pereche transformată într-un fel de clești, care au la bază glande veninoase (*Lithobius forficatus*). 3. Plantă erbacee meliferă, din familia crasulacee, spontană sau cultivată, cu frunzele bazale cărnoase, dispuse în rozetă și cu flori roșii sau roz, grupate în corimb la vârful tulpinii, cu petale dispuse stelat, păroase pe margini (*Sempervivum tectorum*); tăta-mielului. Are proprietăți antiseptice, antiinflamatoare, diuretice, hemostatice.

URECHENI, com. în jud. Neamț, situată în NE Subcarpaților Neamțului, pe râul Agapia; 4 150 loc. (2008). Biserică (1830).

URECHEȘTI 1. Com. în jud. Bacău, situată în lunca și pe terasele râului Trotuș, la poalele de SE ale culmii Pietricica; 3 941 loc. (2008). Stație (în satul U.) și haltă de c.f. (în satul Cornățel), inaugurată la 22 iun. 1884. Nod rutier. Expl. de balast. Biserica de lemn Sf. Nicolae (sec. 18), în satul Lunca Dochiei. 2. Com. în jud. Vrancea, situată în zona de contact a Subcarpaților Vrancei cu C. Râmnicului, la poalele de SE ale dealului Deleanu; 2 606 loc. (2008). Centru viticol și de vinificație. În satul U. se află biserica Sf. Dumitru (ctitorie din 1837 a clucerului Toma) și mănăstirea Vărzărești (de călugări), înființată în 1990, cu biserica Adormirea Maicii Domnului (sec. 17).

Vasile Alexandrescu Urechia

URECHIA, Constantin I. (1883–1955, n. Fălticeni), neuropsihiatru român. Prof. univ. la Cluj și București. Lucrări privind morfopatologia neurologică, bolile infecțioase și tulburările neuropsichice, boala lui Pick, piretoterapia cu drojdie de bere, patogenia sifilisului cerebral.

URECHIA 1. Vasile Alexandrescu U. (1834–1901, n. Piatra Neamț), istoric, scriitor și om politic liberal român. Acad. (1867), prof. univ. la Iași și București. Luptător unionist. A desfășurat o prodigioasă activitate în domeniul învățământului și culturii, fiind ctitorul a numeroase societăți și instituții. Editor de ziare. Sinteze istorice valoroase sub aspect documentar („Istoria românilor”, 14 voi., „Istoria Școlilor de la 1800–1864”). Romane („Logofătul Baptiste Veleli”). Piese de teatru; sinteze („Schize de istoria literaturii române”), memorialistică. **2. Alecu V. U.** (1860–1941, n. Iași), medic și scriitor român. Fiul lui U. (1). Lucrări de popularizare a cunoștințelor igienico-sanitare. Sub pseudonimul Iodoforn a publicat proză umoristică („Ghiveci”, „Verzi și uscate”).

URECHIUȘĂ (< *ureche*) s. f. 1. Diminutiv al lui ureche. **2.** (BOT.) Ciupercă comestibilă din clasa basidiomicetelor, cu pălăria galbenă-portocalie, cu marginile neregulate ondulate, frecventă în pădurile de fag și de mesteacăn (*Cantharelius cibarius*). **3.** (BOT.) Urechea-babei.

UREDINALE (< fr. {i}; {s} lat. *uredo* „rugină”) s. f. pl. Ordin de ciuperci parazite cu bazidia septată transversal (*Uredinales*). Majoritatea produc la plante boli cunoscute sub numele de *rugini*.

UREE (< fr.; {s} gr. *ouron* „urină”) s. f. Compus organic cristalin, incolor, cu p.t. 132,7°C, solubil în apă. Este principalul produs de degradare finală a proteinelor din organism sintetizat în ficat. Prezentă în mod normal în sânge (0,25–0,40 g%) se elimină prin urină

(20–70 g zilnic). **U.** a fost sintetizată pentru prima oară în 1828 de către renumitul chimist german Fr. Wöhler (1800–1882). Este întrebuițată la fabricarea unor medicamente și materiale plastice, ca îngrășământ agricol etc. Sin. *carbodiimidă*. V. *uremie*.

UREMIC, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la uremie, care aparține uremiei. ♦ S. m. și f., adj. (Persoană) care suferă de uremie (**2**).

UREMIE (< fr. {i}; {s} gr. *ouron* „urină” + *haima* „sânge”) s. f. 1. Nivel al ureei în sânge. Creșterea u. indică o afecțiune a funcției renale, iar scăderea u. sub limita fiziologică apare în insuficiența hepatică. **2.** Stare toxică provocată de acumularea în sânge a ureei și a altor produse toxice ale metabolismului protidic, pe care rinichiul bolnav nu le mai poate elimina. **U.** apare de obicei în cursul insuficienței renale.

UREOTELIC adj. (Despre un animal) Care excretă produși azotați sub formă de uree. Majoritatea vertebratelor terestre sunt u. (cu excepția păsărilor și reptilelor).

UREȚANI (< fr. {i}) s. m. (CHIM.) Carbamați.

UREȚER (< fr.) s. n. (ANAT.) Conduct pereche situat extraperitoneal, prin care trece urina din bazinetul renal la vezica urinară.

URETERAL, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la uretere, care aparține ureterului.

URETRĂ (< fr., gr.) s. f. (ANAT.) Canal cu conformație diferită la cele două sexe, care transportă urina de la vezica urinară la exterior și care la bărbat transportă și sperma în momentul ejaculării.

URETRITĂ (< fr. {i}) s. f. Inflamație acută sau cronică a uretrei.

URETROSCOP (< fr.) s. n. Instrument cu ajutorul căruia se examinează mucoasa uretrei.

Harold Clayton Urey

UREY [ju:ri], **Harold Clayton** (1893–1981), chimist american. Prof. univ. la Chicago. Cercetări în domeniul structurii materiei („Atomi, molecule și cuante”, „Planetele, originea și dezvoltarea lor”). A descoperit deuteriul (1932), apa grea și metoda de separare a izotopilor uraniului. Contribuții teoretice la realizarea primei bombe atomice. Premiul Nobel pentru chimie (1934).

URFA (sau **ȘANLIURFA**), oraș în SE Turciei, în câmpia Harran, la 50 km N de granița cu Siria; 383,8 mii loc. (2000). Prelucr. tutunului. Vechi centru comercial. Nunit de greci în Antic. *Edessa* (Mesopotamia), iar din 1637 poartă numele actual.

URFÉ [urfē], **Honoré d'** (1567–1625), scriitor francez. Autor al unor culegeri poetice, drame și al romanului pastoral, în versuri și proză „Astreea” (completat de secretarul său, B. Baro), de mare succes în epocă. A exercitat o mare influență asupra literaturii galante din sec. 17.

URGA v. **Ulan Bator**.

URGANCH (**URGENCH**, **URGENÇ**), oraș în E Uzbekistanului, pe canalul Șavat și pe fl. Amu-Daria, în deșertul Karakum; 138,6 mii loc. (2001). Ind. ușoară. Teatru. Fondat în sec. 17. Vechi centru comercial. Vechea denumire: *Novo Urganh*.

URGENT, -Ă (< fr., lat.) adj. (Și adv.) Care nu poate fi amânat, care reclamă o rezolvare imediată; grabnic.

URGENTĂ (< *urgent*) vb. I tranz. A face ca o acțiune să se săvârșească mai repede; a accelera, a grăbi.

URGENTĂ (< fr.) s. f. Însușirea a ceea ce este urgent; situație care reclamă o rezolvare imediată; necesitatea de a rezolva imediat o situație ivită.

URGIE (lat. **orgia*) s. f. 1. Nenorocire mare, năpastă. **2.** Faptă de om rău, pornire rea; furie. **3.** Fig. Dezlănțuire a forțelor naturii; prăpăd, cataclism.

URGISI (< ngr.) vb. IV tranz. A cauza cuiva necazuri mari; a năpăstui, a oropsi, a persecuta.

URI, canton în Elvetia centrală; 1,1 mii km²; 35 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Alddorf*. Expl. forestire. Creșterea bovinelor. Turism. Menționat documentar în 732. Alături de Schwyz și Unterwalden au pus bazele (1291) Confederației elvețiene.

URIANHAI 1. Termen prin care sunt desemnate în Mongolia populațiile de origine turcică. Cele mai multe sunt mongolizate, în timp

ce altele au adoptat budismul, dar termenul îi include și pe tuvini nemongolizați. 2. Parte a terit. Mongoliei Interioare (azi Republica Mongolia) până în 1911, ulterior făcând parte din Republica Tuva.

URIAȘ, -Ă (< magh.) adj., s. m. și f. 1. Adj. De proporții enorme, care întrecu mult, care este mult deasupra unei medii; excesiv de mare; colosal, enorm. 2. S. m. și f. Personaj fabulos cu înfățișare omenească, de dimensiuni gigantice. În basmele românești întrușipează de obicei forțe ale naturii, purtând diferite nume: Sfămă Piatră, Strâmbă Lemne, Gerilă etc. ♦ Om foarte înalt și voinic. 3. S. m. și f. Fig. Personalitate de seamă, om vestit prin faptele sale; titan, gigant.

URIC¹ (< fr., engl.) adj. *Acid* ~ = compus organic natural, produs final al metabolismului nucleoproteidelor, prezent în cantități foarte reduse în sânge și eliminat din organism prin urină. Folosit industrial în sintezele organice. V. *gută*.

URIC² (< magh.) s. n. 1. (În Ev. Med., în Moldova și în Maramures) Denumire a moșiei boierești sau mânăstirești cu privilegiu de imunitate ereditară; p. ext. act de privilegiu pentru o astfel de moșie acordat de domn la cerere. 2. Act de proprietate (în trecut); p. ext. orice document; hrisov, zapis.

URICANI, oraș în jud. Hunedoara, situat în SV depr. Petroșani, la 650-725 m alt., la poalele de SE ale m-șilor Retezat și cele de N ale m-șilor Vâlcan, pe râul Jiu de Vest, la 26 km SV de municipiul Petroșani; 9 696 loc. (2008). Stație finală de c.f. Expl. hulei (din 1859). Expl. și prelucr. primară a lemnului (Uricani și Câmpu lui Neag). În arealul său a fost creat (1970), pe un afl. al Jiului, lacul de acumulare *Valea de Pești* pentru alimentarea cu apă a centrelor miniere din zonă. La Câmpu lui Neag s-a exploatat un timp cărbune în carieră; după abandonarea exploatarei în locul respectiv s-a format un lac. Complexul turistic Cheile Buții, cabană turistică (Câmpu lui Neag) și motel (Valea de Pești). În raza localit. Câmpu lui Neag se află mai multe peșteri, dintre care Peștera Zeicului (din masivul Piule-lorgovanu) și Peștera cu Corali (din m-ții Vâlcan, la poalele muntelui Coadă Osiei) sunt declarate rezervații naturale (1 ha și 0,5 ha). Localit. U. a luat naștere la sfârșitul sec. 18 prin stabilirea unor locuitori veniți din satul Uric (din Țara Hațegului) de la care derivă numele actual al orașului.

Menționat documentar ca sat în 1835. Declarat oraș la 1 ian. 1965.

URICAR (< *uric*²) s. m. (Înv.) Scriitor de urice.

URICARU, Eugen (n. 1946, Buhuși), scriitor român. Secretar și președinte al Uniunii Scriitorilor (2000-2005). Romane pe tema libertății, acordând perspectiva utopică cu cea istorică („Vladia”, „Așteptându-i pe învingători”, „Memoria”) și valorificând subtil resursele parabolei, simbolului și mitului.

URICEMIE (< fr.; {s} fr. *urique* „uric” + gr. *haima* „sânge”) s. f. Nivelul acidului uric în sânge. Valorile normale sunt cuprinse între 2 și 5 mg/100 mg ser. Hiperuricemia care este o stare patologică caracterizată prin prezența unei cantități crescute (peste 5 mg la 100 ml de plasmă sangvină) de acid uric în sânge, predispune la apariția unor boli ca gutta sau litiaza urinară etc.

URICOTELIC adj. (Despre un animal) Care excretă produșii azotați sub formă de acid uric (păsările și reptilele).

URINA (< fr.) vb. I tranz. A elimina urina din vezica urinară prin uretră.

URINAR, -Ă (< fr.) adj. (Despre organe, vase etc.) Care secretă sau care evacuează urina. ♦ *Aparat u.* = totalitatea organelor și a țesuturilor care au rolul de a forma, transporta și elimina urina. La om este format din rinichi, uretere, vezică urinară și uretră. A.u. are un rol important în menținerea balanței hidrice, a echilibrului acidobazic, în eliminarea produșilor de metabolism, a substanțelor toxice, a medicamentelor.

URINĂ (< fr., lat.) s. f. Secreție renală care cuprinde în soluție (95% apă) o serie de substanțe rezultate din metabolismul organismului ca: uree, acid uric, săruri minerale, putând conține, în anumite stări patologice, și sânge, acizi și săruri biliare, glucoză etc. Un adult elimină, în medie, 1,5 l urină în 24 de ore. Excreția de u. asigură eliminarea deșeurilor de metabolism și a substanțelor străine (medicamente, toxine etc.), menținerea unei cantități normale de apă în sânge și țesuturi etc.

URINIFER, -Ă (< fr.; {s} fr. *urine* „urină” + lat. *ferre* „a purta”) adj. Care se referă la urină sau la aparatul urinar, care aparține urinei sau aparatului urinar.

URIU, com. în jud. Bistrița-Năsăud, situată la poalele dealurilor Ciceului, pe dr. văii Someșului Mare, la confl. cu râul Ilișua; 3 643 loc. (2008).

Haltă de c.f. (În satul Cristeștii Ciceului). Nod rutier. Pomicultură (meri, pruni, peri). Pe terit. satului Ilișua, atestat documentar în 1405, au fost descoperite (1880) unelte și obiecte din Epoca bronzului (sec. 13 î.Hr.), urmele unui castru roman (182 x 182 m) datând din sec. 2-3, precum și o necropolă în cadrul căreia s-au găsit monumente funerare cu portrete în medalion, ceramică roșie și cenușie, opaițe, figurine de teracotă, piulițe din piatră, statuete din bronz ș.a. În satul U., atestat documentar în 1405, se află o biserică reformată (sec. 17) și o biserică ortodoxă de lemn (sec. 18), iar în satul Cristeștii Ciceului, menționat documentar în 1333 există o biserică romano-catolică (sec. 14, cu unele refaceri din sec. 18); castelul „Toma” (sec. 18), azi sanatoriu T.B.C., în satul Ilișua.

URÎ (lat. **horrire*) vb. IV 1. Tranz. A purta cuiva un sentiment de dușmănie, a manifesta aversiune față de cineva sau ceva. 2. Refl. A se plictisi, a se sătura de cineva sau de ceva.

URLA (lat. *ululare*) vb. I intranz. (Despre animale și oameni) A scoate urlete specifice de durere, de uimire etc. ♦ Intranz. și tranz. A vorbi în gura mare; a țipa. ♦ A plânge în hohote puternice. ♦ A cânta foarte tare (și neharmonios). ♦ Fig. (Despre vânt, viscol etc.) A produce zgomote puternice; a vâjâi, a vui.

URLAȚI, oraș în jud. Prahova, situat la poalele de SV ale dealului Istrița, în zona de contact cu C. Ploieștilui, la 200 m alt., pe cursul superior al râului Cricova Sărat, la 22 km NE de Ploiești; 11 388 loc. (2008). Stație de c.f., inaugurată la 13 sept. 1872. Nod rutier. Expl. de petrol. Fabr. de conf. și de cărămidă. Filatură de bumbac. Centru viticol și de vinificație. Abator. Ferme de creștere a bovinelor, porcinelor și ovinelor. Pepinieră de viță de vie (din 1889). Muzeu etnografic și de artă decorativă (ceramică, porțelanuri, covoare ș.a.), inaugurat în 1953. Localitatea apare menționată documentar la 16 mart. 1515 într-un act emis la cancelaria domnului Neagoe Basarab. În 1678 figura ca așezare rurală cu numele *Saac*, iar uneorii apărea consemnat și cu denumirea *Neceșteașca* (sub acest nume este înscrisă într-un hrisov semnat de domnul Gheorghe Duca). La sfârșitul sec. 17, Constantin Brâncoveanu alege această localit. ca reșed. particulară, construind aici un conac (1697), în jurul căruia avea întinse supr. cu viță de vie. După

această dată așezarea apare menționată ca târg. De la începutul sec. 18 și până prin anul 1775 a purtat numele Satul Urlați, iar în 1818 este recunoscută ca oraș. Din 1833, la U. se țin anual (la 20 iul.), neîntrerupt, târguri mari de vite, cereale și alte produse. În 1870, la U. s-a înființat un oficiu telegrafic, la 13 sept. 1872 s-a inaugurat stația C.F.R. Cricov (Urlați), iar în 1880 a luat ființă o judecătorie de pace care a funcționat până în 1952. Monumente: Biserica galbenă, cu hramul Sfinții Voievozi, construită în anii 1759-1761 prin osârdia boierului Urlațeanu, cu picturi murale interioare originare. Biserica este înzestrată cu icoane pictate de Gheorghe Tattarescu; conacul lui Constantin Brâncoveanu (1697); conacul „Alexandru Bellu” (mijlocul sec. 19), azi sediul Muzeului etnografic; clădirea Primăriei (1915-1932); Monumentul eroilor Primului Război Mondial, operă a sculptorului D. Matadonu. În localit. componentă Jercălai se află schitul Sf. Maria-Cricov (de călugări), cu biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavrilă datând din 1731, iar în localit. componentă Arioneștii Noi, există biserica Sf. Dumitru (1761), cu picturi murale interioare executate în sec. 19 de Gheorghe Tattarescu; biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului (1753-1765), în localit. componentă Valea Seman.

URLĂTOAREA, cascadă pe versantul estic al m-ților Bucegi, sub poalele Jepilor, pe valea Urlațoarei Mici. Obiectiv turistic.

URLEA 1. Vârf în E m-ților Făgăraș, pe creasta principală a acestora, la E de vf. Moldoveanu; 2 473 m. **2.** Lac glaciar pe versantul nordic al m-ților Făgăraș, la 2 170 m alt., sub vf. cu același nume; 2,1 ha. Ad. max.: 4 m. Punct turistic.

URLET (< *urla*) s. n. **1.** Strigăt prelung și puternic scos de unele animale sau de oameni. **2.** Fig. Zgomot provocat de elemente ale

naturii, de arme de foc etc.; vuiet; clocot, freamăt.

URMA (*urmă*) vb. I **1.** Tranz. și intranz. A pași în urma cuiva; *p. ext.* a merge împreună cu cineva, a însoți. ♦ Fig. A fi, a se afla, a veni după cineva sau ceva (în spațiu sau în timp). ♦ Refl. A merge unul după altul, a se înșurui. **2.** Tranz. A-și continua drumul, o activitate sau o discuție întreruptă. **3.** Tranz. și intranz. A respecta o indicație, a se conduce după o idee, după un principiu etc.; a urmări. **4.** Tranz. și intranz. A frecventa, a învăța la o anumită școală, facultate. **5.** Intranz. A lua locul altuia; a succeda cuiva într-o funcție. ♦ A-și avea locul după cineva într-o ierarhie. **6.** Intranz. A avea loc, a se petrece, a se întâmpla (după ...). **7.** Intranz. A rezulta, a însemna că... **8.** Tranz. (Urmă de un infinitiv, de un conjunctiv sau de o completivă directă) A trebui, a fi nevoie.

URMARE (< *urma*) s. f. **1.** Faptul de a urma. ♦ Ceea ce urmează, ceea ce vine, se întâmplă în continuare. **2.** Ceea ce urmează din cele zise sau întâmplate înainte; consecință, rezultat, efect. ♦ Loc. *Prin urmare* = deci, așadar. ♦ Expr. *A da urmare* = a pune în aplicare, a executa.

URMAȘ, -Ă (< *urma*) s. m. și f. **1.** Continuator al unei familii; descendent, odrasla. ♦ Moștenitor, succesor. **2.** Continuator al unei opere, al unei tradiții; discipol. **3.** Succesor într-o funcție, într-o demnitate.

URMĂ (lat. **orma*) s. f. **1.** Semnul lăsat de piciorul unui om sau al unui animal pe locul unde a stat sau pe unde a călcat, călcătură. **2.** Orice semn rămas de pe urma trecerii, atingerii sau apăsării unui lucru. ♦ Expr. *Pe urma* (sau *pe urmele*) *cuiva* (sau *a ceva*) = prin locurile pe unde a trecut ori a existat cineva (sau ceva). *A merge* (sau *a călca*) *pe urmele cuiva* = a imita pe cineva; a

continua activitatea cuiva (în același fel). *A pierde* (sau *a nu mai da de)* *urma cuiva* = a nu mai avea nici o știre despre cineva. *Nici urmă* sau *fără urmă de...* = deloc, nici un pic. **3.** Impresie, întâipărire lăsată în minte, în amintirea cuiva. **4.** (Mai ales la pl.) Rămășițe, vestigii. **5.** Cantitate foarte mică din ceva, abia perceptibilă. **6.** Marcă, semn al unei acțiuni oarecare. ♦ Stadiu final; sfârșit. **7.** (Precedat de o propoziție) *Din urmă* = din spate, îndărăt. *În urmă* = a) în spate, îndărăt **b)** mai târziu, apoi; **c)** mai de mult. ♦ Expr. *A rămâne în urmă* = a fi întrecut de alții pe drum sau fig. într-o activitate în muncă. *Pe urmă* = mai târziu, ulterior. (*Până la urmă* = (până) în ultimul moment, (până) la sfârșit. *În cele din* (sau *de pe)* *urmă* sau *la urma urmei* (sau *urmelor*) = la sfârșitul unui șir, al unei succesiuni, după ce s-a terminat tot; *p. ext.* în definitiv. *Ceasul de pe* (sau *din*) *urmă* = momentul dinainte de moarte.

URMĂRI (< *urmă*) vb. IV tranz. **1.** A alerga după cineva, a merge (pe furie) pe urmele cuiva. ♦ A observa de aproape, a supraveghea. ♦ A face demersuri judiciare împotriva cuiva. **2.** A se conduce după o idee, după un principiu; a urma. **3.** A însoți pe cineva sau ceva cu privirile sau cu gândul. **4.** Fig. A nu da cuiva pace; a chinui, a obseda. **5.** A se preocupa de viața, de activitatea cuiva, *p. ext.* de o manifestare sau de o mișcare socială, științifică, politică. ♦ A studia, a examina. ♦ A asculta o expunere orală, o compoziție muzicală etc. **6.** A avea drept scop, a năzui, a tinde la...

URMĂRIRE (< *urmări*) s. f. **1.** Acțiunea de a urmări. ♦ (DR.) *U. silită* = executare silită. *U. penală* = activitate de strângere, de către organele de cercetare penală ori de către procuror, a probelor cu privire la existența unei infracțiuni, la identificarea făptuitorului și la stabilirea răspunderii acestuia, pentru a constata dacă este sau nu cazul să se dispună trimiterea lui în judecată. **2.** (MILIT.) Acțiune ofensivă de luptă, executată de trupe în scopul nimicirii inamicului care se retrage.

URMĂRIȚOR, -OARE (< *urmări*) s. m. și f. Persoană care urmărește pe cineva, de obicei pentru a-l prinde.

URMĂȚOR, -OARE (< *urmă*) adj. Care urmează, în timp sau în spațiu, după cineva sau ceva. ♦ Care este prezentat, arătat în cele ce urmează.

URMENIȘ, com. în jud. Bistrița-Năsăud, situată în N colinelor

Urlea.
Lacul glaciar

Mădăraşului, pe cursul superior al râului Lechinta; 2 142 loc. (2008). Pomicultură (meri, peri, pruni, vişini, cireşi). În satul **U.**, atestat documentar în 1321, se află castelul Bánffy, în stil baroc, iar în satul Delureni, menţionat documentar în 1329, o biserică din sec. 15, azi biserică reformată.

URMIA v. Orūmīyeh.

URMUZ (pseud. lui *Demetru Dem. Demetrescu-Buzău*) (1883–1923, n. Curtea de Argeş), scriitor român. Proză a automatismelor, premergând suprarealismul şi literatura absurdului şi demontând prin parodiere teme şi tehnici literare, într-o savuroasă comedie a limbajului, convenţiile literare existente („Pălnia şi Stamate”, „Ismail şi Turnavitu”, „Algazy & Grummer”, „Fuchsiada”).

UR-NAMMU, rege sumerian (2112–2094 î.Hr.), fondatorul celei de a treia dinastii din Ur (2212–2004 î.Hr.). Domnia sa a fost o epocă de pace şi prosperitate economică, inaugurând așa-numita „renaștere sumeriană”. Din timpul său datează cea mai veche mătură a unui cod de legi mesopotamian.

URNĂ (< fr., lat.) s. f. 1. Vas de pământ sau de bronz, de formă şi de capacitate variabile, folosit în vechime la scoaterea şi la păstrarea apei. 2. Vas în care se păstrează cenuşa unui mort incinerat (u. *funerară*). 3. Caselă sau cutie cu o deschizătură îngustă în care se introduc buletinele de vot, numerele unei loterii etc.

URNI (< sl.) vb. IV tranz. şi refl. A (se) mişca, a (se) muta din loc. ♦ Refl. (Fam.) A părăsi (cu greutate) un loc; a pleca. ♦ Tranz. A pune în funcţiune, a porni o maşină, un sistem tehnic.

URO (< fr., it.; {s} gr. *ouron* „urină”) Element de compunere cu sensul „referitor la urină”, „urinare”, „uree”.

UROBACTERII (< fr.; {s} *uro-* + *bacterie*) s. f. pl. Microorganisme răspândite în natură, mai ales în depozite care conţin substanţe azotate în descompunere; prin descompunerea ureei cu formare de amoniac îmbogăţesc solul în substanţe azotoase accesibile.

UROBILINĂ (< fr. {i}; {s} *uro-* + fr. *bile* „bilă”) s. f. (BIOCHIM.) Pigment biliar galben-oranj derivat din urobilinogen; prezent în urină. Creşterea cantităţii indică un proces patologic (hepatită, hemoliză ş.a.).

UROBILINOGEN (< fr., germ. {i}; {s} *uro-* + gr. *genainein* „a produce”) s. n. (BIOCHIM.) Compus organic format

în intestin prin reducerea bilirubinei, în parte, reabsorbit apoi prin peretele intestinal şi redat ficatului.

UROCORDATE (< fr.; {s} gr. *oura* „coadă” + *khorde* „maţ, cârnăţ”) s. n. pl. Subfilum de animale marine din filumul cordate (ex. ascidiile) cu corpul în formă de sac sau de butoiuş, acoperit de o tunică protectoare gelatinoasă sau pielooasă şi cu notocordul situat în regiunea codală la larvă, rareori prezent la adult (*Urochordata*); tunicieri, tunicate.

UROCULTURĂ (< fr.) s. f. Examen de laborator (microbiologic) al unei probe de urină constând în cultivarea şi identificarea microorganismelor prezente. Se efectuează atunci când se suspicionează o infecţie urinară.

URODEL (< fr.; {s} gr. *oura* „coadă” + *delos* „aparent”) s. n. (ZOOLOG.) Caudat.

UROGASTRONĂ (< fr.; {s} *uro-* + gr. *gaster*, *gastros* „stomac”) s. f. (BIOCHIM.) Compus chimic natural izolat din urină, cu acţiune inhibitorie asupra motilităţii stomacului şi a secreţiei gastrice.

UROGENITAL (< *uro-* + *genital*) adj. *Aparat* ~ = ansamblu structural şi funcţional care cuprinde atât aparatul urinar, cât şi cel genital. Unele porţiuni ale aparatului urinar şi ale celui genital au aceeaşi origine embrionară şi traiect comun.

UROGRAFIE (< fr.; {s} *uro-* + gr. *graphie* „descriere”) s. f. Examen radiologic al căilor urinare, făcut cu ajutorul unei substanţe opace la razele X, care se injectează intravenos fiind apoi eliminată urinar. Prin *u.* se studiază morfologia şi funcţia aparatului urinar.

UROLOGIE (< fr. {i}; {s} *uro-* + gr. *logos* „studiu”) s. f. Ramură a medicinei care studiază anatomia, fiziologia şi patologia aparatului urinar şi tratează bolile căilor urinare din punct de vedere medical şi chirurgical.

URONIC (< fr., engl.) adj. (BIOCHIM.) *Acid* ~ = acid-aldehidă utilizat în organism în reacţii de cuplare cu compuşi organici toxici (fenoli, alcooli); sub această formă sunt apoi eliminaţi prin urină (ex. acidul glucuronic).

UROSCOPIE (< fr. {i}; {s} *uro-* + gr. *scopein* „a examina”) s. f. Examinare a căilor urinare prin metoda endoscopiei.

UROTOPINĂ s. f. (FARM.) Hexametilentetramină.

URQUIZA [urkisa], **Justo José de** (1801–1870), general şi om politic

argentinian. Apropiat al lui *J.M. de Rosas*. Guvernator al prov. Entre Rios (1841–1854). L-a înfrânt pe *J.F. Rivera* în bătălia de la India Muerta (1845) şi pe Rosas la Monte Caseros (1852). Dictator provizoriu (1853) a convocat Congresul constituţional de la Santa Fé (1853). Primul preşedinte constituţional al Argentinei (1854–1860). Înfrânt de *B. Mitre* (1861). Asasinat.

URS (lat. *ursus*) s. m. I. Numele mai multor mamifere din familia Ursidae; 1. *Urs brun*, urs omnivor din Europa şi din Asia temperată, vara pătrunzând şi în tundră, cu corpul masiv, lung de c. 2 m, acoperit cu blană de culoare brună (*Ursus arctos*); în general sunt paşnici, dar dacă se simt ameninţaţi sau deranjaţi de la mâncare pot deveni foarte agresivi. Atacă frecvent vitele, iar dacă sunt înfomeţaţi pătrund şi în livezi, în gospodăriile săteşti şi corturile turiştilor pentru a căuta hrană. Fiind o specie periculoasă la nivel european, vânarea *u.b.* este strict reglementată prin lege. În România, ca urmare a măsurilor susţinute de protecţie, se găsesc cele mai importante efective de *u.b.* din Europa (cu excepţia spaţiului ex-sovietic). Iarna îşi petrec mare parte din timp dormind, dar nu este vorba de o hibernare propriu-zisă. ♦ *Urs alb* (sau *polâr*) (*Ursus maritimus*, *Thalassarctos maritimus*) = specie de urs carnivor din regiunile arctice, lung

ursul brun (*Ursus arctos*)

ursul polar (*Thalassarctos maritimus*)

ursul andin (*Tremarctos ornatus*)

de 2,8 m, cu blana albă, care se hrănește în special cu foci; poate ajunge la greutatea de c. 700 kg. *Urs grizzly* v. *grizzly*. **2. Urs andin** (*urs negru cu ochelari*), specie de urs preponderent ierbivor, răspândit în reg. muntoase din America de Sud, până la 3 000 m alt. (*Tremarctos ornatus*). Poate atinge 1,8 m lungime; blana este neagră, cu cercuri albe în jurul ochilor și o pată albă pe gât. *Urs negru asiatic* (*urs himalayan, urs tibetan*), specie de urs răspândită în Asia (Himalaya, Tibet, Afghanistan, Pakistan, Indochina, China, până în Extremul Orient al Federației Ruse). Are blană neagră cu puțin alb pe piept, și atinge 1,3-1,6 m lungime (*Selenarctos thibetanus*). *Urs negru american*, specie de urs răspândită în America de Nord (în prezent îndeosebi în parcuri naționale și alte arii protejate), de 1,5-1,8 m lungime, cu blana neagră sau cafeniu închis (*Euarctos = Ursus americanus*). Efective mari se găsesc în Parcul Național Yellowstone. *Urs indian*, specie de urs de 1,4-1,8 m lungime, cu blana neagră în amestec cu cafeniu și cenușiu, pe piept cu o pată deschisă la culoare în forma literei V, răspândit în India (până la poalele Himalayei) și în Sri Lanka (*Melursus ursinus*). *Urs panda* v. *panda*. *Urs de peșteră* (*Ursus spelaeus*) specie de urs, care a trăit în Pleistocen în reg. muntoase din Europa. Era cu c. 1/3

urs de mare (*Callorhinus ursinus*)

mai mare decât ursul brun actual, de care se deosebește și prin forma craniului (prevăzută cu o creastă sagitală și o puternică depresiune frontală), cu dentiție caracteristică de ierbivor. A fost vânat de omul de Neanderthal, dar și de strămoșii omului actual. În peșterile din Alpi s-au găsit mari acumulări de cranii dispuse și decorate în mod caracteristic, probabil datorită unor ritualuri practicate de vânătorii primitivi. Numeroase oase de *u. de p.* se găsesc și în peșterile din Carpați. **V. și Peștera Urșilor.** ♦ **3. Urs de mare**, mamifer marin din ordinul pinipede, familia otariide, cu corp fusiform, acoperit cu o blană deasă, membrele adaptate pentru înot, pavilioane auditive evidente (spre deosebire de foci la care acestea lipsesc). Își duc viața în larg, hrânindu-se cu pești, dar în perioada de reproducere și creștere a puilor se adună în număr mare pe țărmuri. *U. de m. nordic* (*Callorhinus ursinus*) trăiește în N Oc. Pacific; masculii pot atinge 200 kg, în timp ce femelele sunt mult mai mici. Alte specii se întâlnesc în emisfera sudică, în special în apele antarctice, dar ajung și pe țărmurile Americii de Sud și în ins. Galápagos. Sin. *tocă cu blană*. Intens vânați pentru blană, ceea ce a dus la restrângerea efectivelor. **II. 1.** Grindă longitudinală a unui pod de lemn. **2.** Fig. Om ursuz, greoi, nesociabil.

URSA MARE (*Ursa Major*), constelație din emisfera boreală. Cele mai strălucitoare stele, printre care se află Dubhe și Mizar, sunt de mărimea a doua. **V. și Carul Mare.**

URSA MICĂ (*Ursa Minor*), constelație din emisfera boreală. Asemănătoare cu Ursa Mare, dar dispusă invers. Steaua sa principală este Steaua Polară, situată foarte aproape de Polul Nord ceresc. **V. și Carul Mic.**

URSACHI, Mihai (1941-2004, n. Băile Strunga, azi Strunga, jud. Iași), scriitor român. Azilant politic în S.U.A. (1981-1990). Poezie neoromantică, deopotrivă metafizic-vizionară și ludic-livrescă („Inel cu enigmă”, „Missa solemnă”). Proză scurtă parabolică, onirică și eseistică („Zidirea și alte povestiri”).

URSAR (< *urs*) s. m. (Rar) Persoană (de obicei de etnie romă) care are urși dresați pe care îi pune să joace, dând un fel de spectacole prin sate. În România au existat u., cu deosebire în sec. 19 și în prima jumătate a sec. 20, după care aceste spectacole au fost interzise iar urșii

eliberați. Sporadic se mai practică în țări din Pen. Balcanică, dar se face eforturi pentru eliminarea lor.

URSI (< ngr.) vb. IV tranz. (Pop.) A orândui dinainte destinul cuiva sau a ceva; a predestina, a menii. ♦ A face farmece; a vrăji.

URSIDE, familie de mamifere mari din subordinelor Fisipede, preponderent omnivore, greoaie, cu coada scurtă, picioare puternice cu gheare mari, mers plantigrad, urechi mici, rotunjite. Cuprinde diversele specii de urs; este răspândită îndeosebi în emisfera nordică, dar are unii reprezentanți și în America de Sud.

URSIȚ, -Ă (< *ursi*) adj., s. f. 1. Adj. Orânduit de soartă; predestinat, menit. ♦ (Substantivat) Persoană considerată ca fiind menită să devină soț (sau soție) cuiva. **2.** S. f. Destin, soartă; fatalitate.

URSIȚOARE (< *ursi*) s. f. 1. Reprezentare mitică feminină din mitologia populară căreia i se atribuie rolul de a hotărâi sau prezice soarta nou-născutului. **2.** Denumire a femeii care invocă divinitatea prezicătoare.

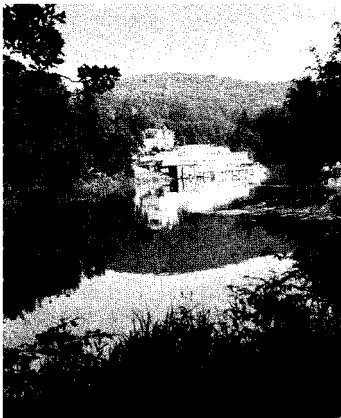
URSOAICĂ (< *urs*) s. f. Femela ursului.

URSON (< fr.) s. n. 1. Țesătură sintetică ce imită blana de urs. **2.** Palton confecționat din această țesătură. **3.** Porc spinos din America de Nord.

U.R.S.S. v. Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste.

URSU, 1. Vârț în VNV m-ților Căpătâni, alcătuit din șisturi cristaline; alt.: 2 124 m. **2.** Lac carsto-salin situat în orașul Sovata, jud. Mureș, la 530 m

Lacul Ursu

Ioan Ursu (1875-1925)

alt., a cărui cuvătă s-a format în anul 1875 în urma unor prăbușiri și alunecări de teren și în care s-au acumulat apele pâraielor Toplița și Aurii. Supr.: 4,6 ha; ad. max.: 18,4 m; perimetrul cuvetei lacustre: 1 172 m. Salinitatea ridicată a apei de pe fundul lacului (c. 50 g/litru), cauzată de existența formațiunilor de sare din fundament, și prezența apelor mai puțin sărate de la supr. lacului (datorată aportului de ape dulci ale pâraielor) determină fenomenul de heliotermie al lacului **U**. Acest fenomen se caracterizează prin existența unor temperaturi diferențiate ale apei lacului în timpul verii, ca urmare a înmagazinării căldurii Soarelui de către apa sărată – căldură protejată de stratul de apă mai dulce de la supr., apă care nu se amestecă cu apa sărată din adâncime. Astfel, vara, temp. apei lacului **U** variază între 19–20°C la supr., 30–40°C la 1 m adâncime și 40–60°C la 1,5 m adâncime. Pe fundul lacului există un strat gros de nămol cu proprietăți terapeutice. Declarat rezervatie naturală (79 ha). Obiectiv turistic și balneoclimateric.

URSU, Ioan (1875–1925, n. Cața, jud. Brașov), istoric român. M.

Ioan Ursu (1928–2007)

coresp. al Acad. (1910), prof. univ. la Iași, Cluj și București. Specialist în istorie medie românească, a realizat valoroase monografii privind domniile lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș.

URSU, Ioan (1928–2007, n. Mânăstireni, jud. Cluj), fizician român. Acad. (1974), prof. univ. la Cluj-Napoca și București. Director al Institutului de Fizică Atomică și al Institutului Central de Fizică (1968–1976). Președinte (1976–1978) al Societății Europene de Fizică. Contribuții în fizica corpului solid, la studiul fenomenelor de rezonanță magnetică și în domeniul materialelor nucleare („Rezonanța electronică de spin”, „La résonance paramagnétique électronique”, „Fizică și tehnologia materialelor nucleare”, „Rezonanța magnetică în compuşii de uraniu”). Membru al mai multor societăți științifice străine.

URSULEAC, Viorica (1894–1985, n. Cernăuți), soprană austriacă de origine română. Remarcabil simț muzical dramatic în interpretarea unor opere de Verdi, Mozart, Beethoven, R. Strauss. Activitate pedagogică.

URSULEȚ SPĂLĂTOR s. m. v. raton.

URSULINĂ (< fr.) s. f. Călugăriță dintr-un Ordin catolic fundat, în 1535, în Italia, la Brescia, de Angela Merici; se ocupau cu educația fetelor și cu îngrijirea bolnavilor.

URSUZ, -Ă (< tc.) adj. Lipsit de veselie, morocănos, posac; neprietenos, necomunicativ.

URȘIANU, Malvina (n. 1927, Gușoeni, jud. Vâlcea), regizoare și scenaristă română de film. Autoare a unor drame psihologice în care componenta social-politică este determinantă și rapelurile autobiografice sunt mai mult sau mai puțin voalate („Gioconda fără surăs”, „Trecătoarele iubiri”, „Pe malul stâng al Dunării albastre”).

URȘILOR, Muntele ~ v. **Beerenberg**.

URTICACEE (< fr.; {s}) lat. *urtica* „urzică”) s. f. pl. Familie de plante erbacee, rar lemnoase, dicotiledonate, anuale sau perene, prevăzute adesea cu perișori aspri urzicători, cu flori dispuse monoic sau dioic (*Urticaceae*). Unele **u.** sunt plante textile (ex. ramia sau urzica de China). În România se întâlnesc *urzica* și *parachernița*.

Viorica Ursuleac

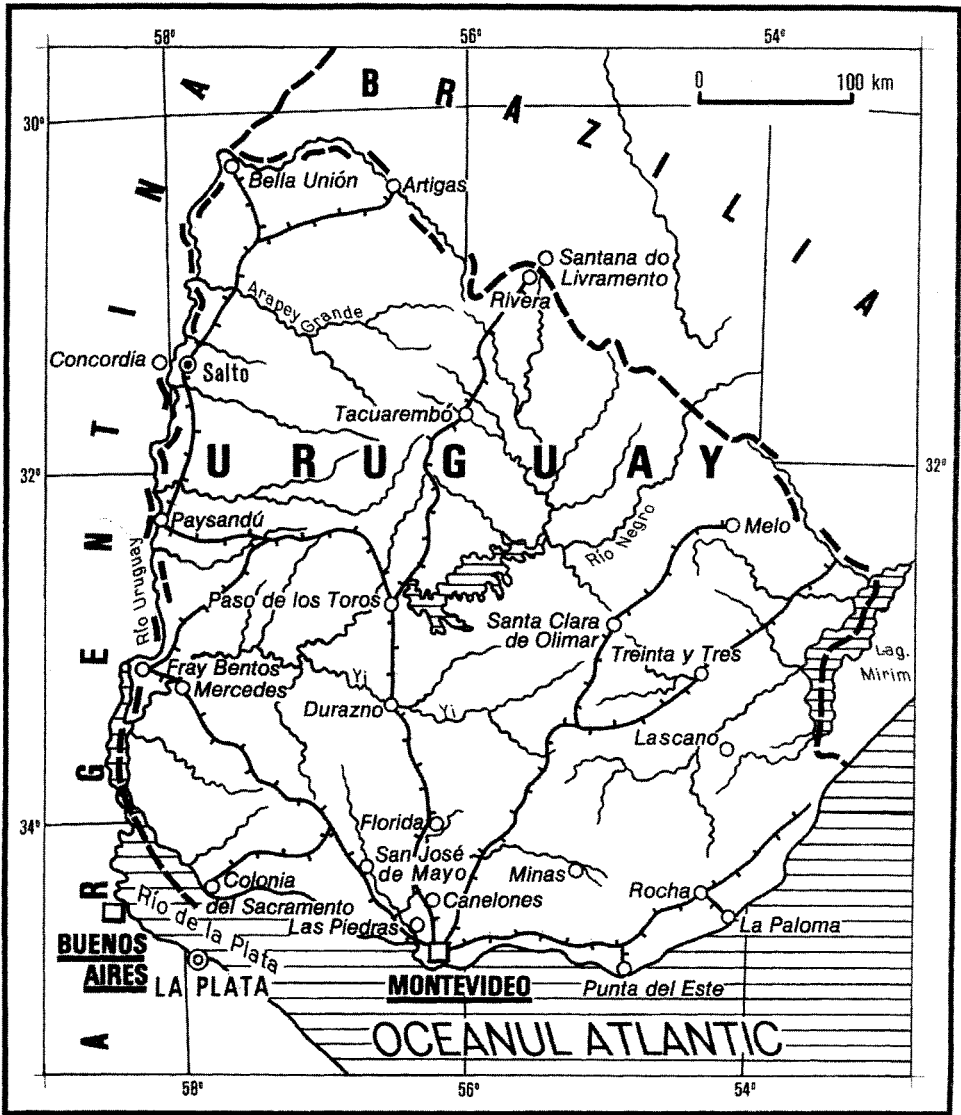
URTICANT, -Ă (< fr.) adj. Care urzică, usturător; urzicător (ex. peri u. ai unor plante).

URTICARIE (< fr.; {s}) lat. *urtica* „urzică”) s. f. (MED.) Erupție cutanată, constituită din papule izolate ori confluențe, însoțită de prurit. **U.** este de obicei o manifestare alergică față de substanțe alimentare, medicamentoase, față de paraziți, agenți fizici etc.; (pop.) blândă (II).

URUAPAN (numele complet: **URUAPAN DEL PROGRESO**), oraș în SSV Mexicului (Michoacán), la 97 km SV de Morelia, în apropiere de vulcanul Pariculîn; 225,8 mii loc. (2000). Piață agricolă. Prelucr. cafelei și a fructelor tropicale. Fabrică de zahăr. Artizanat. Muzeul ceramicii. Biserică (sec. 16). Fundat în 1533 de misionarul franciscan Juan de San Miguel.

URUBAMBA, râu în partea central-sudică a statului Perù, numit *Vilcanota* în cursul superior; 726 km. Izv. din Anzii peruvieni de la 120 km SE de orașul Cuzco și curge pe direcție generală SE-NV, unindu-se cu râul Apurimac, împreună cu care formează râul *Ucayali*, pr. izvor al fl. Amazon. În bazinul superior al râului **U.**, la c. 80 km NV de Cuzco s-a dezvoltat străvechiul oraș inca *Machu Picchu*. În cursul superior, râul **U.** a săpat impresionantele chei Torontoy.

URUBU (< engl.; cuv. tupi) s. m. Denumire dată în America Latină unor păsări necrofage din familia Cathartidae asemănătoare ca aspect exterior cu vulturii. Capul, gâtul și partea anterioară a pieptului sunt lipsite de pene, adesea viu colorate, ciocul puternic, curbat la vârf. Printre cele mai răspândite specii se numără *u. cu cap roșu* (*Cathartes aura*), care în S.U.A. este cunoscut sub numele de vultur-curcan, cu anvergură a aripilor de 1,5 m, *u. negru* (*Coragyps atratus*) și *u. cu cap negru* (*Cathartes burrovianus*). Se considera că fac parte din

ord. Falconiformes, ca și vulturii, dar studii genetice recente au dus la încadrarea lor în ord. *Ciconiiformes*.

URUGUAY, Republica Orientală a Uruguayului (República Oriental del Uruguay), stat în SE Americii de Sud, cu largă deschidere la Oc. Atlantic (și estuarul Río de La Plata); 176 215 km²; 3 463 000 loc. (2005). Limba oficială: spaniola. Religia: creștină (romano-catolici 78,3%, protestanți 4,6%), și alții 17,1%. Capitala: *Montevideo*. Orașe pr.: Salto, Paysandú, Las Piedras, Rivera.

Este împărțit în 19 departamente. Relief dezvoltat, în cea mai mare parte, pe formațiuni vechi precambriene și paleozoice puternic erodate. Au rezultat astfel câmpii înalte și coline domoale numite „cuchillas” (Cuchilla de Santana, Cuchilla Grande, Cuchilla de Haedo cu Cerro Catedral, 514 m, alt. max. din țară). Colinele și platourile sunt separate de zone mai joase, mai întinse fiind câmpia drenată de Río Negro. Clima subtropicală, cu influențe oceanice și cu precipitații bogate (Montevideo

1 000 până la 1 400 mm/an) reflectă influența moderatoare a Oc. Atlantic. Dată fiind inexistența unor obstacole naturale, terit. U. este afectat atât de vânturi fierbinți dinspre N, cât și de cele reci dinspre S (ultimele cunoscute sub numele de „pampero”). Pr. cursuri de apă sunt fl. U. ce formează granița cu Argentina cu afl. său Río Negro; la granița cu Brazilia se află laguna Merin (Lagoa Mirim) (c. 3 000 km²). Dominante sunt pajștile cu ierburi înalte, vegetația arborescentă (7,3% din supr. țării) întâlnindu-se doar în lungul cursurilor de apă. În faună au rămas puține specii de animale sălbatice (jaguarul, puma, vulpea de pampas, capibara), ocolite, alături de elementele valoroase de floră și peisaj în parcuri naționale și rezervații naturale. Resurse de subsol puțin abundente (se valorifică calcarele, gipsul, talcul, cuarțul, marmura, granitul și în ultimul timp aurul). Economia U. se bazează pe servicii, pe ind. ușoară și agr. Agr. este orientată spre creșterea extensivă a animalelor pentru carne și lână, dispunând de un efectiv ridicat de bovine (11,7 mil. capete, 2005), și ovine (9,7 mil. capete, 2005), locul 2 în America de S la producția de lână, 37 mii t în 2005. În ultimii ani s-a amplificat și sectorul vegetal. Se cultivă mai ales cereale (orez, grâu, orz, porumb, sorg), cartofi, batate, floarea-soarelui, trestie de zahăr, tutun, soia, măsline, legume, citrice, viță de vie. A început să ia amploare agr. ecologică. Pescuitul a crescut ca importanță, contribuind într-o anumită măsură și la export. Ind. este concentrată la Montevideo (75%). Produse ind.: energie electrică, oțel, autovehicule, prod. petroliere, îngrășăminte fosfatice, ciment, celuloză și hârtie, cherestea, textile și conf., fire și fibre sintetice și artificiale, ulei de floarea-soarelui, lapte, brânzeturi, unt, zahăr, bere și vin, țigarete. Prod. de energie electrică, grație marii hidrocentrale Salto Grande, este excedentară. Infrastructura căilor de comunicație, bine dezvoltată, este polarizată de capitală și racordată încă din anii '80 ai secolului trecut la rețeaua rutieră argentiniană prin două poduri rutiere impunătoare peste fl. U. (Fray Bentos-Puerto Unzué de 5,4 km și Paysandú-Colón, 2,36 km). Căi ferate: 2 073 km. Căi rutiere: 77,7 mii km, dintre care 8 732 km asfalți (2 484 km autostrăzi). Căi navigabile interne: 1 600 km. Porturi pr.: Montevideo, Fray Bentos, Colonia, Piriapolis, La Paloma; 60 aerop., iar aeroportul capitalei Montevideo/Carrasco poate primi orice tip de navă aeriană comercială. Turism dinamic. Pr. zone

și obiective: capitala țării Montevideo (La Puerta de la Ciudadela – resturi din citadela colonială distrusă în 1833; Cabildo – azi muzeu, clădiri monumentale precum Palacio Salvo ș.a.; Mausoleo de Artigas, cu statuia ecvestră a eroului José Artigas), zona litorală atlantică, inclusiv estuarul Río de La Plata, unde se remarcă: orașul Colonia del Sacramento, inclus (din 1995) în Patrimoniul cultural universal, cu partea veche a sa (Barrio Histórico) construită în stil colonial portughez și având ca model urbanistic vechea Lisabonă; orașele Fray Bentos, Mercedes și Carmelo, ultimul un important centru pentru sporturi nautice; „Riviera Uruguayana” cu stațiunile Punta del Este – renumită pe plan internațional, Atlantida, La Paloma, Piriapolis, La Coronilla; NE țării cu parcurile naționale Santa Tereza și San Miguel; NV țării cu orașele Paysandú (monumente din sec. 19 – Basilica de Nuestra Señora del Rosario, Teatro Florencio Sanchez ș.a.) și Salto (numeroase muzee), stațiunile balneare Arapey, Dayman, Guaviyú (ape termale) și zona lacului hidrocentralei Salto Grande. Moneda: 1 Peso uruguayo = 100 Centésimos. Export (2004): carne (20,6%), piei și produse din piele (9,5%), textile (8,1%), produse

animale și ouă (7%), orez (6,2%), pește și crustacee (4,2%). Pr. parteneri (2006): Brazilia (15,1%) S.U.A. (12,1%), Argentina (6,8%), China (6%), Germania (5%), Mexic (4%), Rusia (4,9%). Import (2004): țitei și petrol rafinat, produse chimice (6,4%), mașini, alimente, băuturi și tutun, materiale plastice. Pr. parteneri (2006): Argentina (20,4%), Brazilia (17,1%), Paraguay (7,2%), S.U.A. (8,2%), China (6,9%), Venezuela (4,8%), Nigeria (4,4%).

– *Istoric.* Juan Díaz de Solís descoperă, în 1516, estuarul fl. Río de la Plata, dar rezistența amerindienilor charruas, chanas, yaros și absența metalelor prețioase fac ca interesul spaniolilor pentru terit. U. să fie, până la începutul sec. 18, foarte redus. Pentru a controla estuarul fl. Río de la Plata, spaniolii întemeiază, în 1726, orașul Montevideo și iau oficial în stăpânire, în urma unui acord cu Portugalia (1776), terit. U., numit „Banda Oriental”, pe care-l includ în vicereatul Río de la Plata. U. își proclamă în 1811 independența față de Spania, adoptând numele fl. omonim, dar devine obiect de dispută între puternicii săi vecini, Argentina și Brazilia. Protectorat argentinian (1814), cucerit și anexat ca prov. Cisplatana de către Brazilia

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Departamente	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc., 2004)	Centrul ad-tiv
Artigas	11 928	78,1	Artigas
Canelones	4 536	485,2	Canelones
Cerro Largo	13 648	86,5	Melo
Colonia	6 106	119,2	Colonia del Sacramento
Durazno	11 643	58,8	Durazno
Flores	5 144	25,1	Trinidad
Florida	10 417	68,1	Florida
Lavalleja	10 016	60,9	Minas
Maldonado	4 793	140,1	Maldonado
Montevideo	530	1 325,9	Montevideo
Paysandú	13 922	113,2	Paysandú
Río Negro	9 282	53,9	Fray Bentos
Rivera	9 370	104,9	Rivera
Rocha	10 551	69,9	Rocha
Salto	14 163	123,1	Salto
San José	4 992	103,1	San José de Mayo
Soriano	9 008	84,5	Mercedes
Tacuarembó	15 438	90,4	Tacuarembó
Treinta y Tres	9 529	49,3	Treinta y Tres

(1821), U. își proclamă din nou independența la 25 aug. 1825 și fiind una dintre cauzele războiului dintre Argentina și Brazilia (1825–1828). Prin Tratatul de pace de la Rio de Janeiro (27 aug. 1828), mediat de Marea Britanie, independența Republicii Orientale Uruguay, ca stat tampon între Argentina și Brazilia, este recunoscută pe plan internațional. În 1830 a fost adoptată prima Constituție a țării. Sec. 19 este marcat de antagonismul dintre partidele liberal (Colorado) și conservator (Blancos) și de frecvențele ingerințe în războaiele civile ale forțelor armate din cele două puteri vecine. Președinția lui José Battle y Ordóñez (1903–1907, 1911–1915) aduce prima epocă de stabilitate politică internă și inaugurează deceniile de avânt economic, care fac din U. „Elveția Americii”. Membru al O.N.U. (18 dec. 1945). La jumătatea sec. 20, U. era cel mai democratic stat, cu cel mai ridicat nivel de trai din America de Sud, cu o legislație socială avansată. În 1958, alegerile parlamentare sunt câștigate de Partidul Blancos, care s-a aflat în opoziție aproape 100 de ani, iar în 1966, în alegerile generale, victoria a revenit din nou Partidului Colorado. Prosperitatea economică și concordia socială cunosc un recul după instalarea crizei economice de la începutul anilor '60 ai sec. trecut, ca urmare a prăbușirii exporturilor de carne și lână. Mișcarea de extremă stângă a gherilelor urbane Tupamaros (1963) destabilizează, prin acțiunile ei teroriste, situația politică internă, având drept corolar preluarea puterii de către armată la 8 febr. 1973, urmată de dizolvarea Parlamentului, a partidelor politice și a sindicatelor. Alegerile parlamentare și prezidențiale din 25 nov. 1984 și instalarea (1 mart. 1985) a lui Julio María Sanguinetti, drept cel de-al 64-lea președinte al țării, precum și constituirea unui guvern de uniune națională, marchează revenirea, după 12 ani de dictatură militară, la o guvernare civilă. În absența unor reforme structurale, U. continuă să se confrunte, în următorii ani, cu o situație economică dificilă, cu o inflație puternică, o balanță de plăți deficitară, un buget dezechilibrat și cu deprecierea monedei naționale. În 1996, U. aderă la MERCOSUR, zona de liber schimb sud-americană dominată de Brazilia și Argentina, secretariatul organizației fiind stabilit, în 1992, la Montevideo. În anii '90 ai sec. 20, guvernul a întreprins măsuri în direcția privatizării marilor companii de stat, a reducerii datoriei publice și a deficitului bugetar, a reformării

administrației și a sistemului asigurarilor sociale. În turul doi al alegerilor prezidențiale din 28 nov. 1999, partidele Colorado și Blancos se coalizează, reușind să bareze accesul la președinție al candidatului stângii, Tabaré Vázquez. Jorge Battle, reprezentantul partidului de dreapta, Colorado, depune jurământul, în mart. 2000, în calitate de șef al statului. În 2002, U. intră în cel de-al patrulea an de recesiune, agravată de criza economică din Argentina vecină. Alegerile generale din 31 oct. 2004 sunt câștigate de Alianța stângii Encuentro Progresisto-Frente Amplio atât pentru președinție prin Tabaré Vázquez Rosas cât și pentru Parlament. Dominanța neîntreruptă de 170 ani a celor două partide Blancos și Colorado ia sfârșit. Republică prezidențială. 2. Fl. în America de Sud; 1 600 km. Izv. de pe coastele vestice ale Serrei do Mar (Brazilia), formează în cursul mediu și inferior granița dintre Argentina și Uruguay și se varsă în estuarul La Plata.

URUI (URLUI) (< magh.) vb. IV tranz. A măcina grosier cereale pentru a prepara uruială.

URUIALĂ (URLUIALĂ) (< urlui) s. f. Cereale (porumb, orz, ovăz etc.) măcinate grosier, folosite în alimentația animalelor.

URUK, străvechi oraș sumerian (milen. 5 î.Hr.), în Mesopotamia, situat pe valea fl. Eufrat. Important centru economic, politic și religios al Sumerului. Potrivit legendei el ar fi fost construit și condus de eroul semilegendar *Ghligameș*. Astăzi localit. Erech (Iraq).

URUKAGINA, rege (2367–2360 î.Hr.) al orașului Lagas. Reforme sociale. A fost înfrânt de *Lugalzaggisi*.

ÜRÜMQI [urumtși], oraș în NV Chinei, situat la poalele nordice ale m-ților Tian Shan și la S de *Jungaria*, centrul ad-tiv al prov. Xinjiang Uygur; 1,4 mii. loc. (2003). Nod de comunicații. Aeroport. Ind. textilă, pielăriei, alim., siderurgică, constr. de tractoare și de mașini agricole, chimică, a mat. de constr. (ciment). Universitate. (1960). Este cel mai îndepărtat oraș de pe glob față de Oc. Planetar (2 400 km în orice direcție). Până în 1954 s-a numit *Tihwa*. În Ev. Med. a fost un important centru comercial, situat pe drumul de caravane ce făceau legătura cu centrul Asiei. Multă vreme s-a aflat sub controlul *uigurilor*.

URUNDI v. Burundi și Rwanda.
URUSEVSKI, Serghei (1908–1974), operator sovietic de film. Cel mai important creator de imagine al generației de cinești cărora li se datorează filmele dezghetului sovietic

din anii '50-'60 („Zboară cocorii”, „Al 41-lea”, „Scrisoare neexpediată”).

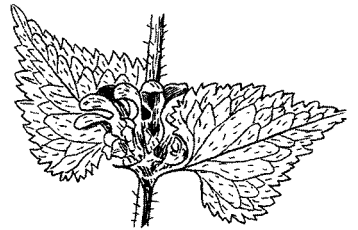
URZEALĂ (< urzi) s. f. 1. Ansamblu de fire textile dispuse paralel, pe o anumită lățime și cu o anumită densitate pe războiul de țesut; trecerea prin urzeală a firului de *bătătură* (3) duce la obținerea țesăturii. 2. Fig. Intrigă, uneltire, complot.

URZI (lat. *ordiri*) vb. IV tranz. 1. A trage firele simultan de pe mai multe bobine, astfel încât să formeze un sistem de fire paralele care se înfășoară pe tobe intermediare sau direct pe suluri pentru urzeală. 2. Fig. A întocmi, a alcătui, a concepe. ♦ A născoci, a scorni, a inventa. 3. Fig. A pune la cale; a unelti, a complota.

URZICĂ (< *urzică*) vb. I 1. Tranz. și refl. A(-și) provoca pe piele o usturime dureroasă însoțită de bășicare, prin atingerea de urzici (1) sau de alte plante urticante. 2. Tranz. Fig. A întepa cu vorba; a ironiza, a persifla.

URZICĂ, com. în jud. Olt, situată în S C. Romanca; 2 371 loc. (2008). Biserica Adormirea Maicii Domnului (1887), în satul U.

urzică moartă

URZICĂ (lat. *urtica*) s. f. 1. Denumire dată mai multor plante erbacee din diferite genuri. ♦ *U. comună*, plantă perenă din familia urticaceelor, cu frunze opuse, grosier serate, acuminat, lungi de 4–12 cm, prevăzută cu peri urticanți. Specie nitrofilă, foarte abundentă în locuri unde se acumulează deșeurile organice (*Urtica dioica*). Plantă cu utilizare alimentară și medicinală. ♦ *U. mică* = plantă anuală, monoică, înaltă de 20–30 cm, cu flori verzi dispuse în panicule axilare (*Urtica urens*). *U. moartă* = denumire dată unor plante erbacee medicinale, fără peri urticanți, din genul *Lamium*, familia labiatelor, cu flori albe (*L. album*), roșii (*L. maculatum*), roz (*L. amplexicaule*) sau purpuri (*L. purpureum*). 2. (ZOOLOG.) *Urzică-de-mare* = nume dat unor actinii ale căror tentacule sunt bogate în celule urticante (ex. *Anemonia sulcata*, *Bunodeopsis prehensa*).

URZICĂTOR, -OARE (< *urzica*) adj. Care urzică; urticant.

URZICĂTURĂ (< *urzica*) s. f. Iritație a pielii produsă prin atingere cu plante care urzică.

URZICEANU, Aura (n. 1946, București), interpretă română de pop și jaz. Stabilită în Canada. Vast repertoriu ce cuprinde jaz („Jocul tambalelor”), piese pop („Dragă-mi este dragostea”, „Dor de viață”), latino, folclor.

Aura Urziceanu

URZICENI 1. Municipiu în jud. Ialomița, în SE C. Săratai, la 60 m alt., pe stg. râului Ialomița, în zona de confl. cu râul Sărata; 17 455 loc. (2008). Stație de c.f. Nod rutier. Expl. de petrol, de gaze naturale, de argilă și balast. Fabriци de ferită, de componente electronice, de cărămidă și țiglă (din 1914), de conf. și tricotaie (din 1978), de articole pentru sport și turism, de fermentare și prelucr. a tutunului (din 1910) și de produse alim. Moară (din 1912); abator; două silozuri de cereale (1936 și 1978). Centru viticol și de vinificație. Fermă de creștere a bovinelor. Vechi centru de învățământ primar și liceal (1780). Stație meteorologică (1944). Centru de protecție a plantelor și de selecție a animalelor. Localit. apare menționată documentar, ca așezare rurală, la 23 apr. 1596, într-un act emis de Mihai Viteazul. În 1700, așezarea figura pe o hartă a stolnicului Constantin Cantacuzino, tipărită la Padova. La începutul sec. 18 este ridicată la rang de târg, iar între 1716 și 1832 a fost reșed. jud. Ialomița, cu o stație de poștă și un punct de vamă. În 1864 a redevenit comună rurală, iar în 1894 a intrat în categoria orașelor, iar la 18 ian. 1995 a fost declarat municipiu. În sec. 19 și în prima jumătate a sec. 20, la U. se țineau

târguri săptămânale (sâmbăta sau duminica) și anuale (sept.) de vite, cereale și diferite mărfuri. Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981 a făcut parte din jud. Ilfov. Monumente: bisericile Adormirea Maicii Domnului (1828) și Sf. Treime (1861–1866); două conace (1905, 1931). 2. Com. în jud. Satu Mare, situată în C. Carei, la granița cu Ungaria; 1 523 loc. (2008). Creșterea bovinelor. În satul U., atestat documentar în 1221, se află biserica romano-catolică Descoperirea Sfintei Cruci (1751) și capela Sf. Ioan Nepomuk (1772). Rezervație naturală cu dune de nisip și vegetație arenicolă (*Festuca vaginata*, *Kochia laniflora* ș.a.) – 38 ha.

URZICUTA, com. în jud. Dolj, situată în câmpia Desnățuiului; 2 973 loc. (2008). Viticultură. Bisericile Sf. Gheorghe (sec. 18) și Sf. Nicolae (1850), în satele U. și Urzica Mare.

URZITOR, -OARE (< *urzi*) subst. 1. S. m. și f. Persoană care pregătește urzeala pentru țesut. ♦ Fig. Uneltitor, complotist; intrigant. 2. S. n. Instalație cu care se urzește pânza.

Urziceni. Vedere generală

USCA (lat. *exsucare*) vb. I 1. Tranz. A îndepărta total sau parțial umiditatea dintr-un material, dintr-un obiect etc. pe cale naturală (prin evaporarea apei din material fără consum de energie din exterior) sau artificial (prin presare, centrifugare, aspirație, tratare cu substanțe hidrofile ori prin încălzire), în scopul conservării și îmbunătățirii calității acestuia etc. ♦ Expr. *Bea de usucă* = bea foarte mult. ♦ Refl. A-și pierde (total sau parțial) umiditatea. ♦ Refl. (Despre ochi) A înceta să mai plângă; (despre lacrimi) a înceta să mai curgă. 2. Tranz. și refl. A-și pierde sau a face să-și piardă vlaga, a slăbi sau a face să devină slab, palid; *fig.* a (se) chinui, a (se) consuma. ♦ Refl. (Despre organe sau părți ale corpului). A se atrofia. ♦ Refl. (Despre plante, frunze sau flori) A-și pierde seva; a se vesteji, a se ofili. 3. Tranz. *Fig.* (Fam.) A face pe cineva să cheiluiască mult; a ruina, a săraci.

USCARE (< *usca*) s. f. 1. Acțiunea de a (se) usca și rezultatul ei. 2. (FITOPAT.) *Uscarea frunzelor* = boală a plantelor provocată de acțiunea diferiților paraziți animal și vegetali sau de factori climatici.

USCAT, -Ă (< *usca*) adj., s. n. I. Adj. 1. Lipsit de umezeală; zvântat. ♦ (Despre timp) Secetos. ♦ (Despre pământ) Neproductiv, sterp. ♦ (Despre plante, frunze, flori) Ofilit, vestejit. ♦ (Despre alimente) Care și-au pierdut apa; deshidratat (pentru conservare). ♦ (Despre ochi) Fără lacrimi; șters. ♦ (Despre gură, gât) Fără salivă. 2. (Despre ființe) Slab, uscățiv, costeliv; (despre organe sau părți ale corpului) chiroit, atrofiat. ♦ (Despre piele, păr) Lipsit de grăsime. ♦ (Despre tuse) Fără flegmă, fără expectorație, seacă. 3. (Despre voce, sunete; și adv.) Aspru, rigid. II. S.n. (GEOGR.) Suprafața litosferei, neacoperită de mări și de oceane, care ocupă 149,6 mil. km² (29% din suprafața Pământului).

USCĂCIUNE (< *usca*) s. f. 1. În-sușirea a ceea ce este uscat. 2. (METEOR.) Cantitate foarte scăzută sau absentă a precipitațiilor într-un anumit interval de timp, care determină o umiditate insuficientă a aerului, dar are efecte mai puțin grave asupra culturilor agricole decât seceta. În condițiile României se apreciază că u. se instalează după c. 5 zile de lipsă a ploilor, iar dacă se prelungeste la peste 14 zile (în perioada rece a anului), respectiv 10 zile (în perioada caldă a anului) se instalează seceta.

George Uscătescu

USCĂTESCU, George (1919–1995, n. Crețești, Târgu Cărbunești), filozof estetician, sociolog și scriitor român. Stabilii în Spania (după 1944). M. de onoare al Acad. (1991), prof. univ. la Barcelona, Madrid și Santander. Studii de filozofie a culturii și de estetică („Introducere în ontologia culturii. Structuri ale imaginației”), eseuri despre umanism („Erasmus”) și despre artiști, scriitori și filozofi români (Eminescu, Brâncuși, Blaga, M. Eliade, Șt. Lupașcu, C. Noica). Versuri. A înființat și condus revista „Destin” (Madrid, 1951–1993).

USCĂTOR, -OARE (< *usca*) adj., s. n. 1. Adj. Care usucă, zbecește, zvântă. 2. S. n. Aparat, mașină sau instalație folosită pentru uscarea artificială a materialelor. După presiunea de lucru se deosebesc *u. atmosferice* și *u. cu vid*, iar după principii de funcționare *u. pot fi mecanice, termice și chimice*.

USCĂTORIE (< *uscător*) s. f. 1. Instalație folosită la uscarea termică a materialelor (ex. *u. pentru cărbuni, u. pentru produse alimentare* etc.); local, încăpere în care se află o astfel de instalație. 2. Cameră sau grup de camere servind la uscarea rufelor.

USCĂȚURĂ (< *usca*) s. f. 1. Ramură uscată. 2. Porțiune de pădure unde s-au tăiat copacii. 3. (La pl.) Hrană care se poate consuma neîncălzită.

USCĂȚIV, -Ă (< *uscăț*) adj. (Despre ființe) Slab, costeliv, uscat.

USEDOM [u:zedom], (în polonă **UZNAM** [uznam]), ins. nisipoasă în S. M. Baltice, între G. Pomeraniei și G. Szczecin, în apropiere de țărmurile Germaniei și Poloniei; 445 km²; 51 km lungime; 1,6–24 km lățime. Vegetație psamofilă. Localit. pr.: Usedom (Germania) și Świnoujście. Turism balnear. În trecut a făcut parte din prov. Pomerania. În 1945 a

fost divizată între R.D. Germană – azi Germania (354 km²) și Polonia (91 km²).

USERKAF, suveran egiptean al Regatului Vechi. Fondator al Dinastiei 5 (2494–2345 î.Hr.). A ridicat cultul zeului Ra (Rê) la rang de religie oficială în stat construind la Abusir primul templu închinat divinității.

USHUAIA [usușuaia], oraș în S. Argentinei, situat în Țara de Foc – al cărei centru ad-tiv este, port la canalul Beagle; 45,2 mii loc. (2001). Cel mai sudic oraș de pe Glob (54°48' lat. S). Export de pește. Prelucr. lemnului (cherestea) și a peștelui. Creșterea ovinelor. Pescuit. Turism. Muzeu (El Museo del Fin del Mondo – 1979, Muzeul Maritim). Fundat în 1870 de misionarul anglican Wastii H. Stirling și declarat oraș în 1893.

ÜSKÜDAR, oraș în NV Turciei asiatice, la poalele dealurilor Bulgurui, port la str. Bosfor, suburbie rezidențială a orașului Istanbul, de care este legat printr-un pod și un feribot; 495 mii loc. (2000). Moscheile Mihrimah (sau Iskele) datând din 1548 și Kami. Minarete. În Antic. aici s-a aflat orașul *Chrysopolis*, fundat în sec. 6 î.Hr., unde a avut loc (sept. 324) o bătălie navală între împăratul Constantin cel Mare și Licinius, câștigată de primul. În sec. 14 cucerit de turcii otomani. În perioada bizantină s-a numit Scutari. Bază a flotei britanice în *Războiul Crimeii*.

USMAN IBN AFFAN, al treilea calif ortodox (644–656). La origine un bogat comerciant aparținând putericei ginți Omeia din Mecca, ginere al Profetului Mahomed. În timpul cămăuirii sale, Califulul arab a făcut importante achiziții terit., navele arabe au reușit victorii asupra celor bizantine, s-au obținut succese în administrarea și centralizarea statului și s-a stabilit versiunea oficială a Coranului. Promovarea excesivă a nepotismului și a profitului personal i-a atras numeroși adversari și a provocat puternice răscosuri în Iraq și Egipt. Asediat și ucis de rebeli la Medina.

UȘNĂ (< sl.) s. f. 1. Marginea de sus răsfântă, a unei oale, a unui vas adânc, a unui clopot; gură, buză. 2. Marginea de sus a luntrei. 3. Ghizd la fântână. ♦ Partea mai largă la baza puțurilor din ocnele vechi de sare, pe care se așeza o armătură de lemn.

UȘNIȘA (cuv. sanscrit „turban”, „diademă”) subst. (În budism) Unul dintre 32 de semne ale predestinării.

În artă este reprezentat (din sec. 4) prin protuberanța craniană caracteristică reprezentărilor lui Buddha.

USPALLATA [uspaița] **Paso de la Cumbre** sau **Paso de Bermejo**, pas în Anzii meridionali, la granița dintre Chile și Argentina, la 3 863 m alt., între vf. Aconcagua și Tupungato. Străbătut, la 3 191 m alt., de un tunel feroviar, lung de 3,2 km și de o șosea care leagă orașul Valparaíso (Chile) cu Buenos Aires (Argentina), via Mendoza.

USPENSKI [uspienski], **Gleb Ivanovici** (1843–1902), scriitor rus. Reprezentant al poporanismului. Reportaje („Din jurnalul vieții de la țară”, „Țăranul și munca țărănească”, „Puterea pământului”); impresii despre România.

USSURI (în chineză **WUSULI JIANG**) [usuli țiang], râu în E Asiei, afl. dr. al Amurului la Habarovsk; 909 km; supr. bazinului hidrografic: 193 mii km². Izv. de pe pantele de SV ale m-ților Sihote-Alin și formează, pe o porțiune, granița dintre Federația Rusă și China. Numeroase cascade. Bogat în sturioni. Îngheață în perioada nov.-apr. Afl. pr.: Sungacia, Muleng, Bikin, Iman, Chor. Navigabil în aval de confl. cu Bolsăia Ussurka. Ținutul cuprins între bazinul râului **U.** și al cursului inf. al Amurului face parte din Extremul Orient al Federației Ruse și se remarcă prin vegetația și fauna foarte bogate și diverse, în care elementele caracteristice Asiei Orientale se întrepătrund cu cele de taiga. Este patria tigrlui siberian (numit și tigrul de **U.** sau de Amur), în prezent puternic periclitat. În anii '60 ai sec. 20, îndeosebi în 1969, forțele militare ruse și chineze s-au înfruntat pe malurile r. **U.**; ciocnirile au încetat din 1977, când s-a reluat și navigația pe **U.**

USSURIISK, oraș în SE Federației Ruse, în C. Hanka din ținutul Primorie, pe râul Razdolnaia, la 81 km N de Vladivostok, pe c.f. transsiberiană; 154,8 mii loc. (2006). Nod feroviar. Expl. de cărbune. Constr. de autocamioane, de mașini-unelte, subansamble pentru locomotive ș.a. Prelucr. lemnului. Produse alim. Fundat în 1860. Până în 1935 s-a numit *Nikolsk-Ussuriisk*; între 1935 și 1957 *Voroșilov*, iar din 1957 numele actual.

UȘTAȘI (< scr.) s. m, pl. Denumire dată membrilor unei organizații naționaliste croate create în 1929 de Ante Pavelic în Italia având ca model fascismul italian. A promovat metode brutale față de sârbi și evrei în Croația în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

USTENSILĂ (< fr.) s. f. Obiect care se utilizează la executarea unei operații în gospodărie, în laborator sau în exercitarea unei meserii; instrument, uneltă (1).

USTILAGINALE (< fr.; {s}) lat. *ustilago* „tăciune”) s. f. pl. Ordin de ciuperci parazite, care produc la plante boli ca tăciunele și mătura (*Ustilaginales*).

UȘTI [u:stii:] **NAD LABEM**, oraș în NV Cehiei, pe stg. fl. Elba (Labe), la NV de Praga, în apropiere de granița cu Germania; 94,2 mii loc. (2006). Port fluvial. Nod feroviar. Expl. de lignit. Ind. chimică (îngrășăminte, acid sulfuric), textilă, sticlăriei, ceramicii, cosmeticii, alim. Turism. Castelul „Střekov” (sec. 13). Fundat în sec. 13.

USTINOV v. *ljevsk*.

Peter Ustinov

USTINOV [ju:stinof], **Sir Peter** (1921–2004), romancier, dramaturg, actor britanic de teatru și film. Interpret inteligent și subtil, care mizează pe capacitatea sa de improvizație pentru crearea unor personaje uneori simpatice, dar cel mai adesea ambigue („Lola Montes”, „Spartacus” — premiul Oscar 1960; „Topkapi” — premiul Oscar 1964; „Moarte pe Nil”). Scrieri autobiografice.

USTIURT (USTURT), podiș în Kazahstan și Uzbekistan, între M. Caspică și L. Aral; c. 200 mii km². Relief fragmentat, cu altitudini mici (150–365 m), caracterizat printr-o alternanță de deșerturi pietroase cu cele nisipoase, cu dune și depresiuni mlăștinoase, sărăturate. Climă continentală excesivă, cu precipitații reduse. Vegetație de tip deșertic. Zăcăminte de petrol și gaze naturale.

UST-KAMENOGORSK v. *Öskemen*.

UST-ORDINSKI, oraș în Federația Rusă, reșed. districtului autonom *Ust-Ordinski Buriat*, situat la V de L. Baikal, la 64 km N de Irkutsk; 10,7 mii loc. (1990).

UST-ORDINSKI BURIAT, district autonom în Federația Rusă, în S Siberiei; 22,4 mii km²; 134,1 mii loc. (2005). Reșed.: *Ust-Ordinski*. Expl. de cărbune și de lemn. Creșterea bovinelor.

UST-SISOLSK v. *Siktivkar*.

USTURA (lat. *ustulare*) vb. I tranz. A produce o durere ascuțită ca o înțepătură sau arsură. ♦ Fig. A provoca o durere fizică sau morală; a chinui.

USTURĂTOR, -OARE (< *ustura*) adj. Care provoacă usturime, care ustură. ♦ Fig. Tăios, înțepător, sarcastic, caustic.

USTURÎME (< *ustura*) s. f. Senzație caracteristică de durere ascuțită provocată de o arsură, de o lovire, de o rană, de un miros înțepător etc.

USTUROI (< *ustura*) s. m. Plantă legumicolă bienală din familia liliaceelor cu frunze lanceolate alungite și cu bulbul format din mai mulți bulbii mici, numiți popular *căței* (II), alcătuiți dintr-un mic disc uscat, un mugur fixat de acesta și o frunză cărnoasă, albă, care înconjoară mugurele. Fiecare bulbul este îmbrăcat într-o tunică protectoare, pergamentoasă, albă; bogată în substanțe nutritive și în vitamine, cu gust și miros usturător (*Allium sativum*); (reg.) ai. Cunoscut din Antic. și folosit pentru proprietățile sale terapeutice. Consumat sub formă de bulbii sau verde, când se utilizează frunzele și tulpina falsă; se adaugă în diverse mâncăruri și în preparatele din carne. Folosit în ind. conservelor și în industria farmaceutică pentru prepararea medicamentelor hipotensive.

USTUROIA (< *usturoi*) vb. tranz. A pune (prea mult) usturoi în mâncare, a da mâncării gust de usturoi.

USTUROIȚĂ (< *usturoi*) s. f. Plantă erbacee anuală medicinală, din familia brasicacee (crucifere), cu miros puternic de usturoi, cu frunze pețiolate, cu flori mici, albe și cu fructe silicve (*Ailium officinalis*); aișor (2).

usturoiță

USUȚ (lat. *suc(c)us*; cf. și *usuc*, prez. ind. al lui *usca*) s. n. Substanță albă-gălbuie și unsuroasă, cu miros specific, care impregnează lâna oilor, fiind secretată de glandele sebacee și sudoripare. U. protejează firele de lână. Prin spălarea lânii, u. rămâne în apele reziduale și se valorifică prin extragerea lanolinei; mai este folosită și în medicina populară la tratarea scabiei.

USUMACINTA, fl. în SE Mexiculul și în NV Guatemalei, format prin unirea râului Pasión (care izv. din Sierra de Santa Cruz) cu râul Chixoy (sau Salinas) care izv. din Sierra de los Cuchumatanes; 950 km. Formează, pe o porțiune din cursul mijlociu, granița dintre Mexic și Guatemala, după care străbate o câmpie mlăștinoasă și se varsă în G. Campeche, în aval de orașul Frontera. Hidrocentrale în cursul superior. Navigabil pe 480 km.

USUMBURA v. *Bujumbura*.

USUSĂU, com. în jud. Arad, situată în pod. Lipovei; 1 353 loc. (2008). Este o com. nou înființată (2004), prin desprinderea fostului sat U. din com. Dorgoș. Satul U. este atestat documentar în 1418. Pomicultură. Rezervațiile naturale: Pădurea Măgura (718,4 ha) și lacul fosilifer Zăbalt (5 ha).

UȘAKOV [ușakof], **Fiodor Fiodorovici** (1745–1817), amiral rus. S-a remarcat în Războiul Ruso-Turc din 1787–1791 și în expediția navală din M. Mediterană (1798–1800) împotriva Franței republicane.

UȘAR (UȘER) (< *ușă*) s. m. (În Ev. Med., în Moldova) Dregător care avea sarcina de a primi solii și de a-i introduce la domn; avea în grijă și paza porții domnești.

UȘĂ (lat. **ustium* = *ostium*) s. f. Deschizătură de formă regulată în peretele unei clădiri, al unui vehicul, al unei piese de mobilier, care permite intrarea (și ieșirea); panoul mobil care o închide și care este fixat pe marginea acesteia prin balamale. ♦ Expr. (Despre evenimente sau fenomene) *A bate la ușă* = a fi foarte aproape, iminent. *Ua strânge* (pe cineva) *cu ușa* = a forța (pe cineva) să facă sau să recunoască ceva. ♦ Fig. Casă, locuință.

UȘIER (< *ușă*) s. m. (Înv.) Om de serviciu la unele instituții publice (care stă la ușa).

UȘINSKI, Konstantin Dmitrievici (1824–1870), pedagog rus. A preconizat fundamentarea pedagogiei pe datele antropologiei filozofice. Reprezentant marcant al pedagogiei comparate în faza descriptivă („Omul ca obiect al educației”).

UȘOR¹ (lat. *osteolum*) s. m. Fiecare dintre cei doi stâlpi verticali care se prind canaturile ușii sau porții.

UȘOR², -OARĂ (< *iușor*, inv. „ușor²ⁿ” < lat. *levis*) adj., adv. Adj. I. 1. Care are greutate mică, care cântărește puțin, care exercită o presiune mică asupra suprafeței pe care stă. ⇨ *Categorie u.* = categorii de box, haltere și lupte, care cuprind sportivii cu greutatea corpului între 57 și 61 kg. ◆ (Despre materiale) Cu greutate specifică mică. ◆ Care nu poartă sau nu conține greutate. ⇨ Expr. (*A fi*) *cu inima ușoară* = (a fi) vesel, bine dispus. (Adverbial) (*A fi*) *îmbrăcat ușor* = (a fi) îmbrăcat cu haine subțiri. *Fie-i țărăna ușoară!* = (formulă rostită la înmormântarea unei persoane sau la pomeniri) să se odihnească în pace! ◆ (Despre trupe) Care poartă armament puțin, având posibilitatea să se deplaseze repede. 2. (Despre alimente) Care se digeră cu ușurință; frugal. 3. Sprinten, vioi, iute. ◆ Suplu, miădios, gingaș, delicat. ◆ (Despre pas, mers) Făcut în vârful picioarelor; fără zgomot, lin. 4. (Despre urme, semne, linii etc.) Tras, lăsat de un corp cu greutate mică, făcut printr-o apăsare slabă. 5. Redus ca volum, ca amplitudine, intensitate, consistență; mic, puțin, slab. ◆ (Despre somn) Din care te trezești cu ușurință la orice zgomot sau mișcare; *p. ext.* odihnitor, liniștit. ◆ (Despre forme de relief) Lin, domol. ◆ (Despre țesături; *p. analog*, despre ceată sau abur) Fin, subțire, diafan. II. 1. Care se poate duce sau suporta fără greutate; (despre boli) lipsit de gravitate; (despre obligații materiale) care nu împovărează; neînsemnat. ◆ (Despre legi, pedepse) Lipsit de severitate, indulgent. ◆ (Despre trai, viață) Lipsit de griji, fără greutate, comod. 2. Care nu prezintă greutate, care se poate înțelege sau realiza fără efort, fără dificultăți; simplu. ⇨ *Muzică u. v. muzică* ◆ (Despre drumuri) Practicabil, în stare bună. 3. Lipsit de seriozitate; superficial, flușturistic, ușuratic, frivol. ⇨ *Moravuri ușoare* = purtare, atitudine care contravine moralei. ◆ Lipsit de importanță, neînsemnat. III. Adv. 1. Fără mult zgomot; încet, domol. 2. Fără efort, fără greutate, cu ușurință. 3. Fără seriozitate, superficial, ușuratic. ⇨ Expr. *A lua viața ușor* = a trece cu nepăsare peste orice, a nu-și face griji. 4. Puțin. *Vorbea ușor tremurat.*

UȘURA (< *ușor²*) vb. I tranz. și refl. 1. A reduce sau a face să se reducă din greutate. 2. Fig. A(-și) alina o suferință fizică sau morală. ⇨ Expr. (Tranz.) *A-și ușura inima* = a-și alina suferința prin destăinuirea ei, a-și vărsa focul, a se liniști. ◆ Refl. (Despre boli) A se ameliora, a ceda,

Kitagawa Utamaro. „Tinere fete”

a slăbi. ◆ Tranz. A înlesni, a facilita. 3. A (se) elibera de sub povara unui lucru greu; a (se) despovăra. ◆ Tranz. A scuti, a ierta.

UȘURAT, -Ă (< *ușura*) adj. 1. Care a scăzut în greutate. 2. Fig. Împăcat, liniștit sufletește; scăpat de griji.

UȘURATIC, -Ă (< *ușor²*) adj. Lipsit de seriozitate; superficial; frivol, neserios.

UȘURINȚĂ (< *ușor²*) s. f. 1. Faptul de a fi ușor (de realizat); facilitate. ⇨ Loc. *Cu ușurință* = a) fără efort, fără dificultăți, ușor; b) cu indiferență, cu nepăsare 2. (Inv.) Faptul de a fi ușor² în greutate. 3. (Rare) Înlesnire, avantaj, favoare. 4. Lipsă de seriozitate; frivolitate; superficialitate.

UT (< germ.; {s}) *ut queant laxis*, primul vers al imnului latin închinat Sf. Ioan Botezătorul s. m. (MUZ.) Veche denumire a notei *do*.

UTAGAWA, școală de pictură japoneză, fondată la Edo (azi Tōkyō) de către Toyoharu U. (1735–1814); Toyokuni U. (1769–1825) a inițiat stilul decorativ, devenit canonul stereotip al școlii, iar Kuniyoshi U. (1797–1861) a adus un suflu nou și o revigorare a stilului.

UTAH [iu:te], stat în partea central-vestică a S.U.A., în zona m-ților Stâncosi; 219,9 mii km²; 2,25 mii. loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Salt Lake City*. Expl. de min. de cupru, aur, argint, zinc, plumb, min. radioactive, cărbuni și petrol. Ind. de prelucr. a metalelor, de expl. și prelucr. a lemnului, chimică. Sfecă de zahăr și cereale. Creșterea bovinelor, ovinelor și a păsărilor (curcani). Colonizat de mormoni după 1847 a intrat în componența S.U.A. în 1896.

UTAMARO Kitagawa (1753–1806), pictor și gravor japonez din școala *Ukiyo-e*. Cunoscut în Europa prin gravuri înfățișând viața curtezanelor. Stil caracterizat prin figuri delicate și siluete alungite; maestrul al portretului feminin („Zece tipuri de figuri feminine”). Ilustrații de carte („Insecte”, „Lumea de argint”, „Cartea păsărilor”).

UTAN, Tiberiu (1930–1994, n. Sighet, azi Sighetu Marmăției), poet român. Lirică elegiac-meditativă, pe tema singurătății și a rușii de satul natal („Clipe”, „Stea singurătății”, „Goana după vânt”). Literatură pentru copii („Isprăvile lui Ciopârțilă”).

UȚER (< lat., fr.) s. n. Organ muscular cavitat la mamifere, făcând parte din aparatul genital feminin, în care se fixează oul fecundat și se dezvoltă fătul în tot timpul sarcinii. Situat în pelvis, *u.* este alcătuit dintr-un corp continuat în porțiunea inferioară cu colul uterin, care comunică printr-un orificiu cu cavitatea vaginală. În porțiunea superioară a *u.* se deschid trompele uterine.

UTERIN, -Ă (< fr., lat.) adj. Care se referă la uter, care aparține uterului (ex. col. *u.*, cavitate *u.*, arteră *u.*). ⇨ *Frați uterini* = frați născuți din aceeași mamă, dar din tați diferiți.

UTICA, cea mai veche așezare feniciană situată în N Africii (azi Utique, Tunisia). Fundată în sec. 8/7 î.Hr. la 25 km NV de Catargina sub a cărei suveranitate intră din sec. 4 î.Hr. În cel de al treilea Război Punic, a trecut în tabăra romană. Capitală a prov. romane Africa (146–43 î.Hr.). Ocupat de vandali (439), recucerit de bizantini (533), sub dominație arabă din sec. 7. Arheologii au dat la iveală numeroase vestigii aparținând Antic.

UTIDAVA, localit. în Dacia, situată, potrivit coordonatelor date de Ptolemeu pe valea Oituzului. Identificată ipotetic cu așezarea dacică de pe înălțimea Titelca din localit. Tisești (jud. Bacău).

UTIL, -Ă (< fr., lat.) adj. Care este de folos, care satisface o nevoie; trebuincios, necesar. ⇨ Loc. *În timp util* = la momentul oportun, până nu e prea târziu; la timp. ◆ (Substantivat, n.) Ceea ce este folositor.

UTILA (< fr.) vb. I tranz. A dota un atelier, o fabrică, un laborator etc. cu utilajul necesar procesului de producție.

UTILAJ (< fr.) s. n. Ansamblul mașinilor, aparatelor, uneltelor și echipamentelor necesare efectuării unei anumite lucrări sau a unui proces de lucru într-o întreprindere industrială.

UTILITAR, -Ă (< fr.) adj. Care are scopuri utile, imediate; care este preocupat de interese materiale.

UTILITARISM (< fr.) s. n. 1. Spirit utilitar. 2. (În general) Orice doctrină care plasează valoarea supremă în sfera utilității, aceasta putând fi de diferite genuri. În acest sens apare u. în discuțiile etice ale vechilor greci (Platon, stoici), în opera unor gânditori din sec. 18 (Fr. Hutcheson, D. Hume, W. Paley, Helvétius). ♦ (În sens strict) Doctrina etică promovată în sec. 19 de J. Bentham, J. St. Mill, W. James, H. Sidwick, care explică morală prin utilitate sau principiul celei mai mari fericiri și susține că acțiunile sunt bune în măsura în care tind să sporească fericirea, înțeleasă ca plăcere și absență a durerii. În prezent, u. apare în mai multe versiuni; cea mai simplă este u. acțional, conform căreia acțiunile trebuie evaluate în funcție de rezultatele produse. Potrivit altei variante, în u. narativ, definitorie este utilitatea regulilor privitoare la acțiuni. U. reprezintă concepția pe care se bazează o mare parte din planificarea politică și economică modernă.

UTILITARIST, -Ă (< fr.) adj., s. m. și f. 1. Adj. Utilitar. 2. S. m. și f. Adept al utilitarismului.

UTILITATE (< fr., lat.) s. f. 1. Însușire a ceea ce este util sau utilizabil. 2. (EC. POL.) Capacitatea unui bun material sau serviciu de a satisface o necesitate prin folosirea în procesul de producție sau în consumul personal. ♦ U. marginală = sporul de u. sau satisfacție resimțite de un consumator în urma folosirii unei unități suplimentare dintr-un bun economic. U. publică = (referitor la asociații și fundații) orice activitate care vizează atingerea unor scopuri benefice în domenii de interes public și/ sau comunitar. 3. (La pl.) Servicii (energie electrică și termică, canalizare, apă și gaze, telefon) de care beneficiază o unitate economică, de obicei productivă. 4. Folos, serviciu pe care îl poate aduce cineva sau ceva.

UTILIZA (< fr.) vb. I tranz. A folosi, a întrebuința.

UTILIZABIL, -Ă (< fr.) adj. Care poate fi utilizat, de care te poți servi.

UTILIZARE (< utiliza) s. f. 1. Faptul de a utiliza; întrebuințare, folosire. 2. (ELT.) Transformare a energiei electromagnetice în alte forme de energie cu sau fără producere de căldură, cu ajutorul mașinilor sau al unor aparate, și folosirea ei în noua formă. În general, u. se efectuează la distanțe relativ mari de sursele de producere, distanța fiind parcursă prin

intermediul unor rețele de distribuție electrică. ♦ *Utilizarea terenurilor* (STATIST.), mod în care este întrebuințat fondul funciar, pe categorii de folosință (în valoare absolută și/ sau procentuală). Principalele categorii sunt: teren arabil, pășuni și fânețe, livezi și pepiniere pomicele, vii și pepiniere viticole, fond forestier, teren neproductiv, suprafețe construite, ape. Sin. *folosința terenurilor*.

UTNAPISHTIM (în mitologia mesopotamiană), omul care, asemenea lui Noe construiește o arcă și se salvează împreună cu familia în timpul potopului, pentru refacerea ulterioară a omenirii.

UTOPIC, -Ă (< fr. (i)) adj. Care are caracter de utopie; care nu are condiții reale pentru a putea fi realizat; imaginar; utopist.

UTOPIE (< fr.; {s} gr. *oufuj* „nu” + *topos* „loc”) s. f. 1. Loc ideal sau stare de viață ideală, proiectate în viitor întruchipând modelul unei ordini social-politice și religioase ideale. Termenul provine de la titlul lucrării lui Th. Morus „Despre statul ideal sau insula Utopia” (1516). Alți filozofi care au elaborat u. politice: T. Campanella, F. Bacon. 2. P. ext. Orice proiect, plan, concepție care nu ține cont de realitate; fantezie, himeră, vis.

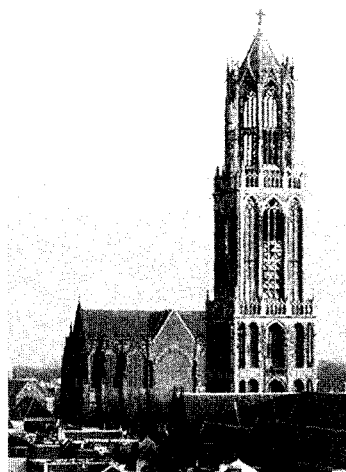
UTOPISM (< utopie) s. n. Credința în realizarea unei societăți perfecte și criticarea societății actuale în lumina unor utopii. Credință în idealuri utopice, irealizabile.

UTOPIST, -Ă (< fr.) adj., s. m. și f. 1. Adj. Utopic. 2. S. m. și f. Creator sau adept al unei utopii, al unei teorii sociale utopice; p. ext. persoană care crede în idei, planuri utopice.

UTRECHT [ütrekt], oraș în partea centrală a Olandei, pe brațele Rinului (Kromme, Oude și Vecht) și pe canalul Waal (un vechi braț al Rinului), care face legătura cu Amsterdam, situat la 32 km NV de U.; 281,1 mii loc. (2006). Aeroport. Port fluvial. Nod feroviar. Important centru comercial, industrial, financiar-bancar, ad-tiv, de transport și turistic al țării. Ind. metalurgiei feroase (oțel) și neferoase (aluminiiu), a constr. de mașini (material rulant feroviar, utilaje, motoare electrice, unelte), chimică, tipografică, textilă, de prelucr. a lemnului și a tutunului, sticlăriei, pielăriei și alim. (brânzeturi). Prod. de biciclete. Universitate (1636). Muzeu cu colecții de pictură și de antichități romane și celtice; Muzeul căilor ferate olandeze; Muzeul aurului și argintului; Muzeul ceasornicelor; Muzeul modern de artă religioasă; Muzeul Național de istorie,

arheologie și artă. Târg internațional bianual pentru produse industriale. Monumente: Domkerk (catedrala) Sint Maartin (sec. 7, reconstruită în stil gotic în anii 1254–1267, cu unele completări și refaceri din 1517) cu un turn de 112 m înălțime (cel mai înalt din Olanda), ridicat în anii 1321–1382; bisericile Sint Jans (1040–1050), Sint Pieters (1048, cu refaceri din sec. 16–17), Sint Nikolai (1131), Sint Jacob (1173), Sint Catharijne (1468–1537, azi catedrală romano-catolică), Geerte (1260) ș.a. Turism. În anticul *Trajectum ad Rhenum* romanii au construit în anul 48 d.Hr. fortăreața *Albiobola*, cu important rol strategic la granița de N, renană a Imp. Roman. În anul 695 orașul a devenit capitala unui puternic principat ecleziastic, apoi un important centru comercial și manufacturier (sec. 11–12). Menționat documentar în 1122, cu prilejul acordării de importante avantaje din partea împăratului german. De la sfârșitul sec. 13 a început să decadă, din cauza concurenței Amsterdamului. Din 1527 a făcut parte din domeniile Habsburgilor. În timpul Revoluției din Țările de Jos, aici s-a încheiat la 23 ian. 1579 o uniune a șapte provincii (U., Holland, Zeeland, Gelderland, Overijssel, Frisia și Groningen), îndreptată împotriva Spaniei și a reacțiunii feudalo-catolice din interior. Ocupat de francezi în 1795–1813, el a devenit reședința lui Ludovic Bonaparte, regele Olandei (1806–1810). Între 1713 și 1714, la U. s-a elaborat un sistem de tratate între Franța, Spania, Anglia, Olanda, Prusia, Savoia și Portugalia, participante la Războiul de Succesiune la tronul Spaniei (1701–1714). Preve-

Utrecht. Catedrala Sint Maartin

derile tratatelor de la U. marcau sfârșitul hegemoniei Franței în Europa; Anglia lua în stăpânire unele posesiuni franceze din America de Nord și Gibraltarul, rezervându-și dreptul de monopol asupra comerțului cu sclavi; Filip V de Bourbon era recunoscut rege al Spaniei. Completat cu Tratatul de la Rastatt.

UTRENIE (< sl.) s. f. Slujbă religioasă care se oficiază în Biserica ortodoxă dimineața, înaintea liturghiei. ♦ *Pe la utrenie* = dis-de-dimineață.

UTRENILE DIN BRUGES [brûge], nume sub care este cunoscută răscoala antifranceză din Bruges (Flandra), din mai 1302, în urma căreia a început eliberarea Flandrei. Numele românesc al răscoalei vine de la slujba bisericească de dimineață („utrenie“), la începutul căreia a izbucnit răscoala.

UTRILLO [ütriö], **Maurice** (1883–1955), pictor francez. Operă construită pe tema peisajului citadin, înfățișând mai ales cartierul parizian Montmartre și periferia Parisului. Evoluează de la o fază de studii naive după natură spre o perioadă impresionistă, apoi spre una „aibă“, pentru ca, în cele din urmă, să se stabilească la un stil policrom („Peisaj din Montmagny“, „Fundătura Cottin“, „Cartierul Saint-Romain de l'Anse“, „Zăpadă în Montmartre“).

UTSUNOMIYA, oraș în Japonia (Honshū), la 95 km N de Tōkyō; 459,4 mii loc. (2006). Constr. de avioane, de material rulant feroviar și de utilaje agricole. Ind. electronică (microcipuri), hârtiei, de prelucr. a lemnului și a tutunului, alim. Universitate (1949). Parcul Hachimanyama. Ruinele unui castel din sec. 11. Templul Oya, construit în era Heian (794–1185). Statuia Peace Kannon (27 m înălțime). Până în anul 1059 s-a numit *Ikebenago*. Oraș din 1896.

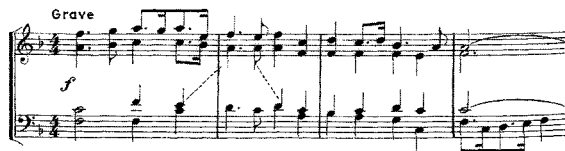
Maurice Utrillo.
„Montmartre, Rue
Saint Vincent“

Aleksei Sergheevici Uvarov

UTTAR PRADESH [uțar predeș], stat în N Indiei, în C. Gangelui; 240,9 mii km²; 184,4 mil. loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Lucknow*. Ind. textilă și pielăriei. Grâu, orez, trestie de zahăr, cânepă, bumbac, arahide, cartofi. Creșterea animalelor. S-a alăturat Uniunii în 1947.

UTZON, Jørn (n. 1918), arhitect danez. Promotor al unui limbaj arhitectural organico-expressionist. Se impune cu Opera din Sydney la proiectarea și realizarea căreia a lucrat între 1956 și 1966 (ea a fost

uvertură

deschisă în sept. 1973), folosind articulația pe structuri metalice a unor enorme cochilii de beton. Alte lucrări: Expoziția internațională din 1960 de la Copenhaga, biserica Bagsvaerd din Copenhaga.

UVALAS (< scr.) subst. (GEOMORF.) Depresiune de origine

carstică, alungită, puțin adâncă și cu contururi sinuoase, formată prin contopirea a două sau mai multe doline.

UVAROV, Aleksei Sergheevici (1825–1884), arheolog rus. Unul dintre întemeietorii arheologiei în Rusia. Săpături în reg. Moscovei, Vladimirului și în Crimea. A înființat Muzeul de Istorie din Moscova. Lucrări pr.: „Arheologia Rusiei. Epoca de piatră“. M. de onoare al Acad. Române (1871).

UVAROV, Sir Boris Petrovici (1888–1970), naturalist britanic de origine rusă. Cercetările sale asupra lăcustelor călătoare au stat la baza principiilor de luptă împotriva acridienilor.

UVAROVIT (< fr. *ii*) s. n. Granat cromifer de culoare verde ca smaraldul. Varietățile lui limpezi sunt pietre semiprețioase.

UVERTURĂ (< fr.) s. f. Compoziție muzicală concepută ca introducere la o operă, la un balet, un oratoriu, suită instrumentală, orchestrală etc., sau ca lucrare simfonică de sine stătătoare, cuprinzând trei mișcări: violent-vioi (tipul italian) și lent-vioi-lent (tipul francez).

UVIOL (< fr. *ii*) s. n. Varietate de sticlă transparentă la radiațiile ultraviolete.

UVOGRAFIE (< fr.) s. f. Descriere științifică a soiurilor de struguri.

UVOLOGIE (< lat. *uva* „strugure“) s. f. Cercetare științifică sistematică a soiurilor de struguri.

UVS NUUR sau **UBSU NUR**, lac în NV Mongoliei, la granița cu Federația Rusă (Rep. Tuva), la 759 m alt.; 2,35 mii km². Apă mineralizată (sulfati, clorizi). Se află în cel mai nordic dintre bazinele endoreice ale Asiei Centrale ce se întinde atât în Mongolia cât și în Rusia. Depresiunea cuprinde 12 perimetre (5 în Mongolia) cu stepă, deșert temperat-rece, spațiu montan adiacent cu faună specifică. Rezervație a biosferei. Este inclus (din 2003) în Patrimoniul natural universal.

UVULAR, -Ă (< fr., it.) adj. Care aparține uvulei; referitor la uvulă. ♦ (Despre sunete) Care se articulează

în partea posterioară a cavității bucale, în regiunea uvulei.

UVULĂ (< fr.) s. f. (ANAT.) Omușor (2); luetă.

UXMAL, vechi oraș al civilizației Maya, azi în ruină, situat în SE Mexicului, în pen. Yucatán, la 80 km S de Mérida. Fundat ca oraș în perioada 987–1007 de Hun Uitzil Chac, cunoscut în cronici cu numele Ah Zuitok Tutul Xiú, a fost capitala populației xiúe. Abandonat în c. 1450. Ruinele unor palate, ale clădirii guvernatorului (90 m lungime), piramide ș.a. Vechiul oraș prehispanic, important centru urban (c. 25 mii loc.) a fost inclus (din 1996) în Patrimoniul cultural universal.

UZ (< lat., it.) s. n. 1. Faptul de a folosi ceva; întrebuințare, folosire. ♦ Loc. vb. *A face uz de...* = a (se) folosi de. ♦ *Scos sau ieșit din uz* = care nu (se) mai folosește. 2. Uzanță; datină; obicei, cutumă. 3. (DR.) Drept real principal în temeiul căruia o persoană poate folosi un lucru proprietate a altuia a și trage foloasele necesare satisfacerii trebuințelor sale și ale familiei sale.

UZ, pas în partea centrală a Carpaților Orientali, în zona de izvor a râului Uz (afl. dr. al Trotușului, cu o lungime de 46 km), între m-ții Ciuc (la NV) și m-ții Nemira (la SE), la 960 m alt. Străbătut de o șosea nemodernizată care asigură legătura între Moldova și Transilvania, respectiv între municipiile Onești (via Dărmănești) și Miercurea-Ciuc.

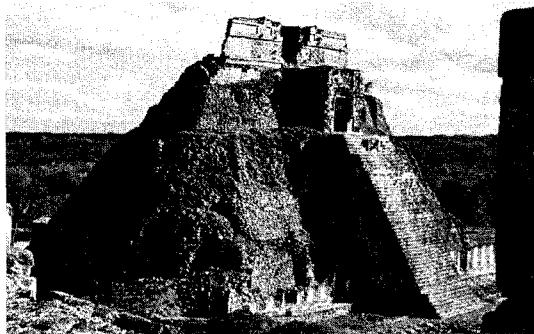
UZA (< fr.) vb. I 1. Tranz. și refl. A (se) deteriora, a (se) strica, a (se) toci (prin întrebuințare). ♦ Refl. Fig. (Despre persoane) A se epuiza, a se consuma. ♦ (Despre cuvinte, sintagme, figuri de stil) A-și pierde valoarea expresivă (prin folosire frecventă). 2. Intrans. A întrebuința, a se folosi de...

UZAJ (< fr.) s. n. 1. Uzură (1). 2. (Livr.) Uzanță.

UZANȚĂ (< fr., it.) s. f. 1. Mod, fel de a proceda, propriu pentru un anumit lucru sau pentru o anumită activitate. 2. Obicei (2), datină, uz, cutumă. 3. (DR.) *Uzanțe diplomatice* = totalitatea practicilor folosite în relațiile diplomatice (dintre state), cu privire la agenții diplomatici și la raporturile dintre aceștia.

UZARE (< uza) s. f. 1. Faptul de a (se) uza. 2. Uzură (1).

UZAT, -Ă (< uza) adj. Deteriorat, degradat, stricat (prin folosire îndelungată). ♦ (Despre oameni) Slăbit, epuizat, consumat.

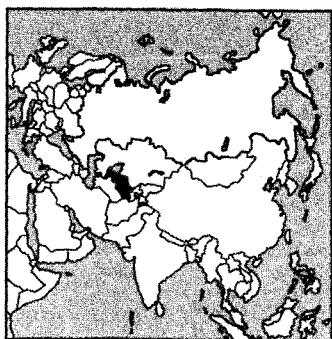
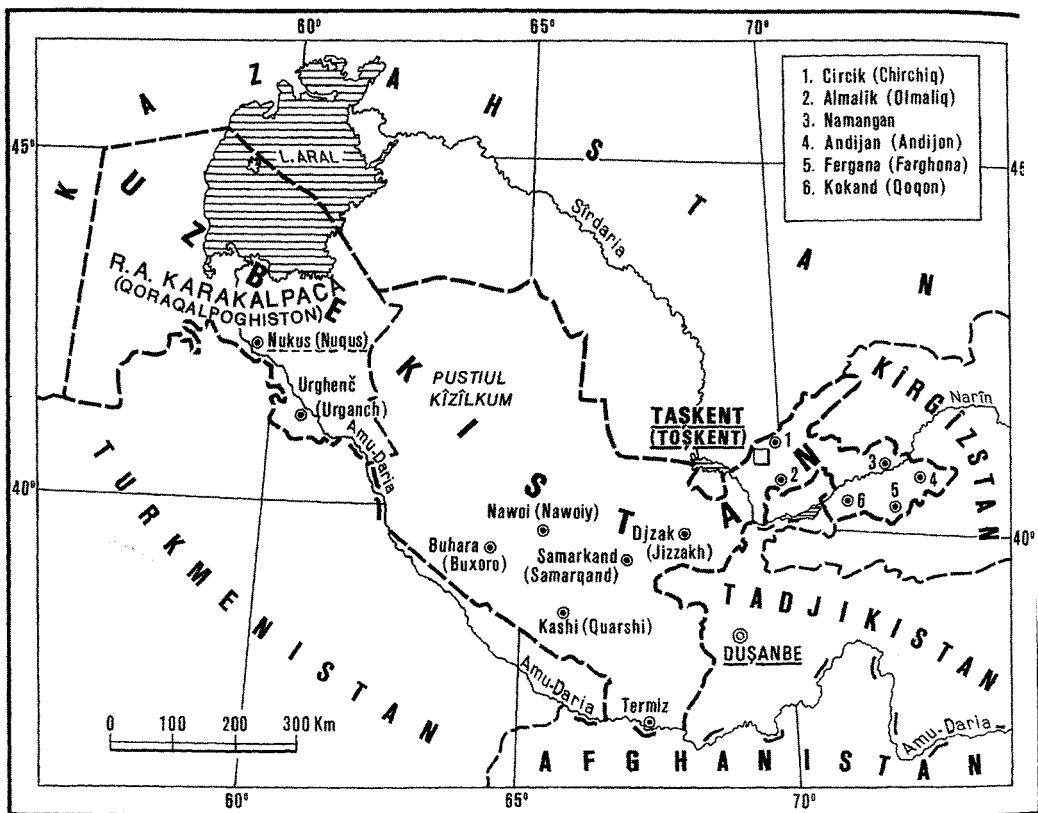
Uxmal. Piramida

UZBEC, -Ă (< rus.) s. m. și f., adj. 1. S. m. și f. (La m. pl.) Popor care s-a constituit ca națiune pe terit. Uzbekistanului. Mai trăiesc în S Kazahstanului, Tadjikistan, Turkmenistan, N Afghanistanului, Kirgizstan ș.a. De religie musulmană. ♦ Persoană care aparține acestui popor sau este originară din Uzbekistan. 2. Adj. Care se referă la Uzbekistan sau la populația lui. ♦ (Substantivat, f.) Limbă din familia altaică, ramura turcică, vorbită de uzbeci.

UZBEK (ÖZBÄG), Ghias ad-Din Muhammad ~, han al *Hoardei de Aur* (1313–1342). În timpul domniei sale Hoarda de Aur a atins puterea militară și politică maximă, iar islamismul (sunnit) a devenit religie de stat. A continuat bunele raporturi cu statul mamelucilor din Egipt și cu Imp. Bizantin – pe care le-a întărit prin relații matrimoniale –, a efectuat două campanii în reg. Arran (1319 și 1335) împotriva *Ilhanilor*, a intervenit activ în viața politică a cnezatelor rusești vasale, a atacat în repetate rânduri Polonia și Ungaria și și-a consolidat supremația în S Moldovei și E Dobrogei. Numele său stă la originea etnonimului uzbek.

UZBEKISTAN, Republica ~ (**Üzbe-kiston Respublikasi**), stat în Asia Centrală, cu ieșire la L. Aral; 447,4 mii km²; 26 593 000 loc. (2005). Limba oficială: uzbeka. Religia: islamică (majoritatea sunniți) 76,2%, creștină (ortodocși) 0,8%, iudaică 0,2%, alte credințe 4,7%, ateți 18,1%. Capitala: *Toşkent (Tashkent)*. Orașe pr.: Namangan, Samarkand/Samarqand, Andijan/Andijon, Buhara/Buxoro, Nukus/Nuqus, Kokand/Quqon, Fergana/Farghona. Este împărțit în 12 prov., un oraș (capitala) cu rang de prov. și o rep. autonomă (Karakalpacă/Qoraqalpoghiston). Lipsit de acces direct la ocean, terit. său, în mare parte circumscris mării depr. central-asiatice a Turanului, cuprinde ca reg. naturale pustiul Kizilkum cu

nesfârșite spații aride dominate de culmi izolate nu prea înalte (550–925 m), apoi pod. scund, deșertic Ust'Urt pe care îl împarte cu Kazahstanul și reg. L. Aral aflat la frontiera cu același stat. Reg. mai înalte, muntoase, sunt doar în E și SE țării, la granițele cu Kirgizstan, Tadjikistan și Afghanistan. Sunt masive din sistemul Tianshan (alt. max. pe terit. U., în culmea Gissar, 4 636 m) și sistemul Pamiro-Alai (m-ții Turkestan și Zeravšan cu alt. 2 000–4 000 m), care se desfășoară sub forma unor culmi paralele separate de văi adesea adânci, fertile, bine populate, mai întinse fiind valea-depresiune Fergana din bazinul Sirdaria, pe care o împarte cu Kirgizstan și Tadjikistan. Poziția geografică în interiorul continentului asiatic, induce un climat temperat continental cu nuanțe excesive în timpul verii (temperaturile trec frecvent de 40–50°C) și ierni aspre în N și relativ blânde (media lunii ian. pozitivă) în reg. joase din S. Precipitațiile sunt suficiente doar în rama montană cu expunere vestică (600–800 mm/an), în rest ele sunt reduse (sub 400 mm/an, în Ust'Urt sub 200 mm/an), fapt ce a impus practicarea irigațiilor încă din cele mai vechi timpuri. În acest scop sunt folosite apele curgătoare cu izv. în rama montană (cu alimentare nivoglaciară), precum Amu-Daria (în S și V), Sirdaria (în SE) și afl. acestora (Surhandaria, Zeravšan, Angren, Circik ș.a.). Amplasarea acestei intervenții a condus către o adevărată catastrofă ecologică prin diminuarea considerabilă a cantității de apă ajunsă în L. Aral și, implicit, în restrângerea supr. acestuia. Localit. aflate nu demult pe malul lacului sunt acum la zeci de km distanță de acesta, iar terenurile devenite emerse s-au transformat în sărături. Vegetația deșertică (ierburi, arbuști xerofili și un arbore specific – saxaulul) și dis-

continuă (în Kîzîlkum și Ust'Urt) și de stepă semiaridă în zona premontană, a făcut loc culturilor agricole (în principal bumbac) în ținuturile irigate. Pădurile ocupă sub 3% din terit., pe versanții m-ților înalți, făcând apoi loc stepelor montane. Fauna este variată, adaptată diverselor biotopuri (fazani, reptile, antilope saiga, leopardzi, urși, arhari ș.a.). Rezervațiile naturale: Gissar (76,9 mii ha), Zeravșan (2,3 mii ha), Ciatkal (34,8 mii ha) și Kîzîlkum (4,3 mii ha). Cele două

mari resurse ale țării sunt bumbacul (unul dintre marii producători și al doilea exportator mondial) și gazele naturale (55,4 miliarde m³, 2006, producție, locul 2 în Asia). Se exploatează și petrol, lignit, cupru, aur (93 mii kg, 2006, locul 9 pe Glob) și argint, molibden, tungsten, uraniu (2 260 t, 2006, locul 7 pe Glob), fosfați, grafit, caolin. De asemenea, U. se conturează ca un important producător, la nivelul reg. central-asiatic, de produse chimice, echipamente și instalații ind. Produse ind.: energie electrică, fontă și oțel, zinc, sulf din pirite, autovehicule, televizoare, tractoare, combine pentru recoltarea bumbacului, mașini-unelte, amoniac, îngrășăminte azotoase, fosfatice și superfosfați, acizi azotici, sulfurici și fosforici, produse petroliere, ciment, medicamente și produse farmaceutice, bumbac egrenat (3,5 mil. t, 2004, locul 5 pe Glob), fire de lână și bumbac (1 250 mii t, 2005, locul 5 pe Glob), țesături de bumbac, lână și mătase, încălț., lapte, brânzeturi, carne, bere și vin, țigarete și tutun de pipă, unt, piei

tăbăcite etc. Agr. se practică pe 11% din terit., supr. în cea mai mare parte irigată, și este specializată în cultura bumbacului (c. 50% din supr. cultivată), pomicultura, viticultura și creșterea ovinelor (karakul) și bovinelor. Se recoltează: cereale (grâu, porumb, orez, orz), bumbac, iută, tutun, arahide, susan, floarea-soarelui, struguri, fructe (inclusiv citrice), legume, măslina, fistic, piper, cartofi etc. Se cresc bovine (5,4 mil. capete, 2005), ovine (9,5 mii. capete, 2005), caprine, porcine, cabaline, asini, câmile și păsări de curte. Sericicultura rămâne o activitate specifică unui spațiu aflat de sec. pe celebrul „Drum al Mătăsii”. Infrastructura căilor de comunicații cuprinde 3 950 km c.f. cu ecartament larg (c. 16% electrificați) ce fac legătura cu rețeaua rusă (Transsiberianul) și portul Türkmenbași de la M. Caspică (Turkmenistan), 81,6 mii km căi rutiere (87% pavati), c. 10 mii km conducte magistrale (91% gazoducte), 1 100 km căi navigabile interne, un port (Termiz) pe Amu-Daria (trafic local), 247 aeroporturi dintre care 33 mo-

demizate (5 dintre ele putând opera orice tip de aeronavă comercială). Potențialul turistic, cu deosebire cel cultural-istoric, este remarcabil. Pr. zone și obiective: Capitala țării Toșkent cu mausoleul Zainudin-Baba (sec. 15) și medresa (școala islamică) Barak-Han (sec. 16), muzee reprezentative pentru cultura și istoria țării; cele trei orașe vechi, dezvoltate în oaze, pe drumul mătășii, bogate mai ales în monumente istorice: Buhara, cel mai complet exemplu de oraș medieval cultural-asiatic, cu mausoleul lui Ismail Samani (sec. 10), fondatorul dinastiei Samanizilor, capodoperă a artei islamice, moscheea Kalian (sec. 12) cu un minaret înalt de 46 m și o cupolă albastră, citadela orașului, medrese (Miri-Arab, sec. 16 și Kukeledeș, sec. 17, ambele cu mozaicuri exterioare de o finete deosebită). Centrul istoric al orașului a fost inclus (din 1993) în Patrimoniul cultural universal; Samarkand, supranumit „râscrucea civilizațiilor”, unul dintre cele mai vechi orașe din Asia Centrală, menționat documentar din sec. 4 î.Hr., cu perioada sa de glorie în timpul dinastiei Timurizilor (sec. 14–16) cu moscheele Gür-e-Amîr (sec. 15, cu mormântul lui Timûr Lenk) și Şahi Zinda (sec. 14–15), medresele Ulûg-Beg (sec. 15), Sirdor și Tilakari (sec. 17), moschea Bibi-Hanâm, Observatorul astronomic (sec. 15). Întreg orașul a fost inclus (din 2001) în Patrimoniul cultural universal; Hiva, oraș înfloritor în sec. 7–12, cu vestigii ale citadelei, cu moschei, medrese și cu fortificația Itchan Kala, ultimul loc de popas al

caravelor ce străbăteau „Drumul Mătășii” înainte de pătrundere în deșertul Karakum (inclusă și ea, din 1990, în Patrimoniul cultural universal); orașul Shakhrisyabz, cunoscut din sec. 7 sub numele de Kesh, transformat de Timûr Lenk în sec. 15 într-un mare centru politic și cultural cu palatul Ak-Saray (din 2000 și acest oraș a fost inclus în Patrimoniul cultural universal). Moneda: 1 Sum = 100 Tijin. Export: fire de bumbac, materii prime energetice, metale de bază, produse alimentare. Pr. parteneri (2004): Federația Rusă (21,2%), China (14%), Ucraina (7%), Turcia (6,3%), Tadjikistan (5,8%) etc. Import: mașini și produse metalurgice, produse alimentare etc. Pr. parteneri (2004): Federația Rusă (26,4%), Rep. Coreea (10,8%), Germania (9,4%), China (8,3%), Kazahstan (6%), Turcia (6%).

– *Istoric.* Terit. U. face parte, în Antic., din Imp. Persan (sec. 6–4 î.Hr.), este cucerit de Alexandru cel Mare, devine prov. a Regatului Seleucid, apoi a Regatului elenistic al Bactriei (sec. 3–2 î.Hr.). Stăpânit de kușani, heftaliți și turci apuseni, devine, la sfârșitul sec. 7, după cucerirea arabă, parte a lumii islamice. În sec. 9–13 terit. U. intră în componența statelor Samanizilor, Karahanizilor și Horezmului. U. este inclus în Imp. Mongol al lui Genghis Han (sec. 13), apoi în cel al lui Timûr Lenk (sec. 14–15), care face din Samarkand reședința strălucită a vastelor sale stăpâniri. După ce aparține statului Şaibanizilor, pe terit. U. iau naștere, în sec. 16, Hanatul Hiva și Emiratul Buhara, iar la jumătatea

sec. 18, Hanatul Kokand, care sunt incluse, între 1868 și 1876, în Imp. Rus, păstrându-și însă o structură autonomă. Rezistența împotriva instaurării puterii sovietice este deosebit de puternică în U. între anii 1917–1920. La 30 apr. 1918 este proclamată R.S.S.A. Turkestan, în componența căreia a intrat o mare parte a terit. U., dar naționaliștii islamici sunt sprijiniți de trupele albe și de un corp expediționar britanic. În apr. 1920, Hanatul Hiva este transformat în Republica Populară Sovietică a Horezmului, iar Emiratul Buhara în Republica Populară Sovietică Buhara, care sunt incluse în R.S.S.A. Turkestan, apoi, după proclamarea, la 27 oct. 1924, a R.S.S. Uzbeke, în cadrul U.R.S.S. (13 mai 1925) ca republică unională, care include, până în 1929, și R.S.S.A. Tadjikă. În condițiile politicii de glasnost din U.R.S.S., de după 1985, limba uzbecă este declarată în oct. 1989 limbă de stat a republicii, la 20 iun. 1990 este adoptată declarația de suveranitate, iar după evenimentele de la Moscova din aug. 1991, U. își proclamă, la 31 aug. 1991, independența, adoptând titlatura de Republica Uzbekistan. La 21 dec. 1991, la Alma Ata, U. se numără printre cele 11 republici care semnează actul constitutiv al C.S.I. Membru al O.N.U. (2 mart. 1992). Minorități uzbece trăiesc în toate statele vecine, în Tadjikistan (1 mil.), Kirgîzstan (12% din pop.), Turkmenistan (8,5%), Kazahstan (2%) și în Afghanistan (între 1 și 2 mil.). U. de astăzi, care se afirmă ca un moștenitor al dinastiilor uzbece ce au stăpânit, în sec. 16–19, emiratele multi-etnice din reg. – Buhara, Hiva, Kokand –, are șansa de a deveni o mare forță regională în Asia Centrală. Puterea politică se concentrează în mâna autoritarului președinte Islam A. Karimov (ales în 1990 și reales în 2000) și a partidului său – Partidul Democrat Popular (fostul Partid Comunist din U.), partidele de opoziție fiind practic eliminate de pe scena politică a țării. La 12 oct. 1993, a fost reintrodus alfabetul latin pentru limba uzbecă, iar la 1 iul. 1994 a fost adoptat ca monedă națională sum-ul. Presiunea fundamentalismului islamic începe să se facă simțită și în U. Grupărilor islamiste de opoziție, care pătrund pe terit. U., venind din statele vecine, le este atribuit atentatul cu bombe din febr. 1999, care face 16 victime și mai multe sute de răniți în capitala Toșkent. Anii 2000–2001 stau sub semnul „amenințării islamiste”. După atentatele de la 11 sept. 2001, U.

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Provincii	Suprafața (km ²)	Populația (2002)	Centrul ad-tiv
Andijan/Andijon	4 200	2 286 000	Andijan/Andijon
Buhara/Buxoro	39 400	1 534 900	Buhara/Buxoro
Fergana/Farghona	7 100	2 761 300	Fergana/Farghona
Horezm/Khorazm	6 300	1 402 600	Urgenç/Urganch
Jizzakh	20 500	1 026 000	Jizzakh
Namangan	7 900	2 049 900	Namangan
Nawoi/Nawoiy	110 800	877 100	Nawoi/Nawoiy
Qashqadaryo	28 400	2 302 000	Karshi/Qarsh
Samarkand/Samarqand	16 400	2 749 100	Samarkand/Samarqand
Sirdaria/Sirdaryo	5 100	670 800	Guliston
Surkhondaryo	20 800	1 846 400	Termiz
Toșkent/Toşkent (provincie și oraș)	15 600	4 986 800	Toșkent/Toşkent
Karakalpacă/ Qoraqalpoghiston (republică autonomă)	164 900	1 633 900	Nukus/Nuqus

s-a raliat coaliției internaționale anti-terroriste inițiate de S.U.A. Regimul autocrat al președintelui Islam Karimov este confruntat în 2004 cu atentate sinucigașe ale unor islamişti extremişti, soldate cu numeroase victime. O bază aeriană S.U.A. este construită în U. În mai 2005 la Andijan izbucnește o insurecție islamistă soldată cu numeroși morți. Republică prezidențială.

UZHHOROD v. **UJGOROD, UZGOROD.**

UZI s. m. și pl. Populație migratoare, de neam turcic. În sec. 9 au trecut m-ții Ural, iar în sec. 11 s-au așezat în Moldova și în Dobrogea, de unde făceau dese incursiuni în Pen. Balcanică; au fost înfrânți de o coaliție inițiată de Imp. Bizantin.

UZINAJ (< fr.) s. n. Uzinare.

UZINARE (< uzina) s. f. Prelucrare a materialelor (aşchiera, deformarea plastică, tăierea) cu ajutorul mașinilor-unelte, prin operații separate sau în cadrul unui proces tehnologic; uzinaj.

UZINĂ (< fr.) s. f. Mare unitate industrială, dotată cu mașini, agregate, instalații etc., în cadrul căreia prin prelucrarea sau transformarea mecanică, termică, chimică etc. a unor obiecte ale muncii, se produc îndeosebi mijloace de producție. Sin. *fabrică*. ♦ Centrală (II, 1), furnizoare de energie electrică, de energie termică, de apă etc. ♦ *U. hidroelectrică* = ansamblu de lucrări (construcții și instalații) destinat transformării energiei apelor în

energie electrică. Părțile principale din care se compune sunt: un lac de acumulare (format prin construcția unui baraj), o priză de apă, un castel de echilibru, o conductă forțată, o centrală hidroelectrică cu turbine și cu generatoare electrice și instalațiile de restituire a apei. ♦ *Uzina verde* = vegetație privită ca sursă de energie și hrană.

UZITA (< fr.) vb. I tranz. și refl. A (se) folosi, a (se) întrebuința în mod curent.

UZNAM v. **Usedom.**

UZUAL, -Ă (< fr., lat.) adj. Folosit, întrebuințat în mod curent. ♦ De mare uz; frecvent, obișnuit.

UZUCAPIUNE (< fr., lat.) s. f. (DR.) *Prescripție* achizitivă.

UZUFUȚ (< fr., lat.) s. n. (DR.) Drept real principal care-i conferă titularului uzul și foloasele unui lucru proprietate a altei persoane (nudul proprietar), cu obligația pentru cel dintâi de a conserva substanța lucrului și de a-l restitui celui de-al doilea la încetarea dreptului.

UZUN HASAN (Hasan cel Lung), han turcoman (1453-1478) al statului Ak Koiunlu. Pentru a lupta cu succes împotriva turcilor otomani a urmărit să creeze o alianță europeană, la care a aderat și Ștefan cel Mare. A pus stăpânire pe statul Kara Koiunlu (1467-1468). A fost înfrânt de turcii conduși de Mehmet II.

UZURĂ (< fr.) s. f. 1. Deteriorare a suprafeței unei piese (prin

detașarea, smulgerea sau dizolvarea unei cantități foarte mici de material), datorită unor acțiuni mecanice (frecare, eroziune etc.), chimice (coroziune, oxidare etc.) sau combinate. ♦ Modificare progresivă a dimensiunilor unei piese (organ de mașină, sculă, cablu etc.) în cursul funcționării de lungă durată, datorită unor acțiuni mecanice, chimice, termice etc. 2. (EC. POL.) *Uzura fizică a fondurilor fixe* = pierdere treptată a valorii de întrebuințare și a valorii fondurilor fixe, ca urmare a utilizării lor în procesul de producție sau ca urmare a acțiunii agenților fizico-chimici. *Uzura morală a fondurilor fixe* = depreciere relativă a valorii unor fonduri fixe, ca urmare a extinderii folosinței altora, de același tip, cu randament mai mare și cu un cost mai mic, apărute pe baza progresului științific și tehnic și a perfecționării. 3. Fig. Slăbire, oboseală, epuizare.

UZURPA (< fr., lat.) vb. I tranz. A săvârși o uzurpare.

UZURPARE (< uzurpa) s. f. Acțiune prin care o persoană își însușește sau își atribuie în mod fraudulos un drept, o calitate, un titlu, o însărcinare pe care nu le are în realitate. ♦ *U. de calitate oficială* = infracțiune care constă în folosirea fără drept a unei calități oficiale, însoțită sau urmată de îndeplinirea unui act legat de această calitate.

UZURPATOR, -OARE (< fr., lat.) adj., s. m. și f. (Persoană) care a acaparat puterea sau și-a însușit, în mod ilegal, drepturile altuia.

V

V s. m. invar. 1. A douăzeci și șaptea literă a alfabetului limbii române; sunetul notat cu această literă (consoană fricativă, labiodentală, sonoră). 2. Simbol chimic pentru vanadiu. 3. (METR.) Simbol pentru voit. 4. Simbol pentru cifra romană cu valoarea 5.

VA¹ (METR.), simbol pentru voltamper.

VA² (lat. *vedit* [vedere „a merge“]), vb. I intranz., defectiv. (Numai la prez. ind., pers. 3: pop. și fam. în expr.) *Mai ~ =* mai este mult până atunci sau până acolo.

V₁, V₂ (< germ. *Vergeltungswaffen* „armă de represalii“) subst. Sistem de arme bazat pe rachete sol-sol cu rază lungă de acțiune folosit de Germania în al Doilea Război Mondial împotriva Marii Britanii și mai ales a Londrei (din 13 iun. 1944), dar și, în mai mică măsură, împotriva Belgiei și Parisului. **V₂**, realizată începând din 1936 de Werner von Braun, a fost capturată de sovietici și americani (în 1944-1945), atât în scopul dezvoltării și perfecționării propriilor arme, cât și în perspectiva explorării spațiului cosmic.

VAAL, râu în partea centrală a Republicii Africa de Sud; 1 250 km, supr. bazinului hidrografic: 196,9 mii km². Izv. din masivul Sterkfontein Beacon (m-ții Scorpiei), curge mai întâi pe direcția SE-NV până la orașul Vereeniging, după care își îndreaptă cursul de la NE la SV, vărsându-se în fl. Orange, în dreptul localit. Bucklands. Apele sale sunt folosite la irigații. Pe râu au fost construite barajele Grootdraaidam, Vaaldam (la 37 km de Vereeniging, cu o hidrocentrală) și Bloemhofdam. Afl. pr.: Klip, Wilge, Vals, Vet, Riet.

VAARANDI, Debora (1915-2007), poetă estoniană. A debutat cu o poezie scrisă în formulele realismului

socialist. („Sub un cer în flăcări“), pentru a se îndrepta, în cele din urmă, spre o poezie care evocă istoria și peisajele țării sale, într-o tonalitate elegiacă („La lumina vântului“).

VAASA (în suedeză *VASA*), oraș în V Finlandei, pe țărmul G. Botnic, la c. 380 km NV de Helsinki; 57 mii loc. (2001). Port comercial pentru exportul lemnului. Reparații navale. Ind. siderurgică, de prelucr. a lemnului, textilă și confecții, încălțăminte, cosmeticii (săpun) și alim. (zahăr). Legat prin feribot de orașul Umeå din Suedia. Fondat în anul 1606 de regele Suediei Carol IX și menționat documentar în 1611. Devastat de un incendiu în 1852 a fost reconstruit pe actualul loc (1860) și denumit *Nikolainkaupunki* (până în 1917). În timpul Războiului de independență din 1918, a fost capitala provizorie a Finlandei.

VÁC [va:ts], oraș în N Ungariei, port pe stg. Dunării, la 32 km N de Budapesta; 33,2 mii loc. (2005). Ind. constr. navale, electronică, chimico-farmaceutică, textilă și alim.; fabrică de ciment. Stațiune balneo-climaterică. Catedrală (sec. 18), palat episcopal, biserici baroce.

VACANT, -Ă (< lat., fr.) adj. 1. (Despre un post) Care nu este ocupat; liber. 2. (DR.; despre o succesiune) Care nu este reclamată de moștenitori în grad succesibil.

VACANȚĂ (< lat., fr.) s. f. 1. Timp de odihnă acordat elevilor sau studenților pe o anumită perioadă. ♦ Concediu de odihnă. ♦ Perioadă de timp în care o instituție, un organ reprezentativ etc. își încetează activitatea. 2. (DR.) Situație și timp în care o funcție nu este ocupată ori o moștenire nu este reclamată de moștenitori în grad succesibil. 3.

(FIZ.) Nod al unei rețele cristaline din care lipsește atomul, ionul sau molecula respectivă.

VACARM (< fr.) s. n. Zgomot asurzitor, hărmălaie, tumult.

VACĂ (lat. *vacca*) s. f. 1. Femelă adultă din specia taurină (*Bostaurus*); carnea acestui animal, folosită ca aliment. Sunt răspândite în majoritatea reg. lumii, fiind exploatare pentru producția de lapte, carne și organe, piei etc. Rasele ameliorate sunt specializate pentru producția de lapte (ex. Friză, Jersey), de carne (ex. Charolaise, Hereford) sau mixtă (Simmenthal, Bălțată românească). În România se cresc în principal rasele Bălțată românească, Brună de Maramureș și Bălțată cu Negru Românească; *p. ext.* carne de bovine. În hinduism *v.* este considerată animal sacru, uciderea ei fiind un sacrilegiu. 2. *Vaca-domnului* = insectă heteropteră cu aripile superioare roșii cu două puncte negre, iar toracele și capătul abdomenului negru cu dungi roșii (*Pyrrhocoris apterus*). 3. *V. de mare* = nume generic al animalelor marine din ordinul sirenienilor.

VACCIN (< fr.; cf. *vaccină*) s. n. Suspensie microbiană preparată din germeni patogeni vii, atenuați sau omorâți, din fragmente ale acestora sau din secreții microbiene (toxine) care, administrată într-una sau în mai multe doze prin injecții sau pe cale orală, determină formarea de anticorpi specifici, capabili să imunizeze organismul împotriva germenului respectiv. ♦ *V. monovalent* = *v.* care asigură imunitatea împotriva unei singure boli. *V. polyvalent* = *v.* care asigură imunitatea împotriva infecției cu mai mulți germeni patogeni (tri-, tetra-, pentavalent). Primul *v.* (anti-variolic) a fost preparat din tulpini de virus izolate de la vaca bolnavă de

vaccină și aplicat de *E. Jenner* în 1796. ♦ (Concr.) Cicatrice, semn rămas pe corp în urma unei vaccinări.

VACCINA (< fr.) vb. I tranz. A face cuiva un vaccin; a inocula.

VACCINAL -Ă (< fr.) adj. Care se referă la vaccin (ex. maladie v.).

VACCINARE (< vaccin) s. f. Administrare a unui vaccin în scopul obținerii imunității specifice pentru o anumită boală (imunizare activă). În România există un program național de vaccinări obligatorii, pe lângă aceasta făcându-se și v. ocazionale (în epidemiile de gripă, de hepatită A sau la persoanele care călătoresc în țări tropicale). Principalele vaccinări obligatorii la copii sunt: împotriva tuberculozei, hepatitei B, poliomielitei, difteriei, tetanosului, tusei convulsive, rujelei, ruzelelei.

VACCINĂ (< fr.; {s}) lat. [*variola vaccina* „variola vacii”) s. f. Boală virotică a bovinelor, caracterizată prin prezența unor pustule, a căror serozitate, inoculată la om, îl imunizează față de infecția variolică.

VACCINOTERAPIE (< fr.; {s}) lat. *vaccinus* „de la vacă” + gr. *therapeia* „tratament”) s. f. Utilizare a unui vaccin în scop curativ, nu preventiv în doze repetate în infecții cronice sau în cele caracterizate printr-o perioadă lungă de incubație, care permite crearea unei stări de imunitate (ex. în turbare).

VACHÉ [vaj], **Jacques** (1895–1919), poet francez. Primele versuri mărturisesc influența simbolismului. Mobilizat și rănit pe front (1915), l-a cunoscut în spital pe A. Breton, care i-a apreciat poezia ce descindea pe atunci din modelul lui A. Jarry. A murit din cauza unei supradoze de opiu. Într-o creație va fi publicată postum și va avea o profundă înrăurire asupra liricii suprarealiste franceze.

VÁCLAV [vatšlav] (**VENCESLAV**), numele mai multor principii și regi ai Cehiei, Poloniei, Ungariei și Germaniei. Mai important: **V. IV**, rege al Cehiei (1378–1419) și împărat (sub numele de Wenzel) al Sfântului Imperiu Romano-German (1378–1400). S-a aflat în conflict cu principii electori germani, care l-au detronat (1400) cu sprijinul papei. Simbol al independenței și suveranității naționale. Canonizat.

VACS (< germ.) s. n. 1. Preparat (negru) folosit (în trecut) la lustruirea încălțămintei de piele și a hamurilor; p. ext. cremă de ghetă. 2. Fig. (Fam.) Lucru fără importanță.

VACUITATE (< fr., lat.) s. f. Situația a ceea ce este vid.

VACULÍK, Ludvík (n. 1926), scriitor și ziarist ceh. Unul dintre protagoniștii „Primăverii de la Praga”. Romane exprimând deziluzia („Securea”) și parabole („Cobaii”). Jurnalul său „Cheia viselor” a fost publicat clandestin.

VACUOLAR, -Ă (< fr.) adj. 1. Cu vacuole, legat de vacuolă. 2. *Suc v.* = conținut lichid al vacuolelor celulare vegetale al cărui presiune osmotică joacă un rol esențial în viața plantei.

VACUOLĂ (< fr.; {s}) lat. *vacuus* „gol, vid”) s. f. (BIOL.) Cavitate în citoplasmă, plină cu soluții apoase. ♦ *V. contractilă* = veziculă în celula protozoarelor, în care se acumulează și apoi din care se elimină cataboliți. *V. digestivă* = veziculă temporară în celula protozoarelor, provenită din înglobarea unei particule alimentare și a unei cantități de apă; după digerare dispare.

VACUUM (cuv. lat. „gol”) s. n. (FIZ.) Vid.

VACUUMARE (< *vacuum*) s. f. 1. (FIZ.) Vidare. 2. (CONSTR.) Procedeu de îmbunătățire a calității unor piese de beton, care constă în extragerea apei în exces din masa betonului proaspăt turnat, aplicând pe suprafața pieselor panouri în interiorul cărora se face vid.

VACUUMMETRU (< germ., rus.) s. n. Instalație utilizată pentru determinarea calității vidului prin măsurarea presiunii (foarte scăzute) a gazului rezidual dintr-un recipient vidat sau a altor caracteristici ale gazului, dependente de presiune; manometru de vid.

VAD (lat. *vadum*) s. n. 1. Porțiune în albia minoră a unui râu, unde apa este puțin adâncă și cu maluri joase, permițând trecerea de pe un mal pe altul; p. ext. loc de trecere. 2. Fig. Loc plasat în apropierea unei mari căi de comunicație, unde un negustor are asigurată o clientelă numeroasă; p. ext. sursă bună de câștig.

VAD 1. Corn. în jud. Cluj, situată în NE dealurilor Gârboului, pe stg. văii Someșului; 2 031 loc. (2008). Pomicultură. La mijlocul sec. 14, în satul **V.** a fost întemeiată o mănăstire ortodoxă care, împreună cu domeniul cetății Ciceu, situat în apropiere, s-a aflat (din 1489) în stăpânirea lui Ștefan cel Mare. În primii ani ai sec. 16, aici a fost construită o biserică de zid, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, cu plan triconc, de specific moldovenesc, ctitorie a lui Ștefan cel Mare. Biserica a fost supusă unor ample

lucrări de restaurare în anii 1973–1975. În 1523, mănăstirea **V.** a devenit sediul Episcopatului ortodox al Vadului, Feleaacului și Clujului cu ierarhi hirotoniți la Suceava. Pe lângă mănăstirea **V.**, a funcționat și o școală cu limba de predare slavonă. Satul **V.** apare menționat documentar, prima oară, în 1467. Biserici de lemn cu același hram – Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil, în satele Calna (1671) și Valea Groșilor (1791). 2. **V. Vadu Izei.**

VADEMEÇUM (loc. lat. „vino cu mine”) s. n. Carte (lucrare, manual, dicționar etc.) care servește drept ghid într-o călătorie sau care cuprinde noțiunile de bază ale unei discipline științifice etc.

VADIM [vadim], **Roger** (pe numele său adevărat *Vadim Plemianikov*) (1928–2000), regizor francez de film. Creatorul mitului Brigitte Bardot după modelul căreia a încercat să formeze și alte actrițe, precum Jane Fonda sau Catherine Deneuve („Și Dumnezeu a creat femeia”, „Viciul și virtutea”, „Barbarella”).

VADOASĂ (< germ.) adj. f. *Apă* ~ = apă care provine din infiltrația în scoarța Pământului a apelor acumulate din precipitațiile atmosferice sau din râuri.

VADODARA, numele actual (din 1971) al orașului indian *Baroda*.

VADRĂ (< sl.) s. f. 1. Unitate de măsură pentru volum folosită în trecut, egală cu 12,88 l în Țara Românească și cu 15,20 l în Moldova. 2. Găleată scundă, folosită la țară.

VAD-BOROD, depr. de origine tectono-erozivă, situată în N Carpaților Occidentali, în lungul văii Crișului Repede, în aval de com. Vadu Crișului, între m-ții Plopiș (la N) și m-ții Pădurea Craiului (la S). Se prezintă ca un golf al C. de Vest și al Dealurilor Vestice, în cadrul căruia se remarcă o asociere de dealuri, terase și lunci. Relieful este format dintr-o treaptă mai înaltă, marginală, cu aspect colinar și alt. de 300–450 m, intens fragmentată, și dintr-o treaptă mai coborâtă (200–300 m alt.) care are înfățișarea unei câmpii aluviale, formată din terase etajate și luncile Crișului Repede. Spre V, depr. se lărgeste, extinzându-se până în apropiere de Oradea, fapt ce i-a determinat pe unii geografi să-i atribuie numele de depr. *Oradea-Vad-Borod*. Vegetația este reprezentată prin pășuni și fânețe naturale în zonele mai joase și prin pălcuri de păduri de stejar și fag în părțile mai înalte.

VADU CRIȘULUI 1. Peșteră situată în partea centrală a defileului Crișului Repede (între com. Suncuiuș și com. Vadu Crișului), la baza versantului nordic al m-ților Pădurea Craiului, la 305 m. alt., la c. 2,5 km amonte de satul Vadu Crișului. Lungimea galeriilor: c. 1 000 m. Săpată în calcare cretacice, peștera are forma unui coridor principal (străbătut de un curs de apă) cu numeroase galerii laterale și săli largi, spațioase, ce alternează cu sectoare înguste. Faună cavernicolă bogată (viermi subțiri, melci, crustacei, insecte ș.a.). Face parte din Rezervația Naturală Defileul Crișului Repede (219,7 ha). Electrificată. **2.** Com. în jud. Bihor, în extremitatea de E a depr. Vad-Borod, la poalele nordice ale m-ților Pădurea Craiului, pe Crișu Repede, la ieșirea acestuia din defileul Suncuiuș-Vadu Crișului; 4 269 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul V.C.). Expl. de calcar și de argilă refractară. Fabrică de teracotă. Sere legumicole și floricole (în satul Tomnatic) încălzite cu apă geotermală. Centru de ceramică populară nesmălțuită. Pe terit. satului V.C. au fost descoperite două spade din bronz datând de la începutul Epocii fierului. În arealul com. V.C. se află peștera omonimă și partea terminală a defileului Crișului Repede (219,7 ha, rezervație naturală complexă). Până la 1 ian. 1965, satul și com. V.C. s-au numit *Valea Neagră de Cris*. În satul V.C., atestat documentar în 1256, se află biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1790).

VADU IZEI, com. în jud. Maramureș, situată în NV depr. Maramureș, la S de Sighetu Marmăției în zona de confl. a râului Iza cu râul Mara; 2 932 loc. (2008). Nod rutier. Pomicultură. Pe terit. satului V.I. a fost descoperit (1968) un depozit de bronz, alcătuit din 12 brățări, datând de la sfârșitul Epocii bronzului și începutul Epocii fierului. Prima mențiune documentară a satului V.I. datează din 1383. În satul Valea Stejarului, cunoscut în vechime sub denumirea de *Valea Porcului*, se află biserica de lemn Cuvioasa Parascheva, datând de la începutul sec. 18 (reparată în 1806), cu picturi de factură populară pe pereții interiori, executate în 1809. Com. V.I. este renumită datorită numeroaselor porți maramureșene din lemn, împodobite cu variate sculpturi realizate de meșteri populari. Până la 17 febr. 1968, satul și com. V.I. s-au numit *Vad*.

VADU MOLDOVEI, com. în jud. Suceava, situată în S pod. Fălticeni, în lunca și pe terasele râului

Moldova și pe râul Râșca; 4 611 loc. (2008). Nod rutier. Culturi de cartofi. Creșterea bovinelor. Bisericele Schimbarea la Față (1790, distrusă de un incendiu în 1871 și refăcută în același an) și Adormirea Maicii Domnului (1885), în satele Ciumulești și Dumbrăvița; biserica de lemn Sf. Nicolae (1805), în satul Ioneasa.

VADU MOȘILOR, com. în jud. Alba, situată în NV depr. Câmpeni, la poalele de NE ale m-ților Bihor și cele de SV ale Muntelui Mare, pe râul Arieșu Mare; 1 508 loc. (2008). Centru de prelucr. artistică a lemnului. Până la 1 ian. 1965, satul și com. V.M. s-au numit *Secătura*. În satul Lăzești se află biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 18), cu picturi pe pereții interiori executate în 1749 și 1817.

VADU PAȘII, com. în jud. Buzău, situată în SV C. Râmnicului, pe stg. râului Buzău; 5 527 loc. (2008). Creșterea bovinelor.

VADU SĂPAT, com. în jud. Prahova, în C. Săratei, înființată în 2004 prin desprinderea satului V.S. din com. Fântânele; 1 820 loc. (2008). Pe terit. satului V.S. a fost identificat un ansamblu de așezări omenești din sec. 5-7, aparținând culturii Ipotești-Cândești, în cadrul căruia s-au găsit fragmente ceramice, podoabe din metal realizate prin presare în tipare ș.a. Biserica Buna Vestire-Mărășeasca (1802-1810), cu zid de incintă, în satul V.S.

VADUZ [faduțs], capitala ducatului Liechtenstein, situată pe dr. cursului superior al Rinului, la poalele masivului Drei Schwestern din Alpii Retici (Rhätikon) și la c. 80 km SE de Zürich (Elveția); 5,05 mii loc. (2006). Centru financiar internațional, lipsit de taxe, comercial, turistic și filatelic (emisiuni de timbre postale). Mecanică fină; constr. de aparatură

optică și de control. Ind. electronică, textilă și alim. Orașul actual a intrat în posesia familiei de Liechtentein în 1712 și s-a format în 1719 prin unirea localit. Vaduz (menționată documentar în 1322) cu Schellenberg. Castelul Gutenberg (sec. 12, reconstruit între 1523 și 1526 și renovat în 1905-1916), reșed. a principilor regenți, azi muzeu. Colegiu de muzică (1963). Muzeu poștal (1930), cu valoroase colecții filatelice. Muzeu de artă cu lucrări aparținând pictorilor italieni, flamanzi și germani din sec. 15-19. Turism. În 1499, orașul V. a suferit importante distrugerii în timpul conflictului armat dintre împăratul german Maximilian I și Confederația Helvetă.

VAFĂ (VAFELĂ) (< germ.) s. f. Foaie crocantă din aluat nedospit, folosită ca blat pentru tort, la prepararea napolitanelor, a cornetelor pentru înghețată etc.

VAG, -Ă (< fr.; lat. *vagus* < *vagari* „a rătăci”) adj. (Și adverbial) Lipsit de precizie, de claritate; nelămurit, nesigur, confuz. ◊ (ANAT.) *Nerv.v.* = *nerv pneumogastric*. (MAT.) *Mulțime v.* = mulțime căruia un element îi aparține cu o anumită probabilitate.

VAGABOND, -Ă (< fr., lat., it.) adj. (Și subst.) Care rătăcește pe drumuri fără rost; fără căpătâi, haimana; (persoană) fără ocupație și fără un domiciliu stabil; (orn) nestatornic.

VAGABONDA (< fr.) vb. I intranz. A rătăci fără țintă, a bate drumurile, a hoinări; a trăi ca (un) vagabond.

VAGABONDAJ (< fr.) s. n. Faptul de a vagabonda; fapta unei persoane fără locuință statornică și fără mijloace de trai de a nu exercita în mod obișnuit o ocupație sau o profesiune ori de a nu presta nici o altă muncă pentru întreținerea sa, deși are capacitate de muncă.

Vaduz

VAGANOVA, Agrippina Iakovlevna (1879–1951), dansatoare și coregrafă rusă. Celebră pe scena Teatrului Mariinski din Leningrad. Bogată activitate pedagogică la Conservatorul din același oraș, care din 1957 i-a purtat numele („Fundamentele dansului clasic”).

VAGANT, -Ă (< germ., lat.) s. m., adj. 1. S. m. Poet medieval de limbă latină, care cânta bucuria de a trăi; student, călător. ♦ 2. Adj. Rătăcitor, nestatornic.

VAGIN (< fr.; {s}) lat. *vagina* „teacă”) s. n. (ANAT.) Segment al aparatului genital feminin, în formă de canal musculo-membranos, situat între colul uterin și vulvă.

VAGINAL, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la vagin.

VAGINĂ (< lat. *vagina* „teacă”) s. f. (BIOL.) Teacă; *spec.* teaca frunzelor gramineelor, care învelește tulpina pe o anumită porțiune.

VAGINIȚĂ (< fr.) s. f. Inflamație acută sau cronică a mucoasei vaginului, cauzată de unele infecții (gonococice, fungice etc.).

VAGINOSCOPIE (< fr.; {s}) lat. *vagina* „vagin” + gr. *skopein* „a examina, a privi”) s. f. (MED.) Examinare endoscopică a cavității vaginale.

VAGMISTRU (< rus., germ.) s. m. (Înv.) Grad de sergent-major de cavalerie sau de artilerie în armată; persoană cu acest grad, care se ocupa de administrarea unui escadron sau a unei baterii.

VAGON (< fr.) s. n. 1. Vehicul de mari dimensiuni care se deplasează pe șine metalice, servind la transportul mărfurilor, al călătorilor sau care este amenajat și echipat pentru diferite alte utilizări. ♦ *V. de dormit* = v. cu cabine în care sunt instalate paturi pentru călători. *V. restaurant* = v. amenajat special în trenuri, folosit de călători ca restaurant. *Casă (sistem) v.* = casă ale cărei încăperi dau una în alta, ca vagoanele garniturilor de tren. 2. (METR.) Cantitate de încărcătură (cereale,

Alexandru Vaida-Voevod

lemn etc.) care intră într-un v. (1) și care servește ca unitate de măsură.

VAGONET (< fr.) s. n. Vehicul care circulă pe o cale ferată îngustă, folosit pentru transportul materialelor pe șantiere, în cariere, în mine etc.

VAGONETAR (< *vagonet*) s. m. Muncitor care lucrează la încărcarea și la transportul materialelor cu vagonetul în minele de cărbuni, de sare etc.

VAGOTOMIE (< fr. {i}; {s}) fr. *vague* „vag” + gr. *tome* „tăiere”) s. f. Intervenție chirurgicală constând din sectionarea unilaterală sau bilaterală a nervului vag. S-a practicat în tratamentul ulcerului gastro-duodenal.

VAGOTONIE (< fr.; {s}) fr. *vague* „vag” + gr. *tonos* „încordare”) s. f. (FIZIOL.) Stare de dezechilibru a funcției sistemului nervos vegetativ, provocată de creșterea exagerată a activității parasimpaticului, al cărui nerv principal este vagul; parasimpaticotonie. Principalele manifestări constau în bradicardie, bradipnee, mioză, hiperperistaltism, hipersudație, scăderea tensiunii arteriale.

VAGUITATE (< fr.; {s}) s. f. (FILOZ.) Prezență a nedeterminării în semnificația unui cuvânt, a unei expresii sau enunț, în măsura în care implicațiile sale sunt considerate imprecise în situații relevante.

VĂH, râu în V Slovaciei, afl. stg. al Dunării în aval de Komárno, la granița cu Ungaria; 394 km. Izv. din m-ții Tatra Înaltă. Hidrocentrale. De-a lungul lui, Armata I română a purtat între 29 mart. și 6 apr. 1945 lupte grele, reușind să forțeze cursul râului. Trece prin Žilina și Trenčín. Afl. pr.: Orava, Kysuca, Revúca, Turiec. Hidrocentrale.

VAH (VACH), râu în Siberia de Vest, afl. dr. al fl. Obi, în local. Nižnevartovsk; 1 124 km. Izv. din interfluviul Obi-Enisei și este navigabil în aval de localit. Lariak. Îngheață în perioada oct.-mai.

VAHTANGOV [vahtangəf], Evgheni Bagrationovici (1883–1922), actor și regizor de teatru rus. Elev al lui K.S. Stanislavski. Autor al unor spectacole caracterizate prin jocul exuberant, plin de fantezie și de vitalitate, al actorilor („Prințesa Turandot” de C. Gozzi). A întemeiat (1913) la Moscova teatrul care îi poartă numele.

VAI (lat. *vae*) interj. Exclamație care exprimă sentimente de durere, de deznădejde, de compătimire, de regret, de bucurie, de surpriză etc. ♦ Loc. *Ca vai de lume*, exprimă o situație grea. *Vai de ei* (sau *de ea, de ei* etc.), exprimă compătimire. ♦ (Substantivat, n.) Tânguire, plâns; *p. ext.* suferință, necaz. ♦ Expr. *Cu chiu cu vai sau cu chiu și vai* = cu mare greutate, de-abia.

VAIAKU, capitala statului Tuvalu (din 1978), situată pe atolul Funafuti (Pacifical central-vestic); 4,49 mii loc. (2002). Centru comercial. Principala poartă aeriană și maritimă a țării. Centrul ad-tiv al ins. Ellice, posesiune britanică (1975–1978). Capitala cea mai estică a lumii.

VAIDA-VOEVOD, Alexandru (1872–1950, n. Olpret, azi Bobâina, jud. Cluj), om politic și publicist român. Medic. Președinte al societății *România Jună*. Unul dintre președinții (6 mai–21 nov. 1933) Partidului Național Român din Transilvania, membru al Partidului Național-Tărănesc. Deputat (din 1906) în Parlamentul de la Budapesta în care a citit (oct. 1918) Declarația de autodeterminare și despărțire a românilor transilvăneni de Ungaria, adoptată la Oradea de Comitetul Executiv al Partidului Național Român. Membru al Consiliului Național Român Central, vicepreședinte al Consiliului Dirigent al Transilvaniei (1918–1920) și al resortului Externe și Presă. Ministru în mai multe rânduri și prim-ministru (1919–1920, iun.-oct. 1932 și ian.-nov. 1933). După 1935 a părăsit P.N.Ț. și a creat Frontul Românesc, încurajând mișcarea legionară în lupta împotriva comunismului. Consilier regal și președinte al Partidului Frontul Renașterii Naționale. Arestat (1945), i s-a impus (din 1946) domiciliu forțat, la Sibiu, până la sfârșitul vieții. Memorii. Personalitate marcantă a vieții politice interbelice românești, unul dintre făuritorii României Mari.

VAIDEENI, com. în jud. Vâlcea, situată în depr. Horezu, la poalele de S ale m-ților Căpățâni, pe cursurile superioare ale râurilor Luncavă și Pârâul Ploilor; 4 143 loc. (2008). Tăbăcărie, cojocărie, boiangerie. Joagăr hidraulic, moară de apă,

vagon de călători

darac și piuă (sec. 19); în satul V. Heleșteu piscicol (800 m²). Creșterea ovinelor. Pomicultură. Centru de prelucr. artistică a lemnului și de țesături populare. La V. are loc anual festivalul folcloric al păstorilor din Carpați, numit „Învârțita dorului”. În satul V., atestat documentar în 1514, se află biserica Sf. Ioan Botezătorul (1810–1822), iar în satul Marîța, biserica de lemn Cuvioasa Parascheva (1872–1877).

VAIET (< *văita*) s. n. Strigăt sau gemăt de durere, de jale, de suferință; tânguire, bocet.

VAIHINGER [faiiŋgər], **Hans** (1852–1933), filozof german. Prof. univ. la Halle. Inițiator al *ficționalismului*: conceptele noastre nu sunt decât ficțiuni de care ne folosim în procesul cunoașterii; gândirea înaintea în cunoaștere prin folosirea ficțiunilor („Filozofia lui *ca și cum*”).

VAILLAND [vaiã], **Roger** (1907–1965), scriitor francez. Luptător în Rezistență. Unui dintre fondatorii revistei suprarealiste „Le Grand Jeu”. Romane de factură clasică, în tradiția lui Stendhal, consacrate rezistenței antifasciste („Joc străni”, „Legea”), nuvele cu subiect erotic („Scrieri intime”), piese de teatru („Domnul Jean”), eseuri.

VAILLANT [vaiã], **Jean A.** (1804–1886), cărturar francez. Prof. de filozofie la București (1829–1840). Expulzat pentru participarea la evenimentele din mai 1840 din Tara Românească, a sprijinit, în Franța, cauza Unirii Principatelor. Lucrări despre limba și istoria românilor („România”, 3 vol.).

VÄINÄMÖINEN (în mitologia finlandeză), erou principal al epopeii populare „Kalevala”, care triumfă nu cu ajutorul armelor, ci al unor cuvinte magice, acompăniindu-se cu o țiteră. Reprezentat ca un șaman care poate călători, sub înfățișare de șarpe, în împărăția morților.

VAIȘEȘKA (cuv. sanscrit *vișeșha* „particular”, „deosebit”) subst. Școală filozofică indiană, fondată în sec. 5 î.Hr. de înțeleptul Kanada (Uluka), caracterizată, în primă fază, de postularea a patru elemente eterne (pământ, apă, foc, aer) și a unei înfinități de suflete eterne; ulterior, s-a dezvoltat ca o teorie despre atomi și suflete eterne, ce avea să fie reformulată în termenii a șase categorii (substanță, calitate, acțiune, generalitate, diferență și inerentă).

VAJNIC, **-Ă** (< rus., ucr.) adj. Plin de energie, viguros, puternic, dărz. ♦

Strășnic, cumplit; (despre oameni) de seamă, marcant, ilustru.

VAJRAYĀNA (cuv. sanscrit „calea de diamant”; în budismul tantric „calea mantrei”) subst. Latură magico-esoterică a Budismului, dezvoltată în India (sec. 6–11) și răspândită în Nepal și Tibet, în special după anul 1042. Are la bază reprezentarea despre unirea finală a Totului cu Unul și despre armonia tuturor lucrurilor în lume. A dat naștere sectelor care urmează practicile *tantra* și *yoga* pentru a ajunge la iluminare.

VAL¹ (< sl.) s. n. I. 1. Undă formată la suprafața oceanelor, a mărilor și a lacurilor prin mișcarea oscilatorie regulată a maselor de apă datorită vântului (*v. eoliene*) sau, mai rar, a cutremurelor (*v. seismice*); talaz. Cel mai înalt *v.* s-a produs la 6–7 febr. 1933 în Oc. Pacific, la E de arh. Filipine (34 m înălțime), măsurat de locotenentul Frederic Margraff de pe nava americană „Ramapo”. ♦ (MILT.) *V. de foc* = bombardament masiv de artilerie executat progresiv pe mai multe aliniamente, în scopul susținerii ofensivei infanteriei și tancurilor. ♦ Loc. În *valuri* (sau *valuri-valuri*) = unul după altul, în mod succesiv; *p. ext.* din plin, cu grămada. *Valurile vieții* sau *ale vieții valuri* = încercările prin care trece omul în viață; vicisitudinile vieții. *Valurile tinereții* = nestatornicie, inconsecvență (inerentă tinereții). *V. de frig* = pătrunderea unei mase de aer cu temperaturi foarte scăzute într-o arie în care anterior temperatura era relativ ridicată. ♦ 2. Fig. Încercare grea, cumpănă. II. P. analog. Nume dat unor obiecte care pot fi comparate cu *v.* (I, 1) ca formă sau ca mișcare.

III. 1. Nume dat unor obiecte în formă de sul sau de cilindru; vâlătuc. 2. Piesă cilindrică ce intră în construcția mai multor mașini poligrafice, servind pentru întinderea cernelii, ghidarea fâșiilor de hârtie etc. 3. Vârtej (4). 4. *Valul ștreangului* = laț cu care se prinde ștreangul sau șleaul la crucea căruței.

VAL² (< lat.) s. n. (În Antic.) Meterez de pământ care servea ca fortificație militară (ex. *Valul lui Traian*).

VALABIL, **-Ă** (< fr.) adj. Care este (sau poate fi) admis, recunoscut ca fiind bun, autentic. ♦ Care întrunește condițiile cerute (de lege, de o autoritate etc.); pe baza căruia se conferă cuiva un anumit drept.

VALABILITATE (< *valabil*) s. f. Calitatea, starea a ceea ce este valabil.

VALADIER, Giuseppe (1762–1839), arhitect, urbanist și arheolog italian. Adept al neoclasicismului roman. Arhitect-sef al Vaticanului în slujba papei Pius VII. A dus la Roma o vastă campanie de restaurări („Colosseumul”) și de sistematizare urbanistic-edilitară („Piazza del Popolo”). Teoretician („Arhitectura practică”).

VALADON [valadō], **Marie Clémentine** (numită și *Suzanne*) (1867–1938), pictoriță franceză. Mama pictorului M. Utrillo. Portrete, nuduri, peisaje, naturi moarte, interioare realizate într-o viziune decorativă („Camera albastră”, „Nud pe cuvertura dungată”). Gravuri în acvaforte.

VALAH, **-Ă** s. m. și f., adj. 1. *V.* s. m., adj. *vlah*. 2. Adj. (GEOL.) *Faza valahă* (valahică) = fază de cutare de la începutul Cuaternarului, ultima din cadrul ciclului orgonic alpin, care s-a manifestat cu o intensitate deosebită în reg. Carpaților Orientali, de Curbură și în Subcarpați.

VALAHIA, denumire dată de străini Țării Românești și uneori și Moldovei.

VALAIS [vale] (germ. **WALLIS** [valis]), canton în S Elveției, în bazinul Ronului; 5,22 mii km²; 291,5 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv; *Sion*. Relief muntos. Alt. max. Finteraarhorn (4 274 m). Expl. forestiere. Creșterea animalelor. Cereale și cartofi. Turism. În acest canton se află un teleferic situat în masivul Micul Matterhorn (Monte Cervino) la cea mai mare alt. din Europa (3 820 m), cu lungimea cablului de 3,8 km, construit în 1980. Cucerit de romani (57 î.Hr.), care îl numesc *Vallis Poenina*, intră în componența regatului Burgundia (sec. 5). Din 999 cedat episcopului de Sion. Ocupat de francezi (1798), s-a unit cu Confederația elvețiană (1815).

VALANGINIAN, primul etaj (vârstă) al Cretacului inferior, caracterizat prin faună de amoniți, lamelibranhiate etc.

VALAORI, Iuliu (1867–1936, n. Moscopole), lingvist și filolog român. Prof. univ. la București. Specialist în indoeuropeanistică, limbă și literatură clasică („Gramatica limbii latine”, „Câteva observațiuni referitoare la scriitorii clasici și latini”). Membru al Partidului Național-Liberal. A ocupat funcții în Ministerul Instrucției, Cultelor și Artei, în perioada interbelică.

VALAORÎTIS, Aristotelis (1824–1879), poet neogrec. Versuri romantice de factură folclorică („Doamna Frosina”, „Athanasias Dhiakos”, „Fotinos”). În plan politic a luptat

pentru unirea Insulelor Ionice cu Grecia (1863).

VALBUDEA-IONESCU, Ștefan v. Ionescu-Valbudea, Ștefan.

VALCĂU DE JOS, com. în jud. Sălaj, situată în SSV depr. Șimleu, la poalele de NE ale m-ților Plopiș, pe cursul superior al râului Barcău; 3 259 loc. (2008). Pomicultură. Centru de prelucr. artistică a lemnului, de țesături și cusături populare (în satele V. de J. și Sub Cetate). În satul V. de J., atestat documentar în 1214, se află o biserică reformată (1896), iar în satul Sub Cetate, menționat documentar în 1481, ruinele unei cetăți din sec. 13.

VALDAI (VALDAISKAIA VOZVȘEN-NOSTI), vastă reg. deluroasă și de platou cu înălțimi ce variază între 90 și 305 m, situată în V Federației Ruse, în NV C. Ruse, la jumătatea distanței dintre Moscova și Sankt-Petersburg, formată din morenele terminale ale ultimei glaciații continentale, așezate peste un fundament de roci paleozoice. Alt. max.: 343 m (Kammenik). Formează cumpăna de ape dintre Volga, Daugava și afl. L. lmen, respectiv dintre bazinul M. Baltice și cel al M. Caspice. Numeroase lacuri și mlaștini, între colinele morenice. Păduri de conifere și culturi agricole. De aici izvorăsc Volga, Nipru, Daugava.

VALDEMAR (WALDEMAR), numele a patru regi ai Danemaricii. Mai importanți: 1. V. I cel Mare (1157–1182). Angațat în lupta pentru tron din 1154, a desfășurat o politică de întărire a autorității centrale, înfrângând, în 1169, pe slavii venzi, cumrând păguboasele acțiuni pirateresti ale acestora. A luat atitudine în lupta pentru învestitură între împăratul german *Frederic I Barbarossa* și papalitate. 2. V. II Victoriosul (1202–1241). Fiul lui V.(1). A pus stăpânire pe Holstein, Mecklenburg și Pomerania, iar în 1219 și 1220 a întreprins două campanii spre E, cucerind N Estoniei. Înfrânt în 1227, la Bornhöved, de feodalii din N Germaniei, a pierdut majoritatea cuceririlor. În 1241 a promulgat un important cod de legi în domeniul fiscal. 3. V. IV Atterdag (1340–1375). A consolidat autoritatea centrală și a reluat politica expansionistă, urmărind refacerea terit. a statului danez în hotarele existente în timpul domniei tatălui său, Christofor II. Luptele duse împotriva Ligii Hanseatică, Suediei și a principatelor germane Mecklenburg și Holstein (1367–1370), încheiate defavorabil prin Pacea de la Stralsund (1370), l-au obligat la importante concesii comerciale în favoarea Hansei,

precum și la dreptul acesteia de a fi consultată în problema succesiunii daneze, dar și-a păstrat intacte hotarele regatului. Căsătoria (în 1363) fiicei sale Margareta cu regele Norvegiei Haakon VI, a făcut posibilă unificarea Danemaricii și Norvegiei.

VALDENSI, VALDENSIENI (< n.pr. *Valdesius*) s. m. pl. Adepți ai unei secte fondată în 1176 de negustorul lionez Petrus Valdesius (1140–1206). Acesta, împărțînd un mod de viață auster, conform cu poruncile din „Cuvântarea de pe munte” a renunțat la toată averea, pe care a donat-o săracilor. Propovăduirea credinței în limba națională, a pocăinței și respingerea unor dogme au atras adversitatea Bisericii Catolice. În timpul Reformei s-au alăturat calviniștilor, iar în sec. 19 s-au organizat într-o mică biserică evanghelică.

VALDIVIA 1. Pedro de ~ (c. 1497 – c. 1553), conchistador și colonizator spaniol. A participat la cucerirea Venezuelei (1534), apoi, alături de H. Pizarro, la cucerirea Perului (1535) și a condus expedițiile de cucerire în Chile (din 1540), fiind numit guvernator și căpitan general aici (1541). A extins stăpânirea spaniolă la S de fl. Bio Bio (1546). Fondatorul orașelor Santiago (12 febr. 1541), Concepción (1550), La Imperial (1551), Valdivia și Villarica (1552) și Santiago del Estero (1553). Ucis în luptele cu indienii araucani. 2. Oraș în partea de V a statului Chile, situat pe râul omonim, la c. 26 km de vărsarea acestuia în Oc. Pacific, la c. 750 km S de Santiago; 124,7 mil loc. (1999). Port fluviu-maritim. Aeropot. Constr. și reparații navale. Ind. metalurgică, de prelucr. a lemnului, pielăriei și încălțămintei, hârtiei, alim. Centru comercial și piață pentru cereale și animale. Universitate (1954). Turism. Fundat în 1552 de Pedro de Valdivia. În 1850, la V. s-au stabilit numeroși emigranți germani. Orașul V. a suferit mari distrugerii și pagube materiale în urma cutremurului din 1960.

VALE (lat. *vallem*) s. f. Formă negativă de relief, alungită, rezultată de obicei din acțiunea apei sau a ghețarilor. Ea cuprinde albia minoră, albia majoră (lunca) și versanții (în cadrul cărora se individualizează frecvent terase). Se deosebesc: v. *longitudinală* (urmând direcția stralor de roci pe care le străbate) și v. *transversală* (mai mult sau mai puțin perpendiculară pe direcția stralor, luând uneori forma de chei sau defilee etc.), v. *consecventă*, *obsecventă*, *subsecventă*, *antecedentă*, *resecventă* și *epigenetică* (prin

raportare la structură). După agentul care le-a format se deosebesc: v. *torențiale* (cu scurgere temporară), v. *fluviale*, v. *glaciare*. V. *seacă* = v. lipsită de apă în cea mai mare parte a anului; în unele cazuri (acumulări masive de bolovănișuri în albie, văi carstice) apa urmează un traseu subteran. ♦ Loc. *La vale* = în jos; în josul apei. *De vale* = la capătul de jos al coborâșului; mai departe (în direcția coborârii). *Mai la vale* = mai jos, mai departe, în continuare ♦ Expr. *A-și lua valea* = a pleca (de undeva).

VALEA ALBĂ, Bătălia de la ~ v. Războieni.

VALEA ARGOVEI, com. în jud. Călărași, situată în S C. Bărăganului, pe râul Mostiștea; 2 505 loc. (2008). Nod rutier. Iazuri și heleșteie. Piscicultură. Până la 1 ian. 1965, satul și com. V.A. s-au numit *I.C. Frimu*, iar între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. V.A. a făcut parte din jud. Ilfov. În satul Siliștea se află ruinele palatului lui Constantin Brâncoveanu construit la începutul sec. 18.

VALEA CĂLUGĂREASCĂ, com. în jud. Prahova, situată în zona de contact a Subcarpaților Teleajenului cu C. Ploieștiului, pe stg. râului Teleajen; 10 520 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul V.C.), inaugurată la 13 sept. 1872. Nod rutier. Până în 1997, la V.C. a funcționat un combinat de îngrășăminte fosfatice și de acid sulfuric. Centru viticol (podgoria Dealu Mare) și de vinificație. Institut de Cercetare-Dezvoltare pentru viticultură și vinificație (1967). În satul Valea Popii se află o cramă (15 m lungime și 9 m lățime) construită din lemn în anul 1777 și restaurată în 1970, declarată monument de arhitectură.

VALEA CHIOARULUI, com. în jud. Maramureș, situată în SV dealurilor Chioarului, la poalele estice ale dealului Prisaca, pe cursul superior al râului Bărsău; 2 250 loc. (2008). Expl. de argile bentonitice (în satul V.C.) și de nisipuri cuarțoase (în satul Curtiușu Mare). Pomicultură. Centru de port popular tradițional. În satul V.C., atestat documentar în 1561, se află biserica de lemn Sf. Nicolae (sec. 18, strămutată aici în 1856 din satul Recea); bisericile de lemn Sf. Parascheva (1887) și Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1846), în satele Fericea și Vărai.

VALEA CIORII, com. în jud. Ialomița, situată în E C. Bărăganului, pe stg. râului Strachina și pe malul L. Strachina; 1 952 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul Murgeanca), inaugurată la 21 nov. 1886. Piscicultură.

VALEA CRIȘULUI 1. Com. în jud. Covasna, situată în N depr. Sf. Gheorghe, la poalele de SE ale m-șilor Baraolt, pe dr. văii Oltului și pe râul Arcuș; 2 332 loc. (2008). Hală de c.f. (în satul Arcuș). Creșterea bovinelor. Stațiune balneoclimaterică (Șugaș) cu izv. de ape minerale carbogazoase, bicarbonatate, sodice, magneziene. Parc dendrologic (în satul Calnic). În satul **V.C.**, atestat documentar în 1332, se află o biserică romano-catolică (sec. 16-17) și castelul familiei Kálnoky (sec. 17-18); în satul Calnic, menționat documentar în 1332, există o biserică unitariană din 1674, cu tavanul navei casetat (64 de casete) și pictat cu motive florale și geometrice în stil popular, iar în satul Arcuș, atestat documentar în 1332, o puternică cetate țărănească de formă octogonală, cu ziduri de apărare de 6,5 m înălțime, străjuite de 3 bastioane pentagonale de 10 m înălțime. Cetatea, construită în sec. 16-17, are o biserică de incintă datând din 1568, cu unele transformări din 1821. În satul Arcuș se mai află un castel în stil neoclasic din sec. 19 în care se află Centrul cultural Arcuș. 2. Localit. în jud. Bihor, com. Bratca, unde, pe versantul de N al Crișului Repede, se află un remarcabil punct fosilifer, *recitul de rudiști* de la **V. C.**, cu forme fosile caracteristice pentru Cretaciul superior în faies de Gosau.

VALEA DANULUI, com. în jud. Argeș, situată în V dealurilor Argeșului, pe dr. văii superioare a Argeșului; 3 000 loc. (2008). Pomicultură (meri, pruni). În satul **V.D.** se află biserica Sf. Nicolae (1811), declarată monument istoric.

VALEA DE PEȘTI, lac de acumulare creat în 1970 pe râul cu același nume (afl. al Jiului de Vest) în m-ți Vâlcan, în apropierea orașului

Uricani, respectiv în localit. componentă Câmpu lui Neag. Supr.: 32 ha; vol.: 7 mil. m³. Apele lacului sunt folosite pentru alimentarea exploatărilor miniere din zonă.

VALEA DOFTANEI, com. în jud. Prahova, situată în depr. Teșila-Valea Neagră, la poalele de ESE ale m-șilor Baiu și cele de VSV ale m-șilor Grohotiș, pe cursul superior al râului Doftana și al afl. său Neagraș; 6 817 loc. (2008). Reșed. com. **V.D.** este satul Teșila. Expl. de calcar (în satul Trăisteni) și de gresii (Teșila). Hidrocentrala „Paltinu” (10,2 MW), intrată în funcțiune în 1972. În arealul com. se află codrul secular Glodeasa (528 ha), declarat rezervație naturală forestieră, alcătuit predominant din fag și brad, cu subarboret în care se dezvoltă alunul, socul negru și roșu ș.a.

VALEA DRAGULUI, com. în jud. Giurgiu, situată în NE C. Burnaz, pe cursul inf. al râului Argeș, în zona de confl. cu râul Sabar; 2 974 loc. (2008). Pomicultură (caisi, vișini, cireși). Viticultură. Biserica Sf. Dumitru (1980). Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. a făcut parte din jud. Ilfov.

VALEA FAGILOR, *Rezervația ~ Luncașița* (2).

VALEA IAȘULUI, com. în jud. Argeș, situată în partea central-vestică a dealurilor Argeșului, pe stg. cursului superior al râului Argeș; 2 759 loc. (2008). Expl. de argilă. Hidrocentrale în satele Cerbureni (15 MW, intrată în funcțiune în 1968) și **V.I.** (15 MW, dată în folosință în 1969). Pomicultură (meri, pruni, peri, nuci). Sanatoriu T.B.C. (construit în 1940 după planurile arhitectului Petre Antonescu) și biserica Adormirea Maicii Domnului (1855), în satul **V.I.**; în satul Bărbăleștești se află

biserica de lemn Sf. Ioan Botezătorul (1801).

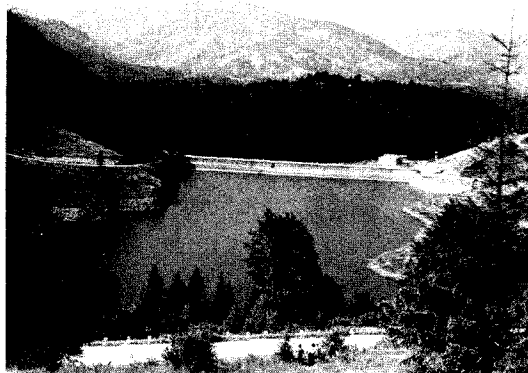
VALEA IERII, com. în jud. Cluj, situată la poalele nordice ale Muntelui Mare, pe cursul superior al râului Iara și pe afl. său Șoimu; 935 loc. (2008) Expl. de feldspat și lemn.

VALEA LARGĂ, com. în jud. Mureș, situată în partea centrală a colinelor Ludușului, pe râul Valea Morii; 3 247 loc. (2008). Centru de țesături populare (cergi, țoale etc.), în satul **V.L.** Satul **V.L.** este atestat documentar în 1332.

VALEA LUI DAVID, *Fânațele de la ~ v. Lețcani*.

VALEA LUI IOVAN, lac de acumulare în bazinul superior al Cernei, la poalele m-șilor Godeanu și Mehedinți, format prin bararea Cernei în punctul de confl. cu **V. lui I.** Supr.: 292 ha. În lac sunt colectate și apele unor captări secundare (Craiova, Olanul, Alunul, Motrul Superior). Face parte din sistemul hidroenergetic Cerna-Motru-Tismana, apele fiind transferate, printr-o aducțiune subterană (în lungime de 5 930 m) în bazinul Motrului, în acumulare de la Valea Mare.

VALEA LUI MIHAI, oraș în jud. Bihor, situat în SV C. Carei, la 12 km E de granița cu Ungaria; 10 659 loc. (2008). Nod feroviar (stația de c.f. a fost inaugurată în 1871) și rutier. Expl. de nisip metalurgic. Turnătorie de fontă. Fabrici de mobilă, de confecții, marochinărie, încălțăminte și de produse alim. Centru viticol și de vinificație. Ferme legumicole și de creștere a porcinelor. În anii 1924 și 1954, în zona gării feroviare au fost descoperite vestigiile unei așezări din Epoca bronzului, în care s-au găsit obiecte din ceramică, precum și morminte de incinerare, iar în punctul numit „Groapa de lut” a fost scos la iveală un depozit alcătuit din 28 de vase, cești, străchini ș.a., aparținând culturii Otomani (sec. 19-13 î. Hr.). Tot aici a fost identificat un mormânt germanic de înhumăție datând din timpul împăratului Teodosiu II (408-450), în care s-au găsit două cataramă de argint, o monedă de aur, o spadă, un cuțit de luptă (*sacramasax*) ș.a. Localit. apare menționată documentar, prima oară, în 1270, ca așezare rurală cu numele *Praedium Mihai* sau *Michal*, în 1312 este consemnată ca punct de vamă, iar în 1459 ca târg. În 1890 s-au făcut întinse plantații de viță de vie, iar în 1902 a fost inaugurată o școală profesională de horticultură. Declarat oraș la 18 apr. 1989.

Lacul de acumulare
Valea de pești

VALEA LUNGĂ 1. Com. în jud. Alba, situată în V pod. Târnavelor, pe dr. râului Târnava Mare; 3 146 loc. (2008). Halte de c.f. (în satele V.L. și Lunca). Nod rutier. Expl. de gaze naturale (în satul Tăuni). Viticultură. În satul Glogoveț au fost descoperite urmele unei așezări din Epoca bronzului, aparținând culturii Coțofeni (2500-1800 î.Hr.). În satul V.L., atestat documentar în 1309, se află o biserică din sec. 15 (azi biserică evanghelică), fortificată în sec. 16 cu ziduri și turnuri de apărare, cu unele modificări din sec. 18 și 19. Satele Lunca și Tăuni au fost afectate (în lunile apr. și iun. 1998) de puternice alunecări de teren, în urma cărora au fost distruse 40 de gospodării țărănești. **2.** Com. în jud. Dâmbovița, situată în Subcarpații Ialomiței, în depr. V.L., pe cursul superior al râului Cricovu Dulce; 5 018 loc. (2008). Reșed. com. este satul V.L.-Cricov. Nod rutier. Pomicultură (meri, pruni). În satul V.L.-Cricov se află biserica Pogorârea Duhului Sfânt (ante 1810), o biserică având dublu hram — Sf. Nicolae și Sf. Ioan Botezătorul (1901-1910) și conacul „Cantacuzino” (ante 1760), azi spital; în satul V.L.-Ogreă există o biserică cu dublu hram — Buna Vestire și Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1855-1856).

VALEA LUPULUI, com. în jud. Iași, în C. Jijiei Inferioare, pe râul omonim, inclusă în zona metropolitană Iași; 4 028 loc. (2008). Com. V.L. a luat ființă în anul 2004 prin desprinderea satului omonim din com. Rediu. Satul V.L. este atestat documentar în 1772.

VALEA MARE 1. Com. în jud. Covasna, situată în depr. Târgu Secuiesc, la poalele de N ale m-ților Întorsurii; 1 142 loc. (2008). În satul V.M. se află biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 18). Com. V.M. a luat naștere la 11 mai 1999 prin desprinderea satului omonim din com. Barcani. **2.** Com. în jud. Dâmbovița, situată în zona de contact a C. Piteștiului cu piemontul Căndești, pe dr. râului Potopu și pe ambele maluri ale râului Răstoaca; 2 313 loc. (2008). Expl. de petrol (în satul Valea Caselor). Viticultură. Pomicultură. Bisericile de lemn Sfinții Voievozi (1701-1702) și Cuvioasa Parascheva (mijlocul sec. 18), în satele V.M. și Valea Caselor. **3.** Com. în jud. Olt, situată în NV C. Boian, în zona de contact cu piemontul Cotmeana, pe cursul superior al râului Miloveanu; 3 959 loc. (2008). Halte de c.f. (în satul Recea). Viticultură. În satul Turia se află

biserica Sf. Dumitru (1800-1819). **4.** Com. în jud. Vâlcea, situată în piemontul Oltețului, pe cursul superior al râului Cerna (afl. stg. al Oltețului); 3 124 loc. (2008). Bisericile Sfinții Voievozi (1820) și Cuvioasa Parascheva (1863-1880), în satele Drăganu și V.M. **5.** Rezervație naturală în jud. Caraș-Severin, pe terit. com. Moldova Nouă, inclusă în Parcul natural Porțile de Fier. Se remarcă îndeosebi prin prezența unei rarități floristice, specia atlantico-mediteraneană *Daphne laureola*, întâlnită la noi în țară numai în Defileul Dunării.

VALEA MARE-PRĂVĂȚ, com. în jud. Argeș, situată în depr. Cămpulung, la poalele de SE ale m-ților lezer, pe cursul superior al râului Argeșel; 4 346 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de calcar. Pomicultură. În satul Nămăești se află casa memorială a poetului George Topirceanu și mănăstirea Nămăești (de maici), menționată documentar în 1547 într-un act emis de domnul Mircea Ciobanul. Biserica rupestră a mănăstirii, cu hramul Întrarea în Biserică a Maicii Domnului, a fost lărgită în 1843. Aici se află o icoană a Maicii Domnului, făcătoare de minuni, încadrată într-o ramă de argint în 1779. Muzeu de artă religioasă. Tot în satul Nămăești mai există biserica Sf. Nicolae (1788). În satul V.M.-P. se află o biserică zidită în 1837 și un monument închinat eroilor căzuți în timpul Primului Război Mondial, iar în satul Bilcești, conacul „Alimănișteanu”, construit în 1938 după planurile arhitectului Octav Doicescu.

VALEA MĂCRIȘULUI, com. în jud. Ialomița, situată în V C. Bărăganului; 1 861 loc. (2008). Satul V.M. a luat ființă în 1891 cu numele *Goala*. Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. V.M. a făcut parte din jud. Ilfov.

VALEA MĂNĂȘTIRII, Mănăstirea ~ v. Țițești.

VALEA MĂRULUI, com. în jud. Galați, situată în S pod. Covurii, pe cursul superior al râului Geru; 3 759 loc. (2008). Nod rutier. Pomi-viticultură. Până la 1 ian. 1965, satul și com. V.M. s-au numit *Puțeni*. În satul Măndrești se află biserica Cuvioasa Parascheva (ante 1809).

VALEA MOLDOVEI, com. în jud. Suceava, situată în NV Subcarpaților Neamțului, la poalele de NE ale m-ților Stănișoarei, pe dr. văii râului Moldova și pe cursul inf. al râului Suha Mică; 3 798 loc. (2008). În satul V.M. se află biserica Țăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul (ante 1809, reparată în 1896 și 1921) și o

biserică romano-catolică (1814). Până la 17 febr. 1968, satul și com. V.M. s-au numit *Valea Seacă*.

VALEA MORTII (DEATH VALLEY) [deț vâli], depr. aridă intramontană în California meridională (S.U.A.), la SE de m-ții Sierra Nevada, între culmile Amargosa și Panamint, la 86 m sub nivelul mării (una dintre cele mai joase altitudini din emisfera vestică); lungime: 225 km. Temperatura max. înregistrată: 56,7°C (10 iul. 1913) — ai doilea record al tuturor timpurilor și 48,9°C — cea mai ridicată temp. pe termen lung. Din 1993 V.M. și porțiuni din m-ții care o înconjoară (alt. max. 3 368 m) au devenit Parc Național și rezervație a biosferei, cu peste 1 000 specii de plante, specii rare de rozătoare, neverițe de pământ, iepure californian etc.

VALEA NUCARILOR, com. în jud. Tulcea, situată la poalele SE ale dealurilor Tulcei, pe țărmul de N al L. Razim, pe pâraul Tulcea; 3 743 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de dolomit. Centru viticol și de vinificație. Pescuit. În satul Agighiol se află biserica Sfinții Voievozi (1858-1860), cu picturi murale interioare executate în 1906-1908 de Rafael Mateef, și o rezervație geologică cu fosile de amoniți, descoperite în 1896 de Gregoriu Ștefănescu, ocupând o supr. de 9,7 ha. V. și Agighiol (2).

VALEA RĂMNICULUI, com. în jud. Buzău, situată în zona de contact a C. Râmnicului cu prelungirile nord-estice ale Subcarpaților Vrancei, la poalele de NE ale culmii Buda, pe dr. văii Râmnicu Sărat; 5 912 loc. (2008). Nod rutier. Viticultură. Până la 1 ian. 1965, satul și com. V.R. s-au numit *Băițații Vechi*.

VALEA REA-ZĂRNA, rezervație naturală în partea central-estică a m-ților Făgăraș (6 480 ha). Cuprinde o porțiune a culmii principale între vărfurile Ludușoru și Viștea Mare (incluzând și vf. Moldoveanu, alt. max. a Carpaților Românești, Urlea, Gălășescu) și o mare parte din bazinul superior al Râului Doamnei. Administrativ, se încadrează în jud. Argeș, în raza localit. Nucșoara. Relief glaciar, vegetație alpină și subalpină. Declarație arie protejată în 2005.

VALEA REGILOR, porțiune pe versantul stg. al văii Nilului în aval de Luxor, unde au fost săpate în stâncă mormintele principalilor faraoni din dinastiile 11-19 (Seti I, Ramses III, Tutankhamon ș.a.). UNESCO a organizat lucrări de salvare a monumentelor, reg. fiind înundată în urma construirii barajului de la Assuan.

V.R. a fost inclusă (în 1979) în Patrimoniul cultural universal.

VALEA SALCIEI, com. în jud. Buzău, situată în NE Subcarpaților de Curbură, la poalele de SE ale dealului Bisoca, pe cursul superior al râului Călnău; 840 loc. (2008). Pomicultură. În satul **V.S.** se află biserica Adormirea Maicii Domnului (1847-1851).

VALEA SĂRII, com. în jud. Vrancea, situată în depr. Vrancei, la poalele de S ale dealului Răchitașu Mare și cele de NV ale dealului Răiuț, pe râul Putna; 2104 loc. (2008). Nod rutier. Zăcăminte de sare gemă. Pomicultură. Zonă de sare dezvoltat pe sare. Rezervația naturală Pârăul Bozu (5 ha). Bisericile de lemn Sf. Nicolae (1770), Cuvioasa Parascheva (1772-1773) și Sfinții Voievozi (1848-1850), în satele Prisaca, **V.S.** și Colacul.

VALEA SEACĂ 1. Com. în jud. Bacău, situată la poalele de SE ale culmii Pietricica, în lunca și pe terasele de pe dr. râului Siret; 4163 loc. (2008). Stație de c.f., inaugurată la 13 sept. 1872, în satul **V.S.** Pe terit. fostului sat Mândrișca (înglobat în satul **V.S.** la 17 febr. 1968) au fost descoperite (în 1951, 1959-1960) vestigiile unei așezări precucuteniene, datând din prima jumătate a milen. 4 î.Hr., în care s-au găsit ceramică și plastică specifice acestei culturi, peste care s-a suprapus o așezare din Epoca bronzului (culturile Monteoru și Foltești, milen. 2 î.Hr.), suprapusă de un cimitir de incineratie geto-dac. În satul Cucova se află biserica Adormirea Maicii Domnului (1856-1859). **2.** Com. în jud. Iași, în partea de E a pod. Fălticeni, pe pârăul omonim, în lunca și pe terasele de pe dr. râului Siret; 6151 loc. (2008). Expl. de marne, gresii, argile și nisip. Creșterea bovinelor. Pe terit. satului Conțești a fost descoperit (1812) un mormânt tumular datând din sec. 5 d.Hr. și atribuit unei căpetenii a hunilor, în care s-a găsit un inventar bogat: un colan (*torques*) împletit din 3 fire de aur, o brățară din fire de aur răsucite, un coif din plăci de fier argintate, două lamele din aur de la o cataramă de curea, o aplică sub forma unei păsări-pește, o amforă de argint cu toate zoomorfe, o tavă circulară de argint ș.a. Satul **V.S.** este atestat documentar în 1453. În satul Conțești, menționat documentar în 1468, se află biserica de lemn Sf. Dumitru (1830-1831).

VALEA SOARELUI v. Sun Valley.

VALEA STANCIULUI, com. în jud. Dolj, situată în E C. Desnățui, pe ambele maluri ale Jiului; 5881 loc. (2008). Creșterea bovinelor. Centru de ceramică populară. Muzeu cu colecții de istorie și etnografie (în satul **V.S.**). În satul Horezu-Poenari se află biserica având dublu hram Sfinții Apostoli Petru și Pavel și Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1852, refăcută în 1922), iar în satul **V.S.** bisericile Sfinții Voievozi (1792, reparată în 1848 și 1910), Sf. Dumitru (sec. 17, refăcută în 1869) și Sf. Nicolae (1822, refăcută în 1889).

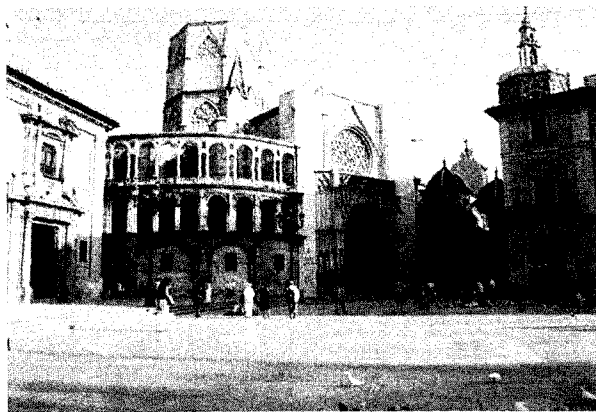
VALEA TEILOR, com. în jud. Tulcea, situată în SE pod. Niculiței; 1521 loc. (2008). Viticultură. Com. **V.T.** a luat ființă în 2005 prin desprinderea satului **V.T.** din com. Izvoarele. Până la 1 ian. 1965, satul **V.T.** s-a numit *Meidanchioi*, iar între 1 ian. 1965 și 20 mai 1996 a purtat numele *Poiana Tailor*.

VALEA URSULUI, com. în jud. Neamț, situată în V Pod. Central Moldovenesc, pe cursul superior al râului Bârlad; 4174 loc. (2008). Creșterea bovinelor.

VALEA VIILOR, com. în jud. Sibiu, situată în N pod. Hârtibaciului; 2131 loc. (2008). Creșterea bovinelor. În satul **V.V.**, atestat documentar în 1305, se află biserica Sf. Petru construită în sec. 13, amplificată și fortificată în sec. 15-16 (lucrările au fost terminate în 1520), având o centură de ziduri groase și înalte de 8 m, străjuite de turnuri de apărare. În interior, păstrează piese de mobilier bisericesc vechi (strane în stilul Renașterii timpurii), datând din 1528, un tabernacol gotic ș.a. În satul Motiș există o cetate și o biserică evanghelică. Până la 1 ian. 1965, satul și com. **V.V.** s-au numit *Vorumlac*.

VALEA VINULUI, com. în jud. Satu Mare, situată în NE C. Arduului, pe stg. Văii Someșului, la confl. cu pârăul Valea Vinului; 1972 loc. (2008). Pomicultură. Casa memorială „Aloisio L. Tăutu”, în satul **V.V.** Festival folcloric codrenesc (anual). Satul **V.V.** este atestat documentar în 1399. În satul Măriș, menționat documentar în 1424, se află biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1825) și mănăstirea Măriș (întemeiată în 1991) cu biserica Izvorul Tămăduirii (sfințită la 23 apr. 1993).

VALENCIA [baleŋθia] **1.** Comunitate autonomă în E Spaniei, constituită la 1 iul. 1982, cu ieșire la G. Valencia al M. Mediterane; 23,3 mii km²; 4,8 mil. loc. (2008). Centru ad-tiv: *Valencia*. Relief de platou drenat de fl. Guadalaviar (Turia) și Júcar. Expl. de lignit, de plumb și zinc. Metalurgia fierului și a cuprului. Ind. ceramicii, mobilei, piel. și încălțămîntei, alim. Plantații de măslini și citrice. Culturi de cereale. Viticultură. Creșterea animalelor. Una dintre cele mai bogate reg. agricole din bazinul mediteranean. Turism. **2.** Oraș în E Spaniei, centrul ad-tiv al comunității autonome cu același nume, situat la 5 km V de târmul G. Valencia al M. Mediterane, în apropiere de gura de vărsare a fl. Guadalaviar; 805,3 mii loc. (2006). Portul fluviu-maritim „El Grao”. Aeroport. Metrou. Nod feroviar. Șantier naval. Ind. siderurgică, a constr. de mașini, chimică, textilă, de prelucr. a lemnului (mobilă), încălț., sticlăriei, mat. de construcții (cărămizi, țigle colorate numite *azulejos*) și alim. Artizanat. Mare centru comercial pentru export de cereale, vin, ulei de măsline ș.a. Universitate (1501). Aici a funcționat, începând din 1474, prima tipografie din Spania. Sediul unei arhiepiscopii (din 1492). Muzeu de artă cu lucrări aparținând pictorilor școlii de la V. (care a activat timp de

Valencia.
Catedrala
La Seo

aproape 2 sec.) și cu colecții de picturi impresioniste. Muzeu Național al ceramicii (în Palacio de Marqués de Dos Aguas). Muzeu de paleontologie. Grădina botanică. Parcurile Viveros și Glorieta. Festivalul anual Juegos Florales (iul.) și Festivalul religios Virgen de los Desamparados (mai). Numeroase poduri peste fl. Guadalaviar. Monumente: faimoase porți medievale și ziduri de apărare (sec. 14–1865) dominate de nenumărate turnuri, printre care se remarcă Torres de Serranos (1238), Torres de Cuarte (1300, restaurat în 1930) ș.a.; catedrala La Seo (după 1262), distrusă și reconstruită de mai multe ori în stilurile arhitectonice eclectic, cu un turn-clopotniță octogonal, în stil gotic, înalt de 46 m, numit El Miguelete, construit în mai multe etape în perioada 1381–1429; bisericile San Nicolás (sec. 13), San Martín (1372), în stil gotic și baroc, Los Santos Juanes (1368), Santa Catalina (sec. 14), cu turn baroc hexagonal (1688–1705) ș.a.; Lonja de la Seda (Bursa Mătăsii), în stil gotic târziu (1482–1533) inclusă (din 1996) în Patrimoniul cultural universal; Palacio de la Generalidad (1481–1510); Palacio de la Justicia (sec. 18); Palacio del Congreso (1995–1997). Centru turistic și stațiune balneară. Colonie romană (138 î.Hr.), stăpânit de vizigoți (413–714) și de arabi și berberii (din 714). A făcut parte (cu numele de Balansiya) din Califatul de Córdoba (sec. 10 – începutul sec. 11), după destrămarea căruia aici s-a aflat capitala unui emirat independent condus de dinastia Amirizilor (1021–1092). Recucerit de castilieni conduși de *Cid Campeador* (între 1095 și 1099), a fost din nou cucerit de mauri în 1102, care l-au stăpânit până în 1238, când forțele aragoneze ale regelui Iacob I Cuceritorul (1213–1276) au recucerit orașul și reg. Orașul a devenit capitala unui regat creștin, aflat între stăpânirile aragoneze, dar era administrat separat, cu legi și parlament proprii. În 1479, V., împreună cu alte terit. ale Coroanei aragoneze, s-a unit cu Castilia, sub monarhi Ferdinand și Isabela. Orașul a avut de suferit în timpul Războiului de eliberare națională (1808–1813) împotriva ocupației franceze, în timpul Războiului Civil (1936–1939), când aici s-a aflat (nov. 1936–oct. 1937) capitala Guvernului republican, precum și în urma inundațiilor din 1957. 3. Oraș în NV Venezuelei, centrul ad-tiv al statului Carabobo, situat pe valea râului Carabobales din Cordillera del Caribe, la NV de L. Valencia, la 130 km VSV de Caracas; 1,19 mil. loc. (2001). Aeroport. Universitatea Carabobo

(1852). Ansamblare de autovehicule. Constr. de motoare, de piese și subansamble pentru autovehicule. Ind. chimică, textilă, a mat. de constr., de prelucr. a lemnului, hârtiei, sticlăriei, tananților, încălțăminte, medicamentelor, cosmeticii, alim. Fundat în 1555 de colonistul spaniol Alonzo Díaz Moreno. A fost capitala țării de trei ori (în 1812, 1830 și 1858). Muzeu de antropologie și istorie. Biserica San Francisco (sec. 16). Aici, în 1814, în timpul luptelor pentru independența Venezuelei, au avut loc înfruntări sângeroase între forțele lui S. Bolívar și ale spaniolilor. 4. Lac în N Venezuelei, situat în zona m-ților Cordillera de la Costa, la 415 m alt., între statele Carabobo și Aragua, la 30 km S de țărmul M. Carabobilor; 364 km²; 29 km lungime; 16 km lățime (al doilea lac ca mărime din Venezuela, după Maracaibo). Zonă turistică de agrement și balneoclimaterică. Vechea denumire: *Tacarigua*.

VALENCIENNES [valășiën], oraș în N Franței (Flandra), situat pe fl. Escaut (Schelde), la 10 km de granița cu Belgia; 41,3 mii loc. (357,4 mii loc., aglomerația urbană, 2005). Port fluvial. Nod de comunicații. Rafinărie de petrol. Ind. metalurgică, a constr. de mașini, chimică, textilă, a mat. de constr., încălț. și alim. Universitate. Muzeu de Arte Frumoase cu tablourile pictorilor din școlile flamandă și franceză. Primărie (sec. 17); bisericile Saint-Géry (sec. 12) și Saint-Nicolas (1601–1607). În sec. 18, la V. existau importante manufacturi de porțelanuri și dantele. Peseiune a conților de Hainaut, a intrat în componența Franței prin Tratatul de la Nijmegen (1678). A suferit mari distrugerii în timpul Primului Război Mondial.

VALENCIENNES [valășiën], **Achille** (1794–1865), zoolog francez. Autorul unei monumentale „Istorii naturale a peștilor”. Cercetări privind viermii paraziți la om.

Rudolph Valentino

VALENCIENNES [valășiën], **Pierre Henri de** (1750–1819), pictor francez. Peisaje istorice de factură clasicizantă („Peisaje cu figuri”). A anticipat romantismul. Activitate pedagogică remarcabilă; lucrări teoretice („Elemente de perspectivă practică pentru uzul artiștilor”).

VALENS, Flavius, împărat roman (364–378). Asociat la domnie cu fratele său Valentinian I, a guvernat provinciile răsăritene ale Imperiului. Înfrânt și ucis de vizigoți în bătălia de la Adrianopol.

VALENTIN, Sfântul ~ (?–c. 160), teolog gnostic de origine egipteană. Doctrina sa a avut adepți în Orient și la Roma. Combătut de Sf. Irineu și de Tertulian. Sărbătorit la 14 febr. în epoca modernă considerat patron al îndrăgostiților.

VALENTINEANU, Valeriu (1887–1977, n. Mihai Viteazu, jud. Cluj), actor român de teatru. Distincția și reflexivitatea caracterizează interpretările acestui remarcabil intelectual („Hamlet”, „Idiotul”, „Avarul”, „Unchiul Vania”). Câteva apariții în film („Povara”, „Viața învinge”, „Cartierul veseliei”).

VALENTINIAN (VALENTINIANUS), numele a trei împărați romani. Mai importanți: 1. V.I (364–375), ales împărat de către armată la moartea lui Iovian. I-a încredințat fratelui său Valens apărarea părții răsăritene a imperiului. I-a înfrânt pe almanii în Galia (365) și a pacificat Britania. Cunoscute pentru faptele sale de cruzime. 2. V. III (425–455), împărat al Imp. Roman de Apus. Domnia lui, tutelată de mama sa, Galla Placidia, și de generalul Aetius (omorât din ordinul său), a fost marcată de puternice invazii ale hunilor.

VALENTINIENI (< n. pr. *Valentin*) s. m. pl. Sectă gnostică întemeiată de Sf. *Valentin*. Conform lor memoria lucrurilor și a faptelor bune sunt un factor purificator al sufletului.

VALENTINO, Garavani (n. 1932), stilist și creator de modă italian. S-a afirmat ca promotor al curentului „Stilul italian”.

VALENTINO [engl. vələntiːnou], **Rudolph** (pe numele adevărat *Rodolpho Alfonso Raffaello Pietro Filibert Guglielmi di Valentina D'Antonguolla*) (1895–1926), actor de film american, de origine italiană. Una dintre legendele Hollywoodului anilor '20 ai sec. 20, prototipul „amantului latin”. Seducător în roluri de junepin („Cei patru cavaleri ai Apocalipsului”, „Șeicul”, „Fiul șeicului”).

VALENTĂ (< fr.) s. f. (CHIM.) 1. V. legătură chimică. 2. Număr egal

cu numărul de atomi de hidrogen (sau echivalenții ai hidrogenului) cu care se poate combina un atom al unui anumit element sau al unui radical. **3.** Fig. Valoare, însușire; semnificație; posibilitate (de dezvoltare). **4.** (BIOL.) *V. ecologică a speciei* = capacitate a unei specii de a tolera variații mai mari sau mai mici ale condițiilor de mediu.

VALERA, oraș în NV Venezuelei (Trujillo), situat în zona Cordillerei de Mérida, pe Río Motatán, la 40 km VSV de Trujillo; 113 mii loc. (2001). Aeroport. Centru comercial. Prelucr. trestiei de zahăr, a boabelor de cafea și cacao.

VALERA [balera] **Y ALCALÁ-GALIANO**, Juan (1824–1905), romancier, eseist și critic spaniol. Romane de evocare, într-un stil precis și firesc, a atmosferei andaluze sau madrilenne („Pepita Jiménez”, „Doña Luz”, „Juanita cea lungă”). Versuri, teatru, eseuri („Disertații și aprecieri literare”).

VALERIAN (Publius Licinius Valerianus), împărat roman (253–259). Prigonitor al creștinilor (edictele din 257 și 258). Și-a asociat la domnie pe fiul său Gallienus. A purtat lupte grele împotriva alamanilor, francilor, marcomanilor, goților, carpilor și sarmaților, la Rin și la Dunăre. Înfrânt la Edessa și făcut prizonier de regele persan Șapur I, a murit în captivitate.

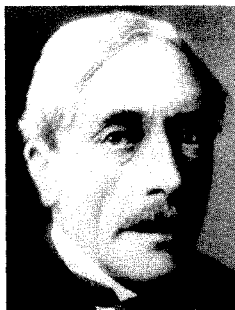
VALERIANACEE (< fr.) s. f. pl. Familie de plante erbacee, anuale sau perene, dicotiledonate, cu frunze opuse, întregi sau divizate, cu flori unisexuate sau bisexualate, gamopetale cu ovar inferior și cu fructul o nuculă (ex. odoleanul).

VALERIANĂ (< fr., lat. m.) s. f. 1. (BOT.) Odolean. **2.** (FARM.) Substanță uleioasă, puternic mirositoare, extrasă din rizomul de v. (1), utilizată, sub formă de infuzie, extract, tinctură, ca spasmolitic și sedativ.

VALERIANIC (< fr., engl.) adj. Acid ~ = lichid incolor, uleios, cu miros specific, neplăcut, solubil în apă, în eter și în alcool, extras din rădăcina de valeriană. Sărurile sale de amoniu, de zinc ș.a. au acțiune antispasmodică și sedativă.

VALERIUS FLACCUS, Caius (c. 45–c. 90), poet epic latin. Autor al epopeii „Argonauticele”, notabilă prin zugrăvirea caracterelor pasionale și prin stilul elevat.

VALÉRY [valeri], Paul Ambroise (1871–1945), scriitor francez. Discipol al lui Mallarmé. Lirică de factură livrescă, cerebrală și muzicală în același timp, ținzând spre „poezia pură”

Paul Ambroise Valéry

și spre „incorporarea simbolismului în clasicism” spre ordine și rigoare. Miturile, ca și etimologiile, devin o sursă de sensuri multiple, poetul realizând acea „depersonalizare” prin care, din creație a inimii, poezia devine o creație a „Spiritelui” („Tânăra Parcă”, „Cimitirul marin”, „Farmece”). Eseuri de mare densitate, care îl situează printre precursorii de seamă ai „noii critici”, poezia fiind considerată ca un produs al relației dintre un limbaj prelucrat matematic și „darul hazardului” („Introducere în metoda lui Leonardo da Vinci”, „Criza spiritului”, „Varietăți”, „Priviri asupra lumii actuale”, ciclul „Domnul Teste”). Dialoguri filozofice („Eupalinos”, „Sufletul și dansul”, „Idea fixă”, „Faust al meu”). Jurnal („Caiete”).

VALET (< fr.) s. m. 1. Persoană care se află în serviciul personal al cuiva; fecior (2), lacheu. **2.** Fiecare dintre cele patru cărți de joc pe care este reprezentată figura unui cavaler; fante.

VALETTA v. Valletta, La ~.

VALEX (< fr., lat. valex) s. n. Extract uscat obținut din cojile ghindelor unor specii de stejar, bogat în tananți, folosit în ind. pielăriei.

VALGUS (cuv. lat.) adj. (ANAT.; despre membrele inferioare) Care este îndreptat spre exterior în raport cu axa corpului. De ex. devierea axului gambei spre exterior față de axul coapsei, ceea ce face ca atunci când genunchii se ating labele picioarelor să fie depărtate (picior v.).

VALID, -Ă (< fr., lat.) adj. **1.** Apt pentru muncă; sănătos, în putere. **2.** (Despre un act juridic) Care produce efecte juridice, întrunind toate condițiile cerute de lege pentru aceasta. **3.** Corect sau decurgând conform cu normele logicii; într-un raționament v., dacă premisele sunt adevărate, atunci concluzia trebuie să fie de asemenea, adevărată; în mod corespunzător, este imposibil ca premisele

unui raționament să fie adevărate în timp ce concluzia este falsă.

VALIDA (< fr., lat.) vb. I tranz. **1.** (DR.) A confirma, a recunoaște, a întări valabilitatea unui act juridic, a unui mandat etc. **2.** Fig. A confirma o idee, o ipoteză, un concept etc.

VALIDARE (< valida) s. f. Acțiunea de a valida. ⇨ *V. alegerilor* = acțiunea de recunoaștere a rezultatelor unor alegeri. *Comisie de v.* = comisie care întocmește, în prima sesiune a fiecărei legislaturi, raportul prin care se constată dacă alegerile au avut loc cu respectarea legii. *V. unui act juridic* = dobândire a validității, de către un act juridic, nul, dacă, ulterior încheierii lui și până la executare, dispăre cauza de nulitate.

VALIDITATE (< fr., lat.) s. f. 1. Calitatea de a fi valid (1). **2.** (În logica generală) Calitatea unei forme logice de a fi corectă. ⇨ (În logica simbolică) Proprietate a unor expresii logice de a fi adevărate, prin alcătuirea lor, în orice interpretare a variabilelor componente. **3.** (DR.) Calitatea unui act juridic de a fi valid.

VALINĂ (< fr. îi) s. f. (BIOCHIM.) Acid aminoizovalerianic, aminoacid esențial prezent în proteinele animale, soia și alune, cu rol important mai ales în funcția de coordonare a sistemului nervos central și în metabolismul muscular.

VALIU (< tc.) s. m. (În Imp. Otoman) Conducătorul unui vilaiet.

VALIZĂ (< fr.) s. f. Geamantan mic. ⇨ (DR.) *V. diplomatică* = geamantan, geantă în care se transportă, dintr-o țară într-alta, valori și acte diplomatice, care sunt scutite de controlul vamal, în baza imunității diplomatice.

VALKIRII v. walkirii.

VALLA, Lorenzo (c. 1407–1457), umanist italian. Prof. univ. la Padova. Filolog clasicist. A urmărit să res-

Lorenzo Valla

Valladolid. Universitatea

taureze puritatea limbii latine clasice („Despre eleganța limbii latine”). Precursor al criticii istorice a textelor. A contestat autenticitatea „Donației” lui Constantin, folosită de papalitate în scopul exercitării suveranității temporale asupra Imp. Roman de Apus. Scrieri despre etică („Despre plăceri”) și relația dintre omniscentia divină și liberul arbitru („Dialog despre liberul arbitru”).

VALLABHA (VALABHĀCĀRYA) (1479–1531), filozof și lider religios indian. Fondator al unei secte hinduse bazate pe doctrina „pusști-mârğa” (drumul către grația divină). Noua credință s-a dezvoltat mai ales în statele Rājasthān și Gujaraț.

VALLADOLID [baʎaʎolið], oraș în partea central-nordică a Spaniei, reșed. comunității autonome Castilla-León, situat pe stg. râului Pisuerga, la c. 175 km NV de Madrid; 319,9 mii loc. (2006). Aeroport. Metrou. Nod feroviar. Constr. de automobile și de material rulant feroviar. Ind. metalurgiei neferoase (aluminiu), chimică (îngrășăminte), textilă, pielăriei, hârtiei, de prelucr. a lemnului și a produselor agricole. Universitate (1346) cu o clădire construită în 1715, cu fațadă barocă. Monumente: catedrală (sec. 13), reconstruită în anii 1580–1585, în stil renascentist spaniol, după planurile arhitecților Juan Bautista de Toledo și J. de Herrera — cei care au construit și El Escorial — și completată în 1688; bisericile Santa María (Nuestra Señora) la Antigua (1095, reconstruită în sec. 14), San Martín, cu turn din sec. 13, San Pablo (sec. 15–17); colegiul bisericii San Gregorio (1488–1496), cu fațadă gotică — azi

adăpostește Muzeul sculpturii în lemn; colegiul Santa Cruz (sec. 15) cu o mare bibliotecă și muzeu, în stilul Renasterii; Palatul regal (sec. 16), cu un notabil patio, azi Palatul căpitaniei. Prima atestare documentară sigură a orașului V. datează din 1074; în 1208, regele Castiliei Alfons VIII (1158–1214) l-a anexat domeniului regal. Din a doua jumătate a sec. 13 și până în a doua jumătate a sec. 16, precum și între 1600 și 1606 a fost reședința favorită a monarhilor castilieni, apoi ai Spaniei. A suferit importante distrugerii în timpul incendiului din 1561, precum și în timpul Războiului de eliberare națională împotriva stăpânirii franceze (1808–1813).

VALLAURI, Giancarlo (1882–1957), inginer italian. Prof. univ. la Pisa și Torino. Fondator și președinte (din 1935) al Institutului Electrotehnic „Galileo Ferraris” din Torino. Contribuții la dezvoltarea electronicii și electromagnetismului. Autorul primei teorii analitice a funcționării electronice (*ecuația lui V.*).

VALLE D'AOSTA, reg. autonomă în NV Italiei, în Alpii Graici la granița cu Franța și Elveția; 3,3 mii km²; 124,8 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: Aosta. Expl. de min. de fier, cărbune și forestiere. Creșterea animalelor pentru lapte. Zonă turistică și a sporturilor de iarnă. În partea de S se află Parcul Național Gran Paradiso, iar la granița cu Franța, masivul Mont Blanc. Terit. locuit în Antic. de celți, a fost cucerit de romani; la căderea Imp. Roman de Apus (sec. 5), el a devenit parte a Regatului burgunzilor, apoi al francilor. În sec. 11 a fost anexat de Casa de Savoia. Reg. autonomă V.d'A. a fost creată în 1945, recunoscând orientarea ei lingvistică și culturală franceză.

VALLEDUPAR, oraș în NE Columbiei, la poalele estice ale Sierrei Nevada de Santa Marta; 294,7 mii

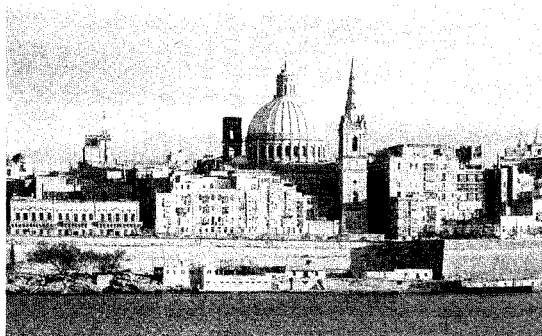
loc. (2005). Aeroport. Nod rutier. Centru comercial. Fundat în 1550.

VALLE-INCLÁN [vaʎe], **Ramón María del** (pseud. lui *Ramón del Valle y Peña*) (1866–1936), scriitor spaniol. Reprezentant al decadentismului și modernismului hispanic. Autor prolific, cu o creație de mare diversitate. Cicluri de romane violent realiste („Memoriile marchizului de Bradomin”, „Tiranul Banderas”, „Curtea miracolelor”), evocând, într-un stil colorat, oameni și peisaje din Galicia. Teatru fantastic-burlesc (ciclul „Comedii barbare”). Lirică modernistă („Miresme de legendă”, „Drumețului”).

VALLEJO [vaʎeʝo], **César** (1892–1938), scriitor peruvian. Versuri moderniste („Heralzii negri”, „Trilce”, „Poeme umane”, „Spanie, îndepărtează de mine potirul acesta”), străbătute de accente melancolice și inspirate de suferințele lumii, de războaiele dezastruoase, de spectrul morții. Proză socială (romanul „Tungstenu”).

VALLÈS [vaʎeʃ], **Jules** (1832–1885), scriitor și regizor francez. Luptător comunist. Fondator al ziarului revoluționar „Le cri du peuple” (1870). Creație romanescă de analiză a conștiinței intelectualității franceze confruntate cu evenimentele Comunei din Paris („Refractarii” trilogia „Jacques Vintgras”, cu elemente autobiografice).

VALETTA [it. valletta; engl. velleta] sau **VALETTA, La** ~, capitala statului Malta (purând numele fondatorului ei), situată pe promontoriul Mount Scerras din E ins. Malta, mărginit de golfulurile Grand și Marsamxett; 6,3 mii loc. (2005) Aeroportul Luqa. Port important pentru traficul maritim din M. Mediterană. Șantier naval. Ind. chimică, textilă, a hârtiei, de prelucr. a lemnului și a tutunului, alim. Pescuit. Centru comercial, politic, economic, și turistic. Stațiune balneoclimaterică. Bază navală

La Valletta.
Vedere generală

britanică (1959–1964). Universitate (1592). Muzeu național (sec. 16). Bibliotecă națională (1555) care păstrează arhiva Ordinului cavalerilor loaniți. Muzeu național de artă (inaugurat în 1974). Teatrul „Manoel” (1731–1732). Catedrala St. John (1573–1578) cu un celebru tablou semnat de Caravaggio. Palatul Marilor Maeștri (1574), azi reșed. președintelui Republicii Malta. Așezarea a fost fondată în 1566 de către J. Parisot de la Valette — mare maestru al Ordinului cavalerilor loaniți — și a devenit capitala ins. Malta în 1570. Cucerită de Franța (1798) și Marea Britanie (1800), care a transformat-o, în 1814, în principala sa bază navală din M. Mediterană. A suferit distrugerii importante în al Doilea Război Mondial. Orașul a fost inclus (din 1980) în Patrimoniul cultural universal.

VALLEY [væli], **THE** ~, localit. în ins. Anguilla (arh. Antilele Mici), centrul ad-tiv al posesiunii britanice Anguilla; 1,1 mii loc. (2001). Centru turistic. Pescuit. Export de sare.

VALLEY OF TEN THOUSAND SMOKES [væli ov ten θauzænd smouks] (**VALEA CELOR ZECE MII DE FUMURI**), vast sistem de fumarole, situat în reg. vulcanică din SV pen. Alaska (1), inclus în Parcul Național Katmai (145 km²). Se extinde pe 27 km lungime și 6 km lățime și este acoperit cu lavă. Descoperit în 1915 de o expediție a Societății Naționale Americane de Geografie.

VALLI, Alida (pe numele său adevărat *Alida Maria Altenburger*) (1921–2006), actriță italiană de teatru și film. Tragedia și melodrama sunt genurile ei predilectate în roluri de femei frumoase făcute să plângă și să sufere („Luiza”, „Senso”, „Strigătul”).

VALLOTON [valotō], **Félix** (1865–1925), pictor și gravor elvețian. Legat de nașiști. Gravuri în lemn („Intimități”), nuduri și peisaje cvasi-fotografice de factură halucinantă, în care face o critică amară la adresa societății contemporane lui.

VÄLMĪKI (probabil sec. 5 î.Hr.), poet indian. Presupus autor al „Rāmāyanei”.

VALMY [valmi], localit. în NE Franței (Champagne), la SE de Reims; c. 284 loc. La 20 sept. 1792, armata revoluționară franceză, condusă de C.F. Dumouriez și F.C. Kellermann, a oprit aici înaintarea trupelor prusiene, conduse de C.G. Brunswick, raportând o mare victorie.

VALOARE (< fr., lat.) s. f. 1. (**FILOZ.**); (în sens abstract) Proprietate a ceea ce este bun, dezirabil

și important (ex. v. științei, a progresului tehnic etc.); (în sens concret) înseși lucrurile bune, dezirabile și importante (adevărul, binele, frumosul). **V.** pot fi concepute ca stări subiective ale ființelor sensibile (subiectivism), ca legate de om, dar existând independent de el (obiectivism), ca postulate pe baza rațiunii practice (raționalismul neo-kantian). Există v. *morale* (ex. binele, cinstea, curajul, omenia), v. *estetice* (frumosul), v. *științifice* (adevărul). Fiecare epocă și clasă socială are sistemul ei de v., dar există și v. *general-umane*, care se perpetuează. **V. axiologie.** ♦ **Judecată de v.** = judecată care, spre deosebire de judecățile de fapt, constatative, enunță o apreciere sau, altfel spus, enunță relația subiectului cu o valoare exprimată în predicat: „X este bun”, „Y este frumos”. ♦ **Loc. De valoare** = (despre lucruri) de preț, valoros, prețios, scump; (despre oameni) important, merituos, valoros. ♦ **Expr. A pune în valoare** = a sublinia calitățile esențiale ale unei persoane sau ale unui lucru, a pune în lumină. ♦ Ceea ce merită apreciere, stimă, ceea ce este valoros (din punct de vedere moral sau social). ♦ (**Concr.**) Persoană sau lucru care întrunește calități remarcabile; ființă sau lucru care are o anumită importanță. 2. Eficacitate, putere. ♦ **V. nutritivă** = calitate a unui aliment de a acoperi nevoile energetice și de substanțe plastice ale unui organism. 3. (**EC. POL.**) **V. de piață** = suma estimată pentru care o proprietate va fi schimbată, la data evaluării printr-o tranzacție cu preț determinat obiectiv, în care părțile implicate au acționat în cunoștință de cauză. **V. justă** = suma la care poate fi tranzacționat un activ sau decontată o datorie, de bună-voie, între părți, aflate în cunoștință de cauză, în cadrul unei tranzacții în care prețul este determinat obiectiv. 4. (**COM., FIN.**) Mărimea în bani, costul, prețul unei mărfi, al unui cec, al unei acțiuni etc. ♦ **V. comercială** (sau **de circulație**) = prețul de piață; curs. **Hârtie de v. v. hârtie. V. nominală v. nominal. Valori mobiliare v. mobiliare.** 5. (**MAT.**) **Valoarea numerică a unei expresii v. numeric. Valoarea absolută a numărului real (sau complex) v. absolut.** 6. (**FIZ.**) Număr care se asociază unei mărimi fizice printr-un anumit procedeu de măsurare sau de reparare, permițând compararea acesteia cu celelalte mărimi de aceeași natură. 7. (**MUZ.**) Durață absolută sau relativă a unei note muzicale ori a unei pauze. Cea mai lungă v. este nota întregă, care

se divide în două doimi, 4 pătrimi, 8 optimi etc. 8. (În pictură) Proporția de lumină și umbră pe care o conține un ton. 9. Sensul unui cuvânt, nuanța de sens.

VALOIS [valua] 1. Reg. istorică (comitat, apoi ducat) din N Franței (actualul departament Oise și parte din Aisne). S-a aflat în stăpânirea *Merovingilor* (c. 500–741) și a succesorilor lor, Carolingi. În 1214, regele Filip II August (1180–1223) l-a anexat domeniului regal francez. În 1328, Filip conte de Valois, Anjou și Maine a devenit rege al Franței și urmașii săi au condus ducatul V., ca membri ai Casei Regale, până în 1589. Desființat în 1790 odată cu reimpărțirea Franței în departamente. A dat numele său unei dinastii regale franceze. 2. Dinastie de regi ai Franței, între 1328 și 1589. Ramură colaterală a dinastiei Capetingilor. În afara ramurii principale, din care fac parte Filip VI (1328–1350), Ioan II (1350–1364), Carol V (1364–1380), Carol VI (1380–1422), Carol VII (1422–1461), Ludovic XI (1461–1483) și Carol VIII (1483–1498), au mai fost două ramuri colaterale: *Orléans*, reprezentată de Ludovic XII (1498–1515) și *Angoulême*, din care au făcut parte Francisc I (1515–1547), Henric II (1547–1559), Francisc II (1559–1560), Carol IX (1560–1574) și Henric III (1574–1589).

VALON, -Ă (< fr., germ.) s. m. și f., adj. 1. (La m. pl.) Populație (de limbă romanică, înrudită cu franceza) ce locuiește în S Belgiei, și în număr mic în N Franței, Olanda și Luxemburg; (la sg.) persoană care locuiește sau este originară din reg. amintite. 2. Adj. Care aparține S Belgiei (reg. autonomă Valonia), referitor la zonele respective sau la populația lor.

VALORA (< *valoare*) vb. I intranz. A reprezenta, a avea o anumită valoare (4); a prețui, a costa.

VALORAȚIE (< *valora*, după fr. *valorisation*) s. f. (**ARTE PL.**) Termen care denumește raportul închis-deschis înțeles ca o suită de trepte care fac pasajul dintre negru și alb. Este propriu oricăror imagini, colorate sau nu, dispuse pe o suprafață plană.

VALORIC -Ă (< *valoare*) adj. Referitor la valoare, de valoare.

VALORIFICA (< *valoare*) vb. I tranz. 1. A pune în valoare, a face să primească o anumită valoare; a scoate în evidență valoarea unui lucru. ♦ A utiliza, a consuma în producție materii prime, materiale etc. de o anumită valoare, în așa fel încât să se obțină, ca rezultat,

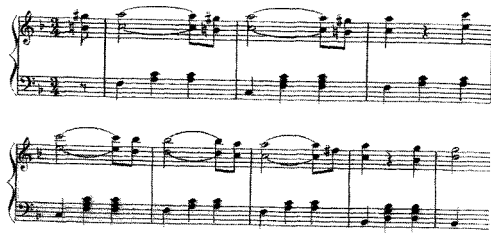
valori mai mari. 2. Vânzarea unor bunuri din afara exploatarii unei întreprinderi, a unor bunuri materiale sechestrate, a unor creanțe etc., prin vânzare directă, vânzare la licitație, vânzare în regim de consignație, prin case de licitații, agenții imobiliare, societăți de brokeraj.

VALORIFICARE (< *valorifica*) s. f. Acțiunea de a valorifica. ♦ *Valorificarea moștenirii literare* = proces de receptare și de reconsiderare a operelor patrimoniului clasic, de integrare a lor în circuitul culturii contemporane.

VALORIZA (< fr.; {s}) lat. *valor* „valoare” vb. I tranz. (FILOZ.) A conferi sau a recunoaște o valoare (1); a formula judecăți de valoare.

VALOROS, -OASĂ (< fr.) adj. Care are valoare, prețios. ♦ (Despre oameni) Cu valoare, calități, merite mari; capabil, talentat.

VALPARAÍSO, oraș în partea central-vestică a statului Chile, capitala sa legislativă, situat pe țărmul golfului omonim al Oc. Pacific, pe pen. Point Angeles și pe pantele m-șilor Anzi, la 121 km NV de Santiago; 275,1 mii loc. (2002). Aeroport. Principalul port maritim al statului Chile. Stație finală de c.f. care vine de la Buenos Aires (Argentina), via Mendoza, prin pasul andin *Uspallata*, făcând legătura feroviară între țărmul Oc. Atlantic și cel al Oc. Pacific. Mai multe teleferice leagă orașul de înălțimile Los Cerros. Rafinărie de petrol, în apropiere (la Concón). Șantier naval. Ind. metalurgică, chimică, a pielăriei, a mat. de constr., textilă, de prelucr. a lemnului și a tutunului, cosmetici, medicamentelor și alim. Universitate (1912); Universitate catolică (1928); Universitatea Tehnică „Federico Santa María” (1932). Academie navală. Muzeu de Artă; Muzeu de

vals

istorie naturală. Teatre. Din 1990, la V. se află sediul Congresului Național (Parlament bicameral). Biserica La Matriz (sec. 17). Centrul istoric al orașului-port a fost inclus (din 2003) în Patrimoniul cultural universal. Fundat în 1536 de conchistadorii Juan de Saavedra, care a atribuit numele așezării după cel al locului său de naștere, și Diego de Almagro. În 1578, V. a fost capturat de Sir Francis Drake, în 1600 de piratul olandez Van Noort, iar în 1866 de conchistadorul Mendez Nuñez. Orașul V. a suferit mari distrugereri de pe urma cutremurelor din 1730, 1822, 1839, 1873 și mai ales a celor din 1906 și 1971, care au devastat orașul. Aici, la 4 apr. 1884, s-a semnat un tratat, în urma Războiului Pacificului („Războiul salpetrului”) (1879–1884), prin care, între altele, Chile lua de la Bolivia deșertul Atacama și un terit. de coastă cu portul Antofagasta, reg. bogate în salpetru, statul bolivian pierzând accesul direct la Oc. Pacific.

VALS (< fr., germ.) s. n. Dans de perechi în măsură ternară și mișcare vioaie, devenit dans de salon de răspândire mondială; își are originea, probabil, în dansul popular austriac *Ländler* din sec. 18.

VALSA (< fr.) vb. I intrans. A dansa un vals.

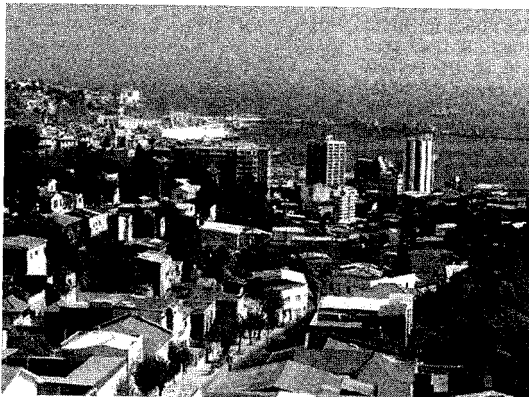
VALSALVA, Antonio Maria (1666–1723), anatomist și chirurg italian. Prof. univ. la Bologna. A descris în detaliu sistemul vascular și nervul vag; a studiat anatomia și fiziologia urechii. Op. pr.: „De aure humana tractatus”. ♦ *Manevra V.* = manevră care constă în efectuarea unei expirații forțate cu gura închisă și nările acoperite, pentru a egaliza presiunea din urechea medie cu cea din exterior (în aviație sau scufundări). O variantă a ei este folosită pentru testarea funcției cardiace (expirare forțată cu glota închisă) și în ortopedie.

VALTRAP (< rus.) s. n. 1. Pătură împodobită cu diferite cusături, care se pune pe spinarea calului, sub șa. 2. Ghetră.

VALȚ (< germ.) s. n. Mașină al cărei organ principal este constituit dintr-o pereche de cilindri care se rotesc în sensuri contrare. Este folosit la prelucrarea materialelor prin deformare plastică (ex. v. de tablă), la mărunțirea materialelor granulare (ex. v. de moară), la prelucrarea cauciucului etc.

VALUL LUI TRAIAN, fortificație sub forma unui val continuu de pământ de c. 235 km, care se întindea de la satul Flămânda, pe Dunăre (azi Ciuperceni, jud. Teleorman), până în fața pasului Bran. Construcția sa a fost executată în vremea lui Traian. Părăsit în timpul lui Filip Arabul, ca urmare a invaziilor carpilor și goților (245). Denumit și *Limes Transalutanus*.

VALU LUI TRAIAN, com. în jud. Constanța, situată în SE pod. Carasu, pe canalul Dunăre–Marea Neagră; 10 378 loc. (2008). Stație de c.f., inaugurată în 1902. Pomicultură. Stațiune de cercetări pentru culturi irigate și pomicultură (piersici). Rezervație naturală complexă (5 ha) cu vegetație de stepă, cu rarități floristice (*Crocus pallasii*, *Colchicum biebersteinii*), și faună bogată (broas-

Valparaíso.
Vedere generală

ca țestoasă de uscat dobrogeană, șarpele – *Coluber caspius* –, nevertebrate rare ș.a.).

VALUTĂ (< it.) s. f. 1. Unitate bănească (monetară) a unei țări definită într-o anumită cantitate de metal prețios (aur). 2. (În practica decontărilor internaționale) Biletele de bancă sau monedele metalice (cu excepția celor de aur sau de argint) emise de alte state, numite și semne valutare, (în sens larg) inclusiv cecurile, cambilele, acreditivele etc. emise în monedă străină. ♦ *V. forte* = *v.* convertibilă care are acoperire în aur și care se acceptă la plată în mai multe țări. *V. de rezervă* = *v.* care intră în rezervele oficiale valutare ale unei țări.

VALVAR, -Ă (< fr.) adj. Care are forma unei valve (1); privitor la valvă.

VALVĂ (< fr., lat.) s. f. 1. (ZOOLOG.) Fiecare dintre cele două părți ale cochiliei unei scoici. 2. (BOT.) Fiecare dintre pereții exteriori ai unor fructe (păstaie, silicvă, siliculă, capsulă), care se desface la maturitate, permițând căderea semințelor din interior. 3. (ANAT.) Structură cu rol de reglare a scurgerii unui fluid într-un singur sens, printr-o deschidere sau în lungul unei formațiuni tubulare. *V.* sunt cute de țesut cu o margine inserată pe peretele organului și o margine liberă, mobilă. Presiunea fluidului care circulă în sens normal duce la orientarea paralelă a cutei față de perete, permițând scurgerea, în timp ce tendința de schimbare a sensului curgerii duce la coborârea cutei în poziție perpendiculară, obstănând astfel orificiul și împiedicând curgerea. *V.* sunt prezente la nivelul orificiilor atrioventriculare (*v. mitrală*, *v. tricuspidă*), la originea arterei pulmonare și aortei (*v. semilunare*) și pe pereții interni ai venelor și vaselor limfice. Sin. *valvulă*. 4. (TEHN.) Armătură servind la oprirea sau la reglarea debitului unui lichid într-o conductă. Organul principal al unei *v.* este o supapă sau un ventil.

VALVĂRTEJ (< *val* + *vârtej*) adv., s. n. I. Adv. 1. Vijelios, repede. ♦ Fig. Cu înfrigurare, în mare agitație. 2. În dezordine, în neorânduială; buluc. II. S. n. 1. Volbură (1), viitură. 2. Fig. Dezordine, învâlmășeală.

VALVOLINĂ (< germ.) s. f. Ulei mineral vâscos, obținut prin rafinarea cu acid sulfuric a păcurii neparafinoase sau cu un conținut mic de parafină.

VALVULAR, -Ă (< fr.) adj. Cu valvule, referitor la valvule.

VALVULĂ (< fr., lat.) s. f. (ANAT.) *v. valvă* (3). ♦ *V. sigmoidă* *v. sigmoid*.

VALVULOPLASTIE (< fr.) s. f. Intervenție chirurgicală reparatorie a unei valve, efectuată în scopul corectării unui reflux de sânge la nivelul unuia dintre orificiile inimii.

VALVULOTOMIE (< fr.; {s} lat. *valvula* „valvulă” + gr. *tome* „tăiere”) s. f. Intervenție chirurgicală care constă în secționarea valvelor atrioventriculare stenozate, lărgindu-se astfel orificiile atrioventriculare; comisurotomie.

VAMA 1. Com. în jud. Satu Mare, situată în SE depr. Oaș, la poalele de NV ale m-șilor Gutâi, pe cursul superior al râului Taina; 3 827 loc. (2008). Haltă de c.f. Pomicultură. Păstrăvărie. În arealul com. *V.* se găsește izv. minerale bicarbonatate, clorurate, sodice, sulfatate, carbogazoase (Băile Maria și Băile Puturoasa) folosite local, indicate în tratarea afecțiunilor reumatismale, endocrine, ginecologice. Muzeu etnografic (vase și obiecte de ceramică, unele cu o vechime de peste 300 de ani). Vechi și renumit centru de ceramică populară smălțuită, unde se realizează obiecte de ceramică în tehnică *sgraffito* (incizii) sau vopsite cu pensula. Ceramica de *V.* se caracterizează printr-o ornamentație geometrică (stelară), florală (frunze, flori), zoomorfă și, mai recent, antropomorfă, produsele fiind prezentate într-o cromatică în care predomină culorile roșu, brun, negru și verde pe un fond alb. Satul *V.* este și un important centru de prelucr. artistică a lemnului, de confecționare a cojoacelor și pieptarelor maramureșene. În satul *V.*, atestat documentar în 1270, se află biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1717, refăcută în 1840). 2. Com. în jud. Suceava, situată în depr. omonimă, la poalele de SE ale Obcinei Feredeu și cele de SV ale Obcinei Mari, pe cursul superior al râului Moldova, la confl. cu Moldovița; 6 229 loc. (2008). Nod feroviar și rutier. Expl. de gresii (în satul Mold). Fabrici de cherestea (în satul *V.*) și de celuloză (în satul Mold). Pluă pentru bătut sumane (din 1925) în satul *V.* Important centru etnografic, de dulgherie și de confecționare a uneltelor casnice, a bunđitelor și a chimirelor. În satul *V.*, atestat documentar în 1408, a fost instalat (în 1775) comandamentul militar austriac (odată cu ocupația Bucovinei de către Habsburgii în 1775), care ulterior (10 sept. 1872) a fost transferat la Gura Humorului. În

satul *V.*, se află biserica de lemn înălțarea Domnului (1783, tencuită în interior și exterior în 1960) și biserica de zid Sf. Nicolae (1796–1797). Ciopotniță (1850).

VAMA BUZĂULUI, com. în jud. Brașov, situată la poalele nordice ale m-șilor Ciucaș și cele vestice ale m-șilor Siriu, în zona de izvor a râului Buzău pe râurile Buzoel și Dălghiu; 3 325 loc. (2008). În satul *V.B.*, atestat documentar în 1533 cu numele *Boza* se află o clădire a fostului post de grăniceri (sec. 18), azi grădiniță de copii.

VAMAL, -Ă (< *vamă*) adj. Care privește vama, referitor la vamă; de vamă. ♦ *Taxă v. v. taxă. Teritoriu v. = terit.* în care se aplică o legislație și o evidență vamală unice. *Uniune vamală* = înțelegere între două sau mai multe state privind suprimarea frontierelor *v.* dintre ele, stabilirea unui singur terit. *v.* și unificarea tarifelor și legislației *v.*; are drept scop crearea unei piețe comune largi pentru produsele ind. și agr. ale țărilor participante (ex. *Benelux*).

VAMA STRUNGA, punct fosilifer în Parcul natural Bucegi, în raza localității Moeciui, situat pe dr. văii lalomiței, la 1 950 m alt., în apropiere de șaua Strunga. Cuprinde mai multe nivele litologice aparținând Jurasicului mediu, cu o mare bogăție de fosile, fiind considerat loc clasic la nivel mondial. Se remarcă îndeosebi numărul mare de amoniți, inclusiv o serie de specii și genuri rare, care pun în evidență specificul Jurasicului din aria carpatică.

VAMA VECHE, localit. în jud. Constanța, aparținând com. Limanu, situată pe litoralul Mării Negre, în apropiere de granița cu Bulgaria. Foarte apreciată de turiștii care preferă cazarea în camping sau la localnici și atmosfera boemă de aici. Sectorul de ape litorale (acvatoriu litoral marin) dintre *V. V.* și 2 Mai a fost pus sub ocrotire pentru protejarea faunei specifice, îndeosebi a căluțului de mare.

VAMĂ (< magh.) s. f. 1. Autoritatea de stat investită pentru aplicarea reglementărilor vamale, respectiv pentru exercitarea controlului asupra ieșirii și intrării în țară a mărfurilor, persoanelor, mijloacelor de transport și a altor bunuri, în vederea identificării și stabilirii drepturilor vamale cuvenite statului și încasării lor. ♦ Punct, loc în care funcționează o unitate a vămii. ♦ *Taxă vamală*. ♦ (Pop.) Uium la moară. 2. (În credințele populare; și

în forma v. a *văzduhului*) Fiecare dintre cele șapte (nouă, 12 sau 24 etc.) popasuri (în văzduh) prin care trece sufletul mortului, plătind la fiecare din ele o taxă de răscumpărare a păcatelor, pentru a putea ajunge la Cer.

VAMEȘ (< magh.) s. m. 1. Funcționar care are sarcina de a taxa și a controla mărfurile care trec prin vamă. ♦ (În organizarea administrativă a Principatelor Române) Dregător care avea funcția de a încasa veniturile vămiei. 2. (În credințele religioase) Ființă imaginară despre care se credea că păzește vămile văzduhului și căreia sufletul mortului trebuie să-i plătească vamă ca să poată trece spre Cer.

VAMPĂ (< fr.) s. f. Actriță de cinema care seduce bărbații cu frumusețea ei perfidă și erotismul ei pervers. P. ext. Tip de femeie fatală și irezistibilă.

VAMPIR (< fr., germ.) s. m. 1. Nume dat mai multor specii de lilieci din America de Sud și din America Centrală din familia desmodontide, cu incisivi lași și puternici, care perforază vasele de sânge și se hrănesc cu sângele păsărilor și al mamiferelor. Deși cantitatea de sânge pe care o sug nu pune în pericol viața animalului, sunt dăunători pentru că produc disconfort și, îndeosebi, pentru că pot transmite diferite boli infecțioase animalelor domestice. 2. (În unele credințe populare) Ființă imaginară, strigoi care iese noaptea din mormânt și sugă sângele celor vii. Este asociat, de obicei, cu liliacul. Cea mai cunoscută reprezentare literară și apoi în film o reprezintă Dracula. ♦ Fig. Persoană care se îmbogățește pe seama altuia; exploatare. 3. Criminal care ucide din plăcerea patologică de a vedea sânge.

VAN, -Ă (< lat., ita.) adj. (Livr.) Lipsit de sens, fără rost; inutil. ♦ Loc. *În van* = în zadar, degeaba. ♦ Neîntemeiat, iluzoriu.

VAN 1. (VAN GÖLÜ), lac sărat, de origine tectonică, fără scurgere, situat în ESE Turciei, în apropiere de granița cu Iranul, în pod. Armeniei, la 1 662 m alt.; 3,8 mii km² (cel mai mare din Turcia); 129 km lungime; 80 km lățime max.; ad. max: 25 m. Mineralizare ridicată (22,6 g/l) din cauza puternicei evaporării. Navigabil. Extracție de sare. În el se varsă râurile Zilan, Karasu, Micinger. Cunoscut în Antic. greacă cu numele *Thospitis* sau *Arissa*. 2. Oraș în ESE Turciei, pe malul ESE al lacului Van; 284,5 mii loc. (2000). Piață

pentru fructe și cereale. În Antic. aici s-a aflat orașul Tuspa, una din capitalele statului Urartu (în sec. 9-8 î.Hr.); ulterior, a cunoscut stăpânirea succesivă a Ahemenizilor (sec. 6-4 î.Hr.) și Seleucizilor (sec. 4-2 î.Hr.), când localit. apare sub numele de V. În 364 orașul a suferit o gravă înfrângere din partea împăratului sasanid Șapur II. Capitală a statului armean Vaspurakan (sec. 10-11), a intrat în stăpânirea bizantină (1021), iar din 1071 în cea a turcilor selgiucizi. Două invazii ale oștilor lui Timur cel Șchiop au provocat mari distrugerii la sfârșitul sec. 14. Din 1543 a intrat în stăpânirea turcilor otomani. Ocupat în 1915-1917 de Imp. Rus. Pentru aspirațiile naționaliste populația armenescă de aici a avut de suferit în anii 1895-1896 și în timpul Primului Război Mondial. Distrus în mare parte de cutremurul din nov. 1976 (4 000 de morți).

VANADIŢ (< fr. {i}; {s}) s. n. Clorovanadat natural de plumb, cristalizat în sistemul hexagonal. De culoare galbenă, brună, uneori roșie, are urma deschisă și luciul adamantin sau gras. Este un minereu de vanadiu.

VANADIU (< fr. {i}; {s}) *Vana-dis*, divinitate scandinavă) s. n. Element chimic (V; nr. at. 23, m. at. 50,94, p.t. 1 750°C, p.f. 3 400°C, gr. sp. 6); metal dur, casant, de culoare albă-cenușie, care se găsește în natură sub formă de compuși, întrebuințat ca adaos în oțeluri speciale și, sub formă de V₂O₅, drept catalizator în diferite procese chimice. A fost descoperit în 1801 de mineralogul spaniol Andrés Manuel del Río, care-l va numi *eritroniu*, și redescoperit de Nils Gabriel Sefström (1787-1854) în 1830, care i-a dat și numele actual.

VANADZOR, oraș în partea central-nordică a Armeniei, în zona de confl. a râului Pambak cu afl. săi Tanzut și Vanadzoriget, la 85 km N de Erevan; 105,5 mii loc. (2006). Nod feroviar și rutier. Constr. de utilaje chimice, și de unele de precizie. Ind. chimică (amoniac, carbid, rășini sintetice), textilă și alim. Hidrocentrală. În 1826, satele Marele și Micul Karaklis s-au unit formând orașul *Karaklis*, care în perioada 1935-1993 s-a numit *Kirovakan*, iar din 1993 a primit denumirea actuală. Distrus în mare parte de cutremurul din 7 dec. 1988.

VAN ALLEN [væn ælin], **James Alfred** (1914-2006), fizician american. Prof. la Univ. Iowa. Cercetări asupra

Augustin Vancea

atmosferei și a câmpului magnetic terestru. În 1958, studiind datele furnizate de primii sateliți americani „Explorer”, a descoperit cele două centuri de radiații ale Pământului (*Centurile V.A.*) și a dat o interpretare teoretică a originii lor.

VANĂ (< germ.) s. f. 1. Vas mare, cadă pentru îmbăiat sau pentru spălat rufe. 2. Dispozitiv de deschidere, de închidere sau de modificare a debitului unui lichid care circulă printr-o conductă; p. ext. robinetul împreună cu dispozitivul.

VAN BENEDEEN, Edouard (1846-1910), zoolog, embriolog și citolog belgian. Studiind morfologia celulară, fecundarea și embriologia animalelor, a descoperit (1883) fenomenul reducției cromatice sau meioza.

VANBRUGH [vænbre], **Sir John** (1664-1726), dramaturg și arhitect englez. Comedii satirice („Căderea”, „Femeia ultragiată”). Reprezentant important al arhitecturii de la începutul sec. 18, a realizat monumente fastuoase în stil eclectic, cu elemente baroce, anticipând gustul pentru pitoresc (Castelul Howard - Yorkshire, palatul Blenheim - Woodstock).

VAN CAMPEN, Jacob (1595-1657), arhitect olandez. S-a aflat în serviciul prințului de Orania. A întocmit planurile vechii Primării din Amsterdam în stil palladin; colaborator la decorul pictural al palatului Huis ten Bosch din Haga.

VANCEA, Augustin (1892-1973, n. Parhida, jud. Bihor), geolog român. M. cosp. al Acad. (1963). Contribuții la studierea structurilor unor zone geologice din V pod. Transilvaniei („Structuri noi de profunzime în bazinul Transilvaniei”).

VANCEA, Petre (1902-1986, n. Rudari, azi Izvoare, jud. Dolj), oftalmolog român. M. cosp. al Acad. (1963), prof. univ. la Iași și

Petre Vancea

București. Contribuții în diferite domenii ale oftalmologiei (trahomul, strabismul, extractul total de ochi). Lucrări: „Introducere în neurologia oculară”, „Elemente de oftalmologie”, „Elemente de oftalmologie teoretică și practică”, „Terapia oculară medicamentoasă”.

VANCEA, Zeno (1900–1990, n. Bocșa Vasiovei, azi Bocșa, jud. Caraș-Severin), compozitor și muzicolog român. Prof. univ. la București. Muzică de balet („Priculiciul”), lucrări simfonice („Triptic simfonic”, „Concertul pentru orchestră”), muzică de cameră (șase cvartete), piese corale, în care folosește, într-o manieră personală și o tehnică modernă, intonații de inspirație folclorică. Premiul Herder.

VANCOUVER [vænku:ve] 1. **George V.** (1757–1798), ofițer naval și navigator britanic. A intrat în marina navală regală britanică la vârsta de 13 ani, iar în anii 1772–1775 și 1776–1779 l-a însoțit, ca secund, pe James Cook în a doua și, respectiv, a treia călătorie în jurul lumii. La 15 dec. 1790, a plecat din Anglia cu nava „Discovery”, iar la 1 apr. 1791 a ocolit capul Bunei Speranțe din S Africii, continuând călătoria către țărmlul de SV al Australiei și cel al Noii Zeelande, apoi către ins. Tahiti și arh. Hawaii, atingând coasta vestică a Americii de Nord, respectiv paralela de 39°27' lat. N, la 17 apr. 1792. Din vara anului 1792 și până în 1794, a cercetat țărmlul de V al Americii de Nord din zona Californiei de azi și până la G. Cook din Alaska, explorând ins. care astăzi îi poartă numele. S-a întors pe aceeași cale, via capul Horn, ajungând în Anglia la 20 oct. 1794. A scris lucrarea „Călătorie pe nava Discovery, în nordul Oc. Pacific și în jurul lumii, 1790–1795”, prevăzută cu numeroase planșe și hărți, tipărită în

1798. 2. Ins. canadiană în NE Oc. Pacific, în apropierea țărmlului de SV al Canadei, separată de continent prin strămtorile Queen Charlotte în NE, Georgia în E și Juan de Fuca în SSE; 32,3 mii km²; 460 km lungime; 50–80 km lățime (cea mai mare ins. de pe coasta estică a Pacificului). Orașe pr.: Victoria (capitala prov. Columbia Britanică), Nanaimo, Duncan, Port Alberni, Port Hardy. Relief muntos, cu alt. max. de 2 200 m (vf. Golden Hinde) în zona centrală și de câmpii litorale (mai ales în V). Țărml dantelat, cu numeroase fiorduri. Climă temperat-maritimă, umedă. Zăcăminte de cărbune, min. de fier și de cupru. Pescuit. Turism. Linii de feribot care o leagă de continent. În partea centrală a ins. V. se află Parcul provincial Strathcona (2 193 mii km²), iar în treimea vestică, Parcul Național Rim Pacific (500 km²). Ins. V. a fost vizitată de James Cook în 1778, dar explorată de George Vancouver în 1792 și devenită colonie a Coroanei britanice, până în 1849. În 1871, a fost încorporată în dominionul Canada. 3. Masiv muntos în NV Canadei (Yukon Territories), la granița cu Alaska, în m-ții Saint Elias, la SE de Mount Logan; 4 785 m (vf. Vancouver). Ghețari. Escaladat prima oară în iun. 1949 de o echipă formată din N. Odell, W. Hainsworth, R. McCarter și A. Bruce Robertson. 4. Oraș în SV Canadei (Columbia Britanică), situat pe țărmlul continental al Americii de Nord, la gura de vărsare a fl. Fraser; 1,9 mii. loc.

(2006; 2,1 mil. loc., aria metropolitană), al treilea oraș ca mărime al Canadei, după Toronto și Montréal. Pr. port al Canadei la Oc. Pacific. Aeroport. Metrou. Punct final pe c.f. transcanadiană și autostrada transcanadiană. Important centru ind., comercial, financiar-bancar și turistic al țării. Este orașul canadian cu cei mai mulți emigranți chinezi. Șantier naval. Rafinărie de petrol. Ind. siderurgică, electronică, a constr. de mașini (camioane și utilaj minier), chimică, a celulozei și hârtiei, de prelucr. a lemnului și a peștelui, încălțăminte, textilă și alim. Universitatea Columbia (1908), cu un interesant muzeu de antropologie; Universitatea „Simon Fraser” (1963). Institutul Politehnic (1964). Companii de teatru și de operă și balet. Orchestră simfonică. Muzeu maritim. Galerie de artă (1931). Planetariulul „H.R. MacMillan”. Catedrală (1991). Parcul „Stanley” cu un acvariu și grădina zoologică. Primii emigranți s-au stabilit în V. în 1865; în 1870 așezarea se numea *Granville*, iar în 1886 a devenit oraș. Refăcut după dezastruosul incendiu din 1886, dezvoltarea sa a fost favorizată de complectarea căii ferate transcontinentale (1887) și de deschiderea Canalului Panamă (1914/1920), ceea ce i-a permis exportul de grâne și cherestea către coasta de E a Americii de Nord și către Europa.

VANÇURA [vanțura], **Vladislav** (1891–1942), scriitor ceh. Medic. Romane într-un stil eclectic, imbinând meditația filozofică, romantismul și

Vancouver (4). Vedere generală

poeticul, inspirate de experiența Primului Război Mondial („Câmpii de grâne și câmpuri de bătaie“), sau prezentând universul domestic al unei lumi tragice, dominată de nedreptate („Brutarul Jan Marhoul“, „O vară capricioasă“, „Ultima judecată“, „Fuga la Budin“, „Markéta, fiica lui Lazăr“). Executat de naziști.

VANDA v. **Vantaa**.

VANDABIL, -Ă (< fr.) adj. Care se poate vinde.

VANDAL (< fr., lat.) s. m. 1. (La pl.) Grup de triburi germanice care au emigrat de pe țărmurile M. Baltice în Silezia, Moravia, C. Tisei, au pustiit Galia (406), au ocupat Spania (409) și, sub conducerea lui *Genserich* (428–477), c. 80 000 de v., urmați de alani, străbat str. Gibraltar și debarcă în N. Africii, unde au constituit un regat, cu reședința la Cartagina (din 439), căruia i s-a recunoscut independența (în 442) de către împăratul roman al Apusului, Valentinian III. Construindu-și o puternică flotă, v. întreprind expediții de jaf în V. Mediteranei, își extind dominația asupra restului Africii de Nord romane și pun stăpânire pe Sicilia, Corsica, Sardinia și Baleare. În iun. 455 v. ocupă și jefuiesc sistematic, timp de două săptămâni, Roma, apoi prelungesc, în 467, incursiunile până la coastele Greciei. Dispariția lui *Genserich* marchează totodată și începutul decăderii puterii v.; desființat de armatele bizantine în 533–534; (și la sg.) persoană care făcea parte din acest grup. 2. Fig. Cel care distruge valori culturale, opere de artă, construcții utile etc.

VANDALIȘM (< fr.) s. n. Distrugere a bunurilor și a valorilor culturale, artistice ale unui popor; distrugere sălbatică, nejustificată.

VAN DAM [van dɑm], **José** (pe numele adevărat *Joseph Van Damme*) (n. 1940), bariton belgian. Din 1970 carieră internațională. Repertoriu variat („Povestirile lui Hoffmann“, „Bărbierul din Sevilla“, „Olandezul zburător“).

VAN DAMME [van dɑm], **Jean-Claude** (pe numele său adevărat *Jean-Claude Van Varenberg*) (n. 1960), actor american de film de origine belgiană. Supranumit „muşchi din Bruxelles“, acest specialist în karate, shotokan, taekwon do și kickbox devine vedeta filmelor (non-asiatice) cu arte marțiale din anii '90. („Soldat universal“, „Vânătoare de oameni“, „Dragonul de aur“).

VAN DE GRAAFF [væn də græf], **Robert Jimson** (1901–1967), fizician american. Prof. la univ. din Princeton și Massachusetts. Cercetări de

Johannes Diederik Van der Waals

electrostatică și fizică nucleară. A realizat (1930) un generator electrostatic ce-i poartă numele, component al unui tip de acceleratori direct (*accelerator V. de G.*) și primul acceleratori în tandem de ioni negativi (1958).

VAN DE HULST, **Hendrik Cristoffel** (1918–2000), astronom olandez. Unul dintre întemeietorii radioastronomiei. A studiat atmosferele planetelor și cromosfera.

VAN DEN VONDEL (1587–1659), poet olandez. Fiul unei familii de anabapțiști germani, exilați la Amsterdam. Participă la viața politică și comercială a orașului, a scris mai multe satire pe teme de actualitate. Autor al unor drame cu subiect biblic („Ierusalimul năruit“) sau inspirate din istoria națională („Gysbrecht van Aemstel“, cu care a inaugurat Teatrul din Amsterdam). După trecerea sa la catolicism, scrierile i-au fost interzise.

VAN DE POELE [væn də pu:l], **Karel Joseph** (1846–1892), inventator belgian. S-a stabilit în S.U.A. (1869). A realizat tracțiunea electrică prin toleu (1885).

VAN DER BILT [væn dər bilt], **Cornelius** (1794–1877), financiar american. Fondatorul unor importante rețele de navigație și căi ferate în S.U.A. A reconstruit și dotat Univ. din Nashville care-i poartă numele.

VAN DER MEER, **Simon** (n. 1925), fizician și inginer olandez. Prof. univ. la Amsterdam. Inventatorul unor metode noi pentru accelerarea particulelor ce au condus la descoperirea *bosoniilor*. Premiul Nobel pentru fizică (1984) împreună cu Carlo Rubbia.

VAN DER MEULEN [van dər mōlə], **Adam Frans** (1632–1690), pictor flamand. În serviciul lui Ludovic XIV. Picturi reprezentând peisaje, scene de vânătoare, bătălii. Modele pentru goblenuri.

VANDERMONDE [vändermōd], **Alexandre** (1735–1796), matematician și fizician francez. Prof. la Paris. Studii asupra funcțiilor invariante; a abordat problemele ecuațiilor algebrice, pregătind teoria determinantilor. Ca fizician, a studiat dilatația aerului.

VANDERVÉLDE [vändervēldə], **Émile** (1866–1938), om politic belgian. Lider al Partidului Muncitoresc Belgian și unul dintre conducătorii Internaționalei a II-a (1900–1918); în repetate rânduri ministru.

VAN DER WAALS [van dər wɑ:ls], **Johannes Diederik** (1837–1923), fizician olandez. Prof. univ. la Amsterdam. Contribuții în fizica moleculară; a studiat forțele de atracție intermoleculare (*forțele V.*), a stabilit (1873) o ecuație de stare pentru gazele reale (*ecuația V.*), a elaborat legea stărilor corespondente în termodinamică și o teorie a capilarității. Premiul Nobel pentru fizică (1910).

VAN DER WAERDEN, **Bartel** (1903–1996), matematician olandez. Prof. univ. la Leipzig și Zürich. Lucrări importante de algebră. Cartea sa „Algebră modernă“ (1930) este prima lucrare de algebră scrisă pe baze axiomatiche. Autorul unei teoreme care îi poartă numele.

VAN DE VELDE [van də veldə], familie de pictori olandezi. Mai importanți: 1. **Esaias V.** (c. 1591–1630). Peisaje câmpenești de o poezie calmă, într-o atmosferă limpede și poetică („Bacul“, „Dunele“). 2. **Willem V. (cel Tânăr)** (1633–1707), nepotul precedentului. Stabilit în Anglia. Pictor de marine („Apă calmă“, „Portul Amsterdam“). A influențat pe unii dintre maestrul europeni din sec. 19. 3. **Adriaen V.** (1636–1672). Frate cu V. (2). Pictor peisagist („Lângă han“) și animalier („Mica fermă“, „Turmă la păscuri“), practicând tonurile calde, deschise.

VAN DE VELDE [van də veldə], **Henry** (1863–1957), arhitect, pictor și decorator belgian. Reprezentant al stilului Art Nouveau, apoi promotor al unei arhitecturi și decoratii funcționale, dar opunându-se standardizării industriale (Teatrul *Werkbund* din Köln; Muzeul Kröller-Müller la Otterlo, în Olanda). Lucrări teoretice („Formule ale unei estetici moderne“).

VAN DIEMEN [van di:mə], golf în S. M. Arafura din Oc. Indian, la țărmul de N al Australiei, parțial închis de ins. Melville în NV și pen. Cobourg în E și NE; 145 km lungime; 80 km lățime. Comunică spre V cu G. Beagle al M. Timor prin str. Clarence. Descoperit în 1644 de Abel Tasman și numit așa împreună cu Țara lui Van Diemen în onoarea

John Robert Vane

gubernatorului Indiilor Olandeze, Antoon van Diemen (1593–1645).

VAN DIEMEN'S LAND v. *Tasmania*.

VAN DYCK, Antoon v. *Dyck*.

VANE [vein], **John Robert** (n. 1927), farmacolog britanic. Cercetări asupra structurii drogurilor și a principiilor active din plante. A precizat rolul substanțelor de tip aspirină (antiinflamatoare nesteroidiene) în biosinteza prostaglandinelor. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1982), împreună cu S. K. Bergström și B. I. Samuelsson.

VÄNERN [ve:nern], lac tectonic în SV Suediei, la 44 m alt., cel mai mare din țară și al treilea din Europa ca suprafață, după lacurile Ladoga și Onega; 5,6 mii km²; ad. max.: 98 m; lungime: 146 km; lățime max.: 80 km; legat de str. Kattegat prin fl. Göta Älv, și de M. Baltică prin canalul Gota, care trece și prin L. Vättern. Zona de VSV a L. V. se numește *Dalbo*.

VAN EYCK, Jan și **Hubert** v. *Eyck*.

VANG (< germ.) s. n. Grindă din beton, metal sau lemn, așezată de-a lungul marginilor unei scări fixe, pe care se reazemă capetele treptelor.

VANGELIS (pe numele său adevărat *Evangelos Odysseas Papathanassiou*) (n. 1943), compozitor și instrumentist grec. Stabilizat la Paris. Artist prolific și proteic (muzician, pictor, sculptor), se implică în cele mai diverse tipuri de spectacol (de la teatru și film la competiții sportive). Experimente în domeniul muzicii electronice și atonale. Celebru pentru partitura originală a filmelor „Carele de foc” (premiul Oscar 1982), „Vânătorul de recompense”, „1492: Cucerirea paradisului”. Alburne de muzică instrumentală („Pulsar”, „Alpha”).

VANGHELI, Spiridon (n. 1932, Grinăuți, Basarabia), scriitor român. Proză pentru copii prezentând universul satului basarabean, proiectat în lumea fantastică a copilăriei („Sprăvile

lui Guguță”, „Steaua lui Ciubotea”, „Pantolonia – țara piticilor”). Diploma de onoare internațională „Andersen”.

VAN GOGH, Vincent v. *Gogh*.

VAN GOYEN, Jan v. *Goyen*.

VAN HELMONT, Jan Baptist (1579–1644), medic, alchimist și chimist belgian. A introdus termenul „gaz” și a descoperit gazul carbonic, acizii sulfurici și clorhidric. Observând existența sucului gastric, i-a intuit rolul în digestie. Lucrări de alchimie.

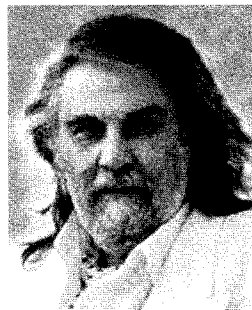
VAN HOVE, Leon (1924–1990), fizician belgian. Prof. univ. la Bruxelles și Utrecht. A propus un model al împrăstierii elastice la energii înalte și s-a ocupat de teoria benzilor de energie. A introdus noțiunea de *singularități V.H.*

VANIȚIE (< ngr., it., fr.) s. f. Plantă erbacee, perenă, din familia orhideelor, originară din America tropicală, cu tulpina agățătoare, frunze eliptice și fructe în formă de pâstăie (*Vanilla planifolia*). Fructele, bogate în *vanilină*, recoltate înainte de maturitate, sunt folosite drept ingrediente în bucătărie. ♦ *V. sălbatică* = plantă erbacee anuală din familia boraginaceelor, cu frunze eliptice, păroase și cu flori albe sau violacee, grupate în cime (*Heliotropium europaeum*).

VANILINĂ (< fr.) s. f. Substanță organică cu miros plăcut, care se extrage din păstăile de *vanilie*. Se prezintă sub formă de cristale aciculare albe, cu p.t. 81°C. Se obține și pe cale sintetică. Este folosită în ind. alim. și în cea cosmetică.

VANINI, Giulio Cesare (1585–1619), filozof italian. Concepții pan-teiste, cu nuanță materialistă („Amfiteatrul veșniciei providențe”, „Discurs asupra secretelor naturii”). Învinuit de erezie și ateism, a fost ars pe rug.

VANISARE (după fr. *vanisser*) s. f. (IND. TEXT.) Procedeu de tricotare a două fire de natură sau culori

Vangelis

diferite, unul dintre ele apărând pe o parte a tricotelului și altul pe cealaltă parte sau pe ambele părți, pentru sporirea rezistenței sau pentru obținerea unor desene variate.

VANITATE (< fr., lat.) s. f. Ambiție deșartă; trufie, orgoliu; dorință de a face impresie. ♦ (La pl.) Deșertăciune, zădărnicie.

VANITOS, -OASĂ (< fr.) adj. Plin de vanitate; trufaș, orgolios.

VAN LEEUWENHOEK, Antonie (1632–1723), naturalist olandez. Unul dintre fondatorii microscopiei. A descoperit bacteriile, protozoarele, spermatozoizii, microbii și globulele sângelui („Opera omnia sive Arcana naturae...”).

VAN LOO sau **VAN LOO** [fr. vâio; oland. vanlo;], familie de pictori olandezi stabilită în Franța în sec. 17. Mai cunoscuți: 1. **Jean Baptiste V.** (1684–1745). Portrete („Ludovic XV”) și compoziții religioase („Eliberarea Sf. Petru”). 2. **Charles André, zis Carle V.** (1705–1765). Fratele lui **V. (1)**. Portrete, mari compoziții decorative, tablouri cu teme religioase sau mitologice („Rinaldo și Armida”). Reprezentant al „stilului înalt” în estetica rococoului. 3. **Louis Michel, zis Michel V.** (1707–1771). Fiul lui **V. (1)**. Portrete („Ludovic XV în costum regal”).

VAN MUSSCHENBROEK, Petrus (1692–1761), fizician olandez. A inventat (1745) butelia de Leyda, considerată primul condensator electric.

VANOISE, Parc Național în Alpii francezi, la S de Mont Blanc, înființat în 1963, cu o suprafață de 528 km², la care se adaugă o zonă-tampon de 1 450 km². Se întinde până la granița cu Italia, unde vine în contact cu parcul italian Gran Paradiso, alcătuind împreună cea mai întinsă arie protejată din Alpi. Relief glaciar, floră alpină bogată. În parc sunt ocrotite capra neagră, capra ibex, marmota alpină, diverse păsări răpitoare de zi și de noapte, potârnichea albă alpină.

vanilie

Jacobus Hendricus van't Hoff

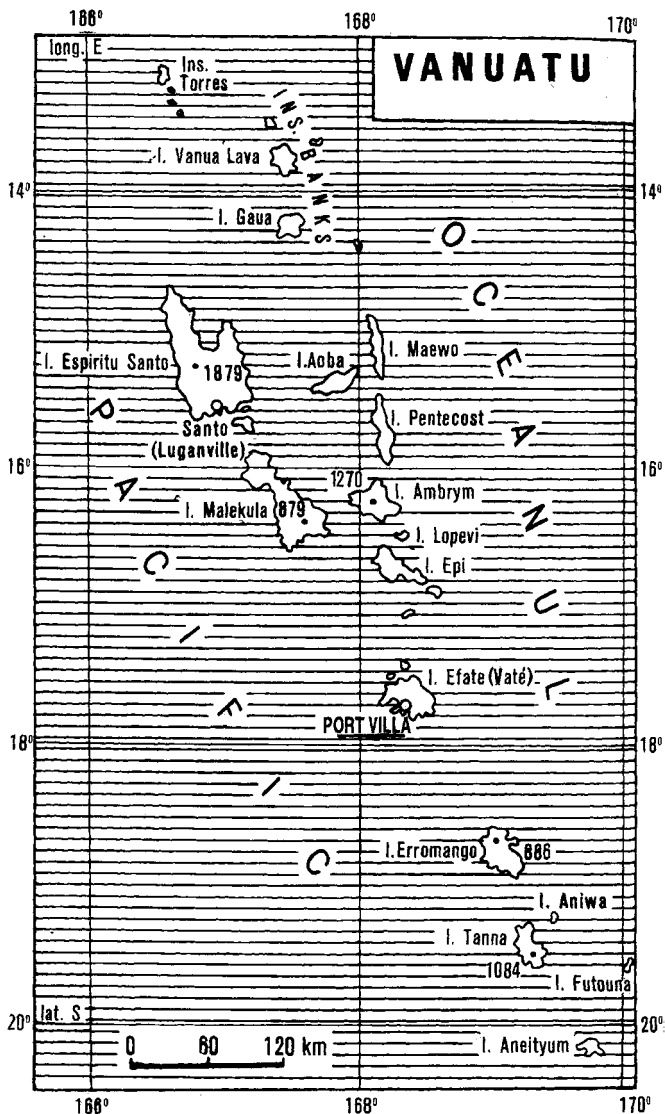
VAN SLYKE [væn slaik], **Donald Dexter** (1883–1971), fiziolog și chimist american. Cercetări originale asupra proteinelor și aminoacizilor, fiziologiei și patologiei renale etc. A descoperit o metodă de evaluare a epurării ureei, care-i poartă numele.

VANTAA (în lb. suedeză: **VANDA**), oraș în S Finlandei, la c. 20 km NE de orașul Helsinki; 189,7 mii loc. (2006). Aeroport care servește capitala țării. Centru turistic. Muzeul aviației. Biserica St. Lauri (1492). Oraș din 1972.

van't HOFF [vant hoř], **Jacobus Hendricus** (1852–1911), chimist olandez. Prof. univ. la Amsterdam, Leipzig și Berlin. Unul dintre creatorii chimiei fizice moderne și ai stereochemiei. A introdus noțiunea de carbon asimetric. Cercetări în domeniul cineticii și termodinamicii chimice. A elaborat teoria soluțiilor diluate, extinzând legile gazelor ideale la soluții. A stabilit legile presiunii osmotice. Premiul Nobel pentru chimie (1901).

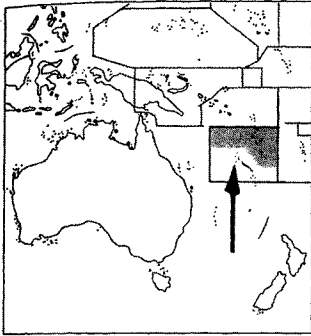
VANUA LAVA, ins. vulcanică din grupul ins. Banks (cea mai mare din acest grup), aparținând statului Vanuatu, situată în SV Oc. Pacific, la 120 km NNE de ins. Espiritu Santo; 24 km lungime; 19 km lățime max. Localit. pr.: Port Pattenon. Relief accidentat, cu alt. max. de 951 m. (Mt. Suretemati). Explorată în 1859 de arhiepiscopul George Selwyn.

VANUA LEVU, ins. vulcanică aparținând statului Fiji, situată în S Oc. Pacific, la 64 km NE de ins. Viti Levu; 5,53 mii km² (a doua ca mărime din arh. Fiji, după ins. Viti Levu). Localit. pr.: Lambasa. Relief muntos în partea centrală, cu alt. max. de 1 032 m (Mt. Nasorolevu). Zăcămintele de min. de cupru. Descoperită de navigatorul olandez Abel Tasman în 1643. Vechea denumire: *Sandalwood*.

VANUATU, Republica ~ (**Ripablik blong Vanuatu, Republic of Vanuatu, République de Vanuatu**), stat insular în SV Oc. Pacific, delimitând spre E Marea Corallilor, desfășurat pe direcție NNV-SSE și situat la c. 2 250 km NE de Sydney (Australia) și la 800 km V de ins. Fiji; 12 190 km²; 223 000 loc. (2006), 98,5% melanezieni, cu o extraordinară complexitate lingvistică (113 limbi indigene). Limbi oficiale: bislama (limbă de comunicare care combină engleza cu elemente melaneziene), engleza, franceza. Religia: creștinism (protestanți 53,7%, anglicani 18,2%, romano-

catolici 15,5%, adventiști 1,9%), credințe tradiționale 3,5%, bahăi 2,9%. Capitala: *Port Vila*. Or. pr.: Luganville, Port Olry, Isangel. Cuprinde arh. V., numit înainte de 1980 Noile Hebride. Este format din 12 ins. mari (Espiritu Santo 3 947 km², Malekula 2 041 km², Erromango 856 km², Efate 915 km², Ambrym 678 km², Tanna 555 km² ș.a.) și numeroase ins. mici. Este împărțită în 6 provincii. *Relieful* ins. pr. este muntos cu vulcani activi pe ins. Tanna, Ambrym, Aoba și Lopevi, cu erupții catastrofale în 1913 și 1951. Alt. max. este pe ins. Espiritu Santo

(vf. Tabwemasana, 1 879 m). Cutremurele însoțite de tsunami provoacă pagube însemnate. *Clima* tropicală cu temp. ridicate și aproape constante, cu precipitații bogate (2 000–4 000 mm/an), iar în intervalul dec.-apr. asupra ins. se abat ciclonii tropicali. Cele mai multe ins. sunt lipsite de cursuri de apă. Lacuri vulcanice în ins. Tanna, Gaua și Aoba. Pădurea tropicală umedă ocupă supr. întinse (36,7% din totalul terit.). Pe țămurile expuse alizeelor (dinspre SE) se întâlnesc savane. În faună se remarcă păsările și crocodilul de estuar. O importantă resursă o reprezintă fondul forestier care asigură o parte a exporturilor și materia primă pentru ind. locală. Pr. ramură economică este agricultura, în bună măsură de subzistență. Se cultivă: igname, taro, manioc, porumb, legume, bananieri și kava, o plantă din familia piperului, din care se obține o băutură cu efect euforizant și soporific, cu rol important în cultura locală. *Sectorul comercial* al agriculturii, care asigură cea mai mare parte a exporturilor cuprinde plantații de cocotieri, arahide, arbori de cacao și de cafea și, din 1993, cultura dovleceilor, care a căpătat o rapidă dezvoltare. Se cresc bovine, porcine, caprine și păsări. Pescuitul, inclusiv culesul scoicilor perlifere a sporit ca semnificație în ultimul deceniu. Ind. prelucrătoare are ca specific produsele alimentare (inclusiv băuturi alcoolice și nealcoolice, tutun),

din lemn (mobilă, furnire, cherestea), textile, conf., încălt., produse chimice și din cauciuc, mase plastice și articole metalice. Lipsesc căile ferate, iar cele rutiere însumează 1 070 km (24% asfaltați). Transporturile maritime și aeriene (aeroporturile Bauerfield și Pekoa/Luganville au și trafic internațional) dețin ponderea principală. Sub pavilionul de complezență al V. se află numeroase nave. V. este și un „paradis” fiscal, aici fiind înregistrate peste 100 instituții bancare internaționale. Este în creștere numărul turiștilor sosiți la bordul navelor de croazieră, cei mai mulți fiind din Australia și Noua Zeelandă. Pr. zone și obiective: capitala țării, Port Vila, punct de pornire spre recii învecinați (loc predilect pentru scufundări și pescuit subacvatic); Port Havannah la 31 km N de capitală, locul primei colonizări europene, cu vechi clădiri din perioada colonială; ins. Espiritu Santo și Malekula cu vegetație luxuriantă, sate tradiționale și plaje nesfârșite și plantații de cocotieri. Moneda: 1 Vatu = 100 Centimes. Export (2004): ulei de cocos (21,4%), copra (10,5%), kava (10,3%), carne de vită (6,7%), lemn (5,8%), reexporturi (20,5%). Pr. parteneri (2006): Thailanda (59,6%), India (16,8%). Import (2004): utilaje industriale și mijloace de transport (21,4%), alimente și animale vii (19,3%), combustibili (13,1%), produse chimice (10%). Pr. parteneri (2006): Australia (20,6%), Noua Zeelandă (8,8%), Fiji (7,7%), Singapore (12,1%), Japonia (19,7%), China (7,4%), Noua Caledonie (4,3%).

– *Istoric.* Populate în milen. 1 d.Hr. de melanezieni (înruțiți cu papuașii), ins. sunt descoperite, în 1606, de portughezul Fernandes de Queirós, apoi vizitate de francezul Louis Antoine de Bougainville (1768) și exploreate (1774) de englezul James Cook, care le denumește Noile Hebride. Rivalitatea colonială franco-britanică are ca urmare constituirea (16 nov. 1887), a unei comisii navale mixte, urmată de semnarea, la Londra (27 febr. 1906), a Convenției

anglo-franceze, care proclama ins. Noile Hebride „terit. de influență comună plasat sub regim de condominiu”. La 30 iul. 1980, ins. Noile Hebride își proclamă independența ca republică în cadrul Commonwealth-ului, noul stat adoptând numele de V. („ins. de deasupra mării”) și fiind admis (15 sept. 1981) ca membru al O.N.U. George Kalkoa devine primul președinte iar pastorul protestant Walter Lini cel dintâi prim-min. Viața politică este relativ tumultuoasă, cu tensiuni între o majoritate anglofonă, protestantă și o minoritate francfonă, catolică. Fărămișarea forțelor politice în Parlament creează un climat de dispute și de instabilitate în plan legislativ și guvernamental. V. încearcă în ultimii ani constituirea unei zone de liber schimb cu Papua Noua Guinee, Solomon și Fiji. Instabilitatea politică perpetuă aproape provoacă conflicte politice în cadrul partidelor politice și între autoritățile statului. Republică parlamentară.

VANVITELLI, Luigi (1700–1773), arhitect italian de orientare clasicizantă. Discipol al lui *F. Juvara*. A lucrat pentru regele Carol III al Neapolelui. S-a ocupat de decorația interioară a bazilicii San Pietro din Roma. A construit bisericile San Pietro și San Domenico din Urbino; palatul regal din Caserta.

VAN VLECK [væn vlək], **John Hasbrouck** (1899–1980), fizician american. Prof. univ. la Harvard. Supranumit părintele magnetismului modern, a cercetat efectul câmpurilor magnetice și electrice asupra materiei, elaborând teoria susceptibilităților electrice și magnetice (1932); a studiat natura ordinii în materialele magnetice (feromagnetismul) și a generalizat (1939) teoria efectului John-Teller pentru cazul cristalelor. Premiul Nobel pentru fizică (1977), împreună cu P. W. Anderson și N. F. Mott.

John Hasbrouck Van Vleck

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Provincii	Suprafața (km ²)	Populația (2001)	Centrul ad-tiv
Malampa	2 779	33 627	Lakatoro
Penama	1 198	27 560	Longana
Sanma	4 248	38 282	Luganville
Shefa	1 455	57 307	Port Vila
Tafea	1 628	30 518	Isangel
Torba	882	8 150	Sola

VAN VOGT [væn vog], **Alfred Elton** (1912–2000), scriitor american, de origine canadiană. Unul dintre cei mai importanți autori de literatură fantastică („Fauna spațiului”, „Creatorii universului”, „Secrete galactice”, „Porțile eternității”, „Lumea Non-A”).

VANZETTI [vandzetti], **Bartolomeo v. Sacco-Vanzetti**.

VAPOR (< ngr.) s. n. Navă cu propulsie proprie. ♦ Navă propulsată de o mașină cu abur.

VAPOREAN (< vapor) s. m. (Fam.) Marinar.

VAPORI (< it., fr., lat.) s. m. pl. Substanță aflată în stare gazoasă, având temperatura inferioară celei critice. **V.** pot fi lichefiați prin comprimare, fără a le reduce temperatura.

VAPORIZA (< fr.) vb. I refl. (Despre lichide) A se transforma în vapori; a se evaporă.

VAPORIZATOR (< fr.) s. n. 1. Aparat cu ajutorul căruia se realizează vaporizarea unui lichid, folosind ca agent de încălzire, de obicei, aburul. 2. Spec. Pulverizator.

VAPOROS, -OASĂ (< fr., lat.) adj. Diafan, fin, subțire, transparent. ♦ Care este lipsit de contururi precise; vag, neclar, difuz.

VAPOTRON (< fr.) s. n. (ELT., TELEC.) Tub electronic de putere mare, a cărui răcire se face cu apă distilată fierbinte prin termosifonare.

VAPTAROV, Nikola (pseud. lui *N. Ionkov*) (1909–1942), poet și revoluționar bulgar. Versuri de un lirism accentuat, influențate de creația lui Maiakovski („Cântecul motoarelor”, „Versuri alese”). Executat pentru activitate antifascistă.

VAQUEZ [vakež], **Henri Louis** (1860–1936), medic francez. Prof. univ. la Paris. Lucrări în domeniul bolilor sistemului circulator și ale sângelui. ♦ *Poliglobulia Vaquez*, boală caracterizată printr-o proliferare malignă a precursorilor hematiilor.

VAR¹ (sl.) s. n. Oxid de calciu obținut prin calcinarea la anumite temperaturi a rocilor calcaroase, folosit mai ales ca liant al mortarelor în construcții; v. nestins. ♦ *V. stins* = hidroxid de calciu, care se obține prin hidratarea varului nestins. Folosit în construcții din cele mai vechi timpuri. Descoperit prin electroliză de *H. Davy* în 1808. Compoziția varului hidrolitic a fost stabilită în 1818 de ing. francez Louis Vicat (1786–1861). ♦ Suspensie de v. folosită pentru spoitul pereților; lapte de var.

varan

VAR² (< fr., engl. {s} fr. v[olt] a[m]père) [réactif] (METR.) Simbol pentru voltamper reactiv.

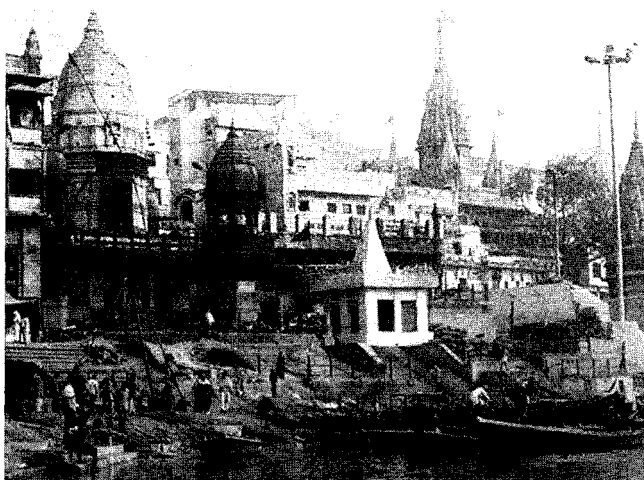
VARACTOR (< engl.) s. n. (TELEC.) Reactanță capacitivă variabilă, întrebuințată în scheme de amplificatoare parametrice; varicap.

VARAN (< lat., fr.) s. m. Reptilă sauriană din genul *Varanus*, familia varanide. Sunt preponderent carnivore și necrofage, robuste, diurne, cu gât alungit, corp masiv acoperit de solzi mărunți, gheare puternice, coadă lungă, limbă lungă, bifurcată, folosită pentru chemorecepție. Dimensiuni variate, în funcție de specie (de la 20 cm la peste 3 m lungime). Mușcătură foarte periculoasă datorită riscului de infectare cu diverse bacterii, dar și datorită veninului eliberat din partea bazală a dinților. C. 30 specii răspândite în zonele tropicale și subtropicale din Africa, Asia, Australia, Noua Guinee, V Oceaniei. Cel mai cunoscut este *v. de Komodo* (*Varanus komodoensis*), cea mai mare șopărlă din fauna

actuală a Globului, supranumit și „dragonul” sau „balaurul” de Komodo, întâlnit în ins. indoneziene Komodo, Rintja, Flores și Padar. Alte specii: *v. de Nil* (*Varanus niloticus*) și *v. de savană* (*V. exanthematicus*), răspândiți în Africa, *v. de Bengal* (*V. bengalensis*) și *v. galben* (*V. flavescens*) în India și Bangladesh, *v. verde* (*V. prasinus*) în Noua Guinee, *v. de apă* (*V. salvator*), foarte răspândit în Asia de S și Indonezia, *v. de mangrove* (*V. indicus*) în Australia, Noua Guinee, vestul Oc. Pacific. Unele specii sunt comercializate ca animale de companie.

VĂRANASÎ, oraș în N Indiei (Uttar Pradesh), port pe stg. fl. Gange; 1,21 mil. loc. (2001, aglomerația urbană). Nod feroviar și rutier. Aeroport. Ind. siderurgică, chimică, textilă, cosmetică, jucării, a sticlăriei, constr. de mat. feroviar, artizanat (obiecte sculptate din fildeș). Piață pentru bumbac, trestie de zahăr și cereale. Muzeu de arheologie. Universitate hindusă, cu cea mai mare bibliotecă de limbă hindi din țară (1915). Universitate sanscrită (1958). Unul dintre cele șapte orașe sfinte ale hinduismului, vizitat anual de mil. de pelerini, cu numeroase moschei („Alâmgîr”, ridicată în sec. 17 de împăratul mogul Aurangzeb), mănăstiri budiste, porți și peste 1 500 de temple, multe dintre ele din sec. 18, între care templul de aur Vișvanātha, închinat zeului Șiva, Sankātmochana dedicat zeului-maimuță Hanumān, templul Maratā, templul Durgā ș.a. Unul dintre cele mai vechi orașe din India, cu o locuire neîntreruptă începând din

Vărănasî. Vedere dinspre Gange

milen. 2 î.Hr. și cu un important rol religios, politic și economic în Antic. și Ev. Med. La începutul sec. 18 a devenit centrul principatului cu același nume, cucerit de Compania engleză a Indiilor de Est. În 1781 a fost centrul unei puternice răscoale antiengleze. Vechiul nume: *Kasi*. Până în 1956 s-a numit *Benares*.

VARANG (< fr.) s. m. Soldat mercenar de origine normandă care făcea parte din garda particulară a împăraților bizantini.

VARANGER FJORD [varanĝer fiu:r] sau **VARANGERFJORDEN** [varanĝerfiurdən], fiord norvegian pe țărmul M. Barents, care pătrunde adânc în coasta de NE a Norvegiei; 70 km lungime.

VARATEC (VĂRATIC sau VĂR-TEC), mănăstire de maici, situată în satul Varatec din com. Agapia, jud. Neamț, întemeiată în 1785 de fiica unui preot din Iași (călugărită sub numele de Olimpiada), pe locul unui schit vechi ridicat în 1588 prin grija boierului moldovean Ieremia Movilă. Biserica actuală, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, construită în anii 1808–1812 prin osârdia lui Iosif Ieromonahul și a simonahiei Olimpiada (reparată și pictată la interior în 1841 și repictată în 1882), este un edificiu eclectic care îmbină formele tradiționale moldovenești cu elemente neoclasiche. Distrusă parțial de un incendiu în anul 1900, a fost refăcută. Important centru de țesut covoare manuale și de veșminte bisericești. Muzeu de artă religioasă (evanghelii, manuscrise, veșminte bisericești, tapiserii, covoare, un epitaf din 1798, o dveră și un acoperământ de masă din 1838,

Varatec.

Biserica Adormirea Maicii Domnului

icoanele Sf. Arhanghel Mihail și a lui Iisus Pantocrator ș.a.) În incinta mănăstirii se află momântul poetei Veronica Micle (1850–1889). Inclusă ca obiectiv cultural în Parcul natural Vânători-Neamț.

VARĂ (lat. **vera* [ver = primăvară]) s. f. 1. (ASTR.) Perioada de timp cuprinsă între solstițiul de vară (22 iun.) și echinocțiul de toamnă (23 sept.). 2. (METEOR.) Anotimpul cel mai călduros al anului, care, în emisfera boreală, coincide, în mare măsură, cu v. (1). În România, v. se caracterizează prin temperaturi ridicate, precipitații neregulate, adesea cu caracter de aversă, ziua mai lungă decât noaptea etc. Calendaristic v. durează de la 1 iun. la 31 aug. ⇨ *Oră de v.* = oră de aglomerație, de afluență mare în circulație. ◆ (Adverbial, la sg., art.) În timpul verii. ⇨ *La vară* = în vara viitoare. *Astă-vară* = în vara trecută. *Peste vară* = în timpul verii. *De cu vară* = (încă) din timpul verii. ⇨ Loc. *De vară* = a) care este necesar în timpul verii; b) care se practică în timpul verii; c) care se coace vara; vărătic.

VARDALAH sau **VARDALACHOS, Constantin** (1775–1830, n. Cairo), medic, matematician și filolog grec. Profesor, apoi director al Academiei Domnești din București (1805–1815).

VARDAN MAMIKONIAN (?–451), comandant militar armean. A condus răscoala împotriva încercării autorităților persane de a impune zoroastrismul armenilor creștini. Cu toate că răscoala a fost înfrântă, iar liderii lor uciși în lupta de la Avarayr, persanii au renunțat la proiectul de a-i converti religioși pe armeni. **V.M.** a fost sanctificat.

VARDAR (în lb. greacă: *Axiós*), fl. în Pen. Balcanică (Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei și Grecia); 388 km. Izv. din masivul Suva Gora (m-ții Šar), curge mai întâi pe direcție S-N până la Zelino, după care face un arc de cerc schimbându-și cursul general pe direcție NV–SE, trecând prin Skopje, Veles și Gradsko, iar în aval de Gevgelija pătrunde pe terit. Greciei, vărsându-se în G. Salonic al M. Egee. Navigabil pentru vase mici până la orașul Veles. Afl. pr.: Treska, Pčinja, Babuna, Crna.

VAREC (< fr.) s. n. Nume dat unor alge marine brune, aruncate de valuri pe țărmul mării, care sunt folosite ca îngrășământ pentru pământurile nisipoase, ca materie primă la fabricarea sodiei sau iodului etc.

VAREGI (< fr.) s. m. pl. Denumire dată normanzilor de către slavii de răsărit, bizantini și arabi.

Edgar Varèse

VARENIUS, Bernhardus (numele latinizat al lui *Bernhard Varen*) (1622–c. 1650), geograf flamand. Unul dintre primii europeni care au descris Extremul Orient („*Descriptio Regni Japoniae*”, „*Geographia Generalis*”).

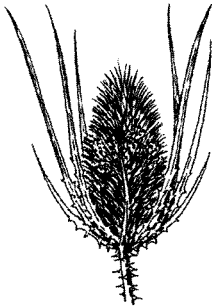
VARESE, oraș în N Italiei (Lombardia), la 48 km NV de Milano, în apropiere de lacurile Maggiore, Lugano și Como; 82,2 mii loc. (2006). Nod feroviar. Constr. de avioane, biciclete, motocicletele, frigider și aparataj electrotehnic. Fabriци de mobilă, încălțăminte, tricotate și de hârtie. Monumente: biserica San Giovanni (sec. 12–13), bazilica San Vittore (1580–1615), palatul ducilor de Este (1766–1773). Muzeu. Aici Garibaldi a obținut o victorie decisivă în fața trupelor austriece (1859).

VARESE [vare:z], **Edgar** (1883–1965), compozitor american de origine franceză. Creator ce a precedat prin descoperirile sale principalele orientări stilistice ale sec. 20. Scriură ce își depășește epoca („*Integrale*”, „*Arcana*” pentru orchestră mare, „*Ionizație*” pentru 37 de instrumente de percuție). Precursor al muzicii electronice; primul compozitor care a lucrat cu sunete și nu cu note muzicale.

VARGA, Ecaterina (1802–c. 1858), conducătoare a luptei țăranilor din M-ții Apuseni (1840–1847) împotriva autorităților habsburgice. Supranumită „*Doamna moților*”. Întemnițată între 1847 și 1851.

VARGAS, Getúlio Dornelles (1883–1954), om politic brazilian. Șef al guvernului (1930–1934), în urma unei lovitură de stat. Președinte al Braziliei (1934–1945 și 1951–1954). A promulgat o Constituție corporatistă și a introdus un regim dictatorial populist. Înălțat în 1945 și în 1954 prin lovituri de stat militare. S-a sinucis.

VARGAS LLOSA [bargas iosa], **Mario** (n. 1936), scriitor peruan.

varga-ciobanului

Naturalizat spaniol (1993). Unul dintre principalii reprezentanți ai literaturii latino-americane. Romane inspirate din narațiunea clasică spaniolă și romanele cavaleresti, reprezentând o frescă necruțătoare, cu accente ironice și satirice, a societății peruane („Orașul și câinii”, „Casa verde”, „Războiul sfârșitului lumii” — capodopera sa, „Conversație în catedrală”, „Omul care vorbește”). Eseuri („Orgia perpetuă”: Flaubert și Madame Bovary); piese de teatru („Domnișoara din Tacna”).

VARGĂ (lat. *virga*) s. f. 1. Nuia flexibilă și lungă. ♦ (La pl.) Mânunchi de bețe folosite în trecut ca instrument de pedeapsă corporală. ♦ Lovitură dată cuiva cu varga (1); urmă lăsată pe corp de o astfel de lovitură. 2. (P. analog.) Vergea subțire de metal. ♦ Baghetă. 3. (BOT.) *Varga-ciobanului* = plantă erbacee din familia asteracee (compozite), genul *Dipsacus*, cu tulpina și ramurile spinoase, frunze opuse și florile în capitule, având foliolele involucriului lungi, ghimpoase și receptaculul cu scuame rigide, aristate. *Vargă-de-aur* = splinută.

VARI (< fr.) s. m. Lemurian din pădurile Madagascarului de N, lung de c. 1,20 m (inclusiv coada), cu blana deasă, de culoare neagră cu alb (*Lemur variegatus*).

VARIA¹ (cuv. lat. „lucruri diferite”) subst. 1. Culegere bibliografică de scrieri diferite. 2. Rubrică a unei publicații care cuprinde articole scurte, note, informații etc. cu conținut variat.

VARIA² (< fr., lat., it.) vb. I 1. Intranz. A prezenta deosebiri, a fi diferit, felurit; a se deosebi. 2. Tranz. A schimba, a modifica, a da o formă diferită. 3. Intranz. (MAT.) A schimba valoarea.

VARIABIL, -Ă (< fr., lat.) adj., s. f. I. Adj. 1. Care variază, care se schimbă; schimbător. 2. (MAT.) Care variază (3). 3. (Despre cuvinte) Care

are forme diferite, care își schimbă terminația. II. S. f. 1. (MAT.) *V. independentă* = simbol indicând un element oarecare din domeniul de definiție al unei funcții. *V. dependentă* = simbol indicând un element oarecare din domeniul de valori al unei funcții. 2. *V. logică* = simbol marcând locul în care poate figura o expresie dintr-o anumită categorie; apare ca *v. propozițională* (de obicei „p”, „q”, „r”), reprezentând forme posibile ale propozițiilor complexe sau ca *v. de indivizi* (de obicei „x”, „y”, „z”) indicând locurile numerelor de obiecte în expresiile pentru funcții. 3. (STATIST.) Caracteristică statistică ce poate prezenta variație de la un element la altul al unei colectivități.

VARIABILITATE (< fr.) s. f. Însușirea a ceea ce este variabil (1). ♦ (BIOL.) Proprietate a materiei vii datorită căreia indivizii aceleiași specii prezintă unele diferențe sub aspect morfologic, fiziologic și comportamental. *V.* este determinată genetic, în cadrul unei populații existând alele diferite ale aceleiași gene din recombinarea cărora în cadrul reproducerii sexuate rezultă o mare diversitate de genotipuri. O altă cauză o constituie mutațiile genetice, care pot fi fixate reproductiv. *V.* are un rol important în asigurarea rezistenței la condiții nefavorabile de mediu și la boli (într-o populație existând de obicei unii indivizi cu o capacitate mai mare de rezistență la factorul respectiv). În cadrul speciei, *v.* este o componentă importantă a biodiversității.

VARIANTĂ (< fr.) s. f. 1. Aspect diferit față de forma considerată ca bază sau ca formă tipică a unui lucru, a unei acțiuni etc. ♦ Spec. Fiecare dintre lecțiunile diferite ale aceluiași text manuscris; fiecare dintre formele diferite ale unei creații literare, ale unui motiv artistic etc. care a suferit modificări, prelucrări etc. (în raport cu forma considerată de bază). 2. (LINGV.) Formă a unui element lingvistic (fonem, cuvânt, formă flexionară sau construcție sintactică) diferită de aspectul tipic al acestuia. 3. Drum care ocolește o porțiune de traseu, construit temporar în cazul executării unor reparații, pe porțiunea respectivă.

VARIANTĂ (< fr.) s. f. (FIZ.) Numărul factorilor unui sistem fizico-chimic care pot varia independent, fără ca numărul de faze ale sistemului să se modifice.

VARIAȘ, com. în jud. Timiș, situată în E. C. Mureșului, pe râul Sicsa; 6 114 loc. (2008). Stații de c.f. (în satele V. și Gelu). Expl. de petrol și gaze naturale. Centru viticol. Creșterea bovinelor și porcinelor.

Satul *V.* este atestat documentar în 1333 cu numele *Voras*. În satul Gelu, menționat documentar în 1454, se află biserica sârbească Sf. Ioan Botezătorul, construită în stil baroc (1746).

VARIAT, -Ă (< *varia*²) adj. 1. Care are mult aspecte; felurit, diferit, deosebit. 2. (FIZ.) *Mișcare variată* = mișcare a cărei viteză este variabilă. *Mișcare uniformă variată* = mișcare a cărei accelerație este constantă.

VARIATOR (< fr., it., rus.) s. n. (TEHN.) Schimbător de viteză cu variația continuă (fără trepte) a demultiplicării turății, care asigură transmiterea mișcării de la un arbore motor la un arbore principal condus.

VARIAȚIE (VARIATIUNE) (< fr., lat.) s. f. 1. Schimbare, transformare; stare a unui lucru care prezintă (multe) schimbări; trecere de la un aspect la altul. ♦ Diversitate, felurime. 2. (BIOL.) Schimbare a unei însușiri a organismului. Este un mijloc de realizare a variabilității speciilor. *V.* care afectează numai fenotipul nu se transmite urmașilor, pe când cele care afectează genotipul sunt ereditare. ♦ *V. adecvată* = *v.* conformă cu natura factorului de mediu care a determinat-o. *V. definită* = reacție uniformă a indivizilor față de un factor de mediu. *V. nedefinită* = reacție diferită a indivizilor din aceeași descendență față de același factor de mediu. 3. (MAT.) *V. a unei funcții* = diferența dintre valorile funcției în două puncte (în ordinea dată de domeniul de definiție). *Calculul variațiilor* = capitol al analizei funcționale care se ocupă cu studiul proprietăților variațiilor de funcții. 4. (LOG.) *Metoda variațiilor concomitente* = una dintre metodele inductive formulate de Fr. Bacon și J. Stuart Mill, conform căreia cauza sau una dintre condițiile necesare ale unui fenomen care prezintă variații rezidă în variațiile corespunzătoare ale unui alt fenomen. 5. (STATIST.) Schimbare a nivelului unei *variabile* statistice de la un element la altul în cadrul unei colectivități, sub influența factorilor esențiali și întâmplători. 6. (MUZ.; în forma *variațiune*) Transformare melodică, ritmică, armonică etc. pe care o suferă o temă muzicală. 7. (COREGR.) Dans solistic clinic de virtuoșitate.

VARICAP s. n. (TELEC.) Varactor.

VARIÇE (< fr., it., lat.) s. f. pl. Dilatație patologică permanentă, de formă neregulată, a unei vene, mai frecventă la membrele inferioare. Este însoțită de dureri și de tulburări trofice ale tesuturilor înconjurătoare. Apariția poate fi determinată de o insuficiență a valvulelor venoase, de

sedentarism, sarcină, obezitate, tromboflebite etc.

VARICELĂ (< fr.) s. f. Boală virală proprie vârstei copilăriei, foarte contagioasă, dar relativ benignă, caracterizată prin apariția unei erupții cutanate (cu stadiile de maculă, papulă, veziculă și crustă). Prin grataj se pot suprainfecta, evoluând spre stadiul de pustulă și pot cauza cicatrice permanente; vărsat de vânt. Se transmite prin contact direct.

VARICOCEL (< fr.; {s}) lat. *varix* „varice” + gr. *kele* „tumoare”) s. n. Dilatare a plexului venos pampiniform și a venelor spermatiche interne (vene care drenează sângele de la testicul); poate duce la o deteriorare a fertilității.

VARICOȘ, -OASĂ (< fr., lat.) adj. Care prezintă varice; care se referă la varice.

VARIEGAT, -Ă (< lat. *variegatus*) adj. Care prezintă pete sau dungi neregulate (ex. frunzele unor plante spontane sau ale unor varietăți de plante ornamentale).

VARIETATE (< fr., lat.) s. f. 1. Diversitate, felurime. 2. Înfațișare deosebită sub care se poate prezenta unul și același lucru; soi (deosebit). 3. (BIOL.) Categorie taxonomică inferioară speciei sau sub-speciei. *V. horticolă* = *v.* a unei specii de plantă obținută prin practici horticole, inexistentă în flora spontană (ex. chiparosul columnar). 4. (MAT.) Spațiu topologic dotat cu o structură suplimentară, prin definirea, în vecinătatea fiecărui punct, a unui sistem de coordonate care permite studierea din aproape în aproape a proprietăților diverselor obiecte definite în spațiul considerat.

VARIETE (VARIETEŢU) (< fr.) s. n. Spectacol teatral de gen ușor, în repertoriul căruia intră scheciuri, cuplete, dansuri, cântece etc.

VARIOLĂ (< fr., lat.) s. f. Maladie virală umană foarte gravă, care a provocat în trecut epidemii cu mare mortalitate în rândurile persoanelor nevaccinate, caracterizată printr-o erupție cutanată generalizată, care trece prin diferite stadii, lăsând cicatrice desfigurante; erupția apare concomitent și pe mucoase. A fost eradicată în 1979. Sin. *vărsat mare*.

VARIOMETRU (< fr. {i}; {s}) fr. *varier* „a varia” + gr. *metron* „măsură”) s. n. 1. (ELT.) Dispozitiv format din două bobine electrice, una fixă și alta mobilă, a cărei inducție echivalentă sau mutuală poate fi variată prin rotirea bobinei mobile în interiorul celei fixe. 2. (AV.) Aparat de bord pentru controlul zborului, care indică, pe baza diferenței

Varlaam

de presiune, viteza verticală de urcare sau cea de coborâre a unei aeronave.

VARISTOR (< fr.) s. n. (ELT.) Rezistor neliniar cu carbură de siliciu (carborundum), utilizat la fabricarea descărcătoarelor electrice cu rezistență variabilă.

VARLAAM (c. 1585–1657), cărturar, mitropolit al Moldovei (1632–1653). Militant al ortodoxiei („Răspunsul împotriva catehismului calvinesc”, tipărită, semnificativ, la mănăstirea Dealu din Țara Românească, 1645). A contribuit la răspândirea și introducerea tiparului în Moldova. Lucrări de literatură ecleziastică, dintre care reprezentativă este „Carte românească de învățătură” (prima carte românească tipărită în Moldova), culegere de cazanii și povestiri hagiografice traduse din slavonă. Prefața exprimă intenția autorului de a scrie într-o limbă accesibilă tuturor românilor. Cele trei imnuri pe care le cuprinde se situează printre primele încercări de versificație în limba română. Bucurându-se de o mare circulație, „Cazania” lui V. a contribuit substanțial la unificarea limbii române

literare. A îndeplinit și misiuni diplomatice în Țara Românească și Ucraina.

VARLAAM din Seminara (1290–1348), călugăr bizantin. Autorul unor opusculi împotriva isihaiștilor, din care s-a păstrat doar o „Scrisoare către Ignatius Isihastul”. Pledoaria sa pentru metoda rațională în teologie i-a adus condamnarea de către Sinodul din 1341. Refugiat în Occident, s-a convertit la catolicism.

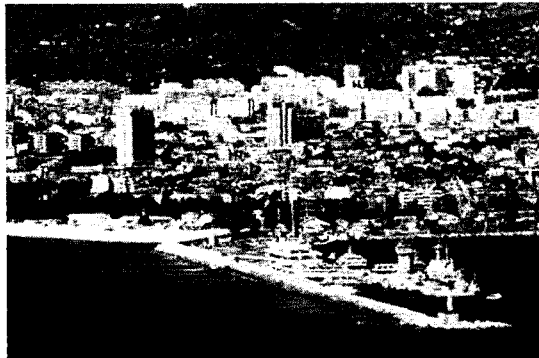
VARLAAMIȚI (< fr.; {s}) n. pr. *Varlaam* s. m. pl. Adepți ai ideilor lui *Varlaam din Seminara* despre rolul metodei raționale în teologie și îndumnezeire ca simplă imitare a lui Dumnezeu. Reprezentanți: Achindin, Ioan Chiparișiotul, Dimitrie Chidonis.

VARLAAM ȘI IOASAF, roman popular de mare circulație în Ev. Med. Redactat în sec. 6 de un călugăr creștin din Persia și tradus în greacă de Ioan Damaschin. Are la origine legende referitoare la viața lui Buddha. Pe terit. românesc a ajuns prin intermediar slavon în sec. 16, prima traducere românească (1648–1649), după manuscrise slavo-rusești, i se datorează lui Udrishte Năsturel.

VARMETRU (< fr.) s. n. Instrument electric pentru măsurarea puterii electromagnetice reactive.

VARMUS [uorməs], *Harold Elliot* (n. 1939), medic american, virusolog. Împreună cu J.M. Bishop a descoperit că, în anumite condiții particulare, și materia celulelor sănătoase ale organismului poate deveni oncogenă. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1989), alături de J. M. Bishop.

VARNA, oraș în NE Bulgariei, port pentru mărfuri și călători în golful omonim al Mării Negre; 312 mii loc. (2005). Aeroport. Bază navală. Șantier naval. Constr. de motoare Diesel; ind. electrotehnică, alim., textilă, de prelucr. a lemnului și a tutunului, ceramicii și chimică. Pescuit. Centru turistic. Sta-

Varna.
Vedere generală

țiune balneară. Izv. termale. Inst. Politehnic (1963). Academie navală. Institut oceanografic. Galerie de artă. Teatre. Operă. Festival anual internațional de muzică ușoară (iul.). Vestigii romane (temple și terme din sec. 2-4) și ale unor fortificații medievale. Ruinele unei biserici paleocreștine (sec. 5-6). Moschee (sec. 16). Între 1949 și 1956 s-a numit *Stalin*. În Antic., pe locul actualului oraș s-a aflat colonia grecească *Odessos*, întemeiată în sec. 6 î.Hr. A aparținut succesiv tracilor, macedonenilor și romanilor. Din 681 a făcut parte din Primul Țarat Bulgar (c. 679-1018) și apoi din cel de-al Doilea Țarat. În sec. 14, inclus în statul condus de Dobrotici, iar în 1391 a căzut sub dominația otomană. În urma Războiului Ruso-Româno-Turc (1877-1878) și prin hotărârile Congresului de la Berlin (1878), orașul a intrat în componența Bulgariei. *Lupta de la ~ Aici*, la 10 nov. 1444, a avut loc o mare luptă în care forțele unite ale ungarilor, polonilor și românilor, conduse de regele Vladislav I (sau III) (care și-a aflat moartea în luptă) și lăncu de Hunedoara, au fost înfrânte de armata otomană, comandată de sultanul Murad II. Victoria turcilor otomani asupra forțelor creștine a marcat sfârșitul efortului european de protejare a Constantinopolului. În același timp Imp. Otoman a dobândit controlul asupra Greciei peloponesiace și posibilitatea de a cucerii marea metropolă bizantină.

VARNIȚĂ (< bg., scr.) s. f. Ladă deschisă de scânduri, îngropată pe jumătate în pământ, folosită pe șantiere pentru stingerea varului sau pentru prepararea mortarelor. ♦ Groapă amenajată pentru construirea cuptoarelor de var; cuptor în care se arde piatra de var.

VAROLIO, Costanzo (1543-1575), anatomist italian. Cercetări și descoperiri privind anatomia creierului și a nervilor cranieni; a descris pentru prima oară unele formații din creier (ex. *puntea lui V.*).

VAROMETRU (< fr.; {s} fr. *var*² + *heure* „oră” + gr. *metron* „măsură”) s. m. Contor electric pentru înregistrarea directă a energiei electromagnetice reactive.

VARRO, Caius Terentius (sec. 3 î.Hr.), om politic și general roman. Consul în 216 î.Hr. Înfrânt de Hannibal în lupta de la Cannae (216 î.Hr.).

VARRO, Marcus Terentius (116-27 î.Hr.), erudit roman. Operă vastă, cuprinzând tratate privind agricultura („Economia rurală”, din care s-au păstrat trei cărți), filologia („Despre limba latină”, din care s-au păstrat 25 de cărți) și civilizația antică. Satire („Satirele”, din care s-au păstrat câteva fragmente). A organizat prima bibliotecă publică din Roma.

VARȘOVIA (WARSZAWA) [varʃava], capitala Poloniei, centrul ad-tiv al voievodatului Mazowieckie, situată în partea central-estică a țării, în C. Mazoviană, pe fl. Vistula (Wisła), la 386 km SE de M. Baltică; 1,7 mil. loc. (2006). Nod feroviar și rutier. Port fluvial. Aeroportul „Okecie”. Ind. siderurgică, a constr. de mașini, chimică, electronică, optică, farmaceutică, poligrafică, a mat. de constr., textilă, pielăriei și încălțămîntei, a confecțiilor, alim. Universitate (1818); Universitate tehnică (1828); Academie de științe (1952); Academie de muzică (1810); Academie teologică catolică (1954). Bibliotecă națională (1928), cu peste 7 mil. de volume. Muzeu național (1862); Muzeu tehnicii (1875); Muzeu etnografic (1888). Galeria de artă „Zacheta”.

Teatru național. Orchestră simfonică. Operă. Festival anual de muzică contemporană (toamna). Concurs internațional pentru pian „Frédéric Chopin”, o dată la 5 ani. Parcul „Lazienki”; Grădina saxună (1727). Grădina botanică. Parc zoologic. Monumente: bastionul Barbakan (sec. 15), catedrala Sf. Ioan (1300), în stil gotic, refăcut ulterior și restaurată în sec. 20, bisericile Sf. Sacrament (construită în 1683 de Jan III Sobieski), Sf. Maria (sec. 14), Sf. Bonifaciu (sec. 17) ș.a.; Castel regal (sec. 13, reconstruit în 1680), redeschis în 1980; Columna lui Sigismund III (1644); palatele Radziwiłł (sec. 18), azi sediul guvernului, Belvedere (sec. 17), Krasiński (sec. 17), Stazic (sec. 17); Palatul Culturii și Științei, construit în stil arhitectonic sovietic, în anii 1952-1955, cu un turn central de 234 m înălțime. Monumentul eroilor din ghetou. Clădirea Teatrului Mare (sec. 19). Centrul istoric al orașului a fost inclus (din 1980) în Patrimoniul cultural universal. — *Istoric*. Menționată pentru prima dată în 1224; capitală a cnezatului Mazoviei (1526). Din 1596 regele Sigismund III și-a mutat capitala la V. devenind, din 1609, definitiv capitala Poloniei. Ocupată de ruși (1794) și de prusieni (1795). Între 1807-1813 a fost capitala Marelui Ducat al V., creat de Napoleon I, iar din 1815 până în 1918, capitala Regatului Poloniei, inclus în Imp. țarist. În anii 1830-1831 și 1863-1864 a fost centrul răscoalelor poporului polonez pentru independență. După restabilirea independenței Poloniei (nov. 1918) a devenit capitala Republicii Polone. În perioada 1939-1945 a fost ocupat de trupele germane. În apr.-mai 1943 a avut loc o puternică răscoală a evreilor din ghetou, înăbușită cu o rară cruzime de hitleriști. La 1 ian. 1944, la V. s-a constituit în ilegalitate Consiliul Național al Țării (Krajowa Rada Narodowa). În aug.-oct. 1944 la V. s-a desfășurat insurecția populară, înăbușită de armata germană, care a distrus o mare parte a orașului. V. a fost eliberată de trupele sovietice în ian. 1945. La 14 mai 1955, opt state socialiste (Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, R.D.G., Polonia, România, Ungaria și U.R.S.S.; în 1968, Albania s-a retras) au pus bazele *Organizației Tratatului de la V.*

VARUNA (în hinduism), divinitate care apare în „Vede” ca zeu al Cerului și stăpân al Universului. Este paznicul ordinii cosmice și al moravurilor.

VARUS (cuv. lat.) adj. (ANAT.; despre membrele inferioare) Care

Varșovia. Palatul regal

este deviat spre interior în raport cu axa corpului (de ex. picior v.)

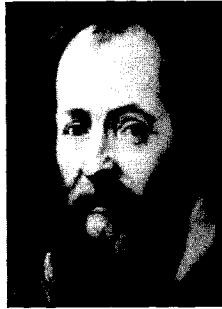
VARUS, Publius Quintilius (c. 46 î.Hr. — 9 d.Hr.), general și om politic roman. Guvernator al prov. Germania, unde s-a remarcat prin impunerea unei fiscalități excesive. A fost înfrânt și ucis în bătălia din pădurea Teutoburg, unde fusese atras de către Arminius, conducătorul cheruscilor; trupele sale au fost masacrate.

VARVĂ (< suedeză) s. f. Bandă distinctă, de grosime milimetrică, rezultată din depunerea diferențiată de la un anotimp la altul a sedimentelor lacustre din Scandinavia. **V.** depuse iarna sunt mai subțiri, argiloase, cele depuse vara sunt ceva mai groase, nisipoase, mai deschise la culoare. Pe baza lor s-a putut stabili pentru prima oară (în 1910) o cronologie riguroasă pentru Tardiglaciari și Postglaciari.

VARZĂ (lat. *viridia*) s. f. Plantă legumicolă biennială din familia brassicaceae (crucifere), cu frunze mari, care se învelesc unele pe altele formând o căpățână compactă (*Brassica oleracea*); frunzele se folosesc frecvent în alimentație, în stare verde sau conservate; conținut ridicat de vitamine A, B, C, săruri minerale, proteine. ♦ *V. creată* = varietate de *V.* cu frunzele foarte crețe și cu căpățâna afânată (*Brassica oleracea sabauda*). *V. de Bruxelles* = varietate de *V.* cu tulpina înaltă, de la care se consumă mai ales mugurii formați la subsuoara frunzelor (*Brassica oleracea gemmifera*). *V. roșie* = varietate de *V.* cu frunzele de culoare roșie-violetă (*Brassica oleracea f. rubra*); se consumă ca salată, mai ales conservată.

VARZEA (cuv. port.) subst. Pădure ecuatorială tipică, etajată, din câmpia aluvială a Amazonului, situată în zona inundată la apele mari.

VAS (lat. *vasum*) s. n. 1. Recipient. ♦ (Mai ales la pl.) Nume generic dat farfuriilor, oalelor, castroanelor, cânilor etc. folosite pentru prepararea și servirea mâncării. 2. (FIZ.) *Vase comunicante v. comunicant*. 3. Navă (1). 4. (ANAT.) Formație tubulară, de calibru și de lungime variabile, prin care circulă un lichid în organism (ex. *v. sangvin* — artere, capilare, vene, *v. limfatic*). 5. (BOT.) Celulă vegetală alungită sau tub capilar gol, provenit din fuziunea mai multor celule, prin care circulă seva în plante. *V.* și *trahee* (3), *traheidă*. ♦ *V. ciuruit* (sau *liberian*) = tub lung, format din celule vii suprapuse, cu pereții

Giorgio Vasari

intermediari perforați, prin care circulă seva elaborată în plante.

VASA v. Vaasa.

VASA (WASA), dinastie de regi ai Suediei (1523–1654) și Poloniei (1587–1668). Din această dinastie au făcut parte: în Suedia — *Gustav I* (1523–1560), întemeietorul dinastiei; *Eric XIV* (1560–1568), *Ioan II* (1568–1592), *Sigismund II* (1592–1599), care a ocupat și tronul Poloniei (ca *Sigismund III*) între 1587 și 1632, *Carol IX* (1599–1611), *Gustav II Adolf* (1611–1632) și *Christina* (1632–1654); în Polonia — *Vladislav IV* (1632–1648) și *Ioan (Jan) II Cazimir* (1648–1668).

VASAL (< fr., lat. m.) s. m. (în Ev. Med., în V. Europei) Persoană care, în schimbul unui beneficiu sau feud, datora suzeranului său omagiu, fidelitate și avea obligații civile și militare față de acesta.

VASALITATE (< fr.) s. f. 1. (în Ev. Med., în V. Europei) Ansamblul raporturilor sociale stabilite între membrii clasei dominante pe baza acordării vasaliilor de către seniori a unor feude, din care decurgeau obligații reciproce. 2. Situație de dependență politică a unei țări față de alta, cu păstrarea autonomiei.

Nicolae Vaschide

VASARELY [vazareli], **Victor** (1908–1997), pictor, grafcian și sculptor francez de origine ungară. S-a stabilit în Franța în 1930. Reprezentant al artei abstracte geometrice și initiator al artei cinetice. Creator al unui limbaj bazat pe efecte optice, compus din forme (cerul și pătratul) și culori pure, finisate cu o mare acuratețe tehnică.

VASARI [vaza:ri], **Giorgio** (1511–1574), pictor, arhitect și scriitor italian din Toscana. Reprezentant al manierismului (fresce la Palazzo Vecchio din Florența). A realizat porticul palatului Uffizi din Florența. Autor al celebrei lucrări „Viețile arhitecților, pictorilor și sculptorilor”, carte de primă importanță pentru istoria artei renascentiste, cu o largă circulație până în zilele noastre.

VASCHIDE, Nicolae (1874–1907, n. Buzău), psiholog, psihiatru și publicist român. Stabilite în Franța. Promotor al psihologiei experimentale („Tehnică psihologiei experimentale”, în colab. cu Ed. Toulouse și H. Piéron, „Eseu asupra psihologiei mâinii”, „Somnul și visele”).

VASCO DA GAMA v. Gama, Vasco da.

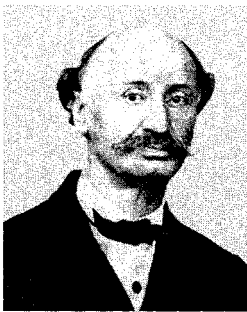
VASCONCELOS, José (1882–1959), filozof, scriitor și om politic mexican. Prof. univ. la Ciudad de México. Director al Bibliotecii Naționale (din 1940) și președinte al Institutului Mexican de Cultură Hispanică (din 1949). Ministru al Educației (1920–1924). Romane („Ulises Creolul”, „Dezastrul”) și lucrări de filozofie și istorie („Monismul estetic”, „Raza cosmică”, „Bolivarism și Monroism”).

VASCULAR, -Ă (< fr.; {s} lat. *vasculum* „vas mic”) adj. 1. (ANAT.) Care se referă la vasele sangvine sau limfice. ♦ *Sistem v.* = totalitatea vaselor sangvine și limfice din organism. *Tesut v.* = tesutul din care sunt formate vasele sangvine. 2. (BOT.) *Plantă v.* = plantă superioară care are în structura ei vase conducătoare (criptogamele vasculare și fanerogamele).

VASCULARIZAT, -Ă (< fr.) adj. (Despre țesuturi și organe) Care conține vase sangvine.

VASCULARIZAȚIE (< fr.) s. f. Totalitatea vaselor sangvine și limfice ale unui organ sau ale unei structuri biologice.

VASECTOMIE s. f. Secționare chirurgicală a celor două canale deferente (prin care ajung spermatozoizii din testicule în uretră).

Pavel Vasici-Ungureanu

VASELINĂ (< fr. {i}; {s} germ. *Was[ser]* „apă” + gr. *elaion* „ulei”) s. f. Produs vâscos fabricat prin rafinarea fracțiunilor grele de la distilarea țiteiului sau prin amestecarea unor uleiuri minerale cu parafină; este folosită în scopuri tehnice, farmaceutice și cosmetice.

VASICI-UNGUREANU, Pavel (1806–1881, n. Timișoara), medic și scriitor român. Acad. (1879). Unul dintre primii doctori în medicină români. A întemeiat și redactat prima revistă românească de medicină din Transilvania, „Higiena și școala” (1876–1882). Studii („Antropologia”, „Dietetica”), traduceri. Lucrări de popularizare. Autor de versuri, povestiri, aforisme, nuvele („Ruja” – prima novelă a unui scriitor transilvănean, cu subiect din lumea satului).

VASILACHE 1. Vasile (1907–1944, n. București), compozitor român de muzică ușoară. Actor (duo-ul Stroe și Vasilache). Șlagăre de muzică ușoară „Trurli”, „Du-mă acasă, măi tramvai”. **2. Vasile V.** (1941–1991, n. București), compozitor român de muzică ușoară. Fiul lui **V. (1)**. Muzică de teatru, șlagăre de muzică ușoară („Ploaia și noi”, „Vechiul pian”).

VASILACHE, Vasile (n. 1926, Unțești, Basarabia), scriitor român. Nuvele cu substrat cultural și filozofic, având în centru personaje complexe, cu destine „sucite” („Elegie pentru Ana-Maria”, „Surăsul lui Vișnu”). Romanul parabolă „Povestea cu cocoșul roșu”, capodoperă a literaturii postbelice basarabene, este o sinteză a formulelor tradiționale și moderniste, fiind prima lucrare care anticipează postmodernismul anilor '90 ai sec. 20.

VASILAȚI, com. în jud. Călărași, situată în SV C. Mostiștei, pe cursul inf. al Dâmboviței și pe pârâul Rasa; 4 251 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul V.). Fermă avicolă. Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. V. a făcut parte din jud. Ilfov. Biserica

Sf. Nicolae, în satul Popești (1654–1660, refăcută în sec. 18 și în 1864).

VASILCĂ (< n. pr. *Vasile*) s. f. Cap de porc împodobit cu panglici, cu flori etc. și purtat pe o tavă de către flăcăii care colindă în ajunul Anului Nou; p. ext. numele colindului care se cântă cu această ocazie.

VASILE, numele a doi împărați bizantini: **V. I** (867–886), întemeietorul dinastiei macedonene. Originar dintr-o familie de țărani din Macedonia, a dobândit importante dregătorii, iar în 866 a devenit coîmpărat al lui Mihail III, pe care l-a ucis în anul următor, rămânând singur împărat. A promulgat un nou cod de legi (*Procheironul*, 870–879) și a reprimat, în 872, mișcarea paulicienilor. În timpul domniei sale, Imp. poartă lupte cu arabii în reg. Eufkratului (873) și în S. Italiei (878); **V. II Bulgaroctonul** („Omorătorul de bulgari”) (976–1025), fiu al împăratului Roman II, coîmpărat (din 960). În timpul domniei sale, forța militară a Imp. Bizantin a atins apogeul. A consolidat autoritatea centrală, reprimând răscoalele din Asia Mică (979 și 989) și a desfășurat un îndelungat război (986–1018) împotriva Primului Tarat Bulgar. După repetate biruințe, a urmat victoria zdrobitoare de la poalele muntelui Belasica (29 iul. 1014), în care mulți bulgari au fost uciși, iar c. 14 000 dintre prizonieri au fost orbiți; în cele din urmă, statul bulgar, complet cucerit, a fost lichidat (febr. 1018). Pentru prima oară de la invazia slavilor, întreaga Pen. Balcanică aparținea din nou Imp. Bizantin. De asemenea, a făcut importante achiziții terit. în Armenia și Georgia. A încercat prin *Novella* din 996 să îngrădească procesul de acaparare a pământurilor de către stăpânii feudali (*dinați*).

VASILE (1577–1659), protopop din Șcheii Brașovului, primul cronicar de limbă română din Transilvania. „Cronica” sa, păstrată sub formă de rezumat, dă informații privind istoria Șcheilor Brașovului între 1392 și 1633.

VASILE CEL MARE, Sfântul ~ (c. 330–379), monah, apoi episcop de Cezarea și mitropolit al Capadociei (370–379). Fratele Sf. *Grigorie de Nysa*. Adversar al *arianismului*. Autor de scrieri teologice („Hexameron”, „Despre Duhul Sfânt”), de drept canonic și de reguli monahale, urmate și azi de monahii răsăriteni. Fondator al unor instituții de ajutorare a săracilor. Alături de Grigorie de Nazianz și Grigorie de Nysa, este considerat fondatorul „ortodoxiei niceene” care a fundamentat conceptul despre *Sfânta Treime*.

Părinte al Bisericii. Canonizat. Prăznuit de biserică pe 1 ian.

VASILE LUPU (pe numele adevărat *Lupu Coci*), domn al Moldovei (1634–1653, apr.–iul. 1653). Originar dintr-o familie din Epir, protejată de domnul Radu Mihnea. Mare dregător sub *Miron Barnovschi*. Respingând condițiile boierilor, a obținut domnia de la Poarta Otomană (1633), care a constituit singurul său sprijin extern întreaga domnie. După modelul lui Radu Mihnea a urmat o politică „imperială” de tip bizantin, patronând Ortodoxia în Imp. Otoman. Pe plan intern nu s-a sprijinit pe boierii greci, ci doar pe rudele sale. O politică fiscală echilibrată și sprijinirea boierimii mijlocii și mici și a țărănimii i-au adus liniștea internă. Aceasta i-a permis realizări culturale remarcabile: ctitorirea Trei Ierarhilor din Iași, unde a întemeiat o „academie”, aducerea tiparului în Moldova, introducerea primului îndreptar juridic („Cartea românească de învățătură”), întâia protejare a monumentelor istorice, refacerea unei cetăți, chiar cu titlul de mănăstire (Cetatea Neamț). Sub scutul Porții Otomane a încercat să dobândească și stăpânirea Țării Românești, mai întâi pentru fiul său Ioan, apoi pentru el însuși, provocând riposta diplomatică și militară a lui Matei Basarab (1635, 1637, 1639, 1653). **V.L.** a refuzat tutela principilor Râkóczești ai Transilvaniei, a înclinat în ascuns spre Polonia, a fost nevoit să accepte alianța cu cazacii lui Bogdan *Hmelnițki*, dar a fost alungat din scaun de acțiunea logofătului *Gheorghe Ștefan* și a boierilor rufe ale acestuia, cu ajutor din Transilvania și Țara Românească. Un timp prizonier la *Edicule* (Yedikule), a murit un an după eliberare (1661).

Vasile Lupu

ILLUSTRATIONS BY STU. C. CLAINSRU, PRINCES OF DOMESTIC DOMESTIC PRINCES D. G. PERSIANE, MOLDAVIAN PRINCES, ETC.

VASILE MANGRA (din botez *Vichentie*) (1850–1918, n. Săliște–Săldăbagiu, jud. Bihor), cleric și istoric român. Acad. (1909). S-a călugărit (1879). Prof. la Institutul Teologic din Arad. Vicar al Consistoriului ortodox român din Oradea (1900–1916) și mitropolit al Ardealului (din 1916). Unul dintre conducătorii luptei românilor transilvăneni pentru drepturi politice. În ultima parte a vieții a adoptat o poziție diametral opusă crezului său politic național. Op. pr.: „Șaguna ca organizator constituțional”, „Mitropolitul Sava II Brancovici”.

VASILE „MÂNĂ DE ARAMĂ” (?–932), conducător al răscoalei țărănești din Imp. Bizantin, cu centrul în NV Asiei Mici (932). Prins și pedepsit de autorități prin tăierea unei mâini, V. s-a reîntors în mijlocul răsculaților și, făcându-și o mână de aramă, a continuat lupta. După înfrângerea răscoalei a fost ars pe rug la Constantinopol.

VASILE, Radu (n. 1942, Sibiu), istoric și om politic român; național-țărănist. Prof. univ. la București. Secretar general al Partidului Național Țărănesc Creștin Democrat (1990–1999). Prim-min. al României (apr. 1998 – dec. 1999).

VASILE ROAITĂ v. Eforie.

VASILESCU, Emilian (1904–1985, n. Herăști, jud. Ilfov), teolog român. Prof. univ. la București. Lucrări de apologetică, folozofie religioasă și istoria religiilor („Apologeti creștini români și străini”); manuale și culegeri de lecturi religioase-morale pentru învățământul teologic secundar.

VASILESCU, Ion (1903–1960, n. București), compozitor român. Opere și comedii muzicale („Suflet candriu de papugiu”); muzică de scenă și de film, melodii de muzică ușoară de largă popularitate.

VASILESCU, Paul (n. 1936, Sărăteanca, jud. Buzău), sculptor român. Prof. univ. la București. Unul dintre

Paul Vasilescu. „Mircea cel Bătrân”

cei mai de seamă reprezentanți ai plasticii românești contemporane. O viziune personală a construcției volumelor, în care arhitectura riguroasă a ansamblului se asociază cu un modelaj de mare sensibilitate și expresivitate. Excelent portretist, autor al mai multor monumente ca: „Petru I Mușat”, „Ion Andreescu”, „Ionel Brătianu”, „Al. Ioan Cuza”. Participat la mai multe expoziții de avangardă.

VASILESCU, Răzvan (n. 1954, Ploiești), actor român de teatru și film. Pe scenă („Amadeus”, „Liber-tinul”) și pe ecran („Balanta”, „Stare de fapt”, „Marfa și banii”, „Niky Ardelean colonel de rezervă”) impune un personaj dinamic, dominator, adesea agresiv, uneori abject.

VASILESCU, Tora (n. 1951, Tulcea), actriță română de teatru și film. Interpretă de prim plan în filmele anilor '70-'80 ai sec. 20 unde se remarcă prin franchețe, vivacitate și autenticitate, colorate de un anume simț al umorului („Proba de microfon”, „Casa dintre câmpuri”, „Glissando”, „De ce trag clopotele, Mitică?”). Roluri în teatru („Dimineața pierdută”, „Mobilă și durere”, „Somnoroasa aventură”).

VASILESCU-KARPEN, Nicolae (1870–1964, n. Craiova), inginer și om de știință român. Acad. (1923), prof. univ. la București. Ministru al Industriei și comerțului (1931–1932). Importante lucrări în domeniul electrotehnicii, hidromecanicii, al construcțiilor („Fenomene și teorii noi în electrochimie și chimie fizică”, „Nouvelle théorie des piles électriques”). Monografii („Viata și opera lui Galileo Galilei”, „Viata și opera lui Anghel Saligny”). Constructor al

stațiilor de telegrafie fără fir de la Băneasa (1915).

VASILEVSKI [vesiliefski], **Aleksandr Mihailovici** (1895–1977), mareșal și om politic sovietic. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a comandat Frontul 3 bielorus (1945) în Europa și forțele armate sovietice de pe frontul din Extremul Orient împotriva Japoniei (1945). Ministru al Apărării (1949–1953).

VASILU, numele a trei mari cneji ai Moscovei. Mai importanți: 1. **V.I Dmitrievici** (1389–1425). Și-a extins stăpânirea asupra unor însemnate terit. (Nijni Novgorod și Murom, 1392) și a luptat împotriva tătarilor și lituanienilor. 2. **V. III Ivanovici** (1505–1533). Prin alipirea Pskovului (1510), a Smolenskului (1514), a cnezatului Reazan (1521) ș.a., a continuat politica de centralizare și unificare a statului rus. A luptat împotriva tătarilor din hanatele Crimeii și Kazan.

VASILIEV [vasilijif], **Vladimir Viktorovici** (n. 1940), balerin și coregraf rus. Prim-solist (1958–1988) al Teatrului Mare din Moscova („Spartacus”, „Ivan cel Groaznic”), al cărui director a devenit în 1995. Creator al unor spectacole de mare originalitate („Icar”, „Macbeth”, „Retrospective”).

VASILU IVANOVICI ȘUISKI, țar al Rusiei (1606–1610), ales de boieri. În timpul domniei lui a avut loc Războiul țărănesc (1606–1607), condus de Ivan *Bolotnikov*. A purtat lupte cu falsul Dimitrie II, sprijinit de poloni. Înălțat în urma unei revolte a boierilor.

VASILIȘC (< ngr.) s. m. Denumirea româniată (sub influență grecească) a *basiliscului*.

VASILIU, Amilcar (1900–1994, n. Craiova), agronom și pedolog român. Acad. (1963), prof. univ. la Cluj-Napoca și la București. Cercetări și studii asupra proprietăților fizice ale solului și a diferitelor zone în vederea sporirii producției agricole,

Ion Vasilescu

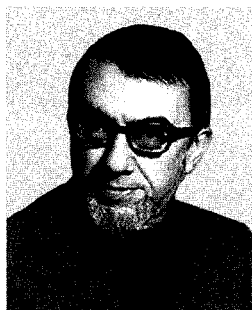

Nicolae Vasilescu-Karpen

Amilcar Vasiliu

Emanuel Kant Vasiliu

Haralambie Vasiliu

precum și asupra nutriției plantelor („Cercetarea solului prin metode fizice”, „Enciclopedie agricolă”, „Agrotehnica”, „Asolamentele raționale”). Cursuri universitare.

VASILIU, Constantin (Piky) Z. (1882–1946, n. Focșani), general român. Inspector general al Jandarmeriei (1940–1944) și subsecretar de stat la Ministerul de Interne pentru Poliție și Siguranță (1942–1944). Arestat (aug. 1944), transportat în U.R.S.S., readus în țară (apr. 1946). Judecat împreună cu Ion Antonescu, a fost condamnat la moarte și executat (1 iun.).

VASILIU, Emanuel Kant (1929–2001, n. Chișinău), lingvist român. Acad. (1992), prof. univ. la București. Specialist în fonologie („Fonologia limbii române”, „Fonologia istorică a dialectelor daco-române”), gramatică („Sintaxa transformațională a limbii române”, în colab.) și lingvistică generală („Teoria generală a limbii”). Alte lucrări: „Introducere în teoria textului”, „Elemente de filosofie a limbajului”.

VASILIU, Gheorghe (1892–1954, n. Plopana, jud. Bacău), general român de aviație. Comandant al Regiunii 3 aeriene (1940–1944), al Corpului aerian (aug.–nov. 1944). Subsecretar de stat la Ministerul de Război pentru Aviație (1944–1945). Arestat în 1951, a murit în închisoarea de la Sighet.

VASILIU, Haralambie (1880–1953, n. sat Hoisești, jud. Iași), agrochimist român. Prof. univ. la Iași. Unul dintre fondatorii Facultății de Științe Agricole din Iași (1933). Cercetări asupra acizilor organici, fertilizării solului, influenței cuprului asupra plantelor. A elaborat metode noi de analiză a solului. Tratamente („Chimia agricolă”). Alte lucrări: „Analiza pământului”, „Nutrirea animalelor și a omului”. M. post-mortem al Acad. (1990).

VASILIU-BIRLIC, Grigore (1905–1970, n. Fălticeni), actor român de teatru și film. Strălucit interpret de comedie. Specializat în roluri de comedie bufă în care își pune în valoare arsenalul de grimase și gaguri fizice, dar atunci când textul i-o cere este capabil de o interpretare în cheie tragicomică („Avarul”, „Topaz”, „Fata fără zestre”). Bogat repertoriu caragialian pe scenă („O scrisoare pierdută”, „Conu Leonida față cu reacțiunea”) și pe ecran („D-ale carnavalului”, „Vizita”, „Mofturi 1900”, „Două lozuri”).

VASILIU-RĂȘCANU, Constantin (1887–1980, n. Bârlad), general român. Comandant al Brigăzii (Diviziei) Munte (1942–1943) și al Corpului 5 teritorial (1944–1945). S-a remarcat în luptele de la Sevastopol și în Kuban, precum și în operațiunile militare împotriva trupelor germane pe Valea Prahovei. Ministru de Război (1945–1946) în guvernul dr. Petru Groza, a contribuit la promovarea procesului de politicizare a armatei.

VASLUȚ, v. Vaslui (1).

VASLUI 1. Râu în E România, afl. stg. al râului Bârlad pe terit. municipiului Vaslui; 66 km. Izv. din N pod. Bârlad, de pe pantele de S ale

dealului Repedea, de la 340 m alt., și are o direcție predominantă de curgere de la N la S, drenând partea de E a Pod. Central Moldovenesc. Are un bazin hidrografic asimetric (mai dezvoltat pe dreapta), iar pantele cursului său înregistrează valori accentuate în zona superioară (4–8%) și foarte reduse la vărsare (0,3%). În timpul verilor secetoase, râul V. are tendință de secare, iar la viiturile provocate de ploile torențiale produce inundații. Pe cursul mijlociu a fost construit lacul de acumulare Solești (420 ha; vol.: 15 mil. m³) pentru regularizarea debitelor sale. Râul V. mai este cunoscut și sub numele de *Vasluț*. Afl. pr.: Rediu, Lunca, Valea Fereștilor. 2. Municipiu în extremitatea de E a României, reșed. de jud. cu același nume, situat în Pod. Central Moldovenesc, în zona de contact cu colinele Tutovei, la 110–170 m alt., la poalele dealului Chițoc, în zona de confl. a râului V. cu râul Bârlad; 70 841 loc. (2008). Stație de c.f. (inaugurată la 13 nov. 1886). Nod rutier. Expl. de argilă și de luturi loessoide (din dealul Chițoc). Întreprinderi producătoare de ventilatoare și reductoare, aparate de măsură și control, de materiale izolatoare, mat. de constr., mobilă, conf., tricotate, produse alim., textile. Abator. Centru viticol și de vinificație. Ferme de avicultură și apicultură. Poligrafie. Muzeul județean „Ștefan cel Mare” (fondat în 1974 și inaugurat la 26 sept. 1975), cu secții de arheologie, istorie, etnografie, artă plastică, artă populară. Casa memorială „Constantin Tănase”. Biblioteca județeană „Nicolae Milescu” (1951). Spital (1864). Festival anual de satiră și umor „Constantin Tănase”, în luna sept. (din 1981). Pe terit. municipiului se află rezervația naturală Nisipăria Hulubăț (2,5 ha), punct fosilifer. Săpăturile arheologice efectuate în perimetrul orașului (1958) atestă că așezarea este

Grigore Vasiliu-Birlic

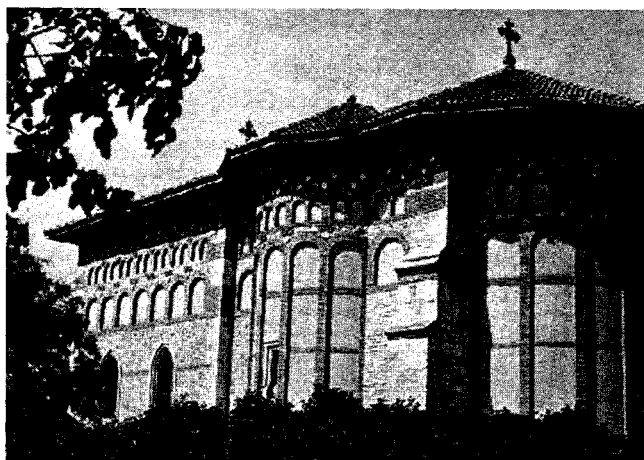

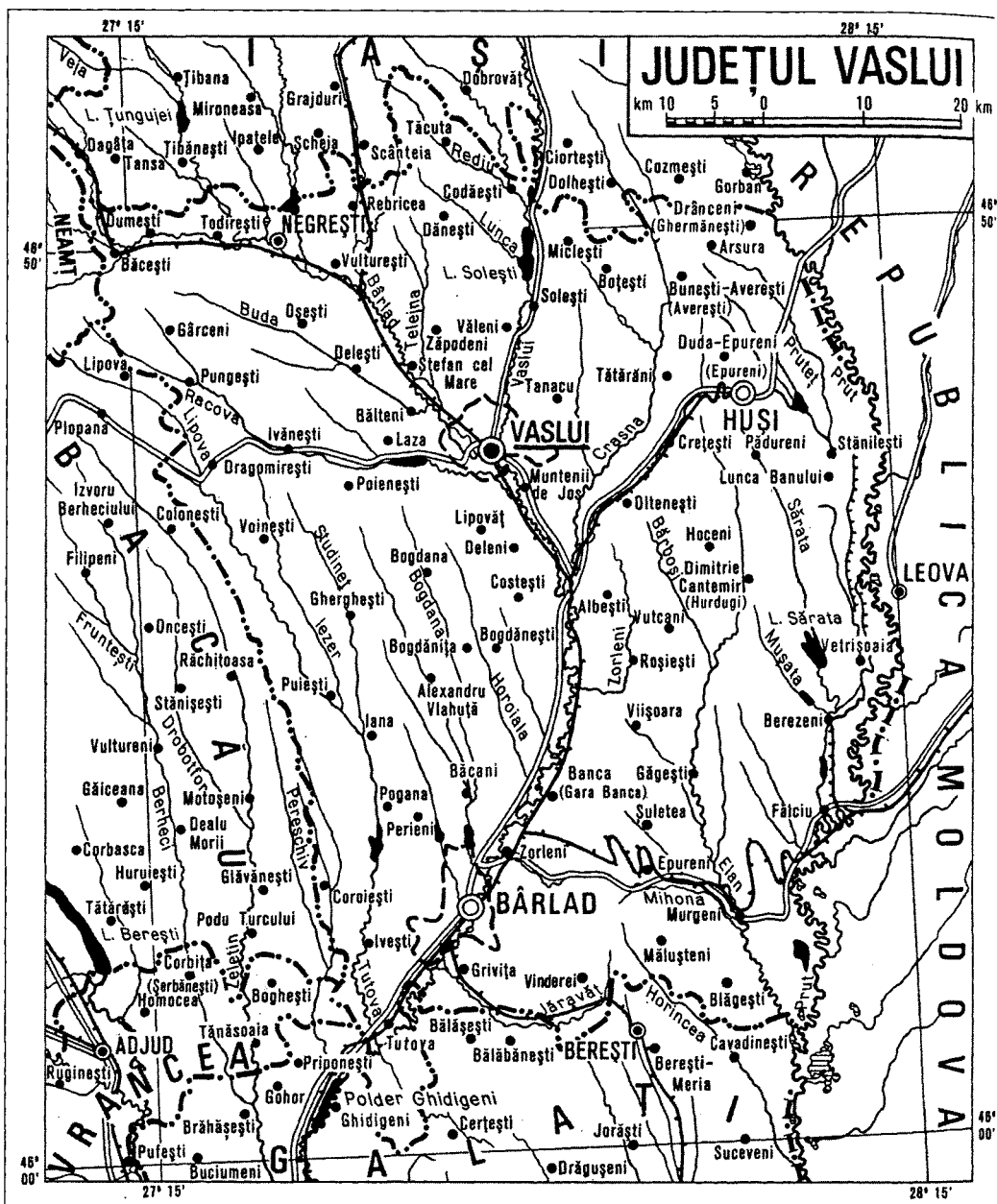
locuită neîntrerupt din Neolitic și până în prezent, confirmată de nenumăratele vestigii (ceramică, arme, podoa-be etc.). Prima mențiune documentară datează din 1375. În timpul domniei lui Alexandru cel Bun, localitățile ca oraș și punct de vamă. În 1418, la V. au fost colonizate mai multe familii de armeni. În nov. 1439 și dec. 1440, orașul a fost jefuit și incendiat de tătari. La 28 mai 1444, V. apare consemnat ca târg, iar în 1470 devine reșed. domnească a lui Ștefan cel Mare. În ziua de marți, 10 ian. 1475, la S de V., în locul numit „Podul Înalt”, oastea Moldovei, formată din c. 40 000 de oșteni (majoritatea răzeși, precum și c. 5 000 de secui, 1 800 unguri, 2 000 poloni), cu 20 de tunuri, aflată sub comanda lui Ștefan cel Mare, a repurtat o strălucită biruință asupra armatelor turco-muntene invadatoare (c. 120 000 de oșteni și un număr mare de tunuri), conduse de Soliman-pașa (Hadâmbul), beglerbeg al Rumeliei. Această luptă, cunoscută și sub numele de lupta de la Podul Înalt sau de la Racova (numele râului care confl. cu Bârladul în aval de Vaslui), este cea mai importantă victorie din istoria medievală a Moldovei, cu un larg răsunet european. Orașul V. a fost declarat municipiu la 27 iul. 1979. Monumente: Curtea Domnească, construită, probabil, de Alexandru cel Bun la începutul sec. 15, incendiată de tătari în dec. 1440, refăcută de Ștefan cel Mare în 1491 și rămasă în ruină din sec. 16; biserica Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul (23 m lungime și 8,60 m lățime) a fost construită lângă Curtea Domnească în 1490 prin grija lui Ștefan cel Mare, în amintirea bătăliei din 1475 de la Podul Înalt. Biserica a fost supusă unor refaceri (în 1820), reparații (1889–1890 — pictată în 1894 de G. Ioanid) și restaurări ample (1922–1925); biserica Cuvioasa Parascheva (ante 1644); biserica romano-catolică (sec. 16); Mausoleul din cimitirul orașului (operă din 1934 a sculptorilor I. Scutari și Louis Severino), închinat eroului Peneș Curcanul; Palatul Prefecturii, construit în 1972 după planurile arhitectului Nicolae Vericeanu; statuia lui Ștefan cel Mare, operă din bronz realizată de sculptorul Eftimie Bârleanu. În localit. componentă Brodoc se află biserica Sf. Gheorghe (ante 1809, recondiționată în anii 1860–1864). 3. Județ în ENE României, la granița cu Republica Moldova, axat pe cursul mijlociu al râului Bârlad; 5 318 km² (2,23% din supr. țării); 456 020 loc. (2008), din care 41,6%

în mediul urban; densitatea: 85,7 loc./km². Reșed.: municipiul Vaslui. Orașe: Bârlad (municipiu), Huși (municipiu), Murgeni, Negrești. Comune: 81. *Relieful* se caracterizează printr-o puternică fragmentare și o înclinare generală de la N la S, fiind alcătuit din ansambluri de coline și văi largi care aparțin părții central-estice a pod. Moldovei. În N jud. V. se află partea de S și SE a Pod. Central Moldovenesc, alcătuit predominant din formațiuni sarmațiene, care atinge cota de 461 m în dealul Cuculia (alt. max. de pe terit. jud. V.). În acest areal se evidențiază numeroase cueste (între care se remarcă coasta Racovei), alunecări de teren, văi torențiale etc. Zona central-vestică a jud. V., la V de râul Bârlad, este ocupată de prelungirile estice ale colinelor Tutovei, constituite dintr-un ansamblu de culmi deluroase înalte, înguste și prelungi, afectate de frecvente procese de eroziune a solului și degradări de teren. La E de cursul mijlociu al Bârladului, se extind dealurile (sau colinele) Fălciiului, reprezentate printr-o culme principală cu direcție N-S, iar culmile secundare ce se desprind din aceasta sunt asimetrice. În extremitatea SE a jud. V. se află depr. Elanului în care o mare dezvoltare o au diversele procese de versant (șiroiri, ogașe, alunecări și prăbușiri de straturi etc.). Relieful de acumulare este reprezentat prin terase, conuri de dejecție, șesuri, glacisuri, lunci ș.a. *Clima* temperat-continentală, cu nuanțe excesive, cu ierni geroase, veri călduroase și secetoase, amplitudini diurne și anuale mari, vânturi uscate și fierbinți în timpul

verii și viscole iarna. Temp. medie anuală variază între 8°C în zonele de podiș și de dealuri și 9,8°C în reg. mai joase. Temp. max. absolută (40,6°C) a fost înregistrată la Murgeni (21 aug. 1952), iar cea minimă (-32°C) la Negrești (20 febr. 1954). Precipitațiile au o răspândire teritorială inegală, însumând c. 600 mm anual în sectoarele deluroase și de podiș și cantități mai mici în zonele depresionare (400–500 mm anual), secetele reprezentând un fenomen frecvent pentru jud. V. În timpul iernii bate Crivățul, iar vara se resimte Suhoveiul, vânt fierbinte și uscat. *Rețeaua hidrografică*, cu o densitate medie de 0,37 km/km², este reprezentată prin râurile aliohtone Bârlad și Prut (acesta din urmă mărginește jud. V. la E, formând pe 171 km granița cu Republica Moldova), cu debite mari și scurgere permanentă, precum și de o rețea hidrografică autohtonă, cu văi scurte, debite mici și o scurgere semipermanentă. Râurile autohtone tributare Bârladului sunt Șacovăț, Velna, Stavnic, Telejna, Vaslui, Crasna (cu afl. său Lohan), Idriciu, Buda, Racova, Simila, Tutova ș.a. iar cele care se varsă în Prut sunt Pruteț, Sărata, Elan ș.a. De-a lungul multor văi au fost construite baraje în urma cărora s-au format salbe de lacuri folosite pentru regularizarea debitelor râurilor, cât și pentru irigații, piscicultură etc. Cele mai importante lacuri de acumulare sunt: Căzânești (180 ha) pe râul Durduc, Solești (420 ha) pe râul Vaslui, Pușcași (269 ha) pe Racova, Mânjești (310 ha) pe Crasna. *Resursele naturale* sunt reduse, fiind reprezentate doar prin roci de

Vaslui. Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul

construcție (gresii, calcare oolitice, argile, luturi, balast), prin mici suprafețe de păduri și prin câteva izvoare cu ape minerale, în special sulfuroase (Drânceni, Murgeni, Gura Văii, Pungești). *Industria* vasluiană, amplasată cu precădere în centrele urbane, produce rulmenți, elemente de automatizare electronică, mașini-unelte, utilaje pentru ind. alim.,

armături din fontă, aparate de măsură și control, mobilă, confecții, tricotaje, covoare, fire și țesături din bumbac, fire și fibre sintetice, încălțăminte, obiecte de uz casnic, vată minerală, cărămizi, cahle de teracotă, ulei, preparate din carne și lapte, conserve de legume și fructe, lapte praf, coniac, vermut, vin, zahăr ș.a. *Agricultura* dispune de condiții

pedoclimatice relativ bune, dar cu unele probleme cauzate de secetele frecvente și de extinderea mare a terenurilor degradate. La sfârșitul anului 2000, fondul funciar al jud. V. includea 402 205 ha terenuri agricole (din care 397 396 ha, respectiv 98,8% în proprietate privată), 70 499 ha acoperite cu păduri, 8 226 ha cu ape și bălți și 50 910 ha alte

categorii de terenuri. În același an, din totalul supr. agricole, 283 993 ha (70,6%) erau terenuri arabile, 90 358 ha pășuni, 7 377 ha fânețe naturale, 16 497 ha vii și pepiniere viticole și 3 980 ha livezi și pepiniere pomicele. Se cultivă porumb, grâu și secară, floarea-soarelui, plante de nutreț, orz și orzoaică, ovăz, leguminoase pentru boabe, cartofi, tomate, ceapă, varză, tutun ș.a. Viticultură, cu vechi tradiții (din sec. 14) în podgoria Huși, are în prezent plantații de viță de vie din soiurile Aligoté, Fetească albă, Pinot gris, Riesling, Cabernet Sauvignon, Muscat Ottonel, Chasselas, Muscat Hamburg ș.a. Alte podgorii sunt în arealele localit. Averești, Vutcani, Olteștești, Șuletea, Ivănești ș.a. Pomicultura, cu livezi compacte în zonele Huși, Duda, Deleni, Vutcani, Ivești, Costești, Grivița, are o structură variată (pruni, meri, peri, cireși, vișini, nuci, caiși ș.a.). Se cresc bovine, porcine, ovine, caprine și cabaline; avicultură; apicultură; piscicultură (în iazuri). *Căile de comunicație* rutiere și feroviare prezintă un grad înalt de concentrare și o densitate maximă în zona centrală a jud. V. unde se evidențiază mai multe noduri feroviare (Podeni, Crasna, Zorleni, Bârlad) și rutiere (Vaslui, Mărășeni, Crasna, Podeni, Bârlad ș.a.). La începutul anului 2001, lungimea rețelei feroviare era de 250 km (neelectrificate), cu o densitate de 47 km/1 000 km² de terit., iar cea a drumurilor publice însuma 2 141 km (din care 554 km drumuri modernizate), cu o densitate de 40,3 km/100 km² terit. O importanță deosebită pentru jud. V. o are drumul european E 20 care vine de la București prin Buzău-Focșani-Mărășești străbătând o parte a jud. V. pe la Bârlad-Crasna-Huși trecând prin punctul de frontieră Albița (vamă) în Republica Moldova. În afara diverselor obiective turistice din Vaslui, Bârlad, Huși, ș.a., se remarcă cetatea traco-getică din satul Arsură, extinsă pe 25 ha, datând din sec. 4-2 î.Hr., stațiunile neolitice de la Poienestii, Perieni, Huși, câmpul de bătălie de la Podul Înalt, mausoleul eroului Peneș Curcanul ș.a. La acestea se adaugă centrele de olărit de la Brădești și Dumești, de țesături populare de la Stănițești, Ivești, Văleni, Rafaila precum și rezervațiile naturale Băleni - 22 ha, Bădeana - 126,7 ha, Hârboanca-Brăhăsoaia - 43,1 ha, Seaca-Movileni, Fâneța de la Glodeni - 6 ha, Tanacu - Coasta Rupturile - 6 ha, paleontologice (Mânzați - aici a fost descoperit scheletul unui mamifer uriaș, înrudit cu elefantul

- *Dinotherium gigantissimum*, conservat în întregime și expus la Muzeul „Grigore Antipa” din București, Mălușteni - 10 ha), geologice (cineritele de la Nuțasca-Ruseni) ș.a.

VASO- (< fr., it.; {s} lat. vas) Element de compunere cu sensul „(referitor la) vas de sânge”, „circulație vasculară”, cu ajutorul căruia se formează substantive și adjective.

VASOCONSTRICTOR. -OARE (< fr.) adj. Care provoacă vasoconstricția.

VASOCONSTRICTIE (< fr.) s. f. (FIZIOL.) Micșorare a lumenului unui vas sangvin prin contracția fibrelor musculare netede din pereții săi, produsă prin mecanisme neuroase, hormonale sau medicamentoase.

VASODILATATOR. -OARE (< fr.) adj. Care provoacă vasodilatația.

VASODILATAȚIE (< fr.) s. f. (FIZIOL.) Mărire a lumenului unui vas sangvin prin relaxarea fibrelor musculare netede din pereții săi, produsă prin mecanisme neuroase, hormonale sau medicamentoase; vasodilatare.

VASOMOTOR, -OARE (< fr.) adj. (FIZIOL.) Care se referă la mișcările de contracție sau de relaxare ale musculaturii din pereții vaselor sangvine (ex. nerv v., fenomen v.). ♦ *Centru v.* = centru nervos vegetativ a cărui funcție este de a modifica în sens constrictor sau dilatator lumenul vaselor sangvine.

VASOPRESINĂ (< fr.; {s} vaso- + fr. *pression* „presiune”) s. f. Hormon secretat de diencefal, depozitat în hipofiza posterioară; produce vasoconstricție generalizată, determinând astfel o creștere a presiunii sangvine. Principalul rol este de a stimula reabsorbția apei în rinichi, fiind numit și hormon anti-diuretic (ADN). Insuficiența sa în organism determină diabetul insipid.

VAST, -Ă (< fr., it., lat.) adj. (Despre suprafețe) De dimensiuni foarte mari, întins, larg, mare. ♦ (Despre construcții) Spațios, amplu. ♦ Care se extinde în mai multe domenii; complex, cuprinzător, bogat.

VĂSTERĂS [vestero:s], oraș în S. Suediei, la V de Stockholm, port la L. Mälaren; 132,9 mii loc. (2007). Nod feroviar. Aeroport. Electrometalurgie; constr. de aparataj electro-tehnic, de locomotive electrice, de turbine, de transformatoare și de instrumente de precizie. Ind. sticlei. Catedrală gotică (sec. 13), castel (sec. 12-14), azi muzeu de arheologie și istorie. Menționat sub numele de Åros la 1120; la V. s-au desfășurat, în 1527, lucrările dietei ce a introdus luteranismul ca religie de stat în Suedia.

VASTITATE (< fr., lat.) s. f. Calitate a ceea ce este vast. ♦ Imensitate; întindere nemărginită; complexitate.

VASVĂRI [vɔ:vɑ:ri] Pál (pe numele adevărat *Fejér*) (1826-1849), istoric literar ungur. Comandant al unei unități militare a nemeșimii maghiare care a pătruns în M-ții Apuseni. Înfrânt și ucis în lupta de la *Fântânele* (24 iun./6 iul. 1849).

VASCĂU, oraș în jud. Bihor, situat în S depr. Beiuș, la poalele de SE ale m-ților Codru-Moma și cele de V ale m-ților Bihor, pe cursul superior al Crișului Negru; 2 760 loc. (2008). Stație de c.f., inaugurată în 1882. Expl. de calcar (în localit. componentă Câmp) și de marmură (Vascău). Constr. de mașini. Prelucr. lemnului și a marmurei (praf de marmură, mozaic). Fabrici de conf., de corpuri de iluminat, de cărămidă refractară, încălț. Centru de cojocărit și de prelucr. artistică a lemnului (Vărzarii de Sus). Prima mențiune documentară a localit. datează din 1552. Declarat oraș în 1956. Monumente: biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 18), în localit. componentă Colești. Rezervația naturală geologică *avenul Câmpeneasa* cu izbulc Boiu - 1 ha. Cuprinde o peșteră cu un portal de 20 m înălțime, în care se pierd apele pârâului Țarinii, printr-un aven de 35 m adâncime. După un curs subteran de c. 2 km apele reapar în izbulc Boiu din marginea vestică a orașului V. Se înscrie în aria carstică din munții Codru-Moma (platoul calcaros V.).

VATALĂ (< bg.) s. f. Organ al războiului de țesut care sprijină *spata*, permite dirijarea suveicii prin *rost* (4) și îndeasă firul de bătătură.

VATAMANIUC, Dumitru (n. 1920, Sucevița, jud. Suceava), critic și istoric literar român. M. de onoare al Acad. (2001), prof. univ. la București. Studii monografice despre G. Coșbuc,

Dumitru Vatamaniuc

I. Slavici, I. Agârbiceanu. Contribuții la editarea și exegeza operei lui M. Eminescu. Bibliografie: „I. Slavici”, „L. Blaga”, „T. Argezi”. Ediții.

VATANEN, Ari (n. 1952), pilot finlandez de curse automobilistice. Câștigător al mai multor raliuri internaționale (Paris-Dakar în 1987, 1989, 1990, 1991).

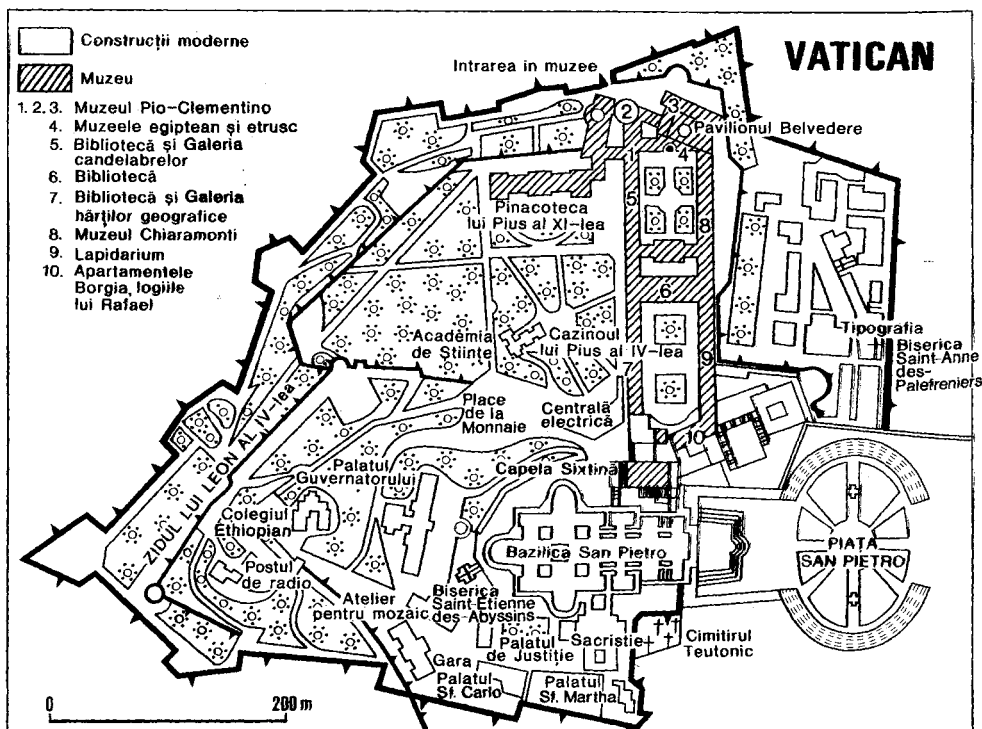
VATĂ (< germ.) s. f. Material alcătuit din fibre de origine vegetală (în special bumbac), animală sau minerală, așezate astfel încât să formeze un tot omogen, folosit ca strat filtrant și termoizolant în tehnică și pentru pansamente în medicină. ♦ *V. de zahăr* = produs alimentar dulce, pufos, asemănător cu v., care se obține din zahăr prin centrifugare. *V. de sticlă* = masă de fibre scurte de sticlă, împâslite, întrebuințată ca izolant termic și acustic.

VATELÎNĂ (< germ.) s. f. Tricot scâmoșat de bumbac, introdus între față și căptușeală la îmbrăcămintea de iarnă.

VATICAN, Cetatea Vaticanului ~ (Stato della Città del Vaticano/Status civitatis Vaticanae), stat în S Europei, în perimetrul Romei (Italia), pe

dreapta râului Tibru; 0,44 km² (cel mai mic stat din lume); reședința papei și centrul mondial al catolicismului 921 loc. (2005) – statul cu cel mai redus număr de loc. din lume. Limba oficială: italiana; latina este limba Bisericii romano-catolice. Religia: creștină (romano-catolică) 100%. De dimensiuni liliputane (c. 900 m lungime max. și c. 600 m lățime max.) statul V. este amplasat pe colina omonimă (una dintre cele șapte coline ale Romei) cu alt. între 19 m și 75 m. Înconjurat de ziduri, V. dispune de șase intrări, dintre care trei pentru public (inclusiv intrarea în Muzeul V. amplasată în zidul de nord). Există un spațiu verde amenajat, numit „Grădinile Vaticanului”. V. cuprinde bazilica San Pietro, piața omonimă, palatele V., muzee, grădini; în afara acestui spațiu Sfântul Scaun dispune de alte 13 edificii în Roma (bazilicile Santa Maria Maggiore, San Giovanni in Laterano, San Paolo' fuori le Mura, unele palate și vile), palatul de la Castel Gandolfo (reședința estivală a papei) și zona din apropiere de Cesano (în vecinătatea Romei). Climă mediteraneană. Sursele de

venit ale statului sunt reprezentate de *Instituto per le Opere di Religione* (IOR, 1887), de contribuții voluntare, donații și dobânzile investițiilor făcute în străinătate, din comercializarea timbrelor poștale și din turism. V. dispune de un patrimoniu cultural și artistic inestimabil care atrage anual mil. de turiști din întreaga lume. Întregul stat a fost inclus (din 1984) în Patrimoniul cultural universal. Bazilica *San Pietro*, cel mai mare edificiu religios creștin din lume; „*Capela Sixtină*”; Palatul Vatican (construit începând cu sec. 15) cuprinde muzeele Pio-Clementino (cu sculpturi antice elene și romane, între care „grupul Laocoon”, „Apolo din Belvedere” și „Atletul”), Chiaramonti (sec. 19). Galeria candelabrelor. Muzeul egiptean, Muzeul etrusc, Muzeul etnologic, Muzeul istoric; faimoase sunt, de asemenea, Pinacoteca (unde pot fi admirate tablouri de Rafael și alți pictori celebri ai Renașterii italiene și europene), Galeria hărților, Galeria de tapiserii și Biblioteca cu peste 2 mil. volume și o colecție de hărți și manuscrise (65 000, cele mai multe în latină și greacă) unică în lume.

Istoric. V. este astăzi cel mai mic stat suveran al Globului, constituit în 1929 pentru a asigura o bază temporală suveranității spirituale a papei. Episcopul orașului Roma, considerat urmaș al Sf. Apostol Petru, își impune treptat primatul în Italia, apoi asupra episcopilor din Occidentul latin. În 313, Papalitatea dobândește proprietatea domeniului Lateran din Roma, care devine reședință princiară până în 1309. Papa Gelasius I (492–496) afirmă primatul puterii spirituale a papei asupra celei lumești, ceea ce va declanșa, în Ev. Med., conflicte între Papalitate și suveranii Sfântului Imp. Roman („lupta pentru investitură”) sau regii Franței („captivitatea babiloniană”, la Avignon, în 1309–1377). Statul papal ia ființă în sec. 8, când papa obține în stăpânire fostele posesiuni bizantine din Italia Centrală, sporite în cursul Ev. Med., făcând din Roma centrul politic și spiritual al Bisericii catolice. În Ev. Med., statul papal deține un rol important pe eșichierul politic european. Reforma (sec. 16) scoate de sub autoritatea papală terit. ai căror loc. îmbrățișează confesiunea protestantă. Declinul puterii papale continuă și în sec. 17–18. Desființat de către Napoleon I, statul papal (0,44 km²) este restaurat prin hotărârile Congresului de la Viena (1814–1815), dar terit. sale sunt înglobate în statul național italian. În 1870, trupe italiene ocupă Roma, ultimul bastion deținut de Papalitate și o proclamă, la 20 aug. 1870, capitala Italiei. În semn de protest, papa se retrage (1870) în Vatican, pe care nu-l părăsește până în 1929. Legea din 1871 garantează papei suveranitatea și libera exercitare a autorității sale spirituale. Statul V. ia ființă prin Tratatul de la Lateran din 11 febr. 1929 (devenit art. 7 al Constituției italiene din 26 mart. 1947), când statul italian recunoaște V. proprietatea exclusivă și jurisdicția suverană asupra unui cartier din NV Romei. Noua Constituție a Italiei din 22 dec. 1947 reafirmă adeziunea la Concordat (prin care religia catolică devine religie de stat pe terit. italian) și la Tratatul de la Lateran. Conclavul V. îl alege, la 16 oct. 1978, pe cardinalul Karol Wojtyła, arhiepiscop de Cracovia, drept cel de-al 264-lea papă, Ioan Paul II devenind primul papă neitalian de după 1523 și cel mai tânăr din ultimul sec. Personalitatea puternică și dinamică a papei Ioan Paul II marchează din plin istoria Bisericii catolice din ultimele două decenii. Noul Concordat dintre V. și Italia, semnat la 18

Vatican. Biblioteca

febr. 1984, îl înlocuiește pe cel din 1929 și consacră abolirea „relațiilor speciale” instaurate prin Tratatul de la Lateran, Biserica catolică și statul italian fiind acum „independente și suverane”, catolicismul încetând a mai fi religia oficială a statului italian, iar predarea religiei în școlile italiene devenind facultativă. În 1993, V. și statul Israel se recunosc reciproc, iar la 15 iun. 1994 stabilesc relații diplomatice. Ioan Paul II se afirmă, în decursul celor 25 de ani de pontificat, ca un factor activ în viața internațională, militând, în cursul vizitelor sale întreprinse în cele 129 de țări ale lumii (multe situate în zone de conflict – Bosnia și Herțegovina, Liban, Cuba, Israel ș.a.), pentru pace și concordie. Vizitând, în mai 1999, România, Ioan Paul II este primul suveran pontif care pășește pe pământul unui stat locuit în majoritate covârșitoare de credincioși ortodocși. La 30 oct. 1999, Biserica catolică și Uniunea Mondială Protestantă semnează, la Augsburg, un document care pune capăt unor dispute vechi de 450 de ani între aceste două confesiuni creștine. În timpul manifestărilor, suveranul pontif a cerut iertare pentru greșelile comise de catolici, în ultimii două mii de ani, împotriva semenilor lor, pentru persecuțiile religioase sau discriminările față de femei. Călătoria lui Ioan Paul II în Grecia (2001) este prima vizită a unui papă după Marea Schismă (1054) care a separat cele două Biserici. Vizitând Siria (2001), Ioan Paul II este primul papă care intră într-o moschee și se roagă ca musulmanii și creștinii să-și ierte reciproc fărădelegile săvârșite unui

împotriva celorlalți. La 1 febr. 2001, Ioan Paul II a promulgat noua „Lege fundamentală a statului V.”, care o înlocuiește pe cea din 1929. După 26 ani de pontificat, timp în care a vizitat 129 state și s-a întâlnit cu peste 1 300 șefi de stat și guvern căutând să îndeplinească dimensiunea politică cu cea de promovare a valorilor credinței și moralei creștine, se stinge din viață la 2 apr. 2005. La 19 apr. 2005 conclavul cardinalilor reuniți în Capela Sixtină îl alege pe Joseph Ratzinger ca suveran pontif sub numele de Benedict XVI.

VATINA, cultură din perioada mijlocie a Epocii bronzului (c. 1500–1300 î.Hr.) denumită astfel după o localit. din Banatul sârbesc. Răspândită în Banatul românesc și Banatul sârbesc, cultura V. prezintă asemănări cu cultura *Pecica* din care, probabil, derivă.

VATJËR (< germ.) s. n. Pânză foarte tare din in sau cânepă, folosită la întărirea umerilor și a piepților hainelor bărbătești, paltoanelor, pardesiilor.

VATMAN (< fr., engl.) s. m. Persoană care conduce un tramvai.

VATNAJÖKULL [vatnaiökütl] sau **KLOFAJÖKULL**, cel mai mare ghetar din Europa și cel mai întins ghetar continental de pe Glob, care acoperă mai multe masive vulcanice din SE Islandei, cel mai mare fiind Grímsvötn (1 400 m), 8,54 mii km²; lungime: 142 km; grosime: 660–1 000 m. Descinde din cel mai înalt vf. al ins., vulcanul Öroefajökull (2 119 m). Erupțiile vulcanice provoacă topiri ale masei de gheață, catastrofale pentru

SE Islandei, așa cum au fost cele din 1934, 1938 și 1996.

VATOS s. m. (IHT.) Vulture-de-mare.

VATRA 1. Revistă literară bilunară, apărută la București (ian. 1894–aug. 1896), sub conducerea lui G. Coșbuc, I. Slavici și I.L. Caragiale. Printre colaboratori: S. Pușcariu, S. Fl. Marian, Th. D. Speranția, G. Murnu, N. Iorga. Revistă social-culturală. **2.** Revistă a Uniunii Scriitorilor; apare lunar la Târgu Mureș, din apr. 1971. Redactor-șef: Romulus Guga. Din 1990, serie nouă. Redactor-șef: Cornel Moraru. Printre colaboratori: Șt. Aug. Doinaș, L. Dimov, R. Vulpescu, M. Iorgulescu, N. Manea, L. Ulci.

VATRA DORNEI, municipiu în jud. Suceava, situat în depr. Dornelor, la 808 m alt., la confl. râului Dorna cu Bistrița; 16 771 loc. (2008). Nod feroviar și rutier. Expl. forestiere, de turbă și de min. Expl. forestiere, de turbă și de min. Expl. forestiere, de turbă și de min. Expl. forestiere, de turbă și de min. Expl. forestiere, de turbă și de min. Fabriци de mobilă, cherestea, ambalaje din lemn, de brânzeturi, unt, lactoză, preparate din carne ș.a. Centru de îmbutelire a apelor minerale. Muzeul Dornelor (1954) cu secții de etnografie, de artă, științele naturii, cinegetică. Parc natural (50 ha), amenajat în 1862, azi declarat rezervație dendrologică. Renunțată stațiune balneoclimaterică, cu veri răcoare, climat de depresiune intramontană, tonic, și cu izvoare minerale carbogazoase, feruginoase, slab bicarbonatate, sodice, calice, magneziene. Apele minerale de la V.D. sunt cunoscute din anul 1806, când medicul Ignatz Pluschit a făcut primele analize, dovedind calitățile curative ale acestora. În 1808 au fost înființate primele instalații balneare, V.D. devenind treptat o stațiune balneoclimaterică importantă. În 1895

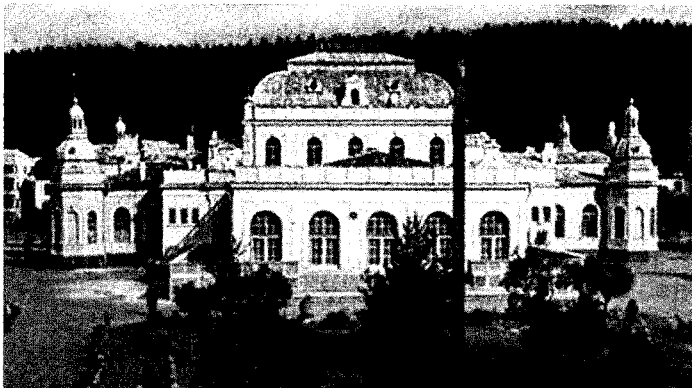
Vatra Moldovitei. Biserica Buna Vestire

a fost construit, în stil baroc, un sanatoriu balnear. Profilul pr. al stațiunii îl constituie tratarea afecțiunilor cardiovasculare, reumatismale, neurologice periferice și centrale, endocrine, ginecologice etc. Documentele atestă că localit. a luat ființă la sfârșitul sec. 16, în timpul domniei lui Aron Tiranul, fiind consimnată, în 1592, ca popas și punct de vamă, iar mai târziu (în 1641) ca așezare rurală. În 1770, la V.D. au început primele exploatari de minereu de mangan, iar în 1780 s-a înființat o stație de poștă. În 1857, V.D. apare menționată documentar ca târg; la 17 dec. 1907 este declarată oraș, iar la 7 iul. 2000 a fost trecută în categoria municipiilor. Centru turistic. Monumente: bisericile Sfinții Apostoli Petru și Pavel (ante 1710) și Nașterea Maicii Domnului

(1763); catedrala Sf. Treime, situată în parcul stațiunii, a cărei construcție a început la 11 apr. 1991 și s-a terminat în 2002 (sfințită la 22 sept. 2002), are 40 m lungime, 11 m la naos și 40,28 m înălțime. Picturile murale interioare au fost executate de Mihai Mociușchi între 30 mai 1999 și vara anului 2000; biserica romano-catolică (1908); biserica evanghelică (1913). În raza sa se află rezervațiile naturale Cheile Zugrenilor (150,1 ha) și jnepenișul cu *Pinus cembra* din Călimani (384,2 ha).

VATRA MOLDOVIȚEI, com. în jud. Suceava, situată la poalele ESE ale Obcinei Feredeu și cele VSV ale Obcinei Mari, pe cursul superior al râului Moldova, în zona de confl. cu pârâul Boului și Ciurmăna; 4 626 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul V.M.). Nod rutier. Fabrică de cherestea. Pomicultură. Centru de ceramică populară. Muzeu de artă medievală și de obiecte religioase (cărți vechi, icoane, epitafuri, pergamente etc.). În satul V.M. se află mănăstirea Moldovița (de maici), ctitorie din anii 1402–1410 a domnului Alexandru cel Bun. Din cauza ploilor torențiale ce au provocat alunecări de teren, biserica și chiliile s-au prăbușit în primii ani ai sec. 16, rămânând în ruină. În 1532, în apropierea ruinelor fostei mănăstiri (la c. 500 m) a fost construit un nou ansamblu monahal prin grija domnului Petru Rareș, format din biserica Buna Vestire (33 m lungime și 8,50 m lățime), chiliile și o casă domnească, toate înconjurare de ziduri groase de 1,2 m și înalte de 6 m (construite în perioada 1532–1537), străjuite de puternice turnuri de apărare în cele

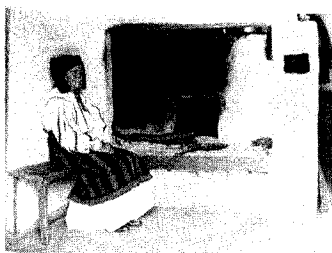
Vatra Dornei. Pavilionul vechilor băi

patru colțuri. Biserica mănăstirii păstrează picturi murale interioare și exterioare (terminată în 1537) executate de o echipă de zugrăvi condusă de Toma din Suceava. Remarcabile sunt picturile de pe pereții exteriori care se impun prin marea lor densitate, monumentalitate, prin puternica forță expresivă și mai ales prin armonia cromatică. Din întreg ansamblu pictural se detașează reprezentarea „Asediul Constantinopolului” de pe fațada sudică, frecvent întâlnită în iconografia moldovenească medievală. În 1610–1612, mitropolitul Efrem a refăcut incinta fortificată a mănăstirii, a construit turnul de poartă (prevăzută cu decorații sculptate) și a înălțat clișiarnița (o clădire de plan dreptunghiular care azi funcționează ca muzeu). În perioada ocupației austriece (1775–1918) așezământul monahal a funcționat doar ca biserică de parohie, devenind din nou mănăstire de maici în 1931. Ansamblul monastic a fost supus unor ample lucrări de renovare în anii 1954–1960 și 1985–1986. Biserica mănăstirii Moldovița este unul dintre cele mai frumoase monumente de arhitectură bisericească medievală, inclusă (din 1993) în Patrimoniul cultural universal. În muzeul mănăstirii se păstrează premiul „Mărul de Aur” oferit de Federația Internațională a Ziariștilor.

VATRĂ (cuv. autohton) s. f. 1. Partea cuptorului unde se face focul; p. ext. partea plană din interiorul cuptorului de pâine; (în vechile case țărănești) suprafață plană care prelungește cuptorul în afară și pe care se poate dormi. ♦ (METAL.) Partea inferioară a incintei unui cuptor metalurgic pe care se așază materialul prelucrat sau partea forței pe care se așază combustibilul. 2. Locuință, casă (părintească) cămin. ♦ Loc de origine, de bastină. ♦ A lăsa la vatră = a elibera un ostaș care și-a făcut stagiul militar. 3. Locul central al unei așezări; loc pe care s-a construit sau se construiește ceva. ♦ Vatra satului = suprafața de teren pe care se găsesc casele și construcțiile anexe gospodărești ale

vatră

unui sat. 4. Porțiune de teren, pe un câmp, care se deosebește de restul locului prin vegetația deosebită sau prin lipsa vegetației.

VÄTTERN [vətern], lac tectono-glaciatic în Suediei, la 76 m alt. la ESE de L. Vänern de care este legat prin canalul Göta; 1,9 mii km² (al doilea ca mărime din Suedia, după L. Vänern); 130 km lungime; 31 km lățime max.; ad. max. 119 m. Comunică cu M. Baltică prin râul Motala (220 km). Face parte din sistemul navigabil (canalul Göta) care leagă Stockholm de Göteborg. La capătul sudic al lacului se află orașul *Jönköping*.

VAȚA DE JOS, com. în jud. Hunedoara, situată în NV depr. Brad, la poalele de N ale m-ților Metaliferi și cele de SV ale m-ților Bihor, pe cursul superior al Crișului Alb; 3 932 loc. (2008). Stații (în satele V. de J. și Ociu) și halte de c.f. (în satele Birtin și Ocișor). Zăcăminte de min. cuprifere și de titanomagnetit vanadifer (în satele Căzănești și Ciungani). Expl. de bazalt (satul Birtin), calcar și balast (V. de J.). Expl. și prelucr. primară a lemnului. Muzeu etnografic. Stațiune balneoclimaterică (satul V. de J.) cu izvoare minerale sulfuroase, clorurate, sodice, calcice, termale (35–38,5°C), recomandate pentru tratarea afecțiunilor reumatismale, posttraumatice, neurologice periferice, ginecologice, metabolice și de nutriție ș.a. Satul V. de J. este atestat documentar în 1439. Bisericile de lemn Buna Vestire (sfârșitul sec. 16, repictată în 1777 de Iosif Zugravul), Sfintii Arhangheli Mihail și Gavriil (a doua jumătate a sec. 18, pictată în 1821, reparată în 1882 și 1963), Buna Vestire (sfârșitul sec. 17), Pogorârea Duhului Sfânt (sec. 18), Adormirea Maicii Domnului (sec. 18) și Sf. Nicolae (sec. 19), în satele Ciungani, Ociu, Birtin, Căzănești, Ocișor și Basarabasa.

VAUBAN [vobă], **Sébastien Le Prestre, marchiz de** (1633–1707), inginer militar și mareșal (din 1703) francez. Inginer al regelui Ludovic XV (1655) și comisar general al fortificațiilor (1678). A condus asediile în 53 de bătălii perfecționând atât armamentul cât și fortificațiile. În 1692 a grupat inginerii din armată într-un corp de geniu. A înlocuit zidurile de la suprafață cu tranșee prevăzute cu ziduri îngropate sau semîngropate. Lucrări teoretice („Tratat despre atacul și apărarea cetăților”, „Tratat despre mine”). Experiența dobândită de el a fost folosită în ducerea războaielor mult timp după ce a murit. Sistemul său de fortificații pentagonale a fost folosit și în România.

VAUCANSON [vocășō], **Jacques de** (1709–1782), inventator francez. Mecanic. A realizat un război de țesut mecanic pentru mătase, dar care practic nu a fost utilizat. A creat jucării automate (Rățoiul, Toboșarul ș.a.) cu mecanism de ceasornic.

VAUCLUSE, platou calcaros în departamentul omonim din SE Franței (Provence), renumit prin fenomenele carstice de amploare. Apele din precipitații pătrund în fisuri ale rocilor calcaroase, scurgându-se pe căi subterane și apar apoi la zi formând izvorul râului Sorgue, cel mai abundent izvor carstic din Franța și al cincelea ca mărime din lume (cu un debit de 90 m³/sec în anotimpurile ploioase). De aici provine numele de *izvor vauclusan* (vauclusan) atribuit acestui tip de izvoare.

VAUD [vo] (în germ. **WAADT**), canton în SV Elveției, în bazinul Ronului; 3,2 mii km²; 654 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Lausanne*. Viticultură. Creșterea animalelor. Zonă turistică. Locuit de liguri și celți. Cucerit de romani în 58 î.Hr. intră în componența Regatului Burgundiei (888) și ulterior (1032) a Sfântului Imperiu Roman, a conților de Savoia (1218) și a cantonului Berna (1536), în cadrul căruia a fost introdusă *Reforma*. Invadat de trupele franceze (1798) care au creat Republica Lemanică, s-a alăturat în 1803, în calitate de canton, Confederației elvețiene.

VAUGELAS [voʒla], **Claude Favre baron de Pérouges** (1585–1650), filolog francez. A contribuit la fixarea nomenclor limbii literare franceze și menținerea purității ei („Observații asupra limbii franceze”); a condus lucrările „Dicționarului Academiei Franceze”.

VAUGHAN WILLIAMS [vo:n uiliəmz], **Ralph** (1872–1968), compozitor englez. Orientare nationalistă a muzicii. Principal artizan al reînnoirii muzicii engleze a sec. 20. A cules folclor britanic. Animator al vieții muzicale. Opere, balet, muzică vocal-simfonică, simfonii, muzică de cameră, religioasă și de film.

VAUQUELIN [voklê], **Nicolas Louis** (1763–1829), chimist francez. A descoperit cromul (1797) și beriliul (1786). Lucrări de chimie organică și minerală.

VAUTHIER, Jean (1910–1992), dramaturg francez. Debutează ca redactor și desenator la un ziar din S Franței. După 1950, participă la mișcarea de înnoire a teatrului francez. Piesa lui, „Căpitanul Bada”, e remarcată de Gérard Philipe, care o pune în scenă la un teatru parizian de avangardă. Abundență creație, în

bună măsură constând din adaptări după Seneca, Machiavelli, Shakespeare, Marlowe. Autor de scenarii cinematografice.

VAUTRIN [votrê], **Jean Herman** (n. 1933), scriitor și regizor francez de film. Romane negre („Canicula”, „Un mare pas spre Bunul Dumnezeu”). Ca regizor a realizat „Adio prietene”, „Oul”.

VAUVENARGUES [vovnarg], **Luc de CLAPIERS** [clapie], **marchiz de** (1715–1747), moralist francez. A opus pesimismului lui La Rochefoucauld credința în energia umană, biruitoare. Eseuri („Introducere în cunoașterea spiritului uman”) și texte aforistice („Reflecții și maxime”).

VAVILONIE s. f. v. **babilonie**.

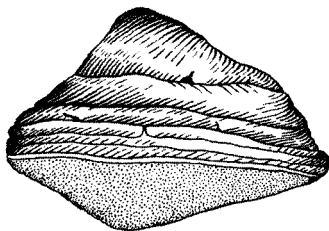
VAVILOV 1. Nikolai Ivanovici V. (1887–1943), botanist și genetician rus. Cercetări privind originea plantelor de cultură (centrele genetice), imunitatea la plante, selecția și ameliorarea. A realizat expediții în diferite reg. ale globului pentru a identifica plantele spontane înrudită cu cele cultivate. Președinte al Academiei de Științe Agricole a U.R.S.S. (1929–1935), a fost îndepărtat din funcție la presiunile lui *T.D. Lisenko*, fiind deportat în Siberia, unde a murit. **2. Serghei Ivanovici V.** (1891–1951), fizician rus. Frate cu *V. (1)*. Președinte al Academiei de Științe a U.R.S.S. (din 1945). Contribuții la studiul luminescenței; a verificat experimental legea absorbției luminii.

VAZĂ¹ (< *vedea*) s. f. Considerație, stimă, prestigiu. ⇨ *Loc. De vază* = important, cunoscut, marcant. *Cu vază* = cu trecere, cu autoritate.

VAZĂ² (< fr., it., germ.) s. f. Vas pentru flori; glastră.

VAZOV [vazof], **Ivan Minclov** (1850–1921), scriitor, publicist și om politic bulgar. Studii de comerț în România. Clasic al literaturii bulgare. Lirică de inspirație patriotică și rurală („Steag și guzlă”, „Epopoea celor uitați”). Povestiri inspirate din viața

văcălie-de-fag (2)

Iulian Văcărel

cotidiană („Văzute și auzite”); romane istorice („Sub jug”, „Svetoslav Terter”) sau de evocare a migrației bulgare în România („Oropsii”, „Pământ nou”); drame istorice („Borislav”, „Ivailo”). Bogată activitate publicistică. În contact cu revoluționari bulgari din România.

VAZQUEZ [baskes], **Montalban Manuel** (n. 1939), ziarist și scriitor spaniol. Opera sa prezintă multiplele fațete ale vieții sociale și politice ale epocii sale. Culegeri de versuri („Educație sentimentală”, „La umbra tinerelor fete în floare”). Romane politiste având ca personaje principale pe detectivul Pepe Carvalho („Pășările din Bangkok”, „Trandafirul din Alexandria”, „L-am omorât pe Kennedy”, „Mările Sudului”).

VĂCAR (lat. *vaccarius*) s. m. Persoană care îngrijește sau duce la păscut vacile.

VĂCĂLIE (< sl.) s. f. 1. Marginea din coajă de copac, de lemn sau de tînchea a sitei, a ciurului, a banitei etc.; veșcă. **2. (BOT.)** Nume dat mai multor specii de ciuperci din genuri diferite, din familia poliporaceelor, de consistență lemnoasă sau suberoasă, care cresc pe trunchiurile arborilor; **a)** *v.-de-brad* = ciupercă cu pălăria acoperită de o crustă galben-roșcată (*Fomes pinicola*); **b)** *v.-de-fag* = ciupercă în formă de etajeră, de culoare brună-negricioasă cu zone concentrice (*Ganoderma applanatum*); **c)** *v.-de-mesteacăn* = ciupercă cu pălăria cărnos-suberoasă, cenușiu-roșcată, de forma unei copite (*Placodes betulinus*); **d)** *v.-de-salcie* = ciupercă cu pălăria bombată, albă, apoi brună, cu miros de anason (*Trametes suaveolens*).

VĂCĂREL, Iulian (n. 1928, Vălenii de Munte), economist român. Acad. (1994), prof. univ. la București. Lucrări în domeniul finanțelor („Tendințe în evoluția postbelică a finanțelor publice”, „Relații financiare internaționale”, „Politici economice și

financiare de ieri și de azi”, „Sistemul impozitelor și taxelor în Uniunea Europeană și în România”). Contribuții la lucrări colective. Monografii.

VĂCĂRENI, com. în jud. Tulcea, situată în pod. Niculițel, pe dr. Dunării, pe malul L. Crapina; 2 363 loc. (2008). Cherhana. A luat ființă la 24 nov. 2003 prin desprinderea satului *V.* din com. Luncavița.

VĂCĂRESCU, veche familie de boieri din Țara Românească. Mai importanți: **1. Enache V.** (?–1714), mare dregător în timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu (1688–1714), pentru care a îndeplinit unele misiuni diplomatice. Ucis de turci la Constantinopol, împreună cu domnul și fiii acestuia. **2. Ienăchiță V.** (c. 1740–1797), istoric, filolog și poet. Dregător domnesc cu misiuni diplomatice peste hotare. Vistiernic, mare spătar, caimacam. A colaborat la „Pravilniceasca condică”, operă juridică inițiată de domnul Alexandru Ipsilanti. Autorul uneia dintre cele dintâi gramatici românești tipărite, cuprinzând și un capitol de prozodie („Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orânduieilor gramaticii românești”), care exprimă clar ideea romanității, și a unei „Istorii a prea puternicilor împărați otomani”. Lirică erotică în manieră neoanacreontică, cu inflexiuni folclorice („Amărâtă turturea”, „Într-o grădină”). **3. Alecu V.** (c. 1762–1800), poet. Fiul lui *V. (2)*. Versuri erotice, de factură neoanacreontică, scrise în românește și grecește. Satire („Tatăl nostru parodiat”). **4. Nicolae V.** (c. 1784–c. 1828). Fiul lui *V. (2)*. Versuri erotice și haideuțești de inspirație populară. Corespondența cu nepotul său, *Iancu V.*, este prima corespondență literară în limba română. **5. Iancu V.** (1791–1863, n. București), poet. Fiul lui *V. (3)*. Membru al „Societății literare” și al „Asociației literare”, a sprijinit începuturile școlii, teatrului, presei și tipografiei românești. Versuri ocazionale, balade de inspirație folclorică („Peaza rea”, „Ielele”), poeme filozofice cu implicații iluministe („Ceasornicul îndreptat”, „Adevărul”); lirică cetățenească („Glasul poporului subț despotism”), peisagistică și erotică de inspirație neoanacreontică („Primăvara amoroasă”). Traduceri. **6. Elena V.** (1866–1947, n. București), scriitoare română de limbă franceză. Nepoata lui *V. (5)*. Stabilită la Paris (1891). Prima femeie primită în Acad. Română: membră de onoare în 1925. Intensă activitate de susținere a intereselor României în timpul Primului Război Mondial: a conferențiat

Ienăchiță Văcărescu

Nicolae Văcărescu

Iancu Văcărescu

Elena Văcărescu

în Belgia, Elveția, Franța, Italia, Spania. Membră (1920) a delegației României la Societatea Națiunilor. Consilier cultural (1945) al Legației române de la Paris. Versuri („Chants d'aurora”, „Le Rapsode de la Dambovitza” – premiat de Acad. Franceză), proză („Amor vincit”, „Le Sortilège”) și teatru, în care sunt frecvente teme și realități românești. Amintiri („Regi și regine pe care i-am cunoscut”). Traduceri de cântece și balade românești.

VĂCĂREȘTI 1. Com. în jud. Dâmbovița, situată în C. Târgovistei, pe râul Dâmbovița și pe cursul superior al râului Ilfov; 5 115 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul V.), inaugurată la 2 ian. 1884. În raza com., pe râul Dâmbovița, a fost realizat lacul de acumulare V., cu o suprafață de 216 ha acumulare permanentă (ajungând la 507 ha acumulare temporară). Are destinații multiple: apărarea Capitalei împotriva inundațiilor, sursă de alimentare cu apă pentru derivația Dâmbovița-Ilfov și asigurarea unui debit suplimentar pentru alimentarea cu apă a Bucureștiului (stația de tratare Arcuda) și a consumatorilor din aval, irigații, piscicultură, producere de energie electrică prin centrala cu putere

instalată de 4,8 MW. În arealul satului Persinari a fost descoperit (1962) un tezaur din Epoca bronzului, alcătuit din 11 pumnale, o spadă lungă din aur masiv și fragmente de topoare de luptă din argint. În satul V., atestat documentar în 1535, se află ruinele caselor care au aparținut familiei Văcărescu (sec. 18), ruinele capelei (1868), biserica Sf. Nicolae (1698–1699) și un parc, iar în satul Brăteștii de Jos există bisericile Sf. Nicolae-Brăiloiu (1714, cu picturi murale interioare din 1748) și Sf. Treime (1810, refăcută în 1828). **2. Mănăstirea ~**, situată pe o colină de lângă Piața Sudului din București, extinsă pe 3 ha, a fost întemeiată și construită (biserica mănăstirii, turnul-clopotniță, două cuhnii, stăreția, chiliile și casa domnească) din inițiativa și prin grija domnului Nicolae Mavrocordat în anii 1716–1724. Biserica mănăstirii, cu hramul Sf. Treime, a fost sfințită la 24 sept. 1724. Picturile murale interioare originale, de o mare valoare artistică, au fost refăcute în anii 1845–1856. În pronaosul bisericii a fost înmormântat Nicolae Mavrocordat, răpus de ciumă la 3 sept.

1730. În cadrul complexului monastic au funcționat în trecut o școală în limba greacă, o tipografie și o bibliotecă. De la mijlocul sec. 19, ansamblul monahal a avut diferite destinații inclusiv aceea de penitenciar (în anii comunismului), sfârșind, în 1986, prin demolarea sa totală din ordinul lui Nicolae Ceaușescu.

VĂCĂRIȚ (< vacă) s. n. (în Ev. Med., în Tara Românească) Dare în bani pe cap de vită percepută de domnie.

VĂCĂROIU, Nicolae (n. 1943, Cetatea Albă), economist și om politic social-democrat român. Prim-min. (1992–1996). Președinte al Senatului (2000–2008). Președinte interimar al României (apr.–mai 2007). Președinte al Curții de Conturi (din oct. 2008).

VĂCSU! (< vacs) vb. IV tranz. A unge încălțăminte cu vacs (sau cremă de ghete) și a o lustrui.

VĂCULEȘTI, com. în jud. Botoșani, situată în zona de contact a dealului Bour cu C. Jijiei Superioare, pe cursul superior al râului Pârâul Întors; 2 243 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul V.), inaugurată la 15

Mănăstirea Văcărești. Vedere din interiorul bisericii Sf. Treime

dec. 1888. În satul **V.**, atestat documentar la 14 apr. 1415, se află biserica de lemn cu dublu hram Adormirea Maicii Domnului și Sf. Nicolae (1712), cu decor sculptat și cu pridvor adăugat în sec. 19, iar în satul Gorovei, un conac din sec. 19, azi sanatoriu, și o mânăstire de călugări, cu biserica de lemn Sf. Nicolae (ctitorie călugărească din anii 1740–1742, refăcută în 1859) și o biserică de zid, cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, construită în anii 1828–1834 prin strădania egumenului Macarie Jora, consolidată în 1894 și restaurată în 1984–1985. În satul Saucenița există bisericile de lemn Adormirea Maicii Domnului (1773) și Nașterea Maicii Domnului (1794; catapeteasmă din 1834).

VĂDASTRA, com. în jud. Olt, situată în S. C. Romanai; 1 635 loc. (2008). Centru de confecționare a pieselor de port popular cu ajutorul războiului de țesut manual. Muzeu etnografic. Pe terit. satului **V.** au fost descoperite (1871–1874, 1926, 1934, 1948 și ulterior) vestigiile unor așezări (care au dat numele culturii neolitice cu același nume) cu mai multe niveluri de locuire succesive (prima jumătate și începutul celei de-a doua jumătăți a milen. 4 î.Hr.), în care s-a găsit un inventar bogat de ceramică foarte frumos ornamentată cu alb și roșu, cu o arie larg răspândită în SE Olteniei și în partea de N a Bulgariei. Peste nivelul de locuire din Paleolitic, cu inventar de silex gălbui (dăți, vârfuri de săgeți, topoare etc.) a fost identificat un nivel de locuire din Neoliticul timpuriu, cu așezări de bordie în care s-au găsit vase ceramice cu decor excizat și plisat, cu motive spiralete, urmat de un nivel de locuire din Neoliticul mijlociu, cu fragmente de locuințe de suprafață și cu vase ceramice de o excepțională valoare artistică, cu forme armonioase, decorate cu motive geometrice (spirale, meandre conjugate, spirale duble, șiruri de romburi) executate în tehnica exciziei (străchini mari, conice, larg evazate, vase bitronconice cu gât cilindric, capace cilindrice etc.). Plastică este reprezentată prin figurine mari, feminine. În satul **V.** se află biserica Sf. Grigore (1836).

VĂDĂȘTRIȚA, com. în jud. Olt, situată în S. C. Romanai; 3 484 loc. (2008). Nod rutier. Creșterea bovinelor. Biserica Întrarea în Biserică a Maicii Domnului (1861).

VĂDENI, com. în jud. Brăila, situată în SE C. Siretului Inferior, pe stg. Dunării și pe dr. Siretului, în zona lor de confl.; 3 845 loc. (2008). Stații de c.f. (în satele **V.** și

Baldovinești), inaugurate la 13 sept. 1872. Conserve de legume și fructe. Pomicultură. Creșterea ovinelor. Pescuit. Pe terit. satului Baldovinești a fost descoperită (1964) o necropolă de înhumatie din perioada de trecere de la Neolitic la Epoca bronzului, aparținând culturii Horodiștea (sfârșitul milen. 3 – începutul milen. 2 î. Hr.) în care s-a găsit ceramică decorată. În satul **V.** se află biserica Adormirea Maicii Domnului (1848).

VĂDI (< sl.) vb. IV tranz. A face să se vadă, a pune în evidență; a dovedi, a arăta. ♦ Tranz și refl. A (se) da de gol, a (se) demasca.

VĂDIT, -Ă (< vâdi) adj. Care este limpede, clar, învederat; dovedit. ♦ (Adverbial) În mod clar, lămurit, evident.

VĂDRĂRIȚ (< vadră) s. n. (În sec. 18, în Moldova) Dare plătită de țărani pentru fiecare vadră de vin.

VĂDUV, -Ă (lat. *viduus, vidua*) adj. (Despre persoane; și subst.) Care și-a pierdut soțul sau soția prin deces și nu s-a recăsătorit. ♦ Fig. Lipsit de..., liber, gol.

VĂDUVA, **Leontina** (n. 1962), soprana franceză de origine română. Fiica **Mariei Ciobanu**. S-a stabilit în Franța în 1987. A debutat la Covent Garden (1988) cu rolul Manon din opera lui Massenet. Carieră muzicală remarcabilă pe marile scene ale lumii. Alte creații de excepție: *Leila* din „Pescuitorii de perle”, *Mihaela* din „Carmen”, *Julietta* din „Romeo și Julieta”.

VĂDUV! (< vâdov) vb. 1. Tranz. A lăsa pe cineva vădov sau văduvă. ♦ Fig. A lăsa pe cineva singur sau lipsit de ceva. 2. Intrans. A rămâne vădov sau văduvă; a trăi în văduvie.

VĂDUVIȚĂ (< vâduvă) s. f. (IHT.) Pește teleostean din familia ciprinide, cu corpul lung de 30–50 cm, comprimat lateral, cu partea dorsală cenușie-verzuie sau albăstruie și cea ventrală albă (*Leuciscus idus*); văduvioară. Răspândit în Dunăre și în râurile mari din C. Română.

VĂGĂUNĂ s. f. Scobitură între munți sau între dealuri, pe unde se scurg pâraiele și torențele; răpă; p. ext. adâncitură întunecoasă într-un munte. ♦ Fig. Încăpere strâmtă și întunecoasă.

VĂGIULEȘTI, com. în jud. Gorj, situată în SV dealurilor Jiului, în zona lor de contact cu piemontul Coșustei, pe cursul inf. al râului Motru; 2 926 loc. (2008). În satul Covrigi se află bisericile Sf. Nicolae (1768) și Nașterea Maicii Domnului a fostului schit (1809), iar în satul Murgilești, biserica de lemn Sf. Nicolae (1768).

VĂICĂREALĂ (< vâicări) s. f. Acțiunea de a se vâicări; tânguire, plâns.

VĂICĂRI (< vai) vb. IV refl. A se văita, a se tângu; a se lamenta. ♦ A manifesta o falsă desperare.

VĂITA (**VĂIETA**) (< vâiet) vb. I refl. A scoate vâiete; a geme, a se vâicări, a se tângu. ♦ Tranz. A căina, a compătimi pe cineva. ♦ A-și exprima în cuvinte necazul, durerea, supărarea.

VĂITOIANU, **Arthur** (1864–1957, n. Ismail), general și om politic român. Liberal. Comandant de corp de armată în timpul Primului Război Mondial. De mai multe ori ministru; prim-min. (sept.-dec. 1919) cu misiunea de a organiza primele alegeri parlamentare. Favorabil readucerii pe tron a principelui Carol și instaurării regimului de autoritate monarhică. Deținut politic.

VĂL (< lat. *velum*) s. n. 1. Bucată de țesătură foarte fină și rară cu care își acoperă femeile capul; voal. 2. (ANAT.) **Vălu palatin** = porțiune musculară care continuă, în partea posterioară a cavității bucale, palatul tare și care se termină cu omosorul. 3. (BOT.) **Vălu miresii** = plantă erbacee anuală din familia cariofilaceelor, cu tulpina mică, cu florile lineare de culoare roz sau purpurie (*Gypsophila muralis*).

VĂLANI, Dealurile Vălanilor, zonă deluroasă în SE dealurilor Pădurii Craiului (parte componentă a acestora), între râurile Holod (la N) și Valea Roșie (la S), dominând spre NV depr. Beiuș. Sunt alcătuite predominant din conglomerate, gresii, marne nisipoase și calcare și din petice de conglomerate, gresii și sisturi argiloase și din porțiuni izolate de argile și nisipuri loessolide cuaternare. Acoperite cu păduri de gorun, cer ș.a. și de pajști. Alt. max.: 395 m. Cunoscută și sub numele de dealurile **Răbăganilor**.

VĂLĂTUȚ (cf. *tăvăluț*, „tăvălug”) s. m. 1. Sul făcut dintr-un material flexibil, rostogolit în direcție perpendiculară pe axa lui; val (III, 1). 2. (Mai ales la pl.) Material de construcție în formă de cărămizi, făcut din lut amestecat cu paie sau cu rogoz, din care se clădesc pereții caselor țărănești.

VĂLCANI, com. în jud. Timiș, situată în C. Timișului; 1 362 loc. (2008). Com. **V.** a luat ființă în anul 2005 prin desprinderea satului **V.** din com. Dudeștii Vechi.

VĂLENI 1. Com. în jud. Neamț, situată pe stg. văii râului Moldova; 1 754 loc. (2008). Com. nou înființată, în 2004, prin desprinderea

satului V. din com. Botești. În satul V. au fost descoperite (1959–1963) vestigiile unor așezări neolitice, aparținând culturii Cucuteni (milen. 4–3 î.Hr.), în care s-au găsit figurine antropomorfe feminine, ceramică pictată ș.a., urmele unor așezări din Epoca bronzului (cultura Nova, sec. 14–12 î.Hr.), cu inventar de ceramică tipică acestei culturi, precum și urmele unei așezări carpice din sec. 2–3, fortificată cu val, palisadă și șanț în care s-au găsit fructiere, căni, oale, urne, cățui de tradiție dacică, amfore, cești, oenochoe din import ș.a. Parc dendrologic (3 ha) cu frumoase exemplare de brad argintiu, arborele pagodelor (*Ginkgo biloba*), pin negru, pin roșu de Canada (*Pinus banksiana*), brad de Grecia (*Abies cephalonica*), chiparos japonez (*Chamaecyparis pisifera*). 2. Com. în jud. Olț, situată în V. C. Boian, pe cursul superior al râului Vedea; 3 216 loc. (2008). Nod rutier. Creșterea bovinelor. Bisericele Intrarea în Biserică a Maicii Domnului (sec. 18, cu unele modificări din 1840) și Sf. Nicolae (1830), în satele V. și Popești. 3. Com. în jud. Vaslui, situată în Pod. Central Moldovenesc, pe dr. râului Vaslui și pe râul Valea Ferestilor; 4 721 loc. (2008). Până la 1 ian. 1965, satul și com. V. s-au numit *Valea Fea*. În satul V., atestat documentar în 1637, se află biserica Adormirea Maicii Domnului (1811–1815, reclădită în 1933).

VĂLENI-DÂMBOVITA, com. în jud. Dâmbovița, situată în NV Subcarpaților Ialomiței, la poalele de SV ale m-ților Leaota; 2 850 loc. (2008). Pomicultură. Centru de prelucr. artistică a lemnului, de țesături și cusături populare. Punct muzeal cu colecții de etnografie (în satul V.-D). În satul V.-D. se află bisericile Adormirea Maicii Domnului (1826) și Sf. Nicolae (1856), iar în satul Mesteacăn, biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului (1741).

VĂLENI DE MUNTE, oraș în jud. Prahova, situat în depr. omonimă din Subcarpații Prahovei, la poalele de SE ale dealului Vărbilău, pe râul Teleajen; 13 362 loc. (2008) Stație de c.f. Nod rutier. Expl. de nisip cuarțos. Fabrici de mobilă și cherestea, de conserve de legume și fructe, de preparate din carne și de panificație. Centru pomicol. Stațiune climaterică. Muzeu de etnografie și istorie a văii Teleajenului (1948). Muzeu memorial „Nicolae Iorga” (1965), având expus în fața clădirii un bust a lui Nicolae Iorga, realizat în 1968 de sculptorul Emil Ruși. În casa marelui istoric de la V. de M. a funcționat (1908–1914 și 1921–1940) o universitate populară fondată și

condusă de Nicolae Iorga. Universitatea a fost redeschisă la 26 aug. 1990. Casele memoriale „Miron Radu Paraschivescu” și „Nicolae Tonitza”. Așezarea s-a înfiripat înainte de anul 1400 cu denumirea de *Berevoiești*, iar în 1409 apare consemnată, într-un hrisov al lui Mircea cel Bătrân, cu numele *Văleni*, adică „locuitorii din Vale”. În 1431, într-un document emis de domnul Dan II, este atestată ca „târg al săcuienilor” și punct de vamă. În 1645 este amintită ca reșed. a jud. Săcuieni (sau Saac), iar în 1684 ca oraș. În 1800 a fost înființată școala grecească de la mănăstirea din V. de M., la 15 dec. 1817, domnul Ioan Caragea a semnat un act de întemeiere a Școlii obștești naționale, iar la 12 aug. 1832 a luat ființă o școală cu predare în limba română. În sec. 19, V. de M. a fost un important punct de vamă pe drumul comercial dintre Ploiești și Brașov care trecea prin pasul Bratocea. Monumente: biserica fostei mănăstiri, cu hramul Adormirea Maicii Domnului (1680, cu picturi murale interioare din 1737), restaurată în 1809 după avarierea provocată de cutremurul din 14 oct. 1802, consolidată și renovată în anii 1989–1995 după deteriorarea de la cutremurele din 4 mart. 1977 și din aug. 1986 și resfințită la 18 aug. 1996; bisericile Sf. Nicolae-Tabaci (1633), Sf. Ioan (sec. 18) și Intrarea în Biserică a Maicii Domnului (1808, refăcută în 1982–1983); hanul din sec. 19.

VĂLIȘOARA, com. în jud. Hunedoara, situată la poalele sudice ale m-ților Metaliferi; 1 352 loc. (2008). Satul V. este atestat documentar în 1506. Nod rutier. Popas turistic.

VĂLIUG 1, Lac de acumulare (59 ha) construit pe cursul superior al râului Bârzava ale cărui ape pun în mișcare turbinele hidrocentralei V. care are o putere instalată de 8,18 MW. Zonă de agrement. 2. Com. în jud. Caraș-Severin, situată pe versantul de NV al m-ților Semicnic, pe cursul superior al Bârzavei; 972 loc. (2008). Expl. de diorite. Hidrocentrală. Păstrăvărie. Satul V. este atestat documentar în 1808. Rezervația naturală Bârzavița (3 406,9 ha). Punct de plecare spre cabanele din m-ții Semicnic.

VĂLTU! (< *valf*) vb. IV tranz. A prelucra cu ajutorul valțurilor.

VĂLURIT, -Ă (< *val'*) adj. Care are valuri¹, unduios.

VĂMU! (*vamă*) vb. IV tranz. 1. A lua vamă pentru o marfă. ♦ Fig. A fura (o parte din ceva). 2. A lua, la moară, o parte din grâne ca plată pentru măcinat.

VĂPAIE (cuv. autohton) s. f. 1. Pară de foc, flacăra mare, vâpăită. ♦ Arșiță, dogoare. 2. Fig. Lumină strălucitoare a corpurilor cerești.

VĂR, VARĂ (lat. [consobrinus, -na] *verus, -a*) s. m. și f. 1. Persoană considerată în raport cu copiii fraților și surorilor părinților săi; gradul de rudenie respectiv. 2. (La vocativ, m.) Apelativ familiar pentru un prieten sau pentru un cunoscut.

VĂRA (< *vară*) vb. I intrans. A petrece vara undeva. ♦ Tranz. A ține oile sau vitele la pășune (la munte) în timpul verii.

VĂRAR (< *var'*) s. m. Lucrător specializat în construirea cuptoarelor de var. ♦ Persoană care vinde var.

VĂRAT (< *văra*) s. n. 1. Faptul de a văra. 2. Ținerea animalelor într-un loc prielnic, la pășune, în timpul verii.

VĂRATEC 1. Vârf în m-ții Lăpuș, constituind alt. max. a acestora (1 358 m). 2. Mănăstirea ~ v. **Varatec**.

VĂRATIC, -Ă (< *vară*) adj. Care este caracteristic verii; de vară. ♦ (Despre fructe) Care se coace vara; timpuriu.

VĂRĂDIA, com. în jud. Caraș-Severin, situată în C. Carașului, pe cursul inf. al râului Caraș, la confl. cu pâraiele Ciornovăț și Lișava, la granița cu Serbia; 1 609 loc. (2008). Pe terit. satului V. au fost descoperite (1932) vestigiile unui castru roman de la începutul sec. 2 d.Hr. (154 × 172 m). Tot aici au fost identificate urmele unei așezări civile romane, cunoscută sub numele de *Arcidava*, dezvoltată pe locul unei vechi așezări dacice. În satul V., atestat documentar în 1390, a existat o mănăstire, menționată din același an, a cărei activitate a încetat în timpul ocupației otomane. Biserica Pogorârea Duhului Sfânt (1754–1773, renovată în 1796).

VĂRĂDIA DE MUREȘ, com. în jud. Arad, situată la poalele de SE ale m-ților Zarand, pe cursul inf. al râului Mureș, la confl. cu râul Stejar; 1 912 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul V. de M.). Expl. de diabaze. Pomicultură. Stație meteorologică. Satul V. de M. este atestat documentar în 1369. În satul Jiulța, menționat documentar în 1479, se află biserica de lemn Intrarea în Biserică a Maicii Domnului (1787, pictată în 1813).

VĂRĂRIE (< *var'*) s. f. Locul de unde se extrage piatra de var; locul și instalațiile folosite pentru fabricarea manuală sau mecanizată a varului.

VĂRĂȘTI, com. în jud. Giurgiu, situată în SE C. Călnăului, pe stg.

cursului inf. al râului Sabar; 5 852 loc. (2008). În arealul satului V. a fost descoperită (1964–1965) o necropolă de înhumăție din Neolitic (cultura Gumelnița, milen. 4–3 î.Hr.) în care s-au găsit opaițe din ceramică, ace de păr din cupru ș.a. Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. V. a făcut parte din jud. Ilfov. În satul Dobreni se află biserica Adormirea Maicii Domnului, ctitorie din 1646 a marelui serdar (viitorul domn) Constantin Șerban Basarab Cârnul, cu picturi murale interioare originare, ruinele curții domnești a Cantacuzinilor și conacul lui Daniel Danielopolu (1900), iar în satul V. există biserica având dublu hram — Sf. Nicolae și Adormirea Maicii Domnului (1817).

VĂRBĂNESCU, Dimitrie (1908–1963, n. Giurgiu), grafician și pictor român. Stabilii în Franța. Desene și laviuri îmbinând ecouri ale mitologiei românești cu elemente suprarealiste („Cal și călăreț”). Portrete („Urmuz”); ilustrații.

VĂRBILĂU, com. în jud. Prahova, situată în Subcarpații Prahovei, la poalele dealului Vărbilău, pe râul Vărbilău; 7 259 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul V.) Zăcămintă de sulf. Pomicultură. În satul Coțofenești a fost descoperit (1929) un coif din aur datând din prima jumătate a sec. 4 î.Hr., asemănător coifurilor de tip traco-getic găsite la Agighiol, Peretu și Băiceni, care a aparținut unei căpetenii getice.

VĂRGATA, com. în jud. Mureș, situată în E dealurilor Nirajului, pe cursul superior al râului Niraj; 1 982 loc. (2008). Halte de c.f. (în satele V., Valea și Grăușorul). Satul V. este atestat documentar în 1412. În satul Mitrești, menționat documentar în 1453, se află o biserică din sec. 13, devenită unitariană, cu tavan casetat și pictat în 1667.

VĂROS, -OASĂ (< var) adj. Care conține var; care are aspect de var.

VĂRSA (lat. *versare*) vb. I 1. Tranz. A face să curgă (un lichid sau o substanță curgătoare) dintr-un recipient. ♦ Expr. A *vărsa sânge* = a ucide. ♦ Fig. A arunca asupra cuiva, în cantitate mare, săgeți, gloanțe etc. 2. Refl. (Despre ploaie) A cădea din abundență; a turna. 3. Refl. (Despre ape curgătoare) A-și uni cursul cu altă apă; confluență. ♦ A se revărsa peste maluri. 4. Tranz. A vomita. 5. Tranz. și refl. A (se) împrăști, a (se) risipi, a (se) răspândi. ♦ Tranz. A răspândi, a revărsa căldură, lumină. 6. Tranz. A repartiza un soldat la o anumită

unitate militară sau a-l muta dintr-o unitate într-alta. 7. Tranz. A preda cuiva o sumă de bani; a efectua un *vărsământ*.

VĂRSARE (< *vârșă*) s. f. 1. Acțiunea de a (se) vărsa. ♦ Expr. *Vărsare de sânge* = ucidere în masă, masacru. 2. Concr. Loc în care o apă curgătoare se varsă în altă apă. V. *confluență*.

VĂRSAT¹ s. n. (MED.) V. de vânt = varicelă. V. *mare* = variolă.

VĂRSAT², -Ă (< *vârșă*) (Despre mărfuri) care se vinde cu amănuntul (dintr-o cantitate mai mare), neambalat în prealabil, vrac.

VĂRSĂMÂNT (< *vârșă*, după fr. *versement*) s. n. Modalitate de stingere a obligației legale, prin virarea unei sume de bani, efectuată de un agent economic sau de o instituție publică sau financiară; *concr.* suma de bani astfel predată sau trecută la dispoziția cuiva.

VĂRSĂTORUL 1. (*Aquarius*) Constelație zodiacală din emisfera australă. Cele mai strălucitoare stele sunt de mărimea a treia. 2. Una dintre cele 12 zodii ale anului cuprinsă între 20 ian. și 18 febr.

VĂRSAG, com. în jud. Harghita, situată în depr. omonimă de la poalele m-ților Gurghiu, pe cursul superior al râului Târnava Mare și pe râul Vârșag; 1 515 loc. (2008). Expl. forestiere. Păstrăvărie. Centru de preluc. artistică a lemnului și de confecționare a fluierelor și toiegeilor ciobănești.

VĂRUJ (< var¹) vb. IV tranz. A acoperi cu lapte de var (eventual cu adaos de materii grase) suprafețe tencuite (pereții camerelor, tavane etc.).

VĂRUIALĂ (< *văruj*) s. f. 1. Acțiunea de a văruj. 2. Strat de lapte de var aplicat pe suprafețele tencuite ale unei clădiri; spoială.

VĂRZARE (< varză) s. f. Plăcintă umplută cu varză, ceapă, mărar, știr etc.

VĂSĂRIE (< vas) s. f. Totalitatea vaselor dintr-o gospodărie, dintr-un restaurant etc., în care se mănâncă sau în care se pregătește mâncarea; veselă.

VĂTAF (< ucr., pol.) s. m. (În Ev. Med., în Țara Românească și în Moldova) 1. Mai-marele slugilor de la curtea unui boier sau a unei mănăstiri. 2. Conducător al unui grup (ceată) de curteni și de slujitori cu o oarecare organizare, format din subalternii de la sate ai unui dregător. Peste toți v. dintr-un județ

(ținut) era un *mare-vătaf*. 3. Conducător al unei bresle, al unui corp de meșteșugari. 4. (Pop.) Persoană care conduce călășarii, colindătorii etc. sau alaiul unei nunți țărănești.

VĂTAVA, com. în jud. Mureș, situată la poalele de SV ale m-ților Căliman și cele de NE ale dealului Bura (dealurile Mureșului); 2 016 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul Râpa de Jos). Centru de confecționare a cojoacelor și șerpărelor (în satul Dumbrava) și de țesături și cusături populare (în satul V.). Satul V., numit inițial *Râpa de Sus*, este atestat documentar în perioada 1332–1335 cu numele *Villa Rapularum*, iar în 1495 cu toponimul *Repa*. În satul Râpa de Jos, atestat documentar în 1332, se află o biserică ortodoxă din 1759, cu altar sculptat.

VĂTĂMA (lat. *victimare*) vb. I tranz. (Pop.) 1. A dăuna sănătății; a fi nociv; *fig.* a provoca cuiva un rău, neplăceri, neajunsuri. ♦ Refl. A face hernie. 2. A produce stricăciuni, pagube.

VĂTĂMAN (< rus., ucr.) s. m. (În Ev. Med., în Moldova) 1. Conducător al unui sat liber. 2. Reprezentant al stăpânului feudal.

VĂTĂMARE (< *vătămă*) s. f. Acțiunea de a (se) vătămă. ♦ (DR.) V. *corporală* = infracțiune care constă într-o atingere adusă integrității corporale sau sănătății unei persoane.

VĂTĂMĂTOR, -OARE (< *vătămă*) adj., s. f. 1. Adj. Care vatămă; dăunător (1). 2. S. f. a) Plantă erbacee perenă din familia fabacee (leguminoase), cu frunze imparipenate și flori galbene-aurii, dispuse în capitule globuloase, întrebuintată ca nutreț și ca plantă medicinală (*Anthyllis vulneraria*) b) Plantă erbacee anuală

vătămător (2)

din familia gramineelor cu frunze pubescente, panicul răsfrat, spiculele cu 5-9 flori și palee externe cu aristă dreaptă (*Bromus commutatus*).

VĂTĂSEL (< *vătaș* „vătaf”) s. m. (în trecut) Funcționar inferior la primărie.

VĂTĂȘIANU, Virgil I. (1902-1993, n. Sibiu), istoric de artă român. Acad. (1974), prof. univ. la Cluj-Napoca. Specialist în artă medievală românească și în istoria artei europene, domenii în care a lăsat lucrări de referință („Istoria artei feudale în țările române”, „Arhitectura și sculptura romanică în Panonia medievală”, „Istoria artei europene”, „Studii de artă veche românească și universală”). Premiul Herder (1972).

VĂTRAI (< *vatră*) s. n. Lopătică de metal sau un fel de cârlig cu mâner lung cu ajutorul căruia se scoate sau se scormonește jarul în vatră.

VĂTUȚI¹ (cuv. autohton) s. m. 1. Pui de iepure până la un an. 2. led (de capră, de căprioară sau de capră neagră) de un an.

VĂTUȚI² (< *vată*) vb. IV tranz. A căptuși îmbrăcămintea de iarnă cu vată sau cu vatină.

VĂZ (< *vedea*) s. n. Simț prin care sunt percepute senzațiile provocate de excitarea receptorilor din retină, sensibili la radiațiile luminoase. V. informează asupra formelor, culorilor, dimensiunilor, luminozității, situații în spațiu și mișcării obiectelor. ♦ Loc. în *văzu*... = în ochii..., în fața... ♦ Capacitatea de a vedea; vedere.

VĂZDUH (< sl.) s. n. Aer, atmosferă.

VĂZUȚI¹ (< *vedea*) s. n. (înv. și reg.) Faptul de a vedea; văz, vedere.

VĂZUȚI², -Ă (< *vedea*) adj. 1. Care se vede; vizibil. ♦ Fig. Apreciat, stimat, considerat.

VĂJĂI (onomat.) vb. IV intrans. (Despre vânt, ape curgătoare, proiectile etc.) A produce zgomote caracteristice, șuierătoare, prelungi. ♦ (Despre sânge) A pulsa violent; a zvâcni. ♦ Expr. *A-i vâjâi cuiva capul* (sau *tâmpiele, urechile; p. ext. creierul, auzul*) = a avea falsa senzație de zgomot, determinată de aflutul mărit al sângelui. ♦ (Despre foc) A arde duindu; a țiu.

VĂJĂIALĂ (< *vâjâi*) s. f. Faptul de a vâjâi; zgomot produs de ceva care vâjâie.

VĂLCAN 1. Munții ~, masiv muntos în VSV Carpaților Meridionali, între

Virgil I. Vătășianu

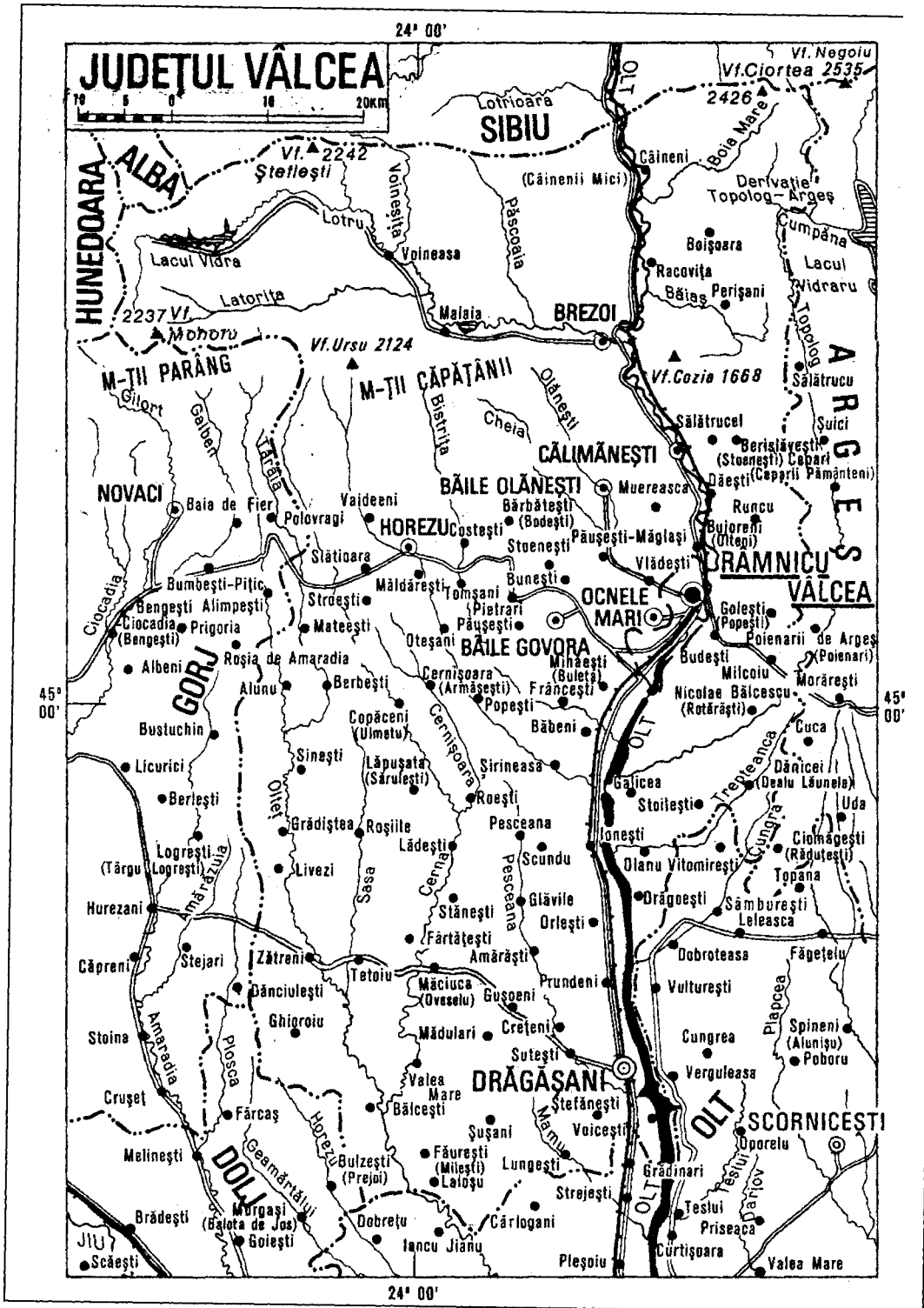
valea Jiului (la N), defileul Jiului (la E), Subcarpații Olteniei (la S) și valea superioară a Motrului (la V). Alcătuit din șisturi cristaline cu intruziuni granitice, calcare jurasice și cretacice. Are aspect disimetric: versantul nordic, mai abrupt, domină depr. Petroșani, iar cel sudic se prelungeste prin culmi secundare, domoale, despărțite de văi înguste, cu versanți abrupti, în cadrul cărora s-au format cheile Vaidei pe râul Sușița, cheile Runcului pe râul Sohodol și cele ale afl. său Gropu ș.a. Culmea pr., extinsă pe 55 km lungime, pe direcție NE-SV, este dominată de vf. Straja (1 868 m), Mutu (1 737 m), Coarnele (1 789 m), Sigleu Mare (1 682 m), Arcanu (1 815 m) ș.a. Alt. max.; 1 946 m (vf. Oslea). Pe latura sudică, se înșiră mici masive calcaroase cu versanți abrupti (Cioclovina, Piatra Borostenilor, Piva, Pleșa, Bordul Dobritei). Relief carstic diversificat (doline, lapiezuri, izvoare carstice, arcade, peșteri). Pe versantul nordic sunt păduri de fag și conifere, iar pe cel sudic păduri de fag, local arborete de gorun și tufărișuri de mojdrean cu liliac și scumpie. În bazinul Sohodolului păcuri de pin negru în amestec cu pin silvestru. În apropierea mănăstirii Tismana arborete de castan comestibil și de gorun cu alun turcesc. Pe versanții calcaroși graminee de stâncărie și alte plante saxicole cu caracter sudic. Numeroase arii protejate: Cheile Sohodolului, arboretele de castan Tismana-Pocruia, Cotu cu Aluni, Cioclovina, Piatra Borostenilor, Cornetul Pocruiei, Oslea, Peștera Gura Plaiului, Peștera cu Corali. Turism. Sporturi de iarnă (Complexul de la Straja). Pe versantul de N se află lacul de acumulare de la Valea de Pești, iar pe cel sudic, lacul Vâja pe râul Bistrita (care alimentează centrala hidroelectrică Clocotis). Apele abundentelor izvoare carstice de la baza versantului sudic (izvoarele de la Izvarna, izbucul Jaleș de la Runcu) au fost captate pentru alimentarea cu apă

a orașelor Tg. Jiu și Craiova. 2. Pas în E m-ților Vâlcăni, la 1 621 m alt., prin care, în trecut, se făcea legătura între Oltenia (respectiv Târgu Jiu, via Schela) și Transilvania (orașul Vulcan din depr. Petroșani). Este un drum comercial străvechi ce și-a pierdut importanța odată cu construirea soselei și a căii ferate (în 1948) prin defileul Jiului, care au preluat în întregime circulația între Oltenia și Transilvania.

VĂLCĂNEȘTI, com. în jud. Prahova, situată în Subcarpații Prahovei, la poalele dealului Cosminele, pe râul Cosmina; 4 036 loc. (2008). Biserica din 1859 (în satul V.)

VĂLCEA (lat. *vallicella*) s. f. Vale mică (2-15 m adâncime), cu fund aproape plat, slab înclinat și colmatat, cu versanți bine individualizați, fixați printr-un covor vegetal și care nu are scurgere permanentă. Se plasează între *văiugă* și *vale*.

VĂLCEA 1. Subcarpații Vâlcii, subdiviziune a Subcarpaților Getici, situată între râul Topolog (la E) și interfluvii dintre Olteț și Gilort (la V), caracterizată prin predominarea structurii monoclinale și prin apariția unor structuri cutate și diapire în partea de SV. În partea de N, la contactul cu muntele, se află un șir de depr. subcarpatice (Horezu, culoarul Olănești-Călimănești, depr. Jiblea-Berislăvești). Culmile deluroase (Păușești-Măglași, Bărbătești-Susenii-Smeurău, Brunești, Govora ș.a.) au trăsături subcarpatice, sunt înguste și paralele, cu aspect de mușcele înalte (600-800 m alt.), fragmentate adânc, alternând cu bazinele depresionare intracolinare. Alcătuirea geologică se remarcă printr-o mare varietate de depozite, între care dominante sunt gresia, sisturile argiloase și nisipoase, argilele, mamele, nisipurile ș.a. Dealurile subcarpatice vâlcene (Măgura Slătioarei 769 m, Tomșani 576 m, Costești 597 m, Bunești 680 m ș.a.) sunt afectate de intense procese de eroziune, au pante accentuate, acoperite cu păduri, livezi și fânețe. În unele porțiuni apar sămburi de sare (în anticlinalul Ocnele Mari-Titireciu), în altele izvorăsc ape minerale clorosodice, sulfuroase (aliniamentul Costești-Olănești-Muereasca-Călimănești-Băile Govora), iar în altele sunt depozite de lignit (Berbești-Alunu). Alt. max.: 871 m (dealul Robaia). 2. Județ în partea central-sudică a României, situat în bazinul mijlociu al râului Olt; 5 765 km² (2,42% din supr. țării); 410 309 loc. (2008), din care 45,2% în mediul urban; densitatea: 72 loc./km². Reșed.: municipiul *Râmnicu Vâlcea*. Orașe: Băbeni, Băile

Govora, Băile Olănești, Bălcești, Berbești, Brezoi, Călimănești, Drăgășani (municipiul), Horezu, Ocnele Mari. Comune: 78. *Relief* variat (c. 33% munți, c. 45% dealuri piemontane, c. 20% dealuri și depresiuni subcarpatice și c. 2% lunci), marcat de pronunțate fragmentări, dispus în trepte, de la N la S, pe o diferență de nivel de 2 274 m. Diversitatea formelor de relief se datorează prezenței unor sectoare ale marilor unități fizico-geografice (Carpații Meridionali, Subcarpații Getici, Piemontul Getic), care au o alcătuire geologică foarte complexă. Zona montană ocupă treimea nordică a jud. V., fiind extinsă sub forma a două șiruri paralele, separate de depr. Lovișteea. Șirul nordic este reprezentat de creasta pr. a m-ților Lotru și de partea vestică a m-ților Făgăras, separate de Valea Oltului prin defileul de la Turnu Roșu. Aici se întâlnesc înălțimile cele mai mari ale jud. V., marcate prin vf. Ciortea (2 426 m), Suru (2 283 m), Sterpu (2 142 m), Clăbucet (2 054 m), Șteflești (2 242 m) ș.a. Șirul munților aflați la S cuprinde masivul Cozia (1 668 m alt.), m-ții Căpățâni (dominații de vf. Preota 1 954 m, Buila 1 849 m, Ursu 2 124 m) și partea estică a m-ților Parâng cu vf. Păpușa 2 136 m și Mohoru 2 337 m. Reg. subcarpatică, extinsă în partea centrală a jud. V., aparține Subcarpaților Vălcii și Depr. Subcarpatice Oltenice, fiind constituită dintr-o asociație de dealuri subcarpatice (Cărligele, Robaia, Manga, Purcăretu, Vălsănești, Măgura Slătioarei, Dealu Negru ș.a.) în alternanță cu bazinele de depresiune intracolinare (Păușești-Măglași, Suseni-Zmeurătu, Bunești, Govora, Horezu, Jiblea ș.a.). Partea central-sudică a jud. V. este ocupată de extremitatea de E a piemontului Oltețului și de cea de NV a piemontului Cotmeana, în care apele au săpat văi adânci. *Clima* jud. V. este temperat-continentală, puternic influențată de fragmentarea accentuată a reliefului. Valorile temp. medii anuale variază între 10,4°C în lunca Oltului, la Drăgășani, 9°C în reg. subcarpatică și sub -2°C pe crestele înalte montane. Temp. max. absolută (42°C) a fost înregistrată la Orlești (14 aug. 1946), iar minima absolută (-33,5°C) la Drăgășani (24 ian. 1942). Precipitațiile medii anuale variază de la 500-600 mm anual în lunca Oltului, la 700-800 mm în zona subcarpatică și peste 1 200 mm anual pe culmile montane. *Rețeaua hidrografică* aparține în întregime bazinului mijlociu și inf. al Oltului. Râul, care străbate jud. V. de la N

la S, pe o distanță de 135 km, și-a croit pe o lungime de 42 km (într-un Turnu Roșu și Călimănești) unul dintre cele mai mari și mai spectaculoase defilee din Carpații Românești. În arealul jud. V., Oltul primește numeroși afluenți, între care Boia, Băiaș, Sălătrucel, Topolog, Călinești, Lotru, Muereasca, Olănești, Bistrița Vâlceană, Luncavăț, Oltețul cu afl. său Cerna ș.a. Pe terit. jud. V. se află câteva lacuri de origine glaciară (Gâlcescu, lezeru Latorîței, Ciocara, Singuraticu, Zănoaga Mare, Găuri ș.a.), precum și numeroase lacuri antropice, cum sunt lacurile sărate de la Ocnele Mari și Ocnița, salba de lacuri de acumulare de pe râul Olt (Călimănești, Dăești, Râmnicu Vâlcea, Răureni, Govora, Băbeni, Ionești, Zăvideni, Drăgășani) și lacurile hidroenergetice Vidra și Mălaia-Brădișor pe râul Lotru, Petri-manu pe râul Latorîța și Jidoaia pe râul cu același nume. *Resurse naturale:* zăcăminte de petrol (Băbeni, Zătrene, Stoilești, Gușoeni, Alunu, Grădiștea, Mihăești, Șirineasa, Făurești), gaze naturale (Tetoiu, Zătrene, Grădiștea, Alunu, Băbeni), lignit (Alunu, Berbești, Cucești, Copăceni), mică albă (în zona Voineasa din m-ții Lotrului), sare gemă (Ocnele Mari, Ocnița), cuarț cu mineralizații de pirită (pe Valea lui Stan). Expl. de gnaisuri (Cozia), gresii (Turnu, Tomșani, Căciulata), calcare cristaline (Brezoi, Râu Vadului), gips (Stoenești, Păușești), tufuri dacitice (Ocnele Mari, Buleta, Goranu, Cetățuia), nisip cuarțos (Costești, Bărbătești) ș.a. Izvoare minerale sulfuroase, clorodice, iodurate, bromurate (Băile Govora, Băile Olănești, Călimănești, Costești, Căciulata, Ocnele Mari). *Industria* prelucrătoare este amplasată în toate centrele urbane și în câteva așezări rurale. Cele mai importante produse ind. vâlcene sunt: energia electrică (hidrocentralele de pe Olt și de pe Lotru), utilaj chimic, motoare electrice, remorci pentru autoturisme, sodă caustică și calcinată, mase plastice, insecticide, rășini sintetice, poliorură de vinil (Râmnicu Vâlcea, Govora, Ocnele Mari, Drăgășani), mobilă, placaje, furnire, panel, plăci aglomerate din lemn ș.a. (Râmnicu Vâlcea, Căineni, Brezoi, Băbeni, Horezu, Bălcești, Jiblea), încălzăminte (Râmnicu Vâlcea, Drăgășani), confecții, tricotaje, țesături (Râmnicu Vâlcea, Horezu, Bălcești, Călimănești), preparate din carne și lapte, conserve de legume și fructe, compoturi, dulceturi, băuturi alcoolice, vin, bere ș.a. (Râmnicu Vâlcea, Drăgășani, Horezu, Răureni, Tomșani, Băile Olănești, Băile Govora, Ocnele Mari, Fărtătești,

Bălcești). O contribuție suplimentară o au meșteșugurile populare, cu îndelungată tradiție, în cadrul cărora se produc vase ceramice (Horezu, Vlădești, Lunghești, Slătioara), covoare manuale olteneste, țesături, cusături, năframe ș.a. (Horezu, Bunești, Bărbătești, Pietrari, Păulești), cojoace (Bărbătești, Vaideeni). *Agricultura* este profilată în special pe pomicultură, viticultură și creșterea animalelor. Se cultivă porumb, plante de nutreț, grâu și seară, legume, ovăz, cartofi, tomate, varză ș.a. Pomicultura are condiții optime de dezvoltare în zonele dealurilor subcarpatice și piemontane, formând bazine compacte în arealele locale. Horezu, Pietrari, Stoenești, Dobriceni, Călimănești, Băile Olănești, Bujoreni, Goranu, Zmeurătu ș.a. Jud. V. ocupă locul trei pe țară la producția de fructe, după jud. Argeș și Dâmbovița, cele mai mari cantități fiind obținute la prune, mere, pere, nuci. Plantațiile de viță de vie ocupă suprafețe întinse pe pantele dealurilor din jurul localității Drăgășani, Sâmburești, Ștefănești, Mitrofani, Zătrene, Bălcești ș.a., soiurile predominante fiind Sauvignon, Muscat-Ottonel, Fetească Regală, Riesling, Pinot-Gris. Se cresc bovine, porcine, ovine, caprine și cabaline; avicultură; apicultură. *Căile de comunicație.* Din cauza reliefului accidentat, jud. V. dispune de o rețea feroviară cu extindere mică, dar compensată de una rutieră mult mai bine dezvoltată. Singura linie de c.f., construită în perioada 1886-1902, este cea care străbate partea de E a jud. V., de la N la S prin defileul Oltului, pe o distanță de 164 km, pornind de la Sibiu și trecând prin Podu Olt-Căineni-Călimănești-Râmnicu Vâlcea-Drăgășani-Piatra Olt-Caracal, făcând legătura între magistrala feroviară centrală a țării cu magistrala feroviară sudică. O importanță remarcabilă pentru transporturile rutiere o are segmentul șoselei naționale Râmnicu Vâlcea-Sibiu, prin defileul Oltului, parte integrantă a șoselei europene E 81, care asigură legătura între S țării și partea centrală și de N a acesteia. Extremitatea de NV a jud. V. este traversată de șoseaua transalpină Novaci-Oașa-Sebeș. În jud. există o universitate de stat („Constantin Brâncoveanu”), Teatrul de stat „Anton Pann” (1990), Filarmonica de stat „Ion Dumitrescu” (înființată la 30 nov. 1995), muzee. Printre cele mai importante manifestări etno-folclorice ale jud. V. se înscriu Festivalul folcloric al păstorilor din Carpați, „Învărtita dorului”, la Vaideeni, Târgul de ceramică populară „Cocoșul de Horezu” de la Horezu, Festivalul fol-

cloric internațional „Căntecele Oltului” de la Râmnicu Vâlcea ș.a. *Turism*. În cadrul jud. V. se îmbină armonios formele variate de relief cu prezența numeroaselor obiective istorice, monahale, arhitectonice, balneoclimaterice, etnofolclorice. Turismul este concentrat în special în zona văii superioare a Lotrului, în jurul L. Vidra, în perimetrul stațiunii climaterice Voineasa, a m-ților Cozia (mănăstirea Cozia), Vânturarița-Buila ș.a. Perimetrul subcarpatic se conturează ca o reg. cu potențial turistic ridicat, determinat de prezența unor renumite stațiuni balneoclimaterice (Băile Olănești, Băile Govora, Costești ș.a.), a unor complexe monahale (Arnota, Bistrița, Hurez, Mănăstirea dintr-un Lemn ș.a.), integrate în circuitul turistic național cu numele de „Oltenia de Nord”, centre de ceramică populară, de covoare, țesături și cusături populare (Horezu, Bărbătești, Slătioara, Vaideeni ș.a.), localit. cu case vechi (culele de la Măldărești) etc. Un loc aparte îl ocupă aria turistică a văii Oltului, cu un flux turistic de tranzit accentuat, remarcabilă atât prin ineditul aspectului peisagistic, cât și prin prezența stațiunilor balneoclimaterice Călimănești-Căciulata, a complexelor monastice Cozia, Cornetu, schiturile Ostrov și Turnu, obiectivele turistice din raza municipiului Râmnicu Vâlcea. Cuprinde valoroase arii protejate: două parcuri naționale (Cozia și Buila-Vânturarița), o serie de peșteri ocrotite, numeroase rezervații naturale ca pădurile Latorita, Tisa Mare, Silea, jnepenișul Stricatu, rezervația Miru-Bora, căldarea Gâlcescu ș.a. În apropiere de Râmnicu Vâlcea, în localit. componentă Goranu, pe valea râului Stâncioi se află o rezervație geologică și geomorfologică interesantă, extinsă pe 12 ha, cunoscută sub numele de „Piramidele de pământ de la Stâncioi”.

VĂLCEANOV, Ranghel (n. 1928), regizor bulgar de film. În anii '50-'60 ai sec. 20, creația sa se înscrie pe linia negării dogmatismului realist socialist și a preocupărilor pentru limbajul cinematografic („Soare și umbră”, „Pantofii de lac ai soldatului necunoscut”).

VĂLCELE 1. Lac de acumulare creat pe cursul mijlociu al Argeșului (dat în folosință în 1975), în arealul com. Merișani, jud. Argeș, ale cărei ape sunt folosite pentru hidrocentrala omonimă (11,5 MW). Voi.: 41,6 mil. m³ de apă. 2. Com. în jud. Covasna, situată în depr. omonimă, la 640-690 m alt., la poalele sudice ale m-ților Baraolt, pe pârâul Vâlcele; 4 131 loc.

(2008). Reșed. com. V. este satul *Araci*. Expl. de gresii (în satul Ariușd) și de nisipuri metalurgice (Araci). Centru de țesături și cusături populare (Araci), renumit încă din sec. 17 pentru „cusături în ochi încrucișat”. Satul V., atestat documentar în 1786, este binecunoscut azi ca stațiune balneoclimaterică cu izvoare minerale carbogazoase, bicarbonatate, calcice, sodice, magneziene, feruginoase recomandate în cură internă pentru tratarea afecțiunilor digestive, hepato-biliare, a afecțiunilor cardiovasculare (hipertensiune arterială, arteriopatii periferice, varice ș.a.), a bolilor de nutriție (diabet zaharat), a celor urinare, endocrine ș.a. Sanatoriul balnear pentru copii bolnavi de hepatită. Stație de îmbuteliere a apelor minerale. În perioada 27 aug.-3 sept. 1875, la V. a avut loc un Congres internațional de balneologie, ocazie cu care s-a bătut o medalie jubiliară. În satul Araci, atestat documentar în 1332, se află o biserică din sec. 14, care conservă un amvon sculptat în piatră, în stil gotic, și fragmente de frescă originare. Pe terit. satului Ariușd au fost descoperite (1907-1913, 1973) vestigiile unei întinse așezări neolitice (faza de început a culturii Cucuteni), cu inventar arheologic bogat: unelte din silix, os, corn, cupru și aur, topoare, vase ceramice (fructiere, linguri, polonice, vase mari de provizii etc.) de culoare neagră, cenușie, roșie sau brună pe care sunt realizate motive ornamentale geometrice sau spiralo-meandrice de culoare albă. Plastica este reprezentată prin figurine zoomorfe și antropomorfe. În satul V. se află biserica Sf. Teodor (1843), iar în satul Araci, o biserică din sec. 15 (azi biserică reformată) cu modificări din 1659, 1894 și din sec. 20. 3. Com. în jud. Olt, situată în V. câmpiei Boian, pe cursul inf. al râului Iminog și în zona de izvor a râului Călmățui; 2 884 loc. (2008). Conacul „Momiceanu” (1895), în satul V.

VĂLCELELE 1. Com. în jud. Buzău, în C. Râmnicului; 1 605 loc. (2008). 2. Com. în jud. Călărași, în S. C. Bărăganului; 1 826 loc. (2008). Până la 1 ian. 1965, satul și com. V. s-au numit *Crucea*, iar între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981 com. V. a făcut parte din jud. Ialomița. Pădurea Floaroica.

VĂLCOVICI, Victor (1885-1970, n. Galați), matematician român. Acad. (1965), prof. univ. Iași, Timișoara și București. Ministru al Lucrărilor Publice și Comunicațiilor (1931-1932). Lucrări de matematică aplicată, de mecanică teoretică („Princi-

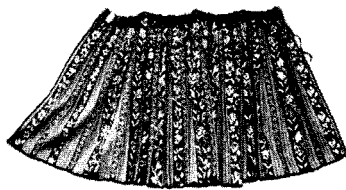

Victor Vălcovici

piile variaționale ale mecanicii”, mecanica fluidelor perfecte, teoria elasticității și astronomie. *Tratate* („Mecanica teoretică”, „Introducere în mecanica relativistă”). Lucrări de popularizare a cunoștințelor științifice.

VĂLNIC (< bg.) s. n. Piesă din costumul popular femeiesc din Oltenia, constituit dintr-o țesătură dreptunghiulară de lână înfășurată pe corp și încrețită în talie, având aspectul unei fuste. Variantele v. se deosebesc prin lățimea dungilor, prin caracterul așezăturilor și prin colorit.

vâlnic

VĂLSAN, râu, afl. stg. al Argeșului pe terit. com. Merișani, jud. Argeș; 76 km. Izv. de pe versantul de S al m-ților Făgăraș, de sub vf. Moldoveanu, de la 2 310 m alt., curge predominant pe direcția N-S, drenând mai întâi versanții de S ai m-ților Făgăraș și Ghițu, cu o pantă accentuată și o vale foarte îngustă, după care traversează muscelele și dealurile Argeșului unde și-a creat sectoare de vale îngustă ce alternează cu bazinele depresionare (Brădetu, Costești-Vâlsan ș.a.). Cursul superior al râului V. a fost captat într-un mic lac de derivație, creat în amonte de confl. cu pârâul Dobroneagu, din care apele sunt dirijate printr-un tunel spre lacul de acumulare Vidraru. Pe cursul superior

George Vâlsan

al râului V. a fost construită o hidrocentrală cu o putere instalată de 5 MW, dată în folosință în 1969. Afl. pr.: Dobroneagu, Robaia, Sobana, Toplița, Bunești. În cursul superior al râului V. între Mușetești și Brăduleț, pe o lungime de 17 km, valea acestuia a fost declarată rezervație naturală faunistică, deoarece în apele sale trăiește o specie endemică de pești (aspretele, popretele sau sforetelul/*Romanichtys valsanicola*), descoperită aici în 1957. Reducerea catastrofală a debitului râului V. ca urmare a lucrărilor hidroenergetice, precum și fenomenele de poluare, au dus treptat această specie în pragul dispariției.

VÂLSAN, George (1885–1935, n. București), geograf român. Acad. (1920); prof. univ. la Iași, Cluj și București. S-a ocupat de probleme de geografie generală, de geomorfologie (punând bazele geomorfologiei moderne în România), de geografie umană, de istoria geografiei, de toponimie, de biogeografie. A conceput geografia ca o știință a marilor ansambluri terit., prin integrarea elementelor componente în unitatea din care fac parte. A descoperit (1926), la Biblioteca Națională din Paris, harta Moldovei întocmită de D. Cantemir, pe care a publicat-o. Cursuri universitare. Op. pr.: „Câmpia Română”, „O fază în popularea țărilor românești”, „O știință nouă: etnogeografia”.

VĂLTOARE (lat. **vol[ut]oria*) s. f. 1. Vârtej într-o apă curgătoare; bulboană. ♦ Involburare. 2. Instalație țărănească cuprinzând un bazin alcătuit din scânduri dispuse în forma unui con cu vârful în jos (cu spații între ele, prin care se poate scurge apa) în care printr-un jgheab este deversată apa unui pârâu, formându-se o v. (1.). Este folosită pentru prelucrarea finală a cergilor (după scoaterea din război, pentru a le face moi și pufoase),

pentru spălarea cergilor și a altor piese textile.

VĂLVĂ¹ (< sl.) s. f. 1. Agitație, zarvă mare determinată de un fapt ieșit din comun. ♦ Faimă, renume; răsunet. 2. Alai, pompă; fast.

VĂLVĂ² (< sl.) s. f. Duh, zână, știmă.

VĂLVĂȚAIE (< *vâlvă*¹) s. f. Foc care arde cu flacără mare; pâlălaie.

VĂLVOARE (< *vâlvă*¹) s. f. Vălvătaie. ♦ Lumină puternică incandescentă.

VĂLVOI adj. invar. (Despre păr; și adv.) Zbârlit tare, ciufilit.

VĂNA (lat. **venari*) vb. I tranz. 1. A urmări și captura sau a ucide păsări și animale sălbatice. ♦ Fig. A urmări, a hăitui. 2. Fig. A urmări (ceva sau pe cineva) cu aviditate, cu stăruință, a alerga după... ♦ (Fam.) A pune mâna pe...; a face rost.

VĂNAT (< *vâna*) s. n. 1. Vânătoare. 2. Denumire dată animalelor care se vânează. ♦ Carnea unui animal vânat.

VĂNĂ (lat. *vena*) s. f. 1. Venă. 2. (Pop.) Fibră musculară; tendon, zgârci. ♦ *V. de bou* = cravașă specială, făcută din ligamentul cervical posterior al bouului; *p. ext.* baston de cauciuc. 3. (Pop.) Partea piciorului cuprinsă între genunchi și gleznă; gambă. 4. Filon mineral. ♦ Pânză subterană de apă. 5. Coloană de lichid. ♦ *Vâna apei* = curentul, suvoiul unei ape curgătoare. 6. Nervura plantelor.

VĂNĂȚ, -Ă (lat. *venetus*) adj., subst. 1. Adj. De culoare albastră-

întunecată (cu reflexe violete). Îvinețit la față. *V. cianoză*. ♦ Palid (la față); îvinețit. ♦ (Despre penele sau părul unor animale) Cenușiu bătând în albastru. 2. S. n. Culoare vânăță. 3. S.f. (BOT.) Pătălgea vânăță.

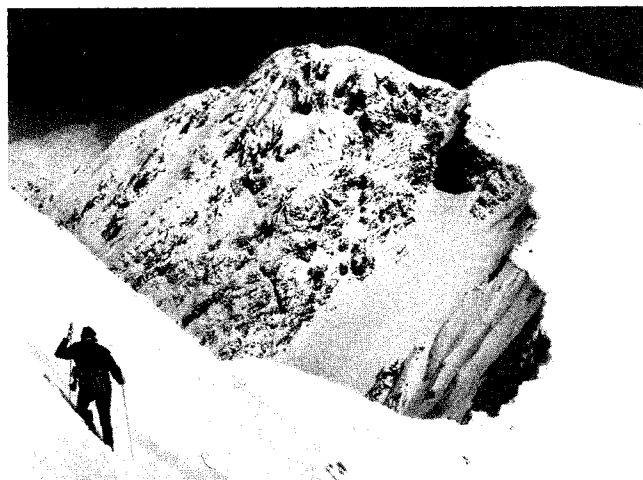
VĂNĂȚAIE (< *vânăț*) s. f. (MED.) Echimoză; vinețeală.

VĂNĂȚAREA LUI BUTEANU, vârf pe creasta pr. a m-ților Trascău, în arealul com. Ponor, jud. Alba, în perimetrul căreia s-au produs mai multe prăbușiri ce au determinat formarea unor pereți verticali abrupti care închid între ei o arie depresionară de c. 80 m adâncime, străbătută de trei pâraie (Valea Poienii, Valea Ponorului, Valea Seacă). După ce pâraiele se unesc într-un singur curs de apă, acesta pătrunde printr-un aven în peștera Dălbina unde formează un curs subteran, cu cascade și marmite de eroziune, iar apoi reapare la zi sub numele de Valea Morilor.

VĂNĂȚĂRILE PONORULUI, arie calcaroasă în m-ții Trascău, în arealul com. Ponor, jud. Alba, în perimetrul căreia s-au produs mai multe prăbușiri ce au determinat formarea unor pereți verticali abrupti care închid între ei o arie depresionară de c. 80 m adâncime, străbătută de trei pâraie (Valea Poienii, Valea Ponorului, Valea Seacă). După ce pâraiele se unesc într-un singur curs de apă, acesta pătrunde printr-un aven în peștera Dălbina unde formează un curs subteran, cu cascade și marmite de eroziune, iar apoi reapare la zi sub numele de Valea Morilor.

VĂNĂȚOARE (lat. *venatoria*) s. f. Urmărirea, capturarea sau uciderea unor animale sălbatice. În sens larg, v. include și ocrotirea și îngrijirea vânatului până la intrarea în circuitul economic. Este reglementată prin lege și nu poate fi practică decât cu permis de v. eliberat de organizațiile abilitate, în forme, perioade și cantități strict reglementate

Vânățarea lui Buteanu

pentru fiecare specie în parte; orice altă formă de v. constituie infrașinea de braconaj. Fondul cinegetic al României este împărțit în unități de gospodărire cinegetică numite fonduri de v., pentru fiecare dintre acestea fiind aprobate anual anumite cote de recoltare. ♦ *Vânătoare de capete*, practică existentă în trecut la unele comunități (ex. dayacii din Borneo, asmat din Noua Guinee) care implica plecarea în căutarea unui membru al altei comunități, ales la întâmplare, care era ucis, capul fiind adus în comunitatea respectivă pentru îndeplinirea unor ritualuri. ♦ Fig. Urmărirea unui om pentru prinderea sau uciderea lui. Fig. v. de *vrăjitoare*, urmărirea și persecutarea unor persoane pe baza unor false acuzații.

VĂNĂTOR (lat. *venatore*) s. m.

1. Persoană care practică vânătoarea. ♦ Fig. (Peior.) Persoană care vrea să obțină ceva (ce nu merită), să parvină. **2.** (La pl.; în Ev. Med., în Moldova) Corp de oaste, format din pedestrași și călărime, din satul Vânători-Neamț, care, în schimbul scutirii de bir, aprovizionau curtea domnească cu vânat și făcea de pază la Cetatea Neamțului. ♦ Oșteni lefegii, conduși de căpitani. **3.** (MILIT.) *Vânători de munte* = trupe din cadrul forțelor armate, specializate pentru lupta în munți; (la sg.) militar din aceste trupe.

VĂNĂTORII **1.** Com. în jud. Galați, situată în SE C. Covurlui, pe dr. cursului inf. al râului Chineja, pe țărmul de V al L. Brateș; 4 513 loc. (2008). Complex avicol. Viticultură. Pescuit. **2.** Com. în jud. Iași, situată în SE pod. Sucevei, în zona colinelor Dealu Mare-Hârlău, pe stg. râului Sirețel; 4 660 loc. (2008). Satul V. a fost întemeiat în 1864 cu numele *Stolniceni-Ghițescu*, nume pe care l-a purtat până la 1 ian. 1965. Moară de cereale. Satul Hârtoape, atestat documentar în 1470, a fost în sec. 19 și prima jumătate a sec. 20 un important centru de confecționare a cojoacelor și cheptarelor. **3.** Com. în jud. Mehedinți, în SE C. Blahniței, pe cursul inf. al râului Drișcea; 2 226 loc. (2008). Satul V. a fost înființat în 1891 prin împroprietărirea însurățeilor. **4.** Com. în jud. Mureș, situată în pod. Târnavelor, pe cursul superior al râului Târnava Mare; 4 043 loc. (2008). Stație de c.f. (nod feroviar), în satul V. Pomicultură. În satul Archita, atestat documentar în 1341, se află una dintre cele mai puternice cetăți țărănești din Transilvania, datând din sec. 15, cu dublă incintă străjuită de 7 turnuri de apărare de

formă pătrată. În incinta cetății există o biserică evanghelică, inițial bazilică romană (sec. 13), având nava centrală și corul supraînălțate la sfârșitul sec. 15. În satul V., atestat documentar în 1329, se află biserica de lemn Sf. Gheorghe (1801). Popas turistic. Motel. **5.** Com. în jud. Vrancea, situată în N. C. Siretului Inferior, pe cursul inf. al râului Putna; 5 943 loc. (2008). Creșterea porcinelor. În satul Mircești Vechi se află biserica Sfinții Voievozi, ctitorie din sec. 18 al lui Constantin Mavrocordat.

VĂNĂTORII MICI, com. în jud. Giurgiu, situată în C. Găvanu-Burdea, pe râul Neajlov; 4 661 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de petrol. Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. **V.M.** a făcut parte din jud. Ilfov. Bisericele Sf. Nicolae (1827) și Sf. Gheorghe (1850–1857), în satele Izvoru și **V.M.**

VĂNĂTORI-NEAMȚ **1.** Com. în jud. Neamț, situată în zona de contact a Subcarpaților Neamțului cu m-ții Stânișoarei, la poalele sudice ale culmii Pleșu, pe cursul mijlociu al râului Neamț (Ozana), la confl. cu râul Nemțșor; 8 748 loc. (2008). Fabrici de cherestea și de cărămidă. Muzeul memorial „Mihail Sadoveanu” (1966). În arealul satului **V.-N.** au fost descoperite (1953) vestigiile unei așezări neolitice, aparținând culturii Cucuteni (faza B), în care s-a găsit o figură feminină numită „Venus de la Vânători”. Satul **V.-N.** este atestat documentar la 25 ian. 1446. În satul Mânăstirea Neamț se află mânăstirile *Sihăstria* și *Neamț* (v. *Neamț* **5.**) și schitul *Sihla*, iar în satul **V.-N.**, mânăstirea *Secu*. **Mânăstirea Sihăstria**, mânăstire de călugări, situată în satul Mânăstirea Neamț, ctitorie din 1740 a episcopului Ghedeon, cu o biserică din lemn, chilii și clopotniță. Incendiată de turcii otomani în 1821. În 1824 s-a construit biserica actuală

Nașterea Maicii Domnului, precum și un zid de incintă, care le conferă aspectul de biserică-cetate. După o perioadă de paragină a complexului monahal (1870–1910), el a fost refăcut ulterior. Distrus de un incendiu în 1940, a fost din nou refăcut. La 1 mai 1995 a început construcția unei noi biserici. **Schitul Sihla**, schit de călugări situat în satul Mânăstirea Neamț, cu o bisericuță din lemn, aflată sub o stâncă, cu hramul Schimbarea la Față, construită în 1763 de Ionță Cantacuzino. **Mânăstirea Secu**, mânăstire de călugări, situată în satul Vânători-Neamț, la poalele de NE ale M-ților Stânișoarei. Biserica Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul, situată pe malul râului Secu, a fost zidită în 1602 de marele boier dregător Nestor Ureche, pe locul unei biserici de lemn din anii 1560–1564. Amplificată în sec. 18, prin adăugirea unui pridvor; incendiată în 1821 de turcii otomani, a fost refăcută (1821–1825), iar ulterior a suferit diferite modificări și i s-a refăcut în întregime pictura murală interioară (1850). Biserica este înconjurată de o puternică centură de ziduri, străjuită de turnuri de apărare la colțuri. În interiorul incintei mai există paraclisele Sf. Nicolae (1821–1824) și Adormirea Maicii Domnului (1844), iar în cimitir biserica Sf. Ioan Botezătorul (1832). Aici sunt înmormântați mitropolitul *Varlaam* și ctitorul Nestor Ureche. Muzeu de artă religioasă și o valoroasă bibliotecă. În anii 1966–1976 aici s-au efectuat ample lucrări de restaurare. **2. Parcul natural V.-N.**, declarat în 1999 parc forestier, iar din 2003 parc natural. Include un sector din marginea estică a m-ților Stânișoarei și din Subcarpații Neamțului, în bazinele râurilor Neamțului, Agapia și Cracău. Ca arii cu regim special de protecție cuprinde rezervația Dumbrava (înființată în

Vânători Neamț.
Mânăstirea Secu.
Biserica Tăierea
capului Sf. Ioan
Botezătorul

1970, când aici a fost colonizat zimbriul, azi de 11 500 ha), o pădure de stejar (*Quercus robur*) cu arbori monumentali, cu vârste de 250–300 ani, situată în lunca râului Neamț, și rezervațiile peisagistice *Pădurea de Aramă* (pădurea de gorun de pe dealul Filiorul) și *Pădurea de Argint* (o pădure de mesteacăn din marginea satului Varatic), care amintesc de trecerea poetului M. Eminescu prin aceste locuri. Cuprinde și numeroase monumente istorice și culturale (mănăstirile din raza com. V.-N., Agapia, Varatec).

VÂNJ (< sl.) s. m. (SILV.) Velnj.

VÂNJOS, -OASĂ (< vânj, înv. „putere”) adj. Musculos; puternic, viguros. ♦ Plin de vitalitate.

VÂNJULEȚ, com. în jud. Mehedinți, situată în zona de contact a C. Blahniței cu piemontul Bălăciței, pe dr. râului Blahnița; 1 885 loc. (2008). Viticultură.

VÂNJU MARE, oraș în jud. Mehedinți, în lunca Blahniței; 6 499 loc. (2008). Nod rutier. Fabrici de confecții de tricotaje, cherestea și produse alim. (preparate din lapte, panificație). Centru viticol. Piață agricolă. Menționat documentar în 1772; declarat oraș la 17 febr. 1968. Rezervația naturală „Lunca Vânjului” (14 ha) este o pădure de luncă alcătuită din stejar, frasin, iugastru, arțar tătareșc în care sunt abundente lăcrămioarele (*Convallaria majalis*).

VÂNOS, -OASĂ (lat. *venosus*) adj. Cu vine (2) multe sau groase; fig. puternic, vânjos.

VÂNT (lat. *ventus*) s. n. 1. (METEOR.) Mișcare (deplasare) orizontală a maselor de aer, provocată de diferența de presiune atmosferică dintre două reg. ale Pământului. Există *vânturi laminare* (care se deplasează uniform, în mod obișnuit la înălțimi sau pe teren neaccidentat), *vânturi turbulente* (la care direcția și viteza variază datorită frecării de suprafața Pământului) și *vânturi în rafale* (cu variații mari de viteză într-un timp scurt). După mărimea ariei în care se dezvoltă există: *vânturi ale circulației generale* și *vânturi locale* (ex. brizele). După regimul anual se disting: *vânturi permanente* (alizzele) și *vânturi sezoniere* (musonii). ♦ *V. dominant* = vântul cel mai frecvent într-o reg. dată în cursul anului. *V. Mare* = vânt cald, uscat, de tip foehnian ce bate dinspre creasta Făgărașului spre Țara Otlului. Primăvara grăbește topirea zăpezilor. (În superstiții) *V. rău* = vânt care ia mințile oamenilor

sau care îi îmbolnăvește; întâmplare nefericită, nenorocire. ♦ Expr. *A se așterne vântului* = a alerga foarte repede. *Din cele patru vânturi* = din toate părțile, de pretutindeni. *A vedea dincotro bate vântul* = a-și da seama de o situație, de mersul evenimentelor. *A-și face vânt* = a-și lua avânt, a porni cu avânt. 2. Aer, văzduh. 3. (ASTR.) *V. solar* = flux continuu de particule, în special protoni, emise de Soare cu viteze de peste 300 km/s; densitatea și viteza particulelor depind de activitatea solară.

VÂNTOS, -OASĂ (< vânt) adj., s. f. 1. Adj. Cu vânt, bătut de vânturi. 2. S. f. Vânt puternic; vijelie. 3. S. f. (La pl.) lele.

VÂNTULUI, Peștera ~ v. Peștera Vântului.

VÂNTURA (lat. *ventilare*) vb. I tranz. 1. A curăța și a sorta semințele plantelor agricole cu ajutorul vânturătorii. ♦ A împrăști, a risipi; a spulbera. 2. (Pop.) A vărsa de mai multe ori un lichid dintr-un vas în altul pentru a-l răci, pentru a-l amesteca etc. 3. A mișca incoace și încolo; a agita, a flutura. 4. Fig. A da în vileag, a povesti, a comenta vorbe, fapte etc. 5. A cutreiera, a colinda. ♦ *Vântură-Jume* (sau *țară*) = hoinar, aventurier.

VÂNTURARIȚA-BUILA, creastă calcaroasă asimetrică, puternic zimțată, în partea de SE a m-șilor Căpățâni, cu versanți abrupti și trene de grohotiș la bază. Din punct de vedere geologic reprezintă flancul unui sinclinal suspendat, străbătut transversal de linii de falie, mărginit spre V de o cuestă pronunțată. Principalele vârturi: Vânturarița (1 885 m) și Buila (1 849 m). Relief impunător, cu țăncuri stâncoase, ace, turnuri, văi seci, arcade, câmpuri de lapiezuri. Face parte din parcul național Buila-Vânturarița (înființat în 2004), care cuprinde și vârful Stogu (un vârf piramidal, de 1 494 m, mărginit de grohotișuri), muntele Arnota, valea pârâului Cheia (care formează chei pitorești în sectorul cuprins între Claia Strâmbă și Stogșoare). Versanții sunt acoperiți de păduri de fag, făgete-brădet și amestec de fag, brad și molid, cu numeroase exemplare de tisă, vegetație de stâncărie, jnepenișuri. Se întâlnește aici și rarități floristice ca cetina de negi (*Juniperus sabina*), crinul de munte (*Lilium jankae*), inul galben (*Linum uncinerve*), iedera albă (*Daphne blagayana*), argințică (*Dryas octopetala*), floare de colț, bubuci de munte ș.a. În faună se remarcă capra neagră, ursul, râsul, jderul de

copac iar dintre păsări fluturașul de stâncă. În extremitatea SE include și cheile Bistriței Vălcene.

VÂNTURĂTOARE (< *vântura*) s. f. Mașină care curăță semințele cerealelor, leguminoaselor etc. de corpuri străine prin îndepărtarea cu ventilatoare a impurităților ușoare și prin cernerea restului prin site.

VÂNTURĂTURĂ (< *vântura*) s. f. Vânturare; *concr.* ceea ce rămâne după vânturarea semințelor; pleavă (1).

VÂNTUREL (< *vânt*) s. m. Nume dat mai multor specii de păsări răpitoare de zi înrudite cu șoimul din familia falconidelor; vindereu. *Vânturel roșu* (*Falco tinnunculus*), larg răspândit în Europa, Asia de SV și Africa, atinge 32–38 cm lungime; se hrănește în special cu rozătoare. Coloritul predominant este maro-roșiatic; la mascul capul și coada sunt albastru-cenușii. ♦ *V. de seară* (*F. vespertinus*), ceva mai mic (28–33 cm) se întâlnește pe terenuri deschise din SE Europei și stepele asiatice. Masculul este cenușiu, doar penele de pe picioare și partea inferioară a ariilor fiind roșcate; femela este dungată cu cenușiu pe spate iar pe piept pe un fond crem prezintă strițiuni fine ruginii. *V. mic* (*F. naumani*), foarte asemănător cu *v. roșu* dar de dimensiuni mai mici (28–33 cm) este întâlnit rar în reg. sudice ale Europei, Asia și Africa; se hrănește în special cu insecte pe care le prinde din zbor. Ultimele două specii se află pe lista speciilor care necesită măsuri speciale de ocrotire.

VÂNZARE (< *vinde*) s. f. 1. Acțiunea de a vinde. ♦ (EC.) Procesul de schimb al unor mărfuri, corporale și necorporale, contra unei sume de bani, numită *preț*. Modalitățile de *v.* sunt diferite, în funcție de natura mărfurilor care constituie obiectul acestui proces (directă, prin licitație, prin consignație, prin agenții imobiliare și de brokeraj). ♦ *V. și leaseback* = *v.* a unui bun de către vânzător și închirierea de către acesta a aceluiași bun în regim de leasing. Plățile de leasing și prețul de *v.* sunt, de obicei, interdependente, ele fiind negociate împreună, nefiind nevoie să reprezinte valori juste. ♦ (FIN.) *V. în lipsă* = *v.* a unor valori mobiliare care nu sunt proprietatea vânzătorului la data *v.*, dar pe care acesta le achiziționează înainte de predare. 2. Ceea ce s-a vândut. 3. Fig. Trădare.

VÂNZĂTOR (< *vinde*) s. m. f. Persoană fizică sau juridică care

vinde (ocazional sau permanent) bunuri. 2. Persoană angajată într-un magazin pentru a efectua vânzarea mărfurilor. 3. Fig. Trădător; turnător.

VÂNZOLEALĂ (< *vânzoli*) s. f. Agitație, mișcare, forfotă; zbcucium, frământare.

VÂNZOL (< magh.) vb. IV tranz. și refl. A (se) agita, a (se) frământa, a (se) zbate.

VÂRCIOROG, com. în jud. Bihor, situată la poalele NV ale m-ților Pădurea Craiului, în zona de contact cu dealurile Vârciorogului; 2 211 loc. (2008). Expl. de bauxită. În satul V., atestat documentar în 1492, se află biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 18), bogat ornamentată cu decor sculptat. Bisericiile de lemn Adormirea Maicii Domnului (1737, pictată în 1808) și Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1759), în satele Surducel și Fâșca. Pe terit. satului Fâșca se află peștera Osoiu declarată rezervație naturală geologică (0,1 ha).

VÂRCIOROVA, fostă localit., azi cartier al municipiului Drobeta-Turnu Severin, jud. Mehedinți, situată pe stg. Dunării, pe terit. căreia se află hidrocentrala *Porțile de Fier*. În sectorul Gura Văii-V. al defileului Dunării se dezvoltă o vegetație cu caracter termofil și o serie de rarități floristice, printre care lealeua Cazanelor (*Tulipa hungarica*) și umbelifera endemică *Prangos carinata*, într-o rezervație naturală (305 ha), iar în sectorul Fața Virului o altă rezervație floristică (6 ha), ambele fiind incluse în Parcul natural Porțile de Fier. Aici se află mănăstirea *Vodița*.

VÂRCOLĂC (< bg.) s. m. 1. (în mitologia populară românească) Ființă fabuloasă, fără reprezentare concretă, despre care se crede că mănâncă Soarele și Luna (provocând astfel eclipsele). Ei ar locui în văzduh, printre nori. Erau alungați prin bătutul tablei, a fiarelor sau prin rugi adresate lui Dumnezeu. 2. Strigoii.

VÂRF (< sl.) s. n. 1. Partea cea mai de sus (de obicei ascuțită) a unor obiecte înalte (clădiri, copaci etc.) sau a unor forme de relief (culme, deal, munte etc.); (GEOGR.) Pisc. ♦ Expr. *Asta pune vârf (la toate)* = asta depășește orice închipuire. ♦ Fig. (La pl.) Persoanele care se află în fruntea unei organizații, a unor grupuri sociale etc. 2. Capăt, extremitate (ascuțită) a unor obiecte. ♦ (BOT.) V. *vegetativ* = con vegetativ. ♦ Extremitate a unor părți ale trupului omului sau animalelor. ♦ Loc. *Din vârful buzelor* = fără convingere, fără profunzime. 3. (MAT.) V. *al unui*

poligon = punctul de intersecție a două laturi ale unui poligon. V. *al unui poliedru* = punctul de intersecție a două muchii ale unui poliedru. V. *al unei conice* = punct de intersecție al conicei cu o axă a sa. 4. Moment de intensitate maximă a unei activități. ♦ *Ore de v.* = ore de aglomerație, de afluență mare în circulație.

VÂRFU CÂMPULUI, com. în jud. Botoșani, situată în NE pod. Sucevei, la poalele de SV ale dealului Bour, pe stg. văii superioare a Siretului; 3 867 loc. (2008). Nod rutier. Creșterea bovinelor. În satul V.C. se află biserica Sf. Dumitru, zidită în anii 1861-1863 prin grija principesei Aglaia Moruzi, iar în satul Ionăseni, un conac din 1890.

VÂRFU CU DOR, vârf în E masivului Bucegi, alcătuit din conglomerate, cu forme specifice create prin eroziunea diferențială. Alt.: 2 030 m. Obiectiv turistic și pentru sporturile de iarnă. Hotel turistic. Telecabină.

VÂRFUJ (< *vârf*) vb. tranz. 1. A face vârf unei grămezi. 2. A umple cu vârf un recipient.

VÂRFU LUI PĂTRU, vârf în partea central-sudică a masivului Șureanu, reprezentând alt. max. a acestuia (2 130 m).

VÂRFUL LUI STAN, vârf în partea centrală a m-ților Mehedinți, constituind alt. max. a acestora (1 466 m). În V domină printr-un abrupt pronunțat valea Cernei; în SE, la baza lui, 1 200 m alt. se află o polie întinsă (Poiana Beletina). Rezervație naturală inclusă în Parcul Național Domogled - V. Cernei. Vegetație de stâncărie calcaroasă.

VÂRFU MARE, vârf în m-ții Vințului, constituind alt. max. a acestora (1 011 m).

VÂRFU MĂGURII, vârf în masivul deluros Măgura Odobeștilor, reprezentând alt. max. a acestuia (996 m) și, totodată, cea mai înaltă cotă din Subcarpații Vrancei.

VÂRFURĂȘUL, peșteră în m-ții Vlădeasa, săpată de pârâul Valea Seacă, situată la 1 240 m alt. Lungimea galeriilor: 2 420 m. Dezvoltată în calcarele tithonice metamorfizate, cristaline, peștera V. are forma literei U, larg deschis, și prezintă un sistem de galerii îngemănate, bogate în concrețiuni. Cunoscută și sub numele de *Peștera cu gheață*, deoarece în interiorul ei se mențin formațiuni de gheață până prin luna iul., favorizate de prezența în peșteră a unor temperaturi scăzute (în medie 5°C).

VÂRFURI, com. în jud. Dâmbovița, situată în Subcarpații Ialomei; 1 985

loc. (2008). În satul V. se află biserica având dublu hram - *Duminica T tuturor Sfinților și Buna Vestire* (1862).

VÂRFURILE, com. în jud. Arad, situată în depr. Hălmașiu, la poalele de SE ale m-ților Codru-Moma, pe cursul superior al Crișului Alb; 3 033 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul V.). Nod rutier. Expl. de andezit. Pomicultură. Centru de confecționare a uneltelor din lemn (în satul Lazuri). În satul Avram Iancu are loc anual, în luna iun., manifestarea etnofolclorică „Nedeia de la Tăcășele”. Satul V. este atestat documentar în 1390. Zonă de interes cinegetic (în satul Lazuri). Până în 1926, satul și com. V. s-au numit *Ciuci*. Bisericiile de lemn *Năsterea Maicii Domnului* (1751), *Sfinții Cosma și Damian* (1784, cu iconostas pictat) și *Înălțarea Domnului* (1907), în satele Poiana, Vidra și Groși.

VÂRGHIȘ, com. în jud. Covasna, situată în NV depr. Baraolt, la poalele sudice ale m-ților Harghita și cele de NE ale m-ților Perșani, pe râul Vârghiș, la confl. cu pârâul Hăghimaș; 1 824 loc. (2008). Expl. de lignit, de calcare și serpentin. Fabrică de var. Stație de îmbuteliere a apelor minerale. Izvoare cu ape minerale carbogazoase, feruginoase, bicarbonatate, calcice, magneziene, sodice, cu mineralizare ridicată (290 mg %) folosite ca ape de masă, dar și pentru tratarea afecțiunilor hepatobiliare. Parc dendrologic, cu exemplare seculare de stejar, frasin, paltin. În acest parc se află castelul „Daniel” (sec. 16). Biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1807), conac (1779) și numeroase case din sec. 19. Poiană cu narcise (3 ha) ocrotită de lege. Satul V. este atestat documentar în 1334.

VÂRGOLICI, Ștefan (1843-1897, n. Borlești, jud. Neamț), critic literar român. M. coresp. al Acad. (1887), prof. univ. la Iași. Membru al „Junimii”. Articole de polemică literară. Studii despre Cervantes, Lope de Vega, Calderon de la Barca. Traduceri (primul traducător al romanului „Don Quijote de la Mancha” de Cervantes).

VÂRGOLICI, Teodor (n. 1930, Valea Cănepii, jud. Brăila), istoric și critic literar român. Autor al mai multor ediții comentate și biografii („Începuturile romanului românesc”, „Alecu Russo”, „Emil Gârleanu”, „I. A. Bassarabescu”, „D. Anghel”, „Gala Galaction”, „Epopoea națională în literatura română”, „Eminescu și

marii săi prieteni"), toate punând în circulație date noi de istorie a culturii.

VĂRÎ (< sl.) vb. IV 1. Tranz. A băga, a introduce. ♦ Expr. (Fam.) *A-și vârî nasul unde nu-i fierbe oala* = a se amesteca, a interveni într-o chestiune sau în lucruri care nu-l privesc. ♦ A înfige, a implanta. 2. Refl. A intra, a se băga undeva. ♦ A se înghesui (pentru a pătrunde undeva). ♦ A se amesteca într-un grup; a interveni într-o discuție.

VĂRLEZI, com. în jud. Galați, situată în SE pod. Covurlui, pe stg. văii superioare a râului Suha; 2 142 loc. (2008). Nod rutier. Viticultură. În satul V. se află o biserică cu dublu hram – Sfinții Voievozi și Ioan Botezătorul (ante 1809, restaurată în 1832–1833), iar în satul Crăiești, biserica Adormirea Maicii Domnului (1852).

VĂRNAV, Constantin (1806–1877, n. Hilișeu-Horia, jud. Botoșani), medic român. Unul dintre creatorii terminologiei medicale românești. A redactat publicația „Foaia Societății de medici și naturaliști din Principatul Moldaviei” (1851).

VĂRSTĂ¹ (< sl.) s. f. 1. Timpul (exprimat în ani, luni etc.) scotit de la nașterea unei ființe până la un moment determinat al existenței sale; etate. ♦ *Președinte de v.* = președinte al unei adunări ales în persoana celui mai în etate dintre membri. ♦ Loc. *În vârstă* = bătrân. ♦ Numărul de ani împliniți cerut pentru a beneficia de anumite drepturi (civile, politice etc.) 2. Etapă din viața cuiva caracterizată printr-o anumită fază de dezvoltare. 3. (GEOL.) Timpul care a trecut de la un eveniment geologic și până astăzi. Pe baza studiului dezintegrării substanțelor radioactive din roci se determină *v. geologică absolută*, iar pe baza studiului poziției stratelor și a fosilelor pe care le conțin se stabilește *v. geologică relativă*. ♦ Cea mai mică subdiviziune a timpului geologic în care s-au format stratele dintr-un etaj geologic. 4. *V. de aur* = reprezentare antică idealizată despre vremurile originare (Hesiod). (Înv.) *Vârsta de mijloc* = Evul Mediu.

VĂRSTĂ² (< scr.) s. f. (Reg.) Dunga, vargă de altă culoare (ex. într-o țesătură); ornament care constă în dungi de altă culoare.

VĂRSTNIC, -Ă (< *vârstă*) adj. Înaintat în vârstă¹.

VĂRȘĂ (< scr.) *Vintir* confecționat din nuiete.

VĂRȘET (VRȘAC) [vrșat], oraș în NE Serbiei, în reg. autonomă

Vojvodina, la granița cu România; 36,4 mii loc. (2005). Nod feroviar. Ind. alim., chimică și constr. de mașini agricole.

VĂRȘOLT, com. în jud. Sălaj, situată în depr. Șimleu, la poalele Măguriilor Șimleului, pe cursul superior al Crasnei; 2 384 loc. (2008). Nod rutier. Satul V. este atestat documentar în 1341. În satul Recea, menționat documentar în 1326, se află o biserică de lemn cu turn-clopotniță datând din 1754.

VĂRTEJ (< bg.) s. n. 1. Zonă din masa unui fluid în care acesta are o mișcare de rotație; se formează în contactul fluidului cu obiectele care se deplasează față de el sau față de care fluidul se deplasează; bulboană, vârtoare, turbion. ♦ Mișcare a apei în formă de cercuri repetate în locul unde se confundă cineva sau ceva. ♦ Vânt puternic care se învârteste cu viteză în loc, făcând să zboare obiectele ușoare (praf, hârtii etc.). ♦ Sul, coloană de praf, de fum, de zăpadă etc. 2. Învrătire, rotire (amețitoare). ♦ Fig. Buimăceală, amețeaală, zăpăceală. 3. Loc, de obicei la om, în creștetul capului sau pe pielea animalelor de unde părul pornește în toate direcțiile. 4. Fus pe care se înfășoară funia sau lanțul de care se atarnă găleata la o fântână; val (3).

VĂRTELNIȚĂ (cf. bg. *värtelka*) s. f. 1. Mașină de lucru servind la înfășurarea în suluri sau în colaci a benzilor ori a sârmelor metalice. 2. Depănătoare.

VĂRTEȘCOIU, com. în jud. Vrancea situată în zona de contact a C. Râmnicului cu Subcarpații Vrancei, la poalele de ENE ale dealului Deleanu, pe râul Milcov; 3 537 loc. (2008). Centru viticol (podgoriile V. și Faraonele – aceasta din urmă profilată pe soiul Muscat-Ottonel). Pe terit. satului V. au fost descoperite (1926, 1929) vestigiile unei așezări carpice, cu o necropolă de incinerare, datând din sec. 2–3 (cercei din argint în filigran, urne ș.a.) Biserica Sfinții Voievozi (1860), în satul Olteni.

VĂRTOAPE, com. în jud. Teleorman, situată în C. Găvanu-Burdea, pe Râu Căinelui; 3 019 loc. (2008). Reșed. com. V. este satul *Vârtoapele de Sus*. Nod rutier. Haltă de c.f. (în satul Vârtoapele de Sus).

VĂRTOP s. n. v. *hârtop*.

VĂRTOP 1. Ghețarul de la ~, peșteră în S m-ților Bihor, la 1 200 m alt., situată în arealul satului Casa de Piatră din com. Arieșeni, jud. Alba. Lungimea galeriilor: 300 m.

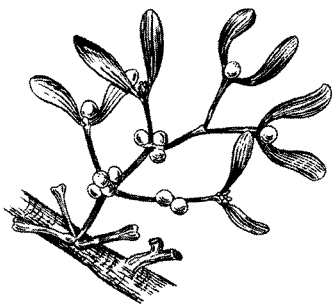
Este o peșteră fosilă, cu concrețiuni bogate, cu gheață perenă și cu mult grohotiș în sala de la intrare. Din sala de la intrare (75 m lărgime) pornește o galerie îngustă (30 cm diametru, 15 m lungime și 8 m diferență de nivel) care face legătura cu alte săli succesive (sala Domului, sala Minunilor, Sala Mare) în care se găesc numeroase stalagmite cu înălțimi de c. 5 m, scurgeri perietale în formă de pagode, coloane, domuri, curgeri de calcit etc. Monument al naturii (din 1957) apoi rezervație naturală speologică (din 1969 – 1 ha) inclusă în Parcul natural Munții Apuseni. 2. Com. în jud. Dolj, situată în zona de contact a C. Desnățuiului cu piemontul Bălăciței, pe râul Baboia; 1 625 loc. (2008). Nod rutier. Viticultură. Creșterea bovinelor. Satul V. a luat ființă în anul 1700. Pe terit. com. V. au fost descoperite o așezare cu mai mulți tumuli datând din prima Epocă a fierului (în care s-au găsit vase mari de provizii), un tezaur de argint (monede, fibule) din perioada dacică, și o fibulă digitală cu picior cu buton din sec. 7. Biserică având dublu hram – Sfinții Împărații Constantin și Elena, ctitorie din anul 1805 a armăntului Cârstea, pictată în 1828 prin grija lui Constantin Brăiloiu, repictată în 1894 și restaurată în 1932–1934.

VĂRTOPU, vârf în m-ți Făgăraș; alt.: 2 499 m.

VĂRTOȘ, -OASĂ (lat. **virtuosus*) adj., adv. I. Adj. 1. Viguros, vânos, robust. ♦ (Adverbial) Cu putere, tare, zdravăn; mult. 2. Dens, compact, tare, dur. II. Adv. (La comparativ) Mai ales, mai cu seamă. ♦ Expr. *Cu atât mai vârtoș* = cu atât mai mult.

VĂRTOȘIE (< *vârtoș*) s. f. Tărie, vigoare, forță.

VĂRVORU DE JOS, com. în jud. Dolj, situată în NE C. Desnățuiului, pe râul Terpezița, la confl. cu Desnățui; 2 986 loc. (2008). Nod rutier. Viticultură. Piscicultură (în lacul Fântânele). Până la 1 ian. 1965, satul și com. V. de J. s-au numit *Ruptura*. În satul Ciutura se află biserica Sfinții Voievozi (sfârșitul sec. 16, cu pridvor adăugat în 1654–1658), ctitorie a marelui postelnic Istrate Leurdeanu, refăcută din temelii în anii 1851–1852 de egumenul Dorotei, pictată la interior în 1853; bisericile Adormirea Maicii Domnului (1871–1875) și Sfinții Voievozi (1891), în satele Vărvor și Gabru.

vâsc

VÂSC (lat. *viscum*) s. n. Plantă semiparazită pe arbori, cu frunze opuse, pieltoase, persistente, verzui și fructe bace globuloase, albe sau gălbui. Este o plantă medicinală cu acțiune hipotensivă centrală și cardiotoxică (*Viscum album*). ♦ *V. de stejar* = plantă semiparazită pe stejar, cu frunze verzi căzătoare și cu fructe bace globuloase, galbene (*Loranthus europaeus*).

VÂSCOȘ, -OASĂ (lat. *viscosus*) adj. Care prezintă vâscozitate; cleios, lipicios.

VÂSCOZITATE (< fr.) s. f. Proprietate a fluidelor de a opune rezistență (la curgere), datorită frecării interioare, când straturile lor adiacente se deplasează unele față de altele. ♦ *V. dinamică* = mărime egală cu raportul dintre rezistența la deplasare întâmpinată de un fluid pe o arie egală cu unitatea și gradientul vitezei într-o direcție normală pe cea a deplasării; are unitatea de măsură *poise*. *V. cinematică* = mărime egală cu raportul dintre *v. dinamică* a unui fluid și densitatea lui; are unitatea de măsură *stokes*. *V. electrică* (sau *magnetică*) = fenomenul de rămânere în urmă a variației polarizației electrice a unui dielectric (sau magnetizației unui material magnetizabil) față de variația intensității câmpului electric (sau magnetic) inductor.

VÂSLĂ (< sl.) s. f. Fiecare dintre lăptele sprijinite pe bordajul unei ambarcații (în furcheți sau strapazani), manevrate manual, care pun în mișcare ambarcația respectivă.

VÂSLI (< *vâslă*) vb. IV intranz. A manevra vâslele, determinând avansarea unei ambarcații.

VÂZDOAGĂ (< ucr.) s. f. (HORT.) Crăiță (1).

VEAC (< sl.) s. n. 1. Secol. 2. Interval mare de timp, epocă; *p. ext.*

vreme îndelungată. ♦ *V. de aur* = perioadă istorică de înflorire a vieții materiale și culturale. ♦ (La pl., în forma „veci”) Veșnicie, eternitate. ♦ Loc. *De veci* = veșnic, etern. *Pe veci* = pentru totdeauna. ♦ Expr. *A-și face (a-și duce, sau a-și petrece) veacul* = a trăi (într-un anumit fel sau loc).

VEATKA 1. Râu în Federația Rusă, afl. dr. al râului Kama (lacul de acumulare Kuibîșev); 1 314 km. Izv. din V m-ților Ural, curge printr-o reg. de câmpie și trece prin orașele Kirov și Sovetsk. Navigabil la ape mari, pe c. 1 000 km. Pescuit. 2. V. Kirov (2).

VEBLEN [vɛblɛn], Oswald (1880–1960), matematician american. Prof. univ. la Princeton. Unul dintre creatorii topologiei moderne. Contribuții în geometria relativă și proiectivă.

VEBLEN [vɛblɛn], Thorstein Bunde (1857–1929), economist și sociolog american. Prof. la univ. din Chicago, Stanford și Missourii. Analizează contradicția dintre activitatea productivă și speculațiile marii finanțe („Teoria clasei avute”) și evidențiază dorința de emulație socială pe baza unui consum ostentativ („Teoria întreprinderii economice”).

VECE (< 1 rus., 2 scr.) 1. (În sec. 10–15, în Rusia) Organul suprem al puterii în unele orașe (Novgorod, Kiev, Cernigov, Pereiaslavi). 2. (În fosta Iugoslavie) Denumire dată unor organe reprezentative ale puterii de stat.

VECCERNIE (< sl.) s. f. 1. Slujbă religioasă care se face spre seară, în ajunul sau în ziua unei sărbători. 2. Chindie (1).

VECCERNILE SICILIENE, nume sub care este cunoscută răscoala locuitorilor din Palermo împotriva stăpânirii franceze din Sicilia (mart. 1282), încheiată cu masacrarea stăpânitorilor. Sicilienii, susținuți de Pedro III de Aragón, s-au revoltat împotriva lui Carol I de Anjou, pe care l-au alungat. Numele vine de la slujba bisericească de seară („vecernie”) la începerea căreia a izbucnit răscoala. Evenimentul l-a inspirat pe G. Verdi, care a creat opera cu același nume.

VECHI, VECHIE (lat. *vetulus* [= *vetulus*]) adj. 1. Care există de multă vreme, care durează de mult timp, care este din vremuri trecute. ♦ *Lumea v.* = nume dat Europei, Asiei și Africii, considerate în raport cu America (Lumea Nouă). ♦ (Despre limbi) Care s-a vorbit într-o epocă îndepărtată, prezentând

diferențe față de limba modernă corespunzătoare (ex. greaca v., slava v.). ♦ (Despre produse agricole, viticole etc.) Din recolta anilor trecuți. ♦ (Despre produse alimentare, farmaceutice etc.) Care a fost obținut sau preparat de prea multă vreme; alterat, stricat. 2. (Despre haine, obiecte etc.) Care a fost folosit multă vreme; uzat, tocit. 3. (Poetic) Înaintat în vârstă; bătrân. ♦ Care exercită o profesiune de mult timp și a căpătat multă experiență. 4. (Despre ființe) Care a viețuit într-un trecut îndepărtat; (despre obiecte, fenomene etc.) care a existat într-o epocă anterioară; perimat. ♦ Loc. *Din vechi* = de demult, din strămoși. ♦ (Substantivat, n.) Ceea ce este depășit, perimat, pe cale de dispariție. 5. (REL.) *Vechii catolici* = membrii bisericii formate în urma Conciliului Vatican I, prin unirea bisericii janseniste de la Utrecht cu un grup de biserici și episcopi romano-catolici din Germania, Austria, Elveția, condus de teologul J. von Döllinger, ca reacție împotriva dogmei despre infailibilitatea papei. Ei au pus accentul pe caracterul național, pe principiul conducerii sinodale și al drepturilor laicilor. Sunt deschiși dialogului cu bisericile răsăritene.

VECHIL (< tc.) s. m. Persoană care supraveghea și conducea munca pe o moșie; vătăf, administrator.

VECHIME (< *vechi*) s. f. 1. Faptul de a fi vechi, de a dăinui de multă vreme; însușirea, calitatea, starea a ceea ce este vechi. ♦ Calitatea de a deține multă vreme un post, o funcție etc.; numărul de ani prestați de cineva în muncă. 2. Timpuri îndepărtate, Antichitate.

VECHITURĂ (< *vechi*) s. f. Lucru vechi sau învechit; *spec.* haină uzată.

VECHIUL TESTAMENT, prima parte a „Bibliiei”, întocmită în sec. 13–2 î.Hr. Cuprinde cărțile referitoare la evenimente religioase până la nașterea lui Iisus Hristos. Recunoscută și de mozaicii și de creștinii, „Cărțile” ei sunt dispuse în trei diviziuni: *Pentateuhul* (*Tora* sau *Legea* în iudaism), *Profeții* și *Hagiografele*. Alături de aceste texte „canonice”, el mai cuprinde *Apocritfele* (scrieri necanonice), preluate de creștinism după o versiune redactată la Alexandria.

VEÇIE (< *veac*) s. f. Eternitate, veșnicie. ♦ Loc. *Pe veçie* = pentru totdeauna, veșnic, etern.

VEÇIN, -Ă (lat. *vicinus*, *-ina*) adj., subst. I. 1. Adj. Care este situat

alături, aproape. 2. S. m. și f. Persoană care locuiește sau se află alături ori în apropiere de cineva sau ceva. II. S. m. (În Ev. Med., în Moldova) Țăran dependent de stăpânul feudal; rumân, iobag.

VECINĂȚATE (< *vecin*; lat. *vicinitatem*) s. f. 1. Starea, situația de vecin (I); raportul dintre vecini, 2. Loc situat alături, în apropiere de cineva sau de ceva. ♦ (MAT.) *Vecinătatea unui punct dintr-un spațiu topologic* = orice submulțime a spațiului conținând o mulțime deschisă căreia îi aparține punctul respectiv. 3. (Art.; cu sens colectiv) Persoane care sunt sau locuiesc alături, în apropiere. 4. Vecinie.

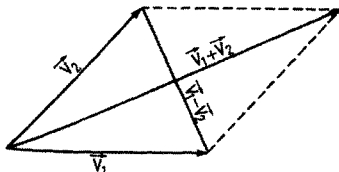
VECINIE (< *vecin*) s. f. (În Ev. Med., în Moldova) Denumire a condiției de dependență personală a țăranilor de stăpânii feudali; a fost desființată în 1749. Sin. *vecinătate* (4).

VECTOCARDIOGRAFIE (< fr.) s. f. Variantă a electrocardiografiei care permite urmărirea directă, pe ecranul unui tub catodic, a sensului și amplitudinii biocurenților inimii, cu ajutorul vectocardiografului.

VECTOR (< fr. (i); {s} lat. *vector* „purtător”) s. m. 1. (MAT., FIZ.) Mărimă pentru a cărei caracterizare trebuie indicate următoarele elemente: valoarea numerică și unitatea de măsură, direcția și sensul după care acționează, punctul de aplicație (ex. forța, viteza etc.); v. se reprezintă grafic prin săgeți. Termenul v. a fost introdus în 1845 de Sir W. Hamilton, forma actuală a calculului vectorial a fost dezvoltată de J. W. Gibbs. ♦ *V. unitar* = versor. 2. (BIOL.) Organism care transmite un germe patogen de la un animal la altul sau de la animal la om.

VECTORIAL, -Ă (< fr. (i)) adj. Care are caracter de vector, privitor la vector, caracterizat prin vectori. ♦ *Calculul v.* = capitolul al matematicii care se ocupă cu studiul proprietăților vectorilor și al aplicațiilor lor. *Mărimă*

vectori

v. = mărimă fizică care are caracteristicile unui vector.

VEDANTA (cuv. sanscrit „desăvârșirea Vedelor”) subst. Mișcare filozofico-religioasă indiană având ca sursă de bază Upanișadele, iar ca principali reprezentanți pe Bădărayana, *Shankara*, *Ramanuja*, Wallabha. V. susține un monism absolut, unitatea dintre Brahma și Atman, ideea de *karma* și transmigrarea sufletului. Lumea fenomenelor nu este reală decât pentru cunoașterea inferioară, pentru cunoașterea superioară fiind doar o iluzie. Mântuirea este posibilă prin cunoașterea unității dintre sufletul individual și cel cosmic.

VED-AVA (în mitologia unor popoare baltice și fino-ugrice), stăpână a apelor și a resurselor piscicole, adesea asociată și cu fertilitatea. Era reprezentată ca o sirenă, cu păr lung și coadă de pește. Se consideră că vederea ei este un semn rău, prevestind moartea prin înecare. Pescarii îi aduceau ofrande și respectau diferite interdicții pentru a nu-i stârni mânia. La estoni era numită *Vete-ema*, iar la finlandezi *Veen-ema*.

VEDDA (< fr.) s. m. Populație negridă din ins. Sri Lanka, de limbă singhaleză.

VEDE (sancr. *veda* „cunoaștere, știință”), cele mai vechi scrieri sacre indiene. Întocmite aproximativ în milen. 3-1 î.Hr., cu un conținut variat, hibrid. Cuprind patru cărți: *Rig-Veda* (veda imnurilor de laudă adresate zeilor), *Sama-Veda* (veda cântecelor de ritual), *Voajur-Veda* (veda formulelor de sacrificii) și, mai nouă, *Atharva-Veda* (veda descântecelor și a formulelor magice). Conform tradiției, sunt considerate opere necreate, existând dintotdeauna și dobândite prin revelație, fiind auzite din vechime de câțiva înțelepți primordiali, care le-au transmis posterității. Compose în limba vedică, cea mai veche formă cunoscută a limbii sanscrite, au fost completate de o vastă literatură adiacentă (comentarii, exegeze) și continuate de scrierile brahmanice.

VEDEA 1. Râu în S României, afl. stg. al Dunării pe terit. com. Pietroșani, jud. Teleorman; 215 km. Izv. din N platformei Cotmeana, de la 435 m alt., străbate mai întâi platforma Cotmeana pe direcția N-S, în cadrul căreia formează o vale adâncă, cu pante accentuate (4-10%), în aval de Spineni își îndreaptă cursul spre SE, apoi drenează câmpiile Boian, Găvanu-Bur-

dea și Burnaz unde panta scade sub 1%, cursul devenind leneș și meandrat. Trece prin municipiul Alexandria. În perioadele de secetă îndelungată, râul tinde să sece. Afl. pr.: Plapcea, Dorofei, Bratcov, Vedița, Cotmeana, Burdea, Râu Cănelui, Teleorman. 2. Com. în jud. Argeș, în SE platformei Cotmeana; 3 987 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de petrol (în satele V. și Vața). Reparații de utilaj petrolier. Prelucr. lemnului. Pomicultură. Până la 1 ian. 1965, satul și com. V. s-au numit *Gura Boului*. 3. Com. în jud. Giurgiu, situată în SV C. Burnaz, pe stg. văii Dunării, la granița cu Bulgaria; 2 979 loc. (2008). Centru viticol și de vinificație. Până la 1 ian. 1965, satul și com. V. s-au numit *Arsache*. Între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. V. a făcut parte din jud. Ilfov. Biserica Sf. Pantelimon (1863) și conacul *Arsache* (sec. 19), în satul V. 4. Com. în jud. Teleorman, situată în C. Găvanu-Burdea, pe râul Burdea; 3 007 loc. (2008). Viticultură. Până la 1 ian. 1965, satul și com. V. s-au numit *Goala*. Pe terit. satului Dulceanca au fost descoperite vestigiile unei așezări din sec. 3 peste care s-au suprapus o așezare din sec. 6 și o așezare din sec. 14. În satul Coșoteni se află biserica Sf. Dumitru a fostei mănăstiri Tigănia (sau Drăgănești), ctitorie din 1647 a lui Matei Basarab. Bisericile Sfinții Voievozi (1831, căzută în ruină după 1909) și Sf. Pantelimon (1845, cu picturi murale interioare realizate de Gheorghe Tattarescu), în satele Albești și V.

VEDEA (lat. *videre*) vb. II 1. Tranz. (Și absol.) A percepe cu ajutorul văzului. ♦ *Din văzute* = din vedere. ♦ Expr. *A vedea lumina zilei* = a se naște. 2. Tranz. A fi martor, spectator al unei întâmplări, a fi de față. 3. Tranz. A se convinge de ceva examinând cu privirea sau cu mintea; a cunoaște. ♦ A-și da seama; a remarca, a constata. ♦ Expr. *A fi bine văzut* = a fi apreciat, stimat. ♦ Intrans. A înțelege, a descifra. ♦ A cerceta, a căuta. 4. Refl. A ajunge, a se găsi într-o anumită situație. 5. Tranz. și refl. recipr. A întâlni pe cineva sau a se întâlni cu cineva. ♦ Tranz. A vizita; a se duce la fața locului. 6. Intrans. (Mai ales la imperativ) A purta de grijă, a se ocupa de cineva sau de ceva. 7. Tranz. A căpăta, a primi, a se alege cu ceva de la cineva. 8. Tranz. A înțelege, a pricepe; a-și imagina. ♦ Expr. (Intrans.) *A vedea departe* = a privi în perspectivă sau a considera lucrurile în perspectivă. 9. Refl. impers. A se arăta; a

părea. ♦ Expr. *Se vede (treaba) că...* = este foarte probabil, e posibil, se pare că...

VEDEL, Georges (1910–2002), jurist francez. Prof. univ. la Paris. A jucat un rol important în elaborarea doctrinării a dreptului public francez („Tratat de drept administrativ”).

VEDENIE (< sl.) s. f. 1. Arătare înșelătoare; halucinație, fantomă, nălucă. ♦ Ființă care apare în mod nedeslușit sau care provoacă spaima prin aspectul ei ciudat; arătare. 2. (În credințele religioase) Reprezentare în vis, în stări extatice etc. a unei ființe (supranaturale), care face cunoscută voința divină; revelație.

VEDERE (< *vedea*) s. f. 1. 1. Faptul de a vedea; percepere cu simțul văzului; *p. ext.* câmp vizual. **V. fotică** = vedere în condițiile unui nivel de iluminare ridicat, principalii receptori fiind celulele cu conuri de pe retină. **V. scotică** = vedere în condiții de iluminare slabă, principalii receptori fiind celulele cu bastonașe; nu permite distingerea culorilor. ♦ Loc. *La vedere* = în fața tuturor, în public. *Din vedere* = a) (numai) privind: b) (numai) după înfățișare, fără a-l fi cunoscut mai îndeaproape. *În vederea...* = în interesul, în scopul... pentru... ♦ Expr. *A avea pe cineva în vedere* = a se gândi la cineva, a-l ține în evidență pentru un anumit scop; a se ocupa de cineva. *A avea ceva în vedere* = a urmări ceva, a avea un plan, o intenție. *A pune în vedere* = a avertiza pe cineva, a-i atrage atenția. *A trece cu vederea* = a scuza o greșeală, a omite. 2. (Pop.) Întâlnire între două persoane de sex opus pusă la cale pentru mijlocirea unei căsătorii. 3. Văz; ochi. 4. Aspect fizic; chip. 5. Peisaj, priveliște. ♦ Fotografie care reprezintă un peisaj; carte postală ilustrată. **II.** (La pl.) Părere, idee, concepție; convingere.

VEDETĂ (< fr.) s. f. 1. Artist de (mare) renume. 2. Navă de luptă rapidă, fluvială sau maritimă, cu rază mică de acțiune. Există mai multe tipuri: *v. de luptă*, *v. de croazieră*, *v. torpiloare*, *v. lansatoare de rachete*. 3. Rând dintr-un text, izolat sau tipărit cu caractere mai groase, pentru a fi scos în evidență.

VEDETISM (< *vedetă*) s. n. Preocupare, tendință de a epata, de a se face remarcat cu orice preț (specifică, mai ales, unui actor sau unui sportiv); atitudinea de supraestimare a propriilor calități.

VEDIC, -Ă (< fr. *ii*) adj. Care se referă la *Vede*, care aparține *Vedelor*. ♦ *Religia v.* = religie

politeistă indiană, anterioară hinduismului, bazată pe *Vede*. Era religia populațiilor indo-europene ce au pătruns în India în jur de 1500 î.Hr., în care erau venerate numeroase divinități celeste și personificări ale fenomenelor naturii, zeul suprem fiind *Indra*. Ceremoniile includeau sacrificii animale și consumul băuturii sacre *soma*.

VEDOVA, Emilio (1919–2006), pictor italian. Unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai artei informale italiene. Promovează un stil geometric de mare forță, aproape violent, exprimându-și în pictură convingerile politice („Blocaj”, „Lagărele de concentrare”). Lucrează și „instalații de pictură” (mari panouri în care sunt integrate părți mobile).

VEGA, una dintre cele mai strălucitoare stele din emisfera boreală situată în constelația Lira, la c. 26,5 ani-lumină de Soare. Are mărimea 0,1 și o culoare albastruie. Nume populare: *Regina Stelelor*, *Lucefărul cel Mare*.

VEGA CARPIO, Lope Félix de (1562–1635), scriitor spaniol. Creatorul teatrului național. Spirit renesanțist, remarcabil prin geniul improvizației și prin prodigioasa sa fecunditate, s-a manifestat în toate genurile literare. Precursor al romantismului. Opera sa dramatică (c. 2200 piese de teatru, dintre care s-au păstrat c. 530), de o mare diversitate tematică (comedii și drame de moravuri, istorice, de cap și spadă, social-politice, religioase), reflectă imaginea unei Spanii plină de contraste: aristocratică și populară, galantă și picarească, sentimentală și lucidă, tragică și comică, rațională și mistică („Alcadele din Zalamea”, „Căinele grădinarului”, „Fata cu urciorul”, „Fântâna turmelor”, „Cavalerul de Olmedo”, „Să iubești fără să știi pe cine”, „Iubirile Belisei”). Sonete, epistole, ode, balade, poeme mitologice, pastorale, de inspirație mistică și satirice („Versuri uma-

ne”, „Frumusețea Angelică”, „Ierusalimul cucerit”, „Triumfuri divine”). Romane („Arcadia”, „Dorotea”, „Peregrin în țara sa”). Lucrarea sa „Noua artă de a scrie comedii” consacră formula tragicomediei și menține unitatea de acțiune.

VEGA, Garcilaso de la ~ v. GARCILASO DE LA VEGA.

VEGETA (< fr., it., lat.) vb. 1 intranz. 1. (Despre plante) A trăi, a crește. 2. Fig. (Despre oameni) A duce o viață obscură, lipsită de activitate, de perspective; a trăi fără a realiza ceva.

VEGETAL, -Ă (< fr.) adj. 1. De plante, propriu plantelor, de natura plantelor. ♦ (Subst. f.) Plantă. 2. Extras din plante. ♦ *Cărbune v.* = pulberea neagră obținută din pulverizarea cărbunelui de lemn, folosită în medicină.

VEGETARIAN, -Ă (< fr.) adj., s. m. și f. I. Adj. (Despre alimentație, dietă etc.) Care se bazează numai pe produse vegetale. Frecvent se asociază cu consumul de lactate, realizându-se un regim lactovegetarian. **II.** S. m. și f. Persoană care adoptă sau susține alimentația *v.* din considerente etice (este împotriva uciderii animalelor și a creșterii animalelor în vederea consumului de carne), religioasă (ex. unele secte hinduse sau budiste), medicale etc.

VEGETATIV, -Ă (< fr. *ii*) adj. 1. (BOT.) Care se referă la organe sau părți ale plantelor, cu excepția organelor de reproducere sexuală. ♦ *Înmulțire v.* = înmulțire asexuată, prin rizomi, bulbi, butași etc., nu prin semințe. 2. (MED.) *Sistem nervos v.* = parte a sistemului nervos alcătuită din sistemul nervos simpatic și cel parasimpatic; inervează organele interne (glandele, mușchii netezi și miocardul).

VEGETAȚIE (< fr., lat.) s. f. 1. Totalitatea comunităților vegetale (fitocenozelor) dintr-o unitate terit. (zonă, reg., țară, masiv muntos etc.). 2. Totalitatea plantelor sau asociațiilor vegetale de un anumit tip (*v. lemnoasă*, *v. ierboasă*, *v. ruderală*, *v. alpină*, *v. xerofilă* etc.). **V.** și *zone de v.* 3. (MED.) Mică excrescență patologică localizată pe piele, pe o mucoasă sau într-un organ ♦ *Vegetații adenoidice* = hipertrofie cronică a amigdalelor faringiene situate în dreptul foselor nazale.

VEGHE (< *veghea*) s. f. 1. Stare a unei ființe care este trează, care nu doarme; trezie, nesomn. ♦ *Priveghi*. 2. Ocrotire, pază. ♦ Loc. *De veghe* = de strajă, de pază.

Lope Félix de Vega Carpio

VEGHEA (lat. *vigilare*) vb. I 1. Intranz. A sta treaz noaptea, a nu dormi. 2. Tranz. A sta de pază la căpătâiului unui bolnav. 3. Tranz. A sta de strajă; a păzi. ♦ A supraveghea, a controla o activitate.

VEGHETOR (< *veghea*) s. m. (TEHN.) Dispozitiv de control care operește războiul de țesut în cazul rușii firelor.

VEHEMENT, -Ă (< fr., lat.) adj. (Despre oameni și manifestările lor) Violent, furtunos, împetuș.

VEHEMENȚĂ (< fr., lat.) s. f. Violență; împetușitate (în manifestări); înfocare.

VEHICUL (< fr., lat.) s. n. Sistem tehnic, cu sau fără autopropulsie, destinat deplasării pe o cale de comunicație terestră, subterană, acvatică, cosmică, aeriană.

VEHICULĂ (< fr.) vb. I tranz. A face să circule; a transmite, a răspândi (informații, idei etc.).

VEII, oraș antic în Etruria, la c. 16 km N de Roma. Important centru al civilizației etrusce, unul dintre cele 12 orașe ale Confederației etrusce. Cucerit de romani în 396 î.Hr.

VEIL [vej], **Simone** (n. 1927), jurist și om politic francez. Ca ministru al Sănătății (1974–1979), a legalizat (1975) legea întreruperii libere a sarcinii. Deputată în Parlamentul European (1979–1993), a fost prima președintă a acestuia (1979 și 1982).

VEIOZĂ (< fr.) s. f. Lampă mică de masă, cu abajur.

VEKSLER, Vladimir Iosifovici (1907–1966), fizician rus. Studii și cercetări în domeniul fizicii nucleare, al razelor X și cosmice și în teoria acceleratoarelor de particule (sincrofazonul).

VEL (< sl.) adj., invar. (În Ev. Med., în Țara Românească și în Moldova, precedând un titlu sau un rang boieresc) Mare (ex. vel-spătar).

VELA, com. în jud. Dolj, situată în zona de contact a C. Desnățului cu piemontul Bălăciței; 2 087 loc. (2008). Satul Bucovicior este atestat documentar în 1535, iar satul Gubaucea în perioada 1568–1577. Bisericele Sfintii Împărați Constantin și Elena (1832) și Sfintii Voievozi (1848), în satele Știubei și V. Bisericele de lemn Cuvioasa Parascheva (1737, reconstituită în 1864), Sf. Nicolae (1835) și Sf. Gheorghe (ante 1845, refăcută în 1911), în satele Știubei, Bucovicior și Gubancea.

VELA, Vincenzo (1822–1891), sculptor italian. Creație realistă, de inspirație romantică („Rugăciunea de

dimineată“, „Spartacus“). Monumente comemorative și funerare la Torino („Napoleon muribund“).

VELAR, -Ă (< fr., lat.) adj., s. f. (Consoană) care se produce în partea posterioară a cavității bucale, prin atingerea sau prin apropierea rădăcinii limbii de vălul palatin; gutural.

VELARIUM (cuv. lat.) subst. Aco-perământ din pânză al amfiteatrelor și al arenelor romane împotriva soarelui și a ploii.

VELASCO ALVARADO, Juan (1910–1977), general și om politic peruan. Președinte al Republicii Perú (1968–1975). A naționalizat principalele întreprinderi ind. și a efectuat o vastă reformă agrară.

VELASCO IBARRA, José María (1893–1979), om politic ecuadorian. Fondator al Partidului Federației Naționale Velasquiste. Președinte al Republicii Ecuador (1934–1935, 1944–1947, 1952–1956, 1960–1961 și 1968–1972). S-a confruntat cu opoziția conducătorilor armatei și a oligarhiei financiare.

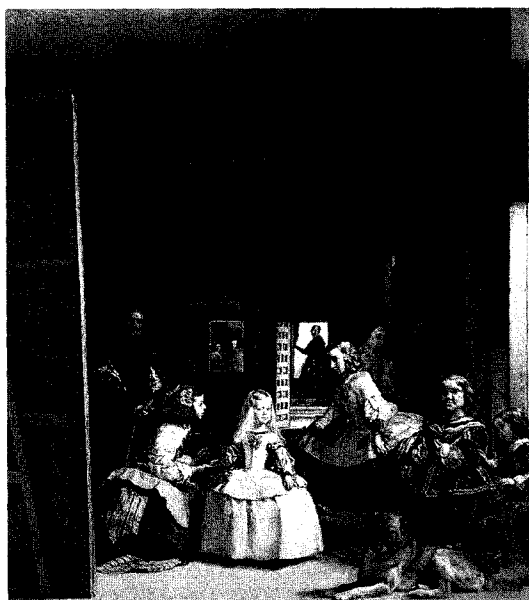
VELATURĂ (< it.) s. f. Sistemul velelor unei nave, care servesc la deplasarea acesteia sub acțiunea vântului.

VELÁZQUEZ [veláθkeθ] (**VELÁS-QUEZ**) [velaskeθ] **Diego Rodríguez** [rodrigeθ] **de Silva** y (1599–1660), pictor spaniol. În primele sale opere, realizate la Sevilla, realismul său sobru, vădind influența tenebroșilor,

atinge o impresionantă coerență stilistică („Vânzătorul de apă“, „Femeie prăind ouă“). În 1623 devine pictorul de Curte al regelui Filip al IV-lea și execută numeroase portrete ale regelui și ale familiei acestuia. În 1629–1631 călătorește în Italia. Din anii următori datează „Capitularea cetății Breda“, „Fierăria lui Vulcan“ și portretele unor pitici de la curte („Sebastian de Mora“). O nouă călătorie în Italia (1649–1651) deschide în opera sa perioada supremei maturități caracterizată printr-un stil tot mai liber și o virtuozitate aparte, unică în redarea luminii și a spațiului („Femeia cu evantaiul“, „Grădinițele viliei Medicilor“, „Inocențiu al X-lea“); în ultimii ani pictează compoziții complexe („Țesătoarele“, „Domnișoarele de Curte“). Viziunea sa picturală se caracterizează prin sensibilitate cromatică și darul de a descoperi dimensiunea poetică a realității.

VELÁZQUEZ (DE CUELLAR) [de cuejar], **Diego** ~ (c. 1465–c. 1524), conchistador spaniol. L-a însoțit pe Colomb, ajungând în 1493 în Haiti. A cucerit Cuba (1511), devenind primul guvernator al acesteia (1511–1524). A inițiat și a organizat expedițiile conduse de Córdoba (1517), Grijalva (1518) și Cortés (1519). A fondat orașele Havana, Santiago de Cuba, Asunción de Baracoa și San Salvador del Bayamo.

VELĂ (< it.) s. f. Pânză folosită pentru a asigura deplasarea unei

Diego Rodríguez de Silva y Velázquez. „Tineri domnișoare de companie“

nave sub acțiunea curenților de aer. Este alcătuită din mai multe fâșii cusute între ele și este legată de o vergă cu o pară. ♦ (La pl.) Sport sau agrement care se practică pe ambarcații cu pânze, folosind vântul ca mijloc de propulsie.

VELD sau **VELDT**, vastă reg. de savană cu ierburi înalte în SE Africii, care include zone de platou din Zimbabwe, Botswana și Republica Africa de Sud. Se împarte în **V.** înalt, situat la 1 200–1 800 m alt., **V.** mijlociu (900–1 200 m alt.) și **V.** inferior (sub 900 m alt.). Numeroase animale sălbatice. Bogate zăcăminte de aur și de diverse minerale. Este una dintre cele mai vechi și originale reg. populate ale globului.

VELEA, Nicolae (1936–1987, n. Tigveni, jud. Argeș), prozator român. Povestiri și nuvele de rafinement stilistic și virtuozitate a ironiei, privind schimbările petrecute în mediul rural, vădind un ascuțit simț de observație a gesturilor mărunte („Poarta”, „Paznic la armonii”, „Vorbă-n colțuri și rotundă”, „Zbor jos”).

VELEAT (< sl.) s. n. (Pop.) 1. Dată, termen, an. ♦ Expr. *A-i trece* (cuiva) *veleatul* = a-i trece (cuiva) timpul, vremea. 2. Durată a vieții, trai. ♦ Sfârșitul vieții; moarte, soroc.

VELEITAR, -Ă (< fr.) adj., s. m. și f. 1. Adj. Care manifestă, trădează o veleitate. 2. S. m. și f. Persoană care are dorințe, pretenții, ambiții (nejustificate).

VELEITAȚE (< fr.) s. f. Pretenție, dorință, ambiție (nejustificată).

VELESCU, Ștefan (1838–1899, n. Craiova), actor român. Elev al lui Millo și Pascaly. Prof. la Conservatorul din București, unde a format mulți mari actori (Gh. Manolescu, C. I. Nottara, I. Brezeanu, V. Toneanu, I. I. Livescu). Adept al interpretării firești, realiste, în contrast cu retorismul și manierismul epocii („Hernani” de V. Hugo, „Don Carlos” de Schiller). Membru fondator al societății Ateneul Român. Memorie.

VELEZ DE GUEVARA [beleđ de geβarā], Luis (1579–1644), scriitor spaniol. Scenete de factură populară („Munteanca din Vera”), tragedii („A domni după moarte”), comedii („Tamerlan al Persiei”, „Credința disperată”). Celebru prin romanul satiric „Diavolul șchiop”, care va fi imitat, sub același titlu, de Lesage.

VELICAN, Vasile (1904–1984, n. Hărman, jud. Brașov), agronom român. M. coresp. al Acad. (1963), prof. univ. la Cluj-Napoca. A selecționat numeroase soluri de plante agricole și a elaborat noi metode de

Vasile Velican

cultură. Tratatate („Fitotehnica”, „Tratat de ameliorare a plantelor”).

VELICORUS, -Ă (< rus) s. m. și f. Persoană care face parte din ramura cea mai numeroasă a rușilor de pe terit. nord-vestic al părții europene a Rusiei.

VELIER (< it.) s. n. Navă cu vele, uneori dotată cu motor auxiliar folosit pentru manevre în port.

VELIKA MORAVA, râu în E Serbiei, afl. dr. al Dunării în aval de Smederevo; 418 km. Este format din unirea, în aval de Kruševac, a râului Morava de Sud (lužna Morava), care izv. din masivul Crna Gora, cu râul Morava de Vest (Zapadna Morava), care izv. din masivul Jagodnja Povljen. Morava de Sud are ca pr. afl. pe Nišava, iar Morava de Vest, pe Ibar. În Antic., râul **V.M.** s-a numit *Margus*.

VELIKI NOVGOROD, denumirea purtată de orașul Novgorod (Federația Rusă) în sec. 12–15, în timpul când a fost capitala Republicii Novgorod (1136–1478).

VELIKO TÄRNOVO, oraș în partea central nordică a Bulgariei, pe râul Iantra; 66,2 mii loc. (2005). Nod de comunicații. Centru comercial și turistic. Constr. de aparataj electro-tehnic. Ind. de preluc. a lemnului,

textilă, alim. Universitate. Monumente arhitectonice; cetate întărită (sec. 12–14), ruine de biserici, palate întărite, biserici (sec. 12–13). Capitală (între 1186 și 1393) a celui de-al Doilea Țarat Bulgar. Cucerit și distrus de turci în 1393, a fost reconstruit între 1598 și 1688. Centrul unor importante răscoale antiotomane; cea din 1598 l-a avut printre conducători pe mitropolitul de T., Dionisie *Rally*, devenit colaborator al lui Mihai Viteazul, care l-a numit mitropolit al Moldovei (1600). Aici, în 16/28 apr. 1879, Adunarea Constituantă a Bulgariei a adoptat o constituție rămasă în vigoare până în 1947. S-a mai numit și *Tărnovo*.

VELIN, -Ă (< fr.) adj. (Despre hârtie, carton etc.) Neted, rezistent și durabil, datorită unui proces special de fabricație.

VELINI, Anton (1817–1873), pedagog român. Primul prof. de pedagogie la școala normală „V. Lupu” din Iași. Autorul unui „Manual de metodică și pedagogie pentru profesorii școlilor primare” (1860).

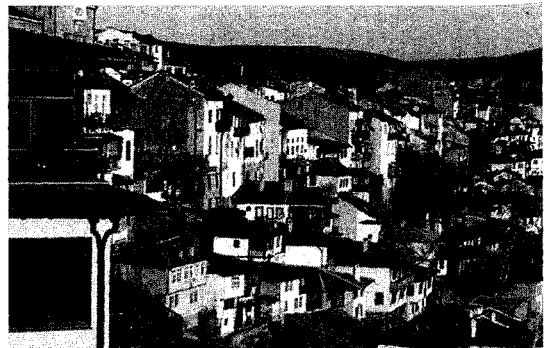
VELINȚĂ (< ngr.) s. f. Țesătură țărănească groasă de lână albă sau vărgată, sau aleasă în diferite culori; este folosită ca pătură, cuvertură, covor.

VELIT (< vel) adj. (În Ev. Med., în Țara Românească și în Moldova) Care era de rangul întâi în ierarhia boierilor; mare.

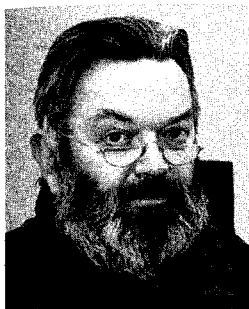
VELNIȘ (< ucr.) s. m. Arbore din familia Ulmaceae înalt până la 35 m, cu frunze asimetrice, flori și fructe lung-pedunculat și scoarță cenușie exfoliată (*Ulmus laevis*); vânj. Crește în reg. de câmpie și de deal, în apropierea apelor.

VELNIȚĂ (< v. sl.) s. f. Povarnă.

VELO- (< lat.) Element de compunere cu semnificația „iute, repede”, cu ajutorul căruia se formează adjective și substantive.

Veliko Tärnovo.
Vedere generală

Martinus Veltman

VELOCIPEȚ (< fr.; {s}) *velo-* + lat. *pes, pedis* „picior”) s. n. Vehicul cu două roți inegale, asemănător bicicletei, precursor al bicicletei moderne.

VELOCITATE (< fr., it.) s. f. Viteză, iuțeală, repeziciune.

VELODROM (< fr.; {s}) *velo-* + gr. *dromos* „loc de alergare”) s. n. Construcție din lemn sau beton de formă circulară, prevăzută cu o pistă înclinată pe care se organizează curse ciclote.

VELTMAN, Martinus (n. 1931), fizician olandez. Prof. la univ. Utrecht și Michigan. Contribuții în fizica particulelor elementare. Premiul Nobel pentru fizică (1999), împreună cu Gerardus 't Hooft.

VELUR (< fr.) s. n. 1. Țesătură de calitate superioară; *cațifea*. 2. Piele de taurine tinere tăbăcită, șlefuită pe partea carnoasă și scâmoșată fin pe partea opusă; se folosește la confecționarea încălțămintei fine, în marochinării.

VELURAT, -Ă (< *velur*) adj. (Despre piei) Scâmoșat pe o parte.

VELVETON (< fr.) s. n. Țesătură de bumbac cu aspect catifelat pe o parte.

VEMELIAN (GEOL.) Ludian.

VENAL, -Ă (< fr., lat.) adj. Care este în stare să facă orice pentru bani, lipsit de scrupule; imoral, corupt.

VENALITATE (< fr., lat.) s. f. Caracterul a ceea ce este venal.

VENĂ (< lat., fr.) s. f. Vas sangvin în circulația de întoarcere a sângelui de la periferie la cord, cu dimensiuni crescânde spre cord, prezentând în reg. membrilor inferioare valve, care împiedică reîntoarcerea spre periferie a sângelui; *vână* (1). Prin v. circula sângeră încărcat cu dioxid de carbon, cu excepția v. pulmonare (prin care

curge sânge oxigenat de la plămân la inimă). ♦ *V. azigos* = v. care colectează sângele din venele intercostale și-l varsă în vena cavă superioară. *V. cavă v. cav.* *V. portă* = v. scurtă și groasă care transportă sângele de la intestine în ficat.

VENCESLAV (VENCESLAS) v. *Václav*.

VENCOV, Ștefan (1899–1955, n. Buzău), fizician român. M. coresp. al Acad. (1948), prof. univ. la București. Studii și lucrări de fizica corpului solid, optică și spectroscopie (descărcări electrice în gaze, luminescență, spectre de absorbție).

VENDÉE [vãde] (**VANDEA**), departament în V Franței, cu ieșire la Oc. Atlantic, cuprinzând o parte a masivului armorican, cu relief deluros (alt. max. 285 m). În 1793–1796 aici a avut loc o puternică revoltă împotriva guvernului revoluționar de la Paris soldată cu c. 500 000 de victime.

VENDEȚĂ (< it.) s. f. Cutumă justițiară frecventă în S Italiei și Corsica, potrivit căreia o stare de imaniție provocată de o ofensă sau de un omor se extinde asupra rudelor victimei, care își asumă obligația de a o răzbuna; *p. ext.* sete de răzbunare, ură.

VENDÔME [vãdo:m], *Piața ~*, piață construită la Paris (1699), după planurile lui *J.H.-Mansart*. Denumită inițial piața Ludovic cel Mare, avea în mijloc statuia equestră a lui Ludovic XIV (de *Girardon*), a primit actuala denumire în 1799, când statuia a fost înlocuită cu coloana *V.* (imitație după Columna lui Traian), înaltă de 44 m, realizată din bronzul a 1 200 tunuri capturate de la inamic, comemorând victoria de la *Austerlitz*.

VENDÔME [vãdo:m] 1. *César de Bourbon, duce de* (1594–1665), general francez. Fiul natural al regelui Henric IV. A comandat armata regală (în 1653) împotriva Frondei, recucerind orașele Libourne și Bordeaux. 2. *Louis Joseph, duce de* (1654–1712), general francez. Nepotul lui *V.* (1). S-a remarcat în Războiul de Succesiune la Tronul Spaniei (1701–1714). A înfrânt armata austriacă la *Villaviciosa* (1710).

VENDSYSEL-THY [vensü sel tÿ], ins. în extremitate N a Danemaricii, care s-a separat de pen. Iutlanda în 1825, în urma unei puternice inundații, când apele M. Nordului au sectionat îngustul istm nisipos care o

lega de continent. Supr.: 4 686 km². Pr. oraș: Frederikshaven.

VENECTAZIE (< fr.; {s}) lat. *vena* „vână” și gr. *ektasis* „lungire”) s. f. Dilatație a unei vene (ex. varicele).

VENERA (< fr., lat.) vb. I tranz. A arăta venerație față de cineva sau de ceva, a respecta în mod deosebit; a stima, a adora.

VENERABIL, -Ă (< fr., lat.) adj. (Și subst.) 1. Care inspiră venerație, cinste, respect, care este vrednic de considerație. 2. (La catolici) Titlu dat unui candidat la beatificare și canonizare (înainte de a deveni „fericit” și apoi „sfânt”).

VENERAȚIE (< fr., lat.) s. f. Respect pios pentru cineva sau ceva; stimă profundă pentru o ființă. ♦ Respect, adorare a lucrurilor considerate sfinte.

VENERIC, -Ă (< germ.; cf. n. pr. *Venus*, zeita frumuseții și a iubirii la romani) adj. (Despre boli) Care afectează organele sexuale, transmitându-se prin contact sexual.

VENEROLOGIE (< fr., germ.) s. f. Ramură a medicinei care studiază bolile venerice.

VENESECȚIE (< engl.; {s}) lat. *vena* „venă” și *sectio* „tăiere”) s. f. (MED.) Flebotomie.

VENETIC¹, -Ă (< ngr.) s. m. și f. (Adesea peior.) Persoană venită din altă parte, considerată străină de locul unde trăiește la un moment dat.

VENETIC² (< ngr.) s. m. Monedă venețiană de aur, care a circulat și pe terit. României până în sec. 19.

VENETO, reg. în NE Italiei, cu ieșire la M. Adriatică; 18,4 mii km²; 4,77 mii. loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Veneția*. Grâu, porumb, orz, sfeclă de zahăr, cânepă, orez. Pomicultură. Creșterea animalelor. Pescuit.

VENEȚIA (VENEZIA) 1. **GOLFO DI VENEZIA**, golf în NV M. Adriatice ale cărui ape scaldă tărmlul de NE al Italiei și cel de V al pen. Istria (Croatia) de la delta fl. Po până la coasta Istriei. Lățime max.: 95 km. În el se varsă fl. Pad, Adige, Brenta, Piave s.a. Turism balnear. 2. **LAGUNA VENETA (Laguna Veneției)**, lagună în NE Italiei, puțin adâncă, separată de G. Veneției printr-un cordon litoral îngust, cunoscut sub numele *Lido di Venezia*, lung de 2,4 km, străpuns în trei locuri („porți”). Supr. lagunei variază între 245 și 545 km², în funcție de sezon. În această lagună se află 118 insulele (pe care s-a dezvoltat, de-a lungul timpului, orașul Veneția), printre care: Giudecca, San Giorgio Maggiore, San

Veneția.

1. Palatul Dogilor și campanila bazilicii San Marco 2. Podul Rialto

Pietro, San Michele, Murano, Burano, Torcello, San Servolo, San Lazzaro, Malamocco, Pellestrina ș.a. 3. Oraș în NE Italiei, centrul ad-tiv al reg. Veneto, situat în laguna cu același nume, extins pe 118 ins. separate de numeroase canale (orașul situat pe cele mai multe ins. de pe Glob), peste care au fost construite c. 400 de poduri (renumit fiind Ponte di Rialto — pod construit din piatră, peste Marele Canal, în anii 1588–1591, 48 m lungime și 22 m lățime); 268,9 mii loc. (2006). Orașul se află la 5 km distanță de țărmul continental (suburbiiile Mestre și Marghera) de care este legat prin curse de vapo-rașe. Renumite servicii de gondole pe canalele venețiene. Aeroportul „Marco Polo” deschis în 1960. Portul ind. Marghera. Rafinărie de petrol. Constr. navale. Ind. metalurgiei feroase și neferoase (aluminiu), chimică, electrotehnică, sticlăriei (obiecte de artă din sticlă de Murano), marochinăriei, ceramicii fine (portelanuri), textilă și alim. Bijuterii. Universitate (1968). Muzeu de artă orientală; Muzeul artei venețiene; Galerie de artă modernă; Biblioteca Națională „Marciana”, cu 500 000 vol., 3 000 de incunabule și 13 000 de manuscrise. Teatro Verde (inau-gurat în 1954). Expoziție bienală de artă; Festival anual internațional al filmului; Festival anual internațional de muzică contemporană. Important centru turistic, vizitat anual de peste 3 mil. de persoane. Monumente: peste 100 de palate, multe dintre ele situate pe malurile Marelui Canal/ Canal Grande (lung de 4 km și lat de 70 m), printre care: palatele Loredan (sec. 12–13), Ca'd'oro/Casa

de Aur (construit în stil gotic în anii 1420–1434), Contarini-Fasan (1475), Vendramin-Calergi (1481), completat în anii 1500–1509 în stil arhitectonic renescentist lombard), Ca'Pesaro (construit în anii 1628–1710, în stil baroc, după planurile arhitectului Baldassare Loughena) ș.a.; alte pala-te: Palazzo Ducale/Palatul Dogilor, situat în Piața San Marco, ridicat în sec. 9, completat în 976 și în anii 1340–1540 în stiluri arhitectonice gotic, maur și renescentist, cu arcade gotice; Palazzo Ca'Grande, construit în anii 1533–1545 după planurile lui Jacoppo Sansovino; Palazzo Grimani (1556, completat în 1575). Piața San Marco, unul dintre cele mai frumoase și mai vizitate locuri din lume, este dominată de bazilica San Marco, construită cu rol de capelă pentru Palatul Dogilor în anii 829–830, restaurată în 976 după un incendiu, demolată mai târziu și reconstruită în 1071 în stilurile bizantin și gotic, din marmură fină. Campanila, de 98,6 m înălțime, a fost reconstruită în 1912

ca o replică exactă a Turnului cu ceas care a existat în sec. 9–16. Bisericile Santa Maria Gloriosa ai Frari (1336–1492), Santa Maria dei Miracoli (1481–1489, în stil renescentist lombard), Santa Maria delle Salute (1631–1681) sau biserica octogonală construită de Baldassare Loughena; biserica dominicană Santi Giovanni e Paolo (în dialect venetian San Zanipolo), ridicată în stil gotic în anii 1246–1430, are în interior mormintele mai multor dogi; Logetta di San Marco (1537–1540, ridicată de Jacoppo Sansovino); Procuratie Vecchie (1496–1514); Procuratie Nuovo (1582–1640), Procuratie Novissime (1810). Teatrul San Cassiano, deschis în 1637, este prima clădire de operă publică din Europa; Teatrul La Fenice (1792, distrus de un incendiu în 1996) pe scena căruia au avut loc premierele operelor „Tancredi” de Rossini (în 1813), „Rigoletto” (1851) și „Traviata” (1853) de Verdi. Vechea bibliotecă (1529), azi Biblioteca Națională „Marciana”; Podul Suspinelor/Ponte dei Sospiri (1602). După inundațiile catastrofale din 1966, UNESCO a început coordonarea acțiunii internaționale de conservare a orașului V. prin consolidări de diguri, construirea unui sistem modern de apărare împotriva inundațiilor, combaterea coroziunii, a poluării aerului ș.a. Întregul oraș, inclusiv ins. din lagună a fost inclus (din 1987) în Patrimoniul cultural universal. Întemeiat în sec. 5, de populații refugiate din N din fața invaziilor și raidurilor străine; s-a aflat sub suzeranitatea nominală a Imp. Bizantin (până în sec. 10). Important centru meșteșugăresc și comercial (din sec. 11), V. a împărțit, împreună cu rivala sa Genova, hegemonia în bazinul oriental al M. Mediterane. A avut un rol important în cucerirea Constantinopolului (1204) de către cruciați, luând în stăpânire însemnate terit. care aparținuseră Imp. Bizantin, creându-și astfel un adevărat Imp. colonial, care includea Creta, Eube-

ea, Cicladele și ins. Ionice, și importante puncte de sprijin în Marea și Epir. Prin înfrângerea definitivă a Genovei (1381) și prin achizițiile continentale din prima jumătate a sec. 15 (Bassano, Vicenza, Verona, Padova, Friuli, Brescia, Bergamo, Ravenna ș.a.) V. atinge apogeul puterii și expansiunii terit. Din a doua jum. a sec. 15 până în sec. 18, V. pierde progresiv pozițiile sale ca urmare a expansiunii Imp. Otoman. Republică aristocratică, condusă de un doge (din 697) și de Marele Consiliu (din sec. 12), din care s-a desprins în sec. 13 un organ executiv, Micul Consiliu (Consiliul celor 40). Odată cu expansiunea Imp. Otoman, cu care a purtat numeroase războaie, precum și cu mutarea axei comerciale a lumii din Mediterana spre țărmurile Atlanticului, V. începe să decadă. A întreținut legături comerciale, politice și culturale cu Țările Române. Stăpânită de Habsburgi (1797-1805 și 1815-1866), de Franța (1805-1814), V. s-a revoltat și s-a proclamat republică în mart. 1848 rezistând eroic până în aug. 1849 asediului trupelor austriece. În 1866 a intrat în componența regatului Italiei. Aici s-au încheiat, de-a lungul timpului, importante înțelegeri și tratate: - **Pacea din 1177**, dintre împăratul **Frederic I Barbarossa** (1152-1190) și papa **Alexandru III** (1159-1181). În urma eșecului cavaleriei germane a Sf. Imp. Roman în fața trupelor Ligii lombarde victorioase al **Legnano** (29 mai 1176), împăratul a abandonat campania din Pen. Italică și a încheiat un armistițiu. **Frederic I Barbarossa** a retras susținerea pentru antipapa **Calixtus III**, l-a recunoscut ca papă pe **Alexandru III** și a restituit Bisericii proprietățile pe care i le cucerise; - **Tratatul din 1201** (acord din febr., confirmat în mai 1201), încheiat între conducătorii celei de-a patra Cruciade (1202-1204) și dogele **Veneției**, **Enrico Dandolo** (1192-1205), care, pentru 85 000 mărci de argint, urma să transporte pe nave venețiene în Egipt 35 000 de cruciați, împreună cu caii și proviziile necesare. Dar, cruciații neputând plăti, au ocupat pentru venețieni orașul **Zara** (Zadar) din Dalmația (nov. 1202) și apoi au participat la cucerirea **Constantinopolului** (12-13 apr. 1204), deturnând scopul Cruciadei.

VENEȚI (< lat., fr.) s. m. pl. (în Antic.) 1. Populație indo-europeană stabilită în NE Pen. Italice, supusă de romani în anul 183 î.Hr. 2. Triburi celtice de navigatori temerari din **Armoricum** (Bretagne). 3. Triburi slave menționate în sec. 6-7; au

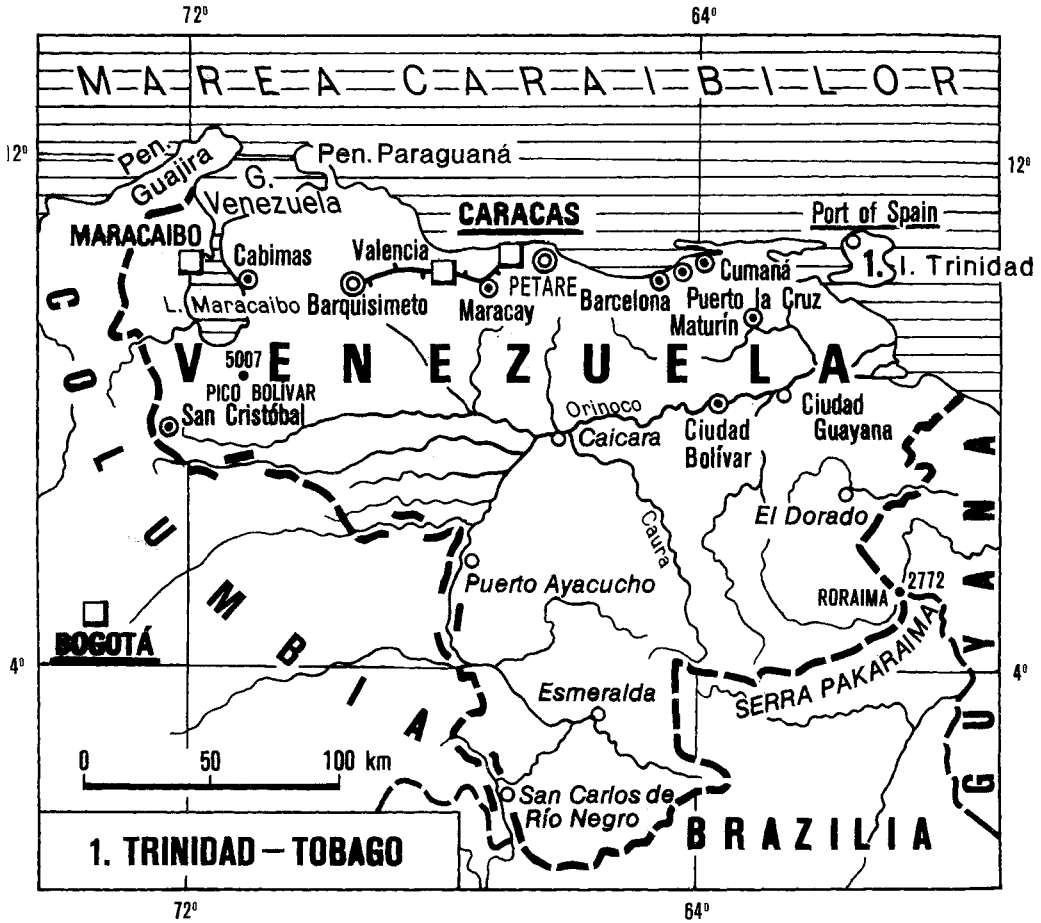
constituit nucleul grupului slavilor de apus (poloni, cehi, slovaci).

VENETIANOV, Aleksei Gavrilovici (1780-1847), pictor, desenator și gravor rus. Interpret al vieții cămpenești („Vara”, „La arat”, „Tărăncuța cu vițelul”). Gravuri satirice la adresa armatelor franceze invadatoare (1812).

VENEZIANO, Paolo v. Paolo.

VENEZUELA, Republica Bolivariană ~ (República Bolivariana de Venezuela), stat în N Americii de Sud, cu largă ieșire la M. Caraibilor și Oc. Atlantic; 916 445 km²; 27 483 200 loc. (2007). Limbi oficiale: spaniola și (din mai 2002) 31 limbi indigene. Religia: creștină (romano-catolici 96%, protestanți 2%). Capitala: **Caracas**. Orașe pr.: **Maracaibo**, **Valencia**, **Barquisimeto**, **Ciudad Guayana**, **Maracay**, **Petare**, **Barcelona**, **Maturin**. Este împărțit în 23 de state federale, districtul federal al Capitalei și câteva dependente federale. Terit. V. este alcătuit din trei mari unități de relief: Anzii în V și N, pod. Guyanelor în S și, între ele, întinsa câmpie drenată de fl. **Orinoco** (1/3 din supz. țării) numită **Llanos de Orinoco**. Anzii prezintă două ramuri principale ce înconjoară laguna **Maracaibo** și anume: **Sierra de Perijá** (la granița cu Columbia) și **Sierra Nevada de Mérida** (cu **Pico Bolívar**, 5 007 m, alt. max. din V.) care se prelungește în lungul țărmului caribian sub numele de **Cordillera de la Costa**. **Llanos de Orinoco** este o câmpie slab populată și un domeniu tradițional al creșterii extensive a animalelor. Pod. Guyanelor (45% din terit. V.) este format din munți vechi, puternic erodați și faliați (alt. max. vf. **Roraima**, 2 772 m). **Clima** tropicală este moderată și modificată de alt., fapt ce a condus la individualizarea mai multor ținuturi („tierras”) cu trăsături geografice specifice: „tierras calientes” (reg. de coastă, câmpia fl. **Orinoco** și cea mai mare parte a pod. Guyanelor) cu temp. medii lunare ce nu coboară sub 28°C; „tierras templadas”, între 600 m și 2 500 m, cu temp. medii anuale de 15-17°C, cu precipitații bogate (peste 900 mm/an), ținuturi valorificate agricol și bine populate; „paramos” - ținuturile situate dincolo de 2 500 m alt., cu un climat mai aspru, cu pajiști alpine și populație rară. Un element insolit îl reprezintă ariditatea severă (280 mm/an) din zona litorală a pen. **Guajira** (NV țării). **Rețeaua hidrografică** este dominată de **Orinoco**, care, în cursul inferior, devine navigabil pentru nave maritime și care formează, la vărsarea în Oc.

Atlantic, o imensă deltă. În cursul superior **Orinoco** se află în legătură cu bazinul **Amazonului** prin afl. lor comun **Casiquire**. Cel mai important lac este laguna **Maracaibo** cu importante zăcăminte petrolifere, valorificate de multe decenii (aici au funcționat primele platforme de foraj și exploatare offshore din lume). Pe un subafluent al **Orinoco**-ului se află cea mai înaltă cascadă din lume (**Angel**, 979 m). Pădurile tropicale dense ocupă și în prezent o mare parte a terit. (56,1%) cu deosebire în reg. andină și în pod. Guyanelor. Pădurile-galerii însotesc fl. **Orinoco** și afl. săi, iar în reg. litorală joasă vegetația specifică este cea de mangrove. Savana, cu ierburile sale înalte („llanos”) se întâlnește în C. **Orinoco**, iar în pen. **Guajira** apar cactusii giganti. **Fauna** tipică pădurilor tropicale și savanei: puma, jaguarul, tapirusul, opossum, felurite maimuțe, sute de specii de păsări (papagai, ibis ș.a.) ocrotite în numeroase parcuri naționale: **Parima-Tapiropecó** (39 000 km²) situat la izvoarele fl. **Orinoco**, loc de trai pentru indienii din grupul etnic **yanomami**, **Canaima** - 30 000 km² situat în pod. Guyanelor unde trăiesc indienii **pemon**; aici se află și cascada **Angel** și masivul **Roraima** (inclus din 1994 în **Patrimoniul natural universal**) ș.a., 13 monumente naționale, numeroase rezervații naturale. Economia V. se bazează pe exploatarea și prelucrarea petrolului (capacitatea rafinărilor este de 75 mii. t/an, locul 1 în America Latină), care asigură împreună cu sectorul minier 81,9% din exporturile țării (2003); rezervele sunt printre cele mai mari de pe Glob (12,5 miliarde t, 2006) - în bazinele **Maracaibo** și **Orinoco** V. dispune de asemenea de mari rezerve de gaze naturale 28,7 miliarde m³ (2006). Recent (2003) au fost omologate rezerve de gaze în zona platformei continentale comune cu **Trinidad** și **Tobago**. Se mai exploatează hulla și antracit, minereu de fier, nichel, bauxită (6 mil. t, 2006, locul 8 pe Glob), diamante, aur, plumb, magnezit, fosfați naturali, sulf, asfalt, gips, sare, caolin, azbest. V. și-a dezvoltat o însemnată industrie de prelucrare a acestor resurse, evidențiindu-se ind. aluminiului (615 mii t, 2006, locul 4 pe continentul american) și metalurgia feroasă. Ind. aluminiului folosește și energia electrică furnizată de hidrocentrala **Raul Leóni/Guri** (10 000 MW, putere instalată), una dintre cele mai mari din lume. **Petrochimia** rămâne însă, alături de rafinarea petrolului cel mai important sector industrial al țării (benzină 17 mil. t., 2005), la **Amuay Bay** existând

una dintre cele mai mari rafinării din lume. Alte produse industriale: plumb și nichel de topitorie, autoturisme și vehicule comerciale, acid sulfuric, amoniac, îngrășăminte azotoase și fosfatice, fire și fibre sintetice și artificiale, anvelope, sodă caustică,

ciment hidraulic, celuloză, hârtie, cherestea, bumbac egrenat, textile și conf., încălț., zahăr, ulei de cocos, de palmier și de palmist, ulei de floarea-soarelui, margarină, carne, lapte, brânzeturi, bere, țigarete ș.a. Agricultură are ca specific creșterea animalelor (bovine, porcine, ovine și caprine, cabaline, asini și catări). Cultura plantelor se practică pe doar 3,9% din supr. țării evidențiindu-se culturile de trestie de zahăr, bananieri, ananas, palmieri de ulei, citrice, papaya, mango, avocado, cafea, cacao, palmieri de cocos; se mai cultivă porumb, orez, sorg, manioc, batate, susan, tutun, bumbac, sisal, cartofi, legume, sfeclă de zahăr, soia, arahide, viță de vie. Pescuitul (inclusiv crustacee) a sporit de aproape trei ori în ultimele două decenii. Se valorifică bogatul fond forestier. Un element nou îl reprezintă fermele de creștere a crocodiilor (c. 15 mii exemplare,

2001). Infrastructura căilor de comunicație este concentrată în jumătatea nordică (cea mai populată) a țării. Căi ferate: 682 km (2006). Rețea rutieră: 96,2 mii km (34% asfaltăți și 2 250 km autostrăzi). Căi navigabile interne: 7 100 km. Transporturile speciale (prin conducte) însumează peste 15 000 km. Pr. porturi: Amuay Bay, Puerto Cabello, Punta Cardon, La Salina, Puerto La Cruz ș.a. Transporturile aeriene suplinesc în jumătatea sudică a țării alte categorii de transport. V. dispune de 375 aeroporturi între care 129 au pistă betonată, iar 5 dintre ele (inclusiv cele două ale Capitalei, Maiquetia și Simon Bolívar) pot primi orice tip de aeronave. Pr. zone și obiective turistice: litoralul caribian, cu stațiuni de cură heliomarină, dar și cu puncte de pornire spre zona montană învecinată; Capitala țării, o adevărată metropolă, cu numeroase vestigii ale

perioadei coloniale și clădiri monumentale moderne (Ciudad Universitaria este inclus din 2000 în Patrimoniul cultural universal) sau cu monumente legate de Simon Bolívar (casa natală), Panteonul, Capitoliul, palatul Miraflores, Muzeul de Arte Frumoase, Grădina Botanică; orașele Cumaná, Valencia, Maracaibo (cu monumente moderne sau din perioada colonială); orașul Ciudad Bolívar, principala bază de pornire spre lumea mirifică a Guyanei (cu păduri tropicale dense și marea concentrare de cascade în arealul fl. Caroni, inclusiv cascada Angel); orașul și portul Coro, una dintre primele așezări pe continentul sud-american (1527) inclusă (din 1993) în Patrimoniul cultural universal. Moneda: 1 Bolívar = 100 Céntimos. Export (2006): petrol brut, produse petroliere, produse siderurgice, aluminiu. Pr. parteneri: Bermude (49,5%), S.U.A. (23,6%), Antilele Olandeze (6,9%). Import (2006): echipamente industriale, produse chimice, autovehicule, produse electrotehnice. Pr. parteneri: S.U.A. (30,6%), Columbia (10,2%), Brazilia (10,1%), Mexic (5,9%), China (4,9%), Panamá (1,8%).

– *Istoric.* Locuit în epoca precolumbiană de numeroase triburi amerindiene (arawak, guajiro, caribi, cuisca s.a.), terit. V. este descoperit, la 5 aug. 1498, de Cristofor Columb și explorat (în 1499) de Alonso de

Hojeda, care îl numește „Mica Veneție”. Primii locuitori europeni (stabiliți în c. 1520 la Cumaná) au fost misiionarii spanioli. Dependent inițial de Audencia din Santo-Domingo, inclus apoi în Viceregatul Perú (1546) și Noua Granada (1739), terit. V. formează, din 1777, Căpitanía Generală Venezuela. În 1810 V. devine unul dintre principalele nuclee ale *Războiului pentru Independența Coloniilor Spaniole din America*. La 5 iul. 1811, Francesco Miranda proclamă independența V. și, după lupte înverșunate, Simón Bolívar proclamă, la 17 dec. 1819, Republica Federativă Marea Columbie, care cuprinde V., Noua Granada și, din 1822, Ecuadorul. În urma destrămării acestei federații, V. devine, în 1830, republică de sine stătătoare. Istoria V. este, până la începutul sec. 20, un șir neîntrerupt de războaie civile între liberali și conservatori sau de dictaturi militare. Potrivit Constituției din 28 mart. 1864, țara a purtat denumirea de Statele Unite ale V. (până în 1953). În timpul dictaturii gen. Juan Vicente Gómez (1908–1935), V. cunoaște o primă epocă de stabilitate internă. În perioada președinției lui Rómulo Betancourt (1945–1948) și apoi după înlăturarea regimului dictatorial al gen. Pérez Jiménez (1953–1958), se adoptă numeroase reforme în domeniul social. Membru al O.N.U. (1945). Din 1958, țara cunoaște o remarcabilă stabilitate

constituțională (constituția din 1961 a marcat începutul procesului de democratizare); în timpul președințiilor Rómulo Betancourt (1959–1964), Raúl Leoni (1964–1969), Rafael Caldera (1969–1974) și Carlos Andrés Pérez Rodríguez (1974–1979) V. desfășoară o politică tot mai hotărâtă de apărare a intereselor economice naționale; la 1 ian. 1975, sunt naționalizate minele de fier, iar la 29 aug. 1975 Congresul Național votează legea privind naționalizarea întregii ind. petroliere a țării (în vigoare de la 1 ian. 1976). V. era membru fondator al O.P.E.C. Din 1980, „miracolul venezuelean” cedează locul unei prelungite crize economice și sociale. Într-unul din principalele state producătoare de țitei din lume, 80% din populație a ajuns să trăiască în sărăcie, 40% cu un venit chiar sub minimul necesar existenței. Tensiunile sociale își găsesc expresia, în 1992, în două tentative de lovitură de stat militară, ambele eșuate în urma intervenției forțelor armate loiale guvernului. Președintele Carlos Andres Pérez este suspendat la 21 mai 1993 din funcție, sub învinuirea de corupție, judecat și condamnat, în 1996, pentru deturmare de fonduri. În alegerile prezidențiale din 6 dec. 1998, Hugo Chávez Frias, militar de carieră (conducător al pucului din 4 febr. 1992, după al cărui eșec petrece doi ani în închisoare), obține victoria, pe baza unei platforme de stânga, populiste. Inundațiile și alunecările de teren din dec. 1999 din reg. de coastă ale V., soldate cu c. 20 000 de morți, sunt considerate cel mai mare dezastru natural din istoria V. Printr-un referendum (15 dec. 1999) se aprobă o nouă Constituție, care prevede prelungirea mandatului președintelui de la 5 la 6 ani și posibilitatea realegerii pentru încă un nou mandat, parlament unicameral și un control sporit al statului în economie. După victoria în alegerile parlamentare și prezidențiale din iul. 2000, H. Chávez Frias, orientat statornic spre stânga, efectuează, în aug. 2000, vizite într-o serie de state membre ale O.P.E.C.: Iran, Libia și Iraq (primul șef de stat care vizitează această țară după Războiul din Golf din 1991). H. Chávez nu își ascunde admirația față de Fidel Castro efectuând o primă vizită la Havana în oct. 2000. Stilul de guvernare autocrat declanșează numeroase gesturi ostile care se coagulează treptat în manifestații de stradă concentrate împotriva sa culminând cu o încercare de lovitură de stat la 12 apr. 2002. Declarația Organizației Statelor Americane și manifestațiile masive ale partizanilor săi îl readuc

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

State	Suprafața (km ²)	Populația (2007)	Centrul ad-tiv
Amazonas	175 750	142 200	Puerto Ayacucho
Anzoátegui	43 300	1 477 900	Barcelona
Apure	76 500	478 900	San Fernando de Apure
Aragua	7 014	1 665 200	Maracay
Barrinas	35 200	756 600	Barinas
Bolívar	238 000	1 534 800	Ciudad Bolívar
Carabobo	4 650	2 227 000	Valencia
Cojedes	14 800	300 300	San Carlos
Delta Amacuro	40 200	152 700	Tucupita
Falcón	24 800	901 500	Coro
Guárico	64 986	745 100	San Juan de Los Morros
Lara	19 800	1 795 100	Barquisimeto
Mérida	11 300	843 800	Mérida
Miranda	7 950	2 857 900	Los Teques
Monagas	28 900	855 300	Maturín
Nueva Esparta	1 150	436 900	La Asunción
Portuguesa	15 200	873 400	Guanare
Sucre	11 800	916 600	Cumaná
Táchira	11 100	1 177 300	San Cristóbal
Trujillo	7 400	711 400	Trujillo
Vargas	1 497	332 900	La Guaira
Yaracuy	7 100	597 700	San Felipe
Zulia	63 100	3 620 200	Maracaibo
Districtul Capitalei	433	2 085 500	–
Dependințe federale	120	1 770	–

la putere în mai puțin de 48 ore. Președintele răspunde prin sporirea controlului asupra tuturor instituțiilor statului. Opoziția boicotează alegerile parlamentare din dec. 2005 fapt ce duce la ocuparea tuturor locurilor din Adunarea Națională de către partizanii președintelui. Pe plan extern promovează o politică antiamericană atacându-l direct pe George W. Bush. Devenit portdrapelul stângii latino-americane Chávez folosește tot mai des petrolul venezuelean ca instrument de presiune în relațiile externe. Republică prezidențială. 2. Golf al M. Caraibilor care pătrunde în țărmlul de NV al Venezuelei pe c. 200 km lungime (NNE-SSV) și c. 250 km lățime max., marginit de pen. La Guajira în V (Columbia) și pen. Paraguană în E (Venezuela). Spre S, G. V. comunică cu laguna Maracaibo printr-un canal de 53 km lungime.

VENEZUELAN, -Ă (< n. pr. *Venezuela*) s. m. și f., adj. l. S. m. și f. (La m.: pl.) Popor care s-a format în Venezuela; (și la sg.) persoană care face parte din populația de bază a Venezuelei sau care este originară de acolo. lI. Adj. Care aparține Venezuelei sau venezuelanilor, privitor la Venezuela sau la venezuelani, originar din Venezuela.

VENI! (lat. *venire*) vb. IV intranz. 1. A se deplasa spre persoana care vorbește sau despre care se vorbește; a se apropia de un anumit loc. ♦ Expr. (Subst.) *Un du-te-vino* = mișcare de ducere și de întoarcere continuă, circulație intensă. (A avea pe) *vino-ncoace* = (a avea) farmec, atracție deosebită. ♦ A merge împreună cu cineva sau a urma pe cineva. ♦ A intra în locul unde se află vorbitorul. ♦ (Despre ape) A curge (la vale), a inunda, a se revărsa. ♦ A pluti pe apă. ♦ A năvăli asupra sau împotriva cuiva. 2. A sosi, a ajunge undeva. ♦ (Despre obiecte) A fi adus sau trimis de undeva. ♦ (Despre publicații) A fi difuzat, a sosi periodic. ♦ (Despre zgomot, mirosuri etc.) A ajunge până la persoana care vorbește sau până într-un loc determinat. 3. A vizita pe cineva, a trece pe la cineva. ♦ A apărea, a se ivi. 4. A urma după cineva sau ceva; a succeda. ♦ A urma după cineva în grad, în rang etc., a fi situat pe o anumită treaptă (după cineva) într-o ierarhie. 5. A-și avea obârșia, a deriva, a proveni din... ♦ A decurge, a rezulta. 6. A se întoarce la locul de unde a plecat sau unde este așteptat. 7. (Despre așezări, construcții etc.) A fi situat într-un anumit loc, într-o anumită poziție. ♦ A ajunge până la... 8. A ajunge într-o

anumită situație, poziție, stare etc. ♦ Expr. A *veni la putere* = a prelua puterea politică într-o țară. *Cum vine asta?* = a) cum se poate interpreta aceasta, ce înseamnă? b) cum se traduce aceasta? *Așa vine vorba* = așa se spune, așa este obiceiul. *Vorba vine!* = e numai un fel de a spune, care nu corespunde realității; aș! 9. (Despre evenimente, întâmplări etc.) A se produce, a avea loc. ♦ Expr. *A-i veni cuiva ceasul* = a sosi pentru cineva momentul decisiv (al morții). 10. A fi cuprins, stăpănit de un gând, de o senzație, de o dorință etc., a simți nevoia să... ♦ Expr. *Ce-ți veni (să...)?* se spune când cineva face un lucru negândit, ciudat. 11. (Despre obiecte de îmbrăcăminte) A fi pe măsură, a se potrivi; *p. ext.* a-i seada bine (sau rău). 12. (Pop.) A i se cuveni cuiva (ca rezultat al unei împărțeli). 13. (Pop.) A se afla într-o anumită relație de dependență (față de cineva), într-un anumit grad de rudenie etc.

VENIN (lat. *venenum*) s. n. 1. Substanță toxică, în general de natură proteică, secretată de glandele speciale ale unor animale (ex. vipera, scorpionul, viespea) și folosită de acestea ca mijloc de apărare sau de atac; *p. ext.* toxine (alcaloizi și glucozide), elaborate de plante (mai ales ciuperci). Principalele tipuri de efecte ale v.; neurotoxice, hemolitice, alergice, citotoxice. Efectul asupra organismului este influențat de doză și de locul inoculării. Unele v. sunt folosite la prepararea unor medicamente și a serurilor antivenin. ♦ Fig. Răutate, invidie, dușmănie. 2. Pop. Fiere; fig. amărăciune, necaz; furie. ♦ Expr. A se face *venin* = a se supăra foarte tare.

VENINARIȚĂ (< *venin*) s. f. (BOT.) Avrămeasă, barba-boierului.

VENING MEINESZ, Felix (1887–1966), geofizician și geodez olandez. Prof. univ. la Delft. Studii fundamentale privind, în special, gravimetria fundului oceanelor, conferind o viziune modernă în ceea ce privește structura Pământului, bazată pe câmpurile gravitaționale terestre.

VENINOS, -OASĂ (< *venin*) adj. Care conține venin (1); care este otrăvitor, care poate otrăvi. ♦ Fig. Plin de răutate; dușmănos.

VENIT! (< *veni*) s. n. 1. Ceea ce se obține din desfășurarea unei activități, din plasarea unei sume de bani, din exploatarea unui teren etc.; câștig, beneficiu. 2. (CONT.) *Venituri* (la nivelul întreprinderii) = v. care include atât v. din activități curente, cum sunt vânzări, comisioane, dobânzi, redevenite și chirii,

cât și câștigurile din orice alte surse, respectiv sumele rezultate în urma vânzării unor active imobilizate, câștigurile rezultate din reevaluarea titlurilor de plasament și cele rezultate din creșterea valorii contabile a activelor imobilizate. ♦ *V. net* = veniturile totale minus cheltuielile totale, inclusiv impozitele aferente. 3. (FIN.) *Venituri din investiții* = v. provenite din dividende, dobânzi, câștiguri din transferul titlurilor de valoare și din operațiunile de vânzare-cumpărare de valută la termen. *Venituri din activități independente* = v. comerciale, v. din profesiile libere și v. din drepturi de proprietate intelectuală. *Venituri bugetare* = resursele bănești care se cuvin bugetului de stat, bugetului asigurărilor sociale de stat, bugetelor fondurilor speciale, bugetului trezoreriei statului, bugetelor instituțiilor publice, bugetului fondurilor provenite din credite externe contractate sau garantate de stat și bugetului fondurilor externe nerambursabile, și formate din impozite, taxe, contribuții și alte vărsăminte. *V. național* = indicator macroeconomic al rezultatelor activității (anuale) reprezentând suma veniturilor încasate de factorii de producție care participă, direct sau indirect, la producție. Exprimat în prețuri de piață, v. n. se calculează prin scăderea consumului de capital fix (amortizarea) din produsul intern brut, la care se adaugă soldul (pozitiv sau negativ) al v. altor țări.

VENIT², -Ă (< *veni*) s. m. și f. *Nou~* = persoană sosită undeva de curând.

VENIZELOS [venizełos], Eleutherios (1864–1936), om politic liberal grec. Prim-min. (1910–1915, 1917–1920, ian.-febr. 1924, 1928–1932 și ian.-mart. 1933). A condus guvernul în timpul Războaielor Balcanice și a Primului Război Mondial în care Grecia a obținut o mărire de terit. În conflict cu familia regală pentru vederile sale republicane, a fost nevoit, la restaurarea monarhiei, să plece în exil (1935).

VENN, John (1834–1923), logician britanic. Prof. univ. la Cambridge. Cunoscut pentru metoda de reprezentare grafică constând într-o diagramă formată din cercuri intersectate (diagramele V.). Lucrări: „Principiile logicii empirice”, „Logica simbolică”.

VENNBERG [venbæri], Karl (1910–1995), poet suedez. Reprezentant de seamă al poeziei suedeze moderne, introduce temele existențialiste și kafkienne. Opera sa, pesimistă și critică, are un marcat caracter antitraditionalist și antiliric („Torta de paie”,

„Poeme în jurul lui zero“, „Întoarceți fața către Soare“).

VENOS, -OASĂ (< fr., lat.) adj. Care se referă la vene, la sângele care circulă prin vene, care aparține venelor (ex. circulație v.).

VENT, Îles du ~ v. **Insulele Vântului** (2).

VENTA, râu în părțile de V ale Lituaniei și Letoniei; 349 km. Izv. din zona înălțimilor deluroase din VNV Lituaniei, curge pe direcție generală N-NV, vărsându-se în M. Baltică în dreptul orașului Ventspils (Letonia).

VENTIL (< germ.) s. n. 1. Organul obturator al unei valve (3). 2. Diodă redresoare.

VENTILA (< fr., lat.) vb. I. tranz. A deplasa mase de aer sau de gaze, sub diferențe mici de presiune, de obicei în scopul împrosperării aerului din încăperi. ♦ Refl. Fig. A pune în circulație, a lansa (o idee, o știre etc.).

VENTILATOR (< fr.) s. n. Aparat sau organ component al unei mașini, folosit pentru deplasarea aerului sau a altor gaze și constituit, în general, dintr-un rotor cu palete și o carcasă.

VENTILAȚIE (< fr., lat.) s. f. Operație de înlocuire a aerului viciat dintr-o încăpere, galerie de mină etc. prin introducerea de aer proaspăt. ♦ Sistem sau instalație de împrosperare a aerului. ♦ *V. pulmonară* = proces fiziologic prin care se realizează, ca urmare a unei alternanțe ritmice a inspirației și expirației, circulația aerului prin căile respiratorii și plămâni. La omul normal, debitul ventilator este de 7-8 l pe minut. *V. artificială* = tehnică ce permite suplینirea parțială sau totală, temporară sau prelungită a V. naturale (ex. mască nazală).

VENTRAL, -Ă (< fr., lat.) adj. 1. Care ține de pântece; din reg. pântecelui; *p. gener.* care se referă la partea anterioară (la om) sau inferioară (la animale) a corpului, care aparține acestor părți. 2. (FIZ.)

Lino Ventura

Maria Ventura

Care aparține unui ventru, referitor la un ventru.

VENTRICUL (< fr., lat.) s. n. Cavitate naturală, de dimensiuni reduse, în interiorul unui organ (inimă, creier, laringe). ♦ *V. cardiac* = cavitate a inimii care primește sângele din atrii și îl pompează în artere. Amfibienii și peștii au un singur ventricul, iar mamiferele, păsările și reptilele au două (drept și stâng). *V. cerebrali* = cavități a encefalului umplute cu lichid cefalorahidian; există patru ventriculi cerebrali care comunică între ei.

VENTRICULAR, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la ventricule, care aparține ventriculelor.

VENTRICULOGRAFIE (< fr. {i}; {s}) lat. *ventriculus* „ventricul“ + gr. *graphein* „a descrie“) s. f. 1. Metodă de explorare a ventriculelor cardiace cu ajutorul tehnicilor de imagistică; există două tehnici una folosind radiațiile X, iar cealaltă, o cameră gamma. 2. Metodă de explorare radiologică a ventriculelor cerebrale după introducerea de aer în canalul rahidian sau direct în ventricule, folosită mai ales în diagnosticarea tumorilor cerebrale.

VENTRILICĂ s. f. Nume dat unor specii de plante erbacee din genul *Veronica*, familia scrofulariaceelor (*V. persica*, *V. agrestis*, *V. officinalis*).

VENTRILOC, -Ă (< fr.; {s}) lat. *venter* „pântece“ + *loquor* „a vorbi“) s. m. și f. Persoană capabilă să vorbească fără a-și mișca buzele și gura, creând impresia că vorbește din pântece.

VENTRU (< fr.) s. n. (FIZ.) Punct, linie sau suprafață dintr-un câmp de unde staționare, în care amplitudinea de vibrație are valoare maximă; umflătură.

VENTURA, Lino (pe numele său adevărat *Lino Borriņi*) (1919-1987), actor francez de film, de origine italiană. Protagonist de regulă în filme

de acțiune și polițiste, el conferă personajelor sale o dimensiune umană indiferent de care parte a legii se află ele („Un taxi pentru Tobruk“, „Clanul sicilienilor“, „Cadavre de lux“).

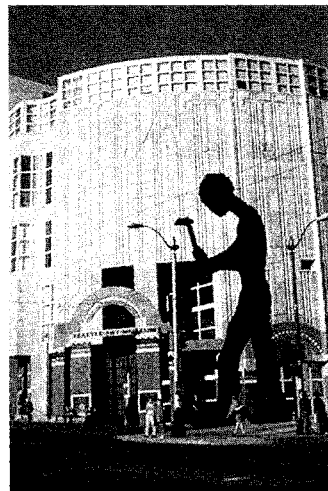
VENTURA, Maria (1886-1954, n. București), actriță română de teatru și film. Directoarea teatrului bucureștean care-i poartă numele. Societară a Comediei Franceze, unde talentul ei de tragediană se remarcă în piese ale dramaturgiei clasice și moderne („Fedra“, „Lorenzaccio“, „Crimă și pedeapsă“). În perioada 1909-1916, protagonistă în filme mute franceze („Mizerabili“, „Păcatul unui tron“).

VENTURI 1. Adolfo V. (1856-1941), istoric de artă italian. Autor al unei vaste „Istorie a artei italiene“ de la origini până la sfârșitul sec. 16 (25 vol.) 2. **Lionello V.** (1885-1961), istoric de artă italian. Fiul lui V. (1). Lucrări consacrate artei italiene din epoca Renașterii („Giorgione și giorgionismul“, „Critică și arta lui Leonardo da Vinci“) și picturii franceze moderne („Cézanne“, „Arhivele impresionismului“, „Pictorii moderni“, „De la Manet la Lautrec“). A publicat și o „Istorie a criticii de artă“.

VENTURI, Giovanni Battista (1746-1822), fizician și inginer italian. Prof. univ. la Pavia. Lucrări de optică și de hidraulică; a construit și studiat duzele care-i poartă numele (1797).

VENTURI [ventiuri], **Robert** (n. 1925), arhitect american. Teoretician al postmodernismului, a promovat purismul arhitectural al anilor '30 ai sec. 20 și a criticat funcționalismul („Complexitate și contradicție în

Muzeul de Artă din Seattle, arh. Robert Venturi

arhitectură"). A construit laborator de biologie moleculară de la Universitatea Princeton, Muzeul de Artă din Seattle și aripa Sainsbury de la Galeria Națională din Londra. Laureat al premiului Pritzker pentru arhitectură (1991).

VENTURIMETRU (< it.; {s} n. pr. G. B. *Venturi* + gr. *metron* „măsură”) s. n. Aparat care măsoară debitul unui curent de fluid într-o conductă pe baza căderii de presiune, obținută la curgerea fluidului printr-un tub Venturi intercalat în conductă. Inventat de inginerul american Clemens Herschel (1842–1930) în 1888.

VENTUZĂ (< fr.) s. f. 1. (ZOOLOG.) Organ în formă de disc, cu ajutorul căruia unele animale (ex. unele lipitori, cestode, trematode) se fixează pe suporturi sau pe pradă. 2. Păhărel de sticlă care se aplică pe piele (după ce s-a rarefiat aerul din el prin căldură), pentru a provoca o mică congestie locală, în scop curativ. *V. obstetrică* = cupă de metal sau plastic, folosită pentru extragerea fătului în cazul unei nașteri dificile.

VENULĂ s. f. Vas sangvin de mică dimensiuni, care face legătura între capilare și vene.

VENUS 1. (În mitologia romană) Străveche divinitate a frumuseții, a primăverii și a forțelor vegetative. Considerată mama eroului troian Eneas. Îi sunt consacrate mirtul și lebedele. Unele izvoare consideră că era fiica lui Iupiter și a Dionei, soția lui Vulcan și mama lui Cupidon. Asimilată mai târziu cu *Afrodita*. 2. Cea de a doua planetă a sistemului nostru solar, la o depărtare medie față de Soare de 108,14 mii. km. Cel mai strălucitor astru de pe Cer, după Soare și Lună. Când are strălucire maximă, *V.*, prezentând faze analoge celor ale Lunii, mărimea sa stelară ajunge la -4, fiind vizibilă pe Cer chiar în plină zi. Diametrul: 12 102 km, masa de 48,0.0²³ kg. Rotație: 243,01 zile terestre; revoluție: 224,7 zile terestre. Se rotește în jurul axei sale în sens retrograd. Posedă o atmosferă densă, alcătuită în special din dioxid de carbon (c. 90%), azot (sub 5%), oxigen (c. 1%), vapori de apă (sub 1%), urme de oxid de carbon, gaze inerte, acid clorhidric și acid fluorhidric. Cu ajutorul sondelor spațiale s-a determinat că temperatura suprafeței este de 430–475°C, iar presiunea de c. 100 at. O dată la c. 18 luni, *V.* are o depărtare minimă față de Pământ. Explorarea planetei a început la 27 aug. 1962 odată cu

lansarea stației automate americane „Mariner 2”. La 12 și 16 nov. 1965, U.R.S.S. a trimis spre *V.* o pereche de stații, „Venus 2”, „Venus 3”. Stația „Mariner 5”, lansată la 14 iun. 1967, a indicat un câmp magnetic foarte slab. În ian. 1969 au fost lansate stațiile „Venus 5” și „Venus 6” care au efectuat (mai 1969) primele coborâri line pe *V.*, transmițând date despre atmosfera planetei. Stația „Venus 8” lansată la 23 mart. 1972 a transmis (aug. 1972) date privind circulația curenților atmosferici, iar stațiile „Venus 9” și „10”, lansate în iun. 1972, au devenit primii sateliți artificiali ai planetei, modulele lor de explorare transmițând primele fotografii de la solul acesteia. Ulterior (1991, 1993) au fost lansate sondele americane „Magellan”. Se mai numește *Lucafașul* sau *Steaua ciobanului*.

VENUS, stațiune balneoclimaterică estivală, situată pe țărmul de *V* al Mării Negre, la 3–20 m alt., la 3 km N de municipiul Mangalia de care aparține din punct de vedere ad-tiv. Climat temperat maritim, cu veri călduroase și mai mult senine (în medie 25–28 de zile însoțite pe lunile de vară, cu durata de strălucire a Soarelui de 10–12 ore pe zi) și ierni blânde (în ian. temp. medie de 0°C). Stațiunea este recomandată atât pentru persoanele sănătoase care pot beneficia de cură heliomarină în timpul vacanțelor de vară, cât și pentru tratamentul unor afecțiuni reumatismale, posttraumatice, a unor stări de anemie secundară, de debilitate, decalifieri, rahitism, a unor boli dermatologice, endocrine, ginecologice ș.a. Plaja naturală, extinsă pe c. 1,5 km lungime (între stațiunile Venus și Saturn) și 200 m lățime, are un nisip fin și pe alocuri apar izvoare cu ape minerale sulfuroase, hipotermale, captate și folosite la dușuri. Stațiunea *V.* a intrat în nomenclatorul stațiilor balneare în anul 1972. Pavilion amenajat pentru ungeri cu nămol sapropelic și pentru băi sulfuroase.

VERACINI, Francesco Maria (1690–1750), violonist virtuoz și compozitor italian. Sonate și concerte pentru vioară, opere („Roselinda”), cantate.

VERACITATE (< fr., lat.) s. f. Caracterul a ceea ce este adevărat, conform cu realitatea; veridicitate.

VERACRUZ [berakruz] 1. (numele complet **VERACRUZ LLAVE**), oraș în SE Mexicului, în statul cu același nume, port la G. Mexic; 512,3 mii loc.

Stațiunea Venus

(2005). Nod feroviar. Aeroport. Metalurgia aluminiului. Șantier naval. Ind. chimică, a mat. de constr., textilă, pielăriei și încălțămintei, cosmeticii, de prelucr. a tutunului și alim. Centrul comercial pentru cafea, tutun, bumbac. Universitate (1944). Turism balnear. Fondat de Hernán Cortés în 1519 cu numele *Villa Rica de la Veracruz*, dar orașul a fost abandonat de două ori din cauza condițiilor neprielnice de mediu. Orașul actual și portul datează din 1599. Pr. port mexican pentru flota comercială spaniolă în sec. 16–18. Bătălii cu armata americană în 1847 și 1914. 2. Stat în Mexic, cu ieșire la G. Mexic; 71,7 mii km²; 7,11 mil. loc. (2005). Centru ad-tiv: *Jalapa Enriquez*. Zăcămintă de petrol și săruri de potasiu. Expl. forestiere. Tutun, trestie de zahăr, bumbac. Creșterea animalelor. La granița acestui stat cu cel vecin (Puebla) se află vulcanul activ Orizaba (Citlaltépetl), cel mai înalt din Mexic (5 700 m).

VERANCICS [verontʃif], Anton (1504–1573), umanist, prelat și diplomat ungar, originar din Dalmația. Scrierile sale, în care se ocupă îndeosebi de istoria Ungariei (începând din 1490), cuprind și informații referitoare la români.

VERANDĂ (< fr.) s. f. Anexă a unei locuințe, în formă de galerie

exterioră (balcon sau terasă), de obicei închisă cu sticlă.

VERANT (< fr. (i)) s. n. Lupă specială pentru examinarea fotografiilor.

VERATRINĂ (< fr. (i); (s) lat.) s. f. (FARM.) Alcaloid toxic extras din unele plante, utilizat ca emenagog și vermifug.

VERB (< fr., lat.) s. n. 1. Parte de vorbire care exprimă o acțiune sau o stare și care se caracterizează printr-o flexiune proprie, numită *conjugare*. 2. (Livr.; la sg.) Cuvânt, modalitate de exprimare; limbaj.

VERBAL, -Ă (< fr., lat.) adj. 1. Care face sau care se transmite prin viu grai; care caracterizează limba vorbită, vie; oral. 2. Care se referă la verb, al verbului.

VERBALISM (< fr.) s. n. Tendință (în practica pedagogică) de a acorda mai multă importanță cuvintelor decât ideilor exprimate prin ele; abuz.

VERBALITATE (< lat.) s. f. Oralitate.

VERBIA (azi sat Recia-Verbia, com. Corlăteni, jud. Botoșani), loc unde s-au desfășurat în Ev. Med., două importante lupte: în nov. 1561, Alexandru Lăpușeanu, trădat de o mare parte din boieri, a fost înfrânt de Despot-Vodă, ajutat de Habsburgi și poloni; în mai 1600, armata Țării Românești, condusă de Mihai Viteazul, înfrânge resturile forțelor moldo-polone, punând stăpânire pe Moldova.

VERBIJAJ (< fr.) s. n. Abundență de cuvinte inutile; flecăreală, vorbărie.

VERBINĂ (VERBENA) (< lat.) s. f. Plantă decorativă anuală din familia verbanacee, cu tulpina înaltă de 30–40 cm și cu flori albe, liliachii sau roșii (*Verbena hybrida*). Se cunosc c. 250 de specii.

VERBIȚA, com. în jud. Dolj, situată în SE piemontului Bălăciței, în zona de Izvor a râului Băboia; 1413 loc. (2008). Viticultură. Heleşteu. Muzeu de istorie (în satul V.). Pe terit. satului V. au fost descoperite (1950–1951) urmele unei așezări neolitice, aparținând culturii Criș (milen. 5 î.Hr.), cu bordeie, ceramică și podoabe, peste care s-au suprapus o necropolă din perioada de trecere de la Neolitic la Epoca bronzului, apoi o așezare din prima Epocă a fierului, aparținând culturii Basarabi (sec. 9–6 î.Hr.), urmată de o așezare de bordeie a populației daco-romane (sec. 3–4). Săpăturile arheologice efectuate în anii 1949–1957, în arealul satului Verbi-

vas aparținând Culturii Verbicioara

cioara, au scos la iveală vestigiile unei așezări cu mai multe niveluri de locuire, caracteristice fiind cele din Epoca bronzului mijlociu (sec. 16–13 î.Hr.), cu o identitate bine definită și o arie largă de răspândire, cuprinzând Oltenia, Banatul și NV Bulgariei, fapt ce i-a determinat pe specialiști să o considere o cultură de sine stătătoare, atribuindu-i numele de *cultura Verbicioara*. Reprezentative pentru această cultură sunt locuințele de suprafață, care evoluează către genul colibelor ciobănești, și vasele ceramice de diferite tipuri (vasul clepsidră, vasul cu etaj, cupe cu picior, străchini, castroane și în special cești sferice cu toate supraînălțate, cu butoni cilindrici sau în formă de cap de pasăre) decorate geometric, cu motive radiare, gravate fin și încrustate cu alb. Plastica este reprezentată prin figurine feminine din lut ars. Biserica Sf. Nicolae (1881), în satul Verbița și bisericile de lemn Sfinții Apostoli Petru și Pavel (1845) și Sf. Nicolae (1845), în satul Verbicioara.

VERBRUGGEN [vərbrūhə] (**VERBRUCCHEN**), familie de pictori flamanzi. Cel mai important: **Hendrik Frans V.** (1655–1724). Mobilier bisericesc cu un bogat decor statuar (confesionalele și stranele de la Grimbergen, amvonul bisericii iezuiților din Louvain).

VERCINGETORIX (c. 72–46 î.Hr.), conducător al tribului galic al arvernilor. Șeful coaliției triburilor de gali răsculați (52 î.Hr.) împotriva Romei. Înfrânt de Cezar la Alesia și silit să capituleze. Executat la Roma după șase ani de captivitate.

VERCORS, masiv calcaros în Prealpii francezi, unde, în 1944 partizanii francezi au rezistat timp de două luni atacurilor germane; după înfrângere, represaliile au fost de o

răă cruzime (600 de oameni au fost executați prin împușcare).

VERCORS [verko:r] (pseud. lui *Jean Bruller*) (1902–1991), romancier, eseist și grafician francez. Luptător în Rezistența franceză. Fondator al „Editions de Minuits”. Nuvele („Tăcerea mării”) și romane („Marșul către stea”, „Animalele denaturate”, „Pluta Meduzei”) de factură umanistă. Eseuri („Nisipul timpului”). Creatorul unui procedeu de reproducere a picturilor (*calicromie*).

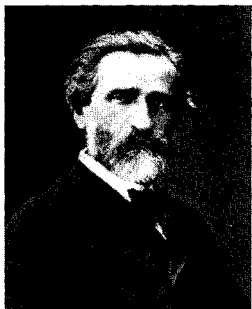
VERDAGUER I SANTALÓ [berðege i sentəlo], **Jacint Mossèn** (1845–1902), poet catalan. Contribuție însemnată la reînvierea limbajului poetic. Autor fecund, se remarcă în special prin poemul de inspirație mitologică, „Atlantida” și epopea „Canigó”, care se constituie dintr-o îmbinare maiestooasă de legende locale, mituri antice și miracole creștine.

VERDE (lat. *viridem*) s. n., adj. I. S. n. Una dintre culorile fundamentale ale spectrului luminii, situată între galben și albastru; este culoarea frunzelor, a ierburii fragede etc. ♦ *V. de Paris* = acetoarsenit de cupru, foarte toxic, folosit ca insecticid și fungicid îndeosebi în agricultură. II. Adj. 1. Care are culoarea verde (I). ♦ Fig. Palid. 2. (Despre plante sau părți ale acestora; în opoziție cu uscat) Cu sevă; viu. ♦ Expr. (Substantivat) *A îndruga (ia) verzi și uscate* = a spune nimicuri, fleacuri, povești. ♦ Fig. (Despre oameni) Tână; lipsit de experiență; novice. ♦ Vânos, puternic; curajos. ♦ (Și adv.) Sincer, deschis. ♦ (Despre lemne de foc) Care nu e uscat (fiind tăiat de curând). 3. (Despre legume și fructe) Nedezvoltat suficient; necopt. 4. (Despre piei) Brut, netăbăcit. 5. *Undă v. v. undă* (3).

VERDE v. *Vert*, *Cap* ~.

VERDEAȚĂ (< *verde*) s. f. 1. Coloritul verde al vegetației; *concr.* frunze, ierburi etc. 2. (La pl.) Frunze de legume folosite în alimentație; (la sg.) frunze de leuștean, pătrunjel, mărar etc. 3. *Verdeața-zidurilor* = nume dat algelor verzi din genul *Pleurococcus*, care apar pe stânci, pe ziduri umede și pe scoarța arborilor ca un praf fin, verde-palid.

VERDET, *Ilie* (1925–2001, n. Comănești, jud. Bacău), om politic român. Comunist. Prim-min. (1979–1983). A întemeiat Partidul Socialist al Muncii, fiind ales în funcția de președinte (1992–2000).

Giuseppe Verdi

VERDI, Giuseppe (1813–1901), compozitor italian. Unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai teatrului liric („Nabucco”, „Rigoletto”, „Trubadurul”, „Traviata”, „Bal mascat”, „Don Carlos”, „Aida”, „Othello”, „Falstaff” ș.a.). Carieră de 60 de ani, în care pornește de la drama cu structuri izolate, și ajunge la drama lirică. Căutare a eficacității dramatice, solicită voci efecte de forță fără precedent, îmbogățește orchestra și rafinează contribuția acesteia la discursul muzical. Concizie a libretului, introspecție psihologică, concentrare asupra portretizării personajelor. Muzică vocal-simfonică („Requiemul”).

VERDICT (< fr. {i}; {s}) lat. *vere* „adevărat” + *dictum* „spus”) s. n. 1. (DR.; în statele în care jurații intră în organizarea instanțelor penale) Păreră a juraților asupra vinovăției sau a nevinovăției acuzatului, pe baza căreia se pronunță hotărârea de către instanță; *p. ext.* hotărâre dată pe baza acestei părerii; *p. gener.* sentință judecătorească. *V. sentință* (1). 2. Fig. Judecată, apreciere, decizie definitivă (care nu admite contrazicere).

VERDUN [verdô] 1. (V.-sur-Meuse) Oraș în NE Franței (Lorena), pe Meuse; 21,2 mii loc. (2002). Nod feroviar. Metalurgie; ind. chimică. Fabri de mobilă și de încălziminte. Catedrală (sec. 11–16), ruine de fortificații (sec. 14), cetate întărită în sec. 17, primărie barocă (1623). Muzeu. — **Tratatul de la ~**, înțelegere încheiată în aug. 843 între fiii lui Ludovic cel Pios: *Lothar* / primea titlul imperial și Franția Media, care includea reg. dintre Rin și Meuse, viitoarea Lorenă și N Italiei, *Carol II cel Pleșuv* primea Franția Occidentalis (posesiunile de la V de Ron, viitoarea Franță), iar *Ludovic Germanicul* primea Franția Orientalis (posesiunile de la E de Rin, viitoarea Germanie). Tratatul a reprezentat o primă etapă în dezagregarea Imp. creat de Carol cel

Mare și un pas spre fomarea structurilor terit. moderne din V Europei. — **Bătălia de la ~** (21 febr. — 15 dec. 1916), importantă operațiune militară desfășurată în timpul Primului Război Mondial, în care armata franceză a oprit operațiune presiune a armatei germane pe direcția Parisului. Una dintre cele mai sângeroase bătălii din istorie, în care au pierit c. 350 000 de francezi și c. 600 000 de germani. 2. Oraș în Canada (Québec) pe fl. Sf. Laurentiu, suburbie la c. 6 km SE de Montréal; 60,5 mii loc. (2001). Ind. constr. de mașini, chimică și textilă. Parcuri. Fundat în 1662 ca fort. Oraș din 1912. Incorporat în aglomerația urbană Montréal în 1959.

VERDY [verdi], **Violette** (pe numele adevărat *Nelly Guillerme*) (n. 1933), dansatoare franceză. Creatoare a baletului „Lupul” de *R. Petit*. Carieră strălucită la New York City Ballet; directoare de dans la Opera din Paris (1978–1980), director asociat la Boston Ballet (1980–1984).

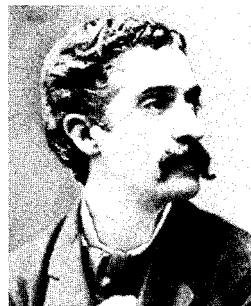
VEREENIGING [fəri:nihiŋ], oraș în NE Republicii Africa de Sud (Transvaal), pe râul Vaal, la 55 km S de Johannesburg; 658,4 mii loc. (2001, aglomerația urbană). Nod feroviar. Hidrocentrală. Expl. de cărbune. Siderurgie — cele mai mari uzine producătoare de oțel din Africa; constr. de utilaj minier, mașini agricole și de aparatăj electrotehnic; ind. chimică, mat. de constr., sticlăriei și alim. Fundat în 1892. Aici s-a încheiat Tratatul de pace anglo-bur (31 mai 1902), în urma războiului din 1899–1902.

VERES [verɛʃ] **Péter** (1897–1970), scriitor ungar. Romane (trilogia „Trei generații”) și nuvele („Ulița săracilor”) inspirate din realitățile rurale; pagini autobiografice („Bilant”).

VERESS **Endre** (1868–1953), istoric ungar. Preocupări privind istoria Transilvaniei în sec. 16–17 și relațiile cu Moldova și Țara Românească („Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești”, „Bibliografia româno-ungară, 1473–1878”).

VEREȘCEAGHIN [virifʃgini], **Vasilii Vasilevici** (1842–1904), pictor rus. Artist umanist și patriot, a înfățișat cruzimile războiului. Compoziții istorice inspirate din campaniile la care a participat în Caucaz și în Balcani („Apoteoza războiului”). A murit la Port Arthur în Războiul Ruso-Japonez. Schițe cu caracter etnografic.

VEREȘTI, com. în jud. Suceava, situată la marginea de SE a pod. Dragomirnei, în zona de interferență a culoarului Siretului cu cel al Sucevei, în luncile și pe terasele de

Giovanni Verga

pe stg. râului Suceava și de pe dr. Siretului; 7 257 loc. (2008). Nod feroviar (stația de c.f. a fost inaugurată la 15 dec. 1869) și rutier. Expl. de balast. Topitorie de în și căneapă. Creșterea porcinelor. Bisericele Sf. Nicolae (1823–1825) și Sf. Treime (1829), în satele Bursuceni și Corocăiești.

VERGA, Giovanni (1840–1922), romancier italian. Admirator al lui Flaubert și Zola. Inițiator al *verismului*. În nuvelele („Nedda”, „Viata la țară”, „Nuvele sătești”) și romanele sale („Familia Malavoglia”, „Carbonarii din munți”, „Mastro don Gesualdo”), abordează o tematică de mare diversitate, de la drama intelectualului ori a artistului sau aceea a femeii obligată la claustrare, la drama socială ce evocă tragedia cotidiană al arhaiciei lumi a Sudului. Nuvele dramatizate: „Cavaleria rustică”, „Lupoica”, „Din cei al tău și mie”.

VERGĂ (< fr., it.) s. f. Fiecare dintre barele fixe sau mobile care servesc la susținerea velelor la nave cu vele pătrate.

VERGEA (lat. **virgella* = *virgula*) s. f. 1. Tijă (flexibilă) cu diferite întrebuințări. ♦ Spec. Sucitor. 2. Fiecare dintre cele două bețișoare introduse în firele de urzeală pentru a le separa și a le întinde; fuscel. 3. Fiecare dintre tijele care formează gratiile la o fereastră.

VERGEL (< *vergea*) s. n. (Art.) Obicei calendaristic, integrat ciclului de manifestări tradiționale de Anul Nou. Cuprinde o serie de rituri pentru prevestirea norocului (cu ajutorul unor bețișoare), a viitorului în anul care urmează, fiind în același timp un obicei cu profund caracter social, organizat pentru mai buna cunoaștere a tineretului din sat, în vederea căsătoriei.

VERGENNES [verʒɛn], **Charles GRAVIER** [graviɛ], **conte de** (1719–1787), om politic și diplomat francez. Ambasador în Imp. Otoman,

Émile Verhaeren

Suedia și ministru de Externe (1774–1787). Politică energetică bazată pe diplomatie prin care Franța a redevenit „arbitrul Europei”. A susținut Războiul de Eliberare al Colonilor Engleze din America de Nord.

VERGENTĂ (< fr.) s. f. (FIZ.) Mărire caracteristică unui sistem optic centrat, egală cu inversul distanței focale.

VERGETURI (< fr.) s. f. pl. (MED.) Striuri, la început violacee, apoi sidefii, localizate, în principal, în reg. abdominală sau fesiere, care apar datorită alterării fibrelor elastice ale dermului în perioada sarcinii, obezitate, edem, unele boli endocrine etc.

VERGIU (Publius Vergilius Maro) (70–19 î.Hr.), poet latin. Protejat de împăratul August și de Mecena. Este atras inițial de lirica alexandrinilor, apoi de literatura clasică greacă și de poezia lui Lucrețiu. Creație dominată de cultul vieții pasnice în mijlocul naturii și de un puternic sentiment patriotic. Pastorale („Bucolicele”), poeme didactice elogiind însușirile morale legate de muncile agricole („Georgicele”). Epopeea „Eneida”, capodoperă a Antic. latine, glorificând vechile virtuți eroice romane era considerată de V. nefinisată artistic și, la moarte a cerut să fie arsă; din însărcinarea împăratului August, ea a fost publicată de poezii Varius Rufus și Plotius Tucca, aducându-i numele de cel mai mare poet latin.

VERGULEASA, com. în jud. Olt, situată în SV piemontului Cotmeana, pe stg. Văii Oltului și pe malul de NE al lacului de acumulare Strejești; 3 058 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de petrol. Creșterea porcinelor. Bisericele Adormirea Maicii Domnului (1608, cu pridvor adăugat în 1836) și Sfinții Împărați Constantin și Elena (1808), în satele Dumitrestii și V.; bisericile de lemn cu același hram — Intrarea în Biserică a Maicii

Domnului, în satele Căzănești (1889) și Poganu (sfârșitul sec. 19).

VERHAEREN [verareŋ], **Émile** (1855–1916), poet belgian de limbă franceză. Unul dintre creatorii literaturii moderne belgiene. Lirică de inspirație parnasiană („Flamandele”), mistică („Călugării”) sau intimist-simbolista („Infrângerea”, „Serile”, „Dezastrul”, „Făciile negre”); ulterior versuri de formulă social-vizionară, evocând tumultul orașelor industriale dominate de mașinism („Câmpiile halucinante”, „Orașele tentaculare”, „Forțele tumultuoase”, „Felurita splendore”). Lirică patriotică inspirată de Primul Război Mondial („Belgia sângerândă”, „Aripile roșii ale războiului”). Proză, piese de teatru, eseuri („Rembrandt”), amintiri.

VERHOIANSK [veroiansk], oraș în Federația Rusă, în Republica Saha, situat în NE Siberiei, la 120 km N de Cercul Polar de Nord, pe râul Iana, în zona de confl. cu Sartang; într-o depresiune înconjurată de m-ții Verhoiansk ce depășesc 2 300 m alt.; 1,4 mii loc. (2002). Centru de expl. a aurului și zincului. Centru comercial pentru blănuri. Fost lagăr pentru deținuții politici. Orașul este notabil pentru temperaturile foarte scăzute înregistrate pe timpul iernii din cauza invaziei maselor de aer rece polar. Iana sunt frecvente temp. de -50°C. Temp. minimă absolută a fost de -67,7°C, fiind depășit doar de temp. înregistrate la *Oimyakon*. Pe înălțimile munților din jur s-au înregistrat și -72°C — recordul temp. scăzute din emisfera nordică.

VERIDIC, -Ă (< fr., lat.) adj. Adevărat, real.

VERIDICITATE (< fr.) s. f. Caracterul a ceea ce este veridic; veracitate.

VERIF (< bg.) s. n. (În legătură cu felul de a așeza, a îndoi sau a croi o stofă) În ~ = în diagonală, pieziș.

VERIFICA (< fr., lat.) vb. tranz. 1. A examina sau a controla pentru a constata dacă corespunde cerințelor sau anumitor date (ex. a controla dacă un calcul a fost bine efectuat, dacă un document a fost corect întocmit etc.). 2. A examina pe cineva pentru a stabili în ce măsură corespunde unei funcții sau calități pe care o deține sau care urmează să i se încredințeze.

VERIFICABIL, -Ă (< verifica) adj. Care poate fi verificat.

VERIFICABILITATE s. f. Condiția de a se preta la verificare cu scopul de a determina dacă un enunț este adevărat sau fals. ♦ *Principiul verificabilității* = teză a pozitivismului

logic potrivit căreia o propoziție are semnificație numai dacă ea a fost în mod real verificată sau cel puțin poate fi verificată în principiu.

VERIFICAT, -Ă (< verifica) adj. Care a fost supus unui control, unei probe, unei cercetări. ♦ (Despre oameni) Care e cunoscut ca priceput, experimentat.

VERIGARIU (< verigă) s. m. Arbust din familia rhamnacee înalt până la 3 m, cu frunze alterne și opuse, eliptice, cu nervuri laterale evident arcuite și cu flori mici, verzui (*Rhamnus cathartica*); fructele, globulos alungite, cărnoase, de culoare neagră, au unele utilizări medicinale (purgative). Frecvent în reg. de câmpie și de deal, în păduri, tufișuri. Sin. *spinul cerbului*.

VERIGĂ (< sl.) s. f. 1. Piesă (metalică) de formă aproximativ inelară, folosită fie individual, articulată la un element de fixare (ca belciugul), fie în ansamblu cu altele, formând un lanț; za. ♦ Fig. Element de legătură; parte componentă. ♦ (Pop.) Verighetă. 2. (VITICULT.) *V. de rod* = cuplu format dintr-o coardă de rod și un cep, care se lasă la tăierea viței de vie.

VERIGEL (< verigă) s. m. Nume dat unor plante din genul *Orobanche*, parazite pe rădăcinile altor plante, lipsite de clorofilă și cu frunze reduse la niște solzi mici și flori dispuse în ciorchini (*O. caryophyllacea*, *O. gracilis*, *O. lucorum*).

VERIGHETĂ (< ngr. sau < verigă) s. f. Inel de metal (prețios, fără pietre), purtat ca simbol al logodnei sau al căsătoriei de către logodnici sau de către soți.

VERISM (< it., fr.) s. n. Curent literar apărut în Italia la sfârșitul sec. 19 sub influența realismului și mai ales a naturalismului francez.

verigel

Paul Verlaine

Interesat de reprezentarea în spirit naturalist a tuturor aspectelor realității, v. continuă însă, prin predilectia manifestată pentru universul rural și provincial, unele laturi ale vechiului realism renascentist. Printre reprezentanții v. s-au numărat G. Verga (care a formulat poezica veristă), L. Capuana, F. de Roberto, Matilde Serao ș.a. ♦ (MUZ.) Curent apărut în creația de operă de la sfârșitul sec. 19, caracterizat prin abordarea subiectelor realiste, legate de viața cotidiană și de faptele obișnuite ale oamenilor simpli, prin intensificarea sentimentelor și a expresiei (ex. „Cavalleria rusticana” de Mascagni, „Boema” de Puccini ș.a.).

VERIȘOR, -OARĂ (< văr) s. m. și f. Diminutiv al lui văr; *p. ext.* văr.

VERITABIL, -Ă (< fr.) adj. Adevărat, real; autentic. ♦ Care este pur, care nu conține impurități.

VERLAINE [verlɛn], Paul (1844–1896), poet francez. Format sub influența parnasienilor și a lui Baudelaire, precursor al simbolismului. Viață boemă, de „poet blestemat”, care contrastează în planul creației cu aspirația spre puritate, încercând să redea prin muzicalitatea versurilor iluzia inocenței și a fericirii pierdute. Versuri de un lirism delicat, cultivând atmosfera vagă, visul, nuanțele, euforia („Poeme saturniene”, „Petreceri galante”, „Cântecul cel bun”, „Romante fără cuvinte”, „Înțelepciune”, „Odinioară și altădată”). Medaliaone („Poetii blestemați”). Pagini autobiografice („Memoriile unui vâduv”, „Inchisorile mele”, „Confesiuni”).

VERMEER [verme:r], Jan (zis V. van Delft) (1632–1675), pictor flamand. Unul dintre marii pictori ai sec. 17. Scene din viața cotidiană („Dantelăreașă”, „Femeia cu scrisoarea”, „Lăptăreasa”, „Lecția de muzică”), portrete („Tânăra fată”, „Fetița cu perla”) și peisaje citadine („Vedere din Delft”), transfigurate într-o magică atmosferă

de poezie. Creație caracterizată prin puritatea coloritului, bazat adesea pe un acord de albastru și galben, prin subtile vibrații de lumină interioară.

VERMENOuze [vermenu:z], **Arsène** (1850–1910), poet și ziarist francez. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai renașterii occitane (din Languedoc) („Fleur de bruyère”, „In aer liber”).

VERMEȘ, com. în jud. Caraș-Severin, situată în zona de contact a dealurilor Pogănișului cu C. Bârzavei, pe râul Pogăniș; 1 720 loc. (2008). Nod rutier. Satul V. este atestat documentar în 1369.

VERMI- (< fr.; {s}) lat. *vermis* „vierme”) Element de compunere cu semnificația „de vierme”, „asemănător cu un vierme”, cu ajutorul căruia se formează adjective și substantive.

VERMICULAR, -Ă (< fr. {i}; {s}) lat. *vermiculus* „viermișor”) adj. Vermiform.

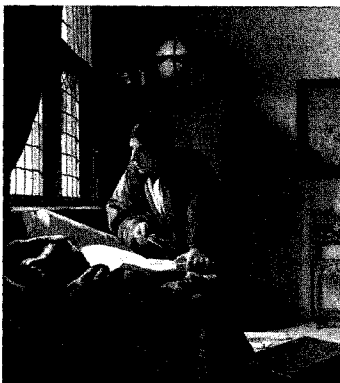
VERMICULIȚ (< lat. {i}) s. n. Mineral galben-brun sau auriu, moale, din familia micelor, care se deshidratează sub acțiunea căldurii, desfăcându-se în foi cu aspect vermiform. Se folosește ca izolan termic și sonor, la fabricarea tapetelor, ca lubrifiant etc.

VERMIFORM, -Ă (< fr.; {s}) *vermi-* + lat. *forma* „formă”) adj. Care are formă sau mișcări asemănătoare cu ale unui vierme; vermicular.

VERMIFUG, -Ă (< fr. {i}; {s}) *vermi-* + *fugere* „a fugi”) adj., s. n. (Substanță) care distruge viermii intestinali; antihelmintic.

VERMILLON [vermiõ] (cuv. fr.) subst. Culoare în pictura de ulei, roșie-intens către oranj, cu mare putere de acoperire, obținută din sulfură roșie de mercur sau de antimoniu.

Jan Vermeer. „Geograful”

Nicolae Vermont. „Autoportret”

VERMINĂ (< fr.) s. f. Nume generic pentru organismele parazite.

VERMINOZĂ (< fr.) s.f. Boală a omului (în special a copiilor) și a animalelor apărută ca urmare a infestării cu viermi paraziți (cestode, nematode) și intoxicarea organismului cu produsele de dezagregare ale paraziților intestinali.

VERMIS (cuv. lat. „vierme”) s. n. Partea mediană a cerebelului, cuprinsă între emisferele acestuia, reprezentând porțiunea cea mai veche din punct de vedere filogenetic. Denumirea se datorează aspectului asemănător unui vierme.

VERMONT [vɔrmɑ̃t], stat în NE S.U.A.; 24,9 mii km²; 623,9 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Montpelier*. Expl. forestiere, de marmură, talc și azbest. Prelucr. metalelor; ind. textilă, mobilei și alim. Cereale, sfeclă de zahăr, cartofi. Pomicultură. Creșterea intensivă a animalelor. Universitatea publică a statului V., în Burlington, una dintre cele mai vechi din S.U.A. (1791). Turism. Locuit la origini de indienii abenaki. Explorat de S. *Champlain*, care a descoperit lacul ce-i poartă acum numele. Prima așezare permanentă a europenilor (francezi) datează din 1666, pe ins. La Motte, urmați, în sec. 18, de olandezi și britanici. Cucerită de britanici în 1763, de la care revoluționarii americani conduși de E. Allen, au cucerit fortul Ticonderoga (10 mai 1775); recucerit în 1777 de către britanici, a fost abandonat după lupta de la *Saratoga*. Vermontezii au proclamat o republică în 1777, iar la 1791 V. a devenit cel de-al 14-lea stat al S.U.A.

VERMONT, Nicolae (1866–1932, n. Bacău), pictor și grafician român. Portrete, peisaje, compoziții de gen, picturi murale. Creație realizată într-o viziune realistă, cu sensuri dramatice („Emigranții”, „Bragagiul”, „Coșarul”).

Gravuri în acvaforte. Membru fondator al societăților „Ileana” și „Tineimea artistică”.

VERMOREL s. n. Aparat portabil pentru stropitul grădinilor, viilor, pomilor etc. cu substanțe care distrug dăunătorii sau cu dezinfectante.

VERMUT (< fr., germ., it.) s. n. Aperitiv din vin amărui, aromatizat cu anumite plante macerate.

VERNADSKI, Vladimir Ivanovici (1863–1945), mineralog și geochimist rus. Prof. univ. la Moscova. Unul dintre fondatorii geochimiei moderne. A elaborat teoria formării alumosilicailor („Geochimia”). Director al Muzeului de Mineralogie al Academiei de Științe (din 1914) și al Institutului Radiului (1926–1938). Fondator și director (1928) al Laboratoarelor de biogeochimie ale Academiei de Științe din Leningrad.

VERNAL, -Ă (< fr., lat.) adj. (Livr.) Care ține de primăvară, privitor la primăvară. ⇨ (ASTR.) *Punct v.* = punctul aflat la intersecția eclipticii cu ecuatorul ceresc, în care Soarele se află la echinocțiul de primăvară.

VERNATIE s. f. Mod de dispunere și pliere a frunzelor în mugure; profoliație.

VERNE [vern], **Jules** (1828–1905), scriitor francez. Spirit inventiv și vizionar, a creat romane de aventuri și de anticipație științifică, ingenios construite („Cinci săptămâni în balon”, „De la Pământ la Lună”, „Copiii căpitanului Grant”, „20 000 de leghe sub mări”, „Ocolul pământului în 80 de zile”, „Insula misterioasă”, „Căpitan la 15 ani”, „Castelul din Carpați”, „Mathias Sandorf”).

VERNER [vernør], **Karl** (1846–1896), lingvist danez. Prof. univ. la Copenhaga. Specialist în gramatica comparată a limbilor indo-europene. A descoperit (1875) o lege fonetică a germanei comune prin care a

Jules Verne

Aurel Vernescu

explicat excepțiile la legea mutației consonantice.

VERNESCU, Aurel (1939–2008, n. București), caicist român. Campion al României la 15 ani. Campion mondial (1963–1966), campion european (1961, 1965, 1967, 1969), medalie olimpică de argint (München, 1972), două medalii olimpice de bronz (Tōkyō, 1964).

VERNESCU, Gheorghe (1829–1900, n. București), om politic român. Unul dintre principalii fondatori (1875) și lideri ai Partidului Național-Liberal. Ministru în mai multe rânduri. În 1880, gruparea liberală de dreapta, „liberalii sinceri”, în frunte cu V., părăsește P.N.L.-ul, constituindu-se în Partidul Liberalilor Sinceri; în 1884, această grupare se va uni cu Partidul Conservator, punând bazele Partidului Liberal Conservator, în jurul căruia va gravita „Opoziția Unită”, cu scopul înlăturării de la putere a lui I. C. Brătianu. În mart. 1892, după ruptura cu conservatorii (1891), V. revine în P.N.L.

VERNEȘTI, com. în jud. Buzău, situată în zona de contact a C. Buzăului cu Subcarpații Buzăului, la poalele de NE ale dealului Istrița, cele de E ale dealului Ciolanu și cele de SV ale dealurilor Pâclelor și Blăjeni, pe râurile Nișcov și Buzău; 8 950 loc. (2008). Stație (în satul V.) și haltă de c.f. (în satul Căndești). Nod rutier. Expl. de argilă. Hidrocentrală (11,8 MW), în satul Căndești, intrată în funcțiune în 1989. Fabrici de cărămidă și de cherestea. Viticultură. Pomicultură. Satul V. este atestat documentar în 1530. Satul Brădeanca s-a autodesființat în 1990 prin depopulare, locuitorii stabilindu-se în alte localități. Davă dacică. Biserica Buna Vestire (1714–1715), în satul V. și biserica de lemn Sf. Pantelimon-Ciobănoaia (c. 1700), în satul Zorești.

VERNET [verne], familie de pictori francezi: 1. **Joseph V.** (1714–1789),

peisagist, pictor de marine și gravor. A realizat, din însărcinarea lui Ludovic XV, seria de tablouri „Porturile Franței”. 2. **Antoine Charles Horace** zis **Carie V.** (1758–1836), pictor și litograf. Fiul lui V. (1). A excelat în pictura animalieră (scene de vânatoare, curse de cai). Scene de război. Aspecte din viața contemporană. Gravuri și litografii umoristice. 3. **Horace V.** (1789–1863). Fiul lui V. (2). Pictor oficial al Curții. Celebru prin compozițiile sale înfățișând bătaii din timpul războaielor lui Napoleon I, Napoleon III și din Războiul Crimeei. Peisaje marine („Naufragiul”, „Vedere din Marsilia”).

VERNEUIL [vernöi], **Henri** (pe numele adevărat *Achod Malakian*) (1920–2002), regizor francez de film, de origine armeană. „Cel mai american dintre cineasții francezi” abordează cu profesionalism doar genuri de largă audiență – comedie, melodramă, filme de acțiune – cărora le dă o strălucire aparte prin distribuirea unor mari vedete ale momentului („Oaia cu cinci picioare”, „Clanul sicilienilor”, „Cu I de la Icar”).

VERNIER (< fr.; {s} n. pr. *Vernier*) s. n. Scară gradată suplimentară, trasată pe rigleta ori pe cursorul unor aparate sau instrumente de măsură (ex. șublere, raportoare etc.) pentru a mări precizia măsurărilor. A fost introdusă de matematicianul francez Pierre V. (1580–1637) în 1631.

VERNIȘ (< fr.) adj. invar. De o culoare luminoasă, odihnitoare, derivată din amestecul albului cu puțin verde.

VERNIȘ [verni] (cuv. fr.) s. n. 1. Soluție formată din rășini naturale sau artificiale și un solvent, care, după uscare, formează o peliculă protectoare, netedă și lucioasă; *p. ext. lac*. Se folosește și în gravura pe metal. 2. *V. moale* = tehnică a gravurii prin care se realizează aspectul desenului în creion.

VERNISA (< *vernisa*) vb. I tranz. A inaugura o expoziție.

VERNISAJ (< fr.) s. n. Deschiderea oficială a unei expoziții de pictură sau *p. ext.* a oricărei expoziții de artă.

VERNISARE (< *verniss*) s. f. Operație de acoperire a unei picturi în ulei cu un strat de vernis, pentru a proteja culorile și a le da strălucire.

VEROIU, Mircea (1941–1997, București), regizor român de film. Preocupările sale estetizante îl singularizează în cadrul generației '70 din care face parte („Nunta de piatră”, „Dincolo de pod”, „Adela”).

Paolo Veronese.
„Judecata lui
Paris“

VERONA, oraș în N Italiei (Veneto) situat la poalele m-ților Lessini (sector al Alpilor Dolomitici), pe râul Adige, la 105 km V de Veneția; 260,7 mii loc. (2006). Nod feroviar și rutier care asigură legăturile dintre N Italiei și țările central-europene prin pasul Brenner. Aeroporturile Boscomantico și Villafranca. Constr. de mașini și de material rulant. Ind. chimică, poligrafică, hârtiei, pielăriei și încălțăminte, textilă, de prelucr. a lemnului, farmaceutică și alim. Piață pentru cereale, fructe, vin ș.a. Centru turistic (c. 2 mii. vizitatori pe an). Important târg anual internațional pentru produse agricole și pentru cai (din 1898). Muzeul Lapidario Maffelano (1714) cu colecții de antichități romane și grecești. V. este orașul cu cele mai bogate vestigii romane din N Italiei și cu numeroase monumente (c. 44% din vechile monumente au fost distruse în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în mare parte reconstruite ulterior). Amfiteatrul roman (Arena) construit în sec. 1 d.Hr., sub formă de elipsă, cu 22 mii locuri; Forum roman (sec. 1); Teatrul roman; Arco dei Gavi (sec. 1, reconstruit în 1932); Porta dei Borsari (sec. 1). Bisericile San Zeno Maggiore, în stil romanic, de mari proporții, cu fațada din marmură și cărămidă (sec. 5, reconstruită în 1117–1227), Santa Anastasia, în stil gotic (1290, completată în 1422–1481), San Fermo Maggiore, în stil gotic (1065, reconstruită în 1313), Santi Nazaro e Celso (1464–1483), San Giorgio in Braida, în stil renescentist (1477–1536); catedrală romanică și gotică (sec. 12–15). Fortăreața Castelvecchio (1354–1357, completată în 1375), azi muzeu de artă. Palazzo

de la Regione (1193); Loggia del Consiglio (1493), atribuită lui Fra' Giocondo, în stil renescentist; clădirea Primăriei (1193) cu turnul Lamberti Pelazzo Hafei (1668). Casa și mormântul Julietei. Numeroase fântâni și piețe. Orașul vechi a fost inclus (din 2000) în Patrimoniul cultural universal. Întemeiat de romani în sec. 3 î.Hr. devenit colonia în 89 î.Hr.; aici, în 489, Odoacru a fost înfrânt de Teodoric I, regele ostrogoților, care s-au instăpănit la V.; au fost urmați de longobarzii (sec. 6–8) și de franci (sec. 8–9). În 1136 a devenit oraș-republică, care mai târziu a făcut parte din Liga orașelor lombarde. Signorie condusă de Ezzelino da Romano (1232). Între 1259 și 1387 a fost condus de familia Scaligeri. Ulterior sub influența familiei Visconti (din 1387), apoi, din 1405 a Venetiei și a Austriei (din 1797). În 1866 a intrat în componența Regatului Italiei. La V. în oct.-dec. 1822 s-au desfășurat lucrările ultimului congres al Sfintei Alianțe (la care au participat reprezentanții Rusiei, Prusiei, Austriei și Marii Britanii), iar în 8–10 ian. 1944 a avut loc procesul unor importanți lideri fasciști acuzați de trădare împotriva lui Mussolini.

VERONA, Arthur (Garguromin) (1868–1946, n. Brăila), pictor român. Peisaje („Toamna”); scene din viața rustică, redată într-o viziune idealizantă; picturi murale de factură academică. A frecventat școala de la Baia Mare.

VERONAL (< germ., fr. (î); (s) n. pr. *Verona*) s. n. (FARM.) Acid dietibarbituric, cu acțiune sedativă și hipnotică. Folosirea în doze mari este fatală.

VERONESE, Paolo (Paolo Caliari, zis ~) (1528–1588), pictor italian din școala venețiană. Teme mitologice sau alegorice („Nunta din Cana”, „Cina din casa lui Levi”, „Veneția, regina Adriaticei”) interpretate ca spectacole fastuoase cu caracter laic. Scenele încadrate în somptuoase ansambluri arhitecturale, personajele îmbrăcate în veșminte elegante și strălucitoare sporesc efectul de grandoare. A folosit perspectiva plafonantă și efectele de „trompe l'œil”. Compoziții monumentale pentru Palatul Dogilor.

VERONICA, Sfânta ~, credincioasă care, în timp ce Iisus Hristos își ducea Crucea în spate pe drumul către Răstignire, la oprirea a șasea, i-a șters, cu o pânză din in, fața de transpirație amestecată cu sânge. În mod miraculos, imaginea feței lui Iisus Hristos s-a imprimat pe această pânză care în prezent se păstrează la bazilica Sf. Petru de la Vatican.

VEROS, -OASĂ (< n.pr. Verres Caius) adj. (Despre oameni) Care se ocupă cu afaceri necinstite, suspecte; (despre afaceri) necinstit, imoral, suspect.

VEROSIMIL, -Ă (< it., lat.) adj. Care pare real, care are o aparență de adevăr; plauzibil.

VERRAZANO sau **VERRAZANO** [verratsa: no], **Giovanni da ~** (c. 1485–c. 1528), navigator florentin în serviciul Franței. A condus expediția din 1523–1524 pentru găsirea pasajului de NV către China, explorând țărmul de E al Americii de Nord de la capul Fear (33°50' lat. N), pe care l-a atins la 1 mart. 1524, până la ins. Cape Breton (46° lat. N), unde a ajuns la 8 iul. 1524. În această expediție a descoperit golfulurile New York și Narragansett. O ultimă expediție pe care V. a condus-o (din 1527) intenționa să găsească drumul maritim spre „Cathay”; din această

Giovanni da Verrazano

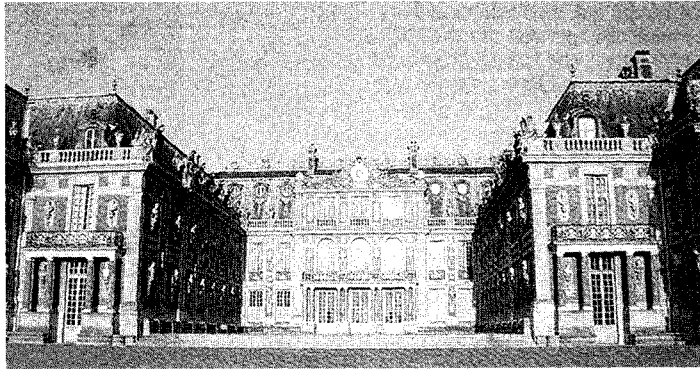
calătorie el nu s-a mai întors, iar felul în care a sfârșit este incert, unele surse afirmând că a fost ucis de indienii caraibi. În prezent, un pod suspendat peste G. New York, care face legătura între Long Island și ins. Staten, construit în 1959-1964 de Othmar H. Ammann, cu o lungime de 4 800 m, îi poartă numele (Verrazano Narrows Bridge).

VERRES, Caius (115-43 î.Hr.), om politic roman. Guvernator (73-71 î.Hr.) al Siciliei. Celebru pentru venalitatea administrației sale. Atacat în justiție de Cicero, se exilează la Massalia, unde va fi ucis din ordinul lui Marc Antoniu care și-a însușit bogata colecție de artă a lui V.

VERRI, Pietro (1728-1797), economist italian. Analizează în lucrările sale fenomenele monetare și comerciale („Meditații asupra economiei politice”).

VERROCCHIO [verokkio] (**Andrea di Francesco di Cione**, zis del sau il ~) (1435-1488), sculptor și pictor italian. Unul dintre principalii maeștri ai Renașterii timpurii. În sculptură, unește vigoarea concepției realiste a formelor cu simțul decorativ („David”, „Doamna cu buchetelul”, la Florența, statuia ecvestră a condotierului Bartolomeo Colleoni din Veneția). A excelat în grupuri statuare („Sf. Toma Necredinciosul”) și în arta portretului. Ca pictor, a exercitat o puternică influență asupra elevilor săi (cel mai important, Leonardo da Vinci, împreună cu care a realizat „Botezul lui Christ”).

Verrocchio. „Fecioara cu Pruncul”

Palatul Versailles

VERS (< fr., lat.) s. n. Unitate prozodică alcătuită dintr-unul sau mai multe cuvinte, potrivit unei scheme ritmice, determinată fie de cantitatea silabelor, ca în poezia greacă și latină (v. *metric*), fie de accent, ca în poezia română, germană etc. (v. *ritmic*), fie de numărul silabelor, ca în poezia franceză (v. *slabic*). ♦ *V. liber* = v. a cărui măsură variază în cuprinsul aceleiași poezii. *V. alb* = v. fără rimă.

VERSAILLES [versa:ij], oraș în N Franței (Île-de-France), în conurbatia pariziană, la 18 km SV de Paris; 86,4 mii loc. (2005). Ind. chimică, a pielăriei și alim. Hipodrom. Școală de horticultură (1874). Mare centru turistic. Faimos și elegant palat, a cărui construcție a fost începută de Ludovic XIII în 1632, după planurile arhitectului P. Le Roy, și continuată de Ludovic XIV în anii 1661-1690, sub conducerea lui L. Le Vau și J. Hardouin-Mansart. Palatul este înconjurat de grădini fastuoase, extinse pe 100 ha, amenajate în 1660 de André Le Nôtre, prevăzute cu fântâni, bazine, grupuri statuare, ronduri florale ș.a. Palatul, având lungimea de 400 m, cu 1 300 de camere, a devenit reșed. regală în perioada 1682-1789. Considerat simbol al extravagantei regale, în timpul Revoluției franceze, la 6 oct. 1789 a fost în mare parte distrus de insurgenți, intrând repede în declin. În anii 1830-1837, palatul a fost restaurat de Louis-Philippe și transformat în muzeu de artă. În V grădinilor de la V. se află palatele *Marele Trianon* și *Micul Trianon*. Palatul și grădinile V. au fost incluse (din 1979) în Patrimoniul cultural universal. Alte monumente: catedrala St.-Louis (1743-1754) și biserica Notre Dame (1684-1686). Academia militară Saint-Cyr. — **Tratatul de**

Pace de la ~, tratat semnat la 28 iun. 1919 între puterile învingătoare în Primul Război Mondial (27 state, printre care și România) și Germania, care punea capăt conflictului. Tratatul avea următoarele clauze privind problemele terit.: Germania restituia Franței Alsacia și Lorena; ceda Belgiei districtele Eupen și Malmédy; Poloniei îi reveneau Poznań-ul, o parte din Pomerania și din Prusia de Vest. Gdańsk (Danzig) era declarat oraș liber sub egida Ligii Națiunilor, iar orașul Klaipeda (Memel), trecut în administrația puterilor învingătoare, urma să fie restituit Lituaniei în 1928. Tratatul hotărâ rezolvarea problemei apartenenței Schleswig-ului, S Prusiei Orientale și Sileziei prin plebiscite, iar Saar-ul trecea pentru 15 ani sub administrația Ligii Națiunilor. Mai prevedea demilitarizarea zonei Rinului și Prusiei Orientale și ocuparea de către aliați a zonei Rinului pe 15 ani. Colonile germane au fost împărțite între învingători. Germania se obliga să respecte independența Austriei și a noilor state apărute în Europa de E și centru. Germaniei i se interzicea să aibă o armată mai mare de 100 000 de oameni, artilerie grea, tancuri, submarine, aviație militară și serviciu militar obligatoriu. Reparațiile pe care Germania trebuia să le plătească urmau să fie stabilite ulterior. Tratatul de Pace de la V., împreună cu cele încheiate cu foștii ei aliați la Saint-Germain-en-Laye, Neuilly-sur-Seine, Sèvres, Trianon au constituit sistemul politic cunoscut sub numele de *sistemul de la Versailles*. Acest tratat, impus Germaniei, nu a fost niciodată acceptat de aceasta.

VERSANT (< fr.) s. m. și n. 1. S. m. Suprafață sau ansamblu de suprafețe înclinate, orientate în același sens față de o vale, un deal,

un munte sau lanț muntos, care se termină în partea de jos într-o depresiune, vale, câmpie; povârniș; pantă. **2.** S. n. Fiecare dintre suprafețele înclinate ale unui acoperiș.

VERSAT, -Ă (< fr.) adj. (Despre oameni) Cu experiență, experimentat, dibaci, priceput.

VERSATIL, -Ă (< fr., lat.) adj. (Livr.) Lipsit de hotărâre, nestatornic, instabil.

VERȘET (< fr.) s. n. Paragraf, de obicei numerotat și cu înțeles de sine stătător, dintr-un text religios (ex. din „Biblie”, „Coran”) sau literar (ex. din „Cântarea României” de Alecu Russo).

VERIFICA (< fr., lat.) vb. I tranz. A transpune în versuri. ♦ Intrans. A scrie versuri.

VERSIFICATOR, -OARE (< fr., lat.) s. m. și f. Autor de versuri. ♦ (Deprec.) Poet (lipsit de talent).

VERSIFICAȚIE (< fr., lat.) s. f. Dispunere a versurilor potrivit anumitor cerințe prozodice: ritm, rimă, grupare strofică etc. V. *prozodie*.

VERȘINE (< fr., lat.) s. f. 1. Traducere a unei lucrări literare, științifice etc. dintr-o limbă într-alta. **2.** Variantă a unui text, a unei traduceri. **3.** Variantă, manieră personală sub care este înfățișată o întâmplare, un fapt. **4.** (MED.) Manoperă obstetricală de modificare a poziției fătului în uter pentru a face posibilă expulzarea acestuia. **5.** (CINEMAT.) Variantă a unui film diferită de original prin limbă, culoare, durată sau format.

VERȘO (cuv. lat.) s. n. (În opoziție cu *recto*) Dosul unei pagini sau al unei coli de hârtie scrise, tipărite etc.

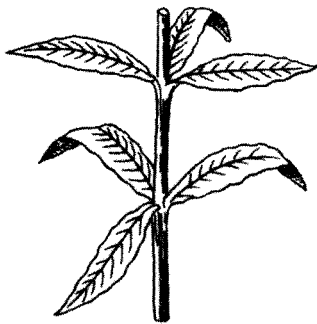
VECTOR (< fr.) s. m. (MAT.) Vector al cărui modul este egal cu 1; vector unitar.

VERȘĂ (< rus.) s. f. (Inv.) Unitate de măsură pentru distanțe egală cu 1,067 km.

VERT (VERDE), Cap ~, pen. în partea de VNV a Africii, pe coasta atlantică a statului Sênégâl, situată între fl. Sênégâl la N și Gambia la S, care se termină cu Capul Verde (**2**), cel mai vestic punct al continentului african (17°33' long. V). Relief accidentat, dominat de doi vulcani stinși (Deux Mamelles). Pe acest promotoriu se află orașul Dakar.

VERTEBRAL, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la vertebre, care aparține vertebrelor. ♦ *Coloană v. v. coloană*.

VERTEBRAT, -Ă (< fr., lat., it.) adj., s. n. **1.** Adj. Care are coloană

verticil

vertebrală și schelet osos intern. **2.** S. n. (La pl.) Subfilum al regnului animal (din filumul „Cordate”), care cuprinde: peștii, batracienii, reptilele, păsările și mamiferele. V. se caracterizează prin: simetrie bilaterală, schelet intern (reprezentat la embrion de coarda dorsală, iar la adult de craniu, coloană vertebrală, coaste, stern, centuri și scheletul membrelor), sistem nervos central alcătuit din creier și măduva spinării, așezat dorsal față de tubul digestiv, aparat circulator închis prevăzut cu un organ central propulsor (inima), aparat respirator format din căi respiratorii și din branhiile sau din plămâni, aparat excretor alcătuit din rinichi și căile de evacuare, aparat reproducător alcătuit din organe genitale perechi, sexele fiind separate. ♦ (La sg.) Animal din acest subfilum.

VERTEBRĂ (< fr., lat.) s. f. Fiecare dintre oasele scurte, în formă de inel, a căror totalitate constituie coloana vertebrală. Juxtapunerea v. delimitează canalul vertebral, în care se găsește măduva spinării și anexele ei. La om, există 7 v. cervicale, care formează scheletul gâtului, 12 v. toracale, care se articulează cu coastele formând scheletul toracelui, 5 v. lombare, 5 v. sacrale, sudate între ele formând sacrumul și 4 v. coccigiene formând coccișul.

VERTEX (cuv. lat. „culme”) s. n. (ANAT.) Sinciput.

VERTICAL, -Ă (< fr.; lat. *vertex* „vârf”) adj., subst. **1.** Adj., s. f. (Linie) perpendicular(ă) pe un plan orizontal. ♦ *Dreaptă v. (v. locului) = dreapta care unește un punct de pe Pământ cu zenitul respectiv. Direcția sa este materializată de poziția firului cu plumb aflat în echilibru într-un anumit loc. Plan v. = orice plan care trece printr-o dreaptă verticală.* ♦ **2.** S. n. Semicercul de intersecție a sferei

ceresti cu planul determinat de verticala locului și de un astru oarecare. ♦ *Primul v. = verticalul punctului cardinal est. Al doilea v. = verticalul punctului cardinal vest.*

VERTICALITATE (< fr.) s. f. Proprietate a unei drepte sau a unui plan de a fi verticale; poziția verticală a ceva sau a cuiva.

VERTICIL (< fr., lat.) s. n. (BOT.) Mod de așezare a ramurilor, a frunzelor, a florilor sau a pieselor florale în formă de cerc, la același nivel în jurul unei axe.

VERTICILAT, -Ă (< fr. (i)) adj. (Despre ramuri, frunze sau flori) Așezat în verticil (de ex. frunzele de vinarită, acele de larice, de ienupăr).

VERTICILIOZĂ (< fr.) s. f. Boală infecțioasă a plantelor provocată de unele ciuperci din genul *Verticillium* și manifestată prin vestejirea totală sau parțială a plantei. Se întâmplă la cartof, bumbac, tomate, castraveți, cais, prun, liliac etc.

VERTIGINOS, -OASĂ (< fr., lat.) adj. Care se petrece foarte repede, cu mare iuțeală, care se succede cu repeziune.

VERTIJ (< fr.) s. n. (MED.) Senzație subiectivă de deplasare în spațiu a obiectelor înconjurătoare sau a subiectului. În condiții normale. v. poate fi provocat de mișcări rotatorii sau variații bruște ale vitezelor mari de deplasare. În stări patologice apare în suferințe ale aparatului vestibular, în boli nervoase sau de altă natură. Sin. *amețeală*.

VERTISOLURI (< lat. *verto* „răsturnare”) s. n. pl. Clasă de soluri cu un conținut de peste 30% argilă, cu agregate paralelipipedice, formate pe argile gonflabile. În perioadele uscate în sol se produc crăpături mari iar în cele ploioase are loc gonflarea (mărirea volumului) argilelor, astfel că agregatele de sol presează unele asupra altora și se răstoarnă, determinând apariția unui orizont vertic (format prin amestecarea acestor materiale). În România v. se întâlnesc local în unele sectoare ale C. Române, în Piemontul Getic și în Banat. Vechea denumire: smolniță.

VERTOV [vertõf], *Dziga* (pseud. lui Denis Arkadievič Kaufman) (1896–1954), regizor și teoretician rus de film. Cel mai important documentarist sovietic al anilor '20 ai sec. 20 prin teoriile sale (Cine-ochiul, Cine-adevărul) privind raportul dintre artă și realitate, capacitățile miraculoase ale aparatului de filmat și montajul, teoriile pe care le pune în practică prin opere avangardiste, militante și/ sau

poematice („Omul cu aparatul de filmat“, „Simfonia Donbassului“, „A șasea parte a lumii“).

VERTUMNUS (în mitologia etruscă), zeu al succesiunii anotimpurilor, al transformării plantelor, al apariției și dispariției florilor și fructelor. Reprezentat ca un tânăr cu o cunună de frunze verzi, având în mână cornul abundenței.

VERUČĂ (< fr.) s. f. Excrescență papilară (mică tumoră cutanată benignă) provocată de un virus de tip papilomavirus; neg.

VERVĂ (< fr.) s. f. Bună dispoziție, însuflețire care se manifestă printr-o mare bogăție verbală. ⇨ Expr. *A fi în vervă* = a) a fi volubil, însuflețit, avântat; b) (despre sportivi, artiști) a manifesta o formă foarte bună.

VERVIERS [vervi'e], oraș în E Belgiei, pe râul Vedre, la 24 km E de Liège; 53,5 mii loc. (2006). Constr. de mașini. Ind. chimică, a mat. de constr., de prelucr. a lânii, pielăriei și încălțămintei, hârtiei, alim. (ciocolată). Muzeu. Biserici din sec. 18–19. Menționat în sec. 7 în Ev. Med. s-a aflat în dependența episcopilor de Liège.

VERWOERD [fervu:rt], **Hendrik Frensch** (1901–1966), om politic sud african. Prim-min. (1958–1966) al Africii de Sud. A promovat o politică de apartheid riguroasă atrăgându-și resentimente din partea populației de culoare și oprobiul din partea comunității internaționale. Asasinat.

VERZAL, -Ă (< germ.) adj. (Despre caractere tipografice, litere; și subst. f.) Majusculă, capitală.

VERZUI, -IE (< verde) adj. Care bate în verde.

VESAAS [ve:so:s], **Tarjei** (1897–1970), scriitor norvegian. Operă bogată și variată. Romane („Marele joc“, „Păsările“, „Incendiul“) și nuvele („O zi frumoasă“) evocând viața satului și universul infantil printr-o îmbinare de realism și legendar sau de condamnare a violenței („Casa tenebrelor“), imagine simbolică a Norvegiei ocupate. Romane alegorice („Turnul“, „Semnalul“).

VESALIUS (VESAL), **Andreas** (1514–1564), anatomist flamand. Intemeietor al anatomiei moderne. A practicat printre primii disecția corpului omenesc și a corectat o serie de erori ale medicinei galenice. Op. pr.: „De humani corporis fabrica“.

VESCAN, **Teofil T.** (1913–1963, n. Bratislava), fizician român. Prof. univ. la Cluj și la Iași. Lucrări de mecanică rațională, teoria relativității, fizica

particulelor elementare („Fizică teoretică“).

VESEL, -Ă (< sl.) adj. 1. Care este plin de voie bună, bine dispus, voios. ⇨ Care exprimă voie bună, veselie. 2. Care înveselește, dispune; desfătător, plăcut. 3. Care se face cu voioșie.

VESELĂ (< fr.) s. f. Totalitatea vaselor la masă; văsărie.

VESELE (< sl.) s. f. Stare de bună dispoziție, de voioșie; manifestare care dovedește această stare. 2. Petrecere, chef, zaiafet.

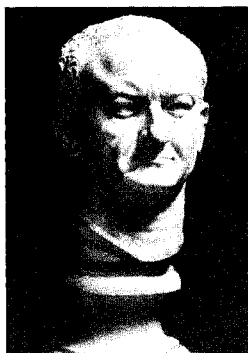
VESELINOVIC [veseli:novi'fi], **Janko** (1862–1905), scriitor sârb. Povestiri inspirate din universul rural („Tablouri ale vieții de la țară“), romane istorice („Haiducul Stanko“).

VESELOVSKI, Vasile (1925–1988, n. Pitești), compozitor român de muzică ușoară. A lansat numeroase slagăre: „Fluierând pe stradă“, „Cânta un matelot“ ș.a.

VESELOVSKI [visilofski], **Aleksandr Nikolaevici** (1838–1906), filolog și teoretician literar rus. Unul dintre fondatorii metodei comparativ-istorice în știința literaturii și a teoriei literare moderne („Poetica subiectelor“, „Trei capitole din poetică“, „Poetica istorică“). A lansat teoria formării istorice a miturilor („Mitologia comparativă și metodele ei“). Lucrări de literatură comparată („O istorie a relațiilor literare dintre Orient și Occident“).

VESPASIAN (Titus Flavius Vespasianus), împărat roman (69–79). Intemeietorul dinastiei Flaviilor. Excelent administrator, a realizat o serie de reforme în domeniul finanțelor, armatei, senatului și justiției. A înăbușit răscoalele iudeilor și batavilor. Lucrări de reconstrucție ale Capitolului; a început construcția Colosseumului.

Vespasian (Titus Flavius Vespasianus)

VESPASIANĂ (< fr.) s. f. (Livr.) Closet public (pentru bărbați).

VESPERAL, -Ă (< fr.) adj. (Livr.) De seară; al serii.

VESPERE (< fr.) s. f. pl. (La catolici) Vecernie.

VESPERTILIONIDE (< fr., lat. *vespertilio*) s. f. pl. Familie de lilieci insectivori de mici dimensiuni (din subordnul microchiroptere) caracterizați prin narinele terminale lipsite de foite nazale, coada inclusă în întregime în membrana care unește membrele anterioare și posterioare cu corpul (patagium). Sunt larg răspândiți pe Glob, familia cuprinzând 42 de genuri cu c. 320 specii. Multe dintre ele sunt specii ocrotite (inclusiv toate speciile existente în România).

Amerigo Vespucci

VESPUCCI, Amerigo (în lat. *Americus Vesputius*) (1454–1512), navigator și explorator florentin, cu studii de geografie, cosmografie, astronomie și filozofie, aflat în serviciul Spaniei. Se pare că a întreprins cinci călătorii spre Lumea Nouă (două sunt sigure: 1499–1500 și 1501–1502). În luna mai 1497 a plecat din Europa, a traversat Oc. Atlantic și a ajuns pe coastele de E ale statelor de azi Costa Rica și Nicaragua și a înconjurat G. Mexic. În perioada mai 1499–iun. 1500 a întreprins o călătorie spre Lumea Nouă, plecând din Cadix, pe lângă țărmul de NV al Africii, după care a traversat Oc. Atlantic; vizitează ins. Hispaniola, apoi atinge țărmul NNE al Americii de Sud până în laguna Maracaibo, crezând că a descoperit gura fl. Amazon. În altă călătorie către Lumea Nouă (13 mai 1501–22 iul. 1502) a parcurs c. 10 000 km, plecând din Lisabona, pe lângă coasta de NV a Africii, până la

Capul Verde (în Sênégal); a traversat Oc. Atlantic, a explorat gura de vărsare a fl. Amazon și țărmul Braziliei, a descoperit G. Guanabara (sau Rio de Janeiro) și estuarul fl. Rio de la Plata. A continuat călătoria pe lângă țărmul Patagoniei, după care s-a întors la Lisabona, ajungând la 22 iul. 1502. În călătoriile întreprinse în anii 1505 și 1507 a explorat reg. G. Darién dintre Columbia și Panamă. Din 1508 a fost navigator-șef al Casei comerciale pentru Indiile de Vest, cu baza la Sevilla. După numele său, la sugestia geografului german M. Waldseemüller, au fost denumite noile terit. descoperite în Lumea Nouă, care formează America de azi.

VEST (< germ.) s. n. 1. Punct cardinal opus estului; apus¹ (3); occident. ♦ Loc pe orizont, unde apune Soarele. 2. Parte a Globului pământesc, a unui continent, a unei țări etc. aflată spre v. (1); ținut vestic. 3. Nume generic folosit pentru statele din Europa Occidentală (în opoziție cu Europa de Est). ♦ Lumea, popoarele din aceste reg.

VESTA 1. (În mitologia romană) Zeiță a focului din vatră, a purității și, p. ext., a căminului familial. Fică a lui Saturn și a Rheeli. Una dintre divinitățile cele mai respectate de romani. Preotesele ei erau *vestalele*. Identificată la greci cu *Hestia*. 2. Asteroid cu diametrul de c. 550 km. Descoperit în 1807 de H.W. Olbers.

VESTALĂ (< fr., lat.) s. f. (La romani) Preoteasă care întreținea focul sacru în templul zeiței *Vesta*; simbolizează castitatea. De obicei erau șase v., supravegheate de un *pontifex maximus*. Fetele erau alese din familiile patriciene, la vârsta de zece ani, urmând să desfășoare zece ani o școlarizare pentru a-și însuși ritualurile specifice. Potrivit tradiției, prima v. a fost aleasă de regele *Numa Pompilius*. ♦ P. ext. Femeie virtuoaasă.

VEȘTĂ (< fr.) s. f. Jachetă scurtă, fără gulă și fără mâneci.

VESTDIJK [vestdeik], *Simion* (1898–1971), scriitor și critic literar olandez. Medic. Operă bogată și variată. Romane autobiografice („Ultima şansă”, trilogia „Simfonia lui Victor Slingeland”, „Sărmanul Heinrich”), istorice („A cincea pecete”, „Ultimele zile ale lui Pilat”, „Noaptea irlandeză”, „Apollo mutilat”), de aventuri și fantastice. Studii critice („Liră și bisturiu”); eseuri despre Kafka, Joyce, Rilke, Valéry.

VEȘTE (< sl.) s. f. 1. Fapt, noutate care se aduce la cunoștința

cuiva; știre, informație. ♦ Loc. *Fără (de) veste* = pe neașteptate, înopinat. ♦ Expr. *A da de veste* = a aduce la cunoștință, a anunța. *A prinde de veste* = a afla; a observa. 2. Zvon; p. ext. faimă, renume. ♦ Expr. *A i se duce* (cuiva) *vestea* = a ajunge renumit, vestit.

VESTERÅLEN [vestero:lən], arh. norvegian în NE Mării Norvegiei, în apropierea țărmului de NV al Norvegiei, la NNE de arh. Lofoten; 3,1 mii km². Ins. pr.: Hinøya, Andøya, Langøya, Grytøya, Had-seløya. Localit. pr.: Harstad. Roci vulcanice (gnaisuri, granite). Țărmuri dantelate. Vegetație de tundră. Pescuit.

VESTFJORDEN, golf în NE Mării Norvegiei extins pe 160 km lungime și 80 km lățime max., între arh. Lofoten la V și NV și țărmul continental al Norvegiei la E.

VESTI (< veste) vb. IV 1. Tranz. A aduce la cunoștință, a da de veste, a anunța, a informa. ♦ A preveni. 2. Refl. A-și face simțită prezența sau existența.

VEȘTIAR (< fr.) s. n. Garderobă (1). ♦ Încăpere dintr-o clădire publică unde se lasă hainele în păstrare sau se îmbracă echipamentele de protecție. ♦ Încăpere mică la intrarea într-o locuință unde se află cuierul de haine.

VESTIBUL (< fr., lat.) s. n. 1. Prima încăpere sau spațiul de acces dintr-o clădire, în care se intră venind din exterior; antreu. 2. (ANAT.) Cavitate care precede altă cavitate (organ cavitat). Ex. v. urechii interne, v. vaginal.

VEȘTIC, -Ă (< vest) adj. De (la) vest, de (la) apus; apusean; occidental.

VEȘTIGIU (< fr., lat.) s. n. Urmă, rămășiță a unui obiect, a unei concepții, a unei culturi materiale etc. ♦ *Organ vestigial* = organ atrofiat sau nefuncțional prezent la unele specii de animale care au adoptat un mod de viață diferit de cel al grupului din care provin (la care organul respectiv este bine dezvoltat). Deoarece noul mod de viață nu l-a mai solicitat, organul și-a pierdut funcția, dar nu a dispărut complet, fiind o dovadă a procesului de evoluție divergentă (ex. la balene, din centura pelviană și din membrele posterioare au rămas numai rudimente de os coxal, femur și tibie).

VESTIMENTAR, -Ă (< fr., lat.) adj. Care se referă la îmbrăcăminte, de îmbrăcăminte.

VESTIMENTAȚIE (< *veșmânt*, după it. *vestimenta*) s. f. Îmbrăcăminte.

VEȘTIT, -Ă (< vesti) adj. Renumit, celebru, faimos.

VEȘTIȚOR, -OARE (< vesti) adj., s. m. și f. 1. Adj. Care vestește; prevestitor. 2. S. m. și f. Persoană care duce sau aduce vești; sol, crainic. ♦ Persoană care prezice ceva, profet. ♦ (Pop.) Persoană care însoțește pe nuntași.

VEȘTON (< fr.) s. n. Haină de uniformă; p. ext. haină, sacou.

VEST SPITSBERGEN v. Spitsbergen

VEST-VĂGØYA, ins. în S arh. Lofoten; 412 km². Localit. pr.: Stamsund.

VEȘZPRÉM [vespre:m], oraș în partea central-vestică a Ungariei, pe râul Séd, la poalele m-ților Bakony, în apropiere de țărmul nord-vestic al L. Balaton, la 100 km SV de Budapesta; 61,1 mii loc. (2005). Nod feroviar. Expl. de cărbune. Ind. metalurgică, electronică, chimică, textilă, de prelucr. a lemnului, a mat. de constr. (ciment), încălțăminte, cosmeticii și alim. (ulei, vin). Universitate (1949). Muzeu. Castel (din c.sec. 9). Catedrala Sf. Mihail (1001, reconstruită în stil neoromanic în sec. 20); capela Sf. Gheorghe (sec. 10–13); Palat episcopal în stil rococo, cu elemente baroce (1765–1776); mănăstire franciscană (1770–1776). Potrivit lui *Anonymus* aici a existat o fortăreață din piatră (probabil ridicată de franci, în c. sec. 9), cucerită de unguri la sosirea lor în reg. După creștinare, a fost primul sediu episcopal (din 1009) din Ungaria (din 1993, arhiepiscopat). Deoarece episcopul de V. le încorona pe reginele Ungariei, el a fost supranumit „orașul reginelor”. Aici a funcționat o universitate până când a fost distrusă de un incendiu în 1276. Castelul de la V., care a rezistat atacului mongol de la mijlocul sec. 13, a fost demantelat în 1706 din ordinul autorităților habsburgice.

VEȘCĂ (< ucr.) s. f. Văcălie.

VEȘMÂNT (lat. *vestimentum*) s. n. Obiect de îmbrăcăminte; (la pl.) totalitatea pieselor care alcătuiesc îmbrăcăminte unei persoane. ♦ Spec. (La pl.) Odăjdii.

VEȘNIC, -Ă (< sl.) adj. Care va dura mereu; etern. ♦ De lungă durată, permanent. ♦ (Derivbial) Neconținut, întruna, mereu.

VEȘNICIE (< *vešnic*) s. f. Faptul de a exista veșnic; eternitate, vecie.

♣ Loc. *Pe* (sau *pentru*) *veșnicie* = pentru totdeauna, pe veci.

VEȘTED, -Ă (lat. **vescidus* < *vescus*) adj. 1. (Despre plante) Care și-a pierdut prospețimea; ofilit; trecut; *p. ext.* (despre locuri, terenuri etc.) cu plante ofilite, uscate. 2. Fig. (Despre oameni și despre părți ale corpului lor) Lipsit de vlagă, de forță, de vioiciune; secătuit. 3. Fig. (Despre culori) Lipsit de strălucire; șters, palid.

VEȘTEJ! (< *veșted*) vb. IV 1. Refl. și tranz. A deveni sau a face să devină *veșted* (1); a (se) ofili (1); a (se) trece. 2. Refl. Fig. (Despre oameni) A-și pierde forța, vigoarea, a slăbi; *p. ext.* a îmbătrâni, a se trece. 3. Tranz. A stigmatiza, a înfiera. ♣ Fig. A dezonora.

VEȘTEJIRE s. f. Ofilire.

VETERAN, -Ă (< fr.; lat. *veteranus* < *vetus*, *veteris* „bătrân”) subst. I. S. m. 1. (În Roma antică) Ostaș ieșit din cadrul armatei după terminarea serviciului militar, care se bucura de unele privilegii. 2. Soldat bătrân care a participat la mai multe campanii militare. II. S. m. și f. Fig. Persoană care a activat timp îndelungat în același domeniu, în aceeași instituție etc.; *p. ext.* bătrân.

VETERINAR, -Ă (< fr., lat.) adj., s. m. I. Adj. Referitor la prevenirea și la combaterea bolilor animalelor, la sănătatea animalelor. V. și medicină v. II. S. m. Medic sau tehnician veterinar.

VEȚIȘ, com. în jud. Satu Mare, situată în V. C. Someșului, pe stg. râului Someș, la granița cu Ungaria; 4732 loc. (2008). În satul V., atestat documentar în 1238, se află o biserică din 1460, azi biserică reformată.

VEȚO (cuv. lat. „mă opun”) s. n. (DR.) *Drept de ~* = drept al unei persoane, al unui stat etc. de a se opune la luarea unei hotărâri ori a adoptarea unor propuneri; formulă prin care se exercită acest drept. Fiecare membru al Consiliului de Securitate al O.N.U. dispune de dreptul de v. prin care poate bloca o hotărâre a Adunării.

VEȚRIȚE (cf. scr. *vrațič*) s. f. Plantă erbacee perenă, aromatică, din familia compozitelor, înaltă de c. 1 m, cu frunze penat-sectate, flori tubuloase, galben-aurii, dispuse în capitule numeroase (*Tanacetum* = *Chrysanthemum vulgare*).

VEȚRIȘOIAI, com. în jud. Vaslui, situată în lunca și pe terasele de pe dr. Prutului, pe râul Sărata, la granița cu Republica Moldova; 3 397

loc. (2008). Viticultură. Biserica Sfinții Vioievozi (sec. 18–19), în satul V.

VEȚUȘT, -Ă (< fr.; lat. *vetustus* < *vetus* „vechi”) adj. (Livr.) Vechi; învechit, perimat; arhaic.

VEȚCA, com. în jud. Mureș, în E pod. Târnavelor, pe râul Vețca; 812 loc. (2008). Culturi de hamei. În satul V., atestat documentar în 1319, se află o biserică romano-catolică, fortificată, datând din 1741.

VEȚEL, com. în jud. Hunedoara, situată la poalele de NE ale m-ților Poiana Ruscă, pe stg. văii Muresului; 2 577 loc. (2008). Stație (în satul Mintia) și haltă de c.f. (în satul V.). Expl. de min. complexe (galenă, blendă, pirită), în satul Muncelu Mic. În satul Mintia se află o centrală electrică și de termoficare (860 MW), intrată în funcțiune în 1969, și o microhidrocentrală (1,4 MW), dată în folosință în 1969. Centru de prelucr. artistică a lemnului (în satul Muncelu Mare) și de cusături și țesături populare (în satele Leșnic și Muncelu Mare). Pe terit. satului V., cunoscut în Antic. cu numele *Micia* și menționat documentar în 1371 cu numele *Vechel*, au fost descoperite vestigiile unui mare și puternic castru roman (360 x 180 m), construit inițial din pământ și refăcut din piatră în jurul anului 157 d.Hr., când a fost întărit cu turnuri de apărare la colțuri. Aici și-a avut sediul, pe toată durata cât Dacia a fost provincie romană, *Cohors II Flavia Commagenorum*, alături de care au mai existat și alte unități militare romane. În jurul acestui castru s-a dezvoltat, în sec. 2–4, o importantă așezare civilă cu statut de *pagus* (așezare rurală risipită), dar cu caracter urban, care aparținea din punct de vedere ad-tiv de capitala Daciei — Ulpia Traiana Sarmizegetusa — așa după cum reiese dintr-o inscripție (*pagus Miciensis*). În cadrul acestui mare centru civil, cu important rol comercial, meșteșugăresc și vamal, au fost identificate vestigiile mai multor edificii publice, temple, un amfiteatru, băi publice, ateliere, locuințe, portul de pe malul râului Mureș și o mare necropolă în care s-au găsit monumente funerare, stele funerare, statui, lei funerari, medalioane, peste 120 de inscripții etc., fapt ce atestă prosperitatea așezării. În satul Leșnic, menționat documentar în 1394, se află biserica Sf. Nicolae, de tip biserică-sală, ctitorie din jurul anului 1400 a cneazului Dobre Românu, cu valoroase picturi murale de epocă, multe dintre ele cu subiecte referitoare la luptele antiotomane. În satul Mintia există castelul „Gyula Ferencz”

(1642, cu modificări din 1834 și din sec. 20), cu parc, o biserică reformată (sec. 16) și o biserică de lemn cu hramul Sf. Ioan Botezătorul (sec. 18). Bisericile de lemn Pogorărea Duhului Sfânt (sec. 18), Cuvioasa Parascheva (sec. 18) și Duminița Tuturor Sfinților (sec. 18), în satele Boia Bârzii, Herepeia și Muncelu Mare.

VEVERIȚĂ (< sl.) s. f. Nume dat mai multor mamifere rozătoare din familia Sciuride. ♣ *V. comună* (*Sciurus vulgaris*), numită și *veveriță roșcată* eurasiatică, este larg răspândită în pădurile de conifere și de foioase din Europa și din Siberia; poate fi întâlnită chiar în parcurile din unele localit. Este un animal de mici dimensiuni (lungimea corpului 19–23 cm), cu o coadă lungă (15–20 cm), stufoasă, pe care, în poziția de repaus, o ține îndoită spre spate; prezintă smocuri de păr în vârful urechilor. Coloritul poate varia de la roșcat la brun și chiar la negricios. Se hrănește în special cu fructe de pădure, semințe din conurile de molid, ouă, ciuperci; își face provizii de hrană în scorburi sau îngropate în pământ. *V. cenusie* este caracteristică pentru America de Nord; se cunosc două specii: *Sciurus carolinensis* (răspândită în partea de E și centrală a S.U.A. și Canadei; introdusă în Marea Britanie, unde s-a înmulțit excesiv, tinzând să ia locul *veveriței roșcate*) și *S. griseus* (pe coasta de V a S.U.A.); au blăniță cenușie cu nuanțe roșiatice, dar există și numeroase exemplare melanice. *V. roșcată americană* (*Tamiasciurus hudsonicus*) este răspândită în pădurile de conifere de pe continentul nord-american. *Veverițele zburătoare* sunt mici v. care prezintă două pluri ale pielii ce se întind pe laturile corpului, unind membrele anterioare cu cele posterioare; cu ajutorul acestora pot plana de la un copac la altul. Se cunosc mai multe specii, printre care v. z. *siberiană* (*Pteromys volans*), răspândită din NE Europei (Finlanda, Țările Baltice) până pe

veveriță

țărmlul pacific al Asiei; are 13-20 cm lungime și coada de 9-14 cm, ochi mari, blăniță cenușie cu o dungă neagră. Alte două specii de v. z. (*Glaucomys volans* și *G. sabrinus*) se întâlnesc în America de Nord. *V. dungată* (genul *Tamias* cu c. 23 specii) este răspândită în NE Asiei și America de Nord. *V. de pământ* (genul *Spermophilus*) întâlnite în America de Nord își sapă vizuini; sunt mai înrudite cu popândăii decât cu celelalte specii de v. Numeroase alte specii de v. se întâlnesc în SE Asiei, în N Americii de Sud și în Africa. *V. cu coada solzoasă* din Africa Centrală nu sunt sciuride, ci fac parte din familia anomaluride; prezintă două șiruri de solzi pe coadă și trăiesc în vizuini.

VEVEY (în lb. germ.: *VIVIS*), oraș în V Elveției (Vaud), pe țărmul de NE al L. Geneva, la 16 km ESE de Lausanne; 16,4 mii loc. (2006). Ind. alim. (ciocolată - sediul societății Nestle, lapte praf, vin, țigarete). Renumită stațiune climaterică având vedere spre Alpii Pennini. Curse cu vaporase pe L. Geneva. Turism. Biserica St. Martin (sec. 11, reconstruită în 1498), Primăria (1710), Muzeul Jenisch cu colecția de artă și istorie naturală. În Antic s-a numit *Viviscus*.

VEXA (< fr., lat.) vb. I tranz. A jigni, a ofensa. ♦ A contraria.

VEXAȚIUNE (< fr., lat.) s. f. Vorbă, gest, faptă care vexează.

VEYNE, Paul (n. 1930), istoric francez. Prof. la Collège de France. Specialist în studiul Antic. Lucrări de epistemologie istorică („Cum se scrie istoria”) și despre viața și mentalitatea anticilor („Pâine și circ”).

VEZICAL, -Ă (< fr., lat.) adj. Care se referă la vezică, care aparține vezicii; de vezică, al vezicii. ♦ *Glob v.* = retenție de urină care duce la distensia puternică a vezicii urinare.

VEZICATOR, -OARE (< fr.; {s} lat. *vesicatus* „cu bășică”) adj. (Despre substanțe și medicamente) Care determină apariția de vezicule (bășici) pe piele, producând o congestie locală; vezicant.

VEZICĂ (< lat.) s. f. (ANAT.) 1. Viscer cavitat cu pereți musculari care colectează un produs biologic și îl elimină la anumite intervale. ♦ *V. urinară* = organ cavitat aparținând aparatului urinar, în care se colectează urina adusă de la rinichi prin uretere, pentru a fi eliminată apoi prin uretră. La om, v. are o capacitate medie de 250 ml. Sin. (pop.) *bășica udului*. *V. biliară* =

viscer cavitat interpus pe traiectul căilor biliare extrahepatice, având ca rol principal colectarea și concentrarea bilei, urmate de evacuarea ei intermitentă în duoden; colecist. 2. *V. înotătoare* = organ saciform plin cu gaze, caracteristic peștilor osoși, care determină ridicarea și coborârea peștelui în apă; poate îndeplini și funcția de respirație și de emitere sau de întărire a sunetelor. Sin. *bășică înotătoare*. 3. *V. ombilicală* = *sac vitelin*.

VEZICULĂ (< fr., lat.) s. f. Formațiune biologică sferoidă, putând reprezenta: a) o diferențiere inframicroscopică sau microscopică în structura celulei (ex. v. germinală); b) o fază în dezvoltarea unui organ (ex. v. optică, v. cerebrală); c) o colecție patologică de serozitate clară, de mărimea unei gămălii de ac, situată în stratul superficial al pielii și al mucoaselor (ex. v. de eczemă, v. de varicelă). ♦ *V. seminală* = organ glandular pereche, cu aspect de diverticul, anexat canalului deferent, secretând un lichid mucos care intră în compoziția spermei.

VEZINA, vicerege (și probabil mare preot) în timpul lui Decebal. Menționat de Dio Cassius în „Istoria romană”.

VEZUVIAN (< germ.; {s} n. pr. it. *Vesuvio* „Vezuviu”) s. n. Silicat natural hidratat de calciu și de aluminiu, cristalizat în sistemul tetragonal. Este verde sau galben-brun, dur, are luciul sticlos și se utilizează uneori ca piatră semiprețioasă. V. și **idiocraz**.

VEZUVIU (VESUVIO), vulcan activ în Pen. Italică, pe țărmul G. Napoli, la 11 km SE de orașul Napoli. Este format din trei conuri concentrice; cel mai vechi (*Somma*), alcătuit dintr-o alternanță de lave vulcanice și tufuri, este cel mai extins și a apărut la începutul Cuaternarului, având alt. max. de 1 132 m. În interiorul lui s-a ridicat conul actual al vulcanului cu alt. max. de 1 277 m. În craterul V., care are 2,4 km diametru, în perioadele de slabă activitate vulcanică, se formează un al treilea con, de obicei distrus în timpul erupțiilor puternice. În prezent are 1 281 m alt. Erupția paroxistică a avut loc, conform relatării lui Pliniu cel Tânăr, la ora 7 dimineața în data de 24 aug. anul 79 d.Hr.; în acel cumplit dezastru, orașele romane Herculaneum, Pompei și Stabiae au fost complet acoperite de cenușa vulcanică și materiale piroclastice. După această catastrofă, timp de 124 de ani, V. a avut o activitate mai lentă, după care, a erupt din nou puternic

în anul 203, ciclicitatea ulterioară a erupțiilor puternice fiind când mai mare, când mai mică: 472, 512, 685, 787, 968, 991, 993, 999, 1036, 1139, 1500, 16 dec. 1631 (4 000 de persoane ucise), 1660, 1682, 1694, 1698, 1707, 1737, 1760, 1767, 1779, 1794, 1822, 1834, 1872, 1879, 1850, 1855, 1861, 1868, 1872, 1880, 1895, 4 apr. 1906, 3 iun. 1929, 18 mart. 1944. Din 1844 pe V. se află un observator. Pe pantele vulcanului sunt plantații de măslini, pomi fructiferi și viță de vie. Parc național (din 1995) și rezervație a biosferei.

VIA¹ (< fr., lat., it.) prep. (În fraze indicând o rută, un itinerar) Pe drumul, pe direcția, pe ruta; prin.

VIA² (lat. *vivere*) vb. I intranz. (Rar) A trăi, a viețui; a exista. ♦ A dăinui, a dura, a se menține.

VIABIL, -Ă (< fr.) adj. Capabil să trăiască; care poate să se mențină, să dureze, să dăinuiască.

VIABILITATE (< fr.) s. f. 1. Faptul de a fi viabil; putere de a trăi, de a dăinui. 2. Proprietate a unei îmbrăcămînți rutiere de a corespunde condițiilor de trafic (felul și debitul vehiculelor, viteza și siguranța de circulație etc.) pentru care a fost proiectată șoseaua.

VIA DOLOROSA, drumul pe care Iisus Hristos l-a străbătut cu Crucea în spate pe panta colinei Golgota de lângă Ierusalim, unde avea să fie răstignit. Pe acest drum de calvar, Mântuitorul a căzut de 14 ori sub greutatea Crucii și din cauza extenuării, „stații” marcate astăzi cu tăblițe ce datează din sec. 16.

VIA DUCT (< germ.; {s} lat. *via* „drum” + *ducere* „a duce”) s. n. Construcție asemănătoare cu un pod, în general la mare înălțime, care asigură continuitatea unei căi de comunicație terestră deasupra unei văi, deasupra unui alt drum etc.

VIAGER, -Ă (< fr.) adj. (Despre un drept) Care este recunoscut unei persoane pe tot timpul vieții ei, stingându-se la moartea acesteia (netransmisibil la urmași) (ex. pensie v., rentă v.).

VIAGRA, numele comercial al citratului de sildenafil, medicament oral pentru tratamentul disfuncțiilor erectile masculine (impotenței). Dă rezultate și în cazul hipertensiunii arteriale pulmonare. Supranumit „pilula albastră” este utilizat empiric și ca afrodisiac. Utilizarea sa este contraindicată după un infarct recent, ca și la persoane cu afecțiuni hepatice sau renale grave, hipotensiune, degenerescență

retiniană și la cardiicii care iau nitroglicerină.

VIALAR [vialar], Paul (1898–1996), scriitor francez. Romane-ciclu, constituindu-se în veritabile fresce ale societății moderne („Marea haită”, ciclurile „Moartea este un început”, „Vânătoarea de oameni”, „Cronica franceză a sec. XX”).

VIALATTE [vialat], Alexandre (1901–1971), prozator și ziarist francez. Romane („Fructele Congoului”) și nuvele. S-a remarcat ca ziarist prin cronicile sale în care tratează cu ironie și umor cele mai variate subiecte („Almanahul celor patru anotimpuri”). Traduceri din Kafka.

VIAN [viă], Boris (1920–1959), romancier, poet, dramaturg, eseist, traducător, scenarist și cântăreț francez. De profesie inginer. Oscilând între suprarealism și existențialism, a evocat într-un limbaj metaforic romantismul unei tinereți lucide, care refuză cu sarcasm convenții ridicole și absurde, meditează asupra timpului, trăiește angoasant fantasmale bolii degradante și ale morții, și își afirmă manifest setea de viață („Voi sculpta pe mormintele voastre”, „Spuma zilelor”, „Toamna la Pekin”, „Iarba roșie”). Piese de teatru („Ecarisaj pentru toți”, „Gustarea generalilor”).

VIANGCHAN sau **VIENG CHAN**, capitala Laosului, situată în partea central-nordică a țării, pe stig. fl. Mekong, la granița cu Thailanda; 570 mii loc. (2005). Aeroport internațional. Port fluvial. În 1994 a fost construit un pod rutier peste fl. Mekong care leagă orașul V. cu orașul Nong Khai din Thailanda, aflat vizavi. Centru comercial. Ind. chimică, textilă, de prelucr. a lemnului și a tutunului, pielăriei și încălțămintei, mat. de constr. și alim. Artizanat. Universitate. Muzeu Național/Ho Phakeo (inaugurat în 1965) aflat într-un templu budist

construit în 1563; Muzeu de arheologie (1828), găzduit de pagoda Wat Sisaket. Monumente: Templele That Luang (1566), cu amplă cupolă, în care se află cel mai mare monument funerar budist (stupa) din Laos, restaurat în 1828; Wat Phra-Kéo (1565, distrus în 1828 și reconstruit în anii 1936–1942), care adăpostește mai multe statui ale lui Buddha din sec. 6–9; Sok Pa Luang (din lemn). Palat prezidențial (fostul Palat regal). Atestat documentar în milen. 1 î.Hr., V. este reînțemeiat în sec. 13 și devine capitala Regatului laoțian Lan Xang (Regatul milionului de elefanți) în 1563 în locul orașului Louangphabang, iar după destrămarea acestuia este capitala Principatului V. (1707–1828), care a suferit importante distrugerii din partea ocupantului thailandez (1778–1782, 1827–1828). În perioada 1893–1954 a fost centrul activ al Protectoratului francez Laos, în anii 1954–1975, capitala activă a Regatului Laos, iar din 1975, capitala R.D.P. Laos. Între 1899 și 1954 a purtat numele *Vientiane*.

VIANU, Tudor (1897–1964, n. Giurgiu), estetician, istoric literar, filozof al culturii și scriitor român, fondator al școlii românești de literatură comparată. Acad. (1955), prof. univ. la București. Contribuții la individualizarea valorii estetice, la analiza frumosului, a operei de artă, a geniului și a simbolului artistic („Estetica”). Concepția „activistă” a culturii elaborată de el subliniază caracterul creator al actului de cultură, prin care omul „întregește” și „umanizează” natura („Filozofia culturii”). Umanismul său rationalist este pătruns de idealul clasic al personalității armonioase („Idealul clasic al omului”). Studii de stilistică („Arta prozatorilor români”, „Problemele metaforei și alte studii de stilistică”) și estetică a interpretării („Arta actorului”); cercetări privind

Tudor Vianu

fenomenul literar românesc („Istoria literaturii române moderne” în colab., „Poezia lui Eminescu”, „Ion Barbu”) și universal („Literatură universală și comparată”, „Schiller”, „Arghezi, poet al omului”). Lirică clasicizantă; memorialistică („Jurnal”), ediții critice (Al. Macedonski).

VIARDOT [viardo], Pauline (pe numele adevărat *Pauline Garcia*) (1821–1910), mezzosoprană franceză. Sora lui *Malibran*. Roluri în opere italiene și franceze. Voce cu o largă extensie în acut, excepționale daruri actoricești. Activitate pedagogică (din 1871). A compus melodii și operete.

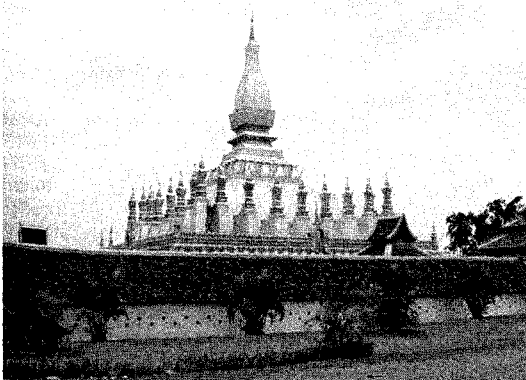
VIAREGGIO [viareddʒo], oraș în VNV Italiei (Toscana), pe țărmul M. Ligurice, la 72 km NV de Florența; 63,2 mii loc. (2004). Nod feroviar. Port de pescuit. Șantier naval. Constr. de automobile. Ind. chimică, sticlăriei, încălțămintei și alim. Centru de documentare istorică. Renumită stațiune balneoclimaterică.

VIATIC (< fr.) s. n. (La catolici) Împărtașania dată muribunzilor.

VIAȚA LITERARĂ, publicație literară apărută la București (febr. 1926–15 iun. 1941), la început săptămânal, apoi lunar, cu unele intermitențe, sub conducerea lui I. Valerian. Au colaborat: V. Voiculescu, G. Bacovia, I. Pillat, Gh. Brăescu, V. I. Popa, Vl. Streinu, F. Aderca, G. Călinescu ș.a.

VIAȚA NOUĂ, revistă literară de orientare simbolistă, apărută bilunar, apoi lunar (febr. 1905–ian.-febr. 1925), sub direcția lui Ov. Densusianu. Au colaborat: I. Minulescu, N. Davidescu, B. Fundoianu, G. Bacovia, I. Pillat ș.a.

VIAȚA ROMĂNEASCĂ, revistă literară și științifică, apărută inițial lunar la Iași (mart. 1906–aug. 1916; mart. 1920–dec. 1929), apoi la București (ian. 1930–sept. 1940; nov. 1944–iul. 1946). La conducerea

Viangchan.
Templul That Luang

ei s-au aflat C. Stere, Paul Bujor, I. Cantacuzino și G. Ibrăileanu, iar din 1933, M. Ralea și, pentru un an, G. Călinescu. De orientare poporanistă în prima perioadă a apariției sale, **V.R.** a promovat literatura realistă, acordând, îndeosebi în perioada interbelică, un spațiu larg dezbaterilor teoriei specificului național. Suprimată din 1940, a reapărut din nov. 1944. Din iun. 1948 apare ca revistă lunară a Societății Scriitorilor din România, iar din martie 1949, a Uniunii Scriitorilor. Printre redactorii-șefi ai noii serii au fost: Ov. S. Crohmălniceanu, Ioanichie Olteanu, iar după 1990 Cezar Baltag ș.a. De-a lungul apariției sale a avut colaboratori pe cei mai reprezentativi poeți, istorici etc.

VIATĂ (lat. **vivitia* < *vivus*) s. f. 1. Formă superioară de mișcare a materiei. Reprezintă o sinteză integratoare a tuturor proceselor mecanice, fizice și chimice care au loc în organism. Cele mai vechi urme de v. de pe Pământ au fost apreciate la c. 3 miliarde de ani. Pe Pământ, v. provine din evoluția combinațiilor organice ale carbonului. Un rol important în apariția vieții pe Pământ l-a avut sinteza abiogenă a proteinelor și a acizilor nucleici, care au o însemnătate deosebită în metabolism. Mecanismele prin care au apărut din combinațiile organice complexe primele viețuitoare nu sunt încă elucidate. De asemenea, nu sunt acumulate date concludente asupra existenței vieții pe alte planete din sistemul nostru solar sau din afara acestuia. În evoluția formelor de viață s-a atins un înalt grad de complexitate, care a permis apariția gândirii, a conștiinței și a fenomenelor sociale. ♦ Faptul de a fi viu; starea a ceea ce este viu. ♦ Loc. *De viață* = vesel, exuberant, dornic de petreceri. *Cu viață* = în mod energic, hotărât. ♦ Existență umană, trăire a omului pe Pământ. ♦ Fig. Vietate, ființă. 2. (în concepțiile religioase, determinat prin „de apoi”, „de veci” etc.) Existență care se consideră că începe după moarte; trăire în lumea de apoi. 3. Condiție materială și morală; mediu în care se desfășoară existența unei persoane sau a unei colectivități; totalitatea actelor săvârșite de cineva în timpul existenței sale. 4. Perioadă de timp de la nașterea până la moartea cuiva; totalitatea evenimentelor petrecute în acest timp. ♦ Loc. *Pe viață* = pentru tot timpul cât trăiește cineva. ♦ *Asigurare de v.* = asigurare care garantează contractantului sau unei persoane desemnate de acesta o sumă de bani sau

o rentă în cazul decesului asiguratului sau în cazul atingerii de către acesta a termenului stabilit prin contractul de asigurare. ♦ Povestire a vieții cuiva; biografie. 5. (FIZ.) *V. medie* = media aritmetică a duratelor de existență a particulelor instabile de același fel; în cazul substanțelor radioactive, este egală cu timpul după care un număr oarecare de nuclee se reduce prin dezintegrare de *e* ori ($e = 2,718 \dots$).

VIAU, Théophile de ~ (1590–1626), poet francez. Născut într-o familie protestantă, a dus o viață boemă. Exilat pentru că „scrisese versuri nedemne de un creștin” („Cabinetul satiric”), a dobândit protecția unui faimos aristocrat, ducele de Luynes, dar a fost silit să se refugieze din nou, de data aceasta în Anglia, la curtea ducelui de Buckingham. Întors în Franța, a trecut la catolicism. A publicat tragedia „Pyrame și Thisbé”. Condamnat de iezuiți pentru versurile sale libertine („Parnasul poezilor satirici”), atacat de reprezentanții ideilor conservatoare și bigote, el a rămas modelul cel mai de seamă al literaturii libertine a sec. 17. Arestat, a fost „executat în efegie” și i s-a interzis să mai intre în Paris. A murit la doi ani după eliberarea din temniță, ca urmare a torturilor îndurate în timpul detenției.

VIAUD [vio], **Gaston** (1899–1961), psiholog francez. Prof. univ. la Strasbourg. A elaborat o metodă experimentală cu caracter statistic pentru a studia *tactismul* animalelor („Inteligența, evoluția și formele sale”, „Tropisme”, „Instinctele”).

VIBICE (< fr., lat.) s. f. (MED.) Hemoragie intratisulară lineară. V. și *purpură*.

VIBORG [vibor], oraș în Danemarca, la 60 km NV de Århus; 44,4 mii loc. (2007). Centru comercial. Ind. textilă, de preluc. a tutunului și alim. (bere). Sediul unui episcopat (din 1065). Catedrală (1130, restaurată în 1864–1876). Bisericele Søndre Sogn și Asmiid (sec. 13). Primărie (1728), palat episcopal (1728). În Ev. Med., la V. se încoronau regii danezi.

VIBRA (< fr., lat.) vb. I intrans. 1. (Despre corpi sau medii) A avea vibrații; a oscila, a trepida; *p. ext.* a produce sunete. ♦ (Despre sunete) A răsună. 2. A palpăi, a licări. 3. Fig. (Despre oameni) A fremăta, a palpa (de emoție).

VIBRAFON (< fr. (i); {s} fr. *vibrer* „a vibra” + gr. *phone* „sunet”) s. n. Instrument muzical de percuție acordabil, asemănător xilofonului.

Produce sunete prin lovirea unor lame metalice de lungimi variate, sub care sunt instalate tuburi de rezonanță închise și deschise prin niște moriști acționate electric pentru prelungirea vibrației sunetelor.

VIBRANT, **-Ă** (< fr.) adj. 1. Care vibrează, vibrator; *p. ext.* care produce sunete. ♦ *Consoană v.* (și subst., f.) = consoană lichidă care se realizează printr-o succesiune rapidă de închideri și de deschideri ale canalului fonator, determinată de vibrarea părții superioare a glotei, a uvulei, a vălului palatin sau a vârfului limbii. 2. Fig. Impresionant, emoționant, patetic.

VIBRARE (< *vibra*) s. f. 1. Acțiunea de a vibra; vibrație. 2. Îndesare a unui material granular sau pătros prin folosirea vibratorului (II 6).

VIBRATIL, **-Ă** (< fr.) adj. Capabil de a vibra; care vibrează.

VIBRATO (cuv. it.) adv., s. n. 1. Adv. (Ca indicație de execuție) Cu vibrații. 2. S. n. Mod de colorare a sunetului prin modificarea înălțimii acestuia ca urmare a atingerii foarte rapide a sunetelor alăturate. V. este propriu vocii umane, instrumentelor cu coarde (mai rar celor de suflat) și celor electronice.

VIBRATOR, **-OARE** (< fr. (i)) adj., s. n. I. Adj. Care vibrează; vibrant. II. S. n. 1. Lamă metalică vibrantă care realizează întreruperea unui curent electric la comanda unui electromagnet, excitat de curentul de impulsuri rezultate în urma acestor întreruperi; vibratorul intră în construcția soneriei electrice. 2. Dispozitiv de apel în schimbătoarele telefonice manuale pentru efectuarea apelului la abonat, la comanda operatorului, fără utilizarea unui inductor telefonic. 3. Dispozitiv cu întrerupere mecanică folosit, la puteri mici, pentru convertirea curentului continuu în curent alternativ monofazat. 4. Întrerupător electromagnetic automat cu frecvență proprie cuprinsă în intervalul frecvențelor audibile, producător de oscilații slabe de înaltă frecvență. Este folosit la excitarea circuitelor oscilante, în locul eclatorului, în dispozitive de măsurări și de încercări electrice. 5. Oscilator. 6. Aparat care servește la îndesarea prin vibrare a unor materiale granulare sau păstoase.

VIBRAȚIE (< fr., lat.) s. f. (FIZ.) Mișcare oscilatorie periodică a unui corp sau a particulelor unui mediu, având în general o frecvență relativ înaltă; vibrare (I); oscilație.

VIBRION (< fr., lat.) s. m. (MICROBIOL.) Tip de bacterie în formă de virgulă, gram-negativă, foarte mobilă, cuprinzând în general specii saprofite și patogene (ex. v. holerei, care provoacă infecții acute foarte grave).

VIBRIOZĂ (< fr.) s. f. Boală infecțioasă a taurinelor și a ovinelor, provocată de vibrioni, care se manifestă prin avorturi, sterilitate etc.

VIBRISE (< fr., lat. *vibrissae*) s. f. pl. Peri senzitivi prezenți pe fata unor mamifere, grupați mai ales pe bot (unde formează „mustăți”) și în diferite alte părți ale corpului la animale din alte clase. La păsări sunt pene modificate, cu aspect de peri, situate pe părțile laterale ale ciocului, în jurul nărilor, pe picioare etc. Au rol tactil, constituind un stimul pentru nervii senzitivi din piele.

VIBRO- (< fr.) Element de compunere (cu semnificația „referitor la vibrație”) cu ajutorul căruia se formează adjective și substantive.

VIBROGRAF (< fr., {i}; {s}) *vibro-* + gr. *graphein* „a scrie”) s. n. Vibrometru înregistrator.

VIBROMASAJ (< fr.) s. n. Masaj pe bază de vibrații (electrice).

VIBROMETRU (< fr. {i}; {s}) *vibro-* + gr. *metron* „măsură”) s. n. Instrument pentru măsurarea deplasărilor liniare care se produc în fenomenele de vibrație.

VIBRONETEZIRE s. f. (TEHN.) Superfinitie.

VICALLOY s. n. Grup de aliaje feromagnetice pe bază de cobalt, vanadiu și fier.

VICAR (< fr.; lat. *vicarius* „locuitor”) s. m. Preot sau episcop care ține locul unui slujitor bisericesc de rang mai înalt.

VICARIANT, -Ă (< fr., lat. *vicarius*), adj., s. f. I. Adj. 1. Care înlocuiește o entitate similară. 2. (MED.) *Hipertrofie vicariantă*, mecanism compensator constând în mărirea în volum și hiperfuncția unui organ sau a unui segment al unui organ (ex. rinichi, gonadă, lob pulmonar) atunci când organul pereche sau porțiunile ale organului respectiv sunt nefuncționale sau au fost excizate. II. S. f. (BIOL.) (La pl.) *Vicariante geografice* = specii de plante sau de animale înrudite îndeaproape și care trăiesc în condiții similare de mediu, dar în unități geografice diferite – dar în general vecine sau apropiate (ex. molidul european și molidul siberian; râsul european și râsul canadian).

VICARIAT (< fr.) s. n. Funcția sau demnitatea de vicar; reg. unde se exercită autoritatea vicarului. ♦ Resedința vicarului.

VICARIUS DEI, CHRISTI, PETRI („reprezentantul lui Dumnezeu, al lui Hristos, al lui Petru”) (la catolici) Denumire a papei.

VICE- (< fr.; {s}) lat. *vice* „în locul, în funcția”) Element de compunere cu sensul de „adjunct”, „imediat subordonat”, care servește la formarea unor substantive.

VICEAMIRAL (< *vice-* + *amiral* sau < fr.) s. m. Grad în marina militară. Corespunde ca funcție de bază comandantului de divizie maritimă. ♦ Persoană care are acest grad.

VICEBSK v. **Vitebsk**.

VICECAMPION, -OANĂ (< *vice* + *campion*) s. m. și f. Persoană care se clasează pe locul al doilea într-un campionat, competiție etc.

VICECOMITE (< *vice-* + *comite*) s. m. (în Ev. Med., în Transilvania) Dregător subordonat comitelui și numit de către acesta.

VICECONSUL (< fr.) s. m. Persoană care exercită atribuțiile unui consul în lipsa acestuia.

VICENTE [visêta], Gil (c. 1460 – c. 1536), scriitor portughez. Supranumit „Plaut al Portugaliei”. Creatorul teatrului național portughez. Autor de *autos sacramentales* (scurte piese de teatru pe teme biblice). Comedii de moravuri și farse, remarcabile prin verva satirică („Înes Pereira”, „Comedia văduvului”, „Farsa birjarilor”).

VICENZA [vitʃentʃa], oraș în N Italiei (Veneto), la 64 km VNV de Veneția, la confl. râului Bacchiglione cu Retrone; 114,2 mii loc. (2006). Nod feroviar. Constr. de mașini. Ind. chimică, textilă, poligrafică, de prelucr. a lemnului (mobilă), sticlăriei, alim. Tăbăcărie. Centru turistic. Muzeu de istorie și arheologie. Monu-

mente: Domul, în stil gotic (sec. 12–13, cu fațadă din sec. 15, reconstruit după 1944); numeroase edificii construite după proiectele arhitectului Andrea Palladio, printre care bazilica (1549–1614), cu colonade la fațadă, Teatro Olimpico (1580–1584), inaugurat în 1585 cu piesa „Regele Oedip” de Sofocle, Palazzo Chiericati (1551–1557), azi muzeu de artă ș.a. Primăria (1588, finisată în 1662). Bisericile San Felice e Fortunato (sec. 4), San Giorgio della Gogna (sec. 10), Santa Corona (1261), San Lorenzo (sec. 13), San Agostino (1323–1357), Santa Maria dei Servi (1407), San Rocco (1485) ș.a.; Loggia del Capitano (1571); Villa Rotonda (1550, completată în 1599) și villa Valmarama (1668, cu fresce de Tiepolo). Turn cu ceas (82 m înălțime) în Piazza dei Signori, datând din sec. 15. Inclus (1994–1996) în cadrul Patrimoniului cultural universal. În Antic, s-a numit *Vicetia*. Municipiu roman (49 î.Hr.), sediul unui ducat longobard (sec. 7). Oraș liber (sec. 12), signorie a familiei Romano (1210), sub stăpânirea Padovei (1266) și a familiei Scaligeri (1311). Din 1404 sub influența Veneției. Cucerit de Napoleon (1797) a revenit Austriei (1814–1866). S-a unit cu Italia (1866).

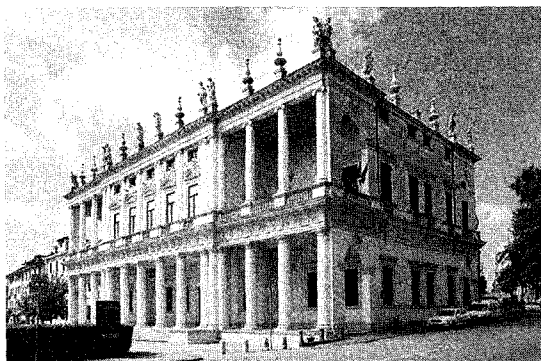
VICEPREȘEDINTE (< *vice-* + *președinte*) s. m. Persoană care exercită atribuțiile unui președinte în lipsa acestuia.

VICEREGE (< *vice-* + *rege*) s. m. (inv.) Înalt demnitar care, în unele state, conduce o provincie sau o colonie în numele regelui. Sunt cunoscuți v. din coloniile spaniole din America.

VICEVERSA (loc. lat.) adv. Invers, opus.

VICHY [viʃi], oraș în centrul Franței (Bourbonnais), pe râul Allier, la 322 km SSE de Paris; 26,9 mii loc. (2002). Ind. electrotehnică, chimică,

Vicenza.
Palatul Chiericati

textilă și de prelucr. a lemnului. Renumită stațiune balneoclimaterică, cu izvoare minerale termale, alcaline, bicarbonatate, cu efect curativ în tratarea bolilor tubului digestiv, cunoscută pe timpul Imp. Roman cu numele *Aquae Calidae*. Stabilimente balneare cunoscute în Europa întreagă din sec. 17. Buvete. Stație de îmbuteliere a apelor minerale destinate pentru consum intern și pentru export. Parcuri. Fortificații medievale. Turn cu ceas (sec. 15). Armistițiul franco-german (iun. 1940) împărțea Franța în două zone: una sub ocupație militară germană și alta sub controlul nominal al Franței. După înfrângerea Franței în al Doilea Război Mondial, în 1940, la V. a fost instituit un regim autoritar, colaboraționist, pe baze corporatiste, condus de mareșalul *Pétain*; după eliberarea Parisului (1944), regimul de la Vichy a fost abolit. În 1942 Germania a ocupat zona controlată de regimul de la V.

VICIA (< fr.) vb. I 1. Tranz. A strica, a altera aerul. 2. Tranz. și refl. Fig. A (se) corupe, a (se) deprava. 3. Tranz. (DR.) A altera substanța, a reduce valoarea de întrebuințare a unui lucru sau a unei lucrări, a altera manifestarea de voință a părților la încheierea actului juridic.

VICIAT, -Ă (< *vicia*) adj. 1. (Despre aer) Poluat; stricat, infectat, alterat. ♦ Fig. Depravat, desfrânat; corupt. 2. (DR.; despre acte, dispoziții) Care a devenit nul (din cauza unor vicii).

VICINA (DITZINA), oraș medieval la Dunărea de Jos, neidentificat, cu important rol politic, economic și religios în Dobrogea în timpul stăpânirii bizantine și până la cucerirea otomană.

VICINAL, -Ă (< fr., lat.) adj. (Despre căi de comunicație) Care leagă două localități (de obicei sate) învecinate.

VICIOS, -OASĂ (< fr.) adj. 1. Cu defecte; defectuos. 2. Plin de vicii; depravat, corupt, stricat.

VICISITUDINE (< fr., lat.) s. f. Concurs de împrejurări nefavorabile; *p. ext.* neajuns, necaz, neplăcere.

VICIU (< fr.) s. n. 1. Însușire a caracterului care se manifestă în pornirea statornică de a comite fapte imorale, rele; obișnuință rea, dăunătoare; patimă (1). 2. Defect, cusur, nărav, neajuns, lipsă. ♦ (DR.) *V. de consimțământ* (sau *de voință*) = alterare a voinței părților la încheierea unui act juridic, împiedicând ca această voință să fie liberă sau conștientă și constituind o cauză de

nulitate relativă a actului (eroarea, dolul, violența). *V. al lucrului* (sau *al lucrării*) = defect, lipsă calitativă a unui lucru (vândut sau închiriat) sau a unei lucrări, care-i reduce valoarea de întrebuințare și uneori îi face improprie folosirea potrivit destinației pentru care s-a încheiat contractul, ducând la desființarea contractului.

VICKERS [vikəz], **Edward** (1804–1897), industriaș britanic. Fondator (1828), împreună cu socrul său George Naylor, a unei fabrici de unelte de oțel la Sheffield, care a devenit în 1867 fabrica de armament V., celebră pentru armele pe care le-a construit (avioane, tunuri, tancuri) în perioada interbelică.

VICKREY [vikrəi], **William** (1914–1996), economist britanic originar din Canada. A studiat teoria economică a stimulenților în absența unei informații complete. Premiul Nobel pentru economie (1996), împreună cu J. A. Mirrlees.

VICLEAN, Ă (< magh.) adj. 1. Care își ascunde intențiile (reale), care se preface pentru a putea înșela; perfid, fătarnic. ♦ (Cu sens atenuat) Șmecher, șiret. 2. Rău, crud, hain. 3. (Inv.) Care își calcă credința sau cuvântul dat; trădător, necredincios.

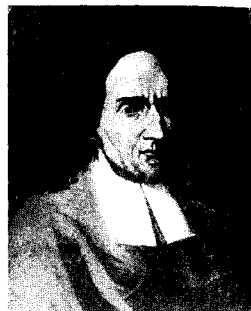
VICLEIM (< sl.) s. n. (FOLC.) Irozi.

VICLEN! (< *viclean*) vb. IV 1. Intrans. (Inv. și pop.) A se comporta cu viclenie; a unelti împotriva cuiva. 2. Tranz. (Inv.) A înșela bunăcredința cuiva; a trăda (1).

VICLENIE (< *viclean*) s. f. Însușirea de a fi viclean; faptă, comportare de om viclean; vicleșug, perfidie, fătarnicie. ♦ (DR.) Dol. ♦ (Cu sens atenuat) Șiretenie, șmecherie; șiretlic, stratagemă.

VICLEȘUG (< magh.) s. n. Viclenie, șiretlic.

William Vickrey

Giovanni Battista Vico

VICO, Giovanni Battista (Giam-battista) (1668–1744), filozof și literat italian. Prof. de retorică la Neapole. Unul dintre întemeietorii filozofiei istoriei a arătat că presupuzițiile și metodele cercetării istorice sunt distincte de cele din științele naturii (precursor al lui *Ditthey*) și că istoria umană trece prin stadii coerente de creștere și descreștere (teoria „cicului istoric”). („Principiile unei științe noi despre natura comună a națiunilor”).

VICONTE (< fr.) s. m. Titlu de noblete ereditar, inferior celui de conte și superior celui de baron; persoană care poartă acest titlu.

VICONTEȘĂ (< fr.) s. f. Soție sau fiică de viconte.

VICOVU DE JOS, com. în jud. Suceava, situată în NV pod. Sucevei, în zona de contact cu prelungirile de NE ale Obcinei Mari, pe dr. râului Suceava; 6 246 loc. (2008). Halță de c.f. Nod rutier. Expl. și prelucr. primară a lemnului.

VICOVU DE SUS, oraș în jud. Suceava, situat în extremitatea de NV a pod. Sucevei, în zona de contact cu prelungirile de NNE ale Obcinei Mari, pe râul Suceava, la confl. cu râul Putna, în apropiere de granița cu Ucraina; 14 724 loc. (2008). Prelucr. lemnului, încălțăminte. Stație de c.f. Biserica Adormirea Maicii Domnului (1892–1804, pictată în 1806) și clopotniță (1834). Declarat oraș în 2004.

VICȘANI v. Mușenița

VICTIMĂ (< fr., lat.) s. f. 1. Persoană care suportă chinuri fizice sau morale (ca urmare a greșelilor sale sau ale altora). 2. (DR.) Persoană care suferă un prejudiciu ori o atingere a vieții, sănătății sau integrității sale fizice ca urmare a unei fapte ilicite săvârșite de altcineva. 3. Persoană care suferă în urma unei întâmplări nefericite (boală, accident, catastrofă etc.).

VICTOR, numele a trei papi și a doi antipapi. Mai important **V. I** (189–199). A stabilit modalitatea și data celebrării Paștilor și a stabilit latina ca limbă oficială a Bisericii Catolice.

VICTOR [viktor], **Paul-Émile** (1907–1995), explorator francez. Din 1934 a condus numeroase expediții în Groenlanda, Laponia ș.a. A inițiat (1947) expedițiile polare franceze, pe care le-a condus până în 1976. Lucrări despre viața eschimoșilor.

VICTOR AMEDEO (VITTORIO AMEDEO), numele a trei duci și regi din dinastia de Savoia; **V. A. I**, duce de Savoia (1630–1637). Prin tratatul de la Cherasco (1631) a pus capăt Războiului pentru Succesiunea Mantovei primind orașele Trino și Alba pentru care plătea o compensație materială. **V. A. II**, duce de Savoia (1675–1730), rege al Siciliei (1713–1720), rege al Sardiniei (1720–1730). Alături de statele din *Liga de la Augsburg* a luptat împotriva Franței de la care a luat o parte din terit. savoiaresc; a ocupat Nisa (1706) și Torino (1713). În 1720 s-a încoronat ca rege al Sardiniei cedând Sicilia. **V. A. III**, rege al Sardiniei (1773–1796). A reorganizat armata după modelul celei prusiene. Înfrânt de Napoleon la Mondovì (1796) a cedat Franței Savoia și Nisa.

VICTOR EMANUEL (VITTORIO EMANUELE), numele a trei regi din dinastia de Savoia. Mai importanți: **1. V. E. II**, rege al Sardiniei (1849–1861) și primul rege al Italiei unificate (1861–1878). Sprijinit de Cavour și bazându-se pe nobilimea liberală moderată și pe burghezia monarhistă, a realizat unificarea Italiei, prin războaie dinastice și combinații diplomatice. În Războiul cu Austria (1859–1861), a comandat trupele italiene în luptele victorioase de la *Magenta* și *Solferino*. **2. V. E. III**, rege al Italiei (1900–1946). A sprijinit dictatura fascistă. În 1936 și-a asumat titlul de împărat al Ethiopiei iar în 1939 de rege al Albaniei. Prin concordatul din 1929 a recunoscut independența Vaticanului. Și-a legat numele de mecenatul unor instituții științifice. În 1943, după pierderile militare dezastruoase ale Italiei și invazia Aliaților în Sicilia, a ordonat arestarea lui **B. Mussolini** și înlocuirea lui cu **P. Badoglio** ca prim-ministru. A abandonat, în iun. 1944, puterea fiului său și, neputând să-și păstreze tronul, a abdicat (9 mai 1946) în favoarea fiului său **Umberto II**. La proclamarea Republicii Italiene (18 iun. 1946), a plecat în exil. **M. de onoare al Acad. Române** (1890).

Regina Victoria

VICTORIA (în mitologia romană), corespunde zeiței *Nike* la greci. **V. și Samothrace (Samothráki)**.

VICTORIA [vikto:ri:ia] (*Alexandrina Victoria*), regină a Marii Britanii și Irlandei (1837–1901) și împărăteasă a Indiei (1876–1901) din dinastia Hanovra. În timpul reginei **V.**, Marea Britanie a atins, datorită politicii expansioniste, apogeul puterii maritime și coloniale. Regina a influențat decisiv viața politică britanică. Domnia sa, cu cea mai lungă durată în cadrul monarhiei britanice, a marcat o restaurare a demnității și popularității monarhiei în cadrul sistemului democratic englezesc. **V.**, împreună cu prințul Albert, soțul ei (din 1840), au avut nouă copii, care s-au căsătorit cu descendenții multor case regale europene. Perioada de avânt economic și cultural din a doua jumătate a sec. 19 este cunoscută sub numele de „epoca victoriană”.

VICTORIA [vikto:ri:ia] **1. (VICTORIA NYANZA)**, lac în Africa Ecuatorială, situat pe un platou la 1 134 m. alt., între statele Uganda la N și NV, Kenya la NE și Tanzania la E, S și SV, traversat de Ecuator în extremitatea de N; 68,1 mii km² (al doilea lac ca mărime, cu apă dulce, de pe Glob, după *L. Superior* din America de Nord); 402 km lungime (N–S); 320 km lățime max. (E–V); ad. max.: 82 m; circumferința: 3 220 km. Târm cu numeroase golfuri (*Winam*, *Speke*, *Kivirondo*, *Emir Pasha* ș.a.); nenumerate ins.: *Ukerewe*, *Ukara*, *Kome*, *Bumbire* în partea de S și 62 de ins. în N, care formează arh. Sese. În *L. V.* se varsă râul *Kagera* și din el izvorăște *Victoria Nile*. În lac viețuiesc crocodilii, hipopotami și peste 200 de specii de pești între care *Tilapia* este cel mai important pește,

cu valoare economică. Navigabil. Porturi pr.: *Entebbe* (Uganda), *Kisumu* (Kenya), *Mwanza* și *Bukoba* (Tanzania). A fost descoperit în aug. 1858 de exploratorul britanic *John Hanning Speke* și numit de el *Victoria Nyanza*. Până în 1858, s-a numit *Ukerewe*. **2.** Cascadă în SE Africii, situată la granița dintre Zambia și Zimbabwe, formată de un prag bazaltic de pe cursul superior al fl. Zambezi. Cascada se dezvoltă pe 1 737 m lățime, are o cădere de 122 m și un volum de apă de 935 m³/s. Apa cade într-o prăpastie cu lățimea de 25–75 m, după care trece printr-un canal cu pereți abrupti (chei) lung de 120 m și lat de 65 m. În această zonă de chei, în aval de *Boiling Pot* a fost construit podul *Victoria*, pentru cale ferată, automobile și pietoni, care face legătura între cele două țări. A fost descoperită la 16 nov. 1855 de exploratorul scoțian *David Livingstone*, care a numit-o după numele reginei *Victoria*. *Parc Național* (1952), pe terit. statului Zimbabwe. Local, poartă numele *Makololu* (sau *Mosi-oa-Tunya*), ceea ce înseamnă „cascada care fumează și tună”. **Turism.** În 1989, a fost inclusă în Patrimoniul natural universal. **3.** Ins. canadiană în Arh. Arctic Canadian, între ins. *Banks* la NV și ins. *Prince of Wales* la NE, înconjurată de *G. Amundsen* la V, str. *Prince of Wales* la NV, *G. Viscount Melville* la N, canalul *McClintock* la E, str. *Victoria* la SE și golfurile *Queen Maud* și *Coronation* la S; 217,2 mii km²; 515 km lungime și 270–600 km lățime. Prezintă două pen. mari (*Prince Albert* în NV și *Wollaston* în SV). Localit. pr.: *Holman Island*. Relief deluros cu alt. max. de 503 m. Climă subarctică; vegetație de tundră. Numeroase lacuri. A fost vizitată de *John Richardson* în 1826 și explorată de *Peter Dease* și *Thomas Simpson*

Cascada Victoria (2)

în 1838. Inclusă în prov. *Northwest Territories*; din 1999 o parte a ins. a fost transferată prov. Nunavut.

4. Mount ~, vârf în m-ții Owen Stanlei Range (Papua-Noua Guinee), cel mai înalt din acest lanț muntos (4 036 m).

5. Str. în Oc. Arctic, între ins. Victoria la VNV și ins. King William la E (prov. Nunavut, Canada); 160 km lungime (N-S); 80-130 km lățime. Face legătura între G. Queen Maud, în S, cu canalul McClintock, în NV, și str. Franklin, în NE. Descoperită în 1845 de exploratorul britanic Sir John Franklin în căutarea Pasajului de NV.

6. (VICTORIA LAND/Tara Victoria), reg. fizico-geografică pe țărmul de S al Antarcticii, mărginită de Marea Ross și ghețarul de șelf Ross la VSV și VNV și Wilkes Land la E, extinsă între 70°30' și 78° lat. S și 140-164° long. E. Acoperită cu o calotă de gheață având grosime de c. 2 700 m, dominată de mai multe vârfuri muntoase ce depășesc 3 000 m alt., printre care: McClintock (3 492 m), Lister (4 026 m), Markham (4 350 m), Kirkpatrick (4 528 m, al doilea ca înălțime din Antarctica, după masivul Vinson). Partea de V a acestei reg. aparține Australiei, iar cea de E, Noii Zeelande. Descoperită în 1841 de expediția condusă de Sir James Clark Ross și explorată de expedițiile britanică, sub comanda lui Carsten Egeberg Borchgrevink (1898-1900), germană și suedeză. În perioada 1901-1904, expediția britanică sub comanda lui Robert Falcon Scott a stabilit baza Hut Point în G. McMurdo. În Anul Geofizic Internațional (1957-1958), în reg. Victoria Land au fost instalate mai multe baze științifice de cercetare biologică, geologică, glaciologică, geofizică, meteorologică etc. aparținând S.U.A. și Noii Zeelande (Baza McMurdo, S.U.A., Baza Scott aparținând Noii Zeelande ș.a.). În urma cercetărilor făcute, s-a descoperit că în această reg. au căzut peste 300 de meteoriți.

7. Stat în SE Australiei, cu ieșire la Marea Tasman și la str. Bass; 227,6 mii km²; 4,93 mil. loc. (2006). Centrul ad-țiv: *Melbourne*. Zăcămintele de lignit și aur. Ind. electrotehnică, chimică, textilă, alim. Culturi de cereale, furaje, cartofi ș.a. Legumicultură. Viticultură. Creștere intensivă a ovinelor. Locuit de aborigenii australieni cu 40 000 de ani înainte de a sosi aici primii europeni. Imigranții veniți din Tasmania, în sec. 18, au provocat băștinașilor mari pierderi. V. a fost, din 1851, colonie separată, în 1901 intrând în Commonwealth-ul australian. **8. Capitala Republicii Seychelles**, situată pe țărmul unui golf din NE ins. Mahé în Oc. Indian; 25,5

mii loc. (2004). Port. Aeroport (deschis în 1971). Institut Politehnic (1983). Muzeu Național (1964). Catedrală romano-catolică; Turnul Vauxhall. Fundată în 1786 de coloniști francezi. Turism. **9. Oraș în V Canadei**, centrul ad-țiv al prov. Columbia Britanică, situat în SE ins. Vancouver, pe țărmul str. Juan de Fuca, la 134 km SSV de orașul Vancouver; 330 mii loc. (2006, aglomerația urbană). Port. Aeroportul North Saanich. Metrou. Feribot. Construcții și reparații navale. Prelucr. lemnului și a peștelui. Universitate (1963). Muzeu (1886) cu colecții de artă aparținând indienilor nativi. Galerie de artă. Observator astronomic. Conservator. Orchestra simfonică. Parcul Thunderbird. Turism. Clădirea Primăriei (1878, restaurată în 1980); Clădirea Parlamentului provincial (1898). Fundat în 1843 cu numele *Fort Camosun* de către James Douglas, șeful Companiei Golfului Hudson Bay. **10. V. Hong Kong (2) 11. V. Rabat (Malta).**

VICTORIA 1. Oraș în jud. Brașov, situat în depr. Făgăraș, la poalele de N ale m-ților Făgăraș, pe râul Ucea, la 100 km VNV de municipiul Brașov; 9 044 loc. (2008). Stație finală de c.f. (derivație din linia de c.f. Brașov-Făgăraș-Sibiu). Nod rutier. Combinat chimic pe bază de gaz metan, intrat în funcțiune în 1949. Explozibili. Fabrică de mobilă (1955); produse alim. Oraș nou a cărui construcție a început în 1949 în jurul Uzinei Ucea (azi S.C. „Viromet” S.A.) și s-a terminat în linii mari în 1953. Numit inițial *Colonia Ucea*, poartă numele actual din 12 nov. 1954. **2. Com. în jud. Brăila**, situată în E C. Bărăganului; 2 752 loc. (2008). Culturi și cereale, plante tehnice și de nutreț, floarea-soarelui ș.a. **3. Com. în jud. Iași**, în E C. Jijiei Inferioare, în lunca și pe terasele de pe dr. Prutului, pe cursul inf. al Jijiei, la granița cu Republica Moldova; 4 427 loc. (2008). Expl. de argilă. Cărmidărie. Prelucr. laptelui. Moară de cereale. Rezervația naturală „Pădurea Icușeni” (11,6 ha). Vestigii din prima Epocă a Fierului (vase ceramice). Până la 1 ian. 1965, satul și com. **V. s-a numit Cârpiți**. Bisericile cu același hram Sf. Nicolae, în satele Sculeni (1825) și Luceni (1830).

VICTORIA, Tomás Luís de (1548 sau 1550-1611), compozitor spaniol. Preot. Marchează culminația polifoniei iberice. Mise, motete. Muzică vizionară, de o mare naturalitate și simplitate.

VICTORIA DE LAS TUNAS, oraș în E Cubei; 148,5 mii loc. (2006). Nod de comunicații. Centru comercial pentru trestie de zahăr, banane,

ananas și animale. Ind. alim. Azi *Las Tunas*.

VICTORIAN, -Ă (< engl., fr.) adj. Care aparține epocii din istoria Angliei corespunzătoare domniei reginei Victoria, caracteristic acestei epoci.

VICTORIA NILE, râu în E Africii ecuatoriale (Uganda); 420 km. Izv. din L. Victoria, drenează L. Kyoga, apoi formează cascada Kabalega și se varsă în L. Albert. Numeroase praguri. Hidrocentrală (Owen Falls). Cunoscute și sub numele de *Somerset Nii*.

VICTORIA NYANZA v. *Victoria (1)*.

VICTORIE (< lat.) s. f. **1.** Biruință, izbândă într-o bătălie (armată). **2.** Succes obținut împotriva unui rival; *spec. reușită într-o competiție (sportivă)*. **3.** Triumf al unei idei, al unei teorii etc. (asupra alteia opuse). ♦ Rezultat deosebit de bun obținut într-un domeniu de activitate.

VICTORINI (< n. pr. *Saint-Victor*) s. m. pl. Adepți ai unei școli de mistică creștină influențată de neoplatonism, fondată de către Guillaume de Champeaux (în 1108), avându-și centrul la abația Saint-Victor, din apropierea Parisului. Principalii reprezentanți din sec. 12 au fost: Hugues și Richard de Saint-Victor, Pierre Lombard. Școala a decăzut spre sfârșitul Ev. Med.

VICTORINUS (sec. 5), astronom din Aquitania. Folosit de papa Hilarius (461-468) pentru a corecta calendarul și la calcularea datei Paștilor.

VICTOR VLAD DELAMARINA, com. în jud. Timiș, situată în C. Lugojului, pe râul Timișana; 2 752 loc. (2008). Expl. de argilă (în satul Herendestii). Creșterea porcinelor (în satul Pădureni) și a ovinelor (Herendestii). Pomicultură. Până la 17 febr. 1968, satul și com. **V.V.D.** s-au numit *Satu Mic* (menționat documentar în 1717 cu numele *Satulmîk*).

VICUÑA (VICUÑA) s. f. (< span.) Specie de lamă nedomesticită, cu blană foarte deasă, brună-castanie pe spate, albă pe piept răspândită în Anzii centrali (Bolivia, Peru, Chile, NV Argentinei) la alt. de 3 500-5 700 m. (*Vicugna vicugna*). Este cel mai mic reprezentant al familiei camelide, atingând 1,45-1,6 m lungime și o greutate de 35-65 kg; foarte rezistent la condiții aspre de climă și adaptată să se hrănească cu vegetație sărăcăcioasă. Foarte prețuită pentru lâna ei extrem de fină, ajunsese în pragul dispariției din cauza braconajului; în prezent strict ocrotită. Sin. *vigonia*.

VID, -Ă (< fr.; {s} lat. *viduus* „gol”) s. n., adj. 1. S. n. Spațiu gol, lipsit de substanță. ♦ (FIZ.) Denumire dată stării de rarefiere înaintată a materiei. În tehnica modernă s-a obținut v. până la 10^{-11} atm.; v. absolut (absența completă a materiei) nu poate fi atins în condiții de laborator; vacuum. 2. (Adj. (Despre spațiu) Gol, lipsit de substanță. ♦ (MAT.) *Mulțime* v. = mulțime care nu conține nici un element.

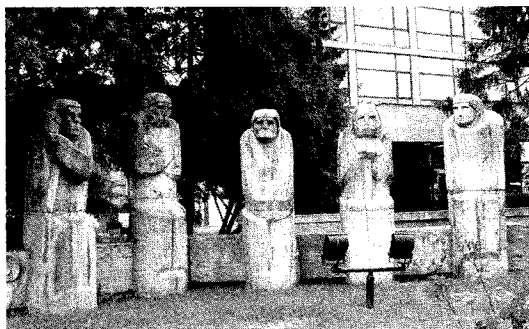
VIDA (< fr.) vb. I tranz. A realiza vid într-un spațiu închis, a evacua gazul conținut de un recipient.

VIDA, Gheza (1913–1980, n. Baia Mare), sculptor român. M. coresp. al Acad. (1974). Participant la Războiul Civil din Spania. Și-a început cariera ca desenator, abordând o tematică socială protestatară. Sculpturi în lemn, puternic stilizate, de o mare forță dinamică și o impresionantă gravitate, evocând viața țăranilor maramureșeni, mitologia și istoria locală („Dans din Oaș”, „Odihna”, „Cap de țăran”, „Răscoala”, „Omul pădurii”, „Priculiciul”, „Vălva minei”). Autorul „Monumentului Ostașului” de la Carei și al Ansamblului monumental de la Moisei.

VIDAL [vidæl], **Gore** (pe numele adevărat *Eugene Luther*) (n. 1925), scriitor american. Romane istorice („Lillian”, „Lincoln”, „Imperiul”) sau prezentând într-o manieră corozivă probleme americane contemporane, cu referire în special la competiția politică („Washington D.C.”, „Hollywood”, „Judecata lui Paris”, „Orășul și stălpul”). Eseuri politice („Vorbe și fapte”), drame („Omul cel mai bun”).

VIDAL DE LA BLACHE [vidæl de la blaʃ], **Paul** (1845–1918), geograf francez. Prof. univ. la Școala Normală Superioară și la Sorbona. Întemeietorul școlii geografice franceze. A studiat interacțiunea

Gore Vidal

Gheza Vida.
„Statul bătrânilor”

dintre activitățile umane și mediul înconjurător, punând bazele geografiei umane („Principiile de geografie umană”, publicată postum). În 1892 a fondat publicația „Annales de Geographie”. Autor al unei „Geografii a Franței”; inițiatorul unei „Geografii universale”.

VIDANJA (< fr.) vb. I tranz. A goli, a curăța haznalele.

VIDELA, Jorge Rafael (n. 1925), general și om politic argentinian. A condus lovitura de stat din 1976. Președinte al țării (1976–1981). Judecat (1983) pentru abuzuri și închis. Grațiat în 1990.

VIDELE, oraș în jud. Teleorman, situat în C. Găvanu-Burdea, pe râul Glavacioc; 11 718 loc. (2008). Nod feroviar (traij complet automatizat) și rutier. Stația de c.f. a fost inaugurată în 1911. Expl. de petrol și gaze naturale. Reparații de material rulant feroviar și de utilaj petrolier. Fabrici de mobilă, de tricotate, confecții, covoare, prefabricate din beton și de produse alim. (preparate din carne și lapte, panificație etc.) Combinat avicol. Localit. apare menționată documentar în 1527, iar în 1860 cu numele *Wida*. Fosta com. Vida (alcătuită din satele Vida, Vida Fătăchești, Vida Furculești și Vida Cartojani), renumită în trecut prin târgurile săptămânale de cereale și vite, a fost declarată oraș la 17 febr. 1968 cu numele *V.* (denumirea este de fapt un plural articulat al toponimului *Vida*). Monumente: biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 19) și biserica de lemn Cuvioasa Parascheva (1759).

VIDEO¹ (< fr., it.; {s} lat. *video* „văd”). Element de compunere care denumește proprietăți utilizate în televiziune, mărimi referitoare la imagini sau aparate, dispozitive și instalații de televiziune, în care sunt efectuate operații cu informația luminoasă conținută în imagini; servește la formarea unor substantive.

VIDEO² (< fr., engl.) adj. invar. Care se referă la mijloacele de înregistrare și transmitere a imaginii.

VIDEOCAMERĂ (< *video¹*- + *cameră*) s. f. Cameră (4) pentru înregistrări video.

VIDEOCAPTOR, (< fr.) adj. *Tub v. tub* (5).

VIDEOCASETĂ (< fr., engl.) s. f. Casetă ce conține bandă magnetică pe care se pot înregistra imagini și sunete însoțitoare în vederea conservării sau redării acestora pe aparatul adecvat.

VIDEOCASETOFOŢON (< *video¹*- + *casetofon*) s. n. Tip de magnetoscop ce utilizează bandă magnetică pusă în casete video.

VIDEOCLIP (< fr.) s. n. Structură audiovizuală caracterizată prin concizie, argumentare eliptică și montaj performant, având de obicei o tematică restrânsă, publicitară sau propagandistică.

VIDEODISC (< engl., fr.) s. n. Suport (disc) pe care se poate înregistra / reda prin metode analogice sau digitale un program audiovizual.

VIDEOFRECVENȚĂ (< fr., germ.) s. f. (TELEC.) Fiecare dintre frecvențele cuprinse în spectrul semnalului de imagine al unui canal de televiziune.

VIDEOGRAMĂ (< fr.) s. f. Orice fixare a unei opere audiovizuale prin orice metodă, inclusiv numerică, pe suporturi tip casetă video, compact disc sau disc numeric versatil; tip casetă video, videodisc etc.

VIDEORECORDER (< *video¹*- + *recorder*) s. n. v. *videocasetofon*.

VIDEOTECĂ (< fr.) s. f. 1. Colecție de programe audiovizuale înregistrate pe orice fel de suport. 2. Încăpere în care sunt vizionate videocasetele. 3. Mobilă specială pentru păstrarea videocasetelor.

VIDEOTELEFON (< engl.) s. n. Sistem de comunicații telefonice care permite interlocutorilor să se vadă reciproc în timpul convorbirii.

VIDICON (< fr., engl., germ.); {s} *video*¹- + fr. *con[ductivité]* „conductivitate”) s. n. (TELEC.) Tub videocaptor în care este folosit efectul creșterii conductivității unui material sub acțiunea luminii (efectul fotoconductiv).

VIDIE, Lucien (1805–1866), mecanic francez. A inventat (1844) barometrul aneroid.

VIDIN, oraș în NV Bulgariei, port la Dunăre; 53,4 mii loc. (2005). Ind. constr. de mașini, textilă și alim. Centrul comercial pentru vin și cereale. Porțelanuri. Festival anual Shakespeare (iul.) Bazar. Moschee. Fortăreață (sec. 12). Cetatea Baba Vida (sec. 17–18). Bisericile: Sveti Petka și Sveti Pantelimon (sec. 17). Întemeiat de legionarii romani sub numele de *Castrum Bononia*; în sec. 6–14 s-a numit *Bdin*. În a doua jumătate a sec. 14 a fost capitala țaratului cu același nume, condus de Ivan Srațimir. Între 1396 și 1878 (cu excepția anilor 1683–1690 când a fost ocupat de austrieci) s-a aflat sub dominația turcilor, care l-au folosit ca o importantă bază de atac împotriva Țărilor Române și a statelor Europei Centrale. În timpul Războiului Ruso-Româno-Turc (1877–1878) a fost eliberat de trupele române.

VIDOCQ [vidok], **François Eugène** (1775–1857), aventurier francez. Soldat, ocaș evadat, devine șeful brigăzii de Siguranță. „Memoriile” sale au inspirat mari scriitori (Balzac).

VIDOR [vi:do:], **King** (1894–1982), regizor american de film. Deține recordul celei mai îndelungate cariere (1913–1980). Preferă subiecte despre viața omului obișnuit tratate uneori cu naivitate idealistă, dar care se susțin întotdeauna prin soluțiile regizorale și prin interpretarea actorilor („Parada cea mare”, „Mulțimea”, „Campionul”, „Citadela”, „Război și pace”). Premiul Oscar: 1978 (pentru realizările în calitate de creator și inovator al artei filmului).

VIDRA 1. Depr. situată în N Subcarpaților Vrancei, pe râul Putna, străjuită de dealul Momăia (NNE), Măgura Odobeștilor (SE) și de dealurile Răiuț (S) și Răchitașu Mare (VNV). Relief de luncă, de terase și coline rotunjite. În arealul depr. se remarcă o importantă „piață” de adunare a apelor, în care râul Putna primește mai mulți afluenți (Vizăuț, Vidra, Tichirși, Valea Rea). 2. Lac de acumulare creat pe cursul superior al

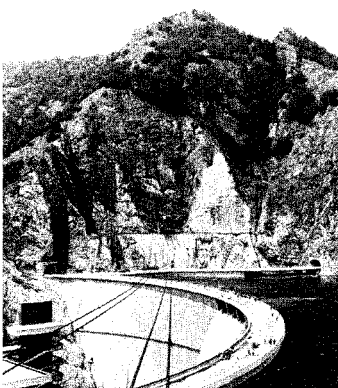
râului Lotru (în anii 1970–1973), ale cărui ape pun în mișcare turbinele hidrocentralei Ciunget (519,3 MW). Supr.: 940 ha; vol.: 340 mil. m³. 3. Com. în jud. Alba, situată în depr. cu același nume din m-ții Bihor, la poalele de VNV ale vf. Răchita, în zona de confl. a râului Slatina cu Arieșu Mic. Are în componența sa 39 de sate, fiind a doua comună din țară din acest punct de vedere; 1 830 loc. (2008). Prelucr. artistică a lemnului (obiecte pirovgrate) și centru de confecționare a tulpnicilor (satul V.). Centru de cojocărit și de prelucr. a pieilor (satele Poieni și Ponor). În satul V., atestat documentar în 1595, se află biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 13, cu unele refaceri din sec. 17), iar în satul Poieni, biserica Sf. Dumitru (sec. 18); bisericile de lemn: Sfinții Trei Ierarhi (sec. 18, pictată la interior în 1791) și Sfânta Treime (sec. 18, ante 1792), în satul Goiești. În arealul com. V. se află rezervațiile: paleontologică „Dealul cu Melci”, extinsă pe 5 ha, în care s-au găsit 35 de specii de moluște gasteropode și bivalve datând din Senonian (Cretacicul superior); cea mai cunoscută specie este *Actaeonella gigantea* și Cheile Văii Morilor (30 ha). 4. Com. în jud. Ilfov, situată în C. Călnău, pe râul Sabar; 7 865 loc. (2008). Stație (în satul V.) și haltă de c.f. (în satul Sintești), inaugurate la 1 nov. 1869. Nod. rutier. Expl. de balast. Produse chimice, textile și alim. Pomicultură. Pe terit. satului V. au fost descoperite (1934–1937) vestigiile unei așezări neolitice, aparținând culturii Boian (milen. 4 î.Hr.), suprapusă unei alte așezări de tip Gumelnița (milen. 4–3 î.Hr.) în care s-au găsit cupe mari cu picior cilindric, cu decor meandric, vase cu decor spiralo-me-

andric (caracteristic este vasul cu chip de femeie, numit „Venus de la Vidra”) ș.a. Între 23 ian. 1981 și 18 iun. 1986, com. V. a făcut parte din jud. Giurgiu, iar între 18 iun. 1986 și 10 apr. 1997 din Sectorul Agricol Ilfov. 5. Com. în jud. Vrancea, situată în depr. Vidra, la poalele Măgurii Odobeștilor, pe râul Putna; 7 546 loc. (2008). Expl. și prelucr. lemnului. Prelucr. primară a fructelor. Pomicultură. Centru de ceramică populară (în satul Irești). În satul V., atestat documentar în 1608, se află bisericile Adormirea Maicii Domnului (ante 1809) și Sfinții Voievozi (ante 1809, reclădită în 1850–1856), iar în satul Tichirși, o biserică de lemn pe temele de piatră cu hramul Adormirea Maicii Domnului (1850); bisericile Sf. Dumitru (sec. 17, reclădită în 1909) și Sf. Ilie (ante 1809, reconstruită în 1920), în satele Ruget și Voloșcani; în satul Irești se află biserica având dublu hram — Adormirea Maicii Domnului și Sfinții Voievozi (ante 1809). Rezervația naturală L. Negru, care include un lac acoperit parțial de turbă plutitoare pe care crește trifoieștea (*Menyanthes trifoliata*).

VIDRARU, lac antropoc creat prin bararea cursului superior al râului Argeș, ale cărui ape pun în mișcare turbinele hidrocentralei omonime (220 MW), conectată la sistemul energetic național la 9 dec. 1966. Lacul V., apărut în peisajul geografic al Carpaților Meridionali la 15 mart. 1966, se află la 850 m alt., având 14 km lungime, 893 ha, un volum de 465 mii. m³ și o adâncime de 155 m la baraj. Barajul este executat în dublu arc și are 166,60 m înălțime și 305 m lungime la coronament. Galeria de aducțiune (pe sub munți) din lacul de acumulare până la hidrocentrală are 2 130 m lungime și 5,15 m diametru, fiind racordată la puțul adânc de 185 m și la castelul de echilibru, înalt de 140 m. Este alimentat de pâraiele Buda și Capra, precum și de mai multe captări din cursurile superioare ale râurilor Vâlsan, Cernat (afl. al Râului Doamnei), Râu Doamnei, Topolog ș.a. Pe barajul lacului de acumulare este montat monumentul „Electricarea”, sculptura lui C. Popovici, una dintre operele de seamă ale artei românești moderne. Obiectiv turistic situat pe traseul Transfăgărășanului.

VIDRĂ (< sl., bg., scr.) s. f. Mamifer carnivor semiacvatic din familia mustelide, lung de c. 120 cm, cu capul rotunjit, urechi mici, coadă lătită, cu blană deasă, castanie-roșcată (*Lutra lutra*). Prezintă membrane interdigitale bine dez-

Vidraru. Barajul

vidră

voltate; se hrănește cu pești, raci, broaște. Trăiește în Eurasia și N Africii, pe malul râurilor și lacurilor iar în V Europei în unele locuri chiar pe țărmul mării. A fost mult vânată pentru blană; în prezent se află pe lista speciilor protejate. La noi se întâlnește îndeosebi în Delta Dunării și pe lângă unele râuri mari de munte. În America de Nord se întâlnește o specie înrudită, *Lutra canadensis*. ♦ *V. de mare (Enhydra lutris)* s-a adaptat complet la viața marină, trăind în ape litorale nu prea adânci, în Pacificul de N, din N Japoniei și Kamceatka, ins. Aleutine și până în California. Atinge 1,5 m lungime și o greutate de 45 kg și are o blană foarte deasă (cea mai deasă blană din lumea mamiferelor). Se hrănește în special cu nevertebrate marine; pentru a sparge scoicile folosește ca suport o piatră plasată pe burtă (în timp ce plutește cu spatele în jos în apă). A fost vânată pentru blană până aproape de dispariție; în prezent datorită protecției efective încep să se refacă, dar este încă pe lista speciilor periclitate. *Vidra uriașă braziliană (Pteronura brasiliensis)* trăiește îndeosebi în bazinele fluviilor Amazon, Orinoco și La Plata și atinge în lungime 86–140 cm și o greutate de 22–34 kg. Are picioarele din spate mai lungi decât cele din față, blană scurtă, ciocolatie. Se hrănește în special cu pește. *V. și lutru.*

VIDU, Ion (1863–1931, n. sat Mănerău, com. Bocșig, jud. Arad), compozitor, dirijor și folclorist român. Unul dintre cei mai de seamă înaintași ai muzicii românești. Animator al vieții muzicale din Banat. Autor de piese corale („Ana Lugojana”, „Răsunetul Ardealului”, „Răsunetul de la Crișana”, „Bobocelul și inele”, „Moartea lui Mihai Eroul”, „Preste deal”).

VIDZEME, reg. deluroasă, morenică, în centrul Letoniei, drenată de râul Gauja, presărată cu multe lacuri de dimensiuni mici. Alt. max.: 311 m (Vf. Gaizina kalns). Partea nordică,

împreună cu litoralul golfului Riga, este inclusă în Rezervația biosferei Vidzeme de N (457 mii ha), cu păduri de foioase, mlaștini oligotrofe, vegetație litorală. Se mai numește *Pod. Livoniei*.

VIE (lat. *vinea*) s. f. 1. Teren plantat cu viță de vie; plantație de viță de vie. 2. Viță de vie. Ca urmare a atacului de filoxeră de la mijlocul sec. 19, care a distrus aproape în totalitate viile europene, s-a recurs la soiuri americane de viță de vie, rezistente la acțiunea acestei insecte. Au apărut astfel *viile altoite* (numite și *nobile*), la care soiurile americane sunt folosite ca portaltoi pe care sunt altoite diversele soiuri europene. S-au introdus însă și diverși hibridi americani sau franco-americani, care nu necesită altoire, formându-se *vii hibride* (direct producătoare). Acestea produc însă vinuri de calitate inferioară (acide, fără buchet, nerezistente la păstrare), de aceea sunt în curs de lichidare în majoritatea țărilor europene. Și în România există un program de restrângere a suprafețelor ocupate de vii hibride, dar ponderea lor este încă mare, mai ales în gospodăriile populației. Printre cele mai răspândite soiuri se numără, dintre hibridii americani, căpșunica roșie (Isabelle), căpșunica roză (Lidia), fraga albă (Noah) și fraga neagră (Othello), iar dintre hibridii franco-americani zaibărul (Seibel) și terasa (Terras).

VIENA [vi:ena], **Antônio** (1608–1697), scriitor, diplomat și orator portughez. Iezuit. Luptător pentru drepturile amerindienilor din Brazilia, unde a călătorit de mai multe ori. Autorul a peste 200 de „Jurăminte” și a unei „Corespondențe”, exemple ale stilului baroc portughez, opera sa având o mare influență asupra literaturii portugheze. Înternițat de Inchițitie.

Ion Vidu

VIENA, João Bernardo („Nino”) (n. 1939), general și om politic din Guineea-Bissau. Prim-min. (1978–1980, comisar principal al Consiliului Comisarilor de Stat). Președinte al Consiliului Revoluției (șef al statului, 1980–1999).

VIENA DA SILVA, Maria Elena (1908–1992), pictoriță franceză de origine portugheză. S-a stabilit la Paris (1928). Reprezentantă a expresionismului abstract, a fost influențată de cubism și de P. Klee. Picturi în culori vii, scânteietoare, asemănătoare unor spații labirintice lipsite de prezența umană („Compoziție”, „Pictură”).

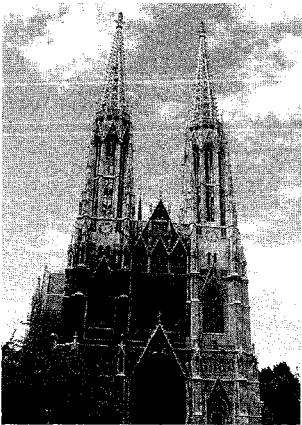
VIELÉ-GRIFFIN [viele-grifé], **Francis** (1863–1937), poet și dramaturg francez de origine americană. Adept și teoretician al versului liber. Lirică simbolistă („Lumina vieții”, „Vocea din lonia”, „Iubire sacră”). Drame în versuri („Focșii grădinarii”); poeme narrative inspirate de legendele germane și grecești.

VIENA (WIEN) [vi:n], capitala federală a Austriei, cu regim de land, situată în NE țării, la poalele dealurilor subalpine Wienerwald (Pădurea Vieneză), pe canalul Donau (o ramificație secundară a Dunării); 1,65 mil. loc.; 1,93 mil. loc. aglomerația urbană (2006). Important nod de comunicații internaționale: nod feroviar și rutier; port fluvial; aeroportul Schwechat (la 19 km E de oraș). Metrou. Pr. centru politic, economic, financiar-bancar, comercial, de învățământ, turistic al țării și unul dintre marile centre culturale europene, cu tradiție muzicală, în care au activat cei mai mari muzicieni ai lumii, printre care Mozart, Beethoven, Haydn, Schubert, Johann Strauss-fiul, Brahms, Mahler ș.a. La V. își au sediile Agenția Internațională pentru Energie Atomică și Organizația Națiunilor Unite pentru Dezvoltare Industrială (O.N.U.D.I.) și O.P.E.C. Ind. metalurgică, a constr. de mașini, petrochimică, electrotehnică, de preluc. a lemnului, hârtiei, textilă, farmaceutică, pielăriei și încălțămintei, mat. de constr., de preluc. a tutunului, mecanicii de precizie, alim. Prod. de instrumente muzicale (în special pian), de porțelanuri fine și de bijuterii. Prod. cinematografică. Două târguri internaționale. Festival anual pentru teatrul de varietăți (mai-iun.). Universitate (1365, cea mai veche universitate de limbă germană din Europa), cu o clădire renaștină. Universitate Tehnică (1815). Academie de Științe (1847); Academie de Arte Frumoase (1692), cu muzeul Albertina ce posedă o

valoroasă colecție de grafică. Muzeu de istorie, etnografie, al armurilor, al instrumentelor muzicale, de artă, de istorie naturală ș.a. Două orchestre simfonice (Wiener Philharmoniker 1830 și Wiener Symphoniker 1900). Operă de stat/Staatsoper, cu o clădire construită, în stil baroc, în anii 1861–1869, inaugurată la 25 mai 1869 cu opera „Don Giovanni” de Mozart. Clădirea operii a fost distrusă de bombardamentele din 1945, dar refăcută ulterior și redeschisă la 5 nov. 1955 cu opera „Fidelio” de Beethoven. Teatrul imperial/Burgtheater cu o clădire construită în anii 1874–1888. Bibliotecă Națională, situată în Palatul Hofburg, construit la începutul sec. 18 după planurile arhitectului Joseph Fischer von Erlach. Planetariu. Grădină botanică. Parcurile „Prater” (amenajat în 1896–1897), de distracții, „Donau”, „Burggarten”, „Volksgarten” (cu faimoase alei de trandafiri) ș.a. Renumitul bulevard „Ringstrasse” de 5 km lungime, mărginit de clădiri importante, printre care Opera, Palatul imperial, Palatul Hofburg, Primăria, Burgtheater, Parlamentul, catedrala Sf. Ștefan,

clădirea orchestrei filarmonice ș.a. Celebru hotel „Sacher”, renumit pentru prăjiturile vieneze ale cofetăriei sale. Monumente: catedrala gotică Sf. Ștefan/Stephansdom (sec. 14–1433, restaurată în sec. 18), cu un turn gotic, biserica Maria am Gestade, în stil gotic (1330–1414), Karlskirche, în stil baroc, construită în anii 1716–1737 după planurile arhitectului J. Fischer von Erlach, Peterskirche (1733) construită după planurile arhitectului Johann Lukas von Hildebrandt, Franciskanskirche (1603–1611, restaurată în sec. 18), Palatul imperial (sec. 13–19), Primăria/Rathaus, în stil neogotic (1872–1883), palatele „Belvedere” al prințului Eugeniu de Savoia, construit în anii 1700–1723, în stil baroc, după planurile lui J.L. von Hildebrandt, „Schönbrunn”, construit în stil rococo în anii 1680–1713 după planurile lui Fischer von Erlach (palatul și grădinile Schönbrunn au fost incluse din 1996 în Patrimoniul cultural universal), clădirea Parlamentului (1873–1883), Palat în stil secesion (1898), Turnul Televiziunii de 300 m înălțime ș.a. Turism. Centrul istoric al orașului este inclus (din 2001) în Patrimoniul cultural universal. Anticul *Vindobona*, castru roman (100 î.Hr.). În Ev. Med. menționat pentru prima oară în 881. De la mijlocul sec. 12, reședință a ducilor de Babenberg. În 1221 a primit statutul de oraș, iar în 1237 de oraș imperial liber. Asediat de turci (în 1529 și în 1683). Capitală a Sf. Imperiu Roman de Națiune Germană (1558–1806) și a Imp. Austriac al Habsburgilor (1806–1867). În 1694 și 1867 aici s-a aflat sediul Cancelariei aulice transilvane. În timpul Revoluției de la 1848–1849 a fost centrul luptei revoluționare din Austria. Între 1867 și 1918 capitala Austro-Ungariei, iar din 1918 a Austriei. Ocupată în mart. 1938 de trupele germane, V. a fost bombar-

dată frecvent de către Aliați în timpul celui de-al Doilea Război Mondial; eliberată de către armata sovietică la 13 apr. 1945. Între 1945 și 1955 s-a aflat sub ocupația comună a sovieticilor cu Aliații occidentali. Aici s-au semnat numeroase tratate și au avut loc congrese internaționale. La 23 iun. 1606 s-a semnat pacea dintre principele Ștefan Bocskay și Rudolf II de Habsburg, care punea capăt mișcării de eliberare antihabsburgice (1604–1606). Se recunștea independența principatului Transilvaniei, precum și unirea la acesta a trei comitate. — **Asediul din iul.-sept. 1683.** O puternică armată otomană (c. 150 000 de combatanți), în frunte cu marele-vizir Kara Mustafa, la cererea calvinilor unguri, a pornit asediul V., apărată cu eroism de Rüdiger von Stahremburg. La apelul papei Inocențiu XI, Ioan II Sobieski, regele Poloniei (1674–1696), în fruntea a c. 80 000 de combatanți, s-a angajat în lupta pentru despresurarea V. La 12 sept. 1683, Ioan Sobieski, susținut de ducele Carol de Lorena, cumnatul împăratului Lepold I de Habsburg, în urma unei îndelungate și sângeroase lupte au înfrânt decisiv pe asediatori, care au fost constrânși să se retragă, având grele pierderi. La acest asediu, în tabăra otomană se aflau domnii români Șerban Cantacuzino și Gheorghe Duca, precum și Mihail Apafi, principele Transilvaniei. Înfrângerea de la V. a marcat accentuarea declinului dominației otomane în E. Europei. — **Congresul de la ~ (sept. 1814 – iun. 1815)**, convocat în urma terminării victorioase a războaielor purtate de armatele statelor europene împotriva Franței napoleoniene. Actul final, semnat la 9 iun. 1815, cuprindea, între altele, următoarele hotărâri: Franța era redusă la granițele din 1792, Bourbonii erau restaurați în Franța, Spania și Regatul celor Două Sicilii; Austria obținea Galizia, Tirol, Triest, Dalmația, Stiria, Lombardia și Veneția, întărindu-și autoritatea în Italia. Prusiei i se consfințea anexarea unor terit. poloneze și obținerea părții de N a Saxoniei și a prov. Renania și Westfalia. Anglia își extindea Imp. colonial și lua în stăpânire Malta și ins. Ionice. Rusiei i se consfințea stăpânirea asupra Finlandei și anexarea Basarabiei, primind în același timp și terit. fostului ducat al Varșoviei (unde a creat „Regatul Poloniei”). Olanda primea Belgia, iar Danemarca Schleswig și Holstein. Piemontul lua denumirea de Regatul Sardiniei, mărindu-și terit. prin alipirea Savoiei și a Nisei. — **Dictatul de la ~ (2 nov. 1938)**, impus Cehoslovaciei

1.

2.

Vienna.

1. Catedrala

Sf. Ștefan

2. Muzeul de

Istorie Națională

de către Germania și Italia, prin care Ungaria anexa 12 mii km² din terit. Cehoslovaciei (S Ucrainei Subcarpatice și al Slovaciei) cu peste 1 mil. locuitori. — **Dictatul de la ~** (30 aug. 1940), hotărâre arbitrară impusă României de către reprezentanții Germaniei și Italiei la Viena, prin care partea de N a Transilvaniei (43 492 km² și 2,6 mil. locuitori în majoritate români) a fost predată Ungariei horthyste. — **Grupul de la ~**, grupare activă în anii '90 ai sec. 20; programul ei conținea reactualizarea poeziei moderniste austriece (indeosebi a *dadaișmului*). Membrii grupării — Konrad Bayer, Frederich Achleimer, Gerharh Rühm, Oswald Wiener — sunt considerați protagoniștii poeziei concrete de limbă germană.

VIENTIANE v. Viangchan.

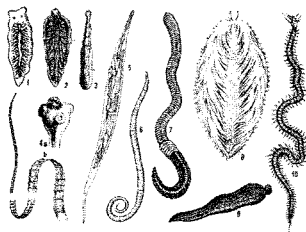
VIER¹ (< *vie*) s. m. Îngrijitor, păzitor al viei.

VIER² (lat. *verres*) s. m. 1. Porc necastrat. 2. Mistreț mascul.

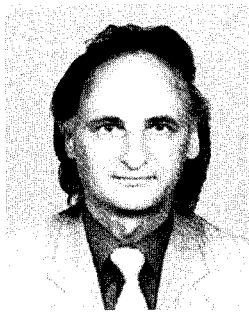
VIKANDT [fi:rkant], **Alfred Ferdinand** (1867–1953), sociolog german. Prof. univ. la Berlin. A contribuit la dezvoltarea sociologiei ca știință autonomă („Raporturi de putere și morala puterii”, „Familia, poporul și statul și modul lor de viață socială”, „Dicționar de sociologie”).

VIERMĂNȘ, -OASĂ (lat. *verminosus*) adj. Cu viermi; mâncat de viermi; găunos.

viermi

VIERME (lat. *vermis*) s. m. Nume dat unor nevertebrate cu simetrie bilaterală, cu corpul moale, alungit, lipsit de picioare, un sistem nervos foarte simplu, alcătuit din ganglioni cerebroizi anteriori din care pleacă cordoane longitudinale către extremitatea posterioară. Trăiesc în sol, în ape, sau ca paraziți ai plantelor și animalelor; sunt cuprinși în mai multe filumuri, ex. v. lați (platelminți), v. cilindrici (nematelminți) și v. inelați (anelide); (pop.) nume dat larvelor de insecte. ✧ *V. de mătase* = larva fluturului *Bombyx mori*, care produce

Grigore Vieru

gogoșile de mătase; se hrănește cu frunze de dud. *V. intestinali* = v. care trăiesc ca paraziți ai sistemului digestiv al omului și animalelor (ex. limbrici, tenii, oxiuri). 2. (**WORM**) [uə:m] (cuv. engl. „vierme”) s. n. (INFORM.) Tip de virus pe calculator creat să deregleze toate datele și să le modifice prin schimbarea unor caractere în cifre sau prin înlăturarea unor octeți din memoria calculatorului.

VIERMUI (< *vierme*) vb. IV intrans. A se mișca, a se foi neîncetat; a mișuna, a forfoti.

VIERMUIALĂ (< *viermui*) s. f. Faptul de a viermui; forfotă, mișcare neîncetată.

VIERORDT, Karl von (1818–1884), medic german, prof. la Univ. din Tübingen. Studii privind circulația sângelui și presiunea arterială. Contribuții la studiul experimental al modului de percepere a timpului.

VIERU, Anatol (1926–1998, n. lași), compozitor român. A dezvoltat orientarea neomodală (rezultate sistematizate în „Cartea modurilor”), apoi a adoptat tehnici aleatorii. Muzici complexe realizate cu un vocabular restrâns. Opere („Iona”, „Praznicul calicilor”), muzică vocal-simfonică

Anatol Vieru

(oratoriu „Miorița”), lucrări simfonice și concertante, muzică de cameră („Sita lui Eratostene”), muzică de film („Felix și Otilia”, „Întoarcerea lui Vodă Lăpușneanu”, „Iacob”).

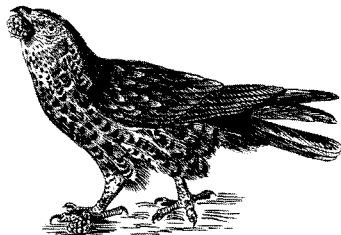
VIERU, Grigore (1935–2009, n. Pererăta, Basarabia), scriitor român. M. coresp. al Acad. (1993). Poezie abordând teme ca mama, patria, iubita, în care formula tradiționalistă în descendență folclorică și eminesciană se îmbină armonios cu formula expresionistă („Numele tău”, „Un verde ne vede”, „Hristos nu are nici o vină”, „Taina care mă apără”, „Rădăcina de foc”). Poezie pentru copii („Alarma”, „Muzicute”) și manuale școlare („Albinața”). Pe versurile lui s-au compus numeroase slagăre. Militant pentru impunerea limbii române ca limbă oficială și a grafiei latine în Republica Moldova.

VIERU, Igor (1923–1988, n. Cernoleuca, Basarabia), pictor și grafician român. Picturi de un lirism meditativ, scăldate într-o luminosită de reflex inconfundabil („Meșterul Manole”, „Câte ceva despre oameni și ape”, „Moara de la Cernoleuca”).

VIERU, Sorin (n. 1934, Iași), logician și filozof român. Contribuții în studiul silogisticii și al logicii deontice („Axiomatizări și modele ale sistemelor silogistice”, „Încercări de logică”). Eseuri pe teme filozofice și culturale. Traduceri.

VIERWALDSTÄTTER SEE [fi:rvalt(teterze:)] v. Lacul Celor Patru Cantoane.

viespar (2)

VIESPAR (< *viespe*) s. n., s. m. 1. S. n. Cuib de viespi. 2. S. m. Pasăre răpitoare de zi, din familia accipitride, de mărimea unei găini, cu penajul brun-cenușiu și cap cenușiu, coada lată cu trei dungi transversale închise la culoare (*Pernis apivorus*). Larg răspândit în Europa, în pădurile de foioase. Iernează în Africa. Cuibărește și în România; se hrănește cu viespi, albine, bondari și alte insecte. Specie ocrotită.

VIESPE (lat. *vespa*) s. f. Denumire dată unor insecte himenoptere, din diferite familii; solitare sau sociale, asemănătoare cu albinele, având, în general, la partea posterioară a abdomenului, un ac retractil prevăzut cu o pungă de venin sau un ovopozitor; larvele unor specii de v. sunt parazite pe omizi sau păianjeni; dintre acestea multe au un rol important în combaterea biologică a dăunătorilor. La alte specii larvele consumă diferite organe ale plantelor de cultură, producând pagube (v. prunelor, v. sămăburilor de prun, v. mărlui, v. ciresului, v. coacăzului, v. grăului etc.) sau atacă arborii din păduri (v. lemnului de rășinoase). Unele specii de v. determină formarea de gale pe diverse plante.

VIETATE (< *viu*) s. f. Ființă; vietuitoare.

VIET-CONG (pe numele adevărat *Viet Nam Cong San*), denumirea partizanilor Frontului Național de Eliberare din Vietnamul de Sud în războiul (1957-1975) împotriva forțelor guvernamentale și a aliaților săi americani.

VIETE [viet], François (1540-603), matematician francez. Unul din creatorii algebrei („Canon mathematicus”). A introdus litere pentru notarea necunoscutelor. A dat un algoritm pentru calculul numărului π cu ajutorul unui produs infinit. Lucrări de trigonometrie și astronomie.

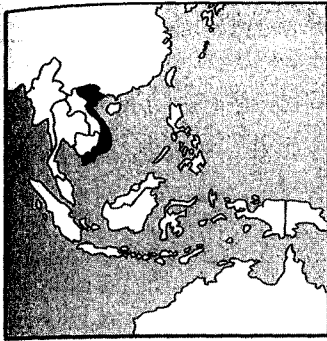
VIET-MINH (pe numele adevărat *Viet Nam Doc Lap Dong Minh Hoi*, Liga luptei pentru independența Vietnamului), organizație vietnameză, inițiată și condusă de comuniști, în frunte cu Ho Și Min (Hô Chi Minh), înființată în mai 1941 în scopul luptei pentru independență împotriva dominației franceze și a ocupației japoneze (din 1943). Și-a continuat activitățile și după eliberarea Hanoiului și proclamarea independenței Vietnamului și a Republicii Democratice Vietnam (1945), până în mart. 1951, când a fuzionat cu Lien Viet (creată în mai 1946), care i-a succedat. Membrii V.-M. au continuat lupta pentru independență și unificarea Vietnamului în diferite formule organizatorice până în 1975.

VIETNAM, Republica Socialistă ~ (Cong Hoa Xa Hoi Chu Nghia Viet Nam), stat în SE Asiei (pen. Indochina) cu largă ieșire (3 444 km) la M. Chinei de Sud (Marea de Est pentru vietnamezi), inclusiv golfulurile Siam (Thailandei) și Tonkin (Bak Bo); 331 041 km²; 84 155 874 loc. (2006). Limba oficială: vietnameza. Religia: budistă 66,7%, creștină 8,7% (romano-catolici 7,7%, protestanți 1%), Cao Dai și

Hoa Hao (noi grupuri religioase) 5,6%, alte credințe și ateii 19%. Capitala: Hanoi (*Há Nội*). Orașe pr.: Ho Și Min (Thanh Phô Hô Chi Minh), Haiphong, Đà Nang, Biên Hoa, Hue, Nha Trang, Cần Tho. Este împărțit în 59 provincii și 5 municipalități, grupate în 8 zone economice. Ocupând partea răsăriteană a pen. Indochina (c.1 650 km de la N la S și 50-600 km de la E la V), V. are un relief variat,

predominant muntos și deluros (platouri înalte), câmpiile reprezentând doar 20% din terit. Cele mai importante câmpii, devenite în timp mari reg. agricole dens populate, sunt dispuse oarecum simetric la „capetele” de N și S ale țării, fiind legate de prezența a două mari fl.: Hong Ha/Fluviul Roșu (1 183 km, dintre care 508 km pe terit. V.) în N și Mekong (4 500 km, 220 km în V.) în

S. Acestea au „construit” în timp întinse câmpii de acumulare, inclusiv două delte care avansează anual cu 60-100 m în detrimetrul mării. Între cele două mari câmpii se desfășoară (pe mai mult de 1 000 km) munți și podișuri colinare (Thái Nguyên, Dac Lac, Gia Lai, Cong Tum, Pleiku ș.a.) reprezentând partea răsăriteană a lanțului muntos Truong Son/Cordiliera Annamită (alt. max.: Ngoc Linh, 2 598 m). În partea de N a țării, dominând podișul înalt Hoang Lien Son (alt. c. 2 000 m) se află masivul muntos Fan Si Pan (3 143 m alt. max. din V.). Alte câmpii, mult mai restrânse, se întâlnesc în zona litorală, prioritar în zonele de vărsare ale râurilor ce coboară din reg. muntoasă; morfologia litorală este completată de țărmuri cu faleze, dezvoltate pe zeci de km, la contactul podișurilor cu marea. *Clima* este tropicală cu nuanțe musonice în jumătatea nordică, unde temperaturile lunare sunt ceva mai scăzute (16°-17°C în ian.); în schimb în jumătatea sudică temperaturile sunt ridicate tot timpul anului (peste 28°C); precipitațiile aduse de musonul de vară (mai-sept.) sunt abundente în zona montană și deluroasă din centrul V. (până la 4 000 mm/an) și mai reduse în restul țării (1 500-1 800 mm/an). Ele favorizează practicarea unei agriculturi intensive cu 2-3 recolte pe an. Reg. litorale sunt afectate periodic de furtuni tropicale și taifunuri. În afara celor două mari fluvii, *rețeaua hidrografică* mai cuprinde râuri scurte, dar cu debite bogate și potențial energetic ridicat: Ku Cung, Song Ma, Gianh, Song Ba ș.a. Regimul neregulat al râurilor este subliniat de creșterea în sezonul ploios a nivelului fl. Hong Ha și Mekong cu 6 m și respectiv 4 m, provocând mari inundații. Pădurile tropicale (completate de cele subtropicale în spațiile muntoase înalte), savana și mangrovele (în reg. litorale) sunt formațiunile vegetale dominante; în parte,

vegetația naturală a făcut loc culturilor agricole, pajiștilor secundare și terenurilor construite, densitatea populației în cele două câmpii apropiindu-se și chiar depășind 1 000 loc./km². *Fauna* este variată: maimuțe, rinocerul javanez, elefantul asiatic, ursul malaez, gaurul, păsări-rinocer, fazani, păuni ș.a. *Economie* socialistă, cu implementarea a tot mai multe elemente ale economiei de piață, V. a înregistrat începând cu 1986 ritmuri relativ înalte de creștere (5-9%). Resurse de subsol: huiilă, petrol și gaze naturale (cu deosebire din zăcămintele offshore identificate în largul deltei fl. Mekong), fosfați naturali, bauxită (locul 4 pe Glob la rezerve), cromite, ilmenit (minereu de titan), staniu, aur, zinc, tungsten, fier, plumb, molibden, caolin, gips, sare. Se produce: energie electrică (56,3% în hidrocentrale), oțel, cositor, autovehicule, tractoare, biciclete (2,9 mil., locul 6 pe Glob), vehicule comerciale, televizoare, îngrășăminte azotoase și fosfatice, amoniac, superfosfați, celuloză, hârtie, var și ciment, fire și țesături de bumbac, conf. și tricotațe, ulei de arahide și cocos, lapte, carne, zahăr, bere, piei tăbăcite ș.a. Agricultură rămâne pr. ocupație a populației, sectorul preponderent fiind cel vegetal (supr. irigată 3 mil. ha, 2002) și contribuie cu peste 40% la export. Pr. culturi sunt: orez (c. 1/2 din terenurile cultivate, 36,3 mil. t, 2005, locul 5 pe Glob), alte cereale, trestie de zahăr, arborele de cafea (990 mii t, 2005, locul 2 pe Glob), batate (locul 5 pe Glob), manioc, porumb, palmieri de cocos, arahide, ceai (locul 7 pe Glob), soia, bumbac, iută, susan, citrice, piper (95,7 mii t, 2004, locul 1 pe Glob), arborele de cauciuc, legume, cartofi, ananas, mango, banane. Se cresc efective însemnate de bovine, porcine (27 mil. capete, 2005, locul 4 pe Glob și 2 în Asia), bubaline, păsări de curte. *Pescuitul* dintre care peștele de apă dulce (locul 4 pe Glob), moluște și crustacee (locul 5 pe Glob) joacă un rol foarte important atât în aprovizionarea pieței interne cât și la export. *Infrastructura căilor de comunicație* cuprinde 2 652 km căi ferate, 222,2 mii km căi rutiere, 5 149 km căi navigabile interne, 1 197 km conducte magistrale, o flotă comercială cu 1,2 mil. t.r.b. (2005). Pr. porturi: Haiphong, Ho Si Min, Dá Nang. Există 44 aeroporturi, 6 dintre ele putând primi orice fel de aeronavă. *Turismul*, inexistent până în 1989 cunoaște o dinamică notabilă. Pr. zone și obiective: în N, actuala capitală Hanoi (numeroase

muzee, pagode - cea mai veche din sec. 11, temple - între ele Van Mieu/Templul Literaturii, sec. 14, vestigiile ale cetății Cồ Loa, Palatul Prezidențial (1906); orașul Hoa Lu (capitală a V. sub dinastia Dinh) cu mai multe sanctuare; complexul de pagode și peșteri din m-ții Huong Tich, cea mai renumită fiind Pagoda Parfumului. În partea centrală se impun complexul monumentelor din orașul Hue, devenit în 1802 capitală a V. unificat de către împăratul Gia Long (ce cuprinde citadela, comparată cu Orașul interzis din Beijing, mai multe palate și pagode, necropola imperială ș.a.) inclus (1993) în Patrimoniul cultural universal; partea veche a orașului Hoi An (excepțional de bine păstrat port comercial asiatic din sec. 16) inclus (1999) și el, în Patrimoniul cultural universal; tot în acest Patrimoniu este inclus (1999) și sanctuarul din orașul My Son, cu vestigiile din sec. 4-13; stațiunile balneoclimaterice Sam Son și Do San, Parcul Național Tam Dao; orașul Da Lat cu un complex de lacuri și cascade. În partea sudică orașul Ho Si Min (fost Saigon) cu numeroase pagode - Giac Lam (1744), Quan Am (1816), Phuoc Hai Tu/Pagoda Împăratului de Jad (1906), temple (Mariammam Hindu, sfârșitul sec. 19), catedrala Nôtre Dame (1877-1883) cu două turnuri de 40 m înălțime, muzee; orașul Nha Trang cu turnurile Po Nagar Cham (sec. 7-12), pagoda Song Son cu o statuie a lui Buddha. Au fost incluse (2004) în Patrimoniul natural universal G. Ha Long cu 775 din cele 1 969 ins. calcaroase și Parcul Național Phong Nha-Ke Bang, cu unul dintre cele mai valoroase exemple de relief carstic din Asia de SE. Moneda: 1 Đông = 10 Hao = 100 Xu. Export (2002): petrol brut, conf., pește, crustacee și moluște, încălț., orez, produse electronice. Pr. parteneri (2006): S.U.A. (21,2%), Japonia (12,3%), China (5,7%), Australia (9,4%), Germania (4,5%). Import (2002): echipamente industriale, produse petroliere, textile, conf. și produse de pielărie, produse siderurgice, îngrășăminte, motocicletă. Pr. parteneri: China (17,7%), Singapore (12,9%), Japonia (9,8%), Republica Coreea (8,4%), Thailanda (7,3%).

- *Istoric*. Primele formațiuni statale de pe terit. V. iau naștere în partea septentrională - regatele Âu Lạc (257 î.Hr.), apoi Nam Việt (207 î.Hr.). Între 111 î.Hr. și 939 d.Hr. V. este inclus, pentru un milen., ca prov. în Imp. Chinez. Din sec. 5 d.Hr., se răspândește, prin Asia de Sud-Est, religia budistă. Statul independent Dai

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

State	Suprafața (km ²)	Populația (2006)	Centrul ad-tiv
An Giang	3 406	2 210 359	Long Xuyên
Bac Giang	3 823	1 594 296	Bac Giang
Bac Kan	4 857	301 532	Bac Kan
Bac Lieu	2 526	820 120	Bac Lieu
Bac Ninh	808	1 009 779	Bac Ninh
Bà Rịa-Vung Tàu	1 982	926 344	Vung Tàu
Bên Tre	2 322	1 353 287	Bên Tre
Binh Dinh	6 025	1 566 308	Qui Nhon
Binh Du'ong	2 696	964 148	Thủ Dầu Một
Binh Phu'oc	6 857	809 489	Dong Xoai
Binh Thuan	7 828	1 162 953	Phan Thiet
Cà Mau	5 202	1 232 024	Cà Mau
Cần Thơ*	1 390	1 139 930	Cần Thơ
Cao Bang	6 691	518 901	Cao Bang
Dac Lac	13 085	1 737 621	Buon Me Thout
Dac Ngong	6 514	407 304	Gia Nghia
Đà Nẵng*	1 256	788 461	Đà Nẵng
Dien Bien	9 560	459 068	Dien Bien Phu
Đông Nài	5 895	2 214 794	Biên Hoa
Đông Thp	3 246	1 667 804	Sa Dec
Gia Lai	15 495	1 161 668	Play Cu
Ha Giang	7 884	683 491	Ha Giang
Hải Du'ong	1 649	1 722 450	Hải Du'ong
Haiphong*	1 526	1 803 435	Haiphong
Hà Nam	852	826 578	Phu Ly
Hanoi*	921	3 216 651	Hanoi
Ha Tay	2 192	2 543 496	Ha Dong
Ha Tinh	6 056	1 306 356	Ha Tinh
Hau Giang	1 608	796 899	Vi Thanh
Hoà Binh	4 663	820 368	Hoà Binh
Hưng Yên	923	1 142 674	Hưng Yên
Khanh Hoa	5 198	1 135 007	Nha Trang
Kiên Giang	6 268	1 684 634	Rach Gia
Kon Tum	9 615	383 110	Kon Tum
Lai Châu	9 059	319 910	Lai Châu
Lam Dong	9 765	1 179 216	Da Lat
Lang Son	8 305	746 391	Lang Son
Lao Cai	6 357	585 828	Lao Cai
Long An	4 491	1 423 143	Tân An
Nam Dinh	1 641	1 974 310	Nam Dinh
Nghe An	16 487	3 064 271	Vinh
Ninh Binh	1 384	922 582	Ninh Binh
Ninh Thuan	3 360	567 879	Phan Rang
Phú Thọ	3 520	1 336 612	Viet Tri
Phu Yen	5 045	873 259	Tuy Hoa
Quảng Bình	8 052	847 852	Dong Hai
Quảng Nam	10 407	1 472 663	Hoi An
Quảng Ngãi	5 138	1 295 608	Quảng Ngãi
Quảng Ninh	5 899	1 091 277	Hong Gai
Quảng Trị	4 746	625 838	Dong Ha
Sóc Trang	3 223	1 276 176	Sóc Trang
Son La	14 055	1 007 511	Son La
Tây Ninh	4 030	1 047 113	Tây Ninh
Thái Bình	1 545	1 865 359	Thái Bình
Thái Nguyên	3 543	1 127 170	Thái Nguyên
Thanh Hoa	11 116	3 680 418	Thanh Hoa
Thanh Phố			Thanh Phố Hồ
Hồ Chí Minh	2 095	6 106 017	Chi Minh
Thua Tien-Hue	5 054	1 143 518	Hue
Tiên Giang	2 367	1 717 427	My Tho
Tra Vinh	2 215	1 036 806	Tra Vinh
Tuyên Quang	5 868	732 256	Tuyên Quang
Vinh Long	1 475	1 056 992	Vinh Long
Vinh Phúc	1 371	1 180 418	Vinh Yen
Yên Bái	6 883	740 715	Yên Bái

* Municipalitate.

Viêt, cu prima dinastie vietnameză, se emancipează în 939 de sub autoritatea chineză, respinge încercările de cucerire ale mongolilor (sec. 13) și armatelor chineze (sec. 15), cucereste și anexează Regatul Champa (sec. 15) și colonizează treptat terit. V. până în reg. deltei fl. Mekong. Cucerirea franceză, inaugurată în 1858, prin ocuparea Da Nangului și, în 1859, a Saigonului, se încheie în 1884, prin instaurarea protectoratului francez asupra Cochinchinei (reg. meridională), Annamului (în centrul V.) și Tonkinului (în N) și includerea acestora, alături de Laos și Cambodgia, în Indochina Franceză (1887-1893). Liderul politic *Ho Si Min* (Hô Chi Minh) înființează, în 1930, Partidul Comunist din Indochina, care devine, în anii celui de-al Doilea Război Mondial, nucleul Frontului *Viêt-Minh* (1941), apoi al Armatei de Eliberare (1944), care luptă împotriva trupelor japoneze de ocupație. Profitând de înfrângerea Japoniei, Hô Si Min eliberează Hanoiul (19 aug. 1945) și proclamă aici, la 2 sept. 1945, Republica Democrată Vietnam. Încercarea Franței de a reinstaura vechea autoritate colonială declanșează, în 1945, „Războiul din Indochina”, în care Viêt-Minh, sprijinit de U.R.S.S. și R.P. Chineză, trece de la acțiuni de gherilă la operațiuni militare de amploare, soldate cu victoria de la Diên Biên Phu (7 mai 1954). La 1 iul. 1949, autoritățile franceze creează în partea de S a V. un stat cu capitala la Saigon, în frunte cu fostul împărat vietnamez Bao-Dai, stat inclus în Uniunea Franceză. Conferința internațională de la Geneva (apr.-iul. 1954) se încheie cu Acordurile din 20-21 iul. 1954, care scindează practic V. în două părți delimitate de paralela 17° lat. În N, Republica Democrată Vietnam, un stat comunist, în frunte cu Hô Si Min, sprijinit nemijlocit de U.R.S.S. și R.P. Chineză, în S, Republica Vietnam, cu reședința la Saigon, un stat condus inițial de minoritatea catolică, profund anticomunist, avându-l în frunte pe dictatorul Ngo Dinh Diem (1955-1963), sprijinit financiar de către S.U.A. Mișcarea *Viêt-Cong* de gherilă împotriva regimului filo-american din V. de Sud, sprijinită de regimul comunist de la Hanoi, se extinde după 1957 și se constituie într-un Front de Eliberare (1961), apoi într-un Guvern Revoluționar Provizoriu al Republicii Vietnamul de Sud (1969). În condițiile generalizării războiului din V. de Sud, S.U.A. trimit, în 1961, primele unități speciale, pentru a participa apoi, din 1965, nemijlocit cu trupe la operațiunile

militare (în 1969, pe terit. sud-vietnamez se aflau 542 000 de soldați americani) și, din 1964, la efectuarea de bombardamente navale și aeriene asupra R.D. Vietnam. Sporirea numărului de soldați americani și ai aliaților lor provoacă o rezistență acerbă a armatei nord-vietnameze și o escaladare a operațiilor militare. Convorbirile de pace de la Paris (1968–1973) se încheie la 27 ian. 1973 cu semnarea Acordului de armistițiu între R.D. Vietnam, Guvernul Revoluționar Provizoriu al Republicii V. de Sud, S.U.A. și administrația de la Saigon, prin care se hotărăște încetarea focului și dreptul la autodeterminare al poporului din Vietnamul de Sud. După încheierea retragerii trupelor americane din V. de Sud (29 mart. 1973), forțele comuniste, încalcând acordurile încheiate, reiau, la începutul anului 1975, ofensiva generalizată în S, care are ca urmare prăbușirea regimului Nguyen Van Thieu (seful statului sud-vietnamez între 1965 și 1975) și cucerirea, la 30 apr. 1975, a orașului Saigon (rebotezat ulterior Hô Chi Minh). Pentru prima dată după 1945, terit. întregului V. este reunificat sub o unică autoritate. Cei 30 de ani de război provoacă 3 mil. de morți militari și civili vietnamezi și 58 000 de militari americani, precum și distrugerii materiale incalculabile. La 2 iul. 1976, Adunarea Națională proclamă Republica Socialistă Vietnam, stat socialist, independent, liber și unitar. Membru al O.N.U. (20 sept. 1997). R.S. Vietnam contribuie direct la victoria forțelor comuniste Pathet Lao, în războiul civil din Laos (1975), și participă cu trupe la ofensiva împotriva Kampuchiei, care se încheie la 7 ian. 1979 prin cucerirea orașului Phnom Penh și izgonirea regimului totalitar comunist condus de *Pol Pot*; trupele vietnameze se vor retrage abia în 1989 din Cambodgia. Un conflict de frontieră opune, în febr.–mart. 1979, R.S. Vietnam – R.P. Chineze. Politica guvernului comunist de la Hanoi după unificarea țării duce, timp de aproape două decenii, la izolare internațională (invadarea Cambodgiei este condamnată de O.N.U.) și stagnare economică. S.U.A. ridică în 1994 embargoul decretat în 1975 împotriva V., iar la 6 aug. 1995 sunt restabilite relațiile diplomatice cu V. În 28 iul. 1995, V. devine al 7-lea membru al A.S.E.A.N. Adoptând modelul chinez, V. trece la o economie de piață, păstrând totodată rolul hegemon al Partidului Comunist în societate. Noua Adunare Națională, aleasă la 20 iul. 1997, desemnează,

la 17 sept. 1997, un nou șef al statului în persoana lui Trán Duc Luong (reales în 2002) și, la 24 sept. 1997, un nou prim-min. – Phan Van Khai (reales în 2002). Plenara C.C. al Partidului Comunist din dec. 1997 îl alege pe gen. Le Kha Phieu ca secretar general al partidului. Congresul IX al Partidului Comunist (apr. 2001) alege în funcția de secretar general al partidului pe fostul președinte al Adunării Naționale, Nong Duc Manh, care-și propune modernizarea economiei socialiste orientate spre piață, reducerea birocrăției și lupta împotriva corupției. Cu un ritm de creștere de 7-8% al P.I.B. V. s-a situat pe locul doi în Asia de Est în 2003–2004. La 24 iun. 2006 Adunarea Națională îl desemnează pe Nguyen Minh Triet ca președinte, iar acesta îl numește pe Nguyen Tan Dung ca șef al guvernului.

VIENTAMEZ, -Ă (< n. pr. *Vietnam*) s. m. și f., adj. I. S. m. și f. (La m. pl.) Popor care s-a constituit ca națiune pe terit. Vietnamului. Mai trăiesc în Cambodgia, Thailanda, Laos. De religie budistă și catolică. ♦ Persoană care aparține acestui popor sau este originară din Vietnam. II. Adj. Care aparține Vietnamului sau vietnamezilor, referitor la Vietnam sau la vietnamezi. ♦ (Substantivat, f.) Limba vorbită de vietnamezi. Face parte din familia austroasiatică ramura mon-khmer. Alfabetul latin a fost introdus în sec. 17 de misionari romano-catolici, larg adoptat în sec. 20. Se estimează că este prima limbă a peste 85 mil. loc.

VIEȚUI (< *viață*) vb. IV intranz. A fi viu; a trăi, a exista. ♦ A conviețui. ♦ A locui într-un anumit loc; a-și duce viața într-un anumit fel.

VIEȚUIRE (< *viețui*) s. f. Faptul de a viețui; existență, trai. ♦ Mod, fel de viață.

VIEȚUIȚOR, -OARE (< *viețui*) adj. Care viețuiește; care este în viață; viu. ♦ (Substantivat, f.) Ființă, viete.

VIEUXTEMPS [viõtă], **Henri** (1820–1881), violonist și compozitor belgian. Unul dintre cei mai apreciați instrumentiști ai sec. 19. Autor a peste 40 de concerte de vioară.

VIEZURE (cuv. autohton) s. m. Mamifer omnivor din familia mustelide răspândit în Europa, Siberia și E. Asiei, având blana aspră, cu peri lucioși, de culoare gălbuie la rădăcină, neagră la mijloc și cenușie-deschisă la vârf (*Meles meles*). Abdomenul și membrele sunt negre. Pe cap prezintă o dungă albă lată, mărginită de câte o bandă

viezure

neagră de o parte și de alta a capului, întinsă de la nas până la urechi, urmată de câte o bandă albă laterală. Atinge 56–80 cm lungime și 10–16 kg greutate; coada este scurtă, cenușie. își sapă vizuini cu mai multe intrări, în care se ascunde în timpul zilei. larna v. din N Europei și Siberia hibernează; în România sunt activi tot timpul anului. Părul de v. este folosit pentru perii și pensule. Este înrudit îndeaproape cu bursucul american (*Taxidea taxus*). Sin. **bursuc**.

VIFOR (< sl., bg., scr.) s. n. Vânt puternic, furtună mare (cu ninsoare); viscol, vifornită.

VIFORĂȚA, mănăstire de maici situată în satul omonim din com. Aninoasa, jud. Dâmbovița, la 4 km N de Târgoviște. Biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii V. a fost construită în anii 1530–1532 prin grija domnului Vlad Țepeș și refăcută în întregime de Matei Basarab în 1635. În anii 1712–1713, Maria Brâncoveanu a construit zidul de incintă și câteva chilii și a refăcut picturile murale ale bisericii. Complexul monahal (reparat în 1914, 1960, 1977 și 1990) posedă un muzeu cu colecții de obiecte de cult și de artă religioasă.

VIFORNIȚĂ (< *vifor*) s. f. Vifor.

VIFORȘ, -OASĂ (< *vifor*) adj. Furtunos, vijelios; care aduce vifor. ♦ Fig. (Despre oameni) Aprig, năvalnic, impetuos.

VIGANÒ, Salvatore (1769–1821), dansator și coregraf italian. Prof. de balet la Scala din Milano (din 1813). Unul dintre primii coreografi care a recurs la muzica clasică. A compus, între altele, baletele: „Prometeu”, „Titanii”, „Mirra”, „Husiții”.

Vincent du Vigneaud

VIGÉE-LEBRUN [vije læbrō], **Élisabeth** (1755–1842), pictoriță franceză. Portrete ale unor femei celebre („Maria Antoaneta”, „Doamna de Staël”). Memorialistică („Amintiri”). Reprezentată în Muzeul Național de Artă al României.

VIGILENT, -Ă (< fr., lat.) adj. Care manifestă sau denotă vigilență.

VIGILENȚĂ (< fr., lat.) s. f. Atenție încordată; atitudine de observare atentă a ceea ce se întâmplă în jur; supraveghere susținută, grijă.

VIGILITATE (s) lat. *vigilia* „veghe”) s. f. (PSIH.) Stare de *veghe* (I), care îi permite subiectului să fie pregătit să reacționeze la diferiți stimuli. Nivelul de *v.* variază de la un individ la altul și în diferite momente ale zilei și este influențat de diverse substanțe medicamentoase și de alcool. Unele leziuni ale creierului determină tulburări de *v.* (de ex. confuzie).

VIGNEAUD [vi:niou], **Vincent du** (1901–1978), biochimist american. Prof. univ. la Urbana (Illinois) și la Univ. Cornell. A realizat sinteza în laborator a hormonilor *vasopresina* și *ocitocina* (1953). Premiul Nobel pentru chimie (1955).

VIGNOLA [viñŋola], **Giacomo da (Jacopo Barozzi, zis ~)** (1507–1573), arhitect și teoretician de artă italian. Reprezentant al Renașterii târzii. Pornind de la studiul arhitecturii romane, a formulat o serie de principii teoretice, pe care le-a aplicat în construcțiile sale, mărețe și severe; palatul Farnese de la Caprarola, biserica Il Gesù din Roma. Între 1541 și 1543 a lucrat la palatul de la Fontainebleau. A elaborat tratatul „Regula celor cinci ordine ale arhitecturii”.

Alfred Victor conte de Vigny

VIGNY [viñi], **Alfred Victor conte de** (1797–1863), scriitor francez. Reprezentant de seamă al romantismului. Poeme filozofice („Poeme antice și moderne”, „Eloa”, „Muntele Măslinilor”, „Mânia lui Samson”, „Destinele”), proză („Servitute și măreție militară”, „Cinș-Mars”, „Stello”), drame („Chatterton”) axate pe tema singurătății geniului, văzut ca o ființă superioară și destinată să trăiască izolat și neînțeleasă de societate, a refuzului de a accepta lumea și viața așa cum sunt și a resemnării sale pline de demnitate. Pagini autobiografice („Jurnalul unui poet”), traduceri din Shakespeare.

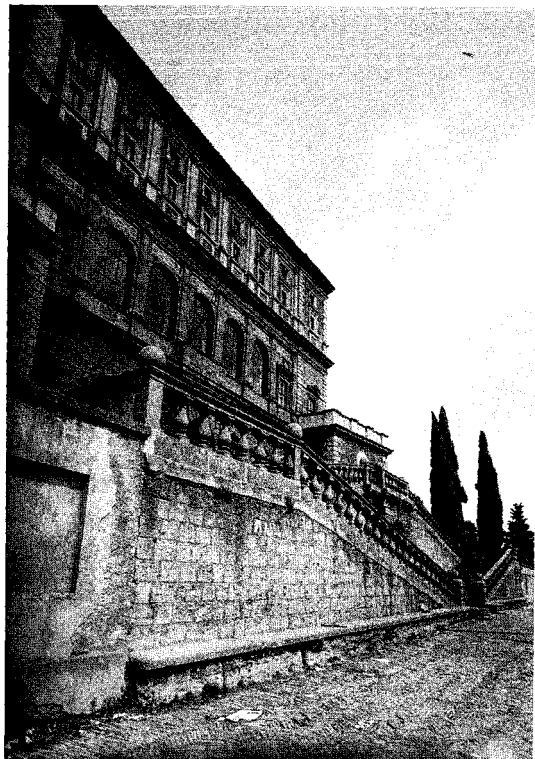
VIGO [vigo], oraș în NV Spaniei (Galicia), la golful (*rias*) omonim al Oc. Atlantic, la 130 km SSV de orașul La Coruña și la 15 km de granița cu Portugalia; 293,2 mii loc. (2006). Port comercial și de pescuit. Aeroport. Șantier naval. Ind. metalurgiei feroase și a aluminiului, a constr. de mașini, a mat. de constr., pielăriei, hârtiei, sticlăriei, ceramicii, de prelucr. a lemnului și a peștelui, cosmeticii, textilă și alim. (zahăr, lichior). Pescuit de ton și de sardele. Rafinărie de petrol. Castel (sec. 10, reamenajat în sec. 17). Turism.

VIGO, Jean (1905–1934), regizor francez de film. Mare maestru al filmului poetic, intră în istoria cinematografului cu doar trei opere considerate a fi capodopere: „A propos de Nice”, „Nota zero la purtare”, „Atalanta”.

VIGOARE (< fr., lat.) s. f. Forță fizică, putere (de acțiune); energie vitalitate. ♦ Loc. *în vigoare* = (despre legi, dispoziții etc.) valabil în perioada respectivă. ♦ (GENET.) *V. hibridă* = heterozis.

VIGONIE (< fr.) s. f. 1. Vicunia. 2. Fibră textilă din amestec de lână cu bumbac, care imită lâna de vicunia.

VIGUROS, -OASĂ (< fr.) adj. Plin de vigoare; puternic (1), robust.

Giacomo da Vignola.
Palatul Farnese

VILE SATU MARE, com. în jud. Satu Mare, situată în C. Aradului, pe canalul Homorod și pe văile pâraielor Pârâu Nou și Pârâu Sărat; 3 245 loc. (2008). Centru viticol și pomicol. Centru de cusături populare (satul Meșița). În satul **V.S.M.** se află o biserică reformată (1839–1862), iar în satul Tătărești, biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1814). Poieni cu narcise și lalele peștrițe în satul Tătărești.

VIȘOARA 1. Com. în jud. Bihor, situată în depr. omonimă, pe râul Inot; 1 369 loc. (2008). Viticultură. Până la 1 ian. 1965, satul și com. **V.** s-au numit **Pătal** (menționat documentar în 1355 cu numele *Pachal*). **2.** Com. în jud. Botoșani, situată în NE C. Jijiei Superioare, pe râul Volovăț; 2 176 loc. (2008). Până la 1 ian. 1965, satul și com. **V.** s-au numit **Bivolul Mare**. **3.** Com. în jud. Cluj, situată în SV C. Sârmașului, pe râul Arieș, la confl. cu Valea Largă; 5 917 loc. (2008). Viticultură. Creșterea bovinelor. Rezervația naturală „Dealul cu Fluturi” cu vegetație de stepă (*Stipa pulcherrima*, *S. lessingiana*) o plantă endemică în România (*Astragalus exscapus* ssp. *transilvanicus*), specii rare de fluturi și alte insecte. Satul **V.** este atestat documentar în 1318, iar satul Urca în 1289. **4.** Com. în jud. Mureș, situată în pod. Târnavelor, pe râul Domald; 1 702 loc. (2008). Pomicultură. Până la 1 ian. 1965, satul și com. **V.** s-au numit **Hundorf** (menționat documentar în perioada 1367–1368). Biserici evanghelice în satele Ormeniș (sec. 15) și **V.** (sec. 16–17, cu turn din 1786). **5.** Numele, până în 4 oct. 2002, al com. Alexandru cel Bun, situată în jud. Neamț la poalele de SE ale m-ților Stânișoarei și cele nordice ale m-ților Goșmanu, pe râul Bistrița. Haltă de c.f. (în satul Alexandru cel Bun). Expl. și prelucr. lemnului. Sanatoriul T.B.C. (din 1909), în satul Bisericanii. În arealul satului **V.** (azi satul Alexandru cel Bun) a fost descoperit un tezaur monetar alcătuit din peste 800 de drahme grecești emise de orașul Dyrhachium. În satul Bistrița, la poalele dealului Cetățuia, se află **mănăstirea Bistrița**. **6.** Com. în jud. Teleorman, situată în S C. Boian, pe stg. râului Călmățui; 2 037 loc. (2008). În satul **V.**, atestat documentar în 1741, se află biserica Sf. Nicolae (începutul sec. 19). **7.** Com. în jud. Vaslui, situată în zona colinelor Fălcuului; 2 040 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul Halta Dodești). Nod rutier. Până la 1 ian. 1965, satul și com. **V.** s-au numit **Băsești** (mențio-

nat documentar în 1463). Centru de cojocărit (în satul Valeni). Bisericile din vătuci Sf. Nicolae (1752) și Adormirea Maicii Domnului (1825), în satele Viltotești și Dodești.

VIITOR, -OARE (< *veni*) adj., s. n. **I.** Adj. Care vine după momentul de față, care va exista, va apărea, se va întâmpla etc. într-o perioadă următoare. ✧ *Viață* v. = (în concepțiile religioase) viața de dincolo de moarte, din lumea de apoi. (LINGV.) *Timp* v. (și subst., n.) = timp care exprimă o acțiune ce se va petrece într-un moment ulterior celui în care se vorbește. **II.** S. n. **1.** Timpul care urmează prezentului; viitorime. ✧ Loc. *Pe* (sau *în*) *viitor* = de acum înainte. **2.** Situație, stare care urmează să fie; perspectivă. ✧ Loc. (*Plin*) *de viitor* sau *cu viitor* = cu (mari) perspective de dezvoltare. ✧ Expr. *A avea viitor* = a avea șanse de reușită în viață, a-l aștepta o carieră strălucită.

VIITORIME (< *viitor*) s. f. **1.** Viitor (**II** 1). **2.** Oameni din viitor (**II** 2); posteritate.

VIITOROLOGIE (< *viitor*) s. f. Știința viitorului; futurologie. *V. prospectivă*.

VIITORUL, cotidian, oficios al Partidului Național-Liberal. Înființat în 1907, la București, de către Vintilă Brătianu și I.G. Duca. Și-a suspendat apariția în 1938 și a reapărut din 1944 până în 1946. După 1990 a apărut o serie nouă.

VIITURĂ (< *veni*) s. f. **1.** Creștere bruscă a nivelului apei dintr-un râu, provocată de căderea unei ploii torențiale, de topirea rapidă a zăpezii într-o parte a bazinului acestuia, de ruperea unui baraj (natural sau artificial). Se propagă în aval sub forma unei unde de viitură și poate provoca inundații. **2.** Mâl, bolovani, pietriș etc. adus de apele curgătoare când se revarsă.

VIJAYANAGAR, stat medieval hindus (1336–1664), situat în subconținutul indian, la S de fl. Krishna. Întemeiat în 1336 de frații Harihara și Bukka, ca urmare a luptei populației hinduse din S împotriva dominației Sultanatului de Delhi. A devenit un mare imp. care, timp de două sec., a servit ca barieră împotriva atacurilor musulmane venite din N. Capitala la Vijayanagara („Orașul victoriei”) (azi ruinele sale se află în local. Hampi, în SV statului Andhra Pradesh). Cel mai de seamă conducător al statului a fost Krișnadevaraya, din dinastia Tuluva, în timpul domniei căruia (1509–1529) imp. cunoaște apogeul puterii politice și

expansiunea terit. maximă. Imp. **V.** a fost un important centru al culturii brahmane și al artei dravidiene. În 1565, odată cu grava înfrângere suferită în lupta de la Krishna-Bannhatti (cunoscută ca lupta de la Talikota) (25 ian.) din partea forțelor armate coalizate ale sultanatelor Bijapur, Bidar, Ahmadnagar și Golkonda, orașul-capitală a fost distrus, Imp. **V.** s-a fărâmițat, iar formațiile statale successorale au intrat într-un declin iremediabil.

VIJAYAWĀDA [vidʒəiəvadə], oraș în SE Indiei (Andhra Pradesh), situat pe fl. Krishna, la 250 km ESE de Hyderabad; 825,4 mii loc. (2001). Port fluvial. Nod feroviar. Centru comercial și religios hindus (pelerinaj). Ind. siderurgică, a mat. de constr. (ciment), farmaceutică, a jucăriilor și alim. Muzeu, cu un magnific Buddha din granit negru. Numeroase temple. Vechiul nume: *Bezavada*.

VIJELIE (< *vājā*) s. f. Vânt puternic, însoțit de obicei de precipitații și uneori de descărcări electrice; furtună, vifor. ✧ Fig. *Mânie dezlănțuită; furie*.

VIJELIOS, -OASĂ (*vijelie*) adj. **1.** Ca vijelia, năvalnic; băntuit de furtuni, de vijelii. **2.** Fig. Aprig, violent, impetuos.

VIJLA v. *Vizsla*.

VIJOLI, Aurel (1902–1981, n. Recea, jud. Brașov), economist și om politic român. Guvernator al Băncii Naționale și ministru adjunct de Finanțe (1948–1952). A condus întregul proces de transformare a sistemului bancar capitalist, adaptându-l la noul sistem, inclusiv prin stabilizările monetare din 1947 și 1952. Învinuit de comuniști de „deviere de dreapta”, a fost arestat (1952–1954). Reabilitat ulterior.

VIKING, program american de sonde spațiale automate, destinat explorării planetei Marte lansat de N.A.S.A. (20 aug. și 9 sept. 1975). Cele două sonde au atins planeta la 20 iul., respectiv 3 sept. 1976 și au funcționat prima până în nov. 1982 și a doua până în apr. 1980. Cu acest prilej au fost efectuate cercetări privind atmosfera și suprafața planetei, s-au căutat posibile forme de viață și au fost trimise pe Pământ poze color a mari suprafețe.

VIKINGI (< fr.) s. m. pl. v. normanzi.

VILA v. *Port Vila*.

VILAIET (< tc.) s. n. (în Imp. Otoman) Unitate terit. condusă de un *valiu*.

VILAKAZI, Benedict Wallet (1906–1947), scriitor sud-african de limbă zulu. Romane evocând istoria poporului său ori viața unor mari personalități („Noma nini”, „Nje-nem-pela”). A înnoit formele de expresie poetică („Poeme zulu”). Lucrări teoretice („Concepția și dezvoltarea poeziei în zulu”).

VILANELĂ (< fr., it. *villano* „țăran”) s. f. 1. (MUZ.; în sec. 15–16) Formă a muzicii vocale cu caracter dansant originară din Neapole și Veneția cultivată de Luca Merenzio (1553–1599), *Orlando de Lasso* ș.a. 2. Scurtă poezie pastorală. Printre promotorii ei *J. Du Bellay* și *Jean Passerat* (1534–1602). A renăscut în sec. 19 prin *Lecomte de Lisle*, *Maurice Rollinat* (1846–1903) ș.a.

VILAR [vilaːr], **Jean** (1912–1971), actor și regizor francez de teatru. A condus (1951–1963) Teatrul Național Popular. Spectacole caracterizate printr-o mare sobrietate și simplitate, promovând ideea de teatru accesibil tuturor categoriilor sociale („*Macbeth*”, „*Mutter Courage*”, „*Viața lui Galliei*”). Inițiator (1947) al festivalului de la Avignon. Roluri ocazionale în filme („*Portile nopții*”, „*S-a făcut dreptate*”, „*Aventurile lui Till Buhogindă*”).

VILA VELHA, oraș în E Braziliei (Espírito Santo), pe țărmul G. Espírito Santo, la 10 km SSE de orașul Vitória; 396,5 mii loc. (2007). Fabrică de ciocolată. Mănăstirea Maica Domnului de Penha (sec. 16). Fundat în 1535; oraș din 1896.

VILĂ (< lat., fr., it.) s. f. 1. (în Roma antică) Reședință rurală a marilor proprietari de sclavi; ulterior, locuință luxoasă a aristocrației romane, căpătând în Italia din epoca Renașterii un aspect voit rustic. 2. (în Ev. Med.) Denumire dată unor forme de așezări: obșteea țărănească, satul liber, satul dependent, domeniul stăpânului feudal, și uneori, centrul urban. 3. Locuință luxoasă (înconjurată de grădină).

VILBROCHEN (< fr.) s. n. (TEHN.) Arbore cotit (2).

VILCABAMBA, Cordillera de ~, lanț muntos andin, în partea central-sudică a statului Perú, în V Cordillerei Oriental, extins pe 260 km pe direcție NV-SE, între văile râurilor Apurimac la V și Urubamba la E. Alt. max.: 6 271 m (vf. Salcantay).

Francisco Villa

VILDE, Eduard (1865–1933), romancier și dramaturg eston. Proză cu tematică critică socială, în care evocă pe un ton dramatic sărăcia poporului său și mișcările țărănești din Estonia de la mijlocul sec. 19 („*Războiul din Mahtra*”, „*Într-o țară flământă*”). Romane psihologice („*Lăptarul din Mäküla*”); teatru („*Spiriduşul*”).

VILEGIATURĂ (< fr.) s. f. Petrecere a unei perioade de timp (vacanța sau concediul de odihnă) la țară sau într-o stațiune balneoclimaterică.

VILEGIATURIST, -Ă (< *vilegiatură*) s. m. și f. Persoană care își petrece o perioadă de timp în vilegiatură.

VILICHININĂ s. f. (BIOCHIM.) Hormon secretat de mucoasa duodenală în timpul procesului de digestie, care stimulează mișcarea vilozităților intestinului subțire.

VILIT s. n. Material obținut prin aglomerarea carburii de siliciu în șerlac sau în soluție de *rășină epoxi* în acetonă, folosit la confecționarea rezistoarelor neliniare pentru descărcătoare electrice cu rezistență variabilă.

VILIU, râu în E Federației Ruse, în Republica Saha, în partea central estică a Siberiei, afl. stg. al fl. Lena; 2 650 km; supr. bazinului hidrografic: 491 mii km². Izv. din Platoul Central siberian, are un curs meandrat și confluează cu Lena la c. 320 km NV de Iakutsk. Navigabil pe 1 448 km. În bazinul său se expl. diamante (la Mirnî, Aikal, Udahnî). Pe cursul mijlociu se află lacul de acumulare al hidrocentralei Cerņişevski.

VILKIŢKI, 1. Boris Andreevici (1885–1961), explorator și om de știință rus. Din 1920 s-a stabilit în Marea Britanie. A studiat (1913–1915) hidrografia reg. arctice ale Siberiei. A realizat (1915)

prima traversare a Drumului Maritim de Nord. 2. Str. în Oc. Arctic, la N de pen. Taimîr pe care o separă de ins. Bolşevik. Face legătura între Marea Laptev la E și Marea Kara la V. Lungime: 104 km; lățime: 55 km; ad. max.: 32 m. Acoperită cu gheturi.

VILLA [bija], **Francisco** zis **Pancho** (pe numele adevărat *Doroteo Arango*) (1878–1923), revoluționar mexican. Conducător al mișcării țărănești armate din N Mexicului în timpul Revoluției din 1910–1917. Detașamentele lui au constituit, împreună cu cele ale lui *E. Zapata*, principala forță a Revoluției, ocupând (1914) Ciudad de México. Conducător al mișcării țărănești, a fost înfrânt în 1920. Asasinat. Erou legendar al Mexicului.

VILLACH [vilah], oraș în S Austriei (Carintia), pe Drava, la V de Klagenfurt; 58,2 mii loc. (2006). Nod feroviar. Ind. textilă și a hârtiei. Metalurgia nerafoaselor; constr. de mașini; prelucr. lemnului. Stațiune balneoclimaterică cu ape termale radioactive. Biserica Sankt Jakob (sec. 14–15). Așezare romană *Bilachinum*, a intrat în componența episcopatului de Bamberg, apoi a Austriei. Lângă V. Maximilian de Habsburg a învins oștile otomane (1492).

VILLAFRANCA DI VERONA, localit. în NE Italiei (Veneto) la 15 km SV de Verona; 31,6 mii loc. (2007). Aeroport. Ind. mătăsii, mobilei, încălțăminte și alim. Aici, în urma luptei de la *Sofferino*, s-au încheiat Preliminariile de la V. di V. (12 iul. 1859), care au pus capăt Războiului franco-sardo-austriac. Tratatul prevedea: cedarea Lombardiei către Franța, care, la rândul ei, o dădea Regatului Sardiniei; restaurarea suveranilor din Parma, Toscana și Modena, iar Veneția rămânea sub controlul Austriei ș.a. Deși naționaliștii italieni au condamnat hotărârile de la V. di V., ele au marcat începutul unificării Italiei sub egida Piemontului. Preliminariile de la V. di V. au fost ratificate prin Tratatul de la Zürich (nov. 1859).

VILLAFRANCHIAN, denumire a părții de început a Cuaternarului, reprezentată prin depozite continentale (fluvio-lacustre, lacustre și proluviale) cu resturi de mamifere din genurile *Elephas*, *Bos* și *Equus*. În multe depozite trecerea de la Romanian la V. este continuă, de aceea acest interval este adesea analizat în ansamblu (Romanian superior – Pleistocen inferior), V. fiind

considerat uneori o etapă de tranziție de la mediul pliocen la cel cuaternar, marcată de un început de răcire a climei și de dispariția treptată a vegetației și faunei de tip subtropical. În România a constituit etapa de definitivare a piemonturilor pericarpice; în C. Română și C. de Vest se mai păstrau unele suprafețe lacustre. Denumirea provine de la local. italiană Villafranca d'Asti.

VILLAHERMOSA [bija ermoșă], oraș în SE Mexicului, în istmul Tehuantepec, centrul ad-tiv al statului Tabasco, situat pe Río Grijalva, la 80 km de țărmul G. Campeche al G. Mexic; 558,5 mii loc. (2005). Aeroport. Port comercial. Nod feroviar. Expl. și prelucr. petrolului. Ind. textilă, de prelucr. a lemnului (cherestea) și a tutunului, cosmeticii și alim. Universitatea Autonomă „Benito Juárez” (1959). Muzeu de arheologie și antropologie. Catedrală (1614). Fundat în 1596 cu numele *Villa Felipe II*, după care a purtat numele de *San Juan Bautista* până în 1915.

VILLA-LOBOS [vila-lobus], Heitor (1887–1959), compozitor, pianist, dirijor și folclorist brazilian. Muzică în care transfigurează folclorul brazilian, orientată spre universalitate („Bachianas brasileiras”, „Chôros”). Creație multiformă (aproape 1 000 de piese). Lucrări orchestrale (simfonii, poeme simfonice), balet, opere, melodii. Activitate pedagogică.

VILLANI [vila:ni], Giovanni (c. 1275–1348), bancher și cronicar florentin. A elaborat „Cronica Florenței”, vastă istorie a cetății de la origini până în 1348. Activ în viața economică și politică a Florenței.

VILLANOVA, cultură din prima Epocă a fierului din Italia (900–500 î.Hr.), denumită astfel după satul Villanova, aflat în apropierea orașului Bologna, unde a fost descoperit (1853) un cimitir de incinerare caracteristic acelei epoci. Prima civilizație din Pen. Italică cu caracteristici urbane. În sec. 6 î.Hr. s-a împlinit cu civilizația etruscă.

VILLANUEVA [bilanueba], Carlos Raúl (1900–1975), arhitect venezuelan. Exponent al funcționalismului (cartierul „El Paraiso”, clădiri în campusul universitar, Stadionul olimpic, Facultatea de arhitectură – toate la Caracas). A fondat și a condus Societatea Arhitecților din Venezuela.

VILLANUEVA [bilanueba], Juan de (1739–1811), arhitect spaniol. Reprezentant al neoclasicismului.

Heitor Villa-Lobos

Protagonist al neoclasicismului. A construit cele două „casite” din complexul Escorial, Muzeul Prado (începând din 1785), Academia de Istorie (1788), Observatorul Astro-nomic (1790) – la Madrid.

VILLARD de Honnecourt [vilăr de onku:r] (mijlocul sec. 13), arhitect și desenator francez. Celebru prin albumul său de crochiuri, care conține planuri de arhitectură, mașini de război, scene religioase etc. A colaborat la construcția catedralei din Cambrai.

VILLARD [vila:r], Paul Ulrich (1860–1934), fizician francez. A inventat mai multe instrumente de radiologie. În 1900 a identificat radiațiile gama ale substanțelor radioactive.

VILLARS [vilă:r], Claude Louis Hector, duce de (1653–1734), mareșal francez. S-a remarcat în Războiul de Succesiune la Tronul Spaniei (1701–1714), în care a obținut victoriile de la Friedlingen (1702) și Denain (1712), dar a fost înfrânt la Malplaquet (1709) de către ducele de Marlborough. A negociat Pacea de la Rastatt (1714) cu Austria. La moartea lui Ludovic XIV a intrat în Consiliul de Regentă (1715–1718).

VILLAT [vila], Henri René Pierre (1879–1972), matematician francez. Prof. univ. la Sorbona, Montpellier, Strasbourg. Lucrări de analiză matematică și de mecanica fluidelor („Asupra rezistenței fluidelor”). M. de onoare al Acad. Române (1938).

VILLAURUTIA, Xavier (1903–1950), scriitor mexican. Întemeietor al grupurilor de teatru „Ulises” și „Orientación”. Novator al teatrului mexican („Pare o minciună”, „Invitație la moarte”). Lirică de meditație filozofică („Reflecții”, „Nostalgia morții”, „Cântec pentru primăvară”).

VILLAVICENCIO [bija bisensjo], oraș în partea centrală a Columbiei, la poalele de E ale Cordillerei Oriental, la 70 km SE de Bogotă; 361 mii loc. (2005). Aeroport. Centru comercial. Producție de alcool, bere, cafea, săpun. Fundat în 1840.

VILLEHARDOUIN [vilearduē], Geoffroi de (c. 1148–c. 1213), cronicar francez. Unul dintre conducătorii Cruciadei a IV-a (1202–1204); a participat și la cucerirea Constantinopolului. Scrierea sa „Cucerirea Constantinopolului” este un important izvor pentru cunoașterea evenimentelor contemporane autorului și unul dintre primele exemple de proză istorică.

VILLEMEN [vilmē], Jean Antoine (1827–1892), medic francez. A stabilit experimental că tuberculoza este o boală de natură infecțioasă.

VILLEURBANNE [viiorban], oraș în SE Franței (Lyonnais) pe fl. Ron, parte componentă a aglomerației urbane Lyon; 134,5 mii loc. (2005). Ind. metalurgică, electrotehnică, chimică, a cauciucului, parfumului, alim. și textilă. Constr. mecanice. Fabrică de încălțăminte. Institut de Fizică Nucleară, Școală Națională Superioară de Științe, Informatică și Bibliotecă. Muzeu de artă contemporană și Muzeul Cărții. Aici a fost construit în 1934 primul bloc zgârie-nori din Franța, cu două turnuri gemene. Veche așezare galo-romană.

VILLIERS DE L'ISLE ADAM [viliē də li-adă], Auguste, conte de (1838–1889), scriitor francez. Prieten cu Baudelaire și influențat de E.A. Poe, dar mai ales de idealismul hegelian. În totală opoziție cu pozitivismul epocii, opera sa dezvoltă un idealism mistic, bazat pe ocultism. Romane de anticipație („Isis”, „Dragostea supremă”, „Viitoarea Evă”); nuvele și povestiri fantastice („Povestiri fioroase”, „Tribulat Bonhomme”, „Istori neobisnuite”). Teatru de factură simbolistă („Revolta”, „Axel” – capodopera sa).

VILLON [viiō], François (pe numele său adevărat *Fr. de Montcorbier* sau *des Loges*) (1431–1463), poet francez. Viață aventuroasă, marcată de întemnițări și condamnări la moarte. Cultivă vechi forme poetice medievale, în special balada și rondelul. Lirica sa cu inflexiuni populare, îmbinând sentimentul transcendentului cu picaneria, gestul bufon cu tonul grav, ironia mușcătoare cu meditația melancolică, dezvoltă tema morții și a scurgerii inevitabile a timpului („Micul testament”, „Marele testament”, „Epitaf sau Balada spânzuraților”). Prin

forța și autenticitatea confesiunii, anunță lirica modernă, fiind considerat primul poet modern al Franței.

VILLON [viõ], **Jacques** (pseud. lui *Gaston Duchamp*) (1875–1963), pictor și gravor francez. Fratele pictorului Marcel Duchamp și al sculptorului Raymond Duchamp-Villon. Cubist, organizând compoziția cu rigoare geometrică („Soldații în marș”). Se dedică ulterior picturii abstracte („Joc”, „Femeie sezând”, „Echilibru roșu”). Ilustrații de carte.

VILNIUS, capitala Lituaniei, situată în SE țării, într-o reg. de dealuri morenice, pe stg. râului Neris, la confl. cu Vilnia; 554,3 mii loc. (2007). Aeroport. Nod feroviar. Constr. de mașini, calculatoare, de aparatură electrică, instrumente de precizie, componente radio s.a. Ind. chimică, textilă, a tananților, de prelucr. a lemnului și a tutunului, încălțăminte și alim. Universitatea de stat „V. Kapuskas” — succesoarea Academiei ieziute, fondată în 1579, închisă în 1832 și redeschisă în 1919, fiind cea mai veche academie de acest fel din Europa. Universitatea Tehnică (1969). Academia de Arte frumoase (1793). Academie de muzică, Academie de științe. Vreme de mai multe sec. a fost un important centru european al învățământului evreiesc. Muzeu de artă. Teatre. Sediul unei arhiepiscopii catolice și al uneia ortodoxe. Grădina botanică. Are peste 40 de biserici, mai multe catedrale, sinagogi și moschei. Monumente: ruinele castelului „Gediminas”, construit în stil gotic, în anii 1320–1324; catedralele Sf. Stanislav, romano-catolică (1387, restaurată în anii 1777–1801) și Sf. Nicolae (1596–1604) — devenită biserică ortodoxă încă în 1832; bisericile Sf. Francisc (1420), Sf. Bernard (1525), Sf. Mihail (1594–1625, în stil renascentist), Sf. Cazimir (1604–

1615, în stil baroc), Sf. Tereza a Carmelitelor (1634–1650), Sf. Ana (sec. 16, în stil baroc), Sfinții Petru și Pavel (sec. 17, în stil baroc) s.a. Centrul istoric al orașului a fost inclus (din 1994) în Patrimoniul cultural universal. Fundat în sec. 10, menționat documentar în 1128, devine capitala Lituaniei în 1323. Distrus de cavalerii teutoni în 1377, a fost reconstruit; a avut de suferit de pe urma a numeroase incendii și invazii în sec. 15–18. Controlat de ruși (1795–1915), ocupat de germani (1915–1919) și de polonezi (1920–1939), apoi din nou de ruși (1939–1940), de germani (1941–1944) și iar de ruși (1944–1991). Din 1991 este capitala Lituaniei independente.

VILŢOŞ (< lat.), adj., (BOT.) Cu peri deși, moi, lungi și lănoși.

VILOZITATE (< fr.; {s} lat. *villosus* „cu păr”) s. f. 1. Totalitatea perilor care acoperă o suprafață. 2. (ANAT.) Pliu microscopic de pe suprafața unui țesut sau organ. Sunt prezente în număr mare, având rolul de a crește substanțial suprafața organului respectiv. *V. intestinale* = cute ale mucoasei intestinului subțire specializate pentru absorbția materialului nutritiv. *O v.i.* este formată dintr-un vas chilifer central, din capilare sanguine și o rețea conjunctivă. *V. corionice* = v. prezente în placenta mamiferelor mărind suprafața de schimb între sângele fetal și cel matern.

VIMA MICĂ, com. în jud. Maramureș, situată la poalele sudice ale culmii Preluca și cele de NV ale culmii Breaza, pe râul Lăpuș; 1 480 loc. (2008). Pomicultură. În satul **V.M.**, menționat documentar în 1390, se află biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 17), iar în satul Aspra biserica de lemn Sfinții Împărați Constantin și Elena (1892);

biserici de lemn cu același hram — Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil, în satele Peteritea (sec. 18) și Jugăstreni (1861).

VIMINALE, una dintre cele șapte coline tradiționale ale Romei, situată în NV orașului. Este cea mai mică, având 700 m lungime, 56 m alt. și extinsă pe 25 ha. Aici se află Palaziu Viminale (1902) — azi sediul Ministerului de Interne.

VIN (lat. *vinum*) s. n. Băutură alcoolică obținută prin fermentarea mustului de struguri; conține 7–15% alcool, în funcție de cantitatea de zahăr din struguri. Se clasifică după culoare (v. alb, roșu, roz), conținut în zahăr (v. sec, demisec, demidulce, dulce), gust, aromă, buchet, conținut în alcool. Din punct de vedere calitativ se disting v. de masă, v. de calitate superioară, v. cu denumire de origine controlată. Printre cele mai renumite soiuri străine de vinuri se numără Riesling, Sauvignon, Pinot, Chardonnay, Merlot, Cabernet, Muscat Ottonel, Tokaj, Porto, Xeres. Dintre soiurile românești se remarcă Feteasca (albă, neagră, regală), Băbeasca, Galbena de Odobești, Grasa de Cotnari, Tămăioasa (Busuioacă) de Bohotin, Crâmpoșia, Frâncușa. ♦ *V. spumant* = denumire utilizată în prezent pentru v. efervescente de tip șampanie, produse în diverse reg. ale Globului (inclusiv în România), deoarece, conform regulilor de protecție a denumirilor de origine, numai v. s. realizat în reg. Champagne din Franța poate purta eticheta de șampanie. *V. s. de calitate* sunt produse cu aceeași tehnologie de fabricație ca a șampaniei și din soiuri similare de struguri. *V. spumos* = vin a cărui tehnologie de fabricație implică adăugarea de bioxid de carbon pentru a se obține efervescenta.

VIÑA DEL MAR [viña del mar], oraș în Chile, la 10 km E de Valparaíso, port la Oc. Pacific; 286,9 mii loc. (2002). Rafinărie de petrol. Ind. chimică, sticlăriei, alim. și textilă. Import de petrol. Stațiune balneară. Palatul prezidențial „Cerro Castillo”. Cazinou. Teatre, muzee. Bază navală.

VINARIȚĂ (< *vin*) s. f. Plantă erbacee perenă din familia rubiaceelor, cu tulpina simplă, de 10–30 cm înălțime cu frunze verticilate (grupate câte 6–8 în verticil) și flori mici (3–5 mm), albe, dispuse în cime terminale (*Asperula odorata* = *Galium odoratum*). Specie eurasiatică, larg răspândită în fâgete și făgeto-brădetate, mai rar în păduri de gorun

Vilnius.
Biserica Sf. Ana

vinariță

și stejar, pe soluri afânate, bogate în humus de tip mull (este un component specific al „florei de mull”). În stare uscată degajă miros de cumarină, fiind folosită la parfumarea rufelor și la aromatizarea unor băuturi. În doze mari este toxică.

VINĂ (< sl.) s. f. 1. Încălcare a ceea ce este considerat bun sau drept; faptă reprobabilă; greșeală, păcat. ♦ Loc. *De vină* = vinovat. *Fără vină* = nevinovat; *p. ext.* (despre lucruri, acțiuni etc.) fără cusur, perfect. *Din vina (cuiva sau a ceva)* = din greșeala (cuiva); *p. ext.* din cauza, din pricina cuiva sau a ceva. 2. Vinovație.

VINĂRICI (< vin) s. n. (în Ev. Med., în Țara Românească) Dîjmă în vin, reprezentând a zecea parte din recoltă, percepută de domnie. În Moldova i se spunea deseata din vin.

VINÇA-TURDAȘ [vința], cultură materială aparținând Neoliticului târziu (milen. 5-4 î.Hr.), cu o arie largă de răspândire, cuprinzând NE Serbiei și SV României.

VINCENT [vinsent], **Sir Charles Edward Howard** (1849-1908), avocat englez. Corespondent pentru „Daily Telegraph”. A studiat la Paris metode de investigație polițiste. Primul director (1878) al secției Omuciderii de la Scotland Yard. Autor al unui manual de criminalistică.

VINCENT [vêsă], **Hyacinthe** (1862-1950), medic militar francez. Prof. univ. la Collège de France și Val-de-Grâce. A descoperit infecția fuso-spirilară (*angina lui V.*); a preparat seruri și vaccinuri contra febrei tifoide și a altor boli infecțioase.

VINCENT DE BEAUVAIS (c. 1190-1264), învățat și enciclopedist francez. Preot dominican, capelan și consilier al regelui Ludovic IX cel Sfânt (1226-1270). Principala sa operă „Speculum

majus” cuprinde, în 80 de cărți, summa cunoștințelor din mai toate domeniile vieții spirituale și materiale din Occidentul european. Opera sa a exercitat o influență asupra învățaților și literaților până în sec. 18.

VINCI (< it.) s. n. Troliu folosit pentru manevrarea greutateților pe bordul unei nave.

VINCLU (< germ.) s. n. 1. Bară profilată din metal sau din material metalic, constituită din două aripi care formează între ele un unghi diedru drept. 2. Piesă din lemn sau din metal cu ajutorul căreia se pot trasa sau măsura unghiuri.

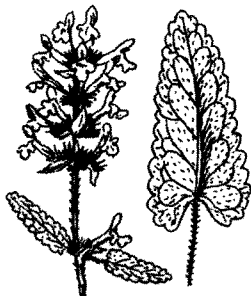
VINDE (lat. *vendere*) vb. III tranz. 1. A ceda cuiva, în schimbul unei sume de bani, dreptul de proprietate asupra unui bun. ♦ *Expr. A-și vinde scump viața (sau pielea)* = a se apăra cu îndârjire, a nu ceda cu ușurință. ♦ A face comerț. ♦ Refl. pas. (Despre mărfuri) A fi căutat, a se desface cu ușurință. ♦ Tranz. și refl. A (se) prostitua. 2. A trăda, a denunța (pentru bani, pentru profituri).

VINDECA (lat. *vindecare*) vb. I 1. Refl. și tranz. A scăpa sau a face pe cineva să scape de o boală, a (se) face sănătos; a (se) însănătoși; a (se) tămădui, a (se) lecu. ♦ (Despre răni) A se cicatriza. 2. Tranz. Fig. A face să dispară sau să înceteze o supărare, un dor etc.

VINDECABIL, -Ă (< *vindeca*) adj. Care poate fi vindecat; curabil.

VINDECEA (< *vindeca*) s. f. Plantă erbacee perenă din familia lamiace (labiate), înaltă de 30-100 cm, cu frunze ovate cu baza cordată, reticular-nervate, cu flori purpurii, dispuse în verticilii compacte care formează o inflorescență spiciformă (*Stachys officinalis*). Este răspândită în fânețe, tufărișuri, livezi; are

vindecea

proprietăți aromatice antiastmatice, antiidiareice, diuretice și tonice.

VINDEREI, com. în jud. Vaslui, situată în S colinelor Fălciului, pe pârâul Jaravăț; 4 634 loc. (2008) Halte de c. f. (în satele Gara Docăneasa și Gara Tălășman). Expl. de gresii (în satul Obârșeni). Centru de ceramică populară (în satul Brădești). În satul V., atestat documentar în 1477, se află biserica Sfinții Voievozi (ante 1809), iar în satul Obârșeni, biserica de lemn Sf. Nicolae (1741); bisericile Sf. Parascheva (ante 1809, refăcută în 1839-1841) și Sf. Nicolae (ante 1809), în satele Brădești și Docani.

VINDEREU (< magh.) s. m. (ORNIT.) Vânturel.

VINDHYA, lanț de munți scunzi în partea de NV a Indiei, extins pe direcția SSV-NNE, pe c. 1100 km lungime, din zona de V a statului Madhya Pradesh, în SV, până la valea fl. Gange în NE, având ca limită sudică valea fl. Narmada. Alcătuit din roci sedimentare precambriene. Alt. cuprinse între 450 și 1100 m. Alt. max.: 1 113 m. Expl. de cărbune, de min. de fier și de mangan.

VINDHYA PRADESH, fost stat component al Indiei, creat în 1948, desființat și înglobat în statul Madhya Pradesh la 1 nov. 1956.

VINDIAC (< germ.) s. n. Haină de vânt; canadiană.

VINDICATIV, -Ă (< fr.) adj. Înclinat spre răzbunare; răzbunător.

VINDOBONIA v. **Viena**

VINDOBONIAN, -Ă (< fr. {s}) n. pr. lat. *Vindobona* „Viena”) s. n., adj. I. S. n. Subdiviziune a Miocenului, care cuprinde subetajele Helvetian și Tortonian. II. Adj. Care se referă la formațiile sau vârsta Vindobonianului, care aparține Vindobonianului.

VINDROVER (< engl.) s. n. Mașină de secerat folosită la recoltarea cerealelor în două faze (în prima fază se face tăierea plantelor și așezarea lor în brazdă pe miriște, iar după 3-5 zile urmează faza a doua, ridicarea plantelor și treieratul). Se compune dintr-un cadru pe care se montează aparatul de tăiere, rabatorul, transportorul, mecanismele de comandă și de acționare.

VINEA, Ion (pseud. lui Ion Iovanaki) (1895-1964, n. Giurgiu), scriitor și publicist român. A editat între 1923 și 1931 revista de avangardă „Contemporanul”, iar după 1930 a condus „Facla”. Lirică elegiacă, lucid contemplativă („Ora

Ion Vinea

fântânilor"). Poeme în proză („Flori de lampă”, „Paradisul suspinelor”, „Descântecul”), nuvele de factură decadentă, cu implicații fantastice, romane de rafinament stilistic, urmărind tema eșecului („Lunatecii”). Publicistică literară. Traduceri.

VINEGRETĂ (< fr. *vinaigre* „oțet”) s. f. 1. Sos rece preparat din untdelemn, oțet, sare și piper, adesea aromatizat. 2. Recipient special în care se servește v.(1.).

VINERI (lat. *Veneris* [dies]) s. f. Ziua a cincea a săptămânii, care se află între joi și sâmbătă, zi de post la creștini. ♦ *Vinerea mare* (sau a *Paștilor*, a *Paștilor*) = vinerea din ajunul Paștelui, în care creștinii comemorează răstignirea lui Iisus și în care se ține un post sever. ♦ (Adverbial) În cursul zilei de vineri; (în forma *vinerea*) în fiecare vineri.

VINERIȚĂ (< *vineri*) s.f. Plantă erbacee perenă din familia lamiacee (labiate), înaltă de 10-40 cm, cu frunzele bazale dispuse în rozetă și cu flori albastre, rar roșii sau albe, cu labiul superior foarte scurt (*Ajuga reptans*).

VINEȚEA (< *vânăt*) s. f. (BOT.) 1. Albăstreă. 2. Nume dat mai multor specii de ciuperci din genul *Russula*, familia agaricaceelor (*R. aurata*,

R. alutacea, *R. grisea*, *R. vesca*). Sin. vinețică, pânișoară. ♦ *V. cu lapte* = ciupercă comestibilă din familia agaricaceelor, cu pălărie cărnoasă, roșcată-aurie sau brună-portocalie (*Lactarius volemus*); crește în pădurile de fag și de brad și conține un suc lăptos, dulce. Sin. *lăptucă dulce*.

VINETEALE (< *vânăt*) s. f. 1. (Pop.) Vânătaie. 2. (Reg.) Albăstreală pentru rufe. 3. Boală a viței de vie, produsă de ciuperca *Pseudopeziza tracheiphila*, manifestată prin apariția unor pete roșietice pe frunze.

VINETIU, -IE (< *vânăt*) adj. Care bate în vânăt, cu nuanțe albastrii. ♦ (Substantivat, n.) Culoare albastruie; vânăt.

VINGA 1. Câmpia Vingăi, subunitate a C. de Vest, situată la S de valea Mureșului. Are caracterul unei câmpii piemontane, formată din conurile aluviale ale Mureșului, acoperită cu o cuvertură de loess și fragmentată de numeroase văi, puțin adânci. Este o câmpie înaltă, ce urcă în pante domoale de la c. 100 m, în V, până la c. 180 m, în E, la contactul cu pod. Lipovei. Zonă predominant cerealiară și viticolă. Zăcăminte de petrol și gaze naturale. 2. Com. în jud. Arad, situată în partea central-sudică a C. Vingăi, pe cursul superior al râului Apa Mare; 6 426 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul V.). Nod rutier. Produse alim. (dulciuri, panificație). Viticultură. Pomicultură (meri, pruni, piersici). Castel (sec. 19), în satul Mănăștur. În satul V., atestat documentar în 1231, se află o biserică romano-catolică (1892), construită în stil baroc după planurile arhitectului E. Reiter. Are o orgă instalată în 1912.

VINH, oraș în N Vietnamului, situat în delta fl. Ca (Sông Ca), la 260 km S de Hanoi; 226 mii loc. (2002). Port fluvial. Centru agricol. Expl. de fosfați. Ind. chimică, textilă și alim.

VINICER (cf. sl. *viničye*) s. m. Unul dintre numele populare ale lunii septembrie.

VINIȚOL, -Ă (< fr., it.; {s} lat. *vinum* „vin” + *colere* „a cultiva”) adj. Referitor la producerea și la îngrijirea vinului; privitor la vie, la viticultură.

VINIȚĂ (< fr.) s. f. 1. Ilustrație de mici dimensiuni, folosită ca ornament și care precedă sau încheie o pagină de text manuscris sau tipărit. Manuscrisele medievale erau decorate frecvent cu motivul frunzei de viță (în fr. *vigne*), de unde s-a generalizat termenul v. ♦ Clișeu folosit în tipografie pentru ornamentație. 2. Adăos atașat unei mărci postale, fără

valoare nominală, emisă cu ocazia unui eveniment special.

VINIFER, -Ă (< fr., lat.) adj. Care produce vin. ♦ (Despre terenuri) Pe care se cultivă vița de vie.

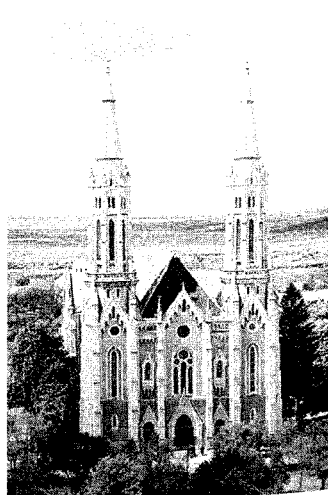
VINIFICAȚIE (< fr.) s. f. Ansamblul operațiilor necesare obținerii vinului de struguri, care cuprinde în esență: recepția și sortarea strugurilor, extragerea mustului *ravac* și presarea boștinei, fermentarea mustului cu sau fără boștină în vederea obținerii vinului și depozitarea vinului nou. Studiarea metodelor de v., în vederea obținerii unor vinuri de calitate superioară, constituie obiectul oenologiei.

VINIL (< fr., germ. *ii*) s. n. Radical organic (CH₂=CH-) obținut prin îndepărtarea unui atom de hidrogen din molecula etilenei.

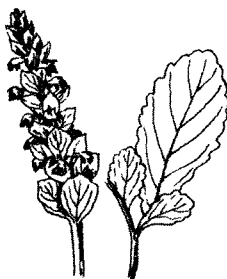
VINILIN (denumire comercială) s. n. Masă plastică pe bază de vinil, cu mare rezistență, având multiple întrebunțări în ind.

VINLAND (VINELAND sau WINE-LAND), numele unei reg. care, conform unor mențiuni din vechile saga normande, a fost vizitată, în jurul anului 1000 d.Hr., de vikingul Leif Erikssön (fiul lui Eirik Torvaldssön sau Eirik cel Roșu). Se consideră că este vorba de un terit. de pe coasta atlantică a Americii de Nord, pe care unii istorici îl plasează în pen. canadiană Nova Scotia, iar alții, mai la sud, în apropiere de Boston. Această mențiune a fost primul indiciu al faptului că vikingii au descoperit continentul american înaintea lui Columb. În 1963, urme ale coloniștilor normanzi au fost descoperite de arheologi la L'Anse

Vinga. Biserica Sf. Treime

vineriță

ăux Meadows (în extremitatea de N a pen. Newfoundland).

VINNIȚA (VINNYTSYA), oraș în V Ucrainei, situat pe stg. cursului superior al Bugului de Sud, la 209 km SV de Kiev; 360,2 mii loc. (2005). Nod feroviar. Ind. siderurgică, chimică (îngrășăminte), a constr. de mașini, electrotehnică, a mat. de constr., încălțăminte, textilă, a confecțiilor, de prelucr. a lemnului, alim. Producție de covoare. Fundat ca fort în 1363 de marele-duce Algirdas (Olgiard) al Lituaniei. Oraș din 1870. Ocupat de tătari, poloni și de ruși (1793–1991). Încorporat statului ucrainean (din 1991).

VINOGRADOV [vinagrăde], **Aleksandr Pavlovici** (1895–1975), geochimist și biochimist rus. Studiu asupra distribuției elementelor rare din scoarța terestră (a publicat în 1949 un tablou cu asemenea elemente) și asupra chimismului meteoriților.

VINOGRADOV [vinagrăde], **Ivan Matveevici** (1891–1983), matematician rus. Lucrări în domeniul teoriei analitice a numerelor („Bazele teoriei numerelor”). Autorul unei teoreme care-i poartă numele.

VINOGRADOV [vinagrăde], **Oleg Mihailovici** (n. 1937), dansator și coregraf rus. Coregraf la Bolșoi Teatr, director de dans la Teatrul Mic (1973–1977) și director artistic la Teatrul Kirov (din 1977). Autor a numeroase balete („Aleksandru Nevski”, „Balada husarului”, „Revizorul” – după Gogol).

VINOGRADOV [vinagrăde], **Viktor Vladimirovici** (1894/1895–1969), lingvist rus. Specialist în domeniul limbii ruse literare („Despre limba literară”, „Stilistica. Teoria limbii poetice”). Studii despre limba și stilul marilor scriitori ruși (Pușkin, Lermontov, Tolstoi). M. cresp. al Acad. Române (1957).

VINOGRADSKI [vinagratskii], **Serghei Nikolaevici** (1856–1953), microbiolog rus. Din 1912 a lucrat la Institutul „Pasteur” din Paris. Cercetări originale, în domeniul microbiologiei solului („Despre sinteza amoniacului de către azotobacterii din sol”). A descoperit fenomenul de chemosinteză și bacteria anaerobă *Clostridium pasteurianum*.

VINOTECĂ (<vin sau <fr.; {s} lat. *vinum* „vin” + gr. *theke* „ladă”) s. f. Colecție de vinuri din diferite soiuri, cupajări și din ani de recoltă diferiți.

VINOVAȚ, -Ă (<sl.) adj. 1. (Și subst.) Care are o vină, care a comis o greșeală sau o faptă reprobabilă; culpabil. 2. Care se abate de la lege sau de la bunele moravuri; nepermis, condamnat.

VINOVĂȚIE (< *vinovať*) s. f. Faptul de a fi vinovat; culpabilitate, vină. ♦ (DR.) Atitudinea psihică a unei persoane față de fapta sa ilicită și de rezultatele ei, constând fie în *intenție*, fie în *culpă*.

VINSON, masiv muntos în V Antarcticii, în S pen. Antarctica, în m-ții Ellsworth din lanțul Sentinel, dominând ghețarul de șelf Ronne; alt. max.: 5 140 m (cel mai înalt din Antarctica). Descoperit în 1935 de exploratorul american Lincoln Ellsworth.

VINTILĂ, Mircea (n. 1949, București), compozitor, cântăreț și chitarist folk român. Carieră solo („Lordul John”, „Miruna”, „Hanul lui Manuc”) și cu grupul „Pasărea Colibri”.

VINTILĂ VODĂ, com. în jud. Buzău, situată în NE Subcarpaților Buzăului, la poalele de S ale dealului Bișoca și cele de N ale dealului Bocu, pe râul Slânic; 3 226 loc. (2008). Pomicultură. Satul V.V. apare menționat cu documentar în 1532 în legătură cu zidirea, în același an, a mănăstirii omonime care a fost o perioadă îndelungată de timp reșed. Episcopiei Buzăului. Biserica mănăstirii, cu hramul Sf. Nicolae, a fost rezidită în 1748 de către episcopul Metodie, iar în 1846 a fost refăcută și înfrumusețată de episcopul Chesarie. În 1864 a devenit biserică de mir sub administrarea unui egumen, chiliile și cetatea țărănească în interiorul căreia se afla și biserica ruinându-se treptat. În satul Coca-Anțimirești se află biserica de lemn înălțarea Domnului (sec. 18).

VINTILEASCA 1. Lac în Subcarpații Vrancei, pe platoul numit „Între Făcnițe” („Podul Măndru” sau „Plaiul Cojan”), canton în depr. clastică Vintileasca. Supr.: 4,7 ha; ad. max.: 5 m. 2. Com. în jud. Vrancea, situată în SV Subcarpaților Vrancei, în depr. Neculele, străjuită de vf. Furu Mare din SE m-ților Lăcăuț; 2 094 loc. (2008). Centrul de prelucr. artistică a lemnului, de cusături și țesături populare, în satele V. și Neculele. Pomicultură (meri, pruni, nuci, peri). În raza com. V., la izvoarele Milcovului, se află rezervația naturală Poiana Muntioru, cu specii ocrotite ca sângele voinicului (*Nigritella rubra*) și bulucii de munte (*Trollius europaeus*).

VINTILESCU, Petru (1887–1974, n. Căteasca, jud. Argeș), teolog român. Lucrări privind teologia sacramentală și liturgică („Spovedania și duhovnicia”, „Liturghierul explicat”).

VINTÎR (<rus) s. n. Unealtă de pescuit în formă de sac alungit, cu gura răstrântă înăuntrul sacului ca o pânză. Când este confecționat din nuiiele se numește vârsă.

VINTRE (lat. *venter*) s. f. (Pop.) 1. Abdomen. ♦ (La pl.) Organele interne; măruntaie. 2. Diaree, dizenterie.

VINȚU DE JOS, com. în jud. Alba, situată în culoarul Muresului, la poalele sudice ale M-ților Metaliferi, pe ambele maluri ale Muresului, la confl. cu valea Vințului; 5 371 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul V. de J.), inaugurată în 1897. Nod feroviar și rutier. Mat. de constr. În satul V. de J., atestat documentar în 1248, se află ruinele castelului „Martinuțzi”, construit în 1551 de cardinalul Gheorghe Martinuțzi (guvernatorul Transilvaniei) în stilul Renașterii transilvănene, cu frumoase ancadrame în stil italian, atribuite lui Domenico da Bologna. Tot în satul V. de J. există o biserică din sec. 13 (azi biserică reformată), fortificată în sec. 17, o biserică romano-catolică (1726) și o biserică ortodoxă cu hramul Adormirea Maicii Domnului (sec. 18). În satul Vurpăr se află ruinele unei cetăți din sec. 13, o biserică reformată, fortificată în sec. 16, și conacul „Kendeffy- Horváth” (sec. 18), iar în satul Valea Vințului, ruinele unei cetăți.

VINȚULUI, Munișii ~, compartiment mai coborât, în partea de SE a M-ților Metaliferi, între văile Ampoitei (la N), Ampoiului (în E), Mureșului (la S) și Geoagiului (în V), alcătuit preponderent din gresii, conglomerate și marne, cu alt. medii de 600 m. Alt. max.: 1 011 m (Vârfu Mare).

VIOARĂ (<it. *viola*) s. f. Instrument muzical alcătuit dintr-o cutie de rezonanță cu patru coarde întinse peste ea (acordate în cvinte), care vibrează prin frecare cu arcușul sau prin ciupire. Apărută în sec. 15, s-a răspândit între sec. 16 și 18. Cei mai renumiți constructori de vioară (lutieri)

vioară

au fost Andrea și Nicola Amati, G. Guarneri, A. Stradivarius din Cremona. Începând din sec. 18, v. constituie baza orchestrei simfonice clasice și a ansamblului instrumentelor cu coarde. Sin. *violină*.

VIOI, -OAI (< *viu*) adj. 1. Plin de viață și de vigoare; sprinten în mișcări, zglobiu, zburdalnic. ♦ (Despre ochi, privire, înfățișare) Radios, viu, luminos. ♦ Ager, istet. 2. Intens, puternic, aprins. ♦ (Despre sunete, melodii etc.) Cu ritm accelerat; săltăret; vesel.

VIOICIUNE (< *viu*) s. f. 1. Însușirea de a fi vioi; sprinteneală, agilitate. ♦ Expresie vie, neastâmpăr; elan, avânt. 2. Agerime a minții, istetime.

VIOL (< fr.) s. n. (DR.) Infrațiune care constă în fapta unei persoane de a avea raport sexual cu o altă persoană prin constrângerea acesteia sau profitând de imposibilitatea ei de a se apăra ori de a-și exprima voința.

VIOLA (< fr., lat.) vb. I tranz. 1. A nesocoti, a nu respecta, a încălca. 2. A intra undeva prin violență, a pătrunde cu forța. ♦ A pângări, a profana. 3. A săvârși un viol; a silui.

VIOLACEE (< fr., lat. *violaceus* „de culoarea violetei”) s. f. pl. Familie de plante dicotiledonate erbacee, rar lemnoase, entomofile, cu frunze simple, alterne, cu flori de obicei bisexuate, zigomorfe, cu pinten, mai rar actinomorfe, și cu fructul o capsulă, rareori o bacă (ex. pansellele, toporașii, trei frați pătați).

VIOLACEU, -EE (< fr., lat.) adj. Care bate în violet; care are nuanțe de violet. ♦ (Substantivat, n.) Culoare care are aceste nuanțe.

VIOLARE (< *viola*) s. f. Faptul de a viola; pângărire, siluire, profanare. ♦ (DR.) *V. de domiciliu* = infrațiune care constă în fapta de a pătrunde fără drept, în orice mod, într-o locuință, încăpere, dependență sau loc împrejmuit ținând de acestea, fără consimțământul proprietarului sau refuzul de a le părăsi la cererea acestuia. *V. a secretului corespondenței* = infrațiune care constă în deschiderea fără drept a unei corespondențe adresate altuia ori interceptarea unei convorbiri sau comunicări telefonice, telegrafia ori efectuate prin alte mijloace de transmitere la distanță.

VIOLATOR, -OARE (< fr., lat.) adj. (Și subst.) 1. Care violează, care determină sau pricinuieste o încălcare; pângăritor, profanator. 2. Care comite un viol; siluitor.

VIOLĂ (< it., fr.) s. f. 1. Instrument muzical cu coarde și cu arcuș (din

sec. 15–18), adecvat muzicii polifonice, din care s-au născut instrumentele cu coarde moderne. Varietăți: v. de braccio; v. da gamba; v. d'amore; v. pomposa. 2. Instrument cu coarde și arcuș mai mare decât vioara. Sin. *alto* (4).

VIOLENT, -Ă (< fr., it., lat.) adj. 1. (Despre oameni) Care are o fire nestăpănită, care se înfurie ușor; impulsiv, brutal, irascibil. ♦ (Despre manifestările oamenilor) Care denotă violență, impulsivitate. 2. Care se produce sau acționează cu putere; intens, tare. ♦ (Despre culori, lumină etc.) Viu, țipător. 3. Brutal, forțat, silnic. ♦ *Moarte v.* = moarte survenită brusc prin accident sau din cauza unui act de violență.

VIOLENȚĂ (< fr.) vb. I tranz. A săvârși un act de violență împotriva unei persoane; a constrânge, a forța.

VIOLENȚĂ (< fr., it., lat.) s. f. 1. Lipsă de stăpânire în vorbe sau în fapte; impulsivitate, brutalitate; vehemență; constrângere; siluire. 2. Însușire a ceea ce este violent (2); intensitate, tărie. 3. Utilizare a forței, sub diferite forme (presiune, constrângere, represiune fizică ș.a.) în relațiile interumane sau interstatale în scopul impunerii voinței străine și a supunerii acestora împotriva cărora ea se exercită. 4. (DR.) Viciu de consimțământ-constând în constrângerea exercitată pe cale psihică asupra unei persoane spre a o determina la încheierea unui act juridic.

VIOLET, -Ă (< fr.) s. n. și f., adj. I. S. n. Una dintre culorile fundamentale ale spectrului luminii, ultima (situată în marginea acestuia, spre lungimile de undă mici). II. S. f. (BOT.) Toporaș. ♦ *V. africană* = Saintpaulia. *V. de Parma* = specie ornamentală de violetă (2.) cu un parfum suav caracteristic, utilizată în special pentru buchete și în ind. parfumurilor (*Viola parmensis*). A fost foarte apreciată în sec. 19, când s-au obținut numeroase varietăți, fiind cultivată pe scară largă, îndeosebi în Italia și în Franța (un renumit centru de cultură fiind reg. Toulouse). Ulterior, datorită noilor tendințe ale modei, cultura ei a intrat în declin; în prezent denumirea este folosită frecvent, în mod eronat, pentru Saintpaulia. III. Adj. De culoarea toporașilor; mov.

VIOLINĂ (< it.) s. f. Vioară.

VIOLLET-LE-DUC [viole-lə-dük], Eugène Emmanuel (1814–1879), arhitect și teoretician de artă francez. Restaurator a numeroase monumente de arhitectură medievală (abazia bisericii La Madeleine din Vézelay,

catedrala Notre-Dame din Paris, castelul din Pierrefonds, fortificațiile de la Carcassonne). Lucrări lexicografice și eseistice („Dicționar al arhitecturii franceze din sec. 11–16”, „Discuții despre arhitectură”).

VIOLONCEL (< it.) s. n. Instrument muzical cu coarde și arcuș din familia vioarei, dar de dimensiuni mult mai mari și cu un registru mai grav, acordat în cvinte și care se ține în poziție verticală. A apărut în sec. 16, impunându-se către 1750. Sin. *cello*.

VIOLONCELIST, -Ă (< it.) s. m. și f. Persoană care cântă la violoncel.

VIOLONIST, -Ă (< fr., lat.) s. m. și f. Persoană care cântă la vioară; (pop.) violist.

VIOREA s. f. 1. Toporaș (2). 2. Denumire dată plantelor erbacee cu bulbi din genul *Scilla*, familia liliaceelor, din care în România mai răspândită este *Scilla bifolia*, cu două frunze bazale, lanceolate și cu flori albastre, rar albe, dispuse în racem, care înflorește primăvara.

VIORICA, lac glaciar în m-ții Retezat, la 2 070 m alt. Supr.: 0,94 ha; ad. max.: 5,7 m.

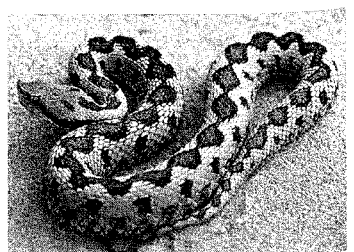
VIORIST, -Ă (< *viorară*) s. m. și f. (Pop.) Violonist.

VIORIU, -IE (< *viorea*) adj. Violet-deschis; liliachiu.

VIOTTI, Giovanni Battista (1755–1824), violonist și compozitor italian. Întemeietorul școlii violonistice moderne. Dirijor al Operei din Paris (1818–1821). Concerte pentru vioară și pentru pian, simfonii concertante, muzică de cameră.

VIPERĂ (lat. *vipera*) s. f. 1. Numele mai multor specii de șerpi din familia viperide. Sunt singurii șerpi veninoși din România. ♦ *V. comună* = șarpe veninos care are pe cap un semn negru în formă de V, coada scurtă, conică și pe spate o dungă neagră în zigzag (*Vipera berus*). De culoare cafenie, cenușie sau neagră; atinge maximum 70 cm lungime. Este larg răspândită în Europa și Asia; în

viperă

România se întâlnește în reg. de munte (până la peste 2 000 m alt.), de deal și de podiș, în păduri, fânețe, poieni. *V. cu corn* = specie de viperă mai mare și mai veninoasă decât *V. comună*, care are deasupra botului un apendice nazal în formă de corn (*Vipera ammodytes*). Prezintă mai multe subspecii, răspândite în Europa și Asia. Dintre acestea, *V. ammodytes ammodytes* = răspândită în Pen. Balcanică, Ungaria, SV Asiei, se întâlnește pe stâncării, în tufărișuri și păduri rare în SV României (Banat, valea Cernei, pod. Mehedinți, partea de V a Carpaților Meridionali până la Cozia, Dealul Cetății de la Deva); poate ajunge la 90 cm lungime. Dunga de pe spate formează o succesiune de romburi, iar apendicele nazal este moale. *V. ammodytes montandoni* = ceva mai mică, se întâlnește în Turcia, E Bulgariei și Dobrogea; apendicele nazal este înalt și subțire. *V. de stepă (V. ursini)* = este reprezentată în România de subspeciile *renardi* (întâlnită în Delta Dunării și complexul Razim- Sinoe și în C. Siretului Inferior), *rakosiensis* (foarte rară, este semnalată la noi numai la Fânațele Clujului) și *moldavica* (în rezervația Valea lui David de lângă Iași); toate subspeciile sunt ocrotite, foarte periclitate. *Aspidă (Vipera aspis)* = este o specie de *v.* din Europa de S și V care nu se întâlnește în România. 2. Fig. Persoană rea, perfidă.

VIPEREȘTI, com. în jud. Buzău, situată în E depr. Cislău, la poalele de NV ale dealului Ciolanu, pe râul Buzău; 3 670 loc. (2008). Haite de c.f. (în satele V. și Rușavăț). Pomicultură. Centru de tâmplărie. Rezervațiile naturale geologice „Sarea lui Buzău” (0,8 ha) și „Blocurile de calcar de la Bădila” (1 ha). Satul V. este atestat documentar în 1534. Între 1 ian. 1965 și 17 febr. 1968, șatul și com. V. s-au numit *Plaiurile*. În satul Muscel se află biserica de lemn Sf. Dumitru (1666).

VIPERIDE (< lat. *vipera* „viperă”) s. f. pl. Familie de șerpi veninoși cu capul de formă triunghiulară, solzi mărunți, coadă scurtă (*Viperidae*). Cuprinde c. 100 de specii, răspândite în Europa, Asia și Africa, incluzând numeroase specii de viperă și cobra regală (*Ophiophagus hannah*). Celelalte specii de cobra fac parte din altă familie, *Elapide*. Veninul de *v.* este hemotoxic. Unele specii sunt ovovivipare.

VIPLĂ (< germ.) s. f. Oțel aliat cu 15–16% crom și 7–10% nichel, inoxidabil și rezistent la acțiunea corozivă a unor acizi, folosit în trecut în stomatologie.

VIPUȘCĂ (< rus.) s. f. Lampas.

VIRA (< fr.) vb. I intranz. 1. A schimba orientarea unui vehicul în mers până la aproximativ 90°. 2. A efectua un viraj; a coti, a cârmi. 3. (CHIM.) A suferi o virare. 4. (CONT.) A face un virament.

VIRACOCCHA [virakoʃʃa], zeu al ploii și al fertilității la populațiile preincașe din Perù, preluat ulterior de incași ca zeu creator și civilizator. Se spunea că are barbă, pielea albă și ochi verzi ca smaraldul; în unele mituri era identificat cu Kon-Tiki („Omul-soare”), în altele era considerat tatăl acestuia. Se credea că a creat Cerul, stelele, Soarele, Luna, oamenii și animalele. Și-a distrus prima creație printr-o inundație de mari proporții, apoi a făcut o nouă omenire, atribuind fiecărui neam un loc de trai, o limbă, îmbrăcăminte și tradiții specifice. A părăsit America pășind pe apele Oc. Pacific; era așteptat să se întoarcă în vremuri de nevoie. Numele său a fost preluat de al optulea suveran incaș, Hatu Tupac (c. 1410), care îl considera strămoșul său divin.

VIRAJ (< fr.) s. n. 1. Faptul de a vira; cotire. 2. Evoluție a unui avion pe o traiectorie curbă în plan orizontal, având constante raza de curbură, viteza de zbor și înclinarea transversală a aripii. 3. Porțiune curbă de șosea cu rază mică de curbură, la care profilul transversal se face cu pantă mică (cu înclinare spre interiorul curbei) și uneori cu supraînălțare.

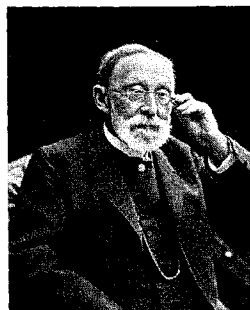
VIRAL, -Ă (< fr.) adj. Care se referă la virus.

VIRAMENT (< it.) s. n. 1. Plată fără numerar, efectuată de o bancă prin transferul unei sume de bani din contul plătorului în contul beneficiarului. ♦ (Concr.) Document pe baza căruia se face o asemenea plată. 2. Operație de tehnică contabilă care constă în trecerea unei sume dintr-un cont în altul, în procesul înregistrărilor contabile.

VIRAN, -Ă (< tc.) adj. (Despre terenurile din cuprinsul unei localități.) *V. teren v.*

VIRARE (< fr.) s. f. (CHIM.) Schimbarea culorii unei substanțe sub acțiunea unui reactiv. *V.* indicatorilor (II) semnalează sfârșitul unei reacții. *V. țitrare*. 2. (CINEMAT.) Procedeu de laborator care convertește imaginea alb/negru în imagine monocromă (sepia, albastru, violet etc.).

VIRCHOW [firho], Rudolf (1821–1902), medic german. Prof. univ. la Würzburg și Berlin. Cofondator al Societății Germane de Antropologie (1869). Creatorul teoriei patologice celulare, care explică apariția bolilor prin modificările petrecute la nivelul

Rudolf Virchow

celulelor („Patologie celulară”). *V.* a creat metode precise de cercetare anatomică și histologică a țesuturilor patologice și a dat o clasificare a stărilor patologice primare. L-a însoțit pe H. Schliemann la săpăturile de la Hissarlik (1879) și în Egipt, la Alexandria (1888). M. de onoare al Acad. Române (1902).

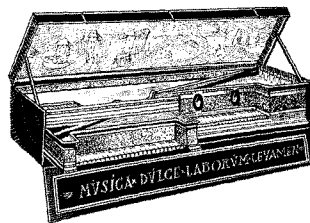
VIREN, Lasse (n. 1949), atlet finlandez (alergător de fond). Dublu campion olimpic (5 000 m și 10 000 m) atât la München (1972), cât și la Montréal (1976).

VIRGA (cuv. lat.) subst. (METEOR.) Fenomen natural care constă în evaporarea ploii înainte de a atinge solul, frecvent în zonele montane; *concr.* picături de apă care se văd căzând din nori sub forma unor fășii, dar care, din cauza evaporării, nu ajung pe suprafața Pământului.

VIRGIN, -Ă (< lat.) adj. 1. Care nu a avut niciodată relații sexuale; neprihănit, cast. ♦ (Substantivat, f.) Fecioară. 2. Fig. Inocent, candid, nevinovat. ♦ (Despre obiecte) Neatins; intact; curat. 3. Fig. (Despre locuri, reg. etc.) Neexplorat; neexploatat; necunoscut de oameni.

VIRGINAL¹ (< fr.) s. n. Instrument muzical cu clape, asemănător spinetei, foarte răspândit în Anglia, în sec. 16–17.

virginal¹

VIRGINAL², -Ă (< fr., lat.) adj. De fecioară; feciorelnic. ♦ Fig. Candid, pur, nevinovat.

VIRGINE, Insulele ~ (VIRGIN ISLANDS), grup de 100 de ins. vulcanice mici, situat în NV Antilelor Mici, în partea central-vestică a Oc. Atlantic (M. Caraibilor), la c. 95 km E de Puerto Rico; 505 km². Descoperit de Cristofor Columb în 1493 și numit *Santa Ursula*. Primii coloniști europeni au fost danezii și englezii în sec. 17. Partea de SSV a acestui grup, cuprinzând 68 de ins. ce acoperă 352 km², a fost cumpărată de S.U.A. de la Danemarca, în 1917, contra sumei de 25 de mil. de dolari. Potrivit Legii Organice din 1954, sunt declarate terit. neautonom, sub administrarea S.U.A. Ins. pr.: St. Croix (212 km²), St. Thomas, St. John, Culebra. Centrul ad-tiv: *Charlotte Amalie*, situat pe ins. St. Thomas. Pe ins. St. John se află Virgin Islands National Park (5 947 ha), fondat la 2 aug. 1956, în care sunt ocrotite peste 100 de specii de păsări, peisajul, zona litorală cu mangrove și recifi de coral, desenele incizate în rocă de vechii locuitori ai ins. (azi dispăruți), urme ale perioadei coloniale ș.a. Partea de NNE a Insulelor V., alcătuită din 32 de ins., a fost colonizată de englezi în 1666 și numită Insulele Virgine Britanice, incluse ad-tiv în ins. Leeward; devenite în 1956 colonie a Coroanei; prin Constituția din 1967, capătă statut e terit. neautonom. Supr. 153 km². Ins. pr.: Tortola (54 km²), Anegada (39 km²), Virgin Gorda (21 km²), Jost van Dyke. Centrul ad-tiv: *Road Town*, pe ins. Tortola. Relief muntos și climat tropical. Expl. de cupru. Trește de zahăr, porumb, citrice, tutun. Întreprinderi alim. (zahăr, rom). Turism.

VIRGINIA [vərdʒɪniə], stat în E S.U.A., cu ieșire la Oc. Atlantic; 105,6 mii km²; 7,6 mil. loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Richmond*. Expl. forestiere, de cărbuni și min. de fier. Produse chimice, textile și alim. Țigaretă. Bumbac, tutun, porumb, grâu. Legumicultură. Pomicultură. Creșterea animalelor. Primii coloniști au sosit în V., la Jamestown în 1607, iar reg. a fost declarată colonie regală în 1624. V. a aderat la S.U.A. în 1788 ca al zecelea stat al Uniunii.

VIRGINIA BEACH [vərdʒɪniə bi:tʃ], oraș în E S.U.A. (Virginia), situat pe țărmul G. Chesapeake al Oc. Atlantic, la 24 km E de Norfolk; 438,4 mil. loc. (2005). Stațiune balneoclimaterică estivală și centru turistic. Pescuit. Bază militară maritimă. Muzeu maritim. Casa „Adam Thororoughgood” (1636); casa „Linnhaven” (1725).

Fondat în 1607 de coloniștii britanici cu numele Jamestown, prima așezare britanică în America de Nord. În 1963 s-a unit cu fostul finut Prințesa Ana, devenind City of Virginia Beach..

VIRGINIA DE VEST (WEST VIRGINIA [uɛst vɔrdʒɪniə]), stat în E S.U.A., în zona m-ților Apalași; 62,8 mii km²; 1,8 mil. loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Charleston*. Expl. de cărbuni, petrol, gaze naturale și min. de fier. Ind. siderurgică, chimică, textilă. Cereale, tutun și bumbac. Pomicultură. Creșterea animalelor. Creat în 1861 prin separarea de Virginia sudistă; a devenit stat federal în 1863.

VIRGINITATE (< fr., lat.) s. f. Feciorie; neprihănire; castitate. ♦ Fig. Candoare, puritate, nevinovăție.

VIRGULĂ (< fr.) s. f. 1. (LINGV.) Semn de punctuație care delimitează grafic unele părți de propoziție sau unele propoziții între ele. 2. (MAT.) Semn întrebuințat la scrierea unui număr zecimal, pentru a separa partea întreagă de partea zecimală.

VIRIL, -Ă (< fr., lat.) adj. Care aparține sexului masculin, care se referă la bărbat; fig. vigoaros, energic, bărbătesc.

VIRILISM (< fr.) s. n. Dezvoltare a caracterelor secundare masculine (piloșitate, voce etc.) la o femeie, ca urmare a unei tulburări endocrine.

VIRILITATE (< fr., lat.) s. f. Ceea ce aparține sexului masculin; fig. vigoare, energie bărbătească, bărbăție.

VIRNANȚ (< magh.) s. m. Plantă medicinală din familia rutacee cu miros puternic, pătrunzător, neplăcut, cu tulpina înaltă de 20–60 cm, cu frunze alterne, penat-sectate și cu flori galbene, cu patru petale, dispuse în corimb (*Ruta graveolens*); rută². Conține diverși alcaloizi și ulei eteric. Folosită și ca abortiv. În doze mari este toxică.

VIROAGĂ (et. nec.) s. f. Vale mică formată de șiroirea apelor torențiale sau prin părăsirea albiei de către un râu; albia unui torent cu malurile adânci și abrupte.

VIROLĂ (< fr.) s. f. Piesă înelară în care se introduce materialul de stampat la presele monetare și în care alunecă cele două ponoșoare gravate ale matriței de imprimare.

VIROȚIC, -Ă (*virus*) adj. Privitor la virus; care este produs de un virus.

VIROZĂ (< fr. *ii*) s. f. 1. Boală infecțioasă provocată de virusuri, caracterizată prin simptome generale și simptome legate de localizarea

specifică a virusului (ex. v. respiratorie, v. digestivă); este urmată de o imunitate de lungă durată (ex. hepatita virotică, rujeola). 2. (FITOPAT.) Boală infecțioasă și contagioasă a plantelor provocată de virusuri și manifestată prin necroze, mozaicuri și pătări foliare, care fac să scadă recolta (ex. mozaicul tutunului, al cartofului etc.).

VIRTA, Nikolai Evghenievici (1906–1976), scriitor rus. Române pe teme sociale („În timpul furtunii”, „Clopotele de seară”, „Munții abrupti”) și drame („Pământ”, „Pâinea cea de toate zilele”, „Complotul condamnaților”) inspirate din lumea satului.

VIRTANEN [virtanen], **Artturi Ilmari** (1895–1973), biochimist finlandez. Cercetări originale în domeniul nutriției umane; cercetări de biochimie agricolă; a descoperit o metodă de conservare a furajelor. Premiul Nobel pentru chimie (1945).

Artturi Ilmari Virtanen

VIRTUAL, -Ă (< fr.) adj. Care nu există efectiv, ci ca o posibilitate; potențial. ♦ (FIZ.) *Imagine* v. = imagine obținută într-un sistem optic, la intersecția prelungirilor razelor de lumină, neputând fi prinsă pe un ecran. *Deplasare* v. = deplasare a unui punct dintr-un sistem mecanic, care este posibilă, din punct de vedere geometric, indiferent dacă se produce sau nu. ♦ (INFORM.) Proprietatea unei entități sau imagini ce poate fi acesată, dar care nu există în mod real (*imagine* v., *memorie* v. sau *realitate* v.).

VIRTUALITATE (< fr.) s. f. Însușirea de a fi virtual; ceea ce există numai ca posibilitate.

VIRTUȚOS, -OASĂ (< it., lat.) adj. (Despre oameni, adesea substantivat) Care respectă și înfăptuiește în mod consecvent idealurile etice, principiile și normele morale; înzestrat cu multe virtuți; (despre faptele oamenilor) care denotă virtute.

VIRTUOZ (< it., fr.) subst. Interpret care stăpânește perfect tehnica execuției muzicale sau p. ext. tehnica unei arte.

VIRTUOZITATE (< it., fr.) s. f. Ișcusință deosebită, măiestrie manifestată într-un anumit domeniu de activitate.

VIRTUTE (< lat.) s. f. 1. Înșușire dominantă a caracterului, care îl face pe individul uman mai bundin punct de vedere moral, intelectual sau al unui tip specific de activitate. V. face posibilă dobândirea *endaimoniei* (Aristotel), săvârșirea datoriei (Kant), căutarea fericirii generale (utilitarism); integritate morală. 2. Înclinație spre un anumit fel de fapte morale; calitate morală determinată (ex. curajul, omenia). ♦ *Virtuți cardinale* = cele patru virtuți având ca obiect realizarea ordinii morale și constituind axul întregii vieți morale: înțelepciunea, curajul, cumpătarea și dreptatea. ♦ *Virtuți teologale* = virtuți al căror obiect este Dumnezeu: credința, nădejdea și iubirea.

VIRULENT, -Ă (< fr., lat.) adj. (Despre microbi, virusuri) Care prezintă o mare capacitate patogenă. ♦ Fig. Violent, distrugător, nimicitor.

VIRULENȚĂ (< fr., lat.) s. f. Capacitate a unor microorganisme patogene de a pătrunde într-un organism, de a se înmulți în țesuturi rezistând la reacțiile de apărare și de a acționa nociv asupra acestuia, provocând îmbolnăvirea sa.

VIRUNGA (MFUMBIRO sau MUFUMBIRO), lanț muntos vulcanic în E Africii, la N de L. Kivu, extins pe 80 km de-a lungul graniței R.D. Congo cu Rwanda și Uganda. Format din opt masive vulcanice, între care cel mai mare este *Kari-simbi* (4 507 m). Craterul Muhavura conține un lac mic, iar vulcanul activ *Nyiragongo* (3 470 m alt.) a erupt în 1912, 1938, 1948, 1954, 1977 și 17 ian. 2002 (când a distrus o mare parte din orașul Goma din R.D. Congo). M-ții V. au fost zăriți de la distanță pentru prima oară, în 1861 de către exploratorul scoțian John Hanning Speke, iar în 1876, exploratorul britanic Henry Morton Stanley a observat mai de aproape zona estică a acestora. În 1894, germanul Adolf von Götzen a explorat doi vulcani din partea de V a lanțului V., iar expediția ducelui de Mecklenburg, din 1907-1908, a cercetat și a întocmit o hartă a acestui lanț muntos. Parcul Național Virunga (1925, sub numele de Kivu sau Albert), extins pe 8 090 km², include masivele vulcanice active Nyiragongo și Nyamul-gira (3 055), m-ții *Ruwenzori* (5 119 m) și mările L. *Edward* cu zonele

lor înconjurătoare. În zona acestui parc trăiesc pigmeii. Parcul V. ocrotește câmpuri de lavă, păduri de diferite tipuri (inclusiv păduri tropicale umede), mlaștini și numeroase animale sălbatice - c. 70 specii de mamifere (elefanți, lei, girafe, hipopotami, antilope, leopardzi, gorile de munte ș.a.) și multe specii de păsări. Se mărginește cu Parcurile Naționale V. (Birungu) din Rwanda (230 km²) și Ruwenzori din Uganda (1 979 km²). În 1979, Parcul Național V. a fost inclus (din 1979) în Patrimoniul natural universal.

VIRUS (< fr.; {s} lat. *virus* „venin, otrăvă”) 1. s. n. Entitate nucleoproteică, de dimensiuni foarte reduse, cu structură subcelulară, compusă dintr-un acid nucleic (ribonucleic sau deoxiribonucleic) și un înveliș proteic (capsidă). Este lipsit de enzime și de metabolism propriu și caracterizat printr-un parazitism celular strict (nu se poate replica decât în interiorul unui organism). Infectează și provoacă boli la om, la animale, la plante sau chiar la bacterii (ex. v. rabiei, v. gripal, HIV). 2. (INFORMAT.) s.m. Program, având capacitatea de autoreplicare, conceput pentru a perturba funcționarea computerelor.

VIRUSOLOGIE (< fr.) s. f. Ramură a microbiologiei care studiază virusurile (structura și clasificarea acestora), capacitatea de a infecta un organism și de a provoca boli, tehnicile de izolare, cultivarea și identificarea, precum și metodele de profilaxie și combatere a infecțiilor virale; inițial cunoscută sub numele de *inframicrobiologie*.

VIS (lat. *visum*) s. n. 1. Imagini și procese psihice care survin în somn, mai ales în fazele mai puțin profunde, și ale căror amintiri se păstrează uneori după trezire. Incl. reprezentări (în special vizuale, dar și auditive, chinezece etc.), emoții, forme de gândire și de limbaj, mai mult sau mai puțin coerente. ♦ Loc. *De vis* = propriu visului; *fig.* de necrezut, ireal; frumos, minunat, încântător. *Ca în* (sau *prin vis*) = confuz, neclar, tulbure, estompat. ♦ Fig. Închipuire, imaginație; irealitate. 2. Meditație, reverie, visare. 3. Fig. Aspirație de nerealizat; iluzie deșartă. ♦ Dorință arzătoare, năzuință.

VISA (< vis) vb. tranz. și intranz. I. Tranz. A avea un vis. ♦ Refl. A se vedea în vis. ♦ Expr. (Fam.) *Unde te visezi?* = unde crezi că ești? Ce-ți închipui? II. Intranz. Fig. A se lăsa pradă gândurilor, imaginației; a medita. III. Tranz. și intranz. Fig. A-i trece cuiva ceva prin gând; a nădăjdui; a râvni, a dori.

Marius Petre Visarion

VIŚĀKHADATTA (sec. 9), dramaturg indian de limbă sanscrită. Comedia sa „*Sigiliul lui Rākṣasa*” este considerată un tratat practic despre arta guvernării.

VISARE (< *visa*) s. f. Faptul de a visa; *fig.* reverie, meditație. ♦ Fantezie.

VISARION, Marius Petre (1929-2006, n. Ploiești), geofizician român. M. coresp. al Acad. (1991). Cercetări privind structura geologică adâncă a terit. României și prospectarea geofizică a unor zăcăminte de mineruri și sare gemă. Bogată activitate științifică concretizată în numeroase manuale, hărți, studii („*Carpații și platforma continentală a Mării Negre*”, „*Geofizica inginerască*”).

VISARION, Sarai (1714-?), călugăr sârb. Adversar al politicii de catolicizare forțată a populației de religie ortodoxă din Imp. Habsburgic. A activat în Serbia și în Transilvania (din 1744), unde pedicile sale au provocat o adevărată răscoală. Prins de autorități, a fost întemnițat. Canonizat.

VISAYAN, VISAYAS sau BISAYAS, grup insular în partea centrală a arh. Filipine, situat între ins. Luzon la N și ins. Mindanao la S, mărginit de Marea Sulu și str. Mindoro la V și Marea Filipinelor la E, extins între 9°5' și 14° lat. N. și între 121°49' și 125°51' long. E; 56,6 mil km² de uscat distribuite pe o arie de 201,6 mil km² de apă. Alcătuit din 490 de ins., între care cele mai mari sunt: Negros, Panay, Mindoro, Samar, Leyte, Cebu, Bohol, Masbate, Tablas, Sibuyan; 15,52 mil. loc. (2000). Relief muntos, cu alt. max. de 2 585 m (Mt. Halcon, în ins. Mindoro) și câmpii litorale. Culturi de orez, tutun, trestie de zahăr, bumbac. Plantații de bananieri, arbori de cafea și cacao, cocotieri ș.a. Descoperit de Magellan în 1521.

VISĂTOR, -OARE (< *visa*) adj. (Si subst.) Care visează; înclinat spre

meditație și reverie, spre contemplație; *p. ext.* care este lipsit de simțul realității.

VISBY [vɨ:sbii:], oraș în SE Suediei, situat pe țărmul de VNV al ins. Gotland din M. Baltică, la 190 km SE de Stockholm; 22,2 mii loc. (2007). Port comercial. Stațiune balneară și centru turistic. Artizanat. Muzeu de istorie și de artă medievală. Orașul hanseatic cu remarcabile edificii medievale, a fost inclus (din 1995) în Patrimoniul cultural universal. Primărie (sec. 13). Monumente: ziduri medievale, de 3,6 km lungime și înalte de 9 m, dominate de 42 de turnuri masive de apărare și străpunse de 27 de porți păstrate intacte; Catedrala Sf. Maria (1190–1221); ruinele bisericii Sf. Katarina (sec. 13); ruinele bisericii Sf. Klemens (sec. 13). În sec. 12 a fost pr. centru comercial din N Europei cu rol conducător în Liga hanseatică. Orașul a decăzut după ce danezii au cucerit ins. Gotland (1361).

VISCACIA (VISCACHA) (cuv. quechua) s. f. Numele unor rozătoare din America de Sud, din familia chinchilide, cu picioarele din față mai scurte decât cele din spate, cu coadă lungă, stufoasă, cu blana moale și lănoasă. Trăiesc în colonii și își sapă vizuini. ♦ *V. de câmpie* (*Lagostomus maximus*) este răspândită în pampasul argentinian, are o lungime de c. 70 cm și o coadă stufoasă de c. 20 cm, culoare cenușiu-maronie, iar în dreptul botului prezintă o bandă transversală albă, urmată de o bandă de culoare închisă. *V. de munte*, cu 2 specii (*Lagidium peruanum*, *L. viscacia*), de dimensiuni ceva mai mici, cu urechi lungi, trăiește în Anzi, dincolo de limita superioară a pădurii.

VISCER (< fr., lat.) s. n. (ANAT.) (Mai ales la pl.) Denumire generală dată oricărui organ situat în marile cavități ale corpului (ex. v. toracice, v. abdominale).

VISCERAL, -Ă (< fr., lat.) adj. Care aparține viscerelor, care se referă la viscere.

VISCEROPTOZĂ (< fr.; {s} lat. *viscera* + gr. *ptosis* „cădere”) s. f. (MED.) Deplasare, cădere a organelor abdominale, ca urmare a alungirii ligamentelor de susținere, a diminuării grăsimii intraabdominale și a relaxării peretelui abdominal; splahnoptoză.

VISCHER [fɨʃɐr], familie de sculptori germani din Nürnberg: 1. **Herman V. cel Bătrân** (?–1488). Autor al cristelniței bisericii parohiale din Wittenberg și al unor plăci funerare din bronz. 2. **Peter V. cel Bătrân** (c.

1460–1529), sculptor și turnător în bronz. Fiul lui V. (1). A executat, în spiritul goticului târziu îmbinat cu finețea modelajului renascentist, „Mormântul Sf. Sebaldus” din biserica Sankt Sebaldus din Nürnberg, și două statui pentru mormântul împăratului Maximilian (Innsbruck). 3. **Peter V. cel Tânăr** (1487–1528). Fiul lui V. (2). Autor de monumente funerare, medalii, plastică mică, plachete („Orfeu și Euridice”).

VISCHER [fɨʃɐr], **Friedrich Theodor von** (1807–1887), estetician german. Prof. la Tübingen, Zürich și Stuttgart. Orientare hegeliană („Estetica sau știința frumosului”). L-a influențat pe T. Maiorescu.

VISCOL s. n. Vânt puternic însoțit de ninsoare, care bate iarna, spulberând și troienind zăpada; viscoleală.

VISCOLEALĂ (< *viscoli*) s. f. Faptul de a viscoli; spulberare în rafale a zăpezii; viscol.

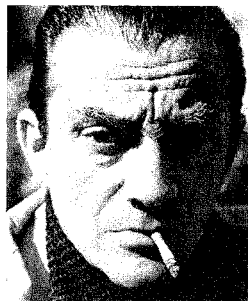
VISCOLI (< *viscol*) vb. IV intranz. impers. A sufla vânt puternic cu ninsoare; a vifori. ♦ Tranz. (Despre vânt) A spulbera și a troieni zăpada.

VISCOLIRE (< *viscoli*) s. f. Faptul de a viscoli; concret: rafală puternică de vânt.

VISCONTI, familie nobiliară lombardă, ai cărei membri s-au aflat, ca seniori sau duci (din 1395), la conducere Milanului între 1277 și 1447. Mai important: **Gian Galeazzo V. senior** (1378–1402), duce din 1395 și duce al Lombardiei din 1397. A urmărit unificarea și centralizarea reg. din N Pen. Italice. În 1395 a obținut de la împăratul Václav IV, titlul de duce ereditar al Milanului. A inițiat și sprijinit construirea Domului din Milano. Patron al lui *Petrarca* și fondator al Universității din Pavia.

VISCONTI, Luchino, duce di Modrone (1906–1976), regizor italian de teatru, film și operă. Debutează sub

Luchino Visconti

Viorica Viscopoleanu

semnul neorealismului („Obsesie”, „Pământul se cutremură”, „Nopti albe”), evoluând spre pellicule de un baroc flamboiant, pe tema dezintegrării morale a individului, a familiei, a unei clase („Rocco și frații săi”, „Ghepardul”, „Căderea zeilor”, „Moartea la Veneția”, „Ludwig”, „Inocentul”, „Senso”). În teatru, a pus în scenă numeroase piese clasice și moderne în proză, dar și lirice, în special pentru Maria Callas.

VISCOPOLEANU, Viorica (n. 1939, București), atletă română. Campioană olimpică la săritura în lungime (Ciudad de México, 1968) și europeană (pe teren acoperit, 1970).

VISCOUNT MELVILLE [vɨskaunt melvil], golf al Oc. Arctic, situat în N Canadei (prov. Nunavut), între ins. Melville și Bathurst la N, Prince of Wales la SE, Victoria la S și Banks la V, lung de 400 km și cu o lățime max. de 160 km. Partea de E a acestui golf a fost descoperită în 1819–1820 de exploratorul britanic Sir William Edward Parry, iar partea de V, de către exploratorul britanic Sir Robert McClure în 1850–1854 în expedițiile de căutare a Pasajului de Nord-Vest. Acest golf, care este o secțiune a Pasajului de Nord-Vest, este navigabil doar în timpul verii. Vechea denumire: *Melville Sound*.

VISCOZĂ (< fr.) s. f. Clasă de fibre chimice, pe bază de alcali-celuloză, obținute din celuloză de lemn de conifere, de stof etc. Sunt elastice și au o mare rezistență mecanică și chimică; se folosesc la fabricarea țesăturilor, a tricotelajelor, a pansamentelor etc.

VISCOZIMETRU (< fr.) s. n. Instrument utilizat pentru determinarea viscozității fluidelor.

VISHĀKHAPATNAM (VISĀKHAPATNAM), oraș în E Indiei (Andhra Pradesh), situat pe țărmul G. Bengal.

la 612 km NE de Madras; 969,6 mil loc. (2001). Port. Aeroport. Rafinărie de petrol. Constr. navale. Ind. chimică (îngrășăminte), de prelucr. a lemnului, tutunului și iutei. Bază navală. Universitate (1926).

VISSARION, I[ancu] C[onstantin] (1879–1951, n. Costeștii din Vale, jud. Dâmbovița), scriitor român. Basme adaptate la tehnica industrială modernă („Ber-Căciulă împărat”, „Agerul Pământului”), nuvele țărănești („Mărlanii”).

VISSERT HOOFT, Willem Adolf (1900–1985), teolog olandez. Atras din tinerețe de problemele sociale și ecumenice, a militat pentru crearea Consiliului Ecumenic al Bisericilor (1937), devenind primul secretar general al acestui organism (1937–1966) („Biserica și funcționarea ei în societate”, „Împărăția lui Iisus Hristos”, „Reînvierea Bisericii”).

VISTIȚER (< lat.) s. m. (În Ev. Med., în Țara Românească și în Moldova) Mare dregător care avea în grija sa tezaurul țării, repariția și încasarea dărilor etc.; vistiernic.

VISTIERIE (< *visțier*) s. f. (În Ev. Med., în Țara Românească și în Moldova) Instituție care administra tezaurul țării; localul sau încăperea în care era păstrat acesta.

VISTIERNICIE (*visțiernic*) s. f. Demnitatea de vistiernic.

VISTULA (WISŁA) [vișua] 1. Fl. în Polonia; 1 047 km; supr. bazinului hidrografic: 194,5 mil km². Izv. de pe pantele nordice ale m-ților Beskizii de Vest, de la 1 106 m alt., la c. 25 km S de orașul Bielsko-Biala. De la granița Poloniei cu Slovacia, drează C. Poloneză, trecând prin Cracovia, Varșovia, Toruń s.a. și se varsă în G. Gdańsk al M. Baltice. În cursul superior a fost creat (1955) lacul de acumulare Goczałkowice. Navigabil pe 800 km. Legat prin canale navigabile cu bazinele fl. Oder și Nipru. Afl. pr.: Dunajec, San, Wieprz, Pilica, Raba s.a. 2. (**ZALEW WISŁANY**; în lb. rusă: **VIŚLINSKII ZALIV**), lagună pe țărmul de SE al G. Gdańsk, situată pe terit. Poloniei și Federației Ruse, extinsă în direcție SV-NE pe 90 km lungime și 2–25 km lățime; 855 km²; ad. max: 5 m. În ea se varsă brațul Nogat al fl. Vistula. Porturi: Elblag (Polonia), Baltiisk și Kaliningrad (Federația Rusă). Pescuit. Cunoscută și sub numele de laguna *Kaliningrad*.

VIȘAN, Dorel (n. 1937, sat Tăușeni, jud. Cluj), actor român de teatru și film. Vedetă a Teatrului Național din Cluj-Napoca unde interpretează

Dorel Vișan

un repertoriu variat („Woyzzek”, „Mielul turbat”, „Ultima oră”, „Filomena Marturano”). Popularitatea și-o dobândește prin filme („O lacrimă de fată”, „Iacob”, „Senatorul melcilor”).

VIȘAN, Florentina (n. 1947, Căuți, jud. Bacău), sinolog român. Prof. univ. la București, șef al Catedrei de limbi orientale și director al „Centrului de studii chineze” (Univ. din București). Traducător și comentator al „Analectelor” lui Confucius. A inaugurat studiul gândirii confucianiste ca direcție principală de cercetare în cadrul secției de limbă și cultură chineză a Facultății de limbi străine.

VIȘANI, com. în jud. Brăila, în C. Brăilei, pe râul Buzău și pe malul L. Căineni; 2 660 loc. (2008). Piscicultură. Stațiune balneoclimaterică sezonieră, de interes local (satul Căineni-Băi), în care apa L. Căineni, clorurată, sulfată, sodică, magneziană, calcică și nămolul sapropelic de pe fundul lacului sunt folosite pentru tratarea afecțiunilor reumatismale, a celor neurologice periferice (pareze ușoare), ginecologice, dermatologice, vasculare (varice în stadiu incipient) s.a. Rezervația naturală L. Jirău-V. (930 ha). Biserica Sf. Nicolae (1837), în satul V.

VIȘEU, râu în N României, afl. stg. al Tisei în arealul satului Valea Vișeuului, la granița cu Ucraina; 80 km. Izv. din SE m-ților Maramureș, de sub vf. Cornu Nedeii, de la 1 693 m. alt., din apropiere de pasul Prislop. Curge mai întâi pe direcție E-V, având în zona montană căderi mari de pantă (20–50%), trece prin stațiunea climaterică Borșa, după care pătrunde în depr. Maramureș, unde își croiește o vale largă și își schimbă direcția de curgere către NV în aval de com. Moisei. În cursul superior, de la izvor și până la orașul Borșa, râul V. poartă numele de *Vișeuț* sau *Borșa*. Afl. pr.: Țașla, Vaser, Ruscova, Frumușana,

Repedea, Pietrosu s.a. Constituie limita de S și de V a Parcului natural Munții Maramureșului. În bazinul său (în sectoarele inferioare ale râurilor Ruscova, Frumușaua, Bistra) se întâlnește sporadic lostrita.

VIȘEU DE JOS, com. în jud. Maramureș, situată în SE depr. Maramureș, la poalele vestice ale m-ților Maramureș, pe râul Vișeu; 5 517 loc. (2008). Stație de c. f. pe linia dintre com. Salva (jud. Bistrița-Năsăud) și V. de J. cu o lungime de 61 km, construită în 1948 pentru a lega Maramureșul de Pod. Transilvaniei. Centru de prelucr. a pieilor, de cococărit, de țesături și cusături populare. Satul V. de J este atestat documentar în 1265.

VIȘEU DE SUS, oraș în jud. Maramureș, situat în SE depr. Maramureș, la poalele de SV ale m-ților Maramureș, pe râul Vișeu, în zona de confl. cu râul Vaser; 16 649 loc. (2008). Stație de c.f. Expl. forestiere, de marne și de calcare policrome. Constr. de mașini. Fabrici de medicamente, de tananți, de prelucr. a lemnului și de produse alim. Ape minerale asemănătoare celor de la Borșa. Localit. este atestată documentar în 1365. În perioada 1773–1812 aici au fost colonizați muncitori forestieri de etnie germană („țipțeri”). Declarat oraș în 1956. Monumente: biserica romano-catolică (1812); biserica ortodoxă Nașterea Maicii Domnului construită în 1987 pe locul uneia din 1485. Centru turistic, punct de acces în Parcul natural Munții Maramureșului. De aici pornește calea ferată îngustă de pe valea Vaserului, pe care circulă o „mocăniță” (tren forestier cu locomotivă cu abur), devenită în ultimii ani atracție turistică.

VIȘIN (< *vișină*) s. m. Pom fructifer din familia rozaceelor, înalt de 8–10 m, cu frunze lucioase, dințate, cu flori albe și cu fructe sferice de culoare roșie-închisă sau (aproape) neagră, cu gust acrișor, folosite în ind. alimentară la prepararea gemurilor, dulceațurilor, siropurilor, a unor băuturi alcoolice etc. (*Prunus cerasus*). Cultivat mult în zona de câmpie și de deal. ⇨ V. *turcesc* = mahaleb.

VIȘINA 1. Com. în jud. Dâmbovița, situată în C. Găvanu-Burdea, pe râurile Neajlov, Holboca, Baracu, Chipicanu și Jirnov; 4 177 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de petrol. Creșterea bovinelor. Biserica de lemn Nașterea Maicii Domnului (1622), în satul V. Poiană cu narcise în lunca Neajlovului, declarată rezervație naturală. 2. Com. în jud. Olt, în S.C. Romanți; 3 365 loc. (2008). Stație de c.f., inaugurată la 1 apr. 1887. Nod rutier. În arealul satului V., numit

până la 17 febr. 1968 *Vișina Veche*, au fost descoperite urmele unor așezări rurale romane din sec. 2-3. Biserica Buna Vestire (sec. 19).

VIȘINA NOUĂ, com. în jud. Olt, situată în S.C. Romanți; 2 005 loc. (2008). Stație de c. f. Com. V.N. a luat ființă în anul 2004 prin desprinderea satului V.N. din com. Vădastra.

VIȘINATĂ (< tc.) s. f. Lichior obținut din vișine fermentate cu zahăr, cu adaos de alcool.

VIȘINEȘTI, com. în jud. Dâmbovița, situată în Subcarpații Ialomiței, pe râul Cricovul Dulce; 2 189 loc. (2008). Pomicultură.

VIȘINIU, -IE (< *vișină*) adj. De culoarea vișinei, ca vișina coaptă.

VIȘNEVSKI, Aleksandr Vasilievici (1871-1948), chirurg rus. Cercetări în domeniul chirurgiei aparatului urinar și asupra rolului trofic al sistemului nervos; a creat metoda de tratament prin blocarea cu novocaină.

VIȘNEVSKI, Vsevolod Vitalievici (1900-1951), scriitor rus. Drame eroice având un caracter romantic-revoluționar („Armata întâia de cavalerie”, „Tragedia optimistă”) și antifascist („La zidurile Leningradului”); nuvele („Noi cei din Kronstadt”), scenarii de film.

VIȘNIEC, Matei (n. 1956, Rădăuți), scriitor român. Stabilit în Franța (1987). Poezie postmodernă („La noapte va ninge”), piese dezvoltând original tehnicile „teatrului în teatru” și ale teatrului absurdului („Angajare de clown”, „Ultimul Godot”).

VIȘNU (în hinduism), zeitate intruchipând forța, care conservă și armonizează Universul și viața în mitologia vedică și postvedică; se încarnează în cersulul fiecărui „ciclu cosmic”. Reprezentat cu patru brațe,

Constantin Vișoianu

purtându-și armele și emblemele (scoica, discul, măciuca și o floare de lotus) și plutind pe oceanul de lapte. Face parte din trinitatea Trimurtii hinduiste (împreună cu Șiva și Brahmă).

VIȘNUIȘM, una dintre religiile hinduse care îl venerază pe Vișnu și cele două reincarnări ale sale (*Râma* și *Krishna*).

VIȘOIANU, Constantin (1896-1994, n. Urlați, jud. Prahova), diplomat și om politic român. Alături de Barbu Știrbei, a purtat tratative (1944) cu diplomații americani și britanici la Istanbul și Cairo, în vederea ieșirii României din război. Membru al delegației române, conduse de L. Pătrășcanu, care a semnat, la Moscova (12 sept. 1944), Convenția de armistițiu între România și Marile Puteri ale Națiunilor Unite. Ministru al Afacerilor Străine (nov. 1944 - febr. 1945). Se exilează la Washington, unde îi succede generalului N. Rădescu la conducerea Comitetului Național Român (1950-1975).

VIȘTEA 1. Lac de acumulare creat pe cursul mijlociu al Oltului (inundat în 1989; vol.: 4,3 mil.m³), în arealul com. cu același nume, ale cărui ape pun în mișcare turbinele hidrocentralei Viștea. **2**. Com. în jud. Brașov, în depr. Făgăraș, pe râul Olt, la confl. cu râul Viștea; 2 086 loc. (2008). Reșed. com. este satul Viștea de Jos. Halte de c. f. (în satele Viștea de Jos și Olteț). Hidrocentrală (14,2 MW), intrată în funcțiune în 1989. Centru de joacărit (în satul Drăguș). Punct muzeal (în satul Rucăr). În satul Viștea de Jos, atestat documentar în 1511, se află biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1489) și un han din sec. 19, în satul Viștea de Sus, biserica Buna Vestire (1848), iar în satul Olteț, o biserică din 1717.

VIȘTEA MARE, vârf în m-ții Făgăraș, dominând creasta pr. a acestora. Alt.: 2 527 m (al treilea

vârf ca înălțime din țară după vf. Moldoveanu și vf. Negoiu).

VITACEE (< fr.; {s} lat. *vitis* „vită”) s. f. pl. Familie de plante dicotiledonate lemnoase, agățătoare, cu frunze alterne, simple, palmat-lobate sau digitat-compuse, uneori întregi, cu stipele, cu flori actinomorfe în inflorescențe și cu fructe mici bace cămoase grupate în ciorchini (ex. vița de vie, vița de Canada).

VITAL, -Ă (< fr., lat.) adj. 1. Care aparține vieții, care este esențial pentru viață; de viață, al vieții. 2. Foarte important, esențial, fundamental; indispensabil.

VITALI, Giovanni Battista (1644-1692), violonist și compozitor italian. Sonate, balet, dansuri, oratorii („Agar”).

VITALIȘM (< fr., ger, {i}) s. n. Doctrină, inspirată de Aristotel, potrivit căreia fenomenul vieții nu poate fi explicat exclusiv în termeni materiali, acesta putând fi datorat prezenței în organismele vii a ceva imaterial: psyche (Aristotel), forța vitală (Bergson) sau entelehiile nemateriale (H. Driesch).

VITALIST, -Ă (< fr. {i}) adj., s. m. și f. 1. Adj. Care aparține vitalismului, referitor la vitalism. 2. S. m. și f. Adept al vitalismului.

VITALITATE (< fr., lat.) s. f. Intensitate a proceselor de viață; putere vitală, vigoare, tărie; energie, dinamism.

VITAMINĂ (< fr. {i}; {s} lat. *vita* „viață” + engl. *amine* „amină”) s. f. Denumire dată unor substanțe cu structură chimică diversă, de origine vegetală sau microbiană, care, în cantități mici, au un rol esențial în menținerea proceselor celulare vitale. Lipsa lor din alimentație duce la grave îmbolnăviri de nutriție (hipo- și avitaminoze), deoarece sinteza în organism a unora dintre ele nu este posibilă. După solubilitatea lor au fost împărțite în v. hidrosolubile (B, C) și v. liposolubile (A, D, E și K). ♦ V. A = compus liposolubil prezent în ficatul și în untura de pește, unt, gălbenușul de ou; se găsește și sub formă de provitamină (caroten) în unele vegetale. Lipsa ei duce la tulburări oculare, tegumentare etc. Sin. retinol. V. B = complex de vitamine hidrosolubile, cu acțiuni variate, prezente în natură sub formă asociată: în lapte, în drojdia de bere, în embrionul și coaja semințelor vegetale, diverse organe animale. B₁ (aneurina, tiamina), B₆ (piridoxina, adermina) au rol în activitatea sistemului nervos și în metabolismul glucidic și proteic; B₂ (riboflavina) și B₅ (acidul pantotenic), acidul para-

Vișnu

aminobenzoic, B₉ (acidul folic) și B₁₂ (cianocobalamină) sunt factori anti-anemici. Tot din grupul v. B fac parte și v. H și PP. V. H este foarte răspândită în natură, în special în gălbenușul de ou și în organele animale; este coferment al enzimelor care catalizează carboxilările. Sin. *biotină*. V. PP este o substanță de tipul acidului nicotinic și nicotinamidei, cu rol în procesele de oxidoreducere, în metabolismul glucidic și lipidic. Carența determină apariția pelagrei. V. C = substanță foarte răspândită în natură (în fructe, legume), cu rol în biogeneza substanței intercelulare, în procesele metabolice de oxidoreducere, în metabolismul glucidic, proteic și mineral; mărește rezistența organismului la infecții. Lipsa v. C din alimentație duce la *scorbut*. Sin. *acid ascorbic*. V. D = grup de substanțe din clasa sterolilor, prezente în organele animale, untura de pește, unt, lapte, gălbenuș; se găsește și sub formă de provitamine (ergosterol), care, prin iradiere cu raze ultraviolete, sunt activate. Componenta principală este v. D₂ (calciferol), cu rol esențial în absorbția intestinală a calciului și a fosforului alimentar și în formarea și depunerea în os a fosfatului de calciu. V. E = substanță liposolubilă, prezentă în plantele verzi și în cereale, mai ales în semințe embrionare și în ficat, în gălbenușul de ou; este trofic al aparatului genital, al musculaturii striate și al sistemului nervos; are proprietăți antioxidante. Hipovitaminoza E duce la sterilitate sau la avort. Sin. *tocopherol*. V. F = grup de acizi grași nesaturați, care fac parte din structura fosfolipidelor; lipsa lor din alimentație duce la tulburări cutanate. V. K = substanță liposolubilă cu acțiune antihemoragică prin acționarea sintezei protrombinei și a altor factori ai coagulării în ficat, prezentă în plante verzi (spanac), în uleiuri vegetale, gălbenușul de ou, făină de pește. V. P = substanță constituită din flavone și glucide, cu rol în protecția pielii și a mucoaselor.

VITAMINIZA (< germ.) vb. I tranz. A îmbogăți alimentele în vitamine. ♦ Refl. A urma un tratament cu vitamine.

VITĂ (lat. *vita* „viață”) s. f. Denumire dată animalelor domestice (mamifere), de obicei celor comute. ♦ V. mare = denumire dată bovinelor. ♦ V. mică = denumire dată ovinelor și caprinelor.

VITĂNEȘTI, com. în jud. Teleorman, situată în SE C. Găvanu-Burdea, pe râul Teleorman; 2 909 loc. (2008). Resed. com. V. este satul *Purani* (atestat documentar în 1741). Expl. de petrol și gaze

naturale. Moară de cereale (1930), în satul *Purani*. Viticultură. Creșterea bovinelor și porcinelor. Până la 20 mai 1996, com. V. a purtat numele *Purani*. Biserică de lemn (sec. 19).

VITEAZ, -Ă (< sl.) adj., s. m. 1. Adj. (Și subst.) Care dovedește îndrăzneală și bărbăție în luptă; p. ext. curajos, neînfricat, dărz. 2. S. m. (La pl.; în Ev. Med., în Țara Românească și în Moldova) Categorie de stăpâni de pământ, similară cavalerilor din apusul Europei, cu sarcini militare speciale.

VITEBSK (VICEBSK), oraș în NE Belarus, situat pe fl. Dvina de Vest, la confl. cu Luhsa, la 225 km NE de Minsk; 342,7 mii loc. (2005). Nod feroviar. Port fluvial. Constr. de mașini, radiouri, ceasuri, aparate electrice. Ind. textilă, de prelucr. a lemnului, piel. și încălțăminte, mat. de constr., ceramicii și alim. (preparate din carne și lapte). Institut Politehnic. Universitate veterinară. Muzeu memorial „Marc Chagall”. Biserica Buna Vestire (sec. 12). Pomenit prima oară în 1021, a făcut parte din Cnezatul de Poloțk, iar în sec. 12 a devenit centrul unui cnezat de sine stătător, care a ființat timp de două sec. Fortăreață situată pe renumitul drum „de la varegi la greci”, V. a deținut un important rol comercial în relațiile rușilor cu Riga și cu orașele germane. Cucerit de Lituania la începutul sec. 14, în 1569 a intrat în componența Poloniei. În 1772 a fost cucerit de ruși, devenind (din 1796) capitală de gubernie. Între 1941 și 1944 ocupat de trupele germane. Din 1991 face parte din Republica Belarus.

VITEJESC, -EASCĂ (< viteaz) adj. Privitor la viteji sau la viteje; de viteaz; plin de vitejie.

VITEJEȘTE (< viteaz) adv. Ca vitejii; cu mare curaj, cu bărbăție; bărbătește.

VITEJIE (< viteaz) s. f. 1. Însușirea de a fi viteaz; voinicie, bărbăție (2), curaj. ♦ (Concr.; mai ales la pl.) Faptă, acțiune vitejească. 2. (Pop.) Haiducie.

VITELIŢ, -Ă (< fr.; {s}) lat. *vitellus* „gălbenuș de ou”) adj., s. f. I. Adj. Care aparține vitelului, care se referă la vitelul. II. S. f. Substanță de natură proteică, similară globulinei care se găsește, combinată cu lecitina, în gălbenușul de ou.

VITELLIUS, Aulus, împărat roman (apr.–dec. 69), proclamat de legiunile din Germania. A fost înfrânt și ucis de legiunile care îl proclamaseră împărat pe *Vespasian*.

VITELUS (< fr. {i}; lat. *vitellus* „gălbenuș de ou”) s. m. (EMBRIOL.)

Substanță constituită în principal din proteine, fosfolipide și lipide prezentă în oulele animalelor și care servește ca substanță nutritivă pentru embrion.

VITEZ, Ioan (1400–1472), umanist și bibliofil român. Fost episcop de Oradea, unde a înființat o mare bibliotecă și un observator astronomic, primul de pe terit. românesc.

VITEZĂ (< fr.) s. f. 1. Rapiditate, iuteală. ♦ Loc. În (plină) viteză = cu (foarte) mare repezițiune; rapid. 2. (FIZ.) Raportul dintre variația unei mărimi și timpul în care s-a produs această variație. ♦ V. liniară = spațiul parcurs de un mobil în unitatea de timp. V. unghiulară = unghiul cu care s-a rotit un corp în unitatea de timp. V. areolară = aria descrisă de raza vectoare a unui mobil în unitatea de timp. 3. (INFORM.) V. de calcul = numărul mediu de operații pe secundă făcute de un calculator. 4. (ASTR.) V. cosmică = viteză (liniară) finală pe care trebuie să o aibă un vehicul cosmic când este plasat pe orbită; prima v.c. (7,9 km/s), cu care un obiect poate deveni satelit al Pământului; a doua v.c. (11,2 km/s), cu care un obiect este capabil să învingă atracția gravitațională a Pământului, putând deveni satelit al Soarelui; a treia v.c. (16,6 km/s), cu care un obiect este capabil să învingă atracția gravitațională a Soarelui, putând părăsi sistemul nostru solar. 5. (TEHN.) V. de ardere = a) v. cu care se propagă frontul de flacără sau reacția chimică de oxidare într-un amestec combustibil omogen; în spații deschise, v. de a. este de ordinul metrilor pe secundă, iar în spații închise poate fi de ordinul zecilor sau al sutelor de metri pe secundă; b) mărime care exprimă cantitatea de combustibil sau de amestec combustibil ce arde în unitatea de timp. Se mai numește v. masică de ardere. 6. (MED.) V. de sedimentare = examen de laborator prin care se măsoară timpul necesar depunerii gravitaționale a globulelor roșii recoltate într-un tub de sticlă, viteza în general accelerată în urma infecțiilor, ceea ce permite punerea în evidență a unor procese infecțioase latente. V. de s. normală este de 10–12 mm pe oră. 7. (CINEMAT.) V. de filmare = v. de derulare a peliculei în aparatul de filmat exprimată în fotogramă/secundă, identică cu v. de protecție (v. standard la filmul sonor: 24 imagini/secundă).

VITEZOMAN (< viteză) s. m. Șofer cu mania vitezei.

VITEZOMETRU ({s}) viteză = gr. *metron* „măsură”) s. n. Instrument

pentru măsurarea vitezei de mers, folosit în special la vehicule.

VITAZ, strâmtoare în V Oc. Pacific care separă ins. Noua Guinee de ins. Long, Umboi și New Britain și face legătura între Marea Bismarck în NV și Marea Solomon în SE; lungime: 240 km; lățime max.: 56 km.

VITICOL, -Ă (< fr., it.; {s} lat. *viticola* „viticultor”) adj. Care se referă la cultura viței de vie și la producerea strugurilor. Pe terit. României au fost delimitate 8 reg. v. (Pod. Transilvaniei; dealurile Moldovei; dealurile Munteniei și Olteniei; dealurile Banatului; dealurile Crișanei și Maramureșului; colinele Dobrogei; terasele Dunării; sudul țării, cu terenuri nisipoase), care înglobează 37 de podgorii cu numeroase centre v.

VITICULTOR, -OARE (< fr.; {s} lat. *vitis* „viță de vie” + *cultor* „cultivator”) s. m. și f. Persoană specializată în cultura viței de vie; podgorean.

VITICULTURĂ (< fr.; {s} lat. *vitis* „viță de vie” + *cultura* „cultură”) s. f. 1. Sector al producției agricole care cuprinde cultura viței de vie și producerea materialului săditor. 2. Ramură a științelor agricole care se ocupă cu studiul metodelor de cultivare a viței de vie.

VITI LEVU (cuv. autohton „Marele Fiji”), ins. în SV Oc. Pacific, cea mai mare din arh. Fiji; 10,5 mii km², lungime: 145 km (E-V); lățime max.: 81 km (N-S). Relief muntos cu alt. max. de 1 323 m (Mt. Tomanivi). Orașe pr.: *Suva* (capitala statului Fiji), Lautoka. Culturi de bumbac, orez, trestie de zahăr, tutun ș.a. Vizitată în 1789 de căpitanul britanic William Bligh cu nava „Bounty”.

VITILIGO (cuv. lat.) subst. Afecțiune cutanată a cărei cauză este necunoscută, caracterizată prin apariția pe piele a unor zone depigmentate de culoare albă, delimitate de o areolă brună. V. și *leucodermie*.

VITIM 1. Reg. de podiș situată în S Federației Ruse, în partea de E a Siberiei, între L. Baikal la V și m-ții Iablonovii la E, drenată de râul V., cu alt. de 1 200–1 600 m. Roci predominant vulcanice (granite, gnaisuri, bazalte). Numeroși vulcani stinși. 2. Râu în S Federației Ruse, afl. dr. al fl. Lena; 1 978 km; supr. bazinului hidrografic: 227 mii km². Izv. din m-ții Iablonovii, din apropierea orașului Cita (Buriatia), curge pe direcție predominant S-N, drenează podișul cu același nume și confl. cu Lena la localit. Huia.

Navigabil pe c. 300 km de la gurile sale. Îngheață în perioada oct.-mai.

VITOLD (VITOVȚ, VYTAUTAS), mare duce al Lituaniei (1392/1401–1430). A urmărit obținerea autonomiei Lituaniei în cadrul uniunii dinastice cu Polonia. A purtat lupte cu tătarii și, deși a fost înfrânt pe râul Vorskla (aug. 1399), și-a extins stăpânirea până la Marea Neagră. În alianță cu Vladislav II Jagello a înfrânt pe teutoni la Grünwald (iul. 1410). S-a aflat în bune relații cu domnul Moldovei Alexandru cel Bun, căsătorit cu sora sa Rynghata.

VITOLD, Michel (1914–1994), actor și scenograf francez de origine rusă. Roluri celebre în piese de Sartre („Cu ușile închise”) și P. Weiss („Marat-Sade”). Filme: „Maigret și afacerea Saint-Fiacre”.

VITOMIREȘTI, com. în jud. Olt, situată în NV piemontului Cotmeana; 2 489 loc. (2008). Pomicultură. Viticultură. În sec. 19, com. V. a purtat numele *Vitomirești-Trepteni*. Bisericele Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril (1854) și Sfinții Voievozi (1855), în satele Trepteni și Dejești; biserica de lemn Cuvioasa Parascheva (1795), în satul V.

VITORIA (în limba bască: **GAS-TEIZ**), oraș în NE Spaniei, centrul ad-tiv al Comunității Autonome Țara Bascilor, situat pe râul Zadorra, la 81 km V de Pamplona; 227,5 mii loc. (2006). Ind. metalurgică, a constr. de mașini, chimică, de preluc. a lemnului, piel., tananților, a ceramicii și alim. Fabrică de biciclete. Centru comercial și turistic. Muzeu. Catedrala Santa Maria (1180, reconstruită în sec. 14). Catedrala nouă (1906), bisericile San Miguel și San Vicente. Fondat ca *Victoriacum* de regele vizigot Leovigild (568–585) pentru a celebra victoria asupra bascilor din 585. Cucerit de Alfons al VIII al Castiliei, care l-a inclus regatul său în 1200. A primit statut de oraș (1431). Aici armata anglo-spaniolă, comandată de Wellington, a obținut victoria împotriva armatei franceze din Spania (21 iun. 1813).

VITÓRIA, oraș în ESE Braziliei, centrul ad-tiv al statului Espírito Santo, situat pe țărmul de V al ins. Espírito Santo, la 420 km NE de Rio de Janeiro; 314 mii loc. (2007). Port. Aeroport. Ins. Espírito Santo este legată de țărmul continental printr-un pod. Ind. textilă, piel. și încălțăminte, alim. (zahăr). Universitat (1961). Biserica Maica Domnului de Penha (1575). Fondat în 1535 de Vasco

Fernandes Coutinho. Capitală provincială din 1823.

VITORIA, Francisco de (c. 1486–1546), călugăr dominican spaniol, Profesor la Salamanca. A apărat drepturile indienilor din Lumea Nouă, confrunțat cu invazia spaniolă. Considerat unul dintre fondatorii dreptului internațional („De iustitia”, „Relectiones theologicae”).

VITOSA, masiv muntos în Bulgaria, care domină dinspre S depr. Sofiei, format din granite și roci cristaline, cu versanți abrupti; alt. max.: 2 290 m (vf. Černi Vrah). Un aspect caracteristic îl constituie „râurile de pietre”, acumulări de blocuri de granit rotunjite, care pe unele văi se întind pe 2 km lungime; cele mai cunoscute sunt Podurile de Aur (*Zlatnits mostove*). Acoperit cu păduri de foioase mixte, de conifere și pajști alpine. Parc național (1933) cu o supr. de 121,17 km² (între care rezervația biosferei Bistuško Branišce – 94,26 km²) cu 114 specii de păsări. Stațiuni de schi, instalații pe cablu.

VITOVȚ v. Vitold.

VITRAC [vitrak], **Roger** (1899–1952), poet și dramaturg francez. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai teatrului suprarealist și precursor al teatrului absurdului („Misterele dragostei”, „Victor sau copiii la putere”). A fondat, împreună cu A. Artaud, teatrul „Alfred Jarry”. Teoretician al noii poezii promovate de mișcarea dada („Conștiința morții”).

VITRALIU (< fr.) s. n. Panou decorativ din plăci de sticlă colorată în masă sau pictată în culori de smalt, montate în armătură de plumb, folosit la ferestre. Întâlnit din Antic.

vitralliu

(Egipt, Mesopotamia cât și în Europa la Pompei și Herculaneum). Foarte cunoscute sunt v. de la Sfânta Sofia din Constantinopol și de la Ravenna. A înflorit în cadrul stilului gotic. Sunt renumite cele din orașele germane și din Europa de Vest, Centrală și de Nord. O renaștere a v. se înregistrează la începutul sec. 20 în cadrul curentului *Art Nouveau*.

VITREG, -Ă (lat. *vitricus*) adj. 1. (Cu referire la natura înruderii reciproce dintre părinți și copii) între care nu există o legătură de sânge, înrudirea rezultând dintr-o nouă căsătorie a unuia dintre părinți; (cu referire la frați și surori) care au în comun doar unul dintre părinți. 2. Fig. Dușmănos, ostil; nefavorabil, potrivnic, dificil.

VITREGI (< *vitreg*) vb. IV tranz. A trata cu dușmănie, cu răutate, cu asprime; a lipsi (pe nedrept) pe cineva de ceva.

VITREGIE (< *vitreg*) s. f. Dușmănie, răutate; potrivnicie.

VITREN (VITRIT) (< fr. *iti*; {s} lat. *vitrum*, „sticlă”) s. f. Parte componentă principală a cărbunilor, caracterizată prin luciul puternic și spărtură netedă. Provine prin carbonizarea țesuturilor ligninocelulozice ale plantelor și formează lentile sau strat, care, după ardere, lasă o cantitate mare de cenușă.

VITRIFICARE (după fr. *vitriifier*) s. f. Transformare a unui amestec de silicați într-o masă sticloasă, amorfă, cu porozitate mică, prin topire urmată de solidificare.

VITRINĂ (< fr.) s. f. 1. Spațiu amenajat într-un magazin în spatele unui geam orientat spre stradă, în care sunt expuse mărfurile. 2. Mobilă cu pereți din sticlă, de obicei de forma unei cutii sau a unei mese, în care se expun obiectele de artă într-un muzeu, într-o expoziție, mărfurile într-un magazin etc. ♦ Mobilă de apartament în care se păstrează bibelouri, cristale etc., având forma unui dulap cu rafturi și pereți de sticlă.

VITRINIER, -Ă (< *vitrină*) s. m. și f. Persoană specializată în amenajarea și decorarea vitrinelor unui magazin, ale unor expoziții etc.

VITRIOL (< fr.) s. f. 1. (Pop.) Acid sulfuric. 2. Nume dat unor sulfăți.

VITRON (denumire comercială; {s}) lat. *vitrum*, „sticlă”) s. f. Fibră de sticlă obținută prin filare și folosită la confecționarea unor țesături, covoare, curele de transmisie etc.

Monica Vitti

VITROS, -OASĂ (< fr., lat. m.) adj. Care are aspect sticos; cu luciul sau cu transparența sticlei. ♦ *Umoare* v. v. *umoare*.

VITRUVIU (Marcus Vitruvius Pollio) (sec. 1 î.Hr.), arhitect roman. Autorul unui celebru tratat de teorie a arhitecturii („De architectura”), în care stabilește regulile unei arhitecturii ideale, bazate pe folosirea scrupuloasă a unui sistem foarte rigid de proporții. S-a bucurat de o faimă deosebită în Renaștere și în clasicism.

VITRY, Philippe de v. Philippe de Vitry.

VITTI, Monica (pe numele său adevărat *Maria Luisa Ceciarelli*) (n. 1931), actriță italiană de teatru și film. Ucenicia sa teatrală între Shakespeare și Molière îi deschide perspectiva unei cariere cinematografice de excepție atât în registrul dramatic (filmele lui Michelangelo Antonini „Aventura”, „Noaptea”, „Eclipsa”, „Deșertul roșu”) cât și în cel comic („Fata cu pistolul”, „Drama geloziei”, „Rață cu portocale”).

VITTORIA VENETO, oraș în N Italiei (Veneto); 29,1 mii loc. (2006). Ind. textilă, a hârtiei, mobilei și sticlei. Stațiune balneoclimaterică. Catedrală (1755) și muzeu de artă adăpostit în Loggia Serravallese. Aici a avut loc la 24 oct.–3 nov. 1918 o mare bătălie, în care trupele italiene, comandate de generalul Diaz, au obținut, în urma puternicei ofensive de pe *Piave*, o importantă victorie împotriva trupelor austriece, determinând Austria să încheie armistițiul.

VITTORINI, Elio (1908–1966), scriitor italian. Proză anticonformistă („Călătorie în Sicilia”, „Mica burgheză”), romane sociale („Garoafa roșie”, „Femeile din Messina”) sau evocând lupta antifascistă („Oameni

și neoameni”). Traduceri din scriitori americani (Faulkner, Caldwell, Saroyan).

VITTORINO DA FELTRE (V. dei Rambaldoni, zis ~) (1378–1446), pedagog umanist italian. Prof. la Padova și la Mantova. A susținut principiul intuiției, al îmbinării studiului cu îndeletnicirile practice și al educației fizice, aplicându-le în celebra „Casa giocosa” (școală-internat înființată de el, în 1424, lângă Mantova).

VITULAR, -Ă (< fr.; {s} lat. *vitulus*, „vitel”) adj. (MED. VET.) Legat de perioada puerperală. *Febră v.* = afecțiune puerperală a vacilor caracterizată prin hipocalcemie și depresia funcțiilor senzoriale și motorii, care poate merge până la comă, pe fondul unor tulburări endocrine și neurovegetative. Poate evolua și ca tetanie puerperală.

VITUPERA (< fr., lat.) vb. I tranz. A blama, a defăima, a denigra.

VITZU, Alexandru (1853–1902, n. Săvinești, jud. Neamț), medic român. M. coresp. al Acad. (1897), prof. univ. la București. Cercetări originale asupra funcției pancreasului și a excitabilității măduvei spinării („Doctrina secrețiilor interne”). Este considerat întemeietorul școlii românești de fiziologie experimentală.

VIȚĂ (lat. *vitea*) s. f. I. 1. Denumire dată plantelor perene agățătoare din familia vitacee, cu rădăcini puternice, lăstari subțiri terminați cu cărcei și frunze mari, cu inflorescența un racem și cu fructul o bacă. ♦ *V. de vie* = v. cultivată, producătoare de struguri. *V. de v. europeană* = specie de viță de vie cu frunze cordate, palmat-lobate, pe margini neregulate-dințate, cu tulpini lemnoase care se exfoliază în fibre, cu cărcei bi- sau trifurcați, cu struguri mari, de calitate superioară (*Vitis vinifera*); din această specie derivă toate soiurile cultivate

Alexandru Vitzu

în Europa înaltea invaziei de filoxeră (sec. 19). În cultură tulpina principală este tăiată scurt formând butucul din care pornesc ramurile și lăstarii anuali (coarde). Cultivată din vechi timpuri în Orientul Apropiat, în reg. mediteraneană, dar și în Dacia; ulterior și în Europa Centrală și de Vest, America (California, America de Sud), Australia, Africa de Sud. Limita de N a cultivării v. de vie în Europa trece prin N României. *V. de vie americană* = denumire a c. 20 de specii de vită de vie, utilizate ca portaitoi pentru vițele europene, datorită rezistenței lor la filoxeră (*Vitis verlandieri*, *Vitis riparia* etc.) ♦ *V. sălbatică* = plantă agățătoare spontană cu fructe mici (bace de c. 6 mm), elipsoidale, negre-albăstrui (*Vitis sylvestris*). Specie pontico-mediteraneană, întâlnită în România prin păduri, zăvoaie și tufărișuri, în lunci, în reg. de câmpie și dealuri joase. ♦ *V. de Canada* = plantă agățătoare cu frunze digital-compuse având 5 foliole, cu cărcii având 5-8 ramuri terminate cu un disc adeziv (*Parthenocissus quinquefolia*). Originară din America de Nord, este răspândită în orașe ca plantă ornamentală (pe zidurile caselor, pe garduri etc); toamna frunzele iau un colorit roșu-violet foarte decorativ. ♦ *V. japoneză* = plantă agățătoare cu frunze mari, simple, trilobate, cu cărcii scurți, bogat ramificați, cu discuri adezive (*Parthenocissus tricuspidata*). Originară din E Asiei (China, Japonia), folosită la noi ca plantă ornamentală în special pe zidurile caselor. II. 1. *Suviță* (de păr). 2. Descendent, urmaș. ♦ Neam; *fig. fel, soi*. ♦ Loc. *De viță* = a) de origine aleasă, nobil; b) înrudit prin legături de sânge.

VIȚEA (lat. *vitella*) s. f. Puil femelă al vacii, până la un an; vițică.

VIȚEL (lat. *vitellus*) s. m. Puil mascul al vacii, până la un an. ♦ *V. de mare* = specie de focă larg răspândită, de 1,5-1,8 m lungime, cu blana variat colorată, preponderent de un cenușiu-gălbui cu pete închise pe spinare și albe-gălbui pe fața ventrală (*Phoca vitulina*). Prezintă mai multe varietăți, răspândite pe țărmurile oceanelor Atlantic (fiind cea mai comună focă pe țărmurile Europei, la N de paralela de 30° lat. N) și Pacific. Se hrănește cu pești și crustacee. Sin. *foca comună*.

VIȚELAR (< *vițe*) s. m. Plantă erbacee perenă din familia poacee (graminee), înaltă de c. 50 cm, cu miros puternic de cumarină, cu frunze lungi și flori dispuse în spic, răspândită prin pajști, poieni și terenuri defrișate (*Anthoxanthum odoratum*).

VIU, VIE (lat. *vivus*) adj. 1. (Și subst.) Înzestrat cu viață, însufletit; care trăiește, care este în viață. ♦ Loc. *De viu* = fiind încă în viață, trăind. *Pe viu* = în mod direct, nemijlocit. *Prin viu grai* = oral. ♦ Expr. *Viu sau mort* = în orice stare s-ar afla cineva, în orice condiții. *Morții cu morții (și) viii cu viii*, i se spune cuiva care nu se poate consola de moartea unei persoane iubite. ♦ Care persistă, care dăinuiește încă. ♦ *Limbă v.* = limbă care se vorbește și evoluează, care este în circulație. ♦ (În concepția religiei creștine) Nemuritor, etern. 2. Plin de vitalitate, de energie, de neastâmpăr; vioi, sprinten. ♦ (Despre ochi, privire etc.) Care denotă vioiciune, inteligență, ager. 3. (Despre plante) Plin de sevă, verde, viguros. (Despre lumină) Tare, puternic, strălucitor, orbitor. ♦ (Despre culori) Aprins, strălucitor. ♦ (Despre sunete) Intens, tare; puternic, răsunător. 4. (Despre stări, sentimente etc.) Intens, puternic.

VIVACE (< fr., lat.) adj. invar. 1. Plin de viață, de energie; vioi, ager, sprinten. ♦ (MUZ.) Indicație de tempo semnificând o mișcare energetică în execuție. 2. (BOT.) Peren.

VIVACITATE (< fr., lat.) s. f. Vioiciune, agerime, sprinteneală.

VIVALDI, Antonio (1678-1741), compozitor și violonist preclasic italian. Opere („Alexandru în India”), oratorii („Moise”), simfonii (în trei mișcări, anunțând simfonia clasică), concertii grossi, concerte solistice (al căror creator este), sonate s.a., în care îmbină pitorescul descriptiv și resursele virtuozității instrumentale cu limpezimea scriiturii armonice și echilibrul formelor pure.

VIVANDIERĂ (< fr.) s. f. (Înv.) Femeie care însoțește trupele pentru a vinde soldaților alimente și alte articole de consum.

VIVAT (cuv. lat.) interj. Trăiască! ♦ (Substantivat, n.) Ovație, aclamație.

Antonio Vivaldi

VIVEKĀNANDA (pseud. lui *Narendranath Datta*) (1863-1902), filozof indian. Discipol al lui Rāmākrishna. A îmbinat doctrina *vedantei* cu concepții iluministe și socialist-utopice. A întemeiat (1897) Misiunea Ramakrishna la Belur, lângă Calcutta, destinată operelor de educație și filantropice.

VIVERIDE (< fr., lat. *viverra* „civeta”) s. f. pl. Familie de carnivore cu corpul alungit, picioare scurte, gheare parțial retractile, larg răspândite în Asia tropicală, Indonezia, Filipine, Africa (inclusiv Madagascar) (*Viverridae*). Cuprinde civetele, genețele și, după unii autori, mangustele (care în alte clasificări sunt incluse în familia Herpestidae). Unele specii sunt digitigrade, altele plantigrade; majoritatea au blana pătată și dungată, iar coada inelată sau cu dungi. O specie de genetă se întâlnește sporadic și în V Europei. Unele specii au glande perianale din care se extrage o secreție uleioasă folosită în ind. parfumerilor.

VIVES [bijes], **Juan Luis** (1492-1541), umanist spaniol. Prof. la Louvain. Apropiat al lui Erasmus. Spirit eclectic, îmbinând în scrierile sale idei aristotelice, stoice și creștine. A promovat reforma în domeniul educației („Despre instruire”, „Despre suflet și viață”). Unul dintre fondatorii didacticii.

VIVI- (< fr., it.; {s} lat. *vivus* „viu”) Element de compunere cu semnificația „(referitor la) viață”, „(pe) viu”, cu ajutorul căruia se formează adjective și substantive.

VIVIANIT (< fr. {}); {s} n. pr. *Vivianit* s. n. Fosfat natural hidratat de fier, cristalizat în sistemul monoclinic, incolor (când nu s-a oxidat), cenușiu sau albăstrui, cu urmă brună și luciu sticlos-sidefos. Se folosește ca vopsea albastră.

VIVIERĂ (< fr.) s. f. Bazin sau cisternă pentru păstrat ori pentru transportat pește viu.

VIVIPAR, -Ă (< f.; {s} *vivi-* + lat. *parere* „a naște”) adj. 1. (Și subst.; despre animale) Care naște pui vii (ex. majoritatea mamiferelor, unii pești, unele șopârle). 2. (Despre plante) La care mugurii florali se transformă chiar în timpul înflorii în tuberi sau bulbi (ex. unele varietăți de firuță: *Poa bulbosa* var. *vivipara*, *Poa alpina* var. *vivipara*) sau la care semințele rămân atașate de plantă și germinează, iar planta se desprinde și se înfinge în măr de-abia când rădăcina și tulpina au început deja să se formeze (la unele plante din centura de mangrove de pe țărmurile cu mare).

VIVIPARITATE (< fr.) s. f. Însușire a animalelor de a naște pui vii.

VIVIS v. **Vevey**.

VIVISECȚIE (fr.; {s} *vivi-* + lat. *sectio* „tăiere”) s. f. Operație practică pe animalul viu, în scopul studierii unor procese fiziologice.

VIZA¹ (< fr.) vb. I tranz. A pune o viză pe un act pentru a-i da valabilitate.

VIZA² (< fr.; {s} lat. *visus* „văzut”) vb. I tranz. 1. (TOPOGR.) A orienta un instrument topografic către miră (1), cu luneta înainte, în scopul citirii colorilor topografice. 2. Fig. A face aluzie, a se referi la ...; a avea drept scop, a ținti.

VIZANTEA-LIVEZI, com. în jud. Vrancea, situată în NV Subcarpaților Vrancei, la poalele de E ale dealului Răchitașu Mare și cele de SV ale dealului Momăia; 4 145 loc. (2008). Reșed. com. este satul *Livezile*. Stațiune balneoclimaterică (în satul Vizantea Mănăstirească) de interes local, cu funcționare permanentă, cu ape minerale cu compoziție chimică diferită: izvorul de pe Pârâu Alb (capăt) are apă puternic sulfuroasă ($H_2S = 328,2$ mg%), clorurată, sodică; izvorul Slatina conține apă sulfuroasă ($H_2S = 68$ mg%), clorurată, iodurată, bromurată, sodică, de mare concentrație (mineralizare 132,8 mg%); alte izvoare au ape sulfuroase, bicarbonatate sau cu aceleași caractere ca ale izvoarelor amintite mai sus, dar au o mineralizare mai scăzută. Eficacitatea curativă a apelor minerale de aici a fost constatată în 1882, an după care stațiunea a devenit cunoscută și frecventată atât pentru cură internă în traterea afecțiunilor aparatului digestiv (colite, enterocolite, ulcere), a celor hepato-biliare, renale, a bolilor metabolice și de nutriție, a bolilor alergice, precum și în cură externă pentru ameliorarea tuturor formelor de reumatism ș.a. În satul Vizantea Mănăstirească se află o biserică de lemn a fostei mănăstiri (sec. 16) și biserica de zid cu hramul Sf. Cruce, cu zid de incintă, ctitorie din sec. 17 a lui Ieremia Movilă, reconstruită în anii 1850–1854 de niște călugări greci. Tot aici există casa memorială „Moș Ion Roată”.

VIZAVI (< fr.) adv. În punctul opus, peste drum; față în față. ♦ Față de, în raport cu, în comparație cu.

VIZĂ¹ (< fr.) s. f. Semn, mențiune specială făcută de o autoritate pe un act, pentru a-i da valabilitate.

VIZĂ² (< rus.) s. f. Pește din familia acipenseridelor, asemănător cu cega, lung de până la 1,5–2 m,

cu botul scurt, conic și rotunjit, de culoare brun-cenușie pe spate și albă pe abdomen (*Acipenser nudiventris*). Indivizii mici de 40–60 cm se numesc și *bozari*. Trăiește în râuri și fluviu din bazinele M. Negre și M. Caspice.

VIZCAYA v. **Biscaya, Golful ~.**

VIZETĂ (< vizor) s. f. Mică deschidere specială, amenajată la o ușă pentru a permite să se vadă în exterior; vizieră (2).

VIZIBIL, -Ă (< fr., lat.) adj. 1. Care se vede, care poate fi văzut. ♦ Fig. Evident, clar; neîndoielnic. 2. (FIZ.) *Spectru v.* = totalitatea radiațiilor electromagnetice capabile să impresioneze ochiul omensc; spectrul luminii. Spectrul continuu și complet al luminii albe este alcătuit din radiații cu lungimi de undă variabile (culorile roșu, portocaliu, galben, verde, albastru, indigo, violet).

VIZIBILITATE (< fr., lat.) s. f. Însușirea de a fi vizibil (1). ♦ Distanța până la care poate fi văzut cu ochiul liber un obiect în condiții atmosferice date; starea de claritate a atmosferei care determină această distanță.

VIZIERĂ (< fr.) s. f. 1. Partea mobilă a coifului, care apără fața cavalerului în timpul luptei. 2. Vizetă.

VIZIGOT, -Ă (< fr., lat.) s. m. și f., adj. I. S. m. și f. (La m. pl.) Populație de neam germanic, ramură a goților, v. s-au așezat în sec. 3–4 în reg. nord-pontice. În 332 au încheiat cu Imp. Roman o înțelegere, unități ale v. fiind angajate ca trupe federate în armata romană. Episcopul got Wulfila a predicat creștinismul (341–348) în ținuturile locuite de ei. L-au învins pe împăratul roman Valens, la Adrianopol (378), au jefuit Roma (410), au întemeiat (418) în S Galiei un regat cu capitala la Tolosa (Toulouse) și, înfrângându-i pe alani și vandali, au ocupat o mare parte din Spania. Învinși de Clovis (507), au pierdut o mare parte a terit. din

Galia, regatul vizigot reducându-se la terit. din Spania (capitala la Toledo). În 711 au fost cuceriiți de arabi. ♦ (La sg.) Persoană făcând parte din această populație. II. Adj. Care aparține vizigoților, privitor la vizigoți.

VIZIONĂ (< fr., it.) vb. I tranz. A urmări cu privirea proiecția unui film, desfășurarea unui spectacol.

VIZIONAR, -Ă (< fr.) adj. 1. (Și subst.) Care se lasă antrenat de vise, de idealuri (irealizabile); care prevestește evenimente viitoare. 2. Fantastic; fantezist, nerealist.

VIZIR (< tc.) s. m. Denumire dată unor înalți dregători din țările musulmane. ♦ *Mare-vizir* = nume dat în Imp. Otoman dregătorului care îndeplinea funcția de prim-sfetnic al sultanului.

VIZIRU, com. în jud. Brăila, situată în E C. Bărăganului; 6 106 loc. (2008). Nod rutier. Produse alim. În satul V., atestat documentar în 1462, se află bisericile Sf. Treime (1850–1862), Sf. Sofia (1869) și Adomirea Maicii Domnului (1874).

VIZITA (< fr., lat.) vb. I tranz. 1. A face cuiva o vizită. 2. A se duce să vadă, să cunoască o localit., un muzeu etc. 3. A inspecta, a controla.

VIZITATOR, -OARE (< vizita) s. m. și f. Persoană care vizitează o localitate, o expoziție, un muzeu etc. ♦ (Rar) Musafir.

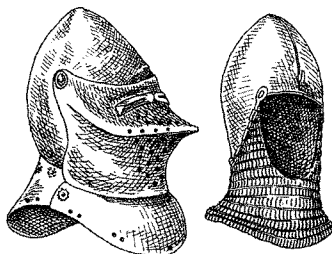
VIZITĂ (< fr.) s. f. 1. Faptul de a merge la cineva în scopul unei întrevederi cu caracter prietenesc, de curtoazie sau oficial. ♦ *Carte de v.* = bucată mică de carton sau de material plastic, pe care sunt scrise numele unei persoane, profesiunea, titlurile, adesea, telefonul etc. și pe care titularul o înmânează sau o trimite unor persoane, cu diferite ocazii. 2. (MED.) Termen utilizat pentru consultația medicală la patul bolnavului internat sau la domiciliul acestuia.

VIZITIU (< magh.) s. m. Persoană care conduce caii la o trăsură; surugiu.

VIZITIUL (Auriga), constelație din emisfera boreală. Cea mai strălucitoare stea: *Capella*.

VIZIUNE (< fr., lat.) s. f. 1. Percepție vizuală; imagine, reprezentare; p. ext. previziune. ♦ Vedenie, nălcuire. 2. Fel, modalitate de a concepe sau de a considera lucrurile; opinie, părere. 3. (REL.) Fenomen extraordinar, calificat adesea drept supranatural, de manifestare la o persoană sau la un grup, în urma practicilor ascetice sau orgiastice, a

viziere

unei figuri antropomorfe. **V.** poate avea valoarea unei revelații divine și constituie un factor decisiv în apariția unei religii.

VIZON (< fr.) s. m. Mamifer carnivor semiacvatic din familia mustelide asemănător cu nurca, dar de talie mai mare, cu blana prețioasă, de culoare brună-închisă (*Mustela vison*); trăiește în America de Nord pe malul râurilor și lacurilor. Introdus în unele țări în crescătoria pentru blană. Exemplarele scăpate din captivitate s-au înmulțit în natură; în Marea Britanie **v.** a devenit specie invazivă. Sin. *nurcă americană*. ♦ Blana (prelucrată a) acestui animal.

VIZOR (< fr.) s. n. 1. Mică lunetă auxiliară a instrumentelor optice, care permite citirea scârilor gradate sau stabilirea unei direcții de vizare.

♦ Fereastră mobilă și opacă sau fixă și transparentă, care permite cercetarea interiorului unei incinte. 2. Dispozitiv care se fixează în tăblia ușii de acces în locuințe, alcătuit dintr-un tub metalic scurt, echipat cu una-două lentile în interior și prevăzut cu o clapă obturatoare la capătul dinăuntru locuinței. Permite lărgirea câmpului vizual și observarea din interior a persoanelor aflate în fața ușii. 3. (CINEMAT.) Dispozitiv optic sau electronic auxiliar pentru controlul imaginii în timpul filmării.

VIZSLA (VIJLA) MAGHIARĂ (< magh.) s. m. Câine de vânatoare de talie mijlocie (c. 60 cm), bun pontator și aporțor, apreciat și ca animal de companie. Există două tipuri: **v.m. cu părul scurt**, vechea rasă maghiară de vânatoare, și **v. m. cu păr sărmos**, rasă formată prin încrucișarea cu bracul german cu păr sărmos.

VIZUAL, -Ă (< fr., lat.) adj. Care se referă la simțul văzului; de

vizsla maghiară

Aurel Vlad

vedere. ♦ **Câmp v.** = spațiu cuprins de vedere când privirea este fixată asupra unui punct. **Memorie v.** = memorie care reține cu precădere imaginile.

VIZUINĂ s. f. 1. Adăpost al unor animale sălbatice, în general săpat în pământ de animalul respectiv sau preluat de la alte animale. Unele **v.** prezintă mai multe încăperi și ieșiri de rezervă în caz de pericol. ♦ Fig. Ascunzătoare. 2. (Fam.) Colibă, bordei; cocioabă.

VİBORG, oraș în NV Federației Ruse, în istmul Kareliei, la intrarea canalului Saimaa în G. Finic, la 113 km NV de Sankt-Petersburg și 30 km de granița cu Finlanda; 79,2 mii loc. (2006). Nod feroviar. Port de pescuit. Reparații navale. Constr. de mașini. Expl. și prelucr. lemnului (mobilă). Parfumuri. Stațiune balneară. Sanatoriu T.B.C. Castel gotic construit de suedezi în 1293, cu turn de apărare și ziduri groase din sec. 15. Catedrala Uspenski. Fundat în sec. 12. Ocupat de suedezi (1293), capturat de Petru cel Mare în 1710 și anexat la Rusia în 1721. În perioada 1918-1940 a făcut parte din terit. Finlandei cu numele *Vijpuri*. Ocupat temporar de forțele armate germane (1941-1944).

VİCEGDA, râu în NV Federației Ruse, în Rep. Komi; 1 130 km. Izv. din înălțimile Timan și se varsă în Dvina de Nord, în apropiere de Kotlas. Navigabil pe 960 km în perioada mai-nov.; între nov. și aprilie îngheață. Folosit pentru transportul buștenilor.

VİGOTSKI, Lev Semionovici (1896-1934), psiholog rus. Studii privind dezvoltarea relației gândire-limbaj, gândirea contextuală („complexuală”), învățare prin cooperare cu adultul, limbaj interior („Gândire și limbaj”, „Dezvoltarea funcțiilor psihice superioare”).

VİRUBOVA, Nina (n. 1921), dansatoare franceză de origine rusă.

Una din marile interprete ale baletului francez. S-a afirmat la Opera din Paris (din 1949). În ansamblul Marelui Balet al marchizului de Cuevas (1957-1961) s-a impus în „Moartea Narcisei” și „Somnambula”. A triumfat în „Romeo și Julieta” la Buenos Aires (1964).

VİSOTKI, Vladimir Semionovici (1938-1980), actor și poet cantautor rus. Creator al unor roluri de excepție în piese de Cehov și Goldoni. În filme a jucat cu predilecție eroi rebeli, cu un temperament vulcanic („Verticala”, „Scurte întâlniri”). Versurile sale, puse pe muzică, exprimând angoasa și dorința de libertate a marginalizaților regimului, au devenit simbolul nesupunerii generației tinere din timpul lui L. Brejnev („Nervul”, „Mă voi întoarce”). A fost soțul Marinei Vlady.

VİȘINSKI, Andrei Ianuarevici (1883-1954), jurist și diplomat sovietic. Procuror șef al Uniunii Sovietice (din 1935), a fost unul dintre principalii acuzaatori în cadrul unor procese intentate unor disidenți (1934-1938). Ministru de Externe (1949-1953). Ca prim adjuncț al ministrului de Externe a supervizat anexarea Letoniei (1940) și a intervenit direct și brutal în impunerea Partidului Comunist Român la putere (1945) și în sovietizarea României.

VİȘNEGRADSKI, Ivan Alekseevici (1831-1895), inginer rus. Ministru de Finanțe (1888-1892). Lucrări teoretice în domeniul construcțiilor de mașini și al reglării automate. A construit o serie de mașini și mecanisme.

VLAANDEREN v. Flandra.

VLAARDINGEN [vla:rdiŋ], oraș în SV Olandei situat în aglomerația urbană Rotterdam (la 10 km V de acesta), pe malul nordic al râului Nieuwe Waterweg; 75,1 mii loc. (2006). Port fluvial. Bază de pescuit. Șantier naval. Rafinărie de petrol. Ind. chimică, metalurgică, a constr. de mașini, de prelucr. a lemnului și alim. (preparate din lapte, prelucr. heringilor și a codului). Piață pentru pește (din 1778). Primărie (1650).

VLAD, Aloisiu (1822-1888, n. Abrămuț, jud. Bihor), om politic român. Participant la Revoluția de la 1848-1849 din Banat și din Ungaria; deputat în Dieta maghiară. Alături de Eftimie Murgu, a luptat pentru emanciparea națională a românilor.

VLAD, Aurel (1875-1953, n. Orăștie), avocat și om politic român. Unul dintre liderii Partidului Național Român și al Partidului Național-Tărănesc, pe care-l părăsește în 1935, urmându-l pe Vaida-Voevod, la constituirea grupării politice Frontul

Ion Vlad. „Eugen Ionescu”

Românesc. Vicepreședinte și ministru de Finanțe al Consiliului Dirigent (1918–1920). Arestat în 1950, a murit în închisoarea de la Sighet.

VLAD, Ion (1920–1992, n. Fetești), sculptor francez de origine română. Prof. univ. de sculptura la București și Paris. Stabilit în Franța (1965). Membre de onoare din străinătate al Acad. Române (din 1991). Personalitate puternică a generației sale, V. s-a impus de la debut, în 1945 fiindu-i decernat Premiul Simu al Salonului Oficial. Autor al unor sculpturi monumentale, cu un modelaj energic, care degajează o poezie aspră. A participat la numeroase manifestări expoziționale în România și în străinătate. Unul dintre cei mai importanți artiști plastici români din sec. 20.

VLAD, Ionel Valentin (n. 1943, București), fizician român. M. coresp. al Acad. (1991), prof. univ. la București. Autor, singur sau în colab., al unor realizări în domeniul laserilor și al holografiilor: punerea în funcțiune a primului laser cu mediu activ solid din România (1968); realizarea primelor holograme profesionale (1970), elaborarea primelor instalații de holografie și de prelucrare a imaginilor cu laseri din țară (1974).

Ionel Valentin Vlad

Lucrări: „Introducere în holografie”, „Prelucrarea optică a informației”.

VLAD, Roman (n. 1919, Cernăuți), compozitor italian de origine română. A primit cetățenie italiană în 1951. Director artistic al orchestrelor din Florența (1968) și Torino (1976–1980). Elev al lui A. Casella. Balete, o operă, lucrări simfonice, vocal-simfonice și de cameră; scrieri muzicologice („Istoria dodecafoniei”).

VLAD, Ulpium (n. 1945, Zărnești), compozitor român. Evoluează de la valorificarea folclorului către o muzică aleatorie și intens abstractizată. Creație simfonică („Jocul viselor” I și II) și vocal-simfonică („Mozaic”), de cameră.

VLAD I (zis „Uzuratorul” de către istorici), domn al Țării Românești (1396–1397), din neamul lui Basarab I. Ajunge la domnie cu ajutorul regelui Poloniei Vladislav II Jagiello și a reginei Jadwiga, cărora le face act de închinare (28 mai 1396). Recunoaște însă și stăpânirea otomană, care îl sprijină împotriva regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg (aliatul rivalului său Mircea cel Bătrân). Ca atare, încearcă, în sept. 1396, să oprească trecerea spre Nicopole pentru a se alătura cruciaților occidentali a voievodului Transilvaniei, Ștefan de Stiboricz, care îl învinge într-o luptă grea, răbindu-l chiar în duel. La sfârșitul lui 1396 Ștefan revine cu oaste, asediindu-l pe V. I în cetatea Dâmboviței (Cetățenii din Vale, jud. Argeș) și obligându-l să se predea. A fost dus cu întreaga sa familie înaintea regelui Sigismund de Luxemburg, care l-a grațiat, dar după aceasta dispare de pe scena istoriei.

VLAD CĂLUGĂRUL, domn al Țării Românești (iul.–aug. 1481, 1482–1495). Fiul lui Vlad Dracul. Încăunat de Ștefan cel Mare, domnul Moldovei, după victoria de la Râmnicu Sărat (8 iul. 1481) asupra domnului Basarab cel Tânăr. Fost în tinerețe călugăr (cu numele Pahomie), apoi pretendent la tron împotriva fratelui său Vlad Tepeș, după mai puțin de o lună de domnie a trecut de partea turcilor, care însă îl preferă pe rivalul său, Basarab cel Tânăr, astfel că V.C. fuge la Brașov, redobândindu-și domnia (iul. 1482) tot cu ajutorul lui Ștefan cel Mare. Îl trădează însă pe acesta în 1484, ajutându-i pe turci la cucerirea Chilie și a Cetății Albe. Moare în scaun la 1495, fiind înmormântat în citoria sa de la Glavacioc.

VLAD DRACUL, domn al Țării Românești (1436–1442, 1444–1447). Fiu nelegitim al lui Mircea cel Bătrân. Susținut de regele Ungariei Sigismund de Luxemburg, care l-a

primit, în 1431, în Ordinul cavaleresc al Dragonului – de la care i se trage porecla, investindu-l cu domnia munteană, ocupată mai târziu. A sprijinit libertatea comerțului cu țările vecine, dar și cu Polonia. În 1442 voievodul Transilvaniei, Iancu de Hunedoara l-a înlăturat din domnie, V.D. refugiindu-se la curtea sultanului Murad II, cu care a schimbat un jurământ reciproc de credință. Turcii l-au sprijinit pentru reluarea domniei în primăvara 1444, iar la 7 aug. el confirmă privilegiile comerciale ale brașovenilor acordate de Mircea cel Bătrân și Iancu de Hunedoara. Acesta din urmă l-a alungat de la Târgoviște la sfârșitul lui 1447, și, pe când se îndrepta spre București, oștenii lui Iancu l-au ajuns și executat la Bălteni (jud. Dâmbovița).

VLADIGHEROV [vladigerof], **Pancio** (1899–1978), compozitor bulgar. Muzică simfonică (rapsodia „Vardar”, „Hora staccato”, după Gr. Dinicu, „Suita bulgară”, „Simfonia de mai”), concerte instrumentale, prelucrări de cântece populare.

VLADIKAVKAZ, oraș în SV Federației Ruse, capitala Rep. Osetia de Nord/Alania, situat pe râul Terek, la poalele de N ale m-ților Caucaz, la c. 700 m alt.; 314,1 mii loc. (2006). Ind. metalurgiei neferoase, chimică și alim. Construcții de componente pentru autovehicule și de echipamente electrice. Universitate (1970). Fundat în 1784. În anii 1931–1944 și 1954–1990 s-a numit *Ordjonikidze*, iar în perioada 1944–1954 a purtat numele *Jaujikau*.

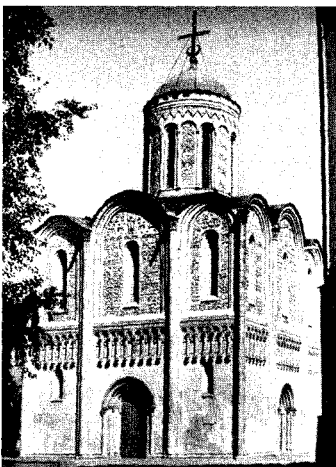
VLADIMIR, oraș în Federația Rusă, situat pe râul Klizma, la 190 km NE de Moscova; 340,7 mii loc. (2006). Nod feroviar. Constr. de mașini unelte. Ind. chimică, textilă, farmaceutică, piel. și încălțăminte, alim. Monumente: Fortăreața (Kremlinul) cu o impozantă Poartă de aur (1158–1164, restaurată în timpul țarinei Ecaterina cea Mare), catedralele Uspenski/Adormirea Maicii Domnului (1158–1164, reconstruită în 1889 de Vsevolod III după ce fusese mistuită de un incendiu), cu fresca executată de Andrei Rubliov în 1408, și Sf. Dumitru (1193–1197, restaurată în 1835), citorie a lui Vsevolod III. La V. s-a aflat sediul Mitropoliei în perioada 1299–1325, dată după care a fost mutat la Moscova. Monumentele albe din V. au fost incluse (din 1992) în Patrimoniul cultural universal. Fundat în anul 1108 de către marele cnez de Kiev, Vladimir II Monomahul. Devastat de mongoli (1238, 1293) și de tătari (sec. 15). Capitala cnezatului V.-Suzdal (din 1157).

VLADIMIR, com. în jud. Gorj, situată în zona de contact a piemontului Oltețului cu dealurile Jiului, pe râul Gilort, la confl. cu râul Vladimir; 3 364 loc. (2008). Reșed. com. V. este satul *Andreești*. În satul V. s-a născut Tudor Vladimirescu în casa căruia astăzi funcționează un muzeu memorial. În satul *Andreești* se află biserica Sfinții Voevozi (1830) și o biserică de lemn din 1802; bisericile Sfinții Împărați Constantin și Elena (1817) și Cuvioasa Parascheva (1822–1827), în satele Frasin și V. Locul fosilifer „Valea Desului” (1 ha).

VLADIMIRESCU, com. în jud. Arad, situată în C. Aradului, pe dr. râului Mureș; 11 368 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul *Cicir*). Nod rutier. Expl. de balast. Îngrășăminte chimice.

VLADIMIRESCU, Tudor (c. 1780–1821, n. Vladimir, jud. Gorj), om politic român. Organizatorul și conducătorul mișcării de la 1821 din Țara Românească. A participat voluntar ca cetele de panduri la Războiul Ruso-Turc (1806–1812). La începutul activității sale politice a încheiat cu conducerea *Eteriei* o înțelegere cunoscută sub numele de „Legământul lui Tudor”. La Padeș, V. a dat o proclamație (23 ian. 1821), care cuprindea scopul și programul mișcării revoluționare (Proclamația de la Padeș). Începută în Oltenia, mișcarea s-a extins în întreaga Țară Românească, având un ecou puternic în Moldova și Transilvania. Cu ostirea organizată, V. a înaintat spre București, unde a intrat la 21 mart. 1821. Timp de două luni a

Vladimir. Biserica Sf. Dumitru

Tudor Vladimirescu,
pictură de Th. Aman (detaliu)

condus de fapt Țara Românească, luând o serie de măsuri privind organizarea armatei de panduri, precum și satisfacerea unor interese ale negustorilor și meseriașilor. Pe parcurs s-au ivit divergențe între V. și Alexandru *Ipsilanti*, conducătorul *Eteriei*, care s-au accentuat în împrejurările dezavuării mișcării, precum și a *Eteriei* de către țarul Rusiei. În fața trupelor turcești, chemate de boieri, V. a părăsit Bucureștiul pentru a se retrage în Oltenia. În urma unui complot organizat de eteriști și de câțiva căpitani de panduri, a fost ucis la 27 mai la Târgoviște. Lipsită de conducător, armata s-a dezmembrat.

VLADIMIREȘTI, mănăstirea ~ v. Tudor Vladimirescu (2)

VLADIMIR SVEATOSLAVICI, cneaz al Novgorodului (970–980) și mare cneaz al Kievului (980–1015). A întărit autoritatea centrală, a introdus creștinismul ca religie de stat (988 sau 989) și a încheiat o alianță cu Imp. Bizantin.

VLADIMIR II VSEVOLODOVICI MONOMAHUL, cneaz al Cernigovului (din 1078), al Pereiaslavului (din 1094) și apoi mare cneaz al Kievului (1113–1125). A urmărit menținerea autorității Kievului asupra cnezatelor rusești și a luptat împotriva cumanilor. A promulgat un statut juridic („Poucenia”).

VLADISLAV (Władysław), numele mai multor cneji și regi ai Poloniei. Mai importanți: 1. V. I. *Łokietek*, cneaz (din 1275) și rege (1320–1333). A unificat Polonia și a luptat împotriva cavaleriilor teutoni. 2. V. II *Jagello*, mare duce al Lituaniei (din 1377) și rege (1386–1434). A realizat uniunea dinastică dintre Polonia și Lituania, a luptat împotriva cavaleriilor teutoni și s-a aflat în strânse relații cu domnii Moldovei Petru I, Roman I, Ștefan I și Alexandru cel Bun și cu

domnul Țării Românești Mircea cel Bătrân. Întemeietorul dinastiei Jagello, 3. V. III *Wamenczyk*, rege al Poloniei (1434–1444) și al Ungariei (1440–1444), ca V. I; a condus, alături de Iancu de Hunedoara, cruciada anti-otomană, încheiată cu înfrângerea de la Varna (1444), în care a pierit.

VLADISLAV I (VLAICU), domn al Țării Românești (1364–1376/1377), Fiul lui *Nicolae Alexandru* și nepotul regelui Ungariei Ludovic I de Anjou pentru întreaga Țara Românească, acceptând-o doar pentru feudele acordate peste Carpați, în Făgăraș și Amlaș. A desăvârșit organizarea internă a Țării Românești, bătând prima monedă, a confirmat vechiul privilegiu comercial al brașovenilor și a readus reședința domnească pe scaunul Mitropoliei de la Câmpulung la Curtea de Argeș, odată cu încheierea refacerii Curții domnești de aici (distrusă în 1330). A respins la S. Dunării un prim atac turcesc și a purtat lupte victorioase cu ostile regelui Ungariei pentru stăpânirea Banatului de Severin (1368) și a celui de Vidin (1369). A susținut ortodoxia împotriva ofensivei catolicismului promovat agresiv de Ludovic I de Anjou și a încurajat întemeierea de mănăstiri ortodoxe de către călugărul *Nicodim* (Vodîța, Tismana). Și-a asociat la domnie pe fratele său Radu I, care a continuat lupta sa cu regele Ludovic I pentru stăpânirea Severinului, în cursul căreia V.I și-a pierdut viața în 1376 sau în prima parte a lui 1377.

VLADIVOSTOK [vlədívavostok], oraș în SE Federației Ruse, în Extremul Orient, situat pe pen. deluroasă Muraviov, pe țărmul G. Petru cel Mare al M. Japoniei, la 50 km E de granița Rusiei cu China, centrul ad-tiv al ținutului Primorie; 583,7 mii loc. (2006). Aeroport. Punct terminus al Transsiberianului (din 1903). Port comercial și de pescuit. Rafinărie de petrol. Constr. și reparații navale. Ind. metalurgică, a constr. de mașini, a mat. de constr., tananților, chimică, textilă, de prelucr. a cuprului și zincului, a lemnului și a pestelui, farmaceutică și alim. Universitate (1956). Teatre, muzee, filarmonică. Exportă petrol, cărbune, cereale. Fundat în 1860 de guvernatorul Siberiei de Est, Nikolai Nikolaevici Muraviov-Amurskii (1809–1881), ca fort militar, a devenit bază navală în 1872 și oraș în 1880. Ocupat de japonezi (1918–1922).

VLAD TEPEȘ, domn al Țării Românești (1448, 1456–1462, 1476), fiul mijlociu al lui *Vlad Dracul* și al

unei fiice a lui Alexandru cel Bun, poreclit „Tepeș” de către turci și numit în Europa Centrală doar „Dracula” (după porecla populară a tatălui său), în tinerețe a fost ostatic la turci (1442–1447), cu ajutorul cărora a obținut domnia în 1448. Înlăturat din scaunul domnesc după o lună, s-a refugiat în Moldova, Transilvania și Ungaria, revenind la domnie cu forțe proprii în 1456. Întărește autoritatea domnească și armata, protejează comerțul autohton, intrând în conflict cu sașii din S Transilvaniei, pedepsește drastic orice hoție, sprijină Ortodoxia la Muntele Athos și ctitorește mănăstirile de la Târgșor și Comana. **V.T.** se răscoală împotriva Porții Otomane, și în mai–iun. 1462 face față campaniei sultanului *Mehmed II*, dar în urma luptelor cu fratele său *Radu cel Frumos* se retrage la Brașov (oct.–nov. 1462), întâlnindu-se cu regele Ungariei *Matia Corvin*. Acesta îl arestează, consecință a armistițiului cu Poarta (folosindu-se de scrisori false și acuzațiile calomnioase ale sașilor). După un exil de 12 ani la Buda, Visegrad și Pesta, la cererea lui *Ștefan cel Mare*, *Matia Corvin* îl numește din nou domn (iun. 1475), pentru a participa la campania antiotomană din 1475–1476, în cadrul căreia ocupă tronul de la București în oct. 1476. Ucis la sfârșitul anului 1476 de partizanii lui *Basarab Laiotă cel Bătrân*, după o luptă cu turcii care îl readuceau pe acesta, la S de București, astfel că a fost înmormântat, probabil, în vecinătate, la citoria sa de la Comana.

Vlad Tepeș

VLAD TEPEȘ, com. în jud. Călărași, situată în SE C. Bărăganul Mostiștei; 2317 loc. (2008). Nod rutier. Pe terit. satului **V.T.**, a fost descoperit (1954) un mormânt de

Marina Vlady

înhumatie de la sfârșitul sec. 3 d.Hr. în care s-au găsit șapte vase ceramice specifice culturii Sântana de Mureș, un pieptene din os, semi-circular ș.a. între 17 febr. 1968 și 23 ian. 1981, com. **V.T.** a făcut parte din jud. Ialomița.

VLADY [vladi], *Marina* (pe numele său adevărat *Marina Catharina de Poliakoff-Baidaroff*) (n. 1937), actriță franceză de film. Impune în „anii Brigitte Bardot” un alt tip de sex simbol: blonda aparent serafică, potențial perversă („Vrăjitoarea”, „Patul conjugal”, „Splendor”).

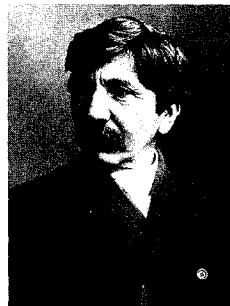
VLĂGĂ (< sl.) s. f. Putere, vigoare, forță.

VLAH, -Ă (VALAH, -Ă) (< sl.) s. m. și f., adj. l. S. m. și f. 1. Denumire dată de străini, în Ev. Med., românilor din stânga și din dreapta Dunării. Cuvântul, de origine germanică, preluat de slavi, trecut la bizantini și la celelalte popoare, în forme variate, desemna inițial pe cetățenii Imp. Roman și apoi pe vorbitorii limbilor romanice în genere (germ. *walh* = roman, gal romanizat; pol. *włochi* = italieni, *włozszy* = români; magh. *olászok* = italieni, *oláhok* = români). Cu sensul specializat de „români” este atestat prima dată într-un act emis de împăratul bizantin Vasile II, în 980; primul eveniment istoric cunoscut în care sunt implicați v. datează din anul 976 (menționat de cronicarul bizantin *Kedrenos*). În română, cuvântul v. pătrunde ca termen de împrumut, fără să înlocuiască niciodată, în nici unul din dialectele acesteia, etnonimul moștenit din latină (român, arumân, rumân). Ambele denumiri coexistă în albaneză: *via* [vlah], *rëmër* [român]. 2. Denumire medievală a locuitorilor Valahiei (Tara Românească), mai des sub forma *valahi*. 3. Denumire a

românilor (aromâni, istroromâni, meglenoromâni) din S Dunării, frecventă în istoriografie și lingvistică, pentru a-i deosebi de cei din nordul Dunării. **V.** și-au păstrat individualitatea etnică, romanică, în Imp. Bizantin și în formațiunile politice ale slavilor care-i înglobează, dar au fost împinși din N Pen. Balcanice spre S, unde trăiau dispersați în *Vlahii*. Păstori, chervanagii, negustori, meșteșugari și mai puțin agricultori, ei dispun de o organizare socială proprie și se bucură de relativă autonomie și de unele privilegii sub stăpânirea bizantină, slavă sau otomană. Posturi militare importante, mai ales în paza drumurilor și trecătorilor. În sec. 12–13 constituie, împreună cu bulgarii și în alianță cu cumanii, Imp. vlaho-bulgar, sub dinastia vlahă a *Asăneștilor*. Astăzi sunt în curs de dispariție prin asimilare cu popoarele balcanice în mijlocul cărora trăiesc. Emigrații importante în Imp. Habsburgic (sec. 18) și România (masiv în sec. 19–20). Alte denumiri: *țințari*, *cuțovlahi*. **V. aromâni, meglenoromâni, istroromâni**. II. Adj. Referitor la vlahi sau la Vlahia.

VLAHUȚĂ, Alexandru (1858–1919, n. satul Pleșești, azi Alexandru Vlahuță, jud. Vaslui), scriitor și publicist român. A condus mai multe publicații singur („Vieața”) sau în colaborare („Sămănătorul”, „Lamura”). Versuri de influență eminesciană („Poezii”), proză de observație socială („Din goana vieții”), satirică („Cățiva paraziti”), un roman psihologic („Dan”). Memorialistică („România pitorească”). Activitate de animator literar. M. post-mortem al Acad. (1948).

Alexandru Vlahuță

VLAICU, Aurel (1882–1913, n. sat Bințișni, azi Aurel Vlaicu, jud. Hunedoara), inginer constructor de

Aurel Vlaicu

avioane și pilot român. Unul dintre pionierii aviației mondiale. A proiectat și a construit două avioane monoplan (Vlaicu I, în 1910 și Vlaicu II, în 1911) cu care a realizat performanțe de zbor remarcabile pentru acea vreme și a obținut la concursul aviatic internațional de la Aspem - Viena (iun. 1912) premiul I pentru aruncarea la țintă a unui proiectil și premiul II pentru aterizare la punct fix. În 1912-1913 a proiectat avionul Vlaicu III, primul avion de construcție metalică din lume. Primul avion proiectat, construit și pilotat de el (Vlaicu I) a zburat la 17 iun. 1910. La 13 sept. 1913 s-a prăbușit în timpul unei încercări de trecere peste Carpați. M. post-mortem al Acad. (1948).

VLAMINCK [vlamē:k], **Maurice** (1876-1958), pictor peisagist francez. A participat la mișcarea fovistă („Copacii roșii”), alături de Derain și Matisse, apoi a fost influențat de construcția solidă și echilibrată a pânzelor lui Cézanne, de expresionism, revenind în cele din urmă la realism.

VLASIU, Ion (1908-1997, n. Lechința, jud. Mureș), sculptor și scriitor român. Arie tematică largă și diversă (viața umană în ipostazele ei esențiale, figuri din lumea satului sau din istoria și cultura națională). Lucrări în piatră sau lemn, legate stilistic de arta populară. Preocupat mai ales de decorativism și arhitectonica compoziției sculptate („Octavian Goga”, „Decebal”, „Recolta”, „Mireasă”, „Horea, Cloșca și Crișan”, „Stihiile războiului”). Romane autobiografice („Am plecat din sat”).

Ion Vlasiu. „George Bacovia”

VLASOV, Andrei Andreievici (1900-1946), general sovietic. În timpul celui de al Doilea-Război Mondial a fost luat prizonier de germani (1942); a acceptat să formeze cu sprijin german o armată formată din prizonieri ruși cu care a luptat împotriva U.R.S.S., dar și pe Frontul de Vest. Capturat de americani a fost predat sovieticilor care l-au spânzurat.

VLASCA, denumirea sub care era cunoscută în sec. trecute Ținșina reg. de șes din partea central-estică a C. Române. Această vastă zonă (care

ocupa C. Piteștiului și porțiuni din câmpiile Găvanu-Burdea, Burnaz și Vlășia), numită în trecut de bătrâni locului *Tara Vlasilor* sau *Vlaşca* (vlasi era o variantă de nume atribuită vlahilor), se suprapunea peste arealele ocupate în sec. trecute de imensa pădure ce purta denumirea de Codrii Vlășiei, care forma un tot unitar numit *Vlășia*. Până în sept. 1950, pe o porțiune din această zonă a existat jud. Vlaşca, cu reșed. la Giurgiu, care ocupa o supr. de 4 494 km² și includea 5 plăși și 237 de sate.

VLĂDAIA, com. în jud. Mehedinți, situată în C. Blahniței, la contactul cu piemontul Bălăciței, pe stg. văii Drincea; 1 873 loc. (2008). Bisericile cu același hram — Sf. Nicolae, în satele V. (1859) și Almăjel (1867).

VLĂDEASA, masiv muntos în N m-ților Apuseni. Este cuprins între văile Crișului Repede, Iadei, Crișul Pietros și Someșul Cald. Alcătuit din roci vulcanice (dacite, riolite, granodiorite), sisturi cristaline și local din calcare jurasice. Este un masiv bine individualizat, cu relief domol, cu o culme centrală orientată NNE-SSV, teșită, dominată de mai multe vărfuri care depășesc 1 600 m alt. (Vlădeasa 1 836 m este alt. max. a masivului, Buteasa 1 792 m, Cârligatele 1 694 m ș.a.) din care se desprind către V și E culmi domoale, prelungi. Masivul V. prezintă evidente trepte de eroziune, etajate. Acoperit cu păduri de conifere în amestec cu fag. Stațiune turistică: stațiunile climatice Stâna de Vale și Valea Drăganului, cascada Iadolina, peșterile din bazinul văii Iadolina ș.a. Marginea sudică (la S de vărfurile Cârligatele, Briței, Vârfurașu, Măgura Călățele) este inclusă în Parcul natural al M-ților Apuseni.

VLĂDENI 1. Compartiment al depr. Brașov, care pătrunde ca un golf în arealul m-ților Perșani, separând compartimentul central al acestora (m-ții Bogatei) de cel sudic (m-ții Poiana Mărului). În V comunică cu depr. Șinca prin pasul V. (610 m). Este drenată de Homorodul vechi, afl. al Oltului. **2.** Com. în jud. Botoșani, situată în E pod. Sucevei, la poalele de N ale dealului Corni și cele de S ale dealului Bour, pe stg. văii Siretului; 5 024 loc. (2008). Creșterea bovinelor (în satul Huțani). **3.** Com. în jud. Dâmbovița, situată în C. Cricovului; 3 205 loc. (2008). Este o com. nouă, înființată la 8 mai 2003 prin desprinderea satului

Munții Vlădeasa

Vlădeni din com. Dărmănești. 4. Com. în jud. Ialomița, situată în E. C. Bărăganului, pe stg. brațului Borcea al Dunării și pe dr. râului Ialomița; 2 065 loc. (2008). Nod rutier. Pescuit. Satul V. este atestat documentar în 1467. Biserica Sf. Nicolae (1836). 5. Com. în jud. Iași, situată în E. C. Jijiei Inferioare, la poalele de SE ale colinelor Miletinului, pe râul Jijia, la confl. cu râul Miletin; 4 579 loc. (2008). Stație (în satul V.) și haltă de c.f. (în satul Iacobeni), inaugurate la 1 aug. 1896. Filatură de bumbac. Creșterea bovinelor. lazuri și heleșteie. Satul V. este atestat documentar în 1613. Biserica Sfinții Voievozi (1820–1826, reparată în 1869 și 1894), în satul Borșa.

VLĂDESCU, Radu I. (1886–1963, n. sat Sibiciu de Sus, jud. Buzău), medic veterinar și biochimist român. Acad. (1955), prof. univ. la București. Cercetări privind compoziția chimică a materiei vii, metabolismul animal și în domeniul lactologiei („Valoarea alimentară a laptelui”, „Le dosage du sodium dans les liquides biologiques”). A organizat primul laborator de chimie biologică din România.

VLĂDESCU-RĂCOASA, Gheorghe (1895–1989, n. Răcoasa, jud. Vrancea), sociolog, economist și om politic român. Prof. univ. la București. Colaborator al lui D. Gusti. Vicepreședinte al Institutului Internațional de Sociologie din Paris (1937–1946). Studii de știință politică („Politica și dreptul în Renaștere”) și de istoria sociologiei românești („Schiață istorică a sociologiei în România”).

VLĂDEȘTI 1. Com. în jud. Argeș, situată în zona dealurilor Argeșului, pe râul Bratia; 3 186 loc. (2008). Pomicultură. Biserica Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul (1656), în satul V. 2. Com. în jud. Galați, situată în NE C. Covurlui, pe dr. râului Prut, la granița cu Republica Moldova; 2 102 loc. (2008). Viticultură. În raza sa se află baia Vlădești, parte componentă a parcului natural „Lunca joasă a Prutului”. Biserica Sfinții Voievozi (ante 1809, reparată în 1848), în satul Brănești. 3. Com. în jud. Vâlcea, în E. Subcarpaților Vălcii, pe pârâul Olănești; 2 726 loc. (2008). Microhidrocentrală (1,8 MW), intrată în funcțiune la 13 mart. 1984. Pomicultură. Centru de ceramică populară. Biserica Buna Vestire (1718), în satul V.

VLĂDICĂ (< sl.) s. m. 1. Episcop. 2. (Înv.) Stăpânitor, domn.

VLĂDILA, com. în jud. Olt, situată în C. Romanaji; 2 092 loc. (2008). Stație de c. f. (în satul Frăsinet-Gară). Biserica Sf. Nicolae (1765), în satul V.

VLĂDUȚESCU, Gheorghe (n. 1937, Târgu Cărbunești), filozof român. Acad. (1999), prof. univ. la București. Lucrări de istoria filozofiei, având ca teme centrale ontologia și metafizica („O istorie a ideilor filozofice”, „Filozofi, filozofii, concepte fundamentale: O enciclopedie a gândirii grecești”). Ediții din operele lui P.P. Negulescu, N. Bagdasar. Traduceri.

VLĂDUȚIU, Nicolae (1818–1849, n. sat Bogata, jud. Cluj), prefect în oastea lui Avram Iancu. Preot. Participant la Revoluția de la 1848–1849 din Transilvania. Rol important în înfrângerea armatei nemeșimii maghiare comandate de Hatvani (mai 1849).

VLĂGUÎ (< *vlagă*) vb. IV tranz. și refl. A (se) siei de puteri, a (se) istovi.

VLĂHIȚA 1. Pas în Carpații Orientali, în partea centrală a m-ților Harghita, la 985 m alt. Asigură legăturile rutiere (șosea modernizată) între municipiile Miercurea-Ciuc și Odorheiu Secuiesc. Este străjuit la N de vf. Ascuțit (1 685 m alt.). 2. Oraș în jud. Harghita, situat la poalele de V ale m-ților Harghita, pe râul Homorodu Mic; 7 009 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de min. de fier (în localit. componentă Minele Lueta), de marmă și andezit. Stație de înnoabilare a min. de fier. Vechi centru (1825) al metalurgiei feroase (fontă de înaltă puritate, oțeluri speciale). Constr. de utilaje și aparate pentru diverse ramuri ale economiei. Centru de prelucr. artistică a lemnului. Păstrăvărie. Filarmonică de copii (din

1982). Stațiune balneoclimaterică în localit. componentă Băile Homorod. Așezarea V. este cunoscută din timpul stăpânirii romane în Dacia, în legătură cu zăcămintele de min. de fier, dar apare menționată documentar în 1301. În 1591 sunt consemnate primele forje construite aici. Declarat oraș la 17 febr. 1968. Poiană naturală cu narcise (20 ha), rezervație naturală.

VLĂJGAN (< scr.) s. m. Tănăr înalt și robust.

VLĂSIA 1. Câmpia Vlășiei, subunitate a C. Române, situată în partea centrală a acesteia. Se întinde în V și S până în Valea Argeșului, în N vine în contact cu C. Titu-Sărata, iar în E cu C. Mostiștei și C. Bărăganului; este drenată de râurile Dâmbovița, Colentina și parțial de Ialomița. Face parte din categoria câmpiilor tabulare, cu interfluvii largi și netede, cu alt. de 50–120 m, în care o mare răspândire o au depozitele de loess, cu grosimi de la 2 la 12 m, în cadrul cărora se individualizează numeroase cuvouri. Se subîmparte în: C. Snagovului, C. Maia, C. Movileiței, C. Bucureștiului și C. Călnăului. Foarte caracteristice sunt lacurile de tip liman, formate prin bararea gurilor de vărsare ale unor râuri cu aluviunile depuse de Ialomița și Dâmbovița (ex. Cociovaliștea, Snagov, Pasărea), cărora li se adaugă numeroase lacuri de baraj antropice (dintre care se remarcă salba de lacuri de pe râul Colentina și Lacul Morii pe Dâmbovița). Numeroase mănăstiri și alte monumente istorice și de arhitectură (ex. Palatul Mogoșoaia, Palatul Știrbei de la Buftea), zone de agrement (Băneasa, Snagov, pădurea Cernica, Pustnicu, lacul Căldărușani etc.). 2. **Codrii Vlășiei**, nume atribuit unei întinse păduri din partea centrală a Munteniei, una dintre cele mai extinse păduri din țară care, în sec. trecut, forma un masiv păduros compact, alcătuit din arbori seculari. De-a lungul timpului a fost intens defrișată, rămânând doar o serie de trupuiri de pădure, unele dintre ele declarate rezervații naturale forestiere (ex. pădurea Snagov). Denumirea de Vlășia (termen de origine slavă) a fost extinsă pe cale cărturărescă asupra părții centrale a C. Române, ocupată odinioară de Codrii Vlășiei.

VLĂSINEȘTI, com. în jud. Botoșani, situată în C. Jijiei Superioare, pe râul Bașeu; 3 328 loc. (2008). Viticultură.

Gheorghe Vlăduțescu

În satul V., atestat documentar în 1446, se află biserica Adormirea Maicii Domnului, ctitorie din 1800 a marelui logofăt Anastase Bașotă.

VLĂSTAR (< ngr.) s. n. 1. Lăstar. 2. Urmaș, descendent (al unei familii); *fig. mlădiță*.

VLISSINGEN [vlisɨŋə], oraș în SV Olandei, situat pe țărmul de S al ins. Walcheren din estuarul fl. Schelde; 45,1 mii loc. (2006). Port comercial și de pescuit. Feribot cu Marea Britanie. Bază navală. Stațiune balneară. Rafinărie de petrol. Șantier naval. Ind. siderurgică și petrochimică. Muzeu municipal. Biserica St. James (1308), reconstruită după incendiul din 1911. Turnul prizonierilor (1563). Clădirea Primăriei (1733). În 1572 a fost primul oraș din Țările de Jos care s-a răscolit împotriva dominației spaniole. Napoleon I a făcut din el bază navală militară în timpul ocupației franceze (1795–1814). A avut mult de suferit în timpul celui de al Doilea Război Mondial. Inundații catastrofale (1953).

VLORE [vlɔrə], oraș în SV Albaniei, pe țărmul golfului cu același nume; 77,6 mii loc. (2001). Port comercial. Pipe-line de la rafinăria Cërrik. Rafinărie de petrol. Ind. chimică, textilă, a mat. de constr. (ciment) și alim. (conserve de pește, ulei de măsline, alcool). În Antic. era numit de greci *Aulon*. A făcut parte din Imp. Roman. În 1464 a căzut sub dominație otomană.

VLTAVA [vltava], râu în V Cehiei, afl. stg. al fl. Elba; 446 km. Izv. din masivul Pădurea Boemiei (Český Les) prin țăraile Teplá V. și Studená V., străbate pod. Boemiei, trece prin orașele Český Krumlov, České Budějovice și Praga și se varsă în Elba la 30 km N de Praga. Are un curs canalizat, navigabil pe 84 km pentru vase mici. Hidrocentrale. Afl. pr.: Lužnice, Sázava, Otava, Berounka. V. a constituit subiectul de inspirație al compozitorului ceh Bedrich Smetana pentru celebrul ciclu de șase poeme simfonice cunoscute sub numele de „Má Vlast” (Patria mea). Germanii o numesc *Moldau*.

VOAL (< fr.) s. n. 1. Țesătură străvezie de mătase, de bumbac sau de fibre sintetice; se folosește pentru perdele, rochiile, bluze etc.; bucată de țesătură fină și rară, cu care femeile își acoperă capul sau fața; vâl. 2. Înnegrire a unui material fotografic (ex. placă, film, hârtie) care apare după dezvoltare și fixare, în urma unor iluminări difuze accidentale.

VOALA (< fr.) vb. I 1. Tranz. A acoperi cu un voal (1), a ascunde, a masca. ♦ Refl. (Despre sunete, voce) A-și pierde sonoritatea și limpezimea; a se estompa. 2. Refl. (Despre materiale fotografice) A se deprecia, a se strica din cauza apariției voalului (2).

VOALEȚĂ (< fr.) s. f. Țesătură mai puțin deasă și foarte fină, folosită ca garnitură la pălăriile de damă sau pentru acoperirea feței.

VOCABULAR (< fr., lat.) s. n. 1. Totalitatea cuvintelor unei limbi; lexic. ♦ V. *activ* = totalitatea cuvintelor folosite în mod efectiv în exprimare și care variază de la o categorie de vorbitori la alta. V. *pasiv* v. *pasiv*. ♦ Totalitatea cuvintelor specifice unui anumit stil al limbii sau unei anumite categorii sociale, unui anumit domeniu de activitate etc. 2. (Inv.) Glosar; dicționar (de proporții reduse). 3. (INFORM.) Mulțime (finită) de simboluri cu care se pot forma cuvinte.

VOCABULĂ (< lat., fr.) s. f. (Livr.) Cuvânt, vorbă.

VOCAL, -Ă (< fr., lat.) adj. Care ține de voce, de tehnica emisiei sunetelor.

VOCALĂ (< lat., it., germ.) s. f. (LINGV.) Sunet al vorbirii produs prin scurgerea hestingerită și continuă a curentului de aer prin canalul fonator. ♦ V. *anterioară* (sau *prepalatală, palatală*) = v. care se articulează în partea anterioară a cavității bucale (ex., în limba română, e și i). V. *medială* (sau *centrală*) = v. care se articulează în partea de mijloc a cavității bucale (ex., în limba română, a, ă și i). V. *posterioară* (sau *postpalatală, velară*) = v. care se articulează în partea posterioară a cavității bucale (ex., în limba română, o și u). ♦ Semn grafic, literă care reprezintă un astfel de sunet.

VOCALIC, -Ă (< fr. {}); {s} lat. *vocales* „vocale”) adj. Care aparține vocalelor, privitor la vocale.

VOCALISM (< fr. {}); s. n. 1. Sistem al vocalelor unei limbi într-un anumit moment al evoluției sale. 2. Parte a foneticii istorice a unei limbi care se ocupă cu studiul vocalelor.

VOCALIZA (< fr., it., {s} lat. *vocalis* „vocală”) vb. I 1. Tranz. și intranz. (MUZ.) A executa o vocaliză. 2. Refl. (LINGV.); despre consoane) A căpăta valoare de vocală.

VOCALIZĂ (< fr., it.) s. f. 1. Formulă melodică de virtuozitate în partiturile pentru voci. 2. Exercițiu

tehnic de canto care se execută pe o vocală (de preferință a).

VOCATIV (< fr., lat.) s. n. (LINGV.) Caz al declinării care exprimă adresarea, chemarea, invocarea.

VOCATIE (< fr., lat.) s. f. Aptitudine, predispoziție pentru un anumit domeniu de activitate sau pentru o profesiune; chemare. ♦ (DR.) V. *successorală* = calitatea unei persoane de a avea chemare la moștenire, fără a fi înlăturată de la aceasta de o altă persoană cu rang preferabil.

VOCE (< lat. *vox, vocis*) s. f. 1. Sunetele emise de om, generate de o energie sonoră careată la nivelul laringelui prin vibrația cordelor vocale. ♦ Facultatea omului de a emite sunete articulate. 2. Însușirea cuiva de a cânta frumos din gură. 3. (MUZ.) Linie melodică încredințată fiecărui instrument executat într-o compoziție.

VOCEA AMERICII (VOICE OF AMERICA [vois əv əmérika]), post de radio finanțat de guvernul S.U.A., inaugurat la 24 febr. 1942 cu o emisiune în lb. germană care avea scopul să devină o contrapondere a propagandei naziste. După al Doilea Război Mondial, V.A. a început să emită treptat în 48 de limbi, cu c. 3 200 de programe în fiecare săptămână, știri, comentarii politice, muzică ș.a. pentru țări din Europa, Asia, Africa, America Latină. În 1953 a devenit parte integrantă a Agenției de Informații a Statelor Unite (United States Information Agency), iar în anii 1978–1982, V.A. a fost reorganizat și transferat la Agenția Internațională pentru Comunicații. În 1998, Congresul S.U.A. a votat desființarea Agenției de Informații a Statelor Unite și formarea unei Agenții independente.

VOCIFERA (< fr., lat.) vb. I intranz. A vorbi cu voce ridicată, pe un ton de ceartă; a face scandal, a țipa.

VOCODER (< fr., engl., germ.) s. n. (TELEC.) Sistem electronic de telefonie, în care vorbirea este codificată și apoi reconstituită artificial, pentru a se obține o inteligibilitate sporită.

VODĂ (< sl.) s. m. Titlu pe care îl purtau domnii Țărilor Române.

VODCĂ s. f. v. *vodcă*.

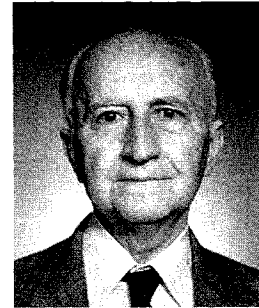
VODER (< fr.) s. n. (TELEC.) Aparat electronic de producere a vocii artificiale, care utilizează chei similare celor ale instrumentelor muzicale.

Victor Voicu

Ion Voicu

Marin Voiculescu

VODEVIL (< fr.) s. n. Specie de comedie ușoară, de origine franceză, în a cărei text sunt intercalate cuplete pe melodii cunoscute.

VODIȚA, MĂNĂȘTIREA ~, cu hramul Sf. Antonie cel Mare, ridicată de călugărul *Nicodim* (Sf. Nicodim de la Tismana) și ajutoarele sale în anii 1370-1372 cu sprijinul domnului Vladislav I (Vlaicu), pe locul unei clătiri mai vechi (din sec. 13). Se consideră că este primul monument de plan triconc din Țara Românească la care sistemul de boltire se bazează pe existența unor pilaștri de o parte și de alta a absidelor laterale, folosit apoi frecvent până în sec. 18. Prădată și pustiiată, a fost refăcută de domnul Radu cel Mare către 1500 și din nou în 1689 de către boierul dregător Cornea Brăiloiu. În 1990 mănăstirea a fost reînființată, construindu-se o biserică nouă, cu hramul Nașterea Maicii Domnului, alături de ruinele vechii biserici, în hotarul *Vărciorovei*.

VODUN (VODOUN, VUDUN), religie animistă ancestrală din Africa de Vest (practicată de peste 30 mii. persoane), cu numeroase variante locale, care a stat la originea cultului *voodoo* din Haiti. În Benin, din 1996, este religie oficială. Zeul suprem este Mawa, care nu intervine în problemele oamenilor, în schimb există numeroși vodun (7 fii ai lui Mawa, dar și zei tribali și locali) și spirite sacre Iwa (Iwa) care interacționează cu oamenii și le pot transmite mesaje prin intermediul persoanelor care intră în transă în decursul ceremoniilor V.

VOGĂ (< fr.) s. f. Interes viu, dar trecător, provocat de o întâmplare, de o persoană etc.; modă. ♦ Faimă (trecătoare), renume.

VOGEL [fogel], **Hermann Karl** (1841-1907), astronom și fizician german. Fondator (1882) și director al Observatorului din Potsdam. Pionier al spectroscopiei astronomice, a măsurat

primul viteza de rotație a Soarelui, pe baza efectului Doppler- Fizeau. A descoperit prezența vaporilor de apă pe Marte și a publicat (1883) primul catalog al spectrelor solare.

VOGORIDE, Nicolae (1820-1863, n. Iași), om politic român. Antiunionist. Caimacam al Moldovei (1857-1858), a falsificat alegerile pentru Adunarea ad-hoc din iul. 1857. Ele au fost anulate la protestul energic al unioniștilor, cu sprijinul puterilor europene favorabile Unirii Principatelor.

VOI! (lat. vos) pron. pers. a 2-a pl. 1. La nominativ, ca subiect, înlocuiește numele persoanelor cărora li se adresează vorbitorul: *voi mi-ați spus*. 2. La dativ, în formele „vouă”, „vă”, „vi”, „v-“: *vouă nu vă place*. ♦ Cu valoare de pron. de politețe, ținând locul pers. 2. sg.: *vi se va comunica rezultatul*. ♦ Cu valoare de pron. refl.: *v-ați găsit beleaua cu mine...* ♦ Cu valoare de dativ etc.: *îndată vi-l iau de aici*. 3. La acuzativ, precedat de prepoziții ori de formele neaccentuate „vă”, „v-“, „pe voi vă cred; unde v-ați văzut?” ♦ Cu valoare de pron. de politețe, ținând locul pers. 2. sg.: *doamnă, vă rog, aveți răbdare*. 4. La vocativ, de obicei însoțind alt vocativ: *voi, vise trecătoare*.

VOI? (< voi, prez. indic. < lat. voleo sau < sl. voliti) vb. IV tranz. 1. A fi decis, a fi hotărât să..., a intenționa, a avea de gând, a vrea. 2. A se învoi, a fi de acord, a consimți.

VOIAJ (< fr.) s. n. Călătorie.

VOIAJA (< fr.) vb. I intrans. A călători.

VOIAJOR (< fr.) s. m. (Și adj.) Călător. ♦ (Înv.) *V. comercial* = persoană care se ocupă cu mijlocirea achizițiilor ori a vânzărilor de mărfuri, făcând deplasări în diferite localități în căutare de beneficiari ori de furnizori; comis-voiajor; agent comercial.

VOICEȘTI, com. în jud. Vâlcea, situată pe dr. Văii Oltului, pe malul

de NV al lacului de acumulare Strejești; 1 718 loc. (2008). Biserica Sf. Nicolae (1839, cu picturi originare), în satul V.

VOICU (sec. 14-15), cneaz român din Hunedoara, tatăl lui Iancu de Hunedoara. Pentru faptele sale de arme a fost înnoobilat în 1409 de Sigismund de Luxemburg, primind, împreună cu frații săi, castelul și domeniul Hunedoara.

VOICU, Ion (1923-1997, n. București), violonist român. Elev al lui David Oistrach. Director al Filarmonicii „George Enescu”. Tehnică strălucitoare, ton cald. Excelent în repertoriul de virtuozitate (Paganini). Numeroase turnee peste hotare. Pentru complexa și ilustrata activitate a primit numeroase premii și prestigioase distincții românești și internaționale

VOICU, Victor A. (n. 1939, sat Bolovani, jud. Dâmbovița), medic și farmacolog român. General. Acad. (2001), prof. univ. la Craiova și București. Cercetări de farmacologie experimentală și clinică privind organismul iradiat, sistemul nervos vegetativ și cardiovascular („Farmacologie”, „Bazele chimioterapiei antineoplazice”, „Elemente de patofarmacologie chimică”).

VOICULESCU, Dan (n. 1940, Saschiz, jud. Mureș), compozitor român. Căutări de reînnoire a limbajului muzical; valorifică polifonia și eterofonia. Opere („Cântăreața cheală”), muzică simfonică și vocal-sinfonică, de cameră, corală.

VOICULESCU, Marin Gh. (1913-1991, n. Giurgiu), medic român. Acad. (1990), prof. univ. la București. Cercetări și studii în domeniul patogenizei, al tratamentului și epidemiologiei bolilor contagioase („Diagnostic biologic al pancreatitei urliene la copii”, „Tifosul exantematic”, „Virozele respiratorii”, „Hepatita virală”).

Marioara Voiculescu

Vasile Voiculescu

Vlad Voiculescu

VOICULESCU, Marioara (1889–1976, n. București), actriță română de teatru și film. Societară de onoare a Teatrului Național din București. Directoarea trupei care-i poartă numele. Interpretează cu patetism eroine pline de energie și pasiune („Salomeea”, „Dama cu camelii”, „Nora”, „Lulu”). În 1913 devine prima femeie regizoare de film din România („Răzbnarea”, „Amorurile unei prințese”, „Detectivul”).

VOICULESCU, Vasile (1884–1963, n. Pârscov, jud. Buzău), scriitor român. Medic. A făcut parte din cercul revistei „Gândirea”. Lirică a arhaicului și monumentalului („Părgă”, „Destin”), ori de inspirație religioasă („Poeme cu îngeri”), celebrând dragostea și setea de împlinire prin eros („Ultimele sonete închipuite ale lui W. Shakespeare în traducere imaginată de V. Voiculescu”) sau extazul mistic (postumele). Proză exploatare filonului mitic și magic tradițional românesc („Povestiri”, romanul „Zahei orbul”). Scrieri de medicină popularizată. Deținut politic. M. post-mortem al Acad. (1993).

VOICULESCU, Vlad (1913–2001, n. Târgu Jiu), medic neurolog român. Acad. (1991), prof. univ. la București. Contribuții la cunoașterea rolului scoarței cerebrale, la bolile cerebrale vasculare, la studiul etiopatogeniei și diagnosticului hemoragiilor cerebrale. A descris pentru prima oară nevrita de plex brahial după pneumotorax și a introdus un nou tratament în meningitele cu meningococ. Lucrări: „Anatomia și fiziologia clinică a sistemului nervos central”, „Hipertensiunea arterială”, „Neurologia”.

VOIE (< sl.) s. f. 1. Voință (1). ♠ Loc. *Fără (de) voie sau fără voia (mea, a ta etc.)* = involuntar, neintenționat. *De voie, de nevoie* = vrând nevrând. *Peste voia (cuiva)* = împotriva voinței (cuiva). 2. Învoire, îngăduință, permisiune. 3. Dorință; plăcere, poftă, chef. ♠ Loc. *În voie*

sau *în toată voia* = fără nici un impediment, nestingherit. *Voie bună* (sau *rea*) = stare sufletească, dispoziție bună (sau rea).

VOIEURISM (VOAIERISM, VOYEURISM) (< fr.), s. n. Anomalie a comportamentului caracterizată prin plăcerea obsesivă de a privi și spiona persoane care se dezbracă, au raporturi sexuale sau își satisfac nevoile fiziologice.

VOIEVOD (< sl.) s. m. 1. (În Ev. Med., în Țările Române) Conducător militar în cadrul unei obști sau uniuni de obști țărănești, a cărui autoritate se exercita asupra unui terit. limitat și a cărui funcție nu era ereditară. 2. Primul (cel mai vechi) titlu purtat de domnii Țării Românești și ai Moldovei, precum și de conducătorul Transilvaniei (sec. 12–1541).

VOIEVODAL, -Ă (< *voievod*) adj. Care aparține voievozilor, privitor la voievozi.

VOIEVODĂ (< *voievod*) s. n. (În Ev. Med., în Țările Române) Terit. aflat sub autoritatea unui voievod.

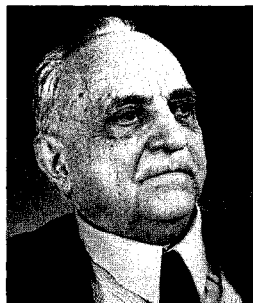
VOIGHT [toit], **Woldemar** (1850–1919), fizician german. Director (din 1883) al Institutului de Fizică Teoretică din Göttingen. Preocupat de structurile cristaline, a descoperit fenomenul de birefrință magnetică artificială (*efectul V.*), elaborând o teorie organică asupra elasticității cristalelor („Manual de fizică a cristalelor”).

VOILA 1. Lac de acumulare creat pe cursul mijlociu al râului Olt, ale cărui ape pun în mișcare turbinele hidrocentralei cu același nume. Lacul a fost creat în 1988 și are un vol. de 12,3 mil. m³. 2. Com. în jud. Brașov, situată în depr. Făgăraș, la poalele nordice ale m-șilor Făgăraș, pe cursul mijlociu al Oltului, în zona de confl. cu pâraiele Cincu, Breaza și Sâmbăta; 3 000 loc. (2008). Stație (în satul V.) și haltă de c.f. (în satul

Dridif), Nod rutier. Hidrocentrală (14,2 MW), intrată în funcțiune în 1989. Creșterea bovinelor și a bubalinelor. Herghelie de cai lipitani (în satul Sâmbăta de Jos). Satul V. este atestat documentar în 1441. În satul Cincșor, menționat documentar în 1332, există o cetate țărănească cu o biserică de incintă (sec. 13–16), iar în satul Voivodeni, atestat documentar în 1432, se află biserica Adormirea Maicii Domnului (c. 1500, cu picturi murale interioare din sec. 18) și Sf. Nicolae (1809); în satul Sâmbăta de Jos, atestat documentar în 1291, există biserica Adormirea Maicii Domnului (1802, cu picturi murale interioare realizate în 1806–1814), și un castel construit în 1750 de contele Iosif Brukenthal.

VOINEA, Radu (n. 1923, Craiova), om de știință, inginer român. Acad. (1974), prof. univ. la București. Președinte al Acad. (1984–1990). A elaborat „metoda ciclurilor independente” pentru determinarea vitezelor și accelerațiilor mecanismelor. Lucrări în domeniul mecanicii teoretice, al teoriei elasticității și rezistenței materialelor („Mecanica teoretică”, în colab., „Vibrații mecanice”, în colab., „Metode analitice noi în teoria mecanismelor”).

Radu Voinea

VOINEASA 1. Com. în jud. Olt, situată în C. Romanai, pe râul Olteț; 2 086 loc. (2008). În arealul satului Mărgăritești au fost descoperite (1972) urmele unei așezări dacice fortificate, datând de la sfârșitul primei Epoci a fierului (Hallstatt). Bisericele Sfinții Voievozi (1743), Sfinții împărați Constantin și Elena (1779), Sf. Dumitru (1837 și 1864), în satele Mărgăritești, Racovița, Rusăneștii de Sus și Blaj. **2.** Com. în jud. Vâlcea, situată la poalele de S ale m-ților Lotru, pe cursul superior al râului Lotru, la confl. cu pârâul Voineșița; 1 669 loc. (2008). Expl. de muscovit. Hidrocentrala Ciunget (510 MW, cea mai mare hidrocentrală de pe râurile interioare ale țării), intrată în funcțiune în 1972. Reparații de utilaj energetic. Păstrăvărie. Han (1898), în satul V. Stațiune climaterică și de odihnă (Voineasa), de interes general, cu funcționare permanentă, cu climat tonic, aer curat, lipsit de praf și alergeni și ionizare accentuată a atmosferei. Stațiunea este recomandată atât pentru odihnă cât și pentru tratarea asteniilor nervoase, a stărilor de debilitate, de surmenaj fizic și intelectual. Punct de plecare către cabanele din m-ții Lotrului și Căpățâanii. Rezervațiile naturale Jnepenișul Stricatu (15 ha), Căldarea Gâlcescu (200 ha), Miru-Bora (25 ha), Sterpu-Dealul Negru (5 ha) și Cristești (3 ha).

VOINESCU, Alice (1885–1961, n. Turmu Severin), eseistă română. Lucrări consacrate filozofiei („L'interprétation de la doctrine de Kant par l'école de Marburg, Étude sur l'idéalisme critique”, „Montaigne. Omul și opera”), teatrului european antic („Eschil”) sau contemporan.

VOINESCU II, Ion (1816–1855, n. București), ofițer și om politic român. Secretar al „Asociației literare”, întemeiată în 1845. Participant la Revoluția de la 1848 din Țara Românească; membru al Guvernului Provizoriu.

VOINEȘTI 1. Com. în jud. Dâmbovița, situată în Subcarpații Ialomiței, pe râul Dâmbovița, la confl. cu Râu Alb; 6 098 loc. (2008). Stațiune de cercetări pomicele (1949). Renumit centru pomicol (meri, peri, pruni). Fabriци de cherestea, de confecții și de sucuri naturale din mere (din 1997). Centru de țesături și cusături populare (în satul Izvoarele). În arealul satului V. au fost descoperite (1965) urmele unei așezări de bordeie, fortificată cu val de pământ și șanț, datând din sec. 7–8, aparținând populației autohtone, în care s-au găsit borcane din ceramică, lucrate la roată, decorate cu

linii ondulate pe umăr. În satul V. se află un spital (1905) și două biserici cu triplu hram — Sfinții Voievozi, Buna Vestire, Cuvioasa Parascheva—Tabac (1796) și Adormirea Maicii Domnului, Sf. Nicolae, Sf. Haralambie (1857), iar în satul Gemenea-Brătulești există o biserică cu cinci hramuri — Duminica Tuturor Sfinților, Sf. Nicolae, Sf. Ioan Botezătorul, Sf. Haralambie, Sf. Fecioară (1868); bisericele Sfinții împărați Constantin și Elena (1869) și Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1877), în satele Manga și Izvoarele; în satul Mânjina se află biserica având dublu hram — Înălțarea Domnului și Sf. Nicolae (1883–1885), iar în satul Oncești, biserica de lemn cu hramurile Duminica Tuturor Sfinților și Sf. Ioan (1814). **2.** Com. în jud. Iași, situată în Pod. Central Moldovenesc, pe râurile Voinești și Stavnic; 6 988 loc. (2008). Nod rutier. Expl. forestiere, de gresii, mame, argile și nisipuri. Prelucr. laptelui. Moară. Centru viticol și de vinificație. Creșterea bovinelor. Centre de rotărit (în satul V.) și de ceramică neagră și roșie, smălțuită (în satul Schitu Stavnic). În satul V. au fost descoperite obiecte de podoabă din sec. 13. În satul V., atestat documentar în 1461, se află o biserică datând dinainte de anul 1767, reclădită în 1832–1834 și biserica Adormirea Maicii Domnului (1905), iar în satul Schitu Stavnic, biserica de schit Adormirea Maicii Domnului (ante 1727; chiliile și zidul de incintă au căzut în ruină la sfârșitul sec. 19); biserica Sf. Nicolae (1825), în satul Lungani. **3.** Com. în jud. Vaslui, situată în colinele Tutovei, pe râurile Tutova și Iezer; 3 970 loc. (2008). Viticultură. În arealul satului V. a fost descoperit (1926) un tezaur de obiecte din argint (sec. 10–13), atribuit cumanilor, alcătuit din 12 brățări, nouă inele, o diademă cu decor gravat, o cataramă, patru aplice de centură și un pandantiv în formă de scut, cu decor gravat. Până la 1 ian. 1965, satul și com. V. s-au numit *Voinești-Răzeși*. Bisericele de lemn Cuvioasa Parascheva (ante 1809) și Adormirea Maicii Domnului (1818, cu pridvor adăugat în 1960), în satele V., Stâncășeni, Mărășești și Obârșeni.

VOINIC, -Ă (< bg., scr.) adj., s. m. **1.** Adj. Robust, viguros, vânjos. **2.** S. m. Tânăr bine făcut, îndrăzneț, curajos, viteaz. ♦ Flăcău, fecior.

VOINICESC, -EASCĂ (< *voinic*) adj., s. f. art. I. Adj. **1.** De *voinic*, vitejesc; eroic. ♦ *Luptă v.* (și subst., f.) = luptă corp ia corp; trântă. ♦

Puternic, viguros. **2.** De flăcău; de bărbat, bărbătesc. **II.** S. f. art. Dans popular românesc executat numai de bărbați, răspândit în N Moldovei, cu ritm binar și mișcare vioaie, însoțit de strigături de comandă; melodia corespunzătoare acestui dans.

VOINICEȘTE (< *voinic*) adv. Cu bărbăție, cu curaj; vitejește.

VOINICI! (< *voinic*) vb. IV intranz. (Pop.) A săvârși fapte vitejești. ♦ A haiduci.

VOINICICĂ (< *voinic*) s. f. Plantă erbacee din familia brasicacee (crucifere), înaltă de 40–80 cm, cu tulpină și frunze păroase și flori galbene dispuse în raceme terminale (*Sisymbrium loeselii*).

VOINICIE (< *voinic*) s. f. **1.** Vitejie, bărbăție. ♦ Faptă vitejească. ♦ Haiducie. **2.** Faptul de a fi *voinic*, robust; forță, putere, vigoare.

VOINICOȘ, -OASĂ (< *voinic*) adj. Robust, puternic; arătos; mândru.

VOINOV, Dimitrie (1867–1951, n. Iași), biolog român. Acad. (1927), prof. univ. la București. Cercetări de histologie și citologie („Principii de microscopie”, „Mitocondriile”). Primul în lume care a descoperit acuploidia sau polisemia la animale („Problema biologică a diferențierii sexelor”). Unul dintre cei mai însemnați darvinști din România.

VOINȚĂ (< *voĭ*) s. f. **1.** Funcțiune psihică, caracterizată prin orientarea conștientă a omului spre realizarea unor scopuri și prin efortul depus pentru atingerea acestora. ♦ Trăsătură de caracter, definită prin decizie fermă și perseverență în învingerea obstacolelor. **2.** (FLOZ.). Potrivit tradiției, facultatea de a alege sau a decide, prin care individul determină ce acțiuni să efectueze. *V. de putere* = (la Nietzsche) elementul fundamental al naturii umane, manifestat în activitatea creatoare sau în dominarea celorlalți. *V. gene-*

Dimitrie Voinov

rală = (la Rousseau) v. colectivă a societății, manifestată prin instituțiile sale politice, iar nu prin preferințele exprimate cu diferite ocazii de membrii săi. 3. Ceea ce hotărăște cineva; hotărâre, decizie, voie (†). ♦ Consimțământ, învoire. 4. Intenție, scop. ♦ (Rar) Dorință, poftă.

VOIOS, -OASĂ (< *voie*) adj. Plin de voie bună, de bună dispoziție; vesel, bucuros.

VOIOSIE (< *voios*) s. f. Bună dispoziție, voie bună; veselie.

VOISIN [vuazê], Gabriel (1880–1973) și Charles (1882–1912), ingineri constructori francezi. Pionieri ai aviației mondiale. Au pus bazele industriei aeronautice în Franța, prin construcția primei uzine de avioane din lume (1908). Primul lor avion, încercat în zbor la 15 mart. 1907 de Ch. Voisin, a parcurs distanța de 80 km.

VOIT¹ s. m. (În Ev. Med., în Moldova) Denumire a *soltuzului* în unele orașe.

VOIT², -Ă (< *vo²*) adj. Făcut intenționat, realizat în mod deliberat.

VOITEG, com. în jud. Timiș, situată în S C. Timișului; 2 151 loc. (2008). Nod feroviar și rutier. Creșterea bovinelor și a ovinelor. Satul V. este atestat documentar în 1322.

VOITINEL, com. în jud. Suceava, situată în pod. Sucevei, pe râul Voitinel; 3 982 loc. (2008). Culturi de cartofi. Com. V. a luat ființă în anul 2004 prin desprinderea satului V. din com. Gălănești.

VOIVODENI, com. în jud. Mureș, situată în NE colinelor Mădărașului, pe valea Mureșului și pe râul Luț; 1 845 loc. (2008). În satul V., atestat documentar în 1332, se află o biserică din sec. 15 (azi biserică reformată), fortificată cu zid de incintă în sec. 18, și un castel din sec. 18.

VOJVODINA [voivodjina], terit. autonom în N Republicii Serbia situat la N de Dunăre, în C. Panonică, la granița cu Croația (în V), cu Ungaria (în N) și cu România (în E); 21,5 mii km²; 2 mil. loc. (2005). Cuprinde o importantă minoritate maghiară, dar și câteva sate românești. Centrul ad-tiv: *Novi Sad*. Alte orașe: Subotica, Pančevo, Zrenjanin, Vârșet (Vršac). Expl. de petrol și de gaze naturale. Grâu, porumb, sfeclă de zahăr, tutun, floarea-soarelui și cartofi. Pomicultură și viticultură. Creșterea animalelor. Avicultură. Include ca subunități Banatul sârbesc (în E), Bačka (în NV) și Srem (în SV).

VOLAN (< fr.) s. n. I. Fâșie încrețită de țesătură, aplicată ca ornament pe diferite obiecte de îmbrăcăminte, pe perdele, huse etc. II. (TEHN.) Piesă în formă de roată care servește la efectuarea manuală a unor comenzi pe mașini-unelte, autovehicule etc.

VOLANT¹ (< fr.) s. m. Roată grea care servește pentru uniformizarea turației unui motor.

VOLANT², -Ă (< fr.) adj. Care se poate desprinde dintr-o unitate; detașabil; mobil. ♦ *Foaie v. v. foaie*.

VOLAPUK (< germ., fr.) s. n. Limbă artificială internațională, creată mai ales pe baza elementelor germanice.

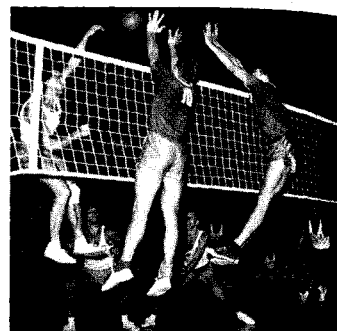
VOLATIL, -Ă (< fr., lat.) adj. (Despre lichide) Care se evaporă ușor la temperaturi obișnuite.

VOLATILITATE (< fr.) s. f. Înșușirea de a fi volatil.

VOLATILIZA (< fr.) vb. I refl. (Despre lichide volatile) A se evaporă. ♦ Fig. (Fam.) A dispărea complet, fără urmă.

VOLBURĂ (lat. **volvula* < *volvare*) s. f. I. Vânt puternic cu vârtejuri; vârtej; p. ext. furtună. ♦ Sul, coloană, trambă (de praf, de nisip, de zăpadă etc.); învolburare. ♦ Fig. Învălmășeală, agitație, tulburare. II. Plantă erbacee perenă din familia convolvulacee, cu tulpina târătoare sau agățătoare, lungă de 20–100 cm, și cu flori albe (*Convolvulus arvensis*); are corolă în formă de pâlnie. Uneori crește ca buruiiană în culturi agricole. Sin. *rochița-rândunelei*. III. (GEOL.) Formă reticulară de zăcământ a corpurilor hidrotermale, care rezultă prin mineralizarea unei rețele neregulate și dese de fisuri.

VOLBUROS, -OASĂ (< *volbură*) adj. Învrtețit; învolburat.

volei

VOLCANO (în jap. *Kazan Rettō*), arh. vulcanic japonez în V Oc. Pacific, între arh. Ogasawara (fost Bonin) la N și Mariane la SSV, la c. 1 250 km S de Tōkyō; 28 km². Ins. pr.: *Iwo Jima* (cea mai mare), *Kita Iwo*, *Minami Iwo*. Expl. de sulf; culturi de trestie de zahăr, pomi fructiferi ș.a. Anexat de Japonia în 1891.

VOLEI (< engl., fr.) s. n. Joc sportiv care se dispută, după anumite reguli, între două echipe compuse din câte șase jucători fiecare, pe un teren dreptunghiular (de 18 x 9 m), despărțit la mijloc printr-un fileu, ridicat la o înălțime variabilă în funcție de sex, de categorie sau de vârsta jucătorilor. Un meci se dispută după sistemul trei seturi câștigătoare din cinci; setul se încheie la 25 puncte câștigătoare, la diferență de două puncte. Inventat în 1895 de americanul William G. Morgan din Holyoke, Massachusetts (S.U.A.), v. se răspândește rapid în Europa și Asia datorită frumuseții și accesibilității sale. Primele competiții internaționale încep în 1913. Cele dintâi campionate mondiale au loc la Praga, în 1949, iar în programul olimpic în 1964, la Tōkyō. În prezent au loc numeroase noi competiții internaționale: Cupa Campionilor Europeni, Liga Mondială, Supercupa Națiunilor ș.a. În România, v. începe să se practice de prin 1920; din 1933 se organizează campionate școlare, studențești, sindicale, regionale. Este unul dintre sporturile în care reprezentanții României au avut prestații internaționale de valoare la campionatele europene, în Cupa Campionilor Europeni, în Cupa Cupelor ș.a. Printre marii jucători de v. ai României se numără: St. Romcu, Horațiu Nicolau, Aurel Drăgan, Davila Plocon, Ed. Derzei, Jean Ponova, M. Grigorovici, W. Schreiber ș.a. De o largă popularitate s-a bucurat, în ultimele decenii, v. de plajă, o variantă

volbură

cu numai doi jucători de fiecare parte, din 1996 a devenit sport olimpic.

VOLEIBALIST, -Ă (< *voleibal* „volei”) s. m. și f. Persoană la care practică voleiul, jucător de volei.

VOLET (< fr.) s. n. 1. Element mecanic mobil dispus la bordul de atac sau de scurgere al fiecărei aripi de avion și care servește pentru mărirea sustentăției. 2. Fiecare dintre elementele mecanice ale radiatorului unui motor de avion, care servește pentru reglarea circuitului aerodinamic de răcire al acestuia.

VOLEU¹ (< fr.) s. n. (ARTE PL.) Aripă laterală, mobilă, a unui poliptic.

VOLEU² (VOLE) (< fr.) s. n. (SPORT) Lovitură prin care mingea este expedită înainte ca ea să atingă pământul. ♦ În (sau din) vole = în (sau din) aer.

VOLEU³ (CINEMAT.) 1. Dispozitiv format din 2-4 palete mobile metalice montate în fața proiectoarelor pentru obturarea totală sau parțială a luminii. 2. Efect cinematografic prin care o imagine e înlocuită progresiv cu o alta urmărind o linie de separație mobilă.

VOLGA 1. Fl. în partea europeană a Federației Ruse, cel mai lung din Europa; 3 696 km; supr. bazinului hidrografic: 1,36 mil. km². Izv. din pod. Valdai, de la 347 m alt., străbate C. Europei de Est și depr. Caspică și se varsă printr-o deltă cu patru brațe principale și c. 500 de canale și gârle, extinsă pe 121 km lățime și 18 907 km², în M. Caspică, la S de Astrahan și la NE de localit. Mumra. Navigabil pe c. 3 200 km. Fl. V. are peste 200 de afl., printre care Suda, Mologa, Kostroma, Tverța, Oka, Sura, Unja, Vetluga, Kama, Samara, Ahtuba, și trece prin mai multe orașe mari: Tver, Rîbinsk, Kostroma, Nijni Novgorod, Ceboksari, Kazan, Simbirsk, Togliatti, Samara, Saratov, Kamișin, Volgograd, Astrahan. De-a lungul fl. V. au fost construite nouă lacuri de acumulare cu tot atâtea hidrocentrale, cu o putere instalată de peste 20 mii MW și cu o producție medie anuală de peste 80 miliarde kWh: lacurile Ivankovo, Uglih, Rîbinsk, Volgograd, Nijni Novgorod, Samara, Saratov, Kama, Ceboksari. V. este unită cu fl. Don prin canalul Volga-Don, lung de 48 km, inaugurat în 1952, cu M. Baltică prin canalul Beloie (construit în anii 1799-1810 și modernizat în anii 1959-1965), care trece prin L. Beloie și, în continuare, prin Baltiskii Canal (construit în anii 1959-1965) ce trece prin L. Onega și prin orașul Sankt-Petersburg. Pescuit în deltă (80% din cantitatea de sturionii

pescuită în Federația Rusă). Irigații în cursul mijlociu și inferior. În delta V. se află rezervația naturală Astrahan (1919, 63,4 mii ha) care adăpostește numeroase păsări de apă, inclusiv pelicani, lebede, flamingi, o vegetație acvatică și palustră abundentă, printre care o specie de lotus. 2. **Podișul Volgăi**, reg. de podiș în partea europeană a Federației Ruse, de-a lungul malului drept al fl. Volga. Relief dezvoltat pe structuri de domuri, fragmentate de afl. Volgăi. Alt. max.: 375 m (vf. Jiguli.). 3. **Bătălia de pe ~**, denumire a complexului de operații defensive și ofensive desfășurate de armata sovietică în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în perioada 17 iul. 1942-2 febr. 1943, împotriva trupelor hitleriste. În timpul ei s-au desfășurat operațiile de apărare a Stalingradului (iul.-nov. 1942) și ofensiva sovietică de la Stalingrad (19 nov. 1942-2 febr. 1943). Completată cu victoria de la Kursk, a marcat trecerea definitivă a inițiativei acțiunilor militare în mâinile armatei sovietice.

VOLGOGRAD [volgagraf], oraș în Federația Rusă, situat pe dr. fl. Volga, în convexitatea unui cot al acesteia, la 450 km NV de gura de vărsare a fl. Volga și la 930 km SE de Moscova; 991,6 mii loc. (2006). De aici pornește către V. canalul Volga-Don. Aeroport. Port fluvial. Nod feroviar. Hidrocentrală. Rafinării de petrol. Constr. și reparații navale. Ind. metalurgiei feroase și aluminiului, a constr. de mașini, chimică (îngrășăminte), a mat. de constr., de prelucr. a lemnului, textilă, a conf., încălț. și alim. Centru comercial și cultural. Universitate (1980). Institute de învățământ superior. Teatre. Planetarium. Muzeul apărării orașului. Fundat în 1589 cu numele *Tarîșin*, ca fort. Între 1925 și 1961 a purtat numele *Stalingrad*. Această denumire i-a fost dată deoarece I.V. Stalin, în timpul Războiului civil (1918-1920), a organizat apărarea orașului în fața atacurilor trupelor rușilor albi.

VOLHINIAN, subetajul inferior al Sarmațianului.

VOLIERĂ (< fr.) s. f. Cușcă sau ansamblu de cuști de dimensiuni mari, confecționate din plasă de sârmă, în care păsările sau fluturii au posibilitatea să zboare. Utilizată în special în grădinile zoologice.

VOLITIV, -Ă (< fr.) adj. Volițional.

VOLIȚIONAL, -Ă (< fr.) adj. De voință, care se referă la voință, care este determinat de voință; volitiv.

VOLÎNIA (VOLHINIA), reg. istorică în NV Ucrainei, între Pripet și Bugul

de V; un timp a făcut parte din cnezatul Halici-Volinia. În 1921 a fost împărțită între Polonia și U.R.S.S., iar în 1939, în urma pactului Ribbentrop-Molotov, a intrat în componența U.R.S.S. și partea poloneză.

VOLÎNO-PODOLIC, Podișul ~ reg. de podiș în V Ucrainei, alcătuită din roci sedimentare. Alt. max. 471 m.

VOLJSKI, oraș în Federația Rusă, situat pe stg. fl. Volga, în zona de confl. cu râul Ahtuba, la 16 km NE de Volgograd; 308,5 mii loc. (2006). Hidrocentrală. Ind. siderurgică (tuburi de otel), chimică, petrochimică. Oraș nou, construit în anii 1951-1961, datorită ridicării barajului de aici, în urma căruia s-a format lacul de acumulare Volgograd.

VOLKELT [fɔlkelt], Johannes (1848-1930), filozof, psiholog și estetician german. A elaborat, odată cu *Th. Lipps*, teoria „empatiei” (Einfühlung), a cufundării subiectului în obiectul estetic („Sistem de estetică”).

VOLKOV, Fiodor Grigorievici (1729-1768), regizor și director rus de teatru. Intemeietorul unei trupe teatrale la Iaroslavl, directorul scenei imperiale. În 1756 a creat Teatrul din Moscova.

VOLKSWAGEN AG [fɔlksvagen], grup automobilistic german, fondat în 1937, la Wolfsburg, ca producător de stat pentru fabricarea în masă a unui model de automobil popular, al cărui prototip a fost proiectat (1934), de F. Porsche. După 1960, când s-a transformat în societate pe acțiuni, își extinde activitatea și preia controlul asupra mai multor mărci germane de automobile (Audi, NSU), asupra grupului spaniol SEAT (1986), a celui ceh Škoda (1991) și a Rolls-Royce (1998), devenind unul dintre cele mai puternice grupuri automobilistice europene.

VOLNEY [volne], **Constantin François de CHASSEBOEUF** [șasbɔf] (1757-1820), filozof, istoric, orientalist și poet francez. Iluminist moderat, reprezentant al preromantismului, a cultivat poezia ruinelor („Ruinele sau meditații asupra revoluțiilor imperiilor”). Prin lucrările sale („Discurs asupra studiului filosofic al limbilor”) poate fi considerat moralist și sociologul Grupului ideologic. Memorialistică („Călătorie în Egipt și Siria”).

VOLȚOC (< ucr., rus.) s. n. Plasă de pescuit lungă, întinsă la cele două capete pe câte un suport de lemn cu care este trasă, mai ales pe fundul apei. Este folosit pentru pescuitul în râuri și în bălți de mică adâncime.

VOLOGDA, oraș în NV Federației Ruse, situat pe râul Vologda, în zona de confl. cu Suhona, la 400 km NNE de Moscova; 287 mii loc. (2006). Port fluvial. Nod feroviar. Centru comercial. Constr. și reparații de nave fluviale, de locomotive și de mașini agricole; construcții de utilaje pentru ind. forestieră. Ind. chimico-farmaceutică, de prelucr. a lemnului, celulozei și hârtiei, mat. de constr., sticlăriei, piel., textilă și alim. Catedrala Sf. Sofia (1570), mănăstirea Priliuskii (sec. 16), Kremlin (sec. 17), casa Petrov (1704). Fundat în 1147 de negustori din Novgorod.

VOLOIAC, com. în jud. Mehedinți, situată în E piemontului Coșuștei, pe râul Hușnița; 1 871 loc. (2008). Bisericele Înălțarea Domnului (1808) și Sf. Ioan Botezătorul (1881), în satele V. și Ruptura; în satul Valea Bună se află o biserică de lemn cu hramul Sfinții Voievozi (1818, pictată la interior în 1866).

VOLONTE, Gian Maria (1933–1994), actor italian de teatru și film. Considerat „un gigant al cinematografului italian”, își leagă numele mai ales de marile filme politice ale anilor '70-'80 ai sec. 20 care dau glas convingerilor sale militante („Anchetarea unui cetățean mai presus de orice bănuială”, „Moartea lui Mario Ricci”, „Cazul Moro”, „Uși deschise”). În paralel susține o continuă activitate teatrală atât în teatre de repertoriu („Romeo și Julieta”, „Sacco și Vanzetti”) cât și în spații neconvenționale.

VOLONTIR, Mihai (n. 1934, Hligeni, Basarabia), actor român de teatru și film. Din 1957 joacă pe scena Teatrului „V. Alecsandri” din Bălți; roluri: Ion din „Năpasta”, Esop din „Vulpea și strugurii” ș.a. Se impune și ca actor de film („Se caută un paznic”, „Această clipă”, „Țiganul”).

VÓLOS, oraș în E Greciei, situat pe țărmul G. Pagasitikós al M. Egee, în apropiere de poalele m-ților Pelion (Pilion), la 160 km NNV de

Gian Maria Volonte

Atena; 125 mii loc. (2006, aglomerația urbană). Aeroport. Port comercial pentru exportul de ulei de măsline, fructe, tutun, măsline, vin, stafide ș.a. Ind. siderurgică, chimică, textilă, a mat. de constr. (ciment), de prelucr. a tutunului și alim. (conserve de fructe, ulei de măsline). Turism. Fundat în sec. 14. Muzeu de arheologie. Feribot cu Turcia.

VOLOVĂȚ, com. în jud. Suceava, situată în NV pod. Sucevei, pe râul Sucevița; 5 133 loc. (2008). Pomicultură. În satul V., atestat documentar la 13 dec. 1421 într-un act de danie emis de domnul Alexandru cel Bun, se află biserica Înălțarea Sfintei Cruci, ctitorie din anii 1500–1502 a lui Ștefan cel Mare și ruinele bisericii și curții boierești.

VOLT (< fr. {v}; {s} n. pr. A. Volta) s. m. Unitate de măsură a tensiunii electrice sau a diferenței de potențial (simbol: V), egală cu tensiunea de la capetele unui conductor care, fiind străbătut de un curent de un amper, dezvoltă o putere de un watt. ♦ V. pe metru = unitate de măsură a intensității câmpului electric.

VOLTA, fl. în V Africii (Burkina Faso și Ghana), format prin unirea, pe terit. Ghanei, a râului Volta Neagră cu Volta Albă. Se varsă printr-o deltă în G. Guineei, la 110 km E de Accra. Lungime: 1 600 km (de la izv. râului Volta Neagră); supr. bazinului hidrografic: 388 mii km²; debitul mediu multianual: 1 210 m³/s. Volta Neagră, numită *Mouhoun* pe terit. Republicii Burkina Faso și *Black Volta* pe cel al Ghanei, izv. din zona înălțimilor deluroase din SV Republicii Burkina Faso, la SV de orașul Bobo-Dioulasso, curge pe direcția SV-NE până la orașul Dédougou, unde se arcuiește brusc, schimbându-și și cursul de la N la S, formând, pe o porțiune, granița între Burkina Faso și Ghana și între Ghana și Côte d'Ivoire, unindu-se cu Volta Albă la S de Yapei. Volta Albă, numită pe terit. Republicii Burkina Faso, *Nakambé*, iar pe cel al Ghanei, *White Volta*, izvorăște din partea central-nordică a Republicii Burkina Faso și curge pe direcție generală N-S, primind din partea dreaptă, în cursul mijlociu un afl. principal, numit *Volta Rosie* (*Nazinon* în Republica Burkina Faso). În cursul inferior, la NV de orașul Ada (Ghana), a fost construit (1961–1965) barajul Akosombo, lângă localit. Ajena, în urma căruia s-a format lacul de acumulare *Volta*, unul dintre cele mai mari din lume, extins pe c. 320 km lungime, cu o capac. de 153 mii. m³ și acoperind 8 482 km² (3,6% din supr. Ghanei). Hidrocentrală cu o capacitate de 912 MW. Navigabil.

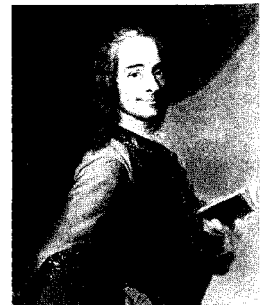
Alessandro Volta

VOLTA, Alessandro (Giuseppe Antonio Anastasio) (1745–1827), fizician italian. Prof. univ. la Pavia. A stabilit seria *tensiunilor V.* pentru metale (1793); a inventat pila electrică ce-i poartă numele, prima sursă de curent continuu (1800), electroforul (1775, perfecționat în 1777) și un electroscoop condensator (1782). A studiat electricitatea atmosferică.

VOLTAIC, -Ă (< fr. {v}) adj. (FIZ.) Referitor la pila sau la bateria electrică inventată de Volta. V. *fovovoltaic*. ♦ Arc v. = arc electric.

VOLTAIRE [volte:r] (pseud. anagramă al lui *François-Marie Arouet*) (1694–1778), scriitor și gânditor francez. Influențat de empirismul și liberalismul politic englez. Deși teist, a criticat instituțiile religiei creștine („Scrisori filozofice”, „Dicționar filozofic”). A cultivat genurile tradiționale ale clasicismului: tragedia („Zaira”, „Mahomet”), epopeea („Henriada”), poemul („Poem despre dezastrul de la Lisabona”); a scris scânteietoare povestiri și romane satirico-filozofice („Zadig”, „Micromegas”, „Naivul”, „Candide sau Optimismul”), pamflete, scrisori („Scrieri filozofice”), eseuri („Epistolă către Urania”, „Tratat despre toleranță”). Ironia și sarcasmul

Voltaire, portret de Quentin de La Tour

scrierilor literare sunt susținute de un eșafodaj filozofic, alcătuit din elemente ale gândirii lui Newton și Locke ca argumente ale propriei filozofii practice („Dicționar filozofic”, „Tratat de metafizică”). Operele sale istorice („Istoria lui Carol XII”, „Secolul lui Ludovic XIV”, „Încercare asupra istoriei generale și asupra moravurilor și spiritului națiunilor”), criticând providențialismul și afirmând progresul social, au marcat o largire sensibilă a orizontului istoriografic. Vastă corespondență.

VOLTAJ (< fr.) s. n. Tensiune electrică exprimată în volți.

VOLTAMETRU (< fr. {i}; {s} n. fr. *Volta* + gr. *metron* „măsură”) s. n. Aparat pentru studiul fenomenului de electroliză, care permite determinarea intensității unui curent electric sau a cantității de electricitate prin măsurarea cantității de substanță depusă pe cale electrolitică.

VOLTAMPER (< fr. {i}) s. m. Unitate de măsură a puterii aparente (simbol: VA), egală cu puterea aparentă a unui circuit electric de curent alternativ la capetele căruia tensiunea este de un volt și prin care trece un curent de un amper. ♦ *V. reactiv* = unitate de măsură a puterii reactive (simbol: VAR), egală cu puterea reactivă a unui circuit electric de curent alternativ la capetele căruia tensiunea este de un volt și prin care trece un curent de un amper defazat cu $\pi/2$ față de tensiune.

VOLTAMPERMETRU (< fr.) s. n. (ELT.) Instrument electric de măsură, care cuprinde într-o cutie comună un voltmetru și un ampermetru, putând fi folosit succesiv ca voltmetru sau ca ampermetru.

VOLTA REDONDA, oraș în SE Braziliei (Rio de Janeiro), pe fl. Paraíba do Sul, la 80 km NNV de Rio de Janeiro; 255,6 mii loc. (2007). Nod feroviar. Fundat în 1941 în legătură cu construcția (1942–1946) a unui mare combinat siderurgic, mulți ani după aceea fiind cel mai mare combinat de acest fel din America de Sud. Constr. de locomotive. Ind. chimică și a mat. de constr. (ciment).

VOLTA SUPERIOARĂ v. Burkina Faso.

VOLTĂ (< fr., it.) s. f. 1. Mișcare în formă de cerc sau de arc de cerc. ♦ Fig. Schimbare (bruscă) de altitudine. ♦ Mișcare bruscă de rotație făcută pentru a para o lovitură a adversarului la scrimă. ♦ (MUZ.) Semn care indică repetarea unui

Vito Volterra

fragment muzical de fiecare dată cu un alt sfârșit. 2. (NAV.) Manevră de rotație executată de o ambarcație sau de o navă cu pânze pentru a face ca vântul să fie primit din celălalt bord. ♦ *V. în vânt* = schimbare a direcției împotriva vântului. *V. sub vânt* = schimbare a direcției în sensul vântului.

VOLTERRA, Vito (1860–1940), matematician italian. Prof. univ. la Pisa, Torino și Roma. Lucrări de analiză funcțională, teoria ecuațiilor diferențiale, integrale și integro-diferențiale, calculul variațiilor, teoria potențialului. M. de onoare al Acad. Române (1913).

VOLTIJĂ (< fr.) s. f. Disciplină haptică constând în efectuarea unor exerciții de gimnastică pe un cal în mișcare (condus de jos prin lonjă și bici).

VOLTMETRU (< fr. {i}; {s} fr. *volt* + gr. *metron* „măsură”) s. n. (ELT.) Instrument electric pentru măsurarea tensiunii electrice sau a tensiunii electromotoare, cu indicațiile scalei exprimate direct în volți sau în multipli ori submultipli decimali ai voltului. ♦ *V. electronic* = aparat electronic pentru măsurarea tensiunii electrice.

VOLTOLIZARE (< fr. {i}) s. f. (CHIM.) Procedeu de îmbunătățire a calității uleiurilor lubrifiante prin supunere la acțiunea unor descărcări electrice de înaltă frecvență și de înaltă tensiune.

VOLTURNO, fl. în Italia (175 km); izv. din Apenini și se varsă în G. Gaeta al M. Tirenien. Baraj pentru controlul inundațiilor și irigații. Pe malurile sale, în 1860, Garibaldi a învins armata napoleontană. În timpul celui de al Doilea Război Mondial, aici s-au dat lupte grele între trupele germane și Aliați.

VOLUBIL, -Ă (< fr., lat.) adj. 1. (Despre oameni) Care are un bogat debit verbal, care vorbește cu

ușurință și cu rapiditate; locvace; (despre manifestări ale oamenilor) prompt, spontan. 2. (Despre plante) Care își răsucesce tulpina în spirală în jurul suporturilor (ex. hameiul, volbura, fasolea etc.).

VOLUBILITATE (< fr., lat.) s. f. Ușurință de a vorbi mult și cu rapiditate; fluentă; locvacitate. ♦ Promptitudine, spontaneitate.

VOLUM (< fr.) s. n. l. 1. Număr care exprimă măsura unei mulțimi tridimensionale. ♦ (FIZ.) *V. specific* = volumul unei unități de masă dintr-o substanță. *V. molar* = volumul unui mol¹ dintr-o substanță; *v. m.* al tuturor substanțelor gazoase la presiunea de 760 Torr și la temperatura de 0°C este de 22,41 dm³. 2. Masă de apă debitată de o fântână, de un izvor, de un râu sau de un fluviu. 3. (TELEC.) Nivelul de intensitate sonoră a semnalelor audio (în transmisiile de electrocomunicații). 4. (MUZ.) Forță, ampoare a sunetelor emise de o voce sau produse de un instrument muzical. II. 1. Carte legată sau broșată având în genere mai mult de zece coli de tipar. 2. Diviziune a unei lucrări editate în mai multe volume (II); tom.

VOLUMETRIC, -Ă (< fr.) adj. Referitor la volumul sau la determinarea volumului unui corp. ♦ (CHIM.) *Analiză v.* = analiză pentru determinarea cantitativă a unei substanțe prin măsurarea soluției etalonate, folosite pentru titrare.

VOLUMETRIE (< fr.) s. f. Capitol al chimiei analitice cantitative, care se ocupă cu analizele volumetrică.

VOLUMINOS, -OASĂ (< fr.) adj. (Despre obiecte) Care are volum mare, care ocupă mult loc în spațiu; cuprinzător. ♦ (Despre oameni) Gras, corpulent. ♦ (Despre cărți, caiete etc.) Care are multe file; gros.

VOLUNTAR, -Ă (< fr., lat.) adj., s. m. I. Adj. 1. (Despre o acțiune) Care rezultă dintr-un act al voinței, săvârșit conștient și de bunăvoie. 2. (Despre o persoană) Care are voință, care își impune voința; autoritar. II. S. m. (MILIT.) Persoană care cere să fie chemată sub arme fără a avea această obligație. ♦ Militar care se oferă de bunăvoie să execute o misiune de luptă; *p. ext.* persoană care se oferă să facă un serviciu dezinteresat.

VOLUNTARI, oraș în jud. Ilfov, situat în C. Vlăsiei, în limita estică a municipiului București; 31 516 loc. (2008). Constr. de utilaj pentru transporturi. Producție de vaccinuri pentru uz veterinar. Siloz. Fermă avicolă.

Pomicultură. Până la 17 febr. 1968 s-a numit *Cetatea Voluntărească*, iar între 23 ian. 1981 și 10 apr. 1997 a făcut parte din Sectorul Agricol Ilfov. Declarat oraș în 2004. Biserica Sf. Ilie (sec. 19); biserica romano-catolică (1999–2001, sfințită la 20 mai 2001).

VOLUNTARIAT (după fr. *volontariat*) s. n. 1. Angajare în armată ca voluntar; serviciu militar prestat ca voluntar. 2. Activitate desfășurată din proprie inițiativă de orice persoană fizică în folosul altor persoane sau al societății în ansamblu, fără a urmări un câștig material și în absența unor presiuni externe de natură socială, economică sau politică. Se realizează în mod organizat prin intermediul unor organizații (ex. Crucea Roșie), O.N.G.-uri, instituții publice, centre de voluntariat, organizații internaționale de v. etc. Printre domeniile în care acțiunile de v. au o pondere importantă se numără ajutorarea victimelor unor dezastre naturale sau conflicte armate, educația în medii defavorizate, sănătatea, protecția mediului și reconstrucția ecologică, ajutor acordat țărilor în curs de dezvoltare, persoanelor vârstnice sau cu dizabilități. V. este o componentă esențială a societății civile.

VOLUNTARIȘM (după fr. *volontarisme*) s. n. 1. (FILOZ.) Orice doctrină potrivit căreia acțiunile noastre sunt legate mai degrabă de voință sau de liberul arbitru decât de intelect sau de înclinațiile naturale. În metafizică, v. este ilustrat de sistemul lui Schopenhauer, pentru care adevărata natură a realității este voință. În Ev. Med. târziu, v. a condus la considerarea ordinii cauzale și morale ca având sursa în voință liberă a lui Dumnezeu. 2. Concepție psihologică care, spre deosebire de *intelectualism*, atribuie proceselor volitionale rolul hotărâtor în viața psihică (W. Wundt).

VOLUNTARIȘT, -Ă (< fr. *voluntarisme*) adj. Care aparține voluntarismului, privitor la voluntarism.

VOLUPTATE (< fr., lat.) s. f. 1. Plăcere a simțurilor. 2. Încântare, desfătare sufletească, satisfacție.

VOLUPTUOS, -OASĂ (< fr., lat.) adj. Care produce, care inspiră voluptate; plin de voluptate.

VOLUȚĂ (< fr., it.) s. f. Ornament în formă de spirală al capitelor din ordinul ionic, corintic și compozit.

VOLVERINĂ (< engl.) s. f. Mamifer carnivor din familia mustelide, cu corp masiv, picioare scurte, coadă stufoasă, blană groasă, brună (*Gulo gulo*). Atinge 110 cm lungime și 25 kg. Trăiește în păduri de conifere

din Siberia, N Europei, America de Nord. Foarte agresiv, poate ucide chiar animale mari (reni, elani). Numit și gluton sau jderul-flămânzilor.

VOLVO, societate suedeză constituită în 1927 la Göteborg de Assar Gabrielsson și Gustav Larsson. Produce automobile, camioane și autobuze, motoare ind. și navale. În 1991 a încheiat un *joint-venture* cu Mitsubishi pentru producția de „Nedcar”.

VOLVOX (cuv. lat.) s. m. (BIOL.) Gen de alge verzi unicelulare, flagelate, din familia volvocacee care formează colonii în formă de sferă goală în interior. O colonie cuprinde între 500 și câteva mii de indivizi, interconectați prin fire subțiri de citoplasmă; se deplasează coordonat, orientându-se spre lumină. Se înmulțesc atât asexuat, prin diviziune celulară (formând „colonii fiice” în interiorul coloniei inițiale), cât și sexuat, dând naștere la forme de rezistență care pot supraviețui în condiții nefavorabile. Frecvente în iazuri, bălți, șanturi cu apă și alte habitate acvatice.

VOLVULUS (< fr.; {s} lat. *voivo* „a înfășura”) s. n. V. *intestinal* = formă de ocluzie intestinală, provocată prin torsionarea intestinului subțire sau a colonului pelvian în jurul pediculului său vascular. Produce tulburări grave ale circulației peretelui intestinal, tulburări care merg până la infarctul și necroza peretelui intestinal.

VOMA (< fr., lat.) vb. I tranz. A vărsa (4), a vomita.

VOMĂ (< *voma*) s. f. Expulzare prin esofag și pe gură a conținutului stomacului, uneori și al intestinului subțire, provocată de mișcări antiperistaltice ale stomacului și ale intestinului subțire și de contracțiile spastice ale diafragmei și ale mușchilor abdominali; vomare, vomitare.

VOMER (< fr.; {s} lat. *vomer* „brăzdar de plug”) s. n. (ANAT.) Os lat, nepereche, care alcătuiește scheletul osos al peretelui dintre cele două cavități nazale.

volută

VOMICĂ (< fr., lat.) s. f. Evacuare pe gură a unui fluid purulent sau apos provenind dintr-un abces pulmonar.

VOMITA (< lat., it.) vb. I tranz. A expulza pe gură mâncarea nedigerată sau digerată; a vărsa (4), a voma.

VOMITIV, -Ă (< fr.; {s} lat. *vomitus* „vomitate”) adj. Care provoacă vomă. ♦ (Substantivat, n.) Medicament care are proprietatea de a provoca voma (ex. apomorfina, ipeca, emetic etc.). Fiind toxice și dând efecte secundare, uneori grave, v. sunt puțin utilizate.

VONDEL [vɔndəl], Joost van den (1587–1679), scriitor flamand. Drame de inspirație biblică sau istorică („Gijsbrecht van Aemstel”, „Lucifer”, „Maria Stuart”); satire antipuritane; versuri.

VO NGUYEN, Giap (n. 1911), general și om politic vietnamez. Comunist. Ministru de Interne și apoi de Război (1945–1980, cu întreruperi). A organizat forțele militare Viêt-Minh și a condus operațiunile militare împotriva francezilor de la *Dien-Biên-Phu*. Comandant-șef al trupelor vietnameze în Războiul împotriva Vietnamului de Sud, sprijinit de americani, până la căderea Saigonului (1975).

VONICERIU s. m. (BOT.) Salbă-moale.

VONNEGUT [vɔnəgat], Kurt (1922–2007), scriitor american. Autor de literatură științifico-fantastică, în care analizează mecanismele violenței („Mama noapte”, „Perle la porci”, „Deadeye Dick”).

VON TRIER, Lars (n. 1956), regizor și scenarist danez de film. Unul dintre cei mai premiați regizori europeni ai anilor '90 ai sec. 20, părintele „Dogmei 95”, remarcabil pentru căutările sale stilistice și de limbaj („Breaking the Weaves”, „Dansând cu noaptea”, „Dogville”).

VON WRIGHT, Georg Henrik (1916–2003), filozof și logician finlandez. Cercetări privind teoria inducției și calculul probabilităților, logica modală și filozofia logicii, aplicațiile logicii în etică și drept („Tratat de inducție și acțiune. Cercetare logică”). Editor al operei târzii a lui Wittgenstein.

VOODOO (VODU, VUDU, WOODOO) (< engl. americ.) subst. Ansamblu de credințe și practici magice, apărut în sec. 18 în ins. Haiti în rândul sclavilor proveniți din Africa de Vest. Derivă din tradițiile religioase africane dar a preluat prin sincretism și unele elemente din religia catolică.

Imigranții haitieni au răspândit v. și în S.U.A.; o variantă aparte este v. din New Orleans. Forme asemănătoare de cult (dar cu denumiri diferite) se întâlnesc și în alte ins. din Marea Caraibilor și în America de Sud. Practicile v. includ dansuri rituale în acompaniament de tobe, în timpul cărora unii participanți intră în transă (se consideră că atunci corpul lor este posedat de spirite, care transmit diverse mesaje). Printre scopurile ceremoniilor v. se numără vindecarea de boli, protejarea de forțele malefice, dezlegarea de farmece. Se practică și sacrificarea unor animale și, în mai mică măsură, unele forme de magie neagră, aspecte care au fost mult exagerate în filmele horror. În sens propriu, termenul desemnează și zeul sau obiectul sacru. Printre entitățile adorate există așa-numitele loa (spirite ale strămoșilor, ale diferitelor forțe ale naturii etc.), diferențiate în rado (benefice) și petro (malefice). V. și vodun.

VOPSEA (< vopsi) s. f. Amestec compus dintr-o suspensie de pigmenti colorați într-un lichid pelicologen, folosit la acoperirea unor obiecte în scopuri ornamentale, de protecție etc.

VOPSI (< bg.) vb. IV 1. Tranz. A acoperi suprafața unui obiect cu vopsea, prin aplicare cu pensula, prin stropire etc., pentru a-l colora sau a-l proteja împotriva agenților corosivi, împotriva focului etc. ♦ A colora un material textil cu ajutorul unui colorant. 2. Tranz. și refl. (Pop.) A (se) stropi, a (se) păta, a (se) mânji. ♦ Refl. A se farda, a se machia, a se sulemenii.

VOPSITOR, -OARE (< vopsi) s. m. și f. Persoană care se ocupă cu vopsitul. ♦ Boiangiu.

VOPSITORIE (< vopsitor) s. f. 1. Meseria vopsitorului. 2. Atelier sau secție industrială în care se execută operația de vopsire; boiangerie.

VORACE (< fr., lat.) adj. Care mănâncă cu poftă exagerată, cu mare lăcomie; lacom, mândăcios.

VORACITATE (< fr., lat.) s. f. Poftă de mâncare exagerată, lăcomie. ♦ Fig. Cupiditate; aviditate.

VORARLBERG [fɔːrarberk], land în V Austriei, la granița cu Elveția și Germania; 2,6 mil km²; 364 mil loc. (2006). Centrul ad-tiv: Bregenz. Expl. forestiere. Produse textile. Creșterea ovinelor și a bovinelor. Zonă turistică.

VORBĂ (< sl.) s. f. 1. Cuvânt. 2. (La pl.) Șir de cuvinte care exprimă o cugetare, o idee. 3. Cele spuse de cineva (în opoziție cu ceea ce face);

spusă, zisă. 4. Expunere, relatare; conversație, discuție, taifas. ♦ Loc. *Din vorbă în vorbă* = din una într-alta. ♦ Expr. *Nici vorbă!* = a) nici pomeneală; b) negreșit. *Fie vorba între noi* = să nu mai afle nimeni, să rămână secret. *Vorbă să fie* = nu cred așa ceva! *Nu-i vorbă* sau *mai e (încăpe) vorbă?* = nu încapă nici o discuție sau îndoială; firește. ♦ Schimb de cuvinte; neînțelegere; ceartă. 5. Mod, fel de a vorbi, de a se exprima. 6. Zicătoare; expresie. 7. Sfat, învățătură; îndemn. ♦ Păreră, convingere. 8. Promisiune, făgăduință; angajament. 9. Înțelegere, învoială. ♦ Loc. *Din două vorbe* sau (rar) *dintr-o vorbă* = fără târziu, repede. 10. Știre, veste; zvon. ♦ Calomnie, bârbă.

VORBĂRET, -EAȚĂ (< vorbi) adj. (Și subst.) Care vorbește mult; guraliv, limbuz.

VORBĂRIE (vorbă) s. f. Vorbă multă, fără rost; flecăreală, trâncăneală, taifas.

VORBI (< vorbă) vb. IV 1. Intrans. A avea facultatea de a folosi limbajul articulat; a-și exprima gândirea prin vorbe; a spune, a zice, a grăi. ♦ Tranz. A rosti vorbe; a-și exprima voința, a-și spune punctul de vedere. ♦ A se adresa cuiva. ♦ A se exprima într-o anumită limbă. ♦ Fig. A pleda în favoarea cuiva. ♦ Fig. A atesta, a întări, a confirma. 2. Tranz. și intrans. A discuta, a comenta; a sta de vorbă. 3. Intrans. A ține o cuvântare, un discurs, a lua cuvântul; a face o expunere. 4. Refl. A se înțelege; a se sfătuși.

VORBIRE (< vorbi) s. f. 1. Acțiunea de a vorbi; folosire a limbajului în procesul de comunicare între membrii unei colectivități. ♦ Fel de a vorbi, mod de a se exprima. ♦ Limbaj. 2. Limbă, grai.

VORBIT, -Ă (< vorbi) adj. Exprimat, spus, rostit; oral. ♦ *Limbă v.* = limba folosită în mod curent, limba uzuală.

VORBITOR, -OARE (< vorbi) adj., subst. 1. Adj. Care vorbește (o anumită limbă), care folosește limbajul articulat. ♦ Comunicativ, volubil. ♦ Grăitor, elocvent. 2. S. m. și f. Orator, conferențiar. 3. S. n. Parloar.

VOREL, Lascăr (1879–1918, n. Iași), grafician și pictor român. Legături cu avangarda artistică din München. Desene satirice în „Adevărul”, „Furnica” și în diverse publicații muncăneze. Pictură cu tematică socială.

VORKUTA [vɔrkuta], oraș în Federația Rusă, în Republica Komi, situat la poalele nordice ale m-ților

Ural, pe râul omonim; 84,9 mii loc. (2002). Expl. de cărbune (din 1932). Aici a funcționat unul dintre cele mai mari lagăre de muncă pentru deținuții politici din perioada stalinistă.

VORLAND [fɔrlɑnd] (cuv. germ.) s. n. (GEOGR.) Porțiune rigidă a scoarței terestre (platformă) situată în fața unei zone cutate (de orogen).

VORNIC (< sl.) s. m. 1. (în Ev. Med., în Țara Românească și în Moldova) Mare dregător (*mare v.* sau *v. mare*) din sfatul domnesc, conducător al Curții domnești, având drept de judecată asupra întregii țări (cu excepția Olteniei). În Moldova, avea importante atribuții cu caracter militar. ♦ *V. de Țara de Jos* (sau *de Sus*) = demnitar a cărui autoritate se exercita asupra părții de SE (sau de NV) a țării Moldovei. 2. Reprezentant al domniei în orașe, cu atribuții judecătorești. 3. Primar al unui sat sau al unui târg. 4. (Pop.) Vornicel (2).

VORNICEASĂ (< vornic) s. f. Însoțitoare a miresei, cu anumite atribuții în cadrul ceremoniei nupțiale tradiționale.

VORNICEL (< vornic) s. m. 1. (în Ev. Med., în Țara Românească și în Moldova) Dregător, subaltern al vornicului în județe (sau ținuturi) și în sate. 2. Fiăcău ales de mire sau de mireasă ca să poftască oaspeții la nuntă și să conducă ceremonialul nupțial; vornic (4).

VORNICENI, com. în jud. Botoșani, situată în C. Jijiei Superioare, în zona colinelor Bașeuului, pe râul Ibaneasa; 4 454 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul V.), inaugurată la 1 iun. 1896. Nod rutier. Pomicultură. În satul V., atestat documentar în 1428, se află biserica de lemn Sf. Dumitru (sec. 15, cu adăugiri din 1821, respectiv absidele laterale), reparată în 1868.

VORNICESCU-NESTOR, Nicolae v. Nestor.

VORONA, com. în jud. Botoșani, situată în E pod. Sucevei, la poalele sudice ale dealului Corni și cele de NV ale dealului Tudora, pe ștg. văii Siretului; 8 088 loc. (2008). În satul V., atestat documentar în 1403, se află mănăstirea V. (de maici), întemeiată în anul 1600 de niște călugări ruși cu ajutorul hatmanului Sandu. Inițial, mănăstirea a avut o biserică de lemn pe locul căreia a fost zidită (1793–1803) biserica actuală, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, prin grija paharnicului Iordache Panaite. Biserica păstrează picturi murale interioare executate în 1869 (restaurate în anii 1921–1922). Clo-

Voroneț. Biserica Sf. Gheorghe

potniță din 1840. În 1835, arhimandritul Rafael a ctitorit bisericile Nașterea Maicii Domnului și Sf. Nicolae din perimetrul mănăstirii. Ansamblul monahal a fost restaurat în 1976 și 1985. Mănăstirea posedă o colecție de obiecte bisericești cu valoare de patrimoniu. Într-o clădire adiacentă se află un depozit de icoane, de cărți vechi bisericești și de manuscrise. În arealul com. V. se află o pădure declarată rezervație naturală forestieră (151,6 ha), precum și gorunul lui Alexandru Ioan Cuza, declarat monument al naturii.

VORONCA, Ilarie (1903–1946, n. Brăila), poet român. Reprezentant al avangardismului, a editat revistele „75 HP” și, împreună cu Brunea-Fox, „Integral”. Lirică abundent-metaforică („Colomba”, „Ulise”, „Zodiac”, „Incantații”). Stabilizat în Franța (din 1933), a evocat bucuriile cotidiene („Poème parmi les hommes”, „Beauté de ce monde”).

VORONEJ [varonej], oraș în V. Federației Ruse, situat pe râul omonim, în apropiere de confl. cu fl. Don, la 470 km SE de Moscova; 846,3 mii loc. (2006). Aeroport. Nod feroviar. Port fluvial. Centrală atomoelectrică. Șantier naval. Ind. metalurgică, a constr. de mașini, chimică (cauciuc sintetic), textilă, a mat. de constr., piel. și încălț., de prelucr. a lemnului și a tutunului, farmaceutică și alim. Piață pentru cereale. Universitate (1918). Academie agricolă (1913). Biserica Buna Vestire (1696). Palatul Potemkin (sec. 18). Pomenit în izvoare din 1177, aici s-a ridicat, în 1586, o fortăreață care apăra reg. în fața atacurilor tătarilor nohai și crimeeni. În 1695–1696, țarul Petru I cel Mare a fondat un șantier naval, unde a construit flota necesară campaniilor sale antiotomane din

Azov. În reg. V., în toamna anului 1919 s-au dat puternice lupte între armata roșie și trupele albgardiste, încheiate cu victoria celor dintâi. În timpul celui de al Doilea Război Mondial, în iul. 1942 trupele germane au ocupat orașul, provocându-i mari distrugerii în luptele neîntrerupte timp de peste șase luni. Eliberat complet în urma victoriei din 23 ian. 1943, orașul a fost reconstruit. În apropiere se află rezervația naturală V. (1927, 31,1 mii ha) cu faună de pădure și de zone umede, inclusiv o colonie de castori.

VORONEȚ, localit. componentă a orașului Gura Humorului în care se află mănăstirea cu același nume (de maici), cu biserica Sf. Gheorghe, ctitorie de mari dimensiuni (29,50 m lungime, fără pridvor, și 7,70 m lățime) a domnului Ștefan cel Mare, ridicată între 24 mai și 14 sept. 1488, pe locul unui vechi schit cu biserică de lemn. Zidită din piatră brută, în stil moldovenesc de epocă, biserica Sf. Gheorghe a fost amplificată în timpul domniei lui Iliș II Rareș (1546–1551), când, prin strădania mitropolitului Grigore Roșca i s-a adăugat (în 1547) un pridvor închis, pictat în același an. Biserica mănăstirii V. este un remarcabil monument al artei feudale românești, cu simptoase picturi pe pereții interiori și exteriori, executate în anii 1534–1535 și 1547 pe un fond albastru închis (intrat în circuitul mondial cu numele „albastru de Voroneț”). Pronaosul a fost pictat în 1550 prin grija mitropolitului Teofan. Ansamblul pictural de pe pereții bisericii se caracterizează prin armonie cromatică, vigoare compozițională, claritate și monumentalitate. Specialiștii apreciază că pe perețele vestic se află cea mai desăvârșită scenă intitulată „Judecata

de Apoi”, pictată în 1547. Autorul prezumtiv al picturilor murale exterioare este pristavul Marcu. Conform tradiției, în biserică se află mormântul lui Danil Sihastrul, fost călugăr la această mănăstire, care l-ar fi îmbărbătat pe Ștefan cel Mare după înfrângerea de la Valea Albă din anul 1476. În 1786, mănăstirea V. a fost desființată, iar chiliile distruse, rămânând doar biserica de mir. Mănăstirea V. a fost reînființată în 1990. Turnul-clopotniță al mănăstirii are două clopote datând din timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Datorită valorii arhitectonice și picturale, biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii V. a fost inclusă (din 1993) în Patrimoniul cultural universal. În 1781, la V. a fost descoperit „Codicele Voronețean” (manuscris datând din sec. 16) care cuprinde traducerea din limba slavonă a unor fragmente din „Faptele Apostolilor”, fiind cel mai vechi text românesc scris în grai rotacizant. Mănăstirea V. este un obiectiv turistic de mare atracție.

VORONTOV [vɔrantsof], **Mihail Semionovici, prinț** (1782–1856), feld-mareșal rus. A luptat împotriva lui Napoleon I (1806–1807, 1812–1814) și a turcilor (1809–1811). A comandat corpul de ocupație în Franța (1815–1818).

VÖRÖSMARTY [vörösmörti] **Mihály** (1800–1855), poet ungar. Participant la Revoluția de la 1848–1849. Unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai romantismului național. Lirică de dragoste și patriotică, balade, poeme istorice („Fuga lui Zalán”, „Eger”) și dramatice („Crai Csongor și Zăna Tünde”), de esență folclorică, piese de factură shakespeareană („Regele Solomon”, „Exilații”, „Sacrificiul”); satire, articole politice.

VOROȘILOV 1. Kliment Efremovici (1881–1969) Mareșal și om politic sovietic. Membru al Biroului Politic (1926–1952) și al Prezidiului (1952–1960) C.C. al P.C.U.S. Comandant militar în timpul Războiului civil din U.R.S.S. (1918–1920). Președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. (1953–1960). 2. V. **Ussuriisk**.

VOROȘILOVGRAD v. Lugansk.

VOROȘILOVSK v. Stavropol (1).

VORSTER [forster], **Balthazar Johannes** (1915–1983), om politic sud-african. Prim-min. (1966–1978), președinte al țării (1978–1979). Politică de apartheid.

VORTICISM (s) lat. *vortex* („vârtej”) s. n. Mișcare artistică de avangardă în Anglia, promovată de Wyndham Lewis între 1912 și 1915.

V. își propune organizarea formelor într-un sistem de angurii și de curbe în jurul unui punct determinat (*vortex*). **V.** a influențat pictura abstractă.

VÖRTSJÄRV, lac în partea central-sudică a Estoniei; 280 km² (cel mai mare din țară). În el se varsă râul Emajõgi. Navigabil.

VORTA, com. în jud. Hunedoara, situată la poalele sudice ale m-ților Metaliferi, pe râul Sârbi; 994 loc. (2008). Expl. de min. complex. Satul **V.** este atestat documentar în 1468.

VOS [vos], **Cornelis de** (c. 1584–1651), pictor flamand. Portrete de grup și de copii, caracterizate prin armonia culorilor și siguranța tușei („Familia”). Compoziții religioase și mitologice.

VOSGI (VOSGES [voʒ]), lanț muntos hercinic în NE Franței, extins pe 250 km lungime de la N la S, paralel cu valea Rinului pe care o domină printr-un abrupt. Se împarte în **V. Josi**, la N de valea râului Saverne, alcătuit din grăsi, având aspectul unui platou ondulat cu alt. de 300–600 m, acoperiți cu păduri și **V. Înalti**, la S de râul Saverne, formați din granite și șisturi cristaline, cu urme ale glaciației cuaternare și alt. max. de 1 424 m (Grand Ballon de Guebwiller). Zăcăminte de cărbune și petrol. Viticultură (la poale). Sporturi de iarnă. Turism.

VOSS [fos], **Johann Heinrich** (1751–1826), scriitor iluminist german. Discipol al lui Klopstock. Poeme rustice („Idile”) sau din viața micii burghezii („Luise”). Traduceri din Homer și din alți scriitori antici.

VOSSKOVEC, **Jiří** (1905–1981), dramaturg, regizor și actor ceh. A compus și a jucat, împreună cu Jan Werich, pentru „teatrul liber” din Praga (1927–1938) peste 30 de reviste și piese cu caracter antifascist („Călăul și nebunul”, „Pumnul în ochi”), fiind nevoit să se exileze în S.U.A.

VOSSLER [føsjør], **Karl** (1872–1949), lingvist și istoric literar german. Prof. univ. la München. Specialist în romanistică; s-a ocupat de probleme de teorie a limbii („Limba ca forță creatoare și ca evoluție”, „Spiriți și cultură în limbă”). Cercetări de istorie literară („Divina Comedie, situată și interpretată în geneza sa”, „Leopardi”).

VOSTOK, bază antarctică de cercetări științifice, aparținând Rusiei, situată la alt. de 3 505 m, în Antarctica centrală, în reg. Polului Sud magnetic, la 78°30' lat. S și 106°50' long. E, inaugurată la 16 dec. 1958. Aici s-a înregistrat cea mai scăzută

temperatură de pe glob (–89,6°C, 21 iul. 1983), iar temperatura medie anuală este de –57,8°C, cu 8,6°C mai scăzută decât media anuală a temp. la Polul Sud.

VOSTOK 1, prima navă spațială sovietică cu un om la bord (cu o masă de 4,5 t), care, la 12 apr. 1961, l-a dus în spațiu pe primul cosmonaut, Iuri Gagarin. Între 1961 și 1963 au mai fost realizate încă cinci zboruri **V.** În cea de a șasea misiune (1963) nava **V₆** a avut la bord pe rușoica Valentina **V. Terșkova**, prima femeie din lume care a zburat în spațiul cosmic.

VOSTOKOV [vastokəf], **Aleksandr Hristoforovič** (1781–1864), lingvist și filolog rus. Întemeietor al gramaticii comparate a limbilor slave („Considerații asupra limbilor slave”).

VOSTRU, VOASTRĂ (lat. *voster*) pron. pos., adj. pos. I. Pron. pos. (Precedat de art. pos. „al”, „a”, „ai”; „ale”) Înlocuiește numele obiectului posedat de persoanele cărora li se adresează vorbitorul: *este al vostru*. ♦ La f. pl. indică lucrurile, preocupările, ideile persoanelor cărora li se adresează vorbitorul; *vedeți-vă de ale voastre*. ♦ La m. pl. indică familia, rudele, prietenii persoanelor cărora li se adresează vorbitorul. II. Adj. pos. 1. Care aparține persoanelor cărora li se adresează vorbitorul; **a**) indică posesiunea: *vă veți revedea casele voastre*; **b**) indică dependența față de persoana căreia i se adresează cineva și de grupul din care face parte aceasta: *faptele s-au petrecut sub ochii voștri*. 2. Însoțește un termen de reverență: *luminăția-voastră*.

VOȘLĂBENI, com. în jud. Harghita, situată în SE depr. Giurgeu, la poalele de SV ale m-ților Hășmas, în zona de izvor a râului Mureș; 1 973 loc. (2008). Stații de c.f. (în satele **V.** și Izvoru Mureșului). Nod rutier. Expl. de marmură și dolomit. Centru de preluc. artistică a lemnului. Muzeu sătesc (**V.**) Stațiune climaterică și de odihnă (*v. Izvoru Mureșului*). În satul **V.**, atestat documentar în 1750, se află o biserică ortodoxă din 1864. Zonă de practicare a sporturilor de iarnă. Rezervația naturală „Mlaștina După Luncă” (40 ha).

VOT (< fr.; lat. *votum* „promisiune”) s. n. 1. Exprimare a opiniei cetățenilor unui stat în legătură cu alegerea reprezentanților lor în organele de conducere. ♦ *V. cenșitar* v. *cenșitar*. ♦ *Opinie exprimată de membrii unei adunări constituite în legătură cu o candidatură, cu o propunere etc.; adeziune dată în acest*

scop. ♦ (DR.) *Drept de v.* = drept al alegătorilor de a-și exprima voința pentru alegerea reprezentanților în organele reprezentative ale statului; sufragiu¹ (1). În România *d. de v.* este universal, egal, direct și secret. Din 2008 a fost introdus sistemul de *v. uninominal* și pentru alegerile parlamentare. 2. Mod de adoptare a hotărârilor de către organele de stat colegiale, de către organizațiile obștești etc. 3. *V. deliberativ* = *v.* al cărui rezultat este obligatoriu. *V. consultativ* = *v.* al cărui rezultat nu este obligatoriu, reprezentând o formă de sprijin dată activității unui organ de stat sau unei organizații obștești. *V. deschis* v. *deschis*. 4. *V. de încredere* = *v.* prin care parlamentul se declară de acord cu politica sau cu un act al guvernului. *V. de neîncredere* = *v.* prin care parlamentul se desolidarizează de politica sau de un act al guvernului, având ca efect demisia acestuia.

VOTA (< fr.) vb. I tranz. (DR.) A-și exercita dreptul de vot.

VOTARE (< *vota*) s. f. Acțiunea de a vota. ♦ *Secție de ~ v. secție*.

VOȚCĂ (VOȚCĂ) (< rus.) s. f. Băutură tare, fabricată din alcool de cereale și din apă cu duritate scăzută. Atestată la ruși începând din sec. 14, când materia primă o constituia alcoolul obținut din cartofi.

VOTIV, -Ă (< fr., lat.) adj. (Despre obiecte) Închinat divinității spre a împlini o făcându-i solemnă făcută față de ea. ♦ *Tablou v.* = scenă dintr-o pictură murală (bisericească) reprezentând pe citorii, de obicei având în mâini imaginea miniaturală a bisericii ctitorite.

VOȚUM (cuv. lat.) s. n. (Livr.) Promisiune făcută zeilor. ♦ Rugăciune; ofrandă; cult; ceremonie.

VOUCHER [vaufə] (< cuv. engl.) s. n. 1. Certificat (de proprietate); adeverință; chitanță; cupon. 2. Document de călătorie eliberat unui turist de către o întreprindere de transport sau agenție de turism reprezentând contravaloarea serviciilor care urmează a fi prestate.

VOUET [vue], **Simon** (1590–1649), pictor francez. Stil eclectic, influențat deopotrivă de Veronese, Tiziano, Guido Reni, Caravaggio. Între 1612 și 1627 a trăit și a lucrat în Italia, apoi a revenit la Paris, unde a devenit primul pictor al Curții regelui Ludovic XIII. A decorat cu compoziții somptuoase palatele Luvru, Luxembourg, Saint-Germain, Hôtel Richelieu, Hôtel Bouillon.

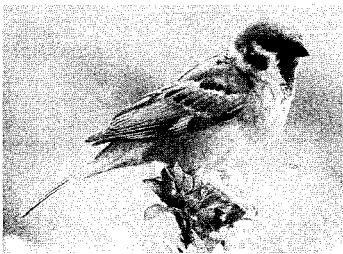
VOYAGER [vɔjɔdzə], program american de sonde spațiale automate, destinate în special studiului și fotografierii de aproape a planetelor Jupiter, Saturn și a sateliților acestora. Două sonde, lansate în 1977, au survolat planeta Jupiter (1979), apoi Saturn (1980 și 1981). V. 2 s-a apropiat de Uranus (1986) și Neptun (1989). Această sondă este proiectată să fie operativă până în c. 2020, transmițând sporadic informații.

VOYEURISM (< fr.) s. n. v. voyeurism.

VOYSEY [vɔjzi], Charles Francis Annesley (1857–1941), arhitect și decorator britanic. Exponent al mișcării Arts and Crafts; unul dintre reprezentanții importanți ai arhitecturii murale engleze, a influențat, pe baza experimentelor sale, evoluția acestui stil într-o direcție austeră și simplificată (Casa-studio pentru J. W. Foster la Bedford Park-Londra, Casa Broadleys pe malul lacului Windermere).

VOZNESENSKI, Andrei Andreievici (n. 1933), poet rus. De formație arhitect. Discipol al lui Pasternak și Maiakovski. Lirică bazată pe asociații insolite, sonore și vizuale, încercând să definească locul omului într-un univers nepriștor („Parabole”, „Mozaic”, „Antilumi”, „Tentație”, „Inima lui Ahile”, „Umbra unui sunet”). Libretul pentru opera-rock „Iunona și Avos”. Publicistică; memorii.

vrabie de câmp

VRABIE (< sl.) s. f. Pasăre sedentară de mici dimensiuni din ordinul passeriformelor, cu cioc scurt conic, cu coadă trunchiată, cu spatele brun cu dungi negre și pântecul cenușiu. ♦ *V. de casă* (*Passer domesticus*) este răspândită în special în localit., în grupuri mari; masculul prezintă o pată neagră sub bărbie. Foarte frecventă este și *v. de câmp* (*Passer montanus*), întâlnită în parcuri, grădini, terenuri arabile și margini de păduri; este ceva mai mică și mai zveltă decât *v. de casă*. În regiunea mediteraneană este răspândită și *v. negricioasă* (*Passer hispaniolensis*), întâlnită și în sudul României (sin. *v. spaniolă*).

George Vraca

VRABIE, Gheorghe (1908–1991, n. Voinești, jud. Vaslui), folclorist român. Cercetări metodologice („Foclorul, obiect, principii, metodă, categorii”); studii consacrate folcloristicii („Folcloristica română”) sau unor genuri folclorice („Structura poetică a basmului”).

VRAC (< fr.) s. n. Formă de prezentare a produselor granulare neambalate (cereale, cărbuni, minereuri etc.).

VRACA, George (1896–1964, n. București), actor român de teatru și film. Unul dintre marii seducători ai scenei românești din anii '20-'50 ai sec. 20. Unic prin muzicalitatea glasului său inconfundabil și prin sobrietatea aristocratică a jocului (Hamlet, Richard III, Vlaicu Vodă). Pe ecran apare rar și mai ales în roluri de compoziție („Lia”, „Se aprind făcliile”, „Tudor”).

VRACHIER (cf. *vrac*) s. n. Navă pentru transportul mărfurilor în *vrac*. V. specializate pentru transportul unui anumit fel de marfă capătă denumirea corespunzătoare: *mineralier*, *carbonier*, *cerealier*.

VRACI (< sl.) s. m. (Pop.) 1. Doctor (2). 2. Vindecător care utilizează diverse mijloace empirice, îndeosebi plante („ierburi de leac”), dar și substanțe de origine animală

și minerală, precum și diferite proceduri, adesea în asociație cu incantații, descântece, fumigații, dansuri rituale etc. Din aceste motive au fost adesea asimilați cu vrăjitorii (în multe cazuri chiar cumulând cele două funcții), dar, în principiu, v. folosește, pentru acțiuni curative și preventive, în special, diverse elemente materiale, concrete, cărora le atribuie eventual puteri magice. Au avut o poziție importantă în societățile tribale și în comunitățile sătești medievale, unii dintre ei posedând cunoștințe remarcabile de medicină tradițională (ex. unii v. africani sau amerindieni). Odată cu dezvoltarea medicinei științifice (și cu accesul acestor comunități la tratament medical), rolul lor a dispărut; există însă și acum diverși șarlatani care își asumă această calitate. În basm termenul este folosit și pentru astrologi.

VRAF (< sl.) s. n. Morman, maldăr, grămadă. ♦ Teanc.

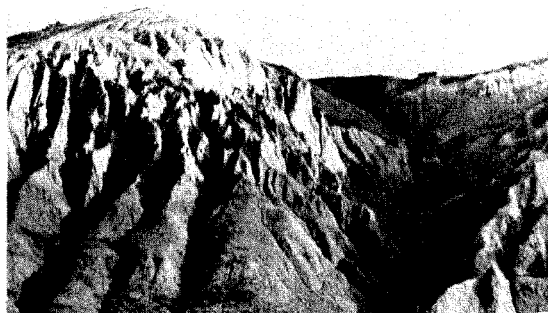
VRAISTE s. f. Dezordine, neorânduială, harababură. ♦ (Adjectival) Care se află în mare dezordine; (despre uși și ferestre) larg deschis. ♦ (Adverbial) În voia soartei; în dezordine.

VRĂJĂ (< sl.) s. f. 1. Farmec (1), descântec. 2. Atmosferă de încântare, de farmec.

VRĂJBĂ (< sl.) s. f. Ceartă; vrăjmășie, dezbinare, zăzanie.

VRANĂ (< bg.) s. f. 1. Orificiu făcut într-un butoi pentru umplerea și golirea acestuia. 2. Parte a morii prin care curge făina.

VRANCEA 1. Munții Vrancei, grupă de munți în Carpații de Curbură situată între aliniamentul văilor Cașin și Șușița (în N), depr. V. (în E), râul Râmnic (în S) și aliniamentul văilor superioare ale râurilor Oituz și Bâsca Mică (în V). Sunt munți bine individualizați, alcătuiți predominant din marne, gresii, conglomerate ș.a., fragmentați de numeroase văi adânci în mai multe masive și culmi legate

Munții Vrancei

între ele prin înșeuări largi. La V de valea superioară a Zăbalei se evidențiază un sector mai înalt al m-ților V., în care sunt incluse masivele Lăcăuț (1 777 m alt.), Goru (1 785 m — cota max. a m-ților V.), Giurgiu (1 721 m), iar la ENE de valea Zăbalei se desfășoară o serie de culmi și masive mai scunde și mai fragmentate, printre care Furu (1 415 m), vf. Pietrosu (1 672 m) și vf. Zboina Frumoasă (1 657 m), masivul Coza (1 629 m), culmile Zboina Neagră (1 350 m) și Lepșa (1 503 m). Pantele m-ților V. sunt bine împădurite cu fag în amestec cu molid și brad, local cu pin, iar la peste 1 700 m alt. se extind pășuni și tufișuri de afin, ienupăr, anin de munte, pe vf. Goru, și jneapăn. Faună abundentă: urs, cerb, râs, pisică sălbatică, capră neagră, cocoș de munte, acvila tipătoare. Obiectiv turistic. În 2004 a fost constituit Parcul Natural Putna-Vrancea axat pe bazinul superior al Putnei. Acesta include și o serie de rezervații naturale, printre care Lepșa-Zboina, Strâmțura-Coza, muntele Goru, valea Tișitei, cascada Putnei, Groapa cu Pini (ioc fosilifer cu pești din Oligocen) s.a. În afara parcului, alte arii protejate se află în bazinul Zăbalei (Căldările Zăbalei — Zărna Mică) și în bazinul Nărujei (cascada Mișina, Cheile Nărujei), iar în extremitatea sudică este rezervația naturală geologică „Focul Viu” de la Lopătari. **2. Subcarpații Vrancei**, subunitate a Subcarpaților de la Curbură, extinsă între valea inferioară a Trotușului (la N), C. Siretului Inferior și Râmnicului (la E), râul Slânic (la S și SV) și m-ții Vrancei (la V). Se prezintă sub forma unor șiruri de depresiuni și de dealuri subcarpatice semete. În zona de contact cu munții se află depr. subcarpatice Soveja, V. și Neculele, mărginite către E de lanțul dealurilor Tiharele (657 m), Oușoru (753 m), Răchitașu Mic (892 m), Răiuț (960 m), Gârbova (979 m), Dealu Roșu (944 m) și Bisoca (970 m). Mai la E se desfășoară un aliniament de dealuri subcarpatice cu caracter monocinal, cu versanți asimetrici (Mateiașu, Tarcita Mare, Măgura Odobeștilor — cea mai înaltă cotă din acești Subcarpați, 996 m, Deleanu s.a.) care alternează cu depr. intracolinare bine individualizate (Câmpuri-Răcoasa, Vizantea-Vidra, Andreiașu, Mera, Râmna, Dumitrești, Jitia s.a.). Aceste înălțimi subcarpatice sunt alcătuite din gresii, marme, șisturi s.a. Masivele deluroase prezintă o accentuată energie de relief, strate verticale sau puternic înclinate, evidențiate prin pereți verticali, văi înguste și adânci etc. Intense

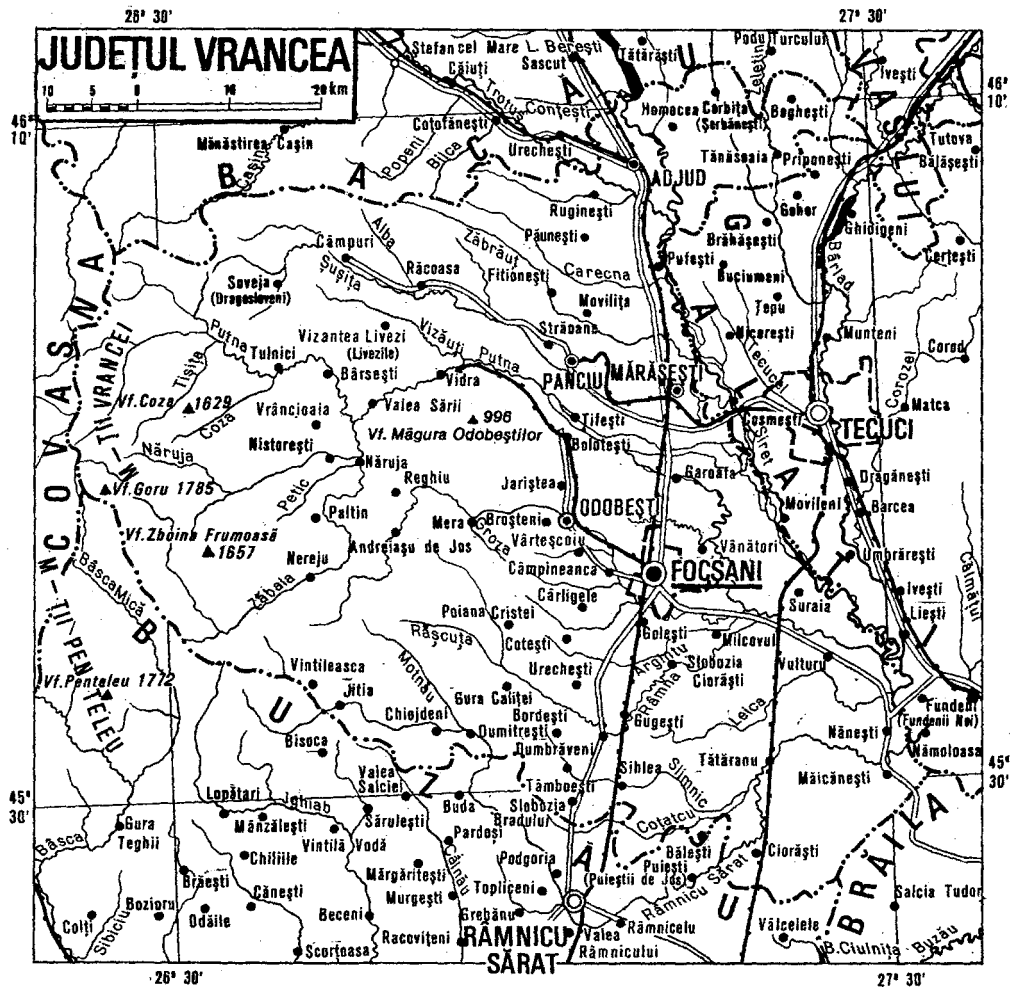
processe erozive și alunecări de teren. Ample plantații antierozionale (indeosebi de pin) pe terenuri defrișate abuziv în trecut. Întreaga zonă de E a Subcarpaților V. este renumită prin existența unor areale viticole compacte (podgoriile Panciu, Odobești, Cotești s.a.) Pomicultura (pruni, meri, peri) în zonele Soveja, Câmpuri, Răcoasa, Vidra, Vizantea, Chiojdeni, Dumitrești s.a. **3. Depresiunea V.**, depr. de origine tectono-erozivă, situată între m-ții Vrancei (la V) și lanțul dealurilor subcarpatice Răchitașu Mare, Răiuț, Răchitașu Mic, Reghiu, Gârbova, Dealu Roșu s.a. (la E) și între văile râurilor Șușița (la N) și Zăbala (la S). Între aceste limite, depr. V. se desfășoară sub forma unui uluc de c. 30 km lungime pe direcția N-S și c. 14 km lățime în partea centrală. Supr.: c. 320 km². Relief variat, alcătuit din lunci, terase de acumulare (deformate tectonic) și din culmi deluroase prelungi, nu prea înalte (500–700 m alt.), fragmentate de văi adânci. Climă răcoroasă (media termică anuală este în jur de 7°C) cu frecvente inversiuni de temperatură. Vegetația naturală este reprezentată prin pășuni și fânețe, tufișuri și păcuri de păduri de stejar. Depr. V. este un ținut de străveche populare în care locuitorii sunt ocupați cu expl. și prelucr. lemnului, cu pomicultura, creșterea ovinelor și bovinelor și în care se păstrează nealterat un bogat și variat fond etnografic și folcloric. Depr. V. este compartimentată de râuri în trei sectoare: unul nordic, între râurile Șușița (la N) și Putna (la S) în cadrul căruia se individualizează depresiunile Soveja și Vizantea-Livezi; unul central, între râurile Putna (la N) și Năruja (la S) unde se remarcă depr. Năruja; un sector sudic, între râurile Năruja (la N) și Zăbala (la S) în care se conturează depr. Nereju. În unele locuri din depr. V., pe malul dr. al Putnei și pe râul Năruja, apele torențiale au acționat intens asupra povârnișurilor alcătuite dintr-o formație specifică, numită breția sării, creând un relief de tip *bad-land* (pământuri rele). În ținutul Vrancei se află epicentrul celei mai importante reg. seismice din țară cu cele mai distructive efecte, în com. Vrâncioaia fiind instalat un Observator seismologic. Depr. V. mai este cunoscută și sub numele de *Tara Vrancei*. **4. Județ** în partea de E a României, în zona curburii exterioare a Carpaților, în bazinul inferior al Siretului, la răscrucea provinciilor istorice românești Moldova, Țara Românească și Transilvania; 4 857 km² (2,04% din supr. țării); 392 317 loc. (2008), din care 37,8% în mediul urban;

densitatea: 81 loc./km². Reșed.: municipiul *Focșani*. Orașe: Adjud (municipiu), Mărășești, Odobești, Panciu. Comune: 68. *Relief* reprezentat prin trei trepte pr. (munți, dealuri și depr. subcarpatice, câmpii) care coboară de la 1 785 m în V (vf. Goru) la 19 m alt. în SE, în C. Siretului Inferior, rezultând o diferență de nivel de 1 766 m. Zona montană, extinsă în extremitatea de V a jud. include cea mai mare parte a m-ților *Vrancei* (cu excepția laturii de E a masivului Lăcăuț, care intră în jud. Buzău) ce domină printr-un abrupt de 300–600 m. depr. Vrancea situată în estul lor. Treapta mijlocie de relief este reprezentată de dealurile subcarpatice (*Subcarpații Vrancei*) care se succed de la N la S prin partea mediană a jud. Extremitatea de NE a jud. V. este ocupată de un mic sector al colinelor Tutovei, iar în partea de E și SE se extinde o mare porțiune a C. Siretului Inferior (în cadrul căreia se manifestă o puternică și activă mișcare de subsidență), precum și un mic sector al C. Râmnicului. Terit. jud. V. are în perimetrul său cea mai activă reg. seismogenă din țară. Frecvența cutremurelor (care au origine tectonică) se explică prin existența în această reg. a unui focar de mare adâncime, izolat, al cărui epicentru se află în coordonatele geografice ale perimetrului cuprins între 45°24' și 46°00' lat. N și 26°12' și 27°24' long. E, pe falia Zăbala-Nămoloasa-Galați. Mecanismele de producere a cutremurelor sunt legate de procesele de subducție din sectorul de curbură al Carpaților, unde are loc o joncțiune instabilă a plăcii tectonice est-europene cu subplaca moesică și subplaca intraalpină. Majoritatea hipocentrelor se află la adâncimi cuprinse între 70 și 150 km, dar unele ajung și la 220 km. Cele mai puternice șocuri provocate de seismele vrâncene au fost înregistrate la 8 nov. 1620, 9 aug. 1679, 12 iun. 1701, 13 mai 1738, 6 apr. 1790, 14 oct. 1802, 29 ian. 1838, 25 mai 1925, 10 nov. 1940, 4 mart. 1977, 30 aug. 1986 și 30 mai 1990. *Climă* temperat-continentală moderată, nuanțată substanțial de alt. Temp. medie anuală variază între 10°C în zonele de câmpie, 6–9°C în cele de dealuri și 1,2–6°C în ariile montane. Temp. max. absolută (39,3°C), precum și minima absolută (-33°C) au fost înregistrate la Focșani, respectiv la 10 aug. 1951 și 25 ian. 1942. Cantitatea medie anuală a precipitațiilor însumează c. 500 mm în câmpie, 600–800 mm în zonele deluroase și colinare și peste 900 mm în ținuturile montane înalte (Lăcăuț, 943,7 mm).

Pe pantele m-tilor Vrancei se înregistrează frecvent vânturile foenale. *Refeșua hidrografică*, cu o densitate medie cuprinsă între 0,1 și 0,9 km/km², aparține în totalitate râului Siret, care curge pe la marginea de E a jud. V., pe o distanță de 110 km. În acest sector, râul Siret are un curs lenes, foarte meandrat, însoțit de o luncă largă, inundabilă. Din cauza fenomenului de subsidență a C. Siretului Inferior, majoritatea râurilor afluențe pe dr. Siretului au o direcție generală de curgere NV-SE (cu excepția râurilor Râmna și Râmnici din S care au o direcție de curgere SV-NE), înregistrându-se o adevărată „piață” de adunare a apelor. Terit. jud. V. este brăzdat de râurile alohtone Troțuș, Zăbrăuț, Susița, Putna, Râmna și Râmnici ș.a. *Resurse naturale:* zăcăminte de sare gemă (Lunca,

Valea Sării, Tulnici, Spinești, Reghiu, Andreiașu de Sus) și de cărbune brun (Vulcăneasa, Reghiu, Poineni, Luncile); gips (Soveja), gresii (Năruja), marno-calcare (Lepșa), argile (Mera, Vidra, Păunești), ape minerale sulfuroase (Jiția, Andreiașu de Sus, Vizantea Mănăstirească, Vintileasca). *Economia.* Unitățile ind. vrăncene produc piese turnate din fontă, laminate subțiri, mașini și utilaje, îngrășăminte chimice, lacuri, vopsele, coloranți, detergenți, săpun, sticlă, prefabricate din beton, produse ceramice, mobilă, plăci fibro-lemnoase, butoaie, celuloză și hârtie, chereștea, conf., tricotaje, fire din lână și bumbac, preparate din carne și lapte, vin, coniac, vermut, șampanie, lichior. Principalele obiective ind. se află în orașele Focșani, Mărășești, Adjud, Panciu. Industria casnică (meșteșu-

gurile tradiționale) produce țesături și cusături populare, covoare, obiecte din lemn, vase ceramice, măști, obiecte de port popular ș.a. (Tulnici, Mera, Negriștești, Bârsești, Nereju, Soveja, Năruja ș.a.). *Agricultura*, cu vechi tradiții în cultura vitei de vie, pomiculturii și în domeniul creșterii animalelor, are o producție variată. Din totalul supr. agricole, 147 562 ha sunt terenuri arabile, 42 970 ha pășuni, 33 045 ha fânețe naturale, 27 841 ha vii și pepiniere viticole (locul 1 pe țară) și 4 036 ha livezi și pepiniere pomicole. Se cultivă porumb, grâu și secară, plante de nutreț, floarea-soarelui, legume, orz și orzoaică, ovăz ș.a. Viticultura, practică în arealele localităților Cotești, Faraonele, Budești, Tâmboști, Panciu, Tîfești, Străoane, Odobești, Jariștea, Vârteșcoiu ș.a., este speci-

lizată în producții de soiuri superioare de struguri, cum sunt Muscat-Ottonel, Muscat-Hamburg, Fetească neagră, Riesling italian, Fetească albă, Chasselas ș.a. Producția totală de struguri deține locul 1 pe țară. În cadrul prod. pomicole, alături de cantități însemnate la prune, mere, pere, cireșe și vișine ș.a., jud. V. ocupa locul 2 pe țară (după jud. Bacău) la prod. de nuci. Se cresc bovine, porcine, ovine, caprine, cabaline; avicultură și apicultură. *Căile de comunicație* au cunoscut o permanență extindere și modernizare. Lungimea liniilor de c.f. însuma 169 km (din care 102 km linii electrificate), cu o densitate de 34,8 km/1 000 km² de terit., dispunând de două noduri feroviare importante — Mărășești și Adjud. În același an, rețeaua drumurilor publice vrâncene măsoară 1 785 km (din care 769 km drumuri modernizate), cu o densitate de 36,8 km/100 km² terit. *Turism.* Jud. V. posedă un potențial turistic valoros, legat de frumusețea plaiurilor sale, de numeroasele arii protejate (Parcul Natural Putna-Vrancea, căldările Zăbalei-Zărna Mică, cascada Mișina, cheile Nărujei, pădurea Schitu-Dălhăuți, rezervația geologică „Focul Viu” din satul Terca, com. Lopătari, rezervațiile forestiere Cenaru I și Cenaru II, rezervațiile complexe Reghiu-Scrunțaru și Lepșa-Zboina), renumitele peisaje ale Țării Vrancei, precum și de trecutul său istoric (mausoleele de la Mărășești și Soveja care amintesc de eroii căzuți pe câmpurile de luptă, monumentul de la Jilște ridicat în 1959 pe locul unde Ioan-Vodă cel Viteaz a obținut o victorie împotriva turco-muntenilor în 1574). La acestea se adaugă prezența stațiilor climatice Soveja și Năruja, balneoclimaterice (Vizantea-Mănăstirească) și mai ales a unor zone etnografice și folclorice (Soveja-Câmpuri, Tulnici-Bârsești, Năruja-Stoenești ș.a.), în cadrul cărora se evidențiază elemente specifice portului popular, arhitecturii populare, obiceiurilor și datinilor populare (colinde, dansuri cu măști), ocupațiilor tradiționale (păstorit, vinărit) etc. Folclorul este reprezentat în principal prin memorabila baladă pastorală *Miorița* (baladă descoperită și culeasă de Alecu Russo în zona Soveja, dar păstrată nealterată în mai multe variante în satul Negriștești).

VRANGHEL (WRANGEL) 1. **Ferdinand Petrovici baron von** ~ (1796–1870), explorator și navigator rus. A condus expediții navale în jurul Pământului (1817–1819 și 1825–1827) și a comandat expediția care a cercetat coastele de NE ale Siberiei (1820–1824); observații de

teren în Kamceatka și Alaska. 2. Insulă rusească în Oc. Arctic, între Marea Siberiei de Est și Marea Ciukotsk, despărțită de continent prin str. De Long; 7,95 mii km². Relief muntos în partea centrală, iar pe țărm câmpii litorale. Alt. max.: 1 096 m. Vegetație de tundră. Descoperită în 1867 de navigatorul american De Long și numită astfel în cinstea marelui navigator rus. Cuprinde o rezervație naturală (1976, 795,7 mii ha) care protejează habitatul ursului alb; aici a fost introdus și boul moscat.

VRANGHEL, Piotr Nikolaevici, baron (1878–1928), general rus. A condus amatele albe din Ucraina de Sud și din Crimeea în timpul Războiului civil (1918–1920). Înfrânt de către Armata Roșie (nov. 1920), s-a exilat în Belgia.

VRANI, com. în jud. Caraș-Severin, situată în C. Carașului, pe râul Caraș în zona de confl. cu râul Ciclova, la granița cu Serbia; 1 171 loc. (2008). Satul V. este atestat documentar în 1402.

VRATA, com. în jud. Mehedinți, situată în C. Blahniței; 2 146 loc. (2008). Culturi de cereale, plante tehnice și de nutreț. Com. V. a luat ființă în 2004 prin desprinderea satului V. din com. Gârla Mare.

VRATA, oraș în NV Bulgariei, la poalele nordice ale m-ților Vraței (Vrachanska Planina) din sectorul vestic al m-ților Balcani, în zona cheilor râului Leva, la 56 km NE de Sofia; 64,2 mii loc. (2005). Nod feroviar. Constr. de mașini; fabrică de ciment. Ind. textilă, chimică, a ceramicii, alim. și de prelucr. a lemnului. Turism.

VRĂBIOARĂ (< vrăbie) s. f. 1. Diminutiv al lui vrăbie. 2. Portiune din carcasa taurinelor care cuprinde ultimele două vertebre toracice cu treimea superioară a celor două coaste, precum și primele cinci vertebre lombare; este o carne de calitate superioară.

VRĂFU! (< vraf) vb. IV tranz. A așeza, a pune ceva în vraf; a îngrămădi.

VRĂJI (< sl.) vb. IV 1. Intrans. (În basme și în superstiții) A face vrăji (1). 2. Tranz. A încânta, a fermeca.

VRĂJITOȚ, -OARE (< vrăji) s. m. și f. Persoană care face vrăji, farmece, care utilizează puteri magice sau supranaturale; în sens restrâns, care practică magia în scopuri negative. Se consideră că au un pact cu diavolul sau alte forțe malefice și pot provoca prin vrăji îmbolnăvirea și chiar moartea

oamenilor și a vitelor, că iau „mana” de la vaci, că „leagă cununile” sau fac farmece de dragoste, succes în afaceri etc. Credința în v. este larg răspândită pe Glob (ca explicație pentru diversele nenorociri care se abat asupra oamenilor); acest lucru este intens speculat de șarlatani care se pretind vrăjitori. Teama de v. a provocat o adevărată isterie în Europa de Vest și în America în sec. 15–18, numeroase persoane acuzate de vrăjitorie fiind arse pe rug sau înecate, adesea doar pe baza unor denunțuri, fără nicio probă (ex. cazul celebru al „vrăjitoarelor” din Salem, condamnate la moarte în 1692 în America). V. și magie.

VRĂJMAȘ, -Ă (VRĂȘMAȘ, -Ă) (< vrajbă) s. m. și f., adj. 1. S. m. și f. Dușman, inamic. 2. Adj. (Despre oameni) Dușmănos; căinos, hain. ♦ (Despre împrejurări, locuri, vreme etc.) Primejdios; otrăvnic.

VRĂJMĂȘIE (< vrăjmaș) s. f. Dușmănie, ură.

VRÂNCEANU, Gheorghe (1900–1979, n. sat Valea Hogeii, jud. Bacău), matematician român. Acad. (1955), prof. univ. la Iași, Cernăuți și București. Contribuții în domeniul geometriei diferențiale moderne (al cărei creator de școală este), în special asupra spațiilor neolonome („Lección de geometrie diferențială”); lucrări de analiză și de teoria relativității generalizate („Introducere în teoria relativității”, „Probleme de cercetare operațională”).

VRÂNCIOAIA, com. în jud. Vrancea, situată în depr. Vrancei, la poalele de SV ale dealului Răchitașu Mare și cele de NE ale m-ților Vrancei, pe dr. râului Putna; 2 898 loc. (2008). Pomicultură. Centru de țesături și cusături populare. Observator seismologic. Rezervația naturală Algeanu (10 ha). În satul V. se află biserica Sf. Nicolae, construită din lemn de stejar în anul 1783, având o bogată decorație sculptată. Pereții

Gheorghe Vrâncianu

interiori ai bisericii au fost repetați în 1820. În satul Bodești există biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului (ante 1809, reparată în 1864).

VRCHLICHÝ [vrhljtski:], Jaroslav (pseud. lui Emil Frida) (1853–1912), scriitor ceh. Lirică romantică („Vise de fericire“, „Sonetele unui solitar“); poeme epice („Fragmente de epopee“, „Sabia lui Damocles“, „Mituri“) și fantastice („Bar Kochba“); teatru, eseuri.

VREA (lat. *volere) vb. II tranz. I. 1. A avea hotărârea fermă, a fi decis să...; a voi, a intenționa. ♦ Expr. *Vrea* (sau *va*) *să zică* = a) are semnificația, înseamnă; b) (cu valoare de conj.) așadar, deci. 2. A dori, a pofti. ♦ Refl. A dori să ajungă, să devină cineva sau ceva. 3. A pretinde, a cere. 4. A fi de acord, a se învoi, a consimți. 5. A fi în stare; a putea. ♦ (Pop.; despre oameni) A fi pe punctul de a ..., a fi gata să... II. Ca verb auxiliar, servește la formarea viitorului; *voi* (sau *vei*, *va*, *vom*, *vor*) veni.

VREASC (< sl.) s. n. Ramură uscată ruptă din copac.

VREDNIC, -Ă (< sl.) adj. 1. Harnic, sărguincios, cu spor la muncă. 2. Capabil, destoinic, în stare să... 3. Care merită, căruia i se cuvine; demn să...

VREDNICIE (< vrednic) s. f. 1. Calitatea de a fi vrednic. 2. Hărnicie, destoinicie. 3. Faptă merituoaasă, vrednică de laudă, de răsplătă. 4. Cinste; cuviință.

VREJ (< bg.) s. n. Tulpină a unor plante agățătoare sau târătoare (ex. la pepeni, la dovleac etc.).

VREME (< sl.) s. f. I. 1. Timp. 2. Perioadă de timp măsurată în ore, zile etc. sau limitată de două acțiuni, evenimente etc.; interval, răstimp. ♦ Loc. *Din vreme* = din timp; până nu este prea târziu. *Din vreme în vreme* = din când în când, uneori, câteodată. *În vreme ce* = pe când. ♦ Expr. *O vreme* = o perioadă de timp. (În credințele religioase) *Vremea de apoi* = viața viitoare; judecata de apoi. ♦ Răgaz. 3. Moment; prilej; ocazie. ♦ Loc. *La vreme* = la momentul potrivit, oportun. *Într-o vreme* = la un moment dat. *Fără (de)* (sau *înainte de)* *vreme* = înainte de termen; prematur. *De vreme ce* = din moment ce; fiindcă, deoarece. 4. Perioadă determinată din punct de vedere istoric; veac, epocă, secol. ♦ Loc. *De pe vremuri* = din timpurile vechi; din străbuni. *Pe vremuri* = odinioară, cândva, în trecut. ♦ Expr. *În negura vremii* = în trecutul îndepărtat. ♦ (La pl.) Timpuri, circumstanțe, împrejurări; întâmplări. II.

Vruble. „Hamlet și Ophelia“

(METEOR.) Stare în continuă schimbare a atmosferei terestre; starea atmosferei, la un moment dat și într-un loc determinat, caracterizată prin anumite valori ale elementelor meteorologice (temperatură, presiune atmosferică, vânt, precipitații, nebulozitate etc.) și determinată de radiația solară și de circulația maselor de aer.

VREMELNIC, -Ă (< sl.) adj. Trecător, temporar, efemer.

VREMELNICIE (< vremelnic) s. f. Însuirea a ceea ce este vremelnic.

VREMUȚ (< vreme) vb. IV 1. Intranș. A fi sau a se face vremea rea, urâtă (cu ploaie, ninsoare, viscol etc.). 2. Intranș. și refl. (Despre vreme) A trece, a se scurge.

VREODATĂ (< vreo + odată) adv. Cândva, odată; la un moment dat, în viitor.

VRERE (< vrea) s. f. 1. Voință. 2. Hotărâre, decizie. 3. Intenție; scop. 4. Dorință; plăcere, poftă.

VREUN, VREO (lat. *vere-unus) adj. nehot., pron. nehot. 1. Adj. nehot. Careva. ♦ (Cu valoare adverbială) Cam, aproximativ; *vreo*

Romulus Vuia

doi. 2. Pron. nehot. Cineva, careva; *vreunul, vreuna*.

VRIE (< fr.) s. f. Coborâre a unui avion în pierdere de viteză pe o traiectorie în spirală foarte strâmtă, cu răsucire în jurul axei longitudinale.

VRIES [vri:s], Hugo de (1848–1935), botanist olandez. A studiat mutațiile genetice și rolul lor în producerea de noi specii și varietăți. A evidențiat rolul osmozei în fiziologia plantelor. Op. pr. „Pangeneza intracelulară“, „Teoria mutațiilor“.

VRȘAC [vrșaj], v. Vârșet.

VRUBEL [vrubjł], Mihail Alexandrovici (1856–1910), pictor rus. Reprezentant al simbolismului. S-a impus prin siguranța desenului, fanazia bogată și cromatica strălucitoare („Poveste orientală“), ca și prin abordarea unor teme de inspirație literară („Demonul“, „În sicriu“, „Prințesa obședată“, „Faust“), într-o viziune obsesivă, stranie, folosind tonuri grave și o tușă nervoasă.

VRUȚĂ (< vrea) s. f. Voință; dorință, plac. ♦ Expr. *Pe vrute, pe nevrute* = vrând-nevrând. *Vrute și nevrute* = vorbe goale, trâncăneli.

VTORI (< sl.) (În Ev. Med., în Țara Românească și în Moldova, precedând un titlu sau un rang boieresc) Al doilea (ex. vtori-logofăt).

VU (< fr.) s. m. (TELEC.) Unitate de măsură a volumului semnalelor audio în transmisiunile de electro-comunicații.

VUȚ (onomat.) vb. IV intranș. 1. A produce un sunet prelung, puternic sau înăbușit; a văjați, a dudui, a bubui. ♦ (Despre obiecte de metal lovite) A suna prelung; a hurui. ♦ (Despre instrumente muzicale, sunete etc.) A vibra puternic; a răsună. ♦ (Despre oameni) A face zarvă, gălăgie; a vocifera. 2. A se umple de sunete prelunghi, a răsună.

VUIA, Octavian (1914–1989, n. Cluj), filozof și scriitor român. Stabilii în Germania. A identificat „originea gândirii occidentale“ în filozofia presocraticilor Parmenide, Anaxagora și Heraclit. Teatru inspirat din mitologia greacă („Călătoria argonauților“) sau din cea românească („Întoarcerea lui Zamolxe“). Proză de ficțiune; memorialistică.

VUIA, Romulus (1887–1963, n. Comloșu Mare, jud. Timiș), etnograf român. Prof. univ. la Cluj. Organizator și director al Muzeului etnografic din Cluj. Cercetări de etnografie românească. („Le musée ethnographique de Transylvanie à Cluj“, „Țara Hategului și regiunea Pădurenilor“, „Tipuri de păstorit la români“).

Traian Vuia

VUIA, Traian (1872–1950, n. satul Surducu Mic, com. Traian Vuia, jud. Timiș), inginer și inventator român. M. de onoare al Acad. (1946). Pionier al aviației mondiale, constructorul primului avion din lume (brevetat în Franța la 17 aug. 1903), care, la 18 mart. 1906, s-a desprins de la sol datorită exclusiv forței motorului său; a folosit pentru prima oară în lume un tren de aterizare cu pneuri la roți. A realizat un generator original de abur cu randament termic mare, brevetat în Franța și în alte țări. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a participat la mișcarea de Rezistență, fiind președintele Frontului Național Român din Franța.

VUIET (< *vui*) s. n. 1. Zgomot prelung produs de diferite corpuri aflate în vibrație, în mișcare; muget, freamăt, vâjăit. ♦ Bubuit, duduț (produs de detunături repetate). ♦ Zgomot produs prin lovirea unor obiecte de metal. ♦ Huruit (al unei mașini în acțiune). ♦ Sunet produs de clopote sau de unele instrumente muzicale. 2. Vacarm; larmă, gălăgie.

VUIETOARE (< *vuiet*) s. f. Mic arbust (10–30 cm), din familia empetraceae, cu tulpina întinsă pe pământ, cu frunze alterne, persistente, având o

vuietoare

dungă albă pe fața inferioară, cu flori mici, roz și cu fructe drupe negre, comestibile (*Empetrum nigrum*). Specie circumpolar arcto-alpină, la noi relict glaciatic întâlnit sporadic în etajele subalpin și alpin și în turbării.

VUILLARD [vuiia:r], **Edouard** (1868–1940), pictor francez. Unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai nabisților, ilustrând tătura cea mai intimistă. Evocator, cu predilecție, a scenelor de interior („Mama și copilul”, „Femeie în bluză bleu”). Mari decorații murale la Palais de Chaillot și la Liga Națiunilor Unite din Geneva.

VUKOVAR, oraș în E Croației, port pe Dunăre, la granița cu Serbia și la c. 75 km SE de Osijek; 30,1 mii loc. (2001). Ind. textilă, încălțăminte, alim. și de prelucr. a lemnului.

VULCAN (< it., germ.; {s} lat. *vulcanus* < n. pr. *Vulcanus*, zeul focului la romani) s. m. 1. Formă pozitivă de relief rezultată din acumularea cergerilor de lavă și a sfărâmurilor de rocă antrenate de erupțiile vulcanice. Se formează acolo unde o fisură în scoarța terestră permite ieșirea la suprafață a magmei incandescente, însoțită de emanații de gaze și vapori de apă. Apar în zonele de subducție a plăcilor tectonice, în cele de rift sau în puncte unde scoarța terestră este mai subțire. În funcție de gradul de vâscozitate a lavei, v. poate fi mai prominent, conic, sau turtit în formă de scut: de obicei atinge dimensiuni foarte mari, de adevărat munte. Dacă se ia în considerare întreg masivul vulcanic, cele mai mari înălțimi le ating vulcanii din Hawaii Mauna Kea (4 205 m) și Mauna Loa (4 170 m), care măsurati de la bază (pe fundul oceanului) se apropie de 10 000 m. După modul de manifestare a erupției, se disting mai multe tipuri de v.: cu erupție liniștită (islandic, hawaian), cu erupție explozivă (strombolian, vulcanian, peleean, bandaisanic etc.). ♦ *V. activ* = v. care continuă să erupă periodic și în zilele noastre (ex. Etna, Vezuviu, Kilauaea ș.a.). Are următoarele părți componente: vatra sau bazinul magmatic (sursa de materie topită din interiorul scoarței), coșul (calea de ridicare a magmei de la vatră spre exterior, care se prezintă ca un canal umplut permanent cu lavă, fluidă sau parțial solidificată); conul (forma de relief rezultată din acumularea de material în jurul punctului de efuziune) și craterul. Prin prăbușirea părții centrale a conului, craterul se poate lărgi, formând o caldeiră. *V. stins* = v. care și-a încetat activitatea

cu mult timp în urmă. *V. și erupție, piroclastit, lavă.* ♦ *V. noroios* = loc de ieșire la suprafața Pământului, de-a lungul unor linii de dislocație, a gazelor degajate dintr-un zăcământ de hidrocarburi, care au antrenat apă și nămol rezultat din înmuierea rocilor sedimentare subiacente. Noroiul se acumulează formând mici conuri. Cei mai reprezentativi v.n. din România sunt Păcele Mari și Păcele Mici, din arealul anticlinalului Berca–Arbănași din jud. Buzău, arie declarată rezervație naturală. Alți v. n. de dimensiuni mai mici se întâlnesc la Monor (jud. Bistrița–Năsăud), la Filaș (jud. Harghita), Hășag (jud. Sibiu). Se mai numesc fierbători, păcle, bolboroase, zalte. 2. Fig. Loc de unde poate porni o acțiune primejdioasă; stare de lucruri periculoasă. ♦ Expr. *A sta (ca) pe un vulcan* = a fi amenințat de o primejdie.

VULCAN (în mitologia romană), veche divinitate italică, zeu al focului teluric, dar și al focului purificator; patron al meșteșugarilor (fierarilor). Fiu al Junonei și al lui Jupiter. Avea un altar la poalele Capitoliului și un sanctuar în Câmpul lui Marte. Identificat cu *Hefaios* din mitologia greacă.

VULCAN 1. Municipiu în jud. Hunedoara, în partea centrală a depr. Petroșani, la poalele de NE ale m-ților Vâlcân, pe râul Jiu de Vest; 28 884 loc. (2008). Stație de c. f. Vechi centru de expl. a hulei (1850). Centrală termoelectrică, în localit. componentă Paroșeni. Reparații de utilaj minier. Construcții de stâlpi hidraulici pentru mină; instalație de brichetare a cărbunelui. Fabrică de confecții; țesătorie de bumbac. Localit. **V.** s-a format prin unirea a două sate (*Crivadia* și *Vaidei*) locuite de ciobani veniți din Țara Hațegului, fiind menționată documentar în 1462. Devastată de turci în 1787. Declarată oraș în 1953 și municipiu la 20 dec. 2003. 2. Com. în jud. Brașov, situată în SV depr. Brașov, la poalele de SE ale m-ților Perșani și cele de S ale Măgurii Codlei, pe râul Bârșă; 4 620 loc. (2008). Nod rutier. Creșterea bovinelor, bubalinelor și porcinelor. În satul **V.**, atestat documentar în 1369, se află o biserică din sec. 15 (azi biserică evanghelică), fortificată în 1521. 3. Munte situat în SE Munților Bihorului, în bazinul Crișului Alb (1 267 m alt.); alcătuit din calcare jurasice, se impune în relief dominând pasul Buceș de la sud. Rezervație naturală.

VULCAN, Iosif (1841–1907, n. Holod, jud. Bihor), publicist român. Acad. (1891). Animator al culturii, director-fondator al revistei „Familia”, în care publică primele poezii ale lui Eminescu. Autor de nuvele, piese de teatru, monologuri.

VULCAN, Samuil (1758–1839, n. Blaj), episcop unit român. A sprijinit tipărirea „Lexiconului românesc-latinesc-unguresc-nemțesc” (1825). Apropiat de cărturarii români ai vremii de peste munți.

VULCANA-BĂI, com. în jud. Dâmbovița, situată în Subcarpații Ialomiței, în depr. Vulcana; 3 276 loc. (2008). Pomicultură. Stațiune balneoclimaterică cu climat de dealuri și ape minerale de sondă, clorurate, sodice, calce, iodurate, bromurate, magneziene, cu mineralizare totală de 73,5 g/litru. În satul **V.-B.**, atestat documentar în 1604, se află mănăstirea Bunea (de călugări), inițial un schit, cu biserica Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil, ctitorie din 1654 a lui Bunea Grădișteanu (spătar al lui Matei Basarab). Biserica a suferit numeroase refaceri și modificări; în 1976, a beneficiat de reparații capitale. În satul **V.-B.** mai există o biserică din 1800, cu dublu hram, Sf. Nicolae și Sf. Treime. La **V.-B.** a fost inaugurat, la 29 aug. 1998, un centru religios care cuprinde o biserică ortodoxă cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, o sinagogă și o moschee.

VULCANA-PANDELE, com. în jud. Dâmbovița, situată în Subcarpații Ialomiței, pe cursul superior al Ialomiței; 5 025 loc. (2008). Com. **V.-P.** a luat ființă la 10 iul. 2002 prin desprinderea satelor **V.-P.**, Gura Vulcanei, Lăculețe-Gară și Toculești din cadrul com. Brănești. În satul **V.-P.** se află Muzeul memorial „Gabriel Popescu” (1866–1937), grafician, întemeietorul școlii românești de gravură, iar în satul Gura Vulcanei, biserica Înălțarea

Iosif Vulcan

Mircea Vulcănescu

Domnului (1779, terminată în 1832 și refăcută în 1862).

VULCANIC, -Ă (< it., germ.) adj. 1. Care s-a format prin acțiunea vulcanilor (1), care ține de vulcani; efuziv. ⇨ *Rocă v.* = rocă efuzivă; vulcanit. *Aparat v.* = structură geologică constituită din coșul vulcanic, conul vulcanic și crater. 2. Fig. Impetuos, nestăpânit, năvalnic.

VULCANISM (< fr., după *vulcan*) s. n. 1. Totalitatea proceselor geologice legate de erupția magmei la suprafața Pământului sub formă de lavă, bombe, cenușă și gaze vulcanice. Printre ariile cu v. intens se numără „cercul de foc” al Pacificului (cu numeroși vulcani care se înșiră din Antarctica prin Noua Zeelandă, Indonezia, Japonia, pen. Kamceatka, continuându-se pe coastele de V ale Americii de Nord, Centrale și de Sud), aria medio-pacifică (arh. Hawaii și alte ins. din Oceania), aria medio-atlantică (Svalbard, Islanda, Azore, Tenerife etc.), aria mediteraneană, Antilele, aria Marelui Graben Est-African. 2. Fig. Înșușirea de a fi vulcanic (2); impetuositate.

VULCANIT (< fr. (i)) s. n. Rocă efuzivă.

VULCANIZA (< fr. (i); {s} lat. *Vulcanus*, zeul focului) vb. I tranz. A face o vulcanizare.

VULCANIZARE (< *vulcaniza*) s. f. Transformare a cauciucului brut prin încălzire cu sulf, în scopul obținerii unui cauciuc elastic, insolubil în solvenți obișnuiți; reparație a unui obiect din cauciuc prin această operație. Acest proces chimic a fost descoperit de inventatorul american Charles Goodyear, în colab. cu N.M. Hayward, și patentat în 1844.

VULCANIZATOR, -OARE (< *vulcaniza*) s. m. și f. Muncitor specializat în operația de vulcanizare.

VULCANO, ins. italiană în arh. Lipari, în sudul M. Tirenienă, formată

din trei conuri vulcanice ridicate deasupra nivelului mării (Monte Aria 449 m alt., Vulcanella 123 m și Vulcano Vecchio 386); 20,9 km². Ultima erupție în 1906. Turism. În Antic. s-a numit *Hiera*.

VULCANOCARST (< *vulcanic* + *carst*) s. n. (GEOMORF.) Carst format în roci eruptive, rezultat prin acțiunea de dizolvare a feldspatului plagioclaz din aceste roci de către apele meteorice.

VULCANOLOG (< fr. (i)) s. m. Specialist în vulcanologie.

VULCANOLOGIE (< fr. (i); {s} lat. *Vulcanus* + gr. *logos* „studiu”) s. f. Știință care se ocupă cu studiul manifestărilor vulcanice actuale și vechi, cu explicarea cauzelor, a modului de evoluție, a posibilităților de previziune a erupțiilor și a celor de utilizare practică a produselor activității vulcanice.

VULCĂNESCU, Mircea (1904–1952, n. București), filozof, sociolog și economist român. Spirit enciclopedic, s-a format deopotrivă la școala lui D. Gusti și a lui N. Ionescu; s-a situat spre „dreapta tradiționalistă”; a ocupat funcții publice și a murit în închisorile comuniste. În sociologie a avut o orientare spiritualistă și ortodoxă, apropiată de înțelegerea românească și țărănească a existenței („Realitatea spirituală și cercetarea monografică a societăților”), îmbogățită, în filozofie, prin modelul ontologic românesc, pe care-l conturează printr-o investigație fenomenologică a existenței pornind de la limbajul popular arhaic („Dimensiunea românească a existenței”).

VULCĂNESCU, Romulus (1912–1999, n. București), etnolog și scriitor român. M. de onoare al Acad. (1993). A editat și condus periodicele: „Trimestrial de mitologie și estetică” (1931), „Gongul”, revistă de cultură teatrală (1941), „Symposion”, revistă de filozofie (1943), „Cercetări folclorice” (1946). Studii de etnologie

Romulus Vulcănescu

privind vechile tradiții românești („Etnografia. Știința culturii populare”, „Istoria etnologiei române”, „Măștile populare”, „Mitologia română”). Studii de estetică, critică literară și teatrală.

VULG (< lat. *vulgus*) s. n. (Deprec.) Plebe; popor.

VULGAR, -Ă (< fr., lat.) adj. 1. Lipsit de finețe, comun; grosolan, josnic. ♦ Banal, obișnuit. 2. *Latina* v. = latina târzie, vorbită în provinciile Imp. Roman; latina populară.

VULGARISM (< fr., engl.) s. n. Expresie vulgară (1).

VULGARIZA (< fr.) vb. I. 1. Tranz. A considera, a trata în mod simplist o problemă; a banaliza. 2. Refl. A deveni vulgar.

VULGATA (< lat. *vulgus* „popor”), traducerea latină a „Bibliei” („Vechiul Testament” din ebraică, iar „Noul Testament” din greacă), făcută de Ieronim, între anii 390–405 d.Hr. Conciliul Tridentin a declarat-o (1546) normativă și autentică, singura ce poate fi utilizată în lecturile publice, disputate, predici și interpretări. Modernizată în 1979.

VULNERABIL, -Ă (< fr., lat.) adj. Care poate fi rănit. ♦ Fig. Care poate fi ușor atacat, combătut. (al) *Punct* v. = punct sensibil, slab (al cuiva sau a ceva). ♦ *specie* v. (în clasificarea Uniunii Internaționale pentru Conservarea Naturii) = specie de plantă sau animal care se află într-un sensibil regres în întreg arealul sau pe mari porțiuni ale acestuia; se consideră că dacă nu încetează acțiunea cauzelor care determină regresul actual, va trece în categoria celor periclitare.

VULNERAR, -Ă, adj. Care contribuie la cicatrizarea rănilor: de ex. unele plante medicinale (tătăneasa, isopol, patlagina).

VULPE (lat. *vulpes*) s. f. 1. Numele mai multor mamifere carnivore din familia canidelor, din genul *Vulpes* și câteva genuri înrudite, de dimensiuni mijlocii sau mici, cu botul îngust și

cu o coadă lungă și stufoasă. ♦ *V. roșcată* (*Vulpes vulpes*) = cea mai cunoscută, este larg răspândită în Europa, Asia, America de Nord, N Africii; introdusă în Australia, s-a înmulțit exploziv. În N ajunge până în zona de tundră. O subspecie distinctă se întâlnește în Japonia. Are urechile ascuțite, ochi cu pupilă elipsoidală; se hrănește cu rozătoare, insecte, fructe, ouă, păsări și alte animale mici. Adesea este întâlnită în apropierea așezărilor omenești. *V. polară* (*Alopex lagopus*) = este răspândită în tundrele din Europa, Siberia și America de Nord; are urechile mici, rotunjite și blană foarte deasă. Majoritatea exemplarelor au blana de vară cafenie și cea de iarnă albă; unele (mai ales în cadrul efectivelor din ins. arctice și din Groenlanda) au blana de vară brun-ocrotă și cea de iarnă brun-cenușie cu o nuanță albastruie (fiind numite *v. albastre*). Se hrănește cu lemingi, iepuri, păsări, ouă, cadavre, resturi din prada urșilor polari. Există numeroase alte specii, printre care *v. cenușie* din America de Nord și de Sud, *v. pitică* din America de Nord, *v. mănătoare de crab* din America de Sud, *v. indiană* numită și *v. de Bengal*, *v. corsac* (răspândită în stepe și semideșerturi din Asia Centrală), *v. tibetană* (care poate ajunge până la 5 300 m alt.), *v. de deșert* (*fenecul*) din Sahara, *v. cu urechi de liliac* din savanele africane. *V. argintie* = specie de v. cu blana cu luciu argintiu, obținută prin selecție din specia *Vulpes fulva* din Canada.

♦ *Blană de vulpe* (1). 2. *V. zburătoare* = liliac de mari dimensiuni din subordnul megachiroptere, familia pteropode, cu botul lung și ascuțit, urechi ascuțite și ochi mari. Trăiesc în colonii mari în arbori, se hrănesc cu fructe, nectar și polen și se orientează cu ajutorul văzului și mirosului (nu prin ecolocație ca ceilalți liliaci). Au un rol important în polenizarea și dispersia semințelor unor arbori tropicali. Megachiropterele sunt larg răspândite în reg. tropicale și subtropicale din Africa, Madagascar, Asia, în Indonezia, în N și E Australiei, Filipine și V Oc. Pacific. Numele de v. z. este atribuit în special celor din genul *Pteropus* (cu 57 de specii), care ating 250–1 000 g în greutate și o anvergură a aripilor de până la 1,7 m. Multe dintre specii sunt endemice pentru o ins. sau un mic grup de ins.; unele intră în categoria speciilor vulnerabile sau periclitare. 3. (IHT.) *V. de-mare* = pește marin, răpitor, bentonic, din familia Rajide, lung de 0,70–1,25 m, cu corpul rombic, turtit și lăfit dorso-

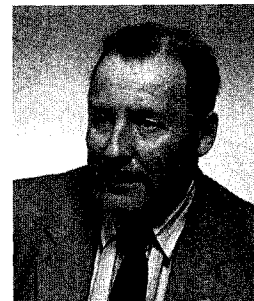
Radu Vulpe

ventral, acoperit cu spini (*Raja clavata*). Are ochi mari, așezați pe partea dorsală; pe fața ventrală are cinci fante branhiale; din ficatul lui se extrage vitamina A; *vatos*. 4. Fig. Persoană vicleană, abilă.

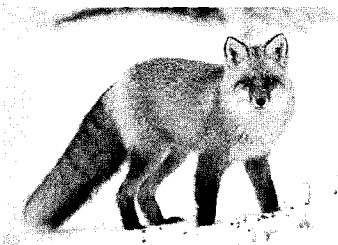
VULPE, familie de istorici și arheologi români. 1. **Radu V.** (1899–1982, n. Albești, jud. Ialomița), prof. univ. la București și Iași. Specialist în istoria antică și protoistoria Daciei. Lucr. pr.: „Histoire ancienne de la Dobroudja”, „Izvoare. Săpăturile din 1936–1948”, „Studia Thracologica”, „Columna lui Traian, monument al etnoogenezei românilor”. 2. **Alexandru V.** (n. 1931, București). Fiul lui V. (1). Specialist în preistorie și protoistorie (epoca metalelor și protoistoria Daciei). M. coresp. al Acad. (1996). Prof. univ. la București. Director al Institutului de Arheologie „Vasile Părvan”, București (din 2000). Lucr. pr.: „Necropola hallstattiană de la Ferigile, monografie arheologică”, „Äxte und Beile in Rumänien”, „Die Kurzscherter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien”. Coordonator al vol. I din tratatul „Istoria României”.

VULPEA (*Vulpecula*), constelație din emisfera boreală, situată între constelațiile Lebdă, Delfinul și Săgeata.

Alexandru Vulpe

vulpe

VULPENI, com. în jud. Olt, situată în S piemontului Oltețului, pe râurile Geamărtăului și Horezu; 2 604 loc. (2008). În satul **V.** se află bisericile Sf. Nicolae (1802) și Intrarea în Biserică a Maicii Domnului (1821), iar în satul Groșșani, biserica Sf. Gheorghe (1857); biserica de lemn Sf. Ioan Botezătorul (1752, refăcută în 1889 și adusă în 1965 din satul Marinești, com. Crușeț, jud. Gorj), în satul Prisaca.

VULPOAICĂ (< *vulpe*) s. f. 1. Femela vulpoiului. 2. Fig. Femeie perfidă, vicleană.

VULPOI (< *vulpe*) s. m. 1. Masculul vulpii. 2. Fig. Bărbat viclean, șiret.

VULTAN (< *vultur*) s. m. Vultur. ♦ Fig. Om viteaz, voinic.

VULPESCU I. Ileana V. (n. 1932, Bratovoști, Dolj), prozator român. Romane-frescă evocând, prin intermediul unor tipuri vigurose realizate, realitățile societății românești din sec. 19 („Rămas bun”) și din epoca postbelică, a totalitarismului comunist („Arta conversației”). 2. **Romulus V.** (n. 1933, Oradea), poet, traducător și editor român. Soțul lui **V. (1)**. Versuri muzicale, de rafinement livresc și estetic, revelând o bogată imaginație lexicală și prozodică („Și alte poezii”, „Arte & Meserie”). Traduceri impunând prin pertința insolită a echivalențelor (Fr. Villon, Ch. d'Orléans, Fr. Rabelais, A. Jarry), ediții bibliofile din mari scriitori români (Ion Barbu, Mateiu Caragiale).

VULTUR (lat. *vultur*) s. m. Pasăre răpitoare de zi, din ordinul Falconiforme, mare, cu ciocul lung, ascuțit și încovoiat în jos, cu aripi lungi și cu picioare puternice, cu gheare ascuțite; se hrănește în special cu cadavre; vultan. În sens larg, include toa-

te răpitoarele de mari dimensiuni din acest ordin; în sens restrâns, se face distincție între *v. propriu-zis* și *acvila*. **V.** își fac cuiburi foarte mari în copaci înalți sau pe stâncării. Atât *v. propriu-zis* cât și *acvila* (pajura), au avut un loc important în heraldică, ex. *acvila romană*, *v. bicetal* (pajura cu două capete, simbol al monarhiei duale austro-ungare), *v. de pe stema Poloniei*, a *Tării Românești* — în prezent parte a *stemei României*. În mitologie reprezintă adesea un factor de legătură între Pământ și Cer (ex. *v. lui Jupiter*). Este și simbolul evanghelistului Ioan. ♦ *V. negru* (sau *v. brun*, *v. pleșuv negru*) = *v.* cu penele de culoare brună-închisă, lung de c. 110 cm, cu anvergura ariilor de c. 250 cm (*Aegypius monachus*). Răspândit în Spania, Pen. Balcanică, Ucraina, Federația Rusă, Caucaz, Turcia, Asia Centrală, N Indiei, Mongolia, China. Din România a dispărut în decursul sec. 20. Specie periclitată, inclusă pe lista roșie a UICN. *V. n. sud-american* = urubu. *V. sur* (sau *pleșuv sur*) = *v.* cu penele de culoare brună-cenușie-roșcată, de mărimea vulturului negru (*Gyps fulvus*). Răspândit în Europa sudică, Africa de Nord, Asia, reintrodus în Franța și Italia. Nu mai cuibărește în România. Specie ocrotită. *V. pescar* (*v. de mare*) = uligan pescar. *V. bărbos* = zăgan. *V. codalb* = codalb. *V. egiptean* = hoitar. *V. american* cu *capul alb* (*Haliaeetus leucocephalus*), pasăre răpitoare de mari dimensiuni, cu penaj brun închis; la exemplarele de peste 4-5 ani capul și penele din coadă devin albe. Se hrănește preponderent cu pește, dar și cu diverse animale mici de pe uscat. Din 1782 declarat simbol național al S.U.A. A fost în pragul extincției, dar a fost salvat prin măsuri active de protecție. ♦ Expr. *Ochi* (sau *privire*) *de vultur* = privire pătrunzătoare. ♦ Fig. Bărbat plin de curaj, cutezător.

VULTURENI 1. Com. în jud. Bacău, situată în V colinelor Tutovei, pe râul Berheci; 2 079 loc. (2008). Pomicultură (meri, pruni, peri). În satul Lichitișeni, atestat documentar în 1529, se află biserica de lemn Sfinții Voievozi (1908), iar în satul Medeleni, menționat documentar în 1609, biserica de zid Sfinții Voievozi, ctitorie din 1820 a stolnicului Ioan Tacu; bisericile cu același hram — Sf. Nicolae, în satele Dădești (ante 1809) și Valea Salciei (1832, reparată în 1920). 2. Com. în jud. Cluj, în N dealurilor Clujului, pe cursul superior al râului Borsă; 1 438 loc. (2008). Pomicultură. Moara „Sabău” (1750), în satul Șoimeni. Satul **V.** este atestat documentar în 1314. În satul Chidea, menționat documentar în 1332, se află o biserică din sec.

13 (azi biserică reformată), cu amvon din sec. 18, o biserică ortodoxă, din lemn, cu hramul Sf. Gheorghe (1761), o biserică romano-catolică cu hramul Sf. Ioan Nepomuk (1766) și o biserică unitariană (1902). În satul Bădești, atestat documentar în 1332, se află o biserică din sec. 13 (azi biserică reformată), cu unele transformări din sec. 18.

VULTUREȘC, -EASCĂ (< *vultur*) adj. Caracteristic vulturului; de vultur. ♦ Fig. Ager; îndrăzneț, cutezător; puternic.

VULTUREȘTI 1. Com. în jud. Argeș, situată în N piemontului Căndești; 2 885 loc. (2008). Pomicultură. Com. **V.** a luat ființă la 17 iul. 2003 prin desprinderea satelor Vulturești, Bărzești și Huluba din com. Hârțiști. 2. Com. în jud. Olt, situată în V piemontului Cotmeana, pe stg. râului Olt, pe malul de E al lacului de acumulare Drăgășani; 2 483 loc. (2008). Pomicultură. Centru al Răscoalei țărănești din 1907. 3. Com. în jud. Suceava, situată în pod. Fălticeni, pe râul Șomuz Mare; 3 716 loc. (2008). Reșed. com. **V.** este satul *Pleşești*. Nod rutier. În satul Dienci se află biserica Cuvioasa Parascheva (1794, refăcută și pictată în 1872, cu pridvor adăugat în 1932), iar în satul Merești există conacul „Mavrodin” (1925). 4. Com. în jud. Vaslui, situată în Pod. Central Moldovenesc, pe râul Bârlad, la confl. cu Rebricea; 2 435 loc. (2008). Nod feroviar și rutier. Viticultură. În satul **V.** se află o biserică din 1767, iar în satul Buhăiești, biserica de lemn Adormirea Maicii Domnului (1798, refăcută în 1830 și reparată în 1902).

VULTURICĂ (< *vultur*) s. f. Denumire dată unor plante erbacee perene din genul *Hieracium*, familia asteracee (compozite), păroase, cu flori galbene sau portocalii, toate ligulate, dispuse în capitule terminale.

VULTURILOR, Lacul ~, lac în m-ții Buzăului, în masivul Siriu, la 1 420 m alt.; 1,0 ha; ad. max.: 3 m. Cunoscut și sub numele de *L. Siriu*. Obiectiv turistic.

VULTUROAICĂ (< *vultur*) s. f. Femela vulturului.

VULTURU 1. Com. în jud. Constanța, situat în pod. Casimcea, pe râul Cartaj; 751 loc. (2008). Până în 1990, satul **V.** a fost în componența com. Pantelimon. 2. Com. în jud. Vrancea, situată în N C. Siretului Inferior, pe dr. Văii Siretului, pe cursul inf. al râului Putna; 8 663 loc. (2008). Viticultură. Creșterea porcinelor. Bisericile cu același hram — Sf. Nicolae, în satele Botârlău (ante 1809, refăcută în 1864) și

vultur

Maluri (1890). Satul Vadu Roșca a fost complet distrus de inundațiile catastrofale din 12-14 iul. 2005.

VULTURUL (*Aquila*), constelație situată în reg. ecuatorului ceresc. Cea mai strălucitoare stea: *Altair*.

VULVĂ (< fr.) s. f. Segmentul extern al aparatului genital feminin. Este alcătuit din două perechi de pliuri tisulare cămoase (labiile), clitoris și deschiderea vaginului.

VUMETRU (< fr.; {s} fr. *vu* + gr. *metron* „măsură”) s. n. Instrument electronic pentru măsurarea volumului

semnalelor audio în transmisiile de electrocomunicații, având indicațiile scalei exprimate direct în *vu* sau în multipli ori submultipli de *vu*.

VURPĂR, com. în jud. Sibiu, situată în SV pod. Hărtibaciului; 2 460 loc. (2008). Stație finală de c.f. Viticultură. În satul V., atestat documentar în 1296, se află o biserică din sec. 13 (azi biserică evanghelică), cu unele transformări din sec. 16 și cu turn din 1804.

VUTCANI, com. în jud. Vaslui, situată în N colinelor Fălciiului, pe

pârâiele Vutcani și Mălăiești; 2 226 loc. (2008). Viticultură. În satul Mălăiești se află bisericile Sf. Gheorghe (1785) și Sfinții Împărați Constantin și Elena (1819), iar în satul V. biserică de vâlătuci Sf. Nicolae (1852).

VVEDENSKI [*vudienskii*], **Nikolai Evghenievici** (1852-1922), medic rus. Prof. univ. la Sankt-Petersburg. Studii asupra fenomenului de inhibiție la nivelul sistemului nervos. A creat noțiunea de *parabioză*.

VYSOKÉ TATRY v. **Tatra**.

VYTAUTAS v. **Vitold**.

donat colecția de numismatică Cabinetului medaliilor Bibliotecii Naționale (1897), Ministru al Instrucțiunii Publice (1873, 1876-1877), al Afacerilor Externe (1877-1879). Președinte al Consiliului de Miniștri (febr.-dec. 1879). Participat la Congresul de la Berlin.

WADE, Abdoulaye, (n. 1926), om politic senegalez. Președinte al țării (din 2000).

WADE [ueid], Sir Thomas Francis (1818-1895), diplomat și sinolog britanic. Prof. univ. la Cambridge. Ambasador la Beijing (1871-1883). Creatorul unui sistem de transliterație din chineză, perfecționat ulterior de H.A. Giles (1845-1935) (*Sistemul W. - Giles*), valabil până la introducerea sistemului pinyin (1958).

WĀDI sau **WADY** v. Ued.

WĀD MEDANI [uad medani] sau **WĀD MADANI**, oraș în partea central-estică a Sudanului, situat pe stg. Nilului Albastru, la 160 km SSE de Khartoum; 211,3 mii de loc. (1993). Nod feroviar. Aeroport. Port fluvial. Prelucr. bumbacului, ind. chimică și alim. Universitate (1975).

WAGNER, Anselm (1766-1806, n. Timișoara), pictor sas din Banat. A lucrat în mai multe orașe din Transilvania. Viziune sub auspiciile academismului vienez, influențată însă cu timpul de rezultatele observației directe a realității. Portrete („Bărbat în tunică albă”, „Peter Carol von Brukenenthal”).

WAGNER [va:gner], **Otto** (1841-1918), arhitect și urbanist austriac. Prof. univ. la Viena. Adept al eclecticismului romantic, evoluează ulterior spre stilul Secession (metroul din Viena), apoi spre funcționalism, adoptând un limbaj formal, determinat de viața modernă (Firma de confecții „Neuman”, Casa poștală de economii - ambele la Viena). Lucrări teoretice („Arhitectura modernă”, „Arhitectura vremii noastre”).

WAGNER [va:gner] 1. **Richard W.** (1813-1883), compozitor, dramaturg, dirijor, teoretician de artă și eseist german. Una dintre cele mai proeminente figuri ale romantismului. Creator al „dramei muzicale”, ca sinteză a muzicii cu poezia, cu acțiunea dramatică, scenografia, efectele de lumină (*Gesamtkunstwerk*). Înnoitor revoluționar pe tărâmul armoniei și orchestrației. În lucrările sale de maturitate a înlocuit cântarea „arioso” cu „declamația melodică”. Reformator și în domeniul orchestrației, potențând la maximum efectele coloristice ale orchestrei. Pentru caracterizarea per-

Richard Wagner

sonajelor și a diverselor situații scenice, folosește leitmotivul. Continua lor înlănțuire cu tonalități mereu schimbătoare naște pe alocuri „melodia infinită”. Primele sale lucrări, „Rienzi”, „Vasul fantomă” (sau „Olandezul zburător”), păstrează încă legătura cu tradiționala „operă eroică”. Cu „Lohengrin”, pășește pe calea reformelor care vor fi realizate pe deplin în creația sa de maturitate: tetralogia „Inelul Niebelungilor” („Aurul Rinului”, „Walkiria”, „Siegfried”, „Amurgul zeilor”, prezentate în 1876 pe scena teatrului din Bayreuth, construit din inițiativa sa), „Maestrul cântăreți din Nürnberg”, „Tristan și Isolda”, „Parsifal”. Eseuri („Arta și revoluția”, „Opera de artă a viitorului”, „Opera și drama”). 2. **Siegfried W.** (1869-1930), compozitor și dirijor german. Fiul lui **W.** (1) Elev al lui E. Humperdinck. Opere, lucrări simfonice, muzică de cameră; dirijor și regizor al festivalurilor de la Bayreuth. 3. **Wieland W.** (1917-1969), regizor de operă german. Fiul lui **W.** (2). A pus în scenă cu predilecție operele wagneriene, într-o viziune modernă; conducător artistic al festivalurilor de la Bayreuth.

WAGNERIAN, -Ă (< fr.; n. pr. R. *Wagner*) adj. 1. Care este creat de Wagner; care aparține lui Wagner. 2. Care este propriu muzicii lui Wagner sau impresiei estetice create de el.

WAGNER VON JAUREGG [va:gner fon iaurec], **Julius** (1857-1940), medic austriac. Prof. univ. la Viena și Graz. Cercetări asupra bolilor tiroidei, în domeniul psihiatriei și al farmacologiei. A introdus (1917) în tratamentul paraliziei generale determinate de sifilis inoculările cu germele malariei (malarioterapia). Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1927).

WAGONER, David Rusell (n. 1926), poet și prozator american. Volumele sale de poeme („Soare fierbinte, vânt fierbinte”, „Landfall”), ca

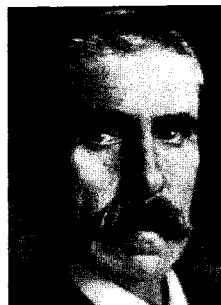
și romanele sale („Între două focuri”, „Prima licărire”), conțin o violentă polemică, în sprijinul literaturii *beat*, cu societatea contemporană, mărturisind o tragică dezorientare a generației maturizate după cel de-al Doilea Război Mondial.

WAGRAM, localit. în Austria (Austria Superioară), la c. 18 km NE de Viena. Aici a avut loc la 5-6 iul. 1809 o mare bătălie în care armatele franceze, comandate de Napoleon I, au înfrânt armatele austriece, comandate de arhiducele Carol. Muzeu.

WAHHABIȚI (< fr.; {s} n. pr. *al-Wahhāb*) s. m. pl. Membri ai mișcării islamice reformiste, inițiată la sfârșitul sec. 18 în Nejd de Muhammad ibn Abd al-Wahhāb (1703-1792). Această mișcare și-a propus să restaureze, în „puritatea” sa, islamismul sunnit întemeiat pe Coran și pe Hadith, abolind orice credință susceptibilă de politeism (cultul sfinților) statul musulman funcționând în mod obligatoriu potrivit Legii religioase *șaria*. Mișcarea urmărea, de asemenea, să unifice Pen. Arabia într-un regat și să-i izgonească pe turcii otomani. Doctrina *w.* a devenit ideologia oficială a Arabiei Saudite. Comunități wahhabite se găsesc în India, Pakistan și Afghanistan.

WAIKATO [uaikætoʊ], fl. în Noua Zeelandă, în partea centrală și de NV a Insulei de Nord (North Island); 425 km (cel mai lung din țară). Izv. de pe pantele E ale muntelui Ruapehu, formează chei și praguri în cursul superior, trece apoi prin L. Taupo, în aval de care (c. 4 km) formează cascada Huka (12 m cădere); își continuă cursul pe direcție SE-NV, trecând prin orașul Hamilton și se varsă în M. Tasman a Oc. Pacific, în aval de Tuakau, la 40 km S de Auckland. Navigabil pe 130 km. În cursul superior se află hidrocentralele Arapuni și Horahora. Turism.

Wagner von Jauregg

WAIKIKI [uaikiki], celebră stațiune balneară în SE ins. Oahu (Hawaii), în aglomerația urbană Honolulu, pe țărmul G. Mamala al Oc. Pacific. Plajă întinsă (5 km lungime), cu nisip fin, hoteluri luxoase, cluburi și baruri de noapte, sporturi nautice. Acvariu. Grădina zoologică. Muzeul armatei americane. Piață internațională pentru artizanat. Parcul Kapiolani (6,3 ha). Terenuri de tenis. Fortul De Russy.

WAIMANN [veismən], **Friedrich** (1896–1959), matematician, fizician și filozof austriac. Prof. univ. la Cambridge și Oxford. Membru al Cercului de la Viena. Susținător al convenționalismului în matematică („O introducere în gândirea matematică”). Contribuții la dezvoltarea filozofiei analitice prin încurajarea analizei limbajului obișnuit („Principiile filozofiei lingvistice”).

WAITANGI, localit. în Noua Zeelandă în N Insulei de Nord (North Island) la 185 km NNV de Auckland. Aici, la 6 febr. 1840, s-a semnat un acord între căpeteniile triburilor maori și guvernul britanic prin care aceștia au recunoscut suveranitatea Marii Britanii asupra țării. Ulterior a devenit ziua națională a Noii Zeelande.

WAITOMO CAVES, sistem de peșteri în partea de V a Insulei de Nord (North Island) din Noua Zeelandă, la 200 km S de Auckland, cuprinzând peșterile Waitomo, Ruakuri și Aranau. Numeroase formațiuni concreționare. În peștera Waitomo, iluminată electric, există un remarcabil dom calcaros (în grota Glowworm). Turism.

WAJDA [vaida], **Andrzej** (n. 1926), regizor polonez de film și teatru. Nume de prim plan al cinematografului european, timp de cinci decenii. Abordează tema destinului istoric al națiunii sale dintr-o dublă perspectivă: militant politic și poet

Andrzej Wajda

romantic. Demnitatea și profunzimea discursului său artistic sunt pe măsura angajamentului său civic ca lider de opinie în lupta anticomunistă. („Cenușă și diamant”, „Totul de vânzare”, „Pădurea de mesteceni”, „Pământul făgăduinței”, „Omul de marmură”, „Danton”). Premiul Oscar onorific – 2000.

WAKATIPU, lac în SV Insulei de Sud (South Island) din Noua Zeelandă, situat într-o vale glaciară; 293 km²; 81 km lungime; ad. max.: 371,7 m. Turism.

WAKAYAMA [uakajama], oraș în Japonia (Honshū), situat pe țărmul de V al pen. Kii, la gura de vărsare a fl. Kino în str. Kii, care leagă Mediterana Japoneză cu Oc. Pacific, la 56 km SV de Ōsaka; 375,2 mii loc. (2006). Nod feroviar. Ind. siderurgică, chimică, textilă, de prelucr. a lemnului, pielăriei și alim. Rafinărie de petrol. Constr. de motoare. Castelul Hideyoshi Toyotomi (1585), distrus de un incendiu în prima jumătate a sec. 19 și reconstruit parțial în 1849, dar distrus din nou în timpul bombardamentelor din cel de al Doilea Război Mondial, este reconstruit în 1958–1959; palatul Kishu; templul budist Kimiidera în apropiere. Devastat de un cutremur urmat de un tsunami la 21 dec. 1946. Oraș (1881).

WAKE [ueik], atol fragmentat în trei ins. distincte în Pacificul central, la c. 3 200 km V de arh. Hawaii; 7,8 km² (împreună cu ins. Wilkes și Peale); 302 loc. S-a format în jurul unui vulcan submarin, având o lagună centrală în locul craterului. Afectat frecvent de taifunuri. Observat (1568) de exploratorul spaniol *Alvaro de Mendana* a fost vizitat de britanicul William Wake (1796). Atolul a fost cercetat de o expediție americană a lui Charles Wilkes (1841), declarat terit. dependent de S.U.A. (din 1899), având statut azi de terit. neîncorporat și administrat (1934) de Departamentul Marinei și din 1974 de către Forțele aeriene americane. Bază aeriană și de submarine (1939) a armatei americane; folosit pentru aterizări de urgență. Ocupat de Japonia (1941–1945) în timpul celui de al Doilea Război Mondial.

WAKEFIELD [ueikfi:ld], oraș în Marea Britanie (Yorkshire), pe râul Calder, la 14 km S de Leeds; 315,1 mii loc. (2001). Nod feroviar și rutier. Centru comercial pentru vin. Vechi centru de prelucr. a lânăii (din sec. 13). Sediul unei arhiepiscopii (din 1888). Catedrală (sec. 15), cu

turn de 75 m înălțime. Pod peste Calder din sec. 14. Capela St. Mary (1357). Vechi târg (1204), a primit statut de oraș în 1888. Aici în timpul Războiului celor Două Roze ducele de Lancaster l-a înfânt și ucis pe Richard duce de York (1460).

WAKHEVITCH, Georges (1907–1984), scenograf francez. Supranumit „constructorul de vise”, creează decoruri de teatru, operă și film ce se situează sub semnul realismului magic al epocii interbelice. Colaborează cu Jean Renoir, Jean Cocteau, Luis Bunuel, Peter Brook.

WAKOSKI, Diana (n. 1937), poetă americană. Abundenta sa creație se supune unor reguli trase clar: poemul e o entitate care se bazează pe organizarea riguroasă a imaginilor, nu pe o schemă formală, ci pe intuiție. Lirica sa a avut un larg ecou în poezia generației anilor '60 și '70 ai sec. 20.

WAKSMAN [uæksmən], **Selman Abraham** (1888–1973), bacteriolog american de origine ucraineană. Stabiliz. în S.U.A. (1916). Prof. univ. la Rutgers Institute of Microbiology din California. A introdus termenul de antibiotic. Împreună cu Albert Schatz, a descoperit procedeul de preparare a streptomicii (1943), pe care o introduce în tratamentul bolnavilor de tuberculoză. A izolat numeroase antibiotice (neomicina, actinomicina etc.). Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1952).

WALACHIA v. Țara Românească.

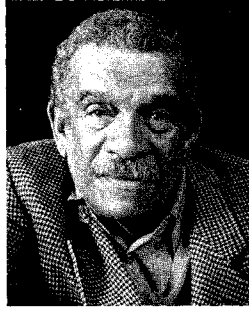
WALBRZYCH [uaubʒɨh], oraș în SV Poloniei, în Silezia Inferioară, situat la poalele m-ților Sudeți, pe râul Bóbr, la 68 km SV de Wrocław;

Wakefield. Catedrala

Selman Abraham Waksman

Derek Walcott

George Wald

125,7 mii loc. (2006). Nod feroviar. Expl. de cărbune, argint și plumb. Constr. de utilaj miner. Ind. siderurgică, electronică, chimică, textilă, a ceramicii, sticlăriei, porțelanului, de prelucr. a lemnului și alim. Muzeu cu colecții de porțelanuri. Castelul Ksiaz (începutul sec. 13, renovat în 1920), cu 415 camere, al treilea ca mărime din Polonia. Menționat documentar în 1290. Oraș din anul 1400.

WALBURGA (WALPURGIS) (c. 710–779), călugăriță anglo-saxonă. Misionară în Germania. Stareță a mănăstirii de la Heidenheim. Canonizată. De numele ei se leagă legenda medievală (menționată de Goethe în „Faust”) a „noptii Walpurgis” (30 apr.–1 mai), când vrăjitoarele și diavolii și-ar da întâlnire pe muntele Blocksberg (din masivul Harz din Germania) pentru a preamări pe Satana.

WALCOTT [uələkət], **Derek** (n. 1930), scriitor de expresie engleză din Trinidad-Tobago. În 1959 a fondat „Trinidad Theatre Workshop”. Teatrul de factură socială („Ti-Jean și frații săi”). Operă poetică vastă, în care îmbină elementele tradiționale autohtone cu cele avangardiste („Într-o noapte verde”, „Norocosul comis-voiajor”, „Regatul măruului-ștea”). Premiul Nobel pentru literatură (1992).

WALD [uəl:d], **George** (1906–1997), biochimist american. Prof. univ. la Chicago și Harvard. Contribuții la studierea percepției vizuale. A descoperit prezența vitaminei A în retină și a demonstrat rolul ei în mecanismul fotochimic de percepție retiniană în culori. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1967), împreună cu R.A. Granit și H.K. Hartline.

WALD, Henri (1920–2003, n. București), filozof român. Studii și lucrări de logică, teoria cunoașterii și semantică („Structura logică a gândirii”, „Elemente de epistemologie generală”, „Homo significans”).

WALDECK-ROUSSEAU [valdeç-roso], **Pierre** (1846–1904), avocat și

om politic republican francez. De mai multe ori ministru și prim-min. (1899–1902). Ca ministru de Interne a promovat (1884) legea ce permitea activitatea sindicatelor în Franța. În 1899 l-a grațiat pe *Dreyfus*.

WALDHEIM [valdhaim] **Kurt** (1918–2007), om politic și diplomat austriac. Ministru al Afacerilor Externe (1968–1970). Secretar general al Organizației Națiunilor Unite (1972–1981). Președinte al Austriei (1986–1992). Ca ofițer în armata germană în al Doilea Război Mondial, a fost învinuit de implicare în atrocitățile împotriva evreilor și civililor din terit. ocupate.

WALDMÜLER [valtmüler], **Ferdinand Georg** (1793–1865), pictor austriac. Pionier al „plein-air”-ului în Austria. Peisaje („Început de primăvară în Wienerwald”), naturi moarte, portrete („Portretul Magdalenei Werner”).

WALDSEEMÜLLER [valtze:müller], **Martin** (c. 1470–1518/1522), cartograf german. A folosit (1507) pentru prima dată denumirea de America pe o hartă ce reprezenta Lumea Nouă („Cosmographiae universalis introductio”).

WALES [ueilz] (în galeză *Cymru*)
1. Pen. în SV Marii Britanii, între G. Bristol, canalul St. George și M. Irlandei. Tărm fragmentat și stâncos. Cea mai mare parte a pen. este ocupată de m-ții Cambrieni, cu relieful fragmentat de văi adânci și largi și numeroase forme glaciare. Alt. max.: 1 085 m (vf. Snowdon). Climă temperat oceanică. Păduri de fag, stejar și pajiști. Expl. de cărbune, minereuri de fier și polimetalice. Turism. Sin. Tara Galilor. Una dintre cele 4 părți constituente ale Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord. Din 1999 are o Adunare Națională proprie. Limba galeză (welshă) în prezent este puțin folosită (în general în bilingvism cu engleza), având c. 570 000 de vorbitori, dar cu o bogată tradiție literară. 2. Titlu nobiliar (printrul de W.) acordat moștenitorului tronului englez începând din 1301.

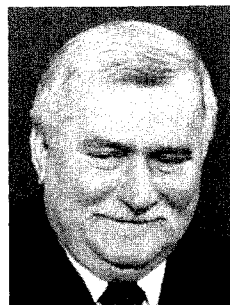
WALESA [vauësa], **Lech** (n. 1943), om politic polonez. Electrician pe șantierele navale din Gdańsk. Lider al sindicatului Solidaritatea (1981–1990), timp în care s-a implicat în mișcarea grevistă și de opoziție împotriva regimului comunist; a suferit persecuții politice în această perioadă (arest – 1981–1982 – supraveghere la domiciliu). Președinte al Poloniei (1990–1995). Premiul Nobel pentru pace (1983).

WALEWSKI [valevski], **Alexandre, conte** (1810–1868), om politic și diplomat francez. Fiu natural al lui Napoleon I și al contesei poloneze Maria Walewska (1789–1817). Ca ministru de Externe (1855–1860) al Franței și președinte al Congresului de la Paris (1856), a susținut unirea Moldovei cu Tara Românească.

WALHALLA (în mitologia scandinavă), palatul ceresc al lui *Odin*. Aici erau găzduiți eroii căzuți pe câmpul de luptă.

WALKER [uəl:kər], **Alice Malsenior** (n. 1944), scriitoare americană. Militantă pentru drepturile civile ale femeilor, exponentă a „feminismului negru”. Povestiri și romane pe teme civice și politice, într-un limbaj original, ritmat („A treia viață a lui Grange Copeland”, „Meridian”, „Timpul spiritului meu”).

Lech Walesa

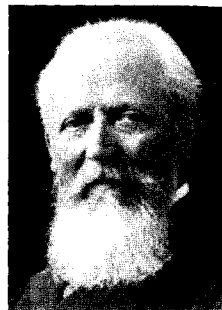

Sir John Ernest Walker

Edgar Wallace

Otto Wallach

WALKER, Sir John Ernest (n. 1941), biochimist britanic. Prof. univ. la Cambridge. A clarificat mecanismul de sinteză al A.T.P., enzimă care este principalul furnizor al metabolismului la toate organismele vii, de la bacterii până la ființele umane. Premiul Nobel pentru chimie (1997, împreună cu Paul D. Boyer și Jens Christian Skou).

WALKIE-TALKIE [uo:kito: ki] (cuv. engl.) s. n. Aparat radiotelefonice portativ emițător și receptor, folosit pentru comunicații la distanțe scurte.

WALKIRII (în mitologia scandinavă), mesagerii zeului Odin. Conduc în Walhalla pe eroii căzuți în război și servesc pe zeii la ospete.

WALKMAN [uokmən] s. n. Aparat cu căști legat la o casetă sau alt receptor portativ pentru a permite audia în timpul deplasării.

WALK-OVER [uo:kouva] (cuv. engl.) s. n. (SPORT.) Calificare a unui sportiv rămas singur în competiție prin neprezentarea adversarului.

WALLACE [uolis], **Colecția** ~, colecție de artă fondată la Londra, la începutul sec. 19, de cel de-al patrulea marchiz de Hertford; îmbogățită de Sir Richard Wallace (1818-1890) și donată statului (1897) de către văduva acestuia. Păstrată la Hertford House, cuprinde sculpturi (G. Pilon, J.A. Houdon), obiecte de artă din sec. 17, tablouri ale marilor pictori francezi, italieni, flamanzi și spanioli din sec. 18.

WALLACE [uolis], **Alfred Russel** (1823-1913), explorator și naturalist britanic. A explorat Amazonul și Rio Negro (1848-1852), apoi Australia și arh. Malaez (1854-1862). Unul dintre întemeietorii zoogeografiei („Distribuția geografică a animalelor”). A conceput principiul selecției naturale independent de Ch. Darwin, însă în sistemul său evoluționist originea omului era explicată prin intervenția divinității („Contribuții la teoria selecției naturale, Darwinismul”). ♦ *Linia W.*, importanță limită biogeografică pusă în evidență

de *W.*, care străbate Indonezia, depășind ins. Kalimantan de Sulawesi și ins. Bali de Lombok. Este considerată în general limita dintre reg. biogeografică indo-malaeză și cea australo-papuașă. Unele elemente asiatice depășesc cu puțin această limită (de aceea unii autori adoptă ca limită o linie situată mai la E), dar cele mai multe mamifere și păsări slab zburătoare de origine asiatică se opresc aici. Aceasta se explică prin faptul că în Pleistocen, când nivelul Oceanului era mai scăzut și ins. Sumatra, Java și Kalimantan au avut o legătură pe uscat cu continentul, pe traseul *I.W.* s-a menținut un braț de mare care a constituit o barieră în calea acestor specii. De asemenea *I.W.* constituie limita extremă de răspândire spre V a marsupialelor în această parte a Globului.

WALLACE [uolis], **Edgar** (1875-1932), scriitor și ziarist englez. Corespondent de război al ziarelor „Daily Mail” și „Birmingham Post”. Clasic al literaturii polițiste. Autor fecund, de mare succes („Cercul roșu”, „Cei patru justițiar”, „Arcașul verde”, „La îndemână”), romanele sale fiind caracterizate prin noul cuvânt - *thriller* - creat anume. Melodrame sentimentale („Cazul doamnei speriate”), nuvele, scenarii de film („King Kong”).

WALLACE [uolis], **Sir William** (c. 1270-1305), patriot scoțian. Conducător al rezistenței scoțiene împotriva dominației engleze. A înfrânt pe englezi la Stirling (1297); s-a proclamat regent al Scoției. Învinge de regele englez Eduard I la Falkirk (1298), capturat (1305) și executat. Erou național.

WALLACH [valah], **Otto** (1847-1931), chimist german. Prof. univ. la Bonn și la Göttingen. Director al Institutului de Chimie din Göttingen (1889-1915). A descoperit o clasă de substanțe organice, denumite terpeni. A studiat proprietățile și structura chimică a camforului și a

elaborat metode de sinteză. Premiul Nobel pentru chimie (1910).

WALLENBERG, Raoul (1912- după 1947), diplomat și om de afaceri suedez. Trimis de guvern la cererea organizațiilor evreiești (1944) la Budapesta ca atașat de ambasadă. A distribuit „pașapoarte *W.*” care garantau evreilor emigrarea în Suedia. A dispărut în condiții neelucidate.

WALLENSTEIN [valənftain] (**WALDSTEIN** [valftain]), **Albrecht Wenzel Eusebius von** (1583-1634), general german originar din Cehia. Cu o armată proprie a participat, alături de împăratul Ferdinand II, la Războiul de 30 de Ani (1618-1648), fiind comandantul suprem al armatelor imperiale. Victorios (1626-1627) asupra regelui Danemaricii, a fost înfrânt în bătălia de la Lützen (1632) de armata suedeză, condusă de Gustav Adolf. Asasinat din ordinul împăratului.

WALLENSTEIN [valənftain] (**VALSTEIN** [valftain]), **Carol** (1795-1858), pictor croat stabilit în Tara Românească (1817). Profesor de desen la Școala Sf. Sava din București, unde a organizat și un muzeu. Compoziții de viziune naivă pe teme istorice („Bătălia de la Călugăreni”). Autorul primului manual-metodă în limba română pentru studiul arhitecturii.

A.W.E. von Wallenstein,
portret de Van Dyck

Henri Wallon

WALLIS [uəlis], **John** (1616–1703), matematician englez. Prof. la Oxford. Unul dintre fondatorii Societății Regale din Londra (1662). Creatorul noțiunilor de număr negativ, număr irațional, fracție continuă și limită. Pionier al calculului infinitesimal („Aritmetica infinitorum”). A dat o primă interpretare a cantității imaginare („De algebra tractus”). Contribuții în geometrie (secțiuni conice, postulatul paralelelor).

WALLIS [uəlis], **Samuel** (1728–1795), călător și navigator britanic. În cursul unei călătorii în jurul lumii (1766–1768) descoperă mai multe ins. din arh. Tuamotu și redescoperă ins. Tahiti. A dat numele său ins. Wallis. Primul navigator care a stabilit exact poziția ins. descoperite, folosind o nouă metodă de determinare a longitudinii bazată pe măsurarea distanțelor unghiulare dintre Lună și anumii aștri.

WALLIS [uəlis] și **FUTUNA**, terit. de peste mări al Franței alcătuit din două grupuri de ins. vulcanice și coraligene situate în SV Oc. Pacific, în V Polineziei, la 400 km V de Samoa; 255 km²; 16 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Mata-Utu*. Grupul ins. *Wallis* (numele indigen: *Uvéa*) include ins. *Wallis/Uvéa* (91 km²) și încă 22 de insule care împreună însumează 159 km², iar grupul ins. *Futuna* sau *Hoom* include ins. *Futuna* (64 km²) și ins. *Alofi* (32 km²). Relief cu alt. max. de 145 m. Climat oceanic umed. Fructe tropicale, copra, taro, manioc, batate. Pescuit. Arh. a fost vizitat în 1616 de exploratorii olandezi Jakob Le Maire și Willem Corneliszoon Schouten în timpul expediției de explorare a Oc. Pacific. Ins. *Wallis* a fost descoperită în 1767 de navigatorul britanic *Samuel Wallis*, în 1837 au sosit aici misionari francezi, iar în 1842 ambele grupuri insulare au fost revendicate de Franța, devenind, în 1887, protectorat francez. În 1917 au căpătat statut de colonie franceză. La 1 iul. 1961 a

fost transformat în terit. de peste mări al Franței, guvernat de Franța printr-un prefect asistat de 20 de membri ai Adunării Teritoriale.

WALLON [valō], **Henri** (1879–1962), psiholog și pedagog francez. Prof. la Sorbona și Collège de France. Specialist în psihologia infantilă și genetică („Evoluția psihologică a copilului”, „De la act la gândire”); cercetări de psihopatologie și psihologie aplicată („Psihologie patologică”, „Principii de psihologie aplicată”). Autor al unui proiect de reformă a învățământului. M. coresp. al Acad. Române (1957).

WALLONIA (VALONIA), reg. care cuprinde jumătatea sudică a Belgiei, creată în 1995 în urma reorganizării ad-tiv provinciale pe bază etnolingvistică. Reg. **W.** cuprinde mai multe prov. în care se vorbește valona (Hainaut, Liège, Luxembourg, Namur, Brabant); 16,8 mii km²; 3,4 mii. loc. (2006). Are guvern regional propriu și dezvoltare economico-socială, politică, ad-tivă etc. auto-nome. Centrul ad-tiv: *Namur*.

WALL STREET [uɔ:l stri:t], celebră stradă în New York, în Manhattan, îngustă și scurtă, între Broadway și East River, pe care sunt concentrate marile instituții financiare din S.U.A., companii de asigurări, mari trusturi, Banca de rezerve federale ș.a. Numele provine de la un vechi zid, construit de coloniștii olandezi în 1653 pentru a se apăra împotriva invaziei coloniștilor englezi. Înainte de Războiul civil american, **W.S.** era socotită capitala financiară a națiunii americane, iar în prezent este un simbol al lumii financiare mondiale.

WALL STREET JOURNAL [uɔ:l stri:t dʒə:nəl] (*The*), cotidian american, fondat în 1889, la New York, de Charles Henry Dow (1851–1902) și Edward D. Jones (1856–1920). S-a impus ca unul dintre cele mai importante ziare economice și financiare pe plan mondial.

WALPOLE [uɔ:lpu:l] 1. **Sir Robert W., conte de Orford** (1676–1745), om politic englez. Șef al Partidului Liberal (whig) și prim-min. al Marii Britanii între 1721 și 1742. A promovat o politică menită să dezvolte țara pe calea capitalistă și să consolideze puterea colonială a Angliei. 2. **Horace W., conte de Orford** (1717–1797), scriitor englez. Fiul lui **W. (1)**. Unul dintre inițiatorii romanului gotic („Castelul din Otranto”). Proză umoristică („Anecdote despre pictura în Anglia”); tragedii („Mama misterioasă”); vastă corespondență cu valoare documentară.

WALPOLE [uɔ:lpu:l], **Sir Hugh (Seymour)** (1884–1941), scriitor en-

glez. Influențat de H. James. Romane prezentând viața la Londra („Forța sufletului”), mediul ecleziastic („Catedrala”), cu elemente autobiografice („Pădurea mohorâtă”, „Cetatea secretă”) sau macabre („Portretul bărbatului cu păr roșu”).

WALPURGIS, -Ă (< n. pr. *walpur-gis*) adj. 1. Privitor la legenda medievală a „noptii Walpurgiei”. 2. Care antrenează dezlănțuirii de tip satanic (ex. festin w.).

WALPURGIS [uælpʊəgis] v. **Walburga**.

WALRAS [valraʃ], **Marie Esprit Léon** (1834–1910), economist elvețian de origine franceză. Unul dintre întemeietorii Școlii marginaliste. Contribuție importantă la analiza interdependențelor dintre piața bunurilor de consum, piața muncii și piața capitalului. A analizat rolul banilor și al creditului în desfășurarea concurenței. Op. pr.: „Elemente ale economiei politice pure”, „Teoria matematică a bogăției sociale”.

WALSALL [uɔ:lsɔ:l], oraș în Marea Britanie (Anglia), la 16 km NNV de Birmingham; 253,5 mii loc. (2001). Nord feroviar. Expl. carbonifere (până în 1930). Siderurgie, constr. aeronautice, de mașini-unelte; produse chimice; pielărie și încălțăminte. Centru comercial. Biserica St. Matthew (sec. 15). Domeniu regal (sec. 11), a trecut ca feudă în stăpânirea unor nobili importanți.

WALSER [valzər], **Martin** (n. 1927), scriitor german. Reprezentant al „Grupului celor 47”. Romane („Intervalul”, „Dincolo de dragoste”, „Casa lebedelor”) și piese de teatru („Stejari și iepuri de angora”, „Lebăda neagră”), denunțând absurdul lumii contemporane.

WALSER [valzər], **Robert** (1878–1956), scriitor elvețian de expresie germană. Recunoscut post-mortem ca unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai prozei elvețiene. Romane cu tentă autobiografică („Frații

Sir Robert Walpole,
portret de J.B. Van Loo

Bruno Walter

Ernest Thomas Sinto Walton

Tanner", „Institutul Benjamenta"); proză scurtă pe un ton incisiv („Trandafirul").

WALSH [vo:lʃ], **Faoul** (1887–1980), regizor american de film. Într-o carieră de peste 50 de ani semnează mai bine de 100 de titluri, în majoritate filme de acțiune și aventuri („Hoțul din Bagdad", „Slăbiciune omenească", „In umbra prohibiției", „Gentleman Jim").

WALTARI [uaɫari], **Mika Toimi** (1908–1979), scriitor finlandez. Romane remarcabile prin dramatismul conflictual („Din tată în fiu", „Un necunoscut vine la fermă"), istorice („Sinuhe egipteanul", „Ingerul negru", „Turms etruscul"), de moravuri („Marea iluzie") și polițiste („Cine a ucis-o pe doamna Skroof?"). Drame, poezii, scenarii de film.

WALTER [vaɫer], **Bruno** (pe numele său adevărat *Bruno Schlesinger*) (1876–1962), dirijor german. Naturalizat austriac, apoi francez, apoi american. Carieră și repertoriu ample. Rigoare și simț al măsurii, interpretări spontane și luminoase, de un farmec subtil. Atracție pentru muzica lui Beethoven, Brahms, Bruckner și mai ales pentru Mozart. Rol esențial pentru impunerea muzicii lui Mahler. Discografie amplă.

WALTHER, **Balthasar** (sec. 16–17), diplomat silezian. În 1597 a locuit un timp la Târgoviște, ca sol polon la curtea lui Mihai Viteazul. Scrierea sa „Scurtă și adevărată descriere a faptelor săvârșite de Ioan Mihai, voievodul Țării Românești", care cuprinde evenimentele petrecute până la 1597, este un important izvor pentru cunoașterea domniei lui Mihai Viteazul.

WALTHER von der Vogelweide [vaɫer fon der fo:gelvaide] (c. 1170–c. 1230), poet german. Considerat unul dintre cei mai importanți minnesänger. Primul care face din poezie o armă politică împotriva Papalității și de apărare a Imp. German; versuri de dragoste, în tonalități populare („Cântece de fete",

„Pe sub ței") gnomice, pe teme morale, religioase și mistice.

WALTON [uɔ:ɫtən], **Ernest Thomas Sinton** (1903–1995), fizician irlandez. Prof. univ. la Cambridge și Dublin. Contribuții în fizica particulelor elementare și în fizica nucleară. Împreună cu J. D. Cockcroft a realizat primul accelerator de particule (generatorul Cockcroft–W.). În 1932 a obținut prima reacție nucleară cu protoni accelerați artificial – transformarea nucleelor de litiu. Premiul Nobel pentru fizică (1951), împreună cu J. D. Cockcroft.

WALTON [uɔ:ɫtən], **Sir William Turner** (1902–1983), compozitor neoromantic englez. Opera „Troilus și Cresida", un balet, muzică de scenă și de film, lucrări simfonice, vocal-simfonice, concertante, de cameră.

WALVIS BAY [uɔ:ɫvis bei] (în afrikaans: **WALVIS BAAI** [uɔ:ɫvis bai]), oraș în V Namibiei situat pe țărmul golfului omonim al Oc. Atlantic, la 274 km V de Windhoek; 49,6 mii loc. (2005). Aeroport. Port mineralier. Reparații navale. Conserve de pește. Locul actualului oraș a fost vizitat în 1487 de navigatorul portughez Bartolomeu Dias. În 1845 aici s-au stabilit misionari germani. Anexat de Marea Britanie în 1878 și încorporat Coloniei Capului (1884). În 1915, a fost anexat de Africa de Sud, devenind o enclavă a prov. Kaap (1922–1977). La 28 febr. 1994, enclava **W.B.**, care ocupa 1 124 km², a fost retrocedată Namibiei.

WANG ANSHI [uang anʃi] (1021–1086), om politic și reformator chinez. Prim-min. A inițiat, între 1069 și 1076, un amplu program de reforme cunoscut sub numele de „Noua politică" (în domeniul agrar, financiar-fiscal, social și militar) menit să întărească autoritatea imperială.

WANG CHUN [uang tʃun] (27–97), filozof chinez al dinastiei Han de Răsărit. A interpretat naturalist raționalist lumea și ființa umană.

WANG FUZHI [uang fuʤi] (1619–1692), filozof chinez. Discipol al lui Confucius, el a dezvoltat propria concepție filozofică despre realitatea eternă a energiei universale care trece prin multiple transformări.

WANG MANG [uang mang], împărat chinez (9–23). După înlăturarea ultimului reprezentant al dinastiei Han de Apus sau Timpurie, a fondat Dinastia Nouă (Xin). A încercat să aplice o reformă a proprietății funciare, care a declanșat răzcoala țărănească a *Sprâncenelor roșii*. Cunoscut și sub numele de „Uzurpatorul".

WANG MENG [uang mæng] (c. 1308–1385), pictor, poet, prozator și caligraf chinez. Autorul unor peisaje dinamice, de mari dimensiuni, având ca specific expresivitatea dramatică a liniei, tușa energică, perspectiva și profunzimea imaginilor; tematica picturilor sale reflectă tumultul social și politic al sec. 14.

WANG SHIFU [uang ʃifu] (c. 1250 – c. 1337), dramaturg chinez. Piesa sa, de factură sentimentală, „Iatacul dinspre soare-apune", prezentând dramatismul iubirii curate împotriva convențiilor feudale, a fost considerată cea mai populară piesă dramatică chineză.

WANG WEI [uang uei] (699–759), poet, caligraf și pictor chinez. Considerat creatorul picturii monocrome în cerneală, a lăsat un tratat asupra picturii peisajului. Lirică imagistică rafinată alcătuită din poeme consacrate contemplării naturii, fiind considerat cel „mai mare poet peisagist" chinez.

WANG YANGMING [uang iang-ming] (1472–1529), gânditor chinez. Neoconfucianist, a opus dualismului rațional tradițional o concepție despre unitatea dintre spirit și principiu și, pe această bază, dintre cunoaștere și acțiune („Instrucțiuni pentru viața practică").

WANKEL [vaŋkl], **Felix** (1902–1988), inginer și inventator german. A imaginat (1929) motorul rotativ cu combustie internă în patru timpi, construit în 1957 și pus în aplicare în 1964.

WARANT (< engl., fr.) s. n. 1. Recipisă eliberată celui care depune mărfuri în păstrarea unui magazin general (ex. în păstrarea unui antrepozit), constituind titlu de proprietate asupra mărfurilor, folosind ca hârtie de valoare (transmisibilă și negociabilă) și la obținerea de credit pe gaj. 2. Certificat care dă dreptul depunătorului de a cumpăra un număr de acțiuni specificat, la un preț convenit și într-un interval de timp precizat.

Otto Heinrich Warburg

WARBURG [varburk], **Aby** (1866–1929), istoric german al artei și culturii. A relevat rolul credințelor magice și funcția simbolului în evoluția civilizației și culturii („Renașterea păgânismului antic”). Fondator (1905), la Hamburg, al Bibliotecii care-i poartă numele, primul nucleu al *Institutului W.*, transferată la Londra (1933).

WARBURG [varburk], **Otto Heinrich** (1883–1970), biochimist german. Prof. univ. la Berlin. A descoperit și a explicat cel dintâi rolul enzimelor în mecanismul de respirație celulară. A introdus metodele manometrice în studiul metabolismului tisular și a descoperit fermentul galben respirator (*fermentul galben al lui W.*); studii asupra mecanismelor de fotosinteză și asupra metabolismului tumorilor. Premiul Nobel pentru medicină (1931).

WARFARINĂ s. f. (CHIM.) Derivat cumarinic de sinteză cu proprietăți anticoagulante. Acționează prin inhibarea sintezei hepatice a factorilor coagulării dependenți de vitamina K. Este larg utilizat ca raticid (otrăvă de șoareci). În prezent este folosit și în medicină, în tratamentul și profilaxia trombozei.

WARHOL [uoræl], **Andy** (pe numele adevărat *Andrew Warhola*) (1928–1987), pictor, gravor, sculptor, cineast și colecționar de artă american, de origine slovacă. Unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai artei pop. În studioul său newyorkez, „The Factory”, realizează și filme („Restaurant”, „Chelsea Girls”, „Bike Boy”), expresie a esteticii sale provocatoare, care determină în anii '60 ai sec. 20 reacții contradictorii.

WARING [ueeriŋ], **Edward** (1734–1798), matematician englez. Prof. univ. la Cambridge. Lucrări de algebră (referitoare la funcțiile simetrice), de teorie a numerelor și a curbelor algebrice („Miscellanea analytica”).

WARNEMÜNDE [varnemünde], avanportul orașului Rostock (în NE

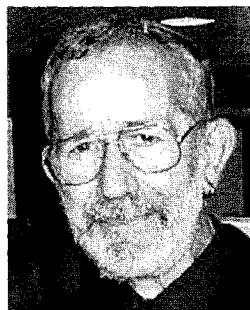
Germaniei). Șantier naval. Constr. aeronautice. Conserve de pește. Feribot care îl leagă de orașul Gedser (Danemarca). Stațiune balneară.

WARNER BROS., casă de producție și distribuție americană, fondată în 1923 de frații Harry, Samuel Louis, Albert și Jack Leonard Warner. Implicarea curajoasă în producția de filme sonore la începuturile acesteia, și achiziționarea unor imense rețele de săli echipate pentru noul spectacol în S.U.A., și în întreaga lume, abordarea și susținerea unor genuri cinematografice populare, adecvate perioadei anilor '30 (filme cu bugete modeste, atractive, filme cu problematică socială, dar și filme biografice), impun casa pe plan internațional. Lansează, îndeosebi în anii '30–'40 regizori și vedete populare (de la *Bette Davis* și *Errol Flynn* la *Michael Curtiz* și *Raoul Walsh*). În perioada postbelică se implică în producția TV. În anii '70, promovează o nouă generație de realizatori: *Kubrick*, *Penn*, *Coppola*, *Lucas*, *Pakula*, *Scorsese*, *Woody Allen*.

WARREGO [], râu în E Australiei (Queensland și New South Wales), cu direcție N–S, afl. dr. al râului Darling la NE de Louth; 800 km. Izv. din m-ții Carnarvon din lanțul Alpii Australieni (Great Dividing Range). Explorat, prima oară, în 1846 de Sir Thomas Livingstone.

WARREN [uorən], **Earl** (1891–1974), jurist și om politic american. Șef al Curții Supreme (din 1953), a impus votarea (1954) unei hotărâri care condamna segregarea rasială în școli. A prezidat (1963–1964) comisia care a anchetat asasinarea președintelui J.F. Kennedy.

WARREN [uorən], **Robert Penn** (1905–1989), scriitor și critic literar american. Adept al noii critici literare, a militat pentru valorificarea tradițiilor culturale ale Sudului. Lirică metafizică („Treizeci și șase de poeme”) sau în

Robin Warren

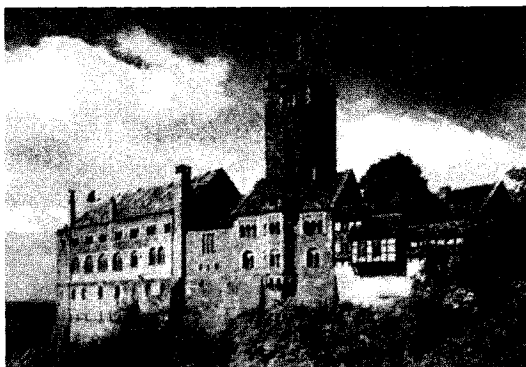
tradiția baladei populare („Unsprezece poeme pe aceeași temă”), povestiri în versuri („Fratele balaurilor”); romane („Călărețul nopții”, „La porțile raiului”, „Toti oamenii regelui”, „Să ne-tâlnim în vâlceaua verde”). Lucrări teoretice („Înțelegerea poeziei”, „Retorica modernă”, în colab.).

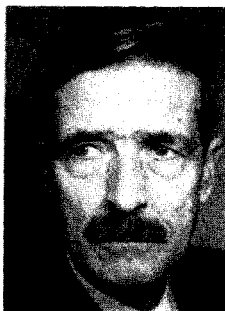
WARREN, Robin (n. 1937), medic și biolog australian. Medic la Spitalul Regal din Perth. Studii privind anatomopatologia bacteriologică a ulcerului stomacului. Premiul Nobel pentru medicină și fiziologie (2005), împreună cu B.J. Marshall.

WARSZAWA v. **Varșovia**.

WARTA, râu în Polonia, afl. dr. al fl. Odra la Kostrzyn; 808 km. Izv. dintr-o regiune de podiș de la NV de Cracovia, străbate C. Poloniei și trece prin Częstochowa și Poznań. Navigabil în aval de confl. cu Proсна. Legat printr-un canal navigabil de Vistula. Afl. pr.: Ner, Noteć, Odra, Proсна.

WARTBURG [varburk], castel medieval în Germania (Thuringia), reșed. a conților de Thuringia (din 1080); celebru pentru concursurile sale de poezie (din sec. 13). Din 1485 a intrat în posesia ducilor de Saxonia, care l-au găzduit pe *Luther*

Wartburg.
Castelul

Walther von Wartburg

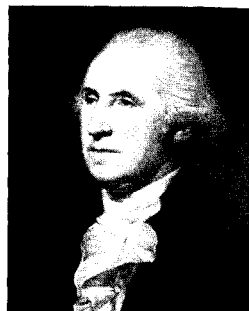
care a tradus aici „Biblia” în germană (1521–1522). În sec. 19 Carol Alexandru din ramura Ernestine a Casei Saxa-Weimar-Eisenach a reconstruit castelul în stil roman. Inclus (din 1999) în Patrimoniul cultural universal.

WARTBURG [varturbuk], **Walther von** (1888–1971), lingvist elvețian. Prof. univ. la Leipzig și Basel. Specialist în lingvistica romanică („Dicționar etimologic al limbii franceze”, în colab., „Formarea popoarelor romane”, „Tratat de sintaxă a francezei contemporane”). Membru coresp. străin al Acad. Rom. (din 1937).

WARWICK v. Neville, Richard, conte de ~.

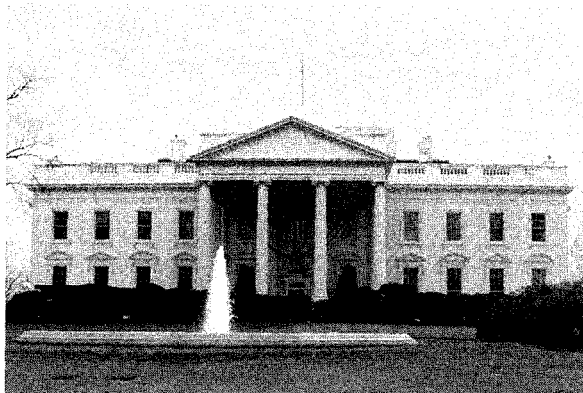
WASATCH [uɔsætʃ], culme muntoasă în S.U.A., parte componentă a M-ților Stâncoși, extins pe 400 km lungime și 40 km lățime pe terit. statorilor Idaho și Utah. Alt. max.: 3 660 m (Mt. Timpanogos). Alcătuit din roci cristaline și metamorfice. Fragmentat de văi adânci de tip canion. Explorat prima oară în 1824–1825 de James Bridger. La poalele m-ților **W.** se află orașele Salt Lake City, Provo și Ogden. Parcul statal **W.** cuprinde peștera Timpanogos (monument național), corali fosilizați ș.a.

WASHINGTON [uɔʃɪŋtən] 1. (numele complet: **WASHINGTON D.C.** / „District of Columbia”), capitala federală a S.U.A., situată în E țării, pe fl. Potomac, la confl. cu râul Anacostia; 550,5 mii loc. (2005); aglomerația urbană 5,2 mii. loc. (2005). Nod de comunicații. Aeroportul „Dulles” situat la 40 km V de oraș și „Washington” la 48 km NE de oraș. Metrou. Ind. poligrafică, electronică, textilă, alim. Pr. centru politic, comercial, cultural al țării. Cinci mari universități: „Georgetown” (1789), „George Washington” (1821), „Howard” (1867), Catolică (1887), Americană (1893); două Institute Politehnice; Institutul Brookings pentru cercetări politice și economice; Academia Națională de Științe (1863); Academia Națională de Inginerie. Peste 50 de societăți cultural-științifice (Smithsonian Institution, National Geographic Society ș.a.), Biblioteca Congresului (1897) cu peste 100 de milioane de cărți editate în 450 de limbi și dialecte, cea mai mare din lume. Numeroase muzee: Muzeul Național de istorie naturală (1910), Galeria Națională de artă (1941), Muzeul Național de istorie (1964), Muzeul Național al Poștei (1993), Muzeul memorial al Holocaustului (1993), Muzeul Național de artă americană, Muzeul Național de artă africană, Muzeul Național Aerospațial etc. Teatrul dramatic, Teatrul de balet, Teatrul Ford cu „Arena Stage”. Orchestră simfonică. Festivalul tradițional al florilor de cires; Festivalul anual de folclor american și artizanat. Centrul „John F. Kennedy” pentru performanță în artă (1971). Grădina botanică, la SV de Capitoliu, cu peste 10 000 specii de plante. La **W.** își au sediile Banca Mondială (World Bank) și Fondul Monetar Internațional. Casa Albă — sediul puterii executive și reșed.

George Washington, portret de Ch. Willson Peale

președintelui S.U.A., cu 132 de camere, cu colonade la fatadă, a fost construită în perioada 1792–1817 după planurile arhitectului James Hoban, încorporând elemente ale stilului baroc. Renovată în 1948–1952. Are un parc propriu de 7,3 ha. Clădirea Capitolului, situată pe dealul Capitolului ce domină fl. Potomac de la 27 m înălțime, este sediul puterii legislative, găzduind Senatul și Camera Reprezentanților. Capitolul este o clădire impozantă construită din piatră albă și marmură în anii 1793–1827, fiind dominată de un dom, adăugat în 1863, deasupra căruia se află Statuia Libertății, din bronz, de 5,94 m înălțime. Clădirea Capitolului are 540 de camere; clădirea Curții Supreme de Justiție, construită în 1935; clădirile memoriale „Lincoln” (1922), în stilul templelor clasice grecești, cu 36 de colonade în stil doric la exterior, și „Thomas Jefferson” (1943); Monumentul închinat președintelui George Washington inaugurat oficial la 9 oct. 1888; de forma unui obelisc, a fost construit în 1884 din granit și placat cu marmură albă, având înălțimea de 169,3 m, este plasat pe un soclu de 16,8 m înălțime, cântărind în total 91 mii tone. A fost Memorialul veteranilor din Vietnam (1982); Memorialul veteranilor din Războiul cu Coreea (1995); clădirea Pentagonului, construită în anii 1941–1943, extinsă pe 14 ha, cea mai mare din lume; Catedrala episcopală St. Peter și St. Paul, de 160 m lungime și 84 lățime, construită în stil gotic în anii 1907–1912; catedrala St. Matthew (1907); Cimitirul Național „Arlington” unde se află monumentele lui G. Washington, John F. Kennedy ș.a. Rock Creek Park (710 ha), inaugurat în 1890; National Capital Park (1791). Locul pe care este construit orașul a fost ales de G. Washington în 1790 din rațiuni politice; el a fost construit în mare parte pe baza

1.

Washington.

1. Casa Albă.

2. Catedrala.

proiectelor lui P.-C. L'Enfant (1754–1825), cu intenția de a deveni capitală. Capitala S.U.A. din 1800. Incendiat de englezi în timpul Războiului anglo-american (1812–1814), a fost reconstruit ulterior. La W. la 1 ian. 1942, a fost semnată „Declarația celor 26 de state” care a contribuit la întărirea coaliției antihitleriste. Aici a avut loc „Conferința de la ~” (12 nov. 1921–6 febr. 1922), convocată după Primul Război Mondial din inițiativa S.U.A. cu scopul reimpărțirii sferelor de influență în Extremul Orient și în zona Oc. Pacific și al limitării înarmărilor navale. În cursul conferinței s-au încheiat: *Tratatul celor patru puteri* (S.U.A., Marea Britanie, Franța și Japonia), *Tratatul celor nouă puteri* (S.U.A., Marea Britanie, Franța, Japonia, Italia, Belgia, Olanda, Portugalia și China) și *Tratatul celor cinci puteri* (S.U.A., Marea Britanie, Japonia, Franța și Italia). 2. Stat în NV S.U.A. la granița cu Canada, cu ieșire la Oc. Pacific; 176,5 mii km²; 6,39 mil. loc. (2006). Centru ad-tiv: *Olympia*. Expl. forestiere și de min. de cupru, aur, plumb, zinc și de metale rare. Constr. de echipament de transport; produse chimice; prelucr. lemnului. Grâu, porumb, sfeclă de zahăr, cartofi. Pescuit. A intrat în componența S.U.A. în 1889.

WASHINGTON [uʒʃɪŋtən], **Denzel** (n. 1954), actor american de film. Interpretul unor personaje carismatice și cel mai adesea intelectuale, animate de principii puternice, cu vocație de lideri, apărători ai drepturilor populației de culoare. („Strigăt pentru libertate”, „Malcolm X”, „Philadelphia”, „A 16-a rundă”) Premii Oscar în 1990 („Glory”) și 2002 („Zi de instrucție”).

WASHINGTON [uʒʃɪŋtən], **Dinah** (pe numele său adevărat *Ruth Lee Jones*) (1924–1963), cântăreață americană de jazz. Stil personal, în care a impus frazarea și variațiunile tonale

specifice gospel-ului, influențând evoluția genului. Discografie selectivă: „Dinah Jams”, „The Swinging Miss „D””.

WASHINGTON [uʒʃɪŋtən], **George** (1732–1799), general și om politic american. Comandant suprem al forțelor militare în timpul *Războiului pentru Independența Colonilor Engleze din America de Nord (1775–1783)*. Rol important în obținerea victoriei de la Yorktown (1781). În 1787 a fost președintele Convenției Constituționale care a adoptat Constituția S.U.A., în vigoare și azi. Primul președinte al S.U.A. (1789–1797). A promovat o politică internă conservatoare și centralistă; în politica externă, adept al izolaționismului.

WASHINGTON POST [uʒʃɪŋtən pəʊst], **The ~**, cotidian american înființat (1877) de S. Hutchins, la Washington D.C. ca organ de presă al P. Democrat. Ulterior și-a schimbat orientarea și proprietarul. Rol fundamental în afacerea Watergate, datorită anchetei sale conduse de Bob Woodward și Carl Bernstein.

WASSERMANN [vaʒərman], **August von** (1866–1925), medic german. Prof. univ. la Berlin. Cercetări în microbiologie și imunologie. În 1906, împreună cu Albert *Neisser*, a dezvoltat un test pentru depistarea sifilisului. Autorul serodiagnosticului sifilisului (reacția *Bordet-W.*); coautor, alături de bacteriologul german W. Kolle (1868–1935), al lucrării fundamentale „Manual de patogenia microorganismelor”; contribuții la fiziopatologia tetanosului. Lucrări privind serologia și imunitatea în holeră, tifos, tuberculoză, difterie și gripă.

WASSERMANN [vaʒərman], **Jakob** (1873–1934), scriitor german. Viziune naturalistă sau neoromantică, reliefați arbitrarul justiției („Cazul Maurizius”), antiteza dintre generații („Etsel Andergast”), indiferența omului față

A. von Wassermann

de om („Caspar Hauser”), meandrele universului psihic („A treia existență a lui Joseph Kerkhoven”), protestul social („Omulețul cu găscă”).

WATER-BALAST (< engl., fr.) s. n. Tanc de apă aflat pe fundul dublu al unei nave și care conține leștul lichid al acestuia.

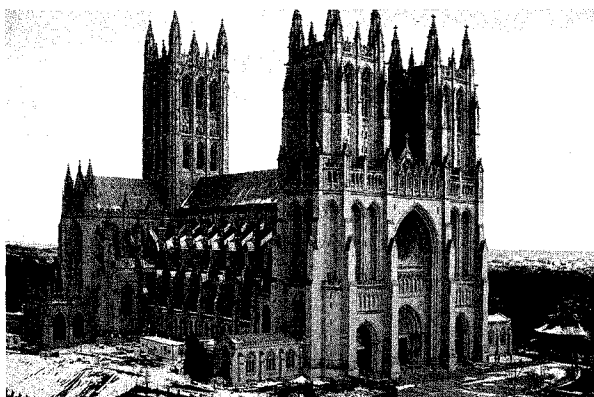
WATERBURY [uʒʃtərberɪ], oraș în NE S.U.A. (Connecticut); 107,9 mii loc. (2006). Nod feroviar. Constr. de aparataj electronic și electrotehnic, de mașini-unelte, de motoare; mecanică de precizie; ind. chimică și textilă. Oraș din 1853.

WATERGATE [uʒʃtərgeɪt], **Afacerea ~**, afacere americană (1972–1974) de spionaj politic (încercarea de a instala dispozitive de ascultare) în timpul perioadei campaniei electorale pentru alegerile prezidențiale din 1972, împotriva Partidului Democrat, care își avea cartierul general în complexul rezidențial W. În urma anchetei, au fost inculpați cinci colaboratori ai președintelui R. Nixon, care a fost constrâns să se retragă (8 aug. 1974).

WATERHOUSE [uʒʃtərhaus], **Alfred** (1830–1905), arhitect britanic. Orientare eclectică (Primăria din Manchester, în stil neogotic; Muzeul de Istorie Naturală din Londra, în stil neoromantic, cu elemente decorative din ceramică policromă și elemente structurale din sticlă și otel). Alte lucrări: hotelul gării din Liverpool, Spitalul Colegiului Universității din Londra.

WATERLOO [uʒʃtərloː] 1. Localit. în Belgia, la 20 km S de Bruxelles; 29,3 mii loc. (2006). Montaj de automobile. Aici a avut loc, la 18 iun. 1815, bătălia decisivă dintre armata franceză, condusă de Napoleon I, și armatele anglo-olandeze ale Coaliției VII, conduse de Wellington și cele prusiene conduse de Blücher. Înfrânt, Napoleon I a abdicat pentru a doua

2.

James Dewey Watson

James Watt,
portret de Carl Fredrik von Breda

oară, fiind înlăturat definitiv de pe tronul Franței. 2. Oraș în SE Canadei (Ontario), situat în apropiere de Kitchener, la 110 km SV de Toronto; 97,4 mii loc. (2006). Constr. de utilaje agricole și de biciclete. Universitatea „Wilfrid Lamier” (1911); Universitatea Waterloo (1959). Întemeiat în 1806 de menoniții (ramură a anabapțiștilor) germani; oraș din 1876.

WATSON [uot̪sən], Ian (n. 1943), scriitor englez. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai literaturii științifico-fantastice. Romane la răscrucea dintre știință și metafizică pe tema limitei cunoașterii umane („Ambasada spațiului”, „Călătoria lui Cehov”, „Prefaceri”).

WATSON [uot̪sn], James Dewey (n. 1928), biochimist și genetician american. Prof. univ. la Harvard și la Institutul de Tehnologie din Pasadena. În 1953, împreună cu F.H.C. Crick, a creat modelul structurii spațiale a acidului dezoxiribonucleic (spirală dublă), ceea ce a permis explicarea multor însușiri și funcții biologice ale acestuia. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1962), împreună cu F.H.C. Crick și M.H.F. Wilkins.

WATSON [uot̪sn], John Broadus (1878–1958), psiholog american. Prof. la Johns Hopkins University. Fondatorul *behaviorismului* („Comportamentul: o introducere în psihologia comparată”).

WATSON [uot̪sn], Thomas John, Sr. (1874–1956), industriaș american. A preluat conducerea societății „Tabulating Machine” pentru fabricarea mașinilor cu cartelă perforată, fondată de H. Hollerith, care a devenit (1924) societatea International Business Machines (I.B.M.).

WATSUJI Tetsurō (1889–1960), filozof și istoric al culturii japoneze. A încercat să găsească o alternativă

japoneză la gândirea modernă occidentală. Ordinul Culturii (1955).

WATSON-WATT [uot̪sn-uot̪], Sir Robert Alexander (1892–1973), fizician britanic. Prof. univ. la Dundee. Cercetările sale de radiolocație au dus la detectarea avioanelor până la o distanță de 110 km. Creator (1940) al primului sistem practic de radiolocație, folosit la apărarea Londrei și a spațiului britanic în fața raidurilor aeriene germane.

WATT¹ (< fr. *Watt*); {s} n. pr. J. Watt) s. m. Unitate de măsură a puterii (simbol: W), egală cu puterea corespunzătoare dezvoltării unei energii de un joule într-o secundă.

WATT² (< germ.) subst. Tip de habitat caracteristic pentru țărnișurile joase, nisipoase, afectate de marea, din V Europei. ♦ *Zona de W.* (*Wattenmeer* în germană, *Waddennzee* în olandeză) = succesiune de ape puțin adânci, bancuri de nisip, grinduri maritime nisipoase sau măloase și canale,

zone umede litorale, estuare, care se întinde din N Olandei (unde include și lacul Waddensee) până în dreptul orașului danez Esbjerg, pe o lungime de c. 500 km, cu o suprafață totală de 10 000 km². Este separată parțial de Marea Nordului prin șiragul de ins. nisipoase Frisice și ins. din SV Danemaricii. Faună foarte abundentă și diversă, de la scoici, crabi și alte crustacee, până la păsări de apă și foci. În prezent există un interes deosebit pentru conservarea acestei zone, printr-o colaborare internațională între Germania (unde există deja trei parcuri naționale), Olanda și Danemarca.

WATT [uot̪], James (1736–1819), inventator scoțian. Autodidact. Mecanic. Fabricant de instrumente de precizie la Univ. din Glasgow. Constructor al mașinii cu abur perfecționată, înzestrată cu o cameră de condensare menținută la temperatura ambiantă (brevetată în 1769), care a căpătat o largă răspândire, având un rol important în dezvoltarea industrială a lumii moderne.

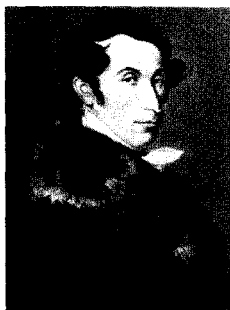
WATTEAU [vato], Antoine (1684–1721), pictor francez. Subiecte din lumea teatrului („Gilles”) și scene galante („Îmbarcarea spre Cytera”, „Bal mascat în grădină”, „Concert în aer liber”). Delicat evocator al stărilor sufletești, personajele sale sunt de o grație fermecătoare și apar învăluite într-o atmosferă melancolică și enigmatică („Indiferența”, „Judecata lui Paris”). Tușă amplă, precisă, nervoasă și o cromatică caldă, care pare iluminată din interior („Farmecele vieții”). A influențat pictura franceză din sec. 18.

Antoine Watteau. „Îmbarcare pe Citera”

John Wayne

Carl Maria Friedrich Ernst von Weber

Max Weber

WATTMETRU (< fr. sau < *watt* + *metru*) s. n. Instrument indicator pentru măsurarea puterii electromagnetice în wați (respectiv în multipli sau submultipli decimale ai wattului).

WATTORĂ (< *watt* + *oră*) s. m. Unitate de măsură a energiei (simbol; Wh) egală cu 3 600 de jouli, reprezentând puterea furnizată de un watt într-o oră.

WATTORĂMETRU (< *wattoră* + *metru*) s. n. Instrument pentru măsurarea în wattore a energiei electromagnetice care trece printr-un circuit.

WAUG [uo:], **Evelyn Arthur St. John** (1903–1966), prozator englez. Corespondent de război. Romane moralizatoare, cu accente critice la adresa societății contemporane, evocând lupta dintre bine și rău, dintre civilizație și barbarie („Un pumn de țărână”, „Dragoste printre ruine”, trilogia „Oameni sub drapel”, „Capitulare necondiționată”, „Spada de onoare”). Biografii, impresii de călătorie. În 1944 a luat parte la luptele din lugoslavia alături de partizani.

WAVRIN [vavrē], **Jehan (Jean) de** (?–1471), cronicar burgund. Pe baza relatărilor lui Walerand de W., nepotul său, comandant al flotei burgunde în expediția de pe Dunăre din 1445 împotriva turcilor, prezintă în „Anchiennes Croniques d'Engleterre”, informații referitoare la români.

WAYNE [uēin], **John** (pe numele său adevărat *Marion Michael Morrison*) (1907–1979), actor american de film. Una dintre cele mai mari vedete hollywoodiene din toate timpurile. Simbol al valorilor și idealurilor americane, întruchiparea clasică a justițiarului, cu precădere în western și filme de război. Popularitatea sa internațională face ca imaginea sa să se confunde cu imaginea cinematografului american („Diligenta”, „Omul liniștit”, „Rio Bravo”, „El Dorado”). Premiul Oscar 1969 („O sută de dolari pentru șerif”).

Wb (METR.), simbol pentru *weber*.

WEATHER REPORT [ueðə ripo:t], grup de jazz-rock american. Constituit în 1970, la New York, inițial din Joe Zawinul, Wayne Shorter, Miroslav Vitous, Airtó Moreira și Alphonse Mouzon; au colaborat și cu Jaco Pastorius. Numeroase creații originale. Discografie selectivă: „Heavy Weather”, „Mr. Gone”, „8.30”.

WEAVER [ui:və], **John** (1673–1760), dansator și coregraf englez. Creator al pantomimei și al baletului englez. Primul teoretician al dansului în Anglia; a prevăzut importanța anatomiei umane pentru dans.

WEAVER [ui:və], **Warren** (1894–1978), matematician american. Prof. la Univ. Wisconsin din Madison. Colaborator al lui C. Shannon, împreună cu care a publicat „Teoria matematică a comunicării”, contribuind la dezvoltarea teoriei matematice a comunicării și la aplicarea acesteia în domeniul științelor sociale.

WEB [ueb] v. **WWW**.

WEBB [ueb], **Mary Gladys** (1881–1927), prozatoare engleză. Romane în care celebrează ținutul natal, Shropshire, marcate de tradiții cultice, de dragostea pentru natură și, îndeosebi, de o accentuată notă de pesimism („Săgeata arită”, „Neprețuita otravă”, „Casa din pădurea adormită”, „Vulpea”). Romanul de inspirație medievală „Armura în care s-a încrezut”.

WEBB [ueb], **Phillip Speakman** (1831–1915), arhitect și decorator britanic. Reprezentant al mișcării „Arts and Crafts”. A promovat reînnoirea tradițiilor gotice și clasice și integrarea construcțiilor în mediul ambiant (Red House, la Upton; șir de magazine pe Worship Street, la Shoreditch, Holland Park Road, în Kensington, Rounton Grange și Smeaton Manor, în Yorkshire).

WEBER (< fr. *ŷ*); {s} *W. E. Weber*) s. m. Unitate de măsură, în sistemul de unități SI, a fluxului magnetic (simbol: Wb).

WEBER [ve:bə], **Carl Maria Friedrich Ernst von** (1786–1826), compozitor, pianist și dirijor german. Elev al lui Michael Haydn. Creatorul opereii romantice germane („Freischütz”, „Euryanthe”, „Oberon”); a mai compus sonate, piese pentru pian („Invitație la vals”), concerte, muzică instrumentală și vocală de un colorit feeric și o atmosferă evocatoare.

WEBER [ve:bə], **Hans Herman** (1896–1974), fiziolog american de origine germană. Prof. univ. la Münster, Königsberg și Tübingen. Studii originale și descoperiri în domeniul fiziologiei proteinelor musculare. Lucrări privind legăturile ionice ale proteinelor și structura moleculară a elementelor contractile. A descoperit actomiozina (complex structural format prin interacțiunea filamentelor proteice în procesul de contracție a mușchilor).

WEBER [ve:bə], **Max** (1864–1920), sociolog, filozof al istoriei, politolog și economist german. A formulat multe din principiile disciplinei moderne a sociologiei: o distincție strictă între obiectivitatea științifică și judecățile de valoare; un comportament axiologic neutru din partea cercetătorului; includerea conceptului de „înțelegere” în explicarea fenomenelor sociale („Sociologia ca știință”, „Metodologia științelor sociale”). În cea mai cunoscută lucrare a sa, „Etica protestantă și spiritul capitalismului”, W. a pus ascensiunea instituțiilor capitaliste în legătură cu idealul ascetic promovat de calvinism; în același timp, a atras atenția asupra pericolului pierderii libertății individuale în fața birocrăției eficiente dar suprarationalizate.

WEBER [ve:bər], **Wilhelm Eduard** (1804–1891), fizician german. Prof. univ. la Halle și Göttingen. A construit (1833) primul telegraf electromagnetic din Germania. Împreună cu K.F. Gauss a elaborat sistemul absolut de unități electromagnetice. Studiind inducția electromagnetică, a dezvoltat o teorie a magnetismului (1843); cercetări de electricitate și acustică. Împreună cu R.H.A. Kohlrausch a efectuat prima măsurătoare a curentului electric. Numele său a fost atribuit unității de măsură a fluxului magnetic.

WEBERN [ve:bərn], **Anton von** (1883–1945), compozitor, dirijor și muzicolog austriac. Elev al lui A. Schönberg. Reprezentant, alături de acesta și de A. Berg, al școlii vieneze contemporane. A utilizat sistemul serial cu rigoare maximă (cantate, lieduri, lucrări instrumental-orchestrale). Creația sa a exercitat o puternică influență asupra avangardei de după 1950.

WEBSTER [ueb:stər], **Noah** (1758–1843), lexicograf și scriitor american. A inițiat seria de dicționare ale limbii engleze care-i poartă numele („Dicționar american al limbii engleze”, prima ed. 1828).

WEDDELL [ueđl], **Marea ~**, mare în S. Oc. Atlantic, la țărnul Antarcticii, cuprinsă între Pen. Antarctică (la V), Țara Prințesa Martha (la E) și ins. Orkney de Sud (la N). Supr.: 2,89 mil. km². Ad. max.: 8 268 m; ad. medie: 1 060 m. În partea de S a **M. W.** se află ghețarii de șelf Ronne și Filchner și ins. Berkner (25 mii km²). Descoperită la 20 febr. 1823 de navigatorul și exploratorul britanic James Weddell (1787–1834) și numită inițial de el **Marea George IV**, nume păstrat până în anul 1900. În anul Geofizic Internațional (1957–1958), în reg. ghețarului de șelf Filchner au fost instalate mai multe stații științifice de cercetare:

Ellsworth (S.U.A.), General Belgrano (Argentina), Shackleton și Halley Bay (Marea Britanie) ș.a. ♦ **Foca lui W.** = mamifer din familia Phocidae, atingând 3 m lungime și 400–500 kg în greutate, răspândit în reg. antarctică (*Leptonychotes Weddellii*). Este cea mai sudică focă de pe Glob, trăind în grupuri mari pe banchiza antarctică; se scufundă sub gheață până la mari adâncimi (peste 700 m) în căutarea hranei, formată din pești, calmari și krill. Iarna își sapă cu dinții găuri în gheață pentru a putea respira.

WEDEKIND [ve:dekint], **Frank** (pe numele adevărat *Benjamin Franklin*) (1864–1918), scriitor german, ziarist și actor de cabaret. Precursor al expresionismului, axat în special pe latura naturalist-violentă, **W.** este inițiatorul unui teatru contestatar, concentrat pe tematica vitalității erotice, sufocată dramatic de conformismul societății. Piese sale, al căror personaj, Lulu, este simbolul libertății sălbatice, scandaloase, înfrântă de un destin tragic, reprezintă de fapt expresia sarcastică, dar, în același timp dramatică, a propriilor neliniști. („Deșteptarea primăverii”, „Duhul pământului”, „Cutia Pandorei”, „Dansul morții”, „Cenzura”). Lirică satirico-politică („Cântece de lăută”).

WEDGWOOD [ueđ:gwud], **Josiah** (1730–1795), ceramist englez. Inovator al tehnicii de realizare industrială a ceramicii de artă. A înființat (1769), împreună cu T. Bentley, manufactura de ceramică „Etruria”, pentru produse de lux în stil neoclastic, după modele etrusce. În 1774–1775 a creat ceramica de tip *jasp* („jasperware”), cu adaos de sulfat de bariu, din care a realizat, în 1790, reproducerea celebrului vas roman Portland (Barberini), datând din sec. I. Acest tip de ceramică, constând în vase decorative din porțelan colorat (în special albastru), având la bază decorații suprapuse

de culoare albă, cu motive grecești, asemănătoare cu cameele, a fost foarte prețuit în epocă, aducându-i lui **W.** renumele de cel mai bun ceramist britanic. A fost bunicul matern al marelui naturalist Ch. Darwin.

WEEKEND [uik end] (cuv. engl., din *week* „săptămână” și *end* „sfârșit”) [uikend] s. n. Timpul liber de la sfârșitul săptămânii (sâmbătă și duminică).

WEGENER [ve:ge:nər], **Alfred Lothar** (1880–1930), geofizician, meteorolog și explorator arctic german. Prof. univ. la Hamburg și la Graz. În expedițiile sale în Groenlanda (1906–1908, 1912–1917, 1929 și 1930) a întreprins numeroase cercetări meteorologice și geofizice; a emis ipoteza derivei continentelor (1912) în lucrarea „Originea continentelor și a oceanelor”.

WEGENER [ve:ge:nər], **Paul** (1874–1948), actor și regizor german de teatru și film. În anii '20, personalitate marcantă a expresionismului în teatru și film. Predilecție pentru subiecte excepționale, legende, povești orientale, povestiri de groază („Studentul din Praga”, „Golem”, „Mătrăguna”).

WEHNELT [vehnelt], **Arthur Rudolph Berthold** (1871–1944), fizician german. Prof. univ. la Berlin. Director al Institutului de Fizică din Berlin (din 1926). A inventat întrerupătorul electrolitic de înaltă frecvență folosit la unele bobine de inducție.

WEHRMACHT [vermaht] (cuv. germ. „putere de apărare”) subst. Denumire oficială dată în Germania forțelor armate ale celui de-al III-lea Reich (1933–1945), cu excepția formațiunilor paramilitare (de ex. S.A. și S.S.).

WEI [uei], **Imperiul ~**, denumirea unei formații statale antice chineze care a cuprins în hotarele sale terit.

Wilhelm Eduard Weber

Anton von Webern

Alfred Lothar Wegener

actualelor provincii Gansu, Shanxi, Hebei, Henan, Shandong, părți din provincia Shaanxi, întregul terit. al actualelor provincii Hubei, Jiangsu, Anhui, precum și unele terit. din NE Chinei și din N R.P.D. Coreeană; prima capitală s-a aflat la Huchang, ulterior ea a fost mutată la Luoyang (provincia Henan). Întemeiat de demnitarul Cao Pi, fiul atotputernicului Cao Cao (sau Ts'ao Ts'ao), care, în anul 220, l-a înlăturat pe împăratul Hiandi din dinastia Han Târzie (Dong Han) și a devenit împărat cu numele Wendi (220-226). A avut o scurtă existență, în anul 265 comandantul militar Sima Yan l-a obligat pe împăratul Yuandi (260-265) să renunțe la tron, el însuși proclamându-se împărat cu numele de Wudi (265-289), fondând dinastia Jin de Vest (Xijin), care a restabilit unitatea Chinei.

WEI DE NORD, dinastie turcomongolă care a domnit în N Chinei (386-535).

WEICHELBAUM [vaiksəlbaum], **Anton** (1845-1920), patolog, anatomopatolog și bacteriolog austriac. Prof. univ. la Viena. A descoperit și descris (1887) meningococul, agentul meningitei cerebrospinale epidemice. Lucrări privind morfologia tumorilor și patologia diabetului zaharat.

WEIDMAN [uaidmən], **Charles** (1901-1975), dansator și coregraf american. Unul dintre principalii reprezentanți ai dansului modern în S.U.A., în același timp mim și umorist. Colaborator și adept al principiilor lui Doris *Humphrey*, pe care le-a aplicat dansului masculin. Si-a înființat propria școală (1945) și o companie (1948).

WEIERSTRASS [væierstra:s], **Karl** (1815-1897), matematician german. Prof. univ. la Berlin. Împreună cu *E. Kummer* a creat primul seminar de matematică din Germania (1861). Unul dintre fondatorii teoriei funcțiilor analitice de variabilă complexă. Autorul unei teoreme privind aproximarea funcțiilor prin polinoame. Lucrări în domeniul integralelor și al funcțiilor abeliene.

WEIFANG [ueifang], oraș în NE Chinei (Shandong), la 137 km NV de Qingdao; 718,8 mii loc. (2003). Nod de comunicații. Ind. alim., textilă, constr. de mașini și chimică. Prelucr. tutunului.

WEIGAND [vaigant], **Gustav** (1860-1930), lingvist german. Prof. univ. la Leipzig. Specialist în limbi romanice și balcanice (albaneză, bulgară). Gramatici practice ale limbilor română, bulgară, albaneză. Studii privind limba

Gustav Weigand

română, dialectele (aromân, meglenoromân, istroromân), și graiurile ei, însoțite de texte ilustrative. A studiat graiurile daco-române, alcătuind primul „Atlas lingvistic al teritoriului lingvistic daco-român” (1898-1909). A întemeiat la Leipzig, cu sprijinul statului român, un Institut pentru Limba Română și a publicat (1894-1919) un anuar al acestuia. Alte op.: „Aromânii” (2 vol.). Membru coresp. străin al Acad. Rom. (din 1892).

WEIGEL [vaigəl], **Helene** (1900-1971), actriță germană. Soția lui Bertolt Brecht. Continuatoarea direcțiilor estetice brechtiene, aplicate consecvent la „Berliner Ensemble”, pe care l-a condus. Mari creații în rolurile principale din „Mutter Courage”, „Cercul de cretă cauzasian”, „Antigona”.

WEIL [vej], **André** (1906-1998), matematician francez. Prof. univ. la Princeton. Membru fondator al Grupului Bourbaki. Contribuții în teoria grupurilor local compacte, geometrie algebrică, varietăți abeliene și mai ales în teoria numerelor. **2. Simone W.** (1909-1943), filozof și scriitoare franceză. Sora lui **W. (1)**. Convertită (1938) de la iudaism la creștinism, a avut concepții religioase eclectică. A activat în Rezistența franceză. Scrierile ei (păstrate fragmentar) conțin speculații privind nevoia de misticism a omului („Caiete”).

WEILL [vail], **Kurt** (1900-1950), compozitor american de origine germană. Personalitate cu fațete multiple, se adaptează constant la curente epocii. Colaborează cu B. Brecht („Opera de trei paralele”). Compune opere, balet, un concert pentru vioară, muzică de film, piese vocale.

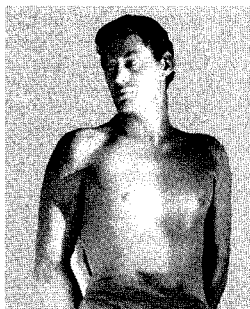
WEIMAR [vaimar], oraș în partea central-estică a Germaniei (Thuringia), situat pe râul Ilm, la 1 045 m alt., la 23 km E de Erfurt; 64,4 mii loc.

(2006). Nod feroviar. Ind. metalurgică, a constr. de mașini, electrotehnică, chimică, textilă, a mat. de constr., hârtiei, de prelucr. a lemnului, farmaceutică și alim. Universitatea „Bauhaus” (1860). Observator astronomic. Centru turistic. Monumente: Palatul ducal (sec. 17), distrus de un incendiu în 1774 și reconstruit în stil baroc în anii 1790-1803. Castelul Belvedere, în stil rococo (1724-1732); clădirea Primăriei, în stil gotic (1841); Stadtkirche (1498-1500, restaurată la începutul sec. 18); Jakobkirche (1713); casa Goethe (1709, reconstruită în 1794) — azi Muzeul Național Goethe; casele memoriale Schiller, Liszt. Mare centru cultural și muzical (sec. 18-19) în care au locuit și au activat Lucas Cranach cel Bătrân și cel Tânăr, Bach, Goethe, Herder, Schiller, Liszt, Wagner ș.a. Inclus (din 1998) în Patrimoniul cultural universal. **W.** este menționat documentar în 975 și oraș din 1254. În stăpânirea conților de Weimar-Orlamünde (1274-1372) apoi a devenit cap. ducatului de Saxa-Weimar-Eisenach până în 1918. Cap. Thuringiei (1920-1948). Aici s-a întrunit, între 6 febr. 1919 și 21 mai 1920, Adunarea Constituțională, care a adoptat Constituția de la **W.** (11 aug. 1919). Aceasta consfințea înlăturarea monarhiei și proclamarea republicii, cunoscută și sub numele de *Repubblica de la Weimar* (1919-1933).

WEINBERG [uainbɛ:g], **Steven** (n. 1933), fizician american. Prof. la univ. Harvard și Berkeley (California). Studii de teoria cuantică a câmpurilor și fizica particulelor elementare; pe baza rezultatelor lui S.L. Glashow și a cercetărilor proprii a elaborat (1967), împreună cu A. Salam, o teorie necontradictorie care unifică interacțiunile slabe cu cele electromagnetice (*modelul W. Salam*). Premiul Nobel pentru fizică (1979), împreună cu A. Salam și S. L. Glashow.

Steven Weinberg

Johnny Weissmüller

WEINBERG, Wilhelm (1862–1937), medic german. Genetician. A descoperit (1908), simultan cu *G.H. Hardy*, legea geneticii care permite determinarea frecvenței anumitor tipuri într-o populație (*legea W.–Hardy*).

WEINGARTNER [vaingartnør], **Felix Paul von** (1863–1942), dirijor și compozitor austriac. Director al Operei din Berlin (1891). Remarcabil talmăcitor al muzicii lui Beethoven. Opere („Sakuntala”), lucrări simfonice, muzică de cameră. Studii despre Beethoven, despre arta dirijorală, memorii.

WEIR [uie], **Peter** (n. 1944), regizor australian de film. În anii '70, contribuie hotărâtor la renașterea cinematografului australian și la succesul lui internațional prin filme realist fantastice („Picnic la Hanging Rock”, „Ultimul val”). Din 1984 lucrează în S.U.A. Temă recurentă: comportamentul uman în condiții de izolare și alienare („Cercul poezilor dispăruți”, „The Truman Show”).

WEISMANN [vaisman], **August Friedrich Leopold** (1834–1914), biolog german. Prof. univ. la Freiburg im Breisgau. Studii asupra embriologiei nevertebratelor inferioare. A formulat ipoteza separării substanței ereditare

din celulele sexuale („germenul”) de „soma” și a continuității plasmei germinative („Studii asupra descendenței”). A negat posibilitatea transmiterii ereditare a caracterelor dobândite.

WEISS [vais], **Peter** (1916–1982), scriitor suedez de origine și de expresie germană. Persecutat de naziști, se refugiază în Anglia, iar din 1945 în Suedia. Romane autobiografice cu elemente existențiale („Punct de fugă”, „Rămas bun de la părinți”, „Convorbirea celor trei oameni în mers”). Drame angajate politic („Noapte cu oaspeți”, „Urmărirea și asasinarea lui Jean Paul Marat”, „Ancheta”, „Dans macabru”).

WEISS [ves], **Pierre** (1865–1940), fizician francez. Prof. univ. la Zürich și Strasbourg. Contribuții în domeniul magnetismului (teoria feromagnetismului, studiul fenomenelor magnetocalorice). Autor (1907) al ipotezei interacțiunii interne care produce magnetizarea spontană. A prevăzut (1911) existența cuantei momentului magnetic – magnetonul Bohr.

WEISSKOPF, Victor Federick (1908–2002), fizician teoretician american. Prof. univ. la Massachusetts Institute of Technology. S-a născut în Austria și a lucrat în Germania, Danemarca și Elveția. Din 1937 lucrează în S.U.A. (naturalizat în 1942). A colaborat la Proiectul „Manhattan” (1943–1946). Director al Centrului European de Cercetări Nucleare (1960–1965). Contribuții în fizica nucleului atomic, fizica particulelor elementare, teoria cuantică a câmpului și electrodinamica cuantică.

WEISSMÜLLER [uajzmuler], **Johnny** (1904–1984, n. Freidort, jud. Timiș), sportiv și actor de film american originar din România. Primul din lume care a înotat 100 m în mai puțin de un minut. Multiplu campion olimpic: Paris, 1924 (3 medalii de aur) și Amsterdam, 1928 (2 medalii de

aur). A corectat 67 de recorduri mondiale. Cel mai celebru Tarzan din istoria cinematografului: 13 filme în perioada 1932–1948 („Tarzan omul maimuță”, „Tarzan stăpânul junglei”, „Triumful lui Tarzan”).

WEI ZHONGXIAN [uei djung sien] (1568–1627), eunuc chinez. A dominat viața politică a Imp. Chinez între 1624 și 1627, câștigând încrederea prințului moștenitor. A inițiat o serie de taxe dure, terorizând clasa politică și locuitorii. S-a sinucis. Considerat cel mai puternic eunuc din istoria Chinei.

WEIZMANN [vaitsman] 1. **Chaim** (1874–1952), chimist și om politic israelian. Președinte al Organizației sioniste mondiale (1920–1930, 1935–1946). Primul președinte al statului Israel (1948–1952). 2. **Ezer** (1924–2005), om politic israelian. Neputul lui **W. 1.** Președinte al Israelului (1993–2000).

WEIZSÄCKER [vaitsze] 1. **Carl Friedrich von** (1912–2007), fizician și filozof german. Prof. univ. la Strasbourg și Hamburg. Director (din 1969) al Institutului Max Planck. Elev al lui N. Bohr. Cercetări în domeniul fizicii atomice și al cosmologiei. A formulat teoria potrivit căreia energia stelelor se bazează pe fuziunea hidrogenului; a descoperit (1938–1939), independent de H. Bethe, ciclul termonuclear carbon-azot. 2. **Richard von** (n. 1920), om politic german. Frate cu **W.1.** Vicepreședinte al partidului Uniunea Creștin Democrată din R.F.G. (U.C.D.; 1972–1979) și președinte al U.C.D. din Berlinul Occidental (1981–1984), primar-gubernator al Berlinului Occidental (1981–1984). Președinte al R.F.G. (1984–1994). În timpul mandatului său s-a produs unificarea celor două state germane.

WELCH [uelj], **Raquel** (pe numele său adevărat *Raquel Tejada*) (n.

Chaim Weizmann

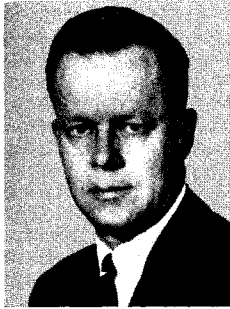

Carl Friedrich von Weizsäcker

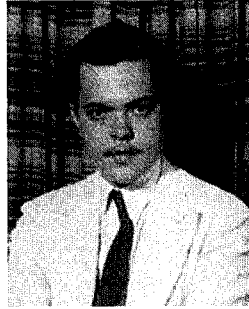

Raquel Welch

Thomas Huckle Weller

Orson Welles

Arthur Wellesley, duce de Wellington,
portret de Francisco Goya

1940), actriță americană de film. Sex symbol al anilor '60-'70 ai sec. 20, prototipul femeii atletice, de o frumusețe rece, devoratoare („Femeia în ciment”, „Myra Breckinridge”, „Cei trei muschetari”, „Animalul”).

WELLAND, canal navigabil în SE prov. Ontario (Canada), situat paralel cu râul Niagara, care leagă L. Erie de L. Ontario, fiind o importantă cale de navigație în sistemul Marilor Lacuri și al fl. Sf. Laurențiu; 44,4 km lungime. Are opt ecluze. Canalul W. a fost construit în anii 1824–1833. Construcția acestuia a fost necesară deoarece calea naturală a râului Niagara, care face legătura între cele două lacuri, este impracticabilă din cauza celor două cascade de la Niagara Falls.

WELLER [ueșler], **Thomas Huckle** (1915–2008), biochimist și virusolog american. Prof. univ. la Harvard. A izolat pe culturi celulare umane virusul poliomielitei, varicellei, al herpesului și al zonei zoster. Contribuții la descoperirea vaccinului antipoliomielitic. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1954), împreună J.F. Enders și F.Ch. Robbins.

WELLES [ueșlz], **Orson** (1915–1985), regizor și actor american de teatru și film. Carieră excepțională alimentată și subminată de conștiința propriei genialități. Talent exuberant și proteic de dimensiuni renașcentiste, găsește în textul shakespearian o provocare pe măsură („Othello”, „Macbeth”, „Falstaff”). Autor al filmului care a deschis era cinematografului modern: „Cetățeanul Kane”.

WELLINGTON [ueșlîrten], cap. Noii Zeelande, situată în extremitatea de S a Insulei de Nord (North Island), pe tărulm G. Port Nicholson din str. Cook; 179,4 mii loc. (2006); aglomerația urbană: 360,6 mii loc. (2006). Nod de comunicații. Aeroport. Port maritim. Șantier naval. Constr. de mașini și echipament de transport. Ind. chimică,

textilă, tipografică, încălțăminte, și alim. Universitățile „Massey” (1897) și „Victoria” (1962). Muzeul Național „Papa Tongarewa”. Teatru de balet. Orchestră simfonică. Galerie de artă. Grădină botanică și Grădină zoologică. Monumente: catedrală (1866); clădirea veche a Parlamentului (1865); clădirea nouă a Parlamentului (1912); clădirea Guvernului (1876–1877); clădirea Primăriei (1956). W. a fost fondat în 1840 cu numele *Britannia*; a primit actualul nume în onoarea generalului A.W. *Wellington*. Centrul ad-tiv al coloniei britanice (transferată din 1865 de la Auckland) și apoi al dominionului Noua Zeelandă (din 1907); cap. a statului Noua Zeelandă (din 1931).

WELLINGTON [ueșlîrten], **Arthur Wellesley** (ueșlzil), **duce de** (1769–1852), general și om politic britanic. Între 1808 și 1814 a comandat armatele britanice debarcate în Pen. Iberică. După întoarcerea lui Napoleon I din ins. Elba (1815), a fost numit generalisim al armatelor Coaliției VII, repurtând victoria de la *Waterloo* (1815). A comandat armata de ocupație din Franța (1815–1818). Min. de Externe (1834–1835, 1841–1846) și prim-min. (1828–1830).

Herbert George Wells

WELLS [ueșlz], **Herbert George** (1866–1946), scriitor, istoric și sociolog englez. Continuitor al realismului fantastic englez. Romane de anticipație cu elemente de critică socială, cultivând hiperbola și grotescul („Mașina timpului”, „Omul invizibil”, „Războiul lumilor”, „Primii oameni pe Lună”), sau utopice („Războiul care pune capăt războiului”). Scrieri teoretice („Anticipări”, „Umanitatea în formare”, „Utopie modernă”, „Scurtă istorie a lumii”). Memorialistică.

Wellington.
Clădirea
Parlamentului

WELLS, Horace (1815–1848), medic stomatolog american. A descoperit (1844) procedeul anesteziei chirurgicale cu ajutorul protoxidului de azot.

WELSER, familie de negustori și bancheri germani originară din Augsburg, activă din sec. 15. Mai important, **Anton W.** (1451–1518) a sprijinit, împreună cu familia *Fugger*, finanțarea activităților suveranilor spanioli și portughezi de descoperiri a unor importante terit. în Lumea Nouă.

WELT, Die ~ („Lumea“), cotidian german de tendință conservatoare. Apare la Hamburg din 1946. Apartine (din 1953) concernului „Springer“. Din 1975, redacția centrală se află la Bonn.

WELWITSCHIA s. f. Plantă din desertul Namib din SV Africii; este o gimnospermă primitivă, adevărată fosilă vie, fără nicio rudă apropiată în flora actuală a Globului (*Welwitschia mirabilis*). Are un trunchi scurt, napiiform, bilobat, din care pornesc frunze late ca o panglică, care cresc pe toată durata de viață a plantei. Localicii o numesc *tomboa*.

WENDERS [vënders], **Wim** (n. 1945), regizor, scenarist, producător german de film. Reprezentant de marcă al grupului de tineri cinești care au înnoit cinematograful vestgerman la sfârșitul anilor '60. Filme cerebrale, având ca temă alienarea, pierderea identității, singurătatea, lipsa de comunicare („Alice în orașe“, „Prietenul american“, „Paris-Texas“, „Cerulea deasupra Berlinului“).

WENDI [uenti], zeu chinez al literaturii. Potrivit tradiției ținea un registru cu literați care puteau fi pedepsiți sau răsplătiți după merit. A avut 17 reîncarnări.

WENZHOU [uendjou], oraș în E Chinei (Zhejiang), port în estuarul fl. Ou, la 24 km de țărmul Mării Chinei de Est; 573,5 mii loc. (2003). Centru comercial. Ind. chimică, pielăriei, hârtiei și alim.

WERBÖCZI [verböczi] **Ștefan** (1458–1541), jurist, diplomat și om politic ungar. A elaborat codul de legi cunoscut sub numele „Tripartitul lui W.“. Adversar al Habsburgilor. După 1526 l-a sprijinit pe Ioan Zápolya în lupta pentru obținerea tronului Ungariei.

WERGELAND, Henrik (1808–1845), poet norvegian. Unul dintre cei mai importanți scriitori scandinavi. Lirism de inspirație byronică pe care îl asociază, într-o sinteză personală, cu modelul poeziei lui Hölderlin și a lui Shelley. Opera lui cea mai de seamă e amplul poem dramatic „Creațiunea,

Alfred Werner

„Omul și Messia“, epopee romantică de 20 000 de versuri, în care proclamă ideea că Dumnezeu nu a părăsit sufletul omului, a cărui evoluție se îndreaptă spre o societate ideală, întemeiată pe dragoste și pe libertate.

WERKBUND v. **Deutscher Werkbund**.

WERNER [vèrnør], **Abraham Gottlob** (1750–1817), geolog și mineralog german. Prof. univ. la Freiburg. Reprezentant al *neptunismului*, în opoziție cu plutoniștii sau vulcaniștii, a considerat în mod eronat că toate rocile s-au format în mediul marin. Preocupări de clasificare a mineralelor și rocilor pe baza proprietăților lor fizice.

WERNER [vèrnør], **Alfred** (1866–1919), chimist elvețian. Prof. univ. la Zürich. Lucrări fundamentale în domeniul combinațiilor complexe („Stereochimie“, „Considerații noi în domeniul chimiei anorganice“). Premiul Nobel pentru chimie (1913).

WERNER [vèrnør], **Pierre** (1913–2002), om politic luxemburghez. Lider al Partidului Creștin Social (1959–1974). De mai multe ori ministru și prim-min. (1959–1974 și 1979–1984). Susținător al integrării europene. A elaborat un plan de organizare a

Pierre Werner

sistemului monetar („Euro, viziune, istorie, realitate“). Membru de onoare din străinătate al Acad. Rom. (din 1993).

WERNIGERODE [vèrnigèrødə], oraș în Germania central-nordică (Saxonia Superioară), la poalele m-ților Harz, la c. 65 km SV de Magdeburg; 33,8 mii loc. (2006). Expl. de min. de fier. Constr. de mașini și motoare electrice; metalurgia aluminiului; produse chimico-farmaceutice. Sticlărie; prelucr. lemnului. Primărie (sec. 15). Stațiune climaterică. Oraș din 1229.

WERRA, râu în partea centrală a Germaniei, unul dintre izvoarele fl. Weser; 291 km. Izv. din m-ții Thüringer Wald (Pădurea Thuringiei), curge pe direcție SE–NV și se unește cu râul Fulda la Münden, formând împreună fl. Weser. Navigabil pe 88 km.

WERTEL, Franz (1890–1945), poet, prozator și dramaturg austriac. În tinerețe a cultivat un lirism generos și emfatic, exprimând idealul fraternității umane. Dramaturgia sa, inițial de factură expresionistă („Troienele“), va face loc unui stil tradițional, cu mare succes la public („Juarez și Maximilian“). S-a făcut cunoscut mai ales prin romanele sale, foarte gustate de cititori („Criminalul e victima“, „Verdi“, „Cele 40 de zile ale lui Musa Dagh“, „Cântecul Bernadettei“). În 1938 s-a refugiat în S.U.A.

WERTHEIMER [vè:rthaimèr], **Max** (1880–1943), psiholog german. Prof. univ. la Frankfurt și Berlin. A emigrat în S.U.A., devenind prof. la New School University și Columbia University din New York. Unul dintre fondatorii *gestaltismului*. A cercetat structurile și configurațiile care organizează experiența subiectivă în percepție și în gândire („Despre teoria gestaltului“, „Gândirea productivă“).

WERTMÜLLER [vè:rtmùlèr], **Lina** (pe numele său adevărat *Arcangela Wertmuller von Elgg*) (n. 1926), regizoare italiană de film. Nume important în afirmarea cinematografului realizat de femei în anii '60-'70. Tratează tema relațiilor dintre sexe într-un context socio-politic („Film de dragoste și anarhie“, „Camorra“, „Tinichigul și coafeza“). Prima femeie nominalizată la premiul Oscar pentru regie („Pasqualino Settebellezze“).

WESER [vè:zèr], fl. navigabil în partea centrală și de NV a Germaniei, format prin unirea, la Münden, a râurilor Fulda și Werra; 432 km. După ce iese din zona muntoasă și deluroasă din partea central-nordică a Germaniei, unde formează defileul

Porțile Westfaliei, curge pe direcție predominantă S-N, traversează C. Germaniei de Nord, unde are un curs meandrat, și se varsă în Marea Nordului printr-un estuar lung de c. 40 km. Navigabil pentru vase oceanice până la Bremen (69 km). În aval de orașul Minden, fl. **W.** este traversat de canalul Mitteland, care face legătura între canalul Dortmund-Ems (în V) și canalele Elba-Seiten și Elba-Havel (în E) asigurând navigația între fluviile Elba, Rin și Ems. Afl. pr.: Diemel, Geeste, Lesum, Aue, Aller, Hunte. Hidrocentrale.

WESERMÜNDE, vechea denumire (1924-1947) a orașului german *Bremerhaven*.

WESLEY [uezi], **John** (1703-1791), cleric anglican, evanghelist și reformator religios britanic. Împreună cu fratele său Charles **W.** (1707-1788), a pus bazele metodismului în Biserica anglicană.

WESSELMAN [ueșelman], **Tom** (1931-2004), pictor american. Una din figurile marcante ale mișcării pop-art. Pictură acrilică sau realizată din elemente de colaj și asamblaj (televizoare, radio-uri, perne, veselă etc.), uneori și cu elemente sonore. Subiecte de un erotism agresiv („Marele nud american”, „Fumător”). Gravuri în diverse tehnici.

WESSEX [ueșiks] (sau *Regatul Saxonilor de Vest*), regat anglo-saxon fondat, potrivit tradiției, în c. 494, de către invadatorii saxoni în S. Britaniei, cu capitala la Winchester. Membru al *Heptarhiei*. Remarcabile au fost domniile regilor Egbert (802-839) și Alfred cel Mare (871-899), care au reușit să se impună în fața celorlalte regate ale Heptarhiei. În sec. 10, regii de **W.**, îndeosebi Eduard cel Bătrân (899-924), Edmund (939-946) și Eadred (946-955) au reușit să facă pași importanți în unificarea definitivă a Angliei.

WEST [uești], **Mae** (1892-1980), actriță americană de teatru și film. Pe scenă interpretează propriile sale piese care șochează societatea puritană a epocii prin limbajul cu dublu sens pe tema hetero și homosexualității. Pe ecran, în anii '30, impune personajul vampeii blonde cu forme opulente și apucături de patroană de bordel în comedii burlești, de un gust îndoielnic („Lady Lou”, „Klondike Annie”, „Puișorul meu drag”).

WEST [uești], **Morris** (1916-1999), scriitor australian. Romane având ca teme predilecte pasiunile înăbușite și procesele de conștiință („Avocatul diavolului”, „Bufonii lui Dumnezeu”).

WEST NILE (< n.pr. al unei foste provincii din Uganda), virus care produce infecții neuroinvasive, transmis la om preponderent prin intermediul țânțarilor. În multe cazuri infectarea rămâne asimptomatică (fiind depistată ulterior prin prezența în sânge a anticorpilor), dar la unele persoane apare un sindrom febril numit *febra W.N.*, caracterizat prin febră, transpirație abundentă, cefalee, dureri musculare, uneori greață și inflamația ganglionilor limfatici. Forma severă a infecției provoacă encefalită sau meningită, uneori cu efect letal. A fost depistat inițial în Africa, unde însă majoritatea persoanelor prezintă imunitate la acest virus; s-a răspândit în S. Europei, Asia de SV și Centrală iar din 1999 a fost depistat și în emisfera vestică, răspândindu-se rapid pe teritoriul S.U.A. În România apar sporadic cazuri de meningită sau encefalită determinate de **W.N.**, o incidență mai mare fiind semnalată în 1996 în S. țării. Virusul afectează și numeroase specii de păsări (care constituie rezervoarul de unde virusul este preluat de țânțari) și unele mamifere, epizootii fiind semnalate în special la cai.

WESTERMARCK [veștermark], **Edward** (1862-1939), sociolog și etnolog finlandez. Prof. univ. la Helsinki și Turku. Cercetări privind istoria ideilor morale și a obiceiurilor legate de căsătorie („Originea și dezvoltarea ideilor morale”, „Istoria căsătoriei”).

WESTERN [ueștern] (cuv. engl., „din vest”) s. n. Gen literar și cinematografic dezvoltat în S.U.A., care prezintă aventurile colonizatorilor Vestului. Inițial prin romanele lui J.F. Cooper și povestirile lui M. Twain, B. Harte devine un gen de literatură populară în jurul anului 1860 cu *dime novels* (romane economice) care narau isprăvile idealizate ale lui Buffalo Bill, Billy the Kid, Calamity Jane etc. în lupta împotriva pieilor roșii. Genul este reprezentat ulterior de O. Wister, Zane Grey, M. Brand, F. Gruber, K. May. Ca gen cinematografic **w.** a fost cel mai frecventat dintre producțiile hollywoodiene. Într-o primă fază (până spre sfârșitul anilor '30) **w.** a avut un caracter ingenu și mitic, legat de interpreți cowboy (Tom Mix, K. Maynard, W. Farnum, W.S. Hart). Capodopere ale acestui film **w.** au fost „Pionierii” (1923) de J. Cruze, „Calul de oțel” (1924) și „Umbre roșii” (1939) de J. Ford. Au urmat regizorii anilor 40-60, dintre care H. Hawks, C.B. DeMille, F. Lang, G. Stevens, F. Zinnemann, A. Mann. În anii '60 A. Penn, S.

Peckinpah, R. Brooks, M. Hellman, iar în anii '90 K. Costner („Dansează cu lupii”) au dat opere în care viziunea asupra istoriei mitului american a suportat o revizie radicală. În Europa a existat o imitație a genului odată cu adaptările după K. May (seria „Winetu”) și ale cinematografului italian **w.** „spaghetti” accentuând aspectele umoristice și ironice, semnate de S. Leone, S. Corbucci, D. Tessari.

WESTERWALD, masiv muntos în V. Germaniei, în partea central-nordică a Masivului Sistos Renan, pe dr. Rinului, alcătuit din sisturi cristaline paleozoice, formații argiloase și roci vulcanice (bazealte) terțiare. Alt. max.: 656 m (vf. Fuchskaute). Expl. de argilă refractară, bazalt și sisturi. Parcul natural Rhein-W.

WESTFALIA (WESTFALEN), reg. istorică din V. Germaniei, cuprinsă între fl. Rin și Weser. Locuită de saxonii westfaleni (ramura vestică a saxonilor), a făcut parte (până în 1180) din *Ducatul saxonilor*, după dezmembrarea căruia a intrat în componența Ducatului **W.**, aflat pentru sec. în administrarea Arhiepiscopiei din Colonia (Köln). Pacea din **W.** (1648), care punea capăt *Războiului de 30 de Ani* (1618-1648), a fost negociată în orașele *Münster* și *Osnabrück*, din această reg. (*v. mai jos*). În 1803 **W.** a fost împărțită între Prusia și Hessen-Darmstadt. În 1807, Napoleon I a creat, pentru fratele său Jerome Bonaparte, *Regatul W.* cu capitala la Kassel; această creație statală, care a supraviețuit până în 1813, pe lângă unele terit. și orașe westfalice, avea în componență și alte reg., situate mai la E, ca Hessen, Braunschweig (Brunswick), partea de S a Hannoveri, Magdeburg ș.a. Conform hotărârilor Congresului de Pace de la Viena (1814-1815) **W.** a devenit prov. a Prusiei, cu capitala la Münster (terit. revenit Prusiei nu se suprapunea perfect cu cel al fostei **W.**). În timpul celui de al Doilea Război Mondial orașele din **W.** au suferit mari distrugerii din cauza bombardamentelor aeriene ale Aliaților. După înfrângerea Germaniei, terit. **W.** a intrat în zona de ocupație britanică, iar în 1946 a fost împărțit între Renania de Nord-Westfalia, Saxonia Inferioară și Hesen; din 1949 în R. F. Germania, iar din 1990 în statul german unificat. — *Tratatul de pace din W.* (din 1648), punea capăt *Războiului de 30 de Ani* (1618-1648), precum și Războiului dintre Spania și Provinciile Unite (1621-1648). Negocierile începute din 1645 s-au înche-

iat prin tratatul semnat la Múnster în 1648. După tratativele de la Osnabrück (1645–1648) și Múnster încheiate între Spania și Provinciile Unite (30 ian. 1648), Spania recunoaște independența Prov. Unite ale Țărilor de Jos (Olanda) și cedează acesteia părți din Flandra, Brabant, Limburg și coloniile asiatiche, precum și cele dintre împăratul Ferdinand III al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană, principii germani, Franța și Suedia (24 oct. 1648); Suedia, care dobânda controlul asupra M. Baltice, primea Pomerania anterioară (cu Stralsund), gurile Oderului, Wisman, Bremen și Verden; Franța primea mare parte din Alsacia și i se confirma stăpânirea asupra episcopatelor Metz, Toul și Verdun, asigurându-i-se o frontieră fermă la V de Rin, principilor germani li se recunoaște de către împărat suveranitatea deplină în stăpânirile proprii, ceea ce a condus la o accentuată fărâmițare politică a Imp. și la considerabila slăbire a autorității centrale, era recunoscută pe plan internațional suveranitatea Provinciilor Unite ale Țărilor de Jos (Olanda) și a Confederației Elvețiene; de asemenea, era confirmată Pacea religioasă de la Augsburg (1555) și era extinsă toleranța religioasă ș.a.

WESTINGHOUSE [uștinhaus], **George** (1846–1914), inginer și industriaș american. A inventat frâna de cale ferată cu aer comprimat (1869), utilizată pentru prima dată în 1872, care a căpătat o largă răspândire. Printre primii care a preconizat folosirea electricității în domeniul feroviar. În 1886 a pus bazele *Westinghouse Electric Corporation*, societate care producea o gamă largă de echipamente ce foloseau energia electrică. Este activ în radio, televiziune și centrale nucleare.

WESTMINSTER [uștminste], unul dintre cele 32 de cartiere ale Londrei, înglobat în conurbația Londrei în 1965, azi cartier central pe stg. fl. Tamisa; 231,9 mii loc. (2006). Aici se află numeroase ministere, edificii publice și alte obiective de interes turistic, printre care: *Palatul W.* (al *Parlamentului*), în stil neogotic, extins pe 3 ha, inițial reșed. regală, construit în 1035 și reconstruit în 1054 după un incendiu și din nou reconstruit în anii 1837–1888 după ce fusese mistuit de marele incendiu din 16 oct. 1834; *W. Abbey* (1394–1402); *Buckingham Palace* (sec. 18, renovat în anii 1825–1836), devenit reșed. familiei regale britanice (din 1838); *W. Hall* (1097–1099); *Palatul de*

Westminster Abbey

Justiție (1868–1882); *Catedrala W.* sau *St. Peter* (162 m lungime, 12 m lățime, 31 m înălțime), în stil gotic, cu un turn de 69 m înălțime, construită în anii 1245–1269 de Henri III pe locul unei vechi biserici benedictine ridicată în 1042–1065 în care fusese încoronat, în 1066, William Cuceritorul; *Catedrala romano-catolică St. Paul* (1675–1715) în care se află mormintele ducelui de Wellington și amiralului Nelson; *Whitehall*, clădire situată pe Downing Street nr. 10 (1732) în care se află reșed. primului-ministru al Marii Britanii; *Royal Opera House* cu celebra scenă Covent Garden; clădirea *British*

Broadcasting Corporation (BBC); clădirea *New Scotland Yard*; *Tate Britain* — filială a Galeriei naționale Tate, construită în 1893–1897 pe malul Tamisei, lângă Vauxhall Bridge; *Trafalgar Square* dominată de statuia amiralului Nelson; *Piccadilly Circus*; *Planetarium* ș.a. Din 1987, palatul *W., W. Abbey* și *St. Margret's Church* au fost incluse în Patrimoniul cultural universal.

WESTON [ușten], **Edward** (1850–1936), inginer britanic. S-a stabilit în S.U.A. (1875), unde a deschis prima uzină de fabricare a dinamurilor. A inventat (1892) o pilă electrică care-i poartă numele.

WEST POINT [ușt point], localit. în S.U.A. (New York) la 80 km N de New York. Aici este sediul unei celebre școli militare americane deschisă în 1802.

WEST VIRGINIA v. Virginia de Vest.

WETTSTEIN [vêt'tain], **Richard von** (1863–1931), botanist austriac. Prof. univ. la Praga și Viena. Lucrări de sistematică și genetica plantelor („Atlas de botanică sistematică”).

WEYDEN [veiden], **Rogier van der** (c. 1400–1464), pictor flamand. În 1435 se stabilește la Bruxelles, primind titlul de pictor oficial al orașului. Opera sa, cu accente grave și dramatice, de un puternic realism, a influențat pictura vremii. Compoziții religioase („Coborârea de pe cruce”, „Sf. Luca pictând Fecioara Maria”) și portrete („Carol Temerarul”).

Rogier van der Weyden.
„Magdalena citind”

Hermann Weyl

George Hoyt Whipple

Patrick White

WEYGAND [vegă], **Maxime** (1867–1965), general francez. Șef al Marelui Stat Major în Primul Război Mondial. Comandant suprem al forțelor armate franceze (mai-iun. 1940). Membru al guvernului de la Vichy, ulterior arestat și deținut în Germania (1942–1945). Reîntors în Franța și judecat de Înalta Curte de Justiție, este achitat (1948). Autor a numeroase scrieri, mai importante fiind „Memoriile”.

WEYL [vail], **Hermann** (1885–1955), matematician german. Între 1933 și 1952 a trăit în S.U.A. Prof. univ. la Göttingen și la Univ. Princeton. Lucrări referitoare la geometria diferențială, teoria grupurilor, analiza funcțională, în special în legătură cu teoria relativității și a cuantelor. Rol important în introducerea simetriei în fizică. Contribuții în teoria grupurilor, geometria infinitezimală și topologie („Spațiu, timp, materie”, „Filozofia matematicii și științele naturale”).

WHEATSTONE [ui:tstən], **Sir Charles** (1802–1875), fizician și inventator englez. Cercetări privind electricitatea, acustica, optica, telegrafia prin cablu submarin. A inventat unul dintre primele aparate de telegrafie electrică (1835), un montaj pentru măsurarea rezistențelor electrice (*puntea W.*, 1847) și un stereoscop.

WHEWELL [hju:əl], **William** (1794–1866), filozof și istoric britanic al științei. Prof. univ. la Cambridge. A evidențiat structura antitetică a teoriilor științifice („Filozofia științelor inductive”, „Istoria științelor inductive”).

WHIG [uig] (cuv. engl., abrev. lui *Whiggameres*, răsculați scoțieni din sec. 17) s. m. Nume dat adversarilor ducelui de York (viitorul rege Iacob al II-lea) în Scoția, organizați într-un partid politic (1679–1680). După dezmembrarea partidului w. (începutul

sec. 19), o parte însemnată a membrilor acestuia au intrat în Partidul Liberal britanic. În cadrul monarhiei constituționale engleze a alternat la putere cu partidul *tory*.

WHIPPLE [huipl], **Fred Lawrence** (1906–2004), astrofizician american. Prof. la Univ. Harvard. A emis (1950) ipoteza, azi confirmată, potrivit căreia nucleul cometelor este format dintr-un conglomerat solid de apă, metan și amoniac, silicați și compuși de carbon cu densitate slabă. A studiat relația dintre comete și meteoriți și a descoperit șase comete noi. A urmărit evoluția sateliților artificiali ai Pământului.

WHIPPLE [huipl], **George Hoyt** (1878–1976), medic și patolog american. Prof. la univ. Berkeley (California) și Rochester (New York). Studii originale și descoperiri în domeniul pigmenților biliari, hemoglobinei, tuberculozei și leziunilor pancreasului; a introdus tratamentul cu extract hepatic în anemia pernicioasă. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1934), împreună cu R.G. Minot și W.P. Murphy.

WHISKY [uiski] (cuv. engl.) s. n. Băutură alcoolică tare (40° și peste), obținută prin distilare din cereale (orz, secară, grâu, porumb). Cerealele (mai ales orzul) sunt adesea transformate inițial în malț, care apoi este lăsat să fermenteze, produsul rezultat fiind apoi dublu distilat și lăsat să se matureze în butoaie de stejar (care, în unele cazuri, au fost anterior folosite pentru vin, fiind importate special în acest scop din reg. viticole). **W.** irlandez este de obicei triplu rafinat. Un sortiment de **w.** produs în S.U.A., numit bourbon, este preparat în proporție de cel puțin 51% din porumb. **W.** scoțian (*scotch*) este dublu distilat și maturat cel puțin timp

de 3 ani. *Blended w.*, tipul cel mai răspândit în comerț, este un amestec de **w.** obținut din diverse cereale, fermentate în parte sub formă de malț și în parte direct ca grăunte. Variantă *whiskey*.

WHIST (< engl.) s. n. Numele unui joc de cărți larg răspândit în sec. 18-19. În **w.** clasic se folosește un pachet de 52 cărți; se joacă de către 4 persoane, care formează 2 echipe. În prezent, există numeroase jocuri de cărți, răspândite în diverse țări, care au evoluat din **w.** clasic. În România se joacă și o variantă în care pot participa între 3 și 6 jucători, fără a forma perechi.

WHISTLER [huislər], **James Abbott McNeill** (1834–1903), pictor american. Stabilizat în Marea Britanie. Influențat de Ingres, Courbet, Monet și de arta japoneză. Peisaje și portrete mondene în variațiuni coloristice înrândite deopotrivă cu cele ale estetismului și cele ale impresionistilor („Nocturnă în albastru și verde”, „Simfonie în alb”).

WHITBY [uitbi], oraș în SE Canadei (Ontario), situat pe țărmul L. Ontario, la 45 km NE de Toronto; 111,1 mil loc. (2006). Port. Reparații navale. Ind. chimică, electronică, alim. (conserve). Producție de anvelope pentru automobile și de unelte. Fundat în 1836; oraș din 1855.

WHITE [uait], **Patrick** (Victor Martindale) (1912–1990), scriitor australian. Romane inspirate de natura sălbatică a peisajului australian cu vaste spații nelocuite, în care prezintă personaje (în special femei) dominate de pasiuni puternice în căutarea propriei identități și a sensului profund al existenței („Valea fericirii”, „VII și morții”, „Copacul omului”, „Bila vrăjită”, „Umbre pe oglindă: un autopotret”). Povestiri („Cei arși”), teatru. Premiul Nobel pentru literatură (1973).

Alfred North Whitehead

Walt Whitman

Christoph Martin Wieland,
portret de Ferdinand Jagemann

WHITEHEAD [uaithead], **Alfred North** (1861–1947), matematician și filozof american de origine engleză. Prof. univ. în Londra și la Harvard. Contribuții fundamentale în matematică și logică simbolică. Împreună cu *B. Russell*, autor al lucrării „Principia mathematica” (1910–1913), aducând o contribuție importantă la dezvoltarea logicii moderne. *W.* a criticat categoriile tradiționale ale filozofiei, incapabile să exprime interrelațiile esențiale dintre material, spațiu și timp, el inventând un vocabular special pentru a-și expune concepția numită „filozofia organismului” („Moduri de gândire”). A dezvoltat o „metafizică de proces” potrivit căreia evenimentele și procesele constituie realitatea mai degrabă decât substanțele independente („Proces și realitate”). A formulat conceptul de filozofie organică.

WHITEHORSE [uaitho:s], oraș în NV Canadei, pe stg. fl. Yukon, centrul activ al terit. Yukon; 18,1 mii loc. (2006). Aeroport. Punct de început al navigației pe fl. Yukon; nod rutier pe șoseaua transcanadiană, unit printr-o c.f. cu portul Skagway (Alaska). Stație meteorologică. Hidrocentrală (1949) pe râul Whitehorse Rapids, cu iacul de acumulare Miles Canyon. Expl. de aur, argint, cupru, plumb, zinc și tungsten. Muzeul de istorie „MacBride”. Turism. Fundat în anul 1900 și declarat oraș în 1950. S-a dezvoltat după descoperirea resurselor de aur din reg. *Klondike* din apropiere.

WHITEMAN [uaitmən], **Paul** (1890–1967), dirijor american de jazz. Conducător (1930–1944) al unei orchestre de mare succes, din care au făcut parte nume mari ale jazzului; a impus în jazz ideea de „spectacol de orchestră”. Discografie selectivă: „Paul Whiteman”, „When Day Is Done”.

WHITE RIVER [uait rîve], râu în partea central sudică a S.U.A., pe terit. statelor Arkansas și Missouri, afl. dr. al fl. Mississippi; 1 150 km.

Izv. din pod. Ozark, din NV statului Arkansas, curge pe direcție SV–NE până la Forsyth, după care își schimbă direcția către SE până la Newport, iar de aici către S, până la confl. cu Mississippi. Navigabil în cursul inf. pe 480 km, în aval de Batesville. În cursul superior au fost create mari lacuri de acumulare (Beaver, Table Rock, Bull Shoals).

WHITE SANDS [uait sændz], monument național (rezervație naturală federală) în SV S.U.A. (New Mexico), la 24 km SV de Alamogordo, constând într-o zonă deșertică, cu dune formate de pulbere de gips alb, de 3–12 m înălțime, extinsă pe 581,66 km². Declarat monument național în 1933. Gipsul este antrenat de apele ploilor din munții înconjurători (Sacramento și San Andres), ape care ajunge în această arie depresionară endoreică se evaporă; aici se află și lacul temporar Lucero pe fundul căruia rămân de asemenea cristale fine de gips pe care le spulberă vântul, formând dune. Vegetație săracă. La 65 km S, la White Sands Missile, a fost experimentată (la 16 iul. 1945) prima bombă atomică din lume; reg. este folosită în prezent pentru experimentarea rachetelor.

WHITE-SPIRIT [uait-spirit] (cuv. engl.) s. n. Frațiune petrolieră obținută la distilarea primară a țiteiului, având limitele de fierbere între 180 și 200°C. Se întrebuintează ca solvent în vopsitorie și ind. lacurilor.

WHITMAN [huitmən], **Walt** (1819–1892), poet și ziarist american. Considerat unul dintre cei mai mari poeți americani. Prin noutatea formei (versuri lungi, libere, accentuate ritmic, cu tonalități epico-descriptive sau lirice, de plasticitate adesea simbolică, utilizarea limbajului comun, exprimarea eliptică) și prin umanismul ideilor (exaltarea eului, a bucuriei de a trăi, a libertății și demnității omului simplu, a creației) poemele sale

(culegerea „Fire de iarbă”, începută în 1855 și îmbogățită de-a lungul întregii sale vieți) au exercitat o considerabilă influență asupra liricii mondiale, de la simbolismul francezi la poezii americani ai sec. 20. Pagini autobiografice („Memorii din timpul războiului”, „Zile de pomină și zile obișnuite”). Eseuri („Perspective democratice”).

WHITNEY [huitni], **Mount ~**, masiv muntos în V S.U.A., în SE Californiei, în lanțul Sierra Nevada. Alt. max.: 4 418 m (cel mai înalt din California). Inclus în Parcul Național Sequoia.

WHITNEY [huitni], **William Dwight** (1827–1894), filolog american. Specialist în sanscrită și gramatică comparată. Autorul unei opere de sinteză asupra limbajului („Viața și evoluția limbajului”), care a exercitat o mare influență asupra lui Ferdinand de Saussure. Unul dintre precursorii lingvisticii structurale și funcționale din sec. 20.

WHITTLE [ujit], **Sir Franck** (1907–1996), inventator britanic. A perfecționat turbina cu gaz; a pus la punct primul turboreactor, realizat în 1941 de Rolls Royce.

WHO [hu:] (**The ~**), grup rock britanic constituit în 1964, la Londra. Compus inițial din Peter Townshend, Roger Daltrey, John Entwistle și Keith Moon. Apariții caracterizate prin costume șocante, „rhythm and blues” și o energie diabolică. Albume concept. Opera rock „Tommy”. Discografie selectivă: „Who’s Next”, „Quadrophenia”.

WHORF [uørɔf], **Benjamin Lee** (1897–1941), lingvist și antropolog american. Discipol al lui E. Sapir. Specialist în limbi amerindiene. Teoria sa, cunoscută sub numele de „ipoteza Sapir – W.”, pornește de la premisa că fiecare limbă deucează realitatea într-un mod propriu, care transpune la toate nivelurile limbii („Limbaj, gândire și realitate”).

WICHITA [uitfete], oraș în centrul S.U.A. (Kansas), situat în zona de confl. a râului Arkansas cu râul Little Arkansas, la 458 km SV de Kansas City; 354,8 mii loc. (2006). Port fluvial. Aeroport (la 10 km de oraș). Nod feroviar și rutier. Expl. de petrol și gaze. Constr. de avioane (firma Boeing), de utilaj petrolier și agricol. Ind. metalurgică, chimică, de prelucr. a petrolului și a lemnului, poligrafică, textilă, farmaceutică, alim. Producție de computere, articole de camping și instrumente de precizie. Univ. de Stat W. (1892); Friend University (1898). Muzeu de artă. Orchestră simfonică. 80 de parcuri, cel mai mare fiind Pawnee Prairie (280 ha). Clădirea Primăriei vechi (1892), azi Muzeu de istorie; clădirea Primăriei noi (1975). Fundat în 1864 pe vatra unui vechi sat de indieni.

WICKSELL [viksæl], **Knut** (1851–1926), economist suedez. Prof. univ. la Lund. Exponent al Școlii marginaliste („Cercetări de finanțe teoretice”, „Lecții de economie politică”).

WIDAL [vidal], **Fernand** (1862–1929), medic și bacteriolog francez. Prof. univ. la Paris. Studii clinice și experimentale asupra febrei tifoide; a realizat (1915) un vaccin complex împotriva febrei tifoide și paratifoide. A descoperit reacția care-i poartă numele pentru diagnosticul febrei tifoide. Tratat („Nou tratat de medicină”, în colab.).

WIDERBERG [viderbærɜ], **BO** (1930–1997), regizor suedez de film. Impune în anii '60 un cinematograf anti-Bergman, preocupat de problemele cotidiene (sociale și politice) ale omului de rând („Elvira Madigan”, „Adalen 31”, „Joe Hill”, „Toate bune și frumoase”).

WIDERÖE, **Rolf** (1902–1996), fizician și inginer elvețian de origine norvegiană. Cercetări în domeniul accelerării particulelor. În 1928 a enunțat principiul funcționării sincrotronului.

WIDIA (< fr. {i}; {s}) germ. *wie* *Dia*[mant] „ca diamantul”) s. f. Metal dur, obținut prin sintezare de carburi metalice (de wolfram și de titan). Este folosit pentru acoperirea părților active ale unor scule așchietoare și a filierelor de trefilat.

WIECHERT [vi:hert], **Ernst** (1887–1950), scriitor german. Ostil nazismului, a fost închis în lagărul de concentrare de la Buchenwald. Romane și nuvele confesiv-lice în care evocă experiența sa din lagăr („Pădurea morților”) sau elogiază virtuțile unei vieți simple, în contact cu natura, singura cale de evitare a violenței distructive a civilizației moderne („Pădurea”, „Lupul morților”, „Flautul lui Pan”, „Viata simplă”, „Copiii lui Jeromin”). Memorialistică („Pădurea morților”).

WIELAND [vi:lant], **Christoph Martin** (1733–1813), scriitor german. Admirator al lui J.J. Bodmer și F.G. Klopstock. Personalitate de seamă a iluminismului, supranumit „Voltaire al Germaniei”. Creație bogată și diversificată. Romane de factură autobiografică („Agathon”), satirică („Istoria aberțiilor”), picarescă („Don Sylvio de Rosalva”) sau cu implicații politice („Oglinda aurită, sau regii din Sesian”), povestiri poetice („Musarion”) și poeme romantice („Oberon”, „Simpatii”) sau didactice („Natura lucrurilor”). Important rol în promovarea culturii prin revista sa, fondată în 1773, „Der teutsche Mercur”. A exercitat o puternică influență asupra lui Goethe și a romanticilor germani.

WIELAND [vi:lant], **Heinrich Otto** (1877–1957), chimist german. Prof. univ. la Freiburg im Breisgau și München. A studiat radicalii liberi, acizii biliari, numeroși alcaloizi, pigmentii animali, mecanismul oxidării biologice. A descoperit (împreună cu A. Windaus) structura colesterolului. Premiul Nobel pentru chimie (1927).

WIEMAN, **Carl E.** (n. 1951), fizician american. Prof. la Univ. British Columbia din Vancouver, Canada. Studii asupra condensării *Bose-Einstein*. Premiul Nobel pentru fizică (2001), împreună cu E. A. Cornell și W. Ketterle.

WIEN v. Viena.

WIEN [vi:n], **Wilhelm Carl Werner** (1864–1928), fizician german. Prof. univ. la Würzburg, Giessen și München. Contribuții în termodinamica radiației, hidrodinamică, la studiul razelor X. A descoperit (1893) că, la creșterea temperaturii unui corp negru, frecvența corespunzătoare radiației de intensitate maximă se deplasează în spectru către valori mari (*legea lui W.*). Primul care a măsurat (1905) lungimea de undă a radiațiilor X. Premiul Nobel pentru fizică (1911).

WIENE [vi:nə], **Robert** (1881–1938), regizor german de film. Autorul unei opere unicat în istoria cinematografului, „Cabinetul doctorului Caligari”, primul și cel mai emblematic film expresionist.

WIENER NEUSTADT [vi:nər nɔ:ftat], oraș în NE Austriei (Austria Inferioară), situat în apropiere de valea râului Leitha, la 40 km SSV de Viena; 38,8 mii loc. (2004). Nod feroviar. Constr. de locomotive. Ind. chimică, textilă, încălț., hârtiei și alim. Academie militară (1752). Castelul ducilor de Babenberg (1192), reconstruit în sec. 18; clădirea fostului colegiu iezuit (1737–1743), azi muzeu; biserică dominicană (sec. 13); catedrala Libfrauenkirche (sec. 13) și casa parohială „Propstthof” (sec. 13–18). Fundat de ducele Leopold V de Austria în 1194 și menționat documentar în 1277. Reconstruit în mare parte după incendiul dezastruos din 1834.

Heinrich Otto Wieland

Carl E. Wieman

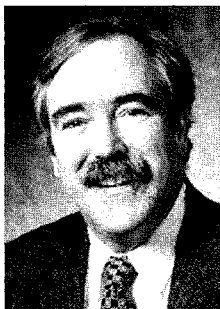

Wilhelm Carl Werner Wien

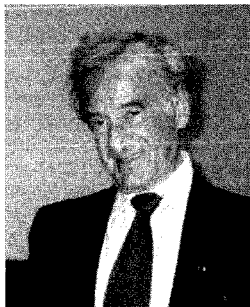

Norbert Wiener

Eric F. Wieschaus

Elie Wiesel

Torsten Nils Wiesel

WIENER [vi:nər], **Norbert** (1894–1964), matematician american. Prof. univ. la Massachusetts Institute of Technology. Lucrări în domeniul analizei matematice, teoriei probabilităților, teoriei cuantelor, teoriei relativității și electrotehnicii. A elaborat teoria matematică a mișcării browniene. Considerat fondator al ciberneticii ca știință („Cibernetica”, 1948), zece ani după apariția lucrării „Psihologia consonantistă”, în limba franceză, a medicului român Ștefan Odobleja.

WIENERWALD [vi:nervalt], masiv muntos împădurit în NE Austriei, care domină bazinul Vienei, prelungire a m-ților Tauern Joși, situat la VNV de Viena. Alt. max.: 893 m (vf. Schöpf). Pe versanți păduri de fag și stejar și la poale plantații cu viță de vie. Frumusețea acestei zone a fost imortalizată de Johann Strauss în valsul „Povestiri din Pădurea vieneză”.

WIENIAWSKI [vieniáfski], **Henryk** (1835–1880), violonist și compozitor polonez, exponent al artei interpretative romantice. Prof. la Conservatorul din Bruxelles și la cel din Sankt-Petersburg. Unul dintre cei mai mari interpreți de după Paganini. Compoziții pentru vioară. Autorul unei metode de vioară.

WIESBADEN [vi:sba:den], oraș în V Germaniei centrale, centrul ad-tiv al landului Hessen, situat pe dr. fl. Rin, la poalele de S ale m-ților Taunus, la 32 km V de Frankfurt am Main; 274,6 mii loc. (2006). Port fluvial. Centru financiar și comercial. Ind. metalurgică, chimică, constr. de mașini, textilă, poligrafică, hârtiei, medicamentelor, tutunului și cimentului. Centru turistic și stațiune balneoclimaterică, cu 27 de izvoare cu ape termale, salin, indicate în tratarea reumatismului, renumite în sec. 18–19 și vizitate de mari personalități. Teatrul dramatic și Teatrul de balet. Galerie de artă. Castel (1840–1841). Primărie (1887). Fortificații romane (sec. 1). Menționat documentar în Ev. Med. în anul 829. Oraș liber imperial (din 1241), a trecut, în 1255, în stăpânirea conților de Nassau. Între 1806 și 1866 – capitala Ducatului de Nassau, apoi în componența Prusiei. După Primul Război Mondial aici s-a aflat (1918–1929), sub ocupația franco-britanică, sediul Comisiei Rinului. Din 1946 centrul ad-tiv al landului Hessen.

WIESCHAUS [vi:jhaus], **Eric F.** (n. 1947), genetician american de origine elvețiană. A descoperit și identificat unele structuri cromozomiale. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină

(1995), împreună cu E.B. Lewis și Ch. Nüsslein-Volhard.

WIESE [vi:ze], **Leopold von** (1876–1969), sociolog german. Reprezentant al așa-numitei sociologii formale. Consideră că obiectul sociologiei ar fi studiul „formelor sociale” concepute ca relații psihologice de apropiere și de îndepărtare (asociere și disociere) („Sistemul sociologiei generale”, „Filozofie și sociologie”). Unul dintre întemeietorii „sociologiei relațiilor” (*Beziehungslehre*).

WIESEL [vi:zel], **Elie** (n. 1928, Sighet, azi Sighetu Marmăției), scriitor american de expresie franceză de origine ebraică, originar din România. Deportat la 16 ani în lagărul de la Auschwitz și după un an la Buchenwald; eliberat în 1945, a emigrat în Franța și apoi în S.U.A. Creația sa este concentrată pe tema exterminării evreilor în timpul celui de-al Doilea Război Mondial („Evreul răătăcitor”, „Cerșetorul din Ierusalim”, „Golemul”) sau a meditației pentru iertare („Semnele exodului”, „Uitarea”). M. de onoare din străinătate al Acad. Române (2001). Premiul Nobel pentru pace (1986).

WIESEL, Torsten Nils (n. 1924), medic neurofiziolog suedez. Stabilît în S.U.A. (1955). Cercetări privind memoria vizuală și mecanismele de codificare ale imaginii descoperind, împreună cu D.H. Hubel, principiile de prelucrare a informației în structurile neuronale ale encefalului, care recepționează semnalele externe. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1981), împreună cu D.H. Hubel și R.W. Sperry.

WIESENTHAL, Simon (1908–2005), om politic austriac. Evreu din Galiția. Deportat în lagărul de la Mauthausen. După eliberarea a fondat centrul de documentare ebraică de la Linz (1947) și Viena (1960) dedicându-și activitatea urmării criminalilor de război naștiți, prinderii și condamnării lor; i se datorează arestarea și judecarea lui A. Eichmann (1996).

WIESER [vi:zer], **Friedrich von** (1851–1926), economist și sociolog austriac. A introdus conceptele de „cost oportunitate” și „utilitate marginală”. Op. pr.: „Originea și legile fundamentale ale valorii economice”, „Teoria economiei sociale”.

WIGHT, ins. britanică în apropierea țărmlui de S al Angliei, în M. Măneicii, separată de continent prin str. Solent în V și Spithead în E, de 8 km lățime; 381 km²; 36 km lungime de la E la V și 22 km lățime (N–S). Alt. max.: 240 m. Oraș pr.: Newport. Stațiuni balneare: Cowes, Freshwater, Yarmouth, Ryde, Sandown, Shanklin,

Ventnor. Turism. La Parkhurst (suburbie a orașului Newport) se află o închisoare de maximă securitate.

WIGMAN [vi:gman], **Mary** (1886–1973), dansatoare și coregrafă germană. Prof. la Acad. de Muzică din Dresda. Promotoare a dansului de factură expresionistă și a unei coregrafii moderne. În 1920 a deschis la Dresda o școală de dans, apoi și la Berlin.

WIGNER [uignər], **Eugene Paul** (1902–1995), fizician american, de origine ungară, a emigrat în S.U.A. (în 1930). Prof. la Univ. Princeton. Contribuții în domeniile fizicii nucleare, spectroscopiei, fizicii particulelor elementare prin dezvoltarea și extinderea metodelor mecanicii cuantice. Cercetări fundamentale privind rolul simetriei în fizica cuantică, în special invarianța prin inversia coordonatelor spațiului și inversia timpului (1932). A cuantificat câmpul electronic, a propus modelul izotop al nucleelor mai grele decât oxigenul, a arătat posibilitatea reacției în lanț la fisiunea uraniului. Premiul Nobel pentru fizică (1963), împreună cu Maria Goeppert-Mayer și Hans D. Jensen.

WILAMOWITZ-MOELLENDORF, **Ulrich** (1848–1931), filolog și istoric al culturii antice german. Prof. la Univ. din Göttingen și Berlin. Contribuții deosebite privind redarea, în ediții critice de o înaltă ținută științifică, a unui mare număr de autori antici (între care Aristotel, Calimah, Hesiod, Homer, Pindar, Platon). Valoroase sinteze asupra poeziei și religiei grecești antice.

WILCZEK, **Frank** (n. 1951), fizician american. Prof. univ. la Institutul de Tehnologie din Massachusetts. Contribuții la descoperirea libertății asimptotice în teoria de interacțiune puternică. Premiul Nobel pentru fizică (2004), împreună cu D.J. Gross și H.D. Politzer.

WILDE [uaid], **Oscar Fingal O'Flahertie Wills Wilde** (1854–1900), scriitor englez. Unul dintre principalii reprezentanți ai estetismului decadent, încercând să facă din propria viață o operă de artă. Creație remarcabilă prin subtilitatea caustică a satirei și ingeniozitatea paradoxurilor, verva scânteietoare a replicilor și rafinamentul cizelării stilistice a prozei. Lirică estetizantă („Poeme”), străbătută de un cald umanitarism („Balada închisorii din Reading”); povești-parabole („Printul fericit”); piese de inspirație biblică („Salomeea”), comedii de moravuri („Evantaiul doamnei Windermere”), „O femeie fără importanță”, „Ce înseamnă să fii onest”, „Soțul ideal”). Romanul „Portretul lui Dorian Gray” e

remarcabil prin eleganța stilului aforistic și strălucirea paradoxului. Eseuri.

WILDER [uildər], **Billy (Samuel)** (1906–2002), regizor, scenarist, producător american de film. Unul dintre marii maeștri ai Hollywoodului din perioada postbelică. Intelligent, spiritual, excelent profesionist, realizează peste 50 de filme într-o jumătate de sec. de carieră. Excelează în comedii adesea dulci-amare cu care obține un succes necondiționat de public și de critică („Dublă recompensă”, „Sabrina”, „Martorul acuzării”, „Unora le place jazzul”, „Prima de asigurare”) Premiul Oscar: 1946 („Vacanță pierdută”), 1951 („Sunset Boulevard”), 1961 („Apartamentul”).

WILDER [uildər], **Thornton Niven** (1897–1975), scriitor american. Operă de subtilă introspecție psihologică. Romane de factură filozofică („Puntea sfântului Ludovic”, „Ziua a opta”), picarescă („Cerulea este destinul meu”) sau de evocare istorică („Ideile lui martie”). Piese de avangardă („Orașul nostru”, „Urechile acului”).

WILDFLIȘ (< germ. *wild* „sălbatic” + *flīš*) s. n. Formațiune sedimentară în care depozitele tipice de flīș alternează cu sedimente depuse haotic, în care apar elemente de dimensiuni foarte variate, prinse într-o masă argiloasă sau argilo-nisipoasă. **W.** s-a format în condiții de instabilitate a bazinului în care a avut loc sedimentarea, fiind constituit dintr-un amestec de sedimente marine și materiale provenite de pe uscat.

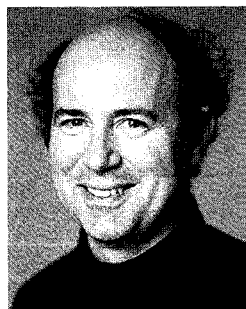
WILHELM [vilhelm], numele a doi regi ai Prusiei și împărați ai Germaniei din dinastia de Hohenzollern. **W.I.**, rege al Prusiei (1861–1888) și împărat al Germaniei (1871–1888). În timpul domniei sale, tutelată de Bismarck, s-a realizat, în urma războaielor cu Danemarca (1864), Austria (1866) și Franța (1870–1871), unificarea Germaniei în jurul Prusiei. **W. II.**, rege al Prusiei și împărat al Germaniei (1888–1918). A contribuit, prin patronarea politicii externe agresive și expansioniste a cerurilor imperialiste germane, la declanșarea Primului Război Mondial. Răsturnat de revoluția din nov. 1918, a abdicat și s-a refugiat în Olanda.

WILHELMINA (Helena Pauline Marie) (1880–1962), regină a Olandei (1890–1948; până în 1898, sub regentă). După invadarea Olandei de către hitleriști (1940), a trăit la Londra (1940–1945). A abdicat în 1948, în favoarea fiicei sale *Juliana*.

WILHELMSHAVEN [vilhelmsha:fən], oraș în NV Germaniei (Saxonia Inferioară), situat pe țărmul VNV al

Eugene Paul Wigner

Frank Wilczek

Oscar Fingal O'Flahertie Wills Wilde

Billy (Samuel) Wilder

G. Jade al Mării Nordului, la capătul de E al canalului Ems-Jade, la 75 km NV de Bremen; 82,7 mii loc. (2006). Port petrolier și de pescuit. Rafinării de petrol. Șantier naval. Constr. de locomotive, de motoare electrice, macarale, calculatoare, instrumente de precizie, frigidere, aspiratoare ș.a. Ind. siderurgică, petrochimică, textilă, de prelucr. a lemnului, pielăriei și alim. Pipe-line către Ruhr. Institutul oceanografic „Max Planck”. Bază navală militară. Fundat în 1853.

WILKES [uilks], **Charles** (1798–1877), navigator și explorator polar american. A condus o expediție în jurul lumii (1838–1842), în cursul căreia a descoperit ins. antarctice ale Oc. Pacific (cu care prilej a navigat peste 2 700 km de-a lungul banchizei antarctice, intuind și trasând pe hartă contururile unui întins uscat numit de el pentru prima oară „continentul antarctic”), reg. costală din ESE Antarcticii care astăzi îi poartă numele și coastele de NV ale Americii de Nord.

WILKES LAND [uilks lænd] (**TARA WILKES**), reg. în ESE Antarcticii, extinsă de-a lungul țărmului Oc. Indian, între coasta Queen Mary în NE și coasta George V în SE, între 66° și 70° lat. S și între 100°26' long. E și 142°05' long. E. Cu excepția câtorva stânci și peninsule, totul este acoperit de gheață cu grosimi de aproximativ 2 400–1 700 m pe o profunzime de c. 640 km în interiorul continentului Antarctică. Descoperită de *Charles Wilkes* în timpul expediției din anii 1838–1842, dar explorată parțial după anul 1940. Zona de țărm include coastele Knox, Budd, Sabrina, Banzare, Wilkes și Adélie. Stațiuni de cercetări științifice aparținând S.U.A., Australiei, Franței și Rusiei, care au activat pe perioade limitate, singurele baze cu activitate permanentă fiind „Dumont d'Urville” (Franța) și „Wilkes-Casey” (S.U.A. și Australia). În 2006

prin măsurători gravimetrice a fost pusă în evidență, sub calota glaciară de aici, o structură imensă (c. 500 km în diametru) despre care se presupune că ar fi un crater de impact meteoritic, format cu sute de milioane de ani în urmă. S-a emis ipoteza că această coliziune ar fi putut sta la originea extincției în masă care a marcat sfârșitul Permianului.

WILKINS [uilkinz], **Sir George Hubert** (1888–1958), aviator, navigator și explorator polar australian. Pionier în explorarea zonei polare cu avionul și submarinul: în 1913–1916, cu Wilhjalmer Stefansson, în zona arctică; în 1928, cu Karl Ben Eyelson, în zona antarctică, pe care au survolat-o pentru prima dată. În 1931 a participat la o expediție cu submarinul în zona arctică.

WILKINS [uilkinz], **Maurice Hugh Frederick** (1916–2004), biofizician britanic. Descoperiri privind structura moleculară a acizilor nucleici și importanța lor pentru transmiterea informației în substanța vie. A determinat structura moleculară completă dublu-elicooidală a ADN-ului folosind difracția cu raze X. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1962), împreună cu F.H.C. Crick și J.D. Watson.

WILKINSON [uilkins], **Sir Geoffrey** (1921–1996), chimist britanic. Prof. univ. la Londra. Contribuții în domeniul chimiei organometalice și al metalelor tranziționale. A elucidat structura ferocenului (1952) și a pus la punct primul catalizator de hidrogenare în fază omogenă (*catalizatorul w.*), cu largă aplicabilitate în ind. Premiul Nobel pentru chimie (1973), împreună cu E.O. Fischer.

WILLAERT [uilai:rt], **Adriaan** (c. 1480–1562), compozitor flamand. Stăbilit în Italia. Reprezentant al școlii venețiene. Madrigale, mise, motete, chanson-uri, ricercari.

WILLEMÏT (< fr. *ii*); {s} *Willem*) s. n. (MINER.) Silicat de zinc cristalizat în sistemul trigonal, incolor sau ușor colorat, sticlos, utilizat în ind. electrotehnică; poate folosi și la extragerea zincului.

WILLEMSTAD [uiljemstat], oraș în ins. Curaçao, pe coasta de SV a ins., centrul ad-tiv al posesiunii Antilele Olandeze; 125 mii loc. aglomerația urbană (2001). Port. Rafinării de petrol. Constr. navale. Ind. petrochimică și alim. (rom, lichior și conserve). Import de petrol. Stațiune balneară. Turism. Fortul Amsterdam — azi sediul Guvernului local; biserică reformată olandeză (1769); sinagoga Mikve Israel (1732), cea mai veche din emisfera vestică și cimitir evreiesc (1659), cel mai vechi din emisfera vestică. Numeroase clădiri în stil tradițional olandez. Fundat de olandezi în 1634.

WILLIAM [uiliiem], numele a patru regi ai Angliei. **W. I Cuceritorul** (1066–1087). Duce al Normandiei (din 1035), a debarcat în Anglia, a înfrânt pe anglo-saxoni la Hastings (1066) și s-a încoronat rege la catedrala Westminster. A înăbușit răscoala anglo-saxonilor (1069–1071) și a introdus în Anglia sistemul fiscal și instituțiile feudale normande, care au dus la încheierea procesului de feudalizare în regat. **W. II Rufus** (1087–1100). În conflict cu *Anselm*, arhiepiscop de Canterbury. **W. III**, rege al Angliei, Scoției și Irlandei (1689–1702), stathuder (1672–1702) al Provinciilor Unite (ca Willem III). Fiul lui Wilhelm de Orania/Nassau și al Mariei Stuart. Ales rege de Parlament în urma Revoluției din 1688–1689. A format o coaliție europeană împotriva regelui Franței, Ludovic XIV. **W.IV.** rege al Marii Britanii, Irlandei și al Hanovrei (1830–1837).

WILLIAMS [uiliiemz], **Bernard Arthur Owen** (1929–2003), filozof englez. A redirecționat studiile de filozofie morală spre fundamentele ei istorice și culturale, politice și psihologice, dar mai ales spre contribuțiile vechilor greci („Etica în limitele filozofiei”, „Norocul moral”).

WILLIAMS [uiliiemz], **Robin** (n. 1951), actor american de film. Comedia de orice tip este specialitatea sa, umorul lui acoperind o gamă foarte variată de nuanțe: de la tandrețe la grosolanie, de la blândete la agresivitate, de la ironia subtilă la bancurile fizice („Bună dimineata, Vietnam”, „Cercul poezilor dispăruți”, „Regele pescar”, „Good Will Hunting”).

WILLIAMS [uiliiemz], **Roger John** (1893–1988), biochimist american. Prof. univ. la Austin (Texas). A des-

Maurice Hugh Frederick Wilkins

Sir Geoffrey Wilkinson

Tennessee Williams

coverit, a izolat și a preparat sintetic acidul pantotenic și acidul folic. Studii de chimie organică, biochimie și nutriție. Inițiator al cercetărilor biochimice asupra alcoolismului.

WILLIAMS [uiliəmz], **Tennessee** (pseud. lui *Thomas Lanier*) (1911–1983), scriitor american. Urmând tradiția lui O'Neill, a creat un teatru dominat de simboluri, cu personaje disperate în fața provocărilor și realităților vieții, care încearcă să-și recapete libertatea morală. Piese de atmosferă, cu implicații psihanalitice („Un tramvai numit dorință”, „Menajeria de sticlă”, „Vară și fum”, „Trandafirul tatuat”, „Pisica pe acoperișul fierbinte”, „Orfeu în infern”, „Dulcea pasăre a tinereții”, „Noaptea iguanei”). Majoritatea pieselor sale au fost ecranizate. Nuvele („Primăvara din Roma a doamnei Stone”), versuri („În iarna orașelor”).

WILLIAMS [uiliəmz], **William Carlos** (1883–1963), scriitor american. Lirică imagistă („Pompe”) și expresionistă (poemele în proză „Kora în infern. Improvizații”); reprezentând sentimentalismul, își propune să descopere poezia în subiectul antipoetic („Pater-son”, „Muzica desertului”). Proză realistă („Catărul alb”, „Cei cu bani”) și de introspecție (romanul „Construcția”). Eseistică („Temperamentul american”).

WILLIAMSON [uiliəmzən], **William Crawford** (1816–1895), naturalist britanic. Prof. de istorie naturală la Manchester. Studiile sale privind distribuția fosilelor din Mezozoic și organisme microscopice din formațiunile existente în depozitele marine sunt considerate de o importanță fundamentală. Pune bazele științifice ale paleobotanicii britanice, fiind considerat, alături de botanistul francez Adolphe Brongniart (1801–1876), fondator al acestei discipline.

WILLIAMSONIA (< fr.; {s} *Williamson*) subst. Gen fosil de benetitale (ordin primitiv considerat că ar fi făcut tranziția de la gimnosperme la

plantele cu flori), cu trunchiul simplu sau ramificat și lung; a trăit din Triasicul superior până în Cretacic. Produceau conuri sferice conținând numeroase ovule, din care luau naștere semințele.

WILLIBRORD (c. 658–739), călugăr benedictin anglo-saxon. Misionar în N Olandei. Arhiepiscop de Utrecht (695). Canonizat. Sfânt patron al Olandei. Sărbătorit la 7 nov.

WILLIS [uilijs], **Bruce** (n. 1955), actor american. Campion de box office, vedetă a filmelor de acțiune în care impune imaginea eroului invincibil nu atât prin forța mușchilor cât prin siguranța de sine, hotărârea de a nu se lăsa doborât și promptitudinea riposteii fizice și verbale (seria „Greu de ucis”, „Ultimul samaritean”, „Pulp Fiction”).

WILLISTON [uiliستن], bazin de origine sedimentară, situat la marginea de E a M-ților Stâncoși, în zona vestică a statului Dakota de Nord, cea estică a statului Montana (S.U.A.) și S prov. Saskatchewan (Canada), extins pe 285 mii km² și drenat de râul Missouri. Zăcămintele de petrol.

WILLOCH, **Kaare Isaachsen** (n. 1928), om politic norvegian. Membru al Comitetului Național (din 1961) și președinte al Grupului parlamentar (1970–1981) ale Partidului Conservator. Prim-min. (1981–1986).

WILLSTÄTTER [vilstetər], **Richard Martin** (1872–1942), chimist și biochimist german. Prof. univ. la München, Berlin și Zürich. Cercetări asupra alcalozilor (a descoperit novocaina), al pigmentilor din sânge și plante, al anticianilor, negrului de anilină, enzimelor s.a. Premiul Nobel pentru chimie (1915).

WILM [vi:lm], **Alfred** (1869–1937), inginer german. Creatorul duraluminului (1910), primul aliaj ușor dar foarte rezistent.

Richard Martin Willstätter

Charles Thomson Rees Wilson

WILSON [uilsn], **Mount** ~, masiv muntos în m-ții San Gabriel (SV Californiei), în NE orașului Pasadena; alt.: 1740 m. Renunțat prin observatorul astronomic instalat aici în 1904, care are un telescop uriaș, cu diametrul de 2,54 m.

WILSON [uilsn], **Sir Angus** (1913–1991), scriitor englez. Romane satirice, de mare inventivitate verbală („Atitudini anglo-saxone”, „Vârsta mijlocie a doamnei Eliot”, „Bătrânii la grădina zoologică”, „Nimic de răsun”). Studii despre Dickens, Kipling, Zola. Eseuri critice și impresii de călătorie („Reflecții în ochiul scriitorului”, „Grădina sălbatică”).

WILSON [uilsn], **Charles Thomson Rees** (1869–1959), fizician englez. Prof. univ. la Cambridge. Contribuții la studiul proceselor de condensare, al electricității atmosferice, al razelor X. A construit camera cu ceață care-i poartă numele, important procedeu experimental pentru detectarea particulelor elementare. Premiul Nobel pentru fizică (1927), împreună cu A.H. Compton.

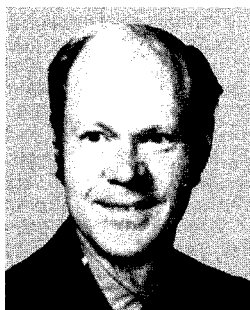
WILSON [uilsn], **Edmund** (1895–1972), critic literar american. Ample studii critice privind geneza istorico-socială a operei („Castelul lui Axel”). Cronicar literar la numeroase publicații (voi. „Rana și arcu”, „Anii 20”). I-a susținut pe F. Scott Fitzgerald și W. Faulkner în drumul spre consacrare. Nuvele, poeme, romane.

WILSON [uilsn], **Edmund Beecher** (1856–1939), biolog american, prof. la Univ. Columbia. Studii de biologie celulară și embriologie. S-a numărat printre primii specialiști care au pus în evidență rolul cromozomilor în transmiterea ereditară a caracterelor.

WILSON [uilsn], **Edward Osborne** (n. 1929), biolog american, prof. univ. la Harvard. Specialist în entomologie; studiiind comportamentul furnicilor a descoperit feromonii. Inițiator, alături de R. Dawkins, al *sociobiologiei*. Contri-

Kenneth Geddes Wilson

Robert Woodrow Wilson

Thomas Woodrow Wilson

buții importante în domeniul conservării biodiversității. Op. pr.: „Natura umană”, „Furnicile” (premiată cu premiul Pulitzer), „Diversitatea vieții”, „Viitorul vieții”.

WILSON, Georges (n. 1921), actor francez de teatru și film. Personalitate de marcă a teatrului parizian după 1950, director al Teatrului Național Popular — TNP (1963-1972). Repertoriu extrem de vast: de la Shakespeare („Regele Lear”) la Sartre („Diavolul și bunul Dumnezeu”) și de la Gorki („Copiii soarelui”) la Brecht („Domnul Puntilla și sluga sa Matti”). Filmul îi oferă doar ocazional partituri pe măsură („O absență îndelungată”).

WILSON [uilsn], Sir (James) Harold (1916–1995), om politic britanic. Lider al Partidului Laburist (1963–1976). Prim-min. (1964–1970 și 1974–1976). Memorii.

WILSON [uilsn], John Tuzo (1908–1993), geofizician canadian, prof. univ. la Toronto. S-a numărat printre primii promotori ai teoriei tectonicii în plăci, a pus în evidență existența fașilor de transformare, a descris ciclicitatea proceselor de lărgire și contracție a bazinelor oceanice pe parcursul erelor geologice („ciclul W.”).

WILSON [uilsn], Kenneth Geddes (n. 1936), fizician american. Prof. la univ. Cornell (statul New York) și Ohio. Cercetări în fizica particulelor elementare; autor al teoriei fenomenelor critice, construită cu ajutorul grupului de renormare; a dat explicația teoretică a efectului Kondo. Premiul Nobel pentru fizică (1982).

WILSON [uilsn], Robert Woodrow (n. 1936), radioastronom american. A realizat, împreună cu A. Penzias, antene de mare sensibilitate cu care a detectat (1965) radiația termică de fond, remanentă, din spațiul cosmic, prezisă teoretic de modelele bazate

pe o mare explozie inițială (Big Bang). Conducător al Departamentului de Cercetări Radiofizice a Laboratoarelor Bell (1976–1994). Premiul Nobel pentru fizică (1978), împreună cu A. Penzias și P.L. Kapața.

WILSON [uilsn], Thomas Woodrow (1856–1924), jurist și om politic american. Membru al Partidului Democrat. Prof. univ. la Princeton. Președinte al S.U.A. (1913–1921). Inițiatorul participării S.U.A. în Primul Război Mondial. În ian. 1918 a elaborat programul de pace — așa-numitele „14 puncte”, acceptat de Germania (oct. 1918). Rol important în elaborarea Tratatului de la Versailles (a participat personal la lucrările Conferinței de la Paris) și la crearea *Ligii Națiunilor*. Premiul Nobel pentru pace (1919). A întâmpinat o puternică rezistență în Senat în ratificarea tratatului.

WIMBLEDON [uimblɔn], cartier în SV Londrei, la c. 13 km de centrul orașului, renumit pentru turneele anuale mondiale de tenis desfășurate pe gazon, cât și pentru Croquet Club (din 1877). Complexul **W.** se extinde pe 500 ha. **W.** reprezintă unul dintre cele patru turnee ale Marelui Slem ale tenisului de câmp. În 1937, Don Budge (S.U.A.) a devenit primul sportiv care a câștigat trei probe la **W.** într-un singur an. În 1980, suedezul Björn Borg a câștigat la simplu bărbați pentru a cincea oară consecutiv Turneul de la **W.** Până în 2008, când turneul a fost câștigat de Rafael Nadal (Spania), ultimele cinci turnee au fost câștigate de elvețianul Roger Federer. În 1884 a fost introdus în Marea Britanie și campionatul de tenis de câmp pentru femei. În anii 1982–1987, Martina Navratilova (S.U.A.) a câștigat consecutiv șase turnee la **W.**, eclipsând recordul jucătoarei franceze Suzanne Lenglen (1919–1923).

WINAM, golf în NE L. Victoria, în SV Kenyei, care comunică cu lacul prin intermediul unui canal de c. 5 km lățime. Lungimea golfului: 56 km; lățime: 23 km. Port pr.: Kisumu (Kenya). Vechea denumire: *Kavironda*.

WINCHESTER [uɪntʃɪstɛ], oraș în Marea Britanie (Anglia), situat pe râul Itchen, la 80 km SV de Londra și 18 km N de Southampton; 110 mii loc. (2005). Centru comercial. Vestigii ale orașului roman *Venta Belgarum* (sec. 2); castel (1235) în care se păstrează o masă rotundă, legendară, cu diametrul de 5 m, identificată ca aparținând regelui Arthur; catedrală (1079–1093), reconstruită și mărită în 1324–1404, în stil gotic (restaurată în 1486), de 169 m lungime, 66 m lățime și 42 m înălțime — una dintre cele mai mari din Europa. Restaurată în 1905–1912; spitalul St. Cross (1136); Poarta de Vest (sec. 13); ruinele castelului Walvesey (sec. 12) și ale palatului episcopal. Colegiu din 1382. Capitala Regatului Wessex (sec. 6–9).

Winchester. Catedrala

Johann Joachim Winckelmann,
portret de Anton von Maron

Adolf Otto Reinhold Windaus

Wilhelm Windelband

WINCHESTER [vintʃɪstɛə], **Oliver Fisher** (1810–1880), industriaș american. A preluat (1857) o fabrică de arme în Boston, unde a produs arme (unele inventate de el) folosite în conflagrațiile sec. 19 și începutului sec. 20 (carabine **W.**, pușca cu repetiție Henry ș.a.).

WINCKELMANN [vɪŋkəlman], **Johann Joachim** (1717–1768), arheolog și istoric de artă german. După ce s-a convertit la catolicism, s-a mutat la Roma (1755), dobândind înalte funcții la Vatican. Contribuție esențială la formarea esteticii neoclase, propunând drept criteriu absolut al frumosului arta greacă („Gânduri despre imitarea operelor grecești în pictură și sculptură”). Unul dintre întemeietorii istoriografiei de artă („Istoria artei în Antichitate”). Colector de artă.

WINDAUS [vɪndaʊs], **Adolf Otto Reinhold** (1876–1959), chimist german. Prof. univ. la Göttingen. Cercetări în domeniul sterolilor, alcaloizilor etc. A descoperit și a preparat sintetic vitamina D_2 și a cercetat structura vitaminei C . A descoperit (împreună cu H.O. Wieland) structura colesterolului. Premiul Nobel pentru chimie (1928).

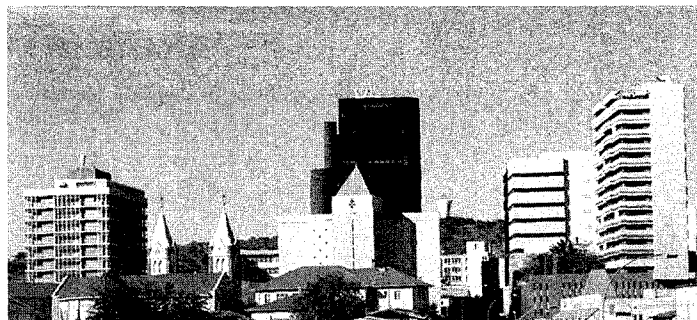
WINDELBAND [vɪndɛlbant], **Wilhelm** (1848–1915), filozof german. Întemeietorul *Scolii de la Baden-Baden*; unul dintre fondatorii *axiologiei*, al cărei domeniu specific l-a pus în evidență, opunând însă realității lumea valorilor apriorice și transcendente. A clasificat științele în „nomotetice” (care cercetează legile generale) și „idiografice” (care studiază fenomenele singulare, individuale). („Istoria și științele naturii”, „Introducere în filozofie”)

WINDERMERE [vɪndɛmɪə], lac în NV Angliei, în zona m-ților Cambrieni, la 110 km N de Liverpool, cel mai mare lac din țară; 16,9 km lungime; 1,6 km lățime; ad.: 9–67 m. Drenat de râul Leven. Grupul ins. Belle Isle împarte lacul în două bazine.

WINDHOEK [vɪnthuk], capitala Namibiei, situată pe platoul Khomas, în centrul țării, la 1 654 m alt.; 239,5 mii loc. (2005). Aeroport. Nod feroviar și rutier. Ind. conf. și alim. (produse lactate, preparate din carne, bere, vin). Universitate (1992). Biserică luterană (1907–1911). Fundat în 1890 de militarii germani (care ocupaseră zona înconjurătoare) pe vatra unei așezări locale numită *Aigams* („apă fierbinte”) — nume provenit de la izvoarele termale din zonă. În 1915 forțele sud-africane au ocupat așezarea, pe care au inclus-o în ceea ce s-a numit Africa de Sud-Vest. Când Namibia și-a proclamat independența, a devenit capitala ei.

WINDISCHGRÄTZ [vɪndɪʃgrɛts], **Alfred**, principe zu ~ (1787–1862), feldmareșal austriac. A intrat ca ofițer în armata habsburgică în 1804. În timpul Revoluției de la 1848–1849 a reprimat revoluționarii cehi la Praga și a zdrobit insurecția din Viena, remarcându-se prin cruzime. Numit feldmareșal (în 1848), a ocupat Budapesta în 1849 și i-a alungat pe revoluționarii unguri peste Tisa. Din cauza dezacordurilor sale cu Felix, conte de Schwarzenberg, președinte al Consiliului de Miniștri (1848–1852) a Austriei, s-a retras în Boemia.

Windhoek. Vedere generală

WINDOWS [vɪndəʊs] (cuv. engl.) subst. (INFORM.) Sistem de programe actualizate periodic, realizat de compania Microsoft (1985), care facilitează dialogul utilizatorului cu computerul.

WINDSOR [vɪnzə], oraș în SE Canadei (Ontario), situat pe malul de E al râului Detroit, la granița cu S.U.A., vizavi de orașul Detroit; 278,7 mii loc. (2006). Aeroport. Port. Legat de orașul Detroit prin podul rutier suspendat „Ambasador” (inaugurat în 1929) și printr-un tunel feroviar și rutier dat în folosință în 1930. Centrul comercial al unei zone agricole. Constr. de automobile, de mașini-unelte, ambarcațiuni nautice mici ș.a. Ind. siderurgică, chimică, farmaceutică, alim. (alcool, bere). Două universități (1857, 1963). Galerie de artă. Orchestră simfonică. Operă. Parcuri (561 ha.). Fundat în 1749 de fermierii francezi; oraș din 1892. Până în 1836 s-a numit *Richmond*.

WINDSOR [vɪnzə] 1. **Dinastia de ~**, denumirea dinastiei engleze de Hanovra-Saxa-Coburg-Gotha, începând din 17 iun. 1917. Din această dinastie fac parte: Eduard VII (1901–1910), George V (1910–1936), Eduard VIII

(ian.-dec. 1936), George VI (1936-1952) și actuala regină Elisabeta a II-a (din 1952). 2. Renumit castel pe stg. fl. Tamisa, la 35 km V de Londra, reșed. tradițională a monarhilor britanici, fondat de William Cuceritorul în anii 1066-1070, reconstruit și mărit de Edward III. Ocupă o supr. de 5 ha în cadrul unui parc de 1 940 ha. În 1528 a fost construit un turn rotund de 30 m înălțime. Aici se află capela St. George (1473-1516) cu mormintele multor suverani englezi.

WINDWARD [ujnduəd], str. între Cuba și ins. Hispaniola care face legătura între Oc. Atlantic și Marea Caraibilor; 80 km lățime; ad. max.: 1 700 m. Reprezintă calea de navigație cea mai scurtă dintre țărmul de E al S.U.A. și canalul Panamă.

WINFREY [uinfrj], **Oprah** (n. 1954), actriță și moderatoare americană de televiziune. A realizat un talk-show de televiziune (1977), iar din 1986 o populară emisiune periodică.

WINDWARD ISLAND v. **Insulele Vântului** (1).

WINGER [uiņe], **Debra** (n. 1955), actriță de cinema americană. Roluri de femeie hotărâtă, inteligentă, cu simțul umorului („Ofițer și gentleman”, „Vorbe de alint”, „Văduva neagră”, „O femeie periculoasă”, „Ținutul umbrelor”).

WINNIPEG [uinipeg] 1. Râu în S. Canadei; 320 km. Izv. din L. Woods și se varsă în SE L. Winnipeg. Hidrocentralele Kenora (construită în 1892) și Pinawa (1902). Descoperit în 1732 de Jean-Baptiste de La Vérendrye. 2. Lac situat în S. Canadei, în S. prov. Manitoba, ocupând o parte din vastul bazin al fostului lac pleistocen Agassiz, la 217 m alt.; 24,4 mil km². Navigabil. În lacul W. se varsă râurile Winnipeg, Red River, Saskatchewan, Berens ș.a. și din el izv. râul Nelson, care se varsă în G. Hudson. Comunică cu L. Manitoba

din VSV prin râul Dauphin. Ins. pr.: Hecla, Reindeer, Black. Țărmuri joase și mlăștinoase în V și stâncoase în E. Descoperit în 1690 de exploratorul Henry Kelsey, care a adoptat numele indian *Win-nipi* („apă murdară, măloasă”) și explorat în 1739 de canadianul Pierre de La Vérendrye. 3. Oraș în S. Canadei, centrul activ al prov. Manitoba (din 1870), situat la marginea preriei, la confl. lui Red River cu râul Assiniboine, la 61 km S de L. Winnipeg; 641,4 mil loc. (2006). Aeroport. Nod feroviar și rutier. Constr. de locomotive, vagoane de c.f., subsansamble aerospațiale și tractoare. Ind. siderurgică, chimică, electrotehnică, poligrafică, de prelucr. a petrolului și a lemnului, textilă, confecțiilor, hârtiei și alim. Hidrocentrală. Universitatea Manitoba (1877) și Universitatea Winnipeg (1871). Muzeul omului și al naturii. Galerie de artă cu colecții de artă ale indienilor băștinași. Teatrul dramatic și Teatrul de balet; Operă; Conservator; Orchestra simfonică. Planetarium. Festival anual internațional de muzică și artă populară (aug.). Grădina zoologică. 900 de parcuri, cel mai mare fiind Assiniboine Park (152 ha). Pădurea Assiniboine (280 ha). Monumente: Fort Rouge, întemeiat de P. La Vérendrye în 1738; Fort Gibraltar, construit în 1810 de Compania de Nord-Vest; Fort Garry (1821); clădirea Parlamentului provincial, în stil neoclasic (1920). Fundat în 1738; oraș din 1874.

WINNIPEGOSIS [uinipegeusis], lac în S. Canadei, în SV. prov. Manitoba, la V de L. Winnipeg, rest al fostului lac Agassiz, care a existat în Pleistocen; 5,4 mil km². Navigabil pentru vase mici. Explorat în 1739 de P. La Vérendrye. Pescuit. În el se varsă râul Mosse.

WINSTANLEY [uinstenli], **Gerrard** (1609-după 1652), ideolog și con-

ducător al mișcării *diggerilor* din Anglia. Utopist. Condamnând proprietatea privată („Legea libertății”, 1652), a întemeiat și condus colonia „comunistă” din Surrey.

WINTERHALDER [vintərhalter], **Enric** (1808-1889), ziarist și economist român de origine austriacă. Participant la Revoluția de la 1848 din Țara Românească. Colaborator apropiat al lui C.A. Rosetti. Primul director al Casei de Depuneri și Consemnațiuni (1864).

WINTERTHUR [vintertu:r], oraș în NE Elveției, situat pe valea râului Enloch, la 18 km NE de Zürich; 93,5 mil loc. (2006). Nod feroviar. Constr. de mașini. Activități financiar-bancare. Muzeu de antichități; Muzeu de artă, cu colecții aparținând pictorilor elvețieni. Collegium musicum (din 1629). Stadtkirche (1264), reconstruită în stil gotic în 1501-1515 și biseria Sankt Lorentz (1501-1515). Două castele (sec. 15 și 17). Fundat în 1175, pe locul unei așezări romane, *Vitudurum*.

WIRRAL [uirəl], oraș în V. Marii Britanii (Anglia), situat în peninsula omonimă, care, împreună cu Liverpool și Saint Helens, formează conurbarea *Merseyside*; 311,2 mil loc. (2006). Port comercial la M. Irlandei. Prelucr. peștelui. Medicamente.

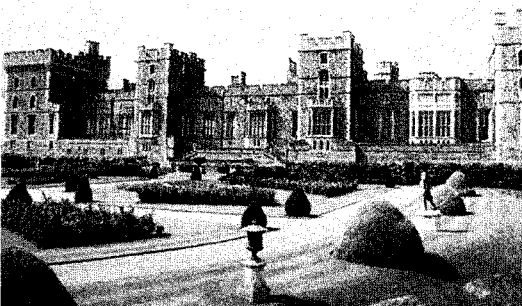
WIRSUNG, Johann Georg (1600-1643), medic anatomist german. A descoperit existența canalului pancreatic, care-i poartă numele.

WISCONSIN [uiskənsn] 1. Stat în N. S.U.A., la țărmul L. Michigan; 145,4 mil km²; 5,55 mil. loc. (2006). Centrul activ: *Madison*. Expl. de min. de zinc și de fier. Constr. de echipament de transport; ind. hârtiei. Creșterea animalelor (bovine, porcine). Grâu, porumb, cartofi, tutun, hamei și steclă de zahăr. Legumicultură. Pomicultură. A intrat în Uniune în 1848. 2. *Glaciația W.*, ultima fază glaciară pleistocenă din America de Nord, sincronă cu glaciația Würm din Alpi și Carpați.

WISDOM [uizdəm], **Arthur John Terence Dibben** (1904-1993), filozof britanic. Contribuții la filozofia analitică a limbajului și filozofia minții („Alte minți”, „Filozofie și psihanaliză”).

WISLA v. **Vistula**.

WITHERING, William (1741-1799), medic, botanist, geolog, chimist și fiziician britanic. Medic la Birmingham General Hospital. Celebru pentru descoperirea digitalinei și a efectelor sale în tratamentul bolilor cardiovasculare. În 1789 descoperă carbonatul de bariu, denumit *witherit* în onoarea sa.

Castelul Windsor

WITHERIT (< fr. *it*); {s} n. pr. *W. Withering*) s. n. Carbonat natural de bariu, roșu, incolor, cenușiu sau gălbui cu luciu sticlos-gras. Împreună cu baritina se utilizează în industria chimică pentru prepararea sărurilor de bariu.

WITKIEWICZ, Stanisław Ignacy (1885–1939), pictor, teoretician de artă și scriitor polonez. A participat la unele expediții în Pacificul de Sud, prilej cu care a descoperit arta polineziană și din Noua Guinee, pe care o va prezenta în țara lui ca pe „o dovadă a înaltei civilizații a popoarelor primitive“. Analizând decăderea culturii occidentale, el o pune în legătură cu pierderea sentimentului religios. Despre dramaturgia lui s-a spus că e o anticipare a teatrului absurdului. Adversar al „politicii menite să formeze omul mecanic“; s-a sinucis în ziua invadării Poloniei de către armatele naziste.

WITT [vit], **Jan de** (1625–1672), om politic olandez. Conducător de fapt al Provinciilor Unite (din 1650). Pe plan intern a urmărit restrângerea autorității familiei de Orania, iar pe plan extern, reprezentând interesele negustorimii olandeze, a purtat războaie cu Anglia, Portugalia, Suedia și Franța. Ucis în urma unei răzcoale.

WITT [vit], **Katarina** (n. 1965), patinatoare germană. Campioană europeană (între 1983 și 1987), de patru ori campioană mondială (1984, 1985, 1987, 1988) și de două ori campioană olimpică (1984 și 1988) la patinaj artistic.

WITT [vit], **Otto Nikolaus** (1853–1915), chimist german. Prof. univ. la Charlottenburg. A introdus noțiunile de cromofor și cromogen (1876); a descoperit numeroși coloranți și a studiat procedeele de vopsire.

WITT, Serghei Iulievici, conte (1849–1915), om politic rus. Min. de Finanțe (1892–1903) și prim-min. (1903–1906). A adoptat un program de industrializare și de stabilizare monetară; a susținut construcția *Transsiberianului*. A negociat tratatul de la Portsmouth (1905) ce puneă capăt Războiului ruso-japonez.

WITTELSBACH, familie nobiliară germană cu rol important în Bavaria, fondată de Otto de Scheyern (?–1155), care a obținut în 1124 titlul de conte. Urmașul său Otto de W. (1120–1183) a primit ducatul de Bavaria de la Frederic I Barbarossa (1180) ca fief. Ducatul a devenit electorat în 1623 în timpul lui Maximilian I. Familia a dat mai mulți suverani ai Imperiului.

Ludwig Wittgenstein

WITTGENSTEIN [vitgen'tain], **Ludwig** (1889–1951), filozof austriac. Stabilit, din 1929, în Marea Britanie. Prof. univ. la Cambridge. Unul dintre întemeietorii neopozitivismului în cadrul *Cercului vienez*. Opera sa, divizată în două faze, este dominată de preocuparea pentru problemele limbajului; natura acestuia, modele de reprezentare a lumii, consecințele pentru filozof. Faza timpurie este desăvârșită de „*Tractatus logico-philosophicus*“, care, prin afirmarea filozofiei ca activitate de clarificare a limbajului, a constituit un imbold pentru pozitivismul logic. Esența acestei lucrări o reprezintă o concepție despre limbaj și sens, conform căreia fiecare propoziție este o imagine a unor posibile stări de fapt. Propozițiile sunt combinații de nume care, în ultimă analiză, trebuie să se refere în mod clar la obiecte simple. În faza târzie, problemele limbajului sunt tratate în contextul preocupărilor legate de filozofia minții, natura certitudinii, etică. **W.** ajunge să susțină că înțelesul unui cuvânt este însăși folosirea lui în limbaj; cuvintele pot fi folosite pentru un domeniu nedefinit de scopuri; de aceea, sarcina filozofiei nu este analiza logică, ci descrierea variatelor noastre „jocuri-de-limbaj“. Lucrări publicate postum: „*Cercetări filozofice*“, „*Remarci asupra fundamentelor matematicii*“, „*Despre certitudine*“.

WITTIG [vitih], **Georg** (1897–1987), chimist german. Prof. univ. la Freiburg, Tübingen și Heidelberg. A descoperit o clasă de compuși organici ai fosforului (*ilide*); aceștia mediază o reacție care permite sinteza unor compuși organici complecși. Reacția respectivă, care îi poartă numele, este folosită acum pentru producerea de vitamină A, D₂, steroizi, prostaglandine etc. Premiul Nobel pentru chimie (1979), împreună cu H.C. Brown.

WITTSTOCK [vit.'stok], **Erwin** (1899–1962, n. Sibiu), scriitor român de naționalitate germană. Nuvele („*Fiul vizitiului*“, „*Oaspeți la vreme de seară*“) și romane („*Frate, adună-ți frății*“) cu problematică socială, inspirate din viața populației săsești din Transilvania.

WITWATERSRAND [vitvot'zærand], înălțime stâncoasă în pod. Transvaal (Rep. Africa de Sud), extinsă pe 80 km lungime, cu alt. de 1 500–1 800 m, formând cumpăna de ape între bazinele fl. Orange și Limpopo. Cele mai mari zăcăminte de min. auro-argentifere din lume (descoperite în 1886) și uraniu; de-a lungul ei s-a dezvoltat districtul **W.**, pr. reg. industrială a țării, între Johannesburg și Springs.

WITZ [vits], **Konrad** (c. 1400–c. 1445), pictor german. Influențat de arta lui Van Eyck (studiul atent al peisajului și al materialelor obiectelor), dar păstrând tradiția cromatismului intens gotic. Scene dintr-un altar poliptic „*Împăratul Augustin și Sybala de Tibur*“, „*Estera și Ahașver*“, „*David*“, remarcabile prin forța plastică și atenția pentru elementele reale.

WŁOCLAWEK [vuotsuavek], oras în Polonia centrală, situat pe Vistula, la 140 km NV de Varșovia; 119,6 mii loc. (2006). Port fluvial. Constr. de mașini. Ind. textilă, chimică, mat. de constr., a ceramicii, celulozei și hârtiei, alim. Catedrală gotică (sec. 14). Palat episcopal (sec. 17).

WODAN v. **Odin**.

WÖHLER [vö:ler], **Friedrich** (1800–1882), chimist german. Prof. univ. la Göttingen. Contribuții în domeniul chimiei organice și anorganice. A descoperit și izolat aluminiul (1827). A realizat prima sinteză a unui compus organic, obținând ureea (1828); a pus la punct procedeul de preparare a acetilenei prin reacția carbonului cu apa (1862). A desco-

Georg Wittig

perit amigdalina (1837) și hidrochinona (1848), beriliul (1828) și a izolat cocaina (1860).

WOLF, Charles (1827–1918), astronom francez. A descoperit (1867), împreună cu Georges Rayet, un tip de stele calde, caracterizate printr-un spectru de emisie în benzi largi.

WOLF CREEK CRATER [uulf kri:k kreite], crater uriaș de impact meteoritic, de formă circulară, situat în NV Australiei, în NE statului Australia de Vest, la 105 km S de orașul Halls Creek; 853 m diametru; 46 m adâncime. Localizat în 1937 din avion. S-a format cu aproximativ 6 000 de ani în urmă. Aici s-au descoperit fragmente din meteoritul care a produs impactul.

WOLF [volf], **Friedrich** (1888–1953), scriitor german. În 1933 a emigrat în U.R.S.S. Participat la Războiul Civil din Spania. Debut expresionist („Soarele negru”). Drame în care denunță exploatarea maselor și ororilor fascismului, situându-se pe poziții revoluționare („Sărmanul Conrad”, „Thomas Münzer, omul cu stindardul curcubeu”) și antifasciste („Profesorul Mamlock”). Romane („Doi la graniță”, „Întoarcerea fiilor”, „Mene-tekel”), povestiri, scenarii de film.

WOLF [volf], **Hugo** (Filipp Jakob) (1860–1903), compozitor și critic muzical austriac. Maestru al liedului. Operă („Corregidor”), „Serenada italiană” pentru orchestră de coarde, muzică vocal-simfonică („Noaptea de Crăciun”).

WOLF, Max (*Maximilian Franz Joseph W.*) (1863–1932), astronom german. Prof. univ. la Heidelberg. A folosit fotografia în locul observației vizuale demonstrând existența a 200 de asteroizi. A descoperit (1883) cometa care-i poartă numele.

WOLF, Rudolf (1816–1893), astronom elvețian. Prof. univ. la Zürich. Studii despre activitatea solară și influența acesteia asupra magnetismului terestru. *Numărul lui W.* este indicele care exprimă importanța și durata ciclurilor de activitate solară.

WOLFE [uulf], **Thomas Clayton** (1900–1938), scriitor american. Mari cicluri romanești, de factură autobiografică, reprezentând într-o viziune liric-exuberantă, una dintre cele mai vaste epopei sociale ale literaturii americane („Privește, înger, către casă”, „Fluviul timpului, Legenda foamei unui tânăr”, „Nu te mai poți întoarce acasă”). Piese de teatru („Întoarcerea lui Buck Gavin”); critică literară („Istoria unui roman”). A exercitat o puternică influență asupra literaturii americane moderne.

WOLFF [volf], **Christian, baron von** (1679–1754), matematician și filozof german. Prof. univ. la Halle și Marburg. Iluminist. A sistematizat și popularizat doctrina lui Leibniz, dezvoltând un sistem filozofic similar. A creat o vastă nomenclatură filozofică în limba germană menită să o înlocuiască pe cea latină („Filozofia primă sau ontologică”). Important rol în răspândirea cunoștințelor naturalist-științifice în sec. 18.

WOLF-FERRARI, Emanno (1876–1948), compozitor italian de origine germană. Opere („Secretul Suzanei”, „Amorul doctor”, „Bădăranii”), oratorii („La vita nuova”), muzică simfonică și de cameră, un concert pentru vioară, piese pentru orgă.

WÖLFLIN [völfli:n], **Heinrich** (1864–1945), istoric și teoretician de artă elvețian, de limbă germană. Prof. univ. la Berlin, München, Zürich. Studii comparatiste despre arta europeană („Renăștere și baroc”, „Italia și sentimentul german al forme”, „Arta clasică”, „Principii fundamentale ale istoriei artei”).

WOLFRAM (< germ. *w*) s. n. Element chimic (W; nr. at. 74, m. at. 183,85, p.t. 3 400°C, p.f. c. 4 700°C, gr. sp. 19,1), metal alb lucios. Se găsește în natură sub formă de wolframit, scheelit și alte minerale. Este foarte rezistent din punct de vedere chimic. Se întrebuințează la fabricarea filamentelor pentru becuri electrice, a oțelurilor speciale, a aparatului chimice și sub formă de carbură, ca metal dur (widia), pentru fabricarea unor scule speciale. A fost descoperit de chimistul german Carl Wilhelm Scheele în 1783. Sin. *tungsten*.

WOLFRAMIT (< germ. *w*) s. m. Wolfram natural de fier și de mangan, cristalizat în sistemul monoclinic. Este negru, brun, are urmă cafeenie, luciu adamantin-gras și greutate specifică mare. Reprezintă sursa cea mai importantă de extragere a *wolframului*.

WOLFRAM VON ESCHENBACH [volfvram fon eʃenbah] (c. 1170–c. 1220), poet german. Poeme cavaleresti („Parzial”, inspirat după „Percival” al lui Chrétien de Troyes, „Willehalm”, adaptare după cântecul de gesta francez, „Aliscans”); lirică erotică („Titurel”).

WOLFSBURG [volfisburk], oraș în N Germaniei Centrale (Saxonia Inferioară) la 24 km NE de Braunschweig; 120,4 mii loc. (2006). Constr. de automobile (uzinele firmei „Volkswagen”). Fundat în 1938 în jurul uzinei.

WOLGEMUT [vɔ:lgəmu:t], **Michael** (1434–1519), pictor și desenator

german. Profesor al lui Dürer. A pictat, cu o mare măiestrie tehnică, altare (în vederea gravării lor în lemn) pentru ilustrarea „Cronicii” lui Hartmann Schedel.

WOLLASTON [uləstən], pen. în SV ins. Victoria (Canada), mărginită de golfurile Prince Albert la N și Coronation la S și de str. Dolphin și Union la V; 230 km lungime; 100–110 km lățime. Este divizată între provinciile Northwest Territories și Nunavut.

WOLLASTON [uləstən], **William Hyde** (1766–1828), chimist și fizician englez. A descoperit în minerele de platină elementele chimice paladiu (1803) și rodiu (1803), a construit un goniometru (1809) și un refractometru. Studii asupra efectelor chimice ale curentului electric și asupra spectrului solar. A susținut teoria atomică a lui Dalton. Numele său a fost dat unui mineral – *wollastonit* (silicat de calciu).

WOLLOMOMBI FALLS [uolomombi fo:lz], două cascade formate de râul omonim în zona culmii New England din SE Australiei, în NE statului New South Wales, la 35 km E de orașul Armidale. Sunt unele dintre cele mai mari căderi de apă din lume, cu înălțimi de 480 m și 335 m.

WOLLONGONG [uləŋgɔŋ], oraș în SE Australiei (New South Wales), la 64 km S de Sydney, port la M. Tasman a Oc. Pacific; 192,4 mii loc. (2005). Expl. de cărbuni. Siderurgie; constr. de mașini. Rafinarea cuprului, ind. textilă, chimică, confecțiilor. Universitate (1961). Fundat în 1816; oraș din 1843.

WOLLSTONECRAFT, Mary (1759–1797), eseistă și romancieră engleză. A susținut doctrine feministe mai ales ca răspuns la ideile conservatoare ale lui E. Burke („O justificare a drepturilor bărbaților”) și la presuposițiile lui J.-J. Rousseau despre inferioritatea feminină („Justificarea drepturilor femeii”). Soția filozofului W. Godwin și mama lui Mary Shelley.

WOLOF, populație negridă din Sénagal (unde este majoritară) și Gambia; c. 4,5 mil. Trăiesc atât în delta Sénagalului și pe coasta Atlanticului cât și în Sahel. Limba w., care aparține familiei nigero-congolice, este una dintre limbile cu largă utilizare în Sénagal și servește drept limbă comercială în toată reg. de coastă. Tradițional sunt de religie islamică. În sec. 14–16 ei au creat un important imp.

WOLSEY [ulzi], **Thomas** (c. 1473–1530), prelat și om de stat englez. La recomandarea regelui englez, papa Leon X l-a făcut arhiepiscop de York (1514), cardinal (1515) și legat papal (1518). Lord-

Thomas Wolsey

cancelar (1515–1529) al regelui Henric VIII. Adept al consolidării autorității monarhiei. A sprijinit Renașterea în Anglia. Eșuând în intervenția pe lângă papă în problema divorțului lui Henric VIII, cade în dizgrație (1529) și este arestat (1530), murind la puțină vreme după aceasta.

WOLVERHAMPTON [ulvehæmptən], oraș în Marea Britanie (Anglia), la 20 km NV de Birmingham; 254,7 mii loc. (2005). Nod feroviar. Siderurgie (oțel, fontă); metalurgia cuprului și aluminiului; constr. de avioane, automobile, locomotive, vagoane, motociclete, biciclete, aparatăj electronic și mașini-unelte. Ind. chimică, textilă și a cauciucului. Galerie de artă. Biserica St. Mary fondată în anul 994 de Wulfruna, sora regelui Edgar, mărită în 1204 de regele Ioan Fără de Țară și restaurată în 1553.

WOMBAT (< engl.) s. m. Marsupial ierbiv din familia Vombatide, de 70–120 cm lungime, cu blană aspră cenușie, gălbuie, brună sau negricioasă, și cu picioare scurte, prevăzute cu gheare puternice (*Vombatus ursinus*). Trăiește în S și E Australiei și în Tasmania; își sapă vizuini mari, cu galerii ramificate.

WON (cuv. coreean) subst. Denumire a unității bănești în R.P.D. Coreeană și în Rep. Coreea.

WONDER [uændər], **Stevie** (pe numele său adevărat *Stevland Judkins Morris*) (n. 1950), cântăreț și compozitor american de soul. Născut orb. Voce generoasă, perfecționist. Numeroase hituri („Yesterday”, „You Are the Sunshine Of My Life”, „I Just Called to Say I Love You”). Premii Grammy.

WONDJINA (în mitologia australiană), ființe străvechi, spirite ale norilor și ploii; pot fi întâlnite în preajma apelor pentru a fi aproape de oameni ca forțe dătătoare de viață.

WONG Kar-Wai (n. 1958), regizor, scenarist chinez de film din Hong Kong. Autor postmodern, semnatarul unor filme de atmosferă, dureroase meditații pe tema iubirii, a singurătății și alienării („Chungking Express”, „Ferițiți împreună”, „Iubire imposibilă”).

WONGA WONGUE, Parc Național în partea central-vestică a Gabonului, la S de fl. Ogooué; 3 580 km². Pădure tropicală umedă. Ocrotește antilope, elefanți, bivoli, hipopotami, leopardzi, crocodili ș.a. În cadrul parcului se află un amfiteatru natural semicircular, numit Bam Bam, cu înălțimi de 100 m, înconjurat de câmpie.

WONHYO Daisa (617–686), călugăr budist coreean. A sistematizat busimul coreean. Considerat unul dintre cei zece înțelepți ai vechiului regat coreean. Opera sa include comentarii ale budismului *Mahāyāna* care au avut o puternică influență și în filozofia chineză și japoneză.

WŌNJU, oraș în partea central-nordică a Rep. Coreea, pe râul Han, într-un bazin depresionar din m-ții Taebaek, la 85 km SE de Seul; 284,3 mii loc. (2005). Nod de comunicații, rutier și feroviar. Prelucr. lemnului. Ind. militară. Bază militară.

WŌNSAN, oraș în E R.P.D. Coreeană, situat pe țărmul M. Japoniei, la 130 km E de Phenian; 331 mii loc. (2000). Port de pescuit (hering, cod, somon) și centru de prelucr. a peștelui. Rafinării de petrol. Constr. navale și de locomotive. Ind. chimică, a mat. de constr., textilă, a ceramicii și alim.

WOO John (n. 1946), regizor chinez de film. Realizează atât în Hong Kong cât și în S.U.A. filme de acțiune cu și fără arte marțiale, foarte elaborate din punct de vedere formal și cu ambiții de profunzime a conținutului ideatic („Măcel pe stradă”, „Vânătoare de oameni”, „Față în față”).

WOOD [uud], **Harland Goff** (1907–1991), biochimist american. Prof. univ. la Cleveland. Studii asupra metodelor de purificare a enzimelor și mecanismelor de acțiune ale acestora. Cercetări privind metabolismul intermediar la animale și bacterii folosind carbon radioactiv.

WOOD, Natalie (pe numele său adevărat *Natalia Zaharenko/Gurdin*) (1938–1981), actriță americană de film. Copil-vedetă de la vârsta de 4 ani, întrușchipează, în anii '60, cu mare succes de public, tipul fetei frumoase și cuminiți pentru care

dragostea poate fi o experiență traumatizantă sau chiar tragică („Rebel fără cauză”, „Splendoare în iarbă”, „Poveste din cartierul de vest”, „Dragoste cu un străin”).

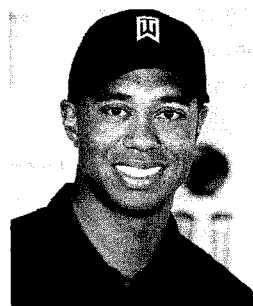
WOOD [uud], **Robert Williams** (1868–1955), fizician american. Prof. la univ. John Hopkins din Maryland. Lucrări de optică, fotografie și electricitate. A construit tipuri perfectionate de rețele de difracție. ♦ *Lampa lui W.* Aparat care emite radiații ultraviolete (cu lungimea de undă de aproximativ 365 nm) utilizat în diagnosticul unor afecțiuni dermatologice (infecții fungice etc.). Metoda se bazează pe proprietatea anumitor substanțe chimice (ex. porfirine) de a deveni fluorescente sub acțiunea unui fascicul de radiații ultraviolete.

WOOD BUFFALO [uud bafələu] (**BIZONUL-DE-PĂDURE**), Parc Național în V Canadei, situat între L. Athabasca, Marele Lac al Sclavului, extins în NE prov. Alberta și terit. federal Northwest Territories, unul dintre cele mai mari din lume, fiind un adevărat sanctuar pentru animale sălbatice; 44,8 mii km² (cel mai întins Parc Național continental). Declarat Parc Național în 1922. Include mai multe râuri (Peace, Athabasca, Slave River ș.a.), lacuri (L. Claire de 64 km lungime și 45 km lățime, fiind cel mai mare), păduri, pășuni ș.a. În cadrul parcului sunt ocrotite numeroase păsări de apă (rate și găște sălbatice, lebede ș.a.), precum și bizoni de prerie (*Bison bison*) și de pădure (*Bison bison athabasca*), elani, caribou, urși, vulpi, hermine, vervețe roșii, râși, castori, căprioare, peste 200 de specii de păsări (aici cuibărește cocorul alb american) etc. Inclus (din 1983) în Patrimoniul natural universal.

WOODOO v. **Voodoo**.

WOODS [uudz], **Tiger** (pe numele adevărat *Eldrick*) (n. 1975), sportiv american. Jucător profesionist de golf considerat cel mai talentat campion al tuturor timpurilor. A

Tiger Woods

Robert Burns Woodward

Virginia Woolf

câștigat numeroase trofee: Master Tournaments (1997, 2001, 2002, 2005), U.S. Open Championships (2000, 2002), British Open Championships (2000, 2005, 2006).

WOODWARD [uɔːdɔːrd], **Jeanne** (n. 1930), actriță americană de teatru și film. Soția lui Paul Newman. Constituie un caz aparte la Hollywood prin refuzul statutului de vedetă. Dotată cu o vocație de tragediană, personajele sale respiră forță chiar și atunci când trec printr-un grav dezechilibru psihic („Cele trei fete ale Evei”, „Rachel, Rachel”, „Efectul razelor Gamma asupra crăielor”, „Familia Bridge”).

WOODWARD [uɔːdɔːrd], **Robert Burns** (1917–1979), chimist american. Prof. univ. la Harvard. Cercetări în domeniul chimiei organice. A realizat sinteza totală a unor compuși naturali cu structuri foarte complicate (chinina, 1944; colesterolul și cortizonul, 1951; stricnina, 1954; rezerpina, 1956; clofrola, 1961; vitamina B₁₂, 1971. Cercetări asupra antibioticelor (structura chimică a penicilinei, 1945; aureomicinei, 1952). Premiul Nobel pentru chimie (1965).

WOODWORTH, Robert (1869–1962), psiholog american. A enunțat conceptul psihologiei dinamice; refuzând schema de bază a *behaviorismului*, a propus să fie introdusă în

ea o verigă intermediară – organismul și orientările acestuia.

WOOLF [uɔːlf], **Virginia** (pe numele adevărat *Adeline Virginia Stephen*) (1882–1941), scriitoare engleză. Reprezentantă a romanului psihologic modern, a îmbogățit tehnica narativă prin utilizarea „fluxului conștiinței”, adoptând formula „romanului-poem” („Camera lui Jacob”, „D-na Dalloway”, „Spre far”, „Valurile”, „Între acte”). Eseuri („Cartea de lectură”), Memorialistică („Jurnalul unei scriitoare”). S-a sinucis.

WORCESTER [uɔːstə] 1. Oraș în Marea Britanie (Anglia), situat pe râul Severn; centrul ad-tiv al comitatului Hereford și Worcester; 93,4 mii loc. (2006). Nod feroviar. Metalurgie. Constr. de mașini. Ind. chimică, a conf. și ceramicii. Marochinerie. Catedrală a cărei construcție a început în 1084 și s-a încheiat în 1374 (restaurată între 1857 și 1874). Celebră manufactură de porțelan (din 1751). Fundat înainte de 680, în Ev. Med. a fost un important producător de țesături. Aici, la 3 sept. 1651, armata Parlamentului condusă de O. Cromwell a înfrânt armata regelui Carol II, punând capăt Războiului civil englez. 2. Oraș în NE S.U.A. (Massachusetts), situat pe râul Blackstone, la 64 km V de Boston; 175,4 mii loc. (2006). Aeroport. Nod feroviar. Constr. de mașini, computere,

aparataj electrotehnic. Produse abrazive. Ind. siderurgică (laminele subțiri), chimică (mase plastice), textilă, pielărie și încălțăminte, alim. Muzeu de artă. Muzeul armurilor. Institut Politehnic (1865). Univ. „Clark” (1887). Fundat în 1713.

WORDSWORTH [uɔːdzɔːθ], **William** (1770–1850), poet romantic englez. Participant la Revoluția franceză, după eșecul căreia adoptă treptat opinii contrare. Reprezentant al „Școlii lacurilor”. Expresie poetică simplă, directă. Lirică patriarhală cu accente mistice („Balade lirice”, în colab. cu Coleridge), poeme idlice impregnate de sentimentul naturii („Lucy”, „Alice Fell”) sau meditativ-didactice („Preludiul”, „Excursia”).

WORLD TRADE CENTER [uɔːld treɪd sentə], complex din mai multe clădiri, situat în partea centrală a orașului New York, în SV ins. Manhattan, aproape de malul fl. Hudson și la câteva sute de metri de Wall Street. Până la 11 sept. 2001 erau notabile cele două clădiri gemene (zgârie-nori), fiecare cu câte 110 etaje, cu acoperișurile la c. 417 m și 415 m înălțime, construite după un proiect al arhitectului japonez Minoru Yamasaki (1918–1986) și inaugurate în 1972. Fiecare dintre cele două clădiri gemene avea 97 de lifuri, 21 800 ferestre și ocupau o supr. de 0,4 ha pe fiecare etaj. La 26 febr. 1993, o puternică bombă pusă de teroriști în garajul din subsolul turnului 2 a explodat, distrugând o parte din acesta și omorând 6 persoane. La 11 sept. 2001, ora 8,40 a.m., ora locală, un avion comercial cu teroriști la bord a lovit unul dintre turnurile gemene, iar un al doilea avion, deturmat de teroriști de la un aeroport civil american, a lovit celălalt turn la ora 9,03 a.m., ora locală, după care, la ora 9,59 a.m., ambele turnuri s-au prăbușit, omorând 2 800 de persoane.

WORLD WIDE WEB (w.w.w.) Rețea de calculatoare care oferă acces la resurse informaționale care includ text și multimedia. Informația de pe **w.w.w.** poate fi accesată și căutată prin internet, care este o rețea globală de calculatoare. Termenul a început să fie cunoscut din 1989, când CERN (Centrul European de Cercetări Nucleare) (Geneva) l-a imaginat pentru uzul intern, și a devenit o resursă populară după 1993, când a apărut primul program ce oferea un mod facil de a accesa informația de pe internet. **w.w.w.** folosește multimedia, ceea ce înseamnă că informația poate fi afișată într-o varietate de formate. Utilizatorii pot citi textul, vizualiza imagini sau animații, asculta sunete sau chiar

Worcester (1).
Vedere generală.

explora medii interactive virtuale. Ei pot naviga continuu între documentele sau paginile **w.w.w.** stocate pe pe computer și documentele sau paginile stocate pe un altul.

WORMS [vorms], oraș în Germania (Renania-Palatinat), port pe Rin, la 16 km NNV de Mannheim; 77,5 mii loc. (2004). Nod feroviar. Constr. de mașini; ind. chimică (vopsele), piel., textilă, ceramicii, alim. (vinuri) și hârtiei. Monumente: biserici romanice (Sankt Paulus, Sankt Andreas, Sankt Martin, sec. 11) și gotice (Liebfrauenkirche, sec. 14–15). Domul (sec. 11–14), sinagogă (sec. 11–13), monumentul lui Luther (sec. 19). Muzeu. — **Concordatul de la ~**, încheiat la 23 sept. 1122 între papa Calixt II și împăratul german Henric V, prin care, printr-un compromis, se punea capăt luptei pentru învestitură dintre Papalitate și Imperiu. — **Edictul de la ~**, ca răspuns la refuzul lui Martin Luther de a-și retracta învățătura și pentru că a apărut principiile Reformei (în 17 și 18 apr. 1521) în fața dietei imperiale de la **W.**, convocată de împăratul Carol V, dieta a promulgat, la 8 mai 1521, un edict prin care M. Luher era scos în afara legii, declarat eretic, iar scrierile și învățătura sa interzise.

WORMS, René (1869–1926), sociolog francez. Unul dintre inițiatorii „Școlii organice” în sociologie, care privește societatea prin analogie cu organismul animal („Organism și societate”). A introdus termenii de „patologie socială”, „igienă socială”, pentru indicarea „bolii”, respectiv „însănătoșirii societății”. Fondatorul Institutului Internațional de Sociologie.

WOUWERMANS [vouərman], **Phillips** (1619–1668), pictor olandez. Elev al lui Frans Hals. Mici peisaje cu figuri („În fața hanului”, „Pregătirea pentru vânătoare”, în Muzeul Național de Artă al României) și scene de luptă („Luptă de călăreți”).

WRANGELL – ST. ELIAS, Parc Național în S.U.A. (1980) în partea de SE a statului Alaska, la granița cu Canada (53 000 km²). Cuprinde mai multe lanțuri de munți, atingând alt. maximă în vârful St. Elias (5 489 m), păduri de conifere și vegetație de tundră; adăpostește o bogată faună, inclusiv urși grizzly, reni, berbecul lui Dall. Face parte din sistemul transnațional Kluane, **W – S.E.**, Glacier Bay și Tatshenshini-Alsek, declarat sit al Patrimoniului mondial natural, alcătuind împreună cea mai întinsă arie sălbatică din America de Nord.

WREN [ren], **Sir Christopher** (1632–1723), matematician, astronom și arhitect englez. Cercetări în

Worms.
Catedrala

domeniul geometriei. A studiat cicloidele. A elaborat o metodă grafică de calcul a eclipselor și a dat un model al Lunii. Construcții de tendință clasicizantă: biblioteca de la Trinity College la Cambridge, catedrala Saint Paul și peste 50 de biserici la Londra, spitale la Chelsea și la Greenwich, manifestând o artă foarte personală prin utilizarea estetică a contrastelor dintre cărămidă și elemente ornamentale din piatră.

WRIGHT [rait], **Frank Lloyd** (1867–1959), arhitect american. Elev al lui L. H. Sullivan. Promotor al mișcării moderniste; autorul conceptului de arhitectură „organică”. Plastică arhitecturală comandată de structurile interne, realizând legătura cu mediul înconjurător („Casa de pe cascadă” din Pennsylvania, „Muzeul Guggenheim” din New York, clădirea Companiei Johnson din Racine, marele ansamblu universitar „Florida Southern College” din Lakeland. Scrieri teoretice („O arhitectură organică”), memorii („Autobiografie”).

WRIGHT, Georg Henrik von (1916–2003), filozof și logician finlandez. Succesor al lui L. Wittgen-

stein la Cambridge. Contribuții în logica filozofică, filozofia minții, filozofia limbajului („Problema logică a inducției”, „Normă și acțiune”). Sub influența lui Spengler, a dezvoltat o concepție pesimistă despre progres („Mitul progresului”).

WRIGHT [rait], frații **Wilbur** (1867–1912) și **Orville** (1871–1948), constructori de avioane și piloți americani. Pionieri ai aviației mondiale. Au executat primul zbor (1903) cu avionul de construcție proprie (un planor echipat cu motor cu explozie), lansat cu ajutorul unei catapulte; au reușit primul viraj în zbor (1904).

WRÓBLEWSKI [vrublefski], **Walerj** (1836–1908), revoluționar polonez. Participant la insurecția poloneză (1863–1864); unul dintre conducătorii militari ai Comunei din Paris. Condamnat la moarte în contumacie, s-a exilat la Londra (1872–1880).

WROCLAW [vrotsuaf], oraș în SV Poloniei, situat pe fl. Odra, la 310 km SV de Varșovia și 460 km de țărmul M. Baltice; 635,2 mii loc. (2006). Nod feroviar. Port fluvial.

Wrocław.
Primăria

Aeroport. Constr. de locomotive, vagoane de c.f., mașini-unelte, utilaj greu, aparataj electrotehnic, radioreceptoare și televizoare; îngurășămintă chimice, coloranți, produse textile, confecții, mobilă, alim. Studiouri cinematografice. Universitate (1702). Institut Politehnic (1945). Muzeu. Teatre. Festivalul de jazz „Odra”. Grădină botanică și zoologică. Monumente: biserici gotice (Swietogo Krzyza, sec. 13-14, Swietogo Wincentego, sec. 14-15), catedrala gotică (1244-1272, reconstruită în 1951), primăria gotică (sec. 14-16). Casa Grifonului (sec. 16), clădirea Universității (sec. 18-19). Fundat în sec. 10. Situat la încrucișarea unor drumuri comerciale care legau Marea Neagră și V Europei. Capitala Sileziei (din 1138), a fost distrus de mongolo-tătari în 1241. Reconstruit, el a trecut la Boemia împreună cu restul Sileziei (în 1335), din 1526 a intrat în stăpânirea Habsburgilor, din 1741 în cea a Prusiei, iar apoi în componența Germaniei. După al Doilea Război Mondial, prin hotărârile Conferinței de la Potsdam, a revenit Poloniei. Până în 1945 a purtat denumirea germană de *Breslau*.

WU CHIEN-SHIUNG [u tsiensung] (1912-1997), fiziciană chineză. Stabilită în S.U.A. (1936). Prof. la univ. Princeton și Columbia. Contribuții în fizica nucleară, la studiul interacțiilor slabe și al dezintegrării. A verificat experimental neconservarea parității la dezintegrarea beta (1957), conservarea curentului vectorial la dezintegrarea beta (1967) și conservarea sarcinii leptonice.

WU DI [u ti], împărat chinez (140-87 î.Hr.). Cel mai important suveran al dinastiei Han. A respins atacurile hunilor și a inițiat o politică de cuceriri în Asia Centrală, N Coreei și în Indochina. În timpul domniei lui, confucianismul devine religie de stat. A sprijinit poezii și cărturarii.

WUHAN [uhan], oraș în centrul Chinei, port pe Yangtze, centrul ad-tiv al prov. Hubei; 4,5 mii. loc. (2003). Nod de comunicații. Aeroport. Constr. navale, de mașini, echipament electric, biciclete, televizoare, radiouri ș.a. Ind. siderurgică, chimică, de prelucr. a lemnului, textilă, mat. de constr. (ciment), hârtiei, alim., piei. Arsenal. Universitate (1913). Universitate Tehnică. Templu daoist (sec. 19). Pod peste Yangtze (1957), care unește cartierele Wuchang și Hanyang. Orașul W. s-a format

(1953) din trei orașe (azi cartiere) care s-au contopit: Hanzou, Hanyang și Wuchang.

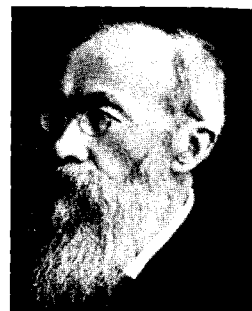
WUHU [uhu], oraș în E Chinei (Anhui), port de Yangtze, la 97 km SV de Nanjing; 567 mii loc. (2003). Centru comercial. Constr. navale. Ind. alim., textilă, de prelucr. a metalelor și a lemnului. Fabrică de hârtie.

WULFEN, Franz Xaver von (1728-1805), iezuit, botanist, fizician, matematician și mineralog german. Membru al Companiei lui Iisus. După dizolvarea acesteia (1773) se consacră cercetării științifice, în principal botanicii și mineralogiei. Studiază flora din Alpi; este interesat și de criptogame și licheni („Plantae rariores descriptae”, „Cryptogama aquatica”). În 1841 descoperă un mineral de culoare galbenă, care conține plumb și care, ulterior, va fi denumit după numele său - *wulfenitul*.

WULFENIT (< fr. {i}; {s}) < n. pr. *Wulfen*) s. n. Molibdenat natural de plumb, cristalizat în sistemul tetragonal. Este galben, cenușiu, brun sau roșu, are urma deschisă și luciu adamantin-gras. Folosit pentru extragerea plumbului și a molibdenului.

WULFILA [vulfila] (**ULFILA**) (311-383), episcop arian al vizigoților (341). Creatorul alfabetului gotic. „Biblia” tradusă de el în gotică constituie cel mai vechi text de limbă germanică cunoscut până azi.

WUNDT [vunt], **Wilhelm** (1832-1920), psiholog și fiziolog german. Prof. univ. la Heidelberg, Zürich și Leipzig. Unul dintre inițiatorii psiho-

Wilhelm Wundt

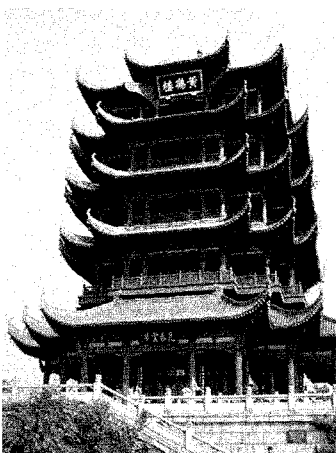
logiei experimentale (a creat primul laborator de psihologie experimentală din lume, Leipzig, 1879) și totodată unul dintre întemeietorii psihologiei sociale („Psihologia popoarelor”). Unul dintre fondatorii școlii structuraliste în psihologie.

WUPPERTAL [vu:pərtal], nume dat din 1929 aglomerației urbane din Germania, constituite prin unirea orașelor Barmen, Elberfeld, Vohwinkel, Beyenburg, Cronenberg și Ronsdorf. (Renania de Nord-Westfalia), pe râul Wupper, la S de bazinul carbonifer Ruhr; 359,2 mii loc. (2006); 846,8 mii loc. aglomerația urbană. Nod feroviar. Ind. textilă, poligrafică, siderurgică, constr. de aparataj electrotehnic, mijloace de transport, mașini și utilaje, chimico-farmaceutică, tutunului, cauciucului, marochinării, hârtiei și alim. Producție de plane. Muzeul ceasurilor.

WURLITZER, Franz Rudolf (1831-1914), producător de instrumente muzicale american de origine germană. A emigrat în S.U.A. în 1853 și, împreună cu fratele său, a fondat „Wurlitzer CO”. Fiul său, **Howard** (1871-1928) a introdus, ca o inovație, instrumentele automate.

WÜRM (< n. pr. *Würm*, râu din Alpii Bavariei). Ultima dintre fazele glaciare pleistocene în Alpi și Carpați, sincronă cu glaciația de calotă Vistula (Weichsel) din N Europei și glaciația Wisconsin din America de Nord. A început acum c. 70 000 ani, urmând interstadialului Riss-Würm și s-a încheiat acum c. 11 000 de ani. În cadrul ei s-au identificat o serie de oscilații reci care au alternat cu perioade cu climă mai blândă, marcate prin înaintări și retrageri ale ghețarilor. Bine reprezentată în Carpații Meridionali și m-ții Rodnei, a lăsat în urmă un relief glaciatic impresionant.

Wuhan. Pagoda Cocorului galben

WURMBRAND, Richard (1909–2001, n. București), pastor luteran de origine iudaică. S-a convertit la creștinism în 1936. Activitate de misionar, suferind numeroase persecuții sub regimurile legionar, antonescian și comunist (arestat și încarcerat 1948–1956; 1959–1964). A emigrat în S.U.A. (1965), unde a fondat o misiune creștină. Lucrări: „Strigătul Bisericii prigonite”, „Christos pe ulița evreiască”, „Predici în celula singuratică”.

WÜRTEMBERG, reg. istorică în SV Germaniei. Parte integrantă a ducatului Suabiei până în 1081, când a devenit feudă a lui Conrad de Würtemberg. În 1495 a fost ridicat la rangul de ducat. A suferit în timpul *Războiului de 30 de ani* mari distrugerii. În 1805, sub protecția Franței, a fost ridicat la rangul de regat. În 1871 a fost inclus în Imp. German. După crearea Republicii Federale Germane a devenit land federal.

WÜRTZ [vürts], **Charles Adolphe** (1817–1884), chimist francez. Prof. univ. la Paris. Unul dintre creatorii teoriei atomice. A descoperit aminele (1849), glicolul (1855), aldolul (1872). A stabilit structura glicerinei. A sintetizat neurina (1872) și a descoperit o metodă pentru prepararea alcanilor (sinteza **W.**); numele său a fost atribuit unui mineral – wurztit.

WÜRZBURG [vürtsbuk], oraș în Germania Centrală (Bavaria), port pe Main; 134,2 mii loc. (2006). Nod de comunicații. Aeroport. Constr. de automobile, de utilaj electrotehnic, de echipament de transport, mașini tipografice și de aparate de măsură; ind. siderurgică, chimică, mat. de constr. și alim. (vin, ciocolată). Fabrici de mobilă și de încălțăminte. Universitate (1582). Monumente: fortăreața Marienburg (sec. 11–12), numeroase biserici romanice (catedrala, 1034–1189), gotice și renașcentiste, clădiri baroce. Muzeu. Centru turistic. — **Școala de la ~**, școală psihologică întemeiată în Germania la începutul sec. 20 (O. Külpe, N. Ach, K. Bühler ș.a.). A devenit cunoscută prin studiile de psihologie a gândirii, efectuate cu ajutorul metodei „introspecției experimentale”.

WU SANGUY [u sancui] (1612–1678), general chinez. Conducător al războaielor populare din China (1674–1679) împotriva stăpânirii manciurienilor.

Kurt Wuthrich

WUSULI JIANG [usuli tjang], denumirea chineză a râului *Ussuri*.

WUTAI [uthai], vârf în lanțul muntos Taihang (NE Chinei), constituind alt. max. a acestora (3 058 m).

WUTHRICH, Kurt (n. 1938), chimist elvețian de origine germană. Prof. univ. la Berkeley (California) și la Zürich. Contribuții la spectroscopia R.M.N. Premiul Nobel pentru chimie (2002), împreună cu J.B. Fenn și K. Tanaka.

WUXI [usi], oraș în E Chinei (Jiangsu), port pe Marele Canal, între L. Tai Hu și fl. Yangtze; 1,32 mil. loc. (2003). Ind. textilă, alim. Constr. de mașini ș.a.; produse chimice. Centru comercial. Turism.

WUXIAN [usien] v. **Suzhou**.

W.W.F., inițiale care desemnează Fondul Mondial pentru Natură (numit la început *World Wildlife Fund*, Fondul Mondial pentru Viața Sălbatică, a adoptat ulterior denumirea de *World Wide Fund for Nature*, inițialele rămânând aceleași). Este o fundație independentă, înființată în 1961, având ca obiectiv colectarea de fonduri și gestionarea lor, în vederea finanțării de proiecte pentru conservarea mediului natural. Se implică în conservarea biodiversității, utilizarea durabilă a resurselor regenerabile, reducerea poluării și a consumului generator de deșeurii. Are o rețea vastă, în peste 100 de țări, după 1990 extinzându-și activitatea și în România, unde susține programe de protecție și refacere a zonelor umede în Delta Dunării sau privitoare la mediu și dezvoltare durabilă în ecoregiunea Dunăre-Carpați.

W.W.W. v. **World Wide Web**.

WYANDOTTE (< fr.; {s} n. pr. *Wyandotte*) [uaiendot] subst. Rasă de găini din America, obținută prin

încrucișări repetate și specializată pentru producția mixtă (carne și ouă).

WYAT (WYATT) [uaiət], **Sir Thomas** (1503–1542), poet renașcentist și diplomat englez. Este, alături de H.H. *Surrey*, creatorul formeie engleze a sonetului, de inspirație dantescă și petrarhistă. Versurile sale (rondele, cântece și satire) au apărut postum în „Culegerea lui Tottel”.

WYCLIFFE [uiklif] (**WYCLIF**), **John** (c. 1330–1384), reformator religios și filozof scolastic englez. Adept al unui realism total, înțelegând universalele ca anterioare atât logic cât și în timp față de particular (*Summa de ente*). Adversar al papalității și clerului superior, **W.** le-a cerut să urmeze modelul de viață al lui Hristos, în sărăcie și umilință; asemenea idei au fost răspândite mai ales prin intermediul predicatorilor laici numiți „lollarzi”. **W.** a realizat o traducere proprie a „Bibliei”. Declarat eretic de Conciliul de la Constanța (Konstanz), în principal, din cauză că a considerat transsubstanțierea exclusiv simbolică.

WYLER [uaiəler], **William** (1902–1981), regizor american de film. După studii în Franța și Elveția, el a emigrat, în 1922, în S.U.A. Unul dintre clasicii cinematografului hollywoodian. Indiferent de gen, filmele sale rămân modele de rigoare și sobrietate în construcția dramatică, de știință a lucrului cu actorii, de regulă mari vedete de la care obține performanțe maxime („La răscruce de vânturi”, „Micile vulpi”, „Colecționarul”) Premii Oscar: 1943 („Mrs Miniver”), 1947 („Cei mai frumoși ani ai vieții noastre”), 1959 („Ben Hur”).

WYOMING [uaioumij], stat în V S.U.A., în M-ții Stâncoși; 253,3 mi km²; 515,1 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Cheyenne*. Zăcăminte de petrol, gaze naturale, min. de cupru și metale rare. Rafinarea petrolului, produse alim. Creșterea animalelor. Secară, sfeclă de zahăr, cartofi. Turism. A intrat în componența S.U.A. în 1890.

WYSPIAŃSKI [vispiański], **Stanyslaw Mateusz Ignacy** (1869–1907), scriitor, pictor și grafician polonez. Reprezentant al modernismului. Membru al mișcării Tânăra Polonie. Piese inspirate inițial din subiecte antice („Meleagru”, „Achile”, „Întoarcerea lui Ulise”), din trecutul istoric („Varsoviana”, „Legiunea”, „Eliberarea”), iar ulterior având ca temă predilectă problemele contem-

Stefan Wyszyński

porane, în special cele din mediul mitic, vieții țărănești („Nunta”). Viziunea sa în privința sacrificiului a revigorat drama romantică. Pictură și grafică de șevalet, în special portrete, fresce și vitralii; ilustrație de carte („Iliada”).

WYSZYŃSKI [viʃɨŋski], **Stefan** (1901–1981), prelat polonez. Arhiepiscop de Gnieźno și Varșovia (din 1948), cardinal (din 1952), s-a opus guvernului comunist. Încarcerat (1953–1956). După eliberare a încercat o mediere între stat și Biserică.

X

X s. m. invar. 1. A douăzeci și noua literă a alfabetului limbii române; reprezintă un grup consonantic alcătuit din o velară și o frictivă. 2. Simbol pentru cifra romană cu valoarea 10. 3. *Radiație* (sau *raze*) X = radiație electromagnetică de mică lungime de undă, situată în spectru între radiațiile ultraviolete și radiația γ ; este produsă prin tranzițiile electronilor de pe păturile apropiate de nucleele atomice ale elementelor grele în urma frânării unor particule cu energie cinetică mare (ex. electroni) sau a altor procese de excitare. R. X. este penetrantă, ionizantă și impresionează placa fotografică; este folosită în medicină pentru stabilirea diagnosticului (radiografieri, radioscopiere, tomografieri, scintigrafie etc.) sau terapeutic, precum și în ind., pentru a constata defecte de structură; în doze mari are caracter nociv. A fost descoperită de W. Röntgen în 1895; el a numit-o r.x. deoarece nu-i cunoștea natura. Sin. *radiație* (sau *raze*) *Röntgen*. 3. (GENET.) *Cromozomul X* = cromozom care intervine în determinarea sexului; la om și la multe specii de animale doi cromozomi X determină sexul feminin, pe când cariotipul XY determină sexul masculin. Include însă și diverse alte gene care nu au legătură cu sexul; prezența acestora pe cromozomul X explică faptul că unele boli ereditare se transmit prioritar la unul dintre sexe. De ex. hemofilia și daltonismul îi afectează în special pe bărbați, care pot primi cromozomul X cu alela anormală de la mama purtătoare (la care însă prezența celui alt cromozom X, normal, împiedică manifestarea tulburării respective). Prezența unuia sau mai multor cromozomi X supranumerari poate provoca diverse anomalii, ca de ex. sindromul Klinefelter (cu cariotip XXY). Lipsa

unui X (cariotip XO) determină la femei sindromul Turner.

XAI-XAI, oraș în SE Mozambicului, pe stg. fl. Limpopo, la NE de capitala Maputo, în apropiere de gura de vărsare în Oc. Indian; 99,4 mii loc. (1997). Port fluvial. Centru agricol și comercial pentru porumb, orez, arahide și animale. Vechiul nume: *João Bela*.

XANKÂNDÎ v. *Hankendî*.

XANTELASMĂ (< fr.) s. f. Ansamblu de mici pete gălbui ușor proeminente, situate pe pleoape spre partea nazală. Pot fi rezultatul unor niveluri crescute de colesterol, evoluția fiind benignă și foarte lentă.

XANTHORHOACEE (< fr.) s. f. pl. Familie de plante monocotiledonate, lemnoase, cu rizomi; din trunchiul lemnos pornește un smoc dens de frunze lungi, foarte înguste (lineare) pendente, ceea ce le-a adus supranumele de iarbă-copac. Inflorescența este un panicul sau un spic, adesea de mari dimensiuni. Cuprinde 9 genuri și c. 60 de specii, dintre acestea 7 genuri se întâlnesc exclusiv în Australia, îndeosebi în locuri cu deficit de umiditate. *Xanthorhoea preisii* este caracteristică pentru savana australiană, iar *X. hastilis* se întâlnește în formațiuni de tufărișuri sclerofile (scrub).

XANTINĂ (< fr.; {s}) gr. *xantos* „galben”) s. f. (CHIM.) Derivat purinic, compus intermediar în degradarea purinei până la acid uric, rezultat prin oxidarea hipoxantinei; se găsește în sânge, urină, mușchi, fiind identificat și în cacao, cafea etc.

XANTIP (XANTHIPPOS) (c. 520–c. 470 î.Hr.), om politic și general atenian. Tatăl lui Pericle. Adversar politic al lui *Miltiade*. Comandant al flotei ateniene biruitoare la *Mycale* (479 î.Hr.) asupra flotei persane.

XANTIPA (XANTHIPPE) (? – c. 390 î.Hr.), soția lui Socrate. Datorită descrierii ei făcute de Xenofon, a devenit simbol al soției ciciltoare, certărete, neînțelegătoare.

XANTO- (< fr., it.; {s}) gr. *xantos* „galben”) Element de compunere cu semnificația „galben”, cu ajutorul căreia se formează substantive și adjective.

XANTODERMIE (< fr.; {s}) *xanto-* + gr. *derma* „piele”) s. f. Colorare în galben a pielii din cauza unor tulburări distrofice.

XANTOFILĂ (< fr. {i}; {s}) *xanto-* + gr. *phylon* „frunză”) s. f. (BOT.) Pigment galben (derivat oxigenat al carotenului) asociat cu clorofila în frunzele verzi; devine vizibil toamna, când frunzele îngălbenesc. Se întâlnește și la unele alge și diatomee.

XANTOFITE (< gr. *xantos* „galben” + *phyton* „plantă”) s. f. pl. Filum de alge la care cloroplastele au un colorit galben-verzui, datorită amestecului de clorofilă cu caroteni (*Xanthophyta*). Pot fi unicelulare, coloniale, filamentoase sau multinucleate. Celulele mobile prezintă un flagel anterior lung și un flagel posterior mult mai scurt. Trăiesc îndeosebi în apele dulci, în mlaștini sau în sol.

XANTOGENAT (< fr. {i}) s. m. Compus obținut prin tratarea unui alcool cu un hidroxid alcalin și sulfură de carbon. Importantă practică prezintă x. de celuloză, utilizat la fabricarea vâscozei.

XANTOM (< fr., germ.) s. n. Nodul de culoare gălbuie sau roșcată, care apare pe piele sau în tendoane în urma tulburării metabolismului lipidelor. Este format din celule cu un conținut mărit de colesterol.

XANTOMATOZĂ (< fr. {i}; {s}) s. f. Tulburare metabolică caracterizată

Iannis Xenakis

prin acumulare de lipide, predominant colesterol, în piele sau în diverse organe și țesuturi sub forma unor noduli galben-portocalii. Poate fi însoțită sau nu de creșterea cantității de colesterol din sânge (x. de tip normo- sau hipercolesterolemie).

XANTOPSIE (< fr. {i}; {s} *xanto-* + gr. *opsis* „vedere”) s. f. Senzație anormală de colorație în galben a imaginilor vizuale. Se întâlnește în cursul icterului, în intoxicația cu santonină etc.

XANTOS (în mitologia greacă), unul dintre caii nemuritori ai lui Ahile. Trimis de lunona spre a-l vesti pe acesta că i se apropie sfârșitul.

XAVIER, Francisco (Francis) de Jasseu (1506–1552), iezuit și călător spaniol de origine bască. Misionar în India, Ceylon, pen. Malacca, ins. Moluce și Japonia. Cele cinci volume de „Scrisori” care s-au păstrat de la el dau primele relatări exacte despre Japonia. Canonizat. Sărbătorit la 3 dec.

Xe, simbol chimic pentru *xenon*.

XENAKIS [ksenakis], **Iannis** (1922–2001, n. Brăila), compozitor și arhitect grec. Stabilii în Franța. Elev al lui *Messiaen* și *Le Corbusier*. Lucrări scrise pe baza unor riguroase calcule matematice. Explorează spațiul și timpul muzical. Se impune cu piesa pentru orchestră „Metastasis”. Creații diverse: „Concert PH”, „Nomos”, „Alpha”, „Syrmos”, „Duel”; muzică electronică.

XENO- (< fr., it.; {s} gr. *xenos* „străin”) Element de compunere cu sensul de „străin”, care servește la formarea unor adjective și a unor substantive.

XENOCENTRISM (< fr.) s. n. Preferința pentru idei și produse străine; se opune etnocentrismului. **X.** semnifică starea de neadaptare socială, de refuz al normelor și

valorilor unui grup sau ale unei societăți.

XENOCRATES din CALCEDON (396–314 î.Hr.), filozof grec. A apărut filozofia lui Platon împotriva criticii lui Aristotel. Ca șef al Academiei (din 339 î.Hr.), a susținut concepția pitagoreică potrivit căreia formele platoniciene, inclusiv sufletul uman, sunt numere.

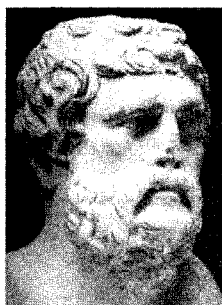
XENOFAN (XENOPHANES) din Colophon (c. 570–c. 478 î.Hr.), filozof grec. Considerat fondatorul *Scolii eleate*. Primul gânditor care a criticat deschis mitologia tradițională, afirmând că zeii au fost creați de oameni după propriul lor chip. Din opera lui s-au păstrat numai câteva fragmente.

XENOFOBIE (< fr.; {s} *xeno-* + gr. *phobos* „frică”) s. f. Atitudine de teamă, de respingere și ură față de persoanele străine, de grupul etnic din care fac parte acestea.

XENOFON (XENOPHON) (430–360 î.Hr.), istoric grec. Discipol al lui Socrate, adversar al democrației atheniene și admirator al Spartei. A participat (401 î.Hr.) la expediția a lui Cyrus cel Tânăr împotriva fratelui său Artaxerxe II. Ca șef al corpului de mercenari greci, a contribuit la salvarea armatei („retragerea celor zece mii”). A povestit această expediție în celebra lucrare „Anabasis”. Opera sa mai cuprinde „Hellenika”, o istorie a Greciei în șapte cărți, o biografie apologetică a regelui spartan Agesilau II, o lucrare despre organizarea de stat a Spartei („Statul spartan”), tratate de agricultură, de vânătoare și de artă militară. „Apologia” și „Amintiri” oferă o descriere a lui Socrate într-o altă viziune decât cea din dialogurile lui Platon.

XENOFON (XENOPHON) din Efes (sec. 2 sau 3 d.Hr.), scriitor grec. Autor al romanului „Intâmplările din Efes”, narând aventurile a doi îndră-

Xenofon (Xenophon)

Alexandru D. Xenopol

gostiți, *Antheia* și *Habrokomes*; este considerat precursor al romanului de dragoste.

XENOLIT (< fr. {i}; {s} *xeno-* + gr. *lithos* „piatră”) s. n. Fragment de rocă, mai mult sau mai puțin transformat, străin prin proveniență, adesea și prin compoziție, de masa eruptivă în care se află prins.

XENON (< fr.) s. n. Element chimic (Xe; nr. at. 54, m. at. 131,30) din grupa gazelor nobile. Gaz incolor și inodor. Se găsește în atmosferă în cantități foarte mici. Considerat inert, în ultimul timp s-a descoperit reacția sa cu fluorul. Se lichefiază la $-107,1^{\circ}\text{C}$ și se solidifică la $-111,5^{\circ}\text{C}$. Folosit în ind. nucleară, la umplerea lămpilor electrice, datorită conductibilității sale termice. A fost descoperit de Sir William Ramsay și M. W. Travers în 1898.

XENOPOL 1. Alexandru D. (1847–1920, n. Iași), istoric, economist și filozof român. Acad. (1893), prof. univ. la Iași și prof. onorific la Sorbona. Membru al „Junimii”. Director (din 1894) al revistei „Arhiva”, organul Societății Științifice și Literare din Iași. A propus o teorie originală despre istorie, în esență deterministă, înrudită cu teoria lui W. Windelband și H. Rickert și influențată de teoria factorilor („Les principes fondamentaux de l'histoire”, „Causalitatea în succesiune”, „Noțiunea valorii în istorie”); unul dintre fondatorii filozofiei istoriei („La théorie de l'histoire”, care s-a bucurat de o circulație universală, „Caracterul științific al istoriei”). A abordat probleme esențiale ale istoriei naționale: autohtonism și continuitatea românilor în spațiul carpatodunărean („Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană”), istoria vieții politice („Istoria partidelor politice în România”). A elaborat prima vastă sinteză a istoriei românilor („Istoria românilor din Dacia Traiană”, 14 vol.), în care acordă un loc însemnat analizei factorului eco-

conomic și social; rezumată în limba franceză („Histoire des Roumains de la Dacie Trajane...”, 2 vol., Paris, 1896) și prefațată de A. Rambaud, pentru care a primit premiul Academiei Franceze. A scris și părțile referitoare la istoria românilor din volumele III și IV ale lucrării de sinteză „Histoire générale” (Lavisser-Rambaud). Studii privitoare la istoria veche („Dacia sub romani”), istoria medie („Întemeierea țărilor române”), istoria modernă („Primul proiect de constituție a Moldovei din 1822”) sau la istoria orașelor („Însemnătatea istorică a Iașului”). Preocupări de filozofia culturii („Criticismul”, „Realism și idealism”), sociologie, etnografie și folclor, pedagogie, filologie. A publicat izvoare istorice („Documente privitoare la răpirea Bucovinei de austrieci”). A editat pe Eminescu și Creangă. Ca economist, a studiat atât probleme teoretice, cât și mai ales problemele concrete ale economiei românești de la sfârșitul sec. 19, a militat pentru industrializarea țării, recunoscând importanța protecționismului pentru dezvoltarea industriei naționale („Starea noastră economică”, „Studii economice”). **2. Nicolae D.X.** (1858–1917, n. Iași), scriitor și diplomat român. Frate cu **X.** (1). Romane („Brazi și putregai”); publicistică. Ministru plenipotențiar al României la Tokyo.

XERES (< fr. {i}; {s} n. pr. *Xeres*) s. m. Vin licoros cu tărâra de 17–20°, de calitate superioară, cu aromă și buchet specific, produs în podgoriile din reg. Cádiz (Spania).

XERES v. *Jerez de la Frontera*.

XERO- (< în gr. *xeros* „uscăt”) Element de compunere cu semnificația „uscăt”, „arid”, „uscăciune”, cu ajutorul căruia se formează substantive și adjective.

XEROCOPIE (< it.) s. f. Copie făcută la *xerox*.

XERODERMA PIGMENTOSUM (< lat.) subst. Afecțiune ereditară caracterizată prin cancre cutanate multiple care se dezvoltă în copilărie.

XERODERMIE (< *xero-* + gr. *derma* „piele”) s. f. Boală de piele caracterizată prin uscarea excesivă și generalizată a pielii, cauzată de creșterea stratului cornos al epidermei și scăderea secrețiilor cutanate. **X.** apare în special în avitaminoza A.

XEROFIL, **-Ă** (< *xero* + gr. *philos* „iubitor de...”) adj. Care poate să trăiască în reg. cu deficit permanent sau sezonier de umiditate, cu perioade relativ lungi de scădere a resurselor de apă din sol sub valoarea coeficientului de ofilire. Plantele **x.** se

întâlnesc îndeosebi în reg. de stepă și semidesert, dar și în locuri cu substrat foarte permeabil (de ex. pe nisipuri), pe stâncării înșorite sau pe terenuri puternic erodate, care nu rețin apa din precipitații. Plantele din deșerturi intră în categoria celor extrem xerofile. Organismele **x.** au diverse adaptări *xeromorfe*.

XEROFITĂ (< fr. {i}; {s} *xero-* + gr. *phyton* „plantă”) s. f. Plantă xerofilă.

XEROFORM (< fr. {i}) s. n. Substanță medicamentoasă, sub formă de pulbere galbenă, utilizată ca anti-septic intestinal.

XEROFTALMIE (< fr.; *xero-* + gr. *ophthalmos* „ochi”) s. f. (MED.) Afecțiune oculară constând într-o uscare a conjunctivei și corneei datorată unui dezechilibru în sistemul lacrimal. Principala cauză este carenta în vitamina A. În lipsa tratamentului evoluează spre cecitate.

XEROGEL (< germ., fr.) s. n. Material obținut prin uscarea gelurilor. Din cauza structurii capilare, prezintă o porozitate ridicată și o suprafață specifică mare. Se întrebunțează ca absorbant (ex. silicagelul).

XEROGRAFIE (< *xero-* + gr. *graphein* „a scrie”) s. f. Procedeu de fotocopiere în care transferul imaginilor se realizează prin intermediul forței de atracție a sarcinilor electrice care acționează asupra unei „cerneli uscate”, *tonerul*. Este utilizat pentru fotocopiatoare (aparate Xerox), imprimante laser și LED (cu diodă emițătoare de lumină). În cazul fotocopiatoarelor de birou, documentul care urmează să fie reproduș este expus la lumină. Lumina este reflectată de porțiunile albe și proiectată pe un tambur acoperit cu un material fotosensibil și încărcat cu electricitate pozitivă. Sarcinile electrice sunt neutralizate de lumină, așa că se păstrează doar acolo unde porțiunile întunecate (litere, desene etc.) nu au reflectat lumina. Tonerul, cu sarcină electrică negativă, se împrăștie pe suprafața tamburului și aderă la sarcinile pozitive rămase. Este introdusă apoi foaia de hârtie pe un suport încărcat electric, care atrage liniile de toner, transferându-le pe hârtie. Pentru ca imaginea să se fixeze, hârtia este încălzită și presată. Pentru a obține o imagine completă, tamburul se rotește de mai multe ori. Procedeu a fost inventat de Chester Carlson în 1938 și pus la punct de compania Haloid din S.U.A., care a început să comercializeze fotocopiatoare în 1960, luând din 1961 denumirea de *Xerox Corporation*.

XEROMORF, **-Ă** (< *xero-* + gr. *morphe* „formă”) adj. Care posedă adaptări morfoanatomice menite să confere rezistență la condiții climatice de uscăciune. La plante, printră aceste adaptări se numără îndeosebi cele care micșorează pierderea de apă prin transpirație, ca acoperirea frunzelor și chiar a tulpinii cu un strat de ceară sau de peri denși, reducerea suprafeței frunzelor și chiar transformarea lor în spini (caz în care procesul de fotosinteză se realizează prin intermediul tulpinii). Unele plante (ex. cactușii, aloa) au capacitatea de a-și face rezerve de apă, datorită tulpinilor sau frunzelor succulente. Animalele de deșert (ex. dromaderul, unele antilope) au adaptări anatomice complexe, care le permit să-și reducă foarte mult consumul de apă.

XEROSTOMIE (< fr.; {s} *xero-* + gr. *stoma* „gură”) s. f. (MED.) Senzație de uscare a gurii, provocată de insuficiența funcționare a glandelor salivare.

XEROTERM (XEROTERMOFIL), **-Ă** (< *xero-* + gr. *thermos* „cald”) adj. Adaptat să trăiască la temperaturi relativ ridicate și în condiții de uscăciune. Deoarece temperaturile ridicate accentuează deficitul de umiditate, multe specii și asociații vegetale au în același timp exigențe mari față de factorul termic și diverse adaptări *xeromorfe*. Mecanismele care au ca scop reducerea pierderii de apă prin transpirație sunt adesea în același timp și mecanisme de protecție împotriva insolăției excesive.

XEROX (< n. propr.) s. n. Aparat de reproducție și de multiplicat, bazat pe *xerografie*. Denumirea provine de la prima companie producătoare, Xerox Corporation, și a fost extinsă impropriu la orice fotocopiator de acest tip, deși în prezent există și alte firme producătoare. Sin. *fotocopiator*.

XEROZĂ (< fr. {i}; {s} *xero-*) s. f. 1. *X. cutanată* = afecțiune cutanată caracterizată prin uscarea excesivă a pielii care poate duce la formarea de cruste și crevase. Poate să apară la orice vârstă, dar este mai frecventă la bătrâni. Evoluează generalizat sau localizat pe mâini și picioare. Principalele cauze sunt: dermatite atopice, eczeme, carentă în vitamina A. 2. *X. conjunctivală* = boală de ochi caracterizată prin uscarea și retracția conjunctivei, dispariția secreției lacrimale și opacifierea în unele cazuri, a corneei.

XERXE, numele a doi regi persani. Mai important: **X. I** (cel Mare), rege al Persiei (486–465 î.Hr.), din dinastia Achemenizilor. Fiul lui Darius I. A conti-

nuat politica de cuceriri a tatălui său. A întreprins, cu o armată uriașă pentru acea vreme, o expediție în vederea cuceririi Greciei (*Războaiele mediche*).

XHOSA (subst.), ansamblu de populații bantu din partea de E a Africii de Sud. Între 1779 și 1878 au avut confruntări aprige cu coloniștii europeni, cunoscute sub numele de „războaiele cu cafrii”. În timpul apartheidului terit. lor a fost împărțit în două bantustane, Transkei și Ciskei. Limba **x.** este una dintre limbile oficiale din Republica Africa de Sud, cu c. 7,9 mil. vorbitori.

XIA [sia], prima dinastie imperială din istoria Chinei (c. 2140 – c. 1711 î.Hr.; după alte opinii, c. 2205 – c. 1766 î.Hr.) cu un caracter semilegendar. Potrivit tradiției, a fost întemeiată de Da Yu (Yu cel Mare) (c. 2140 – c. 2095 î.Hr.), iar nucleul statului cărmuit de ea s-a aflat pe un terit. situat azi în prov. Henan și Shanxi; între capitale s-a aflat și orașul Yangcheng. În c. 1711 î.Hr., pe fundalul nemulțumirii populației față de lăcomia împăraților, Chengtang („Victoriosul”), conducătorul triburilor shang, a cucerit Imp. condus de dinastia **X.**, întemeind o nouă creație statală și o nouă dinastie, numită Shang.

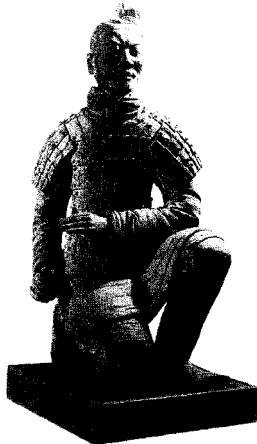
XIAMEN [siamăn], oraș în SE Chinei (Fujian), situat pe ins. omonimă din str. Taiwan, legat de continent printr-un pod; 532 mil. loc. (2003). Port comercial și de pescuit. Constr. mecanice. Ind. chimică, de prelucr. a lemnului și alim. (conserve). Universitate (1921). Ocupat de portughezi (1544), olandezi (1624) și britanici (1841). Unul dintre primele porturi deschise europenilor în comerțul cu China. Vechea denumire: Amoy.

XI'AN [si an], oraș în N Chinei, centrul ad-tiv al prov. Shaanxi, situat pe stg. râului Wei; 2,65 mil. loc. (2003). Nod de comunicații. Aeroport. Constr. de automobile, de mașini și utilaje agricole, mașini electrice, aparate de măsurat. Ind. siderurgică (oțel, laminate), chimică (îngrășăminte, mase plastice), electrotehnică, textilă (bumbac), a mat. de constr. (ciment), farmaceutică, a proțelanului și alim. Termocentrală. Sediul a importante instituții de educație și a numeroase temple și pagode. Universitate (1937); Universitate Politehnică (1960); Universitate de Arhitectură. Muzeu cu colecții de peste 1 000 de tăbălite din piatră datând din anul 781. Turism. Monumente: ziduri de apărare datând din timpul dinastiei *Ming* (1368–1644) care închid un dreptunghi cu laturile de 4 km lungime și 2,4 km lățime; Marea pagodă (652) cu înălțimea de

45 m, Marea moschee (742), extinsă în sec. 14. Fundat în sec. 11 î.Hr. cu numele Chang'an, a servit drept capitală pentru 11 dinastii, cunoscând o importanță dezvoltare, îndeosebi în timpul dinastiilor imperiale Han Timpurie (206 î.Hr.–9 d.Hr.) și Tang (618–907), când prosperul centru comercial **X.** era unul dintre cele mai frumoase orașe ale lumii chineze. Vizitat de Marco Polo (în sec. 13) și descris în scrierile sale. Aici a avut loc, în 12 dec. 1936, un incident provocat de arestarea lui *Jiang Jieshi* de către unul din generalii săi, Chang Hsüeh-liang (Zhang Xueliang) (eliberat pe 25 dec., după ce a acceptat să facă un front comun cu comuniștii împotriva ocupanților japonezi din Mancuria). În 1974, în satul Xiyang, la 35 km E de **X.**, a fost descoperită o uriașă necropolă (în suprafață de 56,25 km²) aparținând lui *Qin Wang* (ca împărat s-a numit Shi Huang), primul împărat feudal al Chinei (259–210 î.Hr.). Unic în lume, mormântul împăratului fondator al dinastiei Qin a dat la iveală, între altele, o impresionantă armată din teracotă în mărime naturală (c. 8 000 războinici, cai și peste 100 de care de luptă); la realizarea acestei „a opta minuni a lumii antice” au lucrat vreme de 37 de ani c. 720 000 de oameni. Inclus (în 1987) în Patrimoniul cultural universal, celebrul sit a devenit o importantă și căutată destinație turistică.

XIAN [sien] (în mitologia chineză), denumirea geniilor, spiritelor și nemuritorilor.

Xi'An. Arcaș din teracota descoperit în necropola împăratului chinez Shi Huang de lângă Xi'an

XIANGGANG [siangcang] v. **Hong Kong** (1).

XIANGQUAN [sianthüen] v. **Sutlej**.

XIANGSHENG [siangšäng], gen de „varieteu popular” chinez, apărut la sfârșitul sec.19. Contine comentarii comice privind lumea contemporană, apelând adesea la grotesc.

XIAN XINGHAI [sien singhai] (1905–1945), compozitor chinez. Simfonii (cantata „Fluviul Galben”), coruri.

XIAO XINGGAN LING [siao singgang ling] v. **Hinganul Mic**.

XIE HE [sie hä] (c. 459–c. 532), pictor și teoretician al picturii chineze. A formulat cele Șase Principii ale esteticii picturale, potrivit cărora mișcarea și armonia liniilor, a culorilor, echilibrul maselor trebuie să se subordoneze expresiei sufletului și formelor naturale vii. Lucrarea sa „Guhua pinlu” este primul tratat de pictură chinez.

XIFIIDE (< fr.) s. f. Familie de pești actinopteriigeni care include peștii-spadă (*Xiphias gladius*), pești marini cu botul lung, turtit, care pot atinge 4,8 m lungime. Larg răspândiți în mările și oceanele tropicale.

XIFOID (< fr. {i}; {s} gr. *xiphos* „sabie” + *eidos* „aspect, înfățișare”) s. n. Cartilaj în formă de vârf de sabie, care formează extremitatea inferioară a sternului.

XI JIANG [si țiang], fl. în SE Chinei; 2 130 km. lzv. din E pod. Yunnan și se varsă printr-o deltă comună cu Zhu Jiang în Marea Chinei de Sud la Aomen (Macao). Navigabil în aval de Nanning, iar pentru navele oceanice, de la Guangzhou (Canton). Numeroase baraje. În lb. română: *Fluviul de Vest*.

XI KANG (HI K'ANG) (223–282), poet și muzician chinez. Membru al cercului „Cei Șapte Înțelepți ai Pădurii”, a militat în opera sa pentru detașarea omului de ambițiile sociale și întoarcerea spre natură.

XILEM (< fr.) s. n. Țesut vegetal prezent la plantele vasculare, alcătuit din vase lemnoase conducătoare (*trachei* sau *tracheide*), însoțite de parenchim lemnos și fibre lemnoase mecanice. La arbori și arbuști în fiecare sezon de vegetație se adaugă spre exterior un nou inel de **x.** (datorită divizării cambiumului vascular); vasele lemnoase vechi nu mai au rol de transport al apei cu săruri minerale, ci doar de susținere a trunchiului, alcătuiind *x. secundar*; se astupă parțial cu formațiuni lemnoase

dure numite tile. Lemnul alborilor este format în mare parte din **x**.

XILEN (< fr.; {s} gr. *xilon* „lemn”) s. n. Compus organic, omolog al benzenului (dimetilbenzen), obținut din gudroanele de cărbune sau din unele fracțiuni de țiței, sub forma unui lichid incolor, volatil și inflamabil. Există în trei forme izomere. Se întrebuințează în ind. coloranților, ca solvent etc.

XILIAO HE [siliao hă] v. **Liao He**.

XILIDIŢĂ (< fr.) s. f. Amină primară aromatică, derivată de la xilen, care există în mai multe forme izomere; se întrebuințează ca materie primă în ind. coloranților, a medicamentelor etc.

XILINĂ (< fr.) s. f. Anestezic local și antiaritmice având ca substanță activă clorhidratul de lidocaină. Larg utilizată în stomatologie și chirurgie.

XILO- (< fr., it.; {s} gr. *xilon* „lemn”) Element de compunere cu sensul „(referitor la) lemn”, „lemnos”, cu ajutorul căruia se formează substantive și adjective.

XILOFAG, -Ă (< fr. {i}; {s} *xilon-* + gr. *phagein* „a mânca”) adj. (Despre unele insecte) Care se hrănește cu lemn (ex. carii).

XILOFON (< fr., engl.; {s} gr. *xylon* „lemn” + gr. *phone* „sunet”) s. n. Instrument muzical de percuție, alcătuit dintr-un sistem de plăci de lemn acordate, care emit sunete prin lovire cu niște ciocănele de lemn, sticlă sau metal. Originar din S Asiei și Oceania (sec. 8). Menționat în Europa în 1511 (Țările de Jos).

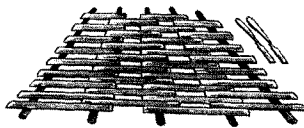
XILOGRAFIE (< fr. {i}; {s} *xilo-* + gr. *graphein* „a scrie”) s. f. Procedeu de tipar înalt, cu forma de tipar gravată în lemn.

XILOGRAVURĂ (< *xilo-* + *gravură*) s. f. 1. Totalitatea procedeele necesare obținerii forme de tipar pentru xilografie; formă de tipar obținută printr-un astfel de procedeu. 2. Procedeu de gravură care constă din săparea unui desen pe o placă de lemn și imprimarea lui pe hârtie. ♦ Gravură realizată prin acest procedeu.

XILOID (< fr. {i}; {s} gr. *xyloides* „asemănător cu lemnul”) adj. (Despre cărbunii de tipul lignitului) Care păstrează parțial structura lemnoasă inițială.

XILON (< fr.) s. n. Fibră sintetică din care se tes materiale ușor pufoase, utilizate pentru confecții, huse etc.

XILOZĂ (< fr. {i}; {s} gr. *xylon* „lemn”) s. f. (CHIM.) Monozaharidă

xilofon

de tipul aldopentozelor, răspândită în natură în gumele vegetale, lemn, paie etc.

XINGKAI HU [singchai hu] v. **Hanka**.

XINGŪ [Ńirgu:], râu în Brazilia, afl. dr. al Amazonului; 1 980 km.; supr. bazinului: 513 mii km². Izv. din Serra do Roncador (pod. Mato Grosso), străbate pod. Braziliei, formând pragu și cascade. Navigabil în cursul inf. pe 190 km. Hidrocentrală (1970). Afl. pr.: Fresco și Irii. Explorat de etnologul german Karl von den Steinen (1884–1887). Pe cursul său mijlociu a fost creat (1961) Parcul Național X. (22 000 km²) pentru ocrotirea biodiversității pădurii tropicale umede și pentru a menține un cadru adecvat pentru diversele populații indigene de limbă karib, arawak și tupi care își păstrează modul de viață tradițional, practicând pescuitul, agricultura itinerantă și vânătoarea. Sunt renumiți pentru ritualurile complexe și pentru dansurile tradiționale.

XINING [sining], oraș în N Chinei centrale, pe râul Huang, centrul aditiv al prov. Qinghai; 654,5 mii loc. (2003). Nod de comunicații. Constr. de mașini agricole și de echipament electric. Ind. siderurgică, chimică, electrotehnică, textilă, de prelucr. a lemnului, alim. Situat pe un circuit drum comercial, la hotarul dintre lumea chineză și cea tibetană, a fost cucerit de cei din urmă în 763, care l-au numit Qingtang Cheng și l-au transformat într-un important centru al budismului. Recucerit în 1104. În timpul domniei împăratului Huizong (1101–1126), și-a reluat vechiul nume X. și a cunoscut o dezvoltare armonioasă; în 1928, a devenit capitală de provincie.

XINJIANG [sin tjang] **UYGUR**, provincie în NV Chinei; 1,6 mii. km²; 19,63 mii. loc. (2005). Centrul aditiv: **Ūrümqi**. Relief muntos (sectoare ale munților Tian Shan, Pamir, Kunlun) și depresionar. Reg. include și vaste arii de deșert și semideșert. Pe lângă

chinezii (han) aici trăiesc numeroase grupuri etnice turcice (cei mai numeroși fiind uigurii, care alcătuiesc peste 40% din populația reg.), mongoli, manciurieni ș.a. În trecut cunoscută și sub numele de Turkestanul de E (Turkestanul chinez). Zăcăminte de petrol, cărbuni, sulf, min. de fier, plumb, molibden, wolfram, uraniu. Expl. forestiere. Mari sisteme de irigații. Orez, grâu, porumb, sorg, bumbac. Se cresc ovine, cai, cămile. Sericultură. De-a lungul vremii era străbătută de celebrul „Drum al mătăsii”.

XIONGNU [siungnu], populație de păstori nomazi de limbă turcică, ce au format, la sfârșitul sec. 3 î.Hr., o puternică uniune tribală care, timp de aproape cinci sec. au dominat mare parte din Asia Centrală și au efectuat, în sec. 3 î.Hr.–1 d. Hr., numeroase atacuri în N Chinei, ceea ce i-a determinat pe împărații chinezi să construiască, pentru a stăvilă invaziile lor, *Marele Zid chinezesc*. În sec. 1 d.Hr. x. s-au scindat în două entități politice și terit.: x. de S, care au fost constrâni să accepte supremația chineză, iar ceilalți au fost considerați de unii istorici strămoșii *hunii*.

XIPE TOTE, zeu aztec al vegetației și al renașterii naturii. I se aduceau jertfe umane, victima fiind jupuită pentru a oferi zeului un nou veșmânt.

XI SHEN [si șan] (în mitologia chineză), zeul bucuriei și al desfătării. Ocrotitorul culpurilor căsătorite. Avea ca simbol culoarea verde.

XIUHTECUTLI („Stăpânul turcoazeilor”), zeu aztec al focului. Șarpele turcoaz este îmbrăcămintea sa, iar numărul său sacru este trei. Platoșa pe care o poartă reprezintă un fluture stilizat, simbol al făcării.

XI WANGMU [si uangmu] (în mitologia chineză), zeiță care cunoaște elixirul vieții veșnice. Reprezintă întruchiparea principiului feminin *yin*. Una dintre cele mai populare zeițe, inclusă de daoiști printre principalele divinități ale panteonului lor. Sălășluiește pe muntele Kunlun, fiind imaginată, inițial, ca o ființă amenințătoare cu dinții de tigris și coadă de leopard, apoi ca o ființă grațioasă care oferă celor aleși pier-sicile vieții veșnice. Animalul care o însoțește este fenicul.

XI XIA [si sia] (**Xia de Vest**), stat al *tanguiților* din N Chinei, cu capitala la Xinjing (azi Yinchuan, reg. autonomă Ningxia), întemeiat de conducătorul Li Yuanhao (1032–1048), care în 1038 s-a proclamat împărat cu numele de

Jingzong. În perioada de maximă înflorire, a cuprins în hotarele sale terit. actualelor reg. autonome Ningxia și Nei Monggol (Mongolia Interioară), precum și a prov. Shaanxi, Qinghai și Gansu. De-a lungul existenței sale de aproape două sec., statul tangut s-a aflat în conflict cu conducătorii dinastiei Song de Sud și cu cei ai dinastiei qidane Liao. În 1227 a fost cucerit și desființat de către mongoli.

XIZANG [sițâng] v. Tibet (2).

XOANON (cuv. gr.) s. n. (În epoca arhaică a Greciei antice) Statuie a unei zeiței sculptată în lemn, având o siluetă rigidă, care păstrează forma trunchiului de copac din care este degajată. Constituia un obiect de cult căruia i se atribuiau puteri deosebite.

XOCHICALCO, vechi oraș toltec, ale cărui ruine se află în apropiere de orașul actual Cuernavaca (statul Morelos, Mexic). Construit în sec.

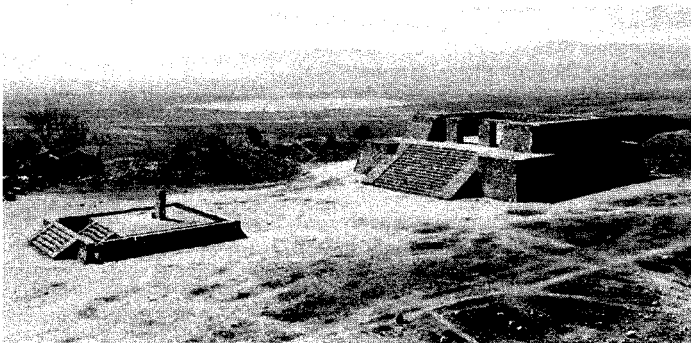
8-9, a devenit un important centru urban, fortificat la începutul sec. 16. Între vestigiile de la X. se detașează templul piramidă al „Șarpelui cu pene”, cu remarcabilele sale decorațiuni; inclus (din 1999) în Patrimoniul cultural universal.

XOCHIPILLI („Prințul florilor”), vechi zeu mexican al florilor și al jocurilor. Este unul dintre cei 13 păzitori ai orelor zilei. Ține un baston, în vârful căruia se află o inimă umană (simbol al vieții).

XUAN ZANG [süen țang] (c. 600-664), călugăr budist chinez. Călătorește în Asia Centrală și India (629-645), unde studiază la faimoasa mănăstire Nalanda și unde învață sanscrita; traduce canonul budist în limba chineză. Călătoria sa devine subiectul a numeroase povestiri populare fantastice și a romanului „Călătorie spre Soare-Apune” de Wu Cheng'en (sec. 16).

Xochicalco.

Vestigiile arheologice

XU Beihong [sü peihung] (1895-1953), pictor chinez. Unul dintre primii artiști chinezi care s-a inițiat în pictura cu cărbune și în diferite tehnici occidentale. Între 1921 și 1926 a locuit la Paris și a frecventat școala de la Montparnasse. Întors în China, a fondat Societatea Centrală de Arte Frumoase, pe care a condus-o începând din 1949.

XUN ZI [siun i] (310-237 î.Hr.), învățat și filozof chinez. Unul dintre arhitectii doctrinei confucianiste. X. punea accentul pe lege (li), susținând că omul se naște rău și corupt, normele etice fiind inventate tocmai pentru a îndrepta omenirea.

XU Shen [sü șăn] (sec. 1-2), lexicograf chinez. A redactat între 100 și 121 „Explicația pictogramelor și a caracterelor”, un adevărat dicționar, în care sistematizează ideogramele și oferă o descriere fonetică a cuvintelor.

XU Wei [sü uei] (1521-1593), pictor, poet, caligraf și dramaturg chinez. Autorul unor compoziții viguroase, care au avut o mare influență asupra picturii în stilul „schită”.

XUZHOU [sü djou] (**HUCHOUH** sau **SUCHOW**), oraș în E Chinei (Jiangsu), situat la 290 km NV de Nanjing, port pe Marele Canal; 1,2 mil. loc. (2003). Nod feroviar. Piață pentru cereale și animale. Ind. siderurgică, textilă (prelucr. mătăsii și bumbacului), sticlăriei, tananților și alim. Prelucr. tutunului. Expl. de cărbune și de min. de fier. Artizanat. Pagoda Tigrilor (sec. 12). Vechea denumire: *Dongshan*.

Y

Y s. m. invar. 1. A treizecea literă a alfabetului limbii române; sunetul notat cu această literă (având în general diversele valori ale lui „i”); se folosește în neologisme cu caracter internațional și în nume proprii. 2. (MAT.) Simbol literal pentru necunoscuta unei ecuații sau a unui sistem de ecuații și pentru variabila independentă a unei funcții. 3. (GENET.) *Cromozomul Y* = cromozom care intervine în determinarea sexului. La om și la multe specii de animale combinația XY determină sexul masculin; în lipsa cromozomului X (cariotip OY) organismul nu este viabil. Are dimensiuni mai mici decât majoritatea celorlalți cromozomi. 4. Simbol chimic pentru *ytriu*.

YAFO (YAFA) v. *Jaffa*.

YAHOO (cuv. engl. abr. a expresiei *Yet Another Hierarchical Officious Oracle*), motor de căutare pe Web, conceput de David Filo și Jerry Yang în 1994, având în vedere interesul crescut pentru Internet. În 1995, a fost realizată o companie care să administreze Y. Cu timpul, a devenit principala sursă de informare pe Internet din întreaga lume, căpătând o extindere progresivă. Sediul central se află în Sunnyvale (California) cu sucursale pe toate continentele.

YAHWE v. *Iahve*.

YAKUZA, nume dat mafiei japoneze.

YALĂ (< n. pr. Linus Yale, 1821–1868, inventator american) s. f. Mecanism de închidere a unei uși, a unui sertar etc., cu zăvor acționat din exterior cu o cheie plată și din interior cu un buton. Are un cilindru de siguranță (butuc) cu o bară ce prezintă 5–6 canale cilindrice poziționate în linie, cărora le corespund pini metalici adecvați unui model specific de cheie. Acest mecanism comprimă un arc în poziția deschis și

îl eliberează în poziția închis. Broaștele *y*, clasice sunt aplicate, dar în prezent există și modele îngropate.

YALE, universitate situată în *New Haven* (S.U.A.), fondată în 1701 de Elihu Yale (1648–1721), comerciant din Boston. Are o bibliotecă impresionantă de peste 7 mil. voi. și o galerie de artă (din 1832) cu pictură europeană. Aici s-a dezvoltat una dintre principalele direcții ale lingvisticii americane, în special datorită lui L. Bloomfield (denumită „Școala de la Y.”). Muzeul de Istorie naturală „Peabody” de pe lângă universitate este unul dintre cele mai vechi din S.U.A.

YALONGJIANG [jalung tjang], râu în S Chinei, afl. stg. al fl. Yangtze la Dadukou; 1 323 km. Izv. din China centrală (culmea Bayan Har) și formează o vale în canion înainte de a se vărsa în fl. Yangtze. Nenavigabil.

YALOW [jælou], **Rosalyn Sussman** (n. 1921), medic și fiziolog american. Prof. univ. la New York. A creat metoda radioimunologică de determinare a hormonilor plasmatici peptidici. Premiul Nobel pentru fiziologie și medicină (1977), împreună cu A.V. Schally și R. Ch. Guillemin.

Rosalyn Sussman Yalow

YALU [ialu] (în lb. coreeană **AMNOK-KANG**), fl. în E Asiei, la granița dintre China și R.P.D. Coreeană; 790 km. Izv. de sub vf. Baitoushan/ Paektu-san (culmea Changbai) și se varsă în G. Coreei al Mării Galbene la Dandong și Sinŭiju. Navigabil în cursul inf. pe 24 km. Mari hidrocentrale (Supung, 700 MW, R.P.D. Coreeană, 1954–1956).

YAM (< engl.) subst. Denumire dată în literatura de limbă engleză unor plante tropicale cultivate pentru tuberculii bogați în amidon (diferite soiuri de igname, batate etc.).

YAMA (în mitologia vedică), zeul morții și al dreptății și primul muritor. Rege al spiritelor strămoșești, suveranul regatului morții și judecătorul suprem. Însoțitorii săi sunt doi câini cu câte patru ochi. Înveșmântat în roșu, având pe lângă el un bivoli negru. Drept sol al morții folosește un porumbel.

YAMAGATA, oraș în Japonia (Honshū), la NE de Niigata; 255,6 mii loc. (2006). Prelucr. metalelor, aparatul electrotehnic și mașini textile; ind. chimică, textilă și alim. Universitate (1949). Castel (1356). Oraș din 1881. Vechea denumire: *Mogami*. Fundat în 764.

YAMAGUCHI [jamagutŝi], oraș în Japonia (Honshū), la V de Hiroshima; 192,1 mii loc. (2006). Nod feroviar. Piață agricolă. Ind. textilă, a conf. și mobilei. Vizitat de misionarul ieziuit Francisc Xavier în 1550. Temple în sec. 14–16; sub familia Ouchi a fost unul dintre principalele orașe ale Japoniei feudale.

YAMAHA, celebră marcă prin care societatea japoneză Nippon Gakki comercializează motoare, articole de sport, instrumente muzicale. Fondată în 1887 de Yamaha Torakusu (1851–1916).

Yamoussoukro.

Bazilica romano-catolică Maica Domnului a Păcii

YAMAMOTO Isoroku (1884–1943), amiral japonez. Comandant al flotei militare (1939–1943), a pregătit și a condus atacul de la Pearl Harbor (dec. 1941). A comandat în continuare operațiunile navale împotriva flotei americane din Pacific. A murit implicat într-un accident aviatic.

YAMAMOTO Yūzō (1887–1974), scriitor japonez. Romane moralizatoare, prin care încearcă să depășească naturalismul („Valurile“). Drame mascând începutul „noului teatru” („Cazul uciderii unui copil”, „Cununa vieții“).

YAMASHITA [jamaʃita] Tomoyuki (1885–1946), general japonez. Comandant al forțelor japoneze în Malaya (1941–1942) și Filipine (1942). Criminal de război, judecat și condamnat la moarte de Tribunalul Internațional de la Tôkyō. Executat.

YAM HAMELAH v. Marea Moartă.

YAMOOUSSOUKRO [jamu'sukro], capitala ad-tivă a Rep. Côte d'Ivoire (din 1983), situată pe un platou în partea central-sudică a țării, la 274 km NV de vechea capitală, Abidjan; 490 mii loc. (2005). Centru comercial. Prelucr. lemnului și a peștelui.

Parfumuri. Moschei. Bazilica romano-catolică Maica Domnului a Păcii, una dintre cele mai mari biserici creștine din lume, construită în anii 1986–1989, din inițiativa papei Ioan Paul al II-lea. Bazilica se aseamănă cu bazilica Sf. Petru de la Vatican, cu un dom uriaș (149 m înălțime) și 272 de coloane dorice, cu o capacitate de 18 000 credincioși și cu o esplanadă în care pot încăpea peste 300 000 persoane.

YAMUNĂ, râu în N Indiei și Bangladesh, cel mai mare afl. dr. al Gangelui; 1 385 km. Izv. din V m-ților Himalaya și trece prin Delhi, Agra, Allâhâbâd, unde confl. cu Gangele. Navigabil în cursul inferior (până la Delhi). Irigații (31,1 mii km²). Afl. pr.: Chambal.

YANG [jang] v. Yin și Yang.

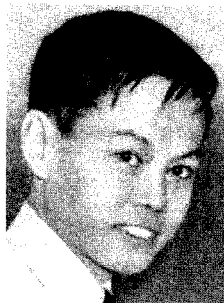
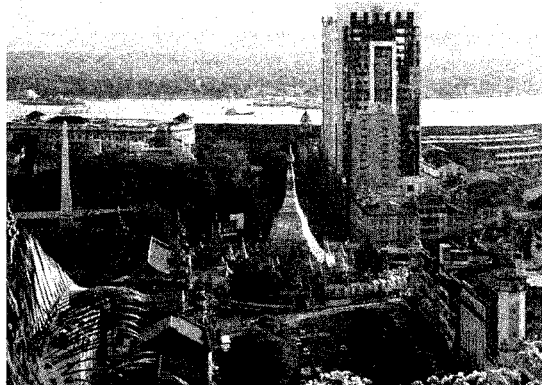
YANG CHEN NING (Frank) [jang cenning] (n. 1922), fizician chinez. Stabilit în S.U.A. (1945). Prof. univ. la Chicago, Princeton, New York. Contribuții în mecanica cuantică și

fizica nucleară. A pus bazele teoriei moderne a câmpurilor de calibrare (*teoria Y.-Mills*, elaborată în 1954, în colaborare cu Robert G. Mills). Împreună cu Lee Tsung-Dao, a descoperit (1956) nerespectarea legii de conservare a parității în cazul interacțiilor electromagnetice slabe. Premiul Nobel pentru fizică (1957), împreună cu T.D. Lee.

YANGKU [jangchu] v. Taiyuan.

YANGŌN [jæŋŋon] 1. (HLAING) Râu în S Uniunii Myanmar, format prin confl. râului Pegu cu Myitkaka, trece prin capitala țării, Yangŏn, și se varsă în G. Martaban al Mării Andaman; 40 km. Legat cu fl. Irrawaddy prin canalul Twante (1883). 2. Capitala Uniunii Myanmar, situată în S țării, pe stg. râului Yangŏn, la 32 km N de gura de vărsare a acestuia; 4,10 mil. loc. (2005). Port fluvial. Aeroportul Mingaladon. Nod feroviar și rutier. Rafinărie de petrol. Ind. metalurgiei feroase și aluminiului, cauciucului, chimică, textilă, a mat. de constr., de prelucr. a lemnului și a tutunului, cosmeticii, electronică, electrotehnică și alim. Universitate (1920); Universitate de științe și artă (1964). Bibliotecă națională (1952), cu peste 16 000 voi. și 13 000 de manuscrise; Biblioteca Centrală Universitară (1929) cu peste 350 000 de voi. Muzeu Național de artă și arheologie; Muzeul Bogyoke Aung San. Pagoda Shwe Dagon (585, refăcută în sec. 15 și 18); Pagoda Păcii Kabu Aye (1952–1956). Mari pagube materiale în urma puternicului cutremur din 1930. Până în 1989 a purtat numele *Rangoon*. La origine un sat de pescari, actualul oraș a fost fondat în c. 1755 de marele rege birman *Alaungpaya*, cunoscând o importantă dezvoltare comercială. De-a lungul istoriei sale, orașul a avut de suferit în urma ocupațiilor străine britanice

Yang Chen Ning (Frank)

Yangŏn (2).
Vedere generală

(1824–1826 și 1852) și japoneze (1942–1945). Din 1886, capitala coloniei britanice Burma iar din 1948, a statului independent Uniunea Birmania, devenit în 1989 Uniunea Myanmar. În 1988 și 2007 scena unor mari demonstrații antiguvernamentale, reprimată de forțele armate birmane.

YANGSHAO [iangșao], cultură eneolitică (milen. 5–3 î.Hr.) din China antică, răspândită pe cursul mijlociu al fl. Huang He (Fluviul Galben). Se caracterizează prin ceramica pictată asemănătoare cu cea din Europa Răsăriteană și prin vase trepiede, de culoare roșie, ornate cu motive geometrice spiralate, specifice ceramicii chineze de mai târziu. Cu ajutorul uneilor de piatră șlefuită, purtătorii culturii **Y.** practicau agricultura, în special cultura cerealelor; acum este atestată pentru prima oară în istorie prezența culturii orezului, dar și a viermilor de mătase. Numele acestei culturi vine de la satul **Y.**, districtul Mianchi, provincia Henan.

YANGTZE (CHANG JIANG) [țsang jiang], fl. în China centrală, cel mai mare din Asia și al treilea ca lungime de pe Glob, 5 525 km.; supr. bazinului: 1,83 mil. km². Izv. din m-ții Kunlun și se varsă printr-o deltă alungită în Marea Chinei de Est, traversând 10 provincii. Delta fl. **Y.** constă în numeroase brațe, lacuri (lacul Tai de 2 470 km² este cel mai mare din deltă), mlaștini, canale. În timpul inundațiilor, delta fl. **Y.** este total submersă. În cursul mediu și inf. **Y.** are lățimi medii de 600–800 m și adâncimi de 40–80 m, pentru ca în zona de vărsare adâncimea să scadă la câțiva metri (cauza bancurilor de nisip (cantitatea de aluviuni depusă în zona de vărsare fiind de c. 500 mil. t pe an). Regim hidrologic variabil, determinat de caracterul musonic al climei bazinului său. În cursul superior debitul fl. **Y.** este de 1 980 m³/s, iar la vărsare de c. 30 000 m³/s. În cursul inf. au fost create 3 lacuri (Donting, Hong și Liangzi), cu o supr. totală de 17,1 mii km², care reglează debitul fl. în timpul sezonului ploios, reducând posibilitatea inundațiilor. **Y.** este canalizat pe 2 700 km pentru a feri zonele limitrofe de inundații. Fl. **Y.** a provocat nenumărate inundații, cele din 1931 și 1954 fiind socotite catastrofale. Fl. **Y.** este traversat de Marele Canal în apropiere de Zhenjiang, unde a fost construit și un lac cu o capacitate de 5,5 mil. m³ pentru regularizarea debitelor fl. **Y.** trece prin mai multe orașe mari, printre care

Yangshao.
Vas aparținând acestei culturi

Luzhou, Chongqing, Wuhan, Nanjing și prin apropiere (21 km) de Shanghai. Mari resurse hidroenergetice. Navigabil pe 2 850 km (până la Wuhan pot pătrunde vase oceanice). Afl. pr.: Yalong, Min, Han Shui, Gan, Xiang. În cursul superior poartă denumirile de Tongtian și Jinsha Jiang. Cunoscut și sub numele de *Fluviul Albastru*. Valea acestui fl. este considerată grâнарul Chinei.

YANGZHOU [iangdjou], oraș în E Chinei (Jiangsu), port pe Marele Canal Chinez; 1,1 mil. loc. (2003). Metalurgia aluminiului. Ind. alim. (vin, coniac), textilă, constr. de utilaje agricole. Piață pentru orez.

YANKEU (< engl.) s. m. (Uneori depreciativ) Nume dat, începând din sec. 17, locuitorilor din NE S.U.A.; nume dat nordiștilor în timpul Războiului de Secesiune; *p. gener.* orice cetățean al S.U.A.

YANNINA v. *Ianina*.

YANOFSKY [ianofski], **Charles**, (n. 1925), genetician american. Prof. univ. la Yale, Cleveland și Stanford.

Cercetări în domeniul mutațiilor genetice care au permis realizarea unei hărți a mutațiilor.

YANTAI [ienthai], oraș în E Chinei (Shandong), port de pescuit la G. Bo Hai al Mării Galbene; 991,9 mii loc. (2003). Ind. siderurgică, a mătăsii și a piei.; conserve de pește. Artizanat. Bază de pescuit. Stațiune balneară estivală. Oraș din 1933. Vechiul nume: *Chefoo*.

YAO [iao], populație din S Chinei și Indochina (Laos, Thailanda), care practică culturile agricole în terase pe versanții munților. C. 3 mil. Practică religia daoistă și vorbesc limbi din subfamilia miao-yao a familiei sino-tibetane.

YAOUNDÉ [jaundé], capitala Republicii Camerun, situată în SV țării, pe un podiș împădurit aflat între râurile Sanaga în N și Nyong în S, la c. 200 km E de țărmul G. Guineei; 1,24 mii. loc. (2001). Nod feroviar și rutier. Aeroportul Nsimalea. Piață agricolă pentru cafea și cacao. Ind. chimică, textilă, a mat. de constr., de prelucr. a lemnului și a tutunului și alim. Universitate (1962). Universitate catolică (1989). Bibliotecă Națională. Institutul Pasteur. Institut de cercetări demografice (1972). Palatul de Justiție (1956) de 107 m înălțime; Palatul Prezidențial (1931). Biserică romano-catolică (1901). Întemeiat în 1895. Centru ad-tiv al Protectoratului german Camerun (până în 1916), ocupat de trupele anglo-franceze (1916), a devenit centrul ad-tiv al Camerunului francez (până în 1946) și al Terit. sub tutelă O.N.U. administrat de Franța. Din 1960, cap. Republicii Camerun.

Yaoundé. Vedere generală

YAP sau **UAP 1**. Arh. în V Oc. Pacific, format din patru ins. mari (Yap, cea mai mare, are 100,2 km², Map, Rumung și Gagil-Tomil și 141 insulele coraligene), situat în VNV Microneziei, la 9°31' lat. N și 138°06' long. E; supr. totală: 118,9 km². Relief deluros, cu alt. max. de 173 m (Mt. Tabiwol). Piper, tutun, igname, batate. Vizitat de portughezi în 1526, a intrat sub control spaniol în 1696, german în 1899 și japonez în 1919. În 1921 a devenit motiv de conflict între Japonia și S.U.A. În 1986 a intrat în componența Statelor Federate ale Microneziei. **2**. Fosă submarină în V Oc. Pacific, situată la E de arh. Y., cu o lungime de 650 km și o ad. max. de 8 527 m. Cunoscută și sub numele de Groapa Carolinei.

YAPURĂ v. **Japură**.

YARACUY [iarakui], stat în NV Venezuelei; 7,1 mii km²; 585,6 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: *San Felipe*. Expl. de cărbune, de min. de cupru, plumb și platină. Plantații de bananieri, arbori de cafea și citrice. Culturi de trestie de zahăr, bumbac, tutun ș.a. Creșterea animalelor. Legumicultură.

YARD (< engl.) s. m. Unitate de măsură engleză pentru lungime (simbol: yd), egală cu 0,914399 m.

YAREN, capitala statului Nauru, situată în SV insulei; 672 loc. (1992). Export de fosfați. Vechiul nume: *Makwa*.

YARLUNG ZANGBO [tangpo], denumirea cursului superior al Brahmaputrei în Tibet (China).

YARMUK, râu în NV Iordaniei, care izvorăște din SV Siriei și curge spre SV până la confluența sa cu râul Iordan. Pe c. 80 km formează granița dintre Siria și Iordania. La 20 aug. 636, pe râul Y. a avut loc o mare bătălie între bizantini și arabi, încheiată cu victoria celor din urmă; drept consecință în reg. s-a instituit dominația musulmană ce s-a menținut – cu excepția perioadei *Crucia-delor* (1099–1291) – până la Primul Război Mondial. Din timpul Războiului de 6 zile din 1967, valea cursului inferior a râului Y. a intrat sub control israelian.

YAŞAR KEMAL (pe numele adevărat *Kemal Sadık Gökçeli*) (n. 1922), prozator turc. Romane de evocare a vieții rurale, influențate de folclorul Anatóliei („*İndje Memed, haiducul*”, „*Stâlpul de aramă*”, „*Coiful verde*”, „*Arșița galbenă*”, „*Povestiri complete*”). Culegeri și prelucrări de folclor.

William Butler Yeats

YATES [jeits], **Peter** (n. 1929), regizor britanic. Abordează cele mai diverse genuri de film, încercând să evite clișeele („*Locotentul Bullitt*”, „*Războiul lui Murphy*”, „*Cabinierul*”, „*Un om nevinovăț*”, „*Anul cometei*”, „*Colegi de cameră*”).

YAVARI v. **Javari**.

YAWATA [iauata] v. **Kitakyūshū**.

YAYOI, perioadă protoistorică a Japoniei (sec. 3 î. Hr.) în care este introdusă în arh. cultura orezului și începe folosirea fierului și a bronzului. Ceramică ornată cu motive geometrice.

YAZD [jæzd] sau **YEZD**, oraș în partea centrală a Iranului, situat în pod. Iranian, la 1 200 m alt., la maginea m-șilor Shir Kūh, la 274 km SE de Eșfahan; 432,1 mii loc. (2006). Constr. de utilaj minier. Ind. textilă și alim. Artizanat. Mausoleul celor 12 imami (1035). Moschele Masjed-e Jam'eh, cu două minarete, cele mai înalte din Iran, cu un portal cu mozaic din faianță și amvon din 1375. Templul zoroastrian al focului Atashkade. Fundat în sec. 5 d.Hr.

YAZAWIN, cronici birmane scrise în sec. 15 și în cele următoare, a căror publicare a fost interzisă după anexarea Birmaniei de către englezi.

YAZILIKAYA, sit arheologic din Turcia (Anatolia) care datează din c. 1250 î.Hr. Este format din două galerii descoperite între pereți de roci pe care sunt sculptați în basorelief principalii zei hitiți și dintr-un templu construit la intrarea în aceste galerii.

Yb, simbol chimic pentru *ytterbiu*.

YBL Miklós (1814–1891), arhitect ungar. Lucrări în stil romantic și neorenescentist (Ansamblul de pe ins. Margareta, Opera și Bazilica din Budapesta, palate și biserici tot în Budapesta).

YEATS [jeits], **William Butler** (1865–1939), scriitor irlandez de limbă

engleză. Influențat de O. Wilde, prefașii și folclorul irlandez. Activitatea sa literară este strâns legată de lupta pentru independența Irlandei; promotor al renașterii culturale irlandeze (cofondator al The Irish Literary Society, The National Literary Society, The Rhymers Club și The Abbey Theatre, al cărui director a fost în perioada 1899–1939). Poeme romantice, de atmosferă („*Peregrinările lui Oisín*”), piesele în versuri („*Contesa Cathleen*” și „*Tara dorinței inimii*”). Lirică simbolistă, evocând stări de suflet incomunicabile („*Vântul printre trestii*”, „*Turnul*”, „*Trandafirul*”, „*Răspântia drumurilor*”), caracterizată prin înnoirea tematică și stilistică. Eseuri („*Crepusculul celtic*”). Drame („*Pragul regelui*”, „*Deirdre*”). Premiul Nobel pentru literatură (1923).

YEDO sau **YEDO** v. **Tōkyō**.

YEHOSUA, Avraham (n. 1936), scriitor israelian. Prof. univ. în Haifa. Autor al unor nuvele a căror atmosferă macabră evocă proza lui Kafka. Considerat drept unul dintre cei mai reprezentativi prozatori israelieni contemporani.

YELLOWKNIFE [jelounaif], oraș în VNV Canadei, centrul ad-tiv (din 1967) al prov. Northwest Territories, la 8 km NE de gura de vărsare a râului Y. în Marele Lac al Sclavului; 17,8 mii loc. (2006). Aeroport. Expl. zăcămintelor de aur și de diamante din apropiere. Hidrocentrală pe râul Snare (1948). Fundat în 1935. Oraș din 1963.

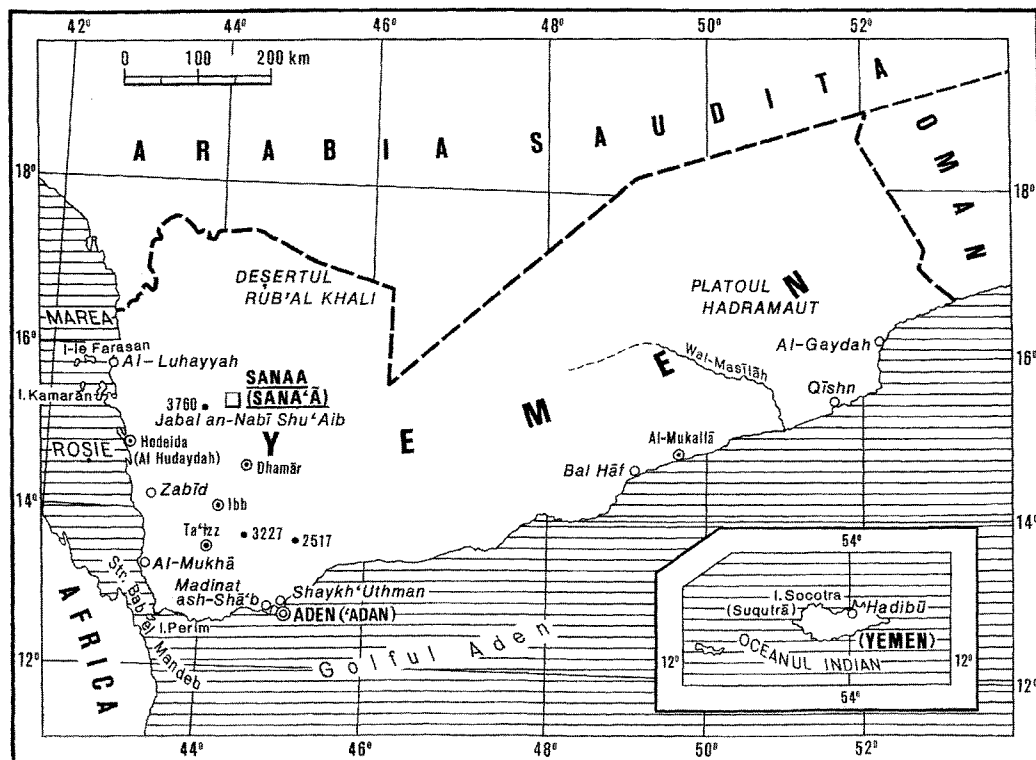
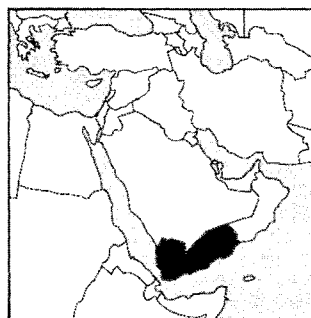
YELLOWSTONE [jeloustoun] 1. Vast platou în NV S.U.A., situat între culmile M-șilor Stâncoși, la 2 400–2 500 m alt. (Eagle Peak 3 462 m, alt. max. din Y.). Alcătuit predominant din roci vulcanice. Relief puternic fragmentat de văi adânci, de tip canion, cu numeroase forme de eroziune, curgeri de lavă ș.a. Aici se află *Parcul Național Y.*, situat pe terit. statelor Wyoming, Montana și Idaho, inaugurat la 1 mart. 1872, el este primul Parc Național organizat din lume; 8 983 km². Aici se află cele mai mari concentrații geotermale din lume, reprezentate prin c. 10 mii de izvoare termale, peste 300 de gheizeri activi (2/3 din totalitatea acestora de pe Glob), râuri calde, fumarole ș.a. Renumit este gheizerul Old Faithful, care izbucnește regulat la fiecare 67 de minute (rareori depășind 80 de minute), aruncând apă fierbinte până la 30 m înălțime și uneori chiar la c. 60 m înălțime. În cadrul parcului există numeroase cascade, lacuri, păduri fosile, coloane de bazalt, întinse păduri de pin, molid și brad și sunt ocrotite nenu-

mărate animale sălbatice, printre care elani, bizoni, urși grizzly și negri, căprioare, capre sălbatice, cioiți, pume, castori și peste 200 de specii de păsări ș.a. Parcul este străbătut de c. 800 km de drumuri. Parcul Y. a fost inclus (1978) în Patrimoniul natural universal și constituie nucleul Marelui Ecosistem Y., unul dintre cele mai mari ecosisteme naturale din zona temperată. 2. Râu în NV S.U.A., pe terit. statelor Wyoming și Montana, afl. dr. al râului Missouri în aval de orașului Sidney; 1 114 km. Izv. din m-ții Absaroka, de sub vf. Younts (NV statului Wyoming), curge pe direcția generală S-N până la orașul Livingston (traversând Parcul Național Y. și drenând lacul Y.), unde își schimbă cursul pe direcția SV-NE. În cursul superior a săpat o vale-canyon de 36 km lungime, 610 m lățime și 240-370 m ad. și are două cascade spectaculoase, una cu o cădere de 33 m (Upper Falls) și alta de 93 m (Lower Falls). Navigabil pentru vase mici, în aval de Livingston, pe 483 km. 3. Lac în Parcul Național Y., la 2 356 m alt., drenat de râul Y.; 360 km²; 32 km lungime; 23 km lățime; ad. max.: 119 m. Ocupă o

porțiune dintr-o imensă caldeiră vulcanică formată acum 640 000 ani în urma unei erupții gigantice. Bogat în pește. Numeroase păsări de apă, între care lebăda-trompetă.

YEMEN, Republica ~ (Al - Yaman, Al - Jumhūyah al - Yamaniyah), stat în SV Asiei, ocupând SV pen. Arabia, cu largă ieșire la Marea Roșie și la G. Aden al M. Arabiei (Oc. Indian); 527 970 km², 20 975 000 loc. (2005). Limba oficială: araba. Religia: islamică (sunniti c. 60%, šiiti c. 40%). Capitala: Sanaa. Orașe pr.: Aden/Ādan, Ta'izz, Hodeida/Al-Hudaydah, Al-Mukallā, Ibb, Dhamār. Este împărțit în 20 guvernorate și orașul capitală. Terit. Y. cuprinde și câteva ins. din S Mării Roșii (Perim 13 km², Kamarān 57 km²) și din Oc. Indian (Socotra/ Suqutrā 3 626 km²). *Relieful* este alcătuit în principal din podișuri etajate (pr. zonă locuită a țării) ce coboară în trepte către Marea Roșie (în V) și către N (interiorul pen. Arabia), în sectorul Hadramaut care domină partea răsăriteană a țării. Lor li se adaugă o îngustă câmpie litorală (32-48 km lățime) numită Tihama/Tihāmah, în apropierea Mării Roșii. M-ții Yemenui (alt. max. Jabal al Nabi as

Shu'ayb, 3 760 m, cel mai înalt punct din întreaga pen. Arabia) domină pe de o parte (spre V), podișurile etajate (1 220-2 140 m), iar pe de alta spre E, un sector al deșertului Rub'al Khālī (cu ueduri și dune de nisip de mari dimensiuni, până la 200-300 m înălțime), pe care îl împarte cu Arabia Saudită și Oman. *Climă* tropicală cu accentuată ariditate; face excepție reg. înaltă din V țării (cunoscută în Antic. drept „Arabia Felix”) unde precipitațiile trec de 500 mm/an. Temperaturile sunt de regulă pozitive tot timpul anului. Cursurile de apă permanente sunt rare (mai

însemnat Bana), cele temporare (uedurile) favorizând circulația, concentrarea populației și activitățile agricole. Vegetația, predominant xerofilă, este completată de pălcurile forestiere (c. 3% din supr. țării) din zona înaltă și oazele de la poalele m-ților (unde se remarcă arborele de tămâie). Fauna cuprinde hiene, șacali, vulturi, maimuțe, scorpioni ș.a. Zăcăminte de petrol și gaze naturale, puse în valoare la începutul anilor '80 ai sec. trecut. Veniturile din petrol stau la baza unui program de modernizare a economiei. Producția de petrol asigură (împună cu produsele petroliere obținute în marea rafinărie de la Aden) aproape în întregime exporturile țării. Se exploatează și sare, gips și marmură. Există și zăcăminte de aur, argint, plumb, cupru, zinc, nichel, cobalt. Agricultură și creșterea nomadă a animalelor antrenează mai mult de jumătate din populația activă. Suprafețele cultivate, concentrate în V țării ocupă 3,1% din terit. yemenit. Se cultivă cereale (grâu, porumb, mei, orz, sorg), bumbac, cafea, tutun, susan, curmal, smochini, bananieri, papaya, mango, citrice, viță de vie, legume. Se cresc bovine, asini, cămile, dar mai ales ovine (6 mil. capete, 2005) și caprine (3 mil.

capete, 2005). Pescuitul este important, contribuind și la export. În ind. prelucrătoare se obțin energie electrică, produse petroliere, gaze naturale lichefiate, aluminiu, produse chimice, hârtie, celuloză și carton, ciment hidraulic, mase plastice, textile și conf., produse alimentare (lapte, brânzeturi, unt, carne), bere și băuturi nealcoolice, încălț., țigarete. Artizanatul (în special articolele din piele) are o mare răspândire. Infrastructura căilor de comunicații cuprinde 71 300 km de căi rutiere (sub 10% modernizați), câteva porturi (cel mai activ fiind Aden, escală importantă pe rutele ce leagă Europa de Asia de Sud, Australia și Africa de Est prin str. Bab-el-Mandeb). Conductele magistrale (mai ales de petrol) depășesc 1 400 km, iar transporturile aeriene sunt servite de 17 aeroporturi modernizate, trei dintre ele putând opera orice tip de aeronavă (Sanaa, Ta'izz, Khormaksar/Aden). Lipsesc căile ferate. *Turismul* este slab dezvoltat. Pr. zone și obiective: Capitala țării, Sanaa cu una dintre cele mai vechi moschei din lume – Jami'Masjid (sec. 7), având o „kaaba” în miniatură și fostul palat al imamului (Mutawakkie); orașul Ta'izz, vechea capitală (palatul imamului, reședinta în muzeu și moscheile Al-Mudhafar și Al-Ashfa-

yah); ruinele orașelor antice Marib (reședința legendarei regine din Saba), Ma'in și Sirwah, orașele Aden (portul, vechea fortăreață britanică, Palatul Sultanilor, muzeu, moschei) și Al-Mukallā. Obiective incluse în Patrimoniul cultural universal: partea veche a orașului Sanaa (din 1993), orașul istoric Zabid, fostă capitală a Y. (sec. 13–15) cu o faimoasă universitate islamică, fondată la începutul sec. 9 (din 1986) și orașul vechi fortificat Shibam cu clădiri de 30–40 m înălțime realizate din materiale argiloase, delimitate de un zid din sec. 16 (din 1982). Mone-da: 1 Rial Y. = 100 Fils. Export (2004): petrol brut și rafinat (91,3%), pește și produse din pește (2,4%), fructe și legume (0,8%). Pr. parteneri (2006): Thailanda (16,7%), China (31,4%), India (17,4%), Republica Coreea (7%), S.U.A. (6,7%). Import (2004): produse agroalimentare (27,4%) inclusiv cereale, echipamente industriale (19,5%), țigări și produse petroliere, produse chimice. Pr. parteneri (2006): Emiratele Arabe Unite (16,4%), China (12,8%), Arabia Saudită (7,7%), Kuwait (5,8%), Brazilia (4,5%), S.U.A. (4%).

– *Istoric*. Terit. Y. adăpostește în Antic. înfloritoare regate arabe, precum Saba (cel mai vechi și cel mai puternic, cu o existență până în sec. 6 d.Hr.), Main, Qataban, Ausan și Hadhramaut. Biblia amintește de bogatele daruri aduse la Ierusalim regelui Solomon de regina din Saba în sec. 10 î.Hr. Cunoscut de romani sub numele de „Arabia Felix”, placă turnantă a comerțului dintre Mediterana și India, terit. Y. este cucerit în 525 d.Hr. de statul Aksum (Ethiopia), iar în 631 este inclus Califatului Arab. La sfârșitul sec. 9 sunt puse, în Y. de Nord, bazele primului stat al sectei islamice a Saidiților, în care imamul va cumula autoritatea supremă religioasă și laică și va domni până în 1962 (din 1918, ca rege). Ulterior dominației dinastiei Sulaihizilor (1047–1138), între 1174 și 1229 Y. s-a aflat sub stăpânirea Ayyubizilor, după ce țara a fost cucerită de Turan Șah, fratele lui *Saladin*; au urmat Rasulizii, între 1229 și 1454, succedați de Tahirizi, care s-au menținut până la cucerirea otomană din 1517. Între 1538 și 1918, Y. se află, cu intermitență, inclus în Imp. Otoman. Marea Britanie ocupă în 1839 portul strategic Aden (care devine singura colonie engleză din pen. Arabia) și, după inaugurarea Canalului Suez, care acordă Mării

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Gubernorate și Capitala (1)	Suprafața (km ²)	Populația (2004)	Centrul ad-tiv
Abyān	17 000	438 656	Zinjibār
Aden/Ādan	6 989	590 413	Aden
Al-Dāli	4 500	470 460	Al-Dāli
Al-Baydā	10 468	571 778	Al-Baydā
Al-Hudaydah/Hodeida	13 326	2 161 379	Al-Hudaydah
Al-Jawf	40 770	451 426	Al-Hazm
Al-Mahrah	66 350	89 093	Al-Ghaydah
Al-Mahwīt	2 285	495 865	Al-Mahwīt
Amrān	7 000	872 789	Amrān
Dhamār	7 885	1 339 229	Dhamār
Hadhramawt	155 376	1 029 462	Al-Mukallā
Hajjah	8 500	1 480 897	Hajjah
Ibb	5 500	2 137 546	Ibb
Lahij	11 500	727 203	Lahij
Ma'rib	17 500	241 690	Ma'rib
Raymah	2 000	395 076	–
Sa'dah	12 400	693 217	Sa'dah
Sanaa/San'a'	400	1 747 627	Sanaa
Sanaa (1)	12 000	918 379	Sanaa
Shabwah	73 908	466 889	Atāq
Ta'izz	11 245	2 402 569	Ta'izz

Roșii o nouă importanță strategică, își impune, în 1882, *de jure*, protectoratul asupra întregii reg. de coastă din extremitatea de SV a pen. Iamul din Sanaa, aparținând secței Saidiților, obține, în 1911, autonomia Y. de Nord, iar după destrămarea Imp. Otoman proclamă, la 30 oct. 1918, independența unui Regat yemenit (recunoscut prin Tratatul de pace de la Lausanne din 1923). Influența britanică rămâne predominantă în reg., împiedicând, în 1934, cucerirea Y. de Nord de către Arabia Saudită. Regatul Y. face parte (1958–1961), alături de Egipt și de Siria, din Republica Arabă Unită. Membru al O.N.U. (20 sept. 1947). Lovitura de stat din 26 sept. 1962, care înlătură monarhia teocratică și proclamă Republica Arabă Y., declanșează un război civil (soldat cu moartea a peste 150 000 de oameni), în care Egiptul sprijină forțele republicane, iar Arabia Saudită pe cele monarhiste; trupele egiptene vor fi retrase din Y. în 1967. Încercarea Marii Britanii de a include Aденul și protectoratul britanic al Arabiei de Sud în Federația Sultanatelor și Emiratelor de la Golful Persic (1959–1963) declanșează o insurecție armată, soldată, la 30 nov. 1967, cu proclamarea independenței unui al doilea stat yemenit – Republica Populară a Y. de Sud (din 1970, Republica Democratică Populară a Y.). Istoria celor două state yemenite, ce vor coexista între 1967 și 1990, în SV pen. Arabia, este extrem de zbuciumată. Republica Arabă Y. rămâne cu un regim conservator, puternic marcat de religia islamică. R.D.P. a Y. devine singurul stat arab care aderă oficial la ideologia marxist-leninistă, legat, din 1979, de un tratat de prietenie cu U.R.S.S. Frământări politice și tensiuni intertribale accentuează instabilitatea internă: scurte dar sângeroase confruntări interne provoacă, în 1967 și 1986, zeci de mii de victime în Y. de Sud, doi președinți sunt asasinați, în 1977 și 1978, în Y. de Nord. Conflictelor armate de frontieră, din 1972 și 1979, tensionează relațiile interyemenite. Repetatele acorduri de unificare semnate între cele două state se materializează, la sfârșitul Războiului rece, prin unificarea celor două state yemenite și proclamarea, la 22 mai 1990, a Republicii Arabe Y. Primele alegeri parlamentare din 27 apr. 1993 au ca rezultat constituirea unui guvern de coaliție între principalele trei partide. Adâncirea neînțelegerilor dintre președintele nordist și vice-

președintele sudist, în condițiile neînfăptuirii integrării forțelor armate din cele două foste state, duce la izbucnirea, în mai 1994, a unui război civil, încheiat cu victoria Nordului asupra Sudului (8 iul. 1994). Alegerile parlamentare (apr. 1997), primele de la adoptarea, la 28 sept. 1994, a unor amendamente substanțiale la Constituție, sunt câștigate de partidul Congresul General al Poporului, al cărui lider, Ali Abdallah Salih, originar din Nord, conduce din 1990 (reales în 1999), în calitate de președinte al Y. unificat. Refuzul Y. de a vota la O.N.U., după izbucnirea crizei din Golf (1990), sancțiuni împotriva Iraqului, tensionează relațiile cu Arabia Saudită, care expulzează 800 000 de muncitori yemeniți și amână discutarea difișilor probleme de trasare a frontierei comune. Printr-un referendum (20 febr. 2001), se adoptă o reformă constituțională, prelungirea mandatului prezidențial de la 5 la 7 ani (cu dreptul exercitării a numai două mandate), extinderea mandatului parlamentar de la 4 la 6 ani, dreptul președintelui de a dizolva Parlamentul etc. În febr. 2001 au loc primele alegeri locale de la unificarea țării în 1990. Partidul Congresul General al Poporului obține 60% din voturi. În 2004 au loc discuții privind delimitările de graniță cu Arabia Saudită. Viața internă este marcată de spoirirea atentatelor teroriste de sorginte islamistă. Republică prezidențială.

YEMENIT, -Ă (< fr.) s. m. și f., adj. 1. S. m și f. (La pl.). Popor care s-a format, care locuiește în Yemen; (la sg.) persoană care face parte din populația de bază a Yemenului sau este originară de acolo. 2. Adj. Care aparține Yemenului sau yemeniților, privitor la Yemen sau la yemeniți, originar din Yemen.

YEN (cuv. japonez) s. m. Unitate bănească în Japonia.

YERBA BUENA v. San Francisco (2).

YERBA MATÉ (loc. sp.) subst. (BOT.) Maté.

YERSIN [jersē], **Alexandre John Émile** (1863–1943), microbiolog și epidemiolog francez de origine elvețiană. Împreună cu E. Roux a izolat toxina difterică pură; în Hong Kong a descoperit (1894), independent de S. Kitasato, agentul patogen al ciumei bubonice, care-i poartă numele (*Yersinia pestis*). A creat un laborator pentru fabricarea serului împotriva ciumei în reg. Annam; a fondat la Hanoi Școala de Medicină (1904).

YERSINIOZĂ (< *Yersinia*) s. f. Boală infecțioasă puțin frecventă cauzată de unele bacterii din genul *Yersinia*. În cele mai multe cazuri este implicată *Y. enterocolitica* care provoacă, mai ales la copii, infecții digestive.

YĖSMAN [jĖsmæn] (cuv. engl.) s. m. (Ironic) Persoană care aprobă fără discernământ părerile celor din jur; oportunist.

YĖSILKÖY v. San Stefano.

YĖTI (< engl.; de la loc. nepaleză *yet teh*) s. m. Ființă primitivă asemănătoare omului, dar mult mai mare, mai puternică, despre care localnicii cred că trăiește în zona zăpezilor permanente din Himalaya. Deși a fost căutat insistent de diverse expediții, existența sa nu a putut fi dovedită.

YE-YE s. n. Stil muzical și dans modern de origine sud-americană, caracterizat prin mișcări ritmice ale întregului corp; melodie după care se execută acest dans.

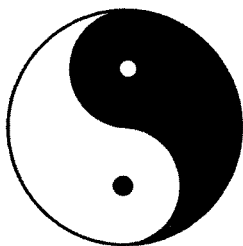
YEZO, vechea denumire a ins. Hokkaidō.

YGGDRASILL (în mitologia scandinavă), arbore cosmic unind Cerul cu Infernul. Lângă el se găsește fântâna Mimir, cu apele căreia se răcorește Odin, și fântâna Urd, unde zeii țin sfat. În frunzișul arborelui se adăpostesc un vultur, un șoim și o verעיță.

YIHETUAN [ihăthuan] (Societatea dreptății și armoniei), societatea secretă a țăranilor și meșteșugarilor din China, înființată la începutul sec. 19. În 1889–1901 a organizat o puternică răscoală în N Chinei, cunoscută în istorie sub numele de „Răscoala boxerilor”.

YIJ'ING [iŋing], „Cartea Schimbărilor”, cea mai veche dintre cele cinci scrieri canonice fundamentale ale chinezilor; este o încercare de a descoperi legile naturii și ale omenirii, dar și un sistem de divinație bazat pe figuri (trigrame și hexagrame). Conține simboluri, reguli de interpretare a simbolurilor, poeme, comentarii etc.

YI KWANGSU (YI GWAN SU) (1892–1950), romancier coreean. Militant pentru independența Coreei. A luat parte la primul guvern provizoriu de la Shanghai. Guvern al unor romane sociologice („Tristețea băiatului”, „Lipsă de afecțiune”, primul roman publicat după proclamarea independenței). Răpit în Coreea de Nord, a dispărut.

yin și yang

YIN și YANG [in și iang] (în tradiția chineză), cele două forțe primordiale opuse, dar în același timp complementare, care acționează în orice ființă sau element asigurând echilibrul în Univers: *yin* este puterea feminină, întunecată și pasivă, iar *yang* este puterea masculină, luminoasă și activă. Sunt considerate ca interdependente: când unul crește celălalt descrește; sunt în continuă mișcare și transformare, determinând evenimentele vieții. Noaptea, apa, pământul, corespund lui *yin*, iar ziua, focul, vântul sunt *yang*. Alimentația macrobiotică se bazează pe păstrarea unui echilibru între alimentele *yin* și cele *yang*. Simbolic, conceptul este redat printr-un cerc cu un sector negru, și un altul alb, despărțite printr-o linie șerpuită. În fiecare sector apare un mic cerc de culoare complementară, sugerând ideea că în *yang* există și o mică parte de *yin* și invers.

YINCHUAN [intsuan], oraș în N Chinei, pe stg. fl. Huang He, centrul ad-tiv al reg. autonome Ningxia Huizu; 535,7 mii loc. (2003). Piață pentru animale și piei. Prelucr. bumbacului, a lăinii și a tutunului. Atestat din sec. 1 î.Hr., cu numele de Xinjing, a devenit, din 907, capitala statului *Xi Xia*. Din 1227 a cunoscut dominația dinastiei mongole *Yuan*, iar apoi pe cea a dinastiilor succesore *Ming* și *Qing*. Centrul ad-tiv de provincie din 1928 (cu o scurtă întrerupere în 1954–1958, când a fost inclus în provincia Gansu).

YINGKOU [ingchou], oraș în NE Chinei (Liaoning), pe râul Hun, la 21 km amonte de vărsarea acestuia în G. Liaodong, la 160 km SV de Shenyang; 465,7 mii loc (2003). Port. Rafinărie de petrol. Constr. navale și de mașini-unelte. Ind. metalurgică, textilă, de prelucr. a lemnului și alim.

YI SŌNG-GYO (sau **T'AEJO**) (1335–1408), remarcabil comandant militar coreean, fondator al dinastiei *Yi* (1392–1910). Afirmat în luptele cu invadatorii străini, prin acțiuni militare

energetice a pus capăt anarhiei feudale și l-a înlăturat, în 1392, pe Kongyang Wang (Wang Yo), ultimul conducător al statului *Koryŏ*, proclamându-se rege și schimbând numele statului în Chosŏn, cu capitala, din 1394, la Hanjang (azi Seoul). Preocupat în mod special de o nouă redistribuire a proprietății pământurilor și de producția agricolă. A decretat confucianismul religie de stat, înlocuind budismul, și a întreținut strânse relații cu Imp. chinez.

YIXING [i sing] (pe numele adevărat *Zhang Su*) (673–727), călugăr budist chinez și astronom. A inventat sistemul de reglare a bătilor ceasului și a măsurat cu mare precizie lungimea meridianului terestru.

YMER (YMIR) (în mitologia scandinavă), primul gigant, format din picături de apă, gheață topită și însuflețită de vântul din Sud. Hrănit de vaca primordială Audhumla. Este strămoșul gigantilor, al oamenilor. Omorât de zeii Odin, Vili și Ve. Corpul său a servit ca materie primordială la crearea lumii. Din piele a apărut Pământul, din oase stâncile, din sânge marea, din păr norii și din craniu Cerul.

YOGA (cuv. sanscrit „comuniune, contopire”) subst. 1. Școală filozofică indiană fondată la începutul milen. 1 de înțeleptul Patañjali, care a dat o interpretare teistă doctrinei *sankhya*. Y. urmărește adâncirea autocunoașterii eului și suprimarea dorințelor în scopul eliberării de viața materială și de ciclul nesfârșit de nașteri (reîncarnare) al contopirii cu spiritul universal. 2. Disciplină de educare a spiritului și corpului prin practicarea unor exerciții riguroase. Practicate inițial de ascetii, exercițiile y. duc la stăpânirea deplină a organismului uman prin încetinirea la maximum a respirației, a bătilor inimii, și la realizarea stării de insensibilitate totală. Cuprinde numeroase curente și școli; printre principalele forme se numără *karma y.* (bazată pe acțiune), *jnana y.* (cunoaștere), *raja y.* (meditație, înțelepciune), *bhakti y.* (devoțiune), *hatha y.* (purificare prin exerciții fizice care duc la purificarea minții).

YOGHIN (< fr.) s. m. Adept al filozofiei yoga; ascet indian care, prin practicarea exercițiilor yoga, a ajuns la înțelepciune și puritate; persoană care practică exercițiile yoga.

YOGYAKARTA (JOGJAKARTA sau DJOKJAKARTA), oraș în Indonezia, în partea de S a ins. Java, la poalele vulcanului Merapi; 391,5 mii loc. (2003). Ind. textilă, a pielăriei, de prelucr. a lemnului și a tutunului și

alim. Artizanat (bijuterii). Institutul Java (1921) pentru studii culturale javaneze. Templul budist Borobudur, la c. 30 km NV. Fondat în 1749 de sultanul Hamengku Buwono I. Capitala temporară a Indoneziei (1945–1949).

YOHIMBINĂ (< fr. {}); cuv. african) s. f. Alcaloid extras din scoarța arborelui african *Coryanthe yohimbe*, cu rol de blocare a receptorilor alfa adrenergici (având efect contrar adrenalinei), precum și a sistemului nervos simpatic. Este utilizată ca afrodisiac; se prezintă sub formă de pulbere cristalină, albă, inodoră, cu gust amar.

YOJOA, lac de origine vulcanică în V Hondurasului, la 650 m alt.; 285 km² (cel mai mare din țară); 40 km lungime; 10 km lățime. Turism.

YOKKAICHI [jokkaitʃi], oraș în Japonia (Honshū), avansportul orașului Nagoya, situat pe țărmul de NV al G. Ise, la 37 km SV de Nagoya; 304,9 mii loc. (2003). Ind. siderurgică, chimică (cauciuc sintetic), textilă (prelucr. mătăsii), de prelucr. a lemnului, sticlăriei, ceramicii, alim. și porțelanului (renumitele porțelanuri „Bankoyaki”). Dezastru ecologic provocat de explozia de la combinatul chimic în 1960, când s-au împrăștiat în atmosferă mari cantități de dioxid de sulf.

YOKOHAMA, oraș în Japonia (Honshū), situat pe țărmul VSV al G. Tōkyō, la 29 km SSV de Tōkyō; 3,60 mii loc. (2006). Port. Aeroport. Constr. navale, de material rulant feroviar, de automobile, mașini electrice, aparatură electrotehnic, utilaje pentru pescuit. Ind. siderurgică și a aluminiului, chimică, textilă, alim. Acum, împreună cu orașul vecin Kawasaki, Y. este centrul zonei industriale Keihin. Yokohama Municipal University (1928); Yokohama National University (1949). Biblioteca Bunko (1275). Templul Tomyoji. Între frumusețile orașului se numără grădina Sankeien (20 ha), construită de Hara Tomitarō și deschisă publicului în 1906, parcul Yamashita și parcul Nogeiyama situat pe dealul cu același nume, cu grădină zoologică, săli de concert, teatru în aer liber ș.a. Veche așezare de pescari, vizitată în 1854 de ofițerul naval american *Matthew Perry*, în efortul de a deschide porțile japoneze colonizărilor și relațiilor comerciale cu occidentalii, fapt realizat prin stipulațiile Tratatului din 29 iul. 1858 (intrat în vigoare în 1859). Prima linie de cale ferată construită în Japonia, realizată în 1872, lega Tōkyō de Y. Orașul a fost reconstruit în mare parte după marea cutremur din 1 sept. 1923.

Orașul a suferit de pe urma devastatoarelor bombardamente americane din al Doilea Război Mondial.

YOKOSUKA, oraș în Japonia (Honshū), situat pe țărmul de SV al G. Tōkyō, la 18 km S de Yokohama și 50 km S de Tōkyō; 423,1 mii loc. (2006). Port comercial și de pescuit. Constr. navale și de automobile. Ind. chimică, textilă și alim. Bază navală. Arsenal. Far maritim. Fundat în 1865.

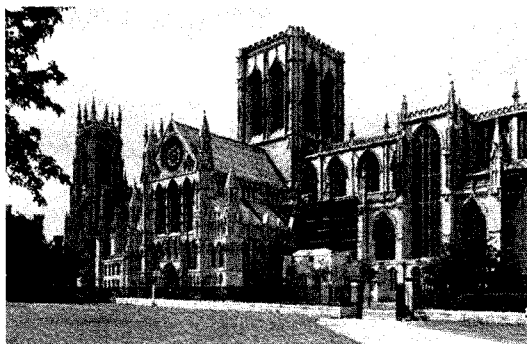
YOLA, oraș în E Nigeriei, pe râul Benue, lângă frontiera cu Camerunul, centrul ad-tiv al statului Adamawa; 54,8 mii loc. (1991). Centru comercial în platoul Adamawa. Port fluvial. Veche capitală fulani.

YOMIURI SHINBUN, cotidian de informații japonez. Apare la Tōkyō. Fondat în 1874 de Koyasu Takashi.

YOM KIPPUR (loc. ebraică „ziua ispășirii”) subst. Importanță sărbătoare religioasă mozaică, la 10 zile după Anul Nou evreiesc (în general în luna sept. sau oct. din calendarul oficial), care simbolizează reconcilierea dintre om și divinitate. Este zi de post negru și rugăciune.

YONGLE [junglă] (pe numele său laic *Cheng Zhu Di*), al treilea împărat chinez (1403-1424) din dinastia *Ming*, fiul și favoritul împăratului *Zhu Yuanzhang*, fondatorul dinastiei. Ca demnitar, s-a remarcat în apărarea hotarelor de N, amenințate de invaziile mongolilor. S-a răscolit (din 1399) împotriva propriului său nepot, pe care l-a înfrânt, i-a cucerit capitala, orașul *Jingshi* (azi *Nanjing*) (1402) și a preluat domnia. Pe plan intern a urmărit întărirea autorității centrale, dezvoltarea vieții economice și culturale, iar pe plan extern extinderea dominației și influenței chineze. Din ordinul său s-au efectuat lucrări ample la *Marele Canal*, care lega

York (3).
Catedrala St. Peter

Beijingul (numit pe atunci *Shuntian*), pe ape, de portul *Hangzhou* de la Marea Chinei de Est, s-a construit (din 1407) marele palat imperial din Beijing, numit „Cetatea Interzisă” – cu 9 000 de săli, pe o suprafață de 786 mii m², a mutat capitala Imp. la Beijing (1421) ș.a. Desfășurând o activă politică externă, a trimis numeroase solii pe uscat și pe mare (de ex. expedițiile navale, începând din 1405, ale lui *Zheng He*, care au atins țărmul Africii) și a condus, în repetate rânduri, campanii victorioase împotriva mongolilor oirați, a *Annamului* ș.a. A sprijinit publicarea textelor canonice confucianiste și editarea „Canonului Yongle”, în 11 mii de vol., menit conservării vechilor scrieri. Domnia sa este considerată ca reprezentând apogeul dinastiei *Ming*.

YONNE [ion], râu în Franța centrală, afl. stg. al Senei la *Montereau-aufaut-Yonne*; 293 km. Izv. din *Masivul Central Francez* și curge prin terenuri impermeabile provocând mari inundații. Navigabil pe 113 km. Trece prin *Auxerre*.

YONNEL, Jean (pe numele său adevărat *Jean Schachmann*) (1891–

1968, n. București), actor francez de origine română. Societar al Comediei franceze din 1929. Ultimul din pleiada marilor tragedieni clasici în tradiția lui *Mounet-Sully* și *Sarah Bernhardt* („Cidul”, „Fedra”, „Andromaca”, „Britannicus”). În film, din 1913, apariții sporadice marcate de formația sa teatrală („După 20 de ani”, „Koenigsmark”, „Noaptea albe”).

YORK (< engl.; {s} *York*) s. m. Denumire dată mai multor rase de porci de culoare albă, create în Anglia. ♦ *Y. mic* = Micul Alb. *Y. mare* = Marele Alb. *Y. mijlociu* = Albul Mijlociu.

YORK [jo:k], familie nobiliară engleză, descendentă din *Edmund de langley* (1341–1402), al cincilea fiu al regelui *Eduard III*, din care au făcut parte mai mulți regi ai Angliei: *Eduard IV* (1461–1470, 1471–1483), *Eduard V* (1483) și *Richard III* (1483–1485). A purtat un lung război pentru tron cu familia rivală *Lancaster*, cunoscut în istorie sub numele de Războiul Celor Două Roze (1455–1485). V. *Plantagenet*.

YORK [jo:k] 1. Pen. în NE Australiei, între G. Carpentaria la V și Marea Coralilor la E; 195 mii km². Relief muntos cu înălțimi mici în SE și de câmpie în V. Climă tropicală. Zăcăminte de plumb și bauxită. Se mai numește *Cape York*. Numit în 1770 de căpitanul *J. Cook* în onoarea ducelui de *Y.*, fratele regelui englez *George III*. 2. Cap în N pen. cu același nume, la 10°42' lat. S și 142°31' long. E, constituind cel mai nordic punct al Australiei. 3. Oraș în Marea Britanie (Anglia), port pe Ouse, la 32 km ENE de *Leeds*; 137,5 mii loc. (2001). Nod feroviar. Constr. de mașini agricole, pompe hidraulice, instrumente științifice; ind. pielăriei, mobilei, sticlăriei, alim. (ciocolată). Poligrafie. Centru turistic. Monumente: Catedrala gotică St. Peter (1291–1405), *Merchant Adventurershall* (sec. 14), *Guidhall* (sec. 15).

Yokohama.
Vedere generală

St. William's College (sec. 15). Universitate (1963). În Antic, a fost locuit de celti, apoi de coloniști romani, care l-au numit *Eboracum*. Aici, în anul 306, Constantin I cel Mare a fost proclamat împărat de armată. S-a aflat sub stăpânirea danezilor și apoi a normanzilor. În Ev. Med. un important centru englez al negocului de lână. 4. V. **Toronto**.

YORK, Michael (pe numele său adevărat *Michael Hugh Johnson*) (n. 1942), actor britanic de teatru și film. Cariera sa începută în anii '60 sub auspicii shakespeareiene și în regia lui Franco Zeffirelli (în teatru — „Mult zgomot pentru nimic”; în film — „Femeia îndărătnică”, „Romeo și Julieta”), se amplifică exploatând mai ales farmecul său adolescentin care poate ascunde personalități complexe, nu întotdeauna conforme aparențelor („Accident”, „Cabaret”, „Insula doctorului Moreau”). Numeroase filme și seriale TV (de la „Forsyte Saga” la „Fetele Gilmore”).

YORKE [jɔ:k], pen. în SSE Australiei mărginită de G. Spencer la V, G. St. Vincent la E și str. Investigator la S, extinsă pe 260 km lungime și 32–56 km lățime. Vizitată în 1802 de Matthew Flinders.

YORKTOWN [jɔ:ktaun], localit. în S.U.A. (Virginia), la SE de Richmond. În timpul Războiului pentru Independența Coloniilor Engleze din America de Nord (1775–1783), aici a fost înfrântă și a capitulat (19 oct. 1781) o armată engleză, comandată de generalul Charles Cornwallis.

YORUBA subst. Grup etno-lingvistic din Africa de Vest (c. 22 mil.). În Nigeria reprezintă c. 30% din populația țării, fiind concentrați îndeosebi în partea de SV. Sunt răspândiți și în Benin, Ghana și Togo, în ținuturi cu păduri tropicale și savane, dar și în marile centre urbane din reg. Sunt agricultori, comercianți și meșteșugari renumiți, cu un artizanat de calitate (deosebit de apreciate fiind statuetele y. din metal, lemn sau fildeș). Limba y. face parte din grupul Kwa (Niger-Congo) și este una dintre cele trei limbi naționale principale din Nigeria, cu bogate tradiții literare. În trecut au existat mai multe regate y., cele mai importante fiind cel cu centrul în orașul Ifè (oraș sfânt pentru y.) și cel din Oyo. Au o mitologie complexă, dar în prezent mulți dintre ei s-au convertit la creștinism sau la islam.

YOSEMITE [jɔ:seməti], Parc Național în SV S.U.A., în partea central-estică a Californiei, situat pe pantele de V ale Sierrei Nevada, la 1 220 m alt., la 225 km E de San Francisco; 3 082 km². Creat în 1890 (al doilea Parc Național ca vechime, după Yellowstone) prin efortul naturalistului

Michael York

John Muir și inclus (1984) în Patrimoniul natural mondial. Cuprinde numeroase văi glaciare, domuri de granit (El Capitan, 2 307 m alt., cel mai mare monolit de granit din lume), stânci granitice (Cathedral Peak, 1 100 m înălțime), cascada Y., formată dintr-o succesiune de cascade cu o cădere totală de 739 m — cea mai mare din America de Nord — respectiv Upper Fall 436 m, alte cascade intermediare cu cădere de 205 m și Lower Fall 98 m; alte cascade, formate de alte râuri: Sentinel Fall 610 m, Ribbon Fall 491 m, Silver Strand Fall 357 m, Nevada Fall 181 m ș.a. păduri de conifere, pășuni alpine, exemplare rare de arbore mamut (*Sequoia gigantea*) arbori giganti, depășind 60 m înălțime și cu diametrul la bază de 10,6 m, urși grizzly, neverițe, numeroase specii de păsări ș.a. Vizitat în 2003 de 3,38 mil. turiști.

YOSEMITE VALLEY [jɔ:seməti væli], vale-canyon în California (S.U.A.), formată de râul Merced în cursul superior, afl. dr. al lui San Joaquin, situată pe versantul vestic al culmii Sierra Nevada în cadrul Parcului Național Yosemite; lungime: 11 km; lățime: 800–1 600 m. Ad. max.: 1 500 m. Pante foarte abrupte, numeroase cascade (739 m înălțime). Peisaje pitorești. Turism.

YOSHIDA v. Toyohashi.

YOSHIDA [jɔ:fɪda] **Shigeru** (1878–1967), om politic japonez. Lider al Partidului Liberal Democratic. Prim-min. al Japoniei (1946–1947, 1948–1954). A obținut de la S.U.A. (sept. 1951) semnarea Tratatului de Pace de la San Francisco, prin care s-a pus capăt regimului de ocupație.

YOUNG [jʌŋ], **Edward** (1683–1765), poet englez. Poemul său „Cântece de jale sau cugetări nocturne despre viață, moarte și nemurire”, vestește melancolia romanticilor. Tragedii. Eseuri critice („Speculații asupra compoziției originale”).

YOUNG [jʌŋ], **Lester** (1909–1959), saxofonist tenor și clarinetist american. Supranumit „The President”. A colaborat cu Billie Holiday și Count Basie. Mari succese în perioada interbelică. Discografie selectivă: „Lady Day and Prez”, „Prized Pres”, „Lester Young”.

YOUNG [jʌŋ], **Neil** (n. 1945), compozitor și cântăreț de folk-rock canadian. Abordează în muzica sa orientările folk, rock și country. Stil chitaristic inconfundabil, voce stranie, nazală. Membru al supergrupului „Crosby, Still, Nash and Young”. Carieră solo longevivă și densă. Discografie selectivă: „After the Gold Rush”, „Harvest”, „Tonight's the Night”, „Rust Never Sleeps”.

YOUNG [jʌŋ], **Owen D.** (1874–1962), avocat, bancher și om politic american. Planul ~, plan privind plata reparațiilor de război datorate de Germania după Primul Război Mondial, întocmit de un comitet de experți prezidat de Y. Adoptat la Conferința de la Haga (11 aug. 1929), înlocuia Planul Dawes. Prevedea eșalonarea pe 59 de ani a reparațiilor de război ale Germaniei și o reducere a acestora cu 20% în comparație cu Planul Dawes. A înlesnit refacerea potențialului industriei de război germane. Anulat de Conferința de la *Lausanne* (1932) după hotărârea unilaterală a guvernului german (1931).

YOUNG [jʌŋ], **Terence** (1915–1994), regizor britanic de film. Pricpeut artizan al unor filme cu priză la public (aventuri, melodrame, thrillere), se impune pe plan internațional ca realizator al primului James Bond — „Dr. No”. Alte succese: „Din Rusia cu dragoste”, „Așteaptă până se întunecă”, „Mayerling”, „Două identități”.

YOUNG [jʌŋ], **Thomas** (1773–1829), fizician și egiptolog englez. Contribuții în optică („Teoria luminii și a culorilor”) la fundamentarea teoriei ondulatorii a luminii (a introdus noțiunea de „coerență” explicând astfel,

Thomas Young

Marguerite Yourcenar

Eugène Ysaÿe

în 1801, fenomenul de interferență); lucrări de rezistența materialelor (*modulul Y*); cercetări în medicină privind explicarea mecanismului vederii la distanță (determinat de deformarea cristalinului) și a defectului de vedere numit astigmatism, studiul circulației sângelui. Aport substanțial la descifrarea scrierii hieroglifice egiptene, alături de J.F. Champollion.

YOURCENAR [jursəna:r], **Marguerite** (pseud. *M. Cleenewere de Crayencour*) (1903–1987), romancieră, eseistă și traducătoare de expresie franceză. Stabilită în S.U.A. (1949). Posedând o bogată cultură clasică și vădind reale aptitudini de prezentare a faptelor istorice, opera ei poartă amprenta unui umanism generos, a unui stil dens, clar, erudit, a unei impresionante perfecțiuni interioare, dar plină de magie („Memoriile împăratului Adrian”, „Electra sau Căderea măștilor”, „Opera în negru”, „Nuvele orientale”). Trilogia autobiografică „Lăbîrintul lumii” este dominată de miturile Antic. Eseuri („Vise și destine”), poeme în proză și în versuri („Focuri”). Numeroase traduceri din: greacă (o antologie a poezilor Antic. „Coroana Lirei”), negrospirituals (culegerea „Fluviu adânc”, „Sumbru rău”, „Blues și Gospels”), engleză (Wolf, H. James). Prima femeie primită (1980) în Academia Franceză.

YPRES [ipr] (în flamandă *leper*), oraș în extremitatea de V a Belgiei (Flandra de Vest), la c. 70 km SV de Brugge (Bruges); 34,8 mii loc. (2006). Nod rutier. Ind. textilă și alim. Renumit centru comercial și mare centru de confecționare a stofelor în Ev. Med. Catedrala St. Martin. La Y., în timpul Primului Război Mondial (oct.–nov. 1914, apr.–mai 1915 și iul.–nov. 1917) au avut loc aprige lupte în timpul cărora germanii au folosit pentru prima dată pe scară largă gazul toxic de luptă numit

iperită, cu acțiune vezicantă și axfixiantă. În timpul luptelor, orașul Y. a fost complet distrus, fiind reconstruit după război.

YPRESIAN etajul superior al Eocenuului inferior din centrul și S Europei.

YR WIDDFA v. Snowdon.

YSAYE [izaj], **Eugène** (1858–1931), violonist, dirijor și compozitor belgian. Concerte pentru vioară și orchestră, sonate și alte piese pentru vioară, o operă, transcripții. A fondat (1984) Societatea de concerte care-î poartă numele. Dirijor (1918–1922) al orchestrei din Cincinnati (S.U.A.).

YTERBIU (< fr. *it*); {s} *Ytterby*, localit. în Suedia) s. n. Element chimic (Yb; nr. at. 70, gr. at. 173,04) alb-argintiu din grupa lantanidelor. A fost descoperit de J. C. Gallisard de *Maignac* în 1878.

YTRIU (fr. *it*) s. n. Element chimic (Y; nr. at. 39, m. at. 88,91) din grupa a III-a a sistemului periodic, asemănător cu lantanidele. Metal de culoare albă-cenușie, este relativ ușor, greu fuzibil și este folosit la elaborarea unor aliaje. A fost descoperit de chimistul finlandez J.G. Gadolin, în 1794.

YUAN [juen] (cuv. chinez.) s. m. Unitate bănească în China.

YÜAN [üen], **DA YÜAN** (**Marele Yüan**), dinastie mongolă care a domnit în Imp. Mongol și în China în sec. 13–14, fondată în 1206 de reputatul cuceritor *Genghis-Han*. La mijlocul sec. 13, în cadrul procesului de fărâmițare a vastului Imp. Mongol, *Kubilai*, nepotul fondatorului, mare han (din 1260), care reluase cucerirea Chinei încă din 1258, a mutat centrul de greutate al stăpânirilor sale în China, făcând în 1267 din Hanbalik (numit atunci Dadu, Beijingul de azi) noua sa capitală. La 18 dec. 1271, Kubilai s-a proclamat împărat al Chinei (până în 1294), cu numele de Shizu, dând dinastiei sale chineze numele de Y.; autoritatea dinastiei Y. asupra întregii Chine s-a instituit abia în 1279, odată cu cucerirea de către mongoli a terit. din S stăpânit de dinastia Song de Sud (de aici și cele două date diferite referitoare la începutul dinastiei Y. în China). Cu toate că perioada cărmuirii mongole a fost considerată de unii istorici ca o epocă de stagnare economică, în timpul acestei dinastii s-a reamenajat *Marele Canal* ce favoriza legăturile capitalei cu S țării, a fost asigurată ordinea și siguranța drumurilor comerciale și a stațiilor poștale, iar banii de hârtie, a căror utilizare a fost limitată în timpul dinastiei Song,

au început a fi folosiți în tot imp., ce era străbătut în lung și-n lat de negustori din toate colțurile lumii (de ex. Marco *Polo*), iar negustori din Imp. Chinez sunt prezenți pe mai toate meleagurile cunoscute, acum ajungând în Occidentul european praful de pușcă și tehnica tirului. În plan cultural s-au înregistrat progrese notabile, mai ales în astronomie, medicină și matematică, iar literatura (îndeosebi teatrul și romanul) a cunoscut o mare dezvoltare. În ceea ce privește practicarea cultelor religioase se constată o largă libertate, notabile fiind creșterea influenței lamaismului și stabilirea în capitală a unui episcop romano-catolic, trimis al Sf. Scaun, ce a promovat răspândirea Creștinismului în lumea chineză. Favorizarea păturii de dregători mongoli în detrimentul celor băștinași și luptele pentru succesiune declanșate după domnia lui Chengzong (Temür) (1294–1307) au slăbit puterea autorității centrale și au condus la frecvente schimbări în domnie. În timpul lui Shundi (sau Huizong) (Toghan Temür) rebeliunile devin frecvente, cea mai importantă dintre ele fiind aceea a „turbanelor roșii” (1351–1368) care a avut un puternic caracter antimongol și antifeudal. În urma victoriilor repute de oștile lui Zhu Yuanzhang, Shundi și-a abandonat tronul (10 sept. 1368) și s-a refugiat în stepele Mongoliei. Conducătorul „turbanelor roșii” s-a proclamat împărat cu numele de Taizu (Hongwu) și a întemeiat dinastia *Ming*.

YUANJIANG [üentiang] v. **Hong Ha.**

YUAN SHIKAI [üen şikai] (1859–1916), general și om politic chinez. Ca președinte al republicii (1912–1916, până în oct. 1913, provizoriu), a promovat o politică dictatorială, antidemocratică. A restaurat confucianismul. În 1915 a încercat, fără succes, să se proclame împărat.

YUCATÁN 1. Pen. în NE Americii Centrale mărginită de G. Mexic la V și N și de Marea Caraibilor la E; 197,6 mii km². Relief de câmpie. Climă tropicală secetoasă, cu vegetație xerofilă. Pădurile prezintă plaje excelente, între care renumita plajă de la Cancún (Mexic), inaugurată în 1970. Pe terit. pen. Y. se află statele mexicane Yucatán, Quintana Roo și Campeche, precum și o mare parte a statelor Guatemala și Belize. Vizitată în 1517 de navigatorul Francisco Fernandez de Córdoba. În 1542, Francisco Montejo cel Tânăr a întemeiat în această pen. orașul Mérida. **2.** Str. care desparte pen. Y. de ins. Cuba și care leagă apele G. Mexic cu cele ale Mării Caraibilor; lățime: 217 km (între Cabo Catoche din Mexic și Cabo San Antonio din V. Cubei); ad. minimă: 90 m. Este străbătută de la S la N de curenți ecuatoriali de suprafață care contribuie la formarea marelui curent Gulfstream. **3.** Stat federal în SE Mexicului, în partea de N a pen. cu același nume, cu ieșire la G. Mexic și la M. Caraibilor; 38,4 mii km²; 1,81 mil. loc. (2005). Centrul ad-tiv: Mérida. Culturi de câneapă (henequén), trestie de zahăr, cafea, tutun. Creșterea bovinelor. Expl. de lemn prețios. Pescuit.

YUCCA (< engl.; cuv. sp.) subst. Gen. de plante lemnoase din familia agavacee, originar din reg. aride din America de Nord și Centrală, cu frunzele persistente, înguste și alungite, în buchete așezate în vârful ramurilor, inflorescența racem foarte mare și cu flori pendule albe sau alb-gălbui campanulate (*Yucca*). Frunzele sunt întrebuițate în ind. textilă și casnică. Unele specii (*Y. filamentosa*, *Y. aloifolia* ș.a.) se cultivă ca plante ornamentale în grădini, parcuri, peluze; au tulpina foarte scurtă, astfel că rozeta amplă de frunze coriacee, lanceolate, ascuțite la vârf, este aparent bazală. Pedunculul floral înalt de până la 60 cm susține o inflorescență cu numeroase flori. Ca plantă de apartament se cultivă *Y. elephantipes* (*Y. guatemalensis*), cu tulpină lemnoasă, neramificată, cu cicatrice rămase în urma căderii frunzelor, înaltă de 2-6 m (în reg. de origine până la 12 m), care prezintă la capăt o rozetă de frunze înguste, alungite, ascuțite la vârf. În condiții de apartament nu înfloreste.

Hideki Yukawa

YUKAWA [iukaua] Hideki (1907-1981), fizician japonez. Prof. la Univ. din Kyōto. Contribuții în fizica nucleară și în studiul razelor cosmice. A postulat în 1934, concomitent cu fizicianul român, A. Proca, existența mezonului (confirmată de C. D. Anderson în 1937). Premiul Nobel pentru fizică (1949).

YUKO (cuv. japonez) subst. (SPORT) Decizie a arbitrilor la judo care acordă unui jucător cinci puncte pentru executarea unui procedeu.

YUKON [iukon] 1. Fl. în NV Americii de Nord; 3 185 km (de la izv. Yukonului superior, Lewes), dintre care 1 149 km pe terit. Canadei și 2 036 km pe terit. S.U.A. (în statul Alaska); supr. bazinului hidrografic: 930 mii km². Fl. Y. se formează prin confl., la Fort Selkirk, a râului Pelly cu Yukonul superior care izvorăsc din m-ții Selwyn și, respectiv, din M-ții Coastelor, străbate mai întâi zonele montane, unde formează canionul îngust Miles și cataractele Whitehorse, apoi traversează C. Y. (Yukon Flats) în cursul mijlociu, după care își îndreaptă cursul către SV și S, vărsându-se în Marea Bering printr-o deltă cu 20 de brațe, extinsă pe 23 mii km² și pe 129-145 km lățime. Navigabil pe 2 860 km. Îngheață parțial în perioada oct.-mai. Bogat în salmonide. În cursul superior traversează zona auriferă Klondike. Afl. pr.: Porcupine, Tanana, Koyukuk, Innoko. **2.** Terit. în NV Canadei, pe cursul superior al fl. Yukon, la granița cu S.U.A. (Alaska); 482,4 mii km²; 30,3 mii loc. (2006). Centrul ad-tiv: Whitehorse. Expl. de zinc, plumb, cupru, argint, aur,

cadmiu și cărbune. Prelucr. lemnului. Climă arctică; sol cu îngheț peren.

YUNGANG [jüngang], **Grotele de la** ~, temple budiste săpate în stâncă în sec. 5-6 (finalul perioadei numită a *Celor șase dinastii*), situate în NE Chinei (prov. Shanxi). Pe versantul sudic al muntelui, de-a lungul a peste 900 de m, au fost construite - în grotele și nișele de aici - numeroase temple (dintre care 20 mari, iar restul de dimensiuni reduse), care adăpostesc peste 50 de mii de statui reprezentând zeități budiste, cea mai înaltă atingând aproape 17 m. Capodoperă de artă statuară budistă, în 1961 statul chinez a declarat situl drept important centru de conservare a patrimoniului cultural, iar mai târziu, în 2001, a fost inclus în Patrimoniul cultural universal.

YUNNAN [jünnan] 1. Reg. de podiș în S Chinei, formată dintr-un ansamblu de platouri înalte de 1 600-2 500 m, care scad în alt. către E, fragmentate de râuri. Climă subtropicală și musonică (în S). Floră extrem de bogată, cu multe specii rare. **2.** Provincie în SV Chinei, la granița cu Myanmar, Laos și Vietnam; 436,2 mii km²; 44,1 mil. loc. (2003) inclusiv numeroase minorități naționale (este provincia Chinei cu cea mai mare diversitate etnică). Centrul ad-tiv: Kunming. Expl. forestiere (18% din supr. este ocupată cu păduri de esențe prețioase); expl. de min. de cupru, plumb, zinc (cele mai mari zăcăminte din lume), fier, cărbune, apatită, staniu, sare gemă ș.a. Orez, porumb, grâu, batate, tutun, trestie de zahăr, arbori de cauciuc, cafea, ceai.

YUNUS, Muhammad (n. 1940), bancher și economist din Bangladesh. Prof. univ. la Chittagong. Fondatorul Băncii Grameen (1976). Premiul Nobel pentru pace (2006), împreună cu Banca Grameen pentru acordarea de microcredite și folosirea lor în ridicarea nivelului social economic al unei largi pătri de oameni care nu aveau alte resurse.

YVON VILLARCEAU [ivon viarso], **Antoine** (1813-1883), astronom și matematician francez. A realizat numeroase instrumente astronomice. A descoperit planurile bitangente (1848).

Z

Z s. m. invar. 1. A treizeci și una literă a alfabetului limbii române; sunetul notat prin această literă (consoană fricativă, dentală, sonoră). 2. (MAT.) Simbol pentru mulțimea numerelor întregi.

ZA (ZALĂ) (cf. ngr. *záva*) s. f. 1. Fiecare dintre verigile unui lanț. 2. Lănțisor de metal, purtat ca podoabă. 3. (La pl.) Împletitură din inele mici de fier, legate între ele. ♦ Armură în formă de cămașă executată din zale (3), folosită de războinici în Antic. și în Ev. Med. 4. Cusătură de forma unui lănțisor, executată în broderie. ♦ (La pl.) *Z. cu chei* = piesă decorativă a costumului femeiesc din zona Pădurenilor (jud. Hunedoara), formată dintr-un lanț de alamă cu care sunt prinse 35 de chei mici, tot din alamă; se poartă la brâu.

ZAALAI v. Transalai.

ZAAANSTAD [zaanstad], oraș în V Olandei, pe Noordzee Kanaal, în NV Amsterdamului; 140,1 mii loc. (2006). Nod feroviar. Reparații navale; ind. electrotehnică, chimică, de prelucr. a lemnului și alim. Piață pentru cereale. Horticultură. Biserică din sec. 17; case de lemn din sec. 18-19. În 1974 a fuzionat cu orașul Zaandam.

ZABŁOCKI [zabuɔtski], **Franciszek** (1750-1821), scriitor polonez. Admirator al marilor dramaturgi Molière, Beaumarchais, Corneille, a compus numeroase opere dramatice adaptând piesele acestora și oferind o frescă a saloanelor varșoviene din timpul său („Micul-Maestru al cochetărilor”).

ZABRZE [zɔbrʒe], oraș în S Poloniei, la 18 km VNV de Katowice; 190,6 mii loc. (2006). Nod feroviar. Expl. de cărbune și de min. de fier. Uzine cocschimice, siderurgice, constr. de utilaj minier, material rulant, utilaj greu, instalații industriale

și aparataj electrotehnic; îngrășăminte chimice, sticlă, rulmenți. Termo-centrală. Cocs metalurgic. Fundat în 1300.

ZABULON, personaj biblic, fiu al lui Iacov și al Leei. Străvechi eponim al unuia dintre triburile din Israel, al cărui terit. era situat între L. Tiberiada, în N, și Marea Roșie.

ZACATECAS [sakatekas] 1. Oraș în partea centrală a Mexicului, centrul ad-tiv al statului cu același nume, situat pe un platou la 2 461 m alt.; 132,1 mii loc. (2005). Aeroport. Expl. de plumb, zinc, cupru și argint. Ind. metalurgiei neferoase; constr. de utilaj minier și de motoare. Confecții. Catedrală (1612); bisericile Santo Domingo (1746), în stil baroc, și Los Remedios (1728); apeduct (sec. 18). Fondat în 1548, doi ani după ce aici au fost descoperite importante zăcăminte de argint; a primit statut de oraș în 1585. În partea de SV a orașului se află ruinele așezării indiene precolumbiene Chicomóztoc. Centrul istoric a fost inclus (1993) în Patrimoniul cultural universal. 2. Stat în centrul Mexicului; 73,3 mii km²; 1,35 mil. loc. (2000). Expl. de aur,

argint, plumb, zinc și cupru. Porumb, trestie de zahăr și floarea-soarelui. Creșterea animalelor.

ZACH, Nathan (n. 1930), poet israelian, originar din Germania. Stabilizat în Israel (1935). Șef al grupului Likrat, care a marcat o ruptură față de poezia angajată și cu forme fixe, preconizând versul alb, fără imagini, de un individualism accentuat („Continent pierdut”).

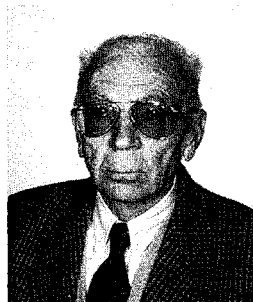
ZACIU, Mircea (1928-2000, n. Oradea), critic literar și scriitor român. M. de onoare al Acad. (1997), prof. univ. la Cluj-Napoca. Activitate publică. Lucrări de istorie literară urmărind mai dreapta valorizare a unor scriitori (monografia „Ion Agârbiceanu”); eseuri de referință despre Slavici, Arghezi, Febreanu, Blaga, Călinescu ș.a. („Masca genului”, „Viaticum”). Un „Jurnal” relevând talent de prozator, în care se dovedește un observator acid-ironic al „deceniului satanic” 1979-1989. Inițiator și principal coordonator al „Dicționarului scriitorilor români”.

ZACUȘCĂ (< rus.) s. f. Gustare, aperitiv; *spec.* preparat culinar din vinete, ceapă, gogoșari, ciuperca etc., tocate și prăjite în ulei, ori din pește cu garnitură de legume.

ZADAR (< sl.) s. n. (în loc.) *În zadar* = degeaba, fără folos, inutil, zadarnic; în van. ♦ S.n. (Rar) Inutilitate, deșertăciune, zădărnicie.

ZADAR, oraș în SV Croației situat pe coasta dalmată, pe țărmul Canalului Zadar, care separă zona continentală de ins. Ugljan, la 116 km NV de Split; 69,5 mii loc. (2001). Port comercial și de pescuit. Stațiune balneară și pentru sporturi nautice. Șantier naval. Constr. de mașini agricole. Ind. chimică, textilă, pielăriei, de prelucr. a tutunului și alim. Universitate. Teatru. Muzeu de arheologie.

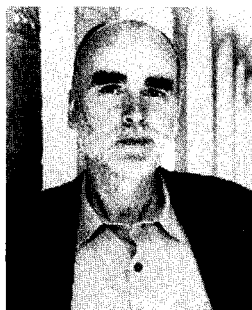
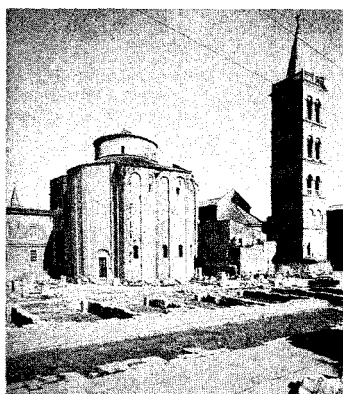
Mircea Zaci

Arsenal (sec. 16). Vestigii române din sec. 1 (far, amfiteatru, temple, necropolă, apeduct). Monumente: biserica romanică Sv. Krševan (sec. 6, reconstruită în 1175); biserica circulară Sv. Donat (sec. 9); biserica Sv. Marija (1091); catedrala Sv. Stošija (Sf. Anastasia), în stil romanic (sec. 9, reconstruită în sec. 13 și restaurată în sec. 18), cu altar pictat de Carpaccio și turn cu ceas din 1452, finisat în 1892 de arhitectul englez Sir Thomas Jackson; biserica franciscană (1282–1283); Poarta maritimă (1571). În Ev. Med. italienii au numit orașul Zara. Turism. În Antic. așezarea, locuită de ilirii liburni, a fost cucerită în sec. 1 d.Hr. de romani, care au ridicat-o la rangul de *colonia* (*Colonia Julia Jader*), făcând parte din provincia Dalmatia. Din sec. 6 în stăpânire nominală bizantină, iar din timpul domniei lui Tomislav (910–928) în componența statului croat. În fața politicii agresive a Veneției, Z., împreună cu întregul Regat al Croației, Dalmației și Slavoniei, a recunoscut stăpânirea regelui Ungariei. În sec. 10–14 Z. a fost un important centru comercial și meșteșugăresc. În nov. 1202 orașul a fost asediat și cucerit de venețieni și de aliații lor, participanții la a patra cruciadă, care le erau îndatorați financiar. Între 1409 și 1797 s-a aflat în stăpânirea Veneției, apoi în cea a Austriei. În 1918 ocupat de Italia, dar prin Tratatul de pace de la Rapallo (1920) aceasta a fost obligată să-l cedeze, împreună cu întreaga Dalmație, Regatului sârbilor, croaților și slovenilor. Z. a jucat un rol important în lupta împotriva fascismului în al Doilea Război Mondial.

ZADARNIC, -Ă (< *zadar*) adj. Nefolositor, fără rost, inutil.

Zadar. Biserica Sv. Donat

Adam Zagajewski

ZADĂ (lat. pop. *daeda* [=taeda]) s. f. Arbore din familia pinaceelor, cu frunze căzătoare, aciculare, de 1–3 cm lungime, de culoare verde deschis; toamna devin galbene (*Larix decidua*). Pe lujerii scurți acele sunt dispuse fasciculat (câte 15–40 într-un fascicul), pe cei lungi izolate, așezate spiralat. Conuri mici, ovoidale sau aproape sferice. Subspecia tipică (*Larix decidua* ssp. *europaea*) se întâlnește în V Europei; în Alpii centrali în amestec cu zămburul formează etajul forestier superior. La noi, este cultivată în plantații forestiere, parcuri și grădini publice din reg. de deal și de munte. Lemnul, foarte tare și rezistent, este folosit în construcții, în ind. mobilei etc. Din rășină se extrage ulei de terebentină. Se mai numește *larice*, *lariță*, *brad roșu*. *Larix decidua* subspecia *carpatica*, cu areal carpat-sudetic, se întâlnește în România în special pe calcare și conglomerate (de obicei în amestec cu molidul sau în păduri mixte de fag, brad și molid), în Ceahlău, Ciucaș, Bucegi, m-ții Lotrului și la Vidolm în M-ții Apuseni; este ocrotită ca monument al naturii. Alte specii de z. sunt răspândite în N Europei de Est și în Siberia (*Larix sibirica*), iar în Extremul Orient (*Larix dahurica*), în Japonia (*Larix leptolepis*) și în America de Nord (*Larix occidentalis*).

ZADEK, Peter (n. 1926), regizor german. Format la Old Vic (Londra), și apoi în Germania, a pus în scenă piese de Shakespeare, Osborne, O'Casey, Wedekind, promovând o continuă trecere între comedie și tragedie și un decalaj între text și imagine, calificat drept provocator.

ZADKINE [zadkîn], Ossip (1890–1967), sculptor francez de origine rusă. Inițial cubist, evoluează către o viziune originală de mare expresivitate prin jocul planurilor concave și convexe, îmbrățișând o tematică foarte diversă: mitologică („Prometeu”,

„Orfeu”), religioasă („Sf. Sebastian”), alegorică („Homo Sapiens”), de gloriecare a marilor artiști („Omagiul lui Rimbaud”, „Apolinaire”) sau de evocare lirico-dramatică a ororilor războiului („Pădurea umană”, „Monument pentru un oraș distrus”, „Monumentul victimelor celui de-al Doilea Război Mondial” din Rotterdam). Compoziții în metal, lemn, piatră.

ZAGAJEWSKI, Adam (n. 1945), scriitor polonez. Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai „Noului val” din literatura poloneză. Membru al „Gerației 1968” care s-a impus prin atacurile împotriva „hiatusului” dintre adevăr și propaganda oficială și a limbii de lemn. I-a combătut pe scriitorii care își căutau refugiu în ficțiune. Participă la fondarea „editurilor paralele”, fiind responsabilul importantei reviste „Zapis”. În 1980 emigrează în S.U.A., unde rămâne 20 de ani înainte de a se întoarce în Polonia. Prof. univ. la Houston, ia parte la crearea unui seminar de literatură universală.

ZAGAZIG (AZ-ZAQAZIQ), oraș în NE Egiptului, în delta Nilului; 267 mii loc. (1996). Port fluvial. Nod de comunicații. Piață pentru cereale și bumbac. Ind. textilă și alim. Anticul *Bubastis*.

ZAGĂR, com. în jud. Mureș, situată în pod. Târnavelor, pe râul Domald; 1 240 loc. (2008). Viticultură. Pomicultură. În satul Z., atestat documentar în 1412, se află o cetate țărănească (1640–1643) cu biserică evanghelică de incintă (1784), iar în satul Seleus, menționat documentar în 1319, o biserică evanghelică din sec. 16, cu unele transformări din sec. 18.

ZAGHLÛL, Saad Pașa (1857–1927), jurist și om politic egiptean. Ministru al Educației (1906–1910) și al Justiției (1910–1912). După Primul Război Mondial a susținut dobândirea independenței depline față de Marea Britanie. Prim-min. (febr.–nov. 1924).

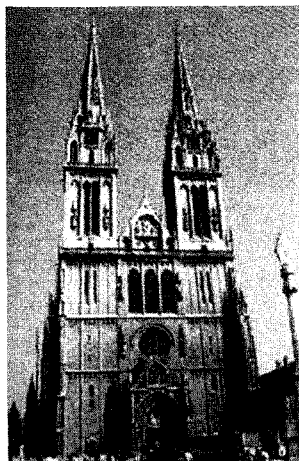
ZAGON, com. în jud. Covasna, situată în S depr. Târgu Secuiesc, la poalele de SV ale m-ților Vrancei și cele de V ale m-ților Penteleu; 5 487 loc. (2008). Nod rutier. Expl. de gresii. Centru de prelucr. artistică a lemnului (în satul Păpăuți). În satul Z., atestat documentar în 1567, se află o biserică reformată, în stil baroc (1782) și biserica de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1814), iar în satul Păpăuți, menționat documentar în 1567, biserica de lemn Cuvioasa Parascheva (1804, restaurată în 1924 și 1979).

ZAGORSK v. Serghiev Posad.

ZAGRA, com. în jud. Bistrița-Năsăud, situată în zona dealurilor Năsăudului, la poalele sudice ale m-ilor Tibles, pe râul Tibles; 3 680 loc. (2008). Expl. de andezit. Centru de prelucr. artistică a lemnului și de confecționare a cergilor și postavurilor (numite local pânuri), în satul **Z. Vători** și mori de apă. Satul **Z** apare menționat documentar în 1440, iar în 1518 este consemnat ca fiind condus de cneazul Costea. În 1786, la **Z.** a fost inaugurată o școală românească. Bisericele de lemn Sfintii Arhangheli Mihail și Gavriil (1711) și Cuvioasa Parascheva (sec. 18), în satele Suplai și **Z. Rezervația naturală Lacul Zagra** (numit și Tăul lui Alac), lac de baraj natural (1 ha), în care trăiește broasca testoasă de lac.

ZAGREB, capitala Croației, situată în NV țării, pe stg. râului Sava, la poalele de SSV ale dealului Medvednica; 689 mii loc. (2005). Aeroportul Pleso. Nod feroviar. Constr. de mașini, de material rulant feroviar și de aparataj electrotehnic. Ind. metalurgică, petrochimică, textilă, poligrafică, mat. de construcție (ciment), pielăriei și încălțăminte, de prelucr. a lemnului, hârtiei, sticlăriei, farmaceutică și alim. Expl. de petrol și gaze naturale. Târg anual internațional de mostre. Muze de arheologie (1846), etnografic (1919), de artă (1937) ș.a. Universitate (1669). Academie de științe și artă (1867). Teatrul Național. Operă. Orchestră simfonică. Institut de cercetări nucleare. Grădina botanică. Centru turistic. Monumente: vestigiile unui castru roman; fragmente din fortificațiile orașului medieval (sec. 13); catedrala Sf. Ștefan (1094), reconstruită în stil gotic în

Zagreb. Catedrala Sf. Ștefan

1242; bisericile Sf. Marcu (1242), în stil gotic și Sf. Ecaterina (1620–1632), în stil baroc. Palat episcopal (sec. 18); podul Krk (390 m lungime, construit în 1980). Sediul episcopal (1064). Menționat documentar pentru prima oară în 1094, a devenit din 1242 oraș liber. Important centru medieval, s-a aflat între 1526 și 1918 în stăpânirea Austriei, sub numele de **Agram**. Inclus în 1918 în Regatul sârbilor, croaților și slovenilor. Capitala Croației independente din 1991.

ZAGROS, lanț muntos în V și SV Iranului, format dintr-un număr mare de culmi paralele, extins pe direcția NV–SE, de la valea râului Sirvân în NV până la valea râului Shiraz în SE, pe 900 km lungime și 200–300 km lățime. Alt. max.: 4 547 m (vf. Zard Kūh). Relief carstic dezvoltat. Mici ghetari pe vârturi. Climă subtropicală continentală. Vegetație de pustii și stepe montane. Pe versantul de SV apar izolat păduri de foioase.

ZAHANA s. f. v. *zalhana*.

ZAHARAT, -Ă (< *zahār*) adj. Care conține (mult) zahăr, cu (mult) zahăr; care este provocat de (excesul de) zahăr.

ZAHARESCU, Maria-Magdalena (n. 1938, Cluj), chimistă română. M. coresp. al Acad. (2001), prof. univ. la București. Contribuții privind chimia fizică a sistemelor oxidice. A inițiat în România studiul domeniului sol-gel.

ZAHARIA, unul dintre cei 12 profeți minori ai „Vechiului Testament”, activ în anii 520–518 î.Hr. Profetia lui este cuprinsă în prima parte a „Cărții lui Z”; îndemna la reconstruirea Templului și la restaurația națională. După Evanghelia lui Luca este, în mod miraculos, tatăl lui Ioan Botezătorul.

ZAHARICALE (< ngr.) s. f. pl. Bomboane; dulciuri.

ZAHARIDE (< fr.) s. f. Glucide.

ZAHARIFICA (< fr.) vb. A scinda polizaharidele în produși cu un grad de polimerizare mai mic sau în monozaharide.

ZAHARIFICATOR (< *zaharifica*) s. n. Instalație folosită pentru zaharificare.

ZAHARIMETRIE (< fr.) s. f. Metodă de dozare a soluțiilor zaharate cu ajutorul unui polarimetru gradat, care arată conținutul de zahăr în grade zaharimetrice. Se folosește în ind. alimentară și cea chimico-farmaceutică.

ZAHARIMETRU (< fr.) s. n. Polarimetru folosit pentru determinarea

Maria-Magdalena Zaharescu

concentrației soluțiilor de zaharoză, utilizat în special în ind. zahărului.

ZAHARINĂ (< fr.) s. f. Compus organic solid, cristalizat, cu p.t. 228°C, puțin solubil în apă, cu o putere de îndulcire de 500 de ori mai mare decât a zahărului. Derivat al toluenului, **Z.** este cel mai vechi îndulcitor artificial (1879), folosit sub formă de săruri de sodiu sau calciu, ambele ușor solubile în apă. Nu este asimilabilă (străbate sistemul digestiv fără a fi digerată) și nu afectează nivelul de insulină din sânge, fiind folosită ca înlocuitor al zahărului (îndulcitor) în alimentația bolnavilor de diabet.

ZAHARIS! (< ngr.) vb. IV refl. 1. (Despre zahărul din dulcetuți, miere etc.) A se cristaliza. 2. (Fam.; despre persoane) A-și pierde vigoarea; a se ramoli.

ZAHARISIT, -Ă (< *zaharisit*) adj. 1. Despre dulcetuți, miere etc.). Care s-a cristalizat din cauza zahărurilor conținute. ♦ *Fructe zaharisite* = fructe conservate prin fierbere în sirop de zahăr, folosite pentru diverse prăjituri, torturi etc. 2. Fig. (Fam.; despre oameni) Care și-a pierdut energia, vigoarea; ramolit. ♦ (Despre cuvinte, expresii, voce) Mieros, dulceag; fals, artificial.

ZAHARNIȚĂ (< *zahār*) s. f. Vas mic în care se ține zahărul.

ZAHAROS, -OASĂ (< *zahār*) adj. 1. *Produs zaharos* = produs alimentar preparat din zahăr (1). 2. Care are aspectul zahărului.

ZAHAROV [zaharəf], **Andreian Dmitrievici** (1761–1811), arhitect rus. Exponent al clasicismului. A construit Poarta monumentală, fațada (400 m) și câteva pavilioane pentru Palatul Amiralității din Sankt-Petersburg. A elaborat proiectul sistematizării cartierului Strelka din același oraș

ZAHAROV [zaharəf], **Rostislav Vladimirovici** (1907–1984), coregraf

rus. Director de balet la Balșoi Teatr (1936–1956) și unul dintre fondatorii Facultății de Coregrafie din Moscova (din 1958). A pus în scenă baletele: „Fântâna din Bahcisarai”, „Prizonierul din Caucaz”, „Taras Bulba”, „Cavalerul de bronz”.

ZAHAROZĂ (< fr. {i}; {s} gr. *sakkarhos* „zahăr”) s. f. Dizaharidă formată dintr-o moleculă de glucoză și una de fructoză. Este foarte răspândită în regnul vegetal, luând naștere în urma procesului de fotosinteză; constituie un component important al *sevei* elaborate. Se găsește în cantități mari în trestia și sfecla de zahăr (de unde este extrasă și rafinată, obținându-se zahăr alimentar), dar și în fructe, morcovi, miere. Se prezintă sub formă de cristale albe, solubile în apă, cu gust dulce, având p.t. 184°C. Are mare valoare alimentară, fiind gustoasă și ușor asimilată de organism. Sin. *sucroză*.

ZAHARURI (< *zahār*) s. n pl. (BIOCHIM.) Glucide; hidrați de carbon.

ZAHĂR (< gr.) 1. Produs alimentar alcătuit din zaharoză, obținut din trestie sau sfeclă de zahăr prin presiune sau difuziune urmate de concentrare și rafinare. ♦ *Z. cubic* = zahăr sub formă de prisme mici cu baza un pătrat (bucăți). *Z. tos* = zahăr sub formă de cristale mici. *Vată de z. v. vată. 2.* (La pl.) Zaharuri. 3. Nume dat excesului de zahăr în sânge. ♦ *Boală de z.* = diabet zaharat.

ZĂHEDÂN, oraș în SE Iranului, situat pe un platou la 1 352 m alt., într-o zonă aridă, în apropiere de granița Iranului cu Afghanistan și Pakistan; 567,4 mii loc. (2006). Aeroport. Fabrică de cărămizi. Broderii. Moscheea Masjid-e Jomeh. Vechea denumire: *Duzdab*.

ZAHEREA (ZAHAREA) (< tc.) s. f. (În timpul dominației otomane) Denumire generală a proviziilor (făină, unt, miere etc.) pe care Țările Române erau obligate să le dea oștilor otomane din cetățile raialelor sau celor aflate în expediții în reg. apropiate.

ZAHIR SHAH v. Mohammad Zahir.

ZAHILAH sau ZAHLÉ, oraș în partea central-estică a Libanului, situat în valea Beqaa, pe pantele de E ale m-șilor Liban, la 960 m alt., la 37 km E de Beirut; 77 mii loc. (2003). Piață agricolă. Stațiune climaterică. Culturi de viță de vie, din strugurii căreia se produce băutura alcoolică numită în lb. arabă *arrack*.

ZAIAFET (tc.) s. n. Ospăț, chef mare (cu lăutari); chiolhan.

ZAIBĂR (cf. n. pr. Albert *Seibel*) s. n. (Reg.) Numele mai multor soiuri de hibridi franco-americani de viță de vie nealtoită. Au fost introduși în România, începând din 1895, în urma atacului de filoxeră; p. ext. vin obținut din acest soi de struguri.

ZAIR, denumirea, între 1971 și 1997 a Republicii Democratice Congo și a fl. Congo.

ZAIȘAN sau ZAYSAN, lac în ENE Kazahstanului, între m-șii Altai și Tarbagatai, la 386 m alt. Inițial, lacul **Z.** avea 100 km lungime, 32 km lățime, 8 m ad. și 1 860 km², dar ulterior a fost transformat într-un lac de acumulare pe fl. Irtiș (barajul Buhtarma) de 603 km lungime și 5 500 km². Bogat în sturioni.

ZAIȚEV, Boris Konstantinovič (1881–1972), scriitor rus. Stabilît la Paris (1922). Discipol al lui Cehov și Turgheniev. Povestiri mistice („O călătorie ciudată”, romane („Broderia de aur”) și povestiri autobiografice („Călătoria lui Gleb”, „Linistea”), evocând într-un mod rafinat soarta omului în raport cu destinul său uman și religios.

ZĂKINTHOS (ZACYNTHUS sau ZANTE), ins. grecească în S arh. Insulelor Ionice din Marea Ionică, la 13 km S de ins. Cefalonia, separată de pen. Pelopones prin str. Zăkinthos; 402 km²; 40 km lungime; 19 km lățime. „Relief colinar în partea centrală, cu alt. max. de 756 m (vf. Vrakhiónas), și de câmpie în zonele litorale. Oraș pr.: Zăkinthos. Creșterea ovinelor și caprinelor. Pescuit. Ulei de măsline. Fructe. Turism. Conform tradiției, ins. **Z.** a aparținut lui Odiseu, regele Itacăi. Colonizată de atenieni în anul 455 î.Hr.

ZAKOPANE, oraș în SSE Poloniei, situat pe pantele nordice ale m-șilor Tatra înaltă, la 850–1 005 m alt., în apropiere de granița cu Slovacia, la 84 km S de Cracovia; 28,1 mii loc. (2005). Stațiune climaterică și a sporturilor de iarnă. Muzeu cu colecții etnografice și geologice (1888). Centru turistic.

ZALAEGRSZEĞ [zɔlɛgɛrɛszɛg], oraș în SV Ungariei, la V de L. Balaton; 62,1 mii loc. (2005). Nod feroviar. Aeroport. Prelucr. lemnului; mat. de constr.; produse alim. și textile (confeccții). Piață pentru fructe, vinuri, cereale și animale. Muzeu de istorie și etnografie. Muzeul satului (în aer liber).

ZALĂ s. f. v. za.

ZALĂU 1. Depr. intradeluroasă și submontană, situată în zona dealurilor Silvaniei, pe cursul superior al râului Zalău, străjuită la SSV de prelungirile m-șilor Meseș, respectiv Măgura Stăni

(716 m alt.). Predominarea formațiunilor argilo-nisipoase și marnoase, precum și tectonica în anticlinală și sinclinală, au determinat formarea orizonturilor acvifere arteziene. Viticultură. Pomicultură. 2. Municipiu, reșed. jud. Sălaj, situat în depr. cu același nume, la poalele de NE ale m-șilor Meseș, pe cursul superior al râului Zalău; 63 860 loc. (2008). Stație finală de c.f. (inaugurată în 1887). Nod rutier. Centrală electrică și de termoficare (1986). Prelucr. cuprului. Producție de tevi din oțel și de sârmă de cupru (din iul. 1988). Armături industriale, conductori electriți emailați, robineti, anvelope, mobilă, cărămizi și țigle, țesături, confecții, tricotațe, preparate din carne și lapte, bere, alcool ș.a. Producție de pahare, vase de flori și obiecte de laborator din sticlă. Abator de păsări. Ferme de creștere a bovinelor, ovinelor, porcinelor și păsărilor. Centru viticol, pomicol și de depozitare și conservare a fructelor. Muzeu județean cu colecții de istorie, arheologie, etnografie, artă românească modernă, artă populară și de entomologie (1971). Biblioteca județeană „Ionită Scipione Bădescu” (1954), cu peste 150 000 vol. Festival anual internațional al dansului femeiesc (în luna aug.). În perimetrul orașului **Z.** au fost descoperite vestigii neolitice, din Epoca bronzului, din perioada dacică (monede) și din timpul ocupației romane. Prima mențiune documentară datează din 1220, iar în 1475 apare consemnat ca *Oppidum Zylah*. La 6 mai 1246, localit. **Z.** a intrat în posesia episcopatului catolic Oradea, rămânând sub autoritatea acestuia până în 1542, când intră în componența Principatului Transilvaniei. La 4 febr. 1600, Mihai Viteazul a emis un act prin care întărea privilegiul pe care-l acordase țârgului Zalău la 1 mart. 1594 principele Sigismund, privind scutirea de vamă a vinurilor provenite din vile de la Zalău. În 1630, la **Z.** a fost inaugurată o școală cu limba de predare latină. În sec. 16–17 au apărut cizmarii, măcelari, cojocari ș.a. În 1793, localit. **Z.** este ridicată la rang de țârg. În timpul ocupației habsburgice au fost înființate la **Z.** o serie de școli cu limba de predare (obligatorie) maghiară, printre care o școală pedagogică de fete (1870), o școală medie de băieți (1873) – numită din 1902 „Colegiul Wesselényi” (azi Liceu teoretic) ș.a. Orașul **Z.** a fost declarat municipiu la 27 iul. 1979. Monumente: biserica romano-catolică (1878); biserica reformată, în stil baroc, construită în 1904–1907 după planurile arhitecților Papp Gyula și Szabolcz Ferenc; catedrala ortodoxă Adormirea Maicii Domnului (1929–1932), cu

elemente brâncovenesti; clădirea fostului Tribunal și Prefecturii (1889), azi Primărie municipală; clădirea fostului Teatru (1895); clădirea fostului colegiu reformat „Wesselényi” (1860); bustul lui Simion Bărnuțiu, operă a sculptorului Romulus Ladea; grupul statuar cu baronul Wesselényi și iobagul Pop Samuilă, realizat de sculptorul Fadrusz János, dezvelit în 1902.

ZALEW WISŁANY v. *Vistula* (2).

ZALHA, com. în jud. Sălaj, situată în E dealurilor Gârboului; 995 loc. (2008). Pomicultură. Satul Z. este atestat documentar în 1378.

ZALHANA (ZAHANA) (< tc.) s. f. Abator rudimentar special pentru ovine, amenajat în vederea preparării pastramei și a desfaceri subproduselor. ♦ Restaurant în care se prepară și se servesc anumite mâncăruri din diverse subproduse animale.

ZALOMIT, Ioan (1810–1885, n. București), filozof român. Prof. univ. la București. Comentarii asupra criticismului kantian („Principes et mérites de la philosophie de Kant”).

ZAM, com. în jud. Hunedoara, situată în depr. cu același nume, la poalele de SV ale M-ților Metaliferi și cele de NE ale pod. Lipovei, pe râul Mureș; 1 779 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul Z.). Expl. de sulfuri polimetalice asociate cu min. de aur și de argint (în satul Almaș-Sălăște) și de calcar (în satul Pojoga). Rezervațiile naturale Pădurea Pojoga (20 ha) și „Calcarele de la Godinești” (6 ha). În arealul satului Z. au fost descoperite (1964) mai multe monumente sculpturale romane (sec. 2), între care se remarcă o stelă reprezentând un bărbat în costum, cu tunică scurtă și manta prinsă pe umăr, alături de care se află o femeie cu tunică lungă, mantie cu piepții încrucișați și turban pe cap. În satul Z., atestat documentar în 1288, se află castelul „Nopcsa” (sec. 17) și biserica de lemn Nașterea Sf. Ioan Botezătorul (sec. 15). Bisericele de lemn Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (sec. 18), Sf. Gheorghe (sec. 18), Buna Vestire (sec. 18), Sfinții Apostoli Petru și Pavel (sec. 18) și Adormirea Maicii Domnului (sec. 18), în satele Almaș-Sălăște, Godinești, Micănești, Pogănești și Sălciva.

ZAMA, oraș antic în N Africii, la SV de Cartagina (azi în Tunisia). Aici a avut loc în 202 î.Hr. bătălia care a pus capăt celui de-al Doilea Război Punic (218–201 î.Hr.), încheiată cu victoria romanilor conduși de *Scipio*

Gheorghe Zaman

Africanus Maior asupra cartaginezilor comandați de *Hannibal*.

ZAMAC (< fr. {}); {} fr. *z[inc] + a[luminium] + ma[gnésium] + ç[uivre]* „cupru”) s. n. Aliaj pe bază de zinc (peste 90%) conținând aluminiu, magneziu și cupru în proporții variabile folosit la tumarea sub presiune a unor piese cu pereți subțiri.

ZAMAN, Gheorghe (n. 1942, Bucșani, jud. Giurgiu), economist român. M. coresp. al Acad. (2001), prof. univ. la București. Director (din 1990) al Institutului de Economie Națională. Preocupări în domeniile strategiei științei și tehnologiei, transferului tehnologic, eficienței comerțului exterior, teoriei macroeconomice și economiei mediului („Comerțul exterior în balanța legăturilor dintre ramuri”, „Progresul tehnic și reducerea cheltuielilor materiale”, „Proprietatea de stat și reforma”, „L'efficience de l'économie roumaine”, „Factorii creșterii economice”).

ZAMBACCIAN, Krikor H. (1889–1962, n. Constanța), colecționar și critic de artă român. M. coresp. al

Krikor H. Zambaccian,
portret de Corneliu Baba

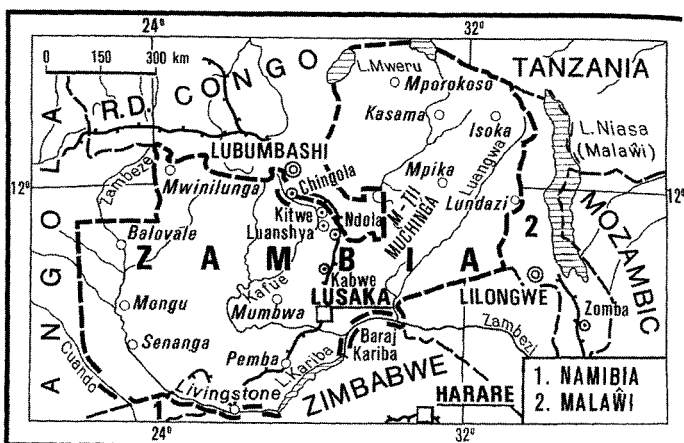

Acad. (1948). Monografii („Petrașcu”, „N. Tonitza”, „Cornel Medrea”, „Corneliu Baba”), eseuri („Însemnări despre artă”). Impresionantă colecție de artă modernă românească și franceză, donată statului.

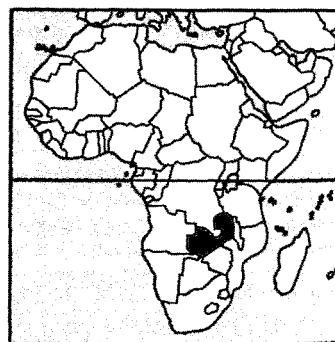
ZAMBEZI sau **ZAMBESI** (cuvânt al populației shitsonga, care înseamnă „Râul mare”), fl. în SE Africii care străbate terit. a șase țări, formând granița naturală între unele state; 2 735 km; supr. bazinului hidrografic: 1,33 mii. km². Izv. din înălțimile Kalene, din zona de graniță dintre Zambia, Angola și R.D. Congo, de la 1 400 m alt., străbate mai întâi colțul de E al Angolei, pe direcția NE–SV, pe 180 km, unde formează cascada Chavuma, după care își schimbă direcția de curgere către S, parcurgând partea de V a Zambiei, apoi, în dreptul orașului Sesheke își îndreaptă cursul către E, formând granița între Namibia și Zambia (pe porțiunea Sesheke – Victoria Falls) și în continuare granița dintre Zambia și Zimbabwe (între Victoria Falls și orașul Luangwa), ca în final să-și croiască o vale în formă de semicerc, către SE, traversând zona centrală a Mozambicului, vărsându-se printr-o deltă în str. Mozambic a Oc. Indian, între localit. Chinde la N și Conceição la S. Fl. Z. este renumit prin existența în cursul superior a cascadei Victoria (v. *Victoria* 2). La 480 km în aval de cascada Victoria, a fost creat lacul de acumulare *Kariba*, iar în aval de confl. fl. Z. cu râul Luangwa, pe terit. Mozambicului, au fost construite, în 1967–1980, barajul și lacul de acumulare Cahora (Cabora) Bassa, de 260 km lungime. Navigabil pe porțiuni, pe c. 2 500 km. În aval de cascada Victoria, în apele fl. Z. sau pe malurile sale viețuiesc peștele-tigru, peștele galben, crocodili, hipopotami, numeroase păsări de apă ș.a. Afl. pr.: Kwando, Kafue, Luangwa, Shire, Sanyati. Fl. Z. a fost explorat de David Livingstone în 1850.

ZAMBIA, Republica ~ (Republic of Zambia), stat în partea central-sudică a Africii, fără ieșire la Oc. Planetar; 752 614 km²; 11 668 000 loc. (2005). Limba oficială: engleza. Religia: creștină 39,8% (romano-catolici 16,9%, protestanți – inclusiv anglicani 22,9%), credințe tradiționale 27%, alte credințe 33,2%. Capitala: *Lusaka*. Orașe pr.: Ndola, Kitwe, Kabwe, Chingola, Mufulira, Luanshya. Este împărțit în 9 provincii. Situată în inima Africii australe, Z. are un relief dominant de platouri înalte (1 000– 1 400 m) ușor vălurite, ce constituie o vastă cumpănă de ape între marile fluvii Congo (în N) și Zambezi, în valea căruia întâlnim și alt. minimă, 329 m (în S). În E, m-ții Muchinga/ Mahinga

(alt. max. din țară 2 301 m, Mafinga Hills) introduc o varietate morfologică, dublată de una climatică și vegetală. Clima tropicală este modificată de alt. și prezintă trei anotimpuri: unul uscat și răcoros (mai-iul., temperaturi între 10°C și 25°C), altul uscat și fierbinte (aug.-oct.) și al treilea, mai lung, ploios și cald, marcat și de furtuni tropicale (nov.-apr.). Precipitațiile sunt mai bogate în N și în spațiul montan din E (până la 1 400 mm/an) coborând sub 800 mm/an în S, în valea fl. Zambezi. Cea mai aridă zonă este în SV țării (Pod. Barotseland), prelungire a deșertului Kalahari. Hidrografia este marcată de fl. Zambezi ce străbate V și S țării (cu afl. săi Kwando/Cuando, Kafue și Luangwa) și de numeroase lacuri (Tanganyika, în extremitatea de NE, Mweru, Bangweulu și marele lac de acumulare Kariba, pe Zambezi, la granița cu Zimbabwe). Toate râurile au un ridicat potențial energetic. Formațiunea vegetală dominantă este savana presărată cu pălcuri de arbori și tușisuri și păduri-galerii în lungul fl. Zambezi și a râurilor principale. Pădurile tropicale umede, cu esențe valoroase îmbracă mai ales versanții M-ților Muchinga. Fauna (rinoceri albi și negri, leopardi, antilope, câini pătați, elefanți, zebre, maimuțe etc.) este ocrotită în mai multe parcuri naționale (cel mai mare, Kafue, 2,24 mil. ha, unul dintre cele mai mari din Africa) și rezervații naturale. Z este cunoscută în economia mondială drept țara cuprului („aurul roșu”) la care ocupă locul 1 în Africa, cu o producție de 540 mii t (2006) și care asigură peste 50% din totalul exporturilor. Pr. reg. ec., contrarată încă din perioada colonială, o reprezintă „centura cuprului” (Copperbelt) cu centrele Mufulira, Chingola, Luanshya, Kitwe, Ndola. Pe lângă cupru se valorifică minereuri de zinc, plumb, cobalt (5,4 mii t în 2005, locul 2 pe Glob), beriliu, uraniu, aur, argint, dar și pietre prețioase (c. 20% din producția mondială

de smaralde), huiță, gips, mangan, nichel, tungsten, pirite, cositor ș.a. În aceeași reg. se remarcă metalurgia neferoasă, construcțiile de mașini, ind. chimică și petrochimică (pe baza importurilor de hidrocarburi), ușoară și alim. În ansamblu ind. are o poziție puternică în raport cu majoritatea statelor africane. Potențialul hidroenergetic este bine valorificat, cele trei mari hidrocentrale (Kafue Gorge, Kariba North, Victoria Falls) dau practic întreaga producție de energie electrică (din care se exportă 1 miliard Kwh/an). Pr. produse industriale: energie electrică, cupru rafinat, concentrate de cobalt, plumb, coals metalurgic, benzină, îngrășăminte chimice, tractoare și autovehicule, anvelope, hârtie și carton, cherestea, ciment hidraulic, și țesături din bumbac, ulei de floarea-soarelui, zahăr, lapte, brânzeturi, unt, carne, bere, țigarete. Este cultivat 7,1% din terit., iar vastele întinderi ierboase sunt folosite în creșterea animalelor. Se cultivă: cereale (grâu, porumb, orez, mei, sorg), trestie de zahăr, floarea-soarelui, manioc, bumbac, arahide,

soia, cafea, tutun, ceai, legume, cartofi, batate, citrice. Din pădurile țării se valorifică anual peste 8 mil. m³ lemn brut. Se cresc mai ales bovine, caprine, ovine, porcine și păsări. În ferme speciale se cresc crocodili (locul 3 în Africa) pentru marochinărie. Căi ferate: 2 157 km; căi rutiere: 91,4 mii km (22% asfaltate și 58 km autostrăzi); căi navigabile interne: 2 250 km; nouă aeroporturi moderne din care patru operează și curse internaționale (Livingstone, Lusaka, Ndola ș.a.). Turismul s-a amplificat în ultimii ani, punând în valoare cu deosebire patrimoniul natural. Pr. zone și obiective: Parcurile Naționale Sumbu (pe malul lacului Tanganyika), Kafue, Lochinvar, North Luangwa, South Luangwa, Mosi-oa-Tunya (zona celebrei cascade Victoria de pe fl. Zambezi, inclusă din 1984 în Patrimoniul natural universal și care se desfășoară și pe terit. statului vecin Zimbabwe) concentrează cea mai mare parte a circulației turistice a țării. Pr. centru turistic rămâne orașul Livingstone (1905) din apropierea cascadei Victoria (cu Muzeul Livingstone și Maramba Village). În Capitală se află catedrala Holly Cross, Muzeul Național, grădinița botanică și

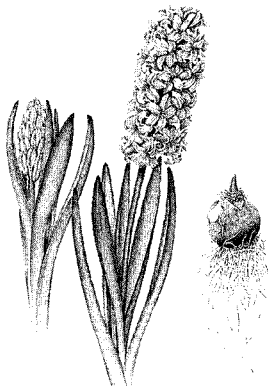
DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Provincie	Suprafața (km ²)	Populația (2002)	Centrul ad-tiv
Central	94 394	1 012 257	Kabwe
Copperbelt	31 328	1 581 221	Ndola
Eastern	69 106	1 306 173	Chipata
Luapula	50 567	775 353	Mansa
Lusaka	21 896	1 391 329	Lusaka
Northern	147 826	1 258 696	Kasama
North-Western	125 827	583 350	Solwezi
Southern	85 283	1 212 124	Livingstone*
Western	126 386	765 088	Mongu

* Noua denumire: Maramba

zoologică și Kabwata Cultural Village. Moneda: 1 Kwacha **Z** = 100 Ngwee. Export (2006): cupru rafinat (50%), cobalt și alte metale (8,9%), produse alimentare și animale (7,3%), produse din metal (5,8%), energie electrică, fire și fibre din bumbac, tutun, flori. Pr. parteneri (2006): Elveția (38,4%), Africa de Sud (21,6%), China (10,3%), Marea Britanie (7,6%), Tanzania (6,4%). Import (2002): utilaje industriale și mijloace de transport (21,6%), produse chimice (14,9%), tipărituri (11,3%), autovehicule (8,8%), cereale (8%). Pr. parteneri (2006): Africa de Sud (47,3%), Emiratele Arabe Unite (10,4%), Zimbabwe (5,7%), Norvegia (4%).

– **Istoric.** Terit. **Z** este populat din sec. 13 de triburi bantu; la mijlocul sec. 18, reg. de N este inclusă în Regatul Ba Lunda, iar pop. barotse întemeiază, pe cursul superior al fl. Zambezi, un stat propriu, dominat temporar, la jumătatea sec. următor, de triburi zuluse makololo. Primii europeni care au pătruns pe terit. actualului **Z** au fost portughezii (sec. 18). Explorată în sec. 19 de Silva Porto, David Livingstone, Serpa Pinto, **Z** este transformată (1891) în posesiune personală a Companiei Britanice a Africii de Sud, condusă de Cecil Rhodes. În 1911 cele două terit. – de NE și de NV – ce compuneau proprietatea Companiei britanice s-au unit în Rhodesia de Nord, care a fost declarată în 1924 colonie a Coroanei Marii Britanii. Între 1953 și 1963, **Z** este inclusă, împreună cu Rhodesia de Sud (azi Zimbabwe) și Nyassaland (azi Malawi), în Federația Africii Centrale (Federația Rhodesia-Nyassaland). Mișcarea de eliberare națională duce la crearea, în 1958, a Congresului Național din Zambia (condus de Kenneth David Kaunda), care luptă pentru părăsirea Federației și obținerea independenței. **Z** iese din Federația Rhodesia-Nyassaland în 1963 și își proclamă, la 24 oct. 1964, independența în cadrul Commonwealth-ului. Membru al O.N.U. (1 dec. 1964). K. Kaunda este ales președinte al republicii și conduce în mod autoritar, până în 1991, destinele **Z**, militând pentru obținerea independenței politice și economice (printre măsurile de „zambianizare” a economiei se numără și trecerea în proprietatea statului, în 1969, a 51% din acțiunile companiilor din ind. extractivă, urmată de naționalizarea parțială a unor societăți străine din ind., comerț și transporturi); P. Unit al Independenței Naționale rămâne partid unic de guvernământ între 1972 și 1991. **Z** se situează în „prima linie a frontului” în lupta împotriva regimurilor minoritare rasiste din Republica Africa de Sud și Rhodesia, supuse sancțiunilor

zambilă

O.N.U., sprijinind mișcările de emancipare ale popoarelor sud-african, namibian și zimbabwe. Deteriorarea situației ec. (ca urmare a ineficienței ramurilor ind. naționalizate și a prăbușirii prețului cuprului pe piața mondială) adâncește criza regimului, iar amplele manifestații determină (dec. 1990) introducerea sistemului multipartidist. În primele alegeri libere de la proclamarea independenței (oct. 1991), are loc prima schimbare pe cale democratică a puterii din Africa Neagră. Frederick Chiluba, liderul opoziției, iese victorios în alegerile prezidențiale asupra lui D.K. Kaunda, iar Mișcarea pentru o Democrație Pluripartită – creată în 1990 (de opoziție) – își adjudecă 4/5 din locurile Parlamentului. În pofida tulburărilor produse de noua politică liberală în direcția promovării ec. de piață și de adăncire a diferențelor sociale, președintele Fr. Chiluba este reales, în nov. 1996. În urma alegerilor prezidențiale și legislative (27 dec. 2001), candidatul Mișcării pentru o Democrație Pluripartită, Levy Mwanawasa, devine noul șef al

statului (din 2 iun. 2002). Republică prezidențială.

ZAMBILĂ (< tc.) s. f. Plantă ornamentală de primăvară din familia liliaceelor, înaltă de 20–25 cm, cu frunzele crescute dintr-un bulb, cu flori de culori variate (roz, albe, albastre, violete), parfumate, crescute în ciorchini mari la vârful tulpinii (*Hyacinthus orientalis*).

ZAMBOANGA [samboarġa] 1. Pen. în V ins. Mindanao (Filipine), mărginită de Marea Sulu la V, Marea Bohol (Mindanao) la N și G. Moro la S; 14,5 mii km²; c. 300 km lungime; 30–150 km lățime. Relief predominant muntos, cu alt. max. de 2 425 m (Mt. Malindang); câmpii litorale. 2. Oraș în S Republicii Filipine, în extremitatea vestică a ins. Mindanao și în extremitatea sudică a pen. cu același nume, pe țărmul str. Basilan (care separă pen. Zamboanga de ins. Basilan); 601,7 mii loc. (2000). Port comercial. Aeroport. Prelucr. lemnului și a peștelui. Fundat, ca fort, în 1635 de spanioli pe vatra unei așezări băștinașe. Numele orașului derivă de la cuvântul *jambangan* = locul florilor. Universitate (1918). Fort Pilar (sec. 17).

ZAMBOS (< fr.) s. m. Metis între amerindieni și negri.

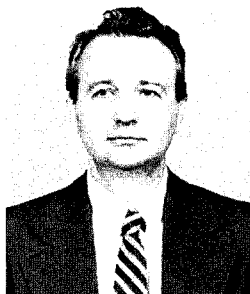
ZAMCA, Mănăstirea ~ v. Suceava (3).

ZAMCĂ (< rus.) s. f. (în Ev. Med., în Moldova) Întăritură, construcție întărită; *p. ext.* fortăreață, cetate.

ZAMFIR, Cătălin (n. 1941, București), sociolog român. M. coresp. al Acad. (1991), prof. univ. la București. Ministru al Muncii și Protecției Sociale (1990–1991). Director (din 1990) al Institutului de Cercetare a Călătăii Vieții. Contribuții la teoria sociologică, politicile sociale, calitatea vieții („Structurile gândirii sociologice”, „Incertitudinea. O perspectivă psihosociologică”, „Spre o paradigmă a gândirii sociologice”).

ZAMFIR, Gheorghe (n. 1941, Găești), naist român. Improvizator,

Cătălin Zamfir

Gheorghe Zamfir

Duiliu Zamfirescu

George Mihail Zamfirescu

Gheorghe Zane

aranjor și dirijor de muzică populară românească. Interpretări destinate unor formații inedite (instrumente folclorice tradiționale, orgă ș.a.). S-a impus pe scenele internaționale prin interpretări în stil inedit, pline de lirism și virtuozitate.

ZAMFIR, Mihai (n. 1940, București), critic literar și scriitor român. Prof. univ. la București. Monografii despre scriitorii (Al. Macedonski) sau forme literare („Poemul românesc în proză”). Studii despre Proust, Eminescu ș.a. Romane ale mediilor citadine și intelectuale („Acasă”).

ZAMFIRA, Mănăstirea ~ v. Lipănești.

ZAMFIRESCU, Dan (n. 1933, București), istoric literar român. Cercetări asupra fenomenului literar și cultural românesc vechi („Studii și articole de literatură română veche”, „Contribuții la istoria literaturii române vechi”). Monografia „Neogoe Basarab și învățăturile către fiul său Teodosie”. Studii critice de istorie literară modernă și contemporană („Atitudini”, „Istorie și cultură”).

ZAMFIRESCU, Duiliu (1858–1922, n. Plăinești, azi Dumbrăveni, jud. Vrancea), scriitor român. Acad. (1908). Lirică neoclasică („Imnuri păgâne”); romane de observație socială și caracterologică vizând îndeosebi „stratul de deasupra”, al boierimii (ciclul Comăneștenilor: „Viața la țară”, „Tănase Scatiu”, „In război”, „Îndreptări”, „Anna”), o contribuție importantă la modernizarea romanului românesc. Autor al romanului eseistic „Lydda”. Nuvele psihologice („Conu Alecu Zăgănescu”). Correspondență bogată; cea cu T. Maiorescu este un adevărat jurnal de creație, situându-se între capodoperele genului. Traduceri.

ZAMFIRESCU, George Mihail (1898–1939, n. București), scriitor român. Romane evocând atmosfera sordidă a mahalalei bucureștene („Maidanul cu dragoste”, „Sfânta mare nerușinare”, „Bariera”) sau mediul provincial („Madona cu tran-

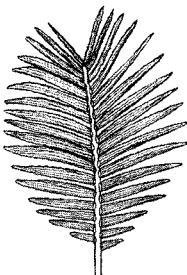
dafiri”); comedii tragice („Domnișoara Nastasia”) sau lirice („Idolul și Ion Anapoda”), drame („Sam”, „Adonis”). Eseuri despre teatru.

ZAMFIRESCU, Ion (1907–2001, n. Craiova), istoric literar român. Prof. univ. la București. Studii de istoria culturii („Spiritalități românești”) și dramaturgiei („Istoria universală a teatrului”, „Panorama dramaturgiei universale”).

ZAMIATIN, Evgheni Ivanovici (1884–1937), scriitor rus. Inițial adept al ideilor comuniste, după 1917 a devenit un reputat adversar al bolșevismului, motiv pentru care opera sa a fost interzisă în țară; în 1931 a emigrat și s-a stabilit la Paris (1932). Romanele, nuvelele și eseurile sale care apără libertatea omului și a artistului („Insularii”, „Pescuitorii de oameni”, „Biciul lui Dumnezeu”) au provocat vii reacții. Celebru său roman „Noi ceilalți”, satiră a regimului totalitar (care l-a inspirat pe G. Orwell în romanul „1984”) a fost publicat în străinătate în 1924, iar în U.R.S.S. în 1988.

ZAMITES (< fr.) subst. Gen fosil de gimnosperme, cu foliole ascuțite, dese, și nervuri paralele; au existat din Jurasic până în Cretacicul inferior.

zamites

ZAMOLXE (ZAMOLXIS sau ZAL-MOXIS), zeul suprem în religia geto-dacilor. Ca zeu, **Z.** are o personalitate nebuloasă: zeu ceresc, divinitate htonică, zeu mesianic, terapeut etc.; identificat și cu *Gebeleizis*. Nu este clar stabilit statutul lui **Z.**: zeu, profet, învățător, preot, reformator religios, erou civilizator, și nici domeniul de atribuții: ceresc sau htonic. După relatările antice, **Z.** a fost sclavul și discipolul lui Pitagora (Herodot și Strabo), zeu al medicinei psihoterapeutice (Socrate, Platon), legislator (Diodor din Sicilia), rege al dacilor (Iordanes). Conform opiniilor moderne, **Z.** a fost șaman (R. Dodds), zeu dionisiac (G. Tocilescu), zeu celest (V. Pârvan), zeu uranian (M. Eliade), zeu totemic întrupând ursul (R. Vulcănescu).

ZAMORA v. Barinas (2).

ZAMOSTEA, com. în jud. Suceava, situată în NE pod. Dragomirnei, pe dr. văii superioare a Siretului; 3 161 loc. (2008). În satul **Z.** se află biserica Sf. Ioan Botezătorul (1803–1810), iar în satul Lunca, o rezervație botanică (107,6 ha) cuprinzând un stejăret de luncă și plante ocrotite, între care papucul doamnei (*Cypripedium calceolus*), lăleaua peștrită (*Fritillaria meleagris*) ș.a.

ZAMOYSKI [zamojski], **Jan** (1542–1605), om de stat polon. Cancelar (din 1578) și mare hatman (din 1580). Adept al consolidării regimului nobiliar. A urmărit instituirea supremației Poloniei asupra Țărilor Române.

ZANANA s. f. *zenaṅa*.

ZANE, Gheorghe (1897–1978, n. Galați), economist și istoric român. Acad. (1974), prof. univ. la Iași și București. Deputat țărănist (1928–1931, 1932–1933, 1946–1947). Lucrări în domeniul istoriei economice și sociale și al gândirii economice („Probleme monetare. Din trecutul economiei noastre naționale”, „Comentarii și interpretări în istoria doctrinelor economice”, „Chestiuni de economie politi-

că, „Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”). A fost deținut politic. „Memorii. 1939–1974”.

ZANJĀN sau **ZENJĀN**, oraș în Iran, pe râul omonim, la 290 km NV de Teheran; 349,7 mii loc. (2006). Piață agricolă (grâu, fructe). Articole din bumbac, covoare, cuțite.

ZANNE, Iuliu A. (1855–1924, n. Bursa, Turcia), folclorist român. Autorul unei ample culegeri (9 vol.) de paremiologie românească. („Proverbele românilor”).

ZANTE v. **Zákynthos**.

ZANTREL (denumire comercială) s. n. Fibră de tip celofibră folosită în amestec cu fibre poliesterice la fabricarea țesăturilor pentru lenjeria neșifonabilă.

ZANUSSI [zanusi], **Krzysztof** (n. 1939), regizor și scenarist polonez de film. Adeptul unui cinematograf intelectual și de dezbateră morală. Protagonistii sunt dominați de o anxietate existențială, generată de opresiunea unui sistem social-politic căruia încearcă să i se opună („Iluminare”, „Camuflaj”, „Spirala”, „Anul soarelui liniștit”).

ZANZIBAR 1. Ins. tanzaniană în V Oc. Indian, în apropierea țărmului de E al Africii, înconjurată de numeroși recifi de coral, separată de continent prin str. Zanzibar, de 31 km lățime; 1,66 mii km². Oraș pr.: *Zanzibar*. Relief de câmpie joasă. Climă ecuatorială cu precipitații bogate (2 000 mm/an). Plantații de arbori de cuișoare. Datorită poziției sale geografice favorabile, Z. a fost, încă din Antic., un important centru politic și comercial al Africii Orientale. În sec. 10, în Z. s-a răspândit Islamul. În sec. 16, ins. a fost cucerită de portughezi, iar după izgonirea

acestora (sec. 17–18), a devenit posesiune a Sultanatului Oman. La moartea lui Saaid ibn Sultan, care a avut o îndelungată domnie (1806–1856), stăpânirea dinastiei Bu-Saaizilor s-a împărțit în două sultanate de sine stătătoare, unul în Oman și altul în Z., cel din urmă avându-l ca prim sultan independent pe Madjid ibn Saaid (1856–1870); el cuprindea, pe lângă ins. Z., Kenya, ins. Mafia și ținuturile costiere ale Tanzaniei și Somaliei. Fratele și succesorul său Bargash (1870–1888), a avut o domnie puțin norocoasă, în timpul ei cea mai mare parte din stăpânirile continentale fiind pierdute în favoarea puterilor coloniale europene Marea Britanie și Germania. În 1890 a devenit protectorat englez, în care autoritatea sultanului a fost redusă, iar comerțul cu sclavi a fost abolit. Lupta de eliberare națională s-a intensificat după al Doilea Război Mondial. În 1963 Z. a obținut autonomia internă, în ian. 1964 s-a proclamat republică, împreună cu ins. Pemba, sub denumirea de Republica Zanzibar și Pemba. În apr. 1964 s-a unit cu Tanganyika, formând Republica Unită Tanganyika și Zanzibar care, în oct. 1964 și-a schimbat numele în Republica Unită Tanzania, în cadrul căreia are autonomie legislativă și executivă. 2. Oraș în Tanzania, în V ins. cu același nume, port la str. Zanzibar a Oc. Indian; 205,9 mii loc. (2002). Aeroport. Export de cuișoare și de ulei de cuișoare. Capitala Sultanatului din 1832 (sau 1824). Placă turnantă a comerțului din această parte a Oc. Indian. În sec. 19 a fost centru al comerțului cu sclavi și fideș. Partea veche a orașului (numită și „Orașul de piatră”) a fost inclusă (în 2000) în Patrimoniul cultural universal.

Zanzibar (2). Vedere generală

ZANZOTTO [dzandzotto], **Andrea** (n. 1921), poet italian. De la o fază ermetică („în spatele peisajului”), trece la un experimentalism formal, caracterizat printr-un amestec de limbaje, prin care urmărește să re-dea, într-un mod nu lipsit de umanism dramatic, cele mai întunecate momente ale conștiinței („Frumusețea”, „Galateea în pădure”, „Fosfeni”).

ZAORSKI, **Janusz** (n. 1947), cineast polonez. Filme în care redă drama individului copleșit de angrenajul social-politic opresiv și care protestează prin autodistrugere („Avansarea”, „Camera cu fereastră spre mare”, „Întrebări copilărești”, „Lacul Bodenski”, „Domnișoare văduve”).

ZAPAN, **Gheorghe** (1897–1976, n. Dorohoi), psiholog român. Prof. univ. la București. Studii de psihologie experimentală și aplicată, care utilizează teoria informației în problemele psihologiei și pedagogiei („Die biophysichen Grundtagen des Intensitätsgesetzes”, „La cibernétique des activités humaines”, „Metoda aprecierii obiective a personalității”).

ZAPASIEWICZ, **Zbigniew** (n. 1934), actor polonez de teatru și film. Personalitate de marcă a scenei varșoviene începând din anii '60 ai sec. 20 („Așteptându-l pe Godot”, „Regele Lear”, „Coriolan”, „Tango”, „Amadeus”). În cinema, creează roluri complexe, amestec de seducție și abjecție, de duritate și sensibilitate („Camuflaj”, „Fără anestezie”, „Mama Krol și fiii ei”, „Scurt film despre omor”).

ZAPATA [sapata], **Emiliano** (c. 1879–1919), revoluționar mexican. Conducătorul mișcării țărănești din S Mexicului în timpul revoluției din 1910–1917. Detașamentele sale au constituit, împreună cu cele ale lui Fr. Villa, principala forță a revoluției. A elaborat un program revoluționar, antifeudal, al mișcării țărănești („Planul Ayala”). Asasinat.

ZAPATEADO (cuv. sp.) subst. Dans solistic, de origine spaniolă, cu caracter de virtuositate; are ritm ternar, deseori sincopat și mișcare rapidă, ale cărei accente ritmice se marchează prin lovitură de călcâi.

ZAPCIU (< tc.) s. m. (În Ev. Med., în Tara Românească) Dregător însărcinat cu conducerea unei plăși în cu strângerea dărilor).

ZAPIS (< sl.) s. n. (Înv.) Dovadă scrisă, document, act.

ZAPOLSKA, **Gabrjela** (pe numele său adevărat *Maria G. Korwin-Piotrowska*) (1857–1921), scriitoare poloneză. Influențată de Zola, a

vas de cereale reprezentând o zeitată a zapotecilor

scris nuvele, romane („Kaška Karjatýda”), comedii („Moralitatea dnei Dulska”), piese de teatru („Cei patru”, „D-na Maliczewska”) cu implicații naturaliste, satirizând ipocrizia societății burgeze.

ZÁPOLYA [za:pojɔ], familie de nobili unguri, de origine croată. Mai importanți: 1. **Ioan Z.**, voievod al Transilvaniei (din 1510) și rege al Ungariei (1526–1540). A înfrânt armata țărănească condusă de *Gh. Doja* (1514). Domnia sa, ca rege al Ungariei, a fost o permanentă luptă (până în 1538) împotriva lui *Ferdinand I* de Habsburg, alinându-se cu Franța, Anglia, Imp. Otoman și Moldova. 2. **Ioan Sigismund Z.**, principe al Transilvaniei (1540–1551, 1556–1571). Fiul lui **Z. (1)**. A domnit la început sub tutela mamei sale *Isabela* și a episcopului *Martinuzzi*. Pierzând tronul în 1551, în urma intervenției Habsburgilor, s-a retras în Polonia. A revenit în 1556 cu ajutorul turcilor și al domnilor *Alexandru Lăpușeanu* și *Pătrașcu cel Bun*. Susținător al calvinismului și apoi al unitarianismului.

ZAPOROJAN (< cuv. rus *zapora* „dincolo de praguri”) s. m. Denumire a cazacilor așezați în aval de pragurile (cateractele) *Niprului*.

ZAPOROJIE [zəpəroʒie], oraș în SE Ucrainei, pe stg. fl. *Nipru*, la 72 km S de *Dnepropetrovsk*; 799,3 mii loc. (2005). Port fluvial. Aeroport. Nod feroviar. Barajul și hidrocentrala *Dneproghes* (550 MW), construite în anii 1927–1932. Constr. de automobile, de utilaj hidroenergetic, mașini agricole, mașini-unelte, aparataj electronic și electric. Ind. siderurgică, cocso-chimică, a aluminiului și alim. În 1770 aici a fost construită fortăreața *Aleksandrovsk* pentru a apăra

SE Ucrainei de incursiunile tătarilor crâmleni și a turcilor otomani, precum și pentru a asigura controlul asupra cazacilor zaporojeni aflați în reg. Așezarea a devenit oraș în 1806, iar din 1921 poartă actualul nume. A cunoscut o importantă dezvoltare odată cu construirea aici, în 1927–1932, a barajului și hidrocentralei „V.I. Lenin” – pe atunci cea mai mare din lume. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când orașul a fost ocupat (1941–1943) de trupele germane, stăvilarul hidrocentralei a fost distrus, dar ulterior a fost reconstruit.

ZAPOTEȚI s. m. pl. Veche populație din America Centrală, care în sec. 3 era așezată în valea râului *Oaxaca*, având înfloritoare centre, ca *Monte Albán* și *Mitla*. A căzut treptat sub stăpânirea mixtecilor și apoi a aztecilor. Urmașii lor (c. 340 000 de persoane) trăiesc în reg. rurale, dar și în câteva orașe din statul mexican *Oaxaca*.

ZAPPA [zæpə], **Frank Vincent** (1940–1993), compozitor, dirijor și chitarist american. Muzician prolific; excepționale calități de producător și aranjour. A abordat atât muzica contemporană, cât și pe cea clasică, blues-ul sau rock-ul. Albume în diverse componente („Freak Out!”), solo („Zoot Allures”); muzică de film.

ZĂQĂZIQ, *Az ~ v. Zagazig*.

ZAR (< tc.) s. n. Cub mic (din os sau din material plastic) care are pe fiecare față imprimate un număr de puncte (de la unu la șase) și care este folosit în unele jocuri.

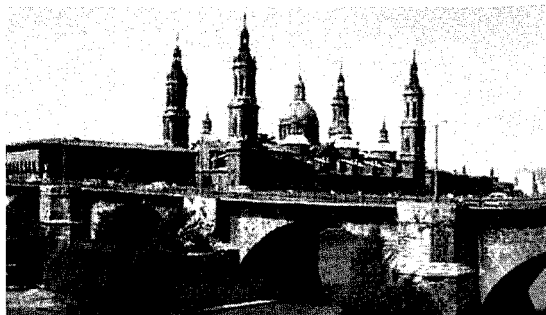
ZARA v. *Zadar*.

ZARAF (< tc.) s. m. (Înv.) 1. Persoană care se ocupa cu schimbul banilor; *p. ext.* cămătar. 2. Casier al vistieriei.

ZARAGOZA (SARAGOSSA), oraș în NNE Spaniei, centrul ad-tiv al comunității autonome *Aragón*, situat pe fl. *Ebro*, la 274 km NE de *Madrid*; 649,1 mii loc. (2006). Nod feroviar. Port fluvial. Hidrocentrală. Constr. de

mașini agricole, de locomotive și de aparataj electric. Ind. chimică, a mat. de constr. (ciment), de prelucr. a lemnului, sticlăriei, textilă, ceramicii și alim. (zahăr, vin). Aici are loc un târg anual important pentru comerțul național. Universitate (1474). Monumente: Punte de *Piedra* (pod de piatră peste *Ebro*) construit în 1447; catedralele *La Seo* (sau *Catedral del Salvador*), în stil gotic (1119–1520) și *Nuestra Señora del Pilar* (1681, pictată de *Francisco Herrera cel Tânăr/El Mozo*) și cu fresce de *Goya*; biserica *San Pablo* (sec. 14); castelul *Aljazeera* – reșed. regilor *Aragónului*, în stil maur; Palatul contilor de *Luna* (1537). Anticul *Salduba*, a fost ocupat de romani (sec. 1 î.Hr.) și numit *Caesarea Augusta* (*Caesaraugusta*) (de la care a derivat actuala denumire). A devenit de timpuriu un centru al creștinismului (sediul episcopal din sec. 3). Cucerit de vizigoți (sec. 5), apoi de mauri, care l-au stăpânit între 712 și 1118. Capitala regatului *Aragónului* (1118–1400). A fost supus, în două rânduri (1808–1809) asediului francezilor.

ZARAND 1. Munții Zarandului, culme muntoasă în SV m-ților *Apuseni*, extinsă pe direcția V-E, la N de valea *Mureșului* și la S de cea a *Crișului Alb*. Spre V, m-ții **Z.** domină C. de Vest printr-un abrupt tectonic cu o denivelare de 300–400 m, continuat cu un mic piemont deluros acoperit cu plantații de vii cultivate în terase. Spre E, m-ții **Z.** vin în contact cu m-ții *Metaliferi* pe o linie de dislocație tectonică dintre cristalin și fișul cretacic, marcată morfologic printr-o înșeuare transversală. M-ții **Z.** sunt alcătuiți dintr-un mozaic de roci (sisturi cristaline, granit, sienit, calcar) și prezintă un relief de culmi joase, netede, dominate de vf. *Highiş* în V (799 m alt.) și vf. *Drocea* (836 m – alt. max. a m-ților **Z.**) în E. M-ții **Z.** sunt acoperiți cu păduri de foioase și cu pășuni. De aici izv. numeroși afl. ai

Zaragoza.
Vedere dinspre
Punte de Piedra

Muresului (Valea Roșie, Troiaș, Vinești, Julița, Grosu, Bârzava, Cladova ș.a.) și ai Crișului Alb (Sighișoara, Boldești, Chișindia, Ciğer ș.a.). M-ții Z. mai sunt cunoscuți și sub numele de *Highis-Drocea*. **2. Depresiunea Zarandului**, depr. tectono-erozivă, situată pe rama vestică a m-șilor Apuseni, între m-șii Codru-Moma (la N și NE) și m-șii Zarand (la S și SE), drenată median de la E la V de Crișu Alb. Are aspectul unei pânii cu largă deschidere spre C. de Vest, extinsă pe 32 km lungime și 8-10 km lățime. Supr.: 540 km². Relieful este reprezentat prin dealurile piemontane ale Cigherului și Codru-Moma (mai înalte, 250-400 m alt., și mai fragmentate) și printr-o câmpie aluvială de 110-250 m alt., formată din terasele și lunca largă a Crișului Alb. Pâlcuri de păduri de stejar în alternanță cu pășuni și fânețe naturale. Zonă pomi-viticolă. **Depr. Z.** mai este cunoscută și sub numele de *Țara Zarandului*.

ZARATHUSTRA (numele grecesc: Zoroastru), reformator religios și profet din vechiul Iran, întemeietorul *zoroastrismului*; zeu, în mitologia iraniană. Potrivit tradiției persane, a trăit în sec. 7-6 î.Hr.; după cea greacă, într-un trecut mult mai îndepărtat. Aparținând unei familii sacerdotale, el a intenționat doar reformarea religiei părinților, o religie politeistă pe care a încercat s-o depășească prin reducionism în sens monoteist.

ZARAVȘON v. *Zeravșan*.

ZARĂ (cuv. autohton) s. f. Lichid albicios, acrișor și gros, care rămâne din smântână după ce s-a ales untul. **Z.** proaspătă conține grăsimi, albumină, lactoză, substanțe minerale și vitamine. Se folosește în ind. alim., ca hrană pentru animale.

ZARD KŪH, vârf în m-ții Zagros, constituind alt. max. a acestora (4547 m.).

ZARE (< sl.) s. f. 1. Orizont. ◊ Loc. *în zare* sau (rar) *în zări* = la orizont; *p. ext.* în depărtare, departe. *Din zări* = din depărtări. ◆ (La pl.) Văzduh. **2.** Lumină care se împrăștie în jurul unei surse luminoase. ◆ Zori de ziuă, zorii zilei. **3.** Culme, creastă, coamă, vârf.

ZARGIDAVA, localit. în Dacia (sec. 1), menționată de Ptolemeu în lucrarea „Geografia” ca fiind situată pe malul stâng al Siretului. Identificată ipotetic cu așezarea geto-dacică de la Bradu (com. Negri, jud. Bacău).

ZARIA, oraș în N Nigeriei (Kaduna), pe râul Kubanni, la 140 km SV de Kano; 898,9 mii loc. (2002). Aeroport. Nod feroviar. Centru comer-

George Zarnea

cial. Reparații de material ruland feroviar. Ind. de preluc. a lemnului, a tutunului și a bumbacului. Confecții; produse cosmetice și alim. (ulei vegetal). Artizanat. Universitate (1962). Institut de cercetări agricole (1924). Potrivit tradiției, orașul a fost fondat în a doua jumătate a sec. 16, în extremitatea estică a orașului Kufena, de către prințesa Zaria, din familia domnitoare, care i-a dat numele, iar după 1580, când el devine capitala Regatului Zazzau (Zauzau), numele orașului a înlocuit treptat și s-a impus și asupra statului hausa (fondat în c. 1200 de către conducătorul Gunguma, islamizat din c. 1456). Din 1804, vechea cărmuire hausa a fost înlocuită, odată cu domnia lui Mallam Musa (c. 1804-1821), care a inaugurat domnia fulanilor în Emiratul Z. Chiar dacă în 1902 s-a instituit regimul colonial britanic, s-a menținut instituția emirului. Prințesa Amina, sora cea mare a prințesei Zaria, care s-a remarcat prin campaniile de cucerire pe care le-a condus (din 1576), este creditată de tradiție cu construirea vechilor ziduri de apărare (24 km lungime) cu 8 porți, care astăzi străjuiesc „orașul vechi”, un cartier al actualului oraș.

ZARIFOPOL, Paul (1874-1934, n. Iași), critic literar român. Critică estetică, în tradiție maioresciană, relevând un spirit de mare acuitate intelectuală, lucid și demistificator, paradoxal și ironic („Pentru arta literară”). Prieten cu I.L. Caragiale, a purtat cu acesta o valoroasă corespondență; a inițiat ediția critică „Opere” (continuată de S. Cioculescu) și a adus contribuții de referință în exegeza caragialeană.

ZARIȘTE (< *zare*) s. f. 1. Zare, orizont. **2.** Luniș în pădure; poiană mică și luminoasă.

ZARLINO [dzarli:no], **Gioseffo** (Giuseppe) (1517-1590), compozitor și teoretician de muzică italian. Elev al lui A. Willaeret. Autorul lucrării „Le istituzioni armoniche” (1558), prima

fundamentare teoretică a modurilor major și minor.

ZARNACADEA s.f. Denumire regională pentru narcisă.

ZARNEA, George (n. 1920, București), medic și biolog român. Acad. (1994), prof. univ. la București. Contribuții privind biologia și epidemiologia rickettsiilor, microorganismele producătoare de enzime cu importanță biotehnologică („Microbiologie generală”, „Tratat de microbiologie generală”, „Revoluția biologică”).

ZARQA', Az ~, oraș în Iordania, pe râul omonim, la 20 km NNE de Amman; 395,2 mii loc. (2004), al doilea oraș al țării, ca mărime. Expl. de fosfați. Ind. petrochimică. Barajul Talal (1972-1978).

ZARVĂ (< ucr.) s. f. 1. Larmă, gălăgie, zgomot; *p. ext.* agitație, tulburare, frământare. **2.** Ceartă, scandal.

ZARZAVAT (< tc.) s. n. Plante legumicole, de la care se consumă în special frunzele și rădăcinile.

ZARZĂR (< *zarzără*) s. m. 1. Arboare fructifer din familia rozaceelor, asemănător caisului, dar cu miezul sâmburelui amar, cu frunze lat ovale, flori albe și fructe ovale, comestibile (*Prunus armeniaca*). **2.** (Reg.) Corcoduș.

ZARZUELA (cuv. sp.) subst. Gen al operetei spaniole, asemănător operetei comice franceze, operetei bufe italiene și singspielului german, apărut în sec. 17 prin introducerea unor intermedii muzicale într-o piesă de teatru. Între creatorii de z. s-au remarcat compozitorul Juan Hidalgo (1614-1685), precum și iibretisti Lope de Vega Carpio și P. Calderón de la Barca.

ZATOPEK [za:topek], **Emil** (1922-2000), atlet cehoslovac (alergător de fond). Multiplu campion olimpic: Londra, 1948 (o medalie de aur), Helsinki, 1952 (3 medalii de aur în probele de 5 000 m, 10 000 m și maraton). Triplu campion european.

Emil Zatopek

Cesare Zavattini

Deținător al tuturor recordurilor mondiale (pe distanțele între 5 000 m și 30 km în perioada 1948–1952).

ZAT (< germ.) s. n. 1. Formă de tipar constituită din litere, albitură, linii, clișee și ornamente. 2. Drojdie (2).

ZAU DE CÂMPIE, com. în jud. Mureș, situată în zona de contact a colinelor Comlodului cu colinele Luduşului, pe Pârâu de Câmpie; 3 394 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul **Z. de C.**). Nod rutier. Expl. de gaze naturale. Centru de prelucr. primară a peștelui, lazuri și heleșteie. În satul **Z. de C.**, atestat documentar în 1339, se află un parc dendrologic cu castelul „Ugron” (1911). Rezervație floristică (3,1 ha), unde vegetează bujorul de stepă (*Paeonia tenuifolia*) — specie ponto-balcanică conservată aici, fiind singurul loc din interiorul arcului carpatic în care crește compact.

ZAUNER, Adolf (1870–1940), filolog german. Prof. univ. la Graz și Viena. Romanist, s-a apucat și asupra studiului limbii române („Principii de filologie romanică”). M. coresp. al Acad. Române (1914).

ZAVATTINI, Cesare (1902–1989), scriitor, scenarist, regizor, critic de film italian. Teoretician și practicant al mișcării neorealiste, colaborator fidel al regizorului Vittorio de Sica (26 de filme făcute împreună, printre care: „Hoți de biciclete”, „Umbreto D”, „Miracol la Milano”, „Ciociara”). Împătimit al unui realism care vizează în primul rând relațiile sociale din Italia postbelică. Ideile sale devin puncte de sprijin pentru cinești chiar și după moartea neorealismului.

ZAVELCĂ (ZĂVELCĂ) (cf. bg. *zavivka*) s. f. (în Oltenia, Banat și Transilvania) Fiecare dintre cele două catrințe dreptunghiulare, decorate cu dungi și aleșături care fac parte din costumul popular din S. României,

putându-se peste poale în zilele de sărbătoare.

ZAVERĂ (< bg., scr.) s. f. Nume dat Revoluției de la 1821; *p. ext.* răscoală, revoltă, răzvrătire.

ZAVESCĂ s. f. (în Ev. Med. în Moldova) Taxă specială plătită vistieriei pentru redeschiderea unui proces; herăie.

ZAVISTIE (< sl.) s. f. (Înv.) Invidie, pizmă, dușmănie. ♦ Intrigă, pără. ♦ Discordie.

ZAVORAL, Metodi Jan (Jan Nepomický) (1862–1942), episcop al Cehoslovaciei (din 1922). Multe călătorii în România. Membru al ASTRA. A publicat o culegere de povești cehe în lb. română. Autor de predici. M. de onoare al Acad. Române (1919).

ZAYDÂN, Jurji (1881–1914), scriitor libanez. Romane istorice în tradiția lui Al. Dumas. Cunoscut pentru lucrările sale de istorie: „Istoria civilizației islamice” și „Istoria literaturii arabe”.

ZAZO [zazo], René (1910–1995), psiholog francez. Specialist în psihologia copilului. Contribuții la analiza diferențelor intelectuale și a mecanismelor ereditare, pe baza studiului comportamental al gemenilor („Gemenii, cuplul și persoana”, „Paradoxul gemenilor”). Cercetări privind dezvoltarea psihomotorie.

ZĂBALA 1. Râu, afl. dr. al Putnei, pe terit. satului Prisaca, com. Valea Sării, jud. Vrancea; 64 km. lzv. din N m-ților Lăcăuț, de sub vf. Lăcăuț, de la 1 640 m alt., curge mai întâi vijelios pe direcția NV–SE, iar în dreptul vf. Furu își schimbă brusc direcția de curgere către NE, separând culmea Zboina Frumoasă de m-ții Furu. Pătrunde apoi în depr. Nereju, după care își schimbă direcția de curgere către N. Părăsește depr. Nereju și confl. cu Putna în punctul numit „Grumaz”. Afl. pr.: Giurgiu, Stâna, Zârna, Palcău, Lopoș, Năruja. 2. Com. în jud. Covasna, situată în E depr. Târgu Secuiesc, pe râul Zăbala (afl. stg. al Râului Negru); 4 940 loc. (2008). Expl. de gresii. Izvoare cu ape minerale carbogazoase. Parc dendrologic. Sanatoriu. În satul **Z.** au fost descoperite (1969–1970) urmele unei așezări de bordeie, fortificată cu șant inelar, datând de la începutul Epocii bronzului (sec. 18–16 î.Hr.), deasupra căreia a fost identificat un mormânt de călăreț din sec. 10 și o necropolă din sec. 11. În satul Surcea a fost descoperit un tezaur dacic (sec. 1 î.Hr.) alcătuit din 6 nicovale de fier pentru orfrvărie, șapte talere din argint aurit și un fragment de

bărătară din argint. În satul **Z.**, atestat documentar în 1466, se află o biserică din sec. 14 (azi biserică reformată), cu tavan pictat în 1752 cu motive populare, fortificată cu ziduri de incintă, o biserică din lemn cu hramul Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil (1777) și castelul „Mikes” (sec. 18, cu adăugiri din 1867), iar în satul Tamașfalău, atestat documentar în 1591, există un conac din sec. 16, reparat în 1760 și 1927.

ZĂBALĂ (< magh.) s. f. Piesă a căpăstrului formată dintr-o bară subțire de metal care se introduce în gura calului pentru a-l struni și a-l conduce.

ZĂBAVĂ (< sl.) s. f. 1. Întârziere. ♦ Expr. (Fam.) *Un bob zăbavă* = imediat, numaidecât. ♦ Răgaz, odihnă. 2. (Pop.) Amuzament, petrecere, trecere de vreme plăcută.

ZĂBĂLUȚĂ (< *zăbală*) s. f. 1. Diminutiv al lui zăbală. 2. Denumirea unor boli ale cailor și vitelor, constând din crăpături pe buze și la colțurile gurii.

ZĂBĂUC, -Ă (< *zăpăciŃ* + [*hăibăuc*] adj. Zăpăcit, aiurit, năuc.

ZĂBLĂU (< bg.) s. n. Țesătură din câlți sau din păr de capră din care se fac cergi, lăicere etc.; *p. ext.* țol, pătură.

ZĂBOVI! (< sl.) v. IV intranz. 1. A face un lucru cu întârziere; a nu se grăbi, a lucra prea încet. ♦ Tranz. A face pe cineva să întârzie la săvârșirea unei acțiuni, a pune piedici, a reține. 2. A sta mai mult timp într-un loc; a întârzia.

ZĂBRANI, com. în jud. Arad, situată în E C. Vințai, la contactul cu pod. Lipovei, pe stg. văii Mureșului; 4 577 loc. (2008). Stație (în satul **Z.**) și haltă de c.f. (în satul Neudorf). Nod rutier. Confecții. Pomicultură. Muzeul memorial „Adam Müller Guttenbrum”, organizat în casa romancierului de naționalitate germană. Satul **Z.** este atestat documentar în perioada 1080–1090. În satul Neudorf se află o biserică romano-catolică (1771) și cavoul arhiducesei Maria Ana Ferdinanda de Habsburg (m. 1809, cu un monument funerar ridicat în 1841).

ZĂBRANIC (< bg.) s. n. Țesătură fină din borangic sau de lână (de culoare neagră); vâl făcut dintr-o asemenea țesătură. ♦ Spec. Vâl de doliu; pânză neagră care se pune la casa unui mort sau la ușa bisericii în care este deus mortul.

ZĂBRĂUȚ, Piemontul ~, complex de dealuri cu structură piemontană,

alcătuite din nisipuri, pietrișuri, argile loessoide, situat în NE Subcarpaților Vrancei, între văile Troțușului (la N) și Șușiței (la S), reprezentând o prelungire către E a masivului deluros Ouzoru. Acest piemont marginal, format din trepte prelungi, este fragmentat de râurile Zăbrăuț, Carecna, Domoșița ș.a. Alt. max.: 481 m. Zonă viticolă.

ZĂBREA (< sl.) s. f. 1. Gratie. 2. Fiecare dintre barele de lemn sau de fier care alcătuiesc un gard sau un grilaj. 3. Fiecare dintre barele metalice care intră în alcătuirea unei grinzi formate din bare articulate (grindă cu zăbrele).

ZĂBUN (< bg.) s. n. 1. Haină de iarnă vătuită, lungă până în talie sau până la genunchi, purtată de țărani. 2. Anteriu lung și larg, purtat de preoți și de călugări. 3. Haină lungă, fără mâneci, confecționată din stofă scumpă, pe care o purtau în trecut boierii.

ZĂCĂMÂNT (< zăcea) s. n. Acumulare naturală de substanțe minerale utile, cu forme și dimensiuni variabile. După forma lor, se deosebesc **z.** stratiforme, lenticulare, filonice, în cuiurii sau corpuri neregulate. După originea lor se deosebesc **z. magmatogene** (magmatice, pegmatice, pneumatolitice, metasomatice și hidrotermale), **z. metamorfice** și **z. sedimentare** (detritice, organogene, de precipitare chimică și reziduale).

ZĂCĂTOARE (< zăcea) s. f. Vas mare din doage în care se păstrează vinul sau rachiul.

ZĂCEA (lat. *jacere*) vb. II intrans. 1. A sta culcat pe pat, pe pământ etc. (de lena sau de oboseală); a se tolăni. ♦ A fi doborât (la pământ). 2. A sta la pat datorită unei boli grele; a boli. 3. A fi mort, îngropat. 4. (Despre sentimente, deprinderi etc.) A sta ascuns, a fi în stare latentă. 5. A se afla într-o stare oarecare, de multă vreme; a fi lăsat în părăsire. ♦ A se afla, a fi așezat, situat undeva.

ZĂCUT, -Ă (< zăcea) adj. 1. Care a stat mult într-un loc; (despre apă) stătut, clocit. 2. (Despre oameni) Care a fost greu bolnav (mai ales de vărsat), cu urme de vărsat.

ZĂDĂRENI, com. în jud. Arad situată în C. Vingăi, pe stg. văii Mureșului la 8 km de Arad; 2 471 loc. (2008). Satul **Z.** apare menționat documentar, prima oară, în 1222, iar în 1737 a fost colonizat cu șvabi. Anterior, satul **Z.** a purtat numele *Zădărlac*. Com. **Z.** a luat ființă în anul 2004 prin desprinderea satului

zălog²

Z. din com. Felnac. În satul Bodrogu Nou mănăstirea de călugări *Hodoș-Bodrogu*.

ZĂDĂRI (< bg., scr.) vb. IV tranz. 1. A întârzi, a irita pe cineva; a săcăi, a necăji. ♦ A răscoli, a tulbura. 2. A întezi focul.

ZĂDĂRNIC (< *zadarnic*) vb. IV tranz. A pune piedici realizării unui plan, unei acțiuni etc.; a dejuca.

ZĂDĂRNICIE (< *zadarnic*) s. f. Caracterul a ceea ce este zadarnic; inutilitate; *p. ext.* lucru inutil, fără rost.

ZĂDUF (< bg., scr.) s. n. 1. Căldură mare, sufocantă; caniculă, zăpușeală. 2. Fig. Supărare, necaz.

ZĂGAN (< tc., ngr.) s. m. Vultur mare, preponderent necrofag, cu aripi lungi (cu anvergura de 2,5–2,8 m), cu penajul negru-cenușiu pe spate, pe coadă și pe aripi, alb-gălbui pe cap, pe gât și pe fața ventrală și cu pene negre în formă de barbă sub cioc (*Gypaëtus barbatus*). Se întâlnește, în număr mic, în reg. muntoase din Africa, Orientul Mijlociu, India, Tibet și în Pen. Balcanică. Din România a dispărut în prima parte a sec. 20. Reintrodus în Alpi. Sin. *vultur bărbos*.

ZĂGANU, culme vestică a masivului Ciucaș (Carpații Orientali) formată din conglomerate. Relief stâncos. Alt. max.: 1 883 m. Obiectiv turistic.

ZĂGAZ (cf. scr. *zagata*) s. n. 1. Stăvilar; baraj (1). ♦ Expr. *A se rupe* (sau *a se deschide*, *a se descuia*) *zăgazurile cerului*, se spune când plouă torențial. 2. Fig. Obstacol, piedică.

ZĂGĂNESCU, Pavel (1815–1897, n. Râmnicu Sărat), ofițer român. A condus la 13/25 sept. 1848 lupta unei formații de pompieri din București împotriva armatei turcești, fa cazarma de pe Dealul Spirii („baia de sânge de la București”).

ZĂGĂZU! (< *zăgaz*) vb. IV tranz. 1. A stăvilii, a îndigui. 2. (Fig.) A pune un obstacol, a împiedica (o acțiune).

ZĂLOG¹ (< sl.) s.n. (Înv.) Amanet, gaj; *concr.* obiect lăsat garanție.

ZĂLOG² s.n. Arbust din familia salicaceelor, înalt până la 5 m, cu frunze lanceolate și lujeri cenușii-verzui (*Salix cinerea*).

ZĂLOGI (< *zalog*) vb. IV tranz. (Înv.) 1. A amaneta un obiect. 2. A reține pe cineva ca gaj, ca ostatic.

ZĂLUJ, -Ă adj. 1. Smintit, țicnit; țăcănit. 2. Naiv, nepriceput; prost.

ZĂMISL (< sl.) vb. IV (Înv.) 1. Tranz. A concepe fătul; a procrea. 2. Refl. A lua ființă, a se naște. 3. Tranz. și refl. Fig. A (se) produce; a (se) forma, a (se) înfiripa.

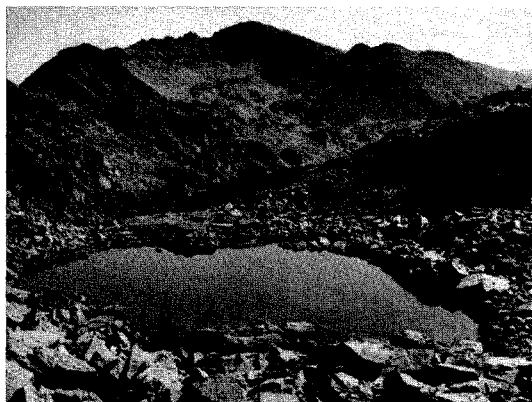
ZĂMOȘIȚĂ (< *zămos*, reg. „zemos”) s. f. Plantă erbacee din familia malvaceelor, acoperită cu peri rigizi, cu tulpina ramificată de la bază, cu flori mari cu petale gălbui, la bază purpurii, și cu fruct capsulă (*Hibiscus trionum*); macul-ciorii. Folosită în medicina umană tradițională ca diuretic.

ZĂNATIC, -Ă (lat. *dianaticus*) adj. Zăpăcit, smintit, aiurit.

ZĂNEȘTI, com. în jud. Neamț, situată în depr. Cracău-Bistrița, la poalele culmii subcarpatice Corni-Runcu, pe stg. râului Bistrița; 6 202 loc. (2008). Haltă de c. f. (în satul **Z.**). Hidrocentrală (14 MW), intrată în funcțiune în 1964. În satul **Z.**, atestat documentar la 20 apr. 1491, într-un act de danie făcută mănăstirii Tazlău de Ștefan cel Mare, a fost descoperit un tezaur monetar alcătuit din denari romani imperiali din argint. Pe terit. satului Traian, pe dealul Fântânilor, au fost descoperite urmele unei așezări neolitice cu mai multe niveluri, în care s-au găsit vase ceramice cu picturi în stil Cucuteni, o aplică din aur, figurine feminine specifice culturii Cucuteni ș.a. Pe dealul Viei au fost identificate vestigiile unei așezări neolitice, fortificată (prima jumătate a milen. 4 î.Hr.), cu inventar alcătuit din vase ceramice cu decor spiralic incizat și plisat și figurine antropomorfe.

ZĂNGĂNI (onomat.) vb. IV intrans. (Despre metale, clopote etc.) A produce prin mișcare sau prin lovire un sunet metallic, vibrator; a zdrăngăni.

ZĂNOAGA, lac glaciar în masivul Retezat, la 1 997 m alt.; 6,5 ha (după alte surse 9 ha). Ad. max.:

Lacul Zănoaga

29 m (cel mai adânc lac glaciatic din România). Obiectiv turistic.

ZĂNOAGA MICĂ, lac glaciatic în masivul Retezat, la 1948 m alt.; 191 ha; ad. max.: 12,4 m.

ZĂNOAGA STĂNEI, lac glaciatic în m-ții Parâng, la 1906 m alt.; 4,9 ha; ad. max.: 1,25 m.

ZĂNOAGĂ (< sl.) s. f. Circ glaciatic.

ZĂPADĂ (cf. sl. *zapadati* „a cădea”) s. f. 1. Precipitație atmosferică solidă, albă, sub formă de cristale hexagonale, care se asociază formând *fulgi*; p. ext. strat provenit din acumularea acestor fulgi când temperatura solului este sub 0°C; omăt, nea¹. 2. (CHIM.) *Zăpadă carbonică* (sau de dioxid de carbon) = gheață uscată.

ZĂPĂCEALĂ (< *zăpăci*) s. f. Faptul de a (se) *zăpăci*; starea în care se află cel *zăpăcit*; *năuceală*, *buimăceală*.

ZĂPĂCI vb. tranz. și refl. 1. A-și pierde sau a face pe cineva să-și piardă judecata clară; a (se) *năuci*, a (se) *buimăci*. 2. Fam. A (se) *fâstăci*, a (se) *incurca*. ♦ Tranz. A *răvăși*, a *deranja*.

ZĂPĂCIȚ, -Ă (< *zăpăci*) adj. (Și subst.) Tulburat la minte; *buimăciț*, *năuciț*. ♦ *Incurcat*, *fâstăciț*. ♦ *Zvăpăiat*, *neastâmpărat*.

ZĂPLAN s. m. Om înalt și voinic; *văjgan*, *lungan*.

ZĂPLAZ s. n. Gard din scânduri; *ulucă*.

ZĂPODENI 1. Masiv deluros în Pod. Central Moldovenesc, situat în arealul com. omonime pe interfluvii dintre râurile Telejna și Valea Ferestilor. Alcătuit din formațiuni sarmatiene și meoțiene (argile, nisipuri, cinerite andezitice). Alt.: 399 m. 2. Com. în jud. Vaslui, situată în Pod. Central Moldovenesc, pe râul Telej-

na, dominată de masivul deluros Z.; 4 109 loc. (2008). Centru de țesături și cusături populare. În satul Telejna, atestat documentar în 1432, se află biserica Sfinții Voievozi (1816). Bisericele de lemn Adormirea Maicii Domnului (1742), Sf. Nicolae (1775, reparată în 1942), Sf. Gheorghe (1804), Sf. Dumitru (1812), Sf. Nicolae (1819) și Sfinții Voievozi (1830), în satele Uncești, Zăpodeni, Portari, Telejna, Ciofeni și Butucăria.

ZĂPQR (< bg.) s. n. Îngrămădire de sloiuri de gheață care se formează într-un anumit punct al unui râu (în special la coturi), datorită căreia se produc creșteri de nivel și inundații.

ZĂPUȘEALĂ (< *zăpuși*) s. f. Căldură mare, înăbușitoare; *arșiță*, *zăduf*.

ZĂRAND, com. în jud. Arad, situată în C. Crișurilor, pe râul Crișu Alb și pe Canalul Morilor; 2 722 loc. (2008). Satul Z. este atestat documentar în 1318.

ZĂRGAN s. m. Pește teleostean pelagic din Marea Neagră, lung de c. 50 cm, cu greutatea de aproape 1 000 g. Maxilarul de jos mai lung decât cel superior, înotoarea dorsală și cea ventrală așezate în partea terminală a corpului. Pe spate este verzui, pe partea ventrală argintiu; cu oasele colorate în verde, datorită biliverdinei (*Belone belone euxini*). Se hrănește cu pești.

ZĂRI (< *zare*) vb. IV 1. Tranz. A vedea vag, nedeslușit; a *întrezări*. ♦ A vedea (ceva) numai în treacăt, dînt-o aruncătură de ochi. 2. Tranz. A băga de seamă; a observa, a remarca. 3. Refl. impers. A se arăta privirii, a se ivi. ♦ Expr. A se *zări de ziuă* = a se face ziuă, a se revărsa zorile, a se lumina de ziuă.

ZĂRNEȘTI 1. Oraș în jud. Brașov, situat la poalele de NE ale m-ților

Piatra Craiului și cele de S ale m-ților Peșani, pe dr. râului Bârsa; 25 764 loc. (2008). Stație finală de c. f. Nod rutier. Expl. forestiere și de calcar. Microhidrocentrală (în localit. componentă Tohanu Nou). Fabrici de hârtie (din 1835), de var și de prelucr. lemnului. Produse alim. Creșterea bovinelor. Rezervația naturală Piatra Craiului (1 459 ha). Monumente: bisericile Nașterea Maicii Domnului (sec. 18) și Sf. Nicolae (1810); paraclisul bisericii Sf. Nicolae, ctitorie din 1515 a domnului Neagoe Basarab, cu picturi murale interioare din 1782. În arealul orașului Z. au fost descoperite vestigiile neolitice (unelte de silex) și din perioada ocupației romane (monumente funerare cu inscripții ale unor comandanți ai *Legiunii a XIII-a Gemina*). Localit. este atestată documentar, prima oară, în 1367. Declarat oraș în 1956. În localit. componentă Tohanu Nou se află biserica Intrarea în Biserică a Maicii Domnului (1779). Centru turistic. 2. Com. în jud. Buzău, situată în E Subcarpaților Vrancei, la poalele dealurilor Buda și Blăjani, pe râul Călnău; 5 300 loc. (2008). Reșed. com. Z. este satul *Fundeni*. Nod rutier. Centru viticol și de vinificație. Pe terit. satului Z. au fost descoperite (1884) scheletele a patru mastodoți. Satul Comisoia din componența com. Z. s-a autodesființat prin depopulare în 1990, locuitorii lui stabilindu-se în alte localit.

ZĂTON, lac în pod. Mehedinți, cantonat într-o microdepresiune în zona carstică de la Ponoarele. Supr.: 20 ha. Suprafața și volumul L. Z. se reduc foarte mult în perioadele secetoase, uneori cea mai mare parte a cuvetei lacustre fiind lipsită de apă.

Lacul Zăton

ZĂTRENI, com. în jud. Vâlcea, situată în S piemontului Oltețului, pe râul Olteț; 2 682 loc. (2008). În satul **Z** se află două biserici cu același hram — Sf. Nicolae, una de zid (1730–1734) cu picturi murale interioare originare, și alta de lemn (1756), cu stâlpii și ancadramentele decorate cu creștături, precum și cula „Zătreanu” (1754, cu adăugiri din sec. 20) și un conac din sec. 19. În satul Gănești se află o biserică având dublu hram — Sf. Vasile și Sf. Nicolae (1811), iar în satul Valea Văleni biserica de lemn Cuvioasa Parascheva (1814); bisericile Sf. Nicolae (1864) și Sfinții Voievozi (1864), în satele Făurești și Văleni.

ZĂU (lat. *deus*) interj. 1. (Ca formulă de jurământ pentru întărirea unei afirmații) Jur că... 2. Într-adevăr, desigur, cu adevărat. ♦ Expr. *Nu știu, zău!* = mă îndoiesc, mă întreb dacă... 3. (Însoteste și întărește o rugămintă). Te rog, te implor!

ZĂVIDENI, lac de acumulare realizat pe cursul inf. al Otlului, în arealul comunelor Prundeni, Orlești și Drăgoești (jud. Vâlcea), dat în folosință în 1979. Apele lacului pun în mișcare turbinele hidrocentrale din satul **Z**. (com. Prundeni) care are o putere instalată de 38 MW. Supr. lacului: 839 ha; vol.: 50 mil. m³.

ZĂVOAIA, com. în jud. Brăila, situată în E C. Bărăganului, pe dr. râului Călmățui; 3 359 loc. (2008). Roul rutier. Microhidrocentrală (2,5 MW) amplasată pe un canal de irigații din sistemul Viziru, la o rupe de pantă cu cădere de 9 m, dată în folosință în 1989. Viticultură. Culturi de cereale, plante tehnice și de nutreț, legume ș.a. Muzeu etnografic. Satul și com. **Z**. au luat ființă în 1834 prin stabilirea aici a unor locuitori veniți din com. Albotă care făceau serviciul de dorobanți („slujitori”) la isprăvnicia din Focșani. Com. **Z**. a mai purtat numele de *Slujitorii-Albotestii*. Biserică (1873).

ZĂVOAIELE BORCUTULUI v. Romuli.

ZĂVOD s. m. Dulău.

ZĂVOI (< sl.) s. n. Pădure de mică întindere, situată în lunca râurilor; este formată din salcie, pop sau anin.

ZĂVOI, com. în jud. Caraș-Severin, situată în culoarul Bistrei și în depr. Poiana Mărului, la poalele sudice ale m-ților Poiana Ruscăi și cele de N ale Muntelui Mic, pe râurile Bistra și afl. său Bistra Mărului; 3 980 loc. (2008). Stații de c.f. (în satele **Z**. și Voislova). Expl.

de talc și de mică (în satul Voislova). Expl. și prelucr. lemnului (cherestea). Pomicultură. Stațiune climaterică (în satul Poiana Mărului) cu climat submontan, cu aer curat, lipsit de praf și alergeni, recomandată atât pentru odihnă în vacanțe, cât și pentru tratarea nevrozelor asterice, a unor afecțiuni endocrine (hipertiroidie benignă) și respiratorii (astm, bronșite cronice).

ZĂVOR (< sl.) s. n. 1. Încuietore pentru ferestre sau pentru uși, care are o lamă sau o bară de metal ce poate aluneca într-un ghidaj fixat pe canat, astfel încât să pătrundă într-o ureche fixată pe toc; ivăr. 2. Dispozitiv care servește la blocarea mecanică automată sau comandată a unui organ mobil al unui sistem tehnic. 3. (Pop.; la pl.) Cătușe, fiare.

ZĂVORÎ (< zăvor) vb. IV 1. Tranz. și refl. A (se) încuia, a (se) închide, a (se) bloca cu zăvorul. ♦ Tranz. A bloca intenționat, cu ajutorul unui zăvor, deplasarea unui obiect sau a unei piese dintr-un ansamblu față de un alt obiect sau față de o altă piesă. 2. Tranz. A băga pe cineva în cătușe, în fiare.

ZĂMBĂREȚ, -EAȚĂ (< zâmbi) adj. Care zâmbeste mereu; zâmbitor, vesel, jovial.

ZĂMBET (< zâmbi) s. n. Acțiunea de a zâmbi; surăs.

ZĂMBI (< bg.) vb. IV intranz. 1. A schița o mișcare ușoară a buzelor, a ochilor, a feței, ca expresie a unei bucurii sau a unei satisfacții; a surâde. 2. Fig. (Construit cu un complement în dativ) A-i fi (cuiva) favorabil. ♦ A-i conveni cuiva, a-l încânta pe cineva.

ZĂMBIȚOR, -OARE (< zâmbi) adj. Care zâmbeste; surâzător, vesel, zâmbăret, radios.

ZĂMBREASCA, com. în jud. Teleorman, situată în C. Găvanu-Burdea; 1 713 loc. (2008). Haltă de c. f. Creșterea ovinelor.

ZĂMBRU s. m. Arbore din familia pinaceelor, înalt până la 25 m, cu frunze aciculare rigide, lungi de 5–10 cm, grupate câte cinci într-un fascicul (*Pinus cembra*). Conuri ovoide, cu solzi groși, puțin bombați. Specie meliferă și ornamentală. Crește în etajul subalpin și montan superior (munții Rodnei, Călimani, Bucegi, Făgăraș, Parâng, Cindrel, Șurean, Retezat, Țarcu, Godeanu) și este ocrotit prin lege, fiind declarat monument al naturii. ♦ Lemnul acestui arbore, rezistent, de calitate superioară, folosit în sculptură.

ZÂNĂ (lat. *Diana*) s. f. Personaj feminin din mitologia populară românească, întruchipare de cele mai multe ori a bunătății și a frumuseții, căreia i se atribuie puteri miraculoase și darul de a fi veșnic tinere. ♦ Zeiță.

ZĂRNĂ (< sl.) s. f. Plantă erbacee anuală din familia solanaceelor, înaltă de 12–50 cm, cu frunze ovate, dințate, pețiolate, cu flori mici, albe, dispuse în raceme, și fructe bace negre (*Solanum nigrum*); lăsnicior (2). Toate părțile plantei sunt toxice, în special fructele necoapte.

ZĂZANIE (< ngr.) s. f. Intrigă discordie, neînțelegere, vrajbă.

ZBANGHIU, -IE (< fig.) adj. 1. Sașiu. 2. Neastâmpărat, aiurit, zăpăcit.

ZBAT (< *zbate*) s. n. Paletă de metal sau de lemn, montată la periferia unei roți (roată de **Z**), care constituie propulsorul unui tip de nave cu mașini de abur folosite în trecut pentru navigația pe ape interioare cu adâncime mică.

ZBATE (lat. *exbattere*) vb. III refl. 1. (Despre ființe) A se mișca în toate părțile brusc și violent; a se zvârcoli; a se smuci. ♦ Fig. A se chinui, a suferi cumplit. ♦ (Despre părți ale corpului) A se mișca, a zvâcni. ♦ A face tot posibilul, a se strădui din răspuțeri pentru atingerea unui scop. 2. A se mișca cu putere încoace și încolo.

ZBĂRCI (< bg.) vb. IV refl. A se strânge, formând cute, a face zbărcituri, riduri; a se încreți.

ZBĂRCIȚOG (< scr.) s. m. Nume dat mai multor specii de ciuperci comestibile din clasa ascomicete, genul *Morchella*, cu pălăria alungit-ovoidală zbărcită, brun-negricioasă, gălbuie sau cenușie-roșcată, cu numeroase alveole neregulate care conțin asce, separate prin creste ondulate. Printre cele mai apreciate specii se numără *M. esculenta* și *M. conica*. ♦ *Zbărciogi-grași* = ciupercă din pădurile de conifere, cu pălăria brun-roșcată sau brun-negricioasă, în formă de căciulă (*Gyromitra esculenta*). Foarte toxică în stare crudă; bine preparată poate fi consumată, dar cu prudență

ZBĂRCITURĂ (< *zbărci*) s. f. Încrețitură (a pielii); rid, cută, creț, zbărceală.

ZBĂRLI (ZBURLI) vb. IV 1. refl. (Despre păr) A se ridica sau a da impresia că se ridică în sus; a se ciufui. La animale, zbărlirea are rolul de a intimida adversarul în cazul unor confruntări; la om, în situații de panică, are caracter atavice. 2. Tranz.

A face să se încrețească, să se agite suprafața unei ape. **3.** Refl. Fig. (Despre ființe) A se supăra, a se înfură. **4.** Refl. Fig. (Despre vreme) A se strica.

ZBĂRLIT, -Ă (< *zbărlî*) adj. **1.** (Despre păr, pene, blană etc.) În dezordine, ridicat în sus; ciufulit. ♦ Cu părul sau cu penele ciufulite. **2.** Fig. (Despre oameni) Înfurat, mănios.

ZBĂRNĂI (onomat.) vb. IV intrans. A produce un sunet asemănător cu bâzâitul insectelor, cu vibrarea unei corzi, a unui motor etc.

ZBĂRNĂIALĂ (< *zbărnâi*) s. f. Zgomot produs de ceva care zbrănie.

ZBĂRNĂIȚOR, -OARE (< *zbărnâi*) adj., s. f. I. Adj. Care zbrănie. II. S. f. Fâșie de hârtie fixată de partea de sus a zmeului, care vibrează în bătaia vântului; văjâitoare. ♦ Jucărie făcută dintr-o scândurică legată cu o sforă, și care, învârtită, zbrănie.

ZBENGHI s. n. v. *benghi*.

ZBENGUI (< *zben*, reg. „zburdălnicie”) vb. IV refl. A se juca sărind și alergând; a zburda. ♦ A se lua la hartă, a se hârjoni.

ZBENGUIALĂ (< *zben*) s. f. Faptul de a se zbenzui; zburdălnicie; hârjuială, hârjoneală.

ZBICI vb. IV refl. și tranz. A (se) usca la suprafață; a (se) zvânta.

ZBIERA (lat. *exbelare*) vb. I intrans. **1.** (Despre animale) A scoate strigăte puternice, caracteristice. **2.** (Despre oameni) A vorbi tare; a țipa, a răcni. ♦ A plânge, a se tângui cu glas tare.

ZBIERET (< *zbierea*) s. n. **1.** Strigăt specific pe care îl scoate un animal. **2.** Strigăt de mânie, de spaimă, de durere pe care îl scoate un om; țipăt.

ZBILȚ s. n. **1.** Laț de sârmă cu ajutorul căruia hingherii prind câinii vagabonzi. **2.** Cărlig fixat pe o coadă, cu care se trag din apă peștii mari după ce au fost prinși.

ZBIR (< fr., it.) s. m. Nume dat unui reprezentant tiran și brutal al unei autorități de stat; *p. ext.* persoană severă, rigidă.

ZBOINA FRUMOASĂ v. *Vrancea* (1).

ZBOINA NEAGRĂ v. *Vrancea* (1).

ZBOR (< *zbură*) s. n. **1.** Mod de deplasare în atmosferă a unui corp (a unei păsări, a unei insecte, a unui obiect etc.) a cărui susținere poate fi realizată fie cu consum de energie din interior (la păsări, la avioane etc.)

sau din exterior (la planoare, la zmele, la fulgi etc.), fie fără consum de energie (la aerostate), fie prin mișcare balistică; *p. ext.* deplasare a unei rachete sau a unei astronave în spațiul cosmic. ♦ *Z. vizual* = *z.* în care pilotarea unei aeronave se efectuează în condițiile vizibilității orizontului natural și a reperelor terestre, care permit determinarea poziției aeronavei în spațiu și orientarea vizuală. *Z. instrumental* = în care pilotarea aeronavei se efectuează numai pe baza indicațiilor instrumentelor de bord, folosind sisteme și procedee radioelectrice, ca radiogoniometria, radiolocația etc. și fără ca linia orizontului și reperiile de sol să fie vizibile. *Z. planat* = deplasare descendentă a unui avion pe o traiectorie rectilinie sau în spirală cu motorul redus sau oprit; la planoare, prin folosirea unor curenți de aer ascendenți, *z.p.* se poate realiza și în urcare. *Platformă de z.* = platformă de pe care decolează avioanele. ♦ *Loc. Din (sau în, într-un) zbor = a)* în timpul zborului; *b)* iute, în fugă; *c)* dintr-o dată; *d)* în treacăt. ♦ *Expr. A-și lua zborul = a)* a se ridica în aer, a zburda; *b)* a porni repede, în pas alergător; *c)* a scăpa dintr-o captivitate, a evada; *d)* a dispărea, a se pierde. ♦ Fig. Mișcare rapidă, bruscă, prin aer a unui obiect aruncat sau purtat de vânt. **2.** Fig. Mers iute, vijelios; goană, fugă. ♦ *Avânt, elan.*

ZBORNIC (< bg.) s. n. **1.** Culegere manuscrisă de scrieri liturgice, hagiografice, patristice, predici, imnuri etc. Cele mai vechi *z.* din Țările Române datează din sec. 14. **2.** Codice manuscris obținut prin copierea laolaltă a unor texte variate: relatări istorice, scrieri religioase și apocrife, lucrări literare diverse etc.

ZBUȚIUM (< *zbućiuma*) s. n. **1.** Neliniște sufletească, frământare, neastâmpăr. **2.** Agitație, învâlmășeală, tumult.

ZBUCIUMA (< *buciuma*) vb. I **1.** Refl. A se frământa sufletește; a se zvârcoli. **2.** Refl. și tranz. A (se) mișca cu neastâmpăr; a (se) agita, a (se) zbate.

ZBUGHI (onomat.) vb. IV tranz. A o *zbughi* = a porni brusc în fugă.

ZBURA (lat. *exvollar*) vb. I **1.** Intrans. (Despre păsări, insecte etc.) A se ridica și a se deplasa în aer cu ajutorul aripilor. ♦ (Despre lucruri) A se menține în aer purtat de curenți; a străbate aerul cu mare viteză. ♦ (Despre aparate de zbor) A se deplasa pe calea aerului; (despre

oameni) a călători cu un aparat de zbor. **2.** Intrans. (Despre ființe sau vehicule) A merge foarte iute; a alerga, a goni (către un punct). ♦ (Despre timp) A trece, a se scurge repede. ♦ (Despre gânduri) A se succede cu repeziune. **3.** Tranz. Fig. A smulge, a zvărlî pe cineva sau ceva de la locul său.

ZBURĂȚĂCI (< *zbură*) vb. IV **1.** Tranz. A arunca, a zvărlî cu ceva într-o pasăre (pentru a o face să zboare). **2.** Intrans. și refl. (Despre păsări) A se înălța bătând din aripi, a face zboruri scurte, aproape de pământ. ♦ Trans. A împrăștia, a spulbera. **3.** Intrans. și refl. (Despre pui; *p. ext.* despre copii) A se dezvolta, a crește.

ZBURĂȚOR, -OARE (< *zbură*), adj., subst. **1.** Adj. Care zboară, care poate să zboare; care plutește în aer. ♦ Care se referă la zbor; făcut pentru zbor, de zbor. **2.** S. f. Animal care zboară (ex. pasăre, insectă etc.). **3.** S. m. (în mitologia populară românească) Ființă fabuloasă, imaginată ca un duh care chinuie somnul fetelor. Mitul *z.* a fost preluat și în literatura cultă (I. Heliade-Rădulescu, Eminescu, Alecsandri). **4.** S. n. Velă pătrată, montată a patra de la bază pe un arbore vertical (catarg) al unei nave cu pânze; verga care susține o astfel de velă.

ZBURĂȚURĂ (< *zbură*) s. f. **1.** Bucată scurtă de lemn (cu care se aruncă în cineva sau în ceva); scurtătură. ♦ Așchie, țandără. ♦ (Inv.) Bucată de plumb sau de fier cu care se încărcau armele de foc. **2.** Distanță până la care ajunge un lucru aruncat.

ZBURDA vb. I intrans. A se juca, a alerga plin de vioșie, a face zburdălnicii, a se zbenzui.

ZBURDĂLNIC, -Ă (< *zburda*) adj. (Despre animale) Care zburdă; (despre oameni) neastâmpărat, zgolbiu, vioi; *p. ext.* ușuratic. ♦ (Despre stări sufletești sau manifestări ale oamenilor) Plin de elan, de vioiciune; avântat.

ZBURDĂLNICIE (< *zburdalnic*) s. f. Faptul de a fi zburdălnic; neastâmpăr, vioșie. ♦ Manifestare, faptă a celui zburdălnic; joc, petrecere; nebulie.

ZBURLI v. *zbărlî*.

ZDRAVĂN, -Ă (< sl.) adj. **1.** Voinic, robust. ♦ (Adverbial) Cu putere, tare; voincește. **2.** Sănătos, întreg, neatins. **3.** Puternic, strașnic. ♦ (Adverbial) Din plin, mult.

ZDRĂNGĂNI (onomat.) vb. IV 1. Intrans. și tranz. A produce sau a face să producă un sunet caracteristic de ciocnire (a unor obiecte de sticlă sau de metal). 2. Tranz. A face să vibreze coardele unui instrument muzical; a cânta prost la un instrument.

ZDRĂNGĂNITURĂ (< *zdrăngăni*) s. f. Acțiunea de a zdrăngăni. ♦ Cântec executat prost la un instrument; zdrăngănit.

ZDREANȚĂ (cf. sl. *südranü*) s. f. 1. Bucată, fâșie de pânză ruptă dintr-un obiect de îmbrăcăminte vechi; haină, rufă uzată și ruptă; treanță, obială (2). ♦ Fig. (Fam.) Om de nimic; lepădătură, secătură. 2. (La pl.) Aluat subțire făcut din făină și ouă, care turnat în supă, formează mici fâșii.

ZDRELI vb. IV tranz. și refl. A (se) răni ușor, provocând mici jupuituri ale pielii; a (se) juli.

ZDRELITURĂ (< *zdreli*) s. f. Zgărietură, jultură.

ZDRENTĂROȘ, -OASĂ (< *zdreanță*) adj. (Despre îmbrăcăminte) Rupt, uzat. ♦ (Despre oameni; și subst.) Îmbrăcat în haine sărăcăcioase, zdrențuite.

ZDRENTUI (*zdreanță*) vb. IV refl. (Despre obiecte de pânză, stofă etc.) A se face ca o zdreanță; a se rupe, a se sfâșia.

ZDRENTUIT, -Ă (< *zdrentui*) adj. Prefăcut în zdrențe; rupt, sfâșiat. ♦ (Despre oameni) Zdreanțos.

ZDROBII (< sl.) vb. IV 1. Tranz. A sfărâma prin presare sau lovire; a strivi, a mărunți. ♦ A nimici, a distruge. 2. Refl. Fig. (Pop.) A se frământa, a se zbugiuma.

ZDROBIT, -Ă (< *zdrobi*) adj. Strivit, sfărâmat; distrus, nimicit. ♦ Fig. Sleit de puteri, extenuat. ♦ Fig. Copleșit de durere, demoralizat.

ZDROBITOR, -OARE (< *zdrobi*) adj., s.f. I. Adj. 1. Care zdrobește. ♦ Fig. Istovitor. 2. Care împrăște orice îndoială; covârșitor, copleșitor. II. S. f. Mașină de mărunțire sau de separare prin strivire, prin sfărâmare etc. a unor produse, folosită în ind. alim. și în agr. (ex. z. de in și de cânepă. z. de cartofi, z. de struguri etc.).

ZDRUNGIN (< *zdruncina*) s. n. 1. Zdruncinătură (1). ♦ Fig. Oboseală mare, efort. 2. Fig. Tulburare sufletească, zbugium.

ZDRUNCINA vb. I tranz. 1. A scutura puternic, a zgâlțâi, a zgudu. 2. Fig. A face ca ceva să nu mai

Virginia Zeani

fie sigur de părerile, de convingerile lui, a-l face să se îndoiască, să șovăie. ♦ A impresiona deosebit, a tulbura sufletește, a cutremura.

ZDRUNCINAT, -Ă (< *zdruncina*) adj. Slăbit, șubrezit. ♦ Fig. Zguduit în hotărâri, tulburat sufletește.

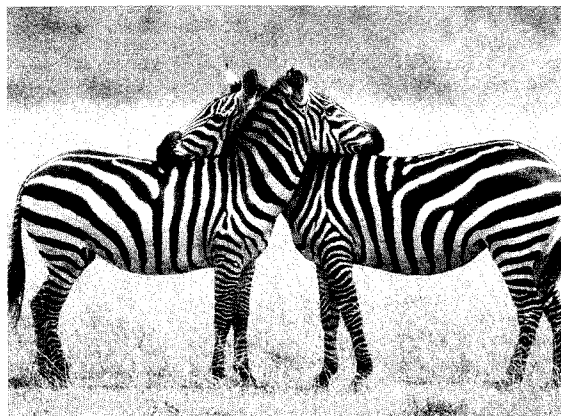
ZDRUNCINĂTURĂ (< *zdruncina*) s. f. 1. Acțiunea de a zdruncina; zguduire, zdruncin (1). 2. Fig. Tulburare, dezechilibru.

ZEAMĂ (lat. *zema*) s. f. 1. Lichid pe care îl conțin țesuturile vegetale; suc de fructe sau de plante. 2. Nume generic pentru diverse lichide. 3. Supă (de carne sau de legume); partea lichidă în care fierb bucatele; sos. ♦ *Z. de varză* = lichid acrisor în care s-a murat varza. 4. (CHIM.) *Z. bordeleză* = suspensie de culoare albastră de sulfat bazic de cupru în apă, obținută prin adăugarea unei soluții de sulfat de cupru în lapte de var; este cel mai întrebunțat fungicid. *Z. sulfocalcică* = soluție apoasă, roșie-închisă de polisulfură de calciu, cu miros de ouă stricate; are acțiune fungicidă și insecticidă.

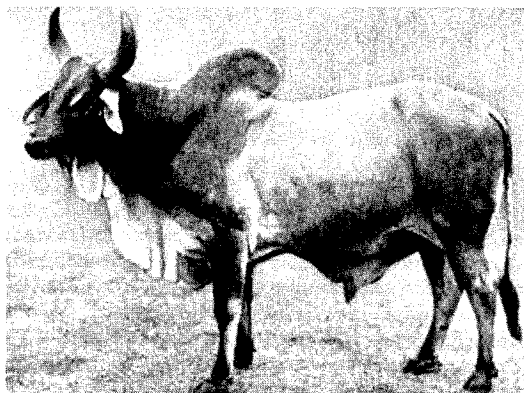
ZEAMI MOTOKIYO (1363–1443), actor și dramaturg japonez. Maestru al teatrului „Nô”, a scris peste 250 de piese („Atsumori”, „Kôya”, „Sanemori”, „Kiyotsune”). Lucrări teoretice privind interpretarea și cunoașterea dramei japoneze clasice („Transmiterea florii sau din secretele artei”, „Oglinda florii”, „Tratatele lui Zeami”).

ZEANI, Virginia (n. 1925, Sologvaștru, jud. Mureș), soprană italiană de origine română. Carieră internațională datorată vocii de calitate, muzicalității și aptitudinilor dramatice deosebite. Roluri principale în opere italiene (Verdi, Puccini), germane (Mozart), franceze (Bizet, Gounod).

ZEBRĂ (< fr.) s. f. 1. Erbivora africană, din familia equide, înrudit cu calul, cu pielea vărgată de benzi alternative, deschise și închise. ♦ *Z. comună* (*Equus quagga = burchelli*), răspândită în Africa de Est și Sud, atinge 1,2–1,4 m înălțime și c. 300 kg greutate; prezintă numeroase subspecii dintre care cea mai frecventă este *z. lui Grant*. Subspecia *quagga*, destul de comună în trecut în S. Africii, a dispărut la sfârșitul sec. 19. În S. Africii mai trăiește *z. de munte* (*Equus zebra*), asemănătoare cu precedenta, dar cu dungi mai înguste, cu două subspecii, dintre care una este caracteristică pentru reg. Capului, iar alta se întâlnește la E. de deșertul Namib (în Angola, Namibia, Africa de Sud); ambele subspecii sunt periclitate și se fac mari eforturi pentru salvarea lor. Foarte rară este și *z. lui Grevy* (*Equus grevy*), de dimensiuni ceva mai mari (1,4–1,5 m înălțime și 400 kg) care trăiește în arii semiaride din Etiopia, Somalia și N. Kenyei. 2. Marcaj de traversare pentru pietoni, constând din dungi paralele albe sau galbene.

zebra

zebu

ZEBU (< fr.) s. m. Bovină domestică originară din India, care trăiește atât în reg. tropicale calde și umede, cât și în cele aride, și care are pe spate o cocoasă de grăsime (*Bos taurus indicus*). Este folosit pentru tracțiune, dar și pentru carne și lapte. Prezintă numeroase rase, răspândite în S Asiei și Africii. În Africa, America de Sud și S.U.A. s-au realizat diverși hibridi cu rasele locale de bovine, care îmbină rezistența la clima tropicală și la boli cu o mai bună productivitate.

ZECCA, Ferdinand (1864–1947), regizor și producător francez de film. Pionier al celei de a 7-a arte în care vede exclusiv un spectacol pentru un public cât mai larg, căruia îi oferă filme de toate genurile care în acea perioadă (1901–1910) sunt în curs de definire. Realizează câteva sute de filme și formează profesioniști ai domeniului.

ZECE (lat. *decem*) num. card., s. m. 1. Număr natural mai mare decât nouă cu o unitate; se indică prin cifra 10. ♦ (Cu valoare de num. ord.) *Etajul zece*. ♦ (Intră în compunerea numerelor cardinale compuse de la unsprezece până la nouăsprezece). ♦ (La pl.; intră în compunerea numerelor cardinale compuse de la douăzeci până la nouăzeci și nouă). 2. S. m. Semn grafic care reprezintă numărul zece.

ZECELEA, ZECEA (< *zece*) num. ord. (Precedat de art. „a”, „a”) Care urmează după al nouălea.

ZECH [tseh], **Paul** (1881–1946), scriitor german. Emigrat în America de Sud (1933). Creație de factură expresionistă, patetic revoluționară. Versuri („Brazdă”, „Ținutul negru”, „Podul de fier”), povestiri („Mormântul lumii”), romane („Povestea unei sârmane Johanna”, „Germania,

dansatorul tău e moartea”). Traduceri din literatura franceză.

ZECIMAL, -Ă (după fr. *décimal*) adj., s. f. 1. Adj. Care se bazează pe puterile numărului zece. ♦ *Număr z.* = număr care, înmulțit cu o anumită putere a lui zece, devine număr întreg. *Fracție z.* = număr zecimal. *Sistem z. de numerație* = sistem de numerație cu baza zece. 2. (BIBL.) *Clasificare z. v. clasificare*. 3. S. f. Cifră situată la dreapta virgulei într-un număr zecimal.

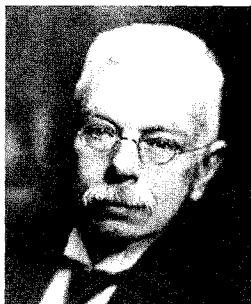
ZECIME (< *zece*) s. f. Frațiune obținută prin împărțirea unui întreg în zece părți egale. ♦ Prima cifră din dreapta virgulei la numerele zecimale.

ZECIU! (< *zece*) vb. IV tranz. (Inv.) A lua a zecea parte din produse; a dijmu. ♦ (Fam.) A-și însuși o parte din lucrurile cuiva; a fura.

ZECUIALĂ (< *zecuiiri*) s. f. Dijmă.

ZEEMAN [ze:man], **Pieter** (1865–1943), fizician olandez. Prof. univ. la Amsterdam. Director al Institutului de Fizică din Amsterdam (din 1908). Contribuții privind optica, magnetooptica și spectroscopia atomică. A

Pieter Zeeman

descoperit (1896) fenomenul de apariție a unor linii spectrale suplimentare în spectrele de emisie sau absorbție ale atomilor sub acțiunea unui câmp magnetic (*efectul Z.*). A măsurat viteza luminii (1914) și a verificat experimental egalitatea dintre masa inerțială și gravitațională (1917). Op. pr.: „Cercetări în magnetooptică”. Premiul Nobel pentru fizică (1902), împreună cu H. Lorentz.

ZEFAT (SAFAD sau SAFED), oraș în N Israelului, situat la 11 km NNW de Marea Galileei; 28 mii loc. (2006). Unul dintre cele patru orașe sfinte ale evreilor din Palestina. Fortificat în sec. 1 d.Hr. și în timpul Crucidelor. Sediul unei importante școli a misticismului medieval iudeu.

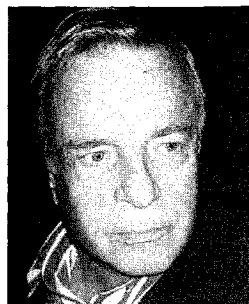
ZEFFIRELLI [dzeffirelli], **Franco** (pe numele său adevărat *Gianfranco Corsi*) (n. 1923), regizor italian de teatru, operă și film. Format sub influența lui Luchino Visconti, el optează pentru subiecte în ambianțe fastuoase și cu mare impact emoțional asupra publicului. Montează în diverse variante scenice cele mai populare drame lirice („Aida”, „Traviata”, „Boema”, „Turandot”, „Othello”). În cinema, când nu se cantonează tot în lumea muzicii („Țânărul Toscanini”, „Calas Forever”), realizează inspirate adaptări shakespeariene („Romeo și Julieta”, „Femeia îndărătnică”). Aceeași preferință pentru mari montări și mari vedete și în serialul TV „Iisus din Nazareth”.

ZEFIR (< fr., lat.) s. n. 1. Vânt slab, plăcut, călduț, care bate primăvara dinspre S; *p. ext.* adiere. 2. Țesătură ușoară de bumbac mercerizat, utilizată pentru confecționarea unor obiecte de lenjerie.

ZEFLEMEA (< tc.) s. f. Luare în răs, ironie; batjocură.

ZEFLEMIS! (< *zeflemea*) vb. IV tranz. A lua în răs, a ironiza; a batjocori.

Franco Zeffirelli

ZEFLEMITOR, -OARE (< *zefle-mea*) adj. Zeflemist; care ironizează.

ZEĞHE s. f. 1. Haină lungă cu croială largă, făcută din postav gros, specifică portului popular românesc; este de obicei ornamentată cu găitane; ghebă, tundră. ♦ Haină ciobănească făcută din blană de oaie; subă. ♦ (Inv.) Haină purtată de deținuți. 2. Dimie.

ZEGRAS (< germ.) s. n. larbă de mare.

ZEIA, râu în Federația Rusă, afl. stg. al Amurului, la Blagovescensk; 1 242 km. Suprafața bazinului este de 233 mii km². Izv. din S m-ților Stanovoi și traversează numeroase praguri în cursul mijlociu. Navigabil în cursul inferior.

ZEIFICA (< *zeu*, după fr. *déifier*) vb. I tranz. A atribui puteri divine.

ZEIFICAT, -Ă (< *zeifica*) adj. (Despre obiecte, ființe, fenomene) Căruia i s-au atribuit puteri divine.

ZEINĂ (< fr. {i}; {s} lat. *zea* „cereală”) s. f. (BIOCHIM.) Proteină de tipul protaminei, de natură vegetală, prezentă în boabele de porumb.

ZEISS [tsais], **Carl** (1816–1888), industriaș german. A înființat la *Jena*, în 1846, o fabrică pentru producerea de microscopice și alte instrumente optice. În 1866, a încheiat un parteneriat de colaborare cu fizicianul *Ernst Abbe*. Pentru fabrica lui *Z.*, firma chimistului german *Otto Schott* (1851–1935), creată în 1884, a realizat c. 100 noi categorii de sticlă optică, precum și tipuri de sticlă cu rezistență mărită la căldură și șocuri. La trei ani după moartea lui *Z.*, *Abbe* a donat firma și partea sa din fabrica de sticlă Fundației „*Carl Zeiss*” (fondată de el în 1891), la care s-a adăugat, în 1923, donația lui *O. Schott*, ceea ce a condus la constituirea marii și celebrei întreprinderi germane ce poartă numele fondatorului.

ZEITATE (< *zeu*) s. f. Divinitate păgână; zeu, zeiță.

ZEIȚĂ (< *zeu*) s. f. Divinitate feminină ca analogie la divinitatea masculină. La origine, reprezenta simbolul fertilității. *Z.* apare în toate ipostazele femininității: copil, fecioară, soție, stăpână, prostituată etc. În unele religii depășește în importanță divinitatea masculină. ♦ Epitet pentru o femeie adorată.

ZEL (< fr., lat.) s. n. Tragere de inimă; ardoare, râvnă, sărguință. ♦ Expr. *Exces de zel* = râvnă, sărguință exagerată în îndeplinirea unei acțiuni, care poate avea și consecințe negative.

Carl Zeiss

ZELA, oraș antic în NE Asiei Mici. Făcea parte din Regatul Pont. Aici, în 47 î.Hr., *Cezar*, învingându-l pe *Farnace II*, regele Pontului, a anunțat senatului victoria prin cuvintele rămase celebre: „*Veni, vidi, vici*” („*Am venit, am văzut, am învins*”).

ZELEŃSKI [zɛlɛŃski], **Tadeusz** (cunoscut și sub pseud. *Boy*) (1874–1941), scriitor polonez. Spirit decadent, legat de mediul boemei din Cracovia. Versuri satirice („*Cuvinte*”). Studii critice („*Molière*”, „*Studii și eseuri de literatură franceză*”), eseuri teatrale („*Flirt cu Melpomena*”). Lucrarea istorică „*Marysieńka Sobieska*”. Traduceri din franceză. Executat de naziști.

ZELETIN, râu, afl. stg. al râului *Berheci*, pe terit. com. *Motoșeni*, jud. *Bacău*; 75 km. Izv. din NV colinelor *Tutovei*, din zona de contact cu Pod. Central Moldovenesc, de la 500 m alt. și drenează partea de V a colinelor *Tutovei*, având un curs paralel cu cel al *Berhociului*. Afl. pr.: *Răchitoasa*.

ZELETIN, Ștefan (pseud. lui *Ștefan Motăș*) (1882–1934, n. satul *Burdusaci*, jud. *Bacău*), sociolog, economist și filozof român. Prof. univ. la Iași. A studiat geneza, structura, caracterul și perspectivele economiei românești, accentuând asupra rolului burgheziei și doctrinei liberalismului („*Burghezia română. Origina și rolul ei istoric*”). În „*Evanghelia naturii*” a expus o concepție filozofică romantică sub influența lui *Rousseau* și *Hegel*.

ZELINSKI, Nikolai Dmitrievici (1861–1953), chimist rus. Prof. univ. la Moscova. A studiat chimia hidrocarburilor și a aminoacizilor. Cercetări în domeniul catalizei organice.

ZELLA, oază în partea centrală a Libiei, în desertul *Sahara*, la 275 km S de țărmul M. Mediterane; 507 loc. (2003). Centru caravanier tradițional

și nod de drumuri de caravane. *Curmal*. Creșterea animalelor.

ZELȘ, -OASĂ (< *zel*) adj. Plin de zel; sărguincios.

ZELȘTI (< fr.; cuv. gr.) s. m. pl. 1. Membri ai unei grupări politice din Palestina antică, reprezentând interesele păturilor mijlocii, îndreptată împotriva marii preoțimi iudaice și a dominației romane. 2. Membrii grupării politice radicale din *Thesalonica* aflate în fruntea puternicei răscoale populare din Imp. Bizantin, din 1342–1349 sau 1350.

ZEMAITE [zɛmaite], **Iulia** (pe numele său adevărat *I. Žymantene*) (1845–1925), scriitoare lituaniană. Povestiri, nuvele și piese de teatru inspirate din viața țărănimii de la sfârșitul sec. 19 („*Pe moșie*”, „*Nora*”, „*Avera noastră*”, „*Cap deștept*”).

ZEMAN [zɛman], **Karel** (1910–1989), regizor cehoslovac de film. Se consacră în exclusivitate filmului de animație în diverse tehnici (preponderent păpuși și siluete) tratând subiectele alese la modul ludico-poetic („*Aventurile baronului Münchhausen*”, „*Pe cometă*”, „*Dirijabilul furat*”).

ZEMECKIS, Robert (n. 1952), regizor american de film. Discipolul lui *S. Spielberg*, a preluat gustul pentru suspans și efecte speciale în filme cu priză la public, în care reușește un amestec de umor, sensibilitate și aventură („*Înapoi în viitor*” I, II, III, „*Tinerete veșnică*”, „*Contact*”). Premiul *Oscar*: 1994 („*Forest Gump*”).

ZEMEȘ, com. în jud. *Bacău*, situată în depr. *Tazlău*, la poalele de SE ale m-ților *Goșmanu*, pe râul *Tazlău Sărat*; 5 091 loc. (2008). Expl. de petrol. Până la 17 febr. 1968, com. și satul *Z.* s-au numit *Tazlăul de Sus*. În com. *Z.* se află mănăstirea *Înălțarea Domnului* (*Stirigoi*), de călugări, cu biserica omonimă, ctitorie călugărească din 1937–1938, restaurată în 1957 și 1992–1993. Mănăstirea a fost desființată în 1959 și reînființată în 1990.

ZEMȘ, -OASĂ (< *zeamă*) adj. (Despre fructe sau plante) Care au suc mult; cu zeamă; (despre mâncăruri găite) cu sos mult.

ZEMȘI (< *zemos*) vb. IV refl. (Despre fructe) A deveni zemos, a se muia.

ZEMUJ (< *zeamă*) vb. IV intranz. A lăsa zeamă, a musti. ♦ Refl. A deveni zemos.

ZEN (în japoneză, *zen*), „meditație”) subst. Formă a budismului Mahayana dezvoltată în Japonia din sec. 12, dar apărută în China, în

sec. 6. Centrat pe meditația fără obiect, ca pură concentrare, a inspirat, în Japonia, arte precum: aranjamentul floral, ceremonia ceaiului, teatrul de marionete, arhitectura, luptele de judo și karate, poezia „haiku” etc., făcând să transpară, prin diversitatea de forme, culori, sunete, elemente, o misterioasă unitate cosmică. Maeștrii de azi susțin că doctrina lor este cea mai potrivită pentru a instaura pacea în lume, golind războiul de orice rațiune. În Europa și S.U.A., Z. a fost cunoscut la începutul sec. 20, succesul său fiind asigurat de nevoia unei critici radicale a gândirii. A influențat îndeosebi pe existențialiști și psihanalisti.

ZENANA (ZANANA) (< fr.) s. f. Tesătură cu urzeală de mătase și cu bățătură de bumbac sau de vignonie, scâmoșată pe dos și cu un luciu pronunțat pe față, utilizată pentru confecționarea unor obiecte de îmbrăcăminte pentru femei.

ZENCUIRE s. f. 1. Operație din procesul de tăbăcire vegetală, care constă în menținerea pieilor, așezate în straturi orizontale, în bazine de beton umplute cu zemuri tanante mai concentrate decât cele folosite la pretăbăcire. 2. Operație de executare a unei fațete oblice la muchiile unei piese sau la extremitatea unui alezaj, în scopul ușurării montajului și al înlăturării marginilor ascuțite ale piesei.

ZEND-AVESTA v. **Avesta**.

ZENDĂ (< fr.) s. f. Limbă indo-europeană din grupul indo-iranian, din care derivă două limbi literare: vechea persană și avestica sau zend-avestica, în care sunt scrise cărțile sfinte ale „Avestei” (atribuite marelui profet Zoroastru).

ZENG GUOFAN [tâng cuofan] (1811–1872), comandant militar și demnitar chinez, membru al reputatei Academii Hanlin (dintre membrii ei se recrutau înalții funcționari imperiali). Pe fondul deteriorării situației ec. a populației chineze, agravată de repețatele inundații catastrofale și foamea endemică, a izbucnit războiul țărănesc al *taiping*-ilor (declanșat în iul. 1850), împotriva slabei autorități imperiale a dinastiei Qing, la care au participat c. 20 mii. de loc. din 17 prov. Z., alături de alți demnitari, a participat la organizarea gărzilor locale, în fruntea cărora s-a angajat (din 1852) în lupta împotriva răsculaților. După îndelungate și sângeroase confruntări, soldate cu numeroase victime, Z. a cucerit Nanjing (19 iul. 1864), „capitala cerească” a răsculaților, punând capăt acestei uriașe mișcări sociale.

În anii următori, a continuat campaniile de reprimare a altor revolte țărănești

ZENICA [zenitsa], oraș în centrul Republicii Bosnia și Herțegovina, pe râul Bosna, la 65 km NV de Sarajevo; 127,6 mii loc. (2005). Expl. de cărbuni, mangan și min. de fier. Mare combinat siderurgic. Cocoschimie; constr. de utilaj greu; fabrică de hârtie.

ZENIȚ (< fr. {i}) s. n. Cuvânt de origine arabă care definește un punct de pe sfera cerească, opus *nadirului*, situat la intersecția verticalei locului cu emisfera cerească superioară. ♦ Fig. Culme, apogeu, înălțime.

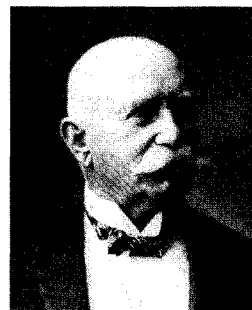
ZENITAL, -Ă (< fr.) adj. Referitor la zenit, care aparține zenitului. ♦ *Distanța z.* = coordonată orizontală egală cu unghiul complementar înălțimii unui astru deasupra orizontului.

ZENOBIA, regină a Palmyrei (266–272). A extins autoritatea Palmyrei asupra Siriei, Egiptului și a unor terit. din Asia Mică. Înfrântă de Aurelian, a murit în captivitate la Roma.

ZENODORE (a doua jumătate a sec. 2 î.Hr.), matematician grec. A evidențiat faptul că, dintre toate corpurile solide cu aceeași suprafață, sfera posedă cel mai mare volum.

ZENODOT (ZENODOTOS) din Efes (sec. 3 î.Hr.), filolog grec. A condus biblioteca din Alexandria. A clasificat poezii epici și lirici greci și a realizat prima ediție critică a epopeilor homerice, dar și a operelor lui Hesiod, Pindar, Anacreon, punând astfel bazele criticii de text. Deși lucrările sale nu s-au păstrat, este cunoscut datorită comentariilor filologice ulterioare ale lui Aristarh din Samotrace și Aristofan din Bizanț.

ZENON, împărat al Imp. Roman de Răsărit (474–475 și 476–491); domnia la Constantinopol i-a fost întreruptă de Basiliscus, 475–476). Căpetenie a isaurienilor din Asia Mică, până în 468 a purtat numele de Tarasicodissa. A deținut importante dregătorii militare, dobândite în timpul împăratului Leon I, care și i-a făcut genere, dându-i de soție pe fiica sa, Ariadna. Succede la tron la moartea nevărăstnicului său fiu, Leon II. În vremea sa în Occident se consumau evenimente dramatice: *Odoacru* l-a înfrânt și depus (la 23 aug. 476) pe Romulus Augustulus, punând capăt existenței Imp. Roman de Apus; căpetenia germană, în semn de supunere, i-a trimis (în 480) lui Z. însemnele imperiale – coroana și mantia de purpură –, primind în schimb titlurile de *patricius* și

Ferdinand, conte von Zeppelin

magister militum. Și-a apărat tronul în repetate rânduri (476, 479, 480, 484, 488), reprimând cu cruzime pe răzvrățiți și uzurpatori. În 489 a reușit să elimine pericolul ostrogot, convingându-l pe *Teodoric* cel Mare, numit *magister militum per Italiam*, să părăsească Pen. Balcanică cu înregul său popor și să meargă în Pen. Italică unde, după lupte, a pus bazele Regatului ostrogot cu capitala la Ravenna. Încercând (în 482) să reconcilieze pe creștinii ortodocși cu *monofiziții*, a provocat o schismă cu Biserica Romei (484–519). În ultimii trei ani de domnie a instituit un regim de teroare și de spoliere a persoanelor înstărite. Mort în urma unei crize de epilepsie, i-a succedat *Anastasius I*.

ZENON din Citium (c. 336–c. 264 î.Hr.), filozof grec. Primul exponent al școlii stoice. De numele său este legată divizarea filozofiei în logică, fizică și etică. Din opera lui s-au păstrat numai fragmente.

ZENON din Elea (c. 490–c. 430 î.Hr.), filozof și matematician grec. Eleat, discipol și apărător al doctrinei lui Parmenide. A formulat paradoxurile, devenite celebre și discutate și astăzi, despre imposibilitatea mișcării, evidențind dificultățile la care se ajunge acceptând deopotrivă teza divizibilității la infinit a spațiului și a timpului sau teza opusă („Ahile și broasca țestoasă”, „Săgeata”, „Stadionul”, „Șirurile în mișcare”; de asemenea, a formulat argumente împotriva pluralității).

ZEOIȚ (< fr.; {s}) gr. *zein* „a fierbe” + *lithos* „piatră”) s. m. Alumino-silicat natural hidratat de calciu, sodiu, potasiu, bariu sau stronțiu, uneori magneziu, mangan etc.; au proprietatea de a-și pierde apa, treptat, prin încălzire, modificându-și volumul și proprietățile fizice. Cristalizează în sisteme diferite și apar sub formă de cristale lamelare, fibroase,

cu luciu sticlos-sidefos și culoare albă, gălbuie sau roșiatică. Se utilizează la dedurizarea apei.

ZEPELIŃ (< n.pr. *Zeppelin*) s. n. Dirijabil rigid.

ZEPELIN [tsepəli:n], **Ferdinand, conte von** (1838–1917), constructor german de dirijabile. În perioada 1900–1917 a construit peste 50 de dirijabile rigide, folosite atât pentru transport de pasageri cât și în scop militar. Primul care a folosit motorul cu combustie internă pentru propulsia dirijabilelor.

ZER s. n. Lichid galben-verzui care rămâne din lapte, după coagularea, la prepararea brânzeturilor; este utilizat la prepararea lactozei și urdei, iar când este bogat în grăsimi la fabricarea untului.

ZERAVȘAN (în lb. tadjikă: **Zaravșon**) 1. Lanț muntos în N Tadjikistanului, între lanțurile Turkestan la N și Gissar la S, parte componentă a sistemului muntos Alai, extins pe direcție E-V, pe 370 km lungime, la S de valea râului Zeravșan. Numeroase vârfuri de peste 5 000 m alt. Alt. max.: 5 489 m (vf. Chimtorga). Pajiști alpine la c. 3 000 m alt. 2. Râu în Tadjikistan și Uzbekistan; 877 km; supr. bazinului hidrografic: 17,7 mii km². Izv. din E m-ților Turkestan, străbate partea de N a Tadjikistanului și SE Uzbekistanului, trece prin orașele Samarkand și Buhara și dispăre în nisipurile deșertului Harjev înainte de a ajunge în râul Amudaria al cărui afl. a fost în timpurile geologice. Pe cursul superior se numește Mateia. Apele sale sunt folosite la irigații. Pe cursul Z. sunt lacurile de acumulare Kattakurgan și Kujumazar.

ZERIND, com. în jud. Arad, situată în C. Crișurilor, pe cursul inf. al Crișului Negru, la granița cu Ungaria; 1 401 loc. (2008). Stație de c. f. (în satul Z.). Creșterea ovinelor. Satul Z. este atestat documentar în 1169, iar satul lermata Neagră în 1241. Biserică reformată (1799–1801), în satul lermata Neagră.

ZERMACUP (< tc.) s. m. Monedă turcească de aur, care a circulat și în Țările Române, în sec. 18–19.

ZERMELO [tsermelo], **Ernst** (1871–1953), matematician german. Prof. univ. la Göttingen și Zürich. A fundamentat teoria multimilor pe baze axiomatice. Contribuții în calculul variațiilor și teoria probabilităților.

ZERNIKE [zernikə], **Frits** (1888–1966), fizician olandez. Prof. univ. la Gröningen. Contribuții în optică; a construit (1935) microscopul cu

Frits Zernike

contrast de fază, cu care a fost posibilă investigarea structurii celulelor vii. A dedus (1938) formulele pentru calculul gradului de coerență a luminii de la o sursă neocoerentă. Premiul Nobel pentru fizică (1953).

ZERO (< fr., it.) s. n. 1. (MAT.) Număr întreg egal ca valoare cu diferența a două numere naturale egale între ele și care se indică prin cifra 0. ♦ Fig. Om de nimic; nulitate. 2. (FIZ.) Punct care servește drept origine a unei scări cu ajutorul căreia se exprimă valorile unei mărimi fizice. ♦ *Z. absolut* v. *absolut*.

ZEROMSKI [zeromski], **Stefan** (1864–1925), scriitor polonez. Militant pentru educația maselor și justiție socială. Romane realist-naturaliste („Oameni fără adăpost”) sau istorică („Cenușa”, „Ecouriile pădurii”) și piese de teatru („Roza”, „Turon”, „Prepelita a fugit”). A avut un rol activ în organizarea vieții literare poloneze.

ZEROS, -OASĂ (< zer) adj. (Despre derivate ale laptelui) Cu mult zer; de culoarea sau de consistența zerului; apos.

ZEROVALENT (< zero + valent) adj. (Despre un element chimic) Care are valența egală cu zero.

ZEȘTRE (lat. *dextrae*, „făgăduință solemnă”) s. f. 1. Avere dată (cu forme legale) unei fete când se mărită.

♦ (DR.) Dotă. ♦ Bunuri pe care le aduce o călugărită la intrarea în mănăstire. ♦ (Fam.) Totalitatea bunurilor care constituie averea cuiva. 2. Totalitatea bunurilor care constituie averea unei comunități, a unei instituții etc.

ZETEA, com. în jud. Harghita, situată la poalele vestice ale m-ților Harghita, pe cursul superior a râului Târnava Mare; 5 853 loc. (2008). Expl. de andezit. Centru forestier și de prelucr. a lemnului. Moară de apă (mijlocul sec. 19), în satul Sub Cetate. Muzeu etnografic (Zetea). Pe terit. satului Z., menționat documentar în 1333, au fost descoperite urmele unei cetăți geto-dacice (sec. 1 î.Hr.–1 d.Hr.), fortificată cu trei valuri de pământ.

ZETKIN [tsetki:n], **Clara** (pe numele său adevărat *Clara Eissner*) (1857–1933), om politic german. A participat la întemeierea Partidului Comunist din Germania. Deputată în Reichstag (1920–1933). A propus la Conferința internațională a femeilor socialiste de la Copenhaga (1910) sărbătorirea, la 8 martie, a Zilei Internaționale a Femeii.

ZETAJ (< fr.) s. n. (IND. EXTR.) Metodă de separare (concentrare) a minereurilor, în care se realizează o sortare a elementelor componente pe baza diferenței de greutate specifică a acestora.

ZETAȚAR (< germ.) s. m. Muncitor tipograf care efectuează manual operația de culegere; culegător (3).

ZEU (lat. *deus*) s. m. În religiile politeiste divinitate masculină dedusă imaginărilor ca o forță înzestrată cu chip și voință, cu o individualitate accentuată și purtând un nume legat de funcția sa. ♦ Fig. Om cu însușiri excepționale (fizice sau morale). ♦ (Fam; ir.) Om cu putere, cu influență (politică); șef, conducător.

ZEUGMA, localit. în Dacia, situată, potrivit coordonatelor lui Ptolemeu, în Banat. Neidentificată.

zermacup

ZEUGMĂ (< fr.) s. f. Figură de stil din categoria elipsei prin care un cuvânt este folosit pentru mai mulți membri ai frazei (de ex.: „Spune-mi că nu m-ai uitat și că mă iubești” pentru „Spune-mi că nu m-ai uitat și spune-mi că mă iubești”).

ZEUS (în mitologia greacă) divinitate supremă, „tatăl zeilor și al oamenilor”. Zeu al cerului, al ploii și al tunetului, apoi și al dreptății și al ordinii sociale stabilite. Fiu al Geei și al lui Cronos, l-a detronat pe tatăl său, instaurând stăpânirea zeilor olimpici. Tatăl lui Apolo, al Atenei și al lui Artemis, al lui Ares și Hefaistos și a numeroși eroi (semizei), dintre care cel mai cunoscut este Heracles. Reprezentat cu o coroană din frunze de măslin sau stejar, ținând în mână un sceptru cu capul lui Nike (Victoria) și la picioare având un vultur. I-au fost închinat temple în Dikte (Creta), Olympus (Tesalia), Dodona (Epir), Olimpia (Elida), unde se țineau Jocurile Olimpice și unde Fidias îi înălțase, în templul său, o statuie-colos, una dintre cele șapte minuni ale lumii antice. Identificat la romani cu *Jupiter*.

ZEUXIS din Heracleea (c. 430–397 î.Hr.), pictor grec. Compoziții mitologice, caracterizate prin echilibru, prin care a revoluționat arta vremii sale. A pictat palatul de la Pella, fosta capitală a Macedoniei.

Zeus (statuetă din bronz)

Ahmed Zewail

ZÉVACO, Michel (1860–1918), scriitor și ziarist francez. Legat inițial de curentele anarhiste, se dedică, din 1900, romanului foileton. Seria „Pardaillan” evocă istoria Franței regelui Henric IV și a tineretii lui Ludovic XIII, prin figura pitorească a cavalerului Pardaillan care întru-chipează idealurile de libertate ale creatorului său.

ZEVI, Bruno (1918–2000), arhitect și teoretician italian. Adept al arhitecturii organice. Director al revistei „Arhitectura” (din 1955). Lucrări: „Istoria arhitecturii moderne”, „Limbaajul modern al arhitecturii”.

ZEVEȚ, -EACĂ (< tc.) adj. (Și subst.) Nătărău, neghiob; smintit.

ZEWAIL, Ahmed (n. 1946), chimist american de origine egipteană. Prof. univ. la Institutul de Tehnologie din California. Studii privind stările de tranziție ale reacțiilor chimice folosind spectroscopia unităților foarte mici de timp. Premiul Nobel pentru chimie (1999).

ZGAIBĂ (lat. *scabia*) 1. (Pop.) Bubă mică, zgârietură. ♦ Coajă, crustă care se formează pe o rană. 2. (Pop.) Boală a vitelor caracterizată prin apariția unor mici bubite pe corp.

ZGARDĂ (cuv. autohton) s. f. 1. Curea sau cerc de metal, uneori, cu țepi, care se pune în jurul gâtului la căini. 2. (Înv. și pop.) Salbă, șirag de pietre scumpe sau podoabă realizată din mici mărgelile colorate care se poartă în jurul gâtului.

ZGĂ! (< *zgău*, înv. „deschizătură”) vb. IV tranz. A deschide tare, a holba ochi. ♦ Refl. A se uita cu insistență, a privi lung cu ochii holbați.

ZGĂLTĂ! (< onomat.) vb. IV tranz. și refl. A (se) clătina cu putere; a (se) smuci, a (se) zgudui.

ZGÂNDĂRI vb. IV tranz. 1. A răscoli, a scormoni, a scotoci. ♦ Fig.

A ațâța, a întrărâta, a irita. 2. A scărpina o rană, o bubă etc.

ZGÂRCENIE (< *zgârc*) s. f. Caracterul celui zgârcit; avariție, calicie.

ZGÂRCI (< *zgârc*) s. n. 1. Cartilaj. 2. Unealtă constituită dintr-o lamă metalică curbată, fixată pe un mâner, folosită de dogar pentru curățirea muchilor vaselor mici de lemn.

ZGÂRCI² (< sl.) v. IV 1. Tranz. și refl. A (se) strânge, a (se) contracta, a (se) ghemui (din cauza frigului, a durerii etc.). ♦ Refl. (Despre plante) A se chirca, a degenera. 2. Refl. Fig. A da dovadă de zgârcenie, a se scumpi.

ZGÂRCIT, -Ă (< *zgârc*) adj. 1. (Despre ființe sau părți ale corpului lor) Strâns, ghemuit, chircit; contractat. 2. Fig. (Despre oameni; și subst.) Care face economii exagerate, care ține mult la bani; avar, hapsân. ♦ Lipsit de generozitate. ♦ Expr. *Zgârcit la vorbă* = care vorbește puțin și cu chibzuință.

ZGĂRIA (lat* *scaberare*) vb. I 1. Tranz. și refl. A(-și) produce o tăietură superficială sau o rană ușoară pe piele cu unghiile sau cu un obiect ascuțit. ♦ Tranz. A face pe un obiect o urmă puțin adâncă cu ajutorul unui obiect ascuțit; a răcăi. ♦ Expr. *A zgăria pământul* = a ara superficial, la suprafață. ♦ *Zgărie-nori* = clădire foarte înaltă și cu un număr mare de etaje. Cel mai înalt z.n. este „Taipei 101” (509 m înălțime). 2. Tranz. Fig. A produce o senzație auditivă neplăcută, supărătoare. ♦ A impresiona în mod neplăcut gustul, mirosul.

ZGĂRIEȚI (< *zgăria*) s. n. (Pop.) Instrument format dintr-o piesă prismatică de lemn prin care pot aluneca două țije cu vârf metalic, ascuțit, folosit pentru trasarea liniilor paralele pe marginea pieselor de lemn.

ZGĂRIETURĂ (< *zgăria*) s. f. Tăietură superficială pe suprafața unui obiect, făcută de un corp ascuțit și dur; rană ușoară, urmă lăsată pe piele de unghii sau de un corp ascuțit.

ZGHIHARĂ (et. nec.) s. f. *Z. de Huși* = soi autohton de viță de vie, cu ciorchini neuniform aripați și cu boabe albe-gălbui, cultivat pentru producerea vinurilor de larg consum.

ZGLĂVOACĂ (< bg.) s. f. Pește mic (8–12 cm), răpitor, din familia *Cottide*, de culoare negricioasă, cenușie sau gălbuie, cu capul mare și turtit și cu corpul lipsit de solzi, răspândit în apele rezezi de munte

(*Cottus gobio*); zglăvoc, babetă. Se hrănește cu pești mici, larve de insecte și icrele altor pești. Specie ocrotită.

ZGLOBIU, -IE (< sl.) adj. Vioi, sprinten, zburdalnic. ♦ (Despre dansuri) Săltăreț, vesel.

ZGOMOT (< scr.) s. n. 1. Sunet supărător sau amestec de sunete discordante. Zgomotele puternice și de lungă durată, provenite din surse staționare sau în mișcare (circulația auto) determină o poluare fonică care creează disconfort și chiar poate afecta sănătatea fizică (îndeosebi auzul) și psihică a oamenilor. În prezent, îndeosebi în cazul populației urbane, se constată o scădere a acuității auditive legată de intensificarea poluării fonice. ♦ Gălăgie, vacarm; vuit, tumult. ♦ Expr. A face *zgomot* = a face valvă, a produce senzație. 2. (TELEC.) Semnal parazit care se suprapune peste semnalele utile în timpul transmiterii acestora, cauzat de mișcările dezordonate ale electronilor în elementele circuitului, de electricitatea atmosferică etc. ♦ *Z. de fond* = *z.* datorat fluctuațiilor unor mărimi electromagnetice, care se menține la ieșirea din dispozitivele sau sistemele de transmisiune a semnalelor chiar și în lipsa aplicării unui semnal util la intrare.

ZGRĂBUNȚICĂ (< *zgrăbunță*) s. f. Plantă erbacee anuală din familia asteracee, înaltă de 25–125 cm, cu tulpina ramificată, cu frunze ovate sau eliptice, petiolate, cu flori galbene, toate ligulate, dispuse în capitule mici (*Lapsana communis*).

ZGREPTĂNA vb. I (Pop.) 1. Intranz. A sgârșia, a răcăi. ♦ Refl. A se scărșina. 2. Refl. A se cătăra, a se urca pe ceva.

ZGRIBUL vb. IV intranz. și refl. A tremura și a se strânge; a se ghemui de frig.

ZGRIPTOR (cf. ngr. *ghrips*) s. m. 1. Acvilă mare. 2. (IST.) Monedă austriacă de argint, care a circulat și în Țările Române, în sec. 17–18. 3. Motiv ornamental, reprezentând un animal fantastic înaripat, folosit în decorarea ceramicii medievale românești.

ZGRIPTORAȘ (< *zgriptor*) s. m. Diminutiv al lui *zgriptor*. ♦ Monedă austriacă (având imprimată pe una dintre fețe stema cu acvila bicefală), care a circulat în trecut și în Țările Române.

ZGRIPTUROAICĂ (< *zgriptor*) s. f. Personaj fantastic din basme imaginat ca o femeie rea, cu puteri

supranaturale. ♦ Fig. Femeie bătrână, zgârcită și rea.

ZGRUNȚUROS, -OASĂ (< *zgrunțur*, reg. „bulgăre”) adj. Cu asperități; grunzuros.

ZGUDUI vb. IV 1. Refl. și tranz. A se cutremura sau a face să se cutremure, a (se) clătina din temelie; a (se) zdruncina. 2. Tranz. Fig. A tulbura, a răscoli, a frământa. 3. Tranz. A zdruncina convingerile, principiile puternice. 4. Tranz. Fig. A emoționa puternic; a înflora.

ZGUDUITURĂ (< *zgudui*) s. f. 1. Scuturătură puternică; zdruncinătură; zguduială, șoc. 2. Fig. Înflorare, cutremurare.

ZGURĂ (cuv. autohton) s. f. 1. Partea minerală fuzibilă din cenușa cărbunilor, care se aglomerează în procesul de solidificare. 2. Reziduu rezultat în procesul de obținere a metalelor din minereuri și la topirea metalelor, constituit din oxizi formați în procesul tehnologic, silicați, resturi neare ale combustibilului, componente pământoase din încălzitură etc. ♦ *Z. expandată* = material spongiu obținut prin răcirea bruscă a zgurei de furnal adusă la incandescență în instalații speciale, în prezența unei cantități mici de apă care se vaporizează; este folosită ca material termoizolant sau la confecționarea unor betoane ușoare. *Z. granulată* = material granular fin, obținut prin răcirea zgurei de furnal în apă multă, întrebuințat ca agregat pentru betoane, la fabricarea cărămizilor etc.

ZHANG DAOLING [djang taoling] (c. 34 – c.156), fondator al sectei daoiste „Cinci măsuri de orez” (*Wu dou mi*), supranumit Zhang „Maestrul Ceresc”. L-a venerat pe *Lao zi* drept părinte al religiei daoiste, considerând „Cartea despre Dao și De” (*Dao de jing*) drept canon și *Dao* drept principiu fundamental al credinței. Biografia sa cuprinde elemente fantastice, iar în iconografia daoistă înfățișarea sa este fioroasă, menită să țină la distanță spiritele malefice.

ZHANG Heng [djang häng] (78–139), matematician, astronom și geograf chinez. Funcționar imperial la Biroul de astronomie. A studiat mecanismul eclipselor și al echinocțiilor și ar fi construit o sferă armilară pentru motorul hidrolic și un seismograf.

ZHANGJIAKOU [djangtiachou], oraș în NE Chinei (Hebei); 688,3 mii loc. (2003). Ind. alim., constr. de mașini și textilă. Vechea denumire: *Kalgan*.

ZHANG Jiejian [djang țietien] (n. 1913), fizician chinez. Atomist, autor al

mai multor lucrări științifice, este inventatorul structurilor („în fagure”) aplicabile reacțiilor nucleare.

ZHANG Yimou [djang imou] (n. 1951), regizor chinez de film. Preocupările sale de ordin formal (în principal funcția simbolică a culorii), dar și cele tematice cu subtext politico-filozofic incitant îi aduc nenumărate premii în festivalurile lumii. („Sorgul roșu”, „Felinare roșii”, „A trăi”, „Drumul spre casă”, „Eroul”).

ZHAO MENGFU [djang mǎngfu] (1254–1322), pictor, poet, calligraf și muzician chinez. Descendent al unei importante familii imperiale din dinastia Song. A realizat lucrări într-o mare varietate de stiluri. Considerat unul dintre cei mai mari artiști din epoca Yuan, a rămas celebru pentru pictarea caiilor, temă foarte apreciată în acea epocă.

ZHAO ZHULI [diao djuli] (1906–1970), scriitor chinez. Romane și povestiri cu tematică rurală în stil umoristic („Întâmplări din Sanliwan”, „Nunta micuței Erhei”).

ZHAO ZIYANG [diao țiang] (1919–2005), om politic chinez. Secretar general al P.C. Chinez (1987–1989). Premier al Consiliului de Stat (guvernul) al R.P. Chineze (1980–1987).

ZHEJIANG [djătiang], provincie în E Chinei; 100 mii km²; 47,2 mil. loc. (2003). Centrul d-tiv: *Hangzhou*. Expl. de min. de fier și sare gemă. Ceai, iută, orez, grâu și bumbac. Pescuit.

ZHENG HE [djang hǎ] (pe numele său adevărat *Ma Sanbao*) (c. 1371 – c. 1434), amiral și diplomat chinez. A susținut extinderea influenței maritime și comerciale chineze în toate ținuturile care mărginesc Oc. Indian. *Z.* a fost numit comandant șef pentru misiunile din „Mările Apusene” de către împăratul *Yongle*. Primul său voiaj în larg l-a efectuat în 1405; în această misiune a vizitat Champa (S Vietnamului), Siam, Malacca și Java, apoi a navigat prin Oc. Indian până în Ceylon, s-a reintors în China în 1407. Au urmat voiaje în Arabia, pe coasta de E a Africii, SE Asiei și India. Emigrarea chineză a sporit în urma acestor misiuni, ceea ce a dus la colonizarea chineză în SE Asiei și a fost urmată de un comerț care a dăinuit până în sec. 19.

ZHENG ZHENDUO [djäng djântuo] (1898–1958), scriitor și istoric literar chinez. Promotor al literaturii realiste („Istoria literaturii chineze”).

ZHENGZHOU [djängdjou], oraș în E Chinei centrale, centrul ad-tiv al prov. Henan, în apropiere de fl.

Huang He; 1,77 mil. loc. (2003). Nod feroviar. Termocentrală. Constr. de mașini grele. Ind. textilă, chimică, sticlăriei și alim.; fabrică de ciment. Universitate. În perioada 1913–1949 s-a numit *Chenghsien*.

ZHOU [djou], dinastie antică chineză (c. 1066 î.Hr.–256 î.Hr.) care a cunoscut două perioade distincte: dinastia *Z. de Apus (Xizhou)*, ce a cărmuit până în 771 î.Hr., și dinastia *Z. de Răsărit (Dongzhou)*, ce a domnit până în 256 î.Hr. Intemeiată de Wu, conducătorul triburilor Zhou, care, prin victoria din 1066 î.Hr. asupra fostului său suzeran, împăratul Dixin (1098–1066 î.Hr.), a pus capăt existenței dinastiei Shang (sau Yin) și a fondat o nouă creație statală, exercitându-și autoritatea asupra unui terit. din N Chinei, cu capitala la Hao (în apropiere de actualul oraș Xi'an, prov. Shaanxi). Între succesorii săi se remarcă împăratul Gong (921–910 î.Hr.), în timpul domniei căruia societatea chineză a cunoscut o restructurare profundă. În 771 î.Hr., în urma unei răscoale conduse de principele Shen, împăratul You (din 781 î.Hr.) a fost înfrânt și ucis, succesor fiind impus fiul său Ping care, sub amenințarea invaziilor popoarelor nomade, a mutat capitala statului spre răsărit, în orașul Luoyi (azi Luoyang, prov. Henan). În timpul dinastiei *Z.* s-au dezvoltat agricultura, meșteșugurile, comerțul și medicina, iar metalurgia bronzului s-a rafinat. În plan spiritual, s-au dezvoltat școlile de gândire, sub influența lui Lao zi, Confucius, Mozi, Mencius și Zhuang zi.

ZHOU ENLAI (CIU EN LAI) [djou ɛnlai] (1898–1976), om politic chinez. Membru al Biroului Politic al C.C. al P.C. Chinez (1928–1976); membru al Comitetului Permanent al Biroului Politic și vicepreședinte al C.C. al P.C. Chinez (1956–1976). Premier al Consiliului Administrativ de Stat al Guvernului Popular Central (1949–1954) și premier al Consiliului de

Zhou Enlai

Stat (1954–1976) al R.P. Chineze. Președinte al Comitetului pe întreaga Chină a Consiliului Consultativ Politic Popular (1934–1976).

ZHOU GUANGZAO [djou cuandjao] (n. 1929), fizician chinez. Cercetări de fizică teoretică: fizica mezonilor, teoria câmpului, mecanică cuantică statistică, teoria solitronilor, fizică matematică etc. M. de onoare al Acad. Române (1994).

ZHOU WENJU [djou uântju] (a doua jumătate a sec. 10), pictor chinez. Cel mai important maestru din Nanjing și mare pictor de personaje. Unul dintre inițiatorii picturii de gen.

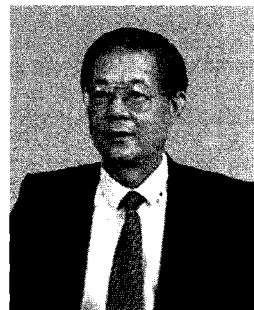
ZHUANG ZI [djuang ʈi] (**CHUANG TZU**) (pe numele său adevărat *Zhuang Zhou*) (c. 369 – 286 î.Hr.), gânditor chinez. În cartea care îi este atribuită și care îi poartă numele, „Zhuang zi”, prin forma parabolei și a mitului, a dezvoltat doctrina daoistă, insistând asupra relativității oricărui lucru și a aprofundat sensul ritmului natural al vieții și al viziunii organice a lumii. „Zhuang Zi” este o formulă de venerație echivalentă cu „Maestru Zhuang”.

ZHU DE [djută] (1886–1976), mareșal și om politic chinez. Membru al Biroului Politic al C.C. al Partidului Comunist Chinez (1934–1976). Președinte al Comitetului Permanent al Adunării Naționale a Reprezentanților Populari a R.P. Chineze (1959–1976). Unul dintre conducătorii Armatei Populare Chineze de Eliberare.

ZHUGE Liang [djucă liang] (181–234), inginer și strateg chinez. Ministru în timpul lui Liu Bei (regatul Chu), renumit prin spiritul său inventiv și științific al conducerii războiului. Considerat unul dintre cei mai de seamă eroi ai poporului chinez.

ZHU XI [dju si] (1130–1200), filozof și cărturar chinez neoconfucianist din timpul dinastiei Song. El a codificat ceea ce apoi a fost considerat drept canonul confucianist, editând și adnotând textele clasice confucianiste ca cele Patru Cărți. Potrivit sistemului său filozofic, Universul este produsul a două principii distincte, dar inseparabile: *Li* – sau principiul organizării și *Qi* – sau principiul material (comparabil cu forma și substanța filozofilor greci).

ZI (lat. *dies*) s. f. 1. Perioadă de timp corespunzătoare unei rotații a Pământului în jurul axei sale. ♦ Interval de timp cuprins între răsăritul și apusul Soarelui. V. *echinocțiu, solstițiu*. ♦ *Zi solară adevărată* =

Zhou Guangzao

intervalul de timp între două treceri succesive ale Soarelui la același meridian; are o durată variabilă, din cauza neuniformității rotației Pământului în jurul axei sale. *Zi solară mijlocie* = interval de timp între două treceri succesive ale unui Soare fictiv la același meridian; are durată constantă de 24 de ore. *Zi siderală* = interval de timp între două treceri consecutive ale oricărei stele la același meridian; are durată de 23 de ore, 56 de minute și 4 secunde. *Zi calendaristică* (sau *civilă*) = interval de timp dintre miezurile a două nopți consecutive; în cadrul unei luni z.c. sunt numerotate de la 1 la 28, 29, 30 sau 31, iar în cadrul unei săptămâni ele poartă denumirile de luni, marți, miercuri, joi, vineri, sâmbătă și duminică. ♦ (Determină notiunile „an”, „lună”, pentru a le sublinia durata) *Trei luni de zile*. ♦ Loc. *De zi cu zi* = zilnic. *Zi de* (sau *cu*) *zi* = a) zilnic; p. ext. neconținut, neîncetat, continuu; b) din ce în ce; treptat. *La zi = a)* la ziua, la data cerută; b) la curent. *Din zi în zi = a)* de azi pe mâine; b) în fiecare zi; p. ext. din ce în ce. *De la o zi la alta* = repede, văzând cu ochii. *Zi și noapte* sau *ziua și noaptea* = tot timpul, fără întrerupere; fig. fără preget. ♦ Expr. *A se face ziua altă* = a se lumina, a se face plină zi. *Cât toate zilele (de mare)* = foarte mare. *La zile mari* = la ocazii deosebite; p. ext. foarte rar. ♦ (EC.) *Ziua de muncă* = numărul de ore în care salariații își desfășoară activitatea în cursul unei zile la locul de muncă. În prezent în majoritatea cazurilor durata unei z. de m. este de opt ore. ♦ (Adverbal: în forma *ziua*) În timpul zilei, în fiecare zi. ♦ Dată la care s-a petrecut sau urmează să se petreacă ceva; termen. ♦ *Zi aniversară* sau *ziua nașterii* (sau *de naștere*) = aniversare. *Ziua (numelui) cuiva* = onomastica cuiva. ♦ Expr. *Ziua de astăzi* (sau *de azi*) = vremea, timpul

în care trăim. *Ziua de mâine* = viitorul. *Ziua de ieri* = trecutul. (În credința creștină) *Ziua de apoi* = ziua în care viii și morții vor fi chemați la judecata lui Dumnezeu. ♦ (În titulatura sărbătorilor sau a anumitor date fixe) *Ziua femeii*. *Ziua copilului*. **2.** (La pl.) Viață, existență, trai. ♦ Expr. *A avea zile* = cât va (mai) trăi. **3.** (La pl.) Vreme. ♦ Expr. *Vechi* (sau *înaintat*) în (sau de) zile = bătrân.

ZIAR (< *zi*, după it. *diario*) s. n. Publicație periodică, de obicei cotidiană, în care se tipăresc știri și informații actuale din toate domeniile de activitate. Pe lângă radio și televiziune, **z.** constituie unul dintre cele mai importante mijloace de influențare a opiniei publice. Primele ziare tipărite din Europa au aparut la sfârșitul sec. 16. Primele **z.** în limba română au fost „Fama Lipschii” (1827), „Albina Românească” (1829) și „Curierul românesc” (1829). *Sin. gazetă, jurnal.*

ZIARIST, -Ă (< *ziar*) s. m. și f. Persoană care lucrează în redacția unui ziar, a unei reviste etc. sau care colaborează la ele; gazetar, jurnalist.

ZIARISTIC, -Ă (< *ziarist*) adj., s. f. **1.** Adj. Privitor la ziarist sau la ziaristică (**2**), care aparține ziaristului sau ziaristicii; gazetăresc, jurnalist. **2.** S. f. Profesiunea de ziarist, domeniu în care activează ziaristul; gazetărie, jurnalistică.

ZIA UL-HAQ, Muhammad (1924–1988), general și om politic pakistanez. L-a îndepărtat de la putere, printr-o lovitură de stat, pe Z.A. Bhutto, după care a suspendat partidele politice și a decretat legea marțială. Administrator șef al Legiilor Marțiale (șef al guvernului, 1977–1985). Președinte al Republicii Islamice Pakistan (1978–1988). A contribuit la islamizarea vieții politice și culturale din țară. Și-a pierdut viața într-un accident aviatic.

ZIBELIŢĂ (< fr.) s. f. (ZOOI.) Samur.

ZIBO [tʃipɔ], oraș în NE Chinei (Shandong) situat la 370 km SE de Beijing; 1,5 mil. loc. (2003). Expl. carbonifere. Constr. de utilaj minier și de aparataj electrotehnic. Ind. metalurgiei neferoase (aluminii), petrochimică, a sticlăriei și alim. Piață agricolă. Vechiul nume: *Zhangdian*.

ZICALĂ (< *zice*) s. f. Zicătoare, proverb.

ZICĂTOARE (< *zice*) s. f. Specie a paremiologiei populare, asemănătoare maximei, uneori ritmată, prin

care se exprimă o constatare de ordin general, filozofic, un principiu etic, o normă de conduită etc.

ZICE (lat. *dicere*) vb. III tranz. **1.** A exprima un gând prin cuvinte; a spune, a rosti cu voce tare; *p. ext.* a vorbi. ♦ Expr. *Cât ai zice pește* = foarte repede, îndată. *Vrea* (sau *va, vra*) *să zică* = **a**) adică, înseamnă că...; **b**) deci. ♦ A se adresa cuiva, a-i vorbi. ♦ (Despre texte) A menționa, a relata. ♦ A comunica, a transmite. **2.** A afirma, a susține, a pretinde că... ♦ Refl. impers. Se zvonește, circulă vestea, se afirmă că... ♦ A răspunde, a riposta. ♦ A reproșa, a obiecta. ♦ A tăgădui, a contesta. ♦ A comunica o dorință; a porunci, a ordona. **3.** (Pop.) A cânta (din gură sau dintr-un instrument). **4.** A-și da părerea; a socoti, a crede. *Ce-am zis eu!* = a fost întocmai așa cu am spus. *Să zicem* = **a**) să presupunem, să admitem; **b**) de exemplu. ♦ (La optativ sau la conjunctiv) A avea sau a lăsa impresia că... **5.** A pune nume; a porecli.

ZICERE (< *zice*) s. f. Acțiunea de a zice; cuvânt, vorbire; ceea ce se exprimă prin cuvinte. ♦ Proverb, zicătoare.

ZID (< sl.) s. n. Element de construcție cu grosime mică în raport cu celelalte dimensiuni, așezat vertical, executat din cărămidă, din blocuri de piatră sau din beton și destinat să delimiteze și să izoleze o încăpăre, un teren etc. sau să preia și să transmită fundației forțele exterioare exercitate asupra construcției. ♦ Loc. *Între ziduri* = în interiorul unei clădiri. ♦ Expr. *A face zid în jurul cuiva* = a înconjuira pe cineva din toată părțile pentru a-l apăra; *fig. a se solidariza* cu cineva, a se uni în jurul cuiva. *Marele Zid Chinezesc* – v. chinezesc, *Marele Zid. Zidul Berlinului* – v. Berlin.

ZIDAR (< *zid*) s. m. Lucrător calificat care execută lucrări de construcție din zidărie, precum și de finisare a betonului după turnare.

ZIDĂRIE (< *zid*) s. f. Masă de materiale constituită din cărămizi sau din blocuri de piatră cu mortar ori cu piese metalice sau așezate strâns, astfel încât să formeze legături; intră în componența unui element de construcție.

ZID! (< sl.) vb. IV tranz. **1.** A executa o lucrare din zidărie; **2.** (Despre o deschizătură în perete) Închis, astupat cu un zid.

ZIDI [zidi], **Claude** (n. 1934), regizor francez de film. Comedii de mare

succes la public („Marele bazar”, „Aripioară sau picior”, „Polițiștii umflă potul”, „Singurătate în doi”, „Corupții între ei”, „Substituirea”).

ZIDITOR, -OARE (< *zidi*) s. m. și f. **1.** S. m. și f. Persoană care zidește; *p. ext.* întemeietor. **2.** S. m. art. (În religia creștină; cu valoare de n.pr.) Dumnezeu.

ZIDURI, com. în jud. Buzău, situată în C. Râmnicului; 4 682 loc. (2008). Haltă de c.f. (în satul Zoiața), inaugurată la 13 iun. 1881. Centru de preluc. artistică a lemnului.

ZIEGLER [tsiːglɛr], **Karl Waldemar** (1898–1973), chimist german. Prof. univ. la Frankfurt am Main, Heidelberg și Halle. Director (din 1943) al Institutului de Cercetări „Max Planck” din Mülheim. Cercetări în domeniul compuşilor organometalici; a descoperit catalizorii stereospecifici pentru fabricarea, la joasă presiune, a polietilenelor cu structură rectilinie, pe baza cărora se obțin fibre plastice de o calitate superioară. Premiul Nobel pentru chimie (1963), împreună cu G. Natta.

ZIELONA GÓRA [ʒelɔna gura], oraș în V Poloniei, situat la 145 km NV de Wrocław; 118,3 mii loc. (2006). Nod feroviar și rutier. Constr. de aparataj electrotehnic, de autovehicule și de mașini textile. Ind. siderurgică, poligrafică, textilă (tesături fine), de preluc. a lemnului și alim. (vin). Viticultură. Festival anual al vinului (toamna). Institut Politehnic (1965). Primărie (sec. 18).

ZIFFER Alexandru (1880–1962, n. Eger, Ungaria), pictor român de naționalitate maghiară. Naturi moarte și peisaje, în care îmbină ecouri impresioniste cu preferințe cromatice caracteristice școlii băimărene („Case din Baia Mare”, „Natură statică cu lălele”, „Autoportret”).

Karl Waldemar Ziegler

ZIGOFILACEE (< lat.) s. f. pl. Familie de plante dicotiledonate dialipetale (arbori, arbuști, semiarbuști și ierburi) (*Zygophyllaceae*). Cuprinde c. 500 de specii răspândite în reg. tropicale și subtropicale ale Globului. În România apar speciile colții babei (*Tribulus terrestris*) și, cu totul izolat, în jurul vulcanilor noroioși de la Păcle, gărdurarii (*Nitraria schoberi*).

ZIGOMATIC, -Ă (< fr. {i}; {s} gr. *zygoma* „obiect care unește”) adj. (ANAT.) Care se referă la zigomă, care aparține zigomei. ⇨ *Apozifă* z. = apozifă inferioară a osului temporal. *Arcadă* z. = arcadă osoasă formată prin unirea apofizei zigomatice cu osul molar. *Os z.* = os pereche aparținând scheletului facial, situat în partea superioară și laterală a feței; formează proeminențele obrazului și pereții lateral și inferior al orbitei. Sin. *os molar, zigomă*.

ZIGOMĂ (< fr., gr.) s. f. Os zigomatic.

ZIGOMORF, Ă (< fr. {i}; {s} gr. *zygon* „jug” + *morphe* „formă”) adj. (Despre flori) Care are un singur plan de simetrie, putând fi median (la mazăre sau salcâm), transversal (la brebenei), oblic (la petunii).

ZIGONENI, lac de acumulare pe cursul superior al Argeșului, dat în folosință în 1973, ale cărui ape pun în mișcare turbinele hidrocentralei omonime (15,4 MW). Vol. lacului: 13,3 mil. m³.

ZIGONG [tʃiŋg], oraș în partea central-sudică a Chinei (Sichuan); 486 mii loc. (2003). Expl. de petrol, gaze naturale și sare. Ind. chimică, alim. Piață agricolă.

ZIGOT (< fr.) s. m. Celulă diploidă (2 n) rezultată din unirea a doi gameți haploizi (n); ovul fecundat.

ZIGUINCHOR, oraș în extremitatea de SV a Republicii Senegal, în apropiere de granița cu Guineea-Bissau, pe fl. Casamance, la 72 km de gura de vărsare a acestuia în Oc. Atlantic; 153,8 mii loc. (2006). Port fluvial. Ulei vegetal. Clădiri în stil colonial francez.

ZIGURAT (< fr.) s. n. (În arhitectura mesopotamiană) Edificiu monumental cu caracter religios de forma unei piramide în trepte, cuprins în complexul arhitectural al palatelor din Caldeea, Babilon și Asiria, pe a cărei ultimă platformă se afla un templu destinat atât cultului, cât și cercetărilor astronomice. Cel mai bine păstrat z. este cel din Ur. Primele z. au fost construite în sec. 22 î.Hr.

ZIGZAG (< fr.) s. n. Linie frântă. ⇨ Loc. adv. În *zigzag* = în formă de linie frântă.

ZILBER, Herbert (Belu) (1901–1978, n. Târgu Frumos), filozof și om politic român. Prof. univ. la București. Membru P.C.R. Participant la lovitura de stat de la 23 aug. 1944. Recrutat de spionajul sovietic în perioada interbelică și de cel american în 1944. Excluz din partidul comunist și condamnat la muncă silnică pe viață (1954). Eliberat (1964). Memorii.

ZILER (ZILIER) (< zi) s. m. Muncitor angajat și plătit cu ziua.

ZİLINA [z̥ilina], oraș în NV Slovaciei, pe râul Váh; 85,4 mii loc. (2006). Nod feroviar și rutier. Constr. de utilaj minier și forestier și de aparataj electrotehnic. Ind. chimică, textilă, de preluc. a lemnului și alim. Universitate (1953). Conservator. Teatr. Muzeu. Biserica romanică Sf. Ștefan (sec. 13), cu elemente gotice; biserica Sf. Treime; castelul Budatin. Oraș regal liber (1312).

ZILNIC, -Ă (< zile) adj. (Și adv.) De fiecare zi, cotidian; p. ext. obișnuit.

ZILOT ROMÂNUL (pe numele adevărat Ștefan Ioan Moru) (c. 1780–1851), cronicar și autor de versuri român. În cronicile „Domnia lui Constantin-Vodă Hangerliu...”, „Domnia lui Ion-Vodă Caragea...” condamnă comportarea abuzivă a domnilor fanarioți. Altitudine ostiă față de evenimentele revoluționare din 1821 și din 1848.

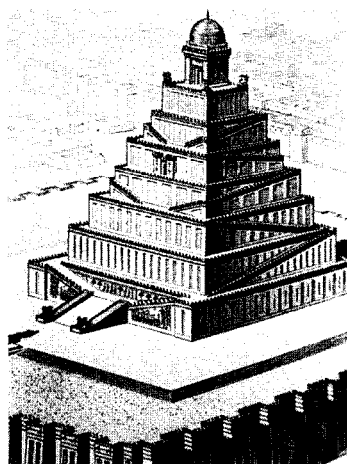
ZIMANDU NOU, com. în jud. Arad, situată în C. Aradului, pe râul Mureșul Mare; 4 650 loc. (2008). Stație de c.f. (în satul Z.N.) Zonă de

interes cinegetic (satul Zimanducz Castel (sec. 19), în satul Z.N.

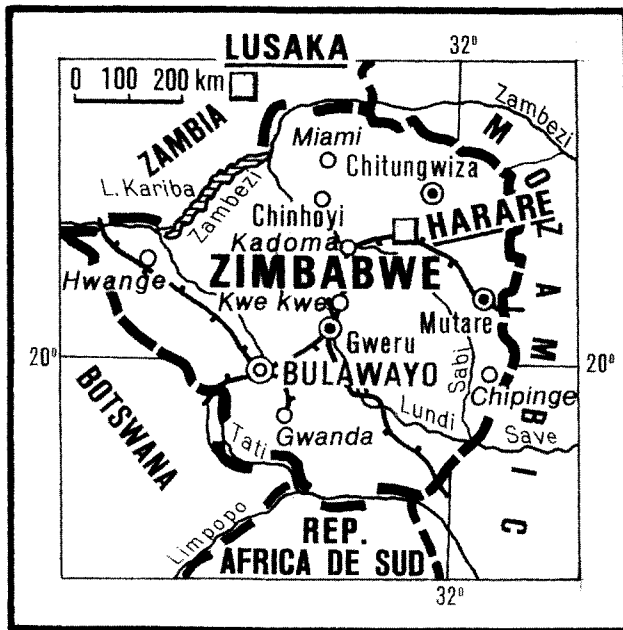
ZIMAZĂ (< fr., {i}; {s} gr. *zyme* „drojdie”) s. f. (BIOCHIM.) Enzimă prezentă în drojdia de bere, cu rol în fermentația alcoolică a zaharurilor.

ZIMBABWE, Republica Zimbabwe (Republic of Zimbabwe), stat în SE Africii; 390 757 km²; 12 010 000 loc. (2006). Limba oficială: engleza. Religia: sincretică (în egală măsură creștini și animiști) 50%, creștină (protestanți, romano-catolici) 25%, credințe tradiționale 24%, islamică 1%. Capitala: Harare. Orașe pr.: Bulawayo, Chitungwiza, Gweru, Mutare. Este împărțit în 8 provincii și 2 orașe cu statut de provincie. Țară fără acces direct la Oc. Planetar, Z. are un relief de podișuri vălurite cu alt. în jurul a 1 000 m (High Veld) dominate de unele culmi cu aspect de inselberguri (Umwukwe, 1 751 m în N, Zhombuki, 1 600 m în NE, Matopo 1 552 m și Mhlaba 1 535 m în SV). În E, la granița cu Mozambic, apar o serie de culmi muntoase bine împădurite, unde alt. trec de 2 000 m (Inyangani, 2 592 m, alt. max. din țară). Sectoarele cele mai coborâte sunt culoarul Gwembe, drenat de fl. Zambezi (în N) și depr. largă drenată de Limpopo și Sabi/Save (în SE). Clima tropicală, cu temperaturi ridicate tot timpul anului în sectoarele joase amintite, este moderată de alt. în zona platurilor (Harare, 17°–19°C, media anuală) și în munții din E țării. În zona înaltă a acestora precipitațiile se apropie de 1 800 mm/an, în timp ce în High Veld ele sunt în jurul a 800–900 mm/an iar în extremul sud (valea fl. Limpopo) numai 400 mm/an. În ultimul deceniu s-au înregistrat secete prelungite („dublate” de inundații) care au compromis recoltele. Fluviile Zambezi și Limpopo formează granița de NV și respectiv de S; SE țării este drenat de Sabi/Save (afl. Lundi) care se varsă în Oc. Indian pe terit. Mozambicului. Pe Zambezi, la granița cu Zambia – se află cunoscuta cascadă Victoria și lacul de acumulare Kariba (5 300 km², 225 km lungime). Savana cu păcuri forestiere și arbustive este dominantă în High Veld iar pădurile tropicale cu esențe prețioase în zonele montane. Fauna deosebit de variată este ocrotită (alături de alte elemente de floră și peisaj) în numeroase parcuri și rezervații naționale, considerate atracții turistice majore ale țării. Z. dispune de variate resurse de subsol cromite 614,7 mii t (2005: locul 4 pe Glob), huiă, minereuri de fier, nichel, cupru, staniu, litiu 250 t (locul 3 pe

zigurat (reconstituire)

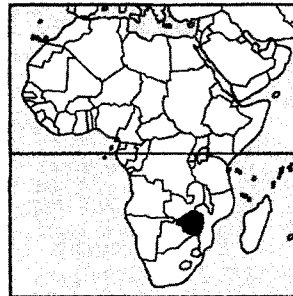

Glob), vanadiu, platină, paladiu, azbest, grafit, talc, bentonită, magnezit, fosfați, aur, argint, diamante (251 mii carate). Principale prod. ind. (2004): fontă (129 mii t), oțel (23 mii t), feroaliaje (218 mii), nichel, cupru, autovehicule, îngrășăminte azotoase și fosfatice, celuloză și hârtie, cherestea, ciment, zahăr, lapte, brânzeturi, unt (1,8 mii t), carne, ulei de arahide, ulei de floarea-soarelui, vin, bere ș.a. Energia electrică este obținută mai mult de 50% în hidrocentrale. Centre industriale importante: Harare, Bulawayo, Mutare, Kwekwe, Gweru. În agricultură, pe fondul aplicării reformei agrare guvernamentale s-a dezorganizat sectorul marilor ferme implicate decisiv în agricultura comercială (cu însemnată contribuție la export). Se cultivă trestie de zahăr, tutun, soia, ceai, bumbac, arahide, banane, citrice, mirodenii, piper, vanilie, porumb, grâu, mei, sorg, orz, manioc, cartofi, legume. Se cresc efective însemnate de bovine și caprine, precum și ovine și porcine; sectorul animalier a fost și el afectat de secetele din ultimul deceniu. Se cresc în ferme speciale crocodili (76 157 exemplare 2003, locul 3 pe Glob). Din păduri se exploatează anual peste 900 mii m³ material lemnos. Infrastructura căilor de comunicații este alcătuită din căi ferate (3 077 km, ecartament îngust), căi rutiere (97 440 km), căi fluviale (navigație pe sectoare ale celor două fluvii, Zambezi și Limpopo), magistrale de transport a produselor petroliere (270 km) și 341 aerodromuri (19 cu pistă betonată, inclusiv 3 care pot primi orice tip de aeronavă). Situația economică s-a deteriorat în ultimii ani, cauzele fiind complexe. Moneda: 1 Dolar Z = 100 Cents. Turismul s-a contractat sever în ultimii ani, pe fondul instabilității sociale. Potențialul turistic natural este însă unul de excepție. Principale zone și obiective: valea fi. Zambezi cu Parcul Național Victoria Falls inclus în Patrimoniul natural mondial, Parcurile Naționale Mana Pools (cu hipopotami, crocodili, elefanți, bivoli), Hwange (cu efective mari de elefanți, câini pătați africani, hienă brună, antilope), Rhodes Matopos (aici se află mormântul lui Cecil Rhodes); Great Zimbabwe National Monument (cel mai mare complex de ruine din S continentului african, amintind de puternicul oraș-stat din sec.13-15) – sit aflat (din 1986) în Patrimoniul cultural universal; capitala țării – Harare și orașul Bulawayo cu un Muzeu de Istorie naturală, iar în apropiere ruinele orașului Khami, capitala

statului Torwa (sec. 15). Comerțul exterior: (2001): Export: tutun (36,9%), aur (14%), produse horticoale – inclusiv flori proaspete (7,4%), feroaliaje (5,1%), bumbac brut (5,1%), zahăr (4,4%), textile, confecții ș.a.; import (2001): echipamente industriale (28,1%), produse chimice (22,9%), produse petroliere (15,7%), produse alimentare (3,8%), energie electrică (3,1%), mijloace de transport ș.a. Principali parteneri (2006): la export Africa de Sud (24,8%), R. Democrată Congo (17,6%), Botswana (15,7%), S.U.A. (10,4%); la import: Africa de Sud (40,8%), Zambia (29,6%), S.U.A. (4,9%).

– *Istoric.* Terit. Z., locuit din Ev. Med. de triburi bantu, face parte, în sec. 12-17, din Regatul Monomotapa (sau Zimbabwe, după numele monumentalei capitale a acestui stat în sec. 14-15), distrus de populația barotse. Către mijlocul sec. 19, pe terit. actualului Z. apare un al doilea val de migrație a populației de limbă bantu; în cadrul acestuia, s-a constituit un stat (după 1841) al poporului ndebele (numit și matebele) condus de un fost locotenent al lui *Shaka*, pe nume Mzilikazi (Moselekatse) (c. 1790-1868) urmat, după o regență de doi ani, de fiul său Lobengula (1870-1894), care a cărmuit regatul până la lichidarea lui de către britanici (în 1893). Din 1889, Compania Britanică a Africii de Sud (fondată de Cecil Rhodes) a primit dreptul de

colonizare și administrare a terit. nordic al posesiunilor britanice în Africa de Sud, numit, până în 1894, Mashonaland, după care i s-a zis Rhodesia de Sud. A devenit, din 1923, colonie a Coroanei britanice, cu o largă autonomie internă, limitată însă numai la populația albă. Un mare număr de fermieri albi se stabilesc după 1900, numărul lor ridicându-se, în 1965, la 250 000 (1/10 din pop. țării). Între 1953 și 1963 face parte, împreună cu Rhodesia de Nord (Zambia) și Nyassaland (Malawi), din Federația Rhodesia-Nyassaland. După destrămarea Federației (31 dec. 1963), guvernul rasist, condus de Jan Douglas Smith (1964-1979), sprijinit de Frontul Rhodesian – partidul minorității albe –, proclamă, la 11 nov. 1965, în mod unilateral, independența țării și pune bazele unui regim de apartheid. Jan Smith,

DIVIZIUNI ADMINISTRATIVE

Provincie/oraș (1)	Suprafața (km ²)	Populația (mii loc., 2002)	Centrul ad-iv
Bulawayo (1)	479	676,8	-
Harare (1)	872	1 903,5	-
Manicaland	36 459	1 566,9	Mutare
Mashonaland Central	28 347	998,3	Bindura
Mashonaland East	32 230	1 125,4	Marondera
Mashonaland West	57 441	1 222,6	Chinhoyi
Masvingo	56 566	1 318,7	Masvingo
Matabeleland North	75 025	701,4	Bulawayo
Matabeleland South	54 172	654,9	Gwanda
Midlands	49 166	1 466,3	Gweru

susținut de Republica Africa de Sud, proclamă, la 2 mart. 1970, „Republica Rhodesia”, iar la 1 iun. 1979, Republica Zimbabwe-Rhodesia. Marea Britanie, O.N.U., Organizația Unității Africane, nu recunosc această independență și adoptă, în 1966 și 1968, sancțiuni economice împotriva Rhodesiei de Sud. În 1962 ia ființă Uniunea Poporului African Zimbabwe (ZAPU), condusă de Joshua Nkomo, din care se desprinde, un an mai târziu, Uniunea Națională Africană Zimbabwe (ZANU), în frunte cu Robert Mugabe. Ambele mișcări vor declanșa, în 1967, operațiuni de gherilă împotriva regimului de la Salisbury. Conferința tripartită de la Londra (Marea Britanie, Frontul Patriotic – alianța ZANU-ZAPU – și autoritățile de la Salisbury) se încheie, la 21 dec. 1979, cu un acord ce prevede reglementarea unui conflict care, în 14 ani, a provocat zeci de mii de victime. Încetarea focului, supravegheată de forțe ale Commonwealth-ului (28 dec. 1979), este urmată de alegeri câștigate de ZANU – ZAPU (febr. 1980) și de proclamarea, la 18 apr. 1980, a independenței, sub numele de Republica Zimbabwe. Membru al O.N.U. (25 aug. 1980). Robert Mugabe este prim-ministru (1980–1987), apoi, după instituirea sistemului prezidențial în 1987, șef al noului stat (realul în 1990, 1996 și 2002). După repetate fricțiuni și conflicte, în 1987 are loc unificarea celor două partide, ZAPU și ZANU, constituindu-se ZANU – Frontul Patriotic. În 1991, referirile la marxism-leninism din Constituția țării sunt abandonate. În pofida criticilor internaționale, R. Mugabe își menține stilul autoritar de guvernare. După 1995, economia dă semne de stagnare, ceea ce duce la sporirea tensiunilor sociale din țară. În 1998, președintele Mugabe reia proiectele de reformă

agrară (5 000 de mari ferme aparținând exclusiv populației albe dețin 1/3 din supr. agr. a țării). În oct. 1998, forțe armate zimbabwiene intervin în războiul civil din R.D. Congo, sprijinindu-l pe dictatorul Laurent-Désiré Kabila. Pe fundalul erodării prestigiului prezidențial și al deteriorării situației economice (c. 50% din pop. este afectată de șomaj), R. Mugabe lansează, la începutul anului 2000, o ofensivă de ocupare, pe cale violentă, a fermelor aflate în stăpânirea albilor de către veterani ai războiului de independență. În alegerile legislative din iun. 2000, partidul președintelui, ZANU – FP, obține 62 din cele 120 de locuri eligibile ale Parlamentului, iar Mișcarea pentru o Schimbare Democratică, de opoziție – 57 de mandate; potrivit Constituției, președintele mai desemnează direct alți 30 de deputați. În condițiile degradării dramatice a situației economice (inflația de 70% și șomaj 50%) și a nemulțumirii crescânde a populației autoritățile mizează pe reforme agrare pe cale violentă, de depose-

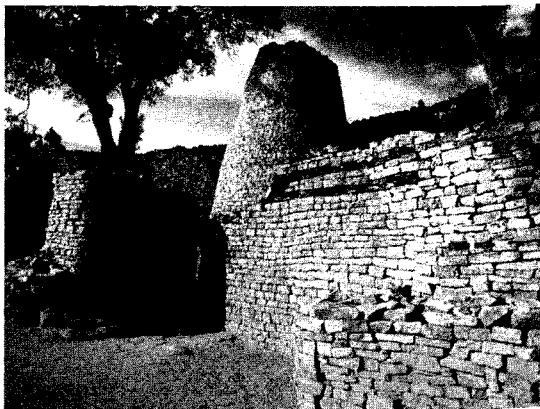
dare a fermierilor albi, mai ales, de loturile pe care le dețin. Sărăcia extremă duce la autoexilarea a numeroși loc. La 7 dec. 2003 R. Mugabe anunță părăsirea Commonwealth-ului de Z. Alegerile legislative din 29 mart. 2005 sunt câștigate de către partidul președintelui, Republică prezidențială.

ZIMBABWE, MARELE ~ (GREAT ZIMBABWE NATIONAL MONUMENT), nume dat unor ruine impresionante prin dimensiuni (acoperă o suprafață de c. 24 ha), situate în S Africii, la SE de Masvinga (Republica Zimbabwe). Se remarcă o fortăreață, situată pe un vârf de deal, incinta din vale și marea incintă, construite în mare parte din blocuri de granit, fără a folosi ca liant mortarul. Descoperite și cercetate începând din 1867, vestigiile s-au dovedit a fi măturii ale existenței unui important oraș, centru al unui stat condus de poporul karanga, înflorit în sec. 11–15, îndeosebi ca urmare a intenselor relații comerciale cu așezările de pe litoralul Oc. Indian. Abandonat în sec. 15 din motive necunoscute. Mai târziu, au fost descoperite, la c. 13 km de M. Z., un grup de ruine, care au fost botezate „Micul Zimbabwe”. Vestigiile de la M. Z. au fost incluse (din 1986) în Patrimoniul cultural universal.

ZIMBIL (< tc.) s. n. Coș împletit din papură sau din rogoz.

ZIMBOR, com. în jud. Sălaj, situată în S depr. Almaș, la poalele de NV ale dealurilor Clujului, pe râul Almaș; 1 124 loc. (2008). Nod rutier. Pomicultură. În arealul satului Sutoru, atestat documentar în 1435, au fost descoperite urmele unui castru roman din piatră și ale unei așezări rurale, cunoscută sub numele de *Optatiana*, datând din sec. 2–3. În satul Z., atestat documentar în 1332, se află

Ziduri de la
Marele Zimbabwe

o biserică din sec. 15 (azi biserică reformată), cu unele adăugiri din sec. 18, o biserică ortodoxă cu hramul Adormirea Maicii Domnului (1643), cu picturi murale interioare din 1839 și conacul „Szombory“ (sec. 19).

ZIMBRU (< sl.) s. m. Specie de bovid sălbatic, masiv (putând depăși 700 kg și aproape 3 m lungime), având capul mare cu coarne mici, îndoite în afară, în față și în sus, corpul acoperit cu o blană deasă, păsloasă, care formează un moț înapoia capului, cu barbă și coamă mare, atârând în jos până pe partea inferioară a gâtului (*Bison bonasus*). Larg răspândit în trecut în pădurile din Europa, și-a restrâns continuu arealul din cauza presiunii antropice; în România ultimul exemplar a fost vânat în 1852, iar la începutul sec. 20 se mai păstra doar în pădurea Bialowieja (la granița actuală dintre Polonia și Belarus) și în Caucaz. A dispărut și de acolo în anii Primului Război Mondial, dar efectivele au fost refăcute în Polonia cu ajutorul unor exemplare din grădini zoologice. În prezent a fost reintrodus, în general în semilibertate, în diverse alte țări europene. În România este prezent în rezervația Stivuț din Depr. Hațegului, în apropiere de Târgoviște la Neagra-Bucșani și în Parcul Natural Vânători-Neamț.

ZIMMERMANN [tsimərman], **Bernđ Alois** (1918–1970), compozitor german. Muzician hipersensibil, angajat. A trecut prin diverse faze stilistice: expresionistă („Concertul pentru vioară“, „Perspektiven“), pluralistă (opera „Soldații“), statică („Photopsis“).

ZIMMERMANN [tsimərman], **Dominikus** (1685–1766), arhitect german. Construcții în spiritul barocului târziu, folosind în decorații elemente ale rococoului îmbinate cu elemente tradiționale germane (biserica de pelerinaj din Steinhäusen, Suabia, prima biserică în stil rococo din Bavaria; biserica Die Wies, lângă München).

ZIMMERWALD [tsimərvalt], localit. în Elveția. Aici a avut loc, în sept. 1915, prima Conferință generală a socialiștilor internaționaliști, la care a participat și Partidul Social-Democrat din România (P.S.D.R.); a adoptat un manifest împotriva războiului. Cu toate slăbiciunile ei, Conferința de la Z. a constituit un pas important spre unirea elementelor internaționaliste, care au constituit nucleul Internaționalei III.

ZIMNICEA, oraș în jud. Teleorman, situat în S. C. Boian, pe malul

zimbbru

stg. al Dunării, la 43°37'07" lat. N, fiind punctul extrem sudic al României; 15 291 loc. (2008). Stație de cf., inaugurată în 1901. Nod rutier. Port fluvial și punct de vamă (din 1860) la granița cu Bulgaria. Expl. de balast. Fabriци de țevi sudate, de mobilă, prefabricate din beton, textile și de produse alim. Ferme de creștere a bovinelor, porcinelor și ovinelor. Sere legumicole. În arealul orașului au fost descoperite vestigiile unei importante așezări de tip *dava* (sec. 4–1 î.Hr.) în care s-au găsit vase ceramice autohtone, lucrate la roată sau cu mâna (un chiup cu decor estompat, cu siluete de cai, urne funerare ș.a.), precum și ceramică din import, în special amfore grecești. În 1385, localit. figura ca un important punct vamal și de schimburi comerciale. Distrus aproape în întregime (peste 80%) de cutremurul din 4 mart. 1977, orașul a fost reconstruit până în 1980. Bisericele Sfintii Împărați Constantin și Elena și Sfintii Apostoli Petru și Pavel.

ZIMOGENE (< fr.; {s} gr. *zyme* „drojdie“ + *gennaein* „a produce“) s. n. pl. (BIOCHIM.) Precursori inactivi ai enzimelor, care se transformă în compuși activi sub acțiunea activatorilor (kinaze) (ex. tripsinogenul, care se transformă în tripsină sub acțiunea enzimei enterokinază).

ZIMOLOGIE (< fr.; engl.) s. f. Studiul enzimelor și al produselor enzimatice. Sin. *enzimologie*.

ZIMȚ (cf. bg. *zâbef*) s. m. Fiecare dintre adânciturile de pe muchia monedelor. ♦ (Fam.) Ban, monedă; galben. ♦ Dinte (2).

ZIMȚA (< *zimț*) vb. I tranz. A zimțui.

ZIMȚUI (< *zimț*) vb. IV tranz. A executa zimții unei piese, dinții unei

pânze de ferăstrău sau ai unei seceri etc.; a moleta, a stria, a randalina.

ZINC (< fr., gr.) s. n. Element chimic (Zn; nr. at. 30, m. at. 65,39, p.t. 419,4°C, p.f. 906°C, gr. sp. 7,13) din gr. II secundară; metal alb-argintiu sau alb-albăstrui. Se găsește în natură sub formă de sulfură (blendă) și carbonat (smitsonită). În combinații este bivalent. În contact cu aerul se acoperă cu o peliculă protectoare de oxid. Se întrebuințează în zincare, sub formă de aliaje (ex. alama), la acumulatorii alcaline, la fabricarea pesticidelor și pigmentilor etc. A fost izolat pentru prima dată de chimistul german A. S. Marggraf (1709–1782) în 1776.

ZINCĂRE (< *zinca*) s. f. Operație de acoperire cu un strat subțire de zinc a pieselor de oțel sau de fontă, precum și a unor piese nemetalice pentru a le proteja împotriva coroziunii sau a le da un aspect decorativ.

ZINCOGRAFIE (< fr. {i}; {s} fr. *zinc* + gr. *graphein* „a scrie“) s. f. 1. Procedeu de obținere a clișeelor de zinc folosite în imprimerie. Constă în copierea clișeului negativ al originalului pe o placă de zinc pe care, după tratarea cu un corodant, se obțin elemente de imprimare în relief. 2. Atelier (secție) în care se execută clișeele prin z. (1). 3. Tipar executat prin acest procedeu.

ZINCOGRAVURĂ (< fr.) s. f. 1. Ansamblu procedeelor fizico-chimice destinate executării clișeelor prin zincografie (1). 2. Clișeu executat prin zincografie (1).

ZINDER, oraș în S. Republicii Niger, la 720 km E de Niamey și 105 km N de granița cu Nigeria; 170,6 mii loc. (2001). Aeroport. Nod rutier. Termocentrală. Tananți. Centru de preluc. a pieilor și a nucilor de cocos. Piață agricolă. Fort. Moschee. Palatul sultanului (1860). Fostă capitală a țării (1926–1960).

ZINDER, Norton David (n. 1928), biolog american, cercetător științific la Univ. Rockefeller din New York. A descoperit procesul de *transducție genetică* și primul bacteriofag la care materialul genetic este constituit de ARN.

ZINGIRLIU (< tc.) s. m. Monedă turcească de aur, care a circulat și în Țările Române, în sec. 18–19.

ZININ, Nikolai Nikolaevici (1812–1889), chimist rus. Prof. univ. la Kazan. A obținut anilina pe cale sintetică prin reducerea nitrobenzenului, punând bazele producției ind. a acestuia colorant.

Fred Zinnemann

ZINNEMANN [zinimən], Fred (1907–1997), regizor american de film. Iscusit meșterșugar, constant preocupat de problema identității individului care se simte permanent dator să se pună mereu la încercare („La amiază”, „Bărbații”, „Julia”). Premiul Oscar: 1953 („De aici în eternitate”) și 1966 („Un om pentru eternitate”).

ZINOVIEV [zinoviif], Grigori Evsevici (pe numele adevărat *Ovsel Gershon Aronov Radomilski*) (1883–1936), om politic sovietic. Colaborator apropiat al lui Lenin. Conducător (1919–1926) al Internaționalei III Comuniste (Cominternul). Opunându-se politicii staliniste, a fost judecat (1935–1936) și executat. Reabilitat în 1988.

ZINOVIEVSK v. Kirovograd.

ZINWALDIT (< fr. {i}; {s} *Zinwald*) s. n. Mică de culoare cenușie, brună sau verde, folosită la extragerea litiului.

ZINZENDORF, Nikolaus Ludwig, conte de (1700–1760), reformator german. Întemeietor al comunității pietiste „Noua unitate frățescă” din membrii comunității „Frații boemi și moravi”, stabiliți, în urma prigoanei împotriva lor, pe domeniile sale. Predicțiile sale conțin idei luterane despre caracterul paradoxal al credinței și nevoia de libertate.

ZIRCON (< fr) s. n. Silicat natural de zirconiu, tetragonal, frecvent galben-portocaliu, roșu sau verde, adamantin, foarte dur. Formează cristale prismatice, granule, agregate de culoare galbenă-aurie, portocalie, roșie-brună, verzuie, uneori incolore. Deseori radioactiv. Este un mineral accesoriu frecvent în multe roci (granite, sienite, diorite, pegmatite bazice ș.a.). Se utilizează pentru obținerea dioxidului de zirconiu. Materie primă pentru ind. ceramicii. Varietățile transparente – hiacintul

(brun-roșu) și jargonul (galben cu luciu diamantin) – sunt pietre semiprețioase.

ZIRCONIU (< fr.) s. n. Element chimic din gr. IV secundară (Zr.; nr. at. 40, m. at. 91,22, p.f. 1 852°C). Metal rar, de culoare alb-argintie, dur și greu fuzibil; stabil din punct de vedere chimic. Aliajele pe bază de z. se folosesc ca materiale de constr. în energetica nucleară, în construirea de aparate chimice, instrumente chirurgicale etc. Unele aliaje ale z. sunt supraconductori. Descoperit în 1789 de chimistul german Martin H. Klaproth (1743–1813) și izolat (în 1824) de J.J. *Berzelius*.

ZIRIDAVA v. Pecica.

ZIRKEL [tsirkel], Ferdinand (1838–1912), geolog și mineralog german. A fost primul care a utilizat metoda lui H.C. *Sorby* pentru studierea structurilor microscopice ale cristalelor. În onoarea lui s-a dat numele de zirkelel zirconatului sau titanatului natural de calciu.

ZIRRA, Alexandru (1883–1946, n. Roman), compozitor și pedagog român. Profesor și director (1922–1924) al Conservatorului din Iași și apoi al Operei Române din București (1940–1941). Unul dintre promotorii creației românești de operă („Alexandru Lăpușeanu”, „O făclie de paști”, „Capra cu trei iezi”); muzică simfonică, de cameră. Autor al unui „Tratat de armonie”.

ZIS, ZISĂ (< *zice*) adj., s. f. 1. Adj. Denumit, poreclit. ♦ Loc. *Așa-zis* = incorect sau în mod convenabil numit astfel; fals. 2. S. f. Vorbă, spusă; afirmație. ♦ Proverb, zicătoare. ♦ (Inv.) Sfat, îndemn; poruncă.

ZITEK [zi:tek], Josef (1832–1909), arhitect ceh. Reprezentant al neorenașcentismului de tradiție italiană (Muzeul din Weimar, Teatrul Național din Praga).

ZITTELL [tsittel], Karl Alfred von ~ (1839–1904), paleontolog german. Prof. univ. la München. Sinteze („Tratat de paleontologie”); cercetări privind fauna jurasică și cretacică.

ZIVKOVIĆ [zivkoviif], Petar (1880–1947), general și om politic iugoslav. L-a sprijinit pe regele Aleksandru I în lovitura de stat antiparlamentară din ian. 1929. Prim-min. și ministru de Interne (1929–1932).

ZIYA [zia] **PAȘA**, Abdülhamid (1825–1880), scriitor și om politic turc. Unul dintre primii liberali turci care au luat parte la elaborarea Constituției din 1876. Poeme de factură clasică. Traduceri din Molière și J.J. Rousseau.

ZIZANIE (< ngr.) s. f. (BOT.) Raigras englezesc.

ZIZIN, stațiune balneoclimaterică aparținând com. Târlungeni, jud. Brașov, situată în E depr. Brașov, la poalele de NV ale masivului Ciucaș. Izv. minerale carbogazoase, bicarbonatate, calcice, clorurosodice. Stație de îmbuteliere a apelor minerale.

ŽIŽKA [ʒiʃka], Jan de Trocnov (c. 1360–1424), nobil ceh, comandant de oști, conducător al mișcării husite. Adept al unității taboriților cu calixtinii. S-a remarcat în bătălia de la Grünwald (1410). Organizând armatele husite, a obținut remarcabile victorii (la Sudomer, Vitkov, 1420, Kutná Hora, 1421) asupra armatei împăratului Sigismund, care nu a vrut să-l recunoască drept rege al Boemiei, și a „cruciadelor” organizate de papalitate și de reacțiunea feudală. Și-a aflat moartea în lupta pentru cucerirea orașului Pribyslav (11 oct.). În semn de omagiu, între 1929 și 1938, pe colina Vitkov, i s-a ridicat un mare monument ecvestru.

Jan de Trocnov Žižka

ZLATARSKI, Vasil (1866–1935), istoric bulgar. Prof. univ. la Sofia. A adunat și sistematizat un imens material documentar privitor la istoria poporului bulgar („Istoria statului bulgar în Evul Mediu”).

ZLATNA, 1. Depr. de origine tectonică în SV m-ților Trascău, cu relief colinar format din culmi prelungi, cu alt. medie de 500 m, deasupra cărora se înalță mai multe mături vulcanice neogene și unele stânci izolate, cu pereți abrupti, formate din calcare mezozoice. În lungul văii Ampoiului, care drenează median depr. Z. se extind terase și lunci. Păduri de fag și de conifere. Zăcăminte auro-argintifere. Importanță zonă etnografică și folclorică. 2. Oraș în jud. Alba, situat în depr. omonimă, pe cursul superior al râului

Ampoi; 8 338 loc. (2008). Stație finală de c.f. Expl. de minereuri auro-argentifere, de marcat și de minerare de cinabru (în satul Izvoru Ampoiului). Întreprinderea chimico-metalurgică (sulfat de cupru cristalizat, cupru electrolitic, acid sulfuric, acid clorhidric), care a produs o poluare intensă a zonei, a fost închisă (2004). Expl. și prelucr. lemnului. Muzeu arheologic. Rezervațiile naturale: „Calcarele de la Valea Mică” (1 ha), Cheile Caprei (15 ha) și Piatra Bulbuci (3 ha). Monumente: biserica Adormirea Maicii Domnului zidită în stil gotic în 1424, cu modificări baroce din 1696 și 1744 și cu picturi murale interioare din sec. 15 și 18, realizate în spiritul stilisticii bizantine într-o interpretare populară; bisericile Sf. Nicolae (sec. 18, renovată în 1924) cu o valoroasă colecție de icoane pe sticlă, și Nașterea Maicii Domnului (sec. 17); în satul Feneș se află biserica Nașterea Maicii Domnului (1754), iar în satul Izvoru Ampoiului, un castel care a aparținut familiei regale Hohenzollern. În perimetrul satului Valea Mică există o rezervație geologică (1 ha), reprezentată prin două stânci calcaroase sub formă de turnuri verticale de peste 15 m înălțime constituite din breccii care înglobează calcare tithonice, iar în satul Feneș rezervațiile Cheile Caprei și Piatra Bulbuci. În arealul orașului au fost descoperite urmele unei așezări din Epoca bronzului (sec. 16–13 î.Hr.), un depozit de bronzuri, precum și vestigiile orașului roman *Ampelum* (sec. 2) care a fost un important centru de expl. a aurului în timpul ocupației romane, ridicat la rangul de *municipium* în anul 200, în timpul împăratului Septimiu Sever. Aici au fost găsite peste 90 de inscripții în limbile latină și greacă, precum și numeroase monumente funerare (o himeră funerară, lei funerari etc.), monede, ceramică, un altar cu scriere grecească dedicat zeului Kimistenos. Fragmente din zidurile construcțiilor romane s-au păstrat până în sec. 18. Prima mențiune documentară a localit. **Z** datează din 1347, iar în 1387 a căpătat privilegiul de oraș. În anii 1619–1620, principala Transilvaniei, Gabriel Bethlen, a colonizat la **Z** câteva sute de mineri germani și slovaci. La gimnazial din **Z** a învățat Avram Iancu în anii 1837–1847. După o perioadă de decădere, când **Z** a fost trecut în categoria așezărilor rurale, a redevenit oraș la 17 febr. 1968.

ZLATOUȘT, oraș în V Federației Ruse, în S m-ților Ural, la 121 km V de Celeabinsk, pe râul Ai; 190,3 mii

loc. (2006). Zăcăminte de magnetit și de cărbune. Constr. de mașini, instrumente de precizie. Ind. metalurgică (oteluri de calitate superioară), chimică, textilă, de prelucr. a lemnului, încălțăminte și alim. Fabriци de ceasuri, de obiecte de tăiat și de materiale abrazive. Fundat în 1754.

ZLĂȚAR (< bg., scr.) s. m. 1. Meșter (țigan) care se ocupa cu prelucrarea aurului. 2. Țigan (nomad).

ZLÎN, oraș în ESE Cehiei; 78,2 mii loc. (2006). Ind. chimică, a încălțăminte și alim. În perioada 1948–1991 s-a numit *Gottwaldow*.

ZLOATĂ (< sl.) s. f. Ploaie amestecată cu zăpadă; lapoviță.

ZLOT (< pol.) s. m. 1. Denumirea unor monede de aur și de argint, care au circulat și în Țările Române, în sec. 15–17 (ex. z. polonezi, z. turcești). 2. (Azi) Unitate bănească în Polonia.

ZMEICA, lac salmastru în complexul lagunar Razim, cuprins între lacurile Sinoie și Golovița, de care este separat prin perisipuri joase; 54 km². Ad. max.: 2,3 m. Pescuit. Spre E comunică cu Marea Neagră prin Gura Porțiței. Inclus în Rezervația Biosferei Delta Dunării.

ZMEOAICĂ (< zmeu) s. f. Personaj feminin din mitologia populară românească, reprezentând, asemenea zmeului, o înfrumusețare fabuloasă a forțelor râului.

ZMEOAIE (< zmeu) s. f. Numele mai multor plante erbacee bienale și perene din familia apiacee. Cea mai comună dintre acestea este *Laserpitium latifolium*, cu tulpina ramificată, înaltă până la 200 cm, cu frunze mari, penat-compuse și cu flori albe sau purpurii, dispuse în umbeluri mari. Fructele de z. conțin uleiuri eterice, frunzele și inflorescența – *cumarină*. Var. *zmeoaică*.

ZMEU (< sl.) s. m., s. n. I. S. m. 1. Personaj din mitologia populară românească, înfrumusețare fabuloasă a

forțelor râului. Având o înfățișare monsturoasă și darul metamorfozării, z. e înzestrat cu o forță fizică excepțională, dar cu o inteligență precară, fiind învins întotdeauna de forțele binelui. ♦ Fig. Persoană înzestrată cu forță fizică; viteaz. 2. Balaur. II. S. n. Jucărie de hârtie sau din pânză fixată pe o ramă de lemn și care, ținută de o sfoară, se înalță în aer la bătaia vântului.

ZMEUR (< zmeură) s. m. Arbust fructifer din familia rozaceelor, înalt până la 2,5 m, cu ramuri spinoase, frunze argintii pe partea inferioară, flori albe (*Rubus idaeus*). Se dezvoltă abundent în tăieturile de pădure din reg. de munte. Fructele conțin zahăruri, acizi organici, provitamina A și vitamine din grupa B; sunt comestibile, cu gust plăcut, aromat, de culoare roșie. Se consumă proaspete sau prelucrate. Sunt industrializate sub formă de sucuri, paste, gemuri, dulceturi, băuturi răcoritoare, lichioruri, preparate farmaceutice.

ZMEURIȘ (< zmeură) s. n. Teren pe care crește spontan sau se cultivă zmeura.

Zn, simbol chimic pentru zinc.

ZNANIECKI [znanietski], **Florian Witold** (1882–1958), filozof și sociolog american, de origine poloneză. Stabilizat în S.U.A. (1940). În ontologia sa a considerat ca factor prim valorile. A accentuat caracterul umanist al sociologiei și funcția activă a culturii („Acțiunile sociale”, „Științele culturale”). Inițiator al metodei „documentelor personale”. A studiat transformările sociale în grupurile de emigranți („Țăranul polonez în Europa și America”).

ZOB (< bg., scr.) s. n. 1. Așchiile rezultate în urma tăierii arborilor cu toporul, în urma spargerii unui vas de sticlă, de ceramică etc. ♦ Expr. *A se face zob* = a se zdrobi (în fărâme mici). 2. Fărâmiturile de foi și praful de tutun care trec printr-o sită cu ochiurile de 1 mm².

zlot turoesc

ZOBİ (< *zob*) vb. IV tranz. și refl. (Reg.) A (se) face fărâme, a (se) mărunți; a (se) zdrobi, a (se) strivi.

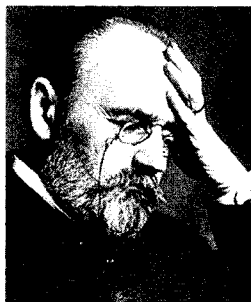
ZODIAC (< ngr.) s. n. 1. Reg. a sferei cerești care are forma unui brâu situat de o parte și de alta a eclipticii și care este parcursă de Soare în timp de un an. Fiecărei luni îi corespunde una dintre aceste reg.

♦ *Semnele zodiacului* sau *zodiacale* = semnele zodiacale V. **zodiacal** 2. Rojdanic; zodiac. ♦ 3. *Zodiacul chinezesc* = împărțire a timpului în intervale considerate ca având caracteristici astrale distincte, utilizată de precizătorii chinezi; este numit astfel prin analogie cu cel folosit de astrologii europeni (preluat de la asiro-caldeenii), deși nu are legătură cu reg. sferei cerești numită zodiac. Se bazează pe calendarul chinezesc, care combină ciclurile lunare cu cele solare într-un ansamblu de 60 de ani. Anul începe la date variabile din ian. sau febr. (după calendarul gregorian); fiecare an dintr-un ciclu de 12 aflându-se sub semnul unui animal: șobolan, bivol, tigr, iepure, dragon, șarpe, cal, oaie, maimuță, cocos, câine, porc. La rândul lor, acestea pot fi sub influența a 5 elemente: pământ, metal, apă, foc, lemn. Se consideră că aceste zodii influențează atât viața copilului născut atunci cât și evenimentele care se vor desfășura pe parcursul anului respectiv. Din 26 ian. 2009 a început anul bivoulului.

ZODIACAL, -Ă (< fr.) adj. Al zodiacului, privitor la zodiac. ♦ (Despre constelații) Care se află în regiunea zodiacului (1). ♦ *Semn* z. = a) fiecare dintre cele 12 simboluri grafice ale zodiilor; b) zodie (1). *Lumină* z. = fâșie de lumină difuză din reg. zodiacului, care se vede pe cer toamna, la E, înainte de răsăritul Soarelui, și primăvara la V, după apusul Soarelui.

ZODIAR (< *zodie*) s. n. Zodiac (2).

ZODIE (< ngr.) s. f. Fiecare dintre cele 12 sectoare egale în care este împărțit zodiacul (1) și în care Soarele se află timp de aproximativ o lună; cele 12 zodii poartă numele următoarelor constelații: Berbecul, Taurul, Gemenii, Racul, Leul, Fecioara, Balanța, Scorpionul, Săgetătorul, Capricornul, Vărsătorul și Peștii. Denumirile acestea se păstrează încă din Antic.; în prezent însă, din cauza fenomenului de precesie a echinoctiilor, zodiile sunt decalate înaintea constelațiilor al căror nume îl poartă. Sin. *semn zodiacal*. ♦ Perioadă când Soarele se află într-un astfel de sector. Astrologii consideră că intervalul de timp corespunzător

Émile Zola

fiecărei zodii are anumite caracteristici astrale care afectează puternic viața oamenilor și că zodia în care se naște o persoană îi imprimă acesteia anumite trăsături de caracter (specifice fiecărei zodii) și îi influențează cursul vieții. V. și *horoscop*.

ZODIER (< *zodie*) s. m. (Pop.) Astrolog.

ZOETERMEER, oraș în VSV Olandei, situat la 16 km N de Rotterdam, într-un polder creat în sec. 17; 116,9 mii loc. (2006). Expl. de petrol și gaze. Constr. de mașini. Prelucr. tutunului și a produselor agricole.

ZOFFANI [zofəni], **John** (pe numele său adevărat *Johann Zauffaly*) (c. 1733–1810), pictor britanic, de origine germană. Influențat de M. Speer și A. R. Mengs, s-a afirmat mai ales ca portretist prin observația fină și precizia liniei („Pietro Leopoldo, mare duce de Toscana și familia sa”).

ZOGU, **Ahmed** (1895–1961), om politic albanez. Prim-min. (1922–1924) și președinte al republicii (1925–1928). În 1928 s-a proclamat rege ca Zog I. A capitulat în fața agresiunii Italiei fasciste (apr. 1939) și a părăsit țara.

ZOHAR, carte mistică din categoria literaturii cabalistice, organizată ca un comentariu la *Pentateuh*. Se pare că a fost redactată de Moses de León (1250–1305).

ZOIL (**ZOILLOS**) (sec. 4 î.Hr.), retor și gramatic grec. Simbol al criticului invidios, lipsit de obiectivitate. I-a atacat pe Homer, Isocrate și Platon. Din scrierile sale s-au păstrat doar câteva citate.

ZOIZÎT (< fr. {i}; {s} *Zois*) s. n. Silicat natural hidratat de calciu și de aluminiu din grupa epidotului, cristalizat în sistemul rombic. Are culoarea cenușie, gălbuie, verzuie și luciu sticlos. Component al unor roci eruptive și metamorfice.

ZOJI, pas de înălțime în m-ții Himalaya, situat în statul indian Jammu și Kashmir, la 3 529 m alt., pe cumpăna de ape dintre văile râurilor Kashmir și Leh.

ZOLA [zola], **Émile** (1840–1902), scriitor francez. Influențat de filozofia pozitivistă a lui A. Comte, precum și de dezvoltarea științelor biologice, dorește să aplice în literatură metodele științelor experimentale și se afirmă ca teoretician și promotor al naturalismului („Romanul experimental”, „Romancierii naturaliști”). Debutează cu volumul „Povestiri către Ninon”, de orientare romantică, dar se orientează ulterior spre naturalism, primul său roman de această factură fiind „Thérèse Raquin”. În ciclul „Rougon Macquart” de 20 de romane („Crășma”, „Nana”, „Germinal”, „Pântecele Parisului”, „La Paradisul” femeilor”, „Bestia umană”, „Banii”), istorie naturală a unei familii plebeiene în timpul celui de-al doilea imperiu, realizează o frescă a societății franceze, în medii și împrejurări diverse, punând accentul, în construcția personajelor, pe factorii fiziologici (în detrimetul celor psihologici), precum și pe rolul hotărâtor al eredității. Epopoei sociologică, care traversează toate mediile sociale, creația lui Z. depășește limitele naturalismului, distingându-se prin pasiunea pentru documentarea științifică, prin acuitatea și obiectivitatea observației. Critică de artă și literară. Apărător înflăcărat al căpitanului *Dreyfus* (manifestul „Acuz”).

ZOLLVEREIN (cuv. german „Uniune vamală”), asociație cu caracter vama încheiată la 1 ian. 1834 sub egida Prusiei de 18 state germane; ulterior au aderat și alte state. Practica schimbul liber între membri, dar avea caracter protecționist în relațiile cu vecinii. A pregătit sub raport economic realizarea Imp. German în 1871.

ZÖLLNER [tsölnør], **Johann Karl Friedrich** (1834–1882), astrofizician german. Realizează un fotometru (1860), stabilește primul catalog fotometric al stelelor și efectuează primele măsurători ale albedo-ului planetelor.

ZOLTAN Aladár (1929–1978, n. Mărtiniș, jud. Harghita), compozitor român de naționalitate maghiară. Muzică simfonică („Dansuri din Corund”, „Simfonia”), de cameră și corală, întemeiată pe prelucrarea folclorului românesc și maghiar.

ZOMBA 1. Oraș în SE Republicii Malawi situat pe pantele masivului Zomba din m-ții Shire, pe valea

răului Mulunguzi, la 60 km NE de Blantyre și 32 km V de lacul Chilwa; 107,1 mil loc. (2006). Aeroport. Piață agricolă. Ind. mat. de constr. (ciment), de prelucr. a bumbacului, tutunului, alim. Universitate. Fosta clădire a Parlamentului (1957). Întemeiat de englezi în perioada 1880-1885. Centrul ad-tiv al Protectoratului britanic Nyassaland (1907-1964). Capitala statului independent Malawi între 1964 și 1975, ulterior aceasta fiind mutată la Lilongwe. 2. Masiv muntos în m-ții Shire, în SSE statului Malawi, extins pe 130 km², cu alt. max. de 2 087 m. Alcătuit din sienit. Înconjurat de câmpii și de valea râului Shire pe care o domină cu un abrupt de 1 200 m. Fragmentat de valea râului Domasi în două zone: platoul Zomba în S și muntele Malosa în N.

ZOMBI (< engl. amer. *zombie*) s. m. (în superstițiile loc. din ins. M. Caraibilor) Mort reanimat prin practici magice, lipsit de voință proprie și de conștiința propriei identități; supus celui care l-a înviat și pus la muncă în folosul acestuia; a devenit personaj de filme sau în scrieri horror, de ficțiune etc. ♦ Fig. Persoană care execută orbește, fără a-și da seama de consecințe, dispozițiile cuiva.

ZONA CANALULUI PANAMĂ, porțiune din terit. statului Panamă, străbătută de canalul cu același nume, cu o lățime totală de 16 km; lungime 81 km. Canalul a fost deschis traficului la 15 aug. 1914; 1,7 mil km². Cea mai mare parte a populației este ocupată în activități legate de servirea Canalului Panamă. C.f.: 77 km. Z.C.P. a fost creată în 18 nov. 1903, în baza tratatului dintre S.U.A. și Panamă, prin care se acorda S.U.A. dreptul de a exploata pe timp nelimitat Canalul (a cărui construcție începuse în 1880) contra unei sume anuale. Revizuit în repetate rânduri (1936, 1955 și 1959), tratatul din 1903 a rămas în esență același. După îndelungate și dificile negocieri între guvernul american și panamez, s-a semnat la Washington (7 sept. 1977) un nou tratat asupra Canalului Panamă (se referea la statutul căii de apă până la 31 dec. 1999) și Tratatul asupra neutralității Canalului până la deplina suzeranitate a statului panamez asupra Canalului. V. *Panamă și Panamă, Canalul* ~.

ZONAL, -Ă (< fr.) adj. Care este situat într-o anumită zonă, corespunzător unei zone, de zonă (de ex. vegetație zonală, soluri zonale).

ZONALITATE (< zonă) s.f. Dispunere a unor elemente sau complexe de elemente în fâșii mai mult sau mai puțin paralele, pe direcția de

descreștere a intensității unor factori care le condiționează caracteristicile. Z. *latitudinală* a climei, solurilor, vegetației și faunei este determinată în primul rând de repartizarea neuniformă a radiației solare la nivelul Globului terestru, care are ca urmare descreșterea temperaturilor și a duratei sezonului de vegetație dinspre Ecuator spre cei doi poli; ea este influențată însă și de descreșterea cantității de precipitații dinspre zonele litorale spre cele din interiorul continentelor. Z. *altitudinală* (*etajarea*) biopedoclimatică este determinată de descreșterea temperaturii aerului pe măsura creșterii altitudinii.

ZONARAS, Ioan (?-după 1159), cronicar bizantin. Autor al unui compendiu de istorie universală de la „facerea lumii” până în 1118, bazat pe numeroase izvoare antice.

ZONARE (< zonă) s. f. 1. Împărțire în zone. 2. Raionare (2).

ZONA ZOSTER, infecție virotică neurotropă, localizată în ganglionii spinali și manifestată clinic prin dureri și erupție eritemo-veziculară în reg. radiculară corespunzătoare.

ZONĂ (< fr.) s. f. 1. Porțiune delimitată dintr-un tot pe baza unor caracteristici distinctive sau a unei împrejurări speciale. ♦ Suprafață delimitată de teren din terit. unui oraș sau al unei comune, căreia i se atribuie o anumită întrebuințare (z. de locuințe, z. industrială, z. de circulație etc.). 2. (GEOGR.) Z. *climatică* = unitate a zonalității climatice latitudinale cu caracteristici climatice proprii, determinate de variația latitudinală a elementelor climatice. Principalele z. c. sunt: z. rece, z. temperată și z. tropicală. Z. *geografică* = subdiviziune a învelișului geografic caracterizată prin complexe naturale (de climă, vegetație, sol) cu trăsături comune. De regulă, au o formă alungită și sunt mai mult sau mai puțin paralele cu Ecuatorul. Z. *de vegetație* = unitate a zonalității latitudinale a vegetației. Principalele z. de v. sunt tundra, z. boreală (a pădurilor de conifere), z. nemorală (a pădurilor de foioase temperate), silvostepa, stepa, preeria, z. mediteraneană, pădurile subtropicale umede, pădurile tropicale umede și xerofile, savanele, deșerturile etc. 3. (GEOL.) Z. *de oxidație* = partea superficială a unui zăcământ metalifer, situată deasupra nivelului hidrostatic în care, prin acțiunea de oxidare, dizolvare, hidratare, carbonatare etc. a mineralelor primare, apar minerale noi secundare, în special oxizi și hidroxizi, carbonați, sulfați, unii silicați sau elemente native. Partea superioară a z. de o. este

pălăria de fier, bogată în limonit. Z. *de cimentare* (sau *de îmbogățire secundară*) = z. superficială a zăcămintelor metalifere, formată la adâncimea corespunzătoare nivelului hidrostatic și în care unele metale sau sulfuri metalice transportate de la suprafață sunt precipitate din soluții de infiltrație de către alte sulfuri primare, realizându-se astfel concentrații bogate în diferite metale, cum ar fi cuprul, argintul etc. Z. *plastică* = z. din adâncul Globului terestru, constituită în cea mai mare parte din siliciu și din magneziu, în care se presupune că sunt împlântate blocurile continentale mai ușoare, alcătuite din siliciu și din aluminiu. Z. *stratigrafică* (cronozonă) = unitate a scării stratigrafice generale subordonată *etajului geologic*; include strate de roci ce conțin un complex de fosile caracteristice numai acestor strate. 4. (BOT.) Z. *generatoare* = inel de celule ale meristemului, situat în rădăcinile și tulpinile plantelor, care, prin diviziuni continue, îngroașă organele plantei. 5. (EC.) Z. *monetară* = grupare de țări ale căror monede sunt legate de valuta uneia dintre ele, mai puternică din punct de vedere economic și politic; se caracterizează prin stabilirea unui curs fix între monedele țărilor membre, prin concentrarea rezervelor valutare și a operațiilor financiare externe ale țărilor la băncile din țara cu valuta principală, prin aplicarea aceluiași regim valutar etc.; în z.m. țările mai puternice își pot impune avantaje față de celelalte țări membre. 6. Z. *liberă* = parte din terit. unui stat, de obicei situată în porturi, care nu este supusă aplicării legilor vamale, unde se aplică o politică fiscală specială și există multe alte facilități. 7. Z. *izolatoare* = porțiune de galerie într-o mină, în care, în scopul reducerii pericolului de apariție a unui amestec exploziv, se iau măsuri de umezire și de introducere a unor mari cantități de pulbere de steril. 8. Z. *de conservare specială* = arie delimitată în interiorul unui parc național sau natural, în cadrul căreia regimul de conservare este mai strict (rezervație științifică, rezervație naturală, arie de protecție specială avifaunistică etc.). Sunt stabilite prin lege pentru fiecare parc în parte. Z. *de protecție* (z.-tampon) = z. delimitată în jurul unui bun de patrimoniu natural (îndeosebi în cazul parcurilor naționale) destinată să prevină impactul activităților antropice asupra aceluși bun. În z. de p. sunt admise diverse activități antropice care nu au efect negativ asupra ariei protejate adiacente. Z. *umedă* = termen utilizat în cadrul acțiunilor de

ocrotire a naturii pentru arii mlăștinoase, turbării, ape stagnante (bălți, lacuri naturale și artificiale) și curgătoare, inclusiv întinderi marine a căror adâncime nu depășește (la flux) 6 m. Acestea sunt protejate prin convenția internațională de la *Ramsar*, în special pentru protecția păsărilor de apă. Cele mai valoroase dintre acestea sunt declarate *zone umede de importanță internațională* (de ex. Rezervația Biosferei Delta Dunării). Corespunde cu termenul englez *Wetland*.

ZONELE NEUTRE DIN ARABIA, zone constituite în anul 1922 în pen. Arabia. 1. O zonă la granița dintre Iraq și Arabia Saudită (7 mii km²), administrată în comun de ambele state. 2. O zonă la granița dintre Kuwait și Arabia Saudită (desființată în 1970) în care administrația și exploatarea economică s-au făcut în comun pe baza unei egale participări. Mari expl. de petrol. A revenit Kuwaitului.

ZONGULDAK, oraș în N Turciei asiatice, port la Marea Neagră; 104,3 mii loc. (2000). Expl. de cărbune și mangan. Constr. de utilaj minier; ind. cocso-chimică, de prelucr. a lemnului și alim. Export de cărbune.

ZONIȚĂ (< fr.) s. f. Imagine radiologică, indicând un proces inflamator (de natură pneumococică, virotică, tuberculoasă), care interesează un segment al unui lob pulmonar.

ZOO¹ (< fr.; {s} gr. *zoon* „animal”) Element de compunere cu sensul („referitor la) animal”, cu ajutorul căruia se formează adjective și substantive.

ZOO² (< fr., it.; {s} gr. *zoon* „animal”) s. n. invar. Grădina zoologică.

ZOOCENOZĂ (zoo¹ + gr. *coenosis* „comunitate”) s. f. Totalitatea organismelor animale dintr-o biocenoză.

ZOOCORIE (< fr.; {s} zoo¹ + gr. *khoreo* „a se răspândi”) s. f. Mod de răspândire a fructelor sau semințelor plantelor prin intermediul animalelor. Speciile *epizoocore* au semințe sau fructe care se atașează de corpul animalelor, prezentând adaptări corespunzătoare: cârlige, peri, țepi, înveliș cleios etc. (ex. scaieții, turita, vâscul). La speciile *endozoocore* fructele sunt ingerate de animale, iar semințele sunt eliminate după ce trec prin sistemul digestiv (ex. la corn, zmeur, mur).

ZOOFILIE (< fr.; {s} zoo¹ + gr. *philos* „iubitor”) s. f. 1. (BOT.) Calitate a multor specii de plante de a avea nevoie pentru polenizare de ajutorul unor animale. Cel mai frecvent

polenizarea este realizată de insecte (albine, bondari, fluturi, furnici etc.), speciile respective de plante fiind numite *entomofile*, dar în anumite cazuri acest rol poate fi îndeplinit de melci, păsări colibri, lilieci frugivori etc. Speciile zoofile au de obicei flori mari, viu colorate, adesea cu o conformație specială adaptată aparatului bucal al speciei polenizatoare, sau un parfum specific, pentru a atrage atenția polenizatorilor. 2. (MED., SOCIOL.), Predilecție pentru întreținerea de relații sexuale cu animale.

ZOOFOBIE (< fr.; {s} zoo¹ + gr. *phobos* „teamă”) s. f. Stare patologică manifestată prin teamă față de animale.

ZOOGEOGRAFIE (< fr.) s. f. Ramură a biogeografiei care studiază repartiția geografică a animalelor în strânsă legătură cu condițiile de mediu și evoluția paleogeografică; geografia animalelor.

ZOOLATRIE (< fr.; {s} zoo¹ „animal” + gr. *latreia* „adorare”) s. f. Cult al animalelor în diverse religii antice, mai exact al forțelor care sălășluiesc în ele; se întâlnește îndeosebi în religia hindusă.

ZOOLIT (< fr. {i}; {s} zoo- „animal” + gr. *lithos* „piatră”) s. m. (Inv.) Par-tea pietrificată dintr-un animal fosil.

ZOOLOGIE (< fr. {i}; {s} zoo¹ „animal” + gr. *logos* „studiu”) s. f. Ramură a biologiei care se ocupă cu studiul animalelor, cercetând structura, modul de viață și relațiile lor cu mediul, răspândirea, filogenia și clasificarea lor, precum și importanța lor teoretică și practică.

ZOOM [zu:m] (< engl.) s. n. 1. Ansamblu de lentile mobile cu ajutorul cărora se poate modifica distanța focală, utilizat la aparate de fotografiat, camere video, microscopice etc. Permite captarea de imagini clare de la distanțe mari și focalizarea pe imagini de detaliu. 2. Efectul de mișcare rapidă înaintea sau înapoi față de subiectul filmat, obținut prin folosirea unor obiective cu distanță focală variabilă.

ZOOMANIE (< fr.; {s} zoo¹ + gr. *mania* „nebulnie”) s. f. Afecțiune exagerată (morbida) pentru animale.

ZOOMETRU (< fr.; {s} zoo¹ + gr. *metron* „măsură”) s. m. Instrument folosit la măsurarea dimensiunilor corporale ale animalelor.

ZOOMORF, -Ă (< fr.; {s} zoo¹ „animal” + gr. *morphe* „formă”) adj. (În artele plastice). Care reprezintă, fidel sau stilizat, animale; care are formă de animal (ex. ceramica

zoomorfă include diverse vase care imită parțial sau total forma unui animal).

ZOOMORFISM (< fr. {i}) s. n. Re-prezentare a zeităților prin animale sau prin atribute ale acestora. ♦ Credință religioasă care admite posibilitatea metamorfozării oamenilor în animale.

ZOON (cuv. gr.) subst. (ECOL.) Orice organism dezvoltat dintr-un ou.

ZOONIM (< fr.; {s} zoo¹ + gr. *onoma* „nume”) s. n. Nume de animal; toponim provenit dintr-un nume de animal.

ZOONOZĂ (< fr. {i}; {s} gr. *zoon* „animal” + *nosos* „boală”) s. f. Infecție contagioasă provocată de bacterii (tularemia), virusuri (turbarea), ciuperci (trichofitia), protozoare (leishmanioza) sau viermi (trichinoza), comună omului și animalelor (care sunt rezervorul natural al bolii); omul este infectat secundar fie prin contact direct, fie prin intermediul unor insecte vectoare (tântar, purice, căpușă). Sin. *antropozoonoză*.

ZOOPLANCTON (< fr. {i}) s. n. (BIOL.) Totalitatea organismelor animale din plancton. Sin. *antropozoonoză*.

ZOOPSIE (< fr.; {s} *zoon* „animal” + *opsis* „vedere”) s. f. Halucinație vizuală având ca subiect diverse animale. Z. au deseori caracter terifiant și se întâlnesc frecvent în delirium tremens.

ZOOPSIHOLOGIE (< fr. {i}) s. f. Ramură a psihologiei care studiază comportamentele animalelor.

ZOOSPOR (< fr.) s. m. (BOT.) Spor prevăzută cu cili sau flageli, cu ajutorul cărora se mișcă în mediul fluid (ex. la algele și la ciupercile acvatice).

ZOOTEHNICIAN, -Ă (< fr.) s. m. și f. Specialist în zootehnie.

ZOOTEHNIE (< fr.; {s} zoo¹ „animal” + gr. *tekhne* „artă, meșteșug”) s. f. Știință al cărei obiect de studiu îl constituie reproducerea, selecția, creșterea, alimentația, ameliorarea și exploatarea animalelor domestice.

ZOOTOXINĂ (< germ.) s. f. Venin secretat de animale (șerpi, scorpion), cu efect nociv asupra organismului uman și care acționează similar cu toxinele bacteriene.

ZOPYR, satrap persan. Potrivit legendei, șiretului sa i-a permis regelui persan Darius I să recucerească Babilonul.

ZOPYRION (sec. 4 î.Hr.), general macedonean, însărcinat de Alexandru Macedon cu administrarea ținuturilor

tracé. În această calitate a întreprins o campanie de-a lungul ţărmului de N al Mării Negre. La întoarcere, surprins de geţi în câmpia Bugeacului, a fost înfrânt şi ucis (c. 331 î.Hr.).

ZOR (< tc.) s. n. 1. Activitate însufletită, grabă mare; silinţă, sărguinţă. ♦ Loc. *De zor* = din toate puterile; cu însufletire. ♦ Expr. *A da zor* = a lucra, a acţiona în mare grabă. *A da zor cu* (sau *că...*) = a nu mai înceta cu ceva, a insista. *A lua* (pe cineva) *la zor* = a mustra, a dojeni pe cineva. 2. Nevoie, necesitate; urgenţă; necaz, dificultate.

ZORACH [zourah], **William** (1887–1966), sculptor american, originar din Lituania. Lucrări în marmură şi metal (clădirea Poştei din Washington, faţada Clinicii Mayo din Rochester, „Spiritul dansului”, lucrare turnată în aluminiu pentru Radio City Music Hall din New York). Picturi în manieră fovistă. Autobiografie („Arta e viaţa mea”).

ZOREA (< zori¹) s. f. Denumire dată mai multor specii de plante din familia convolvulaceelor, anuale sau perene, cu tulpina volubilă şi floarea în formă de cupă alungită *Ipomaea purpurea*; *I. tricolor*; bună-dimineaţa.

ZÖRGÖ Beniamin (1916–1983, n. sat Răstoci, jud. Sălaj), psiholog român de naţionalitate maghiară. Prof. univ. la Cluj-Napoca. Studii de psihologie experimentală, psihologia gândirii şi a activităţii voluntare („Gândirea – studii psihologice”, în colab.).

ZORI¹ (< sl.) s. m. pl. Lumina care apare pe cer înainte de răsăritul de soare; faptul zilei; aurora. ♦ Loc. *În zori* sau *în zori de zi* (sau *de ziuă*) ori *până-n zori*, *din zori*, *în zorii zilei*, *în zorii zorilor*, *în* (sau *la*) *revărsatul zorilor* sau (o dată) *cu zorile* = dis-de-dimineaţă. ♦ Expr. *A se (re)vârsa* (sau *a se crăpa*, *a se ivi*, *a se zări*, *a mijii*) *zorile* (sau *zorii*, *zori de zi*, *zori de ziuă*) sau *a da în fapt de zori* = a se lumina de ziuă, a începe să se facă ziuă.

ZORI² (< zor) vb. IV 1. Intrans. şi refl. A lucra, a executa ceva cu mare grabă şi silinţă; a da zor. ♦ A merge iute, a se grăbi. 2. Intrans. A stărui să se facă ceva în grabă. ♦ Tranz. A constrânge, a sili, a îndemna (pe cineva) să facă (ceva).

ZORILĂ (< zori¹) s. m. 1. (În mitologia românească), personaj fabulos din basmele populare româneşti, care personifică ivirea sau revărsatul zorilor. Alături de Murgilă, Decuseară, Serilă, Mezilă, Miez de Noapte sau Decătreziuă ş.a., face parte din seria de întruchipări a diferitelor mo-

mente succesive, care alcătuiesc cronologia unei zile. ♦ Animal fantastic din basme care se arată în zori. 2. (Cu valoare de n. pr.) Nume popular al stelei *Sirius* din constelaţia Câinele Mare.

ZORILEANU, Mircea (1883–1918), aviator român. Unul dintre aşii aviaţiei române în Primul Război Mondial. A devenit celebru prin raidurile de bombardament, executate noaptea, de la Oneşti peste Munţii Carpaţi.

ZORILLA [sorija] **DE SAN MARTIN, Juan** (1855–1931), scriitor uruguaian. Autorul epopeii naţionale „Tabare”, povestea iubirii tragice dintre un metis şi sora unui conchistador spaniol. Lirică patriotică („Legenda patriei”). Eseuri.

ZORLENI, com. în jud. Vaslui, situată în SV colinelor Fălcuului, pe stg. râului Bârlad; 9 706 loc. (2008). Staţie de c.f. (în satul Z.), inaugurată la 13 nov. 1886. Expl. de pietriş. Complex avicol şi apicol. În satul Z., atestat documentar în 1594, se află mănăstirea Bujoreni (de maici) cu biserica Izvorul Tămăduirii, construită în 1840 de ieromonahul Ioanichie Conache. În satul Simila există o biserică având dublu hram – Sfinţii Împăraţi Constantin şi Elena şi Sf. Nicolae (1811, pictată în 1942), iar în satul Popeni, biserica Sf. Gheorghe (1830, pictată în 1950).

ZORLEŢ, Dealurile ZorleŢului, subunitate a dealurilor Pogănişului situată la poalele m-ţilor Semenice, între văile Pogăniş (la N) şi Tău (la S). Se prezintă sub forma unei culmi prelungi, cu mai multe ramificaţii, în cadrul căreia se succed de la V la E masivele deluroase Tâlva Mare (307 m alt.), Şopot (358 m), Culmea Mare (354 m) şi Danciu (328 m). Partea centrală a acestor dealuri este alcătuită din nisipuri, pietrişuri şi argile panoniene, aici se remarcă o înşeuare largă prin care trec şoseaua şi c.f. ce asigură legăturile între Reşiţa şi Caransebeş. În dealurile Tâlva Mare şi Şopot sunt frecvente granitele şi granodirititele, iar în SE dealurilor Z. apar staturi cristaline.

ZORLEŢU MARE, com. în jud. Caraş-Severin, în depr. Brebu-Delneşti, pe râul Pogăniş; 931 loc. (2008). Pomicultură. Pe terit. satului Z.M., atestat documentar în 1499, au fost descoperite (1962) urmele unei aşezări neolitice (milen. 5–4 î.Hr.) în care s-au găsit vase ceramice cu decor în benzi spiralece, capace prosomorfe în formă de bufniţă şi mai multe figurine zoomorfe şi antropomorfe cu decor geometric meandric, incizată fin. Loc fosilifer (3 ha).

ZORN [tsorn], **Anders** (1860–1920), pictor şi gravor suedez. Pictura sa (peisaje, nuduri pictate în aer liber, portrete) denotă influenţe târzii ale impresionismului cu inclinaţie spre forme senzuale, culori vii, forţă expresivă. Maestru al gravurii europene moderne, înrăurit de unele lucrări ale lui Rembrandt.

ZORNĂ (onomat.) vb. IV intrans. A face zgomot caracteristic prin ciocnirea sau lovirea unor obiecte de metal, de sticlă etc.; a zângăni, a zdrăngăni (1).

ZORNĂITOR, -OARE (< zornăi) adj. Care zornăie; răsunător, zăngănit.

ZOROASTRIŢISM (< fr. (i); (s) n. pr. *Zoroastru*) s. n. Religie indo-iraniană întemeiată de *Zarathustra* prin reformarea vechii religii iraniene. În prezent Z. se mai păstrează în foarte mică măsură în Iran (0,1% din populaţia ţării), având centrul principal în oraşul Yazd, unde mai există şi temple ale focului. În India, parşii au preluat în mare măsură ideile Z., dar consideră că există un singur Dumnezeu. Adepţii Z. nu îşi înhumau morţii, ci îi depuneau în vârful unor turnuri („turnurile tăcerii”) pentru a fi mâncaţi de vulturii; în prezent acest obicei este pe cale de dispariţie. Cartea sfântă a Z. este *Avesta*. Z. afirmă o doctrină dualistă: principiul binelui personificat de zeul lumii (*Ahura Mazda*) înfruntă principiul răului personificat de zeul întunericului (*Ahriman*). De partea binelui stau: aerul, animalele folositoare, pământul, apa, focul, lumina, sănătatea. Z. nu mizează pe asceză, dar oferă un rol important pedepselor fizice. ♦ Cult oficiat de magi (1).

ZOROASTRU, numele grec al profetului persan Zarathustra, fondatorul legendar al *zoroastrismului*.

ZORRILLA Y MORAL [θorrija], **José** (1817–1893), scriitor spaniol. Operă de evocare a trecutului legendar şi eroic al Spaniei. Poeme romantice („Cântecul trubadurului”, „Granada”). Comedii şi drame istorice de factură lirică şi romantică („Cizmarul şi regele”, „Don Juan Tenorio”); legende în versuri („Legenda Cidului”).

ZORZOANE s. f. pl. Podoabe excesive şi care denotă lipsa de bun-gust a celui care le foloseşte.

ZOSER, faraon din dinastia 3 (2778–1723 î.Hr.). În timpul său arhitectul Imhotep a construit piramida în trepte de la Saqqara.

ZOSIMOS (sec. 5), istoric roman de origine greacă. A scris o istorie,

în șase cărți, începând cu domnia lui August (27 î.Hr.) și până la cucerirea Romei de către Alaric (410).

ZOȘCENKO [zoștʃin̩kə], **Mihail Mihailovici** (1895–1958), scriitor rus. Proză satirică în stilul lui Gogol („Povestirile lui Nazar Ilici, domnul Sinebriuhov”, „Cartea albastră”, „Oameni nervoși”). În 1943 publică romanul „Înainte de răsăritul soarelui”, în care aduce o critică severă regimului comunist. Comedii

ZOTTA, Mihai (1800–1864, n. Chisălau, azi în Ucraina), medic și naturalist român. Unul din primii medici români. Împreună cu I. Cihac a întemeiat Societatea de Medici și Naturaliști din Iași (1833). Studii de patologie profesională („Colica saturniană”) și asupra apelor minerale din Moldova.

ZOTTA, Sever I. (1874–1943, n. Chisălau, azi în Ucraina), istoric român. M. coresp. al Acad. (1919), Director al Arhivelor Statului din Iași (din 1912). Împreună cu Gh. Ghibănescu, a înființat (1921) Societatea de Istorie și Arheologie din Iași și a scos revista „Ioan Neculce”. Studii de genealogie („Spița neamului Hasdeu”, „Genealogia familiei Hurmuzaki”), despre mănăstiri („Mănăstirea Golia. Schiță istorică”), despre Arhivele Statului din Iași.

Zr, simbol chimic pentru *zirconi*.

ZRENJANIN [zreŋjanin], oraș în N Serbiei, în reg. autonomă Vojvodina, la 48 km ENE de Novi Sad, port fluvial pe canalul Begej (Bega); 79,7 mii loc. (2002). Nod feroviar. Constr. navale și de mașini; ind. electro-tehnică, de preluc. a lemnului, textilă, pielăriei, tutunului și alim. Fabrici de covoaere și de spirit. Până în 1930 s-a numit *Veliki Beckerek*, iar între 1930 și 1947 a purtat numele de *Petrovgrad*.

ZRINYI [zriŋi], familie de nobili unguri de origine croată. Mai importanți: 1. **Miklós (Nicolae) Z.** (c. 1508–1566), ban al Croației (din

1542). S-a remarcat în apărarea cetății Sighet, asediată de turci (1566), unde a căzut în luptă. 2. **Miklós Z.** (1620–1664), poet și om politic. Ban al Croației (din 1647). Adept al unei monarhii centralizate și adversar al turcilor, în luptele împotriva cărora s-a remarcat. Admirator al lui Matia Corvin („Reflecții despre viața regelui Matia”). Autorul primului poem epic din literatura maghiară („Bătălia de la Szigetvár sau Srinyiada”). Poezii lirice, pamflete, lucrări cu caracter politic și militar.

ZSIGMOND, Vilmos (n. 1930), operator american de film. Unul dintre cei mai importanți directori de imagine ai Hollywood-ului începând din anii '70 ai sec. 20, colaborează cu mari regizori (Altman, Spielberg, De Palma etc.) știind să se plezie pe exigentele fiecăruia („McCabe și dna. Miller”, „Vânătorul de cerbi”, „Râul”, „Dulcele sărut al Daliei”). Premiul Oscar 1978 („Întâlniri de gradul III”).

ZSIGMONDY [zigmondj], **Richard Adolf** (1865–1929), chimist austriac. Prof. univ. la Graz și Göttingen. Cercetări în domeniul chimiei colorizilor, demonstrând natura eterogenă a acestora. A inventat (1903) ultramicroscopul. Premiul Nobel pentru chimie (1925).

ZUAV (< fr.) s. m. Soldat francez dintr-un corp special de infanterie (cu uniformă asemănătoare portului arab), care a existat în Algeria.

ZUB, Alexandru (n. 1934, Vârful Câmpului, jud. Botoșani), istoric român. Acad. (2004). Director al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași (1990). Prof. la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași (1990). Studii de istoriografie română („Mihail Kogălniceanu, istoric”, „A scrie și a face istorie”, „De la istoria critică la criticism: istoriografia română sub semnul modernității”, „Istorie și istorici în România interbelică”, „Discurs istoric și tranziție”, „Clio sub semnul interogației”) și de istorie literară („Junimea, implicații istoriografice”,

„Eminescu: glose istorico-culturale”). Editor (Kogălniceanu, Părvan, Xenopol).

ZUCCARI [tsukkari], familie de pictori italieni. Mai importanți: 1. **Taddeo** (1529–1566). Cel mai important reprezentant al manierismului târziu în frescă. Decoruri monumentale la Roma (Palatul Vatican, biserici), Villa Farnese la Capranola. 2. **Federico** (1540–1609). Colaborator al fratelui său Z. 1. Creație de un eclecticism academic. Lucrări la Roma, Florența, Madrid („Adorația magilor”, „Adorația păstorilor”).

ZUCCHI, Virginia (1847–1930), balerină italiană. Succese la Roma, Milano, Madrid, Paris, Londra, dar în special la Sankt-Petersburg, unde a dansat între 1885 și 1892, influențând școala rusă cu modelul italian.

ZUCKMAYER [tsukmaiər], **Carl** (1896–1977), scriitor elvețian de origine germană. Piese de teatru pe teme politice actuale și morale, într-o tonalitate expresionistă („Generalul diavolului”, „Lumina rece”). Versuri („Copacul”), povestiri și romane („Maddalena”).

ZUG [tsu:k], **ZOUG** sau **ZUGO**, oraș în N Elveției, centrul ad-tiv al cantonului cu același nume, situat pe țărmul NE al lacului omonim, la 994 m alt., la 24 km S de Zürich; 24,1 mii loc. (2006). Constr. de aparataj electrotehnic și de articole electrice. Mecanică de precizie. Ind. textilă, de prelucrare a lemnului și alim. (lichior). Centru turistic. Ziduri și turnuri de apărare din sec. 14–15. Biserica gotică Sf. Oswald (1478–1557). Turn cu ceas (1480). Primărie (1505). Mănăstirea capucinilor (sec. 16) Muzeu de istorie. 2. Canton în Elveția; 239 km²; 106,4 mii loc. (2006) Centrul ad-tiv: *Zug*. Expl. forestiere. Secară, orz, ovăz. Creșterea bovinelor. Turism. 3. Lac în Elveția, situat între lacurile Zürich și Lucerna; 39 km²; 14 km lungime; 4 km lățime; ad. max.: 198 m. Înconjurat de munți împăduși. Turism.

Sever I. Zotta

Richard Adolf Zsigmondy

Alexandru Zub

ZUGRAV (< ngr.) s. m. 1. Lucrător calificat care execută lucrări de zugrăveală. 2. (Inv.) Pictor.

ZUGRĂVEALĂ (< zugrăvi) s. f. 1. Acțiunea de a (se) zugrăvi. 2. Strat ornamental și de protecție contra acțiunii agenților exteriori aplicat pe fețele aparente ale elementelor de construcție și construit dintr-o dispersie apoasă care conține pigmenți minerali și un liant (de obicei var); dispersie apoasă folosită pentru executarea unor astfel de straturi. 3. Pictură murală (bisericească).

ZUGRĂVESCU, Dorel Gheorghe (n. 1930, Râmnicu Vâlcea), inginer geofizician român. M. coresp. al Acad. (1991), prof. univ. la București. Director al Institutului de Geodinamică al Acad. Contribuții în domeniile geomagnetismului, geodinamicii instrumentale și electrometriei („Self organization in geodynamic phenomena”, „Geodinamica – un concept în evoluție”). A abordat pentru prima dată în România cercetarea mareelor terestre. Studii despre cutremurele din zona Vrancei.

ZUGRĂVESCU, Ioan (1910–1989, n. Iași), chimist român. M. coresp. al Acad. (1991), prof. univ. la Iași. Lucrări în domeniul chimiei organice a obținut noi compuși heterociclici. Cercetări pentru obținerea unor medicamente originale. Studii asupra Nilidelor. Lucrări: „Chimie organică”, „Polimeri heterociclici”.

ZUGRĂVI (< zugrav) vb. IV 1. Tranz. A executa operația de finisare a unei construcții prin acoperirea fețelor aparente cu un strat de zugrăveli (2). 2. Tranz. A picta; a desena. 3. Refl. și tranz. Fig. A (se) profila, a (se) proiecta, a (se) reflecta. ♦ Refl. (Despre stări sufletești) A se vedea, a se reflecta pe figura cuiva. 4. Tranz. Fig. A reda, a descrie, a prezenta, a înfățișa, prin cuvinte.

ZUGRENI, sector de chei pitorești pe cursul superior al râului Bistrița, între masivele Giurnalău și Pietrosu Bistriței. Rezervație complexă (100 ha).

ZUGSPITZE, masiv muntos în Alpii Bavariei, în S Germaniei, la granița cu Austria, la 90 km SSV de München; alt. max.: 2 963 m (cel mai înalt din Germania). Stație meteorologică. Piste de schi. Turism estival. Teleferic construit în anii 1924–1926.

ZUIDERZEE [zöiderze:], fost golf al Mării Nordului, format în 1282 prin coborârea țărâmului și invadarea lacului Flevo de către apele mării. Acest golf, care pătrunde în interiorul

Dorel Gheorghe Zugrăvescu

Ioan Zugrăvescu

Olandei pe 130 km lungime, ocupa inițial 5 mii km², fiind mărginit la N și NE de lanțul ins. Frisice, comunicând cu Marea Nordului prin câteva canale interinsulare (canalele Marsdiep, Boomkensdiep, Vlietstroom ș.a.). În partea central-nordică a fostului golf Z a fost construit, în anii 1927–1932, digul Afsluitdijk de 32 km lungime care separă golful în două lacuri – partea internă către S de dig, cunoscută sub numele de IJsselmeer și partea externă numită *Waddenzee*. În 1920 au început lucrările de asanare în urma cărora au fost evacuate apele de pe 202,5 mii ha, pe terit. golfului fiind create, de-a lungul mai multor ani, polderele: Wieringermeer, Nordoost, Oostelijk Flevoland, Zuidelijk.

ZUKERMAN [tsukerman], **Pinchas** (n. 1948), violonist, violist și dirijor israelian. Strălucită carieră internațională. Dirijor al English Chamber Orchestra. Interpret de muzică de cameră (cu Daniel Barenboim și Jacqueline Du Pré).

ZULIA [sulia], stat în NV Venezuelei, în jurul L. Maracaibo; 63,1 mii km²; 3,55 mil. loc. (2006). Centrul ad-tiv: *Maracaibo*. Mari expl. de petrol și gaze naturale. Cafea, bumbac și cereale. Creșterea animalelor.

ZULOAGA [θuloaga], **Ignatio** (1870–1945), pictor spaniol. Reprezentant al simbolismului și al *Jugendstil-ului* în Spania. Subiecte specific iberice („Loja la cursa de tauri”), peisaje, portrete („Portretul doamnei Philip Lydig”).

ZULUF (< tc., bg.) s. m. Cărlionț, buclă (1).

ZULULAND (ȚARA ZULUȘILOR), reg. istorică situată în E Republicii Africa de Sud. La începutul sec. 19, zulușii conduși de *Shaka* (Chaka sau Tshaka) (c. 1787–1828), prin numeroase campanii victorioase, au cucerit un larg terit. în S Africii și au întemeiat un adevărat imp. (din 1816/

1819), cu centrul în actuala provincie KwaZulu-Natal. În culmea gloriei, Shaka a înebunit (1827) și a fost asasinat un an mai târziu în urma unui complot pus la cale de fratele său vitreg Dingane, care, la scurtă vreme, a preluat conducerea statului (1828–1840). Profitând de rivalitățile din sânul casei regale zulușe, *burri* (numiți și *afrikanderi*) din S Africii au intervenit – în 1840 – susținându-l pe printul Mpande, fratele vitreg și adversarul lui Dingane, refugiat la ei. După victoria de la Blood River (10 febr. 1840) Mpande a preluat domnia (1840–1872), dar a fost constrâns să accepte dominația burilor din Natal, iar din 1856 conducător *de facto* al regatului a devenit fiul său Cetlewayo (Cetshwayo). Slăbit și mult diminuat teritorial, statul zulus – în ciuda unei rezistențe îndârjite, a fost cucerit de trupele britanice (în 1879). Z a devenit, în 1887, colonie a Coroanei britanice. În 1894, prin *Natal Native Cod*, două treimi din pământurile zulușilor au fost confiscate, ei fiind împinși în rezervații, iar din 1897 Z a fost încorporat coloniei britanice Natal. Din 1910 Z a făcut parte din Uniunea Sud-Africană, iar din 1961 din Republica Africa de Sud. În anii '70 ai sec. 20, regimul rasist din Republica Africa de Sud a introdus inumană politică de apartheid, în cadrul căreia părți din Z. au fost incluse în bantustanul (numit oficial *homeland*) KwaZulu, compus din nouă mici terit. separate. Abolirea politicii de apartheid, îndeosebi ca urmare a presiunilor internaționale, a condus la lichidarea, în 1994, a bantustanului și includerea lui în provincia Natal, care ia numele de KwaZulu-Natal.

ZULUȘI (ZULU) (< fr.) s. m. pl. Populație negridă din sudul Africii, aparținând grupului bantu de sud. Constituie cel mai numeros (c. 9,5 mil.) grup etnic din Republica Africa de Sud, fiind concentrați în principal în prov. KwaZulu-Natal; în număr mai

Francisco de Zurbarán.
„Sf. Francisc“

mic trăiesc și în Zimbabwe, Zambia și Mozambic. În trecut crescători de vite cu puternice tradiții războinice, s-au integrat în ultimul timp în economia industrială. Sunt parțial creștinați (catolici și protestanți), dar credințele tradiționale și practicile vrăjitoarești sunt încă larg răspândite. Limba z. (numită și nguni), aparținând familiei nigericocongoleze, grupul Benue-Congo, este una dintre limbile oficiale din Republica Africa de Sud.

ZUMZĂI (onomat.) vb. IV intranz. (Despre insecte) A produce zgomot caracteristic când zboară; a bâzâi.

ZUMZET (< *zumzâi*) s. n. Zgomot caracteristic făcut de insecte în timpul zborului; bâzâit, zvon (3).

ŽUPANČIČ [ʒupantʃiːtʃ], **Oton** (1878–1949), poet sloven. Opera sa poetică a marcat nașterea modernismului sloven. Lirică remarcabilă prin bogăția tematică, spontaneitate, eleganță stilistică și muzicalitate, în care a valorificat elemente folclorice într-o manieră proprie („Cupa voluptății”, „Peste șesuri”, „Solilocvii”). Poeme sociale și revoluționare („Tristețe”, „Cântecul tinerilor”). Traduceri din Shakespeare.

ZURBAGIU, -IE (< din tc. *zurba*, inv. „răscoală”) adj. (Si subst.) Care caută ceartă; scandalagiu. ♦ (Inv.) Răsculat, rebel.

ZURBARÁN [θurbaran], **Francisco** de (1598–1664), pictor spaniol. Subiecte religioase, îndeosebi din viața monahală, evocând o atmosferă de meditație gravă și profund misticism („Răstignirea”). Purtare a construcției și preciziei a desenului („Apoteoză Sf. Toma d’Aquino”, „Santa Marina”, „Printul călugărilor”). Remarcabile naturi moarte. Lucrări pentru deco-

rarea palatului regal din Madrid (scene cu muncile lui Hercule).

ZURGĂLĂU (cf. mag. *zörgö*) s. m. Clopoșel de forma unui mic glob, cu o bilă în interior, care sună la atingere sau prin agitare.

ZÜRICH [tsürih] 1. Lac glaciar în Pod. Elvețian, la 409 m alt.; 88,5 km²; 40 km lungime; 4 km lățime; ad. max.: 143 m. Apele sale se scurg în Rin prin râul Limmat. Pescuit. Interes turistic. 2. Oraș în N Elveției, centrul ad-tiv al cantonului cu același nume, situat pe țărmul NV al lacului cu același nume, la gura râului Limmat, la poalele Alpilor, la 20 km de granița cu Germania; 347,5 mii loc. (2006). Nod feroviar. Aeroportul Kloten la 15 km de oraș. Important centru internațional financiar-bancar și piață pentru aur. Centru industrial, comercial, cultural-educational și turistic. Constr. de automobile, locomotive, vagoane de c. f., mașin-unelte, turbine, aparataj electrotehnic. Ind. chimică, textilă, a hârtiei, poligrafică și alim. (conserve, bere, ciocolată, dulciuri); mecanică de precizie. Universitate (1832, inaugurată în 1833); Institutul Tehnologic federal (1855). Muzeu de istorie (1898). Aici s-a înființat, în 1943, Institutul Elvețian pentru Relații Internaționale. Galerie de artă. Grădina botanică, cu colecții de plante alpine. Grădina zoologică. Teatre. Monumente: catedrala romanică Grossmünster (742–814, reconstruită în 1000–1200), cu elemente gotice, biserica Fraumünster (853–sec. 13), Prediker (sec. 13–17), Sf. Petru (sec. 13); Primăria (1694), în stil baroc. În Antic., așezarea de aici, locuită de celții helveți, a fost cucerită și fortificată de romani (sec. 1 î.Hr.). De la jumătatea sec. 5 a cunoscut stăpânirea alemanilor, apoi pe cea a francilor. Menționat ca oraș în 929, începând din 1032 a făcut parte din Imp. Romano-German. Important centru comercial, a dobândit, în 1218, statutul de oraș liber imperial. Din 1351, fiind cel mai important oraș din

canton, a intrat, alături de alte 7 cantoane, în Confederația elvețiană, a cărei independență a fost recunoscută de Habsburgi în 1389. La începutul sec. 16, sub îndrumarea lui Huldrych Zwingli (din 1522), orașul Z. a devenit unul dintre principalele centre ale Reformei și loc de adăpost pentru protestanți în timpul *Contrareformei*. S-a aflat în conflict cu cantoanele care au rămas romano-catolice (de ex. în 1529, 1531). În sec. 16–17 important centru de schimb al Elveției, devenind, din a doua jumătate a sec. 19, un centru bancar internațional, sediul unor puternice societăți de asigurări, al unor concerne și trusturi. — **Tratatele de pace de la ~**, ansamblu de tratate semnate la 10 nov. 1859 în urma victoriei franco-sarde asupra austrieilor. Cuprindea mai multe tratate: tratatele austro-francez și franco-sard, prin care Lombardia a fost cedată de Austria Franței, care a transferat-o Regatului Sardiniei, și tratatul austro-franco-sard, care stabilea crearea unei confederații italiene. 3. Canton în Elveția; 1,73 mii km²; 1,27 mil. loc. (2006). Expl. forestiere. Cereale, cartofi, sfeclă de zahăr. Creșterea animalelor (bovine, ovine). Turism.

ZURLIU, -IE (< tc.) adj. (Fam.; și subst.) Zvăpăiat, neastâmpărat; aiurit.

ZUROBARA, localit. în Dacia, situată, potrivit coordonatelor date de Ptolemeu, în Banat. Neidentificată.

ZURVANISM s. n. Doctrină în vechea religie a Iranului, constând în subordonarea dualismului zoroastriist unei entități anterioare *zurvan* („timpul necreat”) din a cărei divizare au luat naștere divinitățile oponente.

ZUSE, Konrad (1910–1995), inginer german. A realizat (în 1941) prima mașină de calcul electromecanică cu programare complet operațională, bazată pe sistemul binar (computer digital), numită Z₃.

ZUSIDAVA, localit. în Dacia, situată, potrivit coordonatelor date de Ptolemeu, în NE Munteniei. Neidentificată.

Zürich (2).
Centrul orașului

ZVASTICĂ s. f. v. **svastică**.

ZVĂPĂIA (< *văpaie*) vb. I refl. A deveni zvăpăiat; *p. ext.* a se zbate, a se zvârcoli.

ZVĂPĂIAT, -Ă (< *zvăpăia*) adj. Neastâmpărat, zburdalnic.

ZVĂCNEALĂ (< *zvăcni*) s. f. Faptul de a zvăcni; pulsație puternică a inimii, a tâmpelor; zvăcnire, zvăcnitură.

ZVĂCNI (< *zvăc*) vb. IV intrans. 1. (Despre inimă, tâmpel, puls etc.) A bate repede și cu putere; a palpita (1). 2. (Despre ființe) A țâșni, a sări pe neașteptate (de undeva). ♦ A sări brusc în picioare.

ZVĂCNITURĂ (< *zvăcni*) s. f. Zvăcneală.

ZVĂNTA (lat. **xventare*) vb. I. Tranz. și refl. A face să piardă sau a pierde din umezeală; a (se) usca puțin, a (se) zbici. ♦ Tranz. A-și șterge (lacrimile, ochii, obrații). 2. Tranz. A prăpădi, a nimici; a slei, a secătaui. ♦ Expr. A *zvânta* (pe cineva) în bătaie (sau *bătăi*) = a bate foarte tare. ♦ Legat de diverse verbe exprimă intensitatea acțiunii acestora; *fură de zvântă; bea de zvântă*.

ZVĂNTURAT, -Ă (< *vântura*) adj. Zăpăcit, aiurit; *p. ext.* zburdalnic. ♦ (Substantivat) Aventurier; pribeag.

ZVĂRCOLEALĂ (< *zvârcoli*) s. f. Faptul de a se zvârcoli.

ZVĂRCOLI (cf. bg. *vărgliam*) vb. IV refl. 1. A face mișcări spasmodice (de durere), a se zbate, a se suci. ♦ A se întoarce de pe o parte pe alta; *p. ext.* a se învărti încoace și încolo (de neastâmpăr); a nu-și găsi locul. 2. Fig. A se agita, a se zburcui, a se frământa.

ZVĂRLI vb. v. **azvârlii**.

ZVĂRLITURĂ s. f. v. **azvârlitură**.

ZVĂRLUGĂ s. f. 1. Pește mic (c. 10 cm), din familia Cobitide, din apele stătătoare sau lin curgătoare, comestibil, cu mișcări iuți, cu gura prevăzută cu șase mustăți și cu o țeapă erectilă sub ochi (*Cobitis taenia*); fiță, făță (2). Specie care necesită măsuri speciale de conservare. 2. Fig. Om sprinten, iute în mișcări.

ZVELT, -Ă (< fr., it.) adj. 1. Cu talia subțire; grațios, suplu. 2. (Despre obiecte sau părți ale lor) Care se înalță grațios, cu forme armonioase, cu linii suple.

ZVON (< sl.) s.n. 1. Știre, veste (care circula din gură în gură); informație neintemeiată. 2. Rumoare produsă de glasuri, gălăgie. 3. Zgomot ușor, nedefinit, produs de ape, frunze, vânt, păsări etc.; murmur,

Arnold Zweig

zumzet. 4. Sunet depărtat produs de clopote sau de instrumente muzicale.

ZVONI (< *zvon*) vb. IV 1. Refl. impers. A se răspândi un zvon (1), a circula o veste; a se scorni. 2. Tranz. A face să răsun. ♦ Intrans. (Despre ape, vânt) A susura, a murmura.

ZVONIȘT, -Ă (< *zvon*) s. m. și f. Persoană care lansează zvonuri.

ZVORIȘTEA, com. în jud. Suceava, situată în NE pod. Dragomirnei, pe dr. văii Siretului; 6 133 loc. (2008). Nod rutier. În arealul com. Z au fost descoperite vestigiile unei așezări geto-dacice din sec. 3 î.Hr. Bisericile de lemn Adormirea Maicii Domnului (1782) și Sfinții Voievozi (1778), în satele Z și Șerbănești.

ZWEIG [tswaik], **Arnold** (1887–1968), scriitor german. Datorită instaurării regimului nazist, aflându-se în pericol, a emigrat în Palestina, de unde s-a întors în 1948, în zona de ocupație sovietică a Germaniei. Nuvele psihologice (ciclul „Claudia”), romane antimilitariste și antișovine („Sergentul Grișă”, „Școala Verdunului”, „Pielea ursului”), drame impresioniste („Abigal și Nabal”, „De Vrienat se întoarce acasă”), eseuri („Lessing, Kleist, Büchner”, „Caliban sau Politică și patimă”).

ZWEIG [tswaik], **Stefan** (1881–1942), scriitor austriac. Obligat să se exileze (1934), după venirea lui Hitler la putere. În 1938 a emigrat în S.U.A. împreună cu soția. În 1940 a emigrat în Brazilia unde, părăsiți și deziluzionați, s-au sinucis. Prieten cu R. Rolland și Verhaeren, pe care i-a și tradus, a abordat cele mai diverse genuri literare. Nuvele cu implicații psihanalitice („Amok”, „Simțuri rătăcite”), romanul („Nelinștea inimii”), biografii romantate („Maria Stuart”, „Maria Antoaneta”, „Joseph Fouché”); eseuri biografice (Balzac, Dostoevski, Hölderlin, Dickens, Nietzsche ș.a.)

sau de atitudine umanistă („Triumful și înfrângerea lui Erasmus din Rotterdam”), bazate pe analiza psihologică. Lirică neoromantică („Corzi de argint”, „Cununi timpurii”). Influențat de psihanaliza lui Freud, căruia îi consacră esul „Vindecarea prin spirit”, Z este unul dintre maeștrii analizei psihologice, chiar psihopatologice. Scrieri autobiografice („Lunea de ieri”). Traduceri din literatura franceză.

ZWICKAU [tʃvɪcau], oraș în E Germaniei (Saxonia), situat pe râul Zwickauer Mulde, la poalele de NV ale m-ților Erzgebirge, la 68 km S de Leipzig; 96,7 mii loc. (2006). Nod feroviar. Aeroport. Expl. de cărbune și de min. auroargentifere, în apropiere. Constr. de automobile, de locomotive și vagoane de c.f., și de aparataj electrotehnice. Ind. metalurgiei ferose și neferoase (aluminii); chimică, textilă, sticlăriei, porțelanului, confecțiilor, farmaceutică și alim. Muzeul memorial Robert Schumann (inaugurat în 1956). Monumente: biserica romanică Sf. Maria (1118, reconstruită în stil gotic târziu în 1505–1537), cu picturi murale interioare executate de Lucas Cranach cel Bătrân, restaurată în 1883–1891; Katharinerkirche (sec. 14), în stil romanic; Gewandhaus (1522–1536) sau Bastionul țesătorilor; castelul Osterstein (1565–1585); Primărie (sec. 15). Menționat documentar în 1118. Oraș imperial liber (1290–1323). În 1323 a trecut în stăpânirea familiei Wettin, ai cărei membri au fost margrafi de Meissen. Între 1520 și 1521 aici a predicat în favoarea Reformei raicalui Thomas Müntzer.

ZWICKY [tʃvɪki], **Fritz** (1898–1974), astrofizician elvețian. Emigrat în S.U.A. (1925). A stabilit diferența dintre nove și supernove; a evidențiat cel dintâi (1935) existența stelelor cu neutroni. Studii asupra galaxiilor și aglomerărilor de galaxii. Autorul unui catalog fotografic al galaxiilor.

Stefan Zweig

Huldrych Zwingli

ZWINGLI [tsvɨŋli], **Huldrych** (1484–1531), reformator religios, teolog, om politic și militar elvețian. Inițial sub influența lui Martin Luther. Educat în spiritul valorilor umaniste, **Z** se distanțează de Luther și Calvin, începând (din 1518) să predice idei reformiste: susținerea unei legături strânse între puterea

civilă, pe care el o vrea republicană, și aceea a Bisericii; evidențierea caracterului comemorativ al euharistiei și tendința de a face din prezența lui Hristos un simbol mai degrabă decât o realitate; apelul mai pregnant la elementul raționalist de sorginte antică și la idealurile umaniste cuprinse în „67 de Articole” care au fost adoptate de majoritatea clericilor din cantonul Zürich („De Vera ac Falsa Religione”). În calitate de capelan al armatei cantonului Zürich a luptat la Kappel (1531) împotriva forțelor romano-catolice, pierind în luptă (11 oct.).

ZWINGLIANISM (< fr.) s. n. Doctrină religioasă a lui *Zwingli*, mai radicală decât *luteranismul*.

ZWOLLE [zuole], oraș în ENE Olandei, în zona de confl. a râului Zwarte cu canalul Overijssel; 112,9 mii loc. (2006). Port. Nod feroviar și rutier. Centru comercial și piață agricolă. Constr. navale. Ind. siderurgică, chimică, textilă, de prelucr. a lemnului, a

mat. de constr. și alim. (produse lactate). Grote Kerk (sec. 15); biserica Bethlehem (1308–1324); Primărie (1447, restaurată în sec. 19); Poarta monumentală Sassenpoort (1408). Fundat în 1040 și menționat documentar în 1230.

ZWORYKIN [zuorikin], **Vladimir Kuzmici** (1889–1982), inginer și inventator american de origine rusă. În 1917 a emigrat din țara natală, în 1919 s-a stabilit în S.U.A. (naturalizat în 1924). A inventat, independent de S. I. Kataev, tubul videocaptor iconoscop în 1931 (patentat în 1934), un sistem de televiziune în culori. A elaborat fotoelemente, multiplicatoare fotoelectronice, microscopie electronice ș.a., multe dintre invențiile sale electronice fiind utilizate în scopuri militare în cel de-al Doilea Război Mondial.

ZYRAXES (sfârșitul sec. 1 d.Hr.), rege get din N Dobrogei. A luptat cu proconsulul Macedoniei, M. Licinius Crassus, fiind asediat de acesta în cetatea sa de scaun, Genucla.